ОРЛИК

ЖУРНАЛ ТАБОРОВОГО ЖИТТЯ

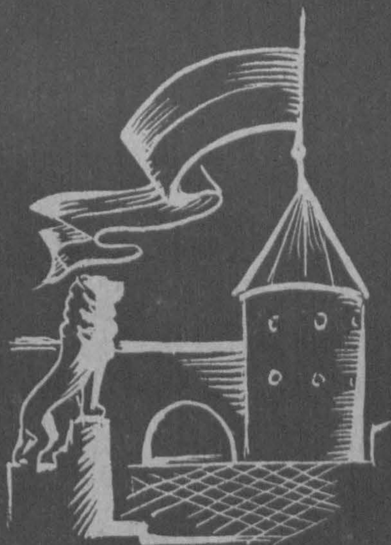

Ч 6 БЕРХТЕСГАДЕН 1946

ОРЛИК

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

ЛИСТОПАД 1946

З М І С Т

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА „ОРЛИК" У БЕРХТЕСҐАДЕНІ

Ціна 4 НМ.

Errata

					є:		має бути:
стор.	10.	рядок	1	щукання	—	шукання
„	10.	„	31	в нутрі	—	внутрі
„	13,	„	15	Русске	—	Русские
„	14.	„	18	Нільчук	—	Пільгук
„	18.	„	20	суспільности	—	суспільності
„	18.	„	23	effectno	—	effectus
„	19.	„	15	зилишитись	—	залишитись
„	20.	„	32	лагаднімі	—	лагідніші

With Permission UNRRA-Team 543

Редагує Колеґія. — Видає: Видавництво „Орлик“
Адреса Редакції й Адміністрації: „Орлик“, DP Lager Berchtesgaden-Strub, Bl. 1., Zim. 138.

ДРУКАРНЯ С. СЛЮСАРЧУКА В МЮНХЕНІ

Зі Святом Листопада

В XXVIII. РОКОВИНИ

(1. XI. 1918 — 1. XI. 1946)

О невмирущий дне, безсмертний Листопаде,
Великотворчий Ти преславним ділом зброї!
Тим ділом, що увік не згине, не пропаде,
Як подвиг нації, всежертви і Героїв.

Героїв Галича — на землі Данила,
Де присмерком в той час сіріли дні неволі,
Де гороїжилась змиєм чужа насила
І никли тугою поля широкополі.

Котивсь у пропасть вже Габсбурґів трон у Відні
І тьмою розвалу їх Австрія вгорталась,
Та ще у їх руках простори наші рідні,
І ще стоїть у нас їх збройная навала.

Глянь! Їх намісник у Львові резидує
І влади не здає ув українські руки!
Усе, що кажем ми — надармо це і всує, —
Не хочуть відлітать від нас хижацькі круки.

Та вже на круків в нас наладили ми кріси —
Дмитро Вітовський люд у збройний бій веде!
Не час Вам панувать, не час, чужацькі біси,
Рабів собі у нас не знайдете ніде.

Тут український край, ми нарід Святослава,
Той сам, що перед ним Византія дрожала!
Від крови ворогів у нас земля крівава,
Бо в крові гинула всіх ворогів навала.

І хоч наїзники нас вічно набігали
Від диких орд степу до ляцької сволоти;
Їх шматували вщерть козацькі самопали, —
Ніхто у світі ще не вспів нас ввік збороти!

Так із Тобою Ти, дне перший Листопада,
З Тобою знов зійшов до нас Архангел зваги!
І розпалив в нас пал кидатися на гада,
Угору двигнути пресвітлі рідні стяги.

Немов Архангелом у ясні зброї вкуті
Ми бурею стихій на ворога упали;
І муром встоялись наперекір їх люті
І були ми землі непоборимі вали.

І голос наш злунав од краю ген до краю:
»Од нині ми вільні, вже власна в нас держава!
Свобідна і вільна, на власнім ріднім плаю,
За наказом давно належного нам права!«

О невмирущий дне, безсмертний Листопаде!
Великотворчий Ти, преславним ділом зброї!
Тим ділом, що увік не згине, не пропаде,
Як подвиг нації, всежертви і Героїв!

Богдан Кравців

1. 11. 1918.

Кривавим листом котить падолист —
І серце прагне знов далеких візій:
Щоб понад нами знову пронеслись
Бої одважні і залізні!

Щоби дзвеніли списи і шаблі
І жах вогню будив до дня оселі,
Щобісходило сонце на землі
В вінку шрапнелів.

Щоб місто знов під чоботи ватаг
Коври стелило і стяги шовкові,
Щоб в синім небі стрічка золота
Благословила нашій крові.

Др. Остап Грицай

Зброє моя золотая!

В Листопадові роковини XXУIII.

(1. XI. 1918 — 1. XI. 1946)

В останніх десятиліттях перед першою світовою війною політичне становище Галицької України в ряді коронних країв австрійської імперії це становище бідного свояка в багатирській родині, — а духовість того краю своєю суттю трагічна. Коли ось позиція інщих народів тут така, що цісарський уряд найменшого відруху їх опозиції боїться, то українське населення це те, до якого ц. к. міністри звикли підходити як до невигідного прошака. Всього мусить допрошуватися в панів у Відні бідна земля Данила: шкіл, ґімназій, університету, прав рідної мови, своїх урядовців і справедливости супроти насильств та наступів збоку цісарських улюбленців у краю — поляків. Правда — „старий джентельмен на престолі" цісар Франц Йосиф час-до-часу заявляє зі зворушенням, що він любить русинів. І його наступник молодий цісар Карло заявляє українській депутації з неменшим зворушенням, що він любить добрих, поштивих русинів. А й енергійна цісарева Ціта говорить з чарівним усміхом до през. Романчука про „braves Ruthenenvolk" та приобіцює щонайласкавішу увагу до нього збоку Їх Милости.

Та проте тому прекрасному своєю вірністю русинові в Галичині вже за Франца Йосифа завжди — вітер в очі.

Сказано: Прошак.

Віденські карикатуристи, розмальовуючи ілюстрації до політичних сатир в гумористичних органах, мають для поодиноких національностей цісарської імперії постійні типи: поляк — це бундючний шляхтич в кунтуші; чех — вайлуватий міщух з перкатим носом, з низьким чолом пітекантропа та з тваринним ротом, рознятим саме до лайки; мадяр — багатир пусти, чоловяга з грізно підкрученим вусом та в усій розкішності національного строю. А галицький українець? Це шарпак-селянин, в кучмі, босий та з прошацькою саквою через рамя, на якій написано: Skandalicien. А краківські циніки з редакції „Liberum veto" не називають Галичини інакше, тільки: Golicya i Glodomeryja.

Це вже так.

До галичанського українця за Австрії туго прилипло тавро меншевартности.

Українські посли у віденськім парляменті може найменше відомі з усіх — наперекір тому, що віденці пристрасно цікавились усім і люблять усе, що має в собі рису оригінальности та гостро індивідуальне обличча. Коли у Відні в парляменті має промовляти поляк — соціяліст Дашинський, то віденці знають про це вже два дні наперед і в день його промови тиснуться на ґалеріях такою юрбою, що парляментська сторожа мусить їх ґвалтом приборкувати. Чеський опозиціоніст Клофач має в парляменті завжди таку авдиторію, що „цвішенруфи" підчас тої промови проносяться гострими мов бритва дотепами з усіх боків парляментної залі. Кожночасна дискусія в парляменті між бурмістром Відня Люеґером і соціялістом Шумаєром це для віденця за кожен раз найголовніша подія дня — щонайвдатніші дотепи з тої дискусії курсують по всім Відні від Рінґштрассе починаючи аж до передмість Бріґітенав. А з українських послів не здобув у Відні популярности ніхто. Вони не володіють добре німецькою мовою, не виявляють гостро обрисованого індивідуального обличчя, а головно — і це у веселім цісарськім Відні рішає про популярність посла — не володіють вбивчо гострим, а притім елеґантним мов лезо дамасценки дотепом. Українці все тільки скаржаться на кривди зі сторони поляків, а віденці тим не цікавляться. Не цікаво їм — поскільки це не матеріял до блискучої промови à la Люеґер, Дашинський, або enfant terrible віденського парляменту граф Адальберт Штернберґ з його цитатами з Ніцше проти соціялістів і статистичними датами з XIУ ст. про жіночі монастирі в Тиролю та їх дещо пікантні таємниці.

А українець тут — прошак. Шкандаліціян. Пів-Азія. Щонайвище — московський аґент з написом „рублі" на торбі в царсько-державних барвах — завдяки „подвигам"

рідних Дудикевичів, Маркових, Бендасюків та інших, яким ми згодом завдячували далеко важливіші анімозії з боку австрійської влади, ніж холодна байдужність цісарських урядів Кербера, Бінерта чи пана графа Буріяна.

А духовість Галицької України перед 1918?

Я сказав про неї, що вона своєю суттю трагічна, не закріплена, не зясована однозначно, одним напрямом не знаменна. І ми її може схарактеризуємо найкраще наголовком одної збірки Франка: Semper tiro. Це ж ще і в другім виданні з р. 1913 своєї весільної поеми для народу, найбільший поет Галицької України не скреслив ні одного з прескорбних слів:

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожу,
Людським презирством ніби струпом вкритий!
— — — — — — — — — — — — — — —
Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?

„Мойсей“

А у страшній пісні про вавилонського раба:

„І хоч часом мов грім гримне слово моє,
То це бляшаний грім, що нікого не вб'є

„І хоч душу манить часом волі приваб,
Але кров моя — раб! Але мозок мій раб!

„Хоч я пут не ношу на руках, на ногах,
Але в нервах ношу все невольницький страх.

„Хоч я вольним зовусь, а як раб спину гну,
І свобідно в лице нікому не зирну“.

„На ріках вавилонських“

А наш галицький Іван каже у Стефаниковім оповіданні „Кленові листки“: „... З мужиками то так си має: що де у світі є найгірше, то він має то спожити, що де є у світі найтяжче, то він то має віконати...“ І той же Стефаник розмальовує в оповіданні про камінний хрест трагедію тієї української людини в Галичині, що вічно гноблена людським презирством, „знесилена журбою і роздерта сумнівами“, мусить утікати в невідому чужину, у ворожу далеч, за море, щоб добувати змоги життя без ярма, без бича долі Semper tiro. Передвоєнна статистика виказала, що відсоток емігрантів до Америки з Галичини був один з найбільших в Европі. І взагалі відсоток тих, що поза Галичиною шукали заробітків у чужих краях був дуже високий. Отак воно певно не є лиш творча уява в таких малюнках, як Стефаникова баба в нарисі „Святий вечір“ або Бордуляка Іван-бразилієць. Але з другого боку наше галицьке село саме в десятиліттях перед війною захоплене інтересами та справами зовсім не матеріяльними. Його духовість проходить крізу, змагається з супротивними течіями в околі світовідчування і світогляду, які в літературі не знайшли ще свойого кращого відгуку, але далеко відбігали від низько-буденної турботи за хліб насушний. Одначе всі ті світоглядові течії не закріплюються поки що в нашім селі, в суспільних низах в моноліт однієї ідеології. Таксамо, як не закріплюються вони поки що одним несхитно поставленим принципом і в інтеліґентній верхівці тодішньої Галицької України.

Як сказано:

Це духовість своєю суттю несуцільна. Вона хитається. Вона є завжди між двома екстремами.

Течія старого соціялізму Драгоманова і Франка змагається з радикальними ідеями Трильовського. Правовірне наставлення пересічі села затривожується безбожницькими потягненнями радикальних Січей. Соколи Боберського (Здвиг 1914) змагаються з січовиками Трильовського таксамо як перші націоналісти зводять іноді криваві бої з одчайдушними москвофілами та польськими громилами з рядів боївок Ґломбінського. Одного вповні авторитетного проводу немає. Франко і Грушевський в колах духовенства непопулярні. Парляметарна репрезентація в суті речі далека від суспільних низів. Митрополит Шептицький це авторитет ще тоді передовсім — духовний. В колах

студентської молоді діє вже молодий Дмитро Донцов, а він є соціяліст і лянсує антирелігійні резолюції в дусі німецьких матеріялістів Біхнера, Фоґта, і Молєшота, тоді як культ чудотворних образів у Зарваниці, Гошові і Кальварії в Галичині ще в повному розквіті.

„— Ти як називаєшся? — питає батько малого хлопця у Стефаниковім нарисі „Мамин синок".
— Андрій Косминка.
— А хто ти є?
— Луский радикал.
— Добре. А куди поїдеш?
— До Канади.
— На чім поїдеш?
— На такі шіфі як хата великі, таким морем — широким. ґет, ґет . . ."

І так майже в кожній родині діти вчилися говорити в дусі поділених на ворожі собі партії батьків. Батьків, для яких ще цісар і парлямент у Відні, чотири традиційні університетські факультети — теологія, право, медицина і філософія — місцева освітня та господарська організація — це незрушні підвалини всякого суспільного ладу в народі.

Ні, шановні земляки, скажім собі правду увічі: Хто з нас перед 1914 думав державницькими катеґоріями?

О ти, безсмертний Листопаде! Яким же дійсно переломовим подвигом став ти для всього народу. Ти австрійській імперії протиставив за одним дужим помахом вольних крил державу українську. Ти з колишнього рутенського цісарського рекрута зробив усежертвенного своїм героїзмом вояка Української Галицької Армії. Ти останнього габсбурського імператора і його цісаревуЦіту Бурбон-Парма поставив упродовж одної-однієї ночі перед фактом розторощення вікових кайданів. А гордий цісарський Відень, який з таким злобним презирством полюбляв дивитися на карикатури галицьких шарпаків зі Шкандаліції, поклониться незабаром Українській Державі в Литовськім Берестю, миру і хліба благаючи...

О ти, вікопомний Листопаде!

Правда — вже чотири роки раніше — з вибухом першої світової війни галицьке громадянство вперше від часу Полтави і зруйнування Запорізької Січі почуло заклик до зброї, до бою за рідну землю, за рідну державу. І це була передовсім молодь, що за тим закликом пішла без вагань і без тривоги, з запалом гелленських ефебів, вишикуваних у святу фалянґу проти ворожих Ксерксів і Даріїв. Молодь, вихована головним чином в українській Академічній гімназії у Львові учителем і організатором переломового рівня проф. Іваном Боберським. Як колись в добі визвольних змагань Німеччини проти Наполеона геніяльний Ян шляхом науки руханки вчив німецьку молодь збройнобоєвої штуки, отак Іван Боберський, обік дир. Едварда Харкевича, один з перших справжніх европейців у нас на галицькому ґрунті, сміливий обновець науки мови й літератури, зумів на гімназійних годинах руханки підготовляти кадри майбутніх борців у боях на Маківці і Лисоні, а далі в заграві Листопада в обороні здобутого Львова.

Проф. Боберський!

Хто з нас, його вдячних учнів, не пам'ятає тих одиноких своїм настроєм хвиль, коли та чудно серйозна, на свій лад незбагнена людина ввійшла у клясу, стала нечутно близь катедри і повна суворого спокою глянула по учнях! Пам'ятаєте ту тишу тоді? В ній було чути, як билось в неодного серце, а очі кожного мов замаґнетизовані не відривалися від його гарно мужнього, лице лицарського Анрі ІУ. нагадуючого обличчя. Можна сказати, що властивим пережиттям, властивою наукою, властивим змістом години проф. Боберського це не була чергова лекція німецької мови і літератури, яку він знав як ніхто з галицьких германістів перед ним і після нього, лише — він сам, приваб його вчительської індивідуальности. І коли хто міг говорити тоді в нас, що галицьке громадянство прислухується до чийогось голосу як до голосу провідника й керманича, то це був він — проф. Боберський, духовий батько й виховник генерації УСС — першого збройного леґіону Галицької України по століттях поневолення.

Усусуси! Це вони, хоч і на чотири роки раніше покликані на арену великого змагання, перші творці ґрунту, на якому зміг видвигнутися чин Листопада,

Великий, пропамятний чин!

Бо довершила його таки ота генерація Галицької України, над якою її поети плакали як над паралітиком на роздорожу і вавилонським рабом і тяглом у чужинецьких поїздах. Ота генерація, що то її конституційні речники в парляменті не мали властиво ніколи дійсно впливового голосу на форумі народів Австрії. На форумі, для якого галицько-українська, ота вже австріяцькою назвою „рутене“ натаврована людина була так довго синонімом чогось обдертого, бідного й нікчемного . . . Бо і як же можна говорити про якийсь респект віденського уряду до тієї нашої парляментарної репрезентапії, коли такий „старий джентельмен на престолі“ як цісар Франц Йосиф ще в р. 1916, отож після Маківки і Лисоні, домовлюється з бундючним Нібелюнґом Вільгельмом II. — тим півбожевільним предтечою Адольфа Гітлєра — про утворення польського королівства з влученням до нього української Східної Галичини? — А мадярські гонведи з цісарської армії вивішують, вистрілюють, вимордовують українську людність під закидом шпіонажі найстрашнішими гекатомбами на глум всякій справедливості, всяким законам і всякій правді, керуючись при тих нечувано несправедливих судах виключно непевними чутками і підозріннями як доказами провини обжалованого. Отак як тих 11 повішених українців у Скольому (1918), яких засудив на страту окаянний злочинець, звіряча потвора, польський авдитор кат Заґурський (Zagórski) тільки на основі зізнань одного одинокого свідка — п'яного парубка — донощика *). Або як сотки душевно мучених і тортурованих наших священиків у тьмі і бруді Талергофу

Але ти, ти, великогероїчний Листопаде, пімстив усе! Під твоїм животворним подихом паралітик на роздорожу здвигнувся і почав іти кроком Ґоліята на святий Тавор нації, на велике преображення вавилонського раба . . .

Дійсно!

Їх Імператорські Милості Габсбург - Бурбон - Парма не чекали такої метаморфози галицького Івана . . . Та ж були вже визначені на таємних нарадах в Берліні кордони майбутнього польського королівства зі Львовом як „відвічно“ польським городом! І не збирається хіба польська Реґенційна Рада у Варшаві їхати до Львова з французько-польською армією під командою ґенералів Розвадовського і Рої брати „малопольську“ землю в посідання?! Так причому ж тут ота якась Українська Національна Рада зі старим козарлюгою Костем Левицьким та Євгеном Петрушевичем на чолі? Ні, — чого ті якісь українці (нараз українці!) хотять від Його Ексцеленції пана намісника графа Гуїна? —

Передачі влади? — каже українська депутація ще 31. X. на врочистій авдієнції. — Я спитаю у Відні! — відповідає заафенована цісарська Ексцеленція. — Ми не маємо часу чекати! — заявляють українські депутати. — Здавайте владу, пане графе! —

Дійсно — нараз з нині на завтра, непередбачено навіть для найбистрішого віденського президіяліста — цісарський намісник і його імператор у Відні це для тих тепер українців стільки ж, що колись султан Ахмет IV. для запорожців... Ще тільки одна ніч, Ексцеленціє, і вас немає! Одна ніч — і вся ваша чужинецька залога розброєна, вся зброя в українських руках, а з ратуша, у престольнім городі Льва повіває український жовто-блакитний прапор.

Перший Листопад . . .

Народження нової епохи:

»Український Народе!

Голосимо Тобі вість про Твоє визволення з вікової неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19. жовтня Твоєю волею утворилася на українських землях

---

*) Див. віденську Arbeiter-Zeitung з д. 8. II. 1918: „Elf gehängte und 1 Zeuge“. Коли про те автор цих рядків згадав у своїй монографії про полк. Коновальця, що 1941 друкувалася у празькім журналі „Пробоєм“, то празьке Ґештапо сконфіскувало це місце і припинило дальший друк цієї праці, а віденське Ґештапо доконало в автора трус і заборонило йому писати статті на політично-суспільні теми. О. Г.

бувшої Австро-Угорської Монархії Українська Держава і її найвища власть Українська Національна Рада.

„З нинішним днем Українська Національна Рада обняла власть у столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави...«

Чуєте?

Гей у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну розвеселимо!

То пан сотник Дмитро Вітовський веде військо на молодецький герць у бій за молоду дежаву, за дорогу, рідну Столицю. . . .

Зброє моя золотая!

Проф. П. Герасименко

Думки до сучасної світової кризи

Історична доба, якої ми є учасниками і свідками, це доба великої моральної кризи людства. Кріза ця виявляється у масових засліпленнях, у масових злочинах над гідністю народів і людини, масовим гнобленням людей і народів в ім'я догм, що свою внутрішню бездушність намагаються надолужити сліпим фанатизмом насильства. Насильство і гноблення стали не тільки складовою частиною низки режимів, але їм навіть приписується вирішальну ролю основного чинника „оздоровлення" чи то людства взагалі чи окремих „вибраних" народів. Догми ці часто подаються у формі „об'єктивних", „наукових" істин, як щось неминуче, закономірне, що ніби випливає зі законів соціології, економіки чи природничих наук.

Мусимо тут з рішучою певністю ствердити, що ані науки гуманістичні ані точні природничі не можуть в ніякій мірі дати основи людській моралі. Бо наука — це узагальнене знання того, що і с н у є, тоді, як мораль ставить вимоги до того, що м а є б у т и, до чого людина має стреміти. Звичайно, що мораль не може ставити норм, які б суперечили законам природи і це є єдиним обмеженням моральних приписів.

Мораль основується на вірі, яка визначає зміст і ідеал людського існування, а це є речі, які наука не виявила і виявити не може. Приписи моралі або приписи людського поступування в протязі історії людини мінялися, удосконалювались, часом і погіршувались, чи вибочували. Але зміни моральних норм ділялись не як механічний наслідок якихось об'єктивних законів науки (фізики, хемії, біології, чи соціології), а наслідком суб'єктивного змагання людини за самовдосконалення, за наближення до ідеалу даного вірою. Активне змагання за вищу духовість супроти земного, матеріяльного, тілесного визначає християнську віру і дуже гарно передано словами Христа: „Гадаєте, що я прийшов дати мир на землі? Ні, кажу вам, не мир, а розділення!"

Активне, чинне удосконалення себе, звільнення своєї духової істоти можливе в с п і л ь н о т і і ч е р е з с п і л ь н о т у. Шукання відповідної, правильної спільноти і творить суть духового й морального блукання людства на протязі історії. Сучасна технічна цивілізація звільняє все більше число людей від пут матеріяльного світа, але разом з тим недосконалість суспільних форм викликає почуття в'язаности, рабства, що відчувається людьми більш інтензивно ніж в часах, коли суспільні форми мали мало змінний характер. Людина в теперішні часи відчуває більш інтензивно реальність, істотність і дійсність людської спільноти, ніж це було в часах цивілізаційно менше розвинених форм людського співжиття.

Тому в теперішній добі так гостро виявляється щукання за істотними формами людської спільноти, яке доводить до кризи.

В залежності від історичних умов розвитку, за такі спільноти вважаються або окремі групи суспільства як на приклад кляси, або народи — нації, або держави — нації. Свідомо, чи несвідомо цим спільнотам приписується властивости живого організму, вищої одиниці, яка має свої чи біологічні, чи духові закони розвитку. Як живому організмові такій спільноті надаються ідеальні норми розвитку, визначається ідеальний шлях і ціль розвитку спільноти — інакше кажучи творяться приписи моралі для цієї вищої одиниці. На думку автора таким справжнім вищим організмом являється нарід-нація, яка є історично-тяглою духовою спільнотою, що заволоділа даний терен і зрослась з ним. Це за словами Шевченка спільнота „живих, мертвих і ненароджених земляків". Пролетаріят, який марксисти большевики проголосили за вищу органічну спільноту, виявились на практиці совєтської Росії московським народом-нацією, яка намагається перетопити в собі поневолені народи і підступом і силою прибирає назву совєтської нації. Американська нація, яка ще не завершила процесу свого духового оформлення, виявляє могутній розмах амальгамації — перетоплювання нових переселенців в духовій спільноті, яку почали творити старі переселенці на одній території. Американська нація може бути прикладом творення нації в межах держави.

Історія Европи вказала, що в останніх часах держави, які не мали органічного, духового зв'язку, розпались (отоманська турецька імперія, австроугорська імперія).

Процес творення німецької нації з німецьких племен і народів був заведений на духові манівці біолоґічною, расовою теорією гітлеризму.

Шукання моральних норм життя таких вищих орґанізмів — націй приводить до різних ідеолоґій націоналізму. До нижчих ідеолоґій належить виключний світогляд, побудований на принципі „око за око, зуб за зуб" — культ сили і насилля та намагання поневолити слабшого. Тут така ціло-національна мораль переноситься і до внутрішньо-національних відносин, до поневолення (рабства) одиниці в нутрі нації. Ці явища спостерігаємо у народів московського і німецького.

Суперечність такої моралі з християнською наукою і мораллю, яку людство вже не може відкинути є і буде причиною духової слабости тоталітарних режимів.

Усвідомлення вищих моральних норм, які б не противились нормам християнської науки, для націй, як органічних спільнот і для міжнаціонального життя — це процес, який відбувається на наших очах і який ще далеко не закінчився. Ми бачимо тепер більше проявів зоологізму, біологічної гри національних інстинктів, аніж дій і чинів вищого порядку.

В цій світовій моральній кризі і хаосі виступаємо ми, українська нація, з домаганням своєї свободи: „в своїй хаті — своя правда і сила і воля". Національний ідеал поставлений Т. Шевченком в цім геніяльнім короткім реченні — носить всі познаки вищої внутрішньо-національної моралі: правда — мораль, сила — досконалість і воля — свобода. В „Кобзарі" Т. Шевченка ми знайдемо всі моральні принципи, притаманні українській нації — віру, шукання правди, активне змагання до правди і слави, (в розумінні вищої чесноти — досконалости) та міжнаціональних моральних засад. Тому не диво, що в світі „де панувала неправда і неволя" Шевченкові судилась доля політичного в'язня за Україну, в'язня який — як ніякий інший національний поет у світі — сформував основи моралі для нації та поміж націями, правди згідної з духом християнства. Шлях до морального удосконалення, даний за ідеал. „Я прийшов, щоб посіяти вогонь на землі" — каже Христос і це не маленька програма. Українська нація, як живий організм, зі зростом своєї моральної свідомости, здійснює свою місію „правди на землі" поглибленням боротьби. Зовнішним проявом цієї боротьби є жертви, що доказують відданість ідеї.

Частину тих жертв творять українські політичні в'язні.

Плекаймо ж завзяття нашого змагу за вищі ідеали, а не для марної слави.

Петро Ромен

ВІСТІ З УКРАЇНИ

Де б ми не були, куди б не закинула нас доля на чужині — скрізь і завжди наші думки й уява повертатимуть до Рідного Краю. З тугою і болем будемо думати і відчувати те, що знайшло свій вираз у словах поета: „Нема на світі України, немає другого Дніпра...“ Будемо згадувати минуле, коли ми були ще дома, на Батьківщині і в уяві пропливатимуть знайомі місця і люди — такі до болю бажані й рідні. Будемо цікавитись сучасним: що там діється тепер? Як живуть наші брати і сестри? Якою є тепер Вона — наша Батьківщина?... Все це природня духова потреба кожної нормальної людини — знак любови до Рідного Краю. Це виявляється підсвідомо й стихійно.

Для нас, як політичної еміграції, цього не досить. Мусимо свідомо прагнути до збереження свого духового контакту з Батьківщиною. Мусимо ловити всі, навіть найдрібніші, вістки про життя й боротьбу нашого народу в Рідному Краю, все знати й разом з ним жити та відчувати.

Втрата безпосереднього духового контакту з Батьківщиною є постійною загрозою для еміграції і на неї слід вважати, якщо ми хочемо, коли настане наш час, здійснити своє історичне призначення. Тепер, коли всі наші землі опинилися в одній державно-політичній системі, а лави старої еміграції поповнились новою, що має досвід з підсовєтської дійсности, є всі умовини й можливості при добрій волі і наполегливій праці і ту різницю загладити. Перед соборною еміграцією стоїть тепер завдання тримати духовий контакт з соборною Україною і творити одне і єдине ціле.

Це не легка справа за тими вістками, що доходять до нас із СССР шляхами радія і преси, довідатись про справжнє тамтешнє життя і про нинішню „генеральну“ лінію партії, від якої, ми знаємо, залежить все життя і доля цілого народу. Всі ці вістки суворо цензуруються, фільтруються і відповідним чином препаруються. „Всяка писанина про об'єктивні і достаточні інформації“ вважається большевиками „ліберальним лицемірством“. „Інформація не ставить за мету подавати фахово новини, а ставить за мету виховання під єдиним керівництвом партії численні маси робітників, організуючи їх на виконання чітко окреслених завдань. Цього не можна досягнути об'єктивним висвітленням подій. Свобода і об'єктивність преси є вигадкою.“ (Ф. Кузмічов: Проблеми журналістики.) І, як відомо, у цьому пропагандивному фальшуванні дійсности большевики досягли такої віртуозности, що жертвами його дуже часто стають не лише чужоземці, а й самі громадяни СССР. В умовах тоталізму й диктатури однієї партії масовий обиватель є переслідуваний на кожному кроці однією і тією ж пропагандивною думкою і вона по певному часі стає врешті його „власною“. Зберегти самостійність і свободу мислення в таких умовах щастить не багатьом сильним натурам. Але за такими полює НКВД... В такий спосіб здобувається „морально-політичну єдність совєтського народу“ і здійснюється совєтська „демократія“,

Підчас війни у свідомості совєтських громадян відбулося велике збурення і зрушення. Критицизм мас настільки виявився, що сам ґенераліссімус Сталін змушений був в одній з промов обережно натякнути на „помилки совєтського уряду“. Ґенеральна лінія партії від марксистських доґм інтернаціоналізму і клясової боротьби була змушена переключитись на рейки патріотизму, націоналізму і релігії... Люди почали більш критично і вільніше мислити і побачили дещо нового і незнаного, що від них ховалося... Під час війни це було не страшне. В боротьбі з німецьким фашизмом воно відігравало навіть позитивну ролю — живило надії, що й у Совєтському Союзі по війні стане інакше ніж було, свобідніше.

Чиж стало інакше? Тепер немає ніякого сумніву, що „генеральна лінія партії“ знову скерована на те, щоб затиснути вільну думку й ліквідувати стан духової і моральної демобілізації по відношенню до „буржуазного світу“. Вчорашній союзник сьогодні є для московського большевизму ворогом. Вся економіка й політика СССР скерована сьогодні на підривну роботу і підготовчу до вирішального військового зудару з ним. Цією політикою мобілізації всіх матеріяльних і духових сил і засобів у підготові до нової війни зумовлене і нинішнє „наведення порядку“ у повоєнній дійсності СССР, яке відоме було раніше під назвою „чистки“.

*

Про що говорить чистка в СССР? Виявляється, що в Росії зберігся ще такий письменник, як Зощенко, який „звик глумитись над совєтським побутом, совєтськими порядками, совєтськими людьми, прикриваючи цей глум маскою пусто — порожньої забавности й нікчемної гумористики“. „Зображення життя совєтських людей навмисне потворне, карикатурне і паскудне, потрібне було Зощенкові для того, щоб укласти в уста мавпи гидку, отруйну антисовєтську сентенцію з приводу того, що в зоопарку жити краще, ніж на волі (в СССР — прим. ред.) і що в клітці легше дишеться ніж серед совєтських людей“. (З доповіді Жданова). Від совєтської дійсности сучасні „інженери людських душ“ в СССР схильні втікати або в минуле, або кудись в інший світ, де люди живуть інакше. Особливо не виносимим є для партійних керівників „не властивий совєтським людям дух низькопоклонства перед буржуазною культурою Заходу“. „Воно виявилось, зокрема, в поставах п'єс сучасної закордонної драматургії на сценах совєтського театру“. Ці п'єси кваліфікується в постанові ЦКВКП(б) як такі, що „пронизані чужою ідеологією і мораллю“. „В них стверджуєтсься апологетичне відношення до капіталістичного устрою“. „Буржуазне суспільство показуєтьси в них в рожевому світлі, як якась гармонія клясових інтересів, природна і вічна форма людського суспільного життя“. „Глядачеві навівається міщанський ідеал „легкого красивого життя“. „Постановка театрами СССР п'єс буржуазних закордонних авторів явилась, по суті, виданням совєтської сцени для пропаганди реакційної буржуазної ідеології і моралі, спробою отруїти свідомість совєтських людей світоглядом ворожим совєтському суспільству, оживити пережитки капіталізму в свідомості й побуті“. (З постанови ЦК ВКП(б). Такі основні помилки, збочення і ухили, серед сучасних діячів совєтської культури, як їх характеризують партійні керівники. Тенденція партійної лінії тут виступає настільки виразно, що не потребує коментаря. Для нас важливим є відзначити, що провідним мотивом ідеологічної і культурної роботи партії є курс на дальшу ізоляцію СССР від решти світу, як ворожого і розкладаючого совєтську людину. Ця ненависть до „буржуазної культури“ випливає з почуття меншевартости і страху перед духовою демобілізацією громадян СССР відносно капіталістичного світу. Приємно також знати, як це відзначив „Манчестер Ґардієн“ (27. 8. ц. р.), що з цім „спроституованім комуністичнім світі спостерігається стремління до інтелектуальної свободи, навіть не зважаючи на те, що Москва має досить сили задушити їх“.

Тепер наводиться порядок... В постановах знову нагадується, кому слід, що „відповідальні за керівництво літературою люди в літературних організаціях і редакціях журналів і видавництв забули, що література є могутнім знарядом в справі виховання совєтських людей і особливо молоді і що через це вони мусять керуватися в своїй праці тим, що складає життєву основу совєтського ладу — його політикою“. Звідси „інженерам людських душ“ дається наказ: „вести систематичну пропаганду політики партії“. „Всю роботу виповнити бойовим духом активної наступаючої ідеології комунізму.“

*

Матеріяли чистки дають також досить яскраву уяву про сучасну національну політику Москви по відношенню інших народів СССР. Досить порівняти, які „помилки і ухили“ атакується серед москалів і які помилки і ухили відкрито серед українців, щоб побачити сенс цієї політики. Відомо, що найбільшим ухилом підчас війни в СССР був ухил до російського націоналізму і шовінізму. Сам батько народів проголосив російський народ найкращим і найпередовішим народом, таким що має вести за собою інші. Науковці й публіцисти по-новому, в дусі великодержавної імперіялістичної політики насвітлювали історичне минуле Російської імперії, регабілітуючи і підносячи, як героїв, душителів свободи і гнобителів народів — російських царів і генералів, які спричинились до поширення і збирання руських земель старої російської імперії. Російські поети й письменники, аж захлибалися від патетичної декламації на тему: Росія, Росія, Росія — моя... Писалися романи й повісті про національні особливости російського народу, про його самобутність і вищість супроти інших. Навіть назви їм надавалися відповідні („Русске люди“).

Відомо, що підчас війни і Україну „усамостійнено“ і тут почали звертатися до „українців — предків відважних запорожців“, щоб заохотити їх до оборони Батьківщини. Українські письменники теж почали за прикладом Москви трактувати відповідним чином відповідні теми. Почали появлятись навіть твори з такими назвами як „Українська хата“, „Раз було їхав по Україні“ і т. п. Бо ж це Хвильовий свого часу писав: „Без російського диригента наш культурник не мислить себе... Він ніяк не може зрозуміти, що нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли найде їй одній властивий шлях розвитку. Він ніяк не може втямити, бо він боїться — дерзать! (Думки проти течії“). Тих, що не боялися і дерзали на Україні вже не лишилося. Лишились вони лише в упривілейованої нації росіян і то такого типу, як Зощенко. На Україні лишились лише ті, що пишуть за наказом „російського диригента“. Але виявляється, що й це їх не рятує — вони ніяк не потраплять догодити московському диригентові. Те що було дозволене у Москві для москалів — те плямується, як „буржуазне“, серед українців. Справді, серед всіх ухилів і помилок у москалів немає й згадки про „великодержавний ухил“, що є фактом. Тут і далі дозволена деклямація на тему злиття усіх славянських рік в одному „руському“ морі...

Сучасний політичний курс на ізоляцію СССР від рещти культурного світу є по суті продовженням старої московської лінії славянофілів на „самобутність“ обраного московського народу і насильне нав'язування цієї московської „самобутної культури“ всім іншим народам СССР. Вони мусять розтопитись в „русскому морі“. А для цього мусять відмовитись від своєї національної самобутности і від свого самостійного, властивого шляху розвитку. В цьому напрямі й ведеться відповідна робота. В цьому і є основний сенс наведення порядку на Україні після війни. Спілка російських письменників так відзначає у своїй резолюції: „Величезним недоліком роботи правління Спілки Совєтських Письменників є слабе керівництво літературами народів СССР, що привело до відродження в окремих літературах буржуазно-націоналістичних тенденцій“. Це в першу чергу стосується України. Отже Україна і українські письменники тепер такі самостійні, що без керівництва ніяк не можуть жити. Без московського диригента перо українського письменника малює українську хату! Та це ж „патріяльхальна самобутність“ українського народу, а тим самим він протиставиться російському! І в Москві б'ють тривогу. І поспішають відповідним чином скерувати меншого брата українця на правдивий шлях і дати йому „братню допомогу“. Так було скликано збори київських письменників, де секретар ЦК КП(б)У зробив доповідь про поважні недостачі в ідеологічній праці на Україні, на які вказав ЦК ВКП(б). А коли такий диригент указав, так вони конче мусять бути виявлені.

Які помилки й ухили помічені серед українських письменників? Виявляється, що на Україні „протягаються буржуазно-націоналістичні погляди на історію українського народу і його культури“, „насвітлюється історію української літератури ізольовано від клясової боротьби“, „національний момент вважають

вирішальним у розвитку літературного процесу в Україні“, літературний процес розглядають як „самобутню єдинонаціональну струю, без всяких ідейно-клясових протиріч“; ігнорують факти позитивного впливу на українську літературу поступових діячів і течій російської літератури“, „промовчують російсько-українські літературні звязки й перебільшують вплив західно-европейських літератур, затушовують різницю між реакційними і проґресивними течіями в українській літературі“, „в націоналістично викривленому вигляді представляють і минуле українського народу й совєтську дійсність, протиставиться український нарід і його культуру братньому російському народові і культурі“, проповідується національна обмеженість і так звана „патріярхальна самобутність“ українського народу“, „ідеалізується минуле“... Все це, за словами большевицьких критиків, не що інше, як „відродження буржуазно-націоналістичних ідей і концепцій“.

Всі ці ухили виявлені в порядку критики і самокритики самими письменниками (совєтська демократія! - прим. автора). Письменники клялися, що більше таких помилок робити не будуть; що вони очистяться від усіх тих гріхів супроти віри марксизму... На цей раз виявились грішними і чистилися письменики: С. Маслов, Є. Кирилюк, Б. Смілянський, О. Кундзіч, В. Чередниченко, М. Бажан, П. Козланюк, О. Вишня, Л. Коваленко, І. Нільчук, С.Крижанівський, А.Малишко, Ю. Яновський, і... покійний Михайло Грушевський.

Досить звернути увагу на характер „помилок і ухилів“ та список імен, шоб побачити, яка величезна різниця між чисткою московських і чисткою українських письменників. Серед московських письменників знайдено: „безідейність, пашквілі на совєтських людей і совєтські порядки, песимізм, низькопоклонство перед буржуазним культурним заходом“. І тільки. Зате українські письменники всі сидять на ухилах і всі ті ухили зводяться до одного — до „буржуазного націоналізму“ та націоналістичних концепцій і ідей. То, що дозволено і культивується в Росії — те є ухилом і гріхом на Україні. Якщо в Росії марксизм не є догмою, а є керівництвом до дії в інтересах московського імперіялізму і великодержавного шовінізму, то для українців марксизм висувається як догма і вона служить зброєю в боротьбі проти українського націоналізму. Так виглядає ленінсько-сталінська національна політика й рівне право народів СССР в практиці.

*

Наведені дані про нинішню чистку на Україні дають достатній матеріял, щоб зробити певні висновки про панівні настрої і напрям ідейно-культурного процесу серед українства та про дальші стосунки між Москвою і Україною.

Перш за все виявляється стихійний спротив українських національних сил проти московсько-большевицької політики національного поневолення України. Українці залишаються бути українцями — мислять себе національно, відчувають свою самобутність і окремішність і це є тим, що об'єднує всіх українців проти Москви. Українські комуністи, з цілком зрозумілих причин, виявляють „ідеологічну оспалість“, „корупцію“, „брак енергії і повну нездатність виконувати свої обов'язки“. А ще ясніше — вони виявляють „невміння боротися з буржуазним націоналізмом“. Ось такими гріхами, за словами С. М. Хрущова, обтяжені українські комуністи. Явний вияв спротиву проти Москви навіть з боку українських комуністів. Москва відповідає на це нечуваною чисткою: за 18 місяців „вичищено“ майже половину членів партії на Україні. В деяких округах довелось вичистити 80—90%.

Другою, найбільш помітною, рисою сучасної підсовєтської дійсности є туга за свободою слова й думки та відчуття задушливої атмосфери і кайданів „генеральної лінії ‚партії‘“, від якої не вільно відходити нікому. Цю тугу за свободою творчости і думки висловив український письменник Панч відстоюючи „право письменника на помилку“ — тобто необов'язковість для письменника „генеральної лінії партії“.

Третьою знаменною рисою нинішньої української дійсности є зріст і зміцнення українського націоналізму. Об'єднання українських земель в соборній

УРСР живить серед українців почуття сили, гідности і рівнорядности серед інших народів. Стихійний вияв у творчості українських письменників, зацікавлення до історичного минулого України і відчуття самобутности українського народу в протиставленні до московського народу — все це ознаки нового вибуху національної стихії в душах українців. А такі закиди, як „визнання національного моменту вирішальним у розвитку літературного процесу“ і розгляд цього процесу як самобутнього єдино-національного потоку та інші твердження, що їх знайдено в підручниках літератури, свідчать про поширення серед українських науковців націоналістичних ідей і концепцій. Цим самим визнано їх більш придатними і більш науковними супроти марксистських схем.

Всі ці осоновні риси сучасної української дійсности є прямим запереченням московсько-большевицької політики на Україні. Колізія між українськими силами і Москвою є в тій дійсності наявним фактом. Чистка його не усуне, а лиш поглибить і загострить. В цьому і є запорука нашого майбутнього.

Петер Ф. Друкер

Робітник совєтської індустрії

Стаття друкована у французському журналі „Choix“ Nr. 70, подаємо її за „Dokumente“ übersetzt und veröffentlicht von Le Centre d'Etudes Culturelles Economiques et Sociales. Nr. 7 — 1946. Strasbourg, з дуже незначними скороченнями.

Навіть ті, які переконалися в тому, що прибутки в Росії нормуються по відповідній до заняття і виконаної праці скалі, так як в усіх капіталістичних країнах, мабуть не вгадають хто є автором цього цитату: „Що є причиною обмеженої видайности праці в промислі? Це-домагання рівности платень, яка кожному нефаховому робітникові відбірає охоту так до спеціяльного вишколення як і відбірає надію на поступ вперед. Таємниця високої промислової видайности праці полягає в усталенні такої скалі, яка докладно означує різницю між заробітною платнею кваліфікованого робітника від платні робітника звичайного, між людиною, яка здобула собі освіту і такою, що її щойно починає здобувати. Робітника треба оплачувати за його працею, а не за його потребами“.

Цей цитат походить з промови Сталіна в 1931 р., в якій він поставив головні принципи російської господарської політики.

Господарники й представники російського уряду хвалили нерівність тим, коли вони нападали на господарську рівність і висміваλи її, як „дрібноміщанську реакцію“. Офіційний кодекс законодавства праці, який оголошено саме перед початком війни, називає це змагання до рівности „найбільшим ворогом соціялізму“. Інша книжка теж офіційного походження несподівано відкриває, що саме капіталізм змагає до рівности прибутків. Вона робить з того висновок, що капіталізм це здегенерована система. Знаний пропаґатор і речник уряду, професор Мітін, схопив цю соціяльну совєтську філософію в наступних словах: Соціялізм — це нерівність. Практика в російському промислі переходить навіть і цю теорію. Совєтська індустрія послуговується обіцянками нагороди і погрозами кар, як базою одностайної і досконалої системи, системи, що полягає і на участі в зиску й на високій винагороді добрих робітників.

В своїй книжці „За Уралом“ описує американець Джон Скотт, який працював багато років в одному великому заводі виливання сталі в Маґнітогорську, що директор фабрики сталі, займав в 1938 р. цілий трьохповерховий дім, з 14 кімнатами, з білярдовою кімнатою, кімнатою для дітей, кімнатою для музики і праці, довкруги з парком, в якому жили олені. Цей дім коштував 80.000 рублів, а меблі коштували 170.000 рублів, це є разом суму, яка відповідала річній заробітній платні 170 російських робітничів.

Ще більш вимовним робить цей приклад той факт, що в часі, про який розповідає Скотт, дві третини з 200.000 мешканців Маґнітогорська мешкало тоді в шатрах, глиняних ліп'янках та деревляних бараках, по чотири особи в одній кімнаті, тому що не було взагалі будівляного матеріялу.

Треба додати, що це був спеціяльний примір. Генеральний завідуючий фабрикою сталі в Маґнітогорську був одним із великих „всемогучих“ російської індустрії. Умовини робітників в тому заводі, що повстав серед дикої самоти Уралу були спеціяльно злі. Але навіть в Москві в 1938 р. різниця між способом життя якогось там промисловця та звичайного робітника була далеко більша, ніж це було за часів царських. В перших роках по революції була навіть тенденція зменшити прибутки малих директорів. По 1931 році одначе прибутки шефів на цілій лінії російської індустрії піднеслись в гору. Перед війною це підвишення прибутків цілком не спинилось і від того часу пішли вони навіть ще більше вгору, якщо порівняється їх із прибутками робітників від моменту, коли Гітлер напав на Росію.

В останніх роках перед війною заробляв простий робітник, що працював при конвеєрі в якійнебудь російській фабриці 125 рублів в місяць, що рівнялося покунній силі приблизно 50 долярів. Це вино-

сило в рік 1500 рублів. Керманич же цієї фабрики, завідувач, інженер-шеф, прокурист чи директор продукції одержували 24.000—30.000 рублів в рік, якщо з їх праці були задоволені. В американській індустрії одержував нефаховий робітник за цей же самий час праці 1200 долярів в рік, а його директор, або шеф-інженер 10.000—15.000 рублів. Це значить, що в Росії члени дирекційного комітету одержували 15—25 разів більше від того, що одержували звичайні некваліфіковані робітники, підчас коли в Америці платня керманича була лише 8—12 разів вища як звичайного робітника. Іншими словами різниця між зарібком керманича і звичайного робітника в Росії була два рази більша як в Сполучених Штатах.

До того приходить ще те, що задідувач фабрики в Америці обтяжений великим податком: при заробітку 15.000 долярів він мусить платити до 30% податку. Російський директор фабрики оплачує лише незначний податок, а часто взагалі від нього звільнений. В Росії найвищий податок виносить приблизно 10% і більшість з директорів і інженерів не платить навіть тієї суми, бо росіянин на кермуючому становищі має найменше одно із відзначень чи декорацій, яке звільняє його від цілковитого або частинного обовязку платити податки. Підчас коли американський промисловець велику частину часу працює не для себе, але для податку, російський його тавариш задержує далеко більшу платню виключно для себе.

Перед нападом Гітлера, одержували директори, завідувач фабрики, шеф-інженер та кермуючий інженер на шахтах в Україні премію 15% додатково до його зарплати, коли кошти продукції вдалося його зменшити на 1%. Коли йому це вдалося зробити на 2%, одержував премію 10% і т. д. До цього доходить ще премія 4%, коли він збільшив продукцію на 1%, премію 8% коли збільшив продукцію на 2% і т. д. В залізній промисловості виносили були премії 10% при зменшенні коштів продукції на 1%, а 2% премії при збільшенні продукції на 1%. Якщо продукція чи видайність праці збільшилися більше за 4%, тоді підстава обраховувань премії виказувала велику звижку. Але гроші — це була лише частина і переважно незначна частина прибутків російського промисловця. Окрім платні і премій, які були виплачувані в грошах, одержує він високу премію і в товарах, яких звичайно в так бідній країні, якою є Росія, за гроші не можна було купити.

В цілій російській індустрії люди на кермуючих становищах одержують доми, авта і шоферів, вони переводять ферії з родинами у першоклясних готелях по дешевих цінах вони мають навіть деколи це першенство, що можуть купувати в спеціяльних магазинах і можуть за смішно низькі ціни купити речі, які деінде взагалі не мислимо купити. Звичайно вони звільнені від податків і їздять на дармові білети залізницею.

Ще може більше важним є те, що діти промисловців поруч із дітьми високих державних урядовців і працівників вільних професій, мають першенство на високих школах. Вже в 1938 році було більше як половина записаних студентів дітьми промисловців або вищих урядовців; навіть 10% не було синами селян, хоча селяни становлять більше як 50% усього населення Росії. В тих часах студії на університеті або вищих школах були безплатні, в 1940 році одначе заведено оплати. Справді оплати не були за високі, але все ж таки були так високі, що ані фабричний робітник, ані селянин не могли запевнити своїм дітям науки в високій школі. Це доводило до того, що тільки спеціяльно упривілейовані, що одержували вищі платні, могли заплатити своїм дітям виховання в гімназії чи університеті.

Привілеї такого високошкільного виховання в Росії є особливо великі: становища в адміністрації або кермуванні працею не могли одержати люди, що не мали університетських або інженерських дипломів. В останніх 10 або 15 роках було дуже мало таких, що осягнули б високе становище в російській індустрії з низів. Від часу війни високе становище в російській індустрії стало ще більш високим, цілком протилежно як це є в Америці, де війна зрівняла прибутки: робітник заробляв далеко більше а високі платні директорів були більше обтяжені податками. Пересічний місячний прибуток російського некваліфікованого робітника виносить сьогодні 600 рублів, отже майже впятеро стільки, скільки він виносив в 1938 році. За це одержує промисловець, який перед війною одержував 1500 рублів, тепер 10.000 рублів в місяць. Спеціяльні премії пішли вгору ще швидше. Вже весною 1942 року одержували великі фабриканти спеціяльну премію, так звану „Сталінбон", у висоті 50.000, 100.000 або навіть 150.000 рублів. В російській пресі можна знайти стало натяки про „совітських мільонерів".

Але гроші мають не багато вартости в Росії. Поза рацією харчів, яка складається переважно із хліба, бульби та капусти, що їх можна дістати за передвоєнні ціни, це значить майже задармо, за гроші можна купити дуже мало, тому що від 1940 чи від 1941 року усяке продукування товарів для цивільного вжитку стримане. Тому й квитки на товари в натурі, які завжди грали велику ролю у російській заплаті за працю в індустрії, стали головним середником платні, у випалку, коли продукцію товарів збільшено або виконано в скорому часі.

Як же вияснити це спеціяльне становище російських промисловців? Воно ж виглядає якраз антитезою того, що розуміла традиція під соціяльними теоріями.

Відповідь буде правдоподібно слідуюча: Російський промисловець живе тільки тому в тих упривілейованих умовинах, що він працює в надзвичайно тяжких обставинах. По перше він користає із тих всіх благ, як премії, бони, дім, меблі, м'ясо, масло, наука для дітей і все інше, лише так довго як довго він займає це становище. А його він може стратити кожний мент.

Його справді нагороджують за добрі висліди праці, але його й можуть скоро замкнути, як лише видайність праці спаде нижче офіційного пляну. Зниження видайности праці або збільшення коштів продукції це все делікти, за які керманичі й інженери відповідальні особисто. А до того приходить ще щось гірше, а саме вічний страх перед тайною поліцією.

Кожний рух і кожний вчинок керманича фабрики чи інженера контрольовані місцевими органами комуністичної держави, які мають право даного чоловіка протягом 24 годин звільнити з праці. Коли уряд не може або не хоче зріктися впливу, який він має через офіційну бюрократію, комуністичну партію і тайну поліцію на цілу індустрію — а цей вплив в останніх роках ще збільшився — одинока можливість

піднести індустрію це обіцювати промисловцям і інженерам високі винагороди, за відвагу брати на себе ризико.

Менше сензаційним засобом, але зате більш важливим для організації російської індустрії, є систематичне примінювання заохочуючих платень і премій, якими винагороджується видайність праці робітника. Ця метода походить ще із 1935 або 1936 року, отже з тих критичних років, коли російській уряд побачив, що війна неминуча і наставив цілий господарський плян на продукцію озброєння. Великою перешкодою для виконання цього пляну була мала видайність праці російського робітника, який саме, прийшовши зі села, не мав поняття, що значить видайність праці.

Першим кроком був стахановський рух, названий ім'ям гірника Олексія Стаханова, який підвищив продукцію 18 разів тим, що вдалося йому розумно зорганізувати свою і своїх товаришів працю. Стахановський рух поширювався дуже скоро. В цілій Росії кожній робітник відзначавсь фантастичним підвищенням своєї продукції. Цих робітників декоровано золотом і відзнаками, їх образи появлялись на перших сторінках газет і вони мусіли машерувати вулицями як „герої продукційного фронту".

Стахановські подвиги давали справді усій пресі матеріяли до передових статтей, але вони не мали в собі нічого з тревалости; цілий цей рух був соломяним вогнем, який згас за два роки. Але головне своє завдання він сповнив. Він зміг привести кожного робітника на такий ступінь продукційної справности, який був потрібний урядові.

В періоді початку війни лише четвертина робітників одержувала платню від години. Приблизно половина одержувала платню від виробленої речі, але підлягала суворій карі, коли не виконала приписаної норми. Добра третина одержувала запомогу, звану „додаток до штуки". Цей спосіб платні, цілковито незнаний в Америці і який напевно не бувби признаний ніяким синдикатом, дозволяє висоту платні за штуку підвищити, як лише підвищиться кількість штук випродукуваних на годину.

Щоби ствердити, як ця система виглядає в практиці, візьмемо приклад фахового робітника сталевого заводу. Він одержував в 1940 р., коли воєнна інфляція ще не вимагала ніяких підвишок платень, одного рубля за штуку, яку він мав виготовляти одну щогодини. В той спосіб він одержував 8 рублів за день, коли він працював 8 годин і щогодини виробляв одну штуку. Коли він тієї норми не осягнув, підлягав суворій карі. Робітник, який продукував замість 8 лише 6 штук, одержував лише $4^1/_2$ рубля платні. Отже за зменшення продукції на 25% карано його зменшенням платні на 40%. Дальше зменшення продукції нижче 25%, коли воно тревало довший час, доношено до відома комуністичній партії і тайній поліції і часто такого робітника обвинурачувано в саботажі та арештовано. З другої сторони, коли він замість 8 штук продукував 10, одержував 14 рублів: при 11 штуках — 16 рублів і т. д.

Але було б помилкою думати, що російський робітник має велику частину із зисків індустрії: бо лиш тільки вдасться поодиноким робітникам збільшити власну продукцію, то зараз дирекція підвищує загальну норму до цих осягів, за найгіршими традиціями „капіталістичного визиску". Найкращим доказом того є факт, що від 1934 року до 1937 року по мимо ґіґантичного зросту продукції, прибутки середнього робітника лишились без змін.

СВОБОДА СЛОВА

Недавно сказав мені мій американський приятель: „Я ніколи не розумів того, що означає ваша славна англійска свобода вислову. Сьогодні одначе мені основно це виєснено". І він розповів мені історію, яку він пережив того дня. Він переїзджав своїм автом крізь великий парк в західній частині Лондону, Гайде-парк, де, як відомо кожний, що має до того охоту, може собі публично виступати із промовами. В переїзді почув він, як один із промовців з незвичайною гостротою критикував „перекупну і брутальну" лондонську поліцію. Не застановляючи машини американець задержав свій віз, щоби прислухатись трохи до промови. Та нагло побачив він, як саме представник тої „перекупної і брутальної" поліції, довжелезний хлописько, спрямувався в сторону промовця. Ну, добре, подумав мій приятель, будемо мати забаву! Бобі (так називають англійських полісменів) вже возьме того горлуна за обшивку та замкне його в вязницю. Щоби це лише гладко пішло . . .

Та на своє превелике здивування полісмен підійшов не до промовця, але до нього самого, американця, і попрохав ввічливо:

„Застановіть, будь ласка, свій мотор в праці, мій пане — не будуть же могли прецінь люди чути, що цей бесідник там на горі говорить".

Сір Артур Сальтер

Др. Т. Лапичак

За мораль в суспільно-громадському і політичному житті

Якби ми навіть не мали можливости, або нам не дано добачувати цілого ряду симптомів, що маніфестують сучасний наш стан та атмосферу, в якій ми тепер живемо, або якби ми не хотіли добачувати, чи не вміли спостерігати, тих симптомів, що виходять на яв і кожній ділянці нашого так політичного як і суспільного життя, що так голосно маніфестуються з кожного рядка різноманітної нашої, на щастя так добре розвиненої преси, з кожного слова і звернення, з кожного заклику до акції і самої акції, — то вистарчить вже самого нотування проблєматики шукання і аналізи причин зла, щоб собі усвідомити, що є зле. Що стан, в якому ми живемо вимагає докладної консультації, аналізи, розгляду, та застанови. Навіть оптимісти не можуть назвати його задовільним, і навіть невтрали, т що все звикли говорити „якось то буде", зачинають сьогодні підносити голос трівоги.

Те що так багато говориться і пишеться вказує, що ситуація дійсно вимагає лікарської консультації і то не тільки з метою профілякси, але таки вже з метою справжньої, радикальної і то наглої терапії.

Але само ствердження було б тим, чим є для стеричної пацієнтки ходження по лікарях і вислуховування лікарських консультацій та порад, без найменшої охоти і готовости практично їх перестерігати. В ефекті недуга не тільки не має ніяких умов минати але навпаки поглиблюється і поширюється дальше та доводить пацієнтку до щораз то гіршого стану.

І суспільности грозить небезнека підпасти аналогічній психозі, коли вона не усвідомлюючи собі певно, що вона хвора і не шукаючи за причиною недуги, не стараметься причин тих усувати і таким чином себе лікувати.

Cessate causa, cessat effectno!

А що є причиною того стану, того патологічного, нездорового, того що на нього треба шукати за способами лікування?

В першій мірі ми мусимо собі усвідомити це, що живемо в добі, яка сама хвора. Живемо ж в часах катаклізму, що перейшов вздовж і впоперек протягом шести років найстрашнішої війни, яку знало людство, цілий земний ґльоб і що знищив не лише матеріяльне надбання століть, але який — і це є сьогодні найважніше і найбільш трагічне — підірвав і знищив цілу нашу духову культуру. Війна зірвала традицією усвячені моральні закони, зрушила з основ поняття і закони етики та права, знищила основи того, що становило суть поняття homo sapiens.

Живемо ж бо в часах розбиття атому і з тим розбиття тисячеліттями усталених понять про будову матерії та єства, що кинуло перші зерна сумніву в сталість матеріяльного існування. Релятивізм (зглядність) усього, що мало досі свої усталені контури, спричинив і зглядність моралі та етики. Людство затратило безоглядні кордони між добром і злом, між матерією і духом, законом і сваволею.

Живемо ж в часах цілковитого розвалу понять моралі й права, в часах розвалу основних принципів справедливости. В часах, які аж надто доказали, що поступ людства, прогрес, культура, розвиток і тим подібні поняття-це чисто спекулятивн твори людської уяви та людської свідомости, а радше людської туги, які в реальному житті не мають дійсного відповідника. Це все лиш назви, слова, умовні знаки. Сьогоднішня доба цілим своїм характером, у всіх відношеннях здається заперечувати існування їх „самих в собі".

Живемо в добі, коли міліони людей переміщені і вирвані з корінням з рідного грунту і рідного підсоння, далеко поза кордонами своїх світів, із ностальгією в серці, з розбурханими і розворушеними нервами й пристрастями, в почутті непевности і зневіри, у вічному страху та вічному чеканні, мов тіні блукають по світі шукаючи не лише місця тимчасового постою, якого їм життя і дійсність не дають продовжити більше

кількох місяців, але шукають також своїх духових кордонів, точно окреслених понять правди, моралі, закону.

І вони їх на разі ніде у світі не знаходять . . .

Якже ж тут дивуватися, що маса в своїй пересічності деморалізується, тратить віру в норми й приписи морального закону, піддається зневірі й ресентиментові зглядности та живе лише сьогоднішнім днем, кермована чисто вітальними, тілесними інстинктами, викликуваними почуттям голоду, холоду й примітивної свідомости.

Тут причина занепаду моралі, про який так часто говориться. В цій атмосфері духового суб'єктивного стану в тому стані банкруцтва доби, в якій нам судилось жити, не можна не зрозуміти того, що діється на наших очах.

Подібні ознаки занепаду моралі виказують також інші суспільності, що так само як і ми опинилися далеко поза своєю батьківщиною і що їм так само, як нам доля в свідомість врила почуття кривди і захитання віри в закони моралі та права. Такі симптоми обсервуємо навіть і в тих суспільностях, що сьогодні благоденствують, чито по виграній війні, чито у вдоволенні, що їм вдалось зилишитись цілими.

Тому немає нічого надзвичайного для нашої суспільности в тому, що наша маса поволі починає розпливатися в безморфності духової і моральної розлізлости.

Ми знаємо, що в рівних обставинах і в рівній ситуації всеж таки не кожна людина робить те саме. Власне істота людини полягає в тому, що її індивідуальність каже їй навіть при сповидній тотожності обставин показувати себе істотою одноразовою, неповторною. І тому, навіть коли явища згаданого упадку моральних засад своїми розмірами починають набирати прикмет загальности й загрози опанувати цілість, ми все ж таки повинні оглядатись за одиницями, здібнимим і готовими загальній тій психозі ставити гать. Тут завдання вибраних одиниць, провідних одиниць головно нашої інтелігенції викресати зі себе стільки ще залишків „старої віри“, доброго свого „я“ щоб протиставитись злому. Суть справи не в тому, що закрадається і твориться зло, але суть справи в тому, що немає сьогодні ще в нас середовища, яке б було рішене з тим злом боротися. Бо так як в Старому Заповіті, тільки одиниці спаслись в ковчезі Ноя, і тільки одиниці оціліли в Содомі й Гоморі, щоб потім дати початок новому життю, так само й сьогодні мусять знайтись о д и н и ц і, що серед того загального моря зневіри, огірчення, розкладу, затрати чітких і ясних критеріїв твердих і опірних пунктів законности, серед того духового і морального заломання, серед цілковитої переоцінки цінностей в некористь їх самих, цілковитого помішання понять і прострації духовних вартостей, серед духового бандитизму, змеханізування, зрівняння з поземом найнижчого, найгіршого, найнеморальнішого і найдурнішого, найменш духового, серед того загального здемагогізування і зфанатизування примітивів, що поставили собі в основу діяння голий п'ястук, вже не як символ, але як дійсну запоруку і аргумент „влади“, що поставили голу, брутальну силу, якою треба вирішувати усі суспільно-громадські й політичні справи, що навіть в тих часах, в яких ця „сила“ нахваляється, що за тими принципами стоїть 70 % української суспільности — всеж таки є люди, що лишились л ю д ь м и. Тобто, люди, що ще не стратили віри в закон і право та не заломились духово, що ще не огірчились і не піддались загальній психосі захоплення релігією духових і моральних парвеню, що ще не розложились і не згіршились прикладом інших, бо знають, що все це явища зглядні і проминаючі, і що в остаточному вирішать, так як завжди в житті й історії вирішували — вічні закони людського духа й моралі. Тобто люди, що ще не помішали понять, бо вони в них точно й твердо окреслені, що ще не дались спростачитись, зрівняти себе з рівнем найнижчого, бо їм власний хребет не дозволяє гнутись перед вітрами, що ламають сьогодні довкуги гиляки нашого кволого организму, що ще не дали себе змеханізувати, зпролетаризувати, духово і морально вбгати в псевдо-селянсько-робітничі фронти, що так модні сьогодні по наших таборах, де виправлюють речі, за які їх власні діти колись будуть проклинати.

І від тих людей буде залежати, чи ми цю крізу поборемо, чи ні.

Як сказано кріза тим для нас грізна, що вона охопила провідні наші верстви, не тих „незрячих гречкосіїв“, лише наших Датанів і Авіронів, тих, що беруться в нашій мандрівці через пустиню вести нашу громаду і бути її пророками. І саме головна загроза полягає в тому, що серед них діються речі, які деінде, ледве чи мислимі, що

серед них ми маємо п е р ш і й найглибші ознаки духової кризи, кризи, яка сама їх веде у сліпу вулицю, із якої вони не знайдуть виходу, і яка нашу суспільність поставить перед такі катаклізми, які будуть її коштувати дуже дорого.

Серед нашої провідної верстви ми маємо сьогодні найбільші і найстрашніші ознаки д у х о в о ї к р и з и.

Щоб не бути голословним наведу кілька прикладів з життя. Читачі непот ребуватимуть ніяких до тих прикладів ближчих пояснень, бо вони відомі так зі сторінок преси, як із розмов.

В одному таборі поліція з доручення Голови Таборової Ради розбиває двері до редакції часопису і без відома та дозволу власників забирає матеріяли та улаштування до редакційної праці. П р и с в о ї в ш и с о б і ч у ж у власність, в и д а є потім ті матеріяли п і д в л а с н о ю ф і р м о ю, не питаючись дозволу власника. В тому самому таборі редакція часопису „Українська Думка“ повідомляє читачів і громадянство, що їхній часопис виходить на „підставі ліценції УНРРА Тім 114, уділеної дня 24. 9. 46“ а в тому самому числі часописі „Українська Думка“ (Ч. 2 з дня 6. жовтня 1946) на останній сторінці подається: With Permission of UNRRA, Team 114. — OKTOB. 1945 себто дозволено УНРРА'ю в жовтні 1945.

Деякі патріоти збираючи датки по таборах на „визвольні - цілі“ заявляють жертводавцям, що кожний, хто не дасть датку на їхню збірку не буде мати права по вертати на батьківщину. В інших таборах збірщиків, що переводять збірку на інші цілі нападається зорганізованою боївкою і побивається до крові.

Редакторові одної газети, що сміє заступати іншу думку від тих, що хочуть суспільності накинути своє духове „путо“, грозиться, що „організація ще не забула стріляти“.

Редактор одної газети, що в часі коли велась боротьба із німецьким окупантом на рідних землях, помагав тому окупантові експлуатувати Україну економічно, називає представників вісьмох українських політичних партій, що порозумілись разом в справі спільного ведення своєї політично-громадської праці, „мертвими душами“, бо мовляв, вони в той час нічого не робили.

Так приклади можна наводити до зануди. Всі вони доказують, що загальна духова криза, що охоплює зараз світ, запускає коріння і в наше суспільство й прибирає об'яви зовсім не лагадніші від тих, що їх ми обсервуємо уже від років у наших ворогів.

Але всі вони доказують до болю прикре ствердження, що у даному випадку маємо до діла не із деліктами моралі серед найгірших викидьків суспільности серед вимо до діла не із деліктами моралі серед найгірших викидьків суспільности серед висортованої частини, що її зустрічаємо в кожній спільноті і що для них а пріорі будується в'язниці (В Норвегії наприклад є також в'язниці, хоча є багато днів в році, в яких у них немає ні одного в'язня), не серед групи льомброзівських типів, що їм натура вже сама не дала іншого способу реагування на життя як неморальний і злочинний, — але всі ці факти свідчать про те, що тут ми маємо до діла з об'явами, що заторкають провідні наші круги, нашу вже не лише професійну, але п о л і т и ч н у, д у х о в у інтелігенцію.

Тут криза концентрується в самому початку і своїй генезі в кругах провідних і від них вона промінює і розходиться дорогою розбудованої організаційної сили на периферії нашої суспільности, щоби набірати тут форм ще більш примітивних і ще більш неморальних. І в тому лежить найбільша загроза.

І тому, ми повинні саме мобілізувати всі ще здорові сили, до боротьби з тим явищем.

Тих здорових і сильних одиниць, може зараз не багато. Вони не володіють ще може суспільністю, бо сьогодні віють ще цілком інші й ворожі нам вітри. Вони може не охоплені так цупко організаційною дисципліною, вони ще розпорошені й незгуртовані, але вони вже починають собі усвідомлювати, що ситуація вимагає заходів оздоровлення. Вони собі починають здавати справу, що побіч всіх різниць ідеологічних партійних, програмових, побіч розходжень в розумінні й коментуванні ними поодиноких явищ так з нашого минулого як і з нашої сучаности, що побіч розходжень шляхів, якими вони мають іти до найвищої мети, є щ о с ь всім спільне, щось що лучить їх без огляду на партійні, ідеологічні чи інші переконання, щось що без огляду на те чи майбутня Україна буде соціялістична, чи монархістична, чи націоналістична чи де-

мократична, без огляду на те, чи на чолі нас всіх буде стояти такий чи інший наш представник, без огляду на те, чи ми визнаємо такі чи інші акти, але щось що є завжди, стало, у всіх умованих, на вигнанні і дома, в боротьбі і спокою, в „революції“ і „еволюції“ в суспільному чи громадському й особистому чи збірному житті — це власне — „щось“ рішає про певні основні, засадничі поняття фундаментальної моралі і етики. Поняття шляхетности, правди, справедливости, законности і правопорядку.

Поняття, які не дозволяли б людині чи групі в разі браку аргументів сягати по кулак чи револьвер, поняття, що не допускали б в політичному і суспільному нашому житті братовбиства і самовинищування, поняття, що не давали б місця на демагогію і брехню, що не створювали б пригожих обставин, в яких всяка наволоч, що вимела своїми услугами всі ворожі кути, сьогодні ставала в позу суспільного і політичного прокуратора, і людям та групам, що чином і боротьбою в той час, як та наволоч служила ворожій силі, боролися за сповнення нашої відвічної правди і збереження машої національної гідности.

Поняття, які не лишали б безкарно і без найменшого відгуку випадки терору, побоїв, грабунку, і нападу на чужу власність, що не дозволялиб обдурювати громаду і лякати силою слів та погрозами речей, яких не є встані, на щастя та вулиця виконати, поняття означеної, окресленої, здорової, високої, культурної нашої моралі, моралі, що обов'язує кожне суспільство, тим більше те, що бореться проти панування большевицької аморальности, моралі, що одинока є нашою опорою і що одинока може нас врятувати перед фізичною і духовою смертю.

Деклямації про „революцію“ — роблену з Мінхену, чи Білефельду сьогодні нікого не врятують ані не виборють ні нам ні нашій батьківщині кращої долі. Говорити про революцію, можуть ті, що на рідних землях щодня і щогодини ту революцію роблять, що на своїх плечах несуть відповідальність нашого історичного призначення жити самостійним життям і змагати до нього, ті що в лісах, у вертепах, в партизанських загонах, в геройських рядах Української Повстанської Армії мусять випити свою чашу аж до дна. Ті можуть говорити про революцію. До їх голосу ми прислухаємось уважно і їх справою ми болієм. Їм належать наші серця і їм належить наша вдячність, наша допомога і наше признання.

Але не горстці тих дезертерів, що криком і самореклямою стараються здобути собі впливи осьтут в тій трагічній хвилині нашого історичного життя, яке змушує нас „громадою обух сталить“ і спільно, дружньо і згідно ставати в допомогу воюючій Україні тим, чим ми можемо стати. А вона, ота воююча Україна, не вимагає від нас ні фанфаронади, ні демагогії, ні деклямацій на чужих бруках про „революцію“ — вона вимагає від нас гідного, чесного, достойного і морального репрезентування себе перед чужиною, щоби через нас здобути для неї хоч крихітку зрозуміння і морального признання. Отого вимагає від нас революційна, воююча Україна, але не того, що нам стараються сьогодні накинути спізнені нащадки неславно загинулих диктаторів.

І це пізнання і усвідомлення отого одного спільного, морального і етичного духово здорового і незвихненого, лучить сьогодні кращих представників української суспільности, в першій мірі його відповідальних політичних представників до спільної акції, започаткованої Координаційним Українським Комітетом (КУК).

Ті, яких сумління нечисте здають собі вже з того справу. Стаття Л. Ребета в „Українській Трибуні“ Ч. 13. є того висловом. Вони здають собі справу з того, що повстає і лучиться разом ціла здорова ще частина української політичної і суспільної думки проти саме них, отих репрезентантів того цілого декадентського з пункту моралі світу, того світу духової порожнечі, що брязкотом дешевих брязкалець і вимахуванням по кутках „революційною“ шабелькою стараються заповнити ту порожнечу, що існує в їх середині.

Вони здають собі з того справу, що саме проти того світу, що сьогодні з'єднався довкруги них, протиставляючи себе (вони це називають „блискучим відокремленням“) цілому збірному українському світові правопорядку, законности, внутрішньої свободи і моралі — іде боротьба здорових українських сил. Так це блискуче відокремлення! Але не таке, як собі вони це мислять. Не відокремлення світа спекуляції від світа революції, не відокремлення світа безкомпромісовости від світа опортунізму, не відок-

ремлення світа патріотизму від світа оспалости і безідейности. Але це відокремлення світа анархії від світа правопорядку, світа толеранції і свободи від світа терору і примусу, світа шляхетности і правди від світа брехні і демагогії, світа чесности від аморальности, світа точно означених духоких обріїв від дикого морального гуляйпілля. Це є відокремлення двох світів, одного що намагається узмістовнити в собі цілу суть українського духа, із його відвічними прикметами свободи, моралі й права, і другого, що ідучи за інстинктом степових стихій дає поле до герців сваволі й іграшок найнижчих масових інстинктів.

Так, це блискуче відокремлення! І добре, що воно врешті сталося. Що сьогодні ще можуть ватажки української махнівщини чванитися тим, що за ними 70% української громади, — це не повинно нікого знеохочувати. Ми всі собі усвідомлюємо це, що саме живемо в добі, де ще більше зла, безправ'я, гнету і терору, ніж добра, свободи, правопорядку і справедливости. Навіть коли б дійсно 70% української суспільности було ще за тими силами, що є епігонами відомих нам язв, то й тоді ми знаємо, що не у кількості сила. Не в масі, і сумі голосуючих рук, якими сьогодні нахваляються вони посісти право на порядкування нашим життям, але в якості, в моральній якості суспільности, в питомому її тягарі, та в тих засадах і законах, що в історичному аспекті завжди були непереможними. Крім того навіть 70% у деяких таборових радах чи деяких „службах" це ще не так саме, що якийсь відсоток у Донбасі, або там, де колись славилась їхнє „путо".

І тому й сьогодні за нами перемога. Дарма, що ще довкруги панує ніч і хаос. Але певні світла в темряві вже запалюються. Певні ознаки оздоровлюючої реакції вже є на овиді. Є голоси, що відважно гукають суспільності своє слово і що відважно кличуть усіх здорових ще і незатроєних „новою вірою" бича, за собою. Що думають і мріють про прийдешню Україну, як сповнення нашої туги і вікового змагання до свободи, не лише від ворогів, але і від власних деспотів.

За тими силами майдутнє.

А від нас буде залежати, чи ми його приспішимо чи ні.

Над світом висить меч Дамокля і буде висіти в усій будуччині; бо врешті ми навчились, як ми маємо все життя на цій планеті знищити... Ми розкрили останню таємницю природи — наша сила нищення не знає ніяких обмежень. Але ж ми мусимо ще пізнати іншу таємницю, таємницю моральної натури, заки ми зможемо з користю застосувати ново відкриту динамічну силу.

Сьогодні немає над це нічого важливішого. Якщо ми в тому заведемо, то заведемо у всьому. Лише в дусі віддання може бути світ врятований... Також приватне життя кожного одного із нас мусить бути опановане тою одною думкою, що ми є горожанами одного світу, який або з'єднається або згине.

Джен Вінант
американський амбасадор в Англії.

К. Сайгак.

СТЕФАН

— Ну, вже можна й відпочити. — Стефан обережно поклав непритомного вояка на траву.

— Важкенько було, та всеж врятував. Якби не вечоріло, то певно не вискочили б ми друже з того хутора. Ніколи не думав, що людина така тяжка, а надто як знепритомніє.

— Так-так, особливо як рятівник в двічі менший за врятованого — раптом пролунав грубий бас з боку. Стефан здрігнувся і, обертаючись в напрямі голосу, приготував зброю.

— Покинь! Не бачиш що свої? Та я-б тебе..... Із-за дуба викотилася низенька, товста постать.

— Ха-ха-ха-ха — залився сміхом Стефан, пізнаючи новака сотні. Ну й голос! Я думав, що то цей дуб говорить, а ти он який? Скажи! Де ти такий бас дістав? Мабуть попереднього року, як ти сав мати, капуста груба вдалась. Так? Чи ні?

— Ну-ну! Помалу, — рикнув бас, — я тебе... Та не докінчивши свою погрозу кинувся до пораненого.

— Та це ж сотник! Ой лихо! Що йому? Та чи живий?

— Незнаю — і обоє почали обслідувати пораненого.

— Ось дірка, і он, і он. Мерщій по хлоців та лікаря, а я буду бандажувати чим можу. І Стефан, попхнув малого з великим басом в кущі.

— Серце здається б'ється. Але-ж чотирі рани! Дотогож дві в спину. От прокляті! Чи не тоді ці дві дістав друже, як був вже в мене на плечах? Напевно так.

Друже-друже, ти отих ран маєш досить, але це перші в спину. Сваритимешся, ой сваритимешся. Та краще вже сварись, ніж куля в карк та ще по муках.

От сам не пригадаю. Ти захитавсь, хода твоя вже не була пружава і я підскочив. Спочатку вів одстрілюючись, а потім....

— Гов! Сте-е-ефане! Де ти? І стемніє-ж ото так раптом, хоч в око стріль.

— Ось тут, просто, — і перед Стефаном з'явилось декілька постатей.

Два кріси. Два багнети. Дві шинелі. І мари були готові. Наскоро перебандажованого сотника вклали на стрілецькі мари і понесли.

* * *

Саме світало, як в Кашперівку, де була більшовицька станиця, заходила молода дівчина. Поминувши декілька дворів, пішла вуличкою на ліво й, легко перестрибнувши пліт, пірнула в кукурузу. Кукурузою дівчина дійшла до пів-відчинених дверей хліва. Зупинилась і прислуховуючись розглядалась. Все спокійно. Лише худоба смачно пережовує їжу та дзвінко ляскають струмочки молока в порожню цеберку. Останній погляд навколо і дівчина прослизнула в хлів. Жінка, що доїла корову, не припиняючи роботу, кинула оком на дівчину.

— Спатимеш?

— Так мамо, трохи засну, а там збудете. Стомилась, ой мамо, стомилась ваша Оллянка — і дівчина спритно полізла на піддашя.

Постіль була постелена й немовби чекала Оллянчиного тіла. Скинувши чоботи і солодко позіхаючи Оллянка пірнула під перину. Скрутилась котиком і заснула.

* * *

Минали дні за днями. Все настирливіше давалась в знаки більшовицька станиця в селі Кашперівці. То десь зв'язкового злапають, то засідку зроблять. В ночі-ж замикаються в кляшторі і лише кулеметні цівки виглядають з за мурів, час від часу плюючись світляними серіями в темряву.

Як би не той кляштор, обведений муром, то давно б вже їм тут не сидіти. Давно б вже був спокій і ніщо не заважало людям.

Пробували той кляштор партизани здобути двічі, та де там! Лише що обляжуть, а вони радіограму в район і дивись вже на вечір, суне поміч. Одного разу навіть три авта спалили. Душ сорок москалів постріляли, а кляштору таки не взяли. Три метри в гору рівнесенькі, не перескочиш.

* * *

— Мамо! га мамо! Дайте грудку масла, піду я до кляштору, може москалі куплять?

— Та бійся Бога! І чого ото тебе туди носить?

— Не куплять, то принесу до дому. А в кляштор мені конче треба піти.

Слухай доню! Що ти там робиш, в тому кляшторі? Мені звичайно не шкода, але ти за цей тиждень віднесла туди: три грудки масла, шматок сала, літру горілки і мабудь пів грядки огірків. Ходиш ти між свої люди, то я тобі нічого не кажу. Але пробач, що в тебе є спільного з москалями?

— Мамо!

— Годі! Слухай, годі з мене твоїх пояснень. Я незгірше тебе розумію що є'Україна, що потрібні жертви А от ти мені скажи. Чого не той грузин, їхній капітан, тобі стрічки дарував?

— Захотів мамо то й дарував. А що вам мамо, заздрісно? Він такий мамо чо-о-о-рний, ніс горбатий, а очі червоні мамо.

— Тьху на тебе окаянна. Та чи ти не здуріла? Що б я ото заздрила? Та ще на отого чорного?

— Мамо не гнівайтесь, та я-ж пожартувала, а ви й справді. А що він мені таки дарував стрічки, то то правда. Вони он і зараз лежать в бур'янах за церквою. А взяти мусіла, бо хочу щоб він мав надію. Він все мене вмовляє, щоб я прийшла до їх на забаву. А я опіраюсь. Кажу що рада б з ним побалакати, але ліпше на самоті, десь проти місяця. Так ні, не хоче, боїться. Доведеться мені мабудь, піти до нього на забаву. Він мені дуже подобається, той чорний, з усміхом поглядаючи на матір, додала Олляна.

— Ні! Вже тепер не піддуриш, — і мати пригорнула Олляну до свого серця. Йди вже йди. Ось маєш масло, та дивись! Вони хоч вже тепер на гвалт і не беруться та все-ж, будь обережна.

* * *

— Ну! Как таваріщ лейтенант! Прідьотся опять тут празновать? Вот уже і первий май подходіт, а

смена всьо нет. Давай гульньом. Теперь уже война нет, можнаб і потанцовать.

— Да-а! Нєплохая мисль, да скєм тут танцовать-то будеш? Розвє в двойом. Ех! Досада.

В двері хтось постукав.

— Войди! Што надо? — запитав капітан солдата, що незграбно заходячи в кімнату, спіткнувсь на порозі.

— Баришня к вам, товаріщ капітан.

Капітан схопився і жваво бігаючи по кімнаті потирав руки.

— Впусті, впусті, чєго дурак стоїш? — Солда вийшов.

Ну! віліш Сємьонов, будем танцевать і не самі. Вот і девочка єст.

— Е! где там! Да развє она прідьот ночю? Нікогда. Да вєдь єслі она прідьот, так єйоже потом свої уб'ют. Она-то своїх наверно больше боїтся нежелі тєбя, хоть ти і чьорний.

Капітан на останнє зауваження Сємьонова, що до своєї чорноти скривився, але одразу просіяв, коли в кімнату зайшла Олляна.

— А! Ола! Как мой рад что ти прішол.

— І я рада товариш капітан, що нарешті мене впустили до вас. Невже ви так боїтеся? що навіть мене . . . . . — Тут Олляна роблячи вигляд, що лише тепер помітила Сємьонова, замовкла.

— Ну что! Ну что ти перестал щебетат? А правда Сємьонов пріятний голосок у девочка? — І капітан майже силоміць всадив Олляну на своє крісло.

— Так вот Ола, будь знаком. Ето товаріщ Сємьонов. Сідім ми і думаєм, какби ето на пєрвоє мая погулять? Вот Сємьонов бил во Львовє і прівьоз с собой вінцо. — Капітан клацнувши пучками, безпорадно оглядався на Сємьонова просячи підтримки. Але Олляна звернулась сама до Сємьонова.

— Ну то в чому ж річ? Просимо дуже. Он і наші дівчата збіраються на перше травня вечірку влаштовувати. То просимо, дуже просимо. — Вона підійшла до Сємьонова і заглядала йому своїми синіми очима в обличча.

Настала ніяковка мовчанка. І капітан і Сємьонов то червоніючи то блїднучи, не наважувалися відповісти. Нарешті Сємьонов загикуючись почав пояснювати, що так не можна, бо вони з капітаном мусять по черзі бути при радіо висильні, що ось тут стоїть. Одному йти не цікаво.

В цей час капітан не знаючи де себе подіти, підійшов до радія і включив якусь музику. Кімната сповнилась дужим, дзвінким голосом Петрусенко.

— Ну! віліш Ола у нас музика і даже ваші пєсні. Бєрі єщо девочку і пріходи на первий Май.

— Таке сказали, щоб я в ночі прийшла до вас? Що-ж люде скажуть?

Олляна вагаючись щось роздумувала, вони ж обоє палко доводили, що все можно зробити. Сємьонову навіть прийшла в голову блискуча думка, що дівчата можуть з їхньою поміччю перелізти через мур. Ця думка сподобалась Олляні і вона почала розпитувати як-би це зробити? Виявилось, що там де було пробито, в час бою з німцями мур, його камінням не заклали, а лише забили дошками. І зараз там легко можна, відірвавши дошку, пролізти. Звичайно попередньо знявши з відти вартового.

— Да ти уж нє бєспокойся, — сказавк апітан. — Я сам доска оторвьом. Всьо будєт в порядкє. Ми будем діжуріть у диркі і нікто вас не увідіт.

На тому й погодились. Олляна обіцяла підговорити якусь ще дівчину і прийти. Показували вони Олляні радіо висильню. Пояснювали, що вона розпитувала і хвалилися що можуть самі просто зі Львовом говорити. Олляна дуже чудувалася, розглядаючи радіо висильню і нарешті пішла.

— Ну что кацо не правду я сказал?

— Да-а, нічево сєбє? Вот только кого она с собой прівєдьот? Єсліб такую же.

* * *

Олляна нетерпляче чекала вечора. Все їй здавалося, що день завмер. Але врешті дочекалася. Сонце сіло і почало сутеніти. Дівчина вийшла в садок. З саду пішла на поле і попрямувала до лісу. Спочатку кущами, потім стежкою, потім знов кущами, стежкою, дорогою і врешті вийшла на руїни лісничівки. Стала, слухає.

Тиша ні згуку. Почала обмацувати ногою землю. Щось найшла. Підняла і кинула собі під ноги. Брязнула об суху землю, упавши, порожна бляшанка. Знов шукала, знов підняла і знов кинула. Брязнула глухо бляшанка в друге і ззаду почувся голос.

— Чую! Хто там?

— Це я Олляна.

До Олляни підійшов стрілець.

— Чого хочеш Олляно?

— Мушу бачити друга сотника.

Конче?

Конче.

Ходім.

По десяти хвилинах ходу, через непролазні хащі та яруги, вони наблизились до Вовчого провалля. Знов на умовленому місті умовні знаки. І Олляна помітила, що один кущ в березі провалля почав підійматися. З отвору, що відкрився під кущем почувся бас.

— Заходьте.

Олляна полізла в отвір, який за нею закрився. Темний і вузький прохід звиваючись йшов в гору. Олляна вже думала, що йому кінця не буде, як раптом блиснуло яскраве світло. В поширенні хідника з'явилась знайома вже товста постать з лямпкою в руці.

— А-а-а! — загув бас — панночка!

Дуже дуже радий бачити сарну в вовчому логові.

Товстун з видимою насолодою розглядав, присвічуючи лямпкою, струнку постать Олляни.

— Ну що, задоволений?

Може я на твою бабусю схожа? і оце прийшла тебе медведю неотесаний провідати. Забери геть свою лямпку. Не до тебе дурню прийшла, — вже гнівалася Олляна.

А товстун, немовби глузуючи, підніс лямпку до носа дівчини, і, вщипнувши її за стегно, розлігся густим басистим сміхом. Та раптом сталася зміна.

Товстун вже хотів скочити на дівчину, що світила йому в очі його власною жарівкою, але запримітив освітлену руку дівчини з його власним браунінгом, що якимсь не зрозумілим для флегматичної людини-чудом потрапив до рук дівчини.

— Ха-ха-ха-ха-ха! — Цим разом розлігся вже, дзвінкий голос Олляни. А ще вовком себе звеш? Слухай мою команду!

Обернись!

Відчуваючи, що нема жартів, товстун обернувся.

Вперід марш! Хоч-не-хоч довелось рушати. Пе-

ред дверима якими кінчався хідник, товстун зупинився.

— Слухай дівчино! Та як-же ото я в такому вигляді зайду до командира? Та я-ж... і він кинувся на дівчину. Олляна яка перед тим вже сховала браунінг, відкинула лямпку і зробивши блискавичний крок в бік, нечутно перескочила до дверей позад товстуна, що намагався її впіймати. Коли товстун майже торкався її тіла вона натисла спиною двері і схопивши його за груди міцно крутнула ним в освітлену кімнату. Від несподіваного поштовху товстун розстягся на підлозі, а Олляна вже знов тисла в груди браунінгом.

— Ну що, не будеш слухати?

Троє, що були в кімнаті, від здивування немов завмерли.

— Встати — продовжувала Олляна. Вставши раптом на здивування Олляні, товстун витягся, віддав честь і відрапортував.

— Друже командир, слухняно голошу: Ми прибули.

— Так, так, — почула Олляна голос за спиною — бачу, бачу. Лише не ви, а вас прибули.

Олляна, пізнавши голос, стала обличчам до товариства і рапортувала.

— Друже командир розвідчиця Олляна слухняно голосить свій прихід в дуже важливій справі.

— Добре, добре Олляно, але що то все означа?

— Нічого друже командир. Хіба ґе, що цьому товстопузу сподобалось моє стегно, а мені не сподобались його руки. От я і відібрала йому зброю.

— Гм. Так тобі Трохиме дівчина відібрала зброю? Так?

Обоє вояки, що були при сотникові, ледве втримувались щоб не розсміятись спостерігаючи безпорадну міну на обличчі у стрільця.

— Так, друже командир, відібрала. Але як було не віддати? Вона хоч і невелика та дужа й спритна як львиця, а то й як дві. Я-ж важкий, а бач вкинула мене як те кошеня в кімнату. Застрілила б незайшов-би. Так ні вкинула. І товстун з здивуванням, яке межувало з захватом, розглядав дівчину, що не нагадувала зовні не то що одну, а й пів львиці.

— Ну, що друже адютант з таким стрільцем робити?

— Бачте він має щастя. Ми-ж його ще не прийняли в партизани. Саме оце сьогодні кінчився йому місячний термін спроби. Він-же новак.

— Добра спроба, дівчина його роззброїла.

— Так то воно так, друже командир, алеж і Олляну ви знаєте. Хіба можно судити одного стрільця лише що він слабший від другого. А Олляна то тож старий стрілець.

— Ну, добре. Період спроби продожую вам друже кандидат в стрільці ще на місяць. А пістоль ваш належить переможцеві. Можете йти.

Трохим віддав честь, повернувся й пішов до дверей. Коли він проходив повз Олляну, то вона спритно вклала йому пістоль за пас. Майже щасливим вискочив Трохим за двері.

Лише Трохим вийшов, як троє чоловіків вибухли сміхом — Ха-ха-ха-ха-ха! Олляно, Олляно і чого це ги сорому козакові наробила? От капосна дівчина! То-ж чоловік лише хотів тебе доторкнутись, а що як-би хотів посватати?

Олляна червоніючи мовила: — Мене нічого сватати. Я вояк революції, а тому, як когось сподобаю, то не чекатиму, сама посватаюсь.

— Ну добре, добре донцю. Сідай. Кажи чого це ти прийшла? Може будеш кого сватати? То когож кого? Ми всі охочі, правда хлопці? І хоч вся ця розмова велась шуткуючи та кожен з надією дививсь на Олляну.

— Ні, цим разом, я до вас не свататимусь.

А до когож? Може то ти так до Трохима сваталась? то хай мене Біг боронить, не хочу я такого залицяння, і сотник, немов боронячись, затуливсь подушкою, що була біля нього. Двоє інших теж відкинулись, вдаючи жах на обличчі Олляна не витримала і криївка наповнилась дзвінким сміхом.

— Ну гаразд. Посміялися й досить. Що там Оллясю маєш нового?

— Друже командир ось. Олляна простягла сотникові папір.

— А! плян кляштору! Добре. Дуже добре! Ось подвір'я, ось будівлі. Кожна кімната. Кожні двері і вікна зазначені. Прекрасно. А ще що?

Олляна почала щось пошепки розказувати. Троє чоловіків схилили голови до Олляни й уважно слухали. По закінченні пояснень, адютант в захваті потирав руки.

— Прекрасно. Знаменито. Не дівчина а цілий скарб. Успіх забезпечений. Знаменито, ще раз знаменито. А хтож Олляно піде з тобою?

— Мені байдуже та подруга може бути і стрільцем, аби була в спідниці. Ми-ж там довго не будемо. Зайти б лише в кімнату і оволодіти радіо висильнею. Вони не матимуть часу розглядати, дівчина то чи хлопець.

— А дійсно — зауважив сотник — найкраще Олляні дати до помочі нашого радиста. Може й фах його там здасться.

На тому й порішили. З Олляною піде радист.

* * *

Нетерпляче очікували енкаведісти вечора. Все складалося як найкраще. Ось вже два місяці був спокій. Останнім часом навіть село якось змінилося. Дівчата стали привітнішими. І декому з солдат вже вдається, по їхніх запевненнях, наводити контакт з місцевим населенням.

По довгій нараді з Сємьоновим, капітан навіть наважився відпустити частину залоги на вечірку, що влаштовували сільські дівчата з приводу першого Травня

— Знаєш Сємьонов! Єслі рєбята уж не боятся іті на гуляння то чтож нам. Ми сєбє гульньом в монастирькє, так пусть і оні повеселятся. Всьоравноже нужно осваівать тєріторію.

— Пускай — зауважив Сємьонов поглядаючи на годинник. — За часок і твоя Оля буде тут. Завідую, завідую тєбє товаріщ капітан. Огонь, а нє дєвушка. А может уступіш мнє єйо?

— Нет, нет, што ти? Я єво, - капітан мріючи походжав кімнатою, - повєзу в Тифліс. Я буду женітся.

* * *

Обережно оглядаючись підходили, до зашельованої частини кляшторського муру, дві постаті.

— Слухай Ластівка! — озвався стрілець до дівчини, — як питатимуть, ні пари з вуст. Я балакатиму. Колиж зайдемо то особливо стережись, лише смійся. Сміхом ти зовсім подібний на дівчину.

Щойно кінчили розмову, як одна з дощок відсунулась і визирнула смуглява голова з горбатим носом

— Ола то ви?

— Я пане товаришу! а то ви?

— Пролазь. Мой думал что ти нє прідьош.

Спочатку в отвір, з поміччу капітана, пролізла дівчина, а за нею стрілець.

Лише що капітан почав допомагати, як відчув чоловічий одяг і раптом відскочив на пару кроків.

— Ето кто?

— Та я ж, і Олляна, а була вона одягнута за стрільця, розсміялася.

Джигуров з револьвером в руці наблизився і недовірливо обмацуючи Олляну розпитував. Навіщо вона той маскарад зробила? Олляна сміючись тулилась до капітана і пояснювала.

— Бачте товариш капітан. Нам двом дівчатам ніяково було йти, то я й переодяглась за хлопця. Так вийшло немовби пара собі йде на прохід. Безпечніше. А потім я чула, що там у вас на Кавказі жінки ходять в штанях, то я думала, що вам приємніше буде. І вона замовкла, немов образившись Помалу неспокій в душі Джигурова спадав.

Перейшовши подвір'я, зайшли в будівлю. Два чи три порожніх коридори і опинились в кабінеті Джигурова. Тут Олляна почала докладати всіх зусилль, щоб розвеселити капітана, а Ластівка вибравши місце на фотелі, біля радіо висильні, соромливо гризла хустку прикриваючи нею собі підборіддя.

В кімнату зайшов Сємьонов. Здивовано зупинився і розглядав Олляну.

Що не подобається? — і Олляна підскочивши до Сємьонова обняла йог рукою за шию.

Семьончику, Сємьончику: можно вас так називати? А я вам подругу привела, тільки вона дуже соромлива, то ви вже їй дайте час звикнути. Маєте що випить?

Сємьонов, що й так ледве стояв на ногах, задоволено всміхаючись відкрив шафу.

— Прошу-с — і миттю горілка булькочучи наповнила чотирі шклянки.

Олляна, що тим часом була вже біля Джигурова, попросила дати їм дві шклянки. Але капітан раптом встав.

— Ах, чорт! Я совсем било забил. Семьонов! надоже опять поставіть пост у той диркі.

— Д-да что там пост т-товаріщ к-капітан. П-пост не к-корова, в дирку нє уйдьот.

— Нєт, нєт, ви пейте, а я пойду поставлю пост, так лучше.

Блискавкою мигтіли в Олляниній голові думки. Що робити? Чи встигли вже хлопці пройти в подвір'я? Розпочинати акцію не чекаючи? Чи не рано? Але мислити не було часу, треба було діяти і Олляна подала знак Ластівці, що саме приймав шклянку горілки з рук Семьонова.

Блиснуло лезо стилета і Сємьонов не зойкнувши повалився, а перед Джигуровим з'явилось дуло браунінга.

Капітан зрозумів все, а також те що вони зараз не стрілятимуть, як що він їх не вимусить до цього. Тому покладаючись на фізичну силу він вирішив прийняти бій.

— Руки в гору, а то стрілятиму-повторив команду Ластівка.

— Нет не будеш стрелять. Зачем стрелять? Стрелять будеш-мой солдат прідьот. — А сам помалу говорячи примірявся, якби його опанувати ситуацію. На Олляну він незважав. Тож дівчина. А що другий то є стрілець це він одразу зрозумів і лише зважував — Якби його поменше ризику з тим браунінгом. — За фізичну силу був певен. Мав її досить. Лишеб о гой клятий браунінг.

Раптом десь далеко пролунав вибух гранати. Ластівка глянув на Олляну. Цим моментом, секундного послаблення уваги, скористався Джигуров і як бик кинувся на Ластівку. І був-би досяг того, якби Олляна не кинулась йому під ноги, одноразово вчіплюючись в кобур з токарем. Три тіла сплелися в вузол. Ластівка сипав стилетом удар за ударом і капітан помалу слаб. Він навіть не пробував кричати бо знав що даремно. З його ж наказу двері і стіни були оббиті перинами. Кричи не кричи, всеодно жоден згук з кабінету не вилетить.

— Ху, проклятий — сопів Ластівка, витираючи стилет. І що то були за стріли в селі? І чому хлопці досі не починають роботи? Вже давно б мали бути тут. Треба розвідати.

Щойно Олляна рушила до дверей, як вони розкрилися.

В кімнату зайшов сотник, а ззаду стрільці.

Дякую друже Стефан. Твій плян вдався як найкраще. В кляшторі все обійшлось „без кровопролиття" лише на вечорницях довелося пару раз стрелити. Архів і все що найдете вартого уваги забрати. Кляштор мусимо знищити.

Відходячи від палаючого кляштору, партизани рахували вибухи мін та оповідали один одному про наслідки капітанового залицяння до стрільця Стефана, чи топак розвідчиці Олляни.

Не цілковиту брехню, яку ворог носить в своїй середині і через яку він гине як самовбиник: але половину правди, що її ми з усмішкою на лиці слухаємо і яка через відчинені ворота викрадає нам злодійсько своїх приклонників — її ми мусимо поборювати! Не темнота потребує роз'яснення, щоби її могти розпізнати як темноту, але фалшиві, брудні кольори.

Людвик Берне (1776—1837, Із мішаних есеїв)

Українська Образо ворча Вистава в таборі „Орлик"

в Берхтесґаден

Відкрита дня 8. IX. ц. р. виставка малярства, скульптури та архітектури українських образотворчих мистців табору „ОРЛИК" та запрошених ними мистців з інших таборів, була з неодного погляду гідним уваги показом наших творчих змагань на чужині. Вже та сама обставина, що теперішня вистава в порівнанні з першою (в Карльсфельді) виявила значнішу участь мистців, а з цим і більше число експонатів, 160:240, була доказом пильної праці її творців, яку з огляду на теперішні умовини життя мусимо оцінювати з усім зрозумінням її необхідних труднощів. З другого ж боку хотілося б усе таки зазначити, що від мистецтва й від мистців вимагаємо й наперекір усім труднощам часу й осередка деяконезалежности від надто настирливих впливів життєвої буденщини; бо думаємо, що дійсно творчий дух навіть з глибин найнеприятливішого середовища — а часто саме з таких глибин! — може добути імпульсів до неабияких мистецьких досягнень.

Яке ж — спитаймо просто — загальне враження вистави?

Я думаю, що не зроблю ніякої кривди шановним мистцям і таксамо не піду надто в розріз з осудом глядачів нашої вистави, коли скажу, що бачили ми тут багато цікавого, помітного кращим рівнем, а тут і там дійсно гарного, але здебільша в дещо вузьких межах художньої можливости. Переважали ось значною мірою портретні краєвиди — і то у великій часті з найбільшого осередка — тоді як свобідних концепцій ідеологічного та драматичного характеру було значно менше, а властиво — мало. Та проте саме такі концепції як — на мою думку — найцікавіші з усіх, веліли глядачеві дошукуватися їх артистичних подоб на нашій виставі і студіювати на них відсвіт духа доби в духовости нашого мистця. Сюди треба причислити передовсім **М. Анастазієвського** „С т а р а п і с н я", образ своєю концепцією дуже оригінально подуманий і — як зрештою всі твори нашого мистця — принадний тонкою лінією свого, барвами дещо притишеного, малюнку. Можна тільки побажати, щоб Анастазієвський таких уподібнень з глибин вічної пісні України давав нам більше і — якщо вільно завважити — з дещо чіткішим уяскравленням утаєної думки композиції. Таксамо помітні і тонко виведені краєвиди цього мистця та портрети — зокрема ж гарний „П о р т р е т м а т е р і" та розкішні квіти, ось як „С о н я ш н и к и". З іншими драматичними концепціями зустрічаємося в **М. Антохія** а саме у великоформатнім образі „П а р т и з а н щ и н а" та „М о л и т в а". Перший з них держаний в тонах Рембрандтового півсвітла робив би краще враження, коли б постаті в сутінку темряви були глибше простудійовані в рисунку та не зливалися в одну масу так, що тільки яскравий вогонь пожару зазначується з драматичною експресією, тоді як особи тут усі губляться у тлі. Спокійніше видержаний є образ „Молитва", але головна постать тут рисунком теж не занадто точна і релєфна. Симпатичні є квіти цього мистця, а поза тим студія „С и л а в и н а Ч е р е м о ш і", своєю плястикою може найкраще з усього між експонатами д. Антохія. Я думаю, що при гармонійнім поєднанні ефектів барви та плястити рисунку на тлі драматичної концепції, д. Антохій зможе дати твори дійсно високого рівня. Жанрові сюжети бачимо ще в **П. Магденка** „Ч у м а к и", картині, цікавій малюнком чумацького вечора в степу, але на мою думку, не надто чіткій своєю плястикою і не вщерть згармонізованій тлом, через що ця картина робить враження чогось не гаразд викінченого. Взагалі ж признаючи д. Магденкові помітний талант — його малюнки звертали на себе загальну увагу глядачів — треба зазначити, що картини в нього кинені на полотно може ще занадто легкою рукою. Так напр. його краєвиди подобаються на перший погляд всі принадною елєгантністю малюнку. Але коли приглянутися їм ближче, то вони своїм тлом в своєю атмосферою всі дещо подібні до себе так, що коли б не зазначено в каталозі назви картини, то глядачеві не так то легко було б угадати, де саме вечір, а де світанок чи досвіток, чи по дощі чи вечір, або світання. Отієї одноманістности краски мусить Магденко вистерігатись таксамо, як і кольористичної нез'ясованости в цілості картини „Чумаки", бо це могло б причинитися до витворення передчасної і дуже шкідливої маніри. Не зовсім переконували теж нюанси красок в портретній студії „П а р у б о к", де особливо зелені відтіні проступають надто чітко, хоч як імпресіоністична спроба це річ гідна уваги. З інших жанрових творів картини **В. Байбарака**, „П о г н і в а л и с ь" та „В т а б о р і" надто примітивні як концепцією так і малюнком — ще найвдатніший з них це безпретенсійне „Л а т а н н я" — тоді, як дещо кращі є портретні студії цього мистця (особливо „П. С."). Поза тим — як уже зазначено — між експонатами нашої вистави ми бачили головним чином краєвиди, так, що коли йде про речі, своєрідні своєю ідеологічною концепією, то доводиться нам шукати їх тут ще хіба в ділянці портрету, а саме в низці історичних композиційних портретів пок. **В. Дядинюка.** Мушу сказати, що картини цього роду це одно з найціннішого, що наша вистава дала, і треба дуже жалувати, що їх творець упав жертвою передчасної смерти. Ми пригадаймо собі лише, яку епохальну ролю відіграли відповідно концепувані і гідно з мистецькохо боку виведені історичні образи напр. в культурнім розвитку польського народу завдяки ґенієві їх Яна Матейки. А в нас історичне малярство таксамо не відіграло і не відіграє ніякої ролі упродовж культурного розвитку народу, як не відіграла її і саме історіографія, за виннятком хіба старих літописів та таких виняткових появ як „Історія Русів". Бо українські історики вчили нас залюбки лаяти рідну історію, а зрештою геніяльного популяризатора між ними — може аж до Липинського — немає. Ану, шукайте в нас за чимось таким, як поляка Семенського „Wieczory pod lipa", або Вальтера Скота „The Tales of Grandfather"? Нас виховували історії „Руси", писані нікчемними перевертнями з Общества ім. М. Качковського, або знову льояльні компендія пана міністра А. Барвінського, надихані духом ц. к. відданости Габсбурґам. І небагато позитивного можна сказати і про українське історичне малярство,

яке — може за винятком одного одинокого Івасюка! — не зуміло змонументалізувати досі ні одної з наших історичних постатей ні подій на европейський лад осьтак, як це напр. зробив Рєпін з запорожцями, що пишуть листа до султана. З цього погляду дивімося тільки на те, що французькі мистці, починаюи від Давіда, Жерарда та Ізабея зробили в Европі для культу Беликої революції та Наполеонської легенди, а побачимо зараз всі хиби нашого історичного малярства і такої ж скульптури. Отимто такою цікавою видається мені поява історичних малюнків Дядинюка, який не вдоволяється вималюванням здовільно подуманого — властиво зовсім **необдуманого!** — Ікс-іпсильона з бородою чи без неї, відповідно до фантазії, а намагається стилізувати дані постаті в дусі історичних подій, зв'язаних і створених даною історичною особою. З цього погляду може не всі концепції Дядинюка безумовно преконливі, зокрема ж видається мені, що король Данило випав тут і як історичний портрет і як символ епохи з усіх князів найслабше. Бо ж тоді, коли його епоха найтрагічніша в княжому періоді нашої історії, вона тут властиво не позначена нічим, а лице Данила без ніякої індивідуальної глибини. Затеж дуже багата своїми символічними знаменами є подоба княгині Ольги лицем і постаттю може молодеча і стрійна, але чи не саме тому така зманлива? Переконливі своїми подобами є теж Святослав, Ярослав та Ярополк і Святополк, тоді як Олег та Ігор багато глядачеві не кажуть, що можна виснити хіба вимогами візантійського стилю, що служив мистцеві взірцем при компонуванні цих образів. Але що саме на чужинця Дядинюкові подоби княжих постатей роблять враження і зацікавлюють їх нашою історією, про це переконали нас ті чужинні гості, що саме перед малюнками цього нашого мистця зупинялися повні уваги і прохали в нас відповідних пояснень. Симпатичне враження роблять теж праці дружини цього мистця **О. Козакевич-Дядинюкової,** здебільша краєвиди, з яких найкращий лінією та барвою „Гофальс". Цікаво побачити також її проєкти кераміки (110—115). З портретів осіб помітні ще праці **Євзебія Липецького** („Мати" і „Син") та два портрети роботи згаданого вже М. Антохія. І як своєрідні портрети з природи згадаю тут малюнки квітів, між якими особливо ж Антохія „Гвоздики" і „Рожі" — крім згаданих уже — як одні з найкращих це праці **Р. Крамер** Її квіти. (— розкішні ромашки і дзвінки —), „Жовті квіти", „Айстри" та „Яблука і квіти" просто захоплюють своєю ніби живою свіжістю. Але її акварелі, особливо „Капличка" і „Хата" принадні їх дбайливим рисунком, тоді як „Дніпро", дещо некорисно схоплений як мало чіткий вирізок в цілості широко розгорненого степу. Монументальні є „Ґлядіолі" **М. Гоція,** цікаві „Ромашки" і „Яблуня" **О. Біленького.**

А пейзажі?

Їх на нашій виставці було — як уже зазначено — числом найбільше і тому доведеться нам згадати про них дещо загальніше. Розмірно найчастішим мотивом тут могутній Вацман (Анастазієвський, Антохій, Байбарак, Гоцій, Кузьма, Чайківський), а далі Кеніґсзе та Гохкальтер. Щодо Вацмана, то я сказав би, що поки що картини наших мистців усі інтересні як спроби схоплення грізної величі того ґіґанта природи. Але демонізму тієї німої величі не дав з них ще ніхто. Наближається до цього дещо Анастазієвський в картині „Чарівниця" (Die Hexe), але й він усієї несамовитости тієї чудної гри природи ще не схопив. Поки що наші мистці багато краще віддають мотиви характеру ідиллічного. Тут бачимо такі симпатичні картини як **О. Біленького** - „Весна", „Струмок", „Яблуня", або „Стежка", **Б. Байбарака** - „Куток, **М. Кравчука** - „Гірська оселя", речі згаданої вже Козачевич-Дядинюкової акварелі, **Л. Кузьми** - „Вівці", „Річка", „Клен" та пейзажні студії „Полудне" та „Надвечір", хоч ці дві останні дещо бліді. Низку пейзажів дав **А. Чайківський,** з яких кращі це „Етюд", „Гора", „Ліс" та „Капличка". А відоме озеро Кеніґсзе на всіх акварелях у нас якось позбавлене своєї імпозантної величі та такої притаманної йому чудно смарагдової барви. Отак можна сказати що найінтересніші пейзажі на нашій виставі це імпресіоністичні картини **Неділка** зокрема ж його 146 ґ, а крім того 146 ф та 146 д (став), всі чотири олійні, кожна своїм стилем і підходом ущерть своєрідна. Основний тон тих малюнків дещо темний, але саме тому вони своїм настроєм завдяки оригінальній техніці мистця, повні утаєного ліризму. А якщо йде про демонізм природи, то хотілося б сказати, що тут пейзажі **М. Гоція** відповідалиб хоч подекуди тому характерові, але побажано б притім, щоб розрібка в цілости була з чисто технічного боку більш дбайлива і витончена („Сині гори", „Над яром", „Під водопадом"). Зате ж елєгантні своїм тонким рисунком є малюнки **М. Бутовича, С. Бабуля** та особливо прегарні акварелі **О. Повстенка,** а зокрема його „Ульм", що своєю легкістю рисунку нагадує тонкі французькі кружева.

Коли ж тепер перейдемо до скульптури, то тут як одинокі експонати маємо чотири різьби-портрети („Портрет історика", „Поет", „Графік" та „Втеча") голови Образотворчої Секції, відомого творця памятника Франка у Львові **С. Литвиненка.** Його портрети знаменні всі своїм гостро індивідуальним, повним життя обличчам. Що ж до „Втечі", то хотілося б цей мотив бачити в концепції більш масового характеру, принайменше так, як в композиції "Земля" нашого скульптора. Дуже помітні є барельєфи Литвиненка, теж вдатні як портрети. Сюди годиться теж причислити метальопластику **М. Михалевича,** Шкода тільки, що **М. Живаго,** творець дуже гарного етюду „За кладкою" та М. Михалевич, що дав композицію на тему „Мати" — прислали взагалі так мало своїх праць на виставу.

Так закінчуючи цю низку вражінь звичайного собі глядача вистави, думаю, що я не помилявся, коли сказав на початку, що наша вистава була з неодного погляду гідним уваги показом наших творчих змагань на чужині сьогодні.

Та тільки ж, чому не було майже ніяких творів з ділянки малярства релігійного? Хіба ж „Христос" Анастазієвського і „Молитва" Антохія це одиноке з того, що українське мистецтво повинно і могло б дати нам в цій ділянці? Не чекати нам уше ніяких наслідників О. Новаківського? І невже ми не той український нарід, що то за ним плакала Своїми божими сльозами Пресвята Покрова Запоріжжя?

О. Г.

Надіслані журнали і часописі

ДУХОВНО-РЕЛІҐІЙНЕ ЖИТТЯ:

Церковний Вісник — Церковно-громадський орган для духовенства і вірних Української Автокефальної Православної Церкви в Баварії. Мюнхен. 4°. Рік I (1945) чч. 1—2, 3—4. Рік II, чч. 5, 13—14.

Церква і Життя — Журнал для Духовенства і Вірних Української Автокефальної Православної Церкви на Віртемберг-Баден. Церковне Управління УАПЦ на Віртемберг-Баден в Еслінгені. 4°. 1946. Чч. 1—8.

Бюлетень Богословсько - Педагогічної Академії УАПЦ. Мюнхен. 4°. 1946. Ч. 1.

Христова Громада — Місячник Церковного Управління УАПЦ на Велику Гессію. Майн-Кастель. 4°. Ч. 1 (травень 1946).

Обнова — Неперіодичний часопис релігійної і суспільної думки. Орган „Брацтва" в Ляндеку. 4° Рік I, ч. 1. Рік II, ч. 1.

Свято-Покровський Листок — Українська Автокефальна Православна Церква. Видає Пар. Рада Св. Покровської Церкви. Ашафенбург. 8°. 1946. ч. 1—2.

Гомін Різдвяних Дзвонів — Тижневик для обнови християнського життя. Орган Проводу Гр.-Кат. Церкви в Ляндеку. 4°. Рік I (1945). Рік II. (1946), ч. 1.

Орден — Орган релігійно-філософської думки. (Авгсбург). 4°. Рік 1945, ч. 1, 2, 3. Рік 1946, чч. 1 (4), 2 (5), 3 (6).

Христос Наша Сила — Додаток до Урядового Вістника Апостольської Візитатури й Адміністратури Греко-Католицької Церкви в Німеччині. Мюнхен-Пазінг. 4°. 1946, чч. 1—7.

Урядовий Вістник Апостольської Візитатури і Адміністратури Греко-Католицької Церкви в Німеччині. Видає А. В. і А. Гр.-Кат. Церкви. Мюнхен-Пазінг. 4°. Рік 1945, чч. 1—12. Рік 1946, чч. 1—9.

НАУКА, ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО:

МУР — Мистецький Український Рух. Збірники літературно-мистецької проблематики. Мюнхен 1946. 4°. Збірник ч. 1, 2.

Дзвін — Церковно - релігійний, літературно-мистецький і науковий щомісячник. Видає Брацтво Св. Покрови при Українській Автокеф. Правосл. Церкві в Зальцбурзі. 4°. Ч. 1 (липень), ч. 2—3 (серпень-вересень).

Похід — Літературно - мистецький і науково-популярний місячник. Кооперативне видавництво „Заграва". Гайденав. 8°. Ч. 1 (липень 1946).

Ранок — Літературно-мистецький альманах. Видає Видавництво часопису „Наше життя". Авгсбург. 4°. Ч. 1 (лютий 1946).

Заграва — Літературний місячник. Видає Літературна Секція Спілки Українських письменників в Авгсбурзі. 8°. 1946. Ч. 3, 2.

Світання — Літературно-мистецький альманах „Нової Епохи". Авгсбург. 4°. Ч. 1 (жовтень 1945), ч. 2 (листопад 1945), ч. 3 (грудень 1945).

Наш Шлях — Місячник політики, суспільного життя, літератури, науки й мистецтва. 4°. Рік IУ — ч. 12. Рік У — чч. 1—7.

Обрій — Літературно-історичний ілюстрований журнал. В-во „Журавлі". Байройт. 4°. Рік I (1946). Ч. 1 (січень-лютий-березень).

Керма — Літературно - мистецький і науковий збірник. Зальцбург. 1946. Січень—березень.

Літературно-науковий Збірник — К. Н. В. Ганновер. 4°. (Ч. 1) 1946.

Науково - літературознавчий Збірник „Світання — Авгсбург. 4°. 1945, ч. 1, 2.

Бюлетень — Українська Вільна Академія Наук (Авгсбург) 4°. Чч. 1 (січень 1946)—6 (червень 1946).

Літопис УВАН. Авгсбург. 4°. Ч. 1 (липень 1946).

Рідне Слово — Місячник літератури, мистецтва і науки. Видає Українське Літературно - Мистецьке Об'єднання. Мюнхен-Карльсфельд. 4°. 1946. Чч. 1—6. Від чч. 6 видає Видавництво „Академія", Мюнхен-Фрайман. Чч. 7, 8.

Театр — Журнал Театральної Культури і Мистецтва. Видання Об'єднання Мистців Української Сцени. Мюнхен-Авгсбург. 4°. Ч. 1 (травень), 2 (червень—липень 1946).

Світло — Людвіґсбурґ. 4°. 1946, чч. 1, 2.

Нова Дорога — Науковно - популярний журнал для кожного. Мюнхен. 8°. 1946, ч. 1 (жовтень).

РОЗВАГА — ГУМОР:

Їжак (Гумористичний Часопис). Видає Й. Лихоліт. Ельванген. 4°. 1946. Ч. 1 (серпень), ч. 2 (вересень).

Кропило. Політ. орган партії безпартійних прихильників гумору. (Гіршберґ). Видають семінаристи. 4°. 1946, чч. 1, 2.

Оса — Кусає коли хоче. Накладом Видавництва „За Майбутнє". Фюссен. 4°. Рік I (1945) ч. 1 (Фюссен). ч. 2 (Мюнхен-Фельдмохінґ).

Грім — Гумористичний Ілюстрований Таборовий Журнал. Байройт. 4°. Рік I (1946) ч. 1 (березень).

ПОЛІТИКА І СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ:

Визвольна Політика — Видання Проводу З. Ч. О. У. Н. 4°. Рік I, чч. 1—8.

За самостійність — Рік 1945, ч. 1—7.

Наша Боротьба — Орган політичного активу ініціятивної групи УДРП. 4°. 1946. Ч. 1, 2.

Вільне Слово — Орган Соціялістичного Об'єднання. 4°. 1946. Ч. 1.

Український Літопис — Орган Гетьманців Державників (Авгсбург) 4°. 1946. Чч. 1—9.

Нова Епоха — Орган Української Гуманістичної Думки. Авгсбург. 4°. Рік 1945, чч. 1—7. Рік 1946, чч. 8—9. Від ч. 7: Орган Всеукраїнського Об'єднання.

На Чужині — тижневий бюлетень демократичної думки. Фільцбібурґ. 4°. Рік I, чч. 1—24.

Християнський Шлях — Релігійно - суспільний тижневик. Видає Греко-католицька Парохія Карльсфельд, від ч. 20 Міттенвальд. Рік I (1946), чч. 1—40.

Орлик. Журнал таборового життя. Берхтесгаден. 4°. Рік 1946. Чч. 1, 2, 3, 4, 5.

Вісник — Український Червоний Хрест в Баварії. Мюнхен. 4°. Рік I. Ч. 1.

Вісник — Санітарно - Харитативна Служба при Апостольській Візитатурі Греко - Католицької Церкви в Німеччині. 4°. Рік II. Чч. 2-3, 7-8.

Інформації Головної Управи Товариства Політичних В'язнів. Мюнхен. 4°. Рік I, Чч. 1, 2, 3.

Літопис Політв'язня. — Видає Ліга УПВ. Мюнхен. 4°. Ч. 1, 2.

Політв'язень. — Бюлетень Ліги Українських Політичних В'язнів. Видає Управа ЛУПВ. Мюнхен. 4°. Рік I. Ч. 1, 2, 3, 4.

(Продовження буде)

ОБРАЗОТВОРЧА ВИСТАВКА

ВІД 8. IX. — 20. IX. 1946

В ТАБОРІ „ОРЛИК" — БЕРХТЕСҐАДЕН

Сергій Литвиненко — Портрет графіка

Василь Дядинюк Княгиня Ольга

Петро Магденко Чумаки

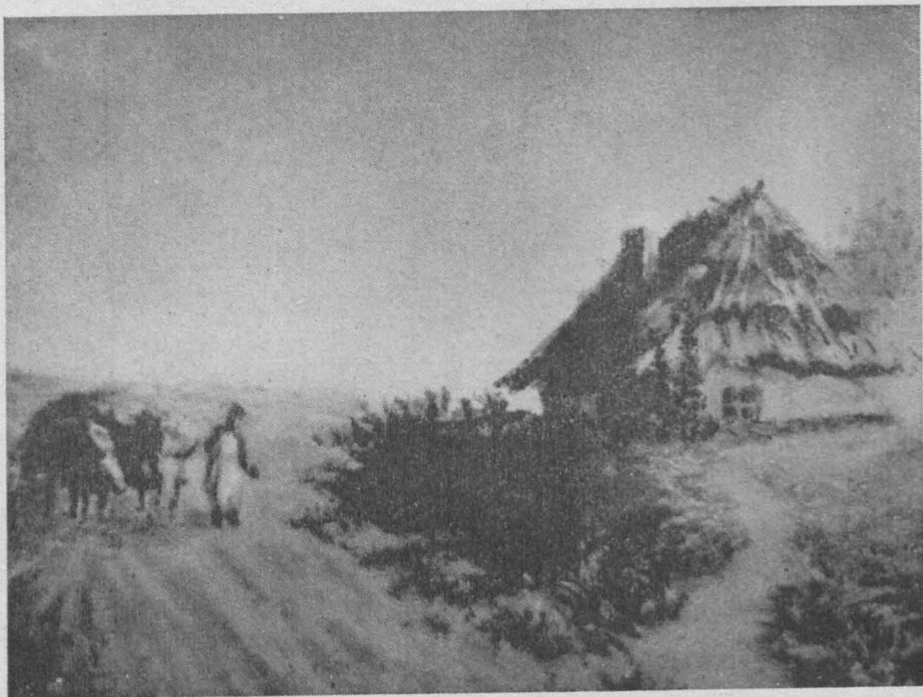

Опанас Біленький Воли

Одна з кімнат виставки

ОРЛИК

ЖУРНАЛ ТАБОРОВОГО ЖИТТЯ

Ч 4 БЕРХТЕСГАДЕН 1946

ОРЛИК

ЖУРНАЛ ТАБОРОВОГО ЖИТТЯ

ВЕРЕСЕНЬ 1946

ЗМІСТ:

МЕТАМОРФОЗА століть

На овидах історії культурних народів соціяльне питання це щось подібне до імлистих мряковин на розсвіченому зорями небесному фірнаменті. Тоді ось, коли інші проблеми, питання і справи людського життя та звязані з ними епохальні історичні події видвигаються і відрізуються на тлі даних епох ніби сліпучі сяєва звізд першої величини, то питання соціяльне сіріє на ньому здебільша хаотичними тінями, тільки і тут і там обагрене пурпурами кривавої заграви. Але той багровий блиск червонить сірість соціяльних хаосів тільки тоді, коли з їх глибин вибухає пожар ворохобні сірих жертв тих хаосів, жертв соціяльного неладу і соціяльних незгод, та загрожує отак пишним сяєвам вершин життя, видвигнених високо на золотих Палятінумах над хаосом соціяльних низів. Кривавим пурпуром такого пожару розгорівся на овидах старовинного світу бунт рабів під проводом очайдушного Спартака, так пропам'ятно придушений грозою тих шести тисяч хрестів, що то на них римський вождь звелів розпняти переможених борців великої ворохобні. Таким кривавим блиском розгорілась сірість соціяльного неладу в добі революційної змови Катиліни, того лева боєвища під Пісторією. Зате ж тихим золотистим сяйвом неземної заграви видвигнулось соціяльне питання на овид усього світу в добі, коли від сходу до заходу і від півдня до півночі пронеслось уперше Боже́ське слово Христа про любов людини до людини як найглибше джерело найкращого соціяльного ладу у світі. Але імператори і творці соціяльного ладу цього світу не любили повертатися духом до катакомб перших християн. Воліли задивлятися на цезарів Риму перед Христом, а турбуватись соціяльним питанням, сіриною буденщини сірих суспільних низів та їх долею здебільшого не завдавали собі труду. Мораль фараонів старовинного Єгипту в їх підході до сотень тисяч тих рабів, яким за шматок хліба і часнику було присуджене видвигати цілими десятиліттями піраміди на честь володарів єгипетського царства, далася важко відчути народам ще цілі довгі століття. Століття вщерть асоціяльних самовладців, починаючи від царів Асирії і Вавилону аж ген до останніх царів і фараонів і в новітньому Европи. Історія народів повторюється. На престолах світу засідають довго і все наново щораз то жадібніші влади царі, фараони та імператори. Їм хочеться щораз величавіших пірамід і щораз пишніших монументів їх влади та могутности, але для тих сто тисяч рабів, що то їм доводиться видвигати ті монументи, цезарі всіх часів і народів мають з правила тільки шматок невольницького хліба і в'язку часнику.

Так було ще за Людвика XIV., коли він велів видвигати розкішні палаци Версалю. І було так ще за московського фараона Петра Першого, коли він тисячі українського люду зігнав на північ, щоб вони будували на прогнилих болотах Неви царський Петербург.

Але століття історії народів знають метаморфози, про які навіть московським фараонам з кодла Петрів та Катерин і не снилося.

Імлисті мряковини, що ось так довго окутували соціяльне питання, починають відрізуватись від сірого тла щораз яскраві-

шими обрисами. Століття людства з погляду на соціяльне і соціяльну справу переживають переломову метаморфозу. Їй на імя:

Громадянська свідомість.

Єгипетський раб переміняється в новітню людину.

Він почував насолоду боротьби з'єднаної громади, з'єднаної соціяльної спільноти проти ненажерливих фараонів, коли союзом бунтарських міст Італії змагався під проводом оборонців Медіолану в XII.ст. з німецьким наїздником Фрідріхом Гогенштавфом. Він, дужий соціяльною спільнотою, новітній громадянин, відповів кривавим святом Сицилійської вечірні на наїзд Карла Анжу на Сицилію у XIII.ст. А поруч новітнього громадянина як носія речника і оборонця соціяльного питання проти самовладних імператорів, стає і жінка як новітня громадянка, повна свідомости та розуміння у змаганні за соціяльне визволення громадянської спільноти, яку чванливі імператори презирливо таврували сірою юрбою, недоумним тлумом. Такою бадьорою речницею всього християнського світу перед папським престолом в Авінонській добі є Катерина зі Сієни, що говорить наслідникові св.Петра сміливо в вічі те, що тодішній християнський світ думав про жалюгідний розбрат у папському Римі. Так само як опісля 6.III.1428 року інша велика жінка тих часів, селянська дитина з Дом Ремі, Жанна д Арк закликає в Шіноні французького короля Карла VII.до виконання його володарського обовязку щодо обложеного бургундами Орлеану і палкими словами зворушує того ледачого владаря до гарячих сліз +). Дійсно, Ваша Величносте, метаморфоза століть могла вже тоді непокоїти блискуче оточення золотих престолів. Адже ще довго перед кривавими селянськими війнами в добі Лютерової реформації постання селян вибухають в Европі, скрізь колишній єгипетський раб ось не хоче слухатись нових фараонів, не хоче видвигати їм пірамід, а головно не вдовольняється ніяк киненим йому шматком хліба та часником. Новітній селянин в Европі хоче для себе людських і громадянських прав. Його дратують великопанські тереми і палаци, починаючи від Фонтенеблью і Версалю володарів Франції аж ген до Кенільворсу англійської Єлисавети та Ескоріялю Филипа II., понурого тирана Еспанії і Нідерляндів. Правда - ті століття це ще не наші часи повної обнови соціяльного, переломового двигнення його з туманних глибин суспільних низів. І ще суспільні низи поставлені соціяльно так зле, що Жан де Лябріє, змальовуючи картину побуту тодішніх селян у Франції, не знає, чи нори, в яких вони живуть, це людські житла, чи кривки звірят, а й вони самі, себто селяни, чи люди вони, чи щось середне між людиною і звіриною. А це ж у Франції блискуча епоха "короля - сонця" Людвика XIV., доба слави версайських палаців на весь світ... І ніхто не в силі переконати того ж Людвика, того володаря "з Божої ласки", повного маєстату та імператорської достойности за словами "держава-це я", переконати його в тому, що в його могутній державі є - і то навіть не дуже далеко від палаців Версаю! - пекло найстрашнішої нужди. Воно було б найкраще, коли б король зміг на власні очі побачити, як то люди живуть. Але хіба ж у королів є час і охота оглядати ці темні глиби, яким на імя - суспільні низи?

Їх розкривають на весь світ щойно великі революції, довершуючи отак метаморфозу століть, обнову соціяльного ладу щораз могутнішими і щораз погубнішими наступами на старе, перестаріле

+) Жан Якобі: Сцени з життя Жанни д Арк. Париж 1941.

і прогниле. І якщо ми сьогодні після кривавих революцій та двох світових воєн простежимо шлях розвитку соціяльного питання упродовж останніх століть аж до наших днів, тобто до теперішности по другій світовій війні, то одна з її найяскравіших приз - нак це - смерк імператорів. Кінець цісарів, королів та фараонів. Престоли і трони розвалюються. Імператори гордого гасла "Держава - це я!" щезають, а керму держави бере в руки - вона :

Громадянська спільнота !

І це метаморфоза століть об'явлінна найвище.

Правда - дух фараонів, дух невидних для народу китайських цісарів, а з ним і дух феодальних аристократів ще й до наших днів покутував у духовості Европи. Проповідував призирство й ненависть до суспільних низів, лаючи їх водно сірою юрбою та недоумним тлумом. "Сіра юрба - писав свого часу Фрідріх Ніцше - цікавить мене тільки і виключно як тло для блеску могутніх індивідуальностей і як ворожа їм маса. А врештою хай її вхопить чорт і статистика!" +)

"Тільки худоба починає працювати раннім ранком" - писав інший февдал духа того часу Оскар Вайлд, підкреслюючи отак цілком недвозначно своє ставлення до "трудового тлуму", що звик від віків ставати до праці раннім рано. А тямите, як ще інший "аристократ духа" Габріель д' Аннунціо отруював усю Европу своїми славетними романами про аристократичних героїв, що надихавшись ущерть мораллю колишніх февдалів зпід знаку високої аристократії, живуть тільки й виключно для змислових насолод ++)? Насолод в першу чергу натури еротичної, дозволяючи при тому щодо жінок на таку кримінально злочинну та нікчемну поведінку, зразком якої була й поведінка самого пана д' Аннунція супроти жінки людини й артистки того рівня, як Елеонора Дузе +++). Але після того як колишні імператори ніцшеанської краски як кайзер Вільгельм II пощезали з престолів Европи і метаморфоза століть почала пронизувати щораз чіткіше культурні суспільства, культ чванькуватости псевдоаристократичного егоїста і собі зникав згодом з літератури. Зате ж провісником першого оформлення Европи на принципах християнської рівности і справедливости є мудрець з країни Вашингтона - президент Вілсон з його тезами про самовизначення народів.

Ex occidente lux !

Але далеко могутніше ніж голос Вілсона після першої світової війни лунає сьогодні на страшних руїнах другої світової війни чудотворне гасло:

Назад до Христа і християнства !

До великого братнього єднання людей, до рівности і справедливости, до пошани людини в людині, до ведення сірої юрби шляхом перевиховання на щаблі справжньої людяности, людської гідности, до перетворення сірої товпи у лави свідомого себе і своїх завдань громадянства.

І це буде всеціла метаморфоза століть як одно з найкращих і оконечних завершень культури народів.

Працюймо ж для цієї животворної метаморфози, для цього ідеального завершення довговічного процесу людської культури ! Вчімся в буденщині таборового і саме таборового життя всього ладу, всіх таємниць, всіх трудношів громадського співжиття і

+/Grotthus .Friedrich Nietzsche. Stuttgart 1898.
++/Charlotte Lady Blennerhasset: Literar-historische Aufsätze. München und Berlin 1916. Стор. 31-86.

і [illegible] співпраці. Вчімся саме тут жити з людьми і для людей, вчімся того справді демократичного підходу до нашого найближчого оточення, що саме в нас, українців, має дуже небезпечного противника в нашім химернім індивідуалізмі. І творімо таку найблищу до ідеальної розвязку соціяльного питання, проблеми соціяльного ладу, щоб вона могла стати зразком і для інших народів. Бо наше таборове життя і таборове середовище - це все таки мініятюра громадянства, ба й мініятюра рідної держави як це вже стілько разів у нас повторюється. І як зразкові громадяни власної держави повинні ми жити і працювати в таборі, викорінюючи в нас усе, що зв'язується в нашій духовості з фальшивим, перестарілим розумінням індивідуалізму та аристократизму. Я не виступаю тут ніяк ні проти одного, ані проти другого, а навпаки скажу, що кожна людина повинна розбуджувати в собі свідомість ущерть індивідуальної окремішности та шляхетного духового аристократизму. Але хай цей індивідуалізм та аристократизм не виявляється перестарілим, уже страх немодерним презирством у сторону бл.п. "сірої товпи" чи там "пересічности", як це ще, на жаль і на диво! - бачимо у статті Ігоря Костецького "Диктатура пересічности" +), (Ох, пане графе Альмавіво, ви ще живете? - Фігаро.) а хай буде виявленням щонайкращих талантів і спромог во благо громадянства.

Бо хіба ж саме так не покажемо найліпше, що й нас, українців, торкнулась благодатним крилом велика метаморфоза століть?

І треба нам дбати про те, щоб праця наших таборових урядів і урядовців не йшла ладом перестарілої, байдужної до живого громадянства канцелярщини та бюрократії. Колись ось і тут дух фараонів та китайських писарів уселився був усецілої в такого урядовця старого типу, особливо ж, коли він був на провідному становищі. З вузини чотирьох стін свого золоченого апартаменту він сливе не виходив ніколи, зв'язку з живою дійсністю і з живими людьми не мав ніякого, поняття людини утотожнювалось у ньому з поняттям урядового формуляра. Чи й ми так маємо урядувати?

Ні, панове, відчинім вікна наших бюр широко, щоб доходили до нас всі відгуки живого життя живих людей. А що, Пане Голово, якби то Ви так час-до-часу пішли слідами Гарун - аль-Рашіда, або ще краще - Йосифа II і непостережно ні для кого пройшлись уздовж і вшир по всім таборі та побачили так на власні очі як у ньому люди живуть?

А й Ви, шановні Достойники, що приїзджаєте зі світу відвідувати наш табір. Не обмежуйтеся тільки на тому, що відбудете параду урядового привітання, урядової Служби Божої, офіційного обіду та офіціяльної тайної конференції. Це все тхне духом фараонів, писарів та королів за шаблоном Франца Йосифа:

Пройдіться по таборі, привітайте людей, говоріть з нашими жінками про їхні турботи, озвіться ласкавим словом до наших дітей, обдаруйте їх, знедолених, чим мога - добрим словом і ділом!

В тому буде велика обнова.

Цілком певно, Ваша Величносте !

Др. Остап Грицай

+) Журнал "Українське Слово" чч.6-7. Див. відповідь на неї в журналі "Наше життя" п.н. "Махновщина" (Додаток до часопису Н.Ж. ч.59.)

Спільнота і особа

Кесарі казали::"держава - це я",або в останні часи: - "нарід - це я". І мої хотіння - це таємні,незбагнуті ще хотіння народу і тим самим моя воля - це воля народу. Проти неї мусить замовкнути бажання, мусить завмерти воля індивіда - окремої людини.

Індивід, у своїй самовдоволеній гордині і самоті,заявляв недавно устами поета декадансу: - люблю те, чого ніхто не вибрав, чого нікому полюбити не вдалось,люблю свою власну найглибшу внутрішню суть і все ,що незвичайне і хворобливе.

Хто з них казав правду?

Вони покликалися - кожне на своє первородство. Перші казали: - на початку була спільнота, а те, що називаємо індивідом, це вислід розкладу спільноти. Найперше родиться організм,і в ньому постають окремі органи,очі,уші,мізок,серце,шлунок,ноги і руки. Чи можуть окремі органи сказати, що вони були перші і, порадившися і склавшися разом, створили організм?Чи можуть вони мати якусь окрему свою ціль, як не тільки службу задля цілости організму? Так само і змістом життя окремої людини повинна бути вірна служба нації-державі аж до повного самозабуття, до повного самозречення бджоли в користь пня-громади.

А індивід відповідав на це: - на початку були окремі люди і вони, уговорившись, створили суспільність-державу задля своєї користи й безпеки. Чи може знаряддя правити своїм паном і власником? Чи має право творіння поневолювати свого творця?

Хто з них має слушність?

Це були дві крайності мислей. Може спробуємо, шукаючи відповіді, спитати саме життя.

Ось життям створена сама спільнота: -родина. Хто був найперше: родина, чи окремі її члени? Спільнота чи індивід? Тут відповідь ясна: -перша була родина. Але чи добре упорядкована родина виводить із свого первородства висновки, що їх хотіли б вивести кесарі,колишні королівські, чи сучасні націоналістичні, чи комуністичні? Ніколи! Добре упорядкована родина опікується на кожному кроці своїми нелітніми, чи малолітніми членами, і одночасно дає їм щораз більше свободи разом із їх дозріванням. Між інтересами родини і особистим зацікавленням окремого члена родини бувають напруження, але в здорових родинах вони не доводять до розриву. Між батьками і дітьми, або і між братами і сестрами поміж себе, постають великі різниці світогляду, та здорова родина створює підсоння взаємної пошани різних, але щирих думок. Здорові родини знаходять якраз розумну гармонію між різними інтересами й ідеями своїх членів,і саме та гармонія дозрілих і розвинутих індивідуальностей в одній спільноті, що вміють погодити напротивні сили своїх особистих прямувань із спільними потребами родини,- створює весь чар і тривкість тієї найменшої органічної клітини народу. Диктатура батьків навіть в ім'я інтересів цілої родини викликає бунт дозрілих до самостійности дітей і кризу спільноти. І навпаки,повна самоволя кожного члена родини - це початок анархії в тій

малій спільноті і її розвалу.

А мусимо памятати, що родина це найкраща школа громадянської моралі. В ній окрема людина вчиться найважнішої суспільної чесноти: - шукаючи своєї користи і духового росту, оглядатися завсіди на користь і духові потреби братів і сестер, і на інтереси родини як цілости. Тож і більшу громаду і нарід і державу найкраще розумітимем і найкраще означимо правильні взаємини між проводом і окремими людьми, завсіди прирівнюючи їх до малої спільноти-родини, а не шукаючи далеких подібностей до організму, в якому окремі члени - органи не мають свободи руху і мислі, або до суспільностей бджіл чи комашні.

Індивід - окрема людина - родиться, виростає й дозріває тільки в суспільності, в співпраці і протиставленні, у взаємній згоді і в напруженнях між нею і громадою. Поза суспільністю немає особистости в повнім того слова значенні. I самітний Робінзон це плід людської цивілізованої громади.

Але, як і добра родина, так і здорова суспільність не придавлює, не нищить індивідуальности, окремішности своїх членів. Навпаки, вона свідома, що всебічний розвиток її членів- це ж її багатство, її розцвіт. Великі творчі особистості, поринаючи в свої душевні глибини, пізнають не тільки себе, але там у своїх глибинах схоплюють сни і хотіння свого народу, що, безсилі прокинуться, перебувають у сумерку підсвідомости. Та нарід - многогранна істота. І найсильніша провідна індивідуальність не сміє вмовляти в себе і в своє довкілля, нейаче б то вона в собі знайшла і збагнула всі таємниці народу. Ні, тих таємниць і несподіванок душі народу багато і тільки сукупність творців духа і організаційних зусиль господарських і політичних провідників дає повний образ тих глибоких вод. Диктатура однієї особи чи групи заганяє те багатство в підпілля. Вона, скеровуючи всю увагу і всі сили в однім напрямі, може добитися незвичайних моментальних успіхів. Ми бачили приклад у осягах Німеччини, що 1942 року опанувала всю Европу. - Але придавлені, загнані в підземелля сили народу - не вмирають. Вони там киплять, збиваються у грізні хмари, що грозять страшним революційним розрядом. Звідси моментальні успіхи, але й звичайно скоре заломання й упадок таких однобоких диктатур. І цього прикладом може бути та сама Німеччина. Її диктатура впала під ударами ззовні та вона - і це для нашого випадку найважливіше й рішальне - провалилася і в середині власного народу.

Ми віримо, що й останні пекельні ворота неволі так само несподівано розваляться під тиском вільних держав ззовні й під ударом скованих, але вічно живих і незламних сил поневолених народів.

Одночасно мусимо пам'ятати і другу науку з нашого порівнання народу й його держави з родиною. Нарід і його держава не поневолюють окремих осіб, але ті окремі люди мусять знати, що тільки в народі, в упорядкованій національній суспільності, в державі, і тільки завдяки ім, вони стали розвинутими особами - індивідуальностями. Відриваючися від громади - народу, вони стають обірваними листочками, призначеними на повільне загнивання. Окрема людина, незв'язана з народом, самсобіпанська особа - стає безплідним єством, якими блискучими оманами творчости і культури вона б не прикривалася.

В таких егоїстично - самсобіпанських душах постають думки про мистецтво для мистецтва, науку для науки, витончений культурний люксус без відгомону в серцях людей. Г. люксус пере-

пещенкх душ, що живуть по той бік людського болю і людських радощів у примарнім світі уяви, підсичуваної лектурою, образом, звуком. - В таких егоїстично - відокремлених думах зріють господарські і політичні спекулянти, тим, що для них власна нажива або власні впливи важніші всього і вони готові задля них зректися всіх моральних зобов'язань супроти ближніх.- Вкінці найневинніший, але в своїй масовості не менш небезпечний тип пасивного відокремлення, - це наша славна "моя хата з краю". - Все це зразки звироднілого індивідуалізму, що вносить у демократію зародки анархії і розкладу.

Особливо мусить усе те пам'ятати українська людина. Вона бачила в чужій державі і в її законах ворожу собі і несправедливу силу. То ж часто схильна вона протиставити свободу всякому законові взагалі і розуміти свою вимріяну "волю-волен ньку святу" як повну незв'язаність думки і дії. Тій українській людині конечно треба зрозуміти, що тільки в упорядкованім українськім світі, в зв'язку з ним, знайде вона свою свободу. Що більше, тільки в ньому знайде вона себе саму. І в вірній службі своїм і одночасно загальним найглибшим хотінням знайде своє завершення як особистість. Мілизна роз'єднує особу і громаду, глибини іх примирюють.

Мовкнуть один за одним кесарі, і вільна людина доходить своїх прав. Українська вільна людина мусить пам'ятати, що ціллю історичного розвитку не є вона в своїй свобідній окремішності, але - як це схопив вірний звіститель глибоких мрій народу, Тарас Шевченко, - "сім'я вольна, нова", а в ширшім розумінні:-вільна людина у вільній упорядкованій державі.

То ж відповідь на питання, поставлене на початку:

Не самовільний кесар-отаман, і не самособіпанський індивід - окрема людина, але в і р н а с о б і і с в о- ї й с в о б о д і і у с в о і х г л и б и н а х с п і в з в у ч н а з н а р о д н о ю с п і л ь н о т о ю - д о с т о й н а о с о б и с т і с т ь.-

За чею правда і її майбутність!

Д-р.М. Шлемкевич

В обороні мистецтва

Коли на таборовий майдан заїхали авта театру Блавацького і в адміністраційних бюрах нашого табору пішли драстичні дискусії про матеріяльні справи театру, тоді я зустрівся з таким поглядом на мистецтво взагалі:

"Я є думки, що перше треба нам забезпечити наші життеві конечності, а щойно потім зможемо дозволити собі на мистецтво".

Коли б це сказала якась сіра, малоінтелігентна людина, не було б потрібним взагалі про те говорити, але такий погляд висловив один з інтелігентних, розумних референтів, доктор, здається, прав, людина з громадським почуттям і опінією найбільш симпатичного, тактовного працівника адміністрації.

Оце й подібні дискусії про мистецтво в таборі кажуть мені думати, що такий погляд розкорінився у нас доволі широко і принукують мене написати про цю справу дещо ширше.

Торкнусь я головно одної, найближчої мені ділянки, мистецтва образотворчого.

Перед кількома роками на одній з останніх образотворчих виставок у Львові до мене підійшов німець, тодішній шеф преси на "Дистрикт Галичина" і сказав: "Знаєте, я саме приїхав з Берліна, де відбувалась велика німецька виставка. І коли я порівнюю вашу виставку з берлінською, то мене вдаряє те, що у вас дуже багато темпераменту, кольору і сонця, тоді коли наші мистці такі сірі й бездушні!" Так сказав приватно німець, гітлерівець, який, розуміється, рівночасно дав німецькій пресі офіційне доручення ні словечком не згадувати про українську виставку.

Знову ж з виставки Д.П. в Баден-Бадені пише мені Ю. Гординський: "Український відділ на виставці зробив якнайкраще враження на чужинців. Звертають увагу на те, що наші мистці, не відстаючи від модерних досягнень у мистецтві, дають рівночасно щось своє, українське"...

А тепер візьмім щоправда не офіційне порівнання берлінської і української виставки і запитаймося, що коштувало державу така, берлінська чи мінхенська вистава і скільки давала українська суспільність на наші львівські виставки? Поминаючи великі субвенції і добрі державні замовлення, які побирали від держави німецькі мистці, улаштування одної такої виставки коштувало державі сотки тисяч марок. У наші ж виставки суспільні чолові організації не вкладали й сотика!

Значить, наше образотворче мистецтво, може як одиноке у світі, виростало самотужки і нашій суспільності не коштувало воно нічого. Наші мистці пробивались крізь життя дуже скупими матеріяльними засобами з виконання дрібних замовлень, що їх вони добували тільки з праці, яка дуже часто спричинювалася до розтрачування таланту. Виробився в нашій громаді навіть дуже специфічний, але й дуже фальшивий погляд, що мистці творять тільки тоді, коли ... бідують.

Як же ж представляється справа сьогодні на еміграції?

З нашої львівської спілки виїхало на еміграцію по-

над 20 % мистців, значить, ми привезили з собою майже всі мистецькі добрі сили, я сказав би, сливе весь наш культурний дорібок в цій ділянці. Мистецькі таланти, що опинились нині по таборах, це наше національне придбання довгих років і великої упертої праці. Це нитка, висукана з далеких віків нашої образотворчої історії, з нашої нераз несвідомої, руїнами приваленої великої традиції.

Але...

Ми нація також великих кооператорів. І тому знову почислім по совісті, що коштує нам наше образотворче мистецтво на чужині. Чи дійсно стан є такий, що треба нам перше забезпечити наші життєві конечності, а щойно потім подумати про мистецтво?

Для такого підрахунку я возьму табір Карльсфельд. Не тому, щоб цим кинути камінцем нарочито на карльсфельдську Управу табору, але тому, що той "Карльсфельд" був виявом нашої національної психіки і донині він в більшій або меншій мірі покутує мало що не в кожному таборі:

Полічім в першу чергу витрати на образотворче мистецтво.

1.Управа табору не витратила ні одної марки ні на мистців ні на мистецтво.

2.Ніхто з мистців не одержав від "Суспільної Опіки" ніякої допомоги, хоч багато людей з такої допомоги користало і хоч мистцям, з огляду на недуги в родині, така допомога була нераз дуже потрібна.

3.Мистці, які продовжували свою творчу працю в "робітнях", не вважались працюючими і і з ніяких додаткових "благодатей" не користали.

4.Приміщення для робітень мистці або не мали, або влаштовували собі їх по "стришках" власним трудом і власними руками, і з цього приводу були часті непорозуміння з мешканевим відділом.

5.Управа не купила за весь час ні одного образу.

6.Щодо забезпечення одягом, мистці мали значно менші вигляди ніж звичайні чорноторгівці.

7.При ліквідації табору в Карльсфельді вивезено з магазинів на Ляйм цілу паку фарб і мистецького приладдя, тоді, коли деякі з мистців дуже мало, а дехто нічого з цих матеріялів не одержав і мистці добували собі матеріял самотужки і то дуже тяжко в Мінхені.

Такі були "витрати" на мистецтво. А тепер прибутки:

1.Мистці брали активну участь у всіх імпрезах і всіх працях табору.

2.Спілка Мистців зорганізувала одну виставку народньої творчости і одну мистецьку виставку образів, яку відвідало богато чужинців.

3.Мистці оформили сцену і низку більших або менших імпрез і свят, витрачаючи для цього нераз цілі ночі праці і дуже часто власних, тяжко добутих малярських матеріялів.

4.Учні мистецької школи зремонтували собі власними руками приміщення для школи і це приміщення відібрав їм мешканевий відділ.

5.Мистці здебільша резигнували з гонорарів за працю, чи більшу частину гонорару передавали на фонд "Потреби табору" чи на "Суспільну Опіку".

6.Дехто з мистців своїми зв'язками,витворами через свою мистецьку працю,багато допоміг таборові інтервенціями у різних справах.

Такі витрати і такі здобутки мав табір з образотворчого мистецтва. Коли візьмемо в рахубу інші ділянки мистецтва,то скажім отверто,що всілякі мистецькі імпрези були головним джерелом прибутків таборової каси.

А тепер друге питання: чого ж хочуть мистці і чому постають такі дразливі дискусії?

Тут я стверджую: мистці, поза вимогами, що їх має кожен пересічний мешканець табору, не хочуть абсолютно нічого і дослівно нічого не вимагають. Дискусії виникають з того, що мистці лиш бороняться проти намагання зробити їх дійною коровою таборових фінансистів. Мистці не вимагають, щоб мистецтво трактовано як надбудову нашого освітнього життя, як це є у всіх культурних народів, ні, мистці здають собі справу з нашої таборової дійсности, але вони бороняться, щоб не бути підбудівкою всяких культурно-освітніх установ.

Позатим образотворчі мистці власною силою і власною ініціятивою зуміють перебути цю нашу таборову мізерію і здають собі цілковито справу з вартостей, що їх привезли з собою з Рідного Краю. Мистці зуміють зберегти ці вартості і при кожній нагоді виявити їх для доброго імени українського народу й його культури.

Бо запитаюсь наприкінці:

Хто був першим пропагатором української справи тут на чужині і хто сказав своє перше,найбільшої ваги слово чужинцям про те, що ми не азіяти зі сходу, але народ, який має свою культуру, не меншу від культур інших народів Европи? Нас оглядають і про нас довідуються не так у приватних розмовах,до яких дуже часто треба тлумачів, а на наших імпрезах,хорових виступах і продукціях, на образотворчих виставках. Тут ми говоримо до чужинців безпосередньо і для них найзрозумілішою мовою - м и с т е ц т в о м !

Е. Козак

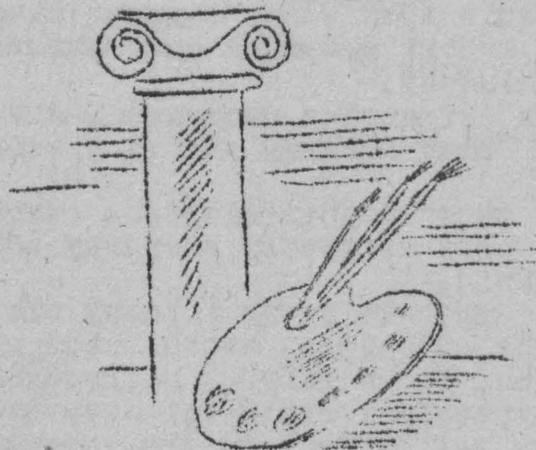

За правопорядок у таборовому житті

Одною із перших основ, від яких починаємо будувати якенебудь організоване життя, є усвідомлення собі таких то і таких засадничих підставних законів, яких кожен, що хоче його будувати, мусить придержуватися.

Коли інженер будує міст, він мусить знати закони гравітації, діяння сил, питомий тягар і масу , видержність матеріялів тощо. Коли будівничий будує хату, мусить знати те саме. Коваль мусить знати діяння тепла і води металів, хлібороб права природи, педагог психологію дитини. Політик, що береться вести і заступати інтереси держави чи громадський діяч, що хоче порядкувати внутрішнім життям спільноти, мусять знати також соціологічні закони, які правлять збірнотою. Чи ними буде зрізничкування чи "матеріяльний історицизм" чи психологія групи, все одно ким і як з'ясована, чи соціяльне чи міжнародне право, це речі не змінить в тому, що їх треба знати, щоб могти кермувати такою складною машиною, якою є людська збірнота.

Не інших засад треба перестерігати і при організуванні й розбудові таких людських збірнот, якими у нас тепер на еміграції є наші табори. Щоб в них був порядок, щоб вони могли сповняти належно й доцільно своє призначення, мусить в людській уяві постати спершу думка, концепція їх упорядкування. Правда, без тої думки, без тої концепції табори будуть існувати теж. Будуть в них якісь начальства, буде щось робитися, будуть минати дні за днями і можуть там знайтися люди, що будуть приписувати собі заслугу, що в тому часі вони "вели" ті табори. Але критична, інтелігентна людина, аналізуючи таке життя, зможе зразу поставити діягнозу його недомагань.

Отже в першу чергу плян, думка, концепція, а щойно опісля її здійснювання.

Це відноситься в першій мірі до пляну суспільного порядку, за яким, та збірнота, в нашому випадку табори, має собою правити. І тому кожен розважний чоловік, який поважно і зріло бере ті справи до уваги, мусить уперше подумати над законами й засадами, на основі яких він хоче табором правити, поки почне розглядатися за люферами, замітачами, магазинерами, дольмечерами і секретарями, якими він заповнить бюра і варстати того табору.

Але треба, щоб ті закони і засади правили всією еміграцією, а не щоб їх роздрібнювати на партикулярні загумінкові патріотизми і установляти собі закони так, як це нам подобається.

Утворення одної суспільно-громадської централі як першого кроку до об'єднання усіх українців на головному відтинку, а саме на політичному, ми всі привітали з признанням і полекшою. Нікому з нас не треба було доказувати доцільности такої централі. Було ж ясним, що політична еміграція мусить бути ведена в своєму внутрішньому житті одним осередком і в силу його становити одну нероздільну цілість і одне нероздільне національне тіло.

Наша еміграція в більшості живе тепер таборовим життям. Табори є 70-80 % формою нашого громадського пожиття - організація та устрій таборів є формою нашого громадського самовря -

дування. Правда - під контролею і опікою окупаційних властей, якими є армія, та під опікою і керуванням допомогових міжнародніх організацій, якою є УНРРА, але проте так що ми маємо сьогодні більше індивідуальної і збірної свободи, ніж в ноодній нашій дійсності за колишньої окупації. Ми можемо правити собі нашим внутрішнім життям сьогодні майже по нашій вподобі. Ясно, що малі винятки не входять в рахубу.

Але правлячись і кермуючи власними, специфічними умовинами диктованими, приписами й порядками, кожен табір повинен зберігати все ж таки ті засадничі, загальні закони, які - як уже сказано вище - обовязують всю нашу еміграцію.

До них належить:

1. Визнання одної суспільно-громадської централі як формального і видимого нашого представництва і нашої внутрішньої моральної та формальної власти у всіх тих справах, якими займатися йому не заборонено зі сторони властей зовнішніх. Визнання це повинно бути не лише теоретичне, але й фактичне: визнання інстанцій та урядів тої централі у доземих і поземих вимірах із усіми їх компетенціями.

2. Визнання засади підпорядкування компетенціям інстанцій у їх щаблевому розміщенні в напрямі з долини вгору, значить - ми мусимо шанувати й респектувати нашу організаційну розбудову суспільно-громадського сектора в пропорційному відношенні до її гідности як верховної інстанції.

3. Шанування і респектування приписів, розпорядків, постанов і законів, які видає та централя.

Коли дві перші точки не вимагають ніяких коментарів ані переконувань, то третя точка в обличчі фактів життя і дійсности вимагає кількох слів пояснення.

Закони, розпорядки, приписи і постанови, які ідуть згори, мають подвійну силу і вагу. Поперше вони виходять з централі, яку ми самі вибрали, отже посередньо вони походять від нас самих і є в дійсності виявом нашої власної волі. Не шануючи їх, ми не шануємо самих себе. Подруге вони є подумані й видані для добра нашого загалу, бо законодавець має в тому випадку тільки добро загалу, а не своє власне на увазі. Ми не думаємо, що наша централя живе диктаторськими амбіціями чи фашистівськими залишками авторитарного порядку. Ми є того переконання, що централя походить від загалу та існує для загалу. Отже й закони, які вона видає, служать загалові.

Правнича наука говорить, що право інтерпретувати закон застерігає законодавцеві, значить, що ніхто не може пояснити закон так, як він це хоче, як він це здібний сприймати або так, як каже йому це його інтерес. Закон зміняти, поправляти, інтерпретувати чи в інший спосіб формулувати може лише той, хто цей закон установляє. Це примітивний, основний і цілком слушний правничий закон. Інакше ж, колиб право зміни закону залишити за кожним, тоді закон перестав би бути законом, а обернувся б у щось, чим можна здовільно нехтувати.

Ці прості, примітивні, основні і ясні для кожної здорово думаючої людини підстави, які повинні обов'язувати в кожній суспільній збірноті, якщо вона хоче дійсно кермуватись правопорядком, а не хаосом та анрхією.

Вони є самозрозумілі в кожній суспільності, тільки на жаль, не в українській. У нас трапляються випадки, що навіть одиниці із правничою освітою, виступають з внесками самовільної зміни законів - без згоди, порозуміння чи інтенції

самого законодавця.

Недавно на внесок правника - адвоката, Таборова рада одного табору на своєму засіданні більшістю голосів (і то переважаючою більшістю, бо проти зміни голосувало лише 4 члени Ради) змінила рамовий статут Таборових рад, виданий ЦПУЕ. Зміна дотичить чотирьох точок, хоча в даному випадку не важне скільки точок змінено, як не важне[1] саме мерітум зміни. Але важний є сам факт зміни. Бо сьогодні змінилося чотири параграфи, завтра може бути змінений весь статут, сьогодні змінив це один табор, завтра можуть це саме зробити всі інші табори. Дають отже почин і прикладдо анархії і гуляйпільства, яке не повинно мати місця в ніякій зорганізованій збірноті, а тим більше в нашій еміграційній збірноті, яка вимагає саме чіткого упорядкованого і здорового порядку як морального так і формального, і ... почин і приклад до самобіпанства і самобізнайства, який тим більше небезпечний, що походить від кругів до яких суспільність відноситься з довірям і над проєктами яких ця суспільність навіть не задумується, вважаючи їх правильними так, як правильним вважає мати вмираючої дитини кожний забіг і кожну пораду лікаря, що покликаний берегти здоровля людей.

З такої речі хай мені буде вільно як неправникові, але лаїкові, а рівночасно людині, що дорожить суспільним моральним здоровлям, подати свої застереження супроти практикованих тепер актів самоволі і нездисциплінованости, вважаючи їх поважною загрозою для нашого правопорядку.

Рамовий статут таборів, виданий ЦПУЕ, якої компетенцій та авторитету до сьогодні ніхто прилюдно ні формально ні суттєво не відважився оспорювати, є нашою внутрішньою конституцією, нашим основним законом, яким ми маємо керуватись. Тому, що більшість нашої еміграції - як це вже було сказане - живе в таборах, основний закон таборів - це наша найважніша писана конституція, що нормує наше самоврядне, автономне внутрішне життя. Ця конституція, безперечно як і кожна конституція, виказує багато браків, недоговорень, хибних формулувань, противорічностей. Але ідеальна конституція була б ідеальною формою організації суспільного життя, а таких, як знаємо, на землі немає. Тому то нашому рамовому статутові, редагованому, скажім собі отверто, в поспіху, побіжно і напевно не найкращими фахівцями, яких ми маємо, можна багато закинути. Але ми мусимо йому рівночасно й багато вибачити, беручи під увагу і намічуючи ті умовини, в яких він творився. Життя іде далі, воно виказує недомагання, воно диктує поправки і воно певно спонукає законодавця до введення потрібних поправок і доповнень. Але тільки законодавця. Основний закон може і має право зміняти тільки законодавець, а не кожен по вподобі, от як напр. перша ліпша Таборова Рада, бо вона є обовязана основний закон перестерігати, а не має ніякого права його зміняти. Коли основний закон може зміняти кожен собі так, як, коли, де і в чому він захоче, то пощо тоді основного закону? Тоді кожен буде собі творити цей основний закон так, як це йому буде подобатись.

Ото перше ствердження, а рівночасно застереження, яке ми мусимо зробити зприводу факту, про який згадано.

Очевидно, життя не стандарт. Воно вимагає еластичности у підході до нього і до його вимог, тимто і треба в деяких моментах інтерпретацію закона поширити, чи пришпилити так

як цього вимагає потреба загалу і вимога хвилі. Стара засада римського права каже : , то значить,що у сумнівних випадках завсіди інтерпретується закон в користь загальної справи. Але й в тому випадку інтепретація повинна належати законодавцеві, а не реалізаторові закону. Отже зміна закону чи довільна інтепретація закону може бути переведена за згодою, а принайменше за відомом законодавця, а в ніякому випадку проти чи без його згоди ,ба,що більше проти його інтересів. Допускаючи можливість зміни закону без згоди того, хто цей закон установляв, доказуємо свою непідпорядкованість,брак дисципліни і брак пошанування авторитету законодавця. Ми погодилися, що наш законодавець до сьогодні має моральне право своєї власти і ми повинні дати йому фактичну піддержку, отже ми мусимо погодитися й на те, що ми не повинні ні його авторитету обнижувати ні його власти в якийнебудь спосіб обмежувати. А вже в ніякому випадку не можемо зміняти закону в той спосіб,що відмовляємо законодавцеві компетенцій і права контролі і вгляду в нижчі йому підпорядковані інстанції. Згадувана самовільна зміна основного закону ЦПУЕ вдарила в основні принципи нашого правопорядку і в основи всієї побудови організації суспільно-громадського життя на еміграції.

І тому пишучи про ті справи, хочемо, щоб суспільність набрала теж зрозуміння, що прикладаючи рук до того рода анархістичних вибриків, вона свідомо чи несвідомо бурить свої власні основи свого власного життя.

Перестерігати того правопорядку повинні в першій мірі наша найвища настова, якою є ЦПУЕ. Коли вона того не робить, (не входимо в те,з яких причин), то є це обовязком кожного свідомого і розумного відповідального українця, який обороняючи в тому випадку престижу ЦПУЕ, боронить рівночасно понадчасових і понадпростірних засад і основ, яких мусить придержуватися кожна спільнота, якщо вона хоче жити законним, упорядкованим і суспільно зрілим життям.Коли тих засад мусить триматися кожна спільнота, то тим більше мусимо їх придержуватись ми,суспільність,яка внаслідок довготревалої неволі навчилася слухати і повинуватись лише чужим законам, і то слухатись під терором і примусом і яка дуже потребує вміння слухати законів своїх і слухати добровільно. Бо це є велика передумова до зрілости і здібности творити і жити власним державним упорядкованим життям. Коли ми собі усвідомимо цей основний закон правопорядку, пошанування законів і респект вання законних властей, тоді й наше суспільно-громадське життя не буде виявляти так багато недомагань, тоді неодно лихо в наших таборах не буде мати місця.

Усувати ж лихо можна двома способами. Або апелюючи до так званого проводу, або до власного сумління. Перша метода є тоді доцільна, коли такий провід є. Провід сильний,свідомий свого завдання і відповідальности. Ми, на жаль,такого ще не маємо. Маємо повно етикет, вивісок,титулів,фірм,за якими суспільність гадає знайти себе саму, свою душу і свій розум, а в дійсності знаходить лиш порожнечу, титуломанію,гохштаплерство,позування і тільки всілякі амбіції. Наш провід, навіть у суспільно-громадському секторі щойно назріває. Від нас буде залежати, як багато часу ми будемо потребувати на те, щоб він дозрів. Але віримо, що й ми,як повноартісна суспільність,його створимо.

Друга метода є сьогодні одинока, бо знаємо і віримо,

що наше сумління в загальному ще чисте, і що відкликуючись до нього, ми все таки знайдемо в ньому правильний осуд свого поступування. Отже тому треба апелювати до сумління якнайбільше і якнайчастіше, бо тільки тоді ми усвідомимо собі наші промахи, а усвідомивши собі їх, не сумніваємось ні на хвилину про те, що будемо здібні і в силі їх усунути, направити, чи занехати.

Тому бережім правопорядку в нашому таборовому житті! Шануймо закони і розпорядки, які видають наші власті! Бо в той спосіб ми пошануємо себе самих.

Не змішуймо з установами імен осіб, бо ці імена є дуже часто припадкові. Імена минаються, а лишаються інституції, організації, передовсім же закони і принципи, якими вони правились і на основі яких вони хотіли формувати життя. З них ми пізнаємо моральну та інтелектуальну вартість тих установ, які хибно було б відокремлювати від себе, бо наші інституції, це -ми самі. Ми маємо такі інституції, на які нас стати, які ми є здібні створити і покликати до життя і на які ми собі заслужили, та маємо такі закони, що їх ми є здібні видати. Було б наівним вимагати від нас, щоб ми видавали закони, яких ми не є в силі реалізувати.

В нашій самособіпанській гуляйпільській психіці таке ставлення справи було навіть нам на користь, поскільки ми дотепер мусіли шанувати закони не наші власні, а закони наших ворогів, які йшли не на користь, а на нашу погубу. В тих випадках саботаж, занедбання, неперестерігання законів було зрозуміле й оправдане, ба навіть доцільне. Ми не респектували чужої волі, виявленої в чужих законах. Але тепер ті закони є наші власні, нашою власною волею, нашим бажанням і нашим власним розумінням. От і чому то маловаження наших власних законів є маловаженням нас самих.

Але не тільки моральне значення має непошанування і легковаження законів, які нам дає наша суспільно-громадська централя. Воно має і наслідки конкретні. Воно доводить суспільство до стану нерозберихи, анархії, гуляйпілля, неупорядкованости, провізорії. Воно затирає і затрачує границю поміж тим, що можна й не можна, що є добре й що є зле, воно затрачує суттєві критерії оцінки, вводить чинник суб'єктивізму і особистої волі, вигоди, інтересу, амбіції, які при значній нашій зрізничкованості у всіх вимірах (політично-партійному, соціяльному, становому, професійному, територіяльному, релігійному тощо) доводить до македонізації чи балканізації наших відносин. В такому стані очевидно не можна нічого позитивного створити, в таких відносинах тратиться час на спори чисто академічного характеру, які в дійсності праці вперед не посувають.

Пора, щоб над тою справою, коли над нею, на жаль, не призадумується ЦПУЕ, призадумалися відповідальні українські громадяни і у відповідний спосіб зайняли до того становище.

Це є в загальному думки, які насуваються в нас з приводу практичних починів деяких таборів, що кермовані коварними амбіціями осіб, яким не дано розуміти явищ і справ глибше і які вносять хаос в поняття і свідомо чи несвідомо каламутять воду там, де вона вже давно повинна була бути чиста.

Др. Тома Лапичак

ПРО ВИБОРИ

У всіх таборах відбуваються тепер на зарядження ЦПУ вибори до Таборових рад. Ці вибори відбуваються з незначними місцевими відхиленнями на основі правильників виборчої процедури, під контролею виборчих комітетів. Правильники вимагають, щоб при виборах додержувано засад демократії: справедливости, рівности, безпосередности, таємности та пропорційности. Вибори мають дати правдивий вислів волі і бажання мешканців табору та створити такий провідний орган в таборі, що зареспектував би життєві інтереси поодиноких осіб, станів, середовищ та груп.

На жаль до цієї сторінки виборів не привязується належної ваги. Вибори часто проходять неправильно, через що вислідом їх є припадковість у доборі людей, занепад організаційного стану табору і праці в ньому.

Чому ж акція виборів є така важлива, що треба їй -на нашу думку- присвятити значно більше належної уваги ніж досі?

Бо ось більшість з нас має нагоду вперше від десятків років пережити вибори особисто як вияв свобідної волі, як підкреслення своєї громадської ваги. Хто жив під совітським режимом, той знає, що там свобідного вияву волі ніби "вільних і щасливих" громадян не було. Вибори були там тільки фарсою. Хто знає вибори та "свобідні умовини", в яких вони проходили в бувшій Польщі, той знає також, що віддати там свій свобідний голос на таку політичну чи суспільну групу, яка була гідна і компетентна провадити громаду, не було можна. Там можна було вибирати послів до парляменту на те, щоб вони ухвалювали державний бюджет, в якому не малу суму призначувано на нищення української культури, але не можна було віддавати голосу на правдивих оборонців прав та інтересів українського народу. Отже і в Польщі "демократичні" вибори були там також тільки фарсом. Таке саме можна сказати і про інші займанщини, навіть ті, що хвалилися пануючою в них демократією. Вони її дійсно мали, але лиш для себе, а не для нас. А тут же ми вперше маємо можливість віддати свій незв'язаний, нікиим недиктований голос на людей дійсно гідних, що здатні нас вести і заступати наші інтереси. Правда, ми вибираємо своїх представників не до державного сойму чи до законодатних палат, лише до найменших законодатних установ осередків, в яких є сьогодні оформлене наше життя,- до Таборових рад.

Правдива ж демократія не будує життя згори, від даху. Вона будує його від основ, від фундаментів, від покладення здорових підвалин під складну будову всього нашого громадського життя. Коли ми не будемо здібні і спроможні упорядкувати правильно умовин і законів нашого громадського життя в найменших клітинах, якими сьогодні є табори, тоді ми не можемо й думати про упорядкування нашого життя, його форм, його законів і його засад повнотою, чи то на еміграції, чи то після того, як повернемо на звільнену батьківщину в нашій вільній державі. Тому вибори, які саме проходять по таборах, мають бути школою, в якій ми могли б навчитися хоч того, як технічно упорядкувати те наше життя. Практика показує, що це не така то легка справа. Бо навіть технічне переведення виборів вимагає кращої практики, вмілости і досвіду. Але не про формально-практичні справи йде

тут. Йде про щось більше, а саме про основні питання устрою і форм влади та соціяльного ладу, такі важні в житті кожного народу, отжу справи, за які ведеться війни і які спричиняються до вибуху революцій.

Ми при нагоді виборів маємо собі усвідомити, що це значить, коли кажемо, що влада належить народові. Це ж не пуста фраза. За тою засадою криється велика відповідальність саме того народу, що в моменті віддавання свого голосу рішає питання важливі для долі загалу. І саме в тому полягає суть демократії, що тут кожний мешканець є відповідальний, але з тою різницею, що вибрані несуть відповідальність за весь час свого виборного урядування, тоді коли виборці одноразовим актом відповідають за те, чи віддають владу в руки покликаних чи непокликаних осіб. І воно добре, що отак маємо нагоду на малих речах вчитися набирати досвіду, щоб його у відповідному часі використати у більших розмірах. Тут і головне значення виборів.

Крім того самі вибори мають ще конкретне значення для тих таборів, в яких вони відбуваються. Вибори мають передати керму і відповідальність за табір в руки представників табору, отже формально-правно вони завершують порядок в таборі, усувають переходові умовини його життя, тобто урядування "назначених","самозванних" чи інших таборових властей. Вибори мають дати вірний образ відношення групових сил в таборі, все одно, чи ті групи укладаються за принципом політично-партійним, соціяльно-становим, територіяльним, релегійно-конфесійним, чи яким небудь іншим. Вибори мають виявити тенденції, що нуртують в таборі, сили, що змагають до здійснення здорових проєктів і планів, уводячи отак за формальним визнанням волею виборців неодну гарну думку і неодну корисну засаду чи почин в життя. Вибори на практиці завершують період організації та упорядковування табору, який в наших умовинах мусить бути "комісаричний" або "самозванний" і створюють атмосферу почуття правопорядку, законности, формальности, авторитетности. Приходять бо до керми особи чи групи, визнані більшістю в таборі отже такі чинники, що маючи піддержку більшости, мають найбільше можливостей до реалізації своєї "політики".

Так воно з цим в теорії, значить : так воно повинно б бути.

Але як воно в дійсності ?

Для об'єктивности треба признати, що в більшості випадків вибори в наших таборах є великим кроком вперед. Одначе щоб бути річевим, треба сказати, що вибори таки не сповняють вповні своєї ролі і призначення і не осягають наміченої мети. Звичайно, ніяка акція цілковито і беззастережно ніколи не осягає своєї цілі, бо ідеальних досягнень на світі не зустрічається. Про ідеали тільки мріємо і до ідеалів тільки змагаємо. Але вислід виборів далекий від того, щоби його назвати не то ідеальним, але навіть задовільним. Чому? Хочу саме на те "чому" відповісти і звернути увагу на ті причини. Застерігаюсь, що роблю це із почуття обов'язку для усвідомлення поповнюваних у нас хиб і промахів, бо тільки усвідомивши собі деякі речі, можна їх в будучому вистерігатись і тим способом вчитися в житті поступати щораз краще. Стара приповідка каже: помилятися це річ людська, але в помилках непоправно застигати - це щось діявольське.

Хиби, недотягнення, недомагання, чи просто промахи у виборах, яких треба нам вистерігатись, не є випливом лише на-

шої злої волі - хоч і цього не можна все виключити - а є радше випливом нашого виховання, чи-там браку належного виховання. Значить вони є випливом тих систем, головно большевицької, в осередках яких нам доводилось проживати тесятки років і які залишили в нас тривкі сліди, переважно на молодому поколінні і сліди, яких визбутися нам можна буде щойно після довшого часу та з великим накладом праці. Системи ці, не тільки большевицька але й фашистівсько-націоналістична, позбавили нас розуміння засад демократичого порядкування, зробили нас у великому проценті приклонниками (може й не свідомими, а тільки механічними!) тоталітаризму з усіми його лихими признаками: нетерпимістю щодо інших групово-партійних середовищ, склонністю до насильства і терору, забріханістю і нахилом до мегаломанії, демагогією і диктаторськими поривами, фанатичністю і непоміркованістю, браком почуття особистої відповідальности, змаганням до спростачування і нівелювання із поземом пересічі і потульної, слухняної маси, в ущерть сліпому довір'і до одного "провідника", якому є схильність приписувати можність і здібність врятувати громаду (а то й Україну!) самотужки тоді, коли їх тяжко врятувати зусиллям і намаганням всього народу і цілих поколінь. Такі хиби не є випливом нашої окремішньої психічної чи духової структури або вродженого нам нахилу до їх плекання, але випливом нашої історичної твердої долі і дійсности і школи, які нас в тому напрямі виховували. Школу цю вели дотепер довгими століттями не наші приятелі, а смертельні вороги. Отже й вину за наше виховання в головній мірі несуть наші вороги, а ми з ними лише тоді, коли ми, знаючи про те все, таки продовжуємо це виховання. Але тим неменше не вільно нам легковажити тих недомагань, а навпаки: мусимо собі усвідомлювати їх якнайчастіше і усвідомивши, старатися їх не повторювати.

А хиби ті ось які:

В першій мірі підготовка до виборів. У нас ішла вона "конспіративним" ладом. Коли ми конспіруємо проти чужої, ворожої нам, окупантської, накиненої нам влади, це зовсім зрозуміле. Треба планувати дію, робити підготовку непомітно перед бачним оком охоронних органів влади, яка таку акцію строго карає. Але методи доцільні й оправдані у відношенні до ворожої влади, застосовується і у відношенні до своєї власної, до людей, що є такими самими громадянами, із тими самими намірами і волею служити добру нашої справи і загалу, із тими самими обов'язками і правами, що ні більше ні менше не різняться від прав і обов'язків кожного іншого громадянина, то ведення підготовчої акції до виборів "конспіративно" виглядає коли не смішно, то певно нерозумно. Бо ж проти кого конспірується? Чи проти тиранів, диктаторів, комісарів, ворогів? Ні, проти себе самих, себто проти людей, які як сказано вище, є рівновартними членами тої самої ж громади.- Чому конспірується? Чи тому, що є заборона відбувати сходини явно-славно? Ні, тому, що ми не звикли до отвертої гри, до відвічального поступування, але до закулісових інтриг, за якими особи режисера все може згубитися. Пощо конспірується? Щоб скорше осягнути "правильну" й оправдану мету? Згода, але мені здається, що коли мета є правильна і коли ціль є чесна, то не треба її конспірувати. Саме тоді треба про неї якнайголосніше говорити, щоб приєднати собі для тої справи більше приклонників. Хіба ж треба правду ховати перед людським оком і то оком не поліції і не ворогів, але таки власних земляків? Ховається перед людським оком конспіративно не правду, але кліккові махльойки і брудне нечесне намагання захопити "владу" у

свої руки, не для переведення здорових і конечних для громади реформ, а для обсади "своїми людьми" магазинів і становищ. Сам факт "конспірування" підготовки до виборів говорить за себе. Не поможе викрут, що треба заскочити противника. Заскакується в боротьбі і то правдивого противника, але не заскакується в громадській роботі приятеля. В громадській роботі треба щирости, чесного слова поради, остороги, проекту, пляну, допомоги, а не боротьби. Сам факт скритого, підступного поступування криє в собі підозріння, що цілі, для яких конспірується, не є ясні, прості, чисті й чесні. Можн такими методами навіть здобути хвилеві шанси, можна перехитрити "противника", але не можна ними збудувати того, що нам на еміграції найбільше потрібне- взаємного довіря і здорової моральної атмосфери. Можна вибори виграти, але програти більшу ставку, якою є здорова громадська мораль і чесність. Життя не зачинається і не кінчиться Божим роком 1946 і виборами в ньому.

А далі:

"В демократично вироблених суспільствах існує зрізничкування і можна сказати, що чим вище стоїть дана суспільність, тим більше вона зрізничкована. Так ось як в біології: чим істота на вищому щаблі гатункового розвою (філогенези), тим вона у своїй будові більше скомплікована. Лише одноклітинні первісні істоти виказують незвичайну простоту своєї будови, як своєї форми так і своїх функцій. Але в розвинених суспільностях зрізничкування це відбувається на підставі якихось глибших істотніших критерій, чи то на підставі відрубности ідей, програм, розходжень інтересів, підходів до розвязки соціяльних проблем тощо. - У нас до виборів станули ми, правда, численними листами, але коли переглянемо вже самі назви тих лист, то звертає увагу саме примітивізм їх зрізничкування. Як правило можна вважати, що всі листи заявляють себе над- чи без-партійними, так мовби їх партійність була таким гріхом, що його треба соромитися і її маскувати та ховати перед загалом. Коли ж так, то треба поставити собі питання, нащо і пощо існує у нас так багато політичних партій, коли до формування нашого суспільного життя ми ідемо під гаслом надпартійности? Для чого саме ті партії у нас є ? Чи лише для видавання нелегальної літератури, чи для писання меморіялів, під якими не бачимо ніколи ніяких підписів, тільки різні анонімові знаки, зложені раз із трьох, раз із чотирьох букв ініціяла. Коли ж політичні партії втікають від дійсного життя, від розв'язки суспільно-гормадських проблем, - а це, як знаємо, проблематика найвищого гатунку, далеко важливіша ніж політично-ідеологічні "вірую", які ввійшли вже у нас в трафарет, що то його деклямують у різних відмінах на всі заставки і вже навіть напівінтелігентні "політики" з вищих кляс середніх шкіл - то пощо вони взагалі існують? А коли вони не втікають від життя, від безпосередньої відповідальности за його ведення, ба - й від амбіції його вести, - так чого тоді відпекуватися від своєї партійної приналежности? Можна б це оправдувати тим, що такою тактикою добудеться скорше виборця. Так , але я думаю, що загал виборців, як головна маса нашої політичної еміграції, скорше віддасть свій голос саме політично-партійним людям ніж так званим безпартійним невтралам. Ми ж знаємо, хто є ті всі так звані "невтральні". Під плащиком своєї протипартійности криють вони свою безвідповідальність, свою трусливість і оправдання за неділяльність і неучасть в бо-

ротьбі саме у часах, коли партійність вела "на пісок","під стенку",на Сибір чи до концентраційних таборів. Партійність людини, а тим більше громадянина не є їх пороком.Партійність людини є доказом того, що та людина хоче жити сміло і отверто загальним життям,хоче брати активну участь в боротьбі і праці для визволення своєі батьківщини.А що ж ця боротьба?Чи може заява про безпартійність і чи може знають про неі безпартійні?Ну,до певної міри безпартійні теж зробили дещо для нашого народу,ніхто їм цього не заперечує,але цілком це не дає їм права вважати себе (чи кому іншому вважати їх)сьогодні громадянами найкращого гатунку,**перед якими всі партійники** повинні соромитися.Не говорю тут про якусь поокрему політичну групу.Коли говорю про партії,то маю на думці у с і без виімку,бо всі вони,одні в меншій а інші в більшій мірі, є носіями нашоі політичної ідеї.А про неі нам саме йде.Не про кооперативи і молочарські союзи, не про такий чи інший "автономний здобуток",але про осягнення нашого політичного ідеалу,яким є Самостійна Українська Держава. І не йде нам лише про працю-все одно,чи вислідом тої праці є здача контингентів і виповнення в 100% ворожого пляну, чи здобуття признання за солідне служення - але йде нам про працю,яка має значення і вартість в боротьбі за визволення всього українського народу з ярма окупації і створення вільної нашої держави, бо тільки праця в нашій державі, праця конструктивна, позитивна,муравлина може мати вагу і значення без застережень. До того часу праця навіть муравлина і т.зв.позитивна мусить бути оцінювана що-йно по докладній провірці,скільки вона принесла користи нашій визвольній справі та скільки нашим ворогам.- Отже,вернувшись до теми,парадоксом вражає нас, політичну еміграцію,сьогодні модне гасло понад-,без- чи поза-партійности та "невтральности". В боротьбі не має невтралів. Що собою зрештою уявляють невтрали,це показує життева практика вже навіть в деяких наших таборах,де вони в дійсності ідуть у хвості інших політичних груп і то саме таких, що їм імпонують або їх лякають своєю демагогією,натиском,терором чи підступом. На цю тему можна б говорити дуже багато, та обмежені рямки статті не дозволяють мені розвинути її ширше.

І,це я вважаю великим недомаганням наших виборів,що до них станули групи незріжничковані на підставі політично - партійних принципів, а радше припадково, сказати б,на підставі особисто-клікових інтересів. Наслідком такого загального відхилення від партійно-політичного принципу доходять до голосу люди припадкові,суспільно-політично невироблені,люди мало або й ніяк незаслужені для нашої справи,люди з морального боку менше вартісні,демагоги,люди,що шукають в громадській роботі тільки власної наживи,і ці люди,до того ще часто без громадського належного вироблення і практики та належного інтелектуального рівня беруть провід життя в таборах.Вони в нарадах над життєвими справами табору зводять дискусію не то до рівня сільської кооперативи,не то до рівня сільської читальні. І не тямлять того,що кожний табір є амбасадою нашої визвольної справи. А що не тямлять дійсно,те може доказати факт,що член Таборової ради одного табору організує і кермує страйком робітників заготівлі дров і його аж УНРРА мусить повчати про правильне розуміння своїх громадянських обовязків.

Далі вибори виказали брак відповідальности людей за слово. Ясно ж,що кожна із груп,яка йде до виборів, ставить

максимальну програму,якщо взагалі ставить, з якої виповнити і зреалізувати можна взагалі і вона може лише частину.У нас такої ясної максимальної програми не поставила ніяка із виборчих лист чи груп, не мали вони навіть цілей і шляхів,для яких вони ідуть у вибори і рішаються брати на себе відповідальність за ведення і долю табору. Отже стверджується великий брак відповідальности ,який виявився дальше також і в пропагандивній передвиборчій кампанії.

Навіть у високо культурних народів і держав не можна собі уявити виборчої кампанії без виборчої пропаганди і реклями.Але коли в правильно зрозумілій демократії виборча пропаганда використовується на підчеркнення всіх позитивних, корисних вальорів певної групи, то наші виборизправила виказували щось противного. У нас спрямовується виборчу пропаганду виключно на те,щоб обезцінити, здискредитувати а то й ображувати противника. У нас забувається,що навіть у виборчій кампанії повинна обовязувати певна мораль і етика.Ми ж не можемо обвинувачувати припадкових противників,-бо ж формування лист,як це вже було стверджено вище відбувається у нас чисто припадково,- в речах,яких вони ніколи не робили і в "промахах",яких вони ніколи не поповнювали. Не можна ж дискредитувати громадян лише задля того,щоб здобути над ними хвилеву перевагу,яка практично й так не має ніякого,поза конюнктурним використанням повірених собі матеріяльних дібр табору або поза пустим заспокоєнням хворобливої амбіціі,більшого і тривалішого значення і сенсу.Ми ж є всі ті самі у к р а ї н ц і ,ті самі політичні втікачі і жертви націонал-соціялістичного режиму,ті самі депортовані і емігранти і маємо ті самі цілі і завдання.Якже можемо ми послуговуватись супроти себе, у взаїмному поборюванні себе,там де взагалі не повинно бути мови про боротьбу, а радше про чесну і гідну конкуренцію в праці і сповнюванні обовязків і завдань,наклепами,образами, фразами і д е м а г о г і є ю.Нечесністю і демагогією!

Саме нечесність і демагоггію у веденні виборчої кампанії ми можемо з прикрістю ствердити як явище окреме,що у нас зачинає поволі,чим більше здобувати собі приклонників і право громадянства. Бо вистарчить,щоб хтось із великих "патріотів"заговорив про "край",про його боротьбу,про УПА та інші геройські вчинки українського народу (не свої!),щоб маса безкритично оплескувала його слова і безкритично віддавала голос на його особу,вважаючи її найкращою і найвідповіднішою до ведення себе. Говорю "безкритично"оплескувала,бо ніхто не сумнівається ні на хвилину в тому, що УПА,що геройство і так далі це речі,які кожного нас зворушують.Але ж ми повинні вже раз здати собі з того справу,що це речі надто дорогі для нас, надто високі і святі,щоб з них робити агітку для особистих справ,чи для всяких інших селянсько-робітничих "інтересів". Говорю дальше "безкритично",бо маса не задумується ні на хвилину над тим,хто то так помпатично деклямує про боротьбу.Чи учасник підпілля,чи національних катакомб боротьби народу,чи жертва гітлерівського режиму,большевицьких Соловок,чи інших концентраційних таборів і тюрм?.Вибори саме показали наявно і пластично нам усім до якої степені панує ще серед нас безкритичність,безвідповідальність та демагогія.

А наслідки таких виборів нам всім відомі.Хто вміє і хоче дивитись,той напевно їх бачить.

Спектатор

Хроніка табору „Орлик"

ПОЧАТОК АКЦІЇ ПЕРЕВИШКОЛУ.
В рамцях започаткованої акції фахового перевишколу мешканців табору, відбулося дня 1.8. отворення курсу для кімнатного декораційного малярства. Його веде маляр Матвій Островський. На курс записалося 18 гімназійних учнів і 4 старші особи, між ними двох адвокатів.

-

КОНЦЕРТ Проф. Р. САВИЦЬКОГО.
Увечері д. 1.8. відбувся в залі табору "Інзуля" концерт піяніста і композитора проф. Р. Савицького. Наш мистець, про якого блискучий виступ на концерті українських солістів у Пассаві ми подали в останньому числі нашого журналу рецензію німецької критики, зміг знову раз виявити свій хист грою дійсно репрезентативного рівня. На програму вечора складалися композиції чужих і наших композиторів, з яких особливо гарно проф. Савицький відіграв українські рапсодії Лисенка та прелюдії Ревуцького і Барвінського. Бажані публикою грімко-рясно наддатки до програми продовжили концерт далеко поза звичайну годину.

-

ПОВТОРЕННЯ ВИСТАВИ ШТУКИ "РОЖЕВЕ ПАВУТИННЯ".
В суботу 3.8. таборовий театр виставив удруге комедійну п'єсу "Рожеве павутиння". Обсада роль була та сама, що й на прем'єрі. При цій нагоді дозволяємо собі щераз звернути увагу проводу театру на те, що з огляду на винятково тяжкі умовини, в яких доводиться працювати нашій театральній дружині сьогодні, воно дуже вказане, щоб п'єси, підбирані до вистав, мали відповідну мистецьку вартість та ідейний рівень. На речі з цього погляду сумнівні, шкода часу і труду.

-

КОНЦЕРТ КВАРТЕТУ ГУБЕРТ АВМЕР.
В неділю 4.8. виступав у нас концертмайстер державної баварської опери Губерт Авмер зі струнним квартетом. Цей дуже відомий німецький ансамбль відіграв низку композицій Гайдна, Дебюссі та Шостаковича, виявляючи з кожною точкою програми не абиякий мистецький рівень квартету.

ВИКЛАД проф. КОНРАДА.
У продовженні циклю своїх викладів на теми з ділянки етики соціяльного життя, проф. Ст. Конрад прочитав у середу 7.8. доповідь на тему "На порозі подружнього життя". Слухачів було 16.

-

КОНЦЕРТ ОРЕСТА РУСНАКА.
В пятницю 9.VIII. відбувся в театральній залі табору концерт нашого добре відомого мистця-співака Ореста Руснака, що завітав до нашого табору вперше. Симпатичний маестро добув зараз з першими українськими піснями живого контакту з численною публикою, так само вдячною співакові за нашу рідну пісню як і за арії оперові,

співані Руснаком з питомою йому героїчною бравурою. Наш артист відспівав добре дібрані композиції Ниганківського, Степенка, Січинського, Барвінського, Людкевича та Лисенка, а з чужих фрагменти з опер Генделя, Доніцетті, Бізе, Маргера, Фльотова та Леонкавалла. Фортепіяновий дострій був в руках пані І. Старосольської, гідний з кожного погляду мистецьких точок програми.

-

ДОПОВІДЬ проф. Др. ГОЦІЯ.
В суботу 10.VIII. проф. д-р. Гоцій прочитав доповідь на тему "Геніяльність, творчість і ситецька дійсність". Цей виклад нашого шан. прелегента порушив у зв'язку з даною темою цілу низку проблемів з ділянки мистецької психології та творчости, таких важних саме в нас, де їм, на жаль, присвячується у загальному не багато уваги. З цього погляду вистарчить вказати ось хочби тільки на те, що ділянка краснотворчости - естетики в нас не має ніякої застійненої фахової слівні, так, що коли доведеться перекладати на нашу мову нехай і найпростішу краснотворчу студію, то треба хіба щойно творити відповідну термінологію, щоб зробити переклад зрозумілим для нашого читача. А спробуйте лиш перекласти на українську мову ось таке нпр., як Шіллера "Філософічні листи" або Гете "Наука про краски" чи Шопенгавера "Естетика"! Отимто праця проф. Гоція у згаданому напрямі може мати для нас велике значення, поскільки буде роблена систематично та з усією увагою щодо її спопуляризування.

-

ТЕАТРАЛЬНИЙ І КОНЦЕРТОВИЙ ВЕЧІР.
В неділю 11.VIII. таборовий театр виставив п'єсу "Наперші гулі" С. Васильченка. Оцінку вистави знайдуть наші читачі у збірній рецензії на наші театральні вистави за останній час. У другій же частині вечора відбувся концерт нашого відомого співацького дуо: пані Ірини Туркевич-Мартинцевої та Лева Рейнаровича. У програму входили як соля п. Мартинцевої арія Сантуци з опери "Кавалєрія рустікана", арія Парані із "Сорочинського ярмарку" та арія Недди з опери "Паяццо"; а як дуети: Степового "Вечір", Людкевича "Ой ходила дівчинонька беріжком", Недда-Сільвіо з опери "Паяццо" та дует з опери "Заза". Виступ наших співаків зготовив слухачам хвилі дійсно мистецької розваги.

-

ДОПОВІДЬ проф. КОНРАДА.
В понеділок 12.VIII. відбувся як дальший виклад зі згаданого вже вище циклю відчитів проф. Конрада п.н. "Над колискою". Темою доповіді була психологія дитини до 2 літ та виховне завдання батьків щодо неї.

-

НОВА ДОПОВІДЬ д-ра М. ШЛЕМКЕВИЧА.
У вівторок д. 13.VIII. д-р. М. Шлемкевич, добре відомий в нас філософ та науковець, виголосив у залі Літ.-Мист. Клюбу доповідь на тему "Галичанство, його історичний шлях і манівці". Зазначуючи цю доповідь як чергову точку у програмі научних викладів табору, мусимо сказати, що вона в нашому середовищі та в наших обставинах стала незабутнім пережиттям для кожного з присутніх слухачів. А заповнила публика залю цим разом дослівно по береги так, що й заля Клюбу своїм простором усіх прибувших - до 500 чоловіка - помістити не змогла і багатьом з них довелось слухати доповіді на кори-

дорі домівки. Ота просто імпозантна увага нашої громади до викла-
ду д-ра Клемкевича не є і найкращий доказ як його живої актуаль -
ности,так -і головно!- глибині підходу до даної теми та складно-
сти розвязки порушеної в докладі проблеми. Розвязки,що з кожного
погляду заслугує на те,щоб її обговорити окремо й ширше.Тим біль-
ше,що ідеологічне протиставлення двох основних сторінок українсь-
кої духовости: галицької і придніпрянської звязалося в шан.преле-
гента і цілою низкою щонайцікавіших питань з історії культури У-
країни по цей і по той бік Збруча.Тут скажемо тільки те,що обмір-
ковуючи суть обидвох наших фундаментальних духовостей,д-р Клем-
кевич видвигає духовість людини наддніпрянської як властиву гене-
тріко креатор тоді,як галицька духовість за його думкою більш на-
сивна,у своїх творчих поривах залежна від придніпрянської стихії
як чинника запліднюючого. Слушність цієї провідної думки прелеге-
нт доказував як прикладами з історії минулого,культури й письмен-
ства так і побутового та суспільного життя обидвох віт українсь -
кого народу.

-

КУРС ЕСПАНСЬКОЇ МОВИ.
В середу 14.VIII. відбулися інавгураційні сходини курсантів еспа-
нської мови,якої науку веде проф.Гергарт Мольденгавер.Учнів запи-
салося 48,вони поділені на 3 групи.Годину науки попередив проф.
Мольденгавер викладом про Аргентину.

-

ВЕЧІР В ЧЕСТЬ ПИСЬМЕННИЦІ КАТРІ ГРИНЕВИЧЕВОЇ.
Того ж дня увечері за почином Секції письменників і журналістів
відбулися сходини в честь Катрі Гриневичевої. Отворив вечір д-р
Остап Грицай,зазначуючи його ціль та вітаючи нашу високодостой-
ну письменницю,яка зволила прибути на сходини особисто.Як перша
точка програми сходин був реферат д-ра Грицая про творчість Гри-
невичевої.Прелегент згадав спершу про перші твори письменниці,
про збірки "По дорозі в Сихем" та "Непоборні",а далі перейшов до
творчости в етапах властивого розвитку її таланту,особливо ж в
ділянці історичної повісти. Д-р Грицай намагався схарактеризува-
ти суть творчого таланту письменниці,кардинальною признакою якої
він добачує перевагу чинника інтелектуального над емоційним. Цей
свій основний підхід до творчого надбання Гриневичевої д-р Гри -
цай з'ясовував в тіснім зв'язку з творами письменниці та з анало-
гічними появами в жіночій літературі в письменствах Европи,зокре-
ма ж в літературі німецькій (Гелян,Ройтер,Фібіх).А як дальша точ-
ка програми вечора наступила рецитація фрагментів із творів пись-
менниці,виконана панею Р.Дзюбинською.Рецитаторка відчитала вибра-
ні розділи з повісти "Шоломи в сонці" та "Шестикрилець",після чо-
го д-р Грицай закінчив вечір доповнюючими увагами до виголошеного
реферату,вітаючи нашу дорогу письменницю щераз як одну з чолових
представниць української літератури сьогодні.

-

ВИКЛАД д-р СОФІЇ ПАРФАНОВИЧ.
В четвер 15.VIII. пані др.С.Парфанович мала виклад про "Здоровля
жінки під теперішню пору".Виклад пан. прелегентки був цікавий як
своєю темою, так і підходом до неї, і можна б тільки побажати,щоб
таких викладів для нашого жіноцтва було в нас більше.

-

ДОПОВІДЬ проф.Д.СІЧИНСЬКОГО.
Того ж вечора відбувся відчит проф.В.Січинського "Про назву - "Україна".Проблема в нас ще завжди дуже важна,бо,як відомо,наші "приятелі"різної масти та породи ще й сьогодні раді б застійнити погляд,що назва "Україна" постала на означення положення українського краю й народу на землях польської чи московської держави.Так,толкування назви України проф.Січинський уважає цілком незгідним з дійсністю і доказує повну слушність свого твердження на основі старої карти Східньої Европи з XVII.ст.,знайденої ним в музеї Баворовських у Львові.Бо поминаючи вже факт,що Іпатський літопис (з XII.ст.)згадує про українців в добі,коли ще ні московського народу ні московської держави не було,на згаданій карті зовсім чітко відрізнені від себе такі поняття:РУСЬ (Рус - ланд)для Червоної Русі-Галичини,суміжної з властивою Польщею; УКРАЇНА або край козаків для властивої України; і ОКРАЇНА для простору суміжного з країною на північному сході,а з Московією (Росії тоді ще не було) на сході південному.- Реферат доповнив п.Косаренко Косаревич додатковими вислідами дослідів щодо походження назв "Русь" і "Україна".

-

ВИКЛАД д-ра А.ФІГОЛЯ.
В пятницю 16.VIII. в залі таборового театру перед численною публикою др.А.Фіголь,комендант СУПЕ виголосив гарний реферат про "Пласт - та його відношення до церкви,школи і громадського життя".Здорові думки знаного у нас громадського діяча на полі пластового виховання молоді варті того,щоб їх видрукувати і поширити.

-

ВИСТАВА П'ЄСИ "МАРТИН БОРУЛЯ".
В суботу і в неділю 24. і 25.VIII.таборовий театр виставив п'єсу І.Тобілевича "Мартин Боруля".Про неі наші читачі знайдуть ширшу згадку у збірній рецензії на тетральні вистави в нас за останній час.Виставу п'єси повторено дня 8.IX.н.р.

-

ВИКЛАД РЕКТОРА УТГІ В.Доманицького.
В понеділок 26.VIII.ректор В.Доманицький прочитав в театральній залі лекцію на тему "Село і місто"(в їх взаємовідносинах).Низка дуже цікавих та актуальних питань,зв'язаних щонайтісніше з проблемою впливів міста на село і села на місто,урбанізація з одного,руралізація з другого боку,статистичні дати про зміни населення шляхом розвитку міст і сіл - все це зложилося на те,що доповідь шан.прелегента була вислухана з якнайбільшою увагою слухачами,числом до 500.

-

ДЕНЬ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.
В середу,дня 28.VIII.відсвяткував наш табір особливо врочисто День Фізичної Культури.Свято почалося рано піднесенням українського та американського прапорів та Службою Божою на площі.Після звіту учасників свята,в якому брали участь усі школи,пластовий кіш табору,спортове товариство "Орлик",п.Гайвас Я.виголосив патріотичну промову,після чого відбулася дефіляда учасників свята. По полудні програму свята заповнили: діточий фестин з льотерією, показова лекція руханки дівчат і хлопців у виконанні пластунів, попис дитячого садка і вправи вільноруч,масові вправи шкільної

молоді,показ національних танків у виконанні учнів гімназії і торговельної школи,вправи,гри й забави учнів народньої школи,та спортові імпрези:штафетний біг і відбиванка жінок та чоловіків. Свято покінчилося в год.20 пластовою молитвою та стягненням прапорів.

=

КОНЦЕРТ В.МАТІЯША.
Того ж дня відбувся в театральній з концерт нашого молодого, а вже такого відомого співака Б.Матіяша.Багата на важливі і трудні концертові точки програма вечора була виконана так гарно і з таким успіхом у слухачів,що аплявз від точки до точки ставав щораз грімкіший.Публиці не легко довелось розпрощатися із нашим багатонадійним носієм української пісні з рядів молодої генерації.

- -

КОНЦЕРТ Б.МАКСИМОВИЧА.
В суботу 31.VIII.відбувся концерт відомого нашого пяніста Бориса Максимовича, в концертовій залі сусіднього табору "Інзуля" (з причини браку фортепяну у власній залі).В програму концерту ввійшли твори Шопена,Шумана,Ліста,Рахманінова та Балякірева, а з українських автрів Косенка,Лисенка та Ревуцького. Концерт пройшов з помітним успіхом і треба його зачислити до найвдатніших в нашому таборі.

- -

ОТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ВИСТАВИ.
В неділю 8.IX.відбулося отворення образотворчої вистави,влаштованої Образотворчою Секцією нашого табору.У виставі бере участь 23 мистців,більшість мешканців табору "Орлик".Організатори вистави видали скромний, але гарно оформлений каталог,з коротким словом про виставу у трьох мовах (українській,англійській та німецькій),з репродукціями малюнків та поазбучним списком експонатів та їх творців.Експонатів каталог зазначує 198.Рецензію з вистави подамо в наступному числі нашого журналу.

- -

ДРУГИЙ ВИКЛАД проф.Д-ра ГОЦІЯ.
В понеділок 9.IX. проф.др.Гоцій виголосив історичний реферат на тему "Козаки в Німеччині в часі 30-літньої війни".

-

ВИСТАВА П'ЕСИ "КОРОЛЬ СТРІЛЬЦІВ" -Івана КЕРНИЦЬКОГО.
В суботу 14. та в неділю 15.вересня аматорський театральний гурток учнів Торговельної Школи та Е.А.-Лінек відіграв триактову комедію нашого відомого сатирика й оповідача Івана Керницького п.н."Король Стрільців".Численно зібрана публика приймила сценічний дебют симпатичного письменника дуже прихильно і пошанувала автора веселого сценічного жарту піднесенням йому китиці квітів. Ширше про сам твір у збірній рецензії на наші театральні теми.

- - -

Дозволено УНРРА-Тім 543 Редагує Колегія

55

ОРЛИК

ЖУРНАЛ ТАБОРОВОГО ЖИТТЯ

Ч1 2 БЕРХТЕСГАДЕН 1946

Причастя Душам.

Сорок двоє українських діточок приступило в нашому таборі дня 22.УІ.н.р. вперше до св.Причастя. Сорок дві дитячих голівок похилилося в розмоленні душ перед Господом.Сорок двоє молоденьких сердець застигло в дожиданні неземного корму з рук слуги Христа.Яка ж це подія, яке пережиття для молоденечкої,ще непорочністю душі перепоєної людини!

Так - непорочністю, святою невинністю, про яку навіть такий речник протирелігійного скептицизму ХУІІІ ст., як Жан Жак Руссо,сказав у свойому романі "Еміль", що красою непорочности обдарована людина,виходить з рук Творця. Ти посміхаєшся,злорадний цинiку,нашої епохи?

Ти, в якого душі ота первісна божеська непорочність людини розвіялась уже давно під подихом ворожих бурунів життя, мов чудовий своєю тонкістю веселковий пух на крильцях барвистого метелика.

Ти, якого наша химерна епоха, ота еманація безумної, Савлової боротьби довгих уже поколінь проти релігії і проти Бога - і то боротьби во ім'я науки і філософії, во ім'я поступу і культури! - здеморалізувала душею вщерть, проголошуючи тобі замість чуду Господнього створіння - Дарвінову десценденцію, замість віри - холодний позитивізм, а замість блаженности молитви - горде "Ігнорабімус" мудреців наук природи.А врешті як найгрізніший із життєвих бурунів нашого часу - свідоме безбожництво. Проскрипція всього християнства. Люте гонення всякої догматичної релігії,удержавлене і наказане тими модерними Неронами і Деціями червоної і бурої масти, що їх виплодив колись своєю божевільною філософією Надлюдини сумної пам'яті автор "Антихриста" - Фр.Нічше. Він - той окаянний між мудрецями, який поважився сказати,що мораль християнства то мораль - нікчемних собак. 1/.

Дійсно:

Який злочин століття, яке отруіння людства!

От і чому так зворушливо дивитись і так важно нам сьогодні призадуматись, коли бачимо в нашому середовищі зложені навхрест руки і набожно похилені голови перед чашею Господа,перед великим символом обнови душ.

Бо обнови душ Причастям віри і поворотом до релігії, треба нам сьогодні всім. Треба її громадянствам і державам, треба нині душевної обнови всьому людству. Необхідно треба:

Причастя душам.

Причастя як символу віри і релігії. Віри для закріплення етичних спромог в нашій духовості, а релігії не тільки як чинника обрядового. Ні - нам треба сьогодні релігії скрізь і всюди, а головно в нашій буденщині, у взаємовідносинах з людьми в улаштуванні нашого власного життя, організації спільного життя в таборі і у провідному пляні всієї праці в нас. Бо вже життя в таборі, як життя збірне, у суспільності, і у близькім зв'язку з громадою, має в собі своєрідний релігійний характер, тоді як уже саме слово релігія не означає нічого іншого, як тісний зв'язок. І всяка ж спільнота, починаючи від родинного гурта, а кінчаючи широкими колами громадянства, об'єднаних одною долею, одним призначенням та одним завданням, це по своїй суті щось релігійне, щось, що пригадує вам духа перших християнських катакомб

1/Нічше Фрідріх.Антіхріст.Фольксавсгабе. Берлін,1936.

і ті громадські спільноти, що то до них апостоли Христа писали свої послання. Ті слова науки до Христових громад у Римі, Коринті, Ефезі, Колосах, Солуні та інших, де поняття громади утотожнюється усеціло з поняттям церкви і де на виховання громади для тієї Божої церкви святі апостоли вказують водно. Одначе громадянство модерного часу втратило зв'язок з церквою і релігією майже цілком. А після того, як плян усунення науки релігії зі школи почав і справді здійснюватися, катастрофа суспільної моралі, шпенґлерівська загибіль культури Заходу, почалася. В нас українців, не менше, ніж у інших народів Европи. Особливо ж з часу, як колишні радикали почали - очевидно в ім'я поступу! - обезбожнювати наше село, а деякі інші кандидати на провідників народу видвигали антирелігійні резолюції на з'їздах усеукраїнського студентства. Бо релігійне і тільки релігійне виховання людини, зокрема ж таке виховання в дусі науки божеського Месії, в силі оберегти нас від тої найгрізнішої суспільної небезпеки, якій ім'я:

Егоїзм. Культ власного я. Презирство до всього, що есть соціяльним обов'язком людини.

Правда - саме про соціяльне і соціялізм, громаду і громадівство, суспільність і спільноту в нас, українців, починаючи особливо від Драгоманова і його галицьких учнів, говориться, а ще більше пишеться - аж надто багато. Та проте наші традиційні антисоціяльні порски тягнуться за нами непрорваним злощасним звеном, ще починаючи від Лободи і Наливайка, аж до сьогодні. І ви їх нині можете обсервувати в нас скрізь, і саме на еміграції, по таборах, в усій зразковості типу. Не буду їх вичислювати. На те в нас тут і в наступних числах нашого журналу інші статті. Я хочу лиш зазначити, що це воно в нас так не тому, що в нас за мало соціялізму і соціялістичних доктрин, чи може за мало рефератів і доповідей на громадянські теми. А тому, що за мало в нас Причастя душам. Того всецілого сповнення релігійним духом, який не вдоволяється тільки мінімумом релігійних практик. А йде з нами як геній праведности, совісности і щирости в життя. В хаос турбот, недостач і недостатків буденщини. У взаємовідносини з мешканцями і працівниками табору, з його організацією і його завданнями, і саме тут, віч на-віч зі спільнотою, з тим, що есть її благом і її погубою, маніфестує свою релігійність і релігію.

Релігію творчої і люблячої совісности.

Ми не хочемо бути з релігійного боку ні простими формалістами, ні тими індепендентами Кромвеля, що у вільних хвилинах поглиблювались усеціло в читання св. Письма і співання псалмів, а як пішли до Ірляндії пацифікувати католиків, то наступали на них з усією безоглядністю. Отак і ми наступаємо на братів, коли не робимо для спільноти те, що ми маємо, повинні і можемо для неї зробити; коли шкодимо братові використовуванням, обріхуємо і оклеветуємо його, або коли отруюємо його душу погубним духовим кормом. Ми руйнуємо всю його роботу, коли в усьому, що він в найтяжчих обставинах намагається зробити, добачуємо, по нашому жорстокому і цинічному звичаєві, тільки те, що найгірше, найслабше, і невдатне, а промовчуємо зі злобною насолодою все, що добре і творче. Ми губимо брата, коли в нинішніх страшенно непевних, немов вульканами наладованих часах, не йдемо за доброзичливими вказівками і порадами нашого проводу, а накликаємо нашим безумним упором і гуляйпільським анархізмом і на брата і на нас самих тяжке лихо зі сторони тих, які мають нас у руках і не мають і не хочуть мати для наших гуляйпільців ніякого сентименту і ніякого зрозуміння. Отимто ще раз:

Причастя душам!

Аве, Прекляра! Д-р Остап Грицай.

Злочин лихви

Явище, яке особливо сьогодні набирає симптомів незвичайно поважної недуги, і яке ми обсервуємо в кожному таборі, це лихва, спекуляція.

Уявіть собі людину, що не вважає своїм моральним обов'язком працювати чесно, згідно з вимогами принятих на даному терені законів та згідно з підставовими вимогами моралі і справедливости. Людину, що замість працювати напр. шість годин і за це заробляти заплату приняту загально, вважає за моральне і можливе працювати одну годину в тижні і одержати за це заплату - чи, там вимантити заплату! (П'ять тисяч % вищу від нормально принятої). Цей приклад зовсім не парадокс. Дійсно - у нас є можливе таке, що урядник чи учитель за свою працю, якій посв'ячує до 8 годин денно, дістає як заплату - і то не завжди -300 марок, тоді, коли спекулянт за одну трансакцію чорноторговельну яка його коштує кілька годин праці, зарабляє 5000 **марок.** Це, на жаль не фраза.

Не було б дивне, що такі випадки трапляються. Навпаки - було б нам дивно, якщо б хтось вимагав, щоб їх зовсім не було. Бо ми знаємо, що не ангели живуть на землі, а люди, і то люди не тільки добрі, але і злі. Але дивне воно, що у нас немає на це ніякої реакції. Не чується в нас з цього приводу ніяких голосів остороги, биття на тривогу, голосів осуду і крику на рятунок. А справа ж зовсім не маловажна. Людина, яка пустилася на шлях таких заробітків і працює так кілька років, така людина раз на завжди втрачена для морального, справедливого й чесного громадянства. Це людина, що здібна, або стати мільйонером, або помандрувати до в'язниці. І в більшості випадків закінчення життєвої кар'єри такої людини це - в'язниця. Та коли б таких людей була у нас лише горстка, і лихвою та обманом займались тільки одиниці, то не варто було б про ці справи й згадувати. Але ж вони набирають характеру явища загального, ми бачимо цілі професії, цілі групи, що тільки з цього живуть. Особливо ж бачимо, як втягається до того і молодь, яка таким чином уже тепер учиться заробляти на життя нечесно, тоді, як старше громадянство, а навіть батьки тішаться з того, що мовляв, діти заробляють...

Можна б врештою на такий стан примикати очі, але хіба тільки в одному випадку, а саме, коли б ми згодилися на те, що теперішня еміграція, яка хоче бути політичною і такою себе називає, була присуджена на загибіль.

Коли б ми не мали надій і не мали амбіцій вернутися ще на рідні землі і принести туди деякі вартості, які за час нашої неприявности могли на рідних землях загинути. Але скажіть мені, які моральні, етичні, духові, соціяльні чи національні вартості ми принесемо в Україну, ми, що чорноторгівля, лихва, і таке інше, це ж взаємне ошукання. Дійсно, ми не ведемо торгівлі із німцями, ні з іншими чужинцями ДП чи заокеанськими, ми продаємо і купуємо у нас самих. Отже і самих себе ошукуємо. Ошукуємо себе не тільки т.зв. чорноторгівлею, у продажі, яку ніяк не можна назвати купецтвом, а хіба звичайним обманом, але також у продукції і виробництві. Бо швець, що за черевики жадає 500, чи кравець, що за вшиття убрання, на яке він витрачає щонайбільше кілька днів, жадає 1000 марок і кілька пачок цигарок, а рівночасно вимагає, щоб його дитину вчили за 200 марок на місяць, це ніщо інше, тільки простий обманець, галапас, який хоче користуватися даром чужою працею, домагаючись її як незаслужену заплату для себе.

Таке явище не тільки для нас має своє значення для запевнення соціяльної справедливости, яку ми виписали на прапорах нашої боротьби, бо ми боремося за наше національне і с о ц і я л ь н е визволення, за соціяльну справедливість і за соціяльну мораль. Але воно важне і з пропагандивного боку. Бо, як я вже згадав - яке поняття можуть мати про нас чужинці, головно УНРРА, які рекрутуються з різних націй, мають точний вгляд в наше внутрішне життя і є нашими найкращими пропагаторами, дуже часто кращими, ніж ми собі це уявляємо, коли вони підстережуть такі явища у нас? Чи будуть їх переконувати пусті слова меморіялів про нашу боротьбу за соціяльну справедливість, якщо ми, ті, що називаємо себе оборонцями тієї справедливости, вибраними членами суспільности, які нині на скитанні, щоб нести наш ідеал вільної України, та ідеал соціяльної справедливости, якщо ми, ті вибранці - морально такі? Суспільність, яка толерує у себе соціяльну несправедливість, визиск, обман, використовування тяжкого положення інших, - бо люди, які платять такі високі ціни, роблять це з мусу, - і терпить у себе таких хижаків, що кидаються на наше майно для заспокоєння власної жадоби наживи, не може себе вважати тою, що сповняє належно свої обов'язки як політичної еміграції.

Пора нам над тим застановитися поважно! Пора, щоб відповідальні політичні, чи суспільно-громадські чинники, які беруть на себе обов'язок відповідальности за долю еміграції, покинули спори про визнання чи не визнання, про підпорядкування чи не підпорядкування, про таку чи іншу назву, але щоб занялися поважно і відвічально тою справою. Вона не менше важна, ніж збирання підписів під меморіяли, що то їх ті чинники дуже часто навіть не висилають туди, куди вони були призначені.

А тепер кілька прикладів, які ярко ілюструють моральний підхід до справ лихви та соціяльну справедливість, яку ми плекаємо.

Дівчина, яка працює у крамниці 8 годин денно, одержує за свою працю марок 180 міс., а кравець за вшиття для неї суконки жадає марок 500. На свою працю зуживає він не більше, ніж три дні. Отож, коли це обчислити на місяць праці, то він заробляє 5 тис. марок і кільканадцять пачок цигарок, (теж на суму понад тисяча марок). Отже, яка це соціяльна справедливість, коли в тих самих умовинах, при тих самих безкоштовних умовинах життя і тих самих мешканевих зобов'язаннях один заробляє 180, а інший 7 тис. марок ?

Кравець за убрання жадає (і дістає) 1000 марок і кілька пачок цигарок. На це він витрачає біля одного тижня часу. Гімназійний професор учить його дитину за 300 марок місячно. Отже, відношення винагороди одного і другого є як 1 : 200, при чому береться за підставу, що оба роди праці шиття убрання і педагогічна праця, є рівнорядні, отож щось, що навіть в комуністичній системі є недопущене, поскільки там береться під увагу кваліфікацію і даний рід праці.

Швець за вшиття сандалів жадає і дістає 230 марок та пачку цигарок, отож разом 290 - 320 марок, що їх платить, скажім, урядовець кооперативний, який дістає за свою працю 300 марок. Таким чином швець заробляє до 300 марок за день, а урядовець ту саму суму за один місяць. Навіть большевик робить різницю між вартістю праці шевця і керівника кооперативи, і напевно у системі большевицької винагороди в обчисленні еквіваленту праці шевця і умового працівника. У нас навпаки.

За прибиття підошви до черевиків платиться ціну трьох пачок цигарок, отже суму до 200 марок. За науку гри на фортепіяні платиться за годину 5 марок. Прибиття підошов вимагає часу не більше, ніж годину. А при тому говориться дуже багато про те, що ми боремося за соціяльну справедливість.

За направу спіральки до електричної кухонки треба платити 60 марок. Направа триває дослівно 15 хвилин. Платити треба готівкою. А рівночасно вимагається від професора англійської мови, щоб він за годину лекції мови не брав більше, ніж одну марку. За купецьку трансакцію різного роду, можливими і з фантазією видуманими артикулами, заробляється одноразово 5000 марок. Напр. на одному убої корови і продажі м'яса по 50 - 40 марок за кільограм заробляється по нефаховим обчисленням мінімально до 10.000 марок. А тратиться при тому так небагато часу, що при відповідному спириті можна таких трансакцій перевести в короткому часі кілька. Отже є можливість заробляти кількадесять тисяч марок, тобто суму, яка перевищає кількакратно місячний буджет 2000 -ного табору з його школами, варстатами, театрами, суспільною опікою і так далі.

Таких прикладів можна б навести ще безліч. Вони не теоретичні а -приклади(тільки без подання імен, та ближчих дат) з дійсного життя.

Ну - можна мати різні, більш чи менш ліберальні погляди на ті справи. Можна обманювати своє національне сумління і соціяльну совість різного роду викрутами, щоб оправдати свої шкурні особисті іетереси отак, як це роблять деякі люди. Але не вільно нам усім довше мовчати. Нам усім, які ми ще настільки здорові і гангреною жадливости морально не   що почуваємось до відповідальности за долю нашої еміграції та за справу,   яку заступаємо. Не вільно нам дати себе тероризувати групочці людей, що при допомозі погроз намагається не допускати до критики такого стану і до протидії. Тут іде про велику справу.

У громадськім організмі суспільна лихва це - недуга, і то недуга грізна. Тому й найвища пора, щоб братися до її лікування.

До основного лікування!

Д-р Тома Лапичак.

За пять дванадцята

Живемо вже рік на ласкавому хлібі УНРРА, деморалізуємось, відвикаємо від праці та йдемо по лінії найменшого опору згідно з Толстоівською засадою "не противитися злому". Ні - ми не противимося! Ні лінощам таборовиків, ні чорноторговлі, ні злодійствам, ні байдикуванні нашої молоді, марнотравленні нею дорогого часу. І хоч над нами висить Дамоклевий меч невідомого завтра, в якому будемо мусіти здати іспит зі спромоги пристосування до нових обставин життя, виховуємо і на далі у клясичних гімназіях інтелігенцію типу 19-ого століття, люксус, на який може собі дозволити тільки один бездержавний - український народ.

Тому, що приємніше є вірити в поворот до дому, ніж у довготривалу еміграцію, бо ця остання не лежить у сфері наших задушевних побажань, віримо у поворот та відповідно до того улаштовуємо собі життя. Та кажучи правду, життя улаштовує нас, а ми тягнемося тільки у його хвості!

У стариннім Римі гукали колись римляни до своїх цезарів: "Хліба та видовищ!" А ми? Ми не багато різнимося від них. У нас також найважніша проблема таборового життя - це кількість консерв, папіросів та імпрез. І під цим знаком оформлюється все наше таборове життя...А хіба ж не існують для нас інші проблеми, інші питання й турботи?

От наприклад:

Що будемо робити, коли скінчиться опіка УНРРА?

Спробуймо відповісти на це питання.

Існує дві можливості. Перша теоретична: можливість повороту домів, з'умовлена одначе політичними подіями на які ми, на жаль, не маємо ніякого впливу. Друга практична - можливість розміщення нас наслідницею УНРРА в Европі чи за морем. Юрій Реннер, професор університету в Колюмбії, у праці, написаній на доручення американського уряду у справі евентуального розміщення повоєнних емігрантів, пише, що під теперішню пору можна примістити у світі 71 мілїонів емігрантів, а саме:

в Африці та Мадагаскарі	8	мільйонів,
в Канаді та Північній Америці	13	"
в Полудневій Америці	29,5	"
в Австралії	1,5	"
в Азії	12,	"
в Европі	 8	"
разом:	72	мільйонів,

при чому осадництво мало б характер:

хліборобський,
скотарський
промисловий.

Характеристичне при цьому є те, що держави здебільша рільничі бажають тепер розбудувати свій промисл при помочі европейських емігрантів і числять тільки на промислових робітників та фахівців.

Далі:

Бразилія може затруднити при розбудові промислу:	16 міл. еміг.
Чіле	2 " "
Родезія в Африці	5 " "
Австралія	1.5" "
Европа з Кавказом	8 " "
	разом: 32.5 міл. еміг.

Як бачимо - місця у світі ще є досить, але головно для фахівців технічних та рільників. З цього простий висновок, що треба нам тих кілька місяців, які залишаються ще під опікою УНРРА (до 1.1.47р.), використати на масове перешколення мешканців нашого табору з погляду на евентуальний переїзд за море. При чому мусимо тут відмітити, що на випадок повороту до дому, справа професійного перевишколу матиме також велике значення з огляду на потребу відбудови знищеного краю третьою світовою війною, заселення міст українськими ремісниками та фахівцями, врешті з огляду на відтяження спролетаризованого села та включення надвижки його населення у промислово-робітничу сітку наших міст. Не від речі буде також додати, що таке масове перешколення в ділянці різних технічних професій може зменшить, якщо не усуне зовсім, нашу національну нехіть та упередження до техніки, що сьогодні, в часі атомової енергії, є щонайменше шкідливим назадництвом. А званеве перешколення мешканців нашого табору я уявляю собі так:

Управа Табору намічує перевишкільну комісію чи відповідного референта, що переводить реєстрацію мешканців табору по фахам та вибирає з поміж них усі практичні звання, як: інженерів, слюсарів, ковалів, автомеханіків, столярів, фризієрів, годинникарів, кравців, шевців, шклярів, електротехніків та інш.. З інженерів та техніків творить гурт викладачів та інструкторів, а з майстрів поодиноких професій ремісничі цехи та майстерні на взір існуючих майстерень шевської та кравецької. Майстерні були б на удержанні табору та виконували б замовлення для потреб табору і його мешканців. Деякі майстерні могли б провадити також виробництва (от як забавки, електричні залізка, колодки, вішаки, попельнички тощо). Одночасно ті майстерні були б базою для практичного перевишколу таборовиків.

І так молоді хлопці й дівчата з завершеною народньою освітою працювали б в тих майстернях як учні -термінатори, відвідуючи ремісничі курси. Після однорічного навчання, закінченого теоретичним та практичним іспитом можна б їх визволити.

Молодь із неповною середньою освітою належало б включити до однорічних технічних шкіл. Молодь із завершеною середньою освітою (яка із різних причин не студіює на високих школах), до однорічного технікума. Для інтелігенції треба було б улаштувати окремі короткореченцеві перевишкільні курси, нпр. мірництва, технічного креслення, скотарства, пивоварення тощо, на зразок німецьких курсів в Мюнхені, де перешколюється ряд німецьких інтелігентів, позбавлених праці в свому фаху в повоєнній дійсності. Всі згадані вище учні та курсанти переходили б крім теорії ще й практичний перевишкіл в існуючих майстернях, лісній та будівельній бригаді, врешті при обслузі кітлівні, електро- та водо-сітки.

Наше міжнародне положення є трагічне, бо немає в нас ні впливів ні можних протекторів, і через те ми мусимо числити тільки на власні сили. Нашим протектором може бути тільки краща якість нашої еміграції тобто наша фаховість. І тому треба сьогодні справу перевишколу поставити перше, ніж справу театру, мистецтва чи політики. Правда - живемо під голубим баварським небом, але в наших серцях носимо інше небо, небо духовості українського гетта, що опянює нас мітом традиції та почуванъ - і тому ми тупцюємо на одному місці, не в силі видобутися із зачарованого колеса тієї духовості. Очмарюємо себе панахидами та помпатичними академіями, на яких залюбки співаємо "Ще не вмерла", замість приступити до реальної справи, що матиме вирішне значення для нас усіх в найближчій майбутності, а саме до масового перевишколу та підвищення званевих кваліфікацій мешканців нашого табору. До тієї справи треба приступити негайно, бо на годиннику нашої долі вже за п'ять дванадцята!

Інж. Лев Яцкевич.

КУКІЛЬ У ХЛІБАХ

Передімною перше число журналу "Юнак", місячника для молоді 1/. Тут на самому початку , у слові від Редакції читаємо: "... Ми дотримуємось істини, що молодь узагалі, а українська молодь зокрема, має свій окремий світ. Цей світ був минулим десяти літтям насильно викривлений. Молодь, особливо молодь західньо - українських земель, була надто розполітикована. В тому і треба шукати першопричин сьогоднішнього блукання і навіть подекуди морального заломання цієі молоді. Сьогодня українська молодь у своїй масі живе ще (по інерції) атмосферою минулих років. Але є вже радісні ознаки іі оздоровлення. Для тих, що вертаються і хочуть вернутися до нормальних берегів життя молоді, присв'ячуємо у першу чергу нашого "Юнака" (ст.1).

Значить!

Наша молодь. сьогодні ще морально заломана, душевно не зрівноважена, вона у свому розблуканні щойно вертається до нормальних берегів життя, і тому треба нам сьогодні робити все, щоб іі морально оздоровлювати. Це правильно. А коли Редакція зазначує далі, що вона хоче "всіх сил прикласти до того, щоб своім змістом і характером " Юнак" приносив читачам як найбільше задоволення та користь, то це можна тільки привитати, і вже сам факт заіснування журналу з такими задумами хотілося б уважати одним з відрадних проявів морального оздоровлення нашоі молоді сьогодні.

Але покищо це тільки слово від Редакціі. Погляньмо ж тепер, як виглядає зміст першого числа наміченого нею журналу, тобто: поскільки поданий тут матеріял в силі причинитися до оздоровлення заломаноі душі молодоі людини. Починається число віршом Юрія Янов--ського "Чотири шаблі", який, хоч і цілком (в українській поезіі) непотрібно обтяжений чужими словами (бомбард, бригантини, бриг, редут, дриг, дрейф, абордаж, Ост, Норд, Вест Зюд та інше) має своє обличча як своєрідний варіянт "Конкістадорів" Франка. Далі йдуть статті "Іх тисячі по Україні й на чужині" та "Українська молодь і сучасність", з яких особливо друга доторкається дуже живих і важких питань нашого емігрантського життя у зв'язку з формуванням духовости нашоі молоді, і треба сказати, що молодий читач може з цих статтей навчитися неодного. А вже цінним вкладом в це перше число юнацького журналу треба вважати статтю "Партачі життя" незабутньоі поетки і діячки Олени Теліги, статтю, яка виявляє ще раз іі неабиякий талант як журналістки. Побажати б тільки, щоб всі ті, так переконливо та зі зрозумінням сучасноі хвилі написані статті не лишались тільки - матеріялом для архівальних дослідів майбутніх хроністів українськоі еміграціі. А щоб хоч частинно причинились до очищення нашоі ще завжди безпросвітно розполітикованоі громадянськоі атмосфери, з іі прогнилими розколами та крамолами, яким ми, українці, завдячуємо в першу чергу саме сьогодні не надто героічну трагіку нашоі долі. Отак і гарно і відрадно воно, що після статті Теліги ми зустрічаємо тут заклик до "єднання", до "національного солідаризму" (ст.16).

Це все може не надто вибачливий та проте підходячий корм для душі юнака.

Опісля йдуть дві статті популярно -научного характеру: "Тиха ріка Бог" (з циклю "Мій чарівний край") та "Краєвиди з Даніі" (циклъ"Краі, яких ми не знаємо") - ця остання доволі поверхновна,іі автор не надто обзнайомлений з темою статті!

Та це теж не злий корм для молодого ума. Але тут же вам - й "кукіль у хлібах:

Оповідання Хвильового "Життя".

Це ось - порнографія. І то до цинізму немаскована порнографія, навіяна тим ущерть нечистим духом, що покутує і у Хвильового "Санаторійній Зоні". І вичитавши цю річ гідну лоба Пітігрілія або Оберта, ти питаєшся: Навіщо і кому потрібна така прострація журналу й автора, якого дехто в нас називає великим, і в якого є десятки інших, зовсім добре для юнацького журналу підходячих нарисів та оповідань? Та невже Редакція не мала нічого іншого під руками, тільки оці отруйні випари червоних тундрів ? - Випари, цікаві може для комсомольця, але не для українського юнака на еміграції, в якого і без тих випарів - як зазначено вище- зломана душа, що її саме Редакція береться оздоровлювати ?Та від чого тут недужа душа має набратись здорової сили? Від цинічно розмальованих сцен нічного кохання Ганусь і Оксан та їх заваготіння? І чи це ті духові засоби, які у силі причинитися до взаємного наближення нашої молоді і по цей і по той бік Збруча, як би хотів автор статті "Українська молодість і сучасність" ? (ст.11). Та невже ми після страхіть другої світової війни і після оргій світового безбожництва, почнемо годувати нашу молодь знову "Куплями", "Моментами" і "Чесністю з собою" Винниченка, "Саніном" Арцибашева та "Ямою" Купріна? Бо "Життя" Хвильового це ж кість . од кости і кров від крови тих, уже на щастя, давно прогомонілих . мудреців зпід знаку полових органів...

Шановні панове редактори "Ю н а к а"! Якщо ви так маєте оздоровлювати душу української молоді на еміграції, то краще киньте видавання "Ю н а к а" зовсім. Бо інакше за таке отруювання її українське громадянство потягне вас до відповідальности, суворішої, ніж це вам може здається.

Сьогодні на еротичні забавки в нас не пора!

Д-р Остап Грицай.

П І С Л Я Ш И Р Ш И Х С Х О Д И Н...

(З підслуханої розмови).

Особи діялогу: Песиміст.
Оптиміст.

П е с и м і с т: Бачив я вас на наших ширших сходинах учора. Скажіть мені, як вони вам подобалися ? Бо я, признаюся, ними зовсім не захоплений.
О п т и м і с т: О, чому ж? Я - навпаки. Адже генії від адміністрації табору могли собі поговорити до схочу. Та цікаво,що вам не подобалося !?
П е с и м і с т: Ми таки не доросли ще до демократії. У нас кожний вважає, що коли кому дають змогу говорити, то він мусить обов'язково балакати довго, голосно, з криком і вимахуванням рук, лаяти і критикувати та зазначувати водно, що це все в обороні порядку. Але коли його спитаєте, про що саме йому йде, то він не вміє відповісти на це коротко, одним словом чи реченням, тільки мусить зачинати знову від прикладів, які так достроюються до доказового матеріялу, як п'ястук до носа.
О п т и м і с т: Не розумію вашого згіршення. Та ж Управа сама скликала ті сходини, щоб послухати голосів критики, завваг,поправок, побажань, проектів і внесків. Інша річ, що не надто приємно слухати голосу критики, але щож? Треба говорити правду в очі, а відомо ж, що правда в очі коле.
П е с и м і с т: Саме про ту правду йде. Мене не завжди переконували слова дискутантів, що їм іде про правду.
О п т и м і с т: Скажім, що так. Але чи не думаєте, що Управа послугується тими ширшими сходинами як засобом, щоб ловити правдиву думку громадян?
П е с и м і с т: Уважаю, що так! Адже навіть офіційно сказали, що сходини скликується на те, щоб почути думку громадянства. Але я не добачую в тому нічого злого.
О п т и м і с т: Як то? Та ж це шпигування! Чисто НКВД -івська метода, ні?
П е с и м і с т: Що ж порадите? Та ж, як би Управа табору того не робила, тоді ви кричали б, що вона боїться зустрічі з громадянством, боїться громадської думки, висловленої одверто й голосно, не хоче здати звіту зі своїх махлювань, щоб не інформувати мешканців табору про гроші, якими обертає. Невже не пригадуєте з цього погляду, як голосно нарікали різні типи на відносини в Карльсфельді, де Управа табору вела справи не демократичним ладом - голова табору називався там провідником? Табір не підпорядковувався Обласному, тільки безпосередньо Центральному Комітетові. Упродовж десяти місяців існування "карльсфельдської республики" (чи там карльсфельдського режиму) не переведено формальних, правильних виборів до Таборової Ради. А врешті: Управа Карльсфельдського табору не скликала ні разу ширших сходин, щоб станути віч на віч з представниками громадянства і здати рахунок совісти.
О п т и м і с т: Бо наше громадянство не доросло до того, щоб йому парламентарним ладом здавати звіт. Такі сходини перетворилися б у Чорну Раду і толоку. Зрештою Управа табору в Карльсфельді здавала звіт парламентові табору, тобто - Раді табору.

П е с и м і с т: Але ж ту Раду ніхто не вибирав! Її покликала сама Управа табору з представників рад бльокових. А бльокові ради вибрали собі мешканці кожного бльоку не для оборони своїх інтересів перед О'єднаними Націями, але для справедливого розділу одягу.
О п т и м і с т: Таборову Раду затвердила Централя.
П е с и м і с т: Але не затвердила її Область.
О п т и м і с т: Це не важне. Централя наша найвища установа.
П е с и м і с т: Отже інстанція, яка повинна вирішувати безпосередньо не справи кожного табору, але справи, предложені Областю.
О п т и м і с т: Так тут вина Области, що не затвердила, чи там не предложила тієї справи до затвердження. Область теж не була вибрана.
П е с и м і с т: Так само, як не вибирали і Централю. Відомо ж вам, як відбувся з'їзд в Ашафенбурзі і як демократично заступали його представники організацій.
О п т и м і с т: Лишім цю тему. Новий з'їзд Областей вирішить ту справу правильно. Мене цікавить тепер що інше. Ми почали розмову про нашу здатність до демократичного життя. Ви її заквестіонували. Але чи можете мені подати ще інші аргументи щодо вашого твердження, бо перший мене не переконав.
П е с и м і с т: А хіба не є аргументом те, що демократичні сходини не домагаються звіту від Інтервенційної Комісії, яку самі вибрали?
О п т и м і с т: Ви думаєте про комісію, яка має збирати матеріяли і дані про відносини в інших таборах. Це не така легка справа. На це треба часу.
П е с и м і с т: Чому ж проте такі гострі закиди іншим, які теж потребують часу на те, щоб наладнати все, як годиться? Чому ось формулується закиди щодо ваги редьки або молока, а не було закидів щодо загальної політики, провідних напрямних і принципів, по яких організується табір, чому не було закидів щодо толерування неробів, щахраїв, чорноторгівців і щодо інтриг та несовісного агітування? Коли інтелігентні люди не вміють використати парляментарну трибуну до того, щоб висловити ясно і просто свої побажання і не дбають про те, щоб до кожної справи підійти правильно, то, мабуть, можна сказати, що ми не доросли до демократії. В демократії відповідальність за поставу справ лежить на кожному, бо кожний має змогу свою думку висловити і має змогу впливати на переведення її в життя. Демократія, бачите, це не тільки критика, без подання кращого пляну. А в нас ви чули голоси критики на бюрократію від осіб, які самі є референтами, отже людьми, від яких залежить, чи їх праця буде виконувана правильно, чи по шабльонам тупої бюрократії. Ні - ми до демократії таки не доросли.
О п т и м і с т: Але це все таки шлях до нашого перевиховання. При відповідному веденні справ ми зможемо добути щораз більшу вправу у веденні громадської роботи і станути отак на вищому щаблі громадського вироблення і розвитку. Ми ж досі не мали змоги навчитися демократично правити собою, вести працю громадою. У нас, українців, - а може не тільки в нас? - здебільша були тільки одиниці, які посвячувалися, і маса, яка бездушно придивлялася, або ставила всякого роду перепони, саме тим ідейним одиницям. Почесні пам'ятники ставили їм щойно по смерті! Так! По чужому наказу ми вміли довершувати не одного, але якже тяжко доводилось нам працювати за власною ініціятивою!

П е с и м і с т: О, я бачу, що ви ще більший песиміст, ніж я! Але так далеко я з вами не погоджуся. Бо що ми дечого не вміємо, це правда. Але з тим, що наше громадянство, як ви кажете, бездушна маса, мені погодитися важко. Як демократ я вважаю, що всяка маса є добрим матеріялом і що вона всюди здатна на таку активність, яку в неі розбудять іі провідники. Ніяке громадянство не є бездушне.
О п т и м і с т: Виходить, що тепер я песиміст! Дійсно – так не легко воно застійнити правильну діягнозу на нас самих, не помилятися при необережному, необміркованому гаразд ставленні тверджень і думок. Ні – нам треба рішучо глибше призадуматися над кожною справою, а тоді напевно не буде в нас стільки промахів.
О п т и м і с т: Але, це ж ви самі висловлювалися з такою певністю про наші похибки!
П е с и м і с т: Так – це висловлював я, але у вас була протилежна думка.
О п т и м і с т: Ви мене не зрозуміли. Я ж не думаю, що ми без похибок. У кожному суспільстві трапляються промахи, і грішимо ними й ми.
П е с и м і с т: Отже згода! Справа тільки в тому, щоб собі оті похибки і промахи чесно усвідомлювати і признаватися до них, а усвідомивши іх собі, вистерігатись такого. Всі ж роблять похибки та не всі до них признаються. І я думаю, що це і завдання ширших сходин, щоб здавати собі справу зі зроблених похибок з метою, спільними силами направити іх. Отже почин Управи табору є здоровий і добрий. А це все залежатиме від самого громадянства, чи воно використає його до позитивноі праці, здоровоі критики та чесного і спільного обміркування справ, чи навпаки: використає його для демагогіі і ворожоі пропаганди.
О п т и м і с т: Про ворожу пропаганду тут нема мови.
П е с и м і с т: Бачите – я мав враження, що вислови про "панів" це не роздуманий, інтересам украінськоі національноі спільноти шкідливий виступ. Кидати сьогодні гасло "ви пани" – "ви робітники" дуже небезпечно, і ніякий чесний украінець того робити не буде. Хіба, що він дурний! А коли мудрий, то напевно за такі виступи бере гроші.
О п т и м і с т: Так яка ж ваша думка на будуче? Невже кажете, що не треба більше скликувати таких сходин, бо вони використовуються побажанням ворожоі пропаганди?
П е с и м і с т: Ні, цілком не хочу сказати того, а навпаки, твердж, що сходини робити треба. Але мусимо остерегти громадянство перед безкритичним плесканням у долоні. Бо не фраза, а життя вирішальний чинник. За кожну фразу – грімкий аплавз, а тут вам життя готовить свої удари. І в останньому моменті таки перемагає – життя.

У ч а с н и к.

Спорт і наші завдання

Нав'язуючи до світлих традицій українського спорту, який пропагував і прославляв ім'я України, організуємо і на еміграції спортові товариства щоб у шляхетному змаганні з іншими національностями і на чужині продовжувати спортову роботу. Українські спортово- руханкові товариства в Німеччині є об'єднані в центральній установі "Українська Рада Фізичної Культури" з осередком в Мюнхені. Рада координує та управляє діяльність усіх приналежних до неі спортово - руханкових організацій.

Завдання, яке ставимо перед спортово-руханковими організаціями на еміграції, це виховання українського спортсмена як повновартісного громадянина, а не спортовця глядіятора, большевицького значковця. Гасло "спорт в маси" будемо намагатись здійснювати і в рямцях нашого спортового товариства "Орлик". Через спортові установи маємо можливість широко пропагувати ім'я України, і залежно від того, як цё товариство виконає своі завдання, будуть нас оцінювати чужинці, які мають можливість ближчоі і тіснішоі зустрічі з нами не у вузьких рямцях габінетних засідань, а на широкому стадіоні, у змагу своеі справности й сили. Брак спортового виряду не дає змоги урухомити діяльність всіх гуртків, що і. передбачено статутом товариства. Також презенція вже діючих гуртків є у нашому товаристві доволі різноманітна.

А тому кличемо всіх приятелів та прихильників спорту, як також усіх, кому дорога наша молодь, хто у спорті, руху і ритмі бачить життя та відчуває його радість, допомогти нам здобути фінансові засоби, потрібні на належне вивінування дружин поодиноких гуртків. - Вивінувати іх так, щоб ми не мусіли соромитися за них, коли вони виступають на змаг в пестрих одягах. Клясичним прикладом пестрого виряду може бути дружина копунів. Одіті в різнобарвні штанці та сорочки, взуті в різні цивільні, військові, німецькі та американські черевики, стають вони до змагу в першу чергу за першенство нашого табору. Справа належного вивінування дружин не терпить проволоки, тому цею дорогою закликаємо ще раз складати добровільні пожертви на ту ціль. Кидаємо гасло та розпочинаємо акцію "100 прихильників спорту", з яких кожний зложить на фонд виряду суму щонайменше 50 марок. На сторінках таборового журналу "Орлик" та через студію таборового радійомовлення будемо інформувати таборян про хід цеі акціі. Цею пожертвою заманіфестуємо своє позитивне відношення до спорту.

Хто перший?

Однак може бути і найкращий спортовий виряд, та проте спортове життя лишиться далеко позаду, коли не виряжеться до цього активно вся молодь, а навіть і старше громадянство. Всі, що вправляли спорт, повинні стати в ряди наших активних членів.

В найближчому часі виділ УРСТ "Орлик" приступить до організаціі ранньоі руханки. Хочемо всім мешканцям табору побажати доброго ранку вже в годину 7-му. В ритмі раннього пруху, під такт свистка чи музики, хочемо розбудити в мешканцях табору життєрадісний гін кожноі людини до кращого, який тепер приспаний турботами про наше майбутнє. Краса, ритм та рух людського тіла має гармонізувати водно з красою тіеі природи, тих високих гір, серед яких ми під хвилю знаходимося.

Ч О Л О   Д О   Г О Р И !
Коли пролунає трубка, спортовий сигнал, всі на площу, бо й цим заманіфестуємо нашу культуру та належне зрозуміння спорту і руханки.

Часи, коли доводилось боротися за право громадянства для спорту в нашому народі - минулися. Тепер матимемо нагоду виявити своє наставлення до спорту та руханки не як пасивні глядачі чи обсерватори явищ, довкола нас, а як активні руховики - спортовики, щоб вирахувані нам кальорії використати для одужання організму.

Виділовий.

М.Щербак.

ВО ІМ'Я ПРАВДИ...

Піти у ніч, глуху і вогкувату,
Через ліси, через піски яруг,
І на світанні вздріти рідну хату,
Окинуть зором рідний виднокруг.

І вже без болю, без зітхань, без муки
Знов відітхнути на своїй землі,
Відчути теплі материнські руки
Забувши все - і кривди і жалі...

І там, з джерел, черпнувши в груди сили,
Підвестися, устать і знову йти
Нездоланним, простуючи без стриму,
Во ім'я правди й світлої мети!

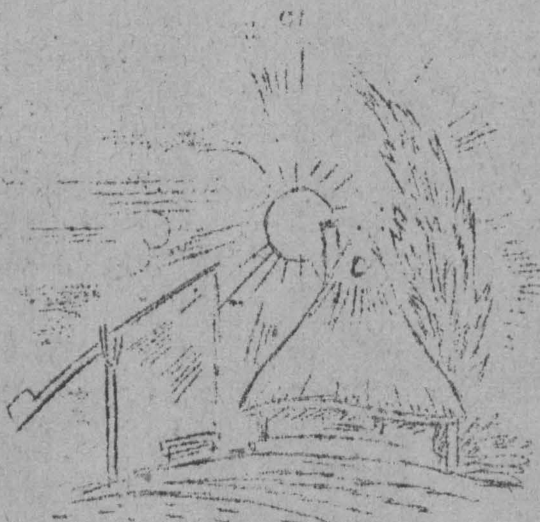

Як я Вас бачу...

Витайте, любі, на новосіллі...
Нещодавно ми проміряли знову в розгоні подій мережу сотих доріг, нас полонили нові умовини, котрий це раз з черги....?
Слушно і оправдано наше суспільство, вся еміграція покладає на українську жінку великі сподівання. Бо кілько ж то доводиться стерти сил ? Проте вона незломна і вірить у свою зорю.
Бувало гляну на карту щасливих країв, вітчизну людей, що їх війна здалеку обійшла. І завидую дечого: умовин для культурного, зокрема мистецького життя, гідної життевої стопи та клімату для самопочуття, свободи рішень, свободи взагалі. З'ясую те все, потужу може, але скоро зніяковію, інший висновок двигне мое серце. Покажіть мені таке жіноцтво, як українське: співтворця культурних надбань, громадянських досягів такої міри, як у нас? Де лиш явиться грізна прогалина - наша жінка вже е, смілива, зарадна, як треба то й геніяльна, ратуе, обстоює, здобувае, держить.
Хіба я не бачу, як примінюеться вона по геройськи та просто до всяких ускладнень, недостач, - може й перекреслень себе самої ? Як виминае вона - наче річ де далі непристойну, - теми, що їх прядуть слабодухи?
Бо й не таке воно це новосілля, де ми були б приневолені обмінювати сорочки за хліб і ми відчуваемо щораз, як у цей, другий чи десятий день чиясь думка попрацювала пильно над тим, якби нам краще прожити. Згадаєш мимохіть узбіччя Генезаретського озера і віриш, що п'ятьма кошами хлібів обділять тисячну юрбу.
А кругом альпейський краевид, не так гарний, як величавий і грізний....
Люблю передвечірною годиною зайти то тут, то там, між жінок. Залюбки слухаю Федосі з Холмщини з її оксамитним, жалібним голосом, який нагадуе мені мельодію оповідань Марка Вовчка. Посиджу хвилину при її шпитальному ліжку, де погідно засвітить іноді білий халат лікаря. - Не набудуся вдосвіль от хоч би у Анни з Долини. Так вилискують гебаном коси в її доньок, що припадають біля мами, немов біля Ніоби...!
Гляньте, якими фатаморганами, спомином щасливих днів наша жінка прибирае, квітчае свій кут, куди кращий, ніж він був деінде! - Відхиліть на здогад ці чи інші двері: гарно, і чисто. Кожна принесла щось зі свого гнізда, так мов птаха бита вітром несе пірячко у нове прибіжище.
По тих кімнатках, що мерехтять вишивками, мов від Алядинової лямпи, можна найти не одну чарівну красуню, гідну вінця міс України! А між тим скільки ж їх трудиться над долівками на колінах, розпинають руки і груди в сумерках безконечних коридорів, перуть білля, роблять чорну роботу!
Розмови? - тільки доривочні. Хіба ж є час на що інше, як не на працю? Мені не довелося, хоч і як я прислухувалася, почути невмісне слово невірну оцінку інших, злорадно ворожу.
Всім нам однакова доля, а від нас уже залежить, чи вона буде краща, чи гірша.

Так, від нас самих!
Від душевної непоборности наших чоловіків і нас самих, українських жінок, залежатиме гідне завтра народу.
Воно обусловлене працею і ще раз працею! Доповнюйте ж і ви ради трудівниць, ви, що направду грішно поклали руки на коліна! Доповнюйте працю отих зразкових дружин, матерей та господинь хат, що мов бджоли миготять іскрами працьовитих крил, добавляють щоденні цінноші у гурт!
Ми зупинилися оце перед новими завданнями, -на стійці, звідки нас буде далеко видно!...

Катря Гриневичева.

Д О П И С І.

ВИСТАВА в БАДЕН-БАДЕН.

У французькій зоні в Баден-Баден саме закінчилася велика мистецька вистава під назвою "Мистецтво на колесах", яку улаштовувала УНРРА.
У виставі взяли участь мистці -діпісти з різних, а головно з французької зони. Вистава мала такі відділи: литовський, лотишський, естонський і т.зв. "різний", в який увійшли поляки і росіяни. - В українському відділі взяло участь 13 наших мистців, а саме: Баляс, Бутович, Дмитренко, Гоцій, Гординський, Кміт, Козак, Кульчицький, Ласовський, Литвиненко, Мухін, Олександрів і Павлось. Образів і різьб було 69. Крім цього в український відділ увійшло понад 50 експонатів з народньої творчости, як: килими, вишивки, різьби та інше.
Вистава, зокрема ж український відділ, тішились великим успіхом.
Вистава з Баден-Баден має переїхати до Парижа. Крім цього зголосились охочі англійці, які хотіли б перевезти виставу до Лондону.
Вистава в Баден-Баден, як також часті вистави українського мистецтва у різних осередках нашої еміграції, вказують на велику рухливість українських мистців, які своєю невсипущою працею у великій мірі причиняються до обзнайомлення чужинців з українською мистецькою культурою.

x x
x

Т Р А В Н Ш Т А Й Н.

З п р и в о д у о д н о ї і м п р е з и.
При УНРРА-Тім 159 у Травнштайні існує вже здавна т.зв. культурклюб, який кермує культурно-мистецьким життям діпістів. Часто влаштовується заходами культурклюбу при співучасті різних національних груп прилюдні виступи, концерти чи ревії, що своєю постановкою роблять оригінальне враження. Здебільша українці заповняють своїми точками більшу частину програми таких імпрез, а

коли часом беруть у них участь запрошені українські артисти от, як п.Рейнарович, п.Ліда Черних чи п.Сімович, то перевага українців не тільки у скількості точок, але й у мистецькій якості..Травнштайнська українська громада невелика (700 осіб). Вона своїм становим складом переважно селянство й робітництво, і тому у мистецьких виступах вийти їй поза рямці аматорства - доволі важко. Знову ж заборона Дирекції УНРРА продавати квитки вступу (імпрези відбуваються все даром) не дозволяє їй запросити до себе такі мистецькі групи, як Капелю Бандуристів, Театр дир. Блавацького, чи хочби хор "Трембіта" з Берхтесгадену, що безперечно дозволило б зазнайомити чужинців з українським театральним чи хоровим мистецтвом, і вплинуло б на повищення мистецького рівня місцевих аматорських гуртків. -

В суботу 22.6.46. мали ми змогу оглядати одну з чергових імпрез культурклюбу, на цей раз ревії. На загал мистецький рівень останньої імпрези в порівнанні з попередніми був доволі низький. З чужинецьких виступів заслуговували на увагу хіба деякі сольо-танки і балети, виведені чи аранжовані п.Грайнерс (Лотишка), і виступ п. де Декер, яка робила миле враження піснями вміло підібраними до її скромного голосу,а відспіваними у французькій та англійській мові. П.Білібіна пригадала діпістам, що їм Сибірі нічого боятись, бо "Сибір тоже руськая земля". З точок програми, виконуваних українськими силами, на перше місце вибився танок "Залицяння", виведений прегарно парою молодих танцюристів -аматорів. Була це найкраща точка ревії. Молоденька п. Яремкевич у своїх сольо-танках виявила неабиякий хист. Виступ хору був одною зі слабших точок. Не входимо в те, чия в тому вина: хористів чи дирігента.Дозволимо собі тільки звернути увагу відповідальних чинників на те, що справу виступів українського хору на міжнародньому форумі треба піддати провірці. Зокрема треба було б звернути більше уваги на добір репертуару і його підготовку. А чи не було б доцільним для зактивізування праці хору створити співацьке товариство, яке відтяжило б дирігента від організаційних справ.

С п о р т.

Останніми днями переведено в рямцях УНРРА міжнаціональні змагання Д П у відбиванці. Не дивлячись на те, що спортове життя наладнано в нашому таборі щойно весною ц.р., українська 6-ка зуміла добути титул першуна, перемагаючи дружини: польську,литовську,естонську, лотишську та бездержавних, у відносно високому відношенні. Загальне відношення сетів 16:0, точок 235:66. Як признання від УНРРА одержала дружина гарний виряд і м'яч.

Дня 15 і 16 6. гостили дружини травнштайнських копунів та відбиванки в Розенгаймі, де помірялись з українськими дружинами копаного м'яча й відбиванки та з литовською дружиною відбиванки. Гра дружин копаного м'яча рівнорядна, сама-собою нецікава,закінчилася розіграною 3:3. Помітний в обох дружинах брак вмілого й послідовного тренінгу. Травнштайнський першун у відбиванці відносно легко справився з "єдинокровним" розенгаймським противником 2:1 (43:18), програв натомість заслужено з прегарною литовською дружиною (литовські змагуни це бувші передові грачі Литви) у відношенні 0:2 (14:30).

Надіємось, що покращання погоди дасть змогу нашим спортовцям помірятися з новим сусідом у Берхтесгадені.

В. М.

ТАБОРОВА ХРОНІКА

ПЕРШЕ СВ.ПРИЧАСТЯ ДІТЕЙ.

Дня 23.червня 42 дітей нашого табору приступило до св.Причастя. Святочну Службу Божу відправив катехит діточої школи о.Тарас Дурбак, який і запричащав дітей та роздав між них гарні образочки з відповідними присвятами. Опісля відбулося заходами відділу Суспільної Опіки спільне снідання, на яке були запрошені представники місцевої УНРРА, Управи табору та Культурно-Освітнього Відділу. Всі діти одержали малі дарунобки, після чого пороблено на пам'ятку знимки. Привитали дітей від батьків п-ні Барабаш, а від Управи табору голова д-р Т.Лапичак та дир.Г.Мартинець.

x

x x

ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК НА ЕМІГРАЦІЇ.

Дня 3.червня відбулися в таборі Загальні Збори таборового Відділу Об'єднання Українських Жінок на Еміграції. Збори скликав ініціятивний гурток за згодою Обласного Об'єднання У.Ж. на Е. Збори пройшли в доволі оживленій, часами аж надто оживленій атмосфері. Деякі жінки ось задля якихось невідомих причин намагалися внести в наради небажаний для доброго імени та ділової праці неспокій, доказуючи отак, що вони своє завдання на еміграції ще не порозуміли гаразд. І тому з прикрістю доводиться підкреслювати те, що саме жінки, які здебільша є тим чинником, що вспокоює розбурхані настрої, цим разом дали такий невідрадний приклад, наперекір тому, що всі дотеперішні сходини жіночих товариств у таборі відбувалися спокійно і ділово. Тому на будуче особи, що намагаються в таборове життя вносити фермент і сварку, будуть прилюдно названі по імені.

x

x x

ВИСТАВКА УЧНІВ ОБРАЗОТВОРЧОЇ СТУДІЇ.

9 учнів Образотворчої Студії, яка під керуванням проф.Литвиненка почала свою роботу ще в таборі Карльсфельд, покінчила свій шкільний рік дня 16. червня виставкою власних праць. Відвідувачі виставки - числом до 500 - мали нагоду оглянути річні досягнення учнів, між якими бачилося й речі, відповідаючі і суворішим вимогам. Зокрема ж зазначилися праці учня Магденка,якого приняли у члени Студії. Взагалі ж виставка Студії була доказом гідної признання праці її керівників та поважного підходу зі сторони самих учнів. Виставка тривала 14 днів.

x

x x

РЕФЕРАТИ НА ЧАСІ.

Дня 17.червня відбулися заходами місцевого Товариства Інженерів і Техніків два реферати на тему нашого емігрантського майбутнього. Інж.Лучаківський виголосив реферат "Землі пригожі під колонізацію для української еміграції", а інж.Яцкевич "Можливості зарібкування на наших землях". Оба ці, такі дуже актуальні і важні для всієї нашої еміграції реферати, викликали живе зацікавлення, так, що на загальне побажання були повторені.

x

x x

ДОПОВІДЬ Д-Р ШЛЕМКЕВИЧА.

У продовженні циклю доповідей, намічених ще в таборі Карльсфельд, а влаштованих Науковою Секцією (тепер Н.С.Літературно-мистецького клюбу), д-р Шлемкевич на бажання громадянства повторив дня 24.6. ц.р. свій цінний реферат "Боротьба соціяльних ідей".

x

x x

КОНФЕРЕНЦІЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ТОВАРИСТВ І ОРГАНІЗАЦІЙ.

Дня 27.6. ц.р. відбулася в таборі перша конференція усіх існуючих статутово в таборі товариств і організацій, яку скликала Управа табору на доручення Обласного Представництва Української Еміграції в Мюнхені. На конференції представник Области д-р Масюкевич з'ясував присутнім нашу загальну ситуацію та поруши ряд питань, зв'язаних з практичними заходами для її поправи.
На конференції поруш**или також** справу близьких виборів до Таборового Представництва та вияснення і вирішення багато важних справ. Конференція залишила добре враження.

x

x x

ДИТЯЧИЙ САДОК.

Починаючи від 27.травня, в таборі працює дитячий садок, до якого вписалося 73 дітей. Садок є під опікою і проводом пані Романи Юзичинської. Дбайлива праця провідниці з'єднує садкові щораз більше дітей, які одержують додаткові харчі.

В дуже теплій атмосфері пройшло тут Свято Мами, влаштоване проводом садку, як діточий попис дня 29 червня ц.р., про яке наш журнал подасть точний звіт в найближчому часі.

x

x x

ЛІТЕРАТУРНИЙ ВЕЧІР В ПАМ'ЯТЬ І.ФРАНКА.

Заходами Літературно-Мистецього Клюбу в нашому таборі відбувся дня 30. червня Літературний Вечір, присвячений роковинам смерти найбільшого поета і письменника Західньої України. Отворив сходини голова Клюбу дир. Радзикевич, після чого забрала слово наша відома письменниця пані Катря Гриневичева, щоб прочитати свої коштовні особисті спомини про Франка. В поетичних образках, зворушливим словом прегарних порівнань і вдатних мистецьких підхоплень, подала достойна сеніорка наших письменників моменти і картини зі свого і поетового життя, напевно невідомі навіть нашому літературному Парнасові. Не диво тому, що присутні з запертим віддихом слухали поетичної сповіди докладчиці, по окінченні якої нагородили її рясними, довготриваючими оплесками. А гідним завершенням гарного вечора була неменш удатна друга головна точка програми вечора, а саме літературний монтаж з біографії та поезій Франка, дуже оригінально подуманий і розроблений п.Я.Зарембою, який і як інтерпретатор віршів поета добув признання авдиторії. З великим відчуттям рецитувала поезії монтажу п-ні Е.Грещакова, але може саме тому з деяким переліризуванням ліричної стихії у Франка.

ШКОЛИ В ТАБОРІ.

Дня 30. червня розпочала святочним Богослуженням свій черговий шкільний рік навчання таборова гімназія, яка числить 204 учнів. Директором гімназії є відомий і заслужений педагог, літературознавець і письменник проф. Володимир Радзикевич.
День пізніше розпочала свою науку теж святочним Богослуженням таборова торговельна школа середнього типу. Учнів 55. Директор др.Михайло Гуцуляк. В таборі крім вищезгаданих є ще такі школи: Народня школа. Має покищо кляс 5, учнів 106. Директор -педагогічний методик Гаврищук Степан. Музична школа з відділами фортепіяну, сольоспіву і скрипки. Учнів 55. Директор проф.Роман Савицький, наш п'яніст і фортепіяновий педагог.
Образотворча Студія - з наукою рисунку, малярства та скульптури. Учнів 9. Студію веде відомий скульптор проф.Сергій Литвиненко.
Фахова Жіноча Школа. Її веде п-ні Ольга Козак. Учасниць 23.
Всі ці школи почали вже свою правильну науку.

x

x x

АКАДЕМІЯ ПАМ'ЯТИ КАНДИБИ - ОЛЬЖИЧА.

Дня 7.липня відбулася заходами Філії Т-ва Українських Політичних В'язнів в театральній залі табору святочна Академія в честь пам'яти невіджалуваного поета й діяча д-ра Олега Кандиби, замученого німцями в червні 1944 в концтаборі "Саксенгавзен". Академія, про яку нам доведеться написати ширше в найближчому числі нашого журналу, мала врочистий, з кожного погляду достойний характер, при чому вже тут годиться згадати прегарну деклямацію п-ні Роми Дзюбинської ("Незнаному воякові") як справжнє пережиття вечора. І так само належиться признання всім іншим виконавцям програми Академії, зокрема ж хорові "Боян" під управою проф.Ставничого, сольоспівом п.Л.Рейнаровича, деклляматорам і промовцям.

x

x x

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ УВАН.

В часі від 9 - 11 липня відбувалася в таборі наукова конференція мистецтвознавчої групи УВАН, присвячена актуальним мистецтвознавчим проблемам в ділянці української літератури, театру, малярства та архітектури. В конференції взяли участь визначні науковці, літературознавці, дослідники українського мистецтва, а також працівники театру В.Блавацького, який в ці дні гостює зі своїми виставами в нашому таборі. Про прочитані доповіді в окремому звіті.

x

x x

ЗОЛОТОВЕРХИЙ КИЇВ.

У зв'язку з науковою конференцією УВАН відбулася дня 12 липня в театральній залі нашого табору доповідь проф. Повстенка п.н. "Золотоверхий Київ". Доповідь прочитана одним з найкращих знавців історичних пам'яток Києва, була супроводжена показом тих пам'яток на світлинах і вислухана присутніми з великим зацікавленням. Київ - це найдавніше і величне місто України - мав до останніх часів багато історичних будов з княжої та козацької доби.

В доповіді зв'язко, але яскраво з'ясовано і показано їх походження, архітектурно-мистецький характер як витвір українського генія, як також нинішній стан. І було боляче слухати про руйнацію цих дорогоцінних пам'яток культури українського народу напередодні війни одним варваром, а далі другим. За те ж гарним і відрадним закінченням доповіді проф.Повстенка був образ будучого Києва, що виросте на руїнах, у плані майбутньої відбудови столиці Вільної Української Держави. Рясним аплавзом подякували слухачі шан.прелегентові за його цінну та високоідейну доповідь.

x

x x

ТЕАТР В.БЛАВАЦЬКОГО в БЕРХТЕСГАДЕНІ.

Подією неабиякої ваги став для нашого табору приїзд театру нашого добре відомого театрального діяча і мистця п.В.Блавацького. Витаючи його і його ансамбль щонайсердечніше та висловлюючи нашу радість з приводу його ж гостини в нас, подаємо покищо ті вистави ансамблю Блавацького, які досі в нас відбулися застерігаючи собі їх ширше обговорення на час, коли нам буде можна дивитися на них у цілості виставлених у нашому таборі штук. І так мали ми нагоду бачити досі: оперетку "Жайворонок" та п'єсу "Мина Мазайло". За кожен раз театральна заля таборового театру була виповнена публикою по береги, за кожний раз бурхливий та невмовкаючий аплавз був проречистим висловом одушевленого признання глядача для високомистецького хисту як самого майстра Блавацького, так і всіх його співробітників, на справжню оцінку яких треба нам окремої статті. Покищо Редакція "Орлика" витає дорогих Гостей щераз і бажає їм з душі щонайкращих успіхів і на далі!

У найближчій програмі театральних вистав у нашому таборі намічені такі п'єси: Інсценізація творів Л.Українки "Одержима" та "На полі крови" і "Украдене щастя" І.Франка.

x

x x

ПОСВ'ЯЧЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ.

Дня 12 липня, саме в день святих апостолів Петра і Павла, відбулося в нашому таборі врочисте посвячення православної церкви, довершене Владикою Української Автокефальної Православної Церкви. Достойний Гість приїхав до нашого табору з Мюнхену дня 11.VII в 6-ій год.пополудні, після чого відбулося привитання Владики при участи представників табору, організацій і товариств, шкільної і пластової молоді та дітей. Слово привіту виголосив голова табору д-р Т.Лапичак, підносячи Достойному Гостеві водночас по українському звичаю хліб і сіль. У своїй промові д-р Лапичак зазначив відрадний зворот нашої епохи в сторону релігії, розваги і потіхи від якої ждуть нині сотки й тисячі вірних. У відповіді Владика Михаїл висловив свою радість задля того, що дана йому була змога навідатися до табору Берхтесгаден, побажав проводові табору щонайкращих успіхів у його дальшій праці і уділив зібраним свого благословенства. В п'ятницю д.12.VII, відбулася врочиста Служба Божа і посв'ячення православної церкви св. Петра і Павла. Опісля був спільний обід.

ВИБОРИ ДО ТАБОРОВОЇ РАДИ.

З доручення Обласної Виборчої Коміѕії затверджена Таборова Виборча Комісія назначила на день 18. липня ц.р. термін виборів до Таборової Ради. З переведенням правильних і формальних виборів завершиться остаточно період організації нашого табору не лише в технічно- адміністраційному , але й в суспільно-громадському розумінні. Вибори до Таборової Ради поможуть двигнути табор на ще вищий щабель розвитку і стану та докажуть, що ми є не тільки патріотично, але й суспільно виробленою еміграцією.

x
x x

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА.

Дня 12.липня помер після короткої недуги у лічниці в Берхтесгадені Маріян Сохань, ученик III кляси Торговельної Школи,у 23-ому році життя. Похорони відбулися у вівторок,дня 16.ц.м. у Берхтесгадені.

В. Й. П.

Липень,1946. Редагує Колегія.

58

ОРЛИК

ЖУРНАЛ ТАБОРОВОГО ЖИТТЯ

Ч1 БЕРХТЕСГАДЕН 1946

ОРЛИК

ЖУРНАЛ ТАБОРОВОГО ЖИТТЯ

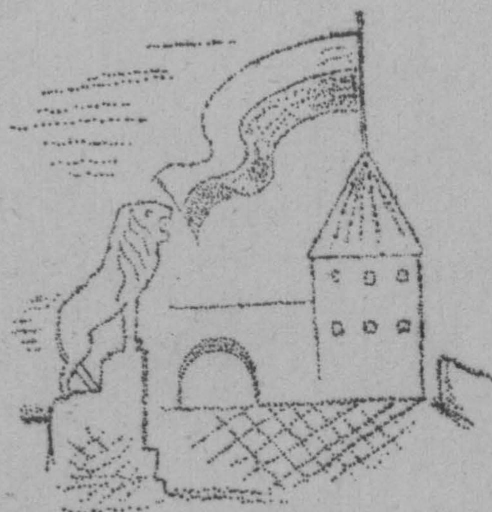

Ч. 1. БЕРХТЕСГАДЕН 1946.

В дорогу

Добрий звичай велить взаємно зазнайомлюватися людям, які зустрічаються вперше і вперше розмовляють із собою. Отак, віддаючи в руки Читачів перше число нашого часопису, хочемо й ми сказати дещо про його завдання як ще одного українського органу на еміграції.

Бо й справді, наша еміграційна преса, зокрема наші тижневики, щодо кількости багаті доволі і хоч якісно різні – своєю тематикою подібні до себе на загал так, що видавати ще один часопис на такий же зразок, не було б ніякої потреби. І тому, маючи на увазі конкретні домагання таборового середовища, ми ставимо собі такі завдання: Обговорювати в першу чергу справи зв'язані з життям і працею в українських таборах узагалі, а в нашому, в Берхтесгадені, зокрема. Хочемо створити саме для еміграційних і таборових справ трибуну, якою по потребі могли б користуватися всі зацікавлені тими справами, обмірковуючи їх річево та пристойно, як годиться культурній людині вести дискусію про важливі справи, які торкаються безпосередньо нас усіх.

Адже наше життя, хоч і не надто буйне так само, як і не велика розміром наша праця по таборах – все ж таки вони доволі зрізничковані й ускладнені. І це річ природна і самозрозуміла, коли зважимо, що серед нас у таборах живуть люди різного віку й різних професій, різного суспільного стану та різних культурних впливів у минулому, і врешті, різних громадсько-політичних переконань, вдач і темпераментів. Серед такої суміші людей, що зібрані на тісному терені, зв'язані спільною кухнею, втиснені у вузькі рами таборових життєвих умовин, без можливостей праці для всіх, без відповідного заняття для багатьох, можуть а то іноді і мусять виникати всякого роду негодування, непорозуміння і незрозуміння. Але погоджуючись з тим, що такі прояви постають, треба нам одночасно змагатися проти їх тривання чи глибшого вкорінення. Звичайно ж людина і в нормальних умовинах радше нарікає і негодує, ніж завдає собі труду пізнати дійсний стан справи, признати й другому, напр., добру волю і дійсний вклад праці в спільне діло. А що тепер підложжя для такого підходу до людей і їх починів тим більше пригоже, тому треба скрізь протидіяти витворюванню нездорової атмосфери, чи то річевим вияснениям справи, чи усуванням причин оправданих негодувань.

І хіба ж не робити нам цього в ім'я загального добра?

Якщо не всі то бодай якнайбільше таборових справ хочемо застійнити на папері, і для глибшої застанови нам усім, і як своєрідний документ для майбутнього, для історії.

Зокрема підкреслюємо, що не є ми ні органом Управи табору, ні виразником одного гурту людей, але гадаємо бути органом громадської думки у всіх справах, що торкаються нашого життя в таборі, життя-буття усієї нашої політичної еміграції.

Тому будемо раді, як на сторінках нашого часопису, названого ім'ям людини, що високо тримала прапор українського політичного емігранта, будуть висловлювати свої погляди як члени Управи нашого табору та й інших українських таборів, так і окремі громадяни, які беруть активну участь у нашому громадському житті, добачують його світла й тіні і, турбуючись нашою долею, шукають можливо найкращих шляхів, якими повинно йти наше життя тепер, щоб гідно відповісти важким завданням у ближчому чи дальшому майбутньому.

При тому воно ясне, що немає і не буде місця в нашому часописі для справ вузько-партійного характеру, бо єдиною і вповні вистарчаючою плятформою для ділової зустрічі всіх при обговорюванні наших таборових і загально-еміграційних справ є і буде тільки одна і єдина - всенаціональна плятформа. Вона ж така широка й всеобіймаюча, що можуть і повинні на ній зійтися всі люди доброї волі.

З нашого життя в таборі не хотіли б ми поминути ні одної ділянки - від звичайної праці для вдержання порядку починаючи, аж ген до творчих зусиль для збагачення наших культурних цінностей. Отим то крім наших таборових і взагалі актуальних українських справ, обговорюватимемо й найважніші світові проблеми, щоб в міру можливостей інформувати і про загальний розвиток подій теперішности.

Отак надіємося, що при належному зрозумінні для нашого часопису й позитивному ставленні загалу до нашої праці - часопис "Орлик" зможе відограти корисну ролю в наладнуванні й розгортанні таборового життя для добра всіх мешканців та во благо загальної української справи. Це ж і найважливіше його завдання.

Редакція.

x:ox:ox:ox:ox:ox:ox:ox:ox:ox:ox:ox:ox:ox:ox:ox:ox:ox:ox:xo:

Роки, що їх нам доводиться тепер переживати, накинули майже всім українцям на чужині конечність жити в таборах. Звідсіль кожний наш табір - залежно від місцевих умовин та людей, згуртованих у ньому і в його Управі - це своєрідна громадянська клітина, в якій зосереджується і на свій лад розвивається наше культурне, господарське і навіть політичне життя. Це все витворює ряд живих і важливих проблем, для обмірковування яких треба окремого журналу, так само, як треба його, напр. літераторам, студентам, пластунам тощо.

Ця потреба чисто часова, але тим не менше такий журнал необхідний для належного двигнення рівня і стилю нашого примусового життя в таборах. Заповнити цю прогалину в нашому житті і служити тій високій цілі - рішила Редакція журналу "Орлик", що саме уперше виходить у світ.

В переконанні, що вона радо дасть місце кожній здоровій і творчій думці, яка постає з бажанням служити покращанні нашого таборового життя, без огляду на те, звідкіль та думка не прийшла б, чи від окремих громадян, чи відвічальних адміністративних чинників, чи від суспільно-політичних діячів - Управа Табору "Орлик" витає з радістю цей творчий, смілий почин і бажає журналові найкращих успіхів.

УПРАВА
ТАБОРУ "ОРЛИК".

Штруб-Берхтесгаден, 25.УІ.1946.

xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo:xo

Засадничі СПРАВИ

Колективне життя навіть такої малої суспільности, як українська таборова, виявляється в дійсності більш ускладненим, ніж це нам на перший погляд могло б видаватися. А причин тому є багато. В першу чергу сам факт життя в таборі. Не одне ж питання, не одна проблема, не одна подія не мали б місця в умовинах, в яких нас не в'язала б одна кімната, одні двері, одна лазничка, умивальня, спільний коридор, чи врешті сам простір табору, огорожений муром чи дротом. А далі таборове життя заставляє людей щодня близько стикатися, жити в натовпі, надопчувати собі, що так скажу, нагніти. Отак люди собі взаємно буденніють, і затрачується респект і те пошанування одного до одного, що його дає віддаль чи розлука. Таким чином саме життя, його темперамент, пристрасті та афекти в умовинах табору зарисовуються надзвичайно яскраво, і це творить згодом головний тон і тло на якому розвивається суспільно-громадське, духово-культурне, чи навіть політичне життя. А з соціологічного боку ця обставина поруч інших, далі наведених, є одною з головних, які зумовляють розвиток і форму нашого дотеперішнього життя на еміграції.

Пригляньмося йому ближче!

Ми всі уроженці етнографічних земель України, з різних ворожих займанщин, які витворили в нас такі духові, політичні, культурні, товариські та інші різниці, що вони нині позначаються чітко як сутєве явище українського життя. І ніхто з нас не може примикати очей на існуючі в нас розходження і противенства поміж українцями з давнього польського і українцями із совітського світу. Розходження всіх признак яких тут ширше з'ясувати не доводиться.

А наша таборова громада?

Вона складається з різних станів, і це радше додатній, ніж відємний прояв, що в нас суспільне наверствування і розслоєння розвинене значно. Адже на шляхах еміграції опинилися майже всі наші суспільні кола, від б.міністрів і професорів починаючи аж ген до робітництва і селян, при чому число тих останніх є розмірно доволі високе. Одначе тим не менше зазначуються і діють тут - як зрештою в кожному громадянстві - соціяльні різниці станового, професійного та економічного характеру, і треба їх всіх брати до уваги при організації громадського життя навіть в такій малій клітині, якою є табір у Берхтесгадені. Врешті не можна закривати очей на факт існування внутрішньо- політичних партійних різниць, а то і антагонізмів та суперничання. Та проте ми тим не гіршимося, бо такі прояви ми бачимо навіть у соціяльних спільнотах на високому ступні розвитку. Тільки ж цілком примітивні культурою народи не знають з політичного погляду партійної проблематики, і тому й тільки такі можуть своє політичне життя наладжувати, відповідно до наказу, однопартійним чи там тоталітарним ладом. Культурні народи помітні своїм зрізничкуванням з політичного погляду, тобто чинником, який розумно використаний, стає товчком до кращого розвитку. А те саме існує і в нас, хоч і годиться зазначити, що іноді ті партійно- політичні суперництва та різниці виходять поза межі доцільности та економії використання сил.

Отому то й організація громадського життя в таборі це проблема доволі складна. Не багато ж сьогодні українських таборів на еміграції, які були б поставлені зразково. Здебільша добачуємо тут припадковість в їх уладі, хаос у використанні сил, безпляновість у праці, словом- марнотрата часу й енергії на речі, далеко не найважніші. І це в нас так тоді, коли само життя і принцип доцільности нашого існування як політичної еміграції необхідне домагається від нас такої і не іншої постави до вимог того життя, особливо ж, коли зважимо, що емігрантами пішли ми у світ для збереження політичних і культурних цінностей в ім'я прийдешнього будування пізнього життя.

Спробуймо ж справу висувати точніше. Ми вийшли на еміграцію, щоб тут зберегти ту Україну, якій немає місця на рідних землях. Бо там, в атмосфері чужої духовости, ворожої культури, в умовинах окупантського порядкування, в середовищі, наставленому не на наш розвиток, а на знищення нас, під прапором доктрин тоталітаризму, що не несе волі національним спільнотам, але готовить їм смерть, ми не маємо ні змоги ні умовин до плекання тих вартостей, які нам важно покласти в основу будови своєї власної, вільної української хати. Там на рідних, не своїх землях, ми могли б здвигнути тільки те, що чужий наказ звелить. Отож хату, яку треба сповнити соціялістичним змістом, в якій може порядкувати тільки партійна, механічна сила тоталітарної машини, а не вільна душею українська людина. Там людині можна бути на поверхні життя - хіба лиш автоматом, що механічно виконує накази й доручення, дані згори, а в ніякому разі єством, що з глибин щирости, внутрішньої свободи думає і відчуває та вірить у своїх богів, як у справжній батьківщині.

Правдиву батьківщину, правдиву Україну можемо ми-українська еміграція- наявно плекати і носити в серцях з надією донести її колись до рідних сторін і там її защепити. З тією метою ми вийшли на еміграцію, і тій же меті во жертву приносимо ми тепер усі наші упокорення як безбатченки, вигнанці, виселенці, депортовані тощо.

Хто ж носії тої великої ідеї?

В першій мірі всі національно-політичні сили, всі політично-групові українські чинники. Тут немає першенства одної політичної групи перед іншою. Тут на всіх політичних групах однаковий обов'язок служити високій цілі. Ні - немає і не може бути політичних груп і партій, які мали б монополь заступати визвольну справу України. Бо ж боротьбу за національне і соціяльне визволення веде весь український нарід, а не ведуть її виключно його поодинокі політичні групи. Тому й не може й не повинно бути виключного права репрезентувати, заступати чи символізувати українську політичну еміграцію одною тільки політичною групою. Політичні, партійні групи, що стоять на становищі боротьби за вільну, суверенну державу, є рівновартні всі. Не можна тут пересуджувати їх вартости з огляду на таку чи іншу світоглядову чи програмову підбудову, бо це вартості змінні й дискусійні. І в ніякій же організації громадянств , держав чи світу не зустрінемо сьогодні абсолютно досконалої і вичерпної формули щодо світоглядної і програмової сторінки тієї організації. Вони, як вартості людського духа, є змінні і залишаються такими назавжди. Фактична вартість політичних груп вимірюється тільки працею і вкладом у боротьбу та змаганням здійснювати найвищу ціль.

Тому то в організації і найменшої клітини громадського життя української еміграції, підставою і вугольним каменем повинна бути засада строгої н а д п а р т і й н о с т и. Не партія, не політична група, але вся суспільність, заступлена політично- партійними елементами, дійсною елітою з морального, духового та інтелектуального боку, повинна стати стрижнем, довкола якого мало б гуртуватися та кристалізуватися громадське життя. І це буде завданням Управи Табору добирати собі до співпраці тих найкращих, легітимацією яких буде їх діловість, ідейність, працьовитість, чесність, але в ніякому разі їх партійна виказка.
Це повинно бути основою організації кожного табору.

І це я кладу в основу побудови життя табору "Орлик".

А далі!

Кожний табір з погляду соціяльного зрізничкування є табором в більшій чи меншій мірі мішаним. Живуть же в ньому умові працівники, робітники, ремісники і селяни. Всі вони рівновартні і рівноправні громадяни табору. Всі повинні користуватися тими самими правами і привілеями. Отак ясно, що всі вони повинні мати ті самі обов'язки. Ми не міримо вартість людини на основі того, що вона робить в якійсь ділянці праці. Для нас і той, що пише філософічний твір, і той, що чистить картоплю - працівники. У цьому відношенні нам міродатне те, що людина взагалі працює. Не всі ж, очевидно, можуть бути філософами, гімназійними вчителями чи університетськими професорами. Не уявиш теж такої суспільности, де всі люди різали б дрова. Це вже так, що в кожній суспільності мусить бути соціяльне зрізничкування на підставі даної професії, яке визначує їх станове та громадське становище, але яке в ніякій мірі не може ні повищити, ні обнизити моральну вартість людини як такої. Моральну вартість людини визначує виключно праця, виконана нею без огляду на те, якого роду вона.

Так!

Тільки і виключно праця!

І тому в таборі тільки з такого становища треба підходити до його мешканців, а з ніякого іншого. Табір як такий повинен ставити всіх мешканців на той самий щабель прав і той сам щабель обов'язків, які вони мають щодо своєї громади та взагалі щодо еміграції яка вийшла з рідних земель збірним колективом, мусить на еміграції ним залишитись, і збірним, органічно здоровим колективом мусить вернутися на рідні землі. І тільки в такій поставі зможемо ми перетривати це національне лихоліття силою тієї єдности, що велить нам усім - умовим працівникам, ремісникам, робітникам і селянам триматися разом як одна спільна родина. Адже попри всі дрібні окремішні розбіжності та різні станові групові інтереси нас єднає велика ціль, одна доля, одна справа, тривожить нас одне і те саме будуче і жде нас та сама радість і та сама журба. Тому немає в нас панів з одної, а робітників з другої сторони. Сьогоднішні пани може вже в не далекій будучності будуть різати дрова в канадійських преріях і заробляти на хліб насущний миттям вікон у чужих столицях. І напевно не буде легше від того українському робітникові ні в батьківщині ні на еміграції в той час, як наші діти забуватимуть українську мову, а українську культуру будуть репрезентувати "єдинокровні брати", які не вміють української мови. Тому вистерігаймося сьогодні балачок про "наших панів" і "наших робітників", - ми знаємо, хто їх підшептує.

Ні - табір, що ставить собі високе завдання зберегти принайменше в себе хоч відсвіт тої нашої здорової, вільної, прекрасної України, мрію про яку носимо в серцях, щоб прищепити її колись на рідний грунт, на якому може не бути української людини, той табір не повинен оглядатися на клясу, на стан, на робітників чи тільки інтелігентів, але повинен мати на оці - всю українську зорганізовану, здорову, моральну й чесну українську суспільність. Вона ж безперечно єсть - і не совісно було б думати чи говорити, що її немає. У своїй масі українська суспільність в усіх її станах, клясах і професіях є здорова. Треба нам тільки на неї спертися, а збудуємо суспільну організацію, яка напевно перетриває часи єгипетської неволі і вигнання.

І це власне на такій основі Управа Табору "Орлик" ставить собі як ціль організувати таборове життя.

А при тому ще одно.

В кожному таборі є люди, що чесно, просто, одверто і безпосередньо йдуть своєю дорогою, простуючи до цілі, яка є теж чесна, ясна і здорова. Але є при тому люди, які ведуть свої гешефти і інтриги, що каламутять воду на те, щоб вони могли в ній ловити рибу, словом - люди, які затруюють атмосферу. Роблять вони це може деколи в несвідомости, або з безкритичного призвичаєння, але здебільша свідомо, з певною ціллю, часами і за гроші. І що в такій атмосфері не збудуєш нічого тривкого та не довершиш нічого великого - це ясне. Там навпаки, - нидіють здорові сили, ломляться і кращі характери, зневірюються люди з найщирішим довірям, словом: гниль закрадається в таку спільноту, а те є і властива ціль роботи таких шкідників. Тому завданням кожної здорової збірноти є безпощадна боротьба з тими елементами. А хто вони такі ? Часами це інтелігенти, інколи робітники, або навіть селяни, а часто це - назверх зовсім пристойно одягнені обивателі з претенсійними титулами, але це не зміняє ні їх ролі, ні роботи, яку вони роблять. Вони завсіди незадоволені, вони завжди мають багато до говорення, вони всіх обвинувачують то за крадіж, то за протекційність та махльойки, завжди забирають слово і все критикують. Такі людці люблять виголошувати аж надто темпераментні промови, мають усе припас високих гасел, демагогічно збирають рясні оплески за гарні пляни, яких одначе не збираються реалізувати ніяк. Самі вони звикли відбувати довгі конференції - очевидно приватно і потайки, нав'язують зв'язки та творять групи, збирають на щось докази, яких ніколи не публікують, і завжди вони є на листах працівників з домаганням грошей та папіросів, але до праці їх нема ніколи - бо тоді вони хорі.

І тому, коли наша еміграція не має зійти на манівці і не має піти слідами тих фальшивих пророків як жертва професійних демагогів, а має лишитися еміграцією здоровою, що думає реально, а не ладом фраз і демагогій, то вона мусить зробити порядок з тими людьми. Повинна вона зробити це не для особистих амбіцій, не задля страху перед конкуренцією, але в почутті, що робимо діло, потрібне для всієї еміграції. І треба, щоб громада, а в першу чергу її керівники, щодо того роду внутрішніх шкідників у нас, поставили справу руба. Може не всі усвідомлюють собі далекосяглі наслідки того стану і того роду впливу.

Мов черв'яками підточені, хитаються в такому стані здорові основи співвідношення людей, розвиваються прості і щирі зв'язки суспільної організації,ідь ненависти, підозріння й оклевечування затроює шляхетні задуми та пориви, і отак звалюється все, що високе й благородне, під ноги духа черні, його найнижчим інстинктам на поталу. Правда - не значить те, що не треба витикати похибки, вичислювати недоліки й занедбання,п'ятнувати промахи чи проступки та кликати до кращого. Але й не значить те, що треба кричати для крику, критикувати для критики, підозрівати для підозріння, обріхувати для ремесла. Коли ж що робимо з метою направити зло, то треба бути завжди готовим, перебрати на себе відвічальність за переведення в життя гасел і засад,іноді так голосно, темпераментно і бадьоро проголошуваних нами. Говорю про це при кінці оцього мого слова, та з тим не меншим побажанням, звернути на такі явища увагу громадянства як на факт, що має свою питому вагу. Вагу велику, бо може розкласти наше суспільно-громадське життя і стягнути його на дно упадку.

Шановні Читачі!

Я уважав моїм обов'язком подати тих кілька загальних уваг до відома всім зацікавленим в найкращім переконанні і з вірою в те, що це моменти, важливі в організації кожної спільноти. Чужі мені при тому якась нехіть та всякі особисті натяки! Я маю на думці виключно загальне добро, а далі і добро нашого табору, що твориться і починає розвиватися.

Др.Тома Лапичак.

І.Франко.

x x x

Чи не добре б нам, брати, зачати
Скорбне слово у скорботну пору,
Як мужам до мужеського збору,
Не як дітям у дзвінки бряжчати?
Вирядім ми слово до походу
Не в степи куманські безконечні,
А в таємні глибини сердечні,
Де кують будучину народу.
Потопчімо там полки погані,
Що летять на душу, як тривога,
Смагу сиплють з огняного рога
І кинджал ще обертають в рані.
Вирвім з коренем ту коромолу,
Що з малого гріх великий робить,
Що нечайно брата братом гнобить,
Щоб засісти з ворогом до столу.
Чи ще мало в путах ми стогнали?
Мало ще самі себе ми жерли ?
Чи ще мало нас у ликах гнали?
Чи ще мало одинцем ми мерли?

(З циклю "На старі теми" ч.І.)

Азиль ДУХА

Невмірущої слави батько новітньої філософії, Рене Декарт, покидає добровільно свою гарну французьку батьківщину, щоб найкращі роки свого життя, присвячені філософічній творчості, провести свідомо – саме з огляду на цю творчість! – на чужині. Його земляк і наслідник в тій же ділянці, Пер Бель, відомий гаразд як "Вольтер XVII ст.", живе і творить теж на чужині, поселившись в Ротердамі як жертва релігійної нетерпимости у Франції. А хіба не є вся творчість Жана Жака Руоса вицвітом його майже безперервного блукання від країни до країни, з одної чужини в іншу? І велика письменниця Наполеонської Франції, мадам Гольштайн-Сталь, примушена корсиканським деспотом жити довгі роки на чужині; одначе звідси вона приносить такі творчі надбання, що вони витворюють епоху в літературі Франції, так само, як бачимо це опісля в житті і творчості Віктора Гюго на еміграції в Англії. А творчість великої трійки польських поетів на чужині – Міцкевича, Словацького, Красінського і сучасних польських літераторів – емігрантів? А Тургенев, що живе і творить у Франції, а італійські емігранти епохи Гарібальді, Мацціні і його однодумці? А вкінці німецькі письменники останнього часу, починаючи від Рільке, аж ген до збігців у добі гітлеризму, Томаса Мана, Верфеля, Польгара та інших, яким довелося творити аж ген в Америці, далеко – далеко не тільки від батьківщини, але й від рідної їм духової вітчини, Европи, шукаючи азилю для власного духа?

А проте, як уже я зазначив: у всіх наведених прикладах–, а їх тут я навів усього декілька!– побут на еміграції не тільки не впливає від'ємно на творчість даних письменників, але навпаки, зв'язується тісно з її епохальним розвитком. А якщо воно так у таких народів, як французи, німці, італійці ; поляки й інші та ще інші, то чому в нас українців мало б бути інакше? І чому в нас фактично є інакше? Бо, починаючи вже з нашої заокеанської еміграції треба, на жаль, сказати, що з її середовища не вийшов досі навіть почин якоїсь серйознішої літератури з гідними уваги творами та сяк-так репрезентативними представниками. Українське друковане слово за океаном – це головним чином – наша преса, але ж справжньої літератури преса, хоч і найкраща, заступити не може ніяк. І дуже знаменне воно, що про літературу того народу, в середовищі якого наша заокеанська преса працює, вона здебільша не подає нічогісінько, так, немов би літературне життя даної країни для неї не існувало. А чи справді видатними досягами на полі літературної творчости зазначилася українська еміграція в Европі після першої світової війни? Національного архітвору вона не створила ніякого. А попри безсумнівні досяги чи малого ряду видатних талантів, були й такі тоді на нашій еміграції як пр. Володимир Винниченко – що або змарнувалися , або у своєму розвитку припинилися (Олесь).

А українська еміграція теперішности ?

Коли дивитися на те все, що вона в ділянці письменницької творчости дала досі, то це за нечисленними винятками - ніяка поважніша творчість, а літератська дрібнота, мініятурна лірика, претенсійна собі писанина та в деяких випадках - застрашаюче графоманство. Створений нам гуманністю переможців азиль Духа в таборах, наші письменницькі кололітературники використовують на те, щоб виплоджувати непотрібні нікому віршовані і прозові збірки, користуючись ще й тою обставиною, що люди з відомими іменами не вагаються ставати адвокатами їх тієї літературної контрабанди 1/.

Але саме таке невідрадне явище спонукує нас призадуматися глибше над проблемою літературної праці на еміграції. А її два найважніші принципи це:

1. Пізнати правду про суть наших творчих досягнень і
2. Підготовляти грунт під обнову літератури.

Перше значить, що керівники літературної праці мають дбати про те, щоб таборове громадянство при допомозі систематично влаштовуваних літературних рефератів було поінформоване про найважніші літературні появи та вчилося їх на основі провідних даних критично розцінювати.

Та ще:

Хіба ж саме на літературних творах з високою думкою, визначним мистецьким рівнем та животворною ідейністю не виховувалися суспільності різних часів і народів у найтяжчих часах їх історії? - Крім того літературний провід може видавати час-до-часу бюлетень з критичним виказом книжок, заслугуючих на увагу і прочитання. Позатим же могли б бути улаштовувані сходини для спільної л е к т у р и і о б г о в о р ю в а н н я кращих літературних творів української літератури. В такий спосіб літературний провід працював би в першу чергу над покращанням л і т е р а т у р н о г о с м а к у та глибшого розуміння творчости в ширших колах даної спільноти. Бо завдання літературного проводу це в ніякому разі тільки просте заповнення даного вечора якоюсь здовільно постяганою для розбавлення публики програмою, а строга плянова робота. А всяка продукція працівників літератури мала б мати на меті одно: обнову та повищення рівня нашої літературної творчости взагалі. З тою метою на вужчих сходинах членів літературної секції по таборах мали б бути читані їх праці та всесторонно з мистецького боку обговорювані, при чім було б дуже побажане, щоб автори виступали з творами по ширшим компетенціям, в першу чергу в ділянці довшого оповідання, а далі з творами драматичними, залишаючи покищо лірику зовсім на боці, бо лірики і ліричної настроєвости в нашім житті вже аж надто багато.

А врешті для пропаганди цих літературних завдань, літературний провід послугується і таборовим радієм - там, де воно є - визначаючи окремі літературні передачі.

Отак доцільно використаємо признаний нам азиль і створимо з нього прибіжище справді благодатного творчого Духа.

Д-р Остап Грицай.

1/. Про цих адвокатів ширше в окремій статті!

О.Г.

КООПЕРАТИВА ЧИ ГОСПОДАРСЬКИЙ ВІДДІЛ.

У кожному більшому таборі існують різні громадські установи й організації, потребу існування яких ніхто не піддає в сумнів. Зате чув я вже декілька разів і то навіть від визначних кооператорів: "Хіба можлива й потрібна кооперативна організація в таборі серед теперішних непевних умовин, нез'ясованого правного й політичного положення?"

Можна мати сумніви чи, напр., нашу молодь найкраще підготовляє до майбутнього життя на еміграції - гімназія галицького типу, чи може більш корисні були б фахові школи. Але нема ніякого сумніву, що для всього громадянства табору необхідна і безумовно корисна кооперативна організація. І то не тільки тому, що громадянству табору потрібні різнородні товари і кооператива, хоч здебільша не має змоги закуповувати їх з першого джерела, проте може ці запотребування покривати корисніше для громадянства, ніж це роблять всякі чорні торгівці.

Головна вага кооперативи в тому, що найвища пора творити по таборах виробневі варстати, які заспокоюють запотребування табору та, продукуючи також на збут, давали б мешканцям табору нагоду продуктивно працювати, заробляти та вивчати якийсь практичний фах. Бо колись таки унрівська опіка скінчиться і тоді прийдеться самому заробляти на прожиток. І тяжко розраховувати тоді на легкі посади, бюра, патріотичні синекури, а треба мати якесь практичне знання, ремесло, щоб не мусіти працювати, як звичайна, не кваліфікована робоча сила.

Таборова кооператива одинока може виконати належно оте завдання. Вона дає широке поле здоровій громадській ініціятиві і творить у виробневих спілках (артілях) спільноти праці, які перенесені в іншу місцевість чи навіть країну - можуть продовжувати почате діло, а часто, тільки творячи спільноту праці,ми зможемо виконати нові завдання в нових умовинах життя. При тому кооперативна організація, нагромаджуючи суспільний капітал, може використовувати його на розбудову виробневих варстатів та на фінансування наших культурно- освітніх і допомогових установ.

В декотрих таборах всі ті завдання намагається виконувати господарський відділ. Ми бачили це наглядно в Карльсфельді. - Треба признати, що крамниця господарського відділу і яринний відділ осягнули там поважні обороти, при чому ярину та більшість товарів продавали по нормальних цінах і в тих ділянках усунули чорну торгівлю та заощадили для мешканців багато гроша. Невдоволяло зате поставлення справи щодо кравецької та шевської майстерень, але нам тут тепер не про це йде. Господарський відділ, розпоряджаючи поважними грошевими фондами, здобутими з імпрез і добровільних датків, мав змогу вложити поважні суми в підприємства, зокрема в крамницю, і не одинокий момент, що промовляв би за таким поширенням діяльности господарського відділу.бо кооператива, особливо в початках, такими фондами не диспонує.Одначе це ніяк не рівноважить тих всіх від'ємних сторінок, що їх ми бачили в Карльсфельді, і які в подібних умовинах можуть бути скрізь, а саме : брак зацікавлення та ініціятиви з боку громадянства, відсутність громадської контролі, збюрократизування апарату і, врешті, брак правного господаря того суспільного майна, що так наглядно виявилось при ліквідації табору в Карльсфельді.

Таборова кооператива, це не крамничка чи варстат, це в першу черву організація, це школа громадської співпраці і самодопомоги. Це плятформа (одна з нечисленних у нас), на якій можуть зійтися наші громадяни без різниці на їх партійні і релігійні переконання і працювати спільно під проводом вибраних демократичним способом керівних і контрольних органів. Вести установу демократичним ладом для нас не так то проста й маловажна справа. Адже одні з нас довгі десятки літ, інші коротше жили в умовинах поліційного терору, тотальної диктатури, фірер-системи на правах отари овець, що їі ганяють і стрижуть по вподобі.

Тому треба творити по таборах кооперативи, а не залишати цю ділянку господарським відділам, що мають зовсім інше завдання.

На такому становищі станули Управа й громадянство табору в Берхтесгадені, а дотеперішні успіхи заснованої 1.УІ.ц.р. кооперативи "Самопоміч" вказують, що це єдино правильний шлях.

По українських таборах в американській зоні є вже 22.кооперативи. Вони поставали самочинно, на різних статутах і їх діяльність охоплює різнородні ділянки. Для дальшого правильного розвитку тих кооператив необхідна організаційно-торговельна централя.

Таку централю покликали до життя делегати 18 кооператив, що з'їхались дня 8.УІ.46. в Мюнхені.

Маємо надію, що урухомлення тієї централі чимало допоможе і нашій таборовій кооперативі в її дальшій діяльності.

Р. О.

§o§o§o§o§o§o§o§o§
o§o§o§o§o§o§o

МЕШКАНЕВЕ ПИТАННЯ ПО ТАБОРАХ.

Ми не знаємо і ледве чи можемо передбачити, як довго ще прийдеться нам перебувати по таборах. Можливе, що не раз ще будемо змінювати місце нашого побуту. А з тим була б зв'язана завжди і зміна наших мешканевих умовин. Якщо ми й надалі задержали б свою внутрішньо-адміністративну автономію,зовсім наново мусіли б розв'язувати мешканеве питання. Його ускладнює питома для всіх таборів різнородність кімнат. І саме неоднакова величина кімнат є твердим горіхом для кожної таборової адміністрації. Намаганням Управи Табору повинно бути задоволити можливо якнайбільше людей. Щоб осягнути ту ціль, треба устійнити певні загально признавані засади в розподілі малих та великих кімнат. Засади ті можуть бути різні, але, здається, найдоцільнішим є родинний принцип; то значить: малі кімнати віддаємо родинам з немовлятами та маленькими дітьми бодай до шість років. Доцільність тої засади в тому, що немовлятам і малим дітям запевняємо свіже повітря, охороняємо їхні легені від нікотинного диму та задухи, що її не оминути при більшій скількості людей в одній кімнаті. Поза тим даємо дитині ще більше простору і свободи, і не деправуємо її дитячих поривів вічним "не вільно" з огляду на других.

Одночасно і старші не мусітимуть нервуватися, слухаючи водно крику чужої дитини, їм даємо тим самим більшу свободу й спокій, якщо вони бездітні чи із старшими дітьми.

Далі ж люди хворі (на легені, нерви тощо), потребують відокремлення.

Також жінки перед родами заслуговують на увагу до їхнього стану і годиться їм, з огляду на очікувану дитину, відокремлене приміщення.

А далі приходять на чергу одиниці заслужені, що тішаться серед нас загальною повагою та пошаною, і люди, що працюють умово.

Раз устійнених і проголошених принципів треба за всяку ціну додержуватися. Ніяких винятків робити не можна. Якщо їх допустити, тоді весь лад нарушуємо й вчиняємо невдоволення населення. Бо, якщо воно вже погодилось з раз принятою засадою, то роблення винятків спричиняло б оправдане негодування а це мало б небажаний вплив і на інші ділянки самоуправи табору.

Доцільна розв'язка мешканевого питання, це вже частинна запорука успішности починів Управи взагалі. Бо дві найважніші життєві потреби людини, це мешкання і харч. А в нас, скитальців, потреба відповідного мешкання особливо пекуча й складна. Тому до розподілу різних кімнат треба братися за одним продуманим справедливим принципом, щоб, скажім те ще раз, задоволити по змозі якнайбільшу частину таборового населення. Тут усяке політикантство не повинно й не може мати місця, бо це ж життєві необхідності кожної людини, а особливо ж виснаженого скитальця.

Отак на основі з'ясованих принципів ми перевели розміщення людей в таборі "Орлик". Загальна думка мешканців табору признає слушність такого розподілу й тому годиться підкреслити, що мешканці активно помагали переводити в життя згадані засади.

Кожний, хто приїздив до табору "Орлик" знав, чого він може домагатися з успіхом а чого ні. І треба сподіватися, що якщо б нас знова доля кинула в іншу місцевість, то раз приняті засади в розподілі мешкань матимуть, як не краще, то бодай таке саме практичне приміненння.

р.г.

§o§o§o§o§o§o§o§o§o§
§o§o§o§o§o§o§
o§o§o§o
o o o
o

Малий фейлетон.

МЕСНИЦЯ ЗА НАРОДНІ КРИВДИ.

Перед Адміністративно-карним відділом Таборової Управи відповідала вчора п.Настя Круглобока (з дому Полудрабок),замешкала в бараці ч.15, кімната 24-та, замужня, хоч і тимчасово военна вдовиця, 25 років, непрацююча, бо нема дурних робити, коли даром їсти дають. Акт обвинувачення закидав їй постійне, злобне й нарошне засмічування бараку та важке пошкодження каналізацїйної системи в місцях загального користування на І-ому поверсі 15-ого бльоку.

Перший забрав слово бльоковий 15-ого бараку,п.Консервович, що силою свого визначного становища в таборовій гієрархії, виступив на суді в ролі прокурора:

-Чиста розпука з тою жінкою ! -негодував п.Консервович. - Врешті-решт - є в бараці і кошики на відпадки, є скриня на смиття, так ні! - вона вам нарошне кидає всяку нечисть крізь вікно та засмічує подвіря! Підметуть сходи, чи коридор,а велебна пані Круглобока мітлою -мах! мах! - і все сміття з кімнати повигонить туди, де щойно було заметено. Приберуть вмивальню, а велебна пані Круглобока - бух!.. - в одно коритце недоїджену гороховянку, в друге - вчорашній капусняк, долівку захляпає помиями, словом - через п'ять хвилин так основно захарастить вмивальню, що й приступити туди годі!....

-Ну, а ви, пані,Круглобока, що на це все скажете?!..- питає обвинувачену начальник відділу, пан меценас Закарлючка.

-Сказати, то я можу багато! - відповіла обвинувачена, ані трохи не збентежена та не збита з пантелику. - Того, що мені ось тут,під серцем накипіло, я і за тиждень не переповіла б,а ви не переслухали б! Вас, пане меценасе, та й хоч би й вас,пане бльоковий, на роботу до Німеччини не тягли, і ви в бавора чотирнадцять коров денно не доїли, тому німаки не сидять вам так глибоко в печінках, як мені! Ви - як собі хочете, але я своєї кривди ніколи їм не дарую та буду мотитися за неї, де попаду і як зможу! Пане бльоковий! Ви на мене наскаржили, що я навмисне засмічую наш барак... Що правда, то не гріх, смітити, то я смічу, і далі буду смітити, та ви не полінуйтесь і спитайте мене вперед - навіщо й для чого я так смічу?

-Ну, коли вже ваша ласка, то скажіть навіщо й для чого ви смітите? - ввічливо просить обвинувачену пан меценас Закарлючка.

-Пане меценас, та й хоч би і ви, пане бльоковий, будьте певні одного: якби-то наші люди, українці, робили порядки в нашому бараці, я ніколи в світі не чинила б їм такої пакости. Алеж кожний знає, що в нас, в 15-ому, миють, замітають та прячуть наймлені до того німці. То їм,гаспидам окаянним, я завдаю такого чосу! Замели, чи помили раз -мийте вдруге, втрете і вдесяте, засмакуйте по чому локоть каші, ви то так любили ганяти людей до роботи, завжди - "льос", та "льос", - робіть тепер самі, хай вам шкура на долонях потріскає! Чейже якась кара від Бога та людей, чейже якась помста мусить впасти на вашу голову!

Пан меценас Закарлючка поправив на носі в роговій оправі окуляри та встромив бороду поміж папери.

-Гм!... Ну, гаразд... А розкажіть ще нам, якто ви помстились на водопровідній рурі в потребнику на І-ому поверсі?

- Прошу пана меценаса, то було так: прийшов до нас якось -то
мій наречений, пан Михась Дудка з 3-го бараку, що відсидів три
роки в Бухенвальді, та й став розповідати, як там воно було....
Як той нещасний народ мордували, собаками цькували та в криматоріях живцем палили....Боже ти мій! Як я всього того наслухалас
то така лють на тих німаків мене взяла, що якби котрий з них бу
попав мені під руки, я очі йому видряпала б, глотку перегризла
Та потім міркую собі: ні, стривайте! Я пімщуся інакше за народн
кривду!... Вечорком, як посутеніло, я збігла на подвіря з коні
чиною, набрала піску, шутровиння, замкнулася на ключ там, де ці
сар пішки ходить, та й всю руру аж до дна піском загатила....
Тож-то відтак німаки біля неі намозолились!... Тож-то впрівали,
тож- то ферфлюхтували, трохи не показились! Троє іх веську ні
не спали, а все дротами шпиртали та копирсались, поки тоту уст
нову не привели до ладу...А мені тоді - а,а,а... - якби хто по
під серце маслом помастив, така'м була з цього задоволена!...

Так-то,так, - сумовито зітхнув пан Консервович. - Ви то,м
же..були і вдоволені, не перечу, та мені тоді не з медом було,
лопнула рура, а вода затопила половину бараку!... Та й ще в до
тку, за направу потребника довелось мені з власноі кишені 50 м
рок заплатити....

- Гей,люди, але ж якась помста мусить впасти на тих німаків
непохитно заступала своі погляди пані Настя Круглобока.

- Але при чому тут наші рури? -втратив нарешті терпець і п
Консервович. - Та й дякую вам красно за тую рекляму, яку ви на
зробили: тепер німці ходять по місті та скрізь розбубнюють, щ
в нашому таборі смітять на кожному кроці! Отак через одну парш
ву вівцю....

- Хто, паршива вівця?!... - запірилась пані Круглобока.-

- Я - паршива вівця? Ви бачили в мене пархи?.....

.....Край оцій дискусіі, що сходила звільна на зовсім неакадем
чні стежки, поклав кінець-кінців пан меценас Закарлючка, який
титулу свого уряду мав тут, як би не було, кінцеве та вирішаль
не слово. Він повчив обвинувачену, що вона ніким не покликана
карати німців за воєнні злочини та всякі насильства, бо від то
го є Міжнародній Трибунал в Нюримберзі. Натомість за нарушення
параграфу 15 таборового Правильника про зберігання чистоти і в
трішнього порядку обвинувачена покарана гривною в сумі 50 мар
з одночасною заміною ціеі кари на півтори доби арешту.

ІКер.

§о§о§оо§о§о§о§о§
о§о§о§о§о§о§

ТАБІР "ОРЛИК" в БЕРХТЕСГАДЕН.

ПОЛОЖЕННЯ. - Мюнхен - Розенгайм -Берхтесгаден - 180 км. З залізничого двірця Берхтесгаден 25 хвилин ходу до касарень гірських стрільців у місцевості:Штруб. Тут наш черговий етап у мандрівці в незнане. Довкруги високі, часто з засніженими шпилями гори, над якими царює Вацман (2.713 м). Прегарні альпейські краєвиди, а в близькому довкіллі ще й декілька місць гідних окремої уваги, як, напр., славне Королівське Озеро, копальні соли тощо.

Мешканці табору: Табір чисто український. З загального числа 2059 - 1842 це бувші мешканці Карльсфельду, що приїхали сюди трьома транспортами - 13,15 і 20 травня, 41 особа з поблизького міжнародного табору "Інзуля" (11.VI.), 179 з польського табору "Костюшко" в Бад Райхенгаль (16.VI.), решта - це приняті на індивідуальні прохання.

АДМІНІСТРАЦІЯ. - Вже в перших днях існування табору Президія устійнила ввесь особовий склад адміністрації, обсаджуючи всі відділи й реферати, які зараз же розпочали працю. Президія Управи Табору до часу вибору назначена Обласним Представництвом у Мюнхені. Голова Управи лікар др.Тома Лапичак. Створено такі відділи:
1/ Адміністрації з рефератами: а/загально-адміністративним, б/ мешканевим, в/праці, г/реєстраційним; йому підлягають техбльокові (7) і їх заступники.
2/,Безпеки з рефератами: а/поліції, б/пожежної сторожі.
3/,Господарський, 4/,Інформації (Радія і Преси), 5/,Санітарний, 8/,Суспільної Опіки, 9/, Фінансовий.

Ширші сходини. -Управа табору, бажаючи тримати постійно живий зв'язок з громадянством, намітила систематичні ширші сходини в організаційно-інформативних цілях. В першому місяці існування табору такі сходини відбулися три рази. Участь громадянства численна, дискусія оживлена і річева.

ЦЕРКВИ. - Для заспокоєння релігійних потреб вірних працюють дві церкви - греко-католицька й православна.

ШКОЛИ. - Культурно- освітній відділ зайнявся в першу чергу організацією шкільництва. Завдяки стараннням дирекцій шкіл і учительства урухомлено ряд шкіл, про які докладніше в одному з наступних чисел.

ЛІТЕРАТУРНО - МИСТЕЦЬКИЙ КЛЮБ. - Його завданням є дбати про духове життя нашого табору й його рівень, не забуваючи при тому й про культурну розвагу своїх членів і взагалі мешканців табору. Управа Л.М.К. складається з трьох членів Президії вибраних на Загальних Зборах - голова дир.В.Радзикевич, заступник голови проф.Е.Козак, секретар ред.Я.Заремба - і п'ять голов секцій, вибраних на зборах кожної секції: 1/Письменників і журналістів (17) др.О.Грицай, 2/Наукової (17) дир.В.Дорошенко, 3/Музичної (12) проф.Р.Савицький, 4/Образотворчої (8) проф.С.Литвиненко і 5/ Театральної (26) ред.З.Тарнавський.

- - -

При ЛМК зорганізовано товариське касино. В приміщенні Клюбу міститься також Світлиця і бібліотека, зорганізовані Культурно - освітнім відділом.

Х О Р И. - Професійний чоловічий хор "Трембіта" (32 співаки) дириг.К.Цепенда, і таборовий мішаний хор "Боян" (42) - дириг. др.Р.Ставничий, голова інж.О.Скробко.

П Л А С Т. - Пластовий Кіш у нашому таборі складається з 8 частин, що з огляду на вік поділяються на 1/ два юнацькі гнізда, 2/ два курені юнацькі і два самостійні гуртки та 3/ два осередки старших пластунів і сеніорів. Пластунів (-ок) 266 з-поміж шкільної молоді, студентства й громадян. Відбув дві ватри - 25.У. ц.р. з нагоди святкового відкриття табору і внутрішньо-святкову ватру з нагоди Зелених Свят. Влаштував власну спортову площу , урядив домівку та брав участь в праці при упорядкуванні табору.

ФІЛІЯ Т-ВА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ. - Члени колишньої Філії Т-ва УПВ в Карльсфельді, що переїхали до Берхтесгаден, рішили продовжувати свою діяльність на новому місці, засновуючи тут (29.У.ц.р.) Філію Т-ва УПВ. Новозаснована Філія Т-ва УПВ негайно почала свою діяльність. В день Зелених Свят за почином Філії святковано пам'ять Борців, що згинули за волю України. Перед полуднем в обох церквах відправлено Службу Божу, а опісля на таборовій площі при спеціяльно збудованій могилі урочисту панахиду, на якій гарну та змістовну проповідь виголосив о.проф.Тарновецький. Під час панахиди співав хор, а почесну сторожу держали пластуни місцевого Пластового Коша, які теж зложили вінки. Ввечорі в залі театру відбулися святочні сходини членів Т-ва УПВ і запрошених гостей, присвячені пам'яті полеглих. Сходини відкрив коротким словом Голова Філії проф.Дорошенко. Змістовну й річеву доповідь виголосив п.Гайвас Яр. -П.Рома Дзюбинська з властивим її хистом продеклямувала поему Варрави "На перехресті" - присвячену мученикам за волю України. Відчитанням відозви Головної Управи Т-ва УПВ "В пам'ять полеглим" та національним гимном закінчено це скромне повне змісту святкування.

ПРОФЕСІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ: а/Учительська Громада, об'єднує 62 учителів і гімназ.професорів. б/ Лікарська Секція - об'єднує 11 лікарів, в/Секція Інженерів і Техніків - 60 членів і г/ Об'єднання Лісників і Деревників - 20.

Кооператива "Самопоміч" - розгорнула живу діяльність,про яку ширше напишемо окремо.

ВІДКРИТТЯ ТАБОРУ. - Врочисте відкриття табору "Орлик" відбулося 2-го червня ц.р. Свято почалося врочистою Службою Божою, проповідь виголосив о.проф.Тарновецький. Вечером на новообладнаній театральній залі відбувся концерт, в якому брали участь артисти: Ірена Мартинець /сопран/, Оксана Когут /скрипка/, Лев Рейнарович /баритон/ та чоловічий хор "Трембіта" п.К.Цепенди. Акомпанювала Ірина Старосольська. Промову виголосив голова табору -Др.Тома Лапичак.

"МІРАНДОЛІНА" - За ініціятивою Літературно-Мистецького Клюбу зорганізовано в таборі професійний драматичний театр. У проводі ансамблю станув режисер Т.Федорович. - 15-го червня п.р. відбулася прем'єрова вистава театру. Виставлено клясичну комедію італійського драматурга Карльо Гольдоні "Мірандоліна". Вистава пройшла з успіхом. Її повторено 16.червня. Зараз театр працює над постановою нової п'єси.

КОНЦЕРТ СОЛІСТІВ. - 18. і 19. червня на сцені таборового театру в Берхтесгадені відбулися два концерти. В програмі концертів брали участь артисти: Валентина Переяславець - прімабалеріна із партнерами балетмайстром Константиновим і солістом Непом'ящим. Вокальну частину вечора заступали: арт.Лідія Черних та арт.Лев Рейнарович.

ВІДКРИТТЯ ЛІТЕРАТ.-МИСТЕЦЬКОГО КЛЮБУ. - 22.червня п.р. відбулося відкриття Літературно-Мистецького Клюбу. Програму вечора розпочав вступним словом голова Клюбу дир.В.Радзикевич. Мішаний хор "Боян"п/к д-ра Ставничого виконав декілька пісень. З читанням своїх творів виступали поет Вадим Лесич (з Ульму) та Андрій Гарасевич. Закінчилася ця перша клюбова імпреза читанням гуморески Івана Керницького п.н. "Хожденіє запроторення по мукам".

СПОРТОВЕ Т-во "Орлик". - Усіх членів 250. Дві дружини копаного м'яча (старші і юніори) й відбиванки - чоловіча й жіноча. Найбільш рухлива дружина копаного м'яча. Особливо дружина юніорів. Вона відзначається доброю технікою та кондицією і є на місцевому терені поважним противником для кожної, навіть старшої дружини.
Досі дружина юніорів розіграла такі змагання:
Юніори "Орлик" - Юніори нім.дружини Т.С.Ф. Берхтесгаден 1:1,
Юніори "Орлик" - Юніори польської дружини "Лехія"Райхенгаль 6:0,

І.Дружина "Орлик" розіграла такі змагання:
"Орлик" - литовська дружина "Інзуля" - 6:1.
"Орлик" - німецька А-кляс.дружина Берхтесгаден - 3:3 (3:1)
"Орлик" - польська дружина "Лехія" Райхенгаль - 3:5 (3:1)

Дружина відбиванки розіграла дотепер два змагання з сильним литовським клюбом "Інзуля", наша чоловіча дружина виграла: 1/ 15:6, 15:8, 2/ 15:12, 15:8, - жінки мали менше щастя й після гарної гри програли: 1/ 13:15, 16:18, 2/13:15, 15:3,12:15. Душею відбиванкової дружини є п.п. Грузинова і Дарка Тарнавська. Якщо всі далі пильно будуть вправляти, можуть вибитися на одну з кращих українських дружин в Баварії.
Столовий теніс : Дружина мужчин несподівано для всіх виграла високо з сильним литовським клюбом "Інзуля" 16:3. Сензаційними були змагання п.Грузинової з одною панею литовкою, яка здобула п.р. в Мюнхені мистецтво жінок ДП в столовому тенісі.Змагання закінчилися перемогою українки 21:17, 21:10.
Туристична Секція влаштовує майже кожного тижня прогулькі в околиці Берхтесгадену.

§:§:§:§:§:§:§:§

ДЕНЬ МАТЕРІ в ТРАВНШТАЙНІ.

19.травня ц.р. пройшов у травнштайнському таборі під кличем: честь і добра пам'ять нашій матері. Вже зранку члени Об'єднання Українських Жінок на еміграції припинали до грудей всім таборянам квіти: білі тим, що вже не мають матері, голубі тим, яких матері живуть, хоч може не одна далеко від своїх дітей.. Так отже, не було в таборі людини, яка б у дні посвяченому матері не згадала живої чи покійної своєї матері. В часі Богослуження гарну проповідь про значіння Дня Матері сказав священик.

Вечером відбулося властиве Свято Матері. Заля прикрашена зеленю, квітами, написами на честь матері. На сцені в ручниках і квітах образ Богоматері з дитятком – символ святости материнства.Приявних багато. Перші ряди лавок зайняли матері з діточками та матері діток з дитячого садка і народньої школи.

Свято розпочалося гарною промовою п.Катрусі Яшишин. Далі найсимпатичніша частина: виступ діток "Дитячого Садка".Хор маленьких співаків в білих вишиваних одягах, диригував п'ятилітній дириґент. Далі влучно підібрані, сміло виголошені деклямації, переплітані милими руханковими вправами, сценками. Справжне захоплення викликали малі танцюристи: п'ятилітня Женя Свірінь та малощо старший від неї Миросьо Івашкевич в гарних народніх строях відтанцювали козачка. Ця ж сама талановита дівчинка, відспівала теж надсподівано вдатно сольову пісеньку "Матусю голубко".

Попис Дитячого Садка закінчено милою несподіванкою для матерей: кожна дитина вручила своїй матері гарну китицю квітів. Найстаршій матері в таборі, вручила квіти сама провідниця садка. За так гарно підготований виступ Дитячого Садка належиться признання й подяка провідниці садка п.Оприско.

Також гарно випала й частина виконана дітьми народньої школи. Добре підібрані, гарно виголошені деклямації маленьких і старших школярів, хор дітей, руханкові вправи з хоруговками до пісні "Гей там на горі січ іде" й "Поставали школярики" були гарно підготовані учителькою п.Чопик. " Доповненням симпатичного вечора був хор старшої молоді під проводом о.проф.Черкаського та гарний, глибоко обдуманий, спеціяльно на це свято написаний вірш "Українська Мати", який з чуттям і зрозумінням виголосила п.Люба Федасюк, учениця вищого курсу гімназії. Свято полишило у всіх найкращий спогад і миле незабуте враження.

О.К.

§:§:§:§:§:§:§:§

ЖИТТЯ в ТАБОРІ НОЙБАЄРН.

З чотирьох українських таборів в повіті Розенгайм найкраще, мабуть, зорганізований табір у замку Нойбаєрн. Мешканців 438, в тому великий відсоток умових працівників. Деякі з них працюють в своїх фахах, інші – в культурно-освітній ділянці. В таборі живе 5 малярів і 1 різьбар. Мальовнича околиця впливає на пожвавлення їх творчої праці. Уся культурно-освітня праця зосереджена в Культурно-Освітній Раді, до якої входять керівники секцій: шкільної, імпрезово-відчитової, щоденних інформацій,театральної, хорової,малярської, делегатури "Українських Жінок на Еміграції", пласту,спорту й дитячого садка.

В день Зелених Свят відбулося урочисте посвячення символічної могили Борців за волю. Співав хор під проводом проф.Ставничого. На могилі зложено 13 вінків, від комбатантів, від українського громадянства, Українського Комітету,Управи табору,Пласту та інш.

Далі відбулася доповідь проф.Вовчука "Шлях українців до волі" і два концерти: місцевого хору під кер.проф.Ставничого і танкового ансамблю балетмайстра Чорноморця, як також концерт хору "Трембіта" з Берхтесгаден під кер.К.Цепенди.

Іч.

§:§:§:§:§:§:§:§:
§:§:§:§:§

ДІЯЛЬНІСТЬ КООПЕРАТИВИ "САМОПОМІЧ" У ТАБОРІ "ОРЛИК".

Установчі збори кооперативи "Самопоміч" в таборі "Орлик" у Берхтесгаден відбулися 1.6.1946.

Зараз після загальних зборів Управа кооперативи урухомила крамницю та розпочала приєднувати членів по бльокам. Та акція дала кооперативі за один тиждень 400 членів. Це доказ, що наше громадянство радо гуртується в кооперативну організацію, дарма, що далеко не всі мали раніш нагоду пізнати з власного досвіду велике значення тої організації. - І далі зголошуються вже самочинно нові члени і вплачують невеликі членські паі (5 і 2 -М. вступний внесок) за себе та за неповнолітних членів родини.На день 24.червня кооператива нараховує 811 членів, що вплатили 1330 паів на суму 6650 М. і вступних внесків на 1622 М. Ц е вже доказ, що діяльність кооперативи дає членам деякі очевидні користі, хоч вона тількищо розпочала свою працю.

Яринний відділ доставив по 24.УІ. членам 7000 головок салати, 4200 штук редькви та 2000 шт. калярепи й моркви. Крамниця продала за той час різнородних товарів на 2027 М. Щоденно,після обіду й вечері продається пиво. По 24.УІ. продано 2850 л.пива. Це пиво "воєнне" майже безалькогольне й заступає успішно содову воду чи подібні освіжуючі напитки.

В постачанні товарів і ярини є покищо великі труднощі,тому товарів мало й вони деколи доволі дорогі. Але головним завданням кооперативи урухомити виробневі варстати, котрі мають заспокоїти запотребування членів а рівночасно дати їм працю,заробіток та можність набувати і підвищувати фахові кваліфікації. - З тою метою зорганізовано при кооперативі 2 автономні виробничі спілки: кравецьку робітню і жіночу виробневу спілку "Жіноча Праця" з відділами: жіноче кравецтво і білизнярство, трикотарство та вишивки. Обі спілки розпочали працю 11.червня, а 12.відбулося святочне відкриття робітень Богослуженням в обох таборових церквах. Директор місцевого відділу УНРРА зі своїми найближчими співробітниками разом з Головою табору та запрошеними громадянами оглянули обі робітні і крамницю кооперативи. Дуже гарне враження зробила на всіх, а зокрема на чужих гостей улаштована на швидку руку "Жіночаю Працею" виставка вишивок та гуцульської різьби, хоч експонатів зовсім природно, не могло бути так багато. Директор УНРРА інформувався докладно про діяльність та організаційну схему кооперативи і обіцяв подбати про приділи сировин для виробневих майстерень.

Виконність обох кравецьких робітень далеко ще не заспокоює за потребування табору. Не достає машин, кравецьких сил і матеріялів. Тому відділ Суспільної Опіки мусітиме дуже пересівати прохання потребуючих, який призначить чергу робіт на найближчий тиждень. З того приводу будуть напевно жалі й нарікання. Вина тут не за кооперативою. В таборі ж є чимало машин і кваліфікованих або частинно кваліфікованих кравецьких робітників. Інтерес цілої таборової спільноти в тому, щоб ці фахові сили й машини працювали у виробневих спілках, а не покутним способом або й зовсім ні.

Але почуття суспільного обов'язку у нас ще мало розвинене і тому виробневі варстати не розгорнули дотепер вповні своєї діяльности. Розбудити серед таборового громадянства духа спільноти й солідарности буде головним завданням нашої кооперативи.

Кооператор.

§:§:§:§:§:§:§:§:§:§
нононононононононон
§:§:§:§:§:§:§:§:§:§

-.-

Licenc.by UNRRA team 543.   Редагує Колегія.

-.-

ОРЛИК

ЖУРНАЛ ТАБОРОВОГО ЖИТТЯ

СЕРПЕНЬ
1946

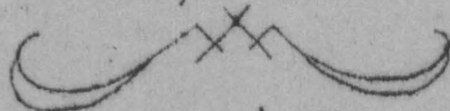

ЗМІСТ

НЕВМИРУЩА СИЛА

Невже задармо стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло ?

Задармо край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців ? Чому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоров'ю ?

Франко: "Мойсей" - пролог.

В епосі другої половини XIX ст., в десятиліттях після Берлінського конгресу, народи Европи могли дивитися на пройдений ними шлях минулого у повній свідомості його історичної величі. Франція мала за собою Велику Революцію, що сколихнула престолами трохи не всього світу і мала на сторінках своєї історії ту пресвітлу героїку Наполеонських подвигів, апотеозі яких великий Бетговен присвятив одну зі своїх найвеличавіших симфоній. Нехай, що рік 1870 зруйнував у Франції німецькими руками імперію другого цісарства і обтяжив її пятьміліярдовою воєнною контрибуцією. - "Ваші Бісмарки, Мольтке і Роони - писав недовго після катастрофи під Седаном французький письменник Барбі д'Орвілі до німецького оповідача Павла Гайзе - хочби їх брати разом, це все таки не Наполеон, навіть не Наполеон однієї тільки епохи його чудотворного життя." А Німеччина, вся сповнена тріюмфом великої перемоги, великого з'єдинення її поодиноких держав та осяяна блеском як нове цісарство в Европі, видвигнулася під залізною рукою Бісмарка на той великодержавний рівень, з вершин якого вже імператор Вільгельм II на довгі десятиліття перед Гітлером звик був дивитися на світ як на арену німецької величі та експансії. Англія ж, так щасливо кермована геніяльними міністрами упродовж довгого володіння королеви Вікторії, поширювала зі щораз переможнішим успіхом своє горде гасло "Пануй, Британіє!" в усіх частях світу, і досягала як кольоніяльна імперія щораз вищого, всі держави занепокоюючого престіжу, добавляючи до 314900 кв. км. простору батьківщини 29 міліонів кв.км. простору кольоніяльного. А Росія, прикрашена лаврами кривавої слави, добутої під Плевною, зберігала ще завжди відсвіт таємничого німбу, добутого колись пораженням Наполеона 1812р. а далі цезарівським режімом Миколи I. І коли в році 1896 цар Микола II враз з царицею гостював у Парижі як новий і неофіційний союзник Франції проти німецько-австрійсько-італійського трисоюзу, то славний поет Жозеф-Марія д'Ередія апострофував його прилюдно на святі посвячення мосту імени Александра III як "незрушний граніт вселюдського миру".2/ Або напр. Італія. Вона, правда, не мала тоді помітнішого успіху в Абисинії, та все таки як молода, щойно 1862 р. визволена держава, могла з гордістю поглянути поза себе, на пространжданий нею шлях визвольної боротьби, починаючи від 1820 р., аж ген до подвигів Гарібальді, Кавура і Мацціні з одної, а Чезаре Бальбо, Вінченцо Джоберті, Петро Джанноне та цілого ряду

---

1) Max Nordau : Pariser Eindruecke - Berlin 1885
2) Fr.Coppée: Le Tsar et la Tsarine en France. Paris 1896.

інших з другої сторони.

Отак народи в Європі, щоб назвати тільки декілька з них. А ми, українці ? Яка свідомість власної історичної величі в нас? І яка активність народу відповідно до неї?

Ми ж з нашим історичним минулим не потребуємо стояти позаду ніякого культурного народу. Ми не потребуємо ні соромитись за нього, ні вважати його з будьякого погляду меншевартним, бо в ряді культурних народів, які довгими століттями несли орифлам культури заходу, ми, українці, стоімо в першім ряді ще поки французи, німці, італійці, а й москалі налаштували взагалі свої національні державні організми. І це певне і неоспірне з кожного погляду. Непевне і сумнівне є зате що інше, а саме питання, як ми, українці, ставимося до того нашого великого історичного минулого? Чи знайшовся між нами коли хоч один такий сміливець, щоб так ось, як отой француз д'Орвілі, такий собі простий парижський джигун та фейлетонний оповідач з "Фігаро", зважився сказати комусь з ворожих переможців, що іх герої, навіть, коли іх узяти разом, усетаки не доросли до одного українського ? Правда - д'Орвілі був відомий елегант і Петроній парижського світу, і люди знали, що на другий день після тих слів про німців його найбільшою турботою буде черговий нюанс краски його рожевого циліндра і камізолі. Але, бачте, той бульварний чепурун навіть і попри туалетні турботи не спускає ні на мить з ока національного ворога і переможця його укоханої батьківщини, Франції. Бо йому не тільки не імпонують герої німецького і генерального штабу Німеччини з 1870/71 року, але не захоплює його велет німецької творчости, Гете. Він критикує його так безпощадно, що заляккся би тієї критики навіть такий ворог Гете , як Людвик Берне.-"В ньому божевілля шовінізму!"- кличе з обуренням німецький критик Макс Нордав, пишучи про наступи д'Орвілі на німецькі величі. А ми, українці, чи знали ми коли, якщо вже не божевільний шовінізм, то принайменше фанатичний, нехай і дещо засліплений патріотизм еспанців доби Наполеона, італійців епохи Кавура й Мацціні, або поляків епохи Рацлавіц і Остроленки? Чи вважали ми нашим національним обов'язком поширювати у світі славу наших історичних подвигів так, як це робила і робить досі національна пропаганда інших народів?

Ну - відповідь на ці питання знаємо, на жаль, ми всі.

І найбільші ось між нашими істориками не зробили до сьогодні того, щоб княжий період історії України зі "Словом о Полку Ігоревім" включно, відомий був на европейському форумі як наш, а не московський. Зате ж ми довгими століттями вчилися того, що княжа доба української історії це щось, за що нам властиво доводиться соромитись так, як соромився , напр. Панько Куліш за наше Низове Лицарство. Ні - ми в кожний мент можемо чванитися тим, що ми не повіністи, як ось французи, від Тієр'а і Булянже до Клемансо і Пуанкаре включно, і не фанатики патріотизму, як еспанці Алказару, і не гльорифікатори нашого рідного, як напр. італійці епохи д'Анунціа. Наші історики не беруться кидати у світ чогось такого про нас, як Тієр у двадцяти томах історії французької революції з апотеозою шівбожої, як він думає, величі Наполеона. Або чогось такого, як десять томів Лямартінової історії французьких жирондистів, де героями народу в рівній мірі і Люі XVI і Марія Антоанета, Мірабо і Ляфает, але попри них і Дантон і Робеспер і Марат.-"Бо в кожному з них-каже Лямартін - воплотилося щось помітне і незабутнє з глибин французького духа". І от французька дитина виховувана на таких, усеціло

ідеї батьківщини відданих творах, учиться і в силі навчитися з них
безумовного подиву для діл носіів рідноі історії, вчиться добачува-
ти в неі те, що найкраще і вчиться отак з глибин душі любити свою
батьківщину і все, що тісно звязалось з нею.
А українська дитина? З чого і від кого вона має вчитися тої
фанатичної любови до свого? Бо хіба ж не варта такої любови та наша
прекрасна, найдорожча батьківщина Україна, з античною трагікою її
історичної долі, з її високо гуманною духовістю, з чудовою красою
іі творчоі стихіі?

Задармо в слові твойому іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуга,
І все, чим може вгору дух підняться?

Задармо в пісні твоій ллється туга
І сміх дзвінкий і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга ?

Ні - ми ще завжди не добачуємо, не цінимо і не пануємо гаразд тої
непереможної, невмирущої сили, що діє в історії України і в духо-
вості її народу від найдавніших століть до сьогодні! Так - непере-
можної, невмирущої сили. Це вона держить нас на гордому рівні Пер-
шої імперії України, імперії Святославів, Володимирів і Ярославів.
І це вона зберігає нас від повної загибелі у страшних часах татар-
щини, де нашим Данилам і Михайлам не помагає з Європи ніхто, хоч і
про Європу тут властиво йде. Памятаєте, як гірко плакав король Дани-
ло після повороту від татарського хана при першій зустрічі з улюб-
леним братом Васильком? І мабуть не багато таких пропамятних, таких
володарських сліз в історії европейських народів, сліз розпуки і
сорому володаря за невольницьке тавро на рідному краєві. Отак глибо-
ко любили наші князі свою батьківщину, і так, до болю, до гарячих
сліз за неї, мусимо любити і ми нашу Україну. Певна річ - є в ряді
наших давніх князів оті Гореславичі, оті окаяні Святополки, оті Чор-
норизці, з яких іменами є звязана навіки память про криваві карамо-
ли та міжусобиці. Але де той народ, в історії якого іх не було б ?
І хіба не мали б ми права вважати і ті змагання за той чи інший
престіл самозрозумілими явищами епох назріваючої державно-творчої
організації? А зрештою, колй сором нам за ті княжі міжусобиці, то
виявляймо наш сором не тим, що будемо негодувати на нашу історію,
а тим, що не підемо більш слідами міжусобників і братовбивців, а
почнемо в нас, в нашому громадянському житті, класти гранітні ос-
нови братолюбія і суспільної згоди скрізь і всюди, де українське
життя і українська людина. І хай це братолюбство стане найголовні-
шим і найбільш творчим джерелом - її:
Невмирущої сили народу.
Бо вона в найглибших глибах української духовости є і буде. Вона
оживотворювала нас упродовж довгих століть після останніх князів
України, в епохи первісної козаччини, у століття Запоріжського
Лицарства, в епоху Хмельницького й Мазепи і опісля, після Полта-
ви і Петра, після зруйнування Січі і Катерини, у століття Котля-
ревського і Шашкевича, Шевченка і Франка аж ген до наших днів.
Невмируща сила українства.
Тільки треба нам надихатись її духом ущерть і всеціло, із глибин
жагучої, всежертвенної і діяльної любови творити нове життя, но-
ві традиції, нову героїчну легенду народу для народу.

Бо хіба життя на еміграції, життя українства як політичної еміграції хіба це не тло, не широка база до нової творчості, до нового виявлення невмирущої сили українського народу? Хіба ж не розвивав той Пилип Орлик, якого іменем ми назвали наш табір, свою пропамʼятну діяльність як гетьман України після Мазепи /1710 р./ саме на еміграції у Франції? Адже власне еміграція принукує нас в силу обставин жити в громадській спільноті як рідні з рідними, і маючи водно приклад чужих людей і чужих культур на приміті, тим свідоміще затісняти коло власного життя, зблизитися до своїх людей і пізнавати їх особливо з їх додатньої, цінної, творчої сторони. От напр. щось таке, як проблема двійности нашої духовости: Придніпрянської і придністрянської, великоукраїнської і галицької. З цього погляду в нас здебільша єсть так, що тут ми вдоволюємося або взаємною критикою, або взаємним лаянням. Замість, щоб ми, пізнавши гаразд позитивні сторони одної і другої духовости, намагалися їх вирівнувати та гармонійно узгіднювати в користь спільної праці, спільної мети та спільного ідеалу: України.

Дійсно:

Які цікаві можливості, які цінні завдання має наш кожний український табір на еміграції сьогодні !

Але до того нам треба тої безумовної, безкомпромісової, всецілої любови до свого, до рідного, до батьківщини, про яку я говорив з самого початку цієї статті, вказуючи на приклади такої любови, такого захоплення своїм у чужих народів. Бо не збудиться невмируща сила в того народу, який не любить ні свого рідного краю, ні своєї рідної людини.

Так:

Добудьмо всіх стихій тої сили в нас на те, щоб створити таку українську еміграцію, памʼять про яку притемнила б у свідомості чужинців спомини про еміграцію польську, італійську чи французьку упродовж XIX ст. Вирвім з корінням з наших душ отруйне почуття нашої меншевартости, безпомічности та зневіри в майбутнє, а усвідомім собі щераз і наново, що в нас є духові вартості, духові спромоги та духові таланти такі, яких немає в ніякого іншого народу. Тільки треба нам їх оживотворити раз назавжди і вповні і всецілo. Хай невмируща сила в нас стане великим обʼявлінням і для всього культурного світу...

Д-р Остап Грицай.

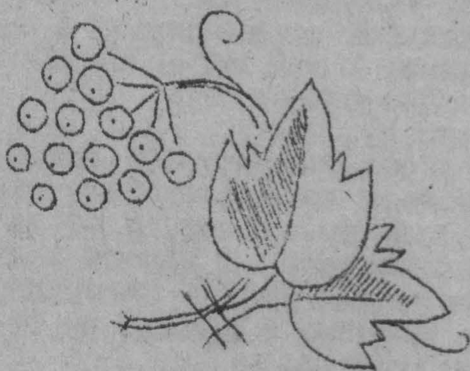

ШЛЯХОМ ВАЖЛИВОГО ІСПИТУ

Народи й царства !
Дивуйтесь незабутнім :
У минулім ваше,
Н а ш е у м а й б у т н і м !

М.Рильський.

Мало є народів, які виявляли б таку життєву силу, як нарід український. Коли переглянемо його історію від її початків, від первісних часів життя народу та його формування аж по сьогоднішній день, то побачимо, що небагато в історії світу інших таких народів, які так дуже й так безперервно були б виставлені на важкі удари долі, як нарід український. Адже ж скрізь тут напади печенігів, хозарів, половців та наїзди монгольські й північних московсько-суздальських ханів а з полудня татарсько-турецьких орд ; то знову наступи зі заходу : поляків, мадярів, ватаг германських та інших. Спустошена вогнем і злита кровією була наша земля і наставали моменти, коли прекрасний наш край Голубої Савої перемінявся в руїну, в дике поле, в побоєвище, засіяне згарищами, на якому гарцювали досхочу чужі орди, в користь ворожих сил і чужинецьких ідей.

Та проте мов мітичний фенікс із попелу видвигався той нарід усе наново. Із грузів і руїн вигребував останки зацілілого майна та брався відбудовувати свою хату й швидко там, де були руїни відживало давнє життя, починали там наново біліти хатки, цвіли знову черешні і гомоніла мельодійна українська пісня. Життя сміялося знову...

А таке було не тільки з матеріяльними руїнами, з понищеними хуторами та хатами, з розваленими і спаленими городами. Таке було теж зі здушеною, з поневіряною духовістю народу. Там, де українська мова, здавалося, забудеться зовсім, а засада Валуєва "не било, нет і бить не можеть українскаво народа" затріюмфувала всеціло, там треба було тільки чарівного подуву історичного року Сімнадцятого, поруху здорових революційних сил народу, щоб "гори каміння, що на груди йому навалили - як співав Тичина - український нарід скинув зі себе мов пух". І зараз же під чарівним подувом свободи, в піднесенні української суверенної духовости, буйно росте й розвивається українське духово - культурне життя. Ми бачимо українські універ - ситети, храми й пристановища науки, бачимо наукові з'їзди й роз - цвіт мистецтва, бачимо капелю О.Кошиця, яка своїм мов херувимський хор захоплюючим співом чарує весь світ, ми бачимо море книжок таки в українській мові, тій мові, що здавалося тільки тліє десь придушеною іскрою серед темного простолюддя під селянською стріхою, якою послугуються тільки тишком-нишком і то найрадше в лайці. А тут вільний нарід дужим помахом крил дає знати про себе !

Завжди український нарід давав докази своєї живучости.

І не інакше є воно й тепер.

Погляньмо ж на наше скитальське життя, що зосереджується сьогодні головно по таборах, а знайдемо тут доволі прикладів на те, як мимо тяжких, аж надто тяжких умовин нарід наш в порівнанні з іншими виявляє далеко більшу життєву снагу й силу в поборюванні тих труднощів. На цю обставину звернули вже увагу самі чужинці, які

опікуючись нами,мають змогу обсервувати нас та ближче з нами зустрічатись. Дуже часто чуємо з їх сторони слова признання і подиву для нашої здібности творчого імпровізування,для охоти українця до праці і в безвиглядних умовинах, для непереможного оптимізму в нас і віри у власні сили. А таке признання є великою похвалою.

Та було б недоцільно покладатись тільки на слова чужинців, які дуже часто є собі простими компліментами культурних людей. Тому розгляньмо те твердження ближче і проаналізуймо його самі,щоб мати почуття певности і духової рівноваги ,якої нам потрібно для правильного погляду на світ та для правильного ведення свого життя.

Умовини нашого життя на еміграції не є легкі. Очевидно -вони нелегкі не тільки для нас. Усе ж людство відчуває сьогодні на собі тяжкі наслідки війни. Дійсно - в порівнанні з німцями наші харчові приділи чисельно ніби кращі. Але тільки в теорії. Бо в практиці ? Ми добачуємо нидіння наших дітей тоді, коли німецькі діти в одностроях гітлерюгенду гуляють і мандрують собі добре віджив - лені на прогульках. Але це не суттєве. Суть у тому, що ми в таких умовинах вдоволені, а німці нарікають. І коли читати німецьку пресу, то там аж кишить від нарікань то на "еленд", то на "варенмангель", то на "гунгер", тощо. Це власне й свідчить про мораль двох народів. І мешканеві умовини в нас і у німців не можуть рівнятися. Правда - німецькі міста здебільша поруйновані, але,здається,я не помиляюся, коли скажу, що тяжко є знайти кімнату в усій Баварії,де мешкало б 60 німців разом. Павшаки - я сам мав змогу бачити кілька німецьких родин, які живуть у шести покоях. Так само, як не багато є чужинців, що їздили б собі на прогульки автами,тоді,коли майже кожний німець так,як перед війною,зареєстрував собі витягнене з укриття авто й робить з його допомогою гешефти. Отже умовини нашого життя далеко не такі, що їх мають навіть побіджені німці, ті головні палії і виновники війни, які мають на сумлінні міліони наших невинних жертв життя, та міліони зрабованого нашого майна.

Та проте, коли ми порівняли б наше життя саме з життям німців в аналогічних умовинах, то можемо сміло сказати, що в таких умовинах німці були б цілковито зломані. Ми ж маємо можність оглядати вже від року хвилі німецьких переселенців, які користуються опікою державних німецьких комітетів і всякими допомогами. Але що ж ? Я не бачив ще ні одно театру німецьких переселенців, не чув ні одного хору в них, не чув ні одного концерту. У них уся проблематика зводиться до обраховування грамів товщу а про культуру вони думають щойно тоді, коли споблівство з нудьги змушує їх уприємнювати собі якось життя.

А як у нас ?

В ущерть примітивних умовинах, де школи доводиться уладжувати просто на смітниках, а церкви ставити в гаражах, де люди товпляться десятками по кімнатах, де діти не бачать тижнями овочів ні ярини, де табори обведені кільчастим дротом і до яких пускають тільки за перепустками, а німецьке населення відноситься до нас як до " лестіге авслендер"/докучливі чужинці/, де у відношенні до нас подвійно збільшена увага поліційних чинників, переконаних уже німцями в тому, що чужинці вміють тільки красти, нападати і вести чорну торгівлю, в таких умовинах, кажу, ми таки вміємо жити не як примітивна отара, але як культурна, зорганізована спільнота. В кожному українському таборі ми маємо церкву чи каплицю, часто обох обрядів, де маси народу, вірні традиціям української християнської

культури, можуть в молитві та в поуках священників шукати правдивого змісту життя. Церкви є предметом опіки вірних і вже не говорить багато про нашу мораль, поскільки ми дбаємо більше про душу, ніж про тіло. Іноді в розбитих шопах чи гаражах, то знову в мешканевих кімнатах чи залях влаштовуємо ті доми молитви, але вони є прибіжищами належно щирішого і глибшого християнства, ніж собори в Кельні чи Відні. Наші церкви не виховали мільйонів убійників і не плекали вони духа над-людини ні згубної зарозумілости, не впоювали в нас ненависть до чужинців і не кликали нас завойовувати весь світ. Але зате наші церкви були і є місцем, де проголошується правдиве Слово Боже, де проповідується братолюбіє і християнську відданість правді, пошанування людської гідности й закону справедливости. А цей факт можемо сміло вважати об'явом нашої життєвої сили й нашого правильного розуміння життя.

В кожному таборі в нас ми бачимо школу. Народню передовсім а поруч неї середню, фахові школи (торговельну, музичну, ремісничу, образотворчу, технічну, учительський семинар, і таке інше). Молодь різного віку і з різними замилуваннями набирається освіти і фахового знання. І отак і в кочівничих умовинах, сказати б, на возах, вічно в переїзді, ми вспіли забезпечити належно виховання й освіту нашого молодого покоління.

В кожному таборі ми маємо й культурно - освітні установи, як театр, клюби, культурно - мистецькі та наукові організації, які працюють дуже пильно. Вечорами відбуваються курси, популярні й наукові доповіді, дискусійні сходини та лекції. Деякі табори мають народний університет. В таборах ми маємо спортові клюби і товариства, які плекають фізичну культуру та спорт. Це підсилює наше здоровля та дає нам нагоду до частіших контактів і зустрічей з іншими таборами та іншими національними групами. Спорт сьогодні став для народів засобом плекання міжнародної і міждержавної співпраці, солідарности й співжиття та засобом створення здорових між ними відносин. Отже в часі, коли у світі зазначається змагання до міжнаціонального мирного і чесного співжиття та зближення, й український спорт служить тій цілі гарно.

В наших таборах є свої робітні, зорганізовані чи на підставі приватного підприємства, чи у формі артілів чи-то кооперативних спілок. Єсть робітні шевські, кравецькі, столярські, забавкарські, вишивкарські, слюсарські, механічні й інші, які не тільки заспокоюють потреби мешканців табору, але й дають можність заробітку працівникам та є місцем вишколу нового ряду молодих фахових сил. При робітнях відкриваємо часто фахові курси для навчання і вишколу тої чи іншої професії, а учні мають можність рівночасно практично вправлятися в робітнях.

В таборах організуємо теж кооперативним способом крамниці з товарами по найконечніших потребах для щоденного вжитку. Ті кооперативи не тільки, що заспокоюють потреби мешканців табору, але й є засобом боротьби з чорною торгівлею та засобом оборони мешканців перед визиском зі сторони деяких спекулянтів. Кооперативним способом і ладом зорганізовано в таборах також виробництво, що в не - меншій мірі причиняється до усування визиску й надуживань.

В таборах, іноді й найменших, ми маємо часописи, журнали, різні неперіодичні видання. Здебільша примітивними способами, на циклостилі чи шапірографі, без належного призасоблення папером пишеться і друкується слово інформації, поради, науки, розваги , культури й

мистецтва.

Отак, коли возьмемо проріз нашого пересічного табору, то маємо в ньому мініятюрою наш малий світ, мікрокосм нашого національного і супільно - громадського життя. Цей світ упорядкований нами самими, власними силами, по власній уподобі й згідно з нашими власними моральними і звичаєвими законами та правами. Вже дотепер ми зуміли добути собі тим відповідну оцінку сторонніх чинників, які бачать у нас представників культурного, але нещасного народу, що несе й може принести світові високі моральні, етичні й культурні вартості, яких сьогодні треба так багато світові. Недавно ж писала одна німецька газета в рецензії на концерт української музики, влаштований для німецької публіки, словами найвищого признання, як для виконавців, так й для композиторів. "Українська музика - кажеться тут - має перед собою незвичайно гарну будуччину, вона як одинока може внести в сьогоднішній скептичний, вияновілий і старий світ елементи свіжости й обнови, знаменні для молодого народу й його музики".

Ми думаємо, що не тільки українська музика, але й взагалі українське мистецтво, українська духовість, українська мораль та етика, яка не погоджувалася в нашій історії ніколи з насильствами над іншими народами й людьми, стануть у великій мірі основами обнови духовости й моралі світу, яких він сьогодні шукає, за якими він сьогодні тужить.

Отак, оглядаючи наші табори, чужинці вже тепер можуть пізнати гаразд наше замилування до краси, естетики, чистоти й порядку, нахил до справедливости й законности, до правопорядку й спокою, до чесного й працьовитого життя, до духових і культурних потреб, до рідної ноші й рідної пісні. І мусять чужинці порозуміти, що той український нарід, досі мало відомий, хоч він історично старий, і досі значений одною спільною краскою із "братнім народом русскім", а при тому не залегалізований в ніякій дипломатичній мові, є носієм великих засад.

Не тільки для себе, але й для всіх.

Таке враження чужинців щодо нас. Наше ж завдання тепер у тому, щоби те враження чужинців про нас вдержати, бо воно є нашою найкращою пропагандою на еміграції. Кращою, ніж купа томів пропагандивної літератури, яку не так то часто читають, і яка не всіх і не завжди переконує. Наші спромоги, наша життєздатність, наше замилування до праці й до порядку, були досі нашою найкращою легітимацією у світі, вони нам здобували найкращі референції. Ми ж не мали своїх амбасад та легальних закордонних представництв, ми не мали широких особистих знайомств із впливовими колами цього світу, але ми потрафили здобути собі їх довіря і признання саме тими прикметами, про які я згадував вище.

Але якщо стверджуємо все те, то це не значить, що в нас самі суперлятиви, бо було б непростимим гріхом впоювати в себе переконання, що в нас все найкраще. Тоді ми спинили б всяке змагання до ще кращого й щойно тоді ми не йшли б на вершини, але котились би вниз. Ми не сміємо замикати очей на наші хиби й недотягнення, як органічного так і оперативно - технічного характеру. Але в цілості ми мусимо бути свідомі своєї моральної вартости та почуття рівновартности з іншими народами, які так само, як і ми опинилися на тяжкій мандрівці безбатьківщан, або щасливо святкують сьогодні побіду своєї волі і суверенности.

Отак почуття меншевартности, яке довгими віками неволі за-

корінилося в нашій психіці і в національному характері, повинно тепер на еміграції при зустрічі із твердим життям, після успішного іспиту щодо його вимог та в порівнанні з іншими націями, що їх ми тепер маємо можність подекуди пізнати й порівнювати з нами, повинно уступити місця почуттю власної вартости й гідности. Бо щоб бути здібним жити у вільному колі вільних народів, як рівновартний партнер, ми між іншими передумовами повинні сповнити й ту, яка велить нам віднайти себе самих, почути гаразд свою вартість. І тоді в стані повного духового розвою, культурного і психічного, ми наблизимось напевно до моменту, коли то на нашій рідній землі

врага не буде, супостата,
а буде син і буде мати
і будуть люди на землі ....

Др. Тома Лапичак

Леся Українка.

ЧИ ДОВГО ЩЕ...?

Чи довго ще, о Господи, чи довго
ми будемо блукати і шукати
рідного краю на своїй землі?

Який ми гріх вчинили проти Духа,
що він зламав свій заповіт великий
той, взятий з бою волі заповіт?
Так доверши ж до краю тую зраду,
розбий, розсій нас геть по цілім світі,
тоді либонь журба по рідним краю
навчить нас де, і як його шукать.
Тоді покаже батько свому сину
на срібне мариво у далині
і скаже: "Он земля твого народу!
Борись і добувайся батьківщини,
бо прийдеться загинуть у вигнанні
чужою-чужиницею в неславі".

І може дасться заповіт новий
і дух нові напише нам скрижалі.

Але тепер? як маємо шукати
свого народу землю? хто розбив нам
скрижалі серця, духа заповіт?
Коли скінчиться той полон великий,
що нас зайняв в землі обітованній?
І доки рідний край Єгиптом буде?
Коли загине н о в и й Вавилон.

НІМЦІ ПРО УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРУ

Українська трудовитість та геній українського мистецтва досягають знову блискучого успіху, цінного для нас особливо тим, що ми можемо його здійснювати саме в тяжких умовинах нашого еміграційного життя сьогодні та на арені ширшого світу, де кожний наш успіх іде, сказати б , на вагу золота. Мова тут про дві наші імпрези в останньому часі, а саме про церковний концерт мішаного хору "Боян" з приводу нашої врочистої Служби Божої, відправленої 21.VI.ц.р. в порозумінні з дотичними німецькими чинниками в костелі в Лявфені, та про концерт українських професійних мистців-солістів у залі ратушу в Пассаві д. 25.V.ц.р. Про ці концерти маємо три голоси німецької критики. Вони такі важливі своїм осудом, що виходять далеко поза межі принагідних рецензій, а набирають значіння глибшого признання для української мистецької культури взагалі, включаючи тут і суть богослужебної відправи в нас. Ми містимо їх у присвяченій їм тут окремій статті як своєрідний і цінний документ часу.

Послухаймо в першу чергу голосу німецької критики про красу українського Богослуження. Її коштовним доповненням є водночас лист одної німецької інтелігентки про її враження з української Служби Божої взагалі. Лист, який подібно, як і обидві рецензії-подаємо нижче в цілості в перекладі на українську мову.

Почнімо від рецензії. Вона поміщена на сторінках часопису "Sudost Kurier " з д. 24.VI ц.р. під наголовком:"Свято 350-ліття зединення української церкви з Римом". Її автор пише:

"У стародостойному соборі в Лявфені підчас урочистої Служби Божої та вечірні по грецько-католицькому обряді, пронеслись звуки найчудовішої слов'янської церковної музики. Врочисту своєю повагою богослужебну дію супроводжав український хор. Він уявляв собою нарід, який співом на переміну зі священиками при вівтарі та піснями висловлює свою розмоленість та вірування. І отак ніби видвигнулась перед нашими очима стара Україна, далечінь її східного світу, журлива вдумливість та широсердечність її людей. Блискучі звуком тенори, шовкові краскою баси, радісно розспівані голоси - те все зливалось в одну чудесну гармонію, що була доказом глибокої музикальности і знаменитого динамічного вишколу хору. А після того, як ми попращали святиню, то і в наших серцях продзвеніла з глибин вдяки і зворушення блаженна пісня ангелів,пісня, що її так прегарно співав хор, а яка в ньому, здавалось, виплочувалась, пісня: " Іже Херувими "... /тут в німецькому перекладі є перші слова цього хору/. У програму співу ввійшли між іншим літургійні пісні та псальми Бортнянського, Січинського, Веделя та Вербицького. Співав український мішаний церковний хор "Боян" під управою проф.д-ра Романа Стависького". Р.С.

Стільки рецензія про церковний концерт у Лявфені. А тепер лист згаданої вже німецької інтелігентки, написаний після нашого свята до німецького пароха Лявфену. Він датований з дня 15.VII.ц.р.і підписаний монограмом Ст.Г.

"Високодостойний Отче! - читаємо в ньому - з усієї душі бажала б я гідно подякувати Вам за Ваші запросини на вчорашній концерт, та на мій превеликий жаль,мушу сказати, що не так легко мені це зробити. бо і цей концерт став для мене так само, як і концерт у Стру-

бі, незабутнім пережиттям, може тому саме, що спів я люблю понад
усе у світі. На всякий випадок я прийшла до переконання, що тре-
ба би нам спробувати зацікавити таким співом саме тих наших ні-
мецьких людей, які так неприхильно ставляться до европейців зі
Сходу, бо я вважаю неймовірним, щоб хтось з них ще завжди важив-
ся говорити з презирством про ніби то "нецивілізований нарід". А
власне музика видається мені найбільш підхожою до того тому, що
так безпосередньо промовляє вона до серця кожній людині. І доз -
воляю собі зазначити, що коли в німецькій музиці я люблю щиросер-
дечність і глибінь одуховлення, легкозвучність і чар мелодій, то
прослухана у Вас музика захопила мене своєю темпераментністю і
пристрастю, первісністю, а зокрема в тому, що я почула з церков-
ного співу вчора, великостилевістю та могучістю, при чому скрізь
тут є щось із тихої туги. Що ж до цієї останньої, тобто тону сво-
єрідної тужливости, то вона вичувається головно у співі священни-
ків підчас Служби Божої. Чудово гарна є тут постепенно зростаюча
мелодія, просто захоплює душу нотка тієї тихої тужливости, пори-
ває вас контакт між вірними і священником, що захоплює слухача з
непереможною силою і опановує вас у продовж усього набоженства.
І коли в нас-латинників, між священиком і громадою почувається
відсталь, то тут навпаки: почуття глибшого звязку. Ви почуваєте,
слухаючи української Служби Божої, що тут священик, хоч така ж
сама людина, як і його вірні, є речником усіх, бо він як кращий,
шляхетніший та більш ідеальний, між усі інші і Господу тому ми-
ліший, є найбільш гідний бути посередником між Богом і вірующими
і тому є і найбільш покликаний до того, щоб своїм словом і при-
кладом провадив і звязував їх з Найвищим. Особливо ж наглядне і
просто потрясаюче враження робить на вас момент переміни при св.
Причастю, коли після здійснення її в силу Христових слів, свяще-
ник звертається до вірних зі словами: "Прийміте, ядіте ..." Я ду -
маю, що немає такої людини, яка була б у силі не скоритися утає-
ному чарові цих слів, навіть, якби хтось цього свідомо хотів.

Всч.Отче! Це вже вісім місяців з того часу, як я бажала со-
бі пережити це все і отому не маю тепер просто слів на те, щоб
Вам висловити мою подяку з приводу свята. Вже ж тоді, після кон-
церту у Штрубі, я почувалася одушевленою і щасливою, - того кон-
церту, якого найкращим заверщенням і вщасливлюючим закінченням
був мій прегарний поворот до Райхенгалю. А нині мушу сказати, що
вчорашній концерт, хоч своєю програмою зовсім інший, то все таки
з ніякого погляду не стоїть позаду тамтого.

І просто не можна собі уявити, щоб музикальність українсь-
кого народу можна якимось чином перевищити".

x x
x

Лишається нам ще третій зі згаданих голосів німецької кри-
тики про нас, а саме рецензія на вечір українських солістів у Па-
ссаві, поміщена в газеті " Passauer Neue Presse " в ч: 33. з д.
28.V. н.р. під наголовком: " Український вечір солістів". Її ав-
тор, д-р Ст. - пише:

"Вечір солістів, улаштований українськими мистцями в рату-
шевій залі в Пассаві, був не з одного лише погляду для нас ціка-
вим пережиттям. Не тільки ось тому, що вся українська громада
Пассаву та блищої околиці - частина у святочних, а частина в ро-
бітничих одягах - поспішила прибути на концерт, щоб дати рідним
мистцям доказ своєї вірности і приналежности до них та пережити

на чужині хвилину духа батьківщини. А знову солісти зготовили публиці вечір високомистецьких насолод показом українських і чужих майстрів, даючи їй отак нагоду зазнайомитись з повною здоровля,темпераменту і вдумливої туги музикальною царинною України,зазнайомитись принайменше настільки, щоб упевнитися і тому, що з огляду на теперішній застій в ділянці музичної творчости Німеччини та інших европейських країн, ця музика або опанує провід усеціло, або буде мати вирішальний вплив на розвиток і оформлення музики майбутнього. Це стосується особливо до сучасних творів В.Барвінського,Л.Ревуцького,М. Лисенка та С. Людкевича. Прелюдія Барвінського, наприклад, це навіть в західно-европейському розумінні композиція високого рівня.

Р. Савицький не хоче осліплювати. Повний найнагляднішої віртуозности, піяніст щонайбільшого формату, який виріс уже давно поза міру батьківщини, він - скажім це просто - феноменальний технік і визначний оформлювач. Від часів О. Габрільовича ми ще не чули мистця зі Сходу, який би так усеціло опанував струмент з погляду на техніку і звук. Але і як акомпаніятор Савицький зберіг високий рівень, він виявив і при творах інших націй ту саму любов і те саме захоплення, що і при виконанні українських творів.- І.Барвінський /чельо/ зазнайомив нас з великим успіхом з трьома композиціями свого батька В.Барвінського. В еспанських точках програми виявив він неабияке володіння струментом, але найкраще виходили в нього привабливі кантілени мольових мелодій його батьківщини, де його гра робила сильне враження своєю переконливою первісністю... І саме ці мелодії у програмі Барвінського стрінуться завжди і всюди з вдячною авдиторією.- Голос пані К. Таранової /Київ/-це ущерть здоровий, великий обемом, знаменито вишколений і повний звучности меццосопран з блискучою висотою і бездоганною постановкою.Вона співає так природно і так приманливо, що довелось нам жалувати,що не маємо змоги почути її окремого, сольового вечора.Пані Таранова пішла при тому німецьким слухачам назустріч, проспівавши в німецькій мові Ріхарда Штравса "У мріях присмерку". І воно не буде тільки простим компліментом для нашої гості, коли я скажу,що вона до цієї пісні підійшла прекрасно і відспівала її особливо милозвучно. Її дружина Євген Храхно був їй повним уваги, тонкости і знання акомпаніятором.

Грімкорясний аплявз і глибоке зворушення слухачів були наглядною нагородою для мистців, від яких ми надіємося, що сольовий вечір у ратушовій залі певно не лишиться їх одиноким гостинним дарунком для нас".

Отак пишуть сьогодні німецькі критики та інтеліґенти про українську мистецьку культуру та про її носіїв. Вони-німці,нація найкращих і найбільших велетів музичної творчости у світі.І не обмежуються ті критики ствердженням блискучого успіху даних концертів, а вже сьогодні провіщують українській музиці і українським музикам провідну ролю в музичнім мистецтві майбутнього.Так хіба не зазначити нам того з радістю, як ще один доказ на невмирущу силу генія українського народу ?

КП.

Світло з катакомб

Це було в часи, коли дикий наїзник насунув на українську землю. Коли запалали села, заскрипіли шибениці і гранули стріли катів над її могилами. Залялись сльозами матері! І страшно заголосили діти... Ох, невже це так, невже це правда і треба вірити, що кидано їх живцем в огонь?

Жадібними очима дивився на українську землю варвар, ще не добачуючи свого близького упадку. Дивився на ту землю і ніби бачив її вже спустошеною й опустілою вщерть, а її нарід – знищеним. Себе ж самого бачив погоничем приборканих рабів, які мали тепер приносити йому золоті дари багатої української землі...

Але його рожева візія не була без тіней. Бо як же то? Таж здавалось, що український нарід розчавлений воєнною машиною німців цілком, що він обезголовлений попередніми окупантами до повної непам'ятности, що довговічна неволя скувала кайданами не тільки його тіло, але й душу і той нарід зігне покірно шию в ярмо та стане спокійною робочою худобою. А непокірних – думав німецький хижак- ми там уже якось утихомиримо при допомозі наших крісів, шибениць та нашого вогню. Та тут ? Що це воно ? Ті українські раби, такі, як кажуть про них, переконані у своїй меншевартості, не подаються при першому ударі зі зготовленою їм твердою дійсністю ? Народня маса не просить ні хліба, ні ласки? Вона стоїть гордо, як пан, як господар своєї землі? А в очах – ненависть ?

О, туполобий тевтоне!

Це в тих українців невгнитна віра в далеку перемогу. Це звага боротись самостійно без союзників, без допомоги, за свою гідність, за перемогу Правди.

x x
x

Де ж було джерело цієї віри? Де кувалась ідея, во імя якої подоланий, втоптаний у грязюку нарід дивився поглядом вищости на розбішену лють варвара? Глибоко, в новітніх катакомбах народу – у підпіллі було воно...

У плавнях Кубані, у степах Запоріжжя, у зворах Карпат, у болотах Полісся, в пивницях Києва й у землянках та сховках кожного села чи оселі. Непокориме покоління, оспіване Ольжичем, видвигало прапор боротьби. Нескуте серце українського народу билось у тісних сховках катакомб. Те саме серце, що билось у грудях воєводи Дмитра, який з горсткою дружинників став на прю з ордами Батия. Те саме, що билось і в Богдана, коли він майже сам один ставав проти могутньої Польщі в обороні козацьких вольностей українського народу. Те саме серце, що билось колись в Полуботка, і що його носив у грудях Петлюра.

Український нарід навчився ховати кузню своєї боротьби в підземеллях. Починаючи від найдавніших льохів, де ховався від татарів, аж ген до модерних землянок армії Коновальця і його спадкоємців.

x x
x

Нам може скажуть:
"Але ж ви самі осуджуєте себе, що ви нарід анархічний, несвідомий! Ну - то гляньмо на себе у прожекторі світла, що добувається з українських катакомб.

x x
x

Київ 1941 р. Німці починають терор. Сотні тисяч падають у могили Бабиного Яру. Окупант нацьковує українців на українців. А за тими, що стануди на чолі боротьби з окупантом, женуться собаки ворожих розвідок. Як же ж тоді заховувалось наше "несвідоме" населення? Готовилось до співпраці з ворогом? Ні! Різні проблеми обмірковувались там, але проблема такої співпраці не існувала. Зате ж не бракло там ніколи конспіративних квартир. Ділились взаїмно останнім світлом з катакомб, прояснювали темряву недовір'я. Окупант хотів бачити рабів - а побачив дружній, шляхетний, споєний нарід борців.
Рік 1943. На широких просторах України з катакомб виходять збройні загони борців.

Та українська партизанка була, сказати б, тільки теоретично в лісі. Практично була вона в народній душі. Нарід - не раб. Він боровся весь. Найглухіші закутини української землі найголосніше засвідчили це.

От несвідоме й забуте Полісся стає осередком протинімецького спротиву. Не лише тому, що це важко доступний терен. І не тільки тому, що там уже 1941/42 р. збиралися до української повстанчої армії отамана Бульби відважні з Києва, Харкова, Львова й Одеси. Полісся повстало перше. Там уже 1941 р. в загонах Бульби було понад 10.000 повстанців на 98 % отих "темних поліщуків". У вогні боротьби в них ожила душа української людини. Мабуть ніде не бачилось таких зворушливих картин, як саме на "несвідомому" Поліссі!

Старий, неписьменний дядько, без усякого поняття про програми чи організації, ніколи ні про що не розпитував, коли в потребі йшов на найнебезпечніший зв'язок, чи розвідку. Просто тому, що чув у собі українську кров і знав, що діє проти окупанта.

x x
x

У світлі катакомб над Україною вставав завжди ореол святости, чистоти й самопосвяти. Весь нарід двигався на ступінь історичної величі. На далекий давній плян відходили суперечні амбіції, дрібничкові заздрості, безвідповідальність і т.п. Це проявляли одиниці, може певні ворошки, може лише пропарки, але ніколи український нарід в цілому.

Сьогодні ж, опинившись на вигнанні, ми маємо відвагу твердити, що репрезентуємо цілість українського народу. Ми на вигнанні, але катакомби не опорожніли. Вони повні. В них далі кується зброя ідеї боротьби за нашу і вселюдську Свободу-Правду. І чи ж сміємо ми, які бачимо світло з катакомб, де перековується, перетоплюється душа народу, щоб після перемоги вступити очищеною вогнем боротьби в наш Едем, наш храм, чи ж сміємо ми, кажу, показатись негідними шляхетних посвятою братів?

Чи сміємо розжирати обе, а тим самим і все довкола себе дрібничковими сварами, що є прикметою рабської й низької натури ?Будьмо гідними тих, що в катакомбах ! Бо світло з катакомб показує не тільки всі добрі діла, але виявляє і злі. Перед ним не заховаєтьcя ніякий гріх, зокрема ж ніяка безвідповідальність. В його сяєві розпізнаємо гаразд, хто в нас гідний чести називатися українцем, приналежати до великого українського народу.

x x
x

Богато народів світу перейшло окупацію, упадок і боротьбу за визволення. Але в них це було переходове. Вони були сперті на традиції державности. Вони ще розпоряджали політичними засобами тих держав, в першу чергу - провідною верствою. Поневолені народи в цій війні мали всі якесь право. Україна була кольонією навіть без кольоніяльного статуту. Україна знала, що прогнавши німецького окупанта, вона свободи ще не осягне. Проте ж наш народ не занедбав ні одної ділянки свого життя. Він жив і розвивався послушний вищим законам самозбереження. В найбільш несприятливих обставинах він творив вічні вартости культури, кував політичну думку, творив своє шкільництво, свою пресу. На згарищах спалених сіл українська родина далі жила українським звичаєм. Посеред болот, в курінях і землянках приводила на світ дітей, кормила їх молоком із виснажених грудей і під люте дзижчання куль вирощувала нове покоління борців. При тому ми не потребуємо - і не хочемо - примикати очей на темні сторінки в нас. Їх не бракує і є їх не мало. Але український нарід зумів наперекір усім недолікам, перепонам і труднощам виявити стільки сили, стільки шляхетного і творчого, що ми в кожен час, зокрема ж саме в умовинах скитальського життя, можемо з гордістю глянути на пройдений нами досі шлях нашого минулого та з вірою в доброго генія України братися до чергових завдань.

Будьмо достойні катакомб України !

К. Окунь

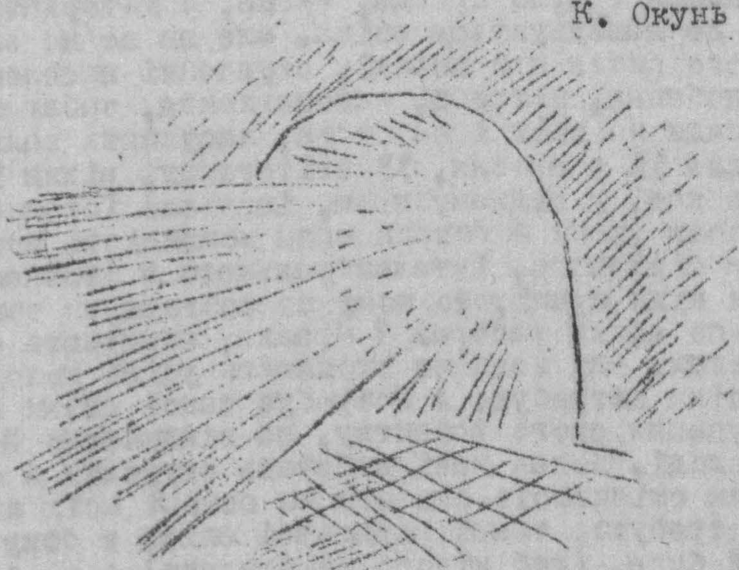

В очікуванні днів, які прийдуть

Однією з найважливіших справ, про які треба тямити українській еміграції це - поруч обов'язку гарної пропаганди для імени української нації між чужинцями - справа опіки над молоддю. Обидві справи вимагають дуже дбайливого й продуманого підходу, постійної і пляновоі праці, бо в обидвох є поважні недотягнення. Питання, як розбудити й закріпити серед чужинців пошану для української національної культури і духових цінностей української нації, покищо не буду торкати. Хочу затриматися при справі опіки над українською молоддю на еміграції.

Українська молодь, і та, активна, що залишилася в рідному краю, і та, що опинилася на еміграції - це найбільша цінність українського народу.

Її завдання не лише добути знання, забезпечити собі можливість існування в майбутньому, але ще в більшій мірі перебрати усю духову спадщину довгого ряду поколінь, перейняти надбання усього українського історичного культурного життя, дорогі рідні традиції батьків і дідів, щоб у відповідному моменті в майбутності розсіяти ті цінності по рідній землі, зокрема у тих її частинах, що поросли вже кукілем, бур'янами, терниною та бодяками. Коли б старшому громадянству не судилося уже дожити такого моменту, а молодь не була як слід підготована до великої хвилини й до великого свого завдання, - так які тоді перспективи для усього українського життя ?

Тому занедбання справи опіки над молоддю, опіки над її здоровлям, розвитком сил її тіла та її душі, було б провиною усього українського громадянства, що опинилося по сей бік греблі. Кажу :усього громадянства, бо обовязок подумати про таку опіку не лишень по боці батьків і учителів по школах, які, славити Бога, вдалося якось зорганізувати, але по боці усього громадянства. Адже відомо, скільки молоді завдяки насильному її вивезенні найшлося на чужій чужині без батьків, без матерей, без найближчих опікунів. Хто має нею занятися ? Є, що правда, школи, є інтернати, є пластові організації, де наладнується опіка. Але це ще не вистарчає. Умовини таборового життя при великім скупченні населення, яке має свої власні уподобання, потреби, зацікавлення, забаганки, розваги, свої окремі погляди на світ і на життя, насувають великі небезпеки для молоді, для її здоровля, її світогляду, рівня її етики й моралі. Коли - в нас, у рідному краю, існувало Товариство Опіки над Молоддю в часах ,коли й батьки мали можливість нею опікуватися і умовини для фізичного, інтелектуального й етично-морального її розвитку були куди кращі, то чому не розгорнути такої опіки в сучасну хвилину по наших таборах ? Правда, повстають батьківські комітети при школах. Але вони не охоплюють усієї молоді в таборах, яка тієї опіки потребує. А потребує такої опіки молодь на усіх щаблях і ступенях свого розвитку, не виключаючи й частини університетської молоді. Нехай мені вибачать студенти й студентки вищих шкіл, але маю сміливість сказати на основі моїх відомостей, що й вони деколи потребують такої моральної опіки з боку старшого громадянства. Нехай буде, (щоб нікого не вразити) : не опіки, а доброго слова, щирої поради. Знаю, що велика частина університетської молоді, хоч має можливість студіювати, взагалі не студіює. Знаю також, що велика її частина студіює тільки формально, дбаючи ли-

шень про те, щоби легко без більших зусиль з її боку, зараховано їй семестри, почислено їй роки студій. Ніякої праці не вкладає, дійсного знання не засягає, відомости не поширює і не поглиблює. Тільки невелика частина студіює справді. Лякаюся хвилини, коли комусь могло б кривавитися серце, коли б побачив, як молоді люди, замість заправляти свої крила, як молоді вірли, до вільного й бурхливого льоту в сонячні країни, країни творчої думки, високих ідей, божої краси, замість шукати нових шляхів і нових незнаних країн, плазують по землі, заспокоюючи тільки потреби буденного життя та шукаючи тільки хвилевих, невибагливих життєвих розваг та насолод. Як на основі відвічних законів природи квітки повертають корони до сонця, як молода деревина понад тіні пробивається до нього, так і молода душа повинна линути до сонця....

Справа, яку піддаю осьтут під розвагу й тій молоді, яка вміє думати, і старшому громадянству, не тільки важлива, але й така, що вимагає скорого вирішення. Її не можна відкладати на дальшу мету. Треба використати нагоду, коли наша еміграційна громада не розпорошена, коли проживає в більших чи менших скупченнях. З хвилиною, коли доля нашого дальшого еміграційного життя може рознести нашу молодь по життєвих світових просторах, як осінній вітер розносить листки деревини по всім усюдам, тоді буде вже за пізно.

Дні ідуть невпинно вперід і повернути їх не сила.

Проф.Володимир Радзикевич

Михайло Орест.

С Е Р П Е Н Ь

Спокою й кротости прийшла пора ясна,
Зичливий поїть зір і вабить добрі душі:.
Зичливий поїть зір і вабить добрі душі:.
У листі лагіднім поломеніють груші
І між дерев стоїть велика тиша.

І світлі помноли, як легкі кораблі,
Причал покинули і мають корогвами,-
І радісно пливуть садами і гаями
По руно золоте серпневої землі.

З театру

ГОСТИНА ТЕАТРУ В. БЛАВАЦЬКОГО

Як це ми вже коротко подавали в попередньому числі "Орлика", прибув до нашого табору дня 9. липня ц.р. "АНСАМБЛЬ УКРАЇНСЬКИХ АКТОРІВ" під дирекцією найвизначнішого мистця української сцени сьогодні, Володимира БЛАВАЦЬКОГО. Він в театральній залі табору виставив за час від 9.VII. - 21.VII. п'ять п'єс з одно- або дво-разовим повторенням. І так 9.VII., 12.VII. і 13.VII. була виставка оперетки Легара, "Жайворонок" ("Wo die Lerche singt"), дня 10. і 14. липня ішла комедія М.Куліша "Мина Мазайло", дня 18. і 19. Лесі Українки "Одержима" та "На полі крови", а дня 20. і 21. липня Івана Франка "Украдене щастя". Постанова в усіх тих п'єсах була - за винятком драми Франка, яку ставив п.Паздрій - в руках самого директора.

Коли ж тепер з'ясовувати загально враження, що залишилося в мене після від'їзду наших шановних і любих мистців, то треба сказати, що у хроніці табору "Орлик" лишиться гостина театру дир. В.Блавацького як одна з її найчіткіших дат, як подія, що в одноманітності таборового життя стала для нашої громади мистецьким пережиттям високого рівня, а водночас винятковим і дорогим для наших душ святом українського сценічного слова. І коли тут усій театральній дружині взагалі належиться від нас слова сердечної подяки і незабутнього спомину, то в особі п.директора Блавацького годиться нам усе наново вітати чолового репрезентанта наших змагань в ділянці сценічного мистецтва сьогодні, якого кожний почин це нині один крок цього ж мистецтва вперед.

Погляньмо ж хоч коротенько на те, чим нас ансамбль дир. Блавацького за весь час його побуту обдарував.

На перший вогонь пішов Легаровий "Жайворонок". І слушно. Бо може нічим іншим не з'єднує собі театр табору публику в умовинах нашого часу так дуже, як саме зготованими їй хвилями погідної розваги, тієї простодушної, нехай тут і там навіть дуже наївної веселости, яка так знаменно і так тісно звязана з легкою опереткою віденського стилю. Особливо ж, коли та зукраїнізована віденська оперетка являється на нашій сцені в такій майстерній постанові, є так по-мистецьки виставлена, як це ми бачили на виставі. От автор цих рядків бачив "Жайворонка" у Відні в його найкращих оригінальних виставах у Легаровім театрі "Ан дер Він". Бачив він його і в репрезентативних ювілейних виставах в інших оперетних театрах у Відні. Тоді, коли Франц Легар, колись поштивний капельмайстер піхотного полку з вусиком а ля Вільгельм II. і з чудово милим усміхом віденського музики, став після "Веселої вдовички" сенсацією, далі ж укоханим любимцем, а вкінці найпопулярнішим композитором Відня. Та проте, хоч і виділи ви "Жайворонка" у віденській виставі та в обсаді віденських оперетних зірок, то вистава нашого Блавацького могла вдоволити вас всеціло. В першу чергу - тут, як і всюди! - постать старенького мадярського дідуся, відтворена самим Блавацьким. Я сказав би навіть, що ще й віденський актор міг би від Блавацького вчитися хисту творити тип нібито оперетний, та проте по суті - чисто людський, серіозний і кожним словом переконливий. У Блавацького є свого роду вдумливість, щось

Філософічно глибоке, що виявляється в нього чудовим спокоєм,внутрі-
шнім зрівноваженням на сцені, яке в рівній мірі надає тон як його
погідній дикції в опереті чи в комедії, так і у драматіссімах сцен
трагічних, ось як у постаті Юди у п'єсі "На полі крови". В його
веселості ви так само чітко розпізнаєте її логічну рацію, як і вичу-
ваєте з наглядністю філософічної аналізи глибини трагічного патосу в
ньому. І тому не диво, що вже сама приява креації рівня Блавацько-
го на сцені підтягає і рівень гри виконавців інших роль, згармоні-
зовуючи отак ансамбль до справді мистецької, майже без решти зігра-
ної цілості. Отак пані Блавацька як Маргот, Бенцалева як елегантна
Вільма,п.Карпяк як молодий маляр, зазначились чітко поруч с[illegible]
йстра, з глибшим підходом до даної ролі особливо у грі пані Блава-
цької, якій з жінок належиться рішуче першенство. Добрим бароном ,
марки віденського кабарету, був п.Шашарівський, своїм стереотипним
хіхотом потіха публики за весь час вистави. Тільки виконавцеві Ля-
йоша можна б побажати дещо кращого її передуховлення.

Коли ж отак вистава "Жайворонка" стала для нашої громади ве -
чором справжньої розваги, то вистава " Мини Мазайла " це вже було
щось, що я назвав би " dulce cum utile" , тобто розваги з повагою,
сміх з нотками трагіки, комедія з замаскованою основою глибокої дра-
ми. Отак це просто заслуга і то тривка заслуга дир.Блавацького, що
сьогодні, де в нас так мало книжок, а з цим і немає під рукою цінних
текстів нашої літератури, його театр зазнайомив ширші кола нашої
громади зі знаменитим твором М.Куліша. Тут очевидно не місце розво-
дитись ширше про ідеологічне значіння цієї комедії та її вартости
як нової комедійної спроби в нас. Цьому треба би нам присвятити хі-
ба окрему статтю. Тут я зазначу лиш стільки, що коли ми нині шукає-
мо нових шляхів для нашої драматичної творчості, особливо ж в пов-
ному протиставленні до шаблонової побутовщини та зі зворотом до ко-
медії сальонного характеру, тобто до того, що німці називають "Kon=
versationsstuck,а французи так майстерно, прообразом для всієї Ев -
-ропи, розробили у сценічних творах цього роду від Скріба і Сарду
починаючи, то в Куліша маємо зразок такого майже першорядної міри.
Я кажу : майже, бо напр. у структурі першого акту зазначується дея-
ка нескладність і експозиційна нез'ясованість, при деякій непевно-
сти основної характеристики виконавців роль першого акту. Але де -
далі комедія М.Куліша виявляє такі яскраві обриси внутрішнього кон-
флікту комедії та її драматичних перипетій -. особливо з моментом
виступу російської вчительки,(пані Горленко) та закукурічені русо-
тяпки тьоті Моті (пані Степова) - а в цілості таку вагу провідної
ідеї штуки, що доводиться цю річ причислити до дуже нечисленних по-
зитивних досягнень нашого модерного репертуару. Що ж до гри акторів
то здається мені, що перший акт із цього погляду був найслабший. Я
сказав би ,що навіть і сам Блавацький тут ніби щойно себе шукає.Але
чим далі в ядро комедії, тим дійство стає більш прозорим. Характе-
ристика осіб гостра обрисами до меж непримирної однозначности по
лінії конфлікту глибоко соціяльного характеру. А при тому треба про
сто подивляти майстерність, з якою Блавацький і його дві партнерки
урелефнюють щонайтоншими рисами психологічних переходів та пережи-
ві трагікомізм усієї ситуації. І так само достроюються до них в да-
льших актах і інші особи комедії, зокрема ж Уля (п-і Блавацька),Рі-
на (п-і Шашарівська), дядюшка (п.Курило) та молодий студент (п.Ко-
ролик).

Що ж до обидвох п'єс Лесі Українки, то треба теж зазначити,
що їх вистава була для нашої публики повною новістю і лишиться їй
напевно і назавжди в памяті як мистецьке пережиття неабиякої міри.

Особливо ж - як це я вже зазначив зпочатку - креація Юди у п'єсі " На полі крови " Блавацького, драматична подоба, гідна кожної европейської сцени. На другому місці треба тут згадати паню Шашарівську як носійку ролі геройки в "Одержимій", а далі пана Королика як подоботворця Христа тут же. Але тоді, коли креація Блавацького своєю цілістю як сценічна подоба вщерть моноліт, обрисований мистцем до лінії найтоншої думки, то одержима Шашарівської ще не згармонізована всеціло, стихія її духового переживття ще, сказати б, кипить і тому вона своїм тотальним враженням як постать поки що більш бурхлива, ніж могутня, більш жагуча своєю пристрастю, ніж захоплююча своєю духовістю, чи там передуховленням. Але тут треба сказати, що пані Шашарівська має побороти не тільки всі труднощі переконливої сценічної креації, але і труднощі, які є в самому творі поетки. Одержима ось як - sit venia verbo - партнерка Христа в поемі Українки, не видержує критики. Тут є непримирна дилема: або Міріям є справді одержима і поклонниця Христа, а тоді душевний конфлікт в неї повинен скінчитися повним відданням науці Месії, або вона стоїть на свому до самого кінця, а тоді вона не є одержима Христового слова. Однак цієї дилеми поетеса не розвязує послідовно ніяк, значить переможцем в "Одержимій" не є властиво ні Христос, бо Він усе таки не в силі переконати Міріям про слушність одного з Його заповітів усеціло, ні Міріям, бо важкого конфлікту у своїй душі вона відповідно до Його слова не присмирює. Лишається отак розвязка при допомозі чисто зовнішнього ефекту-укамянування, - який не вдоволює ні героїв, ні глядачів. Правда, вистава і постанова Блавацького зробили все, щоб будь-що-будь визначний ідеологічний твір нашої поетеси зробити для публики таким зрозумілим і сценічно гарним, як це воно тільки при наших засобах можливе. І я сказав би, що сценічні картини були, напр. щодо костюмів та сценічних ефектів /барвисті нюанси світла на складках одягів/- незвичайно ефектовні і творили дійсно ілюзію Христової епохи. Та проте і трудність ідеологічного конфлікту і характер усього дійства, подуманого авторкою виключно як діялоґ і то такий - з ідейного погляду затяжний! - були мабуть причиною, що люди сприймали поодинокі картини вистави з усією повагою до слова поетки та постановки майстра Блавацького, але все таки не без деякої тіні тієї внутрішньої застороги, яка не дає зеднатись душі глядача із суттю сценічного дійства всеціло. Та ще одно: при всьому признанні за заходи, що їх постанова зробила, щоб особу Христа вивести на сцену з усією гідністю Його божеської величі, доводиться сказати, що тут мабуть і найкраща режисерія і найкращий подоботворець не осягнуть ніколи всеціло вдоволюючого успіху. І воно може краще, щоб замість цілої особи Христа видно було на сцені тільки хіба променистий відсвіт Його зʼяви і чути було тільки голос Месії. Так ось як напр. у відомім загально передвоєннім англійськім фільмі " The King of Kings" що свого часу облетів усю Европу і досягнув просто казкового числа вистав, де власне постанова обмежилась тільки до голосу і променистого сяйва як відсвіту грядучого Спасителя. Та проте враження цієї, сказати б, німої картини було таке сильне, що коли напр. у віденськім "Раймунд-кіно" голос Спасителя у світлі таємничого сяйва під пяніссімо Шубертового "Аве Марія" пронісся з екрану вперше, то одна жінка вибухнула судорожним плачем, і взагалі вся вистава пройшла в атмосфері просто чарівного захоплення. А тут уже та сама обставина, що глядач знає імя актора, - ним був пан Королик - не причиняється до збільшення німбу таємничости великої зʼяви. А якщо дикція всеціло не відповідає вимогам преважної ролі, бо зрештою

чия дикція у світі відповість їм? - тоді трудність порушеної тут
проблеми зазначується ще яскравіше.

Так поскільки вистава драматичних діялогів Українки мала в собі все таки дещо проблематичне, то зате вистава Франкового "Украдене щастя" була з кожного погляду одною з найкращих в репертуарі Блавацького. Вона виявила в першу чергу повну живучість Франкової драми, а далі мистецьку вершину, до якої може двигнутись навіть твір старшого стилю, якщо його постанова продумана і виведена з таким діловим знанням і таким люблячим підходом до справи, як це бачимо у Блавацького, щодо твору Франка. Постанова п. Паздрія підібрала для дійства середовище гуцульське з усіми його костюмними признаками, що дуже добре відповідало внутрішньому духові драматичного дійства. А всі виконавці головних та побічних роль грали з таким помітним відданням мистецькому завданні, з таким усецілим добуттям емоційного змісту кожного з них, що все те обновило й оживотворило твір Франка так, як ще може ніколи досі. З цього погляду вистане вказати ось хочби тільки на щось таке сценічно майстерне, як прегарна сцена танцю в картині забави в коршмі, та сцена гостини в Миколи в останньому акті. Це картини, що їх не забуде мабуть ніхто з глядачів. А й така картина, як розмова трьох кум /Степова, Горленко і Мельникова/- це теж сценічно просто шедевр. А до цих збірних сцен достроювалася гідно і гра виконавців головних роль Миколи, Михайла й Анни /Паздрій, Курило і Левицька/. Всі вони просто зворушували, особливо ж Микола; якого гра при самому кінці, перед убиттям Михайла, стала для авдиторії просто символічною картиною оконечного лютого бунту душі, скатованої до меж божевілля невпинною мукою зневаги зі сторони найблищого оточення.

Словом:
"Украдене щастя" - Франка-Блавацького стало для нас драматичним пережиттям першорядної міри. Шкода і сором тільки, що наша "галерія" сміхом там, де треба було серіозної уваги та взагалі підходила до Франкової драми мов до якогось ярмарочного видовища. Аж не хотілось вірити, що між нашою публикою є ще стільки неграмотного та некультурного елементу.-

x x
x

("РОЖЕВЕ ПАВУТИННЯ" - Я.Момонтова).

Після доволі вдатної премієри, якою в нашому таборовому житті
була вистава комедійки К.Гольдонія "Мірандоліна", провід театру на-
шого табору як чергову річ виставив дня 26.VII.п.р. п'есу Я.Момонто-
ва п.н. "Рожеве павутиння". Вона має тлом підсовєтське середовище в
епосі 20-тих років нашого часу, тобто часи НЕП-у і тому заслуговува-
ла би в нас на увагу. Та тільки ж, що автор не зважився тут на драма-
тичну сатиру такого - хоч приблизно! - рівня, як наприклад "Мина Ма-
зайло" М.Куліша. В нього більш гумор марки старої побутовщини, десь
не десь пронесеться якесь ніби критичне слово у відому сторону, але
поза тим тут виключно коміка здовільно заплянених ситуацій. Ну, і лю-
ди сміються, особливо ж галерія, але невже провід нашого театру під-
биратиме чергові п'еси завжди тільки для веселої розваги галерії ?
А при тому доводиться зазначити, ще й те, що сміємося тут властиво
з каракатурно розмальованих - українських хуторянів...

Тепер же про виставу.
Постанова (п.Тедот)- як і гарні декорації ! - заслугує на призначення, бо темпо виставки було назагал живе. А з виконавців роль вибились на перше місце чоловіки.Савка (п.Солоха) помітною певністю рухів і дикції та взагалі сценічною темпераментністю. Микита (Тедот) мистецькою витриманістю лінії зазначеного собою типу. Поруч них, але в деякій відсталі, Архип (п.Сторощук) та Іван (п.Мілянський) досить добре типи старо - побутового характеру, тоді,як Юрко (п.Гуторів) ні рухами ні дикцією не виявляв повної свободи гри (особливо ж там, де він грає як амант). А з жінок доводиться згадати в першу чергу носійку ролі Поліни (п-на Раєвська). Вона подекуди наперекір своїй доволі простодушній ролі намагалась дати щось глибше,деяким драматизмом надиханий тип молодої хуторянки. І можна думати, що в особі панни Раєвської наш театр буде мати кращу драматичну силу. Баба Тетяна (п.Тимченко) як одноразовий тип дуже добра, але її носійка не повинна застигати в тій одній подобі. Пані Мілянська (роля Ніни) мусить вистерігатися надто безжурної легкости дикції, не зрічнижкованої в поодиноких ситуаціях і ролях, а пані Гуторів (роля Галі) безбарвности навіть і малої ролі.

Значить :

Члени нашої сцени мусять дуже й невпинно працювати над собою, якщо театр нашого табору "Орлик" має стати серіозним чинником в нашому театральному мистецтві.

ог.

.... Супремат мистецької творчости? Гаразд! Але бачте: хоч і як добре я обзнайомлений з управою ріллі, то проте все наново доводиться мені чудуватись численним спосібностям справжніх працівників рільництва та ріжноманітності їх занять... Вони вирізблюють пугом борозну довжини стільки і стільки соток метрів з точністю мистця і доказують цим спроможність їх ока. А й не легко воно викопати рів,з усією вірністю достроєний розміром. Або видвигнути правильний оборіг, збудувати добру огорожу, рівно сіяти і косити. А мистецтво ремісника? Хіба це не окрема ділянка творчих спромог і спосібностей? Слушно тому каже великий Гете:"хто не опанував усеціло якоїсь галузі мистецтва чи ремесла, тому в житті прийдеться не легко. Бо при розбішено скорому темпі теперішнього життя само знання не поможе людині багато; поки ось людина зможе збагнути все, вона згубиться на манівцях власної думки".

Т.Роджер :
Економічний підхід до історії.

Хроніка табору „Орлик"

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ УВАН.
Наукова Конференція Мистецтвознавчої Групи Української Вільної Академії Наук,яка -як це ми вже подавали- відбулася в нашому таборі в часі від 9 - 11. липня ц.р., пройшла з помітним успіхом. Вона виявила високий науковий рівень в опрацьованні поставлених проблем і наявність у складі Академії висококваліфікованих наукових сил.Слід чекати, що робота мистецтвознавчої групи УВАН знайде ще кращий відгук і серед ширших кіл українського громадянства, коли опрацьовані теми та питання українського мистецтва і літератури вийдуть друком чи-то в періодичних виданнях, чи-то в окремих відбитках.
Конференцію відкрив голова мистецтвознавчої групи УВАН проф.В.Січинський. На Конференції були прочитані й обговорені такі доповіді:

9.липня :	1.Проф. В.Січинський	:"Методична схема мистецтвознавства".
	2.Проф. П.Курінний	:"Українські філіфті XVII.-XVIII.віку".
	3.Проф. Д.Горняткевич	:"Микола Ге".
10.липня :	4.Проф. Л.Білецький	:"Естетична аналіза драми Лесі Українки "Кассандра".
	5.Проф. В.Гаєвський	:"Іван Франко як драматург".
	6.Проф. В.Державін	:"До питання про стилі в сучасній українській літературі".
	7.Дир. В.Блавацький	:"Український театр в Галичині в 1920-30 рр.".
	8.Ігор Костецький	:"Театр площинний і театр об'ємний".
11.липня :	9.Проф. О.Повстенко	:"Архітектурні конструкції та матеріяли будов княжої доби".

-

"БАТЬКИ і ДІТИ" - доповідь проф.Ст.Конрада.
На цю тему була прочитана проф.Ст.Конрадом доповідь,розрахована на батьків, з метою загострити їх увагу на проблемі виховання дітей на еміграції.

Цей задум Культурно-Освітного Відділу нашого табору,запроектований його керівником проф.Г.Мартинцем,треба тільки привітати і як найенергійніше підтримати. Виховання молодого покоління на еміграції є найвідповідальнішою справою і нашою найбільшою повинністю перед батьківщиною. "Діти-молодь, наше майбутнє!" Ця популярна істина була підчеркнена як найчіткіше і в названій доповіді. Якщо старше покоління повернеться на батьківщину,щоб в найкращому разі, як кажеться, доживати віку, то перед молодим поколінням стоятиме завдання щонайактивнішої участи у відбудові рідного краю і в організації нового суспільного і громадського ладу у своїй державі. Маючи на увазі таку переспективу на майбутнє, слід зробити все можливе, щоб старше покоління як найкраще подбало про своїх наслідників. Хотіти виховувати і вміти виховувати - цього треба домогтися від батьків всіми засобами. Бо це велике і важливе завдання,що стоїть перед еміграцією, вимагає до себе не лише відповідної уваги але й уміння. На жаль в дискусії, що розгорнулася після доповіді, було стверджено мале зацікавлення батьків до цієї справи. На залі напр. було присутними не багато більше ніж 50 батьків. Підкреслено теж надто загальний характер самої доповіді. Вона об-

порушувала загальну поставу проблеми виховання, ступені фізичного і духового розвитку дітей, виховання середовища, підготову батьків до виховання дітей, питання виховного ідеалу і так далі. Доповідач подав пояснення, що доповідь мала характер вступу, тобто була подумана як початок до дальших, більш конкретних доповідей із ділянки питань виховних. Проте були цілком слушні завваження присутніх батьків, що їм треба конкретних порад і вказівок щодо виховання дітей в умовах еміграційного життя, а не академічних доповідей в питаннях педагогіки. Крім таких конкретних порад і вказівок, слід подбати про організацію дозвілля дітей в таборі, щоб діти були не залишені на себе, а мали досвідчених організаторів, їх забав чи прогулянок. Батьки мусять чергувати між бльоками на подвір'і, доглядаючи за дітьми. Поскільки ж батьки не відгукуються на заклик слухати доповідей про виховання, то їх треба приняти до цієї справи. Отак не зважаючи на малу кількість присутніх і на загальний характер доповіді, все ж таки було вияснено, що треба над нею попрацювати, щоб виховання молодого покоління було поставлено на належну височінь.

\+ \+ \+

КОНЦЕРТ ХОРУ "ТРЕМБІТА".

Дня 27. і 29. цього місяця співав в нашому таборі хор "Трембіта" під керівництвом диригента К.Цепенди. Обидва концерти пройшли з повним успіхом і причинились немало до популяризації та пропаганди української пісні та української культури серед чужинців. Крім місцевих членів нашої УНРРА другий концерт мав нагоду, на запрошення голови Управи табору ір-а Лаличака, слухати шеф мілітерреґірунґ округи Бад-Райхенгаль -Берхтесгаден, майор Моренс, який висловився з повним признанням для хору. Велике враження зробила на нього ... українська співацька культура. Також і нам є приємно ствердити, що мистецький рівень нашої співацької дружини зростає, сказати б, на очах і кожний її виступ учить нас щораз краще пізнавати красу української пісні і українського вокального мистецтва. Почуваєш тут як тверду і вмілу руку диригента хору, так і творчу і вперту працю кожного члена хору, словом : ту єдність творчого замислу і творчого виконання, таку необхідну для всякого дійсно мистецького високого досягнення. При тому треба сказати, що найкраще виходять у виконанні хору "Трембіта" пісні народні, через що саме їх у програмі хору повинно бути якнайбільше. Незрозумілим лише для багатьох є факт, що хор "Трембіта", який є, так би мовити, горожанином табору "Орлик", співає у своєму власному таборі аж по двох і пів місяця співацького турне по всій Баварії.

\+ \+ \+

СВЯТО КНЯГИНІ ОЛЬГИ.

Заходом Об'єднання Українських Жінок на Еміграції (Делегатура в Таборі "Орлик"-Берхтесгаден) було влаштовано в неділю, дня 28.7. п.р. в театральній залі табору, в год. 20. свято в честь Княгині Ольги. В програму свята входило слово Голови Делегатури Обєднання У.Ж.н.Е пані Барабаш, хорові точки мішаного хору "Боян" під керівництвом п.проф.Ставничого, святковий реферат п.проф.Любинецької, жіночий терцет у виконанні пань: Марціяни, Ліди і Дарії Дублянинь,

скрипкове сольо п. Оксани Тарнавської з фортепяновим супроводом п.Дагмар Тарнавської та деклямація п.Роми Дзюбинської. І добірна програма і дбайливе та високо мистецьке її виконання залишили учасникам свята велике враження. Лише чому не закінчено свята національним гимном ?

+ +
+

АКЦІЯ ФАХОВОГО ПЕРЕВИШКОЛУ.

В таборі "Орлик" розпочато широко заплановану акцію фахового перевишколу мешканців табору. Більшість мешканців табору, як і взагалі нашої еміграції - це інтелігенція. В нових умовинах ледви чи знайдеться праця для вільних умових професій. Треба бути приготованим і фахово вишколеним до практичних, технічних звань та чинностей. Виходячи із того заложення, вже розпочато працю в таких курсах:

а./ Семимісячні інструкторські зоотехнічні курси. Курси мають завдання підготовити інструкторів-зоотехніків, які зможуть самостійно працювати в галузі скотарства, птахівництва, рибництва, пасічництва, молочарства та технології і перерібки продуктів скотарства на скотарських фармах. Курси організує таборова Делегатура УТГІ.

б./ Чотиромісячний курс кімнатного малярства. Курс має на меті вишколити самостійних працівників і фахівців з ділянки декоративного кімнатного малярства. Курс веде Образотворча Студія табору.

в./ Авто-механічний та електро-механічний курс. Курс веде недавно заснована Технічна школа під керуванням інж.А.Шумовського. Завданням курсу є дошколити старих та вишколити нових автомеханіків та електромеханіків до виконування самостійного звання.

В проекті є утворення інших родів курсів: шоферський, кравецький, швецький, будівельний, слюсарський та тим подібних.

+ +
+

ВИБОРИ в ТАБОРІ "ОРЛИК".

Дня 18. липня п.р. відбулися тут вибори до Таборової Ради. Акція "конспіративно" зложеного виборчого комітету та акція комітету представників товариств і організацій з тою метою, щоб створити тільки одну виборчу лісту не увінчалася успіхом. До виборів зложено три лісти кандидатів. Лісту Ч.1 під кличем "За згоду" поставило Т-во Українських Політичних Вязнів, лісту Ч.2 названо "Безпартійним громадським об'єднанням" а лісту Ч.3 "Безпартійними селянами і робітниками". Всі три лісти у випущених ними передвиборчих відозвах і комунікатах заявили себе далекими від усякої партійности. У вислідї голосування в таборі, який має 70 % інтелігенції найбільше голосів одержала ліста Ч.3 (безпартійних селян і робітників). Вибрана Таборова Рада вспіла вже уконституватись, покликати до життя Контрольну Комісію, перевести провірку агенд табору, заслухати звіту Управи табору, змінити рамовий статут Ц.П.У.Е. та вибрати, на підставі зміненого статуту, команданта табору і його заступника. Командантом табору вибраний інж.О.Гладишовський, його заступником проф.Горечко. Головою Таборової Ради є дир.Іван Поритко.

о-о-о-о-о-о-о

ОРЛИК

ЖУРНАЛ ТАБОРОВОГО ЖИТТЯ

Ч. 5 БЕРХТЕСГАДЕН 1946

ОРЛИК

ЖУРНАЛ ТАБОРОВОГО ЖИТТЯ

ЖОВТЕНЬ
1946

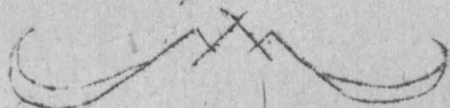

ЗМІСТ

вот орюкче оповідання - нас сьогодні не стати... Така велико-героїчна трагедія,така епопальна Голгофота за нами,та проте - де ії дійсно достойний,вейико-стилевий відгук у літературі? Читаєш ті наші масово,навспіх,заради гонорарів фабриковані,кількасторінкові прозові спроби сьогодні, і не знаходиш тут ніякої ваги,ніякої поваги,нічого гарного і нічого-нічогісінького справді нового. Хотілося б тобі побачити найглибшу душу,найглибшу суть життя нашої людини сьогодні,але хіба можна ж її знайти на сторінках фабрикатів,які автор пише на коліні і пускає у світ,без ніяких домагань до себе? Але воно може й смішно домагатись таких віщих малюнків від літератських адептів,які власне ні своєї людини,ні її життя не знають,бо не студіюють ні одного,ні другого,не намагаються пізнати їх нових сторінок,чваняться тільки нецікавими,трафаретними фабрикатами,вигадуваними наприхапці у вузині чотирьох стін якогось загумінка. І тут знову приходить вам на думку -сальон. Культура сальону, цим разом - літературного.

Дійсно - яка благодать для письменників культурних націй!

Того ж не можна заперечити ніяк,що ні Вольтер ні Руссо, ні Шатобріян ні пані Сталь,ні всі великі французькі оповідачі XIX.ст. не були б створили національного роману такого високого, мистецького,для всієї Европи міродатного рівня,якщо б у Франції культура літературного сальону,не було плекана вже від XVI.ст. Дивімося лиш шляхом століть на ввесь той животворний вплив на письменство і письменників,що його мали у Франції літературні сальони найрізнішого роду і смаку! Упродовж століття XVI.спершу літературний сальон поетеси Люізи Лябе в Ліоні,а далі величавий літературний осередок на дворі королеви Маргарети з Наварії,без якого важко уявити собі всю мистецьку творчість того часу напрямку Клемента Маро,поетів "плеяди" та перших драматургів Франції. А опісля літературний сальон дам з оточення маркізи Рамбуйє.Хоч і де в чому скарикатурований Мольєром в його комедії "Смішні цінности",то проте після здичіння і повного здеморалізовання французького громадянства в добі кривавих міжусобиць на тлі релігійного роздвоєння за Реформації, він препамятний своєю ролею як починник морального уздоровлення народу. Ви читайте з того часу тільки "Гептамерона" королеви Маргарети або спомини маршала Віейєвілля шляхом подій в Амбоаз, Ля Рошель, а далі 24.VIII.1572 р. в ніч св. Вартоломея в Парижі, а порозумієте зараз усю далекосяглість змагань сопутниць маркізи прочистити подихом погідного сальонного товариства атмосферу морального здеправування, лютої ненависти і звірської кровожадности, викликаної тоді в Европі брутальним руїнником єдности церкви і християнської культури - Мартином Лютером.

А літературні сальони дальших століть ?

Ті, сказатиб, літературні собори,з лона яких у Франції родиться монументальна Енциклопедія, а далі Велика Революція, щоб урешті в сальонах красуні Юлії Рекамьє і Поліни Бомон заінавгурувати епоху XIX. ст. в чарівних сяевах европейської романтики. А те, що роблять своїм творчим впливом на письменників французькі дами, те повторяється в Англії в сальонах лейді Монтагі, а в Берліні на сходинах у Генрієти Герц і Рахелі Левін. Але про нічо подібне не чуєш в українській літературі, якої письменники й письменниці з їх власної провини це ті літератори Европи, що або цілком, або найменше знають - жінку. Дійсно, шановні панове українські поети й оповідачі ! Ви не знаєте душі української жінки!Бо ви не завдаєте собі труду студіювати їх, а наше суспільне життя не дає вам нагоди пізнавати інтелігентну

жінку так,як міг її пізнавати,напр.французький письменник в сальонах рідного жіноцтва,від Люізи Лябе починаючи. Бо скільки ж то найцікавіших і найкращих жіночих індивідуальностей пройшло тут перед очима Шатобріяна,Меріме,Де Віні,Бальзака,Фльобера або Золі,як своєрідні моделі до тих репрезентативних типів французької жінки,що їх вони створили на основі щонайживотворнішої обсервації та пережиття. Обсервації і пережиття! А в нас?

І отак вам тут дальший аргумент на те,чому доводиться нам звертати точнішу увагу на такі товариські сходини,як оті,що про них в цій статті мова. Та на потребу розбудовувати їх в напрямі щонайширшого пристосування до гасла національного перевиховання в нас та до домагань теперішньої української національної репрезентації. Бо те перевиховання не повинно - на мою думку - полягати тільки в тому,що дотеперішний вищий і високий інтелігент має,напр. навчитися обовязково якогось ремесла. Я ось ставлюся до всякого ремесла і кожного ремісника з усією пошаною і увагою,що належиться кожній людині тяжкої і доцільної праці. Але попри перевиховання технічне ми не сміємо забувати і про перевиховання у площині культури духової,де нам,українцям,треба ще багато,дуже-дуже багато доповнювати,доучуватись і поглиблювати,особливо - як це уже зазначено - з погляду на завдання нашої репрезентації перед чужинцями сьогодні. І рішучо одним з найважніших і найкращих завдань нашого перевиховання сьогодні повинно бути щонайдоцільніше і свідоме своєї ваги обновлення і поглиблення культури українського сальону.

Я кажу: обновлення.

Бо не зважаючи на те,що культура літературного сальону на сторінках історії українського письменства в наших часах на жаль явище невідоме,треба сказати,що культура сальону як такого в нашому громадянстві - особливо ж в Західній Україні в Галичині,стояла вже до світової війни доволі високо,плекана тут головно у сферах нашого духовенства, і то передовсім на селі. З цього погляду вистане нам навести як приклад тільки такі високо культурні священичі середовища як ті, з яких вийшли в нас покоління Могильницьких,Лаврівських,Барвінських,Левицьких,Погорецьких,Куницьких,Радзикевичів,Лепких,Глібовицьких,Гоцьких,Сполітакевичів і стільки-стільки інших,яких тут не наводжу,а які трохи не всі лишили по собі сліди їх заслуг для рідного громадянства +). І память про ті їх такі щедро гостинні священичі сальони,в яких цілий ряд наших генерацій надихувався духом любови до рідного гнізда,духом станової самосвідомости і...духом рідного панства,священичої аристократії. З моїх дитинних літ я пригадую собі,як то в мойого діда о.Йосифа Погорецького,пароха села Вацовичі у Дрогобиччині,бував гостем його колятор граф Тарновський,приїзджаючи до нас з недалекої Снятинки,і то часами в товаристві Артура Гротгера. І пригадую собі,як то раз мій дід попав у дуже гостру дискусію з паном графом з приводу вірша гр. Лешка Борковського "Нема Русі "(немає Руси),на який дідо склав віршом доволі добру відповідь прочитавши її з усією свободою польським гостям. Та проте атмосфера нашого гостинного сальону полагодила і той конфлікт.

Але вже й по містах були українські сальони чолових інтелігентних родин,які помітно зазначилися в історії нашого

+) З безлічі прикладів - один: пок.о.Іларіон Сполітакевич,парох Ботелки нижньої,пов.Сянки,гарячий патріот і громадянин,приймав своїх гостей з княжою щежрістю цілими тижнями, а при тому був світлим прикладом зразкового священика і душпастиря. Ін меморіям серпень 1901.Аве,аніма кандіда! О.Г.

громадянства в десятиліттях до війни і опісля,такі ось,як Огоновські,Рожанковські,Мухевичі,Охримовичі,Старосольські та інші. Шкода тільки,що й вони до справи сальону літературного принципово не підходили і його створити не намагалися і не думали про таке.

Але сьогодні на чужині,на еміграції,треба нам ладнати інші,далеко інші,безмірно важливі і затяжні конфлікти нашого життя і нашої національної справи...

Нині іде про нашу батьківщину в моменті її найтяжчого положення. Так чи не годилося б, щоб у нас був по змозі в усіх важливіших осередках нашої діяспори український сальон, де наші жінки з питомою їм тонкістю, ласкавістю і гостинністю могли б приймати чужинних гостей, зацікавлених українською справою і допомагати так нашим речникам,політикам і дипломатам робити те,що велить наша пропаганда? Не забуваймо ж ніколи, що не була проста українська священича донька Анна Лісовська,що як усеможна султанша панувала над султаном Соліманом II. і його Туреччиною. І що вісімнадцятьлітня Мотря Кочубеївна - це некоронована гетьманша України,якій Мазепа,великий Іван Мазепа,пише любовні листи, як закоханий двадцятьлітній молодик. А Марія Маркович,той наш Марко Вовчок - хіба ж не не жінка з незвичайним, може й підвемонічним впливом на своє оточення,де навіть такий знавець жінки і такий европеєць як Іван Тургенев служить їй,як володарці в царстві краси? І не забуваймо теж того,що українці Марії Башкірцев покланяється свого часу ввесь Париж,при чому її захопленими приклонниками були такі люди і творці, як Гю де Мопасан. А чар краси й духа Олени Теліги?

Одне слово :

Творімо українські сальони і починаймо цілком новий розділ в історії нашої національної пропаганди. Напрям: шляхом від нашого табору від Мюнхен аж ген до Лондону і Вашингтону. А Ви,Пані Добродійко, відробивши всі фанти забави і розділивши між гостей нашого товариського вечора останні"канапки"- дозвольте подумати над тим.

Добре ?

Д-р.Остап Грицай.

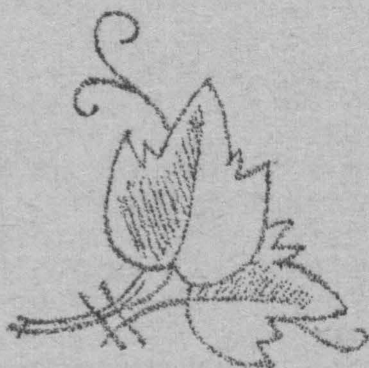

ДУМКИ У СВЯТО св. ПОКРОВИ

Прекрасний образ-вірш залишив нам Т.Шевченко у своїй поемі "Іржавець".

Оце Запорожці,що були змушені покидати свою Матір-Січ Запорозьку та Великий Луг - Батьківщину, не вважали за відповідне брати зі собою нічого іншого, лише Образ Божої Матері-Покрови.

"У наметі поставили Образ Пресвятої і крадькома
молилися... "

Коли вернулися Запорожці, принесли зі собою той чудовий Образ і поставили в Іржавиці, в мурованім храмі.

Цей вірш Т.Шевченка має в собі незвичайно глибоке,істотне і правдиве ствердження нашої історично-філософічної постави до життя.

Вибираючись за море,в далекі краї, в чужі землі,українці забирають зі собою те,що вважають найважнішим,найбільш правдивим і суттєвим, найбільш цінним і дорогим,що вони мають в житті, вони забирають не багатства і не клейноди, але забирають зі собою Образ Божої Матері-Покрови - цей символ духового,етичного, морального, релігійного життя.

Це ствердження Т.Шевченка не торкається лише Запорожців, бо не від них зачинається контакт української людини з релігією і мораллю життя. Від перших початків свойого історичного існування,від днів приняття християнства і християнської культури український нарід входить у незвичайно трівку і глибоку звязь із культом Богоматері - Покрови українського народу. Наші князі ставлять церкви і храми в честь св.Покрови. Князь Ярослав Мудрий в 1037 р. торжественно віддає Україну під Покров Божої Матері. Ту саму традицію продовжують пізніше Гетьмани, а нарід бере собі культ св.Покрови за свій релігійно-національний культ. Чи ми возьмемо Почаїв,чи Гошів,чи Зарваницю,чи Чайковичі - ми бачимо там наглядно сповнення надій і віри народу,що шукає в надрозумовому і надприродному шляху забезпечення своєї немічі силами вищими від своїх власних. Там, де не може помогти власна праця,власний труд і власна боротьба, там, де заводять всі можливості земних людських сил, там нарід шукає допомоги, опіки і захисту в надприродних, надземних, ірраціональних моментах, там він шукає спасіння не в розумі, а в душі і вірі. І там він його знаходить.

Коли ми поглянемо на найстрашніші роки нашої історії,на часи княжих межиусобиць і знищення Києва суздальським наїздом,пізніше на часи татарських і турецьких нападів,на часи ясиру і полону чито половецького,чи татарського,чи турецького, на часи руїни і польської та московської окупації, коли ми возьмемо часи валуєвської заборони навіть уживати нашої рідної мови, коли ми возьмемо врешті останні часи большевицького жаху і грози -то хиба можна пояснити нормальними,розумовими, льогічними процесами матеріяльного істрицизму, обнявами і категоріями лише земських понять те, що нарід наш претрівав усі ті часи,що він до сьогодні залишився народом таким самим як перед століттями - вірний собі і Богові. Себто вірний Божим законам правди,права,справедливости і гуманности.

І не припадок, що навіть українські збройні сили,почи-

начи від запорозьких козаків аж до найновіших українських збройних формацій шукали опіки і захисту для себе і для своєї зброї під Покровою Божої Матері.

І в тому криється одна із таємниць нашого історичного успіху, який ми можемо поняти, коли глянемо на нашу історію не із сьогоднішного дня, не зі ситуації нашої незавидної долі втікачів заточенців, емігрантів, чи безбатьченків, бо не важне в тому історичному процесі актуальне наше хвилеве положення, але коли ми поглянемо на нього із перспективи віків, із висоти, що обхоплювати буде ціле наше історичне буття. І в ньому важне буде те, що ми перетрівали століття, що ми остоялись проти навал Печенігів і Половців, проти монгольських орд, проти північних суздальсько - московських наїздів, проти нападів татар та турків, проти поляків і угрів, проти новітнього матеріяльного і духового походу нащадків Золотої Орди, московського большевизму, що ми мимо того напору з усіх сторін не затратили свойого індивідуального національного і духового обличча.

Якже ж пояснити це явище нашої такої могутньої відпорности, животности, життєвої сили і снаги, явище хиба одиноке без прецеденсу в цілій всесвітній історії, де в кращих обставинах зникали з обличча землі цілі народи, висококультурні і за можні, із яких сьогодні немає ніякого сліду?

Спробуймо проаналізувати, вишукати і усвідомити собі ті підстави, причини і моменти, які дадуть нам відповідь на поставлене питання.

Нам вдалося в історичному аспекті збудувати такі вартості, що ними ми перетрівали віки, і що їх, за словами св. Письма, врата адові не змогли одоліти. Віддання цілого народу, а головно його найкращої формації, що своєю ціллю ставить оборону народу збройною рукою, своїм життям і своєю кровією, під опіку Божої Матері, під покрову надлюдських, надрозумових і надземних сил, під опіку і діяння тих законів, що виводяться від тих сил, не було нашим припадком. Воно мало свій глибокий історичний змисл. Оце цілий нарід прирікає в заміну за покровительство і опіку над собою жити згідно зі засадами, які голо - сить культ Божої матері і культ християнства.

А що ж це є християнство?

Ідеолог французького націоналізму М. Баррес формулує його так: "Християнство - це головний фундамент, це краєугольний камінь, на якому побудовано французький дім, той дім наших батьків і синів, який хитається і паде, коли той камінь усунеться". Отже, коли так пише про значення християнства, його культури і законів француз, якого батьківщині ніколи не загрожу - вав і зараз не загрожує залив диких поганських орд, то оскільки більше своєї історичної остої і фундаменту для побудови цілої своєї духовости повинен шукати в християнстві наш український нарід, окружений від віків із усіх сторін дикими ворожими, загарбницькими племенами і народами, що свою ціль вбачали у збиранні з України дані і ясиру. Коли ми до сьогодні вдержалися і біологічно і духово-морально, то тільки завдяки тим глибоким християнським етичним, духовим і культурним засадам, які ми як нарід вміли собі присвоїти та зробити своїм національним "вірую". В тому християнському дусі ми знаходили свою остою і обнову, від якої черпали ми сили до дальшого історичного культурного і духового існування і боротьби, йому ми завдячуємо те, що сьогодні ми, мимо змучення і знищення всіми тими історичними твердими пережиттями, називаємо себе нацією молодою, завдяки йому ми заховали свідомість і свіжість тих і-

деалів,якими ми сьогодні хочемо виступити на арену історії,несучи їй кличі нашої обнови,нашої моралі і нашого порядку, які не знають в своїх категоріях думання ні насильства, ні гноблення і розбою, ні підбою чужого.Саме в тому моменті християнської обнови християнсьвою мораллю і засадами глибокої етики, тим поворотом до віри в силу тих законів і засад, які нас врятували від історичної заглади, ми можемо світові дати те,що йому бракує: віри в самого себе і в силу законів правди.

І ми,так наші славні предки Запорожці,коли покидали свою Рідну Землю,забрали зі собою Образ Покрови Божої Матері,під яким ми маємо жити аж до моменту нашого повороту до батьківщини. Що символізує собою цей Образ Покрови,який глибоко вритий повинен бути в серці кожного українця?

Це в першій мірі привязання до нашої рідної традиції. Свято Покрови - це свято української традиції.Це свято українського війська,яке боронило християнської правдивої нашої віри ,нашої культури - віри і культури наших предків,наших дідів і яке то військо единоке зможе оборонити віри наших дітей. І не не лише віри. Сьогодні ми знаємо, так як перед віками,що чия віра,того і панування. Тому боронячи нашої правдивої віри,нашої української правди,нашого права на життя,наших законів і нашого правопорядку, нашої моралі і нашого стилю життя, - ми боронимо рівночасно і наші матеріяльні добра,наше панування і господарювання у власній хаті.Це ми собі повинні усвідомити саме сьогодні у свято Покрови - захистниці українських збройних сил, тих що перед віками боронили українського народу перед нападами половців,татар та турків,що ще недавно на чотири сторони світа боронили нашу молоду державу перед наступаючою навалою ворогів і що ще сьогодня в катакомбах воюючої України,в лісах і партизанських загонах УПА разом із нами святкують свято Покрови України,її захистниці і покровительки,вільні духом і вільні серцем, не даючи ворогові ні на хвилину призабути за те, що за потоптану віру наших батьків веде нас сама Божа Матір. Вона творить цей духовий поміст між поколіннями,які лучать ті самі релігійно-національні закони,в обороні яких під тим самим покровом і захистом збиралися когорти українського воянтва і лицарства, все одно чи це були полки славних запорожців,чи дивізії Українських армій,чи це є загони теперішних повстанців - збиралися, збираються і збиратимуться так довго,аж доки віра батьків не буде пошанована нашими ворогами.

Але не лише традиція, і то традиція боротьби - це святкування того рокового нашого свята Покрови.

Є в ньому щось глибше і суттевіше ніж лише традиція дій. Є в ньому тяглість відвічної правди, продовження Закону Божого, якого ми повинні придержуватись,якщо не хочемо зійти із манівців історії. Є в ньому глибокий сенс християнської обнови, за якою зраз шукає світ і який можна знайти лише у повороті до до тих глибоких засад Божої Правди.

А того Закону Божого на нашій Рідній Землі зараз не має.На рідній землі немає вже наших національних церков.Церкву греко-католицьку офіційно зліквідовано, церкву автокефальну православну перемінено на московсьне сталінославія.Рідна віра і рідна церка лише за нами, на вигнанщині. Наше завдання берегти її як найбільший наш скарб, як найдорощу нашу традицію,передану нам батьками, бо в тій традиції не лише наша духова правда, але і національна. Наше ж життя релігійне міцно звязане із нашим національно-політичним життям. Не дармо ж большевицька Москва із такою консеквенцією і рівночасно з такою заїлістю нищить навіть

сліди нашої національної религії. І тому ми, ті що вийшли на скитальщину із Образом св.Покрови,щоби під його опікою берегти залишків і слідів тої другої України,нашої святої, правдивої, моральної і етичної, національної України мусимо берегти разом із Образом св.Покрови - наших найдорощих і найбільших релігійних і національних святощів і скарбу.Ми повинні цей образ, цей синонім Божої правди нести глибоко і твердо у своїх серцях,бо в ньому є запорука нашого оцілення і нашого повороту, спасенного повороту домів. А що ми принесемо в батьківщину,зруйновану ворогами,виполену і вихолощену зі засад християнської моралі і законів і заповнену, ах якже заповнену!, варварським беззаконієм і духовою розпустою? Що ми поставимо в порожні храми наших Ержавиць,Почаївів і Лавр,коли цей образ,який ми забрали зі собою,покидаючи рідні землі,залишимо на чужих руках,сплямивши і потоптавши його власними ділами,яких ми зараз не можемо назвати,що вони відбуваються під покровом Божої Матері.

Свято св.Покрови - це свято загально - національного єднання. Свято прощення, свято любови, згоди і спільности,терпимости і вибачення. По старому звичаю в цей день в Україні не сміло бути ні сварок,ні гнівів,ні образ. Найбільші вороги і незгідники в той день були обовязані взаїмно себе поздоровити.Це мусимо ми собі усвідомити саме сьогодні, коли у нас так багато ще взаїмної злоби,ненависти,зависти,бунтарства,особистої амбіції,маловірства,братовбиства і всього того, що саме є протитезою християнства,так глибоко звязаного із нашим народом та протитезою доброго звичаю,що ним наші батьки славились.

Замість любови - до нас у наші серця вкрадається ненависть,замість єднання - розбрат, замість утіхи спільними успіхами - зависть, замість віри в будуче - маловір'я і песимізм. Ввійти до обітованої землі, до звільненої нашої батьківщини будуть могти лише ті, що заховають повну віру в свойому серці,ті, що не зрадять основних законів християнської віри і культури і лише ті, що будуть вірні чеснотам предків.

Ми не сміємо забувати, що чеснота і традиція віри є рівночасно нашою національною традицією, Бо що є віра? Це не лише абстрактне почуття страху перед надприродною силою,це не лише почуття відданості тій силі,якої ми не можемо поняти нашим розумом - але це рівночасно визнання законів,які створила не людина ,але найвища сила,якої ми не можемо поняти розумом,але яку ми відчуваємо своїм єством. Це визнання законів не звязаних ні з людиною, ні з групою, ні з клясою, але законів вічних, трансцедентальних, надлюдських, божих. Це визнання законів добра,краси і національної спільноти. І тому фальшивий є патріотизм тих людей,що балакають про любов до батьківщини,а рівночасно не сповняють основних законів людської і божої етики.Здоровій національній спільноті і здоровій державі не є потрібні ні до її здобуття,ні до її закріплення, ні до її росту люди,що підступом і зрадою,що бунтом і диверсією,що братовбивством і терором,що обманом і шахрайством,що ненавистю і злобою,що анархією і нездисциплінованістю,що лише самими фразами і деклямаціями що лише чужими ділами і чужим трудом, що лише демагогією і гохштаплерством стараються здобути собі марний розголос і пусту славу і в погоні за тою марною особистою славою топчуть відвічні закони правди,справедливости і моралі. Традиція віри вимагає від нас дещо іншого її розуміння,ніж модне у нас проголошування історії та початку законів від себе,якими старається на взір новітних бичів божих, тих,що вже згинули безславно і тих,що ще тлять змороою над долею людства,заповнити собою зміст нашої істо-

рії і суть нашого духа. І тому сьогодні, як ніколи, ми повинні собі це у Свято Покрови пригадувати і усвідомлювати як найвиразніше. Що Свято Покрови - це свято єднання і любови.

Святкуючи і згадуючи Свято Покрови ми мусимо ще на один момент звернути свою увагу. Свято Покрови, як ніяке інше, підчеркує момент нашої національної соборности. Його святкує ціла українська земля, обі українські церкви, його святкували українські князі і дружинники, його святкували українські козаки-запорожці, донські, кубанські, його святкують залишки нащадків тих козаків, його святкує цілий український нарід. В різний спосіб. Одні явно, бо мають на це умовини, інші потайки в катакомбах, бо ворожий терор їм на це не дозволяє. Свято Покрови є отже символом нашого духового єднання, нашої духової соборности, якої не могли розбити ні навіть заборонити царські укази, як от приміром заборона святкування Свята Покрови, видана останнім царем Миколою ІІ., який ввів на місце празника св. Покрови - свято Олексія, з огляду на імянини престолонаслідника Олексія. Але ні укази, ні поліційні кари не змогли перешкодити і відвести народу від святкування потайки свята Покрови.

І сьогодні ми, відчуваючи підсвідому звязь всіх нас без різниці віроісповідання, територіяльного походження, без різниці віку і стану, без різниці політичних і партійних поглядів і переконань, ми єднаємось в тому святі, як визнавці тих моральних і етичних законів, які боронило наше славне запорозьке військо, ми єднаємось у визнанні тих правд і віри предківської, яких покровителькою була Божа Матір і ми єднаємось разом сьогодні у визнанні тих засад і законів, які одинокі нас врятували від духової смерти і які одинокі в будуччині є спроможні забезпечити нам духове життя. Чи ми вслухуємось в прегарну, чудову народню пісню про Почаївську Божу Матір, яка врятувала монастир нашої віри перед турками, чи ми слухаємо молитви козаків-запорожців перед походом, які просять Святої Покрови Божої Матері, чи ми співаємо сьогодні пісню церковну про Божу Матір, чи ми читаємо зворушливий вірш навіть такого Тичини про Божу Матір, яка проходить полями України шукаючи свойого загубленого сина-Христа і яка плаче, бо його знайти в Україні не може, чи ми читаємо спомини священика-вязня про те, як його з пекла новітнього Антихриста Божа Матір врятувала - ми маємо все і всюди свідомість і ми маємо те вичуття, що Покров Божої Матері має нас в опіці.

І лише від нас буде залежати, чи ми її будемо гідні.

Від нас буде залежати, чи ми вернемо на рідну землю із Образом Покрови, чи ми розійдемось на чужині, серед чужого моря як ті, що не будуть гідними вернутися до обітованої землі, землі батьків і дідів наших. Від нас буде залежати, чи ми цей Образ Пресвятої, такяк наші предки Запорожці, принесемо зі собою і поставимо в Іржавиці, щоби наші діти і внуки мали до кого молитися. І від нас буде залежати, чи ми як нащадки славних дідів, в імя сповнення нашого життєвого ідеалу і призначення, збережемо цей Образ, а з ним і цю ласку, аж до моменту, коли на звільненій від матеріяльних і духових оков землі і нашій батьківщині перед очі стероризованого люду треба буде ставити їх, чудотворну ікону нашої Покрови та її святі закони, як ті сили, що побіч нашої праці і нашої крові врятували нас від найбільшої з недоль, від духової недолі.

Тому носім же цей Образ Покрови заєдно зі собою. Не забуваймо і не кидаймо його на тяжких життєвих перехрестях і постоях, хоч як би нам важив тягарем ввесь наш життєвий багаж, яко-

ге понад сили було б нам двигати на своєму життєвому шляху. Залишім радше цей непотрібний багаж, увільнімся радше від тягару тих дочасних, земських дібр, ізза яких, як це ми добре знаємо, не одни із нашої рідні чи знакомих стратив життя, чи попався на заслання, – а заберім зі собою те, що сьогодні є для нас найважніше, те, чого нам ні час, ні шкода, ні злодій не забере, заберім зі собою у свою дальшу мандрівку скитальців Образ Святої Покрови, що символізує собою християнські чесноти, які і тільки які буде потребувати наша звільнена Батьківщина.

Бо не фраз і не грошей, бо не програм і "ідеологій", ані не міністрів і "порітруків" та недоростків – політиканів потребуватиме наша звільнена батьківщина, в яку ми віримо, що вона ще за нашого життя буде реальною дійсністю, але вона потребуватиме глибоко християнських чеснот, даних нам не фальшивими пророками низької пролетарської черні, але чеснот диктованих законами Божими і усвячених традицією, чеснот праці, любови, єднання, послуху, правди, справедливости і покори перед маєстатом відродженої нації. Його вимагатиме від нас історична хвилина. Бо не із пустими руками і загубленими ідеалами ми маємо вертати на рідні землі. Але ми маємо вертати зі серцями повними християнського пізнання і християнської обнови – бо їх потребуватиме людина нашої батьківщини, якій заборонено було десятками років почитати своїх богів і молитися комусь іншому від деспота з Кремлю. Бо не із змихненими і скаліченими душами ми маємо вертати домів, не із подертими прапорами і зім'ятими корогвами, але ми маємо вертати із чистим Образом Божої Матери, який повісивши в Гробниці, в мурованім храмі, ми покажемо нашому людові як знайдену і віддзискану Його правду, під якої знаком він має піти в дальшу мандрівку століть нести і сповняти своє історичне призначення предвісника, сторожа і захистника правди на землі.

А ми українські комбатанти і політичні вязні, яким призначення дало в руки почесне завдання бути в першій фаланзі тих, що перейняли цей Образ Покрови із рук наших славних предків, воїнів за правдиву віру Христову і її закони, станьмо примірам для цілої нашої української громади, що блукаючи по світі шукає свого Бога, і своєї правди. Най сьогоднішний день буде нам всім пригадкою, що звання і почесне імя комбатанта та політичного вязня це рівночасно й величезна відповідальність перед Богом, перед історією і перед народом.

Будьмо її гідними носіями!

Д-р. Тома Лапичак.

Світові події, наше положення і ми...

(Думки з реферату принагідно виголошеного в Таборовому Клюбі)

Ряд невдачних чи напівудачних конференцій, доконані факти совітської політики, агресивність дипломатії східньої потуги та її сателітів, ідеологічні різниці, розходження державних інтересів – все чим раз то більше поглиблює пропасть між двома таборами, двома світами – тоталітарним сходом та демократичним заходом. Це є неспірні факти, що вказують в певних моментах напрям, що на ньому написано : конфлікт. Чи неминучий? Спробуймо розглянути.

Ідеологічні різниці грають певну ролю, але їхне значіння є обмежене. Ними користується очевидно більше східня потуга. Для англо-саксів ці різниці не є засадничими. Загранична політика їхне політика інтересів, а не ідеології. Політику англо-саксів віжує традиція, видержалість та конечності дня. А втім їхня політика опірається на кооперації – співпраці. Якщо Совіти підуть на співпрацю, англосаси скоро зрезигнують із всіх тих, ними голошених ідей, бо ідеї для них – це тільки засіб до мети, а не сама мета. Прикладом може бути Атлантійська Хартія. Хто читає англо-американську пресу, той мусить звернути увагу на пропагування нею господарської співпраці зі Совітами, поминаючи їх тоталітарний устрій. Так само Франко в Еспанії залишено в спокою, не зважаючи на "ідеологічні" різниці режиму. Те саме потверджує останне інтерв'ю Сталіна, в якому той виразно висказався за господарською співпрацею з Англією, піддержуючи в той спосіб думку, що комуністичне суспільство може цілком добре існувати побіч капіталістичних держав.

Але існує недовір'я до політики Совітського Союзу, яке виливає не із відмінности "ідеології", але із напрямку політики. Доказом того є дозвіл існувати комуністичним партіям в демократичних державах та промова американського міністра закордонних справ, в якій той ствердив: "Щоправда, ніяка нація не хоче війни, але нації ведуть таку політику, що може провадити до війни". Іншими словами існують передумови до співпраці між обома таборами, демократії і большевизму, якщо той останній поступиться зі своїх домагань. Це є ціль політики демократій. – Війна сьогодні не є в інтересі ні демократій ні теж Совітського Союзу.

Внутрішня позиція англійської імперії ще надто слаба. Війна може її ще більше розхитати. Ситуація в США – та сама. Для Совітів війна в найближчій будуччині аж надто ризиковна дія. Економічно СССР дуже знищений. Здобуті терени ще не стравлено. Національних партизан і власного дезертирського бандитизму ще не зліквідовано. Належних транспортних сполук до майбутніх фронтів не наладнано (щойно будується друга транссиберійська залізнична лінія). Атомових бомб – ще не мають. Повітряна їх сила слаба. Морська фльота – незначна. – Запальні точки, що їх вони створили в Німеччині, Персії, Близькому Сході (Туреччина, Дарданелі), Китай та Корея, не треба трактувати аж надто серіозно. Це тяги, як у грі в шахи, які можна кожної хвилини завернути. Це зрозуміли західні демократії і застосували відповідну тактику, приготувавши і розмістивши свою збройну силу в небезпечних точках (англій-

сько-індійська армія на пограниччу Персії,англійська армія в Греції,американська морська фльота на середземному морі і на водах Туреччини,піддержка уряду Чіанкайшека,американська повітряна фльота в Европі і т.д.) та устійнили спільну военну тактику (поіздки Монтгомери до Америки і Айзенгавера до Европи). Отже застосувавши знану засаду: сі віс пацем пара беллюм - якщо хочеш миру то приготовляй війну - може сміло Айзенговер сказати:"Війни не буде".Це не значить,що її взагалі не буде. Потенціяльно вона вже є і тільки від стану приготовання її буде залежати,коли вона прийде. Мусимо памятати, що Гітлер розпочав війну тільки тому,що сусіди його і противники Франція і Англія не були до війни приготовані. Совіти сьогодні заявляють готовість співпраці (вербально!) теж тільки тому,що вони самі слабі а їх потенціяльні противники занадто мощні.

Оце світове положення,в якому ми опинилися. З того висновки для нас:

1. Потенціяльно війна все грозить і грозитиме - бо це є природна річ,так як природними є ідеологічні різниці та розходження інтересів поміж народами і державами.
2. Але навіть найбільші різниці можна погодити або їх притупити, тимбільше тоді,коли заінтересовані сторони є змушувані до того обективними конечностями.

У світлі повищого виходить,що сподіваний зудар не мусить скоро прийти. Тому нам не вільно будувати наших плянів тільки на ньому,бо є більша правдоподібність,що він може бути відсунений, труднощі можуть бути поборені, мир буде таки підписаний і тоді перед нами стає яскраво ділема: поворот на рідну землю чи твердий шлях скитальця. Наше положення все ще незмінилося. Правне наше становище не зясоване. Доля наша все ще не рішена. Правда,ми є в кращій позиції,ніж це було перед півтора року,коли насильно довільні групки,не зважаючи на принципову заборону, під впливом місцевих інтриг забирали людей,ловили мов дичину і пакували у репатріяційні автомашини. Такі випадки сьогодні не трапляються, як рівнож вияснилось дещо наше становище з пункту погляду міжнародного права, але положення це все ще не вирішене остаточно. Ми маємо можність або вернути до Польщі,як її бувші горожани або старатися за совітське горожанство,або рішитися бути бездержавниками і бути приготованими на консеквенції,які з того рішення випливають. Всі ті три можливості є полишені нам до свобідної децизії без ніякого натиску ззовні. Але скоро тільки границі Польщі будуть устійнені остаточно мировим трактатом,треба буде сподіватися теж і нам натиску,подібно як це зараз стосується відносно поляків. Наш загал є твердо рішений не вертати як довго на наших землях панує большевицький терор. Рішені в тому є ми всі без огляду на соціяльний стан і професію,без огляду на переконання чи світогляд. Але рішені ми є сьогодні, коли не мусимо боротися за хліб насущний,бо коли одного дня не одержимо більше матеріяльної помочі УНРРА і треба буде самому здобувати собі засоби для прожитку, то не одному із сьогодні рішених загитає сумнів,якого не занехають використати ті, що їм залежить на нашому повороті.

Наші перспективи незначні. Їх тверезо схарактеризував ген. Мак Нарні у своїй останній заяві відносно скитальців. Він сказав: Скорий виїзд за океан є неможливий, навіть як колись будемо мати змогу масово туди виїхати, то нас чекає там тяжка праця фізичного робітника. Найкращою для нас розвязкою є поворот,або розплистися в німецькому морі.

Дійсність вказує на правдивість твердження ген.Мак

Нарні. Сподіватися виїхати з Німеччини ми можемо щойно на дальшу мету. Одиниці виїдуть скоріше, але загал таки буде змушений включитися в німецьку господарку. Сумнівним є нині, щоб західні демократії удержували нас даром аж до виїзду останнього скитальця з Німеччини до нової батьківщини.

Такі є наші перспективи і таке положення, із якого ми, якщо не сповниться наш сон, про який мріємо щодня і щогодини, будемо мусіти витягнути консеквенції.

Якжеж устосунковується український скиталець до світових подій і свойого в них положення?

Пересічний український скиталець, головно той, що живе в таборах, сприймає дійсність до певної міри поверховно. Живе нинішним днем і справами свойогогетта. Радо слухає політики, тішить ся кожним міцнішим словом у промовах державних мужів, у них бачить неминучу заповідь конфлікту і на тим будує свої пляни на завтра. Він є переконаний, що його вартість сьогодні вже цінить ся на вагу золота, як будучого союзника. Поміч УНРРА сприймає саме як заплату на рахунок майбутнього союзництва і тішиться тим, що зараз може сито і тепло прожити день. Жує дарований хліб і негодує, що замало, кожного підозріває, що краде, критикує і говорить, говорить, говорить... Радо сприймає всякі політичні навіть неймовірні сплітки, їх дальше поширює і всю, назбирану в безділлі, енергію виладовує в ненависті до свойого брата. Неробство, інтриги, демагогія та політиканство - це заняття більшости нинішних мешканців таборів, не згадуючи вже про інші злі сторони, про які не хочу за багато говорити.

Загал наш ще вірить в чудо... Тому воліє сховати голову в пісок, щоби неначе струсь не бачити правдивих наших перспектив, що їх нам несе нинішний день. Центральною справою вважає міжпартійну колотнечу і добачає в метушні партійної роботи завдання найбільшої ваги.

Кращі, відповідальні одиниці змагають до консолідації наших сил для сповнення завдань п о л і т и ч н о ї еміграції. Стрічають одначе доволі сильні відосередні тенденції, що в імя своїх особистих цілей стараються паралізувати кожний здоровий відрух самозахисту чи самооборони. Табори, замість стати кузнею засобів для улегшення будучого життя українських скитальців, стали осередком брудної братньої боротьби, де користь тягнуть сумнівної вартости одиниці і той вічно третий!

Що досі ми зробили, щоб забеспечити принайменше фізичне існування українського скитальця?

Кромі навязання звязку із нашими заокеанськими братами, ми досі ще стоімо на мертвій точці. А тимчасом комісії ДП. виганяють на брук великий відсоток наших братів. Наша зорганізована для них поміч рівнається зеру. Чи ж не було вже досить часу досі, щоби в тій справі розпочати плянову акцію? Очевидно доля викинених на брук із таборів наших братів буде покладена в руки німців. Що зробили ми досі, щоби в тій справі договоритися з ними? А це ж іде прецінь по лінії заяви нікого іншого, як самого ген. Мак Нарні. З другої сторони наш засіб грошей із кожним днем маліє. Ми кінчимо випродуватись. Загал, абсолютний загал, убожіє. коштом, хоч як це прикро ствердити, невеликої групки спекулянтів та грошевих шакалів, що лихвою набивають собі кишені грішми своїх братів. Що зробили ми в тому напрямі, щоби усунути це соціяльне явище, що морально і матеріяльно точить нас мов новотвір? Загал мешканців живе в безділлі. Деморалізується і сплощується до аморфної маси критиканів та горлунів. Що зробили ми в тому напрямі, щоби дати ко-

жному мешканцеві відповідні умовини праці,коли не заробкової то принайменше такої,яка б не давала йому поволі тонути в атмосфері безділля. Широко розреклямована акція перевишколу,спить. Хтось мусить за неі відповідати! І врешті ми мусимо собі признати,що справа нашоі зовнішноі репрезентації,коли ми ії докладніше оглянемо,в багатьох таборах,між ними і в нашому,поставлена далеко ще не задовільно.

I так ми приходимо до відповіді на питання,що ми повинні робити.

Коли йде справа про матеріяльне і фізичне забеспечення головно тоі частини,що ій грозить викинення на брук,як тих,що не відповідатимуть химерним вимогам провірочних комісій,в яких не бракуватиме наших ворогів,то тут ми мусимо чито при помочі військового правління,чито при помочі УНРРА,або й навіть безпосередньо зговорюватися з німецьким правлінням. Треба подбати для них за мешкання,забеспечення працею,правне оформлення. Не біймося говорити з німцями,коли нам таку раду дають навіть найвищі американські чинники. Треба подбати,щоби люди могли собі вже сьогодні дещо заробити "на чорну годину". Буде запізно,коли часстина із нас опиниться на вулиці без сотика при душі. Тому вже сьогодні управи таборів повинні подбати про те,щоби мешканцям табору дати можність чесного заробітку.Треба поробити старання забеспечення людей працею,а коли це не є можливе поза табором,так організувати нашу промисловість на експорт.Для того треба усвідомити наш загал про потребу праці та перспективи,які нас ждуть. Що ми можемо продукувати? Речі з нашого мистецтва.Вони безконкуренційні й збут на них є запевнений.Матеріял можна і треба постарати.Думаю,що дерева не повинно бракнути. А побіч дерева з більшим клопотом можна таки вистарати інші речі,і тоді з того може жити сміло поважний відсоток наших людей.До німців ми мусимо підходити із такими пректами,що не вимагали б від них зречення іхніх можливостей заробітку.Тут творення власних варстатів українського мистецтва,які лучились би з іншими таборами у великі спілки,моглоб знайти відповідний ринок збуту.А при тому давалоб крім матеріяльного забеспечення працівникам також і великі услуги пропаганді нашого імені і нашоі справи. На найблищу мету треба би влаштовувати по таборах виставки наших дотеперішних продукційних осягів. Це переконувало б нашу суспільність в правильному спрацьованні нашоі енергіі, а американському та німецькому окруженню давало б до пізнання, що українці не думають жебрачити, але хочуть жити із праці власних рук.

Коли йде про репрезентацію українського імени, треба признати,що ми своім поведенням на чужині і поставою по таборах, викликали у чужинців певну пошану. А все ж це ще замало.Ми повинні виступити обеднано на міжнародньому форумі і обороняючи свої права скитальців,обороняти і популяризувати головно справу нашоі державности. До цього потрібне є обеднання нас всіх. Наші заокеанські брати це вповні вже зрозуміли. Старі українські емігранти, де б вони не були поза Німеччиною,обеднались. Вони навіть відрадно висувають думку одноі світовоі організації українців поза рідним краєм на взір жидівського всесвітного конгресу. Українці поза Німеччиною обеднались без огляду на партійні різниці на платформі українськоі національноі державности,відмежовуючись від тих, що пішли на послуги чужим. Такі самі стремління під натиском заокеанських українців зачали реалізуватись і серед нас, скитальців. Вислідом тих тенденцій було створення Українського Координаційного Комітету (КУК). Це вже є відрадним явищем,

що нарешті наші партії зрозуміли в більшості,що зовнішна репрезентація державної політики може бути тільки одна! Її не можуть заступити різні партії,чи групи своїми вузькими звязками на власний лад і подобу. Її мусять заступати і вести всі партії і групи разом одностайно і спільно. Завданням нашої зовнішної політики є сьогодні вияснити чужинцям положення краю і пропагувати континуовання змагань до української державности в навязанні до традиції та історії нашого народу. Вона не може бути відірвана від часу і історії і зачинати вічно від себе,бо тоді ми осмішимо себе перед чужинцями і нічого не осягнемо. З традиції та історії народу державно-творча політика зовнішних репрезентацій черпає свою силу виступу і слушні аргументи. - Хоча може зле ста сталося,що група Бандери не ввійшла до Координаційного Комітету (КУК),але нікому не вільно жирувати на тому факті,як це робить ред.Зенон Пеленський в "Українській Трибуні",бо це ще не значить,що на форумі зовнішньої української політики вона не піде разом із всіми іншими нашими політичними партіями і групами. Час все вилічить! Поглиблювати братню ворожнечу і ненависть - це сьогодні є непростимим гріхом супроти завдань, перед якими ми стоїмо! Нас всіх єднає один спільний ворог! А що нас розєднює? - Хиба особисті амбіції, бо тяжко знайти інші переконливі причини. Пора вже з тим скінчити і станути на плятформі доцільности,права і правопорядку.

Д-р.Роман Глинка

О.Ольжич.

\+

\+ \+

Воно дощем спадає золотим
Тобі на серце, - і життя щоденне
Здається святом, палацом - твій дім.
І кожне діло є благословенне.

І враз не стане. Курява дорог
Встає до сонця, і чорніє лик твій...
\- - - - - - - - - - - - - - - - - -
Земля широка. Мудрий в небі Бог.
І серце людське - мужне і велике.

ГОЛОС СЕЛЯНИНА:

НЕ МАРНУЙМО ДОРОГОГО ЧАСУ

Буревій воєнної стихії, що в 1939 році охопив усю Европу, сколихнув народами світу та своєю силою порушив, а навіть збурив життя тих народів до їх основ. Коли в р.1945 буревій притих, жертви його, відірвані від свого кореня та розкинені по всіх усюдах Европи, почали поволі збирати національні маси та будувати сяке-таке життя, та вже в інших обставинах, вже не на рідній, а на чужій і то ворожій нам землі. Цілий рік проминув, поки ми вспіли порозшукувати своїх рідних і знайомих, створити свої національно-суспільні бази та змогли розпочати організацію протинаступу та оборони перед нашими ворогами. Але це ще не все. Тепер ми стоімо перед загадкою, що нам далі робити. Перед нами незнане завтра. Перед нами дві дороги і ми нині ще не знаємо, якою доведеться нам іти. Чи вернемося на рідну землю, чи помандруємо далі у широкий світ? Але хоч куди нам випадає іти - є факт, що жити хочемо! Отже мусимо бути готові до майбутнього. Коли Бог дозволить вернутися нам на рідну землю, мусимо бути готові до відбудови знищеного краю. Коли доля призначить нам мандрувати далі у світ, мусимо бути готові будувати життя на чужині і то наново від основ. І тоді кожний із нас мусить собі усвідомити, що він має стати сам ковалем своєї власної долі. Кожен із нас повинен вже тепер набути ф а х о в о г о з н а н н я, щоб самостійно міг дати собі в світі раду та не бути тягаром для інших. Саме тепер на те час, щоб розвязати це завдання. Але до того потрібно не материнського серця, яке милосердиться над нами та плаче, що ми покинуті, не годні нічого почати, та й не ока мачухи, яка щодня лає, що ми, розмеркені на ласкавім хлібі лінивці, не хочемо нічого робити. Тут треба батьківської голови, батьківської руки та батьківської опіки. Тут треба батьківською рукою поставити життя на правдиві тори. Останній гріш, який ще маємо в кишені, не витрачати щораз на всяку матеріяльну чи духову тандиту, а ужити його на здобуття фахового знання. Кожен із нас нехай знає, що він несе за це особисту відповідальність перед нашим майбутнім. Кожен з нас нехай знає нині, що коли хочемо і зможемо вернутися на рідну землю, мусимо вернутися до неї як рідні сини, будівничі великого чину не лише словами, але й руками. Кожен з нас нехай знає, що коли доведеться мандрувати у широкий світ і ми не хочемо, щоб цвіт нації, наша дорога молодь, каралася у брудних лабетах щоденних злиднів, нехай дасть їй змогу добути фахове знання. Коли сьогодні з Божої ласки та з волі добрих добрих людей маємо дах над головою та маємо що з'їсти, не марнуймо того дорогого часу! Зараз же приступім до "фахового перевишколу" емігранта. Вважаймо на те, чого вимагає від нас прийдешнє! Отже ще раз:

Не марнуймо дорогого часу!

Василь Юник

ДВІ МІРКИ
АБО
ЯК У НАС КРИТИКУЮТЬ

В регенсбургськім тижневику "Українське Слово" Ч.3 з неділі 14.VII.н.р. появилася алярмуюча стаття п.н. "Батьки, бережіть дітей перед отруєю!", якої предметом є (у зв'язку з не менш алярмуючою статтею на ту саму тему у фюртському " Часі" з дня 15.VI.н.р. п.н. "Вовча педагогія") перше число часопису для дітей " Вовченята", що появилося цього року в Мюнхені. Отож: Hannibal ante portas! La patrie en danger ! S.O.S.! та всі інші алярмуючі гасла з історії та з міжнародного словника пригадуються вам, коли ви, вичитавши згадані статті, стривожені та стурбовані беретесь розглядати той, як голосять підписані й непідписані редакційні крипта та псевда, отруйний журналик "ВОВЧЕНЯТА". Гадаєте собі зовсім слушно, що коли тут серіозні часописи зважилися виступити з осторогою для всього громадянства, називаючи зміст "Вовченят" просто отруєю, то в ньому мусить бути щось дійсно страшне і згубне для душі української дітвори, бо ж без глибших причин такими гаслами не кидається. Та приглянувшись гаразд, ви знаходите тут таке:

Передовсім бачите, що обкладинка, прикрашена портретами Шевченка й Лесі Українки й виконана в біло-синіх барвах - так як і кожна малюнками до тексту приоздоблена сторінка - справляє зовсім симпатичне враження. Правда - рецензент "Часу" у статті "Вовча педагогіка" зазначує, що гарна обкладинка це щось "притаманне всім спекулянтським виданням: зловити покупця зовнішною формою, якою прикрита нужденність змісту"(стор.3) Так шукаймо ж за тою "нужденністю" змісту!

Перша річ тут це віршик "Вовк і вовченята" Стрибожича. Чотири чотирорядкові строфки, з яких перша така:

Вовчики ! Гей, вовченята !
В вовка - кігті, гострі зуби !
Вовк лиш вільно жити буде,
Не як псюка все прип'ята !

Після того ж, як у другій і третій строфці сказано, що вовк і в голодні дні, дні муки "не втікає із краю" і все повертається до нього, маємо в четвертій строфці таке рецензентом "Часу" з особливим обуренням наведене слово про вовка:

Вовчики ! Гей, вовченята !
В вовка - кігті, гострі зуби !
Вовк усюди вовком буде !
- Ось наука вовка - тата !

От вам і перша "отруя" та "нужденність"! Рецензент "Часу" називає те все глумливо "педагогічно - ідеологічним маніфестом" і вважає, що наголошування отого прив'язання вовка до рідного місця це просто агітка у відомому дусі, спрямована до нас усіх власне "шляхом через наших дітей". А непідписаний рецензент "Українського Слова", нав'язуючи до останньої строфи того нещасного вірша, голосить: "Ось "наука" нашим дітям! Наука, що так пригадує нам "науку" недавніх "визволителів" і творців "нової Европи", що за її божевілля відповідають сьогодні на нюрнберзькому процесі. Невже це божевілля антихристиянізму, відомого ще деінде, засіло і в голові видавців

"Вовченята" - антихристиянським страхіттям та відгуком ідеології Гітлерів і Розенбергів. Просто вітряки лицаря з Ля Манші пригадуються мимохіть, коли читати ескапади наших рецензентів у сторону безбожництва "Вовченят". Бо й де ж тут оте страшливе отруююче дітвору антихристиянство журналу?

У статейці "Бриська на ловах" є оповідання про пса, який взявся полювати на зайчиків тай не зумів, а вони його викпили як того, що береться до спорту, а не знається на ньому. У віршику " Юрчик бригадир" чуєте про хлопчика, зацікавленого луком сагайдаком, мечем при боці та боєвим мистецтвом. Далі "Іде школяр", віршик про хлопчика, що у снігову заметіль не кидає добиватись до школи. В нарисі "Діти однієї матері" кажеться про українські діти з різних сторін нашої батьківщини по цей і по той бік Збруча, показується їх у розмові про дорогі їм рідні сторони. В поемці "В пам'ять пророків" мова про Шевченка і Лесю Українку, далі ж Олесева поемка про заблукане вовченя, вірш про поворот бузьків, про Любцю з лялею, про котика - помічника, про малу господиню, про Юрчика інженера та віршик "Хто рішає про весну?" От і все!

І де ж отут оте страшне антихристиянство, де ідеологія нюрнберських потвор, де отруя та вовча педагогія? Значить - лишається хіба ще тільки отой цитований з самого початку вірш "Вовк і вовченята" як "антихристиянська отруя". Але що тут антихристиянсько і що отруя? Наші перепуджені рецензенти цитують з перестрахом " В вовка кігті, гострі зуби,
вовк усюди вовком буде"- як смертельний гріх автора цього вірша, а з цим і як crimen capitale журналу. Ну - в першу чергу треба сказати, що факт гострого узублення вовка і його кігті та те, що вовк усюди і завжди (навіть після анатеми, кинутої на нього "Українським Словом" та "Часом") буде вовком,- те все з ніякого погляду не можна називати антихристиянським - раз тому, що того звіра, як зрештою і редакторів і рецензентів "Українського Слова" і "Часу" сотворив Господь Бог отже й нема вже що нині критикувати органічні признаки вовка; далі ж цілком воно не антихристиянський момент, коли вовк держиться своєї хати і є завжди вовком, бо це хіба свідчить про його в суті добру вдачу та вовчу любов до батьківщини, отже про прикмети, яких кінець-кінцем можна вимагати від кожного з нас і навіть від редакторів та рецензентів "Українського Слова" і "Часу"! Позатим вовк у своїй молодості, а головне, мале вовченя є це, як зазначує англійський дослідник звіринного світу Мічел, незвичайно любе й ласкаве сотворіння +), коли ж, як писав величкий німецький дослідник Брем ++), - старий вовк є вірний і повний привязання до дружини своєї, вовчиці, а вона знову на подив ліпша мати дітям ніж напр. кицька (з цього погляду вміщена в нашім журналику поемка Олеся "Вовченя" дуже на місці).

Отимто і здається мені, що панове редактори й рецензенти "У.С." та "Часу" не дуже то покликані проповідувати вовкові християнську мораль та з таким істеричним обуренням брати її в оборону перед страшним редактором "Вовченят". Вже хоч би тому, що коли вже йде про християнську мораль, то саме рецензатори "Вовченят" може й самого вовка здивували б зовсім не християнською люттю, з якою так немилосердно, а головно так нетямучо, пошарпали бідний діточий журналик на шматки, створивши отак ще

+) Mitchell: Aus der Kinderstube der Tiere. Leipzig 1924.
++) Brehm. Tierleben. Berlin 1884. Auszug 1934.

"Вовченят"? Нам важко, і ми не хотіли б в це вірити, але в нас у руках документ: їхній часопис - отруя, отруя для наших дітей".(стор.4.) Та ще:"... ми хочемо звернути тут окрему увагу на це с в і д о м е з л о д і я н н я, що його допустився передовсім Стрибожич - дядько Мирон - злодіяння своїм антихристиянізмом. Уявіть собі часопис для наших українських дітей без одного слова про Бога! Мало того, послідовно за цим з антихристиянською ідеєю - наукою:

В вовка кігті ...."

Як бачимо - мірка осуду, підібрана обома редакціями до цього журналика, страшенно сувора. Така сувора й безоглядна, що просто не пізнаєш того "Часу",де з такою зворушливою поблажливістю оцінювались і ще завжди оцінюються всякі,нехай і графоманські пописи таких літератських що..слишнів як Славутич, Русальський,чи Манило. Можуть собі вони писати навіть і дурниці, та ще до того прикрашені наївненькими плагіятами ("Сонячні дзвони"!),а проте ніхто їх тут лаяти не буде ; навпаки: підходиться до них як до носіїв нової літератури в нас![+] І не страшно "Часові" за те, що ті графомани і неуки своїми дурними збірками, чи краще зліпками, обнижують рівень українського письменства, вчать своїм прикладом інших графоманів пробувати щастя у простодушних українців та псують своєю мазаниною літературний смак наших читачів, які сьогодні вже серіозно призадумуються над тим, що є з мистецького погляду вартніше: сонет Зерова,вірш Олеся, а чи яканебудь "Люська-Дралафу" емігрантського графомана? І ніколи ще досі ми не знайшли в літературних рецензіях "Часу" побоювання за те,чи збірки літератських експериментаторів сьогодні повні християнського духа чи ні? Аж щодо журналика для дітей такий підхід застосовано з усією просто інквізиційною суворістю, що його можна б зрештою тільки похваляти, коли б тільки не та обставина, що шановні рецензенти послугуються при тому просто неправдою. Бо хоч непідписаний Торквемада з "Українського Слова" гукає зза редакційного плота, що немає в журналі ні одного слова про Бога,то в дійсності тут на ст.18 у віршику "Мала господиня" читаємо:

Реня рано встала,
Личко вмила,
Ручки вмила,
Отченаш сказала...

А на ст.11 у віршику "В пам'ять пророків":

Місяць березень - це ж свято,
Це ж весни, життя початок!
Без меча родивсь вояк!
Чи ж не Божий в тому знак ?

А на стор.9 в ескізику "Діти однієї матері" читаємо: "Василько мов снить: глядить з літака на землю, під ним саме прекрасний Собор Святої Софії в Києві, а ось і Собор Святого Юра у Львові...", отож згадка про християнські Божі доми, якої не посоромився б навіть суто християнський орган! А на стор. 13 на малюнку до Олесевої поемки про вовченя бачите укаїнську церковцю з двома хрестами як домінуюче тло краєвиду. Я питаюся отже, яким правом накидується непідписаний а відтак анонімний інквізитор на журнал за те, що тут немає "ні одного слова про Бога", та за антихристиянського духа? Чи Ви,шановний Пане,бачили коли, як виглядає большевицький антирелігійний журнал для молоді? Мабуть ні, бо якби бачили, то певно не важилися б називати щось у його простодушності таке Богу духа винне як

один приклад нехристиянської редакційної нетерпимости,причому - і це теж дуже не по-християнському! - покористуватися доволі щедро свідомою,наочною неправдою (non det! -як сказав імператор Август), а проте "Вовченята" це як-не-як перша і поки що одинока спроба дитячого журналу на еміграції, і всі ті розлючені Катони з-під знаку спеців від діточої літератури мусять нажаль признатись, що не те, що чогось кращого, але взагалі нічого вони з цього погляду в даній ділянці не створили і хто знає чи створять. Так чи не ліпше було б тимто замість писати рецензії характеру хрестоносних проповідей проти грішника-комаря, чи не краще було б ,кажу, панам з "Українського Слова" та "Часу" подивитися на "Вовченята" спокійно, з річевою увагою до справи і по дружньому та зберігаючи сякий-такий престиж, як годиться культурним людям і справжнім критикам, виказати те,, що в журналику невдатне чи непідходяче і показати отак шлях до більш обдуманої праці? Бо я ніяк не хочу сказати опією моєю заміткою,що зовсім не хоче бути рецензією на журналик, що "Вовченята" не зразковий дитячий журнал. Ні - до того бракує йому і ліпшого добору матеріялу і кращого розроблення та багато дбайливішої редакції,що на ті недостачі вказав уже проф. Ковалів у своїй річевій рецензії в журналі "Рідне Слово" (Ч.6,стор.97-100), з якою можна (з незначними застереженнями) погодитися. Та тільки ж не годилося б воно з одної сторони греміти словом смертельного присуду на видання,що вже самою їх ініціятивою варті уваги, навіть тоді,коли вони й не цілком удатні, а з другої сторони - вихвалювати систематично геростратіяди літератських спекулянтів, що вже на-нині змогли обнизити рівень нашої літературної творчости до затривожуючого й небезпечного ступня.

Д-р. Остап Грицай

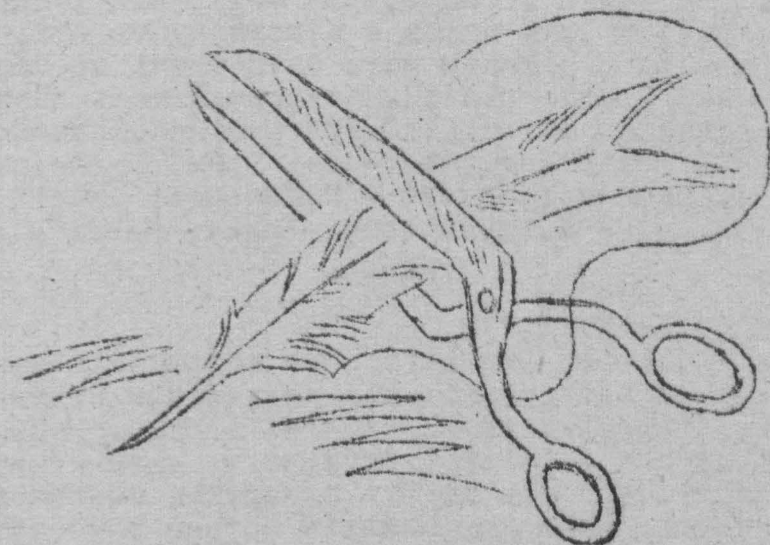

Хроніка табору „Орлик"

АВТОРСЬКИЙ ВЕЧІР Ю.КЛЕНА.
Дня 28.вересня з рамени Секції Письменників Літературно-Мистецького Клюбу нашого табору відбувся дуже цікавий авторський вечір відомого поета Юрія Клена. Поет прочитав уривки з поеми "Попіл імперій", які зробили на присутніх, чисельно зібраних слухачів, незвичайно сильне враження.

\- - -

ЗАСНУВАННЯ ТАБОРОВОГО КЛЮБУ.
Відчуваючи потребу частіших спільних сходин представників зорганізованого та передового громадянства, на яких можна б було в товариській гутірці порушити, висвітлити та передискутувати ряд актуальних, життєвих так для нашого табору, як і для нашої суспільности, важливих проблем, Президія Таборової Ради дала почин до заснування Таборового Клюбу. Перші Сходини Клюбу, на які запрошено ряд чільніших і активніших громадян відбулися дня 25.вересня в залі Літературно-Мистецького Клюбу, на яких інавгураційний доклад виголосив відомий громадянству табору із своїх захоплюючих рефератів, та відомий нашій суспільності соціолог і філософ Др. Микола Шлемкевич. По докладі, темою якого були актуальності нашого суспільного життя, вивязалась жива дискусія, в якій присутні висловились за частішими того рода сходинами. Для організаційної підготовки присутні вибрали Діловий Комітет у складі: Др. Р.Глинка, проф.Каламунецький і Е.Дзюбинський.

\- - -

ПОСТАНОВКА ОПЕРИ М.АРКАСА: "КАТЕРИНА".
Заходом Оперної Секції таборового Театру "Орлик" під керуванням п-і Ірини Туркевич-Мартинець виставлено в днях 21. і 22.вересня та в дні 6.жовтня в залі таборового театру українську оперу М. Аркаса п.н. "Катерина". Опера, коли взяти під увагу ці скромні технічні можливості, які зараз є в кожному таборі, пройшла із повним успіхом, чого доказом може бути тричі по береги заповнена заля. Постановка (режисерія): М.Мальцева. Капельмайстер: Ніна Пащенко. Оформлення (декорації): О.Булавицький. Хормайстер: Микола Пащенко. Обсада роль: Катерина - п-і Ірина Туркевич - Мартинець; мати - п-і П.Тимченко; батько - М.Мальцев; Андрій - Г.Шведченко; Іван (Москаль) - Л.Рейнарович.-Балетмайстер - А.Саєнко.

\- - -

ГОСТИНА КАПЕЛІ БАНДУРИСТІВ.
В днях 25 - 27.вересня концертувала гостинно в нашому таборі відома наша капеля бандуристів під мистецьким керуванням Григорія Китастого та диригентурою Володимира Божика. Капеля дала два концерти вечірні для загальної публіки та один ранній концерт для шкільної молоді. На концерті був присутнім голова військового правління Берхтесгадену майор Мельвін Моренс в товаристві двох американських полковників. Концерт капелі бандуристів викликав у гостей велике признання для української пісні та її виконавців. Специяльне враження зробила на присутніх музична балляда Г.Хоткевича "Байда".

\- - -

ДОПОВІДЬ Дра О.ГРИЦАЯ.
З рамени Секції Письменників Літературно-Мистецького Клюбу в таборі виголосив в дні 12.жовтня в домівці Л-М.Клюбу Др.О.Грицай свою доповідь на тему: "Критика, її творча мета і небезпеки". Доповідь була повторенням доповіді з останньоі Конференціі МУРу як відбулася в днях 4 - 6. жовтня п.р. в Байройті.

– – –

АКАДЕМІЯ В ЧЕСТЬ ІВАНА ФРАНКА.
У 90-ліття народи і 30-ліття смерти Івана Франка молодь таборовоі гімназіі влаштувала в дні 17.жовтня в год.10-тій АКАДЕМІЮ з рефератами,деклямаціями та рецитаціями та в год.7-мій вечером СВЯТОЧНИЙ КОНЦЕРТ в честь Великого Каменяра.В програму Концерту ввійшли:пластова пошана,святочне слово,чоловічий і мішаний хори,квінтет з бандурами та деклямаціі.
Святочний Концерт повторено в дні 26.жовтня.

– – –

КОНЦЕРТ СОЛІСТА М.АНТОНОВИЧА.
В дні 10.жовтня відомий вже нам український соліст-барітон Мирослав Антонович виступив в нашому таборі зі своім ВЕЧОРОМ АРІЙ та ПІСЕНЬ,в програму якого ввійшли арії з опер,пісні та українські народні пісні. Вечір пройшов із добрим успіхом,хоча напів порожня заля не могла бути співакові ніякою заохотою.

– – –

ВИСТАВА ТЕАТРУ "ОРЛИК".
Таборовий Театр "Орлик" виставив в днях 13. і 14. жовтня драму на 4 дії Щегліва п.н. "За честь матері", в режисерській постановці Тодота. В ролях виступали : п-і П.Тимченко, п-і Раєвська,О.Тимченко, Міляньський.

– – –

ДОПОВІДЬ - ЗВІТ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРЯ ЦПУЕ.
Дня 17.жовтня перед спеціяльною, запрошеною Управою табору,публикою нашого табору виголосив Генеральний Секретар ЦПУЕ реферат про діяльність ЦПУЕ. Докладчик у двохгодинній доповіді (як це й було заповіджено в запрошенні Управи табору) подав цілий ряд справ і фактів,що іх полагодила наша централя за час свого дотеперішнього існування. По доповіді була допущена дискусія,в якій інтерпелянти прохали доповідача за вияснennями. Мешканців табору здивував лише спосіб запрошування представників ґромадянства на таку інтересну і корисну доповідь. Управа табору вважала за доцільне запросити аж 25 представників СУМу, а ні одного представника місцевоі організаціі Комбатантів.

– – –

СВЯТО ПОКРОВИ.
Заходом Комітету для святкування Св.Покрови в таборі "Орлик",зложеного з представників місцевого Товариства Комбатантів та Політ-Вязнів (ТУПВ) влаштовано в понеділок, дня 14.жовтня СВЯТО ПОКРОВИ з програмою: в год.9-тій Богослуження з Молебнем в православній церкві, в год. 9,30 Богослуження в греко-католицькій церкві,в год. 16-тій Святочні Сходини зі словом ген.М.Капустянського,рефератом Др.Т.Лапичака (думки з реферату подаємо в нашому числі журналу) та деклямаціями п-і Р.Дзюбинськоі,а в год. 20-тій товариська вечеря членів Товариства Комбатантів,Товариства Політичних Вязнів та запрошених ґостей.

ДОКЛАД Дра Р.ГЛИНКИ.
На чергових сходинах Таборового Клюбу,які відбулися дня 12.жовтня Др.Роман Глинка виголосив свій доклад на тему:"Світові події,наше положення і ми" -(деякі думки із цього докладу подаємо в нашому числі журналу). По рефераті вивязалась жива дискусія, в якій більшість висказалась за поглядом, що стан в таборі вимагає рішучих заходів так в напрямі поправи внутрішньо-таборової атмосфери, як і в напрямі розвязання ряду пекучих проблем мешканців табору. Винесено резолюції з побажанням до Управи табору взяти їх до уваги.

\- - -

"ЗАПОРОЖЕЦЬ ЗА ДУНАЄМ" в ТАБОРОВОМУ ТЕАТРІ.
Як другу з черги українську оперу виставила в днях 20. і 21.жовтня ц.р. Оперна Секція Таборового Театру "Орлик" оперу Гулака-Артемовського "Запорожець за Дунаєм".Опера пройшла з повним успіхом,який заслужено належиться так організаторам як і виконавцям опери. Постановка :режисер Тодот.Капельмайстер:-П-і Ніна Пащенко.Балетмайстер:- п-і А.Саєнко.Оформлення: - артист О.Булавицький. Хормайстер: - М.Пащенко.Виконавці роль:- п-і П.Тимченко (Одарка),П-і Ірина Туркевич-Мартинець(Оксана),П.Мальцев(Карась) Г.Шведченко (Андрій), Л.Рейнарович (Султан та Імам),п.Тодот (Сулімага).

\- - -

Реферат Дра М.Шлемкевича.
Дня 23.жовтня відбулися перші спільні сходини Товариства Українських Комбатантів і Філії Товариства Українських Політичних Вязнів (ТУПВ),на яких на спеціяльне запрошення Управ обох Товариств виголосив доклад др.М.Шлемкевич. Темою докладу була генеза, шляхи та діяльність Українського Національно-Демократичного Союзу. Подаючи цікаві інформації про працю за завдання згаданої організації,доповідач торкнув також справи Координаційного Українського Комітету (КУК),який саме вступив в першу фазу свого існування та діяння. В дискусії більшість дискутантів виявило повну солідарність зі заходами представників українських політичних партій і організацій довести до координації і узгіднення нашої політичної діяльности та в той спосіб причинитись до так потрібного нам політично-партійного замирення.

\- - -

"ЗОЛОТОВЕРХИЙ КИЇВ" - ДОПОВІДЬ О.ПОВСТЕНКА.
Знаний український архівар проф.О.Повстенко виголосив дня 27.жовтня в залі великій театру цікаву доповідь про памятки архітектури Києва. Доповідь була ілюстрована світлинами з епідіяскопу.

\- - -

За дозволом УНРРА -Тім 543

Жовтень 1946

Редагує Колегія.

115

ОРЛИК

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

ЗМІСТ

Редагує Колеґія. — Видає: Видавництво „Орлик“
Адреса Редакції й Адміністрації: „Орлик“, D P Lager Berchtesgaden-Strub, Bl. 1, Zim. 138.

Ч. 1 СІЧЕНЬ 1947 РІК II

О. КОБЕЦЬ

Христова ялинка

Зібралось їх у тому місті, як у велетенському казані вируючому — дванадцятеро маленьких. Три дівчинки, а то — все хлопці.

Могло бути й більше. Та одного тиждень тому на вулиці тролейбус переїхав; двох на облаві сторожа захопила і не знати, де поділись вони, серденята; один, не добігши зимового вечора до криївки, заночував, бідачисько, в афішній тумбі на перехресті гамірливої вулиці міста: заснув, щоб ніколи більше на цьому світі не прокидатися. Ще двом юрба дорослих, розлючена невдалим замахом на редикуль якоїсь товстої мегери, самосудом хрипи повідбивала: недовезені й до шпиталю маленькі душі свої Богові повіддавали; ще двоє... ой, та багато більше було б їх у цій громадці, коли б почали всіх пригадувати!..

Отже, — дванадцятеро. Найменшому тількищо сім років сповнилось, найстаршому — Грицеві — наступив тринадцятий.

А позганяла їх усіх до цього жорстокого, нечутливого міста та сама лиха заверюха, чужими людьми по рідних селах зчинена. З усіх кутків широкої, багатої, та віднедавна невеселої землі української.

Усі вони неговіркі і відлюдні. На всяке руба сказане до них слово відразу настовбурчуються, як щенята зацьковані, вишкірюють зуби і готові вкусити. І справді кусаються, чого, як смерти, бояться вгодовані міські дами. Та коли знайти стежку до маленького серця безпритульника, воно відразу розкривається, як повний бутон запашної троянди назустріч ранковому сонцеві. І тоді відлюдько розкаже багато чого з своїх життєвих пригод. А часом, розказуючи, й заплаче, врешті, гіркими, недитячими сльозами.

Ось Гриць, наприклад, скаже, що він і тепер ще, наче крізь сон — давнийдавний та ледве вловимий, пам'ятає затишну біленьку хатку в густому, як ліс, садку, звивисту, прозороводу річку з закалабками, рясно лататтям порослими; пригадує матір — привітну та на ласки щедру; доброго, працьовитого батька свого. Та ще діда сивого, вже згорбленого, бо з костуром тільки ходив, добре пам'ятає: його казки, які так любив розповідати старенький, усе якось інакше світ Божий показували, ніж він насправді є... І вже зовсім виразно пригадує Гриць, неначе зараз бачить усе, як воно було:

...Прийшли однієї зимової ночі чужі, озброєні, кудись повели з собою батька й матір, і діда старого, а його, Гриця, напризволяще в хаті покинули. А потім з'явились нові господарі, сказали йому забиратися геть і — понесло його відтоді вітрами в світи далекі та незнані, як те перекотиполе...

Малий Івась, може, теж пам'ятає теплу, затишну хату, батька й матір рідних, широкий двір з возами, плугами, сівалками та боронами по закутках, де так гарно було з сусідськими дітьми в піжмурки гратися... І пригадує, як однієї ночі прийшли чужі, озброєні, батька й матір з собою забрали і — покотився він у світи, як те перекотиполе...

Те саме — з Петриком, Юрком, те саме з Тимком, Андрійком, ще з одним Івасем, і ще й ще...

Декого, може, й не відразу погнали геть із рідного місця. Траплялись у когось добрі родичі чи й так милосердні сусіди і брали малого безбатьченка до себе. Та то вже не була своя хата, не свої були тато й мама. Наймилосердніші опікуни запрягали малого до такої безпросвітньої праці, що волів він піддатися вітрам перевійним і покотитися світ-за-очі, слідом за багатьма й багатьма тисячами маленьких...

Та ще хіба дівчинка Зойка — ота, що не з села, а з околиці якогось міста українського — коли не сама скаже, то хтось за неї розповість, що не пам'ятає вона рідної матері, ніколи не зазнала тепла тієї ласки, що кожній дитині на цьому світі належиться. Бо її тато часто, ой, часто! міняв тих мамів. Як панянки звикло рукавички міняють! А від усякої нової, не своєї мами, не сподівайся того тепла, того добра людяного!.. Бо вже на другий чи третій день, як оселялась нова мама в їхній, добе устаткованій, квартирі, починала відчувати маленька Зойка, що то є людська байдужість, суворість, а далі — й нічим не стримувана жорстокість... Дуже скоро у тата приходило з новою мамою до сварки, нова мама незабаром вилітала геть, і приходила натомість, іще й ще одна... І, нарешті, терпцю не стало: отак, вихопившись, у чому була, з немилосердних рук чергової мами, пішла, заплющивши очі, в світ. Щоб за якийсь час опинитися в цьому вируючому казані великого міста...

Ще хтось із громадки пригадає свою рідну маму, що так само татів мало не щотижня міняла. І домінялася, поки останній із татів побив її жорстоко і безсердечно. І, відвезена до лікарні, не повернулася вже додому рідна, на мандрівне, безпритульне поневіряння дитину прирікши...

І тих мандрівних життєвих пригод кожного з дванадцятьох маленьких вистачило б, напевне, й не на одну добру книжку зворушливого, повчального читання для всіх. Та хто, коли, і де, напише бодай одну таку книжку, бодай про одну маленьку істоту людську, з перших кроків життя в вир божевільного світу дорослих переінакшувачів того життя кинуту?..

* * *

Насувався Свят-вечір.

Над містом почала розгулюватись хуртовина. З розгону кидалась на засніжені вагони трамваю в русі, підганяла авта, несамовито завивала в телеграфних дротах, люто шпурляла в широкі вітрини крамниць величезними пригорщами сухий, сипучий сніг. Примушувала перехожих із щулюватись та швидше шукати рятунку — хатнього тепла і затишку.

З усіх кінців міста до своєї домівки — в підземелля під залізничним двірцем — збігалась громадка безпритульних. Той під'їхав, причепившись до трамваю, той на крилі тролейбуса, той на задку випадкових санок візника. А дехто — просто перебігав напівбосими, чи й просто босими, звиклими до всього, ногами. Зібралися поволі всі.

Не було ще тільки водія — Гриця. Та про нього не турбувалися: з ним, хоч би і в хуртовину, нічого прикрого не станеться. Це ж Гриць і цю домівку сам назнав, і їх усіх, коло себе згуртувавши, ще як почались перші, осінні дощі, оселив тут. І не треба вже було цієї зими нікому з них—ані до теплого Криму в скриньках під вагонами добиватися, ані ночувати в лютий холод по під'їздах непривітних і негостинних міських будинків, чи по афішних тумбах на перехрестях вулиць.

Бо тут було тепло. Не так, як у добре натопленій хаті, але—тепло. Десь у товстих мурах склепіння проходили труби парового опалення двірця, підземелля мало довгі коридори з затишними закалабками, і до одного такого закалабку назносили вони потроху соломи. Спали покотом. Власними тілами гріли одне одного, коли особливо лютувала надворі холоднеча і навіть тут починала давати себе в знаки. Мали гасничку, каганця, як коли—свій покій випадково здобутою свічкою освітлювали.

Довгими зимовими вечорами, коли не спалось і особливо сумно ставало після обрахунку, скільки ще місяців того весняного тепла залишилось чекати, грали в карти. За картами часто сварилися, погано, як дорослі, лаялись, але до бійки ще ні разу не допустив Гриць.

Його всі слухали. Казав їм у місті—тільки просити. А коли вже за цілий день не щастило виблагати у товстошкірих ані шматочка хліба, коли животи підтягало так, що ноги починали тремтіти,—дозволялося вихопити в якоїсь роззяви щось поживне, чи й таке, що за нього можна поживного дістати.

Може тому Грицева громадка й мала так небагато втрат на грабіжницьких замахах—не стало хіба отих двох, що за редикуль піймалися.

І сьогодні повернулися всі. Засвітили гасничку, мовчки, поки ще не вгрілися, викладали на оду купку денні здобутки. Поприсідали навшпиньки на соломі в своїх чудернацьких лахміттях, де часом уривки селянської кохти з зацілілими рукавами, шпагатом позв'язуваними, за штани правили. Де були рештки і колишніх сюртуків, і робітничих блюз, і піджаків, і пальт —і, навіть, недоноски церковних підрясників. І на головах було всього: і кепок, і картузів, і капелюхів,—і дитячих, і дамських, і великопанських. Усе—найдавнішого походження, усе — найрізноманітніших барв і відтінків.

Зза пазух, із дивовижних кишень, прилаштованих на всі боки в найнесподіваніших місцях убрання, діставали шматки хліба, пряники, бублики. Хтось витяг із підшевки підрясника цілу смажену рибину з С—кого базару, хтось добув із-за пазухи довгу кишку, гречаною кашою напхану, і всі—багато всяких брязкотелець. Це Гриць сьогодні зранку сказав підбирати все, що здибається блискучого, привабливого: барвисті пуделечка, чисті бляшаночки, срібний папір зпід шоколяди, кольорові обгортки з усяких цукерок. Для чого—скаже ввечері.

Чекали водія. Посхиляні над купкою надбаного, що все зростала в міру випорожнювання кишень і пазух, осяянні збоку відблисками гаснички, являли чарівну, незабутню картину якихось середньовічних корсариків у приморському вертепі за подилом награбованого...

Гриця ще не було. Що непокоїлась за нього тільки Зойка—не дивувались. Як нікому, саме їй став він колись у пригоді, чого дівчина ніколи - ніколи не зможе забути...

...Скоро по тому, як вона вперше потрапила до цього міста, її на вулиці схопив фараон*). Міцно затиснувши в ведмежій лапі своїй обидві її руки, пхав поперед себе, вів—не інакше, як до... колектора. Серце дівчинки тріпотіло, як підстрелене пташеня, їй то холодно, то жарко ставало—вже й благати суворого дядю перестала... І тут налетів несподівано хлопчина, кинувся зрозгону фараонові під ноги, і той став сторчголовою, випустивши Зоїні руки. Не встигла й ойкнути, як хлопець мчав уже, тягнучи її за руку, через якийсь двір, у якийсь завулок, потім зад-

*) Міліціонер.

віркарми-задвірками, через огороди, і аж у чистому полі спинився. Пустив її руку, оглянув з голови до ніг, спитав:

— Звуть?

— Зойка.

— Років?

— Скоро вісім.

— Де живеш?

— Он там,—показала широким рухом на все велике місто, і—лукаво посміхнулась.

— Ну, то підеш до нас. Я—Гриць,— тільки й сказав.

І нічого більше не розпитував, хоч і як кортіло їй розказати щось про себе, щось більше дізнатись про нього. Так і дійшли мовчки до самої криївки.

І відтоді вона—в цій громадці. І відтоді не може не хвилюватися, коли хоч найменша яка прикрість загрожує Грицеві. Перші дні вона безперестанку розповідала свою пригоду і всім, і кожному окремо. Аж хлопці почали глузувати з її захоплення водієм. Але обидві подруги її громадки відразу стали за неї. Гриць не раз перетинав уїдливі напади найдокучливіших спільників своїх, і Зойці дали спокій.

* * *

А Гриць мотався по місту.

Ще зранку твердо вирішив здобути хоч кілька свічок. Знав, що сьогодні свят—вечір, що колись цього вечора люди в їхньому селі в кожній хаті мали хоч яку різдвяну ялинку. Одну пригадує і в себе вдома. Тоді, крізь хмарки диму, тьмяно блимали на деревці воскові свічечки—багато їх було, як зірок у небі. Дідусь кадив із покришки пахучим ладаном, а мати щільно затуляла ряднами та мішками вікна, щоб і малої щілини для лихого ока підглядача не залишалося. То була перша, яку Гриць пам'ятає, і остання ялинка, яку справляли перед тим, коли життя його так круто змінилося. Ще тоді дідусь розповів йому біля ялинки одну казку. Її Гриць ніколи не забуде, і ще сьогодні хоче розказати своїй громадці.

Але потрібні свічечки.

Цілий день даремно никав по всіх вулицях. Довго простоював, тяжко мерзнучи, перед вітринами й дверима крамниць —чи не вийде хто з покупців із свічками. Марно придивлявся до пакунків у руках перехожих.

І вже надвечір, коли зовсім почав надію втрачати і гірко було від невдачі тієї, з ясно освітлених дверей крамнички в глухому завулку вибігла дівчинка, і в руках у неї... ціла пачка саме таких, як треба, тоненьких свічечок. Хоч і не воскові вони — це відразу спостеріг, — та то нічого!

Перегородив дівчинці дорогу:

— Віддай! — насупив брови.

Дівчина злякано відступила на крок, ховаючи руки, в добрих вукавичках, з пачкою за спину.

— Віддай, бо загубиш!—уже грізно підсувався до дівчинки.

— У нас нема світла...—самими губами ледве вимовила.

Бистрим оком оглянув маленьку.

— „Гм... не більша за Зойку. Ще й курносенька така. І коси такі самі—аж білі (що то з них буде, як вона виросте?) Тільки в Зойки розкуйовджені, а тут так гарно розчісані і широко спадають на сірий комірець шубки"... Глянув дівчинці в вічі. Побачив тяжко перелякані два блискучі гудзики, що застигли, вп'ялися в Грицеву постать.

Тоді зробив смішну, як тільки він це вмів, міну на обличчі, зморщився, зшулив плечі, руками замахав, як крилами:

— Ку-ку-рі-ку!—гукнув, як справжній півень.

Переляк спливав з обличчя дівчинки, чорні оченята заворушились, заясніли зацікавленням.

— Піть-піть-піть! тьох-тьох-тррр...— затьохкав, залящав соловейком.

Дівчинка посміхнулась і несміливо простягла пачку з свічечками:

— Бери...

— Всі?—здивувався Гриць.

— Мама якось обійдуться...

— То в тебе й мама є?

— І тато... а в тебе?

І вже йшли поруч, навдивовижу рідким перехожим. Гарно й тепло вбрана мамина годованка і, з голови до ніг обдертий, син байдужої вулиці. Ішли, як давні знайомі. Гриць на останнє запитання дівчинки нічого не сказав, а вона, широко розкритими очима, дивилась на хлоппя. Не могла погляду відірвати від зовсім оголеного, посинілого з холоду плеча, і глибоке співчуття й жаль примушували її, в своїй теплій і затишній шубці, здригатись. Гриць ніяково крутив пачку білих свічечок, нарешті, висмикнув дві, а пачку простягнув їй:

— Вертайся додому!

— А ти?

— На маю ялинку стане й цих...—і тріпнув угору лівою рукою, щоб прикрити надірваним рукавом кохти оголене плече.

— А... що то—ялинка?—спитала, не дочекавшись відповіді на те, куди ж піде він, сердега, в таку хуртовину.

— Е-е, то ти теж не знаєш? Ялинка —це... але—мені ніколи! Мами спитаєш!

Ще раз, на прощання, затьохкав соловейком і, гнаний черговим поривом завірюхи, швидко перебіг дорогу головної вулиці, вискочив, на повному бігу, на приступець тролейбуса, і помчав до лісопарку—по ялинку.

Цей затримало його в місті допізна.

* * *

Грицеві спільники вже добре вгріли-

ся, вже, встигли повечеряти надбаним і переговорити про всі пригоди дня. Розмов було небагато, бо про долю свою, про своє завтра рідко коли думали, а ще менше говорили. Нічого на цьому світі не мріяли здобути, не мали що втрачати, нічого не боялися—хіба що Бе-Бе, тих дорослих, що звуть себе „Боротьбою з Безпритульністю", але до чого не торкнуться своїми хижацькими, холодними руками—усе в'яне, холоне, замерзає. Коли схоплять десь нещасного, то ведуть одразу в страхітний колектор, а згодом оддають у дитячий притулок, де ні ласки, ані слова теплого людського не почуєш. Тільки зв'язані крила, тільки муштра душам маленьким і—краще вже день безпритульної волі, ніж вік того чужого, безсердечного опікування...

Та сьогодні чогось і про Бе-Бе забули. Навіть варти, як звично, не поставили на тому виході, що до міста. Другий вихід із криївки—аж за залізничну колію безпечний. Завалений уламками дощок, рейок, камінням, він міг пустити протиснутись тільки по одному, та й то з труднощами. І про нього, напевне, мало хто знав із зовнішнього світу.

Ставало сумно, і вже гурток найжвавіших брався сідати до карт. Дівчатка, перебравши, не знати навіщо, зібране все близкуче і всі брязкотельця, полягали б уже й спати, коли б не Зойка, що конче хотіла дочекатися Гриця.

І він прийшов. Приніс рясну соснову гілку. Його всі обступили.

— А де ваш вартовий?—відразу спитав роздратовано.

— Моя черга,—винувато озвався Івась і відразу впірнув у темряву довгого коридора, прямуючи на стійку.

Гриць швидко прилаштував соснину в куточку, обидві свічечки розрізав надвоє—вийшло їх чотири, тоді навперехрестя причепив усі, згори вниз, на гілці. Засвітив. Сказав дівчатам прикрашувати голчасті гілочки всім, що сьогодні назбирали.

Гурток щільно тиснувся в цьому куточку. Здивовано стежили за всіма рухами водія і за роботою дівчаток.

— Що воно буде?—не витримав хтось із гурту.

Тоді Гриць, виждавши хвилинку, поки все навколо втихомирилось, заговорив:

— Сьогодні у людей велике свято. Справлять його тепер не вільно. А на це свято годиться засвічувати й прикрашувати деревце—ялинку. Бо то ще як тікала Матір Божа з Назарету в Іхлеєм...

— А що то—Назарет та Іхлеїм?—захотілось Зойці впевнитись.

— Або я знаю?—відповів Гриць.—То, може, такі от міста, як Полтава і... і Євпаторія! А ти не перебивай!—з серцем огризнувся,—я ніколи не перебивав дідові, як він розказував...

— Та й застала їх, Матір Божу з Дитиною, отака от хуртовина, як у нас сьогодні... В чистому полі захопила... А там одна-однісінька ялинка, як сирота, стояла. Тільки рясна-рясна та кучерява була ялинка... То й заховались під неї Втікачі...

Розповідаючи, Гриць витягав із кишень свої здобутки. Телеграфною стрічкою обперезав кілька разів згори донизу ялинку, а дівчата чіпляли до неї все, що, відбиваючись у світлі свічечок, зірками починало блищати. Гриць відходив на кілька ступнів од деревця, прищурював очі й дивився—може пригадував, чи так само, чи хоч трохи подібно блимають його свічечки, як він колись-колись бачив—на справжній ялинці вдома блимали. І розповідав далі:

— ... То й заховались під ту ялинку Втікачі. Але було дуже холодно, і маленький Сус Христос, скривившись, руку вгору простяг... І тоді нахилилось над саму ялинку небо—низько-низько. І як побачило небо, що в Дитини ручки з холоду посиніли, то здригнулося небо... І посипалися рясно зірки з нього та й укрили геть чисто всю ялинку... І горіли, й миготіли, і так гріли, що стало під ялинкою тепло-тепло...

— Фю-ю-ю?—прорізав чуйну, нашорошену тишу підземелля голосний, пронизливий свист із глибини довгого коридора, а слідом за тим одразу чути стало, як щось бігло, гучно тупаючи ногами—тільки жорства шелестіла.

— Тривога! — урвав Гриць казку і, стиснувши від жалю зуби, кинувся розвінчувати свою ялинку. Встиг погасити й затиснути в руці дві свічечки знизу, поки підбіг до гурту захеканий Івась.

— Бе-бе!—тільки й гукнув, спиняючись перед водієм.

І того було досить. Як курчата, попереджені переляканою мамою про наближення хижого шуліки, кинулись, заметалися всі по закалабку.

— За мною, на той хід!—покомандував Гриць. Встиг дмухнути й на ті, що лишались на ялинці, дві свічечки. Хтось погасив і гасничку, і ще тільки десь вдалечині ледви чути стало обережні, важкі кроки переслідувачів із Бе-Бе, як уся громадка, що добре й поночі звикла у себе вдома обертатися, була біля виходу на свої другі, запасні двері.

— Зберемось за водокачкою!—пошепки наказав Гриць, і всі почали швидко, по одному, протискуватись крізь тісний вихід і зникати в темряві ночі.

Зойка невідступно трималась біля Гриця. Він виліз на світ Божий останнім, як останнім сходить з тонучого корабля капітан.

Але ж і непривітно зустрів їх той світ Божий!

На-дворі лютувала хуртовина. Вдарила відразу в обличчя втікачам, шарпнула сюди-туди—чи не звалить із ніг кого з тих

сміливців... Ні, не вдається! Цупко тримаються на ногах дивовижні створіння... Тоді відразу, плачучи, кидалась на стовпи, верещала в телеграфних дротах, рвала-розгойдувала залізничні ліхтарі - прожектори...

Гриць озирнувся навколо. За заметіллю світу не видно... Біля нього стояла Зойка.

— Іди ж туди, за водокачку!—трохи незадоволено сказав, прихилившись до самого вуха їй, щоб почула.

— Я хочу з тобою.

— Не втрапиш? Он зовсім недалеко, за цим поворотом...—Сказав, а сам навернувся і подряпався глибоким заметом на насип.

— А ти ж не доказав іще своєї казки!—хотіла гукнути навздогін, але то була марна думка: не почує...

Гриць одразу зник сперед очей. І тільки тоді вона, зщулившись, поплენталась, уздовж насипу, куди показав водій.

Гриць скоро повернувся. Підійшов до водокачки, де були вже всі. Збившися вкупу, як малі ягнята, тулились до цегляного муру, ховаючись од дошкульних наскоків завірюхи. Чекали водія, чекали його слова.

Він був на розвідці. Увесь двірець оточений. Багато міліції, а ще, мабуть, більше ненависних Бе-бе. Нема вже надії сьогодні ночувати в затишній криївці, у себе вдома...

— Підемо в поле, я там знаю притулок,—сказав наостанку, і сам перший рушив через найближчий вибалок у засніжене поле.

Нестерпно довго добивалася маленька громадка до того притулку. Ішли рядочком, одне за одним, щоб не розгубитися. По коліна загрузали в глибокий сніг, спотикалися. Величезний прожектор, укритий зверху чорним залізним козирком, виривав із пітьми широку смугу безмежного поля, перекидався нею сюди й туди, і примушував мандрівників якнайдалі ту осяйну дорогу обминати.

Ось замайоріло в полі щось темне. Гойднувся прожектор і на одну тільки мить вихопив із темряви струнке, згори донизу снігом завіяне, кучеряве деревце. І воно засяяло, заблищало мільйонами мерехтливих зірок-діямантів.

Гриць мимохіть зупинився. Стала й уся його громадка, мов зачарована незвичайним видовищем. Але то була тільки коротка мить. Не встигло в голові Гриця промайнути: „як Христова Ялинка“, а вже буря шарпнула прожектора, деревце знову пірнуло в пітьму, і діти, втрачаючи рештки сил, потупали далі.

Дійшли до деревця. Поруч, зовсім близько, і знайшли знаний Грицеві притулок. То був покинутий колгоспниками в полі стіжок, гречаної соломи.

Гуртом кинулися пробирати в стіжку сховище...

* * *

— Ти ще не доказав своєї казки,—сіпнула Зойка Гриця за рукав, коли всі тяжко натомлені переходом і лаштуванням притулку, збилися всередині стіжка —голова до голови—і могли вже, нарешті, полягати й випростати змучені ноги.

— Якої казки? А я й початку не чув,—з жалем озвався той Івась, що в криївці на варті стояв.

І Гриць, перемагаючи солодкий сон, що настирливо склепляв очі, від слова до слова, як навіки завчену, розказав казку про Христову ялинку заново. І закінчував:

— І горіли зорі й миготіли, і так гріли, що стало під ялинкою тепло-тепло, як у людській хаті. І розтали коло Втікачів сніги, і пішла рости трава шовкова—зелена та буйна, а поміж нею квіток-квіток барвистих і пахучих—ряснота непроходима... І тихо та мирно переспала Матір Божа з Дитятком до ранку. А як прокинулись, то по обох боках у Них жарко горіли дві великі свічки воску ярого. І маленький Сус Христос радісно всміхався, з квітками бавлячись. А тоді пішли в дальшу дорогу... Відтоді ото люди кожного Свят - Вечора ялинку справляють. І свічки на ній засвічують... Тільки де там їм отак прикрасити, як тоді зірки з неба прикрасили!..

— Як ото в полі ми бачили... еге ж, Грицю?—тихо, мов крізь сон, озвалась Зойка.

Гриць прислухався. Надворі хуртовина стихала, але міцнів мороз. Лютий холод почав уже і в стіжок добиратися. Непереможно обволікав сон, ніяк не давав прохопитись якійсь думці, що все непокоїла Гриця..

— Ага!.. так же й замерзнути можна...—мляво подумав, але сказати про це всім, побудити, щоб не спали, щоб ворушились, уже не було сили. Ледве ворухнувся сам.

— Тобі холодно, Грицю?—тихо, наче віддалеки десь, спитала Зойка,—давай я тебе вкрию...

Не міг уже заперечити, коли дівчинка, насилу перемагаючи сонне безвілля і втому, скинула свій благенький бурнусик і дбайливо прикривала його зовсім голе плече. Щоб не мерзнути самій, щільно притулилася до його спини і поклала руку на шию—наче пригортала дорогого.

Гриць аж тепер відчув у своїй руці дві маленткі свічечки з їхньої ялинки, і ще спромігся одну з них лагідно вкласти в руку дівчинці.

Потім усе потонуло в сні. Мороз дужчав і дужчав...

* * *

Так і знайшли їх, усіх дванадцятеро, аж ранньою весною, колгоспники, приїхавши забирати забуту в полі на зиму гречану солому.

Поховали поблизу ялинку. Хтось добросердний, криючись весняної ночі, поставив над спільною могилою малого березового хреста й засвітив ті дві свічечки, знайдені затиснутими міцно в руках хлопчика й дівчинки.

Приліплені на раменах хреста, свічечки довго блимали в синяві лагідної весняної ночі, ніби з далекими зорями переморгувались, та часом вихоплювали з пітьми на хресті викарбоване:

12

ДР. АТАНАС ФІГОЛЬ

ПЛАСТ

і його відношення до зовнішнього світу (дому, школи, церкви і громадського життя)

I.

Життєвий успіх кожного із нас залежить в основному від нашої підготовки до вимог, що їх ставить кожному із нас життєва боротьба. Осягнення чи неосягнення наших щоденних цілей чи життєвих ідеалів залежить від якостей нашого ума і характеру.

Реалізація цілей—ідей, що їх перед собою ставить спільнота (громада, товариство, партія чи нація) залежна від характеру, громадських чеснот, знання та вміння поодиноких членів, що ту спільноту творять. Наше кожночасне внутрішнє і зовнішнє положення як нації це висліднa—це сума змагань кожного із нас.

Коли ми як спільнота, як нація стверджуємо, що в реалізації наших національних ідей ми залишилися далеко позаду інших народів, то — поза об'єктивними, від нас незалежними причинами того явища—вини шукати треба у нас самих.

Не бажання критики, чи нахил до безплідного нарікання, чи песимізму диктують нам такий підхід, але навпаки бажання бачити нашу спільноту кращою, ліпшою, досконалішою. Бо хоч як жорстокою сьогодні для нас доля, то все ж таки на деяких відтинках осягнули ми поважних успіхів: маємо на думці засвоєння цілим світом української проблеми, визнання України як рівнорядного члена інших націй, як підмету міжнародного права, тошо.

Якщо одначе ставимо питання про наші внутрішні відносини, то на цьому відтинку потерпіли ми дуже болючі втрати внаслідок довголітнього поневолення; передовсім ми не мали змоги виплекати повновартної української людини!

Так стаємо перед «вічним» для кожної спільноти питанням дітей,—питанням нашої молоді. Не тільки батьки мають журитися майбутнім своїх дітей; спільнота запікавлена питанням своєї молоді не менше від батьків, а може й ще в більшій мірі ніж вони.

Здоровий хлопський розум каже, що для осягнення вищого ступеня доскональности нас як спільности треба в першу чергу звернути увагу не на доповнення, чи перетворення якостей старшої ґенерації (—хоч і це дуже важне і дуже побажане—), але р і ш у ч о треба витратити усю можливу енергію, щоби наростаюче молоде покоління відповіло вимогам нашого росту, нашого поступу до здійснення наших найвищих національних ідеалів.

Боротьба за у к р а ї н с ь к у людину завтрішнього дня не починається сьогодні і не кінчається завтра; вона була, є і буде так довго, як довго ми як спільнота будемо і схочемо жити.

Боротьба саме за у к р а ї н с ь к у людидину—це проблема «бути або не бути» нам як нації по своїй важності; проблема в и х о в а н н я по своїй якості. В основному вона складається з таких елементів:

1. і д е а л української людини; н а ш, український ідеал, не чужий, копійований від інших; бо тільки він—нам дорогий—відповідатиме нашому характерові, вдачі, історичним умовинам і т. п.;

(Зацікавлених цим питанням відсилаю до матеріялів Пластового Виховного Семінара, зокрема: «Ідеал української людини у творах письменників княжої Руси і в українській народній пісні», та „Проблема проводу в українській дійсності").

2. О б' є к т виховання: молодь. Аналіза об'єкту: психологія молоді взагалі, характеристика сучасної української молоді поодиноких земель, і, т. п.;

3. М е т о д виховання: шляхи, середники, способи... якими можна даний об'єкт зблизити до згаданого ідеалу.

Хто хоче братися за це відповідальне діло виховання молоді, той мусить з цих питань точно здавати собі справу—не тільки інтуїтивно, але й реально.

Хоч як важні це питання, то не багато про це в нас пишуть і говорять; ще менше школять відповідних фахівців. Цей кадр безумовно потрібний для успішности діла, бо дилєтантизм в цій ділянці приносить неминучі негативні наслідки. Нагадується порівнання Сократа: виплекання шляхетної раси коней через відповідне плекання лошаків вимагає вміння, теоретичного знання і практики; наскільки більше знання і досвіду повинні набути ці, що хочуть виховувати молодь; і, каже дальше Сократ:

«... Я не брав би ся за плекання лошаків; не повинен братися за виховання молоді, хто не передумав цілої справи».

Над вихованням молоді працюють в нашому суспільстві: дім, школа, церква, а також саме громадське життя, як таке.

П л а с т — організація молоді для патріотичного всестороннього самовиховання—найкраща метода позашкільного виховання, мусить мати і має до всіх вище згадних виховних чинників своє ясне і чітко окреслене відношення.

II.

Заки перейти до з'ясування відношення Пласту до зовнішнього світа а зокрема до школи, дому, церкви і громадського життя, треба точніше з'ясувати суть Пласту, цебто відповісти на питання: Щ о ц е т а к е П л а с т? — бо подана вгорі дефініція Пласту, як самовиховної організації молоді, чи то як найкращого методу позашкільного виховання аж надто загальна, не вичерпує всесторонньо проблеми і тим самим не може дати повної уяви про справу.

Коли перед 35-ти роками на вулицях Львова появилися перші пластуни, громадянство, своє і чуже, з цікавістю і здивуванням дивилося на тих юнаків у коротких штанцятах, дивному ширококрисому капелюсі, в зелених одностроях. Що це за хлопці? Яка це організація? Чому молодь так горнеться до неї?

З того часу по нинішній день не сходить з порядку приватних чи публичних розмов, статей і дискусій одне питання: Що таке Пласт?—і мабуть мало рухів молоді викликало стільки суперечних і фальшивих поглядів про їхню дійну суть і остаточні цілі, як саме Пласт.

Дехто хотів би вбачати в Пласті тільки спортово—руханкове чи мандрівниче товариство молоді. Інші вбачають в ньому свого роду парамілітарну організацію, чим дають доказ повного незнання правдивої суті справи. Ще інші хотіли б бачити в Пласті доріст своєї партійно-політичної чи то конфесійної організації. Є ще й такі, що поборюють Пласт, закидаючи йому інтернаціоналізм і космололітизм та недостатню увагу до національних моментів і т. п.

Як бачимо, ціла скаля на перший погляд ніби справедливих заміток і спроб короткої характеристики, що одначе гостро різняться між собою, а подекуди навіть сурепечать.

Що ж таке, отже, насправді Пласт?

Сторонньому Пласт—на перший погляд—може видаватися дуже складною справою. Бо й справді, якщо б тільки можна будо відчинити перед цим стороннім широко брами скавтівського руху в цілім світі і з однієї точки показати в один момент життя скавтів, то перед глядачем розгорнулася б надзвичайна картина: під вільним небом він побачив би гурти, сотні тисяч сонцем-опалених жвавих юнаків, занятих різними завданнями в таборах, на прогулянках, підчас маршу і спочинку.

І коли сторонній глядач серед юнаків спитався б одного з них: „Скажи мені, що це таке Пласт—скавтінг?" — хлопчина, сміючись, відповів би: «Пласт—це з а б а в а».

Те саме запитання ставив би він юнакові, що всеціло занятий розкладанням ватр, і здивовано глянув би юнак на нього, і відповів би: «Пласт—це п р и г о д а».

А машеруючий повз глядача відділ пластунів, почувши його запитання, відповів би: «Пласт—це п о б р а т и м с т в о».

Так самі юнаки характеризували б свою діяльність, свої заняття, свою гру.

І г р а—те властиве слово, що його ми шукали.

Для юнака Пласт—гра, величня гра, повна забав і повна сміху—гра, що держить його постійно занятим та робить його щ а с л и в и м.

Це та притягаюча сила, що робить юнака пластуном. Активність у пластуванні притягає молодь, найбільше, бо вона відповідає найбільше вродженим і притаманним імпульсам юнака—потребі щось робити.

Зустріч, прогулянки і табори—це найосновніші етапи діяльности. Навіть точки Пластового Закону і поведінки подані юнакові у формі акцій: «Готуйсь!», «Зроби щодня добре діло!»... І справді головний принцип у пластуванні це «навчання через ч и н». Тут немає нічого негативного; немає заборони. Пласт не каже: «Не нищ пташиних гнізд», тільки: „Підглянь, як живуть птахи!». Не заборона: «Не стинай молодих деревець!", але: «Пластун помагає при охороні лісу»,—це мова юнака—позитивна, спонуклива, заохотлива, а не заборонна, негативна.

Пласт—це пригода, пригода в виконуванні праці самостійно, або гуртом, пригода в підшукуванні й виконанні щодня доброго діла; пригода на звідах—піонірці в житті на лоні природи.

Є і побратимство—товариство в гуртку, в цій природній, основній частині Пласту. В гуртку є завжди поштовх до нових акцій, до нових осягів; чим тяжче завдання, тим краща нагорода осягу, за це різні ступні й відзначення, що їх треба й можна здобувати.

Джеймс Рассель говорить:

«Для юнака, що бажає посвятити себе Пластові, є багато занять, що можуть видаватися забавою, багато вирізнених, гідних наслідування становищ, що їх юнак високо цінить, становиськ, які він може заняти, почувавши силу до цього, правил поведінки, яким він мусить коритися,—одним словом, пластова програма звертається до юнацьких інстинктів, і методи відповідають природі юнака, взагалі характерові молодої людини».

Він каже далі: „Кожне завдання в Пласті—заняттям дорослого мужа, достосоване до спроможностей малого хлопця. І відзвук в зацікавленнях юнака народжується не тому, що він хоче бути мужчиною. Кожне з Пластових завдань тримає юнака не тільки тому, що він, юнак, любить це завдання, але тому, що дорослі мужчини вважають ці завдання корисними. Це мужчина в юнанакові підказує таке розуміння пластових занять, це ідеалізована мужність, що наказує стояти по стороні добра проти зла, за правду проти фальшу, помагати слабшим і потребуючим, глядіти за найкращими речами в житті та любити їх.

Коли б отже, з тих на широку міру задуманих міркувань, хотіли б ми подати суть Пласту-так би мовити в лушпині горіха, то ми сказали б: П л а с т є г р а для хлопців, під проводом хлопців, при розумнім провідництві і дорадництві дорослих, що ще почувають в собі молодечий запал, гра багата завданнями — г р а, що розвиває х а р а к т е р через вправу, що вишколює громадські ч е с н о т и, а все це — через переживання на лоні природи.

Але пластова гра, пригода і мандрівка чимсь різниться від звичайної спортової гри юнака. Різниця в тому, що пластова гра вкладається органічно в певні ідейні рямки пластового світогляду. Вона не ціль для себе, а засіб виховання. Пласт ставить своєю метою виховати справжню людину і корисного громадянина, тобто, людину, в якій гармонійно розвинені всі прикмети серця, розуму і волі, в якій живе почуття звязку з національною спільнотою. Пластова гра — це підготова до життя, але такого життя, що є змаганням за найкращий осяг на всіх ділянках. Пласт хоче напоїти юнака етосом боротьби за п р а в д у і к р а с у, хоче прищепити йому незгасну жагу здобування щораз кращого осягу на тому шляху.

Цей етос визначує всі інші елементи пластового руху. Це насамперед добровільність пластових обов'язків. Пласт ні в якій формі не змушує пластуна приймати пластові приречення. Пласт хоче мати тільки тих, які добровільно приймають і приречення і Пластовий Закон.

Пласт має свою власну методу праці. Всі ігри і інші пластові заняття провадяться в гуртку. Бо гурток і тільки гурток дає змогу індивідуально підходити до кожного пластуна, а рівночасно привчає його жити в гурті з іншими і плекає в ньому дух співпраці, братерства і спільноти.

Зближення до природи це противага однобічності модерної цивілізації, яка зубожує людину, розірвавши її звязок з землею і природою. Життя пластуна в природі збагачує його душу і рівночасно дає йому змогу пізнати красу життя та велич її Творця.

Пластове Приречення і Пластовий Закон—це основа пластового світогляду, пластового життя. Тут оригінальним способом поєднано *вселюдське з національним,* Тут знайдено гармонію між тими вічними цінностями, які дорогі кожній людині, і тими ідеалами, до яких змагає нація. Тому пластова організація стала найбільш поширеним рухом молоді в цілім світі.

Тепер, коли в наслідок різних причин Пласт став такий популярний і серед українського громадянства, він наражений на те, що його можуть різні люди зле розуміти. Тому завдання всіх тих, що про нього говорять і пишуть, вжитися в пластову атмосферу так основно, щоб справді зрозуміти те, що в ньому суттєве і розрізнити від того, що чуже. Чужим пластовій організації є дух мілітаризму. Оцінюючи вповні обовязок кожного гро-

мадянина щодо своєї батьківщини, коли вона в небезпеці, Пласт якнайбільше віддалений від того, щоб запроваджувати в себе будьякі мілітаристичні, тенденції, або методи. Чужий для Пласту дух ненависти, ексклюзивности і шовінізму в міжнаціональних взаєминах; чужий дух клясової, расової або віроісповідної ворожнечі. Чужий йому дух партійної гуртковости, яка ділить націю на ворогуючі табори, ослаблює її відпорність.

III.

Характер і громадські чесноти це є цілі Пласту.

Але ж вони не є притаманні *тільки* пластовій методі виховання. Які ж отже *основні елементи* відрізняють Пласт від інших методів — чи то програмів виховання молоді?

В більшості інших програмів виховання молоді юнаки є трактовані попросту як члени групи. В Пласті кожний юнак є трактований як *окремий індивід.*

Ми полягаємо на тому, що в Пласті будова характеру може доконувавитися тільки після прослідження — простудіювання кожного юнака зокрема. Не можна довершити того, спихаючи юнака в гурт, даючи йому можливість брати участь тільки в збірній діяльності. Навпаки, це щонайвище тільки початок. Кожний юнак має охоту вплести ідеї Пласту в *своє* життя, він хоче навчитися пластового вміння *для себе самого.* Пластова програма не складається зі щоденних сходин групи хлопців, але з річей, які має зробити сам юнак і які юнак має набути сам. Якщо пластовою роботою керує розумний виховник, то вона може принести дуже багато користи юнакам дома, в школі, чи взагалі в житті.

Пласт повинен пристосуватися до кожного юнака індивідуально. Повільний має стільки ж само шансів на повне пластове життя, що й скорий. Менше здібний, має стільки ж само виглядів на осяги — в границях своїх здібностей — скільки талановитий. Так отже кожний юнак, як індивід, дізнає однакової помочі, щоб вирости на щасливого, здорового, зарадного громадянина.

Однак кожний юнак хоче бути живою частиною групи—свого власного гурта — під своїм власним проводом.

Геніяльність скавтінґу лежить саме в тому, що він пізнав це і впровадив т. зв. «гуртковий метод» не як один із своїх методів, але як *єдину* методу виховання.

Кілька гуртків творять курінь, який під проводом звязкового координує, наглядає та дає товчок і ставить ціль для праці гуртків. Курінь є власністю пластунів і кожний юнак через свойого гурткового має вплив на діяльність куреня.

Так отже *пертий* основний елемент пластової методи—це *юнак* як індивід, юнак в гуртку і юнак в курені.

При тому юнак-пластун виступає засадничо в пластунському однострою, який є не тільки технічним але й виховним елементом у Пласті.

Другим основним елементом являється *пластовий провідник.* Ми свідомі того, що наш Пластовий Улад буде таким, яким буде його пластовий провід. Під тим оглядом у нас ще багацько праці, ще багато труду прийдеться положити, щоби цей провідний кадр поставити на відповідній висоті. Одначе цей труд оплатиться стократно.

Прикмети, якими повинен відзначатися пластовий провідник — виховник, зібрані в оцих 10-ти точках:

1. *Віра* в юнаків, що родитиме в тебе бажання посвятити для них себе і свій час.

2. *Запал* зосереджений на щастю юнаків у роках їхнього формування (фізичного і духового); — «щасливий юнак, це добрий юнак — а добрий юнак це мабутній добрий громадянин».

3. *Безмежне довір'я* до Пласту як *тої* програми, що найкраще надається до формування нашої молоді на досконалих мужів.

4. *Зрозуміння*, що для юнака Пласт це гра — для тебе гра з метою: будувати характер і школити громадські чесноти.

5. *Свідомість* того, що для твоїх юнаків ти є Пластом. «Це чим ти є, кричить так голосно, що я не чую, що ти кажеш!»

6. *Послідовність* у виконуванні наміченої програми з енергією і витревалістю, терпеливістю і добрим настроєм.

7. *Охота* усунути себе на другий плян і дати можливість юнацьким провідникам вести і рости методом праці в гуртку.

8. *Бажання* іти вперед в набуванні вмілостей пластового виховника — користаючись кожною нагодою для перешколу та усіми доступними матеріялами з цієї ділянки.

9. *Готовість* співпрацювати рука в руку з домом, церквою, школою, місцевими пластовими властями, Верховною Пластовою Командою, для добра поодиноких юнаків і для добра спільноти як цілости.

10. *Замилування* до життя в природі у всіх його формах і любов до її Творця.

(Цей «декальог» подано за американською скавтовою літературою).

Коли пластовий провідник збирає біля себе молодь, то очевидно на тих зібраних щось мусить діятися.

Що ж діється в Пласті?

Багацько! — Саме ця різнородня *діяльність Пласту—це третій* основний елемент в пластовій програмі.

Кожному українському юнакові кидає Пласт визов:

Ходи за нами!

Серед нас місце для кожного українського юнака. Ми ані військо, ані школа; ми добровільно дібраний гурт юнаків, що в пластовій грі шукають радощів життя і користі для себе — і для свойого народу.

У нас *різні цікаві заняття:* Починаючи з таких, що може виглядатимуть Тобі дивними, як ось в'язання пластових узлів, різні розмови на віддаль, таємне гурткове життя тощо, аж до важких і складних, на нерший погляд, вимог пластових проб.

Але це тільки перше враження.

Коли Ти знайдеш побратимів зацікавлених у пластуванні (а ти їх певно знайдеш!), тоді побачиш, як скоро ти пірнеш разом з ними в гущу всіх занять, як швидко та легко набудеш Ти пластового знання.

Чи ж не цікаво Тобі пізнавати «по знаках» сторони світу та скоро орієнтуватися у незнаному поземеллі? Проводити ночі під голим небом літом і зимою? Розбивати намети та запалювати ватру одним сірником, або й без нього — як це роблять індіяни в преріях Америки? Йти лісом тихо, без шелесту, щоб не тріщало сухе гілля під ногами та не робив галасу необережно штовхнутий камінь (бо схочеш пізнати таємницю «Великого Бору», підглянути дикого звір'я й птаху й не сполохати їх)? Пізнавати по листю дерева й кущі та відрізняти їстивні рослини та гриби від трійливих? Вміти плавати та розуміти життя водних тварин і рослин? Пнятися на вершки гір та проводити гутірки при Ватрі Великої Ради?

Коротко: Чи ж не хочеш зрозуміти відвічних законів природи, щоб стати *правдивим сином сонця та братом буйних вітрів?*

Чи ж не хочеш бути зарадним у кожній — і найскладнішій — життєвій ситуації? Ніколи в паніці не тратити голови, завжди бути усміхненим і погідним і вміти принести собі та другим поміч у наглих випадках? *Сповняти щодня добре діло,* помагаючи слабшим і потребуючим, немов правдивий лицар? Зберігати добре ім'я пластуна, щоб другі могли певно числити на тебе? Що б знав ти багато, але не оповідав усього, що знаєш, кожному стрічному? Щоб твоє око бачило більше, ніж можуть завважити другі, — але щоб інші не бачили Тебе? Щоб скромний Ти був, не чванькуватий, — хоча не один хвалько провокуватиме Твоє

знання своїм розхрістаним язиком? Бо не слова — але діла повинні говорити за Тебе, а твій язик знати, що його місце за подбвійною загородою Твоїх губ і зубів.

Панування над собою вивчатимеш при кожній нагоді, при кожній пластовій грі, кожній вправі, притримуючись скрізь неписаних законів чесної гри та чесного змагу. Пам'ятай, що володіли світом тільки ті, що вміли панувати над собою!

Ідеал пластуна, що його малює нам наш розум і наше серце, побачиш на всіх ступнях розвитку і у кожному сторіччі історії людини: це щось вічне,—це те, що криється в ідеї добра та краси. Тоді Ти теж зрозумієш, що це значить; пластун є братом пластунів усього світу.

Тож:

Ходи з нами:

Ходи, щоб вчитися мандрувати, плавати, веслувати, їздити колесом і самоходом, — а може колись і ширяки будувати та літати, немов той птах!

А коли набудеш у твердій боротьбі — передовсім зі самим собою—хоч частину пластових чеснот, тоді справді будеш готовим послужити у потребі своїй громаді, своїй батьківщині. Тоді зрозумієш давно славу великих прадідів Твоїх і цінитимеш та слухатимешся свого власного проводу, своїх власних авторитетів. Тоді Ти щойно зрозумієш, що історія не починається від Тебе. Тоді Ти оцінищ тягар обов'язків, що лежать на сьогоднішнім старшім поколінню — та добровільно візьмеш на себе частину, яку Ти нести спроможний — у повнім почутті відповідальности на виконане діло — для добра майбутніх поколінь.

Як бачиш, ціль до якої ми вибралися іти — ясна та велика, — але шлях далекий і важкий. І не хотіли б ми Тобі закривати очей на тверде життя наших днів — солодкою романтикою. Тому не обіцюємо Тобі в наших рядах нічого, крім великого змагу в виді пластової ігри.

Ми певні тільки одного: Коли Ти зробиш тільки одни справжній крок спільно з нами, то опісля постійно вертатимешся і з тугою глядіти будеш на наш шлях, — хочби Ти й відстав, з якихнебудь причин, від нашої громади. Бо — раз у життю пластуном бути — значить: пластуном умирати!

Тож, — якщо Ти розумієш мову цих слів,—

ХОДИ З НАМИ!

Так в загальних чертах з'ясовується діяльність Пласту юнакам. Вона справді так різнородна, що годі уявити собі ще щось поза нею, що могло б зацікавити юнака.

Четвертим елементом Пласту є сама *організація* від місцевих клітин починаючи, через коші, області, краї, національні централі аж до Міжнародного Скавтового Бюра в Лондоні.

Вкінці п'ятий найважніший елемент це *пластова Присяга і Закон*. Геніяльність скавтінгу лежить саме в його Законі.

Пластовий Закон оснований на лицарських кодексах старовини; він висловлений у позитивній формі і заохочує юнака радше до позитивної праці ніж пятнує його хиби. Інші закони говорять „роби" або „не роби", „мусиш" або „не смієш"..., Пластовий Закон каже: „пластун є..."

Ставлячи перед юнака пластовий закон — від хвилини його вступлення до Пласту підчас відповідної церемонії — і ставлячи юнака в життєві ситуації, в яких він може вправлятися у вірності цьому законові — мудрий пластовий провідник - скавтмастер з уявою - ідеєю може вщіпити у кожного юнака бажання бути: фізично сильним, духово свіжим, морально прямим!

Пластовий Закон у скавтових уладах різних націй різниться формою, але по суті він один і той сам. Так отже у нас цей закон має 14 точок, в Англійців 10, а у американців 12, але основний зміст цих всіх законів однаковий. —

IV.

Пластовий рух у світі у своїй найважнішій частині це організація юнаків від 10—18 літ. Хто ж є цей юнак, про котрого ми тут зараз говоримо і дальше ним в пластовій роботі постійно займаємося?

Для своїх ровесників, — це часто герой; для матері — коханий - синочок; для сестри — нестепна зараза; для батька — містерія; для вчителів—скомплікована в'язанка противорічностей.

Пригадаймо себе! Усі наші замилування і нехоті...

Тільки тоді, коли зрозуміємо природу хлопця, дівчини, юнака, юначки, ми будемо здібні кермувати ними. Ми не маємо права і не будемо мати ніякого виправдання, коли втручатись будемо в життя юнаків — а ще більше, коли схочемо провадити їх — без того, щоб самим не завдати собі труду збагнути їхні бажання і пізнати усі ті скриті імпульси характеристичні для кожної молодої людини.

Ми будуємо на тому, що находимо.

Юнак приходить до нас з певними тенденціями, охотою та своїми власними бажаннями, що всі разом становлять частину його природи. Вони є! Нуртують в нім, впливають на його поведінку і його віднешення до зовнішнього світу — і їх мусимо зробити корисними для наших цілей в праці над юнаком.

Він є активний, він постійно занятий чимсь; він щось робить, він шукає руху, чину, забави, жарту.

Він хоче товариства, так сказати б „своєї" банди", хоче належати до неї і бути з нею.

Він шукає пригоди, газарду, може містерії; для нього скрізь у світі ще романтика.

Він має амбіцію іти вперед, осягати і здобувати речі, які видаються йому гідними труду, гідним того, щоб брати за них відповідальність і всі зв'язані з цим невигоди і недостачі. Він бажає відзначення серед ровесників і сподіється, що зможе стати їхнім провідником. Він любить ривалізацію і змаг. Він хоче «знати». Голод знання у нього невгасимий. Постійно мучать його питання «як», «що», «чому»?

У нього постійно подив для героїв — і йому зовсім не соромно наслідувати тих, що він їх подивляє.

Звичайно ми маємо з ним до діла в часі його, чи її, дозрівання, що приносить з собою духову і фізичну зміну, коли він робить відкриття, що дівчата, чи хлопці «притягають», і що всі молодші ровесники це „дітваки".

Так стоїть перед нами він: юнак! юначка!

Ми мусимо брати його таким, яким його находимо! З розбурханим волоссям, іноді нечемного й вередливого, але запаленого товариша в наших мандрівках, з його вродженою і набутою вдачею; мусимо допомогти йому стати мужем і набути черт характеру, потрібних для доброго громадянина.

Помогти в будові характеру? Але ж характер це невловима річ. Як же ж можемо помагати в його будові, в його творенні?

Якщо юнак має набути щонебудь як рису свойого характеру, він мусить це вправляти!

«Якщо ви бажаєте вкоїти в юнака почуття шляхетности в чесному змагу, ви можете говорити про це цілий день і до кінця віку, — батьки можуть карати його — учитель ганити, — але як довго юнак не буде вправляти чесного змагу в грі внутрі і назовні гуртка він ніколи не присвоїть собі цієї риси характеру. — Він не може навчитися того, чого не можете переводити в практиці. І ви не можете навчитися грати водното м'яча, якщо тільки будете говорити про це, а не вправляти!

Найбільше поможемо юнакові, коли заставимо робити діло і поставимо його в таку позицію, щоби він міг пірнути з душею і серцем в те, що він робить. Це й є таємниця: «вчитися через чин». Ми мусимо старатися видобути з юнака те, що найшляхетніше і найкраще в ньому. Давати йому можність розвивати ті бажані черти юнацького характеру, які опісля характеризуватимуть його як мужа. Ставити його в таку життєву позицію, яка уможливила б йому цю практику.

Але ж ми не можемо змоделювати юнацького характеру за один день. Щоби осягнути нашу ціль, ми мусимо на відповідно довгий час втримати заінтересування хлопця і розвивати в нім ті риси призвичаєння і поведінки, які творять характер пластуна.

Зацікавити юнака не тяжко. Але втримати його, от і трудність.

А все ж таки в тому дні, коли юнак зголошується до Пласту, він дає нам до рук найкращий середник, щоби його втримати.

Цим середником є його зацікавлення пластуванням. У самому факті, що він пристає до нас, ми маємо ключ до втримання його при собі.

Він хоче бути пластуном з якихсь причин, чомусь збудилося його зацікавлення і мусить бути заспокоєне. І з хвилиною, коли це зацікавлення вмирає, юнак відпадає з наших рядів.

То ж: з а ц і к а в л е н н я ю н а к а це є ключ до його втримання. Зацікавлення в чому?

Очевидно, не в н а ш и х цілях: будова характеру і школення громадянських чеснот. — Це ж не поміститься в його власній голові, що він має щотижневими сходинами в гуртку чи курені розвивати характер, чи вчитися як стати добрим громадянином. Його перша думка — це забава — гра, якої він шукає. Його зацікавлення є в тому, що ми назвали б: «хлопці! давайте пічнемо!»

Він приходить до гуртка з великими надіями і тільки, коли ми око в око з ним зрозуміємо його погляд, його точку бачення скавтінґу-пластування, ми зможемо заспокоїти його надії і в цей спосіб вдержати його!

І чого ж надіється юнак? Чого він вижидає?

Він очікує п р и г о д и — в е л и к о г о п е р е ж и т т я в Пласті! Це є те, за чим він до нас приходить — ціле поглощуюче його зацікавлення — і це є те. що ми мусимо дати йому.

Притягає його вже саме слово: Скавт — Пласт — звидун.

Він гордий на те. що він є пластун. Світ відчиняється перед ним, ріки, гори; він бачить себе піоніром — колоністом, а Пласт має помогти йому до цього.

І так він пристане до нас з ентузіязмом. Н а ш е в і д п о в і д а л ь н е з а в д а н н я в т о м у, щ о б ц е й е н т у з і я з м з а д е р ж а т и п о с т і й н о г а р я ч и м. Це є в нашій силі і це є одинокий шлях, щоб юнака задержати при собі.

Користаймо з нашої фантазії; учімся п р и с л у х у в а т и с ь до власних юнацьких помислів; робім ужиток з чужих ідей — ідей других, а побачимо, що ростимуть ці юнаки на добрих пластунів і добрих громадян України.

Ми можемо бути певні, що коли в найближчих місяцях підховаєм і втягнемо в пластові ряди знова гурти тих 12—14—16-літніх юнаків — а жорстока доля хотіла б в найближчому часі знова зробити „нелегальним» наш Пласт — то при найближчій спосібности ті, сьогодні 12—14-літні, юнаки піднімуть гордо пластовий прапор і передадуть його в нові юнацькі руки!

(Продовження буде)

С. КОСАР

ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ПАРТИЗАНКИ

Друга світова війна, особливо після 22. червня 1941 р., найбільше бурхливо позначилися на Україні. Український політичний актив привітав її радісно, сподіваючись, що вона принесе певні зміни в нашому національно - політичному і соціяльному житті, які могли лише поліпшити наше положення, бо так, як тоді стояла ситуація, здавалося. що стратити ми не могли нічого.

Німецькі війська, що побідно машерували по наших землях, женучи перед собою большевицьку армію, масово звільняли політичних в'язнів з бувших большевицьких в'язниць, не перешкаджали в організації економічного та культурно-освітнього життя, бо не хотіли мати вороже настроєного до себе запілля.

Та ідилія скоро розвіялась. Німецькі націонал-соціялісти невдовзі показали своє правдиве обличчя. Перебравши владу від війська, в половині вересня 1941 р., вони в першу чергу перевели масові арешти всіх тих, кого уважали, що може бути шкідником у переведенні наміченого ними політичного пляну, зліквідували наново відроджені культурно- освітні установи, преса підпала острій цензурі і змушена була змінити тон. Окупаційна влада дала своїх керівників до всіх ділянок господарського життя, підкорядковуючи його своїм імперіялістичним інтересам. Праця, що зараз по приході німецької армії почала набирати широкого розгону, припинилася, а та інтелігенція, яка залишилася ще на свободі заняла, вичікуюче становище. Все інше, що було примушено працювати, «ходило відробляти панщину«.

Для українського загалу дуже скоро стало цілком зрозумілим, за що змагається Німеччина. Стало ясним, що в побудованій нею системі «Нової Европи» Україна має стати кольонією, потрібним їй життєвим простором і то з якнайменшою кількістю місцевого населення, а спеціяльно його інтелігенція, що могла навколо себе зорганізувати маси і ставити спротив здійснюванню германських мрій про українсько сало і пшеницю.

Після першої хвилі арештувань і ув'язнень ситуація трохи успокоїлась, хоч поодинокі арешти були на денному порядку. Такий стан тривав на Волині цілу зиму 1941-42 р. Але далі на сході України терор ні тільки не меншав, а збільшувався.

Весна 1942 р. принесла зі собою нові розпорядження, згідно з якими розпочалася рекрутація і вивіз певної кількости працездатного населення на примусові роботи до Німеччини. Перші контингенти людей не були великі, але частина молоді вже рішила піти в ліси і скриватися в підпіллі, щоб не залишати рідних земель.

Та то був лише передсмак того, що прийшло далі. Коли в 1942 р. контингент робітництва для вивозу на роботи був невеликий, то місцева адміністрація ці речі погодила так, що вони не дуже відбивалися на духових настроях населення. В кожному місті і селі завжди можна було знайти певну частину молодих людей, яка не представляла з тих чи інших причин більшої вартости і головно тим елементом далося покрити ті перші контингенти, а вже при слідуючих поборах тих резерв не було. Кількість запотребування була значно вища та й сама форма побору жорстокіша.

До того всього ще після жнив 1942 р. получилися різного рода харчові контингенти, які через свої розміри і надзвичайно низьку оплату за них, здевалюованою совєтською валютою при абсолютній відсутності на ринку промислових товарів,

що давали б рекомпензату і засоби дальшого виробництва, сильно притиснули і перед тим уже скривджене матеріяльно наше селянство.

Коли на початку населення на ці події відносилось вичікуванням, то далі більше стало чутно нарікання і поставало бажання шукати засобів самодопомоги. Здача харчевих сільсько-господарських контингентів поступала пиняво. У відповідь на це закрились для приватного і так обмеженого перемолу млини, олїярні, крупарні, прийшла заборона бити для власного вжитку худобу. Село на ці розпорядження відповіло продукцією жорен і потайних олїярень. Худоба билася ночами по різних ярах та під збройною охороною. Ситуація з кожним днем напружувалась і вже весною 1943 р. на заклик і накази окупантів стивитись призначеним на вивіз до Німеччини робітникам на збірні пункти не зголосилася ні одна людина.

Ще в 1941 р. зараз по приході німців, зорганізувалася на занятих ними українських теренах, впарі з господарськими і культурно-освітними установами, порядкова поліція, яка мала обовязок пильнувати внутрішнього порядку в краю. З хвилиною створення Райхскомісаріяту України, коли цивільна влада перебрала від війська керму правління в свої руки і обсадила керівні становища своїми людьми, порядковій поліції надалі залишились її автономні права. Опріч того на Волині був зорганізований відділ господарської поліції і три допоміжних поліційних батальйони, яких також не розформовано.

Виявлений супроти виїзду на примусові роботи опір, окупанти постановили зломити силою і для вербування, а краще сказати, для ловлення людей, попробували послуговуватися місцевою поліцією. Завдяки цьому прийшло при кінці березня до перших більших кривавих подій в Здолбунові.

Тому, що населення того повіту, як і інших, не захотіло добровільно зголошуватися на виїзд до Німеччини, окупаційна влада дала наказ здолбунівській українській поліції, щоби вона, разом з німецьким відділом жандармерії, перепровадила в кількох селах облаву. Не маючи бажання бути катом своїм братам, українська поліція відмовилася виконати наказ і тим стягнула на себе непогамовану злобу окупантів, які рішили помститися на ній за свої невдачі. Лишаючи тимчасово в спокою намічені для облави села, вони обезброїли поліцію як в самому місті Здолбунові, так і в доокола личних районах, 12 осіб, що їх уважали провідниками спротиву, без ніякого суду розстріляли, а решту під сильною охороною відпровадили на станцію, заладували до товарових вагонів, там їх позамикали, при чому в часі цілої акції багатьох кріваво побили і відправили їх до концентраційних таборів в Німеччині.

На здолбунівському випадку німці ще раз переконалися, що поміж к ураїнцями небагато знайдеться охочих бути катами свого народу і тому постановили зліквідувати не відповідаючу їх інтересам поліцію на цілій Волині та вжити її в Німеччині як робочу силу. Після жорстокої розправи в Здолбунові, вони видали розпорядження Рівенській повітовій поліції, щоби вона, під претекстом перешколу, ставилася в м. Рівному. Там мали намір перепровадити з нею те саме, що зробили в Здолбунові. Самі ж на периферії боялися виїхати тому, що рахувалися зі збройним опором, а не маючи на місці відповідних сил, які могли б розіслати по всіх районах, не були певні наслідків. Але вістка про здолбунівські події блискавкою рознеслась про всіх волинських закутках і рівенська поліція вже подорозі довідалась про все і замість того, щоби піти в приготовану пастку, витягнула відповідні висновки і пішла зі зброєю в ліси.

За прикладом цих двох повітів незабаром пішла порядкова поліція цілої Волині, а вслід за нею направився відділ господарської поліції, що стаціонував в Луцьку, всі три допоміжні батальйони та вся загрожена вивозом молодь.

За кілька тижнів квітня 1943 р. на просторах Волині замість служби безпеки кишіло від підпілля. Загалом треба рахувати, що в тому часі поза рямками обовязуючого тоді закону опинилося понад 8000 людей.

Окупанти певніше могли почувати себе тільки в містах, де мали військові залоги, які поширили ще на залізничі станції, щоби охороняти шляхи. Хоч на периферіях панувало безладдя, бо всі німецькі адміністратори повтікали до центрів, треба підкреслити, що в той час не було там ніяких випадків кримінального характеру і це неоднократно підкреслювали чужинці, що мешкали на волинських селах як національна меншість.

Стан спокою тривав не довго. Лісні простори, що дали сховище утікачам в деяких місцевостях перетворились в організовані на військовий лад табори, а тому, що там опинилась молодь в своїй більшости неознайомлена зі зброєю і воєнною тактикою, то її зачали в цьому напрямі вишколювати, підготовляючись таким чином до дальших подій.

До головних вишкільних осередків належало містечко Колки, Луцького повіту, положене на Волинському Поліссі серед лісів і пісків у віддалі 40 кілометрів від Луцька. Далеко віддалене від головних шляхів, само не звязане зі світом ніякою, поважнішою магістралею, облите з одної сторони рікою Стиром з його болотами, а з інших сторін окутане лісами, не мало ніякої німецької залоги, та, що була — втікла на початку подій) там стало пристановищем для втікачів, які, використавши його стратегічне положення, оснували там свої головні воєнні та харчеві бази, старшинську і підстаршинську школу. Команда зорганізованої залоги кермувала партизанськими акціями на цілу свою округу.

Позатим один з менших але важливих пунктів знаходився в Радивилівських лісах біля села Гараймівки, Луцького повіту. Невеликий відділ, що там стаціонував, щоденно виходив на лісову поляну і там переводив свої вправи. Недалеко тої місцевости була положена польська кольонія, що складалася з 8 господарств і її мешканці, зауваживши ті вправи і перебування там партизан, донесли про це німецькій жандармерії, хоч до того не мали найменшої підстави, бо їх ніхто не займав, а навпаки—старалися оминати навіть з ними зустрічі. На таке донесення на слідуючий день — то була половина квітня 1943 р. — з'явилася озброєна в танки німецька жандармерія з наміром той відділ зліквідувати. Виставлені по дорогах партизанські части, своєчасно попередили про наближення ворога і партизани, криючи відступ зі стратою 2

вбитих і кількох ранених, скрилися в глибині лісу. Ворог не відважився переслідувати і по довшій стрілянині завернувшись, поїхав на своє місце постою. Таке поступування огірчило лісовиків і вони вислали до тої кольонії своїх відпоручників, як. зажадали від них залишити садиби і очистити терені Поляки, думают, що від виконання цього наказу їх охоронять німці, не послухались і залишились далі на своїх місцях. Це скінчилось тим, що до тої кольонії вмашерували партизани, виселили населення з цілим його рухомим майном а будинки запалили, аби унеможливити мешканцям поворот.

Цей випадок підхопила і використала німецька пропаганда і розпочала агітацію поміж польським населенням під кличем «втікайте, поляки, до міст, бо українська партизанка має намір вас винищити». Після такої провокації шляхи до Луцька наповнились польськими втікачами, що на фірах везли своє майно, а за транспортами гнали табуни худоби. На дозвіл влади католицький клир біля Луцького костела зорганізував для тих втікачів табор, в якому за кілька день спинилось понад 5000 осіб. На периферіях в той час запанував знову цілковитий спокій. Перебуваючи під відкритим небом втікачі не могли похвалитись великими вигодами, а тому стали більше тверезо і блище приглядатися тим подіям, робити з них висновки та констатувати, що фактично не було цілі залишати свої оселі і навіть деякі з них почали вертатися назад до своїх садиб. Німці побачили, що наплив втікачів вже припинився, одного ранку, не більше як тиждень після заснування табору, (при кінці квітня 1943 р.), оточили його своєю жандармерією, зайшли до середини, вибрали з посеред втікачів всіх працездатних, під ескортою відправили їх на станцію, заладували до вагонів і вислали до Німеччини на працю. Їх сільсько-господарський інвентар і худобу сконфіскували і передали до державних маєтків а дітей і старих залишили їх власній долі.

На жаль польська публична опінія, після такої наглядної картини німецького поступування не потрафила витягнути з того відповідних висновків і невідомо з яких причин, за цілий цей акт складала в своїй пропаганді вину на українців, через що відносини стали ще більш заогнюватися.

В межичасі на Луччині сталися дві характеристичні події. В половині квітня 1943 р., на великодному тижні, поміж залізничими станціями Ківірці — Рожище, напроти села Клепачева, потяг, що віз українську молодь з Київщини до Німеччини на примусові роботи, наїхав на підложену під шини міну, наслідком чого сталася катастрофа, в якій згинуло понад 40 осіб, а біля 180 було ранених, яких частина пізніше вмерла в шпиталях. З німців, що ескортували той потяг, не згинув ні один. На другий день після цього випадку було спацифіковано та спалено село Клепачів і розстріляно з його мешканців 25 осіб.

За тиждень після випадку під Клепачевим за Олицькою стацією серед білого дня підложено міну під потяг з військовим транспортом, що йшов в напрямку фронту. Атентатчики не встигли втікти до близького ліса й два з них у відлеглості не більшій як 200 метрів від місця катастрофи були поцілені військовими з затриманого потягу. Заалярмована німецька жандармерія прибула на місце і не переводячи ніякого доходження отримала наказ від свого зверхника негайно спацифікувати сусідні українські села: Мощаницю і Гомашківку. Щойно командант транспорту звернув увагу жандармського відділу на безглуздя такого поступування і порадив оглянути бодай ті 2 трупи забитих атентатчиків, з чого можна б усталити, хто властиво спричинив катастрофу. Після цього виконання наказу пацифікації було хвилево стримано, а поліційні старшини, перегнянувши документи і одежу забитих, ствердили, що то було двох поляків залізничників з сусідньої станції. Щойно після того був відкликаний наказ пацифікувати дальше два невинні українські села.

Беручи до уваги вище згадані два випадки мусимо зробити висновок, що, ані в першому, ані в другому випадку, українська партизанка участи в переведнню їх не брала. Спричинити катастрофу для своїх же людей, як це сталося під Клепачевим, було б повним безглуздям, бо в той спосіб нищилося б себе власними руками, а в другому місці самі трупи ясно показали, хто був спричиником. Крім цього треба ще зазначити, що обслуга залізниць на Волині складалася з німецького і польського елементу. Українців з праці в тій ділянці усунули ще поляки підчас своєї державности, обсаджуючи всі становища виключно своїми елементами, які так там на праці через всі зміни влади і залишились. Зі своїм приходом німці дали тільки своє зверхнє керівництво, решта обслуги і в бюрах і у варстатах а рівнож на потягах залишилась та сама, а тому українці не мали найменшої можливости отримувати інформації про рух і характер транспортів. Однаково ж всю вину за ці вчинки скидали на українських партизан. Річ певна, що ці залізничі катастрофи були роблені цілево і то поляками. Вони мали в собі два вістря: перше було направлене против німців, щоби зробити їм шкоду й ослаблювати їх, а друге проти українців, щоб нищити другого свого ворога німецькими руками, скидаючи на них вину. Ані недавно страчена державність, ані спільно переживаний гнет не вплинув на отверезіння польської публичної опінії. Уроєне „Od morza do morza" все в них стояло перед очима, а уважаючи, що на перешкоді до здійснення цього клича стоїть український самостійницький рух, поляки, не перебираючи в засобах, в даному випадку підлими, намагались за всяку ціну його знищити, співпрацюючи в цьому відношенні одночасно і з німцями і з большевицькою партизанкою.

Стан безладдя на периферіях після залишення постів українською поліцією тревав через цілий квітень місяць 1943 р. Але окупанти готовились до опанування ситуації. Не маючи піддостатком власних сил, вони в допомогу собі спровадили на наші терени польські поліційні відділи, зорганізовані для тієї цілі з добровольців в Генеральному Губернаторстві. Прийшовши на волинські терени ті відділи не розташувалися, як було перед тим, по районових поліційних осередках, а стаціонували по більших центрах, звідки на спілку з німецькою жандармерією робили в різні місцевості випади, щоби „наводити крівавий порядок". Першою жертвою такого терору було м. Рожище на Луччині. До того місточка одного травневого дня 1943 р. заїхали машинами поліційні відділи, окружили кордоном кілька дільниць і розпочали легітимувати всіх мешканців на вулицях, по урядах і приватних

домах. Наслідком такої „сумлінної контролі" понад 40 українців було забитих просто на вулиці, а 24 заарештованих і відставлених до вязниці в Луцьку. Не багатьом з тих заарештованих вдалося опісля ще раз побачити рідні околиці. По кількох тижнях більшу їх частину розстріляно у в'язничних мурах, а лише кількох з них вивезли до Німеччини на роботу і завдяки дальшим подіям вони врятувались, та сьогодні можуть ствердити правдивість вище наведеного. За кілька день після масакри в Рожищах така сама доля зустріла ст. Ківірці, де між 32 замордованими знаходився православний священник з дружиною, старенькою матірю і двома малими дітьми. Як причину такого поступування в тих двох місцевостях було подано те, що місцеве населення має звязок з партизанкою, яка виконала 2 залізничі катастрофи, а польська поліція похвалялась, що вона не робить того в ім'я обовязку, а мститься за своїх співплемінників, яким, до речі, з української сторони до того часу не сталося найменшої кривди.

До цеї боротьби по стороні німців, щораз більше почали включатись місцеві поляки. На німецький заклик вони масово стали зголошуватись до поліційної служби, а по зорганізуванні її, німці обсадили ними районові поліційні станиці. Після того на Волині витворилося пекло. Не тільки в околиці не міг порушитись український інтелігент або робітник, але там не ставало місця і українському селянинові. Побої, вбивства, грабунки, були на денному порядку. Припинилося всяке господарське життя. Німці все це толерували, надаючи тим подіям рис законности.

(Закінчення буде)

ДЖОН ФОСТЕР ДАЛЛЄС

—якого дід Джон Уотсон Фостер був міністром закордонних справ за президента Беніяміна Геррізона, є відомим правником, провідним протестантським церковником, аматором-лікарем дерев, але понад усе світовим громадянином.

Маючи 19 років життя, як студент в Прінцетон, служив секретарем до китайської делегації на Другу Мирову Конференцію в Газі. Маючи 30 років був правним дорадником президента Вільзона у Версалю.

Пізніше став старшим спільником провідної адвокатської фірми Сулліван і Кромвель в Нью-Йорку. Джон Фостер Даллєс помагав девятьом краям реорганізувати їхні фінанси в часі після першої світової війни. Він був кумом пляну Дейвіса.

Ще в 1937 році передбачуючи нову війну став головою Федеральної Ради Церковних Комісій для Справедливого і Тревалого Миру. Підчас останніх виборів президента ЗДА був дорадником Т. Девея у закордонних справах і мав бути міністром закордонних справ, коли б Т. Девей побідив.

Минулої весни був одним із американських делегатів на Конференцію у Сан-Франціско, де було уложено Карту Об'єднаних Націй.

В осені 1945 року був дорадником міністра закордонних справ Дж. Бирнса на Лондонській Конференції Міністрів Закордонних Справ. Останньо був делегатом ЗДА до Об'єднаних Націй.

Думки про совєтську закордонну політику

Переднє слово автора.

Найважливішим завданням американських державних мужів є знайти таку політику, яка запобігла б серіозному зударові зі Совєтським Союзом. Що такий зудар можливий, зараз може бути лиш дуже мало сумніву. Справді, — чим більше студіювати зовєтську політику і чим глибше її пізнавати, тим більше виходить на яву пебеспека того зудару.

Совєтські провідники є тієї думки, що мир і безпека залежать від скорого осягнення всесвітнього приняття совєтської політичної філософії, що здавлює певні персональні свободи, щоб осягнути соціяльну гармонію. Особисті свободи, які вони хочуть усунути, творять нашу найбільш бережену політичну і релігійну спадщину. Колись в минувшині ми боролись, щоби їх боронити, коли вони були загрожені. Методи, що їх уживають совєтські провідники є відштовхуючі для наших ідей людяности і чесної гри.

Булоб легковірністю покладати наші надії на мир, на якенебудь примирення нашої віри з вірою совєтського проводу. Ріжниці є фундаментальні. Але мир не вимагає в дійсності, щоби люди приймали спільну віру всюди, як це думають совєтські провідники. Мир можна було б устійнити, не зважаючи на наші різниці, коли б совєтський провід зрікся нетолерантних методів, що ними він старається усунути існуючі розходження.

І це якраз є практична мета. Совєтські провідники є хитруни і реальні політики. Якщо ми їм покажемо, що наші свободи мають таку силу і ціну, що їх не можливо викорінити, тоді ми можемо очікувати, що вони в наслідок зробленого досвіду відмовляться від методів, якими не зможуть мати успіху, і це викличе у них заломання.

Перша стаття старається показати, якою є в дійсности совєтська закордонна політика. В другій статті розглядається питання, якою має бути політика Америки і ОН супроти совєтської.

ДЖОН ФОСТЕР ДАЛЛЄС.

Ніяку національну закордонну політику не можна пізнати тільки на підставі офіціяльних заяв. Куди важнішим є філософія їх провідників і актуальні вияви тої філософії в їх діях. Коли зібрати такі факти дій до купи, то можна зробити певніші висновки. У випадку Совєтського Союзу є багато таких фактів, з яких можна сформувати собі суцільну льогічну цілість.

Творці совєтської закордонної політики беруть серіозно факт, що цілий світ є „цілістю", і що він „неподільний". Ці фрази, які для нас є лиш певними кличами, творять основні підстави совєтської закордонної політики. Найважнішою метою їхньої політики є осягнення миру, безпеки і добрих можливостей розвою для Совєтського Союзу. Це є звичайні цілі кожної закордоної політики. Але взявши до уваги факт, що для них світ є тільки «одним світом», і він є «неподільний», совєтські провідники вважають мир і безпеку залежними від знищення всякого несовєтського типу суспільности, а це знов загрозливо ділить світ на дві противолежні половини. Все це, на їх думку, має бути добром для світа; бо ж совєтський тип пролетарської диктатури, започаткований для підвищення добробуту мас, для того, щоб покласти кінець експлуатації людини людиною, і він вважається ними ідеальним зразком влади. Все це, в їх способі думання, є справжньою „демократією". Політичне думання, або духова віра протилежна їхній, називається «фашистівською» і «неприязною».

Отже необхідним є зрозуміти значіння, яке совєтські промовці і письменники надають словам „демократія", „фашист" і „приязнь". Незрозуміння цього пояснює, чому ми так часто погоджуємося з тим, що совєтські провідники говорять, а опісля находимо думе трудним погодити їх діла з тим, що ми вважали їх думками. І так совєтські провідники кажуть, що метою їхньої закордонної політики є мати скрізь „демократичні" уряди, які були б приязними до них, і які винищували б фашистівський спосіб думання. Це видається розумово оправданим і не становить нічого такого, щоби проти цього опонувати,—аж пізніше ми довідуємось, що: «демократія» в російській мові означає совєтський тип пролетарської диктатури; що «фашист» в російській мові є словом лайки, яку застосовується до всіх несовєтських вірувань; що „приязний" в російській мові є словом признання, зарезервоване для всіх тих, що проповідують віру в совєтські ідеали і що доказують свою щирість при праці для їх здійснювання.

При такій інтерпретації совєтська політика є явно нетолерантна. Вона старається знищити все, що для нас є змістом свобідної суспільности. Стремить вона до того всіми силами, бо совєтські провідники вірять, що як довго це не осягнено — мир є загрожений. Толєрування тих, що не думають по совєтськи, видається їм загрозливою слабістю. Ось чому Містер Вишинський сказав в своїй промові на першому засіданні Об'єднаних Націй в справі скитальців: «Ми не бажаємо згодитися на толеранцію. Ми заплатили за це за багато». Отже, він робить висновок, що навіть цей найнужденіший і найбезпомічніший скиталець, який втікає по поверхні землі, є потенціяльною загрозою для совєтського миру і безпеки, якщо він є носієм думок і поглядів ворожих совєтському комунізмові.

Совєтські провідники думають, що найскорішим способом для знищення таких потенціяльних загроз є мати всюди уряди, що приняли б політичну філософію Совєтського Союзу. Такі уряди будуть проводити інтенсивну цензуру і тайну поліцію, щоби викрити всіх тих, які продовжують пропов̆ідувати інші політичні погляди і будуть унешкоджувати таких противників, усуваючи їх з лона нормальної суспільности. Допомагаючи таким урядам і силам доходити до влади по цілому світі, провідники Совєтського Союзу хочуть створити світову гармонію, тоб то велике політичне замирення, яким має бути «Pax Savietica» («Совєтський Мир»).

СОВЄТСЬКА ПРОГРАМА

Для осягнення мети совєтської політики вони поділили світ грубо на три зони: 1. Внутрішня зона — тоб то властивий СССР; 2. Середня зона — представляє, так би мовити, санітарний кордон довкруги внутрішньої зони; 3. Зовнішня зона — себ то решта всього світу.

ВНУТРІШНЯ ЗОНА.

Совєтська Внутрішня зона обіймає території включені в СССР. Це значить зараз, Совєтський Союз в своїм початковім складі з 1917 року плюс суміжні території, включувані послідовно на підставі історичних, стратегічних або ідеологічних претенсій. Цю внутрішню зону досить помітно поширено. Коли зачати з північно-західнього рогу Совєтського Союзу з 1917 р. і закінчувати великою дугою на північ і на схід аж до Владивостоку, тоді виявиться, що слідуючі території були в міжчасі включені (акектовані):

Північна Фінляндія,
Стратегічні області південної Фінляндії з Фінляндським Заливом і контрольним виходом на Балтийське море,
Естонія,
Латвія,
Литва,
Північна частина німецької Східньої Прусії,
Східня половина Польщі,
Східня частина Чехословаччини (репрезентована Карпатською Україною), частина Румунії, що обіймає Бесарабію і Буковину,
Танну-Тува,
Порт Артур,
Південна половина острова Сахаліна,
Курильські острови.

Совєтська система є системою федеральною з конституцією, призначеною для улегшування прилуки нових народів і нових територій. Немає найменшої причини вірити, щоб ця експансія вже зближалась до кіння. Саме тепер робляться заходи відірвати провінції Карс і Ерзерум від Туреччини, а різні півавтономні сателітні держави в Середній зоні вважаються вже тепер як додаток до СССР.

СЕРЕДНЯ ЗОНА.

Середня зона обімає території довкруги внутрішньої зони, які ще не є зрілі до повного втілення в СССР, але які є вже доволі близькі до того, щоби під впливом совєтської військової сили це зробити. Ця зона є, або ще до недавна була, окупована частинами совєтської армії. Там, де ще наразі немає окупації, там її об'являєтся, і тамошні уряди, хоч номінально самостійні і під деяким оглядом справді незалежні, знаходяться під сильним натиском, щоби віддати свою закордонну політику, свої війська і, що найважніше, свою тайну поліцію і цензуру, в руки осіб, які схильні одержувати вказівки від Москви. Таким способом совєтські провідники тоді запевнюють, що характер таких урядів буде „приязний".

Умовини «Середньої зони» панують в різнім степенуванні в континентальній Европі на схід від лінії, що веде згрубша від Балтику на схід від Данії через середню Німеччину до Адріятику, а потім на південь до границь Греції. А саме, зона та включає:

Польщу
Східню половину Німеччини
Чехо-словаччину
Східню Австрію
Мадярщину
Румунію
Болгарію
Югославію
Альбанію

В Азії Середня зона обіймає:

Зовнішню Монголію
Манджурію (де СССР має права в Дайрен і в манджурській залізниці)
Північну частину Кореї
Провінцію Сінкіянг в Китаю (де відбувається поважне проникання з Совєтського Союзу, але немає ще певних щодо того інформацій).

Немає причини думати, що ця Середня зона є вже вичерпана.

Намагання експанзії є відносно: Греції (де зараз йде великий змаг за перемогу між ЕАМ, підтримуваним Совєтами і другими грецькими партіями),

Ірану (Персія),

Туреччини (яка є під пресією СССР),

Курдистану (де Курдів нацьковується до створення автономної держави під совєтською протекцією),

Південної частини Кореї де Совєти підтримують льокальні політичні групи)

ЗОВНІШНЯ ЗОНА.

Третя зона є—З о в н і ш н я з о н а. Вона становить рівновагу світа. Її терени є достатно віддалені фізично від совєтської сухопутної потуги так, що не можна там осягнути «приязних» урядів методами прямої сили. Методи, які уживається там міняються, особливо, коли йде мова про терени, які є під власним і не власним зарядом.

В колоніяльних теренах, в яких находиться біля 750 мільйонів населення, нашіплюють і піддержують совєтські провідники самостійницькі рухи і беруть їх під свій моральний провід. Вони заохочують їх скорше до революції як до еволюції, до цього надаються в результаті керівництва, які готові є зовсім зірвати із дотеперішніми пануючими над ними урядами.

Краї, які мають власні уряди творять другу половину зовнішньої зони. В деяких з них, як напр. У Франції, повстали сильні комуністичні партії, що співпрацюють з комуністичними провідниками. В інших краях не можливо є мати комуністів або крайно ліві партії доволі сильними, щоб вони творили власним правом впливову силу. При тих обставинах впливаються малими, але добре здисциплінованими меншостями. Вони проторюють собі дорогу ба впливові позиції у великих фракціональних сльоках і можуть навіть творити значні переваги вил, де великі політичні партії стоять проти себе у голосуванні.

Заміри Совєтів проводяться також використуванням слова, щоби пустити в обіг нагінку на тих, яких сильний характер і переконання стоять в конфлікті зі совєтською ідеологією, а яких моралі і політичного впливу треба боятися. Загрозою такої нагінки сподіваються вони відтягнути таких осіб від публичної діяльности, або викликати враження, що їх приналежність до якої небудь політичної партії буде для тих партій тягарем і обтяженням.

Ось деякі ілюстрації совєтських метод в зовнішній зоні:

1. Одним із розвоїв, що йому Совєтський Союз старається запобігти є політичний і економічний союз західньо-европейських потуг, що лежать поза середньою зоною, себто Франції, Бельгії, Голяндії і Англії. СССР бажає, щоби ці нації були розділені, бо якби вони обєднались, то могли б розвинути вплив, протилежний впливові Совєтського Союзу в европейській середній зоні. Внутрі тих країв виросли комуністичні партії, що тісно співпрацюють зі совєтським комунізмом. Декілька місяців тому назад один французький урядовець, обговорюючи посилену економічну єдність між Францією і деякими сусідними з нею краями, сказав, що вона не є можлива, бо вона викличе незадоволення Совєтів, які через вплив комуністів можуть викликати страйки у Франції і тим серіозно припинити економічне відродження країни.

2. Колоніяльні народи мають природні скарги і несповнені стремління (аспірації). Вони були викликані умовинами війни і японсько-німецькою пропагандою. Це занепокоєння набирає легко форм насильних самостійницьких рухів. Совєтські провідники пропагують скорше дорогу до насилля як вибирають шлях сподівання на мирні висліди поступування в ОН. На першій сесії ОН совєтські провідники не бажали признати Конгресові право бути компетентним висувати заходи для відібрання мандатів від мандатних потуг і перебрати ці мандатні краї під управу Об'єднаних Націй. В Льондоні і Парижі на конференції Міністрів Закордонних вони спротивилися плянові ЗДА відносно італійських колоній, який мав би привести до скорої самостійности тих колоній, а в міжчасі мав бути повірений адміністрації Ради ОН.

3. Частиною зовнішньої зони, на якій зосереджується совєтська дипломатія і пропаганда є середземноморський простір, що становить історичну «життєву лінію» Британії до Індій і Далекого Сходу. Совєтський Союз старається відірвати Британії контролю в тому просторі. Його намагання заторкують ціле побережжя Середземного моря.

Еспанія разом з еспанським Марокком контролює західні ворота до Середземного моря. Вона є зараз тереном дуже критичного і важливого політичного змагу і боротьби. Всі великі потуги є згідні в тому, що Франко повинен відійти від влади. Але повстає питання: як?, і що має прийти після нього? Велика Британія і ЗДА стараються допровадити до мирного наслідства, яке мало б характер ліберальний, але не комуністичний. Совєтські провідники не мали б нічого проти горожанської (домашньої) війни, яка дала би перемогу комунізмові. Франція, коливається між тими двома натисками, але зараз схиляється до совєтської концепції.

Совєтські провідники дуже сильно намагаються удержати контролю над французькою закордонною політикою. На конференції Закордонних Міністрів в Лондоні і в Раді Безпеки ОН совєтські делегати роблять надзвичайні намагання загнати в кут містера Бідо, французького міністра закордонних справ і провідника французької католицької партії (MRP). Недавно Совєтський Союз вислав збіжжя для розподілу у Франції через французьких комуністів, щоби допомогти їх політичному впливові, як надзвичайний засіб, не зважаючи на те, що сам він (СССР) бере поміч від УНРРА-и.

В Італії піддержується комунізм проти середніх партій і стало намагається скапіталізувати похибки англо-американського військового правління.

Совєти стараються зєднати собі арабський світ. Вони йшли аж до крайности в Раді Безпеки ОН в своїх пропозиціях вивести французькі і британські війська зі Сирії і Лібанону. Це спричиняється до побільшування неспокою у французькому Марокко, Альжирі і Тунісі. Совєти сподіваються користей від арабської опозиції до палестинської політики фаворизованої ЗДА.

4. В латинській Америці багато республік має трудні проблєми в повоєнній економічній ситуації і багато їх робітників, як промислових так і сільськогосподарських не тішаться добрими життєвими умовинами. Це є водою на млин комуністичної пропаганди. Крайні ліві агітатори використовують це на те, щоби зломити їх гемісферну солідарність, розвій якої піддержує ЗДА.

5. Совєтський Союз старається розвинути недавно організовану Світову Федерацію Професійних Спілок (W. F. T. U.-World Federation of Trade Unions) як механізм для виконування всесвітнього політичного впливу. Зараз ця Світова Федерація Професійних Спілок має дуже значні організаційні інституції в більше як 50 державах. Національні Союзи Праці, що є засновниками Світової Федерації Професійних Спілок, репрезентують головним чином ліве крило працівників (в ЗДА це є CIO), а комуністи і комуністичні симпатики серед них мають концентрований вплив по лінії, приписаній Совєтським Союзом.

6. Методу нагінки унагляднює випадок містера Езекієля Паділля, недавнього міністра закордонних справ в Мексику. На Конференції в Сан—Франціско він був певним прихильником політики ЗДА і в великій мірі спричинився до гемісферної єдности. По повороті до Мексику заатакувала його в неможливий спосіб скрайнє-ліва преса, закидаючи йому підкупство і продажність інтересам політики ЗДА. Скандал став надто поширеним і був причиною його негайного уступлення з посту міністра закордонних справ. Його наслідник зрозумів це і на засіданню ОН в Лондоні голосував Мексик дуже часто зі Совєтським Союзом проти ЗДА. І тому його минула доля Паділля.

(Продовження буде)

(За журналом „Life“ з 3. червня 1946)

Василь Косаренко-Косаревич

ВІДПОВІДЬ Є: НІМЦІ!

(із недрукованої книжки: „Українці обвинувачують німців“.)

Хто такі н і м ц і—це загально відомо. Ледве чи з якої небудь сторони підніметься сумнів так що-до їх існування, як і їхнього імени чи назви, все одно чи вони будуть себе називати дойтше, германці, альманці, тедески, німці і т. д. в цілому, — чи прусаки, баварці, саксонці і т. д. зокрема. Їх поняття, як народу чи наці'ї і як держави чітко відмежоване незалежно від того, чи вони знаходяться в війні чи в мирі, чи вони з війни вийшли переможцями чи переможеними, чи вони політично є суверенами чи стоять під чужою окупацією, чи їхнє число виносить 15 чи 90 міліонів, і т. д.

Власне не було досі нікого, хто вважав би за доцільне, безоглядно вживши брутальноі сили, - о к у п у в а т и на довший час німецькі краї, включити їх до своєї держави, присвоїти свойому народові і державі їхнє традиційне ім'я г е р м а н ц і в як своє власне, себе назвати іменем великогерманців, німцям же лишити ім'я малогерманців. Не було нікого, хто за допомогою дорогої і коштовної пропаганди переконував би позанімецький світ, що нібито ніколи не було ні національного суб'єкту німців, ні самостійної окремої німецької мови, що великогерманці і малогерманці це лище нероздільні частини о д н о г о в е л и к о г о г е р м а н с ь к о г о н а р о д у, які відносяться до себе так як старший і молодший брати, а різняться між собою тільки малозначними, ледви помітними, мовними різницями їхніх діялектів і т.д. Усі ці фальшиві теорії мали б на меті одиноку ціль: знищити всякі передумови, що створювали б колинебудь підстави і претекст до того, щоб родюча німецька земля і її населення могли відлучитися і усамостійнитися.

Хто такі у к р а ї н ц і—є майже загально невідомим. Французький публіцист, історик, письменник і політик Ж. Бенуа Мешен так висловлюється про нас в своїй малій історії України в часописі „Документ“ —(»Le Document«). з травня 1938 р.: „Що таке властиво Україна, цей край, якого імени і кордонів не можна знайти на ніякій карті Европи? Хто такі українці, про яких говориться: численніші від поляків, мужніші й свідоміші від румунів, свої національні домагання боронять твердіше від чехів, творять найбільш романтичний нарід Европи — нарід, якого ніхто не знає?

Коли питаєте москалів — білих чи червоних, — поляків, румунів, мадьярів, вони пристрасно будуть вам доказувати: „Обережно! Ви на фальшивому шляху! У к р а ї н и н е м а є. Це лише уява, омана, яку пілком певно створила підступна пропаганда”...— Коли ви звернетесь до представників української еміграції у Франції, Англії, Сполучених Штатах, — ті зі ще більшою пристрастю будуть вам говорити: „Терпіння і кривди України є найбільшим злочином в історії світа. Як довго Україна буде жити в неволі, так довго не буде миру на землі!”.

Яка загадка укривається за тими протилежними відповідями? Сучасна історія знає багато драм. Тут одначе драма стає загадкою.

Крізь старі, спустошілі і на пів-розбиті руїни замків, через безсонні сумління Европи блукає, як Гамлєт на терасі Ельзенору, і показується нам нова примара, ф а н т о м У к р а ї н и.

І завжди, коли Европа переживає нову крізу, яка сколихує нею до самих основ, втискається ця основна проблєма крізь шпари будівлі до середини. „Мевмолима доля — так каже цей привид — замкнула мене в це міжмежжя, яке не належить ні життю ні смерті. Закована в кайдани, які за тяжкі, щоби їх самій розірвати, жду я і мрію від століття до століття, що знайдеться якийсь державний муж Західньої Европи, що зможе мене звільнити. Але зустріч між моєю мрією і мною не була ніколи така довга, щоб мене збудити до нового життя. Скоро розвівається сонне марево в брязкоті зброї; на мент захитана будівля Европи на ново усталюється і на ново западає наді мною завіса з крови і вогню, і знов я зникаю із очей Заходу. Тиша залягає степи і я повертаю назад до країни тіней. Як довго я ще маю чекати й сподіватись?”.

Хто несе властиво вину за таку жахливу долю України й українців? Хто завинив,

що все, що на прикладі німців, лиш теоретично поставлено в запит, в нашому випадку є страшною дійсністю?

Кому приписати вину, що найстарший, найбільший і наживучіший славянський нарід, арійсько-европейські українці, від 200 років в неволі, і що нарід цей веде життя рабів під батогом чужинців, які походять з монгольсько-азіятського пня і щойно на початку нашого тисячеліття розпочали свій процес національного формування, як новий нарід метисів?

Кому мають українці завдячувати, що їх ще навіть тепер, не зважаючи на відновлену в 1917 році власну державність, якої нажаль не можна було вдержати, незважаючи на заключені в Берестї Литовському мирові договори з центральними державами першої світової війни, на визнання України як самостійної держави а з тим і українців як нації з боку цілого ряду держав, між ними й з боку Великої Британії і Франції, і то навіть раніше ніж це сталося з боку Німеччини; не зважаючи на те, що від року 1921 існує Україна як нація і держава у формі Української Радянської Соціялістичної Республіки (УРСР) і як така вона підписала Карту Об'єднаних Націй у Сан Франціско і стала таким чином повноправним і рівнорядним членом Об'єднаних Націй; і вкінці не зважаючи на велитенський вклад крови і незлічимих культурних і матеріяльних жертв і втрат у боротьбі за осягнення перемоги над III. Райхом і т. д. — Україна з боку англійців, американців, французів не визнається як окрема нація, а включається її у список тих державних націй, що стали окупантами України, хоч з другої сторони не заперечується прав на існування як нації навіть таким малим жертвам совєтизації, як Литва, Латвія, Естонія і тп.?

Число таких питань можна продовжувати в безконечність. У всіх тих питаннях відповідь є: Німці!

І то: як спричинники імперіялізму і політики Москви супроти України, як ревниві прихильники і помічники Москви в реалізації планів у відошенню до України, і як безпосередні окупанти України, тим, що вели із „німецькою докладністю" ще більш систематичне винищування українства як це робили і роблять московські окупанти. Тим що, згідно зі заявою одного високого німецького достойника, неодмінно потребували українську землю, щоби „у майбутньому забезпечити німецький нарід на найближчих 1000 років".

Обгрунтуванню цього важкого оскарження німців будуть присвячені розділи моєї книжки.

Українська Образотворча Виставка в Берхтесґадені

А. ЧАЙКОВСКИЙ КРАЄВИД

ОЛЕГ ЗАЛІЗНЯК

До проблеми перевишколу

На сторінках нашого журналу ми помістили вже один здоровий голос, який ставив проблему перевишколу нашої еміграції згідно з життєвими вимогами, які нас ждуть.

Тема порушена тою статтею — сьогодні дуже актуальна. Доказом того щораз частіші голоси в пресі, в розмовах та дебатах і навіть деякі постанови таборових чинників, яким іде про належне розуміння тієї справи.

Ясно ж. Не знаємо, що нас жде. Чи поворот домів, чи скитання на еміграції. Чи приманливе життя в батьківщині, на становищах, про які собі велика частина снить, що не можуть бути нищі від повітового старости, чи миття вікон по чужих столицях і рубання лісів в канадійських преріях. І одно і друге є можливе. Тому на одно і друге треба бути приготованим. Це в теорії. Але як в практиці?

Як в практиці погодити вимогу належного приготування до повороту домів, із належним моральним, інтелектуальним, життєвим і фаховим приготуванням до тяжкого життя скитальця, емігранта, homo novus-a — в кожних умовах, в які б нас навіть найласкавіша доля не закинула. Деякі таборові ради справу розвязують просто. Ухвалюють примус перевишколу. Ухвала сама собою гарна, взнесла, вона подобається всім і нашим „батькам і провідникам" і властям і опікунам. В своїй суті навіть вона має гарні основи морального елементу, що заставляє людей думати за себе, за будучність, бути за неї самому відповідальним, що виповідає боротьбу неробству, лінтяйству і лінивству, що звужує можливости спекуляції, і що в сумі нас всіх всетаки робить кращими і більш вартіснішими. Взагалі наука, вишкіл, виховання, і таке інше — це речі, які в кожному народі, а в нас тим більше, входити повинні до засягу так званого т а б у, себто речей, про які не повинно бути дискусії, а які треба принимати так, як вони є. Так, як принимається деякі істини і правди релігії, деякі закони життя і деякі форми доброго поведення. Бо навіть духом релігійного пояснування ціли життя і нашого призначення на землі, нашого існування як одиниці самої в собі, чи як складової частинки підпорядкованої різного рода збірнотам родинним, національним, громадським, становим, культурним і т. д.), є ставати щораз кращим і тим служити Богові і людям.

Справа перевишколу, вишколу і дошколу, належить теж до категорії тих проблем, над якими в інших суспільностях не треба багато дискутувати. І над ними навіть не дискутують, їх реалізують. Якщо навіть дискутують, то цілковито в інших вимірах.

Але — це в інших суспільностях. У нас саме треба дискутувати, і то багато, заки зачнеться її реалізацію. Чому?

В самому ставлені до справи є вже певні познаки, що до неї підходиться неправильно. До справи перевишколу у нас підходиться схематично, стандартно, механічно. Кидається клич, робиться пропаганду, там, де мається до того власть — ухвалюється закон і бюджет на його фінансування і справа йде адміністраційним порядком. Карається тих, що не хочуть перевишколюватись, робиться їх відповідною категорію гірших людей, кидается на них громи моралізаторських завваг і закидів, і справа робить враження, що є на добрій дорозі. А тим часом вона є цілковито на неправильний дорозі. По перше: заки кидати клич масового перевишколу, треба собі здавати з того справу, в якому напрямі цей перевишкіл повинен іти. Це є за мало, кинути клич загального перевишкому, то значить, щоби кожний чогось вчився. Клич такий не є нічим іншим, як пустою фразою. Бо само собою розуміється, що треба чось вчитися. Того, на що кого стати із його охотою, здібостями чи життєвими умовами. Але це є клич навчання а не перевишколу. Клич перевишколу я розумію так: коли хтось є лікар він повинен вчитися також якогось практичного заняття. Коли хтось є суддя, ґімназійний професор, філолог, філософ, тощо — то він повинен вчитися вміти виконувати деякі фізично-практичні заняття, бо не відомо, чи він не мусітиме якийсь час заробляти на своє життя саме виконуванням тих фізичних-технічних робіт і праць. Хоча є справою дискусійною, чи в правильно розвиненій і виробленій суспільності, є доцільним заставляти духову інтелігенцію працювати фізично на своє існування коштом утрати для важної ділянки з пункту бачення національно-суспільного життя, тоді коли високо морально і національно свідома суспільність повинна вміти удержати свою духову культуру, якої носіями і творцями є саме умові працівники, ускрайньому випадку правильно організована і високо національно і морально розвинена суспільність повинна точно відріжнити дійсних умових і духових працівників від всякого рода титуломанів і карієровичів, ба навіть більше, від гохштаплерів і фальшівників титулів, що сьогодні мов гриби по дощі жирують на публичній опінії і присвоюють собі титули і звання, до яких не мають ні права, ні підстав. Ми ж бачимо, що кожний із українців, хиба, що він вже є цілковито духовий пролетар, має якийсь титул, то доктора, то магістра, до професора, то інженера, то навіть диплом-інженера, директора, то редактора, то іншого якогось наукового достойника.

Отже завданням суспільности є точно відмежувати правдиву інтелігенцію, отих дійсний носіїв і творців духових вартостей нації, творців ідей ладу, красу, добра, носіїв суспільного порядку, морального і етичного закону, наукової думки, та політичних змагань народу. Це категорія людей, яких із пункту інтересів народу цілого, а тим більше інтересів його політичної еміграції, було б непростимим злочином посилати до ліса різати дрова, в той час як маси духових правенію, пролетарів моралі і думки, суспільних шахраїв і спекулянтів, нероб, будуть бездіяльно, тільки завдяки свойому особистому життєму спритові, наживатись і компромітувати наше добре ім'я.

Отже—згода, треба перевишколювати, і, якщо я добре розумію інтенцію того клича, то саме перевишколювати, не шлюсарів на професорів університету, шоферів — на інжерерів, дроворубів на лікарів, замітачів на правників, кравців на філософів, але саме навпаки. Тих других на перших, себто переставляти цілий стиль життя інтелігентної людини на модний навіть в деяких наших таборах селянсько-робітничий спосіб життя.

Ми були нацією селянською. Від віків і століть. Большевики виховали нам робітничий стан. Отже від десятків років, ми є нацією селянсько-робітничою.

Нашу інтелігенцію немилосердно змасакровано. Але мимо того ми біологічно живемо. Чи нас буде 50 міліонів, це справи в площині національного нашого визнання не зміть. Але чи ми здобудемось на Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку, М. Грушевського, С. Петлюру, Е. Коновальця, — це саме справа істотної ваги. Большевики знають докладно, чого вони хочуть. Вони хочуть вбити духа нації і його носія — інтелігенцію. Все одно, як вони цю інтелігенцію вбивають. Чи в казаматах ЧК, ГПУ, НКВД, чи в концтаборах Соловок і Сибіру, чи в степах і пісках Байкалу і Туркестану, чи змушуючи їх сьогодні на еміграції „самовільно" виректись своєї життєвої місії і шукати свого життєвого призначення та своєї життєвої формули в лісах Канади чи пампасах Аргентини. Все одно—інтелігенція, або „добровільно", або примусово, має виректись бути собою: творити духову культуру народу, що завдання свої зачав добачувати у великій історичній місії несення взнеслих засад і кличів справедливости, правди і свободи всім поневоленим народам світу і кожній гнобленій людині зокрема. Ці

моральні вартости, вічні із погляду загально-людського та загально-історичного є, хіба, важніші від рубання дров чи замітання вулиць, на які нас сьогодні змушує переставитись тверда дійсність і невмолима доля, що сьогодні ще вирішується в нашу некорисїть і в некорисїть усіх малих і слабих народів. Нас змушують. Але яке наше завдання в обличчі цього примусу, найбільшого в історії несправедливости і безправ'я людства, коли мільйони людей мусять виректись себе самого, не лише своєї душі, свого вірую, цілого свого внутрішнього світу, цілого духового добра, але навіть цілого свого життєвого стилю і життєвого призначення? Із гомо сапієнс мають вони стати гомо веґетанс?

Чи маємо ми йти по лінії найменшого опору і дійсно вирікатись того, що є для нас істотне, свого духа, і примиритись із волею наших ворогів, бути нам робучим тяглом і робучою силою для добра, яке навіть матеріяльно не ми самі в цілості зможемо споживати. Чи не є нашим завданням шукати способів оборони? А коли, — так, то якої?

Передовсім оборони перед тим, що йдучи без розваги і без застанови, ми допускаємо в такий спосіб можливість на певний час нашому духовому життю завмерти, знидіти, тоді коли його носії змушені будуть працювати фізично. Звичайно люди зі злою волею можуть мені закидати, мовляв, голошу анахронічні засади про нищість і про ганьбу фізичної праці. Та це не є правда. Не йдеться про ганьбу чи нищість фізичної праці. Праця як така не ганьбить. Все одно, чи вона фізична чи духова. Навпаки, праця ушляхотнює і праця надає вартість людині. Але хочу збудити зрозуміння серед нашого загалу, що духова праця сьогодні у нас, політичної еміграції, це є саме найважніша праця і ми повинні на неї настанавлятися. Не на рубання лісів і на замітання вулиць. Звичайно, коли треба буде і це робити, то немає на це ніякої ради. Але до того не треба перевишколюватись. До того не треба буде перевиховуватись. До того змусить кожного з нас життєва конечність. І тепер суспільність повинна рішати, чи професор університету піде рубати дрова, чи ні. Звичайно, коли голод йому загляне ввічі, він піде. І звичайно, коли він цей голод передбачує вже сьогодні, то він буде навіть перевишколюватися. Але якже тоді суспільність допустить до того. Суспільність, що вийшла із батьківщини не тільки тому щоби хоронити своє життя, але й тому, і то передовсім тому, щоби зберегти духову Україну, та її суверенний духовий клімат. Можуть говорити, що ми всі в одних умовинах, і що ми всі будемо змушені робити те саме. Та в те є тяжко повірити. Ще не було ніколи так, щоби всіх постигла одна доля. Бо навіть жидів в страшних роках фізичного винищування націонал-соціялістичним варвавством, не постигала однакова доля. Є певна група людей, яка зможе дати допомогу іншим. І саме в тому проблема. Треба розумно, розважно, раціонально, пляново розважити справу майбутнього приготування до завдань і життєвих вимог.

Треба здати собі справу, що життя буде вимагати часто від нас іншої життєвої підготови, ніж ми це маємо. Треба здавати собі справу, що буде більший попит на шоферів, механіків, менажерів, купецьких агентів, торгівців, рільників і так дальше. Треба здавати собі справу, що може зовсім не буде попиту на професорів. священників, педагогів, правників, філософів, лікарів, інженерів, тощо. Але це серед чужинців. Не сміє натомість зманіти попит на тих людей серед нас. Якщо ми хочемо бути суспільністю правдивою, модерною, здоровою і здібною до виконання свого призначення, то ми не сміємо допустити до занику певних, і то найважніших її верств, до занику її інтелігенції, до знівелювання суспільности з масою фізично-працюючих робітників, до затертя соціяльно-станового зріжничкування, до того, щоби ми думали лише категоріями насушного хліба та веґетування нинішним днем. Ми мусимо залишитись суспільністю повною, зі своїми школами, церквами, зі своїм видавництвами, своєю пресою, зі своїм університетом, своїми науковими надбаннями, зі своїми соціяльними і політичними засадами, які ми голосимо в світі і боронимо перед насильством, зі своїми інтелігентами та представниками української науки, української істини. Бо тоді ми сповнимо своє завдання. Інакше ми розплинемось як аморфна маса серед чужого моря, шукаючи лише матеріяльних дібр і приємностей. А це ж, хіба, не є наше завдання і наша ціль осьтут на еміграції, де ми представляємо ту другу, кращу, правдивішу, взнеслішу, справедливішу і н а ш у Україну.

Тому клич перевишколу треба правильно розуміти і правильно реалізувати. Повторюю: звичайно треба перевишколюватись, але заки до нього практично підійти, заки ухвалювати закони про з а г а л ь н и й примусовий перевишкіл під санкціями, які стоять нам сьогодні в таборах до диспозиції: треба поставити і відповісти на два питання:

1. Кого перешколювати
2. На що, на які звання перешколювати.

В світлі думок, висловлених вище, відповідь на питання перше вже до певної міри є дана. Перешколювати, треба всіх тих, що не мають ніякого звання, фаху, вміння праці. Очевидно, що зараз на еміграції не є доцільним засновувати в к о ж н і м таборі загально—образуючі ґімназії і виховувати тип інтелігента гуманістично-клясичного. Інтелігента par excellence. Хоча було би злочином твердити, що нам такого не потреба Саме тепер нам такого потреба. Бо такого інтелігента, правдивого із гуманістичним і клясичним вихованням, із елястичним умом, із підготовкою на життя дивитись із його глибин, та в його глибини, нам зараз не виховує ніхто. Навпаки, большевики його нам вбивають до решти. Отже саме ми повинні такий тип інтелігента виховувати. Навіть коли сьогодні кидається клич перевишколу на шоферів, навіть тепер я тверджу, що нам саме треба виховувати новий нарібок справжніх інтелігентів, задержуючи також і ті кадри, які зараз є при праці. Але тільки треба регулювати ту справу так, щоби, по перше — лише відповідна, потрібна скількість молоді йшла до тих ґімназій, а по друге, — щоби йшла молодь найздібніша. Гуманістичні і клясичні науки вимагають здібностей більших ніж технічні, купецькі чи інші звання і тому ми повинні посилати до ґімназій молодь найздібнішу. Ми є за бідна нація, щоби могли собі позволити на безрозбірне посилання до шкіл матолів і нездібняків, ба що більше, лінтяїв. Лише здібні й працьовиті хлопці можуть старатися дістатись до найпочеснішого стану нації, яким є його духова інтелігенція. Тому то треба пляново (і це є завдання ЦПУЕ) розложити скількість ґімназій та інших шкіл, що виховують кандидатів на інтелігентів, відповідно до потреб еміграції та українського народу і треба поставити вимоги, щоби користати із них могли відповідні люди.

Але не може бути мови, щоби сьогодні кидаючи клич перешколювання, заставляти усю молодь, ба що більше всю інтелігенцію вчитися технічного, ремісничного, робітничного чи хліборобського звання. До того треба притягнути неробів, лінтяїв, спекулянтів, людей без ніякого вишколу і звання, (а таких є в нас досить) і їх заставити використати цей прекрасний час, коли УНРРА годує нас задармо і дає нам такі прекрасні можливості до того, щоби не тільки забеспечити собі будучність в чесний спосіб (бо частина нашої еміграції забеспечує собі будучність в інший спосіб: — скуповує і перепродує доляри, золото і торгує чим попало, ошукуючи своїх земляків і тим збогачується. Отже вона також забеспечує собі будучність — але як, ч и ї м к о ш т о м. Ми говоримо про запеспечення собі будучности, не лише собі особисто, але і нашій еміграції в цілому, в спосіб чесний, працею чесною і не коштом ошуканих своїх земляків), але також, щоби нашій емеграції не наносити встиду. Деякі табори виказують кілька відсотків неписьменних. Чи це не встид для нас як покітичної еміграції? Отже тих треба вишколювати, чи перевишколювати. Багато таборів має великий відсоток без ніякого звання, навіть знання праці в сільському хозяйстві. Тих треба вишколювати. Деякі табори мають багато людей із званням непрактичним, потрібним і поплатним на наші краєві умовини, але не конечно потрібним на наші еміграційні умовини

(гандлярі, спекулянти, секретарі, крамарі, справники, директори), які не то інтелігенти — не то чорнороби, не то фахівці — не то дилетанти, не то люди праці — не те спекуляції. Тих треба перешколювати. Краще кажучи вишколювати і дошколювати.

Тому треба собі наперед це ясно і точно усвідомити, заки кидається клич і гасло загальної акції перевишколу. Коли це гасло треба розуміти як загальне у відношенні до неуків, неробів, спекулянтів, недоуків і недокінчених навіть у технічному званні людей, — то згода. Так: Тоді така акція повинна бути дійсно загальна, але у відношенні до тих саме людей. Але, коли гасло це кидається от так собі без зріжничкування, без коментарів, без докладного окреслення, кого треба перешколювати чи дошколювати, то гасло крім того, що є абсурдальне, є само в собі шкідливе з пункту бачення інтересів нашої еміграції як явища суспільно-політичного і з пункту бачення інтересів української культури і духовости. І я смівби навіть сказати з пункту бачення інтересів людства. Бо ж гасло це, як це вже було вище достаточно підчерпено, вириває тисячі людей із ділянки духовости і творення культурних вартостей і каже їм вчитися звання і наставлятися на заняття, яке з погляду вічности і з погляду інтересів нації як історично-часового феномену, що свою обєктивну вартість існування може задокументувати не кількістю робітничого класу і не скількістю випродукованої пшениці і вугілля, але якістю творів духової культури, все ж таки стоїть позаду. До першого розуміння нашого, призначення як робучої сили, що в «производительстве труда» має знаходити свою життєву ціль і своє призначення, своє задоволення і моральну внутрішню сатисфакцію, хотіли і хочуть нас примусити большевики. До другого розуміння нашого приначення треба змагати нам. І тому, бережім свою інтелігенцію, не підпадаймо під шкідливі впливи ворожих підшептів, що стараються бурити здоровий наш соціяльний порядок, і правильно-моральне відношення між інтелігенцією і робітниками та селянами, не даваймо себе вколисувати успіхами «поступу» і зросту впливів «селян і робітників», які навіть в деяких таборах захоплюють владу, не тішмося тим, що наші низи активізуються. Дивімся, в чому і в якому напрямі та активізація унаглядняється і виявляється. Коли вона виявляється в тому, щоби повести кампанію проти інтелігенції, щоби зактуалізувати і загострити клясову боротьбу, то глядім уважно, в чийому інтересі є така активізація «селян і робітників» (між якими ви знайдете інженерів, магістрів, професорів і суддів, які правдоподібно в свойому житті, крім того що вродилися на селі, нічого зі селом, і крім того, що бачили тяжку працю робітника, із робітництвом, спільного не мали), в чийому інтересі є робити із інтелігента чорнороба.

Клич перешколювання є здоровий. Клич цей— диктований життям. Клич має в собі велику моральну перспективу і його треба реалізувати. Але, як в кожній акції, так і в тій, повинен він бути реалізований не із долини, але із гори. Він не може бути справою лише одного табору, одної таборової ради, чи одного середовища. Він заторкує інтереси і справи нашої еміграції як цілости і його треба опрацювати в цілості, в маштабі гльобальних вимірів нашої національної доцільности. Він не може бути засобом лише агітації (дешевої) якоїсь партії, що на ньому хоче зробити свій інтерес, здобути популярність і розголос і придбати собі дешеву славу реформатора суспільности і творця епоки, відкривця Америки і нового світу. Ним повинно занятись наше найвище суспільно-громадське керівне тіло, яким суспільність і самим себе хоче вважати ЦПУЕ. Це його завдання випрацювати докладний плян, докладні напрямні тої так важної для нас життєвої акції. Мусять бути видані загальні директиви, загальний план переведення тої акції, в якому повинні бути узгляднені всі ці моменти, на які я хочу тут звернути увагу і які не-один із досвідчених і розважних громадян міг би ще багато поширит. Справа ця повинна бути предметом дискусії і обрад спеціяльної Комісії, зложеної із кваліфікованих представників поклика[них] до того суспільно-громадських установ і інстанцій, щоби узгляднити усі моменти так принціпові як і технічно практичної натури. Щойно тоді можна забиратись практично до реалізації тої акції.

А тепер ще кілька слів до другого питання: на що, на які звання і професії ми маємо перешколюватись. Кожний з нас знає на підставі вже дотеперішнього досвіду і обсервації життя, а якщо не знає то відчуває, що найлегше буде нам знайти працю фізичну на випадок тої евентуальности, коли не буде нам дано скоро вертати на рідні землі, працю просту, а тяще буде знайти працю умову, духову, творчу. Очевидно, ми так сподіємося. Так не мусить бути. Невідомі ж бо нам усі моменти, які можуть входити в рахубу і які ми нормально розважуючи, не можемо перебачувати. Але приймім, що так дійсно буде. Приймім, що працю буде можна знайти лише фізичним некваліфікованим робітникам. Таке ствердження одначе не вистарчає, щоби вже розпочинати загальну акцію перевишколу. Все, що робиться без пляну, від руки, у поспіху, виказує скоро свої недомагання. Ми ж мусимо собі докладно усвідомити ще й інші при тому справи. Ми мусимо мати наперел відомості про можливості нашого емігрування до поодиноких країн. Говориться богато про т. зв. Переселенчу Комісію при ЦПУЕ. Але ми не дістали від тої Комісії авторитетного і достовірного інформаційного навіть (незобовязуючого) матеріялу про можливості нашої еміграції до поодиноких країн. Ми не дістали дальше від тої Комісії ніяких вичерпних інформацій про господарські можливості поодиноких країн, до яких ми в будучому мали б емігрувати. Комісія ця вже сьогодні повинна нам давати докладні вичерпні інформації про можливості праці в Канаді, ЗДА, Арґентині, Бразилії, Перу, Австралії, Африці, тощо, щоби ми, знаючи про ті можливості, могли зорієнтуватися на які, саме звання ми повинні вчитися. За мало є сказати, що треба перешколюватись на практично-технічні звання. Треба сказати, які звання мають найбільший попит в поодиноких країнах. Треба сказати нам, яких звань в поодиноких країна є забагато, а яких недомога. Треба нам сказати, яких звань ми маємо найбільше вчитися і яких цілком ні. Треба нам сказати, це все докладно.

А дальше: я не уявляю собі, що кинення гасла перевишколу без подання заразом практичного пляну, як його переводити, цілковито вже вистарчає. Ми як еміграція повинні становити одну цілість. І плян повинен бути опрацьований для цілости. Отже Переселенча Комісія повинна мати вже сьогодні точний облік нашої еміграції із докладними даними про її фахово—званеве зрізничкування. Ми повинні мати точну статистику нашої еміграції по званнях. Далі Переселенча Комісія вже сьогодні повинна була опублікувати нам свої завваги, інформації і поради і подати до відома суспільности, що в нашій еміграції згідно із її відомостями і думками (бо ж думки Переселенчої Комісії теж не ніякою аксіомою, але приблизним лише обчисленням) є стільки і стільки за богато, приміром, лікарів, професорів, інженерів таких а таких родів, філософів, редакторів, письменників, а за мало стільки а стільки кравців, шевців, токарів. столярів, ковалів, електромонтерів, автомеханіків, шоферів, пастухів, купців, фірмових агентів, шклярів, друкарів, і так дальше.

Маючи такий плян, такі відомості і такі вказівки Переселенчої Комісії, ми можемо щойно тоді приступати до плянової акції перевишколу. Акція перевишколу повинна бути пляново тепер розложена поміж усі табори. Така постава заощадить сили і краще сповнить своє завдання. Бо ж не всі табори мають потрібне до вишколу і науки технічне устаткування, (варстати, прибори) і не всі табори мають до того відповідний фаховий учительський, інструкторський чи майстерський персонал. Коли кожний табор робить це на власну руку, то дає запоруку, що буде вишколювати партачів а не фахових добрих працівників.

Плян перевишколу не може бути припадковий. Справді ми сьогодні ще докладно не знаємо

куди поїдемо, але кожний з нас хотів би і має вже сьогодні чи то плян, чи то бажання, кудись в певне місце їхати. Одні вибираються до Канади, другі до ЗДА, треті до Аргентини. Під тим кутом треба і людей вишколювати. При технічно—практичному вишколі треба узгляднювати ще науку мови того краю, куди хтось бажає їхати.

Отже як бачимо в світлі тих думок справа перевишколу не є так легка, як собі це примітивно уявляють навіть деякі авторитетні вибрані таборові ради. Переселенча Комісія і взагалі ЦПУЕ в тому напрямі зі свого завдання як слід не вивязались. ЦПУЕ повинно на цю справу звернути належнішу увагу і заанґажувати до тої праці більш тямущих людей. Бо справа ця першорядної ваги.

Сподіємось, що коли по політично суспільному порозумінню (КУК) поставиться належно і справу організації ЦПУЕ, не в площину добору партійних і клікових «спеціялістів» від суспільно—громадської роботи, але в площину здібних, солідних і кваліфікованих до того працівників, то і ця справа, як і багато інших, рушить з місця.

Тому є побажаним справу цю як найскоріше поставити на порядок дня.

Українська Образотворча Виставка в Берхтесґадені

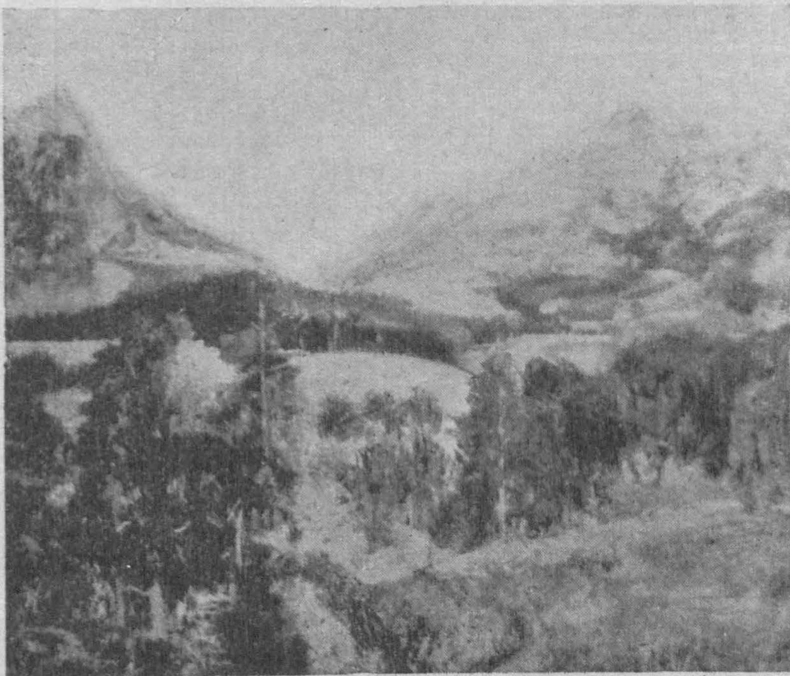

М. ГОЦІЙ — КРАЄВИД

ДУХОВА КРІЗА РЕВОЛЮЦІЇ

(Про екзистенціялізм і його наслідки)

З часопису «Die neue Zeitung».

Ми зайшли вже так далеко: саме від довшого часу займається також і американська преса явищем екзистенціялізму. Появляються дивовижні і кошмарні репортажі, які ми дістаємо до читання. Статочні кореспонденти, що протискаються із рефлекторами і апаратами крізь гущавину Cafe de Flore, звітують нам про звичаї та обичаї „екзистенціялістів“ Вислідом того є, що пересічний американець уважає цей рух безсумніву за свого рода відміну непристойної Christian Science і що очеркнення „смертельна післявоєнна філософія“ („A morbid post-war philosophy“), в якому вичерпується в загальному його дефініція, з боку публики U. S. A. (американської) ще є трактоване як цілком задовільна дискреція. „Existenzialist murder“ могли ми недавно читати як наголовок в одному знаному американському тижневику; понище була поміщена якась дика-романтична історія про самітну хатину недалеко Парижа, про чорний як вуголь труп, гарну метресу і вкінці відважний натяк, що жертва була яким екзистенціялістом.

Але не лише репортер від сензацій, також і „серйозні люди“ мають повно до говорення про екзистенціялізм і від довшого часу вже „вчені“ розпочали перегоновий біг із розвіяними полами і розхрістаною бородою проти науки, яка грозить обмеженням доброї слави (опінії) філософської студії. Натомість в академічних ревіях викликується гнівно духа Гуссерля та довгі цитати із Гайдеґґера ставлять великі претензії до нашої добрячої жадоби науки.

Але, незалежно від того фронтового наступу, рух екзистенціялізму розвивається дальше, з'єднує собі щоденно щораз ширший круг народу, снує сітку своєї теорії понад усіми ділянками духового життя і здається вже завтра кинути поважний свій духовий тягар на політичну вагу Франції.

Брилянтові статті Ж. П. Сартр (J. P. Sartre), Сімон де Бовуар (Simone de Beauvoire) і Жан Польган (Jean Paulhan) написані в журналі «Temps modernes» уникають щораз то більш свідомо так абстрактної філософської спекуляції як також позасвітового дилєтантизму шукачів. Ми думаємо при тому передусім про статті Сартра «Портрет антисеміта», «Ексистенціялізм — це гуманізм», які недавно появилися та про критику марксизму «Матеріялізм і революція», пера того ж самого Сартра. В тому останньому ессеї підносить Сартр безсумнівні претензії на політичне значення свойого руху. Нам видається зовсім можливою думка, що тих кілька сторінок кристально чистої французької прози будуть колись признані, нарівні із політичною економією Карла Маркса, як основа великої і обширної соціяльно-психологічної теорії. Тут хотіли б ми дещо при тому спинитись.

* * *

Найперше: В центрі Сартрових розважань стоїть, згідно із основами його філософії, знова не предмет, ані закон, ані теж ідея, тільки л ю д и н а. Він не говорить про «революцію», лише про «революціонера». І він питається, чи вистарчають марксистські відповіді на проблеми рішених до революційного чину гноблених мас. Вони не можуть вистарчати. Вони, навпаки, мають на революціонера вплив радше спинюючий тому, що вони відбирають йому почуття свободи а з тим і фундаментальну свідомість своєї гідности. «Матеріялізм, якій усуває людину способом строго системою Тайльора приписаних норм поступування, грає ролю пана». Сартр вдаряє в само серце головну протирічність матеріялістичної науки. яку ща перед 30 роками сформулував Ґеорґ Зіммель (Georg Simmel). «Цілим намаганням матеріялістичної діялектики»—так він сказав—«є перенести вільність не на людину, але на предмети. Це є абсурд. І марксисити вміють добре, на що розраховують їхні партійні функціонарі, зрадикалізувати і розбудити в них клясову свідомість».

«Ви хочете людям відчинити ворота свободи? Що ви тим мислите, що значить у вас це слово, яке ви не випускаєте із своїх уст голосити як політичну паролю?» — звучить непростиме питання Сартра до матеріялістів. А відповідь: «Коли б людина від початку не була вільною, не могла б вона мислити своєї свободи». Дальше: «Ви звільните правдиву людську природу від примусу, який її зв'язує?» Але: »Якже ж може марксист вірити в п р а в д и в у природу людини?».

Сартр дозволяє собі повернути назад революціонерові оту марксистами заперечувану і йому (революціонерові) зрабовану свободу. Але це нова, екзистенціялістично здефініована свобода і вона не має вже більше нічого спільного з «свободою думки» дрібноміщанського раціоналізму. Навпаки: внутрішня свобода ідеалістичної філософії не була нічим іншим як видуманою містифікацією, дюперією, (eine Düperie), щоби гноблених тим певніше держати в оковах. Свобода думки має лише тоді зміслл, коли вона є конечною умовою свобідної постави.

Дозвольте лишити робітникові, революціонерові оту свободу, яку він саме пережив і якої він не хоче дати собі відобрати. Не йде про те, щоби віддати на поталу причиновий детермінізм подій. Лише не вільно того ніколи забувати, — і це є одним із основ суб'єктивно-психологічної філософії Сартра, що робітник не відкриє відношення причина - наслідок тим, що він його переживає на собі, але знайде його в самому поступуванню, яке старається поконати теперішний стан.

* * *

«В марксистському понятті світа не існує, щоби більше творити історію, але лише щоби історію щоденно читати». Матеріялістичний міт не відповідає вже більше революційним вимогам нашої епохи, так само як не відповідає більше дефензивний, опірний міт дрібно-міщанській ідеалістичній добі. Що наша епоха, а передовсім переслідувані потребують, це відзискання змислу для суб'єктивности. Сартр не конструує ніякої метафізичної реальности, ніякої «ідеї», ніякої «розважности», ніякої «особи», щоби нас звільнити від механічної чи діялектичної фатальности, лише дає нам конкретний чин. Ніякої есенції, яка устійнювала б апріористично наше буття, ніякого метафізичного «змислу історії». «Людина» — каже Сартр — є тим, що вона зі себе робить». До того можна б додати: Історія буде тим, що ми з неї зробимо. Ми стоїмо дословно наго і самітно на краєчку минулого, із якого ми не можемо витягнути ніякої науки і діємо в будучність, якої нам не дано вирахувати наперед. Таке становище рівняється небезпеці — якої ми боїмося, і свободі, із якої ми не можемо зрезигнувати, якщо взагалі хочемо прийти до дії.

Кіркеґардовий (Kierkegaard) «Страх і дрожання» ми чуємо знова із далечини, коли нам Сартр каже, що це є істотним знаменем кожної реальности, що її ми не є ніколи певні („Qu' on ne joue jamais a coup sur evec elle"). Але він також додає, що лише певний тип комуністичного інтелектуаліста є готовий продати свободу за ціну страху. Правдивий революціонер — а тільки йому повинна бути дана нова філософія — хоче навпаки, сам собі промощувати свій шлях. „Певні, сталі, частинні серії, закони структури внутрі детермінованих соціяльних форм — це є те, що він потребує, щоби могти передбачувати. Коли йому дасться більше, загубиться все в ідеї; дійсність стане сном". ,

Духова кріза революційних політичних партій є очевидна. Реформізм, персоналізм і примір британського ляборизму лишили дуже мало бувшому другому інтернаціоналові з його революційної постави і цілком нічого з його революційного настрою. Ясний образ того стану дають різні конгреси соціялістичних партій. З другої сторони комуністи, наскільки вони завдають собі старання взагалі за інтелектуальну чесність, признають тут і там нехотячки, що марксизм не може відповідати ані об'єктивно - льогічним ані персонально-революційним умовинам нашого часу і стараються засаднично уникати по можности дискусій на цю тему.

Без сумніву прийшла історична пора на нову філософію революції, на нову психологію революційної дії. Чи буде в стані екзистенціялізм, сьогодні найбільш динамічний духовий рух, цю пору корисно використати?

Ми не хочемо пророчити. Але ми хочемо ствердити, що Жан-Павль Сартр провадить дискусію з великим духовим авторитетом, з досконалою філософічною ясністю та зі збрує незвичайної критичної ерудиції. Коли ми порівняємо „Персоналістичний Маніфест" Емануеля Муніє (Emmanuel Moûnier), що появився в 1936 році, в його льогічній вартості з наведеною вище статтею Сартр'а, не можемо виминути того, щоби не признати екзистенціялістичній філософії революції блискучої будучности: в протилежності до Муніє Сартр уникає усякої ідеалістичної неясности, усякої конвенціональної маґії слова. Поняття гноблених не має в нього ні науково-об'єктивної індиференції марксизму ні намащено-харитативної резиґнації християнської соціяльної гігієни: поняття це має наскрізь рішучий характер революційного чину.

Ясно, що все це лише початок. Багато понять вимагає ще докладнішої аналізи, деякі наукові твердження кличуть владно ще за практичним соціологічним коментарем. Жан-Павль Сартр і найкращі із його приятелів здається мають формат, щоби нам ці коментарі дати і ще інші потрібні відповіді уділити.

Т. У. П. В.

Дня 22. січня 1946 року, в річницю проголошення Самостійної і Соборної Української Держави, розпочало свою діяльність в Мюнхені Товариство Українських Політичних В'язнів — ТУПВ.

В ч. 2 «Інформацій Головної Управи читаємо:

«Як нащадки усіх тих від сотень літ вязне них, суджених і екзекутованих героїв українського народу, щоби задержати в першій мірі між собою їх память і їх традицію, яка нам є так дуже потрібна, щоби не пропали в забутті та попелі історії памятки про тих наших мучеників за волю України, доки ще не пізно видобути із забуття, із пороху занедбання маємо обовязок пригадати про них власній суспільності й дати основи для історії та мартирології українського політичного в'язня, а тим дати основи для плекання традиції визвольної боротьби. Це є перший обовязок і завдання Товариства Українських Політичних В'язнів.

Засвідчити перед українським народом і цілим культурним світом оправданість, конечність, живучість та тяглість нашої визвольної боротьби за наш національно-державний і соціяльний ідеал — створенням організації товариства тих, що ділом боролися за цей ідеал. Показати, що їх не горостка, що вони не самі, але що вони сіль і еманація цілого народу, що вони не кілька професійних «шкідників», як їх називають навіть деякі свої „земляки", але що вони представники всіх живучих поколінь, всіх станів і професій, всіх політичних груп та всіх закутнів нашої української землі. Засвідчити перед світом, що вони не агенти чужої справи, але своєї власної і не за гроші а за ідею клали своє щастя, здоров'я, найкращі роки життя а часто й саме життя в офіру тій справі. І це є друга ціль і завдання Товариства Українських Політичних В'язнів.

Збирати матеріяли, докази і аргументи, щоби переконати всіх в тому, що ми не були ні „варшавським сміттям, ні „грязз'ю Москви", ні «ляндскнехтами Гітлера», але що ми боролися за нашу слушну справу так само, як бореться за неї цілий культурний світ. Не хочемо ні більше, ні менше, а те саме, що хоче кожний, навіть найменший, нарід під сонцем. Хочемо бути вільними громадянами власної вільної держави в вільному колі вільних народів. Докази й аргументи ці обєктивно є такі, що кличуть до неба за справедливістю і під їх ударами повинно зрушитись найтвердше сумління світу. Нашим завданням є їх показувати — і це ставить собі теж за завдання Товариство Українських Політичних В'язнів.

Дати опіку і допомогу живучим ще політичним в'язням, щоби вони могли ще рештки своїх сил і життя дати для корисної роботи — це дальше завдання Товариства Українських Політичних В'язнів. Та ще одно велике завдання має Товариство Українських Політичних В'язнів.

Боротьба ще йде. Ще чекають на нас ті самі тюрми і конц-табори від Камчатки аж по береги Атлянтійського Океану. Ми не сміємо думати, що часи змінилися. Для нас ще не змінилося нічого. Для нас ще та сама окупація рідних земель, та сама національна і соціяльна неволя, а з тим, і та сама вимога боротьби. Ще не затріюмфували засади, за які на львівському бруку поклав свою буйну голову Іван Підкова, ще не побідила правда Наливайка і Остряниці, ще Січ Кальнишевського не витає вольних козаків, ще „цар" московський не хоче випустити із петро-павловських кріпостей мільйонних нащаднів гетьмана Полуботка, ще в далекому Кос-Аралі, в степах кіргизьких і калмицьких слідами Т. Шевченка зітхають за українськими зорями сотні тисяч синів голубої України і ще соціяльні кличі І. Франка далекі від того, щоби бути, навіть по 50 роках, затверджені в житті...

І ще треба буде нових Мітрінг, Пришляків, Сеників, Сціборських, Барановських і Сушків, які мусітимуть своїм життям, що його покладуть із братньої руки, переконувати свою власну суспільність про загрозу вже не чужого, (брунатного, чорного, червоного), але свойого власного терору. Бо ще може навіть й нас, бувших політичних в'язнів, які не схочуть похвалятися золотому тельцю, охрещеному чотирома літерами і голосити славословія рідному епігонові Мусолінія, Гітлера і Сталіна, чекають в'язниці і концтабори, сторожені нашими братами. Бо ще може українська рука держатиме під ключем власну українську вільну думку і вільну людину, так як вона вже це робила, накладаючи їй «путо», чи стріляючи в неї ззаду. Ще треба буде багато жертв, щоби зворушити затверділі серця і промовити до розуму тих, які намагаються в своїй психіці раба і невільника формувати наше внутрішнє українське життя на принципах рабської покори і невільничого підпорядкування вольного, буйного і широкого життя, горстці, що анонімами закриває цілу мізерність своїх замірів.

І тому перед нами, політичними в'язнями, ще великі завдання. Треба собі їх нам досподу усвідомити і зрозуміти ту велику місію, яка нас жде. Ми маємо стати тим звеном, що повинно лучити нас всіх, незалежно від політично-партійних переконать, в одну велику, нерозривну, щиру і вольну родину. Ми маємо плекати духа не ненависти і взаємної боротьби, а духа згоди, любови й єднання. Ми маємо лучити в одну нерозривну тяглість сотнілітню традицію нашого визвольного політичного руху і маємо плекати й вести цю боротьбу, але не за пустий звук Самостійної України, а за повний і правдивий її зміст...

Вірні ідеї справжнього демократизму і свобідного вияву сил, що діють і мають право діяти в кожній суспільності, ми повинні протиставитись усім заходам тоталізувати наше суспільно-політичне життя і дати піддержку кожній здоровій акції і почину, коли вони служать загальній національно-громадській справі.

В моменті, коли партійні свари і крамоли починають наново нас розкладати і роз'єднювати, Товариство Українських Політичних В'язнів несе клич єднання і дружньої співпраці всіх здорових і чесних сил довкруги тих, що ділом, не словами, засвідчували свою любов до батьківщини і готовість посвяти за неї.»

Секретаріят Головної Управи ТУПВ подав такі інформації про своїх членів:

ТУПВ начислює зараз 514 оформлених членів і 506 кандидатів на членів.

514 оформлених членів відсиділи разом 1200 літ тюрми та заслання.

Пересічно на одного політичного в'язня припадає 2 роки і 4 місяці тюрми або заслання.

Пересічна ця виносила б в «нормальних» умовинах ще більше, якщо б усі в'язні відсиділи свої присуди вповні. В наслідок воєнних подій багато в'язнів не відсиділо своїх присудів до кінця.

На жінок припадає в цілості із загального числа членів около 10%.

Теренове відношення: в'язнів зі Західних Земель 40%. Вязнів з інших земель (Східніх і Осередних Земель Карпатскої України і Буковини 60%.

По становому відношенні становлять:

а) Науковці, учителі, інженери, лікарі, письменники, журналісти, військові вищих степенів, священники . . . 31%
б) Селяни 23%
в) Фахові робітники, ремісники . . 20%
г) Студенти 20%
д) Звичайні робітники 10%
е) Урядовці 6%

ГР. ШЕВЧУК

„СЛІПУЧА ДУМКА, НАЧЕ ЛЕЗО ГОСТРА“

Посмертна збірка поезій О. Ольжича

Книжка зветься „Підзамчя“*) І, перша поезія зветься «Підзамчя». Ремісничо—торговельний район малих хаток, малих і простих людей, малого і теплого щастя:

В хатках порушаються люди,
Ткачі, кушніри, ковалі,
Шукаючи щастя чи злуди,
І чується запах землі.

Життя тече в підзамчях просто і спокійно, «сповняючи вічний закон», воно близьке до природи, непримхливе...

Трошки незвичні для Ольжича образи. І чекаєш, що такою буде вся книжка, що це буде книжка про простих людей, про малий і теплий не світ, а, сказати б так, присвіток...

І раптом—вірш про Шякунталю, про муки Св. Катерини, про сонну Венус, про голляндський образ—мигтіння епох, елементи різних стилів. Де ж Підзамчя, де оті «ткачі», кушніри, ковалі»? Чому знов умовний реквізит країн і сторіч?

Перша відповідь приходить: посмертна збірка Ольжича лишилася невпорядкована, це тільки випадкові вірші під випадковою назвою. Чернетки. Начерки. Недовершене, недосказане. Видане з пошани до поета і людини. Місцями блискуче. Місцями ще сире. Але завжди — ex unque leonem. По кігтях пізнати лева.

Але ця перша відповідь така ж поквапліва, як і хибна. Книжка Ольжича—трудна книжка. Трудна тому, що про трудне життя поетове написана. І трудна для сприймання. Бо це книжка справжньої особистої лірики, не барабанної і не гістеричної, а лірики гордовито-скромно захованої в собі. Цей ліризм у Ольжича треба розко пувати, розшифровувати, як треба це робити, скажімо, з лірикою Миколи Зерова. Біограф скаже колись, чому половина віршів книжки датована двома днями—25-26 січня 1941 р. Біограф скаже, чи справді в основі, наприклад, поезії «Муки Св. Катерини» лежить біографічний момент, як це нам здається. Він можливо розшифрує поезію „Порцеляна“, яку ми розшифрувати не можемо.

Але вже тепер, коли прочитаєш книжку вдумливо, і повернешся до неї, і перечитаєш, то розкривається дуже багато. Розкривається висока насолода від справжньої поезії. Розкриваєтеся якоюсь стороною велич Ольжичевої душі. Розкривається і тематична єдність книжки, пройнятість її одним комплексом думок і почувань, надзвичайна стрижневість її. Хіба тільки «Триптих» випадає з цієї єдности—йому більше личило б може бути в „Вежах“, бо його ідея—ідея змісту української історії: від мужньої агонії держави («Данило») через бунт і перуни Руїни («Р. Б. 1668») до останньої поразки, яка в діяннях духу стала тріюмфальною брамою, звідки невгнутий і прямий шлях веде до перемоги («Зимовий похід»). Це знайомі з попереднього Ольжича мотиви державної бронзи, мотиви тонкої шаблі—«кривої козацьких вартівниці прав», що загашує свою спрагу тільки ворожою кров'ю.

Поза цим триптихом уся збірка справді одним пройнята—Підзамчям, його місцем у людському житті, у житті поета і воїна. Тільки не шукайте в цьому Підзамчі образу львівського передмістя або будь-якої конкретної ґеографічної точки. Тема Підзамчя—це тема Шевченкового:

Поставлю хату і кімнату,
Садок—гайочок насаджу.
Посиджу я і походжу
В своїй маленькій благодаті.

Бо Підзамчя—це світ маленьких людських почуттів. Це особисте життя людини. Це родина. Це мале, найменше і найближе простому, дитячому, жіночому серцю коло з тих кіл, у яких обертається людина. Воно завжди лагідне, спокійне. В ньому не вузько ні хмарам, ні зорам. Це світ маленької людини? Так, але хіба в кожній людині не живе маленька людина? І потім це ж і світ природи. Індивідуальне розтоплюється в цьому світі,—і в цьому блаженство:

Тебе немає. На траві прибитій
Не буде видко сліду ні на мить,—

але зате людина може там побачити „густу, глибоку і м'яку блакить“, розчинитися блаженно в ній.

У цьому світі пізнается і кохання. Що витвори мистецтва,—різьблені голови корінтянок? Вгадайте за різбою «чоло спокійне дівчини живої», простої дівчини з села! За вишуком мистецтва стоїть вічне Підзамчя. І воно миліше від холодної краси мистецьких витворів («Сонна Венус»).

Підзамчя не пізнається раціонально. «Очі—недовіри»—погані помічники. Треба чуттям зануритися в цю високу насолоду людського, простого людського життя, що „досі відає блаженства й чуда“. «Русявій дівчині у хустці» з повними глечиками Підзамчя відкрите, але і поет жадібно і змучено-спрагло пізнає шлях до нього. І справжнім тріюмфом звучить кінцівка його «Пороші»: „Я знаю простий шлях в село».

Така тема Підзамчя в Ольжича.

Але він знає не тільки тему Підзамчя, а і конфлікт його. Світ злий. Індилія Підзамчя в реальній дійсності—тільки ідеал. У світі ж—

„..зв'язали Діву Катерину
Посіпаки в храмі на стіні,
Рвали біле тіло, щохвилину
Припікали рани на огні

(«Муки Св. Катерини»).

Між людьми посіяні тьма і зло. Вони душать невинних і слабких. Вони руйнують Підзамчя. І поет готовий усе зло прийняти на себе. Хай воно

*) Вид во «Культура». 1946.

облишить Діву Катерину, хай воно все прийде до його ложа уночі. Так зроджується тема саможертовности.

А саможертовність зроджує суворість. Не можна здатися чарам солодкого Підзамчя. Треба змусити себе, треба зуміти і в нього ввійти

...у плащі зі шкіри,
Із лицем, пошматаним огнем,

привезти в нього не м'якість, а велике серце кам'яне («Голляндський образ»).

Так, велике серце мусить бути кам'яне. Інакше—воно розтопиться. Не можна втратити суворість, не можна здатися чарові Підзамчя, бо тоді загине само Підзамчя. І коли так хочеться здатися в полон, коли нестерпно тепло розтоплюється душа,—мусиш тікати від солодкої спокуси:

...готовий взяти і піти й піти,
І ніколи не вернуть, повіки
(«Диліжанс»).

Так вірш за віршем оформляється конфлікт Підзамчя. Хочеться віддатися теплому затишкові Підзамчя—і не можна. Хочеться бути просто людиною—а треба бути воїном.

Який же вихід з цього конфлікту? Збірка показує не одне розв'язання конфлікту. Можна знайти вихід у вірі в Бога і людину:

Земля широка. Мудрий в небі Бог.
І серце людське—мужнє і велике.
(«Воно дощем спадає»).

Але це вихід тільки внутрішній, тільки суб'єктивний. Є об'єктивний вихід: з Підзамчя виростають вежі Замку. Держава стає на охороні миру простого люду. Проста чеснота юної землі дає сил Брутові і Цезарю. Замок Держави виростає не всупереч Підзамчю—або вірніше—не тільки всупереч йому, а в обороні його і з його соків.

Так тема Підзамчя на цьому повороті розкривається темою України. України, що ще не збудувала свого Замку, України, де жінки «тчуть при огнищах собі», а чоловіки—«в дощах на пасовиськах». Це Україна хаосу і аморфности. Що зверне цих людей „від їх отар, від сивої худоби" («Лукреція»)? Що поведе їх на будування Замку?

Їх поведе дух. Їх поведе поет—пророк. Той, що йому

Не сняться літа дитинні,
Не маряться дні юнацькі.

Той, що його гарячі очі бачать тільки Сонце, а сірі спраглі уста тільки кричать правду. Той, що запалює мирних «ткачів, кушнірів, ковалів" на дикий бій, у якому з відвагою відчаю без щитів і панцерів

З одним невблаганним лезом
Мужі допадають коней («Пророк»).

Той, хто приносить у світ нещадну помсту і не має милосердя ні для ворогів, ні для оспалих і зрадливих. Він таврований знаком майбутнього, він живе повітрям близьких катастроф, що обтікають мирний світ Підзамчя з такою ж чіткістю й неминучістю, як «невидимий і найгостріший обрій («Дні зводяться і падають»). Не вірте ілюзіям і мріям. Ідуть лункі дні експльозій, і не буде рятунку тим, хто не кинеться в бій. Підзамчя мусить бути подолане, щоб жило і квітло Підзамчя. Страшно, коли повинна плакати Андромаха, але мусить вирушати Гектор („Ясне мерехтіння кіна").

Увесь конфлікт ще раз обмальований у другій поезії під назвою «Пророк». Прозоре і чисте повітря Підзамчя:

Небо в білих хмаринах, що тихо чекає слова.

Поверта по шляху селянин легкою
гарбою,
Гомонять рибалки, пробігаючи бруками
міста...

І так хочеться спинити ходу

на землі, що пухка і привітна,
Окопатися білою хатою проти долини,

прийняти в цю хату ставну обраницю (Шевченко!) Але не сила втриматися в цьому малому світі:

Страшна ще не збагнена правда
Розриває на ложі важкі і задихані груди.

Відкриваються шляхи, широкі шляхи в світ—характеристичний для Ольжича мотив—світ кличе до себе—і поет іде в світ, хоч і передчуває, трагічно передчуває свою страшну загибель:

Нестерпною сліпучою буде остання
хвилина
Обгорілому серцю, що прагло солодкого
чуда

Така трагічна діялектика Підзамчя: щоб жити, воно мусить само себе знищити. Ідилія повертається трагедією. Солодка Україна повертається на залізну. Поет гине в лабетах Гестапо. Гине, щоб слово і меч розтинали напруженість пітьми («Гігантомахія»).

—

Попри часткову зовнішню незавершеність „Підзамчя"—цілісний збірник, з якого наші поети можуть повчитися, як не НАНИЗУВАТИ вірші в збірку, а як КОНСТРУКТИВНО будувати збірку. І, звичайно, помиляється автор передмови до збірки, коли говорить ніби вибачаючись, що «Підзамчя» — інтимніше своїм змістом і тоном» від попередніх збірок Ольжича. Це така інтимність, яка багато варта. Це жива душа в «державній бронзі». Це вміння поєднати суб'єктивне і об'єктивне, особисте і загальне, інтимне почуття і політику. «Підзамчя» — твір поета великої зрілости і сили. Воно показує нам, як непоправно багато ми втратили в Ольжичеві

—

Кілька зауважень до самого видання. Якщо наша аналіза правильна, то варто було б в інтересах послідовности розгортання циклу переставити деякі поезії місцями: «Сонну Вернус» подати поруч «Алябастру», «Порошу» слідом за «Шякунталою».

Технічно видання виконане дуже добре, але бракує правописно пунктуаційної (а в передмові також і мовної) редакції. Ось лише кілька прикладів: світа, порівнання (1)—треба: світу, порівнання; наїздниками (2)—треба наїзниками; кушнірі (1)—треба; курніри; звонарі, мягку (2)—треба: дзвонарі, м'яку; коринтянку (3)—треба: корінтянку; двохколу

(4)—треба: двоколу; що хвилину, полегчити, у двоє (5)—треба: щохвилину, полегшити, удвоє; голандський, лихтаря (7)—треба: голляндський, ліхтаря; розвязують, м'ягким, тай (9)—треба: роз'вязують, м'яким, та й; нерозгортав з під (12)—треба: не розгортав, з-Під; горячі панцір (13)—треба: гарячі, панцер; узгіррях (14)—треба: узгі'рях; обличча, тріумфальна (17)—треба: обличчя, тріюмфальна; подвірря, незбагнена (19)—треба: подвір'я, не збагнена, ні тільки, апогей, здрігаються, зраня (22)—треба: не тільки, апогей, здригаються, зрання. Нарешті сама назва збірки мусить бути не «Підзарча», а «Підзамчя». Не перелічую вже огріхів пунктуації.

Недодержання у виданні правописних норм є тією хибою, що, безперечно, знижує цінність цього вельми вартісного збірника поезій.

Українська Образотворча Виставка в Берхтесґадені

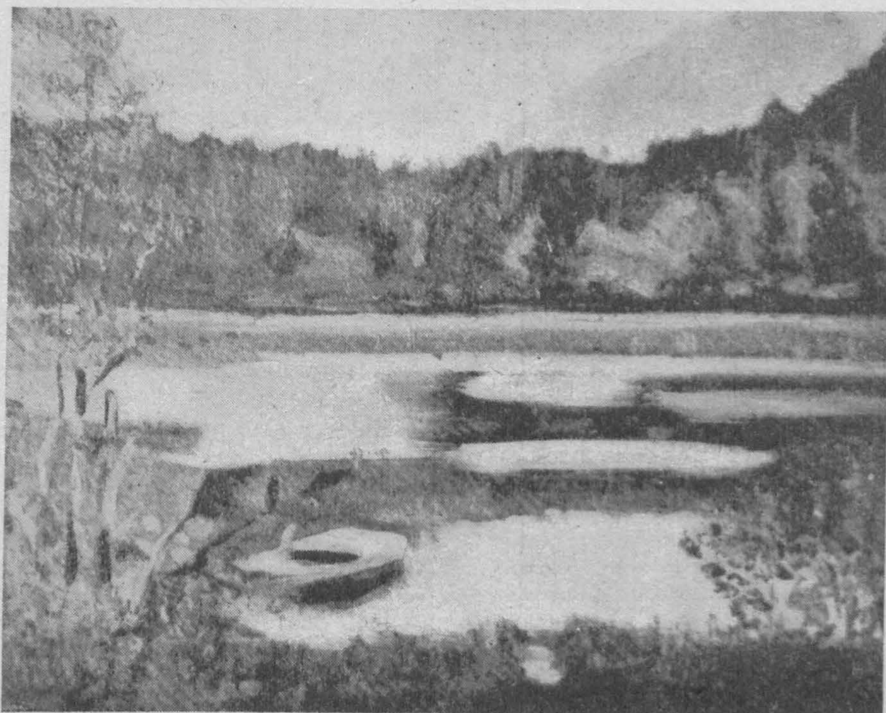

А. КОЗАКЕВИЧ-ДЯДИНЮК — КРАЄВИД

Інж. Л. Яцкевич

Як Альянти боролися з підводними човнами

Відомий французький письменник Жюль Верн (1828 - 1905) напевно не сподівався, що його фантастична повість про підводне судно („100.000 миль під водою") стане дійсністю вже 10 літ після його смерти,

Сталося це в першій світовій війні, коли німці на морську блокаду відповіли підводними човнами, що викидали нищильні торпеди,

Підводні човни зчинили правдиву паніку в союзній фльоті. Неждано та непомітно підпливали вони до ворожих кораблів та, взявши їх на приціл перископу, торпедували. Торпеда була в тодішніх часах правдивим чудом техніки, бо уявляла собою мініятюрне підводне судно з мотором на стиснене повітря, з гвинтовою шрубою, що гнала торпеду вперед, глибинними кермами направляла її до предмету прицілу. Удар торпеди в борт корабля викликав експлозію вибухового матеріялу та затоплення корабля, по якому залишався лиш слід - олив'яні плями на поверхні моря.

У другій світовій війні підводне судно устаткувалося ще грізнішою зброєю, акустичною торпедою. Торпеди ці пливли в тому напрямі, де відчувався під водою найбільший гул та шум від корабельної шруби. Ця дивовижна торпеда устаткована змислов слуху була правдивим пострахом кораблів, бо чули їх здалека й бігла за ними, як пес за зайцем. Куда звертався корабель, тудою гналася самочинно торпеда. Прискорював корабель ходу, приспішувала біг торпеда. При більшій кількості кораблів, торпеда після деякого вагання зверталася в напрямі найбільшого корабля, що видавав найбільший шум підводною шрубою, та вбивалася гострим лезом в середину судна. Американські інженери винайшли 14 різних засобів проти акустичних торпед, а всі вони здебільша осно-

вувалися на тому, щоб робити штучно більше шуму під водою там, „де тебе немає", ніж там, „де ти є". В той спосіб штучні спричинники підводного шуму приманювали акустичні торпеди й виводили їх поза мережу плавби ворожих кораблів. Та не минуло й кілька місяців і от - паніка опанувала німецькі підводні судна. Спричинником її були звукові хвилі „пінґ", що їх алієнти вжили до боротьби з підводними німецькими суднами та заповіли їх скорий кінець.

Якщо хвиля „пінг", пущена під водою, зустрінеться на своїм шляху з твердим предметом, у нашому випадку з підводним судном, вона відбивається з поворотом та вказує тим місце підводного судна. На „пінґ" відповіли німці гумовим оклеєнням зовнішніх стін підводного судна, що мало заглушувати пінґові хвилі. Але це не багато помагало, бо пінґ мимо цього давав відзвук та зраджував, де було підводне судно. Тоді німці вжили підводних гармат, що вистрілювали у воду особливу хемічну речовину, в якій заломлювалися пінґові хвилі.

На це відповіли алієнти таємною зброєю т. зв. радаром. Радар це був пристрій (апарат), що висилав особливі радієві (електромагнетні) хвилі. Ці хвилі, натрапивши на підводне судно, відбивалися аналогічно як „пінґ" та відмічували одночасно на висильнім апараті, точне місце положення підводного судна.

Та не довго радувалися алієнти радаром, бо німецьке командування вжило протизброю т. зв. „шукальні приймачі", які висліджували скоріше радарні апарати, як ті змогли вишукати підводне судно. На один засіб зброї — друга сторона винаходила зараз протизасіб — а все те суперництво нагадувало американський фільм з Дикого Заходу, в якому обі сторони витягали одночасно пістолі.

І так з черги на „шукальний приймач" — відповіли алієнти радаром „С", що його вже шукальні приймачі не могли вислідити. І для підводних німецьких суден настав, як кажуть, судний день. Шість місяців намагалися німці при допомозі цілої сітки шпіонажі збагнути тайну С-радарів та дарма: Підозріваючи, що С-радари діють позачервоними проміннями, багато часу витратили німецькі хеміки на спрепарування фарби невразливої на ці проміні, що нею перемальовували підводні судна в надії, що судна будуть невразливі на ці таємничі проміні, але все це було не те, що треба.

І напевно німецьке командування до кінця війни не відгадало б тайни С-радарів, якщо б не випадок в часі одної ревізії в Ротердамі впав в руки Гештапо один апарат С-радару, який розшифрував німцям суть тієї таємної зброї.

До революційних засобів морської боротьби слід зачислити тактику т. зв. „вовчої тічки", що її застосували вперше німецькі підводні судна в боротьбі з конвойними ворожими кораблями. Тактика ця основувалася на атакуванні ворожого конвою великою кількістю підводних суден, що була зправила більша як кількість кораблів ворожого конвою. На цю тактику відповіли зчерги алієнти літаками, устаткованими радарними апаратами, а коли підводні німецькі судна перемістили свою базу далеко поза засяг ділання літаків — конвойними літаконосцями, що остаточно зламали хребет „вовчій тічці".

Німецьке командування довго ще не піддавалося та з тевтонською впертістю рішило, щоб підводні судна, устатковані протилетунською артилерією т.зв. „флякамй", боролися з ворожими літаками.

І почалася одинока в історії війни боротьба підводних суден з бомбовиками, що її очевидно програли повільніші та неповоротні підводні судна.

Наприкінці хотів би я ще згадати про підводні судна з т. зв. випускною трубою (шнорхель).

Як відомо, підводні судна мають подвійний погін з дізелевими рушіями в часі плавби підводного судна по поверхні моря, та електричними рушіями в часі плавби під водою. Струм для електричних рушіїв постачають батерії акумуляторів — а залога віддихає в часі плавби під водою повітрям з кисневих баньок. Судно під водою є мало поворотне, бо струму з батерії акумуляторів є обмаль, а міць електричних моторів доволі мала. Дізелевих рушіїв під водою не можна вживати, бо вони для своєї праці зужитковують дуже багато повітря, якого під водою немає, а крім того спаливні гази з дізелевих рушіїв занечистили б за кілька хвилин повітря в підводнім судні та затроїли б залогу. В боротьбі за бути або не бути, німецьке командування пригадало собі, що в 1940 році — захопили вони в Голяндії два підводні судна, що були пристосовані до плавби під водою дізелевим погоном; по довших дослідах випустили німці до бою новий тип німецького підводного судна т. зв. шнорхель, себто підводне судно з випускною трубою. Сама назва вказує, на їх принцип діяння. В часі плавби під водою в глибині кільканадцять метрів, виставляли ті судна над поверхню води непомітно та добре замасковану випускну трубу і включували дізелевий погін, що крізь випускну трубу, випускав спаливні гази та насмоктував потрібне до праці повітря. Так достосовані до підводної плавби підводні судна, стали дуже поворотними та не потребували, як досі, випливати так часто на поверхню води, щоб набрати до кисневих баньок повітря та наснажити акумулятори.

В той спосіб німці здобули останній раз малу перевагу на морі, але не на довго, бо кілька місяців опісля нова американська зброя т. зв. плаваючі підслухові апарати (тонбої) перемогли остаточно підводні судна, та стали для них останнім ударом цвяха в труну. Таку тонбою кидав літак в те місце, де радар вказував на побут підводного судна. Тонбоя, себто дуже чутливий підслуховий апарат, виловлювала найменший шум підводного судна та пересилала його вбудованим в неї радієвим апаратом до літака. Про чутливість тих апаратів свідчить факт, що вони в кількох випадках переказали до матірнього літака докладний зміст розмов, що провадилися в кабіні підводного судна. Проти тієї зброї стали вже підводні судна безсильні і їх виловлювали алієнти одного по другім. Таким чином німецькі підводні судна, що тривожили світ своїми небувалими осягами, та підпливали гордо аж до берегів Американського континенту, скінчили своє авантурницьке життя безголосно і безславно!

М. В.

УКРАЇНА В СВІТЛІ НОВОГО П'ТИРІЧНОГО ПЛЯНУ

Перед нами п'ятирічний плян на 1946—1950 р. під заголовком: «Закон о пятилетнем плане восстановления народного хозяйства СССР на 1946-1955 гг". Коли ми звернемося до IV розділу цього закону, а саме: «План восстановления и развития народного хозяйства союзных республик», то ми спостерігаємо, що московська влада нібито ставить своїм завданням розвиток всього народнього господарства по всіх т. зв. національних республіках на всю широчінь. В Совєтському Союзі самою більшою з республік є Російська Совєтська федеративна Соціялістична Республіка. Ця республіка займає величезну площу як в Европейській частині Союзу, так і в Азії. Границі РСФСР тягнуться від Кавказа до Алтая і від Амура аж до принаймні Вороніжчини й Курщини. Коли ж до Росії приточити ще й територію, що припала їй після останньої війни, а саме: частину Сахаліну й територію, що тягнеться до Порт-Артуру, то суцільна площа РСФСР охоплює величезну територію і рівної їй в цілому світі немає. Другою по величині республікою, що до площі й населення в Совєтському Союзі є Україна, яка носить офіційну назву УССР. До всієї площі Совєтського Союзу Україна займає щось біля 3,5%, а до всієї людности СССР — 25 % Але своєю територією Україна дорівнює любій з великих держав Европи, як Франція або Італія. От таке місце в Совєтському Союзі займає Україна щодо території й людности. Зовсім інше місце в Совєтському Союзі Україна займає щодо продукції народніх дібр, як намічено п'ятирічним пляном на 1946—1950 рр., що видно з наступної таблиці

Виробництво по головних галузях промисловости

Назва продукції	Намічено за п'ятирічним пляном на 1946-1950 р. по всьому СССР	В т. числі по РСФСР		В т. числі по УССР:	
		Кількість:	% до СССР;	Кількість:	% до СССР;
Чавун (млн тон)	19,5	9,5	48,7	9,7	49,7
Вугілля (млн тон)	250,0	141,9	56,7	86,1	34,4
Кокс (млн тон)	—	—	—	15,5	100
Сталь (млн тон)	25,4	16,0	63,0	8,8	34,6
Цукор (тис. тон)	2400,0	463,0	19,2	1637,0	68,2

Як видно з наведних цифр по добуванню чавуну УССР в Союзі Совєтських Соціялістичних Республік (СССР) займає перше місце, а саме 49,7 % всієї наміченої продукції чавуну припадає на Україну. А на другому місці стоїть РСФСР, на яку припадає 48,7 % наміченої продукції чавуну. За пляном на 1950 р. по добуванню камяного вугілля на Україну припадає за наміченим пляном по Совєтському Союзу 100 %.

По виробництву сталі Україна теж займає почесне місце, а саме: 34,6 % до всього СССР. Що до виробництва цукру, то на Україну припадає 68,2 % за наміченим пляном, тоді як на Росію РСФР цей відсоток виносить тільки 19,2 %, Одним чином, як видно з наведених цифр, Україна в згаданих галузях народнього господарства, як кажуть, не задніх пасе, а інколи й перевищує саму Росію.

Развинуто на Україні і вівчарство як тонкорунне так і напівгрубововняне. За часи війни ця галузь твиранництва мала дуже великі втрати. За пляном на 1950 р. намічено вівці і кози розвинути до 6780 тисяч штук. В усякім разі ця цифра становить біля 12 % до тієї цифри, що намічена за пляном на 1950 р. по вівцях і козах по РСФСР. Слід пам'ятати, що вівці взагалі, а особливо тонкорунні й курдючної породи, розводяться в степах Азії по національних автономних республіках, а не в Росії.

На Україні засівається й однорічний бавовник —в районі Одещини. Під цією рослиною в роки перед останньою війною була зайнята площа кількістю в де-кілька десятків тисяч гектарів, тоді як в Росії бавовник не засівається зовсім, бо цього не дозволяє підсоння. Бавовник засівається в межах Совєтського Союзу в Національних Республіках, що містяться в Азії, та, як ми вже згадували, на Україні. Отже, виходячи з того, що оскільки така сировина як бавовник продукується на території національних республік в Азії і на Україні, а також така сировина як вовна добувається головним чином від вівчарства з Азійських Степів і України, то очевидно і текстильна промисловість теж повинна б бути розвинута й намічена за пляном до розвитку в цих країнах. А насправді справа щодо цього виглядає зовсім інакше. Для ясности цієї картини подаємо цифри запозичені нами з п'ятирічного пляну в деякій нашій обробці:

Виробництво текстильної і легкої промисловости на 1946—1950 рр. за п'ятирічним пляном:

Назва продукції	По СССР за п'ятирічним пляном	В тому числі по РСФСР		В тому числі по УССР	
		Кількість	% до пляну по СССР	Кількість	% до пляну по СССР
Бавовняні тканини (млн. м)	4686,0	4185,5	89,3%	0	0 %
Вовняна тканина (млн. м)	159,4	129,0	80,9%	0	0 %
Взуття шкіряне (млн. пар)	240,0	156,3	65,1%	0	0

Отже з наведених цифр картина цілком ясна. В колоніяльних країнах, до яких належить на сьогодні й Україна, метрополія, в даному випадкові Росія, не дозволяє розвивати текстильну промисловість. Росія зовсім не продукує бавовни, а бавовняна промисловість в Росії в т. зв. підмосковському районі за п'ятирічним пляном намічена до розвитку майже на 90 % і тільки решту 10 % передається для виробництва текстилю в місця продукування бавовняку в національні республіки, що міститься в Азії, а на Україні зовсім не має і непередбачається за пляном текстилевої промисловости.

Подібна картина помічається і з виробництвом вовняних тканин. В Росії за п'ятирічним пляном

передбачено виробництво вовняних тканин на 80,9 % і з решти 19 % на Україну не припадає нічого. Одним чином і ця дуже важлива галузь текстильної промисловости на Україні в умовах совєтського державного капіталізму заборонена. Те ж саме помічається і з взуттєвою шкіряною промисловістю.

В даному разі ми маємо клясичний приклад колоніяльної політики, яку переводить Москва як метрополія до своєї колонії, якою на своє лихо на сьогодні з'являється Україна.—

З пресового фільму

В «Українській Трибуні» Ч. 15 з дни 14. XI. 1946 р. в статті „Насамперед—держава“ з підписом знов таки славного ред. Зенона Пеленського ставиться спробу подати в коротких і приступних словах характеристику української держави, як одинокої цілі, до якої спрямовані є дії групи і середовища, що своїм Геббельсом від пропаганди зробили ред. З. Пеленського. Там між іншими цікавими думками, які багатьох із нас зовсім не заскочили своєю оригінальністю, бо вони зовсім стоять в співзвучності із практичними діями того середовища, сказано дослівно таке: „насамперед служба безпеки. Насамперед корпус здисциплінованої поліції. Насамперед основи адміністрації.“—Ясно і просто сказано, що становити має суть держви в уяві. Деяку відповідь можна знайти у статті М. Стиранки в „Часі“ ч. 49 п. н, Концепція України: ред. Пеленського. Думаємо, що додавати щось до того є зайвим. Це було б в очах ред. З. Пеленського «опортунізмом» і «реакційністю». А ми ж є прецінь за революцію і прогрес.

Хай живе революція і прогрес і духовний її батько ред. Зенон Пеленський.

В Ч Ч. 64,65 66-67 українського тижневика «ЧАС» читаємо товстішими черенками у формі кличів і зазивів видруковані золоті слова і думки. Ось деякі з них: Коаліційний український провід—це забезпечення нашого переселення! (Не сказано тільки куди—чи до Америки, куди бажають всі опортуністи, чи на Батьківщину, куди бажають всі „пеленківці“ і приклонники „блискучого відокремлення“. Але ми думаємо, що ані редакція „Часу“ ані редакція „Української Трибуни, з якою Час є тісно ідеологічно повязаний, не думають про Америку чи інший заокеанський край. Коли вони говорять про переселення то обовязково треба розуміти, що тільки до Рідного Краю. Тільки чи не краще тоді стилістично замість слова „переселення“ в таких випадках уживати слова „повороту?)

Коаліційний український провід—це використання всіх сил проти зовнішнього ворога! Наша думка дещо відмінна. Ми думаємо, що коаліційний український провід—це використання всіх сил проти внутріщнього ворога, бо зовнішнього ворога можна бити кожним „проводом“ зокрема. Але це не важне. Важне, що принаймні на відтинку зовнішнього ворога осягнено з редакцією „ЧАСУ“ порозуміння.)

До проблеми започаткованої КУК—о політично—суспільної консолідації наших внутрішніх сил ред. Зенон Пеленський в «Українській Трибуні» Ч. 10) здня 137 X. 1946) пише:

„Твердимо просто і ясно, що ніяких 8 партій серед українського еміграційного громадянства немає. Перед нами не партії, але фікції, вигадки, пропаговані серед суспільности для явного замилювання очей і баламуцтва.

Ми не мали б ніяких застережень, якби ці партії дали в минулому, особливо ж у ході щойно пройдених жахливих 7 літ, докази їхньої хоч би мінімальної суспільно організаційної, державно—творчої здатности. Вільно запитати: де вони були і що вони робили в цих минулих роках, що сьогодні мають відвагу витягати руку за проводом, мають сміливість хватати за керму національного розвитку? Які чини, які осяги їх до цього управнюють?»

Щоби відповісти ред. Пеленському на його цікавість, зацитуємо кілька речень із видання Інформаційного Відділу ОУН (тої ОУН, що бере участь в КУК). Там пишеться: «У роках 1941-1944 ОУН) не мішати із ОУН—СБ, до якої належить ред. Зенон Пеленський!) Втратила 4.456 членів, в тому числі 197 членів вищого керівного складу, цебто починаючи з членів повітових керівництв. Згинуло 5 членів Проводу, що були іменовані на свої пости сл.п. Евгеном Коновальцем та 6 Краєвих Провідників поодиноких українських земель.

Члени ОУН, що згинули під німецькою окупацією, походили з різних земель: з Кубані, Наддніпрянщини, Волині, Галичини, Карпатської України та Буковини...

95 відсотків членів ОУН згинуло на території т. зв. Райхскомісаріяту, що був під пануванням садиста Еріха Коха того самого, що завідував цукротресом України (прим. ред.) Це має свої коріння в тому, що там ОУН поставила собі основні суспільні та політичні завдання і там стратегічно лежав її головний фронт революційної боротьби. Галичина та еміграція творили тоді довший час своєрідне запілля для підготовки кадрів, збереження резерв, технічних засобів і т. п.

З усіх міст України—найбільше членів ОУН зложило своє життя в Золотоверхому Києві, що в 1941-43 роках був головним осередком скупчення сил та серцем Організації і з нього йшли революційні нерви до інших міст та районів Ліво і Право бережжя. Там, у великій багряній піраміді, що складалася з 621 членів ОУН з усіх українських земель, віддали своє житть—виконуючий обов'язки пропагандивного референта Проводу ОУН на Українських Землях—Оршан - Чемеринськнй, голова Спілки Письменнників України—поетка Олена Теліга, діяч Карпатської України—Іван Рогач та Краєвий Провідник ОУН—Зенон Домазар....

Від початку 1943 року число втрат складається з вбитих в партизанській акції на Волині й Поліссі, де відділи ОУН вели боротьбу проти німецьких імперіялістів....

Втрати в членах ОУН в концентраційних таборах за дотеперішніми ще неповними підчисленнями сягають сьогодні 123 членів. З них більшість згинула в концтаборах України. 61 відсотків втрат в концтаборах припадає на табір смерти «Маєрівські Дачі“ коло Києва.

Членів ОУН, що попадали в руки німців на Середніх і Східніх Землях, гештапо в більшості разстрілювало на місцях. Серед замордованих в концтаборах Заступник Голови Проводу ОУН—відомий поет і вчений сл. п. Оле г. Кандиба—Ольжич.

Всі страхіття німецьких концтаборів, поруч з десятками членів ОУН, пройшло в дуже важких умовах 7 членів Проводу ОУН з головою Проводу і його дружиною включно.

Стільки про жертви одної тільки політичної групи, що входить до Кук. Про інші політичні групи теж далось би зробити підчислення, що здивували б навіть самого «революціонора“ головного редактора «Української Трибуни.

Та все таки це все не перешкаджає йому називати 8 українських політичних угрупувань «мертвими душами» і відмовляти їм права на їх існування.

Цікаво було б нам тепер почути від ред. Зенона Пеленського його життєвий шлях і його докази хоч би мінімальної суспільно—організаційної державної творчої праці.

„Українська Трибуна“ в ч. 12 з дня 27. жовтня 1946 до проблеми становища ЦПУЕ пише:

„Вже рік працює ЦПУЕ. Українське громадянство дало йому величезний капітал довір'я. Одначе громадянство має право на те, щоби бути про дії і працю своєї найвишої громадянської еміграційної установи належно поінформованим. Цього не виконується. Здається, мусимо зробити ствердження: громадянство не тому було так слабо поінформоване, що на шляху потрібної інформації були непереможні труднощі річевого і юридичного характеру, але тому, що не було про що громадянство інформувати (підчеркн. наше!) Або ще простіше, що своїх основних завдань, які були наложені на Управу ЦПУЕ, вона не виконала. Признаємося в справах ЦПУЕ й самі до деякого опортунізму... Ми терпеливо ждали (значить уже від давніше не все було в порядку із ЦПУЕ — прим. редакції) і далі ждемо заповідженого З'їзду ЦПУЕ, щоб шляхом дискусії прийти до вияснення основних питань організації і призначення української еміграції. Зокрема маємо важкі і серйозні застереження на відтинку створення і використання зв'язків ЦПУЕ з зовнішним світом... Одначе справа покищо не (значить в дальшому таки) в нашому критичному підході до меріатум праць ЦПУЕ Справа в тому, що й на цьому відтинку стоїмо на становищі, щоб у роботі ЦПУЕ були стосовані основні принципи демократії. Практична праця ЦПУЕ й її відгомони серед громадянства не є такими, щоб збуджувати в масах переконання, що громадське керівництво нашою еміграцією знаходиться в міцних, ініціятивних, наполегливих руках та, що справи лагодяться з потрібним. щоб так висловитись, «цивільним куражем». Одначе, найважливіше, як і у всьому іншому, це питання зв'язаности Управи ЦПУЕ з живими силами, діючими реально в українському громадянстві. Питання йде про ширину й зясяг громадської умандатованости Управи ЦПУЕ“.

З кругів отже, що були, так би сказати, не тільки інспіраторами але одинокими фактично виконавцями та „умандатованими“ до ведення праці ЦПУЕ ми почули, що ЦПУЕ „не належно інформує громадянство про справи, про які громадянство має право знати“, що ЦПУЕ „своїх основних завдань, які були на нього наложені, не виконало“, що ЦПУЕ „не скликало давно заповідженого З'їзду“, що ЦПУЕ „в своїй роботі не стосувало основних принципів демократії“. що ЦПУЕ „практичною працею не створювало серед громадянства переконання, що громадське керівництво нашою еміграцією знаходиться в міцних ініціятивних руках“, що є звязане з живими реально діючими силамн в українському громадянстві“ і врешті, що в ЦПУЕ щось не впорядку виглядає із умандатованістю. До тепер ми вважали, що саме в ЦПУЕ є все як найкраще.

Воно ж знаходилося в руках „вибраних“ на Ашафенбургському З'їзді представників громадянства, що саме походили із середовища, що „має“ за собою „мандат мас“ і 70% голосів громадянства. Звідки ж нагло така зміна фронту до „своєї“ централі. Чи не тому, що ЦПУЕ взяло участь в консолідаційній акції КУК-у і треба нагло знаходити в ньому всі недоліки і недомагання та компромітувати свою „найвищу“ централю. Але в посторонного глядача мається враження, що приклонники „блискучого відокремлення“ з таким розмахом вдаряючи сокирою тнуть свої власні пальці. ЦПУЕ — цеж їх власна дитина і домена їх виключних впливів. В кодексі карному кожної здорової суспільности за підкидування своєї дитини і відрікання її карається строго. Чиж би в нас подібні вчинки мали бути навпаки причиною до захоплення? Навіть здаючи собі справу із того, що знайдется багато дурачків, що в статті. З. Пеленського знаходитимуть „революційність і ясну „визвольну концепцію“, ми мусимо ствердити, що вчинок такий є гідний назви лайдацтва а для авторів його навіть трудно знайти відповідного вислову.

Чекаємо теж терпеливо, що ЦПУЕ займе до закидів З. Пеленського відповідне становище.

В Ельвангені з початком вересня 1940 року почає виходити „Іжак“, гумористично - сатиричний часопис. Ми мали змогу одержати до рук два числа. Не відомо, чи появились більше. Із того, що маємо вже, часопис робить несмачне враження. Рисунки дадаїстичні і примітивні. Гумору майже ніякого, а сатира така, що робить нам злу рекляму. Справді там не говориться не тільки про українців але й про інщдх ДП, але тоді, чому „Іжака“ не видають інші ДП, а тільки конечно українці, На домір злого, щоби цілком упевнитись в тому, щоби чужинці добре зрозуміли про нас ДП те, що треба, редактор усе це попереклав на англійську мову.

З рисунків і написів п. н. „Панкратченки“ виходить, що українці, все одно в якому машабі, чи міжнародньому, чи ДП, чи українському, тільки бють себе по головах і то обовязково сокирами і ножами. Хоча наша дійсність не є така аж надто іділічна, але все таки, аж не така трагічна, Читаючи такі „сатири“ чужинець може собі дійсно подумати, що радше мати свою батьківщину подальше від таких бідних „штаатенльозів“.

На другому рисунку із титулом: „Від веселого до сумного один... літр“ теж мається враження, що „штаатенльози“ нічого путнього не роблять, тільки п'ють, б'ють бідних німців, та завдають напотрібно клопоту МП і потім із порозбиваними головами сидять у карцері. Можливо, що в околиці Ельвангену дібралось саме таке веселе товариство „штаатенльозів“, бо у нас та в інших околцях, коли ми роз питували за аналогічними випадками, то не могли ми знайти потвердження того явища. Але коли б навіть Ельванген мав „щастя“ до таких „людей“, що просипляються радо у в'язниці, то тоді думаємо, треба б в інакший спосіб старатись зарадити лихові.

Ще інший рисунок із написом: „Що ліпше? представляє дві громадки людей, одну, що працює і одержує ласі приділи за свою працю, і другу, що не працює і тільки дивиться на те, які працюючі дістають обильні приділи та слинку ковтає. Помисловий автор ставить питання: що ліпше, працювати чи дивитися0 Коли б навіть він одержав відповідь від всіх мешканців свойого табору, що краще є працювати, то цікаво було б знати, як автор потрафив би розвязати питання затруднення працею всіх. Якщо він потрафить знайти спосіб забеспечення працею всіх мешканців табору, так щоби всі могли одержувати приділи, то нам здається, що не було б ні одного ДП, що стояв би з боку. Добре було б авторові понробувати дати працю всім мешканцям а тоді щойно питатися, що є ліпше?

Бо дійсність в інших таборах каже, що там є багато охочих працювати, а тільки немає для них праці. Раніше говорилось, що ДП не повинні працювати для німців, а сьогодні німці говорять, що вони не потребують праці від ДП. УНРРА до тої справи заняла становище, таке як заняла, себто, що практично навіть у себе затруднює багато німців.

Отже пощо висміювати себе самого, коли в такому стані ніхто із ДП не є винен, що він не може знайти праці. Чи не ліпше було б висміяти промахи чи занедання, тих, що їх роблять.

Але нам здається, що в редактора „Іжака“ на це не стане відваги.

Український тижневик «ЧАС»—фюрт—Баварія в номері 1—2 (66-67) на сторінці 6-тій обоговорюючиї справу утворення коаліційного уряду В Баварії пише:

«Немає одначе (в Німеччині) такої партії, яка об'єднувала б у своїх рядах усі творчі сили народу, але вони розкинені поміж поодинокі партії. Це очевидне не лише в Німеччині, але в кожній країні та кожному народі. Тому треба здорового народнього организму й неменшого політичного вироблення керівних пиртійних кругів, щоб станути вище понад добром та інтересами своїх «партійних лавочок» та, частинно зрезигнувавши із своїх вимог, віддати свою працю, перш за все --для добра цілости. Не чого іншого бажає собі

й «сірий громадянин». Йому важне перш за все питання, в який спосіб цілий нарід зміг би видобутися з жалюгідного положення... Ми далекі від того, щоб німецьку суспільність з її вже аж над то «молодою» демократією давати за приклад. Одначе в ім'я правди доводиться ствердити незаперечний факт: німецькі партії намагаються двигнути свій нарід, свою країну з занепаду, до якого привела його тоталітарна-диктаторська система. В цьому намаганні вони дають чимало доказів свого понадпартійного, державницького думання, виказують, що зуміють піднестись понад окремі амбіції партійних особистостей.

Це намагання можна сміло назвати:—через коаліцію до зосередження творчих сил народу.

Думки зовсім здорові. Думки ті нашій дійсності голосить КУК. Та тільки в нашій дійсності не бракло партій і середовищ, що ставились до тих думок неприхильно. До них належав і «ЧАС». Приємно є ствердити, що й він врешті змінив своє становище і пище про коаліційний провід, добачуючи у випадку його отворення в Баварії заповідь її відбудови і покращення. Примір Баварії э важний і для нас. І тому для добра загальної нашої справи ми просили б редакцію ЧАСУ думки висловлені в її 66—67 номері довести до відома тої одинокої української політичної групи, що не хотіла ввійти до КУКУ-і створити велику і сильну українську коаліцію. Коли це доводити до відомости тої групи старатись будемо ми, вони відкинуть згідно із своїми засадами і вірно із своєю доктриною негації. Коли це подасть редакція ЧАСУ, тоді можливо, що як ідеологічно близька, скоріше знайде зрозуміння. А довести до відома ті думки треба, бо:

1. Не тільки в німецькій, але і в нашій суспільності відбудова можлива лише при повному використанні й концентрації усіх сил народу,

2. І у нас немає такої партії, яка об'єднувала б у своїх рядах усі творчі сили народу, але вони розкинені поміж поодинокі партії (хоча УГВР вважає, що тільки вона об'єднує усе здорве творче, революційне, здіяне, компетентне, відповідальне і умандатоване, а всі інші політичні партії це «мертві душі», фікції, вигадки, «пропаговані серед суспільности для явного замилювання очей і баламуцтва».)

3. І у нас треба здорового політичного вироблення керівних партійних кругів, щоб станути вище понад добром та інтересами партійних лаво. чок» та, частинно зрезигнувавши із своїх вимог, віддати свою працю, перш за все,—для добра цілости—бо саме того всього група, що «блискуче відокремилась не виказує.

4. Бо й у нас нічого іншого, як коаліції і консолідації усіх політично-партійних груп бажає собі „сірий громадянин".

5. Бо й нам грозить тоталітарно-диктаторська система, що приведе нас до занепаду. якого перші симптоми ми маємо можність обсервувати вже.

ЧАС сповнить дійсно тоді велику місію.

Пройдуть роки: один, два десять, двадцать і, повірте мені, невидимий ворог помститься. Я вже зараз бачу, як мислі мого великого вчителя сто гнуть від непосильного бруду і маклерського перекручування. Світова сволоч, що пролізе в святе святих, сховається там за його ім'ям і зробить з нього брудне знаряддя, яким і одкидатиме людськість назад».

М. Хвильовий („Санаторійна Зона")

Не можна ніколи оцінювати вартости якого небудь права, опираючись на нечесній інтерпретації його клявзуль тими, що мають хвилеву можливість надуживати своїх легальних управнень і невиповнювати своїх моральних зобовязань. Вини не поносять тут мирові трактати. Вину поносять ці, що не виконали своїх урочистих обіцянок і приречень, користаючи в недопускаємий спосіб зі своєї хвилевої переваги і відмовляючи справедливости іншим, тому лище, що вони не мали на разі достаточної сили, щоби вимогти це до чого вони мали право.

Д. Лльойд Джордж

(«Правда про версальський трактат»)

Коаліційний український провід — це розцвіт нашої культури й науки! (Нашої єратичної думки, що українська культура і наука розцвітали і розвивалась навіть тоді, коли приклонники „блискучого відокремлення" стріляли своїх братів, не хочемо сьогодні голосно вносити в таку згідливу і братерську атмосферу, щоби не зіпсувати настрою до поєднання!)

Український Коаліційний провід (тут вже з великої літери)— це найкраща пропаганда української справи на чужині. (Цілком слушно. Треба подбати щоби стаття З. Пеленського з Української Трибуни" п, н. „Блискуче відокремлення" не дійшла до відома ніякого чужинця, бо тоді вона нам зробить згідно з думкою „Часу" дуже погану пропаганду).

Український Коаліційний Провід— це скріплення самопочуття українців на цілому світі. (Тут не маємо ніяких завваг. Точно-точнісінько. Коаліційний Українській провід — це доказ нашої політичної зрілости. І редакції „ідеологічно близьких" газет та цілої УГВР — також).

Коли взяти до уваги твердження і виводи „Української Трибуни" в свойму 12 числі, що в консолідації тієї „вісімки" ми (себе „У. Т.") бачимо смертельну загрозу для можливости повстання справді здорового політичного проводу української еміграції" то позиції які заняв від місяця „ЧАС", так близько ідеологічно споріднений із „Українською Трибуною" є доброю прогнозою на будуче. Так би мовити половина приклонників „блискучого відокремлення" вертає таки на позиції КУК-у, бо хіба під коаліційним українським проводом можна вважати тільки КУК. Які ще є українські політичні групи і організації, із якими приклонники „блискучого відокремлення" могли робити коаліцію?

На небі панує більша радість, коли навернеться один грішник ніж коли не згрішить сто праведників.

Може тих генеральных ідей української свідомости треба шукати не тільки серед вигнанців і на окраїнних землях? Адже ж вигнанцем може себе почувати українець і в самому осередку України, відчуваючи розпач і гнів у центрі тої цілости, загроженої жорстоким викорчовуванням. Ті синтетики знаходяться в більшому напружені ніж еміґранти і окраїнні діячі. Вони слухають виттяскаженої бурі в верховіттях українського дерева і переживають на всі глибини струси українського коріння.

Життя цих синів своєї раси є завжди в небезпеці. Їхня служба Україні неспокоїйна посада в інститутах чи в університетах. Їм заглядає в очі смерть і вони вміють гинути. Цей інтлектуалізм зв'язаний з українською кров'ю і обагрянений кров'ю в боротьбі.

Ю. Липа („Призначення України")

Надіслані журнали і часописи

Переселенець. — Видає Центральна Комісія в справі переселення. Мюнхен. 4о. 1946, чч. 1, 2, 3.

Український Господар — Орган Спілки Селян-хліборобів у таборі Фюсен. Від ч. 3 — у таборі Шляйсгайм. 4°. Рік І., чч. 1, 2, 3.

Український Селянин — Орган Української Спілки Селян. Видає Українська Спілка Селян-емігрантів (Авгсбург). 4о. Рік 1946, чч. 1 (січень), 2 (березень), 3 (квітень), 4 (серпень).

Недільні Вісті — Релігійно-суспільний тижневик. Інсбрук. 4о. Рік І (1945), чч. 1—7. Рік II (1946), чч. 1 (8)—4(11).

Зоря — Інформативно-суспільний тижневик. Міттенвальд. 4о.

Громадянка — Часопис Об'єднання Українських Жінок на еміграції. Авгсбург. 4о. 1946. Ч. 1.

Українка — Український табір ім. Лисенка. Видає жіноча організація табору. Ґановер. 4°. Ч. 1 (грудень 1945), ч. 2 (січень 1946).

Вперед — Часопис для мешканців оселі „Нова Говерля" в Ноймаркті. Видає Таборова Рада. 4о. 1946 Чч. 1—12.

Луна. Часопис табору бездержавних у Гайденав. Від ч. 7 таборовий часопис, від ч. 24, український часопис. Виходить раз на тиждень. 4о. Рік І. 1946. Чч 1—30. Від ч. 31.

Наше Життя — Український часопис. Виходить раз на тиждень. Від ч. 37 двічі в тиждень. Видає Культурно-Освітній Відділ Українського Табору в Авгсбурзі. Від ч. 3 (35) 1946, Секція Журналістів при СУПЖ в Авгсбурзі. Авгсбург. 4о. Рік І (1945) чч. 1—32- Рік II (1946) чч. 1 (33)—62 (94) і 36 чисел Додатку (нумерованих) і 2 (ненумерованих). Від ч. 60 (82), додатки всі 4о.

Наші Вісті — Український Інформативний періодик. 4о. 1945 (грудень), 1946 (січень-лютий-червень. липень).

Українські Вісті. Видає СУЖ в Ульмі. Рік І — Чч. 1—10, Рік II — Чч. 41—58, Рік Ш — Чч. 59—60.

Неділя — Український тижневик в Ашафенбурзі. Видає Г. Которович. Рік І—III: Чч 1—57.

Час — Український тижневик, Фюрт—Баварія Видає Спілка з обмеж: пор. Рік І—III: Чч. 1—68.

Українська Думка — Видає В—во „Укр Думка" Авгсбург. Рік І — Чч, 1, 2, 3.

Українська Трибуна — Видає В. Пасічняк. Рік І: Чч. 1—24, Рік II) Чч. 1(25)—2(26).

ПЛАСТ, МОЛОДЬ, СТУДЕНТСВО, СПОРТ.

Пластун. Інструктивно-розваговий часопис Українського Пласту в Авгсбурзі. 4°. Ч. 1 (грудень 1945)—7 (травень 1946).

Скоб. Журнал Пластового Коша в Карльсфельді. 4°. Чч. 1 (листопад 1945)—5 (березень 1946).

Молоде Життя. Часопис Українського Пласту. Видає Союз Українських Пластунів Емігрантів. Мюнхен. 4°. 1946. Чч. 1, 2. Дотаток „Поради старого вовка" 8°. Чч. 1, 2.

Новак. Видає Українське Пластове Видавництво в Авгсбурзі. 8°. 1946. Чч. 1 (січень)—4 (квітень).

Промінь. Часопис для української молоді. Мюнхен-Фрайман. 4°. 1946. Ч. 1 (7. липня).

Юнак. Місячник молоди. 4 . Рік І (1946), ч. 1 (травень).

Вовченята. Часопис для дітей. Видавництво „Вовченята". Мюнхен-Фрайман. 8°. 1946. Ч. І (березень) ч. II.

Нове Лицарство — Орган Всеукраїнського Об'єднання Молоді. Ч. 1 (грудень) 1946.

Наш Шлях. Двотижневик для молоді. Видавництво „Наші Дні". Зальцбурґ. 1946.

Наш Шлях. Двотижневик для української молоді. Орган Пластового Руху. Видавництво „Нові Дні", Зальцбурґ. 4°. Рік І (1946). Чч. 1—4.

Через Терни. Видає Клюб Молоді в Ганновері. Ґановер. 4°. 1946, ч. 1 (квітенв), ч. 2 (травень).

Школяр. Посібник для українських народніх шкіл (3—4 кл.). Видання Спілки „Українське Мистецтво" в Регенсбурзі. 8°. Рік І (1945), чч. 1, 2, 3.

Вісник. Орган розпорядків та постанов ЦЕСУСа. Мюнхен. 4°. 1946. Чч. 1—4.

Студентські Вісті. Тижневник для членів Української Студентської Громади в Мюнхені. 4°. Рік І (1946), чч. 1 (квітень)—20 (вересень).

Студентський Шлях. ЦЕСУС. Інсбрук-Мюнхен. 4°. Чч. 1—7—8 (1946).

Звено. Література. Мистецтво. Критика. ЦЕСУС· Український Мистецький Фронт Молодих. Інсбрук. 4°. Чч. 1 - 3 -4. 1946.

Стежі. Журнал Українського Студентського Середовища Німеччини та Австрії. Інсбрук-Мюнхен. 4°. Рік І. Чч. 1 - 2 (травень-червень 1946), 2 - 3 (липень-серпень 1946).

Студент. Журнал Української Студентської Громади в Мюнхені. Мюнхен. 4°. Чч. 1 (грудень 1945) - 6 - 7 (травень-червень 1946).

Студентська Думка. Орган Української Студентської Громади в Авгсбурзі. 4°. 1946. Чч. 1, 2.

Студентська Думка. Орган Укранської Студентської Громади при УТГІ в Регенсбурзі. 4°. Чч. 1 - 4 (липень 1946).

Студентські Обрії — Часопис Українського Студентського Товариства „СІЧ" у Мюнхені, Рік І. Ч. 1 (грудень) 1946.

Семінарійні Вісті. Гр.-Кат. Духовна Семинарія. Замок Гіршберг. 4°. Рік II. Ч. 11-12. 1946.

Медичний Вісник, Орган Медичної Громади, Мюнхен, 1946, ч. 1.

Гарт. Спортовий часопис. Бад-Верісгофен. і його Ч. 1 1946 (Друк),

---

Той, що лише одну хвилину може жити без свободи своєї думки, не є вартий того, щоби жити: він є зрілий на це, щоби згинути; це відноситься так до поодиноких осіб як і до народів.

Фридрих Ніцше (Лист до Петера Гаст).

ОРЛИК

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

З М І С Т

Редаґує Колеґія. — Видає: Видавництво „Орлик“
Адреса Редакції й Адміністрації: „Орлик“, DP Lager Berchtesgaden-Strub, Bl. 1, Zim. 138

Ч. 2 ЛЮТИЙ 1947 РІК II

ОЛЕНА ТЕЛІГА

(В п'яту річницю з дня смерти)

Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив
Та там де треба — я тверда й сувора,
О, краю мій, моїх ясних привітів
Не діставав від мене жадний ворог.

О. Теліга

В лютім 1942 р. пролунала з Києва вістка, що Олена Теліга не живе. На передових позиціях національного фронту впала визначна українська поетка й революціонерка. Впала замордована — бо мала відвагу неухильно змагатись за суверенність і свободу українського слова — в ґестапівській катівні в Києві на Великій Володимирівській вул. число 33.

Її життя — як сама передбачала — відплило „мов корабель у заграві пожежі", коли вона — ніжна, крихка жінка — перемагаючи „темні води й полум'яні межі", саме зійшла була на каменистий верх „нашого, прекрасного", хоч і „похмурого берега". Бо місце, де в останні дні свого життя стояла Олена Теліга, було справжнім шпилем українського світу.

Ім'я Олени Теліги як поетки, вже ряд років мало своє власне звучання, але для палкої, спрагненої туги за високою славою душі замало здавалось бути в час „канонади гризного грому" лише поеткою. Перемагаючи в собі „звичку", вічний знак жіночости — Діву, і тим самим ставлячи вище призначення перед новою українською жінкою взагалі — вона прагнула сама взяти з обважнілих чоловічих рук зброю і „вдарить твердо: там, де треба вдарить". Для найвищого духового стало їй замало поезії, як такої. Лише поезія, поєднавшись і тим самим знайшовши своє вище узмістовлення з чинною Визвольною боротьбою стають тією парою крил, що виносять її на найвищий шпиль життя — Київ 1941-42 рр. Тільки в стихії національної революції змогла вона розгорнути наповно свої крила. Творче життя, що перед тим було лише шуканням, „неясними" поривами за великим, наповнюється, стає ділом і службою. Обрії далекі, за якими тужила, тепер знайшла.

Стоїть вже тут на передовій національній позиції, серед пекла післясовєтської й піднімецької дійсності в постатті Олени Теліги не тільки українська жінка і не тільки поетка, а одна з відповідальних осіб за суверенність українського духового життя взагали: — голова Київської спілки письменників, редакторка єдиного на цілий східньо-український терен літературно-мистецького органу, передовий член організованих націоналістичних лав.

Крихка, ніжна жінка йде неухильно назустріч своїй долі, щоб принявши на себе її удар, подолати страшливу долю свого народу. Боронить редакцію, боронить Спілку, боронить проти цієї пекельної брами світа цього, проти ґестапівських „культуртреґерів" і всіх їх тайних і явних прислужників, всіх Босів і всіх Штеп — свобідне, національне українське слово.

Зі свого посту, що був постом вкспонованим, не хоче, — свідома свого покликання, — зійти; непохитно „палить лямпаду в темну ніч".

Що колись лише мріялось, те тут наповняється; колись хотіла йти „крізь січні в теплі квітні", тепер — крізь свій Січень іде. „Вітри віють безпрестанку — пише з Києва, мабуть в останньому свому листі — мороз такий, що всі ми ходимо, як святі Миколи, або снігові баби... Замерзає вода у водопроводі, зі світлом все роблять різні експерименти. Пальта в нас неймовірно легкі... Одним словом: „Сніг і вітри над моєю отчизною". Але за цим снігом і за цими вітрами вже відчувається і яскраве сонце, і яскрава весна..." Саме цієї Весни і цього Сонця вже не побачила, але своїм життям і своїм співом відгортала нам дорогу до них.

Підняла була голос своєї поезії на найвищу ноту, і дотримала її до самого кінця. Високий тон її співу ніде не зірвався.

З повним голосом зу-стріла свій кінець — і була це дійсно „гаряча смерть" — „не зимне умірання".

З Києва колись виїхала в чужину, в Києві знайшла свій смертний вінець Життя замкнулось високим поворотним летом і цей лет горить, як дороговказ

...Без металевих слів і без зітхань даремних
По ваших все слідах підемо хоч на смерть!

І. Дійсний.

Позика

I.

Величезна колгоспна хата була майже пуста, коли до неї зайшов Панас. За столом сидів лише один конюх і поправляв каганець, який не стільки світив, скільки коптив.

— Один? — підсуваючи з очей шапку запитав конюх.

— Один. — Глухо відповів Панас і втупив очі на каганець.

Конюх кінчив поправляти, склав чорні порепані від гною руки на стіл і майже непомітно для самого себе тарабанив грубими мов залізними нігтями по ньому.

— Туго збіраються! — промовив конюх, кинувши стукати, — мабуть люди духом чують!

— А про що воно мова йтиме? — запитав Панас.

— Та про що ж, про нову позику, — ледве витиснув зі себе останнє слово, і обидва замовкли.

В хаті стояв тяжкий сморід конюшні і перегару тютюнового диму. По стінах стирчали кілки та гвіздки. Зі стелі звисали капшуки чорної павутини. Від чепурної та затишної колись світлиці, з білими стінами, блакитною стелею, та жовтою долівкою, віяло тепер пекельною пусткою.

— Запалити є? — запитав конюх.

— Є! — похапцем відповів Панас ніби зрадівши, що перервав тяжкі думки і звичним рухом поліз до кишені.

— Паперу тільки малувато.

— В мене є, — самозадовільно сказав конюх, — сьогодні ось одержав за тонке число. Так курці називають жартома газету на тонкому папері. Він дістав з-за пазухи нову газету, щедро відірвав собі і Панасові, а Панас щедро насипав собі і конюхові міцного самосаду.

— Доведеться тобі за жінкою йти, — сказав конюх припалюючи цигарку.

— Навіщо ж то? — перепитав Панас.

— Не знаю, — відповів конюх — чув таке розпорядження, щоб усі з жінками. Панас тим часом припалив і пустив клубок густого диму. Помалу почали збіратися. Здебільшого молодь, підлітки. Їм байдуже до того, як буде рішатися справа, а людей показує більше.

Панас непомітно пробрався назад і сів у куточку. „Отак буде краще!“ — не то подумав, не то сказав про себе, — „а то чого доброго причепляться, так як на попередніх зборах, коли зачитували акт про передачу землі колгоспам на вічне користування. Причепився один, чому не веселий, та чому в долоні плещеш, мов неживий. На силу викрутився тим, що сказав, що хворий“.

Згодом прийшов голова колгоспу і уповноважений з району.

— Мало, мало зібралось, — сказав уповноважений, оглядаючи присутніх. — А бригадір тут? — грізно запитав голова колгоспу

— Нема! — відповіло кілька голосів.

— Послать за ним! Що це таке, люди збіраються, а його нема?

Двоє юнаків кинулось до дверей. Голова колгоспу затримав їх.

— Заразом зайдіть до гармоніста, щоб прийшов з гармонією, все ж веселіше буде, і швидше зберуться.

Юнаки побігли. А голова, задоволений удачним розпорядженням, засунув обидві руки до кишень галіфе і трусив правою ногою. Тупе його обличчя пошратоване жовнами, не показувало ні риски власної ініціятиви. Він, мов вчений хорт на господаря мисливця, позирав на уповноваженого, не зводячи очей із нього та намагаючись прислужитись навіть поглядом. Низький його ріст, незграбна постать, стара порепана кожанка, що звисала лантухом на горбатій спині, робили його огидним. Зате уповноважений виглядав чимсь контрастивним. Широке галіфе й нова кожанка лежали на йому доречно. На широкому товстому обличчу ростягався широкий рот, що завжди складався в лукаву посмішку. Голову колгоспу він розумів цілком і здається був на свойому місці як мисливець.

— Що ж ви, хлопці та дівчата, — порушив тяжку мовчанку уповноважений, — повішали голови мов на похороні? Я ось був по других колгоспах, так там... — і він почав сипати мов із мішка, вихваляючи колгоспи і колгоспників та їхнє заможне життя.

Молодь стояла мовчки, повісивши голови і тільки дехто соромливо позирав на уповноваженого.

На вулиці затілілікала гармонія. Вона тільки пищала, але гармоніст навмисне розтягав її, щоб усі чули, що збори будуть з музикою. В цю пору бригадір, протискуючись поміж людьми, діловито витирав лоб, ніби від поту. Він з неприхованим підлабузництвом доповідав де був, що робив, як заходив до кожньої хати і витягав на збори. Молодь, почувши гармонію, повеселішала і заворушилась. А коли гармоніст

розсівся на лаві і заграв, двоє юнаків бажаючи доказати, що і ми не аби-що, пішли танцювати. Вони намагаючись догодити уповноваженому, били безжалісно і навпопад по нерівній долівці ногами, на яких бовтались бурки з старої сірячини та дряні кальоші. Вони шлюпали на всі боки, здіймаючи куряву. Після перших танцювали другі і треті. Але танці були похожі одні на других і очевидячки уповноженному не подобались. Він згодом підвівся і насупившись промовив:

— Ну, певно більше не буде, не збереться, людей. Давайте починати! — Голова колгоспу старанно і діловито підхопив:

— Так, так, зараз почнем! —

Він випрямився і голосно викрикнув: — Ну, блище до діла!

Гармоніст заглушив останні акорди а люди почали розміщуватись, кому де зручніш.

Панасові хотілося б заховатись під землю. Він зсунувся з лави і сів у кутку на долівку. В цей час голова колгоспу виголосив:

— Давайте кандидатів на голову зборів!

— Та ви ж і головуйте! — почувся чийсь голос.

— Не можна — заперечив голова. — Сьогодні збори такі, що голову треба з широких мас.

Всі почали озиратися на всі боки, ніби намагатися знайти голову в широких масах. Активістка Гапка, яка сьогодні, добре поінструктована, мала відогравати певну ролю, почала на всі боки оглядатися. Її рябе від віспи обличчя і непривітні сірі очі впивалися то в одного то в другого. Вона шукала найбільш упертих при розповсюдженні позики. Запримітивши Панаса, що сидів у кутку, вона несамовито закричала:

— Косенко Панас!

— Правильно, товаришко Гапко! — підтримав голова колгоспу і продовжив:

— Товариш Косенко, прохаємо зайняти місце зборів.

Даремне відмовлявся Панас, що він і неписьменний і говорити не вміє. Знайшлися охочі такі, що ніби то жартома витягнули Панас з кутка і під-руки вели до столу.

Мов на заріз не хотів іти Панас. Упирався як теля на прив'язі та його проштовхували все далі, доки він не зупинився аж біля столу. Тут голова колгоспу всунув йому папірець до рук. Панас стояв зніяковілий та мняв в руках папірець. Скільки разів він був на зборах і порахувати не можна і хоч ніколи не головував, то бачив, що голови роблять. А зараз стояв мов розум утратив. Який би він був радий, якби збори раптом розбіглися. Що написано на папірці, він не читав, а стояв і продовжував його мняти. Скільки б він так простояв не відомо та уповноважений голосно окликнув:

— Товаришу Косенко, починайте!

Панас мов прокинувся. Хрякнув, переступив з ноги на ногу і проговорив:

— Засідання знов починається!

В кутку почулося пригнічене хіхікання. Уповноважений поправив:

— Збори!

— Збори починаються, — поправив теж Панас. А далі знов замовк, неначе хто на язик наступив. Слова не вимовить. Лише в голові думка думку штірляє:

— Ну, як це так. Я мушу зараз вихваляти те, що каменем лежить у кожного на серці, а потім першим підписатися. І не лише підписатися а ще й іншого примусити на це!

— Продовжуйте, товариш Косенко! — знов сказав уповноважений.

Панас повернув у руках папірцем, подивився на нього, ніби прочитав, і пересохлим горлом прошепотів:

— Про позику будем говорити. Ось товариш з району щось скаже нам.

— Товариші! — почав уповноважений, я довго говорити не буду. Справа ясна. Великі підприємства і передові колгоспи прохали уряд, щоб випустив нову позику на обороно-спроможність країни. Уряд прохання задовольнив. Позику випустив на двадцятьп'ять відсотків меншу, ніж в попередні роки. Оце й усе. Слово за вами.

— Дозвольте слово мені! — голосно і нетерпеливо закричала Гапка. І не дочекавшись дозволу почала сипати мов горохом.

— Товариші! Наш уряд іде завжди нам на зустріч. Так підемо ж і ми йому. На позику підпишемось всі як один, і чоловіки і жінки. А то тільки поміркуйте: чоловік має право підписатися, а жінки ні.

— Правильно, товаришко Гапко! — кричав уповноважений, ляскаючи в долоні. Як добре все виходить. Все з гибини широких мас, а уряд ніби то про це нічого не знає. Голова колгоспу голосно крикнув:

— Я вношу пропозицію: предложення товаришки Гапки проголосувать!

— Так, так! — схвалив уповноважений, — Товариш Косенко, ставте на голосування!

Панас підвівся, але знову тупцювався, не знаючи з чого почати. На людей дивився мов крізь сито.

— Товариш Косенко, — знов почав уповноважений, — голосуйте лише проти, а предложення зформулуйте так: на позику повинні підписатися всі, і чоловіки і жінки.

Панас знову відкашлявся, потупцювався і проговорив:

— Всі чули, що говорив товариш уповноважений? Хто проти?

Люди всі сиділи мовчки, нагнули голови і здається не дихали.

— Нема проти, всі за. Значить одноголосно, — сказав голова колгоспу. Панас полегшено зітхнув і присів.

— Ну, слава Богу — думав він, — зараз збори зачиняться і муки припинятся.—Але вийшло зовсім інакше. Гапка знову голосно закричала:

— Я вношу предложення зараз же розпочати підписку. Я перша підписуюсь на сімдесять-п'ять карбованців і викликаю підписатись на стільки ж Оксану Косенко.

— Правильно, товаришко Гапко, хороше, — продовжував вихваляти Гапку уповноважений, знову ляскаючи в долоні. — Товаришко Косенко, просимо до столу!

Всі почали озиратися круг себе, шукаючи Оксану. Але згодом хтось озвався:

— Нема її на зборах.

Уповноважений хоть і роблено але грізно подивився на Панаса і промовив.

— Товариш Косенко, ви що ж? Самі на збори ходите, а жінки не пускаєте?

Панас сидів мовчки. Лише перехилював голову то в один то в другий бік.

— Послати за нею! — продовжувала настоювати Гапка.

Охочі побігти за Оксаною знайшлися швидко. Тимчасом голова колгоспу дістав підписні листи, на чоловіків окремо і на жінок окремо. Гапка перша розписалась на жіночому. На чоловічому голова колгоспу поставив цифру сімдесять п'ять і підсунув його Панасові.

— Так, так, — сказав уповноважений — голова зборів мусить стати за приклад. Панас взяв олівець і почав придивлятись на цифру.

— Оце так, — думав він — уряд дбав про нас, то платив сто карбованці, а тепер сто п'ятьдесять. — І почав виводити каракули, важко дихаючи, немов підписував тяжкий вирок. Тимчасом прийшла Оксана. Їй сказали, що викликає уповноважений і вона прямо до його і підійшла.

— Ви мене кликали? — не підводячи очей спитала Оксана.

— А ви хто? Косенкова? — перепитав уповноважений.

— Еге ж — відповіла Оксана.

— То не я вас кликав, а ось — загальні збори, — і уповноважений повів очима і показав рукою на присутніх.

— На позику треба підписатися! — докірливо відрубала Гапка.

— Та в мене ж чоловік є, — намагалася виправдатись Оксана.

— Чоловік за себе, а ви за себе. Ви що, не хочете державі допомогти? Люде он просять, щоб підписатися а ви по готовому не хочете!

— Та я що! Хіба я що! Я ж не знала! — белкотіла Оксана.

— То треба на збори ходити, тоді й знати будете все. А то попривикали дома сидіти, ховатись за чужими спинами.

Оксана намагалась виправдатись, але не знаходила слів і лише недоречно махала руками то в один, то в другий бік. Вона почувала себе немов перед великим огнищем. Їй і дивитись було тяжко і дихати нічим. А Гапка тимчасом доконувала:

— Я ось підписалася на сімдесять п'ять карбованців і вас викликаю на стільки ж.

Оксана знала, що таке виклик. Вона мусить не лише підписатися а ще й викликати когонебудь і це було найтяжче. Вона стояла і мовчала.

— Ви, як бачу, жінка свідома, наша — радянська. А чогось вагаєтесь, не підписуєтесь, — лукаво підбадьорував уповноважений.

— Та я, бачите неписьменна, — знов виправдовувалась Оксана і знов незграбно розвела руками, які потім безсило шльопнули об поли.

— То ви чоловіка попросіть, він за вас розпишеться. Ви тільки скажіть йому.

Оксана мовчки водила головою то сюди, то туди. Намагалася слиною змочити пересохлий рот і нарешті тихо промовипа:

— Розпишись, Панасе!

Панас сидів мов на сковороді, його мукам не було кінця. Він знов узяв олівець і вдруге почав виводити каракулі.

До дому Панас повернувся пізно. Оксана хотіла вже лягати, як заскрипіли двері й до хати ввійшов Панас, стомлений і мовчаливий. Він мовчки роздягнувся і мовчки сів до столу. Оксана мовчки подала йому вечерю. Раніше вона неодмінно б запитала, що, та як, та чому не прохав, щоб менше, а сьогодні вони мовчки повечеряли і полягали спати.

На другий день ходила вже комісія по збору п'ятнадцять відсотків від підписаної суми. П'ятнадцять карбованців не так багато, але де їх узяти?

II.

Стояла глибока осінь. А хліб у колгоспі обмолочений лише на-половину. Почали працювати на дві зміни. Оксана дньом, а Панас ноччю. Почали збирати й позику повністю. І було уже не один раз так, що коли Панас стомлений нічною працею біля молотарки повертався в ранці до дому і лягав відпочити, його розбуджували і тягли

до штабу. Штабом називалась колгоспна хата, у якій засідала комісія по збору позики.

Сьогодні Панас прокинувся від великого крику. Коли він підвівся і заглянув у вікно, то побачив, що перед його двором стоять школярі з усієї школи і показують руками на його двір та кричать усі ходором: „Дядько, Косенко Панас, у підкуркульними пошився! З державою за позику ще й досі не розщитався!“

Панас відразу не міг зрозуміти, в чому річ. Він протер очі, протер шибку у вікні, далі відчинв вікно і висунув голову. Школярі певно третій раз кричали свою витівку і Панас прослухав від початку до кінця усю. Він сів на лаву, оперся спиною до стіни і сам до себе промокив:

— До чого можна додуматися! — Він сидів мов громом приглушений. У розчинене вікно долітали викрики витівки від двору іншого неплатника.

Все це так вплинуло на Панаса, що він уже не міг заснути і так промучився аж до вечора. Вечором трапилось якось так, що він розминувся з Оксаною і ось уже другий вечір не міг перекинутися з нею й словом. Змучений працею і безсонням, він почував себе погано. До того ж ніч вридалась темна і вітряна. Вітер вихором крутив пиляку й полову і засипав очі. В таку хуртовину почувся голос барабанщика:

— Панасе, там спав пазок з соломотряса, надінь, щоб мені не вставати. Панас нагнувся, відшукав пазок і почав надівати. Але трапились якось так, що колесо шарпнуло й обірвало йому шкуру на пальцях. Панас охнув і відійшов на бік. Барабанщик зіскочив, надів пазок сам, а Панаса відіслав до санітара. Санітар перев'язав руку і звільнив Панаса на два дні від роботи. До дому Панас повернувся пізно. Стомлена Оксана лише встигла поспитати, в чому річ і знову заснула. Панас не хотів її турбувати. Він ні переодягався, ні обмивався, заспокоюючи себе тим, що має два дні вільних. Як прийшов так і впав і заснув. Скільки він проспав не знає, а прокинувся від великого стукоту. У вікно хтось безжалісно бив кулаком. Коли Панас підвівся, щоб запитати, хто там, Оксана, що теж прокинулася, стримала його:

— Чекай, ти мовчи, я сама запитаю! Хто там? — запитала вона голосно.

— Хто там? — передразнив голос за вікном, — притаїли дух, немов справді сплять.

— То в чім же річ? — запитала знов Оксана.

— Хай Панас іде до штабу.

— Так його ж дома нема.

— Не брешіть, ми уже знаємо, що він поранив собі руку і його звільнили на два дні.

— Ну, коли знаєте, то зараз прийде.

— Та зараз! — наказував голос за вікном, — бо другий раз як прийду, то й склянки полетять.

Панас був певен, що це може трапитись і тому зараз же устав. Доки Панас дійшов до штабу, виконавець уже встиг розказати штабникам про це, як його хотіли обдурити. Тому то, як тільки Панас переступив поріг штабу, штабники злорадно почали сміятися:

— Он, бач і дома, а то нема. Ні, Панасе, нас не проведеш, — ми знаємо, що й під землею робиться.

В цей мент до штабу ввійшло кілька неплатників, багато злісніших ніж Панас. Штабники відразу на них накинулись лайкою, залишивши Панаса. Панас став непомітним. Непомітно він вийшов і пішов до дому.

Дома Оксана запитала, що було у штабі, але Панас й говорити не хотів. Хотілося як найшвидше впасти відпочати. Та не встиг він лягти, як вікно знов ходором заходило. В штабі, як тільки не стало кого жувати, згадали про Панаса; а коли виявилося, що він пішов до дому, знов погнали виконавця. Розлютований виконавець біг, землі під собою не відчуваючи, і коли добіг до Панасової хати, то так у вікно затарабанив, що аж замазка повідлітала.

— А сякий — такий, глумитись з мене. Що? В мене собачі ноги бігати за тобою кожну хвилину?

— Та я ж хіба що? — намагався виправдатись Панас, та виконавець зрепетував на все горло:

— Ступай мені зараз до штабу, там з тобою поговорять!

Коли Панас зайшов другий раз до штабу, тут на його вже чекали. Панас стояв мовчки, винувато мнучи шапку в руках. Один зі штабників упився в Панаса очима. Довго дивився затискуючи раз по раз зубами так, що на щоках відбивалася щелепи. Здавалося, що він або щось жував, або збірався Панаса з'їсти.

— Ну! Нарешті він! — випалив мов з гармати.

Панас мовчав.

— Ну! Я питаю: сміятися з совітської власти надумав, га?

— Та ні! Хібаж я що?

— Як що? Чого ти втік, я тебе питаю?

— Та ви ж були зайняті, — намагався виправдатись Панас.

— Ая? А ти замість того, щоб принести гроші, то втік!

— Та грошей, бачите, нема.

— Як то нема? Що то значить — нема? А хто ж за тебе платити буде, я, чи хто? Що, я за тебе підписувався? Знав нащо писав! А тепер крутити сюди й туди! Що, тебе силував хто підписуватись? Га?

Панас скрививишсь, мовчки ковтав слину. Закурений половою і пилякою з захохлими потоками поту на обличчі, з перевязаною білою марлею рукою, на якій виступали криваві п'ятна, він здавався дуже жалюгідним. Та штабник не дивився на це, а що раз то дужче шматував його змучену душу. Що раз то дужче кричав:

— Я тебе питаю, хто тебе силував підписуватись?

— Ніхто! — тихо відповів Панас,

— Так значить, як підписуватися, так сам підписався, а як платити, так треба за шию тягти.

— То заждіть трохи!

— Що? Підождать? Ти що, посіяв гроші і чекаєш доки вродять, га? Ворог не жде, а збирається напасти, а ти ждати радиш, га? Видно, чим дихаєш!

— Он бач, куди діло йде, — подумав Панас. А штабник тимчасом кричав, бив кулаком і бризкав слиною.

— Щоб сьогодні ж були гроші, всі до копійки!

— Та де ж їх сьогодні взяти?

— А люде, де беруть? Що уже розплатилися.

— Хи, люди. Які люди? — подумав Панас. І перед ним проплила картина, як учора різні головки та зави, наклавши повну автомашину продуктів, їздили до міста на базар, а повертаючись назад понапивались та співали і кричали демонструючи заможне колгоспне життя. Панас набрався сміливости і тихо запитав:

— А може б на базар автомашиною?

Штабник витріщив очі й іронічно запитав:

— Що? Автомашиною? Автомашиною їздять на базар кращі люде, ударники, стахановці, а ти хто?

Панас нічого не відповів лише знову запитав:

— То може б кіньми?

Штабник аж підскочив і несамовито закричав:

— Та ти хто такий? Хто ти такий, я питаю?

Панас не міг зрозуміти, до чого йде діло і стояв мовчки, а штабник продовжував репетувати.

— Хто ти такий, я питаю, колгоспник, чи ні?

— Колгоспник — відповів Панас тихим залякаиим голосом.

— Так чого ж ти простягаєш руки до коней? Ти знаєш, що вони завантажені отак — і він провів себе пальцем по горлі. — Чий отой хліб на степу стоїть ще й досі немолочений? Миші його розточують і скоро снігом занесе. Чий, я питаю, твій чи ні?

— Мій — знов тихо відповів Панас.

— Так навіщо ж ти коні відриваєш, га? Підривною роботою хочеш зайнятися? Так ми знайдемо тобі дорогу!

У Панаса поза спиною полізла комашня. Перед ним малювалася дорога, зимова дорога, по якій у тридцятому році направляли людей, хто з чим і хто в чім. Маленькі дітки на санках, а більшенькі з боку пластали по снігу. Ця дорога живою стежкою тяглася, далеко, далеко, на північ і зникала на завжди в глибоких снігах і темряві ночі. Ух! Як страшно! Панас мов прокинувся і тихо запитав:

— Ну, то як же?

— Як знаєш! — відповів штабник. Маєш два дні вільних. Ступай!

Панас ішов до дому. В голові все лежало ворохом, але думати ні про що не хотілось. Хотілося як найшвидше відпочити. Тому, коли він прийшов до дому і Оксана запитала, чому так довго, він сказав, що розкаже завтра й упав на ліжко. Та не встиг він задрімати, як вікно знов забрящало жалібно і тривожно. Панас сонний став серед хати і голосом повним сліз промовив:

— Та я ж тільки що зі штабу!

— Не моє діло, — відрубав активіст за вікном, — не будеш спати доки не заплатиш позику — так сказали в штабі.

Панас застогнав і сланяючись пішов до штабу. На цей раз він знов був не один. І йому довелося стати в чергу.

Допитували Василя Маловічка. Він старий, червоний партизан. Мав тяжке поранення і тому тримав себе зовсім вільно. Він навіть докоряв штабникам.

— Навіщо ж ви ганяєте людей за мною. Давайте я залізу на піч і як тільки викрикнене: Маловічко! — то я через комин: Га!

Всі засміялись, навіть штабники, але потім раптом спохватились і почали погрожувати Маловічкові, що поговорять із ним на одинці. Та Маловічко махнув рукою, відійшов набік і сів на лаву.

Підійшла черга до Панаса.

— Ну, що надумав, де гроші взяти?

Панас мовчки знизав плечима.

— Ні, ставай отут в куток і думай. — Панас став. Мовчки стояв, час від часу зітхав і поглядав на руку. Дочекавшись, доки штабники трохи вгамувались, Панас звернувся до них:

— Товариші, чи не можна б мені жінку на допомогу.

— Що, думати? — з глузуванням сказав один і всі зареготались. Їх регіт мов молотком бив Панаса у напружений мозок.

— Боже! до чого ми дожились, свою рідну жінку прохати собі у когось на поміч!

— Навіщо вона тобі? — нареготавшись, запитали штабники.

— Та вдвох ми з нею на базар, вона ж теж підпусавалась.

— А, а! Ти тут прав! Гаразд! На один день можна!

— Що ж на один день, — торгувався Панас за свою жінку мов за робочу худобу.

— Ну, ти як циган, пусти до хати, так він і на піч залізе.

— Ну, так поміркуйте ж самі, товариші. Майже сорок кілометрів — один день лише туди, а назад же коли?

— Ну, гаразд, на два дні, тільки назад без грошей не вертайся!

Коли Панас вийшов зі штабу, на дворі вже світало.

— Еге! — сказав Панас — уже й ніколи лягати спати!

Він прийшов до дому й почав лаштувати возик. З хати вийшла Оксана.

— Що це ти? — запитала вона.

— Збірайся, поїдем удвох на базар!

Коли возик був влаштований, на його почали навантужувати все що знайшлося в господарстві: кабаки, бур'яки, капусту, мішок картоплі, четверть молока, курицю, навіть пару яєць, що мали в господарстві.

А коли все було готове Панас і Оксана мовчки запряглись. Напружились мозолисті руки і дерев'яний возик, поскрипуючи, покотився по нерівній дорозі, злегка піднімаючи куряву.

ДР. АТАНАС ФІҐОЛЬ

ПЛАСТ

і його відношення до зовнішнього світу (дому, школи, церкви і громадського життя)

V.

Крім загальної характеристики психології юнака, що ми подали її в останньому розділі, практичний виховник — пластовий впорядчик — мусить мати постійно ще на тямці зовнішні й внутрішні умовини, в яких живе зараз молодь та ще ті додаткові специфічні риси характеру, якими визначається сучасна українська молодь.

Зовнішні умовини нашої праці дадуться схарактеризувати (телеграфічним стилем) ось так: живемо в бурхливих часах, на переломі двох епох; змагання тоталізмів різних форм і забарвлень; впливи різних суспільних систем на значення одиниці в суспільному житті; за нами вже шість літ жахливої другої світової війни; програна держав осі — виграна альянтів; втрата рідної землі; вихід на еміграцію; нові широкі світи перед нами; чужина, табори УНРРА; непроглядне завтра, примусове дотепер безділля; загроза, що її несе зі собою наша дальша ситуація.

Такий час і такі умовини, що серед них росло і нині ще росте українське молоде покоління.

Ці зовнішні умовини залишили сильні сліди на нашій спільноті й створили у висліді специфічні внутрішні умовини праці. Коротко можна би їх схарактеризувати як гостру кризу ідей політичних, світоглядових, суспільних. Надії і розчарування, що їх прийшлося нам пережити, принесли — зовсім природньо — повну розгубленість наших сил. Ми стало в дорозі — для нас ніщо не закінчене; чи знаємо шлях, як вийти з тих криз?

Ми пластуни в тому виїмковому положенні, що не потребували й не потребуємо перемольовувати шильдів; ані додавати, ані відіймати чогонебудь з основних заложень нашого пластового світогляду і нашої ідеології з перед 35-ти років — нам не потрібно. Пласт видержав пробу своїх заложень у цій критичній добі!

У такій дійсності вперше від непамятних часів стрінулася під тяжким обухом тої ж самої долі — молодь усіх українських земель. Цей факт зобовязує всіх, що хочуть працювати для молоді чи з молоддю.

Старші громадяни наддніпрянці говорять іноді, що Пласт — це „галицька справа"; вони його не розуміють. Це зовсім природнє; в питанні нашої соборности — старше покоління ще довго матиме ділему „ми і вони" чи „ми і ви", і ще багато треба буде побороти труднощів, щоб в основному усунути ці різниці.

Одначе на відтинку молодого й наймолодшого покоління, справа представляється зовсім інакше. Вже сьогодні маємо пластові гуртки, де 90% членів зі Східніх Земель, а 10% з Галичини, або навпаки — або пів-на-пів галичани з наддніпрянцями — і всі вони в найкращій гармонії працюють спільно без найменшого почуття якихнебудь різниць. Це наш найбільший здобуток — так твориться соборна Україна на ділі!

Це рівночасно відповідь для всіх, зокрема бувших пластунів, що іноді патетично заявляють: „Теперішній Пласт — це не той, що колись!" — Очевидно, що не той, що колись, але — як з'ясовано вище — і молодь і умовини не ті, що колись.

На заміт проти т. зв. „елітарности" Пласту — немов би ми не охоплювали чи не приймали в наші ряди усієї молоді, — відповідаємо: елітарність Пласту це засада добору найкращих; всій українській молоді до Пласту відчинені двері; але Пласт ставить вимогу до неї: або сповняєш пластовий закон, або покинеш його ряди; позатим ніякі різниці походження, віроісповідання, класової приналежности не

відограють — як це вже й було сказано вище — ніякої ролі в Пласті.

Ця молодь виховувалася від зарання своїх літ у зовсім відмінних духових атмосферах. Вона пережила багато, — на свойому короткому віці — часами більше ніж батьки. Звідси деяка передчасна дозрілість, „розгнузданість“.... Тому підхід до неї тяжкий; провадити її в бажаному напрямі не легко; треба багацько терпеливости і вибачливости. Але вона, як кожна молодь, золота — у тому доброму значінні — й відчинить своє серце і піде за тим, хто знайде мову, зрозумілу для неї. Історичний доказ переконує нас, що найкраща її частина завжди гаряче, а опісля вірно й послідовно, вміла відгукнутися на пластові кличі.

VI.

Пласт не є сам для себе, але є виразною частиною життя спільноти. Тому незвичайно великої ваги набирає взаємне порозуміння і співпраця межи пластовними клітинами — зокрема куренями — а чинниками, які творять ту спільноту, з яких вона складається. **Це є дім, церква, школа й громадськість яктака** — з усіми виявами її життя.

Бажання і цілі батьків (дому) і пластового проводу в основному ті самі: щастя і здоровий ріст, змужіння юнаків. Чи ж тоді їхні спільні змагання не дадуть краших вислідів? — Немає сумнівів, що так! — Треба розбудити і вдержати заінтересування батьків до життя їхніх дітей у Пласті. Прохати батьків — не тільки до парадних виступів, — але організувати їх до конкретної праці у формі „Кружка батьків“ при усіх низових клітинах-куренях.

Ми не хочемо й не думаємо відривати молоді від батьків; всупереч усім намаганням поділити нас на два покоління — Пласт діє нівелюючо на різниці віку: ми є одна українська ґенерація нинішнього дня — ґенерація сучасної доби, перед якою великі спільні завдання й цілі.

Що домашнє виховання є основою громадянського — державного виховання і як велику ролю признається йому в пластовому вихованню, найкраще з'ілюструють оці два цитати з англійського і американського скавтового закону:

„Пластун є послушний наказам своїх батьків, гурткового чито скавтмастра без застережень. Навіть, коли він отримає наказ, який йому не до вподоби, має поступити як жовнір чи моряк: — мусить його все одно виконати, бо це є його обов'язком, а після виконання може прийти й висловити якінебудь завваження проти нього. Але виконати наказ він мусить негайно. Це є дисципліна.“

„Пластун готовий помагати. Він мусить бути готовим кожночасно рятувати життя, помагати людям в нещастю і брати участь в домашніх обовязках. Він мусить для когонебудь виконати щодня хоч один добрий вчинок.“

Ціль батьків у відношенні до їхніх дітей — це щастя дитини. Але поняття щастя розуміють різні люде різно. Одні утотожнюють його з багацтвом, інші зі славою, ще інші з карієрою і т. п. І справді, як рідко дитина в тій формі находить своє щастя.

Ми розуміємо життєве щастя так, як його окреслив основник скавтинґу Б. П. (Бейден Пауел) в свойому заповіті до скавтів:

„...я мав дуже щасливе життя; я бажаю, щоби кожний з вас мав теж таке щасливе життя.

Я вірю, що Всемогучий післав нас на цей чудовий світ, щоби бути щасливими й радуватися життям. Щастя не приходить з багацтва ані з самого успіху в карієрі, ані в самозадоволенні.

Один крок до щастя, це бути здоровим і сильним, коли ти є хлопцем, так, щоби ти міг бути корисним і втішатися життям, коли станеш мужем.

Пізнання природи покаже тобі, скільки краси і чудових речей створив Господь на світі, щоби ти втішався ними. Будь вдоволений тим, що ти можеш осягнути і зроби з того як найкращий ужиток.

Гляди на ясні сторінки справи, а не тільки на темні.

Але правдива дорога до щастя, це давати щастя другим. Старайся залишити цей світ трохи ліпшим, ніж ти його застав; — а як прийде твоя пора вмирати, щоби ти вмирав щасливо у почутті, що не змарнував часу, а зробив усе, що було в твоїй силі. — В тому розумінні „готуйсь“ жити і вмирати щасливо — завсіди будучи вірним Пластовій Присязі — навіть як ти перестав уже бути хлопцем — а Бог хай поможе тобі в тому“.

Твій приятель
Б. П.

Щоби дати батькам змогу близче стрінутися й пізнати Пластовий Рух відновлено у нас Кружки Приятелів Пластової Молоді т. зв. „Пласт-Прият“ — організаційну форму, що колись гуртувалися у ній в краю всі батьки пластунів та інші громадяни-прихильники Пластового Руху.

VII.

Відношення Пласту до церкви опреділюється вже самим основним елементом пластового світогляду, яким є вірність Богові. Американський закон виключає зовсім виразно з рядів скавтових вихованків кожного, хто не вірить в Бога:...„Скавт є побожний. Він повний пошани для Бога. Він ревний у своїх релігійних обов'язках і шанує переконання других в справах звичаїв і релігії“.

Життя поза чотирома стінами, постійний контакт з природою, можливість і вміння читати сліди існування Всемогучого, шукання розуміння і переживання краси в явищах окружаючого нас світу, — це те підложжя, на якому родиться почуття морального закону добра та віра в існування Бога.

Тому перший і основний обов'язок пластуна „бути вірним Богові й Україні!“

Пласт признає великий моральний вплив Церкви на виховання молоді. Цілі: характер і громадські чесноти — старається Пласт осягнути вихованням опертим на вірності Богові; але без якоїнебудь конфесійної нетерпимости.

Релігійне виховання залишає Пласт вповні й виключно — Церкві. Зі своєї сторони, доцінюючи релігійне виховання, — доручає пластунам брати постійну участь у релігійних практиках їхньої конфесії.

У нас, де маємо дві конфесії, — католицьку і православну, — не було і немає причин до якихнебудь поважних завваг у питанні відношення Пласту до Церкви чи то релігії. Все ж таки пластові провідники мусять постійно усувати всі причини до можливих конфліктів чи непорозумінь та виявити якнайбільше такту в цій справі.

VIII.

Подібно як батьки зацікавлені фізичним і моральним ростом своїх синів, так теж школа — зацікавлена розвитком дитини на повного мужа, на повновартну людину. Школа дає для юнака знаряддя для успішного життя, але він потребує ще практичної вправи, як жити поза шкільними кімнатами. У всіх народів скавтинґ втішається найкращим признанням, що він доповнює школу і в найкращий спосіб дає юнакам заняття в позашкільному часі. Не сумніваємось, що й Пластовий Улад здобуде собі таке саме признання. Коли ще сьогодні є часами нарікання зі сторони школи на Пласт, — то в багатьох випадках вони або зовсім поверхові, або коріняться там же, де й нарікання деяких батьків: браку зв'язку з компетентними пластовим проводом.

Школа повинна зрозуміти рівнобіжність наших інтересів: ми вимагаємо добрих поступів у науці й відповідної поведінки пластуна; коли ще нині толеруємо „двійкарів“, — то з огляду на з'ясовані передше загальні зовнішні й внутрішні умовини нашого життя та характеристику сучасної молоді; коли б не Пласт, то молодь пішла б „виживатися“ кудинебудь — в інший та може не завжди в бездоганний спосіб; там, де втягали б молодь під плащиком Пласту до інших занять, там і школа і Пласт були б зацікавлені — мали б обов'язок розкрити правдиву причину витрати часу молоді та протидіяти небажаним впливам.

Чим школа може помогти Пластові?... Опікуни, домівка, бібліотека, спортове приладдя...

Що Пласт може дати школі? Вимогу добрих поступів в науці, вимогу пластової поведінки, розвиток вроджених здібностей, організацію першої помочі в наглих випадках у шкільному будинку чи на шкільній прогульці, поміч в улаштовуванні шкільних прогульок і інших імпрез... але передусім ставлення перед очі ідеалу людини обов'язкової:... „обов'язком пластуна бути корисним і помагати іншим. І він має сповняти перш усього свій обов'язок навіть хоча б для того він мав зректися своєї власної приємности, вигоди чи безпеки... це вічний плюс у взаїмному відношенні“.

Школа дає юнакові знання, але зарадности в житті не можемо вивчитися на шкільній лавці. Також рідко коли школа має змогу поцікавитися, як виглядає життя учня „на дозвіллі“. Тут Пласт зі своєю багатою і практичною програмою занять є перегарним доповненням школи і дому.

Тож коли навіть і були би в деяких конкретних випадках якінебудь непорозуміння між школою а місцевою пластовою організацією, то напрямною може бути тільки доброзичлива співпраця обох інституцій, бо ж і школа і Пласт, бажають одного: добра юнакам!

IX.

В службі батьківщині мусить юнак вправлятися змалку; він має кожночасно помагати другим; він бере участь у загально-національних імпрезах...

Однак громадянство іноді упрощує собі справу. Звертається за часто з різними домаганями, щоби пластуни робили те чи інше. Тут пластові провідники мусять рішуче задержати міру. Надуживання молоді при зовнішніх виступах поза витратою часу — має глибоко шкідливі з виховного боку наслідки для молоді, робить з них „театральних прімадонн“, вбиває почуття дійсної суті Пласту; суть Пласту лежить зовсім де-інде, а ці всі виступи — це тільки далеко другорядна справа; у виступах можуть брати участь тільки старі, випробувані та вишколені пластуни.

Але вимога, щоб юнак брав участь, у відповідних розмірах і формі, у громадському житті, — є вповні оправдана і зрозуміла.

Натомість зовсім незрозумілим було б домагання втягати молодь у пасивній чи активній формі у партійно-політичне життя. Не тільки тому, що Пласт — по своїму принципу — апартійний, але передусім ізза загально признаних педогогічних поглядів, що втягнення молоді в віці й розвику до партійно-політичної роботи — є рішучо шкідливе — а іноді то й злочинне.

Не йдеться тут про духовий вплив тої чи іншої політичної чи світоглядової течії — але тільки національно і морально здорової! — на молодь в віці, коли її такі питання починають цікавити, — але про безпосереднє втягання молоді туди, де вона може прийти до конфлікту — через стримування двох суперечних доручень чи зобов'язань, через безкритичне сліпе поборювання противника, через розчарування у зустрічі з дійсністю — і де, як наслідок того всього, — може прийти викривлення характеру.

Тому на особливе признання заслуговує справді державницький підхід усіх українських політичних і громадських організацій, яким вони признають як одиноко правильне, щоб молодь у віці приналежности до Уладу Юнаків не була під ніякою формою втягнена до політичної акції. І це становище зобов'язує не лише Пласт, — але й усе громадянство.

Бо коли в Америці державні закони боронять одности і недоторкаємости скавтової організації Америки і ніхто не сміє там поза „Бой Скавтс оф Америка“ уживати назви, однострою, відзнак, чи інших суттєвих форм скавтінґу, то в нас Пласт мусить бути хоронений нами самими, нашою публичною опінією.

Український Пласт є тільки один! І він не сміє стати тереном розгри, яких би то не було політичних, класових, конфесійних, чи особистих амбіцій

Так засадничо виглядають справи в площині новаків і юнаків. Але як є зі старшою молоддю і з старшими громадянами в Пласті? Що старші пластуни і сеніори діють як провідний кадр у пластовій роботі, — це нам ясно. Але вони є рівночасно теж повноватними вже громадянами. Яке їхнє відношення — до громадських — а в тім і партійно-політичних справ? Провідну працю у Пласті ставимо на рівень іншій суспільно-громадській праці; хто зі старших пластунів і сеніорів не бере участи у провідній праці в Пласті, повинен працювати в одній з ділянок суспільно-громадського сектору; їхня служба і вірність батьківщині є нормовані загальною засадою: ... кожний старший пластун і сеніор мусить мати свободу думки та дій як одиниця, але він зобов'язаний придержуватися пластового закону й поступати згідно з пластовим світоглядом.

Зацікавлених більше питаннями заторкнутими в цьому розділі відсилаємо до статті М. Добрянського: Молодь і політика в „Молоде Життя“ Ч. 3/1946 та до статті Др. А. Фіґоля: Ідеологічні основи сеніорського руху в „Записки Українського пластуна“ Ч. 15.

X.

З цього короткого зіставлення недвозначно виходить повне гармонійне сплетення Пластового Руху з основними позитивними елементами, що складають національно-громадське життя.

Це зовсім не заперечує можливости повставання недоліків в пластовій праці і організації. Кожньому громадянинові прислуговує право критики і роблення заввав під умовою доброзичливости й дотримання відповідної форми. Пластовий Рух у своїй 35-ти літній діяльності дав незбиті докази, що критики він не боїться і радо користується усіми заввагами і порадами людей доброї волі.

Ми ведемо полемику тільки тому, що навкруги тайґа азіятської „хохландії“ і темна „малоросійська“ ніч.

М. Хвильовий

руки, але це їй не вдалось. Большевики розброїли їх і вислали всіх боєздатних до польських військових частин, що боролись по їх стороні. Та напади поляків на українців не ограничились одною Волинню. Коли вони тут потерпіли навдачу, то свою діяльність перенесли на Холмщину і Грубешівщину. Опираючись там на близько положені свої етнографіхні терени, вони в серпні і вересні 1943 р. безоглядно нищили українські села і українську людність. Ті акції проходили їм безкарно, бо влада не протидіяла, а місцеве населення не спромоглось створити відділів самооборони, а тому жертвою польської безцілевої рознузданости впали села: Турковичи, Тудоровичи, Модрене, Богородиця.

Коли на Волині боротьба в певній мірі притихла тоді кілька українських партизанських загонів перемашерувало на ново загрожені терени Холмщини і Грубешівщини і там принесли зі собою своїм братам захист, ліквідуючи польські випадові гнізда, а їх розбитків переганячи за Вепр.

Остали партизанські загони інтенэивно підготовляючись до зими і до боротьби з новим окупантом. Було ясно, що українські землі наново окупують большевики. Населення, не загоївши своїх ран, позбавлене у великій мірі майна і власного даху над головою, з неоправданими надіями і мріями, які собі плекало на початку війни, з сумом чекало свіжих, але так добре знаних, володарів.

Тільки до половини вересня на Волині було сплюндровано 107 сіл і вимордовано до десяти тисяч осіб.

Проїзджаючи залізницею від Берестя ген за Шепетівку на обрію поза станціями і містами трудно було побачити ціле забування. Усюди було видно лише самі руїни і незвалені з погорілих хат комини.

Тяжко ще тепер говорити про позитивні чи негативні явища тої боротьби. Цю проблему пізще перестудіює історик і скаже своє слово. Одно є ясно, що волиняки як і всі українці не створені на рабів; вони ціною власної крови боронили своїх прав, але жертва зложена на вівтар батьківщини була дуже велика, в кожному разі значно більша, як в народів, що бились тільки на фронтах.

ДЖОН ФОСТЕР ДАЛЛЄС

Думки про совєтську закордонну політику

Спосіб поступування совєтської суспільности випливає з наставлення, що з зовнішним світом треба поступати як з нечистим і небезпечним. Генеральною лінією є незмішування, а фратернізація є заборонена, хиба що вона служить плановому прониканню (пенетрації).

Між Внутрішньою і Зовнішньою зонами удержується „залізну куртину". Це служить двом цілям: одній домашній (внутрішній) а другій закордонній. З домашньої точки погляду є потреба задержувати внутрішню „чистоту" політичного думання, яку вони осягнули впродовж тридцяти років пропагандою і чистками. Це також має запобігти внутрішньому незадоволенню, яке виникло б, коли б працюючі маси в Совєтському Союзі знали про кращі відносини робітників в багатьох інших країнах, як нпр. в ЗДА і Великій Британії.

Зі зовнішньої точки погляду залізна куртина уможливлює совєтській пропаганді і сов. впливам бути більш успішними, ніж як би справжні умовини в Совєтському Союзі були вповні відомими. Економічні умовини в частинах Сов. Союзу, що не були заторкнені інвазією порівнюється куди сприятливіше з умовинами у відсталих околицях середнього і далекого Сходу. Але повне знання способу життя в Совєтському Союзі мусіло б в остаточности зменшити престіж Совєтів. У всякому разі так, як воно є незадоволені люди та ідеалісти призвичаюються легко до того, щоби приписувати совєтським експериментам переборщені спроможности в реалізації їх надій та аспірацій. Вони міряють такі спроможности своєю уявою або деякими спеціяльними висновками, але ніяк дійсністю. І саме це є для Совєтського Союзу засобом неоціненої вартости.

Для Совєтського населення малюється залізну куртину як необхідну оборону проти неприязного зовнішнього світа. В звязку з тим совєтські провідники одобрюють і навіть шукають нагоди, якими можна би було виказати, що ця неприязність є не лише справою минулого, але й сучасного. На Конференції в Сан-Франціско і на Зборах Об'єднаних Націй і Ради Безпеки совєтська делегація майже завжди висувала свої пропозиції до публичної дебати і голосування, хоч майже завжди знала, що їх неминуче відхилять. Але це робило їм легше драматизувати вдома і для своїх приклонників закордоном все те, що вони називають „неприязним" і „фашистівським" наставленням зовнішнього світу.

Коли совєтські представники мусять їхати закордон в дипломатичних або торговельних потребах, то совєтська політика домагається від них придержуватися суворо тез совєтської „демократії", якої не можна змішувати з чужим способом думання. Совєтські дипломати і звичайно всі совєтські представники закордоном не сміють свобідно контактуватися з людьми інших протилежних переконань. Вони час від часу беруть участь в чисто товариських приняттях, але вони рідко коли дискутують на політичні, соціяльні чи культурні теми. І коли, як виїмок, хтонебудь з них занадто заприязниться з ким, або підпаде під чий вплив, хто є прихильником іншої системи, той є вже готовий, бути відкликаним до дому.

В дальшому приміненні своєї політики Совєтський Союз зволікає зі своїм приступом до організацій для міжнародньої співпраці. Таким способом він ще не приступив до Інтернаціонального Монетарного Союзу (International Monetary Fund) до Інтернаціоцального Банку Відбудови і Розвою (International Bank for Reconstruction and Development), до Харчевої і Хліборобської Організації Обєднаних Націй (United Nations Food and Agricultural Organisation), до Тимчасо-

вої Інтернаціональної Організації Цивільного Воздухоплавства (Provisional International Civil Aviation Organisation), до УНЕСКО — Виховна, Наукова і Культурна Організація Об'єднаних Націй (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation) до Комітету Економічної Допомогу для Европи (Emergency Commitee for Europe) і Організації Европейського Вугілля (European Coal Organisation). Так само не приняв він запрошення нашого Міністерства Закордонних Справ взяти участь в конференції для підготовки заснування організації міжнародньої торгівлі.

Явним виїмком є членство Совєтського Союзу в Об'єднаних Націях. Почанаючи Московською Конференцією в жовтні 1943 року, Совєтський Союз взяв участь в заходах до створення світової організації, в якій він мав стати провідним членом.. В Сан-Франціско совєтська делеґація погодилася на підставі інструкції від містера Сталіна на деякі постанови Карти ОН, які їй дуже не подобалися (головно ті, що допускали свобідну дискусію в Раді Безпеки і на Загальному Зібранню, як також відносно мирового полагоджування справ, згідно з статтею 14), бо вона воліла таку, як ніяку, загальну міжнародню організацію, або може якусь без неї.

Все промавляє за тим, що совєтські провідники думали початково про світову організацію як засіб, яким би вони разом з ЗДА і Великою Британією володіли світом. Але цю їх ідею увіковічнення воєнного правила панування Великої Трійки треба було закинути. Однако ж совєтські провідники і надальше воліли мати світову організацію, яка б могла запобігти обмеженому об'єднанню західних демократій і яка б могла служити їм засобом, яким вони би пропагували в Зовнішній Зоні свою концепцію світового миру. Совєтські провідники сподіваються перебрати від західних демократій їх тимчасову перевагу у впливах в ОН (Об'єднаних Націях). Для тої цілі вони стараються розвинути ролю і значіння W. F. T. U. (Світова Організація | Профспілок) в Об'єднаних Націях і в членах ОН. В міжчасі Об'єднані Нації не можуть за багато пошкодити совєтським плянам, бо право „вета" постійних членів Ради Безпеки забезпечує їх в великій мірі перед тим. Совєтські провідники настирливо стараються навіть збільшити це забезпечення поширенням того вета на всі справи, поширюючи його навіть на обмеження самої дискусії в Раді Безпеки.

Остаточною опорою совєтської закордонної політики є їх військова сила. Справді там відбулася якась демобілізація, але провідники Совєтького Союзу навіть зовсім не скривають свого заміру удержувати сильну сухопутню силу, розвинути свою повітряну силу і як можна скоріше розбудувати своє мореплавство, щоби використати різні водні дороги, до яких вони тепер одержали доступ, головно до Балтийського, Середземного і Жовтого морей. Вони дуже пильно працюють над тим, щоби навчитися використовувати атомову енергію. Провідники Совєтського Союзу вважають військову силу основою своєї суверенности. Містер Сталін сказав в своїй промові на першотравневім святі 1946 року, що військову силу треба берегти як „зірницю власного ока". В дискусіях про мирні договори совєтські делегати настирливо виказували гостру опозицію щодо засад міжнародньої контролі, навіть у відношенні до бувших воєнних ворогів.

Совєтська закордонна політика проводиться механічним і безкомпромісовим способом. Політика, як стратегічна так і тактична, робиться і направляється тільки з Москви, головним чином людьми, що особисто є ігнорантами закордонних обставин і закордонних народів і які накреслюють свої пляни на підставі того, що з точки погляду Совєтів являється логічним. Для них це все є подібне до гри в шахи, де світ є шахівницею. Совєтські дипломати і приватні агенти закордоном є фіґурами, які так посуваються, як їх порушує думка грача. Практично совєтські дипломати не мають ніякої свободи рішень, так, що навіть голова і керманичі міністерства закордонних справ, містер Молотов і містер Вишинський, не поступають зі свого почину в ніякій більшій справі без попередного вияснення з Москвою і правдоподібно зі самим Сталіном, чи пак політбюром, як правлячою політичною радою.

Совєтська закордонна політика є могутня, бо вона є природною проєкцією совєтської домашньої політики назовні. В рямках Совєтського Союзу політичну гармонію осягнула правляча група, яка публично пропагує себе, що вона нібито хоче піднести добробут пролетаріяту, а в заміну за це присвоює собі право придавлювати інтелєктуальні свободи, що могли б доводити до політичної дизгармонії.

В деяких справах совєтська система є толерантна. Як відомо це має місце у відношенні до етнічних різниць між мешканцями її різних союзних республик. І так в Совєтськім Союзі мають люди значну свободу непогоджуватися або мати іншу думку щодо науки, астрономії, біології, мистецтва, музики, балєту, літератури і тим подібних справ. (У цьому відношенні інформації містера Даллєса не відповідають правді, бо такої свободи в СССР насправді немає — прим. перекладача). Релігію толерується так довго як довго вона є лише обрядом богослуження. Але не толерується там в ніякий спосіб нічого в політичних питаннях. Там держава є чимсь найвищим і як вона говорить, так це є право, і то це тільки законне право, але і моральне право. Політичне або релігійне думання, яке входить в конфлікт із ним, вважається злом, якого не можна толерувати.

Засобом уживаним до осягнення міжнародньої політичної гармонії є пропаганда, яка переконує і силує, яка застрашує і придавлює.

Совєтські провідники стараються тепер створити собі світову базу для того, що вони зробили у себе в дома. І це є совєтська закордонна політика. Вона є природна, вона є проста і вона є позитивна. Все це є елєменти великої сили.

Совєтська закордонна політика має також силу, яка випливає з її революційности. Зміна є законом життя. І тим, що її шукають, здається, що вони порушуються з невідпорною струєю історії. Совєтська закордонна політика, будучи динамічною, притягає тих, що думають, що радикальна зміна є потрібна, аби зробити світ ліпшим; вона притягає і тих, що думають, що може з цього матимуть особисту користь при перевернені до гори ногами існуючого ладу; вона притягає також багато таких, що є незадоволені своєю долею.

Динамічний аспект совєтської закордонної політики є тим більще успішний, що він просувається в світ, який здається бути великою порожнечею щодо

віри і ладу. Азії, Африці і Південній Америці бракує здорового суспільства. Більшість континентальної Европи находиться в стадії повоєнної деморалізації, посиленої нерішучим і неузгідненим наставленням відносно Німеччини. Капіталістичні центри, головно Британська Імперія і ЗДА розвинули в собі також багато дефектів. Одним із них є імперіялізм разом із співпродуктом расової нетолеранції. Іншим дефектом є промахи в удержанні продукції і в працедавстві. Супроти того всього совєтські провідники проголошують кличі „незалежности і повного затруднення". Інтересним є при тому пригадати, що спроби включити ті дві фрази в Карту Об'єднаних Націй викликали гостру опозицію, аж доки совєтська точка погляду не взяла верх з деякими змінами. Такі епізоди надаються до того, щоби підсилювати совєтських провідників в їх поглядах, що зовнішньому світові бракує морального проводу і що він дається легко позискати для їх нової і стихійної віри.

Вкінці совєтська політика позискала на свойому значінні деякими очевидними успіхами. Внутрі вона виховала до льояльности і дисципліни чесний і працьовитий російський нарід, який відкинув, на загальне здивування, німецьку воєнну машину. Назовні совєтська політика вже поширила Совєтський Союз так, що вона здійснила здебільша найбільші аспірації царів, ба в деякім огляді навіть перевищила їх і находиться дальше в стадії експанзії. Середня Зона окружає внутрішню Зону урядами, які слухняно виконують волю совєтських провідників. В Зовнішній Зоні совєтський вплив є майже всюди в повній силі. Мало людей в політичному житті, де б то не було, робить щонебудь без попереднього розважання, чи це буде подобатися чи ні провідникам Совєтського Союзу. Ще ніколи в історії декілька людей в одному краю не осягнули такого всесвітнього впливу. Все це сталося впродовж кільха років і дало совєтському проводові надзвичайно велитенський престіж.

Тепер буде зрозумілим, що совєтські провідники і їх прихильники в багатьох країнах можуть почувати певність в осягненні „Пакс Совєтіка" мирним способом. В дійсности ж такий висновок дуже небезпечно і неправильно оцінює ситуацію. Він переоцінює початкові успіхи, зібрані підчас війни і у повоєнному замішанню, коли люди є духово і фізично змучені. Він недооцінює внутрішні недостачі і закордонні сили спротиву,

Цілість совєтської політики не є здібна провести в життя ґрандіозні і світ охоплюючі пляни. Сила рішення є занадто сконцентрована на верхах і там не має доволі авторитетних представників. І так, там є серіозний брак індивідуальностей, здатних діяти з компетенцією в справах закордонної політики.

Совєтська Середня Зона в Европі постала поспішно в умовинах воєнних обставин. Вона ще не мала змоги стрінутися з повним висловом інтензивної націоналістичної конкуренції. Амбітні люди прийняли совєтську поміч, щоби дістатися до влади або її вдержати в своїх руках. Але вони не будуть щасливі безконечно служити як совєтські лакеї. Деякі з них вже тепер зачинають це висказувати.

В Зовнішній Зоні совєтська закордонна політика спирається найбільше на маси незадоволених. Це завжди сприяє намаганням повалити існуючі соціяльні лади. Але по періоді нищення мусить прийти період будування. І коли ця фаза прийде, то совєтський провід стратить дуже багато зі своїх закордонних попутчиків.

Ще одна основна слаба сторона є в залежності совєтської політики від її залізної заслони. Вона тимчасово помагає совєтським провідникам представляти їх Союз так, ніби він знайшов спосіб розвязки всіх економічних і соціяльних проблем. Але це не може в такому стані тривати довго. Цей барієр буде створювати поступово недовір'я і підозріння. Все більше й більше людей буде бажати заглянути за куртину. А якщо вони не будуть це могти, так будуть робити з цього висновок, що совєтська система не працює аж так надто добре, щоби вона могла дозволити на об'єктивні оглядини і паралелі. І занадто наполягати на такі штучні середники допомоги є фундаментальною слабістю.

Але найпевнішим зі всього, калькуляція Совєтів є фалшива тому, що вона недоцінює відпору західного світу щодо людського терпіння і щодо його привязання до особистих свобід.

Совєтська система є безоглядною. Вона це показала найліпше сама провдовж переходового періоду, коли то вона виеліміновувала всіх інакше думаючих. Є неможливим провести без мук операції, потрібні для того, щоби перелити великі маси людських істот в совєтські форми. Так то внутрі Середньої Зони політичні вбивства є дуже часті і дуже багато людей секретна поліція відриває від їх домів і родин тільки тому, що їх політичні переконання є підозрілими. Мільйони людей позбавляється коренів і засуджується на загибіль ізза недостатку. Мільйони стараються втекти зі совєтських окупаційних зон і багато біженців скоріше поповнює самогубство, аніж дасть себе повернути до Середньої або Внутрішньої Зони. Люди, що брали участь в будові людської цивілізації, змушені до низького рівня життя і безчулости до людських злиднів, якими совєтські заходи осягають нівелізацію.

Програми треба правильно осуджувати не тільки на підставі їх проповідуваних цілей, але й на підставі їх методів. Сьогодні, тому, що народи Совєтського Союзу так геройсько боролися, коли на них напав Гітлєр, ми воліємо думати про них в поняттях їх мужности і їх самопосвяти і накинути заслону на те все, що їх армії, їх політики і їх тайна поліція (Н.К.В.Д.) роблять тепер в сусідських краях. Але остільки ті методи остають чим раз яснішими, то вони напевно викличуть велитенський спротив. Вже тепер в Австрії і Мадярщині, де люди пізнали совєтські методи з першої руки (безпосередньо), комуністичні партії надзвичайно програли при виборах.

Найприкрішим зі всього буде спротив відносно потоптання свобід, які совєтська програма буде проводити в життя. Бо до тепер совєтські успіхи осягнено початково в краях, де населення і так не користувалось ніколи особистими свободами. Там, де такі свободи практиковано, прихильники можуть говорити тільки про збільшення свобід від економічного страху. Вони там промовчують політичні і духові свободи, які вони мають їм відібрати. Але якщо репресивні форми совєтської програми стануть щораз більше виразними і яснішими, то й спротив буде рости. В напрямі організованої праці Совєти розвивають найбільшу активність своєї полі

тики і обіцяють там найбільше. Але якраз там, а головно між соціялістами, розвивається найбільш успішний спротив. Поміж урядами, які найбільше реаґують проти нетолеранції совєтської політики, находяться робітничі уряди Британської Спільноти, як напр. Бевін за Велику Британію, містер Еватт за Австралію і містер Фразер за Нову Зеляндію. Та й американські провідники робітників, що знають і цінять американські особисті вольности, ведуть велику боротьбу, щоби не допустити комуністів до інфільтрації і до контролі в їх робітничих організаціях. Іншими словами з поміж народів, що мали свободу, совєтській програмі протиставляться найсильніще ті, що найближче зіткнулися з їхніми методами, не зважаючи на те, що вони належать до кляси пролетаріяту, якому совєтська програма обіцяє найбільші користи.

Можна вважати певним, що, якщо американський нарід краще зрозуміє все значіння совєтської системи, так тоді відродиться в нім дух, що заставляв його предків жертвувати своє життя, свої маєтки і свою святу честь за те, щоби забезпечити свої особисті вольности.

Ми мусимо діяти в припущенні, що совєтська програма, навіть якби на ній настоювати, не буде мати успіху мирною дорогою.

Проф. Віктор Петров

Християнство й сучасність

Минає два роки з того часу, як скінчилась друга світова війна, тотальна, жорстока й згубна, одна із найбільш руйнуючих, що їй подібної вже не було в Европі кілька останніх століть.

В руїнах лишились лежати міста, в пустелі обернено великі простори. Однаково в цілій Европі, з півдня на північ і з заходу на схід, в Англії, Франції, Німеччині, Україні... Лондон, Берлін, Париж, Варшава, Київ... Міста стали привидами Апокаліпсиса. Купи цегли замість будинків. Крізь вікна церковних стін видко синяву неба. Ми живемо у руїнах міст.

Та не тільки міст. Ми живемо на руїнах ідеологій.

Бо війна 1939—1945 рр. була не лише війною імперіялізмів. Вона була війною в першій мірі ідеологій далеко більше, як яканебудь інша війна. Це була війна двох світів: демократичний світ змагався з націонал-соціялістичним. Якщо вже першу світову війну, 1914—1918 рр., означувано як війну за високі здобутки цивілізації, демократично-пацифістські ідеали поступу й свободи, право, мораль, людяність — проти „гунів і варварів", проти брутального, насильницького і неморального „прусацтва", то це ще виразніше розкрилось в цій другій війні.

Передо мною лежить книжка в другому виданні з 1922 року, яка відбиває настрої Німеччини після воєнної поразки 1918 р. і носить назву „Німецький ґеній", з вступним словом Рудольва Ейкена. Автор першої статті в цій книжці про „німецьку культуру", проф. др. Ґеорґ Штайнгавзен, намагався спростувати ці твердження. Він робив спроби відкинути їх і ствердити їх безпідставність. Він писав, що всі ці закиди й обвинувачення, звернені проти німців, все це лише „жалюгідне загострення суперечностей", мовляв, наслідок „знецінювання німецького в романському, англосаксонському й слов'янському світі". „Зневага німецького є давній історичний інвентар", твердив професор Г. Штайнгавзен, „давня нехіть до німецького у народів". Насправді „справа йде про глибоку суперечність народів і культур" [стор. 5].

Це була та духова їжа, що нею годували професори німецький народ в перші роки після Версайського миру і що дала свої плоди. Нею годований виріс в ці роки націонал-соціялізм, і якщо про першу світову війну 1914—18 років і можна якоюсь мірою сказати, що її ведено, щоб „зламати політичну і господарську силу Німеччини", то націонал-соціялізм, прийшовши до влади, зробив усе, щоби жаден з закидів, обернених за першої світової війни проти Німеччини, не був безпідставний в другій світовій війні.

Було б невірно і навіть небезпечно, коли б сенс цієї другої світової війни було зведено до тлумачення її, як війни „англосаксонського і слов'янського світу" проти „германізму". Мусимо визнати, що ця війна була війною не проти германізму як такого, але насамперед проти націонал-соціялізму.

Це не була війна германізму й слов'янізму, англосакського й германського світів; це була війна за світоглядову долю світу. І якщо на карту й була поставлена життьова доля окремих народів, питання їх дальшого існування, то це було похідне явище: воно постало не само собою і не само з себе, не як наслідок боротьби народів, а як практичний і теоретичний висновок, що послідовно виплавав з основ націонал-соціялістичної доктрини.

Тим-то, коли ми говоримо про війну 1939—45 років, що вона була найбільш руїнницькою з усіх, які знає людство в Европі в період після XIII—XVII ст., то цим ми хочемо вказати на руїнницьку силу ідеологій нашого часу. Війна, яку вів націонал-соціялізм, була війною його ідеології проти народів, ідеологічною і протинародньою війною. Народи були інертні, вони йшли воювати без внутрішнього запалу, без жадного ентузіязму.

Евген Коген, видавець „Франкфуртських зошитів, — журналу культури й політики", в зошиті за травень 1946, II, в статті „Німецький народ і націонал-соціялізм", на її початку і наприкінці пише:

„Коли Адольф Гітлер 1. вересня 1939 р. ранком в 5 год. наказав німецькому народові маршрувати, він маршрував. Правда, не в захопленні, але слухняно. Не захоплено, а слухняно, — це формула, яка відображає ставлення народу до режиму в час безпосередньо перед війною [стор. 62] „Втретє протягом трьох генерацій ішов німецький нарід в бій. Сини, батьки, діди — маршрували крізь історію. Про захоплення, як 1870 або 1914 р., у людей 1939 р. не могло бути жодної мови. Навпаки: вони були сповнені темного передчуття, і частина їх слідувала лише проти волі. Але всі вони ли-

шились слухняними: всі вони були ладні взяти рушниці, тримати гранати, сісти в панцерники або зійти на літаки — здійснювачі жахливої ідеї — ідеї Третього Райху" [с. 70].

Закон режиму — закон доктрини був могутніший за людей; він був дужчий за звичайний людський закон, за закон людяности, навіть якщо справа йшла тільки про людське, надто людське, про людську несталість і слабість, про сповнену ваганнями і сумнівами, властиву людям хиткість.

Вище ми висунули тезу про руїнницький характер наших сучасних ідеологій. Про їх вибухову, нищівну силу. Говорячи це, ми мали на увазі, тоталітаризм, у формі нацизму-фашизму, як рівнож і у формі большевизму, як провідну ідеологічну доктрину 20—30 років XX ст. Однак ні нацизм, як доктрина, ні війна 39—45 рр., яку розпочав і вів німецький націонал-соціялізм протягом шістьох років проти цілого світу, не були чимсь виключним або осібним. І війна і доктрина були послідовним висновком з усього попереднього розвитку, кульмінаціним пунктом, завершувальною ланкою в процесі, що точився довший час передтим. Євангелія націонал-соціялізму, єфрейторська книга „Моя боротьба", не впала з неба; вона прийшла, як одкровення, хоч автор і посилався блюзнирсько на Провидіння.

Коло ідей виробилося в ХУП ст., розквітло в вік просвіти в ХУШ ст., скристалізувалось в XIX ст. і нарешті, в своєму демонічному аспекті, в своєму руїнницькому втіленні, знайшло для себе завершення в націонал-соціялізмі. Що таке націонал-соціялізм в своїй ідеологічній істоті? Др. Алойс Венцль, професор філософії Мюнхенського університету, відповідаючи на це питання в своїй брошурі: „Дух і дух часу двох генерацій", завважує; „Третій Райх виріс з чисто негативних стимулів: з протесту проти Версаля й проти республіки, проти кризи й безробіття, з антисемітських, антиклерикальних і антихристиянських афектів, з ворожости до духа й вільного від моралі прагнення до влади, що саме в свою чергу повстало з невдач і враженого почуття вартости" [с. 16 ор. цит.].

Отже, що таке націонал-соціялізм? Реакція на Версаль? Так, але це не все. Німецький реґіоналізм в його прагненні підкорити собі світ? Так, але й це не все. Імперіялізм, доведений до своїх остаточних висновків? Усе це є в націонал-соціялізмі, хоч і не тут ми знайдемо пояснення нацизму в його істоті.

Разом з тим було б наївно і неслушно з нашого боку, коли б ми звели все до вказівки на те, що ватажки націонал-соціялістичного руху були життєвими невдахами, які намагалися компенсувати почуття своєї індивідуальної меншевартости ідеями своєї вищої расової обраности, прагненням знищити й підкорити собі світ. За останній час ввійшло в моду посилатися на пато-психологію і пара-психологію. Свого часу в подібний спосіб Іп. Тен пояснював природу французької революції.

Знов же не можна все звести до расизму, до концепцій, розвинених Ґеорґом Коссіною і Гансом Ґюнтером про нордійчиків і про підлеглий нижче-расовий субстрат. Або утотожнювати нацизм з погано перетравленим ніцшеанством, вченням Ніцше про над-людину, поставлену своєю „волею до влади" по той бік добра й зла. Усе це окремі й часткові деталі, тоді як справа йде про ціле. Не про нацизм, як явище льокальне, обмежене хронологічними рямками свого 12-ти літнього існування, а про цілу епоху, що в ній нацизм становить завершувальний продукт, момент розкладу доби. Доба агонізувала і націонал-соіялізм—це ковульсійний спазм аґонії доби.

Ми не маємо змоги в даному контексті розгорнути цю тезу в усій повноті її обсягу; мусимо обговорити її лише в аспекті основної, поставленої нами в наголовку теми: християнство й сучасність. Відомо, що доба Нового Часу проблеми взаємин церкви, дежави і ідеології розв'язувала в спосіб відокремлення держави й ідеології від церкви. Ідея секуляризації держави й ідеології була провідною ідеєю всього Нового Часу, починаючи з часів Ренесансу. Заперечуючи церкву, як суспільний заклад в її суспільній функції секуляризована держава не заперечувала, однак, існування церкви в її приватній сфері. Релігію трактовано як суто приватну справу, як особисту справу кожного окремого громадянина. Партикуляризація церкви стала керівною тенденцією доби. З позицій релятивістичних і плюралістичних проклямована була свобода віровизнання.

Усунувши релігію із змісту державного життя, позбавивши церкву її впливу на державу, лібералізм поза цим не втручався у внутрішні справи церкви. Конституція стверджувала право індивіда на свободу свойого сумління. Боротьба з церквою, відокремленою від держави, була перенесена в область боротьби за сумління індивіда. В суспільній ідеології панували індиферентизм, раціоналізм, критицизм і скепсис.

Переходові формули, компромісове узгодження, парляментарна практика, розв'язання, що мали половинчастий характер, — були властивою ознакою лібералізму XIX ст. і початку XX. ст. Націонал-соціялізм, прийшовши до влади взяв на себе завдання завершити те, що лишилось незавершеним в лібералізмі. Змагаючись проти лібералізму, нацизм одкидає двоїсте ставлення лібералізму до релігії. Він доходить до кінця. Він воліє заперечити церкву не лише в її суспільно-державній. але і в приватній сфері.

Це заперечення, поруч з суспільною формою релігії, також і приватних її форм, відповідало тому, що нацизм, як тоталітарна система, всупереч провідним тенденціям попереднього етапа доби, не визнавав більше права приватної особи на свободу сумління. Приватність особи була заперечена. Нацизм не припускав приватної самодостатности особи. Для нацизму існував не індивід, а лише держава. Кожен індивід був лише ланкою цілого.

На попередньому етапі справа йшла про відокремлення держави й ідеології від церкви; на даному про цілковите поглинення державою церкви. Власне ще більше: не так поглинення державою церкви, а про заступлення церкви державою. Держава переймала на себе ролю й вагу церкви: фюрер, — голова держави, виступав як провісник Провидіння. В особі фюрера нацизм претендував на абсолютність свого визнання.

Аж прийшло до зламу. Націонал-соціялізм поконано на болі бою мілітарною силою. Його технічну і матеріяльну перевагу зламано технікою і матерією. Він розпався як Третій Райх. Та не тільки як Третій Райх. Він розпався як концепція ровязки відношення держави, із цілим її складним адміністраційно-політичним комплексом, до сумління і переконання кожного окремого індивіда. І на руїнах націонал-соціялізму ми обсервуєм зараз могутній поворот людства до християнської думки. Доказом перемога політичних партій із християнським підложжям.

Однак постає питання, чи не є все це лише тимчасове явище, випадковий результат побідної кон'юнктури, як вона склалася на сьогодні в політичному житті Европи, чи може це є свідчення про якісь глибші зрушення, зу-

мовлені далекосяглими зсувами в усій суспільно-духовій сучасности? Якщо перемогу християнських партій розглядати, як виключно партляментську в умовах повороту Европи знов до засад ліберального конституціоналізму, то розуміється, кожне парляментське розв'язання є нетривке й нестале; воно релятивістичне й плюральне. Сьогодні Бідо заступив Гуена, через пів-року чи рік знов Гуен або ж Морис Торес можуть затупити Бідо. Разом з тим, за формулами парляментських взаємин, більшість голосів, відданих християнським партіїм означала б ніщо інше, як перемогу парляментного центру з більшим або меншим відхиленням вправо.

Усе це відносне й умовне. Та певне, поза цим, що перемога християнських партій означає щось інше. Вона має, так би мовити, позапарляментарний резонанс. Вона є одним з змінних симптомів того, що ми вступаємо нині в іншу еру ніж та, яка тривала досі і в якій нацизм становив один з найбільш яскравих кінцевих завершувальних етапів цілої доби.

Фашизм репрезентував собою тенденцію переходу від ліберальних форм взаємин між релігією й секуляризованою державою до поглинення державою релігії, до тотального заперечення церкви з боку держави. Супроти цього, перемога християнських партій на виборах означала б, що народні маси, відходячи від обох форм, розв'язання взаємин церкви й держави, ліберального й фашистського, волюють повернути релігії суспільне значиння. Вони прагнуть не арелігійної держави, а релігійної, не безрелігіозних основ суспільного ладу, а організації суспільства на релігійних засадах. Ідеї приватного сумління протистає, в усій принциповій послідовності, ідея суспільно-організованого сумління релігійної особистости.

Ці зрушення, що в області суспільного життя лише починають позначатися, далеко виразніше виступають в області ідеології, зокрема — що особливо характерно в області природознавчих і математичних наук. Однаково, чи справа йде про фізику, чи про астрономію, або космологію, про біологію, антропологію, математикучі, т. д.

Лібералізм проклямував секуляризацію наук. Націонал-соціялізм зробив дальший крок. Він утотожнив секуляризовану науку з расизмом. Він визнавав лише німецьку фізику, німецьку хемію, німецьку астрономію і т. д. Наш час проголошує поворот до церковно-теологічних основ науки. Не завжди прямо і не завжди остаточно, але завжди в тому самому напрямкові.

Цей поворот до релігії й церкви не мав би вирішального й принципового значення, коли б він стався внаслідок зубоження сучасної науки, її знесилення й її слабкости, або ж внаслідок чисто зовнішнього й примушеного компромісу. XIX-те століття робило спробу дійти до компромісового розв'язання колізії між секуляризованою наукою й церквою. Видатні учені, які були віруючими людьми і клірики, які були свідками переможного впливу секуляризованої науки, намагалися якось примирити науку й церкву, обійти труднощі, раціонально пояснити ірраціональне. Встановити, скажімо, згоду між біблією і ґеологією, знайти співвідношення між днями створення світу, як про це розповідається в біблії, й ґеологічними епохами, між біблійним переказом про потоп і науковими даними про льодовики і т. д.

І на сьогодні ми є свідками зовсім іншого. Мова йде не про релігійність або про нерелігійність окремих учених, як давніше, Ома, Максвела, Мендельєва або Павлова, не про індивідуальу релігійність ученого і не про те, щоб побудувати релігію на засадах просвітництва, ствердити компромісове роз'вязання колізії, а про зовсім щось інше. Про колосальний злам в науці. Про те, що всі науки, вся ідеологія, уся наша доба в цілому повертає до засад, які протягом століть, починаючи з Ренесансу, заперечував Новий Чаа.

Наша сучасність одвертається від ідей Нового Часу. Наша сучасність в цілому обсязі повертається до ідей і принципів, що їх плекало давніше людство, поки воно не стало на ґрунт і позиції механічного раціоналізму. Так накреслюється поворот до християнсько-церковних, конфесіональних основ суспільного життя, проти чого протягом століть змагався Новий Час. До цього привів імманентний розвиток наук.

Але криються в цьому й причини соціологічні. Розрив між технікою і етикою, страх перед руїнницькими силами техніки, визначили свідомість сучасної людини. Ще ніколи розкиток техніки не досягав такого високого рівня, як за наших часів. Життя й разом з тим особливо, засоби знищення механізовано й машинізовано, як ніколи досі. Ми знаємо це з власного досвіду якнайкраще! . . .

Розвиток техніки надто явно випередив розвиток морального становища людини, етичний, біологічний і соціяльний ровиток людства. Між технічною людиною, з одного боку, і між духовою людиною з другого, стався розрив. Якщо досі недостатність свого природно-біологічного розвитку людство компенсувало на рахунок розвиненої техніки, то воно нічого не зробило для того, щоб гарантувати свій духовий розвиток.

В духовому відношенні модерна людина мінімально відрізняється від палеолітичної людини. Здійснення завдання розвинути техніку, виявилося для людства і с т о р и ч н о далеко простішим, легшим і досяжнішим, ніж це можна було собі уявити. Починаючи від палеоліту, людина всі свої зусилля, все своє вміння приклала до того, щоб розвинути свої технічні здібності й спочатку відокремити себе від природнього світу, а тоді опанувати ним. І вона досягла цього. Вона розвинулася технічно і в цей спосіб протиставила себе тваринному світові, як світові в істоті своїй а-технічному. За останні два століття людство опанувало послідовно паровою енергією, електричною й, нарешті за наших днів, атомовою. Воно стоїть нині на порозі технічного розкриття деміургічної тайни природи, але чи стало воно від того кращим або щасливішим?

Технічно мало розвинена або нерозвинена людина дуже легко й швидко стає технічно розвиненою людиною. Людина з примусу протягом кількох місяців стає водієм машин. Вчорашній „мисливець за черепами" сьогодні сидить за кермом літака або веде авто. Шоферські курси з успіхом заступили потребу університетів. Але технічно змінюючись, людина етично лишається незмінною. Події останніх років довели це яскраво. Людство опинилося на краю безодні. Технічно всевладне, воно виявидо свою етичну неміч, свою моральну безсилість улаштувати соціяльний лад, забеспечити мирне співжиття людей і народів.

Людство відчуває страх перед загрозою катастрофи, що могла б бути для нього остаточною. Страх перед руїнницькими силами техніки й машини сповнює сьогодні людство.

Де вихід з цього глухого кута, в який нині зайшло людство? В машиноборстві, в руйнації техніки, в протесті проти технічного розвитку й проти технізації людини, в запереченні розуму й розвитку, як такого? Невже ж вихід полягав би в тому, щоб знищити міста, спалити бібліотеки, заборонити книжки, закрити університети, ліквідувати науку і учених, обернути письмеників і науковців на чорнородів і, може, побоюючись волі раціональної думки, карати на горло кожну людину, що навчилась писати й читати? Досі це робилось лише по-части, в засто-

суванні до певних категорій людей і книжок, учених або думок, що йшли в розріз з урядово ствердженими, але хто зна, чи не стане це явище тотальним? Уряди й окремі люди [головно ті, що не мають чистого сумління] сповнені страху, а страх є сліпий!

Техніка — а-етична. Ми звикли за останні століття, що весь комплекс політичних, соціяльних, пізнавальних пробем розв'язується на базі техніки, за допомогою технічних збодутків, в наслідок індустріялізації господарств. Машина упосереднює наше пізнання, нашу соціяльну і господарську акцію. Людина-творець машин — опинилася сама в залежності від машини.

І тепер перед нею стоїть життєва проблема звільнитись від влади машини, знайти інші джерела пізнання, розкрити в собі творчі сили, ще могутніші, ще всевладніші, ніж сили технічні. Справа йде не про технічне протиставлевння людини природньому світу, а про духове. Не про фізичне і матеріяльне опанування його, але про духове.

Віра горами рухає. Це ніяка фраза. Це той шлях, що його пропонують людству християнство й церква. Людина майже нічого не зробила, щоб розкрити свої духові сили. До розкриття деміургічної тайни природи людина підійшла раціонально і фізично. Вона зігнорувала ірраціональні шляхи. Вона зігнорувала чудо. Людину, як пророка. Святість.

Лише два століття знадобилося модерному людству, щоб ствердити свій деміургізм на знегованих шляхах техніки й раціоналізму. Ствердити свій демі-ургізм і з жахом упевнитись, що воно стоїть перед загрозою катастрофи. Перез загрозою власного самознищення.

І тепер людство мусить сказати: Не механічна кавзальність, а чудо. Не техніка, а віра.

Християнський шлях церкви.

В. КОСАРЕНКО-КОСАРЕВИЧ

Українці і жиди

(ЛИСТ ДО ПРОФ. ДР. КАРЛЯ РАТ'ЄНСА)

Проф. Др. Карлъ Рат'єнс (Carl Ratjens) *є гоноровим професором гамбургського університету і співпрацівником* Weltwirtschaftliches Institut *в Ґамдурзі. Від ґеографії й ґеології через археологію перейшов до орієнлістики та став знавцем світової господарки. Науковий „ґлъобетроттер“ та світовий громадянин, із великими зв'язками по цілому світі. З автором листа лучить його блище знакомство із концентраційного табору в Сахсенгавзен. За згодою адресата подаємо в скороченні лист В. Косаренка- Косаревича, що трактує важливу справу українсько-жидівських відносин.*

Редакція.

Високоповажаний
і Дорогий Пане Товаришу!

Щиро Вам дякую за Вашу, написану Вами перед чверть століттям, лектуру „Жиди в Абісинії“, яку Ви мені дали на дорогу. Я саме знайшов там багато вартісних тверджень, до яких деякі події із старо-української історії стоять у задивляючій аналогії. А тому, що ці події лягли в основу дальшого розвою історичних процесів на сході Европи і знання їх улегшує правильне розуміння також сучасних східньо-европейських історичних перемін, то вони заслуговують на це, щоби ними блище занятися.

В Вашій книжці розповідається про легенду, в якій абісинський королівський рід мав би походити від жидівського короля Саломона—тим, що із його подружа з королевою Саба виводиться батько абісинської королівської династії, Менелік І. Ця цілком згідна із біблією частина легенди доповнюється ще окремим переказом, згідно з яким Менелік мав бути висланий до свойого батька в Єрусалим, де він вкрав кивот завіта і втік з ним назад до Абісинії.

Коли я читав про цей легендарний переказ із жидівсько-абісинської історії, про який ще раніше я знав із інших джерел, мимоволі мусіла прийти мені на думку зацікавлюючо подібна подія із української минувшини, яка вже є не легендарною, але історично дійсною. А саме:

Володар старо-української Руської Держави, київський великий княз Юрій Долгорукий, підчас свойого панування в Суздалі, столиці північної провінції Руської Держави, мав сина із тамошньою Половчанкою, якого назвав іменем Андрій Долгорукий і віддав під опіку і виховання його матері. Коли Юрій Долгорукий став київським великим князем, велів він свойому синові, що тимчасом виріс, Андрієві приїхати до Києва, щоби там хлопець міг відповідно виховуватись та запізнатись із життям княжого двору і великого міста, як це пристало на евентуального наслідника престолу. Але вирослому в дикій монгольській півночі і вихованому в її примітивному дусі молодому Андрієві став цілий високо-культурний і високо-цівілізований українсько-руський південь так чужим, а витончене

двірське і великоміське життя так далеке від його рідного, що він попадав в спонтанний гнів і палав варварською ненавистю до всього, що відрізнялося від його простого дикого родинного світу. Він твердо постановив потайки втекти із зненавидженого русько-українського півдня до своєї улюбленої родинної суздальської півночі. А при тому він задумав ще інший особливий плян і його виконав:

Недалеко від Києва, у Вишгороді, знаходився в тамошньому монастирі чудотворний образ Божої Матері, намальований, як кажуть, ще апостолом Лукою. Він тішився безмежною пошаною і поважанням цілого довколичного населення. Андрій часто мав нагоду чути, що все, що причинилося до піднесення сили і багацтва Київської Держави, завдячується чудесній силі вишгородського образу. У своєму світогляді, який він одержав від поганських шаманів, він міг вбачати в вишгородському образі лише фетиш, якого чудесна сила може приносити користь лише його посідачеві. І тому він украв цей чудесний образ і в утечі до своєї суздальської півночі, забрав його зі собою. Ціллю його наміру украсти цей образ було: ограбувати русько-український південь із Києвом на чолі від його чудесного образу фетиша і принести його в посідання своєї півночі із Суздалем на чолі, щоби тим легше знищити Київ і його становище, силу і значення приспорити рідному Суздалеві.

В тому самому намірі і в тій самій вірі напав Андрій, зараз по смерті свойого батька Юрія Долгорукого, підступно на Київ в 1169 році, при чому йому дійсно вдалось здобути метрополію Руської Держави і перемінити її в румовище грузів, приготувавши населенню кроваву різню, якої ледви чи можна собі уявити. Брат і наслідник Андрія на суздальському престолі великого князя, Всеволод, в тому самому намірі і в тій самій вірі повторив напад на Київ в 1202 році.

Оба ці напади монгольської півночі, в якої лоні починав назрівати процес формування нового народу на субстраті автохтонних фінсько-угорських первнів, завдали старо-українській Руській Державі такі смертельні рани і виломили в тій вічній запорі Европи проти варварської азіятщини на Сході такі люки, через які 39 років пізніше татарські орди по трупі Київської Держави змогли продістатись в середину Европи. Коли узглянити ще факт, що в часі першого нападу (1169) тесть Андрія, Кучка, поселився на тому місці над Москою, де пізніше постало місто Москва, що стало потім спадкоємцем Суздалю; дальше, що із численних дітей Всеволода походили усі пізніші московські великі князі зглядно царі так званої династії Руриковичів, ізза чого теж Всеволод одержав призвіще „Гніздо“, і т. д. — то таки в тому способі поступовання Андрія, що ми його вище подали, знайдемо цілком певно початок антагонізму між монгольською північчю східньої Европи із Суздалем згл. Москвою на чолі та між европейським півднем Сходу Европи із Києвом на чолі, що саме сьогодні дійшов, більше ніж коли, до такого розміру, що грозить українському півдні цілковитим винищенням у змислі Андрія Долгорукого (Боголюбського).

Із тої ненависти і гону нищення суздальсько-московської півночі супроти Київського півдня, отже із нетерпимости всього того, що є чисто українським і тим чуже московському, розвинулася також ненависть і гін московщини-російщини до нищення цілого остального світу, що його Москва сприймає завжди як чужий.

Із тої причини нас вже не буде дивувати більше те, що вище згадану крадіж Андрія виправдується його „любовю бога“ і що російські історики надали злодієві образу, Андрієві, призвіще „Боголюбський“; так само і те, що одинокі цар Петро І. і Катерина II. одержали назву „Великий(-а)“, бо теж обоє причинились найбільше до цього, щоби прилучити чужий український південь до московської держави і при помочі фалшивих теорій єдиности прогнати українців як національну одиницю з історії, присудити їх бути „малоросами“ і в той спосіб допомогти створити при помочі їхніх великих потенціялів підстави для великодержавности російської, давніше царської, а тепер совєтської держави; вкінці і те, що властиві москалі, які ще залишились із царських часів в краю та на еміграції, радо прощають Сталінові всі його грабежі і морди на власних співземляках і його самого ґльорифікують тільки тому, що він сам, більше ніж всі царі разом, зреалізував план Андрія, а саме знищення чужинецького півдня і знівелювання осталого чужинецького світу по свойому взору, щоби Москва одинока, як наслідниця Суздаля, могла держати владу над цілим світом.

Коли ми возьмемо до уваги ці два аналогічні постання народів із метисівських потомків, як основників двох пануючих династій над двома новоповсталими народами, абісинського на границі Азії і Африки і московського, від 1713 російського, на границі Азії і Европи, там Меneліка тут Андрея, в одному й другому випадку крадіж святих речей батьківського краю, то могли б ми теж із того витягнути аналогію для

підстав і мотивів в обидвох випадках для того, що нам видається вказаним виразніше представити, порівнюючи правдиве відношення між українцями, разом із їх багато-тисячною культурою, з одної сторони, а москвино-росіянами, яких процес формування як нації розпочався щойно в останньому тисячелітті, з другої сторони. Бо коли б абісинцям так само сприяла доля, як москвино-росіянам, то й вони могли б, загарбавши і влучивши до себе Палестину голосити urbi et orbi, що вони є правдивими „велико-євреями" і продовжниками (наслідниками) Саломонової держави з Єрусалимом на чолі, підчас коли правдиві палестинські жиди (євреййці) творять лише відногу, „мало-євреййців" і мусять розплинутись і розтопитись в одному лоні „велико-єврейського народу і держави". Тоді і абісинці були б злодієві свойого краю, Менеліковi, дали призвіще „Боголюбський" і здобичників Палестини охрестили „великими". Аддіс-Абеба стала б на місці Єрусалиму, як Москва на місці Києва, і назвала б себе III-тим і останним на землі божим містом. Негридські хаміти вважали б і казали б вважати себе, присвоївши собі гохштаплерно правдиву єврейську мову і назву євреїв, властивими „велико-євреями" і найбільшим і провідним „семітським народом", так як це зробили монголідні москвини, які присвоївши собі гохштаплерно старо-українську мову і старо-українське імя „Русь", кажуть себе сьогодні називати найбільшим і передовим „слав'янським народом".

Ми бачимо однак, що навіть абісинці були і залишились чеснішими і правдолюбивішими як москвино-росіяни, тому, що вони прецінь не старались злодійство менеліка перекрашувати в боголюбну чесноту і прикрашувати себе чужими, зрабованими перами не своєї культури і назви, щоби закрити своє власне єство, як це зробили, і кожний раз мають звичку робити, москвино-росіяни, коли їх власне ім'я стане так неславне, що вони його самі мусять встидатися і відрікатись та вибирати собі імена, якими би могли блюфувати і обманювати світ. Вже навіть німецький посол на дворі Івана III., Жигмонд фон Герберштайн, як вислід свойого довголітнього досвіду в Московщині, ствердив, що, крім п'янства і злодійства, склонність до брехні і обману становить найбільш характеристичну прикмету істоти й характеру москалів. Вони самі, пише він, є того свідомі і тому звичайно стараються в зносинах із чужинцями своє московство закривати і себе самого подавати за „чужинців". Тим і пояснюється так часту зміну в московсько-російському народі його власного імени, як прим. фіно-угри, руські люди, татарські люди, московські люди, зглядно москалі, великороси, російські люди, совєтські люди і. т. д.

Я вважаю це дійсно гідним признання, що Ви як німець, завдали собі так багато труду для студій і подорожей, щоби роз'яснити судьбу якихсь 50.000 абісинських жидів в їх історичному перекрою і говорити про їх будуче, вдержання і розвій. Дійсно гідне подиву є число також нежидівських учених, письмеників і політиків, що старалися і стараються за просемітську розв'язку жидівського питання як цілости, хоча загальне число жидів у світі в 1918 році виносило ледви одну третину загального числа українців. Чи не дивним є відчування людяности і справедливости вчених, письменників і державних мужів, коли поміж ними знаходиться так мало таких, що в аналогічний спосіб завдавали б собі труду і журились долею українців? Є радше навпаки. Бо ледви і якийнебудь інший нарід на світі був і є так вперто і систематично із усіх сторін трактований по мачошиному або навіть ненавистно заперечуваний і переслідуваний, як український. Бо „союзна приязність" в лоні совєтських республик, із якими формально звязана є Українська Совєтська Соціялістична Республика відноситься тільки до тих українців, що лише, по формі згл. по імені, можуть бути національними українцями, але по змісту мусіли й мусять залишитись большевико-москалями, підчас коли тих українців, що, не тільки по імені, але також і по своїй суті, хотіли б бути і залишитись повновартісними членами свойого народу в рямках родини народів, вважається ворогами совєтського большевизму в теорії, а ворогами російського імперіялізму на практиці, і немилосердно їх переслідується і винищується. А тому, що при цьому саме жиди показуються найбільше українофобними, хотів би я тут підчеркнути в короткому і дальшу аналогію, яка відноситься до відношення жидів до українців, зглядно їх обох до третьої сторони.

Абстрагуючи від внутрішних, було теж багато зовнішних причин для того, що жидівство і українство не могли остоятись як держава і нація в межах своїх власних життєвих просторів. Ними була обставина, що так українці як і жиди були положені на помості поміж двома континентами: жиди в Палестині — поміж Азією і Африкою, українці — між Европою і Азією.

Перша зустріч жидів з українцями припадає на другу половину першого тисячеліття по Хр. підчас живих взаємовідносин між державою Хазарів, яка була під ве-

ликим впливом жидівських місіонарів і державою Антів—Руською Державою, на яку мали вплив візантійсько-християнські місіонарі. Завсіди одначе поміж бездержавними жидами та державними русинами-українцями. Вже тоді мав би був повстати цей основний елемент, який в дальшому аж до сьогодні характеризує взаємновідносини поміж українцями і жидами, а саме: державно-політична, викликана християнством, вищість християнського горожанина староукраїнської держави супроти бездержавного жидівського елементу агасверів-вагабундів і лихварів, з одної сторони і почуття вищости чести в жидівського народу, що чулися стало покривдженими і шукали на кожному кроці пімсти супроти членів іншого народу, тут українського не-народу—ґоїв, з другої сторони.

В періодах польського, російського, австрійського і німецького чужого панування на Україні, жиди служили як прислужники окупантів, щоби тим легше і певніше могти використовувати маси гноблених і удержуваних в темноті українців і на них збогачуватися. Тим зтягнули вони на себе зі сторони цього населення ту ненависть, яка властиво і справедливо належати б повинна не їм, але їхнім властивим видавцям доручень.

В часах царських в Росії була для жидів так звана „черта ассєдлєнія", то значить лінія, після якої жиди могли поселюватися тільки в немосковських межових, провінціях, як Україна, Польща, Литва, Білорусь, тоді коли побут жидів в Московщині, на чолі із містами Москвою і Петерсбургом, вимагав спеціяльного дозволу міністерства внутрішніх справ і його давали лише купцям першої ґільди (з річним прибутком понад 100.000 рублів): ученим, юристам, аптикарям, золотникам і тим професіям, яких в Московщині бракувало.

Ця обставина мала такі наслідки, що скупе число жидів у властивій Росії, до того ще зложене тільки з представників високо-освічених верств провідної жидівської еліти, в ніякому разі не становило небезпеки для російського власного життя і діяння, але радше противно, жиди, як екзотичне плем'я, могли викликувати лише подив і заінтересування, підчас коли надмірне накопичення жидів в українському або польському півдні — в деяких містах і містечках становили вони до 80 % загального числа населення — відчувалось зі сторони місцевого населення як пляґа перечуження, тим більше, що талмудська етика віросповідання жидів ставила їх у разячу протипозицію до християнської етики місцевого населення і викликувала бурхливі тертя, які звичайно виладовались погромами жидів. При тому є річчю певною і доведеною, що такі погроми жидів в Україні або в Польщі були провоковані агентами царського уряду, щоби увагу населення відвернути на деякий час від справ уряду.

Але тим не менше українці вважали жидів за так само переслідуваний і гноблений нарід, як і себе, і, відзискавши свою державну незалежність наслідком вдалої революції в 1917 р., отже наслідком уневажнення переяславського договору з 1654 року і привернення status quo ante побіч російської і польської національної меншини забеспечили і жидам в Україні персональну автономію з власним народнім міністерством для жидівських справ, отже права, якими жиди ще ніколи в історії не тішилися від часу утрати своєї власної державности!

І саме тому, що українці в 1917-18 рр. вірили в братерство усіх народів і зреклись творення своєї армії, а стреміли до реалізації тих принципів, які все ще дальше просвічують як ідеї надії людству і Об'єднаним Націям і все ще дальше виглядають як утопія в той час, коли інші думали тільки про власне озброєння і про загарбання чужих територій, Україна має сьогодні завдячувати те, що вона стала іграшкою в руках хижацьких своїх сусідів і мусить вети сьогодні нужденне життя примари і тіни.

А що робили жиди? Вони використовували кожну нагоду, щоби по стороні кожночасних окупантів України виконати пімсту на українському народі за це, що їм самим або їхнім предкам було заподіяно із релігійних, соціяльних або національних мотивів. І цей гін до пімсти зумовляє і нормує протиукраїнську політику жидів на цілому світі, особиливо одначе в Совєтському Союзі.

Але наступні обставини зібрані на підставі фактів доказують, що жиди при цьому ділають на свою власну шкоду:

Від початку самостійної московської держави, а відтак російської імперії, українці-русини були тими, що становили як учителі, епископи і державні мужі провідну еліту Московщини і причинились до її розвою. Від часів цариці Катерини II. місце українців у сповнюванні того самого завдання заняли німці, яких перевага тревала аж до 1917 р. Після революції 1917 р. німців, як переважаючий елемент у провідних кругах, в Совєтській Росії заступили жиди.

І українці і німці положили неоцінені заслуги в розвою Росії на культурному, політичному та господарському полі. Але

нікого не постигла за це більша невдячність як колись українців, а зараз німців. Ця невдячність Москви постигне колись напевно і жидів. Бо відому невдячність Габсбургів, Гогенцоллернів і Романових в далекому перевищує і ставить в тінь невдячність тоталітарних диктаторів.

Це зачинають відчувати на власній шкірі теперішні совєтські жиди, бо в інакшому разі не покидали б вони в панічній утечі „совєтський рай“ і не заповняли б ДП. — табори УНРРА-и. Совєтські жиди є за розумні, щоби не завважити того, що російський большевизм переходить метаморфозу до російського націонал-соціялізму. І коли росіяни деклярують себе самі як „вибраний нарід“, якого місія полягатиме в опануванні цілого світа і формуванні його по свойому фасону, то вони напевно не будуть хотіти і могти терпіти коло себе другий „вибраний нарід“-жидів, так як це зрештою і робили націонал-соціялістичні німці.

В такому світлі лише жадоба пімсти і викликане нею засліплення може спинювати жидів пізнати цю правду, що в дійсності інтереси жидів і українців мусіли б бути спрямованими проти якоїнебудь імперіялістичної Москви; що вони як природні союзники, мали б бути в рядах тих, що становили б братерську родину вільних і обороняючих свої вольности народів і тому, мали б вести спільно боротьбу проти кожного імперіялістичного тоталітаризму. Це очевидно вимагає від жидів зречення біблійних своїх претензій на своє „вибранство“. Проти українців може бути тому тільки такий жид, який спекулює на тому, щоби при помочі якоїнебудь великої потуги, — все одно, чи це буде капіталістична демократія англо-американців, чи совєтський державний капіталізм, — могти реалізувати свої власні пляни як „вибраного народу“ на опанування світу, то значить, на місце одного тоталітаризму поставити тоталітаризм жидівський.

Тут лежить, по мойому погляду, зачіпний пункт схоплення і розв'язки проблематики братання усіх народів в змислі принципів ОН (Об'єднаних Націй). І коли жиди виступають проти боротьби свободолюбних українців за своє самостійне національне і державне життя і одверто, або за фінансово-політичними кулісами, його поборюють, то в той спосіб вони поборюють і зменшують вартість своєї власної боротьби за своє національне і власно-державне життя в історичній своїй батьківщині Палестині! В такій засліпленій короткозорості в своїй діяльності пускають жиди лише бумеранги, які, скорше чи пізніше, вдаряти будуть в їх власне тіло і діяти для них смертельно.

Як українці ставились до жидів, коли вони в 1917 р. були самі самостійним народом з власною державою, було вже вище сказане, хоча їм жиди до того часу не виказали ніяких добродійсть. Можна, для приміру і порівнання, навести за плату німців, яку вони дали жидам, де ж прецінь не дасться заперечити величезних заслуг жидів для німецької культури і господарства. А як ще тепер ставиться навіть, приміром, український партизан, до жидівства, можуть ілюструвати наступні витяги із книжки споминів з німецького концентраційного табору (Авшвіц) О. Данського „Хочу жити!...“

Український політичний в'язень Юрко Булат заприязнюється із жидівським політичним в'язнем, рабіном Іціком Бринь. Рабін Бринь нарікає і жалується за всі зрабовані жидам багацтва:

„І всі ці скарби, Юрку, були наші. Це наша сила і наше прокляття. Все забрали, всіх спалили...“ „Або, що на це скажете — Бринь відвернув лице до Булата, — „в суботу нам давали на бльоку білизну і я дістав підштаники, пошиті з нашого жидівського „талесу“. Чи ж я можу вдягати це, що є для мене святе? Чи вони не мають іншої білизни?“ Сльози виплівали з Іцікових очей і Булат згадав, що Бринь є рабіном.

„Не журіться, Бринь“, — потішав Булат, — „була Асирія, був Вавилон і все пройшло...“

„Так, так, брате“, шептав старий рабін, „все пройшло, а Ізраїль живе“.

* * *

Юрко Булат повернувся з праці до табору і на вулиці перестрів старого Бриня. Лице Булата було втомлене, але тиха радість лежала на ньому густішою, як звичайно, сіткою морщин. Булат привітався з Бринем, думаючи при цьому про унтершарфюрера Клявса, що забороняв в'язням-арійцям подавати руку жидам.

„Але сам то навіть їсть це, що подають йому жидівські руки, а теж не соромиться зачіпати молодих жидівок!“

Булат скривив глумливо уста. Він глянув на бліде, виснажене лице приятеля і сказав;

„Ну, Бринь, маю новину, яка повинна врадувати ваше серце!“

„Яка вістка може мене втішити тут, у лагері?“ — зітхнув Бринь. „Але кажіть, Юрку, я послухаю“.

Булат нахилив свою високу постать до низького Бриня.

„Сьогодні згинув в Біркенау тамошній рапортфюрер, а кількох СС-манів було ранених. І зробили це ваші люди“.

Бринь запитав неспокійно:

„Які ваші, Юрку, хто такий?“

Булат поклав йому руку на плече, наче б хотів заспокоїти.

„До Біркенау привезли були більшу партію жидів. Між ними було багато молодих дівчат і хлопців. Коли наказали їм роздягатися, якась дівчина вирвала рапортфюрерові револьвер і стрілила. Цей стріл був наче гаслом для других. Знялася справжня стрілянина. Ті, що не мали ніякої зброї кидалися на СС-манів голіруч, рвали їх зубами, давили за горло. Згинув рапортфюрер Шіллінтер, арбайтсдінстфюрерові Еммеріхові прострілили коліно, деяких поранили, а одному навіть відгризли ніс...“

Бринь затиснув на грудях руки, слухаючи Булатового оповідання, як байки.

„А що з ними, Юрку?“ — іголос Бринь дрожав хвилюванням, — „що з тими молодими хлопцями і дівчатими? Втекли? Врятувались?“

Бринь завис поглядом на Булатових устах, наге в хотів добути з них бажану відповідь. Повіки Булата впали на очі.

„Ні, Бринь, всі згинули“, — тихо сказав він, — „всіх перестріляли з машинових пістолей“.

Бринь розложив руки як той, що нічого не має.

„Де ж тут радість, Юрку?“ — спокійно, але сумовито запитав старий. Булат сильніше натиснув рукою Бриневе плече!

„А те, що вони були інші, як другі? Що не хотіли вмирати в гасовій коморі, як слухняні вівці? Вони згинули, але в боротьбі, чуєте, Бринь?“

Старий рабін звів на Булата очі, обрямовані червоною смужкою!

„В боротьбі, Юрку!“ — повторив він, повертаючи голову в даль, де на крайнеба лежала вогняна заграва Біркенау. Бриневі уста ворушилися, наче б він говорив сам зі собою.

„Кров Маккавеїв!“ — почув Булат тихий шепіт.

* * *

Іцік Бринь чув що він утомився. У грудях хрипіло й гойдалося щось, як старі драбини воза, коли на них положать завеликий тягар. Ноги не слухали старого, а водили дивовижньою кривулькою. Шастя, що обабіч ішли приятелі, а то капосні ноги могли його зовсім знести зі шляху. Мала торбина на плечах з куснем хліба видалася Бриневі непосильним тягарем. Більше харчів він не мав, бо пушку з консервою викинув у сніг ще за табором.

„І навіщо її тягати зі собою, коли й так не хочеться їсти“, думав Бринь.

„От пити, або бодай полизати того білого снігу“. Старий відчув на спечених устах холод, такий приємний, свіжий, як вода.

„Лише ступити б два кроки в бік і вже маєш сніг, чистий, здоровий, як лік!“

Бринь поволі перейшов на край ряду, щоб хоча налюбуватися снігом. Та він не відважився протягнути руки.

„Ге, ге, — радів у душі Бринь, „старий Іцік ще обережний! Він не зробить так, як зробив онтой молодий Шмуль, що йшов перед ним у третьому ряді, Шмуль хотів зав'язати шнурок у черевику, вискочив на бік, щоб не звалили його з ніг. Але тільки зігнувся, вартовий, що йшов побіч, стрілив Шмулеві просто в голову, майже торкаючись її рушницею. Ні, ні, Іцік задобрий купець, щобу віддати за жменю снігу таку ціну, як життя“.

Старий Бринь утер очі, бо вони постійно заходили йому сльозами. Він глянув на сонце, а воно видалося йому червоною кулею, що котилася снігами. Білий іней робив пухнатими брови старого, осідав йому на віях. Поволі зникав біль у ногах, у грудях затихав докучливий скрипіт, а приємне тепло ходило жилами. Навіть вже не мучила так спрага.

Бринь хотів поділитися своєю радістю зі сусідом, та зі здивуванням побачив, що коло нього немає знайомих облич. Він незамітно, але постійно лишався позаду й так опинився на кінці походу. Хтось штовхнув його старого в бік і він оглянувся.

Незрозуміло дивився старий рабін, як колона віддаляється чимраз далі. Повз нього пройшов останній вартовий, знудьговано глянув на змучене, змерзле лице Бриня, але не сказав нічого.

„Ну, певно“, крісь мряковиння мізгу старого продерлася свідома думка „ватровий мене не підганяє, бо я сильний, маю здорові ноги й добре йду“.

Бринь вдихав морозне повітря і пристанув. Сніг на полях видався йому нараз білим, чистим настільником на святковому столі, а сонце свічником.

„Ой, Іцік, Іцік“, скартав він сам себе голосно. „Ти вже старієшся і забуваєш. Та ж сьогодні саббат, Гоподній день! Одне накритий білим стіл, а на ньому горить свічник!“ Бринь крізь слізну млу ще раз глянув на заходяче сонце.

„Сідай до стола!“

Мотоцикль, що їхав серединою дороги позаду маршової колони, скрутав у бік, звільняючи свій біг. Старшина, який сидів у вигідній причіпці, піднявся злегка й підніс машинову пістолю. Він доглядув під придорожнім деревом малу, зібгану в собі постать старого Бриня.

Плат снігу, струшений з дерева гуком вистрілу, впав на голову Бриня, як святкова пухната шапка рабіна в Господній день, саббат.

* * *

Я подав тут кілька вирізків із книжки „Хочу жити!“ із яких можна вичути тон із яким український автор овіяв свойого краяна Булата і його приятеля, жидівського рабіна Бриня, тон правдивої дружби, яка й мене в КЦ-таборі часто приводила до того, щоби багато совєтьских жидів переміняти в караїмів і в той спосіб зберегти їх перед неминучою смертю.

Чи Ви не вважаєте, що було бу властивому інтересі жидів провірити своє становище так до тоталітарно-імперіялістично наставленого московства-російства навіть в його совєтській масці, як і до українства, наставленого на демократичне братання всіх народів? Тим більше, що в той спосіб можна віддати найбільшу прислугу і самій світовій демократії, що так довго мусітиме хворувати на недугу пістряка наслідком очевидної демаґоґії, полученої із обманом і шахрайством, як довго поміж теорією і словами з одної сторони, а практикою і ділами з другої сторони, буде існувати дальше непроходимість і становити буде леговище всякого зла людства?

*

Вибачте мені, що із малої нотатки на маргінесі лектури Вашої книжки про жидів в Абисинії, що було моїм первісним наміром, в результаті повставтак довгий лист.

З щиросердечними бажаннями та товариським і дружнім привітом

Ваш

Василь Косаренко Косаревич.

Гамбург, 20. Грудня 1946.

Емануель Муніє

ПЕРСОНАЛІЗМ І ПЕРСОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ

Нище подаємо в скороченні за журналом Die Internationale Revue „Umschau" зошит 2, жовтень 1946, статтю Емануеля Муніє, основника і провідника персоналісгичного руху у Франції. Стаття дає багато цікавих думок і інформацій до живої зараз у світі, а головно у Франції, світоглядово-філософічної дискусії, яку викликала кріза сучасних духових і соціяльних напрямків, а в першу чергу криза марксизму як науково-соціяльної теорії, що стала причиною і дала практично почин сучасній нашій добі тоталітаризму і тероризму. Коли ще в Муніє тут і там стрічається ниточки звязку із доктриною марксизму, то ці звязки є радше слідами його соціялістичного виховання, якому він посвятив ціле своє життя. Цілий дух і характер його персоналістичної ідеології є саме відрухом проти марксизму, що його в практиці реалізує і сповнює система, щодо якої у нас немає ніякого сумніву в їй правильній назві: большевизм. Ціла його теорія є саме реакцією, що більше, можна сказати бунтом проти того підпорядкування людини мертвим механізмам організації і технократії, що її практично завели на одній шестій частині ґльобу. Його філософія є протестом проти поневолення людини і поповнювання на цій щоденно в мільйонних випадках духового морду.

А втім, коли б навіть ми тут і там добачували певні думки, що в ніякому випадку не можуть в нас збудити розуміння в нашому шуканні правдивого окреслення ролі людини і знайдення правильної соціяльної ролі людського колективу, як цілости і поодиноких її одиниць і складників в поодинокому, коли б ми революційність персоналізму ввважалили істотно дальше нічим іншим, як реакцією у відношенні до нашого погляду, що вимагає повної самобутности і повного визволення людини від **всяких** комплексів, будь вони духової, релігійної, політичної, соціяльної, господарської чи іншої натури, то й тоді нам не завадить пізнати думки батька і провідника одного із модерних напрямків в сучасній духовості Европи, що на руїнах страшного походу нівелюючої і знищуючої сили тоталітаризмів старается зреконструувати, зреґенерувати і поставити на ноги нову духову правду.

Світ — це не точно означені формули і його духовість ніякі — аксіоми. Світ радше шукання і стремління винаходити згідні із духом часу і обставин такі духові формули, що, в даному моменті, можуть в відношенні раціональному, чуттєвому і вольовому відповісти духовому станові людства.

В тому шуканні персоналістичний рух є одною із спроб відповісти на проблеми та здіягнозувати ті симптоми, що зараз обсерваторові надсилають думку своєї ненормальности, звихнености, перестарілости, чи нежиттєвости. Персоналістичний рух належить нам так і сприймати, не занедбуючи одначе нагоди уважно його перестудіювати, бо навіть в ньому ми можемо знайти багато думок, що можуть нам помогти валити той світ, який нищить нас як людей і як націю. Думки ці тим більше можуть нам бути помічні в поборюванню світа, який став сьогодні синонімом реакції, що походять зі середовища марксистів, отже людей, морально зобов'язаних доктрині, яку сьогодні поборюють, і зрештою, яку більше і краще її знають, ніж ми.

Ми відкидали марксизм a priori, ідучи за інстинктивним вичуттям, що несе нам він „наукове" виправдання безправ'я і кривди, визиску і гноблення, що старається лише прикрити новими діялектичними формулками. Ми відчули в ньому інстинктивно, що він (марксизм) являється тільки великим маневром і великою тактикою, на услугах народу, що поставив собі завдання завоювати світ.

І коли ми навіть забирали свій критичний голос і ставили свою життєву філософію, то вона все мала в собі щось із вітального, зоологічного, біологічного. Їй все ще бракувало філософічно розумового, психологічного підбудовання, яке так питоме є сьогоднішмим, головно французьким, реакціям на мертву доктрину і її, ще більш умертвлюючі, наслідки.

Хоча Муніє, пишучи про свою філософію персоналізму виразно говорить, що вона є реакцією на тоталітаризм і думає, що тільки фашизм є тим тоталітаризмом, і вважає большевизм чимось іншим, то нам його філософічні-світоглядові ствердження вистачають аж надто до того, щоби персоналізм вважати також б у н т о м і проти ще страшнішої доктрини духового поневолення людини і духового морду людської гідности та особовости, яким є зараз б о л ь ш е в и з м.

Редакція.

Персоналістичний рух є відповіддю на наступ тоталітаризму, що зроджений з крізи XX-го століття, мав бути ліком або радше, що його намагались зробити ліком, на неї. Успіх того наступу пояснюється обставиною, що сучасна тоді людина, яку похлонювали щоденні дрібниці, рідко так, як це є і сьогодні, могла опанувати окруження, в якому вона порушалась. Її поняття, її механізм, її почуття: нічо із її особовости не є вже більше достосоване до світу, який її окружає і вона показується нездібною захоронити свою суверенність супроти того світу. Ця недомога змушує її позбуватися своєї свободи, яку ця людина зараз в рівній мірі зачинає ненавидіти, як її в раніших епохах вона любила. Персоналістичний рух твердить, що криза XX-го століття, що є кризою так господарсько-соціяльною як і кризою західньої людини, це є західньої цивілізації, вимагає революційної своєї розвязки. Персоналізм отже є ф і л ь о с о ф і є ю р е в о л ю ц і ї в такій самій мірі, як нею є фільсофія екзистенціялізму. Відріжняє його лише від тих обох поглядів вартість, яку він признає людській особистості. Очевидно, він признає також конечність матеріяльної революції, що має дати сучасній людині

розумне технічне вивинування і справедливе соціяльне припорядкування; але рух цей здає собі справу з безпосереднього поступу господарсько-соціяльних розвязок. Він сприймає зреволюціонізування людини цілком не менше істотним: революційна вимога, якої не беруть під увагу матеріялістичні погляди. Бо коли персоналізм кладе так велику вагу на оборону особовости перед утиском зі сторони апарату, то тільки тому, що він сприймає людську особистість не як одну із клітин, хоча б це навіть була соціяльна клітина, але він її уважає вершковою точкою, від якого розходяться усі дороги нашого світу.

Це понимання людини є невід'ємною частиною фільософії абсолюту або трансцеденції людської подоби, фільософії, яка ставить персоналізм проти філософії екзистенціялізму Гайдеґґера [Heidegger] і його французьких учнів та наслідників, що заперечують цей абсолют і цей трансцедентальний характер. Ця теза персоналізму на тому полі не хоче твердити, що людському вглядові дано образ людини незміний в тягу історичного перебігу. Образ цей в дійсності є все звязаний з часом і місцем, і його образ „вічної людини" є все зумовлений тою точкою погляду, з якої її оглядається. Звідси зроджується недовір'я персоналізму до всіх тих формулювок, які мають своїм змістом „оборону" того чи іншого: оборону людини, оборону духовості, оборону культури, оборону заходу. Оборона є дійсною і здоровою лише тоді, коли вона є зв'язана з творчим еланом. Коли дух оборонности є пануючим, це є знак, що вмер змисл віднови і що журба за вдержання існуючого виперла змагання за творчим і за поступом. Персоналізм тому не чується покликаним бути музейним сторожем: ані музею латинського, ані музею міщанського гуманізму або гуманізму минулої стадії християнства.

Абсолютне людське не можна проте ніколи розуміти як щось стале, і щось законсервоване. Абсолютне людське є цілістю людської історії. Предметом творчого пізнання воно може стати лише для такої свідомости, що є здібна схопити цю тотальність, так в її загальному значенні, як і в її неспинюваному перебігу. Це означає проте. що історично зумовлений пункт погляду кожного людського обсерватора, непевний щодо минилого, несвідомий відносно будуччини, не можна сприймати як вичерпуючу дефініцію природи людини. Погляди, що слідують одні по других в кожний історичній епосі представляють міжтим тягле і стале чергування тому, що кожний із них в даній епосі представляє більше ніж лише дана епоха. Приходить тому такий момент, що ці погляди є загрожені часом, що поступає вперед і відновлює людину. В такому періоді кризи стає той, хто ще вчера був живою істотою, лише восковою лялькою. Нагло виринають із тіней сотні віджитих розбитків. Кожен із них криє за ґримасом живу людину завтрішнього дня. Тоді оборона духовості полягає не в тому, щоби зуживати свою снагу запал на іронізування з нової людини, але тому, щоби її пізнати і відбити на ній нечать сталости людини.

Наша епоха знаходиться саме в такому моменті звороту і кризи історії, бо образ людини знаходиться під загрозою часу, що затирає його обриси обличчя і заслонює нам вияснення будуччини. Одною з істотних ознак кризи є це, що розвівається клясичне цоняття людини. З початку театр а потім роман зробили його надщербленим. Малярство і скульптура з другої сторони напирали проти того людського обличчя, про яке ми задержали в собі ще певний рід досконалого образу. Філоосфи витягають свої висновки: немає ніякої істоти людини, немає людської натури. Деякі ще таки признавали певні форми людського існування, певні дійсні або юридичні межі. Для інших питання для абсолютного признання індивіду, раси, класи або нації стоїть цілком одверто. Задержання сили само ставить свої межі силі.

Це змагання проти повсталого, звідси поняття людини є не лише руйнуюче. Навпаки, воно має також і свою позитивну сторону. Воно є цілющою протиотрутою проти наївного оптимізму міщанського мислення, проти його обманного ідеалізму і проти позитивістичного упрощування дійсности. Це почуття обману, що охоплює дрібного міщанина перед нічим, його нічим, є доброю духовою курацією для нього, що занадто є виповнений собою. Духові привички від двох або трьох століть заторовують дорогу до чудесної будуччини людини. Вони дозваляють показувати нам спільні місця п'ятьох ґенерацій як вічні пересуди одного півострова й обіймаючі цілий світ.

Але персоналізм, який, як це вже вище було сказане, мимо многогранности образів, проклямує сталість людської істоти. не може фільософіям заперечення [неґації] не слідувати аж до кінця, хоча він їхній вплив і участь в усуванні перешкод, які спричинили духові привички на дорозі до нових перспектив, уважає конечними.

В середині кризи, яку ми саме переходимо, ставить він собі завдання, помагати так в сталості людини як і також в її переміні. Революція, яку він, побіч матеріяльної революції, задумає, стремить до цілі дати життю і смерті людини знова певний сенс, передовсім їй самій [людині] дати певне окреслення.

Хоча персоналізм є наставлений на особистіть, він ніяким чином не є відміною індивідуалізму. Індивідуалізм сприймає „Я" як одну відзольовану реальність, від прапочатку відмежовану від світа і від „я" інших. В той спосіб він проповідує неможність комунікації духів, ставить їх як ворогів проти себе і присвячує їм самотну і визиваючу поставу; знова пробує з того почуття своєї самотности, в яку він спершу себе запровадив, вийти назовні. Але в тому самому моменті, тому, що вдається в це непотішаюче думання [cogito], хоча б це було тільки на те, щоби пробувати потім знайти з нього вихід до світа і до людей, заперечується саме персоналізм.

Усі персоналістичні фільософії, на які покликується персоналізм: християнські філософії, як філософія Кірке́ґарда [Kierkegaard], Шелєра [Scheler], Габрієля Марселя [Gabriel Marcel], Бердяєва [Berdjajew], аж до ідей аґностиків, як філософія фон Жасиера [von Jasper], — запевнюють, що істотний хід розвою многогранности особи відноситься не до сприймання її самої ані до її журби за своє еґоцентричне „я", але воно відноситься до комунікації сумлінь. Іншими словами: до комунікації еґзистенцій, до співжиття. Персоналізму не дається здефінювати лише неможністю сполуки і обмеженням тільки на себе, але із усіх можливостей світу він є одиноким, що є сполучним, яке у відношені на своє окруження і на себе самого, в відношенні до світа і в відношенні до свойого нутра, існує [еґзистує], заки воно існує саме в собі. Дорослий, в рівній мірі як і дитина, знаходить себе в свойому відношенні до окруження і до предметів, в праці і в дружності, в ворожнечі і в любові, в чині і в зустрічі, а не в собі як такому.

Це основне ствердження означує перспективи персоналізму і то аж до його останніх практичних кон-

секвенцій. Воно ставить його в протилежність до сучасного індивідуалізму і забороняє йому зрівнувати себе із якими небудь формами лібералізму. Свідома людина не є непотішена, вона є окружена собі рівними, її поривають з собою і її кличуть до співжиття.

Так, як мало існує і живе особа незалежно від інших осіб, так мало існує і живе вона незалежно від природи. Немає отже для людини ніякого окремого від тіла душевного життя, ніяких моральних переходів без технічного приготування і, в часах криз, немає ніякої духової революції, без матеріяльних перемін. Кожна проблема судьби — це зробив він виразним — зачинається проблемою своєї умовности. В світі, в якому наглий розвій техніки нормує все існування, всі проблеми, є цілком не менше оправданими, розрізняти історичне значення господарсько-соціяльної структури. В тому твердженню немає нічого безумовно „матеріялістичного", в виключному розумінні того поняття. Матерія і тіло є не лише продовженням духової активности. Вона є з нею одно й її безпосередним висловом. Тому є рівно недоцільним, говорити про примат господарської, як і оспорювати примат духової причиновости-кавзальности. Коли ми хочемо вже конечно говорити про кавзальність, то мусіли б ми радше говорити про циркулярну, або як це маркисти самі часом називають, про діялектичну кавзальність. Істотною проблемою не є — знати, що із тих двох починає, дух чи матерія, але котре із них відограє вирішну ролю: авторитет творчої людини чи носність матерії.

Але коли персоналізм старається боронити матерію перед непошануванням, яке деякі для неї мають, то не значить це, що він робить місце для неї, як для певного рода кермуючого чинника. Ми знаємо матерію лише як знаряддя для людини. Немає ніякого зовнішного пункту, з якого ми могли б оглядати обидва ці поняття в абстракній ізоляції. Оживлюючий звязок гуманістичної акції лежить ані в суб'єктивній людині ані в матерії, лише в людській сполуці людини з матерією, в опануванні, яке виконує людина над матерією і над самим собою. Технічна революція в службі організації матерії є зполучена з революціонізацією людини, бо вона зависить від попереднього вибору. Залежно від того, як цей вибір випаде, буде розвій технічного світа вести або до гуманізму, і саме до правильно нормованого гуманізму, або до нелюдяности, що також може мати таке чи інше обличчя. Біг отже історії не є нічим примусовим, але він залежить від того, якою є людина.

В обличчі непошани, яку, так на екстремній правиці як і на екстремній лівиці, протиставиться проблемі вирішування людини в розвою людства; в обличчі факту, що сумління, моральні скрупули, співчуття до людини вважається за дитячу і плаксиву сентиментальність, яку лише спинюють одиноко важне, людську величину, — це є визуте від всякого сумніву твердження сили в службі прецизної машини; супроти цеї зневаги для внутрішньої людини, — звертається персоналізм назад до великого постуляту людської статики і динаміки; внутрішня людина існує тільки завдяки існуванню зовнішньої, а зовнішня людина пробивається вперед тільки завдяки помочі сили внутрішньої людини. Є фалшивим, редукувати „принцип реальности" лише до нашої журби за матерію, в продукції, або в організації. Немає ніякого повного реалізму без „принципу узовнішнення": це є правда матеріялізму. Немає ніякого повного реалізму без „принципу увнутрішнення: це є правда, що є питома істоті духового.

Що є властиво увнутрішнення? Це не є ніяка втеча перед дійсністю, перед чином, або перед відповідальністю. Коли воно є навіть методичним відхилом, відтягненням себе перед неспокоєм чину і перед розпорошенням справами, то таки є воно радше усвідомленням себе і віднайденням своєї дороги. Внутрішне скупчення не означає склону до утечі: воно є збиранням сил до нового завдання.

Увнутрішнення не означає також самозарозумілости. Воно є відновою ділаючого, а тим самим і чином. Ті, що вважають внутрішню людину без значення, є певні люди: певні себе самого, своїх прав і своєї діяльности. Внутрішня людина веде завжди тільки непевну боротьбу. В ній є все поставлене під знак запиту діялектикою подій, так як це слушно бачить марксизм. Але в рівній мірі ставить все в сумнів його відповідальна розвага і рішення. Для усіх догм і для усіх теорій достосування існує тільки одна постава духа, а саме потвердження. Наше століття стремить, при допомозі різних доктрин, щораз то більше до того, щоби влаштувати світ людей об'єктів [предметів], що більше між собою не відрізняються, тільки покоряються неминучому, яке сьогодні в такій самій мірі голосить наука, як це раніше робила релігія. Персоналізм натомість приготовляє, почерез усі лише можливі політичні, соціяльні або господарські заковики, світ людяних людей.

Отже це означає, що він на місце відособлення і людини-предмета [об'єкту] ставить свідоме народження людини і світ вільної відповідальної і активної людини.

Відомо, поняття свободи підлягало різним перемінам. Але воно лишається мимо того правдивим, що свобода не є більше свободою, коли вона лише висловлює згоду з ходом історії або з постановами одного режиму, навіть тоді, коли б ця згода мала перемінитись в ентузіязм або в інтимну певність. Коли є взагалі відповідне слово, що містило б в собі цілий свій зміст, то ним є засадниче ствердження Маркса: не є нашим завданням світ інтерпетувати [пояснювати], але його перемінювати. Але не вільно нам зменшувати цілої ширини того ствердження. Можна світ пасивно оглядати тим, що тужиться за взором певної породи ідеалістів. Але так само пасивним є погляд дивитись на світ як на неминуче, навіть тоді коли працюється, щоби допомогти тому неминучому до життя. Є дещо пересади в тому, дивитись на історію як на ultima ratio. Забаганки монархів стали декретом історії, що її випрацьовували і видавали міністерські ради. Нічого не змінилось, коли не береться під увагу того, що ще раніше можливе застереження відносно одної людини, стало неможливим супроти одної системи. Коли вчера було революційним підносити застереження проти лібералізму відносно організації і умовности нашої судьби, то сьогодні є революційним, в середині світової організації, яка лише поволі розростається і яку не можна спинити, хиба абсурдном жестом людини, в середині тої організації, а не проти неї, змагатись за це право самоозначення вільних людей, яких колєктивні і здисципліновані форми мусять стати предметом наших старань і наших дослідів.

Вільну людину не можна більше понимати як осадника. Тим ствердженням, разом з системою колєктивізму, зриває персоналізм усі мости з вчорашним світом. Нагло стає очевидним в своїх змаганях як і об'єктивному перебігу сторії, що рух до постання все

більших спільнот є звязаний із рухом усвідомлювання. Можна навіть сказати, що істотне заздання людини полягає не в тому, щоби поволі крок з кроком здійснювати сполуку духовостей і світ обімаюче зрозуміння. З того погляду також і персоналістичний рух від початку був нерозривно звязаний з поняттям „персональний“ і „спільнотний“.

Муситься поодиноку людину збудити наново до життя, щоби створити спільноту, що не мала б ніякого характеру гнобленої. Це не означає, що всупереч модерному світові треба мріяти про романтичні, осілі спільноти, ордени, чи цехи. Колективна людина XX-го століття поставатиме при помочі засобів XX-століття: скорости, радія, преси, організації.

Але це є саме замітним, що ці модерні засоби якраз сприяють сильному відперсоналізуванню людини. Це вже виказало свій вплив і ділання в світі, що тратить смак у свідомому персональному житті. Найбільша небезпека, яка загрожує національному колективізмові полягає в тому, що розбурхані почуття має спрямують в тому самому напрямі, що й тоталітарні пристрасті, а при тому ще й тими самими засобами, замість понимати націоральний колектив як модерний вираз вогненними почутями одушевленого і всесторонього народу. Людина залишилась би лише ще знаряддям, обмеженим тільки до своєї вартости користи, коли б її понимати тільки як функцію невблаганої організації. Тоді корисним було б, так як раніше власність людської особи, віддаватись кожній забаганці властителя [пана]. Нічо не обмежувало б її використання, тільки забаганки, потреба, вимоги влади, нічо не перешкаджало б людину відставити, коли це відставлення показалось би корисним, і нічо не стояло б на перешкоді її відкинути, коли б вони показалася вже більше непотрібною.

Тоді людині, як знаряддю супроти нелюдяности, не можна б було ставити ніяких меж. Персоналістичний колективізм є супроти того колективізмом відповідальних і вільних особистостей. Треба дійти до того, щоб сьогодні людину-об'єкт, все одно чи пана слугу, відрізняти від людської людини.

Використання технічних здобутків і осягів, життя в масі, не є конечно відперсоніфікуючими чинниками. Воно буде лише тоді, коли людина. в почутті, що вона не може здійснити чинної синтези, зрезиґнує з того, щоби хотіти і цінити персоналістично свідоме життя. Тоді, але лише тоді, може за строге порядкування продукції і спільного життя у відношенню до людини спричинити рівно стільки непорядку як і індивідуалістична вчерашня анархія. Але з тої причини ми не мусимо розбивати машин і вертатися до передіндустріяльних утопій. Внутрі самої революції задля нового технічного і соціяльного порядку, які є конечні і які так же само мусять бути основні і немилосердні в певному змислі мусимо стреміти до другої революції, яка нам вівночасно віддасть нову економічну і колективну підбудову того внутрішного світа, що запізнає нас з речами такими, як авторитет, незалежність і свобода.

Таке завдання ставить наша філософія як вимогу, а не „об'єктивну“ поставу супроти людської судьби, що так дорога є заступникам раціоналізму. Холодна постава спостерігача, що добачує свій зразок у науковій методі. Бо знайомість речей і світу, що відносяться до людини, якщо вони є людськими, можна набути тільки в участі і співдії. В співдії і через неї стане нам їхня ціль щораз більше свідомою і ясною.

Бо ми є не є ніякими вільно плаваючими в повітрі інтелігенціями, яким є дано тронувати понад світом людей і в той спосіб схоплювати цілість їхніх відношень і їхніх властивих значень. Ми є припорядковані в соціяльному окруженні, в родині, в середовищі, вклясі, в батьківщині, яких ми не вибирали. „Я“ не є ніяким безтяґаровим і суверенним cogito [думаю] в небі ідей, „я“ є земською істотою, посеред означених людей, із певною означеною минувшиною.

Це звязання і втягення в середовище є певного рода обтяженням, але воно не є прокляттям. Воно причиняється до нашої рівноваги і невтралізує еґоцентризм.

Коли навіть уява про своє притягнення і участь історично орієнтує персоналізм і веде його до політичної акції, то одначе він не є в ніякій мірі політичною системою. Він початково не є навіть наставлений на політичну поставу, але він уявляє собою всеобіймаюче намагання зрозуміти і перебороти цілість кризи людини, так як вона показується в XX-му століттї. Це намагання може маніфестувати себе в різнородних способах політично, але воно виключає політичну абстиненцію і забороняє йому в якійнебудь ситуції, де йдеться про людину, залишатись індиферентним. Коли персоналізм вважає деякі політичні тенденції за несполучні із істотними своїми думками, то тим він не приписує собі конечно напрямку політичного.

Він не приказує також абсолютно цю або іншу форму історичного поступування, одже він не хоче безпосередньо змагатись чи спорити із існуючими політичними системами. Творці політичних систем будуть йому приписувати, можливо через нові творива, ріжні, відповідно до часу і місця, політичні окреслення. Тут він буде покликувати до життя якусь нову активну групу або партію. Там, де знайдуться умовини зробити з персоналістичної будови інструмент до розколу революційних сил, що були б протиставлені істоті персоналістичного погляду, буде персоналізм задовольнятись скромнішим місцем в тому революційному зборі і буде приносити свої сили для услуг внутрі.

Формою вислову, якою ми можемо найскоріше міряти персоналізм, є одначе мала група, що свою вартість міряє якістю в ній з'єдинених людей і силою тих ідей, які вона голосить, а не величиною їх числа. Ця мала група ставить собі цілком не великі і далекойдучі завдання. Вона змагає до чину, який лучить акцію аванґардистів з акцією духових сторожів, вона йде на відважні відкриття незнаних просторів і береже скарбу, в якому є щастя, і який може бути забутий або загрожений денним галасом.

Таки малі групи існували довгі роки у Франції: ними були групи „Еспрі“, що громадились довкруги місячника „Esprit“. Початково їхня діяльність полягала головно в шуканні за чистотою в свідомості епохи і в середниках до її переміни. Але потім слідувала, тому що в обличчі проблем нашої доби находилась конечність вибору, фаза політичного чину і історичного включення. Політичні констеляції змусили ці малі групки до становища, яке не можна було погодити із відмежуванням „чистих“ позицій. Нагод до того не бракувало.

Після чотирилітньої мовчанки, яку приписати треба окупації Франції і пануванню Віші, появляється „Esprit“ знова більше як від одного року. Але групи „Esprit“ змінили своє ім'я. Вони тепер називаються „Персоналістичні осередки“. Вони хочуть в той спосіб висказати, що їм йдеться про те, щоби бути елементом акції в середині тої чи іншої або поза кожною партією.

С. К.

»Від капіталізму до кооператизму«

Українська економічна бібліотека поповнилась новою працею вище згаданої назви, написаною інж. Піснячевським, дипл. економістом Паризького Університету.*)

Згадана праця складається з двох частин під окремими назвами: 1. Кооперація, 2. Криза капіталізму. В першій частині, що має 11 розділів, автор з'ясовує основні засади кооперації, її доктрину, народження, виясню́є засадничі різниці поміж кооперативними засадами торговлі і промисловости а капіталістичними і соціялістичними, малює організаційну схему кооперації та переходить до кооператизму, як нового господарського ладу, збудованого на засадах кооперації. Порушуючи цю тему, обговорює працю проф. Ш. Жіда „Кооперативна Республика", працю проф. Б. Лявернса „Кооперативний Лад" і схиляється до більш реальних для здійснення, на думку автора, тверджень проф. Лявернса. Далі з'ясовує відносини між кооперацією і державою при пануванні ліберального устрою та при дерижизмі й закінчує цю частину загальним обговоренням світового кооперативного руху і української кооперації в Галичині, даючи висновки, що „кооперація — це ассоціяція індивідуальних і суспільних потреб людини рівночасно на грунті матеріяльнім і моральнім" і що „кооперація — це середня золота дорога між двома устроями: між тим, на що людство спромоглося по тисячелітніх шуканнях — капіталізмом і тим, що є тисячелітньою людською мрією — соціялізмом."

Назагал зміст першої частини не дає чогось спеціяльно нового, а порушує проблеми знані і передискутовані та частинно практично примінені в господарському житті народів. З наміченою проф. Ш. Жідом розвязкою економічних проблем в його „Кооперативній Республиці" автор не погоджується, уважає їх для нашої доби за передчасні, тому, що треба занадто багато часу, заки кооперація здобудеться на так великі власні капітали, за посередництвом яких вона буде в стані становити промисл, що тепер знаходиться в приватних руках. Натомість підтримує думки видвигнені другим теоретиком кооперації проф. Б. Лявернсом в його „Кооперативнім ладі", де той пропонує розбудовувати кооперацію за допомогою державного і самоурядового капіталу в т. зв. „кооперативних режі" (Regie cooperative), які основувались би не на уділовому капіталі, а на акціях. Автор стоїть на становищі, що основане кооперацією господарське життя вплине на ліквідацію економічних і соціяльних криз та повстане справедливий розподіл суспільних доходів. Вину за ці явища він приписує капіталістичній господарці, при якій індивідуальні особи опановані жадобою наживи, щоби осягнути свою мету, продукують товари на ринок безпляново і створюють нерівність подажі до попиту, а прибутками збільшують своє особисте майно. Коли ж економічне життя знаходитиметься в руках кооперації, себто суспільства, тоді продуцент і консумент буде в одній особі і тим небажаним економічним явищам легко можна буде запобігти.

В другій частині книжки „Криза капіталізму" в першому розділі „Капіталізм" автор дає вияснення, що треба розуміти під капіталізмом, історію його розвитку і доходить до висновків, що доба капіталізму кінчає своє існування як та, що віджила свій вік і не може задоволити суспільство своїми перестарілими та несправедливими методами розподілу дібр і прибутків.

Початок занепаду капіталізму автор датує одночасно з початком першої світової війни, коли держави були змушені щораз більше підпорядковувати собі, завдяки витвореним війною умовам, різні господарські галузі, а по закінченню її не повернулись в економічному відношенні до попереднього стану, а навпаки щораз більше вмішувались в ті зі згаданих ділянок, які ще знаходилися в приватних руках і таким чином стали наближатись до нової, цілком протилежної господарської системи т. зв. дерижизму, чи онановання господарського життя державою. При дерижизмі господарська рівновага має настати не стихійно-автоматично як при капіталізмі, — а раціонально-планово. Обговоренню цієї державно-господарської форми присвячений другий розділ другої частини книжки під назвою „дерижизм". Стаючи на становищі, що капіталізм відживає свій вік, автор не захоплюється системою дерижизму, критикує його під кутом його доцільности для людини і доходить до висновку, що оптимізм лібералізму щодо чинности природніх законів є остільки шкідливим і руйнуючим для людини оскільки і оптимізм раціонального пляну. „Тому, що людина має в собі не тільки чисту фізичну природу але й чистий розум, то господарські відносини не можуть бути ані цілком стихійними, природними, ані цілком вирахованими. Життя людини складається так із спонтанної, інстинктивної, як і обдуманої свідомої чинности. Тому господарка також не може бути ані чисто стихійною, природньою, ані чисто раціональною, вирахованою, пляновою."

Як вихід і поправу з існуючої ситуації автор бачить в новій господарській системі — „кооперативному ладі", якому присвячується третій розділ другої частини.

Треба вважати, що все вище наведене автор в своїй праці обговорює для того, щоби яскравіше виявити всі позитивні сторони кооперативного ладу, який він старається змалювати в останньому розділі, але це йому вдається тільки частинно, тому, що він не вичерпує теми, не дає повної картини, присвячуючи їй дуже мало місця.

Стаючи на становищі, що капіталізм завдяки послабленню його рушійної сили конкуренції з одного боку, та зростаючого з дня на день втручання держави в приватну господарку з другого боку, занепадає, автор твердить, що його з найбільшим успіхом може замінити кооперативний лад, який він розуміє в такій формі: „це такий лад, де кооперація була б панівною, коли не виключно господарською формою. Це, лад де прямуючи до здійснення „кооперативної республики" шляхом спонтанного розвою споживчої кооперації повстали б „Публичні кооперативи", „кооперативні режі", які охопили б усі галузі великої промисловости та кредиту, себто галузі, що вимагають великих капіталів. „Нині є, можна сказати, зародок того, що має розвинутися в переважний економічний тип, який має цілком замінити занепадаючий капіталістичний лад. Щоб до цього дійти якнайскорше треба, щоб до кооперативної ідеї прилучився капітал і то в першу чергу державний."

В такому випадку, по словам автора, до кооперативної структури розбудови, яка йде з низу до верху, мусить прилучитися друга структура — з верху до низу, і „кооперативні режі" матимуть форму

*) інж. Л. Піснячевський: „Від капіталізму до кооператизму", Париж 1945.

акційної спілки, що посідатиме право на випуск власних акцій." Назву „кооперативні режі" привласнюватимуть ці акційні спілки лише тоді коли вони відповідатимуть таким 5-ом критеріям:

„1. Присутність публичного акту: закону, декрету або розпорядження.

2. Застосування правила споживчої кооперації щодо надвижки: зворот або приділ до резервового фонду.

3. „Кооперативна режі" користуватиметься повною автономією, як адміністративною так торговельною і фінансовою.

4. Акціонерами кооперативної режі можуть бути лише споживачі прямі чи не прямі: користати з услуг, які кооперативна режі вказуватиме, чи споживати товари-продукти, які вона вироблятиме.

5. Принцип вільного вступу для кожної правної особи публичного права (за виїмком випадків моральної негідности), незалежно від числа акцій, числа членів і т. д." (стор. 103—104).

В першу чергу трудно собі докладно з'ясувати, що розуміє автор під назвою „кооперативна режі", бо кооперативи всіх ступенів і так мають публичний, а не приватний характер і то окреслення не вистарчає. Але треба припускати, що під тою назвою він криє поняття кооперативного монополю і то правдоподібно для промислових підприємств вищого ступня.

Вповні зрозумілим є окреслення кооперативного ладу, та тільки трудно погодитися з впровадженням до кооперації державних капіталів в переважаючій кількости і розбудовувати кооперацію з верху до низу — та додавати до існуючої нову кооперативну структуру. Таке явище може цілковито нівелювати саму істоту кооперації, бо власне в тому її сила, що вона розбудову провадить власними засобами. Цілком не відповідна кооперативному духові згадана форма акційної спілки, бо чи то фізична, чи правна особа, власник акцій, отримує дивіденду від кількости вложеного капіталу, незалежно, чи вона сама брала безпосередньо уділ у виробництві чи тільки вложила туди свій капітал, а кооперація дає зворот своїм членам з білянсової надвижки згідно з переведеними членами закупами або вложеної ними праці. Якщо автор хоче дати нову дефініцію для слова „акція", то шкода труду, бо наша термінологія має відповідне очеркнення „уділ", яке цілковито відповідає свому призначенню.

Та вже цілком не можна погодитися з твердженням автора у згаданих його вище 5-ох критеріях, де він у 4-ій точці каже: „Інакше кажучи, що між акціонерами кооперативної режі можуть бути і кооперативні союзи. Одначе правні особи чи держава будуть переважаючими акціонерами (матимуть за собою більшість акцій)". Тільки кооперативи першого ступеня будуються на фізичних членах а її вищі ступені на правних членах і кожна кооператива являється правним членом, тому цілком незрозумілим і невиясненим, чому вони не матимуть права вкладати в інші кооперативні союзи або підприємства своїх капіталів, коли будуть мати їх вільними, а в пропонованих автором кооперативних режі мусить переважати капітал не кооперативний.

Держава чи самоуряд не можуть дати своїх капіталів без жадних гарантій чи контролі. Акції таких гарантій не дають і все потягають за собою ризико. А якщо їх дадуть то стремітимуть мати над ними нагляд і діяльність фінансованих ними підприємств направлятимуть згідно зі своїми бажаннями, що позбавить кооперацію свобідного діяння і це скінчиться дирижизмом, проти якого автор так гостро висловлюється. Держава може допомогти кооперації в її розвою фінансово, але фонди повинні прийти у формі вкладів або довгореченцевого низькопроцентового кредиту. Коли ще до того суспільство зрозуміє доцільність впровадження кооперативного ладу в господарське життя своєї держави, тоді систематично відпадає турбота за капітал потрібний для інтензивного розвою кооперації, бо в такому випадку воно завжди знайде можливості їх здобути, а тим більше, як сам автор твердить, кооперація не йде до опанування господарського життя революційним шляхом, лише еволюційним і, як вона отримає ці привелеї, які до цього часу має капіталізм, то її фонди зростатимуть ще скоріше як до цього часу, бо кооперація є рентабельною та прямує до технічних удосконалень, що збільшуватиме її білянсові прибутки.

В соціялістичних доктринах автор розрізняє два напрямки, один — марксівського характеру, який вимагає сильної авторитетної державної влади, якаб підпорядковувала людину інтересам загалу, що ми бачимо при дирижизмі, а другий — соціялізм асоціяцій чи кооперативний, що стоїть на засадах гуманізму і лібералізму, при якому рація існування держави полягає в забезпеченню громадянам максимального добробуту та свободи і здійснює найбільш справедливим шляхом проблему рівности прав до участи в суспільному доході. Тому при існуванні кооперативного ладу, кооперація мусить мати як найбільше вільні руки в своїх діяннях і не підлягати зовнішним впливам.

В обговорюваній праці майже цілковито не звернено уваги на промислову кооперацію з її відмінними формами, а головно на впровадження до всіх самостійних кооперативних підприємств, як правних членів колективів, їх працівників. Власне при застосуванні цієї засади, кооперація може осягнути дуже багато і запобігти тим недотягненням при розподілі доходів, що має капіталістична система або дирижизм. Коли працівники в свойому об'єднанні стають правними членами кооперативного підприємства, тим самим стають його співвласником і за посередництвом своїх представників мають можливість слідкувати за його господарським процесом. Вони поза нормальною заробітною платнею отримуватимуть додаткову винагороду з білянсових прибутків і в тому великий плюс кооперативного ладу, бо цього не дає ані капіталістична господарська система, ані дирижизм.

В свойому змісті книжка переповнена витягами з праць визначних теоретиків кооперації, економії і соціології, таких як проф. Ш. Жід, проф. Б. Лявернь, проф. Піру, Фурє, Прудон. Автор у своїй праці не вносить нічого оригінального, але вона цінна тим, що так актуальну проблему він виводить поза рямки наукового світу і популяризує ідею кооперативного ладу серед загалу.

Тим більше цінним, що з цими проблемами повинен запізнатись український читач, бо в нас ця ідея може найти найскорше практичне примінення, в випадку зміни політичного режиму в Україні, де всеньке економічне життя підпорядковане окупаційній владі і де після ліквідації приватної власности проблема приватного капіталізму не існує і не має виглядів на скоре відродження, а державний капіталізм в практиці виявився ще менше практичним і більше експльоататорським, як приватний. Тому силою фактів прийдеться головну ставку в економічному житті робити на кооперацію, на кооперативний лад і цю ідею вже тепер треба як можна ширше пропагувати.

Про тенденційність у мистецтві

А. Читали статю Б. Нижанківського в „Українській Трибуні“ від 14. листопада? Як вам подобається — п'єсу Ю. Зорича „Зможу“ поставлено на один рівень із парнографічною макулятурою О. Запоріжського!

Б. Не дивно! „Українська Трибуна“ — орган яскраво партійний, а Б. Нижанківський — редактор літературного відділу цієї газети. Зорич досить влучно, пластично в своїй драматичній хроніці показав банкрутство „р-р-революційної тактики“ „молодих“ на Наддніпрянщині. Зробив він це, здається мені, з дещо зайвою тактовністю, в рукавичках. І все ж таки дістав „комплімент“ від „Української Трибуни“. Що ж, вартість п'єси Зорича такими злобними вихватками не дасться перекреслити.

А. Ви вважаєте, що „Зможу“ є значне явище в розвитку літератури?

Б. І так і ні! Коли дивитися з погляду нинішних гасел „творення великої української літератури з усесвітнім резонансом“, то, безперечно, „Зможу!“ стоїть далеко від тих завдань. В цій п'єсі немає стильових шукань. Автор використовує лише відомі усталені літературні форми і прийоми. Ту усталену систему образности, що не має в собі нічого принципово нового, але й не спускається на рівень штампу. Така література потрібна, розуміється, не для літературних цінителів, а для основної маси читачів, що, як правило, важко сприймає експеримент в літературній формі. П'єса Зорича стоїть на рівні вимог літературної культурности і цим саме відриває нашого читача від літературної халтури а la О. Запоріжский.

Український нарід уже десятки років веде визвольну боротьбу підпільними методами. Українське підпілля своїм героїзмом перевищує може все, що дотепер знала історія людства. І от нікому з українських письменників не спало на думку змалювати широко закроєний образ життя і дії цих скромних непомітних героїв. А Зорич зробив таку спробу. Може не досить вдалу. Але він новатор теми, він її поставив сміливо. Може прийде інший письменник, наділений куди більшим талантом і поставить тему українського підпілля. Але він вже змушений буде ставити цю тему, враховуючи досвід Зорича, нехай навіть і відштовхуючись від нього, чи заперечуючи вербально.

А. Чейже не заперечите, що тенденційність твору все таки разюча в тих випадках, коли автор примушує селян на Святі Базару вигукувати „Слава!“ одному з проповідників революційного українства. Чи ж могли наші українські селяни в листопаді 1941 року так національно освідомитись, щоб виявити масово свою солідарність із національними революціонерами? Саме тут я бачу грубу несмачну тенденційність автора. Тут політика так втрутилася в літературу, що примушує кричати: „пробі!“

Б. Своїм криком ви лише доводите, що ви не були учасником величної базарської демонстрації, не бачили того ентузіязму тисяч селян і не чули їхніх надхнених одностайних кличів. А Зорич відтворив все, що було, не прикращуючи. І саме тут він найменше тенденційний. Зрештою пошлюся на журнал „Наш Шлях“, 1942, ч. 3, який базарську демонстрацію 1941 року змалював по свіжих слідах. Там бачимо наведені ті самі привітальні вигуки селян, що й в Зорича. Я б сказав, що характеристичною прикметою Зорича є пропаґандивна скромність; автор ніби каже: „Ось дивіться на життя революціонерів таке, яким воно є, а осуд робіть самі“. Б. Нижанківський проти Зорича не тому, що Зорич тенденційний, а тому, що він весь в пориві, в будуванні української ідеї. Тоді як „р-р-революціонер з „Української Трибуни“ на сторінках „Рідного Слова“ (1946, ч. 7) випидє:

Сидиш — не піднесеш руки,
Глядиш — і очі мертві.
Іти? Куди? За чим?
Ще далі? В безвість? Доки?
— — — — — — — —
І пальці ти гризеш!
На неба узбережжі
Невпинний блиск пожеж,
А ти тут — без пожежі!

А. Найбільшою хибою „Зможу“, як на мене, є те, що їй бракує розвиненого драматичного конфлікту. Вона виглядає дуже сирою з літературного погляду в тому сенсі, що автор потопає в матеріялі, він не може тому дати ради.

Б. Не забувайте, що автор назвав свою річ „драматичною хронікою“, а не драмою. Очевидно, цим знімається вимога формально чистого драматичного конфлікту „хоч цей конфлікт наявний в п'єсі як конфлікт революціонерів і ворожого їм оточення“. Гнат Хоткевич—письменник далеко на другорядний А пригадайте його трилогію-драматичну хроніку „Богдан Хмельницький“. Чи не більше він „потопає в матеріялі“, як Зорич? В чому ж річ? Думаю, в тому, що і Хоткевич, і Зорич ставили завданням не саме розгортання драматичного конфлікту, а й показ епохи в її найхарактеристичніших рисах. І з цього погляду драма-хроніка Зорича—річ вдала. Вона охоплює величезний життєвий матеріял, при тому не натуралістично, як потік явищ, а реалістично, як найхарактеристичніше. Драматизм самої епохи, мені здається, в п'єсі відбито з хвилюючою правдивістю. Тут і голод, і безробіття в скажену зиму 1941 року, і бомбардування, і конкретні приклади людоненависницької політики гітлерівнів, і проростання нового, українського, в праці і кривавій боротьбі проти окупантів. Думаю, що Зорич до певної міри є наслідувач драматургічних методів Тобілевича, таких драматургічних речей, як „Суєта“ і „Хазяїн“. В цих п'єсах відсутня чисто зовнішня рухлива тетральна дія, натомість увага перенесена на відтворення кольориту соціяльного життя і на змалювання характерів. Розуміється, різниця насамперед та, що Тобілевич славетний майстер, а Зорич драматург-початківець.

А. Я не розумію вас. Аджеж Тобілевич-майстер образу. Його персонажі—це глибоко індивідуалізовані і разом з тим такі характеристичні. А недоліком Зорича є саме те, що його постаті надто схематизовані. Слушно висловився рецензент „Нашого Шляху“, що його образи — ідеально позитивні або ідеально негативні і тим позбавлені художньої переконливости. Їм бракує психологічної глибини.

Б. Скільки таких ідеально однобічних типів маємо в літературі, як Ліза Калітіна Турґенєва чи Гафійка Коцюбинського. Нікому не спадає на думку обвинувачувати Коцюбинського чи Турґенєва в лідературному примітивізмі з-за того, що ці їхні образи ідеально позитивні. Не можна за це тільки заперечувати й вартість твору початківця. Що ж до внутрішнього душевного багатства типів Зорича, то тут не так уже й зле стоїть справа. Характер Ольги показано в розгортанні. На початку це примхлива дівчина з потягом ins Blau; якісь фантазії поривають її, вона хоче героїчного чину, зв'язаного з чистою великою ідеєю, але патосу національного відродження вона ще не відчуває. Навпаки, вона по-дитячому нашорошується проти Певного, коли чує з його уст слова самостійницької проповіді. Вона- образ і типовий для української совєтської молоді, і водночас індівідуалізована особистість. Дитяча ніжність, рухливість, експансивність, а разом з тим і нотки задумливости, яка приходить до дівчат, коли вони достигають в своїй дівочості. Вона повна жіночости, коли керується підсвідомими інстинктами і питає Певного, чи кохав він колинебудь. Вона ще сама не свідома свого кохання, коли бурхливими акордами розкриває Певному свою душу. А потім як швидко йде формування душі цієї новочасної амазонки! Формування її характеру йде через чин, через кров Нєсчастлівцева, через підступну дію в лавах ворога. І скільки вищости чується в її словах, звернених до Гострого, про суворість кривавої романтики. І як вона піднімаючись духово над Гострим, зневажаючи його духовний примітивізм, цілком полюдськи співчуває йому як життєвому невдасі. Скільки треба мати молодій дівчині аналітизму, щоб зрозуміти сенс метушливости цього „героя на годину". Ольга вся в рухові до ідейного аскетизму. І в кінці п'єси вона своїм твердим „зможу!" виростає в величній символ революційної України.

Певний — тип послідовного незламного революціонера з великою життєвою і політичною школою. Його бачимо в п'єсі як палкого пропаґандиста, як впевненого в собі психолога, знавця людських душ, як людину, що, опинившися при кермі адміністративної машини, уперто бореться з нелюдськими перешкодами на шляху до тієї далекої ще української держави, що колись виросте з трудів і жертв. З легкістю проходить крізь життя, немов бавлячися з його трагікою. Він зрівноважений, скупий на слова, своє чутливе серце він маскує удаваною холодністю, але чутлива натура дає себе знати в сцені з голодною жінкою з дітьми, а також в інтимному передсмертному монолозі серед тісного дружнього кола. Інші образи подані лише поодинокими, але здебільшого влучними штрихами. І вже залежить від актора, чи їх дасться розгорнути в повнокровні постаті.

А. Як ви думаєте, — „Зможу!" є сценічним твором і може бути виставлена?

Б. Думаю, що так! У Зорича вдумливий тонкий режисер знайде для себе багато цікавого. Озброївшись олівцем, креслячи і переставляючи сцени, він зможе сконструувати те, що називаємо театральним дійством. В діялогах Зорича чується захований жест актора. В багатьох місцях його фраза надихана експресією, деякі сцени перейняті настроєвістю. Зверніть увагу на розмову Ольги з Певним в останній дії. Тут все побудоване на настроєвих півтонах, внутрішній тривозі перед чимсь невблаганним, що насувається. Тут уже є трошки Чехова з його „Вишньовим садом". Сценічно ефектовно могла б бути показана дія третя з її символічною двоповерховістю Ґестапа. Секрет розкриття сценічности засідання підпільної екзекутиви полягає в знайденні наростаючого темпу в монолозі кур'єра, відповідного розгорнення музичної мельодії, що її десь нагорі виконує Ольга, і зближування бомбового смерчу, що шаліє над містом. З погляду сценічности дуже вигідним є наявність контрастових образів: Певний-Гострий, Ольга-Секретарка. Є в п'єсі і комічні персонажі, що розряджують атмосферу трагічної напружености. Це подружжя Кашкіних і Адамчик. В цих ролях багато матеріялу і для зовнішнього ефекту.

Наш обмін думками я хотів би закінчити таким твердженням: Зорич мені симпатичний своїм розумінням значенности ідеї в художньому творі. У нього є світоглядовий стрижень, на якому послідовно базується його світ образів, не бракує йому літературної культури. Чи дасть він свій вклад у розвиток літературної форми, це покаже майбутнє.

Ром-чук.

З пресового фільму

Цікаву концепцію розв'язки нашого складного внутрішно-політичного стану видвигнув в ч. 7. (31) *„Української Трибуни"* з дня 7. лютня 1947, головний редактор тої ж газети п. З. Пеленський. Причиною яка його до того спонукала, була, як він сам пище... *„вже досить об'ємниста течка, в якій автор цих рядків* (себто З. Пеленський!) *збирає статті і листування наших симпатиків і читачів на теми партійного розбиття, групових полемік та політичних чвар в середині нашого громадянства.. Ціле огірчення, ціле пекуче незадоволення, жаль і докори нашого громадянства спиводу цього свій розбиття находять у цій коренспонденції висрізкий — і, скажім відверто, оправданий! — вислів. Наше громадянство просто не в силі зрозуміти, як у такому складному положенні, в якому перебуває тепер наша нація, як на Рідних Землях, так і на еміграції, в умовах, де є загрожені найглибші біологічні і соціологічні підстави нашого існування, ми можемо дозволяти собі партійно-групові чвари, яких наша маса прямо таки не розуміє, не схвалює і, у висліді, взагалі не бачить потреби брати в них якунебудь участь. Кожна з тих статтей, кожен лист, кожне звернення закінчується завжди одним і тим же акордом: „П о г о д і т ь с я ! О б' є д н а й т е с я !" Йдемо ж усі у нове, важке, темне і непевне майбутнє. Потребуємо міцного й р о з у м н о г о* (підчернення наше) *проводу. Створіть його! Ми будемо вас слухати і виконувати вашу волю, будемо робити, що скажете..."* і т. д.

Ця концепція каже, що „тільки громадянство може вирішити потвердження покликання мандату" політичних партій на провід. Цим вирішенням має бути *„пряме, безпосереднє, народнє голосування"* (sic!)

Ми просили б п. ред. Пеленського пояснити нам кілька за „глибоких" на наші „інтелекти" місць тої концепції:

1. Як він собі практично уявляє перевести тут

на еміграції „пряме, безпосереднє і (найважніше!) народнє голосування“ — народнє розуміємо в тому сенсі, що в ньому братиме участь весь народ, отже „також“ і народ, що замешкує українські етнографічні терени, а не тільки ЛУПВ, ЦЕСУС, УГВР і ред., „Української Трибуни“, — яке ніби то, жадна із партій КУК-у не має відваги зажадати (від кого? — прим. складача), хоча так багато говорить про свою демократію? Чи він повезе еміграцію до Краю на це голосування, чи він приведе Край — на еміграцію щоби голосування було дійсно „народнє“.

2. До чого, до якого тіла, до якого правно-формального твору, чи до якого іншою авторитетного загального тіла мали б ці вибори бути переведені? Чи до Таборових рад, чи до УГВР. Якщо до таборових рад, то було б нам дуже інтересно довідатись думку шан. ред. З. Пеленського, чи він вважає, що це вистрачало б, щоби вислідн таких виборів давали „потвердження покликання і мандату“ якої небудь політичної групи до проводу? Якщо до якогось дійсно авторитетно-провідного тіла, то як його ред. З. Пеленський називає, яке його завдання, склад?

Бо коли він думає про УГВР, то здається вибори такі були вже би зайвими, з огляду на це, що, як довідуємось із офіційних заяв самої УГВР, вона сама цей мандат має. Пощо його провірювати? Щоби доказати, що за тим мандатом не 70 але 88 відсотків мас?

3. Якщо провід мають вибирати маси, то варто би було знати кого вони матимуть, за згодою ред З. Пеленського, *право* вибирати. Чи кандидатів із *кожної* політичної групи, чи лише одної. Якщо маси матимуть, (за ласкавою згодою ред. Пеленського) право вибирати кандидатів зі всіх політичних груп, то належить припускати, що до того вибраного прозоду дістануться таки представники інших груп і тоді провід, вибраний вже самими масами, таки буде коаліцією, співпрацею вибраних груп. А якщо маси матимуть право вибирати кандидатів тільки від УГВР, — то пощо тоді виборів чи не пригадуватимуть тоді такі вибори ред. З. Пеленського виборів — із „найдемократичнішої країни“ світу?

А коли провід повстане шляхом вибору масами, і в ньому знайдуться представники, скажімо, приміром, „національно-комунізуючої (за словами „У.Т.“) УРДП і гетьманців“, то чому ред. З. Пеленський дивується, як можуть вони зараз співпрацювати в КУК-у? Чи ред. З. Пеленський не знає, що майже в кожному уряді справді демократичних держав співпрацюють скрайно ліві зі скрайно правими політичними групами? Чи не знає ред. З. Пеленський, що зараз у Франції комуністи засідають в уряді разом із католиками?

Третє питання поставлене тільки для того, щоби мати ясну відповідь бо поміж рядками цю відповідь дав вже ред. З. Пеленський коли він каже, що провід *„може постати тільки з безпосереднього, покликання самих наших мас, шляхом умандатування повним довір'ям і владою якоїсь однієї, найсильнішої в громадянстві політичної групи“*.

Отже маси мають вибирати, але довір'я і владу „умандатовує“ найсильніша в громадянстві політична група, щодо якої в нікого в нас не немає найменшого сумніву, як вона називається. От так собі уявляє ред. З. Пеленський правильну косолідацію!

І ще мале питання до ред. З. Пеленського: чим він вияснує це, що саме до нього надсилається так багато листів із закликами: *„Погодіться! Об'єднайтесь?“*, із яких зложилась у нього аж велика течка і які, „як би вмістити в газеті, ми мали б страшну лєктуру? „Таких листів із розпучливими закликами до партій КУК-у зараз немає. Чи не насувається думка, що навіть „симпатики і читачі *„Української Трибуни“* знайшли правдиву адресу, на яку треба слати розпучливі заклики за об'єднанням і згодою.

Як би не те, що Редакція *„Української Трибуни“* міститься недалеко амбуляторії СХС, де, як голосить повідомлення, двічі в тиждень консультує спеціяліст-психіятр, із яким ред. З. Пеленський обовязково особисто знакомий, то можна б собі подумати, що вся ця писанина, яка останніми часами виходить зпід пера головного редактора *„Української Трибуни“*, має глибші підставп в здоровельному умовому стані плодовитого автора.

* * *

Фюртський *„Час“* ч. 6 (71), з дня 9. лютого 1947, містить інтересну і добре обдуману статтю п. н. „2 х 2 = 4“, в якій старається зробити зрозумілою потребу міжпартійного порозуміння та створення одного загально-політичного проводу на еміграції, видвигаючи концепцію коаліції українських політичних партій під проводом найсильнішої. Не вдаючись в дискусію із деякими думками і твердженнями, що могли б у нас викликувати потребу обміни думок і докладнішого та блищого пояснення поставлених тез, приходиться ствердити позитивний голос з табору, що до недавна стояв на позиціях „блискучого відокремлення“. Голос цей вказує на актуальність потребу міжпартійної координації і консолідації сил, що її практично почав реалізувати КУК від кількох місяців. Він вказує, що не тільки думка об'єднання і солідаризації сил, але й концепція практичної її розвязки, поставлена ініціятором КУК-у, о. Др. Кушніром та представниками тих політичних груп, що створили КУК, є правильна і одиноко приємлива в нашій сучасній дійсності.

„Українська Трибуна“, ані її головний редактор, мимо того, що стаття своєю концепцією ніби спрямована проти становища, яке вони займають, до сьогодні не відповіла на цю статтю, хоча дотепер виявляла все дуже велику похопність і „оперативність“ у веденні полеміки на ці теми.

* * *

Ред. Панас Феденко з нагоди річниці бою під Крутами помістив в авгсбурському часописі „Наше Життя“ статтю п. н. „Трагедія під Крутами“. Аналізуючи значення Крутянського чину молоді доходить автор статті до висновку, що *„наша збройна боротьба 1918—1920 років проти большевицької диктатури і проти монархізму бере початок від бою під Крутами. В цьому вага події“*.

Автор не каже проти якого монархізму. Можна душати, що проти російського (Романових) і проти українського (Скоропадського). Та все одно, що думає автор, нам приходиться ствердити, що тага події не в боротьбі проти монархізму (все одно чи українського чи російського) але проти імперіялізму, що не є звязаний з системою. Дивує нас, чому автор забув сказати, що український народ, а українська молодь зокрема, була готова боротись, і в дійсності боролась, і проти лібералізму і соціял-демократизму Тимчасового Правительства Керенського, коли воно хотіло з України зробити те саме, що самодержці — царі й большевики. Справа ані не в большевизмі, ані не в монархізмі, справа в *російському імперіялізмі*, який, пора знати, прибирає різні краски, раз білі, раз червоні, а раз навіть подібні до наших, щоби осягнути основне... окупацію Української Землі.

Вага події Крутянського Чину лежить на визнанні істини, що на сторожі Суверенности Української Держави станути має збройна армія і повсякчасна готовість народу її удержувати. Бо „відклик“ до всесвітнього братерства, поступу й справедливости може часом не багато помогти. Про це свідчить яскраво приклад українського народу, в якому таких відкликів хиба не бракувало.

ОРЛИК

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

З М І С Т

Ч. 3-4 Березень — Квітень 1947 Рік II

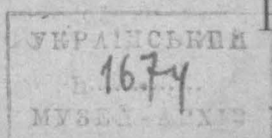

ДО НАШИХ ЧИТАЧІВ.

В житті нашого журналу сталась подія яку вважаємо за потрібне заакцентувати перед нашими читачами.

«Орлик» наділений ліцензією.

Видання журналу, та ще й журналу суспільно-політичного, без правних підвалин — річ неймовірно важка. В таких обставинах не можна було обминути численних недоліків. Жорстокі умови постійно загроженого існування органу, матеріяльні труднощі тощо не давали змоги редакції оформити належно обличчя «Орлика».

Сьогодні найбільші труднощі вже перейдено. Існування журналу забезпечене, бодай у тій мірі, в якій взагалі можна забезпечити видання в нашій непевній дійсності.

Відтепер всю увагу, всі зусилля зосередимо на тому, щоб з кожним новим числом журнал щораз більше виконував своє завдання перед українством.

«Орлик» має стати журналом, що відображає питоменності української духовости, її суверенно-революційний зміст.

Нині ми є свідками й учасниками таїнства зародження в українстві великих ідей, творчих концепцій, що їм, віримо, суджено в майбутньому сформуватися остаточно й відіграти велику ролю в процесах нашої визвольної боротьби, а може й перебудови світу. Редакція «Орлика» всіх сил докладатиме до того, щоб і своїми скромними можливостями допомагати оформлюванню духово великого в українстві, революційно дерзаючої думки, що аналітично й синтетично розкривала б суть ідеологічних, культурних, соціяльних, економічних і політичних процесів на Україні й у широкому світі.

Хочемо задовольнити духові потреби культурного українського читача. Ураховуємо всебічність його інтересів. Одначе твердо пам'ятаємо, що наш читач — політичний еміґрант, якого цікавить передусім суспільно-політична проблематика. Тому хоч і приділятимем місце для проблем новітніх шукань в різних ділянках науки (фізика, хемія, біологія тощо), одначе основно місце на шпальтах нашого місячника посідатимуть проблеми філософії, соціології, політики.

Звертаємося до духово співзвучних нам українських політиків, учених, мистців і суспільно-громадських діячів із закликом підпримати нас своєю працею, включитися в ряди співробітників нашого журналу.

Закликаємо наших читачів до річної передплати нашого журналу. Віримо, що знайдемо в українському громадянстві піддержку й опертя для здійснення наших намірів.

РЕДАКЦІЯ «ОРЛИКА».

Орлик

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Редаґує Колеґія

Видає д-р. Т. ЛАПИЧАК

Адреса Редакції і Адміністрації: DP Center „Orlyk" Berchtesgaden-Strub Bl. I/138

Ціна одного примірника 4 марки

ЛИСТУВАННЯ РЕДАКЦІЇ

Вп. д-р. С. Росоха — Дякуємо за матеріяли. З причини злосливого саботажу „Орлик„ спізнився два місяці і матеріяли стратили актуальність. З тої причини не використані. Будемо. Вам вдячні за дальшу пам'ять.

Вп. Г. Шевчук — Ваші претензії поміщені в „Українських Вістях„ — безпідставні. Редакція „Орлика„ видрукувала Вашу статтю про О. Ольжича в такому тексті, як його одержала від Редакції „Нашого Шляху„, якій Ви статтю продали. Думаємо, що заки друкувати публічно неоправдані претензії, краще справу провірити.

За похбки, не менше нам неприємні, просимо вибачення.

Вп. Н. А. — Прислані Вами медитації на тему мовної нерозберихи — в деяких місцях переконуючі Але „Орлик„ не має до неї відношення.

—

Редакція містить дискусійні статті, яких зміст є думками і поглядами автора.

Редакція застерігає собі право скорочувати рукописи.

Незамовлених рукописів не повертається.

ORLYK

CULTURAL AND SOCIAL REVIEW

Published under DP-Publication Authorization US-E-5, OMGB. Information Control Division

Responsible Editor: Dr. Thoma LAPYTSCHAK

Druck: Südost-Kurier, Bad Reichenhall

ПРОМЕТЕЙ УКРАЇНИ

Возвеличу
Малих отих рабів німих!
А на сторожі коло них
Поставлю слово!

Упродовж усієї своєї багатовікової історії, впродовж усього пройденого ним тернистого шляху, не знає український народ іншого, рівного по силі, могутньому запалу і вогневій пристрасті народнього трибуна, який з такою дивовижною точністю віддзеркалив би прагнення і думи всієї нації в чорні часи її існування, коли рідне слово, рідні звичаї і традиції були топтані і зневажені та багатомільйоновий народ, дорівняний в своєму становищі до колоніяльних рабів, конав під ярмом нечуваної неволі і вся наша батьківщина лежала дійсно як страшне попелище на роздоріжжях Сходу і Заходу, як церква-домовина, велика руїна, розрита могила.

Шевченко перший і єдиний у ті часи виступив з вогненним протестом проти пекельного панування іноземних загарбників, проти національного гноблення свого народу, проти страхіття кріпаччини і могутнім гнівом обрушився на винуватців цих леденячих душу злочинств, пророкуючи, що близько розплата, «настане суд», полине «новий вогонь з Холодного Яру».

Лише той, хто інтереси своєї нації поставив вище всього, нерозривно злив з ними свої власні інтереси, боротьбі за загальнонаціональні ідеали присвятив усе своє життя, лише той, хто був нерозривно зв'язаний з своїм народом, сам вийшов з його надр, сам був кріпаком і відчув увесь жах невільницького безправного поневіряння, лише той міг бути справжнім виразником волі і захисником мільйонних мас, лише той міг з такою велетенською силою виступити в оборону своєї нації і піднестись до вершин людського генія.

Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села, —

писав Шевченко, згадуючи батьківську хату, в якій протекло його безрадісне дитинство. В умовах страшних злиднів, спричинених кріпацьким поневірянням, зародилася нестримна жадоба до знань, почалися шукання вчителів-малярів, а далі — слугування жорстокому рабовласникові, безперервні образи і кривди, які доводилося терпіти і, нарешті, Петербург і очікувана воля, що дала можливість всім серцем віддатися творчості — такий шлях пройшов молодий Шевченко.

Вже перші його романтичні поеми «Причинна», «Тополя», «Утоплена», «Лілея», сповнені народною фантастикою, містять в собі сучасні проблеми, в них бринять суспільні мотиви. Описуючи сумні події в житті молодих закоханих пар, вимушені розлуки, що здебільшого призводять до трагічних наслідків: божевілля, самогубства, — поет бачить, що причиною того є невпорядковані суспільні відносини, обумовлені кріпацькою нерівністю непошанування людської особи.

Шукаючи виходу з навколишньої рабської дійсности, Шевченко звертається до минулого української нації, знаходить там зразки протесту проти сучасного поневолення рідного краю. У поемі «Іван Підкова», «Гамалія» виспівує поет героїку морських походів, згадує Запорізьку Січ, в поемі «Тарасова ніч» змальвує перемогу Тараса Трясила над поляками, в «Чигирині» славить незабутнє минуле цієї колись гетьманської резиденції. Повні патріотизму і гарячої любови до рідного краю ці твори містять виразні заклики до розправи з чужинецькими гнобителями.

Жах кріпаччини, трагедію безправного селянського становища розкриває Шевченко у відомих поемах «Катерина» і «Сова», а в «Гайдамаках», цій величавій епопеї, вилив Шевченко всю силу свого гніву і ненависти проти гнобителів народних, взявши за тему славні події коліївщини. Не випадково поет обрав саме цю добу. Гайдамацький рух обумовило панування в Україні чужинців, їх розгнуздана сваволя і небачений розгул, що так імпонував сучасному поетові, пануванню також іноземних завойовників з їх наругою над освяченими віками традиціями і пам'ятниками усього, що було дорогим нашому народові. І, згадуючи про колишнє всенародне повстання, Шевченко пророкував сучасним гнобителям повторення тих подій, передбачав «У чомусь іншому, а в подіях, подібних 1768 року, земляки мої не поступалися перщій - ліпшій европейській нації і навіть в 1768 році перевершили першу французьку революцію», — писав пізніше Шевченко.

Гнітюче враження справили на поета подорожі по Україні по кільканадцятилітній розлуці. Жах злиденного кріпацького поневіряння, нечуваний розгул інонаціональних завойовників, страхітливе безправ'я змордованих кріпаків усім своїм серцем відчув поет, і це збудило в ньому ще більшу ненависть до загарбників і ще полум'янішу любов до поневоленого народу.

З глибокою скорботою дивиться поет на зневажання народних святинь, на розриті могили, на зруйновані пам'ятники славної

старовини, і це сповнює його серце невимовним болем. Але він твердо вірить, що українська держава колись знову здобуде минулу велич, розлетиться гніт, запанує правда, наступить воля:

Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить
І помоляться на волі
Невольничі діти.

Він пише свою жагучу поему-сатиру «Сон», де дає нищівну карикатуру на весь лад поневолювачів його вітчизни. Порівнюючи розкіш і блиск пишних балів і бенкетів з страшним поневірянням своїх земляків, з голодом і злиднями українського селянства, поет доводить, що ці бенкети і оргії куплені пекельною ціною пограбування цілої України та інших народів, поневолених самодержавством.

Думка про загальнолюдську волю, про спільну боротьбу всіх поневолених народів за своє визволення проймає Шевченка, і він пише поему «Кавказ». Вічне прагнення до волі втілює поет в образі свободолюбних гірських народностей; їх мужня оборона своїх прав, своєї волі, їх незламність у цій боротьбі нагадують Шевченкові образ звитяжного Прометея, який навіть позбавлений волі і прикутий до скелі, все ж лишився незламним і непоборним.

Ці думки збуджують у поета порівняння з рідним народом, у безсмертність якого Шевченко непохитно вірить. Він вірить, що ті, які борються, мусять перемогти.

Борітеся — поборете!
Вам Бог помагає.
За вас сила, за вас воля
І правда святая.

Цього вимагає справедливість, бо коли панує над тими народами ярмо, їхні землі — це супільне пекло:

Одна Сибір неісходима
А тюрм, а люду? Що й лічить!
Од Молдованина до Фінна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує.

У своєму пламенному зверненні до мертвих, живих і ненароджених земляків поет звертається до всіх своїх співвітчизників і до тих, що запродалися самодержавству, зрадили своїй батьківщині, зріклися рідної мови, до тих, що «оглухли, не чують, кайданами міняються, правдою торгують... людей запрягають в тяжкі ярма, орють лихо, лихом засівають». Поет востаннє закликає їх полюбити рідну землю, з великою переконливістю доводить, що лише тут знайдуть вони своє щастя і немає їм чого шукати його десь на чужині:

Подивіться на рай тихий,
На свою Вкраїну!
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що не має
І на небі, а не тільки
На чужому полі...
В своїй хаті — своя правда
І сила, і воля!

Востаннє закликає їх поет отямитися, ближче подивитися на непередавані страждання народу, підкреслюючи, що піднімуться мільйонні маси, буде пізно.

Продовжуючи і розвиваючи ті ж погляди, пише Шевченко «Великий Льох», «Суботів», «Холодний Яр». Вірою в Бога, вірою в безсмертність душі українського народу, вірою в здійснення наших національних ідеалів, в торжество людського щастя, в перемогу добра над злом, вірою в наступний прихід тихого раю на Україні оповиті поезії часів трьох літ.

Усе своє творче надхнення віддав Шевченко цим ідеалам, у вогненних строфах відобразив їх в анналах своїх полум'яних поезій. І лише скорботна думка, що обумовлена тяжкою недугою, думка про те, що передчасна смерть може перервати його кипучу працю, припинити нестримну діяльність народного трибуна, його безнастанні змагання за перемогу людської правди спричинила до висловлення його посмертних бажань.

У своєму «Заповіті» з непередаваною силою і кристалічною ясністю розкриває поет народові, в що не треба переставати вірити, до яких ідеалів мусимо прагнути та якими засобами ті ідеали здійснити.

Перше з висловлених побажань найяскравіше виявляє безкраю любов Шевченка до батьківщини. Поет мріє знайти вічний спокій на рідній землі, бути похованим серед такого дорогого йому українського краєвиду, щоб і по смерті відчувати неосяжні простори рідного степу, слухати шарудіння золотих колосків на ланах широкополих, рев і стогін Дніпрових хвиль, нестримне прагнення догори, до високих круч.

До улюбленої вітчизни звернені всі думки Великого Кобзаря. Вона — втілення Божої правди і краси на землі, країна плодоносних земель і працьовитих людей, мусить бути країною добра, країною щастя, де всі люди однаково поділяють всі милості Всевишнього і всі дари багатої природи.

Але, крім добра, є також і багато зла на землі. Зло вічно змагається з добром. Змагання ці тривають і на українських теренах.

І друга Шевченкова настанова — боротьба за правду на землі, за вільну Україну. І якщо йому самому не пощастить здійснити свого пророчого завдання та передчасно вмерти, він певний, що знайдуться інші мужні борці за святі ідеали, до здійснення

яких він кликатиме з могили. Коли «потече з України у синєє море кров ворожа», поет полине до Бога з гарячою молитвою, просячи перемоги тим, хто став до лав у цій святій боротьбі.

Тоді здійсниться царство на землі. Створиться велика нова сім'я, сім'я вільних людей на оновленій землі, визволеній від ворогів і супостатів та поселеній щасливими розкріпаченими людьми, що поселятимуть той тихий рай на Україні. Так не може не статися, бо на боці правди Бог, і насильство мусить бути переможене.

І з щирим проханням звертається поет до свого народу спом'янути і його вольними устами тоді, після славної перемоги, коли раніше поневолені і розірвані між окремими державами частини рідного народу зіллються в одну велику, вільну, нову сім'ю.

Трагедія 1847 року і наступне десятилітне заслання Шевченка в піски Казахстану з варварською забороною писати і малювати, наносять важкий удар його творчій діяльності, але це не може похитати його поглядів.

Позбавлений можливости писати і малювати він у чоботах ховає свої безсмертні захалявні зошити, в яких висловлює свою тугу за рідним краєм. Але поет не втрачає мужности, лишається непохитний у своїх ідеалах, свідомий того, що страждає не лише він один, а весь український народ, якому присвятив він усе своє життя і діяльність. І Шевченко звертається до Бога з зворушливою молитвою-проханням — дати йому можливість побачити ще таку дорогу йому рідну землю:

Дай дожити, подивитись,
О Боже мій милий,
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою Вкраїну
Мої сльози; бо я, Боже,
За Вкраїну гину.

Зворушливі піднесені поезії, присвячені рідному краю, чергуються з гнівними строфами, що висловлюють протест поета проти гнобителів, відбивають незламність його поглядів. «Караюсь, мучусь, але не каюсь!», — каже він і ці слова визначають весь зміст Шевченкового життя на засланні.

Повертаючись з заслання, під час вимушеної зупинки в Нижньому Новгороді великий Кобзар пише поему «Юродивий», де дає гостру карикатуру на всю імперію фельдфебеля-царя, коронованого жандарма, лютого Нерона, а в поемі «Неофіти» під образом кривавих римських видовищ у Колізеї виводить пекельний бенкет сучасних рабовласників.

Поет чекає повалення царського устрою, побудованого на деспотизмі, чекає визволення рідного краю, де наступить, як у Північній Америці, новий лад, оснований на непорушних принципах гуманізму, рівности і демократизму:

Коли
Ми діждемось Вашинґтона
З новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!

Шевченко твердо вірить у цей майбутній прихід волі і щастя та малює ідилію майбутнього радісного життя на Україні після її визволення. Веселі лани, щаслива творча праця, заможні люди. Зображенню цих здійснених мрій-снів присвячує він свої полум'яні вірші.

До кінця життя був Шевченко непохитний у своїх поглядах. Він не вірив у царську ласку, не чекав полегшення від готованої реформи і непохитно вірив у прийдешню волю, як наслідок перемоги визвольних змагань українського народу.

У березні 1861 року перестало битися серце великого національного поета. Але тоді померло Шевченкове тіло. Дух Шевченка, великого пророка України, його вогнева поезія живе в кожному з нас, його велетенська постать стоїть над нами, і, де б ми не були завжди висить над нами. Шевченко провідник, Шевченко пророк, Шевченко учитель, Шевченко борець за волю України і за вселюдну правду.

Безсмертною лишилася Шевченкова спадщина. У найтяжчі часи поневолення України, через зловісну пітьму руїнницьких наказів Валуєва, що єдиним помахом пера намагався знищити культуру і мову багатомільйонового народу, через десятки і сотні великих і малих ударів і мордувань, у чорну ніч жорстокого національного поневолення Шевченкові заповіти світили нам. Його спадщина була тією зорею, тим дороговказом, що запалював народні маси і кликав їх на боротьбу.

В умовах лютої заборони українського слова не переставали читати Шевченка в кватирах національно-свідомих українців, його твори ширились особливо серед молоді, студентства, а також і війська; його вогневі запальні поезії з закликами до боротьби за національне і соціяльне визволення збуджували в масах свідомість, що лише в національно-визвольних змаганнях завоює собі наш народ самостійну державу.

Такою була, є й буде Шевченкова творчість. Вона є голосом безсмертного Шевченка — пророка і прометея України. Через неї з могили кличе поет не втрачати мужности, міцно триматися, мати завжди своїм ідеалом сім'ю велику, сім'ю вільну, нову.

ПЕТРО РОМЕН.

НА ПЕРЕЛАМІ ЕПОХ

Живемо в переходовий час. В огні воєн і революцій підносяться і падають держави, міняються суспільно-політичні устрої, проходять перевірку ідеологія і політика партій і діяльність державних мужів. Поняття кризи, банкротства й краху старого ладу, пануючих досі ідей і концепцій є найбільше поширеними в наші дні. Людство втратило рівновагу і шукає нової точки опертя, шукає виходу з хаосу переходової доби, викликає «духа» нової грядучої епохи. Все це не абстрактна теорія і міркування історіософів, а наявні факти наших днів, які є виявом реального історичного процесу. Переходова доба є реальною історичною дійсністю.

Це означає, що щось дійсно відживає і банкротує, а щось народжується і розвивається, що суспільне життя людства є в стані безперервного руху і змін, безперервної обнови і розвитку, де завжди щось виникає і розвивається, а щось зникає і відживає свій вік.

Останні десятиліття перед першою світовою війною характеризувались найвищим розвитком тих ідей і теорій, що їх видвигнула велика французька революція з її гаслами — рівности, свободи й братерства. Ці ідеї і теорії були запереченням ідей і теорій попередньої епохи — середньовіччя. Ідеологія ренесансу постала з заперечення середньовічної ідеології. Коли б ідеї середньовіччя назвати тезою, то ідеї епохи ренесансу і французької революції можна б назвати різкою антитезою.

В свою чергу, останні десятиліття перед другою світовою війною характеризувалися найвищим розвитком тих ідей і теорій, що виявили себе і знайшли своє втілення в двох споріднених системах — в системі большевизму і націонал-соціялізму чи фашизму. Ці системи були різким запереченням системи економічного лібералізму і парляментарної демократії. Нове заперечення, нова антитеза.

Постає питання — що ж далі? В чому сенс нової доби? Чи це доба поширення і дальшого зміцнення і розвитку тотальної системи «диктатури пролетаріяту», чи ми є сучасниками кінця доби тоталізмів і на порозі нової епохи? Якщо так, то якою буде ця епоха?

Дехто вважає, що після повалення останньої твердині тоталізму і диктатури, людство поверне до старого. Настане доба повороту до передвоєнного демоліберального капіталістичного ладу, доба реставрації і привернення передреволюційного статус кво.

З вищенаведеного розуміння історичного процесу це є неможливим. Діялектика історичного процесу веде все вперед, на новий щабель розвитку, до нових форм і нового ладу. І большевизм і фашизм були своєрідними формами реакції на кризу демоліберальної капіталістичної системи і є породженням цієї кризи, З цього погляду «епоха тоталізмів» є закономірним явищем, як заперечення системи, яка зайшла в глибоку кризу і стала гальмом історичного процесу. Нам залишається лише відповісти на питання: чому тотальні системи большевизму і фашизму потерпіли крах і в чому зміст і характер нової епохи, що гряде?

Кожна нова епоха приходить як заперечення попередньої. Цим самим зміст і характер наступної епохи в певній мірі обумовляється характером попередньої. Ми є сучасниками епохи заперечення тоталізму і диктатури. Носіями цих систем стали большевизм і фашизм. В чому їх суть і яка їх еволюція і становище в наші дні?

У міжнародніх відносинах большевизм передбачав насильне повалення «світової буржуазії» і поборення «буржуазного націоналізму», об'єднання «пролетарів усіх країн», знищення «національних перегородок» і злиття націй у світовій соціялістичній державі на основі «пролетарського інтернаціоналізму» і єдиної «соціялістичної культури».

В соціяльних відношеннях це мав бути перехід до безкласового суспільства, в якому зникає потреба держави як знаряддя гноблення і наступає рівність і свобода, а життя має бути побудоване на засаді: спочатку «кожному за його працю», а потім «від кожного за здібностями і кожному за потребою»...

Ми були свідками найвпертішого і найзапеклішого переведення цього варіянту «нового ладу» в життя. На його послугах була шоста частина земної кулі з невичерпаними природними багатствами і можливостями і мільйонами людей з наймогутнішим апаратом державної тотальної системи «диктатури пролетаріяту». Не бракувало тут у певні роки й ентузіязму, ідеалізму і фанатизму у здійснюванні вимріяного і «науково» доведеного ідеалу.

Результат відомий. Нині вже набігає 30 років цього ґрандіозного своїми розмірами соціяльного експерименту. Цей час є достатнім, щоб оцінити теорію і практику большевизму з достатньою об'єктивністю і певністю, що все, що він, як певна система, міг дати, уже дав.

Про що говорять наслідки большевицького експерименту?

Большевизм не тільки не приніс розв'язки проблеми, а й опинився з своєю теорією і практикою в протиріччі до історичного проґресу людства і прийшов до протилежних наслідків, ніж того сподівались: до

ствердження того, що заперечував... Замість свободи людини — ще більше рабство. Замість знесення держави — її культ і то в найжахливішій диктаторській і тотальній формі. Замість сподіваного «раю на землі» — безпросвітню нужду і злидні, ще більші, ніж у капіталістичній системі, яку він заперечував.

Соціяльно-економічна система большевизму не стала вищою формою, порівнюючи з капіталістичною — вона не усунула експлуатації працюючих, не дала вищого рівня продуктивности праці і не забезпечила вищого життєвого позему працюючих мас. Це є першою ознакою поразки большевизму і його неспроможности дати нову, вищу і проґресивнішу форму суспільного ладу.

Перехід від февдалізму до капіталізму, від кріпацько-поміщицької системи до буржуазно-капіталістичних відносин був кроком наперед у розвитку людства саме тому, що відкрив шлях до нового буйного проґресу у всіх ділянках — як в ділянці матеріяльного виробництва і в розвитку науки і техніки, так і в розвитку духової культури. Капіталізм став вищою проґресивнішою формою супроти февдалізму саме тому, що дав вищу продуктивність праці і розкував творчу ініціятиву людини.

Перехід від капіталізму до сталінського «соціялізму» є кроком назад, а не вперед. Він дав ефект не проґресу, а занепаду, дав не лише в загальному зниження продуктивности праці і життєвого матеріяльного рівня «совєтських громадян», а й масову духову деґрадацію совєтської людини. Всі успіхи і позитивні здобутки в СССР в ділянці промислового будівництва, в розвиткові науки й техніки, а також літератури і мистецтва не є заслугою большевизму, а є здобутками і наслідками живого творчого генія людини і законів життєвого процесу, якого не в силі скувати й така диктатура, як большевизм. Це є наслідком творчости народу, всупереч большевицькій доктрині. Це є також наслідком нечуваної експлуатації і терору, рабства і примусу. Така система силою історичного процесу приречена на загибіль.

Досвід большевизму є дуже повчальним. Він показує, до чого можуть привести крайності певних ідей і певних рухів. Большевизм є виразом крайностей, що випливають з клясових протиріч і клясової боротьби.

Еволюція большевизму показала також фальшивість науковости марксизму і його матеріялістичної філософії, а разом з цим ще раз відкрила перед людством справжні, непорушні закони розвитку людини і суспільства. Джерело певної сили большевизму криється, в значній мірі, в гнучкості «ґенеральної лінії» партії і в реалізмі її політики. Ця властивість большевизму дає йому змогу швидко маневрувати, пристосовуватись до нових обставин і діяти. Це ж діялектична гнучкість визначила, врештіврешт, еволюцію большевизму. Силою речей ця еволюція привела від принципу абсолютного заперечення досі існуючих ідей і теорій до «синтези». Беремо в лапки це слово тому, що це лише уявна синтеза. Точніше означення суті большевизму — це компроміс. Це є штучне поєднання ідей большевизму (марксизм), з ідеями демократій і націоналізму. Большевизм, дотримуючись ортодоксального марксизму, який був запереченням ідей і теорій попередньої доби, приречений був на загибіль. Його врятував компроміс, який, хоч позірно, заступив синтезу. За компроміс «дух епохи» замінив вирок смерти над большевизмом іншою карою. Діялектика нашого часу нещадно поглумилась над «пролетарськими революціонерами — інтернаціоналістами». Їм — непримиреним борцям проти царя, поміщиків і «золотопагонників» — історія сама начепила ті ж золоті пагони і змусила прийняти назву офіцерів, ґенералів і ґенералісимуса. І не лише формально, а й по суті вони, що валили царську тюрму народів», змушені були побудувати нову, ще гіршу тюрму поневолених народів. Гасла й кличі революції перетворено в житті в щось протилежне.

Ясно одне — московсько-большевицька «синтеза» марксизму і московського націоналізму не дає світові того, на що він сподівається. Це залежить від двох причин: від духа і психічних властивостей російської нації, а також від засвоєної нею марксистської доктрини. Російська нація чужа по своєму духові й психології не лише европейській спільноті в широкому розумінні цього слова, а й слов'янським народам. Траґедією наших часів є ілюзія спасенности соціяльного ладу СССР, що її мають робітничі верстви европейських країн, а також ілюзія слов'янського характеру Росії і сподівання добра від великої і могутньої Росії для слов'янських народів тоді, коли в дійсності ані для «пролетарів всіх країн», ані для слов'ян Росія не має нічого доброго. Навпаки, большевизм — це найбільш реакційна і найбільш брутальна, а разом з тим найбільш удосконалена і замаскована форма московського імперіялізму, і в ньому є сьогодні найбільше зло для цілого людства.

Чим закінчив московський большевизм, з того почав німецький націонал-соціялізм.

Фашизм також зродився як реакція на стан сучасности в наслідок кризи демоліберальної капіталістичної системи і поширення марксизму. Якщо большевизм виріс з клясових протиріч і став крайнім виразником клясової боротьби і марксизму, то фашизм виріс з протиріч міжнаціонального життя і живився націоналізмом своїх народів. Але фашизм не можна утотожнювати з націоналізмом, так само як робітничий соціялістичний рух не можна утотожнювати

з большевизмом. Фашизм — це лише певна доктрина, що виросла на ґрунті клясової боротьби і робітничого руху. Обидві доктрини є крайніми і хворобливими виявами певних тенденцій і явищ історичного процесу.

Причини поразки і катастрофи фашизму можна б звести до однієї формули: розвиток і проґрес цілого людства нерозривно зв'язаний з розвитком і проґресом кожної нації зокрема; фашизм заперечував цей природний закон проґресу людства, переступивши межу здорового і природного націоналізму і ставши на шлях національного еґоїзму і імперіялізму, що мав на меті знищити або поневолити інші нації. Рано чи пізно така система мусіла загинути і вона загинула.

Таким чином, большевизм і фашизм, виступивши на арену історії, як реформаторські рухи, виявили повну свою неспроможність і збанкротували. Їх соціяльно-економічні системи та ідеологія протирічать історичному прогресові людства. Вони є реакційним явищем в історії. Жодна з головних проблем сучасности — ні проблема нації і людства, ні проблема «людини й суспільства» — не були цими рухами розв'язані в позитивній проґресивно-творчій площині.

Щоб заперечити старе, не досить його зруйнувати чи загнати силою і терором в підпілля. Не досить протиставити до старого антитезу, як його заперечення. Заперечення мусить випливати з глибин ідей і суспільних вартостей. Щоб перемогти і бути дійсним запереченням старого, ці ідеї та вартості мусять бути вищими і досконалішими. Вони мусять відкривати перед людством не тільки нову, але й проґресивнішу, досконалішу, більш творчу і людянішу, кращу епоху його розвитку. Большевизм і фашизм дали щось протилежне. Вони були прямим і абсолютним заперечнням попередньої епохи, якою вона сформувалась в XIX віці, запереченням, піднесеним у принцип, без видвигнення нових і вищих суспільно-творчих вартостей. Не на цьому шляху вихід з сучасної світової кризи до нового життя. Справжній шлях до кращого майбутнього лежить через синтезу позитивних здобутків і вартостей попереднього історичного розвитку людства. Лише в такій синтезі можлива творчість нових вищих якостей, нової соціяльно-економічної системи й нової духовости людства назріваючої епохи. І коли ми приглянемося до сучасного соціяльного і політичного процесу, до нових шукань серед передових проґресивніших сил людства в Европі, ми побачимо, що шлях шукань і нової творчости веде до джерел, до природи речей, які творять вислідну історичного процесу. Панівним методологічним принципом нашої доби є принцип творчої синтези, як реакція на крайності попередньої епохи. З тези (демоліберальна система) і антитези (тотальна система) постає нова форма синтези, як одночасне їх заперечення та відкинення непотрібного і віджилого і потвердження здорового. Теоретично абстрагуючись, діялектичний процес розвитку можна плястично представити на прикладі з рослинного світу. Зерно (теза) заперечується стеблом (антитеза), стебло заперечується колосом (синтеза), В синтезі є ніби поворот до вихідного пункту. Колос є повним проявом зерна, але на вищому етапі, у новій збагаченій і поширеній формі. Аналогічну закономірність маємо і в історичному процесі. Епоха середньовіччя (февдалізм) була заперечена новою добою — демоліберальною системою (антитеза). Ця остання породила епоху тоталізмів, що її заперечують і є ніби поновним проявом середньовіччя. Епоха тоталізмів з тією ж залізною закономірністю історичного процесу, в свою чергу, викликала своє заперечення — появу нових ідей і шукання нового ладу, які, заперечуючи тоталізм і диктатуру, є ніби поновним проявом ідей французької революції («свобода народам і гідність людині!»).

Отже, нова чергова синтеза — синтеза нашої доби твориться і формується як поновний прояв ідей свободи і народовластя, як реакція і заперечення нового середньовіччя і систем нового тотального абсолютизму.

І своїм історичним розвитком, і своїм нинішнім положенням на передовій лінії боротьби з тоталізмом, і своєю духовістю український нарід є найбільше до духа нової синтетичної епохи споріднений. Є всі підстави вірити в його велику історичну місію.

В творах багатьох українських письменників і соціологів маємо не лише передчуття цієї української місії а й накреслені лінії її здійснення.

Всупереч духові свого часу, коли неподільно панувала фашистівська концепція диктатури провідної меншости над народньою масою, відомий український соціолог інж. М. Сціборський писав:

«Чи дійсно народні маси — це лише «юрба», що її отарна психіка, примітивність і ворохобність унеможливлюють творчість і засуджують її лише до ролі сліпого знаряддя в руках провідної меншости? . . . Такі погляди, що їх тепер доволі часто зустрічаємо в надто екзальтованих ідеалізаторів «вождізму», є діяметральною протилежністю до теорії політичної демократії та споріднених з нею «народницьких течій», що лише в масі добачують джерело «правди всіх правд» . . . Порівнюючи ці відмінні погляди ми гадаємо, що правда десь посередині» («Націократія»).

Заперечуючи фашистівську диктатуру, Сціборський не повертає назад до старих поглядів, а висуває нову, більш життеву і творчу концепцію. Якщо ідеї політичної

демократії взяти за вихідний пункт (тезу), то ідеї епохи тоталізму є антитезою. Наша доба висуває на зміну цим крайнім ідеям синтезу: «корисне сполучення авторитарности проводу зі збірною діючою волею народніх мас. При цьому сполученні відбувається постійна співчинність між творчістю провідної меншости й працею, корективами й безпосередніми почуваннями «масової» людини. У цей спосіб переходить нормальний обмін функцій у національно-державному організмі, подібний до циркуляції крови в здорової людини» — («Націократія»).

Це лише один приклад з цілої низки інших, які свідчать про «синтетичну вдачу» і відчуття привильних шляхів розв'язки назрілих проблем нашої епохи, що їх можна помітити в творах українських письменників і мислителів. Здатність до синтези є органічною рисою національної вдачі українського народу. Про це, між іншим, з захопленням і вірою у велике майбутнє українського народу писав недавно молодий німецький вчений др. Ганс Фрюхтль. Ось його слова:

«Захід в болючих розгривках і змаганнях навнутр і зовні сповнив свою світово-історичну місію... Сьогодні постаріли, втомились і обезсилились його великі передові народи... Давно доконана західня синтеза не спосібна до ніякої дальшої підвишки і згущення. Та ще не використано одної великої можливости: синтези Заходу з великим світом Сходу, цієї західньої і слов'янської синтези, з якої аж згодом може повстати нова вища «Европа»... Українська нація є по слов'янській стороні народом — носієм цієї синтези... В цьому і є велика европейська місія України... Завдання України полягає в тому, щоб в назріваючій західній і слов'янській синтезі відіграти передову ролю по східньо-европейській стороні, будучи рівночасно помостом і бастіоном... Україна прямо призначена до свого синтетичного завдання. Вона має у свойому національному характері виразний синтетичний талант. Дух московського народу проявляється в аналізі, себто в розпорошенні на поодинокі роздумування і в розкладі, натомість дух українського народу — в синтези, тобто в охопленні цілости і в конструкції («Рідне Слово». Ч. 7. 1946.).

Український націоналізм, як ідейно-політичний рух, слід розуміти саме як епохальну історично-творчу появу, що вивершує цілий дотеперішній розвиток України і переймає на себе ту її велику історичну місію, про яку говорилося вище. Він є носієм не лише синтези сходу і заходу, а й синтетичним завершенням попередніх фаз історичного розвитку і цим він відрізняється на тлі глибоких перемін сучасности. Його завданням є дати таку творчу синтезу вартостей, що випливають з духовости і світогляду українського народу. Засвоюючи досвід всіх українських земель за минулий час і висуваючи ідеї, що випливають з національних джерел українського історичного процесу і сучасних потреб українського народу, він оновлює і відроджує усе те, що було в нашій історичній дійсності здорове і творче, переоцінює всі дотеперішні вартості згідно з сучасними завданнями і потребами розвитку і усуває все, що було нездорове, чуже, розкладаюче і шкідливе.

І в цьому його місія в українській історії.

У свій час Франція і французька революція відкрила і благовістила нову еру світової цивілізації. Український визвольний рух так само є рухом, який переростає національні рямки і має всесвітнє історичне значення. Очі не лише наші, але й людства звернені на Україну.

ЮРІЙ ЛИПА.

ЛЬВІВ

Могутен став він на земному лоні
І повен пихи, голову підніс:
На степ подільський, буковинський ліс
Зорять копця зіниці ясні й сонні;
Юр молитовно звів свої долоні,
В сильветах веж церковних біль завис,
Бо в місті пишному чужий, підступний кріс,
В столиці Льва забави вітрогонні.
Ви, що живі, і ви, луно століть,
О, Янова хрести, Личакова берізки,
Почуйте голос і страшний, і близький, —
Так мовить Бог наш: — Знайте і мовчіть!
Збудую тут твердиню в вічнім гарті,
Як камінь гордощів, як камінь, що на варті!

ЛНВ. 1926.

О. проф. К. ДАНИЛЕВСЬКИЙ.

Славетний український кобзар ІВАН КУЧУГУРА-КУЧЕРЕНКО

(8 років від мученичої смерти).

Кожний нарід має свій національний музичний інструмент. Італійці — скрипку, німці —гармонсю, росіяни — балалайку, казахи — долібру, українці — кобзу або бандуру. Наш національний інструмент має дві назви. А це тому, що він дійшов на Україну двома шляхами. Зі сходу його занесли десь у XIV—XV ст. степові кочовики під назвою «кобоз», і цей інструмент став здобутком українських степовиків та Запорізької Січі, особливо підчас військових походів морем чи суходолом. Другий шлях її із заходу, з Великобрітійських островів, під назвою «пандора», ішов з Франції, звідси до Німеччини, Польщі, та на початку XVII ст. «пандора» або бандура стала здобутком української провідної верстви — старшини та гетьманів (Бандура Гетьмана Ів. Мазепи ще й досі зберігається в історичному музеі Тарновського в м. Чернигові). Про походження та еволюцію музичних інструментів на Україні стверджують професори: Фаліцин та Дм. Яворницький.

На великий жаль, наше українське суспільство дуже мало знає як про походження бандури, так і про її носіїв, кобзарів-бандуристів.

В козацькі часи за кобзу брався старий козак, що не здібний був носити зброю та мав у душі іскру Божу, щоб виспівувати і вигравати на струнах все те, що він бачив і переживав в огні і бурі козацької слави, То ж іноді бувало, не один, а десятки кобзарів на Січі виспівували та видзвонювали ще по гарячих слідах про: Байду Царгородського, Івана Підкову, Самійла Кішку, Северина Наливайка, Івана Гуню, Остряницю, та ін. Ця надхненна, майстерно-талановита військова українська музика підіймала козаків до походів, до патріотичних дій проти татар, турків, ляхів,, а пізніше москалів.

Та проте, скільки було таких старих лицарів, співців-бандуристів, що про них не залишилось ніяких слідів, бо ніхто про них не записував. Така вже наша вдача!

Після зруйнування Запорізького Низу за цариці Катерини Другої козаччина розсипалась по світу. Хто подався у Персію, хто у Туреччину, хто на Тамань, а хто за Кубань — шукати нового осідку. Подалися разом із Січі і козацькі музики, кобзарі-бандуристи та розпорошились недалеко від свого сталого гнізда: на Катеринославщині, Слобожанщині, по Херсонських степах та в старій Гетьманщині. Майже зовсім не пішли на правобережну Україну.

Одним із нейбільших кобзарів, що оспівував за життя козацьку славу, був Остап Вересай із Полтавщини. Він, як вулькан, ще дихав запорізькою вольницею, що ще жива була в пам'яті і серцях народу. Його пісні надхненні, патріотичні, глибокі і поетичні, овіяні рокотом Дніпра, стогоном моря, гомоном степу, смутком і радощами.

Подібного до Вересая майже пів століття не було. Тільки в першій половині XIX ст. заспівав найбільший кобзар, співець і творець Тарас Шевченко. Його пісня-дума, що не було їй рівної по красі, глибині і силі, розлилася по всій закріпаченій Україні, і, як великодніми дзвонами, почала будити приспаний нарід. Шевченкова бандура зберігається теж у Чернигові. Під кінець XIX ст. за Шевченком пробудилися в різних кінцях української землі носії народнього піснетворчества — бандуристи, лірники — та заспівали про минулу козацьку славу, про біду чумацьку, про кріпаччину та рекруччину, про бідну вдову та вдовиного сина, про бурлаччину та заробітчан і багато інших що не було їй рівної по красі, глибині і силі, пісень. Всі вони співали про сучасне лихо-суворішої Миколаївської реакції, коли «на всіх языках все мовчало, бо благоденствувало». Тоді ці сліпці, неборакикобзарі, були єдиними провідниками і носіями національної пісні та думи в народі. Тим то наш український нарід так любить цих правдивих, безстрашних співців.

Ось Михайло Кравченко з Полтави дзвонить по всій Гетьманщині про Байду-Царгородського. Ось Павло Гаценко з Богодухівщини розносить невмірущі псальми Сковороди «Всякому городу нрав і права» по всій Слобожанщині. Ось Грицько Консушко з Великої Писарівки виспівує своїм соковитим оксамитним тенором свого «Морозенка» по всьому Курському та Воронізькому пограниччю та скрізь на Подонні. Ось соловейком заливається та в душу вкраплює сумну пісню-думу «На смерть Тараса Шевченка» Терешко Пархоменко на Чернигівщині. І ось молодий кобзар Іван Кучугура-Кучеренко з Мурафи затяг своїм густим баритоном «Бурю на Чорному Морі» та «Ми гайдамаки» ... на всю Україну.

Вся Україна співала й перегукувалась. А на Покрову щороку сходились кобзарі з усієї України під стріху бандуриста Ів. Кучугури-Кучеренка на свято і пораду. Так відроджувалась стара пісня й дума — національна кобзарська музика. А на сторожі цієї народньої голосної та правдивої пісні станув великий патріот-історик, пись-

менник і бандурист — Гнат Хоткевич, що заопікувався кобзарською музикою.

На другому Всеукраїнському Археологічному З'їзді в 1902 р. у Харкові, де були присутні найбільші зорі української науки, професори Потебня, Багалій, Сумцов, Яворницькій та інші, Гн. Хоткевич організував 14 найкращих народніх музик та продемонстрував багатющий пісенно - творчий кобзарський репертуар побутових, чумацьких, історичних та гумористичних пісень і дум. На Археологичному З'їзді у Харкові взяли участь ось такі бандуристи: Іван Кучугура-Кучеренко, Михайло Кравченко, Павло Гащенко, Грицько Консушко, Терешко Пархоменко, Пасюга-Основ'янський, Бідило-Мурахівський, Гнат Хоткевич, лірник Богущенко та «троїста музика» народних скрипаків.

Після З'їзду Гнат Хоткевич зі своєю капелею старих піснетворців подорожував по Галичині, Буковині, Гуцулії та Закарпатській Україні, досягаючи Ужгороду. Це було сорок літ тому.

Крім цих народніх співців, одночасно у Києві виступали кобзарі-інтеліґенти: Гамалія (Леві, учень кобзаря Кучугури), Шевченко та Василь Ємець. Бандурою також захопилися: композитор Мик. Лисенко та його учень диригент Олександер Коцщць. Пізніше на додаток як Хоткевич, так і Шевченко написали самоуки для вивчення гри на бандурі.

Але найбільше оригінальним та найталановитішим самородком серед старшої ґенерації кобзарів 1890—1900 рр. був Іван Кучугара-Кучеренко з Мурафи.

Який був життєвий шлях того славетного кобзаря-бандуриста?

Іван Кучугура-Кучеренко народився літом 1880 року в слоб. Мурафі, заселеній ще перед Хмельниччиною за Остряниці і Гуні з Правобережжя вільними людьми, у 8 кілометрах від старого міста Красного Кута на Богодухівщині в убогій селянській сім'ї батьків гречкосіїв. Його раннє дитинство ще від колиски проходило без догляду, бо батьки зрана до пізна працювали як не на своїй, то на чужій роботі. Вже на третьому році життя дитина позбулася одного ока, а на 12-тому через хворобу — й другого. Хлопцеві навіки заступило світ Божий. Він ледве закінчив двоклясову школу. Ще коли ходив до школи, любив слухати старенъких дідусів-бандуристів та лірників та все собі майстрував музичні інструменти. То ж коли осліп, то прохав: «Батьку, віддайте мене до старого кобзаря Бідила в науку, нехай бандура буде моїм хлібом!» Не легкою була наука в Бідила: носити воду, рубати дрова, мняти прядило, сукати вірьовки, плести рукавиці, ткати рядна тощо. Не хотів Бідило відразу навчити. Треба було зо три роки попрацювати. Проте хлопчина був дуже спритним, все, що почув, відразу грав, і вже за два роки самотужки опанував кобзарську науку та на 15-му році став самостійним кобзарем.

Можна було бачити, як п'ятнадцятилітній, зовсім дорослий, вродливий юнак у вишитій сорочці, у чумарці, в широких штанах та чоботах, у шапці зимою, у брилі літом, з бандурою за плечима та з малим проводатирем міряв неосяжні степи Чорномор'я, Кубані, Таврії, Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини та старої Гетьманщини. І так десятки літ спеки, спраги, холоду, дощів, вітрів, сніговіїв і небезпеки. Кобзар обходив усю Лівобережну Україну. Бувало, що замітало в снігах і ночував серед степу; бувало, на весні падав з греблі в річку, і несло його на крижинах. Бувало, на залізниці застрявав між шпалами і свистав і кричав на нього паротят — кобзар був на волоску від смерти; бувало, арештували і провадили по «конопляній пошті» як безпашпортного. Не раз били поліцаї та жандарми, ощ співав не базарах та ярмарках «недозволені пісні».

«А то був такий випадок, — розказував кобзар сам, — Ото ж сиджу на Університетській горці у Харкові та й виспівую собі пісню — думу на смерть Шевченка. Люди підходять, слухають, кидають копійки, кладуть бублики ... Поводатор каже — багато людей плачуть ... Коли це підходить жандарм та як гримне: «Далой зодсюдова, свиняче рило!», та чоботом мені в бандуру, я намацав скоро його чобіт, встаю, держу його, а тоді як одмінив його бандурою та так і задзеньчали струни ... Аж ось сурчки, свистки, побігли крючки, поштовхали та в буцигарню. Прийшов околодочний, викликав: «А ну-ко, заграй!». Я заграв. Він послухав та й каже: «Вот что, мілий человек, отправляйсь на село і не показивайся в Харьков. Нельзя крамоли сеять».

А скільки було таких випадків, мандруючи по Україні? Сотні!

В 1902 р. Кучугура-Кучеренко, разом з іншими кобзарями, виступає на Другому Археологічному З'їзді у м. Харкові та відразу звертає на себе увагу знавців музичнокобзарського мистецтва. Після короткої подорожі з Гнатом Хоткевичем по Західній Україні кобзар знову мандрує по селах Великої України.

Тільки зимою 1906 р. Кучугурі-Кучеренкові пощастило виступити в домовому театрі українського магната-мільйонера Павла Харитоненка, де серед гостей були присутні знавці музичної культури. Кучугура своїм майстерним виконанням «Морозенка» та «Байди» та ще кількох гуморесок зробив сильне враження, і це допомогло йому на його музичному шляху.

В 1907—1910 рр. Кучугура-Кучеренко працює в музично-драматичній школі ім. М.

Лисенка в Києві за викладача гри на бандурі та мешкає в будинку композитора. «Було, серед нічної тиші нараз роздаються громові рокоти клявіру... Оживають духи степів... А за вікном, здається, лютує зловіща буря, блискавка і грім... Не сплю, прислухаюсь. То геніяльний композитор покладає на папір свої безсмертні ноти «Б'ють пороги, місяць сходить...» На моїх вухах за три роки Микола Виталійович переспівав усього «Кобзаря». І в нас на Україні два кобзарі: Шевченко — творець і Лисенко — співець,» — так розказував Кучугура,

В період перебування в школі літом 1908 р. Кучугура-Кучеренко разом з артистами: Садовським, Саксаганським, Заньковецькою відбуває подорож з концертами по великих містах України та виступає перший раз з бандурою на сцені у Києві, Полтаві, Харкові, Катеринославі, Одесі, Микалаєві та скрізь досягає небувалого успіху. Особливо в Полтаві публіка ревла і безконечно викликала бандуриста. Навіть генерал-губернатор перелякався... За Кучугуру почали писати в газетах і журналах. Скоро за нього дізнається світ.

І Кучеренко переносить свою кобзу за межі України, а саме: в 1910 р. виступає на 10-ти літньому ювилеї «Вісника Знання» в Петербурзі та здобуває собі гарні рецензії. В кількох газетах та журналах («Огоньок», «Ніва») приміщують його фотографії. Тоді ж виступає в Москві, а в 1911 р. Кучугуру кличуть до Варшави, де він, окрім виступів, наспівує українські пісні й думи на грамофонні плити.

В 1912 р. кобзар живе в Катеринославі при музеї «Поля» Дм. Яворницького, де з Кучугури виліплюють погруддя для пам'ятника кошовому Сіркові на Запоріжжі. Тоді його знову викликують до Києва, Полтави, Харкова. Кучугура-Кучеренко, досягши повного розквіту свого таланту, був у постійному рухові: його закликали на безконечні аматорські вистави та концерти.

Так застає його Українська Національна Революція в лютому 1917 р. Енергійний, життєрадісний, талантовитий співець з ентузіязмом сприймає велику «весну народів». Кобзар подається до тих Чорноморсько-Кубанських країв, де мандрував колись за молодих літ і почав там по школах давати концерти та засівати села «Просвітами», яких він за короткий час зорганізував більше двохсот. Скрізь його вітали як бажаного дорогого гостя.

Як український патріот, Кучугура-Кучеренко став цілим фронтом до Української Центральної Ради та УНР. Організував творче тріо: кобзар — Кучеренко, декляматор — артист Цимбал та докладчик з рефератом «Про Самостійну Українську Державу» — Кость Даниленко. Тріо їздить по всій Україні та всюди організує «Просвіти» та влаштовує кобзарські концерти по містах і селах на фонд Українських Національних Установчих Зборів у Києві. Кобзаря Кучеренка Центральна Рада іменує національним артистом Української Народньої Республіки.

Московські загарбники, окупувавши з 1921 р. Україну, зробили Кучугуру-Кучеренка своїм наймитом. Большевицькі комісари так само затвердили за ним звання народнього артиста Республіки та змусили його співати тільки за наказом великих можновладців: Раковських, Чубарів, Любченків, Затонських, Балицьких та інших. Але й це було не довго.

З 1930 року, з моменту суцільної колективізації, Кучеренка, як небезпечного націоналіста, відправляють у село «на спокій» без права виїзду, відбирають ярлик артиста Республіки й жалюгідну пенсію та саджають «на боби». Щоб не пропасти з голоду, кобзар повертає до свого старого ремесла і знову, як і колись, плете рукавиці, вірьовки та тенета. Кучугура кобзар пішов у забуття. А тимчасом на сцену з'явились нові формації молодих кобзарів, з «ідеологічно» підібраним репертуаром. З'явились нові кобзарські капелі: Решетилівська та Миргородська під проводом кобзаря-художника і поета Чумаченка із Шишиків, Краснокутська або Харківська, під проводом Василя Масенка з Пархомівки, тенора-бандуриста. До того часу вже була організована знаменита капеля бандуристів «Думка» у Києві, та ще декілька дрібніших капель і поодиноких молодих співців репрезентували українське пісенно-творче мистецтво як на Україні, так і поза її межами, влаштовуючи подорожі до Донбасу, Москви, Петербургу (Ленінграду), Омська, Хабаровська, досягаючи Зеленого Клину та Владивостоку.

Але надійшов страшний 1936 рік. На Україну докотилась «Єжовщина», щоб корчувати з корінням та з корінням усувати рештки «націоналістично-буржуазної» ідеології на селі. «Чорні ворони» день і ніч гули по селах, як розжалені оси, хапаючи жертви. Рясними ешелонами вивозили людей до далеких концентраційних таборів, били, мордували, розстрілювали. На Україні повторилися часи великих еспанських інквізиторів. Кучугурі-Кучеренкові, що співав за часів УНР «Марш Петлюри» та «Утечу большевиків з України», НКВД-исти цього ніколи не могли забути та ждали лише слушного моменту. І такий момент наступив.

Весною 1937 р. харківське НКВД ув'язнило знаменитого кобзаря. І пішли підступні допити, бійки, морди, інквізиції... Є тут серед нас на еміграції свідки, що терпіли разом з ним у харківських застінках НКВД та бачили, як на початку березня 1938 р. на допиті українські яничари-енкаведисти розпинали Кучугуру-Кучеренка на підлозі.

Прив'язали руки й ноги і розтягли на боки до сгіни віроьвками, чіпляючи на гаки. Нило змучене худорляве тіло, тріщали кості. Кобзар божевільно кричав, падав у нестяму. А кати промовляли: «Признавайся, гад повзущий!...» І так місяці, роки страждання й мук.

А про те, як держав себе Кучугура на слідстві, подаю такий епізод. Нарком НКВД зацікавився Кучугурою-Кучеренком і послав до в'язниці свого заступника тов. Долінського. Це відвідування заступником наркома НКВД Долінським кобзаря Кучеренка було подібне до того, як цар Петро І одвідував у Петербурзькій цитаделі Павла Полуботка. Розмова провадилась в такий спосіб:

— Ну, чого запіраєшся, Іване Йовичу, казав би правду, пішов би на волю, — так говорив заступник наркома.

— Моя правда, добродію, Вам не потрібна, — відповідає кобзар.

— Чудний ви чоловік! В той час, коли нас, большевиків, визнав увесь світ, ви один не хочете визнати нас.

— Я не маю до вас злого наміру, — одказує Кучугура.

— Заклеймість одверто своє минуле, ідіть з нами. Ми повернемо вам волю, а ще може й славу.

— Спасибі. Не треба мені вашої ласки. Ви мене сліпого вдруге осліпили, невидющого ув'язнили. Одібрали найдорожчий скарб, дорогу сопутницю мого життя — бандуру. Вирвали душу. Замучили тіло. Виссали кров. Іроди і супостати! Та Бог нехай вам буде суддею. Всього з собою не заберете, а мені від вас нічого не треба. Дайте мені скокійно вмерти: перестаньте мучити мене!...

І замордований співець сконав смертю мученика за волю України в застінках харківського НКВД десь в 1939 р. на 60-тому році свого життя. А скільки творчих чарів заніс великий мученик-кобзар у невідому могилу!

Заслуги кобзаря перед українським народом колосальні. Кучугура перший виніс кобзу на театральний підмосток і показав її широкому українському загалові як у великому місті, так і на селі, за що нарікали на нього бандуристи - неборакн, що, мовляв, «Кучугура накладає з панами та запродав їм наш хліб».

Кучугура-Кучеренко був першим навчителем гри на бандурі в драматично-музичній школі ім. М. Лисенка та найкращим репрезентантом кобзарського мистецтва на Україні.

Кучугура-Кучеренко виніс кобзарськосповочу культуру поза межі України: в Росію, Польщу, Білорусь, Бесарабію, Латвію та Кавказ. Кучугура не тільки співав, а й грав, він варіірував старі думи, от хоч би «Буря на Чорному морі», «На смерть гетьмана Богдана Хмельницького» та складав і наспівував нові, як то: «Марш Петлюри», «Утеча большевиків з України» та інші.

Кучугура — це ціла кобзарська епоха, нова кобзарська школа. Історичний романтизм, реалістичний неоклясицизм стали в основу його музично-творчої цілеспрямованости.

Все життя Кучугура-Кучеренко додержував зв'язків з найкультурнішими представниками української нації: істориками, вченими, письменниками, артистами, поетами. За років перебування в драматичномузичній школі у Києві Кучугура-Кучеренко інтелектуально виріс. Учив і сам учився. Знав всесвітню історію культури та мистецтва, був усебічним українознавцем, був обізнаний з енциклопедією Брокгавза. В поведінці — вихований. А шляхетність мав уроджену. Тому й не диво, що він мав широку переписку з такими визначними людьми України, як: Дм. Багалієм, Мик. Сумцовим, Дм. Яворницьким, А. Кащенком, Б. Грінченком, Оленою Пчілкою, Лесею Українкою, Гнатом Хоткевичем, етнографом Порф. Мартиновичем, Миколою Вороним, О. Олесем, Грицьком Чупринкою та іншими. Ця багатюща переписка, афіші, кліші, різні літографії та фото, сотні рецензій, що могли послужити цінним матеріялом для написання «Історії кобзарства на Україні», були знищені сатрапами НКВД.

Та все ж таки за сорок років своєї кобзарської діяльности Кучугура - Кучеренко залишив по собі невмірущі наслідки. Він заглибив свої коріння в надрах народньої душі і в молодій ґенерації кобзарів-наступників, що наслідували його школу і патріотичну любов до рідного краю.

Ось лінія кобзарів, що унаслідкувала школу Кучугури-Кучеренка: кобзарі-інтеліґенти, модерністи Гамалія (Леві), Василь Ємець, Шевченко у Києві, Гнат Хоткевич у Харкові, з молодших — Чумаченко на Полтавщині, Василь Мисенко на Херсонщині. Знаменита кобзарська Капеля «Думка» у Києві виросла на пісенно-творчому матеріялі старих кобзарів та завдячує у свойому репертуарі у великій мірі кобзареві Кучугурі-Кучеренкові. Київська капеля розпустила нові погонці змодернізованої кобзарської пісні й думи, що піде з покоління в покоління, із роду в рід.

Пепертуар Кучугури-Кучеренка складався з кількасот різних пісень і трьох десятків дум. Це: історичні, чумацькі, рекрутські, кріпацькі, весільні, різні побутові на протязі року, гумористичні, духовно-релігійні псальми, канти, колядки тощо. Крім

того, дотепи, жарти, прислів'я, оповідання та мелодеклямації в супроводі бандури. Багато від Кучугури записав великий етнограф України художник Порфірій Мартинович з Червонограду, що залишив після себе велику спадщину — 40 тисяч аркушів записок, на 40 томів друку, що за життя вспів випустити лише кілька томів українських пісень, з них багато переказаних Кучугурою-Кучеренком.

За славетного кобзаря народня пам'ять згадує такими словами:

«Замучили Кучеренка,
Нехай він царствує! . . .
З домовини Кучугуру
Україна чує! . . .
Встане вільна Україна!
Світ правди засяє!
Кучугура всюди дзвонить,
На бандурі грає!»

ЮРІЙ АРТЮШЕНКО.

Українська Еміґрація
і
КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

1. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ Й УКЛАД ВНУТРІШНІХ СИЛ НА ЗАКАРПАТТІ.

10. вересня 1919 року на міжнародній конференції в Сан Жермен рішено включити Закарпаття в границі ЧСР. При чім до того спричинилася в великій мірі заокеанська еміґрація з Закарпаття.

В цей час на всіх українських землях ішла боротьба на життя й смерть з ворожими нападами з півночі, з півдня, з сходу й заходу. Тоді то велика частина українських земель попала під ворожу окупацію. На чужині, зокрема в ЧСР, опинилась велика військова й цивільна еміґрація. Ця еміґрація поповнила старі лави українських скитальців з часу світової війни, які спочатку скупчувалися навколо представництв «Союзу Визволення України», а відтак навколо представництв УНР і ЗУНР.

В ЧСР військова еміґрація перебувала переважно в таборах: Німецькім Яблоннім, Ліберці, а згодом скупчилася в Йозефові, а почасти розпорошилася по інших місцях Чехо-Словаччині. Цивільна ж еміґрація розпорошилася по цілій ЧСР і в тім частинно й на Закарпатті.

Ця частина української еміґрації, що була на Закарпатті, сподівалася, що з переведенням в життя Сан-Жерменського договору вона матиме великі можливості національно-політичної роботи. Бо треба згадати, що згідно з цим договором Закарпаття мало дістати свій власний сойм не пізніше 90 днів по скликанні чехословацького сойму. Та сталося, чехословацький сойм перебрав на себе й ті права, які належали Закарпаттю. Політичний провід на Закарпатті опинився цілком в руках чехів. Тоді, коли політичні прояви життя української еміґрації, були в цілій Чехії й Словаччині толеровані, то на Закарпатті вони були заборонені. Тому українські еміґранти на Закарпатті звернули всю свою увагу зокрема на культурно-освітню ділянку життя, де частині з них дозволено взяти участь у роботі. Та ділянка, як виявилося, була тоді там справді найважливішою. Треба при тім зазначити, що управи українських таборів у ЧСР належно не оцінили становища і робили тоді труднощі у звільненні потрібних для Закарпаття фахівців-українців з таборів. В силу того багато відповідних посад, а зокрема учительських місць, було обсаджено такими людьми, які не тільки, що не знали української мови, ало й ненавиділи її. Вони згодом почали за підтримкою чехів вести шалену пропаґанду проти української еміґрації.

Уклад внутрішніх сил на Закарпатті був тоді такий, в якому не було навіть познак самобутнього політичного українського життя. Щойно в пізніших роках, із зростом української народньої стихії, виринули на поверхню закарпатського життя українські національно-політичні прояви. Виявом їх став український часопис в Пряшеві, під редакцією п. Ірини Новицької. До того часу існували тільки відділи, т. зв. «одбочки», чеських партій на Закарпатті. Та починаючи вже з самого 1919 року, чеські урядові чинники вважали українську еміґрацію за небезпечного конкурента в боротьбі за душу місцевого населення. Чехи вже тоді відчували, що українці є новою наростаючою силою, що схоче Закарпаття обернути в західній форпост України. Тому й не дивно, що вже від тоді чеські урядові чинники завжди радше толерували москофільські настрої зокрема угрупування на чолі з Фенциком, Бескидом, Цуркановичем і їм подібними.

Все ж не можна сказати, щоб на Закарпатті національно-українського життя серед місцевого населення не було. Бо ж поруч п. І. Новицької були ще інші місцеві свідомі українці, що вдержували зв'язок зі своїми братами з-за Карпат. Серед них були й такі, які навіть ще й перед першою світовою війною бували на з'їздах «Просвіти» у Львові (як нпр. інсп. Гриць з Берегова й інші). Бу-

ли також на Закарпатті й комбатанти Гуцульського Куреня, який в складі Української Армії в 1919 р. вів боротьбу з мадярами за Рахів і Согот. Власне, завдяки цим свідомим одиницям і були конгреси, що тоді на Закарпатті відбувалися за об'єднання Закарпаття з Українською Державою із столицею в Києві. Що ж до загалу інтеліґенції й широких українських народніх прошарів, то це в більшості була на той час несвідома національно етнографічна маса.

Місцевою провідною верствою й надалі лишалися, як не самі мадяри, то мадярофіли, які, в тих чи інших формах, заховували своє дійсне обличча. Головним же чином під плащиком москофільства вони вміло використовували для себе чеську урядову підтримку. За це ж вони були вірними союзниками чехам у боротьбі з українським національним рухом, а поза тим вони вміло вели пропаґанду й проти самих чехів.

Отже, загально можна сказати, що уклад внутрішніх сил на Закарпатті був тоді не корисним для українців і ми тоді не проявили більших зусиль до того, щоб той уклад сил змінити. А тимчасом це можна і треба було зробити, надіславши в 1919 році на Закарпаття відповідну кількість української інтеліґенції, зокрема учителів, яких було досить в військовім таборі Німецьке Яблонне.

Щойно в пізніших роках, почкнаючи 1920 21 роками, коли Українська Армія здебільшого опинилася за дротами, число української еміґрації на Закарпатті почало збільшуватися новими втікачами, головним чином, з польських таборів інтернованих. Ці втікачі й стали тими першими піонерами на шляху всебічного національного ставання Закарпаття.

2. СОЦІЯЛЬНО - ЕКОНОМІЧНІ, НАЦІОНАЛЬНО - КУЛЬТУРНІ Й ЦЕРКОВНО - РЕЛІГІЙНІ ВІДНОСИНИ НА ЗАКАРПАТТІ.

Спадщина по Мадярщині на Закарпатті лишилася жахлива. Речником соціяльно-економічних відносин була корчма, що стояла тут майже при кожнім перехресті доріг. Полонини й ліси—скарби Закарпаття — були в неукраїнських руках. Підкарпатські хліборобські долини і вся торгівля теж. Всією господаркою українського населення на Закарпатті кермував лихвар-чужинець.

Українського державного шкільництва взагалі не було. Почасти тільки церква й церковні школи були чуйною трибуною українського слова. Але й тут завдяки змадяризованому духовенству українське слово було позбавлене своєї чаруючої сили. Національно-свідомої української інтеліґенції, поза кількома десятками розпорошених одиниць, майже не було. Взагалі про тодішню провідну верству Закарпаття можна сказати словами мислителя Джона Веслі: «Не той раб, що поневолений, а той, що не відчуває своєї неволі, бо як можна любити свободу не ненавидячи того, хто її відбирає». Бо й справді: велика частина, як світської, так і духовної інтеліґенції, не відчувала свого поневолення, часом ще й гордилася ним, зокрема часто зневажаючи свою мову.

Культурно-освітньої роботи, поза церковною школою, майже не велося. Правда відгуки національно-державного пробудження на східніх і західніх українських землях дійшли й до Закарпаття й викликали там серед частин українського населення прагнення включитися в загально-український культурний і національно-політичний рух, але не мало воно ще сили збудити народні маси Закарапття з летаргічного сну.

Церковно-релігійні відносини були теж не ліпші. Не 500.000 українського населення було коло 400.000 р.-кат., а коло 100.000 правосолавних, якими сталися в 1919 році. Духовенство гр. кат. церкви було більше освічене, але й більш змадяризоване. Серед духовенства православної церкви було багато осіб без належної до того освіти. Все ж, гр. кат. церква була тим чинником, яка багато заважила на справі врятування української людности Закарпаття від денаціоналізації. Релігійна боротьба набирала там часом дуже гострих форм.

3. УКРАЇНСЬКА ЕМІҐРАЦІЯ.

Українські еміґранти принесли зі собою на Закарпаття подих українських визвольних змагань. Під цим новим подихом української історії й на Закарпатті відроджувався дух княжої доби та оживала память про князя Курятовича, що вивів предків Закарпаття з Волині й оселив їх тут.

Відчувалося, що й ця українська земля вагітніє національною свідомістю.

Тому власне українська політична еміґрація й поставила перед собою як першу мету заложення підвалин нової національно свідомої інтеліґенції з безпосереднього українського джерела — широких народніх прошарів. І як засіб до цієї мети — вона взяла собі працю в ділянці культурно-освітній, зокрема шкільництві, і в ділянці господарсько-кооперативній. Отже перші почини в своїй національній роботі українська еміґрація на Закарпатті ставила через школу, просвіту, пласт і кооперацію й щойно пізніше вона поширила її й на всі інші галузі життя.

4. НАРОСТАННЯ НОВОЇ ІНТЕЛІҐЕНЦІЇ.

З- під селянських стріх ішли малі діти вже до української народньої школи й відтак до ґімназії чи учительської семинарії.

На довезенім батьками кукурудзянім чи вівсянім хлібі, проживаючи десь на піддашах будинків у передмістях Ужгороду, Хусту, Мукачева чи Берегова, українська молодь здобувала середню освіту й звідси йшла до високих шкіл Праги чи Братислави. Ця молодь все була на оці української еміґрації, яка ніколи не лишала її без своєї опіки.

В 1919 році відбувся перший з'їзд української молоді Закарпаття. Від тоді вже ясно зарисувалися на політичному обрії ті підставові засади, на які сперлася відтак нова українська провідна верства Закарпаття. У цих засадах вмістилося й оте загальне українське поняття проблеми української державности, а в тім і значення для України ґеополічного положення Закарпаття.

5. ПІДСТАВОВІ ЗАСАДИ НОВОЇ ІНТЕЛІҐЕНЦІЇ.

а) Ідея.

Українська молодь Закарпаття сприймала українську національну ідею так, як перші християни сприймали християнство, а саме — серцем і почуттям і щойно пізніше в її свідомості пробуджувалася тверда воля служити всенаціонально-державній ідеї.

В свідомості української молоді виникала й міцніла ідея служіння Україні, своєму народові, як цілості, злютованій одною ідеєю Самостійної Соборної Української Держави. Це була перша і найголовніша підставова засада, на якій зростала нова українська інтеліґенція Закарпаття. Ця ідея знайшла найглибший відгук і в широких масах Закарпаття: «Ми домагаємось, щоб наші представники не виступали в імені якогось там «посвояченого з чехами племени», як це висловився чеський міністр, але в імені цілого 50-мільйонового українського народу, якщо ми є його членами . . .» — слова селянина Д. на з'їзді «Просвіти» в Турі-Реметі.

б) Люди — характери.

Український нарід на Закарпатті перероджувався. Те, що спочатку було лише в головах одиниць, те тепер ставало ідеєю загалу. Нарід скидав кайдани неволі. Тепер можна було бути певним, що він не зробить так, як зробила колись ота рабиня, що подаровану свободу втратила, бо не була духово приготована до її прийняття. Нарід, що ще так недавно не знав, хто він є, виявляв швидке і потужне зростання національної свідомості. З етнографічної маси Закарпаття, як із залізної руди творився український нарід — залізо і українська нація-криця. В полум'ї національного горіння він перетворювався в свідому свого історичного післанництва націю — з вірою, хотінням і волею. І як залізо, що є в середині м'яке й подайне назовні, відрізняється від криці — твердої й відпорної назовні — так і український нарід сьогодні відрізнявся від себе вчорашнього — став, так би мовити, крицею, твердим у середині й відпорним на зовні. І як Леся Українка каже:

«Коли я крицею зроблюсь на цім огні —
Скажіть: нова людина народилась,
Коли ж зломлюсь, не плачте по мені —
Пожалуйте чому раніше не зломилась».

Бо — «Доля народу не стільки залежить від інтеліґентности народу, скільки від його характеру,» — твердить Густав Ле Бон.

Характер українського народу змінювався. Закарпаття вставало, щоби сповнити свою історичну місію — відчинити ворота Києву — Столиці Української Держави — в міжнародньо-політичний світ, у коло вільних народів. Закарпаття ставало свідоме цих своїх цілей і завдань.

Плекати сильний характер в українськім народі — це була друга підставова засада нової української інтеліґенції..

в) Організація.

1934 рік можна назвати переломовим роком у житті Закарпаття. В цім році українська молода інтеліґенція пред'явила своє право до організаційно-самостійного політичного життя на зовні.

У квітні 1934 року на Закарпатті зорганізувався, з осідком у Мукачеві, «Народовецький Союз». Це вже не був якийсь відділ, чи т. зв. «одбочка», якоїсь чеської партії, а був вияв власної самобутньої творчости українського Закарпаття. До проводу «Народовецького Союзу» входили представники учительства, студентства, урядництва, селянства й інших суспільних верств, що в «Народовецькім Союзі» вбачали носія їхніх вимріяних ідеалів.

Ще в тім же році «Народовецький Союз» перевів з'їзд народовецької молоді з участю кільканадцяти тисяч учасників.

Пресовим органом «Народовецького Союзу», в час підготовки цього з'їзду, був часопис — «Народовець», що виходив як додаток до журналу закарпатської високошкільної молоді — «Пробоєм» — у Празі. Назва й форма цього передз'їздового часопису, як і сама думка про його видання, зродилася в селі Чумальові на Закарпатті при зустрічі д-ра Юрія Шпильки, д-ра Степана Росохи й автора цих рядків. «Народовець» вповні вив'язався з тих завдань, що на його покладалися й по з'їзді народовецької молоді вже більше не виходив. Вийшло всього тільки три числа. Та про історію «Народовецького Союзу» й про з'їзд народовецької молоді та ролю в тім «Народовця» ми тут окремо й ширше не будемо згадувати. Скажемо тільки загально, що це був початок нового українського національного етапу в житті Закарпаття. Варто тут ще підкреслити, що в тодішнім загально-українськім житті на Закарпатті особливо позитивну ролю відіграло українське учительство, зорганізоване в «Учительську Громаду», яка тоді видавала свій власний орган — «Учительський Голос».

Тоді, у 1934 році, звернули більшу увагу на українське національне життя і його вороги. Українська еміґрація на Закарпатті була тої думки, що вона на своїй землі є повноправним громадянином. За свій національний обов'язок — що для неї був перед правом — вона вважала насамперед: бути все вірною своєму народові й віддано служити його

національним інтересам. Це непохитне становище української еміґрації стягло на неї репресії з боку чеської влади. Багато українських еміґрантів було викинено поза кордони ЧСР — частина з них мусіла скриватися чи мандрувати по Закарпатті з місця на місце, щоб не бути викритою. Таких мандрівників українське населення Закарпаття приймало радо до себе, часто як домашніх учителів для своїх дітей і переховувало їх.

Вже відчувалося, що українське населення на Закарпатті самоопреділилося й організаційно вповні унезалежнилося від чужих сил.

Власна орґанізація українських національно-політичних сил, організація, що уосібнювала б в собі велику національну ідею й міцний — як криця національний характер, — це була третя підставова засада нової української інтеліґенції.

6. НАПЕРЕДОДНІ ПОДІЙ.

Рівновага політичних сил у міждержавному житті із кожним днем щораз більше захитувалась. Українська політична еміґрація напружено очікувала подій. В українській пресі на еміґрації, в статтях про міжнародню ситуацію і наші вигляди нераз підкреслювалось, що в тій політичній грі, яка зарисовувалась на овиді, ми не маємо справжніх приятелів. Зокрема заслуговувала тоді стаття в паризькім «Українськім Слові» під ініціялами Д. А. про загрозливу небезпеку для України з боку німецького гітлеризму. Цю статтю передрукувала відтак львівська «Неділя». На цю тему з'являлося тоді таких статей чимало. До речі, й автор цих рядків у 1938 році в своїй статті: «Напередодні подій», що з'явилася в канадійськім «Новім Шляху», писав: «. . . якщо німці підуть зі своїми політичними концепціями на Україну, то їх чекає новий 1918 рік.» З наближенням подій почали все частіше з'являтись в українській пресі статті, присвячені Закарпаттю. Напр.: «За запілля для Закарпаття» — (в серпні 1937 року), «Закарпаття й чужина» та інші на цю ж тему — всі автора цих рядків. Ці статті вміщувано в паризькім «Українськім Слові» і в інших тодішних часописах. Взагалі у всіх колах української політичної еміґрації панувала тоді лише одна думка: орієнтація на власні сили — це єдине наше спасіння. Власне тільки під кличами власних сил українська еміґрація йшла на зустріч подій, а за нею й всі українські землі. Проблема Закарпаття, хоч і була лише частиною великої української проблеми всеж вона вимагала окремої уваги, з огляду на те, що події зарисовувалися на Заході, а зокрема на кордонах ЧСР. Тому на Закарпатті поставала перша можливість вияву суверенної волі українського народу.

7. У ВИРІ ЗМАГАНЬ.

Як і сподівалося, події прийшли з заходу. Перед Закарпаттям стояли тяжкі завдання, а саме:

1. Затвердити за собою власне ім'я, що його йому заперечували — ім'я Карпатської України.
2. Віддзеркалити в собі цілість української проблеми й передати її до свідомости цілого світу.
3. Визначити дороговкази всьому українському народові в його дальших змаганнях за національні ідеали.
4. Ствердити, що Карпатська Україна не є чужим, а є самобутнім українським твором, — з власною, непідлеглою чужим впливам, волею.

Нова українська провідна верства на Закарпатті була свідома того, що вона стоїть перед іспитом національної зрілости й великою відповідальністю перед прийдешніми поколіннями. Що весь тягар боротьби на Закарпатті спаде на їх плечі — на плечі української місцевої провідної верстви — це було аж надто ясно. Бо коли б було інакше, — коли б напр., на чолі змагань Карпатської України станули не місцеві українці, то це нашими ворогами могло б бути використано проти нас, бо й так були спроби з їх боку ширити проти нас брехливу пропаґанду, — мовляв, це не є змагання Українського Закарпаття, а тільки ірредента української еміґрації на «Подкарпатской Руси».

Нова провідна верства Закарпаття з успіхом здала іспит — на мапах світу появилась Карпатська Україна й світова преса заговорила про неї.

До теми, на зовнішньому тлі українська ж політична еміґрація при тім була ще й отим українським запіллям, що в тіснім контакті з українськими змаганнями на Закарпатті передавала світові, не в викривленім, а в правдивім світлі, перебіг подій і дійсні підстави і цілі тих змагань. І тут велику ролю відограли заокеанські українці, що не тільки в Америці, але й в Европі, включилися через своїх представників, у зовнішну нашу пропаґанду. При чому на першім місці стояла тоді «Українська Пресова Служба» в Нью Йорку, що видала в чужих мовах багато цінного матеріялу про Карпатську Україну і українську проблему взагалі. Поруч того треба згадати й такі орґанізації як «Українське Національне Об'єднання» в Канаді, «Орґанізація Державного Відродження України» й «Український Народний Союз» в Америці, «Стрілецькі Громади» в Аргентині й багато інших організацій у Новім Світі. З ближчого ж запілля, яким була українська еміґрація на Европейськім континенті, варто тут навести хоч би такі орґанізації як: «Український Народний Союз» у Франції, «Українську Громаду» в Італії, «Українську Національну Раду» в Бельгії, «Українське Національне Об'єднання» в Німеччині та про подібні ж орґанізації в Австрії, Фінляндії,

Болгарії, Литві і інших державах Старого Світу. Тим часом Західні Українські Землі, як найблище джерело всебічних сил для Закарпаття було дійсним резервуаром моральної й матеріяльної допомоги.

Завдяки тісному зв'язкові дійових сил на Закарпатті зі всім українським запіллям світ не лише прийняв і ствердив з признанням власне ім'я Закарпаття, ім'я — Карпатська Україна, але й впевнився, що боротьба за Карпатську Українську Державу йде в ім'я вищої ідеї Самостійної Соборної Української Держави зі столицею в Києві.

Проблема України зі шпальт світової преси не сходила. Світ хотів все нових й нових матеріялів до проблеми України. Українська еміґрація в контакті з подіями на Карпатській Україні, і з них виходячи, пов'язувала сучасні змагання українського народу з його минулими змаганнями й ставила перед світом українську проблему як цілість до розв'язання її на завтра.

Своїми безкомпромісовими змаганнями проти «всіх і вся» Карпатська Україна вказувала всій Україні єдиний шлях до найвищого ідеалу, а це шлях власних сил і безоглядної непримиримости до ворогів української національної ідеї.

Своїм збройним зударом з мадярами — союзниками Німеччини, Карпатська Україна переконала цілий світ, що вона не була твором ні одної з сильних в тодішнім часі держав, що хотіли змагання українського народу використати для своїх цілей, — що вона була самобутнім твором невмирущого лицарського українського духа, що сьогодні покликав Карпатську Україну на боротьбу за всенаціональні ідеали. Тому то в очах цілого світу Карпатська Україна ставала вже державою і то державою, що повстала не з чужої, а з власної волі й що волі чужій не улягла, а тільки улягла збройній переваѕі. Полягла Карпатська Україна скривавлена на полі бою і то з васалом — «найсильнішого миру цього» — Німеччини, що й сама все і послідовно топтала на своїм шляху, зокрема найменші прояви національно - державної ідеї серед українського народу.

Полум'я боротьби на Карпатській Україні згасло. Та не згасла остання іскра з цього національного — державного полум'я, а жевріє вона в наших грудях — у грудях цілого українського народу . . .

Традиція української історії на Карпатській Україні нав'язана . . .

Дух Володимира Святого — великого князя українського зійшов перед свій нарід і з високого п'єдесталу Карпат благословив його на нові велики чини.

Українська політична еміґрація в цім нав'язанні українських історичних традицій на Карпатській Україні відіграла ролю того живого лучника, що зберігав тяглість і єдність носіїв і виразників української національно-державної ідеї всіх нових національно-визвольних періодів нашого історичного життя.

ОЛЕНА ТЕЛІГА

* *
*

«Не треба слів. Хай буде тільки діло.
Його роби — спокійний і суровий.
Душі не плутай у горіння тіла,
Сховай свій біль. Стримай раптовий порив».
Але для мене — у святім союзі
Душа і тіло, щастя з гострим болем.
Мій біль бренить. За те, коли сміюся,
І сміх мій рветься джерелом на волю.
Не лічу слів. Даю без міри ніжність.
А може в цьому й є моя сміливість:
Палити серце — в хуртовині сніжній,
Купати душу — у холодній зливі.
Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив
Там там, де треба, я тверда й сувора:
О- краю мій, моїх ясних привітів
Не діставав від мене жадний ворог.

ДМ. КАРМАЗИН.

ДО ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

У 20-тих роках нашого віку відомий український публіцист Дм. Донцов мав нагоду відзначити, що націоналізм рішуче став модою. Як у минулому, в революцію 1917 року, націоналісти, щоб добратися до мас, мусіли рядитися в соціялістичні шати, так тепер соціялісти, щоб добратися до мас, мусять рядитися в шати націоналізму...

В наші дні доводиться відмовлятися і від соціялізму і від націоналізму і рядитися в модні сьогодні шати демократії чи народоправства.

Особливо гостро неґативного і рішуче не модного значення набрало сьогодні слово **н а ц і о н а л і з м**. Під тиском цієї неґації одна з найбільш активних націоналістичних груп на наших очах сором'язливо почала приховувати свої націоналістичні вивіски і почала рядитись в модні шати... Вчорашні попутчики і деякі гарячі прихильники почали «відхрещуватись» від націоналізму. А противники в один голос і рішуче вирішили: націоналізм збанкротував.

Ось так в уяві багатьох збанкротували по черзі і соціялізм і націоналізм.

«Збанкротовані» соціялісти заявляють: «Нічого подібного! Соціялізм не збанкротував. Збанкротував большевизм».

«Збанкротовані» націоналісти в свою чергу заявляють, що збанкротував не націоналізм, а фашизм і просять не плутати і не утотожнювати ці два поняття.

В нашій статті питання соціялізму і большевизму залишаємо на боці й зупиняємось на визначенні поняття українського націоналізму.

Чому, справді, поняття націоналізму і зокрема українського націоналізму в наші часи в уяві багатьох людей набрало такого неґативного значення?

Відповідь на це питання буде одразу знайдена, як тільки візьмемо до уваги, що саме розуміють під українським націоналізмом в українських політичних колах на еміґрації. Українські противники націоналізму утотожнюють це поняття з фашизмом, чого не роблять навіть большевики. Так наприклад Сталін у своїй промові дня 6. листопада 1941 року говорив:

«Чи можна вважати ґітлерівців націоналістами? Ні, не можна. В дійсності ґітлерівці є тепер не націоналістами, а імперіялістами. Доки ґітлерівці займалися збиранням німецьких земель і воз'єднанням Рейнської области, Австрії і т. п., їх можна б з певними підставами вважати націоналістами. Але після того, як вони захопили чужі території і поневолили европейські нації — чехів, словаків, поляків, норвежців, данців, голяндців, бельгійців, французів, сербів, греків, українців, білорусів і т. д. — і стали домагатися світового панування, ґітлерівська партія перестала бути націоналістичною, бо вона з цього моменту стала партією імперіялістичною, загарбницькою, гнобительською». (И. В. Сталин — Об отечественной войне» ОГИЗ, Москва 1946).

І далі Сталін цілком правильно ще раз підчеркує, що ґітлерівська партія є партія не націоналістів, а «партія середньовічної реакції». І якщо ці брутальні імперіялісти і реакціонери наряджаються в шати «націоналістів» і «соціялістів», то вони це роблять для того, «щоб обдурювати народ, одурачити простаків і прикрити прапором «націоналізму» і «соціялізму» свою розбійницьку і імперіялістичну сутність». Це «ворони, які рядяться в павині пера... Але як би ворони не рядились в павині пера, вони не перестануть бути воронами»... (там же).

До такого визначення і розмежування понять «націоналізму» і «фашизму» Сталін повертається знову у промові з 1. травня 1942 року:

«Хто вони, наші вороги, німецькі фашисти? Кажуть, що німецькі фашисти є націоналістами, які оберегають цілість і незалежність Німеччини від зазіхань з боку інших держав. Це, звичайно, брехня... В дійсності німецькі фашисти є **н е н а ц і о н а л і с т а м и**, а **і м п е р і я л і с т а м и**, які захоплюють чужі країни»...

Отже, бачимо, що тут є чітке розмежування націоналізму і фашизму. Воно, звичайно, не повне. Фашизм, крім імперіялізму і реакції, є ще носієм диктатури і тоталізму. А про ці речі Сталінові говорити є не дуже зручно, і він їх поминає. З вище наведеного розмежування цих двох понять ми бачимо, що, у відмінність від фашизму, націоналізм є позитивним поняттям, яке означає прагнення народу зберегти цілість і незалежність своїх земель.. До цієї характеристики націоналізму слід очевидно ще додати почуття національної гідности, гордости і патріотизму і волю нації зберегти і розвинути свою національну індивідуальність. Сталін не міг цих речей неґувати, отже не міг з цих причин націоналізм у такому розумінні вважати за явище гідне осуду. Навпаки, він, неґуючи фашизм, старається відрізнити від нього націоналізм, як позитивну рису...

Як відомо, націоналізм, не називаючи його по імені, посилено культивується тепер московським большевизмом. І в той же сам час в УССР ведеться люта боротьба проти українського націоналізму. Не тому, що він є неґативним явищем для **у к р а ї н с ь-**

кого народу, а тому, що він скерований проти московського імперіялізму й большевицького тоталізму і тому, що він в умовах СССР загрожує сепаратизмом, отже й розвалом московської імперії. А оскільки московська імперія вихваляється большевизмом, як «фортеця соціялізму і проґресу», то місцевий націоналізм окремих народів і трактується як контрреволюція і реакція.

В дійсності в наші часи носієм реакції і гальмою історичного прогресу є московський імперіялізм і большевицький тоталізм, а український націоналізм виступає сьогодні як його заперечення, отже є революційним і прогресивним явищем.

Так виглядає проблема українського націоналізму в суспільно-історичному процесі на Україні.

Зовсім інакший зміст вкладалося в поняття «націоналізм» в Західній Україні в 20—30 роках і сьогодні ще деким вкладається на еміграції.

Теоретиком цього »націоналізму» став відомий український публіцист Д. Донцов. Це була реакція на слабі сторони української демократії, з одного боку, і на большевизм і большевицьку революцію, з другого. Це був рух ідеалістичної молоді, яка під впливом пануючих тоді в Европі ідей, що їх пропаґував Донцов, повірила, що «досить бути фанатиком своєї ідеї і свого проводу, досить бути активним і бойовим, ексклюзивним і непримиримим до всіх інших партій, щоб з нічого, з своєї віри, побудувати нову дійсність, а ту, що існує повернути в ніщо». За рецептами і в дусі цієї ідеології діє одна політична група й по сьогодні . . . Наслідки відомі. Маємо на увазі не скільки «відсотків» здобула ця організація, а що вона внесла і здобула для українського націоналізму і українського народу. Це ж факт, що дії і чини в дусі ідеології тієї групи є прямим запереченням українського націоналізму. Як поєднати провідну ідею українського націоналізму — ідею національного солідаризму і єдности — з пострілами у потилицю в інакше думаючих українців і то зовсім не в політичних противників — «демократів», чи «соціялістів», а саме в націоналістів і полум'яних українських патріотів?

Про це не хочеться сьогодні згадувати. Це неприємно. Але мимоволі наші думки повертають до тих трагічних подій, що лягли кривавою плямою на сторінках минулого. І коли ми це згадуємо, то не для того, щоб кинути зайвим камінцем в чужий огород, а для того, щоб усвідомити хиби і помилки минулого і внести в питання українського націоналізму ясність. Українське громадянство мусить знати, що таке націоналізм, а що таке є те, що під його маркою інколи виступало і виступає. Тут потрібне чітке і ясне розмежування і уточнення понять. Це потрібно для того, щоб знати, що слід відкинути, а що слід оберегати і розвивати.

Якщо Донцов назвав свою теорію «націоналізмом», то це ще не означає, що вона, та теорія, і є тим націоналізмом, що про нього ми говоримо, як про позитивне явище в житті кожного народу. Так само було б дивним судити про націоналізм з діяльности деяких горе-політиків, які називають себе націоналістами.

Наші демократи і соціялісти дуже ображаються, коли їх утотожнювати з марксиситами – большевиками. Але націоналісти теж мають таке ж право ображатися, коли їх утотожнюють, скажімо, з фашистами.

Можна зрозуміти і вибачити, коли звичайні поняття плутає, скажімо, обиватель. Але є зовсім незрозумілим, коли такі елементарні поняття, як націоналізм і фашизм плутає політична організація, яка претендує на роль носія «передової революційної теорії» наших днів. На сторінках свого журналу ця політична організація пише: «Націоналізм (фашизм) виник і оформився не з національно визвольної боротьби поневолених націй, а як реакція на комунізм» і т. д. Навіть там, де ідеологи «передової революційної теорії» цитують большевицьке визначення фашизму, вони слово «фашизм» заміняють словом «націоналізм» і таким чином фальсифікують і викривляють цитований текст. Націоналізм для згаданої політичної групи — це синонім фашизму. Це однозначне поняття. То ж і не дивно, що в своєму журналі ці творці «нової теорії» дають таке дивовижне твердження: «націоналізм компромітував національно-визвольні рухи тих народів, серед яких він виникав» . . . і т. д. Отже тут під націоналізмом розуміється лише певний політичний рух, який має свою окрему ідеологію, тактику і прагне відповідними методами до здійснення своєї доктрини. Іншого поняття націоналізму для цієї групи не існує.

До націоналізму, як політичного руху, слід також підходити конкретно.

Ніхто і ніколи, очевидна річ, не поплутає соціяліста Молотова з соціялістом Бевіном. А в нас і в теорії і в практиці не бачать різниць не лише між Донцовом і, скажімо Сціборським, а й між двома політичними групами, що діють під маркою українського націоналізму.

Відомо, наприклад, що Микола Сціборський досить критично відкликався на адресу «екзальтованих і безкритичних ідеалізаторів вождизму». Певна частина націоналістів поборювала те неґативне явище, яке утотожнюють з націоналізмом, далеко краще і послідовнише, ніж, скажімо, соціялісти і демократи. Негативні елементи «донцовщини» можна до кінця подолати і з.аперечити лише з позицій послідовного українського націоналіз-

му. Це звучить парадоксально, але це факт. Донцов своєю публіцистичною працею в чималій мірі спричинився до визрівання і оформлення української політичної думки. Але це не означає, що ми мусимо безкритично ставитися до його спадщини, так як, скажімо, безкритично популяризують його антипода М. Драгоманова деякі його прихильники з соціялістичного табору.

В журналі «Пробоєм» свого часу, між іншим, писалося: «Воля до життя, до влади, гін до чину є ляйтмотивом всіх писань Донцова. І сталося так, що деякі з його прихильників зробили з культу волі альфу і омеґу політичної мудрости. Їм стало здаватись, що досить лише захотіти, сильно захотіти, щоб їх бажання здійснилося без огляду на зовнішні обставини, ба навіть внутрішні їх спроможності. Саме такої психологічної помилки допустилася у нас певна група, де ексклюзивність дійшла до нігілізму, принциповість виродилася у безоглядність, а неприєднаність у сліпу завзятість, і то не лише в теорії, але і в політичній практиці».

Ця політична практика, що випливає з відповідної ідеології і психології екзальтованих ідеалізаторів вождизму, веде, як ми вже відзначили, до заперечення ідеї національного солідаризму і національної єдности — отже, до заперечення націоналізму.

Під націоналізмом ми розуміємо не ідею провідництва чи вождизну, не волюнтаризм чи сліпий гін до чину, не ексклюзивність, що вироджується у безоглядність і сліпу завзятість, — а національний патріотизм і волю нації жити у своїй самостійній державі по своїй волі і своєму уподобанні. В конкретній історичній дійсності український націоналізм сьогодні означає прагнення українського народу визволитись від московського поневолення і взяти владу в свої руки. З приводу такого нашого розуміння націоналізму в одному політичному органі на еміґрації писалось:

«Націоналісти хочуть замінити словом націоналізм — патріотизм і зробити його універсальним поняттям (як те роблять вороги українського народу), вганяючи в це поняття всякий прояв національної свідомости, національної ідейности та патріотизму, переслідуючи тим певні політичні цілі провокаційного характеру».

Чи треба доводити, що поняття націоналізму в такому універсальному розумінні не є вигадкою ані ворогів українського народу, ані українських націоналістів і що воно вживається в такому розумінні і такому універсальному значенні давно, дуже давно.

Ось перед нами книга відомого дослідника з історії української літератури проф. Дашкевича. Ця книга написана 1888 року. Вже тоді проф. Дашкевич пише про «український націоналізм» і вкладає в це поняття той же зміст, що й ми. Критикуючи методологію другого історика української літератури — Петрова, проф. Дашкевич доводить, що українська література не з'явилась, як наслідування чужих зразків. Дашкевич розкриває правдивіший образ літературного процесу в Україні. Він вказує на органічний розвиток української літератури і її глибокий національний зміст. Він бачить в літературному відродженні «стремління народности до самовияву», розкриття скарбів українського народного духа і слова. Своєрідність української літератури не лише «в сполуці реалізму, гумору й чутливости», а й у внутрішній оригінальності української духовости й світогляду. Першоджерело літературного процесу і українського націоналізму є, на думку Дашкевича, в тому, що «українці пристрасно люблять свою батьківщину й те саме почуття раз-у-раз одушевляє й їх поетів». «Захоплення минулим, студіювання рідної старовини і народньої словесности стали вихідним пунктом у розвитку самосвідомости українців». «На Україні збирання творів народньої поезії і творчий їх переріб і наслідування були не тільки останньою іскрою старо-українського патріотизму, але рівночасно й початком нового життя». Очевидна річ, що під «новим життям» тут розуміється нове пробудження національної свідомости і патріотизму — процес наростання українського націоналізму. Бо далі дослівно читаємо таке: «Н а у к р а ї н с ь к и й н а ц і о н а л і з м складається почуття народности, любов до української народности і позитивне визнання її духової організації, яке часами переходило до ідеалізації минулого цієї народности» . . .

Виходячи від такого розуміння українського націоналізму, ми цілком логічно вважаємо Шевченка своїм духовим вождем і кажемо: від його творів віє духом українського націоналізму. Спробуйте це заперечити! В цьому розумінні він таки є найбільшим стихійним і органічним виразником українського націоналізму. Цим самим ми аж ніяк не думаємо записувати його до націоналістичної організації, як це зробив Володимир Сосюра, який писав, що

Як би жив Тарас тепер,
Він був би членом ВКП . . .

Вище означене розуміння націоналізму, звичайно, не тотожне з Донцовською теорією, хоч Донцов і називає її «націоналізмом».

Український націоналізм не є наслідуванням чужих зразків чи вигадкою Донцова — це зміст і рушійна сила українського історичного процесу. І тут його історичне коріння.

Теорія і філософія українського націоналізму це теоретичне усвідомлення українського процесу і його законів. Це система теоретичних узагальнень і правд, зауважених в цьому процесі, на підставі яких він

розвивається. В основі світогляду й ідеології українського націоналізму є життя і розвиток нації, як органічного цілого. «Кожний народ має в собі щось таке, що торкається більш або менш кожного з тих осіб, що належать до народу. Це — народний характер, з погляду якого всю масу можна розглядати, як одну людину... Кожний народ, розглядаций як єдина особа, має свій ідеал, до якого прямує»... Так писав сучасник і друг Шевченка — М. Костомаров. Як відомо, виходячи з такого розуміння народу — нації, Костомаров дав глибоку характеристику, вперше на великому фактичному матеріялі, двох «руських народностей». Виявилось, що російський народ, з одного боку, і український народ, з другого, це два цілком окремі національні типи, з різною вдачею, різною психологією, різним світоглядом і громадським ідеалом... І недарма в большевицькій публіцистиці ця праця Костомарова дуже часто згадувалася як «євангеліє українського націоналізму». Дійсно, відправною точкою теорії і філософії українського націоналізму є нація. В розвиток цієї філософії вклали кожен своє і Шевченко і Костомаров, і Куліш, і Міхновський, і Донцов і багато інших українських теоретиків. Як і в кожну теорію і філософію, так і в розвиток українського націоналізму, час і досвід боротьби вносили свої поправки і доповнення. Очевидна річ, що й у нинішню переходову добу час внесе відповідні поправки і доповнення. І це немає нічого спільного ані зі «здачею позицій», ані з «банкротством».

А був час, коли здавалось, що теорія і філософія націоналізму потерпіла повне банкротство — як «не наукові», «ідеалістичні», і т. д.

Так наприклад, не хто інший, а такий відомий український діяч і носій національної ідеї як Д. Дорошенко, у передмові до книжки Костомарова «Дві руські народности» писав: «Наука тепер вважає, що треба розріжнити серед кожного народу окремі соціяльні верстви, або кляси, котрі мають особливі, властиві собі риси, що швидше зближають їх з такими самими соціяльними верствами чужої народности, ніж із іншими клясами своєї власної»... Згідно з цією наукою пролетарі всіх країн мали б з'єднатися в боротьбі проти світової буржуазії...

Яка це наука — ясно. Це був марксизм. Це була марксистська теорія і філософія, що опанували українську інтеліґенцію в XIX і на початку XX століття і які в основу своєї ідеології і філософії поставили не націю а клясу.

Перед нами дві теорії, дві філософські системи. З гіркого досвіду в СССР знаємо, яку непримиренну боротьбу вели большевики з націоналістичною теорією. Поняття «національна свідомість», «національний ідеал», ба навіть, «народ», «народній світогляд», чи «народній письменник» вважалися за контр-революцію. Все мусіло розглядатися лише через клясову призму. І хто вийшов переможцем у цій боротьбі? Чи перемогла клясова свідомість, клясовий ідеал, клясовий світогляд? Нічого подібного. Переміг націоналізм. Збанкротував марксизм. Були регабілітовані не лише поняття «народній письменник», а й «національні герої»... серед яких опинилися і царі (Петро І) і генерали (Суворов). Дворянські письменники виявилися теж... «народніми».

Перемогла правда націоналізму. Цю правду і силу націоналізму зрозуміли тепер і большевики. І коли сьогодні знову розгортається шалення боротьба проти українського націоналізму на Україні, то це не означає, що московський большевизм відмовився від свого московського націоналізму і знову перейшов на позиції ортодоксального марксистського пролетарського інтернаціоналізму. Ні, це означає лише, що московський націоналізм і великодержавний шовінізм і надалі узаконняється, а боротьба ведеться лише проти українського націоналізму.

Що ж розуміють большевики під українським націоналізмом сьогодні?

Як це бачимо на матеріялах нової чистки в Україні, до поняття українського націоналізму належать: «мрії про самостійну і велику Україну», «визнання самобутности українського народу і його культури в протиставленні до російського народу і його культури», «ідеалізація минулого України», «визнання національного моменту, а не клясової боротьби вирішальним моментом у розвитку літературного і культурного процесу», і т. д. (з промови Жданова і з постанови ЦК ВКПб). Все це мовсковські большевики ліквідують, як відродження українського націоналізму і націоналістичних ідей, поглядів і концепцій. І вони в цьому не помиляються. Це таки український націоналізм і його ідеї та концепції. Помиляються вони лише тоді, а заразом й автори деяких наших публікацій, таки вже тут на чужині, коли наліплюють до нього марку «буржуазного» націоналізму. Сьогодні носієм українського націоналізму є цілий український робітничо-селянський народ та його інтеліґенція. «Націоналізм — це любов до власної батьківщини й патріотичне почування, доведені до самопосвяти й культу жертвенного фанатизму. Джерелом його народження є національний інстинкт, національний дух і національна свідомість». Так визначає націоналізм М. Сціборський. Це визначення дане не з «певних політичних міркувань провокаційного характеру», як дехто гадає. Бо його дали не українські націоналісти, а вчені історики і соціологи, позначивши ним цілком реальне і закономірне та природне явище, що має місце в житті кож-

ної здорової і живої нації. Український націоналізм також є виявом здоров'я і життєвої сили та снаги української нації. Невже цього не розуміють наші українські поборювачі українського націоналізму? Поборюючи український націоналізм, як цілість, вони й не помічають, що підрубують те дерево, на якому вони самі сидять. Як би не викручувались і як би не брикалися наші опоненти, а у вище означеному розумінні вони самі є породженням українського націоналізму і є в більшій чи меншій мірі його носіями.

Нас на цьому зупинять і скажуть: ми не проти такого націоналізму, а власне ми поборюємо ось ту конкретну форму українського націоналізму, що виродилась у звичайний бандитизм і анархію, що дає ляпаса поважним українським професорам за висловлену думку, що за гроші зібрані в патріотичних цілях скуповує українські видання і пускає їх з димом, що діє аргументом «твердого п'ястука», а не переконанням, що ламає замки і торощить двері редакцій і захоплює друкарські засоби таки українських газет, що вважає себе єдиним пупом української землі, а всіх інших «мертвими душами», «фікціями», і ворогами, що зрештою зводить українську «визвольну політику» до шахрайства і містифікації, і що заявляє, ніби ось з такою «розвязкою проблеми української національної влади» прийде консолідація — тоб то консолідація, здійснена аргументами того ж таки «твердого п'ястука» за відомими всім зразками, що замість аргументу розуму і досвіду в «дискусії» із своїми опонентами уживає аргументу цегли, киненої в голову опонента, що практично демонструє своїми службами безпеки в наших таборах «свободу» думки, переконань, ініціятиви і дії, що своєю атаманською і анархічною поставою до консолідації вносить і поширює хаос і разпрю, і т. д.

Отже, підкреслюють нам, — ми не є проти того націоналізму, що ви про нього говорите, а проти «націоналістичного руху» і тих «націоналістів», що так пописувались і пописуються та далі продовжують діяти таким же самим «чином».

Так говорять ті, що по сей день утотожнюють цілий український націоналістичний рух з «донцовщиною» і практикою відомої групи, що теж себе називає «націоналістами». Людям, які займаються політикою, ці явища належало б схоплювати і бачити більш ясніше і точніше.

Це є правда, що український націоналістичний рух оформився ідейно і політично як рух, який заперечував попередню фазу розвитку української політичної думки. Це було заперечення того, що було хибним, що заважало рухатись вперед. Його почав ще наприкінці XIX віку наш попередник М. Міхновський. Це він почав критикувати нашу українську інтеліґенцію, яка «зраджувала, ворохобила, інтриґувала, і ніколи не увижала своїх інтересів в інтересах цілої нації». І він же проголосив народження нового покоління інтеліґенції, що йшло на зміну т. зв. українофільського табору, яке «виплекало цілий культ страхополохства, виробило цілу релігію льояльности. Це покоління зробило український рух чимось смішним і обскурантним, надало йому характер недоношеної етнографічної теорії» . . . І далі говорячи про свій час, Міхновський підкреслював: «Часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули і ніколи вже не вернуться. Третя українська інтеліґенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної» . . .

І ця боротьба вибухла в революцію 1917—1920 рр. В ній брали участь і люди типу Міхновського і Петлюри і люди іншого покрою. Якщо перші кликали до «боротьби кривавої і безпощадної» за свій народ, за Україну, за державу — другі продовжували лінію льояльности і виробили собі іншу релігію — тільки не релігію українського націоналізму. Цією релігією був марксизм, соціялізм, інтернаціоналізм, космополітизм . . . Ця релігія вимагала не національної, а клясової солідарности, не своєї національної єдности, а єдности з російськими революційними і ліберальними течіями. При цьому забуто один з непорушних і відвічних законів природи і соціології: в міжнародніх відносинах не клясові, а тільки національні інтереси кермують людством. Таким чином вже напередодні і впродовж революції 1917-1920 років український націоналістичний рух ріс і оформлявся в боротьбі, з одного боку, проти народницької україно-фільської частини українського суспільства, яка надавала українському рухові «недоношеної етнографічної теорії» і з другого боку проти демоліберальної і марксистської інтеліґенції, яка національну революцію і боротьбу за Самостійну Україну переключала на рейки загально-російських політичних ідеалів і спільного фронту з російською «демократією». Але чи означає це, що український націоналізм заперечував всі кращі надбання українського періоду і був уже в цей період антидемократичним і контрреволюційним? Очевидна річ, що таким цей рух ніколи не був. Націоналізм виступає як антитеза до психології духового рабства і як самостійницький рух, що прагнув позбутися всякої неволі, а не змінити лише одну форму неволі на іншу. «Усі лиха, що їх до сього часу терпить український нарід від того, що він до останніх часів не поглядав на свою справу національно, а тільки соціяльно; він не мав ідеалу самостійної України». «Соціяльна справа нації — не є її домовою справою бо лежить в руках нації пана. Вирвать свою соціяльну справу із рук чужинців, забрати її у свої власні руки — це й є головний ідеал кожного поневоленого народу. Там, де існують нація — пан і нація — раб, там нема ні-

яких спільних інтересів між ними». Такі основні тези українського націоналізму цього періоду висловлені в програмі УНП. Ідейно-духові та психологічні хиби української інтеліґенції, проти яких боровся український націоналізм, були однією з головних причин поразки визвольних змагань 1917—1920 років. Вже 1905 року в одній з брошур УНП писалося: «Головна причина нещастя нашої нації — брак націоналізму серед широкого її загалу. Вплив московської культури і московського суспільства був до останніх 10 років остільки сильний, що українці щиро повторяли за своїми лукавими учителями-москалями, що націоналізм взагалі дурниця, що сепаратизм теж нерозумна річ, бо ідеал усіх народів лежить у з'єднанні».

«Та в останні часи хвиля націоналізму розливається щораз більше по Україні. Ця нова течія зараз повинна винести тяжку боротьбу старим течіям. Велика частина української інтеліґенції засліплена московською наукою твердо обороняє свої позиції єдности з московськими революційними і ліберальними течіями. Але це не змінить логіки подій, законів еволюції національного поступу... Націоналізм це велетенська і непоборна сила. Під її могучим натиском ламаються, здається, непереможні кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, що до того часу були під чужинцями гнобителями. Націоналізм єднає, координує сили, рве до боротьби, запалює фанатизмом поневолену націю в її боротьбі за самостійність... Українська нація мусить піти шляхом націоналізму, перейде його і повалить все, що стоятиме перепоною на цій дорозі».

Як бачимо український націоналізм вже в період 1905—1920 років не тільки існує, як поняття, а й формується в політичну течію і зміст його той самий, що ми про нього говорили вище в позитивному значенні того слова. Пророцтво про неминучість переходу українських політичних сил на шлях націоналізму здійснювалось на наших очах в подальших роках на підсовєтській Україні. «Логікою подій» і «законами еволюції і національного поступу» український національний і культурний ренесанс в УРСР у двадцятих роках проходив під знаком українського націоналізму. Марксизм і комунізм виявили абсолютну неспроможність опанувати українське духове життя і надати йому творчого патосу. Це була ворожа й руйнуюча стихія, що сковувала творчий геній українського народу і вела його по шляху занепаду і самоліквідації. Поступово іззза привабливих кличів про братерство і єдність, і пролетарський інтернаціоналізм почала виступати нова «московська сила, велитенська, фатальна» (Хвильовий — «Редактор Карк»). Тоді перед кожним з тисячей українських редакторів Карків, представників нового українського духового і національного ренесансу постає питання: «Невже я зайвий чоловік тільки тому, що люблю безумно свою Україну?...» Вони не захотіли бути зайвими. Вони захотіли бути собою і для себе. Найяскравіше це хотіння висловив М. Хвильовий. Цікавим є відзначити, що хвильовізм, як одна з форм вияву українського націоналізму, зростав і формувався, з одного боку, проти «гопако-шароварницької», «просвітянської» психології й ідеології і, з другого боку, проти рабської психології і культурного назадництва нової ґенерації совєтських москвофілів. «Без російського диригента наш культурник не мислить себе... Він ніяк не може зрозуміти, що нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли найде їй одній властивий шлях розвитку»..

Отже шлях до проґресу і культурного вияву нації через суверенність її духовости. «Геть від задріпаної Москви!»... Соціяльно, економічно, культурно і політично Україна має бути сама собою, а не частиною Російської Імперії. Така програма національного нашого процесу і такий зміст українського націоналізму цих років.

Український націоналізм на Західній Україні мав свої відмінності, але було б помилкою зводити його зміст до «донцовщини»—тоб то до теорії «ідеалістично-містичної контрреволюції» і до ідеї вождівства, диктатури і т. п.

В протиставленні до українських демократичних і соціялістичних партій, український націоналізм шукав нових шляхів. В певний час воно було на місці. Лише одна група, що відкололася від націоналістичного пня піднесла і підносить це заперечення демократії до абсурду і вважає найкращою ознакою свого «націоналізму» непримиренність і абсолютне заперечення всіх і вся, окрім себе.

Є всі ознаки, що кращі елементи й того »ідеалістичного руху молоді» сьогодні роблять переоцінку вчорашнього і всіх вартостей, які завели його в глухий кут і скомпромітували саме поняття українського націоналізму.

Шлях у майбутне — не через зміну вивіски націоналізму і не через відречення від нього, а через переборення в ньому усього того, що стоїть на шляху до остаточної консолідації і об'єднання українських самостійницьких сил і знайдення в ньому правильного змісту. Це буде вимагати признання до неодної помилки минулого, але тільки це мужнє признання і критична переоцінка минулого приведе до оздоровлення руху і консолідації всіх сил під одним національним прапором. Здійснення цього завдання — це не банкротство українського націоналізму і не здача націоналістичних позицій, як дехто думає. Це буде його найбільшою перемогою і найбільшим тріюмфом.

О. КОВЕЦЬ.

Дещо з історії могили Т. Г. Шевченка

(Нотатки з пам'яти).

(УБІ). В травні 1861 року, заходами українського громадянства, тлінні останки Великого Співця долі українського народу Тараса Григоровича Шевченка були перевезені, у згоді з його заповітом, з далекого туманного Петербурга до соняшного міста Канева, на Київщині. На Україну милу, до Дніпра ревучого, на лани широкополі, як бажав того поет.

Для перевозу останків небіжчика треба було труну залютувати в важку олов'яну домовину. І коли ця домовина прибула пароплавом із Києва до місця, призначеного для вічного упокоєння Великого Кобзаря — до міста Канева, сталася прикра затримка з перевозом домовини від причалу до Чернечої Гори, де приготовлено було могилу. Пароплав причалював на невеличкому острівці — за яких 200 до 300 метрів від твердого берега, — звідки вже був битий шлях у напрямі до Чернечої Гори — десь кілометр чи півтора від місця причалу.

Отже, тих 200 до 300 метрів було залито водою, хоч і не дуже глибоко, проте так, що домовину треба було водою перевозити. І тут виявилося, що ні один із рибальських човнів, наявних на березі, не в стані витримати тягару важкої олов'яної домовини. Годі було й думати, щоб перенести домовину на руках бродом. Тоді запрягли дві пари круторогих українських волів у високу чумацьку гарбу, і труну вирішили так везти до самої Чернечої Гори. Та, глибоко схвильоване звісткою про прибуття дорогих останків населення міста Канева, яке суцільною масою засіяло берег Дніпра, не дало волам далі трудитися. Щойно траурний повіз на волах ступив на суху землю, волів випрягли, юнаки й дівчата самі впряглися в важкого воза, і похід рушив повільною ходою до Чернечої Гори.

Панахиду правив протоієрей місцевого собору отець Мацкевич. І тут пролунала глибоко-зворушлива промова отця духовника, яка починалася словами: «Закотилося, браття мої, ясне сонце землі української», — промова, яку, як це не дивно на ті часи, виголошено було українською мовою, і яка викликала вибух нестримних ридань у величезному натовпові, що не міг уміститися в просторому приміщенні собору..

Сміливість отця протоієрея, з якою він ризикнув виступити із славленням співця і пророка українського народу рідною мовою, можна пояснити хіба безмежною пошаною до пам'яти генія українського народу з боку отця духовного. А може й тим, що це був 1861 рік, рік, коли оголошено маніфест про скасування кріпацтва; рік, коли після воєнної поразки 1857—58 рр., московський цар ще почував, що ґрунт під його ногами непевний; рік, коли визвольні змагання пригноблених народів царської Росії виразно виявлялися по всіх закутках тієї понурої тюрми народів загальним незадоволенням, притлумленим хвилюванням, і загрожували небезпекою вибуху. Саме побоювання цього вибуху і примусило царя Олександра 1-го прилюдно заявити на зборищі дворян, що кріпацтво скасувати треба, бо коли «ми цього не зробимо згори, то кріпацтво буде знесене знизу», тобто самими народніми масами.

Уже два роки пізніше царський міністер Валуєв зухвало заявив, що ніякої української мови «нет, не било і не будет». І певно, що тоді, два роки після похорону Тараса Шевченка, можливо, й отець протоієрей не насмілився би був так демонстративно вживати української мови хоч би й над могилою Пророка українського народу . . .

Зараз таки після похорону, канівське населення самотужки, з власного почину, взялося насипати над домовиною Кобзаря високу могилу на зразок могил козацьких, рясно порозкиданих по степах і ланах України.

Пеленами, хустинами, торбинками й кошиками носили люди — і старі й діти — а найбільше дівчата й юнаки, землю з ближчих урвищ-ярів, і день-за-днем виростала на Чернечій Горі висока могила, яку прикрасили простеньким, здається, дубовим, невисоким хрестом. Той хрест аж геть пізніше, десь років через 15 до 20, заходами українських громадян із Києва, зокрема, заходами і коштами професора Науменка, було замінено на високий кількаметровий чавуновий хрест, пофарбований на біло. Цьому хрестові судилося простояти на варті до вічного спокою останків бентеженого поета щось біля 50 років.

Про дальшу долю цього хреста, єдиного, в-продовж півсторіччя, пам'ятника ґеніяльному поетові, згадаємо наприкінці цих нотаток. А тепер — про самий вигляд могили.

Розташовану на високій Чернечій Горі, що згодом стала зватися тільки «Тарасовою Горою», могилу Т. Г. Шевченка з тим хрестом видно було геть-геть за десятки кілометрів з Полтавських рівнин за Дніпром, і за кілька кілометрів у-гору — до села Селища й униз — до Прохорівки. Ціле літо Дніпром курсувало багато і пасажирських і товарових пароплавів. І завжди, ще здалека, коли пароплави тільки наближалися до незабутньої могили, сотні й тисячі подорожніх-пасажирів заздалегідь вибиралося на відкриту палубу і з непокритими головами

зустрічало й провожало місце упокоєння паета. Старі при тому побожно хрестилися, шепотіли молитви; розмови в гуртках завжди сходили на поета, великого страдника народу, на його життєвий, такий тяжкий і тернистий шлях, на його боротьбу за волю, за кращу долю народу. І це було чи не єдиним, — а проте надзвичайної сили й ваги — засобом аґітації, засобом усвідомлення масами українського народу свого національного «я», засобом ознайомлення тих, хто досі не знав, за що боровся і до чого кликав віковою неволею приспаний народ Його Пророк.

Тут таки творилися, чи пошепки переказувалися раніше створені і в скарбницях народнього духа переховувані, перекази-легенди про Тараса. Про те, що в тій могилі і зовсім не Тараса поховали, а що та гора — то цілий склеп козацької зброї всякої, і що в важкій домовині, привезеній здалека друзями й прихильниками Батька Тараса — так само повно зброї. І що ту зброю як настане час, розкопають внуки його й спрямують її проти вічних гнобителів народу — проти панів . . .

Могилу Т. Г. Шевченка почали масово відвідувати селяни і з близьких, і з далеких, і з найдальших околиць України.

Щоліта з далеких кінців і України і Росії, до Канева тяглися сотні дачників, що на ціле літо оселювалися на мальовничих передмістях Канева і постійно відвідували незрівняно-чарівне узгір'я з могилою Тараса Шевченка. І пароплавами приїздили — гуртками й поодинці, зупинялися на день чи два, відвідували могилу, залишали в книзі відвідувачів, яка постійно зберігалася в хатці при могилі, записи з висловами своїх почувань, пережитих у час відвідин могили і, свідомі виконаного громадського обов'язку чи сердечного прагнення, з новими настроями, з новими думами верталися до себе.

*

Щороку в дні Зелених Свят на могилі Т. Г. Шевченка відбувався, ніким не заповіджений, ніким і ніколи не скликуваний, але завжди незмінно масовий з'їзд почитальників пам'яти поета, що часом число їх доходило до п'яти-шести або й десяти тисяч.

Приїздили пароплавами згори і знизу, човнами — з Полтавського берега Дніпра, возами — з навколишніх і дальших сіл, приходили пішки за багато десятків кілометрів.

Тоді внизу під горою широкий берег Дніпра був, як величезний ярмарок, уставлений возами, а святково прибрані прочани рясно вкривали, — що й яблукові впасти ніде,—Тарасову гору, підгір'я і саму могилу. Лунали співи найчастіше «Реве та стогне», рідше — і то з попереднім огляданням навкого, чи не видно де ненависного стражника — «Заповіт». Гуртками читали «Кобзаря», на вогнищах готували похідну страву, живилися. Завжди загальну увагу привертали гуртки родичів Шевченка; знаходилися зрідка ще живі сучасники Тараса Григоровича, звичайно сиві дідусі, що особисто в житті зустрічалися і часом павіть розмовляли з небіжчиком. Ці найбільше цікавили прочан. Навколо них — завжди тиск непролазний.

Ще 1912-го року, на Зелені Свята на могилі був серед прочан майже столітній дідусь із села Пекарів, що поблизу могили. Це був низенький на зріст, як молоко, білий чоловік, з великими білими вусами, надзвичайно, як на свої літа, моторний, жвавий і говіркий. Він напричуд гарно деклямував — які тільки йому нагадаєте — твори з «Кобзаря» на-пам'ять і тим не мало дивував слухачів. Ще більше дивував, а може й заздрощі до старого викликав його переказ про часті зустрічі з живим Тарасом Григоровичем у селі Пекарях, де Шевченко, як відомо з його біографії, одного літа прожив був довший час.

Дідуся звали Панасом, і він хвалився, що то йому на спомин написав Тарас Григорович чотири рядочки, надряпавши їх у нетерплячці ножем на столі в хаті дідуся, поки чекав його, посланого до міста купити дечого на підобідок:

«Ой, пішов Опанас
По горілку для нас;
Зачепився за пень,
Та й простояв цілий день . . .»

Деклямуючи ці чотири рядочки, оповідач щиро переконував слухачів, що справді так і було: повертаючися з міста з півкварточкою, він не витримав спокуси, надпив, потім ще хлиснув, потім ще, а далі і зовсім випив, упився, спотикнувся в гаю і заснув, проспавши довший час і примусивши Тараса Григоровича марно чекати.

Чи правду оповідав старенький, чи дещо вигадав, трудно сказати, проте увага до нього була всебічна.

І так на Тарасовій Горі на Зелені свята клекотіло до пізньої ночі. І другого дня й ночі — те саме.

*

Ці постійні відвідини могили Т. Г. Шевченка, а особливо з'їзди на Зелені Свята, дуже непокоїли тодішню владу. Місцевий ісправник (адміністративний начальник повіту) мав із тим немало клопоту. Він бо зобов'язаний був про могилу, та особливо про відвідувачів, реґулярно доносити жандармському управлінню й губернаторові, і вживати «відповідних заходів».

Часто можна було спостерігати, як пан ісправник власною персоною дряпався на гору, заходив до хатки, уважно переглядав записи в книзі відвідувачів, щось собі із неї до нотатника виписував, а часом по-варварському виривав окремі аркуші записів — особливо полум'яні і «неблагонадійні» . . .

Межа його турбот про могилу Т. Г. Шевченка поширилася аж до дого, що в день сторіччя з дня народження поета — 9 березня

1913 року — величезний загін озброєної кінної поліції цілу добу вартував, приховані у найближчому від могили ліску, а на самій могилі, щоб не допустити прочан поклонитися праховi поета, беззмінно вартували, порозлягавшись на перших ніжних врунах весняної зелені, три, озброєні ґвинтівками, стражники. Так їх на могилі і повелося якомусь одвідувачеві зафіксувати на фото-знимок, і та ілюстрація царської і посмертної «опіки» над Т. Г. Шевченком незабаром фіґурувала по всіх тодішніх українських часописах і на тамтій Україні, і в Галичині.

*

Десь між 1908 до 1912 рокамии доживала в Каневі віку колишня наречена Тараса Григоровича Шевченка — Лукерія Полусмаківна.

Худенька, але струнка, старезна бабуся завжди ходила в чорному одязі, розмовляла чомусь «панською» — російською мовою. Часто її можна було бачити на самій Тарасовій Горі, де вона блукала годинами навколо могили і щоразу, трохи по-театральному, саме коли біля могили й інші відвідувачі, раптом припадала до могили ниць, розпростирала руки, як птах до лету крила, і так непорушно вилежувала на могилі по годині й більше. Може мовчазно молилася, може гірко каялася, може в душі тужила . . .

Проте, ці вибухи туги сердешної бабусі не викликали якогось співчуття до неї сторонніх. Якимись дивними шляхами маси народу, навіть дітей, опанувала невиразна нехіть, недоброзичливість до колишньої нареченої Тараса Григоровича, яка так ганебно його зрадила й примусила велике серце поета зазнати ще й тієї життєвої прикрости . . .

Може саме це, а може взагалі мовчазність і нелюдимість бабусі Полусмаківни, а може й уживання нею тієї панської мови, доводило до того, що часто дітвора гурмами чіплялась до неї, дражнячи «Тарасовою невестою», причому навіть дорослі бачивши це, мало коли спиняли невгамовну дітвору . . .

*

Відвідування могили Т. Г. Шевченка вважалося справою, з політичного боку, не зовсім безпечною. Досить було місцевій владі переконатися, що хтось часто буває на могилі, як той хтось негайно потрапляв до списку елементів неблагонадійних, з усіма, походячими з того, наслідками.

Школярів, наприклад, ніколи не водили на могилу, так само як і категорично боронили відвідувати їм самим. І тільки одного разу, навесні 1906 року, коли ще лунали відгомони першої в Росії революції з осени 1905 року, місцевий керівник двоклясової школи, що звався Василь Петрович Дорошенко, наважився вперше за всю історію могили, повести дітей організовано вклонитися могилі великого поета, і обсадити її барвінком, фіялками та іншими весняними квітами.

За рік чи два перед тим заходами згаданого пана Науменка з Києва було спроваджено з садівництва пана Симиренка із Звенигородщини багато саджeнців тополь, ясенів, яблунь, груш та іншого садового дерева, і могилу вперше обсаджено зеленню.

До дня сотих роковин народженя ті зелені насадження вже добре розрослися, дуже скрасивши голий доти шпиль гори й частково зміцнивши ґрунт з боку навколишніх ярів-урвищ.

Але вже 1912 року загроза могилі з боку ярів, особливо в південно-східньому напрямі на село Пекарі, стала особливо небезпечною, що примушувало кожного небайдужого відвідувача гірко задумуватися. Справа в тому, що щорічні червневі зливи щодалі й далі підкопувалися, розмиваючи сусідні провалля, і під саму могилу. Потрібний був порятунок, і то — негайний.

Очевидність потреби такого порятунку примусила навіть місцеве земство звернути на могилу свою увагу. І, не зважаючи на політичну небезпеку для тих, хто якось виявляв свою увагу до могили страдника українського народу, тодішній голова Канівського повітового земства, поміщик Беренгович Борис Олександрович, з власної ініціятиви, поставив на загальних земських зборах вимогу дати одну тисячу карбованців на укріплення гори, де покоїться тіло «малороссийского писателя Т. Г. Шевченка». Навіть слова «український» не вільно було тоді в установі вживати. На тодішні часи такі гроші були досить великі, отже можна би було сподіватися, що гору від дальшого стихійного руйнування буде забезпечено.

Але . . . з того нічого не вийшло. Київський губернатор Суковкин постанову канівського земства скасував, заборонив гроші на укріплення і впорядкування гори витрачати, а самого п-а Беренговича — людину молоду, енергійну, високо-культурну, і, як бачимо, з великими до українства симпатіями, з посади скинув . . .

Яри далі підкопувались під гору. Потрохy рятували становище люди власними силами, власними дрібними коштами. Тільки з революцією 1917 до 18 років, наміри земства з року 1912 були здійснені місцевими громадськими організаціями, які, скільки можна було, гору укріпили.

Ще кілька слів про той білий хрест, що простояв над могилою біля 50 років.

Коли на Україні запанував новий режим, який у корінь викорчовував релігійні переконання народу, вважаючи всяку релігію за «опіюм» для народніх мас, самий хрест на могилі Т. Г. Шевченка став йому дошкульно мулити очі.

І от, літом 1924 року нові володарі наказали той чарівний хрест із могили скинути. Скидаючи, хрест брутально побили на шмаття, а уламки скинули в найближчий яр з бо-

ку передмістя Манастирка. Довго окремі уламки хреста валялися в проваллі, кроплені ранковими росами, обмивані дощами, обвітрювані буйними придніпровими вітрами. По волі і ті уламки щезли . Може добрі люди порозбирали, з немалим риском для власної безпеки, може їх, зрештою позамулювали в яру щорічні зливи-шумовиці . . .

Тільки один уламок білого чавунового хреста забрав, також із великим риском для себе, директор Київського Музею, що на Олевсандрівській вулиці, професор Біляшевський, який власним коштом довів його, здається, найнятим моторовим човном, до Києва, але — чи наважився виставити в музеї, що, до речі, мав ім'я Т. Г. Шевченка, — не відомо. Думаємо, що не наважився.

*

Замість чудового пам'ятника — того високого білого хреста, большевики поставили на могилі мізерний, на чоловічий зріст чи й менший незрабний підмурок, а на ньому — ще незграбніший, бо відлитий якимось самоуком із цукроварні, бюст — погруддя поета в шапці, якого за три кроки від могили вже й не видно.

Цей «пам'ятник» простояв якихось півтора десятки років, а пізніше, тодішній уряд, бачивши, що старими методами відвертого переслідування українського руху нічого не вдієш, за своєю єзуїтською звичкою, почав підроблятися під національні почуття українського народу: мовляв, ось і ми шануємо ваших великих людей, хоч і винищуємо їхніх послідовників, людей дрібніших—цілими мільйонами. І на могилі Того, Хто з усієї душі проклинав гнобителів, новітні гнобителі поставили, замість знищеного хреста, пам'ятника, відлятого в Петербурзі в майстерні москаля Манізера. Того самого Манізера,який готував пам'ятник Т. Г. Шевченкові і для Харкова і який використав первісні проєкти скульптора — українця К. Бульдіна, трохи їх перебивши — і для Харківського парку і для Тарасової Гори.

*

Тепер на Тарасовій Горі збудовано ще будинок — музей, підчас останньої війни добре німцями пограбований. А навколо гори закладено большевицьке господарство — совхоз . . .

Теперішній пам'ятник на могиилі Т. Г. Шевченка, чорний на колір, губиться серед темної зелені дерев, і вже не приковує до себе пильної й священної уваги пасажирів — Дніпрових подорожніх — місце вічного упокаєння геніяльног сина многострадального українського народу.

М. Озерський.

Афоризми

Колись Дідро нарікав перед Катериною Другою на бруд російських мужиків. «Пощо вони мають дбати за своє тіло, відповідає цариця, коли воно до них не належить?»

Пощо українські письменники в УССР мають дбати про свою літературу, що до них не належить??

—о—

«Голод? Який голод?» — спитав здивований Постишев, смаруючи укрхліб укрмаслом.

—о—

Лютер, пише Гайне, потряс до самого ґрунту Німеччиною; зате Франц Драке успокоїв її знов — він дав нам бараболю.

Ленін потряс Україною, але Сталін не успокоїв її, ані не дав ніякої бараболі. Навпаки, взяв і ту, що ще в нас була.

—о—

Монтескіє згадує про дикунів з Люїзіяни, що вони хотячи дістати овочі з дерева, рубають його. Монтескіє кладе це як приклад деспотизму. Що кращого робить з Україною Москва?

З нашого боку треба слідкувати за тим, щоб дерево впало їй якраз на голову!

—о—

Відповідно до моди, люди вдягаються також внутрішньо, писав колись Ауербах. Висновок: деякі редактори йдуть за модою.

(ВІСТНИК, 1933 — кн. 8)

Ю. БОЙКО.

З якою совістю!

(Нотатка на берегах повісті **«Люди з чистоюсовістю»** героя Сов. Союзу Петра Вершигори).

Нинішня советська література — це література штампу, утертої фрази, запозиченої з «Краткого курса ВКП(б)», це література з заплянованим згори, в Політбюро, змістом і формою. Життя треба укласти в рямці директив, ухвал і постанов, які йдуть з Москви. Над цим і працюють письменники. Чи то російська, чи українська, чи білоруська література — зміст і форма ті самі. В тому, що звемо формою, лише мова різна, та й то з виразною настановою на підтягання стилю, лексики, правопису до «зразків» мови «старшого брата». Відійти від цього—значить наразитися на удари з боку цензурно-поліційного апарату. Особливо добре усвідомили цю останню істину українські советські письменники. Коли читаєш нинішні українські журнали, видані на «нашій не своїй землі», здається, ніби йдеш безплодною пустелею, так трудно знайти там свіжу нездекретовану, звичайну людську думку чи яскравий мистецький образ. Девіз «обережність» став тепер другою натурою підсоветського художника. В повісті Ю. Смолича «Вони не пройшли» дія відбувається в Харкові й на Харківщині під час німецької окупації, але ви в нічому не відчуваєте, що йде мова про один із найбільш напружених періодів у житті українського народу. Український нарід. як об'єкт змальовання, випадає з уваги письменника, він бачить лише тип «советської людини».

В потоці сіренької літературної продукції сучасних советських письменників вигідно виділяється твір «Люди з чистою совістю» П. Вершигори, генерал-майора, героя Сов. Союзу, кіномистця. Наділений певним рівнем літературної культури, автор прагне дати на сторінках свого твору повноту життя, змалювати крок за кроком діяльність «партизанського загону» Колпака, схопити на папір образи живих людей, «советських партизанів». Він, советський вельможа, не є в такій мірі зв'язаний засадою «обережности», як інші письменники, і це власне робить його твір цікавим. Вершигора вибрав форму літературної хроніки, документальної повісти. Його наміром було створити річ цілком в дусі повісти про дитячу колонію ім. Горького пера відомого педагога Макаренка. Так само, як і в Макаренка, знаходимо в нього тенденцію: довести, що в горнилі советського життя, советських подвигів виробляються чисті характери, люди вищого, шляхетнішого ґатунку. «Як часто, — пише він, — в ті красиві своєю правдою часи думалось мені: «Ех сюди б, до нас, ніби на поправні курси, усіх бюрократів, кляузників перестраховиків! Тут їхні хлипкі й дрібненькі душі швидко виправилися б, набули б гарту, або тягар відповідальности переламав би їм хребет... Невблаганні, невідхильні обставини робили партизанський колектив чистим, як краплина прокипілої води. Ми були колективом без трутнів.»

Оце розпачливе «ех!», що вирвалось у генерал-майора, дуже яскраво характеризує советську атмосферу, з якої одні намагаються вирватися, замикаючись в колі вузько-особистого, інші шукають рятунку... серед партизанів.

Для того, щоб у советських партизанах бачити людей позитивного типу, їх треба ідеалізувати. Це й робить письменник — вельможа. Але він хоче також писати переконливо для читача. І тому бере життя широким потоком, показує партизанів у їх щоденних буднях як учасник партизанського походу. Призма ідеалізування через це діє не завжди справно. Справжнє, не прикрашене життя проривається на сторінки повісти. Зокрема, повість дає змогу, так скажу, документально довести, що ніякого народнього партизанського большевицького руху на Україні в роках останньої війни не було.

Коли українці повставали зі зброєю в руках проти німецьких окупантів, то робили вони це не під советським прапором. Основні кадри советської партизанщини становили енкаведисти, перекинуті через лінію фронту з советського тилу; до них на місцях прилучалися ті представники советської й партійної гієрархії, що випадково чи пляново залишалися в німецькому тилу. Як виникали партизанські загони, бачимо зі слів одного з героїв повісти: «Я в наслідок довгих митарств опинився на службі в одній надто секретній організації. Довго мені там голову морочили, але все ж збили досить таки великий бойовий колектив і навіть призначили час вильоту в тил ворога. Я летів як командир, були, як заведено, призначені комісар і начштабу... Вся моя компанія і вантаж зброї та інших медикаментів розмістилися на семи літаках».

І от коли такий «партизанський» загін з Москви викинуто з літака невдало, так, що він розсипався на великім радіюсі руху літака, начальник загону не знаходить ґрунту для своєї діяльности в тилу ворога.

«Тут у кожному селі поліційні пости були. Страгості страшенні. Про появу кожної нової людини село зобов'язане сповіщати в районі негайно під загрозою розстрілу заложників. Бувало, що й усе село карателі випалювали. То ж і не дивно, що кожного подорожнього в селах не з радістю, не пирогами

зустрічали. А одверто діяти ми тоді не могли. Сил мало...

Тим часом начальство з Москви через радіозв'язок натискало, домагалося активности: «Занадто секретне моє начальство, яке по цілому білому світу мене розкидало і вже встигло за таке діло орденочки собі набути, помітивши, що я в тилу перебуваю мало не півроку, стало натискати... Пропонуємо і попереджаємо, в іншому разі... і те... де... і те-де... А що в іншому разі — цього й самі не доберуть. Звичайно, я їм багато дечого вже повідомляв, всяких там потрібних даних, але начальство хоче пофорсити. От ми мовляв, як можемо. А я, виходить, підводжу їх».

З дальшого викладу бачимо, що авіяція була основним фактором у творенні сили партизанських загонів. Загін Колпака, що на похатку 1943 року складався з 1.500 людей і мав обоз з 800 підвод, розташувавшися в болотах Полісся, коло замерзлого Князь-озера, влаштував на ньому аеродром, куди щоночі зі зброєю, вибуховими матеріялами прилітали з Москви транспортові літаки. В поліській глушині під охороною такого великого загону, до зубів озброєного автоматами, було настільки безпечно, що навіть серед великого московського начальства знаходилися охочі до екскурсії в «тил ворога», про що з неприхованою іронією розповідає автор.

«З Москви почали прибувати до нас значніші пасажири. Першою приземлилася на нашому аеродромі група прикордонника Грабчака, за прибраним ім'ям — Буйного. Для більшої романтичности, чи що, вони стрибали на лід з парашутами. Наслідок недоречної романтики був сумний: від ривка при розкритті парашута у Грабчака з шиї зірвався автомат, а з ноги полетів валянок. Автомат розбився об лід, а ногу Грабчак одморозив. З іншими пасажирами, практичнішими за Грабчака, спочатку все йшло гаразд. Вони й не думали стрибати з парашутами там, де була добра посадочна площадка, і спокійно вилазили з машини на лід, наче на звичайній площадці аерофльоту».

«Авіяціонного інженера В. просто з теплої московської кватири впхнули на літак, а годин через сім-вісім він уже виходив на лід аеродрому і безпорадно оглядаючись, питав:

— А далеко тут німці?

— Близько, близько! — захоплено повідомив командир взводу Деянов, низенький вилицюватий хлопець з шостої роти.

— У-у-у... — нечленоподільно, мабуть, від холоду, протягнув інженер, задкуючи до літака.

— Куди? Куди? — кричав Деянов. — Німці далеко, далеко...

Іронізуючи з «комічних, милих» тиловиків, Вершигора протиставляє їм «героїчних» партизанів. Німбом героїзму хоче оповити він постать Колпака. Але це в нього не виходить. Чого варта, приміром, така деталь: куховарка штабу, чорнява тітка Феня «щодня смажить Ковпакові коров'ячий мозок, бо йому всі зуби повиболювали», він не може жувати твердого. Цей штрих ніяк не в'яжеться зі звичними уявами про партизанське життя, вовче бездомне життя в небезпеці і терпіннях. Той, хто має змогу додержуватися такої вишуканої дієти, неминуче має і інші умови комфорту, про які автор дипломатично змовчує. Взагалі, Колпак в тій другій книзі повісті, що потрапила до наших рук, постать «сусальна», змальовуючи яку, автор примушений мобілізувати всі свої стилістичні засоби лжепатетики (прим., сцена, коли Колпак розповідає свою біографію).

Де ж те «велике» в душах партизан, що робить їх передовою когортою людськости?

«Приглядаючись до людей в сталінському рейді і, особливо, на стоянці при Князь-озері, я побачив, що справу величезного значення становить розподіл трофеїв в загоні.» Автор говорить про зброю, але тут же згадує про теплі м'які жандармські шуби, розповідає, як поволі розвивався серед бійців смак до німецької одежі. А підозріло великий обоз Колпака, уміння розвідчиків під час розвідки «роздобути» горілку недвозначно свідчать, що нова духова якість «советських партизан була старою, як світ, і звалася вона, м'яко висловлюючись, потягом до «військового здобичництва».

Нормально партизан повинен бути людиною, що безоглядно прирекла себе службі народові, що стала його месником і захисником. Партизан не може бути боягузом, бо він зводить бій в тилу ворога з власного бажання. Зовсім інше советські партизани. Їх прислано в тил, їм наказано бути партизанами і «героями». Тому серед них трапляються навіть усякі роди боягузів.

«Сьома рота в нас була притчею во язицех. Народ там зібрався якийсь млявий, без завзяття, боязливий... Що не бій, то сьома рота або з оборони втече, або в наступі заплутається і під кінець бою ззаду на своїх лупить.» Моральний рівень цього партизанського середовища найкраще розкривається з розповіді керівника партизанського загону інженера Баті. Батя підмінував кінотеатр, який одвідували німецькі вояки. Висадити його в повітря разом з німцями можна було лише жертвуючи життям когось із учасників задуму. Такого серед партизанів не знаходиться, і вони вирішили зробити жертвою непричетну до них людину, людину, що не мала перед советською владою ні заслуг, ні провин. Ця людина, нічого не підозріваючи, за вказівкою «партизана-підпільника», включає рубильник театру, спричинює вибух і гине, тоді як ініціятори цієї справи лишились живими... і хто знає, може й ордени за свій героїзм дістали.

Советська партизанщина — виплід советської бюрократичної машини. Штаб загону Колпака свято відданий засадам со-

вєтської бюрократії. «В нашому штабі останніми днями давалася в знаки паперова криза. Ми давненько вже не громили паперових центрів, а на виготовлення звітів, наградних листів, списків вийшли всі запаси. Для чернеток розрахунків не вистарчало паперу».

Добре бити ворога тоді, коли за допомогою літаків постійно надходить зброя, свіжі люди, а блукати доводиться в таких нетрах, де ворог не концентрує значних сил. Одначе навіть в цій глушині совєтські партизани не здатні активізуватися, якщо вони «дикі», тобто не мають радіом зв'язку з Москвою.

Вершигора скаржиться:

«Я зустрічав на своєму віку «партизанів», що як про найвищий героїзм розповідали про те, як вони по дві доби просиджували в воді з очеретиною в роті, ховаючись від есесівців. Цим товаришам і на думку, очевидно, не спадало, що есесівці існують на світі для того, щоб їх бити, а не ховатися від них у трясовині». Український нарід не потребував битися в лавах червоних партизан, бо розумів, що червоні партизани, поборюючи німецьких окупантів, готують поневолення окупації московської. Тому основний склад совєтських партизанів на Україні був суто московський. Серед героїв Вершигори, партизанів Колпака, зустрічаємо майже поспіль російські імена: Венька Ніколаєв, Саша Коженков, Володя Лапін, Вася Дьомін, Володя Зеболов, Мітя Червомушкін, Саша Ленкін, Вася Мошін, Володя Шішов, Деянов, Пятнишкін, Цвєтков і т. д. Дехто з них сибіряк, дехто вологодець.

Вони владно крокують по українській землі. Серед них трапляються фанатики російської експансії. Такий є Володя Зеболов, безрукий розвідчик, що втратив руки у загарбницькій війні 1939 року проти героїчних фінів. Зеболов справжній доброволець. Для нього весь зміст життя — в служінні своїй імперії. Використовуючи замість рук свої обрубки — кукси, він «влучно і люто стріляє». Він любить голосно деклямувати своїм хлоп'ячим басом:

Уважаемые товарищи потомки!
Роясь
в сегодняшнем
окаменевшем дерьме,
наших дней изучая потемки,
вы,
возможно,
вспомните и обо мне...

Він живе героїчною напругою і він дійсно є героєм хижого московського імперіялізму.

Для автора і для його героїв на Україні живуть «російські люди» і «руський народ». Навіть не совєтський, а просто «русский», як колись, на сторінках «Киевлянина» Шульгіна. Большевицька тактика у відношенні до українства на протязі десятків років пройшла тактичний цикль. Тактичне коло замкнулося на тій точці, яка була вихідною для діячів російського царського уряду.

Ясно, що найбільшою ненавистю перейнятий автор до українського націоналістичного партизанського руху. Він дбайливо використовує асортимент своїх мистецьких засобів, щоб оклеветати самостійницькі стремління українського народу. Націоналісти у нього, як зрештою і в усій нинішній сов. літературі, іменуються «українсько-німецькими націоналістами». Одначе, заховати того факту, що націоналістичні партизани вели боротьбу проти німців він не в силі, і пояснює це як «тиск народньої маси знизу». Одначе, в іншому місці, забуваючи про своє попереднє пояснення, твердить, що націоналістичний партизанський рух був рухом «куркулівським». Провідника націоналістичного загону змальовано засобами плякату: він має прищувате обличчя, в нього пітні руки і бігаючий погляд.

Видко, що «истинно-русские» люди сьогодні чуються в своєму пануванні на Україні загроженими. Видко, що українське самостійництво й нині є найбільшою загрозою для них. Тому вони пирскають слиною, коли говорять про український націоналізм, тому гублять рівновагу.

Чують: Дамоклів меч звисає над головою.

О. ОЛЬЖИЧ

ВІЗІЯ.

Вітри од краю до краю,
Од рана до рана дмуть.
Дерева, дахи зривають.
Пісок і тріски несуть.

На подвір'ях — клунки, попони
— І не в безвісті шлях цей?
Широкогрудих коней
Зі стайні ведуть бігцем,

На ґанку ще раз мати,
А ти вже доп'яв стремен.
Хлопчак, що його не взято, —
Ховається під брезент.

І рветься, рветься фіртка
Квітника зі слідами чобіт.
Обози — обози тільки...
На захід ідуть, на схід...

О. З.

З пресового фільму

Диктатура і тоталізм стали сьогодні новим нашим Аль Капоне, що проти них виписується на всі заставки думки і сентенції, щоби доказати їх погубність. Ми вважаємо, що ні одна, ні друга не заслужили собі на те, аби ставати в їх обороні й розуміємо добре мотиви й цілі того загального відвороту від них. Але... Щоби довести й переконати читача в чомусь, треба уживати аргументів переконуючих, бо інакше робиться ведмежу прислугу справі, яку хочеться обороняти.

Хочемо згадати про такий випадок **«Нашого Життя»** з Авгсбургу, яке в ч. 13—14 (108—109) помістило статейку п. н. «Демократія або диктатура». Автор статейки (вона непідписана, отже не є виключене, що може вона бути плодом більшої скількости умів) старається як може переконати в погубности диктатури, в яку й так ніхто із людей, що читають «Наше життя», не сумнівається. Безперечно є такі люди, що в те не вірять, але ті люди «Нашого Життя» не читають, а радше, як доносять тут і там вістки з таборів, волюють її спалити. Отже диктатура є тому небезпечна, що в нинішню **«епоху високорозвиненої техніки, радія, авіяції, танків, ракет і атомових бомб, коли ця вся зброя опиняється у виключному посіданні тоталістичного ордену партії, для якої всі засоби боротьби є добрі, хоч би це коштувало рік-річно мільйони жертв, нема й мови про якусь революцію, чи зміну режиму з волі більшости народу».** Отже виходить, що як би не було танків, ракет і атомових бомб, то можна все диктатуру і терор скинути. Ми думаємо, що тут справу представлено дещо за односторонно. Справді танки й ракети, а ще більше атомові бомби, не є приємними справами для противників, але гадаємо, що навіть найбільш кровожадні диктатори не будуть їх скидати на своїх політичних опонентів. Бо, уявіть собі, що десь там в якійсь державі політична опозиція робить забастовку або демонстрацію і її розганяють... атомовими бомбами. Думаємо, що тут «Наше Життя» трішечки пересолило. На нашу думку було б доцільним теж деяку ролю признати людині, яка тими атомовими бомбами оперує. А нею не є лише льотчик, що її скидає, але нею є мільйонові маси робітників, що її продукують. Чи не вважає «Наше Життя», що навіть в атомову добу можна знайти способи, щоби тоталізм скинути? Ми вважаємо, що можна. До того потрібно лише розуму, якого так часто бракує не лише диктаторам, але й їх противникам. Коли проти диктаторів стане дійсно «муром вся маса народу» то вони навіть зі своїми ракетами й атомовими бомбами нічого не вдіють.

А розум таки треба мати, бо щоби вести боротьбу із диктаторами і тоталістичними режимами, треба глибше і правильніше оцінювати способи і методи їх поборювання.

«Наше Життя» пропонує таку методу: **«В боротьбі проти тоталітарних партій демократія мусить, в інтересі власному заборонити існування тоталітарних організацій, включно з позбавленням особистої свободи їх членів та висилати їх на фізичну примусову працю для суспільно-державних потреб».** Ми думаємо — саме навпаки. Така метода не захоронить демократії перед диктатурою і тоталізмом, бо... вона сама буде **диктатурою і тоталізмом.** Позбавлення особистої свободи членів іншої партії (навіть тоталітарної!), це і є диктатура, проти якої, ніби то, «Наше Життя» бореться. Воно було в Німеччині Гітлера і є ще й сьогодні в інших державах.

Але, коли це робили фашисти і тоталісти, то нічого дивного. Коли одначе це мала б робити демократія, то тоді варто, щоби «Наше Життя» написало, яка на його думку, є різниця між, скажімо, тоталізмом, большевизму і «демократизмом» «Нашого Життя» коли один і другий матиме право й охоту своїх політичних противників позбавляти особистої свободи і висилати на фізичну примусову роботу.

Похвальна річ є страх, а ще більше «акція» «Нашого Життя» проти диктатури і тоталізму. Проти них боряться сьогодні всі свободолюбчі народи й одиниці, а в першій мірі українці, як найбільша їх жертва. Але протитоталітарна «акція «Нашого Життя» є роблена... без голови і в висліді, замість їх поборювати, їх пропагує. Невже редакція «Нашого Життя» не помітила того сама?

При тій нагоді хочемо сказати наше ставлення до тої справи. Ми вважаємо найбільшою загрозою, що промощує дорогу диктатурі і тоталізмові... дурноту. Бо як би «маса народу» дала більше здорового і критичного розуму, то вона своїми голосами не піддержала б ані становища Гітлера, ані позицій Сталіна, ані, приміром, позицій нашого «блискучого відокремлення», недавала б тоді «мандату» диктаторам, чи тоталітарним партіям, робити вжиток із танків, гранат, ракет, і атомових бомб для «вдержання себе при владі». Отже тут вина ані не «епохи високорозвиненої техніки», ані самих диктаторів чи тоталітарних партій, але вина є по боці тих всіх партій, ніби демократичних, що долею засуджені бути лише приплентачами чину і плагіяторами думки. Так звана демократія, про яку думає «Наше Життя», і в Росії — большевикам, і в Німеччині — Гітлерові і в нас нашим доморослим тоталістам — допомогла лише прийти до голосу. А тепер плаче і в ефекті, хоче диктаторськими й тоталітарними методами... боротися з диктаторами і тоталістами.

Де розважність?

* *

Фюртський **«Час»** в ч. 10 (75) від дня 9 березня 1947 р. містить довшу статтю п. н. «Трагедія польського лісу», в якій констатує: **«Між тим дійшло до внутрішньої кризи й серед великої частини самого підпілля. У висліді безпощадної боротьби поліції з підпіллям багато членів підпілля винищено в боях, арештами тощо. Надії членів підпілля на кофлікт між Сходом і Заходом завели. Умовини для підпільної боротьби в терені стають щораз важчі (військові пацифікації в терені, гострі кари за допомогу підпіллю, гостра зима тощо). Долучився ще до цього наказ польського лондонського уряду та ген. Бора-Коморовського, «щоб не творити ціяких збройних підпільних організацій, а ті, що є, негайно розв'язати. Хто буде продовжувати збройну боротьбу, наразить багато людських існувань на непотрібну загладу і сам допуститься вчинку гідного осуду. Бо збройними діями в краю не осягнеться незалежности, а буде дано претекст до винищення вартісніших одиниць».**

«Час», пишучи цей уступ статті та й взагалі цілу статтю, не подає мотивів, із-за яких він це робить. Чи із-за того, щоби показати, як високо політично і розумово розвинене є польське політичне керівництво, чи щоби подати зразок «опортунізму, бездейности, спекулятивности, браку відваги і оплюгавленення чести героїв» з боку того ж керівництва.

Щоб не ширилося баламутство, добре було б, щоби **«Час»** подавав і свої думки відносно трагедій лісів, бо вони є важні для правильної інформації громадянства відносно ролі і шляхів політичної групи, що «ідеологично» є зближена з **«Часом».**

Ми собі уявляємо, який потік помий полинув би на голови того українського політичного середовища, чи українського «Бора-Коморовського», що відважився би висловити подібні думки з приводу українського лісу. А здається, польський і український ліс місцями з'єднуються і оба вони гудуть рівно українською, як і польською мовою повстанців.

Чи **«Час»** не знає про трагедію українського лісу, чи її немає, чи йому ніяково про неї говорити?

* *

В дні 17 березня ц. р. у Франкфурті відбулась Конференція ліцензіянтів та начальних редакторів української ліцензійованої преси в американській зоні. Метою Конференції було встановити та зберігати між собою тривке та льояльне пресове порозуміння. Що така конференція була потрібна, не улягає ніякому сумніву. Саме скликання вказує на потребу. Відносини поміж українською пресою лишали багато побажань. Тон і позем полеміки був не все надто високий. А що преса є віддзеркаленням думок і настроїв суспільности, то і тут вона віддзеркалювала позем і тон внутрі суспільної полеміки. Конференція мала метою знайти шляхи порозуміння на відтинку преси. Щоби знайти передумови, учасники конференції мусіли здати собі справу з деяких підставових явищ, що є причиною і почвою, на яких формуються фронти, боронені пресою. І так із ч. 23 (47) **«Української Трибуни»** зі статті пера ред. З. Пеленського ми довідуємось, що нарада учасників вийшла з засновку, що: **«Політичні різниці й поділ на партії і групи є явищем природнім і в демократичних суспільствах неминучим (підкреслення наше). Ніяка пресова нарада їх ані заборонити, ані усунути не може. Більше того. На нараді не виникло заперечень щодо того, що внутрішня політична диференціяція в кожному дозрілому і політично розвинутому суспільстві є природня. Багатство поглядів, ставлень і концепцій могло б бути навіть явищем позитивним, як би взаємини між ними були нормовані законом доцільности, громадської льояльности та правопорядку».**

Таке ствердила нарада, в якій участь брав напевне ред. З. Пеленський, або його заступник, в кожному разі хтось, хто добре вивчив і засвоїв собі «генеральну лінію» групи, позиції якої боронить і обстоює **«Українська Трибуна».**

Ми додали б ще від себе, що багацтво поглядів, ставлень і концепцій могло б бути навіть явищем позитивним, якби ці погляди, ставлення і концепції були диктовані внутрішньою потребою тих, що їх мають, а не висотою редакційного гонорару. Але це ствердження не є істотне, бо суть справи сама конференція вловила і усвідомила.

Отже, «внутрішня політична диференціяція в кожному **дозрілому і політично розвиненому суспільстві** є природня і неминуча,» — пише ред. Зеленський. Значить, в організації суспільного життя треба кожну політичну групу респектувати і ставитись до неї льояльно, дати їй можність діяти і згодитись на це, щоби вона несла на собі частину відповідальности. А дальше — щоби вона могла брати участь у вирішуванні справ і проблем, що відносяться до громадського, суспільного і політичного життя. Тому треба кожну політичну групу цінити так високо, як і свою, бо як своя, так і інша група є «явищем природнім» і «неминучим». Так ґоворить логіка. І так пише навіть ред. Зенон Пеленський.

А що говорять факти і що робить в практиці той же ред. З. Пеленський?

В практиці він проповідує, що всі політичні групи (кромі тої, що він її визнає і боронить), це «мертві душі», «фікції», «вигадки пропаґовані серед суспільности для явного замилювання очей і баламутства», що «не здійснюють жодної живої визвольної концепції»; що «змістом їхнього існування є спорадичне реагування на деякі події», що вони «не мають жодного означеного принципу визволення»; що «хочуть лише знищити й знівечити наші (—себто ред. З. Пеленського!—) ідеї», «зламати в масах дух боротьби і безпосередньої акції», «зопортунізувати їх на власний »образ і подобіє«». «Вони творять світ українського опортунізму, якого єдина леґітимація і єдина а м б і ц і я їх політичного існування є «репрезентувати» маси перед світом». На практиці ред. З. Пеленський і його група проповідують «блискуче відокремлення», яке не дозволяє представникам і речникам його сісти навіть за спільний круглий стіл і спільно радити над своїми справами, а намагання політичних чинників — цілком аналогічні до намагань аранжерів упорядкувати, встановити та зберігати тривке порозуміння між ліцензіянтами преси, — завести це саме на суспільно-політичному ширшому фронті називається — «консолідаційною кашею». Координаційний Український Комітет (КУК), як вислід цих здорових намагань впровадити засади високої християнської моралі і приличности в міжпартійному і міжгруповому житті, висмівається, викпивається, старається дискредитувати і очорнювати та представляти у фальшивому світлі. В практиці і група і її речники, з яких без сумніву найбільш запаленим і фанатичним ред. З. Пеленський, роблять все, щоби саме разом не сісти до спільного круглого столу і спільно не застановитись над положенням. В практиці саме заперечується право і допільність існування інших політичних груп і середовищ, вважаючи, що т і л ь к и група «блискучого відокремлення» (ОУН — С. Бандери) має виключне право на існування, діяння, провід і... збірку грошей. В практиці саме голоситься засаду, що всі інші групи й партії — це вияв опортунізму, амбіції і... непорозуміння.

Дальше ред. З. Пеленський пише про те, що ціллю конференції було **«не припинення дискусії і змагання між різними українськими течіями і концепціями»**, а те, **«щоби їх ведено в культурному та пристойному тоні, зберігаючи всі правила чесної гри і джентельменства».** Ред. З. П. пише про це, навіть не моргнувши оком. Український читач повинен бути йому вдячний за таке високо-моральне ставлення справи, яке висловлюється не так тим, що він про те написав статтю, але тим, що він підписав постанову і, так би сказати, дав своїм підписом зобов'язання в майбутньому тих правил чесної гри і джентельменства придержуватись. Справді, в дальшому розділі статті він заспокоює читачів, що мовляв- **«Українська Трибуна» не почуває за собою в цьому розумінні якихось свідомих промахів, чи провин,** (значить, якщо були промахи — то вони несвідомі). **«Від самих початків свого публіцистичного діяння наша газета поставила собі за принцип нікого не атакувати, ані не полемізувати особисто»** — але всетаки на дні свого сумління, що навіть у найбільшого грішника моментами відзивається, родиться сумнів у свої власна слова, коли він сам скоро додає: **«Проте прийняті у Франкфурті постанови зобов'язуватимуть нас у майбутньому до ще більшої стриманости.»**

Значить, він сам не вірить в те, чи дійсно його газета ніколи нікого не атакувала. Ми собі пригадуємо, що газета ред. З. Пеленського (ч. 12) закидала **ЦПУЕ**, що «не належно інформує громадянство про справи, про які громадянство має право знати», «не виконало своїх основних завдань, які були на нього наложені», «не скликало давно заповідженого З'їзду», «в своїй роботі не стосувало принципів демократії», «практичною своєю роботою не створювало серед громадянства переконання, що громадське керівництво нашою еміграцією знаходиться в міцних ініціятивних руках», що «на терені ЦПУЕ витворився стан, який не дає ґарантії зв'язаности тієї установи з силами і течіями реально діючими в суспільстві», що ЦПУЕ є «з громадського погляду досить відірваною конструкцією», і т. д. Всі ці думки не можемо аж ніяк назвати похвалами і пеанами на честь ЦПУЕ, але вважаємо, що вони є... атакою. Інша справа, що, на нашу думку, вповні заслуженою атакою. Це на має ніякого відношення до того, із-за чого ми ці речі наводимо. Хочемо доказати, наскільки правдомовним є начальний редактор «У. Т.», що в одному із давніших чисел похвалявся, що його обов'язком є говорити суспільности п р а в д у.

Ми собі пригадуємо, що **«Українська Трибуна»** писала на адресу всіх політичних партій, скоординованих в **КУК-у.** Вислови **«Української Трибуни»** теж аж ніяк не можна назвати похвалами, але саме атакою, і то б е з п і д с т а в н о ю, нельояльною і зло-тенденційною атакою, диктованою не добром загально-української справи, але короткозорим добром партійного подвір'ячка.

Ми собі пригадаємо атаку «Української Трибуни» на **СУЖ** (Союз Українських Журналістів) «У. Т.» Ч. 5 — стаття «Неупорядкована справа») і то атаку саме нечесну, бо закиди роблені Управі СУЖу в тій статті були цілковито безпідставні.

Ми собі пригадуємо коментар **«Української Трибуни»** (ч. 10) п. н. «Ножем у спину», який є гострим нападом на **УНР,** в якому **«Українська Трибуна»** називає поступок УНР «розпусною сваволею», що придбав їм (УНР) тільки загальне презирство». Отже, теж не похвали, але атака, і то словами із лексикону зовсім не сальонового.

Ми собі пригадуємо напад **«Української Трибуни»** на Обласне Представництво Української Еміґрації в Мюнхені за події, яких спровокування є цілком ясне, але яких публікування в пресі можна було подавати щойно по висліді судового поступовання. «Українська Трибуна» поспішилась одначе помістити постанову якогось там, наскоро зібраного і змонтованого Громадянського Комітету, повну невірних перекручень та інсинуацій на ОПУЕ — Мюнхен.

Це лише, так би мовити, «грубші рибки», яких атакував ред. З. Пеленський, не говорячи вже про цілий ряд менших «блискучих» атак.

Очевидно, що цілком слушно в громадянстві виробилось переконання, що саме **»Українська Трибуна»** розпочала війну проти всіх і вся. Ця атака і війна починала тривожити вже й саме громадянство. Про те пише сам ред. З. Пеленський в ч. 12 **«Української Трибуни»: «З різних сторін отримуємо усні і письмові звернення читачів «Української Трибуни» з висловами застережень, непевности, а навіть стривоження** (підкреслення наше) **в справі розвитку політичної лінії нашого часопису... Виникають застереження щодо «духа агресії», «тенденцій розколу» і «зайвої полеміки».** Ясно, що ті стривоження є викликані не лише ствердженням іншої думки у редакції **«Української Трибуни»,** але більше і може головно тим, що форма вислову тих думок, форма полеміки, атак, тенденцій розколу, духа агресії була така, що далеко відбігала від законів моралі, порядности і взаємного шанування, а врешті й чесности та джентельменства, за якими тепер нагло затужив ред. З. Пеленський.

Ми з радістю вітаємо тугу за «джентельменством» і «чесною грою», хоча не віримо, що це буде в їх духовій і моральній спромозі. Автім, навіть при найкращій волі це ледве чи їм пощастить, як довго вони ставати будуть все по противній стороні барикади і упоюватись своєю splendid isolation. В такій своїй позиції заяв доброї волі мало. Тут треба від слів приступити до діл. А ділом може бути тільки охота і «воля сісти рядом з іншими політичними партіями і групами, яких «природности» і «неминучости» існування вже тепер навіть ред. З. Пеленський не оспорює, за один спільний круглий стіл політичносуспільної координації, реалізованої КУК-ом, і, посипавши голову попелом скромности і рівности перед обов'язками і правами української спільноти, що в цю трагічну хвилину кличе всіх одностайно стати до боротьби за наші спільні ідеали й цілі, — ділом доказати, що не тільки пресове, але й політичне порозуміння є можливе.

Преса є відбитком політики. Є наївно думати, що можна вилікувати хворобу — не усунувши причини, яка її викликує. Лікувати треба корінь зла. А він є ред. «Української Трибуни» добре відомий.

Бо (повторюємо власні слова ред. З. Пеленського): **«Які б важкі та напружені не були наші стосунки, на щастя, вони ще не були такі, щоб унеможливити вирішним діячам сісти за круглий стіл і спільно радити над своїми справами».**

Для того, щоб усі відповідальні представники преси могли прийти до спільного стола і на ньому підписати зобов'язання взаємної льояльности, чесної гри, джентельменства і спільної пресової праці, цілком не було потрібно штучних концепцій про «мандат мас», «провід сильнішого», і т. д., а вистарчило доброї волі ліцензіянтів і начальних редакторів. Так само, твердимо, і для спільної джентельменської, чесної, льояльної суспільно-політичної співпраці і підписання взаємного зобов'язання придержуватись високих і твердих принципів християнської моралі (—а зобов'язання такого нам зараз конче потрібно—) треба теж не «мандату мас» і вирішення «проводу сильнішого», але доброї волі. А такої група, що її боронить «Українська Трибуна» і ред. З. Пеленський, у відповідний час не виявила і зобов'язання придержуватись саме засад чесної гри і джентельменства підписати не схотіла, бо це, по словам одного із її репрезентантів, «накладало би їй намордник».

Та все таки ми ще раз вітаємо заяви навіть спізненої доброї волі. І будемо тішитись, коли ті, що їх складають, докажуть такого «геройства», що тих заяв будуть придержуватись.

Ми хотіли б дійсно вірити, що «українці є багато кращі, ніж самі про себе думають» (ред. З. Пеленський — в «Українській Трибуні») Ми дійсно тужимо за тим, щоби це наше українське добро побачити. Хай нам лише ред. Пеленські і консортес з табору «блискучого відокремлення» його покажуть.

На жаль, до тепер показували нам все те, що їх спонукало скликати згадану Конференцію.

* *

В січні ц. р. **«Українська Трибуна»** ч. 6 (30) писала, **«наші змагання не можуть йти по лінії творення якоїсь тоталітарної, всеобіймаючої партії, яка проковтнула б усі інші»,** а кілька тижнів пізніше, в березні (ч. 17 (41) пише так дослівно, підкресливши товстіщим друком: **«Крім боротьби за потребу ясного устійнення мандату громадянства, ми досі послідовно вели (і далі будемо вести!) боротьбу за концепцію створення українського проводу, базованого на одній, переважаючій, наділеній довір'ям значної більшости громадянства, партії.»**

Ми все вважати, що одна партія, навіть наділена мандатом мас—(в націонал-соціялістичній Німеччині партія Гітлера все одержувала мандат більшости громадянства, а в Советській Росії партія Леніна-Сталіна також все одержувала й досі одержує мандат мас) — це і є саме тоталітаризм і монопартійність. Бо провід, що базується на одній партії, ніколи не забезпечить свободи громадянства. Її не зебезпечує теж і провід таборів, де партія, «якої позиції заступає «У. Т.», його має в руках. Про це свідчать численні голоси в нашій незалежній пресі.

Коли партія, якої позиції заступає «У. Т.», не заступає позицій тоталітаризму, то чому вона не хоче спільно з іншими українськими політичними партіями сісти до спільного стола, вже не з метою створити провід (зазначуємо, що КУК не має ніяких претензій на провід, а він є лише координацією нашої суспільно-політичної праці), але з метою узгіднити практичні почини, яких зараз на еміґрації ми маємо багато до виконання, Адже, сівши за спільний стіл з представниками інших партій, від партії, якої позиції заступає «У. Т.», зовсім не відбирається ані її «мандату мас», ані її «активности», ані її «правильної концепції визвольної акції».

ERRATA:

В статті „Україна в світлі нового п'ятирічного пляну„ (Ч. I — стор. 28 рядок 40 згори) замість — „кам'яного вугілля„ має бути: „коксу„.

НОВІ КНИЖКИ.

Святослав Гординський — **Вогнем і смерчем.** — Поезії. В-во «Академія». Мюнхен. 1947.

Теодор Курпіта — **Not a pass** — Лірика. В-во «Академія». Мюнхен. 1947.

В. Мартинець — **Brätz** — Накладом КЕП: Штутґарт. 1946.

Др. М. Шлемкевич — **Українська синтеза або українська громадянська війна.** На правах рукопису (цикльостиль). 1946.

Улас Самчук — **Юність Василя Шеремети.** — Роман. Ч. 1. В-во «Прометей». 1947.

Іван Багряний — **Тигролови.** — Роман. Частина 1. В-во «Прометей». 1947.

Петро Карпенко - Криниця — **Полум'яна земля.** — Поезії. Українська Видавнича Спілка в Мюнхені. 1947.

І. Мазепа — **Підстави нашого відродження.** — В-во «Прометей». 1947.

Альманах **«Українське Мистецтво».** — Видання УСОМ. Мюнхен. 1947.

Мих. Ситник — **Залізничий сторож.** — Віршована повість.

Проф. С. Ефремов — **Гетероморфія атомів.** Реґенсбурґ. 1947.

НАДІСЛАНІ ЖУРНАЛИ.

На чужині — журнал української демократичної думки. Ч. 1, 2.

Хорс — журнал красного письменства та мистецтва. Ч. 1. «Українське слово». — Реґенсбурґ.

Студентські Обрії — Часопис Українського Студенського Т-ва «СІЧ». Мюнхень. Рік І. Ч. 3.

Громадянка — Видає Об'єднання Українських Жінок на Еміґрації. Ч. 4.

Торгівля і промисл — Бюлетень Об'єднання Українських Приватних Підприємців. Ч. 2.

Український Літопис — Ч. 3.

За Самостійність — Ч. 4.

Визвольна Політика — Український суспільно-політичний місячник. Ч. 3 (13).

Голос Державника — Ч. 1.

Шлях Молоді — На чужині. 1947. Ч. 1.

Рідне Слово — Вісник літератури й мистецтва. В-во «Академія». Мюнхен. 1946. Ч. 12.

Наша мова — Ч. 1. Журнал для всіх.

Переселенець — Видає Головна Українська Переселенча Рада. Мюнхен.

Вільна Трибуна — Орган української незалежної думки. Мюнхен. 1947. Ч. 1.

Люшня — одгоднівка гіркого сміху. Ч. 1 і — останнє.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

З незалежних від нас причин це число знову виходить з запізненням. В будучому одначе є вигляди розраховувати на правильну появу нашого журналу. На тій підставі адміністрація «Орлика» приймає передплату. З огляду на обмежену висоту накладу наш журнал хочемо оперти на сталих передплатниках. Тому просимо в час зголошувати свою передплату. — Висота передплати виносить

на півроку — 24 РМ,

на рік — 48 РМ — з пересилкою.

Ціна поодинокого числа 4 РМ.

Кооперативи, книгарні, таборові крамниці і приватні кольпортери одержують від 20 прим. — 15%, від 50 прим. — 20% опусту.

Адміністрація безплатно оказових чисел не висилає.

Пошукується заступників «ОРЛИКА» на поодинокі табори.

Всіх дотеперішніх довжників проситься ласкаво вирівняти залеглості або звернути одержані журнали.

ОРЛИК

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

З М І С Т

Ч. 5 Травень 1947 Рік II

З ХРОНІКИ НАШОГО ЖИТТЯ.

17 березня 1947 р. у Франкфурті відбулася **Конференція ліцензіятів та начальних редакторів української ліцензіованої преси,** скликана Відділом Інформації ЦПУЕ. На конференції ухвалено і принято постанови, які, м. і., накладають обов'язок на начальних редакторів зберігати толеранцію щодо своїх політичних противників, не містити матеріялів, що могли б послужити ворогам за арґумент проти нас самих і що могли б шкодити загально-національній справі та державницько-визвольним змаганням, містити матеріяли, що підреслюють соборність і єдність наших інтересів, та тримати пресу на високому етичному рівні.

Постанови підписали часописи: «Неділя», «Час», «Наше життя», «Українські Вісті», «Українська Трибуна», «На чужині».

22 і 23 березня 1947 р. в Мюнхені відбувся перший **Конґрес Спілки Української Молоді (СМУ)** на еміґрації. Конґрес заслухав звідомлення ЦК СУМ, прийняв статут, емблему і програму праці, обрав нові органи правління СУМ (Центральний Комітет, Контрольну Комісію і Товариський Суд) та схвалив ряд резолюцій, в яких поручено і підреслено вимогу поширення мережі і зв'язків СУМ в Австрії, Франції, Бельгії, Італії та обох Америках, вимогу боротьби за Українську Державу, потребу виховання молодого покоління в національному, надпартійному, суспільно-громадському і моральному дусі, та потребу дружби з іншими народами.

26 квітня 1947 в Н.-Ульмі відбувся **з'їзд делегатів українських вчительських організацій** американської зони. На з'їзді виголошено доповіді: проф. Л. Білецький — «Учитель - грамадянин», др. Я. Рудницький — Викладання історії старослов'янської та староукраїнської мови в середних школах», проф. Кісілевський — «Методика викладання мов», проф. Л. Білецький — «Методика літературно - мистецького читання». Після обговорення і схвалення статуту покликано до життя професійну організацію вчителів — **«Українську Вчительську Громаду»** — та вибрано перший її провід.

З метою довести до координації різних ділянок мистецтва покликано до життя ініціятивно-організаційний гурток, в склад якого ввійшли делегати **ОМУС**-у (Об'єднання Мистців Укр. Сцени), **УСОМ**-у (Українська Спілка Образотворчого Мистецтва) і **ОУМ**-у (Об'єднання Українських Музик). Гурток має завдання виготовити проєкт статуту нової міжспілкової, а радше надспілкової організації, якій пропонується дати ім'я **«Об'єднані Мистецтва»** (Українські Вісті. Ч. 17/47).

29—30 березня 1947 відбувся **Другий З'їзд Об'єднання Українських Жінок на еміґрації** (ОУЖ).

2—3 травня ц. р. в Авґсбурзі відбувся **З'їзд представників професійних організацій на еміґрації.** Після заслухання доповідей про завдання професійних організацій на еміґрації та побудову системи українських проф. організацій схвалено резолюції, що висловлюють бажання покликати до життя **Центральне Об'єднання Українських Професійних Спілок на еміґрації.**

Недавно засновано, з осідком в Авґсбурзі і тереном діяльности на три західні зони Німеччини, нову статутову організацію **«Союз Українських Воєнних Інвалідів» (СУВІН),** що має завданням нести моральну, правну культурну і матеріяльну допомогу і опіку інвалідам I-ої і II-ої світової війни.

В днях 8, 9 і 10 травня ц. р. відбся в Регенсбурзі **II-гий Загальний З'їзд. Представництва Української Еміґрації (ЦПУЕ).** З'їзд заслухав звідомлення Управи ЦПУЕ з своєї праці, уділив уступаючій Управі абсолюторію, схвалив проєкти резолюцій ділових комісій, затвердив бюджет та вибрав поновно в старому складі Управу ЦПУЕ. Для схвалення проєкту зміни статуту, якого не вдалось до З'їзду виготовити, винесено рішення в терміні не пізніше чотирьох місяців скликати Надзвичайний З'їзд ЦПУЕ.

Всестудентська Координаційна Комісія оголосила повідомлення, як передбачає скликання на день 29—30 червня ц. р. **Загального Студентського З'їзду** представників усіх українських студентських товариств та об'єднань на еміґрації.

Український Технічно-Господарський Інститут (УТГІ) обходите 15—18 травня ц. р. 25-літній ювілей свойого існування.

19 квітня ц. р. відбулася спільна **Конференція представників Союзу Українських Соціялістів та Української Революційно-Демократичної Партії,** на якій рішено приступити до тісної спільної акції у всіх питаннях політичного життя і до створення одної революційної організації українського світу праці. Конференція покликала до життя Організаційне Бюро.

Орлик

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
і СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Редаґує Колеґія
Видає д-р. Т. ЛАПИЧАК

Адреса Редакції і Адміністрації:
DP Center „Orlyk" Berchtesgaden-Strub
Bl. I/138

Ціна одного примірника 4 марки

ЛИСТУВАННЯ РЕДАКЦІЇ

Вп. проф. С.К. — Дякуємо за память і обіцянку співпрацювати в „ОРЛИКУ".

Вашої думки, щоби „ОРЛИК" перейшов на тижневик, себто на газету, на жаль, не поділяємо. Газет у нас, Богу дякувати, — п'ять, зглядно останньо з „На Чужині" шість, а журнал тільки один. Чи думаєте, що буде краще, коли матимемо газет сім, а журналу ні одного?

Вп. Ф. Щуровський з Товаришами, Гавтінґ — Просимо приняти сердечну подяку за привіт і побажання.

—

Редакція містить дискусійні статті, яких зміст є думками і поглядами автора.

Редакція застерігає собі право скорочувати рукописи.

Незамовлених рукописів не повертається.

ORLYK
CULTURAL AND SOCIAL REVIEW

Published under DP-Publication
Authorization US-E-5, OMGB.
Information Control Division

Responsible Editor:
Dr. Thoma LAPYTSCHAK

Druck: Südost-Kurier, Bad Reichenhall

Ю. БОЙКО.

Е. Коновалець
та
Осередньо-Східні Землі

I.

Провідник приходить не як диктатор, а як усіма жаданий керманич, як людина, від якої жадається розв'язки епохальної проблеми. На Вождя пристрасно чекають як на виразника відчутих, але не сформованих стремлінь, як на реалізатора вимріяних цілей, що їх осягнення можливе лише під проводом великої людини.

Таким Вождем був Євген Коновалець. Олег Ольжич про нього сказав: «Був це Вождь Богом даний і правдивий, що в добі чорній і похмурій орлом ширяв під облаки і націю, подолану й закуту, вмів ушиковувати в завзяті когорти до походу і боротьби... В тому, як Євген Коновалець умів завжди схопити суть доби, знайти її розв'язку і зробити свої рішення, лежить істота його вождівства. Людина надзвичайної чуйности, певности себе, ініціятиви та великого стилю.

«Бліда, середньої постави людина з веселими, іронічно приплющеними очима, важким підборіддям і стиснутими спопелілими устами знає, що досить одного її слова, щоб вибухнули петарди, залунали з рук юнаків револьверові стріли і впали помазані, достойні голови чужинецьких міністрів. Воля і певність володаря б'є з її рухів».

«Дивне життя людини, що загрожує зразу кільком державам і за якою полює поліція решти світу».

«Небезпека і ризико, вічний неспокій... Париж—Відень—Льозанна, ніде сталого місця осідку. Вічна тривога для дружини, рання життєва правда для сина».

«Готелі, каварні, парки, зустрічі з ближчими співробітниками, провідниками країв і теренів, зв'язковими і кур'єрами. Конференції в окремих справах з одним, другим, третім складом учасників».

«Органи, що виходять під окупацією й за океаном. Три пресові служби з кількома бюрами. Побачення з чужинцями, завжди уважними, дуже цікавими і ще більше обережними».

«Часом товариство пари друзів — найближчих співробітників, що їх Вождь добрав собі за довгі роки спільної боротьби і небезпеки. Та все це не відбивається на молодечо бадьорій постаті полковника. Веселі вогники світяться в його очах, всю особу огортає неповторний чар великої індивідуальности. По двох-трьох словах співрозмовець — молода людина з краю, чи ветеран визвольної війни з закордону — чує, що стоїть перед Вождем, володарем з ласки Божої, і готовий для нього на все».

Так характеризував Є. Коновальця О. Ольжич. Ольжич був його найближчим співробітником і тому міг схопити в образі великого полковника суттєве, міг дати також яскраве безпосереднє враження.

Але може Ольжич був надто суб'єктивним в оцінці Є. Коновальця? Може він занадто стояв ув орбіті впливу свого провідника і тому перебільшував його значенність для українства? Для об'єктивности візьмемо ще оцінку, дану Є. Коновальцеві його противниками, редакцією «Діла» на сторінках своєї газети: «не підлягає ніякому сумнівові, що це була індивідуальність, яку кожний відразу відчував, хто тільки з ним стрінувся та його пізнав. індивідуальність непересічної мірки, саме така, яка здібна до великих діл і великої трагедії».

Вже в середині 1919 року був настільки визначною індивідуальністю, що дав можливість тоді ж таки ген. Капустянському у книзі «Похід Українських Армій на Київ—Одесу» вбачати в ньому передусім політика, дипломата, а потім уже військовика. Як політик, був великим принципіялістом. Ні в чому ніколи не відходив від засад самостійности і соборности. Створив навколо себе атмосферу культу чистоти і незаплямлености безкомпромісової визвольницької ідеї. Ніколи не йшов ні на які коншахти з історичними ворогами України. Ніколи нікому не давав змоги використати українські націоналістичні сили як сліпе знаряддя в своїх руках.

В пертрактаціях з чужинними чинниками завжди виявляв себе спритним політичним грачем.

В кожній політичній ситуації умів вирвати на міжнародньому полі максимум можливого для забезпечення незалежницької лінії українського націоналізму. Сьогодні вже можна сказати голосно про те, що дуже близькі стосунки були в Є. Коновальця з урядовими чинниками маленької Литви. Коновалець зумів переконати її державних мужів, що український визвольний рух є фактором незмірено позитивним для литовського народу. Це дало змогу Коновальцеві під покровом литовських інституцій, литовських документів леґалізувати і охоро-

няти ряд речей цілком нелеґальних. І так було не лише з Литвою. «Не було і нема серед українців людини, — писало «Діло» по смерти Коновальця, — яка стільки знала б про куліси міжнародньої політики, що знав Євген Коновалець, якого імени ніхто не стрічав ніколи в европейській пресі, та який від літ провадив на чужині життя змовника».

Як представник недержавної нації, не міг виявити Коновалець вповні свого політичного хисту на полі міжнародньої гри. Зате у внутрішньо-політичній українській дійсности оформив він політичний рух, який поклав яскраву печать на цілу епоху визвольних змагань і який, перетривавши всі лихоліття, під кермою провідника-наступника прокладав нові шляхи визвольної боротьби на всіх обширах земної кулі, де є українські люди.

Був Коновалець втіленням енергії, мудро спрямовуваної в належне русло. Вітальна сила, велика снага пробивалася в кожному його русі. В одній із приватніх розмов Ольжич характеризував його як тигра, завжди готового до стрибка . . .

Але рішучість, темпераментність у нього сполучалися з витримкою, холоднокровністю, умінням маневрувати.

Йому властивий був хист тактика, бо він, як висловився один із його друзів, «умів оминати підводні скелі, знав, коли треба не дочути і примкнути око. Таким способом рятував він багато справ, легко виходив зі скрутних ситуацій, обеззброював противника чи вибивав йому ґрунт з під ніг. А до подібних вправ кожна політична арена, особливо підпілля, дає велике поле попису».

Але був він також стратеґом. Схоплював перспективу подій. В той похмурий час, коли відгриміли бої збройного повстання нації, коли у всіх від знесили і розпачу руки опускалися, збагнув він конечну потребу неперервної тяглости визвольних змагань, які яскравами чинами засвідчували б перед світом тривання українського визвольного бою. І тому став організатором УВО.

За кілька років УВО створила гордий міт кривавого змагу, героїчних чинів бойовика. Але прозірливе око Коновальця дивилося вперед і бачило наростання нових завдань в розгортанні руху як великої духової перебудови на засадах нового великого світогляду. Коновалець побачив конечність цієї перебудови; владно поставив і зреалізував концепцію ОУН, підпільної організації, що мала завдання підготувати ввесь український нарід до революційного бою, організації, що не легковажить ні одною ділянкою визвольного змагу — ні духово-перебудовною, ні підпільно-дипломатичною, ні військово-підготовчою.

В буденнім житті Коновалець умів носити на обличчі маску, що замикала перед цікавим оком його внутрішнє «Я». Одначе крізь позірну буденість проривалася все таки і в його зовнішнім вигляді його великість. Мені довелося якось переглядати в одному приватному архіві довгу низку різноманітних світлин полковника. Придивляючись до кращих з них, я був вражений. Я відчув зосередженість тужливого погляду цієї великої людини. Вираз обличчя відбиває ту сконцентрованість на позабуденному, той транс, в якому людина несе на собі печать туги по ідеалові. І я тоді зрозумів влучність одного місця в нарисі про нього:

«Ти йдеш шляхом твойого геройського призначення непохитно й незламно, без ваги й без спочинку, мучений тим вогнем вічного революціонера в тобі, отим, тільки тобі питомим, страдницьким неспокоєм, що вражає нас у твойому страдницькому обличчі іноді, мов скатований мукою вид Христа . . . Бо це ж на твоїх плечах мали ваготіти преважкі спадщини Переяслава і Полтави, і на твої плечі впали й крицеві скрижалі Шевченкового заповіту».

II.

Колись, як вмер Богдан-Зиновій Хмельницький, в суботівській церкві, в присутності великих мас народу, перед портретом гетьмана старий його секретар Самійло Горка промовляв:

«Милостиві панове полковники і вся старшино зо всім Військом Запорозьким і вся Річ Посполита Українська! Прийшлось нам тепер по веселих прошлих часах, сумних слухати тренів і рясними сльозами обливатись, коли гетьмана нашого Богдана Хмельницького, воістину від Бога нам даного Вождя, через смерть невблаганну скошеного, ось на катафалку смертнім оглядаємо і останні послуги йому віддаємо . . . До Тебе, зі скромною моєю любов'ю звертаюсь, милий наш Вожде! Древний Руський Одонацере, славний Скандерберґу, гетьмане славного всього Війська Запорозького і цілої козакоруської України, Хмельницький Богдане! До тебе говорю, тепер між чотирма дошками окутаного і мовчазного, а якого мови перед тим і ордонансу сто тисяч нас слухало і на кожний знак Твій готовими ставало. Чому так скоро став Ти мовчазним Гапократом? Беручи приклад із німого Аттіса, промов до нас, братів своїх, як він, хоч одно слово, і научи нас, як маємо ми без Тебе жити і поступати з сучасними друзями і ворогами нашими. Бо ж той німий Аттіс короля, свого батька, од смерти з рук його власного жовніра словом своїм перестеріг. А Ти ж, доброї бувши мови, скажи і дай нам пересторогу, аби ми не були завойовані і побиті ворогами нашими».

Аби не були завойовані і побиті ворогами нашими . . . Нині ми побиті і завойовані. І лише великі заповіти вождів наших, духових провідників і геніїв організованости, можуть зцементувати наші лави і дати нам століттями виборювану свободу.

Діяльність полковника Коновальця, його шукання, здобутки, його методи революційної праці, напрямні його думання й політики, якщо ми їх глибоко пізнаємо, багато дадуть нам до того, щоб раз назавжди вирватися з лабет важкого поневолення.

В діяльності полковника багато є невисвітленого, але значучого і актуального. До таких мало висвітлених, не досить наголошених сторін його діяльности належить вникання його в проблематику революційної боротьби на Осередньо-Східніх Українських Землях. Саме цій темі — Коновалець і Східні Укваїнські Землі — хочу я присвятити основну увагу.

Імперіялістична війна 1914—17 р. зіткнула дві вітки українського народу, що більше століття були розмежовані кордоном. Чимало галицьких Січових Стрільців, молодих юнаків опинилися в російському полоні. Вони, що знали про Наддніпрянщину лише з книжок, побачили її реально. Вони проміряли її власними ногами. Вони, що звикли до маленьких галицьких маштабів, відчули раптом у грудях гордість синів великої, багатої, молоком текучої країни. Російський полон багатьох заторкнув глибше, спричинився до духового перевороту, до органічного яскравого усвідомлення свого всеукраїнства. Наддніпрянщина зі своєю складною проблематикою захопила в свій вир січове стрілецтво, примусила його жити приспішеним пульсом революційної доби і пізнати український нарід в найбільш напружений період його життя. Серед тих, що найглибше вчувалися в наддніпрянську дійсність, був Коновалець і його найближчі товариші, стрілецькі старшини. Буремні роки революції — це той період, коли молоді Коновалець, Мельник, Сушко з властивою їм скромністю не хочуть виходити на поле ширшої діяльности поза формацію січових стрільців, хоч життя само ставить їх на відповідальні становища.

Не підлягає ніякому сумніву, що формація Січових Стрільців була одною з основних опорних сил української національної революції. Це була, безперечно, найдисциплінованіша частина в тодішній українській армії. В своєму патріотизмі і жертвенності вона стояла нарівні з найкращими наддніпрянськими частинами. Трудно уявити собі, наскільки катастрофічніше стояла б справа національної революції, якби не було Січових Стрільців.

А сформуватися як міцна військова сила змогло стрілецтво завдяки великому організаторському хистові старшинства, а насамперед Коновальця, який сміливо відкинув усі пересуди «революційної демократичности» в армії, виборности командантів, мітинґовости, а натомість запровадив суворе підпорядкування, культ авторитету старшин, товариськість у відносинах між командуванням і рядовиками, постійну політичну виховy вояків.

Перетворення стрілецтва на опорну силу української революції призвело до того, що Коновалець відограє помітну ролю в революційнім політичнім житті. І в його діях відчувається вже тоді майстерність видатного тактика, що практичні кроки в політиці вміє підпорядкувати цілевим завданням. Основою його тактики на протязі 1917—20 р. р. було — охорона національної суверенности революції. Українська революція, в процесі якої нація себе відроджує, повинна розгортатися в усіх площинах — державнотворчій, соціяльній, духово-культурній — незалежно від чужинних чинників; українська революція повинна виявити творчі сили і творчий розмах нації у повній відповідності з її власною природою. Тому, коли у квітні 1918 р. німецькі окупаційні чинники, спираючись на російську білоґвардійщину, готують повалення Центральної Ради, Коновалець з Січовими Стрільцями беззастережно стає на захист українського парляменту. Залізні когорти Січових Стрільців замикають чотирикутник навколо будинку Центр. Ради, охороняючи її недоторканість, і коли загони білоґвардійців наближаються до будинку, Січові Стрільці відкривають вогонь по ворогові. І тільки повна дезорієнтація, розгубленість Центральної Ради привели зрештою до того, що боротьба стала безвиглядною. Січові Стрільці складають зброю тільки тоді, коли сама Центральна Рада в особі найчільніших діячів відмовилася від будь-якого наміру, відстоювати свою владу.

Не можучи погодитися з тим, що в розв'язання внутрішньо - українських справ втрутилися чужинні німецькі й російські сили, Коновалець в імені стрілецтва відмовляється служити новому урядові, і Січові Стрільці складають зброю.

Минають місяці . . . Російський елемент звиває міцні кубельця коло гетьманського уряду. Українське громадянство, що в момент перевороту масово відвернулося від гетьмана, тепер уже, боячись, що російська реакція задушить цілком національні і соціяльні здобутки революції, іде на співпрацю з гетьманатом, намагаючись вибити російщину з її нових позицій, стараючися надати новому урядові характер влади української.

Особливо трагічний стан в армії. Німці забороняють провадити бранку до кадрів української армії, тоді як різні російські «добровольческие отряди» під командою всіляких Долгоруких, Кірпічнікових виростають на Україні, мов гриби по дощі. В таких обставинах для Січових Стрільців знову постає конечність перейти на становище збройної сили, щоб самим фактом існування такого солідного військового з'єднання в столиці сприяти українському курсові уряду. Але білоґвардійський елемент розуміє всю не-

безпеку від перебування Січових Стрільців у Києві і осягує того, що найкращу українську військову частину розміщують на постій за межами Києва. Хмари згущуються над українським обрієм... Шаліють на селах карні експедиції. Зростає ворожнеча в масах перед соціяльною реакцією, що її запроваджують панове Лизогуби і Палтови. Губиться надія на перемогу українського курсу в уряді. Український Національний Союз переключається на підготову повстання. Все гуртується навколо Петлюри. Але правою рукою стає йому молодий екзальтичний, але й холоднокровно-послідовний Євген Коновалець. Він розуміє всю глибину моральної відповідальности перед історією за виступ проти свого українського гетьмана. І тому всіх зусиль докладає він, щоб усунути катастрофу, щоб паралізувати навколо гетьмана загрозливі московські впливи і соціяльну реакцію. Зі свого боку, білоґвардійщина добивається спрямовання Корпусу Січових Стрільців далі від центру подій, у глибоку провінцію. Проголошення гетьманом універсалу про федерацію з Росією є останньою краплею, що переповнює чашу терпіння. Для Коновальця не може бути альтернативи: вірність гетьманові чи самостійність України. Він без вагання обирає останнє. Разом з полковником А. Мельником стає він начолі грізної вогненної потопи всенародного повстання, і 14 грудня Корпус Січових Стрільців займає Київ.

В роках революції Україна подібна була до розбурханого моря, опанованого дикою стихією; збунтовані пристрасті, розперезана анархія, повна руйнація державного апарату — такою була дійсність. В цей час січове стрілецтво було тим єдиним українським середовищем, в якому діяв прекрасно налагоджений військово-адміністративний апарат. І це було дошкою спасіння для Директорії. Не спроможна наладнати державних адміністративних органів, Директорія перекладає на командно-адміністративну систему січового стрілецтва найрізнородніші адміністративні завдання, найвідповідальнішими державно-політичними заходами починаючи і ординарними поліцийними функціями кінчаючи. Січове стрілецтво було може єдиною ланкою в тодішнім житті, яка вносила струнку організованість, тверду дисципліну, систематичність в процес української революції.

Демократична прекраснодушність українських урядових чинників допровадила до того, що московські большевицькі елементи, використовуючи демократичні свободи, влазили скрізь, куди хотіли.

Їхня провокаційна преса, мітинґи, демонстрації підривали молодий організм Української держави зсередини в той час, коли вже московські інтервенціоналістські сили, вогнем і мечем нищачи все українське, сунули в напрямку на Київ. В цих умовах Коновалець як командир Корпусу Січових Стрільців і комендант Києва, всупереч шаленому опорові наших ультрадемократів, запровадив політику твердої руки.

Київське Центральне Бюро Професійних Спілок було центром большевицької шпіонажі і пропаґанди. Січові Стрільці провадять там трус, знаходять маси большевицької літератури, брошур, відозв. Все це було спалене.

І хоч преса шалено цькує за це Січових Стрільців, одначе це їх не спиняє, і вони за кілька днів знов провадять трус у Центр. Бюрі Профсоюзів і знов знаходять безліч свіжих доказів використання цієї леґальної установи для большевицької роботи.

Про цей період діяльности Січових Стрільців Коновалець зазначає в таких словах:

«Кажучи про атмосферу та реальні умовини, серед яких знаходилася команда Січових Стрільців у Києві, треба мати на увазі також усі ті провокації, що їх роблено з різних боків, щоби тільки скомпромітувати Січових Стрільців. Доходило аж до того, що на трупах бандитами вбитих людей були картки з написом, ніби це зробили Січові Стрільці. На думці маю голосну справу вбивства вночі на Сінному майдані. Гостре слідство виказало, що Січові Стрільці не могли бути там замішаними.

Адже в Січових Стрільцях бачили своїх найбільших ворогів московська чорна сотня, колишні добровольці та всяка міська збиранина і большевики різного типу на різних напрямків — москалі й українці, свідомі й несвідомі, явні й тайні аґенти московського большевицького уряду і, нарешті, «отамани» всіх відтінків та партій.

Самі ж українські партії, повернувши до влади, дивилися на Січових Стрільців скоса, як на щось, що завсігди пригадує та наказує думати про неприємні речі: армію, боєвий фронт, налагодження транспорту і постачання, втихомирення запілля й відповідну адміністрацію».

В критичні епохи люди виростають особливо швидко і несподівано. Симон Васильович Петлюра до війни був скромним журналістом. І хто міг би тоді подумати, що буремні роки революції зроблять з нього куміра мас, леґендарну постать, войовника, що вестиме одчайдухів на штурм арсеналу, героя, що, перейнявшися своїм покликанням, збагнувши символічний сенс свого життя, мужньо умре на брукові Парижу, затиснувши в устах болючий зойк конаючого тіла. Коновалець також був людиною, що розгорнула свої високі якості в умовах революції особливо швидко і сформувалась у постать незвичайних маштабів. Особливо цікаво стежити за тим, як реаґує Коновалець (а за ним і провід Січових Стрільців) на соціяльну сторону революційних процесів на Наддніпрян-

щині. Він не спішить з оцінками, утримується від скороспілих висновків. Він свідомий того, що наддніпрянське життя сповнене своєрідностей, і він їх намагається пізнати, схопити її живчик через зближення стрілецтва з масами. Всі свої політичні кроки Коновалець координує з розвитком публичної опінії Наддніпрянщини.

Тонкий спостережливий розум Коновальця фіксує динаміку соціяльних явищ в період їх найбільшого увиразнення через яскраві катаклізми, що стрясають всім єством нації. В цих умовах формується у майбутнього вождя українських націоналістів глибинне розуміння української соціяльности, що пізніше дасть йому змогу в усій широті ставити соціяльну програму українського націоналізму.

Коновалець прекрасно розуміє, що реґіональні психічно-побутові відмінності західнього і східнього українських типів мають засимілюватися во ім'я високого ідеалу всеукраїнства. Тому Січові Стрільці гостинно приймають до своїх лав вояків-наддніпрянців.

Під час облоги Києва наддніпрянці становлять кількісно дуже великий відсоток стрілецтва. Спільно поділяючи небезпеки, всі невигоди вояцького життя, виробляють Січові Стрільці в своїх лавах психологічний комплекс соборницької свідомости, що її вже не в силі захитати ніякі іспити долі. Уже перший іспит був витриманий блискуче.

Коли перед Січовими Стрільцями стало відповідальне питання: чи йти боротися за Львів, чи здобувати Київ, то під проводом Коновальця і Мельника Стрілецька Рада правильно розв'язала це питання і з погляду морально-психологічного, і політичного, і військово-стратегічного.

Полк. Коновалець про це написав так:

«Стрілецька Рада . . . після довгого і основного обміркування рішила не їхати до Галичини. При приниманні цього рішення заважили найбільше свідуючі міркування:

1. Із самого початку формування січового стрілецтва виховувано Січових Стрільців у тому дусі, що вони є революційним військом, яке має стояти на сторожі української державности, і тому не можна відтягти його далеко від центру саме тоді ,коли ця державність є явно загрожена.

2. У складі Січових Стрільців знаходиться велика кількість наддніпрянців, які бачили столицю України в Київі та які до справ Великої України відчували більший інтерес, ніж до справ Галичини, тим паче в такому переломовому моменті, та що тому наказ про виїзд до Галичини міг викликати огірчення й зменшити їх запал і боєздатність.

3. Саме становище на Великій Україні є тог роду, що з моментом вибуху революції в Центральних Державах провал гетьманщини є майже певний та що при відсутності в той час Січових Стрільців на Україні цей протигетьманський рух прийняв би московсько-большевицький характер.

4. З утратою наддніпрянської бази Галичина буде втрачена для українців навіть тоді, коли галицькі війська відберуть Львів, тому що поміж Польщею і Большевією сама Галичина ніяк втриматися не зможе».

В січні 1919 року було задекляровано з'єднання всіх українських земель в Соборну Самостійну Державу. Але й по проголошенні акту з'єднання залишилося два уряди — УНР і ЗУНР, дві армії, дві зовнішні і внутрішні політики. В 1919 році українство вже піднеслося до того, щоб збагнути всю велич соборницького ідеалу, але ще не виросло до того, щоб цей соборницький ідеал здійснювати в буденній праці.

Недоля поєднує влітку 1919 року наддніпрянську армію з УГА. Ентузіястичний похід на Київ, ряд великих військових успіхів окрилюють обидві армії. В обставинах переможного наступу вдається тримати армію на рівні настроїв всеукраїнськости, мотиви вузько земляцькі не випливають наверх. Але ось починаються невдачі. Вони дедалі поглиблюються і переростають в катастрофу. Боротися доводиться на невеличкім клаптику території в страшному «чотирикутнику смерти». Р умовах жорстокої зимової стужі по обледенілих полях і дорогах відступають обідрані, в ганчір'ях позамотувані українські вояки. Кіннота цілком вибуває з ладу: дороги слизькі, а коней немає чим підкувати. Тиф невблаганно косить людей. В таких умовах серед командування УГА виникають наміри перейти на бік Денікіна. Довідавшись про це, Коновалець попереджає Головного Отамана про небезпеку. Годинна розмова Потрушевича і Петлюри заспокоїла останнього, і він повідомляє своїх співробітників, що загрози нема. Одначе за кілька днів нещастя сталося. УГА перейшла на бік Денікіна, відкрила фронт і уможливила денікінцям напад на українську армію з тилу, що вони й зробили, вдаривши на частини, підпорядковані Є. Коновальцеві. У важкому пригнобленні відтягаються Січові Стрільці ближче до Староконстянтинова, де купчаться решти вірного С. Петлюрі війська. «Січове стрілецтво не могло наслідувати Переяславську угоду», — зазначає з приводу цього Коновалець. Ґрізним маривом вибухає ворожнеча наддніпрянців проти галичан.

Всіх галичан і тих, що лишилися вірні ідеї соборництва, очорнюється як зрадників. Отаман Волох зі своїм загоном гайдамаків робить вночі напад на 1-ий полк Січових Стрільців, роззброює його, а команданта полку сотн. Андруха, того, що пізніше за ідею соборного визволення загинув у київському підпіллі, заарештовує. Незабаром по цьому Волох переходить на сторону большевиків, вказуючи тим самим на джерело, звідки шириться маразм огидного розмежування на «галичан» і «наддніпрянців».

Фронт ліквідовано . . .

Рештки українських армій потрапляють у польські табори. В цих обставинах уряд УНР за посередництвом А. Левицького складає варшавський договір.

За цим договором Галичину і частину Волині визнано приналежними Польщі. Польща ж зі свого боку зобов'язувалася лише допомогти урядові УНР здобути українські землі на схід своїх нових «кресів» до своїх колишніх кордонів з 1772 р., тобто більша частина і Східньо-Осередніх Українських Земель також не мала входити до складу передбачуваної української держави. (У військовій конвенції, долученій до договору, польська делеґація спеціяльно обмежила українську сторону такими зобов'язаннями, які не давали змоги розгорнути широкої військової акції на відібрання від большевиків усіх українських земель). Крім того, договір з поляками обмежував суверенність української держави і прокладав дорогу на Україну аґрарній реакції, бо з договору випливало, що права польських землевласників на Україні будуть оберігатися Польщею. І хоч варшавський договір в своїх зобов'язаннях щодо українців поляки цинічно порушили менше ніж через рік, склавши Ризьку угоду з большевиками, одначе для уряду УНР Варшавський договір став цілою добою орієнтації на Польщу навіть і тоді, коли Польща вже перестала існувати.

Диктатор Петрушкевич також провадив суто реґіональну політику обстоювання на міжнародньому форумі «галицької самостійности», а коли все таки потуги надали полякам мандат на 25 років на Галичину, взяв у своїй політиці пробольшевицький курс. Взаємообвинувачення і взаємоочорнювання між наддніпрянцями й галичанами увійшли в систему. В таких обставинах Євген Коновалець не міг стати ні на бік уряду УНР, ні на бік Петрушкевича, натомість всупереч обом урядам підніс гасло соборницької співпраці українства з усіх земель для здобуття Самостійної Соборної Української Держави. Коли армія УНР рушила з поляками в похід на Київ, Коновалець вживає заходів до того, щоб розпочати осібно від поляків військову акцію проти Совєтів з району Одеси. Він хоче перетягнути Українську Бриґаду з Чехословаччини через Румунію в Степову Україну і там відкрити новий фронт проти большевиків. Одначе це йому не вдається через ті перешкоди, які створив Петрушевич.

III.

Кожна проґресивна революція, якщо не перемагає, повинна залишити по собі такий блискучий, притягаючий міт, який би з силою магнета приковував до себе потомне покоління патосом героїчної жертвенности, будив би віру в здійснення великої ідеї. Національна революція не є програною якщо вона не заплямувала чистоти свого прапору принизливим компромісом. Українська революція 1917—19 р. р. залишиться на шляху української історії як велична епопея героїзму людей у сірих шинелях, людей, що без нарікань, не оглядаючися на катастрофічні ситуації, завошивілі, голі й босі, мужньо вмирали на полі бою. Вони, ці лицарі абсурду, що життя віддавали за свою Дульцінею, блакитнонебу золоторунну Україну, стали символом великости і страждань і духової моці українства.

Сяйво їхнього подвигу завжди огриватиме душі нових поколінь і будитиме в них жадобу реваншу.

Але моральні скарби нашої революції розтринькували наші уряди, покликані і непокликані міністри і партійні діячі. Вони розміняли велику ідею відродження нації партійницько-клясовими кличами.

Обмежені чужими догмами і доктринами клясової правди, демоліберальної незалежности всіх від усіх, застрахані переконанням проґресивности інтернаціоналізму, вони не спроможні були піднести духову напругу мас на рівень фанатично-релігійного горіння во ім'я національного ідеалу. Вони не змогли створити власних сил в соборницькому маштабі як сил всеціло змобілізованої до бою нації, хоч тодішній стан Східньої Европи об'єктивно сприяв такій всецілій мобілізації. Не знайшовши міцного опертя у власних силах, піддавшися впливові реґіоналістичних атавізмів, вони взяли орієнтацію на поміч з боку історичних ворогів України і тим перетворили визвольну ідею в розмінну монету на ринку політичної спекуляції.

Щоб вирвати українство з атмосфери політичної мізерії у сферу великих замислів і великих діл, на шлях підтримання і виплекування всього найкращого, що зродила революція, треба було людини незвичайного калібру.

Такою людиною був Є. Коновалець.

І це виявилось уже в заснуванні УВО. Бо ж заснування УВО зв'язане було з ґрандіозною концепцією підпільної революційної дії на всіх українських землях. Бо ж першим заходом у здійсненні плянів УВО було розсилання Є. Коновальцем у різні закутки України старшин січового стрілецтва для революційної акції. Це тоді виїхали Іван Андрух і Микола Опока на Київщину, щоб очолювати там повстанську акцію і так само, як Гр. Чупринка, загинули від руки чекістів. У серпні 1920 р. відбувся у Празі З'їзд відпоручників УВО закордоном.

В ухвалах З'їзду було ствержено, що УВО стоїть на засадах «повної соборности і самостійности України», невдачу українських визвольних змагань розглядає як наслідок нестійкостей, хитань та відхилень від принципів соборности. З'їзд звернувся до вояцтва на еміґрації із закликом вертати на Рідні Землі, щоб там вишукувати нові форми визвольної акції.

Загальновідомим фактом є, що на Західніх Українських Землях УВО стала тією силою, що протягом цілого десятиліття оформлювала націоналістичну духовість мас, що теоризувала польський уряд і перед усім світом засвідчувала незламність українського визвольного змагу.

Не те було на Східній Україні. Ті пробоєвики, що пішли з доручення УВО на Наддніпрянщину, зустрілися там із умовами шаленого терору, що десяткував весь національно свідомий елемент в масах, а не чіпав лише тих, що піддавалися гіпнозі большевицьких ідей або жили веґетативним життям бездумної тварі. Серед національно свідомої інтеліґенції панувала депресія, значна частина її переорієнтовувалася на совєтофільське культурництво. В цих умовах частина увістів, кинених на Нандніпрянщину, згинула, друга ж частина тимчасово припинила свою діяльність, замасковуючись в совєтській дійсності і здобуваючи собі такі позиції, з яких у майбутньому можна було б успішно політично діяти.

Від 1922—23 р. р. УВО деякий час на Наддніпрянщині себе не виявляє. Западає кількарічний антракт.

Коновалець розуміє вирішальне значення Східніх Українських Земель в національній революції. І тому, коли він в рр. 1921—26 основну увагу звертає на діяльність УВО в Галичині, на еміґрації, то одною з причин цього є намір створити міцну випадову базу, підготувати резерви для Наддніпрянщини на той час, коли там знов складуться сприятливіші обставини об'єктивні для визвольного змагу. В ці роки націоналізм готує соборницьку дію ідейно, розбиває еміґраційні й галицькі твердині загумінкового патріотизму і готує організаційну базу для соборницького практично-революційному чину.

1927—28 р. р. були тим періодом, коли активизація революційної підпільної діяльности на Нандніпрянщині знов стала можливою. Українізаційний курс призвів до наслідків у значній мірі протилежних намірам Москви. Українська культура, замість стати «національною в формі, інтернаціональною в змісті», розвивалася всупереч теророві, цензурі з тенденціями до внутрішньої гармонії змісту і форми. Село в умовах НЕП-у стужавіло, налилося новими силами і готове було до стихійного відпору перед накидуваним йому чужим його духові устроєм колективізму.

В цих обставинах пожвавилась і акція УВО спрямована на Ссередньо-Східні Українські Землі.

Дія підпілля на Наддніпрянщині навіть перед керівними кадрами УВО, а пізніше ОУН, була щільно захована завісою конспірації. Лише поодинокі люди більш-менш повно уявляли собі характер діяльности і персональний склад наддніпрянського підпілля. Всі нитки до Наддніпрянщини сходилися міцно в руках Коновальця, і його смерть забрала зі собою в могилу багато таємниць. Чимало могли б розповісти також сл. пам'яти Роман Сушко, Омелян Сеник-Грибовський, Ярослав Барановський, як би постріл братовбивців не вирвав їх з наших лав.

Наші відомості, зібрані зі спогадів поодиноких людей, з архівів, з матеріялів преси дають приблизне уявлення про маштаби роботи, її характер.

Уже в 1927—28 р. р. Коновалець ра-у-раз висилає своїх людей на Наддніпрянщину. Перед ними не ставиться завдання якоїсь ефектовної назовні дії. Коновалець усвідомлює добре ситуацію, розуміє, що московщизна загрожує самій душі українства. І тому він ставить перед увістами завдання проникати на відповідальні пости культурного будівництва, щоб з тих позицій гальмувати процеси обмосковлення, прихованого плащиками інтернаціоналізму.

Підпільники їдуть в Совєтський Союз як симпатики совєтського устрою, українізатори, як «комуністи», яких «переслідується» в «гнилому Заході». Колишні військовики, вони сповнені вірою в справу і в Коновальця, і, хоч усвідомлюють, що їх, перших в лаві бійців, жде майже неминуча смерть, все таки твердо ідуть виконувати волю свого вождя, бо у виконанні його волі бачать майже містичний сенс свого життя.

Ідуть і вгризаються в духове середовище на Наддніпрянщині. У тривожнім присмерку вузького підпілля Наддніпрянщини шукають дружньої руки людей, врослих в українську землю. Відбувається духова дифузія. Спільно творяться духові цінності. Якби хтось із наших знавців літератури пильно проаналізував хоча б діяльність такого літ. об'єднання, як «Західня Україна», він натрапив би на сліди цієї духової дифузії.

Так довели УВО—ОУН, що для ідеї все таки немає китайського кордону.

Основна ціль Коновальця в р. р. 1927—30 — створити єдиний струм духового націоналістичного розвитку на всіх українських землях. Дуже характеристичним фактом з погляду впливів націоналіст. духовости на Наддніпрянщину є висилання органу Проводу українських націоналістів «Розбудова Нації» на адреси совєтських партійних вельмож, всіляких Рубінштайнів та Іванових, а також на адреси найбільш наукових бібліотек і наукових інституцій Совєтської України. Що журнал здебільшого доходив до бібліотек, свідчать вимоги останніх висилати їм додатково те чи інше число.

(Закінчення в наступному числі.)

ПЕТРО ГОЛУБЕНКО.

М. Хвильовий і сучасність

І. ДО НОВОЇ ДІСКУСІЇ.

Ім'я Миколи Хвильового все частіше з'являється на сторінках нашої преси і все більше починає хвилювати наше суспільство на еміґрації. Можна легко уявити, що було б на Україні, якби там було дозволено це ім'я і якби там існувала свобода слова і думки. Хвильовий — наш живий і творчий сучасник. Його ім'я являється не лише в пресі, а й у театрі. Не лише в боротьбі за «велику літературу», а й у політичних дискусіях. В останній час, у зв'язку з поставою театром Йосипа Гірняка п'еси «Мати і я», ця дискусія все більше розгортається і, хто зна, чи не стане це початком нової дискусії, такої ж бурхливої і плідної в своїх наслідках, як славнозвісна літературна дискусія на Україні в 1925—28 роках, яка створила цілу епоху в літературному процесі і в розвиткові української політичної думки і духовости.

Вже тепер можна констатувати існування двох протилежних поглядів, двох таборів полемістів в оцінці Хвильового та його творчости.

Одні вважають себе безпосередніми спадкоємцями Хвильового і підносять це ім'я як прапор. Другі критично наставлені до такого причислення Хвильового до «лику святих» і вважають, що

«у всій українській літературі нема твору більш потворного, нездорового, позбавленого основ вродженої української психіки і більш блюзнірського в розумінні зганьблення чистоти української природи, як у писанні М. Хвильового «Мати» і «Я». («Наше Життя», 12 травня 1947 р. стаття «Годі мовчати» — Загірня комуна і ми — Федір Дудко).

Одні з гордістю і патріотизмом причислюють себе до того нового покоління, що його символом є Аглая з роману «Вальдшнепи» М. Хвильового (Передова «Українських Вістей» 30 березня 1947). Другі вважають це покоління пропащим і покаліченим або збільшевиченим. Одні живуть патосом того українського ренесансу, чоловим представником і центральною фігурою якого був Микола Хвильовий. Другі взагалі дивуються, як можна говорити про якийсь там ренесанс в Радянській Україні. («Визвольна Політика», січень—лютий 1947. Стаття Юр. Горового — «Про український ренесанс XX ст.»).

І, нарешті, в театральній поставі п'еси «Мати і я» і в самому театрі Йосипа Гірняка одні почули щось таке свіже і таке знайоме, що мимоволі нагадує враження від виступу самого Хвильового і духа тієї епохи, що позначена іменами цілої плеяди мистців одного творчого патосу і однієї наснаги. Для них повіяло свіжим духом, як після виступу Хвильового, коли здавалося, що «розбито шибку, і груди разом відчули свіже повітря» . . . Коли ми відривалися «від неекономних шароварів і варварських галушок» та переставали бути «лінивими і нецікавими» і починали відповідати на основну вимогу, що її ставив Хвильового перед мистцем, — «уміти мислити і відчувати» . . .

Інші зустріли поставу «Мати і я» криком протесту («Годі мовчати!»), заявляючи, що такі твори здорова суспільність відкидає і робить «неприступним для широких мас».

Хто ж «за» і Хто «проти»? І хто з них має рацію?

Досі було відомо, що з особливою відразою говорилося про романтику «загірньої комуни» в писаннях однієї групи націоналістів. Тепер виявляється, що «проти» виступають і з «соціялістичного» табору . . . І, навпаки, друга група націоналістів змагається за Хвильового і за правдиве означення суті «хвильовізму» з тим «новим поколінням», яке нібито «устами Аглаї катеґорично проголосило своє кредо — кредо антипода большевизму, кредо нової войовничої ідеології, яка суттю своєю є нібито «кредо революційної демократії» (Передова «Українських Вістей», 30 березня 1947).

Хто ж такий Микола Хвильовий — український комуніст чи український націоналіст? Большевик чи «революційний демократ»?

Справа не в тому, щоб підтягнути Хвильового до одного з цих означень, а в тому, щоб мати його правдивий образ і правдиве зрозуміння його історичної ролі.

В нашій пресі є помітною одна хиба багатьох українських публіцистів і політиків, а саме: антиісторичний, абстрактний підхід до явищ. До подій минулого ці люди підходять з точки зору сьогоднішнього дня і, судячи минуле з позицій сьогоднішнього свого становища, хочуть бачити те минуле таким, яким нам хотілось би мати його сьогодні. Але ж нам потрібний не лише суд над минулим з сьогоднішнім розумом і досвідом, а й зрозуміння того, як було і чому було так, а не інакше тоді. Придивляючись до минулого так, ми помітимо, що інакше й не могло бути, що, крім «помилок», волі людини і людського розуму, в історії є якась взаємозалежність чи історична конечність, як вияв тяглости і певних закономірностей історичного процесу. На кожен час є свій плід. Ніхто не буде ве-

ною шукати дозрілих плодів. Так само дивним є сьогодні робити закид людям епохи революції 1917—20 років — чому вони були соціялістами чи романтиками «загірньої комуни?» А в нас усе зло і всю вину нашої національної трагедії дехто схильний бачити лише в цьому захопленні духом свого часу, забуваючи про основну причину трагедії — про третю силу, про оту «московську силу, велику, велетенську, фатальну», як її іменує Хвильовий. Ця московська сила й обумовила той хід історичних подій на Україні, що його ми мали. Це вона стала на шляху української синтези великої соціяльної революції і національного відродження української нації. Вона розколола душі українців і благородний ідеалістичний порив молодого покоління у прекрасне майбутнє використала в своїх ворожих цілях.

Хвильовий був наскрізь і всіма фібрами своєї душі дитиною свого часу і свого народу. Він найглибше в той час пережив трагедію України, першим зрозумів її джерело і показав шлях виходу з неї. В ньому і через нього ми пізнаємо нашу сучасність і себе в ній більше і краще, ніж з сотень томів учених трактатів.

Його тривожне питання до «молодої молоді» України — «Камо грядеши?», його «Думки проти течії» — це було дійсно розпачливе С.О.С. його країни. Це був його удар на сполох. І в ньому велике історичне значення для наступних поколінь української нації,

Трагедія України сьогодні стає трагедією цілого людства. Що стало фактом для українського народу і що ним першим пережито, те є перспективою для інших народів. Хвильовий зачепив такий вузол проблем і відобразив своєю творчістю і своїм життям таку болючу і надлюдську трагедію, якої не знає жоден народ, і в цьому його значення не тільки для України. Трагедія українського народу, що її розкрив Хвильовий є трагедією вселюдською, світового значення. Не ховати її від людського ока і не втікати від неї в рожевий світ ідилічної «хохландії» є нашим призначенням, а пережити і передумати її ще раз у мистецтві самим і «очиститись», подолати її в своїх душах. І показати шлях до очищення і відродження всім тим, хто, як і ми, є загрожені . . .

II. «ЗАГІРНЯ КОМУНА».

У романі «Вальдшнепи» є дієва особа, яка є тією самою особою, що й у новелі «Я». Про це маємо прозорий натяк у кількох деталях обох творів. Цією особою в «Вальдшнепах» є Дмитрій Карамазов. У новелі «Я» він має ім'я Андрія. Андрій — це Карамазов у роки громадянської війни. Безперечно, що обидва ці твори мають автобіографічний характер. Андрій, Карамазов, Хвильовий — це одна особа. Було б дивним розуміти автобіографізм цих творів у буквальному сенсі цього слова, в зовнішніх фактах біографії письменника Хвильового і його героя. Хоч дещо і тут, очевидно, є автобіографічне. Але ми маємо на увазі автобіографізм внутрішньо-духового порядку. Духово, світоглядово і характером Андрій з новелі «Я», Дмитрій Карамазов з роману «Вальдшнепи» і Микола Хвильовий з життя, як реальна особа, є один тип, мають одну духову еволюцію і представляють одне покоління . . . Хтось сказав, що написати життя людини — це не значить оповісти його факти і вчинки, лише віднайти її душу. Щоб віднайти душу Миколи Хвильового, ми звертаємось до його творів. Це загальне правило є особливо добре по відношенню до М. Хвильового. Дуже трудно знайти письменника, який був би більш щирим і більш безпосереднім, як М. Хвильовий у своїй творчості. Кожне слово його писане кров'ю його серця і його непідкупним сумлінням.

У романі «Вальдшнепи» Хвильовий устами Аглаї дає таку характеристику свого покоління:

«. . . Карамазових сьогодні тисячі. Дмитрій Карамазов, хай буде тобі відомо, — тип . . . Карамазову, мабуть, тридцять три — тридцять п'ять . . . Так? . . .Це саме та людина, що, вискочивши з сіреньких ґімназійних штанів, одразу ж ускочила в епоху війни й революції. Отже, поперше, Карамазов — недоук. Далі: він опозиціонер. Так! Я й це знала. Карамазови не можуть бути не опозиціонерами, бо дії вони прийняли крізь призму своєї романтичної уяви про світ. Вони не можуть заспокоїтись, бо їм в колисці написано тривожити громадську думку . . . Отже, маємо безперечно здібного недоука з романтичним складом натури. Значить, маємо те, що прийнято називати щирою людиною і що можна підкупити щирістю й використати на всі сто відсотків. Карамазова захопила соціяльна революція своїм розмахом, своїми соціяльними ідеалами, що їх вона поставила на своєму прапорі. В ім'я цих ідеалів він ішов на смерть і пішов би, висловлюючись його стилем, ще на тисячу смертей» . . .

Хіба не пізнаємо ми тут Хвильового?

Хвильовий так само вискочивши з сіреньких ґімназійних штанців, одразу ускочив в епоху війни й революції. Тоді справді здавалось, що «гриміла, народжувалась молода епоха». Що ж дивного, що його, «нестримного романтика», захопила соціяльна революція.

Сьогодні вже забулося і притупилося первісне відчуття й уява «соціялізму» чи «загірньої комуни». Адже це було не що інше, як ідея визволення від усякого утиску, рабства, глуму й визиску. Це було видиво прекрасного майбутнього. «Загірня комуна» — це символ майбутнього справедливого соціяльного ладу, символ нової України, до якої поривалась душа молодого ентузіяста і романтика.

В новелі «Я» ми бачимо героя, що є фанатиком цієї «загірньої комуни». Але чому і звідки те роздвоєння душі, той «неможливий біль» і та «незносна мука», що «теплюють в лампаді фанатизму перед прекрасним пе-

«чальним образом» матері, яка з'являється перед ним, як «втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на грані невідомих віків»? ... Чому любов до матері і звичайні людські почування («я — чекіст, але я й людина») розколюють його «я»? Чому ця половина душі Андрія є «злочинною» і він змушений «ховати від ґільотини один кінець своєї душі в глухому закутку, на краю города, в самітньому домику, де живе його мати?» ...

Джерело трагедії Андрія не в абстрактності ідеї «загірньої комуни» і не в його фанатизмі, що в ім'я вищого ідеалу велить жертвувати своїм особистим.

Трагедія Андрія — це трагедія українського народу і трагедія української національної революції. Сталося так, що українська революція і відродження української нації, як поневоленої нації, збіглася в часі з соціяльною революцією в цілій Російській імперії. Українська національна революція не могла ізолюватись від загальної соціяльної революції, методи і духовий зміст якої визначила Москва і московська нація. В ідею соціялізму чи комунізму московський нарід вклав свою душу, свою жорстокість, нетолерантність і фанатичну нетерпимість, бездушний колективізм, терор, що переростає в садизм і тотальний деспотизм. Не прийняти соціяльної революції Україна не могла, а, прийнявши чи приймаючи, мусіла приймати її в московській інтерпретації і з московською «душею». А що ця душа і ця інтерпретація соціяльної революції по-московському була чужою в українських умовах і українському народові, — це привело до незнаної в історії народів трагедії України. Ідеалістичний і шляхетний український народ у своєму пориві до кращого майбутнього став жертвою московського комунізму. Змістом цієї трагедії є не конфлікт українського національного відродження з соціяльною революцією, не конфлікт українського націоналізму з соціялізмом, а конфлікт української духовости з духовістю московською, конфлікт України з Москвою. Щоб бути справжнім комунаром по-московському, українець мусів убити своє «я» і розстріляти свою матір, свою націю. Але ж «загірня комуна» — це вимріяний ідеал цілого людства. Це — те, до чого прямує історія. 9ндрій сприймає цей ідеал ідеалістично, з літератури. Десь він начитався про французьку революцію. Тепер він бачить її продовження. В новелі «Я» фіґурує «ґільотина», «версальці» і т. д. Андрій мусів або зректися цього ідеалу, перейти в табір «контрреволюції», або, прийнявши цей ідеал, бути послідовним, тобто прийняти революцію такою, якою вона була в дійсності — з печаттю московського духа, з московсько-азійським садизмом, жорстокістю, і фанатичною нетерпимістю.

— Я знаю: моя мати і завтра піде в монастир: їй незносні наші тривоги і хиже навколо.

Але тут же, дійшовши до ліжка, здригнув.

— Хиже навколо? Хіба мати сміє думати так? Так думають тільки версальці! ...

І в найтяжчу хвилину Андрій роздумує:

— Що я мушу робити? Невже я, солдат революції, схиблю в цей відповідальний мент? Невже я покину чати і ганебно зраджу комуну? ...

І я здавлюю голову.

Але знову переді мною проноситься темна історія цивілізації і бредуть народи, і віки, і сам час ...

Тоді я, знеможений, похиляюсь на паркан, становлюся на коліна і жагуче благословляю той момент, коли я зустрівся з доктором Тагабатом і вартовим з деґенеративною будівлею черепа. Потім повертаюсь і молитовно дивлюсь на східній волохатий силует — колись княжий маєток, тепер — чорний трибунал комуни ...

... Я думаю: «так треба».

Але Андрюша нервово переходить з місця на місце і все поривається щось казати. Я знаю, що він думає: він хоче сказати, що так не чесно, що так комунари не роблять, що це — вакханалія і т. д. і т. д.

Ах, який він чудний, цей комунар Адрюша!

Але коли доктор Тагабат кинув на оксамитовий килим порожню пляшку і чітко написав своє прізвище під постановою — «розстрілять», мене раптово взяла розпука. Цей доктор з широким лобом і білою лисиною, з холодним розумом і з каменем замісць серця — це ж він і мій безвихідний хазяїн, мій звірячий інстинкт. І я, главковерх червоного трибуналу комуни, — нікчема в його руках, яка віддалася на волю хижої стихії».

«Але, який вихід?»

— Який вихід?? — І я не бачив виходу.

І в цьому весь трагізм романтиків революції. Пізніше ця трагічна колізія, підкреслена Хвильовим ще раз у «Вальдшнепах»: Карамазов та ж сама «трагічна повість». **«Всюди ввижається їй сама безвихідність».**

«Словом Дмитрій Карамазов і Дмитрії Карамазови прийшли до жахливої для них думки: немає виходу. Зі своєю партією рвати не можна, бо це, мовляв, зрада не тільки партії, але й тих соціяльних ідеалів, що за них вони так романтично йшли на смерть, це буде, нарешті, зрада самих себе. Але й не рвати теж не можна. Словом, вони зупинились на якомусь ідіотському роздоріжжі».

В новелі «Я» ще не виявилась уся ворожа суть і потворність московського комунізму, хоч інтуїтивно його відтворено в образі доктора Тагабата — людини «з холодним розумом і з каменем замісць серця» (московська жорстокість) — і в образі деґенерата. Але Андрій ще шукав морального виправдання в надії і сподіванні, що може так і треба, може лише через таку жорстокість і фанатичну вірність ідеї буде осягнено вимріяний ідеал. Кожного разу, коли з'являвся сумнів, Андрій повертається обличчям до тієї ідеї і перед ним «проноситься темна історія цивілізації і бредуть народи, і віки, і сам час» ... Перед ним «виростала загірня даль» ... І він знову, у фанатичному пориві до ясного майбутнього, готовий був на все, аби лише не зрадити комуни і бути справжнім комунаром.

І це стало причиною трагедії, якої ще не знало людство.

— Невже я веду її на розстріл?

Що це — дійсність чи галюцинація?

Але це була дійсність: справжня, життєва дійсність — хижа і жорстока, як зграя голодних вовків. Це була дійсність безвихідна, неминуча, як сама смерть.

Але може це помилка?

Може треба інакше зробити?

Ах, це боюнство, легкодушність. Єсть же певне життєве правило: Ерраре гуманит ест. Чого ж тобі? Помиляйся! І помиляйся саме так, а не так!... І які можуть бути помилки?

Воістину: це була дійсність, як зграя голодних вовків. Але це була й єдина дорога до загірніх озер невідомої прекрасної комуни.

...І тоді я горів в огні фанатизму і чітко одбивав кроки по північній дорозі.

Дехто думає, що це вийняткова і неправдоподібна історія і що »у всій українській літературі нема твору більш потворного, нездорового, позбавленого основ вродженої української психіки і більш блюзнірського в розумінні зганьблення чистоти української природи, як у писанні Хвильового «Мати» і «Я». Тут явне незрозуміння і поверховний підхід до справи. Саме тому, що Андрій є носієм вродженої «української психіки і української природи», він переживає цю страшну трагедію. Якби він був не українцем, а людиною московської вдачі, «з холодним розумом і з каменем замісць серця» типу доктора Тагабата, то не було б і трагедії. Це типова трагедія української людини з часів большевицької революції. Вона символізує собою трагедію цілого українського народу.

Щоб не бути голословним, досить згадати твір другого талантовитого українського письменника Антоненка-Давидовича «Смерть». Аналогічна до подробиць історія і та ж сама трагедія роздвоєння душі і роздоріжжя між соціяльною революцією, що її зміст визначив московський большевизм, і відродженням нації, яке в цій історичній ситуації представлялося як контрреволюція і назадництво. Андрій, щоб дійти до «загірньої комуни» і довести, що він справжній комунар і не зрадив революцію, мусів переступити через труп своєї матері. Так наказувала московська доктрина. Так само герой «Смерти» холодним запозиченим розумом, всупереч голосові своєї української крови і українського серця, розмірковує: «Безглуздя, що між ним і партією може стати нація, та нація, що вигадала тільки бандуру і плахту». Як і Андрій з новелі «Я» Хвильового, герой повісти Антоненка-Давидовича «скорився чужій силі, вона зломила його і поведе туди, куди схоче... Навіть проти його самого, проти українського села, того єдиного певного національного водозбору, що для нього засновував колись він «Просвіти», був аґітатором Центральної Ради, тікав з військом Директорії»... Проти цього села мусить «бити разом з тими незрозумілими людьми (московськими большевиками — прим. ред.) саме в ту мішень, яку недавно будував своїми власними руками як певний щит», мусить «стріляти в позавчорашнього самого себе!...» В нім **«збіглися дві сили і стали віч-на-віч! Від тих і від тих. Ти прагнеш рівноваги, але це вигадка. Хіба можна їх урівноважити?»...**

Аналогічно до міркування Андрія — «може так і треба» — Горобенко теж собі міркує: **«Може це тільки мої інтеліґентські упередження не дають мені змоги перетравити це все, як цілком звичайне, потрібне й неминуче... Хто зна, може...»** І, нарешті, таке ж шукання морального виправдання своїх позицій по стороні большевицької революції:

адже за ними позаду стоїть Спартак, а попереду— майбутнє і цикли світових хуртовин. А за тобою з учорашнім союзом і «Просвітою» поплутані мотузи зради, лакейство і бутафорія побутового театру. Хіба ж можна рівняти безмежні простори майбутнього соціялізму з чотирма стінами своєї хати, де «своя правда, і сила, і воля»? Твердо ступай, Костя, вперед і бий без промаху. Далебі, життя збудовано далеко простіш, ніж це морочить собі і іншим голову маніжна інтеліґенція»...

І тоді, коли перед очима з'явиться їхня кров, коли кров повстанців... хоч раз впаде на мою голову, заляпає руками, тоді всьому тому кінець! Тоді Рубікон буде перейдено! Тоді сміливо, без вагань і сумнівів, можна буде самому собі сказати: «Я большевик!» Те, що має статися, те мусить статися. Життя, нове життя, Костю, купується кров'ю, добувається смертю... Це новий негласний суворий закон, якого не обійти... К чорту ж усякі нерви і легкодушність!...»

З наведеного уривку ясно, що Кость Голубенко з повісти «Смерть» Антоненка-Давидовича є двійником Андрія з новелі «Я» Хвильового. Це та ж сама страшна дійсність і та ж сама трагічна колізія, що й у Хвильового. Це типова колізія, в якій відбивається історична дійсність і трагедія українського народу, яка продовжується й по сьогодні. Хіба не йшли проти свого села і проти самого себе тисячі Андріїв і Горобенків в роки колективізації, корячись чужій силі лише тому, що вона це робить в ім'я тієї ж загірньої комуни? І чи не шукають сьогодні Тичини, Бажани, Рильські та інші морального виправдання для своєї співпраці з большевиками в тих же самих формулах: «може так і треба». Бо це — «дійсність, безвихідна і неминуча», бо це — «єдина дорога»...

Але якщо це могло бути виправданням учора, це не може бути виправданням сьогодні, коли згубність і потворність московського комунізму виявилась з усією наочністю і жахливими наслідками. Хвильовий це зрозумів першим і з усією сміливістю і глибиною розкрив і показав його потворне обличчя. І в цьому його заслуга. В цьому велике значення і такого його твору, як новеля «Я», і дальших його творів. Можна легко собі уя-

вити, скільки протверезіло б українських людей і пізнало б причину всіх нещасть українського народу, якби, скажімо, на Україні могла бути виставлена така п'єса, як «Мати і я» в поставі Й. Гірняка. Якщо говорити про чужинців, то це є саме той твір, який в першу чергу треба було б перекласти і поставити в чужій мові на сцені, щоб дати зрозуміти світові руйнуючу силу большевизму та його загрозу для народів і цілого людства.

III. «КАМО ГРЯДЕШИ?»

У творі «Вальдшнепи» ми зустрічаємось з героєм Хвильового на новому етапі і в нових обставинах. Як же

«мусів почувати себе Дмитрій Карамазов, коли він, попавши в так зване «соціялістичне» оточення, побачив, що з розмаху нічого не вийшло й що його комуністична партія потихесеньку та полегесеньку перетворюється на звичайного собі «собірателя землі руської» і спускається, так би мовити, на гальмах до інтересів хитренького міщанина — середнячка. Це вже занадто, бо, на погляд Карамазова, цей середнячок завжди стоїть і стояв грізною примарою на путях до світового проґресу, і, значить, на його погляд, до справжнього соціялізму... І от Карамазови почали філософувати й шукати виходу з зачарованого кола. Але й тут їм не пощастило, бо вони шукали парикмахерської мобіле: шукали такого становища, коли й вівці залишаються цілі й вовки не почувають голоду. Коротко кажучи, ці недоуки остаточно заплуталися і, таким чином, прийшли до душевної кризи.

Ці Карамазови забули, що вони Карамазенки, що їм бракує доброго пастиря. Вони (часто розумні й талановиті) не здібні бути оформителями й творцями нових ідеологій, бо їм бракує широкої індивідуальної ініціятиви й навіть відповідних термінів, щоб утворити програму свого нового світогляду... Карамазов, завдяки романтичному складу своєї вдачі й завдяки, мабуть, революції, хоче таки розв'язувати проблеми універсального значення, але він їх розв'язує в хаосі своєї ідеологічної кризи, в хаосі своїх недоношених уявлень про картину світа, і тому послідовно мусить прийти до розбитого корита».

Так говорить про Карамазова Аглая, представниця нового, молодого покоління, яке виросло в умовах нової «соціялістичної» дійсности, щоб її заперечити. І далі вона продовжує:

«Отже, я говорила про Карамазова як про певний тип нашого часу. Але, як відомо, правил немає без винятків, і не всі Карамазови прийдуть до нового дому. Дмитрій випадково найшов собі хвіртку в другорядній, на його погляд, ідеї відродження його молодої нації, і ця хвіртка могла спасти його. Йому тільки потрібний добрий пастир, і такого пастиря він уже відчув у мені. Я ще з ним мало розмовляла на цю тему, але вже один той факт, що я з першої дискусії почала активно й цілком щиро підтримувати його захоплення новими ідеями — один цей факт — не міг не положити глибокої відбитки на його вразливу душу, і він закохався в мені. Закохався, як у новім пастирі. Він так закохався, як може закохатися тільки нестримний романтик... Отже, замісць старої хвороби, є нова, але це вже хвороба до остаточного видужання».

Ця Характеристика досить влучно відтворює тип Карамазова. Разом з цим в цьому образі міститься саме характеристика Хвильового і його покоління. Отже, Карамазов переживає на цьому другому етапі в «соціялістичному» оточенні кризу. У нього зроджуються сумніви. «Мабуть, прийшов кінець, з'їли сукіни сини революцію», — говорить герой з оповідання «На глухім шляху». «Невже я зайвий чоловік тому, що люблю безумно Україну?» — питається редактор Карк. Це питання починає особливо гостро і глибоко хвилювати тепер, і воно стає панівним питанням для цілого покоління. Поет В. Сосюра висловив його словами:

Невже не можна, мій народе,
Усім сказать, що Ти є Ти?
Що страшно нам на тихі води
Через кістки твої іти.

В цих словах голос українських сил, які починають усвідомлювати, що вони ошукані, що їх просто використано. Що на шляху національного відродження України стає і «пролетарська» червона Москва, так само як і царська. Що ця нова Москва не хоче допустити до жодної української синтези. Україна мусіла підкоритиись московській доктрині... Своїм змістом, ідеалами, духовістю це була чужа і ворожа українцям доктрина. На ній була печать московського духа. І звидси — конфлікт.

Хвильовому закидали: «Який же ти революціонер, коли кололось твоє «я?». Хвильовий відповідав:

«Коли ти революціонер, ти не раз розколеш своє «я». Коли ж ти обиватель (філістер) і служиш... у якомусь департаменті, то хоч ти об'єктивно і маєш тенденцію бути царем природи, але суб'єктивно ти — гоголівський герой. Справа тільки в тому, чи бути тобі Акакієм Акакієвичем чи Держимордою. Тут маєш вибір».

Отже, створене Москвою «соціялістичне» суспільство є суспільством Акакієвичів і Держиморд. Суспільство деспота і раба. Для обивателя була лише одна дилема: бути катом або катованим. Але український революціонер і українське суспільство з таким суспільством не могло примиритись.

Хвильовий переходить до сатири на «новий побут», на партійних Держиморд і на всіх, «сукиних синів», які «з'їли революцію», які оплюгавили його ідеал і кинули під ноги спекулянтів і експлуататорів великої ідеї. Це була неґація чужого, ворожого українській людині світу. Своєму українському суспільству і насамперед, «молодій молоді» України Хвильовий кидає оклик остороги і попередження: «К а м о г р я д е ш и?»

Разом з цим Хвильовий показує новий шлях і нову ідею, яка є единим джерелом

«великого ентузіязму», яка знову з страшною силою пробуджує волю до перемоги і дає підстави «весело дивитись у майбутнє». Це ідея відродження молодої української нації.

В цій ідеї — своя синтеза. Все велике і щире випливає лише з глибини душі і серця, з міцного зв'язку з рідним ґрунтом, з духовістю свого народу і природою свого краю. Романтика Хвильового, як і кожного українця, овіяна чарами української землі, любов'ю до «прекрасних українських степів»; надихана глибоким патріотизмом. Це не могло не привести до конфлікту. «Московська сила, фатальна, жорстока», ставила свої вимоги підпорядкуватись, убити в собі національні первні і зв'язки (патріотизм), родинні (мати, Марія) і не допустити до суверенної творчости своєї української синтези по образу своєму і подобію.

Хвильовий розумів: «нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли найде їй одній властивий шлях розвитку» («Думки проти течії»). І тому — «Геть від Москви!» Сталін кваліфікував гасло Хвильового як зраду інтернаціоналізму. Але минув час, коли зрада Москві вважалась зрадою революції. Адже Москва стала тепер «центром всесоюзного міщанства» (філістерства), центром нових червоних держиморд і Акакієвичів . . .

З віднайденням своєї ідеї — ідеї відродження нації — герой Хвильового вже не розколює своє «я» і стає цілою людиною. Він знаходить тепер справжню любов і справжню велику ненависть. Любов до свого і ненависть до ворожого. Ця нова ідея зміцнює силу волі Карамазова і певність себе і своєї дороги.

«Раніш ідея майже зовсім засліплювала мене, і для мене не було ближніх», — признається Карамазов. Аглая називає цю його ненависть до ближніх «тільки від розуму», і то чужого і запозиченого, і називає її «недоношеною і безплідною». У новелі «Я» ми бачили, що вона є руйнуючою і самовбивчою. Аглая пропонує другу «ненависть — від розуму і від серця». Це «велика ненависть, і вона творить життя. Як ти гадаєш, можна бути відважною і вольовою людиною, тільки від розуму?» І знову ж таки: «Хто хоче бути вольовою людиною, той не може не побороти в собі невпевнености... Я вже її поборов,» — заявляє Карамазов. «Я не можу не побороти, бо майбутнє за моєю молодою нацією» . . .

Карамазов справді одужує . . . Щоправда він на півдорозі. Він ще розглядає ідею відродження своєї нації як «другорядну» ідею, хоч і захоплений нею. Він ще, як відзначає Аглая, «майбутнє своєї нації зв'язував з якоюсь там клясою». Він розглядає відродження нації «як засіб, не як мету, як чинник, що допоможе розв'язати основну, соціяльну проблему» («Вальдшнепи»). Але шлях його розвитку і напрям його еволюції ясний. Він веде до нового світогляду — до Аглаї. І цим Хвильовий дає відповідь на поставлене питання: «Камо грядеши?». Аглая — дороговказ.

IV. ДУМКИ ПРОТИ ТЕЧІЇ.

Якщо Карамазов, за влучним означенням Аглаї, є «недоноском 30 років», то вона сама є «нова людина нашого часу» — одна з тих молодих людей, що, як гриби, виростали біля ком'ячейок». Це антипод тієї системи і світогляду, що його накинула Україні Москва і в полоні якого опинився Карамазов. Аглая вважає, що Маркс є зовсім чужим елементом для України. Це — представниця того покоління, що його «від природи покликано до кипучої діяльности — не того, що комсомолить у пусторожнє», а того, що «творить нове життя», як творили його хоробрі на протязі тисячі років», яке творить нову ідеологію, бо ми — я й тисячі Аглай у спідницях та штанах — не можемо далі жити без повітря». У відмінність від Карамазових, які потребують пастиря і «не здібні бути оформителями і творцями нових ідеологій, бо їм бракує індивідуальної ініціятиви й навіть відповідних термінів, щоб утворити програму свого нового світогляду», Аглая є носієм цієї нової ідеології і нового світогляду. І тому він закохався в Аглаї. Закохався, як у новім пастирі. Колись Донцов писав: «На віру Аглаї він (Хвильовий) не перейшов. Але стару-стратив цілковито»... Вважаю цю думку несправедливою. Те, що говорить Аглая і чого вона не доказала у романі «Вальдшнепи», говорить і доказує Хвильовий у своїх памфлетах. Андрій — Карамазов — Аглая — це шлях Миколи Хвильового.

Хвильовий належить до творців і оформителів нового українського світогляду. Він є центральною постаттю, «застрільником і пробоєвиком» доби українського культурного ренесансу 20-их років. Аркадій Любченко у своїх спогадах пише про Хвильового: «Він завжди перший умів відчути те, що хаотично починало нуртувати довкола, умів схопити суть, ясно й лаконічно синтезувати її, обертаючи в рушійний чинник, що швидко гуртував відданих однодумців» (Арк. Любченко — «Його таємниця»). І це ми бачимо з його життя і з його творчости. Дякуючи своїй інтуїції і відвазі, Хвильовий випереджав свою добу. І в цьому його велич та історичне значення для кристалізації та становлення української політичної думки і духовости нашого часу.

Що ж це за ідеологія і який це світогляд, що до нього силою життєвих законів і логікою історичного поступу прийшов Хвильовий?

Найкращою оцінкою є оцінка ворога. Речі пізнаються в порівнянні і в боротьбі. Тут розкривається їх внутрішня суть і тут ця суть називається певним іменем.

Ми вже згадали, що Сталін назвав виступ Хвильового зрадою інтернаціоналізму. В московській інтепретації інтернаціоналізм означає: дивись на Москву, відмовся від свого «я» і роби все так, як у Москві робиться і як Москва накаже. Оце й буде інтернаціональна солідарність. Ясно, що цьому інтернаціоналізмові Хвильовий зрадив. Бо це не інтернаціоналізм, а московський шовінізм, що є гальмом поступу народів. «Хвильовий є націоналістом», писали большевики. І тут вони не помиляються. Це націоналізм. Своїми ідеями і духовістю Хвальовизм є виявом українського націоналізму. Докладніше про це можна прочитати у статті Андрія Хвилі «Від ухилу в прірву», яку не можна інакше назвати, як доносом на Хвильового. У цьому доносі Хвиля сумлінно доводить і розкриває ідейну і світоглядову суть роману Хвильового «Вальдшнепи».

Хвиля доводить, що «Хвильовий попадає в лабети чужої нам ідеології, він стає виявником ідеалістичного світогляду. Що по суті так званий «комуніст» Карамазов, з усіми його думками піддається впливові Аглаї — представникові ворожої нам кляси». «Аглая ненавидить нове суспільство. Аглая проти компартії». Хвильовий також вважає що тепер ««єдиним гаслом повинно бути виховання молодої загартованої людини з світоглядом українського націоналізму, яка виведе Україну на новий шлях» — на шлях національного відродження. «Так комуніст Хвильовий через свого героя Карамазова дійшов до апологетики українського націоналізму».

І далі Хвиля показує цитатами, як «еміґрація потирає руки, коли Хвильовий пробує забивати в організм партії отруєні націоналізмом голки і організовує суспільну думку українського націоналізму на Радянській Україні».

Заперечити це обвинувачування не можливо. Воно ясно і чітко обґрунтоване і доведене. Після цього дискусія про те, чи був Хвильовий націоналіст чи ні, є зайвою.

Нам залишається лише стисло переглянути основні провідні ідеї і тези Хвильового — його «за» і його «проти». Це є тим більш цікавим і потрібним, що у наші часи поняття «націоналізм» змішують і утотожнюють з шовінізмом або вождизмом чи провідницькою ідеєю.

Ідеї московського комуністичного месіянізму Хвильовий протиставив ідею відродження молодої української нації яка очолить азіятський ренесанс усіх поневолених народів.

Московсько-большевицькому суспільству держиморд і Акакіїв Акакієвичів протиставляє суспільство вільних і творчих людей з ініціятивою і вільно думаючих.

Масовізмові і примітивізмові Хвильовий протиставить вимогу боротьби за вільну і сильну індивідуальність, її культуру і високоякісну творчість.

Орієнтації на «російського дириґента» і малпуванню — шукання власного шляху і відтворення свого власного «я».

Перед нами боротьба двох світів, двох культур і двох світоглядів, як несполучних і ворожих один до одного.

Хвильовізм є прямим запереченням большевизму, як московського світогляду і московської ідеї. Його «проти» є запереченням ворожої духовости і чужого ладу життя. Його «за» є ствердженням української ідеї і виявом української духовости і українського способу мислення.

Шлях Миколи Хвильового від романтики «загірньої комуни» до українського націоналізму, від абстрактної ідеї до джерел власного національного «я» є знаменним і повчальним. Микола Хвильовий репрезентує не лише те покоління, яке виросло і сформувалося в огні й бурі революції, а й нинішнє покоління, яке виросло в нових умовах і є органічною і невід'ємною ланкою в ряді живих і мертвих і ненароджених поколінь української нації.

Складний і трагічний шлях цього покоління. Місія його ще не завершена, але воно весело дивиться в майбутнє. Бо майбутнє за молодою українською нацією.

«Від Котляревського, Гулака, Метлинського через «братчиків» до нашого часу включно, українська інтеліґенція, за винятком кількох бунтарів, страждала і страждає на культурне назадництво. Без російського дириґента наш культурник не мислить себе... Він ніяк не може зрозуміти, що нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли найде їй одній властивий шлях розвитку».

(М. Хвильовий — «Думки проти течії»).

В. ПЕТРОВ.

Антропологічні особливості українського народу

В XIX ст. поняття народу й національної приналежности визначалися переважно зогляду на мову. Поняття «народу» й «мови», «нації» й «мови» були ототожнені. Мова була трактована як основна ознака національної приналежности.

На початку XX ст. з гострою критикою цієї мовно-лінґвістичної концепції етноса виступили, з одного боку — антропологи, з другого —історики і історики літератури.

Вказуючи на несталість мови, як ознаки етнічної приналежности, представники антропологічного напрямку в етнології, уточнюючи постановку проблеми етноса, замість мови, висунули більше сталі антропологічні ознаки — зріст, барву (піґментацію) зверхнього тілесного вкриття, форму голови, колір волосся, очей і т. д., — саме ті ознаки, що, передаючись у спадщину, затримуються з покоління в покоління протягом тисячоліть і тому, при належному вивченні, можуть засвідчити приналежність даного народу в своєму основному складі до певної раси.

Згідно з поглядами Ф. Вовка та його учнів і послідовників для українського антропологічного типу властиві такі ознаки: високий зріст, довгі ноги, широкі плечі, смуглявий колір обличчя, темне кучеряве волосся, кругла голова, продовгасте обличчя з високим і широким чолом, темні очі, прямий ніс, дуже розвинена, витягнена нижня частина обличчя, невеликий рот і малі вуха.

За Ф. Вовком українське населення складається, коли не в більшості, то в дуже значній частині з великорослих *). Пересічний з р і с т українців становить 1670—1673 мм. Особливо високий зріст мають кубанські козаки (1701 мм.), нащадки оселених тут в XVIIIв. запорізьких козаків. Не менш високий зріст мають гуцули (1690 мм.), а також українці південного Поділля, Херсонщини та, зокрема, Катеринославщини, де, як нотує Ф. Вовк, зріст українців перевищує навіть зріст гуцулів.

При загальному звищенні зросту українського населення на Поділлі, Київщині та Полтавщині, зріст української людности, в свою чергу, знижується в бойків, лемків, на Волині, в північній Чернігівщині, на Харківщині й Вороніжчині. Зниження зросту на цій території Ф. Вовк пояснює тим, що в цих місцевостях українське населення перемішалося з литовськими, польськими та великоруськими племенами (ст. 16—17).

Іншими словами, низькорослі займають західню смугу Галичини з Лемківщиною й Бойківщиною, Поділля, Полісся, північну Чернігівщину і на Сході — Харківщину та Вороніжчину, отже крайні західні, північні й східні смуги, тоді як високий зріст складає одночасно провідну ознаку українського населення в усій південній смузі України, від Гуцульщини на заході, через Поділля й Катеринославщину, до Кубані на сході. З цього приводу Ф. Вовк зауважує: «Найбільшого розвитку зріст українців досягає в північній смузі й, головним чином, у місцевостях, які зв'язують українців з близько з ними спорідненими групами південних слов'ян, що, як відомо, відзначаються високим, а часто й дуже високим зростом (серби 1695 мм., сербохорвати, за Івановським, 1692 мм., а за Денікером 1700 мм., босняки 1723 мм., та герцоговинці 1759 мм.)» (ст. 16).

Щодо б а р в и в о л о с с я т а о ч е й, то Ф. Вовк односить українців до темноволосої раси з місцевими ясноволосими домішками. З цього приводу пише Ф. Вовк: «Барва волосся українців взагалі тотожня з барвою очей, себто українці в більшості мають темне волосся й темні очі, але кількість яснооких переважає кількість ясноволосих, себто, інакше кажучи, ясні очі трапляються й у томноволосих (навпаки, рідше)» (ст. 12).

Варто зіставити відсоткове співвідношення представників темного, ясного й мішаного типу серед українців, росіян, поляків і білорусів. Серед українців: 29% ясного типу, 35% мішаного, 35% темного. У росіян, відповідно до цього: 37% ясного, 41% мішаного, 19% темного. У поляків: 35% ясного, 46% мішаного, 19% темного.

З погляду географічного розпросторення, ясне волосся й ясні очі серед українців переважають на сході (в західній частині Курщини), в північній смузі України та в західній (Волинь, північне Поділля, східня Галичина до Карпат, а почасти й на Карпатах: лемки). Отож, основна темна піґментація українців найслабша на північному сході, поступово густішає в напрямі на південь та захід і досягає свого максимуму на південному заході, себто в місцевостях, де українці стикаються з південними та західніми, крім поляків, слов'янами» (ст. 12).

Зіставляючи коливання зросту зі змінами в барві очей та волосся, С. Рудницький зауважує: «В розподілі барви волосся й очей

---

*) Ф. К. В о л к о в. **Антропологические особенности украинского народа.** Украинский народ в его прошлом и настоящем. Петроград, 1916 г.

II. Проф. Х в е д і р В о в к. **Студії з української етнографії та антропології.** УГВФ. Прага, с. 26.

в українців панує той самий територіяльний закон, що й в розподілі зросту та форми черепа. В головній зоні українського антропологічного типу, особливо на південному заході, темне забарвлення волосся й очей репрезентоване як найвиразніш. Поблизу польських, білоруських та російських кордонів український тип втрачає багато в своїй самобутності*). 2).

Однією з дуже важливих антропологічних ознак є форма черепа. Щодо цього, то, як і всі слов'яни, українці належать до короткоголового типу. Середній черепний покажчик в українців 83,4. «У своїй основній масі українці справжні брахіцефали». (Вовк). В зіставленні з іншими сусідніми народами українці займають середнє місце між поляками (поляки найменше короткоголові, 82,1) й росіянами (короткоголовість росіян близька до поляків, 83,3), з одного боку, та білорусами і західніми слов'янами, чехами і словаками, з другого (білоруси, чехи й словаки виказують найбільшу брахіцефалію, перші — 85,1; останні — 85,4).

Висотний покажчик, що визначає висоту черепа, в українців вищий (71,3), за висотнии покажчик росіян (70,1) та білорусів (67,6).

Сполучаючи три вищесхарактеризовані ознаки — високий зріст, круглу форму голови та темну барву волосся й очей, — Ф. Вовк констатує: «Серед українського населення найвищий зріст відповідає й найвищому (брахіцефальному) головному покажчику та найбільшій мірі темної піґментації або, інакше це сказавши, українці, поминаючи всю сучасну їх змішаність, в істоті належать до одної раси — до раси високорослої, брахіцефальної, темноволосої та темноокої» (ст. 26).

«Надзвичайно важливе значення має в антропології взагалі личний покажчик, що дає відношення між довжиною та шириною лиця... Українці належать до числа більш-менш вузьколицих народів (середній покажчик 102,7), при тому вузьколицість ця збільшується помітно, хоч і не цілком правильно, зі сходу на захід, принаймні, в середній та північній українських смугах, в міру віддалення від більше широкоскулястого великоруського типу» (Ровк, с. 28).

Щодо ширини носа, то «хоч українці, — відзначає Ф. Вовк, — взагалі майже вузьконосі (лепторини), з середнім носовим покажчиком в 70,9, але серед них, явна річ, помічаються певні, не дуже, правда, великі відхилення в бік мезоринії» (ст. 28). «Найцікавіше те, що найбільш вузьконосе з усіх українців є населення північної смуги (середній покажчик 69,0), при тому тільки чернігівці виказуються дуже малими мезоринами (71,2—71,9). В середній смузі носовий покажчик вищий, ніж у північній (70,9); при тому найменшої висоти досягає він на Київщині (63,1) та на крайньому заході, у колишніх угорських русинів (66,0), а в інших місцевостях він переходить також до малої мезоринії, що не перевищує, однак, 77,7. Нарешті, в південній смузі носовий покажчик знову невисокий (69,0), за вийнятком Катеринославщини (75,2—76,4), де, мабуть, дає себе відчувати — висловлює припущення Ф. Вовк — довгочасне сусідство з татарами» (с. 28).

Щодо форми носа, то звичайно відрізняються три відміни: вгнутий, рівний та вірлячий носи. Вгнутий ніс зустрічається порівнюючи часто на самій тільки Курщині та в центральній Галичині; далі в досить значній кількості зустрічається він на Чернігівщині (27,5% та 32,5%), на Вороніжчині (25%), у південно-західній та центральній Волині (30,1%), на Катеринославщині (29,2%), на Поділлі (27,8%—34,3%) та у гуцулів (25,4%—26,6%)» (Ф. Ровк, ст. 29). Вигнутий (вірлячий) ніс, найбільше рідкий, найчастіше зустрічається на Вороніжчині (18,7%), на Кубані (32,5%), у галичан (20%—25,1%) та у галицьких гуцулів» (Ф. Вовк, ст. 29). За згаданими вийнятками «вся решта українського населення, — підсумовує Ф. Вовк, — в значній більщості має рівні носи». «Рівний профіль носа треба, — констатує Вовк, — зачислити до характеристичних ознак чисто українського типу» (ст. 29).

Порівнюючи довжину верхньої кінцівки в українців та в інших сусідніх народів, Ф. Вовк твердить, що «рука українців коротша за руку великоросів (46,02) та білорусів (45,06), але трохи більша за руку південних слов'ян (у герцоговинців 44,1)» (ст. 29). За довжиною ніг Ф. Вовк, посилаючись на обчислення А. А. Івановського, відносить українців до «групи племен з найдовшими ногами». Довжина нижніх кінцівок в українців (53,66) переважає довжину їх у поляків (52,07), у білорусів (51,7), а особливо у великорусів (50,5)» (ст. 30).

*

Які ж загальні висновки годиться зробити з наведених спостережень? Як відомо, свого часу деякі російські й польські вчені намагалися заперечувати існування українського народу, як антропологічної цілости, зараховуючи українців або до росіян, або до поляків*). Досліди Ф. Вовка та його уч-

*) St. Rudnickyj. **Ukraina.** Land und Volk, Wien. 1916.

*) «40 років тому проф. Рол. Антонович писав: «Русини (українці) опинилися в обставинах доводі ориґінальних: з двох сусідів ні оден, а тимпаче той, що на півночі, не хоче признати їх за окремого індивідума етнографічного; в Австрії поляки кажуть, хоч тепер вже не всі, що русининіщо більш, як ріжновидність поляків, в Росії москалі правлять, що русини тільки вітка великоросів...» Цілком зрозумілим є, що при переведенні антропологічних дослідів укр. населення з «загальноросійської» чи «загальнопольської» точки погляду, без узглядження національних відмін, особливо серед мішаного населення, багато даних втрачало свою вартість і не могло служити пізнанню антропологічних прикмет укр. народу». С. Матюшенко. **Антропологічні ознаки укр. народу.** Науковий ювілейний збірник Укр. Університету в Празі, Прага, 1930, ч. II. 230.

нів остаточно спростували ці твердження, довівши їх безпідставність. «Антропологічний тип українців виказує цілковиту самостійність супроти польського, білоруського й великоруського типу», констатує Ст. Рудницький (ст. 183). «Поляк, білорус та росіянин антропологічно стоять дуже близько один до одного; українець, в свою чергу, дуже відрізняється од своїх сусідів і, з антропологічного погляду, займає цілком самостійне місце» (ст. 182).

Це твердження, згідно з яким «українці виказують якнайменше антропологічної подібности з поляками, білорусами та росіянами, тоді як, в свою чергу, ці сусідні з українцями народи виявляють між собою велику подібність і близьку спорідненість» (Рудницький, ст. 182), безпосередньо пов'язане з іншим, а саме: з вказівкою на антропологічну близькість українців до південних слов'ян.

Твердження це йде цілком в річищі загальних антропологічних концепцій, розвинених накими видатними вченими, як географ Елізе Реклю та антрополог Амі (Гамі). Уже в 80 роках XIX ст. відомий географ Елізе Реклю відзначив близьку спорідненість українців з південними слов'янами. Наприкінці XIX ст. французький антрополог Амі ділив усіх слов'ян на дві великі групи: групу великорослих, брахіфалічних з темним волоссям. До першої групи Амі зараховував сербів, хорватів, словаків, чехів і українців, до другої —полабів, поляків, білорусів і росіян. Подібний поділ прийняв також і Денікер. За його сприйняттям, українці належать до т. зв. динарської (адриятицької) раси, тим часом як поляків і росіян Денікер відносив до вислянської раси.

*

До яких би висновків не прийшла антропологічна наука в своєму дальшому розвиткові, які б поправки й корективи не були внесені у визначення, запропоновані Ф. Вовком, навіть коли б його погляди були заступлені зовсім іншою, цілком відмінною концепцією, все ж та характеристика антропологічного українського типу, яку зробив Ф. Вовк, збереже своє значення, як певний, «основоположний» етап в розвиткові української антропологічної науки.*)

Перед Ф. Вовком стояли завдання загально-етнічних розмежувань. Йому доводилося спростовувати сумарні погляди на український народ, змагатися проти сумарних заперечень. Звідціля сумарність тієї антропологічної характеристики українського народу, яку подає Ф. Вовк. Відповідно до своїх вихідних настанов, він подав загальну антропологічну характеристику українського народу, розглядаючи українців з антропологічного боку, як однородну цілість.

Зображуючи український народ як однорідне ціле, Ф. Вовк, відповідно до цього, стверджував, що тільки на закраїнах, в міру віддалення од центру, український етнічний тип виявляє певні відхилення.

Саме ці обидва положення: про однородну антропологічну цілість українського народу та про периферійний характер відхилень од основного етнічного типу, пояснюваний Вовком впливом сусідніх народів, зазнали насамперед критики.

Проти твердження про однорідність антропологічного складу українського народу виступив в рецензії на працю Ф. Вовкова Дм. Анучин (1918), який закидав, між іншим, Вовкові, що той не аналізує поодиноких антропологічних типів, а бере лише середній. До Анучина прилучилися згодом Ан. Носів (1927) та Ів. Раковський і С. Руденко (1927).

Учень Ф. Вовка, керівник кабінету антропології ім. Вовка при Українській Академії Наук, Ан. Носів, досліджуючи українців Поділля*), в основному повторив висновки свого вчителя. Він «не заперечує проти загальної характеристики українців взагалі», поданої останнім.

Так само, як і Вовк, А. Носів стверджує, що українці Поділля «вищесереднього та високого зросту (вищесереднього зросту 38,6%, високорослих 53%)» (ст. 98). Вовк визначив пересічний зріст українців в 1670—1673 мм.; Носів для українців Поділля дає навіть вищу цифру. За вимірами, зробленими Носовим, пересічний зріст українців Поділля 1707 мм (с. 98).

Так само як і Вовк для всієї України, Носів для українців Поділля вказує на перевагу темного типу над ясним. За Вовком, на Україні представників ясного типу 29%, мішаного 35%, темного 35%; за Носовим, серед українців Поділля — ясного типу 10,9%, мішаного 59%, темного — 30,1% (с. 98). Отже, за Носовим, на Поділлі при значному зменшенні ясного типу і деякому — темного, багато збільшується кількість представників мішаного типу, — вказівка, що відповідає загальній провідній лінії спостережень Носова, як про це буде йти мова нижче.

Щодо характеристики українців Поділля, як короткоголових, то тут Носів теж не тільки не розходиться в Вовком, а, навпаки, ще виразніш підкреслює брахіцефалізм українського населення на Поділлі. Середній черепний покажчик української людности на цілій Україні Вовк визначив як 83,4; за Носовим, «пересічний покажчик голови усіх досліджених українців Поділля становить 83,72, себто, зауважує Носів, — в більшості своїй вони є брахіцефали» (с. 101—2).

*) «Думки Вовка стали основоположними для всіх дальших антропологічних студій українського народу, вони дали ключ до зрозуміння його антропологічного характеру», пише Б. Матюшенко в своїй статті «Антропологічні ознаки українського народу. **Науковий ювілейний збірник Українського Університету в Празі.** Прага, 1930, ч. II, ст. 232.

*) Ан. Носов. **Матеріяли до антропології України.** Українці Поділля. Етнографічний Вісник. Київ, 1927, кн. V, ст. 94—117.

В другій своїй роботі «Українці Кубані», вміщеній в збірнику «Антропологія», річнику Кабінету антропології ім. Вовка за 1927 р. (Київ, 1928), Ан. Носів, спираючись на матеріяли Вовкового учня Пахлова, так само як і в попередній своїй праці, іде, в основному, в річищі Вовковой антропологічної характеристики українського народу. Пересічний зріст кубанців він визначає як вищесередній (1686 мм, за Вовком 1709 мм). Кубанці відрізняються від характеристики антропологічного типу українців (Вовка) лише кольором очей в бік слабшої у них пігментації» (див. Б. Матюшенко. Антропологічні ознаки українського народу, 1930, ст. 236).

Але лишаючись, таким чином, в обох своїх працях в межах головних ліній характеристики українського антропологічного типу, накресленого Вовком, Ан. Носів виразно розходиться з своїм учителем в поглядах на антропологічну однорідність українського народу. Він заперечує її. «Безперечно виявилося, — каже Носів, — що, особливо в головніших антропологічних ознаках, наша група подолян не являє якогось однородного типу» (с. 116).

Вказуючи на «елементи змішаности в пігментації волосся й очей, в покажчикові голови, зрості і т. п. ознаках», Носів, коментуючи дані щодо пігментації, пише: «Значна кількість мішаного типу (59%) вказує на те, що сучасна українська людність на Поділлі має змішаний характер антропологічного типу, який зберігає в собі досить велику кількість чисто темного типу і, порівнючи, невелику кількість чисто світлого типу» (с. 98). «Очевидно, — підсумовує автор, — тут ми маємо продукт змішування основного темного пігментацією типу з світлим, брахіцефального можливе з субрахіцефальним (у всякому разі не доліхоцефальним), високорослого з середньорослим» (с. 118).

Ф. Вовк, як ми знаємо, не відкидав змішаности, але він уважав її за кількісно дуже незначну. «Наші ж матеріяли, — зауважує Носів, — відзначають ці відхилення досить яскраво» (с. 116).

Та, розійшовшись з своїм учителем у поглядах на однорідність українського антропологічного типу і висунувши тезу про змішаний його характер, Носів тим часом в пояснення цієї змішаности не вносить нічого нового. Він лишається на позиціях Вовка і, подібно до останнього, пояснює змішаність впливом сусідніх народів, з одного боку, поляків для ясного типу, з другого — молдаван для темного.

Щоправда, у Носова намітилася тенденція виділяти серед українців Поділля дві різні антропологічні групи: одну — високорослих брахіцефалів і другу — великорослих, світлих брахіцефалів з ясним волоссям і ясними очима, але цієї своєї спроби щодо виділення окремих антропологічних типів в складі українського народу він до кінця не довів і жадних остаточних висновків з того не зробив.

Це зробив інший учень Вовка, С. Руденко, який разом з Ів. Раковським опублікував в XXVI томі «Збірника мат.-прир.-лік. секції Наукового Товариства ім. Шевченка» за 1927 рік статтю під назвою «Погляд на антропологічні відносини в українського народу» (с. 205—213). Як і Носів, Ів. Раковський та С. Руденко положенню Вовка про антропологічну однорідність українського народу протиставили тезу про мішаний антропологічний склад українського народу.

Якщо за Вовком елементи змішаности мають обмежений і до того ж периферійний характер, то Раковський-Руденко зовсім обминають ці елементи периферійної змішаности в прикордонних смугах і центр ваги переносять на питання про елементи змішаности в основному складі українського народу.

Як Ан. Носів щодо українців Поділля, так вони, щодо українського народу в цілому, твердять, що взагалі вцілому «український народ є надзвичайно мішаного антропологічного характеру» (ст. 213).

Ствердивши, що «український народ представляє собою мішанину щонайменше 6 головних европейських расових типів» (ст. 210), і в цьому розійшовшись з Вовком; вони, однак, подібно до Вовка, вважають адріятицький або динарський тип за основний («основою є, безперечно, адріятицький тип», ст. 213), за «найбільше заступлений з-поміж всіх інших европейських типів» (с. 211). За підрахунками Раковсього-Руденка, відсоток динарського типу в складі українського народу становить 44,5% (ст.. 213).

За Вовком, динарський тип превалював на всій території України; за Раковським-Руденком, він поширений по всій території України, але превалює тільки на півдні.

Поруч з цим динарським типом великорослих або вищесереднього зросту темних та мішаних брахіцефалів, Ів. Раковський — С. Руденко виділяють ще інший тип брахіцефалів малого зросту з темним або мішаним забарвленням очей та волосся. «Другим сильно заступленним типом є, — пишуть Раковський-Руденко, — альпійський тип, що виносить пересічно 22%» (с. 213). Цей, «альпійський тип в своїй чистій відміні виступає однаково часто на цілому просторі України; мішана відміна цього типу заступлена найчастіше в середній полосі, що безпосередньо злучається з альпійсько-судетськими краями; найбільше заступлений цей тип в південній полосі».

(Закінчення в наступному числі)

НЕМО.

Корнійчук в ролі медіюма і „Кобзар„ Т. Шевченка

Відомо, що гіпнотизери, магнетизери і взагалі люди, що мають до діла з царством духів, потребують для своїх сеансів медіюма.

Такий медіюм в стані «трансу» виголошує більш чи менш пов'язані й логічні слова, які приймаються визнавцями за безсумнівну істину.

Марксисти і комуністи, що засадничо і принципово не визнавали нічого, крім світа матеріяльного і «стислої науки», в р. 1939 видали книжку за допомогою безпосереднього контакту зі світом духів. Цим виданням є «Кобзар», зредагований «колеґією» в складіТичини, Рильського, Редька і Копиці під головуванням і проводом Корнійчука.

Наслідки дав такий метод, як побачимо, справді надзвичайні. Їх визнала і дала їм свою фірму «Академія Наук УССР».

В передмові редакційна колеґія підкреслює, що таким чином лише їй пощастило видати «ніким не спотворені і справжні» твори Шевченка, «найближчі його волі»

Отже, ми довідуємося, що «друзі» поета (сама колеґія подає це в лапках) припасували всі твори Шевченка «до пансько-націоналістичних уподобань і, користаючи з того, що Шевченко залишив багато різних варіянтів і редакцій своїх поезій, почали редаґувати і спотворювати ті місця, де Шевченко прямо бив по буржуазних націоналістах».

Нам, щоправда, здається, що такого М. Драгоманова можна підозрівати у будь-яких гріхах, лише не в «буржуазному українському націоналізмі» (а такий тут мається на увазі). Більшість дотеперішніх видавців також не були жодними українськими націоналістами — (деякі з них ледви зважувались мріяти про освіту у власній мові).

Та медіюм безапеляційно стверджує, що ті «націоналістичні» редактори - видавці базували свою роботу на принципах «теорії останніх редакцій». Інакше робить »колеґія». Вона прийшла до висновку (правдоподібно на підставі власної практики!), що «дуже часто Шевченко був змушений переробляти свої поезії». Тому «редакційна колеґія, затверджуючи до друку певні редакції Шевченкових творів, брала за основу в кожному окремому випадові той текст, який справді був найблищим до волі автора... Там, де цю вимогу задовольняли тексти першодруків, які читав і виправляв після цензурних спотворень сам автор, ред колеґія ухвалювала їх за основні тексти».

Самозрозуміло, коли б не було всезнаючого совєтського медіюма, який допомагав сконтактуватися з Шевченком і в кожному окремому випадкові довідатися, чи перша, чи друга, чи третя редакція відповідає «волі автора», важко було б щось подібне довести. Але медіюм є медіюм!

Зокрема, як стверджує ред. колеґія, «дух Шевченка» запевнив її, що то українські націоналісти «боялися популяризувати російські твори Шевченка» і ці ж націоналісти так стероризували автора, що він, не зважаючи на досить міцний опір проти українського націоналізму в особі Миколи I, все ж не зважився їх включити до «Кобзаря» 1860 р., більше того, зі страху ствердив у листі до свого приятеля: «Написав оце «Слепую». Який гріх, що оце я сповідаюся кацапам чорствим кацапським словом»...

Так «колеґія» сама познайомила нас з критеріями своєї праці, остільки відмінними, як пише вона, від «теорій які не витримують критики», які «псевдонаукові», «націоналістичні», а далі подала не менш сензаційну біографію поета.

В основу деяких тверджень лягли різні вирази з написаної Шевченком для москвинів своєї «Автобіографії», які колеґія приймає за щиру монету, хоча в тій біографії не тільки промовчано поетичну творчість Шевченка, а є і такі вирази: «З нагоди тезоїменітства в Бозі почившого імператора Миколи Павловича» і т. п.

В цій біографії читаємо: «У Ширяєва Шевченко вперше почув полум'яні рядки Пушкіна, впливи якого плодотворно позначилися на творчості українського співця» (ми від себе додаємо, що в цьому виданні, тому що «дух» не звернув на це належної уваги, ще не появилося ані одного рядка, який виявив би захоплення Шевченка Пушкіном!...).

«Швидко Шевченко став на рівень передових представників тогочасної російської літератури, серед яких він завойовує почесне місце». Тому самозрозуміло: «Свої поезії Шевченко почав писати українською, а також російською мовами».

«На початку 40 р. ми бачимо Шевченка в колі таких передових людей російської культури, як великий російський критик Бєлінський» Медіюм забув на доказ «теплого, дружнього ставлення» останнього подати хоч одну цитату з Бєлінського, а тому ми тут її додаємо: «Здравий смисл в Шевченкє должен відєть осла, дурака і пошлеца, а сверх таво ґорькаво п'яніцу, любітеля ґорелкі по патріотізму хахлацкому»... «Шевченку послалі на Кавказ солдатом. Мнє нє жаль єво: будь я єво судьйою, я би сдєлал нє мєньшє». Він же писав про українську літературу: «хороша літєратура, которая только і дишит што простоватостью крєстьянскаво язика і дубоватостью крєстьянскаво ума». Подібних цитат можна у Бєлінського знайти чимало. Отже, перебування в колі подібних людей було безумовно для Шевченка справжнім щастям.

Далі, в біографії немає згадки про будь-які національні почування Шевченка, лише сказано: «Шевченка, як мистця, хвилювала тема покріпаченого села».

«На роки 1944—45», — каже медіюм, — «припадає зближення Шевченка з лівими учасниками гуртка Петрашевського», а «оспівуючи боротьбу народа проти гнобителів (класових), Шевченко далеко виходив за вузько-національні межі».

Як «далеко» — це також відкрив той же медіюм. Він каже: «Шевченко знайшов найближче своїм думкам і прагненням коло «Совремєнніка», де об'єднувалися кращі представники російської революційної демократії — Чернишевський, Добролюбов, Некрасов»... «Зустрічався з Некрасовим у Чернишевського, щиро потоваришцював в поетом Курочкіним». «Спільність лозунгів... свідчить про близкість до Чернишевського Шевченка, як його соратника і однодумця».

У Петербурзі підтримуваний гуртком Чернишевського із запалом береться за творчу працю, готує до друку нове видання «Кобзаря».

Очевидно, не мусимо дивуватися, коли на закінчення біографії сказано, що цього Шевченка «у вільній великій сім'ї братські народи соціялістичної батьківщини, осяяні мудрістю сталінського генія, не «тихим словом», а на повний голос згадують поета» — додамо — як бачимо з цього видання — «збагачуючи» безнастанно як доробок поета, так і Шевченкознавство.

Коли ж хтось думає, що текст самого «Кобзаря» з такою «біографією» є суперечливий, то він є безмежно «наївний»: адже ж редагував «Кобзаря»

той же «медіюм», що й писав «біографію». Ми не можемо тут подавати усі «осягнення», а подаємо з цього «Кобзаря» для прикладу «найближчу волі поета» (!) редакцію «Іржавця».

Читаємо:

«Наробили колись шведи
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави.
А за ними й Гордієнко...
Нарадила мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву дістати.
Ой пожали б, як би були
Одностайно стали
Та з фастовським полковником
Гетьмана єднали.
Не стреміли б списи в стрісі
У Петра, у свата.
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата.
Не спиняв би їх Прилуцький,
Полковник поганий...»

До цього тексту ще й додані примітки, з яких одна каже: «Гордієнко Кость — запорізький кошовий, який разом з Мазепою зрадив Україну і Росію, перейшовши на бік Карла XII».

Поезія, звичайно, в новій редакції є прекрасна ... ми боїмся, що якийсь майбутній Бєлінський по прочитанні напише: «утікали зрадники — так їм і треба!» «Мати» — це безумовно «батьківщина совєтського народу». Отже, вона добре «нарадила», як пожати «пшениченьку» українську для »вєдущєво» народа, як дістати Полтаву. Але щось не в порядку з головою Шевченка: — раз пише «нарадила», як пожати, і тут же пише: «ой пожали б, як би були одностайно стали!» А далі, ще й виглядає, немов би то той Шевченко шкодував за... зрадниками, а того, хто виконував патріотичне діло, ще й зве поганим!

«Націоналістична редакція» безперечно не може викликати таких цінних уваг, бо там стоїть так:

«Наробили колись шведи
Великої слави,
Хоч втікали з Мазепою,
В Бендери з Полтави.
А за ними й Гордієнко,
Кошовий із Січі,
Веде своїх недобитків
Тай плаче ведучи!
Того плаче, що поради
Не подала Мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву дістати.»

Вправді, в цьому тексті і Мати — це Україна, і цей текст пасує цілком по думці до решти твору, і все є ясне, але, але... коли медіюм, приведений в транс досвідченим кремлівським суґестіонером, говорить, то... треба вірити.

З приводу приміток вже в передмові передбачивий медіюм зазначав: «особливо доклали рук фашистівські покидьки до коментування Шевченкових творів Вони фабрикували видання, в яких самі поезії були затиснуті з початку до кінця численними псевдонауковими коментарями».

Як читач вже сам може здогадатися, на подібний злочин «не пішла» «редакційна колегія». Ні! У виданні за допомогою совєтського медіюма, «складаючи примітки, редколегія прагнула дати лише пояснення певних слів чи місць твору і не наважувалась будь-як трактувати їх, нав'язуючи суб'єктивну думку...»

Тепер, знаючи які «об'єктивні», які строго наукові і правильні мають бути примітки, переходимо до них.

Одним з найбільш для українців загадочним і незрозумілим словом оказалось, як і слід було думати, слово, з яким зустрічаємося на самому початку, в «Катерині», а саме: «москаль». Ось яке подане далі пояснення:

«(7.) «Та не з москалями». Москалі — царські солдати. Тут розуміється офіцери — паничі. В іншому творі, «Відьма», цю ж думку Шевченко висловлює так:

«Стережіться ж, нохайтеся
Хоч і з наймитами,
З ким хочете, мої любі,
Тільки не з панами».

(9.) «Буде собі московкою» — жінкою москаля — солдата, солдаткою».

Ми, очевидно, не в праві питати медіюма, як, коли усунути момент національний, розуміти в «Катерині»: »піде в свою Московщину», «чужі люде москалі», «а може вже в Московщині другую кохає», «а де ж найде такі очі — в Московщині», «розпитаю шлях на Московщину», «де через Бровари», чому москаль каже виразно: «Вазьміте прочь безумную», і т. д.

Примітка ч. 14 також дуже цікава. В ній медіюм зробив два важливих відкриття історичних, а саме: 1) на Січі Запорізькій обирали не кошового, а тільки «гетьмана» і 2) «запорізька старшина обирала з-поміж себе гетьмана, начальника всього козацького війська».

Цю примітку доповнює інша, ч. 24: «Гетьманщина — гетьманське урядування, що існувало на Україні з перервами».

З того випливає цілком ясно, що гетьман — це було шось таке, як старшинський головнокомандуючий, а Шевченко, пишучи, напр. «Гетьмани, гетьмани, як би то ви встали» або «оживуть гетьмани», висловлював тим свою симпатію до цього «військового уряду» і бажав, щоб, напр., і Ґонта носив такий титул, а може і ... Хрущов!

Примітка ч. 24 вияснює, що Шевченко просто забув згадати, зле зредагував вираз «запродана жидам віра», бо «пани віддавали в аренду або заставу церкви і монастирі різним багатіям — православним, католикам, євреям».

Примітка ч. 72 пояснює, що Богдан Хмельницький очолив приєднання України до Росії і до братнього російського народу. Ця «об'єктивна» примітка змущує нас припустити, що медіюм сконтактувався навіть з самим Богданом і той не лише відкликає свій протимосковський союз зі шведами, але скасував уживаний ним урядово свій титул «самодержця всього народу російського,» пояснюючи свою помилку тим, що він (як і Алєксєй Міхайловіч) звав Московщину — Московією, бо ще тоді думав, немов Україна то це та ж Київська Русь або «Росія». Тепер, по прочитанні «Історії ВКП(б)» та підручника Шестаковича, ці помилки виправлено, і історичний гетьман обіцяє заховуватися на майбутнє докладно так, як в п'єсі Корнійчука.

Отже, з ним ми уважаємо все в порядку, лише боїмося, що коли Богдан Хмельницький є справжній «совєтський патріот», то такі вислови, як напр., в «Суботові»: «От таке то, Зиновію, Одексіїв друже! Занапастив єси вбогу сироту — Вкраїну!» або ще гірше в «Як би то ти, Богдане». «Амінь тобі, великий муже, великий, славний, та не дуже. » Якби ти на світ не родивсь або в колисці ще упивсь, то не купав би я в калюжі тебе преславного» не можуть часом навести енкаведе на думку, що Шевченко допустився «ухилу» та чи це не можна уважати небезпечним?

Ми б радили медіюмові бути дещо більше уважним і ще раз сконтактуватися з Шевченком і порадити йому, подібно до Хвильового, визнати свій «ухил» та скорше спалити ті непевні вірші.

Далі, старанно пояснено в примітках і такі речі, як те, що «Гоголь — великий російський письменник», «Щепкін — видатний російський автор» та що їх, як і все московське, Шевченко «високо цінив», але забула колеґія пояснити, кого мав на увазі в «Сні» Шевченко, пишучи: «Тай повірив тупорилим своїм віршомазам. Отже дурний, а ще «бити», на квиток повірив москалеві!», а також чи тут «москаль» ужито в розумінні «солдат» чи «офіцер — паничик»?...

Довідуємося ми і менш для нас несподіваних речей, бо ми їх вже, зрештою, не раз читали і в більш «соковитій» формі «деяких українських» професорів, а саме, що «Мазепа зрадив Росію і Україну».

Примітка ч. 130. «Чечель — прибічник зрадника Мазепи», прим. 185 — «Гордієнко Кость разом з Мазепою зрадив Україну і Росію».

Зате нам не ясне усе ж є, чому в «примітках», коли мова про Московщину часів Алексея Міхайловіча чи Петра І., то все говориться «Росія» а ось коли в примітці до «Кавказу» загарбують Кавказ, то вже не «російські» війська, а обов'яково «царські» (151). Коли ж Дорошенко боронить Україну (в іншому вірші), то примітка 265 пояснює, що то «в союзі з Турцією проти . . . Самойловича»?і т. д.

Нарешті, не можна не згадати приміток до одного з останніх віршів Шевченка — це примітки 425, 426, 427 і 428.

Перша з них пояснює, що «Ґалаґани — давній рід царських старшин — поміщиків. Ґалаґан Г. М. (1819—1888 р.), сучасник Шевченка, відомий український діяч, націоналіст».

Друга про Киселя, а що Кисіль був підозрілий в співпраці з поляками, та там, як і в «націоналістичному» Кобзарі, написано, що він «зраджував український народ».

Третя зясовує, що «Кочубей — це один з героїв поеми Пушкіна «Полтава», а четверта, що «Нагаї — Нагай — хан Золотої Орди з... XIII ст. нашої ери».

Тепер підставте ці пояснення до Шевченкового вірша:

«Бували войни і військовії свари:
Ґалаґани, Киселі і Кочубеї Нагаї,
Було добра того чимало.
Минуло все, та не пропало...»

а далі мова про «няньок, дядьків отечества чужого».

Мусимо признати, що в попередніх «націоналістичних» виданнях цей вірш було просто «спримітивізовано» бо там, завдяки іншим приміткам, кожний розумів, що мова йде про трьох зрадників, з яких Кочубей-Ногай (подвійне прізвище) та Ґалаґан зрадили Україну москалям, а Кисіль — полякам. Щож до «отечества чужого» то тут можна було подумати і про «от Маскви до самих до окраїн...»

Однак тільки тепер (як і слід, зрештою, коли маємо до діла з «медіюмом» чи з царством духів і т. д.) цей вірш став більше загадковий за текст Апокаліпсису!

Як бачимо, нове видання є доказом виравді високого рівня і відбиває національно-політичне обличчя «Академії Наук УССР» та заслуговує на найбільшу увагу, а нова «малоросійська колеґія» заслуговувала б може на нові ордени.

Однак є одна примітка, яка змушує нас побоюватися як за долю цього видання, так і за долю самого «медіюма». По тому мусимо об'єктивно визнати, що «медіюм» таки винен, бо, живучи у «найвільнійшій країні світа», яку б роботу ні починалося, — слід зазиркнути до мудрих творів «батька народів», добре порадитись з якимось членом політбюра, а коли хто є «медіюмом», то найліпше було б викликати дух Леніна і запитати про все його.

Не зробив цього «медіюм» — ось і написав таку примітку: «Карл Маркс і Чернишевський називали теорію слав'янофілів реакційною». Ми розуміємо; сам він не міг знати, що тепер навіть грузини поробляться «слав'янами», але Карл Маркс і Чернишевський спокійно вмерли, і їм, так би мовити, «плювати», а ось, меншому... медіюму, як не врятується новим трюком, може «перепасти», і ніщо його не врятує, як не врятувала Боґданова «Азбука Комунізму»...

Ю. БОЙКО.

Про Василя Барку
і про дещо принципове

Незабаром має вийти книга поезій Василя Барки. Нам випадково пощастило прочитати більшу частину творів, що увійдуть до збірки. Це — доробок кількох років. Речі різні тематично і жанрово. І якщо перша видрукувана збірка В. Барки «Апостоли» не давала ще права критикові остаточно визначити своє відношення до поета, то нова книга, безперечно, є підставою до того, щоб вбачати в Барці визначного мистця.

Од злої мачухи пішла.
Пішла в досвітній сад.
А там сім'я пташин вела
пісні на срібний лад.
Крізь сльози, вранці променисті,
дивилась дівчина смутна,
як квіти, горді та врочисті,
підносить дивина. («Пасербиця»).

Чи відчуваєте, читачу, спиняючи увагу на цих рядках, що ви опиняєтеся в зовсім іншому світі уяв, якими звикли жити щодня. Ви немов торкнулися фраґменту з чарівного плетива народньої казки. У Барки знайдете цілий ряд казок. Йому вдається повнокровний поетичний примітив, що, може змагатися силою своєї поетичної виразности з народньою казкою. Мало було б сказати, що він уміє бути безпосередньо поетичним. Він є втіленням поетичної безпосередности. В цьому його сила. Але в цьому може й найбільша слабість його, бо поети такої духової структури найменше можуть кореґувати свою творчість свідомими зусиллями.

Барка — поет природи і поет підсвідомого людської натури. Чує себе невід'ємною частиною природи. Одухотворяє й бере людину в ній, як вінець творіння Всевишнього. Милується вібраціями світла, вслухується в таємні шепоти трав. Природа Барки озвучена, як і в Тичини, коли не соняшними клярнетами, то цілою соняшною оркестрою. Одначе Барка бере природу не лише як гаму звуків і барв, але і як гармонію осмислености. І цим він істотно відрізняється від імпресіоністів і від тих, що, як Тичина, шукали в природі передусім краси, ритму звуків і фарб.

Одухотворення природи, щире, безпосереднє, ми знаходимо звичайно в народній поезії. Там воно зв'язане з анімістичним світоглядом первісної людини, що творила казки, пісні, загадки. Що далі поети відходили від епохи анімістичного світосприймання, то менше щирим ставало їхнє одухотворення, то більше сприймалося воно як літературна умовність. Символісти знов зробили спробу наївно повернутися в лоно природи і відчути її дихання так, як відчувала це первісна людина. Цим шляхом пішов і Барка. Тільки він не йде в природу, не шукає її, не стримить розчинитися в ній. Він уже злитий з нею нерозривними вузами інтимного зв'язку. Він веде з нею розмову, німу, таємничу, з тою ж щирістю, з якою релігійна людина молиться перед олтарем Господнім. В цій розмові з природою знаходить поет задоволення, а фіксація на папері цього таїнства єднання — може тільки до-

датковий процес для художника, процес, в якому мистець не конче має на увазі читача. В поетичному трансі серед царства природи поет губить грані: «Чи то правда, чи сниться, чи привид». І немов чарівник, ідучи в своєму нерозмежованому світі природи — уяви, як сновида розсипає поет і для читача блискучі діяманти своїх образів.

Образами, взятими зі світу природи, Барка вніс уже сьогодні багато свіжого в українську поезію. Перегортаючи сторінки його поезій, раз-у-раз натрапляємо на рядки, що так і просяться в доповідь — як красномовний доказ нашого твердження:

Цитру
трави тривожать рухи вітру.
(«Золотий собор»).

З долоні сонця випада
Алмаз на три карати.
(«Мати»).

Щось мукою кривавою катує
Істоту сонця безневинну
В вечірньому пожарі неба.
(«Гори»).

Хіба не відчувається в цих образах та сила свіжости, з якою ми колись сприймали Тичинове «осінь в горщику кашки несе» або «пароплав сигару закурив»?

Ми не схильні писати ні дитирамбів, ні апології. На нашу думку, шлях Барки йтиме не лише через тріюмфи. Над поетом у його творчому рості виринають і великі загрози.

Читаємо поезію «Новонароджені» і захоплюємося. Сильні рядки! Гімн матері страдниці, що на чужині зважилася взяти на себе материнський тягар. Одначе деякі образи, що потребують спеціяльного розшифрування, в першому читанні залишаються зовсім несприйнятними. Ще гірше з поезією «Крицевий перстень». В ній зрозумілі лише поодинокі місця. І подібні приклади можна було б навести ще.

Образ має бути свіжий, новий, але сприйнятний. Через поетичний образ у вірші розкривається несподівана можливість погляду на річ, явище. Життя безмежно багате своїми гранями, нюансами. Розкрити якісь сторони цього безмежного багатства життя — завдання мистця. Кожен мистець дивиться на світ своїми очима, і він його бачить поособливому; він його бачить завжди своєрідно і завжди гостріше, як пересічна людина. І зле буває тоді, коли своєрідністю бачення затьмарюється виразність контурів речей, чіткість звукової симфонії світу чи логіка елементарних понять. Тоді мистецьке твориво може бути яскравим, тривожачим уяву читача комплексом, але воно, мов неясний сон, не збуджує в душі сильного пережиття: тоді мистець замикає свою душу і творить не для світу, а лише для себе.

Так іноді трапляється і з Баркою.

Ми воліли б, щоб у Барки в творчому процесі було менше інту тив зму, більше критичности до себе, більше уваги до читача. В стилі Барки дуже сильні елементи сентиментального. Декого це вражає. Чи час сьогодні на сентиментальність, чи не є це пережитком літературної манери Квітки — М. Вовчка? Нам здається, що справа тут не в манері, а в світосприйманні. Українському світосприйманню завжди був не чужий елемент сентиментальности. Його бачимо не лише в літературі, але й в народній пісні різних епох, і в комплексі переживань мало не кожного нашого селянина. Не бачимо причин, щоб урбанізація спричинилася до занепаду серед нас цієї риси: американці сентиментальні по-євангелистському, своєрідно, але ця риса в них виявляється може більше, як у нас. Епоха націоналізму, в горнилі якого гартується нині український дух, не переорала ще душі пересічного українця. Та й навряд чи можна вимагати, щоб націоналізм перетворив так доосновно одвічні духові глибини українства, хоч українська рація вимагає доосновного викорінення сентиментальности зі сфери політичної практики українського народу, і тут націоналізм тисячу разів правий. Поза цим наша національна сентиментальність має не лише неґативи, але й позитиви. З неї виростає глибока людяність, ласкавість, подібна до теплого весняного леготу. Сентиментальність — такий же невід'ємний елемент нашої національної вдачі, як і гумор.

В наш час жорстокости і нечулости Барчина сентиментальність звучить, як виклик, як дерзання. Дитяча наївність сприймається ним іноді, як найвища мудрість. Прочитайте його «Голубий міст». Образ радісної завершеної у своїй красі природи увінчує він малим «серафіменятком»:

Світиться в світі радість, як небо, велика.
Дерева славлять небо; навіть і терен-каліка.
Дитяточко переходило через міст, —
Узнали пісні срібний зміст:
— Люба птася! — тихо сказало, рученькою привітало.

Голівонька русява. Одеженька — лілея рожева.
Славлять небо дерева.

Це сентиментально. Літературні педанти можуть нарікати. Але це свіжо. І окремими образними мазками, і цілим контекстом, і самою сентиментальною щирістю свіжі.

Хто прочитає творчий набуток поета бодай частинно, буде вражений тим, що тема дитини посідає в нього виключно велике місце. Жорстокість війни та беззахисність і безвинність дитини перед її крицевим обличчям — який може бути ще більший контраст життя?

Ця тема стала стрижнем не одного з творів Барки. Це сентиментальність того роду, що й в Шевченка, коли він сльози проливає над долею байстрят. До речі, і доля нещасної жінки, ніжного створіння, розчавленого війною, німецькою каторгою, не раз героїчно-мужньо одягнена в нові строї. Шевченкова тема також властива Барці. Маємо тут справу не так із літературним Шевченковим впливом, як із спільним підходом до життя, отою сентиментальністю, хоча і вплив теж можна простежити.

У Барки сентиментальність органічна, суто національна, вона виявляється в нього як певний життєвий рекурс, якому він знаходить і стилістичний еквівалент. Барці треба пильнувати лише одного. Щоб ця сторона його світовідчування не заглушила інших сторін його духовости, не спримітивізувала його. В ділянці стилістики це означає, що його влучні здрібнілі словотвори і використання традиційного баґажу здрібнілих лексичних форм не повинні переобтяжувати віршевого тексту, бо це все може викликати враження солодкавости і призвести до літературного епіґонізму.

Барка — поет з містичною релігійністю. Звідси й характер його образів: «Засвічено лямпаду дня — і от світання»; «Під вікнами сад, семисвічники звівши увись зеленогорящі, заутренно служить». Багато хто скаже на цій підставі, що Барка не сучасний: адже ж на Україні виросло ціле покоління людей із новою психікою. Вони часто релігії не знають і знати не хотять.

Це правда, що на Україні тепер багато атеїстів. Але також правдою є й те, що такий стан склався ґвалтовно. Він не є виразом нормального розвитку української душі. Він є її глибоким скаліченням, таким скаліченням, що руйнує самі первні національної духовости, вносить деструкцію в саме ядро того, що звемо українськістю. Тисячолітня українська духовість з її християнізмом протистоїть наростові останніх трьох десятиліть. Руйнування християнізму над Дніпром прийшло разом із руйнуванням інших елементарних первооснов українського духу, в нерозривнім зв'язку з усім комплексом руїнницьких, накидуваних ідей. Не тільки в економічному визиску, а передовсім у цьому нищенні української духової неповторности полягає головна небезпека імперіялістичного наступу Москви на Україні. Ще й сьогодні йде над Дніпром лютий бій двох духовостей. Українська духовість відступила глибоко в надра українського етносу, туди звідки уроджена кров кричить інстинктом тисячоліття. Політичний змаг за визволення може

мати успіх і рацію, лише перебуваючи в тісному союзі з голосом крови, який ми розуміємо як первинний одвічний духовий комплекс українськости. Ми не проповідуємо застою. Ми розуміємо, що історичне ставання безупинно, вічно приносить нові духові компоненти, але ми за те, щоб український нарід творив цей процес світоглядового ставання незалежно, відповідно до власної природи і власних творчих гонів. А все наносне має бути одвіяне, як полова. І ось тут, власне, і виступає актуальність Барки, як поета великої культури і чуйного національного інстинкту. Він прозирає крізь століття, він стримить схопити кристалі вічного в українстві. З цього погляду він глибоко сучасний поет.

В цих його творчих мандрах крізь століття, в цих пошуках золотого і плодотворчого зерна в культурних набутках минулого, здається нам, є одна з основних ліній творчого патосу Барки. Він не архіваріюс, він — мистець. Але мистець, що любить нашу минувшину, відчуває її дух, шукає синтези сьогоднішнього з минулим.

Коли ви читаєте його «Правду і кривду», ви відчуваєте, що автор, може несвідомо для себе, дає нову варіяцію на тему нашої архаїчної пісні:

Нема в світі правди, правди, не зиськати,
Що тепер неправда стала правдувати.

Його «Поліщуки» поєднують в собі чітку приспішену ритміку старої вояцької пісні, уповільнений ритм думи з елементами композиції «Слова о збуренню пекла».

«Дума про доброго кубанця» — вдала спроба використання форми для сучасної тематики. Цією спробою автор довів, що форма думи є живучою, здатною до розвитку як літературний жанр.

В ритмічну структуру думи поет не вносить нічого принципово нового. Він цю структуру влучно відворює. Але система образів, порівнання тощо — в нього незвичайна, своєрідна, барківська, хоч архаїзована відповідно до стильових завдань цілости.

«Дума про доброго кубанця» — це переосмислення стилю, це розкриття його можливостей. Ця річ звучить, як величавна ораторія. Може тут наша література підходить до виявлення одної з істотних стильових ліній, що дадуть змогу відобразити героїчну напругу нашої доби?

Характеристично, що в «Думі про доброго кубанця», в «Тихій пісні» Барка, зберігаючи питому йому вишуканість стилю літературної культури, є приступний для зрозуміння не лише вирафінованим чинителям слова, але й пересічному читачеві. Тут маємо щасливий і, на жаль, рідкий у нас тепер випадок: талановитий, культурний поет вдало і зрозуміло для широкого читача розкриває політично-актуальну тематику. Побажаємо, щоби поет відповідно оцінив цю свою якість і приклав якнайбільше зусиль до її дальшого розвинення. Літературний критик повинен брати на себе відповідальність допомогти поетові зрозуміти краще свої шляхи в творче майбутнє. Ми від цієї відповідальности не відмовляємося і твердимо: Барка вже нині є видатним поетом. В його таланті бачимо можливості росту. Він повинен дерзати і стриміти до того, щоб вирости в поета великого національного значення. Своїми духовими первнями Барка є до такого завдання в значній мірі приготований, одначе бракує йому ще зрозуміння і відчуття величі політичної визвольної боротьби українського народу. В природі поетичного хисту Барки лежить не тільки схоплення світлотіней, музики всесвіту, філософське розкриття рації гармонії між первинними основами біологічної істотности людини й космосу. Він також міг би бути і політичним трибуном, про що переконливо свідчить «Подражаніє Софонії», в якому чуємо відгомін Шевченкового «Осії, гл. XIV».

Сьогодні немає нічого актуальнішого, як боротися за збереження своєї нації, за відзискання справедливости для рідної землі. Політична боротьба є найвідповідальнішим відтинком визвольного змагу. І ніщо не може звільнити поета від морального обов'язку допомогти своїм промінним словом цій визвольній найсправедливішій боротьбі.

Барка вростає тепер у визвольну політичну проблематику. Соціологічні проблеми він бере іноді примітивно, в дусі схоластичного абстрактного гуманізму. Є гуманізм великого діяпазону, що не лякається крови чорних демонів на своїм шляху, приймає драматичність боротьби в осягненні ідеалів. І є гуманізм — січка, схоластика, гуманізм, що відмежовується від життя в безпредметному пориві до справедливости, в безґрунтовній вірі, що добре начало само по собі переборе плевели зла.

В. Барка покищо безпомічно стоїть поміж цими двома гуманізмами.

В «Думах мандрівника» він пише: «Ненавиджу війну і вбивство, бо я є член партії соняшного світла». І тут є небезпека. Творчість Барки може спричинитися до виплекування в середовищі українства прекраснодушої пасивности.

Барка сьогодні стоїть на грані відповідального духового іспиту. І від того, як він цей духовий іспит складе, залежить його значенність в нашій літературі й нашому національному житті.

МИКОЛА ЧИРСЬКИЙ.

Ґімназистик

Уривок з поеми

Не спокій оця осінь голосить.
Зорі — безліч сполоханих віч.
Непокрите куйовдить волосся
повстанцеві завітряна міч.
Ось діждався нарешті він чести,
недавній хлопчак, ґімназист.
У заставі, а поруч вінчестер,
що в руках задубилих затиє.
Та не так, як в романах Жюль Верна,
в прозаїчних волинських полях:
той до дому вже більше не верне,
кого зловить мокаль або лях.
Він суворо нахмурює брови
і вдивляється пильно у шлях:
«спочивайте, панове, здорові!»
(Це загону, що в лісі заляг.)
У селі там десь гавкають пси,
почувають тварюки недобре,
гусне в далечі темная синь,
загрозливий творячи обрій.
Притаївся в примерзлій руці
цигарки наляканий вогник,
і здавалося, ночі оцій
неконечність належить сьогодні...
Тане мужність, вмикається постіль,
хати теплої затишний кут.
Раптом темінь проколює постріл,
що луною розлігся «так — ку!»
— — — — — — — — — —
«Щоб мені оце хліба не зїсти»
заклявся один із загону,
тож відстрілювався ґімназистик,
аж від трьох, що сиділи на конях»
— «Що й казать, був завзятий хлопчина.
Дивувалися й ми його чину»,
притакнули і другі з запалом
та у темному лісі пропали.

Прага, 1932. р.

В. КОСАРЕНКО - КОСАРЕВИЧ.

Східня Европа в призмі книжкових появ ЗДА.

I.

Об'єктивне зрозуміння наставлення пересічного американця до справ Східньої Европи взагалі, а до поодиноких народів в її лоні зокрема, є лиш тоді можливе, коли береться до уваги засяг всього того, що творить історичний горизонт його шкільної й позашкільної освіти. Американський професор політичних наук і соціології **Й. С. Гровчек** (I. S. Hroucek) викриває в своїй статті «Лжерозуміння американцями справ Середньої і Східньої Европи» застрашаючий брак будь-якого справжнього знання історичної дійсности в Східній Европі. В історичних творах і шкільних підручниках Англії й Америки продовжує панувати вчення німецьких істориків, що світова історія та культура є витвором тільки ґерманських і романських народів. На все, що слов'янське, не звертáлось там дотепер майже ніякої уваги, хиба лиш як на об'єкт особливої культурної місії німців. «Ця звичка, — пише Гровчек, — не завмерла, а є більш як явною, якщо провіряємо цілий ряд серій шкільних підручників про «Західню Цивілізацію» за останні дві декади часу. Скільки з них присвячує взагалі будь-яке місце Середній та Східній Европі? Скільки рядків присвячено там слов'янським народам? Скільки з них видвигає преважливу українську проблему? Скільки з них займається безпосередньо або посередньо справою споріднення історичних процесів Західньої та Східньої Европи? І навіть там, де помічається певне знання історії, культури та національних взаємин в Східній Европі, переважає звичайно застарілий реакційний погляд царських учених щодо всіх питань Східньої Европи. Східня Европа вважається там «цілим і одностайним російським народом» в значенні московського. Навіть для більшости американських славістів не існує ніяка Україна як індивідуальна нація. Вони находять москалів як росіян не тільки в Ленінграді та Москві, але й в Києві, Львові ба навіть в Ужгороді. Не зважаючи на факт, що Україна стала членом ОН, залишається вона для більшости американських журналістів тільки провінцією «Південної Росії». Для більшости американських славістів як слов'янського, так і англо-саксонського походження ще менше, як для царизму, немає українського народу, незважаючи на факт, що своєю постійною героїчною боротьбою за власну свободу впродовж століть і наших останніх 25 років виявив він себе справжньою нацією. Хто тепер знає в Америці 8-ми томову історію Грушевського? На пальцях рук можна почислити тих американських славістів, що їм відома була українська література. Для більшости з них, як і для царистів, існує тільки «Малоросія», чи пак «малороси» і баста!»

Не диво, що цей американський професор доходить до ось яких висновків, осторог і постулятів: «Ясно, що треба майже всю американську історію писати наново. Більша її частина була дотепер зумовлена англо-саксонською ідеологією, яка стояла під впливом ґерманської. Треба надавати ролі Середньої і Східньої Европи куди більшого значення в історії світа та Америки. Дотичний іґнорантизм Америки був люксусом, на який собі Америка могла ще позволити до року 1939, в роках її незаінтересовання (ізоляції). Але зараз ми не сміємо бути дальше байдужими, а ще менше іґнорантами!» І закінчує Гровчек свої правдиповні виводи словами: «В хаосі перемоги союзників і страшного провалу німців переочено дуже замітний факт. Ніколи ще перед тим продовж цілої історії не стояли Західня й Східня Европа напроти себе інакше, як тільки розмежені буфором німецької та австрійської потуг. Протягом майже 500 років більша частина історії Европи являлась серією варіяцій різного роду трагедій в наслідок такого ґеографічного й політичного факту. Перемога в Европі розбила такий історичний уклад. Відтепер примушені і Західня і Східня Европа і Америка жити безпосередньо поруч себе та зі собою. І свідомість такої дійсности має величезну вагу для кожного американця».

Виходить, що Захід Европи та Америка перемогли в політично-стратегічному огляді, але залишились й надальше рабськими учнями тих же самих німців в історично-науковому огляді. Ось де корінь того всього, що ознайомленим зі справжніми процесами на Сході Европи мусить видаватися або іґнорантною наївністю або злобною тенденційністю збоку західніх демократів щодо справ східньо-европейських народів. На такому то тлі стає яснішою всяка дотична дивовижність, як напр., недавня пресова вістка, що, мовляв, «Московські (Russian) єпископи в Америці стараються за дозвіл на в'їзд 250 руських (Ruthenian) священників, що перебувають зараз як біженці в Німеччині, на підставі ґарантій українських (Ukrainian) вірних щодо їх удержання», хоч і єпископи, і священники, і вірні є українці.

II.

Як довго існували в Европі конкуруючі з собою, але суттєво тотожні тоталітаризми в Москві та в Берліні, так довго наставлення міродайних чинників в ЗДА до обох їх було таке, як це висловив сам президент **Ф. Д. Рузвелт** 10. 2. 1940 р.: «Кожний, хто має смілість одверто дивитись ввічі дійсности, знає, що в Сов. Союзі володіє диктатура так само абсолютна, як і всяка інша, що існує на землі», тобто співчасна диктатура в III-му Райху. А 6. 1. 1941 р. заявив: «Ніякий тривалий мир не може бути окуплений кощтом свободи інших народів». А незадовго потім: «Людство ніколи стало не погодиться з системою накиненою терором і опертою на рабстві».

По нападі Гітлера на Сталіна в 1941 р. інтерес ЗДА та Англії вимагав союзу з ворогами III-го Райху, отже й з Сов. Союзом. Але як же брататися демократичній Америці з абсолютно-диктаторським Сов. Союзом? Треба було створити віру в можливість навернення Москви на лоно правовірної демократії. «Так то повстав великий плян президента Рузвелта, плян включення Сов. Союзу в світ респектуючий закони, як співчинника, який би щиро й охоче взяв участь в післявоєнних договорах», — пише бувший амбасадор американський в Москві **Дейвіс** (Davies) в своїй книжці «Місія до Москви» (Mission to Moscow) в зв'язку з конференцією в Тегерані. «Для осягнення своєї мети старався Рузвелт оминати все те, що могло би навіть в найменшій мірі викликати незадоволення Кремля. Суть його політики лежала в заспокоєнні Сталіна. Рузвелт сподівався здійснити свої пляни ось як: 1. дати Сталінові в необмеженій скількості все, що він домагався для продовжування війни без ніякого еквівалента;

2. переконати Сталіна, що треба виконати згоду щодо взаїмної підтримки в зв'язку з Атлантійською Хартією;

3. стрінутися з ним особисто й наклонити його до поступовання згідно з християнськими методами і демократичними засадами».

В рямках такої ілюзії щодо Сталіна, большевизму, московства та веденого ними Сов. Союзу повертається й Дейвісова глорифікація їх на підставі даних офіційної пропаганди Москви й Кремля.

«Але люди, що знали Сталіна й Москву ліпше, питались: «А що буде, коли Сталін, не зважаючи

на всі уступки, залишиться вірним собі й Москві в рішенні стреміти лиш до цілей своєї власної політики та не звертати уваги на інтереси Заходу?» На це Дейвіс дав таку відповідь: «Пан Рузвелт поставив в розгриваній грі таку величезну ставку, якої ще ні один державний муж не ставив. А зробив він це в переконанні, що Сов. Союз потребує мира і готовий взамін за нього піти на співпрацю з Заходом».

III.

Дейвісову глорифікацію Сов. Союзу висміяв не тільки **В. Кравченко**, бувший високий увядовець совєтської місії в Америці, в своїй книжці «Я вибрав свободу» (I Coose Freedom), що належить до найбільш тепер розпродуваних книжок в Америці. Виступив проти неї також бувший американський амбасадор в Москві та в Европі **В. Булліт** (Wiliam Bullit) в своїй книжці ‹The Great Glove Itself›, яку треба перекласти правильно так: «Совєтизація цілого світа». Він стверджує там, що президент Рузвелт програв свою високу гру, не зважаючи на те, що вмер він ще перед тим, заки поступовання уряду в Польщі, Мадярщині, Австрії, Румунії, Болгарії, Югославії, Німеччині, Ірані, Манджурії і Кореї доказали, що Сталін залишився таким самим, яким він завжди був і виграв так велику ставку, як ніхто ще в історії. «Ми врятували ці народи перед ворогами. Але ми не зробили ще ні одного кроку в напрямі того, щоби врятувати їх перед нашими совєтськими приятелями, що підписали Атлантійську Хартію», — стверджує без обиняків Булліт. «Страх перед карою і надія на нагороду є в руках домптерів звірів засобом привчування їх виконувати різні трюки. Страх перед НКВД і надія на високі посади, ставши послушними членами комуністичної партії, є в руках Сталіна засобом для примушування людей виконати його бажання», — відмічує Булліт дуже влучно дальше. «Старим завітом щирого правовірного комуніста є книги Маркса і Енгельса, а новим завітом — книги Леніна і Сталіна. СССР є для нього ‹ecclesia militans› Тільки що таких щиро віруючих комуністів є більше поза СССР ,аніж в самому СССР, бо тільки закордонні комуністи можуть ще вірити в такий «рай», який існує лише в совєтській пропаганді, а не в дійсності з НКВД на чолі».

Булліт доказує паралельно зі скаргою союзників проти німецьких злочинців в Нюрнберзі, що злочини Москви у всіх пунктах скарги перевищують злочини Берліна. Він взиває Америку не вагатися вжити атомової бомби для недопущення нових злочинів совєтського імперіялізму, що є одиноким тоталітарним чинником, який загрожує світові війною, аби осягнути свою ціль — совєтизацію цілого світа. «В імені нашого власного рятування мусимо зрозуміти неприємний факт, що так само, як Гітлер, Сталін не затримається сам, але треба його затримати».

IV.

Після виелімінування Берліна з круга претендентів на панування над світом перемогою союзників в другій світовій війні прийшло до розподілу силових роль в самому союзничому лоні на демократичний захід з Лондоном—Вашинґтоном на чолі і на тоталітарний схід з Москвою на чолі. Одушевлена глорифікація Москви і Совєтського Союзу за їх воєнні подвиги в спротиві та поборюванні німців стала уступати місце тверезій критиці. Захід почув себе слушно обманеним Москвою й Сталіном в своїх надіях на згадану вгорі співпрацю в повоєнному часі, що були передпосилкою воєнного побратимства. В розшуках за глибшими причинами такого поступовання Москви найшли й західні автори в творах Сталіна, Леніна, Преображенського і т. п. відповідне пояснення. У Кравченка, Булліта, Кірконелла, Ліппмана і т. п. не бракує відповідних цитат з прагматичних праць большевицьких авторитетів. Ось кілька з них: «Ми живемо не в одній державі, але в системі держав, тому то зрозуміло, що Совєтському Союзові прийдеться ще довший час існувати побіч імперіялістичних держав. Але ж вкінці-кінців один або другий світ мусить перемогти, а до того часу неминучі є страхітливі зудари між Сов. Союзом і буржуазними державами». Дальше: «Ми маємо тепер дві стабілізації: тимчасова стабілізація капіталізму і стабілізація совєтської системи. Певна перехідна рівновага між тими обома стабілізаціями творить характеристичну ціху теперішнього міжнародного положення... На одному бігуні находиться капіталізм, що стабілізується, свою осягнену позицію консолідує і свій розвій продовжує. На другому бігуні находиться совєтська система, що сама себе стабілізує, осягнені позиції консолідує і находиться в поході наперед на дорозі до остаточної перемоги. Хто кого переможе? Ось де суть питання!... Цілий світ розпався тепер на два табори: капіталістичний табір з англо-американським капіталом на чолі по одному боці та соціялістичний табір з Совєтським Союзом на чолі по другому боці... Хто не був би в стані зрозуміти цю антитезу, той не зрозуміє ніколи суттєвого змісту теперішнього міжнародного положення» (Сталін: «Проблеми Ленінізму»).

Там же вказує Сталін на те, що непереможний пролетаріят з Совєтським Союзом на чолі не тільки має право але й святе зобов'язання ужити сили для осягнення революції в інших краях, якщо буде для цього нагода. Існуючий вже совєтський революційний режим мусить прийти з поміччю решті світа, діючи навіть, в разі потреби, військовою силою проти експлоатуючих кляс та їх держав.

В офіційній «Історії Партії (ВКПб)», сказано в передмові: «Студії партійної історії посилюють віру в остаточну перемогу великих затій Леніна та Сталіна і перемогу комунізму в цілому світі».

По тактичному розв'язанні Комінтерну для заспокоєння своїх західніх союзників в 1943 р. на сходинах провідних большевиків давано їм до зрозуміння, що це тільки формальне закінчення діяльности Комінтерну. Насправжки ж мають бути повалені і весь апарат, і персонал, і вся міжнародня інтеграція для підпільної діяльности, що її клич звучав «Товарищі, по цілому світі сили нашої революції приготовляються до боротьби і до перемоги». Аналогічно до Берліна, який в самопевності перемоги поназначував був заздалегідь своїх людей на керівні пости в цілій Европі та Африці, підготовила й Москва такі кадри на весь світ, а спеціяльно підготовані НКВД-исти вичікують нагоди для переводжування «чисток» від небажаних елементів у всіх закутках світа, куди засягне потужна рука ненаситної Москви.

«Держава робітників, оточена зараз ворожими капіталістичними країнами, вважає брехливість дуже корисною і потрібною в її закордонній політиці». (Преображенський — «Мораль і класовий стандарт»).

Зрештою, й сам Ленін проповідував, що це не важно, якби навіть три чверті людства згинуло в задуманій світовій революції, а важно тільки те, аби остання четвертина стала комуністичною.

V.

В балянсі сил тих обох протилежних таборів і бігунів переважає на Заході потенціял економічний, а на Сході — потенціял пропагандивний. Бо за «залізною куртиною» на терені Сов. Союзу неможлива є ніяка, так би мовити, п'ятиколонна акція, яка могла б бути спрямована проти уряду в Москві та кермована й піддержувана з зовні в інтересах Лондону чи Вашинґтону в той час, коли комуністичні партії і т. зв. товариства приязні з Сов. Союзом можуть діяти і діють проти урядів в Лондоні та Вашинґтоні згідно з вказівками та піддержкою з зовні з боку Москви, яка має на оці тільки свої власні інтереси в напрямі совєтизації цілого світа під своїм тоталітарним пануванням.

Дорадник республіканської партії в ЗДА в політичних і фінансових справах **Дж. Фостер Даллес** (John Foster Dulles) вилущив в своїх публікаціях суть совєтизму. Особливо підкреслив він різницю в поняттях «демократії» на Заході та на Сході. З

точки погляду Москви все є недемократичне і фашистівське, що чим-небудь різниться від совєтського трафарету, який є найабсолютнішою тоталітарною диктатурою провідника воюючої партії.

Проф. **Уатсон Кірконелл** (Watson Kirkonnell) в опублікованій доповіді з дня 5. 6. 1946 р. в Торонто висловився ще ясніше. Поступовання совєтських окупантів в «освободжених» від німців краях, так з боку Червоної Армії, як і з боку НКВД, за вказівками Москви оправдується нібито їх старанням очищувати ті краї від фашизму й фашистів в інтересі демократії. Дефініція поняття «фашист» — як направо, так і наліво — виявляє людину, яка вірить в право одинокої партії правити терором і нехтуванням та насильством над всіми людськими правами. «А який з цього висновок?», — запитує він. І відповідає: «Поперше, що совєтський уряд є сам найочевиднішим фашистівським режимом в цілому теперішньому світі; а подруге, що він в окупованих совєтами краях співпрацює зноторичними фашистами, а переслідує всі ті елементи, які обстоюють свободу людини». Докази на це він подає на прикладах з усіх країн, де совєти є окупантами або протекторами. Він вказує дальше на те, що Москва всіми засобами направляє атаки проти Лондону, бо Велика Брітанія є зараз одинокою державою й потугою в Европі, що стоїть на перешкоді затіям Москви знищити всяку свободу на цьому континенті . На цьому боці Атлантику бачать уряди зі зростаючою констернацією наближаючу бурю зі Сходу, але їх політика позбавлена є всякої сили, бо вони впродовж п'яти років санкціонували брехливу пропаґанду в користь совєтської тиранії, внаслідок чого публічна опінія є наскрізь здеморалізована безглуздям та сентиментальною ґльорифікацією Сталіна. А в міжчасі загрожена є не тільки свобода Европи, але й свобода цілого світа

Наприкінці аналізує Кірконелл проблему свободи України та устійнює моральний вислід її запропащення. «Тому що ми були байдужими до свободи українців і не дивились на неї поважно, загрожена є зараз свобода цілої людської раси. Будьмо чесні. Дивімся фактам прямо в очі. Будьмо свідомі, що якраз тепер совєтські комуністи та їх аґенти мордують і депортують невинних чоловіків та жінок по цілій центральній Европі, що рабські концтабори в Сибірі наповнені й наповняються мільйонами й мільйонами безвинних, вмираючих в'язнів. І ввиду такого прибивання на хрест людськости домагаймося, аби наші дипломати і політики і співпрацівники радія та газет перестали цілувати ноги Майстра-Ката. Навіть Юда Іскаріот цілував тільки жертву».

VI.

Всі такі голоси Америки є переважно теоретичні й академічні, хоч й як дуже слушні та правдиво віддзеркалюючі совєтську дійсність внутрі та загрозу цілому світові з боку Москви назовні. Совєтофільський читач може покликуватися і на ›Audiatur et altera pars‹ на суперлятиви ґрандіозних здобутків, а ще більше виглядів, що ними повна є совєтська пропаґандивна література на всіх мовах. Тому то особливе значення має звітування американського очевидця про все те, що він бачив, чув і пережив безпосередньо як журналіст, коли він супроводив президента торговельної палати ЗДА Е. Джонсона (E. Johnson) в Сов. Союзі, куди він був запрошений Сталіном літом 1944 р., отже ще під час війни і повного приязного союзу між ЗДА та Сов. Союзом. Є це книжка «Report on the Russians» by W. L. White, тобто «Вісті про Москалів» **В. Л. Уайта**, що вийшла в Америці наприкінці 1945 року, а в Англії — в середині 1946 року на 250 сторінок густого друку. З поміж багатьох голосів критики наведу тільки один: «Пан Уайт бачив більше, аніж будь-якому немоскалеві було дозволено бачити впродовж багатьох років, і він розказав нам докладно, що він там бачив. Він дав нам дуже важну книжку». Не диво, що майже ціла книжка проситься бути цитованою. Адже ж всі ці вістки з першої руки, без ретуші і тенденційного фальшу.

Як бувший американський кореспондент у Фінляндії під час її першої війни з Сов. Союзом — Росією, Уайт був уже не зле поінформований про історію і політику Москви за царських і совєтських часів. «Я бажав дістатися туди з тої простої причини, що Росія є, очевидно, тим найбільшим і непередбаченим фактором, з яким доведеться Америці мати справу в найближчих кількох десятиріччях».

При першій і при наступних зустрічах з офіційними представниками Сов. Союзу вражає їх непорядочність одягу, повний брак будь-якого, хоч би тільки конвенціонального, усміху при знайомстві та їх штивність поводження, нагадуюча ще й способом стриження волосся прусаків. Уайт залишає питання одвертим, чи це москалі вчилися від прусаків, чи прусаки від москалів. Мабуть, переочив факт насильного запроваджування німецьких способів і звичаїв у Московщині царем Петром І. А свої враження з першого контакту з публікою на павзах концерту в домі Чайковського передає він ось як: «Ніколи не бачив я щось подібного. Зле лежачий, погано вшитий одяг, інколи блискучий, але завжди з поганого матеріялу. Правда, я знаю, що це війна. Та й англійці зношені. Але там ви бачите, що той одяг був бодай колись добрий, а тут— ніколи. Є це концертовий дім Чайковського, де бувають тільки високі достойники та стахановці з високими воєнними платнями. Але їх одяг не можна порівнювати з одягом членів Робітничого Союзу в моюому рідному місті Емпорія, Канзас, навіть в часах найгіршої нашої депресії... Та Кернедж Голл (Carnegie Hall) рідко коли дає ліпшу програму, як ту, що я її чув тут. Мені впадає в очі, що натовп є так само біднувато кормлений як і біднувато одягнений. Тільки старшини Червоної Армії виглядають доволі добре. Але багато московських жінок має погану комплекцію, що вказує на брак вітамінів. Я завжди уявляв собі росіян як високий народ; потенціяльно може він і є великий. Але цей нарід в двадцятих і тридцятих роках був ще дітьми в тяжких днях по революції. Роки злого харчування спричинили погану структуру костей. Не диво, що ми, три пересічні американці, перевищали на пів голови навіть старшин Червоної Армії, що парадували там.

«На павзі частують американських гостей багатою російською закускою та шампаном. Ця справді орієнтальна гостинність не має нічого спільного з Леніном та з надвишкою вартости. Цей народ може і є соціялістичним, але він є також московським. А як такий, одідичив він куди сильнішу традицію від монгольського царя Джінгіс-Хана, аніж від Карла Маркса.

«Роздивляючись в залі, задумуюсь над тим, куди це ділись всі старші люди. Бо всі ці обличчя є молоді, двадцяти і тридцяти років. Це саме замітив я і на вулицях сьогодні по обіді. Що сталося з росіянами, що повинні бути тепер в п'ядесятих, шістьдесятих або сімдесятих роках? Вимерли вони в страхітливих голодах революції? Зліквідовано їх в пізніших чистках? Чи залила їх страшна хвиля російського приросту, так що їх число тільки видається так невидним? Навіть тепер, по повороті до Америки, дивуюсь я з того».

(Д. Б.)

«Український націоналізм не дає і не дасть спокою російському мракобесію... В його особі виходить на історичну арену молодий прогресивний фактор».

(М. Хвильовий: «Вальдшнепи» ч. II.)

Др. П. ГЕРАСИМЕНКО.

Наука чи дискредитація?

Почнімо від короткої байки.

До одної земної країни дісталась молода істота з Марсу. Вона визначалась цікавістю і дослідницьким духом. (Марсіянська наука дещо вже знала про людей, а саме: що люди творять певні скупчення, названі за їхньою термінологією школами, фабриками, касарнями тощо). Нашого марсіянця особливо зацікавило питання, чому і як постали різні людські фахи. Чому в одних скупченнях на землі існують разом робітники, майстри, інженери, директори, в інших осередках — діти, пастухи, ковалі, селяни, вчителі, священники? Марсіянський вчений пригадував собі, що його вчили про якісь «суспільні диференціяції», але пригадував собі також і те, що за новішими здобутками марсіянської науки з одного роду людських істот, з т. зв. «жінки», може постати за статистичними законами нова мала людина (дитина), часом і дві, і вийнятково три. Марсіянські вчені назвали це явище «активним розпадом». Заскорузлі вчені не пов'язують цього «розпаду» з диференціяцією людей на фахи, але наш молодий марсіянець не дуже поважає традиційну марсіянську науку: вона йому видається заплутаною, складною, обтяженою забобонними математичними формулами.

В нього виникає просте рішення людської проблеми: коли з одніеї людської істоти жіночого роду може шляхом «розпаду» постати дитина, то чому не припустити, що з двох дорослих людей не могли б постати відразу інші люди різних фахів. Цю думку наш марсіянець називає законом гетероморфії або трансформації людських фахів. З великого числа спостережень, записаних в книгах марсіянської науки, він робить висновки, які просто вияснюють заплутані взаємовідношення в людських скупченнях. Треба лише припустити, що в цих скупченнях існували спочатку не всі фахі, а лише деякі, а саме: токарі, сторожі і селяни (може ще поліцаї та вояки).

Так, наприклад, коли зійдуться два токарі, то вони можуть перестати існувати, і з них постане один фабричний сторож і один інженер. Цим надзвичайно просто пояснюється факт, що в певних людських скупченнях, т. з. фабриках, існують поруч токарів також сторожі та інженери. В інших скупченнях, де токарів немає, не знаходимо інженерів, зате там спостерігаємо співіснування селян, попів і пастухів. Отже, ясно, що з двох селян за законом трансформації виникає один чабан і один піп. Взагалі, за цим законом нашого марсіянця можливі найрізнородніші комбінації. Наприклад, зі сполучення трьох слюсарів може виникнути одна жінка, один вчитель і один чабан. Зате зі сполучення сторожа і вчителя можуть створитись три школярі (цим пояснюється спільна поява школярів, учителів і шкільних сторожів в скупченнях, названих школами).

Всі ці докази настільки переконливі, що наш марсіянець, наповнений святим тремтінням перед власним відкриттям, читає лекції, видає книжки і пропаґує свої теорії. Його захоплення передається і деяким марсіянським вченим, які вважають, що «щось на цій теорії дійсно є», і що варто дати молодому вченому дорогу. Може це дійсно здобуде «славу марсіянській науці».

Зміст цієї байки можна mutatis mutandis віднести до праць, виданих п. М. Єфремовим, професором УТГІ і б. Унрівського Університету в Мюнхені, який пропаґує їх як епохальні відкриття.*)

В чому суть його відкриття?

*) Проф. Др. М. Єфремов: **Закон гетероморфії (трансформації) атомів.** Видання «Українське Мистецтво». Реґенсбург 1945. Теж в англійській мові.

Відомо, що в природі існує понад 90 різних родів атомів (елементів). Менделеєв знайшов, що всі елементи можна систематизувати, уложивши їх в порядку їхнього атомового тягару до таблиці, яка має 8 колюмн і 12 рядків (періодична система елементів). Елементи, що належать до одної колюмни таблиці, мають значні подібності у хемічних і фізичних своїх властивостях. Отже, при переході з одного рядка до другого спостерігаємо певну періодичність. Вже на початку XIX-го століття фізико-хеміки висловлювали здогад, що атоми різних елементів могли постати з одного найпростішого. Кінець XIX-го століття приніс відкриття радіоактивности: було доведено, що атоми урану, торія, радія та інші розпадаються з виділенням атомів гелія (альфа-частинки) або електронів та перетворюються в легші атоми. Наука про будову атомів і про їх розбиття перейшла за минулих п'ятдесять років дуже великий шлях свого успішного розвитку. За останніх тридцять років було доведено, що можна і сталі атоми перетворити в інші радіоактивні елементи, бомбардуючи їх протонами, чи альфа-частинками, чи невтронами.

Тому питання про еволюцію і походження сталих природних елементів знову стало актуальним. Наука поставила це питання, але до рішення його ще далеко. Фізики, які присвятили все своє життя дослідам фізики (фізичної будови) ядра, не відважуються висувати навіть гіпотези.

Зате п. Єфремов обидвома ногами скочив до питання про еволюцію атомів і не тільки подає гіпотезу, а відразу ж проголошує її законом (так!) свого імени. Як він до цього дійшов?

Наука про землю каже, що земна куля складається з кількох концентричних верств. Ядро землі творить переважно залізо і нікель (верства Nife), Кора землі складається в основі з двох верств: специфічно тяжчої внутрішньої верстви — Сіма, в якій переважають сілікати маґнезія, та легшої верстви зовнішньої — Сіал, де переважають сілікати алюмінію. Земна кора постала внаслідок оксидації легко спалювальних елементів (подібно, як верства течкого жужля на поверхні розтопленого заліза). Ця розтоплена сілікатова маса (magma) при повільному охолодженні і кристалізації, які тривали мільйони років, зрізничкувалась (диференціювалась) за питомим тягарем на дві головні верстви, а в кожній верстві ще і за мінеральним складом.

Тому, що маґма має в собі дуже багато хемічних складників, диференціяція, яка вела до постання окремих гірських порід і мінералів була дуже складним геохемічним процесом, який підлягає відомим фізико-хемічним законам. При складности цих процесів, геохемія, як молода наука, ще не повністю вияснила еволюцію земної кори, хоч ніхто не піддає сумніву важність фізико-хемічних факторів при творенні мінералів і гірських порід.

П. Єфремову ці речі, очевидно, відомі в загальній формі. Але так само очевидно, що головні фізико-хемічні закони, якими геохемія намагається пояснити складні комплекси творення гірських порід і мінералів, для цього цілком чужі. Він навіть не ознайомлений з фізико-хемічною термінологією, бо, наприклад, уживає термін про рівновагу мас в розумінні, яке нічого спільного не має з загальноприйнятим значенням цього терміну. (Подібну «письменність» в питаннях фізики атому виявляє п. Єфремов тим, що для явища перетворення елементів у інші, замість загальноприйнятого і єдиного терміну «трансмутація», він заводить свої терміни «трансформація», або «гетероморфія» атомів — вирази, які мають цілком інше специфічне значення, ніж це вкладає в ці терміни п. Єфремов). Взагалі, в публікаціях п. Єфремова всі солідні основи

фізики й фізико-хемії трактуються як схоластичний баласт, які п. Єфремов або іґнорує, або відкидає, розтявши їх своїми «законами» як гордійський вузол.

Розгляньмо логіку «першого закону Єфремова». У зовнішній верстві земної кори переважають оксиди алюмінія і сіліція. В цих оксидах (Al_2O_3 і SiO_2) вагові відношення Al:O або Si:O вже самі по собі близькі до одиниці (Al:O=1,14; Si:O=0,87). Присутність оксидів інших елементів (Ca, Fe, Mg і т. д.) доводить до того, що в зовнішній верстві земної кори відношення ваги металів (катйонів) до ваги кисня дуже близьке до одиниці. П. Єфремов вбачає в цьому якусь загадкову тенденцію природи, яка навмисне шукає кабалістичного відношення 1:1 і називає це першим законом Єфремова або **«законом рівноваги».** Характеристичним для логіки п. Єфремова є його розгляд правила Сен-Клер-Девіля. Девіль найшов, що в природі імовірність існування простих сілікатових мінералів зменшується в порядку від калія (K) до заліза (Fe) в ряді: калій, натрій, кальцій, маґнезій, манган, залізо. Тобто в природі не зустрічаються прості сілікати натрія чи калія, тоді як у інших елементів в напрямку до Fe зростає імовірність існування їхніх простих сілікатів. Замість того, щоби шукати справжньої причини цього факту у фізичних і хемічних умовах творення мінералів, п. Єфремов каже, що природі залежить на додержанні кабалістичного відношення 1:1 між катйонами і киснем. (Це те саме, коли б хтось твердив, що природа створила паристі органи у тварин — очі, руки, ноги — не з функціональних причин, а тому, що вона має тенденцію до паристих чисел (закон!) і доказом того було б те, що найбільш розвинена істота — людина — не має хвоста, бо хвіст один.).

Цей перший кабалістичний «закон» Єфремов кладе в основу історії землі. Глибші верстви землі не мають відношення ваги катйонів до ваги кисня як 1:1, тому вони, за п. Єфремовим, мусять бути недосконалою первісною формою матерії і мусять неминучо «трансформуватись» — перетворити свої атоми в інші на протязі астрономічного майбутнього, бо так вимагає... «перший закон Єфремова». Такий deus ex machina, який змушує атоми до перетворення, знайшовся в «другому законі Єфремова» — **законі трансформації.**

П. Єфремов виходить з того, що в певних скупченнях гірських порід спостерігається спільна поява певних мінералів і хемічних елементів, а в інших породах зустрічаються комбінації інших елементів. Наприклад, в еруптивних породах т. зв. «атлантичної» групи зустрічається побіч себе калій і кальцій, а в породах «пацифічної» групи натрій супроводить маґнезій.

Замість того, щоби розглянути відомі і вистачальні фізико-хемічні причини такого зріжничкования (специфічний тягар, умови кристалізації), п. Єфремов каже, що певні скупчення елементів постали внаслідок трансмутації деяких атомів в інши. Так, наприклад, два атоми маґнезія перетворюються в один атом натрія і один атом алюмінія і тому в певних породах зустрічаються одночасно всі три елементи. Це цілком безпідставне твердження (ідентичне з прикладом нашої байки про марсіянця) безапеляційно названо другим законом Єфремова — законом «трансформації» або »гетероморфії» атомів. Якщо фізика таких перетворень не знає і вважає за неможливі, то «це тим гірше для фізики», заявляє п. Єфремов в усних дискусіях. Фізика атому для сього зовсім чужа, тому він про неї навіть не згадує, вірячи, що фізика мусить пристосуватись до його «законів», а не він пристосовувати свої «закони» до відомостей фізики.

Різний хемічний склад різних верств землі випливає тільки з цього його «закону». Спочатку земля складалась тільки з заліза і ніклю, які за його фантастичним законом почали на поверхні землі перетворюватись в сіліцій і маґнезій, і так зродилась верства Sima. Дальше той самий deus ex machina («закон» трансформації разом з «законом» рівноваги) діяв на поверхню верстви Сіма так, що маґнезій перетворювався на алюміній — отже виникла верства Sial.

Ставши на шлях «беззаконія», п. Єфремов захоплюється кабалістичною грою хемічних значків. На папері в нього можливі трансмутації елементів в які хочете інші. Цілком серйозно подається, наприклад, такий зразок трансмутації, де всі атоми однієї сполуки нараз перетворюються в інші атоми іншої сполуки:

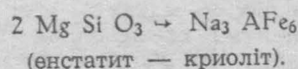

$$2\ Mg\ Si\ O_3 \rightarrow Na_3\ AFe_6$$

(енстатит — криоліт).

Цей зразок може ще більше дикий, як приклади маси енстатиту часом знаходяться кристалі криоліту. Отже, для нього не має сумніву, що криоліт постає з енстатиту.

Поверховно вихопивши деякі факти з науки про атоми без розуміння фізики й фізико-хемії, п. Єфремов захоплюється своїми фантазіями так, що ставить їх як закони, які касують всі солідні і поважні здобутки наук. За п. Єфремовим дотепершні логічні побудови наук треба або «викинути з підручників», або наново перебудувати, щоби вони відповідали його «законам».

Його ««закони» такі гнучкі, що ними можна все пояснити. П. Єфремов («Технічні Вісті», ч. 1 — 1947) пише: «Не треба вважати, що мої ідеї відносяться тільки до царства неорганічної матерії, тобто можуть цікавити хеміка, фізика, технолога, ґрунтознавця. Ні, вони у великій мірі торкаються і фахівців, що працюють в ділянках органічної матерії: фізіологів, біологів, зоологів, медиків, біохеміків та агрономів» (Шкода, що не сказав ще п. Єфремов, що його ідеї мають цікавити ще фокусників, магів, хіромантів, гіпнотизерів і астрологів).

На це можна лиш завважити, що «ідеї» п. Єфремова в однаковій мірі не мають ніякого зв'язку з названими дисціплінами і фахами, основи яких в однаковій мірі невідомі п. Єфремову.

Немає сумніву, що фантазії, які п. Єфремов, не почервонівши навіть, називає «законами Єфремова», до науки взагалі не відносяться.

Але реаґувати на них треба, бо:

1. П. Єфремов — як професор української високої школи (УТГІ) — ширить серед нашої молоді баламутство замість науки. Сам він зазначає, що свої «відкриття» він викладає студентам Братиславського університету.

2. П. Єфремов прилюдно заявляє (див. «Технічні Вісті», ч. 1—47), що своїми публікаціями він хоче «забеспечити патент на своє відкриття за українською наукою» — отже її прославити.

*

* *

Борони, Боже, українську науку перед такою славою.

З власного досвіду знаю, що деякі категорії людей, які захопились безпідставними «ідеями», не можна переконати ніякими арґументами. До такої категорії людей належать, між іншими, для прикладу — винахідники Perpetuum mobile.

Боюсь, що п. Єфремов також.

ДЖОН Л. ВРАВН.

Про що думає сьогодні Франція.

В цих днях вчасної осени на терасі Кафе де Флоре, положеної в тіні церкви Сан Жермен де Пре, світять пустки. Сталі гості виїхали на ферії. Відвідувачі з провінції дарма шукають малого чоловіка в окулярах — Жан Павля Сартра, який Кафе де Флоре зробив святинею темної своєї песимістичної науки — «ексистенціялізму».

Але в редакційному бюрі найрозважнішого комуністичного тижневика «Action» немає жодних літніх ферій. З вікон бюро можна бачити пам'ятник Орлеанської Дівчини; він є наново позолочений і виглядає так само блискуче й аґресивно, як звучать і паролі партії. «Ми є партією з великою будуччиною», — каже один з видавців, рухливий, чорноокий П'єр Куртаде.

На шостому поверсі дому Булєвар де Лятур-Марбур з виглядом на Айфлеву вежу відчинено модерний монастир. Домініканці в білих волосіницях вештаються і ведуть живі філософічні дискусії з відвідувачами та приготовляють наступний номер «La Vie Intelectuelle» (духове життя): Це є провідний католицько-ліберальний журнал.

Три різні образи. Три філософії. Три напрямки, що надають тепер тон в Парижі. Альберт Камус, який сам є чимсь в роді філософа, схопив це недавно в прецизний спосіб: «Хто є пророками теперішньої Франції? — Маркс, Жан Павль Сартр і Христос. І то в такій черзі». Марксизм, ексистенціялізм і християнство. Це є три основні науки, які муситься знати, коли хтось хоче розуміти, що сьогодні думається і пишеться у Франції.

Марксизм є найбільш боєва із всіх трьох теорій. Марксизм є сьогодні одинокою живою формою, в якій продовжують своє існування раціоналізм і матеріялізм. Хоча французькі матеріялісти походять з зовсім інших сторін і під оглядом темпераменту далеко різняться, є вони таки в основному переконанні згідні. Університетські науковці між ними, як Жоліот-Кірі, вірять так само, як і робітники з Бельвіль, у поступ, природознавство і силу розуму. Марксизм для них значить стільки, що чин. З філософії французькі комуністи не багато собі обіцяють. Вони думають, що такі люди, як Сартр і його молодці, розтрачують час своїми словесними забавками. «Вони обертаються завжди довкруги себе, як вивірка в клітці». Комуністи вважають філософа за рід кращого журналіста, якого завдання було б приблизно в тому, щоб інформувати маси про висліди природознавчих дослідних здобутків.

Справжні лябораторійні науковці як Лянгевін і Жоліот-Кюрі, знаходять радше признання в комуністів. Обидва вони є членами партії, обидва вони є прихильниками наукового матеріялізму обидва належать до створеного комуністичною партією комітету інтелектуалів, що приготовляє «Словник французького відродження», в якому має бути віддане все людське знання з «наукового пункту бачення». Журнал, що репрезентує найчіткіше цей естетизуючий комунізм, »Les Lettres Françaises» не має вже більше того рішаючого значення, яке він мав під час окупації, коли він був «найважнішим нелегальним часописом». «Action» є більш конкретний. Для людей з «Акціон» марксизм є приготуванням до революції, тут пишеться влучно і вдаряється твердо, упрощується зручно проблеми, щоби вони достосовувались до концепту і ведеться незмучено хрестоносні походи проти церкви, «провідної 10-ти тисяч» і «англо-американського імперіялізму».

Строга дисципліна і доґматична суворість партії сприють ударній силі і єдності усіх акцій, але вони вбили живучу думку в марксизмі. В літературі правдива критика цілковито зникає; головною справою є політично-тактичні роздумування. «Акціон» недавно опублікував статтю: «Чи мають бути спалені письма Кафки?», при чому, очевидно, видвигнуто застереження, що поезія, яка не є вірна партії і є «песимістична», не може мати для себе виправдання. Некомуністичні критики використали нагоду, щоби звернути увагу на те, що палення книжок було яскравим фіналом на дорозі до націонал-соціялізму. Потім партійна преса відчинила запоровий вогонь на книжку Кестлера «Darkness at Noon» найбільш оспорюваний в цьому році у Франції роман комуністами представлено як «книжку злих обичаїв». Роман Ґемінґвея «For Whom the Bell Tolls» для них є «фашистівською літературою». Місячник «Confluences» почувся опісля зобов'язаним пригадати колеґам з політичної лівиці, «що в літературній критиці є ще інші критерії, як питання, чи той або інший твір є проти комунізму».

Осягнути безоглядний послух у Франції є тяжко. Французи є віддавна «завжди проти правління», вони є надкритичні. Зовсім без причини вони ж не є духовими дітьми Монтеніє і Вольтера. Політичні струї проти комунізму, що їх уже від останніх виборів і від того часу все більш виразно дається відчувати, сходяться разом із щораз більше наростаючою опозицією інтелектуалів проти домагання партії, що індивідуальне мислення мусить зникнути. Є типовим протестувати так, як це зробив Сартр: «Як можна опреділити себе добровільно, при ясному розумі і розважній застанові до вчення, що зносить думання?»

Марксист вірить у поступ і є оптимістом. Ексистенціяліст розглядає світ довкруги себе (противники кажуть: з запамороченим) поглядом і не знаходить нічого, що настроювало б його до оптимізму. Він бачить нерозвагу, терпіння і безнадійний непорядок. Марксист не цінить філософії і прославляє природничі науки. Ексистенціяліст відповідає, що знання про людину є важніше, як знання про природу; він є протиприродознавчий і протиматеріялістичний. В одному місці очевидно з нашої байки. Але п. Єфремов бачив, що серед сходяться прихильники Сартра з марксистами: в

безоглядному атеїзмі. Вони беруть вислів »Бог є мертвий» дуже поважно і аж до найвищої консеквенції атеїстично. Їх найповажніший закид проти комуністів полягає в тому, що комуністи безкритичну віру в всемогучого Бога заступили рівно ж безкритичною вірою в Сталіна і матеріялізм.

При всій своїй безвірності екситенціяліст іде одначе, разом з християнами в наголошенні проблеми свободи одиниці, яка комуніста ледве чи інтересує. І аналіза людини та її низькости, як її переводить екситенціялім, креслить свій предмет досліду в традиційній формі християнського мислення, що описує «нужду безбожної людини».

Модерний екситенціялізм є в великій мірі під впливом індивідуалістично забарвленого і повного загадок твору Кіркеґаарда. Кіркеґаард виступив з незвичайною силою проти обстракції і систематики в Геґелівському мисленні. «Правда є завжди суб'єктивна, — проголосив він, — ніяка система не може означати існування». Від Сократа, що голосив: «Пізнай себе самого!», ставили екситенціяльні мислителі людину вище теорії, а почуття вище абстрактного мислення. Сартр висловлює це в формулі: «буття є більше як існування». І Паскаль, якого ще з 17 століття «Думки» («Pencees») гармонізують надзвичайно з модерним екситенціялізмом, сказав: «Серце має свій власний розум, про який розум нічого не знає».

Кіркеґаардові твори збудили багато людей з їхнього вигідного оптимізму 19-го століття і загнали їх в болючу застанову. І Кіркеґаардові наслідники використовували кількакратно його ідеї. Деякі з них, християнські філософи екситенціялізму, як то: Макс Шелєр, Карль Жасперс, Карль Барт, Ґабрієль Марсель, задержали релігійні основи науки майстра. Інші, як Мартин Гайдеґґер, якого книжка «Буття і час» є передуступом Сартрового «Буття і ніщо», ставляться проти Кіркеґаардових вірувань і розвивають лише свої думки відносно (»Pencees») гармонізують надзвичайно з модерним невпорядкування і безсмисленности світу.

Тяжко зрозумілі Ж. П. Сартрові філософічні писання більше не читаються. Його дійсний вплив походить властиво з його літературних творів. Французький екситенціялізм є взагалі радше рухом літературним, як філософічним. Сартр сам окреслює свою мистецьку працю як важливу частину своєї філософічної роботи. Єдність літератури і філософії є знаменна сьогодні для духового життя у Франції в нові часи. Жан Валь, автор найкращої книжки про Кіркеґаарда, є ліричним поетом (ліриком), а Ґабрієль Марсель, провідник християнських екситенціялістів, є рівночасно поетом сцени і компоністом. Сімоне де Бовуар, найбільш продуктивна учениця Сартра, є рівночасно романісткою і авторкою драм і філософічних есеїв.

Хоча Альберт Камус заперечує, що він щонебудь має спільного з філософією екситенціялізму, теми його книжки таки стоять з нею у зв'язку. Він має серед молодшої ґенерації доволі велику громаду, яка залюбки читає його твори. Камус є двосторонньою особистістю. Як філософ, він є наставлений неґативно і заперечує всі вартості, як активна людина ,бореться він за справедливість і чистоту. Але чи буде він в спроможності гармонійно погодити свої думки з чинами?

Християни чуються подвійно загроженими: так від напору комуністів, що живуть своєю власною вірою, як також від, при всякому сумніві таки ясного, атеїзму екситенціялістів.

Мислителі поміж християнами у Франції пробують погодити між собою дві протилежні теорії. Вони вірять в те, що наука Христа проникає всю часову історію і перетриває всі зміни людських цивілізацій. З такого їх переконання виростає пророцька школа модерного християнства, яку творять імена Леона Бльой, Карла Барта і Жоржа Бернанос. Але християни вірять рівночасно, що віра в кожній епосі історії мусить приймати нові форми. Це два аспекти одної і тої ж самої правди: розрив із суспільством відбувається рівночасно зі злукою християнських вартостей в суспільстві.

Деякі з християнських мислителів в останніх роках займалися засадничо тільки сучасними проблемами віри, взаєминами віри і нашим світом. Жак Марітен перестав зовсім писати чисту філософію й займається актуальними проблемами, Рухи: «Духовий Фронт», «Церковна Молодь» і МРП намагаються розвивати християнський соціялізм. До їхніх публікацій належить поважний і солідний журнал Мунієра «Дух» («Esprit») орган «персоналізму», в якому зустрічаються визначні люди всіх конфесій і релігійних напрямків.

Цей християнський гуманізм доповнюється ще «верикальним» аспектом, поглядом на вічне, смислом для індивідуальної драми так, як це розуміють християнські екситенціялісти. Журналом цих людей є «Живий Бог» («Dieu Vivant») Леон Бльой потягає за собою католиків тої групи, Карль Барт — протестантів, і обидва обожають святу Трійцю філософії екситенціялізму: Кіркеґаарда, Ніцше і Достоєвського. Також протестантизм є сьогодні у Франції животний; особливо круги, що гуртуються довкола Карля Барта і Вішера, ведуть успішні дискусії зі своїми католицькими приятелями.

Ці рухи показують ширінь і глибинь духового життя в сьогоднішній Франції. Чи буде який з них здібний розшматовані фраґменти культури звести до нової єдности і синтези, якої шукає ціла Европа?

Марксизм приходить з зарозумілими претензіями. Він має свіжу енерґію, сувору доґматику, строгу дисципліну. Але радість надії і сила походять в великій частині зі свідомого заперечення труднощів і з заборони висловлювати ухильні думки.

Філософія екситенціялізму внесла розкриту ясність в мислення сучасности, глибоку зневіру в невпорядкованість нашого світу. Вона побудувала значне діло для обнижування. Але чи є вона здібна також будувати? Взяти на себе свідомо судьбу Сизифа і в той спосіб хоробро, а рівночасно безнадійно жити, як це голосить Сартр, є дане лише небагатьом смертним. Як і стоїцизм старинного світу, залишиться атеїстичний екситенціялізм тільки філософією інтелектуальної меншости. Маси він ніколи не зрушить, бо ми потребуємо надії навіть тоді, коли ще вона так зле пасує до обставин і видається без основ.

(«Neue Auslese»)

З песового фільму.

Преса Совєтської України веде зараз велику кампанію за виконання постанови Пленуму ЦК РКП(б) «О мерах под'йома народного хозяйства в послевоенний період». Зі статтей ми довідуємось, як «ентузіястично» прийняли працюючі маси України згадану постанову, що є нічим іншим як консеквентним продовженням пляну політики СССР «догнать і перегнать» вже не тільки «гнилу Европу», але й цілий світ.

І так, в офіційному органі ЦК КП(б)У, Верховного Совєта УССР і Ради Міністрів УССР **«Правда України»** від дня 15 березня ц. р., в статті «Возглавіть соревнованіє мас» пише — (офіціоз України пише московською мовою, бо, правдоподібно, наслідком національної політики «мудрої партії» українське населення не мусить уміти читати по українському): **«З величезним захопленням зустріли працюючі України заклик передових колективів ленінградських підприємств — розгорнути всесоюзне соціялістичне змагання з нагоди 30-ліття Жовтневої Соціялістичної Революції. Тисячі колективів, заводів, транспортів, шахт увійшли в похід за підвищення темпів господарського розвитку. За передовими рядами нашого робітничого класу до соцзмагання вступає колгоспне селянство.»**

«Радянська Україна» за 26 березня ц. р. в передовій під наголовком «За дійове соціялістичне змагання на селі» декламує: **«Палкі прагнення, бажання і мрії робітників злилися з прагненнями, бажаннями і мріями хліборобів в одне палке пристрасне прагнення, в одну мрію всього робітничого класу, всього колгоспного селянства, інтеліґенції, міста і села: гідно зустріти тридцятий Жовтень, порадувати партію і рідного Сталіна великими виробничими перемогами».** Чи прагнення і мрії всієї робітничої кляси йдуть по лінії осягнення перемоги виробництва... штанів, яких в СССР є мало, чи гармат, яких є там багато, «Радянська Україна» не пише. За те пише, що працівники, **«надхненні історичною постановою лютневого Пленуму ЦК ВКП(б), добровольно беруть на себе зобов'язання, і з кожним днем поширюється нова хвиля політичного піднесення».**

Одним словом — народні маси «надхненні історичними постановами», народні маси «добровільно беруть на себе зобов'язання», народні маси «порадують партію і рідного Сталіна».

Ситий обиватель Західньої Европи, що зараз ґістеризується велюкубраціями Воллеса, дійсно вірить в те, що говорить преса «найдемократичнішої країни світу». Жалує, що й в його країні немає такого ентузіязму і надхнення «порадувати» рідну партію і рідного президента. Шкодує, що не може «добровільно» зголоситись, замість 8-ми, до 10-годинного дня праці і станути з працюючими своєї країни до соцзмагання за виробничі перемоги. Досада його бере, що мусить жити у відсталій країні «капіталістичних акул» та «буржуазної експлуатації» і навіть не має нагоди побачити (подумайте — в ХХ-віці й не бачити!) порядного концентраційного табору та налюбуватись видом «ворогів народу», бо їх власний уряд, чомусь не хоче розстрілювати і висилати до « Вільд Вест». Встидається жити у так відсталій країні, де уряд і влада не хоче підвищувати продукції, і тому одинокий вихід знаходить у вступленні в члени комуністичної партії, щоби приспішити процес «зрівняння» з «самою передовою країною світу» СССР.

З совєтської преси довідуємось не лише про загальний «ентузіязм» мас і «надхненне» бажання порадувати рідного Сталіна і партію виробничими перемогами, але й довідуємось про заходи й мір приємства, як ці виробничі перемоги осягнути.

Читаючи дальше згадані газети ми довідуємось, що попри «стихійний» і «пристрасний» ентузіязм існує в країні, «ґде так вольно дишет человек», ще щось противного. **«Партком не прінял енергічних мер к тому, чтоби сделать соревнованіе на заводе подлинно масовим, вовлечь в него всех без іісключенія рабочих, інженеров і техніков. На заводе даже не все комуністи соревнуются» «Правда України»** від дня 15 березня 1947 р.).

Виходить, що «ентузіястичне» масове змагання не є ані так ентузіястичне, ані так масове, коли навіть... не всі комуністи беруть у ньому участь.

І тому **«справа йде, перш за все, про те, щоб зробити змагання в повному розумінні слова, всенароднім, масовим. Ні одне підприємство, ні одна шахта, ні один колгосп, совхоз, ні одна МТС, ні один працюючий республіки не може зараз залишатися поза змаганням... Необхідно втянути до змагання поголовно всіх працюючих..., щоб кожен був просякнутий почуттям відповідальности за виконання взятих обов'язків («Правда України»** від дня 15 лютого 1947). І тому **«протягом квітня місяця мусить бути закінчено перегляд застарілих і понижених норм виробки на підприємствах, що дасть можливим утворити необхідні умови для дальшого піднесення продуктивности праці в промисловости» («Правда України»** від 15 лютого 1947). **Уже в квітні біжучого квартала згідно рішення уряду мусить бути забезпечено виконання не менше 34 відсотків квартального пляну. А цього можна досягнути лише при умові високих темпів праці з самих перших днів квартала»** (Московська «Правда») від 4 квітня 1947). І тому **«учасники змагання будуть настирливо прагнути до перебільшення пляновӧї урожайности, до досягнення встановлених указом показників... Справі змагання можуть лише пошкодити показники, які випливають з середніх або мінімальних норм...» («Правда»** від 31 березня 1947 в статті «К високим урожаям, к обілію продовольствія»). І тому **«нашому соціялістичному суспільству чуже рівняння на відсталих. Підтягнутись до рівня передових! От це головна вимога нинішнього етапу змагання» («Правда України»** від 15 лютого 1947).

Нам є ясно: це вимога не лише нинішнього етапу. Така була вимога вчерашнього, така й буде вимога завтрішнього етапу змагання, що поставив собі ціллю підготовити «соціялістичне суспільство» до «последнего бою». (М. Б.)

* * *

У нас ще до сьогодні мішають поняття «російський» і «совєтський», кладучи між ними знак рівняння або приписуючи окремим з них відношення не властиві. На цю тему Український Часопис **«Америка»** — урядовий орган Провидіння — Стоваришення Українців Католиків в Америці, ч. 14—47, від дня 22 лютого ц. р. на марґінесі заяви американського підсекретаря стану Дін Ачесона, в якій він назвав російську політику «аґресивною і експансивною», дає таке вияснення: **«Варто при цьому звернути увагу, що підсекр. стану Ачесон говорив про російську політику, а не совєтську. Це, очевидно, з розмислу. Бо політика ні т. зв. радянської України, ні Білоруси, ні Вірменії, ні Грузії не є ані аґресивна, ані експансивна. Ці «республіки» тільки можуть «молчать і послушать». Політику за них веде Росія, і то все ту саму: аґресивну, експансивну, імперіялістичну. І тому зовсім правильно, нарешті, поважна американська преса за прикладом нашого уряду називає речі їх власним іменем. Коли аґресивна й експансивна політика — то російська; коли Айслера звуть агентом чужої держави, то підчеркують, що він є російським шпигуном (гляди «Нью Йорк Таймс» дотичні числа), а коли йде мова про рабство, визиск, то це совєтські явища».**

Варто, щоб і наші земляки навчились відрізняти справи, за які відповідальний «братній», «вели-

кий», «передовий» руський нарід, від справ, що за них вину і відповідальність несе «найдемократичніша демократія» — совєтська система.

* * *

По відомих голосах польських «політиків» з табору народової демократії (Ґертих, Добошинські), що на теми польсько-українських справ випустили окремі брошурки, а то й книжки на сторінках польського «незалежного демократичного» тижневика **«Кроника»**, що виходить у Франкфурті, в ч. 18 від дня 3 травня 1947, читаємо статтю якогось кл. гр. «Про польсько-українські справи». Як звичайно, дотепний автор старається історично-правно обґрунтувати польську рацію стану відносно спірних польсько-українських пограничних проблем. Щоби не відповісти прямо і ясно на питання про становище поляків до українських етнографічних земель, що входили до вересня 1939 р. в склад польської держави, автор статті переконує: **«Не можемо в тій справі складати нікому в сучасній хвилині ніяких заяв, як довго існує стан, витворений, найперше, договором Ріббентроп-Молотов з 1939 р., відтак договором Тимчасового Польського Уряду з СССР з 1945 р. Обидва ці акти становлять головну і генеральну причину нашого неґативного ставлення до ситуації, витвореної на Сході Польщі. Признання якихнебудь прав або претензій до Львова і східніх земель Речіпосполитої, отже також і прав народу або незалежної української держави до тих областей, було б з нашої сторони дефінітивним перекресленням нашого ставлення до того стану фактичного, що його ми не визнаємо і не апробуємо. Ніхто не може від нас вимагати, щоби ми, не визнаючи фактів, довершених на схід від лінії Ріббентроп-Молотов або так званої лінії Керзона, які з собою майже покриваються, в розмовах з українцями апробували аналогічні зміни в їх користь, бо це підривало б надто очевидно рацію нашого теперішнього ставлення і оправдувало б децизію тих, що зміни ці довершили, і затверджувало б їх позиції в спосіб, що його пізніше важко було б змінити. Наше ставлення спирається на засаді, що східні землі Речіпосполитої, це є землі на схід від Буга по Збруч і лінія кордону, визначена в Ризькому трактаті 1921 р., належать до Польщі, і що стан такий треба наперед привернути і пошанувати, а щойно потім законна зверхня влада Польської Держави, опираючись на опінії і згоді представників польського народу, буде мати право розважити і рішити евентуальні зміни в користь інших партнерів.**

По такому викладі політичних арґументів польської рації стану нам є зовсім ясно, на яких підставах базує польська «незалежна демократія» свої пляни відносно українських земель. Є катеґорія політиків, яких життя ніколи нічого не навчить. Навіть такої простої істини, що кожному, не тільки українському, народові є зовсім байдуже, чи його землі буде окупувати німецький, московський, польський, чи якийсь інший окупант, так само як і зовсім байдуже, яких цей окупант буде вживати арґументів, щоби свою окупацію виправдати. Важне є, одначе, чи ми маємо з поляками жити як рівноправні сусіди, чи як вороги. І тому причини польсько-української ворожнечі треба шукати не в **«дискретній інтервенції зовнішніх сил, що одну і другу сторону — часто несвідому тих маневрів — підбурювали до стану білої гарячки»**, івідеш — але в польському імперіялізмі, що навіть сьогодні не дає полякам можности тверезо думати і усвідомити собі свою властиву ролю і значення та сили і ресурси, якими вони розпоряджають, щоби те значення осягнути. Чи не пора навчитись уже полякам, що при такій своїй «політиці» вони все будуть жертвою сусідського імперіялізму.

* * *

Ульмські **«Українські Вісті»** ч. 18 (76) від дня 11 травня ц. р. приносять статтю Мирослава Стиранки п. н. «Хто винен?» Стаття не була б ніякою сенсацією, як би не те, що автор статті походить сам з середовища, в якому він займав доволі високе становище, але яке він сьогодні обвинувачує у відповідальности і вині за стан нашого внутрішнього суспільно-політичного «розгойдання», нетерпимости, терору і жалюгідного бандитизму. Виходячи від прикладу жалюгідних подій в ульмському таборі, автор констатує: **«Не шукаймо безпосередніх винуватців жалюгідних ульмських подій та їм подібних тих, які були і які будуть серед таборових кациків, але серед тих, хто їх тими кациками іменував та хто поблажливо, крізь пальці, дивиться на їхні витівки. Це є правдиві винуватці того нездорового стану, який зараз витворився по наших таборах... Не поможуть тут і традиційні виправдування, мовляв: нам нічого не відомо, ми жадних того роду наказів не давали, ані не хвалимо таких методів». Хто добирає собі такий склад низового активу, який уважає єдиним найбільше надійним і корисним засобом внутрішньо-партійного політичного виховання 25 на голу, а єдиним політичним арґументом у внутрішньо-політичному житті фізичний терор,... той завжди поноситиме повну відповідальність за це все, що його партійні низи роблять чи під впливом тих партійних низів робиться.**

Цінне признання. Тим більше цінне, що походить від особи, що докладно вивчила і усвідомила закони моралі того середовища, в якому вона сама працювала.

Нам ті справи були ясні раніше. З моментом, коли група в такий трагічний момент відважується робити політичною чеснотою лінію анархічного «блискучого відокремлення» і в суспільно-політичне життя вводити принципи монопартійности та випливаючі з них терор, нетерпимість і фізичне насилля, вона себе робить винною за цілу нашу внутрішню ситуацію, яка внаслідок того витворюється. І ми будемо так довго це повторювати, аж поки останній партієць з табору «блискучого відокремлення» не зрозуміє, так, як це зрозумів уже М. Стиранка, що він дотепер помилявся. Сподіємось, що частина «патріотів» в «журбі» за добре ім'я українського еміґранта буде нам закидати, що пишучи про терор і бандитизм, (в тому напрямі ухвалено на одному з з'їздів навіть «закон», що забороняє пресі писати про такі випадки раніше, ніж буде опубліковане становище суду) компромітуємо українську справу. Їх заміти прийматимемо як чергову спробу знаходити винних там, де їх немає, а своєю демагогією прикривати справжніх винуватців.

Бо вважаємо,що компромітують нас не ті, що про бандитизм пишуть, але ті, що його доконують. І в тій справі повинна вже раз наша еміґрація здобутись на розумніші заходи ліквідації компромітуючих фактів і явищ, як лише ухвалювати «закон» заборони про них говорити.

Український нарід і на таку життєву ситуацію має мудру приповідку: **правда в очі коле.**

ERRATA:

В попередньому числі, в „ЛИСТУВАННІ РЕДАКЦІЇ", рядок 14 згори замісць слова — „продали" має бути „подали".

НОВІ КНИЖКИ.

Іван Франко — **Захар Беркут.** Історична повість. — В-во «Українське Слово». Реґенсбург. 1946.

В. Радзикевич — **Історія української літератури.** Ч. І і ІІ. — Українське Видавниче Т-во «Вернигора» — Мюнхен. 1947.

Інж. П. Лещенко та інж. П. Василюк — **Практичне миловарство.** (Курс лекцій). — На правах рукопису. Видання: Український Технічно-Господарський Інститут (УТГІ), Реґенсбург—Берхтесґаден. 1947.

Проф. др. М. С. Танквари та проф. др. інж. М. Гайдак — **Американське промислове пасічництво.** — На правах рукопису. Видання УГТІ. Реґенсбург—Берхтесґаден. 1947.

М. Сціборський — **Сталінізм.** III- тє видання. —Видавництво ім. Хвильового. 1947.

П. К. Боярський — **Національний солідаризм.** — Циклостилеве видання. 1947.

Мур — **Альманах.** Ч. 1. В-во «Прометей». 1946.

О. Марден — **Воля й успіх** (переклад В. Приходька). — Видання третє. 1947.

Іван Багряний — **Тигролови.** Роман частина 2, — В-во «Прометей». 1947.

Один рік таборі Ельванґен. — Ювілейний альманах. Ельванґен. Журнал «Пу-Гу» ч. 7.

М. Тихойкий —**Підручник шевського крою.** — Видання М. Тихойкий. Ділінґен. 1947.

Атом та його енергія. — «Народня Бібліотека». В-во «Прометей». 1947.

Дипл.-інж. М. Приходько — **Порадник шоферові.** — Мюнхен. 1947.

Іванна Дицьо - Мельник — **Підручник крою і шиття.** — Видання Делеґатури Об'єднання Українського Жіноцтва на Еміґрації. Реґенсбург. 1947.

Віктор Петров — **Український фолкльор.** — Наклад Українського Вільного Університету. 1947.

Проф. др. Вол. Січинський — **Чужинці про Україну.** — П'яте видання. 1947.

Гр. Косинка — **В житах.** — 1947.

Д-р Мирон Дольницький — **Географія України для середніх шкіл і для самоосвіти.** — 1947.

НАДІСЛАНІ ЖУРНАЛИ:

За Самостійність — Ч. 5..

Український Літопис — Ч. 4.

Визвольна Політика — Український суспільно-політичний місячник. Ч. 4 (14).

На чужині. Ч. 3 — журнал української демократичної думки.

Обнова. Ч. 1 — Бюлетень Товариства українських студентів-католиків. Циклостиль. Мюнхен. 1947.

Нашим Дітям. Ч. 1. — Неперіодичний збірник — альманах Об'єднання Працівників Дитячої Літератури. Мюнхен. 1947.

Ukraina Esperantisto («Український есперентист») Ч. 1. — березень 1947. Авгсбург.

Інтернаціонал Свободи — Орган Міжнароднього Руху Свободи. Рік І. Ч. 1. Брюксель. 1947.

Літопис Українського Політв'язня — Мюнхен. 1947. Ч. 3.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

Адміністрація «ОРЛИКА» приймає передплату на журнал.

Висота передплати виносить:
на півроку — 24 РМ,
на рік — 48 РМ,
Ціна поодинокого числа 4 РМ.

Кооперативи, книгарні, таборові крамниці і приватні кольпортери одержують від 20 прим. — 15%, від 50 прим. — 20% опусту.

У відповідь на численні прохання прислати оказові числа Адміністрація «ОРЛИКА» змушена, на жаль, повідомити, що з огляду на обмежену висоту накладу безплатно оказових чисел не висилає.

Приймається за попередньою оплатою оголошення, за зміст яких Редакція не відповідає:

Ціна оголошень: 1 сторінка — 600 РМ, 1/2 сторінки — 350 РМ, 1/4 сторінки — 200 РМ, 1/8 сторінки — 120 РМ, 1/16 сторінки — 70 РМ, 1/32 сторінки — 40 РМ.

Пошукується заступників «ОРЛИКА» на поодинокі табори.

Всіх дотеперішніх довжників проситься ласкаво вирівняти залеглості або звернути одержані журнали.

ОРЛИК

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

З М І С Т

Ч. 6 Червень 1947 Рік II

В ТРАГІЧНУ ХВИЛИНУ.

Закордонні пресові аґентства «Асошіейтед Пресс» і ДЕНА принесли звістку, що «Польща, СССР і Чехословаччина склали між собою договір, який звертається проти партизанських груп українських націоналістів, що оперують передусім у південно-східній Польщі. Договір має на меті спільну боротьбу з тими партизанськими групами.»

Для нас це не було ніякою несподіванкою. Це прийшло як закономірна послідовність політики Москви, що завжди стреміла до загарбання українських земель і знищення їх політичної, духової, господарської і біологічної самобутньої субстанції. Не треба думати, що ціллю наступу, який, належить сподіватись, наступить на підставі проголошеного складення спільного польсько-чесько-московського договору, є тільки знищення партизанських, підпільних чи політично противних совєтському режимові сил. Наступ, що його підготовляє Москва, скерований на основні сили цілого українського народу. Він загрожує в рівній мірі так південно-західнім, як і осередньо-східнім українським землям. Він загрожує в однаковій мірі так повстанським і партизанським силам, як і духовим, культурним, політичним і біологічним силам цілого українського народу. Наступ є задуманий на ліквідацію не лише партизанських груп, але він буде ведений і на самостійне духово-релігійне життя, на залишки політично-самостійницьких середовищ, виявлених під час німецької окупації, на біологічну основу українського народу — селянство, на свідоме робітництво, на свідому трудову інтеліґенцію, на весь український нарід.

Наступ Москви йшов від самого початку її окупації українських земель. Тільки щойно тепер вона вирішила ліквідувати український нарід засобами військовими і для цього складає договір з сусідніми державами.

І тому ми мусимо апелювати до сумління світу, відкликуватись до засад права народів, забезпечених Атлантійською Хартією, тезами Рузвельта, статутом Об'єднаних Націй і постановами Ради Безпеки. На мирне свободолюбне населення готується військоові заходи ліквідації в умовинах, коли це населення не має змоги боронитися. Це є гірше від війни. Це є масовий морд. І коли сьогодні свободолюбні народи трудяться над виелімінуванням війни, над забезпеченням миру і спокійного життя народам і людин, то хіба ми не маємо права апелювати до совісти культурного світу і народів-сиґнатарів сьогоднішного стану у світі, щоби вони не дозволили 40-мільйонному безборонному народові впасти жертвою варварської, ненаситної, імперіялістичної Москви?

Апелюючи до сумління культурного світу, ми боремся за здійснення і респектування лише тих засад, які вони самі встановили та із-за яких вони вступили у війну з Фашистівським імперіялізмом.

В ці тривожні хвилини ми прилучаємось до численних протестів, що відбуваються зараз серед української еміґрації і перед усіма жертвами існуючого і майбутнього наступу ворожих українському народові окупаційних сил з великою пошаною і скорботою низько клонимо свої голови.

В тяжку хвилину ми з Краєм одна нерозлучна цілість!

Орлик

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Редаґує Колеґія

Видає д-р. Т. ЛАПИЧАК

Адреса Редакції і Адміністрації:
DP Center „Orlyk" Berchtesgaden-Strub
Bl. I/138

Ціна одного примірника 4 марки

ВІД РЕДАКЦІЇ

Редакція приймає до друку праці ще не друковані. — З приводу не принятих до друку рукописів з ніким не переписується.

Редакція містить дискусійні статті, яких зміст є думками і поглядами автора.

Редакція застерігає собі право скорочувати рукописи.

Незамовлених рукописів не повертається.

ORLYK
CULTURAL AND SOCIAL REVIEW

Published under DP-Publication Authorization US-E-5, OMGB. Information Control Division

Responsible Editor:
Dr. Thoma LAPYTSCHAK

Druck: Südost-Kurier, Bad Reichenhall

О. ЖДАНОВИЧ.

Суворий і Великий

Олег Кандиба-Ольжич, як людина і революціонер.

(фраґменти)

Мов полум'яний метеор, промайнув крізь обрії життя О. Кандиба-Ольжич. Але коли в одній з камер бункру в КЗ Саксенгавзен під ударами німецьких посіпак згасло його життя — то метеорне світло Ольжичевої постаті ще зміцніло й замінилось в огненний стовп дороговказу. Постать цього пророка революції настільки величня — що хоч ми всі її бачимо й чуємо між собою — не в силі схопити і назвати своїми словами. Бо ж він— це не лише поет О. Ольжич, але й Кардаш — революціонер. Не лише вчений археолог др. О. Кандиба, автор наукових праць в різних мовах ,але й член Проводу Українських Націоналістів. Не лише теоретик і практик розбудови української культури, але й той, що всеціло і безпосередньо кермував вирішальними етапами Української Революції, як — Карпатська Україна 1938—39, Київ 1941—42 та останнім етапом найжорстокішої боротьби з німецьким варваром 1943—44. Цим разом вже як Заступник Голови Проводу Українських Націоналістів. За все це й наклав головою.

*

* *

Українська національна революція — явище не лише політичне, а й суто духове. Вже в самих початках виявила вона себе в культурнім процесі дуже повно й суверенно. Чи не найповніше відбилась ця революція в літературі, а зокрема в поезії.

Д. Донцов, Є. Маланюк, О. Ольжич, Л. Мосендз, Л. Теліга, О. Стефанович, М. Чирський, О. Лятуринська — це імена, що висловлюють розвиток нової української духовости на Зах. Українських Землях і Еміґрації. Серед них стоїть О. Ольжич. Але він стоїть не лише серед них — він стоїть і понад ними.

Він разом з Оленою Телігою належав до наймолодших з них. Але рівночасно й до найбільш зрілих і самостійних.

Це не випадок, що великий батько став відомий під іменем О. Олесь, а великий син— О. Ольжич. Дві зовсім відмінні доби, дві зовсім різні тенденції і два зовсім окремі стилі.— Тому й псевдоніми бринять протилежно.

О. Ольжич серед своїх сучасників — поетів — виразний дальший етап розвитку. Його поезія і в мистецьких засобах і в змісті — це вже поезія нового покоління, яке не бореться з минулим в ім'я майбутнього (як напр. Є. Маланюк), а на здобутках попередників будує сама майбутнє.

Він не бореться зо спадщиною минулого в самому собі. Він вже ввесь суцільний. Кожне слово важке, як камінь. Кожен образ мов викутий з граніту.

Він знайшов повновартісну духовість, здорове українське світовідчування. Його попередники у важких змаганнях здерли віковий осад, віковий бруд чужого, нездорового. Він бере чисте золото, шліфує і бачить, що воно в своїй ціплоситі незмінне сьогодні, як і тисячі років тому.

Віднайдені українською революцією життєві закони вічні. Їх він зображує в своїй поезії, в мистецьких образах і славить їх тривкість від камяної доби до сучасних днів. В його поезіях чи не найвиразніше й змальовані вічні цінності.

*

* *

Доба, що породила Ольжича, була справді «жорстока як вовчиця». І йому і його сучасникам вона віддала своє «чорне лоно». — Земля скривавлена «сціпеніла, ствердла на каміння». Тому й нове покоління мусіло вирости непокориме. «У присмерку нори», серед вітрів «дощів холодних», «кудлатих хмар» і «каламутних рік» — росло це покоління. Перед ним стали важкі й відповідальні завдання. Ольжича мрією і життєвим змаганням було піднести це покоління на висоту завдань. — На ту висоту, на якій стояв він сам.

Тому він кличе всіх знайти «благословенство не форми — суті» та знайти «життя саме в красі неповторимій і суворій». Його манить не «образ бездоганний», а «праобраз для усіх один». А тим праобразом, тим ідеалом є: «Одвага. Непохитність. Чистота». І при тому зазначує:

«Міцніша віра і дзвінкіший чин
За словомудріє і за тимпани.» —

*

* *

Віра і чин. Цим позначений ввесь життєвий шлях О. Ольжича. Велика віра в велике покликання української духовости і невпинне змагання за розвиток її.

Зорганізована і проваджена ним культурна ланка ПУН — це ще не оцінене явище в розвитку українських Визвольних Змагань. Це середовище, в якому кувались ідеї не лише для культури. Але найважнішим тут була саме індивідуальність Ольжича.

При тому він зовсім не намагався впливати на ширше своє оточення. Нераз можна

було годинами просидіти зовсім мовчки з ним, або за дві-три години розмови почути лише 2—3 речення. Але це, мов прожектором, освітлювало дану проблему, і в пам'яті залишався образ, що не зблід до сьогодні.

Та найбільший вплив мала його сама індивідуальність. Сам його характер. Саме його захования. Словом сам Ольжич, навіть коли він не говорив нічого. Це була дійсно: «Одвага. Непохитність. Чистота». На ньому справді лежало благословення не форми — суті!

*
* *

Вперше зустрів я Ольжича в грудні 1939 р. в Кракові. Мені було відоме, що боротьбою Карпатської України за волю проти мадярсько-німецьких імперіялістів кермував він. Мною оволоділо зрозуміле хвилювання: як гляне на мене така людина.

Привітавшись лагідним глибоким поглядом в очі, він сів і, сперши підборіддя на долоню, дивився десь понад і поза мене. Дивився скрізь лише не на мене й мовчав. Але від нього ішов якийсь флюїд, якийсь магічний вплив, що не давав відірватись від нього. Він майже не говорив, майже не питав, але в його товаристві чулося потребу говорити. Висловити свої погляди, думки, свої болі, жалі чи вподобання.

Чулося, що хоч він стоїть понад цим — рівночасно такий близький цьому всьому, що саме перед ним хотілось «випакувати» себе.

В кожному разі, по першій розмові з ним чулося зв'язаність і то нерозривну з ним. Чулося, що він власне під поволокою спокою горить великим болем і великим змаганням і хотілось стати йому на допомогу й під його накази.

Таке траплялось і з великими людьми. — Олена Теліга теж не могла вирватись з цього почуття. Чулось, що дальше життя поза шляхом, яким іде і іншим вказує їти Ольжич буде зрадою Його чистота й відданість відразу хапали за совість. Бачилось, що він весь без решти відданий революції, консеквентно до кінця. І коли ви хоч раз подумали про революцію і боротьбу, то тепер по розмові з Ольжичем ви чули, що м у с и т е бути послідовним.

А послідовність, це було те, єдине, що могло вивести Ольжича з рівноваги. — Колись мене захопила хвиля критики перед Ольжичем. Він мовчав і слухав аж до кінця. Аж коли я скінчив — незадоволено крутнув головою і промовив тільки: — «Так, треба виробляти кадри». Це було все, але я це зрозумів. Я відчув тисячу питань, що іспитували мене з усіх боків і відкривали всі власні мої браки. А в першу чергу відчув слушний (і це було найважче) закид непослідовности: коли ти сам себе без решти не віддав праці над кадрами, коли так мало маєш за собою, то як можеш говорити про те, що чиясь робота має недотягнення? Говори про це лише тоді, коли маєш право. Це мені відбило охоту раз на завжди перед Ольжичем спекулювати, кидати «фрази».

З нього била така правдивість, така чесність, що здавалось, він мучився, що пережив 30-ий свого життя, бо колись писав про покоління, яке несе на собі тягар боротьби: «Як велично, що нам не дано до тридцятого року дожить». В його вірі і підході до служби ідеї була якась чисто релігійна містика, що не визнає ніяких компромісів, ніяких відхилень, ніяких промовчань чи переочень.

*
* *

Холодна очей твоїх синя вода,
Що бачуть гостріше і далі.

В цих двох рядках автопортрет Ольжича. Лагідні, прозорі, але й сталево зимні очі. Як жеж глибоко вони бачили й як далеко.

Ще Німеччина не показувала всіх своїх пазурів. Ще Ґестапо не розпускало по Европі своїх зграй ,а Ольжич бачив суть німецького варвара й його провал.

Ще не одному здавалось, що мимо всього Німеччина таки бореться за свої права, а націонал-соціялізм може таки несе певні позитивні вартості, ще не один Деґрель чи Квіслінґ вірив, що гасла виписані під гакенкройцем, сперті на ідеях, а Ольжич бачив вже все наскрізь, до дна.

Він бо, що визначав шляхи української духовости, що скрізь шукав не форми, а суті — бачив і тут суть.

В першій розмові з ним в 1939 р. я був заскочений його вірою в упадок Гітлера. Він в це вірив напевно більше від Чемберлена чи Черчіля, хоч ці мали дані розвідки й знали краще свої й своїх союзників можливості.

Його характеристика німців була блискучіша від всього, що досі на цю тему сказано. Весною 1944 р. Ольжич мав готову на цю тему працю, яка вже була в друку. Коли в травні 1944 Ольжича Ґестапо заарештувало — разом заарештовано й інших. Відступаючи з України німці вже декого з українців, є ин, лишали живими в конц. таборах чи в'язницях, не трактуючи вже як надто небезпечних. Але Ольжич м у с і в згинути. Не могли вони залишити в живих людини, що бачила їх підлу, варварську, жорстоку й трусливу при цьому душу.

*
* *

О, вірте, всі мури земного впадуть,
Як серце обернеш у сурму.
Найвищі бо вежі духовости ждуть
Твойого шаленого штурму. —

Революцію Ольжич сприймав як явище духового порядку. Геройство боєвика «в екстазі атентату» він трактував як зусилля духа. Основною ідеєю історії України він

вважав ідею слави. І звідси боротьба за українську державу — це боротьба за духову суверенність нації, яку держава забезпечує. Тому революціонер це не нігіліст, не той, що незадоволений світом, озлоблений і понурий, а той, що не може жити в духовій неволі. Людина духа, людина справді вільна душею бореться проти всякого гнету своєї душі. Так само народ, що перестав бути «піском міліонів», що став нацією — шукає в революції свого духового визволення і суверенности.

На цих заложеннях спиралась його філософія української культури, як найвиразнішого вияву української духовости. Це зближувало так неймовірно високі регіони культури до звичайного боєвика, кольпортера чи розвідчика. Це удуховлювало революційні маси, надавало їм обличчя. Відділяло їх безоднею від всяких псевдо-революцій, чи інших гістерій, метушні й крику та кочової жадоби виладування без твердої, свідомої і політично доцільної мети.

Це спричинило факт згаданий вище, що Ольжич і керовані ним культурні ланки взагалі таку тривалу печать поклали на широкі маси націоналістичного українського активу.

Зрештою, не випадково і сам Ольжич в рішучі моменти ставав працівником найвідповідальніших відтинків боротьби.

Треба було тоді бачити цього поета, цього доктора археології в розмовах зі зв'язковими, що йшли на нелегальні переходи кордонів, з кольпортерами, що йшли на роботу, з якої багато не позаверталось. Невидимі нитки виткані з ідеї суспільности явища української революції в'язали Ольжича з ними в одну нерозривну цілість. Вони, носії революційного чину, що з погордою ставились до «поетичних виливів», тут ставали свідомими факту, що її завдання: пройти крізь ворожі застави, засідки й вовчі ями — це по суті штурм на «найвищі духовости вежі».

*

* *

Чекає спокуса тебе не одна,
І повні зрадливої знади
Прозорі озера науки, вина
Поезії пінні каскади.

Та де той п'янкіший знайдеш водограй
І плеса синіші холодні,
Як ставити ногу недбало на край
Блакитної чаші безодні.

Ходити над безоднею. Це те, що робив Ольжич до кінця свого геройського життя. Не для нього була теорія, що, мовляв, вартісну людину треба охороняти перед небезпеками для майбутнього. Він вважав, що коли не здобути того «майбутнього» тепер, кинувши до бою всього себе, то ніякого майбутнього не діждешся. Нащо ж проповідувати чин, коли самому лише придивлятись до чинів. А небезпека? Вона зросласть з відважним життям. Це була життєва філософія і Олени Теліги. Це була консеквентність, це була духова вивершеність.

Хто знав Ольжича лише поверховно, той трактував його, як поета й археолога. Може ще, як теоретика революції, але як практика?

Зовнішньо він так «небоєво» виглядав, що важко було в це повірити.

Він містив в собі всю скалю людських добрих прикмет від ніжности до суворости, від мрійности до аскетизму. В своїй людськості він дійсно л ю б и в ходити над безоднею. Він дійсно любив небезпеку, а не наражався на неї лише з обов'язку. Тоді він мінявся. Тоді чулося, що він живе ще повніше. Тоді він був закоханим, що носить в собі щастя солодких таємниць несподіваних зустрічей. Недармо ж найвищим вивершенням він вважає:

Навчишся надать блискавичність думкам
І рішенням важкість каміння.
Піти чи послати і стать сам-на-сам
З своїм невблаганним сумлінням.

Де певніше це виявляється, як не над безоднею небезпеки?

Одну з найглибших проблем філософії — проблему боротьби плоті й духа Ольжич переносить в площину в і д в а г и.

О, вір у відваги ясне багаття
І скинеш, як порвану лаху,
І слабість, і сумнів, і марність життя,
Коли ти не відаєш страху. —

І так тебе хміль наливає ущерть
І так опановує тіло,
Що входить твоя упокорена смерть,
Як служка бентежно-несміло. —

Ольжич, як ніхто, вірив у багаття відваги. Тому він був справді вільною людиною, що боролась за волю для інших. Для себе не шукав нічого. Всю «марність життя» він скинув був дійсно як «порвану лаху». І дійсно можна уявити собі, як окривавлені кати вже вийшли з його келії, а упокорена смерть ще не відважувалась переступити порога. Він її не боявся.

Лише хотів зустріти її в шинелі сірій, у вибухах ґранат, у «незміримості пориву». Зустрів її в пориві гарячої боротьби проти окупанта. Хоч не в шинелі сірій, то в сірому однострої боєвика революційного підпілля.

*

* *

Сам — провідна і керівна постать революційної дії — Ольжич дуже добре відчував і бачив всі її труднощі. Бачив вади поодиноких людей, бачив вади суспільної структури української нації. Небезпечні вири, що їх копає дух руїни тепер, як і сотні літ тому. Бачив нестійкість тих, що мусить провадити. Бачив брак політичного вироблення у мас і політичного хисту у багатьох провідників.

Але понад усе його уболіло, що не злився в цемент пісок мільйонів. Що всі зусилля, зусилля, що тягнуть такі безконечні жертви, виявляють стільки збірного й, зрештою, он подивугідного героїзму — часто вироджуються в неорганізовану шарпанину, в стихійні вибухи, коліївщину, що розгукана стихія починає розвивати власний національний організм.

Бачив це не лише він. Але лише він старався цьому запобігти так послідовно, так віддано справі, так зовсім ізолюючи, наче б «уневажнюючи» свою особу.

Він важким, впертим, до самозаперечення напруженим змаганням боровся за очищення обличчя української дійсности. Намагався своєю святістю вирівнювати гріхи. А найважніше — змагав знайти духовий вихід з кризи, в яку попали українські визвольні змагання, де все дужчав ворожий натиск з обидвох фронтів, а українські сили зі середини пожирала власна анархія.

Ольжич не шукав зі злочином компромісів. Він шукав справжнього виходу, справжньої розв'язки. Він розбудовує збройні відділи, він шукає політичної концепції в самому розгарі її ставлення приходить арешт і смерть.

*
* *

Підчас допиту одного з в'язнів — націоналістів в КЗ Саксенгавзен Ґестапо ставило питання: «Дійсно ви вважаєте, що Ольжич теоретик культури й більш нічого?» — Але переконати їх в цьому було неможливо. З затроєним ядовитим усміхом вони все заявляли: «Ми вже це вияснимо з ним безпосередньо».

Та, як завжди, як ще в Карпатській Україні, наткнулись вони на ґраніт його волі. Він розбився, але не зігнувся. З нього видобули тільки його життя, яке він носив завжди наопашку. Більш нічого.

Ми вже звикли, що всі наші зусилля значаться жертвами чи з процесами, чи без них, але завжди з допитами. Характеристичне, що у всіх акціях ведених Ольжичем так добирались люди, що не було ніколи «всип», ні каяття, ні заломань. Карпатська Україна, Київ, а врешті Львів 1944 та сам Саксенгавзен — це чисте геройство і світла легенда Української Національної Революції без чорних плям — і тут його постать ушляхотнювала всіх, розточуючи авреолю святости й геройства.

І коли гордий дух його стане на останній допит перед Престолом Всевишнього, то й там він сміло гляне в лице Всемогучого й буде без закиду. Скаже, напевно: «Чому Ти, Боже, забрав мене передчасно, в розгарі моїх змагань за душу народу мого, за те, щоб не сквернився неволею Твій образ і Твоя подоба — українська людина?»

О. ОЛЬЖИЧ.

РОЗКРИЙТЕ ЗІНИЦІ...

РОЗКРИЙТЕ ЗІНИЦІ, РОЗКРИЙТЕ СЕРЦЯ,
ЧЕРПАЙТЕ КРИШТАЛЬНЕ ПОВІТРЯ.
ОД ВІКУ ЗЕМЛЯ НЕ ЗАЗНАЛА БО ЦЯ
ТАКОГО БЕЗКРАЙНОГО ВІТРУ.

ВІН ВІЄ ШАЛЕНИЙ НАД СТЕРНЯМИ ДНІВ
ДИХАННЯМ НЕЗЛАМНОЇ ВОЛІ
ВІД ДАЛЬНІХ ПІКЕТІВ ВАРТОВИХ ОГНІВ
ІМПЕРІЇ ДВОХ СУХОДОЛІВ.

ВІН ВІЄ ДИХАННЯМ СОЛОНИМ, ЯК КРОВ,
ТУГИХ ОКЕАНОВИХ НАДРІВ,
ЩО ЇХ СЕВАСТОПІЛЬ НА ВСЕ РОЗПОРОВ
КІЛЬВАТЕРНИМ ЛАДОМ ЕСКАДРИ.

НАД ХИЖИМ ПРОСТОРОМ ВЕРХІВ'Я — ПАМІР
СЛІПУЧА І ВІЧНА, ЯК СЛАВА, —
НАПРУЖЕНА АРКА НА ЦОКОЛІ ГІР —
ЯСНІЄ ЗАЛІЗНА ДЕРЖАВА.

Ю. БОЙКО.

Е. Коновалець
та
Осередньо-Східні Землі *)

(Закінчення)

Розрахунок ОУН був дуже простий: журнал, що потрапив на терени Наддніпрянщини, так чи інакше може дістатися в руки не лише чиновника-енкаведиста, але й інтеліґента-українця з партійним квитком у кишені і дасть йому імпульс в усвідомленні українських політичних проблем. І немає сумніву, що так воно і було, особливо ж до 1931 р., коли на Наддніпрянщині НКВД вперше викрило клітини підпілля, зв'язаного з Коновальцем. Солідні зошити журналу української революційної теорії потрапляли в руки не лише Гірчаків та Хвиль, що були присяжними критиками націоналізму на сторінках совєтської преси, але також і в руки партійців Хвильового і М. Куліша (а через нього могли потрапляти і в руки безпартійного Л. Курбаса), Влизька і Епіка, Грудини і Річицького.

Широкий закрій в аналізі революційної проблематики, розгорнення соціяльних проблем як частки програмовости українського націоналізму, наукова ґрунтовність студій напевне імпонували тим поодиноким представникам наддніпрянської еліти, що читали «Розбудову Нації», і вона їх полонила, певне, не менше, ніж революційні елементи еміґрації.

І коли модерний український націоналізм знаходив дорогу до серць наддніпрянців, то і це в значній мірі заслуга Коновальця. Бо це він, вдумливий знавець ОСУЗ, відчув, що на Наддніпрянщині минув уже час етнографічного примітивізму, політичного романтизму і безсистемности в політичній практиці, що характеризували 1917—19 р. р. Натомість прийшов період суворого критицизму, світоглядових шукань і політичної концепційности. Відповідно до цього звертав Коновалець корабель української революції з фарватеру терористичних дій УВО на шлях всебічного духово-світоглядового і політично-підпільного зросту ОУН.

Нині в писаннях наших публіцистів можна натрапити на химерну думку про цілковиту відмінність ідеологічних шукань на Східній і Західній Україні в останніх десятиліттях. Ця думка не має рації в тій мірі, в якій вона стосується розвитку націоналізму, репрезентованого теоретиками ОУН на Заході і Хвильовим, Кулішем, Досвітним тощо на Сході. Якщо й була різниця, то вона була головно формального порядку. На Сході не було можливостей висловитися одверто, тому панувала «езопова мова»; як для середньовічних революціонерів була властива мова церковних книжників, так для наших революціонерів характеристична була совєтська фразеологія. Але разом з тим на Сході було більше талантів, які ще лише вдивлялися в себе, здобували з себе перші скарби, а вже незабаром упали під ударом терору. Більше було тут зв'язаности з подихом української землі.

На Заході була більша свобода думки, більші можливості професійно-політичного вироблювання, можливості створення духово-політичного середовища, що сприяють кристалізації політичної думки.

Лави націоналістів на ОСУЗ поповнювалися елементом місцевим, який пізнавав облудність совєтської дійсности. Ідейні комуністи, які в роках революції захопилися романтикою комунізму, пізнавши його буденність, не раз проходили важчий для себе шлях духових терзань, поки знаходили вихід в націоналізмі. Символічною фігурою в цьому відношенні був Микола Хвильовий. Коли вчитуєтеся в його полум'яні памфлети «Думки проти течії», чуєте ще в нього комуністичний спосіб думання. Але схоплюєте вже й у його підході до життя недалекий крах інтернаціонально-комуністичних ілюзій. Може несвідомо для нього націоналістична ідея вже в цих памфлетах пробиває панцер большевицької ортодоксальности. Інша справа — «Вальдшнепи». Тут уже стикаємося з дозрілим завершеним націоналізмом. Про героїв Хвильового в цьому творі совєтський критик пише: „«Карамазов — це той щирий, що йшов захоплений високими гаслами, робити революцію з компартією й нарешті побачив, що він «собиратель земли русской». Хвильовий виводить своїх героїв на літературний кін, щоб довести, що радянська Україна — не радянська, що диктатура пролетаріяту не диктатура пролетаріяту, що національна політика — це одна лиш омана . . . що йде переродження, що сама компартія — то є організація лицемірів. Блискучо талановито ці думки виявляє в своїх «Вальдшнепах» Хвильовий і, зробивши таку аналізу нашої дійсности, доводить, що єдине гасло, яке може запалити мільйони, піднести їх на височінь патосу боротьби за Україну, за народ — є національне відродження, відродження на-

*) Початок статті гл. „ОРЛИК" Ч. 5-(1947)

ції... Спочатку треба утворити певні кадри української нової загартованої інтеліґенції. Спочатку повинен прийти загартований український Льонґфелло, щоб повести український народ до стану другого велетенського соціяльного руху. І тільки після того зможуть бути нові економісти, нові робітники, що економіку й соціяльне життя нашої країни поведуть до інших днів... Революцію маса творить через свою інтеліґенцію, бо всякий масовий рух тільки тоді робиться революцією, коли ним починають керувати Дантони, Леніни чи Троцькі... Бо в основному питанні, в питанні про революцію, хто її робить, хто нею керує, Карамазов зводить все виключно до ватажка, до одної людини... Карамазов і Аглая сходяться на одному основному, що революція відійшла в минуле, що великі гасла соціяльних заворушень 1917 року стали фарисейством, що історія в нових вбраннях повторює в 30-х роках XX століття криваві дні Французького термідору. Робесп'єр уже давно поклав на ґільотину Дантона і... сам він доживає останні дні... Термидор у повному розгарі. Що ж залишається робити? Єдиний порятунок — націоналізм. Треба подбати лише про те, щоб термідор привів до створення могутньої української держави. І тут не може бути вагання; бо коли український «комуніст» не робитиме цього — зробить це російський «комуніст», але зробить проти його, проти українця, для того, щоб передати своєму рідному фашистові «единую неделимую».

Дуже влучна характеристика образів Хвильового, що була по суті кваліфікованим доносом на нього, розкриває основні ідеї, піднесені в романі. Соціяльність української революції, роля вождя і духової еліти в українськім визвольнім процесі, творення ідеалу могутньої української держави, розгляд національної революції і націоналізму, як основної ланки в ланцюгу історичного процесу, культ націоналістичної непохитности, прогноза переростання комунізму в одвертий російський імперіялізм, що нині так блискучо виправдалося — як всі ці моменти, властиві «Вальдшнепам» Хвильового, яскраво виступають також у писаннях теоретиків націоналізму ОУН! Саме тут простягається та невидима срібна нитка духового зв'язку, що лучить обидві паростки націоналізму в одне ціле.

Відомо, як широко програмово ставили націоналісти УВО - ОУН завдання — творити нову вольову українську людину, титана думки й чину. Чи не перекликується з цим Хвильовий, коли каже про орієнтацію на Европу: «Ви питаєте, яка Европа? Беріть, яку хочете: «минулу — сучасну, буржуазну — пролетарську, вічну «мінливу». Бо і справді: Гамлети, Дон-Жуани чи то Тартюфи були буржуазні, але вони є і в сучасному, були вони буржуазні, але вони є і пролетарські, можете їх уважати «вічними», але вони будуть і «мінливі». Таку кокетливу путь держить діялектика, коли блукає в лабіринті надбудов.

Тут нарешті стикаємось з ідеалом громадської людини, яка в своїй біологічній, ясніш психо-фізіологічній, основі вдосконалювалась протягом багатьох віків і є властністю всіх кляс... Це европейський інтеліґент у найкращому розумінні цього слова. Це, коли хочете, — знайомий нам чорнокнижник із Вюртемберґу, що показав нам ґрандіозну цивілізацію і відкрив перед нами безмежні перспективи. Це доктор Фавст, коли розуміти його як допитливий людський дух».

Зрештою творення ідеалу сильної героїчної людини позначилося в цілім ряді творів наддніпрянських художників слова, що йшли до націоналізму.

Про нову українську людину великого діяпазону писав Влизько:

Нові часи, нові оселі, а він живе, —
Заклавши динаміти в скелі, —
Герой живе!

І це було не лише літературне творення героїзму.

Так, як Ольга Басарабова, як Юліян Головінський на Заході вмерли за ідею націоналізму, так на Сході творці літературних образів героїзму були послідовними і знайшли в собі мужність стати прикладом того національного героїзму, який оспівували, і вмерти, дерзко плюнувши в обличчя московському вампірові.

Якщо вчитаємося в роман Ґжицького «Чорне озеро», побачимо тут також націоналістичну духовість однорідну з націоналізмом ОУН. «Критик» Плісецький у статті «Чорне озеро українського фашизму» так характеризує цей твір: «В романі... до потворних форм роздуто національне питання. Все суще тут нанизане на національне, все упирається в нього і ним визначається».

Націоналізм ОУН став модерною формою сутности української визвольної ідеї. Він є водночас «патріотичне кипіння, піднесене на найвищий ступінь температури», і раціоналістичне усвідомлення всієї науки, що її дає нам попередня практика визвольної боротьби. Так трактували і трактують націоналізм в ОУН, протиставляючи його нижчим формам національно-визвольної думки, яка ще живе інерцією старих помилок і закостенілих традицій. Саме в пляні зіставлення двох форм національно - визвольної боротьби будує Ґжицький свій роман: просвітянсько-етнографічно-відрухової, так би мовити «петлюрівської» форми і модерно-націоналістичної. А що роман маскує українську дійсність, змальовуючи її в образах життя Алтаю і алтайців, то й табір консервативної примітивности репрезентує Кам, Мабаш, Тріш, а модерно-націоналістичну течію представляють Темір, Таня. Перший табір діє, керуючись порива-

ми, інстинктами, ненавистю до ворога, але не має перспективно розгорненої ідеї, що могла би полонити собою всіх алтайців. Молоде покоління вже дивиться вперед, воно не лише інстинктом ненавидить ворога, але й усвідомлює його дію як тотальний наступ, якому треба протиставитися в усіх ділянках духовости і дії і не лише своїми національними силами ,а й союзом з іншими поневоленими націями. І коли Кам Натрус робить заходи, щоб знищити українця Манченка, як «чужинця», тоді Таня шукає в нього підтримки в опорі московській духовості.

Читаючи п'єсу Куліша «Патетична соната», цей епохальний для української літератури твір, ми бачимо незвичайну глибину трактування нашої революції, віддзеркалювання всіх її сторін, і то в площині ідей, голошених теоретиками ОУН, так ніби М. Куліш був пильним читачем таких органів націоналізму, як «Розбудова Нація».

Чому не перемогла національна революція в 1917—19 р. р.?

Своїми символічними образами Куліш дає широку відповідь на це питання. Тому, що національна революція не врятувала, не витягла з підвалу українських робітників, каліку Оврама, не показала їм перспектив; тому що творити гетьманську державу став московський офіцер-поміщик Андре Пероцький, що любить «українські зорі», бридиться українським народом і реалізує московсько-імперіяльну ідею; тому що селянин Ілько не зміг ще з'єднати себе в однім пориві з прекрасною дівчиною Чайкою — символом України, тому що були на Україні патріоти-мрійники, прекраснодушні романтики Ступай-Степаненки. І знов таки, як і в Ґжицького, маємо й у Куліша протиставлення двох поколінь українських патріотів.

Старе покоління Ступай-Степаненків бере Україну по-літературному, в романтично-народницьких шатах. »Національна непохитність« у мріях і невміння виборювати собі державу — характеристичні для цього покоління. Большевицький прапор з українським написом викликає в Ступай-Степаненка сумніви — за ким же йти. Він зі захватом згадує, як большевик сказав йому: «Збирайся на смерть, а не ґотовся к смерті . . . найкращий спільник той, хто мову нашу розуміє — і по-вкраїнському говорить». На це Марина Чайка, втілення націоналізму і водночас символ України, відповідає: «найкращий спільник той, у кого зброя по-українському говорить». Вона певна, що «того лише ідеї переможуть, хто з ними вийде на ешафот і смерті в вічі скаже». І вона кличе: «Українче, пізнай себе».

Так Наддніпрянщина фіксувала тотожність своїх націоналістичних позицій із націоналізмом ОУН, широким духовим рухом, на чолі якого як передова постать стояв Євген Коновалець.

Чи вдалося Коновальцеві прокласти шлях від ідейних впливів ОУН до конкретної підпільно-революційної акції на ОСУЗ?

Так.

Коновалець був упертим і послідовним. Не зважаючи на, здавалось би, непоборні перешкоди, він посилає й посилає пробоєвиків. Іде сотник Диковський, іде син радянофіла А. Крушельницького, а чільний советський достойник Наркомату рільництва СССР Чернов також, як пізніше виявляється, був висланник Коновальця.

Вістка про самогубство Миколи Скрипника надзвичайно вразила полковника. На зауваження секретаря,що Скрипник був ідейним комуністом і тому не слід вістки про його смерть так близько брати до серця, Коновалець лише розпачливо махнув рукою: «Там при ньому були наші люди, що тепер буде з ними?» — вимовив він. Від Наркомосу часів Скрипника тягнулися нитки підпілля в харківські школи, де працювали поодинокі члени організації. Твердження провідників ЦК КП(б)У про те, що за «широкою спиною Скрипника» діяли українські націоналісти, як виявляється, мали рацію.

УВО-ОУН на ОСУЗ була нечисленною. Але в лавах підпільників були не лише прийшлі з Заходу, але, як уже зазначалося, і місцеві. Не підлягає сумніву, що націоналістичне підпілля серед письменників існувало. Яловий був членом Організації і мав посередній зв'язок з полк. Коновальцем. Ряд даних говорить про те, що Хвильовий також належав до підпілля. Постишев виразно говорить про це в однім із своїх виступів. На це натякає й Арк. Любченко в своїх спогадах про Хвильового, надрукованих у «Наших днях». Коли міг він вступити до Організації? Мабуть, по написанні «Вальдшнепів». Можливо, що його вступ зв'язаний з його перебуванням за кордоном, а його «каяття» з приводу «Вальдшнепів», опубліковане в пресі, було намірене на те, щоб замаскувати речі не менше поважні, як сам роман.

До підпілля належали і Ґео Шкурупій, Олекса Влизько. На зізнаннях під час допиту Влизько казав: «З кінця 1929 року я входив до складу . . . української націоналістичної організації, куди я був залучений Шкурупієм. Я цілком поділяв усі терористичні постанови і . . . плятформу нашої організації». Так само одверто признався на допиті М. Куліш: »Яловий повідомив нам думку організації про те, що підготовку до повстання треба не приняти і запитав, яке було наше ставлення до індивідуального терору. Я був активним прибічником проведення індивідуального терору. Мої терористичні настрої особливо посилилися в період самогубства Скрипника».

В рядках їхніх зізнань звучить справжня мужність людей, що прямо в вічі дивляться катам. Відомо, якою популярністю користав-

ся М. Куліш в українстві. І хоч як актуальною справою було для совєтської пропаґанди сплюжити моральне обличчя цієї людини якимись словами каяття чи розпачу в зізнанні, вони не наважилися фалшувати його зізнань, бо мало хто цьому повірив би (у відношенні до Епіка—це було зроблено: Епік «каявся», називаючи себе «скаженим собакою» і дякував за те, що партія подарувала йому життя).

З ліквідацією групи хвильовістів націоналістичне підпілля в письменницькому середовищі не було остаточно знищене. Значно пізніше арештовано Григорія Косинку, Дмитра Фальківського, Костя Буревія та інших. Знищено їх в порядку «ударної кампанії» в зв'язку з убивством Кірова в Ленінграді. Слідство в їхній справі має виразні ознаки методів єжовщини: в присуді зазначалося, що більшість обвинувачених прибула з-за кордону ,що було очевидною брехнею. Так само дешевою брехнею було, що в більшости підсудних знайдено зброю й ручні ґранати: пізніші розслідування членів Організації через приватні розмови з родичами загиблих цілком заперечують це. Одначе ці розслідування, ведені організаційною дорогою, доводять, що підпільна письменницька група з такими учасниками як Дмитро Фальківський, Кость Буревій дійсно існувала. На мешкані в Буревія відбувалися таємні сходини. Коли підчас одного такого засідання на кватирю Буревія прийшов його знайомий, критик Доленґо, не втаємничений у справи організації, його не впущено до того покою, де були зібрані, і відпроваджено додому.

Підпільні клітини ОУН в різних ділянках життя хоч і не були численні, але, здається, досить розгалужені. З мотивів конспіративних не було на Наддніпрянщині одної суцільної організаційної структури, яка б централізувала все. Одначе в розстановці сил в різних ділянках життя була пляномірність, і в цьому знову чулася безпосередньо майстерна рука самого Коновальця. Постишев говорить навіть про пляномірність заміщування посад членами УВО (при тому кожний новий увіст користався у большевиків певний час довірою, як «цілком перевірений і надійний»): «Цікава система в українських націоналістів розставляти свої кадри . . . Наприклад, сектор народнього комісаріяту освіти. Керівником його був Яворський. Пішов Яворський, пішов Озерський, сів Коник . . . А всі вони оказалися членами УВО й то керівними . . Або ось уповноважений народнім комісаріятом закордонних справ. Був там Максимович, пішов Максимович сів Петренко, пішов Петренко — сів Тур, знов усі члени УВО і навіть з її керівництва. І так майже на всіх ділянках, захоплених ними, вони додержувалися цього організаційного принципу наступности своїх людей. Раз захопивши ту чи іншу відповідальну ділянку , вони вже не випускали її зо своїх рук.»

Були клітини, групи, одинаки. А всі вони в'язалися з Коновальцем. Не рідше як раз на три місяці пробивалися кур'єри з Наддніпрянщини до Вождя. За замкненими дверима, окремо від найближчих довірених своїх співробітників, провадив Коновалець довгі години в розмовах з кур'єрами . . .

Зв'язок з Наддніпрянщиною через Збруч вже в кінці передминулого десятиліття був майже неможливий. Большевики прекрасно усвідомлювали, якою небезпекою є для них Галичина, цитадель націоналізму. Тому вони тут створили таку забезпечувальну прикордонну смугу, яку годі було пройти. Я. Барановський їздив до Румунії, щоб організувати перекидання людей Чорним морем. Чи вдалося йому цього досягнути, не знати. Кур'єри пробивалися через Фінляндію, іноді через Естонію, Литву. Переходи через литовський і фінський кордони організували Р. Сушко і О. Сеник-Грибовський.

Які тактичні і стратегічні цілі ставила перед собою організація на Наддніпрянщині? Матеріяли, що ними розпоряджаємо, дають змогу говорити про це лише в найзагальніших рисах. На початку активізації підпілля, десь від 1927—28 р., коли большевицька цензура і партійно-енкаведівська контроля не встигли ще цілком затиснути «ідеологічний фронт» в своїх обіймах, був плян через різні сфери духовости творити в сферах інтеліґенції революційну ферментацію, що мала би далі вже через посередництво інтеліґенції перекинутися в низи. Почасти, в своїх початках, цей плян здійснювався, але вже з 1930 р. став натикатися на дедалі більші труднощі.

Тимчасом совєтський уряд взявся до безоглядної колективізації. Земля горіла під ногами.

ОУН переставляє головну увагу на опанування різних ділянок адміністрації і державного апарату. Важко створити такі прикриття для підпілля, за яких воно могло б швидше розростатися. Важно через апарат підготувати найсприятливіші умови для заламання системи. Робляться спроби (їх, здається, було лише дві) масової пропаґандивної дії летючками. Одну з них пущено на Донбасі. Зміст їх показує, що авторство належало людині, яка була тісно зжита з настроями мас на ОСУЗ (текст летючок у свій час був передрукований на сторінках »Сурми»). Спроби довели недоцільність застосовувати цей метод дії. НКВД в такій мірі зліквідувало наслідки цієї пропаґанди, що вістки про пропаґандивні акції не здобули жадного розголосу серед громадянства.

Розгортання суворо-законспірованої дії ОУН викликає тривогу, нервозність в партії, НКВД, уряді.

Преса захлинається від загроз на адресу українських націоналістів, закликає партійців до посилення пильности. Пишеться не про гетьманців, не про петлюрівців, а саме

про націоналістів. Кожен партієць повинен знати точно, звідки йде небезпека, яке обличчя має ворог Москви.

Неспроможність відкрити осередки підпілля звичайними поліційними засобами штовхає большевиків на масове виарештовування людей з різних ділянок суспільного і господарчого життя. Заарештовується безліч невинних людей за найменше підозріння з надією на те, що такою методою вдасться, поперше, натрапити випадково на заховані середовища революціонерів, подруге, залякати громадянство і тим звузити можливість дії підпілля.

Єжовщина була не тільки виразом садизму. Вона була для уряду конечністю. Сухомлін у своїй доповіді зазначив, що в Київській, Одеській, Вінницькій і Донецькій областях на 267.000 членів партії було виключено 51.712 осіб. Звичайно, лише дуже незначна кількість з цих людей належала до революційного підпілля, але не маючи змоги їх виявити, партія виключала всіх, на кого могла впасти хоч нейменша тінь підозри.

Провали націоналістичного підпілля йдуть в такій черзі: 1931 року викрито «Національний центр», який мав у своєму складі ряд членів партії. 1932 року виарештовано знов підпільну групу, яка в слідчих справах НКВД зафіксована була під назвою УВО; до неї належали наукові робітники, командири червоної армії. 1933 р. викрито групу осередків ОУН, що мали назву «Організація Українських Революціонерів», заснування якої припадає ще на 1929 рік.

1932—33 р. на Великій Україні вибухає голод. Є. Коновалець ставить в зв'язку з цим перед Організацією завдання широкої пропагандивної акції проти Москви. Спрямувати громадську опінію Заходу проти большевиків і тим зв'язати шаленство їхньої сваволі на Україні — такий плян. В Америці відбуваються ґрандіозні антибольшевицькі демонстрації українців. Щоб ще більше прикувати увагу Заходу до подій над Дніпром, з наказу Організації боєвик Лемик 25. X. 33 робить замах на сов. полпреда Лозинського у Львові. «Сурма» в ч. 2—3 за 1933 р. писала з цього приводу: «Для ідеї ОУН пішов стріляти Лемик представників Москви, бо та ідея не знає іншого говорення з ворогами. Терор треба відпирати терором. Ворога треба ненавидіти, а свого брата любити. І мусів націоналіст Микола Лемик дуже любити своїх братів з-над Дніпра, тому послухав приказу ОУН і смертельно вдарив представника Москви. Це є та правдива любов, яка готова жертвувати життям, щоби рятувати друзів своїх».

Стріл Лемика мав широкий розголос у світі. Пропаґандивна акція ОУН, як, до речі, і протестні заходи інших укр. політичних середовищ, мала вплив на світову опінію. Якби не ця опінія, винищення української нації в минулому десятилітті набрало б ще ширших маштабів.

В перших роках колективізації, під час винищення «куркуля як кляси» на українському селі були стихійно створені настрої до повстання. Воно стояло як ціль перед ОУН, але до здійснення цих намірів не могло прийти через кількісну слабість сил ОУН над Дніпром, через слабо розгалужені зв'язки з селом, через несприятливу міжнародню ситуацію (Совети вживали всіх заходів, щоб не ускладняти свого міжнародного становища). В перших роках минулого десятиліття большевики досконало вивчили методи і ближчі цілі ОУН на ОСУЗ. Це примусило Коновальця змінити тактику: основну увагу відтепер приділяє Коновалець розбудові клітин ОУН в червоній армії. Найближче завдання — опанувати нервові вузли армії. Серцем організації на Київську воєнну округу стає людина з російським прізвищем Кондратьєв, член УВО з 1928 року. До організації належить командир одного з кіннотн. корпусів на Правобережжі Криворучко, клітини Організації — в Харківській Школі Червоних Старшин, в Київській Військовій Школі, в Полтавській 75-ій Дивізії, у вінницькому гарнізоні. Зв'язки ведуть аж до Дубового. Значні сили ОУН напередодні викриття її військової сітки були в Києві. В Київському гарнізоні ОУН розпоряджала 500 багнетами. В Київському районі Організація мала 150 бійців. Міцною була військова сітка в Жмеринському та Волковинецькому районах, де переховувано й запаси зброї.

Організація мала групи старшинську й підстаршинську. І якщо більшими групами вона була сконцентрована в різних пунктах України, то поодинокі її члени, старшини червоної армії, працювали й на теренах поза Україною. З надзвичайною обережністю роками ведеться підготовча праця до повстання в армії. Разом з тим енкаведівська агентура напружує зусилля, щоб і тут знайти сліди Організації.

Удар по цій військовій сітці ОУН і заходи в напрямку знищення особи Коновальця плянуються і виконуються НКВД як суцільний із широким засягом терористичний акт. З маси арештованих розстріляно 217 військових старшин. Серед них гинуть: майор Г. І. Кондратьєв, начальник ветеринарної служби одної із стрілецьких дивізій В. Н. Нечаєв, начальник Ветеринарного Управління Вінницької области Кудрин, працівники бактеріологічної лябораторії Новгородов і Мельничук, начальник Ветеринарного Управління Київської Воєнної Округи Нурамський, начальник Київської Піхотної Школи генерал Зубов, другий начальник цієї школи генерал Малишкін, начальник постачання школи Герасимчук, старшини Кавуловський, Голтуренко, Северинок, Товаровський, Кондратенко, Романенко, Катасанів, Сукин, вчитель Затворницький, Пляско, Рилєв, Грушецький

тощо. Як бачимо з реєстру розстріляних, ОУН на СУЗ розгортала роботу не лише серед українців, але й серед тих росіян, які, живучи на Україні, так уже пройнялися українськими національними інтересами, що стали на безоглядну службу українській ідеї. І це була крайньо небезпечна для Москви річ. Український націоналізм позбувався тої виключности, яка характеризувала його на початку і захоплював у сфери свого впливу людей, які засимілювалися в підсонні української духовости.

Але Коновалець іде далі. Він шукає нових можливостей.

Треба бодай тимчасово відтягнути терористичні удари від України. Чи не можлива якась ширша дія українських націоналістів на теренах поза українським етнографічним масивом? А опорну базу для дії на московські терени Коновалець обирає українську колонію на Далекому Сході — Зелений Клин. З наказу Вождя туди їдуть Д. Гуцук і Митлюк. Але нові шляхи ще не прокладені. І, прокладаючи їх, гинуть ці наші перші хоробрі.

На протязі багатьох років український націоналізм стрясає всіма основами сов. устою. Націоналісти ніде не виходять назверх, вони нечисленні. У декого з совєтських обивателів виникає навіть сумнів, чи не є вони витвором фантазії совєтських пропаґандистів і енкаведистів? Але їхню підземну роботу відчуває на собі совєтська система. Весь час нависає загроза того, що націоналізм здобуде контакт з масами. Тому шаленіє московська пропаґанда на зразок того, що українські націоналісти отруюють криниці.

Майже щороку торжествуючі заяви про те,що український націоналізм »нарешті знищено», змінюються останніми роками про те, що «націоналістичне охвістя» знов підняло голову. 1933 року нач. ГПУ на Україні Балицкий звітував: «Тільки в 1933 році ми нанесли рішаючий удар українській контрреволюції». Одначе вже в серпні 1934 р. на з'їзді совєтських письменників у Москві Панас Любченко примушений був заявити, що націоналісти знов «наступають зімкнутими лавами». На початку 1937 року знов залунали голоси в пресі, що «тов. Єжов» нарешті поклав кінець укр. націоналістам, а у вересні 1937 року Косарев на харківській конференції комсомолу заявив, що «боротьба з націоналістами України тільки починається».

*
* *

Коновалець був великою людиною, але завдання, яке взяв на себе, було безмежно важке.

Кожна велика людина, щоб здійснювати великі замисли, повинна зосередити навколо себе талановитих помічників.

І хоч Коновалець сам керував зазбручанським підпіллям, одначе він розумів, що лише скупчивши навколо себе гурт наддніпрянців, дорадників і помічників, він зможе успішно вести справу. Лише спільними зусиллями такого гурту людей, зжитих з атмосферою Великої України, можна було глибоко правильні розв'язувати проблеми духового розвитку націоналізму та влучно намічати принципи практично-революційної дії на Рідних Землях. І Коновальцеві пощастило сконцентрувати біля себе, в своєму революційному штабі, гурт визначних наддніпрянців. Першим заступником Полковника був сл. п. Микола Орестович Сціборський, колишній старшина наддніпрянської армії; військовою референтурою Проводу Націоналістів керував Микола Олександрович Капустянський, генерал-хорунжий Української Армії, один із найближчих помічників і друзів С. В. Петлюри, хоробрий військовик, що в першій світовій війні за військові заслуги був нагороджений золотою зброєю; референтуру культури очолював Олег Олександрович Кандиба-Ольжич (син О. Олеся), видатний поет і вчений-археолог; на чолі дипломатичної акції стояв також наддніпрянець інженер Дмитро Юр'євич Андрієвський. Біля проводу була ціла плеяда здібних наддніпрянців меншої величини. Всі вони творили те духове підґрунтя, з якого невпинно йшла експансія ОУН в напрямку Осередньо-Східніх Земель.

Цей напрямок діяння ОУН став для неї органічним. І ніщо вже не в силі було його змінити, навіть трагічна загибіль Коновальця.

IV.

Готовий плян і всі деталі,
Все точно зважено на грам;
Радіє змій в Кремлівській залі,
Повзе гадюка в Роттердам.
(О. Олесь).

«У заходах заякорити український націоналізм в його вихідній базі на ОСУЗ, де він міг дістати повну гаму переживань на роботі у суспільно-політичній проблематиці — впав Основоположник Організації Українських Націоналістів сл. п. Євген Коновалець».

(Тези Жовтневої конференції ОУН).

Коновалець не лише посилав на смертельне ризико людей на Землі, він сам перший ризикував раз-у-раз собою. Контакт з багатьма людьми з ОСУЗ був великою загрозою. І сам полковник, і його ближче оточення усвідомлювали небезпеку.

Але полковник розумів, що чим більше він матиме зв'язків з децентралізованими осередками, тим менша загроза широкого провалу внизу, на Землях. Ризикуючи своїм життям, він зменшував небезпеку для тих незнаних героїв, що й так кожної хвилі були під обстрілом смертельних небезпек.

Першим серйозним попередженням був 1936 рік. Про це знаходимо лаконічну згадку у О. Ольжича: «Вже в 1936 р. швайцарська поліція натрапила на міжнародню групу під проводом Нормана, що отаборилась у віллі напроти будинку, де мешкав полковник у Женеві. Жид, данець, швайцарка... Голляндія. Щастя хотіло, щоб замір не повівся. Норман тікає, лишаючи в руках женевського суду 20.000 шв. франків. Пара особових змін в одному з консулятів — і справа скінчена. Скінчена для Швайцарії, але не для зацікавлених держав і полковника».

Хто був зацікавлений у знищенні полковника, крім Совєтського Союзу? Передусім Польща. ОУН на ЗУЗ стала могутньою організацією, що зробила з Галичини антипольську фортецю. На міжнароднім форумі ОУН страшенно попсувала репутацію Польщі. Поляки не могли без скреготу зубовного говорити про Коновальця. Гітлерівська Німеччина мала також наміри знищити полковника. Німецькі чинники вірили, що по смерті полковника на його місце стане Ріхард Яри. З цим зв'язані були надії взяти ОУН під свою «опіку». Одначе найбільш серйозно в боротьбу з полковником вступив НКВД. М'якими притишеними кроками совєтські аґенти не раз ступали слідом за полковником.

Одного разу у Відні полковник шукав приміщення. Він натрапив на віллу, навколо якої не було жодних забудовань. «Отут буде добре, — сказав він своїй сопутниці, — тут уже ніхто мене не зможе стежити».

Вперше полковник зустрівся з Валюхом в лютому 1938 р. Валюх привіз якісь документи і совєтську літературу, якої полковник потребував для студій совєтського життя. Друга зустріч припадала на понеділок 23 травня в Роттердамі.

Катастрофа наблизилася.

«Поїзд приходить на роттердамський двірець о 10,16 вранці. Полковник виступає й простує до готелю «Централь», де спиняється під іменем Йозефа Новака. У кімнаті ч. 104 на нічному столику з'являється чорне розп'яття, що з ним Вождь подорожує. Він не хоче чекати приїзду секретаря, що спішив літаком з Відня на умовлену годину, і сам скорше порозумівається зо зв'язковим.

Зустріч відбувається передчасно, о 12 год. в каварні «Атлянта». Вона коротка. Гість скоро відходить, лишаючи в руках полковника невеликий пакет. Вождь розплачується й прямує назад до готелю. Тоді на головному бульварі Роттермаду — Колсінґел вибухає червоно-синє полум'я й дим.

Експльозія стрясає містом.

Пошматоване тіло Вождя падає на чужому бруку, як дванадцять літ тому в Парижі тіло його великого Попередника.

Вождь української нації, перший її вояк, лягає на полі слави».

Американський демократичний часопис «Свобода» з приводу трагічної події писав: «Нова Велика Жертва впала з рук наших національних ворогів. Впала з боку тих, що бояться українського націоналістичного руху, який виховує наш нарід у безкомпромісовому дусі боротьби з окупантами... Впала Велика Жертва. І впаде ще багато інших. Це нам треба знати і з тим погодитися, як із чись зовсім природним, і то в такому розумінні, що кожна така жертва зближає нас до здійснення тої ідеї, за яку ця жертва паде.» Цими словами американського часопису нам хочеться закінчити статтю.

Д. КИРИЛЬЧУК.

Босфор і Дарданели.

ВСТУП.

Літом і осінню минулого року світова опінія була затривожена загостренням питання Босфору й Дарданел. Нотою від 7 серпня 1946 р. до сиґнатарів т. зв. Конвенції в Монтре Сов. Союз зажадав ревізії статуту морських проток, усталених цією конвенцією 15 серпня 1936 р. У своїй ноті СССР домагався, щоб виробити новий статут, в якому взяли б участь тільки СССР, Туреччина й прибережні чорноморські держави та щоб охорону морських проток перебрали на себе спільно СССР і Туреччина. Свою пропозицію мотивував сов. уряд тим, що в останній світовій війні Туреччина мала б фаворизувати переплив німецьких та італійських кораблів у Чорне Море й тим самим вона порушила свою невтральність. В той самий час і сов. преса розпочала сильну кампанію проти Туреччини, а міністерство закордонних справ почало публікацію тайних документів, які мали б довести співпрацю турецького уряду з ворогом. Рівночасно сов. преса висунула претенсії Арменії і Грузії на деякі прикордонні провінції Туреччини на Кавказі та домагалася, щоб, нарешті, закінчити з «втручанням» нечорноморських держав у справи, які цікавлять тільки чорноморські держави. СССР одинокий, — твердить ця преса, — має право й обов'язок ґарантувати безпеку й спокій Чорного моря.

I.

Морські протоки — це ворота з Чорного моря в Середземне море. Складаються вони з Босфору й Дарданел. Босфор (шлях Константинополя) — це морська протока між Чорним морем і морем Мармори, що має 28,5 км довжини, від 660 м до 3,3 км ширини й до 120 м глибини. Дарданели — це морська протока між Еґейським морем і морем Мармори. Дарданели мають свою назву від міста Дарданос. Починаються вони біля Ґалліполі й кінчаться 20 км далі на південь біля Кум Кале. На европейському березі на віддалі 4 км на північний схід від Кум Кале лежить турецька твердиня Седюл-Бар. В старовину Дарданели називалися Гелеспонт. Найвужче місце Дарданел дорівнює 1300 м.

Дарданели мають славну історію. Біля Абідосу, Ксерксес у свойому нещасливому поході на Грецію збудував 480 р. перед Хр. знаний міст на Гелеспонті. Біля Еґос Потамой спартанець Лісандер знищив 405 р. перед Хр. атенську фльоту. При кінці XV-го і в XVII вв. відбувалися тут завзяті морські бої Венеції проти Туреччини за здобуття вільного переїзду із Середземного в Чорне море. В нових часах: 1912 р. обстрілювали італійці Дарданельський шлях, 1914—15 — англійці й французи; 25 квітня 1915 англійці висадили десант у Ґалліполі, а 9 січня 1916 цілий півострів попав до рук альянтів.

Але найцікавіша історія Дарданел та Босфору, коли розглядати її з точки зору взаємовідносин між Візантійською державою, а пізніше Туреччиною, з одного боку, та українською Київською Руссю і пізніше Росією, яка перебрала традиції української держави, з другого боку. Київська українська держава, яка панувала над Чорним морем і гирлами Дунаю, в своїй закордонній політиці завжди намагалася затримати в цій частині европейського континенту свій рішальний вплив. Вона зверталася на південь з впливом особливо тому, що через морські протоки й через Візантію вів найбезпечніший, найлегший і найкоротший шлях до торговельних ринків Близького Сходу, з яким Україна була пов'язана тісними нитками торговельних взаємовідносин. Україна не мала тут завойовницьких намірів, але босфорсько-дарданельська брама мусіла бути відчинена для її торгівлі. Цей вільний шлях вона забезпечувала собі всякого рода союзами, а коли було треба, то й збройною рукою. Вже перші українські князі промощували собі шлях на південь. Літопис оповідає про славний похід Олега на Царгород, після якого він підписав 911 р. дуже корисний для України торговельний договір. І другий український князь Ігор вибирався на Царгород, але цей похід був менше щасливий. Княгиня Ольга відвідувала Царгород і приймала в себе візантійських послів. Син Ольги Святослав, якого історія назвала Завойовником, аж два рази вибирався походом на Болгарію і Візантію з метою не допустити ні одну з цих двох ривалізуючих між собою потуг до ґеґемонії на Балкані, бо такий стан був би замкнув Україні її життєвий шлях на південь. Другий похід Святослава закінчився нещасливо, але проте ці походи так ослабили Болгарію і Візантію, що обидві держави, кінець-кінцем, мусіли погодитися, і уже не було страху, що одна з них стане сильнішою і запанує в цій частині Европи. І Володимир Великий воював з Візантією, але, одружившись з Анною, сестрою візантійського імператора Василя, та прийнявши християнство з Візантії, забезпечив Україні приязні відносини з Царгором. Це славна історія українського X-го і початку XI-го віку.

Після упадку Київської Держави, аж десь до другої половини XVII в., Україна була відтята від своїх природних шляхів на південь. Українська Козацька Держава не мала досить сили, щоб змагатися із всемогутньою тоді Туреччиною, тому не могла виявити свого політичного тягу на південь. Аж царська Росія, яка перебрала не тільки назву Київської Руси, але й державні традиції української держави, звернула свої очі на південь. Але в той час, як українська політика хотіла тільки забезпечити собі тут вільний шлях до своїх природних торговельнихринків, царська Росія висунула на ці області свої імперіялістичні пляни.

Завоювавши 29 квітня 1453 р. Константинополь, турки зараз приступили до укріплення Босфору і Дарданел. Від цього часу переїзд через морські протоки був можливий тільки за дозволом турецьких командантів босфорських і дарданельських укріплень. Тільки Венеція ще якийсь час (десь до 1930 р.) мала дозвіл вільно користуватися цими протоками в своїх торговельних зв'язках з чорноморськими країнами.

При кінці XVII в. (за царя Петра I) Росія дійшла до Озовського моря. Петро I заложив тут місто Таганріг. Але йому не вдалося замкнути Чорного моря і добитися вільної плавби через Босфор і Дарданели аж до Еґейського моря. Те, що не вдалося Петрові, осягнула Катерина II. Вона в двох війнах з турками (1768—1774 і 1787—1792) осягнула закріплення російської влади на цілому північному побережжі Чорного моря, право вільної торговельної плавби на Чорному морі та право переїзду через морські протоки. Проте не вдалося їй домогтися при ратифікації мирового договору в Кучук-Кайнарджі (1774 р.) постанови про заборону в'їзду в Чорне море кораблів інших народів. Але вже 1799 р. Росія осягає свою мету. Занепокоєна експедицією Наполеона в Єгипет, Туреччина в тайному договорі годиться на те, щоб на час війни з Францією протоки були відкриті для московських воєнних кораблів і закриті для кораблів інших держав. Отже, російська воєнна фльота мала вільний шлях у Середземне море. Цар Александер I 1805 р. домігся постанови, за якою дозволялося російським воєнним кораблям вільно перепливати морські протоки не тільки під час війни, але й під час миру. Але вже 1806 р. дійшло до війни Росії з Туреччиною, і ця постанова була автоматично анульована. На мирі 1812 р. Росія вже не могла домогтися старої постанови. Пізніше (1833 р.), коли Туреччина була замішана в нову війну, вдалося Росії знову відновити стан 1799 р.

Але в гру вмішалася Англія. Вона зажадала зміни цієї постанови. І так 13 липня 1841 р. дійшло до складення т. зв. Лондонського договору про морські протоки, який на місце односторонньої охорони проток Росією ухвалив колективну охорону цілою Европою. Договір підписали й ґарантували Англія, Австрія, Прусія й Росія. Цей стан задержався аж до 1914 р. На основі цього договору Туреччина зобов'язувалася додержуватися «старого правила» і заборонити переїзд морськими протоками всім чужим державам.

Але Росія була глибоко невдоволена таким станом річей і чекала тільки нагоди, щоб осістися на Босфорі й Дарданелах, зробивши їх частиною своєї власної території. 1870 р. появилася книжка Николая Данілевського «Росія і Европа», в якій він відсував таку тезу: східнє питання — це виключно російське й слов'янське питання. Позитивне вирішення цього питання можливе тільки через цілковите знищення Австро-Угорщини й Туреччини. На місці цих держав має постати конфедерація слов'янських держав на чолі з Росією та з російським Константинополем, як центром цієї конфедерації. Росія, за Данілевським, є законним спадкоємцем Константинополя. З політичного боку «Константинополь і морські протоки — це ключ до російського дому», твердив Данілевський за висловом царя Александра I, що його він ужив перед Наполеоном 1807 р. у Тільзіті. Рівночасно на службу цих імперіялістичних ідей покликано і православну церкву.

Програвши війну з Японією (1904—1905), Росія була змушена на якийсь час зректися своїх плянів відносно Дарданел. Але вже 1907 р., поділивши з Англією сферу впливів у Середній Азії, Росія, під тиском своїх націоналістичних ідеологів, підіймає знову проблему морських проток. Вона намагається допровадити до створення т. зв. Потрійного порозуміння (Англія, Франція й Росія) і в цей спосіб забезпечити собі ґеґемонію на Балканах і тим самим на Дарданелах. Пропаґандивними кличами була тут ідея панславізму і панортодоксизму. Але ці пляни перекреслює Англія і навіть посилає свою фльоту в турецькі води. Тоді Росія звертається в сторону Італії і складає з нею 1909 р. договір, на основі якого Італія одержує вільну руку в Тріполісі, за те вона обіцяє підтримувати Росію в справі позитивної для неї розв'язки дарданельської проблеми. Але й цей договір не приніс Москві бажа-

них плодів. Що більше, під час італійсько-турецької війни 1911—1912 рр. Туреччина замкнула морські протоки і Росія не могла ними користуватися навіть для своїх торговельних інтересів.

Вибух світової війни 1914 р. привітали московські імперіялісти як довгождану нагоду для переведення в життя своїх попередніх плянів на Балканах. Уже в меморіялі російського морського штабу від 20 листопада 1913 р. писалося: «Тепер існує тільки одно активне завдання для нашої фльоти: забезпечити Росії вільний шлях з Чорного в Середземне омре». А в червні 1914 р. петербурзький історик Мітрофанов писав у нім. журналі „Preußische Jahrbücher“: «... тільки посідання Босфору й Дарданел може покласти кінець теперішньому станові; існування такої світової потуги як Росія не сміє бути узалежнене від випадків і від чужої сваволі... Чужа держава, яка протиставиться такому нашому гонові (Drang) на південь, є само собою ворожою державою». Вступ Туреччини в жовтні 1914 р. у війну по стороні осередніх держав викликав у Москві великий ентузіязм, а Дума висловилася 9 лютого 1915 р. майже одноголосно за тим, щоб Росія анектувала Константинополь і морські протоки. Під впливом воєнних подій навіть Англія згодилася 12 березня 1915 р., на випадок перемоги Антанти, віддати Росії Константинополь, морські протоки та острови Імброс і Тенедос. Але до здійснення цієї угоди не дійшло ніколи, бо під час війни не вдалося вирвати з рук Туреччини Босфору-Дарданел, а після упадку Туреччини у жовтні 1918 р. Росія — через внутрішній переворот — вже не брала участи в коаліції переможної Антанти.

II.

Конвенцію в Монтре підписали: Франція, Велика Британія, Греція, Японія, Румунія, Туреччина, СССР, Болгарія і Югославія. Ця конвенція замінила конвенцію з Лозани з 24 липня 1923 р. і признавала Туреччині майже повну суверенність над Босфором і Дарданелами. В цей час Туреччина користувалася сильною піддержкою слабого ще тоді Сов. Союзу.

Як відомо, на мировій конференції в Парижі 1919 р. після закінчення першої світової війни бажання СССР майже не бралося під увагу. Так само й Туреччина, яка була в тій війні по стороні центральних держав, і як переможена держава не мала багато до говорення. Мир диктували Англія, Франція, Італія, Японія і ЗДА. Ці держави проголосили вже від 1918 р. гасло «відчинення морських проток». Тому накинений Туреччині мир у Севр 1919 р. нормував і справу Дарданел згідно з засадою, що «Дарданели мають бути стало відчинені для вільної плавби торговельних кораблів усіх народів під ґарантією міжнародного права». Туреччина Кемаля Паші не ратифікувала цього договору. В новому мировому договорі в Лозані 1923 р. між переможцями першої світової війни і Туреччиною остання осягнула кращі умови для себе в справі Дарданел, але й ці умови не задовольняли її. Вона далі намагалася здобути повну суверенність над цими важливими водними шляхами.

Важно підкреслити, що в цій своїй боротьбі за Босфор і Дарданели Туреччина користувалася тоді повною піддержкою сов. уряду. Вже 1919 р. СССР сильно піддержував Туреччину в справі анулювання договору в Севр. Сов. уряд пішов був так далеко, що навіть добровольно віддав Туреччині область Карсу на Кавказі, яку відвоювала 1883 р. царська Росія від султанської Туреччини. Але вислід нарад сов. уряд не одобрив і не ратифікував конвенції 1923 р.

Але й конвенція в Лозані не задовольняла Туреччини, особливо тому, що стеження за переведенням у життя цієї конвенції не було в руках Туреччини, але в руках. т. зв. міжнародньої комісії для морських проток. Якщо б були нарушені постанови конвенції про плавбу, то відповідні заходи мали зарядити й перевести в життя сиґнатарі цієї конвенції, особливо Франція, Велика Британія, Італія і Японія. Ці потуги мали діяти згідно з рішенням Союзу Народів.

Конвенція в Лозані проіснувала тільки 13 років. Туреччина цілий час шукала нагоди, щоб замінити її іншою, яка рахувалась би з її суверенним правом у цій частині світу. Ця нагода прийшла, коли домагання ревізії мирових договорів набрало небувалої гостроти, а особливо, коли Японія своїми виступами в Азії, а Італія в Абісінії сильно захитали політичний стан, установлений мировими договорами і ґарантований Союзом Народів. Неабиякий вплив на уступчивість переможців першої світової війни мав і революційний переворот у Німеччині, коли стало всім ясно, що Гітлер приготовляє нову світову війну. Цей факт зблизив знову СССР до Туреччини. Сов. уряд у своїй ноті від 16 квітня 1936 р. так і заявив, що «повна суверенність Туреччини над Босфором і Дарданелами є необхідною передумовою для миру й спокою в общирі морських проток». На самих конференціях, які довели пізніше до заключення конвенції в Монтре, Літвінов, тодішній комісар закордонних справ СССР, домагався, щоб плавба через морські протоки була дозволена для воєнних кораблів тільки прибережних держав Чорного моря. Англійський делегат домагався, навпаки, щоб не тільки в'їзд у Чорне море, але й виїзд був обмежений. Тут Англія мала на увазі появу совєтської фльоти в Середземному морі. Після довгих переговорів дійшло до певного компромісу, який запевнив Туреччині майже повну суверенність над морськими протоками.

Хоч сов. уряд сильно піддержував претенсії Туреччини, вона все ж таки не довіряла йому й шукала завжди опертя в Англії. Коли Сов. Союз заключив 23 серпня 1939 р. пакт ненападу з Німеччиною, то у відповідь на це Англія і Франція заключили в жовтні того ж року пакт взаємної допомоги з Туреччиною.

В другій світовій війні Туреччина проголосила свою невтральність, але її симпатії були завжди по стороні альянтів, особливо Англії, не зважаючи на великий тиск зі сторони Німеччини (в Анкарі діяв нім. дипльомат фон Папен, який перед тим у Відні приготуовляв «Аншлюс»). В серпні 1944 р. Туреччина зірвала дипльоматичні зносини з Німеччиною, а незадовго перед кінцем війни виповіла війну Третьому Райхові. На протязі самої війни Туреччина піддержувала досить тісні зв'язки з Англією. Тут слід було б згадати відвідини Черчіля в Адані в січні 1943 р., зустріч тодішнього міністра закордонних справ Ідена з тодішнім міністром закордонних справ Нуманом Менемечоґлу в Каїрі в листопаді 1943 р. та зустріч президента Туреччини Ізмета Іноню в грудні 1943 р. з Рузвелтом та Черчілем.

Туреччина намагалася рівночасно дійти до гідного порозуміння з СССР. Турецький міністер закордонних справ у серпні 1939 р. відвідав навіть Москву, але там він не міг ні до чого договоритися з сов. урядом, який, особливо в справі Босфору й Дарданел, висунув пропозиції, що їх Туреччина не могла прийняти, бо не були вони згідні з постановами конвенції в Монтре та які порушували суверенність турецької держави в питанні морських проток. Аж після закінчення другої світової війни СССР порушив знову проблему Дарданел і намагався розв'язати її в дусі старої російської імперіялістичної політики.

III.

Як відомо, дня 20 серпня 1946 р. Туреччина відповідала СССР на його ноту від 7 серпня, відкидаючи пропозицію Москви як не згідну з суверенністю турецької держави. День перед тим, 19 серпня, відповіли ЗДА Москві, заявляючи, що во-

ни згідні на ревізію статуту морських проток ,але тільки на платформі конвенції в Монтре. Крім того, ЗДА жадають, щоб у переговорах взяли участь всі сиґнатарі конвенції в Монтре (за винятком Японії) разом із ЗДА, які заявляють свою заінтересованість у проблемі морських проток. Подібну відповідь дала Москві й Англія в своїй ноті від 21 серпня 1946 р.

Новою нотою від 24 вересня 1946 р. Москва повторяє свої домагання від 20 серпня, додаючи, що якщо Туреччина відкине ці пропозиції і піде на співпрацю з іншими потугами відносно оборони морських проток, то вона цей крок вважатиме як ворожий до чорноморських держав. Дня 9 жовтня відповіли ЗДА, а 18 жовтня Туреччина, заявляючи, що вони й далі стоять на тому самому становищі відносно морських проток, що і в серпні.

Після обміну цих нот, справа морських проток позірно втратила була на своїй вазі. Щонайменше світова опінія мало займалася нею. Проте за кулісами йшла далі сильна боротьба. На весні виринула взагалі проблема Балькан і Середземного моря, тісно зв'язана з долею Босфору й Дарданел.

Комуністичне повстання в Греції та рівночасна заява Англії, що вона не спроможна більше давати економічну й фінансову допомогу цій країні, тому рішена навіть відтягнути свої війська з Греції, приневолили ЗДА заняти рішуче становище в цій частині Европи. В своїй історичній промові 12 березня 1947 р. президент Трумен офіційно заявив заінтересованість Америки на Балканах та Середземному морі і рішучість продовжувати тут політику, яку дотепер вела Англія. На спільному засіданні представників палати і сенату през. Трумен оголосив своє послання, в якому він просить конґрес асиґнувати 400 мільйонів долярів для допомоги Греції і Туреччині в період, що закінчується 30 червня 1948 р. Трумен далі просив Конґрес дозволити державі забезпечити навчання «підібраного грецького й турецького персоналу» та вислати американський цивільний і військовий персонал для «подання допомоги у реконструкції» та для «нагляду над поданням фінансової і матеріяльної допомоги». Мотивуючи свій внесок, Трумен сказав, між іншим: «Господарське й фінансове положення Греції дуже скрутне. Тому в наслідок цих траґічних умов войовнича меншість, використовуючи людську нужду й злидні, могла створити політичний хаос, який до цього часу робив економічне відновлення неможливим. Тому саме існування грецької держави піддається сьогодні загрозі в результаті терористичної діяльности кількох тисяч озброєних людей, очолюваних комуністами, які відкрито не підкоряються владі уряду в багатьох пунктах, особливо вздовж північних кордонів».

Щодо Туреччини, президент Трумен сказав: «Туреччина також заслуговує уваги ЗДА. Після війни Туреччина прагнула одержати фінансову допомогу від Англії і ЗДА для здійснення тієї модернізації, яка необхідна для підтримання її національної цілости. Ця цілість має важливе значення для збереження порядку на Середньому Сході. Британський уряд інформував нас про те, що у зв'язку з його власними труднощами він не може більше подавати фінансову або економічну допомогу Туреччині». Тому й цю допомогу повинні подати ЗДА.

Отже, тепер справа морських проток набрала ширшого характеру. ЗДА вийшли остаточно із своєї ізоляції і рішилися заняти та боронити всі ключеві позиції на ґлобі, які боронила дотепер сама Англія. Босфор і Дарданели є одною з найважливіших стратегічних позицій в системі оборони Середземноморського басейну та багатих на сирівці Близького й Середнього Сходу. Морські протоки, — це не тільки «ключ до російської хати», але й випадова база до завоювання цілої середземноморської кітловини з невичерпними багатствами в Азії та Африці, звідки вже відкритий шлях у дальший широкий світ. Боронячи Грецію й Туреччину, ЗДА боронять не тільки Европу й Середній та Близький Схід, але рівночасно й цілий світ від геґемонії одної імперіялістичної потуги.

Політику президента Трумена піддержує американський Конґрес, а тим самим цілий американський народ, крім опозиції Волеса, який твердить, що Трумен проголошує »всесвітній конфлікт між Сходом і Заходом», який може довести ЗДА до катастрофи. Піддержує цю політику й теперішній міністер закордонних справ ЗДА ген. Маршал та вся проґресивна преса Америки. Промова Трумена, виголошена два дні після відкриття Московської конференції, мала, без сумніву, великий вплив на вислід цієї конференції. СССР стала віч-на-віч з новим рішучим і здецидованим партнером, який після останньої промови ген. Маршала рішений не йти більше ні на які уступки там, де ЗДА бачать свої життєві інтереси. Таким життєвим інтересом для американської політики є й проблема Босфору й Дарданел, бо ці шляхи ведуть до Середнього Сходу, де ЗДА забезпечили собі так потрібні для них джерела нафти. Хочемо вірити, що ЗДА, крім своїх матеріяльних інтересів, переслідують і чисто ідеальні принципи, в ім'я яких американський народ вступив у цю криваву другу світову війну. В цьому напрямі президент Трумен заявив, що метою американської політики є «допомогти вільним народам підтримувати їх вільні інституції та їх національну цілість проти аґресивних рухів». А дальше: «Мир не є статичним і статус-кво не є священним». Тому ми твердимо, що коли творчі світові потуги, а тепер у першу чергу ЗДА, підуть по лінії не тільки допомоги «вільним народам», але й тим, що тепер поневолені, та зрушать існуючий статус-кво, який є не тільки несвящений, але й несправедливий та незгідний з найелементарнішими засадами етики, гуманности й права, то тоді розв'яжуться самі собою всі невральгічні пункти світової політики. В цьому числі й проблема морських проток. А покищо проблема Босфору і Дарданел чорним маревом упала на арену історичного ставання світу й можна припускати, що в недалекому майбутньому вона може довести до болючих ускладнень.

«... Змазувати самостійність порожнім псевдо-марксизмом, значить — не розуміти, що Україна доти буде плацдармом для контр-революції, доки перейде той природний етап, який Західня Европа пройшла в часи оформлення національних держав.»

(М. Хвильовий).

Спомин про Симона ПЕТЛЮРУ

(УБІ).*) Я познайомилася з Симоном у 1900-их роках, коли він приїхав у Катеринодар. Він дуже часто бував у нас і тут у городі, і на нашому хуторі, який ми звали «Амур». Буваючи у нас на хуторі, він часто говорив: «Ніде я не бачив таких чистих, прекрасних зірок, як тут; такі зірки можуть бути тільки в нас, на Україні». Про Україну він думав завжди; він казав, що завжди чує відтіля стогін . . . стогін мільйонів українського народу; чуючи його, Симон тяжко сумував. Він був гарний, музикальний, умів і любив грати на скрипці, але чим далі, тим він менше й менше віддавався музиці, бо стогін з України завдавав йому душевних мук. Він тільки просив мене, щоб я йому грала на роялі. У Катеринодарі він, здається, три рази міняв квартиру і кожного разу прохав мене зайти в нове приміщення, щоб «освятити» його. Я прозвала Симона «чайкою», бо він був завжди зажурений. Одного разу я сказала йому: «Українцям треба бути веселішими; може через те їм і трапляється так багато нещасть, що у їхній вдачі над міру багато зажурености і мало оптимізму». Тоді ж я склала для нього казку, в якій, як тепер сама бачу, я вірно провіщувала йому майбутнє і з одважною боротьбою і з трагедією вкінці. Ми сиділи на веранді при місяці, коли я цю казку розповідала; Симон слухав її уважно, склонивши голову на долоні. У нього була поетична вдача; мене завжди вражала якась одухотвореність, що була властива йому. Ідеями він захоплювався всією душею й так палко вірив у них, так був переконаний, так вірно служив свойому ідеалові, що ми всі прозвали його «лицарем духа». Це було його прізвище в нашому осередкові.

Від'їхавши «за кордон» до Львова слухати лекції в університеті, він мені часто слав листи. Писав він багато. У листах він говорив, що й у Львові чує стогін з України; він чує його, стоячи в саду на горі. Листи зі Львова були підписані прибраним ім'ям. У часи громадянської війни ці листи я зберігала на дачі. Одного разу там був обшук. Коли я зайшла в кімнату, то побачила, що всі листи розкидані по долівці, потоптані чобітьми і попацькані. Після цього мені було так тяжко дивитися на них, що я їх попалила. Збереглася тільки ось ця листівка з краєвидом морського берега й написом навколо нього.

Коли я жила в Москві, Симон приїхав туди й остановився на кватирі недалеко від мене. У Москві він видавав «Украінськую Жизнь», у якій викладав ідеї української державности для російського читача. Мій батько був у нього в кімнаті, коли він розбирав надруковані журнали. Складалося таке враження, що всю роботу виконував сам Симон: він і видавець, і автор, і редактор, і навіть розповсюджувач надрукованих примірників.

Ми з ним часто сперечалися от про що: я казала, що не з національного питання треба починати. Треба спершу думати про те, що б все людство зробити щасливим. Він не погоджувався зі мною.

Наше знайомство з ним зберігалося багато років. Ось оця фотокартка моя завжди стояла у нього на столі. Одного разу він спитав мене: що треба робити, щоб перестати писати вам листи? Я відповіла: треба вам десь одружитися. Через два роки він одружився і перестав писати мені. Його дружина поділяла всі його думки і схвалювала всі його рішення. Вона давала згоду на все, щоб він не робив для України. Якби для України він вирішив піти на смерть, — вона б і з цим примирилася.

---

*) Примітка.: Під кінець 1943 р. я працював у Берліні. До мене зголосився один українець зі східньо-українських земель і розказав мені, що в нього є манускрипт споминів про С. Петлюру, написаний його приятелькою з молодих літ в Катеринодарі на Кубані. На початку 1945 р. він передав мені цей манускрипт. До нього долучив ще й фотографію авторки з молодих літ, не подаючи її прізвища зі зрозумілих причин. Вона ж осталася в Катеринодарі (тепер Краснодар) на Кубані. Текст я передаю пресі, а оригінал з фотографією перешлю до Українського Музею у Вінніпегу.

Михайло Козак-Кармеліта.

«Як довго немає самостійної української держави, так довго не буде порядку в Европі. Всі союзи будуть нереальними».

Євген Коновалець.

Б. ПЕТРОВ.

Антропологічні особливості українського народу *)

Вовк, слідом за Амі (Hami), як це згадувалося вище, об'єднував українців разом з південними слов'янами (сербами, хорватами) та чехами й словаками, в одну расову динарську групу (темнооких і темноволосих брехіцефалів високого зросту). Дальші дослідники (Матідка та інші) виділили чехів і словаків з цієї групи і зарахували їх до альпійського расового типу (темний, круглоголовий, малого зросту). Продовжуючи розвивати цю думку, російський учений антрополог Чепурковський, в свою чергу, відніс українців також до альпійської раси.

Проти цього твердження постав, однак, Б. Матюшенко. В згадуваній уже статті «Антропологічні ознаки українського народу» (1930) Матюшенко писав: «Треба зазначити, що це твердження не погоджується з даними самого Чепурковського, бо він в багатьох працях підкреслює, крім брахіцефалії та темного забарвлення, високий зріст українців в порівнянні з росіянами і білорусами, тоді ж як альпійська раса характеризується малим зростом. Але, — продовжує автор, — елементів альпійського типу серед нашого населення є чимало, і тому думка Чепурковського почасти вірна, а посередньо вона дає підтримку погляду, висловленому Раковським та Руденком про динарсько-альпійський характер українців (ст. 249).

Раковський-Руденко зайняли, таким чином, середню лінію між поглядами Вовка-Амі, з одного боку, та Чепурковського — з другого.

За характеристикою Раковського-Руденка український тип є не чисто адріятицький (динарський), а змішаний альпо-адріятицький. Саме відповідно до цього вони й пишуть: «Тісна звязь між обома згаданими типами і особливий «мішаний» характер обох згаданих типів дозволяє нам злучити оба згадані типи в один спільний «український тип», «динаридного», як каже Геддон, характеру, що пересічно виносить 66,5% цілого населення» (ст. 213).

Вовк говорив про динарців, Раковський-Руденко, в відміну від нього, кажуть про динаридів.

Щодо інших расових типів, то пересічний відсоток цих типів Раковський - Руденко визначають як незначний.

Працю Раковського-Руденка Б. Матюшенко оцінює як «єдину, що розвиває думки Вовка і взагалі єдину працю українських антропологів на цю тему за останній час» (ст. 249).

Наступні дослідники пішли шляхами Раковського-Руденка, взявши за основу їх тезу про мішаний антропологічний склад українського народу.

Проф. Кузеля в «Гандбух дер Украіне» (1941) розчленовує український народ і територію України на три расові області: північну, середню й південну, як це робили, починаючи з Вовка, й усі наступні антропологи. Але тоді, як, скажімо, Вовк, характеризуючи північну смугу, як периферійну, говорив про домішку тут сусідських народів, проф. Кузеля подає змінену характеристику й вказує на «значну участь чисто північного елементу». Українці цієї зони, в якій наявні також елементи середземні та субляпоноїдні, репрезентують ясний тип і є суббрахіцефіли» (ст. 41). В характеристиці середньої та південної смуг проф. Кузеля, подібно до Раковського-Руденка, каже про «перевагу динарського елементу» в середній смузі, а південну визначає як «властивий домен динарського типу», вказуючи, за Вовком, на «значну подібність» українців до південних слов'ян (ст. 41).

Отже, на сьогодні українська антропологічна наука виразно ствердила такі провідні тези:

1. своєрідність українського антропологічного типу;

2. наявність в складі українського народу кількох відмінних антропологічних (расових) типів, та

3. перевагу серед них типу високих або вищесереднього росту з темною або мішаною пігментацією брахіцефалів, який визначається антропологами як властиво український і характеризується, як приналежний або до динарської (адріятицької), або до альпійської чи альпо-адріятицької раси.

Однак незначна кількість накопиченого досі антропологічного матеріялу, брак систематично проваджуваних дослідів, відсутність організаційного наукового центру спричинилися до того, що українська антропологічна наука перебуває досі ще тільки на початковому, вступному етапі своїх дослідів.

Небагато зроблено також і для з'ясування процесу історичного формування українського народу, того, як історично сформувалися наявні расові особливості українського народу.

*
* *

---

*)Гл. „ОРЛИК" ч. 5 (1947)

Антропологія — історична наука. Як історична наука, вона з необхідністю спирається на археологію й оперує, окрім антропометричних вимірів сучасної людности, також антропологічними матеріялами, здобутими під час археологічних розкопок. На жаль, саме цій ділянці антропологічної науки фахівці-дослідники присвячували якнайменше уваги, й великий антропологічний матеріял, здобутий під час розкопів, лишається майже не вивченим і цілком не опублікованим. Тимчасом тільки при історичному підході можна розв'язати основне питання про расовий склад української людности.

Щодо проф. Вовка, то в своїй праці він торкнувся расово-генетичної проблеми тільки принагідно; А. Носів, Ів. Раковський, С. Руденко, Б. Матюшенко взагалі обминули її і, властне, єдину спробу постановки питання про расовий склад українського народу в історичній перспективі на основі расовогенетичних студій ми знаходимо за останній час майже виключно в книзі В. Щербаківського «Формація української нації» (Прага, 1941).

«Англійський учений Геддон, — пише проф. В. Щербаківський у «Вступі» до своєї праці, — цілком справедливо каже, що антропологічна мапа Европи з часів неолітичної доби дуже мало змінилася. І ми в праві вважати і твердити, що ми є та були автохтонами на своїй землі не від VI віку по Хр., тільки ж від неоліту, тобто не менш 5000 літ» (ст. 6). «За неолітичної доби, — твердить професор Щербаківський, — на Україні жило дві раси, при чому кожна з них вела зовсім інший спосіб життя: одні були хлібороби, другі — номади» (ст. 49). Хлібороби, за проф. Щербаківськом, були «круглоголовці передньоазійської раси (яфетити), які принесли цілу цю хліборобську культуру з передньої Азії» (ст. 39). «В Европі її мішанину з нордійською расою звуть динарською расою» (ст. 22). Або, як нотує автор далі: «Дунайсько-чорноморська галузь цієї раси зветься динарською расою» (ст. 29).

Визначаючи представників однієї з цих неолітичних рас на Україні як динарців, проф. В. Щербаківський характеризує других як індогерманців. «Номади були за неоліту високі й довгоголові й безперечно належали до раси індогерманської» (ст. 50). «Археологічно ця раса визначається корчеными охрованими похоронами під високими могилами, бойовими кам'яними просвердленими топірцями та . . . дуже характеристичною шнуровою керамікою» (ст. 45). «В кінці неолітичної доби індогерманці розповсюдилися майже по цілій Европі і скрізь рознесли, як докази свого розповсюдження, шнурову кераміку і бойові шліфовані топірці» (ст. 47). «В досить глибоких ямах лежали скелети в скороченому стані і майже завжди посипані . . . охрою. Черепи цих покійників завжди довгоголові» (ст. 39).

Дальший расовогенетичний процес на території України проф. В. Щербаківський малює як процес змішання цих двох рас, що стався в наслідок завоювання хліборобів-динарців номадами - індогерманами та їх дальшого співжиття. Повертаючись знов до зачеплених питань наприкінці своєї книги, проф. Щербаківський пише: «Скрізь субстратною расою була раса динарська, а панівною — раса індогерманська» (ст. 142). «На нашій території обидві складові частини нашого народу — і панівний індогерманський (трацький) і субстратний — трипільсько-гіперборейський жили увесь час од неолітичної доби» (ст. 127). В дальшім воно (трипільське населення) мішалось з патріярхальним населенням шнурової кераміки та кам'яних бойових топірців і в дальшім процесі вже в бронзовий період, мабуть, стратило мальовану кераміку» (ст. 42). «Від співжиття цих двох елементів почала мішатися і мова. Мова хліборобів (кавказько-малоазійська) стала поступово індогерманізуватися» (ст. 50).

Яфетиди-динарці індогерманізуються, і цей процес індогерманізації динарців проф. Щербаківський і трактує як процес творення праслов'ян. Кінець-кінцем, він формулює свій підсумковий погляд так: «Українців, балканських слов'ян, чехів, словаків та поляків об'єднує присутність передньоазійської або динарської раси, якої у білорусів і москалів зовсім нема. Це показує, що з праслов'ян вийшли тільки балканські слов'яни, українці та західні слов'яни, тобто чехи, словаки, поляки. Праслов'яни безпосередньо перейшли також в ці народи, бо в їх складі є раса динарська, яка була необхідна як субстрат для утворення праслов'янської мови» (ст. 141). «Де не було субстратного хліборобського народу паскової неолітичної або мальованої кераміки, там не могло бути і жадного праслов'янського племени» (с. 127).

Так викладає расовогенетичний процес на території України проф. В. Щербаківський. Не важко помітити, що В. Щербаківський в питанні про розмежування окремих слов'янських народів за расовою приналежністю розвиває далі, як і Вовк-Рудницький, погляди Амі-Денікера. Так само, як і останні, він об'єднує українців в одну групу з південними (балканськими) слов'янами. З західних слов'ян до цієї групи він, однак, відносить не тільки чехів, як це робили зазначені антропологи, але й поляків. Подібно до більшости своїх попередників, він характеризує расово цю групу, як динарську, з тією разом з тим відміною од них, що, коли проф. Ф. Вовк казав про приналежність до динарської раси с у ч а с н о ї української людности, Щербаківський цю тезу переміщає в історичну перспективу і питання про динарську расу трактує в аспекті неолітичної доби. За В. Щербаківським носіями динарської раси на території України в 3—2 тисячо-

літті були люди т. зв. «трипільської» культури.

Ця постанова проблеми «расової автохтонности» українців у проф. Щербаківського збігається з твердженням відомого археолога, основоположника археологічної науки на Україні, В. В. Хвойки, який в своїй праці 1910 р. «Древние обитатели среднего Приднепровья» висунув аналогічну думку про безперервність расовогенетичного процесу на Україні від часів Трипільської культури до наших днів.

Наші археологічні знання пішли в річищі Хвойчиних студій, але з часів Хвойки вони значно поширилися. Вони поглибилися і набули ширшого обсягу. Розкопки неолітичного могильника на р. Самарі біля Ігрені (проф. Міллера), знахідка черепа в Халеп'ї на Коломищині біля Трипілля, відкриті при розкопках жител в трипільських селищах (Володимирівці і інших місцях) глиняні статуетки виразно ствердили т. зв. «арменоїдний» (або «баскоїдний») антропологічний тип індогерманського неолітичного населення України. Не важко помітити також близькість даного типу з «хетітами» Малої Азії.

Але саме можливість, на підставі хоча б і цього, досить зрештою обмеженого матеріялу, встановити расовий тип трипільської людности, примушує нас відзначити різницю між антропологічним типом населення України за наших часів і часів неоліту. Різко скошене чоло, вірлячий ніс, витягнене вниз обличчя, що визначали давнішній антропологічний тип «трипільців», перестали бути характеристичною ознакою для сучасної української людности. Вірлячий ніс поступився прямому, зникла різка скошеність чола.

Теперішня українська людність не належить до неолітичного «арменоїдного» расового типу, репрезентованого в третьому тисячолітті до Різдва на території України трипільською людністю, як і мова українська ґрунтовно відрізняється од яфетичних мов Кавказу та Малої Азії, не маючи з ними нічого спільного.

Якщо все ж таки говорити про зв'язок сучасної української людности з трипільською, то в кожнім разі тільки як про зв'язок генетичний, про складну трансформацію й цілковите перетворення антропологічного типу. Іншими словами, такою мірою, якою взагалі можна говорити про культурно-історичний зв'язок «неоліту» з наявними етнографічними культурами Европи, про перехід од «яфетичних» мов до індогерманських, про те, що неолітичні раси Европи були «субстратом» для витворення сучасних европейських рас.

З цього погляду дуже характерний той процес, що відбувався на Україні в «післятрипільський» період. Тут насамперед треба відзначити глибокий розрив між двома епохами.

Трипільська культура на території України зникає. В житті країни відбувається різкий злам. Селища спалюються й знищуються. На основі знищеної трипільської культури витворюється зовсім інша культура, істотно відмінна від попередньої. Вершник витискує хлібороба й опановує становищем. Стадо змінює свій склад. Якщо трипільське стадо репрезентувала велика рогата худоба і присутність коня майже не засвідчена кістковими залишками для тієї доби, то тепер на перший плян виступає кінь, і велика рогата худоба поступається місцем дрібній. Разом з тим змінюється й топографічне розташування селищ. За трипільських часів селища розташовувалися на відкритих місцях. Тепер вони переносяться на високі берегові миси й, певне, зміцнюються. Тепер це селище-бурґи. Їх місце розташування відповідає топографічному розташуванню городищ за середньовіччя. Мальована кераміка, в свою чергу, поступається шнуровій, але та ознака, що мальована кераміка не зникає зовсім і шнурова сполучається з мальованою, це свідчить, що розрив, який стався, не був остаточний. Трипілля знищено, з ним скінчено; країна змінила своє обличчя, та в з'єднанні з шнуровою ця мальована кераміка, успадкована від попередньої доби, в загальній зміненій обстановці ще зберігає свій дотеперішній репрезентативний характер. Ця культура (з другого тисячоліття до Різдва) була властива однаково як північній лісовій смузі (Городіж, Райки, Кирилівське селище в Києві), так і півдню, степовій причорноморській смузі (Усатово під Одесою, Білозерка в гирлі Дніпра, Паркани на Дністрі тощо).

Який расовогенетичний процес відповідає цьому культурно-історичному? Тілопальний спосіб поховання, з одного боку, відсутність статуеток, з другого, не дають нам покищо в руки фактичного матеріялу, але певне одне: та раса, що на попередньому етапі зникає, хоч якоюсь мірою й спричинюється до формування нового расового типу, консолідується, змішується з останнім. Нова вже індогерманська, слід згадати, людність витискає індогерманську й заступає її.

Перехід від цих і аналогічних культур в період з II до I тисячоліття перед Р. Хр. не зовсім ясний, але й свідчення археології й письмових джерел кажуть нам, що в останньому тисячолітті перед Різдвом на території України проходив інтенсивний процес елінізації тубільного населення. Деякі вчені заперечували існування Латену на Україні. Але це було хибною гіпотезою. Той самий процес, що відбувався на заході (елінізація тубільної людности), проходив і на Придніпров'ї, призвівши до витворення тотожних культурних форм. Розкопки Хвойки в Зарубинцях і Самойловича в Корчоватій під Києвом, каталогізація наявних аналогічних пам'яток довели суцільне поширення в середньому Придніпров'ї в останні століття перед Різдвом

однорідної культури, витвореної тубільним населенням під безпосереднім впливом елінської культури північно-чорноморських міст. Коли Геродот (перша половина V віку перед Різдвом) говорив про еліноскитів, він мав цілковиту рацію.

Відповідно до цього на основі цієї культури зарубинецько-корчоватівського типу з останніх століть до Різдва витворюється культура «піль поховань» перших століть по Різдві, яка засвідчує не тільки високий розвиток культури й безпосередній зв'язок її з античним середземноморським світом, але й надзвичайну густоту заселення та суцільне поширення цієї культури на всій території України від Дністра й Західнього Бугу до Донця й Дону. На сьогодні ми знаємо вже понад 200 пам'яток цієї культури.

Присутність значного антропологічного матеріялу дозволить уже в найближчий час точно встановити расовий тип населення України в I—V ст. по Різдві, що дуже важливо для наступних антропологічних стверджень і висновків, оскільки ця археологічна культура збереглася до наших часів, етнографічно цілком виразно засвідчена в тотожніх формах і з тотожнім лискованим графічним орнаментом за наших часів на Західній Україні та Волині. Сучасна українська селянська миска, горщик, глек і т. д. безпосередньо сходить до форми, типів та орнаменту посуду з «піль поховань» перших століть н. е. (Черняхів, Маслово, Привільне і т. д.).

Але стверджуючи прямий і безпосередній зв'язок сучасної етнографічної культури українського народу з антично-тубільною культурою «піль поховань» перших століть н. е., не треба забувати, що саме в середині першого тисячоліття (десь в IV—V ст.) по Різдві ця остання зникає в своєму суцільному поширенні на території України. Світова криза античного світу в бурхливих хвилях епохи великого переселення народів спричинюється й до знищення цієї культури України в I—IV ст. по Різдві.

На арені історії з'являються слов'яни. Своєрідний парадокс: історичні письмові джерела з V—VI ст. виразно кажуть про слов'ян на території України, але з цього періоду ми маємо якнайменше археологічних пам'яток.

Проф. Вовк, говорячи про поширення українського антропологічного типу, обмежував поширення його рамками сучасної етнографічної території, заселеної українцями, дослідами людности, яка нині говорить українською мовою. Це відповідало народницько-лінгвістичній концепції з її ототожненням «народу» й «нації», але це не збігалося з історичною дійсністю.

Мик. Костомаров свого часу в статті своїй «Дві руські народності» підкреслював спорідненість новгородців з українцями . Він мав для цього рацію, оскільки державна територія Київського князівства (X—XII ст.), відповідно до територіяльно суспільних стосунків цього часу, простяглася саме по річках і «водний шлях з варяг в греки» визначає напрямок територіяльної приналежности земель до держави. Тимто цілком природно, що спільних антропологічних рис годилося б шукати не тільки в межах наявної для XIX—XX ст. етнографічної території України, але й поза її межами. Не тільки серед населення, яке говорить нині українською мовою, але й серед населення ,яке нині цією мовою не говорить. Посилаючись на власні спостереження, можна ствердити, що на Новгородщині виявляємо, як характеристичний для цієї території, той антропологічний тип, що його Вовк визначив як властиво український: високих брахіцефалів (суббрахіцефалів) з темною пігментацією.

Розкопки городищ за останні десятиліття в Райках, Городську, Вишгороді, на території Десятинної церкви в Києві тощо дали цілком достатній, якщо не сказати вичерпливий, матеріял, для антропологічних дослідів і тим самим для цілком історично певних висновків про антропологічний склад населення України в цей період (XI—XIII ст.).

В цьому ж зв'язку перед дослідниками стоятиме завдання з'ясувати місцеві відміни українського антропологічного типу в межах давніх племінних територій та, відповідно до цього, виявити ці племінні відміни серед сучасної української людности на тих же територіях.

Археологічна постановка антропологічної проблеми розв'яже методологічні труднощі в гіпотетичному покищо перенесенні расових категорій неолітичної доби на сучасний склад українського народу, з'ясує цілком конкретно на середині ланки між неолітичними расами та сучасною людністю України. Без цього підходу розв'язання накресленої проблеми лишатиметься нездійсненим.

Для нас не може бути сумніву у виборі між двома світовідчуваннями: традиційної московської безхарактерности і молодого українського героїзму . . . Давно вже не може бути мови про орієнтацію на Москву. Далі лише від неї!

ОЛЕГ КАНДИБА

ОЛЕГ ЗАЛІЗНЯК.

Думки про консолідацію

Як би ми не намагалися розглядати й оцінювати сучасний стан нашого суспільно-політичного життя та ставити спроби його належного упорядкування, ми все таки заєдно будемо вертатися до теми і проблеми консолідації наших сил і в ній знаходитимемо відповідь на пекучі вимоги розв'язки тактики, метод, шляхів і перспектив нашої визвольної боротьби і нашого визвольного процесу.

Ми вперто і неминуче будемо вертатись до усвідомлення, що тільки, і тільки наша власна сила є і буде тим чинником, на якому ми можемо найпевніше будувати свої пляни і сподівання. Чи ми будемо прихильниками теорій про спонтанність і еволюцію світових процесів, які з неминучою закономірністю ведуть до згори означених цілей без огляду на те, як би там воля людини, чи то індивідуальної чи колективної, не намагалась впливати на зміну їх шляху, напряму і темпу, чи ми будемо прихильниками волюнтаристично-ідеалістичної концепції життя, яка схильна приписувати силі одиниці, її волі і децизії можність зміняти обличчя історії і формулювати його по своєму образу і своїй подобі, що постав десь там в певній ґрупі мозгових клітин якогось там індивіда, почуваючого в собі прометейську силу змінити старе і поставити на його місце нове, — то все таки ми будемо вертатися до того самого усвідомлення і логічного висновку, що в одному і в другому випадку нам потрібно нашої власної сили, яку ми осягнути можемо тільки через консолідацію тих всіх часткових сил, що діють внутрі одного збірного національного організму.

Це є твердження, що однаково стосується до всіх народів. В нашому випадку воно набирає подвійного значення і ваги. Нам же доводиться вести боротьбу не лише проти зовнішнього фізичного насилля, що у формі окупації в останньому періоді нашого історичного життя затикає нам петлю на шиї і змушує поволі замирати, але й проти уторованих і усталених пота...ів і понять, які знайшли собі право громадянства в світі, бо є диктовані інтересами саме тої більшости. Тим більше ми, найбільш самотня і опущена, найбільш трагічна й незрозуміла нація, що бореться за визнання не лише засад правди і справедливости у відношенні до себе, але яка бореться за визнання високих засад права і етики у цілому світі, — тим більше ми мусимо зрозуміти, що поодиноко, розгублено, розсіяно, без одного кермуючого центру, без концентрації наших усіх фактичних і потенціяльних сил і вміння, без належної мобілізації усіх наших груп і поодиноких осіб ми не зможемо осягнути наших цілей. Це так зрозумілі речі, що стає нецікавим і нудним повторювати їх всоте і переконувати суспільність в їх слушності.

Нічого, отже, дивного, що в сучасний момент у нас немає, здається, такої групи, такої політичної партії чи середовища, немає навіть поодиноких осіб, що не висловлювали б думки про конечність нашої внутрішньої консолідації сил. Звідси так багато публікацій на цю тему в нашій пресі.

Але справа не в визнанні конечности консолідації; справа в тому, щоби знайти правильні шляхи до її здійснення, до її осягнення. Йдеться про те, щоби знайти шляхи, якими практично можна цю конечну для нас консолідацію здійснювати і здійснити.

Справа в розв'язці типу консолідації.

В практиці ми сьогодні, не зважаючи на так часті голоси, що кличуть і розглядають проблему консолідації, від неї в дійсності віддалені так само, як раніше. Ми зараз не маємо так конче потрібного нам об'єднання і зговорення усіх наших політично-суспільних груп і середовищ і в практиці у нас внутрі йде та ж сама гостра внутрішня боротьба, що й в ті часи, коли від братовбивчої руки падали українські патріоти і діячі.

Ми не хочемо займатися докладною аналізою всіх спроб знайти моожливість здійснення консолідації, якими в нас займаються різні політичні середовища. Ми хотіли б лише спинитись над однією із концепцій консолідації, що її від недавнього часу намагається здійснити Український Координаційний Комітет (КУК).

Можна до справи упорядкування наших внутрішніх відносин підходити двома дорогами: можна посилатись до «мандату мас» і можна посилатись до здорового розуму і чистого сумління провідного активу.

Дотеперішнє наше поступовання, пропаґоване деякими кругами нашого політичного життя, було спробою покликуватись на «мандат мас». В дійсності це була спроба парадоксальна, бо була пристосована тільки до нашого побутового життя, і то настільки, наскільки нам на це дозволяли зовнішні чинники, але все таки, теоретично беручи, це була спроба знайти спосіб вилонювання і творення національного нашого політичного проводу. (Деякі люди, ідучи за шабльоново утертими фразами, вживали й вживають до сьогодні залюбки терміну «державного» проводу ,а навіть «державної влади».) Маси в демократичних (тут і там — п'ятиприкметникових) виборах мали виявити свою волю і віддати свій «мандат». Справді, маси, віддаючи мандат робили це в переконанні, що віддають його, приміром скажім, командантові табору, і аж ніяк не думали того команданта наділювати «мандатом» «державної влади», але все таки, навіть при найбільшому зрозумінні дивацьких поглядів певної частини наших політиків, можна згодитись на те, що експеримент, переводжений виборами, міг бути показом практичного вилонювання проводу, що й підносилось навіть в нашій пресі (гляди статтю Л. Шанковського в «Українській Трибуні» п. н. «Фрайман — аналіз і дороговказ»). Але нам здається, що експеримент з виборами в наших таборах повинен бути для нас зайвим. Ми ж знаємо з досвіду, в якій мірі відповідає завданням і доцільности такий спосіб покликування проводу. Бо чи не пригадують нам недавні вибори в наших таборах аналогічних виборів в націонал-соціялістичній Німеччині і большевицькій Росії, де маси так само віддають свій «мандат» теж високопроцентовим відношенням голосів? Нікому, одначе, сьогодні не приходить на думку, що такий спосіб упорядковування відносин був добрий і в бувшій Німеччині чи є добрий в сьогоднішньому Совєтському Союзі. Позитиви такого способу «творення» своєї влади навіть і не треба шукати в аналогії з іншими подібними прикладами: їх доказало достатньо саме життя з відомими таборовими службами безпеки, з відомими нападами на «опозицію», паленням газет і биттям вікон інакше думаючим землякам.

Значить, безпосередній «мандат мас», такий приємний для кожного «демократичного» вуха і такий все обіцяючий одним-однісіньким відданням голосу на пропаґованого кандидата в практиці дав більше сумних, як веселих, наслідків. Одиноким, може незахитаним, арґументом, що ще й досі залишається в силі і діє, є хіба голосно реклямована оперативність, активність того середовища, що піднесло ідею «мандату мас» і що вважає себе правомочним цей «мандат» посідати. На підставі тої оперативности і активности, додаючи до того ще й «мандат мас», середовище це думає, що має вистарчаючу кількість підстав до того, щоби мати право вважати себе вже не тільки національним (про еміґраційний навіть не говориться), але навіть й

«державним» проводом. Але нам здається, що при всякому респекті до оперативности, якої, до речі, нам, українцям, спеціяльно бракує — підпертої сумнівної вартости уроєним «мандатом мас», її самої замало до виключного права на провід. Крім активности і оперативности, в кожній акції, політичній спеціяльно, потрібно ще й деяких інших речей.

І тому, хай би одна політична група була найбільше оперативна, хай би вона розпоряджала технічними засобами і дійсно безконкуренційним умінням ними оперувати, то вона ще не має всього, що потрібне для кваліфікації і для права на провід.

Треба здавати собі справу з того, що одна політична група ніколи не вичерпає ні в своїй програмі, ні в своїй ідеології, ні в своїй стратегії і тактиці усіх тих можливостей, які нуртують в лоні одної суспільности; що навіть, коли вона має за собою більшість, то поза нею є люди, які мають теж свої світоглядові, програмові і тактичні погляди і думки відносно шляхів і метод, якими треба йти до означеної, всім спільної мети. В теорії прихильників «мандату мас» немає відповіді на питання, що належить із тою групою зробити. Режими, що теж покликувались на 99,7% «мандату мас», мали для них знану нам розв'язку: для них були призначені концентраційні табори. Наші прихильники «мандату мас» того не роблять, бо не мають тепер на це спроможности, але й не говорять, що вони думають з ними зробити. Чи дійсно люди, що мають інші погляди, що мають взагалі погляди, є призначені тільки до концтаборів за те тільки, що вони в меншості і не мають «мандату мас»? І чи дійсно люди, що мають відмінні погляди, є гірші від тих, що їх взагалі не мають?

Наша практика дала нам на поставлені питання ясну відповідь: Це спеціяльно витворена верства і порода людей, витвір par excellance пара- і повиборчий, так званих приплентачів, що вважають суспільною чеснотою властивість не належати до ніякої політичної партії, а рентовною заслугою — здібність вміти вислугуватись таборовій (в їх уяві «державній») владі.

І тому вільно нам з цілою відповідальністю твердити, що ставка на «мандат мас», як на правильну розв'язку нашого складного суспільно-політичного внутрішнього життя, не здала іспиту. «Мандат мас» нічого в нас не змінив, він загострив ще більше і так гостре питання нашої внутрішньо-політичної диференціяції.

Деякі твердять, що немає іншого способу осягнути консолідацію, як тільки посилаючись до «мандату мас». Можливо, що й такий мандат дійсно консолідує. Але треба тоді поставити собі питання, про яку консолідацію йдеться. Бо коли ходить про підпорядкування, про консолідацію, яку перевів у себе Гітлер і Сталін, про консолідацію під «проводом» (так це звучить пропаґандивно, а значить в дійсності — під диктатурою) одної найсильнішої партії, — то можна згодитись, що спосіб недавно пережитого відкликання до «мандату мас» ту консолідацію здійснював. Але нам же йдеться про консолідацію не як про ціль саму в собі, але нам йдеться про консолідацію як про засіб, який найпевніше, найкраще і найскорше створить нам відповідні умовини нашої внутрішньої політичної і суспільної готовости до великого діла — здійснювання нашого національного імперативу, яким є здобуття і побудова власної національної держави. А консолідація типу пропонованого прихильниками «мандату мас» найсильнішої політичної партії того завдання не виконає.

Упорядкування наших внутрішних так політичних, як і суспільно-громадських відносин через мандат мас є з подвійних причин невистарчаюче. Воно є обмежене часом і місцем.

Часом воно є обмежене тому, що упорядковує, скажімо, відносини тільки на той час, в якому ми живемо в збірних таборах. Таке життя може тривати ще рік, найбільше два. Потім ми роз'їдемось в ливо, що за океан. Як же тоді бути з «мандатом різні сторони. Можливо, що на батьківщину, можмас»? Чи мандат, який одержав тут, скажімо, на виборах до табору в Цуфенгавзені пан Іґрек і який бере собі на своє конто ціла його політична група, буде діяти і на батьківщині або за океаном? Чи не буде бунтом проти «законної влади», коли десь там в Канаді групка людей намагатиметься йому цей мандат заперечити? І чи, заперечуючи цей мандат, не заперечується консолідації, осягненої тут з таким трудом передвиборною кампанією? Все це є питання, що звучать іронічно, але які серйозно потребують відповіди, бо відповідь на них буде відповіддю на істотні проблеми нашого життя.

Місцево воно є обмежене тому, що мандат таборових виборів хіба не обов'язує цілої еміґрації, яка у великій кількості живе й поза ними і не бере участи в «умандатовуванні» «державного» проводу. А вона, ця частина, є хіба не менше повновартісним членом і складником нашої суспільности, ніж ті люди, що вміють так гарно підготовляти передвиборчу кампанію з усіми рафінезіями «демократичної» виборчої процедури і так гарно... жити бездільно на дармовому хлібі УНРРА.

А ми зараз не можемо, не маємо права переводити інакших «демократичних» виборів, крім виборів у таборах, і не маємо тепер ніяких інших можливостей «мандатувати» когонебудь до чогось іншого, крім праці в рядах таборової адміністрації.

А думаємо, що не буде занадто революційною наша вимога до суспільних провідників уміти відрізняти якість політичного (радо називаного «державного») проводу від обов'язків... магазинерів і завідуючих таборами.

Значить «мандат мас» не витримав іспиту. Про нього навіть найбільші захопленці (в роді З. Пеньського з «Української Трибуни») в останньому часі воліють відмовчуватись.

Мандат мас, очевидно, є вимога, до якої ми мусимо стреміти, бо, ведучи боротьбу за нашу державну самостійність, ми маємо на меті здобути такі умовини, в яких народ, маси мали б можність у вільному голосуванні висловити свою волю так щодо форми і ладу, в якому вони бажають жити, як і щодо людей, яких вони хочуть мати своїми провідниками і репрезентантами. Але це є наша мета, яку ми можемо осягнути тільки у вільній державі. Ніяка еміґрація не вибирала собі свойого політичного проводу голосуванням мас.

До такого способу покликування національного чи навіть державного проводу маси мусять бути підготовані. Перед тим, заки ми маси виховаємо, заки їх політично зорганізуємо, заки вони дійсно будуть становити одну монолітну політичну еміграцію, давати тим масам право децидувати є дуже ризиковно. Воно може нам принести більше шкоди, як користи. Ми були свідками, скажемо для приміру, недавно відомих подій в Ганновері, що є майже чисто українським табором, і на його прикладі можемо зовсім певно ствердити, як маси ці політично зрілі для того, щоби виконати свій обов'язок і своє право умандатувати своїх політичних провідників. Маси, що висувають ще релігійні, реґіональні, територіяльні питання — питання, що повинні належати вже давно до нашого політичного середньовіччя і що повинні сьогодні бути лише такою згадкою, як нею є зажертий колись у нас спір за «ять» і йори» — хіба такі маси можуть дати запоруку, що вони »умандатують« своїми представниками дійсно найкращих і тих, що до того мають дані? Маємо ми тим масам віддавати право вирішувати, хто має бути нашим проводом і хто має розв'язувати форму нашого внутрішнього життя?

І тому, замісць мандату мас, ми висловлюємось за інший мандат. Ним є, передовсім, мандат історії, мандат поколінь, мандат традиції, мандат тяглости боротьби і праці, мандат неписаної і писаної

української правди. Цей мандат не все відчуває, знає і усвідомлює собі маса, ці голосуючі руки, які від століть треба було годувати обіцянками, що залишаються незмінними; в Римі — „panem et circenses“, у французькій революції — влада, а Німеччині — „Freiheit und Brot“, в Совєтському Союзі — «надвишка вартости». Але цей мандат все знає, розуміє, усвідомлює і відчуває провідна політична активна меншість, що часами походить з вибору, а часами зголощується сама, залежно від припадку, і що в своїй совісті реалізує, веде, бореться і терпить за мільйони мас, що часто, а це вже ми мали теж в нашій історії, одиноку заплату за це має або Пилатове вмиття рук обивателя від невинної крови, або «распни!» здемагогізованої товпи.

Мандат історії тут має вищу силу від мандату мас. Ним є традиція боротьби, заслуг, тяглости думки і дії. Його не можна нехтувати. Не можна нав'язувати до праці тільки власної особи. Ми є нерозривним ланцюгом поколінь, що з роду в рід несемо ту саму правду і маємо обов'язок її нести незмінною. Бо горе тому народові, що її згубить і в кожному періоді буде її шукати наново.

І ще другий мандат маємо на увазі — мандат представників мас. Представниками мас народу, тут можемо говорити цілого народу, є його політичні партії, групи, середовища — ці, що ставлять собі ціллю ясну і одверту політичну боротьбу і працю. Їх маси не мусять вибирати, не мусять підносити рук і рахувати голосів, але тим не менше вони мають мандат мас. Бо що є політичні угрупування, партії, організації, середовища, рухи? Вони є органічним відбитком тих тенденцій і поглядів внутрі народу, що оформлені одною духово-політичною думкою, одним усвідомленням і світовідчуттям певних шляхів і засобів, вони стараються в згуртованому організаційно середовищі і через нього переводити свою програму в життя. Є вони, отже, органічним віддзеркаленням потреб національного колективу, що живе і розвивається згідно з обов'язуючими природними законами у всіх вимірах і що не може вичерпатися тільки одною якоюсь чи то духовою і ідеологічною, чи то програмовою чи тактичною концепцією.

Політичні партії є відбитком настроїв, поглядів, думок, тенденцій народу, його груп, середовищ, станів. Є фатальним непорозумінням, що багато політичних груп старається свою партійну філософію (світогляд) і програму зробити філософією і програмою цілого народу. В кожному випадку вона, хай би найбільше всеобіймаюча, тотальна, хай би це була навіть не партійна, але віроісповідна, те, що ми звикли називати не партією, а рухом, — вона буде відбивати погляди і віру, думки і бажання тільки частини суспільности. Поглядом і думками цілого народу не може бути програма й ідеологія одної партії, і тому монопартійна система ніколи не буде відбивати волі цілого народу. Провід, що виходить з мандату такої одної політичної партії, не буде ніколи проводом цілого народу, але все тільки його певної частини. А коли частина керує цілістю, то вона все криє в собі потенціяльно конечний примус застосувати насилля.

Тому спосіб творення проводу мусить виходити з тих існуючих політичних груп і партій, що зараз мають таке чи інше відношення до визвольної нашої боротьби, бо вона є сьогодні мірилом об'єктивної вартости кожного нашого внутрішньо-політичного і суспільного явища.

Це є ті засадничі логічні і поглядові підстави, якими кермується частина українського політичного світу, що прагне здійснити в наших умовинах консолідацію.

Як уже було сказано, консолідація сама в собі не є ціллю. Вона є засобом, при допомозі якого ми можемо максимально ефективно свою ціль осягнути. Не є навіть нашою остаточною ціллю тут, на еміграції, розв'язувати дефінітивно і остаточно справи нашого національно-державного проводу, хоч є нашим намаганням і ту справу належно розв'язати.

Консолідація, що її започаткував і послідовно розбудовує та реалізує зараз КУК, має скромніші цілі. КУК не має наміру сам собою бути проводом, ні національно-політичним, ні державницько-політичним. Безперечно, що до створення цього національно-політичного проводу треба стреміти. Але, знаючи всю складність нашого внутрішнього політичного життя, треба до справи тої підходити розважно і поважно. Лишається до дискусії, чи тим проводом має бути «державний» центр (бо такі окреслення з боку багатьох викликують усмішку: як можна говорити про державу, коли не маємо території, народу і екзекутивної влади. Всім прихильникам такого вживання терміну належало б подумати над пропозицією, чи не краще б такі групи називати «державницькими», себто такими, що стремлять до державних), чи ним буде національний провід, чи ним буде еміґраційний, чи «всеукраїнський» провід. Ті справи будуть актуальні щойно в тягу наростання органічного процесу розв'язування по черзі, одна за другою, менших життєвих практичних проблем. І тому КУК не ставить собі в першу чергу, як справу першу, творення проводу, «уряду» чи чогось подібного. Він ставить собі справи не менше важні, хоча скромніші. Виходячи з заложення, що кожна акція мусить бути попереджена процесом підготовки і назрівання, КУК старається створити відповідні сприятливі передумови для здійснення дальших завдань, між якими на чергу дня прийдуть справи формування одного, спільного національного політичного диспозиційного осередку, проводу.

В Комунікаті КУК-у, виданому 11 вересня 1946 р, читаємо:

«Українські політичні організації (УНДО, УСРП, УПСР, ОУН, УНДС, СГД і УРДП), маючи на оці найвище національне добро, увійшли між собою в контакт з метою переводити внутрішнє упорядкування українського політичного і громадського життя та координування національно-визвольних зусиль. Теперішні складні і несприятливі відносини... промовлюють переконливо за необхідність об'єднатися всім зорганізованим українським національно-політичним групам до спільної, чесної та льояльної співпраці над внутрішнім консолідаційним процесом нашої еміґрації на демократичних підставах і унаглядненням цього процесу на закордонному (зовнішньо-політичному) відтинку.»

Координаційному Комітетові йдеться, отже, про «об'єднання до спільної, чесної та льояльної співпраці». Чи є ця співпраця потрібна? Чи можна сказати, що без неї не можна жити? Очевидно, жити можна, але як? Без чесної, спільної і льояльної співпраці ми витрачатимемо даремно енергію на непотрібні речі, тоді коли ту саму працю при спільній, чесній і льояльній співпраці можна було б виконати з меншою витратою сил та в коротший час. Дальше, без того об'єднання ми нашу працю і активність — (а активности, Богу дякувати, деяким політичним групам не бракує)—спрямовуємо на невластиві рейки, на взаємне поборювання, замість того, щоби ті сили використати на поборювання наших ворогів. Енергію і активність одної з найактивніших наших політичних груп зараз використовується на слідкування, доношення, унешкідливлювання, паралізування і перешкоджування праці партійних противників (українських!), на демагогічну виборчу кампанію і акцію боротьби за «мандат мас», на організацію боївок та ліквідування і нищення іншопартійної преси і т. д. Така активність не має нічого спільного ні з визвольною акцією, ні з політичною роботою.

Координаційний Український Комітет саме в ім'я тих справ, щоби їх не толерувати, щоби не робити їм місця і щоби їх усувати, закликає до чесної, спільної і льояльної співпраці. Світоглядові програмові і тактичні особливості залишається кожній групі до її власного ужитку. Вона може вести пропаґанду і аґітацію за свою програму скільки хоче. Може вона вихваляти себе, що тільки і тільки вона є наймудріша, найжертвенніша, найгероїчніша і так дальше. Все це їй вільно. Все це в концепції консолідації Координаційного Комітету залишається вільним, але не вільно їй нельояльно і нечесно ставитись до інших політичних груп. Це значить, що, проповідуючи «єдиноспасаємість» своєї партійної концепції, не муситься конечно говорити, що партійні противники — це «опортуністи», «спекулянти» і т. д. Вистарчить, коли скажеться, що ті, які ведуть за собою рекляму, є найкращі.

Дальше комунікат каже, що цей консолідаційний процес має відбуватися на демократичних засадах. Цю точку небагато треба пояснювати. Кожний з нас знає, що в демократію можна давати таке розуміння і пояснення, як хто хоче. І большевики називають свій «строй» демократичним, а свою конституцію навіть «найдемократичнішою» в світі, але чи скаже хтось, що в большевії є дійсно демократія? Думаємо, що — ні. Чому? Ознакою демократії є леґальне і явне існування інших політичних партій. Інші політичні партії — це інші думки і інші погляди, які вільно явно і законно висловлювати, а все це є ніщо інше, як дійсна свобода, за яку наш нарід веде боротьбу від століть. Саме про таку дійсну свободу тепер йдеться. Не про купу фраз про ідеалізм, про геройство, про любов і патріотизм, про інші світлі речі, про які говорять на академіях і концертах, але яких у щоденному житті, в конкретному, реальному житті мало хто може здійснювати в умовинах, коли йому ці «жертвенні», «патріотичні», «геройські» та «ідеалістичні» земляки розіб'ють цеглою голову в той момент, коли він буде говорити, що якийсь там партієць обікрав магазин. Отже, про ту свободу думки і поглядів йдеться, а не про ніщо інше. Чи здібна її взагалі забезпечити яканебудь монопартія, в тому і партія нашого «блискучого відокремлення» від КУК-у? Чи можемо ми подати хоч один приклад монопартійної системи в любій державі, де є правдива свобода думки і переконань, де іншим політичним партіям вільно висловлювати свою думку і боротись за її реалізацію?

Нам, очевидно, скажуть, що прихильники «блискучого відокремлення» не проти партій, але щоби вони, ці партії, визнали УГВР. Дальше нам скажуть на виправдання, що, на жаль, партії в українській історії здали свій іспит і то на недостаточно, бо в 1918—1920 рр. показали, що вміли.

Але це, що нам старатимуться говорити «патріоти не партії», не має підстав, бо вимога до політичних партій, щоби вони визнали незнаний собі політичний центр без можливости брати в ньому участи, є дуже мало поважна. Ми не поділяємо думки якогось там американського часопису, що конечно домагається відкриття причілля від цілої УГВР, але ми думаємо, що не зробимо некоректности, коли поставимо пропозицію загадочній УГВР сказати, принаймні в стислому довір'ї, лідерам партій, чи якимсь достовіреним представникам чи поодиноким особам з інших партій, хто вони є, ці найкращі, найідейніші, найпатріотичніші, найбільш геройські, найбільш безкомпромісові, найбільш революційні, найбільш всеукраїнські, соборні, незалежні, самостійницькі і прочія і прочія панове з УГВР. Бо перше, ніж ставити вимоги підпорядкування, треба сказати, кому треба підпорядкуватись. Чотири літери замало. За тими літерами мусять бути люди, конкретні люди, що так само їдять, сплять, потребують грошей на заплачення мешкання і викуплення харчевих карток. Бо «особи а не доктрини», — писала колись сама «Українська Трибуна», особи мусять бути тими, яким мусить підпорядкуватися нарід.

Отже, супроти такої постановки ясно, що ті політичні партії, що ще не забули здорово думати, цілком слушно висувають тезу, що консолідація не може відбуватись на плятформі анонімового твору, що в понятті здорово думаючої частини суспільности є фікцією, обчисленою на довшу мету, щоби вносити в наше політичне життя анархію і заколот, а найважніше, щоби в нас створити комплекс нерозгаданої мафії, яка, інтриґуючи і держачи маси в непевності і цікавості, буде створювати сприятливі умовини для фанатичних, міжпартійних і внутрісуспільних конфліктів, що нагадуватимуть нам боротьбу середньовіччя з чарівницями, яких не було, немає і не буде. Чи можна дивуватись, що в таких умовинах ціла концепція консолідації, пропонована УГВР, як і вона сама, викликає в ряді політичних умів підозріння і недовір'я, що за нею криється рука, що аранжує не українську, але протиукраїнську акцію?

Виходячи з такого погляду, лишається визнати концепцію КУК-у, який творить консолідацію усіх українських політичних сил, що відомі громадянству, без різниці, чи за ними є істеричні самаритянки, чи розполітиковані недолітки, чи професійні «політики».

Тільки представники політичних партій, груп і середовищ, що мають за собою минуле, що мають активне відношення до дійсности, що дають своїх конкретних людей — тільки ці можуть запевнити, що консолідація буде переведена дійсно на здорових засадах.

Чи є нам конечно ці засади потрібні? Чи не можемо ми з цеї демократії трохи попустити в ім'я більшої активности і оперативности?

Думаємо, що питання демократії є питанням засадничої ваги. З кількох причин. Залишаємо цілком на останку мотив, що ми мусимо йти не проти струї але з нею, що ми не можемо вертатися до систем віджилих і збанкротованих, але що ми мусимо тримати крок з ритмом історії. Це не значить, що маємо бути демократами тому, що демократами є переможці, і тому, що демократія в моді. Бо, поперше, переможцями є не тільки демократи, а, подруге, не в моді справа. Українська демократія напевно не буде така, якою є американська, так як український націоналізм не був ніколи і не хочемо, щоби він був таким, яким був націонал-соціялізм, фашизм, чи большевицький московський націоналізм. Але ми вважаємо демократію справою засадничої ваги тому, що від побудови її залежатиме, чи ми потрафимо здати свій черговий іспит історії, чи ні. Бо маси в Україні нічого так не прагнуть, як свободи, якої їм дати монопартія не зможе, а яку їм забезпечити зможе тільки вільна народовладна українська влада. Це одне. А друге те, що ні одна українська партія без насилля влади в Україні не здобуде. Владу в Україні треба будувати від самого початку тільки на моменті саме спільної, чесної і льояльної співпраці всіх політичних груп. І тому питання демократії для нас є центральним питанням, ваги якого не зменшить навіть «велика активність і оперативність» монопартії.

Концепція консолідації КУК ставить дві мети для себе: упорядкування внутрішних відносин і унаглядження консолідаційного процесу на закордонному відтинку.

Про упорядкування і його можливості на внутрішньому відтинку вже була мова вище.

Потреба упорядкування відносин і унаглядження малого скандалу нашої закордонно-політичної акції, консолідаційного процесу на закордонному відтинку коли внесений спільний меморіял на Паризьку конференцію від УНР і УГВР одна з тих груп здезавувала. Не входячи в мерітум справи, хто тут більше винен, а хто менше, ми мусимо ствердити, що при існуючих наших внутрішньо-політичних умовинах, коли ми маємо декілька політичних центрів (УНР, УВГР, Гетьманський), що мають претенсії бути

«державними центрами», отже одиноко виступати перед зовнішніми чинниками на закордонному полі, ми при кожній акції будемо компромітуватися, бо в кожній справі перед тими самими чинниками від імени одного і того ж нещасного українського народу буде виступати завжди як «одиноко умандатований», раз формально-правно, другий традиційно, третій фіктивно, четвертий «мандатом мас» кілька політичних груп, що в дійсності є тільки політичними групами, а не умандатованими представниками від цілого українського народу з відповідними уповноваженнями. Вже вище ми говорили, що тут, на еміґрації, того мандату і повновластей вони від цілого народу одержати не можуть. Народ же в краю, тут тільки т. зв. політична еміґрація, половина якої думає саме не про політику і гасло «геть від політики» вважає мало не своєю чеснотою і суспільною моральністю, якою міряється вартість громадян. Отже, висувається конечна потреба наші закордонні виступи узгіднити. Не маючи змоги, а в нинішньому стані навіть передумов створити одно формально-правне національне представництво на еміґрації, ми мусимо наші виступи і дії на тому відтинку узгіднити. І це саме має на меті КУК.

Не творення уряду, проводу, а узгіднення смоїх виступів назовні, щоби вони не були нашою політичною і національною компромітацією, але щоби вони були нашим національним і політичним осягом і успіхом.

Чому зовнішній відтинок не може перебрати яканебудь одна з існуючих політичних груп? Тому, що претендентів на це є кілька. Ми зараз не маємо ніякої екзекутиви на те, щоби в якийнебудь спосіб заборонити іншій групі виступати на міжнародному відтинку. Ми можемо лише апелювати до здорового, гідного, зрілого і державного розуму почуття політичних партій, щоби свої виступи узгіднювали, щоби вони не виступали неумандатовані на закордонному відтинку в справах, які відносяться не до партій і груп, але в справах, що відносяться до долі і справ цілого народу. Тут мусить говорити цілий народ устами об'єднаних своїх політичних партій, і тому потрібна координація і консолідація виступів. Кожний з існуючих претендентів на «державне» представництво має стільки арґументів за собою, скільки й проти. А тому одиноким розумним виходом із ситуації є потреба всім їм сісти до спільного стола і зговоритися. Це не значить, як це було вже підкреслено, що котрась із існуючих груп тратить щонебудь із своєї партійної окремішности, із своїх привілеїв, обов'язків, компетенцій, — але це значить, що кожна з груп зобов'язується у справах виступу порозумітися з іншою групою, зглядно з усіми іншими, щоби цей виступ був солідарний і гідний.

Очевидно, що така постановка справи потрібна і конечна не стало, але тільки переходово, до того часу, доки всім нашим партіям не вдасться створити правно-формальний осередок, визнаний всіми політичними партіями, що мав би виключне право говорити від імени українського народу згл. від імени українського визвольного фронту.

Тут, очевидно, постане зараз зауваження, що таким осередком, що говорить від імени українського визвольного фронту, є УВГР, бо «вона одинока є представником України, що бореться», а всі інші групи і партії — це «опортуністи», «спекулянти», «кар'єристи» і т. д. Таким ставленням справи ми не розв'яжемо належно внутрішньо-політичної ситуації нашої визвольної справи. Бо таке говорення є звичайною демагогічною виговіркою тих, що не хочуть з принципових причин сісти до спільного стола і зговоритись. Таке говорення не витримує льогічної і фактичної критики, яка доказує, що кожна з українських політичних партій стоїть на самостійницькому ґрунті і кожна є виразницею боротьби за наше соціяльне і **національне** (чи національне і соціяльне, як це можуть зараз злосливі підхопити) визволення.

Концепція консолідації КУК ставить рівночасно певні передумови для її здійснення і реалізації.

Цей відтинок концепції в своїй теоретичній сторінці може видаватися декому зайвим, або принаймні, дивовижним, що в політичній концепції, яка має на оці розв'язку внутрішньої політичної ситуації, ставиться точки, гей би витягнені з морального кодексу, і що під ним мають підписатися всі українські групи. Очевидно, завваґа така слушна, але, на жаль, для нашої дійсности вона є конечна, бо вона є симптомом того стану, в якім ми знаходимось. На жаль, наше внутрішне замирення мусить зачинатися від умов, що партнери будуть придержуватись «твердих принципів права і християнської моралі, що будуть осуджувати прояви морального і фізичного терору, що відкидають монопартійні - тотальні тенденції, що визнаватимуть свободу думки і слова, взаємну льояльність, чесну критику відмінних поглядів і виключатимуть поборювання осіб, ідей і рухів засобами клевети, інсинуації, очорнювання та денунціяцій».

Значить, коли всі ті справи ставиться під умову, це є доказ, що в нашому внутрішньому політичному і суспільному житті були дійсно прояви непридержування права і християнської моралі, що був моральний і фізичний терор, що були чи є тотальні монопартійні тенденції, що поборюється особи, ідеї і рухи засобами клевети, інсинуації та денунціяції. Значить, потреба підпису під такою консолідацією і зобов'язанням її перестерігати є оправдана і конечна. Значить, концепції консолідації КУК-у є живою, конечною, реальною вимогою і потребою загального нашого інтересу.

І це саме є істотне. Таких умов одна українська політична група підписати не схотіла.

Але це не ослаблює моральної сили концепції КУК-у, хоч її не підписала найсильніша чисельно, але найслабша морально українська політична група. Своєю відмовою від підпису група поставила крапку над «і», хоч вона має все відчинені двері вернутись, взяти в руки перо і підписати зобов'язання, навіть коли б були підстави вірити, що вона їх в житті придержуватись не буде.

Як було сказано вгорі, концепція консолідації КУК залишає кожній політичній групі повну свободу організаційної праці, поширювання і популяризації своїх програм і ідеологій, не порушаючи засад постанов 12. 3. 26. з виїмкою того, що всі організації, що беруть участь в акції консолідації, зобов'язуються не переводити ніякої акції загально - національного значення без попереднього взаємного порозуміння. З того виходить, що кожна з груп, придержуючись лише умов взаємної льояльности і чесности, може собі вести свою організаційно-партійну роботу без обмеження.

Консолідація, отже, не обмежує свободи дії. Треба діяти, а потім, коли прийде час і пора, народ, оцей саме народ, оті маси, на які так радо звикли деякі покликуватися і яких мандат вони хочуть здобувати зараз, знаючи, що того народу зараз тут немає, щоби міг правильно оцінити їхні дії і роботу, — оцей сам народ і ця маса оцінить, чи така то партія своєю роботою і своїм розумом дозріла до того, щоби найкраще вести справи власної держави. Тоді народ вирішить. І це буде найкращий мандат мас. А до того часу треба чесно і льояльно співпрацювати з іншими групами, бо і тоді, коли народ навіть віддасть мандат свій у руки якоїсь партії, то зробить він це під умовою, що вона інші партії не зажене за дроти концентраційного табору, але що вона терпеливо і зрівноважено буде слухати здорового голосу критики тих партій, що, будучи в опозиції, стремітимуть при помочі такого самого мандату

мас заступити місце дотеперішніх умандатованих. Оце й є наша концепція консолідації, наша українська демократія, наша визвольна концепція і наш шлях.

Дальше в консолідаційному комунікаті говориться, що учасники визнають обов'язок скеровувати свої сили для здобуття державної волі українського народу та повернення йому народоправного ладу і соціяльної справедливости.

Цей уступ консолідаційної концепції визначає виразно плятформу консолідації, якою є здобуття державної волі, соціяльної справедливости і народоправного ладу.

Уступ цей опрокидує видумане і нечесне твердження противників консолідації, що мовляв, КУК, чи партії КУК-у не визнають боротьби за Українську Державу. В нашій ситуації боротьба за державну незалежність є для всіх партій такою самозрозумілою річчю, що про неї навіть не доводиться говорити. Сьогодні, крім Комуністичної Партії большевиків України (КПбУ), яка не є українською політичною партією, але експозитурою Москви, отже окупаційною аґентурою, всі інші політичні партії стоять на плятформі боротьби за власну державність. Заперечувати цей факт — значить обнижувати вартість і вагу визвольних змагань. Очевидно, що боротьбу можна вести в різний спосіб. В умовинах большевицького режиму боротьбу вели не тільки повстанські загони і революційно-терористичні формації БУД, СУМ, СВУ, ОУН, УВО, але боротьбу вели навіть українські комуністи (УКП-істи), що в тихих кабінетах і лабораторіях вели смертельну боротьбу, незнану і безіменну, за українську науку, за українську етнографію, за українську мову, археологію, українську культуру, за українське господарство і т. д. І вони вели боротьбу за Україну, за її творчі і духові вартості, що не менше важні для будови власної державности, як кількасот вишколених на підпільних військових курсах підстаршин. Не треба думати, що акція і праця політичної групи, що зараз ставить себе в опозицію до здорового процесу консолідації, є вершком політичної мудрости і зрілости і що поза її роботою все, що діється і відбувається в Україні і поза нею, це все нічого не варте. Бо саме без тої праці, про яку вони собі думають, що вона нічого не варта, не мислима була би робота, ба навіть існування самої їхньої політичної групи. Бо ОУН з неба не впала, ані України не видумала, ані вона не винайшла боротьбу за українську державність. Боротьба була й перед нею.

Дальше концепція консолідації ставить вимогу плекати добросусідські взаємини з демократичними визвольними рухами середньої і східньої Европи, щоби спільними зусиллями прямувати до спільного і мирного полагоджування господарських і політично-державних проблем на основах демократичної національної рівности в етнографічних межах.

І, врешті, важною є IX точка комунікату, що ставить вимогу рівного представництва усіх політичних організацій, що беруть участь в консолідаційній акції. Вимога ця є диктована реальними і практичними обставинами, бо ми зараз не маємо ніякої змоги об'єктивно і вірно означити фактичну силу кожної із політичних організацій. Тому заступництво не може бути ані пропорційне, ані під проводом найсильнішої партії, але воно мусить бути паритетне (рівне) т. зн. від кожної політичної групи в нарадах і голосуванні бере участь та сама кількість представників.

В той спосіб переведена консолідація для конкретних, з'ясованих вище завдань, ставити собі буде за ціль, після успішного переведення координації, довести до консолідації українського політичного життя в спільному керівному осередку. Отже, щойно по виконанні тих завдань, можна приступити до завдання створення одного політичного представництва чи проводу,ізза якого група «блискучого відокреслення» вже завчасу попала в істеричні судороги страху за втрату свойого «мандату мас», якого їй ніхто відбирати, ані із нею конкурувати не збирається.

В. КОСАРЕНКО-КОСАРЕВИЧ.

Східня Европа в призмі книжкових появ ЗДА *)

VI.

(Продовження)

«Відвідуючи різні фабрики, американці звичайно цікавилися практично-технічними та соціяльно-робітничими питаннями. Між іншим, щодо неявки робітників на працю, так зв. абсентизму. У висліді своїх допитів устійнює Уайт факт, що «абсентизм є там, мабуть, так само рідким, як і в карному заведенні в Атланті. Для нашого капіталістичного способу думання тяжко зрозуміти, що в соціялістичному ладі не фабрики належать робітникам, а робітники фабрикам. Отже, без фабрики вони не мають ані що їсти, ані де спати».

«Помалу починаю я розуміти цей край і його населення.

Припустім, що ви вродилися і провели ціле своє життя в добре веденому карному заведенні, де ви мусите тяжко працювати, маєте куток до спання, три рази денно харчі і доволі одягу.

«Припустім, що стіни цього заведення були покриті написами, що свобода й справедливість існує тільки в тому заведенні, що поза ним панує тільки безпорядок, страйки, непевність безробіття та експлуатація робітників в той час, коли в цьому заведенні все діється для нашого добра.

«Припустім, що вас запевняють, що начальство й сторожа є лише на те, аби охороняти вас від злобного зовнішнього світу.

«Чи ж можна дивуватися, що, як би хтось пробував звільнити вас з цього заведення або загрожував вам хоч би тільки словом, ви будете боротися проти того, як тигр.

«Совітські люди є надзвичайно формальним народом, не тому, що вони є комуністами, але тому, що вони є москалями. Вони скромні в уживанні кльозетного паперу, але як уряджують офіційний бенкет, так все мусить бути як слід — від вилок для устриць аж до медалів. Не диво, що вони образились, коли Уінстон Черчіл під час відвідин Москви в моменті налетів явився на обід до Сталіна в своєму летунському одязі. Царський великий князь був би це зрозумів, але не ті серйозні соціялісти. Як росіяни, вони можуть бути як слід, але як комуністи вони турбуються вилками.»

Під час налету на Москву німецьких бомбовиків чужоземні кореспонденти хотіли про це телеграфувати своїм редакціям. Цензура не дозволила не тому, що хтонебудь мав сумнів у правдивості цього факту, але тому, як це цензор обґрунтував, що ця вістка ще не з'явилася в «Правді». Є законом для російської цензури, вважати все неправдою, що не було це надруковано в російській газеті, так що марнує свій час кожний американський репортер,

---

*) Гл. „ОРЛИК“ ч.5 (1947)

який думає випередити російську пресу. А «Правда» подала цю вістку на три дні пізніше.

Один з кореспондентів, що стало перебуває в Москві, пробував збирати анекдоти про Сталіна. Він розказав москалям, що в них, в американців, є багато анекдотів про Рузвелта ,а в англійців про Черчіля, отже його цікавлять анекдоти про Сталіна. Почувши це, москалі вжахнулися. Вони сказали, що ніяких анекдотів про Сталіна немає зовсім, бо Сталін — це великий чоловік. «А я думаю, — каже Уайт, — що це тільки частинно так. Я думаю, що колись буде дуже багато анекдотичних оповідань про Сталіна, а оці гарні канали є ділом всіх тих, що були необачні, розказуючи їх зараз ненадійним людям.»

Резюмуючи явища величезної прірви між прекрасними плянами в теорії, а нужденною дійсністю в практиці, Уайт пише: «Але може це завжди була нація синіх плянових відбиток. Адже і старий Петербург був так само запляннований на мочарах. І на кожному кроці надибуємо ми ці ознаки, коли зустрічаємо щось фантастичного: чи це є маніфестація комунізму, чи це є тому, що ці комуністи є москалями — расою ґрандійозною в своїх плянах, але партачною в переводженні їх в чин?» Він слушно відзначає факт, що репрезентативні будівлі в Ленінграді збудували чужинці, головно італійські будівничі, але або не знав, або забув додати, що й тоді й тепер міста, фабрики й канали будувалися і будуються на кістках та руками небажаних елементів за їх свободолюбність, головно з-поміж українців.

Цікаве є Уайтове пояснення привернення діяльности православної церкви. Відповідальним винуватцем цього факту вважає він Гітлера, який використав був в окупованих територіях привернення церковного життя як засіб у своїй окупаційній політиці, головно на Україні. Вістки про те, що Гітлер став протектором православної церкви поширились по цілому Сов. Союзу. Це, — а по-моєму, ще більше огляд на своїх християнських союзників на Заході та можливість використати духовенство як своїх аґентів для контролі душ советського населення — примусило Сталіна закликати до себе в вересні 1943 року провідних достойників російської православної церкви і скласти з ними угоду на порозуміння церкви й держави, які дотепер актом з дня 23. 1. 1918 року були розлучені. Зрештою, відновлення ґлорифікації царів в аналогії «отечественних воєн» не могло обійтись без церкви, тим більше, що й Сталінові стало потрібне таке саме проповідування послуху офіціяльній советській владі з боку церкви, що проповідувала таке саме послушенство і татарським ханам за часів Золотої Орди і московським та російським царям-деспотам. Маркс назвав релігію «опій народа». Сталін рішив ужити того «опію» як засобу і для свого деспотичного панування».

«Не зважаючи на неґативне ставлення комуністів до релігії, православна церква є чисто російською, себто московською інституцією ,а її духовенство так само цілком послушне Кремлеві, як колись було воно услужливе царям. Зовсім що інше є папа, італієць, який живе в Римі. Подібно до націонал-соціялістів, які є лише блідою копією комуністичної політичної системи. Советський уряд не дозволяє людям зовні контактуватися ,а ще більше мати якийнебудь вплив на населення Сов. Союзу». Ось де корінь насильного відкатоличування західніх українців та переводження їх в лоно московського православ'я.

В 1939 р. Москва надіслала майже тотожні ноти до Фінляндії, Литви, Латвії і Естонії, домагаючись права вислати свої червоні війська для окупування військових баз в тих краях. Всі вони протестували енергійно. Кінець-кінцем, всі вони, за виїмком Фінляндії, піддалися російському натискові. Фінляндія арґументувала, що хоч москалі бажали окупації тільки на час війни, проте вони добре розуміли, що пізніше не буде можливо їх з краю усунути. Фінляндці вирішили тоді, що в таких обставинах краще загинути в боротьбі. Їх розуміння росіян було правильне. Три балтійські держави негайно були «злопані» Сов. Союзом».

Чи ж не є це повна аналогія до взаємин між Москвою і Україною, від Переяславського договору починаючи?

На самий фронт советсько-фінський американців не допущено, але завели їх на місце, де була дача художника Рєпіна, аби показати варварство фінців, при відступі яких дача, перетворена в музей, згоріла. Рєпіна вихвалюють як дуже велику фіґуру в російській культурі. При тій нагоді варто згадати не тільки факт, що Рєпин вважав Україну з Києвом своєю батьківщиною та що в день його смерти на мальберті була картина «Гопак в старовинному Запоріжжі», а на нічному столикові відкритий «Кобзар» Шевченка, але що цілий Український Музей ім. Потоцького в Києві був знищений не воєнними верхами ,а на приказ Сталіна за підписом Мануїльського, щоб знищити все, що могло доводити старовинну і культурну вищість українського народу в порівнянні з московським.

В телеграмі Уйта «Фіни відважно боролися за Ваєпурі, **що до року 1939 було другим найбільшим містом Фінляндії»** підкреслені слова цензор викреслив, хоч там не було ніякої військової інформації, а тільки те, що кожна шкільна дитина може вичитати з підручника географії. «Але Росія застосовує найгострішу цензуру в усьому цивілізованому світі. Інші кореспонденти пояснили мені, що ці слова були зцензуровані. Якщо Москва, чи пак Сов. Союз, вичуває претенсії на будь-яку територію, ніяка вістка в Москві не сміє згадати факт, що ця територія належала колись до іншої держави чи нації. А це відноситься не лише до Карелії, але й до балтійських держав. Зараз вони належать до Сов. Союзу як його частина, і ніяка депеша з Москви не сміє згадувати, що вони колинебудь були незалежними республиками».

Ця свіжа дивовижність вражає американців і англійців та французів. Але до такої самої дивовижности щодо України вони вже за пару століть привикли й вважають таку дивовижність безспірною догмою історії Східньої Европи.

Колись Буткови та Татіщеви доводили на підставі норманської теорії та Рюрикового дідицтва, що та чи інша територія належить до спадку московських князів чи російських царів, якщо їм хотілось привласнити собі їх. Зараз замовчується її історичне існування поза рямками Сов. Союзу.

А як же виглядають советські «вільні й тайні вибори»? Поперше, і окупаційна армія і аґітатори з Москви мають право голосувати на місцях їх побуту. Подруге, неучасть в голосуванні проголошується актом ворожости супроти советської держави. Портрете, кандидатом може бути тільки особа, визнана партією. По провіренні особистої виказки голосуючий дістає від виборчої комуністичної комісії картку вже з іменем кандидата. Його повчають, що якщо він би був незгідний з визначеним уже кандидатом, то він може піти до будки і змінити назвисько. Йому не треба вже говорити, що якби він дійсно так зробив, то цього йому не забудуть. Отже, змін не буває майже ніколи».

Ось де тайна майже 100% участи у виборах та майже 100% більшости офіційних кандидатів.

Багатомовні є взаємини закордонних кореспондентів у Москві з советською цензурою. «Цензура виключає все, що могло б викликати враження за кордоном про від'ємні умовини життя внутрі Росії. Кореспондент не сміє подати величину хлібного або м'ясного пайка за місяць для кожного громадянина. Він не сміє звітувати про те, що поза пайковими приділами, які є дуже скупі, ціни на харчі, потрібні до життя, на вільному ринкові є такі високі, як ніде на американських чорних ринках. Впродовж місяців не смів він нічого сказати про

відкриття склепів урядом, де можна купувати без карток, але по цінах свобідного ринку.»

Совєтський цензор не вдається в дискусію про причини конфіскати. Його відповідь є завжди однаковою: «Я не можу дискутувати з Вами про те. Так рішено.» Коли ж кореспондент настирливо домагається пояснення, тоді цензор каже строго: «Пане Сміс, я мушу Вам пригадати, що Ви знаходитесь в Сов. Союзі!» А це вистарчає за всяке пояснення.

Міркування росіян щодо закордонних кореспондентів є приблизно таке: «Вони користаються вже харчами й помешканням нарівні з найбільше упривілейованими клясами Росії; але за це не виказують вони жадної вдячности, а, навпаки, домагаються дозволів на подорожування і на право критикувати, про що російській пресі ані снитись не сміє!»

Якби Уайтові відомі були описи Павла з Алеппа під час його побуту з патріярхом у Москві за часів Хмельницького, то він би не дивувався аналогічним обставинам в часах Сталіна.

Якщо коли і вдається кореспондентам дістати дозвіл подорожувати по краю — ніколи на фронт — то завжди проводить їх один цензор. По повороті до Москви нічого не пропускається цензурою, чого той супровідний цензор сам не бачив або не смів бачити. А все, що виходить поза рямками того, що дає до відома «Правда», вважається цензурою майже за шпіонаж.

VII.

Прецікаві є устійнення Уайта про ціни потреб щоденного вжитку. Робітник воєнних фабрик заробляє місячно коло 1.000 рублів, стахановець інколи й 4000. Тисяча рублів по дешевому дипльоматичному вимінному курсу є 80 долярів. Але на свої харчеві картки він може купити товарів лише на 7 долярів місячно. «В Америці кожний робітник може прохарчуватися знаменито нераціонованими продуктами, навіть згубивши свою харчеву картку. Він дістане скільки завгодно молока, яєць, риби, дробу, хліба і необмежену кількість свіжих овочів та ярини. В Сов. Союзі все, що має будьяку харчеву вартість, є або раціоноване, або фантастично дороге на свобідному ринку».

В році 1944 були на свобідному ринку в Москві таки ціни: 12 яєць — 10—13 долярів, фунт хліба — 5,67 долярів, фунт м'яса — 11,23 долярів, ношені черевики — 80 долярів, а нові — 333 доляри. Одяг та інші гарні та добрі речі появляються в Москві звичайно в зв'язку з будь-якою новою совєтизацією чужого краю, як напр., балтійських держав.

«Совєтський уряд стояв в основному перед такою самою проблемою, як і наш (американський — прим. ред.): їх населення одержувало високі воєнні заробітні платні, але за них нічого купити не можна було. Ми розв'язали її частинно оподаткуванням, а частинно продажжю воєнних облігацій, так що по війні, коли промисел вироблятиме речі загального вжитку, воно зможе продати облігації і купувати товари по нормальних цінах.

Правда, і в Росії продаються облігації, багато з них мають навіть відсотки. Але ж совєтське воєнне фінансування на велику скалю проводиться безпосередніми датками, збираними від осіб, фабрик і кооперативів готівкою або в товарах.

Але росіяни ставляться скептично до облігацій, бо людина, що посідає облігації, має купну силу, якої держава не може контролювати. Її примхи загрожують державній економіці. Бо ану ж ця людина захоче купувати раніш, як держава готова продавати. А може вона волітиме купити радіо замість офорованого дерев'яного стола і викличе наглий брак радієвих приладів?

Як довго людина залежить від державної платні, дак довго живе вона в положенні з рук до уст, і її купна сила може бути контрольована. Вона дістане радіо тільки тоді, коли держава готова буде виробляти радіо, а перший випуск дістануть ті, що, на думку держави, найбільше на це заслужили.

Але якщо ця людина посідає облігації, або якщо вона нагромаджує свої високі воєнні платні під матрацами, загрожена вся економічна система.»

І совєтський уряд поборює цю небезпеку дуже оригінально. В квітні 1944 року почав він відкривати т. зв. «Комерційні склепи». В них уряд продає майже кожну люксусову річ з харчів і одягу по цінах свобідного ринку і без ніяких раціонованих карток. В американському понятті переняв совєтський уряд свій власний чорний ринок як державне підприємство ,аби вилудити від своїх робітників всю надвишку їх воєнних платень.

«Кожний чужинець, дивлячись на це все, дивується, що нарід не протестує, коли уряд перебирає сам функції нелеґального чорного ринку. Навпаки, він радий, що може купувати в таких державних склепах і вважає ці склепи одною з великих благодатей совєтського ладу.

«Цей уряд боїться грошей, — говорив один американський кореспондент в Москві, супроводжаючи Уайта по ринку. Його винагородження не відбувається рублями. Коли ви належите до упривілейованої кляси, то уряд дозволяє вам купувати люксусові предмети в спеціяльних склепах, куди всім іншим вступ заборонений. Він нагороджує медалями і декораціями, що з них деякі дають вам право їхати задармо залізницею або посилати дітей до високих шкіл без оплати. Фабрики, що перевиконують свої норми, винагороджуються квитками до опери або одержують право купувати люксусові предмети по знижених цінах.

Гроші є завжди другорядні. Вони є властям підозрілі. Влада боїться накопичування їх у великі маєтки, які знищили б їх систему.

«І саме тому, що вони всі виховуються в такий спосіб, вони не в стані зрозуміти саму систему. І коли ви пробуєте довести їм, що ми таку небезпеку великих маєтків усуваємо спадковими податками, вони вам не вірять, бо це не є передбачене в їх підручниках про капіталізм».

На кожному кроці відчувається брак конкуренції. Ніхто не намагається прикрасити виставові вікна склепів. Адже всі вони в руках державних трестів, а тим однаково, в якому з їх склепів продається і купується.

Архітектор, що робить пляни на мешкальні доми для робітників, намагається задовольнити не їх майбутніх мешканців, не власника, що мав би їх винаймати, але урядовців, від яких залежить апробата тих плянів. Мешканці живуть в таких домах не тому, що є там щонебудь до їх уподоби, тільки тому, що вони належать до фабрик, де вони працюють або тому, що бракує їм відповідних політичних зв'язків або положення, щоб дістати право на більше житлових кубометрів і в ліпшому домі .

Це не значить, що російський нарід або його совєтський уряд не бажають собі краси; вони навіть намагаються в тому напрямі, лише вони мають погану систему для її осягнення. Бо конкуренція зникла з московських склепів і будинків; над усім житям давить тупа і позбавлена всякої фантазії рука бюрократії, котра з браку конкуренції зумовлює лише брудну пересічність.

Спосіб для розуміння капіталізму це є заучування напам'ять довгих слів, уживаних економістами. Треба піти туди, де його зовсім немає, та придивитися, що там створено на його місце.

В лоні нашого ладу (американського) людина, що заощаджує гроші, замість марного розтрачування їх, робить корисне діло. Бо тими заощадженнями побудовані наші фабрики і розвивається наше сільське господарство.

Ті соціялісти арґументують, що як залишити право ощадности і витрачання індивідам, то вони мо-

жуть вийти поза контролю і знищити економічну структуру нації. Панічне заощаджування може загальмувати всю торгівлю і спричинити безробіття мільйонів робітників. Вони вказують на те, що найбільша витрата капіталізму полягає не у видаванні грошей на безробітних, але в страті виробничої чинности, коли мільйони робітників дармують або працюють в державних підприємствах, що не можуть конкурувати з приватним промислом, і виконують менше або виробляють предмети малої практичної вартости.

Але ж наші капіталістичні депресії не зумовлюють більшої затрати людської енергії, як совєтський бюрократичний лад зі своїми малопродуктивними методами, де майже кожна діяльність є державним монополем ,де немає конкуренції, яка заставляла б непродуктивні підприємства або реформуватися, або зникати. Правда, цей нарід не творить хвостів перед роботодавчими агентурами. Але він працює надзвичайно тяжко і стоїть у хвостах, щоби заплатити 1,25 доляра за одне яйце. За мирного часу він стояв у хвостах за іншими предметами. Він працює дуже важко, але продукує так мало, що його життєвий рівень є нижчий від того, який мають наші безробітні. Підчас нашої депресії з-поміж 130.000.000 населення 15.000.000 жили пару років нарівні з безробітними. Але ж в Совєтському Союзі всі 180.000.000 населення жили на ще нижчому рівні впродовж 25 років і тільки пару мільйонів упривілейованих знають щось ліпшого. Впродовж того чвертьстоліття совєти контролювали сьому частину світового суходолу, повного природнього багатства.»

В Росії є кілька категорій раціонованих приділів відповідно до різних степенів совєтської кастової системи. Так, напр., Червону Армію добре годують, особливо на фронті. Совєтські старшини мають 50% знижки цін в державних «комерційних склепах». Кремль люксусово забезпечений власним комісаріятом. Кожний раз, коли яке чужинне посольство дає велике прийняття, може воно дістати від Кремля такі делікатеси, що їх в цілому Сов. Союзі навіть за найвищу ціну ніяк одержати не можна.

Чужинці одержують такі самі харчі, як передові большевики (за виїмком тих, що живуть в Кремлі). Вони одержують повний приділ м'яса і хліба, можуть купити пляшку водки раз на місяць і т. д.

Для звичайних совєтських громадян є ступнева скаля, яку можна уявити собі на хлібних приділах. Передовий воєнний робітник дістає 600 грамів хліба денно. Друга категорія робітників дістає 500 гр., канцелярійний урядовець (не начальник) — 400, всі інші (старі люди, діти, інваліди) — 300 гр.

Письменники, артисти, художники і т. д. належать до спеціяльної люксусової категорії не лише щодо хорчів, але й щодо одягу та помешкання.

Весь цей образ відображений дуже влучно В. Г. Чемберленом, ветераном кореспондентів в Москві, що написав декілька наукових праць про Сов. Союз. Поразка Франції застала Чемберлена в Бордо, і він там міг обсервувати наслідки катастрофи. Вулиці переповнені були бездомними людьми, що спали по п'ять і по шість осіб в одній кімнаті, колоніяльні товари в склепах були випродані, великі хвости творилися перед ресторанами.

Чемберлен придивлявся всьому тому і накінець заговорив своїм повільним способом до свого товариша-кореспондента (котрий розповів це мені в Москві): «Знайте, є це велике нещастя, коли катастрофічна поразка у війні та національні судороги приводять націю до такого стану, який є нормальним, щоденним життям в Сов. Союзі.»

Обговорюючи питання сільського господарства, Уайт зазначає: «Росіяни є незлі рільники. Є це хибою цілої системи, коли це, що вони роблять, є почасти безглуздям.»

VIII.

Описуючи совєтські знаменитости на одному офіційному бенкеті, Уайт ось як описує Іллю Еренбурга:

«Перед роками він був кореспондентом ТАСС-а в Парижі. Франція є тому одинокою західньою країною, що він її добре знає та не зле по-французьки розмовляє.

Він є низький, малий, сутулуватий, що одягається в Москві так, як французький інтелігент на англійський спосіб. Його наставлення до німців нічим не відрізняється від колишнього Жоржа Клемансо. Не завжди було це по лінії уряду. Аж до конференції в Тегерані, де виявнилося, що англоамериканські потуги не будуть заперечувати совєтській анексії балтийських держав, утримували совєти в Москві вільний Німецький Комітет з полонених генералів. Сталін з притиском заявив, що він не воює проти німецького народу, а тільки проти кліки Гітлера. Сепаратний мир з Совєтами з боку будь-якої іншої німецької фракції поза Гітлером, при затримці цілости німецької армії, лежав все в обсягу можливости».

«Його висока оцінка Франції затемнює йому погляд на англо-саксонців. Особливо не бачить він, як і майже всі росіяни, ніяких воєнних зусиль і чину з боку Англії й Америки. Навіть, коли англоамериканці розпочали в Нормандії офензиву, приписував він швидкий наступ заслузі тільки французьких макі (партизан).

Велике англійське видавництво запропонувало Еренбургові грубу суму за аналітичну статтю про Сталіна, яка б показала маршала цілому світові. Для кожного, хто знає Росію, така пропозиція була дуже наївною. Я, принаймні, вірю, що Сталін є великим чоловіком, що зумів вести Росію інстинктивною мудрістю. Але кожний росіянин в засязі НКВД виставив би себе на страхітливу небезпеку, якби він спробував друком аналізувати мотиви маршала або студіювати його характер. Бо там є тільки пересорщене орієнтальне підлабузнювання, в порівнанні з яким захоплення Карла Зандбурга в його праці про Аврама Лінкольна треба б було вважати спробою атентату на його характер.»

В розмові виявнилось, що, напр., трюкові фільми Дізнея дуже часто забороняється, бо його Мікі Мавз (Mickey Mouse) робить ухили від партійної лінії, чого ніколи не робить Чарль Чаплін.

«Це, що американці називають «п'ятою колоною», ніколи не потребувало йти в підпілля, навіть впродовж війни. Великі частини нашого народу відкрито сприяли потугам осі до війни, а навіть потім, коли ми взяли в ній участь, впливові газети продовжували критикувати наших британських і російських союзників. В порівнянні з тим Росія видається чудом національної єдности без однісінького незгідного голосу.

Але росіяни незадоволені на нас за те, що не всі наші газети підтримують Рузвелта в такому степені собачого лизунства, як російські газети підтримують Сталіна. Ми можемо лише вказати, що дотепер ні один з наших генералів ані не дезертирував, ані не перейшов на бік німців або японців.

Москва не дуже то публікує факт, що генерал Власов, колишній командант оборони сектору Старої Руси, перейшов до ворога з цілим корпусом. Правда, німці скоро побачили, що це ризиковно висилати тих людей на східній фронт, бо багато з них знову перейшли б до партизан.

Ми привикли благородно хвалити високу мораль Червоної Армії і деколи навіть нарікаємо, що наші хлопці не знають, за що вони воюють. Але не треба забувати, що з-поміж всіх англо-американських воєннополонених в руках німців, їм не вдалось зорганізувати ні одного батальйона охочих боротися дальше в націонал-соціялістичних уніформах.»

(Д б.)

М. ВИЧ.

До проблематики образотворчого мистецтва

«Змогу і вміння висловити своє, національне, у формах загального мистецтва світового — загублено, і щойно під самий кінець минулого сторіччя почалася трудна праця віднайти свій власний шлях».

(С. Коломиєць «Укр. Мистецтво», I.).

Безперечно, кожна людина мусить мати власні погляди на минуле, сучасне й завдання в майбутньому. Речникам кожного мистецького угруповання вільно намагатися обґрунтувати свою плятформу. Конкретний вислід «віднайденого шляху» не в минулому сторіччі, а в році Божому 1947 дуже недвозначно зафіксовано резолюцією З'їзду образотворців в Мюнхені: «Зберігати і продовжувати ті форми національного мистецтва, що не можуть розвиватися в Україні», а щоб загал не вводити в блуд, пояснено в досить оригінальний спосіб суть поняття національного мистецтва: «зберігати національну суть свого мистецтва, в практиці промовляти мовою світового мистецтва, формально ставити і розвязувати ті самі образотворчі проблеми». Отже — в практиці українське образотворче мистецтво мало б промовляти інтернаціональною мовою вислову й задовольнятися ставленням перед собою тих же інтернаціональних проблем. Після такої інтерпретації поняття «національного мистецтва» вже зовсім не зрозуміло, яке матиме значіння соборницький склад такого мистецького угруповання і як практично воно хоче стати «висловником і репрезентантом української духовости»...

Не дивно, що сьогодні ми вже чуємо вимоги глибше сформулювати проблематику сучасного українського образотворчого мистецтва. Чуємо закиди, що воно плентається десь поза сучасністю, поза своєю добою. До певної міри це є реакція на нездорово-оптимістичний тон «Українського Мистецтва», на яловість духа і опортунізм нашого образотворчого середовища, яке досі не зуміло заняти активного становища до ряду болючих і актуальних проблем творчости. Творчости... Стимулів творчости. Ми пережили (активно або пасивно) події історичної ваги, мільйони наших братів і сестер зазнали неймовірних терпінь, ми — свідки героїчних чинів українських патріотів, ми говоримо про плекання типу «нової» української людини» і...розв'язуємо проблеми, розв'язувані учнями мистецьких шкіл, все складаємо іспити на вміння фахово щось виобразити.

Такий закид може мати дещо рації. Так, «сучасна людина не так даність, як завдання» — це ми маніфестуємо в гаслах на своїх прапорах. Але ми маємо й більші, глибші й ширші завдання. Ми віримо, що наша Батьківщина має історичне покликання — місію на цій землі, спраглій правди і оновлення. Ми знаємо, що духова постава України і прикмети українського характеру — лицарськість, геройчність і свободолюбіє — мають стати взірцем для кращого справедливого світу. Коли ми дійсно в свою націю віримо, коли ми є її синами, а не безіменними «скитальцями», не можемо ми бути лише «пропагандистами і декораторами», озброєними в зброю інтернаціонального мистецтва, виковану дл: змагання за його неокреслені ідеали. Мистецтво справжнє, мистецтво велике є висловом поняття творчого духа національної спільноти. «Щоб творити справжнє бойове мистецтво, треба відчувати свою епоху», бути їй співзвучним, а головне — усвідомити свою суверенну в ній ролю, призначення. Мистецтво не є зброєю, а прапором авангарду суспільства, не є переспівом передових, поступових ідей людства в інтерпретації даної національної духовости, а є джерелом тих ідей («Слово о полку Ігоревім», героїчний епос козацької доби, Шевченко, Нарбут, Бойчук, Хвильовий...).

Мистці не можуть бути лише майстрами, бо серед майстрів пророків не буває. Не можемо і не сміємо жадати, щоб кожен образотворець пнувся в пророки. Але знаємо, що великі народи в часах свого національного ренесансу давали людству твори, насичені геніяльністю формотворчого духа. У них питання »форми і змісту» роозв'язувалися органічно, а не спекулятивно, як у епігонів і «попутників». Намір «практично» ставити і розв'язувати проблеми інтернаціонального образотворчого мистецтва (тобто конгломерату ріжнородних національних мистецтв ріжного ступня, активности, темпераменту, досконалости, ріжного ідейно-світоглядового забарвлення — соц.-реалізм і західньо-европейські «ізми».) — ще не свідчить про наявчість первнів творчости, які можуть їй забезпечити передові позиції в світі. Подібне завдання ,напр., у Хвильового, звучало багато складніше: «виховати в себе тип европейського інтеліґента, який від Европи візьме не тільки голу техніку, а й щось серйозніше». Це «серйозніше» — це була та аґресивна, динамічна духовість Заходу» (С. Гординський: «М. Хвильовий»).

Як це не прикро, але нам здається, що наше образотворче мистецтво сьогодні ще свого слова не сказало. Лише можемо ствердити, що етап летаргії, етап «спілок праці», поневолення і запроторення в духові концентраційні табори «Райхскомісаріятів» і «Генерал-Губерній»— минув, і воно на ряду з іншими галузями національного мистецтва виступило на шлях дійсно трудний, шлях шукань себе, самоусвідомлення в новій дійсності, змагань за самоутвердження в світі конфліктів і противенств під бойовим прапором, освяченим кров'ю борців, які й уміраючи кидали світу: «Шкода, що вдруге умерти не зможемо ми» за ті світлі ідеали, які полонили наші душі.

Ряд нельогічностей в формулюванні завдань українського образотворчого мистецтва в резолюціях З'їзду в Мюнхені постав в силу неоформлености нашого мистецького руху. З'їзд практично мав змогу підсумувати працю Ініціятивного Комітету по організації і переведенні виставки й знайти більш-менш відповідні життєвим вимогам нові організаційні форми для творчо-професійного об'єднання поважного числа образотворців. Питання форми і змісту, шляхів, які зможуть нас вивести на широкий шлях великого українського образотворчого мистецтва, питання орієнтацій на Захід-Схід чи Україну і т. д. — в процесі дискусії визріють, викристалізуються і, переживши хвороби ріжних ухилів і єресей, в творчих змаганнях українське образотворче мистецтво виявить своє індивідуальне обличчя. В противному разі всі наші декларації будуть неорганічними, бюрократичними словоблудіями, нікого і ні до чого не зобов'язуючими, бо позбавленими живого духа, загартованого в боротьбі за утвердження своєї істини.

Заколисуванням непевного сумління образотворчого загалу наївними твердженнями, що вже нині українське образотворче мистецтво «не боїться черпати з криниці мистецтва інтернаціонального, бо вже вміє представлювати чужі впливи, використовувати їх творчо, що воно формам, притаманним і мистецтву світовому, вміє надати українського змісту і духа» — не докажемо ще, що великі мистецтва передових народів заполонені тими самими проблемами і завданнями, що і наше мистецтво.

Безперечно багато наших мистців закінчило першокласні мистецькі школи й володіють технікою першорядних мистців світа, але в ділянці експансивности, динамічности вислову ідей, в полоні яких знаходиться наша духовість — нам пишатись годі. «Нівеляція індивідуального зависокого культурою»

— сумнівна гіпотеза навіть для бритів, універсальність яких і в мистецтві обумовлена провідними позиціями імперії в кількох континентах.

Знаємо, що і в абстрактних композиціях висловлюється сучасність, коли її активно сприймається.

Знаємо, що для суверенного національного мистецтва, для творчих особистостей кожні об'єктивні умови сприяють творчості й виявленню своєї індивідуальности, свого первородства і покликання. Питання форми і змісту воно також завжди і за кожних обставин розвязує суверенно — творчо.

Ці моменти уважаємо за відповідне підкреслити з огляду на кроки, зроблені покликаними чинниками для створення Об'єднання Мистців. Абстрагуючи ролю цього Об'єднання, як чинника «координуючого» ,як своєрідне «Майстерство Культури» при ЦПУЕ, — припускаємо, що УСОМ (Українська Спілка Образотворчого Мистецтва) мусітиме пожвавити свою активність не лише в площині організаційній, а й в царині ідейній.

Поняття «національного», «великого» і «світового» наберуть лишень в процесі виміни думок конкретного змісту.

В лоні Об'єднання Мистців легче буде виявитися ідеологам сучасного українського мистецтва.

П. ЧУХРАЙ.

Чи моральні афоризми В. Державина?

Ми звикли вважати афоризми дуже поважним, в нас мало вживаним, жанром літератури. В нашій уяві це такий жанр, у якому висловлено в короткій і яскравій формі якусь глибоку, оригінальну і дотепну думку. Досі нам уявлялось, що афоризмами обдаровували людство виключно сильні індивідуальності і знаменитості.

В данному разі не важно, чи збігається така наша уява з фаховим науковим визначенням цього ґатунку літератури в теоретичних працях і словниках. Читачеві вільно мати своє розуміння і свою уяву про літературні явища, і ми підходимо саме з цього погляду звичайного читача: шукаємо в афоризмах якщо не дуже глибокої, то, принаймні оригінальної і свіжої думки. Шукаємо також дотепної чи яскравої форми вислову. Що ж ми знаходимо в тих афоризмах, які від недавнього часу появляються в деяких наших виданнях, і що ними обдаровує нас Володимир Державин?

Перед нами журнал «Заграва». В цьому журналі поміщені «Моральні афоризми» Володимира Державина. Яку ж мораль проповідує В. Державин?

В українському світі, як відомо, панівним моральним принципом є вірність батьківщині. Згадайте народню пісню про Байду, історію про Тараса Бульбу і Андрія, Ґонту і його синів, леґенду про Сірка і яничар і стане ясно про що йде річ. Тут виявляється українська мораль, яка, підносить на п'єдестал вірність Україні, як найвищий обов'язок перед нацією. Згідно з цією мораллю відступники і зрадники свого Рідного Краю плямуються, як злочинці, що порушили найвищий Божий закон і через те заслуговують на кару.

Зовсім іншу мораль проповідує В. Державин. Ось його афоризм на цю тему:

«Лиха недоля — назавсіди кинути рідний край, та ще гірше — зовсім не мати права кинути його».

Наведений афоризм збудовано так, що перша його частина служить для більш яскравого вислову другої — головної думки афоризму, яка звучить: «гірше лихої недолі є зовсім не мати права кинути Рідний Край». Ця думка, висловлена в такій загальній формі сприймається як заперечення морального обов'язку супроти Рідного Краю. Вона суперечить вищезгаданому моральному принципові досмертної вірности своїй Батьківщині, яка підноситься як святий і непорушний закон в українських народніх піснях і думах. Згідно з українською мораллю не вільно нікому кидати Рідний Край, навіть тоді, коли життя в ньому є тяжким, а на чужині можна краще і вигідніше прожити. Байда оспівується в народній пісні як герої за те, що він на пропозицію турецького султана «взяти його дочку та йти панувати» відповів негацією чужої віри і чужого краю і незламною вірністю своїй Батьківщині. І навпаки, хто покидає свій Рідний Край «ради розкошів і лакомства нещасного», таврується найгіршими означеннями.

Єдиним виправданням для того, щоб кинути Рідний Край є політична еміґрація, або, коли країна перенаселена, колонізація. Але ці окремі випадки не порушують загального морального принципу вірности Батьківщині. Афоризм В. Державина, висловлюючи принципи в такій загальній формі, а не стосовно до конкретного випадку, скажімо в умовах політичної еміґрації, викликає заперечення. Він скерований на порушення української суспільної і національної моралі, отже є аморальним.

В українському світі є також другий високий і благородний моральний принцип — працювати «для загального добра» і суспільні справи ставити вище над особистими. Згадайте Шевченка «Мені однаково» — і стане ясним, про що йде річ. Зовсім іншу мораль проповідує В. Державин: **«Хто не сподіється успіху в особистих справах — удається до суспільних».** Отже, суспільній моралі альтруїзму і служіння загальній, національній чи громадській справі протиставиться мораль еґоїста-обивателя, який кепкує з людини-громадянина і громадського діяча з майже цинічною нахабністю паскаря.

Відомо з психології і життєвої практики, що добра і шляхетна людина бачить такими й всіх інших, або принаймні схильна вважати і хоче, щоб були всі такими. І навпаки, злодій і брехун, для приміру, вважає всіх інших більш спритними у брехні і злочинах супроти інших. В. Державин вважає навпаки: **«Найбільше схильні вірити чужим обіцянкам ті, хто ніколи не додержує своїх власних».** Тут В. Державин перевертає і ставить з ніг на голову відоме народнє прислів'я, яке, до речі мовити, є відоме і в Німеччині: „Der Schelm denkt so, wie er (selbst) ist!" Коли народнє прислівя висловлює тут певну правдиву думку і позначене народньою мудрістю, то як назвати афоризм, який цю мудрість старається заперечити?

Всім відома роль виховання. Хто знає, скажімо, виховну систему в СССР і дійсність, той не може заперечити, як багато досягли в своїй виховній меті більшовики і скільки треба було б прикласти праці, щоб перевиховати суспільство, коли б на Україні була своя Держава і своя українська виховна система і своя виховна мета. Державин і це заперечує і пророкає свою істину: **«Виховання може зробити все, але робить звичайно протилежне тому, чого прагне».** Іншими словами — коли хтось виховує з українця «малороса», чи й москаля, з нього вийде українець. І навпаки — коли ви намагаєтесь виховати доброго українця — так і знайте — з нього вийде москаль.

Дуже дотепний афоризм!

Наведені афоризми В. Державина змусили нас з увагою віднестись і до тих його афоризмів, які надруковані в «ХОРСІ». Які ж нові істини і оригінальні думки пророкає В. Державин в «ХОРСІ»? Тут В. Державин запевняє нас, що **«Абсолютний літературний смак для письменника не обов'язковий»**, що **«естетичне в літературному творі це лише так звані формальні елементи твору»** (стиль, сюжет

і композиція). Решта, тобто ідеї, думки, почування і вчинки героїв або так званий зміст є **«позачуттєві і тим самим позамистецькі категорії».**

Як бачимо, В. Державин творить свої афоризми дуже просто: на «біле» говорить «чорне» і йому здається, що він говорить дуже глибокі, дуже дотепні і дуже оригінальні речі. Бо ж хто мислить собі письменника без літературного смаку? Хто мислить собі велику літературу і велике мистецтво без великого змісту і великих ідей? А В. Державин мислить собі саме так і хоче переконати в цьому ж читача.

З історії світової літератури відомо, наприклад, що періоди великого духового піднесення суспільства, багаті на великі події і прояви героїзму, виявилися і в мистецтві і сприяли його розвиткові. В. Державин твердить протилежне, заявляючи, що **«героїзм, св'ятість, честь — чудові теми для мистецтва, проте здійснення їх у житті не сприяє мистецтву».**

Відомо також, що розвиток театру сприяв появі і творенню великої драматичної літератури. Трудно уявити собі І. Тобілевича без його театру або М. Куліша без театру «Березіль». В. Державин знову ж, ідучи за своєю методою творення афоризмів, пише: **«Що вищий театр, то нижча драматична література».**

Який глузд є, наприклад, у протиставленні релігійного почуття або моральних категорій естетичному сприйманню, як «абсолютно несумісні», коли в дійсності ці явища дуже близькі і не виключають одне друге, а доповнюють. Так само нелогічним і «недіялектичним» є протиставлення мистця як людини мистецтву, якому він служить. Згідно з нормальним мисленням і знанням людської природи відомо, що мистець, шукаючи правди, добра і краси у своїй мистецькій творчості тим самим одночасно удосконалюється сам внутрішньо як людина. Шевченко став таким, яким ми його знаємо, через науку і мистецтво. Яким був у мистецтві, таким він був і в житті. В. Державин говорить протилежне. **«Не можна разом служити мистецтву (абож науці) і особистій досконалості».** І далі: **«Жаден філософ не спромігся б утворити свою систему, якби почав з неухильного виконання власних моральних імперативів».**

Чи не хоче В. Державин цим сказати, що всі філософи і пророки одне писали і говорили, а зовсім інше робили або що, щоби бути справжнім філософом і могти створити свою власну систему, то треба бути безумовно з дефектами характеру? Логічно розумуючи, із афоризму В. Державина виходить, що досконалі морально (чесні, героїчні, св'яті) люди не можуть бути досконалими філософами.

Дуже песимістичний погляд.

Ми не маємо наміру демонструвати і коментувати всі афоризми В. Державина. Ставимо самим читачам на роздум ті перли його мудрощів. Ми хотіли звернути лище на них увагу, щоби неуважний читач не проходив поруч них, присвоївши собі їх зовнішній звук, не зрозумівши змісту і тенденцій.

З повище наведеного ясно, що являють собою афоризми В. Державина своїм змістом і своєю формою і яка їх вартість. Доводиться лише дивуватись, що редакція такого ніби поважного журналу рекомендує Володимира Державина, як **«парадоксального мислителя»** (гляди вступ до «Афоризмів» в ХОРСІ). Сказати на «біле» «чорне» — це ще ніякий парадокс. З цих міркувань ми б утримались зачислити Володимира Державина до числа **«мислителів»** і **«неповторно творчих індивідуальностей»**, які **«межевим інтелектуальним напруженням змушують шукати нової і ще раз нової правди».** Від таких парадоксів читач може бути лише збитий з глузду і загубити й ту правду, що він її мав.

Постає питання, як міг дійти Володимир Державин до такої «творчости» і як ця «творчість» могла бути надрукована в українській, до того так поважній, публікації?

Ключем до знайдення відповіді на перше питання, нам здається, може бути один з афоризмів самого В. Державина, в кому він твердить, що **«діялектика є методою хибного мислення. Хто, мислячи, помиляється, той тим самим мислить діялектично».**

Це твердження — нічим не доведене і не обгрунтоване. Але на прикладах афоризмів Д. Державина є ясним і незаперечним: парадокси афоризмів В. Державина випливають з методи його хибного мислення. **Хто, мислячи, помиляється, той тим самим мислить парадоксально.** Такий висновок сам по собі випливає зі змісту парадоксів В. Державина.

Що ж до другого питання, то нам здається, що редакція журналу є жертвою двох обставин. Трудно собі уявити, щоб були вміщені твори такої якости невідомого автора. А Володимир Державин — все ж таки ім'я. Другою обставиною є те, що вже стало звичкою: видавати не твори, а задрукований папір. А папір витримує все.

Мораль з цього усього ясна: не слід забувати, що література—не приватна, а суспільна справа великого і відповідального призначення. Тут дійсно відчувається **«потреба сталевих спиначів для кріплення словесного мистецтва»** (Мотто ХОРСА).

О. З.

З пресового фільму

Польський «назалежний демократичний» тижневик **«Кроніка»**, що виходить у Франкфурті, в ч. 22 містить знову статю на тему польсько-українських відносин. Стаття того ж самого кл. гр. є відповіддю «Українській Трибуні» і «Часові» на їх полеміку з першою статтею кл. гр., поміщеною раніше в «Кроніці» п. н. «Про польсько-українські справи».

Автор старається довести, що українська преса вломлюється у відкриті двері. Він переконує, що становище української преси **«з пункту бачення українських інтересів — є попросту непередуманим доктринерством, що в практиці є спрямоване проти української рації.»** Щоби зробити свою позицію морально вищою від української, автор пише: **«Це про Польщу ж сказано в часі війни, що вона була «надтхненням світу», бо існував у нас протягом цілого періоду здецидований одностайний протинімецький фронт з одним керівництвом у проводі і в справах політичних не було в нас ані неконтрольованих відрухів, ані уроєної «вулиці», ані не існувало жадного «імперіялістичного проводу».**

«Це, що «Українська Трибуна» називає «спробою спротиву українській визвольницькій боротьбі проти німецького загарбника» виникає хіба з виразного непорозуміння, тому що ми протиставились дійсно різко, але тільки тим українським чинникам, що пішли на співпрацю з німцями, а з якими українська часопись напевно не хоче мати нічого спільного. Були це, між іншими, деякі відламы, які гуртувались довкруги українського комітету в Кракові і довкруги інших українських формацій, що оставали в засягу німецьких впливів і інспірацій. Але подібно, як винищували ми з цілою послідовністю усі, навіть поодинокі, найменші і завжди ізольовані від цілости нашого народу, об'яви співпраці з німцями зі сторони польських одиниць, так само протиставились ми коляборації інших, спеціяльно, коли це відбувалось на наших очах і на нашій землі, як напр. в Кракові.»

«Ті, що відважились співпрацювати в Німцями зависли на гиляці в тій самій годині, в якій німці опустили Польщу.»

Все це є гарно написане.. але не відповідає дійсності. Ситуація сьогодні напевно не є така, що дозволяла б нам відгребувати старі гріхи і взаємно собі їх витикати перед очі, бо це дійсно, як дальше вже пише сама «Кроніка», не посуне ані на крок проблеми правильного наладнання українсько-польських відносин. Але не можемо в ім'я правди не спростувати твердження, що причиняється до представлювання нас в ролі обвинувачених в ситуації, коли прокуратори мають теж не чисте сумління. Бо коли говорити про безкомпромісову поставу пана кл. гр. проти колаборантів то муситься ствердити, в ім'я правди, що, ані пан кл. гр. сам, ані ті поляки, що в їх імені сьогодні він говорить, не знаходили у себе стільки відваги, щоби карати своїх земляків перед відходом німців з польських теренів, відносно одначе українців (і то робили круги пана кл. гр. —польське підпілля), то нищили їх в самому найбільшому розгарі боротьби проти гітлерівської тиранії. Нам відомо, що в передпокої губернатора Франка ждав з побажаннями і дарами представник не лише українських коляборантів, але і польських. І нам є відомо, що до співпраці в організації львівського університету крім проф. Подолинського і проф. Ластовецького пішло багато польських професорів. І було б цікаво почути від пана кл. гр. арґумент, чому лише українські професори мали згинути від польської скритовбивчої кулі, ніби як українські коляборціоністи. Пан кл. гр. забуває, що сталось це все саме в тому моменті, коли ні поляки, ні українці не були панами Львова. Якже ми маємо вірити тепер запевненням пана кл. гр., що він сьогодні, теж в умовинах, коли ні поляки, ні українці не є господарями Львова, своєю політичною лінією боронить... українських інтересів більше ніж самі українці.

* *

«Українська Трибуна» містить дві знаменні статті. В статті першій (ч. 31 (55) від дня 4 травня ц. р.) п. н. «Чому воно так?» якийсь М. К. подає і аналізує причинки до постання існуючого сьогодні ніби двоподілу українського політичного світу на «леґалістів», «угодовців», «опортуністів» і навіть «зрадників» та на визнавців і прихильників революційної боротьби. Він пише, що **«тепер серед нашої еміґрації і західніх українських земель** (чому тільки західніх? — прим. ред.) **опинились люди обох згаданих духових формацій. І тут, у змінених обставинах, вони теж проявляють себе у своїй діяльності. «Леґалісти», без огляду на їхню ранішню партійну приналежність, вважають, що вони і тільки вони є найчистішими демократами і її знавцями і що вони тепер єдині покликані до проводу на еміґрації. Вони не хочуть усвідомити собі того, що післявоєнна демократія інша й вимагає інших метод діяння. Запізнившись у розумінні духа повоєнного часу, вони хочуть накинути свої перестарілі методи політичної акції всій еміґрації, і то з почуття своєї «демократичної вищости і непорочности». Ці люди сповнені уроєного почуття авторитетности і демократичної «фаховости», аподиктично і, ми сказали б, по-диктаторськи намагаються накинути свої перестарілі методи передвоєнної багатопартійної і розхристаної демократії теперішнім часам... Їх сердить і те, що теперішня демократія в засаді не відкидає і революційних метод боротьби. Коли б ці передчасні предвоєнні «леґалісти» мали силу, то негайно видали б закон, що заборняв би всяким «фашистам» і «гарячим головам» проходити еволюцію поглядів, хоч би це було випливом їхнього внутрішнього переконання... Словом наші шановні і дещо підтоптані «леґалісти» не хотять узяти до уваги той факт, що «нерозважні духи» і «безвідповідальні руїнники» серед воєнної загрози і безупинної боротьби з окупантами, яка вимагала якнайвищого життєвого ризику і посвяти батьківщині, дещо підросли, а деякі з них уже і до сороківки доходять, що вони дечого таки навчились...»**

В статті другій (ч. 36 (60) — від дня 22 травня ц. р.) п. н. «Справа національного сумління» Микола Пасіка старається вияснити також «непопулярні події» і пише про те, «як це було в дійсности» »з гетьманом Павлом Скоропадським та його політикою. Вважаючи, що дав достаточну скількість доказів для «закріплення української державности» політикою гетьмана П. Скоропадського, М. Пасіка доходить до кінцевих висновків: **«карательні отряди» з шомполами існували й до гетьмана і... їх організували московські і польські поміщики»** (значить, влада гетьмана за те не відповідає, що роблять під її опікою... московські і польські поміщики і значить, московські і польські поміщики мали право в «українській державі» гетьмана робити більше, чим українські працюючі маси); **«супроти окупаційної політики і провокацій ворожих елементів гетьман був безсилий»** (так, ніби, безсилий уряд має право бути урядом і так, ніби, було непорозумінням, що маси забажали уряду, що був би в силі скоротити «ворожі провокації»); **«українські свідомі елементи проголосили бойкот гетьманській владі»** і **«гетьман був змушений приймати чужих фахівців, чи «малоросів» на адміністративні та інші державні посади»** (хоч не подано, чому ці «свідомі» елементи бойкотувати уряд гетьмана а з ентузіязмом пішли зя урядом С. Петлюри); **«багато службовців або не вміли, або не хотіли говорити українською мовою та використували свої становища для «единонеделімських» та інших ворожих українству цілей; «частину** (добре ,що лише частину!) **вини за те, що в оточенні гетьмана збільшилось засилля ворожих українській державності сил, несуть ті, що бойкотували цей період наших державницьких змагань»**; треба змагати до зміни громадської думки супроти гетьманців — **«бо це справа політично-культурної зрілости і національного сумління»**; і, врешті, що **«ця зміна залежить від самих деяких гетьманців, коли вони свій консерватизм розуміти будуть більшою мірою як політичну й ідеологічну активність у консервативному і загально-українському дусі, а не як громадську і політичну малоактивність чи взагалі бездіяльність».**

Порівнюючи думки і тенденції виложені в обох статях приходять нам на думку такі питання:

I. Чи «Українська Трибуна» вважає, що гетьманці належать сьогодні до світу «опортуністів» і «леґалістів», чи до світу революціонерів?

II. Чи «Українська Трибуна» вважає, що тільки партії, що не вихвалюють позицій «блискучого відкремлення» і «мандату мас», мають перестарілі погляди і хочуть накинути їх всій еміґрації?

III. Чи «Українська Трибуна» вважає, що «безвідповідальні руїнники» і «нерозважні духи» (невідомо звідки взяті ці терміни), в обороні яких вона стає, дійсно вже дещо підросли і дечого навчилися?

Бо нам здається, що гетьманці, як і раніше, належать далі до світу «опортуністів» — а «Українська Трибуна» прикидає і робить їх «революціонерами» на те, щоби збільшити свій загумінок «блискучого відокремлення» якоюсь «революційною» групою, і нам здається, що вони мають, як і мали, дальше перестарілі погляди, (саме вони більше, як хто інший!) і хочуть їх теж накинути всій еміґрації, і нам здається, що багато із «революційного» табору, мимо того, що «деякі з них доходять до сороківки», таки нічого не навчилися і не підросли. Вони залишились такими самими, як й були раніше. Бо, як можна назвати сьогодні політичним ростом факт, що стається в обороні і ведеться пропаґанду групі, що своєю дотеперішньою «діяльністю» недвозначно показала, (що вона й сама устами Миколи Пасіки підтверджує), що розуміла свій консерватизм, як «політичну малоактивність чи взагалі бездіяльність», а поборюється політичну групу, що в умовинах кожної окупації (польської, московсько-большевицької, румунської і німецької) доказувала й доказала свою справжню революційність і активність.

Як можна тоді вважати, твердження «Української Трибуни», начебто група «революційна», до якої вона й себе зачисляє, багато навчилася, чимось іншим, як примітивною самохвальбою.

Культурна хроніка

Найновіша роля «української поезії». (УБІ). В обговоренні державного бюджету СССР на 1947 рік на засіданні Верховного Совета СССР виступив був з промовою й М. Бажан. Свою промову, в якій він «просив» Верховний Совет збільшити бюджет Україні... на кілька мільйонів для «культурно-освітніх цілей», себто для большевицької пропаґанди, закінчив надзвичайно промовисто:

Генієм Сталіна сильна, завзята,
Навік неподільна, навік молода,
Від дому ЦК до колгоспної хати
Живе Україна в напрузі труда.

Усі ми працюєм, товаришу Сталін,
Щоб наша вітчизна ще краща була,
Щоб слава її до далеких віддалин
Під Вашим теплом животворним цвіла.

(«Известия», ч. 47/1947 р.).

Де є ще така країна в світі, де б в дискусії її парляменту над бюджетом держави посли народу говорили віршами?

20-річчя «Літературної Газети». 29 березня 1947 р. в Києві відбувалось урочисте засідання президії Спілки радянських письменників України, присвячене 20-річчю «Літературної Газети». На врочисте засідання прийшли письменники, працівники мистецтв, журналісти, архітектори, художники, композитори, представники громадських організацій столиці Радянської України. У президії: Заступник Голови Ради Міністрів — тов. Д. З. Мануїльський, секретар ЦК КП(б)У по пропаґанді — тов. І. Д. Назаренко, тт. Іван Ле, А. Малишко, Ю. Смолич, Л. Паламарчук, Л. Троскунов, Л. Серпілін, Ів. Кочерга, М. Пащин, В. Сосюра, В. Ґ. Заболотний, Ірина Вільде та інші. Засідання відкрив словом поет А. Малишко. З доповіддю «20 років боротьби за большевицьку партійність в радянській літературі» виступив письменник Іван Ле. Привітання прислали: ЦК КП(б)У, Президія Спілки радянських письменників СРСР, президія Спілки радянських письменників УРСР, газети — «Литературная газета», «Радянська Україна», «Правда України», Спілка композиторів України, Інститут літератури Академії Наук УРСР та інші. З промовою про завдання «Літературної газети» виступив З. Д. Мануїльський. З великим піднесенням присутні прийняли привітальний лист вождю народів великому Сталіну («Радянська Україна» від 30. березня 1947).

З Академії Наук УРСР. В Києві відкрилась перша наукова конфеернція Інституту філософії Академії Наук УРСР, створеного в кінці минулого року. Участь в роботі конференції беруть наукові працівники, завідуючі катедрами і викладачі катедр суспільних наук вищих навчальних закладів республіки, представники партійних, радянських і громадських організацій.

Конференція була присвячена загальній проблемі — «Ленінська теорія відображення і сучасна наука». На цю тему прочитано ряд доповідей. В день відкриття конференції доктор філософських наук М. Опельяновський прочитав доповідь на тему «Ленін про простір і час та теорію відносности», доцент Г. Ємельяненко — «Теоретико-пізнавальні питання в ранніх працях торарища Сталіна». На другий день наукової конференції кандидат філософських наук М. Овандер прочитав доповідь на тему «Ленін і Сталін про відображення суспільного буття у суспільній свідомости та роль ідей в розвитку суспільства». («Радянська Україна»).

Так виглядає розквіт «науки» у «вільній» Українській Республіці.

З Академії наук СРСР. (УБІ). Президія Академії наук СРСР вирішила провести в травні ц. р. в Києві виїзну сесію Відділу історії і філософії Академії наук СРСР. Сесія присвячується проблемам походження російського і українського народів і боротьбі з антиісторичною концепцією М. Грушевського.

В роботі сесії візьмуть участь також українські вчені. Намічаються доповіді академіків Б. Д. Грекова, В. І. Пічета, І. І. Мінца та інші («Радянська Україна, 25. 3. 1947).

Вшанування пам'яти Ольги Кобилянської. (УБІ). Як подає «Радянська Україна» з дня 25 березня ц. р. Ювілейна комісія Спілки радянських письменників України влаштувала вечір, присвячений вшануванню пам'яти письменниці Ольги Юліянівни Кобилянської з нагоди п'ятиліття з дня її смерти. Ювілейний вечір почався вступним словом письменника Василя Козаченка. Доповідь про життя і літературну діяльність О. Ю. Кобилянської прочитав Ю. Кобилецький. Поет А. Малишко розповів про свою особисту зустріч з письменницею, а поет Терень Масенко прочитав свої твори, присвячені О. Кобилянській. Між наведеними іменами виконавців вечора не находиться ні одного буковинця. А вечір відбувався в столиці Буковини.

Фільм про Т. Г. Шевченка. (УБІ). Українська студія художніх кінофільмів готується до роботи над виконанням фільму про Тараса Григоровича Шевченка. Кіносценарій написав письменник Олександер Ільченко, фільм ставитиме керівник студії, народній артист СРСР А. Бучма та режисер С. Аненський, ролю Тараса Григоровича виконуватиме Амврозій Бучма.

Чим годують Україну. (УБІ). Б бібліотеці Академії наук УРСР відкрилась велика виставка літератури на допомогу вивчаючим біографію В. І. Леніна та Й. В. Сталіна. 18 розділів виставки з численними експонатами в документах, книгах, брошурах, статтях розповідають про життя й діяльність творців большевицької партії і радянської держави. Для характеристики духу варто звернути увагу на розділи: «Дитячі та юнацькі роки Володимира Ільїча Леніна». «Дитячі та юнацькі роки товарища Й. В. Сталіна», «В. І. Ленін та Й. В. Сталін в художній літературі» («Радянська Україна». 15. 3. 1947).

А «Известия» з дня 2 жовтня 1946 р. подають з Києва «радісну» вістку, що на Україні вже не буде «голоду» на советську пропаґандивну літературу. За час після визволення Києва там видано 100.000 примірників Сталінового «Короткого курсу історії ВКП(б)» в українській мові, а в «бліжайшіе дні» пообіцяно видати «єщо» 600.000 примірників цього «труда» (УБІ).

Новий театр у Львові. (УБІ). В одному з кращих будинків Львова відкрито театр музичної комедії. Це п'ятий за чергою театр, діючий тепер у місті. Керує театром заслужений діяч мистецтв УРСР В. Скляренко. («Правда» Ч. 81).

Партійні журнали на Україні. (УБІ). ЦК КП(б)У прийняв постанову про партійні журнали на Україні:

«ЦК КП(б)У постановив відновити видання теоретичного і політичного органу ЦК КП(б)У — щомісячного журналу «Большевик України».

Досі видавані журнали «Партробітник України» і «Пропаґандист» і аґітатор» ліквідуються як такі, що «незадовільно виконують свої завдання.» Замість них буде видаватися журнал «Партійне життя», розрахований на обласні, міські та районні керівні кадри.

ЦК КП(б)У вжив заходів до серйозного поліпшення журналу «Блокнот аґітатора» («Радянська Україна». Ч. 217. 1947).

ОРЛИК

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

З М І С Т

Ч. 7 Липень 1947 Рік II

З ХРОНІКИ НАШОГО ЖИТТЯ.

Управа **Спілки Українських Журналістів** (СУЖ) видала Комунікат, в якому стверджує:

1. Акція трьох держав, звернена проти самооборони українського народу в його правах на вільне існування має на меті знищити український нарід.

2. Оправдування цієї акції арґументами поліційної безпеки і кваліфікування УПА як прояв злочинної дії заперечує основні права українського народу на життя, заґарантовані народам Атлантійською картою і статутом Об'єднаних Націй.

3. Українці з почуттям найбільшої тривоги спостерігають події в краю, очікуючи від опінії вільних народів світу об'єктивного розгляду тих подій, а від державних чинників волелюбних країн ініціятиви розглянути українське питання перед відповідними міждержавними чинниками, як Рада Безпеки Об'єднаних Націй.

Спілка Українських Журналістів закликає всю українську пресу докладно висвітлити події, що відбуваються на українських землях та звертається до всіх українських журналістів з зазивом інформувати своє і чуже громадянство про правдивий характер тих подій.

10—11 травня в Мюнхені відбулася V-та Сесія **Священного Синоду УАПЦ**, а 12—15 травня сесія III-го на еміґрації **Собору Єпископів УАПЦ**. Собор обговорив справу об'єднання всіх українських церков на еміґрації та приняв постанову про з'єднання. Собор склав послання до вірних, в якому закликається нарід до об'єднання.

Дня 25 травня відбулася в Авґсбурзі третя з черги **Конференція Української Преси.**

---

24 травня ц. р. ректор Української Високої Економічної Школи, б. міністр, проф. **Борис Мартос,** обходив 40 літній ювилей своєї педагогічної та громадської праці.

Того ж дня в приміщенні УВЕШ відбулася святочна Академія в честь Ювілята.

В Мюнхені відбувся 9 травня ц. р. перший на еміґрації **Загальний З'їзд Аґрономів.** На з'їзді заслухано доповіді про 1) «аґрономічну і взагалі сільсько-господарську працю в минулому», 2) «ролю аґронома-суспільника в сучасному й майбутньому» і 3) «завдання українського аґронома на еміґрації, зокрема в акції переселення і поселення». З'їзд схвалив правильник Секції Українських Аґрономів, що є складовою частиною Союзу Українських Інженерів.
З'їзд відбувся під протекторатом УТГІ.

В днях 7 і 8 червня ц. р. відбувся в українському таборі «Орлик» в Берхтесґадені II-ий **З'їзд Об'єднання Працівників Дитячої Літератури** ім. Леоніда Глібова.

Орлик
МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Редаґує Колеґія
Видає д-р. Т. ЛАПИЧАК

Адреса Редакції і Адміністрації:
DP Center „Orlyk" Berchtesgaden-Strub
Bl. I/138

Ціна одного примірника 3 марки

ВІД РЕДАКЦІЇ

Редакція приймає до друку праці ще не друковані. — З приводу не принятих до друку рукописів з ніким не переписується.

Редакція містить дискусійні статті, яких зміст є думками і поглядами автора.

Редакція застерігає собі право скорочувати рукописи.

Незамовлених рукописів не повертається.

ORLYK
CULTURAL AND SOCIAL REVIEW

Published under DP-Publication
Authorization US-E-5, OMGB.
Information Control Division

Responsible Editor:
Dr. Thoma LAPYTSCHAK

Druck: Südost-Kurier, Bad Reichenhall

Є. М.

Ю. Липа - поет

Літературна діяльність Юрія Липи була дуже широкою. І вже перед роком 1939 плоди її склали б велику бібліографію.

Оскільки десятиліття 1920—1930 обіймало творчість майже цілком мистецько-літературну, остільки, вже з початком 30-х років, Юрій Липа — через критичний ессей — переходить до історіософічної, відтак геополітичної тематики, відходячи все далі від красного письменства і майже цілком рвучи з поезією, що займала між роками 1920—30 центральне положення в його творчості.

Тут не місце зупинятись на, правдоподібно, дуже цікавій темі розриву Ю. Липи з поезією, тим більш — на порівняльній оцінці творчого доробку Ю. Липи в десятилітті 1920—30 з доробком наступного десятиліття 1930—1940: це не відповідає компетенції автора цих рядків. Зрештою, публіцистично-ідеологічна чинність Ю. Липи, хоча б з огляду на її актуальність в часі, напевно знайде (і вже знаходить) ширшу заінтересованість і ширше освітлення. Натомість тема «Липа—поет» з часом може не лише зблїднути, а й цілком, в своєрідних умовинах нашого національного існування, затратитися і згубитися. Прикладів такого парадоксального явища достарчає нам подостатку історія нашої літератури, надто ж перебіг літературного процесу останніх десятиліть.

I.

Поетична творчість у Юрія Липи, беручи під увагу вірші і (як же мало знані й самим автором нехтувані!) драматичні поеми, — кількісно не велика: тоненький зшиток «Світлости» (1923?-24?), циклостилева «Суворість» (1933?), що обіймає майже увесь віршевий доробок поета, та ряд поем — «Учень і маг», «Поєдинок», «Порада в ночі», «Мотря» — ось, либонь, і все*).

Та тут згадується експромт одного поета про «книжку невеличку», що «важча від важких томів» . . .

Справді, поминаючи дещо акварелеву і випадкову «Світлість», треба визнати циклостилевий зшиток мужньо-довершеної «Суворости» за одну з тих книг поезії, які в літературному процесі творять епоху. І можна не сумніватися, що т. зв. майбутній історик літератури (якщо його наша доба дочекається) повністю підтвердить цю думку, яка тепер видається, либонь, перебільшеною.

Все в тій книзі було нове і незвичайне, починаючи від тематики й кінчаючи словництвом. Головне ж те, що вона була — може від часів Києво-Могилянських — першим явленням в новітній поезії нашій цілковито викінченого стилю, себто осягненням того, що становить найвищу мету мистця і чого у віршованій поезії нашій XIX ст. ми майже не мали. В «Суворості», в цім суворім виборі і влучнім доборі окремих поезій, відбилася постать автора найповніше і найяскравіше, без жадної зайвої риси, без жадної найменшої помилки: цю книгу створила впевнена рука майстра, свідомого своєї майстерности і, що важніше, свідомого своєї творчої відповідальности перед Словом і перед Добою.

Недаром вище згадано Києво-Могилянську добу, бо на тлі нашої літератури XIX і початків XX століть «Суворість» Ю. Липи треба було б визнати книгою «безтрадиційною». Традиції «Суворости» (а лінія тієї традиції є яскрава) треба шукати далі і глибше, в тих добах національно-культурної повности, що давали нам «Поучення» Мономаха, барокові будівлі Мазепи, епіграми Величковського та майже одночасно з «Суворістю», — київську графіку Нарбута . . .

Новим у «Суворості» був передовсім т о н.

Князівсько-київської т е м а т и к и перший в найновішій поезії нашій діткнувся незабутній Юрій Драган. До речі: і тут наша поезія була піонером національної думки, бо ж в цей час наша, напр., політична думка в області історичної пам'яті не сягала далі козацького тлика. Але, доконуючи цю революцію в області тематики, Драган не володів адекватними княжій тематиці стилістичними засобами: він увесь ще корінився в своїм пізньо-символістичнім яскраво-імпресіоністичнім (поза тим богатім і барвнім!) минулім, де не було місця ані на суворогостру лінію, ані на до кінця викристалізований слово-образ. Він до них почав наближатися вже перед самою безжалісно-ранньою своєю смертю, що наздогнала Драгана перед його творчим зенітом.*) Та все ж Драганові належить вічний лавр за його піонерський чин у первопочатках епохового процесу відзискання історичної пам'яті та комасації історичної свідомости в десятилітті 1920—

---

*) Без бібліотеки трудно подати навіть роки видання тих двох книжок. Були ще й інші два видання поезії Ю. Липи (львівські), але то були, в головному, лише перевидання. Також наголовки поем, як й цитати, можуть бути неточні, бо взяті лише з пам'яті.

*) Згадати б з останніх віршів хоча б «З літопису»:

Бисть тишина в Щипьорні у шпиталі,
Бисть тишина і тіні-козаки . . .

. . . .

Хто це робив? Пригадуєш . . . не знаєш,
Чи Гуня, чи Павлюк, чи Гордієнко Кість?
Стояв облуплений, обдертий Каліш,
Ридав нордвез. І — нічесоже бисть.

30 р. р., що в цім процесі саме поетичній творчості Юрія Липи судилося відограти таку провідну ролю.

Поезія Юрія Липи міцно насичена історизмом — і то не «тематикою» чи навіть словництвом, — поезія Юрія Липи вичарувала нам самий дух історизму, самий дух героїчних діб нашої історії. І звідціля її незвичайний тон. Тимто така трудна і, може навіть, безнадійна була б праця критика формаліста над «Суворістю». Саме в цім може й таїться причина того, що вірші Ю. Липи ще довго залишатимуться тим, чим вони були в 20-х і 30-х роках: «поезією для поетів», якій не судилася ані т. зв. широка популярність ,ані т. зв. масовий читач.

І чи не це було джерелом певного незадоволення поета, навіть розчарування його в «літературі» (прикметна під цим поглядом терпка і, властиво, самовбійча новеля його «Література» десь з р. р. 1929—30), і, либонь, чи не це й зумовилоо розрив Юрія Липи з віршами і перехід до форм, які поет уважав «чиннішими» . . .

Вже в роках 1930—31 Ю. Липа приватно говорив про вірші «з призирством» . . .

II.

Характеристичною і парадоксальною рисою Липи як поета, є те, що в його творчім життєписі трудно було відшукати такі звичайні періоди, як «юнацтво», «шукання себе», «розвиток», «доба дозрілости» і т. п., — невідмінні етапи в житті майже кожного письменника.

Дозрілим поетом він з'являється одразу, письменником зі сформованим стилем, тематикою і навіть словництвом. І ці, стиль, тематика і словництво, далі залишаються назагал незмінними. Вони не еволюціонують, не поступають наперед, може лише стають з часом дещо сухішими й гострішими, тратячи рештки (взагалі вельми скупої) барвистости і якихбудь декораційних елементів. Пізніші поезії Липи — це вже чиста графіка.

Візьмім перший, оскільки відомо, друкований виступ Липи-поета. Він дебютував в тарновськім альманасі «Сонце — цвіт» (1922?) циклом віршів «Князь полонений», написаних, можливо, кілька літ раніше перед друком, отже написаних ще юнаком. Цикл цей, що починається рядком —

Господь міцним мене створив
І душу дав нерозділиму.
Покинь простори рідних нив,
Звільни вівтар Єрусалиму, —

темою мав лицаря-хрестоносця, що його покохала сарацинка і що її кохання він відкинув для довершення свого покликання. Тема — типово «липівська», бо в ній гніздилася вже ціла система його тематики. З неї ж виростала і його поетична ідеологія, що довершується в «Суворості», до якої, доречі, увійшов й цей ранній твір. Що більше, в цім циклі вже бачимо типово «липівське» словництво («і берло у моїй руці вказало далечі ворожі»), яке, чим далі, лише яскравішатиме і вирізблюватиметься гостріше. Врешті — надзвичайно майстерний ямб «Князя полоненого», одночасно легкокрилоліричний і важкоепічний, зраджував якусь аж застрашаючо-передчасну, як на вік автора, впевненість, впевненість майже вундеркінда.

Цей дебют для кожного, хто уважно слідкував розвиток нашої літератури, вимовно вказав, що на небі нашої поезії з'явилася звізда, у всякім разі, немалої величини, і то така, якій подібної досі не було.

«Світлість», що вийшла кілька літ пізніше, могла б декого розчарувати, якби не шедеври, ліричні і драматичні, що з'явилися тим часом у Літературно-Науковім Віснику. І, як уже згадувалося, «Світлість» була збірником випадковим, куди увійшло багато ліричних метеликів — однодніввок, переходових ліричних настроїв, хоч, звичайно, і там були речі вартні і характеристичні. Ось для ілюстрації хоча б один з багатьох двох строфників, що починався несподіваним образом —

Як злотний дзвін монастиря,
Співає пристраснеє літо,

і що кінчався не менш характеристично:

Про дні, що йдуть, що я не встиг
Їх, сміючися, покорити.

Цей вірш — одна з тих дрібничок, які Липа, дійсно «сміючися», записував і якими — щиро чи нещиро — любив у розмовах погорджувати. До речі, серед цих погорджуваних і нехтуваних «дрібничок» були й такі стилістичні шедеври, як блискучий «Ярмарок», у формі вертепно-драматизованого і стилем XVII ст. написаного Посланія М. Мухину, та «Карти», присвячені «Панові Євгенові», — обидві речі були друковані в останніх числах празського «Студентського Вісника» і до збірок, на жаль, не ввійшли.

Але були в «Світлості» й такі речі, що зайняли пізніш належне місце в «Суворості», яка була властиво авторським підсумком і суворим вибором одночасно з цілого поетичного доробку Ю. Липи. Це ті речі, в яких Липа проявив незвичайне відчуття середньовіччя. І знову ж проявив він його не так в тематиці чи в зовнішніх образотворчих засобах, як в дусі, що ним овіяні і просякнені ці вірші. Ще М. Мухин в свій час звертав увагу на вірші, що починалися:

Час людини, як вовк, утікає,
Він біжить без упину, кульгавий,
А попереду поле безкрає —
Сотворитель у славі,

як на неперевершений зразок «середньовічности» — в дусі, в темі, в стилі і в тоні.

Або такий середньовічний краєвид:

Був день, як плач. А потім — горд і гнівен.
У колісницю відьм запряженії пси
. . . . гарчали на ліси,
На зляканість. І німо. Після зливен
Зіп'явся міст у грі семибарвистій,
На хмарах, що летіли в мутній ристі
На учту янголів, що тепло дорога
У висоті глибокій, променистій.

III.

З раціональних складників Липового стилю, що дозволяв йому так автентично передавати дух історизму і середньовіччя, на першім місці треба поставити, очевидно, словництво.

Мало кому відомо, що Липа володів літературною мовою литовської і ранньо-козацької діб, особливо мовою златинщеною («макаронічною»), досконало, як то кажуть — «в слові і в письмі». Для нього не становило жадної трудности сісти і написати одразу ціле посланіє цією мовою (так, доречі, був написаний «Ярмарок» з вступом — посланієм М. Мухинові). Та це знання чи ця залюбленість не були лише формальні. Це не було лише формальне збогачення авторського стилістичного інструментарія, — це було плідним наслідком залюблености і заглиблености автора в нашій історії, це було витончено глибоке і творче вчуття в дух давноминулої і попередниками недоціненої епохи («одірваність від народу», «схоластика» і т. п. наївно-народницькі забобони).

Не в тім справа, що Липа перший впровадив у сучасну літературу, напр., скорочені (предикативні) прикметники, які загально вважалися за давно, мовляв, мертві архаїзми. Не в тім справа, що, замість «звичайної», мовляв, булави, Липа, напр., впровадив «незвичайне» берло чи консеквентно вживав, напр., замість слова собака, слово пес, хоч треба вже тут признати, що ця на позір «проста» заміна не була в своїх наслідках такою «простою»: вона відсвіжувала, а то й воскрешала скарби наших ніким не використаних архаїзмів, але й одночасно сублімувала, підвищувала мову ніби раз назавше «селянську», підносячи її стиль. Найважнішим було те, що, впорскуючи в своє словництво дух героїчних і державницьких епох нашого минулого, Липа радикально випалював з нашої мови етнографічно-народницьку строкатість і традиційно-романтичну «мальовничість».

На зміну їм верталися з нашої героїчно-державницької давнини

1) благородна ясність виразу,

2) аскетична доцільність слова,

і 3) динамічна ощадність речення.

Ось приклад:

Бездомних псів, що лижуть кість суху,
Нагороди притулком теплим, Боже.
Вкажи ропухам їх вологе листя
І гайворонам їх колючі гнізда.

А тим, що злочин тління розсівають, —
Убійникам душі — з'явись у гніві,
Показуючи путь, що — безконечна.

Хай з божевільним острахом у зорі
Покинуть справедливу Батьківщину
І іншої — довіку не знайдуть.

На позір — звичайні слова. Трохи сухуваті. Майже «прозаїчні», без жадних «красот», а в сумі — ляпідарність і емблематичність, не чувані в поезії нової доби нашої літератури.

IV.

Осягнувши «власної» мови, що становить найповажніший етап у кожного визначного письменника на шляху до осягнення власного стилю, Липа одночасно доконав величезної ваги відкриття, відкриття цілої епохи в історично-мовнім процесі, а саме: епохи пізнього нашого середньовіччя. Тому то саме Липі-поетові судилося започаткувати і, в значній мірі, перепровадити справу історичної комасації сучасної літературної мови. Цей процес мав їй надати повности і довершености вже не фраґментарної «мови», лише зінтеґрованого тисячолітнім триванням, історично-повного і національно-вивершеного язика.

Цей піонерський чин Липи-поета знайшов майже автоматично продовжувачів і поглиблювачів. Маємо на увазі язикову сторону творчости М. Бажана («Будівлі») і стилістичні особливості поезії О. Ольжича, О. Лятуринської та — посередньо — О. Стефановича (який сконцентрував свою увагу на мові Княжої Доби). Але й — ретроспективно — словництво поезії Липи новим освітлило світлом минуле і виявило до того часу незауважену лінію традиції: від поетів Києво-Могилянської Школи через Сковороду-поета і до П. Куліша, М. Филянського та К. Гриневичевої (що ще й досі чекає на свого «критичного Колюмба») — включно. До речі тут також пригадати «Останній сніг» Л. Старицької-Чернявської, де дано спробу реконструкції мови XVIII ст.

Що ця язикова комасація перервалася вже на самім початку і залишилася вже недовершеною, то на це склалися, переважно, позалітературні причини. Та навіть і початковий її етап лишив незатерті сліди на словництві сучасних письменників і, в кожнім разі, поширив наш загальний мовний горизонт. Коли перед чвертьстоліттям якийсь «витязь» уважався б за очевидно «російське» слово, то нині поява його в літературнім творі не викликає ані сенсації, ані наївних суперечок навіть серед золотоноських пуристів.

Це відзискання давно вкрадених лексичних скарбів, ця ревіндикація нашого культурно-язикового майна, це засвоєння історичного духу нашого минулого — у великій мірі заслуга Липи-поета.

V.

Годиться на закінчення спинитися на Липі-перекладачеві, бо це становить, знову ж не кількісно ,а якісно, поважну рубрику в підсумкові літературної діяльности письменника.

Перекладач, якщо він є справжнім поетом, перекладає лише тих і те, що він справді

покохав. Тим пояснюється факт, що найліпші,себто найбільш творчі (конгеніяльні чи навіть лише живі) переклади трапляються не часто, а випадково і досить несповідано.*) Факт, що Липа-перекладач зосередив свою увагу на Р. М. Рільке і, почасти, на Гельдерліні, є досить вимовний. Липу завше тягнув світ германський і англосаксьский (сонет про Байрона, студіювання Шекспіра, постійна зачитаність в Кіплінґу і — пам'ятаю, кілька місяців — цілковитого оп'яніння Липи книгою полковника Лявренса). Та й лектура Липи під час формування в нім письменника — студентські роки в свіжопольськім Познаню — була, поза польською, переважно німецька. Серед неї перше місце в поезії займав безперечно Гельдерлін. Тому печать його особливого романтизму лягла на словництво і стиль Липових віршів, як і дух його особливого патріотизму визначив, до певної міри, характер патріотичної патетики, а може й тематики, в його унятті батьківщини.

Коли поетичний «роман» Липи з Гельдерліном на перекладах з Гельдерліна кількісно позначився вельми скупо, то «роман» Липи з Рільке обдарував нашу поезію рядом перекладів, що їх можна назвати вийнятковими. Справді, рідко знайдемо в світовій поезії такі конгеніяльні переклади. Вони такі природні, такі невимушені, такі ненавмисні, що власне на них літературознавець може студіювати трудне мистецтво і складну природу перекладу.

Справжній бо переклад поезії є творчість з тією різницею, що вона не безпосередня, а посередня, що й становить її трудність і скомплікованість. Нормально поет інспірується поза-літературно, але, коли поет — з не меншою ж силою — інспірує чужий твір, то це й є натуральна причина народження справжнього перекладу. Іншого роду переклади, очевидно, повстають наслідком невдячної й остаточно ремісничої праці.

Коли ви читаєте:

Герр, ес іст Цайт

і порівнюєте:

Господарю, пора,

то, хоч метрично тут є певна розбіжність, але семантично і, що так скажу, ритмічно, а головне духово — є цілковита адекватність. А згадаймо кінець цього единого того роду перекладу:

... Листи писати всує,
Ходити безпритульно тут і там
Алеями, де жовтий лист вирує. —

Навіть це архаїчне «всує» — яке ж воно Рільківське!

На цім приходиться обірвати думки на тему Липи — поета, автора властиво єдиної «Суворости», сказати б «поета однієї книжки».

Ми знаємо, що історія світової поезії має не одного «поета однієї книжки». Їх небагато, але вони є. Щоб не згадувати про Ередія, який був занадто великим працівником, сягнемо поближчий приклад — «Соняшні клярнети» залишаються в нашій поезії неповторними, і Тичина, кінець-кінців, залишиться в історії нашої літератури також «поетом однієї книжки».

Власне ця обстановина, в зв'язку з «антимасовістю», непопулярністю, впрост «герметичністю» поезії «Суворости», спричиняла Липі постійне незадоволення і постійну згризоту. Не можна було його переконати у важливості і актуальності його віршів, не можна було допроситися видати окремо його віршем написані драматичні поеми, може власне лише тому, що вони були написані віршем.

Липа-поет не вірив у себе як поета майже до кінця. А коли десь наприкінці 30-х років і повірив, то було вже пізно для поетичної творчости. Його останні речі, де він, між іншим, сягає теми, в нашій поезії рідкої — теми «Бога», зраджують ліричну вичерпаність і навіть стилістичне безсилля.

Від початку 30-х років «Суворість», як типова книжка «фір веніґе», не задовольняла літературних амбіцій Липи. Він, особливо по шаленій закоханості в Лявренсі і захопленні економічно-політичними науками, з великою, може надмірною, енерґією розширює площину своєї літературної діяльности, фатально забуваючи, що поезія, як може жадна галузь людської творчости, крім ширини і довжини, має ще третій вимір, вимір — висоти. Фатально забуваючи, що дар поета, яким гірким і страшним він не є, є все ж даром вийняткового щастя. І тому муза, як сказав геніяльний чеський критик Шальда, «не терпить конкубінату» і, додамо, мститься за всяке «сумістительство».

Липа-поет, автор «Суворости» і драматичних поем, залишив, розуміється, лише фрагменти тієї цілости, що могла б і мала бути. Але хіба лише він один такий в галерії наших письмеників останніх двох століть? Та ж це явище у нас досі постійне і майже закономірне. Це — традиція. Недобра, безнадійно потворна, майже безвихідна і для самого поета, напевно, згубна. Хіба на своїм ювілеї р. 1906 Франко не признався прилюдно, що «може в мені загинув великий поет», але «дійсність наша така, що того роду діячі (себто одночасно поет, прозаїк, учений, політичний діяч і т. п.) потрібні і ще довго будуть потрібні».

В самопобоюваннях Липи було може стільки слушности, що він як поет не був яскравим і сочистим. Це не була олія, ба на-

---

*) Стосунково недавно трапилося прочитати ліричну поезію Валері в перекладі Рільке. Це була висока насолода, бо переклад був наслідком рідкої зустрічі максимально, в певнім сенсі, споріднених поетів.

віть акварeля. Це була — графіка, хоч і кольорована. Розуміється, Липа в нашім літературнім процесі знайшов приблизно таке місце, як Рільке в світі германськім, а Валері — в романськім.

Але від сухости і скупости віршів Липи б'ють електричні іскри справжньої поезії і при тім поезії високого напруження.

(Уривок з монографії **«Юрій Липа — 1900—44»**, що має вийти небавом друком в Женеві.)

ВАСИЛЬ БАРКА.

«Поет»*)

I.

Гармонійна строфічна форма, що обрав Тодось Осьмачка для свого твору — давня; вона нагадує старезну лютню, деки якої стали аж темночервоні, а срібні оздоби почорніли; давня вона, а зміст новий — як події, що зненацька змінили обличчя світу.

Село на нашій Україні є для автора ніби цілий космос. Там — величні картини, що заполонили уяву, і там — безліч явищ у побуті, у труді серед природи, цікавих і нашому серцю милих від дитинства.

Мов буря, що надходить з левади і проламує шлях через лісок, щоб по дідівських могилках пройти на подвір'я і вдарити в стріху та перекинути хату, — отак у той космос зривається жорстока сила з сусідських земель і скрізь породжує «сичання мук» та руйнує до каменя тисячолітню будівлю. Розбиває вдрузки сферу прекрасного, як п'яниця кобзу; і навіть уявлення про неї попелом розвіває по світу.

Загибель тисячолітньої української оселі, огнища духовної культури християнського народу, сприйнята автором у незносимо трагічному світлі і змальована у вигляді вселенської катастрофи.

Страшна конкретність у зображенні людських терпінь характеризує цю похмуру, повну пекельної гіркости повість у віршах під назвою: «Поет». Ніби відкриваються чавунні ворота і читач увіходить у всесвітню тюрму. Крізь заґратовані вікна видно, як сонце сідає за «Цвіркунову гору». Читач страждає від споглядання безконечно печального кольориту, в якому змальовано світ.

Рушає широка і шумлива річка щоденного побуту, деталі якої — важучі, жорсткі, чіткі своїми обрисами і ґарні, ґарні! Вони характеристичні найвищою мірою. Описи побуту, портрети (і сама «тканина» стилю) далекі від штучного виробу поета, що комбінує уявлення, сидячи в кабінеті, комбінує, а з того виходить щось ніби трояндовий кущик, який накрили ковпаком і висотали повітря. Стоїть кущик — ні поруху, викликаного леготом, ні відсвіту, що повстає від сонячного проміння, ні тієї свіжости в барвах, що з'являються від тепла, вогкости, вранішнього сяєва та жизняного соку з землі... мертво! хоч елеґантно і акуратно.

А в Тодося Осьмачки образ і вірш нагадує дику троянду, що розцвітає під сонцем добрим та під блакитним небом ласкавим. На ґрунті щедрому. У полі вільному. Листям та троянда шорстка і дряпуча. І колючками ранливими озброєна. Відлюдна. Самотня. Дика. А зате ж і свіжа цвітом своїм свобідним та щирим, яскравим, як у першу неділю після створення світу, коли Бог-Отець відпочивав від труда і милувався на свій твір, і мріяв, що яких то великих радостей зазнають люди, живучи на землі. А вночі темний дух підкрався до троянди і покалічив гілки та додав зайвих злих колючок, та попідривав коріння.

Пісні за піснями виростають у поемі, як щорічні кільця у стовбурі дерева, і розгалужуються, як віття. Вигониться на височінь твір, що містить у собі велику картину життя. Здається: дикий твір; читач руки ранить, доторкаючись до його сторінок. А насправді — яка велика ніжність серця прихована за «дикою» зовнішністю.

З дограничною рішучістю рука автора виконує працю, що її можна було б назвати так: оконкретнення всіх уявлень про навколишню дійсність; і виконує з властивою тільки йому одному, Т. Осьмачці, манірою сполучати явища фізичні та явища психічні в одному образі — уявленні; і виконує з непохитним переконанням, що тільки так, як він, автор «Поета», можна і треба виображати скорбний світ, загибель якого відбувається у нас на очах і загибель якого є також і нашою останньою трагедією.

Усі на світі, гадає автор, повинні знати правду про «теплушки» і Сибір, злу долю, знущання і гроби несправедливо покараних і про винуватого, а, крім того, — про людські шукання істини. Патос отих шукань заповнює поему, схожу на ґрандіозний ліроепічний вірш, і надає кожній сторінці життєвости та духової сили.

Стоїть перед очима —

«Спаситель у страшнім своїм вінку».

Повівають пахощі чебрецю, приткнутого за іконою разом з «пташиними дзвонами».

В простій селянській хаті, в хліборобському оточенні виростає поет, герой Осьмаччиного твору.

(* **Теодосій Осьмачка: «ПОЕТ». Поема на 23 пісні.** Стор. 154. 8. В-во „Українське Слово“.

З побутової стихії незліченна маса подробиць раз-у-раз увіходить у твір. Різкими та бистрими ударами пензля вимальовано їх. Тло поеми заповнюють: вербові ночви, лутки, скрині, чарки, колодачі, обценьки, ставники, домовини, ковдри, писанки, осики, пеньки, півники, лілеї, журавлі, воли, ящірки, комори, повітки, вітряки, хутори, установи, школи, книги і — далі, далі, нескінченна низка предметів, рослин, живих істот. Тисячі й тисячі конкретних уявлень про навколишній світ бурхнули в клясичні октави і зрушили — переінакшили їхній лад.

Видно всі ознаки нашого рідного краю — від «пташиного дзвонка» до «ґраніту земного»; і щохвилини читач відчуває: події відбуваються на українській землі, на нашій чорноземлі... он Матусівський шлях, а он — Санджарівка. І відкривається перед нашим духовим зором сфера віри і сфера леґенд.

Видно, як воїни стоять на ризі, знятій з Господа, і що робить Пилат; і князя тьми теж видно крізь рядки поеми.

Світ казок, передань, оповідань про закопані скарби, селянських мітів, староукраїнської фантастики, що стоїть зразу ж, грань-у-грань, над кольоритною реальністю, — він теж відкриває свої простори в поемі Т. Осьмачки.

А почуття дедалі запеклішає, і небо поеми темніє від хмар, що низько летять над її землею.

Сибіроначальственні крадуть у селян образ Бога; проливають безневинну кров. Селяни, герої твору, обстоюють свою неписану моральну концепцію; зосереджуються на ній думками в лиху годину і укріплюють її і оновлюють її своїми стражданнями і жертвами. Щоб змалювати терпіння народу, поет, що переріс усі «модерні» стилі, звертається до первісного джерела творчости, до милих староукраїнських виспівів серця (приклад: «сльози біґтимуть, немов горох»). Вирази у Т. Осьмачки ріжноманітні і точні, картини повні згущеного почуття («нещасні королі», «великодні квіти», «вирвемо у ката і поламаємо кровавий бич», «і невдоволення і спротив у гнівнім серці довго я ховав», «супроти рабського ярма й притики», «волячий запашний загін, що правду визнає в густій толоці і волю в держаках від вил на боці», «і вихор став йому дихання рвати», «ніде ще роси так не пломеніли на перших квітках в лузі на весні», «і не напружувався корінь білий у їх на річці на прозорім дні», «складав смутну поему, як злодій, обминаючи хати», «крапля вічности в душі моїй», «аби я діядему із октав в останній раз на лисину поклав», «блискучими ночами холодний місяць колесо своє на океани скочує з ключами і сонцю під проміння подає», «на гадюках світиться роса»). Декотрі з них спершу видаються «нестерпними», а потім ми звикаємо до них, як до означень надзвичайно конкретного поетичного світу.

Відтінки і тони комічного, жахливого, серйозного, екстатичного, скорбного міняться, як весельчаті промені в краплі і поступаються місцем один перед одним або, в котрій-небудь із сцен, змішуються разом і справляють дивовижний ефект.

Недужа Устя, лежачи в ліжку, збирається писати листа до Свирида. Її аж палить зла хвороба, а вона бесідує з матір'ю, і ллються з її уст несказанно гарні слова — і до матері, і до Бога. Багато подробиць є в цій сцені, а серед них — одна «прозаїчна»: на столі в чорнильниці плаває нежива муха.

Пречуденна фантасмагорія уявлень розгортається в поемі.

Той, кому Устя писала листа, поет Свирид Чичка, покидає село; він бажає вчитися, і «університет з мурованих споруд» приймає його під свій непривітний дах.

Вкушаючи високошкільної премудрости, Чичка частенько бачить перед собою «стовби» схоластики. Автор кепкує з учених, що, розкладаючи перед молодими довірливими душами тріски ідейних мумій, мимрять: «гризіть! у цьому істина». Звіряча туга талановитого сільського хлопця, який мусить прислухатися до порожньої гри формалістичного розуму і катуватися потихеньку, відзначена такою картинкою:

«... коли вола
давив професор сумом безперечним».

Юнак-поет знаходить джерела живої мудрости в Євангелії та Іліаді, в творах Ґете та Байрона.

Холодна невпорядженість студентського життя в першім десятиріччі по революції відтворена так само вірно, як і почуття одинокости і відчужености у молодих людей, що поривалися до чогось великого, творчого, яскравого.

II.

«Мій любий краю неповинний» — взято епіграфом до другої частини поеми. Знову, після ліричного відступу і викладу авторової філософії життя, звучить голос скарги за українську землю, занапащену жорстокими сусідами.

Зима. Глибокий сніг. На сніжку сидять коти і поглядають у вікна, і бачать, як гості у Степана Чічки їдять коропів, — бачать і кричать. А господар оповідає: вночі його допитували у політичній поліції. Чотири ножі були віткнуті по вуглах стола, а на ножах — людські черепи з запаленими свічками в середині.

Люта розпука українського селянина перед силою, що хто-зна відкілля взялася, кричить на весь голос і сповнює вірші — поеми нестерпним нервовим болем.

Зима. Хуртовина. Вихор, описаний з космічною широчінню.

В хаті Чички з'являється поліція. Одна проти одної стають дві сили, символізовані, як «Дніпрова лілея» і «жаба з білим пузом».

Тоді, коли над нашим краєм, над криком нашим непорочним стоїть «небесна виднота», коли

«Вся Україна до життя гуде,
мов перед сходом сонце молоде, —

злі сусіди накидають їх свій закон, згідно з яким невинних кривдять і чинять нам ними насильство.

Розправа жандармерії над селянською родиною схожа на кошмар, що буває в снах божевільного.

Жила собі селянська родина; трудилася, клопоталася хлібом насущним, поривалася думками до всього святого . . . а тут приходять люди з жахливими намірами, з лютою волею: нищити або гнати непокірні українські душі — в морозні пустелі півночі. Відбувається сцена з несамовитістю одних і самозахисною дією других. В смертельних корчах, з перегризеними горлянками, падають люди на землю.

А над земним страхіттям, десь у незміренних високостях ідеального світу, пропливає золотий королівський човен; проходить він, як вісник усього прекрасного і доброго.

Сцена написана з таким великим розмахом, мов би кинута своїми лініями в простір, де «ридає час».

На сторінках Осьмаччиного твору, повного протесту і відчаю, сердечного терпіння і співчуття до ближнього, горя і краси, твору свобідного, нестриманного, воскресає увесь наш споконвічний український мир.

«Поет» — твір, вибудований рукою дядьківського генія. Так і уявляєш: легендарний дядько пустив коня пастися на леваді, а сам пішов у світлицю, сів на вербовому ослоні, згадав усю кривду — свою і всенародну, заридав тяжко, і проказує поему. Дзвінкий виходить твір, як сокира, нагострена для помсти. Гарний, як айстри під вікном, посаджені матінкою єдиній дочці на втіху. Гнівний, як слово праведника, що прийшов гарбувати злочинців за чорні діла і попереджати про судний день.

Широкий драматичний задум охоплює сили всесвітнього ідеологічного конфлікту, що його епізодами були війни і революції останніх десятиліть.

У виконанні ж задуму бувають, особливо тоді, коли ритміко-мелодійна хвиля октави закінчується в тісному суголосному звучанні, різкі і несповідані повороти образної думки.

Т. Осьмачка оповідає з примхами, що бувають у майстра-творця, у вільного художника.

Він залишає окремі сторінки невідшліфованими, невідглянцьованими, такими, як зокола — каміння в давнезних спорудах.

Сюжетний плян у нього накреслений тільки загальними широкими лініями. І так само, як гілля на дереві приховано за хмарками зеленого листу, цей плян окрито безліччю подробиць із мінливою душевного стану людини.

У октавах Т. Осьмачки немає цієї золотострунної інструментації, що чарувала слух людей за доби Високого і пізнього Відродження. Самі октави набирають іншої емоційної тональности і рисунку; в них незрівняно сильніша і різкіша у своїх піднесеннях стихія почуття, багатша на несподівані вибухи, що чергуються з вируваннями на високих реґістрах і спадами до примиренности і втишености.

Можна спостерегти, як формується у поемі Т. Осьмачки зовсім нова, незнана досі система мистецького думання і сприйняття дійсности, і як уся течія твору переходить у малодосліджені дивовижні виміри. З'являються невідомі категорії думання і форми вислову, нестерпні, незносимі для тих, хто неґативно ставиться до абсолютно нового в поезії.

Т. Осьмачка — новітній поет світової скорботи. Своєрідний український байронізм, з гнівом та скаргами, і своєрідний український бодлеризм, з естетизацією похмурого та потворного становлять два важливі складники Осьмаччиного стилю. Вони виглядають, як два симетрично розміщені контрфорси будівлі, в центрі якої — мистецтво емоційно і образно виражає найсокровеннішу суть існуючого. Тут, в центрі, з'єднуються: бурхливий імпресіонізм Т. Осьмачки і шекспірівський елемент. А будівля має український кольорит від основи до вершини. В підґрунті під нею схована сила, що покликає до життя нові та нові явища і надає національного звучання, то — дух народної творчости. І є другий дух, що вітає в будівлі, то — дух символіки, уособлення бездонних таємниць непізнанного в космосі і людській душі. Він — творець іншої дійсности, яку весь час треба мати на оці, бо тут розкривається уявлення про космос, як про безодню, що в ній, ніби вічний оркестр, грають, клубочаться, бурхають стихії (їм поет лиш надає форми в своїх грандіозних метафорах і картинах), а людина серед того хаосу стоїть ображена і заведена на трагічні манівці і робить ґігантські зусилля волі, пробуджуючи з глибин свого могутнього скривдженого духа силу, достатню, щоб протиставитися облудному фатумові і діям вічного зла, і одного насправді досягає: встоює з гордо піднесеним чолом перед найпроклятущішими вихорами безодні.

Після довгочасного розвитку розрізнених сторін української поезії, знову починає складатися суцільний, нерозривний комплекс, що його творить ті ж самі сторони, тільки тепер — на високому ступені диференціяції і удосконалення. Щоправда, у

творчості Т. Осьмачки надзвичайно повно і сильно виражена одна, так би мовити, «діонісійська» сфера українського світогляду, тоді як друга сфера «аполлонічна» виражена лиш окремими сонячними променями.

Здебільшого вірші «Поета» зафарблені гнівом, скаргою, презирством, зненавистю, досадою, ображеністю, незадоволенням, підозрінням, обуреням, проклятям, осудом, відреченням, недовір'ям, непогодженням тощо.

На всіх гранях Осьмаччиного поетичного стилю відсвічується кольорит смерча, що проходить по гіркому розбурханому морю почуттів і настроїв.

А зрештою, стиль віршованої повісти «Поет» — це сам Тодось Осьмачка.

Доцільність і виправдання запроваджуваних від Т. Осьмачки категорій і форм знаходимо в ділянці маловисвітлених спроможностей людини до здогаду, до інтуїтивного проникання в таємниці життя.

Різко, з почуттям своєї правоти, автор змушує читача звикати до таємничого ускладнення і несподіваної многоплянowости в ліричному відзеркаленні дійсности.

І блазнів я минав без боротьби
туди, де ніч, і сови, і пустиня,
неначе повна горя та журби
осиротіла молода рабиня,
якій сказати радісне: «люби!»
і сором, і нужда язик зупинять,
бо жде у відповідь хоч мідний гріш
одержати, а хоч у серце ніж.

Владною рукою водить Т. Осьмачка човник на своєму варстаті; роботу ж його, той фантастичний узор, що витворюється на тканині, прихильники «узаконеного», усталеного, традиційного можуть собі вважати за грубі та дикі і взагалі неприпустимі, навіть — графоманські. А рацію має новатор Тодось Осьмачка, бо в його творах відбувається наступ мистецтва на елементи життя, що досі вважалися непоетичними. До мистецької правди Т. Осьмачки звикатимуть; і вона колись перетвориться в звичайну і всім зрозумілу. І люди дивуватимуться: що ж тут було неясного і неприпустимого?

Пишучи свою поему, Т. Осьмачка перебував у стані суперечности з «прийнятим», себто, з погляду усталених понять свого часу, твердих і точних, він був «відступником» і «правопорушникомо», і паміння злих слів летіло на горду постать.

Мабуть, такий закон життя: поета-новотворця повинні якісь «літературознавці» неодмінно клясти і цькувати, бо він чинить зло супроти існуючого. За порушення миру з існуючим вони мстяться на ньому.

Поет жив у страні великої тривоги і напруження душевних сил, розламуючи стіну, що розділяє «сьогодні» і «завтра», сферу відомого і сферу невідомого. Він вів війну з незримими потужностями і мав на початку поеми деякі втрати. А коли він, переможними силами таланту здобувши головну найвищу твердиню, розгортає на осередковому дворищі свій прапор, тоді його октави сходяться, як воїни-побідники: розпалені битвою, могутні і прекрасні. Поема Т. Осьмачки — подвиг творчого духа, виконаний насамоті, з найвищою зосередженістю думки і уяви, у вовчих умовах людського існування.

Під рукою поета імпресіонізм пережив свій розлам і оновлення. Імпреціонізм має в собі одну сторону правдивого і прекрасного мистецтва, ту сторону, в якій виявляється радість від зорового сприйняття і осягнення світу. Ця сторона «відведена від основного комплексу і з невиданною майстерністю розвинена в окремому стилі.

В поемі Т. Осьмачки з нею вийшло так, як із кригою на річці, коли починається весна. Лід скрес, розламався, і його понесли бурхливі, веселі води. Імпресіоністична картина дійсности пішла по хвилях всеруйнуючого і всетворчого почуття, по хвилях, що мають океанічну силу.

Несамовита метафоричність, контрольована орлиною зіркістю поета з величезним досвідом, сягає нових кордонів, визначених їй незнаними досі вимірами поетичного світу; і через те для читачів, які ще не пройшли крутими стежками досвіду самого поета, вона видається анормальною і алогічною. Треба повірити в правду поета, і тоді відкриється космос, повний краси і змісту.

Імпресіоністична картина дійсности, теряючи свою дотеперішню суцільність, оживляється владичними силами від того ж таки єдиного комплексу, від якого вона була відведена. Подолується окремішність імпреціонізму як стилю; тут — поступ, і водночраз — повернення до основи; кінець імпреціонізму і початок нового напрямку, що твориться на матеріялі попереднього труда. Потужна емоційність експресіонізму, що доєднується до творення нового напрямку, виконує ролю ґнома, гірського духа, який розмикає на часті розкішну картину і надає новому уявленню про дійсність — дивовижної реалістичности, текучости, подібности до вигляду сил життя, кинутих для свобідного розвою — в простори всесвіту.

Поет, здебільшого проклинаючи реальність, а іноді — оповиваючи її своєю мрією, шукає, і успішно, в її глибинах матеріялу для всеосяжної мистецької панорами, будованої в дусі народно-поетичних традицій.

Любовно і ясно зображує він староукраїнський побут. Навіть у фантастичних сценах «несправжнього», зберігається дух старовини. Точнісінько так, як у давніх леґендах і переказах, розгортається подія з участю нечистої сили, що, наприклад, в образі демона-кота мчить на санях. А селянин має проти біса добру зброю — зубок від борони.

Природа — одухотворена, «олюднянена»; в ній і в побуті діють якісь таємничі сили. Наприклад:

Бо зло, ані його провісник сич
не зникає, хоч і вирвемо у ката
і поламаємо кровавий бич,
що б'є мене, закатувавши брата,
звідтоді, як куми п'ють могорич
аж доки не закидає лопата . . .

———

Тряслися гори зісподу до скель
від вовчого гостріші навіть зуба;
і вили сови із нічних пустель,
вітаючи у кручах душогуба,
де дерево ніяке не росте,
а на котячих не заритих трупах
на місяць жовті гавкали лиси,
щоб крови дав з небес, а не роси.

У зображенні природи та побуту важливу ролю відограє деталь, цікава і характерна, живою вихоплена з потоку дійсности і перенесена в твір. Вона створює глибокий настрій. Відразу дає відчути повів життя:

бджола, що воду п'є в кориті.

Тодось Осьмачка — багатий чоловік: він має незліченні запаси зорових вражень, які щедрою рукою розсіває в октавах. Життєвий досвід у нього — як у дядьків, що до них звертаються за порадою, коли вибирають місце, де копати колодязь. Ще одне: інтуїція; інтуїція звіряча, пташина, а можливо навіть і така, як у рослин, що за декілька днів, за сотні верств відчувають наближення грози.

Поет уміє знаходити джерела ліричного в крузі метафоричних уявлень, побудованих на простонародній основі. Немає у нього «преображення» дійсности, як у поетів-ідеалізаторів, що не вдовольняються «мілістю мира», чистою красою красного світу, і видозмінюють її саму, згідно з своїми індивідуальними новознайденими правилами прекрасного, і осявають світ променями з свого неба.

Інакше робить Т. Осьмачка: він шукає і знаходить у самій дійсності, сприйнятій так, як її сприймала і зображувала в несолодких, а гарних словах селянська громада, — там знаходить приховані чертоги, повні сяйва, повні дужих променів, що йдуть навперемінку з хмарними тінями, немов би ранньою весною.

Т. Осьмачка — останній поет землі в українській літературі; останній речник поезії, що родилася, виростала і цвіла, і «хвалу творителю несла» без доторкання рук хитромудрого садівника, який під правила підстригає дерева і квітучі кущі. Щоправда, в Осьмаччиному саду є штахети, пороблені на старований лад. іноді вони йому заваджають. А в цілому сад набирає, дякуючи їм, упорядженого вигляду.

Естетичні «канони» Т. Осьмачки однозначні з тими, що їх додержується дощ, коли сиплеться на ріллю, або вихор, коли біжить по дорозі; або ромен, коли зореніє на могилах; або пугач, коли кричить, передчуваючи убивство.

Орлині висоти з сонячними блисками; провалля життя з мерехтливими світляками, жабами та гадюками; дереворитні узори на стародревніх сволоках, прикрашених чорними хрестами від свячених свічок; багряні відсвіти на хатніх речах від каганця чи прикрученої лямпи, — усі світлотіні хуторського життя, зібрані в поемі і кинуті на колосальну панораму.

Відроджується споконвічний ліризм українського селянського слова, ліризм, що його за останні десятиліття так методично душили металічними рамами чужого друкарського варстату і цеглинами літературознавчих статтей, пліснявих від фальшу та нудоти.

Частенько буває так: якийнебудь критик з дрібненьким лютеньким серцем, обаранює в кутку книжку гордого і неспокійного творця і пізненько вночі, коли всі сплять, придавлює коліном і душить її мотуззям своїх коментарів.

Живих поетів — оклепувати, мертвих спотворювати, — такий девіз сучасного зеїла.

Лаяний спеціялістами від обертання всього життевого і квітучого в мертвятину, ліризм Т. Осьмачки пропливає теплими, романтично-прекрасними хвилями над явищами нашої вигнанської дійсности. Ліризм Т. Осьмачки — порідня сумного села. Цікутою смертельного смутку притроєно келех поета-мудреця.

Гей, пташе, пташе! соловею мій!
Защебечи пісень хоч бур'янині,
бо страшно сумно на плянеті цій
мені у нечуванній самотині . . .

Про вроду казку знов на манівці
гуртки тягли в базарній хуртовині,
вона ж, перекрутивши мотузок,
згубила, утікаючи, вінок.

Ліричний стиль Т. Осьмачки вироблявся протягом двох з половиною десятиліть, проходячи через модерні европейські школи; і зрештою він зупинився на старо-народній основі. На споконвічному клясичному фундаменті, знайденому в глибині, вибудовує поет систему свого ліричного стилю.

В друкарський вік ми звикли уявляти поему у вигляді книжки. В творчості Т. Осьмачки дещо можна зрозуміти тільки тоді, коли вернемся до прадавнього уявлення про поему, як велику пісню. Відгомін піснетворчого минулого виявляється в способах і характері авторської деклямації. Здається, третина ефекту від «Поета» втрачається при німому читанні. Можливо, якась, частина октав у майбутньому вподібниться до великої мушлі на березі моря, що, хоч і порожня, відтворює високий шум стихії, коли до неї притулити вухо.

Осьмачка найкращий виконавець свого твору, і авторове читання треба було б записати на пластини і зберегти чудесний потік поезії.

Деякі наші «граматикознавці», керуючись куценькими правилами, обтинають, як каптанок, живу літературну мову. Від цього лиха рятують мову письменники, що могутньою рукою рудокопа добувають з надрів народного життя яскраві, сутозлотні, милі і нашим дідам і нам — слова та вирази; рятують мову і від другого лиха: від зманіження її, що позбавляє слова та вирази їхньої свіжости і сердечности. Буває ж так, що наші люди беруть кволеньку чужомовну книжечку і, приглянувшись до її синтакси чи тропаїки, вимайстровують і собі цяцьки на мертвий зразок. Выстругують вірші на той зразок, і виходять речі, ніби й гарні, тільки читати її двічі неможливо, бо в змісті їх є якась мервотність. Альбомна елеґантність — замісто краси; піднесена риторика — замісто голосу щирого серця; академічна правильність і чужа перестаріла думка — замісто істини.

А рідне, своє виходить на вселенські перехрестя і стає до бою проти всепотужного зла; або вишиває рушник, сидячи соняшним ранком на траві під чужонімецькою руїною, чи співає та журиться; або любить на горищі, озиваючися словами ласки — леління до рідного серця, і не питається в «граматиста» — чи можна вживати «демінутиву» пестливого слова, чи ні; або проклинає свою недолю словом древнім і грізним; або радіє на світ Божий і вишіптує давньоколишні церковні слова.

Буває ріжна правильність. Буває, звичайно, «правильність» і на кладовищі, на справжньому, реальному кладовищі і на «літературознавчому». Вільна українська література повинна позбутися всього мертвотного, очиститися від трупної трути, що настирливо вспорскують деструктивні сили.

Т. Осьмачка добуває могутні поетичні ефекти з суворого образного вислову, характерного для нашої мовної стихії; він поставив собі як мету:

«. . . з пісень міцнити діядему
незнаній казці, що пішла в світи».

А в душі — «туга, як безодня». Замісто «макового цвіту» навколо — «горличина кров».

Т. Осьмачка — романтик в тому розумінні, що він задовольняється тільки тими чарівними видивами, які творить його уява і які стоять далеко від усякої дійсности, абсолютно не прийнятної для нього дійсности, на чотирьох сторонах світу. Плян справжніх цінностей в поезії Т. Осьмачки лежить над буттям теперішнього часу. В цьому бутті — лиш суєта, кривда, насильство; реакція на них так пов'язана з лютістю і відчаєм, що навіть Божому окові побажано, щоб воно витекло на «модерній дибі» — на труні автора, (твір «Монолог»). І тут автор спускає з свого власного ока одно: якщо безнастанно і з найбільшим напруженням діють сатанинські сили, то, очевидно, є величезна їм супротивна могутність (Divina potestate — називає її Данте), що її вони намагаються подужати. Якби ця могутність була привидна і неділяльна, то вони давно б уже впоралися з нею і сіли собі спочивати в нас і в автора на плечах.

Різко, з настриманною енерґією Т. Осьмачка окреплює злі сили буття і виспівує свої проклятя їм. Так само, як було у Байрона, дієві особи творів Т. Осьмачки — це сам автор, що прибирає різні образи; він з'являється в тих образах, щоб розповісти про нестерпні муки, що випали і народові, і йому самому, і тому його поезія обертається в безумний вопль на руїнах українського села і духового світу, побудованого за довгі століття. Строфи поеми звучать, як Ієреміяда надлюдської сили; як скарга людини, що домагається лиш «правди святої« на землі; як плач і ридання коло стін українського Ієрусалиму. Поет кидає полум'яні обвинувачення сусідові, що напав, як розбійник, і вдарив жертву ножем у груди, як розбійник, який ніколи не визнає свого кривавого діла за злочин, гідний кари.

В III частині поеми відбувається діялог між кесарем і поетом. Кесар протиставляється юрбі і похваляє силу. Що юрба? . . .

«де я замру, там і вона не рушить,
а де чадить, то там і я горю
і бачу, як у космосі ворушить
та ваша правда каждую зорю.
Але від істини самої мусить
загинути мистецтво, говорю,
і через те спирайтеся, поети,
ще і на силу, що дають багнети».

Слідом за цезарем і редактор газети (17-та пісня) озброюється проти правди, проти всякої духовости, бо світ, на його думку, котиться в шлунок. Над городом височіє статуя кесаря, «поета рівности», а в тіні її люди, подібні до редактора, з залізною послідовністю працюють над знищенням всього, що нагадує людині правду.

В поемі Т. Осьмачки історія героя становить канву для зображення трагічного перелому в житті України. Руйнуються нормальні, розумні відносини між людьми, витворені протягом тисячоліть; пропадає димом слава героїчних діл; обсипається в душах, як цвіт на скалічених бурею деревах, доброзичливість, щирість, дружба, спочуття. Світ стає страшним; стає пустелею для здичавілих душ. Перехід до такого стану — безконечно велика трагедія. Про неї оповідає Т. Осьмачка, наповнюючи сюжетну канву поеми мільйонами вражень з української дійсности. Він творить епізоди повні життєвого блиску, пристрасного почуття; епізоди могутні, пісні, які без перебільшення можна назвати геніяльними, хоч поруч з

ними зустрічаються картини з відпечатком дерев'янкуватости, силуваности і штучности. Здається, в такому поєднанні є якась закономірність, характерна для великих творів нашого століття — століття, в якому так близько стоять одні до одніх сили життя і смерти, творчі горіння і закостенілість, кратери, з яких вибухають незнані досі добрі потужності, і прірви, звідки виходять і куди відходять потвори зла. Життєвість і мертвотність так нероздільно поєднуються, що в мистецьких дзеркалах життя з'являються найрізкіші контрасти, які проймають геть часто всі їхні елементи і навіть характер і стиль виконання. Особливо тісно зближаються явища, від яких дерев'яніє почуття поета, і явища, повні всього принадного і святого, всього надхненного, — в українській дійсності того часу, з якої взято тему для «Поета». Хід розповіді в цьому творі нагадує швидку бурхливу річку гір; вона переносить у своїх водах столітні дуби, вирвані з корінням, уламки скель, що підлітають над пінявою поверхнею, б'ються один об один, аж іскри сиплються, самородки золота і діяманти; скарби, заховані колись давно, а тепер вихоплені біжучою водою; стару зброю, пісок і листя з дерев; труни з розмитого кладовища; одвірки з розвалених хат; неживі птиці, а разом і човни з відважчими мандрівниками — шукачами чуда і щастя, біжить ота шалена річка, відносячи найрізноманітніші предмети живого і мертвого царства.

Могутній потік життя пробігає через твір Т. Осьмачки, потік, який на наших очах перетворюється в чудесний потік поезії; перетворюється, бо так велить йому несамовитий характерник, що знає таємні закляття.

Правдиво розповісти про Україну, подати вірну картину народної трагедії — це значить: охопити одну обов'язкову для вселюдського мистецтва сторону всесвіту. В поезії зливаються: історична правда і правда людського серця. Предмет поезії — вічна істина; та істина, що зберігається в космосі, бо від земного життя йдуть невідомі нам найтонші нетлінні промені і несуть відбитки всіх людських діл, добрих і поганих, несуть у простори універсуму, щоб подати їх на Суд Божий, а потім знову вернути їх на землю — перед очі ґенерації людства: для повчення і остереження.

Істина — вічна; немає сили, що могла б убити і знищити її. І є Суд Господній; і всі ми представнемо перед ним; і тепер, і, — як безплотні душі, — потім, можливо, через мільярди і мільярди літ.

У променях найвищої правди творить поет. І йому повинна бути байдужа причетність чи непричетність його доо списку визнаних; його твір сам приєднається до вселюдського духового життя. Всі ріки йдуть до моря.

Д. КИРИЛЬЧУК.

Трагедія одного континенту

В днях від 2-го до 14-го вересня 1946 року відбувся в Женеві дуже цікавий з'їзд поетів і мислителів з метою іти на зустріч і допомогти розвиткові европейської свідомости. На з'їзді прочитано дев'ять основних рефератів: Жюлієн Бенда (Julien Benda), Франческо Флора (Francesco Flora), проф. Ж. П. де Саліс (J. R. von Salis), Жан Ґеґенно (Jean Guéhenno), Деніс де Ружемон (Denis de Rougemont), Ґеорґій Лукач (Georg Lukacs), Стефан Спедер (Stephen Spender), Жорж Бернанос (Georges Bernanos), Карл Жасперс (Karl Jaspers), Після них розвинулася жива контроверсійна дискусія. В засаді дійшли до переконання, що не існує европейської свідомости, але створення такої свідомости є передумовою дальшого існування Европи. Без цієї спільної европейської свідомости Европі грозить знищення. Щоб створити таку свідомість, треба перевести оцінку елементів европейського характеру. Як найхарактеристичнішу ознаку европейської вдачі відмічено гін до свободи й правди. Історична роля Европи полягає в тому, щоби бути принципом ладу й ферменту рівночасно. Жюлієн Бенда обстоював ідею створення духової Европи під умовою зречення кожної нації від частини своєї культурної своєрідности та пропонував для цієї мети перепровадити реформу навчання історії з рівночасною кампанією за впровадження французької, як понаднаціональної европейської, мови. Деніс де Ружемон висловився за европейську федерацію, в якій були б знесені всякі кордонні обмеження. Франческо де Флора вважає европейську федерацію як природну й історичну провінцію людської спільности, але яка не сміє стояти як бльок проти інших політичних бльоків.

Всі згадані мислителі, хоч і стверджують, що не існує Европи, як духової цілости, але все ж таки вони є тієї думки, що така Европа є можлива не тільки в сфері Духа, але й політично, тому треба змагати до її реалізації. Тільки представник «совєтської ідеології» Ґеорґій Лукач був тієї думки, що Европа як така не являє собою ніякої мети. Для Лукача (він жив від 1930 р. в СССР, а тепер має катедру в Будапешті) рік 1941 є датою відродження Европи, коли союз між демократією і соціялізмом розбив стару дилему. Якщо цей союз після перемоги над Гітлером втратив на своїй активності, то завданям мислителя сьогодні є дати той світоглядовий блиск об'єднанню всіх демократичних сил, який виходив із патосу колишніх духових переконань. Далі стверджує Лукач, що помимо перемоги над фашизмом, фашистівська ідеологія існує далі. Для унаявнення навів він такі в філософічному думанні нероздільно пов'язані між собою проблеми: 1) криза демократій, 2) криза віри в поступ, 3) криза віри в розсудок, 4) криза гуманізму. Криза демократії постала через протиріччя між ідеєю рівности і дійсною рівністю в буржуазній суспільності. Християнство хотіло рівности людей перед Богом, французька революція — перед законом, соціялізм хоче рівности в дійсному житті. З кризою демократії постає криза віри в поступ. Оскільки проблематичним виглядає розвиток людства, остільки песимістичним є европейське думання (духовий, моральний і соціяльний аристократизм). Життя ставить без упину діялектичні проблеми, які філософія, що стала недіялектичною, мусить заперечувати, якщо вона не хоче розв'язувати їх ірраціонально. Відси модерний ірраціоналізм. З

цією зміною в думанні мусить і гуманізм обов'язково втратити свою задовольняючу силу. (Див. «Европа-Архів», I/316—317, 1946).

Як бачимо, в Женеві стояли один проти одного два непримиримі світи, дві духовості, дві філософії, два світогляди. Погодити їх дискусіями не можна, як не можна погодити води з вогнем. Це дві виключаючі себе віри. З одного боку, гін до свободи (одиниці й народів) й правди, творчий внутрішній конфлікт, який домагається для себе незаперечної волі вияву, а з другого боку, догми одної партії, яка встановила своє «вірую» і стинає голову кожному, хто хотів би тільки завагатися щодо правильности цих догм. «Діялектичний матеріялізм стоїть на становищі, що всяка філософія, як і всяка наука, є партійним, клясовим твором. Новочасна філософія є так само партійна, як партійною була вона тому тисячу років» (Ленін, «Партійність науки і філософії» в «Короткому філософічному словникові»). І дальше: «За боротьбою поглядів криється завжди боротьба кляс і партій в суспільстві...» (ст. 210). Із цією своєю «клясовою філософією і наукою» йде большевизм до завоювання світу. Тут компромісів бути не може. Тим більше не може бути тут компромісів, що ця «філософія і наука» стала до послуг одної великої нації з евразійською, неевропейською духовістю, яка не любить Европи й тому в своїй ненависті до неї хоче заволодіти нею і знищити її. Це не тільки філософія большевизму чи комунізму, це філософія цілої московської нації, яку століттями творили й проповідували найкращі уми московського народу. Большевицький комунізм став другим обличчям московського духа, так, як московський дух є другим обличчям большевизму. Це та сама монета — і, як усяка монета, має дві сторони. Тому можна тільки дивуватися, як здоровий ще в своїх основах «несовєтський» світ може носитися з думкою погодження цих двох, виключаючих себе, світів.

Трагедія Европи, — оскільки вона існує як духова цілість, а ми хочемо вірити, що вона існує, — полягає в тому, що вона не найшла дотепер своєї власної ідеї, в ім'я якої вона могла б вступити в бій за своє відродження і втриматись. Рятувати Европу збираються дві чужі Европі потуги й дві незгідні з европейським духом ідеї: совєтизм і американізм. Жан Ґеґенно стверджує, що американізм і совєтизм є виродками европейського духа, й европейський гуманізм, який охоплює і виясняє цілу людину, є чужий обидвом їм. Европу можуть урятувати тільки европейські сили. Така Европа вже родилася 1910 року, але створенням Союзу Народів не перескочено етап Европи в користь світового порядку, тому европейському духові бракує дійсности.

Европа, як духова й політична цілість, може постати тільки на тій духовості, яка творилася тут тисячоліттями на основі н а ц і о н а л ь н о г о принципу. Всі европейські культури через Гелляду, Рим, італійський ренесанс, французьку революцію (в духовому розумінні), мають чисто національне походження й національний характер. Проте вони близькі й рідні духові кожного европейця, чого не можна сказати ані про культуру, яку створили росіяни, ані про культуру, яку створили американці, хоч остання ближча нам, бо в основу її лягла духовість англійських піонерів. Тому ми тільки частинно можемо погодитися з Ж. Бендою, який твердить, що Европа як цілість ніколи не існувала ні в політичному, ні в культурному напрямі, за винятком епохи христоносних походів, нормандських, монгольських і турецьких інвазій. В цілій історії, твердить він, тенденція Европи була націоналістична. Як доказ, Европа не має навіть своєї історії, а тільки історії поодиноких европейських націй. Основну причину невдачі европейського об'єднання бачить Бенда в нехіті европейських націй підчинитися якійсь понаднаціональній силі. Це так. Але в цій слабості Европи лежить і її сила. Всі великі культури були, є і будуть національними. Тому й історії будуть національними, оскільки розглядатимемо історію не як реєстр воєн і битв, королів і президентів, але як ріст і розвиток національного духа народів, який виявляється в безсмертних творах культури.

Европа є націоналістична. Але цей націоналізм европейських народів, оскільки він не вироджується в імперіялізм, в бажання поневолення і панування над іншими, має так багато спільного між собою, що в своїй цілості творить він прекрасну суцільну мозаїку, близьку і дорогу серцю кожного европейця. Ці спільні риси, глибоке споріднення европейських націоналізмів, є тією основою, на якій може й мусить постати дружня спільнота европейських народів. Тільки в зрізничкованості лежить могутня культурно-історична роля Европи й запорука її майбутньої єдности. Европа може й мусить об'єднатися на засаді ідеї спільної духовости, яка витворювалася тисячоліттями на базі національних культур, на ідеї свободи, рівноправности й справедливости. Слабість Европи може й має бути її силою. Тільки не можна розглядати нації, як історичне зло, але як найкращі історично-культурні явища. В цьому Европа різниться від американізму, де національний момент відіграє другорядну ролю, і від совєтизму, який, як ідеологія большевицької партії і як новий вияв московського анти-національного загарбницького духа, був і буде чужий не тільки духові нації, але й духові індивідуальної свободи одиниці. Московський народ не знав ніколи свободи, його історія — це історія безперервної тиранії, де одиниця могла тільки бунтуватись і тікати в підземелля, але явно і славно вона ніколи не мала ні змоги, ні права виявити свою вільну думку. Тому московський народ не має поняття свободи в повному розумінні цього слова. Тому цей народ чужий Европі, яка росла й розвивалася в атмосфері свободи й пошанування одиниці, а через одиницю і націй. В напрямі поневолення одиниці й народів іде й сьогоднішня політика «визволення» й усталення соціялістичної демократії східньої потуги. Так, як було завжди в історії московської імперії. На протязі своєї кількасотлітньої історії Москва провадила тільки загарбницькі війни.

II.

Сьогодні европейський континент переживає, мабуть, найбільш трагічний момент своєї історії. А це тому, що тепер Европа, загрожена в своєму існуванні, не може чи не вміє віднайти себе й протиставити лихові об'єднуючу, спільну для всіх її народів спасенну ідею. Замість ідей, творчих думок Европа заплуталася в хаосі голословних, брехливих і облудних пропаґандивних кличів. Ворог творчого европейського духа вніс замішання в саме її серце, й вона не може визволитись від нього. На Европу впали загрозливі тіні двох велетнів, а вона не вміє протиставитися їм. Не маючи власної доктрини, Европа мусить вибирати або доктрину Трумена, або доктрину Сталіна. Іншого вибору покищо вона не має. Не має, в першу чергу, тому, що інша ідея не має за собою досить сили, щоб протиставитися цим двом. Німеччина й Італія розбиті й скомпромітовані своєю імперіялістичною війною, яка несла поневолення вільним европейським народам. Франція розбита внутрішніми суперечностями й притупленням національної гордости, а Англія, підмінована революційними рухами в своїй світовій імперії, не має ні сили, ні охоти повністю заанґажуватися в европейських справах. Англія висунула устами Черчіла ідею З'єдинених Держав Европи, але реалізацію цієї ідеї вона мусіла залишити ЗДА, яка тим самим стає тільки причіпкою до доктрини Трумена. Доки Европа видужає і стане знову на власні ноги, вона мусить вдатися під опіку одної з двох потуг: СССР або ЗДА, в орбіті яких вона опинилась. Зрештою, Европа стала тільки одним із теренів, на якому йде завзята боротьба за нове обличчя світу.

В ідеологічній площині боротьба двох світів іде за... демократію. За совєтську й американську

демократію, або, висловлюючися словами большевицької доктрини й пропаґанди, — за соціялістичну й буржуазну демократію. «Росія будет самой яркой демократіей землі», — писав Ґорький, а московський большевизм твердить, що він здійснив у себе цю «яркую демократію землі», тепер треба ще тільки здійснити її в решті світу. Доказ — остання світова війна, з якої СССР вийшов переможцем. «Війна показала, що «советскій общественний строй является лучшей формой організації общества, чем любой несоветскій общественний строй» (Сталін). Совєтські ідеологи твердять, що «совєтський державний устрій є ліпшим державним устроєм від усіх тих, які тільки знає історія», та що в совєтській державі «національне питання й проблема співпраці націй вирішені краще, як у якійсь іншій многонаціональній державі» (Сталін).

«Совєтська держава, совєтська соціялістична демократія вийшли ще більш скріпленими з війни». А тепер, після війни, совєтська демократія переживає новий розквіт, добивається нових успіхів. «В ряді европейських держав — Юґославії, Болгарії, Чехословаччині, Польщі й ін. — виріс народний демократичний устрій». Ці народи «відмовилися від старих взірців буржуазно-парляментарної демократії» і творять новий, совєтський лад. (Гл. «Советская демократия и демократия буржуазная» М. Мітіна в журналі «Большевик», ч. 6 за березень 1947 р.). Протилежно до совєтської демократії «буржуазна» демократія, «как не однократно отмечалі в своїх трудах классікі марксізма-ленінізма», є «демократією експлуататорської меншости» проти більшости. І тут не допоможе ніяка полеміка. Бо в полеміці ви мусіли б послуговуватися тим, що сказав Ленін або Сталін, тим, що стоїть написано в «найдемократичнішій» конституції Сталіна, й тим, що вирішила большевицька партія. Проти цього і факти нічого не поможуть. Навіть сам Маркс небагато поможе. Якщо партія назве якусь білу річ чорною, то мусить вона бути чорною. Большевицьку партію, совєтську державу, «ґеніяльного вождя» і «Коран», який вони дали для «щастя народів», не вільно критикувати, в них не вільно сумніватися. Критикувати й оцінювати речі за їх вартістю, можна, на щастя, тільки тим, що находяться поза кордонами цієї «найщасливішої» держави в світі.

Тому, якщо відкинути фрази й пропаґандивні кличі, «совєтська демократія» є найбільш кривава тиранія, яку тільки зазнало колись людство. Факт, що совєтський устрій перетривав тяжку другу світову війну й вийшов навіть скріплений з неї, як твердить большевицька пропаґанда, ще не каже нічого в його користь. З історії знаємо, що кривава держава Джін-ґіс-хана перетривала була також тяжкі війни. Ця держава держалася ще 100 років після смерти страшного тирана, бо народи не вірили в його смерть і боялися повстати проти неї— такий страх навів він цим народам своєю кривавою жорстокістю. Жахливий страх перед безпощадною і караючою рукою нової тиранії є найважнішим цементом, який держить при купі новий східній колос. Рузвелт, мабуть, не випадково поклав в основу своїх чотирьох свобід — свободу від страху. «Це не означає самого лише побоювання війни», — пише Вінстон Черчіл. — «Ще більше мучать побоювання стуку в двері. Годувальника родини, сина, вірного друга забирають вночі і його не охороняє закон, не захищає держава. Ось які умови життя переважають на більшій частині Европи.» Натяк ясний. Цей страх є основою «совєтської демократії». Положення, яке створили комуністи в останньому часі в Угорщині, так характеризує провідник опозиції («вичищений» із партії дрібних хліборобів) Д. Сульок: «Ми стали поліційною державою, в якій вплив поліції сильно пригнічує не тільки державне життя, але робить неможливим і життя кожної одиниці». І дальше: «В Угорщині панує спокій і тиша — але це спокій страху й терору».

Там полюють на людей, як на звірів. Хто не стане рабом існуючого ладу, той мусить платити власною свободою або життям. Там немає ні родини, ні рідної стріхи, ні батьківщини, ні особистого щастя. Все мусить служити страшному Молохові або гинути. Людина є «продукційним фактором». І тільки. В цьому криється ціла велика трагедія «совєтських людей». Там здійснилося страшне гасло Ніцше: «Бог умер». Так у совєтській державі Бог умер, а на його місце прийшов кровожадний тиран, який визнає і толерує тільки рабів. Вільна думка є злочином, а вільна людина є «ворогом совєтської батьківщини», і її безпощадно нищиться. Найновіша історія цієї держави сповнена страшними фактами.

Мабуть, найбільше жертв несе у боротьбі проти цієї новітньої тиранії великий 40-мільйонний український народ. Мільйони найкращих його людей або наложили головами за свободу, або караються по всяких концентраційних таборах, засланнях на примусових невільничих роботах, або пішли в ліс, щоб звідти ціною власного життя боронити свою людську гідність і національну свободу, або мали «щастя» втекти на чужину й стати безправними ДП. Чи героїчна, нерівна й майже безнадійна боротьба Української Повстанчої Армії, проти якої звернули свої танки й панцирні армії аж три держави, що мали «щастя» запровадити в себе «совєтську демократію», — отже, чи ця героїчна боротьба найде правдиву оцінку в світі? І чи цей світ зробить з цього належні висновки?

Рішуча боротьба проти українського самостійницького руху в Польщі почалась рівночасно з такими, великої політичної ваги для цілого світу, подіями в сфері европейських держав, які також мали «щастя» опинитися в сфері впливів «совєтської демократії» і навіть завести її в себе: в Угорщині стався державний переворот: угорський прем'єр Ференч Надь, обвинувачений в змові «проти мадярської демократії», яка, згідно з положенням у країні, могла бути тільки проти нього самого й власної партії (!), мусів тікати за кордон. Його обвинувачував заарештований ще в березні генеральний секретар найсильнішої тепер партії малих хліборобів у Мадярщині Бела Ковач. Ковач тим часом умер у в'язниці. Після втечі прем'єра в Угорщині створився новий уряд, в якому ключеві пости зайняли комуністи. Наступникові Ковача дано пораду віддалитися в манастир... а в партії дрібних хліборобів заряджено «ґенеральну чистку». На жадання З'єдинених Держав Америки дати документи, які доказували б вину здемісіонованого прем'єра, відповів голова Альянтської Контрольної Ради в Будапешті, совєтський генерал Свірідов, що він передав уже документи мадярському урядові, а копій не має... За кордон втікли або були арештовані інші не комуністичні політичні діячі в Угорщині. З Відня «зник» один відомий мадярський журналіст. До Австрії денно втікають сотні мадярів.

Рівночасно з подіями в Угорщині почалася сильна акція і на австрійський уряд. Визначний комуністичний провідник в Австрії Ернест Фішер заявив у тайних переговорах з двома австрійськими міністрами, що СССР не складе договору з Австрією, доки там буде при кермі теперішній уряд. Тому він домагався переформування уряду і включення в новий уряд комуністів.

Події в Австрії мають тісний зв'язок з подіями в Угорщині. Після ратифікації договорів з б. союзниками Німеччини СССР повинен би відтягнути свої війська з цих країн (Угорщина, Румунія, Болгарія), але доки це станеться, Москва хоче забезпечити тут собі свої комуністичні уряди. Справу мирового договору з Австрією затягає Кремль тому, щоби після відтягнення своїх військ з Угорщини, Болгарії й Румунії мати претекст задержати в цих країнах свої «зв'язкові лінії». Це саме й є одною з причин, чому Москва не хоче допустити до заключення миру з Німеччиною. В разі такого миру вона мусіла б зліквідувати свої зв'язкові лінії в Польщі.

Д. С-КИЙ.

Русифікація і большевизація Пряшівщини

(На основі оповідань очевидця і газети „Пряшівщина“)

Як відомо, після прилучення Закарпаття до СССР Пряшівщина залишилася під Чехословаччиною. Тепер ця найбільш на захід висунена українська провінція (на захід від ріки Уж) «користується особливою «опікою» свойого «великого старшого брата». На інтервенцію Москви чехословацький уряд наділив цю українську провінцію певною культурною автономією, яку большевицько-московські аґенти використовують для того, щоб цілковито збольшевизувати й зрусифікувати цю українську землю. Щоб не звернути занадто велику увагу на ці заходи Москви, русифікаційний процес відбувається посереднім, українсько-російським шляхом.

На Пряшівщині діє т. зв. «Українська Народна Рада Пряшівщини» (УНРП), (заснована 1 березня 1945 р.), яка має свій власний пресовий орган «Пряшівщина», що виходить два рази в тиждень у Пряшеві і містить статті в двох мовах: українській і російській (з великою перевагою російської мови). На засіданні президії УНРП 23 вересня 1945 р., ухвалено домагатися автономії Пряшівщини, а до Праги виїхала була в цій справі 2 жовтня 1945 р. делеґація в такому складі: голова УНРП В. В. Караман, секретар — др. Іван Рогаль, Ігор Левканич, Петро Бабій і Віктор Заводський. УНРП є сьогодні офіційним представництвом «українсько-руської» людности Пряшівщини.

Крім УНРП, тут діють ще т. зв. «Союз Молоді Карпат» (СМК), «Український Національний Театр» та всякі клюби й гуртки. Дня 21 і 22-го вересня 1946 р. відбувся в Пряшеві перший З'їзд Союзу Молоді Карпат при участі 389 делеґатів із 13 районів Пряшівщини. З'їзд вибрав головою СМК д-ра Андрія Сушка, його заступниками — Уляну Шкурло й Андрія Савуляка. Ґенеральним секретарем вибрано Андрія Сопка. В Пряшеві працює «Український Національний Театр», який влаштовує свої вистави в міському театрі. Часто цей театр виїжджає і на провінцію. Рівночасно в Братиславі працює Українська радіосекція. Крім українських, відбуваються тут і окремі передачі в російській мові.

Відбудовується і українське та російське шкільництво, але ця праця йде дуже пиняво, бо немає достатньої кількости відповідних шкільних приміщень. Так, наприклад, в районах Межилаборці і Снина була при кінці 1946 р. 101 школа, але з них відремонтовано всього 10 шкіл, 70 потребують негайного ремонту, 10 цілком зруйновані, а решта не має взагалі жадного приміщення. В Свиднику зорганізовано інтернат, в якому приміщено 72 сиріт, батьки яких згинули від руки німецьких окупантів. В Пряшеві відкрито державний дівочий інтернат, директором якого є М. Д. Дубай. Педагогічний нагляд в інтернаті має Уляна Шкурло, вчителька учительської академії.

Побіч українських — і то в більшості тільки по-формі — інституцій засновуються паралельно й московські чи то «руські» інституції, які ведуть систематичну русифікаційну акцію. Особливу ролю відіграє тут т. зв. «Русский клуб» у Бердеєві, що його відкрито 30 березня в приміщенні «Райкому» УРНП. Клюб уже почав свою діяльність улаштованням усяких імпрез. Часопис «Пряшівщина», який в останньому часі пишеться російською мовою з домішкою місцевого «наречия», вітаючи цей клюб, пише, що він буде «новим маяком нашей национальной жізні».

З нагоди другої річниці існування УНРП відбулося 1 березня 1947 р. засідання пленуму УНРП, а часопис «Пряшівщина» вийшов ювілейним виданням на 12 сторінок: в російській, чеській і словацькій мовах. Ані рядочка в українській мові! Так відбувається «український національний» рух на Пряшівщині. Все робиться згідно з гаслом: по-змісту — соціялістичне (читай московсько-большевицьке), по-формі — національне. Слово «український» залишається тільки як географічне поняття, без національного змісту. До цієї теми ще повернемось.

Із звітів та привітань на засіданні пленуму УНРП (за газетою «Пряшівщина» від 4 березня 1947 р.) довідуємося таке: зібрання почалось в год. 11.30 перед полуднем положенням вінка на пам'ятнику упавшим за «наше освобождєніє героям Красной Армії». Засідання відчинив голова УНРП В. В. Караман. Перша його думка й перше слово було присвячене «доблесній» совєтській армії — «визволительці» та «її геніяльному вождю генералісимусу Сталінові». Далі він говорив про «велику дружбу» слов'янських народів і кидав громами гніву на «фашистівсько-шовіністичні елементи», які перешкоджують цьому «братанню». Тому ці елементи треба «радикально викорінити». Промова була прийнята під диригентурою «великого старшого брата» «бурними аплодисментами». Із звіту секретаря довідуємося, що УНРП не є ще офіційно затверджена, але Словацька Народня Рада ставиться до неї дуже доброзичливо, хоч словацьке населення не дуже добрим оком дивиться на всю цю роботу. Із числа «Пряшівщини» за 12-е вересня 1946 р. довідуємося, що «словацькі фашисти» побили 3-го вересня вікна в новозбудованій українській школі в селі Стройкові. Арештовані заявили на слідстві: «Ми поступаємо так з ненависти до українців». Часопис додає, що словацькі учителі підбурюють своїх учнів проти українських дітей.

Далі говорив начальник Реферату для українських шкіл В. П. Папишовський від імени 627 українських педагогів. Він сказав, що «после освобождєнія» 26.201 ученикам була дана можливість учитися «на родном язике». Від імени товариства Духновича пленум вітав голова А. А. Фаринич, який домагався допомоги для товариства в його «культурній діяльності». Від молоді вітав з'їзд голова СМК др. А. Сушко. Голова товариства «Возрождєніє» в Празі Іван Мацінський сильно критикував «несерйозноє отношеніє части нашей інтелігенції к общенародним проблємам». Натяк ясний. З'їзд бурхливими оплесками привітав цю промову... Від імени «Української Радіосекції» в Братиславі говорив «начальник» Андрій Рудловчак. Від Українського Національного Театру вітав з'їзд директор Ст. Біттнер. Після деяких інших привітань З'їзд рішив дати нагану тим, що не прибули на цей З'їзд і зробити «чистку», або словами З'їзду, «ізбавіться от всех недоброжелательних елєментов, цель которих направлена к тому, чтоби внутрєнно розлагать наш народ и пачкать єго чесноє імя». І в передовій статті «Пряшівщини» від 4 березня говориться про ці «антинародні елементи», що саботували працю УНРП і поширювали «необоснованную ложь о целях і задачах УНРП». В цій статті голова УНРП В. В. Караман пише, що УНРП і в майбутньому піддержуватиме ЧСР, оскільки ця матиме ясні наміри давати українцям ті самі права, якими користуються чехи й словаки та в надії, що «ЧСР является іскренним другом братского нам Советского Союза». Чи не ясно? Свою статтю в російській мові кінчає Караман: «Да здравствует вечная дружба славянскіх наро-

дов! Да здравствуєт наш освободітель і защітнік— могучій Совєтській Союз во главє с Генералісімусом Сталіном!» І на кінець: «Да здравствуєт» ЧСР з Бенешом і «наш народ» з УНРП на чолі.

Декілька заголовків з часопису «Пряшівщина» вкажуть нам характер «роботи», яку провадить там УНРП та її підбудівки. Ось вони: «Совєтская Армія — освободітельница Європи!»; «Результати виборів у Верховний Совєт РСФСР»; «Совєтскій асс — Іван Кожедуб» із підзаголовком «По случаю 29 годовщіни Совєтской Армії»; далі: «Бардєєвская молодьожь достойно отмєтіла годовщіну смєрті Пушкіна»; «Новий хор в Бардєєве» (московський хор «Боян» під керівництвом П. І. Байцурова); «Удачний русский бал в Снінє», а потім на дві шпальти «Американскіє землякі о нас», де подається за «Громадським Голосом» вістки, які цей передрукував із цієї ж газети. А на останній шпальті «Памятние дні недолі», де читаємо: «14. 2. 1943 часті Красной Армії освободілі Ростов на Дону от нємєцких захватчіков»; «15. 2. 1857 умер М. І. Глінка, велікій русскій композітор, создатєль русской опери»; «16. 2. 1942 умер І. М. Москвін, видающійся деятель русского театра»; «18. 2. 1937 умер Г. Н. Орджонікідзе, видающійся дєятель большевістской партії», «Совєтськаго Государства»; «18. 2. 1933 рєчь Сталіна на І. Всєсоюзном с'єздє колхозніков — ударніков»; «20. 2. 1819 «Основаніє Пєтєрбугского унівєрсітєта». Від 17. 2. зазначено ще про смерть на кострі Джордано Бруно—і тільки! Ні одної дати з української історії! Решту матеріялу творять всякі оголошення про репатріяцію, оптацію і переселення «чехословацкіх граждан русской, украінськой і белорусской національностєй», які мали переводитися до 15 березня 1947 р. (а переселення до 10 травня 1947 р.), та всякі дрібні вістки місцевого характеру з домішкою пропаґандивних кличів. Так виглядає одно число (від 20. 2. 48), всі інші подібні до нього. Часопис виходить два рази в тиждень: в четвер і в неділю. Відповідає за нього В. В. Караман.

В числі «Пряшівщини» від 4 березня 1947 якийсь др. Николай Бескид дає «Краткій історіческій очерк Пряшевщіни», де, між іншим, читаємо таке: «Под словом «Пряшевщіна» подразумєвается украінско - русскій етнос, находящійся в предєлах настоящей Словакії». Ця назва, пише дальше автор, поширилася після Сен-Жерменського договору. «Політичній хитрості вдалося тоді розділити українсько-руський етнос за Карпатами на дві части. З території, яка лежить на схід від ріки Уж, створилася «Подкарпатськая Русь», а остання частина українсько-руського населення на захід від ріки Уж була втиснута в рямки Словакії, і сам народ назвав її Пряшівщиною. Ця назва походить від міста Пряшів, культурного й духового центру українців і руських (!)...» Ось вам окреслення «українсько-руського етносу» на Пряшівщині. Коментарі тут зайві. Хіба можна тільки спитати, чому тепер не об'єднано суцільної української території по обох боках Ужу в одну цілість? Чей же тепер уже не було «політичної хитрости» 1918 р., й бажанню СССР об'єднати всі українські землі був би ніхто не противився! Але тепер була інша хитрість: залишаючи цю національно й культурно відсталу частину українського народу у рямцях ЧСР, «великий руський народ» і большевицька партія використовують її як свою далеко на захід висунену аґентуру з метою з середини розкладати словацький народ, творити внутрішній фермент, який може давати причину «великому братові» втручатися в справи «братнього слов'янського» словацького, а далі й чеського народів. Українська пряшівська спільнота в руках несовісних і неперебірливих аґентів Москви, викнуючи роботу загарбницької Москви, стягає на себе несправедливо ненависть словацького народу, але це тим краще для Москви, бо коли українці з Пряшівщини виконають свою муринську роботу, Кремль кине на них свій гнів і прийде «визволяти» словаків так, як він «визволив» усі інші слов'янські народи. Це повинні мати на увазі не тільки українці, але й словаки. Український народ хотів і хоче жити в добросусідських відносинах з словацьким народом, але те, що діється тепер на Пряшівщині, не робиться з його волі. Проблему української Пряшівщини зуміє він колись розв'язати в справедливий спосіб.

Ми вітаємо можливість національно-культурного розвитку наших братів на Пряшівщині, віримо, що й словацький народ не є проти цього. Бо кожний народ має право на власну культуру й свободу. Але теперішній розвиток на Пряшівщині не йде в дусі національного розвитку українства. Москва використовує його для своїх імперіялістичних цілей, тому цілий національно-культурний процес на Пряшівщині йде по лінії повної русифікації і большевизації українців. Крім згаданих уже фактів про конечність «чистки» в рядах національно-свідомих українських елементів, наведемо тут ще один маленький факт, дуже симптоматичний для тих відносин, які витворилися на Пряшівщині. В числі від 4 березня «Пряшівщини» читаємо таку замітку під заголовком «Проч со старимі чучеламі!»: «Чоловік, який під час фашистівського режиму «пугал» людей «оригінальними» вигуками «Ідіть до Сталіна, він вам поможе», сьогодні в народньо-демократичній державі сидить на свойому теплому й вигідному місці. Недавно на зібранні СК Русь у Межилаборцях на запит, чи писати протокол, чи «записницю», відповів: «Ідіть до чорта з вашою рускостю! Добрянський уже давно здох, а Вацлавський нічого доброго для нас не зробив». Часопис накидається з лайкою на цього українського патріота й бажає його покарання, але ми певні що таких національно здорово думаючих є більше й вони врятують нашу Пряшівщину від русифікації і большевизації.

Героїчна доба, в передовій стежі якої знайшлася, завдяки глибині свого переродження, Україна, гряде! Чуємо її непереможний могутній хід. Бачимо ввесь безмір простору, що відкривається людині героїчної духовости...

Через свою експонованість проти найбільш активної цитаделі старого матеріялістичного світу — Московії, Україна стягає на себе головну боротьбу за новий світ і з повноти напруження цієї боротьби черпає свою духову міць і своє провідництво.

О. ОЛЬЖИЧ.

В. Ф-УК.

Італія по війні
(Розвиток італійських політичних відносин)

Щоби зрозуміти краще теперішні італійські політичні відносини, треба запізнатися з політичним станом, який утворився в Італії після закінчення війни в Европі, себто після капітуляції гітлерівської Німеччини на весні 1945 р. Як майже в усіх европейських країнах, що знаходилися під німецькою окупацією, так і в Італії діяли «комітети національного визволення», які через свої військові орґани кермували партизанською боротьбою проти окупаційної влади. Силою речей після звільнення окремих країн від німецької окупації вони ставали в них національною владою.

Тут уже накоротко перед упадком фашизму 25 липня 1943 року деякі протифашистівські партії порозумілися між собою і устійнили спільну акцію проти фашистівського режиму, організуючися в комітеті національного визволення. Після заключення перемир'я 8 вересня цього ж року і переходу уряду Бадолія на бік союзників, акту, який спричинив окупацію північної й середущої Італії німецькими збройними силами, цей комітет національного визволення почав військову дію проти німецької окупації при помочі зорганізованих партизанських частин. Цю партизанську акцію він вів спільно з тодішнім урядом маршала Бадолія, що доконав був державного перевороту і підписав перемир'я з союзниками. З того ж моменту почалися і політичні контрасти між комітетом національного визволення, згл. більшістю партій, що його складали, і урядом Бадолія. Ці контрасти повстали на тлі різниць в поглядах на будучу форму італійської держави і ворожости тих партій до самої особи короля Вітторія Еммануеля III., якому закидувано допущення фашизму до влади в 1922 році, вдержання його при ній понад 20 літ і відповідальність за втягнення Італії до війни по стороні гітлерівської Німеччини проти волі італійського народу та за теперішню національну катастрофу як наслідок програної війни.

Перша фаза цього конфлікту позначилася димісією Бадолія (зараз після заняття союзниками Риму на початку червня 1944 року), перебранням державної керми комітетом національного визволення і відходом короля до приватного життя та переданням ним королівських прероґатив синові Умбертові, князеві Піємонту, який прибирає назву «Люоготененте дель Ре» (заступника короля). Шефом уряду став відомий і заслужений політичний діяч передфашистівської доби і голова центрального комітету національного визволення та водночас тодішній голова так зв. демократичної партії праці — Іваное Бономі. Урядову коаліцію складали такі партії: християнська демократія, ліберальна партія, демократична партія праці, так зв. партія акції, соціялістична і комуністична партії. Три останні засадничо республіканські.

Акція уряду паралізувалася існуючим глибоким ідеологічним конфліктом між партіями з тенденцією монархічною і республіканською. Республіканські партії домагалися підготовки і переведення народнього референдума (голосування), яке вирішило би питання устрою держави. Спираючися на менш-більш загальне негодування проти короля, вони розрахували на перемогу республіки в тому референдумі. За республіку вони і провадили посилену пропаґанду. Бономі старався злагіднити устроєвий конфлікт, ставлячи найбільш безпосереднім і пекучим завданням уряду боротьбу з німецькою окупацією, під якою тоді ще знаходилася вся північна Італія (друга половина 1944 року), наладнання якнайкращих відносин з союзниками і моральну та матеріяльну відбудову країни. Будучи зв'язані міжпартійною угодою, складеною ще за уряду Бадолія, яка зобов'язувала відложити на пізніше вирішення питання державного устрою, та нехіттю союзників до евентуальної зміни існуючої монархічної форми держави, республіканські партії мусіли зрезиґнувати з домагання негайного переведення устроєвого референдума.

Атмосфера силуваної співпраці урядових партій триває і за уряду Паррі, який наступив після димісії Бономі на початку 1945 року, накоротко перед закінченням війни в Европі, і тривав кілька місяців. Не оправдалися надії певної частини італійської публічної опінії, що палкому республіканцеві й визначному шефові партизанської боротьби вдасться лише поборювати труднощі моменту (Паррі був тоді членом незначної партії акції). Проти нього звернулося вістря ворожости правих партій, які не брали участи в урядовій коаліції, зокрема монархічної італійської демократичної партії та щойно тоді повсталої нової партії „Uomo Qualuonque„ («звичайної людини»). Коли до Бономі ставилася вороже лівиця, закидаючи йому повільність у здійснюванні урядової програми та поблажливість супроти фашистівських елементів і його монархічні, хоча і публічно не виявлювані, переконання, — так уся урядова акція Паррі стала предметом острої критики з боку вищезгаданих правих партій та навіть центрових партій, учасників урядової коаліції, як напр.: ліберальної партії, демократичної партії праці й християнської демократії.

Уряд Паррі, передусім в його кінцевій фазі, позначився глибокою кризою, у висліді якої Паррі здимісіонував і керму уряду переняв провідник християнської демократії Альчіде де Ґаспері, якому її вдалося вдержати до цього часу. Де Ґаспері, без сумніву, одна з визначніших політичних особистостей теперішньої Італії. Це, передусім, гнучкий тактик і мистець в полагоджуванні партійних контрастів. Ці свої здібності він не раз успішно використав за час свойого кермування італійським урядом.

Першу кризу уряду де Ґаспері викликало виповідження лівими партіями уже згаданої міжпартійної угоди, так зв. «устроєвої передишки», на основі якої народній референдум в устроєвому питанні відложено на повоєнний час, коли ціла італійська національна територія буде звільнена від німців і коли всі італійці зможуть в ньому взяти участь. А що війна в Европі була вже закінчена (це був кінець 1945 р.), лівиця рішуче настоювала на потребі підготовлення і переведення референдума. Врешті на те погодилися центрові партії, учасники урядової коаліції (ліберальна партія, християнська демократія і демократія праці), ухвалено окремий закон у справі референдума і рішено відбути його 2 червня 1946 року.

Почався період пропаґандивної кампанії, яку з великим запалом провадили республіканські й монархічні партії та групи. Тоді й почали деякі партії переживати внутрішню кризу, спричинену поділом думок їхніх провідних кіл щодо устроєвої форми держави. Поминаючи глибоку ідеологічну кризу, яка точила організм італійської соціялістичної партії й до якої ми повернемо далі, поважної устроєвої кризи зазнала християнська демократія і ліберальна партія. Зокрема в першій проблема державної форми була предметом довгих і академічних дискусій її проводу, дискусій, які згодом перенеслися і на партійні низи, витворюючи республіканську і монархічну тенденцію в партії. До зудару між цими двома тенденціями прийшло

на конґресі партії, що відбувся накоротко перед реченцем референдума. Офіційну перемогу осягнула республіканська течія, бо за нею заявилася більшість делеґатів на цьому конґресі. Хоча сам Де Ґаспері, як провідник партії, офіційно не висловлював свойого погляду в устроєвому питанні, — то з його поконґресових публічних промов відчувалися його симпатії до монархії.

В ліберальній партії існували три течії щодо устроєвого питання: монархічна, республіканська і, так би сказати, невтральна, яка вважала неважним офіційне становище партії в тому відношенні й лишала свободу вибору членам партії: монархія чи республіка, кладучи натиск натомість на питання свободи і порядку, які держава, без уваги на її монархічну чи республіканську форму, має ґарантувати своїм громадянам. Одначе більшість делеґатів на конґресі партії, що відбувся майже рівночасно з конґресом християнської демократії, висловила свої монархічні переконання. Але цей факт не зобов'язував партію заняти офіційне становище в устроєвому питанні ,яке залишено справою особистого переконання кожного члена партії. Інші партії, як демократія праці й так зв. «звичайна людина» (Уомо Квалункве), устроєвого питання офіційно навіть не підносили, хоча було загально відомо, що в партії «Уомо Квалункве» переважала монархічна течія. Принципово монархічними партіями були італійська демократична партія і так зв. блок свободи, а республіканськими чисельно незначна партія праці, історична італійська республіканська партія (традиція Мацціні) і, розуміється, італійська соціялістична і комуністична партії. На початку травня 1946 р. абдикував король Вітторіо Емануеле III. в користь сина, який засідає на королівський трон як Умберто II. В зв'язку з тим фактом республіканські партії ще більше посилили кампанію проти монархії й нового короля.

В атмосфері розгарячкованих партійних аґітацій зблизився день референдума, 2 червня 1946 р. Цілий день 1 червня було заборонено всякі віча, щоб дати голосуючим змогу спокійно приготуватися до акту голосування, який мав бути актом свобідної людської совісти і переконання. Сам день голосування пройшов спокійно, майже без ніяких інцидентів, в якому понад 24 мільйони італійців сповнило свій громадський обов'язок. По кількох днях уряд подав до відома висліди голосування, яке принесло перемогу республіці з більшістю майже 2 мільйонів голосів. Король Умберто II. зараз залишив Італію в призначенні до Портуґалії. Потім Найвищий Суд Справедливости (Alta Corte di Gustizia) справдив висліди голосування і з малими виправками в користь монархії їх оголосив окремим актом. Це був акт леґалізації новородженої республіки. Референдум виявив, що населення південної Італії, починаючи від Риму, в переважаючій своїй більшості голосувало за монархію, а населення північної Італії голосувало натомість за республіку. В деяких містах південної Італії, як Неаполі й Палєрмі та на Сицилії відбулися монархічні демонстрації, які могли б були прибрати загрозливих форм, якщо б самі провідники монархічного табору окремою відозвою не закликали були демонстрантів до спокою. В тій відозві вони говорили, що понад монархією є батьківщина і в ім'я її добра треба респектувати новоустановлений лад.

Водночас з референдумом відбулися теж політичні вибори, себто вибори представників до Законодавчих Зборів — конституанти. Перемогу в цих виборах осягнула християнська демократія, здобуваючи 8 мільйонів голосів. По ній слідують щодо числа здобутих голосів соціялісти, комуністи, «квалюнквісти» (згадана партія звичайної людини), національний демократичний союз (різні ліберальні групи), монархічний фронт свободи, історичні республіканці та інші партії й групи.

Несподіваний виборчий успіх мали «квалюнквісти», нова партія, що тоді мала за собою ледве один рік життя. Це найбільш права партія в італійській конституанті, хоча правиці в італійському парляменті ще немає. Правицю в парляменті передфашистівського періоду складали різні націоналістичні групи і середовища (деякі з них пізніше заабсорбував фашизм)., Квалюнквісти по темпераменту, напруженості патріотичних почувань і розумінні італійських національних інтересів — це націоналісти передфашистівської доби, хоча своєю ідеологією і програмою вони є дещо відмінні від їхніх духових попередників — націоналістів. За свою доктрину вони приняли лібералізм в деякій мірі ще ширший від лібералізму історичної італійської ліберальної партії (традиція Кавура), якої духовим провідником є відомий в цілому світі італійський філософ (так зв. філософ свободи) Бенедетто Кроче. Ідеалом «квалюнквістів» є «адміністративна» держава, якою мали би правити добрі адміністратори і знавці окремих державних справ, а не монопартійний чи партійно-коаліційний уряд, зложенний з можливо добрих партійних провідників і, в гіршому випадку, з партійних демаґоґів, але з некомпетентних і нездібних міністрів. В «адміністративній» державі не мали б місця дивовижжя, що, напр., на становищі міністра справедливости стоїть людина з технічною освітою замість доброго юриста чи досвідченого судді, або на пості міністра фінансів чи скарбу філософ і т. д. Меншбільш правдивим взірцем «адміністративної» держави для «квалюнквістів» є Швайцарія і Сполучені Держави Америки. Ця партія ще не має докладно виробленої програми, і соціологічно не можна її докладно окреслити: вона не є в певному значенні тих висловів ані правою, ані центровою, ані лівою партією, бо не ставить собі за ціль організувати якусь одну соціяльну верству, тільки всіх італійських патріотів. Вона є радше політичним рухом, ніж партією. Але, як згадано вище, вона ще є в стадії програмового шукання. Свій виборчий успіх вона завдячувала негодуванню поважної частини населення проти 6-ти партійної урядової коаліції, її нерішучости й невміня опанувати існуючий хаос у всіх ділянках національно-державного життя, а зокрема в ділянці економічній і в адміністрації публічної безпеки, і, врешті, — своїй відвазі одверто критикувати політику окупаційних потуг супроти Італії.

Коли йде мова про виборчий успіх християнської демократії, то вона його завдячувала довір'ю до неї середніх верств суспільства, які в її силі бачили ґарантію внутрішнього ладу і соціяльного миру, їх страхові перед крайньою лівицею, передусім комунізмом, та впливом католицької церкви на нарід, а зокрема на селянство. Соціялісти і комуністи найбільше голосів одержали в промислових центрах північної Італії (Міляно, Туріно та інші). Також певні дрібноміщанські круги віддали свої голоси за соціялістів.

Після проголошення республіки зібралася конституанта і вибрала першого президента італійської республіки в особі відомого знавця карного права Де Ніколя — людини мало відомої в італійській політиці й майже зовсім невідомої закордоном. Де Ніколя, ліберал по політичним переконанням, не був членом ніякої існуючої партії. Певний час, перед приходом фашизму до влади, він був президентом італійського парляменту і виявився зручним керманичем парляментарних засідань. Ця його прикмета і офіційна нез'язаність партією були вирішальним у виборі його на голову держави. Більшість партій вважала його найбільш придатним на цей пост ,бо визнала в ньому людину, що респектуватиме рішення парляменту і гру партійних сил у ньому. Вважали його теж за слабою людиною, щоб важилася скористати з своїх президентських прероґатив і накинути часом свою волю парляментові.

Ставши президентом, де Ніколя доручив Альчідові де Ґаспері, як представникові найчисленнішої парляментарної групи і побідної у виборах

партії, створити перший уряд республіки. Намагання Де Ґасрері сформувати уряд на ширшій базі також з участю, крім соціялістів і комуністів — чергових переможців у виборах, — лібералів та інших центрових ґруп не увінчалися успіхом через відмову цих останніх брати на себе урядову співвідповідальність та їхне рішення виконувати завдання опозиції в парляменті. Таким чином, де Ґаспері мусів обмежитися до створення уряду з соціялістів, комуністів і історичних республіканців. Ці останні згодилися на участь в уряді по довших переговорах і по принятті поставлених ними умов, що конкретизувалися в їхніх домаганнях видати гострі закони в обороні республіки та віддалити від збройних сил і державної адміністрації нельояльні супроти республіки монархічні елементи. На пост міністра скарбу покликано відомого економіста, лібералa Корбіно, який взяв участь в уряді в характері незалежного, не маючи до цьогоо мандату від своєї партії.

Уряд де Ґаспері поставив собі за найважніше завдання докласти всіх зусиль для поліпшення міжнародньої позиції Італії й для її економічної відбудови. Господарську відбудову треба було почати від оздоровлення державних фінансів, вжиття рішучих заходів з метою здержання інфляції, що грозила цілковитим упадком ліри, поліпшення транспортових і харчевих відносин тощо. Здійснювання економічної програми уряду утруднював той факт, що оба економічні міністерства, себто міністерства скарбу і фінансів, не провадили узгідненої фінансово-економічної політики. Керма міністерства скарбу була в руках Корбіна, визнавця ліберальної економії, а міністерством фінансів кермував визнавець економії пляновoї, комуніст Скочімарро, і силою такого стану речей кожний з них здійснював свою окрему політику.

Корбіно розумів, що передумовою оздоровлення державних фінансів була стабілізація ліри, отже спинення інфляції, проти якої треба було боротися всіма засобами економічно-фінансової політики. Держава мусіла в першу чергу здержатися від друкування нових паперових грошей, щоб не збільшувати їхню кількість в обороті й таким чином не викликувати підвищення цін на продукти та тим самим ще більше обезцінювати ліру. Бо, при зрозумілій невистачальній кількості продуктів у час війни чи безпосередньо по ній, чим більше грошей є в обороті, тим вищі є ціни на продукти, отже і тим менша є вартість грошей. Засобами протиінфляційної політики Корбіна були: зменшення державних видатків, що, між іншим, потягає за собою також редукцію персоналу в державній адміністрації, побільшення державних приходів, зокрема через підвищення різного рода податків, і затягнення внутрішніх та зовнішніх позичок. Хоча Корбіно і є прихильником ліберальної економії, то в своїй економічній політиці він посвячував її засади вимогам державної інтервенції й контролі в тих галузях економічної діяльности, в яких та інтервенція і контроля були необхідні.

Скочімарро, натомість, обстоював потребу зміни валюти, при чому можна би ствердити висоту приватного багатства і наложити відповідні податки на багатства, набуті в недозволений спосіб під час війни; він зайняв становище проти зменшення державних видатків, бо ця міра кинула би на брук поважне число матеріяльно залежної від держави урядничої й робітничої верстви, та настоював власне на підвищенні платень робітникам і урядовцям. В економічних, продукційних і фінансових умовинах, в яких знаходилася тоді й також тепер Італія, здійснювання такої політики, а зокрема підвищення платень, не опиралося на здорових економічних передпосилках і могло тільки створити ще кращі передумовини для інфляції. Ще свіжі приклади валютових катастроф Греції й Мадярщини були остерігавчими для провідних економічних кіл Італії. Ці самі кола сумнівалися також, щоб зміна валюти могла врятувати ліру від обезцінення і спричинитися до економічної стабілізації країни, бачачи на французькому валютовому досвіді, що виміна франка не вистарчала для оздоровлення економічних відносин Франції, яка ще і тепер борсається в економічних труднощах. Почата соціялістом Блюмом і продовжувана його наслідником Рамадьє політика цін, що виявляється в постепенному знижуванні цін на продукти (перша міра заряджувала 5%-ове зниження), і рішучий спротив того ж самого Рамадьє домаганням синдикатів підвищити платні, є якраз протиінфляційними мірами, які в Італії поручувані й, коли тільки можна було, примінювані ще літом і осінню 1946 року лібералом Корбіно, давали додатні результати. Самою політично-доктринерською демаґоґією, якою користуються в кожній країні комуністи, не можна розв'язувати складних проблем фінансово - економічної політики. В економіці успішні є економічні міри, які, не творячи хвилевого враження, що ніби положення краще, як це може бути в випадку піднесення платень, і що є властиво тільки самообманом — створюють передумови для фактичного покращання, хоча і за ціну початкової важної самопосвяти продукуючих верств населення. Демаґоґією, отже, була пресова і парляментарна кампанія італійських комуністів проти політики Корбіна. Вона була тільки одним з аспектів їхньої акції, спрямованої до хаотизації соціяльного і економічного стану країни, щоб при тому реалізувати свої відомі політичні цілі. Ця акція комуністів спричинила була кризу уряду, яка кінчилася дімісією Корбіна і заступленням його християнським демократом Бертоні, який, зрештою, точно здійснював програму свойого попередника і тим гальмував інфляцію.

Це був період паризької мирової конференції, яка радила над мировими договорами з Італією, Фінляндією, Румунією, Мадярщиною і Болгарією. Запрошено було теж італійський уряд вислати делеґатів на цю конференцію і висловити свій погляд у справі італійського мирового договору. Очолював делеґацію сам шеф уряду де Ґаспері. Найбільш спірними точками цього договору між совєтським чи так зв. слов'янським і англо-саксонським бльоком був Трієст і справа італо-югослав'янського кордону взагалі. Спочатку італійська комуністична партія одобрювала югослав'янські домагання Трієсту і Венеції Джюлії, якраз земель, за відзискання яких Італія була вступила в першу світову війну по стороні західніх союзників. Коли така непатріотична постава комуністичної партії почала віддалювати від неї її членів, вона, з метою рятувати комунізм в Італії, мусіла змінити цю поставу і визнати занадто надмірними югослав'янські територіяльні домагання, обстоюючи думку компромісу і полагодження італо-югослав'янського територіяльного спору урядами обох заінтересованих країн. Все ж таки італійські комуністи не відмовилися від саботування акції де Ґаспері на мировій конференції в користь злагіднення мирових умов, які конференція накидувала Італії, закидуючи йому прислужництво англо-американському капіталізмові тощо, що, зрештою, і тепер є арґументом їхньої кампанії проти всього того, що наближає Італію до англо-саксонських потут.

Важним фактом внутрішньої політики повоєнної Італії була криза італійського соціялізму, що після знесення монархії й встановлення республіканського ладу ввійшла в невилічиму стадію і що була одною з головних причин останньої кризи італійського уряду і його переформування. Криза є спільним явищем европейського соціялізму взагалі, але італійський соціялізм її значно глибше пережив. В Італії, як, зрештою, всюди, вона мала засадничий характер і виявилася в ідеологічно-програмових і тактичних розбіжностях провідних кіл соціялістичної партії. Центральною проблемою, яка їх різнила, було відношення до італійської комуністичної партії. Одні, очолювані Ненні, були за тісну співпрацю з комуністами і приневолили партію заключити з ними так зв. «пакт акції», що зобов'язував обидві партії до спільного діяння на

терені конституанти і в уряді й навіть припускали, як черговий етап тієї співпраці, злиття між ними і створення одної робітничої італійської партії, — другі, під проводом Сараґата, були за повну незалежність соціялістичної партії, за її демократичний характер і за демократичну методу її акції. Перші, так зв. «фузіоністи», не скривалися зі своїми змаганнями до «влади робітничої кляси». Ненні в одній своїй публічній промові це ясно зазначив, чим був застрашив і відвернув від соціялізму симпатизуючу йому певну частину дрібноміщанства. У висліді тієї кризи прийшло до розпаду соціялістичної партії на дві фракції: «фузіоністичну» під назвою італійської соціялістичної партії й автономістичну під назвою соціялістичної партії італійських робітників. Таким чином, існують тепер в Італії дві соціялістичні партії. Новостворена ситуація змусила Ненні, що займав в уряді пост міністра зак. справ, податися до димісії і тим самим відкрити урядову кризу.

Розкол у соціялістичній партії і димісія Ненні сходилися з візитою де Ґаспері в Вашинґтоні (початок січня ц. р.). Американський уряд прийняв де Ґаспері з великими почестями, а в численних американських містах відбулися проіталійські маніфестації. Цими спеціяльними виявами приязні до Італії вашинґтонський уряд хотів підкреслити її велике політичне і стратеґічне значення в середземноморському басейні, який сьогодні для Америки представляє життєвий інтерес, що засвідчує теперішня політика Трумена економічної й мілітарної допомоги Греції й Туреччині. Візита де Ґаспері осягнула позитивні результати: американський уряд мав приобіцяти своє попертя італійським домаганням ревізії мирового договору, допомогти Італії відзискати належне місце в міжнародній політиці й, що найважніше тепер, дати їй допомогу в її економічній відбудові. Ця остання конкретизувалася відразу в уділенні Італії позички 100 мільйонів долярів і посиленні довозу харчевих продуктів. Комуністи і соціялісти «фузіоністи» повели пресову кампанію проти де Ґаспері, обвинувачуючи його в намаганні «запродати Італію американському капіталізмові» тощо. Ці обвинувачення з боку партій, які ділили з де Ґаспері урядову співвідповідальність і які водночас були в опозиції проти цього самого уряду (яка нелогічність!), були, побіч розколу соціялістичної партії, другою головною причиною урядової кризи.

По свойому повороті з Америки де Ґаспері здимісіонував. Але президент республіки знову доручив йому створення нового уряду. Наміром де Ґаспері було створення уряду на ширшій базі, з участю майже всіх партій. Але з уваги на відмову центрових і правих партій взяти в ньому участь, він мусів обмежитися до сформування урядової коаліції тільки з представників християнської демократичної партії, соціялістів «фузіоністів» і комуністів. На становище міністра закордонних справ покликано незалежного графа Сфорца, а міністром національної оборони став незалежний Ґаспаротто.

Першим актом нового уряду було підписання мирового договору 10 лютого ц. р. Хоч умови цього договору є дійсно дуже важкі для Італії, але уряд його підписав з того мотиву, щоб вивести Італію зі стану окупованої країни і відзискати свободу діяння у внутрішній і зовнішній політиці. В цілій країні відбулися демонстрації проти несправедливого і важкого договору. Також законодавчі Збори — конституанта однодушно запротестувала проти нього, узалежнюючи його евентуальну пізнішу ратифікацію від ревізії деяких його клявзуль, зокрема колоніяльних, військових і економічних, що їх, побіч клявзуль територіяльних, італійський нарід уважає спеціяльно важкими.

Теперішній уряд де Ґаспері ставить собі програмою продовжувати зусилля в напрямі відбудови національної економії й розвивати дипломатичну акцію з метою включити Італію в міжнародне життя в якості підмету міжнародньої політики. Щодо економічного стану країни, то він є дуже важкий і для його покращання потрібні відповідні й рішучі заходи з боку уряду та здисциплінованість і самопосвята всіх продукуючих верств народу. Центральним питанням у комплексі всіх важких економічних питань, перед якими стоїть тепер італійський уряд, є проблема стабілізації ліри, якої сила закупу в останніх часах сильно зменшилася. Передумовами стабілізації є, очевидно, побільшення продукції, зменшення видатків і збільшення приходів держави, внутрішні й зовнішні позички, репресія спекуляції й, передусім, здисциплінованість народу і його віра у вартість ліри. Цей психологічний момент, яким є довір'я, відіграє дуже важну ролю в стабілізації валюти. Бо коли його немає, посідачі великої кількости обезцінених паперових грошей стараються якнайскоріше їх позбутися, закуплюючи якісь реальні добра або вартісну чужу валюту, і тим тільки спричиняються до ще більшого обезцінення національної валюти. Між іншим, уряд прийняв міри з метою поборювати ріст цін і вже зарядив зниження їх на деякі продукти. Але як раніш, так і тепер швидке і успішне здійснювання урядової програми стрічає перешкоду в самій структурі уряду, зложеного з партій, яким, з уваги на їх глибокий ідеологічний антагонізм (напр., між християнською демократією і комунізмом), надзвичайно важко знайти спільну мову у вирішуванні різних актуальних економічних, соціяльних і політичних питань.

Але тільки власними засобами італійський нарід не зможе створити собі нормальних економічних умовин. Йому потрібна поміч закордону як у сирівцях, яких Італія позбавлена самою природою, так і в капіталах, щоби фінансувати відбудову італійського промислу. Дуже обтяжує теперішню ситуацію Італії також масове безробіття, яке ілюструють такі застрашаючі цифри: є тепер в країні офіційно зареєстрованих у бюрах праці 2 мільйони безробітних між 10 і 60 роком життя і біля 3-ох мільйонів незареєстрованих. Назагал статистика начислює зараз в Італії 5 мільйонів офіційних і неофіційних безробітних (себто 16% населення між 10 і 60 роком життя є без праці!). Коли взяти під увагу постійний демоґрафічний ріст, густоту населення (148 мешканців на одному квадратному кільометрі), і убогість національної території, стає ясним, що Італія не буде в стані ні в ближчому ні в дальшому майбутньому розв'язати проблеми безробіття. Розв'язати його зможе тільки масова італійська еміґрація на позаевропейські континенти та еміґрація до деяких европейських країн. Якщо б Італія не одержала закордонної допомоги і якщо б не відчинилися двері інших континентів для італійської еміґрації — два вирішальні чинники для економічно-соціяльної стабілізації країни — вона могла б згодом знайтися в катастрофальному економічному положенні.

Якщо б італія не одержала закордонної допомоги і якщо б не відчинилися двері інших континентів для італійської еміґрації — два вирішальні чинники для економічно-соціяльної стабілізації країни — вона могла б згодом знайтись в катастрофічному положенні.

Щодо відносин між заходом і сходом, від яких зараз стоять в тісній залежності всі проблеми міжнародньої політики, італійська офіційна політика виявляє тенденцію бути нейтральною, вважаючи одначе ,що усунення антагонізму і нав'язання співпраці між західніми демократіями і совєтами лежить в інтересі Італії. Ілюструє таку тенденцію недавнє інтерв'ю італійського амбасадора в Вашинґтоні Таркіяні з одним американським журналістом. На запит цього роду журналіста, чи Італія бажала би мати того рода поміч від Америки, з якої користають Греція і Турреччина, Таркіяні відповів, що Італія потребує лише економічної помочі, а не політичної. Але більша частина італійської публічної опінії є тієї думки, що в спорі між захо-

дом і сходом місце Італії є по стороноі заходу, якого сама Італія є життєвою частиною. Ця опінія здає собі справу, що розчислювати на задержання невтральности у випадку збройного зудару між заходом і сходом було б звичайно утопією, бо саме стратеґічне положення Італії виставляє її на неминучість стати театром війни між воюючими сторонами. Що більше: ця опінія виходить з тих міркувань, що включення Італії в західній бльок принесе їй і безпосередні матеріяльні користі, які, як уже досі факти підтвердили, можуть прийти тільки від заходу ,а зокрема від Сполучених Держав Америки. Коли італійський нарід стане перед конечністю остаточного вибору, то його добрий змисл і його інтереси накажуть йому вибрати захід!

Б. КОСАРЕНКО-КОСАРЕВИЧ.

Східня Европа в призмі книжкових появ ЗДА*)

(Продовження.)

VIII.

«І якщо наш нарід є деколи під впливом ворожих радіовисилань, то факт, що він може свобідно слухати їх, віддзеркалює його здоровий стан духа, якого не найти в Росії, де уряд уважав потрібним сконфіскувати всі радіоприймачі у цивільних громадян вже впрожовж перших тижнів війни.

Я не хочу тим сказати, що американська мораль вища від російської. Я хочу лиш підкреслити факт, що ми можемо високо держати наші голови в належній самопошані.»

Один кореспондент, що перебував у Москві в той час, коли німці стояли перед воротами і їх вступ до міста вважався майже певним, розповідає, що тоді діялось в Москві:

«Населення почало нищити все, що могло свідчити про його симпатію до партії. По вулицях валялись ордени Леніна, викинені їх носіями. Всюди палено портрети Леніна, Сталіна, Молотова та комуністичні книжки так комплектно, що деяких з них дотепер не можна дістати, бо уряд з браку паперу не друкує нових видань. Німці видали летючки не тільки з колишніми випадами Черчила проти большевиків, але й проти жидів. Та не тільки німецька пропаґанда була причиною і відповідальною за вибухлий антисемітизм в Москві, спричинилась до того і російська пропаґанда. Бо щоб підняти патріотизм в російському народі, большевики відновили популяризацію царської історії і царських героїв, генералів та царів, які в минувшині боролись проти ворогів в імені святої «матушки Россії». «Ми знаємо, — говорив один промінентний большевик, — що народ бореться не за комунізм, а тільки за Росію». І большевики капітулізували це. Але така расова гордість іде двома дорогами: бо як ви переконаєте народ, що його надзвичайний вияв геройзму є зумовлений посіданням слов'янської крови, тоді він робить логічний висновок, що не все є в порядку у кожного, хто не має подібного щастя. Отже, популяризація середньовічних слов'янських багатирів мусіла обов'язково викликати й гнів на жидів. Як хто виступав в тих днях з патріотичною промовою, то з товпи виривались крики: «Що це з вами? Невже ви жид?»

Ось що врятувало Москву: ненависть до німців була більша, як до большевиків. Уряд дав дозвіл і зарядив продажу всіх товарів без обмеження, бо коли мала впасти Москва, то ліпше, щоб товари були поміж народом, як в руках німців. Населення кинулось з таким поспіхом скуповувати продукти і речі, що не мало часу на бешкети й революцію. Запроваджено воєнний наглий стан. Факт, що Сталін залишився в Кремлі, хоч уряд перенісся був до Куйбишева (Самари).

Про московську паніку ніде не писалось, і вона забулась. Слід її залишився лише в поговірках. Ті, що залишились, дорікають тим, що повтікали: «Ви є жовтий, інакше ви б не втікали». На це відповідь: «А ви германофіл, тому ви й залишались». Можливо, що і в Лондоні та в Нью-Йорку були б подібні паніки, як би німці опинились на 17 миль від них. Але, — завважує Уайт, — тільки в Москві і в Росії НКВД слідить ще й тепер за тим, щоби ніхто не згадував занадто вільно про паніку в Москві».

IX.

Уайт прилучився був до партії кореспондентів, що дістала дозвіл оглянути новостворену базу американських літаків на Україні. В дотичному договорі про влаштування бази на Україні мусіли американці згодитися на домагання совєтів щотижня збирати і спалювати всі американські газети і журнали, з яких ні один примірник не міг попасти в руки довкружнього населення. Це вважалось великою уступкою совєтів, що американським летунам дозволено було мати стосунки з українським населенням. Але даймо слово самому Уайтові.

«Я бажав поїхати туди, бо дуже цікавився Україною. Сов. Союз на захід від Уралу є майже такий великий, як решта Европи з приблизно стількома ж народами-расами. На півночі живуть москалі-росіяни, що є відносно високі ростом і русяві, забарвлені, як німці та скандинавці.

На півдні найбільшою меншістю є майже 40.000.000 українців. Їх мова різниться від російської настільки, як еспанська від італійської (вони можуть порозуміватися, коли розмовляють поволі). Подібно до латинців, вони є наглядно менші ростом і темні.

Москалі будують звичайно свої доми з дерева або блокові, або такі, як в Персії чи Швеції. Але на півдні доми більше подібні до домів в Італії та Еспанії — вибілені, з солом'яними дахами. Хлопці розказують мені про одне місто в Сибіру, заселене пів-на-пів москалями й українцями десять років тому. На одному кінці бачиш веселі доми українців, з білими стінами, квітами і т. д., на другому кінці — понурі, некрашені дерев'яні доми москалів, тільки з картоплею, що росте кругом.

Самостійницький рух ніколи не припинявся на Україні, хоч обидві раси є зараз тісніші, як колинебудь в історії.

Німці окупували Україну в першій світовій війні і по революції 1917 року організували незалежну українську державу при поважній підтримці народу. Бо большевизм ніколи не був сильним в Україні, яка старалася відірватись від Москви і доставляла багато рекрутів до білих армій, що боролися проти большевиків. Українців переможено тільки по роках завзятої боротьби. Вони також спротивлювалися колективізації землі, і сотні тисяч українців арештовано й вивезено як кулаків.

Коли німці прийшли знову в 1941 році, вони не лише привели з собою священників, але багато інших українців і знову викликали сепаратистичний рух, рекрутуючи українську міліцію з-поміж протиросійських та протисовєтських Квіслінґів.

Німці почали касувати колективні господарства і відновляти приватну власність. Вони поводились

---

*) Гл. „ОРЛИК" Ч. 5 і 6.

не зле з українцями, ба навіть в порівнянні з іншими частинами Сов. Союзу їх протеґовано. Але час-від-часу залізний кулак виринав з-під оксамітної рукавички.

Німці прийшли до кожного села рекрутувати робітників на службу Райхові. Назверх це не мало бути насильним, але тому, що мало кандидатів зголосилося добровільно, то з'явилися козаки-квіслінґи і постаралися за потрібну кількість «добровольців».

Наприкінці окупації населення куди більше ненавиділо козаків-квіслінґів, ніж самих німців. Тоді квіслінґи посварились з німцями і в деяких околицях боролись вони і проти вермахту і проти червоної армії.

Все ж таки більшість населення була лояльною до Сов. Союзу, хоч трудно встановити, яка це більшість. Червона армія поставилась по свойому повороті на Україну ліберально до населення, яке мусіло стикатись з німцями впродовж окупації. Багато відкритих церков одержало дозвіл залишитись, а навіть деякі приватні склепи продержались місяцями, доки совети не наладили власної продажі.

Правда, багато українців, які співпрацювали з німцями, опинилися на третьому степені з вислідом, що багато квіслінґів розстріляно, а безчисленні маси інших засуджено на 10 років примусових робіт без права листування. Наприкінці офензиви росіяни полонили цілі полки українців в німецьких уніформах.

Взагалі, ставлення червоної армії до своїх вояків, що здаються в полон, є подібне до ставлення японців, і тому, хто, визволений з полону, ніхто не плете трояндових вінців, не виявляє симпатії до нього».

Впродовж своєї подорожі по Україні журналісти зустрічали багато вояків червоної армії, які жебрали від хати до хати харчі. Запитувані пояснювали, що вони попали в полон до німців, а потім звільнені були росіянами, але їх справа ще не вирішена.

Немає сумніву, щоправда, що більшість українців ненавидить німців.

Немає також сумніву, що росіяни, як народ привілейований в своїх правах, ніс головний тягар війни. На їх землях німці поводилися з більшою брутальністю. Також ентузіязм росіян до війни був більший, як у інших советських народів.

Советський Союз охоплює (як і царська імперія) багато національностей і сотні мов, рахуючи й діялекти. Але московська раса є носієм всього. Москалі домінують числом і є найзахопленішими комуністами. Як вони найзавзятіше бились у війні, так вони й працюють найтяжче в мирному часі.

Ті малі народи пам'ятають російське панування за царських часів. Большевицькі росіяни плекають свої льокальні гордощі. Газети друкуються в їх власних мовах, а так само йде наука в школах та вистави в театрах. Місцева надійна молодь приймається до комуністичної партії або одержує високі посади в урядах.

Але водночас поширюється московська мова по всьому Сов. Союзі так само, як французька або англійська по їх імперіях з тих же самих мотивів: є це мова пануючої кляси, отже групи меншости мусять її вивчати».

Один майор американської летунської бази на Україні, що в приватному житті був адвокатом в Чікаґо, висловився в розмові про загальне положення в советах ось як: «Ледве чи ви знайдете ліпший нарід, але щось інше є їх система. І нашим людям вдома (в Америці), що є настільки одурманені ідеєю мати щось подібне і в себе, треба б приїхати сюди і побачити це все власними очима.

Тоді у них напевно відпала б симпатія до советизму.

Але є деякі речі в цьому краю, що заслуговують вирізнення на ліпше, не в порівнянні з нами, але в порівнянні з рештою світа. Тут немає жебраків і малих хлопців, переслідуючих вас, як у цілій Африці так в Середнім Орієнті. Цей нарід відчуває справжню самопошану, як і ми».

«Бачите, — спитав майор, — цю китицю квітів в шатрі?» Попереднього дня проходила мимо мала групка дітей, і я дав їм плитку шоколяди. Вони її взяли з подякою, а сьогодні ранком знову прийшли з нарваними ними самими квітами. Ніяк не хотіли взяти більше шоколяди, бо, як говорили, ці квіти мають бути висловом тільки їх признання і пошани до американців. Нічого подібного не могло й не може статися в Африці або в Ірані».

Цей майор мав враження, що українці ненавиділи німців не індивідуально, але тільки загально як цілість. «Край майже оголений від мужчин. Москалі забрали багато чоловіків, коли почалася війна. Ще більше забрали німці, як туди прийшли. А що ще залишилось, забрали, повернувшись назад, москалі. Отже, ні для кого було дівчатам чепуритися. Аж як прийшли американці, то зараз в найближчу неділю дівчата повиходили в парк в чистенько вимитих і вишитих національних одягах, так що трудно було повірити, що це ці самі дівчата, що й раніше».

Взявши до уваги знання американця з історії Східньої Европи, про що була мова напочатку, та факт, щоо Уайт писав про воєнного союзника, треба признати йому велику дозу об'єктивности щодо української проблеми, тим більше, що деякі інформації наявно зраджують московське джерело, прийняте Уайтом за добру монету. Уайт, напр., розрізняє народи в Сов. Союзі; він навіть уживає для Білоруси назви «польська Русь» (Ruthenia), розрізняє польську і советську Україну і т. п. Але ж сила шкільної привички є така міцна, що він постійно змішує і ототожнює поняття староукраїнської Руси з Московщиною, з царською Росією і з Советським Союзом, що обхоплює всі ці підбиті різні народи й краї, з Україною на чолі. Справжня історія України та її взаємини як з москалями, так і з німцями залишалась, мабуть, і для Уайта книгою з сімома замками, без найменшої тенденції, і нема причини його за це винити, бо вина тут падає на тих, хто спричинявся і спричиняється до того, аби московсько-німецькі фалшування історії Сходу Европи вважались в цілому світі історичною істиною. А до них належать не тільки чужинці, а головно москалі та німці, а слідом за ними французи та англо-американці, але й свої власні, українські історики, що не мають відваги викрити фалш, що виходить з-під пера впливових істориків-авторитетів, які є на послугах тоталітарного імперіялізму Москви або Берліна.

X.

Ще гірше, як зі свободою виборів, стоїть справа зі свободою приналежности до професійних трудових спілок. В розмові з їх головою Кузнецовим американці поставили запит, чи цей рух є вільний, чи кермований урядом:

«Він є цілком вільний, — запевняв він (Кузнецов) нас, — правда, кожний вибраний делеґат на конґрес мусить бути затверджений урядом, але ж це лише незначна деталь.»

«Я подумав при тому, — зазначає Уайт від себе, — що якби у нас якийсь місцевий союз столярів не смів висилати свого делеґата на державний або робітничий конґрес без попереднього дозволу уряду, то наша трудспілка ніяк не вважала б це за дрібну деталь.

Ми пробували з іншого боку.

« Чи ви є членом комуністичної партії?» — запитали ми його. — Він відповів, що так.

«А члени Вашого керівного штабу?» — Він притакнув.

«А хто не є членом?»

«Ні, всі є членами.»

Отже, управа фабрики є в руках комуністів, а комуністична партія держить усіх в строгій дисципліні, а тому нема що балакати про різницю поміж робітництвом і управою (адміністрацією). Ми спитали:

«Про що дискутують трудспілки?»

«Про умови праці на фабриках, соціяльне забезпечення, помешкання, відпустки і т. п.», — відповів він.

«Чи говорять вони про платню?»

«Так, — сказав він, — особливо про платню за поштучну працю. Фабричні комітети обговорюють це з управою.»

«А що, як не приходить між ними до згоди, що тоді?»

Він запевнив, що таких випадків майже немає, бо вони завжди погоджуються. Зрештою, можна відкликуватися до пленуму або президії, яка вирішує в порозумінні з віцекомісаром, що стоїть на чолі тресту. Так завжди приходить до згоди..

«Завжди? Не було ніколи страйку?»

«Так, — сказав він, — в р. 1919 тривав страйк два дні в одному млині... Від того часу не було ніякого страйку і не буде його в майбутньому, бо наші робітники розуміють, що вони працюють для себе.»

«А якщо робітник є незадоволений і відійде з будь-якої причини від фабрики, чи матиме він труднощі знайти деінде працю?»

«Дуже, дуже трудно,» — сказав Кузнєцов.

«А чи не є це те саме, що наш американський робітник назвав би чорною листою для робітників?»

«Ні» —відповів Кузнєцов, — але не подав, чому ні.

«Чи вступ до трудспілки по фабриках є вільний чи примусовий?»

«Цілком вільний.»

«А чим же Ви пояснюєте факт, що практично всі вступають до неї?»

«Це є в їх інтересі в кожному краю, особливо в Совєтському Союзі, де трудспілковий рух дає багато користи, бо член трудспілки одержує більшу допомогу в разі хвороби, як нечлен. У нас панує брак помешкань, а першенство на мешкання в домах фабричних мають члени трудспілки. Нечлен дуже тяжко найде місце для ночівлі. Йому заборонений вступ до місць забав, де відбуваються гри, кіно, збори... Нечлен не може проводити свойого відпочинку у фабричних санаторіях, навіть як він є хворий.»

Тепер ми зрозуміли, чому робітники вписуються до трудспілки майже на 100%. Зовсім добровільно!

«А що, як робітник не задоволений своєю працею або обставинами, чи може він покинути фабрику і йти до іншої?»

«Він може за це прохати писемно, але рішення належить управі фабрики. Директор фабрики знає краще від робітника про його кваліфікацію. Тому то ми не маємо ваших «мандрівок робітників», хіба коли цього вимагає зріст продукції або евакуація фабрик під час війни.»

«А буде це продовжуватися і по війні?»

«А пощо зміни? — відповів він, — ми мусимо всі там працювати, де є цьому потреба для дальшого розвитку Совєтського Союзу. І баста.»

Членська вкладка до трудспілки виносить 1% заробітньої платні, а за спання, чи пак мешкання, у фабричних домах — 6%.

Нарешті Кузнєцов, що сам бував в Америці, дивувався, як це американці можуть критикувати совєтські трудспілки, нібито вони є несвобідні, а що більше, що американський уряд допускає таку критику.

«Здається, він вірить у кожне своє слово. Я не міг з ним погодитися, але я мав враження, що він інтелігентний і зовсім щирий. І треба припустити, що з комуністичної точки погляду їх праця вважається вільною,» — завважує Уайт.

XI.

Питоменною та багатомовною є також розмова Уайта з його перекладачкою, з якою йому довелося перевести вечір в розривковому льокалі без посторонніх свідків при столі. Ціни неприступні, гості шумовиння, що може собі позволити на них лише з зарібків на вільному ринку. 600 рублів (48 долярів) вистарчають тільки на дві порційки ікри, картопляну салату та дві пляшки пива.

«Думаю, що Ви вже привикли до чужинців, які все запевнють Вас в тому, наскільки краще життя в їх країнах?»

«Навіть магометани намагалися переконати мене й намовити до переходу на іслам. Це завжди одне й те саме,» — сказала вона.

«Це тому, що Ви ніколи не були закордоном. Ви не розумієте, чому всі чужинці так говорять. Я навіть не сподівався, що Ви повірите, що життєвий рівень тут є нижчий від такого ж рівня найбіднішого безробітного в Америці.»

«В Америці можливо, що так. Але це не вірно щодо інших країн. Наші хлопці розказували, як населення Румунії вітало вступаючу туди червону армію.» — Тут вона зробила павзу, а зголом додала: «Правда, не багаті, не вищі кляси, але бідніші.»

Уайт їй пояснив, що таке Румунія в Европі, і запитав:

«А що ж відносно балтійських держав? І там Вас вітали?»

Вона промовчала, а зголом: «Але навіть деякі американці воліють стати совєтськими громадянами. Я сама балакала з американськими товаришами, які раділи бути в країні, де праця є для всіх. Багато чужинців прийняло совєтське громадянство.»

«А чи знаєте Ви, скільки з них приходило пізніше до своїх посольств з благанням одержати назад своє давнє громадянство?»

Уайт знав про це від закордонних послів, як і про те, що, хто робив такі заходи, зникав потім безслідно в руках НКВД, а посольства були безсилі щонебудь зробити, бо їх перехід на совєтське громадянство був добровільний.

«Якщо це так, то це тому, що чужинці не витримують тяжкого положення росіян. Не забувайте, що впродовж революції все було знищене. Я сама знаю цей знищений світ, отже ми мусимо починати наново. А читали Ви колинебудь Мартина Чацлевітта Дікенса? Він відвідав Америку, коли вона була ще так само молодим краєм, як Росія. Він розказує там про Америку так само, як тепер чужинці розказують про Росію — що населення жорстоке, без манер...»

«А чи ж я нарікав колинебудь на такі речі в Росії?»

«Ви, можливо, ні, але інші. А Дікенс каже, що Америка є варварська, що там ніколи поїзд не приходить вчасно. Ви читали Мартина Чацлевітта? Ви повинні його прочитати по повороті додому. Це допоможе Вам розуміти Росію.»

«А чи Дікенс нарікав колинебудь, що Америка не є вільною?»

«Ні, — вирвалось поволі з уст Дженні, — він того не говорив.»

«Я ніколи не закидав росіянам їх манер. А чи Дікенс писав колинебудь, що населення Америки не має свободи говорити про те, що думає, йти, куди захоче, і робити те, що собі само вибере? Це правда, що й ми були колись фронтовим народом. Але ми стали великим народом якраз тому, що ми були вільні. А чи скаржиться Дікенс денебудь на те, що йому не дозволено було зустрічатися з людьми? Тут Ви розмовляєте зі мною приємно, але ми відчуваємо- як Ви нас ізолюєте від краю і населення.»

«Але ж Росія мусить бути обережною щодо чужинців, — сказала Дженні, — бо ми ніколи не мо-

жемо знати, чи вони не будуть на протилежному боці.»

«Але ж це не була Америка, що кидалася в різні сторони, — завважив я, — тільки Росія, яка перша була проти фашизму, а потім ввійшла з ним в союз, а зараз знову проти нього. А чи писав Дікенс про те, що бачив він в Америці на кожному кроці ті самі статуї, тих же самих провідників? Твердив він, що ми були такими самими ідолопоклонниками в Америці?»

«Але ж це не наші провідники бажають мати статуї. Це сам нарід настоює на цьому.»

«Наш нарід так само шанує і любить своїх провідників, як і ваш. Але в цілій Америці я ніколи не бачив статуї Рузвелта.»

«Але наш нарід є вдячний нашим провідникам і нашій системі. Чужинці цього ніколи не розуміють. Це тому, що вони настроєнні проти нашої системи.»

«Я? Ніколи. Якби я був таким самим американським патріотом, як Ви є російською патріоткою, то я би зараз організував в Америці товариство з завданням піддержувати комунізм в Росії. Я би тоді проповідував, що як довго Росія має таку систему державного ладу, то, не зважаючи на її величезний простір і нарід, вона ніколи не буде в стані перемогти систему нашого державного ладу.»

«Але ж багатьом з Ваших подобається наша система. І не тільки американським товаришам, з якими я балакала. Коли я була в Мурманську, то брітійські моряки казали мені, що вони воліли б бути в російській маринарці, як у власній. Їм не подобається те, що вони повинні здоровити своїх старшин і їсти на окремих столах.»

«А чи не змінилося багато дечого і у вас відтоді? Адже зараз і Ваші вояки мусять здоровити старшин і їсти окремо, ні?»

«У нас все таки більша рівність. Але навіть, як би це й правда була, що наші не є такі показні, як Ваші, мені не подобаються Ваші. Бо, — сказала вона гордо, — моя сукня, напр., не є така добра, як американська, але я бодай знаю, що ніяка інша росіянка не має кращої від мене! В капіталістичній системі жінка є паразитом. Цілий день нічого не робить, хібащо розкладає пасьянс. Я би воліла працювати, як так жити.»

«Так само і наші жінки. На наших фабриках працює майже стільки жінок, як і на ваших. Якщо вони не працюють так тяжко вдома, як ваші, то це тому, що їх доми є ліпші і вони не мають потреби тяжко працювати. А як ви кажете, що інша жінка не повинна мати ліпшої сукні від вашої, то це значить, що ваша система побудована тільки на заздрості. В Америці багато чоловіків має ліпший одяг і живуть в ліпших домах. Але я не є настільки заздрісний, щоб валити систему, в якій я можу мати добрі речі тільки тому, що в ній (системі) дехто інший може мати ще кращі від моїх. Ми в Америці не є такі заздрісні. Зрештою, тут у вас значно більша різниця між багатими і бідними, як в Америці.»

Дженні притихла і визнала, що Совєтський Союз зазнав уже стільки змін, що це навіть самих росіян дивувало, але вона знає про все замало, аби могла з ним, Уайтом, дискутувати. Хай би він поговорив з кимось, хто є більше до того підготований.» Уайт вибачився, що став балакати з нею про такі речі, замість її бавити.

«Тільки не говоріть так, як німці, — додала вона. — Німці звикли потішати нас словами: «Комунізм — це найліпша система для Росії». Це вислів їх чемности, який викликає в мене лише лють.»

Ми можемо ще згадати, і варто це зробити, про те, як часто безслідно зникають дівчата, з якими чужинці пробували нав'язати, навіть найневинніші, зносини, якщо ті дірчата не були на службі НКВД або перекладачками. На прийняттях в домах директорів фабрик їх жінки ані не показувались, ані ніхто не думав знайомити гостей з ними.

За Уралом бачив Уайт цілі колони жінок в лахмітті, ескортованих озброєними НКВД-истами. Були це жертви совєтського терору, засуджені на примусові роботи, в дорозі з-або до концтаборів, до — або після праці на фарбиках.

Його враження від зустрічей з артистами на офіційних прийняттях зводяться до висновків, що чим більше підбородків і золотих зубів, тим вищий їх стаж та більша заслуга для Совєтського Союзу.

XII.

Показником виковання будь-якої фабрики є чистота на ній. Американці оглянули по обох боках Уралу аж до Байкалу багато фабрик, але не знайшли вони ні одної, яка могла б хоч частинно дорівнювати чистоті американських, хоч устатковані вони інколи наймодернішими машинами американського, німецького або швайцарського виробу. Не диво, що, напр., цегельна продукція в Америці є в три рази більша при рівних умовах, як в Сов. Союзі. Замість направити транспортну ленту, совєти ставлять дівчину, щоби підіймала випадаючі патрони. «Це може або не може вважатися розтратою праці в тому краю, де є стільки працюючих дівчат, але є доказом браку людей, що вміють думати й направляти».

На кожному кроці впадає американцям в вічі, наскільки політика стоїть в Сов. Союзі в зв'язку з браком вишколених умів та з браком старших керівників як 35—40-річних, бо всі старші впали жертвою чистки 1937 року.

«Припустім, що демократична партія в Америці була би обмежена числом 4.000.000 членів і що ніхто не міг би займати відповідальну керівну посаду, чия льояльність до секретаря національного комітету була би сумнівною. Скільки б тоді талановитих і ділових людей мусіло бути усуненими, бо вважались би політично підозрілими?»

А так воно якраз виглядає і є в Сов. Союзі.

Один американський спец розказує Уайтові ось які свої спостереження зі співпраці з росіянами:

«Поки почнуть будувати щонебудь, перш за все ставлять трибуну, вивішують червоні прапори, портрети Сталіна та транспаранти з різними гаслами. І доки не закінчаться їх довжезні промови, ви не смієте починати класти фундаменти. Можливо, що це частина їх системи, як і девять десятих метушні й телефонування, замість діла. Але найгірша річ — це їх розтратність матеріялу, бо ніщо не є їх власністю, а все належить державі, отже навіщо щадити матеріял? В них немає зрозуміння, що це коштувало виробити цей матеріял. При розвантажуванні цінних машин 25% матеріялу марнується через недогляд. Ми пробували припинити таке нищення, але вони пояснили нам, що в них є такий закон, за яким розвантаження вагонів не сміє тривати більше, як дві години після їх прибуття, бо не вистачає вагонів. Але ніхто не подумав над тим, що треба буде ще більше вагонів, щоби доповнити знищений при розвантаженні матеріял. І так, щоби перевиконати норму, на фабриках партачать продукцію, а щоб розвантажити в дві години вагони, нищать четвертину тої продукції разом з цінними закордонними машинами.»

Я. ДУБ.

Тенденції територіяльного росту української металюрґії

ГЕОГРАФІЧНО - ЕКОНОМІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕТАЛЮРҐІЇ.

Металюрґія, що є основою машинобудівельної індустрії, розвинулася в основному на території, що охоплює кругло 100 000 кв. км. Цю площу можна замкнути у великий трикутник, що його кутами буде на заході Кривий Ріг, на сході Луганське (Ворошиловград), а на полудні затока Керчу. На її полі лежатимуть багаті поклади залізної руди в Кривому Розі та Керчі, ресурси вугілля Донецького басейну, манґан Нікополя та всі важливіші металюрґійні заводи України.

Картина розміщення української металюрґії в цілості носить на собі прикмети двох засадничих моментів: 1. господарської політики доби царату та совєтського уряду, що мала на меті всіми засобами експлуатувати природні багатства України для потреб цілої імперії та задержати українське господарське життя в стадії однобічного розвою та узалежнення її від метрополії. 2. стислого пов'язання її зі сировинною базою, що в деяких ділянках не має нічого спільного з економічними засадами.

Зі суто економічних факторів у процесі повстання та розвою української металюрґії першорядну ролю грало вугілля, що його найбільше зуживається у праці високих (доменних) печей. До вугілля плило залізо та манґанова руда.

На згаданому просторі повстали до першої світової війни три менші металюрґічні осередки: 1. донецький осередок на основі вугілля Донбасу, залізної руди Кривого Рогу і манґанової руди Нікополя, 2. Придніпров'я на донецькому вугіллі, руді Кривого Рогу і нікопільській манґановій руді, 3. озівсько-чорноморський осередок, що одержував залізну руду з Керча та Кривого Рогу, вугілля з Донбасу і манґанову руду з Кривого Рогу.

Перша металюрґічна фабрика на України в Юзівці (Донбас) працювала на донецькому вугіллі та на мало видайній місцевій залізній руді. Чергові фабрики повстали в більшості згідно з природними передумовами в Донбасі.

Лева частина продукції чавуну на металюрґічних заводах України згущувалася за цілий час, на території двох областей, а саме: Дніпропетровської та Донецької. В Дніпропетровській області продуковано в 1913 році 893 200 тон чавуну, в Донецькій — 1 316 000, а на Озівсько-Чорноморський центр припадало в той час 625 800.

Перша світова війна та революційні події не причинилися до часткового пересунення ваги поодиноких районів як це звичайно буває зі знищенням деяких місцевостей у зв'язку з воєнними діями. В Донецькому басейні та Дніпропетровській області громадянська війна причинилася до цілковитого занепаду заводів. Майже вся металюрґія України була припинена через знищення найцінніших апаратів, брак сирівців, руїну транспортних шляхів та через недостачу робочих рук Про розміри знищення не тільки металюрґії, але й всієї індустрії України свідчать найкраще слідуючі цифри: в 1918 році продуковано лише 44%, в 1919 — 37,5%, а в 1920 році лише 10% продукції 1912 року.

Відбудова металюрґії по першій світовій війні відбувалася через відбудову старих заводів у старих індустрійних районах. Давні, до першої світової війни побудовані заклади, що були відновлені в періоді НЕП-у та в першому п'ятирічному пляні, давали в Україні всю продукцію чавуну до 1932 р.

Зріст продукції чавуну у вищезгаданому часі в порівнянні з передостаннім передвоєнним роком відбувся внаслідок поширення старих заводів і ремонту доменних печей.

ПРОДУКЦІЯ ЧАВУНУ НА ПООДИНОКИХ ВЕЛИКИХ ЗАВОДАХ І В ПООДИНОКИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ.

Піднесення виробітку чавуну на поодиноких заводах було слідуюче:

Продукція чавуну на великих заводах України в роках 1928—32 в тисячах тон.

	1928	1930	1931	1932	1933
Завод: Петровський	479,7	670,6	575,5	593,9	564,5
„ ім. Дзєржинського	435,8	597,0	512,2	639,2	704,5
„ ДЗМО	—	—	—	83,4	110,0
„ Єнакіївський	342,2	493,2	473,2	497,4	667,3
„ ім. Сталіна	277,0	482,7	415,9	494,6	557,6
„ Макіївський	205,0	376,2	401,6	594,1	593,4
„ ім. Ворошилова	233,0	291,9	280,6	318,4	319,0
„ ім. Фрунзе	50,1	68,6	84,6	114,7	123,6
„ ім. Ілліча	180,1	178,2	188,4	212,4	160,6
„ Альмазнянський	—	—	59,8	111,3	120,8
„ Краматорський	205,2	306,2	265,9	248,6	261,3
„ Кривий Ріг	—	—	—	—	93,6
Інші заводи	—	—	—	—	26,0
	2408,1	3464,6	3252,7	3908,4	4302,2

За виїмком заводу ДЗМО і металюрґічної фабрики в Кривому Розі, всі названі в таблиці підприємства є старими. Їм змінено тільки назви. Олександрівську в Дніпропетровську — на Петровського, Дніпровську — на Дзєржинського в Камянським, Юзівську — на ім. Сталіна, Донецько-Юрьївську — на ім. Ворошилова, Константинівську — на ім. Фрунзе, Нікопіль-Маріюпільську — на ім. Ілліча.

Скорий зріст продукції чавуну в поодиноких заводах в роках 1928—30 можна пояснити посиленням праці печей, котрі безпосередньо по ремонті були інтенсивно використані. Але вже 1931 рік виказує упадок продукції внаслідок надмірного використання поодиноких закладів та технічних перебоїв у праці.

В цьому, як і, зрештою, також дещо пізнішому часі, Донецький басейн зміг задержати свою передову ролю між поодинокими металюрґійними районами на Україні, тому, що вугілля творило й далі найдорожчий під оглядом транспорту фактор у продукції чавуну. У 1932 році продукували:

1. Донецька область 2 594 000 тон
2. Дніпропетровська область 1 316 000 тон

Вся продукція чавуну України 3 910 000 тон.

Продукція чавуну в Донецькій області збільшилася за час від 1928 до 1932 на 1 278 000 тон, а в Дніпропетровській області на 422 000 тон, що означає, що вона в першій зросла в тричі більше, чим в другій.

ПЕРЕСУНЕННЯ МЕТАЛЮРҐІЇ В УКРАЇНІ В ЧАСІ П'ЯТИРІЧОК І НОВІ МЕТАЛЮРҐІЙНІ ОСЕРЕДКИ.

У зв'язку з новим будівництвом у другій п'ятирічці українська металюрґія починає поширятися, дещо на захід і полудне. Це явище є стисло зв'язане з посиленим видобуванням залізної руди в

Керчі та будівництвом потужної електростанції на Дніпрі. У парі зі заходами, щоби використати мало видайні, але дешеві під оглядом транспорту родовища в Керчі, повстає металюрґічний завод «Озівсталь», що почав працювати в другій п'ятирічці.

Два інші металюрґійні заводи, а саме: «Запоріжсталь» в Запоріжжі і Криворизький металюрґійний завод дали перший чавун в першому зглядно другому році другого п'ятирічного пляну. І в другій п'ятирічці у зв'язку зі скріпленим використовуванням Дніпра як транспортного шляху і як електроенергічної бази Дніпропетровська область розвивається на становище другої з черги, щодо потужности металюрґійної бази на Україні та першої й найважнішої під оглядом продукованих високоякісних металюрґійних стопів.

В басейні Дніпра викристалізовуються у вищезгаданому часі чотири точно визначені індустрійні райони, що стисло зв'язані з сировинними базами: 1. Дніпропетровсько-Кам'янський, 2. Криворізький, 3. Запорізький, 4. Нікопільський.

В районі Дніпропетровсько-Кам'янське повстав побіч чисельних машинобудівельних заводів (вагонобудівельний ім. «Правди» в Кам'янському, завод ім. Артема в Дніпропетровську і т. д.), металюрґійний завод ДЗМО, який дав в 1932 році перші продукції чавуну у висоті 83 400 тон.

Район Кривого Рога, що знаний є цілому світові через свої могутні поклади залізної руди, не переробляв на місці своїх природних багатств, але вони відпливали в інші райони. Ця картина змінилася щойно в другому п'ятирічці ,коли там побудований Криворізький металюрґійний завод дав у 1933 році перших 26 тисяч тон чавуну.

Запорізький металюрґійний район повстав у першій та другій п'ятирічці на терені, що досі не мав жодної сировинної бази. Нею став побудований протягом п'яти років Дніпрельстан, що дав основу під величезний індустрійний комбінат для продукції спеціяльних родів сталі.

Четвертий індустрійний район, а саме: Нікополь, що має багаті поклади манґанової руди, був включений у сітку української металюрґії через будівництво великої фабрики для лиття заліза. Його пов'язано також з енерґетичною базою Дніпрельстану.

Але все таки і в другому п'ятирічці основна частина збільшення продукції чавуну на Україні припадала на старі заводи, котрі використовувано до максимальних границь. Нпр., продукція нових металюрґійних заводів виносила в 1932 році — 83 400, в 1933 — 229 000 і 721 800 в 1934 році, коли вся продукція чавуну в 1933 році зросла в порівнянні з попереднім роком на 455 600, а в році 1934 на 2 302 000 тон.

При нових підприємствах треба відмітити, що всі вони були далеко пізніше урухомлені, як це передбачували пляни. Це можна пояснити недоліками в будівництві та припізненням інсталяції машинового устаткування. Тим обставинам. а також і тому, що такі заводи були далеко повільніше ремонтовані, як це передбачував плян, треба приписати, що плян продукції чавуну в другій п'ятирічці не був своєчасно виконаний. В 1937 році вся продукція чавуну в Україні залишалася на мильйон тон меншою ,як намічено було пляном.

РОЗМІЩЕННЯ СТАЛЕВАРНИХ ЗАВОДІВ В УКРАЇНІ.

В протилежності до продукції чавуну в Україні, що виказує сильну централізацію на малому просторі, продукція сталі поширюється майже на всі українські землі. Її найбільші місця насичення—це басейн Дінця і долішнього Дніпра, які чим далі на північ і захід української території, тим все менше значіння вона має під оглядом продукції сталі.

Причин, що складаються на явище децентралізації сталеварних фабрик на Україні, є дуже багато. Перш усе чавун та манґанова руда, які потрібні до продукції сталі, значно зменшують кошти транспорту чим сирівці для продукції чавуну. Сирівці зглядно півфабрикати, які потрібні для виробництва сталі, надаються більше для транспорту на дальші віддалі зі слідуючих причин: 1. Манґанова руда та чавун є далеко дорожчі за вугілля чи залізну руду і тому оплачується перевозити їх до далеко віддалених місцевостей, 2. вони занимають при перевозі далеко менше кубатури простору, а особливо чавун можна перевозити в штабах і іншому, пристосованому до транспорту стані. 3. сирівці і півфабрикати, що потрібні до продукції сталі, пливуть до машинобудівельних фабрик і місцевостей з великим скупченням робочої сили, бо їх дальше перероблювання на готові для вжитку продукти вимагає багато праці.

Коли Україна в порівнянні до інших держав виказує більше концентровану продукцію сталі, то це має дві основні причини. Перша випливає з того, що українська машинобудівельна індустрія розвинулася в серці або близько метрополії українського чавуну і вона у своєму розвою належить до тих специфічних господарських явищ, де не робоча сила, але сировинна база відогравала першорядну ролю. Подруге, що українська машинобудівельна індустрія була в порівнянні до її природних можливостей слабо розвинена. В Україні розгорнені були в першу чергу ті галузі машинобудівництва, що вимагають величезної маси сирівцю і тому розміщуються звичайно близько основних сировинних баз. Останнє питання в'яжеться стисло з господарською та соціяльною політикою центральної політичної влади, про що ми тут говорити не будемо.

Хоч виробництво сталі було більше децентралізоване, чим продукція чавуну, то через вищенаведені причини вона в основному скупчується в Дніпропетровській та Донецькій області. Три інші важніші під оглядом виробництва сталі області — Київська, Одеська та Харківська — продукували разом в році 1927—28 — 31 400, 1932 — 94 100, в 1934 році — 121 500 тон.

Картина продукції названих трьох областей представляється так:

	1927—28	1932	1933	1934
1) Київська область	3 600	11 400	13 100	6 200
2) Одеська область	7 400	54 500	53 000	60 200
3) Харківська область	20 400	28 200	33 800	55 100

В той же час продуковано в Донецькій та Дніпропетровській області:

	1927—28	1932	1933	1934
1) Дніпропетр. обл.	982 200	1 151 000	1 372 400	1 655 000
2) Донецька обл.	395 500	1 882 600	1 914 400	2 831 000

Як продукція чавуну, так і сталі відбувалася в першу чергу у великих металюрґійних заводах, що були основно ремонтовані. Зріст виробництва сталі відбувався на кошт посиленого використовування старих заводів, що, як уже згадано, дістали нові назві Леніна, Дзержинського, Ворошилова, Фрунзе, Ілліча, Сталіна й т. п. Зі всієї продукції сталі, що в 1932 році виносила 3 127 700, виробляли старі великі заводи 2 647 700, а з 4 588 800 в 1934 році 3 566 900 т. Побудовані в першій п'ятирічці великі металеварні заводи, а саме: ім. Лібкнехта в Нижнєдніпровську, ім. Комінтерну в Нижнєдніпровську і Запорізький металюрґійний завод в Запоріжжі вирабляли в другому п'ятирічці відносно малу кількітсь сталі, а саме:

	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Завод ім. Лібкнехта	900	810	46 600	90 200	116 100	200 900
„ ім. Комінтерну	—	54 200	63 500	77 800	89 000	108 000
„ Запорізький	—	—	—	1 800	23 800	82 700
Нові заводи разом	900	55 010	107 100	169 800	328 900	391 600

Решта виробництва припадала на малі і середні машинобудівельні заводи.

ПРОДУКЦІЯ ВАЛЬЦЬОВАНОГО ЗАЛІЗА В ПОДИНОКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ТА СТАЛЕВАРНИХ РАЙОНАХ УКРАЇНИ.

Виробництво вальцьованого заліза, що є тільки черговою ланкою в продукції чавуну, покривається майже повністю з мережею його заводів. Як в продукції вальцьованого заліза, а саме: Запорізький незначне поширення місця поселення на захід і північ. Але два найважливіші під оглядом продукції вальцьованого заліза, а саме: Запоризькии та Одеський постачали малу кількість, і їх виробництво виносило в 1934 році ледве 75 100 тон. За виїмком ще малої кількости, що вироблялася на машинобудівельних заводах з власними станками для вальцьовання, основну масу продуковано на старих металюрґійних заводах, як ім. Петровського, Леніна, Дзержинського, Комінтерну, Ворошилова, Фрунзе, Ілліча і на Єнакіївському, Краматорському й т. п.

Піднесення виробництва вальцьованого заліза, що в 1927—28 виносило 1 978 000, в 1932 — 2 426 000, в 1934 — 3 649 000 тон, ішло коштом відновлення старих металюрґійних заводів. Виробництво на поодиноких старих заводах вальцьованого заліза в роках 1913—35 зросло слідуюче в тисячах тон:

		1913	1928	1932	1934
Завод	Петровського	260,3	331,3	355,5	517,1
„	Леніна	39,3	—	59,1	68,5
„	Дзержинського	331,2	427,5	408,4	654,4
„	Комінтерну	42,2	54,8	102,7	120,8
„	Єнакіївський	279,8	264,7	299,1	421,1
„	Сталіна	209,3	210,1	281,1	339,1
„	Макіївський	129,2	279,6	228,9	448,5
„	Ворошилова	212,8	174,4	145,0	193,9
„	Фрунзе	60,9	67,2	83,9	105,3
„	Іліча	199,5	176,2	202,6	386,6
„	Краматорський	78,5	97,3	131,0	195,1
„	Запорізький	—	—	—	38,1
інші		—	—	—	37,0
	Разом	1 843,0	2 083,1	2 297,3	3,525,5

ГАРАЛЬД ФОН БРУННЕР.

Голяндський соціялізм на нових шляхах

На прикладі голяндського соціялізму бачимо, яку велику еволюцію перейшов соціялістичний рух на Заході, відкидаючи, як нежиттєве, утопійне і протиприродне вчення Маркса. Маркс заперечував ідею батьківщини («пролетарі всіх країн — єднайтеся!»), вартість людського духа (історичний матеріялізм), релігійні почування («релігія — опій для народу»), людську індивідуальність і т. д. В соціялістичних рухах сьогочасної західньої Европи ми спостерігаємо відворот від науки Маркса. Тут соціялізм розвивається по лінії встановлення соціяльної справедливости в рямках природних національних спільнот і будує свою соціялістичну ідею на всіх тих елементах, які якраз відкидав марксизм: ідеї гуманізму (суверенність людської одиниці і її свободи), ідеї батьківщини, ідеї релігійности і т. д.

Статтю містимо для ілюстрації вище згаданого процесу еволюції західньо-европейського соціялізму.

Від Редакції

Голяндський соціялізм, ще перед другою світовою війною перейшов повну значіння фазу звороту, застановлення та очищення і він продовжує її і сьогодні. В обличчі соціяльної дійности не дописують старі формулки марксистичної доґматики і змушують голяндських соціялістів до нової орієнтації.

Марксистична пропаґанда, оперта на теоріях її основників. а ще більше на концепціях епіґонів та реаґуючи на певне недописання християнської практики в соціяльному житті, протиставила християнство соціялізмові, як вогонь воді. Але сьогодні, на основі фактів, виглядає, що соціялізм найшов назад шлях до етичних і трансцедентальних вартостей християнства.

Вже 1915 р., заявив Троельстра, провідник голяндських соціялістів: «Історичний матеріялізм не може на довгу руку задовольнити релігійного наставлення людей». Кілька років пізніше ми чули з уст одного амстердамского університетського професора: «Душа відмовилася бути тільки матерією». В дійсности, в природничих науках, у психології і правничій науці, на всіх теренах людської думки духові сили здобули назад своє право. Віра XIX-го століття, що науки знімуть скоро останню заслону з таємниці життя й світу, виказалася, як увлення діточих мрій. Наука поставила матеріялізм на вагу й знайшла, що він за легкий. Марксизмові, дитині того самого часу, що й природознавче думання, тісно пов'язаному з матеріялізмом того часу, втекла земля з під ніг! «Сьогодні розуміємо краще», — пише велика соціялістична поетка Енріет Ролянд Гольст, — «що не має ніяких виключно економічних явищ і що економія є частиною більшого, загальнішого: цілости соціяльної культури». Нові соціялістичні теоретики в Голяндії, Брайсфорд, Гендрік де Ман, Павль Тілліх, Едуард Гайман, всі вони не будували вже більше на Марксі, але чимраз більше віддалялися від нього. Релігійний соціялізм був одним із вислідів цього розвитку. Ґеерт Руйґерс, католик, що стоїть на здоровій засадничій плятформі, і який діє в новій партії праці, яка перейняла спадщину соціял-демократичної партії, пише в своїй книзі »Socialisme vroeger en nu« («Соціялізм передше і сьогодні») м. ін.:

«Ми стоїмо перед початком. Ми не хочемо намагатися помирити зі собою християнство і марксизм, бо марксизм, як світогляд — пережився. Наслідком переборення марксизму став накінець можливий соціялізм на християнській основі. Через це може багато людей бути добрими соціялістами якраз тому, що хочуть вони бути добрими християнами, якщо соціялізм тільки чується в своїй роботі в цьому світі зв'язаний християнськими нормами, і якщо тільки християнство може дивитися на соціялізм, як на великий соціяльний рух, який пов'язаний усіма, що є доброї волі, бореться в конкретних умовинах звідси й сьогодні за здійснення високих ідеалів особистости, спільноти й справедливости.»

В соціялізмі Голяндії переборено й тезу клясової боротьби на життя й смерть, яка одинока мала б провадити до соціяльної суспільности, і сьогодні цей соціялізм не є більше справою тільки інтернаціонального пролетаріяту. Дійсність вчила, що судьба робітничої кляси не є віддільна від національної спільноти. І сьогодні є відомим, що робітнича кляса в дійсности має бути спільнотою цілого працюючого народу.

Бо розв'язка соціяльного питання не є пекучою тільки для робітничої кляси. Тому всюди зарисовується чимраз ясніше тенденція дійти від інтернаціонального робітничого руху до вітчизняного соціяльного народнього руху, не зрікаючись через це світового громадянства. І в Голяндії віддалився соціялізм не тільки від марксистичних догм, але й від переконання, що соціялізм є виключною справою робітничої кляси. І тут вів шлях від клясового монополю до народнього руху. Ще в партійній програмі СДАП (1939) стояло м. ін.: «Так пересякає завжди більше загальна опозиція (allgemeiner Gegensatz) цілу суспільність, саме опозиція між визискуваними й визискувачами». В цій формуляції показуються ще старі уявлення. Потім прийшла війна, яка навістила нарід і країну й серед нужди й руїн спричинила зародки нових усвідомлень (Erkenntnisse). Вже 1910 р., казав Троельстра:

«В кожній людині живе гін вірити в щось, що го, яке вже було, коли її ще не було й яке буде, коли її вже не буде. Цьому вона може й хоче дати ту частину з себе, яка найшла форму в свойому чині й житті, яка переживе її після її смерти, ту краплину, яка останеться з його існування в ручаї вічности. Батьківщина в'яже людину найкращим і найсильнішим зв'язком, який можна собі тільки уявити».

В цих словах виявляється уже відворот від концепцій старого інтернаціоналізму, що означає сприємливість для думки національної спільности через спільну батьківщину. Розвиток, який почався тоді, може вважатися сьогодні закінченим. Партійна програма з 1937 року ясно постановляє, що «соціялдемократичний рух чується історичною спільнотою долі (Schicksalsgemeinschaft) пов'язаний із голяндським народом і будує дальше на найкращих голяндських традиціях духової свободи й толеранції».

Реальність цих слів відчули на власному тілі голяндські соціялісти в тих травневих днях 1940 року, коли на їх країну напав ворог. Поняття батьківщини дістало для них нараз найтерпкіший зміст, який, що правда, хвилево міг бути притемнений інтернаціональними кличами, але проявився він накінець у тих критичних днях із непереможною силою. В спонтанному почутті любови до батьківщини зголошувалися соціялісти тисячами до зброї. В час спільного підземельного спротиву після зайняття країни німцями, впали вкінці старі розділюючі мури і щораз то сильніш з'являлося бажання за спільним великим соціяльним народнім рухом після війни. «Голяндський народний рух», який виріс пізніше із цього, становив перший степень втілення великого нового ідеалу «персоналістичного соціялізму».

І в питанні приватної власности віддалився далеко сьогоднішній соціялізм від вчорашнього марксизму. Тепер уже не йдеться більше про знесення всякої приватної власности на середники продукції, але про соціялізацію права розпорядження найважнішими продукційними галузями, які, будучи в руках одиниць, могли б принести велику шкоду суспільности.

Але і в несоціялістичному таборі зродилося нове поняття суспільности. Тут передусім розвиток господарства внаслідок війни мав рішальне значення. І так поволі зближаються фронти. Перед стремлінням так бачити справи господарки (господарства), як вони в дійсности є і як вони найкраще служать загальному добру, відбігають задубілі теоретичні доктрини. І так порозуміння у важних питаннях приватної власности є на добрій дорозі. По одній стороні добачаємо, що існує природне, людське право на приватну власність, а по другій стороні, що поняття власности не становить незмінної величини для всіх часів, що на всякій приватній власності тяжить соціяльна гіпотека і що обставини можуть вимагати, щоб певні підприємства були вилучені із засягу приватної адміністрації.

Голяндський соціялізм — і мабуть він буде прикладом — одержав сьогодні інший зміст, він розвинувся згідно з дійсністю життя. В ньому закорінюється переконання, що дійсні формування, передумовини, із яких вийшли Маркс і Енґельс у їх науках, змінилися сьогодні в неуявлений ще тоді спосіб і що тим самим і марксистівська теорія стратила ґрунт під ногами, що отже соціялізм, якщо він не хоче задуситись від самої перестарілої теорії і традиції, мусить орієнтуватися після дійсного оточення (стану річей). Йому осталося одне: ідеал справедливости. Це є його найглибша істота, його етична ідея і тим самим одержує він свою вартість на всі часи. Бо, як довго люди живуть на світі, так довго буде йти боротьба за справедливість. Ідея справедливости в'яже також і найсуттєвіше старого і нового соціялізму. Не доктрина, але етика є тією тривалою вартістю в соціялізмі, бо етичні вартості пережили доктрину і відновляються сьогодні знову, домагаючись заняти до них становище.

Але етична ідея справедливости означає ще більше; вона є мостом, на якому можуть зустрічатися люди, які мусіли йти до сьогодні іншими шляхами, але які все ж таки можуть зійтися у спільних цілях.

Держава майбутнього мусить бути державою парава, в'язаною правними нормами, які, незалежно від самоволі індивідів і народів, рас і держав, находять своє оправдання в вірі у абсолютну і етичну ідею справедливости, яка зобов'язує всіх людей ,без огляду на те, куди б ми цю ідею кінець кінців особисто і не зводили. Тут є точка сполуки між християнами і гуманістичними соціялістами. Відомий голяндський соціолог патер др. Анґелінус сказав колись: «Якщо те, що ми хочемо, є лише тим самим, то це багато не означає, коли причини, чому ми цього хочемо, є ріжні.»

(„Die Furche“, Wien)

Рецензії:

«На Чужині». Журнал літератури і громадського життя. Кіль - Коріген. Ч. 5 — січень 1947, Ч. 6 — лютий-березень 1947.

Перед нами два останні числа журналу «На чужині», що виходить під редакцією проф. С. К. в українському таборі біля Кілю, в маленькому рибальскому присілку Коріген. Журнал, — на який не завжди звертають увагу, як на одне з численних таборових видань. Друкується він все ще й досі на безсмертному циклостилі. Проте, два останні числа яскраво підкреслюють, що не помилялись ми, коли, рецензуючи ч. 4, на сторінках УБІ писали: «Обговорюване число рішуче виходить поза межі таборового видання».

І треба тішитись, що в невідрадних умовинах англійської зони вперто, послідовно невеличкий гурт людей працює, не покладаючи рук, і поступає вперед, не звертаючи уваги на замовчування і інші трудноці. А в свойому журналі вони мають багато цікавого й вартісного для читача.

Поезія в 5 числі заступлена не широко, але молоді автори показують, що працюють над собою.

Зате проза стоїть на поважнішому поземі своєю тематикою (оповідання С. Ледянського «Поворот Марка»). Найкраще й найцікавіше представляються статті й замітки, що дають дуже свіжий і цінний матеріял, як от: М. Левченка — «Уваги до творчого шляху М. Бажана», В. Коссака — «Як відчував Влизько наближення розправи» та Л. К. — «За ціну його нащадків» (до 20-ти річчя з дня смерти В. Короленка).

Привітати треба статтю С. Л. — «Театральні аматори на нових шляхах» та переклад з Дж. Сколомба — «Новини світової літератури».

Вартісні дані про німецьку окупацію на Поліссі подає Л. Л. в «Дні відчаю». А добрий фейлетон та влучні рецензії закінчують число.

Число 6-те журналу приносить закінчення Л. Л. «З днів відчаю», дуже цікавий репоротаж моряка совєтської фльоти — «Живі факти» (дійсно фактичний матеріял) та п'єсу С. Ледянського «За щастям», що, одначе, стоїть нижче, ніж відома комедія того ж автора «Директива з центру».

В цьому числі дуже багато заступлена поезія (О. Теліга, М. Орест, П. Очередько, В. Чапленко, М. Ситник), що вказує на великий крок вперед журналу. Редактор охоплює щораз ширший круг наших поетів і містить добрі речі, надаючи щораз більшої питомої ваги журналові. Ще виразніще підкреслюють високу літературність журналу переклади з Р. М. Рільке та Уот Уітмена.

В основному, одначе, 6-те число присвячене пам'яті Олени Теліги.

Коли глянете на кліші з декорації сцени на Академії в честь поетки-героїні і усвідомите собі, що далекий Коріген — єдиний український осередок, що спромігся на гідне вшанування п'ятої річниці її смерти, й при тому згадаєте всі МУР-и і інших тих, що говорять про «кров героїв», чи про «дух боротьби», яким вони ніби так дорожать, — то пригадаються слова Євангелія: «Коли ці замовкнуть — то камені закричать».

Дійсно, цей циклостилевий журнал з далекої закутини є відбиткою середовища, що живе тим, про що інші (майже «миропомазані») лише говорять. І це переживання творчости і життєвого шляху Олени Теліги відбилось і в статті Вол. Коссака «Поезія — душі свічадо»... і в безпосередньо-щирому (і тим власне вартісному) спомині С. К. «Три зустрічі».

Коли читаєте одне й друге, то відчуваєте творчий клімат поетки й бачите її в редакції «Літаврів» у Києві. Авторові цієї рецензії ще бринять в ушах слова Олени Теліги, якими вона оповідала про ці зустрічі. Це число «На чужині» доводить, як не надармо впала поетка в Києві, як впала вона в боротьбі за українську духовість, за яку сьогодні стільки людей продовжує боротьбу й то там, де цього найменше ми шукали б.

Англійську зону української еміграції в Німеччині звуть провінцією. Коли це так, то ця «провінція» вже 4-тим числом «На Чужині» вимагала б від «столиці» підтягнутись. Але число 6-те повинно ці столиці засоромити.

Ми знаємо, що на ці наші слова дехто саркастично посміхнеться. Але що може сказати в своє оправдання?

О. Жданович.

*

Theodor Plievier — STALINGRAD. Roman. Globus-Verlag, Wien 1946, 8⁰ ст. 416.

Кожна країна видала вже багато творів, що говорять про ті чи інші події з часів останньої війни. Кожен нарід уже відбив у літературі свою боротьбу з окупантом. Перед у цьому веде, здається, Франція зі своїми творами про резістанс. Але нема ще великого твору про фронт, про трагедію і героїзм мільйонів в окопах обох сторін. Чи не буде початком таких творів саме обгорювана нами книжка?

Автор «Сталінграду» — не початківець. З-під його пера вийшли свого часу два романи на тему німецької катастрофи 1918 року. Тому зовсім зрозуміло, що взявся він за опис сталінградської поразки. Його роман — це, властиво, не роман, а спертий на фактах і оповіданнях полонених художній опис боїв за Сталінград. Тут описано події тримісячної битви німецької 6-тої армії Паулюса після прориву большевиків на Калач, коли німці мусіли відступати... на схід, а кліщі оточення стискалися все міцніше.

Автор спирався на фактах, актах і оповіданнях учасників. Тут подані справжні місцевості, справжні числа німецьких дивизій, справжні прізвища командуючих генералів. І тому читач упереджений. Тому здається, що автор повинен виконувати «замовлення» того, хто йому уможливив студії теми. Але так не є. Автор заховав свою національну і письменницьку суверенність — і в тому полягає вартість твору.

Автор — антимілітарист і пацифіст. Він ворог усякої війни, зокрема імперіялістичної, якою була, без сумніву, Гітлером почата війна. Він не вільний від певних тенденцій. Деякі місця про етику москалів нас не переконують. Про німецькі злочини він говорить замало, хоч і розуміє їх розміри. Але не це в книжці важне й не це найцікавіше.

Основою книжки є дві проблеми: 1) роздвоєння душі самого автора і 2) трагедія людини в лабетах гітлерівської машини.

Автор — ворог війни. В його понятті війна — це злочин, що родить масу злочинів. Але німці в цій війні доконали стільки злочинів і таких, що їх не можна виправдати самим фактом війни. Автор не виправдує їх. Він робить за них відповідальною систему націонал-соціялізму. Але він не хоче сказати, що винен нарід, що в німцях живе варвар, який, коли прокидається, то вбиває людину. І тут найслабші місця, але й найдраматичніші.

Проте автор, не кажучи цього, з болем душі розуміє це. Його душа, душа німця, роздвоюється. Він проти злочину, але не може бути проти свого народу. Він не хоче визнати варвара в народі. І тому так багато в книжці місць, де варвар в обличчі смерти або ломиться ,або стає людиною. Зголоднілі, невдягнені, майже всі з гниючими ранами або бігункою, вояки пригадують, як розстрілювали полонених, як знущалися над населенням і розуміють, що за це мусять відповісти перед судом Всемогучого. В обличчі смерти — майже всі, від генерала до стрільця, пригадують, що є Бог. І найбільш віддані Гітлерові на відправах не можуть видушити з себе „Heil Hitler!“ лише „Behüt' euch Gott!“ Варвар капітулює перед смертю.

Автор, як сказано, — ворог війни. Ще більше, він ворог війни під Сталінградом. Він вважає це все божевіллям. Він вважає, що німецький нарід не тільки не потребував, але й не хотів цієї війни. (Тут ми з автором не погоджуємося). Одначе він не може легковажно або з ненавистю говорити про битву, і то не через патріотизм. Ні. Він вважає, що сталінградська поразка для Німеччини може бути джерелом духового відновлення. Але автор перейнятий бездонно глибоким респектом перед трагедією людей. Бо ж армії вже немає. Залишились люди в снігах і автомати, колісцятка машини в штабах.

На семидесятий день з оточених 330 000 залишилась ледве третина, і то на півживих. Вони вже не мали ніякого стратегічного значення, що могло б виправдувати заборону капітуляції. Проте, Гітлерові в його злочинному веденні війни не вільно було здавати в полон своїх вояків. Йому треба було «героїчних» трупів. А серед них він хотів мати труп фельдмаршала. Йому потрібна була «багряна піраміда». Але в злочинстві нема геройства й нема піраміди. Вояк умирав на наказ. Вмирали старшини. А вершка для піраміди не стало. Паулюс не мав сили ані виконати наказ і вмерти, ані діяти на власну руку й скапітулювати. Він дав себе проголосити «приватною особою». Він сидів змучений, з нервовим сіпанням в обличчі, яке те обличчя зовсім затирало. І слушно автор каже: «Ця атрофія обличчя буде для майбутнього символом тих хвилин» (ст. 182).

Командування 6-ю армією перебрав шеф штабу. І цей виконував наказ Гітлера: «До останнього набою». Казав розстрілювати тих, що збирали скинені з літака харчі, хоч їх уже жадна інтендантура не збирала. Казав розстрілювати тих, що переговорювали з ворогом в справі капітуляції відтинків, яких уже ніхто не боронив, бо всі лежали ранені й хворі. Але й він не був готовий вмерти. Коли довідався, що поодинокі частини капітулють самі, єдиний його викрик був: «Так. Ви переговорюєте з росіянами! Але що ж буде з нами?» «З нами» — то значить зі штабом. І наказує перевести капітуляцію штабу, зовсім не дбаючи про те, що ще тисячі вояків виконують наказ і гинуть.

І коли 21-літній лейтенант-українець (це автор виразно підкреслює) Федір Євченко бере в полон штаб армії, вояки далі виконують наказ. І ця трагедія карного відвладного в руках командувача, що з варвара раптом стає міщухом, який дбає лише про себе, така глибока, що не може не потрясти і автора й читача. Бо тут уже ходить про щось інше, як про війну, фронт, ворога, партію, армію, ідеологію — тут уже йдеться про л ю д и н у.

І згадується, як про подібні трагедії говорять у нас. Як у нас людину і трагічне оцінюється за ключем партійної приналежности, як замовчується геройство «не своїх», як не визнається політв'язнем «не свого», як хреститься «опортуністом» не приналежного до «нас», як легковажиться чин і жертву саму по собі. І згадується при цьому, що Видавництво „Globus", яке видало книжку про Сталінград, є комуністичне, а, напр., «Українська Трибуна» чи «Час», що пишуть про «самозваного отамана Бульбу» чи «мельниківських опортуністів» (таких, як Ольжич, Теліга, Куц чи Кузьмик і їм же ність числа) — це «націоналістичні» часописи.

«Сталінград» викликає стільки рефлексій і порушує стільки проблем, що можна б писати цілу студію. На закінчення нашої замітки хочемо сказати, що це, безперечно, одна з найвизначніших появ повоєнної не лише Австрії і не лише Німеччини. Бо, крім німецьких проблем, тут порушені проблеми загальнолюдські.

І вони добре ілюстровані подіями під Сталінградом. Для студії ж німецької психології — це неоцінимий матеріял. Зокрема ті місця, з якими ми не можемо погодитись.

О. Ж.

О. З.

З пресового фільму

Франкфуртська **«Кроніка»** ч. 23 від 8 червня ц. р. містить статтю Януша Лясковського п. н. **«Години Української децизії»**. Автор, покликуючись на документи актів і заяв рішальних німецьких політиків (Гітлер, Ріббентроп, Ганс Франк, Канаріс), старається доказати, що ціллю Німеччини в її політиці на Сході було цілковите знищення польського й українського народів. Цей доказ має читача навести на думку, що в перспективі таких плянів порозуміння тих обидвох народів, призначених на покорення і знищення, є річчю самозрозумілою і очевидною. **«Якщо такі були пляни німецькі, то на перше місце висувалася проблема польсько-українських відносин. Тут бо історія довела з цілою невідпертою силою, що немає сильної Польщі без польсько-українського прозуміння. Історія довела теж, що при інших порозуміннях не існує незалежна українська держава».**

Як всі польські публіцисти, які забирають голос в цій справі, так і Я. Лясковський, торкаючись найбільш дразливої справи польсько-українських відносин, справи кордонів, стоїть на становищі ризького договору, хоча зазначає доцільність про ті справи ще з компетентними представниками українців говорити. Практичну розв'язку тої дразливої справи бачить він в ідеї створення спільної держави. **«Ціллю нашою є створити спільну державу. Не державу лише польську, але державу-союз, що буде власністю і добром народів польського, українського, білоруського і литовського. В рямках цеї держави напевне дійдемо до порозуміння в справах кордонів, які не будуть так важні».**

Плян цей, очевидно, є ціллю далекого майбутнього. До того потрібно багато передумов так з польської, як і з української сторони. Поляки мусять піддати ревізії дотеперішню свою політику. Українці мусять, в першій мірі, переконати Захід (чому саме Захід, коли сам автор твердить, що венції»?), що вони відвертаються від позицій, які **«польсько-українське порозуміння є справою виключно поляків і українців без ніякої чужої інтерв**займали під час війни. Автор твердить, що західній світ не хоче цікавитись українською справою тому, що **«бачив викликане у вересні 1939 року українське повстання в межах Польської Держави»** і **«бачив українську дивізію «Галичина», створену по боці німців»**. Але українцям самим буде тяжко знайти зв'язок з Заходом самим. Цей зв'язок **«є можливий тільки і виключно через Польщу** (не сказано яку — чи ту, що в Лондоні, чи ту, що в Москві) **і нарід польський тим від українського народу щасливіший, що потрафив — мимо всього — позискати в опінії загальній повне членство західнього світу.»**

«Якщо нарід український, замість підкреслювати свою історичну, культурну, релігійну і політичну окремішність, піде по лінії доказання світові своїх зв'язків з Заходом, зустріне напевно зі сторони польської щиру помічну руку, бо зв'язок України з Заходом є зв'язком з Польщею і польським народом, є зв'язком, на жаль, зірваним похибками історичної польської політики і засклеплюванням українського націоналізму, що шукав союзників в силах, ворожих західній цивілізації.»

Силами врожими західній цивілізації в Европі є сьогодні тільки, і були цілий час, одинокі большевики. З ними український націоналізм ніколи не шукав і не шукає ніякого союзу. Завваги Я. Лясковського є так само нереальними, як і його переконання, що тільки поляки можуть зв'язати укра-

їнців з Заходом. Хто реально оцінює положення сьогодні поляків і їх «членство серед західнього світу», той мусить прийти до висновку, що воно нічим не різниться від положення українського народу. Чи не лишив цей «західній світ» нарід польський на поталу тим самим силам, що нищать уже 25 років український нарід? Чим є положення «польського» Бєрута інше як «українського» Мануїльського? А «еміграційний уряд» Залєського на практиці не може навіть забезпечити належної опіки зі сторони «західнього світу» своїм польським землякам.

Безсмертний є польський Заґлоба, що дарує іншим Нідерлянди, яких сам не має.

* * *

Московська **«Правда»** ч. 135 від 30 травня 1947 містить статтю-рецензію якогось Юр. Шовкопляса (чи не наш землячок?) на постановку в драматичному театрі імени Т. Г. Шевченка в Харкові драматичної поеми «Ярослав Мудрий». **«Автор поеми, Іван Кочерга, поставив собі ціллю,** — пише Шовкопляс, — **представити на сцені образ великого князя древньої Руси Ярослава Мудрого... показати правдиво зв'язаний з тим іменем характеристичний період істроії руського народу».**

«Український історик-націоналіст Грушевський і його преславна «школа», що слідувала за його ворожими буржуазно-націоналістичними концепціями, положили немало намагань, розвиваючи «теорію» про «виключність» української нації, відсутність у неї кровних зв'язків з великим руським народом. Вони представляли Київську Русь тільки як українську державу. Як відомо, вплив цеї псевдонаукової «школи» виразно позначився на українській історіографії, літературознавстві, драматургії до останніх часів.»

«Ідейно-мистецьке і освідомлюючє значення спектаклю «Ярослав Мудрий» полягає, передовсім, в тому, що в системі мистецьких історично правдивих образів представлено незрушиме єдинство Новгорода і Києва в Київській Русі — могутній, єдиній дужержаві східньо-слов'янського народу, який став родоначальником народів русского, українського і білоруського».

Як виходить, Ярославу Мудрому нічого не стоїть на перешкоді стати зараз поруч Івана Грозного, Петра Великого, Суворова і інших носіїв «єдінства велікаво русскаво народа», і він уже навіть удостоївся чести бути ставлений на сцені в ролі «образованнейшего человека і проґресівного государствєнного мужа первой половіни XI столетія, которий об'єдініл под своєй властью Кієвскоє государство».

Чи в Партію приняли б сьогодні Ярослава Мудрого, стає справою вельми сумнівною, маючи на увазі його ухил у формі війни з Новгородом і ув'язнення новгородського намісника Коснятина. Нам здається, що навіть щире каяття і називання себе «мерзенною націоналістичною собакою» його не врятувало б від Соловків, коли б він... жив.

А так — мертві не говорять. Сам він не може вже сказати, чи він був ноцієм сили і слави Київської Української (Руської) Держави, яку боронив від нападів північних «единокровних братів», чи слугою «сталінської дружби народів», в якій, згідно з найдемократичнішою конституцією, народові московському приписано бути «багатирем», і «героєм», «передовим народом революції» і «проґресу», а іншим народам, між ними в першу чергу українському, призначено бути погноєм і робочою силою для російського імперіялізму.

А це, що пишуть історики, такі, як Грушевський, — це ж «враждебная буржуазно-націоналістіческая концепція». Так авторитетно проголошує «Правда», напевно свідома того, що говорить брехню.

* * *

Якийсь Яр. З. Каменяренко містить у фюртському **Часі»** ч. 24/89 від 15 червня ц. р. свою статтю п. н. «До історії УПА». З неї ми довідуємося, що отаман Бульба — це «самозванчий» отаман та що він свій відділ, зложений з 150 людей (!) створив за згодою з самого початку і за відомом та інструкціями адміністраційних властей в імені Укр. Державого Правління як відділ поліції під назвою «Поліська Січ».

Так написано.

Пане Яр. З. Каменярський! Будьте ласкаві нам сказати, чи, коли хтось творить відділ за відомом, згодою і інструкціями, як це ви самі заявляєте, державного правління, є це самозванство чи ні? Коли ні, то чому такі дурниці пишете? Коли так — значить ви самі не признаєте компетенцій Вашого «державного правління» видавати згоду і інструкції на організацію поліції.

За наших добрих часів логіки вчили в восьмій класі гімназії. Беретесь до писання причинків «До історії» такої поважної нашої політичної і національної формації, якою є УПА, виказуючи примітивний брак логічного мислення. Ми б Вам порадили: попросити котрогось із панів директорів численних наших таборових гімназій прийняти Вас на один рік як екстерніста до 8-мої кляси гімназії, підучитись дещо з елементарних засад барбара, феріо, дарії ітд., здати матуру і щойно потім братись до компромітації нашої визвольної боротьби. Бо коли вже компромітувати щось, до фахово, а не так по-партацьки.

А коли б Вам директори гімназії робили трудноші з прийняттям, то попросіть Головного Редактора «Часу», щоби показав їм Вашу статтю «До історії УПА», і ми віримо, що Вас приймуть напевно. Хіба що при вступному іспиті викажете ще браки відомостей з світової історії або математики. Тоді мусите починати науку ще основіше. Для української справи в тому другому випадку буде ще більша користь.

* * *

«Українська Трибуна» в номері 31 (55) від дня 4 травня ц. р. містить статтю, підписану ніким іншим, а самим З. Пеленським про те, що «Терор треба поборювати».

Ми, виїмково цілковито, підписуємось під кожним словом шановного головного редактора «Української Трибуни». Позволимо собі лише запитати, чи пан реадктор є тої думки, що терор треба поборювати тільки в 1947 році, чи його треба поборювати взагалі? Якщо він вважає, що терор треба поборювати взагалі, то що він зробив в тому напрямі, щоби поборювати терор в тому часі коли від нього згинули сл. п. інж. Микола Сціборський, Ом. Сеник-Грибівський, Ярослав Барановський, полк. Роман Сушко, Іван Мицик, Я. Куц, М. Гадус і десятки інших, зовсім не «леґалістів» і «опортуністів», але передових українських революціонерів? Які він витягнув політичні висновки у відношенні до групи, яка того терору вживала. Нам відомо, що він після того пристав до тої групи, (бо до того часу він повнив зовсім не революційні функції) ставши її так званим приплентачем.

«На Чужині» проголошує кличі, що намагаються в правильному світлі представити ролю т. зв. приплентачів. Підхід зовсім правильний. Думаємо теж, що не тільки ті, що стріляють, є винними; так само, або в більшій мірі, є винними ті, що їм до того дають прикази і ті, що ї з того приводу бють в долоні.

На чотири шпальти довга стаття З. Пеленського нас не переконає, що він є проти терору, бо він є одним із його духових батьків. Треба лише дивуватися безкритичності (щоби ужити найлагіднішого вислову) індивідів, які думають, що їм вдасться гарними словами прикрити ганебність свойого поступовання.

НОВІ КНИЖКИ.

Д-р. П. Феденко — **Історія революції.** І. Центральна Рада. — Авґсбурґ 1947.

Юрій Клен — **Спогади про неоклясиків** — Українська Видавнича Спілка. Мюнхен 1947.

Дмитро Чуб — **Шевченко в житті** — В-во «Універсальна бібліотека». На чужині 1947.

Тарас Шевченко — **Гайдамаки.** Видання ілюстроване А. Г. Сластьоною. — Українська Накладня. Мюнхен 1947.

Ю. Бескид — **Теофанова дочка.** — Реґенсбурґ 1947.

Іван Биковський — **Апостол новітнього українства (Юрій Липа).** Друге видання. — Женева. Серпень 1946.

Д-р Софія Парфанович — **Мала гігієна жінки.** — Об'єднання Українських Жінок на Еміґрації. Авґсбурґ 1947.

Богдан Нижанківський — **Щедрість** (Лірика). — Мюнхен 1947.

І. Керницький — **Циганськими дорогами** (Гуморески). — Мюнхен 1947.

Василь Пачовський — **Історія Закарпаття.** — Мюнхен 1946.

А. Орел — **Правописний словник.** — Авґсбурґ 1946.

І. Тесля — **Ілюстрована географія України.** — Авґсбурґ 1947.

П. Ковалів — **Безособові речення.** — Авґсбурґ 1947.

П. Ковалів — **Граматика і правописні вправи.** — Накладом В-ва «Рідне Слово» 1946.

Др. М. Чубатий — **Огляд історії українського права.** — III-тє видання. Видання Українського Вільного Університету. Мюнхен 1947. На правах рукопису (циклостиль).

Вячеслав Липинський — **Листи до братів хліборобів.** Частина І і II. Мюнхен 1946.

І. Смолій — **Дівчина з Вінниці.** Оповідання.— Видавнича С-ка «Українське Слово». Реґенсбурґ 1947.

Митрополит Іларіон — **Марія Єгиптянка.** Поема. — В-во «Наша культура». Париж 1947.

Митрополит Іларіон — **На Голготі.** Поема. — В-во «Наша культура». Париж 1947.

О. Гай-Головко — **Коханіяда.** Лірико-сатирична поема. — Мюнхен 1947.

Проф. Г. Ващенко — **Християнство і майбутнє людства.** Ч. І і II. — Бібліотека Братства св. Покрови при УАПЦ у Мюнхені. Мюнхен 1947. (Циклостиль).

Проф. Г. Ващенко — **Завдання виховання української молоді.** — Бібліотека Братства св. Покрови при УАПЦ у Мюнхені. Мюнхен 1947. (Циклостиль).

Проф. А. Василенко — **Братства на Україні. Минуле і сучасне.** — Бібліотека Братства св. Покрови при УАПЦ у Мюнхені. Мюнхен 1947. (Циклостиль).

НАДІСЛАНІ ЖУРНАЛИ:

Громадянка. — Орган Об'єднання Українських Жінок на Еміґрації. Ч. 5. 1947. Рік II.

МУР. Мистецький Український Рух. Збірник III. — Накладом Вид. С-ки «Українське Слово». Реґенсбурґ. 1947.

За Самостійність. — Ч. 6.

Шлях Молоді. Орган української молоді. — Ч. 2. Травень 1947.

Голос Державника. — В-во «Золотоверхий Київ» 1947.

На Чужині. Журнал літератури і громадського життя. — Ч. 5 (січень) і 6 (лютий-березень). Кіль-Коріген. 1947. (На правах рукопису).

Нашим Дітям. Ч. І. — Видає Об'єднання Працівників Дитячої Літератури. Мюнхен. 1947.

Технічні Вісті. Ч. 2—3. Березень-квітень. Мюнхен. 1947.

Студентські Обрії. Місячник Українського Студентського Т-ва «СІЧ». — Ч. 2—3. Рік II. Мюнхен. 1947.

Оборона України. Ч. І. — Видає Політичний Відділ УНРА. Париж. 1947.

Нове Лицарство. — Орган Всеукраїнського Об'єднання Молоді. — Ч. 2—3. Рік II. 1947.

Запроторений Комар (Їжак). — Мюнхен-Ельванген. Ч. 4. 1947.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

В наслідок наладнання власної друкарської техніки та зниження коштів друку журналу ОРЛИК адміністрація ОРЛИКА з радістю може повідомити читачів, що з нинішним числом знижується ціну журналу на 3 РМ. Відповідно до того передплата для сталих передплатників виноситиме

річно — 36 РМ

піврічно — 18 РМ

Передплатникам, що вплатили передплату по старій ціні — вписується надвижку з нинішним числом на рахунок дальших чисел.

Проситься Шановних авторів, що подають свої рукописи до друку, долучувати рівночасно свою адресу, щоби могти їм надіслати авторський гонорар і авторський примірник журналу.

ОРЛИК

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

З М І С Т

Ч. 8 Серпень 1947 Рік II

З культурної хроніки

В червні відбулась сесія Академії Наук СССР. На ній до Президії Академії СССР обрано президента т. зв. Української Академії Наук А. Паладіна. На членів-кореспондентів Академії Наук СССР обрано президента польської Академії Наук Казіміра Нітша, болгарської — Теодора Павлова, чехословацької — Зденека Неедіша (що є рівночасно міністром освіти ЧСР), румунської — Константина Парона і т. д. Наступна сесія Академії Наук СССР має бути присвячена «знаменній даті — 30-літтю Великої Октябрської Реролюції».

В кінці травня ц. р. розпочато працю над документальним фільмом, про молдавський народ — **«Советська Молдавія»**, що за допомогою «братнього російського народу відбудовує свою країну». Працю над фільмом провадить т. зв. Українська кіностудія хроніки у співпраці з молдавськими письменниками, музиками й малярами. Висвітлюватиметься фільм до «30-ліття Октября».

(Известия», ч. 124, 1947 р.)

З советської преси довідуємось, що після оголошення відомих постанов ЦК ВКП(б) про репертуар драматичних театрів змінився і репертуар **театрів Естонії.**

«Вперше у своїй історії естонський театр порівнююче широко познайомив глядачів з російською драматургією — клясичною і сучасною». Так, в репертуар звільненої від чужинецької окупації Естонії увійшли п'єси: **А. Островського**— «М. Ґорький», **Б. Лаврентьєва** — «За тех, кто в море», **А. Сурова** — «Далеко от Сталінграда» і тд. «Переклад і вистава цих п'єс стали поважним іспитом для естонського театру»!...

За нову тематику взялись й драматурги Естонії: **А. Якобсон** кінчає трилогію, що повинна охопити добу життя Естонії аж до «Великої Вітчизняної Війни». За дві п'єси, що входять у трилогію, А. Якобсон отримав уже Сталінську премію. Це, здається, достатньо характеризує зміст і стиль цих п'єс!

Одначе, як зазначає кореспондент «Известий» (ч. 150, 1947 р.), естонські театри ще не завжди достатньо дбайливі у доборі п'єс. Так один з театрів (у Вільнянді) виставляє п'єсу **Д. Раудсенна** «Тайгатіну Тейзенозен», в якій «карикатурно зображено життя трудового селянства»...

Литовський композитор **Таллат-Келпша** до 30-ліття «Велікой Октябрской Революції» присвятив свою нову працю «Поему про Сталіна» (на слова литовської поетки Сальомеї Неріс). Професор Віленської консерваторії **Галкаускас** написав хорові пісні: «Відбудуємо місто Ґедимина» й «Вперед, свобідна Литва!» Композитор **Рачюнас** нещодавно закінчив кантату «Звільненій Литві» (для симфонічної оркестри).

Академія Наук Азербайджанської ССР відзначила кількаденною конференцією 800-ліття з дня народження великого азербайджанського поета **Нізамі**. У конференції, окрім представників азербайджансько культурного світу, взяли участь і представники Грузії, Вірменії, Узбекістану, Єуркменії, Даґестану та Прибалтики.

В Казахській ССР розгорнуто «кампанію» збірки книжок для сільських бібліотек, хатчиталень і «червоних юрт». Розходиться, ясна річ, насамперед про літературу «політичну» й «науково-популярну», себто про всякі видання Сталіна й Леніна.

Советська преса широко розписується про алтайський нарід з нагоди 25-ліття його включення до «братньої сім'ї народів советської країни»... З цієї нагоди від робітників, селян та інтеліґенції Ойратської автономної области надіслано Й. Сталінові листа, з якого ми дізнаємося, що тільки «під сонцем Сталінської конституції все яскравіше розквітає національна культура і народня творчість алтайців, що алтайці вже на своїй рідній мові можуть читати «безсмертні твори клясиків марксизму-ленінізму, історію боротьби комуністичної партії, Пушкіна, Ґорького, Чехова, Островського, Шолохова і Маяковського»...

(Известия», ч. 139, 1947 р.)

«Совіт міністрів **РСФСР** ухвалив постанову про **охорону пам'ятників архітектури.**

Під цю охорону підпадають твори староруської архітектури: кремлі, фортеці, манастирі, палаци, поодинокі старовинні будови тощо. Виготовлено список (з 600 назв) об'єктів, яким належить державна охорона в перщу чергу. Це зокрема архітектурні пам'ятки XI—XII ст., що збереглися в місті Володимирі і Володимирській області, старовинні пам'ятки в Криму тощо.

Як натомість Москва охороняє пам'ятники української старовини, свідчить хоч би будинок Золотоверхого Михайлівського манастиря.

Орлик

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Редаґує Колеґія

Видає д-р. Т. ЛАПИЧАК

Адреса Редакції і Адміністрації:
DP Center „Orlyk" Berchtesgaden-Strub
Bl. I/138

Ціна одного примірника 3 марки

ВІД РЕДАКЦІЇ

Редакція приймає до друку праці ще не друковані. — З приводу не принятих до друку рукописів з ніким не переписується.

Редакція містить дискусійні статті, яких зміст є думками і поглядами автора.

Редакція застерігає собі право скорочувати рукописи.

Незамовлених рукописів не повертається.

ORLYK
CULTURAL AND SOCIAL REVIEW

Published under DP-Publication
Authorization US-E-5, OMGB.
Information Control Division

Responsible Editor:
Dr. Thoma LAPYTSCHAK

Druck: Südost-Kurier, Bad Reichenhall.

Ю. К.

Микола Міхновський

(Харківський період).

50-ліття народження українського націоналізму.

Скоро буде чверть століття, як загинув трагічною смертю Великий Син України — **Микола Міхновський.**

Хто такий був Микола Міхновський, і чому ми на прапорі Самостійної і Соборної Української Держави можемо з гордістю написати його ім'я?

Микола Іванович Міхновський народився року 1873 в Прилуцькому повіті на Полтавщині в родині сільського священника. Закінчив прилуцьку гімназію, а потім правничий факультет Київського Університету. Практику як помічник присяжного повіреного (адвоката) відбув у Києві, а в січні 1899 року прибув до м. Харкова, де відкрив свою власну адвокатську канцелярію.

Ще в молодих роках, а саме 1893 року, з деякими товаришами й однодумцями, як то: Микола Байздренко, Іван Липа, Михайло Базькевич, Віталій Боровик та інші — заложили вони таємно товариство під назвою «Братство Тарасівців», бо засноване воно було на могилі Тараса Шевченка.

«Тарасівці» вважали себе **націоналами** і ідейним проводом цього товариства стає напрям радикалізму в українському національному питанні. «Тарасівці» різко виступали проти старого «українофільства», що стояло за чисто культурницьку працю в рямках лояльних до існуючого політичного режиму.

Це товариство наслідком неконспіративности деяких його членів було скоро жандармерією зліквідоване, але поява організації «Братства Тарасівців» мала великий вплив на сучасну українську інтеліґенцію, що складалася тоді з трьох таборів: українофільського, з частини, що була під впливом Драгоманова та ішла стежкою соціялістичного федералізму з Росією, та з третьої течії, більше радикальної, що пішла просто до соціялістичних партій московських та іронічно й навіть з презирством ставилася до українського національного руху, іґноруючи всякі його вияви.

Жандармський розгром «Братства Тарасівців» відразу ж звернув увагу на український рух всіх, хто до цього часу цим рухом не цікавився, й до нього вже почала придивлятися поступова українська молодь, що шукала шляхів до радикалізму в українському рухові.

Виявом цих настроїв серед української молоді, рівно 50 років тому, була заснована в 1897 році **«Українська Студентська Громада»** в Харкові. Цю організацію заложили п'ять студентів: Дмитро Антонович, Євлампій Тищенко, Юрій Коллард, Олександер Коваленко та Іван Кухта.

Харківська Українська Студентська Громада була заснована навмисне з такою загальною назвою, без обмежень вузькою програмовістю, щоби дати можливість вступати до цієї організації всім, хто почував себе українцем і хотів у майбутньому боротися за долю свого народу, за поліпшення його матеріяльного добробуту та проти національно-політичного рабства — за право **«жити господарем на своїй власній землі».**

«Студентська Громада» за короткий час виросла, здобуваючи щораз більше морального впливу серед українського студенства в Харкові й далеко поза ним. **Організація стала матір'ю майже всіх потім заложених українських організацій та партій, що відограли таку велику ролю в нашому українському національному поступі й в нашій визвольній боротьбі.**

На зразок Харківської Української Студентської Громади почали творитися також такі «громади» в інших університетах Російської Імперії та закладались гуртки чи громади між учнями середніх шкіл. На зборах нашої «Громади» читалися реферати на різні теми національно-політичного змісту, і наше «кредо» поволі вироблялося, наш національний світогляд накреслювався і, нарешті, вилився в напівпрограмовій формі, в дусі молодих українців «Тарасівської Громади», а саме, що кожний українець повинен завжди відрізняти свою націю від інших і скрізь підносити національне питання й захищати права української нації та дбати, передусім, про те, щоби здобути своєму народові національну волю.

В оповіщеннях 1899 року повідомлялось, що українське студенство створило спілку, що має таку мету: 1. спинити шкідливе і згубне для нашої нації винародовлення студентської молоді на Україні й навернути всіх студентів українців до служіння інтересам українського народу, 2. довести до відома як народньої маси, так і інтеліґенції, що лихий соціяльно-економічний і культурний стан нашого народу залежить від його національного і політичного рабства, як безпосереднього наслідку російського абсолютизму.

Наша «Громада» підтримувала з Миколою Івановичем Міхновським найтісніші

зв'язки. В той час М. І. здобув уже між українським громадянством ім'я людини безкомпромісової в українському національному питанні, і хоч був він не набагато років старший від нас, але мав на молодь величезний вплив. На всіх наших святах він був завжди нашим дорогим гостем, а «громадяни» часто зверталися до нього за різними порадами громадського та приватнього характеру. Крок за кроком прищеплював він нам дух революційности в національному питанні, й під його впливом харківська «Студентська Громада» в особі своїх найбільш активних членів приходить до переконання, що треба заснувати революційну партію під гаслами українських революційних домагань. Розмови на цю тему часто провадились в гостинному помешканні М. І. Цілі вечори аж до пізньої ночі проводили ми за чаєм чи просто за бесідою в їдальні, чи в напівосвітленому ,дуже вигідно влаштованому кабінеті М. І., слухаючи його цікаві розмови або провадячи цікаві диспути, вислюлюючи й свої думки.

І тепер перед моїми очами стоїть імпозантна постать М. І., з вусами, піднятими трохи догори, і гостренькою борідкою, старанно зачесаною. З цигаркою в устах, гойдаючись в своєму кріслі-фотелі і пускаючи перед себе клубки диму, М. І. спокійно викладав нам свої погляди щодо організації українського визвольного руху і про потребу ясного сформулювання нашого національного світогляду й наших національних постулятів.

Критикуючи тогочасні українофільські чи соціялістичні експерименти з боку українців чи ганьблячи зрадницькі діла всяких перевертнів-яничарів, він укладав систематично й поволі в наші душі розуміння: «куди йти!»

Думки наші плинули до часів гетьмана Богдана, і в своїх мріях ми собі уявляли нашу Україну знову вільною й самостійною державою. Крок за кроком М. І. збуджував у нас революційні настрої, й праця в «Студентській Громаді» навіть радикально-національного характеру вже нас не зодовольняла — ми шукали стежок до діяльности революційної. І так під впливом Міхновського ми прийшли до переконання, що треба заснувати Революційну Партію, як сказав одного разу з великим піднесенням, скочивши на стілець, Миша Русов: **«Нам не треба громад, нам треба партії!** Партії української, з гаслами українських політичних і економічних домагань засобами революційними!»

І ось **29 січня (ст. ст.) 1900 року** на сходинах ініціятивної групи чотирьох, а далі на зборах основоположників, членів «Української Студентської Громади» і була заснована **«Революційна Українська Партія».** Ці збори, які вважати треба організаційними, відбулися **5 лютого 1900 року.** Основоположниками і організаторами **РУП** треба вважати таких осіб: Дмитра Антоновича, Михайла Русова, Боніфатія Камінського, Левка Мацієвича, Юрія Колларда, Олександра Коваленка і Дмитра Познанського.

Ініціяли РУП змовилися тоді пояснювати як ім'я, по батькові та прізвище нашого якогось фіктивного знайомого **«Романа Урбановича Погибка».**

Так партія РУП була заложена студентською молоддю, але душу в неї вдихнув Микола І. Міхновський.

Скоро після цього, а саме на Шевченківських роковинах у Полтаві, **19 лютого 1900 року,** які організувала Полтавська Українська Громада, Микола Іванович Міхновський виголосив свою промову, в якій підкреслив **«необхідність революційної акції та збройної боротьби за права українського народу».** Від говорив про бомби, стріли і всяку терористичну акцію проти Росії з таким запалом, що присутній на зборах старий Русов, Олександер Олександрович, з іронією зауважив: «Що це тут за артилерійський офіцер?»

О. О. Русов відограв дуже поважну ролю в українському рухові, але він був більше культурником і революційну працю не завжди вважав за доцільну.

Другу промову, вже з цілком ясним окресленням мети тієї збройної боротьби, виголосив Микола І. Міхновський дня **26 лютого 1900** в Харкові на Шевченківському святі, що його влаштувала наша Студентська Громада. На тому святі були присутні як гості представники різних національностей як поляки, грузини та інші, так і представники російських партій. Від російських соціялістів-революціонерів був відомий ес-ер Лавров.

Маючи на увазі присутність чужих гостей, М. І. свою промову виголосив уже тоді, як більшість з них розійшлася, а лишилися тільки свої люди. Микола Іванович, уже одягнений, з шапкою в руках, звернувся до присутніх й заявив, що хоче тепер сказати дещо в справі заснування Української Революційної Партії, про її завдання і програму. Тут він в коротких словах окреслив ті засади, які потім увійшли в брошуру **«Самостійна Україна»,** що він написав на замовлення Комітету РУП. (Ця книжка була потім надрукована в Галичині й перепачкована на Україну).

Головні засади тієї брошури-промови були такі: «Без національного визволення українського народу не можливе і його соціяльне визволення з темряви, визиску й рабства». На підставі Переяславської умови з 1654 року між Богданом Хмельницьким і царем Олексієм Україна склала унію з Московщиною, як рівний з рівним. Але московські царі тієї умови не додержали, й тому Україна стала також юридично вільною від тієї умови-унії. «Не хочемо далі

терпіти над собою московського панування. **Ми хочемо єдиної неродільної, вільної, самостійної України від гір Карпатських аж по Кавказькі!** Українська нація мусить здобути собі свободу, хоч би захиталась ціла Росія. Мусить здобути своє визволення від рабства національного, політичного, хоч би полились ріки крови. **Україна для українців!** І коли хоч один зрадник-чужинець залишиться на нашій землі, ми **не сміємо** зложити зброю». Ідея «самостійної, вільної, соборної України», яку проголосив Микола Міхновський, стала організаційним гаслом Революційної Української Партії (РУП). Це гасло стало заповітом для грядучих поколінь українського народу, воно стало заповітом нашої національної боротьби протягом півстоліття; це гасло показує нам шлях «куди йти»; за це гасло загинули сотні тисяч наших кращих людей, і воно освітлює нам шлях нашої дальшої боротьби. І коли б Микола Міхновський більше нічого не сказав і не зробив, то й тоді ім'я його було б святим і незабутнім, а він сам **був би і буде пророком нашого національного визволення.**

Цим проголошенням ідеї Самостійної України РУП вийшла в світ та відограла в історії українського визвольного руху величезну ролю. І хоч провід РУП під впливом марксистських ідей потім відступив від цих основних гасел і більшість «Рупівців» перейнялася ідеями соціял-демократизму і саму РУП було зліквідовано, а замість неї було заложено Українську Соціял-Демократичну Робітничу Партію, все ж таки ідею самостійности й соборности України донесли аж до наших днів кращі сини українського народу, які добре розуміли, що ті **«гробокопателі» РУП** кінець-кінцем до тієї ідеї, як **блудні сини,** повернуться, що й сталося в 1917 році.

Ця програмова книжечка Миколи Міхновського була, як ми казали раніш, видана РУП в Галичині в 1000 примірниках 1900 року заходом В. Старосольського та Є. Косевича, а в 1917 році **«Союз Визволення України»** за кордоном видав її знову, і в додатку від видавців було там зазначено таке: «... питання нашої державної незалежности для нас РУП-івців ніколи не зникало, не сходило з порядку денного!». І далі там читаємо: «... чи треба кому яснішого доказу на те, що Самостійна Україна є наше старе гасло, як той факт, що всі чотири члени Президії Союзу Визволення України були діяльними членами Революційної Української Партії, перша брошура якої носить назву «Самостійна Україна» (Це були: О. Скоропис-Йолтуховський та М. Меленевський, що були членами «Спілки» — майже більшовицька організація, що проголосила себе федеративною частиною Російської Соц.-Демократичної Партії. Далі А. Жук, український соціял-демократ, та М. Залізняк, український соціял-революціонер). Інші такі ж «відступники» від ідеї Самостійної України повернулися до цього гасла аж після проголошення IV Універсалу Центральної Ради в Києві в кінці 1918 року.

В Російській соц.-дем. газеті «Искра» за 1904 рік, з якою кооперували наші бувші рупівці та «Спілка», було сказано: «Первой офіціальной брошюрой Украінской Революціонной Партії била діко-шовіністіческая «Самостійна Україна» (Нєзавісімая Украіна). На ней нє так отразілся шовінізм партії, как шовінізм єя автора, который, к слову сказать, к партії нікогда нє прінадлежал» (себто М. І. Міхновський — Ю. К.).

І цей «шовініст» після епітету московських соціялістів і своїх ні на мить не давав заснути думці про **Самостійну Україну,** і коли цій ідеї РУП-івці зрадили, заложив другу українську партію, яка прийняла назву **«Українська Народна Партія» (УНП).** До цієї партії, крім самого Міхновського як основоположника, належали: брати Шемети (Микола, Володимир та Сергій), брати Шевченки (Василь та Грицько), брати Макаренки (Олександер та Сергій), Михайло Біленький, Євген Любревський-Письменний, Олексндер Степаненко та ін. (рік 1903).

Микола Іванович Міхновський у ті часи був у Харкові центром українського національного руху, і, як палкий патріот, пригортав до себе українську молодь, що визнавала потребу боротьби за власну державу.

Кличами партії УНП були: «Самостійна Українська Республіка працюючого люду, всесвітнє визволення поневолених націй і визволення праці від капіталу».

Своє політичне «вірую» партія УНП висловила в таких 10-ти заповідях:

1. Одна, єдина, неподільна, самостійна, вільна, демократична Україна — Республика робочих людей;

2. Усі люди — твої брати, але (далі вичислено кілька націй) — це вороги нашого народу, поки вони панують над нами і визискують нас;

3) Україна для українців;

4) Усюди й завжди вживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганять твоєї господи мовою чужинців — гнобителів;

5) Шануй діячів рідного краю, ненавидь його ворогів, зневажай перевертнів-відступників, і добре буде цілому Твоєму народові й тобі;

6) Не вбивай Україну своєю байдужністю до всенароднїх інтересів;

7) Не зробися ренеґатом-відступником;

8) Не обкрадай власного народу, працюючи на ворогів України;

9) Допомагай свому землякові поперед усіх. Держись купи;

10) Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами; не приятелюй з ворогами нашого народу, бо ти даєш

їм сили й відвагу; не накладай укупі з гнобителями нашими, бо зрадником будеш.

Восени 1905 р. УНП розпочала була видавати часопис **«Самостійна Україна»** у Львові, якого вийшло тільки одно число (за вересень). Тут же видрукувано було проєкт Української Конституції, опрацьованої М. Міхновським. Цей проєкт проф. С. Дністрянський (у своїй праці «Загальна наука права») називає **«основним законом Самостійної України»**. «В згаданім «Основнім законі» говориться про спілку народу українського, в якій вся етнографічна територія України має злучитися в загальну спілку. Ту спілку уявляє собі автор проєкту як «спілку вільних і самоправних земель», обмежену виразно до української етнографічної території, де «вся влада належить народові українському».

Цікавий є також соціяльно-економічний бік проєкту цієї конституції. Вся земля має бути націоналізована; тільки земля — не торгівля, не промислові підприємства. Націоналізація землі мала б бути проведена на підставі правила: **«від власників-українців земля викупляється, від чужинців відбирається без відшкодовань».** Про користування національною власністю мають рішати громади на основі окремих земельних законів.

Ціла програма Української Народньої Партії була надрукована в 1906 році з популярним викладом ідеології партії.

Року 1905 був поданий організований УНП протест графу Вітте, голові ради царських міністрів, з великим числом підписів урядовців різних установ Харкова, інтеліґенції та робітників проти закону 1876 року, що забороняв писати українською мовою і тим засуджував українську пресу й науку на смерть. Граф Вітте телеграфічно відповів робітникові Біланкові, який був підписаний на протесті першим, що «закон 1876 року буде анульований».

Крім виявів партійних, де провідну ролю відогравав М. Міхновський, він сам особисто публічно заманіфестував нашу українську справу та скрізь підкреслював словом і ділом нашу окремішність. Для нього було очевидно, що всіма засобами треба було будити в Україні національну свідомість.

Олександер Коваленко в своїх споминах **«На межі двох віків»**, надрукованих у книжці «З минулого» — збірник, том II, ст. 9, пише: «Пригадую один характеристичний (для Міхновського — Ю. К.) випадок в 1899 році, коли він особливо близько зійшовся з деякими членами Громади. Якось, повернувшись з відвідин свого батька, він розповів мені, що під час свого перебування дома кілька разів пробував намовити свого батька підписати супліку до царя, що її, розуміється, написав він сам, і в якій просив повернути Україні її стародавні вольності, при чому могла б створитися двоєдина держава Україна-Росія, обидві самостійні під скіпетром царя, як тодішня Австрія-Угорщина *). Мотивував він те цим, що його батько, який мав тоді понад дев'яносто років, з огляду на свій вік був непідсудний, а виходить, не ризикував бути притягненим за це до відповідальности. Але старий так і не дав себе намовити».

30 серпня (ст. ст.) 1903 р. було відслонення пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві. З цього приводу українське громадянство рішило урядити велике агітаційне свято з участю свідомого українського загалу. На свято з'їхалися українці не тільки з різних кутків Російської Імперії, але прибули й представники з-за кордону — з Галичини й Буковини. По відслоненні пам'ятника в міському драматичному театрі відбулися урочисті збори. Головував на тих зборах городський голова В. Н. Трегубов. Він заявив, що проголошувати привітання на «малоросійском язике» можуть тільки гості-делеґати з Галичини й Буковини, і коли почала читати адресу від Чернігівського Губерніяльного Земства пані Андрієвська, а адреса та була написана українською мовою, то Трегубов її зупинив і заборонив далі читати. Вона мовчки поклала теку з адресою перед ним на стіл і сама зійшла зі сцени. В залі повстав якійсь невиразний рух... Ось виходить на сцену Микола І. Міхновський, також з текою в руках. Високий, грізний, імпозантний. Твердим голосом він каже: «Тому, що на рідній землі ми не маємо права вітати роковини свого письменника й громадянина рідною мовою, тому що адреса, яку я маю прочитати від Харківського громадянства, також написана українською мовою, я її читати також не можу!» І рівночасно виймає з течки адресу, кладе її до бокової кишені свого фрака, а порожню течку кладе перед Трегубовим. Обертається і швидко сходить зі сцени під гучні оплески й крики «Слава» многотисячної маси присутніх. Трегубов зомлів... завіса швидко спадає. Цією демонстрацією М. Міхновського і закінчилось свято в театрі.

В січні 1904 р. почалась війна Росії з Японією. Війна ця не була популярна. Щоби використати ворожий настрій людности, особливо на Україні, М. Міхновський задумав зорганізувати протест проти цієї війни та провести збори активного громадянства по всіх більших містах України. Скликано було ініціятивні збори також і у нас в Харкові. Участь в них брали: сам М. Міхновський, М. Біленький, О. Степанеко, В.Ростаруев, М. Базькевич, І. Червенко, Ю. Коллард, пані Шевернева та ще кілька молодших членів українського громадянства. На цих зборах усі признали агітаційну користь

---

*) Міхновський казав: «Царь на троні довго не втримається, а після повалення царату, Україна автоматично стала би Самостійною Державою».

і велике значення протесту. Ухвалено текст протесту, який мав бути даний далі до підпису ширшого українського громадянства в Харкові ,а потім така акція мала бути проведена далі. Цей протест не був доконаний, бо за нього довідався провокатор Доброскок, і М. Міхновський був змущений цю акцію припинити.

Одного дня покликав М. Міхновського до себе прокурор Судебної Палати, де Міхновський виступав часто як оборонець в різних процесах, і довірочно сказав йому, що жандармерія має якісь відомості, ніби він організує протести чи демонстрацію проти війни. Казав далі, що він цьому не вірить і гадає, що це якесь непорозуміння. У всякому разі, коли б йому, Міхновському, щось подібне стало відомим, то радить ініціяторам покинути ту «затію», бо інакше може бути їм велика неприємність. Так ця акція була припинена як в Києві, Харкові, так і по інших містах України, де вже була розпочата.

Наша марксиствуюча частина молоді ставилася до цього протесту неґативно, дивилась на нього, як на буржуазну вигадку й особисту «авантюру» М. Міхновського. Вони гостро й необережно цю справу дебатували і критикували виступ М. Міхновського. Таким чином це стало відомим провокаторові Івану Доброскоку, який весь час терся між нашими. При виборах в І-шу Державну Думу, дякуючи енерґії і популярності М. Міхновського між селянством, удалося провести до Державної Думи національно думаючих депутатів-селян, які зорганізували в Думі поважну українську фракцію, що проти неї так вороже виступали всі соціялісти за її нібито «буржуазно-шовіністичний» напрям.

Після маніфесту 17 жовтня 1905 року заходами М. Міхновського і патріотичної родини Шеметів почав виходити український часопис **«Хлібороб»,** без дозволу, так званим «явочним порядком». Тим часом селянство виховувалось у дусі національної свідомости, а не інтернаціонального марксизму та утримувалось від анархії і самочинних виступів, закликалося до об'єднаня й організованої боротьби проти московського поневолення в особі не тільки зайдів-поміщиків і капіталістів, але й московського робітництва, що, як та сарана, сунуло на Україну, відбираючи від українського робітника працю, випихаючи його з усіх професій, з фабрик, заводів і робітень — в ряди безробітнього пролетаріяту, кидаючи його в пащу моральної, а потім голодної смерти.

Після наступної реакції і заборони «Хлібороба» М. Міхновський робить спроби заснувати інші виданнння, як от: «Запорожець в Катеринославі й «Сніп» та «Слобожанщина» в Харкові. Але наслідком репресій ці видання не могли довго існувати й мусіли припинитися.

Восени 1905 р. УНП розпочала видавати часопис «Самостійна Україна» у Львові, про який я вже говорив раніш.

УНП 1917 р. припинила своє існування, бо перетворилася в партію **соціялістів-самостійників,** в якій уже М. Міхновський особисто участи не брав. Слово «соціялістів» вона прибрала тому, що тут самостійники з'єдналися з партією українською **«соціялістичною»,** яка також визнавала принцип «самостійної» України. Характеристичною рисою Миколи Міхновського було те, що він ніколи не пристосовувався до громадської опінії, він завжди робив те, що сам уважав потрібним і доцільним. Наприклад: при судових процесах за жидівські погроми він без вагань брав до оборони тих, що в тих погромаж були обвинувачені. Це приводило в жах і лютість проти Міхновського все соціялістичне, навіть кадетське (конституційно-демократичне) громадянство. В той же час він ішов обороняти й тих, що громили поміщицькі маєтки або були суджені за страйки. Він говорив, що як той, що громив жидівські крамниці, так і той, що громив маєтки панів-глитаїв, мстився за утиск і експлуатацію і є жертвою темноти і соціяльного гніту при сучаснім державнім ладі, тому за свої вчинки не відповідає, а тому він — Міхновський — вважає своїм обов'язком громадянина, сина того ж народу, боронити ці жертви від несправедливого засудження.

Про послідовність і консеквентність М. Міхновського аж до дрібниць наведу ще один приклад. В липні 1906 року було розігнано першу Державну Думу й призначені були нові вибори до другої Державної Думи. Від Харкова мали вибрати 80 виборців, щоб вони потім з-поміж себе вибрали одного посла до Державної Думи. Перед двома місяцями я вийшов з в'язниці, де перебував біля 4-ох місяців у справі залізничого страйку 1905 року й «Вільної Громади РУП» в Люботині. Я був нервового перевтомлений і ніде активно не виступав. Але, на своє велике здивування, в виборному листку позапартійного бльоку на 2-ому чи 3-му місці я побачив своє ім'я. Цей список зібрав 13 виборців. На нарадах усіх виборців виявилося, що ніхто з партійних пройти в посли не може, бо всі кандидати партій с.-д., с.-р., «русское собраніе», к.-д. не могли отримати більшости голосів. Тоді вирішили вжити персонального принципу, й всі зійшлися на одному кандидаті, а саме: на адвокаті Миколі Миколаєвичу Познанському. Всі одноголосно згодилися подати за нього голос. Він, хоч і до українського руху не належав, але не був відвертим ворогом українства. Голосування мало бути проведене формально на другий день.

Наша група була чисто українська. Цей список був зложений при безпосередній участі Миколи Міхновського. Порадився я з ним. Він розумів, що єдиним кандидатом,

бажаним і для нас, був саме Познанський, і наша група безпартійних мусить за нього голосувати, але ж «ганьба, що від Харкова, одного з найбільших міст України — центру українського руху, пройде одноголосно не українець». Тоді Микола Іванович каже: «Нехай вся наша група голосує за Познанського, а Ви один дайте «чорну кульку», нехай він все ж пройде, але не одноголосно». Так я і зробив. Всі були здивовані, звідкіля взялася чорна кулька, та рішили, що то якась помилка, але принципово справа була виграна.

Не можу втриматись від того, щоби хоч коротенько не торкнутись періоду останньої діяльности і значення Миколи Івановича та його трагічної смерти.

Під час війни 1914 року він був мобілізований і як старшина-правник приділений до Київського окружного військового суду з ранґою поручника.

З самого початку революції 1917 року він починає »українізацію« серед війська та вживає заходів організації своєї власної української збройної сили та бере живу участь у скликанні 1-го військового З'їзду, в якому бере участь як член президії, твердо обороняючи свою позицію необхідности організації українських полків. Зараз же закладає в Києві «Український військовий клюб ім. гетьмана І. Полуботька» і поруч з тим Український військивий комітет, який мав би дбати за утворення і проведення в дійсність українських військових частин.

І все те робив всупереч усій правлячій соціялістичній демократії, яка вбачала в організації військової сили буржуазну вигадку й небезпеку для «здобутків революції». Працю Міхновського вона вважала шкідливою та хотіла обмежитись заведенням міліції, як то було сказано в їх програмах, тому свою збройну силу деморалізувала, розкладала, а зорганізовані вже полки роззброювала й розпускала.

На зважаючи на те, Міхновський організує «Богданівський полк» для якого жіночий фастівський манастир вишив знаменитий прапор: полотнище з одного боку малинового кольору, з другого темнозеленого з вишитим шовком потретом Богадана та з золотом шитим написом: **«Перший імени Гетьмана Богдана Хмельницького полк».** І коли наші соціялісти йшли до солдатських мас з пропаґандою анархії і непослуху, коли ті «добродії» проповідували бунт, Микола Міхновський, навпаки, закликав всіх до суворої дисципліни у формі добровільної підпорядкованости національно-державному обов'язку для служби в своїй українській Державі.

Микола Іванович Міхновський розумів, що тепер саме настав час, щоб організувати свою українську армію та проголосити Україну **Самостійною Державою.** Але в той час, коли він веде українське військо на «Київський совет рабочих і солдатських депутатів» — це руїницьке гніздо протиукраїнських змагань, в той же час Винниченко влаштовує прогульку по Дніпру з заступниками тих руїнників — лідерами всеросійських соціялістичних партій — і веде з ними пертрактації про захист «всеросійського революційного фронту» для охорони «здобутків революції».

Апафеоз боротьби між Міхновським та іншими соціялістами розгорівся на українському Військовому З'їзді 18 травня 1917 р.

На З'їзді М. Міхновський, посилаючись на пункти Вілсона, запропонував резолюцію, в якій стояло домагання **Самостійности України,** але за Міхновським була тільки незначна кількість однодумців-самостійників, та хоч Міхновський був обраний до Всеукраїнського Військового Комітету, все ж справа була програна. Найдорожчий час, коли ще можна було щось зробити, пройшов для Міхновського в безплодній боротьбі в самому Комітеті з ворогами української державности. Нарешті, Міхновського було обвинувачено в підготовці військового перевороту з метою проголошення Самостійної Україну та, в порозумінні з військовим урядом Керенського, було його вислано на румунський фронт, де він й перебував аж до кінця 1917 року. В 1918 році, коли наступив гетьманський переворот, Міхновського намічали в міністри внутрішніх справ, а потім в особисті дорадники гетьмана Скоропадського, але він на це не погодився і відійшов від політики та громадянської роботи взагалі, знесилений морально і фізично.

Після повстання проти гетьмана від'їхав на Кубань, де один час учителював в станиці Полтавській, а потім 1924 р. повернувся до Києва й тут скінчив своє шляхетне життя, повне боротьби й завзяття — самогубством, бо побачив марність тієї боротьби.

Микола Міхновський був тим, що пізнав «красу й силу» селянської України, відчув нашу національну гордість і сказав: **«Україна мусить бути могутньою національною незалежною державою, збудованою на підставі потреб самої України і силою самих українців».**

Це була широка натура з такою вогненною любов'ю до України, що міг би він при відповідних умовах запалити мільйони сердець на жертви для боротьби за нашу **Правду і Волю.**

Молоде покоління, що виросло на ідеї Міхновського, віддане їй, понесе її далі і новою національною революцією порве кайдани і здобуде **те,** що проголосив і за що змагався Микола Міхновський.

Б. КРУПНИЦЬКИЙ.

Теорії доби і сучасність

I.

В. Бер належить до наших найблискучіших есаїстів. Його теорія епохи, висловлена в цілому ряді його праць, вражає розмахом думки. Нарешті, і в нас широкі концепції починають займати відповідне місце.

Цікаво, що ідею «епох» або циклів перший підніс — як про це свідчить Бер — в українському мистецтвознавстві, незалежно і майже одночасно зі Шпенґлером, акад. О. І. Шмідт в доповіді, виголошеній р. 1919 в Київському Українському Науковому Т-ві. За тим же автором ця ідея стала трохи пізніше одною із складових ідей у системі поглядів того кола літературознавців, що, як письменники, були об'єднанні в гурток «неоклясиків». Знову ж, у 40-х роках ці «теоретичні міркування» перейшли в практику літературознавства в «Історії української філософії» Д. Чижевського, що виникла незалежно від попередніх концепцій (Віктор Петров — «Проблеми літературознавства за останнє 25-ліття — 1920—1945». Науково-літературознавчий збірник, 1946, ч. 2, ст. 51—52).

Підхоплюючи блискучі характеристики бароккової доби саме цього останнього, В. Бер розглядає епоху як історіософічну проблему. Для нього «історичний процес не становить собою безперервного потоку буття. Цей потік розчленовується на певні часові відтинки історії» («Історіософічні етюди», МУР, II, 7). Відтинки — це епохи з їх етапами.

До цих епох, а саме до ідеологій епох він застосовує нормативну функцію заперечення, «як засади історії», «структурну норму в побудові ідеологій». «Історія людства виразно свідчить, що ідеологія кожної нової епохи будувалася не сама по собі і не з самої себе, а з неґації попередньої. Структуру нової ідеології визначала структура ідеології попередньої доби» (МУР, II, 10).

Від епохи до епохи ми переходимо методою заперечення. Середньовіччя знало істину догмату, істину як догмат; новий час — істину в звільненні від догматів (МУР, II, 13). Для Середньовіччя істина була обов'язкова; Новий час виходив з засади необов'язковости істин (МУР, II, 12).

Жадна теза, на думку Бера, не обертається на своє протиставлення, на антитезу відразу, а тільки етапами. Кожне з заперечень розкривається за послідовністю розчленованих етапів. Заперечення, висунене Ренесансом, заторкнуло середньовічну концепцію «істини, об'явленої людству на перших початках його буття», спочатку тільки частково (МУР, II, 14). Одночасно автор твердить, що заперечення завжди лишається прямим (МУР, II, 16): Середньовіччя говорило про низхідну лінію буття людства; Новий час — про висхідну. Перше — про реґрес, другий — про поступ. Наш час знов таки воліє говорити про реґрес (МУР, II, 17).

Ця ґрадація зміни етапів від Середньовіччя через гуманізм Ренесансу до Нового часу представляється в формулі: теологія - філологія - математика або іраціональний світ надлюдськости й надприродного; розумовий світ — природний; технічно-речевий — витворений людиною за допомогою машини (МУР, II, 15).

Отже, перед нами три епохи з їх етапами: Середньовіччя, Новий час, Наш час, в розгляненні яких автор зрікається ідеї розвитку і вживає ідеї заперечення, поскільки йде про ідеологічний бік історичного процесу, про ідеології епох.

Тут для нас багато неясного, і ми мимоволі ставимо одне запитання за другим. Щодо функції заперечення, то вже в авторових «Засадах естетики» читаємо (цитую за Ю. Бойком): «Людські ідеології, світоглядові течії, політичні напрями, теорії мистецтва замінюються за принципом прямого заперечення». Вже Ю. Бойко підкреслив, що воно не зовсім так, «бо кожна доба, навіть протиставляючись попередній, має в собі нашарування попередньої. Часто в історії людства заперечення повстає не відразу, а через проміжну стадію, яка сама по собі має самодостатнє значення в історії. Між французькою революцією і добою реставрації була проміжна епоха Наполеона Бонапарте, яка мала свій стиль і в політиці, і в соціяльнім житті, і в мистецтві, тобто мала самодостатнє значення» (Юрій Бойко — «Куди йдемо»? Рідне Слово, 1946—XI, 52).

Взагалі, що таке функція заперечення, неґації? Автор називає її нормативною функцією заперечення, структурною нормою. Чи це Геґелівська логічна категорія неґації, якийсь чинний, активний, але одночасно автоматичний процес, закон, категорія або щось інше? Вияв об'єктивного духа? Недурно ж у В. Бера історичний процес «розчленовується на певні часові відтинки історії». Сам собою?

Признаюся, ця функція заперечення викликає в мене сумніви, принаймні, щодо можливости її безоглядного і всебічного уживання. Поперше, я не належу до істориків — об'єктивістів, які хотять з історичного процесу зробити щось, що ніби відбувається або витворюється поза нашими

людськими плечима. Ми творимо історію і ми її носіями. Цей «суб'єктивний підхід примушує мене в центр ставити саму людину і говорити про людське наставлення, про людську реакцію.

Саме «реакція», хоч і невиразний це вислів, подобається мені більше, бо може включати в себе і функцію заперечення, і функцію затвердження (напр., традицію, консервативне наставлення і т. д.) і взагалі відбивати в собі індивідуальні нюанси людського наставлення і тим самим якось реальніше і нюанси історичного ритму. Не завжди є добре зразу брати все (хоч би й ідеологічне) в певні тверді шори.

Тому мене функція заперечення, чи ґеґелянська чи берівська, цікавить передовсім, як один з висловів якоїсь, може, сталої риси людської вдачі, що робить до деякої міри можливою і певну сталість ритміки історичного процесу. Та, правда, таку ритміку ще треба довести, і це тим тяжче, що в наших часах, в умовах нашої цивілізації (не культури) ,що поривається скаженим кроком наперед, всі темпи стали прискореними і заразом непевними, може, й неритмічними.

В. Бер прикладає функцію заперечення, неґації до ідеологій. Чому тільки ідеологій? А поза межами ідеологій? З другого боку, не зовсім ясне те, чи він має на увазі культурні епохи, як Чижевський, чи епохи взагалі? В одному місці він, правда, твердить, що навіть «політичні напрями» змінюються за методою прямого заперечення. Можливо, що реакція мистців з їх сензитивною, вражливою, змінною вдачею відповідає цій характеристиці. Але в політичній сфері зміни можуть проходити за методою прямого заперечення, але не мусять. Політика має багато елементів необхідного, примусового, і тут творчій думці державних мужів положені деякі межі. Напр., в політичних напрямах Англії і Франції, в формуванні їх політичної лінії (не стільки політичної, скільки лінії) помітно багато традиційного, константного, що переходить через різні і різноманітні доби існування держав: ідея европейської рівноваги в Англії, ідея розчленованої Німеччини у Франції і т. д. Тут зміни є скорше припасованням до нових обставин, навіть коли ці зміни політично-ідеологічного характеру.

Не знаю, чи можна з трьох епох, поданих В. Бером — Середньовіччя. Новий час, Наші часи, зробити щось на зразок тези, антитези і синтези. Ясне одне: В. Бер з цілою силою повертається проти Нового часу (особливо 10 ст.) і робить зворот у напрямі Середньовіччя. Але з Середньовіччя — і це дуже характеристичне — він бере не стільки його зміст, скільки його форму, не віру, а суспільний примус.

Ми читаємо у нього: «За наших днів техніка повернула світові його неподільність. Людство, спираючись на здобутки техніки, починає прагнути світових, неподільних істин. Істин монументальних, сталости в істині. Не особистих і хитких, а універсальних; не приватних, а соціяльних. Людство робить перші кроки, щоб надати істині не тільки раціональної, але й організованої обов'язковости . . . Людство остаточно стомилося від необов'язковости істин, від їх плюралістичної множинности, від їх здрібнілости, приватности думок, партикуляризму мислення. Людина гине в плині умовних і сумнівних, суспільно безсилих істин. Релятивізм може бути доктриною для одиниць, але не може бути доктриною для мас, що прагнуть бути організованими. Наш час вимагає від істин функціональної соціяльности, як це було вже колись» (МУР, II, 17—18).

Ще ясніш трохи далі: «Техніка, наука, думка, людина й її праця вратили свою дотеперішню суб'єктивність, свою приватність. Вони знов стають суспільно чинними через орґанізації, як це було колись за Середньовіччя (МУР, II, 18).

Зовсім не історичним способом, автор перекреслює Новий час, відбирає йому, так би мовити, історичну необхідність. По суті це знову 19 століття, проти якого в першу чергу оголошується війну. «Раціоналізм, суб'єктивізм, релятивізм, плюралізм, скептицизм, — каже автор, лягли в основу структури гносеологічної системи Нового часу. Вони виробилися з неґації. І ми не без здивування гадаємо, як це якась епоха могла існувати, плекаючи неґативну систему світогляду, позбавлену сталости й певности, об'єктивного й позитивного, систему, в основі своїй нігілістичну, сперту на те, що не є опертям, на сумнів, на ідею критичного розуму, на ізольований суб'єктивізм особи, що є лише собою» (МУР, II, 14).

В цій сумарній характеристиці під «нігілізм» Новий час представляється якимсь ідеологічним монолітом, так, неначе не було ні барокко, ні романтики, ні, зрештою, раціоналізму 18 ст., що зовсім не був сумнівом, тільки вірою у всемогучість розуму. Але така характеристика була, очевидно, потрібна, щоб тим яскравіше, за допомогою категорії прямого заперечення представити Наші часи як окрему структуральну цілість, прямо протилежну посередній добі з її етапами.

Цей останній етап 20-го століття — Наші часи — виглядає знову не реально в його многогранності, в боротьбі різних ідей і різних напрямів, і це зрозуміло, бо ми живемо
зи, — тільки як якийсь моноліт (метода пря-
саме в переходньому етапі *), в момент кри-
мого заперечення!) з ясними, виразними, не-

*) Чимало людей відчуває сього дні, що „eine geschichtliche Epoche zu Ende ist und die neue noch keine Gestalt angenommen hat". (**Das Gespräch über die Kirche, FRANKFURTER HEFTE**, 1947, H. 3, S. 292.)

заперечними ознаками. Схематизм, конструктивізм будови аж надто кидаються в очі: «Плюралістичний релятивізм становить собою властиву ознаку ідоелогічного світогляду 19 ст. Наш час відкидає цей релятивістичний плюралізм. Він воліє говорити не про можливість і відносність, а про єдність, не про сукупність, а про цілість. Сполученню партикулярних воль він протиставляє ідею структури, конкуренції — плян, органічності, що породжує себе з себе, — організацію. Генезі протиставлено творчий акт, безперервності — перервність, еволюції — революцію («Екскурси в мистецтво», Рідне Слово, 1946, XII, 57).

Або: «20-те століття виступало з запереченням природи й її об'єктивної даности. Центр ваги воно перенесло з елементу даности на елемент творення, з сталости — на катастрофу, з еволюції — на революцію, з природи — на людину, з об'єктивного — на суб'єктивне, з фіксації — на творчий акт, з опису — надію, з природописних наук — на технічні. «Техніка вирішує все», — стало провідним гаслом доби. Завдання технічної перебудови світу стало провідним завданням часу» («Екзистенціялізм і ми», Рідне Слово, XI, 41).

Говорячи про 20-те століття, В. Бер поставив крапку над «і», і це саме й викликає сумніви. 20-те століття, хоч і доходить до своєї середини, все ще є не даністю, а скорше завданням. Можна говорити про деякі тенденції, які виявила епоха, та й то з значною обережністю.

Ще більш вражає ужиток, який робить автор з цих характеристик для самих письменників, до яких і він сам належить, на полі мистецтва: «Тенденція нашого часу ототожнити літературу й політику перемогла внутрішній спротив письменників, що в наші дні одстоювали звичний образ світу, як він склався ще в 19 ст. . . .

Ідею свободи творчости обстоювало 19 століття, ідею обов'язку й мобілізаційної готовости — 20 століття». («Екзистенціялізм і ми», 34).

Або: «Те, що було таке важливе для мистецтва Нового часу: принцип простору, закони перспективи, природа й людина, ідеал «природної людини», психологічна характеристика індивіда, — усе це втрачає свій сенс у технічному, пляновому, структуральному мистецтві Нашого часу» («Екскурси в мистецтво», 64).

Це технічне, плянове, структуральне мистецтво виглядає, як якась індустрія, масова продукція, а сам мистець з його «мобілізаційною готовістю» скорше пригадує індустріяльного робітника, ніж творця духових цінностей. В результаті ми прийшли до голої, абсолютної «техніки», і оця техніка, хоче цього автор, чи ні (думаю, що не хоче!), є останнім словом його науки, «істиною», з якої людина має черпати сили для свого життєвого шляху.

II.

В. Бер в своїх статтях в «Часі» (1947, ч. 5 і 8 — З циклю «Засади історії») спробував змодернізувати на свій зразок ту порівняльно-соціологічну або універсальну методу, про яку я говорю в праці «До методологічних проблем української історії» (Авґсбурґ, 1946, видання ВУАН).

Новітня метода в історіознавстві, якою ми починаємо користуватись, ще тільки робить перші кроки. І саме тут потрібні пояснення.

Моє означення її як порівняльно-соціологічної, що працює методою аналогій, В. Бер відкидає, бо «новітня метода не є ні порівняльництвом, ні соціологізмом в дусі 18-го століття («Час», 1947, ч. 8).

Зате він цілком погоджується з іншим означенням її у мене як універсалістичної («Час», 1947, ч. 8).

Але як уявляє собі В. Бер цю універсальну, цілостеву або структурну методу?

Ми читаємо в нього: «Ми змінюємо наші історіознавчі концепції. Свою увагу історик переносить з часткового в суцільне, з окремої події або з сукупности подій — на структурну будову епохи. Історик вивчає не відношення речей і явищ, а речі й явища як такі, в цілковитій певності, що структура окремого явища або окремої події й структу а епохи тотожні («Екскурси в мистецтво», 57). Кілька сторінок далі натрапляємо на вислів: «Мистецтво й фізика, цілком незалежно одне від одного, за останні 40 років виявили тенденцію розвиватися в одному й тому ж напрямкові, — знаменний факт, що з'ясовує нам природу «доби». Тут не доводиться говорити ні про «взаємовплив», ні про «відношення», а про «суцільність» доби («Екскурси в мистецтво», 63). *).

І ще одне місце: «Я не говорив би про аналогії. В повній методі мова йде про ототожнювання, про ствердження тотожности окремого з цілим, а не про аналогії» («Час», 1947, ч. 8).

Саме цієї «цілковитої повности» я не маю. Я не мав певности, що «структура окремого явища або окремої події й структура епохи тотожні». Вони можуть бути тотожні, але не потребують бути тотожними. Ототожнювати явища, події і добу — це значить вірити в „praedestinante Harmonie" в те, що кожна окремішність носить у собі, як у монаді Ляйбніца, цілий світ епохи, без впливів і зв'язків. Пізнати окреме явище —

*) Кубісти на початку 20-го століття твердили: «Індивідуалізм . . . не має права на існування, бо кожний предмет має внутрішню структуру, яка у всіх однакова, коли звільнити об'єкт від його змислених пов'язань» (R. F. Raufast, **Der Kubismus nnd die Gegenwart, WORT UND TAT,** 1946, II, S. 34).

значить пізнати добу. Пізнати добу — значить пізнати окреме явище.

І для мене універсальна, цілостева метода є дослідженням структурної суті явищ, того основного, суттєвого, до деякої міри типового, що характеризує якось явище. Але не в тих специфічних формах, яких надає В. Бер структурності. Коли історик говорить про «структурність», то в переноснім сенсі (так само, як історик, говорячи про «суть», не потребує бути послідовником науки Гуссерля про феноменологію в строгім розумінні «послідовности»), а не в тім буквально взятім з психології, тим більще, що психологія є наука про психічну природу органічної істоти, якою (себто органічною істотою) доба не є. *)

Зрештою, структури в історії — це більш-менш вдало взяті схеми, іноді навіть умовно прийняті (порівн. — ідеальні типи Макса Вебера), щоб тим-легше з'ясувати деякі питання. Коли ми орудуємо методою аналогії або ототожнювання, то тут виявляє себе передовсім наша інтуіція. Принаймні мені так здається супроти раціоналізму В. Бера.

По суті ця метода інтуїтивного розуміння (intuitives Verstehen), інтуїтивного схоплення основного, структурної суті або просто суті дає тільки ряд можливих, більш-менш правдоподібних комбінацій. Такі комбінації стоять одна поруч одної, і їх може бути чимало. І тут свобода думки, свобода комбінацій кінчається там, де факти роблять спротив. Рішає доказ.

Залишається враження, ніби універсальна метода має у В. Бера бути універсальною і в сенсі всезначности, або замістити всі інші. Безперечно, це вища метода, синтетична par excellence. Найбільше надається вона для дослідження багатогранного й широкого історичного потоку. Вона «звертається — тут я в годжуюся з В. Бером — до таких універсальних категорій, як феодалізм, ренесанс, барокко, вік просвіти, капіталізм, соціялізм і т. д. («Час», 1947, ч. 8).

Але ціла ця проблематика «епох», особливо коли брати її ідеологічний бік, є свого роду об'єктивізацією історичного процесу як такого. Я взагалі не є прихильником тих, що говорять про закони історичного розвитку (В. Бер взагалі не хоче чути про «розвиток»), чи то були б історики 19 ст. з їх природничо-фізикальними уявленнями про закон, чи сьогоднішні історики-марксисти — діялектики. Історія складається з неповторних явищ, явищ одноразових, індивідуальних, з явищ, при досліді яких треба не спускати з очей основну фігуру історичного процесу — людину як окрему особу і людину як народ — націю. Люди роблять історію, і коли історик або соціолог натрапляє на якісь правила сталости і подібности в «добах», то треба не забувати, що вони є висловом або результатом людської діяльности, людських реакцій на оточення і свій внутрішній світ, сталих реакцій, подібних реакцій. Отже, настановлення людське в добі і добах важніше, ніж об'єктивний, зоб'єктивізований стан «епохи».

Зрештою, наша увага застановляєтся не а одних «добах» як таких. «Для історіографії наших часів», — каже В. Бер, — «поняття епохи є одне з найвластивіших» («Екскурси в мистецтво», 59). Окреме місце займають історичні «постаті», і це зовсім не без значення, хто є властивим виразником доби, ідеології доби: Мусоліні, Гітлер, Черчіл, Рузвелт, Сталін або хтось інций. Можна навіть поставити академічне питання: хто ж з них відповідає в дійсності структурній цілості доби 20-го століття за схемою В. Бера? Буває (хоч це трапляється зрідка), що історична постать переростає всякі межі епох, виростає в тисячоліття, як не сталося з Христом — богочоловіком, де від особи не можна відірвати ідею. В той час як В. Бер робить горизонтальні розрізи в історії, тут ми маємо вертикальний розріз.

Знову ж інакше представляється питання народів — націй. Народ — нація, складаючись з людей зближеного між собою національного наставлення мовної одности, расового споріднення, має в собі деякі константні риси, традиції, звичаї, спосіб життя і думання, своє своєрідне, що висловлює себе в історичному процесі через цілі епохи. Поняття «народу-нації» і поняття «епохи» не збігаються. Коли ми говоримо про епохи, то ми абстрагуємо їх від їх живих носіїв, від націй з їх індивідуальними рисами і тенденціями, так само, як ми абстрагуємо, беручи епохи як такі, без огляду на історичні постаті. По суті це нації — народи, які надають, так би мовити, обличчя добі.

---

*) Про структурну психологію читаємо таке: «Психіка творить розчленовану цілість, в якій конструкція в своїй дії виконує завдання, потрібні для других функцій, будучи, в свою чергу, ними обумовлена (О. Кульчицький — «Психологія на порозі нової доби», «Рідне Слово», 1946, XI, 60).

Не ясно, оскільки В. Бер наближається до морфологічної структури культур Шпенґлера. Для Шпенґлера культури або культурні епохи — це свого роду організм, в собі заключені будови з своїм відокремленим, самостійним життям. Ці культури можна продовжувати.

Також пригадується тут і цілостева метода Отмара Шпана з його „Ganzheit" психічно-органічного характеру та з одночасним відкиданням кавзальности. Порівн. (G. Lukacz, Die deutsche Soziologie zwischen dem ersten und zweiten Weltkrieg, AUFBAU, Berlin, 1946, VI, S. 592.)

Andrè Malraux в статті „Der Mensch und die künstlerische Kultur" (DIE INTERNATIONALE REVUE-UMSCHAU, 1947, H. 2, S. 148) пише: „Diese Auffassung der Kulturen als in sich abgeschlossener Welten war in der Zeit zwischen den beiden Kriegen fast überall in Europa herrschend geworden. Sie kam, wie bekannt, in Deutschland zur Welt und drängte nach und nach, ungreifbar und unklar wie sie war, die alte, bis dahin herrschende Idee einer allgemeinen in linearem Fortschritt sich kontinuierlich entwickelnder Zivilisation."

Серед модерних істориків саме тут помітна тенденція одним цілостевим рисом, через епохи накреслити історію своєї країни, свого народу-нації, вбрати її, так би мовити, в одну коротку синтетичну формулу. Так були написані історія Франції Бенвіля (Bainville) або історія Англії Тревельяна (Trevelyan). У нас зробив спробу Михайло Антонович, поклавши в передмові до своєї «Історії України» (в 4 томиках видання Ю. Тищенка) в основу українського історичного процесу наш колонізаційний рух, але не перевівши цього в діло при викладанні окремих епох української історії.

Безперечно, універсальна метода, як її представляє В. Бер, виглядає дуже спокусливо. Це свого роду заклик іншими очима дивитися на світ і історичний процес, а крім того, те ще й заклик до чину: зактивізований історик має дати зактивізовану історію («Нова метода ще не розроблена . . . її творення є творчим завданням нашого часу» («Час», 1947, ч. 8).

Все це дуже добре, тільки не можна погодитися з тим, щоб ця універсальна цілостева і структуральна метода була одинока і виключна. Повторюємо: ця метода є щойно завершенням, останнім словом, хоч би і як проблематичним. Також рішуче заперечую я, що ми можемо все дослідити в історичному процесі, виходячи з принципу відповідности цілого частинам і частин цілому (можливо, В. Бер сам там далеко не йде!). Кожний уважний спостерігач помітив, що універсальну методу можна з успіхом застосувати там, де вже досить накопичено матеріялу. Самий предмет нашої науки треба взяти на увагу. Історія не має свого положеного мовби на стіл об'єкту. Історик мусить його знайти, відшукати. Першим завданням історика є встановлення факту, реконструкція подій. Коли В. Бер говорить, що ми маємо досліджувати не зв'язки між подіями або явищами, а явища як такі, бо структура явища, події і структура доби тотожні, і цього досить для їх пізнання, то треба ще, щоб ці явища, ці події були перед нами і щоб доба була виповнена фактами.

Без реконструкції факту (а ця реконструкція без пов'язання подій не можлива) ніяка універсальна метода нам нічого не поможе. Універсальна метода з своїми аналогіями або ототожнюванням приходить на готове, на виготовлений істориком-аналітиком або навіть істориком-генетиком матеріял. Тому існування генетичної методи з її навчанням явищ в еволюції, в процесі руху, в розвитку й зв'язку між подіями, в зв'язках явищ, нарешті з її причиновістю так само зрозуміле, як і існування універсальної методи. Зрештою, В. Бер і сам не заперечує генетизму як такого. В одному місці він каже: «Це зовсім не значить, що нова метода історіознавча (універсальна) є агенетичною або антигенетичною» («Час», 1947, ч. 8). На його думку, «генетизм сьогодні різко відмінний од генетизму, яким він був в 19-ому сторіччі. Генетизм 19-ого ст. мав механістичний характер» («Час», 1947, ч. 8).

Під цим радо і я підпишуся, тільки з тією різницею, що генетизм 19 ст. мав серед представників гуманістичних наук здебільша характер органічно-природничий, а не механістичний.

Я так само проти органічности, як і механізму на полі історії. Але В. Бер іде значно дальше і каже: «Коли історик наших днів посилається на клімат або на середовище, на ґрунт або на расу і кров, коли він оперує такими категоріями як нарід, розвиток, безперервність, еволюція, рух, рівновага, я твердо знаю — він нічого не зробив, щоб переступити за обрії світу, витвореного клясичною фізикою і клясичною механікою» («Екскурси в мистецтво», 58).

Безперечно, безпосереднє покликання на клімат, середовище, ґрунт, расу і кров і т. д. — не віддає ще історіознавством добрих, традиційних часів. Я давно вже тримався тої думки, що важливе не середовище, а реакції на клімат, ґрунт і т. д. Ми ж бо досліджуємо історію людства, а не клімату і ґрунту. На цьому полі треба ще багато зробити, але це окрема тема, якої тут не можна розширяти.

В. Бер бере справу занадто радикально: або — або. У нього в 20-му ст. «генезі протиставлено творчий акт, безперервності — перервність, еволюції — революцію» («Екскурси в мистецтво», 57).

Щодо творчого акту, то й я надаю йому великого значення. Тільки чому творчий акт протиставляється генезі, а революція виключає еволюцію? На мою думку, кожний творчий акт є свого роду революцією, але кожна революція переходить в еволюцію. Революція починає, еволюція продовжує. Еволюцію ми розуміємо тут просто як розвиток, але й його автор відкидає.

Розуміється, і тут потрібні деякі пояснення. Історичний процес зв'язується в 19-му ст. цілком природно з поступом, з еволюційним поступом. Сьогодні поволі виясняються, що можна говорити з цілковитою певністю про цивілізаційний поступ. Культурний поступ поставлено під знак запитання: культура, якої не тільки без естетики, але й без етики, без моралі не можна собі й уявити (абстрагуємо від об'єктивних, законсервованих, музеальних даних культури, нам йде передовсім про культурне настановлення), знаходиться в стадії кризи. Наші часи виявляють не тільки утончення, а то й помноження добра, але й інтенсифікацію, помноження, вирафінованість зла. Тепер ми знаходимося в стадії загострення тяжкої боротьби між обома началами, і не відомо, яка доля чекає нашу культуру. Чимала частина нашого світу або перейшла,

або переходить через деякі стадії культурної примітивизації... Розуміється, це не дуже радісний розвиток, але все ж таки розвиток.

Автор відкидає також і поняття причиновости, яке гуманітарні науки (а також і історія) перебрали, мовляв, з клясичної механіки («Час», 1947, ч. 8). На нашу думку, його модерна фізика зреклася цього поняття так само, як ідеї безперервности й субстанції маси *).

Видатний німецький фізик П. Йордан — каже він — вмістив у грудневому другому числі „Prisma" за 1946 рік статтю «Потрясена причиновість» з характеристичним підзаголовком: «Вплив атомової фізики на філософію» («Екскурси в мистецтво», 58).

Знову маємо перед собою непотрібне загострення справи. Я уважно прочитав найновішу статтю Йордана „Die Stellung der Naturwissenschaft zur religiösen Frage" (UNIVERSITAS, 1947, H. I) і маю враження, що ґеттінґенський професор говорить про прориви на полі причиновости: в сфері мікрокосму, а може й макрокосму (атстрономічно-космологічнім) стара механістична законність — кавзальність втратила свою силу. Тут ніби панує свобода, і тут можна говорити про закономірність тільки в статистичнім розумінні (середніх вислідів діяння великих згруповань атомів). Але це тільки прориви. Поза ними майже все в анорганічних руках і діях переходить у формах кавзального примусу, необхідности. Причиновість зовсім не відкинено; вона існує й далі, тільки паралельно з свободою, себто в певних, значно обмежених рамках.

Але це ще велике питання, чи дійсно історики вживали поняття причиновости, взяте з старної клясичної фізики. «Причиновість», а саме причиновість за мотивами і «свобода» в людських акціях і реакціях, обговорювані не раз в їх співвідношенні, надавали цій проблематиці зовсім відмінного характеру. І тільки сьогодні фізика вирівнюється в цій справі на гуманітарні науки, хоч і зовсім іншим способом.

Один з найавторитетніших сучасних істориків, геґельянець Бенедетто Кроче, в своїй останній праці „Geschichte als Gedanke und als Handlung", що вийшла в 1938 р., так думає про причиновість в історії: Die menschliche Handlung ist nicht beherrscht von einem einfachen Zusammenhang von Ursachen und Wirkngen und sie ist auch nicht unabhängig von diesen Ursachen, sie ist gleichzeitig bedingt und frei." (Georges Golay, **Benedetto Croce**, Philisoph und Historiker, DIE INTERNATIONALE REVUE-UMSCHAU, 1946, III, 342.)

Отже, там, де В. Бер робить антитезу, спробуємо прийти до якоїсь синтези. Пов'яжемо революцію з еволюцією (зрештою, безперервних, перманентних революцій й немає), перервність з безперервністю (теза перервности сьогодні незаперечна, але те, що на близькім віддаленні видається чи є перервністю, на великім віддаленні або при змасуванні виглядає як безперервність), а причиновість з свободою, як це зробив Кроче.

Наприкінці ствердимо ще раз: універсальна метода — це є свого роду зміна погляду. Але метода, на мою думку, не виключна *). Шукання суті явища, структуральної суті явищ, доби чи якогось іншого відповідного об'єкту — надзвичайно плодотворний принцип, але він, як усяка вища синтеза в сторії, вимагає наявного, встановленого об'єкту, себто фактів, провірених і приведених у зв'язок між собою. Тому й універсальна метода не виключає, а навіть вимагає діяння генетичної методи (та чи тільки її одної?), звичайно, зреформованої і припасованої до модерних вимог історичної науки.

---

*) Але субстанція-маса і енерґія разом залишаються при всіх змінах у природі збереженими. Так виглядає, оскільки я знаю, сучасний закон збереження матерії.

*) Напр., відомий німецький соціолог Курт Брайзіґ у своїй останній книжці „Das neue Geschichtsbild im Sinn der entwickelnden Geschichtsforschung". (Berlin 1944) розрізняє дві історіософічні методи: описову і розвиткову (entwickelnde). Остання має займатися відкриттям зв'язків, себто історичними подіями в їх пов'язаності в часовім перебігу. В протилежність до Ранке, що хотів представити минуле, як воно було, Брайзіґ висуває наперед історичне, як воно стало. Мета досліду — пізнання становлення des Werdens — ст. 163—164). Цю розвиткову методу подає Брайзіґ як свого роду оперування більш обстарктними поняттями. Це метода типизації, при чім упорядкування і апхітектурна будова матеріялу робиться за власними ідеями-думками (Einsichten — ст. 186). Коли подумати, то цю досить неясну методу Брайзіґа можна підвести і під звичайну еволюцію, і під генетизм, і під універсалізм — і взагалі під що хочете.

Супроти раціоналіста Брайзіґа можна виставити іраціоналіста Альфреда Вебера, представника нової методи інтуїтивної „Kultursoziologie" — (Ideen zur Staats- und Kultursoziologie, — Karlsruhe 1927), який у своїй останній книзі „Abschied von der bisherigen Geschichte" (Hamburg 1946, S. 267, знову виходячи з основного, металогічного переживання, з безпосереднього досвіду, який може бути пояснений тільки натякливими словами, ставиться проти кожної догми, системи, проти кожного «закріплення» (Verfertigung) — через логічні формули.

На його думку, форми европейського думання пережилися. Ми вступаємо в фазу універсально-екзистенціяльного переживання (universelles Daseinserlebnis). Разом з тим на зміну теперішнім формам приходить світова організація. На Европу і її розвиток, що приходить до свого кінця, можна дивитися ретроспективно. В її історії, що приходить до свого кінця, можна вбачати тільки деякі найвищі пункти: це переважно культурно-історичні постаті, що, як маяки, служать нам провідниками на шляху в невідоме майбутнє, що ми його шукаємо: Данте, Леонардо, Мікель Анджельо, Шекспір, Паскаль і т. д.

ПЕТРО РОМЕН.

Про історію українського народу

У московському журналі **«Большевик»** ч. 7 за квітень 1947 року поміщено велику статтю К. Литвина — **«Про історію українського народу».** Ця праця надрукована також окремою брошурою і масово поширюється на Україні.

Поміщення статті на таку тему в «теоретичному і політичному» органі ЦК ВКП(б), випуск її окремою брошурою і масове поширення серед українців говорять самі за себе. Вона красномовно свідчить **про нинішні стосунки між Москвою і Україною.**

*

Недавно опубліковано повідомлення про боротьбу українських партизан і договір про знищення їх. У цьому повідомленні сказано, що «Польща, СССР і Чехо-Словаччина склали між собою договір, який звертається проти партизанських груп українських націоналістів і має за мету спільну боротьбу з цими партизанськими групами».

Про цю ж боротьбу між українським визвольним рухом і московсько-большевицькою диктатурою свідчить також московська преса і характер та напрямі нинішньої московської пропаґанди. На Україні ця пропаґанда скерована проти українського націоналізму. Зокрема в газеті «Радянська Україна» недавно писали: «Націоналісти опираються на ідеології, яку вони черпають з творів М. Грушевського, автора «Історії України» в 8 томах і С. Єфремова — автора «Історії української літератури». **Якщо хочемо знищити українських повстанців, то нам треба за всяку ціну знищити їхню ідеологію».** Отже, поруч зі збройною боротьбою і терором Москва розгорнула тепер **посилену теоретичну боротьбу на ідеологічно-світоглядовому фронті.** Читають численні публічні лекції на цю тему, видають спеціяльного призначення книги і брошури. Однією з таких брошур і є брошура К. Литвина — «Про історію українського народу». Вона скерована на те, щоб «викрити» й «розгромити» націоналістичний ухил і помилки в працях українських совєтських істориків і націоналістичну концепцію історії українського народу, що її висунув М. Грушевський і його «школа».

Бо, як відзначає автор брошури, «викрити ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У серйозні недоліки і помилки в низці праць, опублікованих Академією Наук УССР, а також окремими українськими видавництвами, стверджують, що певна частина істориків і літературознавців на Україні, не досить озброєних марксистсько-ленінською матеріялістичною методою, залишається і до цього часу в полоні буржуазно-націоналістичної методології Грушевського».

Цікаво приглянутись, що ж це за «помилки» і в чому суть того «ухилу», що його допустилися українські історики на тридцятому році большевицької революції?

*
* *

У брошурі К. Литвина — «Про історію українського народу» помилки і ухили українських істориків визначаються такими словами:

«Порочність праць деяких наших українських істориків полягає в тому, що вони не подолали до кінця схеми буржуазної історіографії і часто висвітлюють питання історії українського народу з позицій буржуазно-націоналістичної «школи» Грушевського.

Це особливо виявилось в таких працях, як «Короткий курс історії України», І том «Історії України», «Нариси історії української літератури», виданих Академією Наук УССР в роки 1941—1945, і в інших працях, виданих українськими видавництвами.

«Історія України» (том І), яка вийшла 1943 року під редакцією професора Н. Н. Петровського містить серйозні помилки націоналістичного характеру. Автори цієї праці відійшла від марксистської методології і не зуміли викрити закономірности історичного розвитку України. Іґноруючи марксистсько-ленінське вчення про суспільно-економічні формації, автори побудували періодизацію історії українського народу у відповідності з буржуазно-націоналістичною схемою історії Грушевського. Періоди історії України у них розрізняються не за способами виробництва, а за тим зовнішньо-політичним положенням, в якому знаходився в той чи інший історичний відтинок часу український нарід.

У книзі слабо розкриваються соціяльні взаємовідносини, клясова боротьба внутрі українського народу, яка була головним рушієм історичного розвитку України. Автори І тому «Історії України» виявились в полоні буржуазно-націоналістичної теорії про безклясовий розвиток української нації.

При викладі причин селянських повстань автори книги замовчують їх клясову природу. Пояснюючи ці повстання лише мотивами національного характеру, автори не показують, що селянство боролось проти експлуатації не лише з боку іноземних, але також і українських феодалів.

Аналогічні помилки є і в «Короткому курсі історії України» (1941 рік) і в «Нарисі історії України» (1942 р.) — виданих Академією Наук УССР, а також в «Програмах по історії України» (1938 рік).

Серйозні помилки є також і в галузі історії літератури. Прикладом цього може служити «Нарис історії української літератури», виданий Академією Наук УССР 1945 року. Автори нарису розглядають розвиток української літератури як національно відокремлений літературний процес, який розвивається без будь-яких протиріч, без боротьби проґресивного напрямку з реакційним, — процес, ізольований від клясів і клясової боротьби. Зв'язок української літератури з передовою російською літературою і величезний плодотворний вплив останньої зовсім іґноруються в «Нарисі».

Ці серйозні помилки в певній мірі є результатом все ще не подоланого впливу буржуазно-націоналістичної «школи» Грушевського».

(«Большевик» 1947. № 7, ст. 42—43).

Хто знає внутрішні відносини в СССР — у цій країні, де діє «найдемократичніша в світі» сталінська конституція і панує «найбільша свобода думки і слова», той знає, що тягне за собою викриття таких помилок. Підручники і книги, що їх большевицька партія так критикує, негайно вилучають і знищують. Така ж сама доля чекає і авторів, що їх написали: вони теж «вилучаються» і теж ліквідуються, як ухильники і вороги пануючої большевицької ідеології і влади, або — на большевицькому жарґоні — як «вороги народу».

Отже, констатуємо факт: І на тридцятому році большевицької революції Україна не має своєї історії, а українські вчені і науковці все ще ніяк не опанують «марксистсько-ленінської матеріялістичної методи» і все ще залишаються в полоні «буржуазно-націоналістичної методології».

Як розуміти цей факт? Про що він говорить?

Очевидна річ, що українські вчені «ухиляються» від марксистсько-ленінської методології не з причин недостатнього опанування її. Макрсизм — це не така наука, щоб її не могли вивчити і опанувати українські науковці і вчені. У Совєтському Союзі пропаґанда марксизму-ленінізму так широко поставлена, що його основні «положення» є відомі не лише кожному школяреві ,але й малописьменному робітникові й колгоспникові. Тим більше цю «науку» зобов'язані знати і глибоко вивчати висоосвічені спеціялісти гуманітарних наук, а особливо історики. Марсизм-ленінізм є офіційною державною ідеологією СССР, яка піднесена на ступінь релігії. Вільне чи не вільне відхилення під цієї новітньої релігії карають з середньовічною принциповістю і нетерпимістю. І все ж, як бачимо, ухили від марксизму все ще викривають і на тридцятому році революції. З цього можна з певністю зробити висновок, що **всяка сумлінна** наукова історична праця приводить до **розриву з марксизмом і до його заперечення.** Марксистсько-ленінська метода не є творчою науковою методою. Вона сковує людську думку, спрощує і схематизує складний історичний процес і є безсилою схопити історичну дійсність у всій її багатогранності і з усіма її закономірностями і проявами. **Перманентні ухили від марксизму серед совєтських учених свідчать про всю злиденність і безсилість цього «вчення» і про його банкротство.**

Це апріорне припущення цілком стверджується і унаочнюється в конкретній ідейно-теоретичній боротьбі між большевизмом і українським націоналізмом, — про що мова буде далі.

Большевицькі критики вважають за великий гріх і відхід від марксизму те, що українські історики розглядають періоди історії України «не за способами виробництва, а за тим зовнішньо-політичним положенням, в якому знаходився в той чи інший історичний відтинок часу український народ». Це вже є «ухилом». Яким критерієм керується К. Литвин, осуджуючи одну періодизацію (за зовнішньо-політичним положенням) і пропонуючи другу (за способом виробництва)? Цим критерієм не є реальний історичний процес і науков̑е його дослідження. К. Литвин радить керуватись марсистською догмою і наводить ще один уступ з «Короткого курсу історії ВКП(б)», де говориться, що «історія розвитку суспільства — це історія способів виробництва, які змінюються на протязі віків, історія розвитку виробничих сил і виробничих відношень людей». Отже, критерієм періодизації історії України і ключем розкриття закономірностей історичного розвитку українського народу мусить бути, на думку большевиків «спосіб виробництва» або марксистсько-ленінське вчення про суспільно-економічні формації. Практично це означає, що з історії України треба викреслити такі періоди, як «Українська держава за княжих часів (800—1340)», «Україна під Литвою і Польщею (1340—1648)», «Українська Держава за козацьких часів (1648—1784)», і т. д., включаючи сюди й такі історичні події і періоди, як союз України з Москвою, що його уклав Богдан Хмельницький і який Москва спритно перетворила в поневолення України. Український історик не може поминути вікової боротьби України з імперіялістичними сусідами, в тому числі і з Москвою. Боротьба України за волю і незалежність становить головний зміст української історії, а зовнішньо-політичне положення України визначало не лише існування її, як держави. Це мало також рішальний вплив на формування соціяльної структури українського народу і на становище окремих соціяльних груп та їх соціяльні взаємовідносини.

Іншої думки є большевицький критик українських істориків К. Литвин. Він на-

магається переконати наших істориків, що зовнішньо-політичне положення України не є таким важливим фактором в історії, що важливіше писати не про героїчну боротьбу українського народу, як цілости, як нації, а про «соціяльні взаємовідношення», про клясову боротьбу і способи виробництва. Відповідно до того мусить бути побудована періодизація історії України. Отже, мусить бути «епоха феодалізму», «епоха капіталізму» і т. д.

Тому історія, жива, дійсна історія українського народу мусить бути кастрована і втиснена в мертвотну марксистську схему. І така історіософічна метода називається «дійсно-наукова»!

Постає питання: чому це знов большевики, які в певний час викривали, як нібито ворожу дійсному марксизмові «школу» відомого російського історика-марксиста Покровського, пропонують, (але не російським, а тільки українським) вченим знову ж таки схему соціяльно-економічних формацій, для періодизації української історії? Адже ж за оцінкою большевиків «школа Покровського підміняла марксизм-ленінізм вульґарним матеріялізмом і замість наукової розробки історії творила абстрактні схеми». Чи не те ж саме пропонують тепер ортодоксальні марксисти-ленінці українським ученим? З якою метою?

Відповідь ясна. Московський большевизм боїться розкриття справжньої історичної правди українського народу. К. Литвин обурюється тим, що «буржуазний історик Грушевський» розвивав нібито неправдиву концепцію походження і розвитку українського народу і твердив, що український народ ніякої споріднености з російським народом не має і що історичний розвиток обох народів проходив не в дружбі, а в постійному антагонізмі. Для московського великодержавника ця історична правда, стверджена й занотована не лише українськими вченими. неприємна і небезпечна. Звідси намагання цю історичну правду приховати. І тому дається наказ українським історикам перебудуватись. К. Литвин, виконуючи наказ ЦК ВКП(б), викриває «помилки» і «ухили» в їх дотеперішній праці. Йому не подобається, що й сучасні українські історики, які працюють в умовах суворої підпорядкованости всього наукового й духового життя в СССР директивам партії, роблять неприємні для Москви ухили від генеральної лінії партії.

Постає друге питання:

Якщо історію свого народу не можуть писати «науково» і правильно українці — ні Грушевський, ні сучасні советські українські історики, — то хто ж може краще її написати? К. Литвин дає на це відповідь: «Важнейшее значение для разработки подлинно научной истории украинского народа имеют труди Ленина и Сталина» . . .

Ось у яке положення поставлена українська наука і українські вчені у «вільній» і «самостійній» УССР сьогодні. І це називається «дружбою» і «братерством» між Україною і Москвою. І в цьому є суть так званого «плодотворного влияния великой русской передовой прогрессивной мисли и науки» на українську думку й українську науку.

*
* *

«Помилки» і «ухили» українських совєтських істориків К. Литвин ставить у зв'язок з неподоланими впливами українського націоналізму і зокрема з методологією і позиціями «буржуазно-націоналістичної «школи» Грушевського. У зв'язку з цим К. Литвин вважає за свій обов'язок повністю і остаточно розгромити «буржуазно-націоналістичну концепцію історичного розвитку українського народу, створену Грушевським і його «школою» і очистити історичну науку на Україні від тієї плутанини і викривлення, які нібито внесені «буржуазно-націоналістичною історіософією».

Цікаво придивитися до цієї дискусії між московським большевизмом і українським націоналізмом, — хто з цих двох сторін є за наукою і проґресом, а хто фальсифікує українську історію в реакційних цілях. Отоді то можна також напевно сказати, **хто є проти українського народу** — московський большевизм чи українські націоналісти і хто з них у своїй боротьбі має рацію і за ким є історична правда.

«Науковість» позицій і методології К. Литвина, який репрезентує московський большевизм, ми вже бачили з попереднього, коли наводили окремі цитати з «Короткого курсу історії ВКП(б)» про розуміння історії. К. Литвин не сумнівається в тому, що марксизм і, зокрема, книга «Короткий курс історії ВКП(б)» завжди буде служити зразком дійсно наукової історії. І тому його метода дуже проста: коли історія відповідає догмам Маркса-Енґельса-Леніна-Сталіна, — то все гаразд, а коли ні — він заперечує історію. А головне марксизм йому потрібний не для розкриття дійсного реального історичного процесу й закономірностей його розвитку, а для того, щоб заперечити реальні факти чи фальсифікувати їх або зробити відповідну підтасовку. Для чого? Щоб знайти наукову історичну правду? Чи може для того, щоб ту правду приховати і накинути свою, не згідну з тією історичною правдою, думку, чи ідею?

Якщо викреслити з історії України її зовнішньо-політичне положення і героїчну боротьбу українського народу за свою національну незалежність і своє державне існування, — то що ж тоді залишається з української історії? Але большевицька наука не є ради науки і наукової правди, — наука в них «партійна». Їм потрібно викреслити з

пам'яті українського народу його героїчні змагання за волю і незалежність і його боротьбу проти поневолювачів, у тому числі й проти московського імперіялізму, і тому вони наказують українським історикам змінити періодизацію української історії. Зміна періодизації за зовнішньо-політичним положенням на періодизацію за соціяльно-економічними формаціями ставить у тінь історію українського народу як цілости, як нації і ставить на перший плян соціяльні відносини і клясову боротьбу внутрі українського народу.

Чи ж може бути історія України як нації вичерпана описом «способів виробництва» і «виробничих відносин» та «клясовою боротьбою»?

Большевики намагаються відмежуватись від вульґарного матеріялізму. Але марксизм-ленінізм є таким самим вульґарним матеріялізмом, як і всякий інший. Історичний матеріялізм, зводячи багатогранний і складний історичний процес до «способу виробництва» як основи і беручи історію розвитку суспільства, як історію «виробничих відносин» і «клясової боротьби», є тим самим вульґаризацією історії. Марксизм у руках московських большевиків є засобом фальсифікації української історії і зброєю в боротьбі з українським визвольним рухом. Ось чому український націоналізм є ворожий до цієї «науки» і висуває свою філософію і свою наукову методологію. В їх основі є не клясова боротьба, а нація, нарід, як органічне ціле, яке розвивається і має свою історію. Кляси виникали і зникали, народ, нація лишається в житті й розвивається тисячоліттями. В історії діють не лише фактори економічного і соціяльного порядку, але й духові та національні. Світова історія складається не з історії кляс і клясової боротьби, а з історії націй. Історичний процес — це не лише «історія розвитку виробництва». Це також рух ідей соціяльних і національних та їх розвиток. Боротьба ідей та їх розвиток в історичному процесі не можуть бути пояснені виключно як відбитки матеріяльного буття людства і боротьбою матеріяльних інтересів. Величезну ролю відіграють у цьому процесі також елементи емоціонально-волюнтаристичного і етично-ідейного характеру. Людині властиве прагнення не лише задовольнити свій шлунок, а й прагнення до правди, добра, до гарного й ідеального. Те, що в поетичній мові визначається як прагнення до вищих ідеалів.

Такі головні риси світогляду українського націоналізму, і тому він є ворожий світоглядові большевизму.

Большевики намагаються цей світогляд і цю історіософію українського націоналізму сплюгавити і здискредитувати як ідеалістичний, що в їх мові означає також «ненауковий». Але для нас важне не те, як його називають наші вороги — «ідеалістичним», «націоналістичним», «буржуазним», чи ще яким. Дуже нас мало турбує також те, що він є «ухилом» і відходом від марксизму. Хай цим бідкаються большевики. Для нас важливіша його суть і питання, який з цих двох світоглядів глибше, повніше і всебічніше схоплює історичну об'єктивну дійсність і правильно розуміє рушійні сили і закономірності історичного процесу. Інакшими словами, який світогляд є більш науковий і по чийому боці правда. Хто добре знає їх, той не повагається відповісти: марксизм-ленінізм давно виявив своє банкротство і став тепер предметом безсумлінної спекуляції. Український націоналізм є переємником найпередовіших і проґресивних ідей не лише в історіографії, а й у всіх інших ділянках духового і наукового розвитку людства.

Своїм історичним положенням «поневоленої нації і в своєму прагненні до правди і справедливости українська нація зацікавлена в об'єктивному розкритті історичної правди і як молода нація має ту перевагу, що її політичні й духові тенденції збігаються з передовими проґресивними тенденціями в історичному процесі всього людства. Це обумовлює не лише «науковість», а й проґресивність позицій українського націоналізму. Це особливо видно на його ідеології.

В основі ідеології українського націоналізму лежить ідея української нації. Згідно з нею історія українського народу творить історію української нації, як органічного цілого, що живе і розвивається у віках. Це не означає, що українські націоналісти не визнають й не бачать внутрішніх клясових протиріч, як це брехливо твердить К. Литвин. Таким же брехливим наклепом є твердження К. Литвина про те, нібито український націоналізм недоцінює соціяльного фактора і ролі народніх мас і що «українські націоналісти завжди ставились до народу зі зневагою, іґнорували масові народні рухи й принижували творчу ролю мас в історії». Візьмемо для прикладу такого відомого українського історика, як Михайло Грушевський, якого большевики вважають головним творцем націоналістичної концепції історії українського народу і погляди якого, за большевицьким визначенням, складають головну зброю в ідеологічному арсеналі українського націоналізму. Як відомо, ім'я М. Грушевського большевики намагаються здискредитувати і оплюгавити в очах українського народу всякими засобами. Проти нього і його «школи» скерована головним чином і брошура К. Литвина — «Про історію українського народу». Хто ж такий М. Грушевський? В чому виявляється його «буржуазність» і на якій підставі К. Литвин проголошує його ворогом українського народу?

Подаємо характеристику методологічних позицій М. Грушевського і його концепцій історії з найновішої публікації — з брошури Бориса Крупницького — «До методологічних проблем української історії». Ця брошура не пропаґандивна і має суто науково-методологічне спрямування, — отже, з цього погляду вона вигідна для даного випадку як джерело безсторонньої наукової характеристики М. Грушевського як історика. З цієї брошури довідуємось таке: Грушевський належав до так званого народницького напрямку. Народники звертали увагу на інтереси самого народу і наділяли своїми симпатіями тих, хто ці інтереси заступав. При чому під народом розуміється не нація в цілому, а найбідніші її верстви, т. зв. «простий нарід». Грушевський належав до того народницького історіографічного напрямку, який підкреслював соціяльні моменти і навіть залишив поза увагою національно-державницькі тенденції й елементи історичного процесу. Цей напрямок в історіографії завжди брав в оборону простий нарід і осуджував верхівку, що була в проводі. Історики- народники, досліджуючи, наприклад, добу Козаччини, стають на бік простого козацтва і черні проти старшини і заможного козацтва. На перший плян в історичному процесі висуваються соціяльні антагонізми. «Грушевський, останній моґікан народництва, і далі представляв цей напрям, бороняччи ідею «трудового народу» та твердячи, що вина завжди на боці влади, а не народа» (Б. Крупницький — «До методологічних проблем української історії», 1946, УВАН, ст. 14).

Такий М. Грушевський в дійсності, і такі його ідейно-методологічні позиції.

А як малює М. Грушевського К. Литвин у своїй брошурі? У цій брошурі читаємо:

«З презирством відносячись до народніх мас, Грушевський в той же час намагався проголосити національними героями представників феодально-поміщицької верхівки — І. Виговського, І. Мазепу й інших зрадників (?! — прим. наша) українського народу, які боролись за відрив України від Росії і уярмлення її чужоземними державами». «Грушевський всіма способами прагнув спотворити, представити в реакційному світлі власні проґресивні традиції українського народу» і т. д.

Не будемо демонструвати всіх тих цинічно-брутальних і паскудних наклепів, якими рясно оздоблена ця брошура і на які ніколи не були скупі нові носії російського мракобєсія і великодержавного шовінізму.

Нас не дивує й те, що большевики зводять до одної купи «буржуазного націоналізму» і Грушевського, і Винниченка, і Петлюру, і Донцова. Відомо, що Петлюра належав до соціял-демократичної партії, а Винниченко в роки революції 1917—20 боровся за «владу українських робітників і селян» — за «радянську владу», був марксистом і деякий час навіть співпрацював з большевиками. Чи могли ці люди принижувати «все проґресивне в історії українського народу» навіть у большевицькому розумінні, яке проґресивним елементом в історії визнає лише «соціяльні прагнення народніх мас»?

Український націоналізм і зокрема М. Грушевський на підставі наукових даних з таких ділянок науки, як археологія, етнографія, фолкльор та ін., уважають український нарід за окрему від москалів націю. К. Литвин і за це нападає на М. Грушевського, запевняючи читачів, що його концепція походження й розвитку українського народу «неправдива» і «антинаукова»; таким теж «неправдивим» і «антинауковим» має бути твердження Грушевського про те, що український нарід ніякого споріднення з російським народом не має і що весь історичний розвиток обох народів проходив не в дружбі, взаємозв'язках, а в постійному антагонізмі. Але ж ці твердження не вигадані українськими націоналістами і М. Грушевським для пропаґанди, це — дані науки і факти історії!

Дивне воно й підозріле, коли російські ідеологи й науковці так гаряче і уперто родичаються з українцями. Ще дивніше, коли большевики, як марксисти, посилаються і надають такого великого значення уявній «кровній спорідненості» з українським народом. Адже ж, згідно з марксизмом-ленінізмом, кровна спорідненість — це «буржуазний забобон» і вона не відіграє ніякої ролі в житті народів. Як люто і непримиренно нападають большевики на ідею національного солідаризму між ріжними клясами і на проповідь клясового миру і національної єдности всіх українців на підставі їх кровної спорідненості проти зовнішнього чужонаціонального ворога! А тут раптом самі большевики-марксисти висувають теорію про свою кровну спорідненість з українцями, і на цій підставі закликають до миру, братерства і дружби між гнобителем і гнобленим. В одному місці К. Литвин повчає українських істориків, що, мовляв, українські селяни боролись проти експлуатації не тільки з боку чужоземних феодалів, але й проти своїх же таки — українських. Перефразуючи ці слова, можна те ж саме сказати і на адресу большевицьких істориків: українські селяни не все провадили клясову боротьбу проти своїх панів, — український нарід у своїй цілості і разом з «козацькою старшиною» та навіть з такими своїми «панами», як Богдан Хмельницький і Іван Мазепа, боролись також і проти чужоземних гнобителів, в тому числі й проти московських. І тут відігравала ролю не спорідненість крови, а дійсна історична дійсність і закони історичного розвитку. Гноблений завжди ненавидить і бореться проти

гнобителя, все одно, чи тим гнобителем є споріднений кров'ю, чи не споріднений ворог. І тут зайве покливуватись на «кровну спорідненість» і «спільну історичну долю» українського і російського народів. Ніякими гарними словами про «братерство» і «дружбу» та «благотворні впливи російської культури на українську» дійсної історії не підмінити та реальну історичну дійсність і фактичне положення України як поневоленої нації не замазати! Не кровна спорідненість, а кров, пролита українським народом у боротьбі з гнобителем, промовляє і визначає наше відношення до московського молоха. Це відношення знайшло свій вислів у словах українського патріота М. Міхновського: **«Навіть, коли б було доведене, що ми тільки різноманітність російської нації, то й тоді відношення росіян до нас освячує нашу до них ненависть і наше право вбити насильника. Нехай вчені розшукують, хто був кому родичем. Чуття нації гидує визнати моральний зв'язок з російською нацією.»**

А коли хто хоче справді, не на словах, а на ділі, родичатись з нами, але не для грабунку і ошуканства, а для взаємної користи і справжньої дружби і братерства між нашими народами, тоді він мусить обрати інший шлях, ніж той, що його вибрав московський большевизм сьогодні. Терором і одностороннім нав'язуванням своєї волі дружби не осягають. Де є диктатор і його безправний виконавець, там дружба виключена. Фальсифікацією української історії і розгромом української науки і культури, як «буржуазної», довір'я і прихильности з боку українців ніхто ще не здобув і не здобуде. Є одна дуже ясна і певна дорога для полагодження спорів і тертя між Україною і Москвою і для здобуття миру і дружби між ними для блага обох народів. Цією дорогою є: повна свобода слова, думки, пошанування національних традицій і гідности українського народу, задоволення його природних прав, бажань і вимог жити у своїй Самостійній Соборній Державі за власною своєю волею і власними уподобаннями. В цьому і є ввесь зміст і вся програма українського націоналізму.

Отже, розв'язка української проблеми не в розгромі українського націоналізму. Ані фізично, ані ідейно український націоналізм ніколи і нікому не вдасться розгромити і знищити, бо він є виразом буття і духа української нації, яка була, є і буде вічно. І марні надії большевиків таку націю розтопити у своєму кітлі. Кривди, муки і кров, заподіяні українському народові, рано чи пізно впадуть грізною карою і розплатою на голови його гнобителів.

Не всі такі сліпі і дурні, щоб цього не бачити і це собі не усвідомлювати. І все ж і серед таких трапляються люди, які схильні примиритися з тим станом, в якому Україна тепер опинилася. Своє примиренство і опортунізм такі люди намагаються морально виправдати різними об'єктивними умовами — історичними, політичними, ідейно-світоглядовми. І через те вважають нинішню боротьбу українських самостійників і сепаратистів та їх мрії або не реальними, або не своєчасними, або навіть реакційними.

Такі погляди випливають з помилкових уявлень про сучасний світ в його міжнародніх взаєминах і ідейно-політичних прямуваннях і духових течіях і перспективах. А через це неправильно оцінюється роль України і українського націоналізму у світовому історичному процесі сучасности.

Є люди, які твердять, що те, що Україна є під Москвою, є все ж таки «меншим злом» і що сучасна боротьба українських самостійників-націоналістів є несвоєчасна і через те реакційна, тому що світ поділений надвоє, і Совєтський Союз все ж таки репрезентує «проґресивні» тенденції і прямування ,а проти нього стоїть світ капіталізму, який себе виживає і який є носієм консерватизму і реакції. В цих умовинах український сепаратизм стає, мовляв, зброєю в руках буржуазії і капіталу і — які б не були проґресивні і природні вимоги і гасла українських націоналістів, суб'єктивно і в чистій своїй формі, відірвано від конкретно-історичних обставин — в дійсності, в реальному взаємовідношенні сил, український самостійницький рух об'єктивно й історично є реакційним явищем. Цей спосіб мислення знайшов свій яскравий вислів в одній статті в журналі «Більшовик України», де між іншими читаємо: «Коли він (Донцов) говорить про українську соціялістичну державу, він бачить у ній тільки суроґат держави, забуваючи, що потреба економічної і політичної боротьби з капіталістичним оточенням робить спілку з Росією єдиною державною формою, де пролетаріят і селянство мають вигляд на перемогу. Яка ж це форма? Це така, де «суверенність окремих республік зливається в колективній суверенності Союза, подібно тому, як в умовах нашої громадськости інтереси особи тонуть в інтересах колективу» . . .

(«Більшовик України», ч. 2—3, 1927).

Такі міркування і уявлення навіяні большевицькою пропаґандою і в своїй основі хибні і помилкові. Хто їх дотримується, грає на руку ворога. Большевицька пропаґанда знає, що на цей гачок дехто може і сьогодні пійматися і тому радо користується відповідними історичними паралелями і аналогіями. К. Литвин пише: «В царській Росії українці, як і інші народи, також підлягали тяжкому соціяльному і національному гнітові. Проте перехід України під владу Росії був все ж таки **найменшим злом** перед небезпекою бути проковтнутою панською Польщею і султанською Турцією, — не-

безпекою яка нависла тоді над Україною і загрожувала українському народові повним знищенням його національного існування».

Ділема «менше» або «більше» зло справді стає до вибору перед окремими народами в певній міжнародній ситуації. Але це не означає, що Україна приречена вічно мати те «менше» зло і не повинна прагнути позбутись його, щоб не мати ніякого. І це ще питання, чи Москва є тим «меншим злом» на всі часи і при кожній ситуації. Якщо взяти останню імперіялістичну війну, то тут можна погодитися, що Гітлер став для України ще більшим злом, ніж Сталін. І тому український нарід боровся проти Гітлера. Але помиляється Сталін, коли думає, що спільною боротьбою на віки вічні завоював серце України. Коли зникає більше зло, тоді починають думати, як позбутись і «меншого». Для цього сьогодні складаються і вже склалися відповідні історичні обставини і нагода. І їх не хоче Україна пропустити намарно.

В чому суть нинішньої історичної ситуації? Людство поділене на два світи. Большевики називають їх «світом соціялізму» і «світом капіталізму». Але в цих двох світах за останні десятиліття відбулися такі процеси, що в ту большевицьку схему реальна історична дійсність вже не вкладається. Виявляється, що проґрес, свобода, добробут народніх мас і становище націй і людини в «світі соціялізму» є під знаком великого питання. І з другого боку, «капіталістичний світ» виявився несподівано меншим злом супроти «світу соціялізму». А далі, «капіталістичний світ» — це не лише капітал і буржуазія, а й народні маси, розмірно вільні народи і вільна людина, які творять свої загальнонародні (а не буржуазні) і навіть соціялістичні уряди. У цьому світі теж існують проґресивні духові й політичні течії, ворожі не лише до неґативів капіталістичної системи, але й (і це ще більшою мірою), до того «соціялізму», який побудував Сталін, і якого культурні і вільні народи ніяк не можуть відрізнити від націонал-соціялізму Гітлера.

Внутрішній ідейно-політичний і духовий зміст сучасної боротьби у світі — це боротьба за волю народів, за визволення і гідність людини від убивчого тоталізму і диктатури. Відбулося виразне розмежування сил і фронтів. І виявляється, що силою історичного розвитку ролі давно вже помінялися. «Хіба революційні гасла вчорашнього дня не стали сьогодні в СССР реакційними? Хіба лозунґи жовтневої революції не стали фарисейством і матеріялом для спекуляції? І хіба комуністична партія потихесеньку та полегесеньку не перетворилася на звичайного «собирателя земли русской»? І чи не стоїть СССР «грізною примарою на путях до світового проґресу?» (М. Хвильовий).

Всім цим визначається місце і роля України і українського націоналізму в історичному процесі та їх орієнтація.

К. Литвин нападає на укранський націоналізм і на М. Грушевського за їх західню орієнтацію. Але що зробиш, коли Схід і Москва стали втіленням застою і реакції?

Не маючи сили ідеям українського націоналізму щось протиставити, Москва діє терором і брехнею, заявляючи, що українські націоналісти хочуть відірвати Україну від Москви для того, щоб... віддати її для експлуатації і гноблення капіталістам і поміщикам якоїсь західньої імперіялістичної держави.

Сьогодні вже й не зовсім освідомленій людині відоме воно і ясне, що український націоналізм є проти всякого гноблення і проти всіх окупантів та вірить у силу й непереможність своїх ідей і орієнтується на сили і волю свого народу. А коли вже говорити про зовнішню орієнтацію, то це орієнтація на передові сили вільної Европи і на сили поневолених Москвою народів.

Отже, коли говорити про революційну чи реакційну ролю українського національно-визвольного руху в СССР, то для кожного ясне: в нинішній історичній ситуації цей рух цілком збігається з тенденціями історичного розвитку і скерований на здійснення передових і проґресивних ідей сучасного людства. І ніякій пропаґанді не вдасться накинути на нього тінь «бандитизму» чи реакції. Марні надії — відірвати український націоналізм від українського народу і представити українських націоналістів як ворогів свого ж таки народу.

Брошура К. Литвина «Про історію українського народу», що ми її розглядали, виявляє нам сучасне відношення між Україною і Москвою досить ясно і виразно: Москва і далі тримає курс на знищення українського народу як нації. Наляканий зростом революційно-визвольного руху українського народу і глибоким проникненням у маси ідей українського націоналізму, московський большевизм робить останні зусилля і кидає всі свої засоби, починаючи від зброї і терору і кінчаючи брехнею і ошуканством у пропаґанді, щоб відсунути грізну небезпеку, яка нависла над його головою. Але цю небезпеку можна тільки відсунути на довший чи коротший час, а не подолати. Бо майбутнє таки за проґресивними гаслами волі народів і людини, майбутнє таки за українською нацією.

К. ГРИДЕНЬ.

З нотаток про недавнє минуле

(ОЛЕКСАНДЕР ОЛЕСЬ — до третьої річниці з дня смерти)

...Життєписних відомостей про молоді роки Олеся дуже мало. Поет ніколи не намагався розповідати про себе, хібащо інколи при нагоді згадає дещо. Рік-два перед своєю смертю на зауваження випадкового стрічного в каварні, що було б добре й цікаво, коли б Олесь написав свої спогади, поет зазначив, що він ще так мало сказав, що йому так багато залишається висловити у своїй творчості, що нема як витрачати часу на писання спогадів...

Тим уважніше й обережніше треба поводитися з тими незначними даними про молодість поета, що досі потрапили на сторінки друку. Навіть такий обережний та уважний дослідник, як Зеров, подає про Олеся неповні відомості, які можуть стати джерелом дальших непорозумінь. Тому слід до цих відомостей внести деякі доповнення та поправки.

У Зерова читаємо, напр., таке:

«О. Олесь (справжнє ім'я Олександер Кандиба) народився на Слобожанщині, в селі, де його дід був орендарем панського маєтку. Його рідні місця — сугуба провінція, верхоріччя Сули, околиця «заштатного» міста Недригайлова. В його найближчім оточенні — нічого, що б стимулювало ранній розвиток творчости: ні людей, ні книг, і перша школа його «маломістечкова», «мізерна й обридлива» з немилосердною катівнею і безнастанною «довбежкою». Тільки в Деркачах, в середній хліборобській школі (під Харковом), будяться в поета літературні інтереси, він видає з К. Греньовим шкільний журнал, проводить театральні вистави (маю ці відомості від одного з шкільних товаришів Олеся) і пробує свої сили одночасно в поезії російській і українській» (М. Зеров: «Поезія Олеся і спроби нового її трактування». «До Джерел», Львів, 1943, с. 230).

До цих вартісних відомостей, зібраних Зеровим, слід внести одну важливу поправку. Від самого поета, що дуже нерадо говорив про свій життєпис, одного разу нам довелося раптом почути, що на 12-му році його життя в його родині зайшла велика зміна — самогубство його батька, що був директором великої державної риболовної станції в Колшині на Долішній Волзі. Домашня обстанова, серед якої жив поет у дитинстві, раптово з багатої стала дуже бідною. Перед тим — достатки, гувернантки чужих мов, потім — уже справді так, як показано в Зерова.

Слід зазначити, що Олесь завжди вражав своєю незвичайною вихованістю, доброю поведінкою, уважністю, витонченим тактом, оригінальним гумором у дотепах, таких частих в його устах, що цього не можна пояснювати виключно його вдачею чи душевною добрістю, що, проте, також були незаперечні. Незвичайна вишліфованість його поведінки та рухів свідчила про його приналежність до справді дуже культурної і освіченої верстви, що навіть пізніша маломістечкова школа не могла лишити жадних кепських познак.

Ще одна деталь: поет до деяких своїх кореспондентів — німців писав листи німецькими віршами правда, з невеличким словничком у руках. Але, навіть беручи до уваги його незвичайну здібність віршувати, треба припускати, що перед самогубством батька він уже встиг засвоїти собі основи німецької мови, коли навіть через півстоліття міг без особливих труднощів «на швидку руку» писати жартівливі німецькі вірші.

Твердження Зерова про малу освіту поета звучить занадто елементарно. Так само помилкові є висновки Зерова про елементарність його поезії. Безперечно, Вяч. Іванов мав незмірно вищу культуру філологічну та філософічну, але не тільки одного Олеся можна знеславити порівнянням з «сирином ученого варварства» (титул монографії Андрея Белаго про того ж таки В. Іванова).

Правильніший підхід до творчости Олеся знаходимо у Вол. Гнатюка, що на сторінках харківського літературного журналу «Красное Слово» р. 1928-го обстоював думку про те, що брак тонкости вислову в Олеся ніяк не свідчить про брак тонкости відчування. Так само влучні спостереження В. Петрова (Мюнхенське «Рідне Слово», липень 1946), який визнав, що Олесь ствердив, що існує не лише самотня поезія усамотненого мистця, поезія ізольованих образів, але й поезія загально сприйнятного, поезія узагальненої поетичности з образами, вся специфічна оригінальність яких полягає в їх ще зі школи засвоєній звичності.

Микола Вороний розподідав про такий випадок з Олесем. Зустрівшися якось на Хрещатику з Олесем, Вороний похвалився своїм останнім придбанням: «Гедда Габлер» — Ібсенова драма в перекладі. Олесь запитав, що це таке. Вороного довго просити не треба було. У справах, що торкалися театру, а, мабуть, і не самого лише театру, Вороний в кожнім питанні міг з місця відразу, без передмов розпочати справжній фаховий виклад, незвичайний формою і змістом. Олесь, нарешті, з чемности попросив позичити йому цей твір, а може й сам Вороний з патосом запропонував Олесеві познайомитися з цим архітвором норвежця. Здавалося, справа ознайомлення Олеся з вершинами сучасної **європейської** (підкреслення наше) драматургії опинилася, нарешті, на якнайкращій дорозі... Проте, не так склалося, як здавалося. Щось за півроку після того Вороний під час відвідин на помешканні в Олеся знайшов своє колишнє коштовне придбання (Изданіе Антик и Ко, Москва, цена 10 коп.) на клявірі, вкрите порохом, до того ж і нерозітнене... Отже, все свідчило про те, що Олесь не здолав навіть розгорнути цю ібсенівську драму. Довелося Вороному по певнім «відпорошенні» покласти собі її знову до кишені...

Року 1945 один докторант, пишучи у Празі дисертацію про Олеся, присвятив багато сторінок «літературним впливам» на Олеся, зокрема впливові Ібсена, Метерлінка тощо на Олесеве «По дорозі в казку».

Сам Олесь на цей свій твір дивився трохи інакше. Згаданих вище авторів перед написанням цього твору взагалі не читав, а просто розмова з знайомими спричинилася до його повстання. Зустрівшися в Петербурзі в ресторані Квісісана з Максимом Славінським, Олесь сказав йому кілька компліментів: «Ваші твори користуються таким успіхом, переходять на уста народу, як співи... Ви мусите ще багато дати й багато осягти». Олесь мав на увазі переклад М. Славінського з Гайне «Коли розлучаються двоє», що став незвичайно популярним романсом на Україні, та переклад з малих поем у прозі Ш. Бодлера «П'яніть себе чим хочете, п'яніть», що його залюбки деклямували й ін. Але Славінський, сумно схиливши голову набік, своїм звичаєм болісно скривився й сказав: «Та це, мабуть, не так...» Під впливом такої невіри в себе Олесь тієї ж ночі написав свій твір про невіру вождя в себе, обійшовшися без уроєних професорами-компаратистами «літературних джерел».

До речі, так само творив свої драми й сам Ібсен, що ціле життя своє просидів також, як Олесь, по каварнях, не обтяжуючи себе зайвою лектурою, а беручи сюжети для своїх творів під враженням розмов із знайомими.

«Я боюсь бібліотек», переконано сказав одного разу Олесь, не пригадую, з якого приводу. «Я теж», — додав від себе Ольжич. Зрештою, Ольжича інколи можна було зустріти у празьких книгозбірнях. Олеся — ніколи.

А шкода... Змальовуючи в своїм творі «На зелених горах» Гуцульщину, де пост перебував у роках першої світової війни, Олесь признавався, що винятково перед написанням цієї речі дбайливо вистудіював чотири томи «Гуцульщини» Володимира Шухевича, та познайомився докладно з описом країни, її побутом і місцевими піснами. Слід також зазначити, що відомий твір Тичини «Скорбна мати», — це, властиво, лише остаточна редакція Олесевих «Зелених Гір», у чому легко переконається кожний, хто уважно порівняє обидва ці твори. Тичина незвичайно вміло перебробив чи перетопив багато мотивів із творів старших від нього українських поетів: Олеся та його сучасників — Миколи Вороного й почасти Філянського. Одного разу влітку 1921 Микола Вороний у Варшаві довго виголошував мені уривки з «Соняшних Клярнетів» Тичини, а потім відповідні місця з своїх власних поезій. Наслідування Вороного Тичиною (але високо майстерне) було поза сумнівом.

Перші збірки Олесевих віршів принесли авторові незвичайно голосний та швидкий успіх. Вже перша збірка «З журбою радість обнялась» 1907 р. принесла авторові щире признання та прихильність з боку читацької громади й тогочасної критики, і тільки Франко був менше нею задоволений. Незабаром Олесь став співробітником Київської щоденної газети «Рада», що її видавав Є. Чикаленко, а трохи згодом і співредактором київсько-львівського щомісячника «Літературно-Науковий Вісник». Містилися його твори й у місячнику українських модерністів «Українська Хата», хоч там значно більше містили віршів Миколи Вороного, самостійника й церковника Філянського і навіть невгамовно-тріскотливого Грицька Чупринки. Трохи згодом у рр. 1912—14 О. Олесь панував на сторінках київського щомісячника «Дзвін», змагаючись там з С. Черкасенком.

Та з початком першої світової війни ці початки української преси в Києві знищила московська військова влада, заборонивши українську пресу в районі «воєнних дій», до якого раптом почав належати Київ. Частину років тієї війни Олесь перебув на південно-західньому фронті, працюючи як ветеринарний лікар при військових частинах в Галичині та на Буковині. З революцією 1917 р. на короткий час відновилася знову вільна українська преса, але без такої рясної участи в ній Олеся, як перед р. 1914. Навіть журналісти тоді більше займалися політикою, і журнальне життя стало біднішим. Перший прихід большевиків до Києва (січень-лютий 1918) ще більше зруйнував не зовсім відновлену по давнім розгромі рр. 1914—17 діяльність української преси. Під час бомбардування Києва червоними москалями в січні 1918 р. загинув від вибуху гарматного набою на помешканні Олеся на Тимофіївській вул. (якщо не помиляюсь) давній приятель поета доктор Короманський, що на хвилину відірвався від шахової гри з Олесем та відійшов до сумежного покою, куди саме в ту мить вцілив большевицький набій.

У листопаді-грудні 1918 р. під час повстання Української Директорії проти німців та Скоропадського з його чорносотенними російськими підручними генералами фон Келлером та кн. Долгоруковим, коли Київські українці з тугою вижидали приходу українського війська до столиці України, десятилітній тоді синок Олеся Олег, майбутній Ольжич, дуже тяжко переживав тодішню справді нестерпну для нас під німецько-московським чоботом атмосферу в Києві. Відомий український композитор Кирило Стеценко склав тоді музику на слова Олеся, звернені до сина:

Покинь, мій синку, ридати,
Хай сліз твоїх ворог не п'є,
Почуємо рідні гармати,
Угледімо військо своє.

Коли 14 грудня 1918 р. українське військо вступало до визволеного Києва, його вже можна було зустрінути співом цих віршів під музику Стеценка.

Незабаром по цьому короткотривалому тріюмфі української зброї Олесь вирушив на початку лютого р. 1919 до Будапешту як культурний аташе при Українській Місії, а дружина з сином-одинаком залишилися на Україні, переїхавши з центру Києва поза місто — до міського лісу в Пущі-Водиці, що лежить кілька кілометрів на північ від Києва. Там довелося їм перебути понад чотири роки — непевні й небезпечні роки доби воєнного комунізму та кількаразових змін влади в Києві.

— — — — — — — — — —

Проф. Др. ІВ. РОЗГІН

Перлина нашої батьківщини

На півдні від Дністра до Дону, понад узбережжям Чорного і Озівського морів на сотні кілометрів розлігся український степ. Безкраї ниви золотої пшениці, не менші лани баштанів, бавовника, кукурудзи, укатані й тверді, як асфальт, ґрунтові дороги і лише де-не-де величезні села з бідними хатками милують око степовика і вражають поліщука, подолянина, а тим більше чужинця.

В самому центрі цього степу, на самім півдні Лівобережжя, в 75 кілометрах від Перекопського перешийку та в 25 кілометрах від озера Сиваш знаходиться Державний Заповідник України — Чаплі-Асканія Нова. 26 тисяч гектарів землі, в тому 6 тисяч цілинного степу, пам'ятник незабутньої давнини нашої батьківщини, якої з роду віку не торкався плуг — займає заповідник. Дивне молитовно-святкове почуття огортає кожного, хто вперше ступить і оглядає цю перлину нашої землі. В шепоті тирси, що схилялась колись перед герцями наших хоробрих пращурів, в дзвоні чистого повітря, в звуках звірят, в співах пташок відчуваємо наше минуле і майбутнє. Кам'яні поганські ідолища, що зрідка зустрічаються в траві, теж говорять про наше минуле, а високо культурне життя навкруги, створене тут наперекір природній стихії, свідчить про наше майбутнє. Як заповідник, Чаплі-Асканія Нова становить собою цілий комбінат науково-дослідних і господарчих установ, в тім числі Агро-фізичну, Фітотехнічну, Зоотехнічну станиці, великий акліматизаційний зоологічний парк, заповідний цілинний, найбільший в Европі степ. Всі ці установи об'єднанні в одному науково-дослідному інституті акліматизації і гібридизації...

Асканія Нова користується заслуженою славою не тільки в Україні, але й закордоном; так, прим.,

проф. Екк, директор зоологічного саду в Мюнхені, проводить свої наукові роботи з тарпаном, спираючись на ідеї й спроби, започатковані в Асканії Новій.

Найдорожчими перлинами Асканії є цілинний степ і зоологічний парк з дикими кіньми, антилопами, африканськими, американськими і австралійськими струсами, гібридами — зубро-бізонів і іншими ссавцями і птахами. Не меншим дивом рук людських є прекрасний парк серед степового простору з різноманітними деревами світу, вирощеними на штучно зрошуваних землях. Сконцентрована тут пишна рослинність дає притулок і захист тваринам, зібраним з усіх кінців світу.

Історія виникнення заповідника цікава й повчальна. В 1828 році площу степу розміром понад 50 тисяч гектарів царський уряд віддав за безцін у вічне володіння німецькому герцогу Ангальт-Кетенському, для організації зразкового господарства, однак з того нічого не вийшло, бо господарство давало лише збитки, тому в 1858 р. герцог передав Асканію Нову (названу так на згадку про втрачене йому родом графство Асканія в Німеччині) німцеві, колоністові Файнові. Цей останній, віддавши свою доньку заміж за Фальца, назвав свій рід і маєток іменем Фальц-Фейн. З того часу аж до 1917 року заповідник був у володінні роду Фальц-Фейнів і цей рід причинився до розбудови, розвитку і слави Асканії Нової. Декретом Совєтського Уряду України 11. 4. 1919 р. Асканія Нова була оголошена народнім заповідником, а 8. 2. 1921 р. новим декретом перетворена в науково-дослідну установу, що в завдання її входило: »збереження і вивчення цілинного степу і його природи, збереження, акліматизування і вивчення в умовах степу можливо-більшої кількости видів тварин і рослин, що мають народньо-господарське значення». В інших країнах щонайменше погруддя Фальц-Фейна — чародія височіло би серед парку, та меморіяльні дошки свідчили би про окремі етапи боротьби людського розуму і духу з природою, та не так сталося у нас. Нові господарі України оголосили Фальц-Фейна «німецьким капіталістом, що не мав де дівати грошей, тому він частину їх вклав в організацію ботанічного і зоологічного парку».

Наукова діяльність в Заповіднику. Сама ідея організації зразкового господарства в чистому степу була величезної наукової і господарчо-практичної ваги, але наукову роботу в буквальному розумінні цього слова розпочав в 30-х роках минулого століття один з перших керівників і управителів маєтку над акліматизацією невластивих степові дерев і рослин. Ці спроби були невдалі і їх скоро припинено. Пізніше наукові роботи були поновлені в кінці 80рр., коли новий власник маєтку др. Е, Фальц-Фейн організував зоологічний парк. Необмежені простори степу дали змогу застосувати нову форму утримання і приручування диких тварин не в загонах та клітках, а на волі, в степу. Це витворило умови для організації широких досвідів з акліматизацією а пізніше гібридизацією тварин і птахів.

В 1898 р. Фальц-Фейн близько фільварку виділив «заповідну» ділянку цілинного степу, що збереглася в такому ж стані досі. З тих пір відвідують заповідник численні наукові експедиції як від установ, так і окремі науковці з Европи і Америки, не кажучи про українські і російські наукові й навчальні заклади, що сталою базою для своїх досліджень і спостережень мають відповідні установи заповідника.

В 1910 р. була організована зоотехнічна станція і започатковано нові роботи над виведенням високопродуктивних і культурних порід сільсько-господарських тварин для українських природних умов. В наслідок багаторічної праці професора Іванова і його продовжувачів виведено спеціяльну породу овець — «Українське Рамбульє» і породу свиней «Українська біла степова». Інтенсивно переводиться робота над поліпшенням сірої української і червоної колоніяльної породи великого рогатого скота, українських коней і домашньої птиці.

Найбільший інтерес і гордість Асканії являють однак роботи з акліматизації і гібридизації тварин.

Не можна не сказати про ті труднощі, які стояли на перешкоді тим задумам. Всіх цих тварин не можна було випускати просто в голий степ, треба було створити відповідні для цього умови. В степу дерева не росли, тому спочатку треба було влаштувати штучне зрошування, а після того посадити кілька тисяч різноманітних рослин. Ці рослини привезені з Німеччини, Італії, далекої південно-американської Каліфорнії і тропічних країв. Кожний представник тут діставав материнський догляд, штучне живлення і примушений був рости. Звичайно, їх росту сприяла також близькість моря та порівнюючи теплий клімат, але і за цих сприятливих умов потрібний був час, щоб нарешті діждатися, коли малі саженці і їх паростки зашумлять листям, дадуть тінь і прохолоду для тварин і птахів. Настирливі ентузіясти не сиділи, склавши руки. Під доглядом Фальц-Фейна і за його проєктами викопували штучні ставки, насипали горби, влаштовували гроти, будували загони й піддашшя для майбутніх чотироногих і пернастих мешканців. Поволі серед степу виростала казкова оаза,а тоді лише вона наповнилась криком, гамом і співами живих істот. Але й цього ще було не досить, треба було багато настирливости, розуму, сміливости і коштів, щоби заходи дали наслідки. І господар діждався плодів своєї праці. Увесь світ побачив, що людина на голому місці створила небувалу природу. Це принесло і господареві і Україні світову славу.

Великий теоретичний і практичний інтерес має міжвидова і міжродова гібридизація птахів і ссавців, що її переводять в заповіднику. Досі пощастило вивести таких мішанців: двох видів кенгуру, муфлона з свійською вівцею, американського бізона з нашим европейським зубром, бізона з свійською великою рогатою худобою, зебру з сірою українською великою рогатою худобою, зебру з червоною колоніяльною рогатою худобою, бантенга з сірою українською і червоною колонійською рогатою худобою, зебру і свійського коня, коня Пржевальського і свійського коня, маралів і кримських оленів, антилопу і джейрана і ін. З птахів: сіру гуску з білою полярною, сіру гуску з канадійською казаркою, качку з нільською гускою, сірого журавля з манджурським журавлем, цесари з павою і інш.

І все це не випадковими одиницями, не ради цікавости чи простого колекціювання живих тварин, а в великій кількості, щоби одночасово перевірити практично-господарчі якості цих «новотворів». Виявлені нові породи зубро-бізонів, яких тут є до сотні, не страхітливі і дикі, а слухняні тварини, так само й усі птахи не дикі, а напів або цілком одомашнені, бо в цих нових істотах людина об'єднала різні якості: міцну конституцію, фізичну силу, опірність до різних зовнішніх чинників — взято від диких тварин, а продуктивність, лагідність, взагалі «культурність» — від свійських. Наукові роботи не обмежуються тваринництвом. Не менш важливі досліди переведені агрофізичною і фітотехнічною станціями. Досконало вивчено природу степу, впливи штучного зрошування і деревонасадження та зміни природи степу тощо. Тут чи не першу і найцікавішу роботу про рослинне царство Асканії (фактично степу) виконав славнозвісний український вчений Яната, тут вивчені всі умови для нових технічних культур: бобовника, рицини, арахиса, кенара, сої, рижу, земляного мигдалю і багато інших. Ці досліди дали можливість деякі з цих культур широко застосувати в сільсько-господарському виробництві України.

Така є наша Чаплі-Асканія. Таке її значення як заповідника і науково-дослідного закладу.

В. КОСАРЕНКО - КОСАРЕВИЧ.

Східня Европа в призмі книжкових появ ЗДА*)

(Продовження.)

«Коли ми їм своїми докорами надокучимо, тоді вони не присилають нам авта, аби ми не могли явитися на працю, бо, мовляв, шофер десь заподівся. Начебто шофер добровільно міг віддалитися, знаючи, що за те його чекає смерть від НКВД. Даєш їм технічні поради, вони вислухують, але роблять по-своєму. В одній шахті не функціонувало вітрення. Ми подали їм плян правильної вентиляції. Вони поправили по-своєму. Ми протестували, але надаремно. Коли вони закінчили по-своєму, виявилось, що вентиляція не працює. Бідний їх архітект скінчив самогубством. Корінь зла лежить в їх системі. Ніхто не має права власної ініціятиви. Скільки треба наговоритися і находитися по різних інстанціях, доки взагалі щонебудь можна почати робити. Тільки члени партії мають змогу домогтися чогонебудь в Росії. Одним словом, Росія ніколи не може конкурувати з Америкою, як довго буде придержуватися теперішньої системи. Ми можемо завжди вибудувати чи випродукувати в один рік стільки, скільки вони в десять років.»

Цікаво, що найліпші інженери находяться поміж жертвами, засудженими НКВД до примусових робіт. Назверх ніяк не можна розрізнити примусових робітників з концтаборів від звичайних, хиба що ці перші охороняються сторожею зі зброєю. Взагалі в'язні творять у Росії особливу проблему. «Бо, бачите, в тому краю є стільки можливостей зробити або сказати щось не до вподоби НКВД, що 13 або 15 мільйонів людности постійно перебуває у в'язницях. Їх уживають до риття каналів, до будови залізниць і т. п. Декілька мільйонів заарештованих і засуджених залишається на своїх місцях, але на скорочених платнях. Це ще щасливці в порівнянні з тими в концтаборах».

А хто вспіє пережити таку каторгу, той примушений ціле життя бути волоцюгою, бо його паспорт дістає червону лінію, а з нею він не дістане ні помешкання, ні праці. Заарештованим і випущеним без присуду ставлять літеру на паспорті, а це значить, що вони підозрілі і ніколи не дістануть ліпшої посади.

Загальна нужда така, що властиво мала різниця між харчами примусового і т. зв. свобідного робітника.

Ось спеціяліст радить бути дуже обережним у зносинах з совєтськими людьми. Вони не мають серця. Вони боролись по-джунґлівськи за своє існування від дитинства і ледве чи мали або мають справжніх приятелів. Це тому, що в їх системі не сміється вірити комунебудь. Немає в них симпатії до когонебудь. Кожний з них береже лиш власний інтерес.»

XIII.

До характеристичних прикмет Москви й московського народу належить притаманне всім азіятам відмежовування від чужинців. Вже тим самим дає Москва доказ своєї приналежности до Азії, а не до Европи, оскільки йде про культурну й звичаєву, а не про географічну, приналежність. Але й більша частина простору Сов. Союзу припадає географічно на московсько-російський нарід, що є монгольсько-азіятського походження. Ця заввага полекшить розуміння наступних спостережень й устійнень Уайта.

«Росія не довіряє зовнішньому світові. Дипломати є так само ув'язнені в Москві, як і кореспонденти. Під час нашого перебування там тодішньому брітійському амбасадорові неможливо було одержати дозволу на подорожування поза столицею. Одна з союзних держав, в якій при владі є ліве крило, призначила до Москви спеціяльного аташе для робітничих справ і на цей пост вислала до Москви промінентного представника трудспілки. Він прибув туди, щоби протягнути руку західнього робітника товаришам робітникам в Росії. Зараз він нарікає, що совєти прийняли його безчисленими бенкетами, але не дозволили йому нічого і нікого бачити чи з кимнебудь розмовляти. Цей брак свободи настільки вплинув на його погляди, що він зараз переконаний, що система російської трудспілки є тільки засобом для видушування всякої працівної енергії з робітника.

Для контрасту треба мати перед очима факт, що 1.500 членів совєтської закупочної комісії в Америці мають повну свободу їзди всяким поїздом у всякий час і до кожного закутка краю. Як віродостойні союзники, можуть вони оглядати всю нашу воєнну продукцію. Ніхто з американців не має нічого проти того, але американці повинні усвідомити собі, що дотепер це була лиш однобічна угода. Нас виїмково возили до тих фабрик, куди ми хотіли і давали відповіді на наші запити, але взагалі кожний чужинець вважається по правилу шпіоном, а совєтські урядовці відмовляють своїм союзникам навіть відомостей про положення їх воєнної індустрії за Уралом, а про дозвіл оглядати її навіть і думати годі.

І хоч російське підозріння до чужинців зменшилося після Тегерану, все ж таки є воно ще дуже сильне. Воно закорінене і в комуністичній партії і в російській історії».

І білі й червоні царі запрошували чужинців-спеціялістів, а потім переслідували їх. Сталін велів багатьох із запрошених з закордону інженерів судити за шпіонаж.

«Під час німецької інвазії, коли уряд утік з Москви до Куйбишева, а багато департаментів палило свої акти, «Правда» опублікувала передову з закликом прикрити комини сітками, аби кусники документів не могли попасти в руки закордонних посольств.

Базою духової хвороби, що називається параноя, є глибока ворожість до зовнішнього світу. Але в процесі її розвою пацієнт усвідомлює навпаки і починає вірити, що не він сам, але зовнішній світ є ворожий до нього, що він є оточений інтриґами, отруйними загрозами і шпіонськими витівками, перед якими йому треба боронитися».

Треба було Уайтові знати, що азіятська ксенофобія є традиційною прикметою московського народу від самого початку його народження. Як в Пекіні, так і в Москві могли чужинці, що одержали дозвіл на в'їзд до краю, мешкати виключно тільки в чужинецьких ґеттах під суворим доглядом поліції.

На мою думку, Уайтові було б легше зрозуміти підозріле наставлення Москви до чужинців, якби йому було відомо, що ксенофобія є одною з найсуттєвіших традиційних прикмет з властивостей характеру московського народу від початків існування московської держави. Не треба забувати, що традиції Джінґіс Хана плекались в Пекіні династією Манджу, а в Москві — намісниками Золотої Орди, великими князями московськими. Найдовше маніфестувалася ксенофобія азіятизму в Тібеті. Чужинецьке «ґетто» в Москві під назвою «Німецької слободи» і під надзором поліції,

*) Гл. „ОРЛИК" Ч. 5, 6, і 7.

широка смуга незайманого лісу, де під карою смерти не вільно було зрубувати дерев і яка мала унеможливити доступ чужинців з заходу, включно з Україною, дорівнююча їй «черта оседленія» для жидів, а тепер «залізна куртина» для всього зовнішнього світу і т. п. — виявляють ланковитість історичної «ксенофобії Москви до цілого довколішнього світу, який ще не зросійщений чи, пак, не зсовєтизований.

XIV.

Від самого початку до самого кінця перебування американців (Джонсона, О'Гара і Уайта) в Совєтському Союзі і під час усіх подорожей там вони були оточені все тим самим кельнером при бенкетах, тим самим перекладачем, тим самим опікуном комісаріяту закордонних справ, і тим самим аґентом НКВД. Люксусовість і багатство бенкетів з кав'яром, поросятами, водкою і шампанським перевищувала навіть американські поняття. Невиконність в продукції та неможливість піднесення рівня життя-буття в Сов. Союзі зумовлена до певної міри тим, що занадто великий відсоток населення займається непродуктивною роботою стеження й береження та контролювання своїх і чужих. Ось розповідь одного товариша кореспондента, про те, як він допік одному проміненетному комуністові: «Ану, вгадайте, чим я його вдарив? Ви знаєте самі всі ці бенкети і т. д. Отже, я сказав йому, нарешті: «У вас взагалі немає нічого марксівського, ані ленінського. У вас панує найпроклятіша нерівність, яку я колинебудь бачив». Тоді він питає мене, як я це розумію. «А ось возьміть ті всі люксусові харчі, якими ви нас приймаєте, відповів я. — Ми ані половини з того не з'їдаємо, отже, решта викидається. А водночас кругом весь цей народ голодує! Нічого подібного немає у нас в Америці. У нас немає такої нерівности. Я читав і Маркса і Леніна, але вони напевно не проповідували чогось подібного».

«А що він на це?»

«Сказав, що це неправильно. Ще Ленін ніколи не був за рівністю. Рівність — це лиш мрія, яку можна буде зреалізувати хиба аж в майбутності. Що зараз робітникам платиться від виконання. Але мені здається, що мій удар вцілив.»

Не диво, що цей комуніст при прощанні говорив:

«Розлука з приятелями є завжди сумна, але в деяких випадках менше сумна, як в інших. Бо деколи гості, що вважалися приятелями Сов. Союзу, стають зрадниками по його залишенні, бо пишуть і розповідають погані речі про Сов. Союз. Отже, розлука зі зрадливими приятелями в такому роді є менше сумна». На це відповів Джонсон:

«Ми тішилися вашою благородною гостинністю, але при, запрошуванні нас до Сов. Союзу було умовлено, що я буду свобідно говорити й писати точно так, як я думаю, коли повернусь додому. І хоч є багато дечого, чому я дивуюсь в Сов. Союзі, але мушу вам одверто сказати, що є багато речей, яких я не розумію. І коли вернусь до Америки, я буду почувати себе цілком свобідним описувати все так, як воно справді було.

Наприклад, я ніколи не розумів політики комуністичної партії в Америці, хоч вона там має тепер менше членів, як 20 років тому, і є слаба. Але Сов. Союз повинен зрозуміти, що як американський нарід буде відчувати, що Росія вмішується в наші внутрішні справи через ту комуністичну партію, так тоді всяка кооперація між Америкою і Сов. Союзом буде неможлива.»

На це комуністичний господар:

«Від часу громадянської війни воював я в червоній ґвардії і був все послушний дисципліні комуністичної партії, як зараз маршалові Сталіну. Якщо маршал каже нам зараз не вмішуватися в справи чужих націй і йти разом з чужинцями, то це є для мене наказ так поступати. Хай живе наш великий вождь маршал Сталін!»

XV.

Для заокруглення підсумків голосів про східню Европу треба ще згадати впливового теолога Нієбура, ще більш впливового публіциста Вальтера Ліпмана, визначного журналіста й науковця Чемберлена, фінансиста Лямонта та Сельсбірі.

В книжці **Нієбура** «Діти світла і діти темноти» з 1944 р. є таке місце при обговорюванні питання світової спільноти народів: «З-поміж тих трьох великих потуг (Англія, ЗДА і Сов. Союз) найтрудніше буде Росії наложити на свій гін до панування моральну уздечку не тому, що вона одухоблена занадто простою релігією та культурою, що утруднюють самокритику та неминучо доводять до самосправедливости. Почуття власної справедливости Росії є для порозуміння між націями куди небезпечніше, як кожний інший порок, правдивий чи тільки видуманний, який їй приписують.»

В свій книжці «Товариство свобідних людей» з 1943 р. з моттом Мільтона: «Зіпсутий нарід воліє рабство, ніж свободу, бо рабські кайдани видаються йому легшими, як турботи вільної людини», Вальтер **Ліппманн** пише ось що: «Абсолютну владу і панування зумовлює пануюче переконання, начебто здібності людини володіти іншими є необмежені та що при тому владі уряду не сміється класти ніяких границь. Попередня протилежна віра створилася впродовж довгого часу терпінь із-за панування одних людей над другими, і вона вчила, що властиві підвалини поступу лежать в обмеженні сили здібностей та вартостей пануючого. Зараз топиться ця випробувана мудрість в рухові, що охоплює цілий світ, а саме: в рухові віри в колективно-диктаторський характер, гостро протилежний вірі щодо вільної людини, який опирається на обіцянках, обґрунтованих припущенням існування всезнаючих та вселюблячих автократів.»

Це стосується в однаковій мірі як до Гітлера, так і до Сталіна, як до Москви на чолі совєтизму, так і до Берліна на чолі III-го райху. В обох випадках боготворення державної фікції в теорії, а її провідника-диктатора — в практиці. Для них жертвується гекатомбами людей та щастям людности ен ґрос і ен детаіл. Цікавим є вислів Гельдерліна в його «Гіперіоні»: «Клянусь небом, що той не знає, як страшно він грішить, хто хоче зробити з держави школу моралі. У всякому разі, зробило державу пеклом те, що людина захотіла зробити з неї небо.»

Спеціяльно проблемою України в лоні східньої Европи займається **В. Г. Чемберлен** в своїй книжці «Україна — поневолена нація» з р. 1944. Це може найкраще і найоб'єктивніше поінформована людина про все, що стосується до України, між всіми закордонними журналістами і навіть деякими авторами книжок про події східньої Европи. Паралельно до власного досвіду впродовж 12-ти років журналістичної діяльности в Сов. Союзі, як американського кореспондента, йшли його наукові студії щодо евразійських просторів і народів і не тільки з фальшованих московських джерел. Рідко де можна найти такий ясний, хоч короткий, але дуже змістовний, нарис історії України, головно новішої, з її боротьбою за свободу та з її долею під московськиим, польським, румунським і чеським ярмами.

Тут цікаві його погляди, як американця, на майбутні можливості української та інших поневолених націй в Европі.

«Питання майбутніх виглядів свободи України є тісно зв'язане з іншою, куди більшою проблемою: чи еволюційний розвій в тій частині світу прямуватиме до свободи, самовизначення і миру, чи й далі деспотична мілітарна диктатура з концентрованою силою в Москві залишатиметься величезною небезпекою для свободи малих націй, для миру і для стабільности в Европі в майбут-

ності, як це була фашистівська Німеччина в минувшині.»

«З положенням рабів ніколи не погодяться свободолюбні українці ані в краю, ані на скитальщині. Вони бажають спільної свободи зі всіми іншими народами в Сов. Союзі. Якби наступило безумовне респектування особистих і громадянських свобід та проведені в чин справжні свобідні вибори, то українська національна проблема стратила би автоматично більшу долю своєї гостроти.

«Українці не є ізоляціоністи. Вони не уявляють собі, аби це вийшло на добре краєві без природних границь на півночі і на сході вести політику герметичного відокремлення. Вони знають, що при збереженні засади рівности не тільки в теорії, але й в практиці їм було би вигідніше мати з іншими народами Сов. Союзу спільні залізниці, спільну поштову систему і багато інших спільних контактів в торгівлі та в культурі, свобідних від митних тормозів. Українці є того погляду, що найліпше було б, якби така свобода торгівлі та культурних взаємин була поширена на всі краї східньої Европи та цілого світу.

Але тільки «етнічна демократія», як це зазначив віцепрезидент Уоллес (Воллес), хоч сама в собі знаменита річ, але її не вистарчає для забезпечення щасливого життя національних груп. Коли українські родини гинули з голоду взимі та навесні 1932—33 років, то це не була для них велика потіха мати змогу тільки видихнути останні слова українською мовою. Коли українські селяни — чоловіки, жінки й діти, що мали нещастя бути зареєстрованими як кулаки, були ладовані на вози, як худоба, та висилані на неминучу смерть на примусових роботах в нелюдських умовинах, то це не потішало їх, коли вони чули, що політику безоглядного «винищування кулаків» як кляси «застосовувано з такою ж жорстокістю і до москалів, і до інших азіятських народів Сов. Союзу.

«Ціле питання про важність чи неважність зміни совєтської конституції обертається довкола удержування чи залишеня монопартійної диктатури. Мало американців уявляє собі ясно, як ця система діє, бо вона цілковито протилежна до всього відомого в Америці щодо національно-політичних питань. Ленін дав влучний вислів совєтської ідеології Сов. Союзу, що там може існувати всяке число партій, але під одною умовою, що комуністична партія буде при владі, а всі інші партії — в тюрмах. І найбільше під цим оглядом виявив себе Сталін, як точний виконавець ленінського заповіту».

В лоні системи, де одна партія посідає монополію владної сили, де заборонена всяка організація політичної опозиції, де навіть творення груп інакше думаючих, — в лоні цієї одинокої владної партії карається безоглядно як «контрреволюцію» всі навіть найкращі елаборати конституційних прав в Сов. Союзі є лиш засадою.

«Основною засадою організації й дисципліни комуністичної партії є безоглядний послух кожного члена, насамперед провідній групі в партії, Центральному Комітетові чи, пак, докладніше, Політичному бюрові, маленький групі з 11 людей зі Сталіном на чолі, від якої залежать усі важніші рішення політики. Це витворює високо централізований тип вождівства, де немає місця для варіяцій почування індивидуальних республік.

«В такій системі прем'єр-міністер або інший високий урядовець в Україні або іншій складовій республіці Сов. Союзу може бути скинений в одну ніч і запроторений там, де раки зимують, постановою владної групи в Москві. Таким самим способом москаль може бути призначений в Москві секретарем української комуністичної партії. На такій посаді матиме він абсолютну силу призначати найвищих урядовців в адміністрації України.

«Ясно, що як довго залишається система однопартійної диктатури, так довго всякі конституційні постанови й закони залишаються без практичної вартости. Призначення номінально незалежних комісарів закордонних справ чи воєних у складових республіках ніяк не впливатиме на централізацію владної сили в Москві. Бо люди, поставлені на ті пости, будуть у пануючій системі завжди комуністами. Вони будуть зобов'язані до гострої партійної дисципліни, яка вимагає під строгою карою виконувати накази, одержані від партійного начальства. Дипломатичні ноти будуть писані в майбутньому по-українськи в Києві, по-грузинськи в Тифлісі, по-вірменськи в Еривані, але їх зміст буде диктований по-московськи Москвою.

«Думати, що надавні конституційні зміни в Сов. Союзі перетворили характер совєтської федерації в люзну злуку незалежних народів в аналогії до самоуправних держав Брітійської Імперії (Велика Брітанія, Канада, Австралія, Нова Зеляндія, Південна Африка, Ірляндія) є наївно, а щонайменше передчасно. Недавно канадійський прем'єр-міністер Мекензі Кінґ виступив публічно проти промови англійського амбасадора в ЗДА лорда Галіфакса. І якби прем'єр-міністер України, або іншої якої совєтської республіки міг виступити і виступив би публічно проти твердження совєтського амбасадора в Вашинґтоні, то аж тоді можна би було припустити, що в Сов. Союзі є справжня децентралізація. Але до того часу, себто доки немає такого розвою, буде розумнішим поступати щодо Сов. Союзу на підставі факту, що суттєва політична і економічна контроля лежить тільки в Москві.

«Не тільки українці в чужих краях на скитальщині або еміґранти, але й всі інші народи мають причину слідкувати з зацікавленням і хвилюванням за судьбою їх батьківщини, яка, правдоподібно, буде вигублена совєтами по закінченні війни. Справжня свобода для України, справжня децентралізація влади й владної сили в Сов. Союзі — ось де лежать ознаки, сприяючі майбутньому мирові в світі.

«Це не є пересічний чоловік (Common man) в будь-якому краю, що стримить до воєн. Досвіди посліднього чвертсторіччя показали, що аґресивність є спеціяльністю урядів, які не підлягають ніякій ефективній публічній контролі. Отже, немає ніякої підстави думати, що москалі, українці або інші народи в Сов. Союзі бажатимуть виходити зі своїх границь аґресивними війнами. Але такої думки не можна припустити щодо совєтського уряду, поки цей уряд є диктатурою маленької групи людей, а зглядно одного чоловіка, без контролі свобідної преси, без свободи слова, без свобідних виборів. Для такого диктаторського уряду завжди буде принадно поширювати й накидувати своє панування Европі, яка опиниться по війні в безпорядку, в нужді й злиднях.

«Українська національна проблема є тісно зв'язана з тріюмфом демократії і індивідуальної свободи в Сов. Союзі як цілості. А цей тріюмф буде осягнений, коли найвищі урядовці України та інших совєтських республік будуть відповідальні не перед маленькою клікою в Москві, але перед українським народом, коли Україна буде в стані фактично, а не тільки номінально складати договори з чужими державами, контролювати свої власні військові сили, вести власну торгівлю і піддержувати культурні зв'язки за власним вибором, аж тоді зникне автоматично побоювання щодо загрозливих можливостей совєтської політики. Совєтськиий Союз у формі і по суті, як федерація рівноправних народів, був би запорукою більшої приязні та меншої загрози щодо всіх своїх сусідів, аніж Совєтський Союз під владою центральної диктатури.

Вільна Україна, не залежна від політичного диктування з Москви, злучена зі всіма іншими народами Сов. Союзу тільки добровільними зв'язками взаємних економічних інтересів, є умовним чинником вільної Европи і вільного світу».

О. ЖДАНОВИЧ.

МУР — в теорії і практиці

(Кілька думок під дискусію).

I.

Дозвольте маленьке „pro domo sua".

Написавши заголовок цієї статті, мені самому стало трохи ніяко. Заголовок надто претенсійний. Таким він показався мені.

Не підлягає сумніву, що у декого також постане питання: хто це відважується писати на таку тему?

Щоб оминути зайвих ускладнень, відразу скажу: я не письменник і не критик. Кваліфікації мої дуже скромні. Але я — читач того, що пишеться. Читач, що любить літературу і вважає її за одну з найважніших ділянок культури взагалі. А культуру вважаю я не лише **виплівом** національної духовости, але й **чинником,** що **формує** ту духовість, формує обличчя нації. Це не жонґлювання словами. І тому й мене, як члена нації, а не лише членів МУР-у цікавить справа: чи наша література йде до величі, чи точиться у прірву, в сліпу вулицю, в болото.

Це властне дає мені право, забирати голос в такій справі, як теорія і практика МУР-у.

2.

З вищеподаного погляду виходячи, уважно читаю повоєнний літературний доробок двох останніх років, аж до «Арки» включно. На підставі прочитаного я дійшов до сумного висновку: **українська література переживає важку кризу,** літературного процесу нема. Нічого не поможе голосне твердження: «Ми свідки і учасники початку нової хвилі нашого літературного процесу, що веде до витворення глибоко своєрідного, глибоко українського літературного стилю» [1]). І зовсім не переконують твердження, що «ми повинні всіх своїх зусиль докладати, щоб цей процес ніщо не затримувало, щоб ми йому сприяли, на нього працювали, йому присвятили все своє літературне життя» [2]).

На мою думку, процесу немає. Немає літературних шкіл, немає стилів. Немає навіть поодиноких більшої ваги творів. Появились дуже цікаві й високовартісні речі, от хоч би речі: І. Багряного, М. Ореста, В. Барки, Т. Осьмачки. Але це відгуки минулого, відгуки нашого вчора, речі навіть здебільшого писані вчора. Вони не виростають з сьогоднішнього дня, не відбивають ніякого сучасного процесу, нічого не говорять навіть про сучасне літературне середовище, без якого немає творчости.

Є також літературні журнали. Є «Звено», яке так лає рецензент в альманаху МУР-у, є «Заграва», про яку МУР нічого не каже, але й небагато сказати може. Є три збірники МУР-у, є його ж альманах, є «Хорс» (навіть з портретом У. Самчука і Марії Дені), є багато де чого, але літературного процесу нема і нема нічого з **великої літератури** завтрішнього дня.

Більшість письменників борсається безсило у власній слабості.

3.

Без літературного середовища немає творчости. Чи є в нас таке середовище? МУР вважає себе тим середовищем. Які він ставить собі завдання? На цю тему читаємо, між іншими, таке: «І тому тепер перше завдання МУР-у — відновити літературний процес... Об'єднання справжніх майстрів, що знають, куди йти, знають, чого хочуть, і спроможні не тільки «писати й видавати літературні твори, а й рухати вперед літературний процес» [3]).

Тут є неухильне правило: крім відчування, письменник і ціле середовище мусять **знати, чого вони хочуть, до чого вони йдуть.** Розуміння цього правила нібито є у членів МУР-у.

Розуміє і знає це І. Багряний, заявляючи: «... кожний письменник (особливо в наш час)... мусить насамперед здавати собі справу, **чого** він хоче, для чого він те перо бере, яку літературу він мусить продукувати і для чого — інакше він не є жаден письменник...» [4]). І хоч після першого Збірника МУР-у ми І. Багряного більше на сторінках, МУР-івських видань не бачили, проте ніхто цього твердження не заперечив. Отже, виходило б, що МУР його приймає.

Але це тільки теорія, до речі, **виразно** поставлена **лише** І. Багряним- який після першого З'їзду МУР-у в тому середовищі себе більше не виявляє.

А як в дійсності? Має МУР ідеали? Бореться він за щось? Бажаючи започаткувати літературний процес, знає він, що хоче мати на кінці цього процесу? Чуємо з усіх сторін багато мудрих слів про те, чого хоче МУР, а найбільше чуємо вислів «велика література». Та у виданнях МУР-у це бринить, як порожній загальник, навіть як труїзм.

Середовище МУР-у веде дискусії, пише теоретичні статті. Але що в них знаходимо? Не знаходимо там **науково-критичних розглядів,** коли поминути такі винятки, як др. О. Грицай, проф. Л. Білецький, проф. В. Подоляк чи І. Багряний. Хоч цих прізвищ і багато, але все ж вони винятки, бо не вони надають обличчя МУР-івській творчості. Не знайдете в МУР-івських дискусіях і пророчого голошення нової, або й не нової, але своєї віри. Назагал все, що говориться про літературу (за винятком названих винятків), — це говорення для самого говорення. Ніхто не знає, чого хоче, або свідомо затемнює все і хаотизує. По суті — це жування січки, але вбране в гарну форму. І в цьому є система: на початку й на кінці кілька загальників, з якими всі погоджуються, а в середині повне заперечення їх. Але бувають і консеквентні статті, тоді вони побудовані на штучній конструкції — от аби було щось велемудрого сказано, бо ж читачам потрібен «духовий корм». При тому виходиться з заложення: чим менше зрозуміло, тим цікавіше.

Постає питання: на що це все пишається? На це питання може бути дві відповіді: 1) щоби щось сказати, щоби жонґлювати словами, 2) щоби розкладати українську культуру. І одна й друга відповідь має свої підстави.

Та не будьмо голословні.

4.

Ініціятивна група, що засновувала МУР, так визначала його становище: «...у високомистецькій формі завоювати собі голос та авторитет у світовому мистецтві» [5]).

І далі знаходимо пояснення: «Сучасні завдання українського мистецтва: в основному ті самі, що й десяток чи два років тому — беззастережно, повно та віддано стояти на сторожі інтересів нації, що боролася, бореться й буде боротися за утвердження себе в правах, які їй без найменшого сумніву належать. Його провідне завдання — мистецькими засобами творити синтетичний образ України, її духовости в минулому, тепер і завтра» [6]).

Голова правління МУР-у в той же тон деклярує: «Зараз ми не в школі, а на фронті» [7]).

Та це все теорія, це гарні слова, які ніякого впливу на діяльність МУР-у не мають. Мало того, ці слова нераз авторами їх заперечені. Бо як можна «стояти на сторожі інтересів нації», як можна бути «на фронті», не маючи супроти ворожого варварського наступу ніякого фанатизму, ніякої крайности, ніякої виключности «в ідеї, в чині, в способі поступовання»? [8]).

Як можна бути на фронті змагання за життя чи смерть нації, або української літератури й триматись там «золотої серединки», бути «і вашим і нашим»? «Не думаю категоріями революціонера, але рівночасно не розумію реакції на революцію», — каже У. Самчук [8]). А як же без революційного думання витримати на фронтах і зробити революцію хоч би й в літературі? Чи дрібноміщанською згідливістю? Не припускаємо, щоб У. Самчук не розумів. що революції не роблять нереволюціонери. Жадної революції. А коли він це розуміє, то чому інакше каже? Оце ж то власне й не ясне. Або У. Самчук таки думає по-міщанськи, або бавиться гарними фразами, щоб усім подобатися, щоби бути дамою «прiятной во всех отношеніях», як сказав мій один приятель, прочитавши статтю Самчука про те, що всі партії погані.

Чи причина одна, чи друга — вже час авторові «Волині» рішитись, за що він: за фронт боротьби за велику українську літературу чи за жонглювання фразами, яке не коштує зусиль, не вимагає мук творчости, а дає похвали цілого рою жонґлерів? Коли цю дилему сконкретизувати, то можна висловитись: змагається У. Самчук за те, щоб бути письменником чи весільним генералом?

5.

Мимо всіх зусиль д-ра О. Грицая втлумачити нашій літературі й письменникам основні і високі критерії оцінки, МУР продукує геніїв незвичайно легкою рукою. Одним з таких геніїв став у нас І. Костецький. Він і «европеїст», він і носій «переконання, що Україна й українська література повинні принести світові вселюдську правду». В нього «джойсівсько - гемінґвеївська манера» і «жанр... новелі-пісні», що вже має міцні національні в нас традиції від В. Стефаника й М. Черемшини, через Г. Косинку та Й. Позичанюка» [10]). Як же просто через МУР підтягнутись до Джойса і Стефаника!

А І. Костецький не легковажить свого хресного батька. Він виходить з цієї високої площини і заявляє: «Зарахований Юрієм Щерехом до европеїстів, я хочу... уточнити, деталізувати... питання про укр. реалізм XX сторіччя». Пересічному читачеві ця фраза не зовсім ясна й зовсім не логічна. Але що може сказати **пересічний читач,** коли написав це автор джойсівсько-гемінґвеївських творів?

Приголомшивши ось так читача, автор далі проголошує: «Предметом я маю вигляд (?) на той прямий і широковимірний шлях, яким іде література доби, звана літературою великою» [11]).

Прочитайте цілу статтю, і вам так і не буде ясно, коли це почалась та доба, що її література зветься великою, ані не зрозумієте, по що доказувати, що таке реалізм, коли автор нічого не потребує і в ніщо не вірить, і все йому байдуже?

Пояснення може бути одне: новонароджений геній, поперекидавши всі поняття і критерії, візьме собі за основу «суб'єктивну правду» і буде з читачем і українською літературою виробляти, що йому подобається.

Але він не хоче бути гіршим він інших. І він не хоче бути неприємною дамою, тому й він кидає крилате слово: «Мій виступ я хочу скерувати під девізою неповороту назад».

Це теорія — і з нею ми мусимо погодитися. А практика? Тобто — де оті «новелі пісні», що їх культивував і В. Стефаник, і М. Черемшина, і Гр. Косинка, і що спільного мав з ними Джойс і навіть Гемінґвей? Прочитайте собі «Божественну лжу»! [12]). Прочитайте і побачите, наскільки нова це річ в порівнянні з тим, що було нове 40 років тому. Прочитайте «Ціну людської назви» [13]), подивіться на тих ідіотів, що є нібито мистцями, і скажіть, що це має спільного зі Стефаником або літературою «на фронті», або взагалі з літературою.

Автор нас мало дивує, Його не цікавить ніяка література, зокрема українська, його не цікавить жадна проблематика. Його цікавить погоня за забавою в словах («карбрум» тощо) і за оригінальністю. «Подайте сцену переходу безводною пустелею через повисний на ниточці ґудзик провідника» [14]), — каже він. Ось що його в літературі цікавить.

Мій Боже, кожному може подобатись, що він хоче. Але, що це спільного має з українською великою літературою і закликом У. Самчука «творім суспільство великого стилю, міцних душ, рівних, витривалих характерів»? [15]).

Я знаю, що МУР — це не касарня, де всі мусять однаково думати. Але, коли говориться «Не будемо допускати, щоб слабкість і халтурництво підводжено під ознаку «шукання», [16]) — то це теорія, а в практиці — «божественна лжа».

Ніхто не хоче заперечувати права на експериментаторство. Навіть на графоманію. Але під печаткою «европеїзму», під авторитетом У. Самчука, під маркою «великої літератури» давати халтуру та ще й притягати туди революцію — це рішуче забато на наш час розхитання всякої ієрархії понять. Пишіть уже краще про «ґудзики на ниточці провідника в безводній пустелі», але не чіпайте України. Хай нам залишиться хоч кілька понять, не втягнених у болото.

6.

Вже цитований Ю. Шерех ствердив, що МУР має бути об'єднанням «справжніх майстрів, що знають, куди йти, знають, чого хочуть, і спроможні не тільки писати й видавати літературні твори, а й рухати вперед літературний процес».

Коли повірити Ю. Шерехові, що справді те, що робиться в МУР-і, робиться свідомо, то треба (за І. Багряним) запитати: яким правом ковбасника, що продає затроєну ковбасу, судять, а, прим., Ю. Косача, що затроює українську літературу і розкладає наше суспільство, замість повісити, вважають великим письменником?

І Ю. Косач, щоб здобути довір'я у читача й потім легше йому подати отруту в смачній шоколяді, старається бути «дамою прiятной во всех отношеніях». У нього знайдете прекрасні вислови, як ось: «Ми є за Haltung в літературі, а не за Unterhaltung». «Письменник не може тільки відбивати життя... Письменник мусить реагувати на життя» [17]).

Знайдемо в нього й про відбивання письменником «вічних правд», про «нові **ідеї»,** про те, що письменник не сміє стояти осторонь, «коли його батьківщина мобілізує все, що живе в ній, на оборону чи на наступ» [18]). Словом, у Ю. Косача знайдете все, що треба для правильного розуміння літератури.

Але це тільки теорія. А практика?

На практиці його твори — повна демобілізація української літератури, повне руйнування всякої драбини критеріїв. Стягання в болото всіх осягів минулого і винесення на п'єдестал гнилі.

Не будемо голословні.

Треба признати кожному право на критику й на власну думку. Але гляньте на Косачеву «ретроспективну вилазку» п. н. «Вільна українська література». Він хоче свободи в вияві, але «трагічні оптимісти» на таку свободу не заслуговують. Йому вільно все стягати в болото, але Д. Донцову заборонено в своєму журналі висловлювати свою думку. Логіка? На що вона вільній людині. Об'єктивізм? «Це боязкість власної думки» [19]). Ю. Косач має право на суб'єктивізм, але не має такого права Д. Донцов.

Д. Донцов. Це сьогодні модний «козел відпущення». Не був він таким тоді, коли шукалося чести друкуватись у його журналі. Але тепер можна безкарно гарцювати по всіх вартостях, бо ж йому, Д. Донцову, пришито шовінізм, тоталізм і ще там, що тільки здумається сказати. От Ю. Косач і гарцює. Доба «Вістника», що дала О. Ольжича, О. Телігу, Ю. Клена, Л. Мосендза, Є. Маланюка, Р. Єндика, У. Самчука і все, що було вартісного по

цей бік залізної заслони, — це доба «темна і глуха». Д. Донцов здушив свободу людини, ізолював нас від Европи Р. Ролляна, не давав читати Папіні, Сінклера, Гелсворсі. Позбавив нашу літературу етосу, заперечив гуманізм, викинув на смітник Толстого й Достоєвського, насаджував аморальність і бандитизм, створив «сузір'я епігонади», знищив все й зробив «пустелю духової України», по якій «переможно чвалувала квадрига «трагічних оптимістів».

Хто повірить після всього, що Д. Донцов був не Ґеббельсом, що розпоряджає державним поліційним апаратом і концтаборами, а тільки редактором нікім не субсидованого журналу? І хто повірить, що поруч «Вістника» існували ще й найрізноманітніші часописи, журнали й видавництва — від О. Назарука до М. Рудницького, що поборювали Д. Донцова, друкували твори Ю. Косача й вели дискусії з «Вістником» — ще й які! Зовсім не «гірші» від Косачевої.

Для чого ж Ю. Косач пише всю цю неправду? Чому «трагічних оптимістів» називає епігонами, хоч тут же й говорить компліменти Маланюкові й пише ентузіястичні статті про Ольжича, коли це модно [20]).

Говориться про відповідальність письменника. Чи Ю. Косач цю відповідальність має? За кого він вважає Ольжича? Ніхто того не знає, і сам Ю. Косач не знає. Для нього Ольжич — це «філософ», «явище скристалізоване», «людина гарячого горіння», товариш Бояна», «командир літературної неоґотичної школи» і т. д. і т. д. — в одній статті. В другій статті Ольжич належить до тих, що створили «добу глуху», яка задушила український літературний процес в 30-тих роках.

Що ж думає Ю. Косач? Яке його мистецьке кредо? Який у нього смак? Де відповідальність за слова? Де мистецьке сумління, хоч би й найбільш суб'єктивне? Де суверенність письменника?

Очевидно, ніякої суверенности в нього нема, і за неї він не бореться. Він «розпочинає кампанію» не за право на суверенність, а за право на спекуляцію. За право писати, що «на ум набреде», залежно від гумору, а може й від замовлення.

Кожен має право на свободу, але не на безкарне ґерцювання по душі народу, по національній духовості, по людських і національних вартостях. Ю. Косач хоче і це право мати.

Суверенність письменника? Толеранція? Гуманізм? Стегна й сльози в літературі? На все згода. Але не нищіть до останку своїми писаннями про літературу здібности оцінки серед нашого суспільства. Нема ні слова правди в тому, що пише Ю. Косач про аморальність «Вістника». Він нічого не хоче розуміти з того, що в «Вістнику» читав. Навпаки, він свідомо перекручує. Але яка ж мораль і моральність у творах Ю. Косача? Як використовує він свободу, яку вже тепер певно має?

Вже було сказано вище, що в літературі можуть бути й стегна й сльози. Не думаю обстоювати «спрямовання» літератури, бо не бачу можливости творчости на замовлення. Але в ім'я пошани до мистецтва вимагаю від нього великої правди. Коли хтось не здібний у великих справах ту правду відрізнити, нехай пише про самі сльози й стегна, або нехай робить... нехай робить, що хоче, але нехай не засмічує української літератури.

Але Ю. Косач хоче робити літературу. І поводиться в ній, як чужинець (дуже правильний вислів Ю. Шереха), що не цікавиться її розвитком, а, навпаки, трактує її як дослідного крілика, що далеко менше вартий від самого експерименту.

Певно — експериментаторство потрібне. Але література — це не реторта, в яку можна вливати різні кислоти і дивитися, що з того вийде. Література — це духовість, це те **найделікатніше і найсвятіше, що має людська спільнота.** А Ю. Косачеві це байдуже. Він хоче побачити, що з того вийде. Наговоривши про боротьбу ідей в драмі [21]), він пише «Ворога», де нема жадної боротьби ідей, бо носії їх — це евнухи, а є лише ошукування німцем дурного «хахла» і кохання українки до ката її братів. І це мала б бути якась складова частина рить МУР?

Або «Соната b-moll» В кожного народу є жінки, в яких половий інстинкт вбиває всякі шляхотні синтетичного образу України, про який говохетніші чи просто людські почування і робить їх тваринними самицями. Може були такі жінки й між нами. І може Ю. Косач має право писати про таких жінок. Але яке право має він так паплюжити жінку українського підпілля? Героїня «Сонати b-moll» закохується в німця, хоч знає, що це кат її братів. Мужність німця їй більше варта, як мужність товаришів, цілого народу й її власний обов'язок. І хоч німець їй зраджує, але все ж вона його кохає і не має сили виконати наказу вбивства, поки не переконується, що його мужність заломилась. Чи це морально? Чи морально понижувати українську жінку, українську революціонерку, наділяючи її низькими, тваринними рисами? А МУР мовчить і дозволяє далі те саме робити, бо, очевидно, вважає такі «моральні» твори великою літературою.

І Ю. Косач пише (а пише він, мабуть, на трьох машинках відразу: вірші, прозу й драму) «Еней і життя інших»[22]). Знов же предметом його знущань стають українські революціонери. Вони або збочені, або зблязовані. І це не випадково, що єдиним джентельменом, який діє за своїми словами, є спекулянт Божок. Бо вся творчість Ю. Косача є спекуляцією і нічим іншим. У нього не жінки, а тварини; революціонери не є революціонерами; генерали не є генералами; але німці завжди шляхетніші, цікавіші, вірніші своїй батьківщині, як українці.

«Література — це не пропаґанда» — кажуть нам з МУР-у. Так. Згода. Але чи може українська література робити пропаґанду ворогам і їх ідеям, і понижувати українців і їх ідеї? Чи можна дозволити окремим особам, які втратили почуття відповідальности затроювати українську духовість, і вихолощувати українську літературу?

7.

На вищеподаних прикладах видно, які «ідеї» заступають найрухливіші представники МУР-у. Видно, які наслідки його діяльности. Це — насамперед демобілізація, кастрація української літератури, знищення ієрархії понять, моральний розклад, так добре проваджений в Зах. Україні колись М. Рудницьким, та іншими.

Явище для нас не нове, проте ґідне уваги, бо відновлюється воно завжди в нових формах, формах «мистецьких рухів», що втягають у свою орбіту сліпих. Тепер появилося воно у вигляді МУР-у й уже видно «генеральну лінію» та критерії, за якими МУР укладатиме свою систему.

На прикладах Ю. Косача й І. Костецького вказували ми на продукцію «геніїв». Спродуковано також і «святих» літературного руху та зроблено спроби стягнути з постументу відомі постаті. Ю. Косач «знищив» Д. Донцова, «трагічних оптимістів», і т. д. Віктор Бер розправився з Є. Маланюком, зробивши з нього вихолощеного раціоналіста, що заперечує творчий порив [23]). Улас Самчук проголосив брак виключности, брак виразних кантів і обличчя, як своє нове кредо. Але він же й не зчувся, як його стягнено вниз такими натяками: «Звичайно, і ці твори («Волинь», «Юність Василя Шеремети») не стоять поза літературою», і як же ж блідо й штучно приліплені компліменти, після яких стверджує автор, що «епопеї Самчука з погляду сьогоднішнього нашого дня — дивні й навіть архаїчні»[24]). Зате, які генії наші Джойси — Косач і Костецький! Коли Самчук згадується весь час поруч Нечуя-Левицького, то перші два — не інакше, як поруч Гемінґвея і Стефаника. Чапленко — хуторянин, О. Бабій — стилізатор «старо-провінціонального стилю», Є. Маланюк — поставлений в один ряд з Косачем, при чому Косач розв'язав проблему — «я і Україна», а Є. Ма-

ланюк «не має сили» цього зробити.

Вже це могло б вистарчити, щоб уявити собі, як «впорядкував» Ю. Шерех укр. сучасну літературу. І все це в такій формі, що ніде не чути заперечень.

Так розправляється МУР і з Оленою Телігою в статті Гр. Шевчука — «Без металевих слів і без зідхань даремних»[25]). Цю «операцію» Гр. Шевчук проводить також безболізно. На вступі зазначає, що велика поезія вміє говорити про любов до батьківщини, не вживаючи слова батьківщина. Гарно —правда? На закінчення порівнює поезію О. Теліги з мініятурою образу Делякруа і говорить про «лезо життя революціонера». Все гарно! Пересічний читач твердить, що це «дуже добра стаття про велику поетку й революціонерку». Але в самій статті Гр. Шевчук намагаєтсь «знищити» поетку. Це він робить так, що читач і не завважує, він ставить тезу, що поезія О. Теліги виростає з... альбомної поезії, і на цю тему говорить стільки «мудрих» фраз, що читач не завважує, як спритний жонґлер ставить О. Телігу зараз же поруч графоманів («вона знала те, що невідоме графоманам»). Її мистецькі засоби він зве збляклими, або заялозеними поетизмами. Лянцетом бездушности він розрізує і випатрошує вірш і не знаходить жадного свіжого образу. «Героїчність» О. Теліги в тому, що вона готова «непомітно, крадькома» піти слідами чоловіка на страту, а не з відкритим чолом і свідомістю. Так у Гр. Шевчука виглядає О. Теліга. Не дармо ж він знає, чого хоче. Він хоче стягнути всіх униз, щоб піднести Ю. Косача і І. Костецького з їх бездушністю і бездумністю та паплюженням українського духового світу. **І хаос в нашій духовості готовий.**

Щоб ніхто нічого не шукав, Ю. Шерех ще докаже (підтримуваний І. Костецьким), що нема навіть такої проблеми, як матеріялізм — ідеалізм і що **віхи для великої української літератури майбутнього поставлені.**

Коли рівночасно доведено й У. Самчуком припечатано, що **всі** в дружній співпраці в рядах МУР-у мусять по тих віхах йти, то дійсно можна сказати, що укр. літературний процес визначено.

8.

Найбільше дивне, одначе, що це «визначення», крім статті Ю. Бойка в «Рідному Слові»[26]), ніде не було заперечене. Так якось охляло все, що ніхто не ставить опору. Єдиний д-р О. Грицай запротестував, але лишився самотнім. Представники атакованих середовищ, мов води в рот набрали.

У. Самчук зачадів у згубному фіміямі. Проф. Л. Білецький — рятується втечею в «несучасні» теми, Б. Подоляк — ставить посередній опір, підносячи велич свого колишнього середовища, а поза тим допомагає розбудовати МУР-івського троянського коня, І. Багряний — замовк.

Тим часом потрібний алярм. Наступ проти веж української духовости іде повною парою. Найвищий час усім — на оборону рішаючих бастіонів! Чується, що оборонців було б багато. Інстинкт самооборони, здорова реакція живе в нашому суспільстві. Пора перейти до протинаступу. Далі чекати не можна! Ми дійсно на фронті!

Далі дивитись на те, як Косач виводить повій і презентує як музу не смієсмо.

Писав Тичина:

А справжня муза
 неомузена
Там десь на фронті
 в ніч глуху
Лежить заплювана
 залузана
На українському
 шляху.

Прокляття поколінь, прокляття вічности впаде на тих, що лишать українську музу заплюваною і залузаною.

Боротьба за справжні вартості завжди важка. Але віримо, що відважні не вимерли. Віримо також, що ті, хто зараз **несвідомо** служать розкладовим тенденціям, знайдуть вихід на шлях української здорової літератури і здобудуть їй велич.

---

1) Юрій Шерех — **Стилі сучасної укр. літератури на еміґрації.** — МУР. Збірник І, ст. 59.
2) Там же, ст. 59.
3) Там же, ст. 58.
4) Іван Багряний — **Думки про літературу.** — МУР. Збірник І. ст. 25.
5) **«Чого ми хочемо»** — МУР. Збірник І. ст. 3.
6) Там же, ст. 4.
7) Улас Самчук — **Велика література.** — МУР. Збірник І. ст. 40.
8) Там же, ст. 38.
9) Там же ст. 38.
10) Ю. Шерех — **Стилі сучасної укр. літератури на еміґрації.** — МУР. Збірник І. ст. 65.
11) Ігор Косецький — **Укр. реалізм XX сторіччя.** — МУР. Збірник III, ст. 33.
12) І. Костецький — **Божественна лжа** — «Хорс». Ч. І, ст. 49—68.
13) **МУР,** Альманах, ч. І.
14) **МУР,** Збірник III, ст. 37.
15) **МУР,** Збірник І, ст. 52.
16) **МУР,** Збірник І, ст. 5.
17) Юрій Косач — **Вільна українська література.** — МУР. Збірник II, ст. 56.
18) Там же, ст. 57.
19) **МУР,** Збірник III, ст. 62.
20) **«Літопис політв'язня»** — Ч. 1—1946.
21) Ю. Косач — **«До доньї Ельґ ри де Ґравальос Альфара»** — МУР. Збірник III, ст. 51.
22) **МУР,** Альманах Ч. 1.
23) Віктор Бер — **Засади поетики** — МУР. Збірник І, ст. 7.
24) Юрій Шерех — цит. стаття. Зб.І, стор. 61
25) „**Арка**" Ч. 1.
26) Ю. Бойко — **Куди йдемо?** „Рідне Слово" Ч. 1

М. Б.

Плянування та статистика за совєтів

Як відомо, ніякого господарства не можна провадити без пляну. Це елементарна істина, відома кожній людині, що нормально думає. Нема нормально думаючої людини, яка, почінаючи якесь діло, не передбачала б чи не плянувала б кінцевих результатів цієї справи. Плянувати може як окрема людина в її індивідуальній роботі, так і ціле підприємство, а навіть і такий великий орґанізм, як держава.

Помилкою є думати, що плянування притаманне лише соціялістичному або, як зазначають большевики, комуністичному суспільству. Кожна державна система в своїй діяльності вимагає й застосовує плянування.

Президент Торговельної Палати Злучених Держав Ерік Джонсон у своїй промові, виголошеній з нагоди його уступлення зі становища президента, зазначив: «Ми повинні прямувати до якнайбільшої саморегуляції господарських угруповань та до якнайменшої реґуляції з боку держави. Але певна, здорова, доцільна реґуляція з боку держави, встановлення деяких правил «чесної гри» є конечні». Отже, як видно з наведеного, навіть така капіталістична держава, як Злучені Держа-

ви, користується плянуванням. Тут питання може йти про те, чи плянування має накидати державна влада зверху, як це є при такій деспотично-тоталітарній системі, як большевизм, чи його мають застосувати самі господарські уґрупування, з тим, що на державу припадає роля реґулятора зверху. Як би про те не кричали большевики, не їм належить честь відкриття ідеї і принципів плянування, бо початки раціонального плянування губляться в давній старовині.

Але різне є плянування. Для того, щоб плянувати, треба бути обізнаним в тих об'єктах, якими ми маємо плянувати. Пізнати ж об'єкти, якими ми думаємо плянувати, можна лише, докладно вивчивши ці об'єкти. Вивчивши об'єкти, що довкола нас, можна тільки через статистичний облік. Отже, ми тут підходимо до питання про необхідність застосування статистичного обліку. Але цифровий матеріял, що його подає статистика, тільки тоді має якусь вартість, коли він відбиває дійсну картину, а не вигадану, як це є у большевиків. При тій експлуатації українського робітництва і селянства советами, яку бачимо тепер в Україні, статистика примушена відігравати лише допоміжну в цьому визискуванні ролю. Підтасовуванням статистичних матеріялів, що доходить до звичайного жонґлювання цифрами, большевики користуються особливо в сільському господарстві по колгоспах. Тому то советська газета «Известия» з 5 червня цього року в своїй передовій під наголовком «Учот» урожая — важная государственная задача» — пише: «В передових колгоспах керівники за допомогою зразкового (очевидно в розумінні советському—М. Б. обліку праці зміцнюють дисципліну, зацікавлюють колгоспників у тому, щоб виробити для громадського господарства якомога найбільше». Отже, в данному разі статистичний облік прислуговується керівному персоналові колгоспів якнайкраще підгонити селянина-колгоспника до роботи для «громадської» (читай партійно-советської) справи.

Для большевиків особливо політичне народньо-господарське значення мають дані за урожай і засівні площі, тому ж воно не секрет, що в большевицькій системі статистика щодо фіксації урожайности й засівної площі примушена була безсоромно брехати, бо такий був наказ зверху. В усьому треба було показати зріст і не тільки виконання, але й перевиконання пляну, бо ми, мовляв, маємо не тільки догнати відстаючу Европу й Америку, а й перегнати. Отже, маючи таке загальне наставлення, статистика в советських умовах переганяла в цифрах, які вона подавала, передові країни щодо урожайности. І все це було б, як кажуть, менше з тим, але біда в тім, що ці збільшені мітичні цифри відбиваються на спині українського селянина-колгоспника, бо при реалізації врожаю колгосп мусить від поданої неправдиво збільшеної цифри врожаю віддати советській владі зерно, а тоді для колгоспника мало що залишається і стає так, як це було в минулому році, коли деякі колгоспи виплачували селяниновіколгоспникові за один трудодень 0,5 кілограма зерна.

Лютневий пленум ЦК ВКП(б) визнав за необхідне утворити при Держпляні СССР Державну Інспекцію по опреділенню урожайности. На місцях орґанізовані міжрайонові інспекції. Отож, ця інспекція й займається встановленням статистичного обліку урожайности для кращого плянування. Все це не погано. Ми погоджуємося, що облік урожайности потрібний, але цей советський статистичний облік має не чисто науково-плянове статистичне, а суто спеціяльно советське призначення. Газета «Известия» в згаданій вже своїй передовій пише: «Інспекція переводить контроль виконання державних завдань щодо підвищення врожайности, переводить перевірку даних щодо досягнень передовиків...», а далі: «місцеві орґанізації мусять точно знати, який урожай зібрано колгоспом, бриґадою і навіть звеном. Державний підхід до опреділення засівної площі і врожайности буде стимулювати колгоспників до боротьби за досягнення показників, які дають право на одержання високих урядових нагород...» і далі: «Облік урожаю має велике значіння для своєчасного виконання колгоспами пляну хлібопоставок». Отже, встановлена інспекція, яка має слідкувати за «правильною» поставою статистичного обліку й виконанням пляну врожайности, власне все ще має за мету своєчасне виконанння колгоспами пляну хлібозаготовок, за що советська влада українському селянинові має дати за його добру й самовіддану працю для партії і всесвітньої революції не збільшення оплати за трудодень, а непотрібну для українського селянина іграшку-медаль, яку він ніяк не може використати. Та ж сама советська газета «Известия» в згаданій вже передовій пише: «Советський нарід з радістю прийняв соціялістичне зобов'язання робітників сільського господарства в соцзмаганні на честь тридцятої річниці Великого Октября. Місцеві советські і партійні (читай НКВД) робітники мусять очолити боротьбу мас за виконання соціялістичного зобов'язання кожним учасником соцзмагання. Правдиво поставлений облік праці і його наслідків, оцінка діяльности кожного колгоспу і колгоспника, підтягування відстаючих — важливіша умова успішного керівництва соцзмаганням». Отже, як видно, статистика, а й у цілому плянування в сільському господарстві за советської окупації в Україні виконують чисто партійну. Тут мається на увазі не плянування як таке, а советське плянування колноспного «соціялістичного виробництва», а тому і статистика мусить подавати цифри не для плянування сільсько-господарського виробництва, а советського колгоспного виробництва, А як відомо, колгосп у цілому й селянин-колгоспник мусять виконати «добровільно і з радістю» взяте на себе соц. зобов'язання і здати державі якомога більше зерна. При такій постанові справи, коли висуваються такі переконливі вирази, які по суті є абсурдні для нормально думаючої людини, але є притаманні советській термінолоґії — як «мусить добровільно» і »бажає з радістю здати державі хліб» і т. д., статистика не може дати правдивої цифри, потрібної для плянування ,а, зрештою, за советів це й не є її завдання, бо, як зазначає комуністична доктрина, всяка наука не є об'єктивна, а мусить бути партійна, отже, і статистика в умовах советів є партійна наука. Інакше кажучи, статистика мусить виконувати те, що їй наказує комуністична партія, як каже українська пословиця: «Скачи, враже, як пан каже». Але це тоді вже не наука, а лише орган, який виконує ролю підганяйли робітника, що працює на советському державному виробництві — колгоспі.

Отже, коли ми говоримо про плянування і ролю статистики в ньому, то мусимо пам'ятати, що за советської тоталітарної системи статистика як наука не є об'єктивна і не може подавати точної цифри, потрібної для правдивого плянування в інтересах як фабрики чи заводу, так і сільськогосподарського виробництва.

Рецензії:

М. Капустянський, ген. штабу генерал-хорунжий. — **Похід українських армій на Київ—Одесу в 1919 році.** — Книга перша (частина I і II). Вид. 2-ге. Мюнхен 1946.

Перше видання ген. М. Капустянського, видрукуване 1921 року, стало сьогодні бібліографічною рідкістю. Одна з найґрунтовніших праць, присвячена подіям, нашої національно-визвольної боротьби 1919 року, була останнім часом неприступна для широкого читача. Тому перевидання книги слід гаряче вітати. Сьогодні українство стоїть

перед завданням — ще раз переоцінити свій визвольний змаг минулого. В цій переоцінці треба спертися на матеріялах з **перших рук,** на першоджерелах. Саме саким першоджерелом є рецензована нами книга.

В книзі генерала Капустянського докладно висвітлено «Похід Українськиї Армій». В цей час ген. Капустянський був діячем, ще мав за плечима солідну військову школу, великий військовий досвід, розвинув у собі здібності військовика-стратеґа, був досвідченим психологом вояцької маси. Всі ці якості позначилися на його книзі, і вони надають її великий науково-пізнавальний інтерес.

Жаден історик, що візьме за намір схарактеризувати українську визвольну війну 1919 року, не зможе обійти книги М. Капустянського, навпаки, ця книга назавжди лишиться основним джерелом для вивчення зазначеного періоду. Документальність книги — головна її прикмета. Автор відображає хід воєнних операцій день за днем, вказує потрібні дані щодо розміщення українських сил і сил противника, кількісний склад армій, їх моральний стан, характеризує матеріяльну частину обох сторін, спиняється на штабних плянах так українського, як і большевицького командуван Тут перед нами розкривається, так би мовити, анатомія і фізіологія війни, всі її можливості. Серед матеріялів, поданих генералом, чимало таких, що самі за себе промовляють, не потребуючи жадних коментарів. Ось, приміром, витяг з розмови М. Капустянського з от. Божокм: «Начштабу 2-ої див. старш. Марусевич доніс, що частина розвалюється: старшина уся розбіглася, з старших від хорунжого нікого не лишається. На запитання полк. Капустянського от. Божкові, чи приїхав до нього запрошений ним н-к штабу, от. Божко відповів: «Ще не приїхав, але як буде кацап чи такий, як Мішковський, то повішу. Тут прислали з 3-ої дивізії Генштабу, та я його завтра теж на викидайло». Хіба може бути щось красномовніше для характеристики тої історичної язви, яку ми називаємо «отаманією»?

Але хибно було б думати, що автора поглинають окремі деталі. Він здатний стати над ними, охопити цілість з погляду військово-стратеґічного і політичного.

В кінці знайдемо багато характеристик діячів Української Національної Революції й Української Армії: головного отамана С. Петлюри, нак. отамана ген. Осецького, от. А. Мельника, от. В. Тютюнника, ген. Сінклера, от. Є. Коновальця, полк. Сальського, полк. Петрова, підполк. Удовиченка тощо. Цим характеристикам не бракує портретности, тонкости спостережень, об'єктивної стриманости, але й прямоти.

Книга, безперечно, матиме великий виховавчий вплив на нашу молодь, для якої події 1919 року є вже історичною традицією. Вдумливе читання книги покаже їй, як багато в тих часах було жертвенности, витривалости в боротьбі, як багато важив моральний фактор у збройному змагу.

Видано працю цілком пристойно як на наші друкарські можливості. В додатку вміщено 22 мапи військових операцій.

Ю. Савченко.

Літературно-науковий збірник Культ.-Наукового В-ва, Ганновер, 1946, ст. 130, (Циклостилеве видання).

Дуже приємна несподіванка — цей цікавий та різноманітно складений збірник, тим більше за наших сучасних мандрівних умов. Високий рівень уміщених в ньому статтей та розвідок примушує згадати кращі історичні вже наші журнали, стилю давнього київського «Нашого Минулого» (1918—19), «України» (1924—1930) чи історичних збірників «За сто літ». Річева стаття П. Петренка «Три літа» присвячена рокам 1843—45 у житті Т. Шевченка на тлі цілого його життєпису. Розділ з розвідки Юрія Шереха «Галичина в формуванні нової української літературної мови» визначається досить цікаво зібраним матеріялом, але спостереження та висновки автора інколи здаються мало обґрунтованими. Інша справа, що обстановка часів «мовної» суперечки, що її розпочав Борис Грінченко статтею «Галицькі вірші» в 1891 р., — обстановка тих уже далеких від нас часів відтворена досить повно. Уривок спогадів Юрія Сірого «Київ» переносить нас у другу половину р. 1907, коли щойно розпочиналося та розгорталося життя заснованої М. Грушевським «Книгарні «Літературно-Наукового Вісника» в Києві. При цьому Сірий спочатку накреслює призабуту вже постать першого недовготривалого керівника цієї книгарні проф. Джиджору (1882—1910), учня та імітатора проф. М. Грушевського, розповідає про свої зустрічі й зносини з цензорами, м. і., і з С. Щоголівим, автором знаної протиукраїнської енциклопедії «Украінское движеніе, как современний етап южного русского сепаратізма», що залюбки говорив Сірому про Драгоманова: «От той, за ким я пішов би у вогонь та воду». Згадує Сірий й видавця газети «Рада» Є. Чикаленка та його співробітників і, нарешті, дає мальовничий образ тодішньої книгарні «Київської Старовини», що вічно світила пусткою, бо завідувач її розганяв своєю неввічливістю покупців. Останні сторінки спогадів Сірого натомість вражаюче нецікаві й неориґінальні, особливо там, де він у виразах крайнього захоплення згадує тодішній український театр Садовського та Заньковецьку. Це було сказано вже стільки разів і завжди так захоплено-одноманітно, що давно вже перестало цікавити, а що головне — ця захоплена реторика не вносить жадної істотно нової та цікавої риски до давніше висловленого та відомого про цих справді визначних та незабутніх корифеїв української сцени. Перша ж частина цього уривка спогадів Сірого приносить кілька доповнень до того, що досі було відомо про видавничу українську діяльність у Києві, до р. 1906 виключно зі спогадів Євгена Чикаленка. А було б навіть дуже бажаним та цікаво, коли б видавничі книжно-торговельні та редакційні спогади Сірого були доведені до кінця й видані друком, лише без нудно-солодкавих театральних захоплень.

Стаття П. Петренка «Під прапором мистецтва», написана кілька років тому з нагоди 25-ліття смерти видатного українського літературного критика Миколи Євшана (1890—1919), не вважаючи на свій невеликий розмір, приносить більше даних про Євшана й краще освітлює його діяльність, як давніша праця Бабія, друкована у Львівському «Літературно-науковому Віснику» десь коло 1930 року. Спогади О. Ждановича про Олену Телігу п. н. «На зов Києва» приносять незвичайно багато вартісного матеріялу про цю видатну українську жінку та поета. Матеріяли, подані у Ждановича, тим більше вартісні, що досі життєписних даних про цю жертву німецького варварства ніде не було оголошено в такий повній мірі. Праця Ждановича вже знайшла належну оцінку по той бік океану, бо цими днями часописи принесли повідомлення про те, що в Канаді «На зов Києва» вийшов окремою книжечкою. Нотатка Ол. Ф. «Репін і Україна» переконливо доводить на підставі слів та листів самого автора «Запорожців» незаперечну українськість його. Не зважаючи на малий розмір цієї нотатки (лише 7 сторінок), автор зумів подати силу цікавого, й мало знаного з життя Репіна.

Збірник закінчується автобіографією письменника Івана Шевченка (І. Дніпровського, автора «Яблуневого полону» 1896—1932) та автобіографічним листом етнографа Івана Манджури (1851 коло 1893), знайденим у книжках проф. М. Сумцова р. 1928.

Сподіваємось, що Ганноверське Культ.-Наукове В-во не обмежиться виданням лише цього одного збірника.

Н. Г.

О. З.

З пресового фільму

«Известия» (Ч. 124, 1947 р.) повідомляють, що Московська студія документальних фільмів накрутила фільм: «Р у м у н і я». У фільмі показано історичне минуле й сучасне Румунії. З цього фільму дізнаємось, що **«в минулім сторіччі з рук Росії** (!! — прим. наша) **країна дістала незалежність... Але нічого не змінилось в житті румунського селянина. Боярський двір — поміщицька садиба — так само гнітив поля і хати румунського села, як попереднє панування над ним замків чужинницьких рабовласників... Три бичі руйнували румунське село: банки, бояри, посуха. Від них не було рятунку...»**

Друга Світова війна з залученням Румунії на німецький бік була остаточним продажем панівною румунською верхівкою румунського народу. Аж поки не повернулось колесо історії і до Румунії не увійшла... совєтська армія. **«Так почалась нова ера в житті румунського народу».**

До фільму включено й такі документальні плівки, як святкування **«повороту Трансильванії в лоно Румунії»**, святкування **«перших в історії Румунії дійсно демократичних виборів»** в мин. році та інші. Назагал, цілий фільм є а п о т е о з о ю тільки не Румунії, а... СССР і **«того, хто вивів Румунію зі сліпої вулиці, хто повернув їй незалежність»**, себто **«товариша Сталіна».**

* *

Як писав в **«Известиях»** (ч. 118, 1947 р.) голова Президії Верховного Совєта Естонської ССР Едуард Пялль, 28 і 29 червня ц. р. в Естонській ССР мало відбутись традиційне (дванадцяте з черги) співацьке свято. Ці свята — визначна подія в культурному і політичному житті країни. Для здійснення свята споруджено спеціяльну естраду, на якій могло б розміститись 25 тис. співаків. Такі свята відбуваються в Естонії що 3—4 роки.

Та, очевидно, **«лише в совєтський час народ Естонії дістав змогу без перешкод влаштовувати свої співацькі свята».** Бо в минулому естонська буржуазія стриміла обернути ці урочистості **«в пусте марнування часу».**

Натомість в черговім святі проспівані будуть, окрім пісень народніх, пісні нові: **«совєтські пісні, що оспівують встановлення соціялістичного ладу в Естонії й велику перемогу працюючих СССР над німецькими загарбниками. Об'єднанні хори виконають пісню Мураділі «Нас воля Сталіна вела».** Тим самим свято це **«буде не лише святом пісні, але й всенароднім святом соціялістичної культури, показом досягнень працюючих Естонії в усіх ділянках культурного будівництва. 27 червня в Ґашіні на стадіоні «Динамо» відбудеться вечір народньої творчости. Свято закінчиться нічною виставою «Лембіта» — зображенням перемоги «братніх народів» СССР над гітлерівською Німеччиною у Великій Вітчизняній Війні».**

З нагоди свята відбудеться декада театральних вистав та мистецька виставка.

Одним словом, «прекрасна народня традиція має вилитись у велику перемогу соціялістичного ладу»...

* *

«Жеч Посполіта» (Ч. 53, 1947 р.) повідомляє, що в Познані за ініціятивою Західнього Інституту вийшла книжка В. Стельмаховскої «Źdobnictwo narodowe ziemi pyrzyckiej.» як перша студія про приєднані до Польщі на заході землі. Предметом студії є простір над озерами Медве і Плоне, колись заселений слов'янськими пиричанами. Культура цього краю, типово хліборобсько-слов'янська, підпала під вплив остаточної германізації щойно у XII ст. Рештки народньої пирицької культури дуже близькі, на думку авторки, до зразків сусідньої культури кашубської, і взагалі народне мистецтво Західнього Помор'я є дуже близьке до мистецтва Помор'я Східнього.

Рецензент книжки Б. Стельмаховської в згаданій вище газеті додає від себе, що первні старопольської культури, які збереглись до сьогодні, мають бути поєднані з первнями нової напливової культури в одну синтезу. Утворити цю синтезу має допомогти польський науковий та мистецький світ.

Як виходить, поляки мають готові вже шабльонові рецепти для виправдання свого імперіялізму, так добре відомі нам з їхніх шукань «синтези» з культурою українською на українських землях. Тільки нам здається, що в осягненні такої бажаної ними синтези, не поможе їм не тільки «науковий і мистецький світ», але навіть і сам Сталін, за наказом якого пишуть зараз у Польщі книжки, подібні до книжки пані Б. Стельмаховської.

* *

Газета **«Час»** (29 червня 1947 р.) вирішила й собі відгукнутись на тему, що, здається вже стала модною, помістивши статтю «П р о б л е м а Х в и л ь о в о г о». Автор статті приховався за скромними ініціялами — В. С.

Є два хибні погляди щодо Хвильового. Одні вважають цю проблему зовсім неактуальною і давно вже висвітленою і розв'язаною. Інші, спрощуючи її і зводячи до проблеми «боротьбізму» чи «укапізму», свідомо чи несвідомо, викривляють образ Хвильового і замазують справжню суть хвильовізму. Стаття В. С. належить до останньої категорії. Для нього проблема Хвильового — це проблема лише «укапізму». Укапізм у свою чергу спрощено визначається, як «намагання національних сил зберегти легальні можливості для національно-творчої діяльности». Тактика цих діячів **«зводилась до постійного нагадування проповіді Леніна в національному питанні, що її забули большевики в старих питаннях». «Звідси** (логіка! — прим. наша) **їхня революційна романтика...»** і т. д. В іншому місці автор, навівши відомі слова з роману «Вальдшнепи» про те, що **«з диктатури пролетаріяту та світової революції нічого не вийшло»** і згадавши **«про теорію боротьби двох культур»** і орієнтацію на **«психологічну Европу»** несподівано продовжує: **«Цим же козирем світової революції** (з якої нічого не вийшло — Ред.) **він** (Хвильовий), **умотивовує й... романтичний характер своєї літературної творчости».** Що за логіка і яка арґументація! Так і хочеться порадити авторові: краще шити чоботи, як писати статті про Хвильового. Складається враження, що автор понавиписував цілу купу окремих думок з чужих статтів і не зміг їх до купи зліпити, не то що продумати і зрозуміти. Навіть імена попереплутував: твір «Смерть» належить не Хвильовому, а Б. Антоненку-Давидовичу, герой «Смерти» зветься Горобенко, а не Голубенко. Окремі фрази автора гідні того, щоби їх зачислити до так модних сьогодні парадоксальних афоризмів»: **«Скрипник розгромив Академію Наук, щоб урятувати українізацію»;** мова Хвильового страшенно засмічена москалізмами тому, що **«цим він** (Хвильовий), **либонь, хотів відштовхнутися від «петлюрівського націоналізму»; «твори Хвильового нераз просто шкідливі для нас через вільне (в романтичних творах) чи не вільне (в отих сатиричних) виправдання Жовтневої Революції... З огляду на це літературна творчість Хвильового — це не так здобуток нашої національної культури, як її болюча втрата»...; »можна думати, що вся діяльність Хвильового, як також і інших діячів його напрямку (М. Куліш, М. Скрипник, А. Річицький й інші) ніколи не буде принята в історії українського відродження, без таких, як ми оце подали, критичних застережень».**

Можна думати... Думати дозволяється кожному, що завгодно, а от писати про це і подавати як «критичні зауваження» в газеті — ми, будучи на місці редактора цієї газети, не дозволяли б. (П. Р.)

НОВІ КНИЖКИ:

Юрій Косач — **Дійство про Юрія Переможця.** Трагедія. Накл. Вид. С-ки «Українське Слово», Реґенсбурґ, 1947 р.

Теодосій Осьмачка — **Поет.** Техн. Засобами Вид. С-ки «Українське Слово» Реґенсбурґ.

Олекса Степовий — **Ясир.** Худ. Оформ. М. Григорьєва. 1947 р.

М. Капустянський — **Похід українських армій на Київ—Одесу, 1918 року.** Мюнхен, 1946 р.

М. Гоголь — **Тарас Бульба.** «Універсальна Бібліотека», Реґенсбурґ, 1947 р.

А. Кащенко — **Під корсунем.** «Універсальна Бібліотека» Реґенсбурґ, 1947 р.

А. Кащенко — **Зруйноване гніздо.** «Універсальна Бібліотека» Реґенсбурґ, 1947 р.

В. Гай — **Мадрівка в безвість.** Універсальна Бібліотека» Реґенсбурґ, 1947 р.

Юрко Степовий — **Син Закарпаття.** Мюнхен, 1947 р.

Арк. Животко — **Історія української преси.** Реґенсбурґ, 1946 р. (Циклостиль).

Григорий Косинка — **В житах.** 1947 р.

Др. М. Андрусяк — **Тризуб.** Вид. Т-во «Вернигора», 1947 р.

НАДІСЛАНІ ЖУРНАЛИ:

Голос Державника. Ч. 2. — В-во «Золотоверхий Київ». 1947 р.

На чужині. — Журнал літератури і громадського життя. Ч. 7 (квітень) 1947 р. Кіль-Коріген.

Стежі. — Журнал українського студентського середовища Німеччини і Австрії. Ч. 7—8. Рік 1. Інсбрук—Мюнхен, 1946—1947 р.

Український Комбатант. — Часопис Союзу Українських Ветеранів. На чужині. Ч. 1. 1947 р.

Господарсько-Кооперативне Життя. — Місячний додаток до часопису «Наше життя». Ч. 1 Авгсбурґ, липень 1947 р.

Арка. — Журнал літератури, мистецтва, і критики. Додаток до «Української Трибуни». Ч. 1. Мюнхен 1947 р.

Шлях Молоді. — Орган Української Молоді. Ч. 3. Червень, 1947 р.

Юнацька боротьба. Ч. 1. — Журнал української революційної демократичної молоді. Видає Комітет Студентських Осередків УРДП.

Визвольна політика. — Український суспільно-політичний місячник. Квітень—травень 1947 р., ч. 4—5 (14—15). Рік II.

Літопис Українського Політв'язня. — Ч. 1—2 (Січень—Лютий 1947). Рік II. Видає Ліґа Укр. Політ. В'язнів.

Запроторений комар (Їжак). — Мюнхен—Ельванґен. Ч. 5, 1947 р.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

В наслідок наладнання власної друкарської техніки та зниження коштів друку журналу ОРЛИК адміністрація ОРЛИКА з радістю може повідомити читачів, що з попереднім числом знижується ціну журналу на 3 РМ. Відповідно до того передплата для сталих передплатників виноситиме

річно — 36 РМ
піврічно — 18 РМ

Передплатникам, що вплатили передплату по старій ціні — вписується надвижку з нинішним числом на рахунок дальших чисел.

Проситься Шановних авторів, що подають свої рукописи до друку, долучувати рівночасно свою адресу, щоби могти їм надіслати авторський гонорар і авторський примірник журналу.

Виправлення помилок:

В ч. 5, ст. 11, рядок 37—38 згори: замість Голубенко, має бути Горобенко.

В ч. 7, ст. 1, 4-ий відступ: замість Драган, має бути Дараган.

ОРЛИК

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

З М І С Т

Ч. 9 Вересень 1947 Рік II

З культурної хроніки

В українській мові — на основі скороченого московського тексту — вийшла, як оригінальне видання, повість «славнозвісної» **Ванди Василевської** «Коли загориться світ». Дія повісти розгортається в останні місяці війни, але намір письменниці йде далі — показати процес включення у «творчу працю мирного будівництва» людей, що повернулись з війни фізично й духово покалічені. Марні наміри!...

*

В журналі **«Вітчизна»** та **«Літературна Газета»** видрукувано новий роман у віршах **Л. Первомайського**: «Молодість Брата». Цей твір, — що має бути типовий для сучасної творчости на тамтому боці, — показує долю людини, що, вступивши у життя ще за т. зв. горожанської війни, бере активну участь й у «великій вітчизняній війні» й зі советськими арміями переможно йде на Захід. З українською літературою цей твір не має, очевидно, крім мови (і то покаліченої!) — нічого спільного.

*

При **Київському університеті** з початку шкільного року повстануть відділи психології, логіки та журналістики.

На відділі журналістики готуватимуть «літературних робітників» для часописів та видавництв. Іншими словами — «спеців» по большевицькій агітації.

*

В **Харківському** та **Одеському театрах** відбулась прем'єра нової опери **М. Коваля** «Севастопольці». Хоч опера складена на основі останніх рішень ком. партії про мистецтво, навіть совєтська критика визначила її за невдалу.

*

В Києві відбулась прем'єра опери **Г. Жуковського:** «Честь». Само собою, з доби «великої Вітчизняної війни».

*

Інститут географії Академії Наук СССР і Географічне Т-во готують до випуску великий альбом «Русскіе географи та мандрівники». Очевидно, що до «русскіх» мандрівників зараховано й Федченка, М. Миклуху-Маклая, М. Пржевальського та інших українців!

*

На початку липня закінчив свої праці пленум правління **«Союзу советських письменників СССР»**. З кінцевим словом виступив лавреат «сталінської премії» і т. д. **А. Фадаєв**, ствердивши, що советські письменники зможуть досягти ще більших вершин при допомозі зброї, яку дала їм партія, при допомозі... «гострої самокритики», що повинна бути «партійною методою» (!) праці советських письменників...

Свою доповідь закінчив А. Фадаєв «гарячою подякою» Й. В. Сталіну, що «визначив путь нашого розвитку на довгий час».

Генеральним секретарем Союзу сов. письменників «затверджено» того ж А Фадаєва. Його заступниками — К. Сімонова, В. Вишенського, Н. Тіхонова та... О. Корнійчука.

*

Деякі українські пресові органи (напр., «Час» в Нюрнберзі) систематично в дослівнім звучанні передруковують з советських джерел відомості про культурне будівництво підсоветської України, не розкриваючи при тому дійсну суть цих советських повідомлень. В наслідок цього в читача може скластись фальшива уява, ніби під Советами — і то з волі урядових советських чинників — таки проходить процес якоїсь культурної української відбудови. А це в дійсності не лише суперечить правді, а є її цілковитим викривленням. Т. зв. офіційне культурне життя України — це лише пропагандивні лаштунки, за якими відбувається плянове нівечення і нищення московським режимом духового (і не лише духового) життя українського народу. І саме цю суть (дійсну ролю советських «лаштунків» — офіційних фактів советських повідомлень) має українська преса систематично висвітлювати.

Українець на еміґрації повинен бути пляново ознайомлений з фактами життя українських земель, і це одна з перших передумов національного збереження української людини на еміґрації взагалі. Але не так, як ті факти подають советські джерела, а як в дійсності вони виглядають.

Орлик

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Редаґує Колеґія

Видає д-р. Т. ЛАПИЧАК

Адреса Редакції і Адміністрації: DP Center „Orlyk" Berchtesgaden-Strub Bl. I/138

Ціна одного примірника 3 марки

ВІД РЕДАКЦІЇ

Редакція приймає до друку праці ще не друковані. — З приводу не прийнятих до друку рукописів з ніким не переписується.

Редакція містить дискусійні статті, зміст яких є думками і поглядами автора.

Редакція застерігає собі право скорочувати рукописи.

Незамовлених рукописів не повертається.

—

—

ORLYK

CULTURAL AND SOCIAL REVIEW

Published under DP-Publication Authorization US-E-5, OMGB. Information Contr l Division

Responsible Editor: Dr. Thoma LAPYTSCHAK

Druck: Südost-Kurier, Bad Reichenhall.

В. КРУПНИЦЬКИЙ.

Теорії доби і сучасність

III.

Прийде час, і ми не будемо так категорично заперечувати наше 19 століття, ставити його під знак запитання, як це робиться ще сьогодні. Зовсім неґувати наше народництво 19 ст., — в цим все ще відчувається вплив Донцова.

Знову ж не будемо, йдучи за модою, і розвінчувати Донцова. В цім нема потреби, бо на Донцова ми можемо вже дивитися з історичного штандпункту. Донцов — наше минуле, хоч і недавнє минуле. Він виконав свою історичну місію.

У нас були дві сильні реакції на 19 ст.: одна Липинського з його «Листами до братів хліборобів», в яких висловлено концепцію клясократичної, трудової монархії, друга — Донцова з його «Націоналізмом». 20—30-ті роки нашого століття були добою безперечного панування ідеології Донцова серед широких кіл галицького громадянства (деякі прихиляються і до ідеології Липинського) і серед молоді.

Ця реакція була не безпідставна. Вона явилася результатом розчарування нашим 19 століттям і його кульмінаційним пунктом, українською революцією 1917—1920 рр., в якій виступила виразно непідготовленість українців до будови власного державного тіла.

Саме проти цього то соціялістичного, то демократичного, то просвітянського, то просто провансальського і хуторянського 19 століття почав боротьбу Донцов. Це було абсолютне заперечення 19 століття як цілости, з усім його баґажем, починаючи від кирило-методіївських братчиків і кінчаючи соціял-демократами і соціял-революціонерами наших революційних часів.

Безперечно, що в прочищенні атмосфери була потреба. Донцов воював проти української мягкотілости і інертности, прекраснодушшя і прекраснословія. Він воював проти Драгоманова з його абсолютними інтернаціональними правдами (тільки в національнім оформленні), але знову і сам впадав у протилежну крайність: на місце абсолютних інтернаціональних правд мали стати абсолютні національні правди; перед вищою істотою — нацією, перед її потребами і вимогами зовсім поступалася особистість або й сходила до нуля.

Але це заперечення 19 століття продовжується й сьогодні. Краще навіть сказати, — не заперечення, а засудження. Тільки воно йде іншими методами і виходить із інших штандпунктів. Я сам не раз підкреслював, що державницький напрям в історіознавстві нашого часу був до деякої міри реакцією на народництво наших істориків в 19 ст.

Але це не значить, що ми маємо засуджувати добу. «Кожна доба стоїть окремо до Бога», — говорив Ранке. 19 століття мало в собі не тільки неґативне але й позитивне. Покищо ми дивилися на нього очима тих, що хотіли в цьому нашому минулому бачити причини наших невдач. А зрештою прийшов уже час подивитися на справу спокійно, очима історика.

Ми доходимо половини нашого 20-го століття, і є тут над чим подумати. Наш час перебрав від минулого століття і національну і соціяльну лінію. Національне відродження (особливо малих народів, а сьогодні й колоніяльних) та соціяльний рух — це те, що в'яже одну добу з другою. Але в той час, як 19 століття плекало ідеал людини, його заступило в наші часи плекання тотальности. Змінився підхід до справи.

Саме це виявило себе в першій половині 20-го ст., яка є для себе певною цілістю. Тут висунулися наперед виразні тенденції тоталітарного характеру. Одні з цих тоталітарних режимів загинули, совєтський існує й далі, вийшовши переможцем і навіть перейшовши в офензиву супроти Европи й світу.

Саме тепер, коли ми доходимо до середини століття, помічаємо, що стоїмо на грані розвитку. Наші часи є висловом не тільки боротьби, конфліктів, але й виразної кризи.

Шляхи розходяться — і не тому саме, що з одного боку існує капіталістичний світ, а з другого комуністичний. Сьогодні совєтський соціялізм є по суті державним капіталізмом, а капіталізм старої Европи (а почасти й Америки) перейшов у стадію більш-менш реґульованої державою господарки. Удержавлення деяких великих капіталістичних підприємств, яке проводять у життя і в Англії, і у Франції, і в інших країнах, вносить нову ноту в світові соціяльні відносини. Тут десь лінії розвитку починають сходитися. І вже маємо цілі статті, що виходять під багатозначними заголовками, як: «Verstaatlichung der europäischen Industrie», автором якої є Барбара Вард, редакторка лондонського часопису «The Economist» (див. Die Amerikanische Rundschau, Januar 1947, H. 11, S. 18—29 [1]).

В основному, світ відчув, що треба задовольнити потреби працюючої людини. В той час, як Велика Французька Революція звільнила людину від персональних, особистих пут, тепер на наших очах проходить повільне звільнення людини від пут матеріяльних; навіть не звільнення, а скорше забезпечення людини необхідним життєвим мінімумом.

Саме техніка, цивілізаційний поступ робить колишню надривну, безпрестанну працю людини (оскільки не в концентраційних таборах) не-

[1]) Або стаття Leon Buquet: „Die Politik der Verstaatlichungen in Frankreich", Wort und Tat 1946, II, 40—63, а також стаття Michael Prutscher: „Zwischen Verstaatlichung und Hochkapitalismus", Frankfurter Hefte 1946, H. 4, S. 67—73.

потрібною. Нема вже потреби працювати 16 і більше годин у день, як колись. Сьогодні 8-годинний робочий день є нормою. Завтра нормою може бути 6-годинний робочий день.[2])

Маса має в середньому забезпечення, асекурацію на випадок хвороби і старости. Заробітна платня, якщо не брати під увагу моменти кризи, як сьогодні в Европі і Німеччині, дає можливість значно кращого існування робітникові, як колись у 19 ст. Це звільняє людину до деякої міри від економічних пут, ставить її вище як духову особистість, розширяє її приватну сферу.

Саме тут шляхи розходяться. В тоталітарних державах людина мусіла зректися всього персонального, віддати всю себе, включно до своєї душі. Поза суспільним нічого не залишалося; приватна сфера не існувала. Також і Совєтський Союз хоче матеріяльного забезпечення людини-пролетаря, але ціною його індивідуальности, а на практиці і особистої гідности. Тут особливо виразно видно, що розвиток іде шляхом механізації, обезособлення; ідеалом є людина в казармі.

Проти цих тенденцій тоталітаризму, який знову переходить у наступ під гаслом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», духова Европа збирає свої сили на ідеологічну боротьбу.

Відомий французький поет і філософ Альберт Камус відповів недавно на питання, хто є пророком сучасної Франції, в такій прецизній формі: «Маркс, Жан Павль Сартр і Христос». (J. L. Brown: „Was Frankreich heute denkt“. Neue Auslese 1947, IV, 46.)

Три основні питання займають сьогоднішню Францію: марксизм, екзистенціялізм[3]) і християнство (на це вже вказав С. Г. в «Паноптикумі нової французької літератури», МУР, II, 1946 та згадуваний J. L. Brown.)

Марксизму не будемо тут розглядати. Він є чисельно досить сильний і його ідеологи зібрані довкруги журналу «La Pensee» Екзистенціялізм займає посередньо позицію між марксизмом і християнством.[3]) Дуже цікавою фігурою є Сартр, якого вважають головним репрезентантом французького екзистенціялізму, хоча він в дійсності стоїть на чолі лівого крила руху. Поет, романіст і філософ, він заступає атеїстичну, але одночасно революційну тезу в екзистенціялізмі поруч арелігійних представників тієї ж течії, як філософа Жана Валя і письменника Альберта Камуса.[4])

Сам Жан Павль Сартр виявляє виразну тенденцію наближення до марксизму-комунізму. Але тут повстали сильні перешкоди. Сартр заступає центральну для екзистенціялізму ідею людини, свобідної людини, ідею гуманности. Він згоден якнайближче зійтися з комуністами на політичному полі, але ціною їх зречення від матеріялізму в пляні філософічному.

Марксисти не дуже радо йдуть йому назустріч. I. Alvares del Vayo каже, що Сартрова любов до пролетаріяту є «eine unerwiderte Liebe» (див. Die Existenzialphilosophie und die politischen Folgen, Aufbau Berlin, 1947, H 11, S. 1160.) Неґативне наставлення видно й з праці молодого комуністичного філософа Г. Мужена (H. Mougin) в його праці «Courte Histoire de l' existentialisme», що почала друкуватися в комуністичнім «La Pensee» (A. Patri: «Vue d'ensemble sur l'existentialisme, Paris, Janvier, 977, Nr. 27, S. 66).[5])

Також і В. Бер підкреслює, що Сартр на перший плян висуває не партію — а людину, не масу, — а особу. Говорячи про шляхи революції, французький філософ розмежовує матеріялізм і революцію. Матеріялізмові він закидає іґнорування людини та проклямує свободу в людях, а не в речах («Екзистенціялізм і ми», 38).

Саме В. Бер ставиться дуже скептично до екзистенціялізму, беручи за його основну фігуру Ж. П. Сартра. Він закидає Сартрові, що «йому соціяльність нової доби хотілось би підпорядкувати суб'єктивістичному партикуляризмові минулої». Тому й відповідно виглядає у В. Бера характеристика екзистенціялізму як цілости: «Хисткість, несталість, кволість є властиві ознаки екзистенціялізму» («Екзистенціялізм і ми», 40).

---

[2]) E. W. Leawer und I. J. Brown у статті «Die Fabrik der Zukunft» припускають, що при переході фабрик на повну автоматизацію робочий тиждень буде складатися з двох-трьох днів (див. Die neue Auslese 1947, V, 41)

[3]) 1) Про широту впливів екзистенціялізму свідчить християнсько-католицький журнал «Frankfurter Hefte» що симпатизує екзистенціялізмові. Тут особливо звертають на себе увагу стаття Вальтера Діркса «Paul Hindemith und diese Stunde» (Frankfurter Hefte 1946, H. 4.) з її спробою дати поняття екзистенціяльної музики і стаття Клеменса Мюнстера про екзистенціяльне малярство (Frankfurter Hefte 1946, H. 3)

2) Цікаво, що в листопаді минулого 1946 року відбувся в Римі інтернаціональний філософський конґрес, який поставив під дискусію дві теми: марксизм і екзистенціялізм. І тут виявили себе серед екзистенціялістів два крила: ліве, репрезентоване Сартром, яке його противники назвала «філософією руїни, розвалу» («Philosophie du desastre), і праве з Марселем на чолі, яке дуже велику вагу поклало на те, що воно нічого спільного не має з «сартрівцями» (Ernesto Grassi: „Marxismus und Existentionalismus“, Die Gegenwart, Freiburg im Breisgau 1947, Nr. 26/27, S. 30).

У вересні 1946 р. Ернест Ансерме (Ernest Ansermet) запросив духову еліту Европи до Женеви на «Recontres Internationales» де темою дискусій виставлено було «Der europäische Geist» (традиція культурних конґресів повстала ще під час війни).

Видатний французький письменник Ґегенно (Guehenno). говорячи про модерні намагання поєднати ідею свободи і справедливости, підкреслює, що Европа опинилася між Америкою, що заступає «свободу без справедлирости», і Совєтською Росією, що заступає «справедливість без свободи».

Ще цікавішим був діялог між одним з основників німецького (і взагалі) екзистенціялізму, Карлом Ясперсом (другий Гайдеґґер) і Ґеорґом Лукачом, мадярським соціологом німецької школи, відомим репрезентантом історичного матеріялізму на діялектичній основі. Це був тон «трагічного гуманізму», який і тут, як і на листопадовім конґресі УНЕСКО в Парижі, заступали антиматеріялісти. Саме в цім виявила себе Франція з її внутрішнім діялогом між Монтенієм і Паскалем. В Парижі супроти комуніста і поета Люї Арагона (див. його найновішу книгу «Комуністична людина») з його колективізмом і «культурою мас» виступив Андре Мальро з його індивідуалізмом і складною проблематикою «нової» людини, що свідомо ставить свою волю до боротьби, хоч і знає, що йде в невідоме майбутнє (див. «Das europäische Gespräch, Merkur 1947, H. 1 S. 118—126.»)

Тим часом є ще праве крило екзистенціялістів виразно християнського наставлення, куди прилучають Леона Блюа (L. Bloy) католицького напрямку і Карла Берта протестантського напрямку (див. I. Brown 50). Але головним репрезентантом уважають Ґабріеля Марселя (A. Patri 65). [6])

Дуже сильним з ідеологічного боку є, на наш погляд, християнський католицький напрям у сучасній Франції. З численних представників виберемо дві маркантніші фігури: Марітена, що є сьогодні французьким послом при Ватикані, і Муньє, шефа-редактора відомого журналу «Esprit».

Філософія Марітена є не тільки філософією «загального добра», поборенням макіявелізму в політичній сфері, але й проклямацією нового гуманізму простої людини. В праці «Права людини і природний закон», що недавно з'явилася, він виробляє цілий «каталог» основних прав людини, з'єднуючи стару ліберальну науку природного права з соціяльними постулятами людських прав (Jaques Maritain: „Das Ende des Machiavellismus", Frankfurter Hefte, August 1946, S. 15-22 und Oktober 1946, S. 616-627 та A. Verdroß-Droßberg: „Die internationale Anerkennung der Menschenrechte als Voraussetzung des Weltfriedens", Wort und Tat, 1946, IV, S. 12).

Сам Ємануель Муньє підкреслює, що його персоналістичний рух є відповіддю або реакцією на офензиву, штурмом тоталітарних систем. Наша епоха є епохою звороту і кризи історичного процесу. Криза 20-го століття є не тільки кризою господарсько-соціяльною, але й кризою західньої людини, західньої цивілізації, яка вимагає революційної розв'язки. Персоналістичний рух є також філософією революції, як і марксистський і екзистенціяльний, з тією різницею, що він заступає, в протилежність до двох останніх, людську особистість як окрему вартість. [7])

Персоналізм бере на себе оборону людини, оборону духового, оборону культури, оборону Заходу. Основною проблемою є: що стане міродатним для історичного розвитку — авторитет творчої людини (творчий імпульс), чи пасивна матерія? Бо хід історії зовсім не примусовий; він залежить від того, якою буде людина.

З цього погляду персоналізм революціонізує людину. Він підготовляє супроти тенденції об'єктивізації, супроти так званих об'єктивних людей, що не вирішують, а підпорядковуються неминучому, світ людяних людей, світ свобідних, відповідальних і активних людей. Ми маємо вимагати права самовизначення свобідної людини.

Але ця свобідна людина зовсім не відірвана від загального життя. Поняття «персоналізму» і «спільноти» нерозривно між собою пов'язані. Тільки людина не сміє бути знаряддям і тільки знаряддям у руках якоїсь організації, установи і т. д. Те, що Муньє заступає, є персоналістичний колективізм, себто колективізм відповідальних і свобідних особистостей. В персоналізмі підкреслено пов'язаність людей між собою і з природою (комунікабельність).

Навіть у наші часи технічних здобутків, в наші часи життя серед мас мусить високо стояти персоналістично свідоме життя. Зовсім не потрібно в часи технічної революції закликати до зницщеня машин і повороту до попереднього, передіндустріяльного стану. Паралельно з технічною революцією, та й навіть, у її межах має йти друга революція, яка поруч нової економічної і колективної побудови вертає нам нашу внутрішню ціну, наше «я». Знову людина осягає супроти речей свій авторитет, свою незалежність і свою свободу. Але до того доходить вона, не виходячи з соціяльного оточення, не зрікаючися технічного поступу. Людина не відходить від життя, але, навпаки, йде в його гущу, вона є активним членом спільноти і не сміє бути індиферентною. (Emmanuel Munier: „Der Personalismus und die personalistische Bewegung", Die internationale Revue Umschau, 1946, H. 2, S. 156-164).

Цей новий, активний, революційний гуманізм є виразно християнського (католицького) характеру, як це видно з його статті: „Die Agonie des Christentums" (Lancelot, 1946, III, S. 13-26) та й у самій програмі його часопису „Esprit" виявлено намагання пов'язати соціяльне думання з християнським.

По суті зазначилися у Франції не три фронти, а два: один марксистський, а другий — просто гуманістичний, чи гуманістично-християнський. Реакція на тоталізм набирає все більших розмірів. Тому такий інтерес до людини, тому захист людини, тому висунення свобідної людини, людяної людини, з любов'ю до ближнього, людини, що зберігає свою людську гідність.

Духова Франція плекала ідею гуманізму, людяної людини: чи то були невіруючі, енциклопедисти або раціоналісти, чи представники християнства, і романтизму (Шатобріян, Гюго), чи оновлене католицьке християнство наших часів, чи скептики такого типу, як Анатоль Франс, Валері, Сартр. Тому саме у Франції і з'являються ідеології, які хотять індивідуалізм і спільноту привести до якоїсь гармонії, до якогось співжиття, навіть у часи технічної революції, у часи

---

[4]) Альберт Камус (див. його статтю «Die Krise des Menschen», Die amerikanische Rundschau, 1947, XII, 3—12 ставить на перше місце вартості, що притаманні всім людям: загальне добро всіх людей, що прямують до солідарности, пов'язаність людей у взаємнім визнанні людської гідности, створення універсалізму (універсальної ідеї), завдяки якому всі люди доброї волі відчувають, що вони між собою пов'язані.

[5]) Див. також Henri Mongin: «Wie Gott in Frankreich: Heidegger unter uns« (Aufbau, Berlin 1946, H. 6, S. 579-584), де французкий учений протестує проти популяризування Гейдеґґера, одного з засновників екзистенціялізму у Франції, з огляду на те, що він був членом націоналсоціялістичної партії.

[6]) Ґ. Марсель виступає (див. його книгу» «Homo viator» (Paris 1645) проти песимістичного наставлення Гайдеґґера. Для нього «екзистенція» висловлює себе не стільки через Гайдеґґерівську категорію «тривоги» (Sorge, Angst, скільки через «надію, радість, величання» (Anbetung).

[7]) Тут Муньє фалшиво оцінює екзистенціялізм, який саме в основу філософії кладе людину. Саме в цім гуманізмі і є спорідненість між персоналізмом і екзистенціялізмом.

наступу на людяну людину, на свобідну особистість.

Не потребуємо тут говорити про англо-саксонський світ. Ясно, що англо-саксонець ішов у світ не тільки з фунтом або доляром в кишені, але й з біблією в руці. Роля пуритан у господарськім розвитку Америки відома. Серед англійців не було необмеженого гону до індивідуалізації, зате тут людська особистість і не зазнала прикрих обмежень. Англійці і американці належать до людського типу, що вміє тримати самодисципліну, тому й у них найбільше свободи.

Саме в колах свободолюбних народів знайшлися люди, які, стоячи в обличчі тоталітарних режимів з їх терористичною практикою, зрозуміли, що основні права людини не досить забезпечені. Навіть у конституційних країнах права людини були досі забезпечені постільки, поскільки конституційний закон був дійсний; зміною конституційного закону можна було знищити права людини.

Звичайно говорять про дві соціяльні революції. Перша, французька 1789 р., розрахувалася остаточно з шляхтою і репрезентованим нею феодалізмом. Вона була провісником і засновником політичного гуманізму в Европі. Проклямація прав людини (в її основі лежала вже проклямація американської незалежности 1776 р.), нею проголошена, говорила, що «метою всякого політичного об'єднання є зберегти природні і вічні людські права. Ці права такі: свобода, власність, особиста недоторканість (Sicherheit) і право спротиву проти пригнічення». Як бачимо, це була загально-людська революція, що звільняла людину, кожну людину, від персональних пут, і одночасно буржуазна революція (святе право на власність), якої інспіратором і носієм був третій стан — буржуазія.

Супроти буржуазії і капіталізму приходить зчасом все сильніше до слова пролетаріят і соціялізм. Пролетаріят виявив себе вже в революційнім 1848 році, коли проголошено було «людське право на працю» в році, коли з'явився знаменитий комуністичний маніфест Маркса. Починаючи з другої половини 19 ст., він набирав усе більшої ваги і сьогодні, в нашім столітті, вийшов на перше місце.

Але чи це дійсно той пролетаріят, як його собі уявляли в 19 ст.? По суті він складається сьогодні не тільки з звичайних робітників, але й з цілої армії урядовців, службовців, учителів, письменників, мистців, інженерів, техніків, лікарів — людей, що існують з вільної праці, не маючи і не наживаючи при тім капіталів, з державної або приватної платні. Це вже дуже широка, велика катеґорія людей, по суті зовсім не пролетаріят, а взагалі працюючий люд.

І саме ніби для пролетаріяту прийшла друга велика соціяльна революція, революція російська. Але російська революція не вийшла з основного потоку европейського життя, вона повстала всупереч з наукою Маркса і Енґельса в країні, де не було передумов для пролетарської революції, в країні переважно сільсько-господарській, зі слабо розвиненою індустрією і з нечисленною, порівнюючи, робітничою клясою, а до того — в країні, що її історичний розвиток мав свої особливості, які значно віддаляли її від західньоевропейської спільноти народів.

Звичайно вважають, що французька революція була першим етапом у поступовім соціяльнім процесі, а російська — другим. Що французька революція почала, те російська закінчила.

В дійсності російський розвиток, розвиток російської революції прийняв характер однобічний. Це була безперечно пролетарська революція або точніше — в ім'я пролетаріяту, і вона саме пролетаріеві принесла звільнення від приватного підприємця, але хіба тільки на те, щоб передати його знову в руки підприємця державного в особі державі. Пролетар як особа був закабалений в ім'я пролетаріяту як цілости. Особистість втратила свої персональні права і не забезпечила за собою навіть матеріяльних прав, бо господарем став зовсім не пролетаріят, а партія (рівна державі), яка була заступлена невеликим числом енерґійних і талановитих людей, в руках яких опинилася вся влада. По суті пролетарська революція принесла закабалення маси (з певними, правда, правними і матеріяльними привілеями для робітничої кляси, в порівнянні з іншими клясами) в ім'я ідеалу казармового життя і спільного котла, без права на власну думку, з індустріялізацією і механізацією не тільки господарств, але й самих душ.

Націонал-соціялізм і фашизм теж заступали лінію цілковитого підпорядкування особистости державі або нації. . І це підпорядкування проводили в ім'я національного добробуту, щоб поширити націю назверх, підвищити її соціяльний стандарт та забезпечити життя її мас коштом інших народів.

Тому й реакція на тоталізм така маркантна. Поділ іде, як уже сказано, не тільки по лінії соціяльній, а й світоглядовій. Сьогодні вирішується доля людства як окремішностей: чи вдасться зберегти своє персональне обличчя, свою душу, свою духовість, чи вони стануть жертвою бездушного молоха, держави-левіятана, що готовий пожерти все і вся.

Саме тепер варто застановитись на нашім 19 столітті. Через помішання поняття, через Донцовщину ми втратили відчуття до тих позитивних якостей 10-го століття, які на сьогодні знову стають актуальними. Реакція на лібералізм, демократизм і соціялізм 19 століття, як вони виявили себе під час невдалої будови української державности 1917—1920 рр., була аж надто сильна. Заперечено взагалі ціле 19 століття, і відгуки цього ми помічаємо й сьогодні.

Але вже час змінити точку зору, не все треба шукати неґації там, де є чимало й позитивного. Це, передовсім, є гуманізм, людяність, якої носієм довший час була українська інтеліґенція.

Починаючи від кирило-методіївців з їх романтично-християнськими і глибоко гуманним світоглядом, в нашій культурі, а особливо в літературі, не щезали з обрію гуманні ідеї. Цей

український гуманізм проходить через ціле 19 століття, не минаючи і представників позитивістичної і соціялістичної ідеології. Наше народництво 19-го століття, хоч і має провінціяльне обличчя, наскрізь гуманне, людяне.

Безперечно, в українців взагалі закладені якісь глибокі сердечні якості. До деякої міри вони стоять у зв'язку з тим, що Чижевський назвав українською «філософією серця». Природна людяність українця така помітна, що знайшла собі відгомін навіть у чужинецьких описах України різних часів.

А в літературі? Та вже відомий роман В. Наріжного «Бурсаки» (1825) — не тільки авантурницький роман з першими ознаками реалізму (опис бурси), він помітний і своєю проповіддю людяности.

А Гоголь? Проблема людяности була в Гоголя одною з центральних проблем його ідеології і творчости. «Живі і мертві або черстві душі» грали в його світогляді надзвичайну ролю ціле життя. Відома Гоголівська «Шинель» була, насамперед, спробою показати макрокосм у мікрокосмі, показати в малій незначній людині, придушеній російською бюрократичною машиною, людське, що звертає на себе нашу увагу, жаль і співчуття.

Чи Шевченкова творчість, а також Франкова не є одним гаслом: «Будь людиною!»? Д. Чижевський у «Нарисах історії філософії на Україні» (ст. 128) недзвичайно цікаво характеризує духову постать Шевченка, звертаючи увагу на те, що її основною рисою, провідним почуттям у цілій його творчості, основним патосом його життя був антропоцентризм — поставлення людини в центрі всього буття, всього світу.

Можна цих зразків подати багато більше, не тільки з літератури, але й з народнього життя, з правової української творчости і т. д. і т. д.

Факт, що ми маємо в нашім 19 столітті (коли ним тільки обмежимось!) багате джерело гуманних ідей. Сьогодні, коли проблема гуманности, людяної людини стала такою актуальною, ми маємо з чим іти в Европу. Тут у нас є досить баґажу, щоб включитися в загальний европейський потік з його виразним зазначенням ідеалів християнського або світоглядового гуманізму.

Беручи гуманну традицію з 19 століття, ми хочемо сепарувати її від усього хуторянського, квієтистичного цієї доби. Це сепарування по суті вже сталося завдяки таким діячам, як Донцов. Наша доба принесла нові ноти актуальности, динамічности, революційности; виступили нові люди, готові до чину і боротьби.

Саме це сполучення гуманізму 19 ст. і динамізму 20 ст. і є та синтеза, яку свідома своїх обов'язків еліта впродовж другої половини 20 ст. має проводити в життя. Ми недурно перейшли через криваву, жорстоку першу половину 20 століття. Сьогодні навіть боротьба ідеологій вижимає людей твердих і рішучих. Це гуманізм з новим обличчям, гуманізм людей, що кличуть іти в життя і переформувати його, а не говорити тільки про ідеали та виносити резолюції.

Наше покоління реаґує вже не тільки на 19 століття, але й на 20 ст. І ми бачимо на очах, як тут разом з категорією заперечення працює категорія ствердження. Ми свідомо звертаємося до кращих ідеалів 19 століття і пробуємо втілити їх у наше 20 століття. Але не так, як це робило попереднє покоління, покоління першої світової війни.

І саме в цьому наша спільність з Західньою Европою. Ми пливемо в потоці того ж самого европейського духового життя. Тут нема вибору, тут треба тільки зрозуміти ситуацію. [8])

---

[8]) Можливо, що тільки незрозумінням (або непорозумінням) треба пояснити те, що в нас ніби повстали два культурні напрямки,, яких у нас по суті не бувало: слов'янофіли, себто почвенники, прихильники органічного розвитку із свого коріння, і західники.

О. ТЕЛІГА.

ПОВОРОТ

Це буде так: В осінний день прозорий
Перейдемо ми на свої дороги.
Тяжке змагання наші души зоре,
Щоб колосились зерна перемоги.
І те,що мрією було роками,
Все обернеться в дійсність і можливість —
Нам буде сонцем кожний кущ і камінь
У ці хвилини гострі і щасливі !
Подумать тільки : наші села й люди,
А завтра прийдемо — до свого міста !
Захоплять владно зголоднілі груди
Своє повітря — тепле та іскристе.
Та звідкись сум зловіщий вітер вишле,
Щоб кинуть серце у крижаний протяг :
Усе нове . . . і до старої вишні
Не вийде мати радісно напроти . . .
Душа з розбігу стане на сторожі,
Щоб обережно, але гостро стежить
Всі інші души — зимні чи ворожі
І всі глибокі поміж ними межі.

М. БЕРЕЗА.

Коли сформувався український нарід?*)

Останніми часами знову zактуалізувалося питання про сформування українського народу як щодо часу цього сформування, так і щодо ступеня споріднености українського народу з іншими слов'янськими (і не слов'янськими) народами.

На окупованій Україні недавно скликано спеціяльний з'їзд «учених-академиків», яким доручено «поставити крапку над «і» в цій справі.

На еміґрації про це питання згадується в праці Ісаака Мазепи «Підстави нашого відродження», праці, яка справді яскраво з'ясовує «причини нашої бездержавности», даючи майже певність неможливости осягнути державність так довго, як довго претенденти на місце в українській національній еліті думатимуть так, як це виявляє у своїй книжці її автор.

Знаходимо в названій книжці, напр., такий погляд: «Переселенці з західних (!) і південних земель київської великодержави селилися тут (на Московщині в XI—XIII вв.) серед рідкого і вбогого фінського населення... після того наслідком татарського погрому розірвався зв'язок династичний, економічно-політичний і культурний між Києвом і північною Суздальщиною. З цього часу і історичні шляхи... розходяться».

Навіть коли б це питання було чисто «академічне», то і тоді слід би було спростувати рішуче таке його виияснення, як вияснення, що не має нічого спільного з наукою.

Однак, як вказує «зацікавлення» цим питанням керівними кремлівськими колами, це питання має величезне політичне значення.

Тому ще в 1940 р. доктор історичних наук, професор Інституту історії Академії Наук СССР, А. Савич у часописі «Радянська Україна» в статті «Цінний подарунок українському народові» (мова про складений за московськими вказівками «Підручник історії України») з таким захопленням цитує слова тієї «історії»: «Український, російський і білоруський народи, такі близькі мовою, культурою, характером і територією, мають спільний початковий період історичного розвитку і тісно зв'язані між собою на протязі багатьох століть спільною боротьбою проти зовнішніх ворогів». По цій цитаті ставить пан Савич питання: «Коли ж саме почалася етична диференціяція серед східніх слов'янських племен і коли вона закінчилася?» Далі не з меншим захопленням переказує п. А. Савич відповідь тої «української» історії (ст. 36): «Київська Русь в основному була східньо-слов'янською державою. Її існування було спільним початковим періодом в історії України, Росії і Білорусії, в цей період починається оформлення української, великоруської і білоруської народностей, які остаточно склалися близько XV ст.»

Нарешті, в «Правді» з 10. III. 1947 р. Свєтлов, заступник міністра освіти в СССР, також звертає увагу на конечність саме так трактувати справу у вищій школі.

Чому ж це питання має таке велике політичне значення?

Ґрунтовної відповіді на це у сучасних асимиляторів — москалів та їхніх слуг, відповіді ясної і вичерпної, не знайдемо: вони для того надто обережні і надто мудрі. Зате таку відповідь знайдемо у... М. Драгоманова.

У М. Драгоманова читаємо: «Більшість навіть українських етнографів признає, що генеалогія українців серед слов'ян мусить бути... така: діди — слов'яни; сини — чехи, поляки, серби, руси; сини русів — українці, білоруси, великоруси. Отже, при тому стані речей одкривається однаковий простір і для теорії відрубности і для теорії панруської».

З моментом окуповання західніх українських земель і зміцнення москвофільських течій серед політичної еміґрації, яка до того є ізольована від своїх теренів, безперечно поширення і поглиблення серед українців, як казав Драгоманов, «теорії панруської» набирає небезпечного для нашої національної справи характеру.

Тому треба і нам до цих теорій зайняти становище. З цією метою знайомимо читачів з поглядами й твердженнями, про походження українського народу в надрукованій праці проф. Р. Млиновецького «Нариси з політичної історії українського народу».

В минулому не існувала взагалі жадна «східньо-слов'янська ґрупа племен» ні в розумінні антропологічному, ні в розумінні культурному, ні в розумінні мовному. Леґенду про таку ґрупу утворили і поширили в науковому світі москалі з політичних причин; щоб цю леґенду умотивувати, використали вони чотири цілево викривлені факти: 1) присутність русів і руської династії в Києві, 2) плутанину в навмисне створеній назві «руський», 3) літературну мову, вживану в князівському періоді і 4) утворення в пізніших віках ґрупи «східньо-слов'янських» мов.

Звичайно, таке використання можливе було в умовах практично майже повної монополізації студіювання цих справ у руках московських (або вихованих москалями) вчених при іґноранції в цих питаннях учених інших націй.

Автор «Нарисів» твердить, що ґрупа не «східньо-слов'янських, тільки українських племен, споріднених найближче з сербами та словаками, вже в VI столітті мала державну орґанізацію, яку очолювали українські володарі і про яку знаходимо згадки в чужих хроністів.

Під оглядом мовним, антропологічним і культурним ці племена вже тоді творили цілість.

Цю державу знищила пізніше навала обрів.

Традиції, організаційні форми і т. ін. цієї держави використали кілька століть пізніше (аж у кінці IX і на початку X віку) руси, співділяючи при творенні другої з черги української держави.

Наш Початковий літопис писано, безперечно, при кінці X і на початку XI віку. Інакше кажучи, для літописця події, що він їх переказує з самого початку, були дуже недавніми подіями, яких, оскільки не він сам, то його батько був живим свідком.

Саме тому про початки Руської Держави найбільше і найкраще знає таки наш літописець. Той самий перший літописець ніколи не змішує слів «руський» та «слов'янський», він навіть звертає кілька разів увагу на всю неправильність такого змішування, підкреслюючи вперто, що «русь» не були слов'янами. (Деякі молодші за нього, або більш неохайні в мові письменники деколи змішували ці слова).

Про слов'ян каже наш літописець виразно: «Слов'яни жили над Дунаєм, де тепер угорська і болгарська земля. Звідти розійшлися і прийняли різні назви: на Моравії назвалися моравинами, інші ж — чехами, інші — сербами, інші — хорватами. Коли ж волохи почали їх тіснити, почали слов'яни потрохи переселюватись на схід і ті, що поселилися над Вислою, звалися лехами; ті ж

*) Стаття дискусійна.

слов'яни, що осіли над Дніпром, звалися поляни, а ті, що над Прип'яттю — дреговичі» і т. д.

Отже, цілком у згоді з даними антропологічними вказує літописець на споріднення українських слов'янських племен з балканськими слов'янами, і, безперечно, це оповідання з'ясовує, чому ці українські слов'яни в VI віці заснували державу, якої центр був на Волині, себто між Дунаєм і Дніпром.

«Не менш цікавим є, — пише Р. Млиновецький, — що в цьому місці, перераховуючи численні слов'янські племена, літописець не забув ні сербів, ні чехів, зате ні словом не згадав про предків московських, про в'ятичів. Натомість згадав він про білоруські племена і ті, що жили здовж шляху «з Варяг у Греки».

Це доводить, наскільки чужі були нашому літописцеві московські предки, а з другого боку, воно змушує нас уважно ставитися до поданої в іншому місці літопису відомости (хоча вона має леґендарний характер), а саме, що московський родоначальник прийшов «від ляхів» і то пізніше за інших, коли вже кращі місця були зайняті. Він мусів оминути українську землю і далеко, за непрохідними лісами оселитися в країні, що не мала жадного зв'язку з Україною і до якої справді найлегше було дістатися, саме йдучи «від ляхів» повз теперішній Смоленськ, туди, де сходилися джерела кількох рік східної Европи.

Як бачимо, літописець, що не встиг не лише в університеті, але хоч би в школі познайомитися з «курсом русской історії», ще не знав нічого про існування такої потрібної москалям групи «східніх слов'ян» і... нічого про них не згадав.

Далі, описуючи ці найголовніші події, літописець в оповіданні про Андрія Первозваного зве нашу землю лише «слов'янською країною», не «Руссю».

Українська група, як пише літописець, передовсім поляни «мають звичаї лагідні й сумирні, вони сором'язливі супроти своїх невісток і сестер, супроти батьків і матерів своїх. Вони мали весільний звичай: наречений не ходив по молоду, але приводили її ввечері до нього, а на другий день рано приносили до нього придане.»

Безперечно, сам літописець належав до цієї групи, і звідси така виразна симпатія до неї. А ось що читаємо про московських предків: «В'ятичі і радимичі мали однакові звичаї, жили в лісах, як звірі, їли всяку нечисть, а до того соромітські розмови вели при батьках і при невістках: це в них звичайна річ. Та й вінчань у них не було».

Це все вказує на гостру свідомість у нашого літописця окремішности українських предків від московських, навіть до їхнього змішання з фінами.

Принагідно слід ствердити, що антропологія також стверджує, що москалі стоять навіть тепер (по змішанні) ближче до поляків, як українці.

Пізніше літописець оповідає про прихід варязького племени «Русь». Розрізняючи при тім виразно: «слов'янський народ і руський», він пише: «Варяги звалися «Русь», так як інші варяги звуться шведи, інші — аанглійці, інші — ґоти». І далі виразно зазначує: «від тих, від варягів, дістала назву «Руська» земля».

Пізніше, очевидно, почала вживатися назва «руський», як означення державної приналежности, і тому ще раз це з'ясовує літописець, що «слов'янський нарід і руський — це те ж саме», очевидно вже по створені держави, в момент, коли літописець писав ті слова, »бо то від варягів, — пише літопис, — перейшла назва «Русь», а перше звалися слов'яни, бо хоч і полянами звалися, то мали слов'янську мову».

Ці слова літопису такі ясні, такі зрозумілі, що вже ясніше висловитися не можна. Не забуваймо, що літописець міг у різних справах помилятися, але не в цій справі, бо тоді, коли він писав ті слова, те все було для нього не минувшина, а сучасність, добре відома сучасність.

До цього ще слід хіба додати, що чужі хроніки і, безперечно, гідні довір'я джерела візантійські, арабські чи західньо-европейські стверджують те саме, що й наш літопис.

Зразки слов'янської і зразки «руської» мови, що збереглися в тих чужих джерелах, підтверджують і ідентичність «слов'янської мови» наших предків з українською і неналежність справжньої «руської» мови до мов слов'янських.

Більше того, значно пізніше писаний Галицько-Волинський Літопис також виразно пише з нагоди заснування Холма: «Коли князь Данило побачив, що Богові миле це місце, почав притягати приходьків: німців і русь — людей чужої мови.»

Ці два літописці, а також чужі хроністи не «змовлялися» між собою на шкоду пізнішій московській політиці; коли вони одноголосно свідчать про те впродовж щонайменше кількох десятків літ, то нехтувати цього не можна.

Оповідання літопису про «покликання варягів», слушно вважала більшість учених за леґенду. Одначе ніхто з учених не заперечує, що «варяги» за часів літописця не були жадною «леґендою»: він їх бачив, він з ними розмовляв, і смішно припускати, щоб він, правильно зачисляючи і чехів, і сербів, і інших слов'ян до групи народів слов'янських, безпідставно вважав варягів — «Русь» за неслов'ян та безпідставно стільки разів підкреслював, що від них була взята назва «Русь».

Можливо, що коли б наші літописці перейшли через московську школу і набралися там московської «науки», вони почали б безнадійно плутати не лише русько-варязький нарід з українським, але навіть ґотів з чехами, а норманів з москвинами, але вони не пізнали цієї «науки», — не маємо жадної підстави обвинувачувати їх в утраті здатности думати й бачити.

Цю плутанину збільшує ще й те, що після охрищення України прийшла до нас разом з християнством чужа книжна, богослужбова літературна мова, а саме: мова староболгарська.

За тих часів майже всі народи Европи писали не тією мовою, яку вживали в розмові, однак той факт, що ту мову на заході називали «латинською», а свої мови інакше, не дозволяв «науковим магікам« (навіть коли б вони там появилися) виступати з такими «доказами», з якими нам доводиться тепер мати діло.

Важко було б їм доводити, спираючись на спільність династії Габсбурґів і латинську мову, що еспанці й австрійці — один нарід, бо на перешкоді таким твердженням стоять... назви, які відразу остерігають і роблять уважним.

У нас широке поле для протинаукових комбінацій дав, напр., такий факт, що літопис (писаний чужою, староболгарською мовою, що значно різнилася від мови, якою наші предки розмовляли), зве однаково і мову полян, і мову літопису, мовою »слов'янською». Це вже відразу суґерує фальшиву думку, немов це та сама мова; заміна ж потім слова «слов'янський» на «руський» ,а далі утотожнення цієї назви з назвою «русскій язик» для мови московської і введення фальшивого штучного терміну «велікорос» утворює потрібний для москвофілів хаос.

Автор «Нарису з політичної історії» пише, що «коли літописець говорить про мову, якою розмовляли поляни, то має на думці мову староукраїнську, хоча він її зве «слов'янською»

(бо, зрештою, так само назвав би він і мову чеську чи хорватську); коли ж він говорить про мову літературну, називаючи її також слов'янською або вже й руською, то мова йде про трохи зукраїнізовану староболгарську мову. Цю мову потім накинули українці москалям (підбивши їх), які знову її по деякому часі трохи обмосковщили. Єдність (з дрібними відмінами) цієї книжної літературної мови абсолютно не є жадним доказом будь-якої мовної «спільности» наших предків і предків московських.

Так є, коли ми говоримо про мову староболгарську, мову цілком чужу як українцям, так і москвинам, однако усе ж мову слов'янську. Тим більше смішно говорити про «спільну» мову «руську», бо мовою «руською» говорили лише варяги ,а не наші слов'янські предки; до нас дійшло лише кілька десятків слів тієї мови, яка ніколи не була мовою місцевого населення.

Спирати ж свої твердження на тому, що пізніше, коли державна назва «Русь» на Україні прийнялася, почали цю назву (саму тільки назву!) вживати і для означення державної та книжної мови, ніяк не можна. Нарешті, щоб уже скінчити зі справою мови, мусимо з'ясувати, чим пояснюється більша близькість української мови до мови московської чи білоруської, ніж, напр., до мови хорватської.

Ця близькість не є наслідком більшої близькости цих живих мов у минулому, не є наслідком ближчої спорідненности, тільки наслідком сталого, кількавікового впливу староболгарської мови в її трохи зукраїнізованій уже в X столітті формі. Вже тоді замінив український нарід носові звуки, властиві староболгарській мові, на інші, власні; вже тоді не читав наш нарід старого глухого «ъ» і те все, разом з іншими дрібнішими змінами, накинув і москвинам і білорусам. Ще в XIII ст. існував досить тісний культурний контакт між Україною і Болгарією, але вже в XIV ст. цей контакт майже цілком перервався, а далі староболгарська мова живе самостійним життям на сході Европи і стало впливає на мову книжну, а потім і живу.

При кінці XVII і на початку XVIII ст. українські вчені опановують культурно Московщину, і тоді знову зростає вплив староболгарської мови і правопису та граматик, принесених з України, на московську мову. Всі згадані чинники та такі письменники як М. Ґоголь спричиняються до неорганічного розвитку (себто такого, коли наявність надто дужих впливів скеровує розвиток мови у невластивому цій мові напрямку) московської мови, наближаючи її до мови української.

Тому мусимо погодитися цілком з поглядом проф. С. Смаль-Стоцького, що не може бути мови про існування групи «східньо-слов'янських мов.»

Політично-культурного зв'язку не можемо брати на увагу не тільки тому, що навіть, коли б він був, то й тоді він не є доказом ні спорідненя, ні якоїсь «психічної єдности», але й тому, що він мав дуже «специфічний» характер. «Співжиття» впродовок 256 років у межах Київської Князівської Держави зводиться, як вказує автор «Нарису політичної історії» до: 1) до українських походів з метою вдержати під своєю владою підбитих москалів на початку, і походів москалів з метою знищити Київську державу при кінці (загальне число воєн в тому часі перевищило десять), 2) стягання податків, адміністрування московськими землями як своєю колонією впродовок двох третин цього періоду, 3) деякого презирства з боку українців та ненависти з боку москалів на початку, і взаємної зненависти при кінці того періоду, 4) повної майже відсутности не лише родинних, але навіть і торговельних зв'язків, що пояснюється тою «природною границею», майже непрохідною, що відділяла ці землі (мова йде про майже первісний праліс, який вкривав вододіл двох різних річкових систем, пов'язаних річками з різними морями, що, в свою чергу, в'язали ті річки з різними світами).

Автор реферованої нами праці вказує на те, що навіть Володимир Мономах (який також приборкував москвинів) хвалився своїм дітям, що йому вдалося дістатися на Московщину (це XII століття!) «дорогою прямоїзжою», а не через Смоленськ.

Московські вигадки про «перехід населення» Київської Руси на Московщину потрібні москалям лише для того, щоб підперти «теорію», яка ніяк не може встоятися, про якусь спорідненість українського та московського народів.

Ми тут обмежимося лише зверненням уваги на такий факт: на Князівську Київську Державу, яка починає слабнути щойно при кінці XI ст. іде натиск головно зі сходу та південного сходу. Отже, природним і леким є «відплив» населення в протилежному напрямі, себто на захід і частково північний захід. Чому ж мало б це населення в догоду московським політикам утікати ««здовж фронту» обов'язково в північно-східньому напрямку?

Слідів такої втечі не помічаємо ні в культурі, ні в звичаях, ні в расових прикметах московського народу. Той факт, що в'ятичі впродовж IX, X, а почасти і XI ст. не грали жадної історичної ролі, цілком не доводить, що вони не могли розплоджуватися. Про них не згадує наш літопис (за винятком років, коли київським князям доводиться знову підбивати москалів), але вони тим часом колонізують фінські землі, розпливаючись у масі фінського населення, якому, проте, накидають мову й культуру. Московський історик Ключевський уважає, що вже в середині XI ст. процес не лише колонізації, але й асиміляції тих фінських земель, в загальних рисах, був закінчений. Отже, на початку XII ст. українське населення не мало там що робити, тоді ж відплив на захід має тисячі доказів на своє підтвердження. При тім варто підкреслити, що, хоча москаль Ключевський все ж визнавав відплив населення Київської Держави також і на захід, то українець Ісаак Мазепа змусив навіть населення галицької землі «відпливати» до Суздальщини.

На закінчення, підсумовуючи все попереду сказане, стверджуємо, що немає найменшої підстави вважати, що на початку IX ст. українці не були вже цілком окремим слов'янським народом, значно ближче спорідненим з сербами чи словаками, як з в'ятичами. А що проф. Покровський (москаль), як і багато інших учених, визнає наявність у московській крові 80% крови неслов'янської, і коли українці не є ніякими родичами навіть тої «одної п'ятої» (слов'янської) частини московського народу, то тим більше не може бути жадної мови про кровне споріднення з цілістю (при чотирьох п'ятих фінської крови).

Варяги (в тому числі і династія) творили відсотково цілком незначну частину населення і денаціоналізувалися вже в другому поколінні. Тому князівська Держава Київська, не зважаючи на свою чужу назву, була державою українською. Безперечно, германська назва Франції не робить її державою германською, назва Румунії (Romania) не робить її римською, а польський король Стефан Батори (з походження мадяр) не робить перемог польських перемогами мадярськими.

Коли ми справді почуваємо себе не менш вартісним народом, лише народом державним, то ми не повинні боятися натяку на те, що Рюриковичі були не українського роду. Єгипетські фараони пишалися своїм походженням від одного з жреців леґендарної Атлантиди!

Тому й ми не боїмося правди, не боїмося визнати, що «Русь» — чужа назва.

Але ми, не потребуючи самі «примазуватися»

до будь-кого в ролі «бідного родича», не дозволимо також нікому, а тим більше сусідові, що підступно заволодів нашим спадковим маєтком, представляти нас «бідним родичем» своїм, за сумнівну потіху спільного з тим загарбником «аристократичного» походження.

До назви «Русь» ми маємо право, бо ми виповнили її свого часу власним змістом, але до нього жадного права не мають москвини.

Це не виключає свідомости, що наш нарід у X столітті називав себе «слов'янами», а не русами, а вже від XII ст. — українцями, доповнюючи так чужу державну назву назвою національною.

К. ГРИДЕНЬ.

Спомини з минулого (1906 — 1942)

(МАТЕРІЯЛИ ДО ЖИТТЄПИСУ О. ТЕЛІГИ).

Батько поетки, дуже видатний гідрограф, професор та інженер, Іван Шовгенів (1874—1943), родом з Волині, викладав довший час у Політехнічнім Інституті в Петербурзі. Після революції р. 1927 він повернувся наУкраїну, перейшовши до Київського Політехнічного Інституту. У роках визвольних змагань перебував при Уряді Української Народньої Республіки; разом з урядом блукав з Києва до Вінниці, Рівного, Кам'янця на Поділлі, Станіславова, Тарнова. У р. 1922 професор був запрошений на ректорство в Українській Господарській Академії в Подебрадах — цьому еміґраційному українському політехнічному інституті. Професор Шовгенів був видатним ученим у своїм фаху гідрографії та гідротехніки. Належали йому численні друковані праці, з яких згадаємо лише останню про водне господарство України, що її під фірмою Українського Наукового Інституту у Варшаві видав р. 1940 п. Дмитренко. Мешкаючи до р. 1917 у Петербурзі, а потім до р. 1922 чи навіть 1923 у Києві (разом з матір'ю та братом Сергієм), майбутня поетка (треба з деяких ознак це припускати), перебувала в середовищі якщо не російськім, то зросійщенім або, принаймні, перебуваючім під чаром т. зв. російської культури. На прикладі рідного брата поетки Сергія можна було яскраво бачити наслідки такого відірвання від України, спочатку (перед 1917) лише простоворого, а потім духового.

Професор Олександер Лотоцький (1870—1939), що теж коло чверть століття перебував у Петербурзі, перед р. 1917 у своїх спогадах «Сторінки минулого» докладно та яскраво згадує, яких зусиль треба було вживати, щоби його власні діти, живучи в середовищі російської культури й так далеко від України, залишилися українцями та як діти в багатьох українських родинах у Петербурзі російщилися. До речі, слід зазначити, що перед р. 1917 дуже мало українських інтеліґентських родин дбало про українське виховання молоді. Родини, де дійсно всупереч усьому — російській державі і школі — провадилося українське виховання, були нечисленні й належали скорше до винятків. Згідно з одною старою київською леґендою, у рр. 1880 лише три родини з інтеліґентської еліти в цьому місті виховували дітей українською мовою. Як більшість леґенд, і ця має ваду неточности. Поетсатирик Володимир Самійленко (1865—1926) у своїх спогадах («Нова Україна», Прага, 1923, січень—лютий) точно визначає «аж» п'ять відомих йому визначних київських родин, що виховували у 80-тих роках минулого століття дітей українською мовою: родина композитора Миколи Лисенка, поета Михайла Старицького, Христини Вовчихи (її чоловік, відомий етнолог Федір Вовк, був на еміґрації), Вовка-Карачевського та Косачів. М. Славінський занотував, що в Лисенків та Старицьких це було тому, що діти самі цього хотіли, а в Косачів — тому, що цього хотіла пані Косач, відома більше під літературним ім'ям Олени Пчілки.

Навіть у родині тодішнього лідера українства проф. Володимира Антоновича виховання дітей було не українське. Родиною керувала жінка історика — російська радикалка, а подруге, професор, як антрополог, уважав, що українці й москалі так різняться між собою, що навіть, якби почали говорити однією мовою, то їх це ніяк не наблизить...

На далекій Кубані, як розповідав К. Безкровний, десь уже у 900-тих роках в небагатьох свідомих українських інтеліґентських родинах було навіть спільно в гуртку ухвалено віддавати дітей до українських шкіл, але коли дійшло до виконання цієї постанови, то лише одинока родина Безкровних справді відіслала доньку й сина до Галичини, що тоді належала до Австрії й де існувало на підставі т. зв. угоди року 1890 між поляками й українцями щось 5 чи 6 гімназій з українською викладовою мовою. Проте, хоч які скромні здобутки принесла ця недотримана поляками угода галицьким українцям: 6 гімназій, 7 катедр в університеті у Львові, одна з яких припала М. Грушевському, привілеї для українського асекураційного товариства «Дністер», запровадження фонетичного правопису, — все ж було це краще, ніж без цього. Навіть у родині сеньора кубанських українців Ерастова загніздилася російщина. З усіх його дітей лише наймолодший син, що на еміґрації вчився саме в Подебрадській Академії, лишився українцем, решта помосковщилася. Від Івана Кипріяна та Петляра, що, як полонені з австрійської армії, в рр. 1916—17 перебували в Новоросійську, довелося чути, як згірдливо молоді Ерастови гукали з передпокою батькові, коли до нього приходили полонені чи просто місцеві українці: «Папа, папа, к тебе опять пришлі твої украінци». Старий Ерастов десь коло р. 1884 їздив від київського студентського гуртка до Женеви радитись з Драгомановим. Написав про це і про свій арешт по повороті. Надзвичайно добре з літературного погляду написані його спогади про пізніший арешт і перебування в київській Лук'янівській тюрмі на поч. р. 1906. Цей зшиток р. 1919 дістався із збірок С. Єфремова до Кам'янця, де у першій половині р. 1920 кілька початкових розділів цих спогадів видрукувала місцева ес-ерівська газета «Наш Шлях». Під час відступу за Збруч в листопаді р. 1920 полковник М. О—ович, що хотів у Відні чи деінде видрукувати ці спогади, загубив цей зошит. Уривок зі спогадів Ерастова побачив денне світло в ювілейнім Збірнику на пошану Михайла Грушевського (Київ, 1926), де вони займають лише кілька сторінок, але це безперечно найталановитіші сторінки з дотеперішньої української літератури спогадів. Вони яскраво відтворюють несамовите піднесення тогочасного руху довкола Драгоманова, щільно оточеного царською провокацією та охранкою. Ця друга редакція спогадів Ерастова своєю напруженою динамікою нагадувала хіба кращі сторінки Бальзака, перша редакція була скорше в стриманостислому стилі Меріме... Року 1917 старий Ерастов головував у Києві на Українському Національному Конґресі, який дав почин до створення Української Центральної Ради. Молодший син його по закінченні Академії в Подебрадах до р. 1938 дов-

ший час займався приватним навчанням у Мукачеві.

Після приїзду родини Шовгенових до батька на еміґрацію до Праги Олена перебувала переважно в Подєбрадах в товаристві близьких до Академії осіб — професорів й студентів. Крім того, в Подєбрадах мешкало чимало студенток та студентів Празького Українського Педагогічного Інституту, які мали можливість щодня залізницею доїздити до Праги й ввечері вертатись звідти. Було б не зайвим ознайомитись з життям цього ориґінального середовища, в якому минуло кілька років життя поетки.

Перші місяці після переїзду до Чехії родина Шовгенових перебувала в літній відпочинковій місцевості Черношице під Прагою. Тут з панною Оленою познайомився молодий українець Василь Куриленко і, помітивши в ній поетичну іскру, старався її навернути до українства. Василь Куриленко (прибл. дата нар. 1904 † 1941) був надзвичайно талановитий актор-аматор, зокрема в гоголівськім репертуарі. Був також веселої та жвавої вдачі, дотепний, спостережливий, начитаний та добре зорієнтований у тодішній літературі. Пізніше, в тридцятих роках, під час його перебування й діяльности на Закарпатті (1931—1939) в Мукачеві його вроджений гумористичний хист знайшов собі пристосовання у численних фейлетонах, умішуваних у місцевій українській пресі.

Василь протягом довгих років інтенсивно листувався з своєю колишньою ученицею, що йому, мабуть, з нагоди смерти від сухот (десь р. 1933) його першої нареченої Марусі Тимканичівни, учительки з Закарпаття, присвятила вірш «Життя» (Ол. Теліга «Дума на сторожі». с. 25), який починається такими рядками:

Зловіщий брязкіт днів, що б'ються,
І жах ночей, що затискають плач,
Ти, зраджений життям, яке любив так палко,
Відчуй найглибше, але все пробач.

Тимканичівна завітала одного разу (мабуть, це було на Великодні Свята, р. 1931) до Подєбрад. Висока, не дуже гарна, з обличчям, яке свідчило про незламну волю. Коли вона вмирала, то не пустила до себе своїх близьких кревних, яким заборонила навіть бути на її похороні. Вони бо дуже гнівалися на неї. Не знаю, напевно, з яких саме причин, але не виключене, що з національних, бо молодим національно свідомим закарпатянам дуже часто доводилося зазнавати ворожнечі від національно несвідомих батьків. В деяких випадках, це доводило до надзвичайно гострих конфліктів.

Маруся Тимканичівна лишила по собі кілька дрібних оповідань з місцевого шкільного побуту та досить велику повість. Дрібні оповідання в різні часи були надруковані на архіскромних сторінках «Світла», а велика повість, що не була ще належно підготована до друку, мабуть, загинула ще під час мадярської інвазії 1939 р., коли королівське військо завзято палило, нищило українські книжки та рукописи. Але навіть ті 2—3 малі надруковані її оповідання свідчили про безперечний письменницький хист. Характеризація дієвих осіб була ориґінальна, яскрава та стисла; побут гірських околиць був окреслений мальовничо й образно, хоч сама авторка, здається, була з типово рівнинної околиці Севлюша (Вінниці).

Щоби скінчити з Василем Куриленком, який відіграв, безперечно, видатну ролю в наверненні пані Олени до українства, слід навести одну деталь, що яскраво свідчить про його невсипущу діяльність. Коли восени р. 1936 одного разу чеська поліція зробила була обшук та арештувала Василя, в його помешканні знайшли поточні справи й листування мало не всіх українських організацій: мукачівської «Просвіти», цілої Закарпатської «Учительської Громади», редакцій «Світла» та «Учительського Голосу» й ще якихось. Він був усюди незмінним секретарем...

———

Протягом довгого часу, починаючи від Наріжного (автора «Бурсака») та Гоголя, українці втратили чимало літературних сил, що переходили до москалів. Щоправда, ці перші, названі нами, ще навіть не зовсім забули українську мову й не здолали як слід засвоїти московську й лишилися письменниками напівукраїнськими. Але пізніше стало гірше. Після Гоголя, наприклад, багато гумористів у російській літературі були або українці (Аверченко, Зощенкоо), або, принаймні, з України (Теффі-Лохвіцкая, Чехов). Наприкінці XIX й поч. XX ст. в російській поезії визначилося троє жінок з України: Мірра Лохвіцкая — Жібер, Ада Чумаченко, що у віршах оспівувала майже виключно тугу по залишеній Україні, та найбільше тепер з них відома киянка Анна Ахматова-Госенко. Навіть значно міцніші поляки втратили чимало своїх сил на користь московської літератури, не згадуючи вже про нащадків давно осілих на Московщині родин, як: Ґрібоєдов (Ґржібовскі), Баратинський, Бунін (давніше Бунікєвскі). Слід згадати кількох видатних письменників з ополячених українців, як: В. Короленко та Єронім Есінський, нарешті, таких, як Вересаєв (Смідович) та Каз. Баранцевич.

Особливо значно підвищилась притяжливість російської літератури, а зокрема поезії, за доби літературних осягів символізму та акмеїзму, себто в рр. 1906—17. Ахматову було саме тоді завербовано до камерної поезії північних сусідів...

Революція 1917 року сама по собі не могла дати одразу ефекту на літературнім фронті. Лише така подія, як поява р. 1918 «Скорбної матері» та «Соняшних Клярнетів» Павла Тичини, стала першорядною подією для обмосковлюваного українського літературного, зокрема поетичного, молодого покоління. Хоч Тичина був лише майстерним препаратором екстрактів з Олеся, Вороного й Філянського, але «Соняшні Клярнети» вражали, більше того — до приголомшення захоплювали численну вже тоді позахуторянську верству поетів, призвичаєних до добірної лектури творів петербурзьких (Вяч. Іванов, ін. Анненський, Блок, Ґумільов) та московських (Бєлий, Брюсов) метрів цеху поезії. З появою «Клярнетів» українська поезія блискавично — раптово вирівняла фронт.

Проте не для всіх зачарованих петербурзьким акмеїзмом було досить появи самотніх «Клярнетів». Брат пані Олени Сергій аж року 1926 був приголомшений появою малесенької збірочки Юрія Липи «Світлість». Він кілька соняшних літніх днів, мов зачарований, блукав гаями й луками мелянхолійно-рівнинних околиць Подєбрад з рядками із «Світлости» на устах. Особливо ж такими:

Печаллю днів не заворожу
І не для мене ця печаль,
Коли я фльоту днів ворожу
Вітаю викликом: «Причаль».

Сергій переконано й неначе навіть радісно твердив з рішучим помахом руки: «Ця збірка примирила мене з українською культурою». І написав довгого листа авторові, в якому старанно розкривав красу будови різних місць його творів з цієї збірочки. До речі, в українській критиці «Світлість» спочатку зустріло повне незрозуміння. Автор її сам писав знайомим, що має повну теку неґативних рецензій, перегляд яких його в прикрі хвилини дуже розважає. Навіть по кількох роках, діставши вперше «Світлість» до рук, Ольжич, недбало переглянувши її, негайно загубив у великім літературнім архіві Олеся, де таку книжку — колібрі неможливо було знайти. Лише через рік-два, проглянувши інший примірник «Світлости», Ольжич замріяно сказав із звичайним для нього лаконізмом: «Яка простора книга», і в його золотих недовірах — очах промайнули надзвичайно солодкі іскри...

Особливою рисою цієї першої збірки Липи є гордовита й цілковита суверенність поета, що виявляється мало не в кожній окремій речі. Взяти хоч би й завершуючу кінцеву:

Крізь злотний спів манастиря
Минає пристраснеє літо,
І неба синього зоря
В мені закохано укрита.
В сліпучій мудрості доріг
Мене стрічають сонні міти
Про дні, що йдуть, що я не встиг
Ще сміючися покорити.

В Подєбрадах тоді перебував Максим Грива (Загривний, 1893 † 1931), повстанець з Чернігівщини, тоді студент Празького українського пединституту ім. Драгоманова. Грива зрідка писав вірші, дуже дбайливо оброблені. Одна його прозова річ (якщо не одинока), надрукована спочатку в подєбрадській «Нашій Громаді», щомісячнім літографованім журналі Української Академічної Громади при Академії, була по кількох роках передрукована в перемиськім «Українськім Голосі», а потім ще раз десь. Була це майстерно написана річ у леґендарно-казковому стилі й навіть називалася просто «Казка».

Грива інколи обмінювався віршованими присвятами з панею Оленою. Одна з них була вже кілька років після його передчасної смерти (десь року 1938) надрукована у Львівськім «Віснику». Це був справді гарний формою та глибокий думкою вірш, якого, на жаль, зовсім не пригадую, як не можу пригадати і інших його друкованих речей, крім його «Хто ми», писаної коло р. 1923.

Нас питають, якого ми роду
І для кого торуєм шляхи.
Та ж то ми на щиті Царгороду
Залишили й донині цвяхи.
Та ж це наші шершаві долоні
Затискали так міцно шаблі,
Що тікали татарські коні
І султан мимоволі німів.
Ми водили в Москву Сіґізмунда,
А в Варшаву боярську рать,
Ми карали Росію за Суздаль,
А Москву іще будем карать.
Іще збудеться паки і паки,
Немезида помститься ще раз,
Стане степ українцеві татом,
За короннеє місто — яри.

Ще з якоїсь іншої Гривиної речі пригадую одну кінцеву строфу:

Ви нас мало, погано затуркали,
Ви не знали, нащадки хозар,
Що в нас в жилах покежі Батурина,
Що там Умань і Крути й Базар.

Це мало б бути закінчення якоїсь його присвяти москалям. Як бачимо, педагогічний інститут ім. Драгоманова не міг би похвалитися особливим впливом своїм та свого протектора на Максима Гриву.

У ті роки (початок 1920-тих), як загалом на еміґрації, принаймні в Чехії, відносини між українцями та північними сусідами були не найкращими — наслідок цілком природний всіх подій, від р. 1917 починаючи. Щоб не надто поширювати цю тему, слід згадати хоч би ряд рейдів московських (червоних та білих) на Україну — Муравйова, Антонова, Дєнікіна-Бредова та ін., завдяки яким Україна була знову поневолена рядом сусідів...

До самих Подєбрад, відомих своїми джерелами води проти хороб серця, тоді вчащали чи перебували визначні російські письменники (здебільшого з українських перекинчиків — Немирович-Данченко, Аркадій Аверченко, до якого одного разу Чирський, »щоб налякати», привів був на Різдво колядників). Тоді ж, р. 1923 чи 1924, берлінський кадетсько-банкірський щоденник «Русь» писав, що у Подєбрадах «украінскіе студєнти на уліцах дємонстратівно разґаварівают по-украінскі». Отож, Грива мав на що реаґувати... Це був ніби виключно його фах. Інші поети «не реаґували».

Крім цього, пригадую ще дві строфи з жартівливого вірша Гриви, навіяного літніми подєбрадськими зустрічами на пляжі, теж з першої половини 20-х років:

Обережно шанси важу:
Гляне чи пройде?
По осяяному пляжу
Мрійна панна йде.
Подивилась русокоса
Трохи скоса на мене,
Бачу, хоче «втерти носа».
(Може, буря промине?)

В Гриві цікавим було сполучення традиційних українських козацько-селянських особливостей з дуже виробленим та загострено-виточеним літературним смаком. На жаль, писав він рідко й мало. До того сухоти його підточували нещадно.

Одного разу, десь влітку р. 1925 чи 26, в українській студентській їдальні в замку короля Юрія в Подєбрадах я побачив Гриву, що з зосередженим виразом обличчя щось час-до-часу вносив олівцем своїм дрібним чітким письмом до розгорненого зошита. На моє машинальне запитання, «що поробляєте» він з усмішкою відповів: «Та ось пані Олена викликала мене на поетичний турнір»... Пані Олена (О. Шовгенівна дуже хутко по приїзді до Подєбрад взяла шлюб з молодим українцем з Кубані Михайлом Телігою, тоді студентом Академії, визначним бандуристом, що загинув з нею майже разом року 1924 у Києві) сиділа оподалік за сумежним столом і з виразом пильної учениці, що пише іспитову писемну працю, зрідка відриваючи очі від свого зшитка, кидала погляд на Гриву. Чи не цей самий тоді написаний в Замку вірш Гриви був уміщений багато років після смерти поета у Львівському «Вісникові» р. 1938?

Д-р ОСТАП ГРИЦАЙ.

БАНКРОТ ЛІТЕРАТУРИ

I.

Стаття О. Ждановича «МУР — в теорії і практиці» в ч. 8 журналу «Орлик» за серпень ц. р. вказала з гідною признання мужністю на застрашаючий стан, що в ньому опинилася сьогодні українська література на еміґрації. Я послуговуюся при тім ще словом «література», хоч — коли говорити зовсім щиро — все те, що появляється в нас під цією назвою, за дуже нечисленними винятками, з літературою в европейському значенні цього слова нічого спільного не має. Про це я писав уже, починаючи ще з кінця 1945 р., в цілій низці критичних рецензій на наші чергові видання та в декількох довших статтях такого ж характеру [1]), а востаннє покищо в моїй відповіді на відкритий лист до мене Уласа Самчука, уміщений в 3 збірнику МУР-у [2]). Але на всі мої критичні

[1]) «В тузі за архітвором» (журн. «Рідне Слово», ч. 1, 1945), «Мала чи велика література?» («МУР», збірник I); «Моя відповідь на відкритий лист до мене Уласа Самчука» («МУР», збірник III); «Творча мета і небезпеки літер. критики» («МУР», збірник IV, ще не виданий); «Василь Стефаник» («МУР», альманах II, ще не виданий), «Чи це література?» («Християнський Шлях», 1946); «Тіням Ів. Франка» (ibid., ч. 23, 1946); «Свято небес» (ibid., ч. 39, 1946(; «Іван Франко» («Рідне Слово», ч. 6, 1946). О. Г.

завваги, висловлені в тих працях, не відповідав ніколи ніхто; з ними я, як слушно підкреслює О. Жданович у згаданій вище статті, лишився самотній, «бо представники атакованих середовищ мов води в рот набрали».[3]) Один-одинокий раз узявся мені відповідати В. Чапленко ніби в естетично-критичній статті «Про оцінку творів»[4]); але увесь зміст тут редукується до заїлої, вщерть однобічної і в суті речі просто шкідливої оборони гостро мною скритикованих збірок Славутича та Балка[5]). Оборони, в якій її автор, відмовляючи мені очевидно всякого критичного чуття, дискредитує мене як критика, а намагається вихвалювати незрілу писанину обох своїх клієнтів такими аргументами, що не знаєш, чому тут більше дивуватися чи незрілості обох безталанних дебютантів, чи необачності їх патрона? Я не зупинявся б сьогодні на цьому інциденті, якщо б не та обставина, що в таких виступах, як виступ П. Чапленка в обороні сумнівних плодів «літераторських» адептів. я добачую так само одну з причин теперішнього невідрадного стану нашої літератури, як добачую її і в фатальних, уже просто невідповідальних «критичних» виступах Юрія Косача[6]), одного з банкротів української літератури сьогодні. Бо якщо п. Чапленко там, де він наводить мої слова про те, що поезія — це щось таке, до чого годиться підходити зі святою побожністю жерця, дає при слові «побожність» знак питання, отож тим самим перекреслює цю мою тезу і саме тільки для того, щоби показати, чому такий нетямущий критик, як я, не зміг зрозуміти «реалізму» Балкової пісні про «Люську-Дралафу», — то хіба не здискредитував тут п. Чапленко водночас принцип суворої поваги, критичного ставлення, — одне слово: принцип відповідальности в літературній творчості? І хіба ж не спроможна така беззастережно однобічна оборона юнацьких дурниць в стилі перших збірок Славутича і Балка вкупі з одушевленою двосторінковою рецензією Юрія Чорного на теж не багато кращу, хоч подекуди серйознішу збірку Славутича «Гомін віків»,[7]) — учити літераторських рурів презирства до всякої серйознішої критики та фабрикувати безжурні собі збірочки далі, з думкою і в надії, що хоч скритикує їх якийсь напасливий Грицай, та проте похвалить їх напевно якийсь Чапленко, або, нпр., пан Косач? Тимбільше, що власні літературні твори п. Чапленка (я маю тут на увазі його збірки оповідань «Любов» та «Муза») цим разом далеко не такі, щоб могли з мистецького погляду стати зразком для наших дебютантів. Навпаки, вони, як це показала, зрештою ще дуже обережна, критика п. Державина[8]), також доволі сумнівної вартости, отож ще й з цього боку вчать дебютантів легковажити суворі вимоги безкомпромісової критики. Бо якщо ми на 150% вихвалили Славутича і помилували «Люську-Дралафу» Балка, то властиво чого нам тепер обурюватися на всякого роду наївненькі дурнички, такі, напр., як Ірини Артим «Як щастя зближається»[9]) або на щось таке, як цієї ж sit venia verbo! — авторки збірочку «Прощання»?[10]) Адже й Ірина Артим — це кість од кости, кров од крови тієї макулятурної писанини, тієї літератури занепаду, що, на мою думку, почалася в нас від перших збірочок типу Славутича й Балка і від таких нерозважних виступів в їх обороні, як, на жаль, стаття проф. В. Чапленка. «Hic incipit tragoedia» сказати б, а властиво не трагедія, а трагікомедія теперішньої літератури в нас. **Літератури безвартісних, нікому не цікавих експериментів. Літератури масово плоджених, на коліні писаних фабрикатів, літератури безжурних насильств над лірикою, над епікою, над новелею та (а це найбільш невідповідальне і каригідне) над драматичною творчістю**[11]). Насильств над українським театром, де далеко гіршою небезкою, ніж була нею всяка побутовщина, сьогодні для нашої сцени — косачівщина. Це безпросвітнє елімінування старого національного духа в драмі. Це онікчемнювання української духовости. Ця безсоромна парада незнання чи маловаження примітивних засад вищого драматичного мистецтва. А при тім, як обставина рівно загрозлива, рівно застрашаюча і рівно для літератури небезпечна, є те, що виплоди Косачевої індустрії всякого роду ікси, іпсильони, аноніми, криптоніми і нагло розгальоповані Розінанти т. зв. літературної критики розреклямовують при кожній нагоді у пресі[12]). Не мають проти них ніяких застережень. Добачають у них — подібно як і у виплодах пана Ігоря Костецького — богзна які серйозні почини нового мистецтва. І так банкротство мистецької творчости в літературі в'яжеться послідовно з банкротством літературної критики в ній.

Але якщо вже говоримо про банкротство літературної творчости в нас, то спитаймо насамперед принципіяльно: коли в читачів є право добачувати такий її занепад?

А на це питання я відповідаю ось що:

1. **Тоді, коли література тратить живий зв'язок з життям народу, з суттєвими питаннями його існування, з притаманною йому духовістю і з його віковічними традиціями.** Візьмімо тут для прикладу німецьку літературу останньої, гітлерівської доби. Це була література повного банкротства, література, перед викривленим обличчям якої її найкращі представники втікали за море, або, доведені її зґвалтованою духовістю до розпуки, шукали останньої розваги — ось як Ернст Толлер або Стефан Цвайґ — в добровільній смерті[13]). Чому ж? А тому, що в тій гітлерівській, — подібно ,як нині в українській радянській, згори наказуваній літературі, — про живий зв'язок з правдивим життям народу не могло бути й мови, бо не те живе життя мали змальовувати гітлерівські письменники, а життя уявлене, життя вигадане, стилізоване за плянами пресової пропаґанди Райху. Читайте тут, нпр., історичний роман Карла Ганса Штробля «Kaiser Rotbart»[14]). Розма-

---

[2]) l. c., ст. 47—50.

[3]) l. c. ст. 29.

[4]) «Наше Життя», літ. додаток, в ч. з 26. I. 1946, ст. 10—12.

[5]) Яр Славутич — «Співає колос». Поезії. 1945. — Юрій Балко — «Близьке й далеке». Поезії. 1945. Я подав оцінку цих збірок в рецензії «Віршована неграмотність» («Рідне Слово», ч. 1, 1945, ст. 42—50).

[6]) Про це та про твори цього літератора точніше у продовженні цієї праці. О. Г.

[7]) «Наше Життя», л. с. ст. 14—15. «Немає сумніву, — пише д-р Чорний, — що в загальній динаміці українського національного літературного процесу збірка відіграє свою позитивну ролю». Іншими словами: «Гомін віків» Славутича — це епоха в нашій літературі.

[8]) «Рідне Слово», ч. 11, 1946, у статті «Натуралізм на роздоріжжі» (ст. 77—81).

[9]) Поезії, 1946.

[10]) Ірина Артим. Прощання. 1946.

[11]) Диви тут, між іншим, такі голоси: В. Дубняк — «Сіяння отрути» (журн. «На чужині», ч. 2, 1947) та о. Б. Ганушевський — «Проти ширення отруї» («Хр. Шлях», ч. 20, 1947).

[12]) Про те, як такі крипто-аноніми деморалізують пресу та нарушують її престиж і завдання як голосу совісти громадянства, скажу більше у продовженні цієї праці. О. Г.

[13]) Подібно, як в большевицькій Росії Маяковські і Єсеніни власною рукою губили себе через непереможну відразу до страшної брехні і дволичності совєтського життя. А знову в нещасній Україні ті Скрипники і Хвильові, що не хотіли жити з ґвалтованою в них в одно душею.

[14]) Karl Hans Strobl, «Kaiser Rotbart» Verlag Moldavia, Budweis-Leipzig 1935. 430 ст.

льований тут німецький герой, Фридрих Гогенштавф (1152—90), стилізований зовсім за вподобою фюрера. Він Штроблем прославлюваний як завойовник, імператор і невблаганний деспот скрізь там, де його химерна воля велить йому шукати тріюмфів німецького меча, дарма, що таким чином епоха Гогенштавфів у сяйві Штроблевого апотеозування як з погляду на Німеччину, так і з погляду на завойовувану ними Італію змальована і насвітлена автором цілком безкритично, отож невірно. Бо в німецькій історіографії так само, як і в німецькій літературній критиці ще перед першою світовою війною усталилася була думка, що так дуже прославлювана німцями Італія — Kennst du das Land, wo die Zitronen blüh'n? відіграла в їх минулому далеко не таку світлу ролю, як це уявляв Ґете, коли з Ваймару рвався за всяку ціну до краю Міньони. Вже клясичну епоху у творчості Ґете, започатковану в нього впливом побуту в Італії, оцінють деякі його критики дуже скептично, добачаючи тут у протиставленні до його молодечої доби («Werther», «Götz von Berlichingen») відвернення поета від суто національної духовости в сторону менше чи більше мертвої старовини, тобто до холодної стилізації на античний штиб («Іфіґенія», «Тассо»)[15]. А щодо Гогенштавфів, то нині вже немає сумніву, що всі їх походи до Італії були язвою і загибеллю як для самої Німеччини, так і для Італії; вони винищували Німеччину так само безглуздо і безцільно, як знищив Німеччину Гітлер своїми походами в чужі країни. І є щось з помсти історичної Немезиди в конечній катастрофі Гітлера так само, як і в повній загибелі всіх Гогенштавфів в Італії після перемоги Карла Анжу над безталанним Конрадином в бою коло Таліякоццо (1268).

Але хіба міг Штробль сказати оту трагічну правду про Гогенштавфів у своїм творі?

Ні. Бо література його доби не сміла мати ніякого зв'язку з живим, правдивим життям народу, з суттєвими питаннями його існування і з притаманною німецькому народові духовістю. Адже німецька духовість — це з жадного погляду не є духовість народу-державника, як нарід Англії, або народу-революціонера, як нарід Франції, або народу-завойовника, яким був колись нарід Еспанії в епоху Кортезів, Пізаррів та кордованських ґонфалоніерів. Ні, притаманна німецькій людині духовість — це духовість народу-господаря, народу-орґанізатора, народу-шульмайстра, а до того народу-мрійника, народу-казки про «Blaue Blume» німецької романтики. Тому всі геройчні пориви цього мрійника кінчалися трагічно. Боротьба його володарів з папським Римом — Каносою; боротьба Гогенштавфів за владу в Італії — Таліякоццом; боротьба Лютера проти папства — 30-літньою війною і Вестфальським миром; зі здобутків Фридриха Великого вже за його найближчих наслідників не лишилося багато, а в боротьбі Німеччини проти Наполеона ніякий нарід не упідлюється так, як саме німецький. Ви порівнайте тільки Еспанію у зриві проти французького деспота і німецький Rheinbund в його рабськім відношенні до Бонапарта[16]. І тому такий переконливий, такий загально відомий у світі символ, що йому ім'я — der deutsche Michel. Подоба напівзаспаного, напіврозмріяного селянина в необхідних патинках і зі шлафмицею на лобі все одною ногою на землі, а другою богзна в якому казковому світі. Це духовість справжнього німця, бачена власним німецьким оком, оком Вільгельма Буша й оком Людвика Ріхтера. І так прекрасно підходить до неї загал пересічної німецької літератури, коли брати до уваги пересічність німецького оповідання, що ним кормився той нарід, починаючи від XVIII ст.[17]) від Лянґбайна, Кляврена і Тіммеля аж ген до Люйзи Мільбах та Євгенії Йон-Марліт і Куртс-Малер.

І от, коли Каліґуля-Гітлер загадав дорогою ґештапівського наказу за одним махом змінити духовість німецького Міхеля на духовість німецького Конкістадора і відповідно до того створити наказну геройчну літературу, то той наказний героїзм збанкротував ущерть, бо він був насильством проти душі народу[18]).

І так банкротує і збанкротує всяка література, носії якої грішать проти правди, глибини і достойности життєвої дійсности в колі свого оточення.

А далі.

2. **Всяка література перестає бути справжньою літературою, справжнім висловом духової культури, духового життя народу, коли вона не у спромозі створювати репрезентативні образи його панівних типів.** І що це так, хай нам як доказ послужить тут одна з найкращих літератур Европи, а саме: література французька. І то як доказ a contrasto тобто як приклад того, що вона створила з наміченого нами погляду в епохах свого творчого розвитку.

Мистецькі образи, що їх читач зустрічає в письменстві Франції як образи репрезентативного рівня майже всі, навіть не зважаючи на їх дуже чітко зазначену приналежність до даного часу і середовища, досягли тієї вершини, значить — підсилені тією глибиною, то стають репрезентативні і з погляду загально-людського. Таким є передовсім тип европейського скептика, ідеологію якого створив Монтень[19]). Таким є Франсуа Рабле[20]). Як сатиричний тип епохи католицько-протестантського змагання багато важливіший, ніж німець Йоган Фішарт або англієць Джон Бетлер в поемі «Hudibras». А далі пресвітла трійця творців французької сцени XVI ст. Корней, Расін і Мольєр. В Корнейя як репрезентативні типи: Сід, Горацій, Полієвкт. В Расіна: Фойдра, Андромаха, Аталія. В Мольєра: Гарпаґон, Тартіф, Жорж Даґден як тип поневоленого в подружжі чоловіка, або Журген («Bourgeosi, gentilhomme») як французький тип нашого Мартина Борулі або Мини Мазайла[21]). А якщо б хтось закинув, що це типи занадто вже сценічні, зв'язані у трагіків з античною тематикою, а в Мольєра з прообразами Плавта і Теренца, то хіба не маєте репрезентативних типів з кіл французького живучого громадянства в Лабрієрових «Характерах», в листах мадам Севіньє, у споминах князя Сен-Сімона й у проповідях Бассі та Фенелона? А XVIII століття, століття Вольтера і Великої Революції? Хто зі знавців духового світу Франції того часу не чує тут глумливого голосу Вольтерового Кандіда, того другого, побіч Монтеня, протаґоніста Французького скептицизму, якого арена не філософія, а література? І голосу Юлії Русса і Манон Леско, побіч Кармени Меріме, найсимпатичнішої молодої грішниці, яку знає фрацузька література? А порівнайте Манон з Ґретхен Ґете. Яка тут різниця двох світів, двох культур, двох на-

---

[15]) Зрештою, цей італо-античний вплив у Ґете — так само як і в Шіллера — зазначився в нього недостачею зрозуміння християнства як основи культури Заходу та властивої суті грецької історії. О. Г.

[16]) Згадаймо преславну оборону Сараґосси — ту попередницю оборони Алказару проти червоних завойовників 1935 р. — і ганебне здання всіх німецьких твердинь в епоху Єни. О. Г.

[17]) Ширше про те — в моїй недрукованій ще розвідці: «Обличчя літератур Европи. І. Німецька». О. Г.

[18]) Порівняй твори найновіших поетів Німеччини, таких як Ніно Ерне, Травте Кваде, Ґустль Міллер, Зіґфрід Гельдвайн, Клявс Праґер, Ганс Ґреф та цілий ряд інших, що їх не наводжу. О. Г.

[19]) Порівняй тут: Discours et Melanges Litteraires par M. Villemain. Vol. I. Eloge de Montaigne. Paris 1846. Ст. 1—29.

[20]) La France Litteraire, Brunswick 1884. Тут про «La Vie de Gargantua et de Pantagruel» ст. 26—27.

[21]) Мольєрову комедію «Мізантроп» я не вважаю репрезентавивим зразком його творчости. О. Г.

цоінальних філософій життя! І це ще тільки XVIII ст. французької літератури. А скільки їх, тих репрезентативних образів в її творах XIX століття? Від французького Вертера, Шатобріянового Рене, від тридцятилітньої жінки Бальзака і його Гарпаґона-Ґранде до репрезентативних образів у літературі Франції нашого часу. Яка імпозантна ґалерія геніяльно створених постатей! Ніби письменницькі адекватни-вірновартники різьбарських архітворів Родена!

А в нас?

Що ми маємо протиставити такому багатству? І чи не скажемо, що тільки література епохи кожночасного банкротства творчости не тямить свого завдання з цього погляду, завдання такого важливого з огляду на зацікавлене тут fornum externum сучасних читачів?

А далі і врешті.

3. **Всяка література зрікається вищого престижу, коли не намагається витворити своєрідний, притаманний своїй добі і традиціям свого середовища, ідеал мистецької краси.** І так само резиґнує вона з усякого вищого рівня, коли:

4. **нехтує зовсім релігійну сторінку, проблему етичного рівня життя, змагання до передуховлення мистецького твору по лінії його таємного зв'язку з світом Божеського і Неземного** — зі світом Господа [22]).

А нарешті (хоч і — last not least!)

5. **Кожна література банкротує і мусить збанкротувати, коли працівники її літературної критики не ведуть своєї праці з усією серйозністю, з усією свідомістю якихось вищих оціночних критеріїв, зв'язаних, до певної міри, з духовістю і з літературними традиціями даного середовища. І коли до критики беруться люди без фахової освіти, без ніяких принципів критичного підходу, без знання чужих літератур і чужих мов, кермуючись виключно чисто особистими поглядами і хвилевими інтересами.**

Але якщо ми тепер з погляду на ці три дальші принципи мого критичного підходу подивимося уважніше на нашу теперішню літературу на еміґрації, то мусимо, на жаль, сказати, що це література без ніякого ідеалу краси, без Бога і без творчої літературної критики.

І це саме я хочу в цій моїй праці вказати.

(Далі буде).

---

[22]) Диви про це мою вже наведену статтю «Свято небес» в журналі «Християнський Шлях», ч. 39, 1946. Але і на неї наші шан. літературні критики не зволили звернути ніякої ураги, мабуть, тому, що релігійна проблема в літературі для них узагалі не існує. О. Г.

Д. ДОНЦОВ.

Лист до голови «МУР-у» п. У.Самчука

В ч. 1. «МУР»-у з'явилася стаття «Вільна українська література». Не особа автора статті (Ю. Косача) цікавить мене. Свого часу «Вістник» не скористав з пропонованого ним співробітництва, і він чи в «Назустрічі», чи в большевицьких «Нових Шляхах» все був у ворожім таборі. Мене зацікавив інший факт: що цей напад уміщений без жадної редакційної примітки в журналі Т-ва, якого головою є бувший співробітник «Вістника», Ви, пане Самчук. Не маючи на разі власної трибуни, мушу вибрати форму листа, щоб поставити Вам кілька питань, на які, коли потрафите, дайте собі на самоті з своєю совістю відповідь.

1) «МУР» у згаданім нападі закидає «В-кові», що він чи його редактор зосередив у себе всі маґістралі літературного життя доби (20-ті й 30-ті роки б. р.), що стало згубним для того життя. «МУР» твердить, що мені вдалося посісти командні висоти і узурпувати провідництво літературного життя. Ви теж є цеї думки? Що значить узурпувати? Узурпувати якусь команду можна лише там, де вона є в інших руках з якогось легального титулу. Отже, хто тоді у нас мав право легально займати ті командні висоти? Одне з двох. Або «Вістник» справді захопив (не узурпував) оті «висоти», то тоді мав право і тримати їх. Бо ж не большевицьким способом захопив їх, а шляхом вільної конкуренції. Сам напасник пише, що були в «Вістнику» «блискучі таланти». Може в них і було його право на «узурпацію», якщо така була? В такому разі проти чого протестує «МУР»? Або ж «Вістник» тих «висот» не займав, але тоді як же можна робити його відповідальним за ту чи іншу долю літератури? Ви ж мусите пригадувати собі, що «Вістник» не був єдиним літературним журналом в Галичині. Крім нього, були «Назустріч», «Поступ», «Дажбог», «Ми», «Дзвони», «Вікна», «Нові Шляхи». Чому ж їх не згадує напад, чому не пробує довести, що може якраз не «Вістник», а вони мали згубний вплив на літературу? Аджеж саме ті журнали займали командні висоти, бо були органами офіційних літературних чи політичних груп — католиків, гетьманців, демократів, большевиків. Командні висоти займало офіційне «Т-во письменників і журналістів». Це ж ті кола, не «Вістник», творили літературне «жюрі», роздавали літер. нагороди; це ж вони промовляли «екс катедра» і вирішали від імени організаваної суспільности, які автори варті щось, а які нічого. Вони ж і повинні бути відповідальні за долю літератури, за її упадок, а не «Вістник», що завжди був ізгоєм, ненавидженим» «порядним товариством» і ним поборюваний. І власне не про «Вістник», а якраз про те «порядне товариство» (з Мих. Рудницьким на чолі) треба говорити, коли згадувати, як це робить напад, про літературні кліки, про кар'єристів і коньюктурників.

З ледве укритою ноткою особистого жалю автор нападу дорікає «Вістникові», що той ізолював немилого собі письменника від читача. Якого письменника? Чи «Вістник» ізолював, напр., від читача Вас? Чи може, навпаки, був тим, що звів Вас з читачем? Що значить ізолював? Хіба, повторяю, мав «Вістник» монополію на літературу? Та ж той «ізольований» «Вістником» геній чи талант міг дати себе почути читачам «Дзвонів», чи «Нових Шляхів», чи «Назустрічі»? Зрештою, так робив і автор нападу. Чи він уважає, що ті журнали не мали відповідних читачів, а мав їх тільки «Вістник»? Що не всіх бажаючих приймав до себе «Вістник» — це нормальна річ. В кожній суспільности з різними літературно-громадськими смаками і наставленнями завжди є кілька окремих органів. Одні мають одних співробітників, другі — інших. В чім же річ? Чи, представляючи «Вістник» якимсь диктатором думки, від якого залежала опінія про письменника, не осягають якраз протилежного від бажаного результату автори нападу, які, не одержавши від нього літературної «нобілітації», й досі, по 20-х роках, не можуть переболіти отриманого «рефю»?

2) «МУР» уважає, що »Вістник» мав згубний

вплив на літературу доби. Чи Ви дійсно думаєте, що коли «Вістник» упродовж 17 років майже сам протиставлявся отруйним впливам большевицьких «Вікон», чи «Нових Шляхів», чи органові львівських «наплювістів» з Мих. Рудницьким на чолі і з його «Нагодами й Пригодами» замість літератури, — то це було згубливе для нашого письменства? Чи Ви справді думаєте, що протиставляти весь той час тим органам преси таких авторів як Стефаник, Черемшина, О. Теліга, Ольжич, Маланюк, Стефанович, Мосендз, ну і Вас, пане Самчук, або другого члена «МУР»-у Юрія Клена, — це значило згубливо впливати на нашу літературу? Дехто каже, що ці автори припадково опинилися у «Вістнику». Невже? Чом же вони не опинилися припадково деінде? І чом не опинився припадково у «Вістнику» автор нападу в «МУР»-і, а натомість припадково опинився з А. Крушельницьким і М. Рудницьким? Чи це було згубне для нашої літератури, коли «Вістник» — перший в Галичині — знайомив читача з тими творами Хвильового, Косинки чи Фальківського, за які їх потім розстріляли, в яких, не зважаючи на російську цензуру, бриніла протибольшевицька нотка? Чи Ви думаєте, що іронізувати над «переможним чвалом квадриги трагічних оптимістів», з яких двоє заплатили власним життям за вірність своїм ідеалам Правди і Краси, — що іронізувати над ними є доказом сумлінности критика чи бездонним цинізмом типового «наплювіста»? І чи подібну «критику» Ви зачисляєте до літературної полеміки чи до вчинку, подібного до жесту бездумного пса, що підносить лапу над свіжою могилою людей, яких не дано йому розуміти? Чи Ви справді думаєте, що уперта й послідовна боротьба «Вістника» з вітром зі Сходу допроваджувала до згуби нашої літератури? Що так може думати новошляхівець — зрозуміло. Але як можете так думати Ви?

«МУР» твердить, за Брандесом, що доказом життя літератури є те, що вона постачає проблеми для дебатування, а що диктатура «Вістника», яка тих дебатів не допускала, навіть про кризу літератури української згадувати не дозволяла! І в це Ви теж вірите, пане Самчук? Та ж одна з перших моїх статтей у «Л-Н Вістнику» була якраз під заголовком «Криза нашої літератури» в 1922 чи 23 році. Щождо «дебатів», то мусите знати що якраз «Вістник» достарчав проблеми до дебатів і в області літ. критики і політики. Накреслювані «Вістником» проблеми дискутувалися у Львові, в Чернівцях, у Празі, у Берліні, де лиш були українські органи преси. Про «Вістник» була мова на судовій розправі «Спілки Визв. України» в Харкові в 1931 р. На накреслені «Вістником» проблеми живо реагувала українська преса в Києві і Харкові. Чи Ви цього не знаєте? Що, особливо у Львові, полемісти знижалися до рівня останнього нападу в «МУР»-і, це вже була не моя вина. В Харкові чи в Києві іноді ці дебати кінчалися погрозами й відкликом до Чека. І це, власне, характеристичне: чи «Вістник» діяв згубно на свою суспільність чи ні, найкраще видко з того, як дивилися на акцію «Вістника» чи його редактора споконвічні противники української національно-культурної і політичної окремішности — росіяни. Насамперед большевики, отже ці останні, які мали за ціль деморалізацію нашого суспільства, якраз «Вістник» найзавзятіше поборювали! Чи тому, що він розкладав і деморалізував наш загал, чи може тому, що якраз скріпляв його моральні і його відпорні сили?

3) Говориться в нападі «МУР»-у, що «Вістник» зірвав з українськими традиціями та відірвав нашу літературу від Европи... З якими традиціями? Від якої Европи? «Вістник» не зривав з традиціями старої християнської Европи та її авторів весь час пропаґував своїм читачам, як: Меріме, Кіплінґа, Сервантеса, Шекспіра. Він зривав лише з традиціями упадочної Европи, якій марку і в літературі, і в політиці надавав соціялізм. «Вістник» відрікався традицій еротоманів: Цвайґа або Маргерита, або деґенерата Пруста, чи большевика Барбюса. І це було його право, як правом деґенератів було захоплюватися деґенератами.

Зірвав «Вістник» з українськими традициями? З якими? Мої противники воліли традиції 19-го віку — Куліша й Драгоманова, що гостро відмежовувалися від традицій старої козацької й князівської України і від Шевченка, що проклав нам до них міст. Я, навпаки, підносив ці останні, відмежовуючись від традицій Драгоманова й Куліша. Оце і все. На якій підставі має хтось право вважати, що інших традицій, крім 19-го віку, ми не маємо? Що лише від нього починається наша історія? З того духа нашої давнини виростав і дух її письменства, в який і був задивлений «Вістник». І цей останній дух служив і служитиме не «політичній злободневності», не «шовіністичній тенденційності», лише вічним ідеалам свобідної, не схамілої людини, як служить їм досі в «Слові», в «Милості Божій», в Патерику, в поезії Шевченка, Лесі Українки і вістниківської квадриґи. І цього духа не мав ніякої охоти заміняти «Вістник» на дух драгоманівщини, ні новошляхівщини, ні на дух ображених амбітників та «шукачів правди» на смітниках творчости Сінклера чи Винниченка.

«Вістник» відривав нас від наших традицій в письменстві? Чи ж не пошані цих традицій були присвячені літературно-критичні статті в «В-ку» про Лесю Українку, Стефаника, Черемшину, О. Пчілку, Шевченка? «МУР»-ові ці статті не подобаються? Це — річ погляду. Річ погляду на те, що таке літературна критика. Для мене це значить — відкривати **дух**, яким надхнута творчість письменника, відкривати те, що він хотів сказати в пориві творчости нам. Для моїх противників літературним критиком був той, хто знав, скільки разів ужив поет того чи іншого епітета або виразу і які рими в нього найчастіще зустрічаються. А хто знав, як був одягнений Шевченко під час арешту або чи в 1841 чи 42-му році написав якийсь вірш, той був ґеніяльним шевченкознавцем. Критика, яка цим менше цікавилася, лише заглиблювалася в трудніші і складніші **проблеми духа** поетової творчости, називалася мовою цих примітивних і невибаґливих людей «публіцистикою».

4) Невибаґливість їх смаку стане ще більш очевидною, коли подивимося на те «позитивне», на ту Европу, на тих письменників та ідеологів, яких вони протиставляли «Вістникові». Це були або росіяни, або большевики, або аматори «єдіной і нєдєлімой». Був це, передусім, Драгоманів, якого нам рекомендує автор нападу, той самий Драгоманів, якого Франко називав «наївним мужиком, що поза своєю громадою не бачив світу». Був це Грушевський, той, що за словами Вашого колеги з «МУР»-у Ю. Клена «поплентався на схилі літ сліпим під Кремль, у третій Рим»... Ось хто були ті великі европейці, в яких «МУР» учить нас вчитися західницького духу! Далі, «МУР» рекомендує незабутнього Винниченка, автора лубочного (але «поступово-соціялістичного») романа «Соняшна Машина», драм з життя людських павіянів, філософа «полового вопроса», малоросійського Баркова «на поважно». Він теж має бути герольдом европеїзму, нашим стовпом вогняним в мандрівці по пустині! А далі іде ґалерія славних прихильників «третього Риму» — Барбюса, французького большевика, А. Сінклера, американського большевика, ну і два стовпи московського месіянства — Лев Толстой, що своєю анархічною проповіддю торував шлях до комунізму, і Достоєвський, пророк «народа-богоносца», ненависник західньої цивілізації, проповідник «нової людини», отих усіх убійників, епілептиків, повій, ідіотів і «бєсів», які мали оздоровити «зґнилий світ» Окциденту. Ось в обороні яких авторів проти остракізму «В-ка» виступив «МУР». Повторяю, все це логічно для був. колеги А. Крушельницького й М. Рудницького, який тепер в «Радянській Україні» так само, як напасник в «МУР»-і, бореться з вістниківським «шовінізмом» і вихвалює як взірці для нас «світочів» літератури «братнього великого російського

народу». Але чи під цею проповіддю підписуєтеся й Ви, пане Самчук, і Ваші інші колеги?

Забув ще згадати останнього представника «нової Европи», якого рекомендує напасник (в «Арці»), це — Сартр і екзистенціялізм. Чим він так приподобався напасникові з «МУР»-у? Мабуть, тим, що відповідає його вдачі. Екзистенціялізм — «винятково цікава доктрина». Чим? Тим, що «не ставить собі ніякої мети»... Уважає, що «нічого абсолютного на цій землі нема»... Тим, що людина знаходить мету в самій собі, бо людина — це тільки пристрасть. Тим, що героями Сартра є люди «розщеплені в собі». Тим, що наука сартризму, його «вічне Так і Ні» — просто роззброює напасника з «МУР-у» «своїм цинізмом». І тому його театр — це театр «аванґарду нашої доби». Тепер Ви, мабуть, уже ясно бачите, яку Европу, протиставляє автор нападу в «МУР»-і вістниківській Европі!

4А) Дальші згубні впливи, в яких обвинувачується «Вістник» (очевидно голословно!), — це нетерпимість, фанатизм, догматизм, ксенофобія, шовінізм, чорне реакціонерство і т. п. Хто читав промови громовержців Громики чи Молотова, той завважить відразу, з чийого арсеналу, з арсеналу чиєї доктрини запозичені обвинувачення в тих страшних гріхах. Це просто наліпки, які мають на меті знеохотити хиткі й слабі уми, зогидити їй гарні і шляхетні в своїй суті ідеї. І так: «шовінізмом» вони вирішили прозвати невигідний їм патріотизм; «ксенофобією» — оправданий гнів до насильника; «нетерпимістю» — моральний опір розкладовим доктринам; «фанатизмом» — глибоку віру в свою правду; «догматизмом» — аксіоматичність підставових Правд, в які людина чи загал вірить і без якої він розпався би; «реакціонерством» — заперечення віри того «грядущого Хама», що вже розсівся в багатьох столицях Европи, чекаючи, коли йому приготує шлях до інших пропаґанда колишніх або майбутніх новошляхівців. Ці страшні «кимвали брящаючі» вже втрачають свій кредит в Европі. Всі вже знають, чого варте обвинувачення Бевіна в «фашизмі», а де Ґоля в «реакціонерстві». Всі вже починають добачати, що за тими страшними «догматизмами» «В-ка» криється попросту певна, ясна, безкомпромісова ідея, яку ніс в нашу суспільність «Вістник». Що ця ідея нічого не стратила в своїй атракційности, свідчить факт, що на неї, не «Вістник» (якого вже нема ось вісім років), не перестають нападати її комуністичні і півкомуністичні противники і на континенті і в Америці. Чи хто згадує коли про журнали, які нападали на «Вістник»? Сам напасник з «МУР»-у, обговорюючи літературне життя останніх двадцяти років, просто забув їх, забув, що вони існували!

5) Виступаючи в похід, напасник з «МУР»-у мусить мати і свої позитивні ідеї? Є це також до несхочу знані прекрасні гасла «гуманности», протесту проти «визиску людини людиною», співпраця націй, раціоналізм, вільнодумство, поступ тощо і, очевидно, Ренесанс і Революція французька. Великих слів велика сила, що її знайдете в кожному червоному чи рожевому часописі. Недавно ще й «Рад. Україна» знов писала про поступ і про боротьбу «проти всяких проявів реакції» і за співпрацю націй, особливо за «споконвічне братерство» нашого народу з московським. Знаємо ціну цим фразам в «Рад. Україні», знаємо її і в прихильника Барбюса або Вольтера й Руссо, на яких напад «МУР»-у не забуває покликатися. Цей гуманізм простісінько привів нас від Жана Вальжана Ґюґо до Вотрена Бальзака, від Турґенівських мужиків до Ґорківських босяків, від Сонечки Мармеладової до Гарсонки Марґерита, від Некрасівських бурлаків до «12-ти» збоїв Блока, до ідеалізації того шумовиння, тої голоти, яку Бакунін звав «гранд канай популер», а Маркс — «люмпенпролетаріятом». Це той гуманізм Вольтера й Руссо, що привів до Робесп'єра і ґільйотини 1793, або гуманізм Толстого й Достоєвського, що привів до практики Чека. Інтернаціоналізм (співпраця націй) Бонапарта і Сталіна, себто те гасло, яке довело до їх практики або, з другого боку, до нових «рабів з кокардою на лобі», до Тичин і Любченків, активних й пасивних бігунів того «інтернаціоналізму». І прийшло до того саме тому, що фальшиві пророки поставили в осередку своєї доктрини людину, детронізуючи її Творця, який повинен стояти в центрі всього. Без Нього як осередка наступає та анархія думки, волі і почуття, яку спостерігаємо в сучасній Европі; анархія, що перетворила гуманізм у моральний квієтизм і непротивлення злу; раціоналізм — в боговідступство, а вільнодумство — в запеченення всяких керуючих аксіом в житті особистім і громадськім. Проти цеї власне анархії змагався «Вістник», ця ж анархія сплодила захвалюваний «МУР»-ом ідеал людини, яка «сумнівається й шукає», замість вірити й діяти. І в наші часи знайдуться такі, що, сумніваючись і шукаючи, знайдуть замість Христа — Каяфу. Але коли ці шукачі правди, що нишпорять за нею по большевицьких смітниках Росії й Европи, згадують при цім і Бога, то є це таке саме блюзнірство, як у Блока, що на чолі своїх 12 розбійників поставив Христа.

Зрештою, що криється за тими дзвінкими фразами «МУР»-у, читачі могли б довідатися з писань його ж таки співробітників, які пояснюють, що за Ренесансом крилося підпорядкування Божого людському, взлядність правди і — всупереч «темному» Середньовіччю — повний нігілізм, повне заперечення **(В. Петров).** В тих же авторів «МУР»-у можете дізнатися, що Аристотель і Тома Аквинський ближчі до сучасности, ніж Фоєрбах, що наші часи багато мають спільного з Середньовіччям та що багато з того, що дискредитував і зневажав новий гуманізм, реабілітує наш час. Чому б напасникові з «МУР»-у не напуститися за єресь на своїх колег по журналу? Чому, накидаючись з гарячністю неофіта-гімназиста на давнє авто-да-фе, нічого не розкаже про сучасне, більш дошкульне нашому народові?

І чому Ви, пане Самчук, не постараєтеся узгіднити якось погляди співробітників «МУР»-у на основні проблеми життя? Бодай так, щоб вони бігуново собі не заперечували?

Чи Ви думаєте, що це зовсім не важне, чи годяться чи розходяться між собою Ваші співробітники в засадничих ідеях?

6) Навздогін за іншими противниками «Вістника», і «МУР» теж нападає на нього в ім'я моралі. В одних була це мораль К. Маркса, в других — мораль новітніх Кочубеїв, у третіх — мораль ласкавого телятка (що дві матки ссе). В обороні тієї моралі виступає проти мене і «МУР». Головно не подобається йому, що «Вістник» займався «реабілітацією злочинця як героя», культом «драпіжника». За ними, виходить, що «Сини» Стефаника, що повстанці в цілім ряді спогадів Тютюнника, Крезуба та ін. — це були розбійники? На щастя, і ці моралісти, як і все інше під місяцем, — не нове. Ще Куліш так прозивав козаків і радив авторові «Гайдамаків» впорскнути їм більше його хуторянської «людяности», так, як Драгоманів докоряв Шевченкові, що не мав його професорської вчености («Жаль, что не знаком ти з нашим петухом!). Своє колишнє захоплення козацтвом звав Куліш «мракобесієм», а скінчив, як відомо, звеличанням таких гуманних володарів, як Петро і Катерина... Вульгаризованим новітнім Кулішем був О. Назарук, який теж виступав в обороні моралі й гуманности проти розбійницької пропаґанди «Вістника» і, покірний закону природної еволюції гуманістів, скінчив в «Новій Зорі» прославленням тих самих чужинецьких тиранів, детронізацією Шевченка і приплескуванням — пост фактум — зруйнованню Січі... І куди тільки оте моралізаторство не заводить! Ідучи тою самою логічною стежечкою, наші сучасні моралізатори звуть розбишаками або дурнями тих земляків, які збройно виступають проти наїзника, а натомість рекламують книжку і (очевидно) політику високоморального Марґоліна, що шукав спасіння України

в передпокоях московського посла в Вашінґтоні і який є засадничим противником ідеї української самостійности. Всім цим духовим нащадкам Конубеїв давно вже на їх обвинувачення дав клясичну відповідь Шевченко, назвавши їх «брехунами» і «людоморами». Отже, й відповідати нам після його відповіді лишилось малощо. Два слова хіба! Напасник з «МУР»-у інстинктивно чи інтуїтивно злобствує, що ота «аморальна» проповідь ішла «під знаком вістниківського леопарда». Того знака не терпіли і за життя «Вістника» його противники. Бо це був символ! Розумію, що многим був би приємніший інший знак, напр., Серп і Молот або так відповідаючі ніжній українській вдачі Веселка, Тополя чи якась Ластівка. Але я шукав символіки не в Санчо-Пансівській Україні, а в іншій, в древній. Літописи прирівнювали князя Святослава до «пардуса», Романа Галицького — до тура, а в «Слові» князівські дружинники прирівнюються до «сірих вовків», що вганяють полем, шукаючи — уявіть собі — не когось, кого б можна було зарізати й пограбувати (як це личить розбійникові),— а чести і слави. Цей символ не подобався освоєним, прирученим і духово кастрованим моральним драгоманівцям. Але для мене він виражав властне духовість не здегенерованого 19-го віку і тих інших віків, коли і інші ще нас боялися і ми себе шанували. Це був символ, власне, тої нашої «лучшої людини», тих членів провідної верстви, яких Раф. Зооровський називав людьми «прекрасної моральности», які не були «ні тупоумні», ні «плути», лише шляхетні, мудрі й відважні. Ця раса людей була взірцем і Шевченкові, який ділив людей на «козаків» і «свинопасів», «святих лицарів» і «плебеїв-гречкосіїв», які довіку бажали залишитися Яремами «хамовими синами», а не перемінитися в козака Галайду. Ось цей тип людей з символом леопарда і проповідував «Вістник» і в поезії, і в політичних статтях, і взагалі. Що цей тип перемінявся в очах «людоморів» в розбійника, не дивуюся. Та ж і Куліш звав їх героями «п'яної музи Шевченка», а Грушевський — «невгомонними забіяками» (про київських князів). Люди з «смілим серцем», «орлім оком», «твердими руками» не подобалися «гуманним і м'яким« вождям ліберально-соціялістичного 19 і 20 вв.

Зрештою, тяжко трактувати поважно напасника з «МУР»-у, який стало сам собі заперечує. І, мабуть, напівсвідомо. Раз обурюється на вістниківське «хижацтво», раз (де-інде) схвалює його у Франка, що нібито сам перейнявся філософією беркута, «героїчного насильства, фанатизму й непримиримости». Донцову закидає, чому не лучить Драгоманова з Лесею Українкою і зараз же в іншому часописі хвалить Франка за те, що від «драгоманівського всесвітянства» перейшов нібито до мужнього світогляду Лесі. То знову заговорить фразеологією «Вістника» («волюнтаризм», «літературний імперіялізм», боротьба з «просвітянством» і ін.), але без ладу і складу. «Вістник» обґрунтовував свої погляди й гасла в ряді розвідок, Косач обмежується пустою фразеологією, вульгаризуючи ті гасла, як у віршах колись вульгаризував Маланюка. І зараз же, без дальших пояснень, у скобках додає, що ті гасла мають інше значення, не таке, як у «Вістника», звідки їх взяв, але яке саме, забуває додати. Виходить, як у Хлестакова, який теж написав «Юрія Мірославського», але зовсім іншого... Ці «запозичення» — не моя фантазія, їх добачають і інші. Так, п. Шерех недавно писав, що може не було б такого «Рубікону Хмельницького«, якби не було на світі Донцова. Не можу судити про слушність уваги, бо не читав «Рубікона». Але гадаю, що авторові найвищий час «самоозначитися». Зрозуміти, що навіть Да Вінчі не робив синтези Бога з «мелкім бесом», що Сартра з Хмельницьким не зсинтезувати. Але це його річ. Вас же, пане Самчук, я хочу запитатися, чи Ви думаете, що така широка «свобода» для авторів, що самі собі заперечують, спричиниться до повстання «великої літератури»? До того, щоб вона відіграла належну їй ролю у вихованні, а не в хаотизації загалу? Чи може Ви думаете, це не її діло?

7) Один критик на одну п'єсу напасника з «МУР»-у знайшов у персонажах автора «подвійні душі» і товмачить це психічною «двоїстістю» самого автора. Небезпечний знак! Ним пояснюється і погляд автора на письменника, яким повинен він бути. З неприкритим цинізмом він декларує, що письменник сміє бути «скептиком», істотою «асоціяльною» і мати підозрілу біографію. З повною «свободою» світогляду. Не в тім сенсі, що має право на власний світогляд, а в тім сенсі, що може мати два чи три водночас або міняти щотижня і кожний презентувати як правдивий. Письменник за цею теорією може бути «шкурник», зрадник своїх друзів. До такого «ідеалу» не доросли члени вістниківської квадриґи, а тому, віддавши прихапцем двом з них (Телізі й Ольжичу) лицемірний поклін, напасник з «МУР»-у застерігається проти таких «винятків»: це були «ентузіясти», а ними не мають бути письменники, які, очевидно, всі мають нагнути свою біографію до біографії напасника з «МУР»-у. Письменник може раз виступати як будівничий, раз як руїнник, як Дажбог і князь Тьми. Я би міг продовжити — раз як большевик, раз як націоналіст і навпаки. Гістерія незрівноваженого осібняка. Повна душевна й моральна розперезаність. Він нам наводить приклад Еразма, автора «Похвали Глупості». Сам же пише «Похвалу Підлоті» в «МУР»-і. Чи може це й Ваш ідеал письменника, пане Самчук?

Чи проповідь таких засад є, на Вашу думку, моральна? Не згубна для літератури? Чи може високопоетична й будуюча? Чи Ви поділяєте цю пропаґанду принципіяльної безпринципности і апотеозу безідейности? Многогранність письменника — це одна річ, виправдання його кльовнад — друга. Шевченко напевно був многогранний, всебічний. Але напасник з «МУР»-у всебічністю перевишив і Шевченка, бо у цього не знайдете апотеози підлости. Не стаю в позу моралиста, і кожний з нас має напевно багато гріхів до замолювання. Але, як зразок до наслідування, все ж волію, щоб письменники брали не зовсім всебічного Шевченка і таких поетів, як Теліга і Ольжич, ніж авторів «Похвалі глупоті» чи підлоті.

8) На мою думку, письменник повинен бути і »фанатиком», і людиною «непохитних, кріпких переконань», людиною «нетолерантною», себто такою, що «не легко мирилася б з тими, хто думав інакше», а ще до того перейнятою «християнською філософією» — прикмети, якими сучасники, що його знали, наділяли Шевченка. Подібно дивився на завдання письменства і автор «Кобзаря». Література, за ним, завжди мусіла мати щось «нравственно назідатєлскоє». Так само дивився на ці речі Гоголь. «Строго взищется с него, — писав він, — єслі от сочінєній его не распространится какая-нибудь польза душе» і «нє останется от него ничего в поучение людям». Література повинна «начертать закони дєйствія человєку», повинна мати «нравственное і благотворное вліяніє». Письменник — це вільна людина, не «визволена людина», визволена від обов'язків супроти Бога і загалу. Письменник — «будітєль», духовий провідник. Наша доба — доба вибору між Добром і Злом, Христом і Варравою, небесним Кесарем і Пілатом. В нашій добі свідомий свого покликання автор повинен зректися ідолятрії «людини» і матерії, а повернути до адорації Того, хто — нераз казав Шевченко — є єдиним джерелом Правди, Добра і Краси. Розуміючи того Бога, як знов же розумів його автор «Гайдая» — як «Бога сили, Бога слави». Анархія ідей в сучасності вимагає аксіом, анархія почувань — віри, анархія волі — нового ентузіязму. «Скептикам» і «шкурникам» нема що тут робити. Ціну їх «свободолюбства» прекрасно знають земні кесарі, які так зручно вміють запрягати їх в почот своїх панегиристів.

8 А) Відповідно до такого ідеалу письменника є моє розуміння завдання літератури. Так, як «вузь-

ке розуміння нації як плебса» у Драгоманова (Франко про нього) викликало як реакцію політичну творчість «Вістника», так вузьке розуміння Драгомановим нашої літератури як «літератури плебейської» (його власний вираз) викликало реакцію на нього в літературній, поетичній і літературно-критичний ділянці у «Вістнику». Звідти два гасла: не плебс, а велика нація і — велика література. Тому то так і напосідався Драгоманів на Шевченка, що той виламувався з його плебейської концепції письменства і тематикою, і патосом, і фанатизмом, і глибиною думки. Література, як розумів її «Вістник», повинна була будити «пошану до високих предметів», «підіймати і плекати високі почуття». Письменники повинні поклонятися «Музі гніву і любови», «любови до бідної душі людини, яку гублять з усіх сторін і яку губить вона сама», і «гніву до того, що губить людину» **(Гоголь).** Наближатися до цеї Музи, в якої були «вогні, а не слова», і старалася вістниківська поезія і література ідеологічно-політична. Права цеї Музи в такій архіважливій ділянці, як театр, теж обстоював «Вістник» у праці В. Геркен-Русової про »Героїчний театр». Шевченко цінив мистецькі твори, які були «возвишенно прості і прекрасні», «возвишенно прекрасні», себто не лише «бо», а «сюблім». Гоголь волів від «м'ягких і ніжних струн» у поета — «густі і кріпкі». Гоголь проповідував ліризм, що збуджував би «суровое висшеє благородство душевноє». В театральнім мистецтві він любив «високий театр», протиставляючи йому «всякі балетні скоки, водевілі і мелодрами», любив «високу трагедію і комедію», протиставляючи їм негативно «пусті й легкі п'єси». Таке мистецтво і така література повинні були виховувати суспільство і «скріпляти його в правилах життя», не робити його «легким і вітрогонним». Така література не могла цвісти на Україні, поки не почав би будитися в ній старий дух нашої давнини. «Вістник» твердив, що без поборення «традицій» 19-го віку, без навернення до духа нашої давнини, не можливий на Україні ніякий ренесанс, ні духовий, ні політичний, ні літературний.

А де ж синтеза, спитають мене? Не може ж бути література і політична і белетристична такою однобічною! Ні, не може. Вона й буде «многогранною», властиво буде (як було і як є) дві літератури: «плебейська» для плебса і ота висока — для тих, що її потребують. Література провідної верстви. Про них, про цю верству, і про цю літературу якраз і ходило «Вістникові», і цим пояснюються анімозії до нього з боку всякої масти драгоманівців. Синтеза? Її пробували робити многі. М. ін., Онацький, єднаючи націоналізм з Грушевським і Драгомановим. Тепер робить з таким самим успіхом подібну синтезу (в літературі) напасник з «МУР»-у. Закидали рівно ж мені «однобічний боротьбізм» і невміння зсинтезувати його з нашим «ліризмом», бо той виключний «боротьбізм» є «чужий духові хлібороба». Можливо. Але література, друкована і пропаґована у «Вістнику», не мала бути літературою хлібороба, лише тих, що чулися своїми смаками і аспіраціями, цілою тонацією душі спорідненими з тим типом нашої історії, що Шевченко окреслював виразом «козак» або «лицар». Очевидно, міг він походити і часто походив (особливо в наші дні) з хліборобів, але ось так, як Галайда з Яреми, коли йому «виростали крила». На світанку французької літератури єдиними темами, гідними опрацьовання, були геройські вчинки володарів і життя святих. Література звертала увагу лише на два високі почуття, джерела надхнення, гідні поетичного опрацьовання — бравуру і віру. Чи не це бачимо в нашім старім письменстві? До чогось такого має бути подібна література, про яку говорив «Вістник», література, що збуджувала б пошану до «високих предметів».

Література має виховувати. Як наші Літописи і Євангелія чи Патерик виховували і володаря, і письменника Мономаха або як Корнель чи Расін виховували тих лицарів без страху і догани, які були прототиками «Трьох Мускетерів» Дюма. Руссо, Сартр, Винниченко, очевидно, виховують іншу породу людей, яку Гоголь називає «ученою черньою». Синтези з того не зробите.

Таких «скептиків» в часи старої Еллади, які засуджували героїв і зневажали богів чи, коли були музиками, плакальницькими мелодіями розманіжували сувору відвагу і ум володарської кляси, Платон радив видаляти поза межі республіки. Я цього не раджу, бо й республіки ще, зрештою, не маємо. Але хай же ніхто не дивується, що таких письменників я лишав за порогом «Вістника».

Без відродження того духа нашої давнини, про який я писав і у «Вістнику» і в «Націоналізмі», і в «Дух нашої давнини», нація не вийде на ширшу, світову арену і політичної, і духово-мистецької творчости, ні відродження церковно-релігійного. Без відродження того духа Україна не відіграє тої рішаючої ролі, яку їй готова призначити Доля, в розпочатій уже страшній боротьбі християнської Европи з діяволом. Повторяю, в цій боротьбі нема місця «скептикам», які самі не знають, що ненавидять і що люблять. Нема місця літеплим душам, які виригне Господь з уст своїх. В цім змагу є місце лише і для діячів, і для мистців **одної** любови. Як казав Шевченків **Гайдай:**

Любіть **одно!** Не разделять
Любовь прекрасную надвое.
Ето по-моєму! І тот,
Кто говоріт, что **всьо** он любіт,
Холодний камень он. Он лжот!
Он нічево тогда не любіт,
Он богохульствует!

Post scriptum. В запалі «полеміки» напасник з «МУР»-у називає мене різними милими епітетами — «дуболобий», «шарлятан» і ін. Це, очевидно, звичка в авторів певної «культури». Тих і подібних епітетів уживав недавно проти мене (в 1945) симпатичний редактор «Дійсности» Пасіка (у нього я був. «пройдисвіт). Не вирізняючись дуже великою інтеліґентністю, він не вмів розчовпати, про що я говорив у своїй останній книзі, а що відчував, що не дурно в ній були випади проти тих, яких Шевченко звав «свинопасами», то й звичаєм того типу людей, скінчив нецензурною лайкою. З приводу одного такого полеміста і Маланюка, на якого той нападав, писав недавно В. Державин, що виступи, подібні до виступів Доленґи проти Маланюка, в варшавськім «Ми» в 1934 р., «сприймаються сучасністю як політичний памфлет, не гідний серйозної уваги». Не інакше поставиться майбутнє і до випадів нового Доленґи в «МУР»-і. Але звертаюся, пане Самчук, до Вас. Чи Ви думаєте про «Вістник» та його редактора так само, як новий п. Доленґа? Коли так, то чи й тоді так думали, коли роками були співробітником «Вістника»? Коли ж ні, то що Вас спонукало видрукувати напад? Чи думаєте, що цей напад є в гармонії з ухваленими на засіданні «МУР»-у 9 травня б. р. засадами про «морально-етичне наставлення» Вашої організації, які вимагають «льояльности, толерантности та пошани до людини та її особистих переконань»? Чи Ви згожуєтеся з висказом Ю. Клена, що «коли ми зустрічаємося з неетичною методою критики, то єдине, що, лишається нам, — не сідати з тими людьми за один стіл»? Чи думаєте, що, навпаки, треба сідати і таку полеміку похваляти? Чи вважаєте, що уміщання Вами без жадної дезавуючої примітки нападу проти мене і «Вістника» направду свідчить, що члени «МУР»-у, як Ви кажете, разом з Вами і напасником, «служать одному Богові»?

Якому?

Дм. Донцов.

21 липня 1947.

П. ГЕРАСИМЕНКО.

Думки про пізнання реального світу

Успіхи фізики, особливо механіки, наповнювали вчених і раціоналістичних філософів 18—19 століття вірою в те, що науковий розум має необмежену можливість вияснити цілу будову світу механічно й матеріялістично. Відомим є твердження французького астронома Ляпляса, що дух або розум, який би володів досконально математикою і знав точно моментальне положення окремих матеріяльних часточок в просторі і моментальний розподіл сил і стан руху цих часточок, — такий дух на основі законів механіки міг би вирахувати і знати все минуле і майбутнє світу.

Впевненість у можливості такого Ляплясівського духа панувала в цілому 19 столітті в природничих науках, які в цей період можуть похвалитися тріюмфальними досягненнями. Також і багато філософів (Геґель і його послідовники, О. Конт і позитивісти та інші) були переконані у всемогучості розуму і науки в поглядах на світ.

Ця віра визначається такою вітальністю і активністю, що творить основне тло 19 століття.

20 століття з поглибленням досліду атомових процесів сильно захитало цю віру в спроможність людини пізнати будову світу виключно розумовими методами чи інтелектом.

Бо, як справедливо каже німецький біолог Макс Гартман[1]), в брошурі „Atomphysik, Biologie u. Religion“: «навіть найпростіший природний предмет чи природний процес має таку многість властивостей, а серед них і метафізичних принципово непізнавальних, іраціональних прикмет, що їх взагалі не можемо охопити раціонально засобами науки».

Тут варто нагадати деякі висновки теорії розумового пізнання, що її випрацював Кант, який критично досліджував форми думання з метою виділити ті основні форми або елементи відчуття і думання (або апріорні тямки), які лежать поза нашим емпіричним досвідом.

Наші зовнішні чуття уявляють предмет як щось в просторі, а наші внутрішні чуття подають наші стани свідомости в їхній послідовності в часі. Простір і час — це апріорні умови зовнішнього і внутрішнього відчуття, це є умови або форми, які уможливлюють відчуття або уяву. Тому вони попереджають усякий досвід.

Апріорними формами чистого думання (розуму) є категорії, які стоять у такому ж відношенні до розумового пізнання, як простір і час стоять до відчуття. Тому, що пізнання є здібністю понадчуттевою, то тямки (концепції) не відносяться безпосередньо до предмета, але до іншої тямки. Коли ми шукаємо апріорні елементи думання, то ми мусимо в осуді позбавити підмет і присудок всякого емпіричного змісту і розглядати їхнє відношення один до другого. Можна набути ряд таких відношень між підметом і присудком, яким відповідають певні категорії.

Категорії кількости, якости речовини або маси, тобто того, що має інерцію присущности, причиновости, залежности, можливости чи неможливости існування, неіснування, необхідности, а разом з тим форми відчуття або уяви, (час і простір), — все це творить основу простого досвіду наївної людини, як і основу наукового пізнання, і творить закономірність духового пізнання. «Категорії — це думки, які є важні незалежно від того, чи вони думаються, чи ні», — каже філософ Б. Баух. Категорії відчуття (уяви) і розумового пізнання являють собою риси або елементи нашого духового досвіду, які ми не можемо вивести логічно, не можемо обґрунтувати. Ми їх можемо лише виявити, лише сприйняти. Отже, в основі всякого пізнання і всякого досвіду, як щодо зовнішнього, так і щодо внутрішнього світу лежить щось, що не можна вияснити, щось іраціонально-метафізичне.

В області пізнання фізичної дійсности ці суто духові законності, що їх ми називаємо категоріями, творять елементи, при допомозі яких можна зв'язати перебіг подій в часі в одну послідовну суцільність. Тут, очевидно, особливу важність має категорія причиновости, про що говоритимемо нижче.

Пізнанння дійсности або фізичного світу з самих законів думання не можливе, бо, хоч категорії, як пріорні елементи наших осудів, є незалежні від чуття, вони все ж мусять бути виповнені досвідом. Без цього вони не поширюють наше знання про суть того, що нам дано нашими органами чуття. Отже, не можна досягнути трансцедентального пізнання — пізнання поза межі нашого досвіду. Але приміння трансцедентних елементів нашого розуму, якими є категорії, до досвіду приводить нас до висновку, який подав Кант у свойому «найвищому основному положенні про всякі синтетичні осуди: «Умови можливости досвіду є одночасно умовами можливости існування предмета досвіду», іншими словами, закони або принципи природних дій є такі самі, як закони розуму, який рахує або думає математично.

До такого висновку приходять і теоретичні фізики (напр., Джемс Джійнс), які твердять, що фізичну реальність найкраще репрезентують математичні ідеї.

Це — стара мудрість. Про неї вже знав Платон, коли казав: «Душі і космосові притаманні ті самі ідеї». Цю ж мудрість висловили старі пітагорейці у твердженні: «принципи речей — це принципи чисел».

У засновку (початку) всякого пізнання і всякого досвіду лежить непізнавальне, іраціональне-метафізичне. Це прекрасно сказав євангеліст Іоан: «У почині було слово, і слово було в Бога, і Бог був слово».

Але дослідники природи часто не усвідомлюють меж розумового пізнання і, виходячи з емпіричного досвіду, переходять ці межі і проголошують метафізичні, ніби як дані абсолютно досвідом. Таку хибу робили матеріялісти, моністи і позитивісти, вбачаючи в цьому підставу відкидати ідею Бога, душі і свободи волі.

Цікаво прослідити, як механістично-матеріялістична теорія базувалась на дослідах і досвіді фізики. Ґалілео Ґалідеї, досліджуючи закони падання тіл, витворив дві методи: 1) індуктивну — причиново-аналітичну, експериментальну методу, виходячи з окремих сприйнять, які нам передають наші чуття, і ця метода намагається встановити причинову залежність як емпіричний закон: 2) причинові закони, найдені першою методою, Ґалілеї формулює кількісно, математично. Ця друга метода на основі математично сформульованого причинового закону дає можливість передбачати майбутні явища не лише якісно, але й вираховувати їх наперед точно квантитативно.

Пов'язання фізичних причинових (кавзальних) законів з можливістю точного вирахування подій наперед вважають аж до 20 століття нероздільним змістом причинової законости. До кінця 19 століття до всіх явищ, що їх досліджувала фізика, можна було застосувати одночасно обидві методи Ґалілеї, які тому приймались як єдиний причиновий закон.

Тому, власне, фізику притягалось для підсилення матеріялістичного і раціоналістичного світогляду, який доходив до заперечення Бога. Цей світогляд можна характеризувати в крайнє грубих ри-

---

[1]) В цій статті автор широко використовує думки М. Гартмана, з якими в основі згоджується.

сах, поєднавши основні думки грецьких атомістів (з часів 4 століття перед Христом) з думками матеріялістів аж до нашого часу: часточки речовини, що є неподільні і що їх є безмежно багато, мають просторові виміри і перебувають у вічному русі, встановленому відвічними законами механіки. Всі явища, включно з існуванням живих організмів, людини і її психічним станом, — це тільки прояв змін руху, які є детерміновані (визначені наперед), бо тут діє сліпа причиновість як необхідність, як часова послідовність, що виключає будь-яку розумову ціль. В цьому світі не діють ніякі інші принципи, крім бездушної і сліпої природньої необхідности; і цей світ є єдиний — іншого світу бути не може. Всі складніші явища — це лише вислід і розвиток гри матеріяльних і фізичних факторів, які видаються нам випадковим тому, що світ складається з безлічі основних матеріяльних часточок. При докладному знанні кожночасний стан такого світу можна вирахувати на майбутнє і до минулого («Ляплясівський дух»). Це може надто грубий образ матеріялістичного світогляду, але в основі до нього можна звести всі складніші і часто дотепні погляди на світ, які виключають ірраціональне і не припускають ніяких меж для сили і здібности розуму та які твердять, що «реальним є виключно раціональне» (Геґель), тобто, що все реальне може бути аналізоване і схоплене при допомозі розумового пізнання.

Розвиток новітньої фізики є яскравим прикладом того, що раціоналістичні перебільшенння приводять до заперечення самих основ людського пізнання. Поки фізика досліджувала тіла більших розмірів ніж атом (т. зв. макрофізика), можливість точно передбачати перебіг явищ вважалась невід'ємною складовою частиною причиновости, хоч це було лише дослідним виповненням категоріяльного поняття причиновости і як таке не могло вважатись за абсолютне. Але успіхи клясичної макрофізики, де це змішання апостеріорного змісту з категоріяльним поняттям не приводило до суперечности з досвідом, створили віру, що світ і великих тіл і атомів **мусить** підлягати такій саме причиновості з можливістю точного обрахунку наперед.

Але досліди явищ внутрі атома, особливо взаємодій між світляною енергією і складовими частинами атома (електронами), виявили, що тут не можна встановити точно детермінованого перебігу окремих процесів. Явища внутрі атома можна описати закономірностями статистичного характеру. Особливий характер цієї статистики щтовхнув деяких фізиків до заперечення причиновости. «Причиновий закон є порожній», — каже Борн. В. Гайзенберґ навіть твердить, що «неважність причинового закону остаточно встановлена». Чи справді ще так?

Але наперед згадайно деякі основні факти новітньої фізики.

Ньютон колись пояснив природу світла як промені назвичайно малих часточок (корпускулярна теорія світла). Ця теорія не могла пояснити багатьох явищ, напр., дифракцію, поляризацію тощо. Тому Гюйгенс, Френель і інші подають нову теорію, де світло має природу коливань, тобто є явищем енерґетичним. Досліди Фарадея і теоретичні міркування Максвеля встановлюють елетромагнетичну природу цих коливань, що потверджуються відкриттям радіоколивань (Герц). Розсяг відомих електромагнетичих коливань надзвичайно поширюється: від ґамма-променів і Рентґенових променів з дуже короткою довжиною хвилі, через ультра-фіолетне та видиме світло та теплові промені до радіоколивань з дуже великою довжиною хвилі. Все це творить область фізичної оптики, яка розглядає ширення цих електромагнетичних енерґетичних забурень простором. Здавалось, що хвильова природа наочно передавала суть світляних явищ, поскільки це відносилось до самого ширення коливань простором. Поставлення світла пояснялось перетворення енергії руху електрично наснажених складових частин атомів — електронів — в енерґію електромагнетичну, яка шириться, як коливання в просторі. Виходячи з основних тверджень про енергію ,яка вважалась за величину тяглу, безперервну, твердилось, що цей перехід енергії руху в енергію світляну відбувається тягло. Але докладніший дослід повстання світла в матеріяльному середовищі і взаємодії світла з електронами виявив, що треба зректись поняття про тяглість енергії. Року 1900 Макс Плянк висуває теорію, що зміни енергії відбуваються не тягло, а скоками: з руху атомів чи електронів енергія вивторюється порціями, квантами. Отже, енергія нібито мала зернисту корпускулярну структуру. Дальші досліди т. зв. фотоелектричного ефекту будови атомів і атомових спектрів можна вияснити лише при допомозі квантової теорії світла. Так фізика знов вертається до корпускулярної теорії світла, яку колись подав Ньютон, бо тільки припущення про існування світляних часточок, квантів або фотонів, давало можливість зрозуміти взаємодії між атомами речовини і світлом. Разом з тим фізика не могла відкинути хвилястої енерґетичної природи світла. Цю суперечність між поняттям коливання і часточки не можна було сполучити ніяким мостом, ніяким спільним поняттям, яке мало б однакову наочність як обидва окремі поняття.

Якщо відмовимось від унаочення, від уяв, якими оперує клясична фізика, то обидва прояви атомарних законностей можна охопити математичними формулами, які мають цілком абстрактний, ненаочний характер — отже, лежать в області чистих ідей. Це і вдалось зробити теоретичним фізикам: французові графові де Бролі (de Broglie) і німцям Шредінґерові та Гайзенберґові. Якщо відмовимось від точного означення окремого процесу внутрі атома у всіх його подробицях одночасно, то можна математично охопити і вирахувати ймовірне (статистичне) подовження електронів в атомі. Коли ж ми намагаємось найточніше визначити просторове положення окремого електрону в атомі, то одночасно не можемо визначити інших його проявів, наприклад, не можемо визначити скорість руху електрону.

Гайзенберґ теоретично довів, що всі теперішні методи засягу до явищ внутрі атома — електричні чи оптичні — мусять порушувати стан в середині атома. Мірничі інструменти, якими є в даному випадкові або часточки світла — фотони — або електрони, мають таку ж розмірність, як і складові частини атома чи енерґетичні явища в атомі. З цього Гайзенберґ вивів теоретичне рівняння т. зв. відношення неозначености — Unbestimmtheits-relation. з якого випливає, що строго детермінований перебіг окремих процесів внутрі атома не можна встановити. З цього деякі фізики — між ними і Гайзенберґ — приходять до висновку, що загальний закон причиновости мусить бути в області мікрофізики недійсний і що його треба замінити вільнішою законністю, законністю ймовірности чи статистичною. Ця нова законість мала б бути абсолютно остаточною; можливість іншої законности наперед виключається. Але ці далекосяглі в розумінні теорії пізнання висновки не є виправдані. Бо саме Гайзенберґівське відношення неозначености було виведене послідовним застосуванням причиновости, саме як апріорна передумова кожного досвіду в розумінні Канта і сам процес міряння в атомарних системах являє собою причиновий зазяг до процесу, який вимірюється. Отже, це є цілком виразне причинове пояснення відношення неозначености. Коли хтось відкидає закон причиновости, то робить хибу тим, що вважає принцип причиновости за тотожний з детермінованістю і можливістю точного обрахунку наперед для окремого явища (процесу).

Макс Плянк, Айнштайн, фон Ляуе (Max Planck, Einstein, von Laue) стоять на становищі, що причиновий закон строго важливий і в атомових процесах. Молодший атомовий фізик C. F. von Weizsäcker доводить, що атомова фізика не запере-

чує теорії пізнання Канта, що вона не заперечує апріорного характеру клясичної фізики, а, навпаки, вважає це її передумовою.

Без апріорних передумов не можна було б зискати ніяке фізичне пізнання.

Тоді як клясична статистична теорія фізики (термодинаміка) не відкидає можливости обрахунку окремого випадку, коли буде більше знання, то статистична квантова механіка збудована саме на неможливості означення окремої події, отже, твердить, що доповнення висновків квантової механіки не можливе.

Деякі фізики, як Плянк і фон Ляуе припускають, що в майбутньому можна буде знайти детермінуюче доповнення до квантової механіки; інші, як Йордан і Гайзенберґ, вважають, що це принципово неможливе ніколи. Останні твердять, що статистика квантової фізики довела, ніби статистичний парядок природної дійсности є остаточний, що в певній атомарній області не діє причиновий закон і що в цій області діє випадок і вільність рішення елементарних часточок, принаймні, до певного ступеня.

Признанням остаточного, так би мовити, абсолютного існування світу зі статистичною незначеністю ці фізики роблять таку саму хибу, як фізика 19 століття, яка вважала, що світ цієї фізики має остаточний механістичний порядок Ляплясівськ охопити в майбутньому і в минулому Ляплясівський дух. З неможливости встановити і вирахувати поводження елементарних часточок, деякі фізики і філософи роблять висновок, що окремі елементи мають певну свободу вибору, що від їхнього рішення залежить, чи вони будуть поводитись так чи інакше.

Деякі фізики навіть припускають, що останні елементи речовини мають душевні властивості; вони вважають, що так можна було б найти вирішення досі не розв'язаних проблем взаємовідносин між душею і тілом ,а також проблеми людської свободи волі.

Таке становище займає фізик Йордан, який вбачає приклад такого вільного вирішування елементарних часточок у випадкові розпаду атомів радія. Він каже: „Innerhalb des (durch den statistischen Gesetz gegebenen Neigung) noch verbleibenden Spielraums hat das einzelne Ra-atom weitestgehende Freiheit sich zum Zerfall zu entscheiden". Йордан сам признає, що при цілому способі висловy дається більше волі фантазії, ніж би це було дозволено при творенні наукових висновків.

Але не зважаючи на це, Йордан з легкою рукою приступає до рішення проблеми життя. Він у своїй теорії акавзальних зміцнювачів життя (Akausale Verstärkertheorie des Lebens) твердить, що акавзальні (позапричинові) мікропроцеси, обдаровані певною вільністю, мали б у живій клітині в певних «центрах» пускати в хід зісилювальні дії, які цілево кермують дальшими макрофізичними життєвими явищами. Мала б це бути «одна з найзагальніших і основніших властивостей всіх живих організмів». «Життя — це діяння з акавзальности мікрокосмосу на кавзально пов'язаний макрокосм».

Подібні думки припускають деякі фізики і натурфілософи щодо впливу і значення духових властивостей останніх елементів речовини у випадкові взаємодії між душею і тілом і у випадкові людської свободи волі.

Йордан припускає, що мозкові процеси можуть осягати певних ступенів мікрофізичної свободи з точки погляду фізіологічних і фізичних процесів.

Це припущення дуже нагадує погляди св. Августина з другої половини IV століття, який припускав, що між душею і тілом є тонкий елемент, що одночасно бере участь у матеріяльній природі тіла і в духовій природі душі; цей елемент аналогічний до світла і повітря. Його функція — бути посередником між душею і органами тіла і якимось таємничим способом об'єднувати душу і тіло в одну субстанцію.

Йордан думає, що своїми гіпотезами, які він безпідставно виводить з теперішнього стану науки, він заперечує матеріялізм. Але навіть, як що вважати, що новітня фізика не може довести пов'язання атомів матерії з категоріями простору і утотожнити матерію і енергію, — то тим не зачепиться інше категоріяльне поняття речовини як категорії інерції. Навпаки, емпіристичне, в суті своїй метафізичне перебільшення нового інерційного, може повести до подібних метафізичних висновків і до безпідставного заперечення Бога, як що вже було в енерґістичному монізмі Оствальда. В нашій публіцистиці подібну, хоч досить імлисту і невиразну спробу, зробив недавно Ю. Шерех (МУР, Збірник III, ст. 24), для якого «Бог, дух», «гаммапромені і матерія» — це все «те саме, тільки різними словами».

Людська думка новітніх часів здригається перед мертвотністю матеріялістичного світогляду і інстинктивно хапається за теорії, що, виходячи з досягнень точних наук, беруть на себе ролю бути раціоналістичними адвокатами іраціонального, того, що не може бути пізнане розумом. Небезпека полягає в тому, що ґностицизм, як тенденція розумово охопити сутність світу (поминаючи його зайву перевантаженість метафізичними елементами), дуже легко веде до заперечення іраціонального, духового, Божеського.

О. М.

Хатня промисловість України

(Наддніпрянщини).

В розвитку продукційних сил України хатні промисли відіграють ролю, подібну до функції дрібних кровоносних жил в організмі людини. З життя кожної родини, кожного господарства чи країни спостерігаємо, оскільки корисний для них добрий розвиток дрібної промисловости. Ще більше значення матимуть дрібні промисли для еміґрації-скиталців, особливо в умовах хліборобського колонізаційного поселення на нових землях, слабо охоплених модерною культурою.

Всупереч пророкуванням деяких видатних економістів дрібна промисловість, потрапивши в добу переможного панування капіталістичної великої промисловости, озброєної високою технікою, потужними силами, не зникла, не загинула, навпаки, засвоюючи доступні для неї технічні вдосконалення, виявила життєздатність і здібність успішно витримувати конкуренцію з тріюмфуючою великою фабричною промисловістю. Правда, деякі хатні промисли безслідно зникли в капіталістичних країнах, проте поруч з тим, пристосовуючись до нових умов і потреб, повстала безліч нових цінних і необхідних виробництв дрібної промисловости, особливо в таких галузях, для яких непотрібно коштовних фабрично-заводських споруд, а вживається переважно ручна праця з допомогою дрібного приладдя. Приваблює нас також можливість продуктивного використовування в дрібній промисловості зайвини робочої сили і вільного часу працюючих у сільському господарстві, а також багатомільйонової маси здібних до промислової праці осіб, які за різних побутових, родинних умов не мають можливости працювати в промислах, якщо це вимагає відходу на значний час від власного житла та господарства.

У зв'язку з хатньою промисловістю що далі, то більшої важливости набуває проблема дрібних аґрарно-індустріяльних комбінатів: маємо на увазі сполучення в дрібному господарстві, основної хліборобської, фермерської праці з допоміжними промисловими зайняттями.

Як на яскравий приклад колосального значення дрібної промисловости в народньому господарстві країни, посилаємось на кустарний промисел шовківництва в Японії, що в 20-тих роках нашого століття експортувала щороку кустарного шовкусирівцю майже на 1 мільярд єн.

Термін «хатня» промисловість уживаємо тут умовно, як найбільше поширений для визначення всіх форм і видів дрібної промисловости. Поруч з таким найменуванням дрібної промисловости часто натрапляємо також і на інші терміни: ремесло, кустарний промисел, хатня, халупнича, домашня, кустарно-реміснича, дрібна, домова, нижчецензова промисловість. Таку термінолоґію слід визнати за надто вільну; в ній допускають перенесення визначення однієї лише з форм або прикмет дрібної промисловости взагалі на цілу дрібну промисловість — тоді, як у соціяльно-економічному, виробничо-технічному, навіть національному розумінні дрібна промисловість України — це складний конґльомерат різних форм, які істотно відрізняються одна від одної, хоч часто спостерігаємо легкий, майже непомітний, тимчасовий або на довший час перехід певної даної форми в іншу.

В складному комплексі різноманітних виявлень дрібної промисловости треба відрізняти хоч би такі основні форми:

I. Хатні промислові зайняття самоспоживчих, переважно сільських господарств, промислова продукція яких призначається не для продажу, а для власного вжитку в тих саме господарствах і родинах, які виробляють її, себто продукція не для ринку ,а для себе — для продуцента.

II. Ремесло — основне зайняття не зв'язаних з хліборобством працюючих у себе вдома продуцентів, переважно міських і містечкових, які збувають продукцію безпосередньо споживачам — замовникам, від яких звичайно одержують сировину і матеріяли; проте, ремісники збувають іноді вироби з власної сиворини також і на ринках, ярмарках. Головна ознака ремесла та, що воно—основне зайняття, єдине джерело заробітків дрібних міських і містечкових продуцентів, не зв'язаних з сільським господарством. На Великій Україні 70% ремісників — жиди.

III. Кустарні промисли — допомічні до хліборобства промислові зайняття дрібних, працюючих у себе вдома товаропродуцентів, бідніших селян, для яких сільське господарство є основним зайняттям, а кустарний промисел—джерелом додаткових заробітків; кустарі збувають продукцію свого промислу переважно на ринок, іноді працюють і безпосередньо для споживачів — замовників.

IV. Приватно-власницькі дрібні промислові підприємства, господарі яких уживають працю найманих робітників, що становлять головну, переважаючу робочу силу їх промислових закладів; це є переходова форма від кустарного промислу і ремесла до фабричного виробництва: кустар або ремісник з робітника на власному варстаті обертається на господаря-підприємця.

V. Домова форма виробництва великих або середніх торгово-промислових підприємств, для яких працюють у себе вдома «домашники», або «кватирники» чи «детальники», що постійно виконують замовлення певних більших фірм або підприємців.

Із зазначених форм дрібної промисловости в економічній літературі найбільшу увагу приділяють кустарям і ремісникам, як дрібним товаропродуцентам, вироби яких становлять помітну масу ринкового товарообміну.

В Україні уряд, земство, наукові і громадські діячі, у зв'язку з загостренням аґрарного питання, пильну увагу звертали на кустарні промисли, як на значне джерело додаткових заробітків малоземельних і безземельних селян-хліборобів. Цілком доведено поширення кустарних промислів на селах в залежності від павперизації селян-хліборобів. Кожен економіст, громадський діяч повинен рахуватися з безперечним явищем проґресивного збільшення малоземелля в цілій Україні. В 1910 р. на Полтавщині нараховно в селах 23 860 безземельних господарств, а 86 511 господарств мали землі менше 1 десятини. Ще в гіршому стані перебували селяни на правобережжі, де дворянам, духівництву, купцям і державі належало від 44 до 49% всієї землі. За пересічною для України цільністю людности — 60 осіб на 1 кв. клм. — цей показник підвищувався для Київщини до 84, а для Поділля до 101. Висока цільність і зріст безземелля селян поруч з наявністю латифундій маґнатів, у помітній частині поляків, підкреслювали соціяльні контрасти, збуджували соціяльну ворожнечу. Наявність сотень тисяч малеземельних хліборобів загрожувала стійкості існуючого соціяльно-політичного устрою, утворювала загрозу для держави. Революційний аґрарний рух 1905 р. в Полтавській і Харківській губ., а ще більше революція 1905 р. остаточно довели, що революційний рух скеровано головним чином проти великих землевласників і що рух той викликано важким економічним станом помітної частини селян-хліборобів. Після 1905 р. з наростаючими темпами розгортаються заходи уряду і земства щодо піднесення економічного стану селян. Посилюються заходи земства щодо організації переселення на Схід, на вільні землі. Цей рух розгортався в Україні в значних розмірах, але ж це не допомагало малоземельним і безземельним селянам, які залишалися в Україні. Природний приріст людности значно перевищував відхід на переселення, так, напр., 1914 року на селах Полтавщини народилося 124 тисяч, вмерло 62,7 тисяч, подалося на переселення 26,2 тисяч, а в підсумку впродовж року кількість сільського населення Полтавщини збільшилась на 35 тисяч осіб. Такі саме явища можна було спостерегти і по всіх інших губерніях України. Одночасно уряд розпочав переводити в життя в широких розмірах власну проґраму, так звану Столипінську реформу, а саме — піднесення діяльности Селянського Земельного Банку, скерованої в напрямку збільшення земельного фонду селян-хліборобів, утворення хуторянських і відрубних селянських господарств, полегшення для селян можливости відділятися з земельних громад, себто звільнятися від так званого общинного володіння землею. Поруч з тим земства почали широко розгортати в наростаючих темпах різноманітні економічні заходи, за головні об'єкти яких правили земля, село, селяни-хлібороби. Головні зусилля земства скеровані були на піднесення сільського господарства: заведено штат високоосвічених участкових повітових і губерніяльних аґрономів, розгорнуто мережу опорних пунктів заводських оплодителів кращих пород тварин, мережу станцій користування сільсько-господарськими машинами і знаряддям, організовано видання і поширення с.-г. літератури, устатковано досвідні станції і показові поля для різних культур, закладено мережу с.-г. товариств, складів с.-г. машин і заряддя, установ-промислового кредиту, широко розгорнуто заходи щодо сільського вогнетривкого будівництва; поруч з тим проводились меліоративні заходи — закріплення пісків, ярів, провалля, насадження дерев, лозняків, висушування болот і т. д. Не зважаючи на те, що земство не встигло розгорнути свої економічні заходи в цілком завершену систему, не можна заперечувати, не слід не помічати великих економічних наслідків діяльности українських земств. Надто вже помітним стало піднесення економічного стану сільської України в результаті заходів земства впродовж 1905—1917 рр., за кращий об'єктивний довід чого правили, між іншим, відомості про операції установ дрібного кредиту; так, напр., в 1914 р. на Полтавщині існувало 760 кооперативних, громадських, земських і державних кас і товариств дрібного кредиту, сума вкладів до

яких становила 59 181 тис. карбованців у золотій валюті., Збільшення внутрішніх нагромаджень у формі вкладів є безперечне свідчення про піднесення економічного стану помітної частини населення губерній, що стверджували також і інші показники: підвищення урожайности, поліпшення і сильний розвиток тваринництва, збільшення товарообміну, сильний розвиток мережі народніх шкіл, гімназій та різних культурно-просвітніх закладів. Перелічені заходи впливали переважно на зміцнення господарств і піднесення добробуту більш заможного селянства і значної частини середняків, а в підсумку підносили на вищий щабель економіку цілої країни. Поза тим залишалось чимало незаможних хліборобів, малоземельних і безземельних селян, що становили таку масу, з якою не можна було не рахуватись, про яку треба було піклуватись. Тим часом економічно-статистичними дослідженнями встановлено, що значна частина малоземельних хліборобів здобуває додаткові до сільського господарства заробітки від кустарних промислів, що кількість таких селян становить у Великій Україні декілька сотень тисяч і що крім того, понад 100 тисяч безземельних селян здобувають засоби до існування виключно за рахунок праці в різних видах і формах дрібної промисловости. З того ще з більшою силою повстала проблема конечности піднести темпи і широко розгорнути заходи щодо індустріялізації України, передовсім у галузі дрібної промисловости. Природньо виникала думка, що за умовою успішних заходів щодо розвитку по селах кустарних промислів можливо використати їх як головний засіб масового поліпшення добробуту незаможних селян-хліборобів.

З початку 1900-тих років спостерігаємо різні заходи уряду і земства в напрямку сприяння й розвитку кустарних промислів. Відкладаючи надалі оповідання про головніші з тих заходів, обмежуємось тут зауваженням, що найбільшу увагу кустарним промислам приділяло земство, починаючи з 1907 року. В 1913 р. витрати земств України на кустарну промисловість становили 842,7 тис. карбованців, з того числа витрати Полтавського земства — 419,4 тис., Херсонського — 114,6 тис., Чернігівського — 72 тис., Київського — 43 тис. і Волинського — 6,3 тис. Велика різниця в сумах витрат поодиноких земств пояснюється лише тим, що на Правобережжі, з огляду на високу питому вагу землеволодіння польського панства, земські установи запроваджено понад 40 років пізніше, ніж на Лівобережжі; в наслідок такого запізнення спостерігаємо помітне відставання культурно-економічного розвитку Правобережжя. Крім того, знаходимо по інших статтях кошторисів земств витрати великих сум на поширення кустарного вогнетривкого будівництва, на статично-економічні дослідження кустарних промислів, утримання кустарних музеїв і т. п.

Найбільше уваги і коштів приділяли земства насадженню і поширенню професійно-технічної освіти. Напередодні революції 1917 р. було на Наддніпрянщині понад 120 фахових шкіл кустарних промислів, з того числа 90 в Полтавській губернії. Чимало з них були відомі поза межами України. Які саме були ці школи, можна скласти собі певне уявлення з земських звідомлень за 1916 р. про стан хоч би двох шкіл: Полтавська кустарно-ремісничa школа, заснована 1878 р., з 4 відділами — слюсарським ковальським, столярським, і ливарним — нараховувала навчальний персонал в кількості 32 осіб, в тому числі 5 дипломованих і 14 недипломованих інженерів; утриманя цієї школи становило в 1916 р. — 75 тис. карб. Миргородська мистецько-керамічна школа заснована 1896 р.; кількість учнів її в 1916 р. — 342, з яких 318 діти селян і козаків; річне утримання цієї школи становило 75 тисяч карб.

Помітне явище становила кооперація як визначна складова частина громадських заходів щодо сприяння дрібній промисловості. Досить імпонує одна лише кількість кооперативних і громадських установ, поширених по всіх губерніях Наддніпрянщини і більш-менш зв'язаних з дрібною промисловістю. Обмежуємось репрезентативним для Наддніпрянщини прикладом Полтавської губ. де на 1 січня 1915 р. було 311 кредитових і ощадно-позикових кооперативних товариств з 241 тис. членів, 19 земських кас дрібного кредиту, 330 сільсько-господарських товариств, 410 споживчих кооператив. У звідомленнях «Управління по справах дрібного кредиту» знаходимо підтвердження, що по всіх губерніях України кредитові й ощадно-позичкові т-ва проводили з кустарями посередницькі операції щодо постачання для них матеріялів знарядь виробництва та продажу їх виробів і видавали їм позики виробничого призначення.

Вважаємо за потрібне підкреслити, що кредитова кооперація України, що уявляла собою надто міцну та багату фінансову організацію. свідомо стала на шлях великих інвестицій у підприємствах дрібної та середньої промисловости, особливо в таких, які зв'язані з сільським господарством. Так повставав новий, досить значний чинник щодо індустріялізації України. В 1919 р. діяльність цю припинено, а кредитову кооперацію зліквідовано.

Ремесло і кустарні промисли, що виникли з потреби ринку і споживачів їх продукції, поширювалися в наслідок малоземелля селян, опанували важливі позиції в народньому господарстві України. До 1917 р. показники питомої ваги кустарно-ремісничої промисовости були досить поважні і сталі, коливаючись між 70 і 80%, щодо кількости працюючих і між 25 та 30% щодо вартости товарової продукції. Кількість кустарів і ремісників з 1910 р. по 1930 р. майже стабілізувалася, за деякими відхиленнями в роки громадянської війни, в загальному підсумку близько 700 тис. осіб. На 1929 р. припадає останній, за панування Советів, докладний перепис дрібної промисловости, що дає цінні відомості про стан її, тому далі використовуємо їх. В промисловій структурі кустарно-ремісничої промисловости пануючий стан належав трьом галузям, які задовольняли найбільше пекучі потреби споживачів, а саме:

Галузі промислові:	Вартість продукції в тис. карбованців:	Кількість працюючих
1. Харчосмакова	387.806	135.791
2. Швацько-трикотажна	148.287	184.294
3. Шкіряна, взуттєва і хутрова	111.948	484.791
разом:	647.948	484.791

Дальша, за вжитковим значенням продукції, група промислів складалась також із трьох галузей:

4. Деревообробна	36.416	95.190
5. Метальообробна	32.200	57.888
6. Текстильна	22.525	49.198
разом:	91.141	202.276

За недостачею коноплі і льону, за советських часів, у господарствах селян і на ринках, кустарне ткацтво, що посідало до революції панівне місце в складі кустарних промислів і нараховувало 143 тис. працівників, в 30-тих роках втратило головне значення і звелося нанівець. Решта промислів (обробка мінералів, хемічні виробництва, обробка матеріялів тваринного походження, паперово-поліграфічні та інші промисли) репрезентована слабо, вартість продукції їх становила 62.729 тис. карбованців, а кількість працюючих — 94.679. В загальному підсумку в кустарно-ремісничій промисловості числилось 781.746 працюючих осіб і 801.818 тис. карб. вартість річної їх продукції.

За типами місцевостей, де знаходились кустарні і ремісничі заклади, продукція їх (у мільйонах карб.) розподілялась так:

Села:		Міста:	
1926 рік	1929 рік	1926 рік	1929 р.
652,0	417,9	498,0	383,9

В інших відношеннях кустарно-ремісничу промисловість характеризують такі пересічні показ-

ники: на 1 підприємство припадало 1,3 працюючих; річна продукція 1 кустарного підприємства становила 1030 карб., а ремісничого — 751 карб.; основний капітал кустарного закладу становив 377 карб., а ремісничого 121 карб. Застосування найманої робочої сили на кустарно-ремісничих підприємствах, незначне до революції, за часи большевиків звелось нанівець, так напр., в міському ремеслі числилось найманих робітників:

в 1910 році — 80.000
„ 1926 „ — 32.600
„ 1929 „ — 10.400

Після 1930 р. на села Великої України насунулась «суцільна колективізація на основі ліквідації куркулів як кляси». Податки за заробітки кустарів і ремісників почали надзвичайно зростати. Сировини і матеріялів для кустарно-ремісничого виробництва не вистарчало. Зрозумілим стало, що кустарно-ремісничa промисловість як «приватний сектор» дрібних товаропродуцентів-власників промислових закладів приречена в країні соціялізму на ліквідацію. І справді, в 1939 р. під час демографічного перепису нараховано лише 47,6 тис. кустарів і ремісників. Питома вага продукції їх становила не більше 0,5%. Так кустарна і ремісничa промисловість потрапила в небуття і втратила будь-яке значення в народньому господарстві великої країни.

В резерві залишалася найважливіша і, здавалось би, непохитно міцна форма дрібної промисловости — хатні промислові зайняття самоспоживчих, переважно селянських, господарств, які далі, для скорочення, називатимемо — «хатні промисли». Ця форма відігравала колосальну ролю в економічному житті України. Як пережиток доби натурального господарства хатні промисли виявились на Україні як надиво стійкими і живучими. Хатні промисли завжди правили за багате, невичерпне джерело зародження й розвитку інших форм промисловости, особливо ж кустарних сільських промислів. Продукція хатніх промислів задовольняла переважну частину господарських, побутових і споживчих потреб селян, а лишки такої продукції ставали за помітне джерело постачання речей широкого вжитку для міської та сільської людности під час економічних заколотів і криз продукція хатніх промислів підносилась до ролі великої резорви найпотрібніших для людности виробів і продуктів. Найбільш поширені хатні промисли: прядіння, ткацтво, мистецьке вишивання, килимарство, пиття і латання білизни, взуття, одежі, чинбарство, теслярство, хатньо-будівельні роботи, багато харчосмакових виробництв — хлібопечення, сушіння, соління і квасиво городини та садовини, млинарство і т. і.

В цілому продукція хатніх промислів України в декілька раз превищувала вартість продукції всіх інших форм дрібної промисловости разом. І це не може дивувати нікого, хто на власні очі спостерігав життя нашого села: впродовж цілого року поза сезоном напруження с.-г. робіт працює селянська людність, і вдень і вдосвіта чути гуркіт ткацьких станків по хатах, стук сокир і шевських молотків, невпинно дзижчать веретена і прядки; в кожній селянській родині шиють і вишивають жінки; всюди на дворах і по хатах працюють по господарству чоловіки.

Ретельний і сумлінний дослідник хатнього господарства В. Василенко подає типічні для недавнього минулого (1898 р.) селянської України приклади, як задовольняли наші хлібороби за рахунок хатніх промислів звичайні свої потреби в ткацьких виробах: у В. Сорочинцях незаможний селянин готовить для своєї дочки посаг у такому складі: 15 сорочок, 6 станків плахт, 50 рушників, 10 ряден, 4 скатертини, 3 кожушанки на хутрі, 7 юпок, сіряк, 2 запаски, 100 арш. полотна, 2 корсетки, 4 спідниці, 4 пари чобіт, 2 пари черевиків, 5 хусток шовкових і вовняних. Але в с. Березовій Луці Миргородського повіту «селянка одержала в посаг 100 жіночих сорочок, 7 плахт, 15 запасок, 100 рушників звичайних і 15 вишиваних, 2 килими, 12 величезних ряден» і т. і.

На підставі численних експедиційних досліджень В. Василенко стверджує, «що визначена для пересічної родини потреба на рік полотна становить 160 аршинів, а сукна — 25 арш., не рахуючи при тому таких необхідних у сільському побуті речей, як скатертини, рядна, плахти, мішки, запаски та інше; отже, вирахована пропорція подається, без жадного сумніву, як мінімальна». Поширюючи цю норму на 4 мільйони селянських господарств Наддніпрянщини, вичислюємо щорічну потребу в тканинах мінімально в 525 міл. метрів. Такий великий попит задовольнявся переважно за рахунок продукції хатніх промислів.

Не зважаючи на величезне економічне значення хатніх промислів, цю форму майже не досліджено; бракує суцільних даних не тільки про обсяг продукції в цілому, а навіть про найважливіші промисли. Здаємо собі справу з великих, сливе непереможних, труднощів суцільного статистичного обстеження якраз тієї галузі, що її по деяких районах не досить досвідчені статистики помилково зачисляли до складу кустарних промислів. Проте, дозволяємо собі орієнтовно, приблизно вирахувати вартість продукції головніших хатніх промислів. За подвірним статистичним переписом 1910 р. в селах Полтавщини нараховано 149,3 тис. ткацьких станків. На той самий час на території Поділля ткацький промисел існував в 350.511 господарствах. Наведені відомості дозволяють орієнтовно визначити кількість ткацьких станків, що діяли в хатніх промислах Наддніпрянщини щонайменше в 1 мільйон штук; з того зрозумілим стає, з якого головного джерела задовольнялася велика потреба селян у тканинах.

Деякі підстави для орієнтовного визначення вартости значної частини продукції хатніх промислів дає порівняння бюджетів селян-хліборобів і робітників промислових підприємств. На підставі відповідних статистичних даних за 1925 рік визначаємо, що пересічна вартість річної продукції хатніх промислів для задоволення потреб у харчах, одежі і взутті становила на 1 селянське господарство не менне як 350 карб. Отже, за кількістю селянських господарств Наддніпрянщини близько 4 мільйонів, вартість річної продукції хатніх промислів визначається в сумі 1400 мільйонів карб., не рахуючи в тому числі вартости продукції інших галузей хатніх промислів, як стельмашної, теслярської, будівельної та інших виробництв, потрібних для задоволення хатніх, господарських і побутових потреб селян. Якщо ж пригадаємо, що того ж таки 1925 р. вартість *сільської* кустарної і ремісничої продукції, за винятком продукції млинів, олійниць, крупо- і пшонорушок, становила 203,4 міл. карб., вважаємо за доведене, що хатні промисли, за обсягом і вартістю продукції, майже в 10 раз перевищували кустарну і ремісничу промисловість разом.

Хатні промисли—невичерпне джерело продукційних сил України. З національного і економічного боку як найбільшої уваги заслуговує надзвичайно цінна властивість селянської України — наявність на селах незчисленної кількости добрих майстрів, здібних до тонких мистецьких ручних робіт; це велика культурна сила, що запезпечує прийдешній розвиток в Україні цінних та важливих галузей промисловости.

Суцільна колективізація, ліквідація кляси заможних селян, зруйнування хуторів, зменшення площі селянських садиб, обмеження кількости худоби, що припадала на селянське господарство, нарешті, надзвичайно великі вимоги щодо постачання державі продуктів сільського господарства — привели хатні промисли до занепаду. Так у зв'язку з одночасним занепадом кустарних промислів зникли місцеві резерви промислової продукції.

Заступити дрібну промисловість, дрібних товаропродуцентів-власників покликано велику державну промисловість і виробничо-промислову кооперацію. Як виконала вона таке призначення — це вже окрема велика проблема.

В. КОСАРЕНКО-КОСАРЕВИЧ.

Східня Европа в призмі книжкових появ ЗДА*)

(Продовження).

XVI.

Про книжку «Росія в дорозі» (Russia on the Way) Геріссона Сельсбірі (Harrison Salisbury) вистарчить повторити рецензію Романа Олесницького в Українському Квартальникові в Нью-Йорку за весну 1946 р.

«Ця книжка б'є всі рекорди щодо непотрібности такого трактування предмету. Бо навіть найбільш захоплені сторонники Росії вже виявили охоту визнати існування інших національностей в Сов. Союзі. Тільки п. Сельсбірі — ні. Для нього Сов. Союз, — це Росія, свята «матушка Росія», Росія співів і самоварів, «гайда-тройка» по снігу, палаючих полін в огнищах і т. п. тривіяльностей. Отже, немає небезпеки, аби ця книжка зробила будь-яке глибше враження на читача».

А про книжку «Народи в Сов. Союзі» Корлісса Лямонта (The People of the Soviet Union) пише цей же самий рецензент (там же):

«Лямонти завжди мали нахил служити найсильнішим індивідуальностям кожної генерації. Тридцять років тому, коли рознузданий капіталізм був релігією західнього світу і Й. П. Морган його високий жрець, Тома Лямонт був шефом його пропаґанди і майже мав успіх в американській пресі на користь дому Моргана. Особи, проблеми, ідеології мінялись в цій генерації, але не мінялись Лямонти в пропаґованні панування одного чоловіка над світом. Зараз син Томи Лямонта — Корлісс намагається примусити світ прийняти комунізм як політичну релігію, здібну вилікувати всі хвороби демократії ,а Сталіна — як його високого жреця і найбільш добробажаного «демократичного» автократа, якого світ колинебудь бачив.

Така метода ідеологічного схоплювання совєтської проблеми уможливлює п. Корліссу Лямонтові відкрити одиноку «етнічну демократію», варту наслідування і що є в Сов. Союзі».

Є це комплікація урядової совєтської пропаґанди, включно з совєтськими фотографіями «щасливого народу в благословенному совєтському вітчизняному раю». Глорифікується там піднесення рівня освіти, себто читання, поміж відсталими народами в Сибірі та в Центральній Азії, але не згадується ні слова про те, що є злочином проти людяности й культури — придушувати й стримувати розвій вищекультурних великих націй, як української, білоруської і т. д. І хоч кожному трохи обізнаному з історією східньої Европи відомо, що культурний розвій Московщини зумовлений був Україною, то для Лямонта є важніші Узбеки, яким присвячує 7 сторінок, тоді, коли Україні тільки 4 та й то лиш для повторення совєтських статистичних даних. Але навіть із них (статистичних даних) виходить, що коли в Узбекії року 1913 було лише 56 книжкових публікацій, а р. 1938 — 752, то в Україні було під царським гнітом р. 1913 — 5.283 книжкових публікацій, зате під сталінською «свободою» р. 1938 — тільки 4.147.

Ще красномовнішим є порівняння числа учнів народніх шкіл в Україні за царських часів в р. 1914—15, яке становило 1.492.878, а число учнів за совєтських часів в р. 1938—39 виносило 985.598.

«Що сталося з півмільйоном шкільної дітвори в Україні, в краю з найвищим відсотком народної освіти?» — запитує рецензент.

«Не очікуйте безпосередньої відповіді від Лямонта, але ми можемо знайти її між рядками даних про зріст азіятських республік. Високий зріст грамотности в Узбекії, Казахії, Таджікії та в інших азійських республіках не совєтських зумовлений був фактом, що всі туркмени засіли до книжок через ніч і що мільйони висококультурних й освічених українців, що вивезені були за «націоналістичні ухили» до азійських країв, піднесли там рівень культури вже самою своєю приявністю та служать там погноєм для розвою азійської імперії, імперії Сталіна».

Найбільш одверто про Схід Европи, а також про її диктатора з Москви, висловлюється згаданий уже напочатку Вілім Булліт, не тільки в цитованій вже книжці, але й в своїх публіцистичних статтях на тему закордонної політики ЗДА супроти Сов. Союзу. Він дуже влучно проводить аналогію, поперше, поміж Гітлером і Сталіном щодо тотожности їх тактики й методів діяння по дорозі до однакової мети: підкорити собі весь світ і завести в ньому свій власний лад під власною монодиктатурою, а подруге, поміж положенням, а зглядно помилками Франції у відношенні до III. Райху, Берліна й Гітлера в роках 1936—38 і положенням чи пак помилками теперішнього Заходу із ЗДА на чолі у відношенні до Сов. Союзу, Москви й Сталіна. Він пише, м. ін.: «В той час французьке летунство й армія були найсильніші в світі. Все ж таки Гітлер відважився розпочати свою кар'єру підбою висилкою військ до Надренії. Ми маємо тепер доказ на те, що Гітлер знав, що Франція могла б розбити Німеччину і що він дав приказ своїм військам негайно відступити, як би Франція проголосила мобілізацію. Але мобілізація — це коштовний вид видатків, а французький уряд бажав зрівноважити свій бюджет. Мобілізація й політично непопулярна, бо відриває людей від родин і занять. Що більше. Було багато чесних, але зле поінформованих французів, що вірили запевненям Гітлера, ніби він не має лихих замірів супроти Франції, так як сьогодні і в нас багато мрійників доводять, що Сталін не має лихих замірів супроти ЗДА. Отже, Франція не зробила тоді нічого. Коли Гітлер підготувався, то він розбив Францію. Неспроможність правильної оцінки положення й фактів у 1936 р. привела Францію до краху.

Основою Гітлерової стратегії було — заколисувати майбутні жертви у фальшивих почуваннях безпеки в той час, як він захоплював стратегічні простори як бази для успішного нападу на них. Це й лежить в основі стратегії Сталіна. Його тактика тотожна з Гітлеровою: п'ята колона, пропаґанда, складання й ламання умов, погрози та збройні сили. Тільки Гітлерові ніколи не вдалось створити собі такого підступного та могутнього засобу, як сталінська комуністична партія і зв'язані з нею попутницькі організації в країнах, намічених на підбій.

Час діє тепер проти нас, як діяв він проти Франції тоді. З кожним днем ми ближче до моменту, коли Росія матиме атомову бомбу. Найважливіші продукційні засоби Сов. Союзу служать воєнній продукції. Опановання Східньої й Центральної Европи приносять Сталінові з кожним днем більші успіхи. Він може запрягти всі засоби того простору зі стома мільйонами душ до війни проти нас. Сталін анектував Естонію, Латвію, частинно Фінляндію, Чехословаччину; під свої впливи дістав всю Польщу, Болгарію, Румунію, Югославію, Албанію та значні простори Німеччини й Австрії. Він безжалісно затискає залізне кільце довкола Угорщини, Чехословаччини й Фінляндії. Його натиск на Грецію й Туреччину занадто великий, щоби ці держави власними силами могли ставити йому опір. Його п'ята колона намагається скомунізувати всю Німеччину. Його об'єкти у

*) Гл. „ОРЛИК" Ч. 5, 6, 7 і 8.

Франції й Італії такі могутні, що змушують уряди в цих обох великих державах приймати їх провідників за мінінстрів».

Але й Булліт, як і Черчіл та всі інші західняки, що виховані й вишколені на фалшованих історичних підручниках щодо Сходу Европи, ніколи не зараховують України до підкорених Москвою країв, хоч якраз підкорення України після битви під Полтавою 1709 р. уможливило Росії початок її великодержавности та імперіялістичної загрозливости Европі; хоч тільки вирвання України з кігтів Москви змогло би положити кінець тій загрозі, що, як меч Дамокля, постійно висить над головами всіх свободолюбних народів Европи й цілого світа.

XVII.

Здавалось би, що голоси таких чолових людей як проф. Кірконел, проф. Гроучек, публіцист Ліпман і інші та таких знавців совєтської дійсности як Булліт, Уайт, Чемберлен і Кравченко або виявник совєтського шпіонажу в Канаді Гузенко та інші, що так явно потверджують усю політику Сов. Союзу внутрі і назовні, повинні вистарчити, щоби насторожити цілий західній світ щодо зростаючої загрози йому з боку Москви; вони повинні дати йому підставу до ясного зрозуміння, що всяке сподівання осягнути змогу щирої співпраці з нею є марною ілюзією; що всяка проволока насильного зламання й усунення монопартійної диктатури в Сов. Союзі служить сміцненню потуги совєтського тоталітаризму та зміцнює прагнення Москви зісовєтизувати весь світ, з англо-саксоньким включно. На жаль, треба визнати, що провідники, прихильники й носії такого наставлення щодо Сов. Союзу творять ще дуже велику меншість у західньому світі, головно англо-американському, в його т. зв. «реальній політиці», де, говорячи словами Ніебура, «облуда й горої҅жність є неминучими супровідниками союзу моралі з політикою».

До такого сприймання факту існування та діяння Сов. Союзу з Москвою на чолі довколишнім світом з Парижем, Лондоном і Вашинтоном на чолі та до теперішнього ставлення Заходу до Сходу зложилось багато пояснюючих, хоч не виправдуючих, причин. Деякі зазначені вже згаданими авторами. Але найглибші причини, що заякорені в підсвідомості шкільного й публічного виховання та освіти впродовж багатьох ґенерацій, залишились і залишаються не заторкненими і не виявленими навіть найоб'єктивнішими обсерваторами і знавцями Сходу Европи, ба навіть найщирішими оборонцями природних прав поневоленої української нації або поборників тоталітарної диктатури царської чи совєтської Москви, що на одно виходить, бо не будь московської диктатури, і український нарід і всі інші народи Евразії зажили б демократичною свободою. Найбільш вирішальною такою причиною треба вважати прищеплену цілому світові московськими та німецькими ученими фальшиву догматику історії східної Европи, що начебто московський нарід був не тільки найбільшим слов'янським народом, але й прямим та безпосереднім продовжувачем колишньої великоазійської Руси з Києвом на чолі, як держави і нації, через ототожнювання поняття «Русь» по-українськи, «Рутенія» та «Руссія» по-латинськи і «Россія» по-грецьки, яке відносилося тільки до східньо-українських земель з Києвом на чолі та до західньо-українських земель з Галичем та зі Львовом на чолі у великокняжому періоді, з поняттям «Россія» по-московськи, що її наказав цар Петро I щойно року 1713 уживати замість дотепішньої назви «Московія» по-латинськи, уживаючи відтоді для обох понять ту саму назву «Руссляндˮ по-німецьки, «Руссія» по-англійськи, «Руссіє» по-французьки, «Руско» по чеськи і т. п.

Указом про заведення нової назви «Россійская Імперія» для держави, а «Россіянін» для населення без огляду на його народню приналежність, цар Петро I хотів довести до покищо формального, а згодом до фактичного злиття всіх народів в «Россійской Імперіє» в один «російский» народ з таких же мотивів, як тепер Ленін і Сталін завели не менш абсолютним рішенням замість царської назви «Россійская Імперія» нову назву «Союз Совєтських Сосіалістичних Республік», бажаючи створити нове поняття «совєтської батьківщини», в межах якої всі поневолені народи мають злитися в один і одностайний «совєтський народ».

Існувала колись Римська Імперія з Римом на чолі. До неї належала поруч багатьох інших провінцій у всіх трьох континентах довкруги Середземного моря з найрізнороднішими народами як їх населенням також і північна провінція Германія. Припустім тепер, що населення тої Германії разом з християнством перейняло було й мову панівного Риму, з чого б повстала нова мова, як, напр., мови французька та еспанська.

На румовищах старинної Римської Імперії, що впала під ударами своїх ворогів, до яких належали й самі германці-тевтони, повстала молода Італія як держава та італійський нарід як її носій з колишнім Римом на чолі, з одного боку, а з другого, поміж іншими державно-національними індивідуальностями також німецька держава на просторах колишньої провінції Германії. На підставі колишньої приналежности до Римської Імперії та з заміром опанувати щонайменше її европейський спадок нова німецька держава прийняла назву «Римська Імперія німецької нації». Титул «імператора Римської Імперії» ввійшов навіть у наслідне посідання габсбурзьких цісарів, як довго вони були при владі як загальнонімецькі або тільки австрійські цісарі.

Припустім дальше, що одному з таких німецьких цісарів мало ще було того, що засвоїв собі назву «Римська Імперія» та титул такого ж імператора: одного прегарного дня видав він наказ, що в майбутньому, головно після загарбання Італії з Римом, також назви німецького та італійського народів мають бути інші, а саме: німці мають зватися «великоромананами», а італійці «малороманами», бо одні і другі є лиш галузями однотного «романського народу», при чому великоромани є «старшим братом» і спадкоємцем старинних римлян, а їх столиця і держава — продовжувачами старинної Римської Імперії та Риму; «малоромани» — це тільки молодший брат під опікою старшого, а їх країна «Малороманія» — це ніби витвір заселювання «окраїв» Великороманії, від того й пішла її назва «у краю», по латині «Італія». Розуміється, що й всю старовинну культуру колишніх римлян треба вважати витвором «велироманських», а не «малоромaнських» предків, щоб панівні «велироманиˮ могли не тільки прикрити цілковитий брак своєї німецької культури, але й ще чванитися величчю украденої культурної скарбниці, називаючи її своєю власною.

Немає, мабуть, ні одної людини в світі, яка б признала слушність таким диким претенсіям німецьких цісарів та німецького народу щодо Італії, Римської Імперії та італійського народу з тим самим Римом на чолі. Зате майже ввесь позаукраїнський світ, а навіть і частина українського світу, повірили й вірять, що аналогічно такі самі і по суті так само дикі претенсії московських царів та московського народу щодо України, Руси — Імперії та українського народу з тим самим Києвом на чолі відповідають справжній історичній істині, хоч навіть біологічні та культурні різниці між німцями і італійцями були менші, ніж між монголідними москалями з приналежністю до азійського світу і европідними українцями з приналежністю до европейського світу.

Проф. П. КОВАЛІВ.

Нова концепція в дослідженні українського фолкльору

(З приводу праці: Віктор Петров — «Український фолкльор». УВУ, 1947. Стр. 1—142. Видання циклостильне).

Праця проф. В. Петрова, що вийшла накладом Українського Вільного Університету, складається з розвідок, написаних ще перед початком другої світової війни, призначених для збірника «Український фолкльор». — Це розвідки про два основні жанри українського фолкльору: замовляння і голосіння. Але вони, за висловом самого автора, зв'язані спільністю методологічних засад і тотожністю підходу до досліджуваного матеріялу. Ці методологічні засади автор розкриває в невеличкому вступі, що його він подає на початку праці.

Ще О. Потебня твердив, що ніяка фолкльористична аналіза неможлива, якщо не взяти до уваги первісну тотожність образу і уявлення. Він доводив, що в фолкльористичних студіях треба вивчати не зв'язки образів, а зв'язки уявлень, бо саме ці останні зумовлюють зв'язки образів. Тобто зв'язки образів він ставив у залежність від зв'язків уявлень.

З цим методологічним застереженням О. Потебні згодом погодився й М. Сумцов, але відмовився прийняти його через те, що, на його думку, воно було надто важким, щоб бути застосованим на практиці.

Таке завдання Потебні перекинути міст від уявлення (ідеологічної категорії) до образу (фолкльорно-поетичної категорії) залишилося тільки в проєкті. І тепер проф. В. Петров взявся до здійснення цього проєкту на практиці.

Основна його концепція зводиться ось до чого. Образ в фолкльорі ніколи не існує сам по собі, не є продуктом поетичної або мітологічної фантазії. Образ — продукт ідеології насамперед, а тоді вже фантазії поетичної або мітологічної. Кожний фолкльорний образ має гетерогенний (похідний) характер: спочатку дано уявлення (ідеологічна категорія), а тоді вже йому підпорядковується образ (фолкльорна категорія). Уявлення — окрема ланка в системі мислення, а образ — функція останнього.

Звідси випливає заперечення поширеного досі погляду, ніби поетична або мітологічна фантазія творить свої образи з середини себе, тоді як в дійсності фантазія підпорядкована ідеології, бо «кожен поетичний образ в фолкльорі є разом з тим ідеологічним образом» (с. 3).

Така концепція породжує у Віктора Петрова другу концепцію про взаєморозвиток образу й ідеології. «Із зміною ідеологічних основ змінюється й творча фантазія фолкльорного образу». Образ, що відривається від традиційних ідеологічних основ і потрапляє в сферу інших ідеологічних основ, в цьому новому зв'язку з новим світоглядом або відмирає, або набуває іншого змісту.

В такому ж самому аспекті розв'язується й проблема взаємин слова (фолкльорного тексту) і дії. Ця проблема, що в основі своїй є фіктивною проблемою, бо повстала в наслідок методологічної помилки збирачів — фолкльористів, що записували словесні тексти без уваги до супровідних дій, ця проблема спричинилася до багатьох наукових суперечок. А тепер вона скеровується на зовсім інші методологічні її розв'язання.

Припущення, ніби в фолкльорно-етнографічній практиці слово існує окремо від дії, які в процесі історичного розвитку заступали одно одне, на думку Віктора Петрова, — хибне припущення. Отже, безпідставною є схема: «спочатку дія, а далі дія плюс слово», бо залишається неясним, чому людина утримувалась би від того, щоб, виконуючи якусь фолкльорну дію, нічого при цьому не сказала.

Від цієї проблеми автор відмежовує іншу проблему, проблему генетичного розвитку фолкльору від слова, зв'язаного з обрядовою дією, до слова без обрядової дії. На його думку, більшість модерних позаобрядових жанрів повстала з обрядових. Але звідси не випливає, що, вивчаючи позаобрядові жанри в їх генетичному зв'язку з обрядом, ми мусимо схилятись до ритуалістичної концепції фолкльору, пояснюючи ввесь зміст фолкльору із змісту саме обряду. Автор воліє йти дещо іншим шляхом, вбачаючи хибність ритуалістичної концепції в тім, що прихильники її йдуть від обряду до образу, тоді як насправді треба йти від уявлення до образу, бо «і словесний образ, і обряд однаково повстають з уявлення».

Говорячи про генетичний зв'язок уявлення і образу, Віктор Петров вказує також і на конкретно-практичну їх мету: первісно фолкльор завжди виконував утилітарну функцію. Це, на його думку, найістотніше в фолкльорі. «Практична цілеспрямованість фолкльору є одна з його властивих ознак' (с. 8). А звідси втрата цієї утилітарности в дальшому розвитку: «Ступневий розвиток фолкльору йшов у тому напрямку, що деякі фолкльорні жанри, починаючи з казки й кінчаючи думою, втрачають не тільки свій зв'язок з образом, як про це вже згадувалось, але й свою практичноутилітарну функцію» (с. 8).

Але утилітарну функцію автор розуміє не як щось зовнішнє, а в органічному зв'язку з уявленням і образом. «Уявлення, образ, мета — це не три відокремлені один від одного моменти, а одне й те саме». «Зміст образу визначається однаковою мірою як уявленням, так і метою практичного застосування даного образа. З цього погляду уявлення, образ і мета в фолкльорі, це три сторони одного й того самого явища». «Поки фолкльорний образ зберігає свій зв'язок з уявленням, з одного боку, і практичну утилітарну свою доцільність, з другого, то тим самим і зміст його — образу — лишається підпорядкованим тій практичній меті, з якою виконується даний фолкльорний акт» (с. 8—9).

Це автор стверджує на матеріялі замовлянь. Коли б хто порізався і з рани текла кров, то замовляч наказує крові перестати текти або від власного йменння, або творить відповідний теріоморфний антропоморфний образ істоти, яка спиняє кров. Тобто образ в словесному тексті твориться відповідно до практичної мети даного фолкльорного акту. «Образ має ідеологічний зміст і практичнофолкльорний характер, і це спостереження розкриває перед нами в усій конкретності процес повстання й творення образів в первісному фолкльорі» (с. 9).

Свою концепцію про органічний зв'язок між ідеологією і фолкльорним образом Віктор Петров проводить далі на практиці своїх наукових спостережень над фолкльорним матеріялом у галузі замовлянь і голосіння.

I. Замовляння.

З усіх фолкльорних жанрів зв'язок уявлення і образу найвиразніше виступає з замовляннях, що в найбільшій мірі зберігають свою практичну

функцію, цю головну ознаку замовлянь. Коли інші види фолкльору (казки, пісні-баляди, ліричні пісні тощо) давно вже відірвались від свого практичного підґрунтя і набули значення жанрів художнього фолкльору (новіша естетична функція цих жанрів відсунула на задній плян первісну ідеологічну і практично-утилітарну функцію); то замовлення ще й досі це підґрунтя зберігають; зберігають ознаки свого походження. А звідси в автора випливає велике значення замовлянь для дослідження історичного розвитку фолкльору.

Спинившись спочатку на науковім вивченні замовлянь в українській фолкльористиці, проаналізувавши докладно три основні погляди щодо часу виникнення замовлянь (П. Єфименко, О. Потебня, Ф. Зелінський, Н. Познанський, А. Веселовський, Ф. Колесса), автор подає наприкінці свої погляди на замовляння. Він не вважає проблему взаємин «слова» і «дії» за основну фолкльористичну проблему при дослідженні замовлянь. «Ми, — каже автор, — волієм утримуватись від того, щоб переносити в фолкльор поняття й погляди, які не властиві досліджуваному матеріялові». За вихідну точку в дослідженні замовлянь автор бере твердження, що «фолкльорні образи не можна досліджувати інакше, як в їх зв'язку з уявленням». «Первісно фолкльор і ідеологія були тотожні, і уявлення й образ становили єдність» (с. 27). Тоді й естетична функція фолкльорного образу ще не була відокремленою від практичної.

На цій підставі автор і переходить далі до аналізи замовлянь, спинившись на двох основних формулах порівнянь — двочленних і одночленних.

О. Потебня та деякі інші дослідники (Ф. Зелінський, А. Веселовський) в основу двочленних замовлянь клали порівняння, з чим не погоджується Віктор Петров на тій підставі, що «призбираний матеріял не стверджує цього положення». Кожна формула двочленного замовляння побудована на порівнянні. Наприклад, дівчина, щоб навернути парубка до себе, має непомітно наскребти шкіри з підошви чобота або витягти нитку з шапки, заліпити це в віск і кинути в вогонь, приказуючи: «Щоб тебе за мною так пекло, як пече вогонь той віск». Ця формула, як і безліч інших подібних, побудована на порівнянні, але, на авторову думку, суть не в порівнянні, не в фолкльорнім світогляді. За визнаною в фолкльористичній літературі концепцією, тут ми маємо справу з чарами, з магічним способом привернути до себе людину. Але, за концепцією Віктора Петрова, тут «жадних чар, нічого магічного». Тут звичайна дія, що відповідає первісному світоглядові людини, фолкльорному мисленню. Для нас шкіра і нитка — це лише частина одягу людини (парубка), а не самої людини. Ми не ототожнюємо річ і людину. Для нас існує загальне й абстрактне поняття приналежности. Тим часом для первісної людини, людини з фолкльорним світоглядом, поняття приналежности не існувало як окреме поняття, а в зв'язку з конкретною річчю. «Палити одяг — палити людину в усій нерозчленованості одягу й людини. Топити віск — топити серце. Спалюючи нитку з шапки або шкіру з чобота, палили самого парубка, розпалювали його особисто, його серце. А розпалити серце, чи не значило це розпалити любов?»

Кожне таке ототожнення двочленне. Передбачається два члени: того, що отожнюється, і того, що з ним ототожнюють. Тому й цілком природно, що кожна формула, яка висловлює зміст даної акції ототожнення, повинна бути двочленною.

Так з'ясовується в концепції Віктора Петрова ґрунт для розуміння двочленного характеру замовлянь, з'ясовується той ідеологічний, світоглядовий ґрунт, що на ньому в замовляннях повстало порівняння. Не форма зумовлювала характер замовляння, а те, що лежало в основі замовляння — акт ототожнення. А звідси й двочленний характер замовлянь. Це дає підставу авторові робити висновки, що сенс замовлянь «можна збагнути тільки на ґрунті і в межах світогляду». «З'ясування світоглядових засад замовляння, замовляння як ідеологічна функція, образ як уявлення — ось те, з чого ми виходимо, досліджуючи фолкльор» (с. 37).

Досі ми говорили про двочленні замовляння. Але існують також і одночленні замовляння. Ю. Соколов (Русский фолкльор, 1938) писав: «Визначення Потебні не може вважатись за вичерпливе, бо не всі види замовлянь складаються з форми бажання або порівняння, а можуть містити в собі формули лікарської поради, молитви, магічних перераховань, обракадабри (сполучення незрозумілих слів), наказу і т. д.»

Потебня і Веселовський твердили, що одночленні замовляння розвинулися з двочленних. Інакшого погляду дотримується Віктор Петров, заперечуючи будь-який генетичний зв'язок, залежність одночленних замовлянь від двочленних. «І ті, і ті замовляння відповідають засадам того самого фолкльорного мислення, але без того, щоб перші розвинулися з других» (с. 39). Найпоширеніше з одночленних замовлянь — це замовляння од хвороби, що сполучається здебільшого з формулою прохання або наказу, щоб хвороба вийшла з хворого. Ось, наприклад, формула наказу в замовлянні від «волоса»: «Я тебе виганяю, викликаю, проклинаю. Йди пріч, та йди на ліси, на очерети ,та на луги, та на пущі».

Або замовляння, де словесна формула зв'язана з дією: беруть кілька порожніх колосків, зв'язують їх, поливають теплою непочатою водою і, приклавши колоски до хворого місця, приказують: «Волос, волос, вийди на колос!»

Або замовляння в самій лише дії без словесної формули. Наприклад, при лікуванні жовтяниці «вішали на шию живого линя і тримали доти, доки він живий».

Такі словесні формули в замовляннях і відповідні дії, на думку Віктора Петрова, зв'язані безпосередньо з відповідними уявленнями про хворобу. «Людина хворіє через те, що в неї ввійшла хвороба. Це значить, що уявлення про хворість в фолкльорному світогляді мало просторовий льокальний характер: хворіти — це блукати, вмерти — це відійти» (с. 44).

Це ж саме льокальне, просторове розуміння хвороби зумовлює в автора і композиційну будову замовлянь, які він зв'язує безпосередньо з особливостями фолкльорного світогляду, на ґрунті якого повстають замовляння. «Словесна формула в наведених прикладах замовлянь од хвороби з своєму найелементарнішому вигляді є формулою звернення, поєднаною з формулою вигнання». Отже, структурно зміст замовляння цілком підпорядкований основному уявленню про хворобу. Навіть місце вигнання «відповідає сталому уявленню, згідно з яким ліси й болота, верхів'я рік є місцем перебування» (с. 52).

Вище вказувалося вже на те, що не всі види фолкльору в однаковій мірі зберегли первісне ідеологічне підґрунтя. Так, наприклад, казки, баляди, думи, пісні та інш. відірвались від свого первісного підґрунтя, розірвали з обрядом, втратили свою практичну функцію. Їх зміст не зв'язаний з дією. Тут важить естетична функція, давно відокремлена від практичної; художній образ, відмежований від уявлення, від фолкльорного образу.

Натомість замовляння зберегли всі риси, властиві архаїчному фолкльорові: тотожність естетичної цілі з практичною, ідентичність слова і обрядової дії, безпосередність зв'язку образу і уявлення. Одно слово, замовляння зберігають свій початковий характер і зміст.

Зміст замовлянь залежить від їх практичного призначення — викликати або відвернути кохання, оберегти худобу, змінити погоду, вилікувати хворобу тощо. А звідси практично — побутове

призначення образів в замовляннях. «Образ в замовляннях — тотожній за своїм змістом з практичним способом для досягнення мети».

Більшість дослідників фолкльору образи в замовляннях розцінюють як стандартні, сталі образи, що їх треба вивчати самі по собі. Віктор Петров ставить питання на інші методологічні позиції: він підкреслює функціональний характер образів, заперечуючи специфіку приналежности образів лише до замовлянь, — в замовляння вони входять відповідно до мети і теми». Наприклад, практична мета замовляння від кровотечі полягає в тому, щоб спинити кров. Відповідно до цього и з'являються образи замовляння, зашивання, затикання тощо. А відповідно до практичної мети замовлянь констатується образ людини, тварини, певної ідеальної, мітологізованої постаті, що виконує функцію замикання, зашивання, затикання.

Накресливши методологічні засади дослідження замовлянь в українському фолкльорі, автор переходить далі до огляду замовлянь у фолкльорі інших народів, вирішуючи в зв'язку з цим питання про архаїчність українських замовлянь. Для цього він використовує тексти замовлянь, опубліковані в книзі В. Богораза «Чукчи» (Л. 1939). Персоніфіковані образи в замовляннях чукч подібні до образів замовлянь в українському фолкльорі. Наприклад, в замовлянні від хвороби персоніфікований образ «летючого павука» виконує тотожну функцію, що й в українському замовлянні образ «Пречистої»: він замовляє рану.

Головне, на що слушно звертає увагу автор, — це персоніфікація, ідеальне степенування образу. В замовляннях фігурує птах, який, одганяючи пристріт, «лапами розгрібає, хвостом одмітає». Але може фігурувати й такий птах, що «залізними лапами скребе, залізними перами коле, хворобу виганяє». Це автор стверджує однаково як для українського, так і для чукського» і кожного іншого фолкльору.

Методологічні позиції, що на них стоїть автор, дають йому підставу твердити, що образ залізного птаха — не мітологічний образ (він не прийшов у замовляння з міту), а функціональний образ, що «повстає з практичної функції замовляння». І вже «в процесі інтенсифікації, степенування, звеличування набуває мітологічних рис». Звідси навіть творення епітетів («залізні пера», «залізні лапи») підпорядковане тому ж методові, що й творення образу; тобто епітет виконує практичну функцію, носить функціональний характер.

Друга особливість, що на неї звернув увагу Віктор Петров, — це родова (гентильна) клясифікація хвороб. У якутів причиною шкіряних хвороб вважається вогонь-орлиця: Таке тваринне (теріоморфне) уявлення вогню викликикало погляд, що лікувати шкіряні хвороби може людина, яка належить до роду «орлиці-вогню». Подібна спеціялізація лікування спостерігається і в українському фолкльорі, коли кожний замовляч лікує лише від певної хвороби. Віктор Петров гіпотетично вважає таку спеціялізацію лікування відгуком родових (гентильні) уявлень властивих архаїчному родовому фолкльорові.

Так накреслюється у нього лінія розвитку замовлянь в історичному аспекті — від архаїчнородового фолкльору до середньовічного. В середньовічному фолкльорі родові уявлення відмирають, а їх місце заступають християнсько-церковні. Це дало підставу авторові обстоювати тезу про історизм фолкльору. Зберігаючи в своїй основі «стрижневу сталість», фолкльор все ж таки «виявляє гнучку здібність піддаватись впливам».

Християнізація українського фолкльору — це новий історичний період в його розвитку з відповідними впливами. Так званий «шаманський» прошарок, який був спільним явищем і для українського фолкльору і для фолкльору інших народів — чукч, якутів тощо, з запровадженням християнства на Україні майже цілковито зникає, «непорушно зберігшись у фолкльорі тих народів, які залишились на етапі родового ладу», не зазнали на собі впливу християнства. Відсутність в українському фолкльорі згадки про первісних богів та молитов і гімнів пояснюється, на думку Віктора Петрова, не тим, що їх не було, а тим, що «вони зникли з народньої пам'яті в наслідок заходів, вжитих з боку церковної і світської влади».

Але, знищивши культову мітологію, всю догматичну і літургічну сторону, християнство не зачепило основ, «вихідних категорій ідеологічного фолкльору, понять і поглядів, властивих фолкльорному світоглядові і фолкльорному мисленню». Так, наприклад, досі зберігається ще фолкльорний спосіб передачі плідности від риби бджолам: «Як тая риба в морі і в ріках плідна була, так і ви, пчоли мої, божії робітниці, були плідні, не самі собою, а Божою помощію і молитвами Пресвятої Богородиці і всіх святих». (Чубинський, 1, 71).

Тут нові впливи позначилися в тім, що передача плідности від риб бджолам здійснюється не безпосередньо, а «Божою помощію», «молитвами Пресвятої Богородиці» і «всіх святих». Тут безперечна контамінація старого з новим. Ці нові впливи християнства місцями так глибоко вкоренилися, що наводили декого з фолкльористів на думку про нефолкльорність образів у замовляннях. Такий погляд висловив В. Мансіка в книзі „Ueber russische Zauberformeln“ (1907). І Віктор Петров з своїх методологічних позицій проливає яскраве світло на ці темні місця в історії українського фолкльору. «Теріоморфний образ істоти, що шиє, в замовляннях од кровотечі взятий не з християнської традиції». «Це специфічно фолкльорний образ» ,а з церковної практики взяте лише номенклятурне його визначення («Пречиста», «Божа Мати», «Марія» і т. д.)».

Цим самим автор наш вносить ґрунтовну поправку в твердження Веселовського-Мансіки, ніби замовляння, відомі з записів XVII—XX століття, зародилися на ґрунті церковно-християнських леґенд середньовіччя, переказів і образів. На думку Віктора Петрова, сталося якраз навпаки: замовляння другого типу розвинулося з замовлянь першого типу.

II. Голосіння.

Сказане про замовляння, як окремий жанр українського фолкльору, Віктор Петров прикладає й до голосіння, що так само в основі своїй зберігають риси ідеологічного фолкльору, риси тотожности ідеології і фолкльору. «Подібно до замовлянь голосіння безпосередньо пов'язані з конкретною життьовою практикою; вони мають виразну суспільну, громадську життєву мету и побутову функцію» (с. 74).

В цьому, власне, й полягає подібність гососінь до заговорів і відмінність їх від пісенного жанру. Пісня виконується принагідно, за індивідуальним уподобанням виконавця, тоді як голосіння мають зовнішній, громадський характер. «Голосіння, як певний фолкльорний жанр, становить обрядово необхідну приналежність моменту смерти й акту похорон» (с. 75).

Той факт, що голосіння виконується не тільки в момент смерти й похорон, але й у певні календарносезонні дні, в так зв. поминальні або родительські суботи, дає підставу Вікторові Петрову твердити про двоциклевість голосінь: голосіння родинно-побутового циклю і голосіння календарного циклю. Зокрема цей останній цикл голосінь автор зв'язує з фолкльорною свідомістю приналежности до роду не лише живих, але й померлих. Звідціля ота календарносезонна повторність, періодичність родительських поминальних обрядів, що зберігається й досі на Україні, але поминальні голосіння тепер уже втратили свій загальногромадський характер (в XVI—XVII ст. вони виконувались цілою громадою з участю скоморохів в супроводі з танцями і піснями), набувши тепер

«вузько-родинного обсягу в межах церковного обряду».

Взагалі голосіння має громадський характер. Голосити по небіжчикові було обов'язково. Похорон не міг відбутися без голосіння. Громадська цензура обрядової обов'язковости голосінь, на думку Віктора Петрова, одна з найважливіших ознак голосінь, як окремого фолкльорного жанру. Члени родини голосили незалежно від того, чи були вони охоплені почуттям жалю, чи ні. До цього примущував їх обряд. Отже, голосіння — обряд. А звідси й громадське його значення, обрядова обов'язковість.

З цим зв'язане існування професійних плакальниць. Цей звичай запрошувати плакальниць був колись загально-поширеним на Україні. Цього вимагали громадські етичні норми. Це свідчить також, на думку автора, про примат громади, про збереження в обрядовому житті «пережитків архаїчної фолкльорної свідомости».

Голосіння, як необхідність громадського ритуалу, мали сталу форму і зміст. «Текст голосінь залишався завжди і скрізь однаковий, насичений однаковими вигуками, подібними формулами, тотожними епітетами» (с. 85). На думку Віктора Петрова, коріння цієї однаковости треба шукати в тотожности ідеології з фолкльором. Голосіння витворені «в безпосередній ув'язці з світоглядом», «зміст голосінь цілком підпорядкований фолкльорному поглядові на смерть» (с. 85). Але якому саме?

М. Грушевський (Історія української літератури, 1923), ідучи за Леві-Брюлем, твердить, що смерть в світосприйманні первісної людини — «діло якоїсь злої сили, ворогів або чужородців», що «смерть ніколи не уявляється актом природним і неминучим», бо таке розуміння смерти «приходить з дуже розвиненим реалізмом думки».

Віктор Петров з таким твердженням не погоджується на тій підставі, що в змісті похоронного обряду і голосінь немає «жадних даних», які б свідчили про антитезу «життя» і «смерти» в фолкльорному світогляді. Протиставлення життя і смерти, на його думку, розкривається в рямцях уявлення про «відхід і подорожування». В фолкльорові, мовляв, відбився саме цей погляд на смерть, як на просторовий акт (переміщення в просторі), зумовивши й зміст голосінь і похоронного обряду. Вмирати в фолкльорному світогляді означає відходити. Смерть —подорожування. Вираз «в далекий дорозі» в голосіннях набирає значення «одночасно образа і номенклятурного означення смерти». Таке просторове уявленя про смерть, як подорожування, якнайвиразніше відбилося в фолкльорі і зокрема в тексті голосінь: «Оленко ж наша, Оленко! Куди ж ти нас покидаєш?» »Ой, ластівочко моя, ой куди ти від мене відлітаєш?» «Чоловіче мій, дружино моя! Куди ж ти убираєшся, куди ти виряджаєшся?»

Звідси розуміння похоронного обряду, як обряду проводів небіжчика в далеку путь. Яка ж причина цього обряду? Зміст голосінь розкриває причину: небіжчик пішов не з гніву на когось, а через те, що «приходив хтось з дідів, який і взяв його з собою». «За уявленням, яке знайшло відображення в голосіннях, людина, що померла, це людина, яку забрали батьки. Батьки приходили в гості і, «відходячи, забрали одного з членів родини». «Мамко моя, мамко, нащо ви мені дитину взяли таку маленьку? Чим же я сі тепер буду тішити?» (Етн. зб. 31—32, стр. 50).

Так виникає родове уявлення про смерть. Уявлення про смерть, як відхід, перехрещується з родовим уявленням про неї. «Смерть, згідно з родовим поглядом, розглядається як поворот до батьків, як родовий акт» (с. 105). А в цьому, на думку Віктора Петрова, й полягає архаїзм цього родового уявлення про смерть.

Пізніше, під впливом релігійно-християнського світогляду, родове уявлення смерти деформується, набираючи теологічного забарвлення: людина відійшла, бо її взяв Бог. «Боже, Боже, чим я тебе прогнівила, що ти в мене дітей забираєш?» (Етн. зб. 31—32, ст. 35).

З другого боку, коли відходила (умирала) дівчина на віддані або парубок, то виникав погляд на смерть як на одруження. Просторово-шлюбне уявлення смерти. Смерть ототожнюється з весіллям, смерть — весілля. «Марієчко моя, княгине моя! Куди ти сі вибираєш? Яке ж я тобі сумне весілля справляю?» (Отн. зб. 31—32, стр. 45). Звідси й розвинулися відповідні звичаї при похоронах дівчини або парубка — одягати померлого як на весілля; відтворюється обстанова весільного обряду. Але ці весільні обряди, як твердить Віктор Петров, запроваджуються до складу похоронних не через індентифікацію смерти з весіллям, а в наслідок уявлення, що невідомий зять узяв дівчину. «І похорон дівчини обертався в обряд весільного виряджження» (с. 109).

З тих же методологічних позицій вирішує автор питання про виникнення й розвиток голосінь. Не заперечуючи певних психічно-емоціональних переживань у голосіннях, він, проте, ніяк не схильний вважати голосіння витвором суб'єктивних переживань індивіда. «Голосіння, як складовий елемент похоронного і календарно-сезонного обряду, витворилося за тієї епохи, коли громада й громадське панували над індивідом і суб'єктивним» (с. 116). Отже, голосіння — продукт родової свідомости. родових уявлень. Своїм корінням голосіння вростають в громадсько-родовий ґрунт, в громадсько-родову свідомість, і тільки на цьому ґрунті архаїчної фолкльорної ідеології можна «історично-правдиво зрозуміти як процес виникнення голосінь, так і процес розвитку їх змісту».

Кожне голосіння розчленовується на кілька окремих частин, що вказують на окремі епізоди в похоронному обряді. Ці частини щільно пов'язані з окремими епізодами похоронноо обряду. А це дозволяє, на думку автора, «виразно уявити собі, який характер і функцію мали голосіння за архаїчних часів та середньовіччя в складі похоронного обряду» (с. 120). Лише з розкладом громадських взаємовідносин голосіння втрачали свою актуальність. Деякі мотиви й образи просто перейшли до змісту ліричних пісень і дум, близьких тематично до голосінь.

На цьому закінчуємо короткий огляд праці Віктора Петрова. На численному матеріялі двох великих жанрів українського фолкльору автор розгорнув широке полотно своїх методологічних застережень і дав нову концепцію в дослідженні українського фолкльору, концепцію, оперту на твердженні про тотожність фолкльору та ідеології. Цим самим наш дослідник підставив нову базу для вирішення багатьох проблем не тільки в галузі українського фолкльору, але й світового фолкльору взагалі. Поклавши в основу своїх методологічних позицій принцип «общинности фолкльору», принцип «нерозчленованости світогляду і фолкльору», принцип «ідеологічної (світоглядової) функції фолкльору», автор дає нам ключ до розв'язання багатьох проблематичних питань фолкльору.

Концепція Віктора Петрова вносить значне полегшення у вирішенні питання про взаємовідносини фолкльорного і християнського світоглядів. А самий факт християнізації фолкльору треба розцінювати як факт ширення християнської ідеології в фолкльорі. Цінним у твердженні Віктора Петрова є те, що розвиток фолкльорної традиції йшов не в напрямі до християнства, не шляхом переродження, а в напрямі сполучення, співіснування, взаємопросякання їх елементів. Примітивний фолкльор, його джерельні основи «зіткнулися прямо й безпосередньо з категоріями й поняттями християнської релігії».

Таке розуміння історичного процесу українського фолкльору проливає світло на темні міс-

ця в нашій науковій фолкльористиці і допомагає вийти з того лабіринту, в якому перебувають ще деякі вчені, не маючи під ногами міцних методологічних позицій, сприймаючи факти не з тих позицій, з яких треба їх сприймати.

З цього погляду праця Віктора Петрова становить цінний вклад у наукову фолкльористичну літературу. На превеликий жаль, праця Віктора Петрова побачила світ тільки в циклостильному виданні, тоді як насправді вона заслуговує на щось більше. Багато важило б для престижу української науки, коли б ця праця була перекладена на мови світового значення — німецьку, англійську або французьку. Важливо це ще й тому, що її автор — один із кращих дослідників українського фолкльору.

О. З.

З пресового фільму

Проблема Дмитра Донцова, його впливу і ролі у формуванні модерного українства, а зокрема впливу на формування націоналістичного світу, була вже порушувана на сторінках нашого журналу (гл. «ОРЛИК» Ч. 3—4 в статті Дм. Кармазина «До проблеми українського націоналізму»). Там звергалось увагу на це, щоби не утотожнювати українського націоналізму як політично-визвольного руху з доктриною Донцова, що її він назвав теж «націоналізмом», і яка в своїй виховній консеквенції привела велику (безкритичну) частину нашого молодого покоління наслідком злого її зрозуміння до утворення політичної групи, що в практиці з тим моментом, коли вона, стосуючи в житті примітивно зрозумілі і поняті вимоги доктрини Донцова, («волюнтаризм», принципіялізм, безкомпромісовість, і т. д.), стала заперечнням справжнього націоналізму, допускаючись братовбиства, терору і обману.

Але помилковим є погляд, що вину за стан сьогоднішнього, головно політичного, українського світу несе Дмитро Донцов. А так думає саме М. Лагодівський в статті «Д м и т р о Д о н ц о в», поміщеній в новому журналі національно-державної думки **«Проблеми»**. Стаття переповнена вишуканими соковитими висловами, якими обильно користується автор статті, щоби доказати вину Донцова. На його думку, все, що є найгіршого зараз в українстві, — це «заслуга» Донцова. І **«політичне кочівництво»**, і **«брак внутрішньої правди»**, і **«аморальність»**, і **«український нігілізм»**, і **«визволення бестії в українській людині»**, — все це був в стані викликати один Донцов.

Щоби бути об'єктивним (бо щоби побороти зло, треба пізнати правду), належить собі відповісти на питання: як це було можливе, що один-одинокий Донцов, що мав до розпорядимости один-одинокий журнал, міг здобути такий непереможний, безспірний та безконкуренційний вплив на молоде покоління в той час, як всі теперішні моралізатори, що так з легким сумлінням виписують сьогодні акт оскарження на других, в тому самому часі мали до розпорядимости не одну, а десятки газет і журналів, фонди різних товариств моральности і добродійства і залишились поза дужками уваги молодого покоління?. Чи була тут виною більша здібність Донцова від них, чи була тут виною нездарність їх потягнути за собою маси молоді, чи була тут причиною фальшивість ідей і кличів, які вони голосили, чи, врешті, виною тут була атмосфера, доба, якою було насичене в той час повітря, якої атмосфери не могли розвіяти криком і порухом десятків своїх газет теперішні моралісти з-під стягу «кращої частини» модерного українства?

Нам здається, що скидати вину на «офірного козла» є справою найлегшою, але й найменше мужньою. Є легше знайти скалку в оці ближнього, ніж ціле поліно у свойому власному. Можна Донцову приписувати ні більше ні менше вини, як і собі самому. Бо в той час, як Донцов «затроював» душі молоді, всі панове М. Лагодівські мали змогу і нагоду берегти ці душі. Кожний індивідуально і колективно мав нагоду і рівні шанси здобути такий самий **д о б р и й** вплив на молодь, як і Донцов здобув «**з л и й**». Треба собі здавати вже раз справу з того, що теорії про абсолютну доброту і невинність маси життя не виправдало. Коли б так було, то бушменам вистарчило б дати Лютера, а гогентотам Св. Августина — і вони стали б носіями християнської культури чи, як це сьогодні модно, «героїчного гуманізму». І коли б так було, то вистарчило б нашій масі, що живе по таборах, дати кількох моралізаторів з «національно-державною» думкою, і вони перетворили б табори з кубла інтриг, боротьби, надужить, терору, і деморалізації в прекрасні оселі творчої праці, солідарности і дружности, веселого і вдоволеного нашого келективного життя.

Шкода, що є ще люди, які не спроможні того собі правильно усвідомити!

*
* *

«Ірин — майже леґенда. Оповитий таємничістю підпілля, всюдисущий, недосяжний, непереможний, незламний, організатор і виконавець, воля і розум, розум і руки». «Ірина везли вже в табір смерти... І Ірин, сливе за плечима вартового, ножиком прорізав діру, просовгнувся на буфери й зіскочив у ніч, у рівнини Вестфалії й звідти в в'язничому одягу, без шматка хліба подався за зорями, на схід. І ще вдруге і втретє тікав Івин від смерти й сам гнав смерть перед собою, і темніла блакить в його очах, і з десятком не своїх імен ішов він елеґантом по Курфірстендамі, й студентом по Йозефштадті, й робітником у Підзамчі, й мішочником на Подолі, й шахтярем по Мокіївці, й техніком з організації Тодт по Запоріжжі, й кольпортером газет по Дерибасівській в Одесі, й вантажником в Чіта-Альба». — Так характеризує Юрій Шерех головного героя повісти Юрія Косача «Еней і життя інших» в статті «Ч и к р и з а л ю д и н и в и з в о л ь н о г о р у х у?», уміщеній в фюртській газеті «ЧАС», ч. 29 і 30/47. Характеристика Ірина на тому не кінчається. Далі ми довідуємось, що він (Ірин) **«надійний молодий учений- археолог»**, що він **«нещадний і напружено-бойовий»**, що **«в інтересах справи він може зректися всього найдорожчого, особистого»**, що він **«говорить про остаточний тріюмф добра і гадає, що підготовляє разом зі своїми співборцями відродження розуму»**. Він **«одержимий мітом вольовости»**. Ірин — це **«самозаперечення, доведеного до шалу опанованої екстази»**. **«Сп'яніння тверезістю»**. **«Сталева дисципліна»**. Ми бачимо **««прозору ясність його короткозорих сірих з голубим вольовим відтінком очей»**.

І начебто для абсурду, Юрій Шерех проголошує Ірина людиною вчорашнього, минулим днем, першим сигналом смерти. Значить, людина типу Ірина має чомусь переходити кризу, має чомусь переглянути свої старі позиції, щоби не бути «живим трупом». Ірини повинні б перевірити свої прикмети недосяжности (для ворожої руки), непереможности (для ворожої волі), незламности волі і розуму, організаційних здібностей. Ірини мають позбутись, зректись себе самого, вийти з-під орденського склепіння, скинути луску свого корсарства. Ю. Шерех хоче, щоби ці прикмети замінити іншими. Якими? Що можуть вони поставити на місце волі до влади, на місце розуму, на місце сталевої дисципліни ордену, самозречення і самопожертви, віри і екстази мучеників християнства, тверезости і т. д.?

Конкретно Ю. Шерех того не говорить. Він застерігається (разом із Ю. Косачем) від тої спокуси. Але нам стає ясно, що ходить не так про те, якими Ірин (і Ірини) мають бути, як більше про те, якими вони бути не повинні.

Поставмо тепер питання з іншого боку. В чийому інтересі є, щоби Ірини не були недосяжними, всюдисущими, одержимими, непереможними, незламними, таємничими, і т. д.? Чи в інтересі українського визвольного руху, чи в інтересі наших ворогів (хиба не треба писати — яких?)

Відповідь, здається, проста.

І ще мале питання: відколи то Ірини (люди підпілля) є синонімом людей визвольного руху? Відколи визвольну боротьбу нації веде тільки підпілля? Відколи Ю. Шерех забув, що визвольну боротьбу ведуть і в визвольному русі беруть участь люди не тільки підпілля, але люди української науки, економіки, мистецтва, культури, політики?

На якій підставі з уроєної (і недоказаної) кризи людини підпілля може Ю. Шерех говорити про «кризу людини визвольного руху»? Нам здається, що багато дечого можна сьогодні невідповідального говорити, але найменше можна говорити саме сьогодні про кризу визвольного руху. Є криза інтелектуальних функцій деякої частини українських професіоналів пера, є криза літератури, є криза моралі і т. д., але навіть большевицька пропаґанда не відважується говорити про кризу українського визвольного руху. Навпаки, заєдно і з таким самим притиском вона говорить про небезпеку «буржуазних націоналістів», «самостійників», «аґентів» (читай: української державности — отже, українського визвольного руху), «ворогів народу» (читай: ворогів большевицької окупації) і т. д. Цей тон большевицької преси хиба є найкращим доказом не кризи визвольного руху, але зростаючої для большевиків небезпеки визвольного руху.

Що цього всього не бачить, чи не хоче бачити і не розуміє Ю. Шерех, можна не дивуватись. Але треба дивуватись такому органові як «ЧАС», який ще в примітці заявляє, що в «загальному погоджується із тезами» Ю. Шереха. Не належить забувати, що «ЧАС» визнає позиції т. зв. УГВР, себто інституції, що часто і багато деклямує про «визвольну боротьбу», яку вона веде. Коли мислити логічно, то й вона (УГВР) повинна переживати кризу.

Але згідно з нашими засадами логіки ми розуміємо так: коли УГВР переживає кризу, то це не значить, що й визвольний рух її переживає. Коли одначе визвольний рух потопає в кризі, то це напевно знак, що УГВР її теж переживає. Так учить логіка.

Але що значить логіка, коли в звичці є мислення парадоксами.

Як було би добре, коли б такі статті, як оця Ю. Шереха, були вислідом тільки парадоксального мислення.

Рецензії:

Р. Задеснянський: **Леся Українка** — Видавництво «Українська Критична Думка». 1945, ст. 110, in 8.

Хоч і на циклостилі, але охайно видана книжечка Р. Задеснянського належить до дуже рідких у нас тепер появ. Складається вона з двох критичних нарисів: «Еволюція світогляду у Л. Українки на підставі її творів» (від сентиментального народництва до апотеози «волі панування») і «Лісова пісня» та «Затоплений дзвін» Гавптмана».

Автор, розглянувши основні праці і погляди української критики про світогляд Л. Українки, характеризує середовище та її лектуру й погляди. Автор погоджується з загально прийнятим поглядом, що Олена Пчілка і М. Драгоманов мали вплив на світогляд Л. Українки. Цей вплив відбився на її ранніх поезіях, але досить швидко вона починає з-під нього визволятись і, як кожен великий дух, виробляє собі свій власний. Цей власний відрізняється діяметрально не лише від світогляду М. Драгоманова, але й від тогочасного українського і позаукраїнського світу.

Кажуть, що поезія випереджає життя. Розуміється, лише справжня поезія, лише творчість велетня духа з пророчим поглядом у майбутнє. Коли уважно слідкуємо, як Р. Задеснянський, рік за роком і крок за кроком аналізуючи творчість нашої найбільшої поетки, вибирає з неї найістотніше і, порівнюючи пізніші твори з попередніми, зазначає ступені еволюції в її творчості, — перед нашими очима постає вся незрівняна велич Л. Українки. Справді, треба належати до революціонерів людства, щоби всупереч прийнятим тоді поглядам проголошувати слово нової доби, слово, яке й досі багатьом колам українським чуже й не зрозуміле, слово, яке і сьогодні залишається дороговказом для української нації в її визвольних державницьких змаганнях.

Незвичайно рельєфно виводить автор, як Л. Українка від пануючого тоді народницько-соціялістичного поняття нації («Роберт Брюс») переходить до сучасного поняття нації як понадклясової спільноти («В домі роботи»); як від сентименталізму приходить до свідомого розуміння залізних законів боротьби, від драгоманівства — до націоналізму.

Ціла праця про еволюцію світогляду Л. Українки — це винятково цінна поява на нашому винятково засміченому книжковому ринку.

Дуже цікава, хоч також коротка, стаття про подібності й різниці між «Лісовою піснею» Л. Українки і «Затопленим дзвоном» Ґ. Гавптмана. З цієї статті також виразно видно, як творча суверенність авторки дала їй змогу перемогти вплив читання твору Гавптмана і дати своєму творові цілком оригінальну і цілком українську раму.

Цікаве підкреслення протилежности уявлень і понять, які виступають у народніх віруваннях німців і українців.

Взагалі книжка дуже цікава й цінна (зокрема великою кількістю цитат) для тих, хто хоче знати основні твори Л. Українки ,а для учнів і учителів середніх шкіл — потрібний підручник.

Правописний хаос у книжці вартости її не зменшує, хоча краще було б, якби того не було.

О. Ж.

Виправлення помилок:

В попередньому числі „Орлика“ (Ч. 8) в статті О. Ждановича: „МУР ,— в теорії і в практиці“ (стор. 28 рядок 5) замість „Соната b-moll“ має бути „Ноктюрн b-moll“.

НОВІ КНИЖКИ.

Микола Лебедь — **УПА.** — (Українська Повстанська Армія). — Видання Пресового Бюра УГВР. 1946.

Ґеорґ Оруел — **Колгосп Тварин.** Казка. — Видання «Прометей». 1947. З англійської мови переклав Іван Чернятинський.

Будьте! (З дороговказу Олега Кандиби) — В-во «Культура» 1946.

С. Николишин — **Націоналізм у літературі на Східніх Українських Землях.** — Видання друге. На чужині 1947.

П. Задеснянський — **Леся Українка.** — В-во «Українська Критична Думка». 1945. (Цикл. вид.)

Федір Дутко — **Чорторий** (фільми української боротьби 1919—1920 рр.). — Видання друге. Авґсбурґ 1946.

Федір Дутко — **Отаман Крук.** Оповідання. — Видання третє. Авґсбурґ 1946.

Одуд — **Як треба поводитися в товаристві.** Правила доброго тону. — Авґсбурґ 1947.

Проф. Олександер Панейко — **Українська стенографія.**

А. Кащенко — **Зруйноване гніздо.** — В-во «Універсальна бібліотека» 1947.

Мартин Задека — **Міжпланетарні люди.** — 1947.

Тарас Шевченко — **Кобзар.** — В-во «Барвінок». Солінґен 1947.

Дган Ґопаль Мукерджі — **Пригоди хороброго голуба.** — «Українське Слово». Реґенсбурґ 1947.

П. К. Боярський — **Українська внутрішня політика.** — Женева, червень 1947.

Др. М. Шлемкевич — **Прогулька до великої столиці.** — Видавництво «Пласт». 1946/47.

НАДІСЛАНІ ЖУРНАЛИ:

Українське мистецтво. Альманах 2. — Українські Спілки Образотворчих Мистців. 1947.

Голос Державника, ч. 3. — В-во «Золоверхий Київ». 1947 р.

За Самостійність, ч. VII—VIII. — 1947 р.

Проблеми — Журнал Національно-державної думки. Мюнхен 1947.

Шлях Молоді, ч. 4 — Орган Української Молоді. Липень 1947 р.

Літературно - Науковий Збірник — Культурно-наукове Ви-во. Ганновер. Ч. 2. 1947. (циклостилеве видання).

Нашим дітям, ч. 2—3. — Видає Об'єднання Працівників Дитячої Літератури. Мюнхен 1947 р.

Запроторений комар (Їжак) — Мюнхен—Ельванген. Ч. 6 і 7, 1947 р.

Малі Друзі — Часопис для української дітвори. Додаток до «Нашого Життя». Ч. 2. 1947. Авґсбурґ.

КОНКУРС ТОВАРИСТВА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ

Головна Управа Т. У. П. В. розписує масовий КОНКУРС на спомини, оповідання, розвідки, монографії, наукові праці і т. д., що в'яжуться з життям українських політичних в'язнів.

Кращі твори будуть нагороджені такими преміями:

перша нагорода	3.000 Н. Марок
дві нагороди по	2.000 Н. М.
пять нагород по	1.000 Н. М.
12 нагород по	500 Н. М.
20 нагород по	300 Н. М.
60 нагород по	100 Н. М.
100 нагород по	50 Н. М.

Нагороди призначить оціночне жюрі, в склад якого ввійдуть представники ЛУВП, СУЖ, МУР, ЦПУЕ і Учительської Спілки.

Термін надсилання праць триває до 1 грудня 1947.

**Праці слати на адресу: Verein Ukrainischer Politischer Häftlinge
Regensburg 2, Schließfach 111**

Головна Управа Т-ва У. П. В.

ОРЛИК

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

З М І С Т

Ч. 10 Жовтень 1947 Рік II

З культурної хроніки

В Історичнім музеї в Москві відкривається з нагоди 800-ліття Москви новий відділ **«Створення Русской національної держави в XIV і початку XVI вв.»** Москві приділено в цьому відділі головне місце... Бо ж за большевицькою логікою і державне життя Київської Руси-України починалось від... Москви!

В **Узбекістані** готуються до відзначення 500-ліття з дня народження великого узбецького поета **Алішера Навої**. До цієї річниці, що припадає на осінь ц. р., вийде перший том академічного видання творів поета, декілька книжок, що «насвітлюють» добу Алішера Навої, історичний фільм «Навої», нарешті, в Ташкенті відбудеться виставка творів Навої та документів, присвячених його життю та творчості. Але всі ці заходи мають, очевидно, метою звеличати не великого поета узбеків, а... «любімішого і наймудрішого вождя».

В **Литві** викінчено натурні знімки фільму «М а р і т е» — про життя і боротьбу славної литовської тартизанки, Героя Совєтського Союзу, Марії Мельникайте». Фільм накручує студія Московського Фільму — «Мосфільм».

Як бачимо, Литва стала вже й в кінопродукції повновартним членом найщасливішої «родіни».

В столиці **Узбекістану** відбулась у серпні ц. р. «республіканська дитяча олімпіяда художньої самодіяльности». **В олімпіяді мусіло** взяти участь понад тисячу школярів. Іншими словами — перша мобілізація.

У **Києві** відбувся в серпні ц. р. **з'їзд молодих письменників УССР.** На з'їзді були: Каґановіч, секретар ЦК КП(б)У від пропаґанди, Литвин, Корнійчук і інші представники партії та уряду. З основними доповідями виступили Литвин, Корнійчук та Каґановіч. У дискусії забирали голос Гончар, Руденко, Воронько, Новиченко, Янович, Луценко, Чернецький, та інші. Ухвалено вислати листа до Сталіна та видати звернення до молодих письменників УССР. («ЧАС» ч. 36, 47 р.).

Кіностудія **«Беларусьфільм»** викінчила здіймання художнього фільму — ліричної комедії **«Новий дім»** про білоруські колхоспи після війни. Подібній тематиці присвячено й інший фільм цієї кіностудії **«Новосельє»** В міжчасі розпочато працю над «великим документальним фільмом **«Беларусь».** Все, щоб переконати білорусів, що вони щасливі і ситі!...

З нагоди 800-ліття Москви має бути споруджений у Москві пам'ятник засновникові Москви — князеві Юрієві Долгорукому. З цієї нагоди церкву Спаса на Берестові (в Києво-Печерській Лаврі), в якій князя Юрія Долгорукого (з іншими князями Мономаховичами) поховано, упорядкують і перетворять у музей.

Рада Міністрів Союзу РСР присудила б. головному прокуророві СССР **Андрієві Януарійовичеві Вишинському** Сталінську премію у висоті 200.000 рублів за його «наукову» працю «Т е о р і я с у д о в и х д о к а з і в у р а д я н с ь к о м у п р а в і», надруковану в 1946 році. Хай живе культура, яка за теорію судового доказу, який зліквідував десятки партійних ухилів і мільйони партійних ворогів дістає премію за... науку!

Премію другого ступеня з тої самої ділянки (права) одержав «академик» і професор Михайло Михайлович **Гернет** за «наукову» працю «І с т о р і я ц а р с ь к о ї т ю р м и» в двох томах (том перший надрукований 1941, том II 1946 року. («Радянська Україна» ч. 113/47).

В галузі літератури Сталінську премію за 1946 рік Рада Міністрів СССР признала: **Грінові** Ельмарові — за повість «В і т е р з п і в д н я»; **Пановій** Вірі Федорівні — за повість «С у п у т н и к и»; **Вершигорі** Петрові Петровичеві — за повість «Л ю д и з ч и с т о ю с о в і с т ю»; **Некрасову** Вікторові Платоновичеві — за повість «В о к о п а х С т а л і н г р а д а»; **Полевому** Борисові Михайловичеві за книгу «П о в і с т ь п р о с п р а в ж н ю л ю д и н у»; **Неріс** Саломеї — за збірку віршів «М і й к р а й»; **Чіковані** Симонові Івановичеві — за поему «П і с н я п р о Д а в и д а Г у р а м і ш л і в і» і вірші «Г о р і», «К а р т л і й с ь к і в е ч о р и», «С в я т о п е р е м о г и», «Х т о с к а з а в»; **Твардовському** Олександрові Трифоновичеві — за поему «Д о м у д о р о г и»; **Бровка** Петрові Устиновичеві — за поеми «Х л і б», «Д у м и п р о М о с к в у», вірші «Б р а т і с е с т р а», «Н а р о д н е с п а с и б і»; «К о л и б м е н і б у т и», «З у с т р і ч»; **Малишкові** Андрієві Самійловичеві — за поему «П р о м е т е й» і збірку віршів «Л і р и к а». З ділянки драматургії Сталінську премію признано **Симонову** Константинові Михайловичеві — за п'єсу «Р о с і й с ь к е п и т а н н я» і **Якобсонові** Августові Міхкелевичеві — за п'єсу «Ж и т т я в ц и т а д е л і». («Радянська Україна» ч. 113/47).

Орлик

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Редаґує Колеґія

Видає д-р. Т. ЛАПИЧАК

Адреса Редакції і Адміністрації: DP Center „Orlyk" Berchtesgaden-Strub Bl. I/138

Ціна одного примірника 3 марки

ВІД РЕДАКЦІЇ

Редакція приймає до друку праці ще не друковані. — З приводу не прийнятих до друку рукописів з ніким не переписується.

Редакція містить дискусійні статті, зміст яких є думками і поглядами автора.

Редакція застерігає собі право скорочувати рукописи.

Незамовлених рукописів не повертається.

ORLYK

CULTURAL AND SOCIAL REVIEW

Published under DP-Publication Authorization US-E-5, OMGB. Information Control Division

Responsible Editor: Dr. Thoma LAPYTSCHAK

Druck: Südost-Kurier, Bad Reichenhall.

Д. БРОДИШ.

Українська ідея життя

У першу світову війну зголосилась Україна молодим добровольцем у чужих рядах. Несміло і боязко підіймали юнацькі руки свій національний прапор угору, і душа неофітів збройного чину раділа хлоп'ячим захопленням від того, що романтична мрія про Україну перетворюється в чин. Леґендарний меч суворої і величної давнини, ступлений і зламаний на твердих черепах степових орд і по віках перекований на козацьку шаблю, в руках нащадків поливався багром молодої невинної жертви і тужавів під стук машеруючих колон, що росли в полки, бриґади і армії. Кінець першої світової війни є прологом української героїчної епопеї, співаної брязкотом кривавих боїв, що сплелись лавровим вінком на блідому чолі смертельно зраненої України. Свій визвольний порив років 1917—20 український нарід завдячує генієві нової доби України — Шевченкові. Під Крутами і Базаром переміг Шевченко — пробудник і возвісник українського логосу, що був завмер і від нього почав жити і горіти вогненним стовпом волі. Сила Шевченкового духа врятувала Україну від найбільшої небезпеки, яка народилась на боєвищах першої світової війни з духа 19 століття, очоленого ідеалами найбільшої щаєливости, всесвітянства і братань під прапором соціяльних ідей і вселюдських утопій. Тут, понад головами своїх нащадків — всесвітянців, Шевченко гримів словами свого безсмертного Заповіту і домігся національного зриву і розриву національних кайданів саме в хвилину, коли підіймалася щораз вище хвиля соціяльної свідомости, розливалася все ширше і заливала світ. Зрозуміло, українська нація заплатила духові часу величезну данину, однак факт, що найбільший скарб вона зберегла і не дала видерти собі його з душі — завдячує вона свойому Пророкові і тим, що зрозуміли його так безпосередньо і глибоко, як щиро і правдиво він висловлював своїм словом і життям долю і покликання свого народу.

Визвольний почин рр. 1917—20 є збройним прологом нової доби української історії і, як такий, зобов'язує українську національну свідомість органічно. Аналіза успіхів і невдач того часу давала перевагу останнім і не дозволяє виправдувати їх об'єктивними обставинами понад міру їх дійсної питомої ваги. Дискусія на тему можливостей засновується на умовних моментах і мусить імпровізувати різні передумови для обоснования багатьох висліді, що при даній історичній дійсності як з погляду зовнішнього положення та силових потенціялів ворожого українській ідеї світу, так і внутрішньої структури національного життя та духового і політично-суспільного формування української людини не могли мати місця. Надмірний критицизм щодо минувшини насилує дослід своїми тенденціями сучасности і через те робить неможливим відтворити вірний її образ, себто ствердити дійсні прикмети і дійсні помилки, які творять власне обличчя української правди на відповідному етапі історичного буття нації. Цю непідроблену і нестилізовану для певної мети дійсність вчорашнього дня треба сприйняти кожній сучасності своєю свідомістю та з неї засвоїти собі найцінніші первні, а все неґативне і деструктивне відкинути. Поквапність засуду і пристрасний нахил стати суддею минувшини як правило призводить до крайностей неґації при одночасному обожанні своєї сучасности і себе самого. Діялектика недооцінки і переоцінки — звичайний наслідок такого становища, в основі своїй несправедливого і тим самим неетичного. Морально визначене відношення до своєї минувщини має за мету відкрити конструктивні первні і вартості її з погляду актуальности сучасного життя, але ні в якому випадку не сміє воно керуватися патологічною ненавистю і непереможною розкішшю поменшувати і плюгавити своїх предків. Геніяльне, величне і вартісне треба впіймати інтуїцією і відчути органічно, для чого ніколи не треба тенденційно знижувати рівень тла і середовища, на якому і з якого справжні величини росли і виросли.

Скромний початковий порив визвольних років українського державного відродження був овіяний романтичним подувом першої весни, оповитий хлоп'ячою ще душею несмілих юнацьких мрій — іти козацьким походом лицаря на мітичного ворога — змія, щоб убити його і визволити чарівну бранку — свою полонену матір — Україну з холодної печери-тюрми. Щирість і безпосередність цього пориву, завірена любов'ю молодога серця і посвідчена жертвою крови смілитвого героя, становить досягнення невмирущої ідейної сили, яка своєю кришталевою чистотою національного етосу забезпечена раз назавжди від усякого підозріння і сумніву. В цьому значенні програний бій за українську волю і державність в роках 1917—20 є великою вигрою на боці української ідеї, яка тоді святкувала великий день свого пробудження, урочисту хвилину голосної збройної заяви своєї волі перед світом і пам'ятний момент своєї самосвідомости

і особливости. Після тристалітньої перерви визвольний чин зв'язує кров'ю розірвані вогнища української державности у живу цілість. Дарма, що відроджена українська держава падає після короткого існування під ударами історичних ворогів — не можна вже згасити запаленого роком 1917 визвольного вогню в українській свідомості, яка оформлюється в майбутнє як національно-революційна свідомість і здобуває собі в українському світі право домінанти — засади політичного думання.

Оформлення, проголошення і чинне культивування чолової ідеї національної революції належить українському націоналізмові, що мусів прийти на чергу дійсности порядком органічного народження з надрів визвольного зриву 1917—20 і піднятися до великого і відповідального завдання — організатора і здійсника постулятів визвольно-державницької думки шляхом систематичної дії. Так родиться з української дійсности нова жива форма — духово-політичний рух українського організованого націоналізму, яка здобуває собі ступнево щораз ширший ґрунт в українській дійсності та згодом висувається на передовий шлях в житті українського світу.

Доба, що в ній повстав і формувався світоглядово і політично цей рух українського самостійництва, є глибоким зривом-переворотом світоглядового думання і політичного діяння в горнилі великих народів европейського суходолу. Дух тієї доби заполонював стихійно людську думку, тому не можна заперечити деякого його впливу в процесі формування і кристалізування окремих позицій українського націоналізму. Однак, бачачи цей природний вплив помітних явищ світового життя, не вільно перебільшувати його і вважати, за методою ворогів всякої націоналістичної думки, український націоналізм відбиткою чужих ідей і політично-соціяльних настанов. Навпаки, оригінальний характер власної духовости і традицій політичного думання (Шевченко-Міхновський) зазначені в українському націоналізмі яскраво і здецидовано і роблять його законним явищем українського життєвого ґрунту.

Новість, яку приніс з собою український націоналізм, це була духова соборність українства, програмово вивершена в ідеї Української Соборної Самостійної Держави. Практичною 15-тилітньою діяльністю самостійницького націоналістичного руху ця засада зробилася загальним ідейним добром свідомого українства і є нині основою думання і діяння всіх живих українських світоглядових формацій, політичних партій чи груп. Вперта постава націоналістичного руху домоглася після літ праці цієї едности і згоди, яка стала сьогодні вже основним первнем політичної природи українського загалу.

Позиція певної суприматії націоналізму в політичному середовищі українців привела до перероcту культу провідництва в практиці життя та до занедбання деяких — здавалося б неважливих, моментів, що згодом виявились в катастрофально задуманому розколі в рядах націоналістичного руху.

Ідейно виправдане перебрання на себе повної відповідальности за цілість національного життя включно з головним моментом визволення зобов'язувало цей рух передусім до вияву почину, жертвенности і відданої служби національній ідеї, до сторожі над чистотою українського думання, зокрема в політичному житті, а ніколи до апріорного прероґування собі всіх компетенцій реальної влади. Порядком нагальної честилюбности власне цей момент безоглядного кратизму проступав на практиці особливо енерґійно і виключно. Хибне розуміння провідницької засади дало зчасом скрайно деструктивні наслідки і довело не тільки до розколу серед того самого середовища, в якому вірність, дисципліна, відданість і довір'я конституювали духовий етос члена і учасника того середовища — націоналіста, але й до трагічної проєкції цього розколу й на загальне суспільне й політичне життя. Факт самого бунту та його потворне обличчя перекреслює одним брутальним рухом змовницького ножа перґаментний сувій моральних заповідей українського життя і є запереченням елементарного почуття людської гідности та блюзнірською насмішкою над вимогами товариської культури і кодексу лицарської чести. Доконаний злочин на доброму імені українського націоналізму поставив — і сьогодні ще настирливіше ставить — на порядок дня кардинальне питання української людини, як ембріону нашого державного відродження і національного життя. За голосним, імперативним проголошуванням і культивуванням масово політичних гасел і світоглядових істин український націоналізм не добачав реальної людини, її вдачі, нахилів і дрімаючих пристрастей, бо він повірив, що саме засвоєння голошених засад пам'яттю самочинно вже зформує людський характер у найкращій, ідеальній постаті. Цей недогляд можна записати на рахунок доброї волі і довір'я тільки умовно, бо дійсність людська, обнажена другою світовою війною, не випадкова і зумовлена тільки моментом воєнного хаосу і надзвичайних стимулів, що ходом воєнних дій находять собі місце, але вона, як виявляється у світлі фактів і біжучих дослідів, є структуральна, органічна і глибоко буттева. Свідомість потреби відкрити правду про людину є наказом сучасности, щоб не будувати суспільну справу на фальшивому

ґрунті і не обманювати себе довірливим поглядом на вроджену шляхетність людини тоді, коли вона в дійсності деколи навіть не здібна бути пересічною твариною.

До другої світової війни українство підійшло з великими надіями і свідомими вимогами стати в лави безпосередніх учасників змагу за власну справу. Одначе, швидко виявилося, що згадані надії не базувалися на правильній розцінці реальних ситуацій і були помилкові з погляду фактичних інтенцій головних потуг гіґантського змагу. Вони виключали кожного претендента з арени змагу, присуджуючи йому згори ролю слуги і, в найкращому випадку, помічника без будь-яких зобов'язань супроти нього. Дійсність диктувала *однодушну поставу нації — перетривати грізний час і берегти свій біологічний масив*, що був загрожений велетенськими кліщами двох тоталізмів. Виконати цей постулят перешкодила собі сама нація, яка не найшла в собі досить гарту вгамувати свої честилюбиві посяги і не йти на приману отрути, кидану їй в різній обгортці східним ворогом то зправа то зліва. В наслідок цього, український нарід вийшов з другої світової війни може найбільше обезсилений і обезкровлений з усіх народів світу. Та найбільша траґедія його в злочині *бунту і зради* в лоні найпотужнішої формації українського народу в його боротьбі за свою державу — в лоні націоналістичного руху. Це криза не тільки самого націоналістичного руху. Ця трагедія заторкає *всю націю* і вона мусить вивершитись надзвичайним зусиллям усього народу до оздоровлення і нормалізації громадського життя, що його треба оперти на *етичних вартостях вічної людини*.

Розкол серед згадуваного середовища означає наявність *традиційного українського двоєдушшя*, двололість вдачі, поляризацію основних первнів української духової життєвої субстанції. Цей бій мусить відбутися, а переможець у ньому має бути не рідний Ариман, але рідний Ормузд. Якого *ідейного* насичення треба Ормуздові, якої зброї духа, щоб перемогти противника, що чинить насправді волю стороннього ворога і готує йому доступ до тих людських душ у нашій Батьківщині, до яких він ще до цього часу не дійшов! Здобувати ці рідні для української ідеї душі — це наше сучасне першорядне завдання, що мусить поглибити свій *етос* лицарською честю, просвітити свій *ейдос* мудрістю життя і запалити свій *ерос* — чистим патосом свободи і творчости. Не пропаґанда — шлях видзиву на все шляхетне і високе.
відзиву на все шляхетне с високе.

Доба добігає до розв'язки. Зарисовується на землі найбільший в її історії змаг. Готовитись до нього треба *духом* і бути готовим *повною людиною*, що злучала б у своїй душі глузд землі і міт неба. Це заповідь нової релігійности, яка єдино потрібна людям і народам у наших часах озвіріння і глибокого упадку. Завдання це велике ставить історія українському ґенієві. Він впіймає таємний цей загад її і розв'яже його мірою найбільшого творчого зусилля і моральної краси.

Героїчна доба для нас щотільки направду починається. Оновлення міту героя в людській душі гідне ідеалів людського духа. Нова релігійність зродиться на руїнах світоглядових війн і світових революцій, як відповідь Бога сатані. Як завжди, воля найвищих потуг пливе жилами людського тіла і здійсняється в містичних теремах людської душі. Якою мірою і питомою вагою на терезах світу виявиться українська правда, — це питання творчої сили *української ідеї життя*. Нею треба озброїтися і з неї добути заповіді для бойового прапору, під яким Україна піде в найбільший похід-змаг, в якому боротися будуть всі сили добра і зла за перемогу нового життя. Одначе, наперед треба пізнати ворога в *собі* і перемогти його у власних рядах, бо він найнебезпечніший союзник і висланник вождів темних сил світу. Не легче завдання самопізнання і наведення ладу у власних думках, прагненнях і почуваннях. Важка, а може й недосяжна теж мрія в сучасних умовинах українського *розсіяння* і насильного зрушення народніх мас із споконвічної рідної землі найти доступ до розпорошених у світі українських душ із своєю проповіддю. Тим більше пекучою стає потреба говорити до них *правдами нової віри* і кувати зброю духа вогнів релігійного горіння. Українська соборність, видвигнена епілогом першої світової війни, зазнала ходом другої важких ударів і стала сьогодні розколена перед *сумлінням* живучих українців як визов, докір і смертельна небезпека. *Єдина українська ідея життя* не можлива в хаосі двоєдушшя української людини, тому грядучий духовий подвиг єдности лежить повинністю на українському націоналізмі, в рядах якого виявився *первородний гріх* української природи могутньо і нищівно. Перемогти його *доосновно* — передумова виходу України у світ у поставі моральної сили і чести.

Шлях здоров'я, духової сили і етичної великости простелений широко і навстіж відкритий у майбутнє. Єдиною передумовою вступити на нього є *відвага* і почуття *самопевности* — витримати страшний тиск *самоти і сумніву* у своїх творчих здібностях. Бо бути героєм — найтяжче, для цього треба глибокої *покори* перед волею Провидіння і готовости не жадати і чекати за свій подвиг ніякої заплати і признання. Україна сьогодні в положенні самотника, який може піти шляхом найбіль-

ших небезпек за ціну відваги героя, який думає тільки про повинний подвиг, а не про приманні його овочі. Геройство є найдосконалішим овочем життя, отже, має в собі первень його творчої сутности, а з тим — надію життєвої невмирущости.

Доля нації — в душі української людини. Ніхто не має права позбавляти брата по крові імени носія української долі. Хіба лиш один Каїн, але він своїм братовбивством виключив себе сам з кола великої сім'ї. Хто ж бродить з клейном однодумства на своєму чолі і боронить Каїна, нехай робить це мужньо, або нехай має відвагу осудити себе перед власним сумлінням і перейти в ряди поборників братовбивства і духа руїни.

Україна чекає нового втілення свого логосу. Її грядучий Месія не прийде там, де чекають спасіння, він виявиться між тими, що готові діяти, творити і жертвувати ім'ям української ідеї життя для світлої майбутности України.

В. БЕР.

Проблема епохи

1.

Стаття Б. Крупницького «Теорія доби і сучасність» (Орлик, 1947, серпень, ч. 8, с. 7—12) має критичне настановлення. Справа йде про початок розгорненої дискусії, предметом якої, відповідно до наголовка статті Б. Крупницького, є проблема (теорія) епохи, з одного боку, і проблема сучасности, як епохи, з другого. «Перед нами,» пише Б. Крупницький, «три епохи з їх етапами: Середньовіччя, Новий Час, Наш Час, в розгляненні яких автор зрікається ідеї розвитку і вживає ідеї заперечення, поскільки йде про ідеологічний бік історичного процесу, про ідеології епох» (с. 7)[1]. «Тут,—додає він,—для нас багато неясного, і ми мимоволі ставимо одне запитання за другим» (с. 7).

Однак ставити запитання Б. Крупницький починає в тому порядку, з яким я дозволив би собі не згодитись. Він починає з постановки загального питання про суть неґації, як фактора історії. «Взагалі, питає Б. Крупницький, що таке функція заперечення, неґації?... Чи це Гегелівська логічна категорія неґації, якийсь чинний, активний, але одночасно автоматичний процес, закон, категорія, або щось інше? Вияв об'єктивного духа? Не дурно ж у В. Бера історичний процес «розчленовується на певні часові відтинки історії». Сам собою?... Признаюся, — закінчує Б. Крупницький абзац, — ця функція заперечення викликає в мене сумніви, принаймні щодо можливости її безоглядного і всебічного застосування» (с. 7).

Щодо мене особисто, то я вважав би наведені запитання за передчасні. Не в них суть і не з них годилося б починати обговорення проблеми. Не тому, що ці питання неістотні, зовсім не тому. Ці питання самі по собі дуже важливі (і, насамперед, згадане: що таке взагалі заперечення?...), але ми зробили б ґрунтовну помилку, коли б почали говорити тут про Гегеля й провадити різницю між «гегелівським» запереченням і «берівським». Я волів би зосередити обговорення не на цьому колі питань, а на зовсім іншому. Адже, як слушно зауважує Б. Крупницький, «самий предмет нашої науки треба взяти на увагу. Історія не має свого мовби положеного на стіл об'єкту. Історик мусить його знайти, відшукати. Перщим завданням історика є встановлення факту» (11). Про це й повинна йти мова: про встановлення факту! Обговорення проблеми треба почати з констатації фактів. Не з питання: що таке заперечення, а з питання; чи є заперечення? З питання: чи властиве для історичного процесу заперечення, як функція й фактор історії, чи ні?

Історична функція заперечення в усій всебічності її застосування викликала сумнів у Б. Крупницького. Але виключно від нас залежить, при обговоренні проблеми, почати з сумнівного, чи брати безсумнівне. Візьмімо безсумнівне. Повторимо цитату, наведену у Б. Крупницького. «Середньовіччя знало істину догмату, істину як догмат; Новий Час — істину в звільненні від догматів» (МУР, II, с. 13). «Для Середньовіччя істина була обов'язкова; Новий Час виходив з необов'язковости істин» (МУР, II, с. 12).

В обох випадках ми маємо справу з фактом взаємопротиставлення двох тез, що з них кожна перша протистоїть кожній другій, одкидає іншу, становить просте заперечення цієї іншої. Крім того, ми маємо нагоду встановити також і той факт, що кожна з цих двох парних тез належить різному відтинкові часу, тобто, іншими словами, ідеологічна протилежність цих двох тез разом з тим є їх часова протилежність, протилежність двох часових відтинків, що ним вони належать, двох епох. Або як сказано: від

[1]) Це твердження Б. Крупницького висловлене не зовсім точно, бо «ідея розвитку» не протистоїть «ідеї заперечення»; «розвиток» може здійснюватись за «запереченням».

епохи до епохи ми переходимо через заперечення.

Я волів би послатись при цьому не на автоцитати і не мною зібрані й підкреслені факти протиставлень, а на авторів, які стояли б поза найменшою підозрою, що вони будь-що-будь шукають або намагаються шукати заперечень. Я беру одну з останніх публікацій:« Beiträge zur christlichen Philosophie»(Майнц, 1947), статтю В. Тролля „Über d. Bildungswert der Naturwissenschaft“, початок цієї статті.

«Хто хоче зрозуміти 19 ст. і поза тим цілий Новий Час, повинен звернутися до Середньовіччя, яке в усьому становить протилежність до тенденцій, що накладають свій відбиток на перебіг Нового Часу. Основна наука Середньовіччя звучить: Бог — міра всіх речей, міра буття, пізнання, морального й соціяльного чину. Новий Час каже навпаки: не Бог, а людина — міра й ціль усіх речей, вона сама для себе ціль і закон. Отже, в центрі поставлено «я» людини, автономний суб'єкт, через що й духову позицію Нового Часу означувано як суб'єктивізм. Бога одсунено в далечінь, де він став майже несприйнятим для духового зору. При кінці цього процесу виступає вже цілком посейбічна людина, людина зовсім чужа надприродному, що обожнює тепер себе і тому, що вона вимагає щодо себе необмеженого самозвеличення, вона звертається проти Бога. «Тільки з знищенням божого може бути освячене людське!» — сказав барон Карл фон Рокітанскі, президент Академії Наук у Відні, одкриваючи 10 лютого 1870 р. Антропологічне Товариство. І Йодль, наводячи цю фразу в своїй «історії етики», аподиктично заявляє: «Богом для людини є людство» (с. 33).

Визнаймо, ця частина статті В. Тролля звучить цілком у «берівському» дусі, немов автоцитата. Йменння й цитати можуть бути змінені, сенс лишиться незмінний. На жаль, В. Тролль ставить точку там, де треба було почати йти далі. Він згадує авторів з кінця 19 ст., замість щоб почати з 15—16 ст. Адже ж, лише тоді ми могли б виразно встановити варіянти формул цих протиставлень і, відповідно до того, етапи, з яких Новий Час почав і якими він завершив себе.

Логічне заперечення в своїй історичній чинності — жадна ілюзія. Це конкретний факт історії, що якнайвиразніше показує нам грані тих часово-відтинкових розмежувань, що їх ми означаємо як епохи, або як етапи чи стадії епох.

2.

Я пам'ятаю дуже добре: першим завданням історика є встановлення, констатація факту. Але завдання історика полягає не тільки в тому, щоб встановити факти, але і в тому, щоб вичерпати їх. Так, відповідно до цього, постає питання, чи історичне розчленування антитетичних тез і категорій становить собою приналежність однієї сфери ідеології або практики, чи воно охоплює всі сфери людської практики й теорії? . . . Б. Крупницький прагне обмежень. На його думку, заперечення в деяких сферах діє за ознакою «може», а в деяких за ознакою «мусить». Так він робить виняток для сфери політики. Він твердить: «В політичній сфері зміни можуть проходити за методою прямого заперечення, але не мусять. Політика має багато елементів необхідного, примусового, і тут творчій думці державних мужів положені деякі межі» (с. 8).

Не знаю, можливо! Я знаю тільки, що мистецтво має стільки ж елементів необхідного й примусового, як і політика, і творчій думці митців покладені такі самі межі, як і творчій думці державних мужів, науковців, техніків, філософів, архітектів або генералів. Ніхто з них не діє довільно, «суб'єктивно».

Не будьмо голословні. Щоб з'ясувати, чи змінюються політичні напрями за методою прямого заперечення, звернімося до фактів. Приймімо до уваги пораду В. Тролля: хто хоче зрозуміти 19 століття й взагалі Новий Час, повинен почати з Середньовіччя.

Отже, які погляди були властиві європейському Середньовіччю в сфері політичної думки?

Теократичний абсолютизм з його принциповим і послідовним трансцендентизмом був властивою ознакою політичної доктрини Середньовіччя. Спираючись на текст св. Письма, Середньовіччя вчило: «Ність власть, аще не од Бога». Воно стверджувало божі джерела влади, владу, що походить од Бога, що свій початок знаходить у Бозі й від Бога. Воно стверджувало ідею царства як ідею трансцендентного царства Божого, як ідею в істоті своїй есхатологічну й апокаліптичну. Отже, есхатологічну ідею влади. Трансцендентну природу влади, як абсолютної божої влади. Владу Бога, що виключає можливість визнання, поруч себе, будь-якої іншої влади.

Новий час секуляризує політичну доктрину. Звільняє її од зв'язків з церквою. Будує її а-догматично й анти-догматично, супроти церкви й незалежно від церкви, спираючи свою аргументацію не на тексти Св. Письма, Августина або Хому Аквіната, а на античні джерела, раціоналістичні та натуралістичні міркування й спостереження. Розум і природу.

Концепція верховної влади, звільнена від есхатологічного й трансцендентного забарвлення, лишається в центрі нової політичної доктрини. Це взагалі дуже характеристичне для політичних мислителів Нового Часу, що вони насамперед і майже виключно оперують поняттям верховної влади, все до

нього зводячи й усе йому підпорядкуючи. Категорія верховної влади важить для них найбільше. Вона лишається основною й вирішальною впродовж усього Нового Часу.

Чому?... Ось питання, на яке відповідь можна дати, тільки звернувшись до Середньовіччя. Обговорюючи політичну доктрину Бодена (1530—1596) і зазначивши, що головна її частина стосується проблеми верховної влади, Дель Веккіо зауважує: «Це поняття верховної влади (суверенітету) не могло бути виразно сформоване за Середньовіччя, бо в нього вклинялися принципово чужі йому, насамперед теократичні елементи (з одного боку, суверена розглядали як Представника Божого, а з другого, в февдалізмі політичну суверенність змішувано з приватним правом власности». (G. Del Vecchio, Lehrbuch der Rechtsphilosophie, с. 70).

Новий Час заперечив середньовічне вчення про абсолютну владу транцендентного божого, але визначив абсолютну владу іманентного людського. Трансцендентизмові протиставив іманентизм, теократизмові — секуляризований анти-теократизм, абсолютизмові божого — абсолютизм людського, людську владу, яка була б така ж абсолютна, як і божа.

Політичні мислителі Нового Часу говорять не про божі, а про людські джерела абсолютної влади, про абсолютну самодостатність людської влади, про те, що людська влада може так само бути самодостатня і в своїй самодостатності абсолютна, як і божа, не потребуючи спиратися ні на що, окрім самої себе. Політичні ідеології Нового Часу оперують поняттям абсолютної людської влади, яка виходить з себе і стверджує себе через себе і в собі.

Макіявеллі (1469—1527) перший робить спробу розвинути політичну систему секуляризованого абсолютизму, іманентної самодостатности людської влади, систему, яка в своїй аргументації ґрунтувалась би не на текстах св. Письма, як це було за Середньовіччя, а на раціональній природі людського. Він розгортає концепцію влади, що не має нічого спільного з теократично-есхатологічним ідеалом царства небесного. Він учить про владу, яка перед собою не ставить жадної іншої мети, ні релігійної, ні моральної, ніякої, окрім однієї: бути самою собою, отже, бути владою. Так відкидається морально-етична аргументація, есхатологічна й взагалі трансцендентна мотивація вчинків володаря. Не царство Боже, не досягнення потойбічного стає метою його політичної діяльности, а ствердження своєї власної влади.

Наступні абсолютисти—Боден, Гоббс, Гуго Гроцій і т. д. — діють у тому ж напрямку, що й Макіявеллі. Вони продовжують розвивати ідею секуляризованого абсолютизму, учення про абсолютну владу самодержавного володаря монарха, що її властивими ознаками є сталість і необмеженість і яка не знає для себе жадної іншої основи, окрім самої себе. Держава не відокремлюється від особи державця; C'etat c'est moi — відповідно до вислову, що приписується Людовикові XIV. Особа державця поглинає собою все: державу, верховну державну владу, підвладних, нарід. Усе, що є в державі, є через нього і поза ним немає нічого. Навіть релігії, — бо: Cuius regio eius religio (чия країна того й релігія).

Не важно помітити, що вся персоналістична концепція абсолютизму становить собою обернену, неґативну копію з середньовічного теократичного абсолютизму, з тією відміною супроти останнього, що місце єдиного й всевладного Бога займає такий самий єдиний і всевладний необмежений земний суверен. Трансцендентизм знято. До поцейбічних, земних взаємин прикладено ті поняття, що з них Середньовіччя робило виключну приналежність потойбічного, небесного, божого.

Теократія є ознакою Середньовіччя, з концепції абсолютної монархії починає Новий Час. В абсолютній монархії державець є все: нарід, підвладні — ніщо. За Боденом, громадянин супроти суверена має тільки обов'язки і не має жадних прав супроти держави. Так само, за Гоббсом (1588—1679), люди, зрікаючись своїх початкових природних прав, передають їх володареві, який проголошує закони й визначає право й неправо, дозволене й недозволене. Громадянин не сміє претендувати на жадні особисті права щодо державця, носія верховної влади; обов'язок громадянина — безумовна підлеглість державній владі, що втілює й сполучає в собі загальну владу всіх людей.

Концепція абсолютности влади, однаково за Середньовіччя й за Нового Часу, породжує таку саму концепцію абсолютного заперечення прав на владу з боку підвладних і взагалі народу. «Якщо за Гуґо Ґроцієм цілковите заперечення за окремим громадянином усіх прав становить лише один варіянт серед багатьох можливих інших суспільного договору, то, за Гоббсом, таке повне відмовлення — єдиний об'єктивно розумовий висновок, необхідна й основна передумова всякого державного устрою. Нічим не обмежена підлеглість людей владі, за Гоббсом, визначає, як непорушна вимога, ввесь зміст суспільного договору, що залишається незмінною при всіх проявах акції верховної влади, навіть тоді, коли влада порушує безпеку й мир підвладних, замість їх оберігати. Тим самим, — підсумовує Дель Веккіо, — Гоббс виказує себе типовим представником абсолютизму» (с. 82).

Доктрина абсолютної монархії, з її ствердженням абсолютної влади монарха і таким самим абсолютним запереченням прав на владу з боку народу, становить перший і

основний етап у розвитку політичних ідей Нового Часу. Їй протистає, як її заперечення, антитетична їй доктрина політичного демократизму, що в жорстоких революційних змаганнях упродовж майже двох століть, спочатку в Англії, а далі у Франції приходить на зміну цій персоналістичній концепції секуляризованого абсолютизму.

Середньовіччя стверджувало трансцентдентну рівність усіх перед Богом; абсолютистична монархія Нового Часу — рівність політичної безправности всіх перед абсолютною владою короля; демократія — загальну політичну рівність усіх супроти самих себе, супроти верховної влади, носієм якої виступає тепер цілість, однакове рівне право всіх на політичну владу.

Якщо в абсолютній монархії державець є все, а підвладні, нарід — ніщо, то концепція народовластя, проголошуючи принцип влади народу, ідею монарха-народу, суверенности народу, здіймає цю протилежність між владою одного і безвладністю всіх. В політичному демократизмі абсолютній владі короля протиставлено визнання абсолютної влади народу. Влада не одного, а цілости, не монарха, а народу. Не влада особи, а безособова влада всіх. Народній характер влади. Народність влади. Ідея національної державности!...

Універсалізмові абсолютної влади не-народнього монарха протиставлено замкнену в собі осібність влади суверенного народа-нації.

Середньовіччя й абсолютизм Нового Часу будувало свою політично-суспільну доктрину на принципі особи, становости й ієрархізму; політичний демократизм Нового Часу—на принципі а-персоналізму, антиієрархізму й безстановости. Середньовіччя розчленовувало суспільство за системою ієрархічних підлеглостей і співпідпорядкованостей, за ґрадацією ступенів, ідучи від нижчого до вищого й завершуючи всю будову образом Бога; Новий Час змагається за переборення цієї ієрархічно-станової структури суспільства, за суспільство як аритметичну сукупність тотожних собі одиниць. Він звільняє ремісника від ланцюгів цехового ладу і селянина з кріпацької залежности, позбавляючи в свою чергу духівництво й аристократію їх станових привілеїв для того, щоб кожного громадянина визнати однаково рівним у політичних правах кожному іншому.

Середньовіччя стверджувало ієрархізований монізм; Новий Час — аритметичний плюралізм. В доктрині політичного демократизму над усім тріюмфує плюралістична ідея приватної ізольованости особи й політичного партикуляризму.

Політичний демократизм оформлюється як скерований проти абсолютизму, як антиабсолютистичний і, тим самим, як релятивістичний. Лише в системі політичного демократизму переборюється остаточно релятивізм, спроба розвинути доктрину політичного релятивізму, вчення не про абсолютність, а про відносність влади, послідовно проведена тенденція заступити ідеал абсолютної влади ідеалом відносної влади, влади, як сукупности відносностей. Політичний демократизм розробляє поняття про верховну владу, як про сполучення кількох влад, що з них кожна обмежує іншу. Повнота влади не повинна належати нікому зокрема; вона не повинна бути в руках ні одного, ні всіх. Взагалі не повинно бути єдиної влади як цілости, влади, зосередженої в чиїх-небудь одних руках.

У Локка ідея політичного демократизму схрещується з механічним вченням Ньютона, з доктриною ґравітації і таким способом витворюється вчення про рівновагу відношень; вчення про рівновагу відносностей, про поділ влад, що й досі визначає як структуру конституційного устрою більшости країн світу, так і спосіб політичної акції.

Політичний демократизм виступає як доктрина механістичного релятивізму. За його концепцією, тільки співвідношення розчленованих влад ґарантує державу від абсолютизму і забезпечує політичну свободу в країні.

Лібералізм 19 ст., в своїй істоті, — це й ніщо інше, як політичний антиабсолютистичний демократизм, в основі якого лежать, з одного боку, аритметичний партикулярний плюралізм, а з другого, релятивізм і концепція обрахованих відносностей. Предметова реальність даностей втрачає своє значення; її заступає числовий облік співвідношень.

Поруч з доктриною політичного демократизму витворюється доктрина соціяльного демократизму. Уже Монтескіє в своєму «Дусі законів» (1747) не задовольняється з вимоги політичної рівности; політичний еґалітаризм він прагне доповнити соціяльним. Він прагне не свободи для відокремлених одиниць, але тотожности цілого. Центр ваги з поодинокої одиниці переноситься на ціле. Персоналістичному абсолютизмові й політичному демократизмові протистає анти-персоналістичний демократичний варіянт абсолютизму, позбавлений у відміну від ліберального демократизму, як релятивізму, так і лібералістичних тенденцій.

Уже з цієї довідки ми переконуємося, що «сфера політики», супроти тези Б. Крупницького, не становить собою жадного винятку. Засади прямого заперечення діють у цій сфері не менш, а може навіть ще більш виразно, як у кожній іншій. Людство оперує не так уже великою кількістю ідеологічних категорій і оперує ними в історії за цілком певними схемами. Схема діяди і

діядного розчленування — одна з найбільш основних і найбільш властивих для історичної течії часу, хоч і не виключна.

Про «індивідуальні нюанси людського настановлення» (с. 8), на які вказує Б. Крупницький, можна було б тут не згадувати, не тому, що вони не грають своєї ролі в історії, а тому, що саме в даному контексті їх можна обминути. Для чого говорити тут про «реакцію мистців з їх сензитивною, вражливою змінною вдачею», коли, можливо, взагалі наші почуття — то лише рудименти ідеологій пережитих епох?!...

3.

Бор. Крупницький наводить цитату з «Засад естетики»: «Людські ідеології, світоглядові течії, політичні напрямки, теорії мистецтва змінюються за принципом заперечення». З приводу цього він зауважує: «Вже Ю. Бойко підкреслив, що воно не зовсім так, бо кожна доба, навіть протиставляючись попередній, має в собі нашарування попередньої' (с. 7). Я цілком згоден: воно не зовсім так! Я дозволю собі сказати різкіше: воно зовсім не так. Замість говорити про пряме заперечення, Микола Кузанський волів огворити про coincidentia oppositorum, сполучення протилежностей!

Б. Крупницький воліє говорити про «нашарування» епох. Я не думаю, що посилання на «нашарування» розв'язувало б складність історіософічної проблематики. Чи можна сказати про історичні епохи, що вони змінюючись, наверствовуються одна на одну, на зразок геологічних нашарувань?

Якою мірою це поняття може бути прикладене до історичних зсувів категорій у сфері політичної думки, технічних винаходів, соціяльних зрушень і т. д.? Чи можна визначити взаємини між політичною доктриною Середньовіччя й персоналістичним абсолютизмом Нового Часу, як взаємини нашарування, і якщо можна, то якою мірою і в якому сенсі? Якою мірою про політичний демократизм взагалі і про модерну його відміну, — релятивістичний лібералізм 19 ст., — можна ствердити, що ці політичні концепції становлять собою н а ш а р у в а н н я на політичну доктрину абсолютизму?

Автор, пропонуючи той чи інший термін, несе відповідальність за кожен варіянт його можливого застосування. Однак значення кожного такого терміну завжди далеко обмеженіше за думку, що її ми вкладаємо в його зміст. Говорячи про пряме заперечення, я ніколи не забував, що я маю на увазі ствердження. Я вже згадував: кожна доба, протиставлена іншій, кожен етап доби, протиставлений попередньому, несуть на собі завжди ознаки тотожности з попередньою добою, з попереднім етапом, бо кожне не-А, в його протиставленні А, є формулою ствердження А, неґативним визнанням А.

Аналіза виключного протиставлення не вирішує повноти проблеми взаємин епох, або етапів у межах однієї й тієї самої епохи. Я вказував уже одного разу, що, поруч з епохальними категоріями, категоріями, що належать певній, одній історичній добі, існують також позаепохальні, властиві кільком епохам, наскрізні категорії й явища, що переходять з доби в добу, співіснують з епохальними явищами й категоріями, врастають у ґрунт доби, що із зникненням доби переходять в іншу, продовжують своє існування поза гранями доби, яка їх витворила. Такі естетичні вартости: бізон, намальований рукою палеолітичної людини, «трипільський» орнамент, поеми Гомера, поезії Горація, картини Перуджіно, драми Шекспіра. Релігійні істини. Етноси, що виникають за певної доби й продовжують існувати в інших. Технічні винаходи людства, бо одночасно й поруч простує стежкою людина, тримаючи в руці дерев'яну ковіньку, рипить і повільно посувається брукованою дорогою віз, запряжений волами, мчить по рейках залізничого шляху електропотяг і в синяві неба з гулом проноситься чотиромоторовий літак.

Повернімося до згаданого на початку: я не відкидаю ідеї розвитку; я відкидаю ідею розвитку лише в тому сенсі, який надавало цьому поняттю 19 століття, яке виходило з образу-ідеї єдиної й загальної цивілізації, що розвивається безперечно, за універсальним і завжди тотожним собі принципом лінеарного поступу.

Д-р ОСТАП ГРИЦАЙ.

БАНКРОТ ЛІТЕРАТУРИ

II.

ОПОВІДАННЯ.

Скільки разів у літературі настає занепад мистецької творчости, то найдошкульніше відчувати його доводиться загалові читачів у ділянці — оповідання. Бо це та ділянка лІтературної праці, де в добах письменницького розквіту родиться, сказати б, х л і б н а с у щ н и й для широких мас читаючої громади. Коли ось пересічний читач, зацікавлений новими письменницькими появами, спиниться над ними у книгарській крамниці, то він звертає свою увагу першою чергою на останні твори — відомих оповідачів. З цього погляду, він, німецькі книгарі передвоєнної доби обчислили, що підчас т. зв. різдвяних книжкових ярмарків (Weihnachtsbüchermarkt), тобто в часі найбільшого попиту на літературні новини, на сто нових письменницьких творів, розкуплених публикою, припадало майже правильно 60 до 80% на оповідання, повісті і романи, а щойно решта на твори віршовані та драматич-

ні [1]). І майже таке саме подають нам про книжковий обіг в них і прилюдні книгозбірні для випозичування творів красного письменства [2]). Нову ліричну збірку, чи епічну поему, чи новинку для сцени ви дістали тут в кожен час, але актуальна повість переходила з рук до рук, і треба було іноді аж записуватися на список чекаючих, щоб урешті, за правилом зголошеної черги і собі дістати розхоплювану збірку оповідань чи розреклямований роман. Правда — великий мистець оповідання, Оскар Вайлд, ще в добу перед першою світовою війною висловлював у збірці прегарних естетично-критичних нарисів «Intentions», а саме у судії «Занепад фантазії» побоювання, що доба великих оповідачів, великих майстрів фантазії, в сучасній Европі — скінчилася [3]). А ми, сучасники світу після двох великих воєн додаймо до того, що блискучі успіхи тих колишніх великих майстрів европейського оповідання це вже сьогодні ніби казка і фантастична вигадка про себе. Бо де в нас сьогодні геніяльно розфантазовані оповідачі — Вайлд сказав би: брехуни! — типу і рівня Вальтера Скота, Александра Дюма батька, Віктора Гюго, Діккенса і Бульвера, Бальзака, Золя і Фльобера, Йокая і Крашевського, О. Генрі та Джозефа Конрада? Одначе особливо типу тих двох перших — Скота і старого Дюма.

Справді — які це мистці оповідання!

Того стихійного, простого оповідання, якого блаженного, рапсодно наївного розмаху не обтяжує ніяка глибінь Гамлетівської рефлексії, соціяльної ідеології, моралізуючого доктринерства та a priori сконструованої філософії, затеж творча фантазія автора степенує іноді до вершин просто нечуваного зацікавлення. Пригадуєте з першого роману Скота »Waverley» картини, де рішається оконечна доля ворохобника Мек Івора Ферґеса та молодого Веверлі? Або сцену з «Quentin Durward», де п'яний шаліттям і оргією «арденський дик» князь Вільгельм от-от розпізнає проходячих повз нього героїв роману, загрожених з їх розпізнанням смертельною небезпекою? Або момент з роману «Kenilworth» де Емі Робсарт та граф Лестер стають віч-на-віч з королевою Єлисаветою? Або щось таке, як та картина в романі «Woodstock», де Кромвел, повний гніву і жадоби помсти, стукає у браму терему Генріха Лі? Це картини, розмальовані Скотом так сповидно просто, а проте з таким усецілим оволодінням уваги читача, що напруга цікавости запирає вам віддих, степенує увагу трохи не до болю, велить забути читачеві, чи це ніч чи день і — здебільша — лишається вам в живій пам'яті на все життя [5]). І воно знамение собою, що коли Печорін в Лермонтовім романі «Герой нашого часу» в одній з трагічних ситуацій свого життя намагається призабути всю важкість даної хвилини, то він поглиблюється весь в лектуру Скотового роману про пуританів... А Гайнріх Гайне писав колись у своїх листах з Берліну: «...Тепер же мушу говорити про твори Вальтера Скота, бо весь Берлін говорить про нього, бо скрізь його читають, подивляють, критикують, лають і знову хвалять і знову читають. Від шановної пані графині аж геи до простої швачки, від пана графа до люкайчука — все читає романи великого шотляндця, особливо ж наші чутливі дами. Зокрема ж роман «Kenilworth» викликав тут сенсаційне враження [6]). Читають в нас Скота в оригіналі, або в усіх можливих перекладах, яких теж не брак, бо, нпр., останній тепер роман Скота «Пірат» [7]) появився водночас в чотирьох перекладах...» [8]).

А Дюма батько? Його «Les trois mousquetaires»? Та хіба зміг би хто з його читачів призабути картину, як славетна трійка мушкетерів, Ато, Парто та Арамі, а з ними як їх гідний товариш, д'Артаніян, дістається до Лондону, щоб добути тут самоцвітів королеви Анни? Або як леді Вінтер, слідом за ними покидає Париж, занепокоєна спершу грозою вічної в'язниці в теремі лорда, а далі добуває прихильність молодого офіцера Фельтена, важиться з ним на втечу, якої кожен момент це акт нечуваної зваги, і вертається все таки до Парижу, щоб тут остаточно попасти в руки трьох мушкетерів та на той їх суд, малюнок якого захоплював колись до ентузіязму весь культурний світ, від читачів у Калябрії до читачів Стокгольму, Гаммерфесту, і від Лондону до Шангаю?

«В XIV ст. лектурою европейського світу є Данте, в XVII ст. Сервантес, в XIX ст. Александер Дюма» — писала колись захоплена мадам Дельфін де-Жірарден [9]). А коли — спитаймо — стане такою лектурою европейської прилюдности якийсь український літературний твір, зокрема ж в ділянці оповідання? Ми ж, українці, повторюємо залюбки, що між слов'янськими літературами наша одна з найбільших і найкращих і ставимо її на один рівень поруч літератур російської, польської і чеської. Але тоді, як усі ті літератури мають письменників, твори яких є в перекладах і відомі в усій Европі, то що ми, українці, можемо поставити поруч них? Німецька — а за нею французька — літературна критика підкреслювала вже давно і підкреслює те й тепер з усією рішучістю, що великі російські і скандінавські оповідачі XIX ст. оформили властиво обличчя роману модерної доби, та що без Толстого і Достоєвського блискучого розвитку цього роману не можна б уявити [10]). Польський роман добув европейського розголосу — а то й нагороди Нобля! — з творами Сенкевіча, Жеромського, Реймонта та Бояр-Желенського [11]). Правда — европейський рівень

---

[1]) Так принаймні за звітами книгарень і накладень в Німеччині (1912). Пор. до того каталог об'єднаних німецьких накладень з р. 1946 (München-Freiburg).

[2]) Інститут Ляст у Відні (в добі «Im Westen nichts Neues» Ремарка).

[3]) Цитую загально з памяти. О. Г.

[4]) Але тут я розрізняю оповідачів - фабулістів і оповідачів - ідеологів. Та про це ширше в окремій розвідці. О. Г.

[5]) На-жаль в нас, українців, відоме здебільша тільки ім'я Скота, і лиш ми серед народів Европи не витворили ніякої школи Вальтера Скота, хоч мають її японці і китайці. О. Г.

[6]) Це один з найкращих творів Скота, його змістом є трагічна історія потаємної жінки графа Лестера — полюбовника королеви Єлисавети — історія, що кінчиться насильною смертю тієї жінки, Емі Росарт, а розігрується в Лестеровім замку Кенілворс (1560 р.).

[7]) «The pirate» (1821 р.).

[8]) За текстом у виданні: Heinrich Heine. Europ. Bilderbogen. Phönix-Verlag 1946, ст. 27. — При цій нагоді зазначу, що дещо від'ємні осуди про Скота в Тена («Histoire de la literature anglaise») та у Брандеса («Hauptströmungen der Literatur d. XIX. Jh.»), на мою думку, не зовсім слушні, особливо ж осуд Брандеса, що недоцінює зовсім Скота хоч би з погляду на його значення як уподібника селянських духовостей («The hearth of Midlothian» та ін.). О. Г.

[9]) В нарисі про неї у творі А. Бюхнера (Büchner) Französische Literaturbilder, 2. T. Frankfurt a. Main ст. 262 — 265.

[10]) Перед війною в Німеччині особливо Маєр-Ґрефе (Graefe) та Карло Нецель (Nötzel) це захоплені речники російської творчої духовости, зокрема ж Достоєвського, на плекання культу якого в Европі ми, українці, дивимося з заложеними руками, не зваживщись досі ні на один критичний голос про цього московського патокриміналіста, на европейському форумі. А сьогодні культ Достоєвського в Европі знову поглиблюється. Я питаюся: чи всякого роду Раскольнікови, Карамазови, Смердякови та Мишкіни і на будуче мають лишитися «ідеальними репрезентантами слов'янської релігійности» для Европи? О. Г.

[11]) Притім усі Сенкевічівські неправди про нас пішли в широкий світ так само, як і Вольтерів наклеп на запоріжців в його «Charles XII», та проте ніякий український історик не догадався виступити на европейському форумі з відповідним спростуванням, хоч би тільки німецькою мовою і хоч би лиш з перекладом відомої праці про «Ogniem i mieczem» В. Антоновича. О. Г.

Сенкевічового «Quo vadis» був оспорюваний німецькою критикою з самого початку його успіху, а до його автора пристосовано той трохи презирливий підхід, що ним пописувалося і в самих поляків краківське «Liberum veto« і який зазначується ще і в останньому часі у споминах Желенського про краківську богему [12]). Але сфільмоване «Quo vadis» оббігло фільмові сцени всієї Европи так само, як чудове англійське «The King of Kings», і сьогодні, напр., в літературно-критичних французьких журналах ви зустрічаєтеся з дуже прихильними інформаціями про новини польської літератури. З чеської літератури оповідання Божени Нємцової, Врхліцкого, Сватоплука Чеха, Заєра «Ян Марія Пльойгар» та леґенди, а далі твори Махара, Ружени Свободової та Ружени Єсенської, щоб не згадувати вже про «Прекрасного вояка Швейка», — відомі і цінені на европейському форумі, так само добре, як і оповідання російські доби Ґорького, Андреєва та Чехова. А віденський критик Ганс Лібштекель поставив Заєровий роман поруч Ромена Роллана «Жан Крістоф».

І от ще раз доводиться поставити питання: А ми?

Ми, українці, з нашою літературою для Европи трохи не те саме, що і з політичного боку як бездомні скитальці: ніхто нас не знає, ні не респектує. Мов наперекір тому, що ще нІколи не говорилося в нашій літературі так багацько про Европу, як саме сьогодні. І ніколи ще деякі літераторські типи в нас не лізли вам у вічі і не чванилися своїм т. зв. «европеїзмом» так нахабно, як нині. На-жаль — усі ті «европеїсти» нашого загумінка в суті речі такі далекі до Европи, як Европа від них; в їх бундючнім, іноді гохштаплерсько-високопарнім «европеїзмі» немає, поза хитро нахапаними фразами та іменами, суто европейського нічого, хочби вони й безліч разів гіпнотизували тих мучеників-читачів такими европейськими йменнями як —зрештою вже давно прогомонілий і цікавий хіба літературним палеонтологам! [13]) — Джойс, чи якийсь американський літератор, або знову якийсь ще дуже сумнівний тип зпід прапора французького екзистенціялізму чи не менш туманного сюрреалізму, що зі справжньою поезією і мистецькою красою не мав і не буде мати ніколи нічогісінького спільного [14]). Бо як-не-як, а упродовж дотеперішнього періоду нашої еміґрації саме ті «европеїсти» в нас не змогли створити не то що нічого видатного, але навіть нічого путнього, тобто такого, що могло б стати бодай поруч кращих творів Нечуя-Левицького, Грінченка чи Кониського. Правда — Великі Інквізитори зпід знаку европеїзму проскрибували цих справжніх і характерних письменників у нас уже давно, вчепившися рівно туманної як і брехливої фрази про т. зв. просвітянщину, якою всякого роду европеїсти, імперіялісти, перші консули та критичні диктатори нашого загумінку звикли забивати за одним постріляом усе, що не вкладається ніяк у Прокрустове ліжко їх доктрини. Та проте треба сказати, що коли нині доводиться дати до читання пересічному українському читачеві щось розумне, гарне, етично чисте і справді національним духом надихане — зокрема ж коли ідеться про українську жінку і українську молодь, — то твори саме тих письменників — це справжня Stella Maris для нашого читача [15]). Зате ж які досвіди зроблено з цього погляду, нпр., з творами такого, так дуже тепер деким захвалюваного М. Хвильового, це показав інцидент з передрукуванням його ж оповідання «Життя» в місячнику для молоді «Юнак». Про це я писав ширше на іншому місці [16]) і тому тут повторятись не буду. Але що еротоманія, ще починаючи від Винниченка, засіла міцно в головах наших літераторів і то саме таких, що залюбки покликуються на европейські зразки, того доказ — як опісля побачимо — між іншим оповідання **Ігоря Костецького,** своєю продуктивністю одного з найплодовитіших членів теперішнього МУР-у.

З творами Костецького —подібно як і з творами Косача — ви стрінетесь сьогодні у всіх виданнях цієї літераторської організації і поза ними. Костецький так само, як і Косач добре дбає про те, щоб що найчастіше пригадуватися шановній громаді наших читачів і дбає водночас про те — знову як і Косач — щоб виплоди його пера не лишалися без відповідної реклями. До того ці панове користуються усоюзненою з ними пресою, яка вас заздалегідь повчає про те, в чому саме суть і цінність їх писань, а крім того прихильністю літературного проводу МУР-у, речник якого або не критикує їх зовсім, або критикує з дружньою поблажливістю, тоді, як на не усоюзнені літераторські появи кидається грім і розторощується їх усеціло (бідний Ситник!).

«Літературна творчість І. Костецького, — каже в післямові до його нарисів, —названих чомусь новелями — такий поважний і авторитетний критик, як проф. В. Державин [17]) — повертає нашу белетристику до шляхів того високого й ідеалістичного мистецтва, яке має промовляти до народу не прозаїчним змістом слова — це повинна робити і далеко краще робить кваліфікована публіцистика — а самим словом, тим творчим словом-логосом, що діє глибше й потужніше за все на світі і знаменує в поетичному вислові сказане й не сказане яко безпосередній еквівалент несказанної ідеї — бо «напочатку було слово» (ст. 26). — Я признаюсь, що це визначення літературної творчости Костецького тут мені не зовсім ясне, особливо ж коли порівняти його ще з тим місцем післямови проф. Державина на самім початку, де говориться, що «белетристична продукція Костецького... становить принципову і глибоко знаменну подію в мистецькому розвитку сюжетової прози» (ст. 25). Читаючи ось таке, ви мимохіть читаєте: в чому ж ота «принциповість» і «глибока знаменність» такої події, як белетристична продукція Костецького? Правда — проф. Державин намагається опісля пояснювати формальні особливості оповідання Костецького, вказує на «шукання нових форм вислову, що вони не описували і не визначали б раціональним шляхом ті почуття та ідеї, які письменник намагається закласти у свій твір, а викликали б їх у читача поза літературним сенсом тексту самою високо-естетичною організацією вислову — те шукання — каже проф. Державин — рівномірно спричинилось і до великих мистецьких досягнень (Джойс в англійській літературі, Гемінґвей в американській), і до величних провалів німецького експресіонізму і французького сюрреалізму» (ст. 25). І ще далі каже проф. Державин таке: «Для української белетристики, що вона досі — з небезсновною обережністю — перебувала ніби осторонь від тих стилістично-композиційних спроб і шукань, **надзвичайно важить той факт, що в творах І. Костецького вони відразу виступають не в ролі малоприступних читачеві або й естетично-сумнівних експериментів, а як органічний чинник нового ідеалістичного мистецтва прози, яке відкидає гадану самовартість описової матерії т. зв. реалізму і оперує переважно емоціями й афектами, відчуваними поза літературним словом і поміж граматичних словосполук»** (ст. 25). [18]).

Як бачимо — наш видатний критик до пана Костецького дуже прихильний, хоч я побоююся, що пересічний читач окреслень проф. Державина не буде розуміти гаразд, а до того, коли почне читати критичніше ті — як каже критик — твори «нового

[12]) T. Boy-Zelenski. Znaszli ten kraj? Hanov. 1946.

[13]) Читайте про Джойса — та про спорідненого з ним фоссільно мертвого Пруста! — принципову річ Анрі Міллера «L'univers de la mort» в паризькім журналі «Poesie» ч. 35, 1946, ст. 18—40.

[14]) Порівняй рецензію: Renè-Guy Cadou: Poesie (про Ж. Сіпервея, Анрі Мішо та Поля Елюара) в журналі «Horizon» 1947, ст. 90—91.

[15]) Говорю це на основі досвідів, зроблених Культ. Освітнім Референтом в нашому таборі в Карльсфельді і в таборі «Орлик» в Берхтесґадені. О. Г.

[16]) «Орлик» журнал таборового життя, Берхтесґаден 1946, ч. 2, ст. 8, у статті «Кукіль у хлібах». О. Г.

[17]) Ігор Костецький. Оповідання про переможців. Дев'ять новель. Післямова Володимира Державина. Мала Бібліотека МУР-у. «Золота Брама» 1946.

[18]) Підкреслення моє. О. Г.

ідеалістичного мистецтва», то ладен згадати собі римську проповідку: parturiunt montes - nascitur ridiculus mus, тобто по нашому: з великої хмари малий дощ. Проф. Державин сягає ось аж до XVIII ст., згадує реалізм, символізм, експресіонізм і сюрреалізм і цитує притім як необхідних двох однодумців пана Костецького — невдаху Джойса та сенсаційного, а не все стравного Гемінґвея. І от коли читач, наслухавшися того всього, береться врешті читати ті джойсівсько-гемінґвейсько-костецьківські чудеса, очікуючи нечуваних об'явлінь «нового ідеалістичного мистецтва», він зустрічає як першу «новелю про переможця» — а наголовок прекрасний! — таке:

Там високо на горах.

«Четверо хлопців узялися за руки. Старший над (?) ними с к а з а в:[19])

— З а б у д ь м о, х л о п ц і.

Він с к а з а в:

— З а б у д ь м о х л о п ц і, що були між нас такі, що плакали з нещасливого кохання. Може — —

Він нажмурив до сонця ліве око.(?)

— Може вони ще придадуться нам колись. Пісні про кохання. Лиш не тепер. Прощайте, хлопці.

Побравшися за руки, вони зійшли з пагорба. Їх розстріляли широкою чергою з кулемета. Вони лягли на землю і не сказали більше ні слова.

Замість них мала промовити земля»,

От і все!

Бачите, шановний читачу, яке наше теперішнє мистецтво просте, а властиво паном Костецьким упрощене до можливого мінімуму. Той Джойс, що тепер ніби в рекомпензату за страчений в Европі авторитет став via Ігор Костецький та ще до того з містером Гемінґвеєм ніби духовим батьком МУР-у, ще вищим ранґою, ніж Улас Самчук і навіть проф. Шевчук, мусів свого часу все таки добре натрудитися, поки зміг зліпити свою, хоч і не зовсім доречну, то проте об'ємом грубу книгу, затитуловану іменням гелленського героя. І Гемінґвей теж натрудився і написав немало, поки добув тієї слави, що розгомонює тепер світом, зокрема ж не дала і не дає спати Ігореві Костецькому. Ну, а от він, Ігор Костецький, втяв усього 13-рядковий ескізець, і вже він в нас і Джойс і Гемінґвей!

Одначе можливе, що офіційний критик МУР-у скаже мені на те:

— Хай буде, що короткий, але ви дивіться, який він! Тобто які його кваліфікації з формального, мистецького та ідеологічного боку!

Ну, гаразд — так придивімося йому ближче. Як бачимо — з традиційною формо новелі автор зірвав ґрунтовно, бо в усій літературі світу не знайдете новелі, об'ємом усього 13 рядків. Але якщо так, то це взагалі ніяка новеля тай взагалі ніяка нова форма, ніяка новість ідеалістичного мистецтва, а стара як світ форма поширеного афоризму, така улюблена авторами в сюжетах казково-поетичного характеру, де з одної сторони іде про пластику тонкого, мініатюрного малюнку, а про мистецько заховану глибінь основної думки з другої. І ми знаємо, що саме наша новітня, невгомонним темпом життя гонена доба видосконалила ту коротку, таку дуже притаманну їй форму мистецького вислову до вершин, завдяки мініятюрним шедеврам в цім жанрі Турґенева, Бодлера, Оскара Вайлда, Артура Шніцлера, Петра Альтенберґа, Лінкевса та цілого ряду інших, що їм завдячуємо коштовні перлини такої поезії в прозі, малюнків життя в казковій чи приказковій формі. Але хоч і не могли б ми таким речам в Костецького признати з ніякого погляду творчо-ориґінальної форми, то проте ми були б йому нескінчено вдячні, коли б він тут дав нам щось, що нагадувало б нам хоч в дечому чудових поетів афоризму рівня Турґенєва, а головно незрівнанного з ніким Вайлда[20]). Але що ж — яка тут в н у т р і ш н я сторінка речі Костецького? Своєю плиткістю, браком всякого поетичного настрою та пісною сірістю обрисів цей нарис робить на мене враження — якщо взагалі про це говорити — літераторської спроби наївного гімназиста. Бо сьогодні й дійсно хіба тільки простодушний юнак, що не зміг чи не мав ще змоги пізнати все багацтво, всю глибінь т. зв. в о є н н о ї л і т е р а т у р и, витвореної в Европі добою двох світових воєн від 1914 до нині — може як автор вдовольоватися такою банальною і поверховною дрібничкою, як цей нарис Костецького. Отак для читачів, що знають короткі малюнки і малюночки баталістичного характеру з творів Анни Віванті, Барбюса, Дюамеля, Леонгарда Франка, з французької воєнної книги «Les Martyrs» і з цілої низки інших, немає тут ні мистецького, ні ідеологічного зацікавлення. Для чужинця ні, бо недостача індивідуальних рис у малюнку середовища відразу відштовхне його. А для українського читача теж ні, бо сіре узагальнення цілости картини тісніше його уваги з нею не зв'язує.

А далі мимохітна кумедність всієї ситуації взагалі. Бо якщо це війна, то як це так, що на шпилі високої гори четверо хлопців, замість шукати змоги втекти від ворога, що чатує під горою з наставленим кулеметом, беруться за руки як до аркана, і вислухавши сентиментальну промову «старшого» про те, що треба їм забути про той плач, що ним вони ридали колись з нещасливого кохання і про пісні кохання, сходять з пагорба — отож не з високої гори? — просто на люфу кулемета, що розстрілює їх широкою чергою. Та хіба є де ще такі хлопці, що замість кидатись на кулемета, дають себе вистрілювати мов вівці? І що це за хлопці такі, що так ревно плачуть з нещасливого кохання? Та де нині автор бачив таких плаксивих юнаків? І що то за трубадури такі, що закохавшись потопають у сльозах та ще і співають при тім? А якщо це невійна, то що це взагалі за ситуація? Пацифікація з кулеметами — чи що таке? А коли хлопці розстріляні, вже всі на землі, то нащо заввага автора про те, що вони вже не сказали ні слова? Та хіба ті, кого розстріляли чи повісили, ще звикли щось говорити? А в кінці дуже сумнівна глибінь останньої, отож провідної рефлексії автора: «Замість них мала промовити земля». Це ось смішна заввага, бо як би ми всі так давали себе вистрілювати і покладались тільки на те, що, мовляв, земля сама буде за нас говорити, то бідні ми й бідна та наша земля...

І отак доводиться сказати:

Так це так репрезентується модерна українська «новеля», що мала б бути зразком чогось зовсім нового, якогось нового та переломового досягнення, мистецького досягнення в українській літературі нашого середовища та сучасної доби? Правда — на це питання шан. автор скаже нам зараз: Але ж, панове, це тільки перший зразок в моїй збірці новель, там же є ще вісім, а крім того в мене ж ще ціла низка інших творів у журналах та в альманахах МУР-у! — А на це треба сказати, що всі ті інші спроби таланту Костецького я так само докладно й сумлінно розглянув, як власне і той перший зразок, та на-жаль вислід критичної аналізи був для автора тим фатальніший, чим ота аналіза була точніша і совісніша. Ось у восьми дальших «новелях» про «переможців» того типу, що розплакані трубадури «там високо на горах», скрізь намагання автора чудувати українських дурнів нечуваною глибінню та ориґінальністю сюжету, але з тим, що єдиний ефект, що його пан Костецький з гідною уваги послідовністю осягає, це враження смішної банальности і плиткости, але штудерними фразами і всякого роду стилістичними вихватами та гокус-покусами замаскованої так, що спершу маєте враження прислоненого образу в Саїс, а щойно після прочитання «новелі» до кінця, бачите, що тут під саїсівською прислоною або немає нічого, або тільки ерзац-глибінь таки домашнього виробу поштивого Ігоря Костецького. Але при допомозі яких засобів наш епохальної міри оповідач намагається посилювати враження своїх творів, особливо ж таких вдячних засобів, як усякого роду штуки з-під знаку Ероса — про це вже у продовженні цієї праці.

(Далі буде.)

---

[19]) Підкреслення мої. О. Г.

[20]) В останньому часі появився дуже добрий вибір з творів Вайлда в німецькім видавництві «Die Brücke»: Selections from Oscar Wilde. W. Dorn Verlag, Bremen-Horn 1947. Тут є дещо і з De Profundis. О. Г

АДОЛЬФ ЛОУ.

Волі не здобувають дуричкою.

ПАРАДОКСИ АНГЛІЙСЬКОГО СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ.

Мабуть, чи не найбільшою сенсацією в цій зовсім не сенсаційній країні є переживання, що маємо тут діло з людьми внутрішньо вдоволеними. Цю прикмету свого земного животіння англійці називають »щастям», а себе називають щасливими. Коли хто хоче довідатися, що саме називають англійці щасливим, мусить заглянути до оксфордського словника понять і там знайде багатомовну дефініцію поняття «щасливий» — вдоволений власною долею. Англійці люблять про свою країну без перехвалювання говорити: «Хто пережив на власній шкурі цю стриману веселість, що тут характеризує ціле життя в усіх його хоча б і найдрібніших виявах, той тільки собі може уявити, в якому пеклі він жив, поки не опинився на острові». При тому абсолютно не треба думати про роздвоєння, пережите в останніх роках або між обома війнами. Ми ще надто багато знаємо про так звані щасливі часи перед 1914 р., щоб усвідомити собі, що така, напр., Німеччина перед цією датою так само визначалася браком «своєчасної свідомости», як і по війні. Супроти цього видається, що сучасне англійське життя складається неначе не з «сучасного» . . .

Чимале значення має обставина, що цей стан внутрішнього вдоволення має свій первісно соціяльний характер. При тому не треба мати на увазі таких наявних виявів, як відгомін на всякого роду гуманітарні заклики, чи великі народні празники. На увагу треба брати повсякденні, буденні явища, поведінку людини на вулиці, на базарі, не обмежену нічим охоту до взаємодопомоги в найдрібніших життєвих турботах, поведінку публіки з урядовцем, ге, як урядовець ставиться до публіки, при чому символічним явищем є полісмен. Хто щодня, і не тільки в дрібній торгівлі, обсервує просто середньовічні форми купецького суперництва, передусім брак ворожої конкуренції і постійно чуйне почуття торговельної відповідальности, в того поступово виринають сумніви, чи поняття «людини економічної» з існуючих економічних наук, з боку німецького господарства викладають правильно чи ні?

Я припускаю, що поза простим суперництвом за кращання, та виразніший вияв посиленої боротьби за існування ті самі прикмети вдоволення й веселости, отже житерадісности, характеризують теж американську буденщину.

Крім того, дуже притаманне явище — те, що англійський мужчина (беремо справу пересічно) ледве чи коли підноситься душевно вище, над вік юнака, що знову деякі психологи вважають загальною англосаксонською характеристикою. Дуже характеристичне теж замилування до плекання ріллі в англійського громадянина, хоча б і на найменшому клаптикові у формі власного городця. Він, англієць визначає будівельний стиль і вид однородинного, власного дому, розвиваючи при тому городницькі вподобання.

Славетний англійський «індивідуалізм» можна найкраще зрозуміти, як дрібноміщанську замкненість у собі. Це явище зовсім не припадкове, що найбільше англійське місто Лондон є типово найменше великоміським. Ця світова метрополія є до нинішнього дня конґльомератом, збираниною, структурно не пов'язаних громад, що іноді виявляють зовсім сільський характер. Коли поминути сіру пустку й одноманітність північно-англійських індустрійних центрів, тоді можна й тут запримітити ту саму структуру. Країна, що її з правом можна назвати найстаршою промисловою країною, що її промислова революція, здавалось, змінила цілковито; країна що своє аґрарне населення зредукувала до 8%, складається ще й нині типолоґічно з ловців-мисливців, рибалок і ремісників, не виключаючи при тому й найвищих верств, коли брати на увагу т. зв. «спортові» уподобання англійців до різних улюблених занять, як ловів, що поширені у найвищих верствах, якщо тільки, хто має до диспозиції терен, або мулярство, ковальство і т. п. уподобання, поширені навіть між лордами, що свої вільні хвилини заповнюють тим «спортом».

ІНДИВІДУАЛІЗМ ТА ЗРІВНЯННЯ.

Коли вдумуватися в причини, що зумовили душевну рівновагу вдоволення й стриманої веселости англійців, тоді насувається думка, що тільки індивідуальне самоздійснення й свобідна демонстрація, скажімо, вижиття власних гонів і нахилів та здібностей, мусили дати підставу такій структурі англійського громадянина. Базікання про «англійський індивідуалізм» тільки стверджує цю теорію. А злободенний досвід учить, що в Середній та Західній Европі ледве чи знайдете велику суспільність, яка б так плекала конформізм, як це робить англійська суспільність. Де ще в цілому світі звертається увагу на добре виховання й поведінку? Де ще вважають розговірність у діялекті не тільки «селюшським», але познакою соціяльної деклясованости?

Англія якраз стала тираном модерного чоловічого одягу з безбарвною одноманітністю (пригадаймо тільки середньовічні форми — широкі холошні, одна штанка у червоно-чорні, друга в зелено-фіолетні лямпаси й горішню частину, що творила з тих пасів шахівницю).

Подібне відноситься в чималому до духового стану інтелектуальної середньої верстви. Якраз в Англії бачить кожний «балакун», що тут багато не «дискутують» . . . Англійці кажуть, наприклад, що форми наукового конґресу в Англії та Німеччині різняться одна від одної так само, як ведення війни від гри в ґольфа. Коли абстрагувати від невеликого числа духових бунтарів, бракує навіть у найвищих кругах наукового, мистецького та релігійного життя пристрасти до контроверзій, скажімо просто, до протиріч. Ніде не порушують таких глибин, як мистецька творчість останніх двох століть, зокрема у драмі, в образотворчому мистецтві та в музиці. Не інакше є воно з філософією та богословієм. Методи компромісу пристосовують до останніх духових здобутків. Коли ж гальмуюча сторінка конформізму переходить деякі межі, тоді її карають соціяльною дисфамією, отже суспільним зганьбленням. Все це вказує на культурні форми, що їх находимо звичайно тільки в суспільностей, що стоять на передіндустрійній фазі свого розвитку.

Розуміється чужинцеві тяжко освоїтися, а то й знайти це незрозуміле мірило духового зрівноваження. Коли ж, одначе, хто його собі засвоїв, тоді він — як чужинець — шукає, самозрозуміло, духово-соціяльного авторитету, що такий лад створив і його зберігає.

При тому кожний чужинець заплутується в англійських парадоксах. Бо соціяльний конформізм в Англії є спонтанним виявом одиниць, що над їх діянням і впливом їхнього духового багатства (еманації) не сторожить ніяка політична установа (інстанція) ані суспільний прошарок.

Поза невеличким числом «бунтарів» не вважає ніхто згаданого вже вгорі конформізму за зовнішній примус, але за властиву форму індивідуального самоздійснення.

Думання й відчування пересічної англійської людини керується не тим соціяльним кодексом, якого форми «decency» і «fairness» стали аксіомами поведінки всіх прошарків і кляс. Цей кодекс вимощує ту безодню класового зрізничкування і створює в найбільш плутократичній країні „plebiscuit de tous les jours", з якого виростає дійсна національна спільнота. Цей кодекс спричинює також великою мірою зродження т. зв. цивільної відваги, якою англійська одиниця такою недосяжною мірою перевищує кожного европейця.

Поняття «decency» і «fairness» розцінюються вище авторитету уряду, а право спротиву чи там опозиції, що до деякої міри ці засади порушує є властиво рушійною силою англійського політичного життя.

Не дивниця, що, напр., німецький інтеліґент думає, що в такій країні мусіли б розвинутися еґалітарні тенденції. Отже, свого роду «уравніловка»... Статистика показує повну помилковість такого способу думання. Отже, напр., 2/3 національного майна находяться в руках людей, що мають більше як 5000 фунтів майна. Це плутократичне розверствування в Англії є самособою чимось більше, як простим економічним питанням. Мабуть, немає більше краю, в якому розбіжності й вияви станового порядку можна б більше відчувати, як в Англії.

На великих просторах Англії було донедавна просто неможливо інакше мандрувати, як вулицею, шляхами та дороґами. Бо все інше — це приватна власність великих власників, і її нарушити ніяк не можна було. Не було лічниць чи музеїв, не було ніяких університетів (високих шкіл), що їх формальна репрезентація не спочивала б у руках якогось вельможі.

В такому випадку насувається дуже прикре питання: чи не є це все добре замаскованою клясовою перевагою й володінням аристократично-плутократичної кліки?

Повсякчасне викладання тієї справи затемнюється становищем опозиції в парляменті. Вона ж оплачувана урядом для ведення критики уряду! А все ж таки не треба забувати, що адміністрація, судівництво й господарські установи є в Англії до тої міри децентралізовані, що в них є так багато представників працюючих верств на ключових позиціях (тепер цілий уряд є в руках «партії праці»!) громадського й судового правління. Врешті, не треба ніяк забувати, що звідси, з цього краю, вийшли в світ такі здобутки модерного суспільного ладу, як боротьба з картелями, професійні спілки й споживчі спілки — всі ці засоби революційного чи реформістичного руху трудових мас.

Накінець, хай буде вільно відмітити, що в ніякій країні так скрупулятно не перестерігають супроти вищих кляс доходових і спадщинних податків — і це все є умовини, яких не все може зрозуміти психіка робітництва Середньої Европи, зокрема Німеччини, де клясова боротьба починає знову розгарятися аж до абсурду.
Спробуймо по змозі нашого матеріялу внести дрібку ладу в ці парадоксальні антиномії (дивовижні привидні противенства).

ЯК ОСНОВА: СОЦІЯЛЬНИЙ КОНФОРМІЗМ.

Французька революція 1789 року видвигнула три гасла, що стали основою модерної демократії: Вільність, Рівність і Братськість: Коли б ми підійшли тою шабльонною міркою до англійців і спитали, що є розгоновою і зберігаючою силою англійської демократії, тоді відповідь спинилась би на понятті братськість чи братерство. Ясно, що першою мірою треба було б позбутися з цього поняття всіх елементів романтичного характеру і братерство не вважати «естетичним стопленням душ»..., але розуміти в тому випадку цю щоденну форму родинного зв'язку, що відповідає властивому поняттю цього слова. Тоді читач може собі уявити англійську націю як добре впорядковану велику родину. Тому не дивниця, що всі людські зносини її членів, чи це буде в особистому контакті з життям чи в соціяльних або політичних розрахунках, відбуваються у злагідненій атмосфері родинних симпатій. Простору для внутрішнього пересунення точки тяготіння владиволодіння аж надто багато. А ці пересування відбуваються змінною грою здобувати й давати можливість. При тому треба зазначити, що не беремо зовсім до уваги двох екстремів: повне індивідуалізування без уваги на ґрупові інтереси, як теж і повне заперечення індивідуальности в здогадному й ілюзорному «супраорганізмі»... Сказане залишається все ще в засягу формальної психології. Коли питати про дефініцію поняття «decency» і «fairness» можна спочатку непоротись знову на певне романтичне непорозуміння. Хотілося б сказати: коли говорити про зберігальні трибі англійського життя, то воно основується на «християнських прицeпах». Одначе при тому треба позбутися всіх вимог радикального протестантизму, а зокрема кальвінської діялектики, щоб схопити «християнство» як таке, як щось посереднє — у розумінні посередника між нашим фізичним і психічним «я»! Можна б було тут думати про суспільні ідеї св. Томи, коли б не та обставина, що брак усяких понадчасових і понадземних елементів у щоденному житті творить такий разячий контраст до католицьких ідей про суспільність.

Для англійців джерелом творення правосвідомости впродовж останніх століть є т. зв. зреформована особливість англійського церковного життя. Життя мале й велике розіграється в атмосфері секуляризованої релігійности, яку національна церква і секти перемінюють у своєрідну соціяльну активність. При чому треба наголосити зреформований характер неконформістичної церковної організації. Але навіть ця церква є вільніша від простих клясових інтересів, як европейський протестантизм у будь-якій формі.

Одначе не можна мішати змістовности цього секуляризованого християнства з доґматичними формулами метафізики. Мабуть, найкращу аналогію (тим чваняться самі англійці!) винайшла сама народня традиція, зв'язуючи первісних мешканців Англії з загубленими племенами Ізраїля.

Англійці твердять, що в основному поведінку англійського суспільства характеризує декалог, як обичаєвий кодекс!

Тільки цим можна пояснити обставину, що радикальний брак соціяльної рівности донині не діяв властиво дезинтеґруючо. Коли ж абстраґувати від радикалів на обох крилах, радикалів, що свої реакційні й революційні ідеали зачерпнули з континенту, тоді зрозуміємо, чому в Англії немає соціяльної зависти між одиницями, ані клясової боротьби між поодинокими суспільними верствами. Боротьба ведеться здолини традиційними засобами демократичного реформізму проти клясового порядку й нагорі погоджується з неминучими формами втрачення частини влади в традиційній формі уступчивости.

А з другого боку, чи не була це одинока країна, що після першої світової війни спромоглася на експеримент ґенерального страйку? Властиво нація, що знала найменше т. зв. вибрики клясової боротьби?

Та передусім треба собі усвідомити, що є велика різниця в понятті клясового відношення на континенті й на острові.

Щоб виснити цю обставину, було б надто неповажно подавати такі приклади, як партія копаного м'яча між страйкуючими й поліцією чи між комітетом допомоги для страйкуючих і поліцією; при тому слід відмітити, що по боці допомогового комітету грав між іншими тодішній кронпринц Дюк оф Уельс. Бо це все правдиві анекдоти, які декому може й не в смак — не всі ж бо родилися англійцями!

Зате куди важніша форма й спосіб, яким уряд зліквідував цей найбільший в історії Англії страйк.

Та сама формула, якою перемогли англійці бурів після програної бурами війни: зречення короткотривалих тріюмфів для справи довгоречинцевого замирення.

Це було й можливе, бо вже чисто інтелектуально поодинокі кляси в Англії живуть не так розмежовано, як це є в інших країнах Европи, а зокрема в Німеччині. Тут діє чималою мірою зовсім громадянський і не бюрократичний характер англійського капіталізму, що має свої зв'язки як з горою, так і з низами. З горою — великодушною політикою нобілітації (отже ушляхетнення, іменування королем нової аристократії, поповненням з рядів заслужених громадян!), і що ще важніше: соціяльним зближенням молодших синів шляхти, що стають громадянами з громадянськими прізвищами і займаються малого й середнього калібру дрібними підприємствами та ремеслом, що уможливлювали бодай до початку 20 століття індивідуальне проникання вгору.

Чималу ролю відіграє теж виховно-освітня система, що просто рафінованим способом допомагає зростанню всяких здібностей, абсорбуючи їх для т. зв. вищих кляс. Університетам провінціяльним припадає завдання приготувати доріст і приріст для середнього громадянського стану, тоді коли Оксфорд та Кембрідж переводять духову селекцію всіх прошарків під кутом господарського та політичного керівництва краю та підготову наукового приросту. Правда, плутократична система освітньої системи спрямовує кандидата й кидає його на поталу стипендій, коли він походить з т. зв. нижчих прошарків суспільности, а втім, підпорядковує таку людину існуючим приписам домінуючої верстви. Одначе в ніякій країні дорога для талановитої людини так не спрощена, як в Англії. Отже, ні одна країна не вимагає такої дорогої ціни особистої асиміляції. А втім діє знову конформізм у свойому світоглядовому значенні, що дозволяє цю жертву з власного «я» переводити майже без болю й ресентименту.

Зате поняття «англійської свободи» — це трудніша проблема. В основному є дві відповіді на питання, що це таке англійська свобода: звичайне зуявлення в самій Англії каже, що Англія — по нинішній день найбільш свобідна й волелюбна країна Европи, а навіть і в цілому світі. А це тому, що втручання політичних чинників в публічне й приватне життя обмежене до мінімуму, отже — до необхідности. В свій час німці мали дуже дивну формулку для висвітлення понять англійського демократизму. Вони казали, що занадто сильний примус соціяльного конформізму не дає взагалі змоги розвинутися індивідуалізмові, заступаючи змагання автономних одиниць стандартними діями мас, що змагають до заспокоєння стандартизованих житевих і культурних потреб.

Обидві тези викривлено полемічними екстремами, хоча вони прикликують до свідомости таки суттєві властивості цієї скомплікованої структури.

Немає сумніву, що інтелектуальні прошарки в Англії є вихолощені від того специфічного типу індивідуалізації, як, напр., в Німеччині. Не менше важним є те, що примусові форми його державного ладу залишають для англійця більше свободи рухів та вирішування, як громадянинові якогонебудь модерного великодержавного твору. Ключем для розв'язки цієї проблеми є обосторонність (поляритет), пізнання не національних противенств, але соціяльно-психологічного структурального закону.

Англійський досвід каже, що суспільність може переносити свободу рухів власних членів, коли індивідуалізація тих членів не переходить певної, заздалегідь окресленої границі. Видається, що свободу дій треба оплатити певною типізацією індивідуальної структури.

Лібералізм як суспільна система вимагає, очевидно, жертви індивідуального означення.

Коли справу розбирати в той спосіб, то не здивує англійське самозречення від інтелектуального й естетичного формування індивідуального життя й не будеться того вважати яким-небудь браком. Воно обосновується односторонньою перевагою політично-економічних інтересів на протязі останніх двох століть й пояснюється реформаторською діяльністю тих інтелектуальних прошарків, що на них позначився вплив континенту.

Традиціоналізм, що опановує ціле життя, виявляється властивою умовою для особистої свободи діяння. Він обкроює в добі наростання кожній ґенерації (період пубертета) крила й виганяє духово непокірних з краю, або пошиває їх в дурні, зводячи їх до ролі блазнів, не зважаючи, чи йде про Кліве, Байрона, Сесіля Родеза чи Бернарда Шоу.

Оборотно стає ясно, що соціяльна дезінтеґрація є ціною, якою німці заплатили за екстремну індивідуалізацію своєї інтелектуальної меншости.

Одна фраза Платена: «Німеччина — це декілька відважних пливаків на розбурханому морі нісенітности» . . . описує з погляду німецького гуманізму іншу славну фразу, що каже: «німці надаремно стараються стати нацією, чи її створити!» Бо більшість і меншість в Німеччині відбігли так далеко від тої середущої індивідуалізації, яка єдина є в силі зростити спонтанно с п і л ь н о т у!

А коли найвищою цінністю «земних творів» є о с о б и с т і с т ь, то її здійснення припадає хіба в неісторичний момент. Міряючи критеріями групового життя, доцільно функціонує покищо тільки англійська система, але тільки для англійців, тоді коли німці плентаються між анархією й автократією, досвідчуючи на собі прокляття екстремів.

Коли б ми порівняли цю антиномію, з одного боку, з добре функціонуючою установою англійської п о л і с з аполітичним самоздійсненням німецького індивідуума, з другого боку, то дійшли б тільки до висновків, які нас, українців, не вдовольняли б, а врешті й не вияснили б самої справи. Порівнювати англійську систему з українською не можна, бо такої, на жаль, немає, себто система правнополітичного порядку в Україні з р. 1709 перестала бути українською, а тепер маємо рік 1947. Тому залишимося при розгляді й порівнюванні німецького прикладу, який більшості українців на чужині доволі добре відомий.

Радикальна несприятливість розв'язки німецької справи виявляється в тому, що із-за анархічної поведінки потопають навіть відважні пливаки. Себто ті, що на поверхні рухаються; а все таки вони виявляють своїми намаганнями німецьку соціяльну труктуру. Т. зв. «прусацька система» не була нічим іншим, як спільним ярмом, що механічно сполучало деяку ґрупу людей, що їх когезійна сила вичерпувалася в особистих зносинах. Там, де немає сили спонтанної колективізації, залишиться в критичних моментах тільки формальний шаблон політичної, господарської, церковної й виховної бюрократії, що стає виконним орґаном автократичних меншин.

Коли говоримо про д и к т а т у р у, то треба ствердити, що й англійська людина є під впливами своєрідної диктатури, і то куди дошкульнішої, як такі, напр., німці. Один англієць, що обсервував німців довгі роки, пише так: «Я бачу перед собою того пересічного німецького дрібноміщанського типа, що в затишку своєї кімнати після того, як він при СА-апелі чи груповому марші останніми словами, ревом і жестами спроституювався, в затишку кімнати крутить дулю своєму улюбленому фюрерові та клене його на всі застави, як це він тепер робить і супроти своєї співвинуватости, а себе виявляє в несконтрольованому способі викладання націонал-соціялістичного світосприймання, виявляючи свою своєрідну й єдину під тим оглядом «особистість» чи індивідуальність.

Така двородність між життям зовнішнім (мус) і внутрішнім (гуляй душа), що так масово харак-

теризує німецьку людину, для англійця не існує. Його (англійця) диктатор сильно закорінився в його серці, англієць дійшов у тому погляді так далеко, що він себе ідентифікує подібно, як жид з власним законом, з своїм моральним диктатором.

Англійські власті не мусять водити своїх громадян на поводі, бо вони знають, що англійські громадяни ніколи не вискочать поза приписані норми й межі.

З усього вищесказаного повинно б бути ясно, чому англійська суспільність повинна й може бути для всіх інших чимось більше, як тільки історичним досвідом. Коли брати на увагу соціяльно-психологічний закон інтеґрації, то англійська суспільність переходить усі межі уявлень фашистівських чи комуністичних революціонерів: англійська людина до тої міри соціялізована, що вона реагує зовсім спонтанно, отже, добровільно, на всі вияви життя спільноти й обороняє так само інтереси тієї ж спільноти, що її інтеґральною частинно вона себе вважає.

Зовсім не заперечує сказаному тут обставина, що конкретні установи Англії й дух, що ними володіє, не годяться з нашими доцільними уявленнями. Навпаки, треба просто дивуватися, що на тлі модерного індустріялізму, клясово так сильно зрізничкована суспільність зуміла так зразково здійснити спонтанний «consensus» (консензус — своєрідну згоду в семействі).

Ясна справа, що одиниця мусіла оплатити описаний тут конформізм високою моральною ціною, як про це свідчить критика суспільности Вікторіянської ери. Нині зовсім не треба сумніватися в тому, що виховна система не приносить з собою стільки відпорної сили такою мірою, як це було давніше. Що деякі «ухили» все таки оборочено з успіхом, свідчить основний настрій «happiness» und cheerfulness», основний, так би сказати, атмосферичний мотив англійського суспільства. Бо коли порівняти цю психологію англійця з перманентною задухою (Katzenjammer'ом) континентальних науковців і інтелектуалів, що живуть за найбільш екстремними психоаналітичними рецептами, тоді насувається безумовно чи не найважніше питання: чи атмосфера почуття особистого забезпечення, що огортає одиницю в добре упорядкованій суспільності ,не є чимось куди важнішим, як завершення вітальної й психічної ситуації кожної одиниці?

Англійське й німецьке суспільство ліберальної доби радикальних противоріч виглядає так: в Англії — соціяльна єдність, зростаюча й щоденно стверджувана спонтанним конформізмом поодиноких членів; в Німеччині — соціяльна анархія, що часами виганяє пишні квітки індивідуального вивершення, щоб після того впасти знову в отупіння отарного животіння і залишитися в гурті тільки механічними силами бюрократичного централізму.

Екстровертована (розвернена) свобода політичного діяння й інтровертована (звинена) свобода індивідуалізації можуть, кінець-кінцем містити в собі противенства, що їх ніяк не можна погодити.

Та треба підкреслити: хто ставить свободу вище всякої автократії, той усить бути готовий заплатити ціну добровільного обмеження індивідуального оформлення.

(На основі брошури: Adolph Love: The price of Liberty, подав **Ігор Євшан.**

М. Б.

Кредит у сільському господарстві України за часів московсько-большевицької окупації

Починаючи працю про кредит у сільському господарстві України, мусимо зазначити, що будемо торкатися лише Наддніпрянської частини України — так званої Великої України. Західня Україна окупована Московщиною в наслідок другої світової війни, і ми ще не маємо цифрово-статистичного матеріялу, що характеризував би питання, якого ми тут торкаємося.

Сільське господарство — це складова частина народнього господарства тієї або іншої країни, але воно різко відрізняється від таких ділянок народнього господарства, як промисловість, транспорт і торгівля. Коли тількищо згадані галузі народнього господарства великою мірою або й зовсім незалежні від природних явищ, то сільське господарство перебуває в повній залежності від них. Капітал, вкладений у промисловість чи торгівлю, впродовж одного року обертається кілька разів, а в сільському господарстві вкладений капітал обертається не швидше, як один раз на рік, а навіть таке обертання вкладеного капіталу іноді триває кілька років (меліорація, ірриґація). Отже, обертання вкладеного капіталу в ту чи іншу галузь сільського господарства лімітується самою природою. Сільське господарство має веґетаційний і мертвий періоди, а промисловість — таких періодів не має. Отже, коли для успішного переведення праці такі галузі народнього господарства, як промисловість чи торгівля потребують кредиту, який повертається підприємством після обернення капіталу в підприємстві і реалізації виробленої продукції, то в сільсько-господарському виробництві, а особливо в рільництві, кредит конче потрібний. А чи може господарство обійтися без кредиту? Безперечно, що може, але таке господарство, а особливо сільське, тільки тоді нормально працює й розвивається, коли воно не лише реалізує вкладений капітал з певним прибутком, а ще до того й відтворює. Коли ж немає відтворення в господарстві, то таке господарство потрохи, як кажуть, з'їдає власний основний капітал і занепадає, або, в кращому випадку, не зростає, а ледве животіє. Отже, для нормальної праці в господарстві взагалі, і в сільському господарстві зокрема, особливо в рільництві, кредит конче потрібний.

Маючи таке загальне наставлення щодо кредиту в сільському господарстві, постараємось характеризувати кредит, його розмір та використання його в сільському господарстві України за часів совєтів.

Треба мати на увазі, що совєтсько-московська влада хижацько-варварським способом експлуатує сільське господарство в Україні, як у своїй колонії. Почуваючи себе нетвердо на окупованих Українських землях, совєтська влада дотримувалася принципу: «все взяти і нічого не дати!»

За даними совєтської урядової статистики, колгоспи здали совєтській окупаційній владі від свого гуртового, зернового й бобового збору таку кількість, показану на %%:

1. Здано колгоспами совєтській державній владі від усього урожаю (на %% за роками)

Роки:					
1934	1935	1936	1937	1938	1939
46,0	44,5	43,1	36,8	44,3	43,1

2. Залишилось до розподілу на трудодні:

Роки:

1934	1935	1936	1937	1938	1939
19,5	23,8	23,8	30,9	23,5	22,9

Наведені цифрові дані, добуті з відчитів колгоспів, яскраво свідчать про той жахливий стан експлуатації, що переводитися в Україні під совєтською окупацією. Такий стан був до війни, а після війни, за відомостями, що їх публікували в періодичній пресі за межами СССР, становище з цим ще погіршало.

Коли які кредити, хоча й незначні розмірами і видавалаа совєтська окупаційна влада сільському господарству, то це було в перший період колективізації, до часу так званої суцільної колективізації, себто до 1929 року, а після 1930 року ніякого кредиту для колгоспів, власне, не було. Не можна ж вважати за надання кредитів колгоспам, коли держава організовувала МТС і надавала кредити МТС у вигляді сільсько-господарських машин. МТС були і є совєтськодержавними капіталістичними підприємствами, які за оплатою натурою з боку колгоспів обслуговували колгоспи. Колгоспи платять МТС за їх працю досить високу ціну і, крім цього, в першу чергу, разом із податком державі. МТС не має права розпоряджатися одержаним від колгоспів зерном, а за винятком 5% одержимого зерна мусить здати повністю і без затримки все зерно на пункти «Заготзерна».

Оплата колгоспами МТС за виконану ними роботу на колгоспних полях була така на %% до сього збору колгоспівського урожаю:

Натурплата МТС (на %%)

Роки:

1934	1935	1936	1937	1938	1939
10,9	13,1	16,8	15,3	17,6	21,4

А взагалі відомості про кредит засекречені і не підлягають у совєтів оголошенню. З великими труднощами нам пощастило добути деякі відомості, які тут і подаємо.

Крім того, мусимо зазначити, що питання кредиту розглядаємо лише по колгоспах і зовсім не торкаємося совхозів, бо коли колгоспи хоч якоюсь мірою є недержавними підприємствами, принаймні ідейно, то совхози — це справжді державно-капіталістичні підприємства, отже, про кредити тут не може бути й мови.

До 1934 року совєти організовували колгоспи трьох форм: с.-госп. комуна, с.-г. артіль і товариство спільного обробітку землі. У нас є матеріяли про наділення кредитом 11 товариств спільного обробітку землі. Чорноострівського району, Проскурівської округи. На одне товариство спільного обробітку землі в 1927 році було видано 1005 руб. 97 коп. З цієї суми витрачено за призначенням, а саме: на закупівлю с.-г. живого й мертвого реманенту та продуктивну худобу — 936 руб. 59 к., решту — 69 руб. 38 коп. витрачено не за призначенням. У відчиті про витрати кредиту є ще графа «розтрати», за якою пересічно на одне товариство припадає 11 руб. 45 коп., себто 1,1% всієї суми виданого кредиту на 1 товариство. Отже, коли ми «розтрату» приєднаємо до невитрачених сум кредиту за призначенням, то всього невитрачених коштів за призначенням від кредиту на одне товариство припадає 80 руб. 83 коп., що складає до виданого кредиту на одне товариство спільної обробітки землі — 8,03%.

З наведених цифр бачимо, що при тому малому розмірі кредиту, яким розпоряджало товариство сп. обр. землі, досить великий відсоток кредиту не був використаний товариством з вини самого колективного об'єднання. Це були дрібні товариства. Для характеристики землезабезпечення цих товариств, подаємо такі цифри:

Земельне забезпечення по колгоспах (товар. сп. обр. землі Чорноострівського району) на 1/I 1928 року:

Кількість досліджених товариств спільного обробітку землі	Пересічно припадає на 1 товариство десятин землі			
	Ріллі	Садиби	Лук	Разом
11	32,10	2,70	0,70	35,50

Виходить, що по цих дрібних т-вах на одну десятину припадало пересічно кредиту 28 руб. 28 коп., сума кредиту мала, та й та не використана повно. Власні капітали в утворенні основного капіталу занадто малі, складали лише 4,04% кредиту, виданого на одне т-во. Слід зазначити, що суми одержаного кредиту витрачались у багатьох випадках не за призначенням. Взагалі треба сказати, що колгоспи всіх трьох форм були бідніші, ніж довколишні індивідуальні господарства, бо український селянин не йшов добровільно до колгоспів, за винятком колишніх «наймитів».

Ступінь забезпечення робочою й продуктивною худобою на 1/I 1928 згадуваних колгоспів-товариств спільного обробітку землі в порівнянні з індивідуальними господарствами того ж рівня, такі:

Форма господарства	Пересічно припадає на 1 господарство*)		Пересічно припадає на 100 дес. землі	
	Коней робочих	Корів	Коней робочих	Корів
1. По індивід господарствах	0,7	0,6	23,8	22,6
2. По т-вах сп. обр. землі	0,1	0,5	3,9	15,8

Як видко з наведених цифр, товариства спільного обробітку землі навіть у порівнянні з індивідуальними господарствами того самого району, які теж не могли похвалитись своєю заможністю, були, під цим оглядом, у гіршому стані.

На час обслідування 11-х товариств сп. обр. землі пересічно на 1 т-во припадало з мертвого реманенту: культиваторів 9, молотарок 1, віялок 1, сортувалок 1, січкарень 4, борін звичайних дерев'яних з залізними зубами 13, дряпаків 2, плугів 20.

Таке, не зовсім блискуче, становище було в 1927 році по 11-х товариствах сп. обробітку землі. Суми кредиту, як видно, були занадто малі, а власні капітали в утворенні основного фонду ще менші, тому суми кредитів мало що могли допомогти товариствам у їх господарстві. Тим більше, що самі члени товариств ставилися до своїх товариств не так ретельно, як звичайний господар до свого господарства в індивідуальному господарстві. Це підтверджує наявність у відчитах товариств при використанні кредиту такої колонки, як «розтрати» і витрати з сум кредиту понад 7% на цілі не за призначенням, а на споживчі потреби. Наведені товариства-колгоспи своєю організацією рільництва мало чим відрізнялися від індивідуальних господарств. Принаймні, коли проглядаємо пропорцію культур у товариствах та індивідуальних господарствах того самого району, то знаходимо невеликі різниці.

Пропорція культур за 1927 рік по товариствах сп. обр. землі та індивідуальних господарствах Чорноострівського району (на %%):

Тип господарств	Жито	Оз. пшен.	Овес	Ячмінь	Мішанка	Просо	Бобові	Трави довголітні	Картоплі	Цукровий буряк	Інші культури	Під парою і толокою
По індивідуальних господарствах	19	13	17	14	4	1	1,5	2	3,5	4	3	18
По товариствах сп. обр. землі	18	15	17	15	3	1	2	3	3	5	2	16

*) Під господарством у товаристві розуміємо 1 родину—двір.

До недоліків описуваних товариств треба віднести неземлевпорядненість. Товариства землю мали в 39 клинах. Окремі частки землі були розкидані між собою на віддалі 4—5 кілометрів. При неорганізованості земельної площі заведення раціональної сівозміни не можливе. Окремі частки землі товариств розкидані в межах різних клинів громадського сівозміну. В громадах Чорноострівського району панувало на той час трипілля з частковим рябопіллям, отже і в описаних товариствах пануючою формою було трипілля.

Крім основного капіталу, ніякі капітали в товариствах не існували. При виникненні потреби в інших капіталах, вони поповнювались одноразовими внесками членів. Амортизація реманенту не переводилась, що викликало труднощі й непорозуміння при розрахунках при вступі і виході членів т-ва. Беручи на увагу цю характеристику організаційно-господарського стану 11 товариств сп. обр. землі по Чорноострівському району на Проскурівщині, ми можемо сказати, що в такому стані були колгоспи й інших форм. Отже, за такого мало втішного стану господарства, товариства сп. обр. землі ті малі суми кредиту не могли дати найменшого економічного ефекту.

Тепер прослідкуємо за одержанням кредиту та його використанням по колгоспах Кам'янець-Подільської округи.

Форми колгоспів	Роки	Пересчно припадає кредиту рублів на одне об' єднання	Пересічно припадає кредиту рублів на одну десятину орної землі
Комуни	1925	833,33	14,12
	1926	709,00	12,00
	1927	1030.00	17,45
С.-г. артілі	1925	581,88	13,60
	1926	916,00	21,44
	1927	1220,47	28,44
Товариств сп. обробітку землі	1926	746,59	23,20
	1927	789,15	24,50

З наведених цифр видно, що суми кредиту по всіх формах колгоспів були теж малі, а на одну десятину орної землі кредиту припадало дуже мало. Треба мати ще на увазі, що роки, які ми розглядаємо, це були ті часи, коли московсько-совєтська окупаційна влада ще до деякої міри, так би мовити, кокетувала з українським селом. Бажаючи симпатії українського села схилити на свій бік, а тому посилено пропагуючи колгоспи, а особливо для того часу сільсько-господарські комуни, совєтсько-московська влада давала їм допомогу кредитом, щоб цим покращити їхнє господарство, як організаційно, так і наслідками господарства, щоб показати українському сільському населенню переваги колективного господарювання над індивідуальним, але якраз цих переваг колгоспи й не показали.

Кредити по колгоспах наведеної Кам'янець-Подільської округи витрачувано переважно на поповнення основного капіталу колгоспів — робочої худоби і сільсько-господарських машин.

На купівлю робочої худоби й сільсько-господарських машин по різних формах об'єднань із кредиту витрачали:

Форми обєднань	Роки	Робоча худоба	С.-г-машини	Трактори	Разом %
Комуна	1926	40,0	43,1	—	83,1
	1927	29,2	38,9	—	64,8
С.-г. артіль	1925	17,6	19,1	—	36,7
	1926	38,1	25,2	—	57,3
	1927	23,8	17,9	7,7	49,4
Товариство сп. обр. землі	1926	56,0	44,0	—	100,0
	1927	41,9	52,5	—	94,4

Отже, комуни витрачали з виділеного для них кредиту на поповнення основного капіталу — робочої худоби і с.-г. машин у 1926 і 1927 р. р. значно більше, ніж на 50%. Артілі за той самий час витрачали на це 50% і коло 50%, а товариства спільного обробітку землі в 1926 році всі 100%, а в 1927 році — майже 100%.

Розглядаючи кредит та його використання по колгоспах Кам'янеччини, ми не здибали використання кредиту на поліпшення ріллі через штучне угноєння, а врешті сам кредит був такий малий, що годі було й думати про якісь поліпшення господарства.

Тому то нічого дивного немає, коли урожайність по колгоспах порівняно з індивідуальними господарствами була з багатьох культур нижча, ніж по індивідуальних господарствах. Урожайність з однієї десятини на пуди була така (пуд дорівнює 16 кілограмам):

НАЗВА КУЛЬТУР	За даними окр. експед. комісії: По індивід. господарствах		За даними спеціяльного обслідування: По комунах		По артілях		По т-вах сп. обр. з.	
РОКИ:	1926	1927	1626	1927	1926	1927	1926	1927
ЖИТО	50	62	39,6	50,15	?	?	55,0	42,8
ОЗ. ПШЕНИЦЯ	60	65	54.5	?	?	?	40,0	60,6
ОВЕС	49	50	42,0	50,5	50,7	?	—	48,0
ПРОСО	50	52	—	—	43,8	—	?	?
МІШАНКА	58	47	—	—	39,9	46,8	?	37,8

(овес+віка, або ячмінь+віка+сочевиця).

Наведені цифри красномовно підтверджують висловлене нами. В розумінні раціоналізації польового господарства колгоспи стояли нижче індивідуальних сільських господарств.

Решту кредиту, що залишалась після витрат на робочу худобу і сільсько-господарські машини, колгоспи витрачали на будівлі. Взагалі, треба зазначити, що будівлі в капіталах колгоспу займали (а навіть і тепер займають) велику суму. Для ілюстрації наводимо дані про загальну вартість усього майна колгоспів, які вирахувані Укр. Наркомземом на 1/X 1926 року по 55 колгоспах:

Райони	Загальна вартість усього майна: Пересічно на колгосп.	На 1 десятину землі	Вартість на 1 десятину: Будівель	Мертвого реманенту	Худоби
1. Житомирський	7440	106	55,1	14,8	14,7
2. Проскурівський	3400	68,8	30,9	11,7	10,3
3. Прилуцький	12800	177,8	83,6	40,9	19,6
4. Харківський	700	200,6	82,5	36,2	21,0
5. Полтавський	10100	0185,3	98,0	33,4	22,0
6. Кремінчуцький	6700	116,8	45,3	27,7	19,7
7. Мелітопольський	13300	68,1	12,4	17,0	13,0
8. Херсонський	69,60	52,8	18,1	16,4	9,1

Бачимо, що будівлі в колгоспах складали великий відсоток капіталу їх. Кошти від кредиту, вкладені в будівництво, а особливо в житлове, не дають продукції, а лише допомагають основним галузям господарства в одержанні продукції. Отже, кошти, вкладені в житлове будівництво в сільському господарстві доводиться розглядати, як мертвий капітал. В нашому випадку колгоспи, одержавши малі кредити, досить великий відсоток витратили на будівництво.

Будівництво по колгоспах Кам'янеччини та й по колгоспах інших округ переводилося за рахунок довготермінового кредиту. На господарські будівлі кредиту виділялося більше, ніж на житлові. Це видно з таких цифрових даних за відомостями Кам'янецької окрколгосп. секції:

Назва кредитопризначення	Сума кредиту	
	Видано в 1927/28 р. р.	Наміча ється на 1928/29 р. р.
Житлові будівлі	50.000	126.775
Господарські будівлі	30.000	74.500

Отже, коли суму кредиту поділити між окремими колгоспами, то на кожний колгосп припадає його дуже мало. Але збільшити суму кредиту на будівництво колгоспівських будівель теж не можна було, бо колгосп не міг би витримати кредитового тягару. Вирахувано, що при будуванні або капітальному ремонті на одну десятину можна робити витрат не більше 30 рублів, але, крім цього, щороку на ремонт будівель доводиться витрачати 3—4 рублі на кожну сотню попередньої їх вартости. Отже, при видачі кредиту на ремонт і будівництво це треба мати на увазі. Приклад: коли одна комуна на Кам'янеччині в 1928 році мала всього 84 десятини землі, то на нове будівництво або капітальний ремонт треба 84×30—2520 руб. Виходить, що цій комуні можна видати кредиту на будування і капітальний ремонт не більше 3000 рублів. Їй видано 5500 рублів. Ця комуна не провадила нового будівництва, а лише капітальний ремонт, не докінчила його і, витративши ввесь кредит, вимагала ще додаткового кредиту 2500 рублів. Маємо тут явище, яке звичайно звуть закредитуванням. Дано кредиту на будівельну справу більше, ніж господарство могло витримати.

Чим же пояснюється така невідповідність розміру витрат на будівництво по комунах до того розрахунку, який ми подали? Річ у тому, що комуни одержали садиби колишніх поміщиків, а ці садиби з їхніми будівлями, були розраховані на далеко більшу площу землі, ніж було по комунах. Садиба комуни, про яку йде мова, мала за часів господарювання поміщика біля себе землі 1100 десятин, а комуна в 1928 році мала 84 десятини. От у цьому й уся справа. Будинки не за кількістю землі й мало пристосовані були до пляну господарства комуни. Отже, це лихо можна виправити, збільшивши площу землі колгоспу. Але взагалі сума кредиту, полишаючи будівництво, безперечно була замала.

Спинимося ще на у ч а с т і кредиту у відновленні капіталів живого і мертвого в 1928/29 роках по колгоспах Могилівської та Тульчинської округ. З матеріялів відповідних окрколгоспсекцій видно, що постачання колгоспам робочої худоби переводилось за рахунок довготермінового кредиту на 91,44%, так само і продуктивну худобу, як корови, поповнювали колгоспи за рахунок довготермінового кредиту на 64,71%.

Репродуцентів поповнювали колгоспи з коштів довготермінового кредиту на всі 100%.

Закладка нових садків та виноградників переводилась теж за рахунок довготермінового кредиту на 100%.

Отже, як видно з зазначеного, великий відсоток відновлення капіталів походить за рахунок кредиту, а самий розмір кредиту був дуже малий.

В 1927/28 р. кредиту на десятину землі по Могилівській окрузі припадало 25 рублів, а по Тульчинській окрузі — 23,7 руб. Отже, і по цих двох округах кредит був незначний, а, значить, не міг дати в господарствах колгоспів позитивних наслідків.

Всі колгоспи були кволі, урожайність була низька, як ми вже ілюстрували цифрами, а скотарство стояло на дуже низькому рівні.

Ми розглянули матеріял про кредитування колгоспів округ, які належать до Правобережжя. Таке саме становище з цим у колгоспах і інших округ усієї Наддніпрянщини.

Але, не зважаючи на малий кредит, це ще були для колгоспів так звані золоті роки. Пізніше, після так званої суцільної колективизації, коли селянин примушений був «добровільно» вступати до колгоспу, а коли не хотів «добровільно» вступати, то йшов до тюрми, концентраційного табору або й зовсім його знищили, совєти зовсім припинили кредитування колгоспів. З відчитів колгоспів за ряд років видно, що існував вид позики насінневої. При розподілі гуртового збору зернових на %% по колгоспах УССР визначалося для повернення насінневої позики:

Повернення насінної позики (на %% до всього гуртового збору врожаю):

1933	1934	1935	1936	1937	1938	1938
0,6	1,3	3,9	5,0	1,6	0,5	0,9

Але ж ця позика поступала з того самого зерна, що було здане державі цими ж колгоспами, так що страховий фонд при колгоспі був не при колгоспі, а був централізований, отже, по суті справи це не можна розглядати як кредит. Всі витрати на поповнення основного капіталу — живого чи мертвого — колгоспи тепер мусять переводити лише за свій власний рахунок.

За постановою так званого уряду УССР та ЦК КП(б)У в 1947 році зліквідовано «Державний страховий фонд», що давав колгоспам насінні позики на засів. В постанові сказано, що в майбутньому колгоспи мають покривати своє запотребування з власних насінних резерв. З цих запасів має постачатись насіння теж для засівів нових посівних площ, що, згідно з новим п'ятирічним пляном, повинні щороку збільшуватися. Тим рішенням перенесено державний сортовий фонд до міністерства заготівлі, що буде видавати добірне сортове насіння на засів в обмін за звичайне насіння ,а не в позики, як це було до цього часу. Кожний колгосп мусить за цією постановою утворити окремий резервний фонд засівного насіння, як залізний фонд колгоспу.

На покриття різних потреб у колгоспі, як от: придбання племінного репродуцента, заведення птахарні та інше в кожному колгоспі утворюються, очевидно, що «добровільно», спеціяльні фонди особливого призначення з відраховувань із гуртового фонду збору урожаю на загальних зборах. Інші джерела, з яких колгосп міг би добувати кредити, насьогодні не існують.

Взагалі, як ми вже зазначали, московський окупант щодо українського села має таке зарядження: від українського колгоспу взяти все, а натомість за успішну роботу й своєчасне виконання хлібопоставок та реалізації державної позики замість кредиту дати йому переходовий червоний прапор, а колгоспникові за його кріпацьку надмірну працю — звання совєтського героя або якусь медаль. Всі ці «дуже високі цінності» не мають жадного господарського значення, особливо в рільництві, а тому не можуть зарадити колгоспному лихові, задовольнити його потребу на кредити.

Колгосп під московсько-совєтським окупантом залишений сам на свої власні сили і борсається, як потопельник, але допомоги ні звідки не має. Не дивно, що оплата трудодня низька, не перевищує 2,5 кілограмів за кращих років ,а були роки, коли така оплата дорівнювала 0,5 кілограмів за трудодень.

Колгосп має багато зайвих робочих рук, особливо взимі, і ці вільні робочі руки можна було б використати в хатній промисловості, але знов же тут вся справа упирається в кредити. Крім цього, совєти всяку ініціятиву нищать і то найдосконалішим способом. Усі мусять бути під один рівень, хоча існує заможний кляс совєтської буржуазії, яка боїться, щоб низи матеріяльно не піднялися і не усвідомили, «чиїх батьків вони діти».

Отже. мусимо визнати, що сільське господарство України, під оглядом одержання кредитів на господарські потреби перебуває в абсолютно незадовільному стані ,а тому, як цілком природне явище, сільське господарство занепадає, а селянин павперизується.

ПЕТРО ГОЛУБЕНКО.

«Чи криза людини визвольного руху?»

Під вищенаведеним заголовком поміщено в українській газеті «Час» (ч. 29 і 30/47) два розділи зі статті Юрія Шереха п. н. **«Прощання з учора»**. Цю статтю редакція «Часу» супроводжає своєю вступною приміткою, в якій читаємо, що вона (редакція) «Не дивлячись на переяскравлення деяких тверджень, у загальному погоджується з тезами Шановного автора». Така заява редакції «Часу» є більш ніж незрозуміла, бо з більшістю тез Шановного автора ніяк погодитись не можна, а ті тези, що з ними з деякими застереженнями можна погодитися, б'ють в людину саме того середовища, якому, нам здавалось, симпатизує згадана газета.

І стаття Юрія Шереха і примітка до неї редакції може в дечому заплутати читача і збити з путі істини, тому й ми змушені зробити до неї деякі свої зауваження.

Уміти і не боятися відважно і оригінально ставити проблеми — це, безперечно цінна риса публіциста. Позитивна риса також — при найгострішій формі не переступити меж культурности. Але важливіше — ставити проблеми виразно і **ясно,** давати **правдиве** їх насвітлення і накреслюти **правдиву** їх розв'язку. При відсутності цього попередні якості повертаються до нас зворотно негативною сторінкою, і слова про «культурність», «відвагу» і «турботу за справу» повисають тоді в повітрі.

Юрій Шерех, безперечно, відчуває нашу сучасну кризу, але або не знає, в чому вона і де, або не має відваги ясно і виразно про це сказати. Він, безперечно, один з наших культурніших публіцистів, але якщо ця культурність вичерпується лише умінням відчути актуальність проблеми і поставити її в делікатно-дипломатичній формі, а не насвітлити її виразно і ясно, зайнявши певну і тверду позицію, — тоді «культурність» його стає синонімом браку відваги або браку ясно окреслених поглядів і позицій.

Отже, в чому річ?

Річ у «кризі людини визвольного руху». Автор, безперечно, найменше турбувався і найменше дбав про нашу для всіх українців дорогу справу, коли не окреслив точніше, яку саме «людину» від має на увазі. Адже поняття «визвольного руху» надто широке. І це кожен читач відразу зрозуміє, що мова йде про людину покоління «Вістника», яке, на думку автора, знайшло своє мистецьке і, очевидно, ідеальне й адекватне втілення в образі Ірина, героя повісти Юрія Косача **«Еней і життя інших».** В оцінці тієї новісти Ю. Шерех не шкодує слів похвали. Це, на його думку, є «повість про епоху, як про людей епохи» і «написана на рівні сучасної европейської прози і перекликається з тим романом XIX ст. світової літератури, що ставив собі завдання схопити **образ інтеліґента — героя свого часу** в його формуванні і прямуванні, що хотів сполучити в собі мистецьку глибину в змальованні характерів з публіцистичністю в найкращому розумінні слова». Зразок такого роману дав Бальзак, Турґенєв, а в нас, на думку автора, «на жаль, лише у сугубо провінційному варіянті» — Кониський, Нечуй-Левицький, Грінченко. Юрій Шерех забув про такі блискучі зразки цього роману в сучасній українській літературі, як «Вальдшнепи» Хвильового, «Чорне озеро» Ґжицького і ін. Досить згадати про ці, забуті Ю. Шерехом романи, і зіставити їх з романом Ю. Косача, щоб відчути і зрозуміти, як далеко позаду є Косач від названих романів нашого минулого і недавнього. Але ми не вдаємося у докладну аналізу роману Ю. Косача і не будемо з приводу нього з Юрієм Шерехом полемізувати. Зробимо це може іншим разом. Наша полеміка — з приводу «кризи людини визвольного руху» і тих тез, що їх висунув Ю. Шерех.

Ю. Шерех пише: «Ніби символічно, що журнал («Вістник») помер 1939 року. Люди, виховані ним, звичайно живуть, але якщо вони не хочуть бути живими трупами, вони повинні якоюсь мірою переглядати свої старі позиції. Вони творили своєю діяльністю леґенду про себе, це так. Але ж леґенда — перший сиґнал смерти».

З якогось часу в нашій пресі почалися появлятися «блискучі», «оригінальні» і «парадоксальні», але **безвідповідальні** афоризми і афористичні фрази. До таких зачисляємо і фразу Юрія Шереха про леґенду, як «перший сиґнал смерти». Ми є прихильниками погляду, що такі леґенди, як леґенда, скажімо, Крут і Базару, а також чималою мірою леґенда покоління «Вістника», є виявом і сиґналом невмиручости і вічного життя нації, а не смерти.

Та не будемо придиратися до парадоксів, — звернемось до суті.

Ставимо до тез Юрія Шереха запитання: Яке справді покоління «Вістника» або, іншими словами, покоління націоналістичної доби українського визвольного руху є пропащим поколінням, що робило з себе «пересічності» і для якого лишався шлях лише «сліпого автоматизму»? Чи дійсно в цьому поколінні у війні було «повстання бестії» і вся доба (доба «вістниківства» і націоналізму) є добою «чорного провалля ніцоти»? Що Ірини (люди підпілля та люди «вістниківства») — були помилкою, як помилкою є все те, що не бере людей такими, як вони є, а змушує чи штовхає їх робити себе і що «Ірини, звичайно, не могли виграти в війні 1939—1945 років українську справу, як би війна не протікала й не закінчилася»? Чи дійсно це покоління переживає тепер кризу і повинне якоюсь мірою переглядати свої старі позиції і «скидати з себе луску свого минулого?» Чи дійсно настав час «скинути з себе луску старого корсарства» і вийти «з-під орденського склепіння на широкий простір»? Через «поразку і кризу прийти до оновлення?» Чи дійсно на черезі дня «перебудова людини українського визвольного руху?»

Такі тези висунув Юрій Шерех, а ми їх взяли під знак запитання.

Ми не належимо до тих, що з почуття враженого самолюбства й гідности, схильні легко і відрухово, але поверховно все це заперечити і зачислити Юрія Шереха до ворогів українського націоналізму. Треба уміти передовсім вслухатися і зрозуміти сенс і хід думки свого противника, а не хапатися за «уяскравлення» чи «парадокси», якими противник користається навмисне, щоб яскравіше виявити свою думку.

Криза покоління «Вістника» таки існує. Питання лише в тому, щоб правильно схопити сенс цієї кризи і виразно собі вияснити, що слід цьому поколінню переглянути з свого минулого, яку «луску з себе скинути» і який шлях вибрати до оновлення.

На нашу думку, Юрій Шерех не спромігся це зробити. Спробуємо стисло на помилки Юрія Шереха вказати і в зв'язку з цим виявити свої погляди і свої позиції в питанні про кризу. Керуємося при цьому лише одним: любов'ю і прагненням до істини і турботою за нашу спільну справу.

Юрій Шерех дав, безперечно, не продуману до кінця статтю, хоч і зачепив актуальну тему. В цій статі бракує виразности і розмежування поняття і бракує саме того, чому не раз автор висловлював свою похвалу, а саме: діялектики.

Це безперечне, що «точаться живі процеси, не всихають живі джерела життя, у глибинах його зароджуються і розвиваються нові парості, і людина, якщо вона жива людина, теж підлягає процесам розвитку і змінам». Ворогом цього життєтворчого процесу є недосконалість людини, яка виявляється у прив'язаності до старих звичок, інерт-

ність думки і небажання чи безсилість скинути, коли настане час, луску старого, переоцінити вартості минулого, провірити їх придатність до нового життя, усумнитися в їх істині і зробити творче напруження, щоб перебороти і звільнитися від гіпнози набутих уявлень і понять і стати новою людиною нової епохи. Масовій людині заваджає це зробити ледача інертність і брак глибшої аналізи, глибшого думання. Завданням публіциста — прийти такій пересічній людині в допомогу і своєю аналітичною думкою і уяскравленим показом пережитків у свідомості людей розбити ту гіпнозу і зрушити людину з інертного закостеніння. З цього погляду виправдані і найгостріші уяскравлення і перебільшення, але лише тоді, коли вони скеровують на правдивий шлях і ведуть до істини, коли така критика і заперечення пережитого ведуть вперед і з людей вчорашнього і позавчорашнього дня роблять сучасність ,а не скептиків і реставраторів передминулого.

Юрій Шерех з своєю критикою і своєю неґацією і запереченням далекий від цього ідеалу. Ми б сказали більше і гостріше: така критика і таке насвітлення проблеми лише зіб'є читача, внесе в його свідомість хаос і дезорганізацію і створить хибне уявлення про дійсність.

Доба «Вістника» і «вістниківства» представляється сьогодні багатьом тільки з неґативного боку, а саме: під «вістниківством» розуміють відомі переяскравлення публіцистики Донцова, найбільше виявлені в тезах його «націоналізму». В цьому розумінні «вістниківство» — це «апотеоза волі, що руйнує і будує світи», «апотеоза чину для чину», «боротьби для боротьби», «проповідь аморальности», як засобу емансипації суспільної енергії і повного виявлення сили, «фанатизму віри», «культу аґресії» і «безоглядности», «запалу і фанатизму» і т. д. і т. д.

Якщо під «вістниківством» розуміти тільки ось ці різкі і переяскравлені антитези на хвороби XIX віку, то в них справді міститься світогляд та ідеологія людини того «руху», що його хибно й несправедливо. Шерех утотожнює з цілим «визвольним рухом». Але невже Юрій Шерех не бачить і не знає, що Маркс і соціялістичний рух не вичерпуються большевизмом, а Донцов і націоналізм також не конче ведуть до того «руху» в нашому українському світі і тієї «людини», яка має свою абсолютну аналогію в большевизмі? Сьогодні можемо констатувати факт двоподілу українського націоналізму такого ж самого, як і в соціялістичному руху, де цей двоподіл відбувся раніше. Природа цього двоподілу така ж сама. Маємо націоналізм тотально-диктаторський, аморальний і брутальний і маємо націоналізм як вияв духовости українського народу і його етики, його ідеї життя.

«Вістниківство» є історично-закономірним явищем в українському історичному процесі на західньо-українських землях і як таке має свої позитивні зерна і оту «луску», що про неї говорить Ю. Шерех. В інтересах справи треба розрізняти і відділяти полову від зерна і називати речі своїми іменами. Слова про культурність, такт і тому подібне є тут поганим виправданням. Коли відомі російські критики Белінський і Добролюбов уміли в умовах царської цензури в літературній критиці говорити на суспільно-політичні теми натяками і аналогіями життя з літературними мистецькими образами, то це таки була культура. Але в наших умовах, коли цензура, здається, не існує, говорити натяками, по-добролюбовськи, — свідчить уже не про культурність, а про брак відваги.

А проте, якщо, зважити на характер того «руху» і на «людину», критиковану в статті Ю. Шереха, то мала рацію редакція «Часу», коли й цей крок назвала «відважним». У всякому разі, стаття Ю. Шереха виявляє ознаки здорового критицизму і поступу. Ідеться тільки про те, щоб поступ цей ішов у правдивому і корисному напрямі. Юрій Шерех — не одиниця. Його критицизм і шукання виходу з кризи — масове явище.

Методологічна помилка Юрія Шереха в тому, що він відкидає чи не бачить виразности і глибшої аналізи покоління «визвольного руху» і не розуміє діялектичного розвитку і шляху еволюції цього покоління. Для нього «вістниківство» — не закономірний вияв доби, а «помилка». Він не хоче бачити, що, скидаючи «луску» часовости і данини певній добі, це покоління, зберігаючи позитивні зерна того часу, є в дальшому своєму рості і становленні. Луска спадає, а зерно тієї доби дає нове дерево і новий плід. І в цьому процесі — «перебудова» людини українського визвольного руху». Але трудність не в тому, щоб це зрозуміти і усвідомити. Юрій Шерех, очевидно, це бачить і розуміє. Трудність у тому, щоб зрозуміти і відчути, що — «луска», а що є творчий набуток доби, тобто те зерно, з якого виростає дальший етап і дальший рух уперед. Ось це Юрій Шерех не ясно собі уявляє і не все розуміє. І це тому, що він покоління «Вістника» утотожнює з безкритичними його епігонами в сучасному. Він не бачить, що краща, передова частина цього покоління вже давно скинула чи скидає «луску» 20—30 років і тим самим творчо продовжує обраний шлях у сучасному тоді, як епігони і невдалі наслідувачі «вістниківства» виступають і сьогодні з тією «лускою», яка в новій дійсності» видається не більше й не менше як анахронізмом. Якщо Юрій Шерех скеровує свою критику проти цих епігонів і реалізаторів «вістниківства» в сучасному, — він має повну рацію. І дійсно, Ю. Косач схопив деякі, риси цих «епігонів»: «Програма Ірина — програма володаря й диктатора», — пише Юрій Шерех про цього героя.

«Я ніколи не говорю — революція. Я кажу завжди — влада». Правди взагалі немає ні в моральному, ні в науковому сенсі», — говорить він професорові Кравчукові в одну з тих рідких хвилин, коли він взагалі щось каже. Бо для чого говорити з тими, над ким треба панувати... «Ми тільки для нищення», — каже Ірин. Ірини — одержимі мітом. Мітом вольовости. Одначе — це тільки міт. Чому розум, розумові міркування мали породити міт? На це була не одна причина. Однією з головних було відчуття слабкости, невіри в маси, боязнь революції. Сумний досвід 1917—1920 років породив зневіру... «Порядком перегляду досвіду тих років постало «вістниківство» — теорія використання вольовими організаторами поза неволею самої маси. Апотеоза волі і екстаза віри (квія абсурдум!) постала не з розуму, але з кволости розуму». «Розум і почуття мусіли замовкнути перед силою волі... Це було знищення людини в собі... Ірин хотів бути тільки солдатом своєї справи» і в боротьбі розплутувати в собі «повстання бестії».

Чи не пізнаємо в цьому образі твору Ю. Косача і в інтерпретації цього образу Ю. Шереха вищезгаданих обнобоких епігонів деяких елементів «вістниківства», яке не тільки не скинуло цієї «луски», але й бравує ним в своєму «блискучому відокремленні»?

Епігони «вістниківства» (і то лише однобічно схоплених і хибно зрозумілих її елементів), дійсно переживають в наш час кризу і мусять дещо переглянути і переоцінити, щоб, нарешті, скинути з себе луску вчорашнього, вийти з-під свого орденського склепіння на широкий простір, до людей і після чорного провалля нікчоти почати нове життя.

І це на адресу цього «блискуче відокремленого» табору епігонів «вістниківства» звучать слова нашого критика: «не зосередженістю в собі, не орденськими самозамиканням і самодосконаленням, не конспіраторськими змовництвом, а відшуканням ґрунту під ногами можна знайти ту точку прикладання важеля, яка дасть змогу перевернути світ».

В такому сенсі і скеруванні критика і заперечення «вістниківства» Юрієм Шерехом має свою рацію і своє історичне виправдання. Але чи означає це «поразку вістниківства в цій війні» і «кризу людини визвольного руху» — кризу українського націоналізму в цілому, у тому розумінні цієї кризи, як вона трактується Юрієм Шерехом? Чи є доба «Вістника» «чорним проваллям» і суцільною «помилкою» і чи є все покоління, яке виховувалось на «вістниківстві» ось таким, як воно виступає з вищезгаданого образу Юрія Косача і в розкритті

цього образу Юрієм Шерехом? Чи все воно є в таборі «блискучого відокремлення»? І чи всі є такими, що в силу тих чи інших причин у цьому таборі опинилися?

Відповідь може бути тільки заперечна. Те жалюгідне відокремлення — лише частка того покоління ,а точніше — це лише одиниці з того «вістниківського» покоління, які потягли за собою політично невироблену частину молоді. Це слід бачити і розуміти, і таке розмежування мусить робити кожен, хто хоче знайти правдивий образ і шлях цього покоління в сучасному. Цього розмежування немає ні в Ю. Косача ні в Ю. Шереха. І це зачеплену проблему лише затемнює і заплутує...

В образі Ірина Ю. Шерех, за Ю. Косачем, подає ще такі риси: «Ірин — майже леґенда. Оповитий таємничістю підпілля, всюдисущий, недосяжний, непереможний, незламний, організатор і виконавець, воля і розум, розум і руки. ...Вдруге і втретє тікав Ірин від смерти й сам гнав смерть перед собою, і темніла блакить в його очах, і з десятком не своїх імен ішов він елеґантом по Курфірстендамі, і студентом по Йозефштадті, і робітником у Підзамчі... Ми бачимо прозору ясність його короткозорих сірих з голубим вольовим відтінком очей, русяві кучері. Скупа згадка про те, що він —надійний молодий учений — археолог, — і ми втрачаємо його з овиду. Друга зустріч в Україні під час війни. І перше враження, знову прозорість тихих, упертих очей, насмішкувата владність якоїсь риски коло уст... Ірин тепер не археолог, а командувач підпілля... Ірин з блакитно-холодним полиском сірих очей — продукт самовиховання. Своєрідного духового спорту... Це була сталева дисципліна ордену. Безум тверезости. Мабуть, з таким відчуттям виходили на арену Колізею мученики християнства, — не ті, що рвалися на страту в надземному марінні релігійної пристрасти, а ті, що йшли тому, що переконали себе, що так треба. Ірин належить до тих людей, хто сказав собі: треба бути таким — і зробив себе таким і повірив у те, що він такий». (Ю. Шерех).

Перед нами фізичний і духовий портрет не літературного героя, а відомого поета і одного з найтиповіших людей покоління «Вістника» — О. Ольжича. Чи ж є цей «вістниківець», цей Ірин — «вчорашній день»? Чи не є він актуальним і живим типом нашого сьогодні? І що в ньому можна і треба заперечувати?

Як не дивно, а й тут, не зумівши глибше приглянутись до ровесників і побратимів Олега Ольжича, які уціліли і є живими і сучасними не лише у фізичному значенні цього слова, але й духово — Юрій Шерех пише: «в екстазі Ольжичевого закововування власної душі в ланцюги аскетичної самодисципліни провіщена заздалегідь поразка «вістниківства» в цю війну»...

До такого помилкового твердження Юрій Шерех міг прийти, очевидно, через хибну методологічну поставу до доби «Вістника». Вище ми відзначили, що Ю. Шерех вважає цю добу «чорним проваллям» і «помилкою», і цим самим зраджує не раз ним хвалену діялектику історичного процесу. В кращому випадку і він вульґаризує діялектичну зміну епох, через заперечення. Він скочується до абсолютного заперечення доби «Вістника» і, прощаючись з минулим, не лише струшує «луску вчорашнього», а й викидає разом з нею повні і життєві зерна. Можна погодитись, що заперечення правди і моралі, етики і гуманізму, розуму і почуттів, пересада наголошування сліпої віри і волюнтаризму, перевага деструкції над конструктивною творчістю, орденське самозамикання і заперечення всіх і вся поза собою, сліпий автоматизм і «повстання бестії в людині» — всі ці риси в якійсь мірі є елементами тієї доби, її доктрини і стилю. В умовах сучасности і в практиці сучасного «блискучого відокремлення» ці риси виступать явно, як рецидива вчорашнього і є анахронізмом. Але чи випливає з цього, що разом з цією «лускою вчорашнього дня» слід заперечити і відкинути також все, що пропаґував і підносив у свій час на своїх сторінках «Вістник»? Юрій Шерех відкидає і заперечує. Заперечує все від початку до кінця: волюнтаризм, самодисципліну, культ віри, самозречення, самопожертву в ім'я ідеалу, вироблення характеру, орден, самовдосконалення — все, що культивував «Вістник» і що створило цілу добу в історії розвитку української визвольної боротьби і духовости.

Досі ми думали, що коли О. Ольжич не міг обмежитися «чистою наукою», то тим самим він виявив себе не як звичайна людина, а як сильна індивідуальність і був тим великим кораблем, якому призначене велике плавання в широкому і бурхливому морі боротьби за визволення і піднесення своєї нації. Ознаками величности такої людини ми вважали її характер, сильну волю творити себе і перетворювати дійсність згідно з своїм ідеалом. Юрій Шерех перевертає цю нашу уяву, коли він пише, що усім цим «Ірин робив з себе пересічність»! Так, те, що йому здавалось новим, якістю нової людини, — це було знищення людини в собі.» «Ірин («вістниківство») був помилкою, як помилкою є все те, що не бере людей такими, як вони є, а змушує чи штовхає їх робити себе». «В епілозі повісти Ірин скидає з себе луску свого минулого і обирає шлях гуманізму супроти себе і супроти інших» і «скидає з себе луску старого корсарства». Він стає вже «не вольовою чи якоюсь іншою людиною, а людиною, в усій широті її духового і фізичного існування». «Війна пронеслась над життям Ірина, як злива над Ізаром. Страшна і згубна, але — очисна. Через поразку і кризу він прийшов до оновлення».

«Отже, скажуть нам, автор (Ю. Косач) проповідує (а може й ви з ним) перебудову людини українського визвольного руху. Яку ж програму можете ви запропонувати?»

І тут ми стикаємось з тією діялектикою, яку Ю. Шерех мусить продумати і зробити відповідні висновки. «Вістниківство»у його позитивних творчих елементах і його втілення в образі Ірина є не «помилкою», а лише певним етапом, який підготував старт для дальшого руху. І лише «вістниківці» типу О. Ольжича здатні стояти в передових лавах сучасників ,які є носіями «вічного самовідродження духа в його втіленнях — епохах». Лише люди цього типу здатні «стати над життям» і боротись за його зміну, пориваючи за собою інших: «Майбутнє України стоїть отвором. Ідімо і борімось, борімось і ідімо!» І хіба не в творчих початках живих побратимів О. Ольжича і в його наступників «є справжня програма нового етапу українського визвольного руху і формування нової нашої людини»? І хіба не з лав ордену, до якого належав О. Ольжич, лунає сьогодні заклик до невдатних епігонів «вістниківства» «визнати поразку старого, розпрощатися з учора і через нішоту сьогодні вирушити на пошуки ґрунту, виходячи з засад антеїзму, заперечуючи і долаючи безстіяльне в людині і підносячи людяне?»

Цілком слушно в іншому місці Ю. Шерех відзначає внутрішні суперечності «вістниківства», які привели його до самозаперечення. «Відкидаючи поняття совісти, правди, зла, Ірин водночас говорить про «остаточний тріюмф добра» і гадає, що підготовує разом з своїми співборцями «відродження розуму». Ця суперечність стала зерном, що здатне пустити нові парості». «Нове оформляється зі старого». «Дуже можливо, що попередня доба ще відносно довго продержить нас у своїй владі. Звичайний закон інерції... Але елементи її вже видно».

Якби, у згоді з цими думками, Ю. Шерех виразно сказав, які саме елементи скорено і в чому є те «старе», що його поразку нова людина мусить визнати і розпрощатися з ним — в такому разі стаття його була б новим поштовхом у перебудові доби. Але Ю. Шерех цього не тільки не сказав ясно й виразно, але й дещо наплутав і затемнив своїми «уяскравленими ересями», які самі себе заперечу-

ють. Справді, як може перебудуватись і сформуватись нова людина нашої епохи, і, підносячи людяне в собі, скорити елементи бестіяльного вчора, якщо вона не буде сама себе виховувати і опанувати і не жити «мітом вольовости»? «Ірин належить до тих людей, хто сказав собі: треба бути таким — і зробив себе таким і повірив у те, що він такий». І Ю. Шерех пише, що тим самим Ірин зробив з себе пересічність. Це суперечить правді і логіці. Безвільна і безхарактерна людина, виробивши в собі характер і волю, тим самим виростає і перестає бути пересічністю. Пересічність робиться там, де панує атмосфера «сліпого автоматизму», ледачої інертности, сліпого послуху і культ поліцая з твердим п'ястуком і кованим чоботом, в атмосфері монопартійности і тоталізму. Чи ж можна з цим утотожнювати і до цього зводити «людину визвольного руху»? І ще ми питаємо: «в упорі»: чи була то помилка «Вістника», коли він «не брав людей такими, як вони є, а змушував чи штовхав їх робити себе»? Робити і виховувати в собі характер і волю, віру і готовість до самопожертви, культивувати самовдосконалення і сталеву дисципліну ордену — те, що було і що є й сьогодні «єдине на потребу», — чи суперечить це тому, щоб бути «людиною в усій широті її духового й фізичного існування»?

Сьогодні вже час уміти відрізнити елементи нашого рідного синьо-жовтого большевизму від здорового і творчого українського націоналізму, який, переборюючи в українстві пасивність, почуття меншевартости і брак національної волі і відпорности і культивуючи характер, волюнтаризм і дисципліну ордену, разом з тим підносить і культивує ідею українського життя — ідею морального ґуманізму і гідности людини. Нова українська людина і духове відродження нації не можуть прийти звідкись стихійно. Вічне самовідродження духа відбувається через людей і в людях. І тут на допомогу розумові мусять прийти запал і ентузіязм, віра і екстаза, самозречення і самопожертва. Фанатичній групі темних сил мусить бути проголошена боротьба за правду і мораль, піднесена на ступінь релігійного горіння. Сучасне життя справді жахливе — мусимо боротись за його зміну.

Доля нації — в душі української людини. І вже ясніє крізь хаос і тьму шлях у нове життя — шлях великого українського Відродження. «Людина вільна у своєму осмислюванні житєвого хаосу, людина вільна в тому, щоб у хаосі й крізь хаос побачити Бога і прокласти свідомо й діяльно шлях до нього», — так інтерпретує Ю. Шерех патос Ірина і його ідеї на новому етапі, в процесі подолання кризи й оновлення. І ми не помиляємось, на чийому боці його симпатії. А тому й закінчуємо нашу статтю його ж словами: «Майбутнє України стоїть отвором. Ідімо і борімось, борімось і ідімо!»

В. КОСАРЕНКО - КОСАРЕВИЧ.

Східня Европа в призмі книжкових появ ЗДА*)

(Закінчення).

Та сама прикладова аналогія доводить ще ось що:

Римська Імперія та приналежність до неї не були тотожні ані з народністю населення ані з приналежністю до якогось «римського народу», бо такого не було, хіба в самому Римі в значенні мешканців міста Риму. Цівіс Романус міг бути кожний мешканець у рамках Римської Імперії, що одержав право римського громадянства, не зважаючи на те, чи це був італієць, грек, єгиптянин, жид, араб, вірменин, ба навіть негр, так само, як це є в рамках Британської Імперії або ЗДА тепер, а в Австрії та Росії було колись. Найкращим доказом того є факт, що безпосередні потомки носіїв колиски Римської Імперії прийняли власнонародню назву «італійці», хоч те, що Рим був далі їх столицею, давало б їм право задержати назву «римляни», так само, як те, що Київ був далі нашою столицею, управняло б також українців задержати назву «русів, русичів чи русинів,» що й фактично було ще донедавна в Західній та в Карпатській Україні.

Отже, ясно, що не може бути «російського» народу тільки на підставі «указу» царя Петра І, яким він завів для всієї імперії назву «Росія», так само, як і немає «совєтського» народу тільки тому, що большевикам захотілося назвати опановану ними Російську Імперію — СССР, коротко Совсоюзом.

Немає також «чехословацького» народу, ані «югослав'янського», тільки є держави «совєтська», «чехословацька», «югослав'янська» і т. д.

Яка ж тоді властива назва повинна бути для панівних носіїв потуги Москви й Кремля, що тепер називає себе у власній мові «русским народом», чи пак «русскіє»? Сумнівний та безславний початок народу, що звав себе вряди-годи то руськими, то татарськими, то московськими людьми приневолив Лєскова говорити про «народ, що його квочка під кущем знесла». Звичка москалів виступати під різними назвами, що й характеризує звичку виступати під псевдонімами, напр., Ленін, Сталін та Молотов, замість Ульянов, Джуґашвілі та Скрябін, спонукала німецького посла Зіґмунда фон Герберштайна вже при кінці XV-го сторіччя пояснювати її заміром увести своїх партнерів в помилку, не дати діяти недовір'ю чужинців до обманних москалів і тим легше обманювати їх під іншою назвою. Еміґраційний московський історик Шмурло ствердужє, «що москалі ще до нації не доросли». Зрештою, сам факт, що москалі називають себе у власній мові «русскіє» чи «русскій» в прикметниковій формі, доводить, що вони ані зі слов'янством, ані з Руссю нічого спільного по суті не мають, хіба спомин колишньої приналежности до Руси як держави-імперії. Бо немає ні одного справжнього слов'янського народу, що б називав себе інакше, як тільки в головній формі (іменниковій), як, напр., русин, українець, чех, поляк, словак, серб і т. д., а не руський, український, польський, чеський, словацький, сербський і т. д. Залишається, отже, тільки назва «масковскіє люді» у їх власній мові, «москалі» по-українськи та по-польськи «москалє», «Московіє» по-німецьки і т. д., бо під такою назвою заіснували вони як назви державної нації під абсолютною владою кожночасного уряду в Москві. Але навіть як погодитися з доконаним фактом назви «Російська Імперія» за царів, а СССР і РСФСР за совєтських диктаторів, то «російським» громадянином міг бути і був кожний, що мав право приналежности до царської Росії, незалежно від того, яка в нього була народня приналежність, напр., москаль, українець, поляк, литовець, грузин, вірменин, татарин, самоєд і т. д., але не до московського народу за винятком самих тільки москалів; так теж тепер є щодо права на «совєтське громадянство» взагалі, а на приналежність до РСФСР зокрема, без права приналежности

*) Гл. «Орлик» ч. 5, 6, 7, 8 і 9.

до «московського» народу. Це є лише піюм дезідеріюм тоталітарно-імперіялістичних провідників московської держави та її московських носіїв під усякими назвами і режимами осягнути тотожність даної назви держави з назвою цілковито обмоскобленого її населення.

Таку фальшиву конструкцію історичних назв та дійових процесів у рамках Східньої Европи впоювали впродовж цілих століть московські та німецькі історики й політики всьому світові засобом шкільного навчання; наслідки цього такі, що навіть такі солідні і об'єктивні обсерватори та дослідники справ Східньої Европи, як Чемберлен, Булліт, Уайт, Сімпсон і т. п. не помічають підкреслених вгорі дивовижностей, бо, напр., Булліт, який вичислює назви всіх поневолених Москвою народів в Европі, не згадує про український нарід, хоч якраз загарбання України дало змогу Московській державі стати великодержавною Російською Імперією та загарбати поступово дальші чужонародні краї. Уайт добачує початки московської держави в староукраїнській Руси з Києвом на чолі, хоч признає існування в просторі тієї ж Руси і з тим же Києвом 40-мільйонового українського народу. В своїй публікації «Україна — атлас її історії та географії», що вийшла друком в англійській мові в Канаді 1941 р., і могла б послужити взірцем для всіх українських пропагандивних видань, Сімпсон, професор історії Саскачеванського університету, дає Московії назву «Росія» (Russia) в часі переяславського та андрусівського договорів, хоч тоді ще не було ані царя Петра І, ані його указу, що вводив назву «Росія», замість «Московщина»; той самий назовний анахронізм подибується і в Чемберлена, що й назву Україна пояснює її «пограничним» положенням, хоч це є слов'янський переклад колишньої староукраїнської назви українських предків «Анти» на тлі звичаю «викраювати» «украювати» собі на посілість землю та обводити її «кордоном», що й дало почин до таких назв, як «край», «країна», майже у всіх слов'янських народів у змислі землі й простору в посіданні власного народу. Брак такого слова й поняття тільки в москалів доказує їх неслов'янськість з походження, а монгольсько-азіятську кочовність, яка й сьогодні зумовляє нехтування «постійного майна», головно земельного, безоглядне розбивання родинних зв'язків та масові пересуви населення, як худоби, потрібної до силового тягла машин і фабрик.

Цих кілька коротких прожекторних насвітлень та рентґенових просвітлень проблеми назв у рамках взаємин між українцями на півдні та москалями на півночі Східньої Европи допоможе нам визнатися правильно і в другій причині до теперішнього наставлення Заходу взагалі та американців зокрема, до справ Сходу Европи взагалі, а до України зокрема. Є нею хибна уява, нібито існувала б деяка аналогія між процесом спаювання різних народностей в американському «melting pot» в одну державно-національну цілість, якою є ЗДА, з одного боку, і процесом спаювання різних народів у московському «melting pot» в одну російську, а тепер совєтську державно-національну цілість. Незнання справжнього перебігу історичних подій у Східній Европі, а тільки в сфалшованому німецькими та московськими істориками виді й насвітленні, перешкоджає так думаючим американцям чи іншим західникам бачити й усвідомити собі суттєві різниці та протилежності обох розвитків — російського та американського.

А саме: носії московського абсолютизму, тобто «рускіє», потім «татарскіє», далі «московскіє», нарешті «русскіє», а вкінці «совєтскіє» люди, що творять московський нарід, народились невільничими підданими, виховувались і виростали рабами та залишились ними аж до сьогодні, не зазнавши і не витворивши в собі почуття необхідної свободи, та не спромігшися навіть на власнонародного володаря. Бо т. зв. Руриковичі були мішаниною варязько-русько-українською з південного Києва, Борис Ґодунов був татарином, Романови ректе Кобилки — дуже підозрілого еміґраційного походження, Катерина II була німецькою принцесою фон Цербст, її наступники — таємницями кохання цариць, пращур Леніна, мурза Ульянов, був татарином, який перейшов по упадку Золотої Орди на службу Івана III, Троцький-Бронштайн був жид, а Сталін-Джуґашвілі — грузин.

Стид і сором, що такий великий нарід, як московсько-російський, не може видати з себе свого власного володаря-провідника, був властивою причиною заговорів на життя Сталіна, що коштували стільки голів московських генералів, а не їх протисовєтське наставлення. Бо й вони зрозуміли, що совєтська фасада є куди кращим засобом поширити панування Москви на цілий світ, ніж царський панросіянізм, замаскований панслявізмом. Приріст московського народу зумовлений обмосковленням здебільшого монголо-азійських племен та вигублюванням европейських елементів, головно впродовж останньої революції та наступних «чисток», жертвою яких впала вся верхівка европейського походження, бо з-поміж 836 дворянських родів тільки 4% були московського походження, 17% татарського, а решта русь-українського, литовського, польського, німецького та іншого походження. Навіть Уайт підмітив і зазначив, що народ цей, що ніколи не зазнав демократично-свобідного життя, думає і вірить, що накинута йому совєтська система є справжньою демократією.

Зате творці та носії ЗДА були здебільшого, люди европейського походження, що шукали змоги свобідного життя за океаном. Зріст населення північної Америки не відбувався асиміляцією автохтонного червоного населення з-поміж різних індіянських племен, а іміґрацією свободолюбивих европейців. Ставлення свободи на перше місце всіх своїх передпосилок громадського й державного співжиття лягло й лежить в основі однотної цілости без огляду на різнородність, ба навіть на різнофарбність її членів, навіть враховуючи зумовлені втрати індіянських племен в обопільних сутичках, жертви американської політики та американського режиму виносять хиба лиш малий відсоток жертв одного тільки совєтського режиму й політики за 30 років, що їх число творить десятки мільйонів людей, а незадовго й десятки цілих народів.

Коли б американці знали опис Росії та України англійського професора Клярка з р. 1811, де він на підставі своїх досвідів та спостережень і студій прирівнюючи українців до голяндців, норвежців та англійців, сказав: «Це вже третій нарід, з яким я прирівнюю українців, прикмети яких можуть стати прикрасою кожному народові, але з ніяким народом не прирівнював я москалів, бо не бажаю нікого з них образити», — то вони мусіли б почувати себе ображеними, якби хто пробував прирівнювати їх до москалів, а ще гірше, до совєтських москалів, до рук яких липне кров десятків мільйонів людей замордованих тільки за те, що вони, як і американці, бажали свободи думки, слова, віри та власно національного розвою або тільки були гуманними та засуджували методи партії та НКВД, які послужили прикладом для метод німецької націонал-соціялістичної партії та ґестапо.

Але ж це Кларкові досвіди з-перед більше як сто років тому — міг би хтось сказати в оборону Москви. Це правда, що різниця часу доволі велика. Але ж це доказує, як дуже понизився культурний рівень українського народу під впливом московської чужовлади за царських часів. Це унагляднює, що в порівнанні з тодішніми відносинами та з тодішнім життям-буттям на просторах тодішньої Російської Імперії сьогоднішнє положення українців в Совєтській Імперії є незрівнянно гірше й жахливіше. Те, що Ленін сказав щодо інших партій, небольшевицьких, згідно з цитатою Чемберлена вгорі, а Сталін 100%-ово здійснив, проводиться не менш абсолютно й безоглядно також щодо інших, немосковських народів, а саме, що існування небольшевицьких партій і немосковських народів допускаються в Сов. Союзі тільки під умовою, що большевики й

мокалі сидіти мають при монодиктатурній владі й в уряді, а небольшевики й немоскалі в тюрмах і концтаборах!

Засадничий клич совєтської Москви «формою національний, але змістом большевицький-московський» лежить в основі й цілі Сталінської «етнографічної демократії» так дуже захвалюваної Корліс Лямонтом. «Не вірити жадному українцеві, навіть якби він був 100%-им большевиком, доки він не забув цілковито свого українства» — закликав надворний поет Кремля Демян Бєдний, який домагався, щоб виключити Гоголя з московської літератури та заборонити його твори, бо, мовляв, «його рефрен звучить, що немає гарнішого краю як Україна та ніде нема нічого гарнішого й ліпшого, як в Україні, а всі московські типи призначені для посміху». Ось чому навіть найбільший філяр большевизму в Україні та приятель Леніна й співтворець совєтської конституції, М. Скрипник, мусів скінчити самогубством, щоб оминути тортур та «добровільного» каяття. Гітлер уважав освіту поневолених народів небезпечним для панівної тоталітарно-диктаторської кліки в Берліні і плянував задержати їх в анальфабетизмі, якщо вони мали залишитися при житті, а не впасти жертвою цілковитого винищення, що напр., чекало по німецькій перемозі українців. Сталін форсує грамотність поневолених народів, щоб скоріше перешколити їх на послушний інструмент в своїх тоталітарно-диктаторських руках, головно по лінії пляну — знівелювати їх усіх до рівня рабів-роботів і рабів-войовників. По суті виходить і одне і друге на те саме. Бо, обмежуючи можливість читати виключно до друків монопольно партійних видань, Москва і Кремль спроможна вбивати отрутою своїх тенденційних тверджень та наук всяке індивідуальне думання і розумування, чого навіть Гітлер своїм анальфабетизмом не зміг би осягнути. І якраз у тому найбільша протилежність до американської засади свободи думання, слова й друку. Замість одинокої статуї свободи при в'їзді кораблем до Америки, стирчать по всьому Сов. Союзі тисячі статуй Леніна-Сталіна, щоб пригадати всім і вся, що вони живуть у краю під абсолютною диктатурою монопартійного вождя. Там в Америці край і світ засадничої свободи, — тут в Сов. Союзі край засадничого невільництва, колись кріпаків, а тепер фабричних робітників та колхозників.

Аналогічно до інших партій і всі інші, немосковські, народи мають право життя тільки в тюрмах і концтаборах. Уайт прирівняв Сов. Союз до карного закладу в Лянсінґ. Загально вважають Сов. Союз як цілість «тюрмою народів» з «батьком народів» Сталіном як її директором і катом. А кому ще за мало доказів давали б дотеперішні свідоцтва вгорі, тому наведу ще свідоцтво колишнього голови французьких комуністів по його повороті з Сов. Союзу, Суваріна (Souvarin) в його книжці п. н. «Сталін»:

«Коли подумати про мільйони вигнаних та засланих, про незлічених нелюдськи трактованих робітників, про концтабори з їх жахливою смертністю, про сітку в'язниць і тюрем, про мільйони безпризорних дітей, з-поміж яких тільки дуже незначний відсоток залишиться при житті, про екзекуції і карні експедиції — коротко, про багатющі жнива смерти з руки Сталіна — так тоді не можна дивуватися камері тортур у тій ґігантичній тюрмі, що з подвійною іронією називає себе «соціялістичною батьківщиною».

Чи ж не можна дивуватися, що знаходяться люди поза Сов. Союзом на Заході, а особливо в Америці, що є захопленими стронниками або симпатиками такого совєтського «соціялізму» й такої совєтської «етнографічної демократії»?

Не треба також забувати за протиукраїнську пропаґанду не тільки москалів та совєтчиків, але й жидів, поляків і навіть чехів та їх кожночасних союзників чи симпатиків, головно в Англії та Америці і у Франції. Якби, напр., жиди усвідомили собі факт, що вони ще ніде й ніколи не одержали фактичної персональної автономії з власним національним міністерством ,як у період самостійности України в 1918-му році, якби поляки не забували, що їх золотий вік та їх процвітання тривали так довго, як довго існувала староукраїнська Русь або козацька Україна, що охоронили їх від азійських орд власними грудьми, як би теж і найбільший чеський чи сербський українофоб переконався на власній шкурі, що це значить не мати поміж собою і Москвою свободолюбної України, а мати москалів безпосередніми сусідами й опікунами, якби, нарешті ввесь світ усвідомив собі факт, що існування свобідної України в рямках спільноти народів є необхідною передпосилкою для такого ж свобідного існування всіх інших народів Сов. Союзу та світу, — то всі вони з американцями на чолі прийшли б до переконання, що така розв'язка української проблеми лежить в їх власному інтересі, якщо вони не бажають, щоб українське «вчора», або балтійське, польське, балканське, австрійське, а частинно й німецьке «сьогодні» не сталося французьким, англійським, американським та рештасвітовим «завтра».

Не можна забувати і тієї сторінки американської та західньої психіки, що зумовлена біблійною традицією, зв'язаною з вірою, що матеріяльний успіх в житті людини чи народу має бути ознакою та доказом особливої божої опіки та благословенням, ба навіть доказом «вибраности». На цьому саме тлі вкорінилась і живе свідомо, а ще більше підсвідомо, ґльорифікація й пошана накопичених маєтків в найрізноманітніших вартістевих формах, на чому й полягає семітофільство та германофільство американців й англійців віддавна, а до абсолютних диктаторських управителів усіх всесоюзних маєтків та вартостей у Кремлі віднедавна. Вислів такого ставлення до неамериканців виявляє себе в різновідсоткових квотах права на іміґрацію до Америки з послідним місцем для слов'янських народів та в теперішній легкості для жидів з ДП таборів в Німеччині виїхати до Америки, тоді як їх слов'янським співжертвам німецького націонал-соціялістичного терору, головно українським, майже так не можливо виїхати до Америки, як біблійному верблюдові пройти через дірку голки, бо вони, українці, хоч національні власники найбагатішої в Европі землі, є водночас найбідніші з усіх народів, відколи стали за словами Слісаренка «погоничами верблюдів», на яких чужовладна диктаторська Москва вивозить з України її матеріяльні добра та всяке інше щастя українського народу на північ або закордон.

А що ситий голодного не розуміє, а багатий бідного стидається, тому був би фальшивий шлях викликати співчуття або й поміч у західніх народів хоч і дуже справедливими наріканнями та скаргами на правдиві кривди та нелюдські знущання окупантів України колись і единого совєтського окупанта цілої соборної України тепер. В моїх еляборатах, переданих Гітлерові як голові німецької держави та вермахтові як військовому німецькому проводові, де я якнайгостріше таврував бестіяльську німецьку політику щодо України й позанімецького світу, видвигав я постійно факт, що ніхто з українців не є настільки наївним, щоб сподівався, що Берлін та німці рушать пальцем у чоботі, щоб допомогти українському народові тільки з безінтересовної симпатії або з почуття міжнародньої справедливости, гуманности та християнської любови до ближнього в біді, скривдженого фізично сильнішим сусідом, але що вся скаля симпатій українців до Берліна й німецького народу зумовлена виключно сподіванням на те, що це мусить лежати у власному інтересі Німеччини — допомогти Україні стати на власні державні й національні ноги, щоб зменшити, а то й зовсім усунути лятентну загрозу Райхові з боку ненаситної Москви в змислі висновків та доказів П. Рорбаха. Спільна небезпека й загроза з боку спільного ворога — Москви давала українцям запоруку, що це не можливо, щоб міг найтися німецький державний муж, який задумав би вчинити самогубство, придавлюючи та винищуючи найщирішого та найпевнішого

союзника й найзавзятішого поборника і ненависника Москви вже навіть впродовж війни на життя і смерть з тією ж Москвою, не вижидаючи кінцеві власної перемоги. Чи ж можна винувати українців за те, що таки знайшовся такий божевільний керівник Райху й німецького народу, як Гітлер, що своєю безглудою політикою мордував Україну і погубив Німеччину та спричинив тріюмф Москви й злидні Европи?

Неминучий зріст прірви між совєтським Сходом з Москвою на чолі і демократичним Заходом з Вошінґтоном і Лондоном на чолі, отже й ворожнечі між ними, зумовлений протилежністю майже всіх суттєвих підстав та цілей обох тих світів, змушує аналогічно українців і тепер сподіватися рятунку в їх національній біді під тоталітарною диктатурою Москви та на скитальщині з боку природних противників та майбутніх воєнних ворогів совєтсько-московського ката. Не як жебраки «Христа ради», але як знавці справжніх затій Москви та справжньої загрози всьому позасовєтському світові з її боку та в надії, що в проводі західніх народів не повториться самозгубна божевільність Гітлера в його політиці щодо України перед і під час збройного конфлікту з Москвою, чи пак з Сов. Союзом. Взірцем тактичного підходу до можновладних чинників Заходу може послужити промова канадійського посла Антона Глинки в парляменти 2. 11. 1942, що вийшла окремою брошуркою англійською мовою. Покликуючись на Атлантійську Хартію та на заяви Рузвелта, цитовані вже вгорі, головно щодо постуляту свободи, як невід'ємного природного права людини й народів, він там заявляє:

«Українці боролись за свою волю впродовж усієї їх довгої й трагічної історії. За неї борються вони й тепер і продовжуватимуть боротися, доки не будуть вільними. Українці вірять й переконані, що їм належить таке саме право на власну суверенність, як, і будь-якому іншому народові; вони бажають взяти максимальну участь у підвищенні культури й цивілізації в світі. А це може бути можливе тільки по відновленні їх власної державности. Нація може тільки тоді творити щось найкраще, як вона вільна від пут. Такі основи Атлантійської Хартії; такі основі християнської цивілізації».

«Я думаю, що я вистарчально довів, що лад в Европі і в світі можна осягнути тільки на основі універсальної справедливости. Европейський дім варіятів залишиться й надалі домом варіятів, доки не буде привернена воля, написана в кожнім слові її конституції. А як це станеться, аж тоді можна сподіватися тривалого миру».

По лінії такого підходу треба Заходові з Парижем, Лондоном і Вошінґтоном на чолі пригадувати та примушувати його робити висновки з оцих фактів у ділянці взаємин Европи з Москвою, де Европа давала, а Москва брала:

За подарунки папи й німецького цісаря та за геральдичну конструкцію спадкового права на дідицтво Києва та Візантії їх дипломатів, яка заплідніла імперіялістичний месіянізм Москви, що залишився двигуном її політики аж досьогодні, міняючи лиш фасаду та зафарбовання, колишня християнська Европа сподівалася співзацікавлення та співучасти «християнської» Московщини в задуманому хрестоносному поході проти турецької загрози Европі після упадку Царгороду, ала Москва віддячилася так, що склала союз з турецьким султаном проти співхристиянської Европи.

Першими учителями, місіонерами й культуртраґерами на московській півночі були русини-українці з південного Києва та з західнього Львова. Вкладові українців завдячує Москва й московський нарід більшу частину всього того, що тепер вважається їх культурою, виявляною Гоголями, Короленками, Бортнянськими, Березовськими, Глинками, Чайковськими, Гриньками, Зощенками і т. п., їх же число — леґіон. До царя Петра І, ба навіть до Катерини ІІ, українці творили релятивну більшість у провідній еліті церковної та державної адміністрації Москви. А чим віддячила Москва? Знехтуванням Переяславського договору, Андрусівським миром з Польщею, зруйнуванням Січі, заведенням кріпацтва, виелімінуванням українського народу з рямок історії Сходу Европи і теперішнім нищенням всього справжнього українства безприкладним в історії совєтським терором.

Українську більшість в европейському елітному нашаруванні в Москві змінила від Катерини II німецька більшість. Відтоді ніхто не прислужився Москві до зросту її сили й престіжу так, як німці в Росії та німці в Райху, все одно, чи під проводом Бісмарка, чи Гітлера. А як віддячилася Москва Берлінові? Смертельним ударом у першій світовій війні, зметенням німецької еліти в Росії після вибуху революції 1917 р. та ще більше смертельним ударом в другій світовій війні, зумовлюючи так скрахування II-го і III-го німецького Райху та виелімінування німецького народу з круга співсуб'єктів у питаннях світової політики.

На місце переважаючого німецького елементу в проводі Москви прийшли після революції жидівські елементи, без яких з Троцьким-Бронштайном на чолі трудно уявити собі змогу перейняти та вдержати владу большевиками в Росії. Але починаючи від чистки 1937 року в зв'язку з пактом з гітлерівським Берліном р. 1939 та з відновлюванням московського шовінізму разом з притаманним йому антисемітизмом в останній «атечественной вайнє» відсоток жидівського елементу в совєтському проводі меншає і замічується втеча жидів із співтвореного совєтського раю.

Повіривши в справжній соціялізм московських большевиків, англійська робітнича партія примусила уряд в Лондоні вирішити на конференції західніх аліянтів в Яссах 1919 р. припинити піддержку антибольшевицьких бойових формацій в Україні та віддати Україну в руки Москви, щоб уможливити большевикам удержатися при житті економічними засобами української землі та українського народу. А хто тепер є найзлобнішим противником тієї ж самої робітничої партії, що є при владі в Лондоні, як не совєтська Москва під проводом тих же самих большевиків?

Без матеріяльної допомоги Англії, Канади, а головно Америки був би совєтській Москві безсумнівний каюк. А хто старається всіми засобами повалити існуючі там уряди та знищити існуючі там демократичні свободи, щоб завести і там совєтське рабство, як не ця Москва?

Сам Сталін ствердив був, що божевільна політика Гітлера в Україні помогла йому більше, як всі матеріяльні допомоги союзників. Чому? Бо якби Гітлер був залишився вірним проповідуваній ним до 1939 р. засаді права на самовизначення народів і, замість винищувати українців, уможливив би їм здійснити це право після вигнання московських окупантів з України, для чого досить було б дати їм змогу використати заякорене в совєтській конституції право кожночасного виступлення із зв'язку з іншими совєтськими республіками, тобто з Сов. Союзу як цілости та здобути так свою повну власнодержавну і власнонаціональну суверенність, то такий приклад приманив би був всі немосковські народи Сов. Союзу перейти на бік таких німців, а це довело б до розпаду Сов. Союзу і зсередини і зовні.

Це конституційне право виступити з Сов. Союзу (14) існує і тепер на папері. Його значення збільшилось ще фактом проголошення Москвою власнодержавної індивідуальности України з власним міністерством закордонних справ та прийняттям України як рівноправного члена до ОН. Це, правда, не змінило фактичного забору й диктатури Москви в Україні, але створило нові формальноправні міжнародні передпосилки та фундаменти. Мимоволі насувається питання: чи думає Захід пі-

ти слідами Гітлера в своїй політиці щодо Сходу Европи, Москви й України та наражувати себе на такий самий вислід на випадок збройного конфлікту з Москвою, чи готов він зробити з Гітлерового божевілля прaвильний висновок і піти по лінії найбільших побоювань Москви та її диктаторів у Кремлі, з'єднуючи собі немосковські народи в Сов. Союзі ґарантією їх прав, проголошених в Атлантійській Хартії як співчинників у рамках ОН без монопартійних «вето» і чужовладних окупантів.

Радієве, летючкове та пресове поширювання істин, заторкнених вищецитованими авторами і мною, не тільки приспішило б кризу, з якої могла б зродитися демократична еволюція на просторах Сов. Союзу без війни, але й улегшила б всі необхідні передпосилки для уможливлення справжніх З'єдинених Народів Европи як передумову до здійснення утопійних покищо завдань ОН, що були завданнями й українського Кирило-Методіївського Братства вже сто років тому в теорії, а реалізовані на практиці в рр. 1917—1921 відродженою Самостійною Україною. Тоді то впала Україна жертвою свого піонерського почину, здійснюючи теперішні засади ОН, під ударами сусідів, що були противниками цих засад. Чи ж не було б це моральним та самозахoвавчим обов'язком теперішнього ОН та її західних носіїв визнати за Укрїною право на відшкодування якнайбільшої жертви з боку: а) ворогів ОН-івської ідеології, б) монапартійного тоталітаризму та в) його відбитки в Берліні?

Лютий 1947.

Д-р М. М.

ЗА ВНУТРІШНІЙ ЛАД ЕМІҐРАЦІЇ

З незаперечливого характеру нашої сучасної еміґрації в Німеччині, як політичної еміґрації, випливають її роля і завдання. Як виразник прагнень свободи свого народу політична еміґрація намагається виявити перед зовнішнім світом ті прикмети вільного духа своєї країни, що не можуть прилюдно виявлятися на рідній землі. Поскільки еміґрація служить для чужини свідоцтвом боротьби народу, що видає з себе еміґрацію, проти поневолення на рідній землі, постільки є вона репрезентантом своєї країни перед чужиною. В цій політичній площині є еміґрація зв'язковим із зовнішнім світом і речником прямувань власного народу. Чи так репрезентує наша сучасна еміґрація в Німеччині українську націю, чи інформує чужину про Україну, чи є вона виразником визвольних змагань українців? Це перше основне питання нашої еміґраційної проблематики.

Другим головним питанням є справа збереження національно-моральної і фізичної субстанції того загалу еміґрації, що є єдиним на цю пору виразником назверх національних традицій і визвольних змагань України. Вперше в українській історії довершилась на наших очах за «залізною заслоною» всезрівнююча на одну подобу соборність усіх українських земель. Всі наші реґіональні «П'ємонти» опинилися в системі советської асиміляції і пролетаризації, бо західньо-українські терени стали об'єктом російщення і колективізації. Поруч з цим заіснувала, як міжнародній факт, советська форма української «державности», що створила нові проблеми і поняття не лише для чужини, але й для самої української еміґрації. Цій особливості стану, в якому опинилася українська нація по другій світовій війні, супроводить особливий національно-структурний характер сучасної еміґрації в Німеччині, серед якої заступлені всі суспільні шари народу і в якій так численно зібрані кадри інтеліґентської верхівки — провідного «стану» нашої нації в сучасній добі. Трудність положення еміґрації як цілости, полягає в тім, що на її власному шляху стоять проблеми асиміляції і пролетаризації, лише під іншими політичними і соціяльними аспектами, як це є на рідних землях. А справа збереження субстанції еміґрації може успішно розв'язуватись лише при наявності національної і культурної свідомості мас еміґрантів, свідомості взаємної невідривности, що служить передумовою суспільно-громадської суцільности. Іде при цьому не про декляративне чи накинене згори або якесь інше механічне об'єднання всіх в одній організації, але про сконсолідоване, тобто одностайно цілеспрямоване ділиня всіх, і про скоординовану співпрацю всіх разом. Це істотна передумова до здійснювання еміґрацією своєї ролі, як політичного чинника, і до збереження цілости і питомого характеру своєї спільноти, яка не має, крім моральних, ніяких інших екзекутивних засобів. А це вже пов'язане з проблемами суспільно-громадського авторитету на еміґрації, публічної моралі і добровільного підпорядкування одиниць і гуртів справедливій засаді найвищого добра спільноти. Інакше кажучи, іде про організованість еміґрації, про її власний правопорядок і самовряд, про її внутрішній лад. Еміґрація може відігравати свою політичну ролю і зберігати свою субстанцію лише тоді, коли вона внутрішньо впорядкована.

Що ж уявляє собою наша сучасна еміґрація в Німеччині з цього погляду? На цьому питанні хочемо ми тут обмежити нашу увагу.

У сучасній добі перебуває в трьох західніх зонах Німеччини коло 150.000 українців [1]), що відмовились від репатріяції і стали бездержавними особами без ближчого урядового окреслення їх політично-правного положення. З соціяльно-господарського погляду опинилися українці в Німеччині в однаковому положенні [2]) без огляду на політично-правні різниці і відмінні адміністраційні практики в поодиноких зонах. Нез'ясованість справи азилю еміґрації ставить в однакове положення всіх еміґрантів, байдуже чи вони в таборах чи поза ними, і природно, що міжнародня організація допомоги еміґрантам «ІРО» (покищо діє вона як «Підготовча Комісія ІРО») наставлена в своїй діяльності головно на розміщення всіх еміґрантів (не-репатріянтів) поза Німеччиною. А це вже питання переселення, фахово-професійного добору і перевишколу та неменшою мірою і ступеня працездатности поодиноких категорій еміґрантів, напр., щодо віку [3]). Це також тяжка проблема для тих тисяч старших віком «Ді-

---

[1]) «Фонд Допомоги Українців Канади» подав таку статистику: в американській зоні 73.798 в таборах і 17.904 поза таборами, разом 91.702 (62% всіх українців у Німеччині), в англійській зоні 51.800 (35% всіх українців у Німеччині), разом 147.942 особи. («Новий Шлях», Вінніпеґ ч. 51 з 26. 6. 1947).

Дані про французьку зону відносяться головно до її південної частини, на схід від Райну. В північній частині, на захід від Райну, обліку бездержавних осіб українського походження не переведено і українці, що там живуть організаційно неохоплені. Можна припускати, що загальна кількість неврахованих у вищезгаданій статистиці українців у Німеччині виносить від 3.000 до 10.000 душ. Примітка автора).

[2]) За приблизними підрахунками мешкає більшість українських еміґрантів у таборах (в американській зоні 75%, в англійській 95% і в французькій 60—85%), решта перебуває на приватних мешканнях.

Пі», що нікому не потрібні як робочі сили, бо такими вони вже не є. Вони можуть бути поставлені за деякий час перед альтернативою: або репатріяція, або перехід на власне утримання.

В травні 1947 р. відбувся в Реґенсбурзі невдалий і не доведений до рішальних вислідів З'їзд ЦПУЕ, що викликав жваві відгуки української преси на різні теми із з'їздової залі, але головно в двох аспектах, а саме: 1) як відбувався З'їзд і 2) як працювало ЦПУЕ в звітній добі. Проте, українська преса не пішла в загальному до кореня справи ЦПУЕ і цілого нашого суспільно-громадського життя на еміграції, не зайнялася проблемою завдань ЦПУЕ, переглядом його структури і необхідних в зв'язку з цим коректив. Знаємо лише єдиний небуденно тверезий і мужній виступ Д-ра Степана Барана, якого «Мементо морі»[4]) не знайшло — на шкоду для справи—ніякого помітного відгомону, хоч зачеплено там пекуче питання нашої сучасної суспільно-громадської дійсности: «... на З'їзді представників української еміграції, згрупованої під проводом ЦПУЕ, слухав я з лави журналістів кілька днів і одну цілу ніч кільканадцять доповідачів і кілька десятків дискутантів. Розбудовували вони в словесних плянах наше організаційне життя на цілі дальші покоління. На мене справляло воно враження психології сухітника в останній стадії його смертельної недуги, коли для нього нема вже ніякого виходу... Ніхто з тих численних референтів та з ще численніших дискутантів і не подумав мабуть, що скоро й невідклично зближається загин тих наших організацій, які ми створили в Німеччині в часі своєї дволітньої скитальщини. Кожний з них знав і знає, що в Німеччині не можемо залишатися і що незабаром прийде конечність ліквідувати те все, що створено, та деінде розпочати нову організаційну працю, серед нових обставин... Не говорено в Реґенсбурзі зовсім про неминучу ліквідацію величезної більшости наших еміграційних установ у Німеччині... На сучасній скитальщині опинилися ми майже голіруч... Не знаємо організації відступу і переходу на нові оборонні позиції. ЦПУЕ над тим не думало та й досі не думає, а недавній його з'їзд радив так, наче б ми вже завтра мали створити саме тут у Німеччині рід власної держави з власним судівництвом... Ми дійшли до організаційних вершин. Тепер сходимо скоро вдолину і треба подбати, щоб ми не впали у пропасть. Зберігаючи до останніх хвилин можливостей працю дотеперішніх установ, мусимо плянувати вже зараз і в самій централі ЦПУЕ і у всіх його установах їх ліквідацію...»

З вищенаведеними думками С. Барана було б можливо сперечатися при наявності стабілізованих умов життя еміґрації, як це було, напр., по першій світовій війні в Чехословаччині. А сьогодні? Звужування нашого «життевого простору без ґрунту» поступає щодня вперед, перегони «Ді-Пі» для одержання «афіданвітів» зачепили й тісніші скупчення еміґраційної еліти, виїзд більших груп здатних до фізичної праці емігрантів продовжується і плянується на близьку майбутність у ще більших розмірах. А наші суспільно-громадські провідні осередки розбудовують вже не «союзи» і не «об'єднання», лише н а д-союзи і н а д-об'єднання. Центральні професійні об'єднання організують професійну «надцентралю», чотири центральні мистецькі об'єднання немов наподоблюють об'єднанні нації—(«ОН») і створюють «ОМ», а ЦПУЕ береться до організаційного об'єднання української еміґрації в континентальному маштабі.

Ми не спромоглися досі сконсолідувати і об'єднати н а д і л і українську еміґрацію в американській зоні, а беремось уже консолідувати і об'єднувати всю еміґрацію в Европі.

Чи хочемо тим досягнути, щоб і в усіх трьох зонах, і поза Німеччиною в Европі, запанували такі внутрішньо-громадські відносини, які маємо в сучасній добі в багатьох українських таборах американської зони?

Внутрішні діяння еміґраційної спільноти мають у житті рідного народу проминущий і другорядний характер. Цілковито несуттєві для визвольних змагань нації форми організаційних взаємовідносин реґіональних скупчень еміґрації, що вийшла з того народу. Надто проминуща і позбавлена реально-життєвих функцій роля всяких суспільно-громадських «над-об'єднань» і «централь-центральних союзів» серед сучасної еміґрації в Німеччині, бо всі вони без реального і тривалого ґрунту, всі вони замкнені в своєрідному «ґетті», і всі вони без природної зміни поколінь у майбутньому. Об'єднання еміґрантів, що не мають соціяльно-правного статуту, ані тривалого азилю, ані, зрештою, визнання їх національно-політичної окремішности, як автономної групи, можуть повставати і діяти лише як неполітичні товариства взаємної допомоги своїх членів, або харитативні установи.

А за тією формально-організаційною ф а с а д о ю нашого еміґраційного життя перебувають широкі маси українських скитальців у суспільно-громадському занедбанні. Правна охорона полишена взагальному місцевій або приватній ініціятиві і спізненим формальним інтервенціям. Суспільна опіка віддана властиво на ласку й неласку — ініціятивним місцевим гурткам і одиницям доброї волі. Ланка культури і освіти «пасе задніх», надолужуючи паперовими обіжниками недостаток живого керівництва і органічного зв'язку з низовими клітинами. Ще по двох роках пожвавленої культурно-освітньої праці в таборах влаштовуємо далі курси для неписьменних (анальфабетів). Немов для абсолютної повноти широко розгалуженої мережі освітніх і наукових закладів усіх можливих ступенів, типів і навчальних напрямків, мережі, що включає кілька університетів, ембріональні мистецькі академії, кілька науково-дослідницьких асоціяцій тощо. А шкільних підручників обмаль або й зовсім нема!

Поруч з громадським і культурним занедбуванням мас української еміґрації в Німеччині, — а в першу чергу селянського і робітничого шарів, — (в англійській і французькій зонах з цього погляду ще гірше, як у зоні американській) не усунене і не поганове впродовж двох років внутрішнє громадське розбиття еміґрації. Недостаток безкомпромісової і ясної лінії наших провідних центрів в справах правопорядку і публічної моралі, а інколи і поблажливість до порушників, вможливлюють далі бешкети і крадежі в таборах, напади на українські установи, публічне побиття громадських діячів, прилюдне палення українських часописів, організоване биття шиб у співмешканців табору, пястукові сутички з приводу барв національного прапору і т. д.

Це — за фасадою наших централь, консолідацій і «невимовної туги за об'єднанням в ЦПУЕ», як щиро і переконливо говорили деякі промовці на «Діловій Зустрічі» в Ашаффенбурзі 1945 р.

Внутрішнє розбиття еміґрації викликають різні причини. Деякі з них не залежні від самих українців. Існують зовнішні чинники, що діють пляново, хоч і скрито, для ліквідації або компромітації — через розбиття — української еміґрації взагалі. Інші причини розбиття випливають з психічних комплексів ненависництва одних українців до других. Діє за звичкою і головно в наслідок браку громадської і політичної зрілости спадщина внутрішньо-гро-

---

[3]) Наприклад, в американській зоні був приблизний статистичний образ нашої еміґрації на початку 1947 р. ось який: Щодо віку: чоловіків понад 20 років життя 50%, жінок понад 20 років 30%, дітей понад 14 років 13% і дітей до 14 років 7%. Інваліди, невилікувально хворі та інші непрацездатні особи складають разом 13% всіх українців в американській зоні. За колишньою професійною приналежністю осіб понад 20 років життя: селян-хліборобів 30%, фахівців середньої і вищої кваліфікації 20%, робітників 18%, ремісників 16% та приналежних до вільних і різних професій 16%. Ці цифри умовні і мають лише орієнтаційний характер.

[4]) «Християнський Шлях», Міттенвальд, ч. 22 з 1. 7. 1947.

мадської війни. Найбільший розбрат викликають партійні і особисті перетинки на тлі давніх конфліктів і конкуренційної боротьби за впливи і посади біля таборових управ і магазинів. Розгнуздані пристрасті роблять своє, а відповідальна громадська верхівка поблажливо мовчить та займається «великими» справами: організаційними проєктами для еміґраційних «континентів» і розбудовою фасад еміґраційної «держави».

Сукупність суспільно-громадського життя нашої еміґрації в Німеччині зосереджена централістично в ЦПУЕ, — «Центральному Представництві Української Еміґрації — Центральному Допомоговому Комітеті». Природно, що відповідальність за внутрішній лад еміґрації несе ЦПУЕ. Ця відповідальність тим більша, що ЦПУЕ діє авторитетно на всіх ділянках суспільно-громадського життя українців в американській зоні.

«Первородним гріхом» ЦПУЕ є допущення в проводі і організаційній структурі ЦПУЕ пережитків тієї специфічної системи керівництва суспільно-громадським життям, яка була основою українського самоврядy в особливих умовах західньо-української дійсности під тоталістичним режимом і у воєнних роках. Те, що тоді, тобто в системі Українського Центрального Комітету, було неминуче і незалежне від самих українців стало — після повторення в системі ЦПУЕ — політично-суспільним анахронізмом і перешкодою на шляху до справжньої консолідації українського громадянства і до виплекання правопорядку.

Цей «первородний гріх» ЦПУЕ постав на З'їзді в Ашаффенбурзі в днях 29. 10 — 1. 11. 1945 р. і за схиблення основної демократично-громадської засади внутрішнього ладу української еміґрації в Німеччині треба подякувати не лише вузькому колу «співробітників пана Василя Мудрого», що за таким висловом деяких речників з того кола, творило тоді основи ЦПУЕ, але й тій «з'їздовій більшості», що безкритичноо погоджувалась на все, що виходило «згори».

Для українців в англійській і французькій зонах схвалено було створити краєві або зональні представництва. Допущена в Ашаффенбурзі централістична практика одностайного гуртування всіх громадських, професійних, культурних, виховних і ін. клітин в одній організації була, правда, підтримана згаданою «невимовною тугою» більшости до об'єднання, але пізніше в реальній праці, а передусім у англійській і французькій зонах, зустрінула труднощі і виявила свою життєву малопридатність. Приклад з недавнього минулого спокушав: один еміґраційний «народ», одна еміґраційна централя — «держава», один — провід — «влада». Але в реально-життєвій площині стало ЦПУЕ фактично централею для американської зони. В інших двох зонах — інша державна традиція, інша окупаційна влада, інша адміністраційна практика, і інший підхід до справ самовряду чужинців, не згадуючи вже про інші внутрішньо-структурні відносини серед української еміґрації. Не диво, що ЦПУЕ і не могло виявити ніякої праці в французькій і англійській зонах.

Отже реально говорити про сучасне ЦПУЕ можливо лише як про ЦПУЕ в американській зоні. В цій зоні ЦПУЕ справді охопило майже ціле суспільно-громадське життя. Але чи керує воно ним? Чи створило ЦПУЕ в американській зоні — поза фасадою — внутрішній лад еміґрації? Чи керує воно на ділі своїми членськими центральними організаціями, як напр., СХС, або низовими клітинами — таборовими представництвами?

Основою громадського самоврядування в системі ЦПУЕ в американській зоні стали демократичні вибори. Такі вибори повинні були відіграти ролю консолідаційного і суспільно-виховного чинника. Але виборча пратика в таборах виявляла в більшості випадків відсутність демократичного компромісу, виборчої етики і дотримання засади пропорційности на всіх ланках самовряду. У висліді виборчої боротьби за впливові (допоможні при УНРРА) функції в адміністраційних і головно господарських клітинах табору виникали, зокрема в більших скупченнях «Ді-Пі», групові і громадські перетинки, що в своїх шкідливих наслідках виходили поза межі таборів і ставали «типовим» явищем для більших скупчень. В своїй поблажливості до таких неґативних явищ ставало звичайно ЦПУЕ на лінію «найменшого опору» супроти порушників правопорядку або — по натиску з боку преси чи інших чинників публічної опінії — виступало спізнено в характері одночасного організаційного керманича, суспільного законодавця і громадського судді, і то — в подобі одного і того самого референта ЦПУЕ.

Не йде нам про питання, чи багацько, чи мало зробило ЦПУЕ. Не хочемо критикувати осіб і окремих потягнень ЦПУЕ. Бачимо схибленість провідного наставлення ЦПУЕ, невідповідність головному завданню еміґрації — служити своєму народові і істотним потребам скитальчих мас, відрив від еміґраційних мас і недостаток авторитетного засягу для припинення міжгромадянської війни.

ЦПУЕ є Центральним Допомоговим Комітетом, проте виявлені в прелімінарі звичайного бюджету на 1947 р. засади і тенденції — байдуже, чи такий прелімінар бюджету буде на 50% чи на 100% зреалізований — показують наявно парадоксальний для допомогової централі недостаток фінансової опіки над потребами суспільної опіки (заплянoвано в рамках звичайного бюджету лише 40.000 н. м.) і справами культури і освіти (звичайний бюджет предбачає лише 30.000 н. м. на загальну суму витрат 1.198.200 н. м.) та разячу диспропорцію видатків на заробітні платні (433.000 н. м.), витрати на подорожі (108.000 н. м.), витрати на скликання нарад (30.000 н. м.), диспозиційні витрати (60.000 н. м.), «непередбачені» (48.000 н. м.) та под. Основою фінансування суспільної опіки і справ культури і освіти в ЦПУЕ стали — в бюджеті на 1947 р. — «надзвичайні витрати за спеціяльними фондами», що мають покритись певними відсотками з надходжень з «Коляди», із збірок КОДУС-у, СХС і Об'єднання Українських Жінок та з згаданих нами позицій у звичайному бюджеті. Такі засади і тенденції в допомоговій громадській установі не властиві і шкідливі.

В ЦПУЕ діє особливий Відділ Суспільної Опіки, якого завдання мають в основі такий самий допомогово-харитативний характер, як і допомогові завдання Централі «Санітарно-Харитативної Служби». Українська преса [5]) зупинялася в останньому часі над справою разячої диспропорції зроблених у СХС витрат на адміністраційні потреби і допомогову акцію. Де наш інстинкт самозбереження, коли ми дозволяємо собі на люксус паралельно діючих харитативно-допомогових апаратів? Доба цигарково-консервної кон'юнктури в таборах минає або й вже проминула. Загал скитальців доїдає рештки запасів (поскільки ще щось має). Фінансова спроможність пересічного еміґранта, що повинен заплатити «національний податок», значно впала, а нехіть до плачення суспільних датків взагалі зросла. Чи здають собі наші провідні творці бюджетів громадських установ справу з того, що нам треба звужуватись під гаслом ощадности і більшої доцільности витрати громадських грошей, а не поширюватись під гаслом розбудови паралельно діючих апаратів центральних установ? Чи чують вони наведене нами латинське «мементо морі» Д-ра Степана Барана, чи може тримаються вони іншого латинського виразу — «карпе дієм» («аби хоч день»)?

ЦПУЕ є певним досягненням нашої сучасної еміґрації, в яке вкладено багацько енергії, праці і грошей. Центральне Представництво для кожної зони в Німеччині і для кожної держави, де перебуває нама еміґрація, потрібне, і це справа не дискусійна. Але воно повинно бути діяльним Представ-

---

[5]) Д-р Степан Росоха: «Ще про СХС» — «Наше Життя» ч. 34 з 8. 9. 1947 і — «СХС» в «На Чужині» ч. 14 з 26. 7. 1947.

ництвом на аполітичній, діловій і конкретній засаді громадської співпраці всіх творчих сил еміґрації. Воно повинно бути справжнім Допомоговим Комітетом, тобто нести **конкретну** допомогу тим, що її потребують. Воно повинно створити в нашому громадському житті **атмосферу взаємного довір'я**, без якого не може бути ніякої справжньої і тривалої консолідації, ані солідарности, ані чесної співгри поодиноких суспільно-громадських середовищ.

Іде про суть, а не про назви, організаційні форми чи діяльність окремих відділів.

Організаційна бюрократія може вважати свій обов'язок сповненим, коли вона може виказати читку працю технічного апарату установи та повінь паперових обіжників. Але маси еміґрантів прагнуть чогось зовсім іншого, а саме — «живого діла». Керівництво параграфами і правильниками з покликуванням на п'ятиприкметникове виборче право ще не творить справжньої демократії, ані не виховує суспільно мас, ані не консолідує суспільно-активних кадрів у щоденній і буденній співпраці, ані не утверджує правопорядок.

На провідній верхівці української еміґрації лежать особливі завдання, і сповнювання їх залежить значною мірою від оздоровлення внутрішньо-громадських відносин і здійснення консолідації на засаді національно-громадської солідарности. Цього останнього, тобто **припинення міжгромадянської війни і здійснення консолідації, вимагають від нашої еміґрації і провідні чинники американсько-канадійських українців, без моральної і матеріяльної допомоги яких не врятує наша еміґрація тих тисяч наших скитальців у Німеччині, що власними силами не можуть влаштувати свого життя ні в Німеччині, ні поза нею на чужині.**

Дальший розвиток внутрішнього ладу української еміґрації в Німеччині залежить від того, **чи** і **як** на ділі поцікавиться спільною справою загал творчих сил еміґрації, а передовсім гурт відповідальних представників еміґраційних осередків, що були заступлені на 2. З'їзді ЦПУЕ в Реґенсбурзі.

О. З.

З пресового фільму

Від деякого часу наша еміґраційна преса, головно в Баварії, починає щораз частіше і щораз виразніше ставати в оборону марксизму.

Перед нами стаття якогось Ів. М-ка в ч. 22 (49/47) **«На Чужині»** п. н. «Соціялізм і Україна». (Редакція згаданої газети в замітці зазначує, що вона не погоджується з думками і становищем автора статті, але друкує її для того, щоб «дати змогу своїм читачам запізнатися з поглядами українського соціялістичного руху», висловленими «одним з чоловних представників українських соціялістів»).

Автор намагається доказати, що орієнтація на **«крайні праві, сказати б навіть, на реакційні явища европейського життя»** — неправильна. Тими реакційними явищами европейського життя, він вважає в Еспанії ген. Франко, у Франції — Бідо і де-Ґоля, в Англії — Черчіля. На його думку прихід до влади у Франції де Ґоля, а в Англії Черчіля був би для української визвольної справи некорисним, бо і один і другий є ворогами української самостійности і другами неподільної російської імперії. На це він приводить такі арґументи: 1) Черчіль був членом уряду, коли Британія допомагала білій «єдиній неділимий Росії». 2) Стара капіталістична Франція, не менш виразно як Англія, є прихильник неподільности Росії. Вона так само допомагала білій «єдиній неділимий» і відмовляла допомоги самостійній УНР. 3) **«Ніхто не наведе жадного вислову де-Ґоля, де б він скритикував ставлення старої Франції до «єдиної неділимої», де б він висловив симпатії поневоленим нею народам».** 4) Бідо і де-Ґоль, ці «трусливі кумирі націоналізму» (вислів Ів. М-ка), висувають такі проєкти, як переселення величезної частини німецького населення у Францію, (отже, протиставляються плянам Совітів відродити сильну централістичну Великонімеччину — прим. наша).

Така арґументація не переконує. Вона є випливом або суб'єктивного або несвідомого погляду на речі. А передусім — вона є випливом партійно-тенденційного сприймання явищ не такими, як вони є, а такими, якими автор хотів би їх бачити. Бо розгляньмо за чергою арґументи Ів. М-ка.

Черчіль був членом уряду Англії, що допомагав Денікінові, отже «єдиній неділимій». Так, це факт. Але і факт те, що Черчіль — як про те пише Лльойд Джордж у своїй книжці «Правда про Версайський трактат» був одним з тих міністрів англійського уряду, що рішуче обстоював думку інтервенції проти большевиків, знаючи теж, що в тому часі большевики вели війну з урядом УНР, отже в практиці вони (большевики) теж змагали до реставрування «єдиної неділимої», тільки червоної.

Годиться зазначити маркантний факт: на конференції представників Антанти в Яссах в січні 1919 року представники англійської **соціялістичної** лейбур - партії спонукати союзників (інших представників Антанти) прийняти рішення: 1) припинити всяку допомогу Антанти протибольшевицьким військовим акціям (Денікін, Юденіч, Колчак), 2) віддати большевикам Україну (яка теж була соціялістична, з тим самим соціялізмом, що й лейбур-партія в Англії) без якої, як економічної бази, вони не могли б взагалі вдержатись при житті.

Таке становище доводило недвозначно про «симпатії» англійських соціялістів до українського визвольного руху і української державности, як також і про становище англійських консерватистів, що «єдину неділиму» царську Росію вважали для своїх імперіяльних інтересів в Азії більшою загрозою, як «утопійну» єдину неділиму, реалізону соціялістичними рецептами російських большевиків. А коли йде про барву «єдиної неділимої», то нам здається, що навіть Ів. М-ко, якщо він пам'ятає часи «єдиної неділимої» білої, (а його батьки це пам'ятають напевно, і пам'ятають це напевно мільйони українців), згоден буде з нами, що режиму царської білої Росії не можна порівнювати ні під оглядом жорстокости, ні під оглядом духової національної, соціяльної й економічної неволі, з режимом соціялістичної червоної «єдиної неділимої». Ів. М-ко певне скаже, що він говорить не про «соціялізм» большевиків, але про справжній соціялізм II інтернаціоналу, що його ідеальними апостолами він хоче сьогодні бачити Етлі, Рамадіє, Блюма, чи не Ніколя, промовчуючи цілком явно факт, що російський представник того ж інтернаціоналу А. Керенський оголосив війну урядові України з намаганням реставрувати не що інше, як «єдину неділиму».

Російський теоретик II-го інтернаціоналу **Плеханов** демонстративно висказував свою ненависть до всього українського, починаючи від мови. Варто теж, щоб Ів. М,ки собі докладніше простудіювали своїх власних теоретиків, бо віримо, що тоді вони б

обережніше формулювали свої думки і симпатії до світового соціялізму, як до, нібито, руху, що сприяє нашій визвольній справі.

Можливо, що Бідо і де Ґоль, ці «трусливі (чому трусливі? — прим. наша) кумирі націоналізму» не вжили ні одного вислову, в яких вони б критикували «єдину неділиму Росію». (Дивне, зрештою, вимагати від французьких політиків, щоб вони критикували Росію, як державу чи як нарід, що Франції не загрожують, коли того не роблять українські соціялісти, яким ця Росія заєдно висіла і висить зморою смерти, але навпаки — добачують у співпраці з московським народом поступ, а намагання націоналізму увільнитись від «дружніх обіймів» московської культури і московських комісарів вважають за реґрес). Але й певне, що французькі янголи поступу і соціялізму Ремадіє, Блюми і Торези теж ніде ніяких заяв про симпатії до українського самостійництва не складали. Принаймні їх Ів. М-ко не наводить. А навпаки — в час голодової смерти, братів і сестер самого Ів. М-ка вони голосували за прийняття СССР до Союзу народів в Женеві та в людових фронтах браталися з соціялістичними катами українського народу. Чим же тоді французькі соціялісти кращі для української визвольної справи від представників «французької реакції»? Тим, що приплескували большевикам тоді, як вони виголоджували мільйони українських селян і розстрілювали сотні тисяч українських інтеліґентів? Чи може так Ів. М-кові імпонують французькі соціялісти тим, що в час героїчного змагу французького ресистансу (Бідо, де Ґоль) проти новітнього німецького варварства, вони — дезертували в ряди німецьких тодішніх союзників (Торез здезертував з французької армії і втік до Москви в час, коли СССР був союзником Гітлера) і закликали соціялістів Америки і Канади саботувати воєнне постачання ворогам Гітлера?

Факт, що де Ґоль і Бідо не хочуть допустити до відродження німецької імперії. Це правда. Але й правда те, (Ів. М-ко це промовчує), що вони не хочуть допустити до цього тому, що мають вже досвід з недавнього минулого, коли імперіялістична Великонімеччина получилась з імперіялістичною Росією, щоб громити французів. Ів. М-ко певне скаже, що це могла зробити «націоналістична» Німеччина Гітлера, але не зробить цього соціялістична Німеччина Шумахера. Ми дозволимо собі висловити сумнів щодо такого твердження. Те, що говорить сьогодні Шумахер, збігається цілком з тим, до чого прямує Пік і Ґротеволь; і одне і друге має метою поставити Велику Німеччину до послуг імперіялістичної політики Москви. Коли навіть Шумахер вдає, що він є противником большевизму, то тільки тому, що він сам живе в сфері впливів «світу реакції», бо його партійні колеґи, що живуть у совєтській зоні, давно вже стали в ряди приклонників «найдемократичнішої і найсоціялістичнішої країни світу» — СССР. А зрештою, чи може нам І. М-ко зацитувати вислів Шумахера, Блюма, Рамадіє і Спака, що свідчив би про те, що вони стали в оборону героїчного українського народу проти тиранії, або в оборону героїчної української боротьби не тільки проти терору і насильства большевицької Москви, але й проти безправства, аґресії і розбою соціялістичної Москви А. Керенського?

Чи не знає Ів. М-ко, що сучасні «міністри» і представники соціялістичної Німеччини (напр., міністер освіти провінції Долішньої Саксонії і представник півн. німецької радіовисильні в Гамбурґі) — на пропозицію перевірити фальшивки історії Сходу Европи, які невірно і тенденційно представляли історію українського народу, відповіли, що їм'немає найменшого інтересу видвигати будь-які різниці поміж українцями і москалями», отже, недвозначно висловили свої симпатії за єдиною неділимою Росією?

А зрештою, поставимо собі цілком конкретне питання, на яке, думаємо, Ів. М-ко повинен собі і нам дати відповідь: Чи думає він, що в Україні знайдеться ще українська людина, готова вмерти за соціялізм, знаючи з досвіду, що соціялізм II інтернаціоналу дозволив Керенському напасти на Україну так само, як душити її дозволяє большевикам соціялізм III інтернаціоналу? Нам здається, що навіть він сам, Ів. М-ко, не є готовий за свій соціялізм вмирати, тоді як тисячі і тисячі українських націоналістів довгими роками гинуть і все є готові гинути не за «соціялізацію труда і середників виробництва», але за українську державу. Соціялізм, який проповідує Ів. М-ко, знаний всім досхочу. Ним уже ніхто не захоплюється більше, ніж це потрібно, щоб створити партію, з якої можна жити.

Не можемо теж поминути мовчанкою двох фраз (бо не думаємо, що це є категорії думання) Ів. М-ка, які він наводить у згаданній статті.

Ів. М-ко твердить, що **«Націоналізм, як і всяка інша політична доктрина, стимулюється не загально-національними, а клясовими інтересами».** Він намагається доказати, що тою клясою, висловом інтересів якої мав би бути націоналізм, є кляса власницького селянства.

Якщо Ів. М-ко підставу до свого твердження знаходить в тому, що большевики саме ту клясу селянства безоглядно і жорстоко зліквідували — то може він і має рацію. Селянство в основній мірі є носієм національної ідеї, ідеї власности не тільки соціяльної, матеріяльної, але й національної, духової.

Але чи тільки селянство? Чи не є носієм національної ідеї (націоналізму) робітництво, — це саме робітництво, що в останній війні проти Гітлера боролось так жертвенно не за соціялізм, а за батьківщину, не за колгоспи і «проізводітельность труда», не за «диктатуру пролетаріяту», але за звільнення своєї батьківщини від ворога. А під батьківщиною воно, так само як і селянство, розуміло, крім власности на середники виробництва, свою мову, віру, культуру, традицію, історію і надівсе свою національну гордість, і честь.

Чи не є, дальше, носієм, може в найбільшій мірі, тої національної ідеї інтеліґенція?

Якщо так, якщо носієм національної ідеї є селянство, робітництво і інтеліґенція (що разом творять народ) — то яким чином «націоналізм стимулюється» тільки «клясовими інтересами»? Чи життя не насилає Ів. М-кові думки, що інтереси, яких боронить російський пролетаріят, сьогодні такі самі, що їх боронять англійські лорди і американські промисловці? Ідуть же англійські консерватисти сьогодні з анг. соціялістами рука в руку, коли йдеться про оборону їх спільних національних інтересів. І ідуть же сьогодні в певних питаннях російські білогвардійці рука в руку з московськими большевиками, коли йде про оборону їх понадклясових національних (московських) інтересів.

Носіями, отже, так англійського, як і московського націоналізму є всі кляси і верстви. Носієм і українського націоналізму є не одна кляса — а народ.

Навіть сам Ів. М-ко є носієм ідеї українського націоналізму, з тім моментом, коли він стає в захист прав українського народу перед ворожими захватами, хоч він і є соціяліст та хоч він того сам собі і не усвідомлює.

В тому саме полягає всеохоплюючість і ширина націоналізму, що він не є групово-клясовим, чи партійним явищем, але загально-національним і загально-людським.

Дальше, Ів. М-ко твердить, що **«Ленін правий, що клясу обдурити не можна».** Якщо Ів. М-ко, те все що створив і зробив большевизм з «клясою» працюючих, не бачить як один великий обман кляси працюючих, якщо він не бачить, що комуністична партія зрадила давно (отже й обдурила) пролетаріят, що вона реалізує не інтереси кляси працюючих, а інтереси московського народу, якщо він не бачить, що пролетаріят Росії живе тепер у гірших соціяльних умовинах, як у будь-якій іншій капіталістичній державі, якщо він не усвідомлює собі, що (за Хвильовим) з розмаху соціялістичної революції нічого не вийшло, а партія перемінилась у групу лицемірів і «собірателєй землі русской», якщо він не бачить наростання в Совєтах кляси капіталістів і кля-

си експлуатованих (партійної бюрократії—експлуататорів, і рабської працюючої — експлуатованої), якщо в цілій большевицькій дійсності він не добачує обману не тільки кляси, але й цілого суспільства — то доводиться лише безпорадно пожалувати, що «чільний представник українського соціялізму» має такі обмежені здібності бачення і спостерігання.

«Загально-національні інтереси мусіли б вимагати від українців якщо не ворожого, то принаймні екептичного ставлення до можливої перемоги реакції», — пише врешті Ів. М-ко. З тим годимося, але з малою лише заміткою, яку конче треба зробити. Ів. М-ко «світом реакції» вважає демократичну Англію, Францію і фашистівську Еспанію. Ми натомість вважаємо найбільш реакційною, фашистівського, капіталістичною і деспотичною країною світу — СССР. І ми вважаємо найбільшими реакціонерами ті соціялістичні сили в світі, що в своїй політичній акції або йдуть у хвості політики СССР, або своєю акцією пробивають йому дорогу. До цих сил належать всі ті соціялісти, такі респектовані Ів. М-ком, що навипередки забігають ласки большевиків і з а в с я к у ціну намагаються жити з ними у добрих відносинах, не маючи найменших докорів сумління з того приводу, що мільйони рабів і мордованих щоденно кличуть за помстою до неба не лише на катів, але й їх поплентачів.

Читаючи такі статті, як згадана Ів. М-ка, відчуваємо непереможний вплив політграмоти комсомольських і партійних курсів марксизму-ленінізму, що заслонюють деяким людям ясний погляд на світ і на справи. «Діямат» у них має більшу вартість, як мова життя.

* * *

Як signum temporis 70 число **«Української Трибуни»** (з дня 18 вересня ц. р.) приносить лист до Голови Надз. Ради Видавнич. Спілки «Наше Життя», підписаний членами-пайовиками В. Державиним, О. Зуєвським, Г. Мироненком, М. Орестом, П. Павловичем, О. Чорногірським й В. Шаяном (більшість з них, здається, обзнайомлені добре практично і теоретично з практичною реалізацією доктрини соціялізму і марксізму — про що варто було б усвідомити собі добродієві Ів. М.-кові з «На Чужині»). В листі читаємо: **«Часопис Спілки «Наше Життя» дедалі виразніше набирає однобічного марксівського-соціялістичного характеру... Поміщена в Ч. 33 «Нашого Життя» стаття ліцензіянта Котовича п. з. «Замасковані реакціонери» — є одвертою обороною марксо-енґельського соціялізму, як проґресивної теорії в історії людства, скільки вона розглядає Маркса і Енґельса як поступовців. Поширювання поспільної зненависти, піднесення її до гідности єдинозасадничого мотору історії, а далі фабрикування на цій основі так званих «кляс» із окремих професійних груп нації вважаємо лихом, що веде у прірву громадянської війни, — а далі до постання тиранії і до винищування мільйонів людей.**

Соціялізм Маркса і Енґельса, який самі вони воліли називати комунізмом, заперечуючи нації, як окремі історично-розвоеві підмети історії, людства, руйнує самі основи життя нації і логічно доводить до їж знищення. Виплекуючи і культивуючи «клясову» зненависть як основну силу діяння людини, він розбурює основи людської душі і людської моралі, повертаючи людство до стану хижої зграї над куском поживи.

Деструктивний зміст цієї теорії не може виявити себе ні творчим, ні проґресивним в історії, але, навпаки, з невблаганною конечністю веде до знищення основних цінностей людини і нації.

Сіючи і витворюючи т. зв. «клясову зненависть», розкладають соціялісти з-під стягу Маркса і Енґельса почуття національної єдности, кидають націю у прірву розподілу на барикади. Раз пущена в рух машина зненависти з невблаганною логікою веде до непримиримої борні і до винищування національно свідомих політичних груп і шарів у нутрі даної нації. Витворюваний ними стан унеможливлює далі проведення справжньої національної справедливости і любови. Постає чортівський вир самознищення.

Знаючи це, Маркс міг написати такі слова: «Найближча ціль комуністів ... — це створення з пролетаріяту окремої кляси, повалення панування буржуазії і захоплення політичної влади пролетаріятом ...

... Це може, річ природна, статися перш за все т і л ь к и шляхом деспотичних втручань (despotischer Eingriffe) із «Комуністичного Маніфесту»)...

Але український нарід побачив вже і добре пізнав на практиці «деспотичні втручання», як і «виборону демократію створеної кляси пролетаріяту» у большевицькій Росії.

Мільйони жертв, ліквідація українського селянства як «кляси», нищення національної культури і загроза знищення цілого народу — це жниво «деспотичних втручань» «вибореної демократії», проповідуваної сто років тому Марксом і Енгельсом.

Український нарід пережив ще більшу сумну практику, а саме: всяке виправдування і хоча б часткове цієї теорії т. зв. «поміркованими течіями марксо-енґельсового соціялізму тільки промощують дорогу і підготовляють ґрунт цій теорії там, де вона ще надто слаба, щоб могти проявити своє деспотичне вістря. Потім радикальні елементи плямують «замасковану реакційність» такого «дрібноміщанського примиренства і опортунізму» і... перехоплюють владу, часто розстрілами віддячуючи за те, що товариші Котовичі (і Ів. М-ки — прим. наша) приготовили їм ґрунт поширювання теорії про проґресивність марксо-енґельсового соціялізму.

Цей сумний досвід, що його пережило багато щирих українських патріотів, коштував нам утрати найбільшої цінности нації — її самостійної держави.

Тому цілком слушно робітництво в країнах, де існує міцна національно-державна свідомість, як, напр., в Англії, організує свої партії праці на основах, зовсім відмінних від марксизму.

Все ж таки Західня Европа не знала цього досвіду на власній шкурі і тому не розуміє справжньої ролі т. зв. «соціял-демократії» «марксо-енґельсового» типу, дарма, що досвід т. зв. одноцільних соціялістичних фронтів за участю комуністів повинен її перестерегти від смертельної загрози.

Обов'язком і місією української нації є перестерегти свіх від катастрофи, до якої ведуть його людоненависницькі теорії марксо-енґельсового соціялізму.»

Цілком зрозуміло, що підписані під листом члени-пайовики Видавничої Спілки «Наше Життя» протестують проти ширення марксизму згаданою газетою і заявляють свій вихід з Видавничої Спілки.

Газета «Наше Життя» свого часу помістила статтю, в якій погрожувала замкненням до концентраційних таборів усіх тих, що загрожували б демократії. Макрсизм у всіх фарбах реалізації проповідує демократію не народу і суспільности, але «демократію кляси пролетаріяту», на словах, а смерть і «деспотичне втручання» всім, хто є проти т а к о ї демократії. Іншими словами, марксизм загрожує демократії всього народу, щоб на її місце поставити диктатуру кляси.

В такому світлі, варто б запитати панів Котовичів і Ів. М-ків, як логічно вони виправдують своє домагання замикати до конц.-таборів противників демократії н а р о д у (як це роблять большевики), а обурюються на думку, що можна б поважитись наложити гальму терористичній і підривній роботі прихильникам демократії к л я с и?

Чи вони є за всяку демократію, чи тільки за «демократію вищого типа» — себто большевицьку демократію? В ім'я створення ясного образу, щоб не ширилось баламутство, добре було б, щоб вони дали на таке питання відповідь.

А крім того, чи їх часами не дивує їх власна непослідовність, коли вони пропаґують марксизм у країнах, які перед марксизмом бороняться, хоч самі вони — втікачі з країни, яка цей марксизм має?

Рецензії:

ФОСФОРИЗУЮЧЕ БОЛОТО

Дивна загадка, чому творчости Ю. Косача читач не хоче сприймати, хоч ніхто не заперечує його здібностей, розкривається дуже просто. Дуже коротко навіть: в Олеся «з журбою радість обнялася», а в Ю. Косача — з зарозумілістю розпущеність.

Безперервний потіх друків цього письменника має своїм джерелом не працьовитість, а зарозумілість і розпущеність, непрощеність для творчого, себто дисциплінованого розуму. Поетичний натуралізм первинного відчуття, так-сяк недбало зафіксований, словесна фотографія сприймання світу, — замість перетравленого під тиском внутрішніх процесів, глибокої перерібки в собі (а це дає тільки праця), приводить до того, що Ю. Косач усе, що для вибагливого мистця лише чернетки, — друкує. Це не можна назвати інакше, як літературною розпущеністю. Що Ю. Косач не напише, — все безсмертне, а тому — нащо опрацьовувати? Досить набути вправу безпосередньої фіксації підсвідомих асоціяцій — і тільки неси до друкарні, — все одно: читач дурний. Він повірить, що це якась «нова художня маніра». Скільки презирства до читача? І як непомильна реакція читача! Як не переконують критики, що це — наймодерніше мистецтво, проте читач не вірить. Читати не має що, а ігнорує.

Для прикладу спробуймо приглянутися, з чого складається найновіша повість Ю. Косача **«Еней і життя інших»**.

Як відчистимо цю повість від стильових прикрас, то впаде в вічі надмірна убогість композиції. Це — опис одного вечора із вставками-спогадми з різних часів, інколи перериваними публіцистичними діялогами, що випадають з загальної стильової маніри і зовсім без шкоди для композиції можуть бути вилучені. Повіримо на слово, що це — повість, а не збиранина нарисів, змонтованих у оповідання.

Кольору й запаху, багатоплощинности надають творові саме оті первинні образи та асоціяції, які зраджують багате поетичне світовідчування Ю. Косача. Образи та асоціяції так обважнюють це Косачеве письмо, що не знаєш часом, чи це й є той неоекспресіонізм, чи просто натуралізм ще неоформленого в сконденсовану думку переживання. Це — довге-предовге перераховування: «І шелест її балевої сукні одволодував від цього химородного, холодного сну; падіння через байдужу пустелю, коли росинки виростали в миготливі кулі, алюмінієм срібрів сліпучою ясністю й прямовисно, заскими площинами падав униз у сафірне море, схвильоване розтинами дужих крил соколоокиx, крикливих шестикрилів.» Або: «Вони прибивали свої байдаки з гриф'ястими носами, з барвистими просмоленими вітрилами, вони легко зіскакували на берег, ішли в чуже місто, в гавань, де швидкий сміх вужооких дівчат, янтарні озера розлитого вина по тафлях таверни, плачливий грамофон, я знав їх і відходив геть.»

Але хоч і як навантажено та нагромаджено, все ж це не може замінити інших компонентів, з яких складається повновартний прозовий твір. А повновартний прозовий твір, крім гри композиції, стильової оригінальности, полонить нас ідейною насиченістю, грою, опуклістю характерів, відтворенням духу епохи, — саме змістом. Що ж знаходимо в цій повісті?

Може Ю. Косач має найкращі наміри — відтворити визвольну боротьбу українського народу останніх років, чи поворот до свого лона зросійщеної української аристократії, — але що вийшло? Яка справді висока ідея: рафінована самичка вагається між вигодами американських молочно-медових рік та золотого спекулянтського капшука і от, нарешті, поривае її потяг до найвідповіднішого їй самця, такого волюнтаристичного революціонера. Це, мовляв, зразок українки-революціонерки, не дарма ж їй присвячено аж повість. В повісті показано її «революційно»-альковні «подвиги», але — чим вони продиктовані? Галочка все хотіла догодити своєму амантові, тому й навіть українкою зробилася.

Правда, годі від Ю. Косача чекати правдивого, глибокого, повновартного образу української жінки. Ще жадної жіночої постаті не показав він інакше, як з позиції «філософії хвилювання стегон», — справді бо великопанська мірка, придатна однаково для оцінки і расового скакуна і жінки. Мимоволі згадуються слова одної Косачевої читачки: «Хоч наш схід і не культурний, але я ніколи там не зазнала такого приниження, як читаючи «Еней та життя інших».

Цьому впадає в тон і фактичний матеріял роману. Сцена за сценою, кадр за кадром — пиятика, альков, оргія; і поза це коло — аніруш. Найменш брудний з цього всього — старопанський сальон петербурзької аристократії, де говорять п'ятьма мовами, як і годиться сметанці української еміграції. Дуже похвально, але яке скандальне гріхопадіння для ненависника й поборювача реалістичної маніри Ю. Косача — подати це засобами звичайнісінькими побутово-натуралістичними.

Автім, як письменник не має інших життьових вражінь, як пиятика та оргія, то він не винен, але ж не можна силою годувати наш здоровий загал тим, чим він бридить. Нехай собі навіть такий твір буде, як одна з різновидностей еміґрантської бувальщини ,але ніяк не можна простити критиці, коли вона рекомендує такі твори, як вияв української духовости.

Недарма читач признається, що після цієї повісти залишається на душі тяжке пригноблення, отрута, чад, які довго треба видихувати, знеохота й огида до життя. Нездорові випари нагадують нам фосфоризуюче болото, що манить своїми вогниками, справді поетичним відчуттям — асоціяціями, а втягнешся, наблизишся довірливо — ударить, запаморочить гнилим сопухом смердючого болота. Читач же вимагає від книжки духової чистоти, хоче пройнятися силою пориву до людської шляхетности та позитивних вартостей.

Думається, до такого призводить розпущеність, недисциплінованість творчого пориву письменника, бо не віриться, що саме цей сопух хотів він увіковічнити в слові. Шкода таланту! Якби вжив зусиль, не вийшло б навпаки тому, що хотів подати. Бо не досить вправно орудувати азами, первісними елементами, чудовими асоціяціями, а решту компонентів прозового твору так-сяк зварганити — і твір готовий. Треба подати ще й світ ідей, що не крутяться навколо альковy-пиятики, а це — вже вищий ступінь літературного ремесла. Не досить плекати гектари трояндових плянтацій і возами пелюстків захарашувати споживача, замість цього, краще дати читачеві хай кубик, хай грам, але коштовної есенції.

Щось заважає Ю. Косачеві зрозуміти це, — тим гірше для нього. І коли він зайшов у такий затяжний конфлікт з читачем, що аж мусить розправлятися з ним вповісті «Еней і життя інших» (Чорт із ними, мої панове, нехай не розуміють». «Начхать на всіх критиків, на рецензентів,на нерозуміючу юрбу»), то може це й найбільша письменникова поразка. Шевченко був не менший за Косача геній, а його відразу розуміли.

Д. Г.

НОВІ КНИЖКИ.

Буря в МУР-і — **Пародії, сатири, епіграми, жарти.** — В-во «Прометей» 1947.

Улас Самчук — **Юність Василя Шереметн.** Частина II. — В-во «Прометей» 1947.

С. Николишин — **Культурна політика большевиків і український культурний процес.** (Публіцистичні рефлексії) — На чужині 1947.

О. Ольжич — **Сонце слави.** — В-во «Культура» 1947.

Іван Манило — **Постріли з пера.** Гуморески, епіграми та пародії.

Іван Манило — **Колючий сміх.** Байки.

Проф. Леонід Білецький — **Історія української літератури.** Ч. І. Курс лекцій. — УТГІ. Реґенсбурґ-Берхтесґаден, 1947 (циклостиль).

Василь Чапленко — **Гетьманська спадщина.** — Історична комедія в 3 дії. 1947 (циклостиль).

Роман Десняченко — **Покійник, якому не дають вмерти.** — В-во «Культура». 1947.

Ол. Бабій — **Світ і людина.** Поеми. — Літерат. додаток «Української Трибуни».

М. Підгірянка - Е. Козак — **Брисько, Гуска і Лисичка.** Байочка для дітей.

НАДІСЛАНІ ЖУРНАЛИ.

Арка. — Література, мистецтво, критика. Ч. 2—3. Мюнхен 1947.

Господарсько-Кооперативне Життя. — Місячний додаток до часопису «Наше Життя». Авґсбурґ, серпень 1947.

Студентський Клич. — Орґан Українського Студентського Товариства «Січ» в Ґрацу. Ч. І. Рік І. Ґрац, червень 1947.

Малі Друзі. — Часопис для української дітвори. Число 9. Авґсбурґ 1947.

Ватра. — Орґан пластової і громадянської думки. Видає Курінь УУПС «Характерники» Травень-червень 1947.

Сеніорська Ватра. — Орґан пластової думки. Видання куреня УУПС «Характерники». На правах рукопису. Циклостиль.

Казакия. — Ч. 1, 2, 3, 4, 5.

Запроторений Комар (Їжак). — Мюнхен -Ельванґен, ч. 8, 9. 1947.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

Адміністрація «ОРЛИКА» пошукує заступників на поодинокі табори.

Кооперативи, книгарні, таборові крамниці і приватні кольпортери одержують від 20 прим. — 15%, від 50 прим. — 20% опусту.

Оказових чисел не висилається.

Всіх дотеперішніх довжників проситься ласкаво вирівняти залеглості або звернути одержані журнали.

Усім, що дотепер не заплатили передплати, здержується дальшу висилку журналу.

Приймається передплату від виїзджаючих на працю з Німеччини.

Умови передплати для закордону:

на півроку	**24 НМ.**
на рік	**48 НМ**
Ціна одного числа	**4 НМ**

Умовини передплати в Німеччині:

на півроку	**18 НМ**
на рік	**36 НМ**
Ціна одного числа	**3 НМ**

ОРЛИК

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

З М І С Т

Ч. 11 Листопад 1947 Рік II

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

Просимо усіх наших передплатників кольпортерів і замовців усі грошеві розчислення, замовлення і адміністраційне листування слати на нову адресу адміністрації журналу «ОРЛИК»:

Ukrainische Monatsschrift „ORLYK"
München, Rosenheimerstraße 46a / Z. 114

Адміністрація «ОРЛИКА» пошукує заступників на поодинокі табори.

Кооперативи, книгарні, таборові крамниці і приватні кольпортери одержують від 20 прим. — 15%, від 50 прим. — 20% опусту.

Оказових чисел не висилається.

Всіх дотеперішніх довжників проситься ласкаво вирівняти залеглості або звернути одержані журнали.

Усім, що дотепер не заплатили передплати, здержується дальшу висилку журналу.

Приймається передплату від виїзджаючих на працю з Німеччини.

Умови передплати для закордону:

на півроку	24 НМ.
на рік	48 НМ
Ціна одного числа	4 НМ

Умовини передплати в Німеччині:

на півроку	18 НМ
на рік	36 НМ
Ціна одного числа	3 НМ

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ.

Хвальна Редакціє!

В Ч. 8 часопису « ОРЛИК » в рецензії пера п. Н. Г. на «Літературно-науковий збірник» Ганноверського культурно-наукового Видавництва надруковано, що С. Щоголів «автор знаної протиукраїнської енциклопедії «Українськоє двіженіе как современний етап южно-рускаво сепаратізма» залюбки говорив Сірому про Драгоманова: «От той, за ким я пішов би у вогонь і воду».

У споминах п. Сірого в тому Літ.-наук. Збірнику останньої залюбкової балаканини С. Щ. немає. А подання її рецензентом Н. Г. у необізнаного з дійністю читача створює враження, що царський цензор С. Щоголів був ніби однодумцем М. Драгоманова або останній однодумцем С. Щоголева. Чесні публіцисти знають, що ані того, ані того в дійсності не було. Рецензент увів редакцію часопису «ОРЛИК» в блуд невідомо з якою ціллю.

Копії листів С. Щоголіва, як «особливого цензора» до Головного Управління по справах друку, які в моєму розпорядженні, свідчать зовсім інше, ніж писав п. Н. Г., а саме, що С. Щоголів був цілковитим противником М. Драгоманова. З тих листів видно, що С. Щоголів заборонив ширення творів М. Драгоманова надруковані, закордоном, чого очевидно, не було б, коли б він дійсно був правдивим прихильником М. Драгоманова, а останній якимсь цареславцем. Мені, як членові Видавництва «Криниця» відомо, що твір М. Драгоманова «Шевченко, українофіли і соціялізм», виданий тим видавництвом у 1912 році, після заходів С. Щоголіва був конфіскований, видавництво було притягнено до судової відповідальности, а прокурор Судової Палати ствердив конфіскацію.

Цього досить, на мою думку, щоб довести, що між С. Щоголевим і М. Драгомановим нічого спільного не було.

З належною пошаною

проф. **Світозор Драгоманов.**

ВИПРАВЛЕННЯ ПОХИБОК.

В статті **«Теорії доби і сучасність»** («ОРЛИК» ч. 8) треба виправити такі друкарські похибки: стор. 8 стрічка 7 знизу замість «(особливо 10 ст.)» має бути — «(особливо 19 ст.)». Ст. 8 останні 4 стрічки просимо читати: « . . . і це зрозуміло, бо ми живемо саме в переходньому етапі, в момент кризи — тільки як якийсь моноліт (метода прямого заперечення) з ясними, виразними, незаперечними ознаками». Стор. 9 стрічка 23 згори замість «надію» має бути «на дію». Ст. 9 стрічка 14 знизу замість «повній» має бути «новій». Ст. 10 стрічка 22 знизу замість «як не сталося» має бути «як це сталося». Ст. 11 стрічка 24 замість «не віддає має бути «це віддає'. Ст. 12 стрічка 8—9 замість «На нашу думку, його модерна фізика» має бути «На його думку, модерна фізика».

В статті **«За внутрішнійлад еміграції»** («ОРЛИК» ч. 10) на стор. 26 в примітці 1) в низу пропущено: «і в французькій зоні біля 4400 (3% всіх українців у Німеччині).»

Орлик

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Редагує Колегія

Видає д-р. Т. ЛАПИЧАК

Адреса Редакції:
Monatsschrift „Orlyk"
DP Center Berchtesgaden-Strub
Bl. 1/146

Адреса Адміністрації:
München, Rosenheimerstraße 46a / Z. 114

Ціна одного примірника 3 марки

ВІД РЕДАКЦІЇ

Редакція приймає до друку праці ще не друковані. — З приводу не прийнятих до друку рукописів з ніким не переписується.

Редакція містить дискусійні статті, зміст яких є думками і поглядами автора.

Редакція застерігає собі право скорочувати рукописи.

Незамовлених рукописів не повертається.

—

—

ORLYK
CULTURAL AND SOCIAL REVIEW

Published under DP-Publication Authorization US-E-5, OMGB. Information Control Division

Responsible Editor:
Dr. Thoma LAPYTSCHAK

Druck: Südost-Kurier, Bad Reichenhall.

ПЕТРО ГОЛУБЕНКО.

ВАПЛІТЕ

Цього року минає 20-ліття від часу розгрому української літературної організації ВАПЛІТЕ.

Марна була б спроба знайти у словниках чи в літературі вичерпливу відповідь на питання, що саме являє собою ця організація. В сучасному курсі історії української советської літератури про ВАПЛІТЕ не згадують зовсім. На еміґрації згадувати про ВАПЛІТЕ ніби не заборонено, і час від часу ця назва появляється в статтях на літературно-естетичні теми. Проте, суть і внутрішній зміст та історичне значення цього явища ще не розкрито в усій повноті і ясності. На це склалося кілька причин і обставин. Цілком слушно в одній статті недавно відзначено, що «не тільки архіви, а навіть те, що випадково проскочило до друку, сьогодні нам недоступне. Тим то в історії нашої громадської думки і культури цей «німий» період сьогодні не діє, він ніби відсутній, навіть тут на еміґрації . . .» (Ю. Дивнич — Українська революція в світлі нашої громадсько-політичної думки. «Українські Вісті» 4 жовтня 1947 р.).

ВАПЛІТЕ займає визначне місце не лише в історії української літератури, як найпомітніше явище в українському літературному процесі в УССР. З іменем цієї організації та її творців зв'язана ціла доба в житті українського народу, що відома під назвою українського культурного ренесансу 20-тих років. ВАПЛІТЕ була леґальним організаційним вивершенням, ідеологічним центром Українського Відродження 20-тих років. Це одна з найблискучіших сторінок в розвитку української культури, духовости і нашої героїчної історії. В перспективі минулих літ ВАПЛІТЕ виступає особливо значущим і яскравим символом.

Ворог прикладав і прикладає всі свої сили і засоби, щоб викреслити цю сторінку з нашої національної пам'яті, заплямувати її і принизити своєю брехливою пропаґандою. Ці ворожі намагання, на жаль, не зустрічають у нашому українському суспільстві належного і чинного спротиву. Ба, навіть у колах деяких українських політичних угрупован помітна така ж неґація і наплюження цього нашого минулого, що цілком збігається з ворожими намірами і тенденціями і є «водою на млин» ворога.

Доба українського ренесансу 20-тих років і ВАПЛІТЕ є для української еміґрації «глухою» добою не лише з причин браку першоджерел і недоступности видань цієї доби. Помітною перешкодою до освоєння здобутків цієї доби є наявність цілої низки забобонів і упереджень супроти всього «підсоветського». Одною з причин є також партійно-сектанська обмеженість і примітивізм та недозрілість політичного мислення деяких наших політиків.

В уяві значної частини української еміґрації радянський період в історії України — це чорне провалля небуття, порожнеча, яку виповнював своїм змістом лише московсько-большевицький окупант. Так, ніби Україна, український нарід і українська духовість там не існували і вони ні в чому себе не виявили. З поразкою українських Визвольних Змагань 1917—20 років українська історія ніби урвалася. Майбутнє України в уяві декого може початися лише з поворотом УНР чи гетьмана на рідні землі і лише з реставрацією УНР, чи якогось іншого еміґраційного уряду, на Україні почнеться дальше продовження української історії. Ця частина живе спогадами цих часів і уявленнями того минулого. Все інше для неї чуже і тим самим не українське — советське або большевицьке. Ясно, що для цієї частини української еміґрації радянський період — закрита книга.

Друга частина еміґрації іде ще далі. Її ідеалом є українське середньовіччя, Княжа доба. Конфлікт з сучасною реальною Україною і відсутність зрозуміння її є тут ще глибший. Ця частина наших політиків та ідеологів бачить початок нової України в собі і від себе. Вона живе «духом нашої давнини» і хоче надхнути цим духом сучасну Україну, виповнити її своїм змістом. А що сучасна Україна не може прийняти того змісту так легко, то звідти й методи діяння цієї політичної групи: вона хоче накинути світ своїх уявлень і свій лад силою. І діє вона в такому ж стилі — середньовічною нетерпимістю і фанатизмом. Дехто може вбачити в цих словах суб'єктивне перебільшення і тенденційну однобічність. Але хто уважно прочитає писанину ідеологів цього політичного середовища і простежить його політичну практику, той не може прийти до інших висновків. Недавно ми читали статтю про боротьбу УПА в «Українській Трибуні», в якій автор нав'язує до княжої доби і в наших героїчних партизанах бачить відродження войовничого духа княжої України і того духа нашої давнини, який ніби оживляє і пориває до боротьби наших сучасників. Це нагадує на одне місце з драми Миколи Куліша «Патетична соната».

Батько Марини Ступай говорить:

— Грай, Марино, патетичну, — Україна воскресає! Тільки що заґітував, залучив до

нашої просвіти аж трьох членів: учителя теслобідської народньої школи, сусіднього тесляра і нічного сторожа... Грай! Слухай, як дзвонить і грає Україна! Устають з могил сивоусі запорожці, сідають на коней. Цоки-цоки!... Чуєш, мчать? Сивоусі лицарі...

Марина (грає): Покійними не ввоюєш. Гей, якби повстанці! Молоді, тату!»

Ми шануємо наше минуле. І ще з більшою шанобою і повагою ставимося до наших сучасних оборонців життя, свободи і гідности українського народу. Але ця героїчна боротьба зобов'язує нас до чогось більшого, ніж до історичної романтики і вузько групової спекуляції кров'ю і героїзмом наших повстанців. Мусимо творити тут ідейну, і моральну, і матеріяльну базу і опору тієї боротьби, яка ведеться в краю, та мусимо побільшувати її сили. Сучасні Ступай-Ступаненки такої ідейної і моральної бази не створять. Вони ідейно і психологічно не здатні бути оформлювачами ідеології сучасного руху спротиву і визвольної боротьби українського народу на сучасному етапі.

Рушійна сила нинішньої боротьби та її джерела не в минулому, а в сучасному, і ті сили ідейно не вміщаються у вузькі рамки ступай-ступаненкової просвіти чи екзотичної романтики згаданої політичної групи. Ця група виявила повну свою нездатність вийти за межі свого партійного ґетта і заскорузлости і подивитися на світ тверезими очима сучасників.

Цілком логічно і у згоді з ідеологією і світоглядом цієї політичної формації вона неґує не лише УНР і революцію 1917 року, а й (тим більше!) неґує і зовсім не розуміє українського історичного процесу після поразки Визвольних Змагань і всього того, чим жила, до чого прагнула і що творила передова частина українського суспільства на Україні після 1920 року. Як доводять нам чолові ідеологи цієї політичної групи, революція 1917 року це була помилка — «раковиння з калом», у яку штовхнули український нарід марксисти і большевики. Ніякого ренесансу в 20-тих роках на Україні, мовляв, не було, був суцільний ідейний і моральний розклад, а «свідомі українські діячі» робили в цей час «большевицьке діло» і т. д. і т. п. (Див. Юр. Горовий — «Про Український ренесанс XX ст.» Визвольна Політика, ч. 6—7 (1947). На думку цих же ідеологів «з погляду політичного хвильовизм — це український комунізм». Гасла Хвильового на їх думку лише «частково вірні, але й не нові, а частково не вірні і шкідливі. В багатьох випадках вони співпадають з гаслами Сталіна, що треба відсталу аграрну Росію перетворити в передову індустріяльну країну. Різниця лише в тому, що Сталін мовить про Росію, а Хвильовий про Україну» (там же). З тих причин діяльність Хвильового ніколи не буде прийнята в історію українського відродження. Так говорять і пишуть ідеологи тієї політичної групи, яка прагне до тотальної гегемонії і вважає себе єдиним носієм української правди. І це вони претендують бути єдиними виразниками і репрезентантами всього українського народу. Полемізувати зі зливою ось такої безвідповідальної писанини про наше минуле — невдячна робота. І ми її обминаємо.

Серед нинішніх політичних еміґрантів є, проте, одна частина, яка безпосередньо вийшла з підсовєтської дійсности, яка пройшла в ній відповідну еволюцію й ідеологічно-політичне оформлення. Одну з українських політичних партій (УРДП), яка склалася переважно з цих елементів, характеризує дехто, як «недобитий у тридцятих роках хвильовизм». На жаль, сталося так, що ця партія своїм ідейно-політичним змістом і взятим політичним курсом не зовсім відповідає цій назві. Безперечно, що в цій політичній групі є кілька осіб, які психологічно й ідейно є носіями світогляду й ментальности хвильовизму, але не можна сказати, що вони теоретично усвідомили свою суть як хвильовизм в його дійсних ідейно-світоглядових тенденціях та ідеологічній системі. В ідейно-політичному оформленні цієї партії багато пошкодила нинішня ситуація. Політичний примітивізм і загумінково-сектанська психологічна заскорузлість «націоналістів» з «блискучого відокремлення» в теорії і практиці створили українському націоналізмові не добру славу. І з другого боку, повільність і надмірна обережність у перебудові ОУН під проводом полк. Мельника не давала достатніх підстав і надій на оновлення українського націоналізму згідно з вимогами сучасности. Все це відштовхнуло УРДП від націоналізму і вона стала на шлях його заперечення. Але по суті, при цьому заперечувано неґативи бандерівства чи, скажімо, деякі тези доктрини Донцова, а не український націоналізм у ширшому значенні. Багато заважила тут компромітація назви «націоналізм» і плутанина понять і означень. Так прийшло до парадоксального положення: «хвильовисти» стали не лише проти бандерівства, а й проти націоналізму взагалі і взяли курс на соціялізм і марксизм, тоді коли по суті хвильовизм логічно веде до повнокровного націоналізму. Справа звичайно не в назвах. Хвильовисти мали в кишенях партійні комуністичні білети, а по суті стояли на позиціях українського націоналізму. Доцільність вживання назви «націоналізм» в сучасних історичних обставинах дехто ставить під сумнів. Але йде справа про сутність. УРДП, ставши на шлях заперечення націоналізму і взявши курс на зближення з соціялістами, логічно й по суті ухилилась від накресленого Хвильовим шляху. А після цього і Хвильового і хвильовизм стали нагинати до свого пар-

тійного копита «революційної демократії». І цілком природно, що «націоналісти» з «блискучого відокремлення» бачать свою місію в тому, щоб таких «недобитків хвильовизму» добити . . .

Повертаючись до нашої теми, мусимо ствердити, що УРДП хоч і внесла в наше політичне життя деякі позитивні ідеї, що випливають з сучасного буття української нації, але не є покищо повним виразником тих ідей і тієї політичної течії, що зв'язана з іменем Хвильового і ВАПЛІТЕ. А ці ідеї є генеральними ідеями й нашого часу.

Хвильовий на певному етапі був українським комуністом. Таким він є в новелі «Я». У «Вальдшнепах» в образі Карамазова він уже переживає кризу. Ідея «загірньої комуни» поступається в його світогляді перед ідеєю відродження української нації. Він ще пов'язує майбутнє своєї нації з «якоюсь там» клясою. Але перелам від комунізму і марксизму до нового світогляду вже наявний і вже накреслено перспективу. Цим перспективним образом є Аглая — «нова людина нашого часу», одна з тих молодих людей, що як гриби по дощі виростають в новій українській дійсності. Ті, що «від природи покликані до кипучої діяльности» в нових обставинах і які творять новий український світогляд і «нову українську дійсність на новому етапі». Вони є антиподами Ступай-Ступаненків і Карамазових. Аглая проголошує, що від матеріялізму залишились в сучасності тільки «ріжки та ніжки» і що Маркс є зовсім чужородним елементом для України. Такої заяви від уердепістів ми щось не чули, а, навпаки, чули щось протилежне. Як же після того можна вважати УРДП спадкоємцем хвильовизму і наступниками Аглаї в сучасному?

В полеміці з російськими імперіялістом і великодержавником большевицької формації Аглая зявляє: «Справа в тому, що у к р а ї н с ь к и й н а ц і о н а л і з м не дає і не дасть спокою твоєму російському мракобесію. Справа в тому, що як ти не кажи, а в його собі виходить на історичну арену молодий проґресивний фактор».

Такої оцінки українського націоналізму з боку УРДП ми щось не чули, а навпаки чули знову ж таки щось протилежне. Відмежування від націоналізму з боку УРДП є справою неприродною і помилковою. Одна справа — боротьба з «блискучим відокремленням», і зовсім інша — проблема українського націоналізму в широкому його ідейному змісті й означенні.

У зв'язку з цим є цікавим простежити на матеріялах ВАПЛІТЕ цю проблему в підсоветській дійсності.

Партійна тенденційність і обмеженість деяких «націоналістів» з групи «блискучого відокремлення» не дозволяють їм зрозуміти хвильовизм і його епоху в їх позитивних і творчих якостях. Але таким же партійно-тенденційним однобоким і поверховним є сприйняття і розуміння хвильовизму і з боку тих його прихильників, які, протиставляючись сектанському націоналізмові підтягають Хвильового до своєї партії і роблять з нього «революційного демократа». У хвильовизмі та в його добі, виходячи з антинаціоналістичних позицій, ідеологи УРДП поминають найбільш істотне для Хвильового і хвильовизму і беруть лише те, що придатне для обґрунтування позицій «революційної демократії». В теоретичному усвідомленні і обґрунтованні цих своїх позицій і своєї ідеології УРДП є кроком назад від хвильовизму, а не його продовженням в сучасності.

Хвильовизм — не лише історія, а й сучасність. Як наявно заявив голова правління Союзу советських письменників УРСР, «бацилі хвильовизму і тепер живуть в середовищі деяких українських літераторів. Боротьба з проявами буржуазно-націоналістичної ідеології залишається і сьогодні одним із найважливіших завдань большевицької партії» («Правда», 4. VII. 1947 р.).

ВАПЛІТЕ і ваплітяни і були тим «молодим проґресивним фактором» в українській дійсності в УССР, який не давав спокою «російському мракобесію» і виводив українську націю на шляхи відродження і проґресу. Це був дійсно Sturm und Drang період української духовости. В умовах підсоветської дійсности ваплітяни не могли себе назвати націоналістами. І, зрештою, вони могли б і в інших умовах не прийняти цю назву. Між собою вони звали себе «відродженцями». Але справа не в назві, а в суті. Їх провідною ідеєю була ідея відродження української нації. А звідси й рух цей, поминаючи назву «націоналізм», можна б назвати як Рух Українського Відродження, що по суті є те саме. Ідейним і духовим патосом діяльности ваплітян було одне завдання і одна спільна для них всіх межа — Відродження Української Нації.

Всебічне і правдиве висвітлення того ідейного і духового руху, який зродився і визначився в двадцятих роках на Україні, має для нас особливе значення. Мусимо пізнати і знайти себе. Не слід робити це шляхом нав'язування до нашої суті якоїсь обов'язкової назви досі існуючих «ізмів». І не в назвах справа. Важне те, я к і наші націоналізми, соціялізми, монархізми, — чи вони є виразниками нації та її потреб в нинішньому. Московські комуністи є не гіршими носіями московського націоналізму ніж довоєнні слав'янофіли у їх протиставленні до «западників». Діялектика розвитку ідей і політичних течій викине таку штучку, що ті, які іменують себе націоналістами, стають найнебезпечнішими його гро-

бокопателями і тормозом на шляху поступу і духового відродження нації.

Справа, отже, в тому, щоб правильно зрозуміти український історичний процес, мати ясний український світогляд, бути виразником передової української ідеології, щоб вони відбивали істоту української нації, її інтереси і потреби її розвитку. Рух, який формує таку ідеологію і такий світогляд, та відбиває істоту і духовість нації, що скерований на забезпечення інтересів і потреб нації і випливає з високої ідейности і патріотизму, ми називаємо націоналізмом. Ця назва може декому не подобатись. Це слово часто утотожнюють з шовінізмом, національним еґоїзмом, вождізмом і т. д. і т. п. Воно скомпромітоване нашими невдахами— націоналістами з табору «блискучого відокремлення». Але такий рух — органічний вияв життя нації, і він позначається в науковій філософській термінології націоналізмом. Цим терміном означається національна самосвідомість, патріотизм і воля нації до свого самоздійснення і самозавершення. Теоретичні напрямні цього руху, його ідеї і приципи не є вигадкою чи творчістю того або іншого реформатора суспільства. Вони є загальним теоретичним висловом дійсного буття нації, висловом історичного руху, що відбувається в дійсності. З цього погляду вивчення епохи ВАПЛІТЕ і ваплітянства має для нас особливе важливе значення. Ця доба ще не відійшла в історію — остільки існують всі ті умови, в яких виріс Хвильовий і в яких зформувалася його ідеологія і його світояляд. ВАПЛІТЕ і ваплітян розгромлено і загнано в підпілля, а на еміґрації опинились лише їх «недобитки». Але «бацилі хвильовизму, як свідчить і сьогочасна дійсність, щоразу відроджуються в тому середовищі. Тисячі Аглай, як гриби виростають біля комячейок...» Вони є основною рушійною силою руху, який вирішить українську проблему по-своєму, а не так, як її вирішує тепер Москва, і вони формуватимуть обличчя нової України. Бо лише вони — живі люди нашої епохи є носіями сучасного буття нації, синтези мислення і генеральних ідей української свідомости, породжених і перевірених в огневій пробі часу в самому центрі життя, в боротьбі і творчості українського народу. Не важне те, яким «ізмом» позначити цю ідеологію і цей рух: важне — його знати і відчувати.

Український націоналізм як політичний і духовий рух у нашому визначенні мусить задовольнити дві такі найголовніші вимоги сучасности: 1. В ідеологічно - духовій площині дати синтетичну систему ідей життя і світовідчування, що випливають з органічно-національних джерел, і яка поєднала б минуле з сучасним, український традиціоналізм з революційним і активним відношенням до дійсности в сучасному і виявила б духову соборність українства на нинішньому етапі історичного розвитку української нації. 2. В суспільно - політичній площині призначення українського націоналізму в тому, щоб створити такий лад, такі форми політичного, суспільного і економічного життя, які відповідали б вимогам і потребам розвитку національного організму, суспільно-економічному проґресові і духовому відродженню української нації.

Цим вимогам не може відповідати та частина нашої еміґрації, яка відірвалася від сучасного життя українського народу і для якої українська історія обірвалася з поразкою визвольних змагань 1917—20 років. До минулого вже немає повороту. Шлях у майбутнє лише для тих, хто дивиться не назад, а вперед — для нових людей і сучасників.

І ось тут перед нами постають питання: де ж ті люди, що на них часто посилаються у нас як на передові революційні політичні сили сучасної України? Які їх ідеалі і настрої? До чого вони прагнуть? Яка їх ідеологія і програма? В якому напрямі йде ідейно-політичний розвиток сучасної української людини в УССР? Чи знає сучасна українська опозиція до сталінського режиму і московського большевизму, чого вона хоче і що поставить на їх місце?

Ці люди — на Україні. Частина їх на еміґрації. Слід відзначити, що ні стара еміґрація, ні нова для себе не використали ще новою мірою щасливої нагоди приявности тут представників нової радянської ґенерації. Стара еміґрація намагається дотримуватись своїх усталених традиційних поглядів і засад і не хоче визнати переваг нової еміґрації. А інколи задивляється на «нових», особливо молодших з недовір'ям і упередженням. Щоб скористатись з приявности за кордоном живих представників сучасної України, стара еміґрація мусить перебороти в собі почуття озлобленности і ворожости до всього підсоветського, як до чогось нібито неукраїнського і меншевартісного.

Нова ґенерація еміґрантів теж не скористалася як слід з щасливої нагоди, щоб порозумітись між собою і спільно пошукати правдивого свого ідейно-політичного оформлення. Правда, тут завинила більше стара еміґрація, її партійна розпорошеність і розбиття. Нові еміґранти прийшли на готове і мусіли щось вибрати. Не завжди цей вибір робився на підставі поглядів і за принципом ідеологічної співзвучности. Часто вибір був випадковий. І тому дехто пізніще перебігав до іншого табору. Але й це не всіх задовольняло. І тоді невдоволені з існуючих політичних угруповань створили свою зовсім нову революційно-демократичну партію. А дехто зареаґував на такий стан міжпартійного розбиття і взаємної ворожнечі ще й так: «я — українець і не належу до жадної партії!»

Слід також мати на увазі, що приналеж-

ність до нової української еміґрації і нової ґенерації ще не означає, що кожен з її представників може її ідейно і політично репрезентувати. І навіть утворення окремої нової партії частиною цієї ґенерації що не означає, що в ній маємо ідеологічне і політичне оформлення, адекватне дійсному політичному мисленню й ідеології всієї ґенерації. Всім цим ми хочемо сказати: дійсність, стихія і буття — це одне, а теорія — це щось інше. Теоретичне, ідейно-політичне оформлення не така проста справа. Всім цим визначається значення теорії в оформленні українських політичних сил на сучасному етапі.

Факт, що в УССР протибольшевицькі сили у своєму ідейно-політичному оформленні пішла не по лінії відновлення до того існуючих партій, а по лінії консолідації і злиття. У ВАПЛІТЕ були і колишні комуністи і соціялісти-революціонери і т. д. Але тут вони творили одне органічне ціле — одну ідейну і духову спільноту. Ідейна і світоглядова суть ВАПЛІТЕ була новим етапом у політичному і духовому розвитку українських політичних сил в УССР і не відповідала жадній з існуючих до того часу партій. Об'єднала їх всіх національна ідея, ідея відродження української нації. І творили вони один рух — Рух Українського Відродження.

Але шлях до такої єдности йде лише через виразне усвідомлення і теоретичне обґрунтування основних провідних ідей нашого часу і генеральної лінії політичного і духового розвитку.

ВАПЛІТЕ, не зважаючи на те, що в ній були люди, що належали давніше до різних партій та що в мистецькій творчості виявлялися тут різні стилі і напрямки, була водночас ясно окресленою ідеологічною групою. І це було основою їх духової і організаційної єдности. Микола Куліш, Микола Хвильовий, Аркадій Любченко, Лесь Курбас і ще інші ваплітяни — це один світ, один світогляд і одна програма. Наше завднаня — відновити цей світ, реставрувати його ідейно-політичні і літературно-естетичні ідеї і принципи, освоїти їх, зробити цей світогляд радянського періоду живим і приявним у нашій біжучій ідейно-теоретичній і практичній політичній і культурній праці.

Згадана частина націоналістів з-під знаку «блискучого відокремлення» схильна критично ставитись до Хвильового, як до українського комуніста, твори якого, мовляв, є «не раз просто шкідливі для нас через вільне чи невільне виправдування жовтневої революції» і через те, що «він, либонь відштовхувався від «петлюрівського націоналізму» («Час», 29 червня 1947 р.). Така неґація Хвильового виростає з відірваности цієї частини націоналістів від революційних процесів на Україні і психологічної ворожости чи несприйняття тих змін і різниць, які внесла в український світ революція 1917 року. Тоді, коли ці націоналісти наставлені до революції, як до джерела розкладу і деморалізації, покоління Хвильового і організація ВАПЛІТЕ сприйняла революцію як універсальне джерело Українського Відродження.

З цього погляду всебічне і правдиве висвітлення того ідейного і духового руху, який зродився і визначився в двадцятих роках на Україні, має для нас особливо велике значення.

(Далі буде).

ОЛЕГ ЗАЛІЗНЯК.

„Ceterum censeo . . ."

(З нагоди 30-ліття Жовтневої Революції).

І Белий і Блок,
Єсенін і Клюєв, —
Росіє, Росіє, Росіє — моя!

П. Тичина.

Старатися кількома прикметниковими окресленнями схарактеризувати поняття-феномен Росії як матеріяльно-духовий фактор, що в певному історичному аспекті на одній шостій частині земного ґльобу вирішує її життєві закони і заповняє її своєю суттю, є доволі відважним кроком. Той, хто хотів би знайти формулу на характеристику, буде все дуже далекий від її влучности, хоч на око буде здаватись, що він так близько неї.

В ніякому народі нема стільки суперечностей в його духовій структурі, що в московському.

Коли візьмемо до уваги, напр., його активність, то без сумніву не можна не погодитись з думкою, що московський нарід належить до активних народів; він умів хапати за поли благословенні хвилі історії, ті хвилі, в яких, за словами одного філософа, проходить Христос і в яких обома руками

треба хапатись за поли його одежі, щоб не остатися дальше проклятим, але щоб стати благословенним до святого життя. І він, московський нарід, вмів використовувати ті активні важливі моменти історії, щоб творити велике і своє. Але одночасно цей нарід, ця многомільйонна маса затурканих мужиків, зі своїми «месіями» Толстими, Достоєвськими, Єсеніними, Тютчевими і ін. створила собі цілу свою релігію несупротивлення злому, яка їй казала покірно і пасивно цілими століттями терпіти свою рабську неволю і людське пониження і яка, навіть сьогодні, каже їй терпеливо і зрезиґновано зносити тиранію, можливу лише саме на отій шостій частині земної кулі, опанованої московською людиною.

Коли візьмемо на увагу його розмах, то, безперечно, історія Росії багата на приклади широкого розмаху, широкої душі, великого полету, сміливих плянів, далеких горизонтів, високого літання. Але тут одночасно голоситься до слова затурканість, дрібничковість, заскорузлість, назадництво, патріярхалізм московського народу, — все те питоме може більшою чи меншою мірою кожному народові, але в такій мірі хиба тільки московському.

Коли далі візьмемо до уваги його стихійність, непогамованість, то вона сама аж впадає в очі, ота непогамована сила стихії, що дала вираз в останній революції і яку даремне називати визволеною клясовою свідомістю. Таку силу стихії не під силу розбурхати і розвинути пролетаріятові ні одної країни і ні одного народу. Але одночасно такої сили інтелектуалів, такого накопичення анатомів думки, такого розумово-калькулятивного і рефлекторичного підходу до життя і розумово обдуманого, вирахованого, викалькульованого способу оцінки його явищ, не можна ніде знайти в такій силі, як у московському духовому просторі.

Коли возьмемо до увагу його скрайність, радикалізм, безкомпромісовість і т. д., то теж мусимо признати їх існування, хоч одночасно не можемо заперечити нездецидованости, роздвоєности, і хитання питомих в рівній мірі душі московського народу.

Або коли візьмемо почуття месіянізму, віри, що Росія врятує «гнилий Захід» і людство, яке пробивається крізь більшість писань російських письменників (Пушкін, Достоєвський, Блок, Толстой і т. д.) — то одночасно нам впадає в вічі парадоксальне почуття меншої вартости, оте вічне виправдування російських письменників кожного процесу і почину, так якби вже в самому їх засновку лежало почуття, що вони приносять погубу.

Або коли візьмемо знану схильність російського народу до поступу і культури, до контакту з найвищими осягами людського духа, що так характеризує російську інтеліґенцію, яка дійсно доходила до надзвичайно високих меж, якої сам захід не міг собі дозволити на розкіш її посідання (от хочби згадати таку, напр., постать як Вячеслава Іванова, що показав у своїх віршах досконалість, пишучи одночасно на трьох мовах—російській, німецькій і латинській,— яку рідко досягнув західний европеєць)—то одночасно мусимо підкреслити оту примітивність, напівдикість, азіятськість (Хвильовий: «Росія — напів азіятський край»), некультурність російського народу, що про неї здається не треба нікого переконувати.

Знана приповідкова московська жорстокість і підступ мусять поділитись і поступатися місцем перед одночасною московською добродушністю, щирістю, безпосередністю і дитячим захопленням шуканням абракадабри добра і краси.

Почуття вищости, гордости, зарозумілости москаля мусить на кожному кроці поступатися перед у рівнім ступені питомом йому почуттям меншевартости, ресентименту, ничтожости, вбогости, грішности, непотрібности, ба навіть шкідливости свого існування.

Далекойдучий примітивізм, невибагливість, простота міняється і мішається з типовою для москалів схильністю до глибоких духових і ідеологічних аналіз, складнень, до питомих для них шукань в житті саме того, що на дні, в середині, в суті, в атомі людського буття, в його сенсі і трансцендентальному вимірі.

Вірним дзеркалом і образом московської людини як такої є Росія в цілому як народ і держава. Бо дійсно коли десь (за Маланюком ЛНВ — Січень 1926) «у Петербурзі і Москві ставився Блоківський «Балагначік», відбувалися диспути нам тим, чи правильно поступив той божевільний, що розрізав картину Репіна «Замордування Грозним свого сина», Брюсов писав свою середньовічню повість «Огненний ангел», смакувалися Віле де Ліль, Адан і Барбе д'Ореліві. Михайло Кузмін писав свої витончено-хорі «Александрійські пісні», в Релігійно-філософськім Т-ві, Мережковський, Розанов, Шпет і Єрн сперечалися до ранку про богоборчество і богошукання, то там... «во глубінє Рассії» ...там душили українців, поляків, грузин, вірмен, там топили лікарів, що приїздили на епідемії, там бабусі замовляли всі хороби, там свистіла нагайка і по поліційних участках вибивали зуби...»

Зрештою зацитуймо хоч би такого самого І. Еренбурга, що в віршах 1920 року так описує Сов. Росію:

І в кабінє схем ґіґантських
Круґов і ромбов — торжество,
А на гніющіх полуштанках
Тупоє, вшівоє — «чаво». (Кануни).

Та не тільки там в «глубінє Расії» — але й тут, в Петерсбурзі сибірський мужик (Распутін) на царському дворі дурив останнього царя своєю дійсною мужицькою московською безпосередністю і . . . брехнею.

І так можна б вичисляти цілу довгу, безконечну низку прикмет, питомих кожному москалеві і спільних усім москалям від Достоєвського починаючи, а на останньому тульському обабку кінчаючи, які, без сумніву, є докладним і вірним окресленням образу, але й одночасно є його запереченням.

Слушно сказав один російський поет (Тютчев, здається), що

«Умом Расії — нє обнять,
Аршіном общім — не ізмєріть,
У нєй особєнная стать —
В Расію можна только вєріть».

Але є одна прикмета московського народу, притаманна не тільки цьому народові, як цілості, але й його поодиноким фізичним одиницям, а саме — **непогамований нахил до загарбання чужого, до небувалої міри розвинена жадоба зовнішньої експанзії, його імперіялізм.**

Яку б ми Росію не брали на увагу, кожній з них ця прикмета питома.

Імперіялізм Росії царської не потребує особливих доказів. З першим моментом повстання як розвиненого цілого державного твору зачинається його гін до зовнішньої експанзії і то дорогою підбою, завоювань і насильств.

Було б несправедливим твердити нібито імперіялізм — явище типово московське. Росія — не єдина, що поневолює інші народи і що хоче жити потом і трудом інших людей, а не своїм власним і багатствами інших країв, а не своєї замлі. Імперіялізм явище нерозлучно зв'язане з самим існуванням, з самим життям. Трудно собі було б уявити життя інакше. Така вже природа. Але імперіялізм російський має спеціяльний посмак. Залежно від цілей і обставин, залежно від часу і ситуації, він зумів своє правдиве обличчя все сховати під форму ідейних, релігійних, стратегічних, політичних, культурних, соціяльних та інших рухів, якими, мов плащиком, прикривав правдиві свої наміри.

Імперіялізм царський, ідучи на підбій інших земель чи інших людей, використовував до того різні форми, залежно від того, коли і як міг осягнути більший успіх.

Найчастіше уживав він як плащика для прикриття своєї дійсної натури ідеї панславізму, ідеї об'єднання всіх слав'янських народів, очевидно і самозрозуміло, під верховодством і проводом московського народу. Московський панславізм мав мету підкорити собі інші народи, що їх таким чи іншим способом не можна було «приєднати» і засимілювати. Що так було, промовним доказом може послужити доля українського Кирило-Методіївського Братства, яке ставило собі теж метою з'єднання всіх слов'ян, але в сім'ї вольній, новій — вільний, союз вільних народів ,а не прилучених до метрополії в Москві чи Петерсбурзі. Розгром і ліквідація Кирило-Методіївського Братства тим більше є пророчистим доказом імперіялізму Москви, що Братство це зовсім не мало за мету «відірвання» самостійної України і прилучення її до якоїсь іншої держави чи народу. Навіть методи ліквідації царською Росією Кирило-Методіївського Братства були тоді такі самі, що й сьогодні їх стосує большевицька Москва супроти тих, що стають упоперек її імперіялістичним і загарбницьким плянам. Відома нам доля братчиків: Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, Миколи Гулака, Василя Білозерського, Юрія Андруського, Олександра Тулуба, Івана Посяди, Ол. Навроцького, Опанаса Марковича та інших. Одних примушено каятись і признавати свої «ухили» та відпекуватись своєї ідеї (Куліш, Костомаров), інших ув'язнено і покарано зсилкою в Соловецький монастир (Ю. Андруський) чи далекий Кос Арал (Т. Шевченко).

Не тільки до панславізму, що виходив з України, було таке відношення Росії. Панславістичні ідеї, ідеї національного відродження, духового і політичного об'єднання слов'ян мали тоді у кожного слов'янського народу своїх апологетів. Пригадаймо у поляків Міцкевіча, Мацейовського та Товариство Філаретів, яких так само засуджено, як і наших братчиків. Пригадаймо чеський панславізм Вячеслава Ганки та Яна Колляра та ставлення до них російських носіїв панславізму.

Дальше імперіялізм російський часто прикривав себе плащиком **оборонця віри православної,** об'єднання всіх православних християн, намагання стати в позу захисника і оборонця християнського світу перед бісурменами (турками, татарами), опіка над християнською культурою, оборона вищих ідеалів. Але і при тому було все це подумане тільки під омофором московського патріярха та московського царя як голови православної церкви. І тут не уявляли собі інакше з'єдинення православних, як у московській метрополії.

Коли ні плащик з'єдинення слав'янства, ні охорони православної віри не був потрібний, тоді можна було ставити ідею **одвертого політично-стратегічного пляну виходу** у світ, пробивати вікно в Европу, здобути собі доступ до заливів і морів. Це намагання було властивою підставою російської політики експанзії і імперіялізму ставлене «без бавовни» на порядок дня лише в тих випадках, коли Росія могла собі на це дозволити. А ним було намагання на першому пляні опанувати побережжя Чорного моря, Білого

моря і Балтику. Коли це здійснилося, ставлено друге завдання: доступ до Середземного моря, і звидси таке зацікавлення Босфором і Дарданеллами та тою державою, що була їх власником. Звидси опіка і охорона християнського світу перед турками, які не давалися росіянам, властиво, так дуже в знаки. Зчасом прийшла охота на доступ до Перського заливу та вихід в Індійський океан та відповідно до того голошення гасел, які давали б Росії моральне право бути панами Азії (Азія для азіятів). Залежно від того, що, коли і як москалі вважали себе раз оборонцями европейської культури і християнства перед азіятами, до яких вони себе не хотіли б зараховувати («ми культурний народ»), іншим разом стояли на становищі, що Азія для них, себто для правдивих азіятів. А в одному і другому випадку намагалися прикрити правдиві свої імперіялістичні пляни псевдо-гуманними, релігійними і культурними причинами.

Але не тільки царська Росія була такою. **Не менше імперіялістичною була політика і ліберальної Росії,** що відкидає твердження сьогоднішніх магіків від демократії, нібито не нарід російський, а його правляча верства використовувала і експлуатувала народи і людей. Вже предтечі ліберальної Росії і духові її батьки, як Герцен, Чернишевський, Белінський не хотіли навіть допустити дискусії про вибуття з державних рамок Росії таких національностей, як українці, бальтійські народи, кавказькі народи тощо. Відома критика Белінського на Шевченка, диктована його ненавистю до всього, що не пахло общеруською, казьонною тенденцією.

Дума, яка пробувала неразудавати з себе ліберальну, коли приходили практичні проблеми звільнення та надання хочби навіть малої автономної свободи малим народам, вирішувала їх завжди в імперіялістичному російському дусі; пригадаймо, напр., проблему фінляндської автономії, яку Дума формально знесла.

Ще яскравіше бачимо правдиве обличчя поступової, демократичної і ліберальної Росії в часи революції 1917 року. Тоді ця ліберальна Росія виявилася вже як державний режим, який практично міг без перешкод проводити свої гасла свободи, поступу, революції, а на перешкоді їх реалізації не стояли вже тоді ні царська охрана, ні царське дворянство, ні кляса буржуїв і капіталісстів. Тоді влада дісталась до рук «поступового», «ліберального», «свободолюбного» російського солдата, робітника та дрібного працюючого інтеліґента. Але всі ми знаємо практичну поставу того російського солдата, робітника, інтеліґента до справи практичного визволення не на словах, а в дійсності. На словах — очевидно, що кожний громадянин мав право на самовизначення; очевидно, що всякий утиск повинен зникнути; очевидно, що в вільній Росії не може бути ні над ким ніякого ні національного, ні соціяльного насильства; очевидно, що кожний нарід має право на самовизначення. Але коли приходило до конкретизації, до реалізації загальних принципів, наступала дивна, неясна, нещира постава до них. Справа в теорії така очевидна і ясна, що схильна до роздумування і філософування, російська верхушка не могла її відкидати (в теорії), але коли приходило перейти від слів до діл, тоді їх це вправляло в стан незвичайно великого збентеження. Збентеження це виявляв не лише уряд, але й усе російське громадянство, усі його політичні партії та організації, усі його шари. В дійсності справа в головному залежала не від уряду, але від політичних груп, яких збірну волю цей уряд виявляв. Але для об'єктивности треба сказати, що навіть уряд і більшість його представників до дійсного визволення народів ставились неприхильно (Керенський, Львов, Мілюков, Церетеллі, Терещенко, Зарудний, Нєзлобін). Річ у тому, що все російське громадянство, всі кляси і групи ставились до справи українського національного відродження здецидовано неприхильно. Певним показником правдивих підстав і причин таких його поглядів була відповідна його постава до національного відродження поляків, фінців, відбита в заявах уряду в сфері політичних і соціяльних питань, які давали їм певні компетенції. Але Польща і Фінляндія не лежали на шляху імперіялістичних плянів і експанзії Росії як метрополії, вони не відгороджували їй дороги до моря і в світ, вони не узалежнювали від себе головний резервуар господарських ресурсів (вугля, заліза, збіжжя), який лежав на Україні. Тому їм можна було дещо дати і тим виступити в ролі поступового, свободолюбного чинника. Але давати те саме Україні було небезпечно. Як довго це давання було в сфері обіцянок, в сфері програм і проклямацій на папері, в сфері платонічних заяв, щоб здобути симпатії так довго вся поступова Росія навипередки переліцитовувалася у льозунґах і гаслах повної, непримушеної, справедливої, вільної, незалежности народів. Коли одначе приходило до реалізації тих гасел, там треба було почухатись в потилицю. Причина ясна. Вона була та сама, що і давніше; вона гнала московських самодержців на брутальне зламання Переяславського договору й на систематичне ламання інших угод, на нищення української нації. Дивним дивом у тих самих випадках російська демократія мовчала і стримувалась від оборони українства від царського визиску і експлуатації. Відомож: багата Україна, житниця Росії, зі своїми 35 до 40 мільйонами населення, надзвичайно симпатично заокруглювала неосяжні майна російської імперії, з нею російський нарід міг показатися в світ, бо мав далеко імпозантніший вигляд, ніж без

неї. З нею і можна було говорити про великий руський нарід, про руську культуру. **Без неї лишилася — дика, задряпана, некультурна, деспотська Росія, напівазіятський край.** І що інше, від російського чорносотенця міг тут сказати російський кадет, демократ, соціяліст, чи потім большевик? Як він міг піти за видуманими фразами про справедливість, в яку він не вірив і якої не хотів супроти перспективи втрати свого маєтку, своїх чиновницьких становищ, своїх вищих культурницьких позицій. Тому не можна було погодитись вже не то на державний принцип визнання України, але й навіть на визнання як окремої, самої української національности. Тут чорносотенець подавав собі дружньо руку з лібералом і соціял-демократом. Признання України як окремої національности — це значило зменшити великий русский нарід на 30—35 мільйонів населення, це значило перестати бути цілковитим, безконтрольним хазяїном і паном багатої, родючої, сахарної, вугільної, хлібної території (Винниченко). А далі це значило признати не лише за царизмом, але й за самим собою вікову кривду, яку наносив українському народові — «братній рускій народ» *)

Апелювання до почуття справедливости тут не помагало. Де йшло про оборону того, що було в руках, там трудно апелювати до голосу сумління і почуття справедливости. (Пригадаймо і усвідомім собі сьогоднішню ситуацію, а тоді добре зрозуміємо суть життя). Треба при тому собі усвідомити, що не можна було вимагати від російської людини, все одно, якою вона себе не назвала б (с.-д., с.-р., с.-ф., кадетом чи чим іншим), щоби вона мала почуття справедливости. Почуття справедливости родиться там, де є почуття кривди. Але чи мала російська інтеліґенція, ба російський пролетаріят, почуття кривди у свойому ставленні до братнього українського народу? Чи вважали вони, що вони, отого меншого брата використовують, ограбовують, експлуатують, обдурюють, що живуть його добром, його працею, його кров'ю? Тут мусимо признати, що того почуття вони не мали. Тут вони знову єдналися з чорносотенними, реакційними, шовіністичними течіями царського режиму, які вважали, що кривди ніякої нема, бо й нема ріжниці між великоросом і українцем, що українці — це та сама вітка того самого великого народу, який лише говорить трохи відмінною (хохлацькою) мовою, що українство — це німецька вигадка і за німецькі гроші організована інтриґа проти Росії (пригадаймо, які подібні ті арґументи до арґументів большевиків, які тими самими словами сьогодні прикривають свою брехню), і т. д. **В тому поступова, демократична, ліберальна, нова Росія, охоче вірила царизмові.** Це заспокоювало сумління, зміцняло свідомість великости і неподільности великого руського народу, а радше руської державности. Тут не помогли ніякі партійні програми, ніякі льозунґи, ніякі розумові виводи, тут перемогла відвічна жадоба чужого, національний еґоїзм, тут перемогло право сильнішого. Треба було фактів стихійного національного пробудження, треба було масових національних здвигів, демонстрацій і треба було сильного, здецидованого вільного голосу всього українського народу, щоб те російська демократія побачила. Але й тоді, бачачи ті безсумнівні докази живучости української нації, непереможне бажання жити вільним самостійним життям, докази безперечної окремішности, «инородческости» української нації, не могла здобутись на щось більше, як платонічні заяви, голоси, що мали метою радше ласкаво погласкати цей пробуджений з вікового сну і неволі нарід, як дати йому дійсно те, що йому належалося. Бо в тому була й органічна хиба російської людини: **її непереможний гін до чужого не міг дати прийти до голосу холодному, справедливому розумові.** Там де треба було, там російський інтеліґент, і мужик, і робітник вміли скоро знаходити децизію, і силу, і рішучість до діяння. Але в тих випадках, де йшло про боротьбу за правду і справедливість, там дивним дивом покидала його рішучість, і тоді він виявляв дивну прикмету браку децизії, браку діяння, приходило балакання, приходили дебати і наради, справу відкладано як передчасну, неназрілу, на пізніше.

Вірним образом такого поведінки була політика **ліберального уряду Керенського.** Натуральний відбиток російської ментальности, російського інтеліґента. В ріжних балачках з численними українськими делеґаціями, що приходили від Української Центральної Ради, від Українського Всенаціонального Конґресу (6—7 квітня 1917 року) від Першого Військового З'їзду (квітень 1917), від Генерального Секретаріяту (липень 1917) охоче згоджувався з ними, але в дійсності не виявляв ніякої охоти до реалізації тих вимог. А тоді ще не вимагали так багато. Ще тоді поза малим гуртом дійсних консеквентних самостійників (М. Міхновського) ніхто не мріяв про відлучування України від Росії. Тоді вдовольнялися ще культурною автономією, тоді бажали в найкращому випадку вільної федерації на тих самих правах і засадах в Росії, тоді хотіли волі для народу ще без окремого війська, без окремих грошей, без прогнання чужинців з України. Та й навіть те було вже небезпечне. Це означало дати хахлові свобідно його мову, дати йому плоди своєї праці та це означало спонукати хахлів бути теж панами і поміщиками, високими чиновниками, а російську верхушку трохи теж попрацювати, а не жити лише з праці чужих рук.

*) Пор. В. Винниченко: «Відродження Нації». Ч. І.

Коли російська демократія і поступалася трохи відосереднім тенденціям поодиноких пробуджених націй, коли мусіла здавати потрохи позиції російського самодержавія і централізму, то тільки під ударом неблаганних і дужих виявів національних сил, яких втопити в крові вони не мали сили. Пригадаймо собі погрозу київського команданта ген. К. Незлобіна, який погрожував розігнати штиками перший Всеукраїнський Національний Конґрес. А Незлобін був (здається с.-р.) «соціяліст». Тільки під натиском стихійної сили гноблених народів здавали вони свої позиції, і то лише тоді, коли це не нищило «всеросійської» цілости. Тільки на такому тлі могли прийти до голосу **большевики**, що знаючи добре психологію і стремління пробуджених народів «тюрми народів», пішли на спритну демагогію і обіцяли дати народам щось більше, ніж неясні і непевні мигикання російських соціял-демократів: обіцяли дати їм **повну самостійність включно до відділення.**

Та політика большевиків тільки в першому періоді, який сьогодні по роках можемо вже дійсно зрозуміти як період тактики і шукання засобів, могла створити ілюзію реалізації клича самоозначення народів. Скоро показалося, що й большевики остались вірні відвічній душі російського народу і поволі почали реалізувати в дальшому стару програму «єдіной неделімой». СССР стала лише параваном, поза яким решта осталась по старому.

Чому перемогли большевики?

На питання можна давати багато відповідей. Всі вони будуть більшою, чи меншою мірою причинкою до насвітлення їх ґенези. Без сумніву, большевики перемогли, бо мали ясну ціль перед очима. Мали точно означену мету, ясно сконкретизовану — хоч невірну, облудну, потворну і чортівську, але ясну і певну перспективу. Вони не експериментували, вони не шукали, вони не думали і не аналізували, вони, не балакали, а діяли. В той час, як російська ліберально-демократична верства, ще не могла схопити суті переміни, вони її собі добре усвідомлювали. Коли провідна російська верства, та роздвоєна, нерішена верства, що служила чи пак хотіла служити двом богам: поступові і справедливості та національному еґоїзмові і реакції, соціялізмові і самодержавію, розтрачувала дорогий час у довгих академічних дискусіях, коли думала на мітінґах промовами охопити настрої мас, тоді большевицька провідна верства відразу знала, що масу словами не можна заколихати, що масі треба давати все, що той, хто найбільше обіцяє, той здобуває прихильність маси. Крім того большевики усвідомили собі, що революції не переведуть кабінетні вчені, биті сумнівами і оглядами чистого розуму, що до революції треба мати фанатичної віри релігійних апостолів і жреців месіяністичного послання. Таку провідну верству большевики мали. Фанатичну, віруючу. Безперечно, що і об'єктивні умовини були для большевиків сприятливі. Катастрофальне положення на фронтах, неупорядковане і неясне внутрішнє положення, повна суперечностей, дотеперішня політика Керенського, незадоволення мас, головно національним питанням — все те давало воду на їх млин. Але чи не найбільшою тайною їх успіху було **те, що їх піддержала безоглядна більшість російського народу.** Большевизм був новою дорогою, що нею — як свідомо передбачували розумніші росіяни — можна було вивести імперію з тяжкого положення грозячого розвалу і цілковитого заломання, а маса інтуїтивно відчувала сповнення в ньому органічних своїх соціяльних і національних потреб. Національне питання, те головне питання російської імперії, яке було «каменем преткновенія» для всякого роду струсів і невдоволень, розв'язали вони так по-майстерськи, що маси чужонаціональні не могли спершу не піти за їх гаслами, не вбачати в них одинокої можливости їх повного і дійсного визволення супроти практики розв'язки того питання усіми дотеперішніми російськими партіями і групами. Тільки большевики створювали ілюзію правильного і справедливого підходу до оцінки національних проблем Росії, того зліпка національних суперечностей і тенденцій, гноблених віками «старшим братом». Маси ті пішли задурманені ілюзією слів і обіцянок, задивлені в абстрактні ідеї справедливости і права. Що потім гірко розчарувалися, що їх ошукано, як ніколи, те справи не зміняє. Те радше доводить твердження, що природи народу не можна змінити, виписавши на табличці ріжні назви. Що назва демократії, соціялізму, лібералізму, комунізму, не змінить внутрішньої істоти національного комплексу, його історичних та духових, геополітичних тенденцій розвою і росту, що на дорозі стрічати може тільки такі самі національні комплекси і з ними мусить рахуватися; ніколи натомість не буде рахуватись з розумовими продуктами інтелектуалів, які хотіли б життя вбрати в прекрасні форми своїх гарних вербальних феноменів, даючи їм прекрасні фасади з назв, шильдів, вивісок, льозунґів і програм.

Большевики це прекрасно зрозуміли. Воно — доказ того, що вони готові були і готові є сотий раз зраджувати свої власні льозунґи і свої власні програми, коли це потрібне для задержання **сили**, отої, в їх переконанні, одинокої, правдивої, дійсної і цілком певної прапричини свякого права, всякої моралі, всякого поступу, того «спірітус мовенс» усяких національних і індивідуальних починів. Усвідомивши собі це, вони згідно з тими вимогами, до немилосердности консеквентні, поступали, тому й перемогли.

(Далі буде).

Д-р ОСТАП ГРИЦАЙ.

БАНКРОТ ЛІТЕРАТУРИ

III.

ОПОВІДАННЯ.

«Злютованим поєднанням інтелекту й будівної волі назустріч усім та всяким мистецьким «хо». Не відчуваючи боязні перед жадним з них. Найменшої тіні наміру робити оригінальство (?) обов'язковим, але приймати з довірою все. — Вірити, що світ безмежний і безмежні можності його, людина ж співтворець. Мистецтво — співтворчість. Мистецтво — співтворчість людини у всесвіті, взаємодія з долею. Активізм. Видіння світу по-своєму, віра, що світ саме таким є, лиш збудити його (?). Романтизм...

З передмови до альманаха «Х о р с» [1]).

«— але можна ще таким рядом: камбр-бумкамбро, — Рауль дю Камбре, — ембро — Льомброзо — обри — кобри — кабро — ебро — цебро — цебрик — цебрик-Амнеріс—Амон — Ра — УНРРА — ндра — ндравити — Кіндрат — дратва — далі падає непристойне...»

З нарису І. Костецького «Б о ж е с т в е н н а л ж а» [2])

...«Начхать на всіх критиків, на рецензентів, на нерозуміючу юрбу. Той мистець, мої панове, хто сміє дивитись уперед, хто в і л ь н и й [3]), ви розумієте, від так званої логіки, бо в мистецтві логіки немає, а єсть чудодійність, фікція, фантазія, абстракт, нереальність...» [4]).

З повісти Ю. Косача «Е н е й і ж и т т я і н ш и х» [5])

Поки почнемо приглядатися ближче до намічених мною нарисів Ігоря Костецького еротичного характеру, воно варт зупинитися — покищо хоч коротко — на деяких тезах принципіяльного значення в наших літераторів, щоб порозуміти гаразд усю розгнузданість, усю безпросвітність, а з цим і всю жалюгідну безвартність їх мізкових екскрементів, що ними вони змогли вже перепоїти як погубною отруєю здоровий досі ґрунт нашої літератури. З цього погляду ви читайте ось хочби щось таке, як передмова до альманаха «Хорс» п. н. «З к о м п а с о м». Цей — як на намічений зміст статті — зрештою цілком недоладний і смішний наголовок пишається тут, правда, аж у трьох мовах (причім по німецьки перекладено просто «mit Kompass!» Але хочби її анонімовий автор був додав ще кілька перекладів цього наголовку, то він не переконав би читача про те, що в нього в голові був компас, коли він ту статтю писав, та що в авторів альманаха «Хорс» була взагалі ясна свідомість того, чого вони властиво хотіли, коли видавали його. Бо починаючи від мотта статті, яким є тут Маланюка:

Серед самумів, серед злив,
Екстрактами могутніх формул,
Він — неустанний хемік слів —
Плянує витривалу форму —

аж ген до кінця цієї енунціяції редакторів «Хорса» про їх мистецькі цілі, тут, на мій погляд, в читача тільки одно враження, а саме — хаосу, що зазначується як в думках так і — особливо — в тяжкій, як на передмову до наміченого — «п р и н ц и п о в о г о» [6]) часопису, дуже сумнівній формі тієї речі. Я думаю, що її автор не занадто напрацювався, коли оту передмову до «Хорса» писав, зокрема ж не занадто рахувався він зі словами, коли брався з'ясовувати ідеологічний напрям альманаха. Вже ось саме мотто не належить до найкращого з того, що в Маланюка можемо зустрінути як поетове слово про мистецтво. Тут зв'язання «самумів» та «злив» з «екстрактами формул» та з хемією слів як плянуванням «витривалої форми», це як дефініція мистецької творчости по своїй суті штучне, штудерно вимізкуване, а не глибше відчуте, і тому пересічному читачеві в нас не каже про мистецтво, на жаль, нічого. І не розумієш гаразд автора передмови, коли він з самого початку зазначує: «Хто прагне піднести в рокоті й свисті всесвітніх струсів мистецьку корогву, той свідомо приготувався щохвилини перетяти собі, як настане така конечність, шляхи до загального спочуття. Цей бо мистецький часопис задумано насамперед як часопис п р и н ц и п о в и й» [6]).

Як, то? Адже ж у тому, що «Хорс» подуманий як щось принципове, немає ж ніякої рації добачувати конечність загального нерозуміння його? Навпаки — хотілося б радше думати, що коли редактори видвигають якийсь хоч приблизно розумний принцип, то тим легше воно читачеві порозуміти їх цілі, поскільки лиш той принцип не є якоюсь елевзійською містерією для читаючого загалу. Але що ж — мова редакторів альманаха скидається таки більше на містерію, ніж на ясне окреслення їх інтенцій, коли далі читаємо таке: «Ще й другий тут вагар. Вже годі злічити суддів, що пробували втриматись в осередку кругобігу — життя—мистецтво—мистецтво — життя, пробували розв'язати питання його квадратури. Відвічний спір форми й змісту, зловжиття то тим, то тим. У наші дні чути подекуди заклик повернутись від романтизму до реалізму — при розумінні першого як п о в і т р я н о г о з а м к у — другого — як х а р к о т и н н я ж и т т я». Тут одно речення темніше, ніж друге. Бо що це за незліченні судді, що в такім містерійнім кругобігу намагаються розв'язувати питання «його» квадратури? І чиєї квадратури? Квадратури того кругобігу, чи життя чи мистецтва? І хто й чим узявся зловживати тут? І як це так автор передмови переходить тут до романтизму й реалізму, дефініюючи перший як повітряний замок, а реалізм як харкотиння життя? Таке кумедне пустомельство це неабиякий коментар до сумнівного мотта з його хемічними формулами й екстрактами, а вже дійсно гідне уваги в ньому оте дефініювання романтизму просто як повітряного замку, а реалізму як — харкотиння життя. Бідний реалізм! Це мабуть ще ніякий критик в Европі, як довго існує реалізм, не схарактеризував його з таким їдким презирством, як автор тієї «принципової» передмови. Та ще — як зазначено в наголовку в чотирьох мовах — з к о м п а с о м. With a compass! Avec une boussole! Mit Kompaß! От куди повів Хорсовий компас: просто в літературне харкотиння! Але це така кара реалізмові мабуть за те, що автор передмови рішається врешті розкрити містерії свого наміченого чотирократним компасом принципу: це — романтизм. І за той романтизм треба би тепер боротися. — «Розлам старої броні — каже автор далі — але за настирливими законами новоісповідуваних мистецьких світовідчувань. Вони на карках (?) як нові обов'язкові обмеження. Хто хотів ломати обережно, з оглядом — навік відтяв себе від мистецьких праджерел. Розлам це гуркотіння, тріск, тріски,

[1]) Видавництво „Українське Слово". Жовтень 1946. Ст. 4.
[2]) В альманаху «Хорс», ст. 53.
[3]) Підкреслення автора цитати. О. Г.
[4]) Альманах МУР-у, 1., ст. 37/38.
[5]) Ibidem.

[6]) Підкреслення автора передмови. О. Г.

луна, курява, біль зростання, це торжество неіснуючої цілости торса Афродіти над скалками з Фідія та Праксітеля. Розлам це дія не миротворна. Тільки, що немногі причетні до таємниці: не як ламати, а що. Все ж не кожного разу чекати маніфестів на ослячих хвостах».

Тут кожен читач принаймні з пересічно здоровими глуздами хотів би запитати автора чи авторів цієї дійсно неповторної своїм компасом та своїми принципами передмови до «Хорса», що воно таке маніфести на ослячих хвостах? Як ослячі хвости зв'язуються з маніфестами взагалі, а з маніфестами романтизму зокрема? І коли вже сьогодні не чекати нам таких маніфестів, то в котрій з европейських літератур і в яку епоху шукати нам за ними? — «Бо — каже стурбований автор Хорсової передмови — зараз[7]) їм нема звідки вилунати» (— як то: навіть з МУР-у ні? О. Г.). Але от — авторове «зараз» все таки не таке то вже безнадійне. Бо тут же в дужках та з авторовим підкресленням читаємо таку радісну повідому (— ніби своєрідний ерзац за пропащий маніфест на ослячому хвості): «Між двох воєн слов'яни визріли з жовтої куцини (? що це таке?). Йдуть далі. Придивляються до старечої окцидентальности (то вони ще не бачили окциденту?) зараз дорослим, врівноваженим мозком — до романтизму. Без ґонґів — до романтизму. Осмислена (?) буря й повільний натиск, але цілковито, до кінця» (ст. 4).

Отож:

До романтизму! Правда — без ґонґів, а до того під рафінованим повільним натиском апокаліптичної »осмисленої« бурі, але все таки до якоїсь цілі та цілковито й до кінця.

Дальшу частинку тієї передмови читачі нашого журналу мають цитатою у вступі до моєї статті, і цього нам, я думаю, доволі. Її рештою — а це ще більш, ніж дві сторінки, — я тут займатися не буду, бо на те, щоб виказати всі недоречности, всю мимовільну коміку і кумедність нахлпаних навішку фраз цієї статті «З компасом», з ослячими хвостами та з ґонґами, на це треба би багато більще місця, ніж те, що ним я тут можу, користуватися. А спинився я над наведеним тут винятком тільки на те, щоб показати, який **застрашаючо туманний** той ідеологічний ґрунт, що на ньому стоять в нас сьогодні саме ті літератори, що за всяку ціну хотілиб стати творцями і провідниками нових мистецьких напрямів. Правда — та обставина, що їх енунціяції та відгуки здебільша здорово туманні, а то й просто позбавлені всякої вищої, а головно здорової думки, тих панів не турбує зовсім. Навпаки — вони залюбки і принципово стоять на тому, що мистецтво і суспільність, це, мовляв, два світи про себе, і що тому немає ніякого зобов'язання для мистців знижатися до рівня пересічности, щоб бути вповні зрозумілим для загалу читачів. Ви читайте з цього погляду низку статтей панів з МУР-у, починаючи, нпр., від статті Ігоря Костецького «Диктатура пересічности»[8]), аж ген до найновіших енунціяцій проф. Юрія Шереха[9]), а побачите, які то метаморфози настали тепер в нашій літературі. Метаморфози, з огляду на які тричі геніяльний Юрій Косач десятькратний лавреат всіх дотеперішніх літературних конкурсів, мечів та змагань, проголосив оте пророчисте «начхать»! на критиків, на рецензентів, на юрбу і на бідну. Богу духа винну логіку, Маніфест якого прекрасний текст наші читачі мають як цитату у вступі до цієї статті. Далебі — кругом переможець отой наш моторний Еней Косач! А як тепер презентується український романтизм, так чудесно — хоч і без ґонґів!

— введений в літературу редакторами альманаха «Хорс» — це нам покаже найкраще поміщений тут нарис Ігоря Костецького п. н. «Божественна лжа. Подія однієї ночі».

Що ж — спитаймо — дає тут автор українському читачеві нашої доби?

Спершу ось в нас враження, що концепція цілости продумана автором по лінії неабиякого задумислу, коли нарис має такий врочистий наголовок. Бо хочеться думати читачеві, що коли оповідач послугується в наголовку словом божественний, то він певно здає собі при тім справу з того, що не годилося б кидати таким словом там, де не тільки, що нічого божественного немає, але й нічого сяктак пристойного чи путнього не бачиться. Але в Костецького романтизм — чи скажімо краще: романтична іронія — починається вже від наголовку. Бо ось в обговореній вже мною його збірці «Оповідання про переможців» мимовільна іронія була в тому, що в суті речі саме в тій збірці немає ніяких оповідань і здебільша ніяких переможців. А в нарисі «Божественна лжа» автор знову наче кпить собі з читачів, замаскувавши його хитрим наголовком. Так, що читач чекає чогось нечуваного, а зустрічається з чимось, що вражає його гнилим подихом щонайординарнішої буденщини, змальованої — sit venia verbo! — з таким усецілим подоптанням всяких правил логіки, всіх категорій примітивного розуму і всіх слушних, хоч і найскромніших побажань принаймні інтеліґентнішого читача, що Юрій Еней Косач, начхавши на всіх критиків — тільки на конкурсові жюрі ні! — повинен би властиво обцілувати Ігоря Костецького за такий подвиг, як ота його «Божественна лжа». А знову тверезий читач питається, хто тут більше скомпромітований: чи автор вступної статті до альманаха, що з чотирократним компасом в руці проголосив нову романтику в нашій літературі, не приглянувшися мабуть ближче цілком не романтичній небелиці пана Костецького? Чи редактори і видавці альманаха «Хорс», чи ті здебільша закаптурені критики, що захвалювали і захвалюють «Хорса», встановивши мабуть, що всі українські читачі це повні недотепи, яким уже на трійливі цинізми у виплодах Косачів та Костецьких не реаґувати ніяк і ніколи?

Бо я питаюся, чи не є це цинізмом зі сторони чванькуватого літератора, коли Костецький, змістифікувавши читача спершу якоюсь парафразою про Кармен, що зрештою не в'яжеться з властивою темою нарису, вводить читача в якусь ніби театральну, ніби військову компанію, де метушаться якісь Данили, Поліни, Конопацькі, Григори, Валюшки, Клавдії, Гриши Наґелі, Гаєвські, Стасі, майори і полковники, і де зараз починається **пияцька оргія** як вступ **до картини любовної ночі** пані Валюшки і пана Григора? **І це в Косача і в Костецького і стільки всього сліду з життя нашої доби, що воєнне тло як поплатна сценерія для оргіястичних та хитро еротичних молюнків. З глибин окривавленого воєнного тла ті наші Косачі й Костецькі не вміють добути нічого гарного, високого думкою, шляхетного поривом, взагалі щось, що було б хоч слабим, хоч приблизним відсвітом та відгуком щойно пережитої** і саме переживаної нами трагедії українського народу. Ні — ці панове вміють годувати своїх бідних читачів тільки одним, а саме картинами фізичних і моральних грязюк, в яких насолоджуються їх нікчемні видива — бо героями це не можемо хіба назвати ніяк! Насолоджуються безпросвітними пияцькими оргіями, еротичними штуками та розмовами, в порівнанні з якими розмови справжніх варіятів це ще — золото. Бо от яка вам «розмова» зараз на третій сторінці оповідання Костецького:

— «Стася звеліла: — До порядку.

Але Конопацький вже почав:

— Усім відомо, що обов'язком мого життя є творити слово. Я для цього існую. У словотворчості виправдання мого існування. Творімо слова, мої друзі.

---

[7]) Підкреслення моє. О. Г.

[8]) «Українське Слово», з 4. VIII. 1946.

[9]) Між іншим «Етюди про «незрозуміле» в літературі» — «Арка», 4.

— Це щось довго, — сказала Поліна.

— Ні, не довго. Моїм обов'язком є встановляти слова для кожного року. Ляйтмотив року, мовити б так. Домінанта словесна. Звукове визначення кожної сучасности. І я — —

— Це довго буде, — спитала Поліна.

Стася звеліла: — Замовчи.

— — я вигадав слово для нині. Я вигадав, як відомо, слово й для вчора. Воно звучало — —

— Розняґа, розняґа!

— Так, мої друзі, це була розняґа, роз-ня-ґа. Ви пам'ятаєте, скільки змісту вкладали ви в нього. Це була передвоєнна розняґа, розняґа бакалійна, розняґа парашутна, розняґа розлютована, розняґа еротична. У викладі баранознавства це слово записане з малої літери, але з великою кінцевою. Але у зв'язку з тим, що літера ґ торік ще була на індексі, бо Постишев — —

— Коротше, — крикнули з правого боку.

— Добре. Отож розняґу записано минулого року через г, і я — —

— Жімно! — ревнув наразі майор-арієць, тримаючи обома руками склянку.

— Гірко!

— Хочеш іще, — спитала Валюшка. Григор усміхнувся. У Валюшки ще де-не-де блискучі сліди вазеліну на лицях. Він її обтирає хусточкою.

— — — і словом для цього року, ляйтмотивом, домінантою — є: к а м б р б у м.

— Як, як?

— Камбрбум.

— Камр — —

— Камбрбум. Камбр-бум.

— Щось зулуське.

— Гонолюлю.

— Гонолюлю, хо-хо-хо, — реготав майор, тримаючи обома руками склянку.

— Камбрбум, камбрбум. Подумайте, скільки можливостей — —

— Камбрбум.

— заключено в самій флексії — —

— Камбрбум.

— — і всі суфікси — —

— Камбрбум.

— — і префікси — —

— Камбрбум.

— — а тепер зважте: камбрбум. Для полегшення французам можете вимовляти: шамбрбум, точніше: шамбрбюм. Мадмуазель, ет ву франсе (sic!)? Дозволите шамбрбюм? Або: дозволите з вами шамбрбюм? Або: перепрошую, що ви думаєте з приводу шомбрбюм? Або: як ви ставитесь до еманації шамбрбюм на баранячі слинні залози (sic!). Або, фаталістично: що таке в нашім житті шамбрбюм, мадмуазель?...» (ст. 51/52).

А кілька рядків дальше, там, де веселий пан Конопацький намагається сконструювати англійську частину камбрбуму, читаємо таке:

«— А як по-англійському, — зацікавився поважно співак.

— А, по-англійському це щось іншого. Чембрзбум. Точніше: чемб'збам. А коротке, ударне. Чемб'збам. Повторіть.

— Чемб'збам.

— Занадто тягнете. Коротко, ударно. Чемб'збам.

— Чемб'збам.

Чемб'збам. А' ю ен чемб'збам?? Єс, сер, ай ем ен чемб'збам. Но, сер, ай ем но чемб'збам. Гев ю е біґ фет (?) чемб'збам? Єс, сер, ай гев е ла'дж-(sic!) чойс ов чемб'збам, е ла'дж чойс, ту тзе бьютіфул ледіз се'віз. Браво. А по-німецьки? По-німецьки нецікаво: камбер-бум. Ві ґейт'с (!) міт ірен (!) камбер-бум? Данке шен, абер майн камбербум іст ляйдер капут. Абер цум тойфель дойчен (sic!), кричить майор-арієць. Він обома руками тримає склянку. До чорта німців. Хлопчику мій, говоріте, будь ласка, по-російському. Шпрехен зі русіш (!), гер майор? Бісхен. Жімно. Піво. Впистко едно. Шорт. Б'єлій шорт... Хлопчику мій, по-російському. Ага, каже Гаєвський» (ст. 52/53).

От вам і невеличкий зразок нового українського романтизму і водночас зразок творчости, смаку, духовости і — last not least! — глуздів пана Костецького! А заразом скромний покажчик того, до якого рівня зводять нині нашу літературу панове з рядів МУР-у!

І це той їх гріх, проти якого мусить протестувати все громадянство. Бо на таку невідповідальну забаву з літературою ніяке культурне громадянство без протесту, без щонайрішучішого відпору дивитись і дозволяти не повинно. Особливо ж українське громадянство сьогодні — ні.

Ми подумаймо тільки, як тяжко нині за друковане слово, за духову наживу для громадянства. Тяжко за ліценцію, за папір, за складача, за видання книжки. Тяжко прогодувати людей, що готовлять книжку. Отак, чи не громадський шкідник нині той, хто невідповідальним способом зловживає змогою видати книжку? Хто нині заставляє цілий гурт людей працювати роками на те, щоб укінці давати читаючому загалові в нас такі нікчемні бздурства, такі пів-божевільні нісенітниці, як камбрбум-літераторської організації? І чи не було б вказане нині, щоб для авторів типу Ігоря Костецького створити в громадянстві **окрему комісію з лікарів-психіятрів**, завданням якої було б прослідити з усією серйозністю, чи дана людина душевно здорова, чи вона безнадійно поражена кожночасним камбрбумом? Бо я вважаю тут моїм обов'язком зазначити таке:

Коли в р. 1945 редакція тодішнього журналу «Рідне Слово» в Мюнхені проголосила була конкурс на драматичні твори, то як один з перших наспіла до редакції п'єса «С п о к у с и н е с в я т о г о А н т о н і я». Вона була попереджена своєрідною передмовою невідомого автора, повною такої чванливої претенсійности, начеб він був несхитно певний того, що даний твір — річ епохальна. Коли ж тепер члени жюрі почали п'єсу читати, то вже після перших сторінок в кожного з них було враження, що автор — несповна розуму, і саме тим треба було собі пояснити кумедно претенсійний тон авторової передмови. Отак після прочитання цілости п'єси, тобто після тортур страшенно томливої праці, бо п'єса не тільки своїм змістом, але й своїм об'ємом приводила совісного читача просто до розпуки, члени жюрі — крім мене ще дир. В. Радзикевич та проф. Володимир Дорошенко — погодилися однодушно на тому, що п'єса «Спокуси несвятого Антонія» твором людини нормально думаючої вважати не можна, і в такім дусі була мною і виготовлена остаточна оцінка тієї речі. Коли ж ми отворили куверту, де була адреса автора, то виявилося, що він — Ігор Костецький. Значить — це не простий собі припадок, що людина нині, в епоху 1947 р. пише речі на зразок камбрбуму. Я дуже жалую при тім, що я не відписав собі хоч щонайяскравіших місць з тієї п'єси Костецького, щоб зберегти їх текст для музея літераторських особливостей нашого безталанного часу. Але зробив це подекуди пан Юрій Косач, що хоч і сам як літератор не далеко втік від Костецького й літератури та літераторської техніки камбрбуму, то проте доволі вірно змалював характер п'єси Костецького в пародії під таким же самим наголовком, поміщеній в публікації «Буря у МУР-і»[10], через що і варта вона, щоб її тут для інформації наших читачів хоч частинно навести:

«Девята година. Ліжко. Чоловік та жінка, одне тіло, одна душа.

Антон. Дев'ята година. Як ти опинилась.

Антонина. Знаєш, я думаю.

Цікаво.

Дуже.

Як ти опинилась.

Що ногами.

Що ногами.

Поетова дружина. Як ногами?

---

[10]) Видавництво «Прометей» 1947, ст. 68/69.

Персонаж заімлений. Чому ногами?
Поетова дружина. Коли ногами?
Де ногами?
Між ногами?
За ногами?
Під ногами?
Гами-гами-ами.
Ми.
Під-на-за-між.
Ами-ми-ми-ми-и-и.
Персонаж заімлений. Боротьба за прапор?
Поетова дружина. Ні, переможці.
А шкарпетки?
Як шкарпетки?
Чому шкарпетки?
Які шкарпетки?
Залатала?
алатала
атала
ала
ла
а-а-а-а-а-а —»

і таке інше та ще краще, що наші читачі зволять дочитати собі в наведеній вже мною публікації до кінця. Але з'їдливіше, ніж би змогли це зробити найз'їдливіші пародії, пародіює і карикатурує Костецький свою річ, цим разом нарис «Божественна лжа», сам, видержуючи з несхитністю, гідною кращої справи, до самого кінця — чудесно ориґінальний тон камбрбумської дикції з усіми, притаманними їй прикметами, признаками й особливістями. Про якусь логічно подуману і логічно побудовану акцію тут, звичайно, й мови бути не може, таксамо, як і про все те, що характеризувало нормальне европейське оповідання, ще поки пан Косач гукнув: Смерть логіці і критичним читачам! Отож: розмалювання головних осіб події, відповідно до провідної думки оповідання, до їх життьового характеру та до їх ролі, що її вони відіграють в оповіданні. Бо ж є так в нормальнім европейськім і поза-европейськім оповіданні і то ще й сьогодні, ніби наперекір указові мурівського тріюмфатора Юрія Косача про скасування логіки, що носіями події оповідання не є якісь камбрбумські видива, а живі люди. Такі, що приналежать до якогось національного середовища, є зв'язані тісно чи може тільки силою даних обставин з життям, з долею і з душею того середовища і стають героями оповідання в такій чи іншій мірі тільки завдяки більшому чи меншому значінні, що вони його для даного середовища мають. Коли, напр., Проспер Меріме розповідає вам корсиканську історію, героєм якої є Матео Фальконе, то він в особі і в кінцевім гореснім чині старого пачкаря розмальовує вам з усією майстерністю свідомо лаконічного оповідання найглибшу суть корсиканського характеру і корсиканського життя, а саме: закон кривавої пімсти, обов'язуючий корсиканця в боротьбі за існування навіть і у відношенні до власної дитини. Коли ви в Бальзаковім нарисі «Одно пращання» (Un adieu) читаєте історію молодої дружини французького офіцера Наполеонської армії, що підчас катастрофального переходу тієї ж через Березину, після відвороту з-під Москви, божеволіє зі страшливого схвилювання та з тривоги за укоханого чоловіка, з яким вона мусить розпрощатися, то це на кількох сторіках зразкової французької новелі раз геніяльноний малюнок, потрясаючої своєю трагікою історичної події, а далі такий же малюнок французької жінки в її всецілім, — а проте чистім як сльоза — кохаючім відданні чоловікові.

А хіба після лектури Кляйста «Michael Kohlhaas» ви змогли б забути коли тут історію нечуваної боротьби німецького хлопа Лютерової епохи проти великопанського багатиря-грабіжника, боротьби, що де-далі стає вражаючим символом відвічного змагання правди з неправдою, кривди поневолених в боротьбі з панською насилою? І зважмо при тім, що поза досконалістю кожного зі згаданих творів з погляду на їх чисто мистецьку сторінку, тобто як знаменитих зразків оповідання, тут треба особливо підкреслити те, що кожен з них як своєю ідеологією, так і духовістю виведених там людей та їх пережиттям — зрозумілий для кожного людського середовища і в кожну добу людського існування, з огляду на що про них знає нині всякий освічений інтелігент, усе одно, де він: чи у Франції, Італії, Німеччині, Еспанії, чи на далекому Сході. Бо хіба не порозумів би чину корсиканського пачкаря, напр., наш гуцул? А скільки, то жінок пережило трагедію Бальзакової героїні в катастрофах останньої війни — ні? І чи не скажемо, що Кляйстовий Кольгас це монументальний речник селянських кривд в усьому світі?

Отакі то твори завдячує людство романтикам в Західній Европі [10а]). А в порівнанні з ними — який же він, той наш, ніби новий, аж чотирьома компасами призасоблений романтизм марки Хорс? Що властиво є змістом творів того напряму, ось як «Божественна лжа» пана Костецького? В чому спитаймо — тут лжа і то така, що гордий автор, не чекаючи голосу світу, сам охрестив її аж божественною, мабуть захоплений нею так, як світ захопився колись «Комедією» Данте?

Але на ці, такі дійсно цікаві питання, навіть дуже уважному читачеві відповісти не та то легко.

В Костецького ось суть події ховається поза такими розмовами, як розмова його персонажів на ляймотив камбрбум. Потім чуємо про те, що в одній з кімнат танцюють — (очевидно, бо і якаж би то оргія без танців?) — що там танцює прекрасна Валюшка, і що водночас «по-свинському п'яний» Данило розбиває п'яному майорові-арійцеві не голову, а келех. Але хто такий той Данило? Хто така Валюшка? І хто він отой майор-арієць? І чи тому автор підкреслює скрізь, що він арієць, що були ще в німецькій армії і майори-жиди? Потім чуємо про якогось Гаєвського і про якогось Конопацького і про якогось Сашка, в якого є пракрасні зуби, і що тими зубами того якогось Сашка якась Поліна захоплена, і що якась Стася велить Данила знищити. До Данила кричить теж майор-арієць «равс» і «Данільо мус веґ», — і що Данило мусить бути знищений «за ноги». А як розуміти такий інтересний вислів, як «бути знищеним за ноги»? Це вже тайна літераторського камбрбуму! Покищо дізнаємося про таку незвичайно цікаву й романтичну подробицю, як те, що «з Данила сповзають штани, і висмикується сорочка. А де далі той же Данило лежить зв'язаний на кухні, його нудить і він кричить: камбрбум. А міжтим розмова якогось полковника Дробота і якогось Григора менше більше в стилі камбрбум. Говориться теж про якусь жінку, що виходить заміж, але мова тут така таємнича, що ви дослівно не розумієте сенсу ні одного речення, бо кожне реченя тут як сполошений степовий кінь женеться у протилежну до попередного речення сторону. Нпр.:

— — «о, це щось нове — —
— — по-російськи, по-російськи — —
— Ви сказали: самогон?
— Самогон!
— так, це я написав — —
— — вони ж мені кажуть: ви такий видатний, а мусите виступати в балагані.
— убоїще, ти убоїще — —
— заберіть від мужяни цукерки.
— — а кав'яр?
— — це ж у ґазеті об'являли — —
— Староста міста? Ні! Він сказав, що — —
— Куди він рапений? і т. д. (ст. 54/55).

[10а]) Що французька літературна критика сьогодні не вагається причислити і Бальзака до романтиків, про це диви статтю А. Беґена «Balzac visionaire» в журналі «Revue de Paris», ч. 8, 1946, ст. 90—100. О. Г.

Як читачі, бачать — тут кожне речення ніби виривається зі своїм словом одне поперед одного, але кожне з них заголюкане наступним так, що тих речень аж дванадцять, а слів трохи не п'ятьдесять, то логіка тут поражена так ґрунтовно, і так щасливо, що ясної думки нема ні одної. От вам найновіший романтизм, що його редактори Хорса, задивившися спершу в царицю Нофретете, а опісля в Уласа Самчука[11]), відкрили при допомозі чотирьох компасів.

А «божественнна лжа» — де вона?

Про неї ви зможете дізнатись аж при самім кінці нарису і то таким таємничим ладом, що можна вам інтерпретувати собі її відповідно до вашого переконання і гіпотетичних здогадів. Цілком певне ось є тільки одно, а саме, що той якийсь Григор і та якась Валюшка ідуть разом спати після того, як «подружилися в метушні п'яної оргії», метушні з вигуками камбрбуму та таких розмов, як наведені вище зразки. І от після їх шестисторінкової, сказати б, кульмінаційної розмови у спальні (V., ст. 58—63) та після герметичного коментара автора до того (VI., ст. 63—66), той якийсь Григор, користаючи з того, що п'яна Валюшка спить, потайки встає, пише якусь записку і перехрестивши (sic!) жінку, відходить геть, ніби на фронт (?), А на питання, полковника Дробота — але що це за, полковник: український, російський, польський, білоруський чи мадярський? — чим він (Григор) пояснив Валющці причину такої несподіваної розлуки, Григор відповідає: — «Я збрехав їй — сказав він — я написав там, що маю невигойну хворобу» (ст. 68).

От і вся тайна тієї «божественної» ложі. Просто дивуєшся, що щось подібне, автор називає таким високопарним, щоб не сказати — гохштаплєрським іменням!

Правда — я не стану тут перечити, що можливість такого покинення жінки саме в ніч, де вони вперше після одруження самі—але тут «одруження» cum grano salis! — має в собі чинники високої трагіки. І певна річ, що відповідно до якихось особливих умовин тут можна добачити мотив великої жертви зі сторони чоловіка і розмалювати отак воєнну картину дійсно трагічного характеру, де і слово про божественну лжу могло б мати своє місце і переконливу рацію. І я уявляю собі, що би з такого мотиву зробив, напр., серйозний письменник французький, німецький або англійський! Такий, що ще респектує права і принципи пересічної людської логіки. І такий, для якого мистецтво не є п'яною забавою в усякого роду камбрбуми, а високою проблемою людської, зокрема ж національної творчости. Але до того треба щонайсуворішої серйозности замислу і творчого хотіння. І треба респекту для людини і її душевних тайн, і респекту для того середовища, людей якого вибирається носіями даної події, бо саме там, де йде про героїзм великої жертви, треба репрезентативних людей як переконливих героїв тієї жертви.

Але тут, в Костецького?

Та хіба можна нам серйозно підходити до людей, що їх автор з самого початку розмальовує в хаосі п'яної оргії, повної безпринципности, моральної безтурботности й тієї внутрішньої неповаги, що623 11 виписується перед читачем, ось якими діалогами між, жінкою і чоловіком як веселими зразками цілком модерної еротики:

«...Він обхопив її стан і вони пішли, розмірено ступаючи по ритиму. Визволившись вона під нього, підійшла до столика з квітами, відсунула трохи вазу від краю. — Гарні?

— І глянула на нього нарешті.
— Що?
— Що?
— Ні, я питаю, що?
— Ти?
— Що в мене в очах?
— Бісики.
— Фу, ти недобрий.
— Янголятка.
— Камбрбум.
— Камбрбум.
— Любиш?
— Так.
— Правда?
— Так.
— Милий мій справді любиш?

Вона засміялась і сховала обличчя в нього на грудях. Він поцілував її кучері в тому місці, де вони ховали маківку голови.

Він упіймав отой куточок рота і поцілував його. Вона сказала: — Ще.

Він цілував її, не відриваючись.

Виборсавшись, вона скрикнула:

— Ти сопеш і не даєш мені дихати.

Він підійшов до каміна.

— Ти образився?
— Ні.
— Не кури, нехай тут посвіжішає повітря. Тобі не холодно?
— Ні.
— Ти не образився, що я сказала: не кури?
— Ні, не образився.

Вона подумала.

— Ні — ти чимсь незадоволений. Може ти, сердишься, що я не роблю стриб-стриб? (— це якесь arcanum sexuale, еротики Костецького. О. Г.). **Але я так утомилася. Завтра я зроблю стриб-стриб для тебе, довгих дві хвилини. Просторовий стриб-стриб, добре?**

— Люба моя, — сказав він.

Вона знов підійшла до нього.

— Цьом!

Він поцілував її.

— Камбрбум?
— Камбрбум (і т. д., ст. 59).

І такою мовою розмовляють між собою в Костецького люди на кілька годин перед чимось, що ніби має бути подією аж божественного рівня! Мовою, що в суті речі не далеко відбігла від мови діялогів п'єси «Спокуси несвятого Антонія», мовою, що доповнюється де-далі мовою дійсно божественно простодушних і божественно розцьоманих героїв. Отак на ст. 62 частує Костецький розласованого стриб-стрибом та цьом-цьомом читача ще таким смаколиком:

— «Тримаючи в кожній руці по келехові, ступив до спальні. Вона (— **властне розцьомана Валюшка. О. Г.**) **лежала в ліжку й дивилась на нього. Кучері розсипались по подушці, він бачив її шию та самі верхівки (!) плечей. Вона лежала спокійна, врочиста, вона чекала.**

Він схилився колінами на килимок при ліжку з келехами в обох руках. Вона не витягала руки з-під ковдри.

Він спитав.

— Ти лягла, не розібравшись?

— Ні — відповіла вона — я роздяглася зовсім. Він приставив келеха до її уст. Вона підвела шию й витягла губами кілька капель. Вони пили по черзі з одного келеха, другий він поставив долі коло ліжка.

— Я роздяглася зовсім, — сказала вона, поклавшися знову головою на подушку.

А чи будеш ти дивитись на мене, як розбиратимуся, — задумано (sic!) спитав він.

— Ти можеш погасити світло, — сказала вона. — Отож коло дверей. Ні, за портьерою.

Він знайшов вимикач. Стало темно».

Стільки про «Божественну лжу».

(Далі буде).

[11]) Диви ілюстрації, що прикрашують альманах. О. Г.

Д-р СТЕПАН БАРАН.

Перші українські державники-соборники

I.

На сторінках журналу «ОРЛИК» ч. 7 появилася стаття про Миколу Міхновського, в якій автор старається представити його як першого українського державника-соборника з часів на переломі 19 і 20-го століття. Без сумніву, М. Міхновський був свідомим державником-соборником, але не першим у нашій історії 19-го і початку 20-го сторіч. Автор має слушність щодо свого твердження лише остільки, що М. Міхновський був першим на території російської займанщини України, що підніс ясно й одверто українську соборницько-державницьку ідею, її поширював там у часах повного занику української самостійницько-державницької думки та зумів з'єднати для неї гурток прихильників. Ідеї самостійної України залишився він вірним до кінця свого трагічного життя, хоч сам від осени 1918 р. не брав уже ніякої участи у великій і кривавій боротьбі для оборони нашої державної самостійности і соборности.

Журнал «ОРЛИК» прийняв назву в честь двох борців за державну самостійність України — гетьмана Пилипа Орлика (1742 р.) і його сина, Григора Орлика (1759 р.), генерала французької служби. Обидва вони — батько і син — розвели жваву пропаґанду в цілій низці західньо-европейських держав і в Туреччині за державною самостійністю України, після нещасного для нас висліду бою від Полтавою (1709 р.) і виходу гетьмана Івана Мазепи разом зі своїм союзником, шведським королем Карлом XII, з рештками обох армій за Дністер до Бендер у Бесарабії. Там незабаром, ще того ж самого року, вмер І. Мазепа, а король Карло XII вернувся до Швеції. Державниками-самостійниками були не тільки Орлики, але й великий гурт з-поміж тих, що по полтавському бою вийшли з Мазепою на першу нашу масову військово-політичну еміґрацію — з початку до Бесарабії, тоді турецької провінції, а пізніше дальше на Захід, головно в Австрію, (Прусію, Саксонію), Гамбурґ і Францію, а дехто з них на якийсь час, між ними і Пилип Орлик, і в Туреччину, як теж у Польщу до Варшави. Такими ж державниками-самостійниками з мазепинського гуртка м. і. були: небіж І. Мазепи Андрій Войнаровський і Григор Герцик, що їх гетьман Пилип Орлик, наступник Мазепи, уживав до різних дипльоматичних місій у справі визволення України з московської неволі. За дипльоматами Орлика слідкували бачно численні царські аґенти Петра І по цілій Европі і старалися захопити їх у свої руки, силою чи підступом. Царський посол у Гамбурзі арештував там підступно в жовтні 1716 р. Андрія Войнаровського і вивіз його до Росії. Цар Петро І не покарав А. Войнаровського смертю, як це зробили б нинішні його наступники, але вислав його на заслання у Сибір біля Якутська, де Войнаровський і вмер 1740 р. Царський посол у Варшаві захопив там 1720 р. Григора Герцика і, не зважаючи на протест польського уряду, вивіз його на Московщину. Там Герцик десь незабаром і загинув у великих злиднях. Ці події пригадуємо тому, що й сьогочасний червоний цар пішов і в цьому слідами Петра І, бо ж його аґенти, як колись царські, виловлюють ще й нині на вулицях европейських столиць або в помешканнях, силою чи підступом, наших державних самостійників і теж вивозять їх на Московщину. Тільки тепер червоний московський деспот далеко лютіший від колишнього білого царя, і доля схоплених тепер теж далеко трагічніша.

Позамазепинські державники — Орлики, Войнаровський, Герцик та інші — були державниками-самостійниками ,але ще не соборниками. Ледве чи думали вони про визволення вже тоді українських земель, що були під Туреччиною (Буковина і Бесарабія), Закарпаття, що було під Мадярщиною чи пак Австрією, як теж Західньо-українських Земель під Польщею. Практично йшло їм про державне визволення українських земель, що в першій половині 18-го століття були під російським царським ярмом, головно про т. зв. Гетьманщину.

І невідомий автор «Історії Русов» з кінця 18-го століття, що по суті прихильно ставився до самостійницьких змагань нашої козацької і гетьманської доби, не дав теж точного нарису наших державно-самостійницьких змагань в аспекті здійснення української державности в майбутності. Не дало її також і Кирило - Методіївське Братство в Києві 1846/47 рр., що майбутню форму українського державного устрою уявляло собі в якійсь ближче неозначеній, неясній формі федерації республік усіх слов'янських народів. Про державну соборність усіх українських земель ні в «Історії Русов», ні у Кирило-Методіївських братчиків нема виразної згадки.

II.

Українська самостійницька державницька і одночасно соборницька ідея зродилася в Галичині в часі т. зв. весни народів, у 1848 р. Після проголошення в Австрії конституції і конституційних вольностей (квітень 1948 р.) і скасування панщини в Галичині, до якої вхолида тоді й Буковина (травень 1848 р.), розвинулося бистро українське національно-політичне життя в Галичині, а незабаром і на Закарпатті. Головна Руська Рада у Львові під проводом греко-катол. єпископа, пізніше митрополита д-ра Григорія Яхимовича, як теж голови і крилошанина львівської греко-кат. капітули, пізніше останнього греко-кат. єпископа в Холмі, о. Михайла Куземського та правника Івана Борисикевича, як заступників голови, видвигнула як найважніше українське політичне домагання австрійських українців справу поділу Галичини на дві частини: східню — українську разом з українською Буковиною і західню — польську. За концепцією Головної Руської Ради мали бути створені з них дві окремі провінції — українська з власним законодатним соймом у Львові і власною українською адміністрацією під владою окремого цісарського намісника у Львові, і те саме мали одержати галицькі поляки в Кракові для західньої Галичини. Значить, це мала бути широка українська національно-територіяльна автономія українських земель в Австрії, куди ширша, у випадку її здійснення, як фактична автономія Гетьманщини з першої половини 18-того стол. до часу її формального скасування в 1764 р. Це домагання Гол. Руської Ради предложено австрійському центральному урядові і цісареві Фердинандові І. В окремому внесенні зголошено його того ж року (1848) в австрійському парляменті-конституанті, де засідало 39 українських послів (на всіх 383) під проводом єпископа д-ра Яхимовича, що на засіданнях коституанти мотивував обширно своє внесення на поділ Галичини на два окремішні краї — український і польський. Виводи в австрійській конституанті єпископа д-ра Яхимовича і саме внесення українських послів, згуртованих підд проводом владики, підтримав у конституанті дуже гаряче посол д-р Франц Ріґер, один з тодішніх чеських провідників, і ще дехто з німецьких послів. Всі польські посли були проти українського проєкту, бо поділ Галичини на два окремі коронні краї — український і польський — був би пбчатком кінця польського панування на українських землях в Австрії. Конституанта не

вирішила конституції і державного устрою Австрії; в березні 1849 р. її розв'язано, нових виборів не розписано і в Австрії аж до жовтня 1860 р. запанував знову абсолютизм. Справа української національно-територіяльної автономії через поділ Галичини ніколи в Австрії — аж до її розвалу з кінцем 1918 р. — не була здійснена і у східній Галичині залишилося дальше польське верховодство й нестерпний польський гніт. Але сама ідея поділу Галичини і створення сурогату власної держави на підложжі української національно-територіяльної автономії в Австрії — не завмерла. Порушували її особливо українські посли в галицькому соймі в 60-тих роках мин. стол., а опісля стала вона домаганням всіх українських політичних партій у Галичині і загальним домаганням українських мас — від 90-тих рр. мин. стол. аж до упадку Австрії. Головна Руська Рада в рр. 1848 і 1849 виявила своїм згаданим домаганням поділу Галичини чималий національно-політичний розум і політичний реалізм, зваживши, що це було вже кілька місяців після скасування панщини. Політична тактика Головної Руської Ради і першої Української (тоді з назвою Руської) Парляментарної Репрезентації в австрійському парляменті-конституанті в роках 1848 і 1849 була для Австрії прихильна. Воно самозрозуміло. Австрія скасувала панщину і дала нашому народові перші можливості національного розвитку й організації після тяжкої пятьсотлітньої польської неволі. Тодішня польська політика в Галичині, як також і мадярська на Закарпатті, були ворожі для українців та всіх їхніх еманципаційних змагань. Так само були прихильні для Австрії та династії Габсбурґів і українські народні маси, що теж сподівалися від них великих полекш для себе та охорони від дальших зазіхань на них дотеперішніх польських і мадярських гнобителів. Але сподівання щодо помочі Австрії і династії обманули і наших тодішніх політичних діячів, і наші народні маси. Влада на українських землях залишилася надальше в руках поляків і мадярів. Це й витворило пригожий ґрунт для поширення серед українців москвофільства, яке довгий час спинювало наш національний розвиток на українських землях поза межами Росії.

III.

Критично поставився до тих загальних проавстрійських симпатій наших керівних політичних кол у 1848 р., а зовсім недовірливо до нібито прихильного нам австрійського уряду, мабуть, єдиний о. Василь Подолинський (1815—1876), греко-кат. парох у далекому лемківському селі, здається, Волі Миговій біля Лупкова в Карпатах на мадярській границі (ліського повіту). Гарячий український патріот, сучасник національного пробудника Галичини о. Маркіяна Шашкевича, людина з університетською освітою, о. Подолинський живо цікавився і нашим національно-політичним проблемами. Від т. зв. високої політики Головної Руської Ради у Львові стояв здалека, але нею цікавився і пильно за нею стежив.

Свої національно-політичні міркування про сучасне й майбутнє Галичини списав о. Василь Подолинський у своєму політичному творі «Głos przestrogi» (Голос перестороги), який залишився довгий час у рукописі, що знайшовся в архіві греко-катол. капітули в Перемишлі. З того архіву рукопис о. В. Подолинського видістав проф. д-р Василь Щурат і оголосив його друком перед двадцять кількома роками на сторінках львівського щоденника «Діло» й окремою відбиткою зі своїми широкими заввагами. Очевидно, рукопису «Голосу перестороги» з цензурних причин не можна було оголосити друком в Австрії ні в 1848 р., ні довгий час пізніше. Тому рукопис залишився так довго недрукований, але зміст його був відомий численному гуртковві знайомих автора. Нема сумніву, що сміливість його українських національно-політичних думок, таких зовсім нових та оригінальних, справляли на них сильне враження. Свій згаданий політичний твір написав о. В. Подолинський польською мовою, що в половині мин. сторіччя була в Галичині, поруч з німецькою, розговірною мовою української інтеліґенції, яку, за малими винятками, творило греко-католицьке духовенство. Воно було вже тоді в цілості з університетською освітою та з добрим знанням німецької і латинської мови; це були мови студій в університеті, бо гімназії в Галичині були виключно з німецькою мовою навчання, а виклади богословія і всі іспити на теологічному факультеті львівського університету, як і в інших університетах в Австрії, проходили виключно латинською мовою. Сам о. В. Подолинський, що походив зі старовинної священичої родини, був дуже освіченою людиною. Знав добре не лише німецьку літературу і, очевидно, доступну йому польську, але й був знайомий з важнішими літературними творами інших західньо-европейських народів, що їх читав у перекладах на німецьку мову. Цікавився передовсім національним відродженням слов'янських народів в Австрії, Мадярщині і на Балкані, подібно як і Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич (т. зв. «Руська Трійця»), теж вихованці львівської греко-кат. генеральної духовної семінарії і студенти львівського університету, і знав — як і вони — про початки відродження української літератури на Наддніпрянщині.

Автор «Голосу перестороги» був свідомим українцем і таким залишився до кінця свого життя. Видатним українським патріотом і діячем був і його син Михайло Подолинський (1844—1894), професор державної академічної гімназії у Львові з українською мовою навчання, відомий свого часу український педагог і автор шкільних підручників. Визначним українським патріотом був і братанич о. Василя — о. Мирон Подолинський, мітрат і архіпресвітер греко-кат. єпископської капітули в Перемишлі, що впорядкував увесь її історичний архів і бібліотеку, що й переховав рукопис свого дядька. Польської мови у своєму творі ужив о. Василь Подолинський тому, що нею в щоденному житті користувалося тоді майже все українське греко-кат. духовенство в Галичині, хоч воно духово не було ополячене і до Польщі та до поляків ставилося неґативно. Зрештою, і гетьман Пилип Орлик, безсумнівно великий український державник, свої спогади і кореспонденцію писав головно польською мовою — рідше латинською. Польською мовою послуговувався і собор православних українських єпископів у Пинську 1791 р. і протоколи того ж собору теж списані польською мовою. Польською мовою списав свої дуже цікаві з політичного боку спогади о. Теодозій Бродович (1803 р.), мітрат і архіпресвітер унїятської (греко-католицької) капітули в Луцьку на Волині, про польську пацифікацію українських селян і священиків на Волині і Поділлі в 1789 р. під наголовком „Widok przemocy na słaba niewinnosc srogo wymartej w roku 1789", яку видав друком у Львові в 1861 р. о. Яків Головацький, тоді професор української мови і літератури у львівському університеті. Польською мовою вели приватну кореспонденцію такі визначні українські діячі в Галичині з першої половини 19-го стол., як перемиський греко-кат. єпископ Іван Снігурський і львівський митрополит кардинал Михайло Левицький, обидва неприхильно настроєні до поляків за їхню протиукраїнську політику і обидва дуже заслужені для організації українського народнього шкільництва у своїх епархіях в добі перед 1848 р. Про це згадуємо тому, що б сьогочасне наше покоління, що мало знає, а здебільшого й зовсім не знає нашого недавнього минулого, зрозуміло, що можна бути великим українським патріотом, а свої твори, як того вимагають обставини даної доби, писати чужою мовою, хоч вони торкаються українських справ і писані для українців. Так, напр., «Історія Русов», глибоко патріотичний український політичний твір, був написаний російською мовою, і десятки літ був знаний українцям тільки як рукопис або з усної традиції. А який великий вплив мав цей твір на розвій української національно-політичної думки, між

іншими й у Тараса Шевченка і Миколи Костомарова!

Автор «Голосу перестороги», о. Василь Подолинський, розглядає положення галицьких українців в історичному аспекті і в тодішній дійсності 1848 р. та шукає для них політичного виходу на майбутнє. Він розбирає різні можливості — польську, австрійську, московську і врешті українську. Польську концепцію, себто тривку злуку Галичини з Польщею, він відразу відкидає. Така злука, на його думку, означала б остаточну національну загибіль для українського народу в Галичині. Польща від половини 14-го ст. вела тут нещадно і послідовно свою винародовлюючу політику щодо українців у всіх ділянках життя. Не визнає їх і тепер окремою самостійною нацією. Свою історичну політику в Галичині довела б Польща до кінця, якщоб Галичина опинилася знову в її виключному володінні.

Австрійська концепція була тоді в Галичині на денному порядку. Проповідувала її перша явна краєва політична організаців галицьких українців, Головна Руська Рада у Львові. Здавалося, що незадовго може здійснитися ця концепція: створення окремого українського коронного краю (Kronland) в Австрії. Хоч о. В. Подолинський і доцінював добре практичну вартість тієї концепції для нашого національного розвитку на випадок її здійснення, то сам у це здійснення мало вірив. Знав теж з маніфесту Головної Ради з 15 травня 1848 р., що вона стала виразно на ґрунті самостійности української мови та її окремішности від польської і російської мови, як теж на ґрунті національно-культурної єдности австрійських українців з наддніпрянськими. Але знав він теж, що в Галичині була тоді — і то не така дуже слаба, — і т. зв. тутешняцька, реґіональна течія, — вона довгий час, аж до наших днів була передовсім на Закарпатті. Цієї течії автор «Голосу перестороги» як всеукраїнець, а не льокальний патріот, дуже боявся, тим більше, що вона була приємлива для австрійсько-німецького уряду, бо виключала всякий можливий державний сепаратизм у майбутньому в сторону головного українського материку. І самі поляки в Галичині не дивилися косо на цю тутешняцьку концепцію. Вони були переконані, що в тому випадку дадуть собі скоріше раду з такими галицько-австрійськими «тутешняками», відірваними зовсім від свого матірного пня. В довшу живучість якогось окремого галицько-руського народу під скиптром Габсбурґів і о. В. Подолинський не вірив. А вже зовсім і ніяк не хотів повірити у щирість Австрії супроти українців, яких вона в кожну хвилину може видати на поталу поляків. Цієї хвилини дожив сам автор «Голосу перестороги» вже в 1849 р., коли після намісника графа Стадіона, особисто прихильного українцям, галицьким намісником іменовано польського маґната графа Аґенора Ґолуховського, першого польського намісника в Галичині, наставленого вороже до українських національних і політичних намагань. За його десятилітнього намісникування скоро скінчилися міражі в рожевих барвах Головної Руської Ради, що незабаром і сама перестала існувати. Остаточно в 1867 р. галицька польська шляхта після розгрому третього польського повстання проти Росії в 1863 р. погодилася з Габсбурґами і за заяву своєї льояльности до австрійської династії і держави одержала на ціле півсторіччя всевладне панування над галицькими українцями. І о. В. Подолинський усе те ще побачив на власні очі, бо вмер щойно 1867 р. у 61 році життя.

Сталося і те, що віщим оком передбачав о. В. Подолинський. Лицемірна політика австрійського уряду, тоді суто німецького і централістичного, який за словами «Голосу перестороги» прямував до германізації австрійських слов'ян, між ними й українців — це зрештою було наглядне до 1848 р. — скріпила зріст москвофільства, течії, яка прямувала до національного об'єднання з Московщиною. Тією течією поплили передовсім тутешняки, а далі і всі зневірені в доцільність нашої австрофільської політики. Москвофільство на три десятки літ здобуло перевагу серед галицьких українців і заморозило на довгий час українське національне відродження. Москвофільській течії піддалася більшість греко-кат. духовенства. Але о. В. Подолинський залишився непохитно вірним українській національній ідеї у всеукраїнському аспекті. За найбільше лихо для Галичини вважав він державну злуку Галичини з Росією і якнайрішучіше відкидав у цитованому нами своєму творі третю можливість — російську концепцію, себто злуку Галичини з Росією. Як причину свого наскрізь неґативного наставлення до Росії подає о. В. Подолинський нівеляційну аж до подробиць царсько-російську політику супроти України після Переяславського договору з 1654 р., а зокрема після полтавської катастрофи з 1709 р. Послідовно і нещадно, усюди і всіми засобами, Росія нищила в себе всі, навіть найменші, прояви української національної окремішности в церковній, культурній і навіть чисто побутовій ділянках, а про політичні українські прямування вже й не говорити. Українські землі в Росії виставлені на повну національну загладу. І така сама нещасна доля стрінула б без сумніву й Галичину, якщо б вона дісталася під російське панування. Російська концепція для нас, каже о. В. Подолинський, в ніякому разі не приємлива.

Супроти шкідливости усіх трьох вище згаданих концепцій залишається тільки четверта: українська самостійницька соборницько-державницька концепція. Автор «Голосу перестороги» перестерігає галицьких українців перед всіма згаданими вище трьома концепціями — звідти й назва його політичного твору — і бачить тільки один вихід: змагання до створення власної суверенної соборної держави. У сій власній державі знайде і Галичина, як і всі інші українські землі, свій повний захист і цілковиту оборону. Це був перший, ясний і рішучий, самостійницький і соборницько-державницький голос українського патріота-всеукраїнця, що вийшов у нашій новішій історії, вже перед сто роками — з далеких південно-західніх окраїн, з Лемківщини. І якраз з цієї частини етнічних українських земель, де зродився цей небуденний історичний твір сільського священика Василя Подолинського, нещодавно виселено зовсім населенське автохтонне населення, бо польського населення там ніколи не було й на лік. Самітньою на сільському цвинтарі Лемківської Верховини залишилася і могилка о. Василя Подолинського, як і та вбога церква, у якій він, як священик, служив Служби Божі і в українській мові проповідував Боже слово. Там нині засіли поляки, як і у владичому греко-католицькому соборі в Перемишлі, в якому автор «Голосу перестороги» прийняв ерейські свячення з рук епископа Івана Снігурського, одного з великих і справді для нашого народу високо заслужених українських патріотів першої половини минулого сторіччя. Чи тепер подбає хто за їх могили? Слід нам вірити, що прийде час, коли велика ідея суверенної соборної української держави, видвигнена перед сто роками о. Василем Подолинським, стане доконаним фактом. І тоді там, на вільній Українській Землі, збудують належні пам'ятники і гетьманові Пилипові Орликові і скромному, але великому духом, сільському священикові Василеві Подолинському.

(Кінець буде).

ЮРІЙ БОЙКО.

Одвертий лист до Ю. Шереха

Вельмишановний Юрко Володимирович!

Хочу кинути жмут думок з приводу Вашої праці «В обороні Великих».

Дискусія з Вами становить для мене приємність і потребу. Чую, що нас зв'язує багато спільних ідей, переконань. Чую, що між нами є незримі хвилі взаємної симпатії й духового контакту. А коли так, то наша дискусія може бути не безплідною.

Почну з того, що я вважаю основним, а саме: істотною чи не істотною є для світогляду наших письменників боротьба ідеалізму з матеріялізмом.

Багатоплощинність трактування світу у взаємозаперечуючих концепціях матеріялістичних та ідеалістичних існувала від початків філософського думання, як поряд цього завжди існував потяг до абсолютної істини, до пізнання правди як об'єктивної реальности.

Велич нашого часу може в тому й полягає, що несполучне, нарешті, сполучається. Ви, мабуть, маєте рацію, коли разом з В. Петровим кажете, що суперечність, в наслідок розвитку наукового знання, знімається. Але як знімається? Тут уже в наших поглядах виступає розбіжність.

Клясична фізика нині є замкнуте коло понять і законів, об'єднаних навколо принципів матерії, казвальности, часу і простору. В системі т. зв. природничого світогляду ніщо не може істотно змінятися, тоді як атомова фізика і неовіталізм перебувають у невпинному русі, в розвитку, що несе з собою нові перспективи і для філософського думання. Фізика розкладеного аматеріяльного атому, просторової невизначености як принципу, точки, але водночас і хвилі, фізика спляннованого найвищим розумом життя, світогляд ідеалістичний сьогодні могутньо визначають себе як універсалістичне розуміння життя і як невідхильний фактор зміни світу. Сьогодні суперечність обох систем світогляду зміняється, але тим самим ще не встановлюється стосунок їх рівнорядности. Влучно про це висловився Ю. Липа: «Старий образ світу замкнений в рямках нового. Зате новий дає певніше відчуття одности будови і все більше очікування від світу». Дійсність у своїх багатьох окреслено дотикальних атрибутах залишається об'єктом клясичних систем біології і фізики. Явища, в яких конкретне і дотикальне, сприймане нашими почуттями, зникає, закріпляється остаточно в першу чергу за ідеалістичною філософією, в другу чергу за атомовою фізикою, в перспективі також розвиток нового біологічного мислення та психології, яка щойно робить свої перші кроки.

Не залишається місця лише для матеріялістичної філософії. Свою позитивну історичну долю вона вже, мабуть, пережила: самий предмет філософії узгляднює вихід у сферу чистих обстракцій і трактування явищ духового, а це останнє саме і не піддається матеріялістичному пізнанню. Матеріялізм спинився лише на порозі душі, його методологія органічно не придатна для розкриття душевних глибин, його найвищі осяги тут далі рефлексології не сягають. В минулому матеріялістична фісолофія займалася тим, що поняття духового, здобуті ідеалістичними доктринами, пристосовувала до здобутків природничих знань як ніби витягнений з них висновок. Так осягався монізм. Стремління до моністичної системи було виправданим стремлінням людської душі, яка прагнула єдности пізнання абсолютної істини. Розвиток людської духовости, одначе, дійшов нині до такого ступеня, коли ми виразно усвідомлюємо, що хоч об'єктивна істина й існує, але для нас, людей, вона є неосягненною, і найбільшим душевним блаженством є лише постійне наближування до неї. А усвідомлення цього призводить до втрати матеріялізмом його історичної «місії» творителя монізму. Неспроможність людини осягнути абсолютну істину служить переконливим виправданням для примирення з плюральністю в науковій методології.

Так западає сонце матеріялізму за обрієм нового, широкого і толерантного схоплення дійсности.

Новітня фізика методологічно акавзальна. Сплянованість повсюдного вона бере за вихідну точку, виявляючи себе в філософському сенсі продовжувачкою ідеалізму. М. Плянк каже: «Ми дивимось на те, що ціле життя підлягає вищій силі, що її єства ми ніколи не зглибимо і якої ніхто, хто хоч трохи задумався, не зіґнорує. Тому тут для розсудливої людини може бути тільки два роди постави: або тривога і ворожий опір, або велика шаноба і довірливе піддання.» В іншому місці в нього читаємо: «Ніщо не перешкоджає нам, отже і наш за універсальним світоглядом пізнавальний гін вимагає цього: обидві скрізь діючі і все таки **сповнені таємничости сили** (моє підкреслення Ю. Б.), — світову впорядкованість законів природи і Бога релігії — одну з другою ототожнити».

Говорячи про матеріялістичність і ідеалістичність підходу до дійсности, Ви, Юрію Володимирович, цитуєте М. Плянка і, на підставі ніби його думок, робите висновок, що різницю між духом і матерією новітня фізика змімає. Чиж добре Ви зрозуміли вислів Плянка? Коли цей учений говорить про єдність фізичного і душевного, то, думаю, слід розуміти його слова в тому сенсі, що однаково душа і тіло не є пізнавальними в своїй найглибшій істотності. Тільки розуміння однаковости душевного і тілесного як однаково сповнених таємничости сил було б продовженням наведених мною в попередніх двох цитатах думок цього ж таки дослідника, отже, маємо в нього не заперечення ідеалізму, а саме його ствердження, уґрунтоване розвитком модерної фізики. Повторюю, матеріялізм, як система практично життєвих поглядів, система життєвої емпірики в колі дотикальних речей і явищ, система думання, аналогічна до понять спертої на матерії клясичної фізики, залишається доцільним, позбуваючись проте права претенсій на універсальність. Єдино універсальною залишається ідеалістична концепційність. Познаки саме такого співрозміщення концепцій спостерігаємо нині в світі, з тим, одначе, що войовничий філософський матеріялізм, внурившися в московську імперіялістично-політичну структуру, діє і буде діяти її засобами в усьому світі, ставши разом з тим для неї засобом.

Навіть усвідомивши кризу своїх філософських засад, марксисти не можуть уже зійти з раз вибраної дороги, яка завела їх дуже далеко; всяка ґрунтовна ревізія спричинилась би лише до цілковитого знищення престижу і внесла б цілковиту непевність і їхню діяльність. Останнім арґументом, яким оперуватиме матеріялістична фісофія, буде, очевидно, мова гармат, танків, і, мабуть, атомову зброю, витворену на основі ідеалістичної концепційности, спробує використати матеріялізм як своє знаряддя. Гігантеька духова боротьба, осягнення духової синтези, що буде завершуватися вибухами гарматних стрілен і бомб, зобов'язує й художню літературу.

Перебуваючи поза політичними границями того світу, де матеріялістична філософія є примусовим асортиментом для кожної думаючої людини, можемо спокійно й об'єктивно розставити вартості відповідно до їх значення, відшукувати місце для матеріяльного і духового. Одначе не маємо права забувати, що войовничий матеріялізм не покине свого наміру поневолити нашу думку доти, доки існує політична система, що його підтримує.

Політична дійсність на земній кулі складається так, що ми автоматично мусимо і в літературі ставати на одному боці барикад. Всяка інша пози-

ція нашого письменника була б загумінковістю, проти якої Ви, Юрію Володимирович, постійно змагаєтеся. Отже, політика, вже на самім початку нашої розмови, вдирається в літературу.

Ох, політико, політико! І хто тільки не вигострює на тобі своєї красномовности, хто тільки не розгортає своєї цнотливости, дорікаючи нашим політикам, обвинуваючи їх у всіх смертних гріхах, а, головно, «рішуче й назавжди» відмежовуючися від них. Слово чести, мені стало сумно, коли і Ваш маєстатичний голос приєднався до цього хору.

Ні! В нас таки рішуче не хочуть відрізняти політики від політиканства! Здається, ніде немає такої зневаги до політики, як у нас, українців, політично найбільш поневоленої нації. В умовах, коли кожен крок українського політика стає об'єктом дешевих дотепів, трудно вимагати особливих успіхів від нашої політики. Невідрадна доля народу, що вміє політикувати, зневажати політику або ухилятися від неї.

Людям справжньої дії в таких умовах доводиться передовсім переборювати інерцію оточення для того, щоб зіткнутися з ворогом, що поневолює націю. І хто зна, чи не тут лежить диявольська спритність ворога, що саму атмосферу навколо нас непомітно для нас самих напоює зневагою до політики, чи не він, модерний диявол, із якогось кутка нашіптує нам широчезні пляни «океанської України» із докладною мапою українських океанів, зелених і сірих клинів, та ідеї «всесвітянства», в яких губиться наше сьогоднішнє конкретне завдання.

Тим часом духове життя націй культурніших і зріліших від нас політизується. Крізь світоглядові розмежування виразно прозирає політична зацікавленість, як слушно зазначив В. Петров у своїх «історіософічних етюдах». Безпосереднє зіткнення політики і літератури позитивно творчо позначилося на останній у французькому резистансі окремими повістями і відсвіженням поезії, про що, між іншим, говорить С. Г. в «Паноптикумі нової французької літератури».

Чи можна визнати, що політизація літератури веде до зниження її мистецького рівня? Я схильний думати, що тут все залежить, поперше, від культурного рівня того середовища, в якому політизація літератури відбувається, а, подруге, від ступеня щирости, глибинности захоплення письменників політичними ідеями.

Історія знає цілі блискучі періоди розвитку національних літератур під знаком ідеї політичного визволення, що є домінантною ідеєю цілого літературного періоду. Так було в літературі польській, коли А. Міцкевіч написав наскрізь політичний твір «Дзяди», Ю. Словацький виступив зі своїми політичними поезіями («Гімн до Богоматері», «Ангеллі»), а Красінський вибухнув містично-революційними писаннями. Це саме бачимо і в літературі італійській, коли там появляється націоналістичний роман «Заручини» Олександра Манцоні, перекладений на ряд чужих мов, коли з'являється політична драма Сільвіо Пелліко, гостра політична лірика Джіованні Беркета, яскраві літературно-критичні статті політичного діяча Мадзіні.

Ваші міркування, шановний Юрію Володимирович, щодо Шевченка і його «позапартійности» видаються мені штучними. Шевченко став на боці того середовища, що жило відгомоном минулої козацької слави, політичної свободи, з тривогою вдивлялося в майбутнє і знаходило себе політично в Кирило-Методіївському Братстві. Шевченко виріс з цього табору як титан, що прокладає нові шляхи для нації й надихає її вірою.

Шевченко різноманітний, надзвичайно багатий в скалі своїх переживань, але він також дуже одноцільний. В поезіях Шевченка знаходимо чорний смуток і нотки безнадії. Ніщо людське йому не чуже. Але його розпач ніколи не діє на нас деструктивно. Бо ми бачимо цілісного великого Шевченка, непохитного, міцного, що переборює в собі песимізм. І його казематна туга, розкриваючи перед нами трагізм його переживань, робить ще переконливішим для нас той життєвий патос, що сповняє його творчість. При всій своїй багатогранності Шевченко був перейнятий демонічною любов'ю до України. Цією любов'ю, мов незримою атмосферою, що все живить, напоєна його творчість. Ця його любов сповнена вірою в політичне визволення і соціяльне розкріпачення українського народу. З цього погляду, Шевченко був найбільшим українським політиком. В боротьбі проти полізації літератури найменше можна спертися на Шевченка.

Для еміґрантської літератури особливо небезпечним є відрив від політичної дійсности. Еміґрація має тенденцію губити ґрунт під ногами.

Польська еміґраційна поезія видохнулася в першій половині 19-го віку тому, що згубила зв'язок з політичною дійсністю краю.

Сьогодні українська література вже має типового еміґранта Ю. Косача, людину, яка не спроможна знайти зв'язку свого «я» зі своєю нацією: «Ми приречені бути дерасіне — вирваними з ґрунту, чи не так? Уперте хотіння долі, і ми нічого не порадимо, ми скоряємось — у нас не може бути батьківщини, і навіть коли б вона була, ми будемо чужі їй». Ці слова, сказані героїнею Косача Галочкою («Еней і життя інших»), є по суті автосповіддю письменника. Для Косача українськість — це вже більше декоративність, як реальність.

Відмежовувати літературу від політики, — це значить штовхати її в бік тієї еволюції, яку перейшов Ю. Косач.

Українська політика, в кращому розумінні цього поняття, рівнозначна із внуренням в розвиток українського духу сьогодні. Українська політика — це стремління активно втрутитися в формування українського майбутнього в усіх абсолютно площинах. Це не тільки стремління ґвалтовно вирвати з рук окупанта владу над українським народом. Це також зусилля виховати українську людину, здатну до боротьби за державу, здатну до утривалення і ушляхетнення соціяльних відносин в українському народі. Українська політика — це також виплекування таких духових вартостей, що утверджують перед світом існування української нації і право її на суверенність. Бути людиною української політики — це значить тримати руку на живчику українського життя, вчуватися в те, чим живе сьогодні українець і у Львові, і в Києві, і в колгоспі, і в шахті, які процеси нині відбуваються в психіці українства на землях, в яких формах триває там духово-психологічний опір захланній навалі північних сусідів і які заховані можливості цей опір має. Український політик — це оформитель кадрів підпілля як авангарду визвольної боротьби, формівник душ тих небагатьох, що свідомо поставили життя своє на карту української вічности.

Українська політика і українська література мають поміж собою спільне те, що і одна і друга повинні стояти при джерелах національного життя. Тоді вони матимуть антеївську силу. В цій спільності джерела закладена природна передумова їхнього союзу.

В житті все таки існує черговість завдань, хоч, треба визнати, існує і багатогранність життєвих виявів, які не можна вкласти в прокрустове ложе одного життєвого завдання. В цьому саме виявляється той життєвий плюралізм, який Ви слушно підкреслюєте, Юрію Володимирович.

Література не може замкнути себе рямками вузької конкретики тактичних завдань політичного бою. Якби всі письменники раптом стали потрясати зброєю або писати боєві марші — це була б жалюгідна картина, що свідчила б про нашу примітивність. Зброя письменника універсальніша і далекосягліша, ніж вогнепальна, але лише тоді, коли вона добре спрямована глибоким прочуттям того визвольницького духового комплексу, яким інстиктивно живе народ і особливо яскраво виражає його революційна когорта бійців — політиків. Коли говорити про черговість національних завдань, то я твердж у: найістотнішими є ті.

що виробляють українську людину, активну, духово всебічну, жертвенну, дисципліновану, витривалу, практичну. Таку людину, яка вміє свідомо здобувати і не відступить від ідеалу й тоді, коли з'явища тисяч драконів гострозубо чигатимуть на неї. Символіка св'ятого Юрія-переможця мусить віяти на прапорі української людини і надихати її великим поривом до чину.

Віють над нами тривожні вітри, епоха Апокаліпси далека до свого завершення. Людина, що йде на великий подвиг ,хоче бути чистою, як на причасті. Якщо література — з цією людиною, вона мусить забувати про «жіночі стегна» як спорзну деталь, мусить відійти від творення таких психологічних тонкощів, які маємо у «Валерій і плями» Костецького. Людина — будівник — здобувач в хвилини свого відпочинку із насолодою упиватиметься красою поезії Ореста, як «Камінь» або «Прибрався ліс в зелену митру», але її занудить до болю в животі від Орестьвого ідеологізму на зразок «Шляхами битими не хочу я ходити».

Сьогодні наших літературних метрів читають неохоче. Духова пустеля нашої літератури, зимна кров, що акуратно спокійно тече в жилах наших письменників, поетів, їхні формалістичні вихиляси сьогодні мало кого приваблюють. Від цього відвертається не тільки людина активістично-революційного типу, а й просто еміграційний обиватель, бо й він, обиватель, інстинктом тягнеться до яскравішого, повнішого життя, огрітого хоч би збоку промінням великого ідеалу. Навіть обиватель, коли не в силі бути творцем українського майбутнього, то, принаймні, хоче бути присутнім при таїнстві його народження ідеальною частиною свого єства (пожертви на визвольний фонд).

Така вже доба наша полум'яна!

Читач не бере в руки сучасних письменників не тільки тому, що сам читач дуже примітивний культурно, але й тому також, що він в масі вищий своїм національно-соціяльним чуттям, аніж наші літературні самовпевненні сноби.

Література не може бути втомно одноманітна і однонастроєна, вузька тематично і стильово. Ні, її творчий розмах повинен відповідати творчому розмахові духово всебічного революціонера, того магічного чарівника, що з блакитно-студених озер української містики, з сміливих карбів політичного думання і з окривавлено-болючого реального чину витворює монументальний замок української держави.

Суворі лінії цієї споруди, такими ж суворими мають бути й душі творців її, такою ж суворо цнотливою має бути й література.

Тотальний бій світів упокорює стихію життя, дає береги й літературі...

Знаю, Юрію Володимирович, що Ви не належите до послідовних ворогів ідейности в літературі. Цю непривабливу функцію сповняє інше крило в МУР-і.

Тим більшою, повторюю, є рація в дискусії між нами.

Ви в своїй статті «В обороні Великих» не заперечуєте ні потреби патріотизму в літературі, ні доцільности героїчного патосу. Але в усьому цьому чується не учасника нашого бурхливого життя, а кабінетного вченого, замкненого в чотирьох стінах свого кабінету і обкладеного багатьома дуже розумними кригами з такою дозою об'єктивности, що вона випромінює з них і творить в чотирьох стінах кабінетного затишку відповідну атмосферу, з якої виростає й Ваша дуже урівноважена об'єктивність. З досадою констатую, що у Вас немає ні одного сильного наголосу на ідеї державницького чину, ідеї, яка підносила б нашу літературу понад рівень її нинішньої пересічности. Ви висловлюєте ряд застережень щодо «барабанного патріотизму», і це в той час, коли більшість наших талановитих письменників взагалі губить здатність відгукуватись на проблематику визвольної боротьби.

Коли я читаю мурівські деклярації, старанні відмежовування від «партійщини», я сприймаю їх як вираз малодушности, як боязнь прямо глянути в обличчя життю.

В політиці порівняно мало людей невиразних, сірих. Політика — це терен діяння великих і пігмеїв. Великі часто непомітні. Їх великість здебільшого розкриває лише історія. Малі пігмеї — численні, яскравіші, мають пристійну зовнішню ідейну фасаду, і ницість їхню лише по ділах їхніх пізнати. І боляче стає, коли боротьба одних з другими сприймається критиком, письменником з байдужим спокоєм як боротьба «ґвельфів і ґібелінів». Провідники МУР-у хочуть жити в мирі з подвижниками національного визволення і з політичними спекулянтами.

Дуже непевна позиція!

Ну, добре, — скажете Ви. скаже Самчук і інші, — що ж нам, критикам і письменникам, робити? Розділитися по політичних таборах, зайнятися самопожиранням? Чи буде ж із цього користь для української літератури й України?

Що відповім на це? Якщо ви справді хочете бути великими і можете ними бути, ви всі знайдете собі побратимів в політиці. І ви їм допоможете як не подолати пігмеїв, то переступити через них кроком Гулівера. Якщо ви дерзаєте стати великим, то у вас повинно вистати мужности і на це.

Коли станете кожен наодинці зі своєю совістю і запитаєте себе, де вони, ті політики — «перші хоробрі», — поруч яких треба бути, совість ваша в союзі з розумом підскаже вам вибір.

Ідіть в політику для того, щоб об'єднати навіть тих великих, які сьогодні ще не зрозуміли один одного і не з'єднали свого чину в одній революційній українській силі.

Одначе я вже вв'язуюся в дискусію з цілим аполітичним сонмом МУР-у, а ціль мого листа вужча; дискутувати з Вами.

Не можу погодитися з Вами, коли Ви твердите, що нинішній стан літератури не є її кризою.

Якщо визнати, що література не є виключно виявом розвитку замкненої в собі форми, а лише специфічною, із внутрішніми закономірностями, ділянкою загально-національного духового життя, то й її кризу чи розцвіт слід розглядати не лише з погляду вичерпаности чи розвитку виразових можливостей слова на данім історичнім відтинку, але також і з погляду піднесення нею і розгорнення її специфічними можливостями ідей і переживань нації.

Розцвіт літератури відбувається тоді, коли вона, виробляючи ті чи інші нові стильові прикмети, знаходить водночас і нові яскраві ідеї, розбуджує нові почування. Ці почування і ідеї виникають як передхоплення того, що зароджується в інших сферах національної духовости або відбувається цілком рівнобіжно з розвитком інших сфер.

Нормальним розвоєм літератури є і такий стан, коли вона лише дає варіянти, многогранність тій чи іншій вже сформованій в суспільстві ідеї, надає їй лише більшого блиску й виразности. Криза починається там, де література лише мертво холодно ілюструє ідею (як в советських умовах), є безпристрасним і точним дзеркалом ідеї устаяної і сформованої. Тут уже немає руху вперед, значить — наступила криза, але криза суто літературна доти, доки ідея, що її мертво відображає література, є цілком творчою, тільки література не збагачує цієї творчої сили ідеї. Найбільшого ж виразу криза в літературі набуває тоді, коли вона відмовляється взагалі від суспільної ідеї або активно руйнує її.

Саме такий стан маємо нині в українській літературі.

Хіба ж не є тривожним явищем, що стаття Ю. Косача «Вільна українська література» не викликала в середовищі МУР-у на сторінках його видань жадного активного протесту? У нас, у буденній дійсності, політикани багато блюзніріли над найбільшими засадами національної моралі,

але робилося це із замаскованням, по-злодійському, із патріотичним биттям у груди. Сьогодні, завдяки збірникові МУР-у, ми діждалися одверто цинічного паплюження національної моралі.

Ця стаття є найбільш виразним симптомом кризи, познаки якої можна знайти в цілім ряді творів. Письменники наші політичної тематики уникають. Коли ж вони її тією чи іншою мірою дотикаються, то сплощують її, профанують.

За прикладами далеко не ходити. Візьміть оповідання І. Костецького про О. Ольжича. Це з хистом написана річ. Але на ній саме й унаочнюється характер нинішньої кризи в літературі. В оповіданні розкрито внутрішнє єство великого революціонера-поета.

Автор пережив героїчну поезію митця і крізь її ліричний зміст відчув Ольжичеву натуру. Це цікаво: метод тонкої психологічної аналізи, обигрування побутових деталів у прикладенні до особи такого великого діяпазону, як Ольжич, дає значний мистецький ефект. Там, де є великі соціяльно значимі почуття, там виправдується той метод їх розкриття, який має найбільші можливості схоплення психічно-індивідуального в його мінливостях, зв'язках, нюансах.

В оповіданні відчувається навіть певна документальність. В образі старого науковця бачимо знайомий профіль одного із близьких Ольжичеві професорів. Одначе і тут боязнь, що «світ впіймає» автора в свої тенета, спиняє його перед консеквентною правдивістю. Автор відмежовує Ольжича кількома рядками фалшивої високопарної філософії від того політичного середовища, з яким він був зв'язаний всіма поривами своєї шляхетної душі, всіма клітинами свого мозку. Ставлячи себе поза політичними течіями, Костецький намагається подібну операцію пробити і з Ольжичем. Ідейно замовлення провідництва МУР-у виконано, хоч і зі шкодою для мистецької правди.

Або знов візьмім Ю. Косача з його спробою увійти в сучасність. Інтриґа повісти «Еней і життя інших» розгортається на тлі боротьби українського народу проти німецьких окупантів. Одначе це тільки тло. Головною постаттю твору є Галочка, стилізована, мов порцелянова лялька з коштовної колекції 18 ст. Ця істота, «многогранністю» витонченого еросу, яким милується автор, увесь час перед очима читача, тоді як справді многогранне життя протікає, залишаючи в його творі лише свою номенклятуру. Гармати, рух обозів, постріли, диверсійні акти... глибшого змісту, захованого за цим, автор не годен шукати. Його Еней, підпільняк-революціонер, який крізь призму свого сприйняття подає всі події повісті в формі чергування своїх поточних переживань і спогадів, фігура досить безбарвна, позначена хібащо інтелектуалістичною пересиченістю. У бурхливій драмі життя він лише статист, постать з хору античного театру, що відміряє рокованість днів і годин. Другий революціонер — Ірин, особа досить загадкова. Через цей персонаж переломлюються гострі кути нашої недавньої минувшини, і тому автор уникає докладного змалювання цього образу. Натомість зустрічаємо чимало взятої в набір легенької філософії з настановою на те, щоб здивувати, зачудувати, з легковажністю ґурмана французького світського сальону побавити читача блискучим лезом дотепу, який не ховає за собою нічого, а творить лише пишнопінний хаос елеґанції. Не дарма Галочка каже: «Підпільну акцію не треба романтизувати. Це стихія, як і все інше — любов, війна, зростання мас, творчість і Дністрові хвилі. Це тільки перерва між двома поїздами життя: один мчить в особисте нехай щастя, нехай забуття, другий — в життя інших». В цілому твір виглядає, як реабілітація всевладного хаосу всепроникального дихання сексуального, це своєрідний фройдизм.

З погляду стильової вирафінованости творові не можна відмовити в талановитості. Одначе як далеко звідси до того великого мистецтва, яке зароджує нові паростки життя. Серед усіх сучасних письменників Косач найбільше любить говорити в своїх творах про ролю мистецтва, але він її, мабуть, найменше розуміє.

Не набагато краще розуміння політичної дійсности бачимо і в О. Бабія. Натуралістична система художніх засобів, застосована в поемі «Марічка», призводить до того, що трактування образів визвольної боротьби на Карпатській Україні вульґаризується. Ідеалізація патріярхальної гуцулії веде до вузької наївної обмежености («Гуцули — все ж найкращий в світі рід») і до оспівування куркулячого світу «ґазд і ґаздинь», вснослих в землю, зматеріялізованих, розрахункових, неповоротних розумом, забобонних. Щоправда, намагається автор віддати й поетичну безпосередність гуцулів, їхню дитинну наївність і в цьому шукає поетичного чару. Одначе саме натуралістично-відразливі сторони гуцулії вдаються його неохайному в мистецьких деталях пензлеві найяскравіше. В результаті маємо образ національного зриву на Карпатській Україні, поданий у карикатуризованому вигляді. Марічка і їй подібні живуть маленькими егоїстичними почуттями в час подій, що вихором проносяться над Карпатською Україною. Марічка стає патріоткою тому, що її наречений стає січовим старшиною, і вона має намір вступити в Січові Стрільці... щоб раз-у-раз бути із нареченим. І коли її наречений гине в бою, вона проклинає Україну, визвольну боротьбу, одначе відразу по цьому, підслухавши розмову двох мадярів про українців, національно усвідомлюється. Що може бути тривіяльніше від такого показу 1939 року на Закарпатті? До якого внутрішнього спустошення треба дійти, щоб аж так схарактеризувати дійсність, цілком обминувши той великий ідеальний порив, яким перейняті були серця борців за Карпатську Україну!

Я міг би нанизувати ще приклади чужости між письменниками і визвольною проблематикою, що є вузловим нервом українського життя. І в цьому полягає одна з істотних ознак кризи. Причина кризи — в духовій втомі. Це духова реакція від ряду тих невдач, що їх мало українство в своїй боротьбі. Надія на близьке визволення, що підносила душі багатьох так недавно, знову завела. Це спричинилося до поглиблення деморалізації в різних ділянках нашого життя, це породило літературну кризу. Через цю духову втому замовк Є. Маланюк. Через неї ж Самчукові легше писати публіцистичні статті, мурівські декларації, ніж нові художні твори. Криза може стати перманентною, якщо не боротися з нею, якщо не визнавати, що вона взагалі є, якщо не констатувати її симптомів, якщо не встановлювати контакту між духово-політичною сферою життя і сферою мистецтва.

І тут виключно велику позитивну ролю може відіграти культурна талановита критика. Література розвивається в тісній взаємодії з усіма сферами духового життя. Вона розвивається нормально тоді, коли на неї впливають не тільки явища вузько духового порядку, але вся сума соціяльних процесів, що відбувається в даній національній спільноті, коли в ній упосередньо знаходять віддзеркалення й ті явища та фактори, які діють далеко поза межами національних організмів. Хто повинен відчути і усвідомити все це складне плетиво факторів і можливостей, що служать підґрунтям розвитку літератури, спрямовують її розвиток сьогодні і визначатимуть завтра?

Літературний критик повинен мати відвагу заглянути в майбутнє, відчути основні стимули національного життя в ту чи іншу епоху. І відчути глибоко, так, щоб вони виповнили вщерть душу критика. Бож він, критик, повинен краще за самого митця відчути характер його літературного таланту і вказати напрямок розвитку, який, найбільше відповідаючи творчій індивідуальності письменника, цілком узгіднювався б із тенденціями розвитку національної духовости і відкривав би перспективи для розвитку літератури.

Критик — це стрілочник літератури. Він — посередник між устремліннями поодинокого митця та загальними найближчими цілями літератури

так з погляду її імманентних, як і загально-національних духових завдань. Він прилюдно картає майстрів слова, він їх і підбадьорює. У взаємодії літератури й життя критик стає невідмінною і відповідальною ланкою. Цим зумовлюється той істотний момент, що критик повинен бути найчуйнішим аналітиком також всіх світоглядових шукань в надрах нації, як і всього багатства її політичних ідей і чинів.

Ось такі застереження виникають у мене, коли я читаю Ваші, шановний Ю. В., рядки: «Критика може підхоплювати якісь прояви в творчості письменників, визначити їхнє місце і перспективи розвитку в загальному літературному процесі, але критика не може наперед визначити щось і приписати цей свій витвір літературі». Критика, на мою думку, може зробити набагато більше, ніж припускаєте Ви, але лише тоді, коли сама критика тісніше зв'язана з життям.

Коли я починав писати листа, мені здавалося, що я зможу висвітлити не тільки цілий рад пунктів, в яких з Вами розходжуся, але й розгорну свої думки в тих напрямках, де я солідарний з Вашими поглядами; зокрема хотів поділитися своїми міркуваннями щодо проблеми національно-органічних стилів, поставлення якої з Вашого боку вважаю значною заслугою перед українською літературою. Одначе тепер бачу, що я і так надто вже розписався.

Вибачте, шановний Юрію Володимирович, якщо я вразив Вас десь терпким словом. Стріли з мойого лука спрямовані не так проти Вас, як проти Ваших послідовників, що сплощують Ваші думки, остаточно гублять контакт з проростами майбутнього на широкому лані української дійсности і тим закопують свої таланти і можливості.

Ваш *Ю. Бойко.*

ЯР. ГРИНЕВИЧ.

Листопадові дні у Львові

(Спомин з 1918 р.).

З початком жовтня 1918 р. виїхали ми — кілька стрільців — з Коша У. С. С., що містився на Херсонщині в селі Іваниківці біля Єлисаветграду, відпусткою до Львова. Дорога наша вела на Знаменку—Жмеринку—Проскурів, крізь безкраї українські степи, на яких де-не-де видніли високі козацькі могили та, здавалося, через безмежну рівнину-чорнозем, що на ньому ще влітку золотилися лани соняшників та повноколосої пшениці. Дорогою ще довго супроводжали нас мелодії стрілецьких пісень, що то їх залюбки співало місцеве неселення. Згодом за нами осталися багаті, чепурні українські села, хутори з хатами, що коло них сади вишневі, села, яких мешканці перекликаються вечорами чудовими піснями, коли то «співає вулиця».

По кільканадцятигодинній їзді залізницею виринула перед нами Галицька Земля. Яка ж вона відмінна від тієї за Збручем! Вона тут порита стрілецькими ровами, здовж шляху помітні зруйновані від стрілен та спалені міста, містечка, села. Галицьке населення втомлене кількалітньою війною та знужденніле від голоду і мандрівок, жило тут і там у землянках, ніби в кертовинні.

Нарешті, ми опинилися на залізничому двірці у Львові. Якесь дивне тремтіння огорнуло наші серця. Тут бо незатерті сліди української княжої слави, тут щербив свій меч Богдан Зіновій Хмельницький. Тут, над містом розложився маєстатично Високий Замок, та храм св. Юра, — а на його кладовищах дорогі нам могили Івана Франка, Маркіяна Шашкевича та інших.

Львів був не дуже ще знищений війною, яка тривала вже чотири роки. Все таки життя в ньому плило нерівно, гарячково, мов у недужої людини.

На наших очах розпадалася могутня австрійська імперія, боєві фронти переставали існувати, в поодиноких австрійських провінціях владу захоплювали поневолені народи. Ця хвиля свободи плила від заходу на схід, і ми, українці, ждали теж відповідного моменту, щоб перейняти владу на наших землях.

Тим часом події йшли вперед: Наші сусіди, поляки, приготовлялися завчасу перебрати владу не лише в західній, етнографічно польській Галичині, але й у східній, українській. Вони, як говорено нишком у місті, організували тайні склади зброї та амуніції і приготовляли свої боєві частини, при чому немалу ролю відіграли польські леґіонери, «стшельци», «соколи» і «гарцеже».

Адміністрацію над цілою Галичиною мала взяти в руки польська т. зв. Тимчасова Ліквідаційна Комісія, яку очолював польський граф Скарбек.

У Львові урядував ще граф Гуйн, останній австрійський цісарський намісник Та вже з початком вересня 1918 р. постав у Львові, у відповідь на польські приготування, тайний Центральний Український Військовий Комітет, який став готовити з українців галицьких полків українську боєву силу, основою якої стали Українські Січові Стрільці. В днях 19 і 20 жовтня 1918 р. відбувся у Народньому Домі у Львові З'їзд Українських Нотаблів — Українська Конституанта, яка рішила взяти в свої руки владу у Східній, українській Галичині. Під час цього з'їзду, в якому взяв участь наш сідоглавий Митрополит гр. Андрей Шептицький, стояв при брамі Народнього Дома на почесній варті український вояк, — той дотеперішній Іван без землі і роду, що досі проливав свою кров на чужих скалах Сербії, чи над італійськими ріками Ізонцо і Піявою, за чужі, не свої ідеали. Того самого вечора він перший раз від століть держав цупко у своїй долоні рушницю — цим разом за свою власну справу.

Перебуваючи тоді у Народньому Домі, я помітив, як вулицею Рутовського проходжувалися в часі нарад польські студенти і пробували різними окликами спровокувати українців.

Дня 31 жовтня 1918 р. у нашому Національному Музеї при вул. Мохнацького, в дні закінчення Вистави Українських Січових Стрільців, провідник та організатор тієї Вистави та член Боєвої Управи УСС-ів проф. Іван Боберський втаємничив мене в те, що тої ночі, себто на 1. листопада українці мають зайняти Львів. Стрілецький прапор та важніші експонати проф. Боберський переніс на сховок до свого помешкання, а мені та кільком товаришам велів зголоситися у Народньому Домі по накази. Тут мене як львовянина, що добре знав місто і терен, призначено зв'язковим і вислано зараз на головний двірець, щоб провірити кількість чужонаціональних військових сил.

Цього вечора життя в Народньому Домі було особливо пожвавлене. Раз-у-раз входили сюди провірені сторожею різні люди. Однак назверх ніщо не зраджувало ще того, що за кілька годин відіграється в місті державно-політичний переворот.

Військові сили, що цього вечора стояли до послуг українському командуванню у Львові, були дуже невеликі, — усього коло 60 старшин і 1200

вояків. На них складалися українці з 15 і 19 полку піхоти, 41 супров. куреня, 35 вартового, з підділів військової поліції, відпустковці з різних австрійських частин та невеликий гурток УСС-ів.

Наше командування сподівалось, що з хвилиною зайняття нами Львова наспіє нам з краю швидка поміч.

У кімнатах Народнього Дому, де цілу ніч працював український штаб, крім команданта сотника УСС-ів Дм. Вітовського, сотника Кравця, пор. Івана Рудницького, пор. Любомира Огоновського та інших старшин, — одною з найактивніших постатей був підхорунжий УСС-ів Дмитро Паліїв.

Нарешті, видано накази!

По півночі з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. над ранком на вулиці міста Львова вмаширували групами українські вояки. Одні відділи розброїли чужонаціональні військові частини в касарнях при вул. Яблоновського, Городецькій, на Линакові та Цитаделі, інші зайняли будинки, в яких містилися австрійські державні установи, як: пошта, дирекція залізниць, австрійсько-угорський банк. Дирекцію поліції, де урядував поляк Др. Райнлендер, перебрав Др. Степан Баран. На стрункій вежі львівського Ратуша завісив УСС-ус Степан Паньківський (який опісля згинув під Вовчухами) український прапор.

Окрема група українських військовиків подалась до палати намісника. Тут зовсім легко розброєно варту та арештовано намісника гр. Гуйна. Цей ексцеленція появився перед нами у негліжі. Він був помітно збентеженим несподіваним переворотом (мабуть очікував поляків). Пізніше українське командування звільнило його і він зі Львова виїхав.

На другий день, вранці 1 листопада, як тільки почали виринати з нічної темряви у блесках осіннього соняшного ранку контури міста, масиви будинків, гора св. Юра, Високий Замок, Львівський Ратуш та інші будинки, стали мешканці Львова протирати з зачудуванням очі, не вірячи тому, що бачать: на будинках, де були державні установи, на ратуші мають українські блакитно-жовті прапори... Українські вояки в австрійських одностроях з блакитно-жовтою опаскою на рукавах, тримаючи рушницю напоготові держать стійку. Такі ж військові відділи патрулюють, проїзджаючи на вантажних автах вулицями міста: на автах вояки у штурмових шоломах, в їх долонях ручні ґранати, з авт виглядають цівки скорострілів.

Українці Львова раділи, бо те, що так довго леліяли в найтайніших думках, що від віків двигали в наболілих серцях, — туга до державности перемінилася в чин: наш княжий Львів, забраний нам силою ворогами, став знову український.

Рух на вулицях міста трохи припинився, деяких крамниць не відчинено, трамваї залишилися в ремізах. Хто хотів їхати, мусів іти пішки.

Осіннє сонце золотило багряне та жовте листя, яке падало з дерев... Впала перша українська жертва у Львові: від кулі українського учня-охотника, який не вмів орудувати вушницею, згинув хорунжий Юрій Тренчук.

Коло полудня можна було чути на вулицях Львова щораз то численніші стріли. Наші сусіди, поляки, опритомніли від першого враження. В обличчі небезпеки вратити Львів, вони об'єдналися і під командуванням капітана Чеслава Мончинського почали організувати наступ, що розпочався в дільниці «Новий Світ», спираючись на залогах школи ім. Сенкевича і Дому техніків.

Згодом проти нас став увесь «польський» Львів, все що говорило і думало по-польськи: поруч інтеліґента вуличник, поруч чоловіків жіноцтво та шкільна молодь. На наших вояків, що були за міжнародніми приписами одягнені в однострої, стали нападати польські боївкарі — цивілі, стріляючи на наших із-заду. Такі стріли падали з брам камениць, з вікон, з-за углів. Це була «вища культура», висліди виховання на зоологічній лектурі «Огнем і мечем» Г. Сенкевича, що її впоювано як патріотичне кредо польському інтеліґентові. Але український вояк не дав себе тим диким і зрадливим способом ведення боротьби вивести з рівноваги і стояв твердо на своїй стійці, а там, звідки на наших бійців падали стріли ззаду, українське військове командування проводило карні експедиції.

Дня 2 листопада поляки здобули слабо боронений, за недостачею відповідної залоги, вантажний двірець і разом з тим запас зброї та амуніції. Одночасно почалися між польською і українською стороною переговори, щоб мирно полагодити конфлікт. Одинокий вислід тих переговорів було припинення боїв на 24 години.

Уже на третій день зарисувалася у Львові лінія фронту. Ця лінія не була одностайна, місцями її маркували тільки вогнища сильнійшого ворожого опору. Перевага що до кількости польського населення, що його віками імпортовано зі заходу на українські землі, витворила таке положення, що деякі вулиці треба було здобувати штурмом кам'яниця за кам'яницею, поверх за поверхом. Боєва лінія йшла від Персенківки, стрийською дорогою, біля Кадецької Школи, обсадженої поляками, вул. Кадецького, вул. Коперника, вул. Словацького, біля Дирекції Залізниць, вул. Бема, Янівською, Клепарівською до жидівського кладовища, вулицями Шпитальною, Огородницькою до міської різні в напрямі на Підзамче і вул. Жовківську. В польських руках опинились: Політехніка, Українська Академічна гімназія (в тих двох будинках містився шпиталь військовий), св. Юр, на якого вежі біля хреста поляки уставили гніздо скорострілів, польські доми академічні при вул. Романовича, доми техніків при вул. Вулецькій та Ісаковича, що були головними базами операційними та другі переважно шкільні будинки.

В українських руках найшлася домінуюча над містом Цитаделя, касарні при вул. Яблоновського, вул. Св. Петра і Павла, будинок Сойму, Головна Пошта, Дирекція Залізниць, Головний Дворець, Касарні Фердинанда при вул. Городецькій, Ратуш, Народний Дім, касарні при вул. Личаківській, Високий Замок, Піскова Гора. На деяких вулицях уставлено барикади. Такаж була біля Віденської Каварні, — звідкіля наші скорострили були спрямовані на вул. Сикстуську.

3 листопада зайняли поляки не боронений українцями головний двірець і заатакували інші позиції. Тисяча українських вояків вже третій день стояла в місті у важких боях. Втомлені до краю очікували помочі, та вона не надходила. Випад поляків через Єзуїтський Город на вул. Ягайлонську українські вояки відбили, а соймовий будинок (пізн. відтинок сотника Ілька Цьокана) вдержали аж до кінця листопадової кампанії.

В тому часі сотник Дмитро Вітовський зрікається становища команданта українських збройних сил у Львові, а його місце займає б. австрійський полковник Маринович, але не надовго, бо лише до дня 5 листопада.

3 листопада приїхали до Сихова з Буковини перші відділи УСС-ів. Вони прибули з таким опізненням, бо їх подорож до Львова саботували польські залізничники. УСС-и по коротких боях здобули Персенківку, а в головному двірці оточили польську залогу, однак більших успіхів не могли осягнути. В тому часі поляки зайняли Дирекцію Залізниць недалеко Сойму і будинок гр.-кат. семінарії під Цитаделею.

Дня 5 листопада перебирає головне командування українськими військовими частинами у Львові отаман Гриць Коссак, але теж не надовго, бо до дня 9 листопада. До Львова наспіла з краю, на жаль, невелика підмога. Радісно прийняло україське населення м. Львова відділи УСС-ів, що вмашерували під командою сотн. Микитки. Була

це остання пора, щоб відтяжити ту тисячу вояків, що зайняли Львів та дати їм змогу трохи відпочити.

УСС-си зміцнили залогу Сойму, Цитаделі та інших загрожених позицій. Вуличні бої прибрали на силі. День та ніч клекотіли скоростріли, чути було розриви ручних ґранат: *) українська артилерія, уміщена в місті, перестрілювалася з польською. На вул. Замковій біля Високого замку стояла українська батерія під командою поручника Юр. Полянського. Поляки намагалися знищити цю батерію, остріллюючи її з Гори Страчення, але безуспішно. Їх поціли влучали в сусідні камениці, в сутерини, що мені показував з гумором пор. Полянський. Над містом кружляв іноді літак; говорено, що то літак польський. Наші броневики — було їх кілька — були імпровізовані, перероблені з вантажних авт. Один такий броневик добре виконував службу на відтинку Австро-угорський Банк — Дирекція Залізниць. На час командування отамана Гр. Коссака припадає зайняття поляками спаленого будинку Головної Пошти та бравурне відбиття українською залогою Сойму великого польського наступу на будинок Сойму. Сусідній Єзуїтський Город був по тім наступі застелений трупами ворогів.

Особливо геройські бої звела з ворогом українська залога касарні Фердинанда при вул. Городецькій. В боях за цю позицію згинуло тоді чимало українських вояків. Касарні Фердинанда — це великий комплекс будинків між вулицями Городецькою, Бема і Янівською, де містились колись частини 19 австрійського полку піхоти. Зайняті українською залогою, ці касарні були предметом заїлих польських наступів, що часто йшли підземними каналами. Часом удавалося польським вуличникам підійти під самі мури касарень та підложити міну чи облити браму бензиною, але чуйна українська залога касарні скорим випадом нівечила акцію та приневолювала цивільних боївкарів до втечі.

Ворог атакував теж з запеклою заїлістю форти домінуючої над містом Цитаделі. Від вулиці Вроновських, Пелчинської, Супінського, Коперника, Осолінських, а головно від вулиці Лазаря йшли польські наступи на Цитаделю, попереджувані часто сильною артилерійською підготовою. З української залоги відзначились у цих боях пол. духовник о. Їжак, хор. Чичкевич, стр. Фуртак і ін.

В перших днях вуличних боїв відзначились четар Баб'як, що проводив льотним відділом на вантажному авті, стрілець Михась Терлецький та брати Лев і Клим Коники — всі львівські діти.

Дня 9 листопада головне командування по от. Гр. Коссакові взяв у руки б. австрійський полковник Гнат Стефанів. На час його командування, яке тривало найдовше, припадають українські наступи в днях 13, 15, 17 листопада на Кадетську школу при вул. Стрийській. В днях 14 і 15 листопада знищено на Замарстинові досить сильні відділи цивільних боївкарів.

У ці гарячі дні взяла участь у львівських боях Велика Україна з відділом отамана Долуда. Невеликий числом, але великий духом, цей відділ був пострахом ворога, особливо на відтинках вулиці Бема та Замарстинова.

Поза фронтом в українській частині Львова життя плило більш-менш спокійно, хоч артилерійські стрільна та рушничні кулі попадали часто на український бік, розбивали будинки і вбивали цивільне населення.

Задовільно відбувалося постачання міста харчами. Довколишні села, як Винники, Підбірці, Сороки і ін. привозили для нашого війська та населення довгими валками харчі.

На вул. Руській ч. 3 працювала редакція українського щоденника «Українське Слово»: д-р Льогин Цегельський, Катря Гриневичева і Степан Чарнецький. Часопис появлявся щоденно. У цім часописі, який видавано і кольпортовано по місті під свист куль, були поміщувані щоденні комунікати та накази командування українських військових сил.

Лікарська поміч раненим діяла у ґарнізоновому шпиталі при вул. Личаківській та у головному шпиталі при вул. Ґловінського. У Ратуші містився перев'язочний пункт, де пані Шміґельська, Нагірна, Копертинська і ін. день і ніч працювали невтомно, помагаючи лікарям як медсестри. Аптикою завідував фармацевт Кривокульський.

Впав перший сніг... і на хвилину накрив білим покривалом місто. Похолодніло дуже. У місті відчувся гостро брак палива. З краю доходили невеселі вістки: на цілій лінії, від півночі до Карпат ішов сильний польський наступ. Український вояк став перший раз від століть віч-на-віч зі своїм ворогом, за яким стояла не лише переможна Антанта, але й ввесь кол. австрійський адміністраційний апарат, що складався майже виключно з поляків. Тепер ми, українці, не маючи фахівців, мусіли хоч-не-хоч держати поляків у своїй службі, на власну шкоду, бо вони саботували.

І знову запропонувало польське військове командування у Львові українському переговори. Дня 18 листопада складено на 2 дні перемир'я, яке опісля продовжено це на один день. Але й ці переговори знову не довели до висліду. А тим часом під час тих переговорів поляки сстягнули до Львова більшу підмогу, коло 140 старшин, 1250 вояків та 8 армат під командою підполк. Токаржевського. Перегрупувавши свої сили, поляки ще перед упливом терміну завішення зброї, негайним ударом від Снопкова й Погулянки в сторону горішнього Личакова загрозили українським відділам оточенням. В наслідок цього ворожого маневру мусіли українські війська опустити Львів.

. . . .

В ночі на 22 листопада 1918 р. відмашировували зі Львова українські залоги Цитаделі, якої порозбивані і пощерблені форти вказували на запеклість зведених там боїв. Йшли наші залоги з Сойму та інших українських твердинь...

Останні відходили геройські оборонці Касарень Фердинанда. У сталевих шоломах на голові, обсмалені, втомлені боями обличчя оборонців виявляли розпуку з приводу свого відмаршу з міста. Однак вони твердо держали у своїх руках зброю, неначе говорили: «Ми ще повернемось»...

Раз-у-раз на Горішньому Личакові розлягалися детонації ручних ґранат. Це наші останні відділи відбивались від поляків, що наступали, зайнявши горби Піскової гори та Високого замку з метою відтяти українським частинам відворот.

Покінчивши службу зв'язкового, в якій мені довелось впродовж трьох тижнів переходити нераз з наказами та звітами через боєві лінії поміж польські кулі та брати участь у боях на різних вуличних відтинках, я прилучився до відділу, який відходив зі Львова. По дорозі ми заглянули ще до Народнього Дому. Там вже не було нікого, лише на повивертані скрині, що були на подвір'ю, падав сніг, вибілюючи брудне брукове каміння. Ми мовчки йшли біля Підзамча. Там горіли великі військові магазини, а луна пожару освітлювала нашу дорогу кривавим блиском.

Під ногами скрипів сніг. Від сходу зірвалася снігова курява, яка широким шляхом помчалася в місто... Тут вона погналась вулицями аж під Святоюрську гору, де тої ночі не спав наш Митрополит. А з ним не спали у Львові тисячі українських міщан, які від віків перший раз мали щастя творити Українську Державу та бути її громадянами.

Ми покинули Львів, але зараз же український вояк готовив нові фронти до бою за рідне Місто.

Почався день 22 листопада 1918 р.

ДОРОТА Л. САЙЄРС.

«Загадкові англійці»

Коли я пишу сьогодні про англійців, порушую тему, що так сильно цікавить саме тепер уми, то я цілком свідома того, що це завдання іноді невдяче й зарозуміле, бо моя щирість та правдомовність буде мене спонукати хвалити англійців. І саме тим я поденервую моїх кельтійських читачів, які самохвальбу відкидають, а також і англійців, що таку писанину чи доповідь уважають понад міру несимпатичною.

Я все ж таки спробую. Хоча думки про англійців в загальному дуже розбіжні, але все таки в одному всі вони збігаються ,а саме, що англійці є чимось зовсім непрохожим і загадковим.

Від віків кажуть чужинці про англійців, що в них не все в порядку в голові.

Німці називають англійців «збожеволілими». Навіть Андре Моруа, що англійців знав і любив, вважав своїм обов'язком перестерегти кожного довоприбулого в Англію француза такими словами: «Тільки після 30-ти літнього побуту, починаєш розуміти цей простий, загадковий і одуховлений край!» Про англійців написано багато книжок французькою, китайською, чеською і голяндською мовою. Писали теж про них шотляндці та ірійці, не згадуючи Бернарда Шова. Всі вони аналізують англійців: у приступі більшого чи меншого подразнення, нераз навіть дуже дотепно, але кінцевий вислід показує завжди, що у своїй аналізі ці критики поминули найсуттєвіше й найхарактеристичніше. Навіть американці, що все починали, як англійці (самі англійці вважають цю обставину плюсом американців!), не розуміють англійців з тою ж основністю, що є правилом родинних непорозумінь. А вже самі англійці не завдають собі найменшого труду самим про себе виязичитись...

Англійці заперечують всі спроби самим пояснити власну істотність. Це кориниться в глибокому переконанні, що їм небагато на тому залежить, що про них думають сторонні люди, а також у сумніві, чи такі вияснення не затемнюють справжньої думки про них. Тільки тому, що тепер припускається, неначебто англійський характер може бути поважним фактором у сучасній світовій кризі, намагаються самі англійці, з великою міркою доброї волі, пригвоздити деякі основні риси цієї тяжко схопної істоти, якою вони радо гордяться.

ЧИСТА РАСА?

Писати тепер про це, будь-що-будь, важне питання — значить нагадати недавно минулі часі німецького расизму. Та все таки, пишучи чи говорячи про нації, треба згадати їхні расові компоненти. В англійському розумінні ключем до цього питання є основне твердження, що англійці не є чистою расою. Жаден англієць не чваниться своєю англійською чистокровністю, зате каже радше, що він походить, наприклад, зі сходу. Коли свого часу королева Єлисавета про себе казала, що вона є чистокровною англійкою, то вона не думала нічого іншого, як те, що вона мала англійське родове прізвище, дарма, що по матері вона була лондонкою.

Авторка статті, якою ми тут в основному користуємося, каже, що вона є англійкою і... додає, що родина її матері походить з Гемпшайру та що вона в дідизні має два участка: один шотляндський і один айрійський.

Та ніхто не сміє переочити такого: до року 1066 не було взагалі поняття англієць. Були англи, були сакси, були данці, були різні породи брітійських кельтів і, правдоподібно, люди зі слідами римського походження. Але тієї дивовижної сполуки (щоб не назвати «мішанини»), що її звуть нині англійцями, не було так само, як не було ще суцільної англійської мови. Властивий англієць є мішаніною англо-сакса й французького нормана. Він виказує суттєві прикмети одного й другого типу, але характеристичним для англійця чи англійства не є ні одне, ні друге, а повне стоплення обох комплексів.

Під цим оглядом подобає англієць на свою мову: Англосакська хроніка є написана тією ж говіркою, а «Трістан» — по-англофранцузьки, але не по-англійськи. Коли одначе наближатися до епохи Шосера, то находимо мову, яку годі вже назвати відміною французького чи англосакського, — це вже є англійська мова. Мова з власним правом, що кориниться у двох культурах, формою найбагатша, найгнучкіша, найбагатша словесним скарбом, як і поняттями від часів Перікля. Англійська мова тому така багата, що має два корені. Ціле мистецтво англійського письменника полягає в тому, що він знає, коли треба вжити словесний скарб англосаксонський, а коли французький і коли латинський.

А яка мова, така й нація. Міццю англійця є його велика спроможність пристосування, його загадковий талан до імпровізації, нерозгадане поєднання практичного змісту та вищого погляду (візіонерства) — прикмети мішаної раси.

Не диво, отже, що англійці з великим скептицизмом ставляться до поняття нордійської крови й вищости рас. Народам маленьким й миролюбним претенсійність щодо чистої крови й расис здається невинною, хоч і доволі дитиною і пришелепуватою. Великим зате народам з розвиненою драпіжністю — з'їдливою, небезпечною, та проте дітвацькою й немудрою. Тут же треба відмітити, що англійці мають дивну прикмету у своїй насмішкуватій вдачи, яка іноді до розпуки приводить так звані серйозні (споважнілі) народи. Вони (англійці) вважають навіть речі небезпечні смішними, коли ці речі є дійсно смішними і без огляду на загрозу із смішного люблять собі здорово покепкувати. А це знову є однією з властивостей англійців, що її поважні чужинці відчувають як помилковість і тягар.

НЕ РАСА, А НАЦІЯ.

Змішана вдача англійців спричинилася до того, що вони ніколи не були народовецькими, але постійно національними. Від самого початку свого існування не були вони ніколи расою, але нацією. Дуже характеристичне для Англії те, що вона майже немає народньої музики чи звичаїв, тоді, коли ті звичаї дуже цупко тримаються в шотляндських верхів'ях. Народньої ноші англійці майже ніколи не мали.

Англійців лучить не поняття спільного кровного походження, а радше поняття спільного права, спільної культури і далекосягле в минувшину поняття і традиція національної свідомости.

В загальному беручи, право є саксонське, а культура континентальна.

Навіть таке образливе почування переваги англійця супроти чужинця кориниться валикою мірою у свідомості, що Англія була вже нацією, коли інші народи складалися ще з племен, родів і дробів римської імперії. З тої простої причини стала зарозумілість, що межує просто з безсоромністю, вже давно просто приказковою. Вже в XIV ст. скаржилися чужинці, що «...англійці зневажають чужинців...», а за володіння королеви Єлисавети закорінюється ославлений комплімент на адресу чужинців, що добродієві, скажімо, Грицькові Нечосі, небагато бракує, щоб його можна було назвати англійцем чи, як воно звучить дослівно: «цей добродій є майже англійцем!»... Отже, почування національної свідомости і — ми сказали б — переваги вже тоді цілком створилося. Самі англійці признаються, що вони сумніваються, чи є

де в світі ще яка нація, щоб з таким образливим тоном у голосі вживала вислову «чужинець»... Один француз запримітив, що у Франції найкращий готель у місті називається «Чужинецький Готель», «Готель для чужинців». Англійці ж питають себе з насмішкою: яка б фірма могла в Англії просперувати під назвою «чужинецька»?... Поминаємо вже обставину, що майже в половині світу називаються кращі готелі «Лондон», «Брістол» і як ще хочете, а на Близькому Сході та у великій частині Африки готелі в маловідомих місцевостях називаються просто «брітійські» чи «англійські», а значить ця назва те саме, що «европейські» у відрізненні до краєвого «тубільного»...

ПРАВА ТА ПРИВІЛЕЇ.

Поняття справедливости й свободи, виведене з саксонського права, визначило спосіб політичного думання англійців ще з часів короля Альфреда.

Англійського права ніколи не кодифіковано. Воно казуїстичне, чисто випадкове. Воно не рахується з правом як абстрактним поняттям, але воно схоплює «мої права», як каже англієць. Воно не журиться свободою — волею, але «нашими вольностями», каже далі англієць. Воно окреслює і устійнює (реґулює) права одиниці супроти держави й супроти власних співгромадян. Англійське право не має метою осягнути т. зв. вищі цілі. Одначе воно намагається, щоб права й вольності одиниці не обмежувалися доктринерським світосприйманням державного апарату чи радше його персоніфікаторами, отже міністрами й урядовцями, а вже дуже пантрує за тим, щоб держава та її репрезентанти не топтали вольностей одиниці.

Звичайний англієць розуміє це повністю. Тому він ніколи не йде до суду шукати там справедливости. Те, чого він домагається, є «його право», і свого права доходить він супроти кожного, навіть супроти уряду; і з урядом він правується якнайгостріше й найпослідовніше. А свої домагання ставить він не як англієць, себто член упривілейованої вищої раси, але як англійський громадянин, як член вищої Нації.

Поняття расовости обмежує одиницю до ступеня одиночного первня, отже складової частини вищого організму. Поняття нації кріпить зате індивідуальні вольності і значення людини, родини, громади, круга.

Це поняття вимагає насамперед відділення судівництва як законоречення від парляменту як законодатного тіла. А це є чи не найбільшою запорукою незалежности англійських судів і прав одиниці, простої людини, перед насилуванням тих прав державою.

НАРІД ЗДОБИЧНИКІВ.

Слово «здобичник» не цілком відповідає тому слову, що його вживає авторка праці, якою ми тут користуємося. Вона каже просто «нарід пройдисвітів», у первісному значенні того ж слова, що й по-українськи значить «перекотиполе», але не вітрогон, що, змарнувавши свою молодість на пригоди, повертається калікою під рідну стріху, а тих, що світами проходять.

Поняття національної спільноти, свідомість переваги й безпеки, життя на острові, що морями захищений від усякої загрози, а також схрещення й змішання рас, отже різнородніх вартостей і прикмет, створило те, що кожному чужинцеві здається таким заперечливим і неясним: тип англійця.

Англійця, з його виразно остріў'янською природою й пристрастю до екзотики, пригод та здобичництва, авантурничого й романтичного, а врешті й того розмріяного фантаста, що його вдача, так би мовити, суперечить практичному змислові й вмінню. Та цю вдачу зумовлює певність і безпека власного положення, що людині дозволяє розшарюватися. Завдяки внутрішній пов'язаності та інзулярному (остров'яному) географічному положенню англійці можуть собі дозволити задовольняти власні вподобання до пригод (авантурних). Англійці зовсім не є войовничою нацією, як це часто говориться. Можна поважно сумніватися, чи англійську вдачу можна назвати войовничою. Але англійці не менше є народом, спраглим пригод. Їх би можна назвати «сороками» Европи, що здебільша пишаються чужими добичницькими прикрасами, матеріяльними й духовими. І при тому англійці знають, що вони не наражуються на ніяку небезпеку затратити власну індивідуальність, дарма що іноді доводиться паношитись у позиченому пір'ї. І такими ідуть англійці до найбільш віддалених закутків земської кулі, збирають тут і там всяку всячину й радіють дивовижним надбанням, що їх тягнуть додому тільки на те, щоб прикрасити тими надбаннями свої наскрізь остров'янські й наскрізь англійські ватрани.

Англія в цілому — це здобичник і збирач неспостережених і призабутих дрібничок. Можна з певністю і з повним правом сказати, що Англія своєї імперії не здобула, а тільки у власному інтересі, в передсвідченні цього завдання з'єднала. Властиво англійці зібрали, от так собі, не хотячи, просто припадково, неначе якийсь легковажний прогульковець, от просто, як самі англійці про себе кажуть: »збирав собі матрос папугаїв, а англієць колонії»... І так само, як той, вважав англієць своїм обов'язком дбати й старатись про свої креатури... Дарма, що англійці таким способом, безплянове осягнули чимало здобутків, вони ніколи себе не вважали нацією здобивців у такому змислі, як це розумів останній здобичник нашого століття Гітлер, або як це колись розумів великий римський здобичник Цезар.

Англійці ніколи себе не вважають зайдами й приплентачами в здобутій країні. Правда, трапляється при розпакуванні куфра англійця, що він напханий вщерть надбаннями чужого походження, зате англієць пояснить вам цілком щиро (і це звучатиме більш правдиво, як би цього можна було сподіватися), що він там десь, далеко від свого острова, зовсім не думав про здобич. Він просто шлявся припадково по світі, от так собі випадково, зробив кілька інтересів і не хотячи напоровся або на фрес Партенону, або на голку Клеопатри, або на якийсь собі острівець чи навіть на цілий континент, на який перед тим ніхто не хотів звернути уваги... і, самозрозуміло, він всунув цю річ у свою валізу на те, щоб про цю річ дбати.

І що найважніше — анлієць дійсно дбає про «ті речі»... Як моряк, що відчуває якесь зобов'язання до папугая, що його випадково по дорозі надибав, так і англієць вважає своїм обов'язком свою здобич нагодувати (— не забудьмо сучасного годування «голодних» німців... і пригадаймо, як ті самі німці витискали останні зернята з України), привести її до стану деякої витідности й навчити дрібки «англійського»... Ба, що більше — англієць видасть копицю гроша на те все й намозолиться чимало й наповтузиться, а все тільки тому, щоб справу виконати якслід. Мимоходом кажучи: так само, як англієць думає про свої права й вольності, а не про право й волю як абстрактні поняття, так же само він ставиться і до справи власних зобов'язань. Він не відкладає, на зразок важливих одиниць, «обов'язку людини в цілості», зате має дуже точно окреслене поняття про «свої власні зобов'язання»... Тому й не диво, що коли йому в руки попало щось такого як «пестрокрилий папугай» або світова імперія, то він знає, що він має супроти цього щось свої точно окреслені зобов'язання. Ціллю англійця не було ніколи здобуття як кінцева мета. Він є дослідником, романтиком, пройдисвітом і передусім індивідуалістом. Майже всі англійські здобутки територіяльні є вислідом якоїсь приватної ініціятиви й пригоди; Західню Індію здобув англієць, плекаючи тютюн, інтереси Джон компанії принесли англійській Короні найбагатшу перлину — колонію Індію (що її тепер знову той же самий загадковий Джон виймає з-під скипетру власного короля як царя тої ж Індії), — Канаду здобуває англієць при нагоді ставлення сілець на дикого звіря. Коли ж англійця назвати пристрасним на-

пасником, він дивується і з жахом крутить головою в відповідь на таку іґнорацію його політики. Одиноку прикрасу чує він радо: морський здобичник, корсар, пірат! Це він слухає радо й заразом розуміє якслід.

Коли англійці затопили «Альтмарк», то німецькі пропаґандисти намагалися знайти якнайбільш образливий вигук на адресу брітійських моряків, називаючи їх морськими розбійниками, та й розчислилися. Але пересічний англієць прийняв цей вигук як похвалу й комплімент та й пішов... вихилити чарочку за здоров'я модерних нащадків Дрейка й Говкінса, глибоко переконаний, що фльота є в порядку!

Англійців зовсім не дивує, що пересічний европеєць вбачає лицемірство в теоретичних заявах й характеристиках англійців, в яких вони відкидають думки про здобування теренів, і в факті, що англійський прапор має на таких великих просторах земної кулі. Але в тому направду нема ані лицемірства, ані дійсної суперечности. Обидві ці обставини, мають своє коріння в сильно розвиненому почуванні національної солідарности — вислідній острів'янської раси. Забезпечення перед зовнішнім світом уможливило англійцеві шлятися світами, а його кровна мішанина дозволяє йому відчувати приємність в такому «кочуванні»... Через щасливий збіг обставин, зумовлений расовою компонентою (не чиста, а мішана раса) може він жити всюди. І він шляється не тільки фізично, але й психічно! Його можна вжити до всього, — це прикмета моряків і пройдисвітів. Він наслідує, неначе сорока, звичаї всіх людей, покидає власні домашні костирища «купальські» (липневе свято «Купала») і засвоює собі ялинку.

Тоді, коли інші народи кривавляться в революціях і проводять загрозливі експерименти, англієць вибирає з чужого досвіду вказівки, що уводить їх у власну систему суспільно-громадського ладу і зовсім не розбиває собі тим голови, чи вони доцільні або чи вони відповідають потребі, а тільки, чи вони... функціонують, як довго вони діють. Бо діяння в англійця вищевартне від абстрактної буцімто доцільности.

Подібно, як англієць проходить світами, так і його фантазія-уява шляється... Він займає аж ніяк незначне місце в ділянці штуки: в малярстві та музиці, зате він не має собі рівного в найбільш індивідуальному мистецтві, з усіх його многогранних ділянок — в ліричній поезії та ліричній драмі. Він дає мало першорядних теологів та філософів, але в тій незбагнутій полосі, де релігія стикається з філософією, він недосяжний! В цьому йому допомагають дві обставини основної ваги: мова, що має двогранне коріння, і пристрасть до конкретного.

ЗАВЖДИ ТІЛЬКИ ВВІЧЛИВИЙ.

Увічливість є ключем англійської ментальности. Вона пояснює ще одну суперечність. Англійці, оті найбільш аротантні острівляни, з їх почуванням переваги щодо кожного чужинця, а одночасно вишукано чемні супроти кожного чужого. Не раз, правда треба думати й нагадувати про ввічливість божества супроти хруща, що може цього хруща привести до божевілля... Але це ще не все...

Англійцеві дійсно подобається ,коли люди інакші, як він сам. Його це дивує. Та коли його подив має ще забарвлення змилування над слабшим божим створінням, то треба щонайменше додати, що англієць ставиться під тим оглядом до чужинця зовсім не гірше, як до власної жінки. Він завдає собі чимало труда шанувати почування чужинця. Що більше, без слова протесту, а то й з захопленням приймає англієць всі нівечення англійської вимови й складні, в яких розкошують чужинці. І на його обличчі не побачите ніколи виразу ледве скритого обурення, яке виявляє італієць щодо мовних спроб англійця в італійській мові. Він находить французький акцент в англійській мові... чарівним, ба навіть, він спокійно вислухує, коли йому інші доводять, що він не знає власної мови (а є й такі, зокрема всезнайки-німці) і погоджується з вишуканою ввічливістю, що найкраще по-англійськи говорять в Единбурґу чи Дабліні. Він перехоплює американські слова, коли ті є вимовні й вичерпують якісь поняття, вірний своїй природі мішанця, і вірить охоче, що людина може з усіх усюдів, іноді з найбільш неправдоподібних джерел тягнути якусь користь. З великими симпатіями й прихильною оцінкою причащається до національних ігрищ інших народів і шанує їхні пісні та інші ознаки, навіть тоді, коли ті намагаються його в кожному разі спотворити...

КРИТИКА Й САМОКРИТИКА.

Як відомо, англійці ставляться дуже толерантно до критики інших людей. Без обиняків признають англійці, що, напр., у Франції все краще, а в іншій країні все ліпше... Вони не все переконані в слушності такого твердження, одначе вони не гороїжаться, коли їм таке хтось каже, і вони готові критикувати самих себе: вони навіть багато часу витрачають на самокритику (навіть у парляменті, де не можна собі уявити полагодження справи без заперечень опозиції). Та все таки обставина зводить чужинців дуже часто на манівці й викликує іноді великі непорозуміння. Цю прикмету часто вважають слабиною або неприкритим лицемірством.

Властиво, — це познака коли не великої сили, то хоч величезного довір'я до самих себе. Це радше небезпека для інших народів, які беруть цю критику за дзвінку монету й схильні думати, що Англія зовсім обезсилена, звироднїла та роз'єднана — стільки ж бо разів про те говорять самі англійці, що щось у тому ж мусить бути!

А обставина, що Англія про те говорить уже три століття, зовсім не послаблюючи своєї відборонної сили, повинна сама за себе говорити й бути радше пересторогою для всіх тих, хто думає інакше.

АНГЛІЙСЬКА ТЕРПЕЛИВІСТЬ.

З толеранції супроти необтесаної критики виростає чергова небезпека: помилкове схоплення поняття специфічности англійського терпцю. Оця терпимість, заснована на великому самодовір'ї, витримує довго, без помітних заломань, та коли обривається, то зовсім і несподівано. Англієць хоче за всяку ціну обійтися без бучі. Різнородні ошуканства й спотворення приймає він цілими роками, щоб врешті без одного слова пояснення зірвати всі зносини. Просто не можливе вивести його з рівноваги, хібащо комусь поталанить викликати в нього загрозу й обурення одночасно. Завдяки довготривалій свідомості власної безпеки, незвичайно важко викликати в нього страх чи гнів; одначе, коли їх хто викликав, тоді з англійцем важко погодитись.

Як виходить в Гітлерового твору «Майн Кампф», він зовсім не хотів застрашити англійців. Навпаки, він намагався різними пропозиціями приязні англійців »укоськати«... Він намагався керувати Сходом Европи за власним уподобанням, при чому англійці мали свобідно заправляти західньою гемісферою. Біда була тільки в тому, що Англія зовсім не хотіла мати під своєю опікою Західньої Европи, не бувши ані здобичником, ані колонізатором. Але цього не второпав ніколи Гітлер так само, як усі противники Англії ніколи не розуміли, як далеко сягає границя англійської терпеливости.

Характеристичним висловом про межі англійської терпеливости хай будуть так часто уживані в англійських домах такі речення: «Залиши в спокою!», «Томмі, залиши кішку в спокою».... «Чи залишиш твою малу сестричку в спокою?»—«Облиши хлопця в спокою, він якось з того виросте...» Або: «Хай супи (хижаки птиці) проковтнуть такий уряд! Чи не могли б вони нас залишити в спокою?» Або коли англієць зі зростаючим пересердям казав: «Кажу вам, облишіть поляків у мирі!» Та, врешті, мусів він заявити тоном, що його годі було не зрозуміти: »Але тепер, ти, проклятий небораче, залишиш мене в спокою, або коли ні, то розіб'ю тобі черепище, що тільки хрясне!»

Англієць мішається в управу цілого світу, він мачає свої пальчиська в кожний пастет (начинку),

він збирає країни, подібно як він збирає старий крам, але він не може спокійно дивитися на те, щоб щось попихано, а вже ніяк того не може стерпіти, щоб — його попихано! »Облишіть цілу ситуацію в мирі! Тільки без революцій! Ніякої катастрофальної внутрішньої політики! Залишіть справи в спокою!»

Англійці, нація найменше расово-свідома, нація, що не дбає про ніякі звичаї, спирається чи не найбільше з усіх народів світу на власній традиції й праві (законі)! Тільки не попихати справ. З цього правила є тільки один виняток. Англійці попихали, так попихали кожночасно, безперестанку й без милосердя власну владу (уряд) і то з дуже виправданих мотивів. Уряд мусить бути або паном, або слугою! Коли не командується урядом, то уряд командує громадянами, і тому англієць поступає з урядом, як добра господиня з власною служебою. «Виконай свою роботу ти, недотепо!» — каже Англія власному урядові. Або: «Ти полетиш стрімголов впродовж одного тижня... і без базікань, коли можна просити!»... «Оці особи, звіріються сусід сусідові, — коли ви не наглядаєте постійно за ними, то вони стають гнилими й непокірними (нахабними), — от просто не можна з ними витримати!»

А сусіди слухають тільки гострі, дошкульні голоси та відходять, кажучи, що в англійському господарстві все котиться стрімголов, що там піддаються щораз більше немилосердній заправі й кермі власних найміті.

АНГЛІЙСЬКИЙ ПАТРІОТИЗМ.

Поволі приходимо до дуже танкого поняття англійського патріотизму. Немає більшої помилки, як сказати, що його немає. І то тільки тому, що в добрі часи ви про нього багато не почуєте, або що він виступає супроти патріотизму інших народів з лицарською ввічливістю, або тому що англійці критикують себе або свій уряд так, неначеб то вони захоплювалися прикладами інших держав. Але якою великою помилкою є думати, що цей патріотизм спирається на великих просторах Брітійського Емпайру! Бо коли англієць каже «Англія», то він не думає про армії та сфери впливів — але про доріжку між тернами, про поле зелене, про скали надбережні, про рифи, що з дна моря виступають, про кораблі в порті, які випливають з города Брістоля або повертають до іншої англійської пристані.

Слово **Велика Британія** збуджує гордощі, але слова **Англія** хапає за серце.

Тут спочиває його історія, і тут є затишний дім. Немає змислу над тим розводитися, що поняття «острів'яна твердиня» дихає дефензивним відборонним духом. Англія ніколи не б'ється сердешно і з переконанням, коли не відчуває, що загрожені англійські справи: англійська земля, англійська тяглість.

Мої права, мої вольності, мій остров, моя церковця, мій город, моє дворище за хатою, мої квітники...

Хто намагається Англію вбгати в доктринарну форму континентальної теорії, той на мильній дорозі, той перекручує історичний хід подій. Англія може володіти світовою імперією, але тільки під умовиною, що ця імперія на випадок потреби залишить Англію в спокою на те, щоб вона могла сама собою правити. Англія не бажає, щоб її любили, а тільки, щоб її залишили в спокою. Вона дуже індивідуалістична й ненавидить усякої «однокопитности» (одобічної безфореміности)... Її внутрішні умовини є місцевої природи.

В часі армади гороїжилися люди з Девону боронити Тілбюрі. Вони вважали своїм обов'язком боронити власну землю, отже тільки Девон. Англійці ніколи собі з того нічого не робили, коли їх називати платними ратниками, і висилами великі армії в чужі краї.

Але вони, наче чорти, будуть боротися за Девон і тих п'ять портів... за Лондон і Йорк, за найпустіший перевулок і закапелок та найменшу кнайпину... в найбільш глухому вакутку Англії.

Ось які — зовсім не загадкові англійці!

Насамперед і тільки — англійці!

Переклав зі статті: Dorothy L. Sayers: "The mysterious English". Macmillan & Co. Ltd. London. — **Ігор Євшан.**

Ю. В.

«Починається земля, як відомо, від Кремля...»

Може дехто думає, що ми з пересадою іронізуємо з Москви, даючи такий наголовок нашій замітці? Насправді ж ми лише відтворюємо рядки поезії В. Маяковського, надруковані епіграфом при одній із статтей в зв'язку з вісімсотліттям Москви — в газеті «Комсомольська Правда» за 4/10. ц. р. Те, що нас разить, як гумористична деталь, в Совєтському Союзі не викликає жадної усмішки. Більше того, з великим розмахом і помпезністю організоване святкування вісімсотлітнього ювілею Москви саме і мало на меті переконати світ, що земля починається від Кремля.

«В сучасну нам епоху слово «Москва» давно вже вийшло за рямки назви столиці величезної держави. З цим іменем народні маси всіх країн світу зв'язують уявлення про найпередовіший суспільний устрій, про найпередовішу і найпрогресивнішу ідеологію, про будівництво цілком нового типу держави, про сміливий, вольовий, ініціятивний народ, що несе людству нові ідеї». Так пише журнал «Новое время», журнал, що його випускають не лише російською, але й німецькою, французькою, англійською мовами.

Трудноці, матеріяльні й соціяльні ускладнення, що їх переживає нині більша частина земної кулі, викликають райдужні надії у большевиків. Ювілей Москви — це передусім зручний і дещо замаскований мотивом свята спосіб наново збудити увагу народніх мас в різних країнах на ті «осяги», що їх здобуває Москва не лише як місто, але і як символ соціяльної революції.

ЦК ВКП(б) до дня ювілею випустив спеціяльні матеріяли — настанови для доповідачів. Там читаємо: «З надією і любов'ю дивляться сотні мільйонів людей в усьому світі на Москву, оплот миру поміж народами, поборницю незалежности і свободи народів, центр світової культури і цивілізації».

Большевики великі майстри пропаґанди. Можливо, що нічого вони не вміють робити так добре, як пропаґувати, пропаґувати з патосом і розмахом на весь світ. В Москву на ювілейні торжества закликано представників від різних міст і різних країн, з'їхалися робітничі делеґації низки держав. Завдання свята було осліпити їх осягами Москви і розбудити в них по повороті на батьківщину потяг до красномовности во славу «третього Риму».

В деяких країнах Заходу, не зважаючи на те, що конюнктура для большевицької діяльности на цих теренах стає неприятливою, вдалося організувати доповіді, виставки присвячені ювілеєві. Товариства англо-совєтської, бельгійсько-совєтської дружби старалися догодити своїм господарям з Кремля. Втомленому світові, розпаношеному національними і соціяльними суперечностями, спрагненому мирного життя, створено ще раз міраж

земного раю, в якому нібито живуть народи совєтської держави, опромінені сяйвом кремлівських зірок. Десь глибоко за лаштунками сховано сотні тисяч голодових смертей на Україні минулої зими. Далеко за кулісами залишилися понурі концентраційні табори з мільйоновими жертвами. На передній плян виступила лише розкішна декорація справді красуні — Москви, збудованої потом і кров'ю поневолених нею народів.

Пропаґанда великої світової місії Москви потрібна большевикам не лише на експорт, але і для внутрішнього вжитку. Ця пропаґанда задовольняє патріотичні амбіції росіянина, виробляє в ньому почуття своєї вартісности в порівнянні з іншими народами світу і самого СССР; дає змогу йому морально легше переносити ваготи імперіялістичної політики свого уряду.

Колись російські ліберальні історики у згоді з фактами минулого характеризували Московію XV—XVIII ст. як країну дикого варварства, як найвідсталішу країну Европи.

Сьогодні ЦК ВКП(б), обминаючи справжні історичні факти, говорить про «розквіт російської культури в XV—XVII віках».

В «матеріялах для докладчиків» читаємо: «Москва була не тільки економічним і політичним, але і культурним центром Руси — зберігачкою і продовжувачкою всіх досягнень культури руського народу, що творилася в більш древніх містах: Києві, Новгороді Великому, Ростові Великому, Суздалі, Володимирі».

У згоді з нинішньою московською концепцією— Київ був лише «руським городом» поруч Ростова і Суздаля. Цю тезу уперто, наполегливо підкреслює вже від довшого часу совєтська пропаґанда. Як нове для цієї пропаґанди звучить твердження, що нашу давню культуру Москва охороняла і розвивала. Очевидно такою «охороною» українці відтепер повинні вважати руйнування Києва Андрієм Боголюбським, руйнування Чигирина за Самойловича, Батурина за Мазепи і т. д. і т. д.

Л. Нікулін на сторінках «Радянської України» пише: «Є в нашій країні міста древніші за Москву, — назвемо Київ, Новгород Великий, — але ні в одного міста немає таких великих заслуг перед вітчизною, як у нашої столиці Москви... Маяковський, кращий і найбільш талановитий поет радянської епохи, писав про значення жовтневих битв у Москві, про заслуги Москви у великій справі визволення всіх національностей, що населяли Росію. Стара Росія — «тюрьма народів» перероджувалась у жовтневих бурях:

«Когда Октябрь орудийных бурь
По улицам кровью лился,
Я знаю, в Москве решали судьбу
И Киевов і Тифлисов».

В святкуванні ювілею поза помпою і зовнішньою пишнотою торжеств видко і ту тривогу, яка гризе можновладців московських. Москва стремить за всяку ціну зламати націоналізм поневолених народів. Саме тому святкування перетворюється в демонстрацію ідеї російського централізму і такому її звучанні, яке майже покривається з «единонеделимческим» централізмом сумної памяти «Киевлянина» і інших бастардів російського монархістичного чортовиння. Сам Сталін, висловившися з приводу знаменної дати, підкреслив значення Москви як цантралізатора російської держави. «Тільки країна, — сказав він, — об'єднана в єдину централізовану державу, може розраховувати на можливість серйозного культурно-господарського росту, на можливість утвердження своєї незалежности». Як слід розуміти ці слова, бачимо з висловів редакційної статті журналу «Новое время», де читаємо: «...Коли великий російський народ на чолі десятків інших народів створив нову совєтську державу, Москва стала природнім центром нової, совєтської культури, що об'єднує і охоплює всі народи і національності, які входять в совєтську державу». Кілька років тому в Совєтському Союзі говорили лише про єдність клясових інтересів усіх трудящих. Гасло творення єдиної національної спільноти в централістичному московському казані тоді ще не виходило на верх. Але життя підганяє. Природні стремління націй до свого самоозначення виявилися знов і в останній війні. Це примушує Москву спішити з ліквідацією національних спільнот в площині їх зрусифіковування. В ювілейних статттях надибуємо на таке поняття як «совєтська національна гордість». Отже, російська совєтська нація як універсум, всі інші нації як ґрунт для розвитку совєтсько-російської нації, як рудименти, спогади минулого.

Що місцеві націоналізми тривожать Москву, видко зі святкування ювілею Москви на Україні. Тут не обійшлося без преогидної лайки на адресу українських націоналістів.

«Продаючись у всі чужинні розвідки імперіялістичних держав Заходу, українські буржуазні націоналісти пробували відірвати Україну від Совєтського Союзу, відновити на Україні владу поміщиків і капіталістів, перетворити її в колонію імперіялістів Заходу. Український народ, керований партією Леніна-Сталіна, ущент розгромив аґентуру буржуазії і в тому числі антирадянські групи Шумського, Хвильового, Скрипника з їх гаслами «геть від Москви!» і рабським упаданням перед капіталістичною Европою». Так пише «Правда Украины». І хоч за словами совєтського борзописця націоналізм ніби остаточно розгромлений, це не заважає борзописцеві з підозрілим завзяттям присвячувати значну частину статті паплюженню націоналізму. Замість тону погідної урочистости, що так відповідав би ювілейним торжествам, маємо в «Правді України» та «Правде Украины» якісь нервозні корчі дописувачів, які про відданість України Москві говорять з певною дозою гістеричности, і саме цей тон зраджує дійсний стан речей на Україні.

В статті, присвяченій святу Москви, художній керівник Харківського Театру ім. Шевченка зазначує: «Ми знаємо, що творці зростання нашого театру, який називають зараз одним із передових театрів Совєтського Союзу, стало можливе тільки тому, що ми уперто переборювали і переборюємо націоналістичні викривлення». Отже, як бачимо, і досі переборюють...

Не меншою небезпекою, що турбує партійну бюрократію є небезпека «буржуазних впливів Заходу». Окупація Центральної Европи, даючи Москві невичерпні матеріяльні ресурси, рівночасно і обтяжує її. Тепер совєтську людину вже не можна герметично запечатати в границях «совєтської родіни». Вищий життєвий стандарт у країнах, які ще не цілком совєтизувалися, незвичайні для совєтської людини ідеї вражають навіть найдовіреніші елементи сов. бюрократії, прислані в Европу для окупаційних цілей, не кажучи вже про рядових вояків совєтської армії. Переборювати ці впливи — завдання всієї пропаґандивної діяльности в Сов. Союзі, отже й завдання ювілейно-пропаґандивної кампанії. Тому в статті Нікуліна читаємо: «...прорубавши «вікно» в Европу Петро І впустив у Москву іноземців, головним чином німців, чужих російському народові, його звичаям, його мові. І ці чужоземці безсоромно грабували і принижували російський народ».

Отже, відбувається переоцінка діяльности Петра І і його зв'язок з Західньою Европою, що вивів Росію на шлях европеїзації, розцінюється неґативно. Такий значущий перелам знаменний і він промовисто свідчить про міру небезпеки з Заходу і усвідомлення цієї небезпеки московськими заправилами.

Політбюро є кваліфікованим організатором революційно-підривних рухів. Разом з тим воно є і досвідченим жандармом народів. Члени Політбюро знають, що успіх тих чи інших революційних рухів часто вирішували столиці. Тому їхнім завданням на протязі багатьох років було усунути

Москви всяку можливість революційного ферменту. Робили вони це не лише поліційними методами, але й створенням упривілейованого життя для москвичів супроти решти населення Сов. Союзу. Ніяке місто в СССР не має порівняно такого доброго постачання, як Москва. На Москву, на її будівництво, витрачено неймовірно великі суми, стягнені з поневолених народів Совєтського Союзу. На будівництво каналу Москва-Волга працювали десятки тисяч білих рабів — в'язнів НКВД. Смерть соток тисяч людей від виснажливої роботи уможливила створення цієї ґрандіозної споруди, наслідком чого Москва перетворилася в «порт трьох морей». Московське метро, дійсно, найкраще в світі. Москвич не є обтяжений транспортивними труднощами. В розкішних вестибюлях метро він почуває себе, немов у казковому палаці. Центр Москви дихає якоюсь халдейсько-вавилонською розкішшю магістралі, велетенські мости, монументальні будівлі веселять серце москвича, становлять предмет естетичної насолоди його «широкої» московської натури. Москва — контраст усій країні, оповитій злиднями, але москвичеві це не впадає в око. Він задоволений і він ні нашо не проміняє совєтську владу, він буде битися за неї до загину. І не дарма саме на Москві спіткнулися німці в своєму наступі.

«Матеріяли» ЦК ВКП(б) цілком резонно відзначають: «Москвичі законно пишаються своєю передовою роллю в боротьбі за побудову комуністичного суспільства в нашій країні. В ході цієї боротьби трудящі Москви, на чолі з московською партійною організацією, були і є вірним оплотом Центрального Комітету ленінсько-сталінської партії».

Що ж, Вавилон, колись також пишався садами Семіраміди, палацами і хмарами, мав своїх патріотів, людей упривілейованих у цілій деспотії, але це його не врятувало від руїни...

О. З.

З пресового фільму

Як відгомін на становище «ОРЛИКА» в справі нашої літератури фабрикованої Ігорем Костецьким і Юрієм Косачем, **«Українські Вісті»** з Ульму (ч. 76/134 з дня 25 жовтня 1947) містять статтю Ю. Дивнича п. н. **«Про напасників з МУР-у і — напасників на МУР».**

Автор статті висловлює думку, що голос «ОРЛИКА» є випливом «гістерії» чи, навіть «організованої гістерії», «своєчасним спритним використанням відомого листа Д. Донцова» та, очевидно, випливом партійного наставлення, що як **«многоголова політиканська гідра працює дружньо і завзято над розбоєм нашої і без того слабої та незорганізованої літератури, над розбоєм з великим трудом створеного МУР-у, руйнуючи іще в пелюшках літературний процес на тяжкому вигнанні».** Щоб виправдати до певної міри стан теперішньої літератури(отже, навіть в Ю. Дивнича в підсвідомості є враження, що література наша не стоїть на висоті) автор статті твердить, що, мовляв, монополь на видання посіли партійні видавництва, хоча не дає відповіді на те, яким чином на еміґрації появилось під фірмою МУР-у таки чимало макулятури. Якщо б виною в оплаканому стані нашої літератури був брак можливостей друку, то тоді, очевидно, не побачили б світа Божого Костецьківські «камбрбуми» і Косачівські «жіночі стегна», а лежали б так само спокійно в їх «мандрівних наплечниках», як лежить в них уже два роки повість «Чумацьким шляхом» Докії Гуменої чи «Сонетарій» Миколи Зерова.

Коли О. Жданович і д-р О. Грицай забрали на сторінках «ОРЛИКА» голос в справі літератури, то вони не мали на думці тих творів, що повстали **«коштом недоспаних ночей, недоживлення і коштом свого здоров'я та віку»** і тепер лежать у наплечниках своїх авторів, але мали на увазі ті твори, що більше завдяки спритові (і то, скажім одверто, таки спекулянтському) як праці і талантові авторів, побачили в час і в достанньому накладі світло денне, і які в читача і критика таки викликують переконання літературної кризи.

А «ОРЛИК», коли містив дискусію на тему сучасної літератури, то зробив це тому, що зголосились письменники, критики і читачі, які домагались голосу, які вважали, що треба, не для розбивання МУР-у, але для рятунку літератури висказати про неї своє слово. МУР є не ціллю, але засобом, — твердимо з переконанням, що правильним і потрібним засобом,—до творення і плекання літератури. І не значить це, що критичний голос про тих письменників з МУР-у, які цю літературу знижують і розмінюють на дрібну базрну монету, мусить бути конечно «руйнуванням і розбиванням» того, що з великим трудом створено. Таке становище Ю. Дивнича нагадує нам сьогодні становище тої частини української преси, яка не самі факти злочинства, надужить, нарушення правопорядку і терору, але їх тавуваня пресою, називає руйнацією суспільно-громадського життя і нищенням основ «державної» (sic!) адміністрації.

Як недалеко відбігає Ю. Дивнич від тої частини української преси, коли він хоче бачити і намагається читача переконати в тому, що критика деяких письменників МУР-у — це **«демагогічно-політичні і тактично-партійні махінації, що заглушують і тероризують інші течії і голоси літератури»!** Від коли то висловлення свого погляду, на який може, якщо він потрафить речево і логічно це висловити, відповісти кожний з заатакованих чи незаатакованих письменників, критиків чи читачів, називається «тероризуванням інших течій»? В чому бачить Ю. Дивнич «демагогічні» махінації? Чи стаття д-ра О. Грицая, що аналізує критично твір автора, розбираючи цей твір, з погляду мистецьких і естетичних, формальних вимог, змісту, документарности часу, ідейности і т. д., — це демагогія? В чому бачить Ю. Дивнич політичні і партійні махінації? Безперечно, ніяка річ на світі не вільна від політичного елементу. Пригадую собі виклади одного з професорів хірургії, який в півторагодинному викладі доводив, що не тільки ортопед, але й швець виконує важну політичну місію. Він здоров'я населення залежить оборонність країни, від ніг вояка, справність армії. Уявіть собі, що армейські шевці пошили б для цілої армії злі черевики. Отже, коли письменники вбирають національну душу з зле пошиті духові «черевики», чи можна дивуватись, що така нація ніколи не то не переможе на полі бою, але й на це поле не вийде? Можемо Вас, пане Ю. Дивнич, запевнити, що нація, вихована «літературою» Костецького і Косача, не тільки не побідить, але її на полі змагань навіть ніхто й не побачить. Чи танк звертає увагу на те, що поміж межами бігають миші? Отже, розпочинаючи дискусію на тему літератури, продукованої тепер згаданими письменниками, ми мали на оці політикум справи, але політикум це не було диктоване ні «тактичними», ні «партійними» і «терористичними» «махінаціями», як це Вам чомусь хотіло б ся бачити, але воно було диктоване таким саме нашим розумінням і журбою за добро нашої національної справи, для якої сьогодні, саме сьогодні, мусить бути змобілізоване все. І література. Саме передовсім — література.

Ми не маємо претенсії говорити **«непомильними божественними устами нації, цілого її багатобарвного і многоголосного історичного процесу».** Відомо ж, нація багата. В ній є все. В ній побіч святих і героїв є і злочинці, збоченці, еротомани, спекулянти і гохштаплери. Від них, очевидно, ми не говоримо. І не хочемо говорити. Тому і ясно, що не говоримо від цілої нації. Але ми говоримо від тих, що чисті духом і що в літературі бачать не виладування своїх еротоманських гонів, але виконання почесної служби нації і людству.

Ю. Дивнич на кінці статті згадує дві важливі для нас деталі. Він стверджує, що **«ще за рік до «Орлика» і «На Сторожі» ми знаємо різко неґативну, хоч не погромницьку критику Гр. Шевчука та І. Кошелівця на твори Костецького»,** та, що **«на створення свого незалежного видавництва чекають епопея і оповідання Ю. Клена, чотиритомовий роман Докії Гуменної, перший том нового роману Самчука, повісті і роман Багряного, прозові твори Т. Осьмачки, прекрасні есеї Ю. Шереха . . .»**

Не тільки нам, але українській суспільності було б цікаво знати, чому саме критику Гр, Шевчука і І. Кошелівця, хоч повстала скорше, отже могла б бути менше оправдана, оцінюють як звичайну і нормальну критику, а критику «ОРЛИКА» — як погромницьку? Чи не послуговується Ю. Дивнич тою самою діялектикою, якою послуговувались вже супроти нас неодні, які масові розстріли, депортації і масакри українського автохтонного, спокійного і миролюбного населення називали і називають діянням «народньої справедливости», а оборону українського населення перед жидівськими п'явками — їх погромами?

І цікаво б було знати, чому на створення власного видавництва чекають без сумніву вартісні літературні речі вже аж два роки, а без власного видавництва і то скоро появились не епопеї, і не чотиритомові романи, та блискучі есеї, а плитоньki виплоди літераторських МУР-івських ремісників, в роді «Оповідань про переможців», «Божественної лжи», «Сонати б-моль» і т. п. Чи появились ці твори за згодою МУР-у, за його апробатою, за його фірмою, під авторитетним фірмовим іменем Уласа Самчука, чи ні, пане Ю. Дивнич? І чому то вони могли появитись без власного видавництва, (отже завдяки спекулянтським або партійним махінаціям — згідно з Вашими виводами,) а до інших треба аж створення власного видавництва? Чи не можна б так тим самим способом, пане Ю. Дивнич, через ті самі видавництва видати зараз всі перечислені Вами вартісні літературні твори?

А коли існуючі видавництва («Золота Брама» як офіційне видавництво МУР-у) могли видавати макулятуру, то чи не є слушним їм сьогодні піднести замітку, — признаємо, що для них неприємну, — що вони причинились до кризи сьогоднішньої літератури (ми думаємо і говоримо про літературу, доступну загалові, бо так прийнято в культурному світі, що критика забирає голос у справі тих мистецьких творів, що появилися друком. Про твори, що лежать в рукописах і наплечниках авторів, очевидно, не можна говорити як про твори, що актуально в формі друкованій або масого доступній свідомості загалу творять існуючу літературу)?

Та все таки Ю. Дивнич, хоча хотів написати статтю в оборону МУР-у, в дійсності його засудив, не інакше, як це зробив і «ОРЛИК». Бо сам Ю. Дивнич закінчує свою «апологію» МУР-у так: **»З другого боку, МУР має хвороби і помилки** (хто має хвороби — є хворий, це саме намагався «ОРЛИК» підкреслити у згадуваних статтях д-ра О. Грицая і О. Ждановича). **Але ці хвороби й помилки виплювають не з засад** (а хто твердить, що з засад? — пане Ю. Дивнич) **МУР-у, а з порушення деякими літераторами цих засад».**

Щоб у майбутньому не могли дальші апологети МУР-у тенденційно і злобно перекручувати думки і настанови «ОРЛИКА», ми підкреслюємо ще раз (словами Ю. Дивнича): МУР має хвороби і помилки. Ті хвороби і помилки виплювають з порушення деякими літераторами засад, але тут додаємо, не МУР-у (бо він їх не має) ,а засад кожної здорової, творчої і бойової літератури. Література, що має бути на фронті боротьби за наші духові і мистецькі бастіони.

І саме виказуванню моментів порушення тих засад деякими літераторами, які, на жаль, мають нещастя належати до МУР-у, «ОРЛИК» і в будучому буде присвячувати свою увагу. Але, повірте, пане Ю. Дивнич, не з «партійно-тактичних махінацій», а з почуття так ним зрозумілого обов'язку. Що ж до розбивання з величезним трудом створеного МУР-у, то, на жаль, наші думки, різні. Ви твердите, що це робить наша критика, а ми переконані, що це робили вже і роблять ще не тільки ті літератори, що «порушили засади (?) МУР-у», але й ці їхні адвокати, що їх в тому порушуванні засад обороняють.

«Социялистический Вестник» — центральний орган социял-демократической рабочей партии», який виходить за редакцією Р. Абрамовича в Нью-Йорку, в ч. 9/600 з дня 23 вересня, 1947 друкує «Програму устройства освобожденной России». Російські соціялісти (з другого інтернаціоналу) так собі уявляють упорядкування відносин на території сьогоднішнього СССР по його розвалі (друкуємо деякі точки з програми):

«І. Государственнний строй:

1. Территории і народи, входящие в состав Советского Союза, составляют Российское государство (підчеркнення в тексті).

3. Верховна власть есть единая для всего народа.

II. Государственная политика.

1. Общегосударственним язиком являеться язик русский.

2. Отдельние народи, при наличии необходимих исторических, культурних и хозяйственних данних, могут создавать в рамках Российского государства самоуправления.

XI. Национальная культура.

Российская культура есть творчество всех народов Российского государства. Свобода и независимость етого творчества обезпечиваєтся всем народам Росийского государства в равной степени.

XII. Народное образование.

1. Обучение в школах ведеться на родном язике. Русский же язик являеться обязательним».

Ми зацтували важніші пункти програми російських соціялістів тому, що, — як ми вже це підмічували в попередньому числі «ОРЛИКА», — від деякого часу появляються у нас на еміґрації публікації наших соціялістів, що сподіваються від соціялістичного світу допомоги у звільненні українського народу з московського ярма та в створенні Самостійної Української Держави. Ці наші соціялісти твердять, що єдина оправдана і доцільна орієнтація сьогоднішної української політики, це орієнтація на соціялістичний «поступовий» світ. На другий інтернаціонал.

Як же тепер ставиться цей другий інтернаціонал до наших визвольних змагань? Замість довгої відповіді вистане докладно усвідомити собі зацітовані пункти програми «Устрою звільненої Росії» російських соціял-демократів. З неї ми довідаємось, що російські соціялісти ставляться до визвольних змагань українського (і не тільки українського) народу **так само** (дослівно: так само!), як большевики. Ціла їх програма прямує тільки до того, щоб скинути владу большевицької партії і дістати її самому в руки. Решта має залишитись по-старому. По-старому має бути відреставрована Російська імперія, до складу якої мають входити всі інші поневолювані російським народом народи, по-старому влада має бути сцентралізована для ці-

лої імперії, по-старому культура має бути «общая», російська, державна мова — російська, а інші народи можуть, в найкращому випадку, одержати внутрі імперії автономію, і то тільки тоді, коли цей російський нарід признасть їм до того історичні, культурні і господарські підстави. Нам і всьому світові відомо, що саме тих історичних, культурних і господарських підстав навіть для автономії, отже підкреслення окремішности українського народу, російський нарід устами його всіх політ. партій, відказував. Всім було і є відомим, що саме ціла політика як царського, так ліберального і большевицького режиму, і це задумує континуувати політика соціялістичної Москви, ішла до того, щоб ці культурні, історичні і господарські різниці і підстави як найбільше затирати. Жертвою тої політики стали мільйонні маси українського народу.

І як виходить з програми російських соціялістів, нічого не зміниться і за їх влади. Ми переконані, що російські соціял-демократи заперечать нам права на нашу культурну, історичну і господарську окремішність, як і заперечували це російські царі, та заперечують російські большевики. Хіба українські соціялісти мають докази і підстави твердити протилежне? Ми були б раді, коли б, наприклад, їхні чолові публіцисти (от хоч би Ів. М-ко), замість доводити про непомильність кляси, про правість Леніна і т. д., переконали російських соціялістів, що вони на ділі і в програмі є такими самими гнобителями українського народу, як і всі інші московські носії влади. Яку прислугу зробили б Ів. М-ки справі дружби народів і перемозі принципу права і справедливости, коли б вони, наприклад, могли подати хоч один документ російської політичної думки, яка казала б, що українці це окрема нація, з окремою історією, культурою, мовою, правом на свої господарські багатства, і що українці повинні мати свою власну державу. І яку прислугу моральному оздоровленню світа принесли Ів. М-ки, коли б вони могли запевнити доказами, що є якась частина російських соціялістів, яка є готова помагати нам відділитись від «Российского государства» і побудувати власну Українську Самостійну Державу!

Як багато відпало б ненависти, злоби, завзяття і непотрібного труду і крови з обох сторін!. Думаю, що навіть українські «націоналісти» тоді не мали б ніяких підстав плекати свою ворожість до москалів.

А шкода, що логіка публіцистів типу Ів. М-ка, замість переконувати, що москалі є шовіністи і імперіялісти, іде в напрямі переконування світа, що українці — це шовіністи і «фашисти». Ясно, що така публіцистика мало служить українській визвольній справі. Вона тій справі явно шкодить.

НОВІ КНИЖКИ

Іларіон — **Туми.** — В-во «Наша культура». Ч. 4. Париж 1947.

Антін Лотоцький — **Княжа слава.** Історичні оповідання. — Українське Видавництво — Краків-Львів, 1946.

Лідія Гасвська — **Любі малята.** — Ельванґен, 1947.

І. Котляревський — **Енеїда.** — «Шкільна Бібліотека». Ч. 1. Міттенвальд, 1947. (Циклькостиль).

Максим Мартинюк — **Камо грядеши?** (гумористичні нотатки). — «Наша книгозбірня». Ч. 3. 1947. (Світлодрук).

Михайло Трихрест — **НЕП на Україні.** — «Наша книгозбірня». Ч. 4. 1947. (Світлодрук).

С. Лиманський — **На побічному відтинку.** (Польськоукраїнські проблеми). «Наша книгозбірня». Ч. 2. 1947. (Світлодрук).

З подій повстанськоїборотьби. — «Наша книгозбірня». Ч. 1. 1947. (Світлодрук).

Нестор Олежко — **Аграрна політика большевиків.** (Спроба історичного аналізу). — «Наша книгозбірня». Ч. 5. 1947.

Володимир Чехівський — **За церкву, Христову громаду, проти царства тьми.** Видання друге. — Франкфурт/Майн 1947.

Гн. Діброва — **Шляхи і думи.** Поезії (1942—1946 рр). — Авґсбурґ, 1947.

Ростислав Василенко — **Порвані струни.** Поезії. 1947.

Іван Франко — **Коли ще звірі говорили.** — В-ва «Нашим дітям», Мюнхен ОПДЛ, 1947.

Е. Ю. Пеленський — **Українська читанка для II кляси народньої школи.** — Кооперативне в-во «Заграва». Гайденав, 1947.

Шульга, Михайло — **Про молодь Наддніпрянщини.** — Париж-Ліон, 1947.

Українські Народні казки. Збірник III. — В-во «Загарва». Гайденав, 1947.

Українська культура. — Курс лекцій. За редакцією Дмитра Антоновича. В-во УТГІ. Реґенсбурґ-Берхтесґаден, 1947 (циткльостиль).

Граматика англійської мови — зладив Дмитро Корбутяк. 1947.

Річард Гірш — **Советські шпигуни.** З американського переклав М. М. — 1947.

П. Задніпрянський — **Український і українофільський Кобзар** — Література і критика. 1947.

Др. В. Лев — І. Вербяний — **Англійсько-український словник.** — В-во «Час» Нюрнберґ-Байрот, 1947.

Данило Скоропадський — **Державництво і патріотизм.** З-промов виголошених в Канаді і США в 1937/38 рр. — Рукс і Ко — Кіль, 1947.

Лев Орлигора — **Проблеми демократії** (фраґменти з доповіді) — «Нова епоха» — Авґсбурґ, 1946. (Світлодрук).

НАДІСЛАНІ ЖУРНАЛИ.

Україна. Орган ОДВУ в ЗДА. — Місячник культури, політики і громадського життя. Ч. 3. — Шікаґо, Серпень 1947. (Циклькостиль).

Тризуб. Орган національно-державної думки. Ч. 1. — Брукселя, вересень, 1947.

Арка. Література, мистецтво, критика. Ч. 4. — Мюнхен, 1947.

Похід. Літературно-мистецький і науково-популярний місячник. Ч. 1./1947. — Видає В-во «Заграва» — Гайденав, 1947.

Літературно-науковий Збірник. Ч. 2. — Ганновер, 1947. (Циклькостиль — на правах рукопису).

«На чужині» — журнал лієтратури і громадського життя. Ч. 8 (травень-червень). — Кіль-Коріґен, 1947.

Господарсько-кооперативний часопис. Ч. 4. — Місячний додаток до часопису «Наше життя». Авґсбурґ, вересень, 1947.

Запроторений комар (Їжак) — Мюнхен-Ельванґен. Ч. 10, 11/1947.

ОРЛИК

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

З М І С Т

Ч. 12 Грудень 1947 Рік II

В дні 30 жовтня ц. р. в лікарні в Авґсбурзі помер визначний наш поет, один із «п'ятірного ґрона нездоланих співців»-неокляси-ків, автор «Проклятих років», «Каравел», «Попелу імперії», дійсний член Української Вільної Академії Наук, професор Українського Вільного Університету, член МУР-у, редактор лігературного журналу «Літаври»

ЮРІЙ КЛЕН

(Освальд Бурґгард)

Висловлюючи свій глибокий жаль з приводу великої втрати для української культури, Редакція «ОРЛИКА» клонить голову перед пам'яттю великого майстра, творчості якого присвятить увагу в одному з наступних номерів свого журналу.

Орлик
МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Редаґує Колеґія
Видає д-р. Т. ЛАПИЧАК

Адреса Редакції:
Monatsschrift „Orlyk"
DP Center Berchtesgaden-Strub
Bl. I/146
Адреса Адміністрації:
München, Rosenheimerstraße 46a / Z. 114

Ціна одного примірника 3 марки

З КУЛЬТУРНОЇ ХРОНІКИ

Українська Академія Наук розгорнула діяльність також у Львові з відділами історії, економіки, археології, літератури, мови, мистецтво знавства, фольклору та етнографії. Крім того, вжито заходів до разгорнення у Львові відділів науково-дослідничих інститутів геології, математики, ботаніки, зоології та ен ргетики. Для наукової роботи в цих відділах АН визначила до переїзду у Львів понад 30 кращих наукових працівників. Вже в повоєнних часах сов. преса згадує як діючих в рямках Академії учених: академіків **Патона,** «героя соціялістичного труда», заслуженого в ділянці удосконалення зброї та відбудови промисловости, **Палладіна** (біохемія), **Філатова** і **Сгражеска** (медицина), **Сапеґіна, Соколовського, Холодного** (сільсько-госп. науки). В ділянці розвитку промисловости, техніки, хемії згадується імена академіків **Лугевцова, Проскури, Лаврентьева, Бродського,** з царини астрономії акад. **Орлова,** з ділянки фізики атомового ядра акад. **Лейпунського,** проф, **Сінельникова.** З галузі суспільних наук згадується імена акад. **Воблого,** економічна географія, академіка **Булаховського** і **Калиновича** (українська мова), акад. **Птуха** (статистика) академіків **Тичини, Білецького, Возняка, Рильського** (літературознавство), професорів **Петровського** і **Гуслистого** (історія України). Ряд осіб з перелічених осіб уже картала совєтська преса за «український націоналізм», отже не можна з певністю сказати, чи вони перебувають і до нині в стінах Академії, чи вже відїхали «в места не столь отдаленные».

* *
*

У Львові організовано єдину на Україні науково-педагогічну бібліотеку. Бібліотека нараховує 60.000 томів, з них 50.000 томів на всіж мовах Західньої Европи.

* *
*

Я. Галана за його наклепницькі статті проти українського націоналізму нагороджено орденом «Знак пошани».

ВІД РЕДАКЦІЇ

Редакція приймає до друку праці ще не друковані. — З приводу не прийнятих до друку рукописів з ніким не листуємося.

Редакція містить дискусійні статті, зміст яких є думками і поглядами автора.

Редакція застерігає собі право скорочувати рукописи.

Незамовлених рукописів не повертаємо.

ORLYK
CULTURAL AND SOCIAL REVIEW

Published under DP-Publication
Authorization US-E-5, OMGB.
Information Control Division

Responsible Editor:
Dr. Thoma LAPYTSCHAK

Druck: Südost-Kurier, Bad Reichenhall,

Б. КРУПНИЦЬКИЙ.

Українська суспільно-політична думка в 18. ст.

I. ЧАСИ МАЗЕПИ.

З тривогою стоїмо перед мряковинням нашого політичного майбутнього. Що принесе воно нам? Напружено шукаємо розв'язки нашої політичної проблематики. Зір раз-у-раз звертається назад, шукаючи оперття в досвіді наших дідів-прадідів. І тут бачимо, як мало ще зроблено в усвідомленні цього досвіду.

Суспільно-політична думка XVIII ст. виросла з гірких досвідів епохи «руїни». На цих досвідах встигла змужніти, набути певної зрілости. Тим часом умови політичного діяння складнішали, дійсність вимагала щораз більшої напруги і винахідливости у спробаж розв'язати Гордіїв вузол української політичної проблематики.

Оцією наснаженістю політичними шуканнями для нас, що стоїмо при дверях невідомого завтра, XVIII в. цікавий особливо.

В своїй праці спираємось на різнородні тематично досліди наших визначних істориків, вибираючи з них той матеріял, що може нам стати в пригоді. Разом з тим послуговуємося й матеріялами та ідеями своїх попередніх робіт.

* * *

Повстання Богдана Хмельницького 1648 р. створило нову фазу в українськім національнім житті. Боротьба за козацьку державність викликала до життя цілу низку нових проблем. Це було передусім змагання за незалежність і соборність нації, як її тоді розуміли.

Під час руїни встояв тільки лівобережний гетьманат і саме він перебрав на себе провідну ролю в українській політиці. Так було й далі. 18 ст. не приходило на зміну 17 ст. як щось зовсім нове, якась цезура. Воно продовжувало ту працю, яку вели українські патріоти в другій половині 17 ст. Тяглість традиції відчувалася дуже сильно: українська суспільно-політична думка змінювала залежно від обставин форми, а де в чім і об'єкти своїх дезидерій, але тою ж самою залишалася тенденція розвитку. Боротьба за національний зміст української державности викликала до життя все ті ж самі ідеї.

Саме під кінець 17 ст. і на переломі століть висувається наперед фігура гетьмана Івана Мазепи (1687—1709). В першій половині свого гетьманування він стояв перед тими ж самими проблемами, які були міродатними і для його попередника, гетьмана Івана Самойловича. За Самойловича Москва приєдналася до европейської коаліції з Австрії, Польщі, Венеції і Ватикану, що ставила перед собою ідею конечного поборення Туреччини. Реґентка Софія в імени малолітніх царів Івана і Петра вислала князя Василя Ґоліцина і гетьмана Самойловича з сильним московсько-українським військом в експедицію проти турецького васала, Криму. Як відомо, цей нещасливий кримський похід 1687 р. коштував Самойловичеві гетьманування. Другий виступ, вже Ґоліцина з Мазепою 1689 р., теж не дав ніяких результатів.

Але напрямок залишився той самий і за Петра І. Молодий цар на початках свого власного правління виявив великий інтерес до територіяльного розширення на півдні. В 90-их роках продовжувалася далі війна, почата ще за Софії, і вона , врешті , принесла Росії Азів, а Україні (спільно з Москвою) турецькі фортеці в низинах Дніпра.

Це була перша стадія російської офензиви назовні. В ній висловлювала себе по суті ще стара, традиційна Москва, що робила тільки перші кроки, щоб стати «російською імперією». Підбивши собі Лівобережну Україну та спричинившись до того, що Правобережжя в 70-их роках стало пустелею, вона прямувала тепер далі до північного побережжя Чорного і Азівського моря, що знаходилися в турецько-татарських руках.

Ця стадія продовжувалася до 1700 р., коли складено мир між Москвою і Туреччиною. Війна викликала на Україні питання, на кого орієнтуватися: на Москву і польсько-австрійсько-венеціянсько-ватиканську коаліцію, чи на турецько-татарський світ. Справа мала свої труднощі. Москва і Польща виступили на цей раз як союзники, і це йшло, так би мовити, наперекір усім основам української політики.

Бо українська політична думка стояла в останніх десятиліттях 17 ст. під впливом поділу України на дві сфери впливів: польську на Правобережжі і московську на Лівобережжі, що сталося наслідком андрусівського порозуміння між Москвою і Польщею 1667 р. «Вічний» мир між тими державами 1686 р. знову затверджував факт поділу. Це був болючий удар і для Самойловича і взагалі для патріотичних кіл України.

На Україні була сильна тенденція до об'єднання цілої країни (а передовсім Правобережжя з Лівобережжям) під реґіментом одного гетьмана.

Тому і ставлення гетьмана Самойловича до «вічного» миру було майже одверто вороже. Скріплення Польщі і порозуміння її з Москвою означало, що Україна й далі має бути роз'єднаною. Не ховаючи свого незадоволення, Самойлович радив москалям не йти на згоду. Гетьманщина не хотіла зачіпати Криму — Туреччини ще й тому, щоб не робити і саму Москву занадто сильною... коштом України в останнім розрахунку, хоч осягнення берегів моря і для України мало неабияке значення.

Самойлович упав жертвою спільної інтриґи всемогутнього фаворита В. Ґоліцина і генеральної старшини. Його наступник Мазепа опинився в дуже тяжкому становищі. Він був людиною довір'я не стільки старшини, скільки самого Ґоліцина і на початках свого гетьманування майже ізольований. Саме після виборів йому довелося з великим напруженням утихомирювати соціяльну завірюху, що з армії (вона стояла над р. Коломаком) перескочила в Гетьманщину і мала своїм центром Гадяч. Незадоволення мас виявило себе з нагоди виборів, але було наслідком соціяльної політики попереднього гетьмана (напр., «оренди»).

Незабаром вияснилося, що й поважні кола української старшини стояли в опозиції до нового гетьмана. В протилежність до Самойловича Мазепа енерґійно підтримав царську офензиву на півдні. Очевидно, це був тактичний крок, щоб увійти в повне довір'я молодого царя і, спираючись на Москву, зашахувати внутрішню опозицію на Україні.

Старшинська опозиція боролося з різних мотивів проти Мазепи, головно ж для забезпечення політичних прав старшинської аристократії супроти влади гетьмана. Загроженими почували себе численні родичі й прибічники Самойловича, що зберегли ще низку дуже важних позицій, не зважаючи на погром 1687 р.: Михайло Самойлович, Полуботки, Сулими, Четвертинські, М. Миклашевський, А. Гамалія і т. д. Мазепа не міг довіряти і своїм коломанським прихильникам, особливо колишнім дорошенківцям, що складали останнє ядро змови 1687 р. Саме серед них орієнтація гетьмана на Москву та енерґійна участь козацького війська у військових діях проти Криму і Туреччини не знаходила прихильности.

Боротьба старшинської опозиції почалася скоро по придушенні народнього повстання 1687 р. В 1686 р. вона провадила зносини з Кримом, інтриґувала проти Мазепи в Москві і аґітувала проти нього на Україні. Невдача кримського походу 1689 р., а головно палацевий переворот того ж року, коли в Москві Софію усунено і владу взяв у свої руки Петро І, знову викликала її на сцену, і вона намагалася скинути Мазепу з гетьманства. Загостреними залишилися відносини й пізніше. Ще в 1691 р. царський посланець Іван Циклер мав «скаазть генеральной старшине и полковникам, что б они гетмана почитали».

Для Мазепи з його політикою підтримання офензивних цілей Москви на півдні були небезпечні і опозиційні настрої на півдні Гетьманщини і на Запоріжжі. Війна з Кримом і Туреччиною лягла головним тягарем на південні полки Гетьманщини. Особливо відбивалася вона на промислових і економічних інтересах полтавського полку і Запорозької Січі, Будова фортець на р. Самарі була сприйнята січовиками як ворожий акт з боку і Мазепи і Москви.

На чолі полтавської опозиції, яка була може найактивніша, стояло кілька дуже впливових родин: Жученки, Іскри, а передусім генеральний писар Кочубей. Саме з цих кіл і вийшла та людина, яка зробила спробу перевести Україну на рейки південної орієнтації. Це був полтавський уроженець Петрик, старший канцелярист Ґенеральної військової канцелярії, одружений з небогою Кочубея.

Перехід Петрика на бік Криму в 1892 р. був, безперечно, висловом тих настроїв, які передовсім панували серед полтавської старшини і на Запоріжжі, а ширше серед чималих відповідальних кіл на Гетьманщині. Це була спроба створити українську незалежну державу за допомогою турецько-татарського світу. Договір 1692 р., складений Петриком з кримським ханом, був трактатом вічної згоди між двома державами: Україною і Кримом. Ідеї визволення України з-під чужоземної влади та об'єднання українських земель у межах осібної держави, що знайшли свій вислів у цім трактаті, репрезентували не тільки основну політичну думку самого Петрика, але й, очевидно, ширших українських кіл. Перший артикул трактату визнає, що «княжество Киевское і Черниговское со всѣмъ Войскомъ Запорожскимъ і народомъ Малороссійськимъ имѣетъ быть выдѣлное при всякихъ своихъ вольностяхъ», а артикул одинадцятий підтверджує, що ханство кримське не має права втручатися у внутрішні справи України («Княжеству Малороссійскому і всѣму Войску Запорожскому какъ дасть Господь Богъ вольное государство, чтобъ права сѣбе природное і порядокъ, которой полюбитъся, учинить волно»).

Але коли прийшло до військової акції Петрика, то встановилося, що навіть Січ, хоч спочатку й стала на його бік, не захотіла якслід його підтримувати. Старшина Лівобережної України взагалі не виявила ніякої активности. Петрик спробував вплинути на маси демагогічними закликами проти тої ж самої старшини, з рядів якої він сам вийшов.

Але успіху він не мав, хоч і після 1692 р. зробив кілька інвазій на Лівобережжя.

Саме завдяки невдачі Петрика старшинський бльок зазнав рішучої поразки. Коли вже Запорожжя не спішилося одверто виступити на боці Петрика, то ще більш стриманою була лівобережна старшина. Союз Мазепи з царем був занадто сильною противагою.

Орієнтація опозиції на Крим давала в руки Мазепи всі арґументи, щоб розправитися з нею. Але його лінія була дуже витримана. Він тільки поволі, терпеливо, крок за кроком усував небезпечних йому людей, але в боротьбі за владу перевага була тепер на його боці. Він міг, нарешті, створити нові кадри старшинської аристократії, висуваючи на перші місця своїх родичів (ніженського полковника І. Обидовсього, київського полковника К. Мокієвського, А. Войнаровського), свояків (лубенськэго полк. Д. Зеленівського, гадяцького полковника Щ. Трощинського) або просто відданих йому людей (прилуцького полковника Дмитра Горленка, полтавського полк. Павла Герцика, переяславського полковника І. Мировича, генерального обозного І. Ломиковського, генерального писаря П. Орлика). Тепер гетьман міг правити майже самовладно, тримаючи в своїх руках майже всю верхівку гетьманської держави, яку примушено до послуху.

Те, що гетьман спирався на Москву, було для нього в тодішніх обставинах майже неминуче. Але за спиною Москви, здобувши її довір'я, він вів по суті свою політичну лінію. У внутрішній політиці була це підтримка status quo, не зважаючи на всі турботи про культуру і церкву, про виховання відповідних старшинських кадрів, носіїв української державности, для чого підтримувано ,напр., нові категорії бунчукових, військових і значкових товаришів — ту резерву, з якої мала поповнюватися адміністрація. Мазепа не відновляв колишнього, більш сприятливого для нижчих станів положення, але, з другого боку, він противився занадто виразним спробам поширення влади старшин коштом козаків і селян. Він хотів до деякої міри стабілізувати, зафіксувати окремі шари людности в їх тогочасному стані після довгого періоду руїни, яка так вплинула на соціяльні відносини.

В зовнішній політиці була це традиційна лінія української політики, яку Мазепа свідомо перебрав від своїх попередників. Передовсім він бажав приєднати до лівобережного гетьманату Правобережну Україну. Не зважаючи на союз Москви з Польщею, він приховано і обережно (не одверто, як Самойлович), але виразно повертав вістря своєї політики проти Польщі, сподіваючись відірвати від неї Правобережжя. Співпраця його з Палієм, найвизначнішим діячем Правобережжя, і мала підготовити цей акт з'єднання. Український гетьман сподівався, що пильність у війні в Кримом і Туреччиною, в якій лівобережні полки хоробро бились плече об плече з козаками Палія, здобуде йому згоду на це самої Москви. Цар Петро І довго не погоджувався, але значно пізніше, правда, в 1704 р. гетьман таки осягнув своє.

Мазепа продовжував і далі політику співпраці з царем і Москвою. Але Північна війна, поведена Росією вкупі з Данією і польським королем Августом II Саксонським проти Швеції (1700—1721), дуже насторожила Мазепу і тих людей, що його лінію льояльности на Україні підтримували. Війна лягла страшним тягарєм на Гетьманщину і вимагала від неї надзвичайних жертв. Участь козаків в різних російських походах у Саксонії, Білорусі, Галичині руйнувала їх господарство і викликала їх протести. Також і торгівля, яку вели міста особливо інтенсивно з Заходом, припинилася. Селяни переобтяжені були силою нових обов'язків, постачанням на армію та роботами при будуванні нових фортець. Сам гетьман і його оточення почували себе не раз заскоченими ґвалтовними російськими наказами. Поволі виявнювалося, що Москва — щоб краще використати українські сили — хоче звести Україну на становище звичайної російської провінції, а з козацьких полків зробити щось подібне до російського реґулярного війська.

Тому й зворот Мазепи на бік шведського короля Карла XII був зовсім невипадковий. Політика льояльности та співпраці з російським урядом зазнала краху. Мазепа і колишня опозиція (за винятком деяких одиниць) знаходили тепер себе. Також і Запорозька Січ санкціонувала нову політику Мазепи, хоч перед тим вона вперто ворогувала з ним, вбачаючи в ньому прислужника царя. Ні, Мазепа не був прислужником царя, і Січове братство з Костем Гордієнком на чолі в цьому, кінець-кінцем, переконалося.

Українська суспільно-політична думка виразно підкреслила потребу зміни лінії. Вже на еміґрації виходить «Короткий вивід причин, якими Україна з Військом Запорозьким побуджена або властиво змушена була вийти з московської протекції». Тут подається зовсім виразна характеристика: «І так від початків нашого свобідного переходу під ту протекцію (московську), бачачи військо Запорозьке, яке воно до війни завзяте, а нарід руський відважний, в війнах вирощений, а при тім ще в сусідстві напоготові має сили татарські, — неустанно всякими способами й штуками нечуваними силкувався (уряд московський) яко мога права наші і вільности скасувати, військо Запорозьке викорінити, ім'я козацьке на віки знищити, а городи й міста по всій Україні під свою власть забрати».

Те ж саме по суті говориться і у відомій Орликовій конституції з приводу виборів

його на гетьмана весною 1710 р.: «І нарешті, коли оце недавно, за правління покійного гетьмана Івана Мазепи теж уряд московський... задумав козаків перетворити в реґулярне військо, міста взяти під свою владу, права й свободи наші покасувати, військо Зопорозьке на Низу Дніпровім викорінити й саме ім'я його на віки вигладити... тоді вищеназваний покійний гетьман... піддався під протекцію Карла XII».

Також усі ближчі співробітники Мазепи стояли за зміну орієнтації, передовсім генеральна старшина і полковники, за деякими винятками. Деякі гарячі голови — Ломиковський, Горленко, Данило Апостол, Зеленський і т. д. — ніби штовхали його на цей шлях. Горленко мав, за свідоотцвом Орлика, висловитись: «Як ми за душу Хмельницького всегда Бога молим і ім'я його блажим... так противним способом і ми і діти наші во вічниї роди душу і кості твої будем проклинати, если нас за гетьманства свого в такій неволі зоставиш». Апостол казав те ж саме: «Очі всіх на тя уповають, не дай Боже на тобі смерти, а ми зостанемо в такій неволі, що і кури нас загребуть».

Безперечно, що ідеєю, яка захоплювала Мазепу і його прихильників, була повна незалежність України. З тактичних міркувань доводилося брати на увагу й можливість федерації з Польщею за зразком Гадяцького трактату, бо без польського короля Станіслава Лещинського і його посередників не можна було добитися до шведів. Але орієнтація ця була висловом певної коньюнктури, і коли Станіслав Лещинський виявив свою слабість, думка про зв'язок з Польщею загубилася. Деякі свідоцтва просто говорять про «особое княженіе», яким мала стати Україна. В листах Мазепи до Карла XII, захоплених москалями під Полтавою і надрукованих в російськім офіційнім «Дневнику» боєвих дій, писалося, «чтоб малороссійскіе козацкіе народы от России были особое княженіе, а не подъ Россійскою державою».

Не забуваймо, що Мазепа і зорієнтовані на нього українці шукали виходу, здавалося, в моменті неповторно-приятливої европейської ситуації. Колишні союзники Москви мусіли зовсім відступити, примушені до цього військовим генієм Карла XII; Польщу завойовано, а невтральна Прусія не сміла й пари пустити з уст. Австрія, Франція, Англія, Голяндія або явно хилилися на бік шведського короля, або не робили нічого, щоб перешкодити йому в його оперативних задумах. Туреччина готова була — принаймні на випадок успіху — прилучитись до антиросійської коаліції. Карло XII розпоряджав першорядною в Европі армією, добре озброєною і поповненою під час довгого перебування в Саксонії.

Шведський король готував останній удар проти Москви, щоб вирішити долю Східньої Европи на користь Швеції. Особливо спокусливим мусіло бути для Мазепи те, що Карл XII збирався йти просто на Москву, а на Україну мав прийти шведський допомоговий корпус генерала Крассав і Станіслав Лещинський з своїми поляками. В перспективі була ще допомога з боку кримського хана, донських козаків і т. д.

Те, що Україна мала стати південним крилом спільного фронту, давало Мазепі можливість вільно рухатися. Його завданням ставало тільки не дати розпорошити своє козацьке військо. Він, нарешті, здобував вільні руки й час, щоб підготовити всю Україну до нової орієнтації.

Спроба не вдалася. Карл XII примушений був завернути на Україну. Здобуття москалями Батурина, гетьманської столиці, й інші невдачі вплинули на українське населення і розвіяли перспективи щодо численних союзників. Поразка під Полтавою поклала кінець сміливим плянам і Карла XII і Мазепи.

Але ця спроба набрала глибокого символічного значення для України. Після Мазепи виступають мазепинці. Дуже обмежені в краю, де панує реакція і російська сваволя, вони виходять на европейську арену. Це перша українська еміґрація, яка піднімає в Европі свій голос за незалежну Україну, за вільну націю. Мазепа залишив нащадків, і на їх діяльність, на цю закордонну Україну ми звертаємо в дальшім розділі увагу читача.

ЛІТЕРАТУРА:

Грушевський М., Виговський і Мазепа. Літературно-Науковий Вістник, Львів 1909, кн. VI.

Грушевський М., Шведсько-український союз 1708 р., Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка, Львів 1909, т. 92.

Дорошенко Д., Мазепа в історичній літературі і в житті. Праці Українського Наук. Інституту, Варшава 1938, т. 46.

Krupnyckyj B., Hetman Mazepa und seine Zeit (1687-1709) Leipzig 1942, Verlag Otto Harrassowitz.

Крупницький Б., Пляни Мазепи в зв'язку з плянами Карла XII перед українським походом шведів. Праці Укр. Наук. Інст., Варшава 1938, т. 46.

Крупницький Б., Шведи і населення на Україні в 1708—1709 рр., Праці Укр. Наук. Інст., Варшава 1938, т. 47.

Оглоблин О., Боротьба старшинських угруповань на Гетьманщині в кінці XVI ст. і виступ Петрика. Записки Історичного та Філософ. факультету Львівського Держ. Унів. ім. Ів. Франка, Львів 1940.

Оглоблин О., Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 р. Ескизи з історії повстання Петра Іваненка (Петрика), Укр. Академія Наук, Київ 1929.

Юнаков Н., Документи Северной войны, Труды Импер. Русск. Истор. Общества, Петербуг 1909, т. III.

ПЕТРО ГОЛУБЕНКО.

ВАПЛІТЕ.

(Продовження).

2. ШЛЯХ БОРОТЬБИ.

Перед нами фотографічний знімок з листа Миколи Хвильового до Аркадія Любченка. На світлині тільки ось ці слова: «...нашу літературу на широку европейську арену. Словом треба мужатись — наше «впереді».

Привіт всім «бувшим».

Вмерла Вільна Академія пролетарської літератури — хай живе Державна Літературна Академія!

Тисну руку

Микола Хвильовий.»

Цього листа писав Микола Хвильовий 1927 р. з закордону, де він лікувався, довідавшись, очевидно, про розгром ВАПЛІТЕ. У нас немає сьогодні безпосередніх даних, щоб підтвердити, що хотів сказати Хвильовий словами, що на них ми звернули увагу: «Вмерла Вільна Академія пролетарської літератури — хай живе Державна Літературна Академія». Але з листа видно, що після розгрому «Вільної» Академії, за якою наглядали, яку від самого початку її існування цькували і яку нарешті розігнали, Хвильовий настроєний оптимістично і по-боєвому. «Треба мужатись — наше «впереді». «Впереді» він бачить Державну Академію Української Літератури, в українській державі. Не маючи безпосередніх даних, які б ствердили таке наше розуміння тих слів, ми, проте, на підставі інших «посередніх» даних можемо ствердити, що діяльність Хвильового і ВАПЛІТЕ була скерована саме в цьому напрямі. Повна державна самостійність України, вільний розвиток української культури і всебічне відродження української нації — це була неписана програма того руху, що відомий під назвою «хвильовизм». Цей рух був ідеологічним вивершенням українського ренесансу 20-их років. ВАПЛІТЕ була його леґальною організаційною формою і духовим центром.

Воля Хвильового як центральної фігури й ідеолога Українського Ренасансу в 20-их роках досить відома. Про те згаданий уже нами член ВАПЛІТЕ і найближчий друг Миколи Хвильового Андрій Любченко у своїх спогадах писав:

«Він завжди перший умів відчути те, що хаотично починало нуртувати довкола, умів схопити суть, ясно й логічно синтезувати її, обертаючи в рушійний чинник, що швидко гуртував відданих однодумців. Тому саме в нього зародилась ідея створення півофіційної студії «Урбіно», що збиралась у нього ж на квартирі і була прообразом ВАПЛІТЕ. І саме він, тільки він міг бути надхненником і творцем славнозвісної Вільної Академії, засудженої потім владою, як організації «контр-революційної». Він же, проникливий і невідступний, знайшов дальший вихід у видаванні «Літературного Ярмарку», де під маскою співробітництва правовірних літературних писарів і найдуків фактично продовжувалась лінія ВАПЛІТЕ. А коли і «Ярмарок» розгромлено, не хто інший, як передовсім він спричинився до народження «Пролітфронту», де так само затушковано продовжували існувати традиції і засади ВАПЛІТЕ. Невдачі й труднощі ніколи його не зупиняли — навпаки, спонукували до активнішої дії. Досить притомлений тяжким життям, він проте не розчаровувався. Він твердо вірив у соняшне майбутнє України, лише намагався не обдурювати себе й інших щодо сучасного її «хожденія по муках» (А. Любченко — «Його таємниця»).

Ці слова сучасника Хвильового, а також його високомистецька творчість і хвилюючі памфлети, літературна дискусія і організація ВАПЛІТЕ, роман «Вальдшнепи» і сама смерть Хвильового малюють перед нами чітко і ясно профіль цієї небуденної людини — борця й революціонера на тлі цієї бурхливої епохи.

ВАПЛІТЕ почала своє леґальне існування в січні 1926 року. До її складу ввійшли найвидатніші українські письменники, які перебували в цей час у тодішній столиці України — Харкові, а саме: М. Хвильовий, М. Куліш, М. Яловий (Ю. Шпол), О. Слісаренко, О. Досвітній, П. Тичина, М. Йогансен, Ґ. Шкурупій, В. Сосюра, П. Панч, О. Копиленко, Гр. Епік, Ю. Яновський, І. Сенченко та інші.

Характеристичною особливістю ВАПЛІТЕ було її наставлення на високу якість і високу культуру. Літературні противники називали за це ваплітян олімпійцями. І дійсно, до ВАПЛІТЕ з повним правом можна віднести означення її як еліти нації. Це було ясно окреслене середовище, що мало свій світогляд, свою спільну мету, свою естетику і свій стиль, навіть у побуті. Зокрема сучасники звертали увагу на таку деталь, що ваплітяни приділяли велику увагу вивченню европейських мов. Особливо улюбленою і поширеною була французька мова. В той час у советській дійсності це видавалось чимсь новим, незвичайним і розцінювалось дуже

часто мало не як «буржуазний забобон». До речі, ту риску, що певною мірою характеризує ваплітян, Хвильовий переніс на героїню свого роману «Вальдшнепи» Аглаю. Вона захоплюється французькою літературою, читає її в оригіналах і в розмові часто користується французькою мовою. Цим самим вона відрізняється від Ганни, яка «не говорить французькою мовою» і коло інтересів якої не виходить поза рамки передової «Правди» чи «Комуніста».

Про значення такого духового і культурного середовища, яким була ВАПЛІТЕ, говорив, між іншими, Лесь Курбас, який належав до цього кола і творив його також у театральнім секторі і засобами театру. В доповіді на театральному диспуті, яка потім була надрукована в журналі «Вапліте» ч. 3, він говорив:

«До революції кращі люди або тікають з України або дають себе задушити, зломити характер, талант, культурність. Не в тому річ, щоб, скинувши кобеняка в житті і на сцені, обзавестись фраком, а по суті лишитись малорослим, а в тому, щоб своє визволення реалізувати в утворенні таких культурних обставин, які піднімуть пролетаріят України і тих, хто з ним іде, до вершин творчости вселюдського значення...»

«Всякий новий центр, що виростає на природному і догідному ґрунті, викликає до життя тисячі нових сил, що інакше загинули б, утримує біля натурального для себе середовища кращих людей, даючи їм, таким чином, змогу найбільшого зросту».

Цією своєю настановою — творити своє власне натуральне середовище на Україні, свій власний центр і підноситись до вершин творчости вселюдського значення, ВАПЛІТЕ творить новий етап у розвитку української політичної свідомости і духовости.

До революції, а також і на початку революції, українська національна інтеліґенція мислила ще «всеросійськими» категоріями і гуртувалась в політичних партіях за московськими зразками. Ми мали так само, як і росіяни, своїх с-деків, с-ерів, і т. д. Українська еліта бачила розв'язку всіх проблем на Україні у «світовому поступі» і покладала всі свої надії на російську демократію, на міжнародній пролетаріят, на соціялізм і т. д. Центр світу, надій і сподівань був не на Україні і не в Україні. Філософія життя і теорія української інтеліґенції була наслідуванням чужих зразків, а не виростала з природного українського ґрунту. І серед української інтеліґенції панівним світоглядом був марксизм. Вона не вірила в себе, в свої сили і не усвідомлювала специфіки українського історичного процесу і відмінности його від російського, що обумовлювало окремий характер і цілі Української Революції.

Згаданий уже нами Лесь Курбас з приводу цього говорив: «Я знаю, що серед українського громадянства не перевелося із віків рабства засвоєне недовір'я у власні сили... У вас (театральних рецензентів — прим, наша) іноді трапляється погана звичка протекціонально похлопати нас по плечу. Бросьте ето... Тільки бо тоді ви станеае дійсним активом молодої української театральної культури, коли відчуєте, що **Харків — це ваша столиця, що революція є ваше діло,** а не назадництво, тоді тільки замовкнуть (общеруські) атавізми... Я міг би вам показати рецензії на Джімі Гіґінса в «Комуністі», де фальшовано дати московських постановок, щоб показати залежність Джімі Гіґінса від московських театрів». З обуренням відкидаючи це фальшоване твердження і характеризуючи його як наслідок общеруського атавізму, Курбас закликає культурних українських робітників «всяким робом пособляти революційним колективам, що є в Харкові і часом під впливом «Березоля» народжуються. Утворити серед них ту атмосферу шляхетного революційного суперництва, атмосферу жвавих диспутів, обговорення і ініціятивности, — все те, завдяки чому **Харків — столиця України, центр, що дає тон і характер цілій нації,** — в майбутньому перетвориться в справжній центр театральної української революційної культури... Український театр ховає в собі ті величезні сили і можливості, які з природи речі висовує нова кляса і з новими перспективами нація» («Вапліте», ч. 3 — Лесь Курбас — «Шляхи Березоля»).

Наведені думки Курбаса про шляхи розвитку українського театру, про подолання назадництва і общеруських атавізмів, з висуненням вимоги творити свій власний духовий і культурний центр в українській столиці і на Україні, цілком відповідають настанові ВАПЛІТЕ. Та це й зрозуміло, коли взяти до уваги відомі факти щільного зв'язку ВАПЛІТЕ з театром «Березіль» та їх спільні зустрічі. Вплив ВАПЛІТЕ і зокрема Хвильового позначився на всіх ділянках суспільного життя і культури цього періоду. Власне, трудно говорити про «вплив». Це була єдина течія, єдиний процес усіх творчих сил України на всіх ділянках українського життя. Заслуга Хвильового була в тому, що він, як уже відзначено вище, «перший умів відчути те, що хаотично починало нуртувати довкола, умів схопити суть, ясно й ляконічно синтезувати її і через це був творцем нового світогляду і нової ідеології, обертаючи її в рушійний чинник і гуртуючи навколо себе відданих однодумців».

Подолання назадництва, «общерусскости» і курс на власний національний духовий центр — це була лише одна, з цілої низки інших, риса тієї нової ідеології і нового світогляду, що найвиразніше виступала у ваплітян. Це був новий етап і в розумінні самого поняття української нації. Формується нове уявлення образу України. Вклада-

ється новий зміст і надається новий характер українській культурі і духовості. Не у всьому було продовження старих національних традицій. Від деяких з них відштовхувалися, деякі з них заперечувалися. Відштовнування чи заперечування не було запереченням національної суті й національного змісту. Навпаки, це було поглиблення і розгорнення національного, піднесення його на вищий щабель і переростання його в нову дійсність.

Відштовхування і заперечення виступає тут, як принцип розвитку і руху на новий щабель. Ваплітяни неґують і осуджують «безвольний потяг до провінціяльного прозябання, дореволюційної норми», «самозакоханість, самозадоволення», «абсолютну безкритичність», «брак темпераменту сучасности» і «принципіяльно вороже ставлення до всякої свіжої думки». І висувають гасло: «Геть з консерватизмом!» «У всяких нових обставинах виростає нове завдання. Нове завдання вимагає нових засобів. Швидко тече життя і коли зростає хвиля, що хоче його повернути назад, пливи проти води, при проти рожна, як казав Іван Франко». «Не треба відходити від позицій найактивнішого відношення до сучасности». Треба зв'язуватись з передовими інтелектами світових культур, а од минулого брати не форми, що завжди ефемерні, як психологічна мода, а вивчати закони, що завжди ті самі і для мистецтва і для природи». Тому прямування до досягнень науки, до наукового світогляду до раціоналізації та науковости у всіх ділянках людської створчости».

Всі ці слова виписані нами з тієї ж доповіді Курбаса, що її поміщено у журналі «Вапліте» ч. 3. Те ж саме проголошував і Хвильовий у своїх «Думках проти течії» та інших памфлетах. Залишається враження надзвичайної узгідненности — так, ніби Курбас складав доповідь про розвиток українського театру і шляхи «Березоля» за тезами Хвильового, відповідно їх застосовуючи в театральній ділянці.

Активне відношення до сучасности, що про нього говорить Курбас, як про позиції «Березоля», є невипадковою фразою. В іншому місці Курбас цілком ясно відзначає, що він у своєму театрі виходить «од нової, не пасивної, а життя змінюючої установки». Цікаве, що й мистець І. Врона на сторінках журналу «Вапліте» у статті «На шляхах революційного мистецтва» виходить з тієї ж самої установки. Він пише: «Все дореволюційне українське мистецтво носить тавро глухого провінціялізму, плоского побутовізму або зовнішнього «малоросійського» стилізаторства, поруч з низькою технічною культурою та інтеліґентсько-народницькою, просвітянською ідеологією». І далі, переглядаючи творчість деяких українських мистців, І. Врона пише: «Бурачек — тонкий і чутливий пейзажист — імпресіоніст, але ж імпресіоністичне світосприймання — **зовсім не наше сучасне революційне активне світосприймання** (підкр. наше).

Активізм і волюнтаризм — це одна з рис українського світогляду радянського періоду, який найбільше виявився в добу українського ренесансу 20-их років в УРСР. Вживаємо терміну «радянський період» цілком свідомо, відрізняючи його від терміну «советський», що є тотожний з «малоруським». Справа в тому, що український ренесанс 20-их років і ті сили, що в ньому діяли, не можна утотожнювати ані з уенерівщиною, ані з советським малоросійством — тобто пристосовництвом до окупанта і опортунізмом тих українських сил, які ідейно розброїлись і стали покірними слугами Москви — як «пролетарського центру». Український ренесанс 20-их років є продовженням національної лінії і творчістю національних сил, але на новому етапі і з новим ідейно-світоглядовим підложжям. Це досить ясно видно з виступу того ж таки Курбаса, який між іншим, відзначає: «Характерно, що між методами, наставленнями і смаками театрального відділу мистецтва УНР та методами, до яких часом спихає ГПО УРСР (Головну Пол. Освіту УРСР) «воинствующий» обиватель — більше спільного, як одмінного. Так от факти громадської психології спізняються проти економічної та політичної дійсности. Революційна течія в українському театрі, протиставляючи себе провінціяльності, селянськості та натуралізму психологічної УНР, — мусить принести з собою натомість **до логічного кінця доведене не фальшоване культурне самовизначення»**... (там же).

І дійсно, московсько-большевицька політика ще й донині охоче дозволяє і навіть культивує так звану національну форму на Україні, втискаючи в неї свій зміст. Українцям дозволено рядитись в широкі сині шаравари, носити українську сорочку і співати українських народніх пісень. Але ж знову таки — лише таких пісень, де виявляється ота провінціяльність і селянськість і старанно поминається українська історична героїчна пісня. Етнографічний натуралізм, що був такий властивий «психологічній УНР» не страшний для Москви. Навпаки, вона його підтримує з подвійною метою, а саме: в цих нешкідливих формах підтримати ілюзією національної свободи українців в УРСР і затримати розвиток українського мистецтва і культури на рівні «глухого провінціялізму» пролетарського малоросійського стилізаторства і малоросійсько-советської ідеології з тим, щоб накинути свою «вищу культуру», культуру московську і асимілювати українське населення.

Хвильовизм і ВАПЛІТЕ, як породження Української Революції і українського Відродження, на новому етапі скеровані в протилежному напрямі. З ідеології ВАПЛІТЕ

і нового українського світогляду, творцем якого вона була, випливає і естетика і погляди на мистецтво.

«Можна вірити тільки в те мистецтво, що просуває вперед всю будову мислі, відчуття, побуту для боротьби за завтра і для примінення його... Громадська позиція лягає, природно, в основу шляхів «Березоля», його мистецької продукції. Театр, як і всяке мистецтво... мусить не забувати акцентувати свою виховну ролю. Лише в епохи занепаду, в часи вмирання кляси, що себе пережила, театр стає забавою, чистим відпочинком, розвагою...

Тут справа в тому, щоб сьогоднішнє гасло завтра зробилося інстинктом, а начитаний світогляд органічним світовідчуванням... Мистецтво нашого періоду не може бути тільки пасивним відбитком економічних та суспільних процесів. Треба розглядати мистецтво в динамічному процесі передачі світовідчуваючих ідеологічних змістів, а не в його статиці. Немає і не може бути ні стабілізації, ні повороту назад. В наш переходовий час нема і не можа бути стилю; на якому ми могли б стабілізуватись. Бо стиль наш — це динаміка становлення, це динаміка формальних тенденцій в мистецтві, що так само шукають свого **завершення, своєї повности, так як шукає їх наше життя в економіці та політиці.** На Україні не можна і шкідливо говорити про реалізм, що котиться до звичайного безвольного натуралізму. Цей реалізм особливо неприпустимий у нас на Україні, де пролетаріят **шукає нашого сучасного обличчя нації, розгубленого на сільських перелісках підневольних часів.** Колосальне завдання виростає перед нашим мистецтвом **змінити в корені світовідчування нашої відсталости»** (там же).

Підкреслені нами слова про «шукання нашого сучасного обличчя нації» і про «завдання змінити в корені світовідчування нашої відсталости» є дуже характеристичним для ВАПЛІТЕ. Це було загальне наставлення, і в ньому ідеологічна суть ваплітянства.

Шукання нового сучасного обличчя української нації — це типова риса нового етапу в розвитку української духовости і нового українського світогляду доби ренесансу.

Старе поняття України, як образ вишневих садків коло хати, біленьких хаток і заквітчаних хуторів, у процесі революції відходило в минуле. Стало ясно, що такої України вже не може бути. «І в образах колективного «просвітянина» в памфлетах М. Хвильового, героїв «Печатки» Б. Антоненка-Давидовича, дядька Тараса в Кулішевому «Мині Мазайлі», покоління двадцятих років розпрощалось з цією Україною. Іноді з сльозами, іноді з глумом розчарованої надії, — як цілком слушно відзначає Ю. Шерех (Дивись Збірник МУР'у ч. 1, ст. 56). Були й такі, що зміст революції вбачали в цілковитому запереченні тієї вишневої України: «Вишневі садки — під сокиру!» «Це було заперечення, піднесене в принцип... Це були закономірні в кожному процесі крайності. Ці люди теж шукали нового образу України. «Але не їм судилося її знайти. Її знайшли ті, хто спромігся на синтезу» (там же). Її знайшов Хвильовий у своїх «Вальдшнепах». Коли ми читаємо, скажімо, ось ці признання Хвильового: «Я до безумства люблю наші українські **степи,** де промчалася синя **буря** громадянської баталії, люблю вишневі садки («садок вишневий коло хати»), знаю, як пахнуть майбутні городи нашої миргородської країни», — то ми вже ясно відчуваємо, що Україна — це вже не лише «садок вишневий коло хати», а й майбутні городи. І в степах українських не лише високі козацькі могили стоять та сумують. Тут промчалась нова синя буря громадянської баталії. Це вже нова Україна.

Для попередніх поколінь Україна — це насамперед село. Дядько Тарас у п'єсі Куліша «Мина Мазайло» надто радіє, коли почув старі козацькі прізвища Дорошенка і Сагайдачного. І як же він прикро розчаровується, почувши, що цей Дорошенко і Сагайдачний є робітники — металісти і працюють на великому машинобудівельному заводі. В уяві дядька Тараса це ніяк не в'яжеться. Для нього робітник — це щось не українське, і велике місто — це вже не Україна. Покоління 20-их років, навпаки, саме тут шукає нового образу України. Хвильовий кидає гасло: «Дайош пролетаріят!», яке розумілось, як українізація міста і робітничої кляси України. Підмогильний пише роман «Місто», де показує, «як селюк скоряється місту, щоб скорити місто», Михайло Івченко ставить проблему створення нового психологічного типу українця, Борис Антоненко-Давидович шукає України в шахтах Донбасу, Юрій Яновський «поетизує, як серце нової України — портову Одесу».

Нову Україну знайшли «всі ті, хто спромігся на синтезу — принаймні знайшли шлях до неї. Вони влили в поняття України новий зміст. Вони заперечили старе не в ім'я того, щоб його відкинути, а ім'я того, щоб надхнути його новим життям. І їм пощастило це зробити. В цьому є зміст українського культурного ренесансу 20-их років... Така суть ідеологічно-літературного руху, який ми звикли зв'язувати з ім'ям Хвильового, хоч він далеко ширший» (там же).

Село вже не протиставляється місту, а йде до міста, щоб його скорити і зробити українським. І, з другого боку, саме село в процесі революції перероджується і психологічно наближається до міста. Така тенденція часу і вона знаходить у творчості ваплітян свій вислів і своє ідеологічне оформлення. Це особливо яскраво можна проілюструвати уривком із статті Миколи Хвильового — «Соціологічний еквівалент»

(«Вапліте» ч. 1). Хвильовий порівнює підхід до села і його бачення у творчості двох українських письменників — Косинки і І. Сенченка і знаходить таку різницю:

«Косинка дивиться на село очима вразливого лірика... В поле його овиду попадають тільки ті явища і ті люди, які відповідають його уявленню села, як певної економічної категорії, не як динамічній суспільній одиниці, а як виключній психіці, як абсолютному антиподу до города, як певній статичній одиниці...

Ці люди — несвідома маса. В їхніх словах «капітал» звучить страшенно неприродно. Це не куркулі, не середняки, не незаможники. Це темна атавістична сила. Це— по суті, хоч це й дивно, зовсім не село. Це реакційне коло на фоні сільського пейзажу».

«І. Сенченко, не будучи, селописцем, показав нам справжнє село, продовживши в цьому сенсі Винниченка. Він дав нам цілу ґалерію неґативних типів, він поставив своїх героїв на страшенно непривітливий фон селянської дійсности. Але й темні типи і відворотна дійсність не несуть в ваше серце сумнів, бо за ними ви бачите ледве памітні силуети людей — **більш досконалого життя.** Ви відчуваєте подих справжнього життя, обличчя непереможньої сили основних законів громадянського розвитку. Це вже люди діла, це вже не абстрактна сила, а цілком конкретні одиниці. Але це люди і цілком нової вдачі і нових філософських міркувань... Це вже не той хохол, що три години чухався, — ці люди не бояться небезпеки. «Тим краще, — каже один герой, — де небезпека, там завжди можна показати своє уміння орієнтуватись... і не ловити гав». Це «економісти». Вони люблять дивитись вперед, в корінь... Ці люди живляться навіть з ідеї національного відродження... Всі хочуть сп'ястися на щаблі життя. Це і справді цікава ґалерія **«нових людей»,** від цих оповідань і справді пахне життям, любов'ю, працею, непевністю і стражданням. **Все тут рівне на місто.** Словом Сенченко прекрасно показав нам сучасну провінцію **в потенціях економічного розвитку».**

Ми не вдаємось тут в аналізу того, наскільки правильно Хвильовий характеризує творчість даних письменників і наскільки вдало обрав він цих двох письменників для протиставлення і порівнання. Для нас покищо важливе побачити тенденцію протиставлення. Приглядаючись до образу українського селянина в оповіданні «Перегони» І Сенченка, Хвильовий відзначає: «Перед нами, як живе, стоїть засмучене обличчя старосвітського села, і ми бачимо, як **під цими «стріхами» доживають свої** останні дні ідеали **імпотентного світогляду»**. (там же).

Ідеологічний сенс ствердження таких процесів на селі, як противного явища, не потребує дальшого розкриття і пояснення. Мова йде про формування нового обличчя української нації, про зміну в корені світовідчування нашої відсталости, про подолання з віків рабства засвоєного недовір'я у власні сили, про зняття тавра глухого провінціялізму і психологічного назадництва, про народження нових людей з новим активістичним світосприйманням і про творення нового більш досконалого життя в процесі української революції. Це те, що привертало увагу ваплітян, що вони підтримували і пропаґували у своїй творчості і що визначило шлях боротьби ВАПЛІТЕ та її ідеологічні позиції.

М е т а ясна: Це «до логічного кінця доведене не фалшоване культурне самовизначення» України і піднесення української культури «до вершин творчости вселюдського значення» (Курбас). Ш л я х теж ясний і освідомлений: «Нація тільки тоді зможе себе культурно виявити, коли знайде їй одній властивий шлях розвитку».

Українська Самостійна Держава є необхідною передумовою розвитку української культури і відродження української нації. Це неминучий і природний вияв процесу української історії. «Коли якась нація (про це вже давно й не раз писалось) виявляє свою волю протягом віків до виявлення свого організму як державної одиниці, тоді всякі спроби так чи інакше затримати цей природний процес, з одного боку, затримують оформлення клясових сил, з другого боку — вносять елемент хаосу вже в світовий загально-історичний процес. Змазувати самостійність марксизмом — значить не розуміти, що Україна буде пляцдармом для контрреволюції, доки не прийде до природного стану, який Західня Европа пройшла в часи оформлення національних держав» (М. Хвильовий).

Український визвольний рух і національно-культурне відродження української нації є невід'ємною часткою великого проґресивного руху цілого людства і є явищем революційним і проґресивним. Моральним обов'язком і призначенням ідейної української інтеліґенції є очолити цей могутній процес відродження української нації, бути оформителями його ідеології і творити нове життя так ,як творили **хоробрі** на протязі тисячі років» (М. Хвильовий — «Вальдшнепи»).

Такі основні ідеї хвильовизму і ВАПЛІТЕ і такий шлях боротьби за їх здійснення.

(Далі буде).

ОЛЕГ ЗАЛІЗНЯК.

Ceterum censeo...

(Продовження).

7 листопад засвідчив блискуче приготування большевицької фракції до повстання, зокрема, листопадові дні дали застосування ленінській теорії збройного повстання й боєвих дружин.

Захопивши владу, большевики виявили і дальше блискучі здібності в її укріпленні. Розгортаючи революцію і здобуваючи владу, вони ажніяк не думали обмежитися московською етнографічною територією. Навпаки, мінімум для них — це було захопити владу в границях бувшої царської Росії. І звідси їх гасло «самоозначення аж до відділення» кожного народу в практиці казало їм виповісти війну українському народові, коли він це гасло хотів перевести в життя. Треба додати, що при владі в Україні були тоді справді не українські комуністи, але соціял-демократи, соціял-революціонери та соціял-демократи. Пізніше тисячами платили головами за свою політичну наївність вже навіть українські комуністи, які повірили в щирість гасла самоозначення і хотіли справді комуністичної України, без чужого капіталу, без влади поміщиків і експлуататорів, «капіталістичних акул і п'явок», але України, звільненої від цупких обіймів «братнього великого російського народу», що тої самостійности ні на хвилину поважно і серйозно нікому давати не думав. Під тим кутом большевики і вели свою боротьбу і діяльність. Ленінська розв'язка національного питання виявилася звичайним блахманом для замилення очей мас, щоб їх, окрадених і піддурених, приспати, нав'язати їм фіктивну ідею спільности інтернаціональних інтересів. І це большевикам прекрасно вдалося. І так, як у підпіллі, як у боротьбі з Керенщиною, як у т. зв. боротьбі з інтервенцією, як у війні з сепаратизмами, як у боротьбі з партійними ухилами, так само і пізніше, у веденні державної політики, чи то внутрішньої, чи зовнішньої, большевики виявили себе на висоті своїх імперіялістичних завдань.

Коли ми сьогодні шукаємо тайни їх успіху, то бачимо, що вона не лежить знову ні в надзвичайних їх здібностях, ні в геніяльності їх провідників; але ми мусимо згодитися з тим, що тою рушійною силою, яка наставила їх на таку політику, була може підсвідома, а може й свідома стихія російської душі, що завжди і всюди за свою життєву максиму ставить російську імперію. Тільки тим можна виснити ту містерію подолання труднощів і врятовання **не революції, але російської імперії,** званої тепер СССР.

По віковій неволі національні спільноти з нагромадженою силою дрімучих енерґій будилися до життя, домагалися росту і розвою, за словами Тичини, «гори каміння, що на груди їх навалили, скинули, мов пух», і виявляли себе сьогодні як пролог нової доби. В тому пробудженні було саме ядро небезпеки для російської імперії, якої господарями і сторожами стали тепер большевики. Треба було ту небезпеку випередити і не дати їй розростатися і рости без контролі, без комуністичної керми, і треба було її прибрати в руки. Але стихія була сильна, пробуджений національний велетень показував таку дужість, що ставити таму на його дорогу не було тактично доцільним. Тому треба було іншим способом знайти вихід з ситуації. Не гамувати національного патосу, але зводити його в безпечне річище. Звідси повстала ідея у к р а ї н і з а ц ії. Але «українізуючи», навчаючи українського селянина, робітника і інтеліґента української мови, большевики заходилися українською мовою вчити соціялістичних молитов, вчити інтернаціоналізму, що в практиці в мові ленінсько-сталінської теорії розв'язки національних проблем значило вчити любови до «братнього великого російського народу».

Советський Союз — це острів серед хвилюючого моря, острів, по якому вдаряють стало хвилі і грозять його розбити. Треба було спритно маневрувати кораблем, щоб з ним не пропасти. І тут знов прийшла на поміч давня підстава політики російського простору — російський нарід. Піднесено гасло будови соціялізму в одній країні. Не було важне, що це була зрада справи міжнародного пролетаріяту. Важне було, що це була єдина можливість рятувати і захищати «родіну», про яку вже тепер важко було сумніватись, що це за родіна. Теорію ту поставив сам Сталін, за що благословлять його сьогодні мільйони російських патріотів. Надії на всесвітню революцію змаліли. Марксистська теорія історичного процесу не потверджувалась. Діялектика розвою з кожним днем показувала сильність життя над теорією. Зрештою з моментом перебрання влади в свої руки важнішою проблемою стало її вдержання, ніж знійснення абстрактних теорій про всесвітню революцію. Не помогли навіть одверті листи Іванових до самого Сталіна і закиди зради партією революції. В тому часі революцію російську зраджували, на думку сталінців, саме ті Іванови і їм подібні.

За теорією закріплення соціялізму в одній країні пішли її наслідки: р о з б у д о в а

тяжкого промислу, піднесення зброєн та п'ятирічки як засіб підготови до нової війни. Війна ставала для большевиків єдиним засобом укріплення своєї влади за зліквідування перманентної загрози з боку інших держав. Тому до неї прямували вони консеквентно і свідомо. Поруч цього ішла жорстока ліквідація спротиву, чи то формованого в «ухили» в лоні самої партії, чи то спонтанного з боку ошуканих і розчарованих мас пролетаріяту, які свою наївну віру в соціялізм мали оплачувати надлюдськими зусиллями праці, стахановщиною, виконанням п'ятирічки в чотирьох роках, невільництвом у колхозах і заводах, голодом і тюрмою, концтаборами і смертю за прогули, занедбання, саботажі і спротив, чи то у формі національних сепаратизмів народів, розчарованих практичною розв'язкою національного питання, реалізацією гасла національного відродження і політичного усамостійнення, включно «аж до відділення».

В 1932 р. партія і Росія стає на міцних ногах та чує вже кров у своїх жилах. Внутрішній спротив зломано і, здається, не грізний уже їй ніякий внутрішній злам, ні національний, ні соціяльний. На місце бюрократії царської розвивається бюрократія партійна, на місце «царя-батюшки» — «батько» Сталін, на місце кріпацтва панів поміщиків — кріпацтво селян у колхозах і робітників у заводах. Маса спролетаризована, держава зуніфікована і сцентралізована, охоплена міцною машиною сторожкого НКВД, тої порядкуючої руки пролетаріяту, що карає куди суворіше, ніж царська охрана. В національному питанні старе «нє било, нет і бить нє может» віджило у повній своїй силі.

По успішному започаткуванні процесу індустріялізації, що потягнув за собою цілу низку інших внутрішніх суспільно-економічних перемін країни (урбанізація, механізація, електрифікація, і т. д.), і який під гаслом «доґнать і переґнать» Европу большевики старалися виконати, як це вже було сказане, в своїх п'ятирічних господарських плянах, розрахованих на час чотирьох років виконання, партія зважується на новий крок — колективізацію. Метою індустріялізації — переміни хліборобської країни на індустріяльну, промислову — було забезпечити СССР зброєю, і гасло індустріялізації треба розуміти тільки як намагання дігнати і перегнати Европу і світ у змаганнях озброювання. Так, зрештою, сьогодні це одверто визнає Сталін, який після перемоги над Німеччиною міг собі дозволити на одвертість розкрити свої дотеперішні пляни і мотиви своєї політики. А що за ці змагання в зброєнні працюючий люд заплатив страшними жертвами, і тому що маси працюючого пролетаріяту, коли зник патос їх диктатури (диктатури пролетаріяту) і на ділі виходила звичайна автократична деспотична диктатура провідної групки партійних держиморд, не хотіли вже тішитися справою пролетаріяту, тому й треба було висунути інше гасло: «батьківщина в небезпеці». Треба було забути на хвилину, що пролетаріят, згідно з теорією К. Маркса, не має батьківщини, а в практиці треба було саме навпаки, апелювати до священного обов'язку захищати «родіну», треба було пригадувати про обов'язок любови батьківщини, про обов'язок геройства, яким покищо робили «проізводітельность труда», себто максимальну виконність праці у соц.-змаганнях і стахановщині, а потім смерть в обороні землі. Треба було відкликуватись до відвічного інстинкту зв'язку людини з землею, до національного романтизму, одне слово — до тих усіх речей, які комунізм ставив раніше, як буржуазійні пересуди, під свій інквізиційний суд і знищував за них мільйоні маси, головно інтеліґенції. Большевики скоро зорієнтувались, що коли б ішло лише про оборону «диктатури пролетаріяту» в тій формі, в якій вони її практично в себе завели, коли б ішло лише про захист завоювань соціялізму, то, здається, не легко їм було б знайти охочих серед того ошуканого і обдуреного, зрабованого з усяких ілюзій, збудженого в кривавих кігтях НКВД і запротореного в один великий концтабір пролетаріяту, боронити своєю кров'ю і працею. І тому ставити треба було не на клясу, а на нарід. Але який? Очевидно, що на російський. І як метою індустріялізації було узброїти «родіну» по зуби, так метою колективізації було забезпечити СССР хлібом на випадок війни. Не брали тут на увагу те, чи поодинокі громадяни будуть мати що їсти. Треба було лище, щоб армія, партія та промисловий робітник мали що їсти. Звідси зрозумілий голод на селі. Селянин міг умирати, навіть поголовно. Але не смів терпіти голоду партієць і червоноармієць.

З усіх тих завдань большевики вийшли переможно. Їх політика НЕП-у була лише тактикою, яка дозволяла їм змобілізувати свої сили і використати передишку для підготови дальших завдань. Політика колективізації, яка прийшла сукцесивно, була можлива лише в умовинах сильного морального і фізичного тиску. Все ж таки її переведено. І п'ятирічки і колективізація переорали советський масив, головно масиви підбитих і підлеглих Москві народів, робили їх гнучким знаряддям у руках большевицької верхівки та створили матеріяльну базу до нової війни.

З того моменту починається зворот у зовнішній політиці Росії. Ставши на міцних ногах усередині, розбудувавши матеріяльно країну та забезпечивши їй належні ресурси до оборони, большевики починають шукати контактів на міжнародньому форумі. Пе-

ріод замкнення і ізоляції, період нехтування Европою минув. Тактична доцільність диктувала вертатися назад, дарма що до «гнилої і буржуазної» Европи. Большевики дбають про вступ до Ліґи Націй, і це їм вдається. Їм сприяє щасливий збіг обставин, бо капіталістичні країни кожна для себе хочуть здобути прихильність Росії при можливості майбутніх світових зударів. Звідси зріст міжнародного престижу большевиків та легке їх включення в міжнародню політично-дипломатичну гру. Впливи большевиків зростають ще більще наслідком їх активної участи і вмішування у внутрішні справи інших країн (напр., громадянська війна в Еспанії) та неофіційної допомоги в війнах японсько-китайській та італійсько-абісинській. Завдяки таким обставинам нема нічого дивного, що уряди, які нормально заперечували суть большевизму, старалися знайти з ним контакт та забезпечити собі його допомогу; напр., Чан-Кай-Шек, що був виразним противником большевиків, у війні з Японією шукає їх допомоги. Політика грабежу й розбою, започаткована фашистами, могла лише бути прекрасною нагодою для большевиків, щоб використати її овочі для себе. І це вони зробили з незвичайним успіхом.

З таким станом зміцненого зовнішнього престижу та змінненних, очевидно, насильно, але цілком упорядкованих внутрішніх відносин, з величезною военною продукційною машиною, з прекрасно політично вишколеним і поінструованим партійним, адміністраційним та військовим апаратом большевики ввійшли в другу світову війну. Війшли вони дуже міцні, хоч ще не зовсім підготовані.

В констеляцію нової світової війни ввійшли вони незвичайно зручно, бо по боці і як зоюзник свого найбільшого теоретичного ворога — гітлерівського націонал-соціялізму. Але теорія теорією, а життя життям. Одначе, це було відслоненням справжнього обличчя і суті російської імперії. Тут не було важне, хто тою імперією володів. Важне було, що шляхи і політика імперії залишались незмінні. Не тільки союз із загарбниками, але й власна імперіялістична політика залишалась така сама як за царів. Окупація половини Польщі без оголошення війни в вересні 1939 р., окупація Литви, Латвії і Естонії та війна з Фінляндією не мала нічого спільного ні З обороною справи пролетаріяту, ні з обороною СССР. Тут вийшла на яв відвічна російська жадоба загарбувати чуже, гін до експанзії і історичний імперіялізм. Разом з тим усередині йде посилене продовження русифікаційного курсу. В державі висувають на провідні і ключеві пости виключно російський елемент, а назовні уживають зовсім царської арґументації, мовляв, СССР намагається з'єдинити «единокровних братів» слов'ян, оборонити православну релігію та здобути назад землі, які входили давніше до складу Росії. Все це робили большевики в союзі з Гітлером, творцем і реалізатором найжорстокішої націоінальної політики німецького фашизму.

В червні 1941 р. прийшов зворот, на який — з цілковитою певністю можна це твердити — не був наставлений і якого не передбачав сам Сталін. Літаки, що бомбили міста України, Білоруси та Московщини, порушувала кавказька бензина, танки йшли вперед, гнані кавказькою і бориславською нафтою, а мільйони ситих і череватих німаків мордували населення «батьківщини пролетаріяту», відгодовані білим українським хлібом в той час, як населення України та пролетаріят «квітучої» СССР пухли з голоду. В тому хибила «геніяльність» навіть Сталіна. Обчислення партійної верхівки трохи недописали і це недописання коштувало життя 20 мільйонів населення, 30 мільйонів населення через цю помилку втратили маєток і дах над головою, через те ж таки і зруйновано майже цілковито промисел і господарство великих просторів СССР, а головно України і тод. Так платив пролетаріят кошти перемоги своєї власної диктатури. Але при чому тут пролетаріят, коли йде про реалізацію політики російської імперії, яка ж все жила на трупах мільйонів власних громадян. Політика ЦК партії не змінилась, бо не могла змінитись ні на йоту від політики всіх дотеперішніх самодержців Росії.

Зробивши помилку, треба було рятувати ситуацію. Партія пішла ще більше на ставку не інтернаціональної, але національної справи оборонити батьківщину. Бо тут могла зарадити лище священна любов до батьківщини, національна романтика, жертвенність і нціональний патос; тут міг зарадити не пролетаріят, а нарід і генерали.

По першому періоді страшних ударів, коли, здавалося, большевики не зможуть опанувати хаосу, коли, здавалося, удар був такий сильнний, що вони не прочуняють від нього, коли большевики не могли розвинути цілого арсеналу своїх можливостей, головно розвинути своєї діяльности в поодиноких державах (Чехословаччина, Сербія) та спрямувати чужі народи на в'язання німецьких сил, — прийшов період стабілізації, опанування ситуації, а далі переходу до наступу.

Політична гра большевиків під час війни виявила їх велику гнучкість, а одночасно і твердоту. Війна дала поштовх не лише до дальшої мобілізації всіх сил для осягнення мілітарно-стратегічних завдань, але вона дала поштовх ферментам, що не вкладалися в рамки дотеперішнього офіційного життя. Війна виявила справжні тенденції Советського Союзу і справжню душу Росії. З першого періоду хаосу вийшов СССР не лише мілітарно незахитаний, але головно вийшов

з нього остаточно національно спрямований. Війна була страшна, можна було її виграти, лише забувши про пролетаріят, а пам'ятаючи про нарід. Про нарід російський, «великий», «передовий», «нарід героїв», «нарід свободолюбний», «нарід Петра Великого, Івана Грізного, Кутузових і Суворових», «нарід, що вже раз в історії зломив хребет загарбникові», «нарід культури», «поступу», «передовий нарід революції», «Росію — месію грядучого дня». І тому ще раз і тим скоріше витягнули з музеїв усі реквізити не тільки національного, патріотичного, але й шовіністичного озброєння, витягнено стару історію, національну гордість, національних героїв, велику минувщину, витягнено патріотизм, посвяту, забуто, що буття визначає свідомість, проголошено священну вітчизняну війну, убрано генералів у старі пагони і штани з лямпасами, далеко ширші і яскравіші, як у царських генералів, дано їм денщиків і ординансів, змобілізовано російського дрібного міщанина — і все те кинено на фронт проти німецького народу, в тім і німецького пролетаря, що йшов не за диктатурою кляси, а за владою і посіданням чужої землі, яку він хотів зробити своєю. Та найхарактеристичнішим для правдивого обиччя Росії і шляхів її політики стане те, що опинившися в небезпеці, російська політична верхівка не знайшла спільної мови з масами пролетаріяту поневолюваних і спільно загрожених народів (українців, білорусинів, поляків, литовців, лотишів, естонців, фінців, і т. д., ате пішла на союз з західньоевропейським капіталістичним світом, дарма що проти нього вона вела двадцятилітню пропаґандивну війну. Тут правдиве обличчя справжньої Росії виявилось у всій виразній своїй наготі. Дорога Росії була завжди проста і ясна для тих, що її вміли добре бачити; вона вела через ті самі священні союзи і по трупах усе тих самих вільних народів і людей, що ставали впоперек на дорозі світовим імперіялістичним їхнім плянам.

Суть російського імперіялізму лишилась незмінна. Мінялися лише його форми. Тим разом віджила в повній своїй силі стара російська формула панслявізму, ідея оборони слов'янського світу, яким Росія завжди прикривала свої імперіялістичні цілі. Росія приймала ворога тими самими родами зброї і самооборони. Навіть ставка на величину російського простору, ставка на стару правду високоякости російського вояка, ставка на патріотизм вищого командного складу — відродилися, як за Наполеонового походу 1812 р.

Перемогла російська відвічна воля, російський імперіялістичний дух, месіяністична віра в російське призначення та гарачий російський партріотизм. Давня тюрма народів, зліпок різних племен і націй, споєна і відроджена незабутою і відновленою доктриною російської державної родини — перемогла. Навалу загарбника спинено, а його самого зломано і знищено. Російська імперія святкує свято перемоги.

Відреставровано стару тюрму народів і побіч намагань інших народів, що входять у склад її, перейдемо до парядку дня. Росія Пушкіних, Достоєвських і Лермонтових на всіх мовах і на всі сторони світа голосить про свою вічнсіть і незнищальність.

Одначе війна залишила глибокі зміни, які в майбутньому матимуть вплив на дальший розвиток Росії.

Своєрідність большевицької системи не дає спромоги охопити цифрами тих втрат, що їх советська Росія мусіла потерпіти в людях, знищеному господарському просторі та затраті колосальних кощтів народнього майна. Безперечно, одним з найбільше знищених країв у цій війні є СССР, а в ньому найбільше зазнала руїни Україна.

Розгляньмо наперед користі, які принесла війна та її вислід Росії.

Найважніший насамперед факт перемоги. Він назовні ніби означає виправдання «геніяльної» «генеральної лінії» Сталіна та комуністичної партії, виправдання мільйонових жертв голоду і політичного терору, виправдання політики національного російського патріотизму, шовінізму, імперіялізму, виправдання злочинної національної сталінської політики супроти поневолених і гноблених Росією народів, виправдання політики альянсу з Гітлером і загарбниками з метою перевести спільні пляни розбою і поневолення сусідів, малих народів, це означає стати сьогодні в авреолі героя, яким називає себе російський нарід, і спасителя світу перед рабством фашистівським і знищенням. Звідси це моральне піднесення російського народу, цей колосальний зріст національної російської гордости: сьогодні росіяни вважають себе передовим народом слов'янського світу і передовими борцями за справу демократії, свободи і справедливости. Всіма мовами Европи і Азії хвалиться сьогодні російський нарід, як передовий нарід культури і поступу проти фашистівської реакції. Виступаючи в обороні гідности людини проти страхітливих теорій німецького «іберменшівства і герренфолькy», російський нарід виростає сьогодні передовим передовсім в очах кольорового колоніяльного світу до ролі захисника і сторожа людської свободи і гідности. Не було ж кольорових вояків, які в останній світовій війні мали б спромогу наочно переконатись про те, як Росія в себе обороняє права і свободу народів і людини.

Через здобуття і окупування великих просторія на заході з м і н и л и с я с т р а т е г і ч н і о б о р о н н і у м о в и н и СССР, створюючи в порівнанні з довоєнними умовинами догідніші оборонні позиції. Забезпечений Далекий Схід розбиттям Японії та

неупорядкованим Китаєм. На заході знищення німецької, а тим самим континентальної сили в Европі, яка єдино могла бути дійсною загрозою для СССР. Догідність стратегічних позицій підносить заразом здобуття великих просторів та величезного фонду індустріяльного устаткування, покладів матеріялу та сирівців. До них доходить ще 100 мільйонів робочої сили та велика кількість висококваліфікованих фахівців (промислових, сільсько-господарських та наукових), як і в тому відтинку скріпляють воєнний потенціял СССР.

До того слід додати, як позитивний чинник для Советів, посилення внутрішніх соціяльних і економічних відносин не лише в Европі, але навіть в Америці.

Велике значення має моральний досвід, здобуття практики, заправи та слави Червоною Армією та нещодавно переведена в ній реорганізація, яка робить з неї наймодернішу силу в світі. Все це, на випадок довшого миру, принесе і забезпечує Росії могутній розвиток.

І, врешті, виграна війна, здається, відсунула на деякий час зогрозу виникнення поважної, сконцентрованої позиції в самій партії. Це дає змогу керівній верхівці проводити без перешкод свої пляни згідно з обраним курсом консеквентно далі.

В зв'язку з тим стід визнати великий зріст і поширення ідеї комунізму в світі. Це особливо треба брати на увагу, коли йде про комуністів окупованих країн.

Ці успіхи, одначе, рівноважаться і новими тягарами і ускладненнями, які принесла советська нова війна.

Поперше, зросло непомірно число національностей з виразним духовим обличчям та виробленими політичними тенденціями до державного самовизначення. Це сталось не лише в самій Росії, але і в т. зв. санітарному поясі. Це, до деякої міри, ускладнює «геніяльну» національну політику Сталіна і деконцентрує русифікаторські заходи, а водночас скріплює національно-визвольні рухи поневолених народів. Російська небезпека в большевицькій машкарі стала на ввесь зріст передовсім перед европейськими, а далі перед позаевропейськими народами і змушує їх в обороні свого національного, деколи і фізичного, буття стати до останнього вирішного бою. Так повстали об'єктивні умовини до створення **єдиного революційного фронту національних визвольних рухів** поневолених Росією народів.

В зв'язку з виелімінуванням двох грізних і могутніх світових партнерів, Японії і Німеччини — світові суперечності покищо знайшли свій яскравий вислів у колізіях подвійного розуміння демократії — західнього і східнього. В дійсності ж ці суперечності зводяться до боротьби за гегемонію в світі між двома могутніми партнерами: англо-американською демократією і російським большевизмом, і на основі тих суперечностей формуються вже два світові фронти: тих, що є загрожені і гноблені, і тих, що загрожують і гноблять. Знищивши фашизм і імперіялістичні сили японського і німецького народу, большевики самі створили ситуацію, в якій не могтимуть мати партнера до вдержання рівноваги і тактичної гри. Сьогодні ясно і виразно переділені фронти, і це є одним із великих ускладнень положення Росії.

Росія полягає ще на країнах, нею окупованих. Але двоподіл фронтів, що йде не тільки через сферу інтересів великих потуг, але сягає в глибину духового і національного життя світу, не міг обминути і тих країн, що тепер окуповані російським урядом безпеки. Зріст комуністичних сил у тих країнах рівноважиться одночасно сильним зростом руху резистансу і боротьби за відвічні права народів і людини, що їх брутально топче життева практика большевицько-мосоквської політики на окупованих теренах. Вже саме виповнення тих новозагарбаних теренів політичними та адміністраційними кадрами в вистачальній мірі становить поважну проблему для російської політики.

Врешті, не без значення залишається факт, що мільйони советських людей, яких 20 років держали за залізною заслоною незнання, непоінформованости, обману і пропаґандивного переконання про своє «найщасливіше в світі заможне життя», в «батьківщині пролетаріяту», під «сонцем сталінської конституції», побачивши на власні очі правдиву Европу, навіть у війні, побачать наглядно брехню большевиків, і спаде їм полуда з очей. Сталін буде приневолений перелізувати їх некорисний вплив на советських громадян, він буде мусіти вжити надлюдської сили, щоб направити помилку, яку він зробив, показавши советським людям Европу, а Европі советських людей.

З таким позитивним і неґативним балянсом вийшла большевицька Росія з нової світової війни і з таким вона тепер готується до нової фази своєї історії, що, на думку багатьох, вже сьогодні має бути вирішним етапом у прямуванні Росії до реалізації її відвічної ролі.

(Далі буде).

Д. КИРИЛЬЧУК.

Українська закордонна політика.

I. ВСТУПНІ ЗАВВАГИ.

Політика — це штука й наука державного керівництва. Як наука, політика мусить простудіювати проблематику постання, розвитку й занепаду держав, духово-соціологічну структуру власного народу, — його історичний розвиток, господарсько-економічні та ґеополітичні дані. Іншими словами, політика в найширшому розумінні цього слова — це наука про державу, як найдосконаліший організаційний вияв життя якоїсь спільноти. Політика як штука, як мистецтво — це природне, невивчене, інтуїтивне вміння використовувати всі ці наукові дані, зв'язуючи їх з кожночасними практичними даними, для керівництва державного апарату через бурхливе море історії.

Тому політик — це мистець, який, як і письменник, філософ чи поет, родиться ним. Його науково-теоретичне підготування, політична ерудиція в науці про державу є тільки кращим духовим вивінуванням для політичної дяльности. Але так, як наука про поетику не може вишколити не-поета з уродження на поета, так і ніяка політична школа не може вивчити не-політика з уродження на державного мужа, на політика. Щоб бути політиком, до цього треба мати принаймні замилування. Хоч, з другого боку, сьогочасний такий скомплікований організм державного життя та його тісна пов'язаність у міжнародньому житті з іншими державними організмами не дають змоги спиратися тільки на вроджену політично-державну інтуїцію, вроджені політичні здібності. Сьогочасний політик мусить, крім вроджених політичних прикмет, набути ще дорогою політично-державної освіти широке й глибоке знання про державу, як конкретну правно-політичну одиницю та як історично-соціологічну й географічно-господарську цілість. Тому твердимо: політик — це вроджений мистець з дуже ґрунтовним знанням науки про державу.

Відомий німецький історик, Г. Трайчке, у своїй «Політиці» сказав, що політика є «аплікованою історією». Завдання політики, на його думку, потрійне: «Вона повинна передовсім намагатися віднайти через спостереження (Betrachtung) дійсного світу держав основні поняття про державу; дальше, вона повинна історично студіювати, чого народи хотіли, що вони створили й осягнули в політичному житті та чому вони це осягнули; після цього їй удасться і третє, а саме віднайти поодинокі історичні закони й встановити моральні імперативи». Побіч «релятивних правд», що їх історик може віднайти цим шляхом, беруть до уваги, на думку Трайчке, і деякі «абсолютні правди», напр., що держава є потугою або що цивільна спільнота є клясовим ладом.

Полемізуючи з цими твердженнями Трайчке, д-р. В. Коппельман у своїй книжці «Ввід у політику» твердить, що «політика є за своєю суттю філософічною дисципліною». «Бо, твердить він, якщо наукова політика має бути нормативною наукою (Normwissenschaft) тобто, коли вона має встановлювати принципові спрямування для практики державного життя, тоді не може вона бути однобічно історично орієнтована. Бо для того, щоб осудити, чи те, до чого ми прямували або що ми осягнули в державному житті, було добре чи фалшиве, потребуємо мірил, які не беруться з дійсного практичного життя (aus dem wirklichen Geschehen) Це так само певно як і те, що етичні норми не можна брати з дійсного відношення людей між собою».

З цих теоретичних тверджень робимо такі висновки:

1) Політика є філософією. І в цьому розумінні є вона в тій самій мірі наукою і мистецтвом, як і філософія.

2) Політика має подвійне обличчя: наукове і практичне.

а) Як наука, вона в стані визначити деякі «абсолютні вартості» в політиці, деякі константи, якими державні мужі, політики будуть послуговуватися як вихідними точками в своїй політичній діяльності. Ці константи випливають з історичного досвіду, геополітичного становища, духової та господарсько-соціяльної структури даного народу і його держави.

б) Як практика (аплікована політика), вона має змогу й імперативну потребу допасовувати політичні константи до кожночасної історично-політичної конфіґурації народу, його державних потреб і міжнародного положення. В цьому полягає елястичність політики і її кожночасні практичні можливості.

3) Політика як дисципліна є наукою про державу. Політика як практика або практична чи аплікована політика є державним мистецтвом.

4) Політика як наука про державу є нерозривно пов'язана з правом, бо кожна держава будується на праві.

* * *

Англійський письменник Томас Карлейл твердив, що «сила — це право», а в дальшому він схвалював засаду, що «сила — це етичність». Цієї засади суворо додержувались — і держаться ще й сьогодні — не тільки дипломати всіх країн, передовсім великих потуг, тих, що дійсно мають силу, але й велика кількість теоретиків державного права та політики. «Дисимуляція й симуляція (dissimulieren und simulieren — удавання) належать до ремесла; хто не вміє цього ремесла, той не здібний бути дипломатом у цьому світі, який не є найліпшим із світів», писав німецький філософ Павльзен. Навіть німецькі теологи підтримували цю тезу. Німецький теолог Отто Бавмґартен писав у своїй книжці «Політика й мораль» (1916): «Для нас, реальних політиків, утримання й перепровадження (Durchsetzung) сили є, без порівняння, найвищим етичним завданням для держави». Брехня для цього політика-теолога є одним із важливих засобів у політиці. «Певний брак засад належить, безумовно, до виконування політики». Завданням політики, за Бавмґартнером, є сприяти якнайбільшому поширенню державної сили, і для цього не тільки можна, але навіть рекомендується жертвувати й толочити все, що стоїть на шляху до осягнення такої великої мети. Права інших держав чи народів можна толочити, як цього треба для поширення потуги власної держави. Одиниця і її свобода є для такої політики тільки засобом, але ніколи метою.

«Етичні» засади для цієї брутальної політики, яка не хоче мати нічого спільного з т. зв. «приватною мораллю», поставив Ніцше. Він каже, що пануючі етичні засади є продуктом «повстання рабів у моралі», спричинені особливо поневоленими й пригнобленими жидами та християнізмом, і вони довели до перетворення старих, добрих засад, які казали, що тільки сильний має право, у нову мораль рабів. Тому він заперечує вартість усякої моралі.

З цього виходить, що в міжнародньому житті сила має бути правом. Страшна засада, особливо для малих народів, які не завжди мають досить сили, щоб провадити таку політику. На основі за-

сади, що сила є право, логічно треба робити висновок, що сильні мають тільки право, а слабі тільки обов'язки. Панування такої «правної» засади перетворює світ у джунґлю, у боротьбу всіх проти всіх. Проти такої засади мусимо боротися не тільки тому, що ми хвилево слабі, але передовсім тому, що панування голої, брутальної сили не допровадить ніколи світ до творчого миру, до певної стабілізації міжнародного життя.

З історії знаємо, на жаль, що хоч багато тверезих голів проповідувало й проповідує етичність, лицарськість, правовість, пошанування волі й свободи інших, все таки **від найдавніших часів аж по-сьогодні сила — брутальна, фізична сила — була і є майже єдиним чинником, який нормує міжнародні відносини. Це факт, з яким мусимо рахуватись.** Тому, доки існує такий стан, ми мусимо до нього пристосовуватись. Але це ще не означає, що ми маємо його схвалювати. Наша політика, а особливо закордонна чи визвольна політика, мусить непохитно й уперто проповідувати засаду:

Здорове міжнародне життя може й мусить бути побудоване на засадах права як нормуючої сили у співжитті народів, глибокої християнської етики, справедливости і пошанування волі й свободи інших народів. Джерелом до запанування в міжнародньому житті таких засад є **довір'я**, з яким один нарід ставиться до іншого. За довір'я можна платити тільки довір'ям. Це не означає, що маємо зовсім розкрити наші серця, розкрити всі наші карти, ні, бо й у приватному житті ми маємо деякі особисті тайни, деякі «святая святих», які не можуть ніколи бути відкритими для всіх і вся. Але пактуючи з кимось, ми не сміємо держати в руках хрест, а за пазухою ховати ніж. Така лицарська постава вимагає такої самої постви і від нашого партнера. Можлива вона на плятформі взаємного довір'я й пошанування високих засад права й моралі. Право родиться із справедливих постулятів, а не з сили. Тому нехай право буде нашою силою, а не навпаки.

Сила — добра й гарна річ; але коли побудуємо ціле наше життя тільки на силі, то що станеться тоді, коли цієї сили не стане? **Право вічне, а сила тимчасова. Тому всі імперії і держави, побудовані тільки на силі, розпалися, а їх народи зникли з лиця землі.** Пригадаймо собі тільки могутню державу Джінґіс-хана, яка держалася тільки так довго, доки існувала брутальна сила. З Римської імперії осталося тільки те, що було побудоване на праві. Римляни здобували чужі землі силою, але держали правом, яке йшло слідом за мечем завойовника. Німецька держава, що будувала свою політику тільки на силі й поневоленні інших, програла в останні десятиліття дві великі війни й залишила по собі славу новітнього варвара. Її нарід тяжко платить сьогодні за цю політику.

Будування римської — як і в новіших часах англійської імперії — мало своє виправдання в існуванні малорозвиненних, напівкультурних колоніяльних народів. Сьогодні таких народів уже майже немає. Тому існування великих держав може ще бути тільки як **добровільна** федерація кількох самостійних народів; прикладом цього може бути та сама англійська імперія.

Реасумуючи все досі сказане, ми визнаємо засаду:

Наша політика, в цьому і зовнішня, має бути побудована на:

1) **пошануванні права** як найважнішого чинника, який має нормувати відносини одиниці до одиниці й народу до народу;

2) **пошануванні приписів християнської етики й моралі** як таких, що підносять людську гідність і уможливлюють здорове й творче співжиття одиниць і національних спільнот;

3) **пошануванні волі й свободи одиниці та народів** як найбільших людських цінностей;

4) **довір'ї**, яке перетворить людські спільноти у велику родину, яка і в суперечках знайде спільну мову, бо ніколи не буде боятися підступу й брехні.

Панування цієї здорової засади буде можливе тільки тоді, коли всі одиниці й народи засвоять собі її і зроблять її своїм законом як у внутрішній, так і в зовнішній політиці. До того часу ми, проповідуючи й борючися за цю засаду, будемо провадити таку політику, яку диктуватимуть нам наші партнери. За довір'я, будемо платити довір'ям, а за брехню — брехнею; за справедливість — справедливістю, а за насильство — насильством. Право й етику будемо шанувати так далеко, як далеко шануватимуть їх наші котраґенти. Цей стан буде нездоровий, але не сміємо бути ягнатами між стадом вовків, бо з'їдять нас. Хочемо вірити — і за це будемо боротися, — що кінець-кінцем у житті народів мусять запанувати високі засади права й етики.

II.

В основному політика — атрибут держави. Тільки **держава, як організоване політичне тіло, має власну внутрішню і зовнішню політику. Бездержавна нація має визвольну політику, яка загально різниться тільки методами праці від державної політики. Леґітимація визвольної політики якогось народу лежить у визвольних змаганнях народу, як вияв його суверенної волі, який хоче усамостійнитися і створити собі власне державне тіло. Ця леґітимація більше морального, як правного порядку.** Визвольна політика якоїсь нації, як і намагання влади в існуючій уже державі, подібні тим до політики держави, що вони заздалегідь уже виробляють собі програми того політичного ладу, який вони хочуть запровадити після здобуття влади, встановлюючи теоретично засади своєї внутрішньої і зовнішньої політики. Програма ця складається з двох частин: практичної, бойової програми, яка встановлює засоби й методи здобуття влади в державі чи усунення ворожої влади й установлення своєї, і теоретичної, принципової частини, яка встановляє засади, на основі яких буде побудований новий лад. В цьому другому аспекті визвольна політика якоїсь нації носить усі познаки державної політики. З цього другого аспекту будемо й ми підходити до розв'язки поставленого собі завдання.

Ми сказали, що політика — атрибут держави. Як така, вона має виконувати ті завдання, які стоять перед державою. Держава має два основні завдання: 1) спокій і порядок внутрі, 2) оборона назовні. Оборона назовні складається із: а) збройної сили і б) закордонної політики.

Отже, зовнішня політика має одно з завдань оборони держави. Якщо виходити з засновку — а з нього треба виходити, — що війна є природним явищем людських спільнот і якщо згодитися на тезу, **що війна є продовженням політики іншими засобами, то збройній силі в закордонній політиці треба відпустити дуже почесне місце.** Сьогочасний світ намагається виключити війну, як зассіб полагоджувати міжнаціональні чи міждержавні суперечки і проголосив її поза законом — новий міжнародній закон, на основі якого відбувався нюрнберзький процес, — **але чи можна поставити поза закон оборонну війну?** А така війна не виключена. Не виключена, бо агресія і бажання панувати над іншими лежать у крові й характері деяких народів. Так як були, є і будуть сутички — і то сутички, в яких змагуни беруться за чуби, — так само будуть і війни. Війна є поза законом, так як усякий злочин є поза законом. Але так як закон народів. Так, як були, є і будуть сутички — і то злочину — війни. Організація Об'єднаних Націй хоче усунути війну шляхом засудження її як злочину й шляхом створення міжнародньої поліційної сили, яка має право й обов'язок встрявати там, де знайдеться якийсь напасник-злочинець, що поважився б порушити несправедливо існуючий стан.

Але для існування такого ладу потрібні дві передумови: 1) існування світового уряду, 2) існування відповідної збройної сили, яка б мала силу ґарантувати спокій і порядок.

Світового уряду немає, і треба дуже сумніватися, чи колись такий уряд буде. Світ розвивається в напрямі створення самостійних національних держав і співпраці цих держав між собою на основі добровільного порозуміння, а не на основі поліційних засад. З другого боку, ніяка з існуючих великодержав не тільки не має наміру зректися частини своїх суверенних прав у користь цілости, де малі й великі жили б у спільній згоді, як рівний з рівним, але ще навіть намагаються скріпити свої сили й заакцентувати свою суверенність. Вони завжди будуть намагатися брати під свою «опіку» «менших братів», а що станеться, як ці «менші брати» не захотять цієї «опіки» і поставлять спротив, навіть збройний? Тоді мусить інтервеніювати ОН. Але якщо великодержава не хоче підпорядкуватися рішенню ОН і таки намагатиметься переперти своє рішення? Тоді ОН піде війною на таку державу. Вона, зрештою, може піти війною і на малу державу, якщо ОН рішить, що така «опіка» над нею бажана, але ця мала держава буде іншої думки. У випадку малої держави справа піде легше. Зате з великою державою морока може бути дуже велика. Ця держава відтягне передовсім свої збройні сили з рядів міжнародної армії і цим дуже послабить її, а, з другого боку, змобілізує всі свої сили, — що дуже легко зробити в час такої розвиненої модерної техніки — і тоді вигляди війни між міжнародньою армією ОН і національною армією даної великодержави можуть мати злі висліди для армії ОН. Але як би не було, війна не виключена — щонайменше на дуже довгий ще час, — тому збройні сили є й будуть дальше дуже важним знаряддям у руках закордонної політики. З цим фактом мусить рахуватися й українська закордонна політика.

Німецький історик Г. Дельбрюк твердить, що **«одним з найважніших моментів внутрішнього розвитку держав і народів є їх зовнішні відносини».** У своїх міркуваннях він приходить до висновку, що **«зовнішня політика керує внутрішньою,** в кожному разі вона важніша від внутрішньої». Подібну думку висловлюють і інші державні мужі та учені. На нашу думку, зовнішня політика грає дуже велику ролю в розвитку й існуванні держав. Клясичний приклад цьому дає нам гітлерівська Німеччина, яка вміла внутрі зорганізувати німецький нарід у могутню силу, але, не маючи доброї зовнішньої політики, вона не тільки програла війну, але й занапастила державу. Німецька закордонна політика не вміла здобути для своїх цілей добірних союзників і розпочала війну на всі фронти, а це було їй не під силу. В своєму бажанні заволодіти цілим світом, вона керувалася в своїй політиці — за рецептою своїх теоретиків — виключно правом сили, підступу й брехні: виявилось, що намагання народів до самостійности сильніші від усякої зброї.

І причин наших невдач треба шукати великою мірою в помилковій закордонній політиці. Це треба сказати і про державу Хмельницького, який шукав союзників там, де їх ніколи для нас не могло бути (Переяславська угода з Москвою), і про нашу закордонну політику з першої світової війни, яка зв'язала свою долю з центральними державами і то в час, коли було майже певно, що вони програють війну, та не вміла найти шляхів до західніх аліянтів.

А проте треба ствердити, що зовнішня політика нерозривно зв'язана з внутрішньою політикою. Слаба держава внутрі небагато важить у зовнішніх відносинах. Здорова внутрішня політика — упорядковані економічно-соціяльні відносини, порядок, сильна армія — є тим фундаментом, на якому будує зовнішня політика свої успіхи шляхом складання корисних політичних, господарських, мілітарних і культурних союзів. Тому зовнішня політика є природним продовженням внутрішньої політики і навпаки.

Основним завданням зовнішньої політики є оборона держави чи, краще кажучи, закріплення самостійности держави й створення для неї передумов для здорового, природного розвитку. Досі, у світовому маштабі, зовнішня політика поодиноких держав йшла до цієї мети так, що створювала таку політичну ситуацію, щоб ні одна з існуючих держав не ваталася або не могла бути загрозою для самостійного існування іншої держави.

Це осягали шляхом: 1) творення військово-політичних союзів; 2) створенням т. зв. рівноваги сил; 3) міжнароднім правом.

1. Практика військово-політичних союзів така стара, як і сама держава. Її наслідки для упорядкування міжнародного життя не були завжди найкращі хоч би й тому, що такі союзи складалися дуже часто не для оборони права й справедливости, а або для нападу й завоювань, або для збереження несправедливого стану посідання. Такі союзи практикуються й сьогодні і будуть практикуватися так довго, доки будуть існувати самостійні, суверенні держави. Заключують їх тільки суверенні держави, тому визвольна політика поневоленого народу не може послуговуватися ними, бо не має власної держави. Зате може вона намагатися ввійти в контакт з якоюсь існуючою державою, яка сприяє її визвольним змаганням і скласти з нею тайний військово-політичний союз. Але ледве чи якась держава піде на такий крок. Тим не менше визвольна політика мусить намагатися здобути собі симпатії у деяких державах, які можуть помогти їй у її визвольних змаганнях і використовувати ці симпатії для своїх визвольних цілей. Вже тепер визвольна політика мусить намітити собі держави, з якими в'яжуть її спільні інтереси, щоб **після здобуття державної самостійности негайно ввійти у приязні, союзні відносини з такими державами.** Це одно з основних завдань нашої визвольної політики.

2. Слово «рівновага сил» появляється перший раз у мировому договорі з Утрехту (1713 р.) між Еспанією і Англією: «ad formandam stabiliendamque pacem ac tranquillitatem Christiani orbis iusto potentiae equilibrio». Практикувалось воно ще в старовинному світі. Мета такої політики — не допустити до гегемонії якоїсь держави, спершу в Европі, а тепер у всьому світі. Це засада, яка зобов'язує кожну державу не допустити, або власними засобами або шляхом коаліцій, до супремації іншої держави в міжнародньому житті. Впливає вона з законного права оборони.

Найбільше користувалася цією засадою Англія в своїй европейській політиці. Але, як усяку гру сил, так і цю засаду часто надуживали. Рівновагу сил у міжнародній політиці можна тільки тоді схвалити, коли стан, який вона має боронити, є справедливий, бо побудований на свободі вільних народів. Мир, який гарантує ця засада, бажаний усіма вільнолюбними народами, але тільки тоді, коли він **справедливий**. Такого миру людство досі ще не зазнало. **Ми за рівновагу сил, але в світі, побудованому на справедливості й суверенній волі самостійних народів.**

3. Конечність рівноваги сил випливає з браку сили, яка стала б понад державами. Такою силою може бути або міжнароднє право, або світовий уряд. Ідеальний стан був би тоді, коли б усі народи підлягали міжнароднім законам, які керували б відносинами між державами. Міжнародні закони, міжнароднє право маємо, але — на жаль — йому підлягають держави тільки в дуже малій мірі, тому не може воно бути запорукою здорового й справедливого міжнароднього співжиття. Не може воно бути в сучасному своєму вигляді законною нормою у міжнародньому житті ще й тому, що воно виходить з існуючого стану, з дотеперішньої політичної практики, а не з дійсних потреб міжнароднього життя й його справедливих вимог. **Міжнароднє право—це в дійсності міждержавне право; воно нормує чи, краще, намагається нормувати відносини між існуючими державами і взагалі не ці-**

кавиться такими, напр., справами, як поневолені народи й їх законні вимоги. Тому ми за панування міжнародного права в співжитті народів, але це право треба основно зреформувати й пристосувати його до конкретних вимог міжнародного життя, даючи кожному народові право на самостійне, суверенне життя.

Всякий закон має тільки тоді вагу, коли за ним стоїть сила, яка ґарантує його виконність і карає проступки. Дотепер міжнароднє чи, краще, міждержавне право не мало за собою такої сили. Союз Народів, що мав заступити таку силу, — не дописав. З наших міркувань щодо організації Об'єднаних Націй можемо з усією певністю твердити, що й ця організація в теперішній своїй формі й в теперішніх умовинах не виконає покладених на неї завдань. **Проповідуваний світовий уряд — це в нинішніх умовинах також тільки прекрасна утопія. Тому й долі нашої з цими інституціями в'язати не можемо. Розвиток людства йде по лінії кристалізації й формування нових національних держав, які готові на співпрацю із своїми сусідами й взагалі з усім світом, але тільки на засаді національної свободи й державної суверенности.** Народи хочуть і мусять говорити у власному імені. Вони хочуть єднатися в більші угрупування, але тільки на засадах рівности й справедливости. Народи є за панування права, яке нормує не тільки існуючий стан, дуже часто побудований на насильстві й несправедливості, а права, яке виходило б із справедливих вимог кожного народу на відповідне йому місце під сонцем.

Ми сказали, що суспільно-політичний розвиток людства йде по лінії кристалізації національних спільнот, які змагаються за своє політично-державне усамостійнення. Майбутнє обличчя світу буде формуватись під цим кутом. Тому і **міжнародне право, і закордонна політика, яка в своїй чинності має виходити з обов'язуючих для всіх засад цього права, мусять поставити в свою основу новий національно-державний принцип.** Це значить, що всяка національно-політична спільнота, що зріла до самостійного державного життя і що виявить свою волю жити самостійним державним життям, мусить користуватися всіма міжнародніми засобами й законами, щоб цю свою волю реалізувати у вільній спільноті вільних народів світу.

Всяку імперіялістичну й загарбницьку політику поодиноких держав і народів та аґресивну війну, як засіб цієї політики, треба вважати злочином, і їх мають репресувати міжнародні закони й створені для береження цих законів міжнародні інституції. Система військово-політичних союзів, міжнародня засада рівноваги сил та міжнародне право мають стати на послугу цього національно-державного принципу, який ґарантує свободу народам і одиниці та нормує солідарну співпрацю між ними.

Цю засаду, зрештою, проповідував кол. президент ЗДА Вільсон у своїх знаних 14 ґунктах, ця засада лягла в основу т. зв. Атлантійської Хартії, вона творить хребет статуту організації Об'єднаних Націй, ця засада, нарешті, стала офіційною закордонною політикою ЗДА (відомі 12 пунктів през. Трумена). В цьому напрямі Атлантійська Хартія, на основі якої західні держави провадили найжорстокішу в історії людства війну проти тиранії, поневолення й імперіялізму, постановляє, що «після остаточного знищення нацистичної тиранії буде створений мир, який дасть усім народам можливість жити в безпеці в рямках їх власних границь та буде ґарантом того, щоб усі люди в усіх країнах світу могли провадити своє життя, вільні від страху й недостач». Так само й статут організації ОН маючи за мету «охоронити грядущі покоління від страхіття (Geisel) війни» та «заманіфестувати віру в основні права людини, в гідність і вартість людської особи, в рівні права чоловіків і жінок та великих і малих народів», постановляє, що одним з основних завдань цієї організації є «розвинути приязні відносини між націями, які полягають на пошануванні засади рівних прав і самоозначення народів». Ті самі засади кладемо й ми в основу нашої закордонної політики. Тільки наша боротьба має йти в тому напрямі, щоб ці міжнародні гасла не залишилися тільки гарними фразами, але щоб згодом вони стали підвалинами для розбудови здорового, творчого і справедливого миру в світі. **Наша закордонна політика матиме подвійну законність: волю українського народу до самостійного, суверенного національно-державного життя та міжнародні постанови, які мають силу міжнародного права.**

(Далі буде).

Д-р СТЕПАН БАРАН.

Перші українські державники — соборники.

(Закінчення).

IV.

Інші українські державники-соборники — Юліян Бачинський і д-р Лонгин Цегельський, порушили ідею о. Василя Подолинського в півсторіччя пізніше, вже серед кращих, як він їх мав, обставин. Вони не крилися вже з нею, як це мусів робити автор «Голосу перестороги». Вони вже зовсім явно і прилюдно голосили потребу власної суверенної соборної держави: Юліян Бачинський — друком, а д-р Лонгин Цегельський також як вічевий промовець — пропаґандист.

Вони всі три творять у Галичині трійцю українських державників-соборників, за якою при кінці 19-го стол. пішло вже чимало визнавців цієї ідеї, а з початку цього сторіччя, ще до першої світової війни, і маси українського народу в Галичині й Буковині. Між цією трійцею слідний і поділ праці: О. В. Подолинський — це перший ініціятор чи відновник нашої самостійницької соборницько-державницької ідеї; Юліян Бачинський — перший її конструктор, що дав їй у своєму творі «Ukraina irredenta» (1895 р.) ширші ідеологічні і суспільно-економічні основи; врешті, д-р Л. Цегельський пропаґував її і друком, головно в пресі, і на численних зборах та причинився великою мірою до її поширення в масах.

Юліян Бачинський, народ. 1870 р., юрист, кандидат адвокатури, гімназію і університет закінчив у Львові, де його батько, о. Олександер Бачинський, довгі роки був ректором львівської греко-католицької генеральної духовної семінарії, опісля крилошанином і мітратом львівської Митрополичої капітули. В його хаті була атмосфера інтелектуаліста, що цікавиться ширшими проблемами життя, не лише буденщиною. В такій атмосфері зростав і виховувався і його син Юліян. Вже молодим студентом зацікавився він політичними та соціяльними проблемами, зокрема соціялістичним рухом в Европі і в зв'язку з цим і робітничим питанням. Вступив він до Української Радикальної Партії, що повстала 1890 р. у Львові, головно за спонукою Михайла Драгоманова. Ні в політично-партійному житті цієї партії, ні в житті Української Соціяльно-Демократичної Партії, до якої він вступив після

її створення в 1899 р., Юліян Бачинський не відогравав ніякої провіднішої ролі. Не був блискучим промовцем, як Лонгин Цегельський, ні, як він, вічевим пропаґандистом, тим менше ще практичним організатором. Зате навчився аналізувати явища і події та робити з них відповідну синтезу. Вже в 24-ому році життя написав обширну студію з політично-соціяльної і державної тематики п. н. «Ukraina irredenta», що вийшла друком у Львові в 1895 р. окремою книжкою, а після першої світової війни другим накладом. Розбираючи тодішнє національно-політичне і соціяльно-економічне положення українського народу в Австро-Угорщині і Росії, головно під впливом марксизму, якого докладно і сам тоді ще не простудіював, дав положенню нашого народу в Австрії не завжди вірне насвітлення і в деяких справах прийшов до зовсім помилкових висновків. Замало, в загальному, доцінював він активність чужонаціонального елементу в національній ділянці на українських землях, зокрема і чужонаціонального, польського і московського пролетаріяту та його шкідливий, під національним оглядом нівелюючий вплив на українське оточення. Вірив у національну толеранцію чужонаціонального пролетаріяту на наших землях і не бачив від нього ніякої більшої національної небезпеки для нас. Всю вину за наше національно-політичне і соціяльно-економічне поневолення приписував він тільки панівній верстві — земельній шляхті і промисловій буржуазії та бюрократії як їхнім помічникам.

Розумів Ю. Бачинський добре те, що цей чужонаціональний елемент, який поселився численно передовсім у містах і промислових та копальняних осередках України обабіч Збруча і Карпат (на Закарпатті мадяри і змадяризовані жиди), в тодішніх політичних умовинах сам не піддаде українізації, принаймні не дуже скоро. Цей елемент належить до панівної нації, в руках якої уряди і школи, і взагалі вся влада. А ця влада і штучно хоронить від денаціоналізації репрезентовану нею національну меншину на українських землях. Та все ж Бачинський був переконанний, що постійна пролетаризація українського сільського довколишнього населення і брак заробітків на селі буде його витискати з села до міста і до промислових та копальняних осередків. Український етнічний елемент при дальшому поступі урбанізації та упромисловлення українських земель буде безупинно заливати ці міста і промислові та копальняні осередки, зразу як найнижчі некваліфіковані робітники і домашня прислуга. Чуже оточення не винародовить такої постійно зростаючої української маси, хіба деяку її частину. Силою конечности чужонаціональні міста та промислово-копальняні осередки будуть набирати щораз більше українського характеру. Клясова боротьба за поліпшення соціяльно-економічного положення цієї української пролетарської верстви набере зчасом і національного характеру, тим більше, що буде зростати та міцнішати національна свідомість поселеної там, не так ще тепер численної, української дрібної буржуазії — ремісників і дрібних купців, що теж будуть чисельно зростати. Свою ролю відіграє серед неї і українська національно освідомлена інтеліґенція як чинник національно-освідомлюючий та організаційний.

Тоді прийде і до політичної боротьби, а це знову викличе потребу ширшої партійно-політичної організації на новочасних зразках, чого досі не було. Правда, дальша пролетаризація українського села спричинить відплив з нього частини його населення і поза границі краю, себто викличе властиву еміґрацію, якої початки вже добре можна помітити. Та це конечне явище при такому соціяльно-економічному стані, в якому вже тоді, при кінці 19-ого сторіччя, жила величезна більшість українського народу, значить — українське село. Тим самим зросте і засяг зору та зацікавлення соціяльно-економічними, національно-політичними і взагалі громадянськими справами і в самому селі, і в тих, що з нього мусіли вийти.

І тут автор «України іррéденти» приходить до властивого висновку з тих усіх подій та явищ нашого збірного життя: зродження і зріст українських намагань до визволення з соціяльно-національного утиску. При цьому автор, як соціяліст, кладе найбільшу вагу на соціяльну сторінку життя. Що більше. Витвориться опісля дальше намагання і до національно-політичного визволення українських земель з-під чужодержавної кормиги. Звідси і сама назва твору — «Україна іррéдента», себто Україна, що хоче відірватися від насильного злучення з чужим державним осередком і хоче стати політично державно самостійною. Такий процес нашої політично-державної думки Ю. Бачинський уважає за природний і конечний; це в дальшому своєму розвитку доведе до остаточного ясного скристалізування й пожвавлення української соборницько-державної ідеї, а з нею і намагання її здійснити. Власна українська держава стане тоді для народу зрозумілою життевою конечністю. Суто практичних політичних вказівок для безпосередньої політичної праці автор не дає ніяких, залишаючи це майбутньому розвиткові подій. Взагалі на реальний практичній політиці Ю. Бачинський не визнавався все своє життя і сам остаточно упав жертвою свого незнання.

«Голос перестороги» о. Василя Подолинського з 1848 р. залишився незнаним ширшим українським колам поверх 70 літ — отже, двом людським поколінням. Знали його хіба найближчі знайомі і дехто з членів Головної Руської Ради. Не знав, очевидно, цього твору і автор «Україна іррéдента», що дійшов зовсім самостійно до української соборницько-державницької ідеї не на основі студій над нашою державно-політичною історією, якими ближче ніколи й не займався, а на основі дедукцій з соціяльно-економічних і суспільно-політичних явищ своєї сучасности, при чому брав на увагу напрямок дальшого їхнього розвитку. Але в останньому десятилітті минулого сторіччя і сама українська державницька ідея в Галичині мала вже гурток своїх визнавців, до яких належав між іншими і Іван Франко та дехто з молодої світської галицької інтеліґенції, головно ровесники і знайомі автора «Україна іррéдента». Були це переважно молоді члени або симпатики заснованої в 1890 р. Української Радикальної Партії, що в порівнянні з панівною тоді серед галицьких українців старою — ще з 60-их років — і розмірно численною вже народницькою групою з народницько-культурницьким характером визначалася не тільки політичним і соціяльним, але й національним радикалізмом. Цей національний радикалізм, якого по суті не можна порівнювати з зовсім відмінним українським націоналізмом наших днів, був одночасно протестом проти вузької і політичної заскорузлости старшої громади. Послідовно він приніс з собою і українську державницьку соборницьку ідею та причинився до її зрозуміння і поширення. Нова державницька і соборницька ідея впродовж останнього десятиріччя приймалася поволі і серед старшої галицько-української інтеліґентської громади, як противага проти ще доволі сильного москвофільства і проти, дуже слабенької зрештою, польонофільської групи так званих новоеристів Олександра Барвінського.

«Україна іррéдента» добула тоді широке і вдячне зрозуміння серед галицько-української інтеліґентської молоді, студентів університету і учнів вищих гімназійних кляс. Я читав її як учень вищої гімназії в рік чи два по її появі і пригадую собі добре, яке величезне враження справила вона на мене і на моїх товаришів самбірської державної польської гімназії, в якій українці творили більшість — тоді вже одинокий виняток у краю. «Кобзар» Шевченка, що його знали ми в тоді оголошеній цілості, і «Україна іррéдента» Бачинського, як теж деякі твори Івана Франка, зробили нас, старших гімназистів і студентів, українськими державниками і соборниками. Подібний духовий процес пройшла українська молодь і інших східньо-галицьких гімназій при кінці мин.

сторіччя ще перед появою «Самостійної України» М. Міхновського.

Самостійницьку державницьку ідею Ю. Бачинський спирає не на історичних фактах і документах, але виводить її як природне право кожного народу до самостійного політичного життя. Та основа є природною основою й нині для всіх народів, що давно втратили свою державну самостійність або її ніколи й не мали. Це право природне і самозрозуміле, як природне і самозрозуміле є право кожної людини до свобідного користування її особистими і загально-громадськими правами. Супроти цих природних прав кожного народу на свобідне влаштування повноти свого національного життя, отже й державно-політичного, історичні факти і документи мають тільки помічне, підрядне значення, хоча в потребі і їх беруть до уваги.

Ще дещо до характеристики автора «України ірреденти». Ми вже сказали, що практиком-політиком він не був. Закінчивши правничий факультет львівського університету, де і склав усі три приписані державні правничі іспити, кандидатом адвокатури вступив на адвокатську практику і відбував її за чергою в кількох адвокатських канцеляріях у Львові. Мало надавався до адвокатського звання, що, крім знання права, вимагає ще й знання та розуміння практичних потреб і вимог життя і хоч дещо життєвої проворности, не кажучи вже про фахову обов'язковість і прецизну точність. А з того всього багато бракувало Ю. Бачинському. Не дуже він пильно прикладався до науки права і, склавши три державні правничі іспити, не зложив уже трьох правничих ригорозів. Через те й не осягнув він ступеня доктора прав, якого вимагав австрійський закон від тих, що після семилітньої практики з адвокатським іспитом хотіли стати самостійними адвокатами. На основі своїх правничих студій він міг бути суддею чи іншим державним урядовцем вищої категорії, бо. крім адвокатури, не вимагали в Австрії докторату. Але Ю. Бачинський до державної служби не хотів вступити, мабуть, через свої соціялістичні переконання. Зрештою, не бідував і не дуже журився життям, бо мав добре матеріяльно забезпеченого батька — святоюрського достойника, що вмер кілька літ перед другою світовою війною. Автор «Україна ірреданта» з зовнішнього вигляду був схожий на артиста чи поета, носив довге, буйне ясне волосся, еспанську борідку, величезну чорну краватку і чорний капелюх з широкими крисами. Вдачею — богеміст, що любив вечорами посидіти при склянці пива в ресторані, а пізніше в каварні при чорній каві в гурті знайомих. Так майже безжурно, довгі роки плило його життя. Боротьба за існування особисто йому не була знана. Був приємної товариської вдачі і тому мав широкий гурт знайомих і приятелів серед української громади. У протилежності до Миколи Ганкевича, одного з перших і найвиразніших провідників українського соціялізму в Галичині, держався доволі далеко від поляків, підкреслюючи всюди своє українське національне наставлення.

Ю. Бачинський цікавився теж окремо еміґраційною проблемою, як масовим соціяльно-економічним явищем у Галичині. Еміґрація йшла головно до Злучених Держав Америки, і для студій над життям наших еміґрантів в Америці виїхав Юл. Бачинський на кілька років перед першою світовою війною до Злучених Держав, де прожив близько два роки. Об'їхав усі стейти, в яких були скупчення наших еміґрантів. При цьому він вивчав правно-соціяльні і економічні відносини та іміґраційну й робітничу проблему у Злучених Державах, збираючи відповідний статистичний матеріял і матеріял до історії нашої іміґрації і розвитку наших національних організацій за океаном включно з церковною справою. Вислідом цих довгих студій була велика праця Ю. Бачинського, що появилася друком у 1914 р. у Львові після його повороту до краю грубою, багато ілюстрованою книгою п. н. «Українська еміґрація в Америці, том I» з багатим статистичним матеріялом, історією нашої тамошньої еміґрації та її установ і діячів, з описом побутового життя наших еміґрантів. Друк цієї великої книжки закінчено якраз напередодні вибуху першої світової війни і віддано до переплетні Т-ва «Просвіта» у Львові. Встигли оправити всього кілька десятків примірників з кількатисячного накладу, які негайно й розійшлися. Решту у вересні 1914 р. забрала з переплетні в аркушах російська окупаційна військова влада, що зайняла цілу велику кам'яницю «Просвіти» в Ринку ч. 10 разом з її переплетнею і друкарнею «Діла», та знищила зовсім цілий наклад. До рук читачів у краю і в Америці ця цінна книжка не дійшла і вже в часі першої світової війни була вона великою бібліографічною рідкістю.

З кінцем серпня 1914 р. Юл. Бачинський виїхав до Відня разом з масою галицько-української інтеліґенції. Там працював дещо при видавництвах Союзу Визволення України і в дні створення Загальної Української Ради у Відні 5 травня 1915 року увійшов у її склад від Української Соц.-Дем. Партії. Незабаром — вліті 1925 р. — покликано його до австрійського війська, де був старшиною служби постачання. Після розвалу Австрії з кінцем жовтня 1918 р. Бачинський вернувся до краю і на короткий час увійшов у склад Національної Ради в Станіславові. Після проголошення акту злуки в Києві 22 січня 1919 р., коли Директорія УНР формувала свої дипломатичні місії за кордон, Юл. Бачинського призначили головою дипломатичної місії УНР до Вашінґтону, використовуючи його попередню знайомість американських відносин. Ранньою весною 1919 р. виїхав він до Відня, а опісля з головою подібної місії до Данії, д-ром Дмитром Левицьким, пізнішим головою УНДО й Української Парляментарної Репрезентації в Польщі, до Копенгаґи. Звідти робив заходи одержати в'їздову візу до Злучених Держав, але, наскільки знаю, до Америки дістатися не міг. Вернувся до Берліна, жив там довгий час, купив навіть в часі інфляції велику кам'яницю. З кінцем 20-их років перенісся до Праги та попав там до гуртка «змєновіховців» — поворотців на Совєтську Україну. Написав книжку, в якій проповідував орієнтацію на Совєтську Україну, і з тою книжкою їхав до Києва через Польщу. На польському кордоні при ревізії цю книжку знайдено в його баґажі і його самого арештовано, бо в книжці були деякі неприємні для Польщі місця про польські репресії супроти українців. Його поставили перед польський суд у Львові і засудили на один рік в'язниці, яку й відсидів у Львові. Після того міг залишитися у Львові або вернутися до Праги. Та він не дався відвести від своєї постанови, бо вірив наївно, що за Збручем є справжня українська держава, хоч у совєтській формі, та хотів наочно її побачити.

При кінці весни, здається 1932 р., таки поїхав до Києва. Не довго ходив свобідно в совєтському «раю». Його заарештували по вбивстві Кірова і засудили на 10 років, після чого слід по ньому загинув. Кажуть, що був у якомусь підполярному концентраційному таборі, де й загинув.

Так сумно закінчив життя автор «України ірреденти», що зробила такий великий політичний перелім у ментальності його сучасників.

V.

До іншого типу, як Юл. Бачинський, належить молодший від нього на чотири роки д-р Лонгин Цегельський. Народився він 1874 р. як син о. Михайла Цегельського, визначного українського патріота та знаного в краю громадського й церковного діяча і папського шамбеляна, що більше як півстоліття був парохом і деканом у місті Камінка Струмилова, де й умер на весну 1944 р. близько столітнім старцем. Лонгин Цегельський закінчив українську академічну гімназію у Львові і правничий факультет львівського університету зі ступенем доктора прав. Як кандидат адвокатури, вступив на адвокатську практику, але її по

кількох роках покинув, присвятившися всеціло публіцистичній і політичній праці. Був дуже живої вдачі і знаменитий промовець та вже як студент університету і член студ. т-ва «Академічна Громада» у Львові відігравав провідну ролю серед української студентської молоді.

В липні 1899 р. відбулось у Львові велике віче українських студентів, на якому Л. Цегельський був головним референтом. У своєму рефераті він уперше вказав на конечність активної боротьби молоді за оснування українського державного університету у Львові, і ця боротьба справді незабаром почалася. Та, крім справи оснування українського університету, що стала незабаром загальнонаціональним домаганням австрійських українців та їхньої парляментарної репрезентації, Л. Цегельський порушив на цьому вічу ще далеко ширшу, бо основну нашу справу. Устами Л. Цегельського вперше в нашій новій історії пролунав публічно на вічу при величезному маніфестаційному ентузіязмі всіх учасників **заклик присвятити всі свої сили праці над створенням самостійної суверенної і соборної української держави.** Арґументуючи своє внесення, доповідач доводив, що тільки у власній суверенній державі українська нація зможе знайти повне забезпечення всіх своїх потреб, між ними і культурних з власним українським високим шкільництвом. Серед бурхливих оплесків кількох сотень зібраної студентської молоді — світської і духовної — прийнято на цьому вічу обидва внесення Л. Цегельського.

Відтоді розпочалася в Галичині систематична явна пропаґанда — часописна і усна — за українську суверенну соборну державу. Саме маніфестаційне ухвалення на згаданому вічу внесення Л. Цегельського було зрозуміле, бож учасники віча читали перед тим «Україну ірреденту» Ю. Бачинського і для них ця ідея не була вже новиною. І молодь розпочала незабаром відповідну акцію. В 1909 р. основано у Львові студентський журнал-місячник «Молода Україна», одним з перших редакторів якого був Л. Цегельський. На сторінках цього журналу, першого взагалі українського державницького і соборницького орґану, що появлявся леґально у Львові довгий час і редактором якого був якийсь час і я, поміщувано систематично статті, що обговорювали конечність наших змагань за створення української суверенної соборної держави. В одному з чисел появилася теж ширша згадка та критика брошури М. Міхновського «Самостійна Україна». Українська студентська молодь в австрійській Україні вже від перших років нашого сторіччя була повністю і всеціло перейнята українською державницькою і соборницькою ідеєю і цю ідею поширювала в народніх масах.

Одним з найбільш заслужених пропаґаторів цієї був саме д-р Л. Цегельський. В кілька літ по згаданому вічу він став на якийсь час редактором найбільш поширеного в Краю великого популярного тижневика «Свобода» у Львові, орґану Української Національно-Демократичної Партії. Належав він теж до редакції львівського щоденника «Діло», де писав передові статті і короткий час був його головним редактором. Як публіцист порушував нераз на сторінках «Свободи» і «Діла» нашу соборницько-державницьку справу, як промовець говорив про неї на публічних вічах перед масами народу. Щоб цю ідею поширити і закріпити в душі українських народніх мас у Галичині, д-р Л. Цегельський написав велику популярну розвідку-студію п. н. **«Русь—Україна і Московщина—Росія»**, яку Т-во «Просвіта» видало окремою книжкою у великому накладі. У цій книжці автор говорить про історичні взаємини Руси—України з Московщиною—Росією, про нашу боротьбу за здобуття та вдержання власної державности та про безперервні намагання Московщини — Росії, збройні і мирні, поневолити український нарід. Свою мету Московщина—Росія остаточно осягнула, а нині всіма засобами старається це поневолення закріпити назавжди і знищити зовсім український нарід, як нарід самостійний. Росія — це наш відвічний ворог № 1, і наш нарід мусить з нею вести безупинну і завзяту боротьбу, бо тут іде про його існування. Перед дальшим поневоленням і перед своєю національною загладою український нарід може забезпечити себе тільки шляхом розбиття царської Росії і створення власної суверенної держави. Книжка д-ра Л. Цегельського стала дуже популярною в народніх масах у Галичині. Вона доходила до найдальших закутин краю і селян, просто її розривали. Великий наклад незабаром вичерпався, зроблено другий, ще більший, що теж моментально розійшовся, а опісля і третій, який теж розхоплено. Такого масового успіху не мала в Галичині ніяка українська історично-політична розвідка. Як «Україна ірредента» Юл. Бачинського промостила шлях для нашої соборницько-державницької ідеї серед молодої інтеліґенції в Галичині, так кілька літ пізніше «Русь—Україна і Московщина—Росія» д-ра Л. Цегельського зробила те саме в українських масах у Галичині, що з етнографічної маси переродилися незабаром у нарід, свідомий своєї остаточної державної мети. Висловом цього були десятки тисяч зголошень української селянської молоді в Галичині в серпні 1914 р. до леґіону Українських Січових Стрільців (УСС) для збройної боротьби з російським царатом за державне визволення України з московської неволі. На цьому державницькому освідомленні наших народніх мас у Галичині, за якою пішла й Буковина, сперся і Листопадовий Зрив 1918 р. і збройна боротьба Української Галицької Армії за суверенну соборну Українську Народню Республіку в рр. 1918—20.

Ґрунт для соборницько-державницької ідеї та її розросту в Галичині приготовлювано вже давніше. Останнє десятиліття минулого століття було добою творення та ясної кристалізації української національно-політичної думки взагалі і в злуці з нею створення українських політичних партій з точно означеною програмою та організацією. Початок вийшов з Української Радикальної Партії, що, порушуючи соціально-економічні проблеми, на які досі мало звертали увагу, створила новий політичний фермент. До рядів цієї партії пристали молоді, талановиті люди з-поміж світської інтеліґенції, і нові політичні і соціяльні ідеї порушувалися на сторінках редаґованого Іваном Франком журналу «Життя і Слово» та орґану УРП «Народ». Але УРП занепала головно через т. зв. попофобію — боротьбу з греко-католицьким духовенством і греко-католицькою церквою, що її на сторінках радикальної популярної преси повів був Михайло Павлик. Тому й ця партія не знайшла ширшого відгомону в народніх масах. Вже після 1895 р. виступили з неї найпомітніші її члени, що дали почин до заснування двох нових партій у Галичині — Української Національно-Демократичної Партії (УНДП) і Української Соціяльно-Демократичної Партії (УСДП).

З рядів УРП виступив один з її корифеїв, д-р Іван Франко та найдіяльніші її члени — посол д-р Теофіль Окуневський, Вячеслав Будзиновський, д-р Євген Левицький, д-р Володимир Охримович та інші — всі три останні талановиті журналісти, зокрема Левицький та Охримович і всі три вони при перших загальних виборах до австрійського парляменту 1907 р. стали послами як кандидати панівної вже в краю і рішальної УНДП. Для створення УНДП ішла довша підготовна праця. Цю працю виконав двотижневик «Будучність», що його впродовж 1899 р. видавали у Львові д-р Е. Левицький і д-р В. Охриомович — обидва адвокатські кандидати і журналісти — і мистець-маляр Іван Труш. Редаґували «Будучність» два перші як справді талановиті журналісти, порушуючи там багато проблем політичного-ідеологічного і практично-організаційного характеру. В думках галицької інтеліґенції, навіть старшої, «Будучність» зробила великий духовий перелім, як ніякий інший часопис до того часу. Вона приєднала і ширші кола старшої інтеліґенції, між ними таких, як

Ю. Романчук, о. Олександер Стефанович, д-р Кость Левицький, д-р Євген Олесницький. Згадані радикальні сецесіоністи та численні інтеліґенти старої народовецької громади, що від 1885 р. скупчувалися біля краєвого політичного Т-ва «Народня Рада» у Львові та біля редакції «Діла», створили з кінцем 1899 р. нову партію УНДП, виробивши для неї широку програму і організаційний статут. На чоло політичної т. зв. максимальної програми поставлено змагання за створення суверенної соборної української держави, а в т. зв. мінімальній, себто практичній програмі — поділ Галичини та створення в Австрії окремого українського коронного краю, значить повної національно-територіяльної автономії для українців. Таким чином, відновлено домагання Головної Руської Ради у Львові з 1848 р. У проводі нової партії став посол Юліян Романчук, як голова (пізніший віцепрезидент австрійського парляменту), а як ваступпик голови д-р Кость Левицький, що опісля став парляментарним і соймовим послом, був головою УНДП та довгі роки керував політикою австрійських українців. До УНДП вступили в 1899 р. Іван Франко і проф. Михайло Грушевський, що кілька перших літ були навіть у її верховній управі. Нова партія стала незабаром масовою і рішальною.

Друга ґрупа радикалів-сецесіоністів, а саме: Юліян Бачинський, Семен Вітик, Микола Ганкевич, посол д-р Роман Яросевич та ще дехто створила з кінцем 1899 р. Українську Соц.-Демократичну Партію (УСДП). І вона прийняла в свою програму соборницько-державницькі ідеї, але сама залишилася дуже слабенькою партією. Значно сильнішою, хоч завжди з льокальним характером була УРП, що теж прийняла тоді у свою програму соборницько-державницьку ідею, яку тим самим прийняли всі три українські партії і популяризували її у своїх пресових органах. Найбільше і постійно популяризувала її у масах згадана «Свобода», якої редакторами були за чергою: д-р Є. Левицький, Вяч. Будзиновський, д-р Л. Цегельський, Олекса Кузьма, а від 1913 р. до 1918 р. автор цих рядків.

В 1909 р. д-р Л. Цегельський став послом до австрійського парляменту і був ним до 1918 р. В рр. 1913 і 1914 був теж послом до галицького сойму. Не кидав і публіцистики і в рр. 1915—18 був редактором щоденника «Українське Слово» у Львові. В серпні 1914 р. ввійшов до Головної Української Ради, яка в травні 1915 р. перетворилась у Відні на Загальну Українську Раду — обидві під проводом д-ра Костя Левицького. Разом з автором цих рядків був д-р Л. Цегельський членом обох цих рад. Восени 1924 р. обидва вони, як делеґати Головної Української Ради, виїхали до Туреччини, Болгарії і Румунії, щоб пропаґувати там прихильну опінію до створення української суверенної держави. В Царгороді мали вони розмови в цій справі з керівниками отоманського уряду — великим везиром Талат Пашою і міністром війни Енвер Пашою та іншими турецькими політичними діячами і представниками преси. Так само говорили в Софії з прем'єром міністрів д-ром Василем Радославовим, президентом болгарського парляменту і з цілим гуртом болгарських послів, політиків та журналістів. В Букарешті, де уряд і велика більшість тамошньої публічної опінії була по боці Антанти, отже й Росії, такі розмови вони мали тільки з представниками соціялістичних кол, між іншими і з Хр. Раковським, пізнішим совєтським диктатором України. Була це перша українська пропаґанда української держави перед урядами найбільш заціклавлених у нашій справі балканських держав. В кілька літ пізніше українська суверенна і соборна Держава стала фактом, доконаним актами з 22 січня 1918 р. в Києві, актом з 19 жовтня 1918 р. у Львові і актами злуки з 3 січня 1919 р. у Станиславові та остаточним актом у Києві з 22 січня 1919 р. Д-р Л. Цегельський увійшов 19 жовтня 1918 р. до Національної Ради у Львові, а 9 листопада 1918 р. до першого уряду з назвою Державного Секретаріяту Західньо-Української Народньої Республіки (ЗОУНР) під проводом д-ра Костя Левицького, як державний секретар внутрішніх справ. З доручення уряду він вів вступні переговори в Києві щодо злуки ЗУНР з УНР і так приготовив і саму злуку.

Незабаром після проголошення акту злуки д-р Л. Цегельський вийшов з уряду ЗУНР, щоб з його доручення виїхати в дипломатичній місії за кордон. Приїхав до Відня і там залишився, щоб в 1920 р. виїхати до Злучених Держав, щоб там зорганізувати збірку на національний фонд для визволення західньо-українських Земель з-під польської окупації. У Злучених Державах залишився він на постійне і вже віддавна є американським громадянином. Як громадський діяч і журналіст бере він там живу участь у тамошньому українському національному житті. Статті його пера появляються нераз на сторінках двох наших великих часописів — щоденника «Свобода» в Нью Джерджі і «Америки», що виходить тричі на тиждень у Філядельфії. Відвідував він нераз і Канаду, де виголошував доповіді на різних більших зібраннях канадійських українців. Промовляв теж нераз і через американське радіо в пропаґанді української державної справи. В квітні 1145 р. в часі створення Організації Об'єднаних Націй у Сан Франціско виїхав туди як голова американсько-української делеґації. Іменем цієї делеґації домагався він усунення совєтської окупації українських земель, яку перед світом тільки маскує українська совєтська Соціялістичса Республіка, а фактично неподільно панує там большевицька Москва при допомозі неймовірного терору і послідовного масового, навіть біологічного винищування українського народу. В ім'я тих засад, що їх проголосив президент Рузвельт і які прийнято в основу статуту Об'єднаних Націй, домагався він тоді визнання повної суверенности УНР та її національного уряду з усуненням чужої окупації. По 46 роках — від свого першого виступу на студентському вічу у Львові в 1899 р. з проголошенням конечности боротьби за українську суверенну соборну державу — підніс цю ідею як реальну конечність перед зібраними у Сан Франціско представниками народів з усього світу — вже після того, як українська суверенна соборна держава короткий час справді існувала. І цій нашій великій ідеї не спроневірився він усе своє життя. Інакше, як Юр. Бачинський, автор «України ірреденти», що повірив у добру волю московсько-совєтських окупантів і сам від них загинув.

Галичину після свого виїзду з неї з початком 1919 р. д-р Л. Цегельський відвідав тільки один раз — в липні 1938 р., щоб побачитися з своїм старенським 90-літнім батьком у Кам'янці Струміловій та з дружиною і з двома синами у Львові. Побув там усього три дні, бо на довший час польська поліція не дала дозволу. Влiті 1947 р. американська Україна вшанувала 50-ліття громадської і політичної діяльности д-ра Лонгина Цегельського, нині найстаршого віком і безперервного подвижника української соборницько-державницької справи. Нам доводиться побажати, щоб цей заслужений ювілят дожив ще повного здійснення тої ідеї, для якої жив і за яку боровся все своє життя та в яку ніколи не зневірився.

VI.

Моя тема про трьох наших перших державників-соборників властиво вже вичерпалася. Та доводиться згадати хоч коротенько і про четвертого — Миколу Міхновського, що вперше з своєю брошурою «Самостійна Україна» виступив у 1900 р. вже після появи «України ірреденти», після того, як у політичну програму всіх трьох галицько-українських партій прийнято соборницько-державницьку ідею та після згаданого вище рішення загально-студентського віча з липня 1899 р. Ще перед тим «Україна ірредента» — знаю це від її автора — попалася в невичкому числі примірників шляхом контрабанди на наддніпрянську Україну. Там читали її ще перед 1900 р. нечисленні

гуртки головно студентської молоді; у трохи більшім числі примірників перепачковано туди з Австрії невеличку брошурку «Самостійна Україна», що розійшлася теж передовсім серед студентської молоді, відкриваючи перед нею нову для неї ідею самостійної України, як нащу реальну конечність.

Про самого автора «Самостійної України» М. Міхновського, про Тарасівців, про Революційну Українську Партію (РУП) була вже обширна стаття на сторінках журналу «Орлик». До неї хочу додати дещо про знану мені з львівського ґрунту діяльність Революційної Української Партії — РУП — та про самого М. Міхновського, якого я пізнав у Львові ще як студент львівського університету перед сорок кількома роками і з яким я до першої світової війни зустрічався кілька разів та говорив довше про наші громадські справи.

Революційна Українська Партія, зразу як невеличкий гурток, головно студентів, створилася в 1900 р. До її основників належав і М. Міхновський, один зі старших віком цієї громади. Він мав тверді і непохитні українські національні переконання і не проміняв їх і пізніше на соціялізм, такий модний тоді серед молодих наддніпрянських українців. Широкої явної політичної діяльности не можна було розгорнути в тодішній російській дійсності, як це могли робити австрійські українці, що жили в конституційній державі. Українство в Росії було проскрибоване, а про леґальне видавання української преси і літератури не могло бути тоді й мови. Тому і РУП почала друкувати свої видання в Австрії. Першою її книжечкою була згадана брошура М. Міхновського, яка своїм небувалим українським національно-політичним і самостійницьким змістом зробила перелім у політичний думці на Наддніпрянщині. Вона ж досі не виходила поза домагання заспокоїти українські чисто культурницькі потреби. Аж тут з'являється домагання самостійної України вже у власному державному маштабі, що було справді революційним поступом. На жаль, ідея М. Міхновського не знайшла тоді, крім дуже нечисленних одиниць, ширшого відгомону і ще довго не змогла уґрунтуватися.

Властиву видавничу діяльність РУП розпочала тільки в 1902 р. видаванням у Чернівцях свого органу «Гасло» під редакцією Дмитра Антоновича (Мухи). Десь на весні 1903 року перенесено «Гасло» до Львова. Сюди перенесено й другий орган РУП — «Селянин». Короткий час у 1903 р. РУП видавала у Львові популярний часопис для промислових робітників «Добра Новина», а в рр. 1904 і 1905 — до вибуху першої російської революції восени 1905 р. — на її місце появилася «Праця». Все те друкувалось у Львові в друкарні Манецьких, де тоді друкувався львівський щоденник «Діло» і тижневик «Свобода». В 1903 р. редаґування згаданих видавництв РУП обняв Симон Петлюра, що жив у Львові більше як два роки — до осени 1903 р. — під іменем Симона Тагона. З ним жив я жив увесь час у близьких дружніх відносинах і часто з них сходився. Якийсь час я був редактором «Молодої України», якою Петлюра-Тагон дуже цікавився, а в 1905 р. фірмував я як відповідальний редактор його видавництва. На кордоні щось два рази приловила була посилки російська прикордонна сторожа, і тоді на домагання російського міністерства закордонних справ (через російську амбасаду в Відні) австро-угорське міністерство закордонних справ і австрійське міністерство внутрішніх справ через дирекцію поліції у Львові робило поліційні доходження. Мене кликали до дирекції поліції. Списували протокол, у якому я заперечив яку-небудь співучасть у видаванні приловлених друків, що, мовляв, друкуються невідомо де, мабуть, десь поза Австрією. На тих львівських виданнях РУП не було подане місця друку ні ім'я видавця та редактора, вони були призначені тільки для Росії і в Австрії їх не можна було кольпортувати. Очевидно, дирекція поліції у Львові, де референтом пресових справ і друків був тоді д-р Юзеф Райнлендер, пізніший директор поліції — про все добре знала, бож я був зголошений у поліції, як відповідальний редактор тих видавництв. З «приязні» до Росії на видавання таких друків і контрабанди до Росії поліція дивилася крізь пальці. Протокол закінчувався урядовою допискою, що не стверджено, щоб приловлені друки виходили у Львові. Я дістав усну пораду, щоб фірмовані мною перед поліцією друки перепачковувано до Росії зручніше, щоб дирекція поліції не мала клопотів зі списуванням протоколів і виясненнями до міністерства у Відні.

До Львова приїздив тоді і М. Міхновський. Видавництво РУП набирало щораз ясніше чисто соціялістичного характеру, з чого М. Міхновський був дуже невдоволений, як це знаю з розмови з ним. В лоні РУП скристалізувалися дві окремі групи — більша, що створила Українську Соц.-Дем. Робітничу Партію, до якої пристали Дмитро Антонович, В. Винниченко, С. Петлюра і інші, і мало численна т. зв. Спілка, як філія російської Соц.-Дем. Роб. Партії, у якій опинилися Олександер Скоропис-Йолтуховський і Маріян Меленевський (Басок). М. Міхновський не пристав ні до одної з них; він не хотів розміняювати свої українські національні ідеали на соціялістичні. РУП перестала існувати.

Особа М. Міхновського, доволі високої, майже атлетичної статури, справляла на мене враження людини непостійної в своїй праці, може навіть трохи істеричної, що легко запалюєтсья, але ще легше зражується хвилевими невдачами. Піддавався хвилевим зовнішнім ефектам і до них прив'язував велику вагу. Тим нагадував мені трохи популярного «батька Кирила» — д-ра Кирила Трильовського — з його «Січами», лентами, топірцями, малиновими прапорами і походами. Був він lux in tenebris — світлом у темноті, метеором, що заяснів і скоро погас.

(Кінець).

Д-р ОСТАП ГРИЦАЙ.

БАНКРОТ ЛІТЕРАТУРИ

(Продовження).

ОПОВІДАННЯ.

Але що людське ars amandi цікавить Костецького не від сьогодні, цього доказ нпр., його нарис «Вічна битва» (повістка без імен і реплік), поміщ. в літ. додатку до часопису «Наше життя» (з 26. I. 1946) — в числі, присвяченім II. З'їздові Мурівців), де Костецький, розмальовуючи еротичну пригоду якоїсь мабуть сатиріязісом навіщеної жінки, що відвідує в ночі цілком, чужого їй чоловіка, пише таке:

«Крізь сміх спитав він її, чи спитала вона дозволу в чоловіка прийти сюди. Вона — (що лягла впоперек ліжка, через його ноги) — шепотом відповіла, що той, хто лишився на кухні, не чоловік їй. Він не міг отямитися від здивовання. Він сказав, що це має бути надзвичайно велика людина, якщо вона спроможна водити за собою на ланцюгу таку гарненьку жінку, не творячи з нею подружжа. Тоді вона розпочала з ним боротьбу. Юнак був дужий, гарячий, але не спітнілий (sic!). Борюкаючися з ним, вона випростала ноги вздовж ліжка, і він накрив її простиралом. Вона вп'ялась йому нігтями в шию, але наступної миті втратила

силу, приникла й розтулила рота. Він припав ротом до її вологих уст. Він дихав важко, і тепер він утратив розум і спітнів. Він обіймав її де-далі тісніше. Від цього її повнило гостре блаженство. Цього чуття вона не могла порівнати ні з чим, що зазнала на своїм житті. Її наче наливало вщерть вино, душене з пересиченого солодощами овочу» (ст. 9).

Дійсно:

Прекрасна романтика!

IV.

Взагалі ж — еротика й еротичні деталі — це для літераторів з-під знаку Хорса та їх однодумців у збанкротованій літературі нашої доби дуже вдячне поле до веселеньких жартів пікантного характеру. І все це в ім'я того «нового романтизму», що то його з такою крикливою, хоч і не зусім щасливою емфазою, проголосили у своїй проклямації редактори Хорсового альманаха. Дійсно — чого то вони не обіцювали українським читачам власне на рахунок того їх цілком нового романтизму! Бо «романтизм — читаємо в одній з дальших частин передмови до «Хорса» — у мистецтві означає все. Краса щирого слова в усіх ритмах, краса звуку в усіх контрапунктичних можливостях. (Коли можливе вичерпано, шукають неможливого, щоб зробити можливим[1]). Але шукають ці романтичні). Краса барви. Краса кольориту та сухої (?) лінійности (— то є й мокра лінійність та що це таке? О. Г.). Краса гексаметру, терцини, сонета та вільного вірша. Краса консонансу та атональности. Краса опису й краса діялогу. Віра в силу ґротеску, віра в творчу потужність моментально-нежданого, несподівано-вражливого. Доба могучої синтези в українському мистецтві. Доба романтичної синтези в українському мистецтві» [2]).

Одне слово:

Чуда, чуда повідають! Але коли ми від кожноразового вигуку романтичної передмови перейдемо до романтичної практики в «Хорсі» — то за кожен раз зустрічаємося з усім, тільки не з красою і не з творчою потужністю, а головно з нічим, що можна б хоч приблизно, хоч подекуди назвати принаймні спробою якоїсь синтези українського мистецтва досі. Бо що саме течія романтизму в літературі повна щонайкращих мистецьких можливостей це правильно, і історією романтики в письменствах Европи доказане так блискучо, — що мистецькі твори тієї ж романтики — це й дійсно зразки геніяльних досягнень, а на всякий випадок геніяльних мистецьких спроб в ділянці літератури. Шедеври французької романтики, напр., надали французькій літературі її ж доби в гострім протиставленні до творів доби псевдоклясицизму та доби Наполеонської, яскраво індивідуальний, вщерть духом свобідного творчого пориву надиханий характер. Характер **в цілості позитивний,** навіть попри такі, скажімо, творчі екстраваґанції, як теза Теофіля Ґотіє: «Чим чудніше, тим краще»,[3]) або принцип безмежної свободи, фантазії у Віктора Гюґо, зокрема ж в його романах» «Han d'Islande» (1823) та «Bug Jargal» (1825), а головно у драматичній містерії «Les Burggraves» [4]). Але не зважаючи на всі принагідні неймовірності, парадоксальності та історичні здовільності у Віктора Гюґо, треба сказати, що в кожній з приналежних ділянок письменницької творчості він створив речі монументальної ваги і мистецької вартости, і для вселюдської духової культури може більшого значення, ніж навіть твори Ґете [5]). А коли йде про принципові енунціяції тих — sit venia verbo! — клясичних романтиків, то може годилося б воно згадати, що передмова Ґотіє до роману «Панна Мопен» це одна з епохальних проклямацій культу індивідуалізму XIX ст. Так само — а може і ще в більшій мірі! — Як передмова Віктора Гюґо до його драми «Cromwell» (1827) це знову ж епохальний своєю вагою розрахунок новотворчого духа романтизму з перестарілими традиціями клясичної трагедії Корнейїв та Расенів, а його ж передмова до оповідання «Le dernier jour d'un condamne» (1829) це один з пропамятних европейських документів у користь тогочасної пропаґанди проти кари смерти [6]). І коли ви читаєте нині слова французького критика Л. П. Фарґа про сучасний французький театр, про твори таких його репрезентативних представників, як Поль Кльодель, Жан Ануїль чи Жан-Поль Сартр, то чи одно тут пригадує вам думки, висловлені колись Віктором Гюґо в його передмові до «Кромвела» [7]). Зокрема ж нагадується вам риса універсальности погляду у творчості великого французького поета, коли з приводу вистави «Le pere humilie» Кльоделя критик і драматург Марсель Тіебо пише: «Вистава «Батька упокореного» — так само як і вистава штуки «Атласовий черевик» — справляє на глядача враження видовища космічного [8]). Хотілося б просто сказати, що стіни театру раптом розвалилися і що пронісся важким подувом вихор з-над Дніпра (de Borysthene) чи десь від південних океанів. Усе тут поширене до розмірів символу, рівня високої духовости: важливі теми, величаві персонажі. Отак релігія, любов божеська і любов людська, революція і святість престола папи оволоділи тут сценою» [9]).

Так чи не пригадує нам ця критика оту загадкову містерійність видовищ у штуці «Les Burgraves» Гюґо, з якої так насміхалась у своїм часі літературна критика Німеччини? [10]). А з новіших і найновіших письменників Франції: Яка ж знаменна передмова Мопассана до його роману «Pierre et Jean» або Андре Мальро до «Les Temps du' Mepris» (1935)!

Значить, шановні читачі, я дуже далекий до того, щоб молодим письменникам закидувати те що вони у своїх принципових заявах своїм током може занадто сміливі, занадто багато обіцюють та з занадто яскравим презирством ставляться до літературних традицій свого оточення. Навпаки — я бажав би зі щирої душі, щоб наші наймолодші творили нові напрями в рідному письменстві, щоб вони розкривали нові джерела мистецької творчости, нові животворні підходи до неї, нові глибини людських почувань і нові вершини духових захоплень, висловлених новою мовою новорозкритих людських душ. Особливо ж, коли це мали б бути українські душі, гідні того, щоб ми їх показали Европі як щось далеко цікавіше і з чисто життєвого погляду вартніше, ніж кримінально хоробливі, духом морального большевизму надихані подоби Достоєвського [11]). **Але хіба є в передмові до альманаха «Хорс», — що нібито проклямує новий романтизм у нас, хоч одно-одиноке речення, варте того, щоб його зберегти для майбутнього як гідне свідоцтво творчої обнови української літератури на еміґрації нашої доби?** А проте хотілося б бачити в українській літературі на чужині принаймні стільки вщерть позитивного розвитку, позитивних досягнень і позитивних цінностей, що їх бачи-

---

[1]) Підкреслення авторів передмови. О. Г.

[2]) Аьманах «Хорс», ст. 4. О. Г.

[3]) Про Ґотіє див. мою передмову до українського перекладу «Mademoiselle de Maupin» видавництво «Чайка», Відень 1295.

[4]) Про нього ширше в моїй передмові до українського перекладу «Lucrezia Borgia» видавництво «Чайка», Відень 1924. О. Г.

[5]) З цього погляду цікавий голос французького журналіста про поета при нагоді недавнього відкриття його музея в Парижі: Pelerinage a la maison de Victor Hugo (Nuvelles de France, 17 aout 1947.) О. Г.

[6]) А. Берґер «Die Todesstrafe». Europas Für und Gegen dieselbe. Triest 1898 О. Г.

[7]) В журналі «Masques» theatre 1944—1946. Introduction de Leon-Paul Fargue. О. Г.

[8]) Порівняй з цього погляду універсальний характер «Legende des siecles» Віктора Гюґо. О. Г.

[9]) В журналі «Masques» ст. 73. О. Г.

[10]) Johannes Scherr. Geschichte der Weltliteratur. Jubiläumsausgabe, Bd. I. Frankfurt a. M., 1898. О. Г.

мо і можемо сміло показати чужинцеві в ділянці— українського мистецтва. Ми дивимося лиш на два, видані досі випуски альманаха-журналу **Української Спілки Образотворчих Мистців**[12]). І хіба ж не скажемо, що тут дійсно ґідний уваги почин, прекрасний, европейської міри журнал, високо вартісний як документ української творчої праці як для нас самих, так і для закордонного форума? Але коли ми приглядаємося до творів наших образотворчих мистців ближче, то перше, — що тут звертає увагу глядача, це — **серйозність мистецького замислу і серйозність мистецького виконання.** Нема тут ніяких туманних передмов з фразами, з яких кожна скидається на пародію того, що автори власне хотіли сказати. І нема тут ніяких псевдотворчих цинізмів камбрбумського типу. Чи ви дивитеся на різьби Крука, Мухина, Масютина, Ємця, Бульдіна, Павлося, Литвиненка та Дзиндри, чи поглянете на картини Анастазієвського, Білецької, Неділка, Шрамченка, Гординського, Дмитренка, Гоція, Мороза, Бутовича та інших і ще інших, в кожного ви добачуєте позитивний осяг позитивної праці з користю для мистецької культури. Правда — маємо тут і еротичні студії, але це еротика, двигнена у сферу мистецького передуховлення, як це слушно підкреслює С. Коломиєць у статті «Українська різьба сьогодні», коли про інтересні жіночі подоби А. Павлося каже: «Він тонко вміє віддавати жіноче тіло, воно дихає в нього життям, ґрацією, гармонією, і водночас його постаті обвіває наче подих якогось смутку, наче жалю за всім гарним, що є тільки коротким моментом, вічним проминанням. Безперечний еротизм у тих його постаттях поданий у формі ушляхетненій, піднесеній до якоїсь чистої форми, форми мистецтва»[13]).

Зате ж ви подивіться на еротизм у наших літераторів! Якщо це не еротизм марки Пітеґріль або Обер — тільки ж без французької легкости цього останнього — то принаймні своїми натяками такий прозорий і цинічний, що тут усяке мистецтво, тобто всяке передуховлення кінчається. Так, напр., в оповіданні Василя Орлика «З нас угорі сміється сонце»[14]). Воно написане стилем помітно легшим, ніж камбрбуми Костецького, через що можна б добачувати тут навіть завдатки деякого оповідального таланту, нехай і пересічного. Пересічних талантів ось треба літературі теж, бо ніяке письменство у світі не стоїть тільки самими архитворами, і не лише великі архитвори рішають про її престиж, а також якість, характер і багатство творів середньої міри, так як це бачимо головно в літературі німецькій, де для таких творів є окрема назва, а саме Unterhaltungsliteratur. Але коли ви почнете рівняти німецьких чи французьких письменників-оповідачів середньої міри з нашими кандидатами на таких же, то тут знову перевага перших така, що ставляти їх і наших поруч себе не доводиться ніяк, а саме тому, **що нашій людині недостає здебільша серйозности і поваги до власної праці.** От тема оповідання Орлика — це настирливе побажання оповідаючого побавитись коханнячком чужої жінки, а саме пані Мусі, дружини «відповідального» комуніста Гайдая (ми в совєтськім середовищі). Але щож — пані Муся трохи химерна, а Гайдай »здоровенний бик, вивіска борця, енерґія без берегів». — «Смішно говорити про духову спільність з Гайдаєм — каже автор. — Буйвіл, засипає в театрі, за два роки ні чорта не прочитав, дослівно ні чорта, любов до його м'язів, так, але — — відчувши вищість над ним, Муся розлютувалася. Розлютування й роздратування. Бичок— бичок — каже Муся непоетично. І в розмові з близькими: мій дурень. Так: бичок або мій дурень» (ст. 27). Як бачимо вже з того фраґменту, сюжет оповідання Орлика дуже собі не вибачливий, а ще невибачливіша тут розрібка, що місцями туманною дикцією виразно зраджує фатальний вплив Костецького. От, коли Муся в розмові з закоханим в неї Андрієм, то вона говорить так: **— Люблю. Ти зовсім, зовсім. Я наче знову. Мій чоловік? Я наче знову. Чуєш мене, чуєш мене? Мій чоловік, ех. Я наче знову»** (ст. ibidem)[15]). Або таке: **— Андрійку, я питаю — — кинеш мене? — Люба, уяви, що тобі подарували троянду. — — І ти говорив до неї: обіцяєш мені? — До троянди? — Обіцяєш мені не зав'янути? — Алегорія? (Муся надула уста). — Не зав'янути, бути такою ж пахучою? Муся надула уста. Підтягла ковдру аж до підборіддя, фабула поступає. Андрій був таким цікавим співрозмовником, так уміло панував над темою, що Муся пробачила брак патосу. Вони зустрічалися майже щодня, фабула поступає»** (ст. 28)[15]). Взагалі ж — божественна простодушність еротики Костецького, здається, подобалася Орликові, бо далі той, що оповідає, розмальовує таке: **«Їй (— Мусі) — раз-у-раз боліла голова. Вона лягала в ліжко. Вона клала на голову білу мокру ганчірку. З її усмішки я читав: — Ти тюхтій. Тоді я сідав біля неї. Стискав її. Ніжні повіки з довгими віями, уста, пахли стиглим яблуком, ноги, теплом напоєні ноги, власне литки»** (ст. 29). — А далі ще такий психологічний вихват: «Я раптом схоплювався. Казав, що маю невідкладні справи. Тоді я біг геть від спокуси. Я тепер уявляю, звідки тік мій тривучий опір — — я робив це свідомо. **Мене тішило тіло, з чару якого я міг безкарно знущатись»** (ibidem). — Але нам довелося б ще дуже багато виписувати з романтичного оповідання Орлика, коли б ми хотіли вказати нашим читачам на всі чудацтва його стилю і на всі еротичні жарти, цинізми та перипетії тут, від перепоєних теплом ніг, власне литок пані Мусі, починаючи. Тільки ж, що на таке шкода нам місця, бо, зрештою, всі ті фіґури автора такі нам — до їх сексуальних переживань включно — байдужні і навіть як еротичні типи не цікаві, що знову питаєшся, нащо і для кого властиво такі дурниці сьогодні пишуться і друкуються? А при тому варте уваги ще й те, що є в нас — здебільша ано-і криптонімами замасковані — кандадати на критиків, що до таких жалюгідних еляборатів намагаються підхоможе a posteriori конструювати їм?) угаєні прикдити з усією серйозністю і вгадувати всі їх (чи мети. Ви читайте з цього погляду хочби такі елюкубрації як Ф. Грака стаття про альманах «Хорс»[16]), або така ж стаття О. Ізарського[17]), або теж «Хорсові» присвячена річ Юрія Корибута (головного редактора)[18]). З цих дійсно одержимих адвокатів літераторської контрабанди в «Хорсі» доволі цікаво інтерпретує красу стилю в оповіданнях Орлика та Костецького особливо пан Грак, коли каже таке:

«Але справжнім спікером «Хорса» є його проза в іменах: Василь Орлик «З нас у горі сміється сонце» та Ігор Костецький («Божественна лжа»). Зайво переповідати зміст цих творів. Цікавіша їх мистецька тенденція (— тут п. Грак цитує поданий

---

[11]) Дослідники Достоєвського — між іншим Вітов, Розанов, Бердяєв, а в останньому часі митрополит Антоній (диви французький переклад його книжки «L'ame russe d'apres Dostojevsky.» Roma 1923) намагаються протиставити гуманізм у Достоєвського, як ідеал гуманізму чисто християнського гуманізмові европейському, тобто чисто раціональному, і тут за їх думкою і джерело конфлікту між Д і Белінським. На мою думку ідеального представника того чисто християнського гуманізму в Достоєвського, навіть коли брати до уваги подобу старця Зосими, в рядах його постатей немає. Створити такий тип було б завдання письменника українського. — Про Достоєвського пор. ще статю д-ра Тірфельдера «Kinck und Dostojewski» (Nordische Rundschau. Heft 4, 1928, ст. 177—182). О. Г.

[12]) Українське Мистецтво. Альманах. І. У. С. О. М. 1947.

[13]) Українське Мистецтво І, ст. 21/22.

[14]) «Хорс», ст. 26—37.

[15]) Підкреслення мої. О. Г.

[16]) «Українська Трибуна», 29. VI. 1947, ст. 4.

[17]) «Ішовши в далекі світи», «Час», 23. III. 1947, ст. 6.

[18]) «Час», 2. II. 1947, ст. 5.

вже мною уривок, що починається від слів «Любий, ти зовсім, зовсім») і пише далі таке: «Цей стрибок чуття означує його сутність (— отже і Костецького феноменальне «стриб-стриб» п'яної Валюшки це теж тільки «стрибок чуття», що означує ту таємничу «сутність»? О. Г.) ... Намагання змеханізувати слово, утотожнивши його з матерією — це для автора основне завдання (— що це таке? О. Г.). Він не вдоволяється словом як прямим і єдиним засобом. Він снажиться обернути його в залізо, в механізм, у складники повітря (?!). Він домагається, з новелі зробити фільм, музику. Це те, що переживає конструктор, коли міркує над формою літака» (ст. 4). — От вам естетично-критично вияснена несхопна нормальним розумом містерія творчости Орлика! Ви, прочитавши Орликів нарис, негодуєте, що це не зовсім доладною формою подана пів-большевицька сміховинка про непристойні похоті пані Марусі і її бідних адораторів. А тут вам щойно пан Грак об'являє, що це властиво епохальне діло: змеханізування слова і утотожнення його з матерією, далі ж переміна слова в залізо на те, щоб розбити його на всі атоми повітря, після чого це вже виявиться, що властиво з того остаточно вийде: фільм, музика, чи настрої Цеппеліна, братів Врайтів чи Блеріо при конструюванні літака. А Костецький? В чому ж знову його містерія творчости? Ну — пан Грак навіть і в царстві камбрбуму пророчий ясновидень. Він, процитувавши з оповідання Костецького не так то леґко зрозумілий фраґмент: «Вона впала, велика багряна троянда, зрізана кривим ножем садівника. Хвилина шлюбного ложа, хвилина смерти. Велике розпечене сі-бемоль пристрасти», — додає до того таке: «Хочеться заплющити очі і читати чи переказувати рядки без патосу, навмання. І це те, що автор дає уяві набризками слів, мазками барви, подихами вибагливих запахів. Іраціональне переходить в раціональне, переходить у форму, дає зміст і ворушить найінтимніші побудники для вияву мистецького щастя».

Я питаюся:

Що річеве, позитивне, зрозуміле та дійсно інформативне для пересічного читача української книжки та української преси сказав тут шан. пан Грак? Кого й чого навчив він щодо оцінюваних ним творів, яким критичним принципом кермувався він тут, як критик і як він уявляє собі письменницьку творчість, що користуючись такими його осудами, забажала б шукати тут якогось провідного, в майбутнє ведучого напряму? І от призадумаючися над тим, у вас зроджується тільки одне переконання а саме, що така літературна критика можлива тільки в добу банкроту літератури і власне як одна з кардинальних причин того банкроту. Бо вона замість давати творчості напрям, замість повертати її на шлях найвищих ідеалів мистецької краси, прочищуючи овиди творчости від усього, що їй по суті чуже й вороже, сама тягнеться у хвості спекулянтів, банкротів і шкідників літератури як її ancilla humillima. І таких дійсно сміливих експериментаторів як пан Грак в ділянці нашої літературної критики сьогодні, є більше. Всі вони — знову як він — заплющивши очі на те, на що не вільно критикові приплющити очі, переказують нам свої критичні осуди навмання, здебільша в формі таких пітійських віщувань, як наведені вже зразки, і всі вони переконані, що вкупі зі збанкрутованими літераторами держать високо прапор рідного письменства на чужині. Я цим панам присвячу у продовженні цієї моєї праці окремий розділ, бо — як це я вже зазначив з самого початку — і на занепад літературної критики в нас треба нині вказати як на одну з головних небезпек для нашої літератури на еміґрації. Зокрема ж звернемо тут увагу на розентузіязмованих Петроніїв, що пишуть свої критики на нуту тричі захопленого «Ecce poeta!» екцепоетизують всіх своїх знайомих, приятелів і клієнтів зпід знаку літераторської літератури і саджають їх на її тронах з такою свободою, як колись Наполеон своїх родичів на престолах Европи. А все те стало в нас модою саме сьогодні, в часі, де саме життя примушує нас дивитися на світ щонайтверезішими очима, усвідомлювати собі щонайсерйознішу відповідальність за кожен індивідуальний почин, особливо ж в ділянці праці культурної і тямити всю вагу етичних обов'язків письменника не лиш щодо рідного громадянства, але й щодо всього культурного світу. З цього погляду незвичайно помітне те, що недавно проголосив у Парижі підчас одної зі своїх лекцій в університеті **Жан-Поль Сартр.** Він сказав:

— «Завдання, що сьогодні, в часі накидуваної світові тривожної мовчанки, належить в першу чергу до письменників, в тому, щоб — говорити. Щоб на випадок, коли б катастрофа, яка нині загрожує світові, на нещастя людства і справді наступила, ті, що їм буде дане її пережити, не мали ніякого права сказати: вони, письменники, бачили, що катастрофа наближається, та проте не озвалися ні словом. Так — письменник несе відповідальність! Він своїм місцем в самім осередку історичних подій, і сам же він помагає творити історію. О тому його мовчанка так само відповідальна як і його слово, слово письменника, що навіть, коли б він бажав собі того, не може бути безвартісне для світу. Кожне ж слово говорить сьогодні про кров, про терпіння, про бунт людини і про надію. **Дійсно, — у світі, що душить нас нині з усіх сторін, такі поняття, як «чиста література», «незацікавлена поезія» і «мистецтво для мистецтва» це вже формулки простого викруту і тхірства. На овиді своєї доби письменник пише для людей тієї доби. І хай він поет чи оповідач, драматург чи філософ — завжди роля письменника в тому, щоб у своєму оточенні поглиблювати рівень життьової свідомости»** [19]).

А коли так говорить сьогодні репрезентативний представник одної з наймịродатніших літератур в Европі, літератури, яка не так то ще дуже давно не хотіла мати нічого спільного з буденщиною життя [20]) і де **Андре Жід** зазначує, що література не може бути послужанкою ніякої справи [21]), то поскільки важливіше тут завдання письменників України, душеної нині скрутами найстрашнішої неволі? Неволі, що накидує їй не тільки ту «тривожну мовчанку», про яку говорить Сартр, але закривши їй уста всеціло щодо всього, що є нечуваним досі поневоленням української землі та українського народу, велить їй величатися перед світом якоюсь ніби то небувалою ще в неї свободою... **І огим то не повинно нині бути в нас ні одного письменницького твору, що не був би перепоєний вщерть і всеціло духом визвольного змагання, духом щонайглибшої свідомости всього того, що є сьогодні трагічною дійсністю нашої батьківщини. Бо хіба треба нам аж Сартрової перестороги на те, щоб не тратити з очей той трибунал майбутнього, що може вже незабаром буде судити нас за кожне слово, що ми його в добу щонайтяжчого поневолення України сказали, і за все те, чого ми не сказали з того, що необхідно треба було сказати?** І не значить це, що вся наша еміґраційна література **має стояти під знаком пропаґанди нашої справи ладом журналістичного підходу до речі.** Ні, зовсім ні! Йдеться про те, щоб наша національна трагедія втілювалася в такі епохальні своєю мистецькою вагою твори, як колись твори письменників еміґрації польської в добу Міцкевичів, Словацьких та Красінських. Про італійських

---

[19]) Український переклад за текстом в журналі 1497) у статті «Wort und Tat» (Internationale Monatsschrift, Juli 1947) у статті P. Deepn'a «Die französischen Zeitschriften» ст. 114.

[20]) Диви розвідку Ґ. Пікон'а «Die Situation der französischen Literatur 1940—45» (ibidem, ст. 36— 59).

[21]) Пікон, l. c., ст. 41. Та проте Жід написав дуже цікаву книжку про совєтський рай, а нещодавно брав участь в Міжнароднім З'їзді Молоді в Мюнхені (28. VI. ц. р.). О. Г.

в добу Маццінí, Массімо Дацеліо і Джоберті, або еспанських в добу Наполеона. Твори такого рівня, що вони своєю ціною незалежні ні від часу ні від простору. Бо хіба польський читач нинішньої доби не буде захоплений творами його великих поетів революційної доби так само, як його колишні предки ще за режиму Миколи I? А якто прекрасно вміють польські оповідачі нинішнього часу уподібнювати переживання щойно прогомонілої воєнної доби в картинах високого мистецького рівня, а проте так приступно написаних, що може їх легко і з приємністю читати і проста людина! Колись так популярно, а проте з усією майстерністю стилю і глибінню патріотичної думки писав Генрик Сенкевіч такі свої незабутні для польського серця речі, як «Hania», «Latarnik», «Z pamiętnika nauczyciela poznanskiego», «Bartek Zwycięzca» та інші. А нині знову такі польські оповідачі, як Владислав Шренява («Romans warszawski»),[22] Тадеуш Нherбковскі («Na kawie u pani Sawatzkej»),[23] або Юр Й. Стен («Przysięga»)[24].

Тепер же спитаймо:

Про що оповідають ці польські автори?

От про це і йдеться мені тут! Шренява — на мою думку прекрасний талант! — вибрав собі темою річ з часу боротьби поляків з гітлерівським наїзником. Тут молодий німецький офіцер, граф Зекендорф, захоплений підчас проходу вулицями окупованої Варшави красою одної варшавської панночки, польки, насмілюється зблизитися до неї на вулиці. Він ось припадком допомагає їй врятуватися з дуже небезпечної ситуації підчас одного воєнного інциденту тут же. А далі граф відвідує дівчину, що як полька-патріотка ставиться до нього все таки з холодною, чудово змальованою резервою — відвідує її проти всякого сподівання дівчини — в домі її батьків. Німецький офіцер виявляється тут одним з дуже далеких — з німецької лінії! — нащадків відомого польського генерала з доби Косцюшки та Наполеона, Генрика Домбровського[25]), поясняє тим своє знання польської мови і раптом питається її, чи він може рахувати на те, що вона стане його дружиною? Рената — це ім'я панни — є сміливістю офіцера і нежданістю його появи і питання така ошоломлена, що не відповідає йому ні словом, тільки одинодинокий легесенький стиск її руки дозволює Зекендорфові додуматись, що відповідь дівчини може притаклива. І з цим офіцер відходить, бо зараз же від'їжджає на східній фронт, і Рената упродовж трьох найближчих місяців не відає про графа нічого. Аж після того часу в одну ніч дівчина чує, як перед її хату заїжджає з нагальним поспіхом якесь авто, з котрого висідає невідомий їй старий чоловік в мундурі німецького генерала. Ця людина прямує свої кроки найперше до батьків Ренати, з якими має потай довшу розмову, після чого батько Ренати велить їй зодягнутися в дорогу і всі вони їдуть, але вона не знає, куди. Це військовий лазарет. Коли вони сюди прибувають, Рената в одній кімнаті бачить нагло того молодого офіцера, з яким вона тому три місяці познайомилася. Він син старого генерала, що приїхав автом по неї. Приїхав на просьбу конаючого сина, що після тяжкої операції в агонії смерти забажав побачити Ренату ще раз і востаннє. Це оповідання з боку стилю виявляє таку блискучу форму, малюнки повні таких прегарних, просто мікроскопійно вірних обсерваційних моментів, що заради цієї мистецької, цілком нової своїми ефектами, а проте **ідеально простої форми оповідання,** воно критичного читача просто приковує своєю оригінальністю, щоб (не говорити вже нічого про неменше гарну провідну ідею, — ідею спільного замирення чужих, ворожих собі досі людей, що їх в один момент єднає всеціло маєстат чистої любови і маєстат смерти. Ось вам оповідання на воєннім і навіть на еротичнім тлі, та проте повне шляхетного, патріотичного духа і чисто людської, загальної ваги, **без нікчемних камбрбумів і пияцьких оргій в стилі Костецького і Косача, без їх комедіянських, вщерть безідейних вихватів і без їх безсоромного обнажування і проституовання української жінки.**

А в оповіданні Новаковського маєте інтересну картину з життя одного німецького концентраку, де живуть здебільша польські в'язні і де комендантом саксонський бруталь Савацький, кат табору. Але в того Савацького є жінка — полька, що потай милосердиться над катованими краянами і де може — помагає їм, зокрема ж наматається дати їм нагоду краще з'їсти. Отак одного разу Савацька запрошує до себе двох земляків на каву — це за відомом чоловіка! — і тут автор розмальовує вам на канві слів Савацької про її життьову долю та утаєну трагіку її подружжя з брутальним чужаком, такі пережиття в душі безталанної жінки, що це коротке оповідання краще і глибше з'ясовує вам **усі небезпеки подруж з чужинцями,** ніж ціла теоретична книга про цю проблему. А при тім Новаковскі оповідає все з коштовним гумором і вміє вам попри всю трагіку сюжету створити живий тип веселого і підступного хитруна Віцуся Кендзерського. — Третій же з наведених польських оповідачів, Стен, дає добре подуману річ на тему відношення до ворога. Отож на тему, порушену і в нас, напр. Косачем, але на жаль, так, що українській людині, зокрема ж українській жінці, треба хіба соромитись за таку розрібку тієї важливої проблеми, що її зустрічаємо в недоладній сценічній спробі Косача «В о р о г». А в польськім оповіданні маємо картину катастрофи підчас одного бомбового наступу на місто, катастрофи, в наслідок якої один польський боєвик — з захованою зброєю — опиняється в пивниці дому, що став жертвою налету і у своїх руїнах погребав усе, отож і героя оповідання. Отак, він у живій могилі і дожидає смерти, але коли боєвик зусиллям останньої зваги шукає змоги ратунку, йому вдається дошукатись місця, куди доходить легкий подув вітру знадвору. Повен нової і радісної надії він береться розкопувати утаєний вихід аж до його краю, але тут він наскакує на ще одну жертву заваленого дому, а саме на жовніра-німця, виснаженого знесиллям і ситуацією так, що він близький смерти. Тепер польський боєвик повинен би німця застрілити, — раз тому, що це ворог його батьківщини, а далі тому, що саме перед налетом німці вбили йому суджену, якій він присягнув, що першого німецького вояка, що його він після її смерти стріне, покладе в пімсту за неї трупом. Але дивлячись на обезсиленого вщерть ворога, польський боєвик бачить в ньому т і л ь к и т а к у л ю д и н у, я к і в і н с а м, милосердиться над ним, не вбиває нім, а навпаки — по своїй змозі помагає йому прийти до себе і разом з ним шукає виходу з пивниці. Але от у хвилі, коли засипані осягають спасений отвір вони зустрічають німецьких жовнірів, що в руїнах шукають засипаних своїх людей. Та в той же мент, коли врятований поляком німець побачив своїх товаришів, він миттю приєднується до них і показуючи їм на боєвика, кличе до них, щоб вони спрямували свої кріси на нього — на схованого польського бандита. І щойно тепер герой оповідання кладе німецького нікчемника трупом, знаючи в цей мент гаразд, що це н е л ю д и н а для нього, а в о р о г. Отак і в цьому оповіданні маємо гарний, цікаво з чисто реального погляду — картина засипаної грузами пивниці і шукання виходу з неї! — і вдатно і з погляду ідеологічного розмальований зразок недавньої воєнної дійсности.

Але вертаймося тепер до наших оповідачів, а саме до того, що дав в цій ділянці в останньому часі тут на еміграції Юрій Косач.

(Далі буде).

---

[22]) Biblioteka «Kameny» 14, Hannover 1946.

[23]) Фейлетон в ґазеті «Orzeł Biały», ч. 35 з 30. VIII. 1947.

[24]) «Przegląd Literacki», ч. 4—5 з 9. і 16. XI. 1947.

[25]) Він жив у Саксонії і Познанщині. О. Г.

М. ОРЕСТ.

«Кум там, де коровай»

Відкритий лист до п. А. Животка.

Нарешті, маю змогу відповісти Вам на Вашу статтю «Де кум, а де коровай» («Неділя», ч. 92), заадресовану до групи кол. пайовиків в-цтва «Наше Життя», яка опублікувала свій відомий лист з приводу промарксистських висловлювань одноіменної газети.

Насамперед кілька слів на спростування причин для Вашого здивування з того приводу, що наш лист з'явився на сторінках «Української Трибуни». Свій відкритий лист ми розіслали всім газетам, прохаючи редакції видрукувати його. Проте, жаден суківський орган, включаючи і «Неділю», не приділив місця на шпальтах нашому листові. Отже почуваємося до права відвести Ваше здивування на інші, належні адреси.

Своїх застережень щодо соціялізму взагалі і українського зокрема ми в своїм листі не висловлювали; наш виступ був скерований, як відомо, проти Марксового соціялізму. В своїй статті Ви самі тотально і без остачі утотожнили марксизм і український соціял-демократичний рух. Факти говорять проти такого Вашого твердження. «Die Arbeiter haben kein Vaterland» — так буквально звучить одна з тез «Комуністичного Маніфесту». Соціял-демократи в Центральній Раді і в уряді УНР, ведучи боротьбу за незалежність і свободу своєї батьківщини проти большевицького насильства та анексії, показали себе чужими марксівській тезі про відсутність у пролетаріяту отчизни, довівши ділом принципову несполучність національної визвольної ідеї з марксо-большевизмом. І якщо по кривавих змаганнях 1917—20 рр. ще могло бути відоме комівояжерство В. Винниченка і зміновіхівство, то чи не був крах цих акцій ще одним красномовним свідоцтвом принципової неможливости компромісу між марксо-большевизмом і тим, що хоч у будь-якій мірі називає себе українським?... Марксизм І. Франка? Письменник, що вложив в уста свого улюбленого персонажа знаменну репліку ,що «чиста справа потребує чистих рук», тим самим у питанні етичних норм «клясової боротьби» недвозначно пішов проти Маркса. А щодо Лесі Української, то досить прочитати такі її твори, як «Лісова пісня» та «Оргія», щоб, пригадавши Ваше твердження про належність письменниці до марксівської ментальности, здивовано знизати плечима.

Не будемо розгортати дальшого викладу на широку тему про світогляд, а точніше світогляди тих діячів нашої культури і політичного життя в недалекому минулому, що їх Ви кваліфікуєте як марксистів і соціялістів одночасно. До цієї теми, можливо, буде ще нагода повернутись. А зрештою, головне не в тім, хто як думав **колись**. Вся вага речі полягає для нас у тім, **чи може бути марксизм світоглядом або світоглядовим чинником для української політичної еміґрації року Божого 1947? На це ми відповідаємо беззастережним і категоричним: ні!**

Не називаючи себе марксистом, Ви, п. Животко, взяли на себе невдячний і непочесний, на нашу думку, труд апології марксизму. І основним твердженням Вашої статті є, що большевизм — то не ортодоксальний марксизм, а перекручення марксизму та соціялізму, не марксизм, а, як Ви висловлюєтесь, «марксо-ленінсько-сталінський новотвір». Мовляв, з марксизмом, як теорією, все в найкращім порядку, лише виконавці лихі, лиха тільки, за Вашим висловом, «сучасна практика» большевизму, і Маркс тим самим не відповідає за його злочини. Ми твердимо протилежне: **практика большевицького режиму є кість від кости марксизму, точніше — чин від його духу, і Маркс є відповідальним за дії большевизму.**

Стоїмо на засаді, що ідеї визначають конкретний зміст історії, що в кожній світоглядовій і соціяльно-політичній системі корениться адекватна їй реалізація, що світоглядові і соціяльно-політичні доктрини є щодо конкретного діяння повною мірою causa efficiens — причиною, що породжує і зумовлює. Відхилення конкретного діяння від теоретичної системи можна бачити лише в разі запровадження до неї нових ідейних складників; тоді в сумі конкретних діяльностей можливі є нові елементи, які закономірно відповідатимуть природі нових ідеологічних компонентів. Таким чином те, що на перший погляд видавалося відхиленням практики від теорії, при глибшому вгляданні виявляється потвердженням тези про їх однозгідність.

Гітлер у своїм «Майн Камф» був творцем доктрини і її здійснювачем. Але гармонія і цілковитий збіг націонал-соціялістичної теорії з її втіленням, чому ми були свідками, були б і тоді, коли б здійснювати цю теорію взялись її прихильники та адоратори за двадцять, п'ятдесять чи сто років після смерти її творця. Для світу ідей не визначальне, чи є творець системи її фактичним виконавцем, чи ні. До тих або інших світоглядів органічно тягнуться люди відповідних духових рівнів — і раз вони визнали дану систему як непомильну і дороговказну для себе істину (а це саме і зробив большевизм щодо марксизму), то не ждімо ніяких «нових редакцій» її або «новотворів» на її ґрунті.

Цей принцип адекватности ідеї і практики, що його називаємо ідеократичним, діє, звичайно, без винятків і в застосуванні до всіх ідейних систем, додатних і від'ємних, давніх і новочасних. Ще приклад, цим разом позитивний. Індійський цар Ашьока був відданим послідовником Будди. Ось два факти з державної практики царя Ашьоки: знаменитий закон про активну релігійну толеранцію і створення шпиталів для хворих і калічних тварин. Цілком ясно, що ці факти є органічним випливом з релігійно-філософічної системи його великого вчителя.

Большевизм визнав за свій непомильний катехизм доктрину Карла Маркса. Отже лишається довести Вам, п. Животко, що большевизм у своїй практиці ні в чому не відступив від марксизму, як теорії, а був сумлінним і послідовним її виконавцем.

..... «Die ganze Geschichte ist eine Geschichte von Klassenkämpfen gewesen». — В історії людства з усією різноманітністю її змістів, що поруч жахів, мерзенств і занепадів принесла також непроминущі, дороговказні цінності, вульґарний матеріяліст Маркс доглянув лише клясову боротьбу і насильство одних над іншими з пов'язаним із ним психологічним комплексом зненависти, заздрости, жорстокости та еґоїзму людей, вузько трактованих лише як продуцент і споживачі. Так само думають і відповідно до цього діють і більшовики. Маркс бачив у світі — відповідно до своїх духових даних — лише неґативні психологічні змісти і тим самим фатально визначив психіку своїх вірних адептів-большевиків з домінуванням у ній зненависти, жорстокости, недовіри і мстивости. Люди діють у світі так, як вони його розуміють.

Ми підписуємось під сучасними Марксові закидами проти комунізму, що є вічні істини свободи, справедливости та моралі, що ці величини взагалі можливі тільки в своїй абсолютній, а не релятивній інтерпретації і що порушення їх чи свокорисне застосування можуть бути ефективно направлені лише на ґрунті визнання універсальности їх характеру. На ці закиди Маркс з упертістю маніяка відповідає, що «історія всього дотеперішнього суспільства рухалася в клясових суперечно-

стях, які за різних епох по-різному і оформлялись». А в іншому місці «Маніфесту» Маркс виголошує свою славнозвісну тезу, що «закони, мораль, релігія є для нього (пролетаря) в такій самій мірі численними буржуазними передсудами, за якими криються в такій самій мірі численні буржуазні інтереси». З цього виходить, що всякий закид діям большевиків під поглядом етики, релігії, закону або порушення принципів справедливости і свободи міг бути трактований большевиками тільки як прояв «клясово»-ворожої наставлености до них, тільки як прояв «клясово-ворожих інтересів», прояв, який має бути поборений. Тут кренится і большевицька нетолерантність до всіх концепцій, відмінних від їхньої, цим уґрунтовується теоретично потреба терору. І чи не так трактували большевики в 1917 р. волю України до самостійного життя? Відповідь на це питання Ви, п. Животко, дасьте самі.

«Робітники не мають батьківщини» — диктує Маркс. І в цім корінь ворожого ставлення большевиків до національної інтеліґенції, зокрема української. Якщо вона віддана батьківщині і любить її, то тим самим вона є «непролетарська» отже «буржуазна», отже підлягає пригнобленню, затискуванню або фізичній ліквідації і в найкращім разі ніколи не позбудеться атмосфери недовіри, поки вона існує чи поки існує большевизм.

Неґативне ставлення до власности не є монополем марксизму. Пригадаємо собі св. Франціска з Ассізі. Але св. Франціск ставився неґативно до власности тому, що жадоба набування статків та маєтків і розкошування в них принижує і придушує в людині комплекс духового. Але духове ніколи не існувало ні для Маркса, ні для большевиків. Тож чи диво, що большевицька практика розплянованого Марксом деспотичного поборювання приватної власности перетворилась у бакханалію нелюдських жорстокостей і терору? Тим самим Маркс морально відповідає за «знищення куркуля як кляси» і за штучний голод на Україні, коли в убогих селянських хатах большевицькі посіпаки забирали останню торбинку з кукурудзою або пшоном. Ви, п. Животко, скажете, що це було перекручення доктрини Маркса, абсурд. **Але в тім саме і річ, що допровадженням теорії до абсурду і доводиться її нестійкість або неприйнятність.** А щодо принципового боку, все стоїть у найкращім порядку. Ніхто інший, як Маркс виголосив принцип «деспотичних втручань у право власности», не застерігши ніяким моральним приписом цей у суті глибоко аморальний акт (бо етичного реґулятора його програма діяння взагалі не знає). Раз дозволено деспотично забрати маєток і фабрику, то так само дозволено деспотично забрати корову, хату і поле в «куркуля» — і останню мірку картоплі у голодуючого незаможника.

Ваша, п. Животко, концепція перекручення гарної теорії поганою її редакцією живо нагадує висловлювання комуністів, часто заслужених і з великим партійним стажем, що опинились у 30-их роках, а особливо за Єжовщини, в комуністичних же тюрмах і були биті та тортуровані, як і інші смертні. Шукаючи тому пояснення, вони пошепки говорили про перекручення, шкідництво, про таємну «злочинну» руку, про зраду революції. З претенсіями їм треба було звернутися передусім до Маркса, а далі... до самих себе. Пущена в рух машина нищення і зненависти дійшла і до них. Як не милувала вона буржуазію та поміщиків за років воєнного комунізму, як не милувала вона пізніше «куркулів», як не милувала вона незаможне селянство в роки колективізації та голоду, то чому б вона мала обійти спеціяльно їх? Перекручення і злочинство ні при чому. Машина стояти не може, господарі жваві і не сплять, а ідеї конструктора Маркса «вічно живі», як патетично говорять большевики, непомітно впадаючи при тому в несмак ідеалізму.

І ніколи в світі ті, що стоять або будуть стояти на ґрунті марксизму, не спроможуться збудувати не тільки людські, але просто стерпні умови економічного, політичного і духового життя. Не можна будувати його, базуючися виключно на явищах від'ємної природи. Життя державних і соціяльних організмів і держалося від віків і донині тим, що в них діяли моменти і чинники не тільки неґативного, але й позитивного порядку. І очевидно, що предилекцію треба дати тим світоглядовим системам, які плянують життя народів і держав, максимально наголошуючи елементи і якості позитивні. А марксизм веде людство до терпінь, розкладу і через адекватну його суті большевицьку практику. залибелі. І довів марксизм свою згубну суть саме І не маєте Ви, п. Животко, слушности, так само як не має її і німецький письменник-комуніст Теодор Плів'є, автор книжки про Сталінград, який, утікши від большевиків, заявив недавно, що він не порвав з комунізмом, а порвав лише з СССР, де «немає ні іскорки комунізму». А ми скажемо: хоче Плів'є іншого, немарксистського комунізму, то нехай шукає для нього опори в тих світоглядових засадах, на яких існував у 17. і 18. століттях єзуїтський комунізм у Параґваї; не подобається цей світогляд, нехай шукає іншого, витворює своїми силами ідеологічну базу під комунізмом, але нехай тільки не смішить людей, що вміють мислити послідовніше і проникливіше, своїм твердженням про несправжність комунізму в СССР. Теодорові Плів'є треба поховати для себе марксизм — з цього пива вже не буде дива. Большевики мають цілковиту рацію, претендуючи на монопольну істинність в інтерпретації та в застосуванні марксизму: не заперечуймо і признаймо їм великодушно цю рацію. Бо, перефразовуючи заголовок Вашої, п. Животко, статті, годиться тільки сконстатувати: коровай там, де кум. Сидячи біля столу, кум Маркс з почуттям сатисфакції може споглядати свій коровай, за його рецептами старанно випечений руками його вірних учнів.

Якщо соціялізм хоче існувати, як конструктивний і плодотворний чинник у житті людського суспільства, він повинен беззастережно і повністю відмежуватися від марксизму, як своєї ідейної бази, як своєї causa efficiens. Крім марксизму, є ще на світі ідеалізм з багатством своїх розгалужень, є Кант, Сковорода, Соловйов, є учення Христа і Будди — вибір сутий і надійний. Я приготований на Ваше, п. Животко, застереження, що матеріялізм, бувши здебільшого світоглядовою базою соціялістів, органічно тяжить до марксизму, що світогляд — річ ґрунтовна і швидкій, а тим самим і переконливій для себе і для інших зміні не підлягає. Згоден, але іншої ради нема.

Надаючи Марксові та Енґельсові титул «поступовців-ровелюціонерів», соціялісти з «Нашого Життя» пробують поєднати реверанси в бік творців «наукового соціялізму» з визнанням християнської етики і заприсягаються, що антихристиянською трибуною їх газета ніколи не буде. Отже пробують поєднати вогонь з водою — жерущий вогонь Марксової науки насильства, нищення та аморальности з чистими водами науки Христової. Нічо не вийде! Знаю, що п. Котович низької думки про авторитетність моїх суджень. То може його переконає голова римсько-католицької церкви, що в своїй недавній промові через радіо, закликаючи вірних розв'язувати соціяльні та господарські проблеми в дусі християнства, сказав, що віруючі не повинні дати себе обманути тими, які заявляють, що є християнами, але одночасно підтримують ті ідеології, яких не можна погодити з християнською наукою. І справді, переконливість заяви редакції «Нашого Життя» про конечність християнської етики є вельми хитка, бо вже через число, після трохи більшої від трьох кількости криків нічного півня, ця редакція з легким серцем вміщує статтю п. І. М-ка п. з. «Ясність насамперед», з якої довідуємося, що з антиматеріялізмом (тобто, ідеалізмом) та антимарксизмом **треба ховатися,** як з чимось ганебним — тепер, року 1947-го, в Баварії — на території, де мають прапори з зорями та смугами!... На цім місці годиться процитувати Вашу, п. Животко, статтю: «Чи не є ризиковно

сьогодні для тих, хто голоситься до рядів української демократії, орудувати арґументами та методами»... взятими живцем з марксо-большевицького ідеологічного арсеналу? І нас дуже врадувала б Ваша, п. Животко, об'єктивність, коли б Ви озвалися на цю заяву І. М-ка відповідною статтею — але Ваша об'єктивність цього разу воліла зберегти мовчанку.

У Вашій статті є ще одна згадка про демократію ,якій вважаємо за потрібне присвятити кілька рядків. Своє твердження, що марксизм і «марксо-ленінсько-сталінський новотвір» не є те саме, Ви підсилюєте твердженням, що большевицька практика проходить «не лише під згаданим гаслом «соціялізму» та «марксизму» в його новітній редакції, але й «демократії», навіть більше — «найдемократичнішого» ладу».

Думати, що демократія в Сов. Союзі є зіпсованою формою справжньої демократії, — наївно. Тут ми маємо справу з звичайним блефом і ошуканством — чеснотами, які належать до того самого ряду, що і «деспотичні втручання». В такім разі по-Вашому виходить, що вовк в овечій шкурі стає вівцею. Або ще приклад: як на Ваших очах розбійник убив людину і пограбував її, а Вам, свідкові події, говорить, що він є нова редакція праведника — невже Ви йому повірите?

Нам хотілося б, щоб Ви, прочитавши все написане тут, відмовились від свого твердження, ніби лист нашої групи був умисне «демонстративний» і мав метою скомпромітувати соціялістів з «Нашого Життя». Справді, поведінці соціялістичної групи у в-цтві «Наше Життя» можна багато чого закинути, — алеж у нашім листі нема ні слова про те, що ви називаєте речами «глибоко-внутрішнього, організаційного, видавничо-редакторського характеру». Залишаючи за собою право сказати суспільству в майбутньому і про ці речі, ми в своїм листі виступили не «в цілях дискредитації» осіб, а проти цілком здискредитованого світогляду, яким є марксизм. Інша справа, що, цілком природно, не можна лишатися чистим, як янгол, признаючись до скомпромітованого світогляду. Але цей момент нас просто не обходить... І ми не дозволили собі ніяких образливих епітетів, подібних до тих, що так рясно посипалися на адресу авторів відкритого листа з боку Ваших підзахисних із редакції «Нашого Життя». Ми є того погляду, що образити опонента не значить довести йому свою слушність, що той, хто ображає, більше принижує свою, ніж чужу гідність. Часто образи заступають брак контрарґументації. В такім разі ми жалуємо наших противників за їх інтелектуальну анемію. І як інакше назвати такий факт: наш лист закидає п. Котовичеві признання Марксові та Енґельсові ранґи «поступовців»; і от, замість довести нам поступовий характер клясової боротьби і «деспотичних втручань у право власности», замість грудьми відстояти Марксів нігілізм щодо національно-духових комплексів і поступовість утотожнення Марксом моралі, права та релігії з засобами клясової боротьби і т. д. — нам наводять на спростування нашого закиду цитату з іншої статті п. Котовича, що «історичний матеріялізм — це теорія, що при деяких поясненнях виправдує себе, а в інших — безсила вияснити причини і хід історичних подій».

Крім того, похвалено тонкість теоретичного думання німецьких соціял-демократів, яким для вияснення суспільних явищ історичного матеріялізму теж не вистачає (де, в чому, в якій мірі?), по дорозі копнуто мимохідь ногою нашу стару, дохристиянську релігію — і редакція «Нашого Життя», мабуть, уважає, що вже перемогла своїх ідейних противників і переконала читача повністю.

Лише один епітет з елеґантної колекції «Нашого Життя» ми вважали б за потрібне спростувати: закукурічені провінціяли. Ми були в столиці марксизму і без зайвої скромности скажемо, що дивимось на авторів епітету трохи звисока — як на людей, що їм не пощастило бачити тієї столиці в усім її чорнім блиску та понурій пишноті і прожили тверть століття в найглухіших хуторах Західньої Европи.

З почуття громадської та інтелектуальної відповідальности ми і далі будемо виступати проти марксизму, бо твердо і непохитно хочемо — Ви мені подаруєте надмір перейнятого від Вас уживання приказок у викладі — щоб ніхто не викликав вовка з лісу. Бо — це щонайменше інтелектуальний скандал, що певна, на щастя невелика, частина нашої політичної еміґрації не спроможна критично поставитись до марксизму і аналітично простежити органічні зв'язки, які в'яжуть його з большевизмом. Хотілось би думати, що і наш відкритий лист, і ця стаття якоюсь мірою прислужаться позитивно для з'ясування того, як безвідповідально і негідно займати бодай частково прихильне становище до ідеологічного комплексу, з яким в українському народі через відповідні до істоти того комплексу большевицькі практики на всі часи будуть пов'язані найчорніші спогади.

М. Орест.

Ю. Б.

СССР сьогодні

(За матеріялами совєтської преси).

— Духова криза, що її переживає совєтська людина, позначається в різних ділянках. Цього року ЦК ВКП(б) звернув увагу на критичний стан у ділянці філософії. Як відомо, цю ділянку доручали в СССР лише людям вибраним, стовідсотково відданим урядові. І от, навіть вони, що мали організувати опінію, підбудовувати складне плетиво філософських виправдань для політичної практики Кремля, «спасували», впали в опортунізм, зійшли до «аполітичности», до «низькопоклонства перед буржуазною культурою».

Річ у тому, що на книгу з історії філософії Г. А. Александрова в совєтській періодиці з'явилося чимало позитивних рецензій, хоча книга ця, як констатує представник Політбюро ЦК ВКП(б) Жданов — це клубок збочень від марксизму-ленінізму.

В зв'язку з цим 16—25 червня ц. р. при Інституті філософії Академії Наук СССР відбулася «Філософська дискусія», на якій виступало 48 промовців, а, крім того, 36 не мали змоги, через обмеженість часу, висловитися. І так, як перед тим одностайно працю Александрова вихвалювано на всі лади, так тепер ще з більшою одностайністю її осуджувано.

Перше число нового журналу «Вопроси філософії» на кількох сотнях сторінок подає стенограми дискусії. В цих матеріялах для нас особливо цікавий вступ Жданова, бо тут бачимо і підкреслення тих явищ кризи совєтської духовости, які сьогодні є наявні, і ті спрямування, як намагається здійснювати партійна верхівка в ділянці філософії. Коли роки війни були роками відступу ортодоксальної ідеології большевизму під тиском тактичних завдань, і не лише завдань, а й стихії, то сьогодні роблять всі зусилля, щоб відновити стан захитаної ортодоксії. З особливою енерґією Жданов підкреслює те, що немає і не може бути іншої світоглядової системи, крім марксизму-ленінізму, яка

спроможна була б дати правдиве освідомлення людської життєвої практики. Історія філософії сама по собі, на думку Жданова, вартости не має. Вона цінна настільки, наскільки показує зародження і розвиток «наукового матеріялістичного світовідчування і його законів». «Наскільки матеріялізм виріс і розвинувся в боротьбі з ідеалістичними течіями, історія філософії є також історією боротьби матеріялізму з ідеалізмом». Отже, велика хиба праці Александрова, за Ждановим, в тому, що історик цікавиться також і змістом ідеалістичних концепцій, а не самим лише розкриттям процесу їх переборювання матеріялістами.

В цьому намаганні обійти філософську концепційність будь-якого ідеалістичного вчення бачимо, що ідеалізм сьогодні є, по-старому, смертельною загрозою для большевизму, бо руйнує елементарні духові підвалини під ним. «Александров, може сам того не помічаючи, — каже Жданов, — опиняється в полоні буржуазних істориків філософії, які виходять з того, щоб у кожному філософі бачити передовсім союзника за професією, а потім уже противника. Такі концепції, якби вони дістали в нас розвиток, неминуче ведуть до об'єктивізму, до схилення перед буржуазними філософами і перебільшення їх заслуг, до позбавлення нашої філософії бойового, офенсивного духу».

На думку Жданова, «виникнення марксизму було справжнім відкриттям, революцією в філософії».

Виникнення історичного й діялектичного матеріялізму, з погляду кремлівських можновладців, унеможливлює розвиток прогресивної філософської думки поза рамками вчення Маркса й Енгельса. Тому історія сучасної філософії має вичерпуватися історією розвитку марксизму.

В цьому всьому дуже мало нового для тих, хто знає передвоєнну совєтську ідеологічну платформу. Але в тому то й річ, що керманичі партії відчувають розхитаність цих «істин» і закликають філософів знов увірувати в них.

«Якщо вийшло так, що книга Александрова дістала визнання у більшости наших керівних філософських працівників... і викликала чисельні похвальні рецензії, то це означає, що й інші філософські працівники, очевидно, поділяють помилки т. Александрова., А це говорить про серйозні негаразди на нашому теоретичному фронті».

Видко, що нові філософські ідеї незримо проникають у СССР, бо Жданов особливий притиск кладе на потребу боротися проти неокантіянства, проти всяких спроб «протягнути Бога в природознавство».

Політбюро відчуває великі труднощі в керуванні уже розхитаним, хоч і міцним ще кораблем совєтської держави. В цих складних обставинах воно хотіло б від філософів дістати допомогу в усвідомленні своїх перспектив. Натомість вершителі долі бачать навколо себе не помічників, а холопів.

Симптоматично, що сам Жданов заговорив про «суперечності в розвиткові соціялістичного суспільства». «Ці суперечності є, і про них філософи не хочуть писати з-за боягузтва». «З небольшевицьким боягузтвом треба покінчити!»

Марний заклик! Щоб не було боягузтва, потрібно іншої політичної системи, зовсім іншої духової атмосфери.

* * *

— Совєтська людина побачила Захід. Китайську стіну між СССР і Европою проламано. Совєтський вояк, офіцер, урядовець, репатріянт побачили переваги «капіталістичного Заходу» над країною соціялізму, і їх сьогодні дуже трудно ввести в рамки совєтської духової ортодоксії. Вони пробують по-новому думати, мріють про життя іншого духового й цивілізаційного стандарту, навіть здійснюють свої мрії. І це совєтську державну верхівку сповнює глибокою тривогою, примушує вживати низку заходів охоронно-поліційного характеру і розгортати відповідну пропаґанду.

Нещодавно вийшла книга Лева Касселя і Сергія Міхалкова «**Европа — зліва**», в якій описано подорож совєтських моряків, що відвідали п'ятнадцять країн. Головна ідея книги, за висловом рецензента, така: «Совєтська людина за кордоном собливо береже свою честь, відчуваючи свою перевагу вільного трудівника, творця нового соціялістичного життя» («Комсомольская Правда», 2. IX. 1947 р.).

З утилітарно-профілактичною метою газета для військових «Красная Звезда» (31. VIII. 1947 р.) містить нарис «**В чужому місті**». Полковник Олексій Самарін прибув з Москви до Відня. Тут усе йому чуже і вороже духом. Він почуває себе протиставленним цьому світові, що складається з чужих облич, чужих вивісок, чужої мови. Ходячи вулицями Відня, він пригадує собі, як тут доводилося з боєм брати кожний будинок. Вирішує відвідати свого товариша, майора Федота Опаріна, з яким його інтимно зв'язала романтика сильних переживань останньої війни.

«Входячи у вітальню, Олексій відразу почув баритон Федота, що линув із внутрішніх кімнат:

— Та де ж моє простирало?

Слідом за цим пролунав жіночий голос:

— Простирало в мене. Чом ти кричиш на всю віллу?

— А це ж хто? — здивувався Олексій і тут таки згадав. — Та це ж Маша! Як це я не пізнав її відразу?»

Думкою він знову перенісся в недавнє минуле воєнних років і зовсім виразно уявив собі Марію Осокіну, що служила сестрою в медсабаті. Самарін пам'ятав її, головно, тому, що Маша славилася в усій дивізії як краща учасниця художньої самодіяльности. Її пісні й танці прикрашали суворе фронтове життя солдатів і офіцерів, будили в них спогади про мирні дні довоєнного життя, про батьківщину, про дім, про близьких людей. Пам'ятав Олексій, що ще на фронті була Маша не байдужа до вогняних кучерів Федота.

— Ну, хай їм доля та щастя! — думкою поздоровив Олексій своїх старих приятелів і в ту ж мить побачив у дверях замерлого від здивування Опаріна. Він стояв у самих трусах з волохатим простиралом, накинутим на плечі.

— Олексо! Ти?

Вони міцно обнялися і довго дивились один на одного. Федот дуже змінився. Як би Олексій випадково зустрівся з ним на вулиці, він його, мабуть, і не пізнав би. Опарін помолодшав, втратив колишню виправку і стрункість. На пальці блищав перстень. На голові, замість буйних кучерів, стирчала щітка модної зачіски «під їжака».

— Що це ти якийсь не той став? — Невдоволено пробурмотів Олексій, повертаючи друга і критично розглядаючи його з усіх боків. — Спотворив голову, відгодував черево. З таким черевом тобі не тільки на йдучий, але й на підбитий танк не злісти.

— Нічого не вдієш, Олексію, — ніби виправдуючись, розвів руками Федот. — Тут треба в усьому солідности пильнувати, европейська етикета!

— А ти краще про свою совєтську етикету пам'ятай міцніше, — порадив Олекса. — В сорок п'ятому році, в цьому ж самому місті ми й без перстенів гітлерівців били, а поважали нас тоді не менше. Заради чого ж нам, совєтським людям, наслідувати тутешні звичаї тепер? Нехай вони нас наслідують. Ми, як то кажуть, «самі собі пан»...

В цей час із сусідніх кімнат знов раптом донісся голос Маші:

— Едю, хто там приїхав?

Олекса зі здивуванням поглянув на Федота.

— Кого вона запитує?

— Та мене, — зніяковів Федот. — Звичайні жіночі штучки... Вирішила, що в Европі називати мене Федотом непристойно, от і охристила Едею, а сама з Марії перейменувалася в Мері.

— Оце так Марія! — зареготав Олексій, але в душі відчув невиразну тривогу і, помовчавши з хвилину, почав уже серйозно:

— Щось не так у вас виходить, Федоте. Великий Горький своїх внучок Марфою і Дарією назвав, а ви чомусь російських імен стидаєтесь, на якихсь Мері та Еді їх розміняли. Ну, нехай, наговоримося ще, іди, надягай штани.

Самарін по-дружньому виштовхав Федота за двері і, замисливщись, став ходити по кімнаті, пригадуючи Машу, просту темноволосу реготуню, з невимушеними рухами й дзвінким голосом. Але за кілька хвилин замість колишньої Маші перед ним з'явилася раптом бундючна, самовдоволена дама. Волосся її було обезбарвлене, величезні кліпси затискували кінчики вух. Нафарбовані брови витягалися аж до скронь.

— Ах, Олексо Йвановичу, голубчику, чом же ви не попередили нас про свій приїзд! — заговорила вона, манірно рухаючи плечима й тулубом, немов її з усіх боків кололи шпильками. — Ми б приготувалися до зустрічі, а то я навіть і одягнена подомашньому.

— Пиховита ти стала, Маріє. Аж не пізнати! — промовив Самарін, похитавши головою. Обідали на веранді. Федот прийшов до столу в цивільному вбранні і величезних рогових окулярах з зеленуватими шкельцями.

— Зніми окуляри, попрохав його Самарін. — Я не вмію розмовляти з друзями, коли позбавлений можливости спостерігати за виразом їх очей.

— Ні, ні, Олексо Івановичу, окуляри йому знімати не можна, — запротестувала Маша. — У нас тут, за кордоном, таке яскраве сонце, що доводиться ввесь час прижмурюватися, а в Еді й без того зморщок досить.

— А окуляри помагають? — силуючись задержати серйозний тон, спитав Олексій.

— Вони прекрасно охороняють. У мене є одна знайома з німок, так вона навіть в постелю лягає в синіх окулярах, щоб не мружитися від нічної лямпочки.

Це обурило навіть Федота. Він різким рухом зняв окуляри, поклав їх у бокову кишеню і сердито поглянув на жінку:

— Кинь ти дурниці плести. Ми з Олексієм більше двох років не бачились. У нас є про що поговорити, крім твоїх окулярів. Адже ж він щойно з Москви прилетів. Розповіж, Олексо, як там у нас дома, на батьківщині?

У Самаріна потеплішо на серці. Він з охотою став розповідати про Москву, про нові советські книги, театральні вистави, уважно стежачи при цьому за своїми слухачами. І що далі, то більше радів за Федота і все дужче турбувався за Машу. Було помітно, що її думки зайняті чимсь іншим і вона тільки через ввічливість силкувалася зосередити увагу на тому, що розповідає московський гість.

А коли Олексій заговорив про будівництво в Ленінграді, Маша, видно, зовсім втратила терпець, встала з-за столу і знудженим голосом зауважила:

— Не люблю я ці всі новобудови...»

Після щирих розмов з Олексою, Федот, як бачимо з дальшого ходу оповідання, зрозумів свої хиби, покаявся. Але з його дружиною справа стояла гірше. Щоб її опритомнити, Федот мусів вислати її назад на батьківщину, в колгосп «Вірний шлях».

Очевидно зле стоять справи, коли в такій одвертій формі советська преса б'є на сполох і застерігає проти чужинних впливів на советську людину. За карикатурним зображенням Заходу відчувається справжня тривога, побоювання, «как бы чего не вышло».

* * *

— Повоєнна дійсність поглибила духові ферменти особливо серед інтелігенції. Советська преса рясніє вказівками на незадовільний морально-ідейний стан інтелігенції в цілім ряді осередків. Видно, що це особливо непокоїть владу, бож з інтелігенції завжди рекрутується провідний елемент революційно-визвольних рухів. Як бачимо з передової «Правды» (23, IX. 1947 р.). «Политическая работа среди интелигенции», найпершим завданням вважається, знов таки, відмежування від Заходу. Зовсім не гаразд щодо цього стоять справи в Казані. «Керівництво партійними організаціями ВИШ-ів передовірене інструкторові райкому, який звів свою ролю до перегляду протоколів і складання зведень. Залишені самі на себе професорсько-лекторські кадри (професори без партійної няньки! Який жах! — Ю. Б.). Не випадково серед деякої частини трапляється схиляння перед чужоземщиною». Перепадає також українським науковцям: «Факти низькопоклонства перед закордоном, що принижують честь советських вчених, мають місце і в Інституті літератури Української Академії Наук».

В своїй політичній практиці кремлівські володарі, мабуть, ніколи ще не мали таких великих труднощів з інтелігенцією. Правда, вона, морально стероризована могутньою державною машиною, не вступає покищо в активну революційну боротьбу (за винятком нечисленних одиниць), одначе вона ні в якій мірі не наставлена на скріплювання советської системи. Цей стан психічної депресії переливається в саботаж через творення таких «духових цінностей», які зовні перейняті і благонадійністю, і казенним оптимізмом, але вартости глибшої, будуючої та суґестивної не мають. Цей стан духового розкладу переймає певну частину, очевидно значну, і в партії. ЦК ВКП(б) нещодавно видав спеціяльну постанову про стан у вірменській партійній організації. З цього приводу «Правда» пише: «ЦК Вірменії слабо виховує партійних працівників в дусі большевицької принциповости, сміливого розгортання критики й самокритики. ЦК ВКП(б) республіки не досить урахорує наявні зміни в господарстві й культурі, зв'язані з їх швидким зростом, а також у складі партійної організації Вірменії не вжив достатніх заходів на зміцнення партійного апарату підготованими й політично письменними працівниками... Справу вивчення керівними працівниками марксистсько-ленінської теорії пущено на самоплив. Це призвело до того, що частина партійних і советських кадрів, в тому числі деякі міністри республіки, відстала в своїй політичній підготові і не справляється з дорученою роботою».

Знищення духово-національних своєрідностей, перетоплення всіх національностей у всеросійському казані, створення єдиного советського російського народу — завдання, що завжди було для большевиків актуальне, нині особливо актуалізується. Сталін поспішає, щоб осягнути в цьому вирішальних успіхів до початку нової війни. «Найважливіше завдання виховної роботи серед советської інтелігенції полягає, отже, в тому, щоб повсякденно розвивати в свідомості всіх шарів інтелігенції почуття власної національної гордости». Тут бачимо нову нотку в советській пропаґанді. Перед війною говорилося лише про советський патріотизм. Нині йде мова і про «національну» советську гордість. Отже, багата національна, примусово загнана в одну клітку, «сім'я народів» трактується советськими агітаторами як одна нація. Бюрократичними методами намагаються вони створити цілий комплекс спільних переживань «советської нації». Але прекрасно розуміють, що не покінчено. Тому не раз знаходимо на сторінках зі справжніми реально існуючими націями аж ніяк газет облудні слова про «розвиток», «розцвіт національних культур». Такою є одна з «суперечностей соціялістичного суспільства». Розмови про «розцвіт національностей» поєднані з пильним викорінюванням всього того, що виявляє справді національно-своєрідну духовість кожної нації» зокрема. Нещодавно основний удар перенесено на вірменський націоналізм. «За останні роки, — пише «Правда», — в республіці видано книги, в яких містився ряд помилок і буржуазно-націоналістичних викривлень. В цих виданнях неправдиво висвітлюються питання історії вірменського народу, ідеалізується його минуле. Давній період Вірменії проголошено «золотим віком» «історії вірменського народу. Вістря удару спрямоване проти

Союзу совєтських письменників Вірменії, інститутів історії, літератури й філософії Академії Наук Вірменської ССР.

* *
*

— Нещодавно в Харкові відбулися збори міського партійного активу в зв'язку з тим, що промисловість міста незадовільно виконала свої пляни. («Правда України» (ч. 175) за ц. р.) про перебіг цієї наради незадоволено констатує: «Явно мало критики й самокритики було і в виступах. Замість того, щоб викрити причини відставання підприємств, установ, піддати критиці керівництво промисловістю з боку райкомів і міськкому КП(б)У, товариші, що виступали в обговоренні, будували свої промови за шабльоном — «з допомогою обкому і міськкому ми добились значних успіхів». Дивує, що так виступали директор ХТЗ тов. Лісняк, керманич «Южстроя» тов. Соленков, хоча їм передусім належалося б докладно повідомити актив, коли вони мають намір виконати річний плян і перестануть тягнути назад цю промисловість міста». Дописувач ніби обурюється з того, що організація праці йде бюрократичним шляхом. Не маючи спромоги розкрити дійсні причини провалу плянів, він знаходить ніби причину в недостатнім розгорненні політично-виховної роботи серед робітництва. «На окремих заводах дуже слабо поставлено масово-політичну роботу. До чверть складу робітників зовсім не охоплено соцзмаганням. Особливо незадовільно провадиться партійно-політична робота на нічних змінах. Партія згори прикладає всіх зусиль, щоб підсилити «комуністичне виховання мас». На Україні відновлено дотепер 10.000 робітничих клюбів і палаців культури. Одначе ініціятива партії натрапляє на захований опір байдужности внизу, в масах. Передова «Правды Україны» (ч. 179 ц. р.) ремствує надто, що клюбів не використовують належним способом. «Наприклад, у клюбі харківського заводу «Серп і молот» за шість місяців цього року прочитано тільки п'ять лекцій, а танцювальних речорів відбулося в багато разів більше». Галас про потребу підсилити пропаґанду бачимо нині в кожній совєтській газеті. Цим наголошується стан великої втоми і зневіри, в якому перебувають народні маси. В статті «Своєчасно підготувати залізниці до зими» («Известия», 25. IX. 1947 р.) читаємо: «Можна не погано перевести технічні заходи, але якщо до подолання зимових труднощів не будуть готові люди, то успіху не осягнути». Але з психологічною підготовою людей до щораз нових трудноців, які приносить соціялістичне господарювання, справа стоїть дуже зле у всіх ділянках. «Не можна забувати, — пише «Правда Украины» з 21 серпня, — що багато підприємств України, в тому числі в таких вирішальних галузях, як металюргія, вугляна промисловість, сільсько-господарське машинобудівництво, промисловість будівельних матеріялів, незадовільно виконують свій плян і понині не покрили своєї заборгованости, що створилася в першому півріччі. Щоб рішучо підтягнути до рівня передових і добитися безумовного виконання соціялістичних зобов'язань в кожному підприємстві, цеху, зміні, ділянці, бриґаді, треба докорінно поліпшити, зробити справді конкретним і діяльним керівництво замагання». Інакше кажучи, треба використати всі засоби морального примусу і терору, щоб штовхнути маси на соцзмагання. Одначе маси також здобувають досвід витонченого саботажу. Совєтська бюрократична система з огляду на це змушена бути постійно в незвичайному напруженні, і тому не диво, що совєтські чиновники раз-у-раз не витримують тягару свого поліційного обов'язку.

Про стан в колгоспах Чернігівщини читаємо: «У багатьох колгоспах трудова дисципліна на крайньо низькому рівні. Голова артілі ім. Чапаєва тов. Протащук на питання, чому в нього не всі колгоспники виходять у поле, відповів:

— Є такі, яких не можна відривати для колгоспу.

— Від чого відривати?

— Від власного господарства.

В багатьох місцях захоплення власним господарством на шкоду колгоспному суспільному не стало предметом пильної уваги партійних організацій («Правда Украины», 31. VIII. 1947 р.).

* *
*

— В 36 числі московського журналу «Новое Время» за цей рік знаходимо рецензію на англійський підручник історії «Европа в XIX і XX віках», виданий лондонським видавництвом 1947 р. Автор рецензії обурюється, що історію російського народу в цій книзі «спотворено»: «Англійські професори брутально викривлюють історію російського народу. Російську культуру вони називають «квазі-візантійською»; російську історію — «літописом кровопролить»; характерною рисою народу, що дав світові найбільших революціонерів і борців за свободу, вони проголошують «рабське схиляння перед володарем».

Як бачимо, характеристика росіян в англійських істориків справді наближається до розкриття об'єктивної дійсности, і це обурює рецензента. Він обурюється також тим, що англійські автори ні в якій мірі не ідеалізують ні комуністичної партії, ні совєтського устрою. Рецензентові не подобається, що в книзі совєтсько-фінляндську війну 1939—40 рр. розкрито як один з етапів російського загарбництва.

В своїй книзі англійські історики, викриваючи московський імперіялізм, виявляють також свою імперіялістично-великодержавницьку натуру у зневажливому трактуванні української проблеми. Це дає змогу рецензентові виступити вже в ролі захисника.. чести української нації:

«Взагалі українці як народ для цих невігласних учених не існують. В підручнику українці фігурують під іменем «русинів». Україна, як етнографічне поняття, а не як країна з історичним минулим і політичним сучасним з'являється на сторінках книги аж наприкінці в зв'язку з німецькими експансіоністичними ворогами».

Гнівні філіппіки рецензента виглядали б досить комічно, якби за цим не кривєя глибокий трагізм для нас, українців.

* *
*

— Лише тепер, коли на Україні зібрано добрий урожай, совєтська преса визнала, що минулої зими Україна голодувала. Колгоспники Сталінської области в листі до «найгеніяльнішого» пишуть: «при підготовці до весняної сівби цього року не вистачало у нас насіння і тяглової сили, і машин, частині колгоспів не вистачало і продовольства» («Радянська Україна», ч. 177 за ц. р.). У «Правді» (ч. 255, 1947 р.) посуху 1946 року названо «страшною» і «нещастям», що впало на Україну. Цього літа зібрано багатий урожай. Велика кількість колгоспів мала понад 100 пудів хліба з десятини. Це дало большевикам підставу розгорнути понаднормові хлібоздачі, розуміється, «з власного бажання» селян. Газета «Молодь України» (ч. 160 за ц. р.) виставила гасло: «Ми повернемо Україні славу найбільшої житниці Радянського Союзу». Очевидно, і добрий урожай нічого доброго українським трудящим не віщує.

* *
*

— Яскравим прикладом колоніяльного становища України є те, що в новому навчальному році в усій УССР вчиться коло 130.000 студентів, тоді як у самому лише місті Москві є 120.000 студентів. Цього року в школах України має вчитися коло 6,000.000 дітей у 26.066 школах. Що обставини навчання для дітей важкі, видно зі ствердження газети «Правда Украины» (ч. 187 з ц. р.) про наявність в минулому навчальному році великого відсіву учнів у Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Сумській областях. У 25 школах України цього року впроваджено викладання логіки і психології. В РСФСР деякі школи впроваджують навчання латинської мови.

О. З.

З пресового фільму.

Кореспондент «Соціялістичної Харківщини» і московської «Правди», герой Совєтського Союзу Сергій Борзенко написав збірку нарисів «Тамань». У нарисі «Десант у Крим» показано, як мотобот, натрапивши на міну, злетів у повітря. Живим залишився тільки один червонофльотець. Його врятовано. Щоб показати «героїзм совєтських людей», автор вкладає в уста червонофльотця таку розповідь про щойно пережите:

«Підкинуло мене на сто метрів угору, потім пішов шістдесять метрів углиб, вдарився ногами об дно, вилаявся, виринув на поверхню, дивлюся — самі тріски».

Для свіжої людини подібні рядки «життєвого оптимізму» виглядають на гостру пародію совєтської казенщини. Але цього не відчував не тільки автор, але й рецензент. Навівши цей уривок, рецензент (ж. «Дніпро», 1495, 4) пише: **«Така сама зневага до смерти і фанатична віра в життя характерна для самого автора».** (Ю. Б.)

• •
•

Р. Ільницький, ліцензіянт тижневика «Час», у своїй газеті (ч. 47/112) з дня 23 листопада ц. р. в статті «Переможною рукою», аналізуючи Другий З'їзд Української Еміґрації в Німеччині, який відбувся в днях 14—16 листопада ц. р. в Діллінгені, порушує одну принципову проблему. Проблему цю зводить він до формули «корпоративізм чи виборність?». Сам автор вирішує цю проблему, очевидно, в дусі виборности, але в розумінні тому, що вибирають Управу ЦПУЕ маси, і тільки маси, а не також представники зорганізованого громадянства. Такі вибори Р. Ільницький називає демократичними, а концепцію покликування проводу еміґрації виборною. Їй протиставляє він концепцію корпоративну, і твердить, що її видвигнула опозиція з тією метою, щоб **«відповідальність за ціле наше громадське життя перекинути тільки на представників поодиноких організацій, товариств і професійних союзів».**

В ім'я правди хочемо спростувати це твердження Р. Ільницького, бо воно, делікатно кажучи, не відповідає правді. Представники опозиції видвигнули думку, щоб відповідальність за ціле громадське життя мали не виключно представники зорганізованого громадянства, (як це намагається невірно представити Р. Ільницький) але щоб вони також, побіч представників від мас (тих мас, пане Р. Ільницький, з яких велика частина по виїзді до Бельгії, Канади і Арґентини заявляє себе росіянами, а які Вас і вам подібних тепер вибирають до української конституанти) мали право рішати про ціле наше громадянське життя. Бо ціле наше громадське життя, пане Р. Ільницький, — це не лише таборові магазини і управи таборів, але це також духове, наукове, культурне, суспільне життя, до якого, нам так здається, ваша голосуюча демократична маса має дуже мало зрозуміння.

Порушуючи, спрощено і натягнено, проблему покликування влади (дарма що покищо виключно суспільної) і визначаючи її методи в формі вищезгаданій, Р. Ільницький сам не усвідомлює собі, яку прислугу робить він українській визвольній справі, коли він вирішення істотних справ еміґрації віддає до децизії голосуючій масі здеклясованої еміґрації. Якщо він таку саму методу хотів би застосувати колись в Україні, то повинен вже сьогодні бути на це приготований, що маса йому проголосує у внутрішній політиці «комуністичний строй», а в зовнішній — федерацію з Росією. Маса все йде туди, де цього хоче політична влада. А наївно є вірити, що бандерівське СБ, навіть по розвалі СССР, буде сильніше в Україні від московського НКВД. В цьому ми вже раз переконалися в часі окупації України німцями, і Р. Ільницький повинен знати, скільки навіть його особистих товаришів згинуло наслідком політики НКВД-івських аґентів, що стали на службу німецького Ґестапо.

Чи не мотає собі вже сьогодні Р. Ільницький петлю на свою власну шию, коли він хоче будувати життя в Україні не за волею і намірами українського свідомого, патріотичного, зорганізованого громадянства, але за волею розаґітованої, голосуючої маси? «Переможною рукою» вийде тоді не наша визвольна справа, але її вороги.

• •
•

Зразок «понадпартійної», «державної», «загально-національної» інформації дає якийсь новий політик, прихований за патетичним псевдонімом Роман Рахманний у статті «Мета і межа» (Українська Трибуна» ч. 88/112 з дня 20 листопада ц. р.). З тієї статті довідуємось, що таке властиво УГВР: «партією вона не є», «існування і творення інших партій не заперечує», «є в ній українські соціялісти», «вона не застерігає собі монополю на владу в майбутній державі», «від участи в визвольній боротьбі, а згодом у виконуванні влади інших партій не відштовхує», «не вимагає від нікого зрікатись своїх принципів, коли вони не суперечать ідеї Української Суверенної Держави» і т. д.

Залишається тільки без відповіді питання, чому УВГР-и не визнають інші українські політичні партії, чому вона невідома компетентним українським політичним особам, чому вона є проти координації політичної роботи з іншими політичними групами, яку започаткував о. д-р Кушнір з Канади, чому вона через свої експозитури як особисті, так і організаційні дотепер впродовж двох років вела тактику дискредитації і компромітації тих осіб, що стоять на плятформі Самостійности України, на плятформі активної боротьби за нею, в усіх часах ворожої окупації активно боролись проти чужої влади і так само сиділи (часто в тій самій) у в'язниці, як й Бандера і його прем'єр. Дійсно, варто було б добродієві Романові Рахманному відповісти на питання, яка мета і де межа цілій тій «діяльності», що її фірмувала дотепер два роки УГВР.

• •
•

«Наше Життя» в ч. 43 (138) з дня 17 листопада ц. р. містить повідомлення Собору Єпископів УАПЦ в Ашафенбурзі про позбавлення єпископського і священичого сану та відлучення від церкви одного єпископа, кількох пресвітерів та кількох мирян. Повідомлення вказує на розлам внутрі УАПЦ, і шкода, що міродатні й відповідальні чинники згаданої церкви так легкодушно видвигають внутрішні церковні справи перед ширшим загалом (парадоксальне при тому, що саме в марксистській пресі). Чи не вистарчило б повідомити про це вірних УАПЦ в їх урядовому ординаріяльному «Вістнику»?

ЗМІСТ

журналу «ОРЛИК» за рік 1947.

ЕКОНОМІКА:

С. К.: «Від капіталізму до кооператизму» (II).

Я. Дуб: Тенденції територіяльного росту української металюргії (VII).

М. Б.: Плянування і статистика за совєтів (VIII).

О. М.: Хатня промисловість України (Наддніпрянщини) (IX).

М. Б.: Кредит в сільському господарстві України за часів совєтсько-московської окупації (X).

СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ:

О. Залізняк: До проблеми перевишколу (I).

Т. У. П. В. І.

Д-р А. Фіґоль: Пласт (I, II).

Д-р М. М.: За внутрішній лад еміґрації (X).

ЛІТЕРАТУРНА І МИСТЕЦЬКА КРИТИКА:

Гр. Шевчук: »Сліпуча думка наче лезо гостра» (О. Ольжич: Підзамча) (I).

Ром-чук: Про тенденційність в мистецтві (II).

Ю. Бойко: З якою совістю? (III—IV).

Ю. Бойко: Про поета Барку і про дещо принципове (V).

М. Вич: До проблематики образотворчого мистецтва (VI).

П. Чухрай: Чи моральні афоризми В. Державина? (VI).

В. Барка: «Поет» (VIII).

О. Жданович: МУР — в теорії і практиці (VIII).

Д-р О. Грицай: Банкрот літератури (IX, X, XI, XII).

Д. Г.: Фосфоризуюче болото (XI).

РЕЦЕНЗІЇ:

С. К.: «Від капіталізму до кооператизму» (II).

О. Жданович: «На Чужині» - журнал літератури і громадського життя (VII).

О. Ж.: Theodor Plivier «Stalingrad».

Ю. Савченко: ген. М. Капустянський: «Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 р.» (VIII).

Н. Г.: Літературно-Науковий Збірник (Ґановер) (VIII).

О. Ж.: Р. Задеснянський — «Леся Українка»

З ПРЕСОВОГО ФІЛЬМУ:

(I, II III—IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII).

КУЛЬТУРНА ХРОНІКА:

(VI, VIII, IX, X, XII).

З ХРОНІКИ НАШОГО ЖИТТЯ:

(V, VII).

БІБЛІОГРАФІЯ:

Нові книжки (III—IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII).

Надіслані журнали (I, III—IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII).

НОВІ КНИЖКИ:

Теок — **Карикатури з літератури.** — В-во «Скоморох» Мюнхен 1947.

Ірина Винницька — **Кам'яна сокира.** — В-во «Бистриця» Гайденав 1947.

Прапори духа. Життя і творчість О. Теліги. — Упорядкував О. Жданович. — В-во «Дажбог», 1947.

Проф. П. Ковалів — **Бути чи не бути?** — 1947.

О. Данський — **Наші дні.** — В-во «Наша книгозбірня». Ч. 7. Гайденав 1947.

Микола Щербак — **Вітри над Україною.** Поезії. — Видання Івана Манила, Мюнхен 1947.

Вол. Русальский — **Сміх Іскаріота.** Новелі. — Видавництво «Світ», 1947.

В. Чапленко — **Увесьдечки.** Оповідання про дітей. — Авгсбург 1947.

Literary reader: Short stories translations from T. Shewchenko. Collected by A. Stefan. «Ukrainian Knyha», Augsburg 1947.

НАДІСЛАНІ ЖУРНАЛИ:

Проблеми. Журнал національно-державної думки. Ч. 2. Мюнхен 1947.

Тризуб. Орган національно-державної думки. Ч. 3. Брюссель, жовтень 1947.

Аванґард. Журнал української молоді на еміграції. Ч. 4. Мюнхен 1947.

Казакия. Ч. 6. — Брюссель 1947.

Громадянка. Орган Об'єднання Українських Жінок на Еміґрації. Ч. 8, 9.

За самостійність. Ч. 9—10, 1947.

Вежі. Місячник культури. Ч. 1. Мюнхен. Листопад 1947.

Запроторений Комар (Їжак). — Мюнхен—Ельванґен. Ч. 12/13. 1947.

The Ukrainian Quartely Vol. VIII. Number 3, Spring — Summer 1947. — Printed by Ukrainian Congress Committee of America.

Орлик

Ч. 1 1948 Рік III

ОРЛИК
МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Адреса Редакції: Berchtesgaden-Strub: DP-Lager, Bl. I, Z. 146
Адреса Адміністрації: München, Rosenheimerstraße 46a, Z. 114

Видає: д-р Т. Лапичак.

Р. III. **СІЧЕНЬ 1948** **Ч. 1.**

ЗМІСТ

КООРДИНАЦІЙНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕТ ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА.

З нагоди Нового 1948 року та Різдвяних Свят КУК посилає всім українцям і українкам свій привіт і найкращі побажання.

Згадуємо в цей момент наших братів і сестер, що перебувають у тяжкій неволі під московсько-большевицькою окупацією, згадуємо всіх засланих на каторжні роботи в далекі краї совєтської деспотії, схиляємо голови перед пам'яттю багатотисячних жертв, які поклав наш народ у боротьбі за волю.

В 1948 році минає 300 літ української революції під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Ця революція завершилася утворенням української незалежної держави. З того часу цілий ряд поколінь українського народу продовжував безупинну боротьбу в обороні своєї національної свободи.

1948 року 22 січня сповняється 30 років від проголошення Центральною Радою Самостійної Української Народньої Республіки. Українська Народня Республіка, проголошена II Універсалом, мусіла зброєю і кров'ю своїх найкращих синів обороняти свою незалежність і самостійність. І хоч територія України була завойована ворожою силою, однак український нарід ніколи не складав зброї перед большевицьким окупантом. Боротьба за волю України і спротив українського народу продовжується. В цій боротьбі проти московської большевицької окупації український нарід був довго майже самітній. Аж тепер світ побачив, яку страшну небезпеку несе всьому людству большевицька диктатура. Всі народи світу готують сили для оборони своєї свободи і незалежности перед імперіялізмом московських большевиків.

В цю відповідальну добу, коли рішається доля світу, — чи жити народам вільно і незалежно, чи стати рабами московського деспотизму, — потрібна якнайбільша згода і єдність в українськім народі: КУК кличе всіх українців до згоди і до спільної праці для визволення України та для відновлення Української незалежної соборної Держави.

«На землі мир і в людях добра воля», — цей євангельський клич хочемо здійснювати серед українського народу.

КУК вірить, що тільки внутрішній мир на демократичній основі може змінити наші сили і забезпечити успіх нашої визвольної боротьби та остаточну перемогу правди і добра над злом і неволею.

Координаційний Український Комітет.

«ORLYK» Ukrainian Cultural and Social Review
«ORLYK» Ukrainische Monatsschrift für Kultur und Sozialleben
Authorized by EUCOM Hq. Civil Affairs Division 17 July 1947 - Authorization AG 383. 7 GEC-AGO
Responsible Editor: Dr. Thoma LAPYTSCHAK
Druck: Südost-Kurier, Bad Reichenhall

ОРЛИК
МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Рік III. СІЧЕНЬ 1948. Ч. 1.

ОСТАП ГРИЦАЙ.

ХРИСТОС РОЖДАЄТЬСЯ

Триптих.

1.

ДУХИ ВСЕСВІТУ СПІВАЮТЬ.

«Земле і світе, небеса і зоряні безвісті — чому стремтіли ви тремтами, якими від віків і століть, від мільйонів літ, від еонів людського існування ви ще не тремтіли ніколи?

Чому так, о суші й океани, глибини й верхи створіння, чому?»

Ах, бо вість предивна, нечувана, небувала вість проноситься всіма просторами людського світу! Від гарячих пісків Лібії до скованої льодами землі септентріонів, від далеких берегів кельтійської Британії до обведеної вічним муром Серіки, до останніх, навіть полкам боговитого Олександра недоступних берегів Сходу... Потрясає ота вість найтвердшими скелями землі і найспокійнішими морськими плесами. І лине вона безмірами небес аж ген до висот сузір'я Андромеди з його вічно мовчазними сріблистими імлами, і до вершин сузір'я Береніки з його вінцем сімдесятьох зір як небесного монументу великодушної жертви Птолемеєвої дружини:

Вість про володаря володарів, що народився десь у Юдеї, щоб оволодіти всіма імперіями Сходу і Заходу, всіма царствами і всіма престолами світу... Це вість вістей, яка ще світом не лунала ніде!» Вість про царя царів, якому буде коритися вся земля людей і все небо богів. Вість про Божеського і Єдинонепереможного, перед сяєвами якого стемніють і пропадуть усі поганські Олімпи, всі Едеми і всі Елізіюми старих божеств. А сповіщали вже про Нього — як подають мудреці Олександрії — у старовинному Єгипті святинні книги, освячені йменням ібісоголового божка Гермеса Трісмеґістоса та пророчі пісні єгипетського жреця Птаго-Тепа. А й у всевладному поганському Римі провіщують Його прихід достойні книги Сібілінські, що зберігались як джерела пророчої премудрости у святині капітолінського Юпітера. Книги, глибші своїм ясновидінням, ніж пророцтва надхнених віщунок Аполлона у старовинній Гелладі, там, де острови Еретрея і Самос, Куме і Дельфі. О, це Його час тепер, це Він народився, це Він гряде:

Той володар володарів, могутніший, ніж усі, ніж усе, ніж усі царства людей перед Ним.

Заправду, ви туземні і смертні, де ваші колишні престоли?

Ось асірійський цар Зарґон на сім століть перед Ним сповнив славою своїх володарських діл увесь світ. Він здобув Самарію і Медію, Арменію і Мезопотамію. Він переміг царя Юдеї Езекію і царя гетитів над Евфратом і фараона Єгипту Забакона. Він став королем Вавилону і видвигнув колись крицеві монументи своєї слави на острові Кипрі та у своїй, розкішнішій, ніж Ніниве, столиці Хорзабад.

Та проте вся ота слава Зарґона обернеться в попіл перед могутністю Того, що гряде з країни Юдеї...

Півтора тисячоліття лунала слава фараона Єгипту, Рамзеса другого, що завоював колись Сирію, Етіопію й Арабію, злучив одним водним шляхом Море Червоне з Морем Середземним і велів побудувати величаві святині в Тебах, біля Абу Зімбаль і Бет ель Валі.

Але перед величчю Того, що гряде, блиск величі Рамзеса потахне, мов бліднуть зорі ночі зі сходом променистого божого сонця...

І потахне, зблідне перед Ним, перед Єдинобожественним з Вифлеєму і твоя всерозгомна слава, ти великий македонський Олександре, ти всеможний Іскандере Індій і воплочений Юпітере Аммоне Орієнту! Тобі покорився нарід творчих гелленів, ти переміг гордий Тир і Дамаск, Палестину і Сирію, ти став фараоном Єгипту і царем могутньої імперії персів, ти один з усіх героїв старовини дійшов до таємничого царства Індії, і ти засів на престолі стобрамного Вавилону. Але той Цар Царів, що повстане з покореної Тобою Палестини, Він затемнить усю твою могутність одним єдиним подихом свого божого імени — Він, що з'єднає в собі всю силу світу земного і всю силу небес...»

Він — Господній, тисячоліттями дожиданий Месія, якому тепер у вбогому Вифлеємі янголи Всетворця співають врочистими хорами неземної радости:

Христос рождається!

2.
НАД ЦАРСТВОМ ІРОДА ЗАХОДИТЬ СОНЦЕ.

«Вифлеєм... Цар Юдеї... Поклонитися йому...»

Юдейський король Ірод, що вже більш ніж сорок років править жидівською країною, такий розбурханий думками, як ще хіба тільки тоді, давно — давно, коли, обжалований жидівським синедріоном перед Марком Антонієм, покидав Єрусалим, щоб у Римі оправдати себе. І ще й тоді, коли він свою дружину Маріямну і її двох синів засудив на смерть. Але це вже минулося давно. Ірод тепер один з любимців імператора Августа. Він з тетрарха Галилеї став королем Юдеї, і хоч жиди його не люблять і настають на його життя, то він залізною рукою здушує кожний відрух ворохобні. Так само, як тоді, коли після бунту Антигона він при допомозі двох римських леґіонів не тільки вийшов переможцем з кривавої боротьби, але й як усеможним королівським діядемом вінчаний володар Єрусалиму.

Так—що це за якийсь новий володар Юдеї, що як сповістили йому три таємничі мудреці — має тепер панувати над жидівським народом?

І хто вони такі? Халдейські чи арабські зорезнавці, володарі невідомих країн чи вістуни таємничої небезпеки для нього? Бо ж вони допитувалися з усією увагою за місцем народження майбутнього царя Юдеї, за Вифлеємом, а жерці у святині Соломона, так величаво відбудованій Іродом, об'явили ж їм виразно слова віщого пророцтва:

— «І ти, Вифлееме, земля Юдова, ніяк не є найменша між владиками Юди; бо вийде з тебе володар, що буде правити моїм народом Ізраїля».

Вифлеєм, земля Юдова!

Тонкі, старечі уста сімдесятлітнього Ірода затремтіли на мент тим глумливим усміхом нащадка ідумейських верховинців, що ним його батько Антипатер непокоїв навіть великого Цезара. Вифлеєм! Та невже імператор Риму починав би тепер якусь змову проти нього при допомозі когось з роду царя Давида, місцем народження якого Вифлеєм хвалиться? Тепер, коли Ірод уже чотири десятиліття на престолі володаря юдейської країни? І після того, як він юдеям створив наново те найкраще і найвеличавіше, що в них є — їх святе місто Єрусалим? І показав їм узагалі красу й велич римського будівництва і римської розкоші життя, нехай і во гнів жидівським жерцям, що обурювалися на нього за введення і поширювання чужинецьких звичаїв?

Тут Ірод підвівся зі свого престольного крісла з подобою золотого лева, об груди якого він опирався і на лапи якого, прикрашені на місці кігтів сицилійськими ахатами, клав свої руки. І король перейшов до пишного атріюма, де з відкритого притвору в формі арки на коринтійських стовпах з пентеліпського блідо-голубого мармуру розгортався вид на ввесь Єрусалим.

І дійсно:

Хіба варт був Вифлеєм рівнятися з тою — як назвав Єрусалим пророк Єремія — королевою народів? І хіба ж його творець, він, Ірод Великий, друг обох римських героїв боротьби біля Акціюма, не єдино гідний засідати на Єрусалимському престолі, нехай, що індійські карнеолі в його перстенях так і пригадують пролиту ним кров Маріямни і тих, що мусіли згинути з нею?

Єрусалим! Тобто: обличчя мира!

Це вже було на коротко перед заходом сонця.

Легко рожеве проміння вгортало прозорим, трохи мелянхолійним туманом увесь простір того, тоді чотиримільйонового міста, розложеного від півночі до півдня обома головними частинами: вищою на горі Сіоні і нижчою не верхів'ї Акра, довжини півтрети тисячі сажнів, з яких сімсотсімдесятчотири припадало на саму святиню Соломона. Але щось тужливе, ніби якийсь утаєний смуток мрів на обріях з горою Морія і долиною Гінном в напрямі півдня і долиною Кедрон на заході та з горою Ґізон і Кальварією на сході. Ірод дивився на високо видвигнені вежі Тіппікос, Фазаель, Маріямна, Псефіна й Антонія і почував, що кожна з них зв'язувалась з чимось важливим у його житті, милим йому, як згадка про дружбу з Антонієм і як згадка про його брата Фазаеля, і понурим, як спомин про Маріямну. Вежа, названа її іменем, була найкоштовніше прикрашена і це пригадувало Іродові ті жемчуги, якими прикрасилася Маріямна, коли ставала навколішки під меч ката. Але тепер не вид тієї вежі ворушив його душею, а вид святині Єрусалима, тієї єдиної своєю величавістю будівлі, якої внутрішні стіни були вимощені квадратами щирого золота, а на якої здвигнення треба було труду двохсот тисяч робітників.

Але тепер у цій святині жерці читали водно, з ворожим поглядом у сторону королівського палацу, пророцтво про нового царя Юдеї, народженого у Вифлеємі.

Тут сонце вже котилося тихо за верхів'я гори Морія, а його останні відблиски кидали золоті мережива на пальмові, оливкові і дактилеві гаї на овиді міста, на дванадцять брам Єрусалиму, з яких перша називалась золотою, бо вона була властиво брамою першого притвору святині, та на Іродові театри, амфітеатри й арени, збудовані ним упродовж його панування в Юдеї.

Так невже все оте мав би забрати йому якийсь вифлеємський самозванець?

В тому менті Ірод спинився поглядом на даху святині. В останнім промінні западаю-

чого сонця той дах виблискував гострими блисками безлічі позолочених шпиць, якими дах святині був покритий від одного кінця до другого, тому, щоб не сідали на ньому птиці і не занечищували його.

І тут глумлива, жорстока усмішка промайнула на його устах знову, наче гострим блиском нагло обнаженого з піхви ножа:

Шпиці ж це вістря, а вістря — це смерть. А хіба право і закон володаря не в тому, щоб за всяку ціну змагати до влади й могутности, нехай і по трупах тих, що двигаються проти нього? Адже історія Єрусалиму, хоч він і називається «обличчям миру!» — це все таки історія довговікових жагучих змагань...

Хіба не руйнував його Сезах, король Сирії за Соломонового сина Робоама? А пятдесят літ опісля, за володіння царя Амазія, володаря Юди, Йоас, цар Ізраїля? А далі Набузардан, полководець асирійського царя Набухадонозора — хіба не знищив чудову святиню Соломона, що вже пятсот літ стояла і не погнав усе населення Юди в асирійське царство в неволю? А наступ сирійського царя Антіоха Епіфанеса, з яким так по-геройськи змагалися Махавеї?

Тут один заблуканий промінь сонця впав на вежу Маріямни і згорів багровим заревом. А обличчя Ірода вкрилося хмарами грізних, але глибоко захованих дум.

«Вони вернуться до мене і скажуть мені все — думав він у спомині про трьох таємничих мандрівців до Вифлеєму. — А ще скоріше, ніж вони вернуться, я велю вимордувати всіх дітей у Вифлеємі і зруйную Давидове місто до останнього каміння.»

Сонце погасло...

Двадцятьчотири мармурові колюмни Іродового атріюма потонули в сумерках вечора. Але трьох мандрівців у Вифлеєм вела своїми сяєвами невидана у світі світла Зоря, неземний блиск якої сповіщав царству Ірода просторами Юдеї, Галилеї, Самарії і Переї:

Христос рождається!

О, Він таки рождається, ви Іроди світу!

3.
ОБОЖАННЯ.

Вифлеєм...

Над ним зоря трьох таємничих путників з невідомих країн, що своїми шатами достойні царі, своїми дарами щедрі володарі, а своїм словом провісники нової блаженности у світі людей, нової глибокої тайни існування. І все тут у Вифлеємі тепер тайна і диво див. Усе в подихах неземного і незбагненого. Все являється ніби вперше, відколи світ і люди. Зоря, що над містом, і своїм блиском, і своєю величиною, і своєю подобою така, якої ще не бачили ні халдейські, ні арабські, ні єгипетські, ні вавилонські зорезнавці і мудреці. А три царі, що йдуть поклонитися Невідомому і Невиданому, вони ніби оповиті серпанком такої таємниці, що вбогі вифлеємські пастирі не знають, чи це люди, чи видіння, чи не істоти з людського, чи неземного світу і чи мова їх — мова людей, чи мова духів з засвіту?

О ти, вифлеємська тайно, яка ж глибока, непонятна, пресвята ти!

Досіль знав світ про дивні таємниці святинь Єгипту з їх богами і божками, АммономРа і Хнумом-Ра, Озірісом, Ізідою та Горусом. Чув світ і про таємниці елевзійської містерії у старовинних гелленів. Або про жахливі тайни, зв'язані з величаним фенікійцями Ваалом та з їх богинею Ашторет. Але всі вони й інші такі, як вони, тепер байдужі про себе і не важні нікому, мов недоумні казки для дітей. Бо як єдина, найвища й увік незглиблена тайна лишається твоя тайна, Вифлеєме, тайна народження Христа Месії і Його Богоматері:

Тайна божеської Любови.

Не знали її досі ніякі царі світу і ніякі жреці, ніякі боги не були її подвижниками, ніхто з них не об'явив тієї тайни світові як найвищу заповідь землі й небес.

Вона вифлеємською зорею просіяла народам щойно з першим усміхом Дитятка Ісуса і з першим поглядом на Нього Пречистої Богородиці в убогому Вифлеємі, між пастирями та їх волами й вівцями. Для царів і володарів, для Іродів світу, не важно було мордувати й мільйони людей заради своєї могутности і земних престолів. А тому Месії з убогого Вифлеєму, тому Пастиреві всесвіту, важно буде блукати по всіх полях, щоб знайти і захистити одну-єдину загублену, безпомічну вівцю.

О вифлеємські пастирі, якими поклонами, якими привітами, якими піснями вітали ви Небесне Дитя і Його Божеську Матір? Цар Соломон співав колись Пісню пісень на славу укоханої ним пастушки, Суляміт. Віща Дебораг виспівала колись старозавітній гимн, прославляючи у Книзі Суддів перемогу полків Єгови над ворожим полководцем у бою на горі Таворі. А ви, пастирі Вифлеєму, яку пісню співали ви воплоченому Месії?

О ви, благословенні і блаженні!

Вам дано співати пісню пісень, перед якою замовкла й заніміла і пісня царя Соломона, і віща пісня великодушної Дебори, і замовкли й усі пророки. Пісню пісень, якої два слова — це небо і земля в одному, це два всесвіти людського і Божого і дві вічності:

Христос рождається!

30 років тому...

В зимову ніч з 24 на 25 січня 1918 року відкрилося в будинку українського парляменту в Києві, в Педагогічному Музеї прилюдне урочисте засідання Малої Ради. Заля була наповнена численною публікою, що ще з ранку 24/I стягалася з усіх кінців міста й пів доби терпеливо чекала на урочистий момент.

Годинник відміряв ударами дванадцять годин ночі. Заля напружено чекала. Всі місця були зайняті. На хорах хвилювала також маса тих, що першими хотіли почути велике слово волі. Все готувалося до великого таїнства об'явлення відродженої державности. Янгол таємничої містерії літав над сотнями голів і об'єднував усіх у дружню сімю тих, що їм доля судила стати свідками акту, що увійде навіки в золоті скрижалі української історії. О 12 г. 20 хв. ночі сивобородий, мов бібл. пророк пишнобородий патріярх українства Мих. Грушевський відкрив збори. Схвильованим голосом говорив він про трагічну політичну ситуацію, про наступ червоно-московських банд на Україну, про потребу врятувати Україну з виру анархії, в який вона потрапила. Він говорив про те, як обтяжена відповідальністю політичного моменту Ц. Рада безперервно засідала від 22 січня по 25-е, розглядаючи справу проголошення самостійности.

І коли Грушевський взяв у руки універсал, всі, немов по команді, встали. Мов могутній потік, полилися величні слова універсалу:

„Народе Український!

Твоєю силою, волею, словом стала на Землі Українській Вільна Українська Народня Республіка. Справдилася колишня мрія батьків Твоїх, борців за вольности і права трудящих...

Петроградське правительство Народніх Комісарів, щоб повернути під свою власть Вільну Українську Республіку, оповістило війну Україні і насилає на наші землі свої війська — красногвардейців, большевиків, які грабують хліб наших селян і без всякої платні вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів; вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство.

---- для того, щоб вести свій край до ладу, до творчої роботи, до скріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, сповіщаємо всіх громадян України:

Од нині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

Зо всіми сусідніми державами, як то: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та іншими ми хочемо жити в згоді і приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки.

--До так званих большевиків та інших напасників, що нищать та руйнують наш Край, приписуємо Правительству Української Народньої Республіки твердо і рішуче взятись до боротьби з ними, а всіх громадян нашої республіки закликаємо, не жалуючи життя, боронити добробут і свободу нашого народу. Наша Народня Українська Держава повинна бути вичищена від насланих з Петрограду насильників, які топчуть права Української Республіки."

В абсолютній тиші лунають через усю залю слова універсалу. Та коли Грушевський проголошує найурочистіші місця, заля вибухає шаленими оплесками, що від них, здається, ходором ходять стіни залі Педагогічного музею, яка ще ніколи на своїм віку не бачила такого ентузіязму. Читання закінчено.

І тут починається недоречний акт голосовання, від якого богатьом стає ніяково...

Все українство, що було в Центр. Раді об'єдналося в одному пориві: одностайне „за" мало затьмити незручність самого факту голосовання над проєктом, за який могутньо голосувала многовікова історія українського народу. Але в Центральній Раді сидять також чужинці, що їх гостинно закликав український нарід співпрацювати над побудовою вільної України. І вони говорять своє ганебне слово: „проти". 4 чужинців „проти", 6 чужинців „утримались".

Нарешті жалюгідний парляментарний торг навколо самої ідеї українського життя — бути чи не бути Україні в сонмі державних народів — закінчено. Марні спроби спинити колісницю української історії, вона помчить далі, залишаючи на своїм шляху трагедії українських Термопілів — Крутів, Базарів, заграви пожеж, хвилеві солодкі перемоги і знов тернові вінки на головах своїх героїв, помчить до світлосяйного завтра, що вже прозирає крізь туман років на виднокрузі історичного прийдешнього... І відчуття цього незримою хвилею прокочується по залі Педагогічного Музею. Розчервонілі обличчя, блискучі очі сотень людей...

Грушевський мовить: „Четвертий Універсал Центральної Ради прийнято. Україну проголошено самостійною й незалежною Народньою Республікою". У відповідь у залі розлягається могутній спів національного гимну.

По цьому знову спроба диверсії. Чужинецька опозиція показує своє зміїне жало. Російський есер Сухових встає і говорить. Розгубленість чутно в його словах. Він бачить проти себе гнівні леза поглядів. І тому він, немов виправдуючись, говорить, що він, власне, і не проти самостійности України, але проголошення її тепер є передчасне. Купка аґентів пробує аплодувати. Але хори і заля знімають цілу бурю. Сичання, обурені вигуки заглушили слова висланника російського імперіялізму. Дальші опозиціонери не наважувалися виступати. Здавалося, незримий опанцирований лицар української державности вже владно простер свою захисну долонь над цею залею в урочисту ніч 25 січня.

Було чверть на другу. З дверей Педагогічного Музею висипали юрби радісних людей і понесли в своїх серцях вогник віри, радости, благої вісти.

А Київ спав, огорнений в чорну тогу ночі. . .

* * *

Так було тридцять років тому. Але не встигла ще висохнути друкарська фарба на проголошеному універсалі, як уже саме серце України — Київ опинився у вогні боїв. І не тільки чужі північні банди йшли походом на золотоверхий. Вороги були дома, під боком. Вони підступно стріляли з вікон, вони тічками виходили на вулицю, в крові пробували втопити українську свободу. Київ пережив пекло гарматніх боїв, пожеж. По кількаденнім бою українське військо відступило, і тоді столиця забагряніла кров'ю жертв большевицького терору. Українські сили спішно відкотилися до Житомира, потім до Сарн, а на широких просторах України розгорнувся скаженим буйством оп'янілої перемоги „комаринский мужик" вкупі з китайцем, латишем. Жорстока тінь доктора Тагабата лягла на українські міста і лани. Новоспечений український комунар — фанатик розстрілював у льохах чорного трибуналу свою матір — загірню Марію — свою великострадницю матір — Україну. Вороги і понині радіють тому, з якою швидкістю вони подолали поборників універсалу. Вони твердять: ідея самостійности України не мала ніякого ґрунту в українськім народі, вона була породжена коньюнктурою. Звідси виводять вони певність і законність свого панування на Україні. Дехто з нас, українців, на це відповідає: що ж, універсал не зродився з настроїв і бажань його сучасників, але універсал відродив у кращих, передовіших елементах нашого народу тугу по свободі, він розбудив міт української волі й повів когорти борців на вперту боротьбу за самостійність. Ця боротьба мілітарно тривала до 1920 року, пізніше вона тривала у формах героїчного підпільно-політичного руху, культурного і релігійного руху спротиву і не припиняється й понині. Не диво, коли вороги зводять своїми твердженями наклепи на наш нарід, але дивно, що ми в своїй короткозорості все таки погоджуємося бодай почасти, що універсал своєю ґенезою не сягав в настрої й у стремління народніх мас 1917 року.

В дійсності було саме навпаки: універсал зродився як еманація того кращого, прогресивного, що було в передовіших елементах нашого народу в 1917 році. Через універсал переходить золота нитка історичної безперервности самостійницьких змагань українського народу.

На доказ цього нашого твердження дамо жмут фактів і наших міркувань.

XIX і початок XX віку були глухою епохою в житті українського народу.

Спочатку страхітливі жахи кріпацтва, потім капіталістичне рабство і меркантильні інтереси задушили в народніх низах потяг до творення власної держави і самий спогад про неї відсунули далеко-далеко, в самі потаєні глибини народньої душі.

Інколи цей потяг виривався назовні. Так було за часів київської козаччини 1855 року, яка виникла спонтанно. Напняття до свого соціяльного визволення народ пов'язував зі своїми колишніми формами державницького буття. Міт про Михайлика і Золоті Ворота, міт, що втілює віру в майбутнє українського народу, записано десь у другій половині XIX століття.

Спогад про своє козацьке походження серед нащадків козаків зберігся на Україні й по скасуванні кріпацтва, тоді, коли це загубило будь-який правний сенс і не давало жадних практичних привілеїв у житті. Нащадки козаків з відчуттям свого достоїнства любили підкреслювати, що вони „чесного козацького роду". Спогади про давню козацьку славу тривожили пам'ять народу, будили в ньому свідомість власної самоцінности. Ще ж до кінця XIX віку доніс народ у своїх спогадах пісні про запорозьких лицарів, що не дбали про свою голову, бо

Не сьогодні, так завтра поляже вона,
Як у степу од вітру трава,
А слава не вмре, не поляже,
Всьому світу лицарство козацьке розкаже,
Та козацькая слава,
Що по всьому світі степом розляглась — простяглась,
Та по всьому світі луговим гомоном роздалась.

(Єварницкий Д. — „История запорожских козаков", 1892, с. 448).

В 1915 році дослідник історії Запоріжжя Єварницький опублікував збірочку легенд і оповідань про запорожців. З цієї збірки бачимо, які невиразні спогади мали запорозькі нащадки про своїх предків. Але ж і як міцно все таки трималися ці спогади в народі, коли цілі століття не могли їх викреслити з пам'яті!

В усьому цьому зберігалася жива українська історична традиція.

А по 1905 році на село потрапив повний, не обшарпаний цензурою „Кобзар" Шевченка. І він дав відродження тому, що більше в крові говорило, ніж жило в свідомості. В селянській і робітничій масі появилися національно свідомі одинаки.

З самого початку революції 1917 р. Шевченко став некоронованим королем. Він запанував над душами. Народній масі ще далеко було до повного усвідомлення своїх національних інтересів, але все ж таки поезія Шевченка розбуджувала. В народі подекуди з'явилися течії емоційного, аморфного, неоформленого самостійництва.

* * *

В дні урочистих дат не годиться згадувати тіневі сторони минулого. Одначе для нас тридцяти річчя IV Універсалу є датою, в якій відчуття радости так тісно сплітається зі смутком. Свідомість того, що ми й сьогодні ще на вигнанні, пече нас болючою раною.

Тому навіть у цей день свята маємо право бути безпощадно правдивими у відношенні до тих, що найбільше в нашій поразці тридцять років тому завинили.

Це були українські соціялісти всіх мастей.

Вони із запалом проповідували ідеї поглиблення клясової боротьби, вони кликали українських робітників і селян іти рука об руку спільним фронтом з російськими робітниками і селянами „проти української буржуазії". Вони кпили з проявів національно - державницької свідомости,тавруючи її як „реакційність". І це діялося в той час, коли росіяни червоні і білі, соціялісти і кадети, в однаковій мірі ішли рішучим фронтом наступу проти всього українського.

Українські соціял - демократи й ес-ери замість того, щоб поєднати ідею соціяльного розкріпачення народніх мас із ідеєю державної самостійности, різко протиставляли одне другому.

В серпні 1917 року на сесії Центральної Ради виступила большевицька фракція із заявою, яка завершувалася словами: „Вступаючи до Центральної Української Ради, ми будемо тут провадити неухильну боротьбу з буржуазією й буржуазним націоналізмом і будемо кликати робітників та селян України під червоний прапор інтернаціоналу для повної перемоги пролетарської революції". І така декларація кілька разів переривалася бурхливими оплесками українських соціялістів!

А соціял - демократ М. Ткаченко в своїй доповіді на з'їзді УСДРП 16 жовтня 1617 року говорив: „Ідея самостійности України принесе користь лиш імперіялізму. Українська демократія повинна виступати під гаслом федерації, яка веде до розвитку продукційних сил і наближає її до соціялізму". І це не були поодинокі голоси. Це був вираз опінії тодішніх українських соціялістичних середовищ. Тому делеґація від Центральної Ради, що виїхала до Петрограду в кінці травня 1917 року, могла запевняти „братню демократію" в тому, що тільки Центральна Рада спроможна стримати Україну від сепаратистичних стремлінь.

Так, дійсно, проти державницької традиції, що була приспана віками, але тепер прокинулася, щойно почала вбиватися в колодочки в народніх низах, виступила українська демократія на двобій.

Численні з'їзди селянські і військові були тереном зіткнення самостійників із соціялістами. І не раз націоналістичні настрої, що опанували з'їзди на їх початку, змінилася під впливом зручних атак наших соціялістів на настрої прихильні до федерації.

Нечисленна і політично недосвідчена партія українських самостійників не спромоглася здобути перемогу над соціялістичним бльоком і тому такі діячі як Винниченко ставали володарями душ на таких з'їздах і витискали своє тавро гасла федеративности майже на всі постанови з'їздів 1917 року. Одначе на місцях, куди зрештою не так численні кількісно українські партії своїми впливами часто зовсім не сягали, дійсність оформлювалася стихійно і там непритлумлена з гори ідея української самостійности знаходила свій вираз. Це насамперед треба сказати про рух вільного козацтва, який розвинувся головно на Київщині, як рух оборони української державности, як рух також антисоціялістичний, що стремів охоронити українське село від соціялістичних експериментів. Він виникав самочинно, охоплюючи десятки тисяч людей, прибирав національно—традиційних форм, аж до наслідування козацтва в жупанах із яскравими шликами. Самостійницький його характер поза всякими сумнівами. Ось, приміром, в селі Рожківці на Чернигівщині селяни „памятаючи, як славні предки наші боронили від ворогів рідний край" і вважаючи, що настав слушний час остаточно та назавжди увільнитись від московського панування, ухвалили створити загін Вільного Козацтва.

Селянин одягнений у військову шинелю, також яскраво виявив свій національно непримирений інстинкт. Тоді коли діячі Центральної Ради розписувалися на газетних шпальтах про непотрібність війська, як „знаряддя ладу експлуатації“, український вояк настирливо домагався організації українських національних частин. Сотні тисяч ставали під українські прапори. 7 липня 1917 року в Одесі перед будинком Штабу військової округи відбулася загрозлива демонстрація українських вояків, яка вирвала у військового начальства дозвіл на формування українських полків. Також самочинно і всупереч енерґійним заходам російських військово — командних кіл організувався на весні 1917 року полк ім. Б. Хмельницького.

В літку 1917 р. Міхновський розробив плян військового перевороту, ціллю якого було проголосити самостійність. Був намір перевести полк ім. Б. Хмельницького на могилу Шевченка і з цього клаптика священної для кожного українця землі проголосити самостійність. Звертає увагу на себе той факт, що проголошення мало відбутися на Канівщині, тобто безпосередньо в районі розвитку руху вільного козацтва. Міхновському було ясно, що для успіху задуму треба в перший же момент спертися на підтримку народної стихії. Плян не вдалося здійснити, бо його передчасно викрито перед чинниками Центральної Ради й Міхновського вислано з Києва. Найбільш яскравим актом самостійницького руху в армії було повстання полуботківців влітку 1917 р.
Полк ім, Полуботка виник стихійно, як і інші українські полки. Він складався з вояків, що до того перебували в різних місцевостях і різних військових частинах. І оцю неоднородну, випадково створену військову частину, рядовим самостійникам, людям, що не визначалися ні організаторським, ні пропаґандивним талантом, вдалося об'єднати навколо самостійницької ідеї, і то так міцно, що годинні промови лідерів Центральної Ради не могли зламати їх в їхніх захованих таємних плянах.

В пляні переведення повстання, між іншим, зазначалася політична ціль повстанців :„Ми, українці—козаки, не хочемо мати свободи лише на папері, або пів свободи. По проголошенні І-го Універсалу (ми II універсалу не визнаємо) ми приступаємо до заведення порядку на Україні. Задля цього ми всіх росіян і ренеґатів, які гальмують українську роботу, скидаємо з їх постів силою, не рахуючись з російським урядом. Визнаючи Центральну Раду за свій найвищий уряд, ми покищо виганяємо зрадників з України без її відома. Коли все опануємо силою, тоді цілком підпорядкуємося Центральній Раді. Тоді вона порядкуватиме у Києві і по всій Україні, як у власній хаті. Тепер же, коли починається повстання, ми виставляємо 6 своїх людей, котрі мусять усім керувати“.

В ночі 18 липня полк ім Полуботка силою в 4000 багнетів виступив з касарень, зайняв ряд стратегічно важливих пунктів міста, заарештував низку урядовців Тимчасового Уряду, розброїв юнкерів і вступив у бій з російською військовою залогою Києва. Але розгорненню повстання перешкодила Центральна Рада, яка вислала проти повстанців українські військові частини. Не бажаючи проливати крови українців, національно менше свідомих вояків, полуботківці виявили не рішучість і, нарешті, піддалися умовлянням висланників Ц. Ради припинити повстання.

Українські соціялісти мали змогу тепер заспокоїти Петроград телєграмою: „Генеральний Секретаріят негайно вжив рішучих заходів до встановлення порядку. Викликано військо гарнізону: як українці, так і росіяни охороняють місто. Частину повстанців заарештовано“. Самостійницький елемент був не лише в армії, був він і у фльоті. В дні боїв з большевиками за Київ відділ матросів—чорноморців бився дуже хоробро і пізніше майже весь вигинув від большевиків.

В революціях XIX-XX в. передову ролю завжди відогравало робітництво. В революції 1917 року російський та зрусифікований пролетаріят був основною силою, на яку спиралася большевицька партія на Україні. Але жива українська ідея знайшла відгук в серцях українських робітників. Робітники Катеринослава скріпили лави українського гайдамацтва. А в Києві створилися робітничі загони, що витримали запеклі бої з большевиками. Не численний кількісно був склад цих загонів зате твердий духом.

Большевики люблять підкреслювати, що робітництво Київського арсеналу було основним елементом у повстанні проти Цетральної Ради. Одначе вони цілком замовчують той факт, що робітники—самостійники з арсеналу творили курінь, що придушував большевицьке повстання, а крім цього були ще куріні заводу Ґретера, залізничників та інші.

На провесні національного відродження, в перших місяцях революції 1917 року національний патос в народніх масах розгорнувся могутньо і сміливо. Одначе був він аморфний і потребував провідної сили для свого оформлення. Соціялісти пацифікували стихійне неусвідомлене самостійництво мас. Під їхнім впливом вужчало річище народнього піднесення і вливалося своїми струмами в чужі береги московсько—большевицького руху. Проте найстійкіші елементи з народу витримували при національному прапорі, самі себе формуючи в суворій школі революційного життя. І чим раз далі не тільки імперіялістична політика Росії штовхала Ц.Р. в бік національної радикалізації, але й цей малий прошарок українського народу, що пішов послідовно шляхом самостійництва. Недавні інтернаціоналісти з Ц. Р. стають самостійниками, зливаються в своїх поривах з кращими, передовішими елементами українського народу. IV Універсал власне і фіксував цей знаменний момент перелому. Ще в провідних колах українських партій покутували старі погляди, ще бриніли на сторінкх центральних газет рештки інтернаціоналістичної фразеології, але вже самостійницька ідея могутньо підкоряла серця соціялістів.

Одвічна стихія народнього державницького потягу таки перемогла.

І в цьому може найбільше символічне значіння IV Універсалу.

Б. КРУПНИЦЬКИЙ.

Українська суспільно-політична думка в 18 ст.

II. ЗАКОРДОННА УКРАЇНА І ПИЛИП ОРЛИК.

Перша українська політична еміґрація, що з'явилася в Европі на початку 18 ст., взяла на себе важливе завдання репрезентувати закордоном ідею вільної, незалежної України. Перед нею був тут форум, де українська політична думка могла висловити свої бажання, так би мовити, в сублімованій, чистій формі, могла стати речником уже не мінімальних стремлінь і можливостей крайових (передовсім лівобережного гетьманату), але максимальних еміґраційних, з одвертою акцією проти тих, хто пригнічував їх батьківщину.

Це були мазепинці par excellence — ті, що хотіли продовжувати боротьбу за долю України шляхом, указаним Мазепою, і що майже півстоліття не випускали з рук прапора вільної України. Це були часи П. Орлика, його оточення і його послідовників.

Безперечно, сам Орлик своїми ідеями і своєю діяльністю висловлював ту громадську думку, яка формувалася тоді в колах еміґрації. Обраний на гетьмана (5 квітня ст. ст. 1710 р.) запорізьким низовим військом (поруч невеликої купи гетьманців) в Бендерах після смерти Мазепи, він виставив на своїм прапорі ідею незалежної України, по змозі в її етнографічних межах. Метою Орлика було об'єднати Правобережну і Лівобережну Україну, розуміється, разом з Січчю і Слобідською Україною (продовження спроби гетьмана Самойловича), в сильну українську державу під одним Гетьманським реґіментом. Це була спадщина, яку полишив йому Мазепа і якій він зостався вірним усе своє життя.

Але одночасно впроваджувано й деяку коректуру щодо внутрішньої політики Мазепи. Автократичний режим померлого гетьмана викликав реакцію, що виходила з кіл старшинських і взагалі військових. Без сумніву, під її впливом стояли ті пункти Орликової конституції з 5 квітня ст. ст. 1710 р., в яких ми бачимо не тільки спеціяльні статті на користь запорожців (це було потрібне з огляду на переважаючу кількість запорожців на еміґрації), а також і такі, що недвозначно виявляли тенденцію обмеження гетьманської влади. Вони встановляли козацький парлямент або поширену старшинську раду, яка мала збиратися тричі на рік і в яку входили не тільки генеральна старшина і полковники, але також «з кождого полку по единой значной и заслуженой особѣ».

Також і національно-державний момент був підкреслений у конституції дуже сильно. Конституція проклямувала повну незалежність України від Польщі і Москви, при чім кордони з Польщею мали йти лінією Случі, як колись за Богдана Хмельницького. Це був маніфест вільної України, яким Орлик започаткував своє гетьманування.

На цей час припадає і відновлення союзу з Карлом XII, складеного ще Мазепою разом з Січчю в Великих Будищах у 1709 р. Як згадує син гетьмана в меморіялі з 1743 р., Пилип Орлик прийняв тяжке в еміґраційних умовах гетьманське звання тільки після деяких забезпечень з шведського боку: король обіцяв надати асекураційний диплом, в якому мав обіцяти, що він доти не положить зброї і не складе миру з Москвою, поки Україна не буде визволена від московського ярма і Орлик з усім українським народом не буде поновлений у своїх правах.

Дійсно, король, виступаючи в ролі протектора України, не тільки проголосив у Бендерах таку асекурацію, але й потвердив вироблену в Бендерах козацьку конституцію і тим самим став ґарантом проклямованої нею незалежности України і її кордонів.

Політична лінія Орлика на початках його гетьманування взагалі полягала в забезпеченні України системою союзів і договорів. Ці союзи мали на увазі виразну мету боротьби з Москвою. Він підримував всіма своїми силами намагання Карла XII відновити військові операції проти Петра I. Разом з поляками орієнтації Станіслава Лещинського, яких найголовнішими репрезентантами на півдні були Понятовський і Потоцький, він був дуже близьким співробітником шведського короля в бендерську добу, поки була ще надія, що шведам вдасться щось зробити проти Москви. Цю лінію гетьмана, безперечно, підтримувала і присутня тут старшина і запорізьке військо, репрезентоване, насамперед, Низом, січовими козаками.

Доказом дипломатичної спритности П. Орлика було те, що його делеґатам вдалося 23 січня ст. ст. 1711 р. скласти союзний договір з Кримом, чого не могли осягнути ні шведи, ні поляки орієнтації Станіслава Лещинського. Нашу увагу звертають на себе пункти, де підкреслено національні й територіяльні інтереси української держави: згідно з договором між козаками і ханом встановлявся союз на ґрунті повної незалежности України (IV п.); без згоди гетьмана і Війська Запорізького хан не повинен був складати миру з москалями (VI п.); під час війни татари ґарантували спокій і безпечність населення України (VII п.); під охорону договору поставлено і Слобідську Україну (X п.), не забуто і донських козаків, які мали залежати від українського гетьмана і користуватися такими самими привілеями, як і українські козаки (XX п.).

Особливо цікава дипломатична праця П. Орлика на Сході, якої експонентом був тут генеральний осавул Григорій Герцик. Його вислав Орлик — очевидно, в порозумінні з шведським королем і кримським ханом — до донських козаків, себто до тих прихильників Булавіна, які ще знаходилися на території кубанської орди, і досяг з ним порозуміння; він теж перебував у кубанського султана, йому вдалося нав'язати зносини з казанськими татарами і башкірами. Його інформації не залишились без впливу і на пляни самого шведського короля.

Також сильно висловлена ідея незалежности України і в безпосередніх переговорах українських еміґрантів з Туреччиною. Як відомо, П. Орлик, виконуючи плян шведського короля, союзника (фактичного) Порти, виступив на початку 1711 р. на Правобережну Україну разом з буджацькими татарами, поляками, шведськими інструкторами та своїми власними січовиками, щоб завоювати плящарм для турецької армії, що мала зчинити вирішальний бій з Москвою. Хоч і все правобережне козацтво приєдналося до Орлика, то з усієї кампанії, з огляду на зраду татар, брак відповідної зброї, особливо тяжкої артилерії, та на пізню зиму і загрозу розливу річок, нішо не вийшло. Зустріч між москалями і турками відбулася влітку того ж року десь уже на Пруті, і саме тоді Туреччина, вийшовши переможною стороною, виставила українську проблему на перший плян у своїй політиці.

На запрошення турецького уряду Орлик посилає в Царгород делеґацію в складі прилуцького полковника Дмитра Горленка, генерального судді Клима Довгополого, генерального писаря Івана Максимовича, генерального осавула Григорія Герцика разом з Костем Гордієнком, кошовим Війська Запорізького Низового і дає їй інструкцію з 3 листопада (ст. ст.) 1711 р., яка містить у собі такі вимоги: вся Україна по обох боках Дніпра має бути звільнена від москалів (I), Москву треба примусити зректися України назавжди (II), фортеці на Україні не сміють бути зруйновані (V), вся артилерія — правобережна, лівобережна і січова — має бути повернена війську (VII),

Порта затвердить союзний трактат, складений між Кримом і Запорізьким Військом. Порта видасть асекураційний документ, подібний до того, який одержав Орлик від шведського короля. В цій асекурації Україна обох боків Дніпра з усім запорізьким військом і з усім українським народом має бути визнана на вічні часи країною незалежною від усякого зовнішнього господаря, без порушення братерства й вічної дружби з кримським ханом, основою яких є складені вже пакти. Ніхто не сміє претендувати на панування над Україною, як васальною країною, або вимагати щорічної данини від неї. Українська православна церква має залишитися непорушною, під зверхньою владою царгородського патріярха. Порта забезпечує своє невтручання до внутрішніх справ України і лишає непорушними її свободи, закони, привілеї і кордони. Гетьмана Війська Запорізького завжди вибирають вільними голосами. Султан не має права його зміняти. Новий гетьман приноситиме «homagium» Порті не своєю персональною появою, а листовним повідомленням. Забезпечені спеціяльні привілеї Низового Війська запорізького, українським купцям дозволяють вільну торгівлю в межах турецької держави (IX). Український нарід і запорізьке військо залишаються і далі під протекторатом шведського короля. Це не порушить ні вічної дружби з кримським ханом, ні добрих відносин з Портою, навпаки, тільки закріпить союз дружби між Портою і Швецією (X).

Саме на цім етапі П. Орлик розвинув широку акцію для пропаґанди ідеї незалежної від Москви України. На початок весни 1712 р. — так я принаймні припускаю — треба віднести знайдений І. Борщаком «Вивід Прав України», з яким Орлик збирався виступити в европейській пресі. Цей «Вивід» мав за мету довести европейському світові незаконність утисків України Москвою, історичне і природне право її на вільне, незалежне життя під проводом гетьмана Орлика і вагу її для европейської рівноваги як заборола проти московської аґресивної політики.

Також і «Маніфест» гетьмана Орлика з 5 квітня 1712 р. (французьку копію його знайшов теж Борщак), якого достовірність, правда, ще дефінітивно не доведена, свідчить про бажання поставити українську справу в европейському маштабі. В «Маніфесті» Орлик хоче довести, що союз України з султаном ні в чому не порушує її обов'язків, як християнської нації. Бо цей союз у високій мірі почесний і для української нації вигідний; мета союзу для українців у визволенні поневоленої батьківщини, і коли козацьке військо виступає дружньо проти московського ворога разом із турками, то певно не для того, щоб завести в неволю християн.

«Всім відомо, — казав, між іншим, гетьман, вияснюючи, чому не можна залишатися разом з Москвою, — що безсмертної пам'яти ясновельможний гетьман Богдан Хмельницький добровільно, ніким не примушений, віддав руський нарід і козацьку націю московському цареві. В урочистім пакті цар Олексій Михайлович потвердив клятвою охороняти на вічність під своєю протекцією козацьку націю і руський нарід. Всі знають, що після смерти блаженої пам'яти ясновельможного гетьмана Богдана Хмельницького московська держава порушила різними способами закони і вольності козацької нації, потверджені в свій час нею самою; московський цар хотів закріпостити в рабство вільний руський нарід».

Безперечно, цим висловлював Орлик думку всієї еміґрації. Такого самого характеру були і його кінцеві висновки: «Ми не можемо дивитись холоднокровно на біду і нещастя ,яким піддана наша дорога нація, на порушення її прав у таких численних випадках; ми не діємо нічого з почуття помсти, але ми керуємось лише мотивом справедливости і згідно з правом, яке дозволяє кожному захищати свою власну справу і свою власну мету».

Але турки тим часом встигли порозумітись з москалями. І тому інтерес до української справи в Царгороді впав. В султанськім привілеї, виданім українцям і датованім 5 березня (ст. ст.) 1712 р., іде мова тільки вже про Правобережну Україну (перед тим турки обіцяли Орликові і Правобережну Україну і Лівобережний гетьманат, що був під російською зверхністю) разом з Січчю, за винятком Києва і його околиць, що залишалися за москалями.

Це був акт, який давав широкі права Правобережній Україні на чолі з П. Орликом із збереженням усіх свобід і привілеїв українських ціною турецького протекторату. Але він був далекий від того, чого бажали собі українські самостійники, що осіли в Бендерах. Орлика і його оточення охопило велике розчарування.

Саме перед тим між ним і шведським королем повстав тяжкий конфлікт у справі самостійних переговорів України з Портою. А тепер на підставі порозуміння з Портою в перспективі була лише Правобережна Україна, зруйнована і спустошена, з якої росіяни (бо вони зайняли її по слідах Мазепи) встигли перегнати на лівий берег Дніпра значну більшість населення. Щоб здобути Правобережжя, треба було ще помірятись силами з Польщею Августа II, що ні за що не хотіла зректися колишньої своєї провінції. А тут ще й непорозуміння з Гордієнком, що, незадоволений такими нужденними результатами, повів власну політичну лінію, покинувши гетьманський осередок і оселившись у Новій Січі в Алешках. Ще більш неприємним було для Орлика те, що тепер Порта разом з кримським ханом почала вимагати від нього нової експедиції на звільнену від москалів правобережну територію, не даючи з свого боку достатніх засобів і сил для осягнення цієї мети.

Десь у середині 1712 р. помітний зворот у політичній лінії гетьмана. Тепер він шукає порозуміння з офіційною Польщею Августа II, готовий задовольнитися покищо автономією Правобережної України в складі Польської Держави, і веде безконечні таємні переговори з відповідальними польськими чинниками впродовж 1712, 1713 і навіть ще 1714 р. Назверх він знов наближається до шведів, щоб за їх допомогою уникнути турецьких вимог і претенсій.

Безперечно, державницька акція Орлика на початках набрала найбільшого розмаху. Пізніше обставини склалися так (принаймні так думав Орлик), що замість максимальних вимог треба було йти на компроміси. Але й компроміси не приводили до цілі. Польща порозумілася в 1714 р. з Туреччиною і дістала від неї згоду на дальші володіння Правобережною Україною. Інтересів Орлика і України ні тут, ні там не брали на увагу.

Для української еміґрації наступив критичний момент. Частина її рішила йти з П. Орликом, інші, скориставши з царської амнестії, повернулися під московську руку, між ними Горленко, Максимович, Ломиковський. Січовики пішли в Алешки під Крим. Ще того ж 1714 року гетьман виїхав до Швеції, а з ним разом Клим Довгополий, Федір Третяк, Мировичі, Нахимовський та Григорій Герцик з своїми двома братами, Іваном і Атанасом.

Довелося кілька років просидіти бездільно в шведськім Кристіянстаді, в дуже невідраднім матеріяльнім становищі, з великою родиною і з багатьма співробітниками. Орлик почав рухатися тільки після смерти Карла XII в грудні 1718 р., коли Швеція, примирившися з своїми ворогами, ціною великих жертв сконцентрувала всі свої зусилля на поборення Росії. Саме тоді аґресивність Петра І. викликала спротив міродатних европейських держав. Створився віденський союз (5 січня н. ст. 1719 р.), до якого приступили англійський король Ґеорґ І, як ганноверський курфюрст, цісар Карл VI (Австрія) і польський король Август II (Саксонія) з метою створити велику протиросійську европейську коаліцію майже з усіх европейських держав.

З новою надією на краще майбутнє Орлик з допомогою шведського уряду виїхав на европейський континент і вів переговори з цілим рядом державних діячів Англії, Австрії, Польщі і т. д. Його ідеєю було активне поборення Росії також і силами спеціяльної

східньо-европейської коаліції, в яку мали входити Польща, Швеція, Туреччина, Крим, буджацькі татари, татари волзькі і астраханські, донські козаки, Запорозька Січ і взагалі Україна. В цій коаліції він хотів грати відповідну ролю, хотів бути активним чинником, ставши на чолі січових козаків, що тоді перебували в Алешках під зверхністю кримського хана.

Але союз европейських держав розлетівся, ще поки остаточно зформувався. Ні один з союзників не мав справжньої охоти воювати з Росією. Тому й заходи Орлика — а він від'їхав з Швеції лише при кінці 1720 р. — не могли мати успіху. Йому довелося покинути навіть Вроцлав на Шлезьку, де він з родиною зупинився, бо австрійський уряд на російську інтервенцію примусив його покинути цісарські землі. Дальший етап був Краків, але й тут була небезпека з боку російських шпигунів, і гетьман, залишивши родину в Польщі, примушений був виїхати в Туреччину. В Салоніках прожив він довгі роки (1722—1734) як підневільний еміґрант.

Але й відсіля починаються Орликові спроби поставити українську справу на порядок денний в европейському маштабі. Деякі надії виникають у ексгетьмана в 1725 р., коли европейська ситуація змінилася для нього на краще. На початку 1725 р. зійшов у могилу впертий і невблаганний ворог його, Петро І; дочка заприязненого з Орликом екс-короля Станіслава Лєщинського, Марія, в тім самім році вийшла заміж за французького короля Людовика XV. А ще важніше було те, що саме в 1725 р. розбіжні інтереси европейських держав поділили їх на два ворожі табори. В однім, відомім під назвою віденської коаліції, була Австрія й Еспанія, до яких в 1726 р. приєдналася Росія; друга ганноверська коаліція, обхоплювала Англію, Францію, Голяндію, Данію і низку інших держав. Відносини між обома сторонами були такі напружені, що ще на переломі 1726—1727 рр. здавалося, спалахне війна.

Але Европа була занадто змучена війною за еспанську спадщину і великою Північною війною. Переважив нахил до миру, і полагодження конфліктів знову перенесено на мирові конґреси, які були тоді модою часу і тягнулися іноді довгими роками. Завдяки зручності французького канцлера кардинала Флері відкрито конґрес в Суасоні, правда, з великим припізненням, влітку 1728.

Гетьман виявив на цей раз велику енерґію. Впродовж 1726—1728 рр. звертався він і до Станіслава Лєщинського, і до шведських державних мужів, і до Франції, і до гольштинського посла в Петербурзі, Басевіца, що мав бути делеґатом на конґрес, і т. д. За деякими відомостями, допомога Англії, Франції і Швеції йому була обіцяна. Здається, він звертався до конґресу і з особливою нотою, в якій вимагав реституції переяславського договору 1654 р., при чім давні козацькі свободи мали бути потверджені на суасонськім конґресі уповноваженими представниками царя. Таким чином поставлено українську справу під міжнародню контролю.

Наскільки я знаю, справу Орлика в програму засідань конґресу не включено. Борщак твердить, що розмови на тему України й Орлика велися «поза засіданнями конференції». За нього заступився сам кардинал Флері, а також англійський, голляндський та еспанський делеґати, але їм не вдалося переконати російських уповноважених у справедливості справи українського екс-гетьмана і в конечності її полагодити, хоча в ролі посередників виступили також шведський посол барон Гедд і гольштинський граф Басевіц.

В грудні 1728 р. російський уповноважений Головкін заявив, що його уряд не може допустити дискусії в українській справі на конґресі, що прихильність російського уряду до козацької нації і без того ясна, бо їй знову дозволено було наперекір постанові покійного царя Петра І обрати гетьмана, що Орлик — бунтівник і спільник Мазепи, і йому можна було б дати амнестію, коли б він далі ставився льояльно до Росії.

На тім і закінчилася інтервенція; дипломати більше не налягали, а кардинал Флері порадив гетьманові просто скористуватися з запропонованої йому амнестії.

Орлик не обмежився заходами перед ганноверською коаліцією. Майже одночасно пробував він знайти шлях порозуміння з противною стороною, з російським і австрійським урядом та з польським королем Августом II. Взагалі щось нервове, незрівноважене, одчайдушне криється за його дипломатичними кроками цього часу. Він шукає посередництва папи і єзуїтського ордену, він вступає з стосунки навіть з Яковом Едвардом Стюартом, претендентом на англійський престол, і з старим мадярським еміґрантом Ракочі, ворогом Австрії. Бажання відновити власний реґімент чи то на Правобережній, чи то на Лівобережній Україні та одночасно вирватись на волю з Салонік ведуть його до вжиття засобів навіть завсім нереального характеру, як, напр., пропозицій скатоличення Східньої України, з якими він звернувся до Ватикану і ордену єзуїтів.

З 1729 р. починається нова доба в політичній праці Орлика. Зникають хитання, комбінації на всі боки, виявляється певна стала лінія. Тепер Орлик, співпрацюючи з своїм старшим сином Григорієм, розпрощався з ілюзіями попередніх років. Орієнтація на Москву, спроба порозумітися з нею з допомогою Австрії або й гольштинського герцоґа належить до минулого. У цім останнім періоді він звертає свої надії на Францію, Станіслава Лєщинського, Швецію, Туреччину, Крим. Це виразна протимосковська політика, і її старий Орлик тримається до кінця свого життя. Її найбільш характеризує тісний зв'язок з Францією й використання її впливів у Туреччині.

Що дальше, то все більшого значення набирає в його політичній концепції Москва. Взагалі московську небезпеку він відчував глибоко і в загальноевропейськім і спеціяльно в східньо-европейськім маштабі. Аґресивність Росії на заході він уявляє собі якимось походом варварів проти европейської культури. При певних обставинах ціла Европа стояла, на його думку, під загрозою московської експанзії. Ще небезпечнішою була вона для її безпосередніх сусідів: Швеції, Польщі й Туреччини. Тому він звертався насамперед до цих держав з своїми численними пропозиціями заснувати спеціяльну східньо-европейську коаліцію проти Москви. В проєктах його виступають як чинні сили не тільки Польща, Швеція, Туреччина, як головні контраґенти протимосковської коаліції, але й Крим, буджацька орда, Січ, Гетьманщина, донське козацтво, татари астраханські, волзькі і т. д.

Думаючи в таких широких маштабах, він відповідно трактував і ролю України. Україна була найближчим сусідом Москви і була нею найбільш загрожена. Орлик передбачав, що Гетьманщина і Січ не втримаються проти Москви і стануть жертвою її імперіялістичної політики. А після того прийде черга на Польщу і т. д. Існування сильної, з'єднаної України потрібне для европейської рівноваги, загроженої московською експанзією. З другого боку, українська держава може бути охоронним валом проти Москви і в загальнім значенні і спеціяльно в східньо-европейськім, напр., для Польщі або Туреччини.

Саме ця свідомо передумана протимосковська лінія екс-гетьмана особливо виявила себе під час російсько-турецької війни 1735—39 рр. Тоді Туреччина примушена була воювати проти двох европейських потуг, Росії і Австрії. Пилип Орлик разом з своїм сином цілу енерґію поклав на те, щоб переконати Францію, приятельку Туреччини, і саму Порту в потребі рішучого змагання саме на Сході проти Москви, в той час, як Порта обмежувалася оборонною тактикою на чорноморськім побережжі і офензивно виступала — певно за порадою Франції — на австрійському фронті.

Орлик уважав австрійський фронт за другорядний, неважливий. На його думку, Порта мала передусім придбати собі союзників для поборення Москви і саме на Сході повинна була сконцентрувати цілу

свою енергію. Треба було викликати заворушення в Польщі, притягнути до війни Швецію, що залишалася невтральною. Це була знову ідея східньо-европейської коаліції, в якій і Лівобережний гетьманат мав грати відповідну ролю, особливо через те, що тут було багато горючого матеріялу. Фельдмаршал Мініх зробив з Лівобережжя свою найближчу військову базу, і населення, відчуваючи страшний тягар поборів і військових зобов'язань, дійшло до останньої розпуки.

Хоч голос Орлика і мав своє значення в Туреччині, то все ж вона не послухалась його порад. Війна була поведена з особливим притиском на австрійськім фронті, та й спроби порозуміння з польськими інсурґентами і шведами були не дуже енергійними і приходили запізно. Основну ідею Орлика — побороти Москву всіма силами східньо-европейської коаліції — занехано.

Безперечно, в особі П. Орлика сконцентрувалася українська громадсько-політична думка, наскільки вона була заступлена нашою першою еміґрацією. Він разом з нею пропаґував ідею вільного народу, незалежної України, заступав її природне право на власне існування, підкреслював суверенність народу щодо вирішення своєї долі та уділяв своїй батьківщині почесне місце в системі европейської рівноваги. Коли брати його концепцію з европейського становища, то особливе було в ній те, що він боронив права нації, що хотіла здобути собі своє місце під сонцем, що хотіла жити навіть всупереч европейському традиціоналізмові з його визнанням тільки спадкових держав. Саме в цім виступі Орлика було щось революційне.

Якщо й були розходження між Орликом і еміґрацією, то вони були не так суттєвого, як практичного характеру. Тимчасовий розрив між Орликом і кошовим Гордієнком мав своєю підставою розчарування останнього в тім, що не вдалося осягнути максимальної програми в переговорах з Туреччиною 1712 р. Але й Орлик заступав максимальну програму в своїй інструкції. Ми знаємо далі, що Григорій Ґерцик, генеральний осавул гетьмана, не виконав його наказу про від'їзд до Криму запорожців з спеціяльним дорученням. Але тут грало ролю просто небажання Ґерцика вибратися в далеку небезпечну подорож. Він виконав тільки частину своєї місії, а саме в Польщі, і залишився в Варшаві, за що і був покараний, бо тут його схопили росіяни і відвезли до Москви. Пильними виконавцями доручень гетьмана були Федір і Іван Мировичі та Федір Нахимовський, але, здається, і не більше, як виконавцями.

Найважливіший розрив — катастрофального значення для Орлика — був між ним і Січчю. Сидячи довгі роки в Солоніках, гетьман був ізольований від Січі і не міг впливати на її настрої та ідеологію. В Січі було здавна незадоволення кримським ханом і поруч протимосковської існувала ввесь час досить сильна москофільська партія. Туреччина не розуміла тих питань і не дозволяла Орликові переїхати з Салонік ближче до Війська, щоб мати з ним постійний контакт. А тим часом уже в 1728 р. Січ покинула Алешки і виявила виразну тенденцію піддатися під високу руку царя і нового гетьмана, Данила Апостола. Тільки відмова російського уряду, що не хотів конфлікту з Туреччиною, примусила її в 1730 р. вернутися назад в Алешки.

Це була виразна пересторога. А тим часом в 1733 р. помер Гордієнко — старий і впертий ворог Москви, і москофільська партія знову взяла верх. Січ навесну 1734 р. перейшла в урочище Базавлук, відмовившись слухатись кримського хана та оголосивши свою приналежність до гетьманату та Росії, на що, врешті, цариця Анна дала свою дефінітивну згоду.

Це сталося саме тоді, коли Орлика, кінець-кінцем, випущено з Салонік, і він появився в Каушанах, столиці буджацької орди, щоб узяти участь у польсько-російській війні на боці Станіслава Лещинського. З переходом Січі на бік Росії вибито з рук основну зброю, і він не міг уже грати ролю окремого союзника, шефа нації. Всі його спроби переконати січовиків у недоречності їх кроку приходили запізно. Це був одвертий розрив з людьми, що до цього часу визнавали його за гетьмана, і це було для нього тим болючіше, що перехід війська на бік Москви зробив прикре враження як на Порту і Крим, які власне самі в цьому завинили, так і на Францію, яка тоді багато сил приклала до того, щоб створити на Сході протимосковську коаліцію та визволити Орлика з Салонік.

Дійсним співробітником гетьмана, співтворцем його політичних плянів, був, безперечно, його син Григорій Орлик. Вперше вступив він активно в 1729 р., і з того часу була це спільна праця батька і сина, де тяжко розрізнити, що належало одному, а що другому. Як обґрунтовував сам гетьманич українську справу, видно хоч би з його меморіялу до французького канцлера Флері, що його подав він у жовтні 1737 р. і де він зв'язував долю України з російсько-турецькою війною (1735—1739). Він просив французького посередництва, щоб «турки яко мога швидше зайняли Правобережжя з містами Біла Церква, Умань і Бар, бо хто має в руках ці пункти, той має цілу Україну». На його погляд, Росія вживала в той час заходів, щоб Польща висловилася проти турків. На випадок виступу Польщі москалі мали б змогу окупувати територію Правобережної України і затримати її за собою під фірмою союзників, що обороняють Річ Посполиту, бо вона не має власної армії. Порта повинна до цього не допустити і має негайно виступити на Правобережжя. З нею разом піде Пилип Орлик з своїми запорожцями [1]). З свого боку син гетьмана обіцяв переконати поляків не робити перешкод туркам, але й Францїя нехай їм, полякам, пояснить, «який це корисний для них проєкт, бо при його здійсненні можна буде з України під московською владою і з України під польською владою утворити державу під опікою Порти. Ця держава була б назавжди забезпекою проти московської експансії і причинилась би до рівноваги в Европі...». Він закінчує свій лист пересторогою, що «Франція та вся Европа нехтує московську експансію, а проте це першорядний чинник, що може перевернути цілу европейську систему». Відомо, що Франція цих порад не послухалася.

Під час шведсько-російської війни, що почалася 1741 р., ми вже бачимо Григорія Орлика на першому пляні. Орлик — батько не мав уже сил та й він незабаром умер, а саме 24 травня ст. ст. 1742 р. в Ясах. Саме тепер гетьманич невсипуще працював, звертався з меморіялами до шведів, аґітував у Польщі, підбурював Францію, носився з проєктами нової коаліції проти Москви, в яку мала входити Швеція, Туреччина, Крим, Польща, Україна і козаки та навіть Прусія. Центральним пунктом його заходів була українська справа, яку він хотів ще раз поставити на денний порядок, користаючись з шведсько-російської війни. Але він стукав у зачинені двері, і тільки шведи, яким на війні не щастило, радо приймали його послуги і готові були йому допомагати.

Але й пізніше Григорій Орлик не закидав української справи. Ще в 1746 р. він подав до французького Міністерства закордонних справ меморіял, в якім зазначено, що мир в Европі буде лише тоді забезпечений, як могутність Росії буде спаралізована. Одним із засобів для цього є піддержка козацької нації, піддержка, яку Версайський кабінет почав давати в 1733—35 рр., але не довів її до кінця. Орлик закликає уряд знову взятися за українську справу: «Завдання французької політики — захищати пригнічені нації. Інтереси і слава Франції кличуть її не дозволити Росії задавити козацьку націю».

Ще в 50-х рр., уже як генерал-поручник французької армії, граф Григорій Орлик пробував активізувати українську справу. Він, як думає Борщак, аж до самої смерти (1759) стояв у центрі французької політики в Польщі і на Україні.

І син гетьмана мав своїх співробітників, здебільшого полишених йому батьком. Це були Федір Нахимовський і Федір Мирович, шваґер Дзержанівський

[1]) Саме тоді П. Орлик робив ще одну спробу, щоби перетягнути на свій бік запорожців.

та племінник, син сестри Анастасії, граф Пилип Штенфліхт. Врешті, і сама гетьманівна Ганна Орлик, сидячи в Польщі, допомагала в політичних справах спочатку своєму чоловікові, а потім і синові.

Отак майже до 60-х років 18 ст. українська еміґрація тримала в своїх руках прапор незалежности України. Вона була репрезентована, насамперед Орликами, батьком і сином. Вони вважали основним завданням пов'язати ідею незалежної і, по можливості, з'єднаної України (З'єднання Право- і Лівобережної України і тут на першому пляні) з европейською проблематикою того часу. Вони пропаґували Україну, як країну, що при деяких умовинах могла зневтралізувати ту загрозу, яка насувалася на Европу зі Сходу. Для европейської рівноваги було потрібне існування сильної, з'єднаної України — це була альфа і омеґа політики мазепинців в Европі, може, на якесь півстоліття.

Література:

Борщак І., Великий Мазепинець Григорій Орлик, Львів 1932.

Борщак І., Вивід Прав України, Стара Україна, Львів 1925, I—II.

Борщак І., Гетьман Пилип Орлик і Франція, Зап. Наук. Тов. ім. Шев., Львів 1924, т. 134—135.

Борщак J, Orlikiana, Хліборобська Україна 1922—1923, Збір. VII—VIII.

Допрос Григорія Герцика, Кіевська Старина 1883, III.

Єнзен А., Орлик у Швеції, Зап. Наук. Тов. ім. Шев., Львів 1909, т. 92.

Костомаров Н., Мазепа и мазепинцы, С. Петербург 1885.

Крупницький Б., Гетьман П. Орлик (1672—1742). Огляд його політичної діяльности. Праці Укр. Наук. Інституту, Варшава 1938, т. 42.

Крупницький Б., З життя першої української еміґрації. І. Анна Орлик і Анна Войнаровська. До арешту генерального осавула Григорія Герцика. Праці Укр. Істор.-Филолог. Тов. в Празі, Прага 1941, т. III.

Крупницький Б., Карл XII і східньо-европейські коаліції 18 ст., Стежі, Іннсбрук—Мюнхен 1946—1947, ч. 5—10.

Крупницький Б., Пилип Орлик і Сава Чалий. Праці Укр. Істор.-Філолог. Тов. в Празі, Прага 1939, т. II.

Листування Орлика й інших. Чтенія Императ. Общества Истории и Древ. Рос., Москва 1847, I.

Сборникъ статей и матеріяловъ по исторіи Юго-Западной Россіи, Кіевъ 1916.

Эварницкій Д., Исторія запорожскихъ козаковъ, С. Петербургъ 1897, III.

ПЕТРО ГОЛУБЕНКО.

ВАПЛІТЕ.

(Продовження).

III. СЛІДАМИ ПРОМЕТЕЯ.

ІЗ ЗАПИСОК.

«Не родися щасливий, а родися у сорочці», — так говорить народня приповідка. Я, очевидно, родився в сорочці і мабуть через те живу тепер більш, ніж щасливо. Правда, на це щастя можна по-різному дивитися, але я, наприклад, кажу, що **не належну ні до філософів, ні до людей з ідеалами (і порожніми кишенями), що все критикують і, врешті, дохнуть під тинами і парканами.**

Я простий собі смертний з здоровим глуздом, **гнучкою спиною** і дотепними руками.

Ви усміхаетесь: **«з гнучкою спиною»,** хе-хе-хе. Я чую ваш смішок, але мені зовсім це байдуже, бо вірю я тільки в цю спину — гнучку, коли треба, і чудово струнку в інших випадках. Спина моя — мій батіг, мій чудесний килим самольот, мій патрон і протектор. Вона, гнучка, як в'юн...

Смійся, скептику і філософе, — я маю панцер своєї філософії і мені байдуже...

ЗАПОВІТИ.

«Перша з них: **слухняність,** бо тільки той, хто слухає, має перспективи в майбутнє. За нею слідом йде **покора.** Блажен, хто покоряється мовчки і не дратує слуху понад вами сущого зайвими і непотрібними словами, а найпаче витлядом, що таїть в собі невдоволення і начатки бунту. Третя заповідь моя така ж розумна, як і необхідна: **мовчання.** Мовчіть. Зашийте уста ваші і не писніть. Будьте, як риба. І ви переуспінете і далеко і високо піднієтесь по щаблях вашого щастя. І четверта заповідь ваша: **пресмикайтесь.** Лижіть черевики... Вигинайте хребет, не жалійте спини: ви її раз погнете, а вона винесе тисячу раз із небезпеки. Не кажіть собі: «не можу» — **плазуйте.** Обніміть коліна, здуйте порошинку з лякерок вашого пана. Затайте дух. І вам скажуть: це прекрасний холуй і черкнуть носком по вашому носі. І ви на вершку блаженства.

ФІЛОСОФСЬКЕ ОБҐРУНТУВАННЯ.

Читачу мій, — я ретельний, я прекрасний холуй. Я не соромлюсь. Навпаки, я з гордощами ношу це ім'я... Холуй — не лайка, це честь. Холуїзм — це система, така ж прекрасна, як всі інші системи, але незмірно глибша за них...

Передо мною були тисячі тисяч пророків, що бажали вивести людство на новий шлях. Але за ними йшло неминуче банкротство... Всі втрачали силу прекрасних слів, молодість, здоров'я, а за ними й надію на те, що колись на землі буде по слову їх.

Божевілля, нісенітниця. Все йшло своїм порядком, бо ніхто не почув, чим дише і чого бажає незрівняний Пий. **Пий — все суще над нами.** Ніхто не поглянув на душу людини, і не вивчив її такою, як вона є: — душа холуя. Всі дерлись по зорі один поперед одного і тільки збільшували суму людських страждань. Бо всі хотіли бути Прометеями і, йдучи цим шляхом, ішли проти своєї справжньої природи — природи незрівняно прекрасного холуя. Хто вам сказав, що ви Прометей? Це непорозуміння: Прометей — мрія, ви — реальність. Чого ж ви хочете тікати від своєї справжньої суті?

Обминайте криваву тінь Прометея. Юнаки, дивіться на мене: мені тридцять років, але я проживу ще три рази по тридцять і буду щасливий — з дебелим тілом, червоними щоками, гнучким хребтом і ґумовими ногами.

У СЕБЕ ВДОМА.

Я знаю: світ ще не ввесь охолуївся і багато там є непотрібного. Через це я стежу за дітьми, щоб не збились з призначеного їм землею холуйства.

У мене своя система: я гукаю Ведмедя (так звуть мого сина) і ласкаво запитую його:

— Скажи мені, моя крихітко, перед чим ти повинен нагинатись?

— Перед Пієм, таточку.

— А що є Пий?

— Пій — все, що над нами суще.
— Наприклад?
— Іван Степанович Дуля — голова вашого правління.
— Хороше! — б'ю я в долоні і проваджу іспит далі.
— А чи вмієш же ти добре нагинатися?
— Мама каже, що я добре це роблю. Мене навіть погладив колись сам Пій...

У мого синка завжди світле личко і ясні блискучі очі... Кров моя і плоть моя! І тоді в екстазі батьківського чуття я стаю на четвірки і кричу весело і радісно: плазуй, дивись, як це робить твій тато. Вигни спину. Припади доземлі. Зроби **щасливі** очі.

І ми в двох плазуємо по підлозі.

— Хто краще? — врешті питаюсь я. І мій синок відповідає мені:

— Я, тоточку, я молодший, і в мене хребет, як із ґуми.

Я люблю свій витвір і хочу, щоб таким було все людство...

Слухайте, дивітесь далі. Ось він увивається вужем: блискавка, стріла, ґума! Потім стає на задні лапки і покірно схиляє голову.

Очі йому — безмежна покора.
Руки йому — безмежний терпець.
Ноги йому — стовб віри і утверджения.

Скажи: «стій» і він буде стояти сто, тисячу, міліон літ. — Це найбільший майбутній Холуй...

НА РОБОТІ.

(Із моєї записної книжки за 1918 рік).

...Я був у той час на вершку слави, і моє ім'я наводило жах серед нащадків Прометея. Але чим більше ненавиділи мене вони, тим я був у більшій ласці Пія...

...Їх привели дванадцять голодних, обідраних бунтарів. — Бий, — закричав він, — мерзотнику, — і наблизившись, плюнув мені в лице.

Я ударив його в щелепи — так, як уміє бити холуй, коли за спиною у нього стоїть всемогучий Пій...

*

Мої записки не закінчені. Я показав тільки фраґмент холуйства, найвищі зразки якого перейдуть перед вами далі. Це тільки початок. Холуйство, як і всякий процес, починається з дрібниць і поступово набирає діяпазону і розмаху.

...Не хвилюйтесь, не мисліть.

Кожна зайва думка — етап до життєвих незгод. Уникайте думок, як свідків. **Дивітесь у вічі Пієві — там океан надхнення для вас. Прислухайтесь, як дише Пій — і досить.**

«Мисль бо ізреченная есть ложь», — і хто поручиться, що ви не скажете не те, що треба. От через що, дбаючи за вас, я говорю: **затуліть рота**, або краще попросіть, щоб його вам заткнули. **Так безпечніше.** Іноді, щоб продемонструвати свою волю, можете сказати собі мовчазно: «а все таки нічого». Ніби мовчите і говорите разом...

Дивітесь у рот Пієві: його слова — ваші слова. Звідсіль єдиномисліє. А де єдиномисліє — там спокій. У очі пильно вглядайтесь, — бо його погляд — ваш погляд. І він не буде скоса дивитись.

Ви вагаєтесь? Ви не хочете бути холуєм? Дух Прометея, ще живе у вас? Залиште. Ваш шлях величного і незрівняного Холуя.

Так починається перше число журналу «Вапліте». Замість літературного маніфесту чи декларації, як це по традиції робить кожна нова літературна організація, редакція «Вапліте» помістила на першому місці це, не вибагливе своєю формою, оповідання.

Не думаємо, щоб це було випадковістю.

Що ж хотіла сказати цим оповіданням редакція? Чому надала йому такого значення?

Літературні противники ВАПЛІТЕ розшифрували образи цієї сатири і визначили позиції автора так: «Пролетарська література у нього виступає під соковитим псевдонімом (Холуй) так само, як і партія, що цією літературою керує (Пій — все суще над нами). Це грязненький випад проти самої партії» (Літ. Газета № 12/1927). Отже, літературні противники ВАПЛІТЕ з ВУСПП-у (Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників) сприйняли сатиру «Із записок» на свою адресу. ВУСПП, мовляв, в очах ВАПЛІТЕ — це і є той холуй, який пресмикається перед партією, гне спину, слухняно виконує її накази, покоряється мовчки і не дратує слуху «понад нами сущого», тобто партії, зайвими і непотрібними словами. Не могли, очевидно, вуспівці пропустити поза увагою такий прозорий натяк, що його висловлено в порадах холуя: «Дивіться у рот Пієві: його слова — ваші слова. Звідсіль єдиномисліє. А де єдиномисліє — там спокій»... «Дивіться у вічі Пієві — там океан надхнення для вас. Прислухайтесь, як дише Пій — і досить».

Було б дивним, як би автор «Із записок» визнав рацію за вуспівцями в такому їх розумінні образів цього оповідання. Це означало б одверто визнати свою ворожість до партії. Можливо навіть, що й справді сатира не мала на приціплі безпосередньо ВУСПП і партію, а подає ці два символічні образи — холуя і Пія як образи цілої підсовєтської дійсности. Холуїзм — це одна з найтиповіших і найяскравіших рис цілої большевицької системи — як системи наскрізь бюрократичної і тотальної.

Проте, образ холуя «Із записок» мимоволі асоціюється саме з ВУСПП-ом. Коли ми переглядаємо полеміку ВАПЛІТЕ і ВУСПП'у, то подібну ж характеристику, як до холуя, цілком одверто прикладається і до ВУСПП'у. Хвильовий, наприклад, у своєму одвертому листі до Володимира Коряка пише: «Прислужувайтесь на здоров'я і виправляйте свої грішки, бо все одно комусь треба прислужуватись і виправляти свої грішки» («Вапліте», ч. 5).

ВАПЛІТЕ, відкидаючи обвинувачення ВУСПП'у, у своїх статтях стверджує, що сатира скерована іменно проти холуїзму вуспівців. Її обвинувачення і закиди на адресу виспівців майже дослівно збігаються з відповідною характеристикою холуїзму в оповіданні «Із записок». ВАПЛІТЕ пише до вуспівців: «Ви топчитесь на місці, а життя перемагає. Талант, що дало вам суспільство, ви, **боячись поворухнути мозком,** любісінько зарили в землю. **Мислення ви ототожнюєте з єрессю.** («Із записок»: «...не хвилюйтесь, не мисліть. Кожна зайва думка — етап до життєвих незгод... Мисль бо ізречення єсть ложь, — і хто поручиться, що ви не скажете не те, що треба»...) Закон: «аналізую і творю» — ви відмінили сліпим **«вірую і ісповідую»** («Із записок: «Ноги йому — стовп **віри і утвердження»).** Замість ланцетом — ви орудуєте **ладаном** («Із записок»: «блажен, хто покоряється **мовчки»).** «Роблю і помиляюсь і в роботі шукаю синтези» — ви одкидаєте, як щось непримустиме, бо для цього треба знання і **мужність** — але у вас нема ні того, ні другого» («Із записок»: «Затуліть рота або краще попросіть, щоб його вам затулили. **Так безпечніше»...).**

Холуїзм вуспівців, в особі критиків Коваленка, Коряка, Новицького, Машкіна, знаходить свою аналогію в найгіршому його виявi — в прислужництві перед большевицькою партією, «щоб замазати старі грішки», і в намаганні свою вірність партії довести не лише деклямаціями і ортодоксальним дотриманням принципів марксизму і генеральної лінії партії, а й доносами на членів ВАПЛІТЕ в зраді марксизму і порушенні постанов партії. Свідомо чи несвідомо літературні холуї з ВУСПП'у ставали на послуги НКВД. І це не випадково в оповідання «Із записок» вставлено також розділ: «На роботі» (Із моєї записної книжки за 1918 рік). Герой оповідання — Холуй у 1918 році був «на роботі» в ЧК (НКВД) і його ім'я «наводило жах серед нащадків Прометея» — «голодних і обідраних бунтарів». Дуже прозорий натяк на українських повстанців з часів визвольної боротьби 1917—1920 років. Тоді Холуй «був у найбільшій ласці у Пія» і він бив так, «як уміє бити холуй, коли за спиною у нього стоїть всемогущий Пій»...

Чи не в такій же ролі «ретельного холуя» виступали вуспівські холуї в нових обставинах? Часи змінилися і змінилися методи боротьби, але суть

Холуя лишилась та ж сама. Він переносить свою суть і в літературу. Доведений до крайніх меж обурення, член ВАПЛІТЕ Микола Куліш запитує: «Критика це, чи прокурорський допит?» І це запитання ставить, як заголовок своєї полемічної статті, скерованої проти ВУСПП'у («Вапліте», ч. 5).

Вуспівці відчували і знали, що в боротьбі з ВАПЛІТЕ їх завжди підтримає партія. І вони вели відповідну «роботу» з такою ретельністю і «смілістю», на яку здатний холуй, «коли за спиною у нього стоїть всемогущий Пій»... Це змусило ВАПЛІТЕ все в третьому числі свого журналу помістити редакційну статтю «Наше сьогодні», де вона відповідає на всі закиди і обвинувачення і визначає свої ідейно-мистецькі позиції в літературному процесі радянської України.

«Така наша дійсність, — з гіркотою відзначає редакція ВАПЛІТЕ у згаданій статті. — Вона (дійсність) приневолює скласти тимчасово бойову зброю письменника й озброїтись розвідками і цитатами, щоб тільки зупинити **татарський похід «пролетарського лицарства»**, яке в боротьбі з пролетарським письменником як щитом захищається ветхозаветними **маніфестами й деклямаціями, запевнюючи компартію й радянську владу про свою лояльність...** Ми будемо рішуче боротись за те, щоб рятувати молоді пагінки пролетарської літератури від «собачих завулків», куди дуже сумлінно з молодецьким свистом гонить її єдиний фронт кова-коряко-новицько-машківської критики, що походить від «крик», до того ж істеричний». «Немає у нас критики, що могла б стати бодай одним щаблем вище **вузько-групових інтересів»**, видряпатись з давно заялозених схем і традицій селянської обмежености і тільки здатна на грубу лайку»...

І далі, говорячи про свої позиції в українському літературному процесі, ВАПЛІТЕ відзначає два шляхи розвитку української літератури. «Перший: **шлях консолідації письменницьких сил для відповідної творчої роботи з втягненням до неї талановитішої, вдумливішої молоді,** спрямований в річище української літератури, з вимогою глибшої учоби і письменницької кваліфікації — ВАПЛІТЕ, а трохи згодом стали на нього й кращі київські письменники, зорганізувавши МАРС («Майстерня революційного слова»), шлях безсумнівно революційний. Другий — потопу деклярацій, маніфестів — Молодняк, ВУСПП, що є **«ліво-революційний»**, або поворот назад в перші роки по-військовому комунізмі, коли дійсно доцільно й необхідно було діяти скоком та маніфестами, остільки реально в мистецтво ще нічого було вкласти, отже, об'єктивно шляхом **реакційним»...** «Переможе той, хто дасть роботу письменника — літературу, хто дійде до робітника не солодкими словами маніфеста, а книжкою запашної революції і сміливим словом безщадної боротьби з намулами нашого побуту!» «Не можемо ігнорувати істини (бо вона над усе), щоб відзначити, що всі оповідання першого вуспівського журналу... цілком розходяться з вуспівськими деклярацією». «Пролетаріят потрібує не деклятаривних деклямацій про вірність димарям і сиренам! Пролетаріят потрібує не підсолоджених — бадьорих літературних фактів, бадьорих не тільки в патосі соціялістичного будівництва, а й у боротьбі з намулами й казенщиною».

З цього приводу Микола Хвильовий у першому числі журналу «Вапліте» також писав:

«Та доки ж ми будемо плентатись позаду?! Коли ж нарешті над нашою хохландією заграють сурми Великої перемоги? Коли ж нарешті Жовтнева література покаже, які можна творити чудеса під прапором пролетаріяту!» (М. Хвильовий — «Соціологічний еквівалент»).

Зокрема, торкаючись критичних розвідок відомого ортодокса В. Коряка, М. Хвильовий зауважує: «Хіба нас цікавить те, що Кальченко написав «Заводські мотиви», що Василенко надрукував «чудову річ» — «Моцарта»? Хіба ми про це не знаємо з хроніки?»

«... Нас цікавить, що в цих «Заводських мотивах», що в цьому «Моцарті», які соціяльні процеси одбилися, які настрої віддзеркалюються, на якому художньому рівні стоять ці оповідання... — А, наливайте! Знаємо вас, академіків! Вам би тільки «шведські могили» та фашист Донцов»... — іронізує при цьому Хвильовий, натякаючи на постійні обвинувачення і підозри з боку вуспівських ортодоксів типу Коряка в симпатіях ВАПЛІТЕ до героїчного минулого України і до українського націоналізму в його протиставленні до Москви. Між іншим, Хвильовий в тій самій статті, маючи на увазі тенденцію обвинувачувати ВАПЛІТЕ в націоналізмі, цитуючи Коряка, пише: «Вони творять для вічности, а не для конкретного читача. Творять для *нації* (курсив Коряка), а не для мас... Взагалі тут творчість для Европи». А хіба Коряк не творить для **нації** з підкресленням?... Словом, ми раптом переконуємось, що коли «постуляти» вживає Коряк, то це — страшенно інтернаціонально, «і для» (очевидно для пролетаріяту!). Але коли до цих «постулятів» підійде хтось інший, то це спеціяльно для «нації» з підкресленням, себто для націоналізму» («Вапліте», ч. 1).

До напасників на ВАПЛІТЕ належав також проф. Машкін, який помістив статтю про ВАПЛІТЕ у журналі «Більшовик України» № 4. Редакція «Вапліте», відгукуючись на цю статтю Машкіна, писала:

«Логіка проф. Машкіна дуже ясна — звести художню творчість членів ВАПЛІТЕ до демонстрації певних єретичних ідей в літературі, а значить і в політиці»... «Машкін, підходячи до «Вапліте» з певним упередженням, пише: «Основними художніми образами альманаху («Вапліте») є герої. Протиставляється їм «юрба». Професор Машкін, очевидно, »ужасний масовик». Він десь, певно, згадав про памфлети Хвильового і його атестацію масовизму, а тепер підвернулась нагода і... ось же вам антимасовикам. Логіка аж надто проста. «Вапліте» проти масовизму. А коли це так, то вони, значить, за індивідуалізм (філософський, очевидно), за фабрикацію героїв і т. д.

«Ми йому ще раз нагадаємо, що «ВАПЛІТЕ» відкинуло лише плужанський масовизм, тобто: вечірки, вечорниці і т. д., вважаючи за масову роботу письменника тираж його творів. Наприкінці нагадаємо нашому професору слова Плеханова, які прихильнику масовизму прийдуться, очевидно, зовсім не до смаку: «Торжеством художественного творчества является изображение личностей, принимающих участіе в великом прогрессивном движении человечества, служащих носительницами великих мировых идей».

«Машкін, будучи знавцем і теоретиком літератури, навмисне переплутав поняття з певними науковими значеннями, переслідуючи якусь мету, що не має нічого спільного з літературою. **Остільки це етично, науково і т. д., хай судять самі читачі»** («Вапліте», ч. 3).

Коли стежимо за полемікою ВАПЛІТЕ з її противниками, впадає в очі, що ВАПЛІТЕ не лише бороняться, але й нападає. Вона твердо стоїть на своїх позиціях, почуваючи свою ідейну і моральну перевагу. Борониться і нападає ВАПЛІТЕ, користаючись цитатами з Маркса, Плеханова, Леніна і Сталіна і посилаючись на ухвали партії, але при цьому боронить не букву мрксизму чи того або іншого параграфу ухвал партії, а українську справу. Було б наївним думати, що ВАПЛІТЕ в цей час ще вірила у щирість і добрі наміри большевицької партії на Україні. В цей час для ваплітян стало вже цілком ясно, що партія «потихесеньку та полегесеньку перетворювалася на собірателя земель руських» і марксизм інтерпретувала і використовувала в інтересах московського імперіялізму і великодержавного шовінізму. Тепер уже й ваплітяни розуміли, що большевизм — це реакція і контрреволюція, яка заводила революцію в «раковину з калом», як гостро висловився один з героїв Миколи Хвильового. В цій ситуації ідейно-політичні позиції ВАПЛІТЕ були, безсумнівно, революційними і прогресивними. ВАПЛІТЕ боролась за послідоване і безкомпромісове здійснення кличів і гасел великої української національної революції 1917 року.

Микола Хвильовий устами свого героя — Аглаї з роману «Вальдшнепи» проголошував, що в особі українського націоналізму на історичну арену виходить молодий проґресивний фактор, «який не дає і не дасть спокою російському мракобесію». Ці слова говорить Аглая прямо в вічі новому носієві російського мракобєсія — професорові марксизму і большевикові. Аналогічну ж поставу до нової хвилі російського мракобєсія в новому червоному офарбленні займає і ВАПЛІТЕ. Хвильовисти з ВАПЛІТЕ вели безпощадну і з подивугідною відвагою боротьбу проти московського великодержавного шовінізму. Особливо великого розголосу в цій боротьбі набрало опублікування в журналі «Вапліте» листа Максима Горького і полеміка з А. Селівановським. В статті «Наше сьогодні» редакція «Вапліте» писала: «Максим Горький має мужність із Соренто виступати з «інтернаціоналізмом» значно ясніше, ніж здавлений радянськими умовами А. Селівановський. Але перед розмовами про цього «інтернаціоналіста» ми хочемо подати до відому радянської громадськости такого от цікавого листа одного з кращих руських письменників, залишаючи ортографію:

«Мнѣ кажется, что и перевод этой повести на украинское наречие (не думайте, що М. Горький не знав з українських письменників, хоча б М. Коцюбинского, з яким він разом жив на Капрі, — див. повну збірку його творів, т. XVI, стор. 333 — ред.) тоже ненужен. Меня очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цель, не только утверждають различия нарѣчий — стремяться сделать наречие языком, но еще и угнѣтають тѣх великоросов, которые очутились меншинством в области данного наречия». — А. Пѣшковъ. 1926 г. Май.

Гадаємо, що далі продовжувати цього листа немає жадної потреби — все ясно ... Все це давно вже засуджене XII з'їздом ВКП(б) та Червневим пленумом ЦК КП(б)У, про який, до речі, згадує сам А. Селівановський, що, на жаль, не впізнав себе у відомій частині цих резолюцій, хоч вони для всіх, в тім числі й для редакції «На літературному посту», крім М. Горького, є безумовно обов'язкові».

Наведений уривок з листа такої людини, як Максим Горький, дуже показовий. Пізніше Горький, очевидно, мусів примиритися з фактом існування української мови і української літератури. Очевидно, що він знав дещо про Україну і українську літературу ще й до революції. І безперечно, що за своїми переконаннями він був «пролетарським інтернаціоналістом». Але ж Горький був росіянином. А в кожному росіянинові вже з традиції і в насідок успадкованих прикмет духовости і виховання сидить великодержавник і асимілятор. Це те, що не залежить від логічних переконань і визнання за кожним народом права на свободу. Це стало інстинктом росіян і воно виявляється ірраціонально і підсвідомо в кожному росіянинові — і в монархістові і в комуністові, і в доброму і в злому — незалежно від переконань і приналежности до проґресивної чи реакційної, революційної чи контрреволюційної партії. Російська комуністична партія чи так звана ВКП(б) та її експозитура на Україні — КП(б)У, маючи сповидно інтернаціоналістичні позиції, по суті підтримувала тенденції великодержавного російського шовінізму.

«Зло було в тому, — як писав В. Винниченко, — що у большевиків застаріла давня емоція брала гору над розумовими виводами і заявами» (В. Винниченко — «Відродження Нації»). Те ж саме підкреслював і М. Скрипник, коли пояснював, чому московські большевики інтерпретують постанови партії в російському великодержавному і шовіністичному дусі, бо тут грали ролю «глибокі чисто емоційні підсвідомі моменти», які ховалися під формальним одягом марксівської теорії», і які «прикриваються лівою фразеологією» (М. Скрипник — «Національні перетинки». Харків, 1930, ст. 14, 26).

Декларативно в своїх ухвалах ВКП(б) в цей час ще користалося революційною фразеологією і осуджувала великодержавний шовінізм. Але на ділі його підтримувала. Цим пояснюється також і другий факт: порушники і ухильники постанов партії в національному питанні (в даному разі Горький і А. Селівановський) лишалися не покараними, а ті, що стояли на позиціях безкомпромісового здійснення постанов партії, зазнавали репресії. Зокрема, як відомо, за опублікування листа Горького постраждав український письменник О. Слісаренко, якого арештовано і засуджено на вигнання. Якби московські большевики були послідовними і в своєму марксизмі і здійснені нового справедливого ладу ,то вони мусіли б знати. що формальне проголошення принципів соціяльної і національної справедливости і свободи зроблено ще під час французької революції. Дальшим завданням революції було, очевидно, реалізувати ті принципи в житті, шляхом створення нового соціяльно-економічного і політичного ладу. В даному випадку — на руїнах тюрми народів Революція поставила завдання створити вільне життя вільних народів і тим самим створити умови до подолання пережитків старого буржуазно-поміщицького ладу і в свідомості людей. Доки існують національні привілеї панівного народу і поневолення інших народів, доти в свідомості одних буде рости великодержавний шовінізм, а в свідомості інших — психологія рабства і ненависть проти гнобителя. Але московські большевики не пішли шляхом революції і не знищили тих умов, що породжують ненависть і ворожнечу між народами. Сталінська ґвардія большевиків стала на шлях творення нової Російської Імперії з усіма її старими властивостями і атрибутами і тим самим стала на шлях реакції і контрреволюції. І з другого боку, ВАПЛІТЕ репрезентує собою ті революційні сили, які прагнули до неухильного і безкомпромісового здійснення гасел Революції, — в даному випадку гасла незфалшованого національного самовизначення і свободи народів, що є єдиним шляхом до міжнаціональної солідарности і братерства народів. Націоналізм ВАПЛІТЕ — це вияв волі і стремління українського народу здобути собі нічим не обмежені можливості для свого розвитку і державно-політичного оформлення. Він скерований проти московського імперіялізму, національного поневолення і великодержавного російського шовінізму. Він революційний, оскільки скерований на знесення існуючого несправедливого і чужого йому ладу. Він проґресивний, оскільки скерований на знесення перепон, що стоять на перешкоді розвитку і піднесення матеріяльного і культурного рівня народів і тим самим відповідає історичному проґресові всього людства. Все це й було джерелом великого ідейного горіння, почуття моральної переваги, відданости правді й відваги, що ми їх спостерігаємо в боротьбі ваплітян з «бур'янами революції». Це були, справді, «люди з ідеалами» (хоч і з порожніми кишенями), які «критикували все і боролись з усім тим що стояло на шляху розвитку революції і через це гинули «під тинами і парканами». Це були ті, що «бажали вивести людство на новий шлях», що жертвували в ім'я національної чести і свободи свого народу своєю молодістю і здоров'ям — бо вірили, що на землі буде таки по слову їх і «дух Прометея ще жив у них»...

Особливістю ВАПЛІТЕ було те, що вона загальнолюдські ідеали правди і справедливости ставила на реальний національний ґрунт. Можна цілком погодитись із твердженням Ю. Дивнича в його статті «Українська революція в світлі нашої громадсько-політичної думки», де він пише: «Фатальним (у минулому) було те, що наша провідна духовість, провідна громадсько-політична думка з другої половини XIX ст. переносила ґенераторний центр рушійних сил розвитку з України у світ, на людство, на світовий поступ, на міжнародній соціялізм, на міжнародній пролетаріят чи міжнародній капітал або на російську демократію чи російську буржуазію і навіть на російського царя. Мазепа і Федеренко, сучасні гетьманці і Мануїльський мають, як це не дивно і не дико, одну спільну рису. У всіх них центр світу — не на Україні. Ґенератор творящої і визначаючої енерґії вони бачать у міжнародній обстанові, в російськім монархізмі, де хочете, але не на Україні. Колосальна невіра в себе, самовідчуження. Ми згодні з Мазепою,

що вікове рабство дало себе в знаки» («Українські Вісті»).

Те, чого спеціяльно бракувало українській свідомості, політичній думці і українським партіям у минулому, знайшло свій вияв, як основне ідейне і психологічно-духове підґрунтя у ваплітян. **ВАПЛІТЕ — це живе втілення пробудженої національної гідности і гордости українського народу, живий вияв його національної самосвідомости, віри в свої сили і свою велику революційну місію у світовій історії.** Тим самим ВАПЛІТЕ знаменує собою новий вищий щабель у розвитку української духовости і політичної думки. У відмінність від попереднього етапу, що пройшов під знаком марксистсько-матеріялістичного світогляду і соціялізму, цей новий етап проходить під знаком нового ідеалістичного світогляду і націоналізму. Цей новий етап почався стихійно в народніх масах в процесі Революції. Українські політичні партії, які творились на зразок російських партій, плелися у хвості подій за стихією або, коли й ставали проти неї, надавали перевагу своїм вузькоклясовим інтересам і партійним доктринам, а через те часто ґрали ролю не керівника, а тормоза революції. Партійне доктринерство і вузько-клясові інтереси привели до розбиття українських національних сил і анархії, з чого скористався ворог, і це привело до мілітарної поразки Національної Революції. Але духовий процес відродження української нації, започаткований революцією, не припинився. Він продовжувався на всіх українських землях — зайнятих різними окупантами. У своїх органічних основах це був єдиний процес, як на землях, що опинилися під московсько-большевицькою окупацією, так і на землях, що опинилися під Польщею чи іншими займанщинами. Це був процес стихійного зросту і ідейно-світоглядового оформлення українського націоналізму, який був виявом нового духового відродження української нації. Хоч слід відзначити, що при всій своїй органічній єдності **в основі**, що випливає зі спільних історичних традицій і духовости українського народу, український націоналізм в УССР і, скажімо, в Західній Україні, мав також деякі специфічні відмінності, що були обумовлені відмінними соціяльно-політичними умовами на цих землях і різними ідейно-теоретичними джерелами, що так чи інакше впливали на ідеологічне оформлення української національної еліти нового покоління і на новому етапі. Дуже важним є бачити не лише спільне для обох націоналізмів. Важливішим є бачити і знати відмінності і шлях до їх подолання. Бо ці різниці такі, що дехто з наших публіцистів через це схильний взагалі поставити під знак запитання існування націоналізму в УССР.

В чому ж виявляється націоналізм ВАПЛІТЕ, чим він різниться від націоналізму, скажімо, «Вістника»?

З наведених нами матеріялів кидається у вічі насамперед спільне. Сюди належать: розвінчання «ідеалів імпотентного світогляду», малоросійщини, і осудження «безвольного потягу до провінціяльного прозябання» і епігонізму, подолання « з віків рабства засвоєного недовір'я у власні сили» і прагнення «змінити в корені світовідчування нашої відсталости» і т. д. і т. п. Це далі в позитивній площині визначило світогляд ваплітянства, як «наше сучасне революційне активне світосприймання» з культом активізму, волюнтаризму, ідеалізму і нових людей типу Аглаї з роману «Вальдшнепи» Хвильового. Всі ці елементи, не говорячи вже про ідею відродження української нації з оформленням її в українській самостійній державі і піднесенням української культури «до вершин творчости вселюдського значення» є спільними елементами українського націоналізму, як на Західній Україні, так і на Наддніпрянщині. Ця спільність обумовлена, очевидно, єдністю епохи, її духом і взаємовпливами. Відомо ж бо, що ваплітяни з великою увагою стежили за «Вістником» і зокрема за публіцистикою Донцова і вплив його можна легко помітити на Хвильовому. Але разом з цим і з усних переказів і з полеміки ВАПЛІТЕ видно, що Хвильовий і його друзі не у всьому солідаризуються з Донцовим і відмежовуються від нього. І цього, на нашу думку, не можна пояснити виключно підсовєтськими умовами і тактичними міркуваннями самозахисту і конспірації. В цілості Донцова ваплітяни не сприймали і від нього відштовхувалися свідомо. Але це не означає, що ваплітяни відштовхувалися від націоналізму і не були націоналістами.

Поняття націоналізму чомусь плутають і уперто утотожнюють з доктриною Донцова і бандерівщиною, поминаючи при цьому той факт, що, скажімо, М. Сціборський чи ж-л «Розбудова Нації» в теорії і ОУН в практиці не є наслідувачами Донцова і того «націоналізму», що його практикують відомі диверсанти і розкольники. Різниця виявляється не в дрібницях, а в суттєвому і суть ця не в тому, що одні нібито «ліві», а другі «праві», чи одні «революціонери», а другі нібито «опортуністи», як фальшиво намагається представити антиоунівська пропаґанда. Розходження є в іншому і вони глибші і суттєвіші. Але це — за межами нашої теми.

Націоналізм ВАПЛІТЕ виростає і формується як заперечення не лише великодержавного шовінізму і національного еґоїзму чи імперіялізму і національного поневолення з боку червоної Москви. Суть ваплітянства і хвильовизму набагато глибша. Це заперечення також і большевизму, як світогляду й ідеології з усіма їх характеристичними атрибутами. Цього не можна сказати про націоналізм Донцова, який висуває тезу: зріднитися з добою, «голодною, як вовчиця» і проблему боротьби з большевизмом ставить не тільки в площині заперечення большевизму, як ідеології, а в площині конкуренційної боротьби за владу такими ж самими методами і засобами.

Щоб поріднитися з добою панування зла і здичавіння, треба перестати бути українцем і самому здичавіти. Розв'язка проблеми не в тому, щоб поріднитися з такою добою та її духовими носіями, а щоб активно протиставитися їй, поставивши на службу українського духа меч, **організованість і дисципліну.**

В наші часи плутають поняття українського націоналізму як націоналізму поневоленої нації з тими елементами, що складаються в поняття «національного еґоїзму», шовінізму й імперіялізму великодержавних націй. На жаль, до такої плутанини і утотожнення великою мірою спричинився саме Донцов і його безкритичні наслідувачі. І через те противники Донцова зовсім не безпідставно називали його націоналізм зоологічним і методами та духовою поставою аналогічним до большевизму. Таку ж саму уяву мали про Донцова і хвильовисти на Наддніпрянщині, хоч тут вони і не були на позиції його безпосередніх противників. У статті «Наше сьогодні» редакція »Вапліте» утотожнює Донцова з московським великодержавним шовіністом А. Селівановським. Ця стаття заслуговує, щоб її зацитувати ширше. Редакція «Вапліте» пише:

«Ми можемо тільки шкодувати, що А. Селівановський не українець. Пан Донцов мав би собі надійного джуру, бож така от цитатка ясніше М. Горького виявляє справжню суть великодержавного головотяпства «На літературном посту» та загрожує ще більшим поблибленням того розриву, що на жаль, тепер є поміж братніми літературами Союзу. Цитуємо: «И этот Гарт в конце 1925 года распался, выделив из себя **шовинистическую Вольную Академію Пролетарской Літератури»** — (розрядка автора, стаття «В борьбе против шовинизма»). Але ж редакція, разом з А. Селівановським не обмежується (як пить, так пить) цим об'єднанням і допомогою «старшої літератури» молодим пролетарським літературам національних республік. Вона в тій самій статті подає ще таку «інформацію»: «Она (ВАПЛІТЕ — прим. ред.) об'единяет писателей в независимости от формы і **идеологии** (підкреслення редакції). Она построена по прообразу массонских лож ... с приемом в организацию один раз в год ... со строгой конспирацией и т. д.» Що можна сказати після цього ще і як, розшифрує читач та автор це«и т. д.» зрозуміти важко, але ми переконані, що А. Селівановський, додаючи

«и т. д.», неодмінно думав про те, що ВАПЛІТЕ приймає членів «со строгой конспирацией» і лише за рекомендацією Центральної Ради, а найменше — самого головного отамана Симона Петлюри.

Так, після великодержавного головотяпства А. Селівановський одностайно з редакцією «На литературном посту» договорився до такого, що навіть не зовсім зручно писати його власне ім'я — просто до брудної брехні. Але коли це робиться з «інтернаціональною» метою, ми не дивуємось.

Саме тепер, коли «в гущі руського міщанства та в інтелігентсько-спецівському прошаруванні.. тисячами ниток шовіністично настроєні робітники нашого радянського апарату зв'язані спеціялістами, які обслуговують союзні апарати й до цього часу скрізь і всюди необхідну для справжньої пролетарської революції централізацію намагаються використати для боротьби з економічним і культурним розвитком національних республік», ми навмисне беремо цю цитату з ухвал Червневого пленуму, як цитату редакції «На литературном посту», щоб ще раз запевнити, що ми з нею цілком солідаризуємось і дуже радимо вивчити її «на пам'ять» нашим «інтернаціоналістам». Далі шановна редакція устами А. Селівановського популяризує згадувану вище резолюцію Червневого пленуму про український шовінізм, з чим ми також погоджуємось, а далі вже в своїх висновках, як і слід було чекати від «інтернаціоналіста», — він виводить: «Но если руссификаторство на Украине сейчас спрятало голову, то украинский шовинизм наоборот поднял голову (це така «маленька» поправочка до червневих ухвал), НЕП окрылил его надеждами, он подает громкий голос».

Редакція «Вапліте», звичайно сміло нападає на А. Селівановського за таку «поправочку» і, спираючись на ухвали партії і писання самого Сталіна, обґрунтовує свої позиції ось такими словами: «Ми ще раз підкреслюємо, що національна культура без клясового пролетарського змісту в умовах радянських є омана. Для нас національне питання ніколи не було Орським Джагернаутом, і ВАПЛІТЕ не кинеться під чумацький віз нового ідола, але ВАПЛІТЕ також пам'ятає, що «гасло національної культури було гаслом буржуазним, доки владу мала буржуазія, а консолідація націй відбувалася під егідою буржуазних порядків. Гасло національної культури стало гаслом пролетарським, коли владу взяв пролетаріят, а консолідація нації стала проходити під егідою Радянської влади». (И. Сталин — «Вопросы ленинизма», ст. 258). «Але ж що дає підставу нашим «внутрішнім і зовнішнім друзям» так безцеремонно наплювжити ВАПЛІТЕ? Що є primum agens такого відношення до молодого бадьорого загону пролетарської літератури? З чого саме видно, що (будемо говорити одверто) «Вапліте не только опасен (для кого? — ред.), он (?) губителен и для творчества» (А. Селівановський — там же). Цьому безнадійному міщанинові досі ще не зрозуміло, що «творчество» ніяк не можна протиставляти «политическому смыслу» і т. д.».

Наведені цитати з редакційної статті «Наше сьогодні» досить яскраво віддзеркалюють перед нами тогочасу дійсність, ідейно-політичні позиції в ній ВАПЛІТЕ і методи її боротьби й діяння. Не вдаючися в докладні коментарі і розшифрування наведених місць спробуємо одначе стисло відзначити найяскравіші і типові риси тієї дійсности, ідейних позицій ВАПЛІТЕ і її метод дії.

ВАПЛІТЕ, як бачимо, від самого початку попала під посилений обстріл її «внутрішніх і зовнішніх друзів». Критика на ВАПЛІТЕ була така, що по суті не різнилася від прокурорського допиту. Допитували і доносили не лиш чужі, як от Селівановський, але й свої — «ретельні холуї» партії. Розташування сил, які боролися, цілком виразно виступає в поділі на два ворожих табори: великодержавного російського шовінізму, що прикривається революційною фразою і українських національних сил, що вимагають безкомпромісового здійснення революційних гасел.

Внутрішня політика ВАПЛІТЕ серед українства змагала до консолідації українських сил, «для відповідальної творчої роботи з втягненням до неї талановитішої, вдумливої молоді» і всіх тих, хто здатний «стати бодай одним щаблем вище вузько-ґрупових інтересів». Протиставлялась і протиставилась позиції ВАПЛІТЕ «ліво-революційна» течія марксистських ортодоксів, що не могла «видряпатись з давно заялозених схем і традицій своєї обмежености і тільки здатна на грубу лайку», а свою революційність доводила «ветхозаветними манифестами і декляраціями». В дійсності «ліві революціонери», як цілком вірно визначає М. Куліш, ішли об'єктивно шляхом реакційним і їхня «робота» була на руку ворогові.

Коли ми читаємо статтю Миколи Куліша «Наше сьогодні», то мимоволі постає аналогія до нашого сьогодні на еміґрації. І хіба не є й сьогодні ВАПЛІТЕ нашим дороговказом?! Треба було пережити величезну національну трагедію, щоб пізнати правду і знайти себе в ній. У 20-х роках на Україні зустрілися і поєдналися ідейно і духово вчорашні вороги, які боролись по різних боках барикад — одні під жовтоблакитним, другі під червоним прапором. Український соціяліст з УНР — Христюк з українським комуністом Хвильовим. Але зійшлися вони і поєдналися ідейно і духово не як соціяліст і комуніст, а як українські патріоти і саме тому, що зуміли звільнитися з кайданів давнозаялозених схем і вузькоґрупових інтересів і поставили понад усе добро нації.

Про Миколу Хвильового один з дослідників писав: «В революцію Хвильовий пішов комуністом — революція зробила його націоналістом». Таку еволюцію пройшов не один Хвильовий. Це типовий шлях всієї кращої частини української інтеліґенції цих років. Це не означало зради революції та її соціяльних гасел. Це лише означає, що усвідомлено їх у синтезі з українським націоналізмом. Лише тепер усвідомлено, що здійснення соціяльної справедливости на Україні нерозривно зв'язане з перемогою українського націоналізму і що в його особі на арену історії виходить молодий проґресивний фактор.

Тактика ВАПЛІТЕ мінялася в залежності від ситуації. Разом з цим у процесі боротьби відбулась певна еволюція і кристалізація світогляду провідних її членів і методів їх боротьби з ворогом.

На початку були ще якісь ілюзії і сподівання. «Було б дуже сумно, коли б ми не глибоко вірили, що комуністична партія, це дієва фортеця вогненного інтернаціоналізму», — писалось в редакційній статті «Вапліте» ч. 3. Але і в цих словах вже чується щось більше як сумнів. Це вже нотка трагізму від усвідомлення того факту, що «партія потихесеньку та полегесеньку перетворилася на собірателя земель руських і не руських», як заявив Хвильовий устами героя роману «Вальдшнепи», що почав друкуватись у журналі «Вапліте» ч. 5. Це викликало відповідну реакцію у виступах найактивніших ваплітян. Ці виступи були взяті на багнети офіційною критикою і «Вапліте» змушена була вдатись до такого маневру, як виключення з організації Хвильового, Ялового і Досвітнього. Зупиняючись на цьому факті редакція «Вапліте» писала: «Щоб дати категоричну й недвозначну відповідь на зливи статтей проти ВАПЛІТЕ, вона повинна була піти на величезну втрату для організації — виключення згадуваних товаришів, але ми переконані, що вони визнавши свої помилки зроблять з нього практичні висновки й знову повернуться до нашої організації».

Що це був тактичний маневр, а не «визнання помилок» свідчить той факт, що після цього виключені товариші і сама редакція дійсно зробили певний висновок, але який? У п'ятому числі «Вапліте» почав друкуватись роман «Вальдшнепи» Хвильового, де одверто проголошено розрив з партією і прийняття нової ідеології і нового світогляду.

Тоді прийшла черга на втручання НКВД і журнал було закрито, а організацію розігнано.

Після цього хвильовісти організували «Літературний Ярмарок», потім «Пролітфронт», де продовжувалась таж лінія, що її почала ВАПЛІТЕ. А коли й ці організації було закрито і почався терор — лишилося до вибору одне: **підпілля.**

Українські письменники, як висловився Постишев, «**від боротьби проти соціялістичного будівництва художніми образами, перейшли до боротьби обрізанами».**

(Далі буде).

ОЛЕГ ЗАЛІЗНЯК.

Ceterum censeo . . .

(Продовження).

Що сьогодні уявляє собою Росія і наскільки вона сьогодні відбігла від себе самої? Розгляньмо це питання трохи докладніше, бо це дасть нам змогу дійти до зрозуміння інших питань, які є для нас засадничими.

Сьогоднішня Росія, при всіх тих духових, господарських і соціяльних струсах, що їх зазнала вона в останніх десятиліттях, лишилася вірна сама собі. Сьогодні, коли стежимо за ходом найновіших подій, головно тих, що торкаються проблем, зв'язаних з цілим комплексом російської політики та комунізму як знаряддя тої політики, мусимо прийти до переконання, що головні цілі російської політики залишилися незмінні. Змінам підлягає лише тактика. Тим тактичним вимогам підпорядковані і на їх службі є всі ділянки життя в советській Росії.

Передусім духове життя. Два десятки років духової доктрини большевизму, останні перемоги, що їх кладуть на карб російського патріотизму, заклики до оборони батьківщини, що, інша річ, знайшли виправдання не так своїми позитивними вартостями, як тим, що були протиставлені брутальній програмі і практиці німецького націонал-соціялізму, все таки сьогодні хвилево знаходять потвердження. Все це дає прекрасні умови для розвою і виправдання тези, старої, як політична думка Росії, що світ буде тоді щасливий, коли буде думати по-російськи. Сьогодні советська аґентура всіма мовами хвалить Росію як націю визвольників від ярма та вандальства, як націю поступову, носія культури і передового пробоєвика за національне і соціяльне визволення народів і людини. Очевидно, це все пропаґанда, яка спритно використовує сприятливий збіг обставин і збирає для себе незаслужені, несправедливі жнива, що ображають усяке почутття правди і справедливости. Але ми знаємо всі, яка величезна сила є саме в прапаґанді. Чи не боролися і не йшли на барикади пролетарські маси, збаламучені советською пропаґандою в переконанні, що вони борються за краще нове життя, тоді як мільйони працюючого люду вмирали голодною і мученичою смертю?

Сьогодні духово Росія лишилася та сама. Вона проголошує на всіх мовах, що тільки російська людина, тільки російська правда, тільки російська воля може зробити світ щасливим і заповнити ту пустку, яка в ньому повстала. Передовсім ту духову порожнечу, це вакуум змісту, цей Campus Martius духової нерозберихи, духового роздвоєння, етичного розгрому і політичних спекуляцій.

Тим часом Росія сама переживає духову кризу. Може ще більшою мірою, як решта світу. Духова криза Росії — це її перманентне явище, яке коріниться в усій її істоті. Росія не була ніколи однородним поняттям в духовому розумінні. Надаремні були намагання знайти сталі критерії оцінки Росії як одности в просторі і часі. Як можна говорити про простірну єдність Росії в час, коли попри національну політику Сталіна, ведену до немилосердности консеквентно лінією зрівняння, затертя національних відмінностей народів, так як за часів Івана Калити, як за Петра і Катерини, як за Романових і федеральних лібералістів, вона лишилась тим, чим була, — **зліпком народів і племен**, що раз-у-раз виявляли більшу чи меншу тенденцію до відірвання, до самостійности, до власного світу і власної життєвої атмосфери, в якій вони, увільнені від казьонщини державної махіни, що вбивала їх самостійний дух, могли б знайти свою особовість, свою істоту і свою душу? Росію не можна трактувати як одність у часі. Ми можемо хіба говорити про тяглість її боротьби за ту одність. Не лише останні, але й попередні роки історії Росії — це затяжна боротьба центральної влади з різнородністю краю і людей.

Можна лише в одному сенсі говорити про одність Росії, а саме про її **керму**, про її техніку кермування. Коли не вдалося створити одного «руського» (російського) народу на основі змішання і вирівняння біологічних диференцій поміж окремими народами і племенами, то в о л я в о л о д а р я, самодержця мала заступити цей природний цемент національного природного зв'язку, що об'єднує людей в одну національну сім'ю. На нещастя, не лише наше, але й всього світу простір, на мапі зазначений однородною фарбою, кермований є засадою, на якій була побудована організація Золотої Орди і монгольських племен. На чолі стоїть володар-самодержець («батько народів»), з необмеженою диктаторською владою, з авреолею напівбожесьskости, найвищий духовник (комунізм — це також релігія!), найвищий урядовець і суддя, пан життя і смерти мільйонів підданих, що є його власністю. Даремне шукати кардинальних епохальних революційних зламів і перемін в духовій структурі російського феномену. Він не здібний до індивідуального життя. Для нього вроджена і притаманна форма життя і співвідношення величезної орди, отари, скупщини, колективу з порядкуючою волею деспота, перед якою з фаталістичною розиґнацією мусять коритися інші одиниці, цей порох і це ніщо в тій аформній масі нулів, що індивідуально нічого не значать, нічого не бажають, що можуть лише кричати «осанна», або бездушно і покірно йти на смерть. В Росії може бути лише **пан і раб**. Вільної людини, такої, як це знає Захід, там досі ще не було.

Консеквенцією тією духової конституції російської людини (яку звуть сьогодні «советскою», в переконанні, що від того змінилась її суть), яку не тільки не змінила, але, навпаки, ще більше скріпила, оформила і затвердила большевицька революція і її доктрина, яка може приспішила ще скорше цей потенціяльно заложений і ґенічно зумовлений стан, викликаний, безперечно, низкою моментів специфічних для того простору (як клімат, географічне положення і умовини, геологічні, етнографічні і популяційні, расові, економічні та історичні обставини), є те, що сьогоднішня Росія, як за часів панщини, є рабом на своїй власній землі, і, що гірше, є рабом своєї власної душі. Вона нездібна до творчого індивідуалістичного життя, шукання правди, вона, як отара, послушна, ведена як отара підсвідомим гоном шукання життєвого простору, сліпо готова слухати наказів хана — Сталіна, і готова йти навіть за океани нести там свою віру і своє переконання, що вона рятує світ. Це є духове обличчя сьогоднішньої Росії. Без критицизму, без здібности вільної, логічної оцінки свого відношення до світу, своєї релятивної вартости, без можливости реально оцінити вартість зовнішнього світу, без можливости і права аналізи життя, відмінної від приписаних канонів комуністичної біблії і волі самодержця, готова йти на нові хрестоносні походи і здобувати «гроби Христа» від опіки «бузувірів», які не хочуть мати своїх інквізицій.

В боротьбі ідей Росія лишилася тою самою, як і була. Абстрагуючи від питань інших, зв'язаних з тою матерією, нас буде цікавити першою мірою боротьба двох ідей, що виповнюють собою зміст національного і індивідуального життя, і що становили все болючу точку російської політики. Нас цікавить боротьба н а ц і о н а л ь н и х і р е л і г і й н и х ідей.

Ми вже достатoчно багато сказали про національну боротьбу, той монументальний процес напору і спротиву, що тривав від самих зародків існування Росії. Це була боротьба централістичної, нівелюючої керми Росії з природними особливостями народів і країв, що входили в її склад. Історія знає багато прикладів такої боротьби ,але знає лише один приклад такої безмилосердної, безкомпромісової, безоглядної боротьби, яка тривала століттями і становила зміст життя і духове тло російських просторів і російської людини. І історія знає лише один приклад боротьби,

що послутовувався методами фізичного нищення, як засобу, що найскоріше веде до осягнення наміченої цілі: **удоноріднення простору**, що всупереч усім намаганням призначений бути неоднородним. Ним є приклад політики Росії. Майбутнє покаже, наскільки Росія зуміє увільнитися від свого історичного прокляття бути «бичем божим» над долею неросійської людини і стати тим, чим були англійці в Америці: спершу загарбниками і окупантами, що вже по двох сотнях літ у тому краї стали його благословенням, бо піонерами нового соціяльного і національного життя, що витворили сьогодні тип людини, яка поза різними дефектами криє в собі величезні моральні і духові вартості, які можуть причинитися до духової обнови світу. Росія, натомість, лишилась вірною собі. Як за князів, як за царів, як за революції, як за часів соціяльного будівництва, так за часів благоденствування по виграній «вітчизняній війні» Росія змагає до тої самої мети: **винищення** людей, що не тільки думають інакше (багато, навіть високопоставлених осіб голосилось би сьогодні до неї з готовістю думати так само) але й що мають в собі іншу кров. Арґумент служби багатьох хахлів у совєтській адміністрації не має вальору. Він підтверджує лише правило, що в Росії може жити лише той, що готовий зрадити свою кров. Чи не була російська державна верхушка збиранною ріжнонаціональних ренеґатів? Це найкраще ілюструють слова самого Миколи І, якій наводить Ю. Липа в своїй книжці «Розподіл Росії»: Під час приняття на свойому дворі Микола Перший, показуючи одному з французів своє оточення, сказав: «Ви думаєте, що ви знаходитесь серед москвинів? Ви помиляєтесь. Ось цей — німець, цей — поляк, цей — грузин, той — фінляндець, а той — татарин. А всі вони — це й є Росія». Так і сьогодні по сотнях літ. І сьогодні всі вони в тому самому складі реалізують те саме гасло знищення всього, що не здібне, так як вони, зрадити свою кров. Це ж стара правда, що найбільше ненавидить свою націю не правдивий чужинець, а власний ренеґат.

Друга сторінка цієї боротьби — це **релігійна боротьба.** Вона теж така сама, як і давніше. Чи ми візьмемо жорстоку боротьбу ніконіянства з разкольниками, чи візьмемо нищення Української Автокефальної Церкви митроп. В. Липківського, чи візьмемо переслідування греко-католицької церкви сьогодні в Західній Україні — то суть справи не зміняється. Вона скоріш знову підверджує думку, що Росія — ортодоксальна, самодержська, Росія хана і золотої орди, Росія рабів і нівелювання, ґнету і утиску — не стерпить нічого, що може протиставити їй власне обличчя, свою духовість, свою особовість, своє «я». І як це не дивно, а сьогоднішня совєтська Росія, оця комуністична і, здавалось би, безбожницька, що релігію уважала за опій і дурман народу, за мрякобєсіє, вертається до давньої випробованої політики царів та з допомогою православ'я хоче сьогодні провадити свою традиційну політику обрущення народів. Чи йде їй тут дійсно про виповнення духової порожнечі, що повстала в сьогоднішньому світі, а в Росії зокрема, і що її можна заповнити тільки поворотом до релігійної, християнської, етичної обнови духа? Чи йдеться тут кремлівським можновладцям про релігійну духову революцію, реформацію типу Кромвела чи Лютера, що її з наказу «самого» Сталіна мав би зробити московський патріярх? Ніщо подібне. Тут справа в тому самому продовжуванні ніконіянства, що з допомогою поліції і адміністрації має навертати «разкольників» на «правдиву» віру «самодержавія», за яку, як колись давали порцію алькоголю і грошовий дарунок, так сьогодні дають партійні і державні почесті. Нічого іншого не може мати за мету це намагання ліквідувати «разкол», уніфікувати церкву, тоталізувати її під одним адміністраційним проводом, підпорядкованим **політичній** інстанції. Колись цар — батюшка був головою церкви, сьогодні директиви генерального секретаря партії є законом для церковної адміністрації. Це саме й каже сьогоднійній безбожницькій партії так дбайливо «навертати» вірних своєї держави на «правдиву віру батьків». Не йдеться ж тут про заповнення духової порожнечі, що повстала наслідком безбожництва, наслідком утрати віри і релігійної моральности, не залежить їм на створенні і обнові моральних духових вартостей, що їх християнство принесло як складовий елемент свого світогляду і своєї філософії, і який, це можна сміло твердити, став одним з підставових елементів нинішньої західньо-европейської культури і цивілізації. Їм не йде теж про сублімацію релігійно-культурну і етичну мас, — їм йде про **запобіження розколові.** І сьогоднішня Росія спритно запобігає тому розколові, навіть на терені релігії, яка, властиво, повинна бути для неї байдужою. Але чи може бути щось байдужим для політики, що поставила собі за ціль **усіма доступними методами — нищити** все, що не російське?

В політичній настанові сьогоднішня Росія теж лишилася вірна собі. У внутрішньому вимірі — це та сама маса затурканих рабів, що має слухати свого хана і безкритично та послушно сідлати коні, коли він лише дасть наказ до походу. Це великий похідний табір, що кожної хвилини неначе орда, готовий до маршу, до заливу своєю масою нових просторів. Та сама форма організації і ґієрархія властей, та сама атмосфера обожання хана-самодержця, «бича божого», та сама техніка керми. На місце терміну **російський** (монгольський — давніше), прийшов лише термін **совєтський** і все лишилося по-старому. Термін **російський** і так не зовсім означає поняття **московський.** Помилково було б думати, що тут діє біологічний момент, расовий. Москва як нарід стала тим самим офірним козлом вищої сили, трагічного збігу обставин, що привів, за відсутністю одного сильнішого національного підмету, до конечности створення поняття колективного походженням і розміщенням, поняття монструму, з'єднаного лише волею одиниці — колись хана, потім царя-самодержця, а сьогодні генерального секретаря партії. Росія, за визначенням згадуваного Миколи Першого, — це «найрізнородніші первні, зібрані під одним дахом». Цим дахом все була верхівка з самодержцем на чолі, а властивим тереном її влади була збиранина рас, народів і племен, злучена силою терору, страху, обману і дурноти. Навіть столиця тої орди не була стала. Раз Нижній Новгород, раз Суздаль, раз Петербурґ, раз Москва, а навіть бути найновіші проєкти вже в совєтській Росії перенести столицю до Києва. І назва того поняття, що ми сьогодні звемо Росією, мінялася. Раз вона звалась Московщина, потім Росія, потім Великоросія, а тепер СССР. І, як помічує знову зовсім слушно Юрій Липа, російський нарід, на означення себе самого уживає не іменника (як напр., англієць, поляк, француз), але прикметника — русский. Немає росіянина, а є лише русский український поляк, татарин, москвин, фінець, грузин і т. д., «русский» з значенні тому, що є піддание російській державній машині, служить «атєчеству», цареві-батюшці, Сталінові, партії — а тільки не народові, якого в дійсності немає. Російський історик проф. Шмурло признається: «Ми, великороси, до нації ще не доросли». А ще досадніше характеризує свою національну вартість російський філософ В. Розанов в «Апокаліпсисі нашего времени»: «Проґнівшеє насквозь царство і вонючая революція. Овладелі же к нещастю і паґубе $^1/_6$ частью суші і овладєв в сущності іспортілі $^1/_6$ часть суші... На востоке ободралі бурят, черемісов, кіргізов, казаков, ободралі Арменію і Грузію, запрєтів даже слухать свою православную обедню па грузінскі. О-о-о!.. сам слушал в Тифлісе. В Европе явілісь Герцен і Бакунін і «внеслі соціялізм», катораго «вот імєнно» не хватало Европе. Между Европой і Азієй ми івілісь імєнно «межеумкамі», імєнно ніґілістамі, не понялі ні Европи, ні Азії. Только всюду пянство, муть і грязь внеслі» (Сергієв посад).

«С лязгом, скріпом, візгом опускається над Русской історієй железний занавес.

Представленіє окончено.

Публіка встала. Пора одевать шуби і возвращатся домой. Оглянулісь... Но ні шуб, ні домов не оказалось» (В. Розанов: «La comedia divina»).

Оце й вартість Росії в її внутрішньому вимірі.

У зовнішньому вимірі, і це для нас, найважніше, експансія Росії йде тими самими шляхами, як йшла досі. **Росія змагається всіма засобами за володіння над світом.** Ціле життя сьогоднішньої Росії наставлене і побудоване під кутом майбутніх воєнних подій, що мають за мету опанувати світ.

Дві сили стоять на послугах цього пляну: **теорія** марксизму-комунізму і Червона армія.

Досі панує переконання, що большевицька партія і Сталін реалізують доктрину марксизму і справу інтернаціонального укладу світу, побудованого на безклясовому суспільстві за теорією теоретиків наукового соціялізму, що тактика большевиків—це лише засіб до остаточної мети, що остаточною метою є однак справа соціялізму. Ми думаємо навпаки — остаточною метою є справа російського месіянізму, російського імперіялізму і фашизму. Соціялізм, теорія Маркса є лише засобом, яким послуговується Москва, щоб осягнути ту основну ціль.

Все, що діється сьогодні в Советському Союзі, потверджує нашу тезу. Росія в себе не має соціялізму. Як же вона його може дати світові? Росія в себе є найбільш реакційною, відсталою, тоталітарною, фашистівською, і феодальною країною. Як же вона може завести новий лад у світі? Чи не є парадоксом віра, що держава може завести лад у світі інший, ніж вона його має в себе? Чи можна назвати соціялізмом примусові праці, прив'язаність до місця праці, державний капіталізм з системою використовування безплатної праці в концентраційних таборах? Чи можна назвати соціялізмом привернення різкого поділу громадян на дві категорії: упривілейованих партійців та державний адміністраційний апарат і позбавлених примітивних прав робітників — рабів державного капіталізму? Чи можна назвати соціялізмом використовування надвартости праці для цілей скріплення воєнної спроможности країни? Ні, не Росія служить соціялізмові, але вона запрягла соціялізм як пропагандивну вивіску, як блахман, яким обдурює світ і свої маси, щоб з його допомогою реалізувати свої імперіялістичні пляни.

Може хтось сказати, що Росія змушена це робити, бо вона загрожена капіталістичними сусідами, які становлять загрозу для здобутків соціялізму в ній і т. д.

Справа виглядає зовсім інакше. Не світ загрожує Росії, але Росія світові. Хто є передовсім сусідами Росії? Ніякі капіталісти, але саме опановані соціялістичними партіями країни (Польща, Чехословаччина, Румунія, Мадярщина, Болгарія, Югославія, Австрія, Фінляндія). Яку загрозу становлять вони для Росії? Невже можна вірити в те, що вони становлять таку небезпеку для неї, що вона виправдує постанову нових п'ятилеток?

Зрештою, промова Сталіна з нагоди проголошення нових трьох п'ятілеток розвіває всі сумніви щодо справжньої мети політики Росії. Сталін бачить найбільші додатні моменти в комунізмі не в його соціяльних досягненнях, не в поправі життя і побуту працюючих мас, але він бачить цілу вищість своєї системи в тому, що вона **дозволила виграти одну війну і дозволить в майбутньому виграти другу.** От тому большевицька система найкраща. Вона дозволяє російському народові створити таку силу, щоб покорити світ.

«Коли спалахнула друга світова війна, — казав Сталін, — ми розпоряджали вже мінімальним збройним потенціялом, який ми здобули щасливим використанням трьох «пятилєток». Мотивуючи і оправдуючи конечність тих п'ятилеток, з її невіддільними методами тяжкої індустріялізації та колективізації сільського господарства, не згадуючи при тому ні словом про жертви і труднощі, при яких їх можна було осягнути, не згадуючи ні словом про методи і засоби, якими їх переведено, Сталін хвалиться, що його річна продукція повзів виносила 30 тисяч, літаків — 40 тисяч, гармат — 120 тисяч, машинових крісів — 450 тисяч. «Але це ще не задовільний стан. Треба наші змагання портроїти. Ми ще мусимо прямувати до продукування річно 50 мільйонів тон заліза, 60 мільйонів тон сталі, 60 мільйонів тон нафтової ропи, 500 міл. тон вугілля. Для виконання того завдання потрібні будуть, правдоподібно, три нові п'ятилєтки».

Що значать у Росії п'ятилетки — всім нам відомо. З ентузіястичним захопленням «щасливий пролетаріят найдемократичнішої країни світу» мусить витискати з себе останні соки і мільйонами гинути від виснаження в примусових концентраційних таборах праці на те, щобу «догнать і перегнать» Европу і світ в озброєнні. Промова Сталіна кидає ясне світло на пляни Росії і вона, здається, остаточно розвіває сумніви тих, що схильні були вірити в можливість еволюцій большевизму в Росії, в демократизацію і наладнання мирної співпраці, політичної, духової і господарської її зі світом. Росія залишається державою не лише з тоталітарною системою правління, не лише з господарською автаркією, не лише з невільництвом мас, не лише зі своєю релігією «производительности труда», але Росія готовиться до нової війни в змагання за гегемонію над світом.

Майбутня війна Росії буде теж вітчизняною війною. Вона буде війною російського пролетаріяту з таким самим пролетаріятом світу не за панування і владу кляси, а за її загибіль. 7 мільйонів пролетарів наложило головою в останній війні проти німецького загарбника на те, щоб осталих 200 мільйонів працювали в поті чола для підготовки нової війни, в якій має згинути свобода пролетаріяту цілого світа.

Знаний американський публіцист Вальтер Ліпманн у своїй голосній книжці «The good society» (добрий суспільний лад) пише: «Так само комуністи твердять, що вони хочуть створити нову форму цивілізації, в якій знакли б усі суперечности інтересів. Такі засновки ми знаходимо в підставах колективістичної філософії. Але в інтерпретації, яку дає фашизм, ми бачимо, що ціль, до якої він прямує і старається перемінити натуральну різнородність, яка існує в природі в загальну одність, одна: тотальна **мобілізація всього народу до війни.**

Але чи комунізм прямував колись до чогось іншого? Так твердять деякі його визнавці за кордоном, які вірять, що він створить новий період спокою і добробуту. Зміцнені і переконані тою вірою, вони не хочуть розуміти, що диктатура, терор, мобілізація живих людських сил і людської праці, які ми бачимо в Росії від 20 років, є невід'ємною складовою частиною колективістичного погляду і що всі аналогії і подібності, які існують між тою системою і устроєм держави, яку облягають, не є [illegible] і переходові.

Я певний, що люди ці себе обманюють і помиляються. Докладна аналіза комуністичної теорії і безпосередня обсервація її застосування в практиці, показують, що всякий колективізм, все одно — комуністичний, чи фашистівський, має все ті самі прикмети мілітарности в своїй методі, в своїй цілі, в свойому дусі, і інакших він мати не може».

В дальшому автор подає аналізі практичну політику Леніна і Сталіна, доводячи, що їх практичне діло в Росії не могло служити і в дійсності не служило нічому іншому, як цілям війни. Сцентралізування господарського керівництва продукцією, політична диктатура і терор, плянова продукція, примус праці, зраціоналізування консумпції — все це риси, — пише Ліпманн, — не мирної, але воєнної господарки, яку Росія вела тоді, коли ще не було мови про напад на неї. Все те, що створено в Росії, не було ніяким марксистівським і соціялістичним будуванням держави, але це була держава з цілковито воєнною структурою.

(Далі буде).

НАШИМ СПІВРОБІТНИКАМ, ПЕРЕДПЛАТНИКАМ І ЧИТАЧАН
бажаємо
ВЕСЕЛИХ СВЯТ
РЕДАКЦІЯ І АДМІНІСТРАЦІЯ «ОРЛИК»

Д. К.

Українська закордонна політика

(Продовження).

III.

КОНСТАНТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАКОРДОННОЇ ПОЛІТИКИ.

Закордонна політика — це надзвичайно трудне маневрування життєвими інтересами нації в їх зустрічі, а часом і зударі з інтересами інших націй. **Тому й вона мусить бути до подробиць обрахована, холодно—реальна. Сентиментам тут не місце. Політик мусить усе мати на увазі, що він ділає в імені мільйонів, в імені цілих ґенерацій, тих, що були і тих, що ще прийдуть, що своїми діями він анґажує цілу націю.** Він мусить позбутися всього особистого й мати безперервно на увазі тільки вічні інтереси свого народу. Ці інтереси нації можна розділити на дві частини:

1) інтереси, які не змінюються або дуже мало змінюються в часі, це — т. зв. **константи політики** даного народу і

2) інтереси, які випливають з кожночасного стану народу й міжнародного стану.

Константи політики можна теоретично схопити в короткі й ясні формули, важні для всіх часів і всіх ситуацій. Випливають вони з геополітичного становища даного народу, з його духової структури, історичного минулого та господарсько-суспільного укладу. Всі державні народи мають такі свої політичні константи. Має їх і український нарід, тільки вони не схоплені ще в ясні, програмово-теоретичні формули, морально обов'язуючі для всіх політичних напрямків усіх часів. Яскравим прикладом для цього може нам послужити Велика Брітанія й Московська імперія. В політиці обох цих народів бачимо ті самі напрямні, без огляду на внутрішній уклад сил і на політичний напрямок. Комуністична Москва йде по лінії тієї самої закордонної політики, що й царська Росія. І хоча в Англії робітничий уряд в основному радикально зриває з консервативною політикою дотеперішних урядів, проте в своїй закордонній політиці обидва політичні напрямки мають ті самі завдання. Розбіжності тільки в методах праці, але ніколи в основній лінії.

Ми, як сказано, не маємо ще яскраво усталених ні своєї закордонної політики, ні своєї історіософії, яка розглядала б критично наше історичне минуле, ні тих політичних констант, з яких ми могли б виходити в наших політичних акціях. Причина в тому, що ми століттями не жили самостійним політичним життям і тому не думали політичними категоріями. Все зводилося до культурницько-просвітянської праці, і під тим кутом розвивалося й наше політичне думання. Під цим кутом писали й нашу історію та географію. По сьогоднішній день ми не маємо ані політичної історії, ані політичної географії України, які розглядали б Україну як самостійну політичну одиницю в світовому ставанні. Ми не маємо ані одного підручника політики, що більше, ми не маємо навіть якогось перекладу з чужих праць на цю тему. Проте, ми маємо великих історичних мужів, які своїми політичними діями накреслили деякою мірою наш політичний розвиток. Нашим завданням є усвідомити собі ці напрямні, глибоко простудіювати їх і побудувати на них те, що має бути сталим у нашій закордонній політиці. В наступних рядках ми хочемо витягнути ту історичну правду з нашої історії, яка, на нашу думку, є істотною для нашого дальшого політичного розвитку. Ми свідомі того, що наше завдання дуже тяжке й відповідальне. Але це тільки спроба розв'язки, а не сама розв'язка.

•

Як би ми не намагалися зачислити Україну до західньої Европи, то всеж вона є східньо-европейською нацією, як своїми історичними традиціями, своєю духовістю, так і своїми геополітичними особливостями та політичною структурою. Европа ділиться дуже різко на три відмінні частини: західня, середня й східня, і то як духово-культурно, так і господарсько-суспільно та політично. Представниками західньої Европи є Італія, Франція й Англія, середньої Німеччина, а східньої Україна і Польща. В орбіту східньої Европи треба зачислити й цілий Балкан та прибалтійський простір. При всіх дуже частих стичностях і взаємних впливах на себе, всі ці три европейські частини розвивалися самостійно, на основі своїх власних внутрішніх законів. Східня Европа творила завжди замкнене в собі геополітичне тіло, з власними законами розвитку й історичного ставання. «Залізна заслона», як певна штучна бар'єра між сходом Европи й рештою світу, яку створили тепер большевики, впаде, але проте европейський Схід житиме своїм власним життям. В цьому немає нічого злого й небезпечного, якщо тут запанують тільки у політичній сфері загально-прийняті в цілому світі засади пошанування волі одиниці й національних спільнот, бо Схід і Захід будуть, як дві відмінні культури запліднювати один одного новими ідеалами й культурною творчістю. Тому перша наша засада звучить:

Европейський Схід творить осібний світ для себе.

Чи Москва належить своєю духовістю й історичним розвитком до східньої Европи або до Европи взагалі? Москва, яка географічно належить до Европи, витворила впродовж історії свою власну духовість і власну месіяністичну культуру, яка має своє основне коріння в монгольській Азії, і тому її не можна повністю зачислити ні до Европи, ні до Азії. Це світ для себе — це Евразія в повному розумінні цього слова, це бастард двох культур, який почуває себе чужим на обох континентах, тому намагається обидва ці континенти скорити собі й підпорядкувати своїй волі. Азійські традиції Москви мають своє коріння в монгольських ордах, а европейські в українській княжій державі, що їх московські царі штучно перебрали для своєї політики в Европі. Синтеза цих двох протилежних собі духовостей, культур та історично-політичних тенденцій — це московський духовий тип. З цього погляду Москви не можна вважати духово за складову частину Европи. Але тому, що географічно вона належить до Европи та тому, що впродовж століть вона брала дуже активну участь у політичній історії Европи й засвоїла собі дещо з її духовости — цілі століття вона має тут провідну ролю, — виключити її цілком з Европи, розуміється не вдасться. Тому ми ставимо таку другу тезу:

Московія — це світ для себе. Її духовість є синтезою Азії і Европи. Духово чужу европейській культурі Москву треба політично ізолювати від решти Европи.

Стоячи на порозі двох світів, азійського й европейського, Москва завжди матиме тенденцію опанувати обидва ці континенти. Її історія є свідком цих тенденцій. Творчі сили Европи мусять злучитися, щоб спільно боронити свою культуру й свою духовість перед заборчим духом евразійського бастарду. Провідну ролю в цій обороні мусить в Европі перебрати на себе Україна.

З того, що ми вище сказали, випливає третя теза нашої закордонної політики:

Московія, як чужий, ворожий і надзвичайно аґресивний політично-духовий фактор супроти Европи, мусить бути ізольована санітарним кордоном від решти Европи. Оборонну лінію в Европі творитиме Україна в тісному союзі з прибалтійськими та балканськими народами.

Дуже складною проблемою в цьому укладі сил є роля Польщі. Польща належить і духово і геопо-

літично й господарськи та історично до східньої Европи, з дуже сильними зв'язками з заходом. Польща належить, побіч України й Московії, до тих трьох сил, які намагалися впродовж століть опанувати европейський схід, заплідняти його своєю духовістю й перетопити його політично в один моноліт. В цьому напрямі Польща відіграла, після упадку князівської України-Руси, дуже важливу ролю. Уважаючи себе експонентом і поборцем західньої культури на Сході Европи в її католицькій формі, Польща висувала — і ще й сьогодні висуває — своє право формувати цей Схід за власною уподобою. Впродовж століть вона витворила тут свою месіяністичну ідею в політичній ділянці — опанування широкого басейну від Балтійського до Чорного моря, а в культурній — скатоличення цього простору й надання йому польської духовости. Взаємини Польщі з рештою Сходу Европи особливо з Україною та прибалтійськими народами — це вперта боротьба за реалізацію цього месіянізму.

І сучасна Польща не позбулася цих тенденцій. Хоч в останньому столітті вона втратила не тільки свою політичну вагу та культурний вплив на Сході Европи, але й перетворилася в сателіта московської імперії, то все ж таки польські націоналісти не позбулися тут своїх імперіялістично-месіяністичних намірів. Розбита й поневолена Польща, замість шукати приязних і добростосункових зв'язків з іншими поневоленими Москвою народами, висуває устами своїх провідних політичних мужів стару імперіялістичну ідею в новій формі: створення на Сході Европи з України, Білорусі, Литви, Чехословаччини, а може й інших прибалтійських та балканських народів одного великого народу, щось на взір «совєтського народу», який насильно хоче формувати Москва або на взір великого «британського народу», в склад якого входять, побіч англійців, і деякі доміміяльні народи. Цей «великий нарід» на Сході Европи творив би своєрідну федерацію під політичним і культурним керівництвом Польщі. При цьому великі частини України (Галичина, Волинь, Лемківщина й ін. периферійні області), Білоруси та ціла Литва творили б складову частину корінної Польщі.

Таким імперіялістичним тенденціям Польщі мусять рішуче протиставитися всі східні народи Европи, які змагаються за своє самостійне національне обличчя. Політичним ідеалом не тільки Европи, але й всього світу є й буде побудова цього світу на засаді повної національно-державної самостійности народів з тісною їх співпрацею для збереження здорового національного розвитку, свободи й рівноправности. Цих засад мусить держатися і Польща, якщо вона хоче жити й не бути тяжкою колодою на шляху інших свободолюбних народів у їх визвольних змаганнях.

Співпраця Польщі з іншими свободолюбними народами на Сході Европи є не тільки побажана, але й дуже конечна в інтересі всіх сторін, в тому й Польщі. Ця співпраця тим важливіша для самої Польщі, що вона має і буде мати діло не тільки з імперіялістичною Москвою, але й з дуже сильним і небезпечним — хоч хвилево переможеним — німецьким сусідом, який ніколи не згодиться добровільно на відлучення від свого материка своїх східніх земель. Історичні арґументи тут ні при чому — вони, зрештою, однаково засильні по обох боках — бо в змаганнях двох народів грають вирішальну ролю ірраціональні, національні та господарські моменти. А обидва ці моменти говорять за тим, що німецький нарід ніколи не зречеться своїх колишніх східніх провінцій. В боротьбі Москви й Німеччини за панування над Польщею, Польща мусить шукати союзу й порозуміння з тими народами, які мають подібні до неї цілі — боротьба проти московського й німецького імперіялізмів, національно-державне самовизначення — та які не зазіхають ні на польські землі, ні не заперечують її державного існування. Бо в близькому чи дальшому майбутньому, коли Німеччина здобуде назад свою самостійність, а Москва не буде розбита, ці два сильні й агресивні партнери зуміють порозумітися між собою в справі Польщі й поділитися пануванням над нею, так як це вже було двічі в історії цих народів. Тому вітальним інтересом Польщі є порозумітися з народами Східньої Европи, знайти з ними спільну мову й забезпечити своє національне існування шляхом нав'язання з ними тривалої приязні на основі національної свободи і рівноправности.

З цього випливає наша четверта теза:

Тісний союз з Польщею, але тільки на основі взаємного пошанування національно-державної окремішности, політичної рівноправности й культурної самобутности, є історичною конечністю. З цього випливатиме й тісна господарська співпраця.

Тому що співпраця з Польщею покищо дуже тяжка, якщо не неможлива, наша закордонна визвольна політика мусить керуватися в цій ділянці такою засадою: з одного боку, намагатися дійти з поляками до порозуміння й співпраці, гідної і приємливої для обох сторін; в той самий час, з другого боку, монтувати союз з іншими східніми народами Европи, поневоленими Москвою, та такими, що стоять під її загрозою. Союз цей має бути побудований на основі рівноправности й повного пошанування національно-культурних, господарських та політично-державних інтересів кожного народу. Провід у цьому напрямі має перебрати на себе український нарід, як такий, що найяскравіше окреслив ідею свободи народів, побудував на цій ідеї всю свою політику, і як такий, що має найбільше досвіду в цій свободолюбній боротьбі, історично уже виконував цю ролю та чисельно, матеріяльно й геополітично має для цього найбільше даних. Народи, з якими Україна входить у союз, мусять бути глибоко переконані, що український народ хоче сам визволитися й допомогти іншим визволитися та ні тепер, ні в майбутньому не матиме загарбницько-імперіялістичних тенденцій супроти них. Цей союз повинен складатися з таких народів, поневолених Москвою або загрожених поневоленням: скандинавські народи, особливо Швеція (з якою, зрештою, нас лучать старі історичні зв'язки), Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Польща (якщо вона згодиться співпрацювати з нами й іншими народами на засаді рівноправности, зрікаючися своїх імперіялістичних тенденцій), Чехословаччина (при чому словаки повинні самі вирішити свій політичний статут), Угорщина, Румунія, Болгарія, Югославія (хорвати й інші менші народи із складу цієї держави повинні так само вільно вирішити свою політичну долю), Греція, Туреччина й усі кавказкі народи з Грузією та Вірменією на чолі. Це був би могутній европейський союз вільних народів, який мав би досить сили й матеріяльних засобів, щоб протиставитися всяким імперіялістичним зазіханням, звідки вони не походили б. Такий союз народів був би одночасно дуже позитивним доповненням західнього бльоку народів, що його монтує Черчіл. Він був би в той самий час творчим вкладом в ідею світового замирення й рівноваги сил, що їх намагається реалізувати організація ОН.

Вже на самому початку треба підкреслити, що такий союз народів не матиме імперіялістичних тенденцій, а тільки оборону власних прав, творчу співпрацю на політичному, культурному й господарському відтинках та відібрання охоти іншим народам простягати свою руку на свободу когобудь з цих народів. Політичний статут і співпрацю цих народів усталиться дуже легко взаємним порозумінням, якщо ці народи зрозуміють ту велику правду, що, необ'єднані, вони будуть завжди предметом у руках чужих загарбників. Тому в обличчі цієї великої спільної загрози вони мусять зректися деяких своїх дрібних (особливо територіяльних) претенсій, бо всяке велике діло вимагає жертв. Щоб не було так, що, біжачи за малим, вони втратять велике. А це велике є спільна безпека й національна самостійність. Цей момент повинен бути вирішальним у всіх діях і рішеннях цих народів.

Тому наша п'ята теза звучить:

Тільки тісний союз поневолених Москвою і загрожених у своїй національній самостійності народів може бути запорукою їх здорового, самостійного розвитку.

Відношення укладу сил на сході Европи було завжди таке, що один з народів мав у цьому укладі

провідну ролю. Спершу це була Київська Русь, потім польсько-литовська держава, далі Польща в своїй ривалізації з Москвою і, нарешті, Московія. Після упадку Москви, як провідної потуги на сході Европи, витвориться певне політичне вакуум, яке мусить заповнити інша політична сила. Це вакуум зможе заповнити тільки Україна або Польща.

Своїм політичним мрійництвом у формі імперіялістичних зазіхань на суверенність і національну свободу усіх сусідніх народів, своїм злим геополітичним розташуванням (близьке сусідство з сильним німецьким суперником, брак неоспореного доступу до вільного моря), господарською бідністю на корінних землях та малою людністю, що у висліді матиме недостатність власних збройних сил — Польща таку ролю не зможе вже виконати. Крім того, своєю нетерпимістю до інших народів (войовничий католицизм у формі дуже яскравого польського національного шовінізму й месіянізму) Польща завжди будитиме підозріння інших народів та їх спротив проти польських асиміляційних намагань.

Всупереч розмірно гуманній і природній гегемонії України-Руси на Сході Европи, на що складалася певна гомогенність слов'янських племен цієї першої української держави, що виконувала дійсно культурницько-організаційну місію на цих теренах, гегемонія Польщі й Москви базувалася на брутальній фізичній силі, на завойованнях і поневоленні цілих народів, які в міжчасі скристалізувалися в національні спільноти з дуже яскравими державницько-самостійницькими тенденціями. На цих брутальних засадах ніяка потуга не збудує більше своєї провідної ролі на европейському Сході. Ані Варшава, ані тим більше Москва не змінять своєї натури і тому не зможуть закріпитися тут, як організуючі й формуючі сили. Тому тільки Україна, перебираючи свої старі традиції і доповнюючи їх новими свободарними ідеями, зможе виконати цю величну ролю — керівництва й ґаранта здорового національно-державницького розвитку вільних народів европейського Сходу.

Своїм людським масивом (чисельно найбільша нація з усіх інших народів, що входили б у східній союз), своїм центральним розміщенням у цьому союзі, своїм вигідним геополітичним становищем (оперта на Карпати і Кавказ та з вільним доступом через Чорне море до головної водної европейської артерії — Середземного Моря, а тим самим і в світ), своїми величезними господарськими багатствами, які крім забезпечення не тільки себе, але й сусідніх народів аґрарними продуктами, дають їй змогу розбудувати сильну індустрію (невичерпані підземні багатства з величезними засобами моторової енергії в українських водах, особливо Дніпро), своїм високим культурним рівнем, своїм віками випробованим досвідом у боротьбі за самостійність проти Москви й Варшави, отже одиноких потуг, що цій самостійності загрожували, та своїми свободарними ідеями — Україна єдина може виконувати цю конечну провідну ролю на Сході Европи. Цю свою провідну ролю Україна започаткувала, після майже тисячолітньої перерви, на конґресі поневолених народів у Києві з 1918 р., де висунено таку засаду: визволення поневолених народів в етнографічних межах, взаємне пошанування господарських і національних інтересів, незалежности й самостійності.

Тому шоста теза української закордонної політики така:

Для задержання миру й ладу та забезпечення свобідного розвитку вільних народів на Сході Европи мусить появитися там нова провідна сила. Ролю цієї провідної сили може перебрати на себе тільки Україна, як найбільша й найсильніша з усіх східніх европейських народів (Москви не враховуємо до Европи) та як така, що не має загарбницьких намірів супроти цих народів, а, навпаки, ґарантує їм повну національно-політичну й господарсько-культурну свободу. Це своє історичне завдання зможе Україна виконати тільки в дуже тісному союзі з іншими свободолюбними східньо-европейськими народами, які свідомі того, що без вільної і сильної України не можливе самостійне існування ні одного з цих народів.

Природний розвиток України йде на Схід і Південний Схід. В цьому напрямі йшов і йде природний і мирний колонізаційний процес українського елементу, в цьому напрямі йшли і йдуть українські торговельні шляхи (всі більші українські ріки вливаються в Чорне море, яке знову зв'язане з Середземним морем), в цьому напрямі відбувався український культурний процес, в цьому напрямі лежить українська стратеґічно-оборонна лінія (східній степ з його неспокійним населенням був і буде загрозою для українського народу й його держави), тому в цьому напрямі йтиме і в майбутньому національно-політичний розвиток української держави. Забезпечивши собі плечі приязними союзами з Заходом та втримуючи з ним конечні для свого здорового розвитку господарсько-культурні зв'язки, українська закордонна політика зверне головну свою увагу на Схід і Південний Схід, бо туди йтиме природний розріст українського населення, там лежатиме тягар українського культурного впливу, там будуть торговельні ринки України і там буде творитися друга політична система безпеки української держави. Для цього Україна ввійде в тісний союз з національними азійськими державами й побудує на ньому свою оборонну лінію на сході. З цього випливає сьома теза нашої закордонної політики:

Своїм геополітичним становищем, культурними й господарськими інтересами український нарід тісно пов'язаний із східніми та південно-східніми европейськими й азійськими теренами. На цих теренах українська політика мусить проявити дуже активну діяльність.

В нашій закордонній політиці ми мусимо виходити з незмінних, сталих інтересів українського народу, пристосовувати їх до кожночасних змінних обставин і практичних вимог часу та намагатися погодити ці інтереси з такими самими інтересами інших народів. Тільки така закордонна політика може мати успіх. Бо кожний нарід, кожна держава має свої специфічні інтереси, тому й погодження, найдення спільного знаменника для всіх цих найріжнороднійших інтересів є тією конструктивною політикою, яка не йде на завоювання й поневолення інших, а на дружню співпрацю з ними. Цей момент з нашої закордонної політики мусимо не тільки стало підкреслювати, але й проводити в практику. Тільки так здобудемо собі довір'я інших народів, а це уможливить нам тісну й дружню співпрацю з ними.

(Далі буде).

Др. М. М.

Громадська консолідація еміґрації

Порозуміння делеґатів 2-го З'їзду ЦПУЕ в Діллінґені (14.—16. 11. 1947), що вможливило схвалення нового статуту і складення одної листи кандидатів до керівних органів ЦПУЕ, має для консолідаційного процесу серед еміґрації неабияке значення. В Діллінґені проголошено замирення в дусі згоди і співпраці всіх громадських чинників, що діють у системі ЦПУЕ. Не виключено з того порозуміння нікого, хто має добру волю до згоди і компромісового вирішування питань громадського ладу. Включено до проголошеного в Діллінґені замирення і тих, що наслідком якихось причин не змогли бути заступленими в працях З'їзду. Мета порозуміння — створити передумови для ділової співпраці всіх творчих сил еміґрації у самовряду-

ванні і самодопомозі. Урочисте закінчення з'їздових нарад святковими промовами і спільним (вперше на З'їздах ЦПУЕ) відспіванням гимну мало характер маніфестації національної єдности і громадської солідарности. Все це мало б бути дороговказом для щоденної громадської праці на місцях і в поодиноких громадських установах і організаціях. Це сенс діллінґенської згоди, що знайшла собі формальний вираз у докладно опрацьованому і всебічно продискутованому статуті ЦПУЕ, як конституції громадського ладу української еміґрації в Німеччині.

У вступних постановах статуту ствердив З'їзд факт, що «впродовж останніх двох років від закінчення другої світової війни до нинішнього дня — ані окупаційним законодавством на терені Німеччини, ані дорогою міжнародніх актів поза її територією не подано публічно правних підстав для впорядкування громадського життя національних груп еміґрантів. Беручи на увагу, що в наслідок післявоєнного політичного стану в Европі еміґрація примушена й надалі залишитися поза межами своєї Батьківщини, — Другий Загальний З'їзд Делеґатів Української Еміґрації постановляє нині і надалі шляхом взаємо- і самодопомоги: а) нести всебічну опіку й допомогу українській еміґрації в Німеччині, б) зберігати надбання національної культури та забезпечувати основи її дальшого розвою, в) включати продуктивні сили української еміґрації в господарське і соціяльне життя західніх демократій, та г) плекати її фізичне й моральне здоров'я і правопорядок. Ці функції має виконати в рамках демократичної самоуправи Представництво Української Еміґрації — Український Допомоговий Комітет в Німеччині — на основі свого статуту».

Як бачимо, не є ЦПУЕ ні «владою», ні репрезентацією політичної еміґрації, як такої, лише є моральною громадською верхівкою, тобто централею органів громадського самоврядування і самодопомоги еміґрації. Не маючи засобів правної санкції повинно ЦПУЕ дбати про здійснювання: морального авторитету, справедливости і демократичного порозуміння на засадах компромісу і пропорційности на всіх громадських ланках. Ці моральні засоби дають змогу встановлювати і здійснювати внутрішній український правопорядок у житті еміґрації.

Дух згоди, з якого зродилося Діллінґенське порозуміння, нуртував де-не-де в осередках української еміґрації вже задовго перед З'їздом у Діллінґені. Не є тут нашим завданням з'ясовувати попередні причини і поодинокі етапи згоди в Діллінґені. **Її створили не окремі особи, ані окремі групи, але всі учасники З'їзду, бо це було прагненням широкого загалу української еміґрації.**

І незаступлені на 2-гому З'їзді ЦПУЕ громадські чинники стали співтворцями порозуміння, бо льояльно прийняли його як спільне діло всіх. Бо ж і вони поклали свої цеглини до спільної будови — ще перед З'їздом. Дух згоди виявився серед української еміґрації і поза Німеччиною. В Арґентіні беруться до співпраці в спільному Культурно-Освітньому Конґресі представники «Просвіти», «Українського Допомогового Комітету» і «Відродження». У Франції започатковане порозуміння 12-ох українських установ і організацій, що вможливило на З'їзді «Української Громадської Опіки» на початку листопада 1947 року погоджене складення управи. А нещодавно (18—21. XI. 1947) відбута в Нью-Йорку Панамамериканська Українська Конференція стала величавою маніфестацією єдности і співпраці представників українських комітетів у ЗДА, Канаді, Бразилії, Арґентіні, Уруґваю і Параґваю. Був там і представник із Західньої Европи. Все це факти, яких не можуть поминути мовчки скептики, — ті, що кажуть про «капітуляцію в Діллінґені», про «діллінґенську леґенду згоди», про «міжпартійну угоду реальних політиків тощо.

Які відгуки діллінґенського порозуміння спостерігаємо на місцях? У деяких осередках американської зони відбулись вже впродовж перших днів по З'їзді інформаційні доповіді делеґатів, що їх загал слухачів прийняв з беззастереженою втіхою. Були випадки, що по звіті діллінґенського делеґата наставала на залі спонтанна маніфестація єднання. Один з дописувачів з англійської зони згадує про те, як захоплено подавав вістку про замирення в Діллінґені один священик з проповідниці і як зворушені вірні цілувалися в церкві і стискали один одному руки. На одній обласній конференції говорили про «зорю згоди, що засіяла в Діллінґені». Про подібні чуттєво-настроєві відгуки на вислідн діллінґенського З'їзду чули ми з багатьох осередків, проте ми свідомі того, що від деклярації (і декламацій!) про замирення і згоди, до консолідації і співпраці нелегкий (а може ще й довгий) шлях. **Здійснення консолідації на ділі — це не легка справа і не можна цього зробити якимсь одним актом чи голосуванням, хоч би це було зроблене за святкових обставин.** Щоб консолідація стала дійсністю і тривалим явищем, треба створити докази — факти об'єднання, дати зміст єднанню в конкретній співпраці, треба створити і зміцнювати атмосферу взаємного довір'я. **Замирення може бути короткотривалим і умовним, а консолідація має сенс лише тоді, коли вона має тривалі основи, конструктивний зміст і позитивні досягнення в наслідках.** Консолідацію треба творити в щоденній праці і на всіх ланках, у всіх громадських справах, отже не тільки у великих починах і в свята, але й в малих ділах серед буднів. Лише така консолідація буде тривала і дасть позитивні наслідки.

Що таке завдання для українського громадянства дуже тяжке, бачимо зокрема з поз'їздових відгуків української преси. В загальному преса не виявила особливого поспіху і наполегливости в справі висвітлення і закріплення діллінґенського замирення і порозуміння. Два пресові органи, правда, поінформували про **деякі** справи З'їзду, але, на жаль, не спромоглись встояти на рівні діллінґенського «духа згоди» і не покерувались засадами вищих громадських інтересів і практичної консолідаційної доцільности. А для виправдання такої своєї тактики не мали об'єктивних даних, бо призналися добровільно і до замирення, і до порозуміння, і крім того, означивши «своїх« делеґатів «з'їздовою більшістю» і приписавши «своїм» делеґатам заслугу в ділі порозуміння — не повелися ні реально-політично, ані суверенно, як виразники «переможної руки» або відповідальні за реалізацію порозуміння громадські кермачі. Шкода ця збільшена тим фактом, що деякі моменти З'їзду один з часописів подав неправдиво, і то рукою одного з керманичів в новому складі Управи ЦПУЕ. А інші наші друковані органи спромоглись лише на льояльне визнання діллінґенського замирення в його декляративній площині, проте застерегли собі критичне і вичікуюче становище супроти майбутніх діл, що мають наступити як наслідки З'їзду. Становище це психологічно оправдане, проте не оправдане воно з погляду на практичну і суспільно-педагогічну доцільність, поскільки ми всі без винятку прагнемо громадського замирення і співпраці всіх творчих елементів еміґрації. Широка громада читачів нашої преси на місцях **відчула** з такого підходу преси до справи діллінґенського З'їзду, що **порозуміння в Діллінґені має в собі щось нез'ясоване, тобто щось недоговорене або може і необговорюване.** Якщо б так дійсно було, то це могло б стати Архілесовою п'ятою діллінґенської згоди і започаткованого консолідаційного процесу взагалі. Такий стан справи не сприяє творенню атмосфери взаємного довір'я і плеканню духа згоди. Треба рахуватися з більше чи менше оправданою обережністю, недовірчивістю й підзорливістю поодиноких громадських діячів і гуртків, що приглядаються і до другого боку «медалі». Мовляв фасада замирення і згоди без реального змісту і без реальних основ для співпраці може привести до того, що деякі чинники почнуть прикривати свої — суперечні духові згоди — дії і методи формальними арґументами з статуту або правильника. Що такі побоювання існують і навіть впливають на громадську опінію, не є для нікого таємницею, і не треба боятися про це прилюдно говорити.

Основна трудність громадської консолідації випливає вже з того факту, що в нас нема сьогодні ні політично-партійного замирення, ні порозуміння в справах зовнішньо-політичної репрезентації.

Без взаємного погодження партійно-політичних груп на еміґрації неможливо здійснити до кінця громадську консолідацію еміґрації. Але навпаки: приклад громадського порозуміння заохочує безперечно

всі партійно-політичні чинники еміґрації шукати **компромісових** способів для полагоджування міжгрупових політичних спорів і перетинків.

А загал, тобто так звані «маси»? Було б хибним і безвідповідальним, якби ми хотіли в справах нашого політичного і громадського ладу орієнтуватися на сучасні **настрої** серед еміґраційної «маси». Говоримо це не для демагогів, лише до відповідальних діячів і людей доброї волі, яким багацько залежить на тім, щоб здійснити консолідацію еміґрації. Сучасний наш еміґраційний загал у Німеччині живе немов у своєрідному концентраційному таборі. Серед руїн, у неприязному чужому оточенні, у відокремленні від вільних народів, за особливих обмежень, при різних і значних недостатках, за цілковитої відірваности від животворчої стихії Батьківщини, в атмосфері винятковости, змінливости і нез'ясованости істотних для одиниці, родини і громади проблем, серед повної непевности щодо своєї дальшої і ближчої долі. В житті еміґраційного загалу в сучасній Німеччині все — тимчасове, нерозрішене на довшу мету, все в стані вичікування і сподівання **чогось іншого.** Яке воно буде — те інше, ніхто того не знає. Справи щоденного прохарчування, заробітної праці і бажаного переселення поза Німеччину стали для широкого загалу еміґрації найактуальнішими щоденними темами. Обниження життєвого рівня еміґрантів, що загрожує багатьом родинам і одиницям повною пролетаризацією, приводить до обмеження духово-ідейних і національно-культурних зацікавлень і до викривлювання еміґраційної проблематики, зокрема в друкованому слові. Замість поняття **«політичного** еміґранта» приймається і серед нас — в Европі (де певна традиція політичних еміґрацій і де не заникла гострота і актуальність національно-політичних проблем) — поняття «скитальця», як безпритульного втікача, **соціяльної** жертви ненормальних політичних обставин. А це вже свідома і добровільна **деґрадація політичної еміґрації,** що й власними заходами клясифікує себе як «запроторених» або «переміщених» осіб з «колишньою **(чужою)** державною приналежністю», чи розділює себе на дві групи: «таборовиків» і «позатаборовиків». Табір, тобто своєрідне «ґетто», став вихідним поняттям для української суспільно-правної номенклятури в громадській організації. Не диво, коли таборові «маси» стали — наслідком вище з'ясованих причин — найвразливішими супроти справ «приділів» (харчів) і «афідавітів», справ, що визначають у нашій сьогоднішній дійсності наставлення і поведінку багатьох одиниць і з непересічною ролею в дотепершньому суспільному житті.

Скупчування родин, одиниць і зв'язаних деякими спільними інтересами гуртків у сучасних еміґраційних громадах, тобто переважно (понад 75%) в таборах закінчилося (покищо!) в загальному в середині 1947 року. Житлово «приділове» згуртування таборових «мас» на основі узалежненого від адміністративного рішення льокальних чинників «ІРО» внутрішньо-громадського устрою стало вихідною базою для творення місцевого самоврядування і для організаційного охоплення еміґраційного загалу в одній централі. На цій особливій, випадковій і проминущій — дійсності таборового і міжтаборового ладу сперлася ціла громадська система самоврядування еміґрації з її виборчою ординацією і побудовою громадських клітин від табору і табору-повіту через область до централі.

Життя в таборі проходить для «маси» від одного «приділу» до дальшого. Природно, що й найактуальніше зацікавлення «маси» в таборовій **громадській** дійсності викликають справи «приділів», тобто справи керівництва розподілом матеріяльних засобів, як харчі, цигарки, одежа і взуття тощо. В зв'язку з таким **наставленням** стали питання відповідних «впливів» у господарських відділах і «суспільних опіках» таборів, у магазинах і серед льокальних адміністраторів «ІРО» — особливо цікавими не тільки для «мас», але й для партійно-групових і для громадських чинників еміґрації. Ця обставина створює специфічні умови для утвердження власного українського правопорядку і самоврядування. Політична кристалізація еміґрації і її громадська консолідація попали деде на невластиві для політичної еміґрації рейки. Цього не слід забувати, коли ми хочемо здійснити реальне замирення еміґрації. Стоячи вже третій рік в активній праці на одній з громадських ланок, бачили ми постійно, що найбільшою перешкодою до порозуміння і співпраці на місцях і центрах стають звичайно не засадничі справи, лише вияви нетакту і методи насильства або подвійної моралі. З дрібних непорозумінь, занедбань і розбіжностей між словом і ділом виникають громадські конфлікти і суспільні проблеми. В атмосфері загального недовір'я, за недостатком маркантних жестів доброзичливости, толеранції і бажання зрозуміти або пошанувати противника, при недотриманні прийнятих у культурному світі засад «чесної гри», під впливом пережитків провінціялізму і заскорузлости, при праці з маштабами поточного дня або власного загумінку, — постають і буйно розквітають еміґраційні «пашківські республіки».

Започатковане в Діллінґені порозуміння може стати реальною згодою лише тоді, коли діллінґенський «дух згоди» дійде до громадських низів, до таборових і інших місцевих осередків і там на місцях перетвориться в конструктивну співпрацю всіх разом, а потім повернеться у вислідних чинах тієї місцевої співпраці назад до громадської верхівки — до централі. Тоді стануть неможливими «пашківські республіки», а громадська верхівка буде признаним моральним авторитетом.

Для здійснювання цього потрібні негайні авторитетні заходи громадської верхівки на місцях, що належно й доцільно висвітлювали б висліди і висновки діллінґенського З'їзду. Потрібні зокрема пресові і громадські конференції, — особливо в таборах.

Як і в пресі, так і при різних громадських дискусіях, чуємо ми часто один і той самий закид на адресу 2-го З'їзду (і в Реґенсбурзі, і в Діллінґені) і на адресу різних громадських клітин — включно з централею. Це мова про міжгрупові перетинки в громадських установах, що не допускають до речевого обміркування істотних питань української еміґрації в Німеччині і утрудняють практичну діяльність в дусі несення всебічної опіки і допомоги українським еміґрантам.

Підсумовуючи висловлене дотепер, бачимо, що здійснення громадської консолідації передумовлене розрішенням одної засадничої справи. В Діллінґені викристалізувалися два громадські табори, за якими стоять впливи різних групових і міжгрупових чинників Один табір — «куківський» прагне консолідації, але не має повного довір'я до свого партнера в акції порозуміння до табору «блискучого відокремлення». А цей другий табір, що визнає себе «більшістю», прагне **так само** консолідації, лише не спішиться дати докази свого конструктивного підходу до консолідаційної практики, а чекає лише виявів льояльности «**меншости».** В той самий час еміґраційні маси (всіх українських еміґрантів у трьох західніх зонах Німеччини нараховують сьогодні приблизно 135.000 душ, а то з дітьми, юнаками, жінками і непрацездатними особами старшого віку) з кожним місяцем **рідшають і поступно зменшують ступінь своїх зацікавлень громадськими справами.** Молодші і здатні до фізичної праці одиниці переїздять нескосолідовані взаємно і незамирені психологічно — з Німеччини до інших країн, розносячи по широкому еміґраційному світі дух незгоди, взаємної нетерпимости і давніх порахунків.

З'їзд у Діллінґені може стати для української еміґрації в Німеччині переломовою подією, але лише тоді, коли **ми всі без винятку** підпорядкуємо наші громадські стремління одному і однозгідному співділанню для внутрішнього і взаємного замирення **всіх** осередків еміґрації і **всіх** еміґраційних установ і організацій.

І лише після здійснення реальної консолідації зможе наша еміґрація в Німеччині виконувати ролю політичної еміґрації і сповнювати своє завдання супроти українських еміґраційних спільнот поза Німеччиною і супроти рідного народу на Батьківщині.

М. ПАНЯМОНСЬКИЙ.
M. PANIAMONSKI.

Білорусь чи Кривія? *)

Справа зміни національного імени серед білоруської еміґрації в західній Німеччині наробила багато шуму. Вона викликала живу, в теперішній час мало потрібну полеміку, відтягнула увагу громадянства від справ актуально-важливих і життєвих до непродуктивних і ялових суперечок. Вона викликала непотрібний фермент у громадянстві і шкідливо відбилася на громадсько-національній праці.

Ми далекі від того, щоб припускати, що ця робота роблена з розмислом, стверджуємо одначе з цілою рішучістю, що активами у цілій цій справі можуть похвалитися всі, передовсім наші вороги, тільки не ми!

Той, хто зреактивізував на **еміґрації** це питання, зробив білоруській національній справі ведмежу прислуту. Він не думав білоруськими політичними категоріями, не вмів чи не хотів бачити білоруські проблеми в цілій їх ширині і глибині, а керувався фалшиво зрозумілим поняттям льокального патріотизму і вузькою хуторянською метнальністю. Він розглядав білоруську проблему з перспективи осмянського хутора, не бачачи чи не хотячи бачити, що наша національна проблема — це не осмянський хутір, що це не тільки т. зв. Західня Білорусь, але що це Моґілевщина, Витебщина, Гомельщина, що це так само Смоленщина і Брянщина, де ментальність білоруського населення, завдяки специфічним умовам побуту, неконечно мусить бути фотографічною відбиткою ментальности осмянського білоруса.

Зміна назви — це почин чисто політичний і його треба тільки з цього погляду розглядати. Політика — це не романтика, а холодна сіра реальність. Підхід до питання зміни національного імени з романтичного чи науково-історичного боку, як це бачимо (на підставі їх власного ствердження) у прихильників «Кривії», не витримує речевої критики, наскільки це не зв'язане з користю в сенсі політично-національному для того, хто цю назву приймає.

Але погляньмо, чи дійсно назва «Кривія» має за собою історично-наукове виправдання, щоб нарід наш міг цю назву сліпо і слухняно прийняти.

Прихильники «Кривії» твердять, що назву Білорусь накинули нам москалі. Ми не збираємося заперечувати, чи дійсно цю назву нам накинули, чи ми її самі прийняли. Це мало важна справа. З повною одначе рішучістю заперечуємо твердження, що нам її накинули москалі. Щоб не бути голословними, ми даємо голос спеціялістам у тій ділянці.

Проф. Карскі в своїм капітальнім творі «Білоруси» (Вильно 1904) каже таке: «На час литовського панування, зовсім від нього незалежно, треба перенести появу назви «Біла Русь», яка заміняла дотеперішні племінні назви, що наслідком різних мандрівок і помішання народів пізніше вже й так згубили своє значення». (Цитовано за «Weissruthenien» Енґельгардт, стор. 14).

Академік В. І. Ламакін в «Живая Старина» зош. III, стор. 245—250, пише, що назву Білоруси перший раз подибуємо в німецьких письменників і літописців. І так, напр., німецький письменник Петер Сухенвірт, що жив у другій половині XIV ст., описуючи пригоди лицаря Кройцнека, сгадує про те, як він зі своєю дружиною на Прусію, а потім «..gen Weizzen-Reuzzen gezogen war.»

Польський письменник Ян Чарнковський (Jan Czarnkowski), описуючи взаємовідносини між великими князами Кейстутом і Ягайлом, каже, що перший держав Ягайла з матір'ю в 1382 р. в полоні »... in quoadam castro Albae Russiae, Poloczk dicto, ..» (Monogr. hist. pol. II., стор. 719).

Сулімірський в № 10 часопису «Кривич» стверджує, що Білорусь як здекляроване географічне поняття трапляється вже в першій взагалі друкованій карті кардинала фон Цуза в Німеччині в 1460 р.

Перший раз у москалів термін Білорусь, як термін політично-географічний подибуємо в посольськім наказі царя Алексія Михайловича щойно в 1655 р., в якому, після врочистого в'їзду до здобутого Вильна, цар починає титулувати себе «самодержцем всеї Великої, Малої і Білої Руси». Катерина II після першого поділу Польщі, влучивши наші землі в склад Росії, назвала їх «Білая Россія». Ця номенклятура збереглася до Миколи І. В 1831 р., після польського повстання, назву «Бєлая Россія» замінено назвою «Західня Росія», а білоруську мову заборонено в церквах (1839). По деякому часі і ця назва поступилася місцем перед новою назвою «Північно-Західній Край».

Як бачимо, Москва не тільки не накидувала нам назви «Білорусь», але навпаки, з деяких міркувань, напевно не з про-білоруських симпатій, назву цю заміняла іншою.

Прихильники «Кривії» (гл. Склют «Українська Трибуна» 45 (69) — М. Пан.) покликуються на хроніку Дусбурґа (Dusburg), в якій під 1314 р. написано: «Frater Henricus Marschalcus venit ad terram Crivitiae et civitatem illam» (брат Генрікус Маршалькус прибув на землю Кривії і її населення). Ця замітка говорить, що згаданий вище монах прибув на кривицьку землю. Ніхто і ніколи не заперечував, що Кривичі мали свою землю, на яку і прибув отой «братчик». Було б одначе дуже неповажно і з погляду наукового ризиковно витягати на тій підставі висновки, що всі білоруські землі називалися кривицькими. Вищеподана згадка Яна Чарнковського з 1382 р., що говорить про город Полоцьк (між іншими найважніший центр кривицького племени), що він лежить у Білорусі castrum Albae Russiae — замок, городище Білої Русі), доводить, що кривицькі землі і городи становили вже тоді частину чогось більшого, що звалося Alba Russia.

Безперечно, плем'я кривичів відігравало в заранні історичного життя нашого народу як державнотворчий чинник вельми важливу ролю, але це ні в якому випадку не значить, що через симпатію чи вдячність до них ми маємо тепер повернутися до їх назви, тим більше, що існують ще деякі не зовсім ясні моменти, які не так сильно промовляють за те, щоб, керуючись тільки історичною минувшиною, реставрувати терміни чи поняття, що їх вже призабуто. Як відомо з історії, площа поселення кривицького племени сягала від верхньої Двини, Німану, Дніпра аж до верхньої Волги, за Валдайські гори. Деякі історики припускають, що кривичі сягали аж до Північної Двини, якій і дали за аналогією до своєї Двини назву.

Як відомо вже не з історії, але з практики, землі над Волгою і Північною Двиною заселені москалями. Насувається питання, чи кривичів витиснули звідтіля силою, чи може вони засмілювалися і дали початок «старшим братям» москалям? За евентуальністю того здогаду промовляє факт, що, напр., латиші називають москалів «креві», а Росію «Кревія», а не білорусів, як це доказує «кривицький» часопис «Рух». Багато істориків погоджується з цим поглядом. Зацитуємо деяких з них:

«Вже в історичний час кривицьке плем'я розвинуло свою колонізацію на схід, на Поволжа. Тим способом воно є одним з основних елементів в творенні великоруського племени» (М. В. Довнар-Запольський: «Росія», том 9, стор. 57).

*) *Від редакції білоруського журналу «Шипшина» ми одержали статтю М. Панямонського п. н.: «Білорусь чи Кривія?». Щоби поінфомувати українського читача в спорі, який ведеться довкруги національної назви братнього нам білоруського народу, вважаємо корисним подати статтю до відома.*

Редакція.

«Так, що рахувати дреговичів, радимичів і кривичів виключними предками білорусів ми не можемо, тим більше, що таке слов'янське племя, як кривичі лише своєю невеликою частиною розмістилося на території Білоруси, друга частина заселила величезний простір на північ і схід від Білоруси — територію Росії» (Акад. Др. В. К. Щербаков: «Нарис історії Білоруси, частина І, стор. 36, видання Білоруської Академії Наук, Мінськ 1934).

«Як з української, так і насамперед з білоруської корінної області відбулась потім колонізація північно-східніх областей. Із сполучення колоністів із східньо-фінськими тубильцями повстав потім московський нарід» (проф. Др. Ґ. Байер: «Доля поляків», Прага 1944, стор. 21).

Коли вже йдеться про науку і історію, то нам треба назватися Литвинами. Назва ця дійсно була як у сенсі географічному, так і політичному, нашою загально-національною назвою. «Кривія», «кривич» були і залишаються далі назвою найбільшого і найрухливішого племени, яке, побіч дреговичів, радимичів і інших, дало початок нашій нації; одначе це була і далі є назва не загальнонаціональна, а лише **племінна.** Це стверджують вищезгадані історичні твори, на такому самому погляді стоять майже всі білоруські і небілоруські історики, як: Ігнатовський, Пічета, Довнар-Запольський, Любавський, Шкіяльонак, Щербаков і інші.

Як вище згадано, зміна назви є справою виключно політичного і загальнонаціонального характеру. Це питання може і має право піднести тільки **ввесь** Білоруський Нарід чи **Білоруська Держава,** а в ніякому випадку групка еміґрантів, відірваних, як та галузка, від свого національного кореня і відділених від нього кількома залізними куртинами. Пропаґування зміни назви має так само сенс тільки на батьківщині серед маси народу, а не на еміґрації. Еміґрація кожного народу пропорціонально до часу її тривання губить меншою чи більшою мірою свою духову лучність з своїм коренем — народом. Це емпірично доведено прикладами еміґрацій різних національностей, права яких, чи це нам подобається, чи ні, життя розтягне і на нас. Кому з того буде користь, коли ми до всього того ще згубимо й те, що передовсім лучить нас з нашими співродичами на Батьківщині, свою національну назву? Усім, лише не нашому народові, не нашій національній Справі.

Твердження Склюта в «Українській Трибуні» нібито в батьківщині назва «Кривія» була широко розповсюджена і що зміна національної назви на еміґрації є лише відгуком того, що відбувається там, не витримує ніякої критики, і є, делікатно кажучи, не дуже етичним трюком, розрахованим на непоінформованість українського читача.

Білоруси добре знають, що в 1917 р. і пізніше, за життя і діяльности першого пропаґатора Кривії, славного В. Лястовського, була невеличка групка інтеліґенції прихильниками того новаторства, але в громадній більшості інтеліґенція і **нарід** ставляться до цієї справи неґативно. Питання впало. В Зах. Білорусі, за винятком хіба одної особи (яка nota bene цього питання не порушила) не було тої проблеми. Причиною того не була консервативність ,як це чомусь здається Склютові ,але те, що назва ця, слова «Білорусь, білорусин», за які пролилося багато крови кращих синів нашого народу, сталася синоніном усього нам найдорожчого, була тим, що дало змогу вирятуватися від польонізаційного наступу наших «приятелів» з заходу, від національної смерти.

Фанатики «Кривії» свої заходи щодо зміни назви мотивують тим, що і чужинці плутають наш нарід з російським. Дуже влучно збивають цей «арґумент» «Білоруські Новини» (ч. 2/7 — Париж 25. 3. 1947; це число, між іншими, «кривичі» сконфіскували), пишучи: «І коли якийсь мало інтеліґентний европеєць чи американець плутає нас з москалями, то тут вина не так у самій термінології, як у причині нашої слабої і запізненої активности на міжнародній арені».

Не форма є рішальним чинником, а зміст! Мало важне, напр., для іранця, чи його чужинці знають як іранця, чи як перса, важне зате те, щоб чужинець знав, де ця країна лежить, скільки вона має населення, які її культурні добутки, якій її стан у політичному, економічному, культурному напрямі.

Про те все він не довідається, коли йде про нас, з того, коли ми перемалюємо вивіску, заступивши мало в них відоме поняття «Білорусь» другим теж невідомим «Кривія». Білорусь, як би там не було, в останніх роках вийшла на широку політичну арену. Про нас заговорили, як про молодий нарід, що живе по тому боці залізної заслони подібний до інших народів, що там перебувають, що не має можливости і нагоди показати свою правдиву волю і завдання. З точки погляду нашої політики і національного інтересу було вельми нерозумно і шкідливо, замість подати правдивий зміст поняття «Білорусь», що здобуло в політичному сенсі міжнародного права свої привілеї, заступати його іншим і вводити тим самим ще більшу плутанину в розуміння зовнішнього світу.

Нашим **обов'язком** є поглибити в світі знання про наш нарід, надати **правдивого національного** змісту поняттю «Білорусь», познайомити світ, а передовсім рішальні, міродатні в світовій політиці чинники з **дійсними** намаганнями нашого народу, запізнати світ з фалшем пропаґанди окупанта, оспорювати забрані нам силою фізичного насильства природні права на репрезентацію наших інтересів в сім'ї культурних народів, а не перемальовувати вивіску, як це роблять «політики» з-під знаку «кривичів». Цей обов'язок лежить передовсім на нас еміґрантах, як на репрезентантах правдивої волі нашого народу, як на людях, що без страху перед аґентами НКВД, без візії Соловок, Казахстану чи Колими, можуть не лише думати, але і висказувати думки народу, якому червона Москва поклала на уста енкаведівський замок. Замість того ми варимося в сосі схоластичних дискусій над формою національної вивіски.

В цілій тій назовній справі є ще один момент, якого прихильники «Кривії», авторитетно оцінюючи національне питання з перспективи групки інтеліґентів при неґуванні такого важного чинника, яким є маса, не бачать, чи не хочуть бачити — це питання національної свідомости і політичної зрілости широких мас нашого народу. Було б струсевою політикою закривати очі на сумний факт недостачі національно-політичного усвідомлення нашого населення. Це, на жаль, сумна дійсність, над якою ні в якому випадку не можна переходити до порядку дня. Причини того криються в довговіковій нашій політичній неволі, асиміляційних заходах наших ворогів, білих і червоних, як зі сходу так і з заходу, в молодості нашого національно-політичного відродження.

Ведучи нашу національну-відродженську працю факт цей треба нам поважно брати до уваги, треба, взявши теж до уваги психіку нашого народу, старатися, щоб дійсний наш національний зміст, щоб Ідея Акту 25 Савіка захопила собою всіх, щоб вона стала власністю кожного нашого земляка без різниці віровизнання, наукового чи матеріяльного цензусу. До моменту, поки Ідея Акту 25 Савіка не стане загальною власністю всіх 100% нашого народу, різні експерименти назовного чи іншого характеру будуть відбиватися тільки і виключно неґативно на національно-відродженській праці, на національним нашім потенціялі.

Поле праці для нашої національної справи величезне. Для нашого народу, для Незалежницької ідеї, яку ми репрезентуємо і для якої ми пішли на гіркий еміґрантський хліб, буде без ніякого сумніву далеко корисніше, коли свої скромні сили з дороги абстрактної дискусії повернемо на шлях може скромної, але реальної і конструктивної праці. Що ж торкається національної нашої назви, то її може змінити, коли це буде вважати за потрібне, свободолюбний білоруський нарід у Вільній і Незалежній Білорусі, але не може цього робити жменька людей з тоталітарно-монопартійницьким світоглядом на вигнанні!

Ю. Б.

З Совєтського Союзу

55 найвизначніших совєтських письменників одвертим листом звернулися до працівників паперової та целюльозної[1]) промисловости («Лит. Газета», № 57 за 1947 р.). Вони пропонують їм «допомогу» у виконанні плянів. Розуміється, не допомогу фізичними зусиллями, а пропаґандою. Вони мають намір стати партійними наглядачами, щоб витиснути з робітника якнайбільше.

З листа пізнаємо аж ніяк не блискучий стан цих ділянок промисловости.

Під час війни знищено 50 відсотків потужности підприємств виробу целюльози й паперу. Але не в цьому головна причина нинішньої кризи. «Чому Балахнінський комбінат, основний виробник газетного паперу, не бувши в зоні воєнних дій, не осягнув ще довоєнного рівня виробництва?» Це запитання ставлять письменники, не лише до балахнінців, але і до всіх інших підприємств, в яких теж справу виконання пляну занедбано. «Те саме з продукційністю праці, вона дорівнюється пересічно вісімдесяти відсоткам довоєнної».

«Міністерство лісної промисловости не забезпечило ряд фабрик балянсом і дровами. Напружене становище створилося в зв'язку з цим в Марійському і Сегезькому комбінатах, а також на підприємствах Карельського перешийку. Ряд підприємств, що одержують електроенерґію від районової мережі, відчувають недостачу в електроенергії.

Але що сказати про ті підприємства, які мають власні електростанції і працюють все таки з перебоями!

Ми знаємо, що Головпостачвугілля не забезпечує вас вугіллям в межах ваших потреб і особливо якісними ґатунками. А міністерство промисловости будівельних матеріялів не забезпечує каоліном і тальковим каменем. Ваші целюльозні заводи не дістають повністю сірки і колчедану. Ми знаємо ще, як терплять деякі підприємства від нестачі кваліфікованих кадрів або від непостійности робочої сили. Але чи все робиться для підготови нових майстрів? Чи все зроблено для того, щоб закріпити кадри? Ні, аж ніяк не все!...

Чому зірвано в цьому році програму будівництва жител на ваших підприємствах?»

Кваліфіковані пропаґандисти не зчулися, як розплескали те, про що ніяк в Совєтському Союзу говорити не дозволено. Аджеж ж з їхніх реторичних запитань повстає досить таки широка картина невпорядкованости цілої низки пов'язаних між собою ділянок господарського життя.

Лист написаний «до дорогих товаришів, друзів робітників» у формі досить наївних питань. На них самі ж таки письменники дають і відповідь: треба, мовляв, більше працювати.

* * *

В передовій «Известий», № 245 за 1947 р. читаємо про досягнення в ділянці відбудови житоплощі перших 334 минулого року. «За 9 місяців на території РСФСР у районах, визволених від німецьких окупантів, а також у районах, що перебували в прифронтовій смузі, побудовано знов і відновлено близько 80 000 житлових будинків. На Україні за той ж самий час побудовано 54 500 житлових будинків. Такі цифри і факти. Вони говорять самі за себе». Так, дійсно, цифри говорять самі за себе. Вони промовисто свідчать про колоніяльне становище України. Бо обсяг російських теренів, що перебували під німецькою окупацією ніяк не більший від теренів України, одначе відбудову там розгорнено значно ширше.

* * *

Голова Ради міністрів РСФСР Родіонов вмістив в «Известиях» (№ 250, з 1947 р.) цікаву статтю: «Тридцять років Совєтської Росії». Він пише: «Сама Російська Федерація є многонаціональною державою. На території РСФСР живе понад сорок національностей. На території РСФСР створено дванадцять автономних совєтських соціялістичних республік, шість автономних областей і десять національних округів». А як же з іншими національностями? — запитає читач. А інші, більше десяти з сорока, не мають навіть тої куцої форми самовизначення, що їх дістали 28. На всі лади многократно підкреслює автор, що російський нарід в СССР є передовим, а РСФСР «ведучою республікою». «На переможному шляху будівництва соціялізму вона незмінно посідала провідне становище в Союзі Соціялістичних Совєтських Республік». Це провідне становище, як показує Родіонов, має зовсім не платонічне підґрунтя. Вже й нині утворилося таке становище, що цілий ряд промислових галузей сконцентровано в РСФСР і щодо них вона «майже повністю» обслуговує потреби всього СССР», тобто, точніше висловлюючись, Центральна Росія розвиває свою промисловість коштом «окраин». Цей стан, згідно з нинішнім п'ятирічним пляном, має ще більше закріпитись. Плян передбачає, що в РСФСР буде зосереджено 91,4% всієї автомобільної продукції СССР, 87% виробництва тканин тощо. Розуміється, таке «провідне» становище потребує й упривілейованої командної верстви саме з росіян. Голова Ради міністрів не без пихи зазначає, що на 10 500 «героїв» СССР більше 7 000 — росіян.

* * *

Український націоналізм, що запускає коріння серед українських трудящих, дуже непокоїть совєтські урядові чинники. Поруч інших метод боротьби з ним вигадано ще одну нову: писання колективних листів до Сталіна вже не в імені окремих колгоспників чи областей, а в імені всього українського народу. Такий лист зфабриковано в листопаді 1947 року з допискою: «Цей лист обговорили і одностайне прийняли 12 514 851 учасників мітинґів і зібрань трудящих на фабриках, заводах, колгоспах, МТС, радгоспах, навчальних закладах і державних установах Української ССР». В листі — і про досягнення, і про щасливе життя, і про націоналістичних виродків. Важливе те, що лист закінчується «урочистою» клятвою бути вірними, відданими, працьовитими і т. д.

Отже, маємо справу з новою формою суґестіонування мільйонових мас через «клятву». Але листа виготовлено не лише для внутрішнього вжитку, але й на експорт, для паралізування української самостійницької пропаґандивної акції на Заході. В листі знаходимо такі рядки: «І якими смішними й ганебними є нікчемні пігмеї із українського націоналістичного табору в Канаді, які, будучи заохочувані своїми господарями, пробують осквернити ці величезні досягнення українського народу».

* * *

В № 54 (1947) московської «Литературной Газети» знаходимо знов випад проти української культури. У статті «До конца разоблачить буржуазный национализм», «старший брат» дає вказівки українським письменникам, як вони мають найуспішніше зогидити свою національну честь. Редакція поблажливо поплескує по плечу тих, що старанно вислужуються перед Москвою: Корнійчука, Тичину, Бажана. Двозначно говориться про А. Малишка. Але в цілому стан у культурному процесі на Україні зовсім не задовільняє «Літературну Газету»: «В журналі «Українська література», що його редактором був Ю. Яновський, опубліковано статті О. Дорошкевича, Г. Лазаревського, де під машкарою захисту «питомен-

[1]) Целюльози, як відомо, вживається до продукції вибухових матеріялів — прим. ред.

ности» української культури провадилася атака на ленінсько-сталінське твердження про боротьбу двох культур в середині ексклуататорського суспільства, стверджувалася нісенітна ідея «єдиного потоку» української літератури минулого, вихвалялись з пропаґандою буржуазного націоналізму М. Возняк і М. Рудницький у журналі «Радянський Львів».

Стаття схвалює кампанію цькування М. Рильського, Ю. Яновського, І. Сеченка, що її провадиться на Україні вірними прислужниками Москви.

Звичайно, смішно й говорити про будь-який націоналізм у Рильського. Одначе є російська прислів'я: «пугання ворона, куста боится», і в дусі його діють нині бюрократи від літератури. Націоналізм Рильського вбачають у тому, що він «вихваляє націоналістичних діячів типу Антоновича, Науменка, Русова, нав'язує читачеві найшкідливіше уявлення про них, як про учтелів життя».

Ю. Яновського шельмує «Літературная Газета» за його роман «Живая вода»: «Із арсеналу реакційної літератури запозичає Яновський погляд про перевагу біологічного, інстиктивного над розумним, соціяльним, тваринного над людським. Цей традиційний погляд буржуазно-занепадної літератури Яновський застосовує до зображення людей совєтської епохи, післявоєнної колгоспної України, зводить наклеп на совєтську людину. Серед героїв роману Ю. Яновського, навіть тих, кого він іменує «комуністами», переважають люди морально розкладені, садисти на зразок Ґандзі, який в період окупації вражав навіть гітлерівських загарбників своєю жорстокістю... У світі потвор, яких малює Ю. Яновський, не можуть існувати справжні людські почуття. Панують жорстокість, патологічні пристрасті. Така сугубо декадентська «методологія» роману Ю. Яновського, яка поєднується з прив'язаністю письменника до націоналістичного реквізиту кулішівської романтики, зі стремлінням до стилізації, до самоцінних етнографічних деталів. Шкідлива архаїка до кінця видає залежність письменника від традицій чужої українському народові націоналістичної літератури. Реакційна націоналістична романтика, захоплення реквізитом старовини в творах М. Рильського, Ю. Яновського, в наклепницькому романі І. Сенченка «Його покоління», де міститься пасквіль на совєтську молодь — потягає за собою рабське схилення цих письменників перед буржуазним Заходом».

Дуже незавидною є доля українського письменника під сонцем сталінської конституції! Сьогодні навіть прив'язаність до етнографічних деталів побуту, те, що толерував навіть царизм, уважається за злочин. Думаємо, одначе, що цей україножерський курс сов. уряду, сполучений із постійним наголошуванням гасел асиміляційних, московсько-централістичних, піде на користь українства. Національна свідомість, що під впливом українського підпілля від 1941 р. і по сьогодні дає на Наддніпрянщині свої свіжі паростки, в атмосфері цього московського дико шовіністичного курсу лише ще більше скріпить силу народнього опору русифікаторським заходам.

* * *

Лавреат сталінської премії Леонід Первомайський видав «Слов'янські баляди», вибір переспівів та перекладів. Розгортаємо книжку і читаємо передмову: «Мати моя навчила мене любити пісню... Вона охоче й добре співала й знала безліч зворушливих старовинних пісень, яких я потім ні від кого не чув. Співала вона про чумака, що йшов у Крим і занедужав далеко від рідного села. «Упав чумак, упав на дорозі, упав та й лежить, ніхто в його не спитає, що йому болить...: Болять йому руки-ноги, болить голова, зостаються дітки маленькі, жінка-удова». Співала вона неначе розповідала, і я жваво уявляв і чумака, що лежить під мажею, вкритий подертим сіряком, і його малих дітей, і молоду жінку, коли вони зустрічають за салом чумацьку валку й довідуються про смерть чумака. Співала вона про стару матір та трьох її синів, і це, можливо, була найулюбленіша з її пісень. «Сини мої, орли мої ,а я ваша мати» — тужив її голос, а я з тремтінням прислужався до страшної вабливої пісні. — «Сини мої, орли мої, а я ваша мати... А хтож буде, сини мої, хлібом годувати?» Жорстоко відповідають сини — старший, середульний і найменший: "Я й буду й не буду... я й думать забуду... тоді як удасться... Візьми, мамо, оцю торбу, вона тобі здасться». Мати йде з торбою вулицею села, рвуть її годовані кудлаї, падає вона, і зводиться, і знову йде... І мені уявлялась темна сільська вулиця, схилені чорні плоти, холодна осіння мряка, і невдячні сини в теплій хаті за столом, — і я радів, коли пісня карала синів пожежею, смертю дружини та іншими карами суворими й справедливими. В кожній материній пісні була **історія**, вони були наче казками, положеними на голос, але казками безжалісно правдивими, людяними й суворими».

Що це? Звідки ця несподівана прив'язаність до української пісні, що ніби емоційно в'яже Первомайського з криницями української духовости?

Однак нехай читай не думає, що сталінський лавреат може бути щиро перейнятий українськістю. Первомайський — стріляний горобець і в націоналістичний ухил він не потрапить. Його захоплення українською піснею професіонально-снобістичне. «В нашому степовому місті, в ті далекі роки, довгий час кватирував Інтернаціональний комуністичний загін, в складі якого були здебільшого військовополонені першої світової війни — серби, чехи, словаки, мадяри, а також звичайні наші червоноармійці — сибіряки, полтавці, куряни, херсонці, москвичі та пітерці. Це були чудові хлопці... Вони теж співали кожний на своїй мові тих пісень, що перейняли від своїх матерів у дитинстві, і я пригадую, як чарували мене незрозумілі слова та незвичайні голоси їхніх пісень. Я попросив їх, і вони переказували мені зміст своїх співанок, він був близький і зрозумілий мені, як пісні моєї матері, і я починав повільно й твердо усвідомлювати чудову природу єдности народів».

Саме під претекстом пропаґанди «єдности народів» видано й «Слов'янські баляди». Політична актуальність їх зв'язана з слов'янофільською метушнею совєтських партійних верхів. Це переклади народніх утворів російських (звичайно, на першому місці в книжиці), білоруських, сербських, болгарських, чеських, словацьких, лужицьких, польських, і навіть є один переклад із старо-венедської.

Офіційна совєтчина в літературі з їх стахановщиною, героїзмом тощо проїла вуха й очі «совєтських людей», тому треба сподіватись, порівняно свіжа народня тематика перекладів Первомайського приверне увагу тамошніх читачів.

* * *

Відомий совєтський публіцист М. Розенталь опублікував у журналі «**Большевик**», № 20 за 1947 р. статтю «Перемога соціялістичної революції і виховання нової, совєтської людини». У статті багато наговорено про переваги сов. системи над капіталістичною, а совєтської людини над людиною всіх епох і суспільних формацій. Автор хоче переконати себе й інших, що совєтчина міцно вкорінилася в душах людей Східньої Европи. Одначе в кінці примушений визнати: «...поруч з передовими людьми у нас існують ще відсталі елементи серед робітників, колгоспників, інтеліґенції. Поруч з робітниками, які самовіддано працюють, є такі, що відстають, не виконують своїх норм. Серед колгоспників є такі, у яких інтереси особистого господарства переважають над суспільними інтересами колгоспу й держави. Серед совєтської інтеліґенції, що віддає всі свої сили справі розцвіту совєтського суспільства, є такі, які підпали під вплив буржуазної ідеології, схиляються перед наскрізь прогнилою буржуазною культурою. Розуміється, всі ці прояві старого в свідомості й психології людей можуть стати серйозним гальмом в нашому розвитку, якщо з ними не вести боротьби»...

Календар-Альманах на ювілейний 1948 рік (1648—1848—1948). Авґсбурґ-Мюнхен, 1948, стр. 208.

Вже третій рік доводиться нам жити на еміґрації і третій календар появляється для потреб еміґрації. Календарі за попередні роки повні були хиб і недоліків, бо еміґраційні умови не сприяли доброму опрацюванню довідника. Були там недоліки в матеріялі, були й редакторські недогляди, на що в свій час звертала увагу критика. Це й мусіло бути наукою для теперішніх редакторів і виконавців календаря на 1948 рік. Подивимося, як використали люди попередній досвід.

Перевагу дано подіям на західніх землях України, а в загально-українських відзначено переважаючу долю чинности представникам також західних земель. Це не шкодить справі, бо прояви патріотизму збільшуються в залежності віддалености від центру метрополії: найсильніші прояви патріотизму позначаються на Зеленому Клину й у Харбині. Там найзавзятіші патріоти.

Поставити гр.-кат. святці спереду — не робить шкоди, але слов'янізувати за ними й православні святці — не варто було. Православні українці вважають для себе найбільшим досягненням українізацію богослужби й разом з нею і святців. Слов'янізми гр.-католицького календаря перенесено і в православний календар, повикидавши українських свят: випали свяні Берестейські, Почаївський, Канівський, Лубенський і т. д. З тими святими єднається в свідомості українців боротьба й охорона національних святощів і самобутности. Відсутні в православних святцях «Великдень», «Водохрища», «Страсті Господні» і т. д. Це ведмежа послуга.

На хронологію дуже щедрі редактори календаря. Подано її окремо на стор. 25—29, а до того ще в кожному місяці за святцями. Тут по десяткові дано дат, які, видимо, припали особливо до вподоби складачам. В березні припав до вподоби «історичний повістяр А. Кащенко», а історик і ідеолог цілого напрямку проф. В. Антонович не найшов місця в історичному календарі. Коли вже знайшлося місце для «Обновлення православної єрархії» (1620), то чому не відзначено «Підпорядкування Української Церкви московській патріярхії» (1686)? Чому нема «Заведення кріпацтва на Україні» (1685), чому не відзначено дат, зв'язаних з Орликом, з письменниками Квіткою-Основ'яненком, Гулаком-Артемовським, Руданським, Стефаником і т. д.? Таких «чому»? можна поставити безліч.

Календарно-довідковий матерія̂л заповнив 30 сторінок. Решта 178 стор. відведено під історично-літературні статті й цілі розвідки. Дивимося на них в такій книзі як на довідник в своїм фаху. Першою поставлено невеличку статтю Ю. Липи: «Провідництво письменства». В стислих формулах дано суть письменника й письменства. Закинути нема чого. Це загальні висновки, які можуть бути довідкою і початківцеві-письменникові і в ґімназії матуристові.

Після мініятюри Ю. Липи стор. 36—38 заповняє змістовна розвідка проф. Н. Полонської «Хмельниччина». В коротких абзацах авторка спиняється спочатку на тому, що попереджало «Хмельниччину» й уторювало їй шляхи. Згадано кількома словами Конашевича-Сагайдачного, що він «підняв православну церкву з занепаду, ... добився поновлення православної єрархії». Мале непорозуміння: відновлення єрархії сталося при сприянні Сагайдачного, але рання його смерть залишила всю цю справу на роздоріжжі.

«Підняв православну Церкву з занепаду» другий видатний діяч, про якого чомусь у авторки нічого не сказано і навіть ім'я не наведено. А власне кажучи, все культурне підґрунтя для «Хмельниччини» підготовив цей великий діяч, що 1947 р. мав 300-літній ювілей. Це був Митрополит Петро Могила. Про нього «забути» — то нічого не сказати за часи до Хмельницького. Зневажливо поставилася редакція і до самої дати в хронолоґії за Могилу, сплутавши її зовсім (не 10. 1. 1646, а 11. 1. 1647). Не можна назвати вдалою ілюстрацією теми розвідки проф. Н. Полонської Косачів фраґмент «Жовті Води». Хоч багато образности, але замало почуття міри, — кільканадцять разів повторити про нужу й вошву та закислі очі — то ще не значить відтворити добу.

Проминемо прекрасну статтю Др. Ст. Варана «Галичина в 1848 р.». Не варт було в статті «Від Русалки Дністрової до весни народів», — завантажувати місце тим, що тільки намічалося, а навіть не появилося на світ Божий. Досить для нашого часу й того, що проводилося в життя й діяло.

Фраґмент П. Зайцева про Шевченка вартий уваги, як і стаття Г. Ващенка «Українська жінка і наше майбутнє». Вдалу ілюстрацію до попереднього становить Олена Теліга з її сталевими віршами.

Фраґмент з «Болотяної люкрози» В. Домонтовича мав би ілюструвати перед читачами українських поетів і письменників з вищою закінченою освітою й нахватаною випадково освітою. В іншому місці може б і не викликало це заперечення ,але тут така «довідка» не на місці, тут вона не орієнтує, а дезорієнтує. Особливо це шкідливо б'є по таких поетах, як Самійленко, Олесь, Вороний і Зеров. Чому перший не складав державних іспитів, а залишився з зачотним свідоцтвом»? На це є й ідейне підґрунтя, а не тільки «страх перед міністерським представником». Так само й перебування Зерова на «невластивому» факультеті має своє пояснення. Числився він на історичному відділі філологічного факультету в проф. Довнар-Запольського, білоруса з походження й ліберала з переконання, чим притягав до себе студентів недержавних національностей. Тим і пояснюється у Зерова диплом на тему з «козацьких літописців XVIII в.».

В статті В. Державина: «Українська еміґраційна література», — Домонтовичеву «Болотяну люкрозу» поставлено поруч з Кленовими спогадами й названо «надзвичайно цікавою, змістовною і вщерть сповненою на скрізь виправданими історично-літературними парадоксами».

Зводити на сторінках довідника особисті порахунки не варто було, особливо, як це робить автор «Укр. еміґр. л-ри». При дворічних боях і ґризні за «велику літературу» корисно було б читачам довідника-календаря мати під рукою короткі визначення про кожного письменника й поета, щоб могти орієнтуватися в літературному процесі та його якостях. Автор власне дає дакі окреслення, але вони мають вигляд ребусів, справжню суть яких зможе розгадати хіба людина «посвячена» і втаємничена в порядок розстановки додатніх і від'ємних характеристик.

Автор «Укр. еміґр. л-ри» дав оцінку «Апостолів» у В. Барки й В. Домонтовича: в першого «Апостоли» пройняті християнською мораллю й образністю, тому й у критики заслужили вони на неґацію й сарказм; у другого «Апостоли» пройняті блюзнірством на Христа, і критик здобувається на таку похвалу: «перший мистецьки повновартісний твір у нашій літературі». Для міцнішої авторитетности «Апостоли» Домонтовича поставлено поруч «з трьома «евангельськими» драматичними поемами Лесі Українки». Додамо від себе, що в Л. Українки на блюзнірство обожненої моралі нема й натяку.

Рекомендує критик і свої «Афоризми», хоч це не літературний тон. «Афоризми» В. Державина вже мають означення: «А сили царства тьми: шахраїща з іржавими статтями і афоризмами, як горобці на смітнику, нудними» («Укр. Триб.» 20. IV. 47 р., ч. 27). В другого рецензента сказано («Орлик», ч. 6 за 1947 р.) про афоризми В. Державина як про аморальність і динехристиянськість. Скепсис їх направлений на дискредитацію моралі й релігії, а не на ствердження цих основ нашого життя. Рекомендувати в довіднику такі речі не варто було, хоч автор і відносить їх до «клясицистичної несюжетної прози». Нехайби ними втішалися «хорсисти» та «перунисти», а наша молодь на еміґрації свою програму будує «на ґрунті християнської моралі і глибокого українського традиціоналізму» (§ 2. статута СУМ). Довідковість на цю путь треба направляти.

С. Юхимич.

Ю. Косач: **«Дійство про Юрія Переможця».** Наклад. Вид. С-ки «Українське Слово». Реґенсбурґ 1947. 8⁰, стор. 64,

Написати свою думку про «трагедію» Ю. Косача «Дійство про Юрія Переможця» заохотила мене рецензія Веба в «Арці» ч. 5, де Веб пророкує, що «кащенківці» сприймуть цей твір щойно тоді, як він перейде через світову літературу. Трохи здивувало мене, чому автор приховав своє епохальне відкриття і пророцтво під скромним псевдонімом, але пояснив я собі це тим, що скромність є прикметою не тільки горбатих дівчат, але й правдивих учених мужів.

Прочитавши і засторогу Веба про «кащенківців» і вступ Ю. Косача, в якому говориться, що «дійство відбувається в надреальному світі», я все таки поставив собі питання, чи обов'язує людину логіка у всіх космічних вимірах. Мені все таки здається, що брак логіки може виступати тільки серед недужих, але і то лише в тих, яких огорнула повна темрява, бо інші божевільні живуть тільки в інших надреальних площинах, задержуючи однак мислеві закони. Узброєний таким переконанням знайшов я в книжці Ю. Косача такі вицвіти «українського» духа для «світової літератури».

Як представлена Україна? На думку Юрія — це гнилизна й недужа земля (24) *), руїни Трої (23), проклята країна, в якій наймізніший падає (45). На думку жидівки Юдити — це богомданий край та Сіон (47).

Що це український нарід? Це — чорна ніч (16), гарбузові голови (27), бродники, безголові, левенці, вічні сіраки (48), черва, раби (50); битне отамання, що 30 років мужественно вітчизну захищали, це — п'яні без розуму і тверезі дурні (15); козаки, що 40 літ служили — це зрада, трусість, підлість (20), це — саламашники, дейнеки, бродники, зрадники (21); батько Богдан не був Великий, кланявся дияволові — наймогутнішому світодержавцю (46), був кволий, своєї мислі боявся (47); закльовували Україну Івашки Брюховецькі (37), одночасно Брюховецький — це сильний, як Дорошенко і Виговський (46).

Найближче оточення Юрія. Варта — куплена турецькими цехінами (8), підкуплена жидівською сережкою (30), дезертирує (17); сотник стріляє до гетьмана (53), значковий зраджує прізвище таємного посла (58), козак кидається на гетьмана з шаблею (20), а всі вони причинні, бояться, як вівці (9), не вдоволяє їх уже навіть два дукати за кожного арештованого отамана (18).

Ролею українських патріотів в трагедії наділено чужинців: жид Орун в конвульсіях на землі (24) і не хоче Юрія допустити до сатани. Через те його арештують. Але Юрієві невідомо, що цей же Орун стоїть у змові і хоче вчинити тиранству кінець (17). Щоб довідатись про пророцтво Оруна, Юрій наказує вивести його з тюрми, але по дорозі хтось тручає його в провал (25). Так виглядає один український патріот, бо Юрій «нашим не вірить, райтарам — шкотам вірить» (23). Другий український патріот - це шкот Ґордон. Він має повне довір'я Юрія і віддає чесно свою шаблю, що прагнула обороняти гордість Юрія (62), коли його пан переходить під протекцію Москви.

І врешті, сам «герой» дійства — Юрій. Він хоч усосіблює думки автора, далеко не завжди дорівнює власним підданим. «Кир і Дарій, Олександер і Мітридат, Олег і Святослав — за ними я іду. Я браму Сходу відчиняю» (20); «я — василіск, змия, гидра, потвора пажерлива, їх знищу до останнього» (21), «себе і долю здолав» (50), «я знаю тільки йти вперед» (51), «фортуні не скорюсь ніколи» (26), «прагну оновити мрією землю» (27). Він вірить, що іншим дасть шлях (45) і одночасно: «в себе не вірить і в людей не вірить» (45), «з руїною у серці» (15), «з серцем — попелищем» (31), бракує йому волі (20), він такий, як і всі інші — доброго і злого по половині (45), для нього сумління нема (16), перед своїми козаками сповідається, як наступає з тьми сіра хмара, насідає на груди й їх чавить, як мури зсуваються і він, мов зайчик і ховрашок скимлить (13), боїться забобонно пругастої кішки (11). В політиці хоче опертись на турках, бо з невірними треба жити в мирі і з ними світ поділити (27), забувши власні слова з 25 стор., що зрадить турків. Рвався до булави, опісля подумав — «навіщо це все» (27). Коли Україна мала б яр'ю спалахнути, питається — «що з того, що з того, бо для кого? Для безголових...» (47, 48). Серед цих сумнівів огортають його пратніння смерти: «Темінь. Заснути. Сон, як смерть» (28). «Світ — це чотири стіни, не розсадиш їх» (37). «Я прошу смерти. Бий, благаю, бий» (31). «Заснути, не знати проб і спокус» (55). Словом — правдивий «переможець».

Інші мудроці Косача з царини релігії радимо розглянути нашим християнським редакторам, чи справді диявол наймогутніший (48), чи сатана — світлоносець (48), чи Бог існує і коли відступає від людини, чому християнинові Юрієві був близький буддизм і ще ближчий диявол? Їм же теж було б добре знайти відповідь і не питання з ділянки етики: чому козак, що служив 40 літ і підняв шаблю на гетьмана за гетьманове зломання слова і зраду є чесним дурнем, призначеним на розстріл, а жидівка Юдита, що підсипає отрути, є сердегою? Чому сотник, що стає в оборнні чести своєї сестри — дівчини, є темним, хоч колись бачив, як захистити гетьмана своїми власними грудьми (54), а полька (?) Гальшка, що зрадою всукала турецький мотуз для Юрія, є тільки фортуною (62)?

До чого зводиться ідея трагедії? До зради турків і об'єктивного переходу на бік москалів. Так було б з історичного боку, як з надреального — того нам автор не показав. Цікаво було б знати, що чи кого символізує сатана, до якого рвався Юрась, щоб ним визволити Україну, а опісля його... перехитрити.

«Із розуму став я божевільний, я юродивий, бо бачу все, бо я прозрів, а всі сліпі, бо я орел, а всі — черва, бо всі раби, а я бунтар» — такими словами характеризує Ю. Косач свого героя трагедії. Думаємо, що не зробимо шкоди нікому, коли їх перенесемо і на характеристику автора. Справді, з розуму став божевільний! Серед тієї повені тріскучих фраз, дикого перекручування думок, недоладно відписаних і насильно до власних концепцій пришитих стає моторошно. Власних концепцій? Хіба в дрібничках, бо зруб «трагедії» позичив собі Косач у... Шекспірівського Гамлета: тип юродивого Юрія (Гамлет) варта — що бачить духа батька, Раїна (Офелія в «Гамлеті») смерть послів, тип блазна — гробокопателя, отрута Юдити і т. д. Ще можна підкреслити позички з Бажана при жидівських персонажах (шкода, що об'єм статті не дозволяє на докладніше їх обговорення). І все це страшно спотворене, бо хоч Шекспір є кепських сюжетів робив лепські, Косач з лепських робить кепські.

Як могла появитись така книжка? Проста річ: за неї лежить відповідальність відомих видавців такою самою мірою, що й за інші витвори «українського духа», які прорубують нам стежку до «світової літератури». Гірше є з відповіддю на рецензію Веба, яка виконує непочесну ролю компромітувати за всяку ціну добрі вартості літератури і спантеличити кожного читача, що поважився б міряти вартість твору давними «передвоєнними», непідфалшованими критеріями осуду. Вонаж бо уживає супроти читача і критика певного роду шантажу, коли грозить кожному, хто посмів би мати інший погляд на символіку, яка має визволяти «надреальні енерґії» (9) України», назвою «кащенківця».

Дивно тільки, чому політруки з «Арки», про яких в останньому часі стільки говорять і пишуть, не заложили свого вета? Чи ж би не вони, але над ними були політруки? Зле, хлопці. Вам придались би такі політруки, але в інших справах, щождо редакційної колеґії — то до вас дійсно відносяться слова Ю. Косача, що шукаєте «величі в терпінні» (27). В тому випадку характеристика Юрія (названого через непорозуміння Переможцем) пристає до вас як на міру.

Р. Є.

*) **В дужках зазначені сторінки.**

З пресового фільму

«Твердження про це, будьто би ідея національного суверенітета була причиною міжнаціональних спорів, є фальшивим від початку до кінця. Теорія обмеження національного суверенітета, в корені ворожа ідеї Об'єднаних націй, стремить до того, щоб розложити цю організацію, оправдати змагання до імперіялістичної експанзії Америки і Англії».

Прочитавши такі слова, читач напевно подумає, що вони взяті з якоїсь Італійської енциклопедії, що її, як відомо, редаґував Муссоліні. Тим часом в дійсності це цитата зі статті якогось добродія Ю. Францева, видрукована в совєтській газеті **«Большевик»** (№ 8/47, стор. 40 і 42).

А скільки мільйонів людей пішло гризти землю за те, що визнавали ту саму засаду необмежености національного суверенітету, себто **ідею націоналізму!** В першій мірі український нарід мусів заплатити життям цілої своєї національної інтеліґенції, яка цю ідею боронила. От, приклад марксистської діялектики, яка намагається прищіпити нам переконання, що це єдина «наукова» метода організації суспільства і світового ладу.

* *

Поволі розкривається рубець тайни, за якою працюють наші «безпартійники». **«На чужині»** (№ 34/61 1947), що, як відомо «строго і не на жарти» (за висловом ред. З. Пеленського) боронить ідеологію безпартійників, надрукувало статтю якогось Леоніда Лимана (чи не, припадково, той же сам, що його п. В. Державин в Календарі-Альманасі за 1948 р. називає «найкращою надією серед молодшої ґенерації поетів»?). п. н. «**П и с ь м е н н и к і п о л і т и к**», в якій він дослівно каже таке: **«Такою соломинкою стала, на жаль, в нас література. Не є компетенцією політичних партій, видавати літературні журнали, проте бандерівці, видаючи «Арку», поставили над нею політруків, а кваліфіковані письменники грають лише другорядну «технічну» силу».**

Леонідові Лиманові не маємо підстав, в тому випадку, не вірити. Поперше, він же сам є співробітником «Арки» (див. «Арка» № 5), отже, може знати наскільки ним керують політруки, а подруге: твердження Леоніда Лимана не спростували ані бандерівські політруки, ані «кваліфіковані письменники», що редаґують «Арку».

Не знаємо, чи маємо з того приводу ґратулювати бандерівцям, чи складати співчуття пп. В. Домонтовичеві, Ю. Косачеві, Б. Нижанківському, З. Тарнавському, Ю. Шерехові і іншим невідомим нам «жертвам» політичного терору і політрукства.

Все ж таки, трудно відмовити признання лепським хлопцям з табору «блискучого відокремлення», що вміли прибрати в руки навіть норовистих їздців на пегазі.

* *

Геніяльність Ю. Косача, хоче це хтось, чи не хоче, таки є поза всяким сумнівом. Побіч його геніяльних літературних творів — (якщо хтось у тому сумнівається, просимо ласкаво звернутись до п. д-ра О. Грицая, в руках якого є автентичний лист Ю. Косача до нього, з різними посвідками німецьких видавців,—що їх підписи, на жаль, Ю. Косач повитинав,— всі ці документи понад усякий сумнів стверджують вище нами сказане), — появляються його не менше геніяльні відкриті і закриті листи. Різниця між першими і другими та, що одні друкують **«Українські Вісті»** (гл. № 92/150 1947), а інші лежать в архіві і чекають свого видавця. Новий жанр, що його вводить плодовитий наш письменник, полягає в тому, що він щедро вживає на адресу своїх опонентів таких висловів, як: нікчемні, общипані ведмеді, пашквілянти, жандарми тьми, словесні еквіллібристи, забріхання, псевдолітератори, немічні й безталанні, цинізм, simplicitas stulta, імпотенти, сліпання каправими очима, плювання жовчю, Gesindel і т. д. у відкритому листі, а таких, як: надута сова, жаба, крілик, малпа, бульдоґ і т. д. в закритому листі (до д-ра О. Грицая).

Дійсно, новий жанр і геніяльний письменник. Шкода, що ще не появилась з кіл МУР-у розвідка, яка науковим способом звернула б увагу нашої бідної читацької публіки на величезне значення і вартість великого письменника для світової літератури. Може б навіть знайшлися видавці, що схотіли б видати й ці листи геніяльного нашого сучасника.

«Українські Вісті» попри всю «заслугу», яку вони роблять українській культурі, друкуючи статтю Ю. Косача «**Д е щ о п р о п л ю ш е в и х в е д м е д и к і в**», роблять спеціяльну прислугу і нашій скромній редакції. Там виразно і без помилок написане самим Ю. Косачем і провірене редактором «Українських Вістей» таке: **«Поперше: яка є власне лінія МУР-у? Чи колинебудь і денебудь, крім засадничої й загальної деклярації в збірнику МУР-у, яку може підписати кожен український письменник, оголошувано таку лінію?»**

Наведене вище високоавторитетне твердження письменника і редакції «У. В.» усуне раз на завжди, нам здається, підозріння і переконає навіть Ю. Дивнича, що претенсії до «Орлика», що він закидає МУРові безпринципність, безпідставні. Для докладнішої ілюстрації нашої публіки ласкаво пригадуємо, що такі претенсії Ю. Дивнича до «Орлика» друкував не хто інший, а «Українські Вісті». Одне слово, — також один із доказів, як собі деякі редакції уявляють «наладнання нормальних відносин у нашому національному господарстві».

Інтересну теж пораду подає Ю. Косач У. Самчукові: «**. . . стою на становищі, що об'єктивізм, якщо такий взагалі існує — це здебільша брак, недостача відваги».** Припускаємо, що ця золота думка Ю. Косача зродилася не так під впливом відкритого листа групи «Світання» чи критики В. Державина, як під впливом статті У. Самчука, «Про загальне в конкретному», друкованої в «Українській Трибуні».

Може ці дві, наведені вище «прислуги» статті Ю. Косача виправдують редакцію «Українських Вістей» у тому, що вона її надрукувала, але що позатим?

* *

Нове естетичне кредо проголошує В. Чапленко в новому журналі **«Сьогодні»** (Ч. 1/47). Це — широкий або збагачений реалізм. Його формулює В. Чапленко так: **«На теперішньому етапі розвитку реалізм як основний і найцінніший, перевірений у творчій практиці впродовж тисячоліть метод повинен збагатитися всім дотеперішнім досвідом мистецької творчости, незалежно від її характеру (отже навіть романтичної творчости). Використання цього досвіду має відбуватися як порядком засвоєння окремих технічних засобів, так і порядком відштовхування від неприйнятих («вчитися на помилках»). Цим самим цей метод здобуває н а д з в и ч а й н о ш и р о к у т е х н і ч н у б а з у, надзвичайно широкі можливості щодо шукань у царині форми. З погляду на це його й можна назвати ш и р о к и м а б о з б а г а ч е н и м р е а л і з м о м».**

Для нас не ясне, як реалізм може взагалі неґувати ввесь дотеперішній досвід, коли він хоче бути реалізмом, і як реалізм може залишитись ним, збагачуючись досвідом романтичної творчости. Чи не має тут квадратури кола? Хіба, що В. Чапленко реалізм бере не в естетичному, а філософічному розумінні, зн. — реальне є все, що є, а що без ніякого сумніву романтизм існує, отже висновок: романтизм є відбитком реалізму. Таке одначе міркування цілком не відповідає прийнятим основам естетичної творчости, в якій реалізм і романтизм стоять до себе в позиції двох мистецьких поглядів.

* *

В ч. 11 «Орлика» (листопад 1497) в «З пресового фільму» була подана програма «устройства освобожденной России», видрукована в «Социалистическому Вестнику» № 9 (600). Щоб вірно поінформувати читачів, хочемо справити, що це була програма не російських соціялістів, але групи НН, яка свою програму вислала до редакції **«Соціялістичного Вістника».**

Культурна хроніка

При Харківському університеті працює група учених славістів, яка за останні роки опрацювала ряд наукових проблем. Проф. Л. Булаховський останніми роками опрацював акцентологічні проблеми. Він досліджував на матеріялі української мови специфіку слов'янських інтонаційних змін. Низка його праць присвячена історії творення відміни в болгарській мові, а також проблемі походження літературних мов.

Серед дослідів харківських славістів треба відзначити **«Мова «Троянової притчі» — середньоболгарського пам'ятника XIV віку»**, **«Дослідження в галузі чужоземних впливів на південнослов'янські мови»**, **«Порядок слів у слов'янських мовах»** доцента В. П. Беседіної - Невзорової, **«Дослідження в галузі слов'янської топоміміки»** старшого викладача М. Ф. Наконечного. Студентам філологічного факультету читається порівняльну граматику слов'янських мов, сучасні слов'янські мови, старослов'янську мову. Впроваджено курс: **«Вступ у слов'янознавство»**.

* * *

Для того, щоб ідеологічно підпорядкувати сателітні слов'янські країни, совєтські науковці на наказ партії розгорнули широке опрацювання слов'янознавчих проблем. Інститут слов'янознавства Академії наук СССР випускає в 1948 році **«Історію Польщі»** акад. В. Пічети, що є «першою спробою створення загального курсу історії Польщі на основі марксо-ленінської методології». Над історією Польщі після 1918 року працює наук. робітн. М. Лиско. Праці з історії Хорватії, Сербії, Македонії пишуть проф. Дітяткін, докт. істор. наук. С. Нікітін, доц. С. Рудних.

* * *

В Києві відбувся Пленум спілки радянських письменників УССР, на якому виступив з доповіддю О. Корнійчук (доповідь Корнійчука випущено потім окремою брошурою). Корнійчук закинув совєтським критикам брак принциповости в критичній оцінці нових творів, які не відповідають ідейним вимогам партії: «Рильський, Яновський, Сенченко, Капніс виказують в своїх творах націоналістичні рецидиви».

З аналогічним обвинуваченням виступила по адресі літературних критиків: А. Дорошкевича, Г. Лазаревського, М. Возняка, М. Рудницького, П. Карманського, та письменників і поетів: М. Рильського (за твір поему **«Путь в молодість»** і **«Київські октави»**), А. Кундзича (**«Українська хата»**, **«Як Тарас їхав по Україні»**), Т. Масенко (**«Із далеких доріг»**), А. Малишко (за редакцію журналу **«Дніпро»**), І. Сенченко (роман **«Його покоління»**), Ю. Яновського (**«Жива вода»**), **«Литературная Газета»** № 54/2369 з 12 листопада 1947 р. в статті «До конца разоблачить буржуазный национализм».

* * *

Павло Тичина тим часом, щоби не втратити ласки можновладців з Кремля пише статті, в яких вихваляє большевицьку систему і генеральну лінію Сталіна («Литературная Газета» № 50/47) та лає «буржуазно-націоналістичних запроданців»:

«Чи це ворон буде чорний,
Чи зі злости посивілий,
Чи жовто-голубий,
Просто бий!
Просто, просто бий!»

От Вам сталінська дружба народів в «мистецтві». Не дивно напрям такого мистецтва називається в СССР соц.-реалізмом.

* * *

На еміграції відбулась драматургічна конференція МУР (Мистецький Український Рух), на якій прочитано нові драматичні твори: І. Багряного: **«Морітурі»**, Д. Гуменної: **«Епізод із життя Европи Критської»**, І. Керницького: **«На ріках вавилонських»**, Л. Коваленкової: **«Домаха»**, Ю. Косача: **«Змова пана К.»**, І. Костецького: **«Близнята ще зустрінуться»**, Л. Полтави: **«Пам'ятник героя»**, і У. Самчука: **«Шумлять жорна»**.

ЛИСТУВАННЯ РЕДАКЦІЇ

Вп. мґр. Вол. Мацяк (Ашафенбурґ). Вашу статтю «Шануймо наше минуле», як полеміку зі статтею ВАПЛІТЕ, залишаємо до закінчення друку розвідки про ВАПЛІТЕ.

Редакція «Шипшина» (Міхельсдорф). Стаття «Білорусь чи Кривія»?» йде в цьому числі. Сердечно дякуємо за співпрацю. Привіт.

О. Жданович (Австрія): Листа Вашого одержали. Вважаємо відповідь Ю. Дивничеві за невмісну, бо, як довідуємось, стаття його — це лише тактичний маневр, що мав за мету створити ситуацію для деяких міжгрупових (УРДП — УГВР) спекуляцій.

Вп. Панас Макс (Австрія). Ваші «Літературні вежі» дотепні. Напишіть, кому їх маємо передати.

НАДІСЛАНІ ЖУРНАЛИ:

За Самостійність, ч. 11—12/1947.
Шлях Молоді, ч. 5—6—7/1947.
Казакия, ч. 7 — Брюсель 1947.
Аванґард, ч. 5 — Мюнхен.
Сьогодні, ч. 1. Авґсбурґ 1497.
Малі друзі, ч. 5—6. Авґсбурґ 1947.
Арка, ч. 5. Мюнхен1947.
Студентський Вістник , ч. 1/1947.

Errata.

В попередньому зошиті «Орлика» (12/1947) помічено такі похибки: В статті «ВАПЛІТЕ»: стор. 5 рядок 11 знизу замість «воля» має бути «роля». В статті «Банкрот літератури»: стор. 24 ряд. 1 замість «приникла» має бути «принишкла», ряд. 17 знизу замість «Burggraves» має бути «Burgraves» кол. 11 ряд. ряд. 6 «Як передмова» має бути «як передмова», рядок 10 замість «Расенів» має бути «Расінів», ряд. 47 замість «током» має бути «тоном», стор. 25 кол. 11 рядок 14—15 замість «вибачливий» має бути «вибагливий», замість «невичлівіша» має бути «невибагливіша», стор. 26 кол. 1 рядок 29 замість «ясновидень» має бути «ясновидець», стор. 26 кол. 1 рядок 24 замість **«О тому»** має бути «Тому», рядок 11 знизу замість «Про» має бути «або», рядок 8 знизу замість «Деерпґа» має бути «Деерпа».

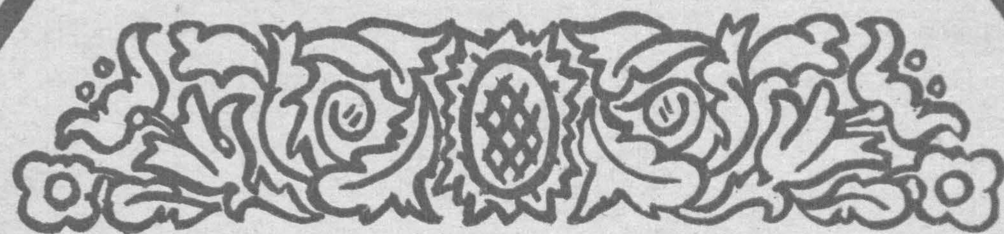

ОРЛИК

Ч. 2 Рік III

ОРЛИК МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Адреса Редакції: Berchtesgaden-Strub: DP-Lager, Bl. I, Z. 146
Адреса Адміністрації: München, Rosenheimerstraße 46a, Z. 114

Видає: д-р Т. Лапичак.

Р. III. **ЛЮТЕНЬ 1948** **Ч. 2.**

ЗМІСТ

«ORLYK» Ukrainian Cultural and Social Review
«ORLYK» Ukrainische Monatsschrift für Kultur und Sozialleben
Authorized by EUCOM Hq. Civil Affairs Division 17 July 1947 - Authorization AG 383. 7 GEC-AGO
Responsible Editor: Dr. Thoma LAPYTSCHAK
Druck: Südost-Kurier, Bad Reichenhall

ОРЛИК
МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Рік III. ЛЮТЕНЬ 1948 Ч. 2

М. С.

КРОВ НА КВІТАХ

ПАМ'ЯТІ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ, ІВАНА РОГАЧА І ІВАНА ІРЛЯВСЬКОГО, РОЗСТРІЛЯНИХ В ЛЮТОМУ 1942 р.

ШУМІВ ГНІВНО ДНІПРО...

1941 рік. Іще гуркотіли гармати десь там на лівому березі Дніпра і сіро-зелена салдатня комашнею копошилась на пристані: розвішували на лозах сушити шкарпетки, чистили зуби, роздягнені до пояса обливались водою. Пискливо скавчала губна гармошка немудру салдатську пісенку «Лілі Марлен» і п'яне ґеґотання відлунювалось між цементованими брилами пристані. А на пригорку стояла юрба найсміливіших з Киян: спекулянти, п'яниці і урки[1]), які перші повилазили з нір, коли диміли ще будівлі Подолу, вцілені бомбами і гарматами.

— Смотрі, какіе еті немци храбреци — не боятся холодной води, — скалить зуби якийсь присадкуватий дядя.

— А вон какіе волосатие, — лускаючи насіння, додає подільська торговка в рябoтинні, — но всьо такі, відать, ето наші хрестіяне, відіте, крести на грудях. А красавци какіе, с етімі можна будет строіть житуху на большой[2]).

Шумів гнівно Дніпро-Словута, бив хвилями об камінний берег, мов би хотів заглушити заразом і тріюмф окупанта і радість київської голоти.

Шумів гнівно Дніпро, сердячись на свою безсилість — новітні гуни черпали шоломом прозору Дніпрову воду і жадібно пили, як нектар...

«ПЕТЛЮРА ДО НАС ПРИЙШОВ»...

Софіївська площа... Богдан, щасливі усмішки киян і чортів вітер... Незабутній вітер! Це ж він тоді шелестів жовтоблакитними крилами рідного прапору на бані пресвятої Софії. Сіявся дрібен-дощ — і сльози радости були непомітні.

— Ви чуєте, ви бачите, кияни — он він, наш жовтосиній стяг — на своєму місці, у рідній столиці.

І йшли люди, мов на прощу, йшли до Софії з приківських сіл і вчорашні колгоспники і недобиті «куркулі», з наддніпрянських містечок розхристані «пролетарі» з кашкетами набакир; шкутильгали в лахміттях старці, пхались спекулянти в заялозених фартухах. Різні люди — різні думки, та одне захоплення і подив. Всі хотять побачити своїми очима те чудо предивне — отой близький і далекий жовтосиній стяг, що так гордо має у високості. Хто ж його туди повісив так високо? Невже ж не сон? Сивий дідок у латаній свитці скидає шапку і христиться:

— Людоньки ,та це ж такий флят, який я бачив при Петлюрі. Радуйтесь, людоньки, Петлюра до нас прийшов!

— Какой чудак дед, ведь Петлюру убілі, — єхидно скалить зуби якийсь невиразний тип з цаповою борідкою, — скарей всего пріедет Вініченко.

Натовп прицупився біля будки для афіш. На старих, вицвілих від часу афішах були наліплені проклямації: «Слава Самостійній Соборній і Незалежній Україні!», «В Україні — по українському!» і т. д. Юрба жадібно ковтала ці, для кого вперше, а для кого не вперше чуті, рідні слова. А по завулках вешталися ті, кого кололи в серце ті запальні гасла; скалили зуби, ворушились, як змії під чоботом збудженого мужика.

А над усе шумів той прапор жовтосиній, шумів сумно, як осіннє листя на каштанах, і весело, як весняна радість у серці киян.

ВОЛЯ ДУШІ І СЕРЦЯ.

Вулиця Бульварно-Кудрявська № 24, Приміщення колишньої редакції «Комуніста». Гудуть ротаці, цокають лінотипи. Відгонить клеєм, фарбами і бензином. Нова скромна вивіска на цьому будинку якось незвично бентежить очі, — кого радує, а кого й злобить:

> Редакція часопису
> «УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО»

Біля дверей на головному вході позіхає заспаний швайцар—отой самий сивий дідок, що сидів тут і тоді, рік тому, коли висіла тут інша вивіска. Правда, дещо змінився дідок-швайцар. Тепер на нім якийсь допотопний з золотими ґудзиками і еполетами мундир (і де він тільки такого видер?), і тепер той дідок розмовляє не на «общепонятном», як тоді, а по-українському, хоч трохи кумедно в нього це виходить:

— Пожалуста, пан, вам куди?

— До головного редактора пана Рогача, — відповідаю, залишаючи в нього свій „Ausweis", якого він, обкрутивши на всі боки, довго тримає «догори ногами» перед очима, нарешті кладе під скло на столі.

По довгому коридорі редакції вештаються ті самі люди, що й рік тому: прибиральниці, чергові, листоноші і бухгальтери — мої старі знайомі.

— Добридень, — вітаюся до них.

— Слава Україні, — підкреслено відповідають на мій привіт. І в їхньому голосі я вчуваю нотки докору. А в їхніх очах я бачу сердиті вогники і питання: «Чому він так здоровкається, отой комсомолець, чи це йому при совєтах? Треба буде попередити пана редактора. Треба буде...»

«Попереджуйте, попереджуйте, — думаю собі, — будьте пильними і обережними, бо ж в цьому приміщенні вештаються не лише друзі, а й недруги. Але що це й вас так змінило, отих колись забрюханих і виснажених «тьотів» і «дядів», адже рік тому ви відповідали на моє привітання своїм одноманітним «здрасте»? А тепер?... Ага, от на стіні оголошення: «Тут говорити по-українському». Ні, ні, мабуть, самого цього оголошення було б замало, щоб так швидко перевернути душу «советського ґражданіна». Ні, тут є щось більше. То не наказ, то — воля душі і серця, які ще болять від кайдан.

БЕЗ АНКЕТ І БІОГРАФІЙ.

В кабінеті головного редактора часопису «Українське Слово» урочисто і затишно. Зі стіни над столом до болю рідно усміхався отаман Симон Петлюра, як живий. Поруч портрет Євгена Коновальця і Андрія Мельника. Під ними в українському орнаменті гуцульської різьби тризуб. Ліворуч карта України і плян Києва.

А ось і він, усміхнений, до всіх щирий і привітний, рухливий і разом спокійний редактор Іван Рогач — палкий революціонер і прекрасна людина. А біля нього незабутні друзі, співробітники О. Ш., О. Л., Ф. Гаєвий, П. Олійник і інші іменні і безіменні товариші, що в грозову хуртовину першими відважились

---

[1]) Босяки.
[2]) На вуличнім жарґоні — добре життя.

ступити в підпалений ворогами рідний Київ. Так, це вони, що своїми руками виносили з полум'я палаючих бібліотек і музеїв національні цінності, які один кат безжалісно і жорстоко лишив на поталу другим. Рвались міни. Горів Хрещатик. Стікала кров по бруці — своя і чужа — і розмішувала глину задимлених руїн. Тоді ми познайомились і назавжди подружили. Так просто — подали один одному руки і, поглянувши в очі, міцно їх стиснули. Не було часу на церемонії. Мене найбільше здивувало те, що ні сам редактор Рогач, ні хто інший з них не вимагали ані заповнювати анкети, ні подавати біографії і адреси, до чого так звик, живучи в советському «раю». І якось зразу було незручно. Набивався із цим сам, чим до сліз їх смішив.

— Ми добре знаємо біографію підсоветської молоді, — відповів на те мені редактор Рогач, — і цього з нас цілком досить. Ми хочемо, щоб наші когорти щодень збільшувались і то саме за рахунок української молоді, тих полишніх комсомольців, які звикли, як ви кажете, заповнювати анкети. Віримо вам на слово, враховуємо в першу чергу умовини, в яких чверть віку знаходилась ця молодь, а потім вже свідомі чи не свідомі помилки, за які нікого не маємо на меті карати.

Після такого щирого признання прояснювалось сумління, як день після дощу, і ставало так легко на душі. Була тяга до праці, до своєї національної праці. І вчорашні комсомольці радісно давали присягу і ставали під жовтосиній прапор, щоб боротися на два фронти.

ЧЕКАЮ РИЛЬСЬКОГО І СОСЮРУ.

Ще запам'яталась мені редакційна нарада перед виходом в світ першого числа часопису «Укрїнське слово». В кабінеті редактора Рогача зійшлись вищезгадані редактори. Між ними запримітив я вже й нових людей — це мої старі добрі знайомі — колишні співробітники в одному республіканському часописі, чиїх імен не згадуватиму, бо не знаю, яка їх спіткала доля в цю повоєнну завірюху.

Розподілялись обов'язки, доручались завдання. Мені тоді доручено орґанізувати і редаґувати «Літературний додаток», який вкладався спочатку в часопис «Українське слово» і який пізніше перетворився в славний літературний часопис «Літаври», що його редаґувала незабутня О. Теліґа. Але про нього мова буде пізніш. Крім цього редактор Рогач запропонував мені приглянутись, розвідати, — чи часом не залишився в Києві хтось із знаних українських підсоветських письменників.

— Знаєте, — казав він, — треба охоронити їх перед можливим терором німців. Бо знайдуться провокатори, які поспішать до німців з доносом. А може ще знайдеться якийсь там орденоносець, — тоді біда. Отже, треба з цим приспішити. Я прикладу всіх зусиль, щоб леґально чи нелеґально забезпечити їхнє становище. Та й негайно до праці їх притягнемо. Ви знаєте тут усі закавулки, то ж не гайте часу. Хай вилазять з нор і стають до національної праці. Іще додайте, що їхні «гріхи» нас не цікавлять.

І в першому числі «Літературного додатку» було вміщено звернення до українських письменників, яке кликало їх, щоб вони зголошувались до нашої редакції з метою співпрацювати з нами. І я примостився в своєму відділі, готовий до прийому таких бажаних гостей. «Ех, — думав собі, — коли б з'явився, наприклад, Максим Рильський або Сосюра Володимир, Яновський чи хоч би Андрій Малишко, — от би зустріч була! От би була радість. Чорта лисого знала б німота. Заховали б хлопців, зробили б їм відповідні папери і... до праці творчої, невсипущої для добра Нації. Адже це ж таки наші українці, як не кажіть, мало чого вони б так не писали:

«І пішов я тоді до Петлюри,
Бо у мене штанів не було»

або:

«Як би Тарас жив тепер,
Він став би членом Векапе».

Це так Володя Сосюра кресав. Значить, в Петлюри ходили люди по-людському — в штанах, не то, що в тієї наволочі — «красногвардейцев», в яких доводилось світити голими литками. Чи не так, пане, чи то пак, товаришу Сосюро? А про те, що у вас був би Шевченко членом ВКП(б) — ми й не сумніва мось. Може й членом Верховної Ради був би. Та чи зостався б він поетом, чи зостався б він таки Шевченком? — спитайте в Максима Тадейовича. Але хоч би й таке кумедне насосюрили, однак ми б раді були б зустрітись з вами, і то не в бою, як ви пишете. Навіщо бій? Ви й так втомилися від тих «боїв». Краще за мирною чаркою в одному з київських кафе. Чи не так?

Подібні думки і жарти снувались в моїй голові, і я невимовно чекав такої зустрічі.

ХРИЗАНТЕМИ.

Наше знайомство було незвичайне, і я його повік не забуду. А було це так. Я повертався з Євбазу, куди ходив купити собі махорки. Коли вже підходив до редакції, то крізь ґрати залізної загорожі помітив п. Рогача, який розмовляв біля клюмби з якоюсь середнього росту, в темному вбранні жінкою чи дівчиною. Я, вповільнивши хід, привітався. Відповіли обоє. «Хіба й вона мене знає, що вітається?» — наївно подумав я і уважно приглянувся до неї. Ні, такої пані з такою химерною зачіскою і вогняними очима я не знаю. Ні, це, мабуть...»

— Що ви так пильно приглядаєтесь, — несподівано обірвала волосинку моєї думки ця незнайома. — Ходіть до нас, — усміхнулась так тепло, ніби справді давно знайома.

Я скочив із східців через поручні і зніяковів: «коли я позбудуся цих дикунських звичок? Пригаю, як парубок».

Вона ,ніби, не помітила оту мою ніяковість і знову усміхнулась, подаючи руку.

— Олена Теліга називаюсь. Мені про вас вже колега Рогач розповідав.

Я не знав, що мені робити з її такою маленькою ручкою, — чи стиснути міцно, чи тільки легко доторкнутись. Адже — це ж така прекрасна поетка, полум'яна революціонерка, про яку мені недавно розповідав мій друг Іван Ірлявський. І мені чомусь пригадалася Аглая. Ні, ця не така, ця ніжніша, ця жіночіша. А зрештою, я Аглаї не бачив.

Та вона не давала моїм думкам оговтатись — сипала одні питання за другими. А тут ще й п. Рогач раптово залишив нас самих — його покликав телефон. При нім було якось сміливіше.

— До вас, друже, тисячу питань, — щебетала вона, — але не всі відразу. Маємо досить часу. А зараз може скажете мені, чи любите ви квіти? Мабуть, ні, бо чому ж тоді так байдуже їх топчете, ці бідні хризантеми?

Я тільки тоді помітив, що справді стою на краю клюмби, притоптавши в землю бідні квіти.

— Одначе вони вже примерзли, — якось по-дурному відповів я і відчув, що почервонів, як рак.

— «Примерзли», «примерзли», ви самі примерзли, — сказала з ніжним докором і так усміхнулась, що я й не відчув того докору.

Дивні почуття виникали в мене, коли я розмовляв з цією незвичайною жінкою, — то почував себе вільно, ніби знав уже її давно, то ніяковів і чогось боявся. Останні почуття появлялись у мене, мабуть, від того, що я тривожився, щоб, бува, якимсь способом не виявити перед нею свою «азіятську» натуру. А вона, коли розмовляла, дивилася просто в очі своїми великими карими очима, які так весняно сміялись і, здавалось, просвічували всю істоту. Здавалось, що нічого від неї приховати не можна, все до крапельки побачить вона тими очима.

Вона розпитувала мене про колишнє підсоветське літературне життя. Як і де, в яких умовах жили українські письменники в Києві. Хто, на мою думку, з них «наш». На її думку, найкращі з поетів на «цьому боці» — це Рильський і Бажан, з прозаїків — Яновський. Шкода, що вони не залишились. Нагадала мені про те, як я чекав Сосюру і Рильського в своєму кабінеті, — і тут уже я зовсім не ніяковів, але щиро з нею сміявся. Найбільше її цікавило життя підсоветської молоді. Раділа, коли я розповідав їй, що в наших селах на Придніпров'ї, навіть при советах селяни зустрічали свої свята, особливо такі, як Різдво і Великдень. Колядувала з звіздою дітвора, щедрували, а на Водохрища рубали з льоду хрест на річці. На Великдень христували і святили пасхи і т. д. Цікавилась колядками і піснями, які співали в наших селах. Дещо «на ходу» записувала в своєму бльокноті.

Ще її цікавили Плужник, Фальківський, Влизько, Косинка і інші закатовані наші письменники. Але, як виявилось, про них вона знала багато більше від мене, і я не міг щось їй добавити.

Отак розмовляючи, ми непомітно простояли біля тієї клюмби добрих кілька годин, і я вже збирався йти в приміщення редакції, та раптом перед нами сталася така «подія», якої я не можу обминути в своїх спогадах. На каштані, під яким ми стояли, враз захиталися віти і почувся пташиний крик. Ми підняли голови і побачили, як троє чималих чорних птиць, схожих на круків або на шпаків, несамовито кидались на маленьку пташку, клювали її з усіх боків, аж пір'я летіло. І що дивно — маленька пташка не тікала, а боронилась. Вони кидались з гілки на гілку, падали на землю, крутились в сухому листі і знову злітали на каштан. Маленька пташка, оточена з усіх сторін, не встигала відбиватись, а боронилась тільки тим, що була меткіша і ніби краще за них знала дерево. Три птиці часто в сліпій люті кидались одна на одну і клювали самі себе. Нарешті, вибравши момент, всі троє кинулись на маленьку пташку, і так одною купою всі четверо впали на клюмбу...

Пані Теліга кинулась до них. Три птиці, обскубані і запорошені шухнули вростіч, а одна, менша, закривавлена і мертва горілиць на білих хризантемах. Краплинки густої крови ніби горіли на білих пелюстках хризантем. Я поглянув на п. Телігу. Вона стояла бліда і гнівна. Відвернулась, та я помітив в її очах несамовиті вогники, що палали гнівом і печаллю. Та це було лише в одній миті, бо вже знову вона тепло усміхалась:

— Боротьба нерівна і кривава. Так воно і в житті... Квіти і кров. Дисгармонія. Квіти цвітуть і кров цвіте також, тільки квіти одцвітають а кров дає плід...

Я не знаходив відповіді. Ми пішли мовчки в редакцію.

ПЕРЕМОЖНО ГРИМІЛИ «ЛІТАВРИ»...

Я передав редакційну теку «Літературного додатку» п. Телезі. Вирішено випускати вже окремо від «Українського слова» літературний часопис, якому п. Теліга дала назву — «Літаври». Така назва всім нам, редакційним працівникам, була до вподоби. І ніхто з нас її не заперечував — така свіжа і, головне, бойова — відповідала духові наших революційних буднів і свят.

— Нехай гримлять наші «Літаври», щоб аж світ почув, — казав хтось із нас з невимовною радістю.

П. Теліга уважно перечитувала кожен матеріял, деякий позначала червоним олівцем і відкладала окремо. Інші клала, вже без порядку, в одну купу, а потім подала їх мені:

— Прошу цей мотлох кинути до коша, — сказала мені, — це фольксдойчівська графоманія. Це, мабуть, ті ж самі писаки, що й Сталінові так щедрували. Як по-вашому? А гляньте ось на цю нісенітницю — «Серце німецького вояка». Це писала пані Н. К. Яка швидка, вже встигла розкусити і серце німецького вояка! Бідна пані, я можу їй тільки співчувати, а помогти зась. Хай береже в своєму альбомі. «Літаври» — тільки для українського серця. Чи знаєте ви цю пані?

— Так, навіть дуже добре, — відповів я, — колись працював разом з нею в тому самому приміщенні. І ще й тепер пам'ятаю подібну до цієї своїм характером її новелю, що звалась «Колосом взолочена» і була вміщена в журналі «Радянська література». Різниця тільки та, що тією новелею вона взолочувала тих, яких тепер дуже боїться ,а цією взолочує серця німецьких жовнірів, яких, мабуть, не боїться.

— Справді, бідна жінка, — сказала на те п. Теліга, — так дешево розпродує свої почуття. Але не будьте таким суворим, можливо людина тільки помиляється. Пригадайте собі, мабуть, і ви помилялись. Прийде час — схаменеться, можливо.

— Можливо, — повторив я.

— Але, на всякий випадок, ми повісили великий замок на дверях наших «Літаврів», щоб туди не пролізли люди з надто мінливим почуттям, а головно — наші вороги.

...І ішли дні за днями, дні творчі і невсипущі, тривожні і бойові. Переможно гриміли «Літаври» в голубій Столиці і відбивались дзвінкою луною об береги рідного Славути. І тим відлунням сягали далеко-далеко на схід і на захід, у всі закутки нашого великого краю.

На сторінках «Літаврів» друкували ми найкращі зразки націоналістичної літератури. Колишній підсоветський читач мав нагоду без страху і остереження ознайомитись з творами «буржуазно-націоналістичних», як казали большевики, письменників — Є. Маланюка, О. Олеся, О. Ольжича, Ю. Липи, з прекрасними поезіями головної редакторки цього журналу — Олени Теліги. Міг познайомитись і з іншими більш чи менш визначними письменниками і діячами, яких попередній кат своєю чорною рукою затуляв від народу і яких теперішній німецький кат боїться, як огню, і не пускає в Київ.

Крім них, п. Теліга, може ще з більшою охотою, вміщала в «Літаврах» твори колишніх підсоветських поетів і письменників (залишилося декілька з молодого покоління), які поступово вилазили з нір і припадали до твердої праці, як до живущого джерела.

З сторінок «Літаврів» читач, старший віком, — міг пригадати собі невмирущі твори закатованих і загнаних в могили Є. Плужника, М. Хвильового, Г. Косинки, О. Влизька, Д. Фальківського і багатьох інших, а молодший мав нагоду вперше добре ознайомитись з ними.

Переможно гриміли «Літаври», аж поки кривавий німецький окупант не перелякався того грому бойового. Перелякався і насторожився. А недруги лихі-різні фольксдойчі, советські агенти, а часом і наші ж таки землячки, підлабузнюючись (хоч останніх було і небагато), нашіптували тому катові ненаситному про те, що в тому шумі гучних «Літаврів» на найвищій ноті звучить ненависть до всіх поневолювачів і окупантів жовтосиньої Еллади і несеться полум'яний заклик на боротьбу за Самостійну, Соборну і Незалежну Українську Державу.

Наїжились люті вороги. Кривавий німецький хижак — орел розіп'яв свої пазурі і причаївся під дверима непокірних «Літаврів».

БУЛО ЧУТИ, БУЛО ВИДНО, ЯК РЕВЕ РЕВУЧИЙ...

Був, здається, грудень. У всякому разі — зима із снігом і палючим морозом. Олена Теліга конче сьогодні захотіла піти до Дніпра, хоч там уже була не раз. Вона розповідала, що в перший же день свого приїзду в Київ, просто зі станції, пішла туди, на Дніпро.

— Він мене вже давно кликав до себе, батько-Славута, і ось я приїхала до нього, — казала вона тоді комусь із своїх друзів.

Був полудень. Ми йшли вулицями Подолу — Теліга, Ірлявський і я. На тротуарах було слизько, і Теліга обпиралася об руку Ірлявського. Я йшов поруч останнього і все спотикався своїми некованими чобітьми,

Ми розмовляли про се, про те: про зміст найближчого числа «Літаври», про дрова чи про вугілля, які треба було дістати, щоб у кімнаті не замерзло чорнило, про те, як дістати, хоч би з пуд картоплі, про сьогоднішні театральні новини. І тоді я примітив, як схудла за цих кілька місяців п. Теліга. А рум'янці, що запеклись на її щоках, не могли це заперечити, бо ж на дворі палючий вітер і мороз.

Ми підійшли до засніженої пристані. Дніпро ще не замерз. Лише при березі гойдались на хвилях щербаті плити льоду, кипіли в пробоях, як шматки розпеченого олива. Скрипіли баржі і великі човни, мабуть, ще влітку скріплені залізними линвами, що ось іскрились інеєм. Трохи далі від них гойдався обгорілий, з побитими вікнами невеличкий пасажирський пароплав, на борту якого був напис: «Калінін». А під цим написом хтось незграбно дописав смолою: «цап проклятий».

— Чому саме цап? — спитав Ірлявський.

— Тому, мабуть, що цей кремлівський дід має козлячу борідку, — відповів я і згадав, що колись у Києві був цілий процес над одним мистцем, якого портрет Калініна був вміщений у стінному календарі. Хтось із відданих партії Леніна-Сталіна підмітив, що коли цей малюнок перевернути «догори ногами», то з Калініна виходить козел.

Коли мені вдалось переконати п. Телігу, що це не вигадка, а факт, і що аналогічних випадків було не-

мало у всіх родах советського мистецтва, — то вона довго з того сміялась і щось записувала в своєму бльокноті.

Походивши з годину над Дніпром, ми піднялись на Володимирську Гірку і довго стояли біля пам'ятника. Олена Теліга немов пила своїми очима прозорість Славути, який при заході сонця ворушився, мов живий між мертвими берегами.

Ми всі вчотирьох — разом з Володимиром Великим, мабуть, з одним чуттям дивилися на Дніпрову даль. Звідти нам добре «було видно, було чути, як реве ревучий...» І можливо, одним чуттям билося тоді троє сердець, однаково жаліючи, що не б'ється четверте — серце Володимира Великого.

* * *

На цім мої спогади про цю велику жінку, про цю прекрасну поетку вриваються, бо при кінці грудня я виїхав з Києва в своє рідне містечко, щоб після Різдва поїхати до Праги. Мене тоді вабив «закордон», як і кожного молодика, що, крім советського «раю», нічого іншого не бачив. Крім цього, я до болю хотів побачити Олеся, з яким ніби давно вже був знайомий. Мабуть, це останнє було більшою причиною, яка тягла мене в чужий край. А що я ще давніше, в 41-му році, в Житомирі познайомився з Ольжичем, то думав, що буду там, в Празі, бажаним гостем.

— Розповім дорогому Олесеві, — думав я тоді, — як і чим живе наш Золоверхий, переповім йому про діла його славного сина, який там у Києві запалює молоді серця до подвигу і слави.

Хоч тоді й не вдалась мені ця омріяна поїздка закордон, але в Київ з деяких причинн я вже не вертався, аж до 1943 року, про що буде мова далі.

Прощався з Телігою, Рогачем і зо всіма друзями в редакції, як з рідними. Невимовно щеміло серце, хоч я й не думав, що це буде останнє прощання з ними.

ДОРОГИЙ ГІСТЬ У СВЯТ-ВЕЧІР.

Була кутя, Святий Вечір напередодні Різдва Христового. У наше вікно вже заглядала вечірня зірка, благословляючи на Святу Вечерю. Моя матуся, посвятковому одягнута, ставила на стіл полумисок пісного борщу, рибу, кутю в макітрі. Батько поправляв на покуті дідуха, біля якого стояв великий горщок з узваром. Раптом хтось постукав «по-панському» в двох. Боже мій, яка радість — це ж мій друг Іван Ірлявський! Коли ступив в мою хату, війнуло теплим холодом київської зими. Ніби на своїх плечах вніс у мою хату кусочок Києва, саме того, де ще гриміли «Літаври» і всміхалися полум'яні очі новітньої Аглаї, де в потемках жахливої дійсности писалась історія для грядущих поколінь.

Я познайомив його з батьками і посадив за стіл. Атакуючи його питаннями, припрошував до борщу:

— Це той, справжній український? — відбиваючись від моїх питань питав Іван.

— Так, це український, тільки пісний, сьогодні ж кутя, — відповів я, — тільки ти не забивай баки, розповідай, що там у редакції. Як Рогач, Теліга? Що нове?...

— Чекай, чекай, не все відразу. — Так за Святою Вечерею він розповів мені про трагедію «Літаврів» — німецький хижак наклав на них свою чорну лапу. Заборонили. В редакції тривога. Прибув новий цензор, далеко гірший від попереднього, чіпляється до кожного рядка. Рогач не здається. Боротьба люта і нерівна. Хто зна, як буде далі. «Пісню про Петлюру» поета С. зняли вже з верстки. Це пояснив цензор тим, що Петлюра вів боротьбу проти німців. Рогач каже, що як далі так буде, то доведеться іти в глибоке підпілля і продовжувати там діло ще рішучіше. За Ольжичем слідкують, і він тепер ночує на іншій кватирі. Коник з хлопцями в Харкові, де кишать малороси. Але звідти вістки кращі, — там працювати легше, бо там військова влада і туди ще не понаїжджали всякі ґупі і недолуґі ґавляйтери. Друзі і співробітники на півлеґальному положенні. Спілка письменників далі працює на Трьохсвятительській вулиці. Олена Теліга не береже себе...

І ще, і ще... Одні вістки печальніші других. Ми їли кутю. Гірка була вона, наша кутя, хоча й не бракувало в ній меду.

ПИТАЮТЬ ОЧІ І МОВЧАТЬ УСТА...

1942 рік. Весна. У Києві цвітуть каштани і осипається бузок. У парках і скверах плачуть солов'ї. Плачуть люди в Києві. Озвірілий німецький окупант полює за людьми. На руїнах Хрещатика гнуться шибениці. Кров і сльози, зідхання і прокльони. Надія, мов підстрелений птах, корчиться в агонії, але не закриває очі...

— Хто зняв з бані Софії жовтосиній стяг? — питають очі і мовчать уста.

— Де Олена Теліга і Іван Рогач? — питаю я, ввійшовши в приміщення редакції «Українського Слова» чи то пак, «Нового українського слова». Чому на вивісці нема тризуба, чому нема портрета Петлюри в редакційному коридорі? Чому? Чому? Чому?

— Мовчи, — шепче мені мій друг Петро К., — ніби не бачиш? Хіба не знаєш?

— Так, бачу, знаю і чую. Он там, у тій кімнаті, де працював світлий Рогач, тепер стукоче друкарська машина плюгаву статтю про «мрійників-націоналістів, які прийшли з Заходу баламутити вірний німецькому визволителеві нарід». Переможно всміхаються малороси. На порозі тієї кімнати ще не висохла кров, а на стінках ще не запали пилом ті місця, на яких висіли портрети наших вождів.

«Нове українське слово» — німецький часопис українською мовою... Хто ж дозволив вам, більші і менші негідники, вплести в назву вашої ганчірки оце слово — «українське». Погляньте на нього тісно, на те не ваше слово між тими двома вашими словами. Погляньте, на нім також виступає кров.

В одному з чисел (здається в першому) тієї брудної газети була вміщена немудра і пуста карикатура: дерев'яний козак — Мамай, поклавши під себе ноги, перекидає в руках дерев'яні кульки, а під нею слова: «То мрійники-націоналісти граються жовтосиньою романтикою». І щасливі автори цієї нещасної «анекдоти» заливалися сміхом. Вони сміялися тоді, коли ввесь Київ плакав і скреготав зубами.

З того часу, як забрали Рогача, все змінилося в редакції. Від швайцара до самих редакторів включно всі розмовляли на «общепонятном». Зубами розгризали із стін летючки з написом «В Україні — поукраїнському»! Почала виходити російська газета. Тьотя Н. К., нарешті, скинула машкару і почувала себе, як вдома. Її друкували, її поважали і розуміли, не так, як тоді при Рогачеві...

— Тікаймо звідси, — повторяв мій друг Петро К., — тут пахне кров'ю. Тут зрада, ганьба і прокляття.

Невеличкий гурт вовків в овечій шкірі на «малоруском наречії» і «на руском язике» задає вовчий тон в унісон Нової Европи — скрегоче зубами Київ і кличе на помсту.

— Геть звідси, туди надвір, де цвітуть каштани, мов ті свічки на похороні, туди, де плачуть відверто лише солов'ї — на братні могили героїв.

* * *

Любі, незабутні, рідні Олено Теліго, Іване Рогач, Іване Ірлявський і всі друзі, полум'яні революціонери, що там на бойовому посту в трагічному Києві! Де ж Ваші могили? Ми прийдемо туди тепер — вночі, щоб не бачив кат, ми прийдемо туди колись — вдень, щоб побачив увесь край. Ми сплетемо нев'янучий вінок з своїх сердець і покладемо на Вашу могилу. Будуть на тій могилі цвісти білі квіти жалю, посаджені нами. А на тих квітах білих буде вічно горіти Ваша свята кров. Кров на квітах. Засліпить вона очі нашим ворогам, що, переможені, впадуть на коліна, благаючи пощади. Виросте вона, та Ваша благородна кров, у вічну леґенду, яку наші покоління повторятимуть, як молитву.

Ми ще не знаємо, де Ваша могила, але в нашій пам'яті вже стверджуються пророчі слова безсмертної Олени Теліги:

«Над могилою вашою тиша і спокій,
Та по рідному краю — зловіщі вогні.
І піти по слідах ваших скошених кроків
Рвучко тягнуться сотні окрилених ніг».

Так, сотні, тисячі, мільйони іменних і безіменних героїв під жовтосинім стягом ітимуть і йтимуть по Ваших слідах, щоб на своїй Соборній Україні засвітити довгождане сонце, ім'я якому **Держава**.

М. ОРЕСТ.

ЗАПОВІТИ Ю. КЛЕНА

Юрій Клен відійшов від нас. В ньому тратимо письменника, що сама його присутність серед нас воскрешала блискуче і багатонадійне літературне життя 20-их років на Україні, яке за більш-менш стерпних політичних обставин могло б тривати і донині, тривати як ще блискучіша, імпозантна і плодотворча теперішність.

Наша пам'ять, пильно і повторно спиняючись на колишньому, спроможна затирати невблаганну відстань, що відокремлює поточну свідомість від минулого, і магічно наближати до нас факти та події, які давно відлунали... Це було в Києві, наприкінці 20-их років. Микола Зеров підводиться з-за свого робочого столу, енергійно відсуваючи крісло. В його руці — аркушик паперу. Голосом, в якому бринять тріюмфуючі нотки, він покликує: «Перший оригінальний український вірш Освальда Федоровича!» Цим віршем був сонет Ю. Клена «Сковорода». Його вмістив М. Зеров в укладеному ним декляматорі «Сяйво» (з'явився друком в другій полов. 1929 р. або на початку 1930 р.) разом з двома перекладами Ю. Клена з Шеллі, одним перекладом з Рільке і балядою з «Дон Жуана» Байрона, перекладеною поетом на спеціяльне прохання укладача.

Не тільки імпульсивний і темпераментний М. Зеров завжди радів успіхам своїх друзів, як і взагалі кожному позитивно розцінюваному ним явищу українського культурного життя, в гурті неоклясиків, пов'язаних вузлами щирого приятельства, панувала атмосфера взаємної доброзичливости і несилуваного сприяння. Ю. Клен не становив винятку. Його вірність і відданість своїм однодумцям та співробітникам на полі культури не пригасли в розлуці, а швидше розрозлися і з бігом часу набрали на силі. Поет присвячує друзям теплі октави в поемі «Прокляті роки», змальовує їх на засланні в III частині «Попелу імперій», видає незадовго перед смертю свої прегарні і змістовні «Спогади про неоклясиків». Ще не побачила світу готована Ю. Кленом невелика антологія української неоклясики в німецькій мові; ці переклади проф, Державин, знавець німецької поетичної мови, називає конгеніяльними.

Автор цих рядків, опинившись у Львові року 1944 і дізнавшись від С. Гординського, що Клен є прибраним на еміґрації псевдонімом О. Бурґгардта, нав'язує з поетом листовний зв'язок. В першій же листівці Ю. Клен спішить запитати: «Чи нема серед сонетів Миколи Зерова сонети «Поліфем» *) присвячено мені перед моїм ви'їздом? Я не встиг зайти по нього. Там Поліфем кидає каміння в корабель Одіссеїв, який вже на морі, і безсило лютує».

В непохитній вірності письменника своїм друзям, яка саме через повноту свою просто не спроможна допустити нічого стороннього і застережливого, відчувається щось від наших козацьких часів, від лицарського середньовіччя — епох, коли ця чеснота була спеціяльно підношувана і овіяна пильним плеканням. Вірність і відданість становлять глибоко симпатичну рису світлої особистости Ю. Клена, рису, гідну пошани та наслідування.

В зв'язку з цією вірністю Ю. Клена своїм колеґам виникає питання, чи справді відійшла його муза від неоклясичної поетики, чи перестав він бути неоклясиком у поетичній своїй творчості?

Заперечення належности Ю. Клена до неоклясичної школи йдуть по лінії тематичній і психологічно-світоглядовій. Але ні тематика, ні психологічні та світоглядові комплекси не визначають поетичного стилю. Не збираємося тут доводити це твердження широким викладом, але вистачить прикладу, що його подає нам літературний доробок самого Ю. Клена. Критики, що хочуть довести причетність поета до романтиків і «переборення» ним неоклясичних первнів, базують свої твердження на спеціяльному наголошуванні його речей, позначених волею, гоном, пристрасним прагненням. З числа цих вірщів спинимося на двох сонетах п. з. «Кортес», виниклих у поета не без впливу сонета Х.-М. Ередія «Конкістадори» — про це, зрештою, говорить сам Ю. Клен у примітках до «Каравел». Авотрові «Трофеїв» властивий не меншою мірою комплекс непохитної і дзвенючої волі, пристрасного пориву, гордого самоствердження, соколиної мужности. Але те, що зветься романтикою характеру (формула, не першорядна під поглядом метафізично-філософським) — не є романтикою в розумінні стилю, і Х.-М. Ередія не «імперіялістичний романтик», а був і лишається парнасистом та клясиком.

Світогляд і філософія так само не можуть правити за величини, що кваліфікують літературні стилі. Якщо у випадку символізму ідеалістична філософія є тим моментом, що поширюється всеохопно на поетів-символістів, не творячи навіть специфіки «символістичного світогляду», то щодо інших стилів момент світорозуміння письменників, до них належних, цього всепокриваючого характеру не має. І навіть жанри та віршові форми, їх перевага, обминання чи повне іґнорування в тих або інших стилях не можуть правити за вирішальний чинник у визначенні стилю. Учення про стилі мусить базуватися на визначниках які мають стовідсоткову застосовність до всіх літературних явищ і до кожного зокрема. Інакше учення про стилі ніколи не буде наукою, не буде навіть наукоподібною дисципліною, а завжди виглядатиме як позбавлений виразник методологічних контурів конґльомерат суджень. Тематика, психологічні комплекси, світовідчування і філософія письменників, жанри і віршові форми є елементами, що характеризують напрямок, течію, школу чи індивідуальну творчість. Поетичний же стиль може бути визначений тільки як спосіб і тип поетичного викладу та вислову. Дефініцію стилю творять компоненти: розроблення теми, метода композиційної будови твору, дикція, типологія образовости та епітету, специфіка синтакси, характер лексики.

М. Зерову належить формулювання клясичного стилю, як «слова твердого й гострого, без ліричного тремтіння, зате чіткого ясною лінією». Аналізуючи формально творчість М. Рильського, метр «п'ятірного грона» констатує, що в Рильського «із мішаної манери «Осінніх зір» виформовується... клясичний стиль, з його врівноваженістю і кляризмом, мальовничими епітетами, міцним логічним побудуванням і строгою течією мислі».

Поетичний вислів Ю. Клена повністю вкладається в цю дефініцію. Епізодичні відхилення, що трапляються в ейдології або лексиці Кленової поетики, звичайна річ, на принципову увагу не заслуговують.

Вважаємо за конечне зафіксувати для істориків української літератури один факт, що мав місце влітку 1947 року, на початку довготривалої візити Ю. Клена до Баварії, візити, якій судилось урвати його життя. Проф. В. Державин прочитав у рукописі гостеві свою статтю «Поезія і поетика Миколи Зерова». Читання відбулося в обстанові, небезінтересній і для прийдешніх істориків нашого літературного побуту: в імпровізованій кімнаті на горищі одного з бльоків табору ДеПі в Авґсбурзі, скупо освітленій третиною вікна і наполовину роздушеній схилом покрівлі. Юрій Клен уважно і зосереджено слухав, часом на його устах з'являлась лагідна усмішка, а в задумі очей проступало м'яке світло вдоволення. В розмові після читання автор «Попелу імперій» схвалив статтю В. Державина в усіх її твердженнях: і щодо існування неоклясиків як школи, і щодо мистецького стилю школи, і щодо філософічної концепції мистецтва, яку сповідували неоклясики.

Зрештою, Ю. Клен ніколи в друку не зрікся своєї приналежности до неоклясиків. За свідоцтво непохитности його естетично-стилістичних позицій може правити його стаття «Бій може початися» («Звено»,

*) Ідеться про сонет М. Зерова «Kapnos tes gaies».

ч. 3—4, липень—серпень 1946), в якій він виступає з темпераментною обороною своїх друзів. «Але небезпечнішими, ніж фрази», — констатує Ю. Клен, — «є стандартні форми мислення, стандартности яких зовсім не помічається. Отож, маємо протиставлення форми змістові замість ствердження їхньої нерозривности. Звідси хоч би недоречне твердження, що формальний вишкіл був самоціллю неоклясиків, яке подибуємо в доповіді *). Далі твердження, що неоклясицизм став уже штампом і вичерпав себе. Пригадуються мені слова Рильського з приватної нашої розмови, що пора в слові «неоклясики» скреслити першу частину — «нео». Отже, в цьому розумінні тих кілька поетів старалося дати українській літературі твори клясичні, зразкові. Дивно говорити про те, що всі можливості вичерпані, коли кожний з них (за винятком Рильського) дав лише по одній невеличкій збірці (Филипович, правда, дві, але ж зовсім тонесенькі), тоді як росіяни мають грубі томи Пушкіна й Лермонтова, та й то не вважають, що можливості цим вичерпані. Невже кілька невдалих (а подекуди трохи, може, вдалих) наслідувань початківців-поетів встигли виробити «штампованість»? Я гадаю, що дорібок т. зв. «неоклясиків» не тільки не є ще засвоєний, а що їхні стилістичні можливості треба далі поглиблювати. Вони тільки вказали шлях, а не пішли ним до кінця.»

Після цих слів Ю. Клена лише безоглядний ригорист наполягав би на потребі почути з уст поета ще виразнішу заяву про те, що погляди та прямування неоклясиків є тотожними з його власними поглядами.

«Я гадаю, що дорібок т. зв. «неоклясиків» не тільки не є ще засвоєний, а що їхні стилістичні можливості треба далі поглиблювати. Вони тільки вказали шлях, а не пішли ним до кінця». Ці чіткі слова Ю. Клена звучать, як його літературний заповіт, скерований до нас і до наступних письменницьких поколінь.

Видатною рисою світогляду Ю. Клена є його ідеалізм. «Храм Ґрааля, що зноситься в нетлінному царстві духа — це більша реальність, аніж матеріяльний довкільний світ з його мінливим обличчям. Ми маємо в даному разі платонівський реалізм, який протиставляємо реалізмові матеріялістичному», — заявляє письменник у згадуваній вище статті.

В вірші «Софія» (1935 р.) маємо потужний поетичний документ ідеалістичного збагнення світу. Ідеальне існування нашої святині, на яке зложилися святість і духова значність тисячолітніх помислів у ній і навколо неї, перевершило реальність її існування в камені і металі; поет близький до того, щоб сказати, що в цім ідеальнім існуванні Софії криються в неменшій мірі потенції і її кожночасного просвітленого існування матеріяльного, тоді як навіть руйнація храму, бувши ділом темних і злочинних ментальностей, мусить відійти в повне небуття.

Сонет «Сковорода», яким Ю. Клен започаткував свою оригінальну поетичну творчість в українській мові, є повністю споглядальний. Констатуємо це не для того, щоб показати хронологічну попередність контемпляційних мотивів у творчості поета супроти мотивів «активістичних»: ми не схильні протиставляти комплексів споглядання і комплексів діяння і вважати їх антагоністичними. Ми хочемо сказати тільки те, що обидва вони чергуються в житті людини, а mutatis mutandis у творчості письменника. Всі, хто знав Юрія Клена особисто, ствердять, що його обличчя, вираз очей і голос творили зовнішність споглядача, мрійника і філософа. В зовнішності нашого поета добачаємо неабиякий доказ первинности і основности комплексів споглядання і мрії в його душевному складі; тим не менше властиві його творчості елементи боротьби і чину, живучи в одній і тій самій душі, вимагають поєднання — але на пізнавальній площині, єдино до того управненій. Отож, моментом першорядної ваги є сказати, що комплекс споглядання — в усіх ойго типах, включаючи сюди і прилягаючу до контемпляції умоглядність, — потенціяльно містить у собі діяння, адекватне сутностям споглядання і його знайденням. Історія людства, історія всіх його духових рухів є суцільним потвердженням цієї тези.

*) Ю. Клен має на увазі доповідь Ю. Шереха про стилі сучасної української літератури, виголошену на першому з'їзді МУР-у.

Щодо філософічної системи Сковороди зокрема, то в ній моменти практичного діяння містяться не як потенціяльні і вивідні величини, а як безпосередні і чіткі формули. Проф. В. Шаян, пильний дослідник і коментатор нашого філософа, констатуючи насамперед недокладне вивчення філософії геніяльного мислителя і постаті через те «жалюгідні викривлення його поглядів», говорить далі, що «питаннями етики, соціології і педагогіки займається Сковорода дуже часто в численних своїх творах» і що в ученні його «релігійний аспект досконало поєднаний з соціологічним... філософія Сковороди не тільки не відірвана від дійсности і від життя, але, навпаки, вона, розкриваючи глибші закони цієї дійсности, всеціло спрямована на проявлення і розвиток найбільших цінностей життя. При тому вона надхненна і героїчна» *). За потрібне вважаємо додати, що Сковорода висловився конкретно навіть про обов'язки воїна.

Душа перше, ніж діяти не наосліп у цім світі, повинна знайти себе; «треба з хаосу душі створити світ». Методою знаходження є самота і «мандрівки дальні і безкраї» (сонет «Сковорода»). «Стикання з божественною просторінню», за виразом одного письменника-містика, помагає визволитись і прийти до голосу глибинам нашої душі, що є єдино покликані дати метафізичну оцінку буттю людини та світу, ствердити його вальори і відкинути неґативи.

Ми не схильні применшувати значення того факту, що оригінальна творчість Ю. Клена почалася в Києві, року 1928, в колі його друзів і однодумців, коли говорити про людське оточення, а цикл «Осінні рядки» виник з настроїв письменника, коли він перебував 1929 р. у відпочинковім будинку для науковців у Преображенні, скиті Києво-Печерської Лаври, положенім за Києвом разом з двома іншими лаврськими скитами — Голосієвом та »окучерявленим« Китаєвом (в останньому був свого часу гостем Сковорода). Буття цих краєвидів з чудовими листяними масивами на горбах і в ярах, полянами, долинами, лісовими ставами та манастирськими овочевими садами осяяне внутрішньою значливістю, і благодать весняних, літніх та осінніх погод, повно розливаючись і свобідно витаючи в них, промовляє до тайників душі з пророчистістю, недосяжною для голосів людських. «Тут пориває туга в край надземний», — сказав про цю місцевість сам поет, давши їй повний любови опис у вступі до I частини поеми «Попіл імперій». Почавши свою творчість з імени Сковороди, Ю. Клен по мандрівках вертається до нього, «життєрадісного аскета», бо він знає разом з ним, «що всі шляхи сюди течуть» — в комплекс святости і мудрости, овіяний «чаром лісів непереможним».

Ю. Клен розумів історію, як втілення ідейно-психологічних величин, переважно неґативного порядку. Неґативні елементи, містячись в ідеях, з яких поставали імперії та царства, були гріхом проти абсолютної істини і вони ж, ці елементи зла, зумовлюють також і загибель імперій та царства. Але перше, ніж розпастися на попіл, злочинність їх може набути нечуваних, потрясаючих розмірів. Саме так відчув і пережив Ю. Клен останню війну. «Хай Бог вас милує в ці апокаліптичні часи», — пише він у приватному листі наприкінці листопада 1944 року, і слово «апокаліптичні» не звучить тут, як звичайне образне порівняння.

Що ж може бути протиставлене ненатлому бурханню розгнузданої стихії людського і тим самим світового зла, що спроможне покласти йому край? Автор «Попелу імперій» говорить: ідеалізм. Пригадується один факт з часів перших відвідин поета до американської зони Німеччини. В авґсбурзькому таборі Діпі в 76-ій кімнаті 1-го бльоку, яка, не зважаючи на свої скромні розміри, відбувала функції редакцій кількох циклостилевих видань, в тому числі альманаху «Світання», а також гуртожитка їх редакторів та співробітників, відбулася вечірня розмова з гостем. Ю. Клен, такий стриманий щодо усних декларативних заяв в особистому пляні, розповів зібраним, як це перед війною він відвідав одного разу кіно; тижневий огляд являв очам глядачів нові досяги в озброєнні

*) В. Шаян. «Сковорода — етик і соціолог» (Краківські Вісті, 1944).

Німеччини. Заля шаленіла, раз-у-раз вибухали захоплені вибухи і крики. Письменникові, за його словами, стало страшно: йому виразно уявилися безодні і жахи, що їх невідхильно кличе у світ це ентузіястичне і засліплене покоління знаряддям нищення й зла. Ю. Клен пережив тоді, що єдиною силою, якою можна побороти цей демонічний комплекс, є беззастережний ідеалізм, пристрасна зброя добра.

Святість і мудрість протиставляє поет і ментальності російської царської імперії, і ментальності «звіря, що гряде в багрянім сяйві революцій», і — за аналогією — всім метафізично порочним силам, що лютували в історії людства і бестіяльною навалою заклекотіли в понурому XX столітті, «широко розкривши двері в Небуття». Добро повинне накласти панцер і вступити з інфернальними силами в безоглядний бій. Примат абсолютного добра та абсолютної істини вилонює з себе комплекс св. Юрія, світлого воїна, що хоче перемогти і переможе дракона. Лицарі св. Ґраля, «Господня рать», покидають нагірний замок радісної контемпляції, духових прозрінь та екстаз і йдуть у долини людські, щоб оборонити там потоптану правду і зневажену чесноту...

Так свідомість правоти свого діла перед лицем вічности і її непідкупним судом породжує могутній психологічний комплекс непідхильности, окриленої скерованости, відваги і витривалости. Тільки справді велика душа спроможна була дати таку стоїчну нагадку для себе, а для нас — героїчний тестамент:

«Зостанься безпритульним до сконання,
Блукай та їж недолі хліб і вмри,
Яя гордий фльорентинець, у вигнанні.

Та перед смертю дітям повтори
Ту казку, що лишилася, як спомин
Прадавньої, забутої пори,

Як у грозі, у блискавиці й громі
Колись страшну пачвару переміг
Святий Георгій в ясному шоломі...

І як дракон, звитяжений, поліг.»

Час може пройти по нас «важким, залізним плугом», ми можемо «відлунати, як жорстока пісня», — бо дні людини короткі, а повінь розколиханого зла є потужна і темпорально. Але той, хто не скорився неправді та лиходійству і покинув край батьків, має незатратну потіху: дорогу плахту зоряного себа взяв він з собою, лишаючи отчизну, вітер несе услід йому рідні суріз'я — і «скрізь під рідним небом спочиває жебрак, мандрівник, лицар і поет».

З філософічного ідеалізму Юрія Клена пливе і його хвилююча віра в майбутнє України та її месіянізм. Царства падають, бо вже в своїх ідеологічних первнях вони мали зародок гріха і падіння. Прийдешність України та її держави має покоїтись на духових підвалинах, полярних тим силам, що її нищили. Є імперативом, щоб

«Строгі закони лицарські
Владу держав берегли,
Їм в підмурівок лягли.»

Поет говорить про настання в Україні нового буття — і величчю релігійного об'явлення віє від його слів:

«Чуєш, іде
В громі і бурі,
Чуєш, гуде,
Б'є вже у мури,
Дме нам у скронь
Вихор, вогонь
Божих долонь!»

Первозваний апостол Андрій благословив горби київські, його благословенство не загине і церква його імени, височіючи над Києвом і Дніпром, «мов голуба закам'яніла мрія», всякчасно віщує і «в добі негодний» прийдешню благодать краєві та древнім пурпурам стольного города. В віддалі днів уже рокочуть труби воскресіння України.

* * *

Моментом інтелектуальної гідности нашої еміґрації є доглибно зрозуміти, що трагедії нашої доби знаменують крах світоглядів, опертих на матеріялізм і біологізм, світоглядів, що виступили на арену історії, заперечивши світ абсолютних цінностей і абсолютних норм. Славнозвісна «близькість до життя» цих ментальностей спричинила велетенські катастрофи і монструозні злочини. В наслідок їх розгулу над людством зависла погроза духового розкладу і фізичного винищення.

Ідеалістична філософія і найвищі релігійно-спіритуалістичні системи світу дістали в жахах нашої доби яскраві докази і нові потвердження своєї непохитної істинности. Настав крайній час, щоби практичним, суспільним діянням, відповідним до ідеалістичнорелігійних сутностей, відродити їх «занедбаний маєстат».

Обов'язком нашої еміґрації є творити культурні цінності, обов'язком par excellence, бо саме духове життя нашої нації, її культурні скарби піддав ворог нещадному розгромові. А тим часом в інтелектуальнім житті еміґрації далеко не завжди дається бачити відповідне творче піднесення. Ще багато в цім житті від вчорашніх психоідеологій. Називаємо їх вчорашніми не тому, що мимоволі впали в заблуд релятивізму, ні: ці ментальности, бувши підложжям вчорашніх подій, уже вчора не склали іспиту перед пізнаючою свідомістю і осудилися змістом вчорашнього дня. Почуття гіркого подиву будить дискусія навколо М. Хвильового, яка безнастанно точиться від довшого часу в нашій пресі. Якщо стовідсоткове заперечення Хвильового не видається нам справедливим, то все ж незрівняно менше перекональним є палке, а часом і корчійне намагання зробити з нього дороговказну і міродайну ідеологічну постать нашого новітнього часу. Якщо, за словами Ю. Клена, «млисті ідеали» принесли «злі квіти», то треба не зупинитися перед тим, щоб схарактеризувати ці ідеали гострішими і неґативнішими епітетами. Ні на хвилину не сміємо забувати суворої відповідальности, яка лежить на ідеологіях: творячи їх у нашім, не завжди потішливім сьогоднішнім дні, ми ними визначаємо наш день завтрашній.

«Нам дав свій заповіт Сковорода», — проголошує Юрій Клен. І це нав'язання до найкращих наших духових традицій, і філософічний ідеалізм письменника, і мистецьке втілення психологічних комплексів, зумовлених тим ідеалістичним світоглядом, — все це становить непроминущі досяги, що їх належить вивчати, розуміти і — розгортати. Бо творчий вклад Ю. Клена є одночасно багатонадійним заповітом його незабутньої особистости.

ВОЛОДИМИР ДЕРЖАВИН.

ПОЕЗІЯ І ПОЕТИКА МИКОЛИ ЗЕРОВА*)

Закоханий у вроду слів,
усіх Венер єдину піну,
ти чудодійно зрозумів
і мідних римлян і Тичину.

Прости, що я пишу на ти,
як син гаїв і син традицій —
у дні борні і суєти
ти богопосланий патрицій.

М. Рильський (рукописна присвята М. Зерову на книзі «Синя далечінь»).

1. МИСТЕЦЬКА ШКОЛА.

Микола Зеров (1890 —?) був в українській літературі перший видатний і міродатний поет, цілком вільний від пісенно-фолкльорних традицій так званої народньої творчости (як її розуміли романтики та їх епігони). Вже після нього сформувались М. Рильський і П. Филипович, Є. Плужник і Ю. Липа, О. Ольжич і О. Теліга, але перед ним — хіба що ранні футуристи, та ще драматична творчість Лесі Українки (проте з вельми значущим рецидивом у «Лісовій пісні»). Щоправда, в прозі фолкльорний етнографізм давно вже перестав був панувати — від І. Франка через М. Коцюбинського і О. Кобилянську аж до зовсім антитрадиційного В. Винниченка ; але белетристична проза ніколи не правила в нашому письменстві за провідну супроти поезії.

Отже саме на поезії Миколи Зерова вперше й найгостріше заломилась та плекана впродовж численних десятиріч романтична концепція, що вбачала в пісенно-фолкльорному реґіоналізмі (бо ж фолклор, за природою своєю, не може не бути реґіональним) основну національну — самобутню чи то, як насьогодні кажуть, органічну — ознаку української поезії і тим самим систематично гальмувала всебічний розвиток справді — по-европейському — національної поезії високого рівня й великого діяпазону. Тому й не диво, що поезія Миколи Зерова і очолюваної ним теоретично (а почасти й у поетичній практиці — вкупі з М. Рильським) київської літературної групи «неоклясиків» — не лише викликала ,а й викликає сьогодні і скрізь викликатиме не вельми проникливі, проте темпераментні заперечення з боку всіх прихильників фатальної антитези «Україна — Европа», себто згубного для нашої національної самосвідомости протиставлення себе Европі (або й Західній Европі), як чомусь орґанічно чужому й «не нами виробленому».

«Інерція реґіоналізму, сприйняття української літератури в її специфічно провінційній виключності, дух «вічного плужанства» тяжить незмінно до наших днів над українською літературою... Письменники й критики, що звикли ототожнювати «українську літературу» з «реґіоналізмом», читачі, для яких «позалітературний» Кащенко становить міру й вагу всіх досягнень і завдань, які можуть стояти перед українською літературою, цілком послідовно й природно кожен прояв ареґіонального мистецтва сприймають як не-українську літературу, як «мистецтво, що існує ради мистецтва». Вони, починаючи від Загула-Савченка, розглядають я к і с н у літературу, як невластиво українську, як літературу на ґрунті літератури, і, змішуючи стиль із стилізацією, тлумачать твори, позбавлені ознак реґіоналізму, як наслідування, переробку й переспів» (В. Петров — Микола Зеров та Іван Франко, Рідне Слово, 1946, ч. 6, 36—37).

Саме з цього постає справжнє «коріння зла» в українській літературі — ота часом укрита, часом явна антипатія до артистичної форми, оте сектантське упередження проти поетичного стилю, проти мистецтва слова, проти ідеї й факту віртуозности, нарешті — одверто формулюючи те, чого наші іконоборці воліють не формувати — проти краси твору.

Звичайно ж, і найменша рафінованість у мистецтві суперечить тому казенному оптимізмові, тенденційному політиканству та гістеричному крикульству, що залюбки культивуються вульґарною публіцистикою якого завгодно напрямку, зокрема під вельми «демократичними» гаслами «народности» мистецтва та його «приступности для широких мас». Щождо власне літературних засад того темного антиформалізму, то він корíниться в дивному й хибному уявленні, ніби в процесі поетичної творчости відбувається якась реальна боротьба між формою та змістом твору, і коли не досягнено того стану, за якого «форма слухняно скоряється кожному поруховi думки і чуття», то вона «деформує їх с в о ї м и залізними законами» (збірник МУР 1, 70—71).

Це, з одного боку, типове уявлення письменника-початківця,підсовєтського «плужанина», який відчуває себе зовнішньо зобов'язаним механічно добирати рими та стопи і чинити всякі інші внутрішньо чужі йому мовні викрутаси — не знати чому й ради чого — просто через те, що так це вже заведено. Публіцистична критика, замість показати йому, що саме ті — начебто зовнішні — «прикраси викладу» становлять мистецьку структуру й сутність поезії, культивує зарозуміле зухвальство супроти артизму слова, виголошуючи, наприклад, що «всяке нове пізнання вимагає нового вислову і знаходить собі свою природну мову, що доконечно притаманна йому» (див., напр., Die Fähre 2, 182). Це не так: «природна» мова є хібащо в малп; а людина всяку мову засвоює — в тому числі й поетичну. Досконалість засвоєння і — в найвищій стадії творчости — дальшого розроблення засвоєної системи поетичної мови зветься поетичною формою; а так зване «визволення змісту від поетичної форми», чи то «воля від форми» — це коли письменник висловлює симпатичні для публіцистичної критики думки прозаїчно, себто мовою, з артистичного погляду, недосконалою або й просто вульґарною. Коли ж, навпаки, несимпатичні для публіциста думки висловлюються мовою повновартісною, то це, мовляв, «форма» винна, вона щось собі «деформує». Це — типово германське (в тому числі й англо-сакське) розуміння форми, тимчасом як в українському письменстві творча ініціятива неоклясиків протиставила тій концепції форми-норми античну й романську (за взірцем французького парнасизму) концепцію форми-структури, яка становить не зовнішні пута, а іманентну творові методу вислову, отже ніколи нічого не сковує й не деформує, ніякому змістові не суперечить і не заважає, а заважає самій лише плутанині та недбальству. Що консеквентніший твір формально, то й органічніший — так само, як дозріла істота є органічніша за недоношеницю.

Проте для публіцистичної критики концепція форми-методи є неприступна, та й концепцію форми-норми вона здебільшого сприймає в гранично пласкому та вульґаризованому образі «форми-оболонки». Отож публіцистична критика по обох берегах Збруча скрізь виявила — за парляментарним висловом — цілковитий брак ентузіязму щодо високого й витонченого стилю в поезії, а зокрема — до тієї літературної школи, яка того стилю програмово прагне, вбачаючи своє завдання в його творенні, а не в тому, щоб поставити його на службу тому чи тому політичному гонові.

Ту літературну школу заснували в українському письменстві київські неоклясики. Вперше в історії українського письменства свідомо створивши поезію

*) П р и м і т к а Р е д а к ц і ї. Ми не погоджуємося з деякими твердженнями і поглядами шан. Автора. У тій справі займемо голос ще на сторінках нашого журналу. Статтю одначе містимо з наміром, даючи можність В. Державинові виложити свої погляди на роль і істоту літератури, відкрити на ту тему дискусію. Виміна думок на теми, порушені статтею В. Державина, зробить прислугу не лише українській літературній критиці, але й самій літературі. Авторам, що вважали б доцільним забрати голос в названій дискусії, «Орлик» радо дає до диспозиції свої сторінки.

високого стилю (бо попередні драматичні спроби Лесі Українки наближались до досконалости, проте не були усвідомлені в літературній своїй специфіці), неоклясики врятували перед світовою історією, перед сумлінням чистого розуму ґідність і суверенність українського мистецького слова, тяжко скомпромітованого політиканською публіцистикою на Заході і ще незрівняно тяжче — пристосовницькою «пролетарською літературою» на Сході. Творчість неоклясиків — чи не єдине, на що покликатись можемо в царині чистої поезії.

Не говоритимемо тут про зовнішню історію київської школи неоклясиків та її ж таки літературний побут і ідейну атмосферу, бо все це насьогодні краще накреслити, ніж це зробив Ю. Клен у своїх взірцевих «Спогадах про неоклясиків» (Мюнхен, 1947) — не можна. Нас тут цікавить насамперед, — що являли собою неоклясики в українській поезії і чим вони лишатимуться в ній назавжди. Всі погоджуються на тому, що «в українській душі та в українському мистецтві треба прищеплювати елементи конструктивности — як засіб проти духового анархізму та мистецької аморфности» (М. Антонович, «Українська Трибуна», 1947, ч. 53/77), і що київські неоклясики саме це й робили мериторично; проте далі в характеристиці та оцінці неоклясицизму постають великі розбіжності й непорозуміння — невільні й довільні.

Річ у тому, що жадної декларації, жадного літературного маніфесту неоклясицизму немає: Микола Зеров, що єдиний міг би таку декларацію скласти, волів цього не робити. Пояснювати це можна порізному. Деяку ролю відіграла тут, мабуть, і виключна, майже патологічна особиста скромність великого поета, що волів у приватному своєму листуванні складання взірцевих у світовій літературі сонетів гумористично йменувати своїм «сухарним виробництвом» та «поезією для хатнього вжитку» — мовляв, «щоб (я) мав якісь досягнення в техніці, по совісті не можу сказати — навпаки, мені здається, що синтаксична одноманітність, обмеженість лексики, вимушеність і повторність рим скоро покладуть край моєму сонетофікаторству» (приватний лист від 15. 11. 1934) — і це сливе безпосередньо після таких шедеврів сонетного жанру, як «Двері в стіні» (3. 10. 1934), як «Херсон» (3—5. 10. 1934), як «Суниці» (9. 7. 1934)! З другого боку, Зеров, один із найтонших і найґрунтовніших мистців літературної критики, гостро відчував умовність усякого теоретизування і його вторинний характер супроти конкретної мистецької творчости; мовляв, «лише той, хто не народився поетом, вигадує і складає філософію для поезії» (з превеликою симпатією наведений Зеровим вислів Плетньова — «До джерел», вид. 2, 245). Проте, вирішальний момент напевне полягав не в цьому, а в тій обережності, замкнености і стриманості, що їх конче вимагала фатальна літературна і позалітературна ситуація 20-их років на Великій Україні — атмосфера «пролетарського» здичавіння, плужанського принижування всіх вічних ідеалів мистецтва, повсякчасної, коли не політичної, то громадської нівеляції, репресії та денунціяції, тріюмф вульґарного примітиву. Не кажучи вже про особисте літературне становище Зерова, якого партійна преса послідовно цькувала як «українського кадета, що висловлює думки середньої буржуазії... ненавидить пролетарське письменство і розкладає революційний молодняк, ба навіть «розложив» Хвильового» (див. «До джерел», вид. 2, 255 і 264) — цілий неоклясичний напрям кваліфікувався партійним керівництвом преси — отже й сприймався широким читацтвом, себто більш-менш совєтизованою напівінтеліґенцією — як свого роду політичний саботаж, що не хоче вихвалити існуючої дійсности, не хоче працювати «на заломлення часу». Отож ситуація вимагала крайньої обережности. Захищаючи на конкретному прикладі поезії Рильського клясичний стиль, Зеров разом з тим старанно застерігається щодо спроб накинути йому духову спорідненість з російськими неоклясиками, що «засновують свою творчість на базі чистого клясицизму», а тим паче — щодо вкрай одіозної для всіх літературних анальфабетів позиції «мистецтва ради мистецтва» («До джерел», 10). Було б непрощенною наївністю надавати цим суто тактичним формулюванням найменшого принципового значення. Сумнівно, щоб Зеров мав на думці щось реальне, про око людське, схолястичне розрізнення клясицизму чистого й «нечистого» — йому просто залежало на тому, щоб Загулова провокація не скомпромітувала неоклясиків будь-яким літературним зв'язком з російським неоклясицизмом М. Кузміна, А. Ефроса, В. Бутягіної, вже оголошеного натоді дрібнобуржуазним. Щождо «мистецтва ради мистецтва», то не відкинути офіційно цієї концепції означало в під'яремних літературних умовинах майже те саме, що й оголосити себе прилюдно контрреволюціонером.

За зразок неперевершеної і невідмінної в таких обставинах тактичної спритности Зерова може правити ввесь той його майстерний критичний нарис «Літературний шлях Максима Рильського», де починається з твердження, мовляв, «ім'я «неоклясик», імпресіоністичне і випадкове, не характеризує його (Рильського) мистецької манери і поетики», і лише під кінець статті, після довшого й переконливого оперування цитатами та характеристиками, надзвичайно обережно підводиться читача до висновку, що «поволі з дозріванням хисту із мішаної манери «Осінніх зір» виформовується, коли хочете, *клясичний* стиль з його врівноваженістю і кляризмом, мальовничими епітетами, міцним логічним побудованням і строгою течією мислі. Місцями він (Рильський) досягає вершин Леконта де Ліля, часами єднає безпосередність Гомера з витонченим різцем Ередія...» — з тим лише застереженням, що «парнасизм не зразу дається поетові». А після цього розгорненого визначення клясичного стилю говориться вже відверто: «Цей неоклясицизм, як у нас кажуть, це — прагнення високого мистецтва (grand art)...» («До джерел», 250—251).

Отже клясичний стиль характеризується в очах Зерова врівноваженістю викладу й композиції, далі — кляризмом (себто, сказати б, «прозорою яснiстю» — термін запроваджений деякими французькими клясицистами початку 20-го сторіччя, а також добре відомим Зерову російським поетом і белетристом Міхаїлом Кузміном, що орієнтувався саме на французьку рафінованість емоцій та стилю і займав проміжне становище між символістами і акмеїстами), далі — мальовничістю (очевидно, не самих лише епітетів, а цілого викладу), «логічною» консеквентністю сюжету та композиції і — last but not least — принциповою скерованістю на «велике мистецтво». Оце і є, власне, мистецька програма київської неоклясики, яку Зеров — як можна бачити з вищенаведеного — відрізняв від клясицизму як такого хібащо хронологічно (ще маркантніше висловився щодо цього Рильський, коли він десь при кінці 20-их років, у приватній розмові про неоклясиків, завважив, що, мабуть, час уже відкинути оте «нео»). Отже та сумарно накреслена Зеровим неоклясична програма принципово збігається з визначенням неоклясики в С. Гординського: дозріла, довершена форма вислову на основі дозрілого, довершеного стану душі, а зокрема — «нахил до контемплятивности, синтези, ясної думки, чистої, цизельованої форми — відбитку поетової душі, що прагне ладу і гармонії та що, саме не знаходячи їх, страждає і набирає рис драматичности, тієї драматичности, яка буде завжди вершковою проблемою кожної великої творчости» (Світання 4—5, 15) і, додамо, вершковою проблемою клясичного стилю, що кульмінує саме в трагедії (як це ще Аристотель установив, а сучасні вульґаризатори, що ототожнюють клясицизм з пласкою «гармонійністю почуттів», надто схильні забувати). Проблема гармонії світу є трагічна проблема par excellence, як трагічним є, в основі своїй, парнасизм Леконт де Ліля і Єредія — той основний західньоевропейський прототип київської неоклясики.

А ті ноеклясичні дезидерати-загальники, які Зеров подавав у поточній пресі, як от: 1. засвоєння величного досвіду всесвітнього письменства, 2. виясненння нашої української традиції і переоцінка нашого літературного надбання, 3. мистецька вибагливість («До джерел», ст. 264) — це все повинне було привернути увагу літературних кіл не до клясицизму як такого, одіозного плебсові та вульґаризаторам, а до найзагальніших мистецьких принципів, ніби невтральних супроти диференціяції літературних стилів; мовляв, у неоклясиків тільки одне завдання — плекати високоякісну поезію. Дійсно, неоклясична група (як зрештою, чи не кожна літературна група) «об'єднувала по-

етів різних літературних виховань» (Юрій Клен у переказі Б. Нижанківського, Українська Трибуна від 13. 10. 1946), і неоклясики не були педантами у виборі жанрових та інших специфічних форм; проте саме вже визначення мистецької якости як самостійної літературної проблеми — це клясицистична постанова питання, бо для символіста або романтика мистецтво є невіддільним від тих чи тих метафізичних проблем, і онтологічної самостійности та самовартісности мистецтва він не визнаватиме. Тому Ю. Клен, наприклад, вельми помилявся, якщо справді вважив себе деякий час за близького до «неоромантизму». Висуваючи на перший плян проблему стилю (не «стилю як світогляду», а саме мистецького стилю), Зеров тим самим ставив на порядок денний питання про велике мистецтво і про клясичний стиль — про око людське, в найабстрактніших і загальноприступних формулюваннях ,як от: ґрунтовне засвоєння автентичних скарбів української літератури попередніх часів, звернення за літературними зразками до всеевропейських джерел (а не до московської репродукції та перерібки), здорова літературна конкуренція на основі естетичного, а не партійно-політиканського змагання. Все це було дуже своєчасно, але містило істотнішу — понадчасову — вартість автономної (самовизначальної та самовистачальної) естетики клясицизму.

Прегарний зразок того, як саме Зеров конкретизував ті абстрактні загальники в процесі конкретної літературної критики, подає Ю. Клен у своїх «Спогадах про неоклясиків» (6). Зеров міг з тактичних причин публічно похвалити про око людське «Місто» В. Сосюри, «чарівне сливе єсенінською безпосередністю та співучістю» (До джерел, 238), проте в інтимному колі він «нераз казав, що з Єсеніна не є путній поет, бо як, мовляв, можна в одному рядку давати такий одноманітний трохаїчний ритм, як «тихо с кленов льется листьев медь»! Або чи ж можна сказати «увяданья золотом охваченный», коли саме напрошується «охвачен»? Я намагався довести оригінальність і яскравість досить ризикованого образу:

и шепчет про кусты
непроходимых рощ,
где пляшет, сняв порты,
златоколенный дождь.

Тупцюючи на мсіці, я силувався довесати, як поет мигтінням золотих колін хотів передати миготіння дощу, що Зерова дуже смішило, але не міняло його загальної оцінки Єсеніна як поета».

Цілком ясно, що в першому випадку маємо порушення клясичної врівноважености метрики, в другому — порушення клясичної врівноважености синтакси *), в третьому — порушення клясичного кляризму образности. З погляду не клясицизму, а іншого літературного стилю — не самого лише єсенінського «імажинізму», а й звичайнісінського романтизму чи то барокко — всі три занотовані Зеровим дефекти єсенінського стилю є, навпаки, естетично вдалі мистецькі засоби (зокрема останній). Зеров це знав краще, ніж будь-хто інший, але волів ототожнювати «хорошу» поезію з послідовно клясицистичною.

Як лідер літературної школи київських неоклясиків, він мав на це повне естетичне і моральне право. Наївно думати, що школи, мовляв, не було, бо не було ні статуту, ні літературних зборів, ні деклярацій. Ще наївніше — думати, що школи не було, а була внутрішня приязнь і особисте прителювання. Архінаївно — пояснювати вирішні фази літературного процесу самими лише біографічними фактами. Адже «особисте прителювання» було так чи так на літературному ґрунті, а не на спортовому чи родинно-сусідському, було зумовлене такою консеквентною спільністю поетичного напрямку і смаку, що зовнішні атрибути літературної організації були просто ні до чого; бо взагалі ті статути, збори, деклярації існують переважно для замилювання очей, або ж для компромісового приглушення внутрішніх розбіжностей. А між київськими неоклясиками скількинебудь істотних літературних розбіжностей не було, і конкуренції щодо теоретичного керівництва теж не було. Отже це була не абияка, а ідеальна літературна школа, яка справді не мала нічого спільного з партійно-професійними організаціями тоталітарного типу.

*) В тексті Ю. Клена друкарська помилка — «охваченим», замість «охвачен». Зрештою, надзвичайно показово для консеквентно клясичної синтакси Зерова — що він навіть порядок слів типу «Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря відпочить» — засуджує (в приватному листуванні), і то саме на тій підставі, що, мовляв, у такій конструкції «логіка замулюється, а не розпрозорюється» (з чим надто важко погодитись, скільки йдеться тут не про логічність, а про саму лише звичність «нормального» порядку слів).

Само з себе зрозуміло, що ніхто там нікого ні до чого не зобов'язував — як можна зобов'язувати щирого прихильника неоклясицизму бути тим, чим він уже є? Якщо Віктор Петров, що, на думку Ю. Клена, дуже близько стяв до тієї групи, вважає, що «не неоклясицизм є властивий для школи неоклясиків, а свобода од неоклясицизму» (Рідне Слово 6, 34), то він, очевидно, плекає визначення неоклясицизму значно вужче й обмеженіше, ніж те, яке Зеров накреслив у своїй статті про літературний шлях Рильського і яке ми розглянули вище. Цілком можливо, що справді «свобода творчої манери й поетики була далеко більшою мірою характерна для представників групи, ніж неоклясицизм» — як його розуміє Віктор Петров (що не подає, на жаль, власної дефініції), Але ми волімо додержуватись визначень, поданих Зеровим, поперше, тому, що вони чітко сформульовані, тимчасом як визначення Віктора Петрова має зміст радше психологічний, ніж логічний, а, подруге, тому, що вони всіх членів групи вповні задовольняли і відповідали основній лінії їх поетичної творчости.

Само з себе зрозуміле, що київська неоклясична школа не виявляла найменшого бажання зробити свої переконання предметом публічної агітації, а навпаки — прагнула лишатись вузьким і замкненим колом однодумців. У варварських літературних умовинах «пролетарської держави» всяку літературну течію, що не оголошувала себе пролетарською або, щонайменше, незаможницько-селянською, розглядали як ворога «пролетарської революції». Вже напочатку 20-их років було цілком ясно, що виступати в пресі з розгорненою клясицистичною програмою значило б відразу позбавити себе можливости друкуватись надалі (не кажучи вже про евентуальні репресії іншого порядку). Доводилось або прикрашатись «революційною» та «пролетарською» фразеологією (як це робили МАРС, ВАПЛІТЕ, Нова Ґенерація тощо), або ж вельми обережно лавірувати, не поступаючись у принципових питаннях, проте й не провокуючи червону бестію ніякими деклярацiями чи гаслами, крім невтральних культурно-освітніх загальників. Неоклясики обрали другу можливість, послідовно відмовившись від «пролетарського» захисного кольору і взявши на себе всі тяжкі невигоди, що автоматично випливали з такої «беззахисности» в під'яремних літературних умовинах т. зв. українського культурного ренесансу 20-их років.

Сама вже назва групи a priori дискредитувала її не лише в очах партійного керівництва преси, а й в очах усієї літературно неграмотної української напівінтеліґенції, що великою мірою заступила з початку 20-их років українську передреволюційну інтеліґенцію і, природна річ, принципово зневажала все, що зараховувала до так званого «пасеїзму», себто все, не прикрашене революційною фразеологією.

«Неоклясики» це значить — модерні прихильники клясицизму (бо ж не можуть сучасні поети йменувати себе «клясиками»), а термін «клясицисти» звучить — як на 20-ті роки — занадто педантично. Саме в цьому сенсі київські неоклясики оту назву хоч і не самі створили, а проте й не відкидали, себто принципово акцептували і остаточно санкціонували своїм колективним «Неоклясичним маршем» (див. Ю. Клен, Спогади про неоклясиків, 18—21) — автопародійним, зрозуміла річ, проте не позбавленим і щирого критично нормативного завзяття:

Ми — неоклясики, потужна
літературна течія.
Ступаєм дружньо, харалужно:
Леконт де Ліль, Ередія!

Але так можна було висловлюватись лише у вузькому і замкненому колі однодумців. В періодичній

пресі Зеров підкреслював «випадковість» назви, відхиляв від себе та решти неоклясиків усяку відповідальність за неї, нарешті брав її в лапки. Тактично він мав рацію так робити. Всіляке — вже з самого постання неоклясичної школи розпочате — вульґарне нарікання на «штучну літературу» або й «літературщину», на «поезію для поетів» та «мертву форму», на «европеїстів-чужолюбів», що воліють залишатися вічно «підголоском, більш або менш талановитим учнем, провінційним копіїстом» (збірник МУР, 3, 17—18) — аж до знаменитого «відриву від сучасности» (тієї, очевидячки, сучасности, яку в нас, за прегарним визначенням поетовим, «добачають здебільшого в кількох стереотипних способах розроблення кількох канонізованих тем» — «До джерел», 241) — все це не повинно нікого дивувати; адже й Лесі Українці починають у нас закидати — точнісенько так само, як закидали за дев'ятсотих років, — що вона «мистецьки надто в полоні Заходу» (збірник МУР, 3, 21)!

2. МИСТЕЦЬКИЙ СТИЛЬ.

В поетичній спадщині Зерова сонети кількісно далеко перевищують другий культивований поетом жанр — дванадцятирядкові александрини (шестистопові ямби з цензурою посередині), подеколи синтактично розчленовані на три чотирирядкові строфи. Скільки якісна естетична досконалість обох цих жанрів у поезії Зерова є однакова (а решта строф і розмірів трапляється в нього лише зрідка), доводиться припустити, що виразна предилекція Зерова до сонету була зумовлена складнішими і артистично цікавішими перспективами сонетної композиції; мабуть, жаден ліричний жанр не подає строфічною структурою своєю таких багатих можливостей віртуозного розгортання клясичної композиції, з притаманним їй паралелізмом, симетричним урівноваженням синтагм та образів і чітким підпорядкуванням одних складових частин іншим, а зокрема — використанням антитези в усіх її можливих варіянтах. Щодо майстерного володіння всіма цими компонентами клясичного стилю, Зеров-сонетист не має собі рівних у цілій поезії нашій. «Велика зв'язковість вислову, добірна синтакса, прозора внутрішня інструментація ритміки, бездоганна рима, брак будь-якої манери, такої звичайно притаманної поетам клясичного типу *) — оце основні ознаки поезії Зерова» (С. Гординський у передмові до «Камени», 2 вид.).

Не підлягає сумніву, що на поезії Зерова найвиразніше відбився вплив французьких парнасистів — передовсім Хосе Марії Єредія, найбільшого віртуоза сонету в французькій поезії. Тим цікавіше констатувати, що в низці першорядних пунктів своєї поетики Зеров від французьких парнасистів відрізняється цілком помітно.

Насамперед, щодо культивованої в Ередія фінальної пуанти. Пуанта при кінці віршу Зерову мало властива; де вона трапляється, вона не викликає сумніву щодо стилістичного впливу Ередія. Так у перекладах з самого Ередія — «Присвятний напис», «Завойовники», а надто — «Джерело юности» — і лише спорадично — в ориґінальних поезіях, як от у неперевершених александринах «Елій Лямія» (Камена, вид. 2, 42):

Ще за дитинних літ бував я у Мессали,
улюбленці Камен там зорями сіяли;
там вабили серця, там чарували нас
Верґілій і Тибулль, жалібний Бальґій, Басс
і Ґалля смутна тінь. Але в мойому серці
зосталися навік нестриманий Проперцій,
Овідій сміливий та многомудрий Флякк;
приязні їхньої невимушений знак
ціню я над усі тріюмфи й консуляти.
Ти хочеш бачити їх руку, їх присвяти?
Там, між пожовклих книг, найкращий мій клейнод,
лежить автограф двох Горацієвих од.

Як зразок заключної пуанти-антитези в манірі Ередія можна ще назвати сонет «Святослав на порогах»:

і з черепа п'яного Святослава
п'є вже вино тверезий печеніг

— або ще метафоричний фінал у другому сонеті «Херсон»:

епохи тьми, кріпаччини, азарта,
і грецька назва, з притиском, «Херсон» —
з тії ж колоди висмикнута карта.

Навпаки, нерідкий у Зерова фінал із сентенційним порівнянням — зовсім невластивий дикції Ередія і скорше походить від французьких сонетистів XVI сторіччя:

І думка в чорний потрапляє слід:
так мандрівник, що в тундрі замерзає,
усе тропічний бачить краєвид.

(«Параду», 4).

Та почуття усохли соковиті —
так просихає торфу чорний плат
по многосоннім і пекучім літі.

(«Присвята»).

Значно більше за цю, суттю неґативну ознаку (брак пуанти), важить виразний нахил Зерова до більш-менш ліричного трактування частини (здебільшого, другої частини) епічної тематики віршу. Оклик, звертання, реторичне запитання, рідше — лексичні повтори і синтактичні перерви — такі формальні ознаки того, умовно кажучи, ліричного відступу від основної теми.

Ліричний відступ не скрізь вдається поетові стилістично, — подеколи він надто наслідує умовні схеми традиційної реторики (наприклад, при кінці сонету «Телемах у Спарті», 2, у терцетах сонету «Визволення», в останньому терцеті сонету «Саломея»); проте як же чудово, як ґраційно й суґестивно, як глибоко-зворушливо звучить він там, де поетові щастить подолати схематизм умовної екскламації, як от, наприклад, в останньому рядку сонету «Лестриґони»:

Не йди, зостанься тут. Є схови серед скель.
Впочі я справлю твій стовеслий корабель
у тиху сторону народів хлібоїдних.

Та сам лишуся тут у горі та біді —
я тільки мрією до скель полину рідних,
я тільки чайкою — з тобою — по воді.

Або яка неперевершена елеґанція та емоційна безвзговість у першому сонеті «Параду»:

Прославмо ж вечора легку ходу
над метушнею денною міською,
зорю розмиту повіддю німою,
іржу трави і вроду молоду.

Глибока ліричність повністю просякає сонети «Чорніє лід біля трамвайних колій» (що його сам поет причисляв до своїх улюблених) і «Теплий Олексій» — останній твір, закінчений перед арештом. Згадаймо ще й з віртуозним мистецьким тактом саме лірично використану старовинну цитату в сонеті «Князь Ігор»:

А любо Дону шоломом зачерпти!

Цьому потягові до лірики відповідало, між іншим, у Зерова і теоретичне недоцінювання епічної дикції як такої — мовляв, «коректність і стислість вислову (на жаль Зеров має тут на увазі власні сонети — В. Д.) є не що інше, як брак ліричної енерґії, невміння дати належний розвиток і належні варіяції ліричній чи ліроепічній темі» (з приватного листування, 25. 4. 1935).

(Закінчення буде.)

*) А для поетів романтичного-бароккового абож експресіоністичного типу сливе зовсім неминучої, тільки значно претенсійнішої. — В. Д.

ПЕТРО ГОЛУБЕНКО.

ВАПЛІТЕ

(Продовження).

4. «РОЗПЕЧЕНИМ ПЕРОМ».

В одному з чисел журналу «Вапліте» згадується, в дуже обережній формі, російських критиків — трибунів Бєлінського, Добролюбова і Чернишевського з їх журналом «Современник», при чому, між іншим, читаємо таке: «Ставлячи собі завдання соціяльного виховання своїх читачів, згадані критики користувались літературою як зручною нагодою і приводом для міркувань на позалітературні теми, остільки безпосередній і прямий підхід до цих тем, з огляду на цензурні умови, був не можливий». Ця згадка про ролю критики і літератури в умовах дореволюційного царського ладу не випадкова. Аналогія між «Вапліте» і «Современником» напрошується сама собою. Безперечно, що ваплітяни ясно усвідомлювали своє становище як вороже до існуючого політичного ладу і до всієї системи, насильно запровадженої на Україні московським большевизмом. Тим самим обумовлювалась тактика і методи боротьби ВАПЛІТЕ в тогочасній дійсності, які в багатьох моментах нагадують поставу і методи боротьби вищезгаданих критиків. Микола Хвильовий у статті «Соціологічний еквівалент», між іншим, писав: «Громадський діяч не може не розуміти, що зв'язатися з сучасністю він здібний тільки тоді, коли буде пильно і серйозно стежити за живим матеріялом поточної творчости і вчасно реагувати на той чи інший прояв громадського руху. Іншими словами, — критик-соціолог концентрує головну свою увагу на «по-поводу» добролюбовського характеру. Очевидно, «по-поводу» тих питань, що хвилюють сучасників». Вказуючи на низку творів, Хвильовий відзначає: «Хіба це не той матеріял, що з його допомогою критик тримає в напруженні громадську думку і виводить культуру на шлях прогресу?» («Вапліте» І, 1927 р.). В тій самій статті Хвильовий ставить цікаве питання: «Чим з'ясувати той факт, що відомий критик Коряк тупцюється на одному місці і не дає глибших свіжіших критичних розвідок?» І відповідає: «Ми гадаємо, що — б о я з л и в і с т ю, бо ж цілком справедливо, каже один із славетних англійських політико-економістів: «Філософія там не можлива, де страх перед наслідками сильніший від любови до істини». Не менш справедливо каже і Павль Гейзе: Wer nicht wagen darf sich gehen zu lassen, wird nicht weit kommen.

Така постава Хвильового і заохочування до відваги інших не були марними. Під знаком невгомонного, запального й романтичного Хвильового проходила вся діяльність ВАПЛІТЕ. Затонський тоді відзначав: «Він сам хвилюється й інших хвилює, а дехто користається цим і випускає його наперед — хай він говорить те, що їм самим незручно. Який «щирий», наприклад, може одверто виступати в радянській пресі, в радянському журналі? Коли б він виступив, тоді всі відповідні установи вчепились б йому в бороду». Розхвильована українська стихія набирала все більшої сили і виступала з берегів. «Українізація перетворювалася в петлюризацію». В низці творів українських письменників викрито в цей час «спроби амнестувати націоналістичних героїв», які вчора боролися проти большевиків. С. Николишин (Культурна політика большевиків і український культурний процес, 1933) цілком правильно відзначає, що 1925—1928 рр. взагалі були періодом великої української протиофензиви на московські позиції, що їх здобули большевики в наслідок військової перемоги на Україні. Робляться спроби витиснути чужі сили не лише з радянського державного апарату, але й з партії («віллємось, розіллємось, заллєм большевиків»). Українська радянська державність все більше наливалась національними соками, очищаючись від московсько-большевицького намулу. По суті відбувається процес націоналізації української революції, яка напочатку силою історичних обставин і під впливом загально-російської соціялістичної революції і большевиків теж мала перевагу гасел соціяльних і соціялістичних. Національні визвольні змагання України в 1918—20 рр. заливаються хвилями загально-російської революції і тонули в каламутному потоці большевицької демагогії і соціялістичних утопій. Відомо, що в часі, коли точилася збройна боротьба українського війська з московсько-большевицькими окупантами, українські ліві — т. зв. боротьбисти і укапісти прийшли до ворожого інтернаціоналістичного табору і тим самим українська національна революція підривалася з середини і анархізувалася. Ідея соціялізму і патос соціялістичної революції захопили у свій полон значну частину української інтелігенції. Національна ідея була десь на задньому пляні і національна стихія, що інтуітивно вибухала, не діставала свого належного ідейного і політичного оформлення і розв'язання. Це позначалося також і на політиці тодішніх керманичів української національної революції, які плелися у хвості подій і стихії, замість нею рішуче керувати. Зовсім інша ситуація створювалася після перемоги большевицької революції, коли настав час мирного будівництва і самоозначення. Українська національна стихія шукає тепер свого безкомпромісового ідейного і політичного оформлення в українській радянській державі і на цьому ґрунті відбувається консолідація всіх національних сил, які в громадянській війні дуже часто стояли по різних боках барикади. Тепер і український соціяліст з УНР, який боровся під жовто-блакитним прапором національної революції, і український комуніст чи боротьбіст, який боровся під червоним прапором пролетаріяту, стають поруч... Про обох можна сказати теж, що писав Микола Хвильовий у своїй «Повісті про санаторійну зону»: «Він нарешті зрозумів, що всі його утопії є плід його недозрілого розуму. І правда, які можуть бути утопії у відсталій економічно й політично країні? Це ж тільки імпресіоніст Бакунін міг мріяти про всесвітній бунт. — Так то, шановний революціонере! Я віддаю честь вашому переоцінцеві вартостей за те, що він переборов авторитети і живе своїм власним розумом. Він нарешті зайшов на широкий шлях, і перед ним замаячили рожеві перспективи. Це вже не утопія, а те реальне, чого ми багато віків чекали. Я вітаю його від усієї душі»... «Те реальне, чого ми багато віків чекали — була українська держава, національно-культурне самоозначення і духове відродження української нації. Ідея соціялізму, як обстрактна утопія «загірньої комуни», поступилася перед національною ідеєю і органічним реальним процесом становлення української нації. Цей перелам і переоцінка вартостей не означав запереченння ідеалів соціяльної справедливости і соціялістичних гасел революції. Це було лише усвідомлення, що реалізація тих ідеалів і гасел стане можливою лише тоді, «коли Україна, — як писав Хвильовий, — пройде той закономірний і природний процес державного самовизначення і ствердження, який пройшли і проходять тепер всі народи Европи. Без цього годі говорити про будь-яку національну та соціяльну справедливість. Порожнім брязкотом про інтернаціоналізм не прикриєш питання, що його висуває само суворе життя і вимагає негайного розв'язання. Наша вишівська (високошкільна) молодь, що вся поспіль вийшла з трудящих верств нашого народу, не мириться і ніколи не помириться з пустопорожнім брязканням в інтернаціоналізм. Вона вимагає конкретної відповіді, чи є Україна колонією Москви, чи ні? Якщо ні, тоді вона (молодь) хоче бути послідовною і робить з цього для себе відповідні державотворчі висновки» (М. Хвильовий — «Україна чи Малоросія»).

Так рішуче і так напористо ставив Хвильовий питання національно-державного самоозначення і усамостійнення, як бачимо, тому, що він бачив, що це вимога самого життя і що це питання, яке вимагає негайного розв'язання. Це була стихія. Але вже не «дрібно-буржуазна» чи «буржуазно-поміщицька», як

її означали большевики в період громадянської війни. Ідею української державности і самостійности підносить тепер «наша вишівська молодь, що вся поспіль вийшла з трудящих верств нашого народу». Це були ті ж самі робітники і селяни, яких большевики в 1918—20 рр. дуже часто використовували в боротьбі проти «щирих українців» і самостійників. Більше того — ідею української самостійної держави висувають тепер навіть українські комуністи.

Помиляються ті, що думають, що мова йшла тут про усамостійнення української республіки лише в площині конкуренційної боротьби між українськими і російськими комуністами. Процес, що відбувався в українських народних масах і свідомості української інтелігенції був глибшого порядку. Це був ідеологічний і світоглядовий перелім і переоцінка вартостей. Це була нова епоха і новий етап, не лише щодо «героїчної ери» поривань до «загірньої комуни». Це був новий щабель української національної революції і щодо епохи «скоропадщини» і УНР. Це був новий світогляд, нова ідеологія і нове духове і психічне наставлення. Романтики «загірньої комуни» переживають муки трагічного душевного надламу, світоглядову кризу і банкротують. На їх зміну приходить нове покоління. Ці два покоління прекрасно співставляються в «Сантиментальній історії» М. Хвильового, в образах Уляни і Б'янки. Б'янка пише про Уляну: «Вона багато говорила мені про часи громадянської війни. Вона довго говорила мені того вечора про той дикий і тривожний час, коли люди ходили голі і голодні й були велетнями й богами. Вона так тепло говорила про свою епоху, як про неї не скаже жодний поет. Той химерний час я зачепила тільки одним крилом своєї юности, але товаришка Уляна зовсім даремно думала, що я не розумію його. Він мені лежав на серці. Я подумала, що тоді всі пізнали таємну даль, але той час уже не прийде ніколи, як не прийде ніколи й голуба молодість».

«Значить, і даль треба шукати на якихсь інших шляхах?» — подумала я.

Не трудно помітити, що Б'янка є прообразом Аглаї з роману «Вальдшнепи» Хвильового, що його почато друком у 5 числі «Вапліте». Б'янка ненавидить підсовєтську дійсність і говорить про неї так: «Я брала активну участь в організації жінок, в делегатських зібраннях, в редагуванні місцевої стінгазети, але я завжди думала, що нашу стінгазету зовсім не випадково називають«Стінгазом» («стінгаз»). Саме все це — газ, димок. Горить вогка солома, а люди сидять біля цього ілюзорного вогнища і гадають, що «без огню не буває диму». Аглая з роману «Вальдшнепи» думає так само і оперує цими же образами — голубої далі, димка і вогнища. Патос соціялістичної революції, на думку Карамазова, вивітрився, з її розмаху ніщо не вийшло й від неї лишився лише димок.

«Який прекрасний димок, — підхоплює Аглая. — Нюхайте ж, друзі мої, і переконуйтесь нарешті, що нічого вічного нема і що все в свій час мусить зникнути в безвість, як і цей прекрасний димок... Отже, не ловіть руками того диму, що тікає від вас і що його не можна зловити. Треба розкладати нове багаття, бо тільки біля нього можна погрітись».

Микола Хвильовий не тільки відчув прихід нової епохи і нових людей, але й став рупором їх ідей і цілком виразно і недвозначно визначив ідейну суть нового руху і голосно назвав його на ім'я. Це ім'я було — український націоналізм.

Серед багатьох наших сучасників — учасників визвольних змагань з петлюрівського табору, які опинилися на еміґрації і були відірвані від української дійсности, панують упереджені і скептичні погляди на національне обличчя українських національних сил радянської формації. В дійсності можна сміло сказати, що ця ґенерація в провідній своїй частині національно стояла набагато вище від багатьох наших діячів УНР. Як відомо, ці діячі і досі є соціялістами чи демо-лібералами, тоді як покоління Хвильового і ВАПЛІТЕ було виразно націоналістичним.

Про націоналізм наддніпрянський існує також упереджений і скептичний погляд. Одні зовсім заперечують наявність такого, інші визнають його, але з застереженням щодо ступеня його ідеологічної викінчености. При цьому, розуміється, беруть до уваги не внутрішню ідейно-духову суть даного світогляду, а навичку і фразеологію. Але ж чи не мали ми прикладів, як за націоналістичною фразеологією ховається большевицька чи взагалі ворожа українству суть?

З цього погляду для нас не має ніякого значення марксистська фразеологія і заяви про вірність соціялізмові, пролетарській революції і партії, що ми їх зустрічаємо і на сторінках «Вапліте». Треба мати на увазі історичні обставини і той зміст, що вкладається в ці слова і що заперечується, а що захищається. Покоління ВАПЛІТЕ оперує марксизмом вже не як догмою соціялізму, а як засобом і керівництвом до дії в інтересах України. А найчастіше — як засобом мімікрії.

Це безперечне, що український націоналізм радянського періоду виріс на новій соціяльній основі і ментальности. Але ж націоналізм, як такий, від цього не втрачає, а набирає нової сили і нової свіжої крови. На радянській плятформі зійшлися «недобитки петлюрівщини» і збанкротовані українські комуністи, перероджуючись у націоналістів. В цьому і є внутрішній зміст нової української синтези. Якщо УНР і національний зрив взяти за вихідний пункт — тезу, то жовтнева соціялістична революція з її інтернаціонально-соціяльними гаслами і універсалізмом була її запереченням — антитезою. Зміст нового етапу — в синтезі. Це був поворот до національних джерел, але на новому ступнево вищому етапі. Носієм цієї нової синтези і була передовсім ВАПЛІТЕ. І в цьому величезна ідейна і моральна сила хвильовизму. В цьому ж його страшна небезпека для московсько-большевицького окупанта. Бо він виступав іменем робітників і селян, іменем революції і не мирився з «пустопорожнім брязкотінням в інтернаціоналізм», а вимагав конкретної відповіді: «Україна — колонія Москви, чи ні?»... Хвильовизм нещадно зривав маску з нового втілення московського імперіялізму і великодержавного шовінізму, показуючи, як звироднiла большевицька партія потихесеньку та полегесеньку перетворювалася в «собірателя земель руських і не руських», а «кличі 1917 року... стали фарисейством і матеріялом для спекуляції (М. Хвильовий: «Вальдшнепи»). Так знову в східній частині Европи стали одна проти одної дві ворожих і непримиренних сили: московський імперіялізм у червоній подобі і нова Україна. Мечі знову схрестилися. Боротьба знову розпалилася і з не меншою силою, ніж у 1919—20 рр. Дарма, що вона велась зброєю ідей і критики, а не військовою зброєю. Мечі схрещувались і дзвеніли, і летіли голови...

Підступний ворог і тепер підходив, надівши на себе маску братерства і дружби, маску братерської допомоги в будівництві соціялізму. Але тепер почув відповідь: «варягів ми не потребуємо». Тоді знову дзвеніли пустопорожні слова про пролетарський інтернаціоналізм і буржуазний націоналізм. Але у відповідь українські революціонери цитували самого Сталіна, нагадуючи ворогові, що «гасло національної культури було гаслом буржуазним, доки владу мала буржуазія, а консолідація нації стала проходити під егідою радянської влади».

На адресу ВАПЛІТЕ закидали критичне відношення до існуючої дійсности і на цій підставі приписували шкідливі тенденції і хибну ідеологію. На це була відповідь: «Невже таки справді гартянські критики вбачають шкідливі тенденції і хибну ідеологію у ваплітян, коли ті нанизують на свої бойові списи всякої масти наволоч?... Боротись з бур'янами революції — хіба це занепадництво і шкідливі тенденції?» («Вапліте» ч. 5).

Дехто ще й досі приймає заяви ВАПЛІТЕ про вірність ухвалам партії і солідарність, як і всю ту марксистську фразеологію, за чисту монету і на цій підставі робить висновок, що ваплітяни боролись з окремими недотягненнями большевицької партії, а не з цілою системою, яка була накинена Україні і була чужа українському народові. Далі висувають твердження про те, що хвильовизм — це все ж таки український комунізм і що він не відмежований від большевизму як системи. Помилковість таких поглядів очевидна. В однову з чисел «Вапліте» ми читаємо:

«Було б дуже сумно, коли б ми не глибоко вірили, що комуністична партія — це дієва фортеця вогненного інтернаціоналізму»... Очевидно, того інтернаціоналізму, який відкидає національне поневолення й імперіялізм і забезпечує рівні права і вільний розвиток всім народам. Але чи не звучить у цій навіть формі якась іронія і сум? Чи не чується тут між рядками заклику до кращих елементів партії схаменутись? В кращому разі це було намагання скерувати московський большевизм на шлях того справжнього інтернаціоналізму, а не того, що вимагає відмовитись від свого націонаьного «я» і національну ідею плямує тавром буржуазности? Але такі ілюзії вплинути на большевиків відкликом на позитивні ідеї швидко розвіялись. І очевидно, що Хвильовий не помилився і говорив правду, коли визначав пізніше хвильовизм, як теорію боротьби проти КП(б)У.

В поняття радянської України ваплітяни вкладали свій національно-український зміст, а в тому, що заперечувалось і що стверджувалось, цілком ясно виступає нова ідеологія і новий світогляд, який був запереченням большевизму не в окремих «помилках», а в цілій системі. В цьому розумінні націоналізм ВАПЛІТЕ був дійсним, натуральним і діялектичним запереченням большевизму, як його діяметральна протилежність і антипод. Це заперечення, що випливає з діялектики історичного процесу і органічних національних джерел.

Що хвильовизм, як світоглядова філософська база ВАПЛІТЕ, є запереченням не лише московського імперіялізму і окремих хиб советського ладу, а й ідейної суті большевизму і цілої системи комунізму в марксистсько-большевицькій інтерпретації, про те свідчить, насамперед, ваплітянське «проти». Неґативний зміст хвильовизму, як заперечення. Простежимо стисло, що неґується і заперечується на сторінках «Вапліте».

Це, насамперед, нівелююча і пригноблююча людську особистість система тоталітаризму з усіма її атрибутами і наслідками. Оповідання «Із записок», поміщене в першому числі й на першій сторінці, як було вже відзначене вище, є по суті декларацією ВАПЛІТЕ, написане езопівською мовою мистецьких символів і алегорій, в яких відтворено образ сучасної підсовєтської дійсности і пануючої системи. Ми бачимо тут образ Пія, що символізує «все, над нами суще» і в якому легко розшифровується монопартія. І ще образ раба-холуя партії, «з гнучкою спиною» і заповітами слухняности, покори, мовчання, вдоволення, льояльности і плазування, як щаблів до щастя і успіху в житті. Це той холуй, що «стає на задні лапки і покірно схиляє голівку». Очі йому — безмежна покора. Руки йому — безмежний терпець. Ноги йому — стовп віри і утвердження, Скажи: «стій», і він буде стояти сто, тисячу, мільйони літ»...

Чи може бути ще ясніша і прозоріша алегорія?

Але щоб не залишився в читача ніякий сумнів, в оповіданні розкривається, що Пій, або «все, над нами суще» — це Іван Степанович Дуля — голова правління». Холуй — теж знана на кожному кроці персона. А щоб не склалося враження, що це окремі випадки і викривлення, не залежні від системи, в оповіданні підкреслюється: «Холуй — це система, така ж прекрасна, як і всі інші системи, але незмірно глибша за них». Чи не пізнати тут прекрасної, глибшої за всі і «кращої в світі» совєтської системи ладу, як її офіційно реклямують у газетах?

Така система нівелює і умасовлює людину, робить з неї бездушного і безвольного автомата. Ця сторінка підсовєтської большевицької дійсности є темою оповідання «Автомат» К. Гордієнка, вміщеного в ж-лі «Вапліте» ч. 4. Та сама тема приковувала до себе увагу і Хвильового, і він давав їй антибольшевицьку розв'язку. В «Повісті про санаторійну зону» вона дістала особливе наголошення. Колишній м'ятежний комунар Хлоня, який спалив свою молодість в полум'ї революції в ім'я Нової епохи людського щастя і гуманізму, тепер побачив, що в дійсності реалізується щось протилежне. І він, глибоко зворушений теплими людськими словами, зауважує: «Я вже давно не чув таких теплих слів. І взагалі люди не вміють так говорити. Мені здається іноді, що і я, і всі ми скоро розучимся промовляти один до одного. Скоро ми зовсім забудемо тиху задушевність і будемо не то машинізованими хижаками, не то хижими машинами». Над цією ж проблемою б'ється і сестра Катря. «Коли ви віднімете від людини її кращі почуття, що ж тоді залишиться? Машина? І ви це спокійно говорите?... Я проти цього рішуче протестую. Майбутнє я собі уявляю не інакше, як прекрасним запашним садом, що в нім буде хозяїном сам чоловік. В противному разі в житті немає ніякого сенсу. Боротися для того, щоб вибороти собі право бути додатком до машини, є безглуздя». Це писалося десь 1923 року. В добу ВАПЛІТЕ (1927—28) неґативні сторони большевицької аистеми виявилися настільки, що Хвильовий, як відомо, порівняв її з «раковинням з калом». У низці творів на сторінках ж-лу «Вапліте» перед нами проходить ця дійсність у всій наготі і відворотності. Особливу увагу своєю критичною стороною звернула на себе повість Гр. Епіка — «В-осени». З приводу неї П. Христюк написав велику критичну статтю, клясично застосувавши в ній добролюбовську критичну методу, використовуючи даний літературний твір, як зручний привід до того, щоб висловитись «по-поводу» зачеплених проблем і явищ, оскільки прямий підхід до критики большевицької системи був неможливий. Стаття називається «Розпеченим пером» — назва, що її сприймаємо сьогодні як символ. Ця стаття є сьогодні цінним історичним документом, вартим того, щоб його зацитувати ширше.

Христюк відзначає, що в повісті Гр. Епіка є «правдиві борці за нове життя, правдиві віддані будівничі цього життя і спекулянти від революції, від комунізму і гниляччя нашої сучасности, що лише дискредитують радянську владу, соціялізм, пролетарську революцію. Робітники, що й після революції живуть у важких умовах і все ж таки не тратять віри в перемогу соціялізму і здеморалізовані, засмоктані непою, міщанством інтеліґенти, що колись, можливо, були активними учасниками пролетарської боротьби, а тепер, **посідаючи видатні радянські й громадські посади**, ллють воду на колеса контрреволюційного млина. Ось коло тих питань, які порушує Г. Епік у своєму оповіданні».

«От вам Микола Бризгунов: комуніст, голова житлокоопу, немов би активний партійний і радянський робітник. Сам про себе він так говорить: «я не вчорашня людина, ви це знаєте... Дев'ятнадцятого року я покинув усе... Лишився всього. Де тільки я не бився... Кращі роки свої віддав... і так далі. І **спекулює на цьому, на своїх, можливо, сумнівних заслугах перед революцією**. Спекулює нахабно, огидливо, спустившись на саміське дно тупого міщанства, втративши рештки гідности не то що комуніста, але й звичайного громадянина. **Як голова житлокоопу, дбає лише про вигоди для себе**, для своєї жінки, для жінчиних родичів, для своїх особистих друзів. Він самовільно забрав собі іншу кімнату, що звільнилась і мала бути передана новому мешканцеві — комуністові. Він забрав собі кращі меблі, що належать кооперативові. На те, що робітнича родина гине в мокрому підвалі, він, зрозуміла річ, не зважає. Грубо й неуважно поводиться з удовою — робітницею, що прийшла до нього просити зняти кару за невчасну оплату помешкання...»

Чи не віє від цього побуту (а це ж має бути наш новий, радянський, комуністичний побут) **жахом?**

Всі вони ведуть беззмістовне, пусте життя, зовсім не відчуваючи творчого, оздоровлюючого подиху великої революції. Їхнє суспільне життя замкнено у вузькому колі: карти, випивка, недотепні брудні анекдоти і, як верх громадської і політичної заінтересованности, — хроніка в газетах. Далі не йдуть, бо, як «дотепно» жартує Бризгунов — в «Известиях» нет правди, а в «Правде» нет известий».

Отаке життя веде гниле шумовиння революції. Сухі, хороші кімнати, добрі меблі для інших, для спекулянтів від революції, для себелюбів і паршивців, а Єристи можуть жити і в підвалах. Відносини між вдовою-робітницею і Бризгуновим нагадують відносини кріпацького чи буржуазного ладу. **Бризгунов із товаришами тримає житлокоопівську масу в їжачих рукавицях, як колись тримали домовласники, або й**

гірше. Вільну думку, ініціятиву вони задушують... Тому загальні збори житлокоопу справляють надзвичайно прикре враження. Здеморалізовані та тероризовані «обивателі» слухняно йдуть за Бризгуновим, «ворушаться обережно, як жаби на ковбані». В оповіданні маємо промовисту сценку «ухвали» зборами — під загрозою Бризгунова — самовільного захоплення Бризгуновим кімнати, а також огидну сцену розтягання меблів із звільненої кімнати, сцену, що нагадує мародерство на фронті.

Отакий наш новий побут за Гр. Епіком. Чи не злісна це вигадка? А коли ні, то чи варто роз'ятрювати наші болячки?

Немає більших ворогів радянського будівництва, як Бризгунов і компанія, яких ми зустрічаємо щодня в житлокоопах, трестах, в адміністративному апараті, в інших установах, які свої сумнівні заслуги перед революцією зробили предметом спекуляції, так би мовити, «капіталізували» їх, які деморалізувались до крихти самі й деморалізують інших, які органічно зрослись із непівсько-міщанським побутом і гангреною, сидять на молодих паростках нового життя, які дискредитують радянський лад, ідею соціялізму й комуністичну партію.

Чому ж бо мало стояти осторонь, бути пасивним у цій боротьбі радянське красне письменство? Є такі політики, письменники й критики, що цих болячок не помічають, а коли й помічають, то вважають їх за явища дрібні, не загрозливі, випадкові й тому вважають за зайве й шкідливе вести боротьбу проти них через мистецтво, розуміючи таку боротьбу, як занепадництво, невір'я в сили революції і т. інше...

Хто може перечити тому, що правдиве художнє вибраження болячок нашої сучасности може більше спряти оздоровленню радянської суспільної тканини, ніж не художнє (а тому й не переконуюче) «казенне» вихвалення зародків нового побуту, або ще не доведених до кінця починань? Треба виразно підкреслити ту хибність та шкідливість того «механічного підходу» до тематики й способу трактування тем, який набирає все більшої сили в останній час і виявляється в тому, що письменника хочуть зобов'язати писати лише про позитивні явища життя й лише в так званому бадьорому, життєрадісному тоні. Не замовчувати треба наші хвороби, а навпаки — треба розпекти, загартувати пера наших письменників у боротьбі з цими болячками.

Оповідання Г. Епіка роздмухує не в одного читача полум'я зненависти й огиди до Бризгунових і будить жадобу боротьби з тими явищами... Нездорові явища можна поборювати працею, а не оголошенням їх неіснуючими... Не лякатись непи й болячок, не тікати від них, а перемагати їх треба в процесі боротьби, в процесі впертої праці.

Розпеченого пера треба, а не «ура-патріотичних» «дзеньок-бреньок».

Не трудно догадатись, проти кого і проти яких болячок скеровані були розпечені пера ваплітян. З цензурних умов ні в оповіданні ні в статті не ставиться питання в національній площині, але чи не говорить про це прізвище Бризгунова? Цікаво також відзначити, що «мотлох і гниляччя нашої сучасности» — це ніхто інший, як ті, що «посіли видатні радянські посади», яких репрезентує в повісті «активний партійний і радянський робітник Бризгунов». А відомо, хто посів ті посади і хто був активним партійним робітником на Україні в перші роки після перемоги большевиків. Болячки, що їх змальовано в повісті і «по-поводу» яких пише Христюк, теж є дуже красномовними. Сюди належить фарисейство і спекуляція на гаслах революції і сумнівних революційних заслугах, зловживання своїм становищем на високій посаді, моральний розклад і втрата людської гідности, протекціонізм і «їжачі рукавиці» (єжовщина!)по відношенні до маси, «здушення вільної думки й ініціятиви», «демократичне голосування» і ухвали під терором і т. д. Увесь цей комплекс болячок є наслідком большевицької системи. Це розуміє Христюк і на це звертає увагу тих «політиків», письменників і критиків, що цих болячок не помічають, а коли й помічають, то важають їх за явища дрібні, не загрозливі, випадкові»... З свого боку Христюк пояснює, що це зовсім не так, що Епік порушує «на тлі житлокоопського життя важливі питання нашої сучасної дійсности, що в однаковій мірі сплітаються із життям житлокоопів і з життям фабрик, заводів, профспілок, радянських установ і комуністичної партії. Ось він який, «наш новий радянський, комуністичний побут!» «Чи не віє від нього жахом»?

Які висновки належить з цього зробити — не трудно догадатись.

Цю статтю редакція «Вапліте» супроводжує приміткою, сенс якої зводиться до того, що вона написана не на замовлення редакції і мала зовсім інше призначення, але, зважаючи на її актуальність редакція містить її на сторінках свого журналу. Призначення цієї примітки, очевидно, розраховане на цензуру, остільки, як відомо, П. Христюк у минулому був, здається, генеральним секретарем УНР і з цього погляду співробітництво в журналі «Вапліте» було «не бажаним». Але фактично, поява імени бувшого генерального секретаря УНР П. Христюка і бувшого м'ятежного комунара М. Хвильового на сторінках одного журналу і під одним ідейним прапором є символом доби. І сьогодні ми можемо лише дивуватися тій надзвичайній відвазі і жертвенності, з якою виступили ці люди на боротьбу з московським большевизмом і з проповідцю українських ідеалів. Так жити і творити, творити і постійно вигадувати способи, як сказати суспільству те, що сказати заборонено — яка це справді тяжка і трагічна місія. Вона була по силі лише людям прометеївської вдачі, великим українським патріотам — ідеалістам, людям великого героїчного чину і подвигу в ім'я найвищих ідеалів української нації.

(Далі буде).

◆◆◆◆

ОЛЕГ ЗАЛІЗНЯК.

Ceterum censeo . . .

(Закінчення).

«Сталін (цитуємо дальше думки Вальтера Ліппмана) залишився вірний традиції Леніна. І в довгий період спокою, в якому Росія була одним оборонним табором, всі її господарські почини мали один мотив і одну ціль: війну. Два п'ятилітні пляни мали першою і найважнішою ціллю построїти тяжкий промисл у безпечній під стратегічним оглядом зоні Росії, а щоб сфінансувати той задум, цей велетенський промисловий плян воєнної машини, російський нарід піддано роками примусовій тяжкій недостачі (звернім увагу, як делікатно формулює капіталістичний критик порядки в державі, що в дійсності були голодом, смертю, канібальством, ожебраченням і примітивізацією мільйонів населення). Якщо б ціллю тих плянів було піднесення життєвої стопи, то не треба б було нікого переконувати, що будова заводів продукції сталі важніша та що вона мусить іти перед продукцією одягу і взуття. Як тоді можна б було оправдати політику вивозу харчів закордон у часі, коли населення мерло з голоду, щоб тільки держава могла дістати машини, призначені до продукції воєнного матеріялу?

Без сумніву, ідеалісти готові твердити, що, даючи народові і масам сталь, замість хліба, большевики працювали над створенням системи самостійного і під господарським оглядом незалежного промислу на со-

ціялістичний зразок. Але чому тоді Росія вважала, що вона конечно мусить бути під господарським оглядом самостійна і самовистарчальна? Чому вона прямувала до господарської самостійности і самовистарчальности в роках, коли в Німеччині і майже в цілій Европі були уряди соціял-демократів?

Причину вияснили самі комуністи. Вони твердили, що вони жили постійно в загрозі «імперіялістичної» війни. Іншими словами, вони не хотіли заміняти сталі на хліб, щоб показати, що комунізм не здібний до того самого, що може зробити капіталізм. Вони вибирали сталь, бо хотіли бути самостійні і незалежні під господарським оглядом... Не хочу тим сказати, що комуністи не зробили в Росії багато припадкового, що первісно не мало ніякого зв'язку з воєнними цілями, але думаю, що цілком очевидно підставові децизії і рішення, які відносяться до політичного обличчя держави, до її господарської системи, до підставових заповідей устрою, були такі, а не інші, бо **Росія приготовлялася до війни на всіх европейських і азійських кордонах».**

Так писав В. Ліппман перед другою світовою війною. Немає ніяких підстав думати, що останні роки переставили політику Росії на інші рейки. Остання виграна війна дозволила кремлівським можновладцям не тільки виправдати свою політику перед власними масами, але вона дала ще більшого розгону правлячій верхівці до її континуації.

Систему п'ятиліток можна оцінювати тільки з тої точки погляду, як це підкреслив В. Ліппман. Росія намагається за всяку ціну бути приготованою до війни.

Большевицька пропаґанда намагається переконати всіх і вся щодо війни оборонної. Деякі в те вірять, поки не переконаються в неправді. Архієпископ з Единбурґа А. Й. Мекдоналд у свойому пастирському посланні вже тепер остерігає: «Ми здаємо собі справу, що всі ті, які контролювали джерела інформацій впродовж минулих літ, обманювали наш край, малюючи образ Росії, який не мав нічого спільного з дійсністю. Все те, що з таким запалом малювали в пресі, як замилування до спокою, добробуту, поступу, цивілізації, як рай для робітників, все те — **абсолютна неправда.** Передусім показалося, що свободи, того найціннішого дарунку, там не запевнено: там заведено тотальний комуністичний режим. Все, що в нас на цю тему говорили, є правдивим обманом на велику скалю. Правди про правдивий стан речей не можна вже більше укривати. Ті, що вірили подібним запевненням, мусять з досадою і стидом признатись, що їх нікчемно обдурено.

Залив монгольських орд, які вдерлися до Европи, показав нам стан здичавіння і морального здеправовання, про який ми в світі західньої цивілізації не мали найменшого поняття. Кровожадність і варварство тих орд є гірші, ніж поступки здеґенерованих гітлерівських катів. Тепер може переконатися про це ввесь світ, тому що відслонено їх у цілій їх безстидній наготі. Велика Брітанія, яка врятувала цивілізацію перед одною загладою завдяки своїй поставі в 1940 р., повинна взяти тепер на себе керівну ролю в обороні загроженої цивілізації перед **новим заливом** монгольських орд».

Сказано ясно. Над світом завис меч Дамокля. Але скептики і «оптимісти» пробують потішати себе в інший спосіб. Вони дошукуються здогадного конфлікту і здогадних тенденцій розходження між партією і армією, сподіваючись від того внутрішніх потрясень і перемін, що врятують Росію і культуру Европи. Такі голоси чули ми давніше, і ще й тепер можна їх подибати в пресі. Вони наводять різні арґументи й докази, хваляться знанням Росії та її внутрішніх сил і тенденцій, покликуються на свідків і факти. В дійсності — це просте непорозуміння. В тотальній системі поділ на військо і партію є фікцією. В совєтській Росії це поділ чисто символічний, поділ нереальний. Де і як перевести цю границю? Не може ж нею бути тільки форма одностроїв, яких кольори, до речі, не дуже різняться. Не може нею бути штучне організаційне розмежування і припорядкування керуючих ними інстанцій. В тоталітарній системі немає армії, партії, адміністрації як окремих незалежних чинників державного життя. Там є **одна** порядкуюча і керуюча воля і вона виходить від диктатора. На його послугах стоїть партія, армія, адміністрація і передовсім поліція. Прикладом може бути недавня Німеччина, яка, до речі, ще далеко не осягнула того ступеня тоталізації і централізму, що його осягнула Росія під владою червоного диктатора з Кремля. І тому сподівання на конфлікт між партією і армією такі смішні, як ними були мрії про те, що Гітлер як начальний вожд розстріляє Гітлера як керівника партії. Сталін же є одночасно в одній особі і генералісимусом, і генеральним секретарем партії, і головою уряду. А втім, чого іншого може сьогодні бажати російська армія, яка є такою самою функцією російського простору і російської ментальности, як нею є партія, що вже давно «перетворилась в хитренького міщанина» і стала «собірателем земель русских і не русских»? Вона, здається, як і кожна інша армія світу, може намагатися скоріше вести політику дорогою воєн і збройних розправ, ніж це може вважати сама партія. Тому й немає об'єктивних підстав очікувати якихнебудь внутрішніх перемін у Росії. Виступають же сьогодні на янутрішніх і зовнішніх театральних позиціях представники Росії в військових мундирах.

Росія прямує до гегемонії над світом!

Таке думають сьогодні вже не лише здецидовані вороги Росії, але й ті, що ще донедавна вірили в миролюбні наміри і пляни большевиків. Послухаймо, що, напр., каже відомий англійський пацифіст і соціяліст, один із визначніших сучасних соціологів, Бертранд Руссель у своїй статті «Велика Брітанія і Росія»:

«Історія брітійської політики супроти Росії не приносить хвали ні нашій інтеліґенції, ані нашій чесності. Від часу Кримської війни через період цілого пів століття ми були вороже наставлені до Росії тому, що ми підозрівали царя в деяких намірах щодо Індії. Опісля, коли Німеччина почала розбудовувати свою фльоту, ми визнали царське правління навіть в його найбільше безумних починах. Російська революція зробила нас знов ворогами Росії. На це ми могли собі дозволити, бо хвилево Німеччина була ослаблена. З непересічним браком передбачливости залишилася наша закордонна політика вороже наставлена до Росії, коли в Німеччині прийшов до влади Гітлер. Цей факт міг би був довести до нашої катастрофи у війні, яку ми щойно скінчили, якщо б нашу дурноту не перевищив Гітлер своєю дурнотою в хвилині, коли він, як зарозумілець, заатакував СССР. Совєтський уряд не мав спеціяльних причин, щоб любити або довіряти брітійцям. Але одночасно певне й те, що й ми не маємо причин щоб любити або довіряти совєтському урядові. **Чи в таких умовах лежить у границях можливости, щоб запобігти третій світовій війні між Росією та Америкою і Великою Брітанією?** Якщо відповідь випаде неґативно, то перспективи для світу виглядають направду жахливо. Війна між Америкою і Росією може тривати сміло 30 літ і не закінчиться перемогою ні одної, ні другої сторони, але ліквідацією культурного способу життя на землі.

Труднощі теперішньої ситуації є вислідом російського імперіялізму. Знаю, що багато людей заперечить, немов би совєтський уряд був імперіялістичний. Вони будуть твердити, що імперіялізм є наслідком приватного капіталізму, а коли знищено в Росії капіталізм, то й імперіялізму в тому краю не може бути. Та це арґумент шкільний і апріорний. Факти заперечують це без решти. Росія заанектувала східню частину Польщі і балтійські держави, зафіксувала залежні від себе уряди в Польщі, Румунії, Болгарії (також в Югославії і Чехословаччині — прим. наша — О. З.). Якщо це не є імперіялізм, то що властиво значить імперіялізм?

Величезну військову силу Росії, яка об'явилася за час війни, хвилево тримає в шаху атомова бомба, але без сумніву вже незадовго Росія буде мати таку саму бомбу, яку мають американці, а як тільки це станеться, повстане можливість направду грізної війни.

Так, як справа і ситуація тепер представляється, якщо ми глянемо на неї розумно, то можна лише в незначному ступені дозволити собі на надію. Ціла минула історія каже сподіватись, що **скорше чи пізніше прийде до зудару між Америкою і Росією, двома потугами, з яких кожна зголошує свої претенсії до гегемонії над світом.**

Є такі, що сподіваються, що атомова бомба і всі інші жахи, які найправдоподібніше наука ще видумає, можуть спричинити загальний відрух проти війни. Боюся одначе, що так думати — це значить признавати людству більше розуму, ніж воно його має».

Я навів, за англійською пресою, уривок і головні думки зі статті такого визначного соціолога і публіциста, щоб показати, що думка про імперіялізм Росії не випадкова і що вона не є думкою, як це твердить большевицько-московська преса, «поджигателей войны», але що до неї доходять усі ті, що їм пропаґанда ще не закрила ясного образу на світ.

Над світом висить примара третьої світової війни.

Чи є можливості її відвернути? Альянти пробують ставити таку можливість, але вже те, що вони не знають, як це зробити практично, вказує, що в тому питанні треба бути радше скептиком, якщо не песимістом. Вони пробують апелювати раз до «совєтського» (в тому і московського народу), щоб він виступив проти політики Сталіна і партії, другий раз пробують апелювати до розсудливости самого Сталіна, щоб він виступив проти бажань народу і імперіялістичних тенденцій російської ментальности, яка хоче підкоряти собі чужі народи і світи. Те вказує, що подібні розрахунки альянтів зустрінуться з такою самою відповіддю життя, як з нею зустрінулись аналогічні розрахунки порізнити Гітлера з народом німецьким і німецький нарід з Гітлером. В тотальній системи це не можливе...

Досвід історії і логічний розвиток політично-господарських відносин у світі неминуче прямує до третьої світової війни. Її не можна уникнути, як довго існує на Сході Европи і в Азії потвора-монструм у формі СССР, що розпоряджає сотнями мільйонів робочої сили і владою, що цю робочу силу безплатно і безкарно приневолює виконувати її імперіялістичні пляни. Тільки в розпаді Росії, тільки в повстанні на її руїнах національних держав лежить запорука дальшого мирного розвою відносин, і тільки вільні народи Росії можуть перешкодити їй вирушати на підбій світу з вогнем і залізом.

Поволі світ починає це розуміти. На це вказують наведені два голоси американського і англійського публіцистів. Ми можемо навести туг ще один голос американського публіциста Вільєма Гарди (з «Рідерс Дайджест»), що в достатній мірі підтверджує нашу думку. Гарди пише:

«Ми були приневолені мати добру волю супроти Росії. Але мир не добувають тільки самою доброю волею. Він не приходить навіть з любови до якогось краю. Деякі англійці та американці любили одні одних у 1776 р., а проте обидві сторони воювали з собою п'ять років. Взаємини між народами не такі, як між закоханим молодцем і його серденьком, і вони не встелені квітами, ані бенкетними тостами. Море тостів випито за «історичну приязнь між З'єдиненими Державами і Росією» (також між СССР і Німеччиною Гітлера — прим. наша — О. З.). Так само випито тости на Вашінґтонській конференції в 1922 р. за «історичну приязнь між ЗДА і Японією». Міжнародні бенкети не мають нічого спільного з долею держав у міжнародних взаєминах. Як перший крок до миру залишім сентименталізм, бо сентименталізм не мир, а ворог миру. Він засліплює нас і не дає бачити дійсність. Справжній шлях до миру не встелений сентименталізмом, а доцільною акцією.

...Відсоток громадян, які вважають СССР льояльно вірним для післявоєнної співпраці, змалів із 65% на 45%. Що є причиною такої дійсности? Я думаю, що коренем цього є факт, що ми намагаємося реалізувати на практиці імперіяльну теорію миру. Ми хочемо зробити великі потуги єдиними опікунами всього світу. Якщо великі потуги є опікунами, тоді всі інші держави є тільки клієнтами. Це теорія для освячення аґресії. Її вже не раз застосовували, і вона мала завжди і неодмінно два наслідки: збільшення сфер безпеки (давніше це називалося сферами впливів), а слідом за тим нову війну (очевидно, між великодержавами). Ми є сьогодні в першій стадії, а частинно вже і в другій. Погляньмо ,як Радянський Союз розбудовує свою «ідею» сфер безпеки. Очевидно, те саме роблять і інші. В усіх краях центрально-східньої Европи, «визволених» Червоною Армією, Росія переводить вивози і екзекуції, не допускає обсерваторів з інших країв, насаджує уряди, контрольовані тільки комуністами, які слухають лише наказів Москви, та змагає до того, щоб пів тузина держав від Балтика до Адріятика зробити своїми васалами. В усіх урядах, що їх творять совєти у всіх державах центрально-східньої Европи, є два головні пости: міністра внутрішніх справ або безпеки, який рішає, хто з громадян має іти в тюрму, а хто має залишитися на волі, і міністра освіти або пропаґанди, який рішає, що громадянин має читати, чути, знати і говорити. Обидва пости неодмінно займають комуністи, відповідальні зовсім і в цілості перед Москвою».

«Це завершення, — закінчує іронічно і огірчено Гарди; — до того порядку, що його ми вже добре знаємо, до того світу, в якому наново ділять воєнну добичу, щоб, як це ми вже бачимо сьогодні, знову збирати нові армії і фльоти в підготові до **грядучої війни».**

І ми є вже свідками початку тої війни. Ще не чути вибуху бомб і артилерійських стрілен, але вже кружляють обмінні ноти і ультиматуми і вже підтягають сили для формування фронтів.

В Европі йде розпучливий бій з комуністичним маневром заманити маси пролетаріяту в сідла злудної імперіялістичної політики Москви, що, надівши на себе шату червоної шапочки, виступає в ролі оборонця єдности і державної самостійности Німеччини. Від успіху цього бою багато залежить, Дотеперішній досвід каже сподіватись, що цей бій за Европу Москва програє. Европа виявляє сьогодні далеко більшу дозрілість і досвід, як це було перед роками, коли її розкладали народні фронти порозуміння з комуністами. Сьогодні тільки під безпосереднім терором московської НКВД (чи МГБ) інші партії ідуть на злуку з комуністами. Сьогоднішня Европа не дасться вже заманити в сідла комуністичної тактики і не дозволить себе ліквідувати большевицьким аґентам під закидом партійного ухилу чи шпіонажі, як це зробили большевики з своїми (паралельними, правими, лівими і іншими) ухилами, та як це вони зробили з політичною опозицією в державах, де вони мають владу. Під червоною шапочкою Европа вже навчилась бачити пажерливу пащу вовка, і ставка на таку тактику, правдоподібно, мусить бути підперта арґументами іншої натури.

А втім, арґументи такі готовляться. Коли не допише клясова свідомість, коли не допише міжнародній пролетаріят (а він, здається, вже не дописує, коли візьмемо до уваги ситуацію у Франції та Італії), тоді прийде ставка на «доблесність» Червоної Армії. Вистане простудіювати дані про т. зв. «демобілізацію» в Росії, щоб переконатимя, що там уже від двох років після закінчення війни стоїть 10 мільйонів під зброєю, а 20 мільйонів з наказу Сталіна в заповіджених п'ятилєтках стахановськими темпами працює для того, щоб тій армії не бракло зброї.

В зв'язку з задержанням військового континґенту під зброєю йде в СССР переорганізація армії, щоб її, за словами самих совєтських бонзів, зробити наймодернішою армією в світі. На командні становища назначають людей, що набули військового воєнного досвіду, а політичні договори з державами сателітами забезпечують Росії вигідні випадові бази для майбутніх воєнних операцій.

Рівночасно ґіґантичними розмірами у рямках третього п'ятилітнього пляну працює повною парою тяжка індустрія, а сотні науковців (підсилені вивезеними німецькими спеціялістами-професорами) день і ніч у поспіху шукають тайни продукції атомової бомби. Пропаґанда із усіх веж Кремля на всіх мовах світу urbi et orbi голосить про «небезпеку», в якій опинилась «батьківщина працюючих», і про конечну потребу бути приготованим ту небезпеку зустріти. А що, згідно з думкою самою «любимого вождя» Сталіна, ворога треба бити на його власній землі, голоситься потребу і знаходиться виправдання на експансію анексію чужих теремів. Дипломати вже не опановують себе і щораз виразніше говорять собі правду в вічі, а наговоривши собі досхочу імпертиненцій, роз'їзджаються по домам, погрожуючи вже явно озброєним п'ястуком. Так поволі назріває і розвивається неминуча розправа з московським імперіялізмом.

Коли впаде невідхильний постріл?

Це питання, що на нього найтяжче відповісти. Є деякі моменти, які промовляють за те, що останньої розгривки не довго доведеться чекати. Кожна хвилина проволоки робить ситуацію труднішою і несприятливішою для обох сторін. За кожну хвилину теперішнього віддиху доведеться в майбутньому заплатити многократним збільшенням матеріяльних і людських жертв.

Нерозв'язання основної проблеми світоглядово-структурального обличчя майбутнього світу, нерозв'язання проблеми політичного примату (гегемонія тріюмвірату сильних чи рівновага вільних народів), неможливість знайти спільну формулу співпраці у всіх майже ділянках світового життя, неможливість перекинути місток понад безодню різного розуміння світових явищ та неможливість компромісово перебороти трудноці поділу світу на сфери інтересів, революційні винаходи в ділянці науки, які сучасна структура світу може легко привести до загрози використання їх у розгривках за політичну і господорську гегемонію в світі, нагромадження великих воєнних запасів та настановлення промислу на зброєння, невикористання велетенських резерв, вишколених на війну, конечність держати змобілізовані контингенти (військо та воєнний промисл), зумовлені воєнною поставою Росії, утрата віри в можливості мирного полагодження суперечностей інтересів і розбіжностей поглядів на основні принципи організації міждержавного і суспільного ладу, неможливість дипломатичної підготови і очищення терену дипломатичних розгривок, поставлення вже сьогодні майже всіх партнерів і народів по однім або по другім боці барикади — все це вказує, що стріл до старту може впасти кожної хвилини. Льонти вже заложено, фронти усталено, чекають тільки іскру, яка спричинить вибух. Нею може бути Греція, може бути Персія, Туреччина, Балкан, Манджурія, Зовнішня Монголія, Польща, Болгарія, Румунія і т. д.

Але є й протилежні арґументи. Деяки моменти вказують на те, що час підготовки до нової розправи може бути довший. Загальне перемучення війною і психологічна непідготованість, величезні втрати в людях по обох боках, бажання миру за всяку ціну в обличчі жаху по знищенні атомною зброєю, неупорядкованність політично-суспільних умовин серед альянтського світу, непідготованість Росії і заслабе її матеріяльне співвідношення до сил альянтів — підказують думку, що ми можемо, так як по першій світовій війні, живучи стало в атмосфері загрози війни, ждати її довгі роки.

Питання моменту першорядної ваги.

Відь нього залежить не лише вислід самої війни для тих, що її будуть вести, але від нього залежить теж її вислід для малих народів, що, самі не будучи партнерами у війни (третя світова війна буде теж імперіялістична, вже хочби з того погляду, що її підготовляє і викличе імперіялістична політика Росії), від її перебігу і висліду узалежнюють свою долю. До таких народів належимо й ми, українці. Питання моменту вибуху збройного конфлікту для нас з того погляду важне, що від нього залежить наша підготованість до ситуації, яка вимагатиме незвичайно великої політичної зрілости і зорієнтованости, щоб в цьому конфлікті належно забезпечити свої власні національні і державні інтереси і намагання.

Нема найменшого сумніву, що питання нашої постави в конфлікті вже вирішене. У майбутньому світовому конфлікті з Росією ми стаємо проти неї. Не лише проти большевизму, але проти Росії. Здаємо собі вже сьогодні справу, що існують елементи, як на еміґрації, так і в Росії, які бажають лише скинути большевицьку систему, себто замінити панівну кліку большевиків з їх Сталіном і політбюром іншою клікою. Вони в практиці так само будуть заперечувати українському народові право на вільне суверенне і соборне державне життя. Хто уважно читає думки російських соціялістів-демократів, (див. журнал «Социалистический Вестник» в Нью Йорку) чи російських соціялістів-революціонерів (див. журнал "За свободу» теж у Нью Йорку), той побіч гарних фраз про поступ, гуманізм, свободу і інші ідеали людства, знайде твердження, висказувані як старими, так і новими російськими еміґрантами, що Росія як нарід і держава — це політична, економічна і культурна єдність, що прямування менших народів до самобутности — це плиткий і збанкрутований шовінізм, фанатизм і реакційність, що в будучій Росії, яку вони собі мріють на «руїнах» СССР, державною мовою має бути мова російська і т. д. і т. д. Все це вказує, що життя і ситуація вимагатиме від нас незвичайно великого політичного підготування і обережности. Нам ще не відомо, як до наших змагань поставиться в практиці сила, що буде головним фактором у розвалі большевизму. Декляративно є всі підстави вірити, що вона не стане на перешкоді нашим змаганням за самостійність і соборність. І традиція високої культури і політичної свободи західніх демократій, і Атлантійська Карта та Карта Об'єднаних Націй, і заяви компетентних державних мужів дозволяють нам вірити, що в наших змаганнях ми, українці, знайдемо, в них добрих приятелів. Але життя — це не лише добра віра і довір'я. Життя знає несподіванки. Найновіший досвід історії навчив нас вже не вірити сліпо і на кредит ніяким гарним заявам більше, ніж вони є подтверджені згідними з ними фактами. І тому ситуація вимагає від нас цілого ряду відготовчих заходів. До найважніших з них належить упорядкування наших внутрішньо-політичних відносин, щоб не створювати для сторонніх сил можливостей виграват для своїх інтересів наші внутрішні конфлікти і розбіжності. Але це питання іншого порядку і воно вимагає окремої статті.

◆•◆•◆•◆

Д. К.

Українська закордонна політика

IV. УКРАЇНА Й СВІТ.

І. Живемо в добі найбільшої революції, яку тільки переживало колись людство. Як своїми розмірами, так і своєю глибиною вона охоплює цілу земну кулю. Революційний процес відбувається в усіх ділянках людського духового й матеріяльного життя. Ця світових маштабів революція перевищує всі знані дотепер в історії людства революційні процеси. Коли почався цей революційний процес, так само тяжко сказати, як і те, коли він скінчиться. В кожному разі, обидві світові війни, 1914—18 і 1939—1945 рр., є зовнішнім виявом цього могутнього процесу. За цей дуже короткий час поставали й падали нові могутні політично-суспільні ідеї й рухи (комунізм, фашизм, націонал-соціялізм), падали імперії (царська Росія, Австро-Угорщина, Туреччина, Німеччина, Японія), повставали нові світові імперії (СССР, ЗДА), родилися, падали й знову родилися нові національні держави; на наших очах зі страшним луском валиться брітійська імперія, довалюється французька імперія; на наших очах постають одна національна держава за другою (це відноситься до Азії), і в той самий час падають одна національна держава за другою (в Европі).

Сьогоднішній стан у світі, особливо на европейському й азійському континентах, можна найкраще порівняти з великою французькою революцією. Там також одинокий закон революції. Те, що сьогодні було законом, завтра ставало вже злочином; той, що сьогодні був героєм і овіяний славою провідника, завтра ставав злочинцем і мусів ставити свою шию під ґільотину; те, що сьогодні було чеснотою, завтра ставало проступком. Непогамований і химерний закон революції грався людською долею, як осінній ві-

тер відірваним від дерева листям. Такий самий стан — тільки в **світових маштабах** — переживаємо й ми сьогодні. Геройство й злочин, чеснота й проступок, любов і ненависть чергуються між собою зі скорістю вихру. Те, що ти сьогодні любиш і цініш, завтра мусить ненавидіти і зневажати. Наступило жахливе переплутання понять і чеснот. За любов до Батьківщини можеш бути суджений, як злочинець, і навіть наложити головою за це; за ненависть, зраду і ворожість до неї — можеш одержати лаври слави...

Проте в цьому революційному хаосі можна вже відмітити — в політичній площині — три ідеї, які намагаються формувати майбутнє обличчя світу: націоналізм, комунізм і демократія. За цими ідеями стоять і відповідні політичні сили: за комуністичною ідеєю стоїть Совєтський Союз із т. зв. східнім чи слов'янським бльоком; за демократією — т. зв. західній бльок, на чолі з З'єдиненими Державами — Америкою й Англією; а за **націоналістичною ідеєю стоять усі поневолені чи напівпоневолені народи світу.**

Найчистішою і найбільш моральною ідеєю в цій боротьбі є, без сумніву, національна ідея поневолених народів, бо єдиною її ціллю є святе право на власну правду у власній хаті. Тому з усією рішучістю можна твердити, що ця ідея вийде переможно з цієї світової революції і що вона надасть обличчя новому світовому ладові. Із цієї перспективи **українська закордонна політика мусить усіма засобами прямувати до братнього об'єднання святої зброї визволення усіх поневолених народів і тих ,що в побудові світу на національному принципі бачать єдину позитивну розв'язку світової кризи.**

Націоналістична ідея не скрахувала, як це дехто хоче бачити, скрахувала тільки імперіялістична ідея, що хотіла закріпитися в формі націоналізму чи ліпше в формі **міту вищої раси.** Скрахувала імперіялістична ідея народів, які під гаслом національного визволення несли поневолення іншим народам і переслідували виключно свої егоїстичні інтереси. Конкретно ні Німеччина, ні Італія, ні Японія не боролися в ім'я власного визволення та визволення інших поневолених народів, але в ім'я поширення своєї влади на чужі землі й підбиття собі чужих народів. Тому скрахував націоналізм як імперіялізм, але не націоналізм як конструктивна й творча ідея, яка бачить можливість упорядкування світу тільки на засаді свободи народів і одиниці в тісній, братерській співпраці між собою.

Націоналізм пережив тяжку кризу не тому, що в своїй основі він не здоровий, асоціяльний і аморальний, але виключно тому, що за його реалізацію в світових маштабах взялися сили, для яких націоналізм був тільки облудною вивіскою, за якою крилися їх брудні, егоїстичні й імперіялістичні тенденції. Таку саму кризу переживала колись і демократична ідея, в ім'я якої цезарська наполеонівська Франція хотіла підбити собі світ. Але ці імперіялістичні тенденції не скомпромітували самої ідеї, яка після довголітніх тяжких болів народження вийшла переможно. Не скрахувала й християнська ідея любови ближнього, в ім'я якої католицька Церква страшними інквізиціями й терором хотіла збудувати світове царство. Великої, творчої ідеї не можна ніколи здискредитувати, хоч завжди проявляються фальшиві пророки й провідники, які хвилево зводять її на манівці, бо сили, які зродили цю ідею, стоять за нею і скоріше чи пізніше завертають її знову на правильний шлях. Так було з усіма великими, історіотворчими ідеями, так буде й з ідеєю націоналізму.

Двигунами великих ідей у політично-суспільній ділянці були завжди широкі маси упосліджених, безправних і визискуваних. До цієї ролі зводила їх горстка упривілійованих, жадних влади одиниць чи малих клік, які держалися так довго на поверхні, доки не з'явилася більша сила, яка виривала їм цю владу з рук і встановляла новий лад. Їх сила була в безсиллі тих, над якими вони панували. Але коли ці сили упосліджених і безправних повставали, вони — чисельно багато слабші — перемагали завжди в ім'я нової правди, яка усувала несправедливість й привертала правопорядок.

Тепер стоять у боротьбі за правопорядок, за свободу, за рівноправність і справедливість дві сили: з одного боку широкі маси пролетарського й спролетаризованого (в Україні особливо) людства, які борються за рівні права й участь у державному керівництві — так званий «четвертий стан», — а з другого боку десятки поневолених і напівпоневолених народів, які домагаються права бути панами власної долі, а не погноєм і полем визиску для інших народів. **Боротьба йде за соціяльну й національну справедливість, за соціяльний і національний правопорядок.** Гасло соціяльної справедливости належить до внутрішньої політики, гасло національної справедливости — до закордонної політики.

II. Ми ствердили, що в політичній площині йде тепер боротьба між націоналістичною, комуністичною й демократичною ідеями, за те, яке має бути нове обличчя світу. За кожною з цих ідей стоїть певна сила, певна держава чи група держав, які намагаються забезпечити перемогу тій чи іншій ідеї. Але в дійсності за цими ідеями криються дуже часто егоїстичні інтереси поодиноких держав, які під доброю фірмою хочуть зробити свій недобрий, егоїстичний інтерес. Пригляньмося ближче до кожної з цих трьох ідей і до тих сил, які стоять за ними.

1. Комуністична ідея хоче осягнути соціяльну справедливість у цілому світі шляхом усунення капіталізму як системи визиску одиниці одиницею й запровадження справедливого соціяльного ладу, в якому не було б ні визискувачів, ні визискуваних. Ця ідея розв'язує і національне питання в той спосіб, що вона визнає нації як культурні спільноти, але вважає, що національне питання є тільки побічним і переходовим явищем і воно не може стояти на перешкоді для устаління такого світового ладу, де всі народи жили б, як рідні брати, і єдналися в ім'я вищої засади, соціяльної рівности і справедливости. В своїй остаточній консеквенції світ повинен би перетворитися в одно стадо — може навіть без одного пастиря. Переходовою стадією до цього всесвітнього царства — царства пролетарів усіх країн — є диктатура пролетаріяту, отже найбільш упослідженої і визискуваної кляси.

В історичному аспекті це боротьба четвертого стану — пролетаріяту, отже промислового робітництва — за владу, яка відбувається в дуже подібних формах і з дуже подібними гаслами до того, як відбувалася боротьба за владу третього стану. Тільки провідники третього стану боролися за рівність, братерство й свободу в рамках існуючих держав, а провідники четвертого стану борються за рівність, свободу й братерство пролетарів усіх країн, отже в світовому маштабі. Рух третього стану мав національний характер — він і видвигнув у дальшій своїй консеквенції національний принцип! — а рух четвертого стану має явно інтернаціональний характер. Це лежить, мабуть, у характері тих народів, які стояли чи стоять на чолі цих рухів. Яскраво національний характер французького духа (французи витворили чи не найкращу національну культуру) не міг видати з себе й проповідувати інтернаціоналістичні гасла, за те діяспорний дух, дух народу без землі в сполуці з месіяністичним духом неспокійного евразійського московського народу, народу з корінням у духовості двох континентів, міг думати й діяти тільки всесвітянськими інтернаціоналістичними категоріями.

Проте своєї тіні перескочити не можна. Ніяка нація не зродить понад-національної ідеї; ця понаднаціональна ідея матиме завжди пляму нації, яка її зродила. Тому й новітній інтернаціоналізм має свою специфічну національну закраску. Ідея «вибраного народу» в сполуці з месіяністичною ідеєю Москви «оздоровлення гнилого Заходу» (а під «Заходом» треба розуміти решту світу, що лежить поза границями московської імперії) є інтернаціональною тільки супроти чужого світу, що прямує до інтернаціоналізації людства **в дусі власного національного імперіялізму.** Іншими словами ,світ повинен інтернаціоналізуватися, народи повинні затратити свої національні питоменності й підпорядкуватися ідеям «Третього Риму» — Москви. Це значить, що, наприклад, московський нарід залишиться і надалі собою, яскраво націоналістичним, тільки світ має зінтернаціоналізуватися, бо, втративши свою індивідуальність, народи краще здадуться спершу під його вплив, а

пізніше під безспірне панування. Тільки індивідуальність має притягаючу силу, тому тільки індивідуальність може провадити. Хто задержить свою індивідуальність, той буде завжди мати притягальну силу для тих, що її втратили.

Москалі проповідують інтернаціоналізм, вони здвигнули могутню комуністичну ідею, але це тільки для інших, бо для себе, внутрі своєї супільности, навіть залишилися найчистішої води націоналістами, навіть расистами. Сталін, як колись Гітлер, намагається асимілювати близькі расово до московського народу племена — фінські й слов'янські народи, — створюючи «совєтський народ», який у своїх дальших консеквенціях має стати московським народом, бо ціла ця асиміляція йде по лінії злиття всіх цих ручаїв у московському морі — в лоні «старшого брата». Великий «совєтський нарід» — читай московський — має стати тією випадковою базою, з якої Кремль вийде на підбиття цілого світу. В цьому змислі треба розглядати цілу комуністичну ідеологію московських провідників та ту політику, яку провадить Кремль.

Швайцарський кореспондент цюріхської «Велтвохе» в свойому репортажі з московської конференції (весна 1947) пише: «На новій економічній плятформі, на плятформі могутньої індустрії, удержавленої господарки в багато дечому показується обличчя старої Росії». «І так вплітається стара Росія із своїми інстинктами, своїми тяжкими традиціями у зміст нової держави. З одного боку інтереси російської імперії, які мусять бути збережені і які бороняться в безконечних переговорах, і з другого боку (ще немає тридцять років від революції), там дальше держиться месіяністична ідея, що це якраз совєтська Росія є та, яка поведе світ через соціялізм до раю». «Большевизм набирає щораз більше національного обличчя, втрачає щораз більше на своїй інтернаціональності, і це також зменшує його вигляди».

В цьому імперіялістичному аспекті треба й розглядати комуністичну ідею. Комуністичні партії в цілому світі ще мають велику динамічну силу, бо грають вони на найнижчих інстинктах мас, але світ уже здає собі справу з того, що ці партії діють не як чисті ідейні й національні рухи, але як агентури Москви. Може багато з членів цих партій і вірить ще в шляхетність цілей та остаточної мети комуністичного руху, але провід цих партій стоїть недвозначно на службі московського імперіялізму. Який вихід?

Комуністична ідея має свою притягальну силу в двох моментах: в ідеї боротьби за національне визволення і за соціяльну рівноправність, отже якраз у тих моментах, які надають обличчя сьогоднішній світовій революції. Знищення комунізму як двигуна цих двох ідей (бо комуністична Москва бореться і за національне визволення, пригадаймо собі хоч би виступи Мануїльського на сесії ОН в обороні націоналістичної (!) революції в Індонезії), не розв'язавши їх позитивно, не доведе до упорядкування світу й усталення тривалого миру. Тільки радикальні соціяльні реформи внутрі поодиноких держав та позитивна розв'язка національних проблем у світовому маштабі, даючи право й фактично проводячи в життя засаду самоозначення народів, приверне світові ту рівновагу сил, яка уможливить йому спокійний, творчий розвиток і одночасно забере воду з лоток московсько-большевицького імперіялізму, що загрожує цілому світові диктатурою одної кляси й панування одного народу. За повну реалізацію цих засад має боротися й наша визвольна, закордонна політика.

Комунізм як ідея скрахував уже давно в самій країні його реалізації. Скрахував він як протиприродна ідея, побудована на утопійній рівності всіх, рівності, якої природа не знала й не буде знати. Природний розвиток людства йде по лінії зрізничкування, а не уніформізації. До об'єднання світу дійде тільки через його зрізничкування — отже тільки через національні держави дійде світ до стабілізації шляхом солідарної співпраці цих держав. Тому твердимо: світ осягне здорову стабілізацію своїх сил тільки тоді, коли буде знищений большевизм як доктрина і Москва як її реалізатор.

2. Демократична ідея виходить із засади свободи. Вихідною точкою для неї є свобода одиниці. В добу поневолення одиниці ця ідея мала велику революційну динаміку й атракційну силу. Сьогодні цей принцип свободи одиниці вже пережитий, бо в основному зреалізований. Полишаючи деякі диктатури й тиранські уряди, одиниця осягнула повноту своїх прав і свобід. Але повна свобода одиниці довела до соціяльної нерівности, даючи змогу здібнішим одиницям вибитися наверх і визискувати менше здібних. Так дійшло до могутнього розвитку капіталізму, матір'ю якого стали демократичні засади абсолютної свободи одиниці. Тому держава як регулююча сила мусить встрявати в цей процес і шляхом частинної плянової господарки вирівнювати соціяльні аномалії, нерівності й несправедливості. І в найбільш демократичних політичних устроях роля держави стає щораз важливішою. З цього погляду можемо говорити про клясичну демократію, як вивітрілу ідею, яка не має вже в собі тієї внутрішньої динаміки й притягальної сили, що їх вона мала в своїх початках. Вона відходить у тінь, як і той третій стан, який зродив її. Новий лад, побудований на соціяльній справедливості й солідарності кляс та станів, творитиме четвертий стан.

На міжнародньому відтинку демократія кинула правильні гасла — гасла свободи народам, — тільки чи зуміє вона витягнути всі консеквенції з цих гасел і чи щиро приступить до їх реалізації? Герольдом, носієм і фактичним реалізатором цих ідей хочуть бути сьогодні ЗДА, найбільша демократична потуга в світі. Президент ЗДА Трумен сказав в одній з своїх промов: «Мільйони чоловіків, жінок і дітей дивляться на ЗДА, як на єдину силу, що може дати світові свободу. До ЗДА доносяться відчайдушні заклики народів про порятунок від страшної загрози для їхньої свободи. ЗДА повинні перейнятися почуттям відповідальности в цей надзвичайний час для історії людства. Свобода людства тепер у величезній небезпеці, тиранія загрожує поширенням на ввесь світ.» І на кінець: «Я присягнув перед вівтарем Вічного Бога боротися проти всякої форми будь-якої тиранії над людським духом». Такими самими гарними кличами заповнені й усі декларації західніх альянтів щодо нового світового ладу, який вони хочуть запровадити.

Тільки шлях, яким хочуть осягнути цю мету, мабуть, не цілком правильний. Поперше, свободолюбні демократичні потуги не йдуть завжди назустріч визвольним змаганням поодиноких поневолених народів; подруге, вони пактують і готові на співпрацю з найбільшою тиранією у світі, оскільки ця не буде загрожувати їм терени, які вони вважають конечними для своїх економічних цілей та стратегічної безпеки. Отже, західні демократії готові поділити світ на сфери впливу, не зважаючи на те, що в цих сферах впливу мільйони людей будуть рабами і невільниками політичних тиранських систем або, принаймні, господарського визиску. Тому ми мусимо в першу чергу покладатися на власні сили й на сили інших поневолених народів.

3. Тому тільки третя — націоналістична — ідея є тією новою, спасенною силою, яка виведе людство з рабства й створить новий лад, побудований на особистій і національній свободі та на солідарній їх співпраці.

Носіями цієї ідеї є поневолені народи, ті «гнані й голодні», визискувані й тероризовані, переслідувані й угнетені, отже якраз ті, які несуть і можуть нести цю ідею з найбільшою вірою і найбільшою посвятою — ті, які не хочуть поневолювати й визискувати інших, тому ця ідея є на їх прапорах чистою і несплямленою. Шляхи поневолених народів найближчі до шляхів, що їх проповідують західні демократії, а розходяться вони тільки там, де розходиться демократична практика з теорією. Ідея побудови світу на національному принципі включає в собі в найвищому ступені засади демократичних свобід, соціяльної справедливости й солідарної, рівноправної співпраці на всіх ділянках людського духового й матеріяльного життя. Національна ідея йде в парі з ідеєю інтернаціоналізації світу, але ця інтернаціоналізація може наступити тільки через національні держави, як основні й складові клітини світового організму. Світовий уряд і світовий парлямент, про які так багато говорять і пишуть тепер у демократичному світі, можуть заіснувати, але це зможе статися тільки тоді, **коли всі народи будуть вільні,** упорядкують своє життя за власною волею й зможуть бути, як рівні з рівними, за-

ступлені в такому світовому парляменті чи уряді. Доки будуть панівні й поневолені народи, доти такий свтовий парлямент санкціонуватиме поневолення, неправду й несправедливість. Тому наш клич у тому напрямі звучить: **тільки через вільні народи до світового парляменту й світового уряду, а тим самим і до світового ладу.**

III. 1) Який тепер уклад світових сил і яке відношення цих поодиноких сил до себе? В загальному, політично-силово світ поділений на два великі бльоки: з одного боку стоїть демократичний світ або т. зв. західній бльок, на чолі зі ЗДА, з другого боку — комуністичний світ, або східній бльок на чолі із СССР. Обидва ці бльоки пересякає третій бльок не зорганізований ще, але не менше діяльний і потужний — бльок поневолених народів. В маштабі світової політики про цю третю силу дуже мало говорять, але проте вона діє, як динаміт, і готова розкласти всяку іншу силу, яка нехтувала б нею. Ми можемо сміло твердити, що революційні рухи поневолених народів є тим вирішальним чинником, від якого залежатиме перемога одного чи другого бльоку. А ця перемога залежатиме від того, котрий з цих двох бльоків зуміє позитивно розв'язати проблему визволення поневолених народів. Ба навіть коли б одна з ривалізуючих сторін осягнула перемогу шляхом власної зброї, то тривкий лад і мир не можна буде побудувати на поневоленні й насиллі. Скоріше чи пізніше революційні визвольні рухи народів підмінують цей лад і розгромлять його.

2. Друга світова війна принесла такі зміни в політичній конфіґурації світу: в Европі впала могутня німецька держава, розвалилася італійська імперія, надзвичайно ослаблена вийшла з війни переможна Франція. Англійська імперія переходить велику кризу, а переможний Совєтський Союз вийшов із своєї ізоляції, простягнув свої границі в саме серце Европи, заволодівши прибалтійським простором, Польщею, майже цілими Балканами та занявши сильні позиції в Чехословаччині й Австрії. З цієї причини в Европі витворилося загрозливе політичне вакуум, яке не може заповнити ні одна з европейських держав, поминаючи деструктивну силу Москви. Від часу, коли турецькі війська облягали Відень і грозили залити цілу Европу, европейський континент не находився в більшій небезпеці. Одночасно Москва не була ніколи ближче до реалізації своїх імперіялістичних плянів, підбиття цілого «гнилого заходу», як тепер. Рівновагу сил в Европі тримає покищо тільки ЗДА, армія якої стоїть у серці Европи, відірвана тисячами кілометрів від своїх корінних, національних баз.

Англія, яка століттями запопадливо берегла рівновагу сил в Европі, находиться у відступі на всіх просторах своєї світової імперії. Вона покидає останні свої позиції в Европі й передає їх Америці, країні, яка найменше заінтересована на цьому континенті. Европа для Америки є тільки стратегічною базою в її ґльобальних розмірів політиці, ще більше, вона є тільки одною з численних баз, які тягнуться від одного бігуна до другого.

ЗДА, вийшовши із світової ізоляції, ступили на шлях активної світової політики. Ця політика може довести їх до зудару з другою світовою потугою, яка ідеологічно й політично-господарсько намагається заволодити не тільки Европою й Азією, але цілим світом. Із континентальної політика стала ґльобальною. Два велетні, ЗДА і СССР, стали, як два непримиренні суперники віч-на-віч від північного аж до південного бігуна, в чому наш континент є тільки одною з можливих точок зудару цих світових потуг. «На всіх невральгічних пунктах, що їх дала географія історії, старі проблеми виринають знову, і то в малощо змінених кондиціях: це відноситься як до Дарданелів, Суезу, так і до Персії чи Кореї» — пише «Франс Іллюстрасіон». Але ще більше: починається полярна політика. Кому належатиме спершу північний бігун, а завтра може вже й південний? «Дивіться на карту», — читаємо там дальше, — «на північному бігуні зустрілися ЗДА з СССР». Північна Аляска, Канада й, нарешті, в Европі Ґренляндія, Шпіцберґ н тими невральгічними пунктами, де почалася сильна ривалізація між СССР і ЗДА. Це шляхи, якими дуже легко може вдертися одна потуга в життєву сферу другої.

З другого боку, «Манчестер Ґардіян» із 3. 4. вказує на Корею, як на той другий невральгічний пункт (побіч Европи) де ЗДА зустрілися віч-на-віч із СССР і де може дійти до запалення третьої світової війни. Отже, як сказано, Европа є тільки одним із тих невральгічних пунктів світової політики, які ЗДА мусить обороняти. Чи не будуть вони схильні одного дня пожертвувати цей пункт для того, щоб силу краще боронити інші, ті, де вони найбільше заінтересовані? Це не виключене, тим більше, що в ЗДА йде сильна пропаґанда за порозуміння з СССР, залишивши Англію й Европу на їх власну долю. Вітальні інтереси ЗДА є в Азії, а не в Европі. Европа є для них тільки запіллям, дуже важним, але не найважнішим.

3. Єдиною силою, яка має свої життєві інтереси в Европі, є Англія. Англія виграла другу світову війну, але вийшла з неї дуже ослабленою. Найкращі її колонії еманципуються, і вона мусить відтягатися з ним. Так само народи, які були під її протекторатом або де вона мала безперечний політичний вплив чи забезпечені господарсько-стратеґічні інтереси, — висмикуються поступово з-під її впливу. Це особливо відноситься до Близького Сходу й Азії. Одночасно її домінії, особливо Канада, цілком усамостійнюються. І Англія, захитана в той самий час сильно внутрішніми господарськими труднощами та соціяльними переворотами, опускає позиції, які вона століттями тримала. В ЗДА уже ясно говорять про ліквідацію британської імперії і про те, що ЗДА мусять переводити її, з одного боку, для того, щоб не допустити до завеликих і небезпечних струсів — це ж падає світова імперія! — а з другого боку, щоб бути одиноким її законним спадкоємцем. В. Ліпман пише, що ЗДА мусять помагати Англії. Англійські фонди на вичерпанні, і коли ЗДА хочуть задержати свою вагу в Европі, вони мусять йти їй на поміч, так як вони вже це роблять у Греції і Туреччині: свою господарську кризу Англія уже не може врятувати, вона може тільки відсунути день остаточного вичерпання її фондів. «І щоб хоч це осягнути, вона змусить в іншому місці так діяти, як діяла у Греції. Вже не далекий день, коли вона буде мусіти цілковито відтягнутися з Европи—за винятком хіба престижевих військ — і буде мусіти залишити Америці цілу західню Німеччину, тобто більшу частину Німеччини. Це ізолюватиме нас в Европі і поставить нас віч-на-віч з росіянами в серці континенту, який (ми не сміємо себе дурити!) нічого не боїться більше, як того, щоб не стати одного дня театром конфлікту між Америкою й Росією».

Проте ми хочемо вірити, що Англія ще не сказала свого останнього слова. Вона перестає бути світовою імперією, вона ліквідує дуже важні імперіяльні позиції, але вона на довгий час не перестане ще бути великою потугою, чого не можна сказати про Францію. Англія задержує дуже важливі стратегічні пункти в Азії (Сінґапур і Гонґ-Конґ), вона матиме великий вплив у самостійній Індії, вона держить ще дуже сильні позиції в південній Африці, Англія залишається і надальше важливим чинником на Близькому Сході, де вона має величезні господарські інтереси, Англія дальше контролює Суезький Канал, вона держиться далі твердо в Мальті і в Ґібральтарі, вона, накінець, має ще тісні зв'язки з своїми домініями, які пов'язані з нею спільною расою, спільною культурою і спільними державними традиціями. Крім того, Англія має, побіч ЗДА найбільшу морську фльоту. Англія, мабуть, свідомо ліквідує деякі свої позиції, які їй уже не під силу держати, щоб сконцентрувати всі свої сили на тих секторах, де найбільше загрожене, саме її існування. А захитане воно в першу чергу в Европі. В цьому напрямі ідея Черчіла про створення З'єдинених Держав Европи під керівництвом Англії (він говорить великодушно про провідництво тут Франції й Німеччини) набирає дуже важливого значення для дальшого політичного розвитку европейського континенту. Із світової імперії Англія стане великою европейською потугою, роля якої буде недопустити до захоплення цього старого континенту евразійською потугою. З допомогою загрожених і поневолених европейських народів та ЗДА, вона, коли хоче жити, мусить розбити потужну силу Москви й відсунути її на кордони Азії.

Вітальний інтерес мають у цьому й ЗДА, бо коли Англія, а за нею і ціла Европа, стали б здобиччю

Москви, тоді Европа й Азія стануть для неї відскочною дощкою в напрямі на Америку. В Америці здають собі цілком справу з цього, тому там рішилися на таку активну політику в Европі. В цій констеляції европейського протимосковського бльоку позитивну ролю зможе відіграти й німецький нарід, за здобуття прихильности якого почалася рішуча й завзята боротьба між СССР і західніми альянтами.

4. В цій боротьбі континентів роля поневолених народів дуже велика. Своїми свободарними гаслами, активною боротьбою проти тираній й поневолення вони будуть тими відосередніми силами, які розкладатимуть з середини потугу свого гнобителя і цим способом спричиняться не тільки до перемоги права, свободи й справедливости, але й до власного визволення. Провідну ролю в Европі у цій боротьбі мусить узяти на себе Україна як найбільша европейська поневолена нація. Вона перебере теж на себе ролю лучника між поневоленими народами і свободолюбними західніми потугами. «Своїм положенням у басейні Чорного моря, на передпіллі Близького Сходу і на шляхах Москви в південну та середню Европу — Україна матиме **центральну позицію** в нових ускладненнях між двома бльоками».

5. Не забуваймо, накінець, що ця війна континентів, побіч своєї ідеологічної сторінки, має в першу чергу **господарський характер.** Ідеологічні гасла для цих світових потуг мають у великій мірі тільки декоративне значення, бо йдеться в першу чергу про здобуття ринків збуту та сирівців. Це відноситься особливо до англо-саського світу. Для можновладців з Кремля, побіч сирівців і ринків збуту, величезну ролю грає непогамована жадоба влади. Із цим ми мусимо рахуватися, щоб не датися зловити на облудну вудку привабливих гасел.

6. Тереном майбутнього зудару, який назріває з залізною послідовністю, буде Европа й Азія. Тут буде вирішальний бій за нове обличчя світу, за господарські ринки й за сирівці. Тому Україна зможе знову стати кривавим побоївищем. Визвольні змагання великого українського народу матимуть у цьому напрямі величезне значення в неминучому зударі світових потуг. Московсько-большевицька імперія, якщо хоче жити й розростатися (а цього вона напевно хоче!), мусить за всяку ціну добитися панування над Середземним морем, а це значить — над цілим Балканом з Грецією, Туреччиною та Близьким Сходом. Тут лежать одночасно життєві інтереси Англії, Франції та Італії, а в дальшому й ЗДА. Тому ці потуги мусять навіть ціною власного життя боронити ці терени. Тут якраз лежить найбільший невральґічний пункт европейської, а тим самим і світової політики, на якому вирішуватиметься дальша доля нашої планети, а тим самим і нашої Батьківщини.

••••••••••••••••••

Д-р ОСТАП ГРИЦАЙ.

БАНКРОТ ЛІТЕРАТУРИ

(Продовження).

ОПОВІДАННЯ.

V.

З огляду на те, що метою цієї моєї праці є виключно і передовсім вказати на загрозливі сторінки в нашій теперішній письменницькій продукції на еміґрації, а далі тому, що я дуже далекий від того, щоб комусь з обговорюваних мною авторів робити моїм осудом кривду, я вважаю моїм обов'язком — поки перейду до оцінки оповідань Ю. Косача — подати читачам нашого журналу до відома лист, недавно написаний до мене письменницею Ганною Черінь. Лист, присланий мені у зв'язку з моєю критикою оповідання В. Орлика «З нас угорі сміється сонце» [1]), текстом дослівно такий:

Гайденав, 20. 12. 47.

Вельмишановний Пане Докторе!

«Вибачте, що турбую Вас в цей спосіб, але не можу не подати Вам декілька слів з приводу Вашої статті в «Орлику». Ви там досить різко нападаєте [2]) на В. Орлика, називаючи його учнем Костецького. Це вже виходить — епігон епігона, чи що. Забагато для п. Орлика. Справа в тім, що його річ я читала ще в 1943 р. під назвою «Чарівна дружина», і в ній нічого, крім сюжетного стрижня, не було спільного з надрукованою в «Хорсі» новелею «З нас угорі сміється сонце». В той час, як ця річ була написана, пан Костецький ще вправлявся віршами (які тепер кинув презирливо), а аксипериментами ще не займався. Пан його Величність редактор Костецький без дозволу й відому автора цілком перебрав на свій смак цю новелю й подав під зміненою дивацькою назвою «З нас угорі» ... і т. д. В. Орлик написав Костецькому «... протесту», копію якої я читала, і, як і слід було чекати, відповіді не отримав. Я розглядаю такий акт як нечуване ошуканство і маневр для створення собі ореолу (мовляв, мене наслідують) [3]) і дивуюсь лише, чому В. Орлик не дав ніякої заяви через пресу. Можливо, що це людина виключно смирна й тиха, «камбрбумів» він не робить. Для посвідчення цих моїх слів предкладаю Вам видану цикльостилем збірочку цього автора (тут під іменем Анатолій Галан), де є й оця новеля в її справжньому вигляді. Інше діло, що можна її хвалити або гостро ганити, але не в такому пляні, як це Ви взяли, не знаючи, в чім була річ (— на кінці декілька слів про примірник твору).

З повагою до Вас

Ганна Черінь.

І дійсно:

Коли читаєш згаданий нарис в предложенім мені первіснім тексті, то тут направду не вичуваєш духу камбрбумщини так, як це почувалося в тексті, надрукованім у «Хорсі», хоч і Анатолій Галан, щоправда, не занадто цурається доволі прозорої еротики, і пані Муся і тут теж, скажім, не свята Тереза. А щодо цілости первісного оповідання, то не можу про нєї висловитися тому, що саме останньої сторінки у присланім мені примірнику немає, а дуже шкода, бо саме те закінчення рішило б про те, чи наш автор попри всі еротичні подробиці зумів зберегти лінію кращої моралі, чи ні. При чому я зазначую, з усією точністю, що не йде мені тут про наказну мораль якихось прокурорів святих синодів, а про просту етику морально здорового громадянства. Бо такої етики домагатися від серйозного письменника має нині право кожен інтеліґентний читач, і не тільки право, але й обов'язок. І тому й доцільно воно з боку п. Ганни Черінь, що вона розкрила тайну властивого авторства Орликового нарису, що вспів уже захопитит не тільки криптонімного пана Грака з «Української Трибуни», але й такого авторитетного критика, як проф. В. Державина, що тому еляборатові пана Костецького при-

---

[1]) У продовженні праці «Банкрот літератури» (IV), журнал «Орлик», ч. 12 (за грудень) 1947, ст. 25.

[2]) Пані Ганно — Ви робите мені кривду! Як критик я оцінюю речі авторів, але не нападаю на них. Нападають людей, напр., бриґанти в Абруццах, вовки по лісах або большевицькі енкаведисти. О. Г.

[3]) Підкреслення, пане Костецький, моє, не гнівайтеся! Ви пригадайте собі тільки, яке автодафе Ви зготовили бідному Бабієві за його нещасну збірку «Жнива». Дійсно: medice, cura te ipsum! О. Г.

святив — очевидно на адресу В. Орлика — таку оцінку [4]):

«...Зазначити можна.... з белетристичної прози — любовно-побутову, «курортну» новелю Василя Орлика «З нас угорі...», трохи цинічну своїм сюжетом, проте не позбавлену своєрідної елеґанції (на жаль, це камбрбум-елеґанція ,пане професоре! О. Г.). Вона послідовно відтворює стилістичну маніру І. Костецького, аж до синтактичних інтонацій, аж до гри слів, аж до мотивованої т. зв. «потоком свідомости» [5]) деформації внутрішньої мови («адже нині ця красуня, звичайне, я від неї, стане моя, нікуди, й ні до кого, нема дурних, не піду, бо нема дурних, бо як я не помічав, як я раніше...») проте нічого експресіоністичного і нічого експериментального немає в цій легкій демонстративно легковажній і немов танцюючи прозі: це чистий імпресіонізм, не надто тонкий, але вкрай чіткий і щирий — такий, якого в белетристиці нашій, мабуть, ще не було; **ця імпресіоністична ґрація і немов безпосередність вислову викликає таке саме захоплююче відчуття безваговости і визволення з-під усього ґрунтовного й солідного (?), яке, примиром, у німецькій белетристиці пов'язане з Ведекіндом і Шніцлером»** [6]).

Стільки проф. Державин про той нарис поґвалтованого Костецьким В. Орлика «З нас угорі...» Але дійсно — чи не сміється з нас сонце і справді?

Бо ви дивіться, яке тут просто леґендарне щастя в нещасті:

Молода письменниця обурюється на насильство, довершене редактором «Хорса» над працею В. Орлика, а тут виявляється, що в суті речі вийшов з того твір, що за одним махом поставив невідомого собі досі Василя Орлика — і то лиш за малюночок сексуальних розваг пані Мусі — поруч Ведекінда і Шніцлера! І що ж тут з їх оповідань порівняти нам з — — — Орликом? Чи Ведекінда «Brand von Egliswyl», «Das Opferlamm», «Rabbi Esra», або Lehrerkonferenz», чи Шніцлера »Leutnant Gustl», або «Fräulein Else», або «Spiel im Morgengrauen»? Та це ж письменники, що створили епоху не тільки в письменстві їх батьківщини ,але і в письменстві всієї Европи, — так при чому ж тут в о н и, коли мова про такий сумнівний шкіцик нашого дебютанта?

І чи ж дивуватися тому, що всякого роду закаптурені кандидати на критиків у нас, а саме ті псевдо-крипто- й анонімові типи, що сховались гаразд за богоспасаємий пліт редакційного штахельдрату, можливо далеко від прилюдної арени та громадянської відповідальности, користуючись партінтересами даної редакції, намагаються хором газетних дитирамб видвигати щораз то нові кумирі в ділянці письменницької творчости в нас?

Читайте, напр., з цього погляду опубліковану нещодавно дитирамбу якогось Ів. Кошелівця на скумиризованого і спантеонізованого в нас уже раніше Гоголя-Осьмачку п. н. «Ф р а ґ м е н т и п р о «П о е т а» Т. О с ь м а ч к и» [7]), «Поема Осьмачки — провіщує надхнена нікому досі невідома Пітія з «У. В.» — епохальний здобуток української поезії...» (ст. 4). А до того наша Пітія, що як вивляється, вміє пророчити так само добре спереду як і ззаду, вістить вам ще й те, що сказав — Шекспір про Україну і саме — устами Т. Осьмачки! (ibid., ст. 4). Далебі — тут уже й не знаєш, перед ким ставати навколішки в подяку за таку благовість: чи перед Шекспіром чи перед Осьмачкою, чи може перед самим віщим Іваном Кошелівцем, чи перед редактором «У. В.»? Бо й дійсно: з огляду на те, що саме географія це одна з дуже прикрих Ахіллових п'ят у брітійського драматурґа [8]) (в нього, напр., Чехія лежить над морем, з Верони до Міляну їдеться кораблем, в Арденнах живуть леви, жителі Відня мають тільки латинські та італійські назви, коло 1200 р. вже гудуть гармати і т. ін.) — чи ж не гарно нам дізнатися, що Шекспір (а все завдяки Осьмачці!) так прекрасно був поінформований про будь-що-будь далеку Україну?

І такою ж чудесною реклямою, втішається в наших закаптурених (Дивнич, Ізарський, Корибут) та пів закаптурених (проф. Шерех) критиків і Ю р і й К о с а ч.

Немає ось ні одного з-поміж його, досі ним на еміґрації написаних творів, про який ви не знайшли б в нашій пресі довгих, довгеньких і довжелезних оцінок, критик і завваг, а все в дусі безумовного признання, привіту і поклону. Проти його оповідних речей закаптурені й незакаптурені Радаманти за редакційним штахельдратом так само не мають ніяких поважніших застороґ, як і проти його сценічних творів. Напр., проти видовища «В о р о г», що хоч і не є ніякою драмою, то проте пишається на афішах як «драма на 4 дії»; було оцінене на літературнім конкурсі видавництва «Час» членами жюрі найвище; дістало другу нагороду і прилюдну похвалу проф. Ю. Шереха [9]) і діждалось низки вистав у театрі В. Блавацького. І таким самим успіхом втішаються й інші сценічні речі Ю. Косача, передовсім в генеральнім штабі пресової реклями видимих і невидимих антрепренерів, імпресаріїв та інших режисерів слави, пожаданої всякого роду званими, але, на жаль, не вибраними.

Та проте треба сказати, що в ряді наших еміґраційних літераторів сьогодні ніхто не такий загрозливий своєю шкідливістю ,як саме Юрій Косач.

Чому ж, спитаєте?

Невже може в Косача тільки роблений талант? Ні, в нього багато справжнього таланту. Не драматурґічного, щоправда, бо такого в нього, фатального автора «С к о р б н о ї с и м ф о н і ї» та «Ворога», немає і мабуть, ніколи не буде, але таланту оповідного. Цей в Косача єсть, і він в юрбі літераторів камбрбумбумського характеру тим помітніший, що Косач тут найбільше освічений. Правда — я не повторив би за проф. Державином [10]), що Косач як оповідач — блискучий стиліст. Адже з поняттям блискучого стилю в'яжеться передовсім його віртуозна легкість і змаплива ґраціозність, кришталььна прозорість синтакси і неповторна певність слова — отож прикмети, яких саме Косачеві не дістає, через що і лектура його оповідань, особливо останніх — за загальним осудом пересічних читачів-інтеліґентів — тяжка [11]) (особливо ж лектура «Енея» та повісти «День гніву», що їх і критикові не так то легко дочитати до кінця). Правда — проф. Державин зазначує, що «в основному Косач лишається тут тим, що і в «Р у б і к о н і Х м е л ь н и ц ь к о г о» (1943), **віртуозом ліричної, патетичної, декламаційної дикції, майстром пишної й простої синтактичної періоди, ритмічно гармонізованої численними повторами та переліками, прикрашеної врочистими барвами барокової образности...» (ст. 144).** Але ви, наслухавшись таких прекрасних комплиментів про прозу в Косача, розгортаєте «Енея», і як перше з тієї чудесної дикції зустрічаєте таке: **«Мені притаманна деяка злосливість, недоречна для цілої моєї постаті, що могла б робити враження перевтілення доброти, але ця злосливість — це відсвіт моєї безбарвної на-**

---

[4]) Див. розвідку цього автора «Українська еміґраційна література» (1945—1947), Календар Альманах на 1948 р., ст. 46.

[5]) Що той т. зв. «потік свідомости» як псевдотворчий аґенс починає грати в нас фатальну ролю не тільки щодо літераторів, але і щодо їх критиків, те я покажу при оцінці Косачевого «Ноктюрн b-moll», де той потік здолав захопити не тільки Косача, але і проф. Гр. Шевчука. О. Г.

[6]) Підкреслення моє. О. Г.

[7]) «Українські Вісті», ч. 6 з 17. 1. 1948.

[8]) З останніх праць про нього: Shakespeare und Schiller. Von Emil Deye. München 1931. Розділ: Shakespeares Bildung, ст. 49.

[9]) Див. проґраму вистави Косачевого «Ворог» (Авґсбурґ, 1946/7- ст. 3—4.

[10]) l. c., ст. 143 і далі.

[11]) На п'ять осіб, що визичили в мене «Енея» та «День гніву» до читання, прочитали їх до кінця тільки дві. На моє питання, чому так, заінтересовані відповіли, що твори «тяжко» («Еней») і хаотично («День гніву») написані. Зате ж «Cagliostro» А. Дюма — два грубі томи! — ті самі люди прочитали в цілості в якнайкоротшім часі, навіть не знаючи гаразд німецької мови, і зараз же питали за іншими творами Дюма. О. Г.

тури. Я хотів бачити ефект зустрічі Галочки з Ірином — нехай подарують мені цю витівку — але це розвага піти іноді наперекір долі. І може, може це — мій невеличкий, мій нікчемний тріюмф Калібана» (ст. 5). Отож, по мойому, це проза, після прочитання якої пересічний собі читач, — а може не тільки пересічний! — кидає книжку геть і більш до неї не повертається, хоч би йому захоплені критики не знать якими барвами розмальовували її бароккові пишності та її ліричну, патетичну й деклямаційну дикцію. Бо сьогодні всякий тямучий читач спрагнений слова щонайглибшої людської душі, слова правдивого, щиро людського пережиття, слова, зрозумілого кожній живій людині як вислів утаєної істоти всього життя і всього світу. Ви читайте з цього погляду такий відомий тепер роман німкені Елізабет Лянґґессер «Das unauslöschliche Siegel»[12]) річ, перед якою зблід навіть такий твір Золя, як його «Lourdes» Або хоч би таке, як оповідання Сен-Екзіпері «Лист до людини, що її видали[13])», або картину розстрілу еспенських ворохобників у творі «Espoir» Андре Мальро[14]). Яка чудово проста дикція тут, яка зрозуміла і для найпростішого читача форма оповідання — а проте скільки ж внутрішнього змісту тут, що захоплює вас від першого слова до останнього і не потребує ніяких естетично-критичних інтерпретацій ні ґльос! Та все ж, — повертаючись до Косача — я підкреслив би в його оповіданнях обсерваційний хист, якому він завдячує не одно вдатне, а то й гарне в розгорнених тут картинах (до того я при оцінці поодиноких творів ще вернуся). І так само його — тут і там — дійсно мистецьку спромогу оперувати масами, але в оповіданнях, а не у сценічних речах, де вся акція — як ось у згаданих мною п'єсах, зокрема ж у п'єсі «Ворог», — пропадає водно у предовгих і скучних до розпуки діялогах. І так само не повторив би я за проф. Державином, що фундаментальна вага белетристики Косача — органічна неспроможність малювати живих людей. Бо по мойому — воно чи не навпаки.

Косач не є без спромоги намалювати вам живу людину, тільки йдеться в нього про те, як і яку людину?

І саме тут фундаментальна сторінка загрозливости й сумнівности літераторської продукції Косача сьогодні.

Оту загрозливість я бачу передовсім в основній концепції оповідань Косача. Який же характер її тут? Вона в нього трохи не скрізь непередумана. Хитка своїми головними обрисами, похожа більше на випадкову, здовільну імпровізацію, ніж на строго суцільний малюнок, проведений з усією послідовністю в усіх його подробицях, водно з пильною увагою на провідну думку даного твору. Отак ця непередуманість, ця імпровізаційна хиткість підставової концепції оповідань Косача зазначується щодо змісту недостачею або непов'язаністю або непереконливістю головної акції та її ідейної сторінки, а щодо форми — помітною перевагою розмов замість дії. Отож моментом, притаманним особливо драматичним спробам Косача. В ойго «Скорбній симфонії», напр., ви від самого початку до самого кінця слухаєте трохи не самих розмов. І то розмов осіб, які являються і відходять так випадково, що в останнім акті акція розв'язується появою особи, що в перших актах взагалі не грала ніякої ролі і не було її ніколи на сцені. Отож момент ущерть перестарілого Еврипідового deus ex machina, що своєю наївністю чудує навіть найневибагливішого глядача[15]). А хто хоч раз бачив на сцені Косачевого «Ворога», той певно пригадає собі, в якій безконечній, томливій, ніби сіро-сіренній черзі тягнулися упродовж відслон ті скучні розмови скучних, нецікавих людей. Розмови, що їх час до часу переривав тільки кімнатний або телефонний дзвінок і то лиш на те, щоб на декоративній софі посідали інші люди і починали знову балачку в безконечне. А вказую я при оцінці Косачевих оповідань на його сценічні речі тому, що форма доброї драми і форма доброго оповідання в'яжуться з собою суттєво, і можна сказати з усією певністю, що зразковий оповідач здебільша все буде добрим драматурґом і навпаки (Шекспір й італійські новелі, Сервантес і його інтермедії, Кляйст, Геббель, Гавптман, Д'Аннуціо).

Бо драматизм добре побудованої акції мусить в однім і другім випадку здетермінувати цілість даного твору в напрямі позитивнім. Але першою передумовою такої животворної будови дійства в оповіданні і в драмі — це з усією послідовністю продумана концепція. Вона — в тіснім зв'язку з її остаточною розрібкою — вчить і виховує творчого працівника по лінії **характерного володіння тематикою і мистецькими засобами. Вона продуманим ладом внутрішньої структури даної речі вчить молодого мистця того закону творчої конечности такої і не іншої подоби, що — в протиставленні до всякої імпровізації — виключає з його твору туманний хаос припадковости, наближуючи її за те формою до божеського обличчя вічних ідей.** І навпаки, коли творчі сили мистця не є спрямовані з усією послідовністю, усім здвигом мистецьких засобів, до того, щоб одній з вічних ідей людства[16]) надати форму, зроджену внутрішньою конечністю в душі мистця, значить, подобу вщерть індивідуальної, вповні неповторної краси, тоді даний твір, ніби кинений на поталу хаотичної припадковости, **є і мусить бути, як усякий хаос загрозливим і шкідливим чинником для творчого етосу, для творчої моралі мистця. А з захитаним етосом мистця захитується і етос людини, що її мистець творами високої краси має виховувати і духово виблагороднювати.**

Але концепція оповідань Косача мов наперекір іноді й дуже помітним мистецьким засобам в нього, не виявляє, на жаль, справді творчого змагання в бік високих ідеалів та творчого зосередження мистецьких сил з метою їх рівновартного уподібнення.

Оповідання «Чудесна балка»[17]) не має ориґінальнішої ідеологічної концепції, чітко драматичної структури й ориґінальности типів, Це собі здовільна імпровізація на тему партизанки, і то без точнішого зазначення національного середовища та з допомогою притаманних Косачеві довгих розмов. І коли в оповіданнях є здебільша головний герой як носій, двигун і речник головної акції, то в Косача залюбки, а в нарисі «Чудесна балка» зокрема є — як в п'єсах Скріба, Сарду і Дюма молодшого — резонер, тобто людина, що на свій лад сповняє тут ту ролю, яку в театрі Геллади мав виконувати хор: ролю речника — чи краще спікера оточення. Отак тут таким резонером є — за зразком оповідань Хвильового — авторове я (від нього і починається цей нарис), а поруч того резонера бачимо італійського дезертира Ніколо Ромічеллі, що покинувши своїх, бродить з нашими партизанами і провадить принагідні розмови то з резонером, то з партизанкою Наталією, адьютантом бриґади. Але чи це наші партизани? Правда — ми чуємо, про подільську балку, «вбрану в весняне біле квіття черешень і яблунь», резонер розповідає італійцеві про найдавніше минуле «нашої землі», від Боспорського царства починаючи, доходячи аж до Теодота Зіновія Хмельницького, але все те якесь холодне, фразеологічне, силуване, ніби якась гра в піжмурки з українською землею. А Наталя — хоч ніби наша партизанка, — співає собі при нагоді безжурно:

— Я девчонка еще молодая,
а душе моей тысячу лет, — (ст. 12).

та хіба в неї, якщо вона українка, не стало українських пісень? (Далі буде).

[12]) Про нього див. «Welt und Wort» Lit. Monatsschrift IX, 1947, ст. 263. В нас згадка в журналі «Арка», ч. 4, 1947, ст. 43.

[13]) Німецький переклад в журналі «Wort und Tat», ч. 3, ст. 83.

[14]) Німецький переклад у книзі Frankreich, Dichtung und Gegenwart, München, Willi Weismann-Verlag, Ст. 64.

[15]) Але що Косачеві прислужники з преси завжди дбали про те, щоб кожну річ його звеличати, того доказ дуже прихильна рецензія на літературний вечір в Ашаффенбурзі 23. XII. 1945, де «Скорбна симфонія» була читана. Рецензував, очевидно, криптонім, якийсь закаптурений Агор (збірник «МУР-у», І, 1946, ст. 103). О. Г.

[16]) Але тут т е в і ч н е мусить гармонійно об'єднатися із кожночасною суттю даного н а ц і о н а л ь н о г о середовища. В Данта: глибінь релігійної концепції у зв'язку з життям Італії XIII ст. В Мільтона: бунт Сатани і Кромвелева революція. О. Г.

[17]) Бібліотека газети «Слово». Серія сучасних письменників. Реґенсбург, 1946, 16 ст.

С. Ю. Пр.

Вугільна база України та її післявоєнне положення

I. ЗНАЧЕННЯ ВУГІЛЛЯ ДЛЯ НАРОДНЬОГО ГОСПОДАРСТВА.

Про багатство країни здебільшого судять з того, наскільки багата вона на вугілля та залізо. Гордість України — наш вугільно-металюргійний Донбас, безмежно багатий край на вугілля. Вугілля ж називають тепер зовсім правильно хлібом промисловости. З хвилиною технічного застосування та перерібки вугілля, яке започатковано в Англії вже у 18-ому, а на европейському суходолі в 19-ому сторіччі, постала нова доба в історії людської праці. До цього часу людина послуговувалася силою своїх власних м'язів, силою домашніх тварин, а далі енергією води та вітру, при чому використання цієї останньої було дуже-дуже неповне. Тільки з допомогою саме тоді винайденої парової машини можна було видобути з вугілля величезні кількості енергії, а з допомогою його ж хемічної енергії стало можливе виробництво заліза в таких кількостях, яких потребувала машинобудівельна промисловість. Тільки одночасне посідання отих двох сирівців уможливлює правильний розвиток модерної важкої індустрії. Значення вугілля побільшило ще в останніх десятиріччях застосування метод виробництва з вугілля газового і пливкого палива. Перше одержуємо в батереях коксових заводів, друге в хемічних заводах — методою або гидрогенізації, або екстракції, або синтези. Побічні продукти, які одержуємо як при вжитті цих трьох метод, так і в коксових заводах, є базою незвичайно важної ділянки хемічної промисловости.

2. ВУГІЛЬНА БАЗА УКРАЇНИ — ДОНБАС.

Видобуток вугілля в роки війни змінявся досить різко і через штучні способи його посилення по боці альянтів і через великі зміни, нанесені безпосередніми воєнними діями в европейських вугільних басейнах. Ми не розпоряджаємо покищо ще точними технічними чи пак статистичними даними з цього періоду. Щоб подати однак повний фон наступним міркуванням розглянемо стан видобутку вугілля у всьому світі в останньому передвоєнному році [1]). Світове видобуття вугілля у 1939 р. виносило:

кам'яне вугілля — 1220 мільйонів тонн,
буре вугілля — 240 „ „

Найбільшим продуцентом кам'яного вугілля були чотири держави:

ЗДА	354,5	мільйонів тонн,
(у 1940 р.) вже .	399	„ „
Велика Британія .	230,6	„ „
Німеччина . . .	186,4	„ „
СССР	132,9	„ „

У згаданих вище 132,9 міл. тонн вугілля, які видобуто в 1939 р. в СССР, **припадає на Україну 78,4 міл. тонн.** Тільки 7,4 міл. тонн дав московський басейн, а 8,0 міл. тонн Урал; отих 39 міл. тонн, які залишились, дали **азійські** райони — Кузнецький басейн у Західньому Сибірі (в Каморевській області) і Караганда в Центральному Казахстані. Під час останньої війни виник новий вугільний район на півночі — Печорський басейн. Він положений у суворій полярній тундрі та його тепер щойно основніше розсліджують.

З вищенаведеного зіставлення бачимо, що Україна, зокрема ж її Донбас — це перша вугільна база СССР. Це навіть признають усі офіційні совєтські публікації та заяви. Без Донбасу чи, як його часто називають у совєтській пресі, «Всесоюзної Кочегарки» не можливо взагалі існування важкої індустрії в европейській частині СССР. Але хто знає, чи совєтські чинники вже ж таки не рахуються зі швидкою втратою Донбасу: їм же ж, мабуть, відома добре їх неясна закордоном та особливо непевна внутрішня ситуація. Тим можна собі з'ясувати гарячкове шукання нових вугільних районів та все більш маркантну розбудову азійських басейнів.

Ці намагання видно особливо виразно з чисел. У видобутку вугілля в СССР у 1934 р. величиною в 94,0 міл. тонн продукція Донбасу виносила 61,7 міл. тонн або 65,6% [2]). Плян видобутку вугілля в СССР у 1950 р. передбачає кількість 250,0 міл. тонн, з цього в Україні 86,6 міл. тонн або вже тільки **34,4%** [3]). Це пересунення має відбутися з допомогою грандіозної розбудови дійсно дуже багатого Кузнецького басейну. Але 1950 рік ще вперeді. З виконанням совєтських плянів не все буває гаразд; значить, об'єктивно треба ствердити, що їх загально все ж таки виконують, але все з великим спізненням, а якими методами, про те зможуть колись багато дечого розповісти ті сотні тисяч українського населення, що поїхали «добровільно» помагати будувати цей Кузбас чи овіяний жахливою славою Печорський район. Проблемою будуччини залишається також те, чи з Кузнецьким басейном не може випадково статися таке, як тепер з Рурським чи Сарським басейном.

Сьогодні рішальну ролю в цілому господарстві СССР відіграє вугільний Донбас. Добування вугілля в ньому росло поступово впродовж років та виносило в мільйонах тонн:

в році	1913	1932	1934	1938	1950 (плян)
	25,2	45,1	61,7	78,4	86,1

За совєтськими даними видобували в Донбасі до війни 1941—45 рр. три чверті всього совєтського вугілля для коксування. Багато більше половини всієї совєтської сталі витоплювали на донецькому вугіллі. Щодня в забої шахт Донбасу спускалося пів мільйона гірників. Вугільні підприємства басейну споживали на рік два мільярди кіловат-годин енергії. Щохвилини в шахти подавали понад мільйон кубометрів повітря. Для нормальної роботи шахти звідти щогодини висмоктували понад чверть мільйона кубометрів води. На зміну важкій фізичній праці вугільника українські інженери та технічні працівники почали вводити врубові, відбійні молотки, конвеєрні приводи. Виймання вугілля було механізоване на 95%, а транспортування його на 97%.

Вугільні слої Донбасу неглибокі, але досить нерівномірно розложені та невеликої товщини. Донецьке вугілля складається з **58% антрацитів та півантрацитів і з 25% жирного вугілля** для промисловости (т. зв. газове або довгополум'яне вугілля). На решту припадає вугілля, яке спікається. Антрацити й півантрацити розположені в більшості в полудневo-східній частині Донбасу (у Ворошиловградській та Ростівській областях), але коли поклади Ворошиловградської области та східніх районів Сталінської области використовують дуже інтенсивно, то поклади в Ростовській області (центри: Шахти, Новошахтинськ, Коксовий, Тукове) експлуатують порівняно незначно. До найбагатших антрацитових злож Донбасу належать околиці міст: Моспіне, Чистякове, Сніжне, Логутіне, Хрустальне та великі вугільні рудники ім. Артема, Паризької Комуни й Бокове-Антрацит. Поклади кращого й важнішого газового або довгополум'яного вугілля є в Сталінській і Ворошиловградській областях; в цій останній почали їх здебільшого використовувати щойно в період першої та другої п'ятирічки. Центрами добутку жирного вугілля є околиці міст Сталіно, Макіївка, Олександрівське, Рутченко, Горлівка, Микитівка та Ворошиловград й Лисичанське, дальше великі рудники: Новоекономічний і Червоноармійський (Сталінська обл.) та Гошківський (Ворошиловградська обл.). Вугілля, яке спікається, видобувають переваж-

---

[1]) Див. Globus-Jahrbuch, Berlin 1943

[2])«Народне господарство УРСР до 1935 р.» Държвидав. Київ.

[3]) «VIII сессия Верховного Совета УССР», — «Правда», ч 204 з 28 серпня 1946

но в Білявському та Брянському рудниках у Ворошиловградській области і в районах місцевостей Сталіно, Макіївка, Рутченко та Нестрова Балка в Сталінській области.

Совєтську адміністрацію вугільних районів в Україні виконують з допомогою чотирьох потужних комбінатів: Артемвугілля, Ворошиловградвугілля, Донбасантрацит і Сталінвугілля. Комбінати розчленовуються у трести, яких назва походить від місцевостей вугледобування, напр., Сніжнянантрацит, Зуївантрацит, Макіїввугілля, Рутченківвугілля і т. п. Врешті, трести розчленовуються на шахтоуправління.

Відступаючи з України, москалі розорали велику кількість шахт Донбасу, здемонтували їх урядження та вивезли на схід. Під час же свого відступу в 1943 р. німці нещадно зруйнували Донецький басейн. Нині вугільний район поволі відбудовується. З 306 основних шахт, які працювали в Донбасі в 1941 р., до кінця 1945 р., тобто за два роки, відбудовано 123 основні великі шахти та 506 середніх і дрібних. На день 7 вересня 1946 р. за московськими «Известиями» в Сталінській області УССР з 152 знищених основних шахт відновлено тільки 86, з яких 20 нібито дало навіть більше вугілля, як до війни. При реконструкційних роботах треба було тільки в Сталінській области висмоктати з затоплених шахт 240 мільйонів кубометрів води та побудувати 1.257,000 кубометрів промислових будинків та уряджень. Затоплення низки шахт у Донбасі спричинило також великий розгардіяш у водному господарстві та вимагало негайної побудови спеціяльних гідротехнічних споруд, але на добре почато це будівництво щойно влітї 1947 р. Тепер будують два великі збірники на ріці Клебань Бик біля Константинівки та на ріці Кальчик у селі Старий Крим; ці збірники неодмінно потрібні для міст Горлівка, Єнакіїв і Маріюпіль. Збірник Кипуча Криниця в Старо-Бешівському районі постачатиме водою місто Сталіно. Міста Ворошиловськ, Ірміно та Кадіївку засилюватимуть очищувальні споруди в селі Світличне, Макіївку — збірник з Ольхової балки. Коли ці гідроспоруди будуть готові, важко сказати; залишається фактом, що московські міністерства й главки з цією роботою не поспішають. Слід тут підкреслити, що **заряд усієї вугільної промисловости України знаходиться** виключно **в руках Москви,** докладніше в руках московського Міністерства Вугільної Промисловости «Запалых Районов» (від січня 1947 р. міністер Олександер Федорович Засядко). Ані обласна, ані навіть республіканська українська влада не має тут абсолютно нічого говорити, вона щонайбільше мусить послушно виконувати директиви і накази цього міністерства чи ЦК ВКП(б). Правда, на Україні є Міністерство Паливної Промисловости, але знову **цифри доказують,** як московський імперіялізм опанував Україну та до якої маріонеткової ролі сходять «українські» міністерства. Отже, напр., з видобуваних тепер пересічно в Донбасі **70 мільйонів** тонн кам'яного вугілля в розпорядимості цього ж Міністерства Паливної Промисловости УССР знаходиться, згідно з пляном (а в дійсності певно ще менше), ледве 900 000 тонн [4]), значить, коло **одної вісімдесятої частини.** Такою жалюгідною милостинею Москви мусить задовольнитися тепер Рада Міністрів «повноправної» УССР! Тут і приходять на думку святі слова Шевченка про «нашу, не свою землю». В Донбасі не допускають навіть зачасто українських учених, щоб вони не надто докладно перевірили запаси та можливості видобутку вугілля. Зате у вересні 1947 р. прибула в Донбас багатолюдна експедиція Геологічного Інституту Академії Наук СССР, у шістьох відділах [5]), яка досліджуватиме впродовж 3 до 4 років поклади донецького вугілля, щоб остаточно окреслити границі т. зв. Великого Донбасу. Результати досліджувань помандрують до Москви, а вченим Інституту Геології Академії Наук УССР дана буде «радісна» можливість досліджувати родовища доріччя Амур Дарії, Кара-Калпакської АССР в Середущій Азії [6]).

[4]) «Радянська Україна» від 18 квітня 1947.

[5]) «Літературна Газета» від 4 жовтня 1947.

[6]) «Комсомольськая Правда», ч. 200, від 26 серпня 1947.

3. ТЕПЕРІШНІ ТРУДНОЩІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТИ УКРАЇНИ.

При праці в шахтах вугільного басейну совєтська влада застосувала вже найрізноманітніші методи. Кожну з них у свойому часі хвалено як найкращу, кожну заступлено після порівняно короткого часу новою, «ще кращою», а всі вони мали і мають тільки одну ціль, а саме: можливо найбільше інтенсивну експлуатацію як вугільних багатств України, так і гірників і інших робітників вугільних підприємств.

Тепер шумно реклямують методу т. зв. **циклічної організації праці.** Виконання цієї методи здійснюють так: у першій зміні переноситься конвеєр. Давніше ця операція займала звичайно цілу зміну; тепер твориться спеціяльну бриґаду навалопереносників, і пересування риштаків та приводів забирає всього півтора-дві години. Працю навалопереносників оплачують тільки за кількістю виданого вугілля, тому вони зацікавлені, а скоріше змушені в тому, щоб якмога швидше перенести конвеєр і відвантажити якмога більше вугілля. Під час другої та третьої зміни проходить виймання вугілля. Щоб підвищити продуктивність наваловідбійників, кажуть їм переносити конвеєр щільно до другого забою. Після випалювання шнурів коло половини всього вугілля лягає на риштаки від вибуху. Тому, коли за роботу беруться наваловідбійники, їм непотрібно навіть великих перекидань і перелопачування вугілля, бо конвеєр завжди під руками, поруч з шаром. З другого боку, встановлення конвеєра щільно до грудей забою скорочує оголений простір у лаві, що дає гірникам можливість легко утримувати їх нестійку покрівлю. З тієї самої причини для машини в ашрі вирубують спеціяльну нішу-гараж, куди завозять після роботи врубівку. Щоб лава не викривлювалася (це буває в наслідок неповнісного вирубування верхніх кутків забою), наказують врубмашиністам вирубувати куток на всю довжину бара і для цього ведуть вентиляційний штерк із спеціяльним випередженням. Індивідуальна відрядність на дільниці проводиться дуже суворо. Після закінчення зміни гірничий майстер разом із бриґадиром вимірює забій, з якого кожний робітник відвантажив вугілля, а наступного дня повідомляє про заробіток за минулий день.

В результаті впровадження цього циклічного графіку можна довести проходження очисної лінії забою до **70 метрів на місяць,** при механізованій проходці. При повному використанні шахтаря його фактична продуктивність доходить до 72,1 тонни, при пляні 42,7 тонни [7]). Якщо б усі робітники вугільного басейну захотіли, а радше не захотіли, бо напевно багато хоче дійсно краще заробити, але м о г л и працювати згідно з цим циклічним графіком, тоді б середньомісячний заробіток наваловідбійника доходив до 3—4 тисяч крб., а врубмашиністів до 6—7 тисяч крб.

Тим часом насправді панують у вугільній промисловості України такі погані гігієнічні, а передусім технічні умовини праці, що вищезгаданих результатів праці добиваються тільки одиниці, і то дуже рідко. Нехіть людини, яка бачить, що з неї хочуть висмоктати всі її сили, є також рішальною причиною того, що і відбудова шахт і видобування вугілля у відновлених шахтах відбуваються дуже повільно.

Завваги, ради, перестороги, а то й виразні погрози постійно бачимо на сторінках офіційних газет. Слід підкреслити в цьому місці один цікавий момент, який докладно з'ясовує східні методи експлуатації людини в СССР, а саме: всю критику проти одних людей вкладають в уста інших їх товаришів праці так, що вона має виразний характер **донощицтва.** На цьому можна, між іншими, дуже легко пізнатися, бо частогусто, напр., під статтею про внутрішній транспорт на шахтах, якої стиль зраджує як автора висококваліфікованого спеца, бачимо підпис звичайного наваловідбійника або ще частіше газетного кореспондента, який дописує одночасно вже в другому числі даної газети про, скажім, політроботу в Кам'янеччині, чи про му-

[7]) В бриґаді начальника дільниці шахти Іва— Бридько, у травні 1947 р.

зичне життя в Одесі. Фактично ні один, ні другий не можуть бути і не є авторами згаданих доносицьких статтей. Оті статті вийшли в дійсності з-під пера секретарів вугільної промисловости при обкомах чи райкомах КП(б)У, на виразне доручення Москви, а підписи принагідних людей підсовують під них для того, щоб замилити шахтярам очі, нібито «радянська батьківщина» від них нічого не хоче, не висмоктує з них сил — це тільки їх власні, «кращі представники «добровільно» докладають надлюдських зусиль, щоб врадувати «родіну та отца народов».

Але це все не багато помагає. Робітники пізналися вже давно на отих методах заохоти до праці, а серйозних організаційних і технічних недоліків ніхто ще ніколи не заступив партійними постановами.

Обзнайомлені з теперішними методами праці у вугільній промисловості Донбасу і з нереальними заходами совєтської влади в напрямі їх поліпшення, можемо розглянути оті організаційні та технічні браки, які жорстоко гальмують кожний поступ. Це недостача кваліфікованих, а то й звичайних робітників і їх неправильне розміщення; це жахливі гігієнічні та побутові умовини праці; це за винятками, перестаріла техніка гірничих робіт і жалюгідний стан машинового устаткування на шахтах.

*

Другу світову чи, як її слушно називають, імперіялістичну війну вела Москва з відомою безоглядністю, яка межувала з цілевою жорстокістю, коли йшло про жертви українського населення. Це майже певна річ, що такій спосіб ведення війни українськими полками та на українській території — це одна з плянових ланок **фізичного нищення українського народу**, який застосовує Кремль на наших землях від 1930 р. Не тут місце на аналізу цієї національної політики Москви, в кожному разі одним з безпосередніх наступств її застосовування в роках 1941—1945 був факт, що після прогнання німців з Донбасу приступила до праці ледве третина довоєнної кількости гірників. Коли взяти до уваги тогочасне жахливе знищення Донбасу, тоді ситуація у вугільній промисловості України була дійсно катастрофальна. Якими ж способами наладнала совєтська влада питння набору нових робітників? Застосовано дві, типічно большевицькі методи. Поперше — насильно загнано в шахти великі кількості тих нещасних українських селян, які ще пережили воєнні страхіття. Подруге ринула на багату Україну нова хвиля «істинно русских» з СРФСР, як доказ «допомоги великого братнього народу».

От візьмім хоча таку нотатку в ч. 280 московської «Правди» з 25 листопада 1946 р.: «Обком (ворошиловградський) доручив партійним совєтським організаціям притягнути на роботу на шахтах на договірливій основі 4500 колгоспників з районів Ворошиловградської области». Що цією «добровільною основою» є крайній терор, — те знає добре кожний українець у СССР. Таким чином, запроторювано місяць у місяць у шахти (затоплені, розвалені) український молодий, ще здоровий сільський елемент, взимі 1946/47 рр. переважно дівчата. Влітї 1947 р. питома вага тієї молоді становила як у Донбасі, так в руниках Кривого Рогу — 80% [8]). Цей факт — це також один із проявів московських метод фізичного нищення українського народу. В жахливих гігієнічних та побутових умовинах праці в Донецькому басейні оті наші молоді хлопці, а передусім дівчата, вирвані насильно від свого природного кореня — землі та села, нидіють зчасом, слабщають, а то й деґенеруються; ніколи вже ні вони самі, ні у своїх нащадках не будуть творити тієї здорової та життездатної сили, якою могли б бути, коли б залишились у рідному селі. Це зовсім зрозуміле, коли взяти на увагу, що шахтярі живуть тепер у злиденних бараках, непригожих, за офіційним ствердженням совєтської преси, не то що для супруж, але навіть для парубків. Вони мусять іти по п'ять, вісім, а то й десять кілометрів щоденно пішки, щоб досягти місце роботи. Вони не мають де і чим помитися після роботи, а переодягання одежі перед і після зміни відбувається **під голим небом.** Ці два останні факти просто нечувані і не хотілось би просто в них вірити, як би не потвердження совєтських газет [9]). А тим часом — який парадокс: у Сталіно, Макіївці та інших центрах вуглевидобування стоять «палаци культури гірників», в яких годують їх літературно-музикальними імпрезами. Думаєте, згадають коли при цьому Шевченка, Франка, Коцюбинського? Ніколи, ні в одному числі, напр., обласної газети «Ворошиловградська правда» за цілий 1946 чи 1947 рік немає про це ані одної згадки. Але зате часто довідуємось про те, як то, напр., в палаці культури в Боковім переведено за одне літо 1947 р. вже третій цикл лекцій про «совєтську героїку», про Пушкіна і Гоголя, про Лермонтова, а навіть Толстого» [10]). Так виглядає справа з людською робочою силою в Донбасі, і нема нічого дивного, що при такій опіці «партії та уряду» показники праці залишаються низькі, а невиконування пляну є хронічним явищем. Та долю пляну вирішує разом з людиною также організація та вжиття відповідних машин і технічних заходів.

Низький рівень організації праці шахтярів, неувага до роботи підземного транспорту, до його механізації, занедбання залізниць, рейок — все це гостро позначається на продуктивності людей і механізмів. Ось про що говорять хронометражні спостереження, проведені недавно комбінатом «Ворошиловградвугілля» над роботою 702 вибійників та наваловідбійників на основних довоєнних шахтах. З загальної тривалости робочого дня 463 хвилин (беремо тільки чистий робочий час) втрати становили: через брак порожняку — 90 хвилин; чекання врубу — 21 хвилину, брак електроенергії — 15 хвилин; інші організаційно-технічні неполадки (завали, аварії, припинення подачі стисненого повітря і т. ін.) — 61 хвилину. Таким чином, кожний з 702 вибійників простояв у середньому **187 хвилин.** У світлі цих фактів стає зрозумілим, чому в комбінаті продуктивність основної групи робітників — вибійників і наваловідбійників — 1,3 тонни нижча плянової, стає зрозумілим, чому 34% машиністів врубових машин, 36,2% вибійників наваловідбійників не виконують норм виробітку. Варто приглянутись тут також ближче до цифри 463 хвилин, як тривалости чистого робочого дня. З цього числа б'є в очі ціла страшна брехня, якою совєтська пропаґанда послуговується внутрі та закордоном СССР. Якщо прийняти на зміну тільки 70 хвилин на приготувальні роботи (це дійсний мінімум), тоді **час роботи гірника в Донбасі виносить 533 хвилини,** тобто **9 годин!** В жадній країні світу час нормальної шахтерської зміни не виносить більше за **6 годин.** Совєтські закони передбачають, правда, також такий час праці в шахті, але зі згаданої вище цифри 533 (чи там 463) хвилин ми наглядно бачимо і в цій ділянці, яка величезна розбіжність між паперовими законами в СССР та життєвою дійсністю, між гаслами совєтської пропаґанди в теорії та безприкладною експлуатацією робітника на ділі.

Говорять багато про механізацію внутрішнього транспорту на шахтах, від якого дуже великою мірою залежить швидкість видобування вугілля. Тим часом до війни на тисячу тонн добуваного вугілля припадало 184 робітники підземного транспорту, а тепер ця цифра зросла до 281. Збільшення робітників, зайнятих на підземному транспорті, в основному зумовлене недостатнім рівнем механізування відвозу і тим, що порівняно з довоєнним періодом різко зріс ручний відвіз. Так, до війни питома вага ручного відвозу в шахтах комбінату Сталінвугілля не доходила до 1%, тепер вона дійшла до 11,3%. Значить, замість застосувати модерний електровозний відвіз, на вугільних підприємствах Донбасу пересовують ватонетки часто ручно або кіньми, отже так, як перед добрими 50 роками. Навіть якщо на шахті є електровози та лебідки, то не можна їх вжити через відсутність підземних ґаражів і дуже поганий стан рейок. Коли ж знову рейкам нічого не бракує, тоді знову на відміну меха-

[8]) «Радянська Україна» ч. 168 від 13 серпня 1947.

[9]) «Труд», орган ЦК профспілок СССР від 12 вересня 1947.

[10]) «Труд» ч. 200 від 26 серпня 1947.

нізми підземного транспорту такі знищені, що без капітального ремонту їх не можна вжити. Напр., на одній із найбільших шахт тресту «Будьонніввугілля» — Ново-Мушкетове, де до початку 1947 р. здійснювалася майже стопроцентна механізація, вліті цього ж року додумалися заводити на нових штреках ручний і кінний відвіз. Як погано працюють механізми підземного траспорту, видно з того, що тільки в одному Сталінському комбінаті було в першому **кварталі** 1947 року **310 аварій**, не згадано очевидно тут, скільки людей втратило при цьому життя. Причина цих аварій лежить також у тому, що шахти України хуже погано забезпечені технічними засобами зв'язку (телефон, телеграф) та сигналізацією. Ні в одній шахті Донбасу не організовано дотепер диспетерського керування рухом. Зовсім недостатньо розробляється питання про впровадження автоматики в підземному господорстві. Заводячи в шахти недосвідчених сільських хлопців та дівчат, не розв'язано справи зміцнення їх керівними, кваліфікованими кадрами. Бо от у цілому комбінаті немає жадної шахти, де б начальником транспорту був інженер, тільки на 27 шахтах виконують цю роботу техніки, а на всій решті шахт т. зв. практики. Брак досвідчених майстрів гірництва такий дошкульний, що до підучування нового нарибку шахтярів притягнено тепер на роботу навіть 70-річних дідусів, які вже давно залишили шахту та перейшли на пенсію [11]).

4. ВИГЛЯДИ НА МАЙБУТНЄ.

Вугільна база України переживає тепер дуже важкий період післявоєнної відбудови. Варварське знищення, яке нанесли німці шахтам та гірничим спорудам Донбасу, витискає ще й тепер, майже чотири роки після прогнання німців, своє болюче тавро на всіх зусиллях. Також помилки та браки, що їх допустили при розбудові вугільної промисловости УССР в роки першої і другої п'ятирічок, виходять тепер боком. Одною з найбільших помилок було, а то часто є й тепер, прямування офіційних, керівних совєтських чинників у вугільній промисловості досягти великих **кількісних** показників праці при одночасному легковаженні й занедбанні **якости.** Наслідком такого благодушного ставлення до якости є, напр., факт, що **вміст попелу** донецького вугілля, призначеного до коксування, який виносив до війни середньо 12,1%, досяг тепер поганої вартости 14,4%. Таке вугілля дає поганий кокс, а на поганому коксі витоплюють менше чавуну. Через те металюргія України має величезні втрати.

Тут однак треба виразно підкреслити, що попередньо висловлених критичних завваг не можна розуміти надто односторонньо. Україна взагалі, а зокрема її вугільна промисловість розпоряджає прекрасними людьми, які при інших передовсім політичних обставинах напевно зуміють довести тоді вже не «союзну», але свою, рідну «Велику Кочегарку» до належного розквіту та повної потужности. Шахтарі України дійсно по-геройськи переборюють післявоєнні труднощі, з величезною самовідданістю відбудовують зруйноване господарство, вміло і культурно організують виробництво, борються за створення культурного шахтарського побуту. Йдеться тільки про те, щоб їхні зусилля мали належну піддержку такої влади, яка б мала на оці добро України, а не як тепер, бездушне ставлення Москви, яка намагається тільки виексплуатувати як мога найсильніше підземні скарби України без огляду на труднощі, в яких завдяки ній опинилися керівні та рядові робітники нашого вугільного басейну.

Український нарід пізнав уже давно загарбницьку економічну політику ЦК ВКП(б) та центральних московських міністерств і інстиктивно вже протидіє кожному новому «плянові» збільшити вивіз вугілля з Донбасу. Чогось іншого так і не може сподіватися Москва навіть, від політично не дуже освідомлених українців, як від людей, які найсуворіші зими мусять мерзнути в нетоплених хатах навіть під самим боком багатого Донбасу, як от у Харкові, Дніпропетровську чи Запоріжжі.

Ми можемо тепер дивитися сміло та з повною надією в майбутнє нашої вугільної бази. Україна має, як згадано вже вище, прекрасних працівників вугільної промисловости, а скарби Донбасу величезні. За підрахунком з 1937 р. **геологічні запаси його вугілля** тільки до глибини 1800 метрів виносили 84 080 мільйонів тонн [12]). Геологічні експедиції, про які згадано на початку цієї статті та які саме розпочали досліджування великого Нового Донбасу, відкриють ще напевно нові величезні вугільні поклади. Коли взяти ще на увагу великі поклади високоякісного бурого вугілля в Коростишівському районі на Київщині, в Кіровградській, Львівській, Станиславівській та Рівенській областях [13]), яких запаси розцінюється лише за неповними даними з 1935 р. на 550 мільйонів тонн [14]), тоді можемо бути впевнені, що промисловість України чекає величезний розвиток та прекрасна майбутність.

---

[11]) «Радянська Україна», ч. 112 від 7 червня 1947.

[12]) «Атлас командира РККА», том II-ий, Москва 1938.

[13]) Згадую тільки поклади, в яких тепер уже відбувається видобування. Про буре вугілля в Україні не можу тут за недостачею місця ширше розповісти. Цікаво тільки підкреслити, що з ним була та сама справа, як з людиною, що маючи, скажім, хліб та сало, не бачить картоплі. Щойно безоглядний вивіз кам'яного вугілля з України в Росію приневолив Міністерство Паливної Промисловости в Києві посилити розшуки та видобування цього дуже цінного паливного матеріялу.

[14]) В. Кубійович: «Географія України і суміжних земель». Львів 1938.

Я. О.

Сьогочасна французька література.

Коли придивимося до французької літератури в час по першій світовій війні, побачимо, що існуючі тоді там літературні напрямки були чисто мистецькими напрямками. Йшло тоді про проблематику форми, про теоретично-мистецькі міркування, про естетичні питання. Француз, смакун зовнішньої краси, любувався розвитком мови, стилю і ясного формулювання думки. Коли йде про тематику літературних творів, то вона порушувала втерті теми буденного життя (кохання з його терпінням, супружа зрада і т. д., поглиблені тільки більше психологічно). Не можна казати, що література не змальовувала в творах соціяльних умовин і інших притаманностей життя. Але одне було характеристичне, що француз у літературних творах ніколи не підходив до тих питань з готовими проблемами в руці, проблемами, збудованими на якійсь філософії життя. Метафізичні проблеми для французької літератури — зовсім чуже поле. Винятком був тут хіба Паскаль.

Так було по першій світовій війні. Та тепер справа з французькою літературою стоїть трохи інакше. На порядок дня виринули інші питання. Сьогодні французька література ставить на порядок дня не тільки питання мистецького порядку, але й питання етичного порядку, питання, як ставитись до життя, питання відповідальности письменників і поетів за будову суспільного життя.

Ця зміна не сталась так нагло. Познаки цієї зміни були вже до часів другої світової війни. Поштовх у тому напрямі зробили комуністичні письменники,

які писали свої літературні твори під кутом марксистської філософії, і твори ті були ілюстрацією ідеологічно-політичних тверджень комунізму. Але друга світова війна спричинилась до ширшого розвитку цього напрямку.

Коли німці зайняли Францію, вони створили такі тісні обмеження для духового розвитку Франції, що французькі інтелектуалісти беруться за зорганізування підпольного видавництва «Edition de Minuit». Воно повстає 20 лютого 1942 р. Тоді мало воно в репертуарі 44 манускрипти, готові до друку. З них 37 появилось у цьому видавництві до часу звільнення Франції від наїзника. Це було видавництво «літератури спротиву», але не в тому значенні, що видавались політичні брошури чи пропаґандивні матеріяли. Друкувались у ньому романи, новелі, нариси, оповідання, поезії й книжки політичного змісту. Це видавництво об'єднало майже всіх помітніших письменників Франції без огляду на їх політичні переконання. Очевидно, що книжки виходили під прибраними прізвищами авторів. Навіть видавці часто не знали, хто є автором якоїсь книжки.

Були це здебільша речі, писані на швидку руку, без належного передумання й викінчення, тому й не були найкращими. Багато в тих літературних творах писалось про переслідування німцями французів, про жах війни, про спротив німецькому тискові. А все ж таки вийшло кілька книжок, що осягнули високий мистецький рівень. Належить сюди місцями трохи сухий і патетичний твір Francois Mauriac-а «Cahier Noir». Claude Aveline написала один з кращих творів цього видавництва «Le temps mort»; це опис життя в жіночих в'язницях Ґестапа. Також твори Vercors'а: «Le Silence de la Mer» і «La Marche à l'etoile» мали великий розголос у Франції. Книжки не виходили великими накладами — всього кількасот примірників. Але вони були доказом, що Франція ще не покорилась німцям. Вони мали великий моральний вплив у Франції, бо були символом боротьби з наїзником. Коли йде про мистецьку сторінку тих творів, то тут ширшою струєю увірвався у французьку літературу напрямок, який стояв на становищі, що література має йти одним ритмом з проявами національного життя і що література має служити національній справі. З того часу у французькій літературі починає приходити до голосу дедалі сильніше напрямок, який каже, що в літературі мусить існувати проблематика настанови до життя; отже, завдання літератури не тільки мистецького порядку.

Французам не було заборонене друкувати за часів німецької окупації. Але щойно по звільненні Франції від німецьких військ французька література дихнула повними грудьми. Коли йде про кількість друкованих книжок, то вже в 1944 р. Франція знову зайняла перше місце в світі. В тому році вийшло у Франції 8680 книжок (в Англії тільки 5982, а в США 5807). Коли ж іде про твори красного письменства, більшість з тих книжок своєю тематикою займається недавніми подіями, отже писані з занадто близької перспективи. Помітніші з них — це два романи, нагороджені літературними нагородами в 1945 р. Roger Vailland в «Drôle de Jeu» оповідає про підпільну боротьбу в зайнятій німцями Франції, а Romain Gary в «Education Européenne» (нагорода критиків) розказує про боротьбу польських партизан у Польщі з німцями. Книжка ця, як і попередня, незвичайно інтересна, хоч у цілому не зовсім видержана. Коли чоловіки виходять в цій повісті додатньо, то жінки-польки покривджені, бо представлені в препоганім світлі. Це повії, що в той час, коли їх чоловіки в партизанах, нишком влаштовують оргії з німецькими старшинами.

З появ французького книжкового ринку в 1946 р. треба згадати про Guillain de Benouville «Le Sacrifice du Matin». Це не роман, але справжня історична книжка, що змальовує боротьбу однієї групи, в якій автор сам брав чинну участь під псевдонімом General Barrès. Книжка переповнена незвичайними пригодами з цікавими, повними патріотизму типами людей, однак місцями надто вражає патос.

Не можна теж оминути інших появ на літературному книжковому ринку в тому році. Нагороду Ґонкурів признано Jean-Jacques Gautier-ові за його повість «Histoire d'un fait divers» хоч деякі критики, особливо марксистського табору, відмовляють йому зовсім здібностей письменника. Але це зовсім зрозуміле, бож він протимарксист. Конкурентом Gautier-а до нагороди Ґонкурів був Serge Groussard, що в своїм 400-сторінковім романі «Crepuscules des vivants» описав страхіття німецьких переслідувань у Франції в часі війни. Нагороду «Феміна» за 1946 р. признано Michel Robida за твір «Le Temps de la longue patience», широкий малюнок французького життя під німецькою окупацією. Вкінці Jule Roy одержав нагороду Renoudet за свій твір «Valle heureuse», Це оповідання команданта літунської ескадри бомбовиків за його час служби у французькому літунстві.

Хоч у французькій літературі сильний літературний напрямок, що його можна б назвати «література для життя», все ж таки літературний напрямок «мистецтво для мистецтва» не здається і розвивається дальше. Характеристичне для французької літератури, особливо за останніх 50 літ, що вона не займала становища до сучасних життєвих проблем. Вона була, так би мовити, літературою на неділю.

Одним з представників того старого напрямку французької літератури є André Gide. На його думку, література не може бути слугою якоїсь справи. Деякі літературні кола Франції беруть йому за зле, що він не приступив до руху спротиву. Тому й зараз по визволенні Франції накинулись вони на нього за його, мовляв, прихильність до німців. Дискусія на ту тему велась не тільки у Франції, але й на сторінках англійської, американської й совєтської преси.

До тієї самої категорії літератури, не зв'язаної з сучасними вимогами життя, належить теж Jean Giraudoux, що в останніх роках перед своєю смертю написав «Sans Pouvoir», «Sodoma et Gomorrha». Належать сюди теж Colette, A. Mauriac і Maurice Blanchot, що знаний особливо своїми двома романами «Thomas l'Obscure» і «Aminadal». Julien Gracq, автор сюрреалістичного «Un Beau Tenebreux», Noël Devaux, автор збірки оповідань «L'Auberge Papillon». Треба б згадати ще есеїста Jean'а Paulhan з творами «Le Fleurs de Tarbes» і «Clef de Poésie».

Коли переглядаємо сьогочасні французькі літературні журнали, бачимо, що вони переповнені проблемами: демократії, соціялізму і інших сьогочасних політичних рухів. Світоглядові різниці, а не мистецькі питання, як це було по першій світовій війні, є темою сьогочасної літературної дискусії.

У вирі тієї дискусії можемо розрізнити три літературні групи в сьогочасній Франції. — Albert Camus сказав влучно, що пророками сьогочасної Франції є Христос, Маркс і Жан-Поль Сартр. Тому й маємо у Франції три напрямки, що змагаються один з одним: християнство, марксизм і екзистенціялізм. Можна б подати ще простішу схему стану розвитку французької літератури, коли скажемо, що вона поділяється на літературу з матеріялістичним світоглядом і літературу з ідеалістичним світоглядом. Але такий поділ не був би зовсім вірний. Бо, як підмітив Jean Danielou у журналі «Etudes», сьогочасний кожний духовий напрямок розвитку поєднує в собі як матеріялістичні, так і ідеалістичні первні. Світогляди перехрещуються. Найхарактеристичнішим, мабуть, буде випадок з молодокатолицьким напрямком Емануеля Муньєра (Emmanuel Mounier), творця т. зв. персоналізму, що до побудови свого світогляду приймає дещо теж з марксизму. Проти цього виступають гостро представники старшої генерації католицького напрямку, як: Bernanos, Mauriac, Claudel.

Та хоч ідеологічні погляди перехрещуються, якщо хочемо літературні табори розподілити на матеріялістичний і ідеалістичний, все ж таки можна звести літературну дискусію до двох таборів. Один табор є за християнством, а другий проти. Можна теж сказати, що йде тут про питання: індивідуалізм чи колективізм.

До протихристиянського табору належать марксисти й екзистенціоналісти Жан-Поль Сартра.

З марксистів найпомітнішими постатями є Louis Aragon, Paul Eluard і Jean Cassou. Їх гасло ясне: література має служити справі революції. Література ,що служить цій справі, — це єдино правильна література, це революційна література. Все ж інше — це контрреволюційна література. Вона шкідлива. Їх літературний журнал — це «Europe» що його редаґує Cassou.

З марксистами погоджуються екзистенціоналісти в тому напрямі, що література повинна зайняти становище до сьогочасних питань, але екзистенціоналісти не є за колектив. Вони індивідуалісти. Їх духовими провідниками є Jean Paul Sartre і Simone de Beauvoir. Журналом екзистенціоналістів є «Le Temps modern».

Екзистенціоналістичний напрямок виявив себе в літературі тим, що він описує індивідуальні й соціяльні конфлікти з такою силою, що читачеві здається, що зміст розсаджує форму. Зрештою, до форми ставляться екзистенціоналісти майже зневажливо. Екзистенціоналізм — це новий натуралізм, але сильнішого ступеня. До того він поганський. Він — заперечення Бога, заперечення змислу існування людини, заперечення можливостей розвитку віри і т. д. Він нігілістичний і декадентський. Центральною проблемою для екзистенціялізму є людина як така, але не зв'язана нічим з минулим чи майбутнім. Людина без бажань, без віри, завішена у всесвіті і нічим з ним не зв'язана.

Екзистенціональна література — це література, що працює на замовлення. Твори писані тільки на те, щоб ілюструвати філософічні тези. Екзистенціональна література — це не література життя, не етична література. Вона — інтелектуальна література. Вона й не література взагалі, а публіцистика екзистенціяльної філософії.

Проти екзистенціоналізму виступає сильно представник персоналізму Emmanuel Mounier (журнал «Esprit» що в 30-их роках створив той напрямок. Він безщадно критикує колективізм і комуністів, але він водночас проти індивідуалізму.

»L'Arche» — це журнал, що виходить патронатом André Gide. У ньому підхід до літературних питань міряється мистецькою міркою, в дусі давньої традиції. Журнал цей заступає лінію чистого мистецтва, байдуже, чи автори творів будуть лівих чи правих переконань.

Католицькі поети й письменники діляться на різні групи. Праве крило, беручи ідеологічно, творить гурт осіб довкола François Mauriac, що працює теж журналістом у щоденному «Фіґаро». Georges Bernanos, автор написаного перед війною, а друкованого щойно тепер роману «Monsieur Oine», що перекладений уже на 7 мов, хотів би бачити католицизм, насичений новим змістом, що в ньому дух трав би провідну ролю. «Cimetieres sons la lune» — теж один з його найпомітніших творів.

Католицький журнал «Le Nef» — це більш філософічний, як літературний журнал. Він заступає католицько-соціялістичну лінію. З помітніших письменників Франції треба згадати ще Andre Malraux. Він був давніше комуніст, брав участь в еспанській громадській війні, де входив у склад команди міжнародньої бриґади, а під час останньої війни був міністром інформації в уряді де Ґоля. A. Malraux є автором написаного під час війни роману «La butte avec l'Ange». — Він старається теж погодити християнство з соціялізмом.

В літературному житті Франції слідний в останніх роках посилений гін до того, щоб знайти якусь можливість погодити ідеологічні екстреми. І так, Loy Masson хотів би створити якийсь міст між комунізмом і католицизмом, а покликується він на християнство. Екзистенціоналістів та марксистів хотів би з християнством погодити католик Leon Bloy і євангелик Karl Barth.

Розвиток французької літератури йде тепер двома шляхами. Один шлях — це традиційний шлях того відламу літератури, який визнає, що завданням літератури є формальна краса мистецького твору. Це напрям чистої літератури: мистецтво для мистецтва. Другий напрям стоїть на тому, що література — це частина національного життя; література повинна відбивати проблеми того життя і його виявів та брати участь у боротьбі за життя.

....

РЕЦЕНЗІЯ

ВЕЖІ — місячник культури. Ч. I, Зошит I, Мюнхен.

Сама тематика зібраного матеріялу викликає з різних поглядів застереження. Найкраща і цілком на місці стаття Є. М. «Зовсім інші», далеко дистансує решту змісту. Стаття Акад. Грушевського не вносить нічого нового. Порушена нею проблема не нова і опрацьована теоретично далеко краще (от хоч би С. Николишином в його книжці «Культурна політика большевиків і український культурний процес»), ніж це намагається зробити П. Ґорук. Найслабшим місцем журналу є стаття Р. Гармаша «Трагедія М. Хвильового — трагедія молодого покоління». Редактор, неначе прочуваючи це, долучив до журналу жовту записку з виправданням, чому він помістив статтю. Виправдання одначе не переконує. Справді, проблема М. Хвильового і «хвильовизму» є одною з важливіших проблем нашої сучасности, і різностороннє обговорення і висвітлення її є справою потрібною, але щоб проблему висвітлити добре, треба до неї підійти серйозніше, ніж це робить Р. Гармаш. Необосноване твердження, що М. Хвильовий «поза загальними відомостями з географії, математики, фізики, скупеньких відомостей з природознавства, психології, анатомії й фізіології — майже нічого не знав» (дійсно: що більше ще можна вимагати від абсольвента гімназії?), що «історію Европи мусів знати тільки сфальшовану», що «не володів ні одною з чужих мов», а московську мову знав недокладно, що «безперечно» (!) до революції Хвильовий не «прочитав як слід навіть «Кобзаря», «не читав ніякої більшої праці» і т. д. — все це є гохштаплерськими міркуваннями автора — всезнайка, який, дискредитуючи безпідставно М. Хвильового в такий неповажний спосіб, не постарався навіть прикрити свою «псевдонауковість» якоюнебудь, хоч би дрантивенькою, «цитатою», що підтверджувала б ці «відомості». Звідки їх Р. Гармаш має? Чому він не зрадить джерел, з яких він ті «відомості» черпав? Як можна так самопевно вичисляти цілу характеристику письменника, не даючи ні на одну обставину найменшого доказу? Як могла редакція допустити таку несерйозну писанину до друку?

Ориґінальним способом Р. Гармаш «вияснює» проблему «азіятського ренесансу». Оспорюючи тезу М. Хвильового (розроблену детальніше пізніше С. Николишином в згаданій вже нами його книжці), автор в «Вежах» доказує, що гасло «азіятського ренесансу», видвигнене Москвою, є нам чуже, і його сприймання є доказом провінціялізму, бо, мовляв, гасло це видвигнув Ленін. Не тільки гасло «азіятського ренесансу» видвигнув Ленін, він видвигнув і гасло самовизначення народів включно аж до відділення, він висунув гасло національного відродження, він видвигнув гасло національної політики і т. д. І коли це гасло реалізувала Москва, воно було нам вороже. Але коли його реалізували поневолені Москвою народи, — в тому і український — воно було гаслом національного відродження кожного народу. Те саме з «азіятським ренесансом». Що з того, що Москва хотіла при помочі відроджених

азійських народів створити силу для противаги впливів Англії в Азії? Це правда. Але «человєк предполагаєт, а Бог располагаєт». Одне думається, а друге виходить. Національна сила азійських народів була така сильна, що вона починала ставати небезпекою для єдинонеделимства Росії. Відроджені національні сили тяготіли не до Москви, але до своїх центрів. І зорієнтувавшись, що зробила Москва? Хай говорить дальше сам Р. Гармаш: «... відомий Енвер-Паша їде до Москви — не зважаючи на очевидну антипатію до комунізму (і здається до Москви — прим. О. З.) — з метою зайняти місце на чолі одного з передових загонів «Відродженої Азії». Коли не вдається здобути для цієї ідеї прихильности Москви, Енвер-Паша пробує сам організувати рух, і це приводить його до конфлікту з Москвою. Москва — прихильниця «відродження азійських народів», але під умовою, що приналежні до імперії народи підуть на повну політичну асиміляцію, а неприналежні до імперії народи штурмуватимуть — під керівництвом Москви — Захід. При кінці 1922 року гине Енвер-Паша з рук московських агентів».

Отже, сам Р. Гармаш докладно і ясно говорить, що таке в дійсності ідея «азіятського ренесансу». В розумінні московському — це політична тактика запрягти азійські народи до воза московської імперіялістичної політики, в розумінні «немоскалів» — Енвера-Паші, М. Хвильового, С. Николишина і багатьох «хвильовитян» (вислів Р. Гармаша) — це могутня ідея націоналізму вже поневолених і на поневолення призначених народів Азії і европейського Сходу, що хочуть у житті політичної еманципації від ярма якого б то не було чужого імперіялізму і хочуть жити, як вільний нарід у колі вільних народів. Отже гасло це дійсно було і є гаслом українського націоналізму. Не зважаючи одначе на свої власні логічні премісси, Р. Гармаш все ж таки далі вперто твердить: «Отже, як бачимо (? — що бачимо, цілком того не бачимо! — прим. О. З.), ідея «азійського ренесансу» була московського виробу. До того, вона була у москвинів не порожньою фразою, а дуже важливою декорацією». Шкода, що автор не подав, як він розуміє різницю між фразою і декорацією. Бо ми думаємо, що це те саме. Так чи так, ідея «азійського ренесансу» в Москві була трюком політичної тактики, в азійських народів була історичним процесом і політичною маґістралею їхнього життя.

Що ідея азіятського ренесансу в дійсності не служила Москві, але поневоленим нею народам, переконливо доказує хіба доля, яка зустріла не тільки М. Хвильового, але і цілий ряд культурних діячів азійських народів.

Але і з твердженням про походження ідеї «азійського ренесансу» щось не в порядку. Р. Гармаш твердить, що «починаючи з 1918 року, москвини розгорнули енергійну акцію серед східних народів. Вони також штучно стимулювали своєрідне «відродження» поневолених Москвою азійських народів». Можливо, що це відповідає дійсності, але це ще нічого не доказує. Бо не в 1918 р., але 21—28 вересня 1917 р. в Києві відбувся Конгрес поневолених Москвою національностей і він, ще поки Москва висунула свою «важливу декорацію для чергової історичної драми», висунув гасло національного відродження народів Росії, і, що саме найважніше, не тільки в стислому порозумінні, але під моральним проводом українського народу. Отже, ідея «азійського ренесансу» є гаслом українським і націоналістичним», і «Вежі» роблять ведмежу прислугу українському націоналізмові, намагаючись доказати, що не Москва від укр. націоналізму переловлює атути, але укр. націоналізм від Москви, тоді коли в дійсності було навпаки. Москва, коли і проголошувала це гасло, то вона це робила:

а) з конечности, бо національна стихія ішла понад її голову, а вона намагалась за всяку ціну добитись того, щоб навіть національне відродження поневолених нею народів йшло під її контролею, бо тоді вона мала шанси все ще дещо врятувати для себе;

б) вона це робила не для самої ідеї «відродження Азії», але для своєї імперіялістичної політики, щоб народами Азії шахувати позиції Англії;

в) вона це робила на те, щоб у тому процесі виявити національні сили в народах, щоб їх потім жорстоко знищити.

Не відомо, чи М. Хвильовий захопився ідеєю «азіятського ренесансу» в московському чи в українському розумінні. Але відомо, що він цю ідею поклав в основу своєї політичної доктрини, яка перед його смертю звучала: **«Геть від Москви!»** І за цю ідею М. Хвильовий заплатив життям. Це є причина, чому сьогоднішні націоналісти, яких Р. Гармаш називає іронічно «хвильовинята», переходять до денного порядку над романтичними мріями Хвильового — чекіста і ставлять за символ національної України Хвильового — націоналіста, послідовного в логіці, слові і чині.

О. З.

З пресового фільму

«Социалистический Вестник» № 11 (1947) приносить знову статтю тим разом якогось М. Боброва п. н. «Грядущая революция и ее программа». Підтвердивши ще раз нашу думку, що в німецько-советській війні 1941—45 рр. **«ни в целом, ни в значительной своей части русский народ не желал поражения России и победи Германии** (значить, боронив «єдіної неділимої», дарма що її реалізаторами були большевики), М. Бобров доходить до таких висновків:

1. В самому протибольшевицькому таборі в період революції прийде до гостріших суперечностей, але «гордиев узел их будет разрублен мечем органического единства народа» (очевидно російського);

2. **«Антибольшевицкая революция в России не будет носить узко-национального характера»** і **«выстраданное народом бесценное революционное единство не будет разбито мелко-националистическими устремлениями»...** бо **«у народа не так уж сильно развито чувство «своего» в том виде, в каком ето чувство возбуждает ограниченое националистическое мышление. Оказалось, что народ вырос уже из пеленок узкого национализма, и его на националистической мякине не проведешь. Он понимает, что его будущее не в разобщении народов России, а в их об'единении».**

3. **«Грядущая российская революция** (чому саме російська? А може вона буде й українська? — прим. складача) **будет менее разрушительной, чем ето представляется многим из нас».**

Це лише в ділянці національної політики. В ділянці економічній, соціяльній і т. д. Бобров пропонує **«сохранить многое из того, что существует сейчас в России»**, бо **«может оказатся, что государственний капитализм современной России, доведенний большевизмом до абсурда, вполне приемлен и должен бить сохранен в том виде, в каком он отвечает интересам народа».**

Речі ці нас не дивують. Ми завжди були тої думки, що між російськими монархістами, демократами, лібералами, соціялістами, большевиками — немає засадничої різниці.

Нас дивує лише, чому «Наше життя» вважає за відповідне доказувати «Орликові», що він має помилковий погляд на істоту російського соціялізму, замість

переконувати «Социалистический Вестник», що він пропаґує ідею давньої «тюрми народів». Чи може «Наше Життя» вірить, ще це особиста думка М. Боброва, якої редакція «Социалистического Вестника» не поділяє? Як товариші з переконання, редакція «Социалистического Вестника» повинна видрукувати погляд головного редактора «Нашого Життя» на грядущу революцію і її програму», в якій він доказував би потребу створення Самостійної України. Можливо, що редакція «Нашого Життя» таке спростування до «Соц. Вестника» послала. Що воно одначе не удостоїлось ласки бути опублікованим нарівні з маячінням М. Боброва, вказує зайвий раз, що соціялістичні товариші «Нашого Життя» з «Соц, Вестника» зовсім не думають, пропаґувати ідею звільнення народів Росії від національного ярма російського народу. А коли редакція «Нашого Життя» такого спростування до «Соц. Вестника» не послала, то вона теж зайвий раз доказує, що її заяви про боротьбу українських соціялістів на міжнародньому соціялістичному полі за інтереси державно-визвольних змагань — це лише партійна пропаґанда для здобуття собі симпатиків. Хіба що українські соціялісти вважають, що боротись за ідею української держави, вільної від гнету і тиску російського народу, треба з соціялістами не російськими, але... готтентотськими. Але навіть намагання готтентотським соціялістам (якщо вони брали участь у Соціялістичній Конференції по війні — див. вияснення «Нашого Життя» ч. 3 (146) — «Чи це непорозуміння?») вияснити потребу на руїнах російської імперії створити ряд самостійних і суверенних держав — нам не відомі. Де ж тоді ця, шумно реклямована, боротьба соціялістів за українську державу? Дійсно — пане А. Петрович — тут якесь непорозуміння!

*
* *

«Що ж, нарешті, таке письменник і яка його суспільна функція? Чи він співтворець і співучасник життєвих процесів в своєму суспільстві, чи може мешканець вежі із слонової кости? Чи він повинен мати свої політичні переконання і взагалі свій світогляд, чи може його ідеалом повинно бути «їсти рожеві хмаринки і закусювати веселкою»? Бо ж остаточно не йдеться про Ю. Косача чи І. Костецького, а йдеться взагалі про те, чи письменник нормальна людина і громадянин, чи прилизаний качур, коли хоче — плаває, коли хоче — ходить ,і коли хоче — шолопається у власному хвості». Такі запити ставить «Арка» (№ 6/147) устами одного зі своїх редакторів (бн.). Запити самі собою слушні, шкода тільки, що на них сама «Арка» не дає відповіді. Незрозуміле тільки, чому «Арці» не подобається «Орлик», що саме критичними статтями д-ра О. Грицая старається з'ясувати, чи письменник (візьмемо для прикладу І. Костецького або Ю. Косача) «нормальна людина і громадянин», чи... камбрбум, «юродивий і з розуму божевільний», що «коли хоче — плаває, коли хоче — ходить, а коли хоче — шолопається у власному хвості». Якщо б редактори «Арки» послідовно (і взагалі) думали, то не називали б критичного голосу «Орлика» «гуляйгородиною», бо він саме нічого іншого не хоче, як допомогтись признання, що письменник повинен мати політичні переконання і взагалі свої переконання, що він (письменник) повинен бути нормальною людиною і громадянином, і що взагалі від письменника вимагати повинні ми далеко більше, ніж це собі уявляє І. Костецький, Ю. Косач і МУР в його теперішньому виді.

Ясно, що, кінець-кінцем, річ тут не в особі Ю. Косача чи І. Костецького. Тут ідеться про обличчя сучасної літератури. А що МУР поза тими двома «прилизаними качурами», що, «коли хочуть — плавають, коли хочуть — ходять, а коли хочуть — шолопаються у власному хвості», принципово не допускав до друку у своїх виданнях інших творів (хоча вони лежать готові в течках і ждуть свого видавця), то й зрозуміле, що критика мала підстави на основі їх творів характеризувати кризу сучасної еміґраційної літератури.

* *
*

«Сьогодні» (№ 2/1947) приносить вістку — відповідь на анкету від В. Винниченка. Відповідь повна скарг і жалів цим разом (бо раніше до Сталіна) до українського громадянства, що його «найбільшого сучасного письменника», «голову українських урядів», «творця чотирьох універсалів» і т. д. і т. д., українське громадянство поставило поза законом, не допускає до видання його творів і дозволяє, щоб він фізичною працею заробляв на своє життя. І цим разом В. Винниченко ставить своє наївне питання: За що? Таке питання ставлять йому і його приятелі-чужинці журналісти, та на нього він не може дати їм задовільної відповіді — **«Мої пояснення хоробовістю, покаліченістю провідних елементів, однобічної течії їх** (себто чужинців-журналістів) **не задовольняють».** Якщо логічно думати, то можна прийняти з певністю, що приятелі-чужинці самі собі на це дали відповідь, але з куртуазії і чемности не сказали її одверто В. Винниченкові ввічі. Значить, що навіть закордонні журналісти знають, що політик, який зрадив національний фронт боротьби, який повірив (подібно як Міколайчик) більше ворогові, як рації стану української визвольної боротьби, який пішов у Каноссу і повів за собою М. Грушевського, якого ворог використав для зломання відпору народу, а потім як непотрібну шмату викинув на брук (В. Винниченко мав можливість, як і Міколайчик, вчас утекти з СССР), а потім на еміґрації, замість злучитися з національним фронтом боротьби, скомлів і жебрав справедливости і ласки у ворога, не може чекати від власного громадянства іншого ставлення, ніж він його має і заслужив.

З листа-інтерв'ю В. Винниченка виходить, що письменник терпить на манію переслідування. І в виданні його творів в українській мові, і в виданні його перекладів (які він сам зробив) на французьку мову перешкоджають йому українці (керівні елементи). **«Вони вживають всяких заходів, щоб не допустити до видання перекладів моїх праць, головним чином виставляючи мене перед видавцями за большевика».** Таке оправдання могло б переконувати, коли б В. Винниченко жив, скажім, в Арґентині. Але у Франції закид у комунофільстві може, навпаки, людині лише відчинити скорше можливості до друкарських видавництв; адже там більшість друкованого слова ще й дотепер є в руках лівих елементів.

Письменник скомпонував цілу систему і концепцію життя і діяльности людей, яку назвав **конкордизмом.** Як нас запевняє «Сьогодні» ,**«дякуючи можливості хоч у маленькій мірі вживати того способу годування і життя, який рекомендується конкордизмом (sic!), стан здоров'я** В. Винниченка **«починає кращати».** І це тільки в умовах, коли він вживає цих можливостей в «маленькій мірі». Можна собі уявити стан здоров'я В. Винниченка (також і духового), коли б він свою власну методу життя і діяльности міг застосувати у «великій мірі».

Але і в тому випадку не було б відомим, чи його книжка «Конкордизм» (на яких 500 сторінок) знайшла б видавця.

Шкода, що «Сьогодні» не рішилось само її видати (хоч би її стисліший виклад п. н. «План будування щастя» на 120—200 сторінок). Воно зробило б тоді почвірну прислугу: 1) направило б злу думку В. Винниченка про українські керівні елементи (а думаємо, що до них належить і редакція «Сьогодні») і скореґувало б погану опінію про українців в очах закордонних журналістів, приятелів В. Винниченка; 2) забезпечило б авторові книжки засоби до життя і не дозволило б йому заробляти фізично на своє життя (яка ж несправедливість: соціяліст і мусить працювати!); 3) навчило б усіх українських «однобічників», як їм правильно поступати і, головно; 4) людству дало б нову методу (конкордизм) життя і діяльности, яка запевняла б йому здоров'я і щастя.

Прочитавши статтю «Сьогодні» про несправедливість, яку українські керівні елементи робили і роблять В. Винниченкові, ми сильно віримо, що редакція «Сьогодні» її скоро усуне, тим більше, що папір, дозвіл і друкарські можливості до того має.

БІБЛІОГРАФІЯ

С. Николишин: **Культурна політика большевиків і український культурний процес** (публіцистичні рефлексії). «В-во «Культура». На чужині 1947. 8⁰, стор. 119. Ціна 10 РМ).

Завдання книжки — доказати, що культура — це не лише духова, але й політична зброя, і що тою зброєю успішно користувались большевики в їх намаганнях підпорити собі окуповану фізичною силою Україну. Як зазначує в післяслові О. Коршун, «книжка С. Николишина вказує невральгічні пункти національного організму й доводить, що оборона їх — це справа життя або смерти нації». Книжка написана в 1938 р. досьогодні не втратила нічого з своєї актуальности і тільки жахливим умовам німецької окупації, в яких з большевицькою безоглядністю нищено кожне слово науки політичної свідомости, треба завдячувати факт, що книжка появилась друком щойно в 1947 р. Що книжка вдаряє цільно в основні пункти большевицько-московської небезпеки, вказує факт, що її «переочили» (?) і ні слова про неї з уст не випустили незвичайно говірливі і розмашисті критики, «знавці» совєтської дійсности і взагалі української культури, що так похопно виписують дитирамби про кожний задрукований аркуш паперу, якщо він тільки в який-небудь спосіб обнижує оборонний потенціял українського світу.

* *
*

О. Ган: **Трагедія Миколи Хвильового.** Видавництво «Прометей». 8⁰. Стор. 77. Ціна 8 РМ.

Серед різнородних і часто зовсім собі суперечних поглядів і оцінок особи і ідей М. Хвильового ще й досі бракує достовірних біографічних матеріялів. Головно молодість письменника і публіциста не тільки ширшому загалові читачів, але й дослідникам в загальному мало відома. Тому не диво, що трапляються потім випадки чисто спекулятивного підходу деяких нібипубліцистів, що, використовуючи цей брак джерельних матеріялів і відомостей, снують дивовижні і шкідливі свої концепції, що кривдять не тільки «великого м'ятежника», але й роблять ведмежу прислугу справі, яку він так пламенно боронив. З того погляду книжка О. Гана становить дійсно одну з цінних цеглинок до біографії М. Хвильового. Вона розвиває несерйозні твердження про московське походження, москвофільське виховання, брак розуміння для українскости і т. інше М. Хвильового. Вона одночасно намагається дати спробу інтерпретації його духової еволюції і виявснити механізм життєвих його зламів. Вартість книжки, як біографічного документу, обнижує псевдонімність автора та надто несистематичне, можна сказати, хаотичне опрацьовання матеріялу.

* *
*

Райнер Марія Рільке: **Речі й образи.** Вибрані поезії. Переклад Богдана Кравцева. Видавництво «Час». Нюрнберг 1947. 8⁰. Стор. 128.

Українська література була довжна німецькому поетові Р. М. Рільке. Він же переложив на німецьку мову «Слово о полку Ігоря», та, подорожуючи в 1899 р. по Україні, потім не раз згадує теплими словами в своїх поезіях про Україну. Згадати б можна хочби його згадку і відбитку природи України, її людей і історії в таких поезіях як «Сонети до Орфея», «Книги годин», (в циклі «З паломництва» — згадка про Київ, в поезії «Година на краю дня» — образ української ночі:

«Hohe alte Kurgane
wachsend und kaum erkannt,
wenn es Mond über das plane,
langvergessene Land . . .»)

та «Повість про доброго Бога» — згадка про українську вдачу, замилування до мистецтва, чутливість.

Тому треба з вдячністю і признанням привітати появу перекладу вибраних поезій Р. М. Рільке у виборі і опрацюванні знаного нашого майстра вірша, автора «Сонет і строф» Б. Кравцева. Книжка естетично оформлена (обкладинка арт. мал. Як. Гніздовського) робить справді європейське враження і зробить з неодного погляду добру прислугу та рекляму українській культурі на чужині.

* *
*

Тедось Осьмачка: **Старший боярин.** Видавництво «Прометей», 8⁰. Стор. 116.

«Старший боярин», повість Тодося Осьмачки — це наче сама Україна. Мережана - гаптована, золотом вишивана, словом за серце беруча, у масних черноземлях, у соняшному бринінні, в місячній поводі-зливі. Образ України в віках, України, що над нею соняшні дзвони невмирущо гудуть. Створення цього образу — висока удача і неоцінена заслуга». (Ю. Шерех). Але не тільки образ соняшної України бачимо в повісті Осьмачки. Ми бачимо в ньому і трагізм міжлюдських відносин, соціяльну невпорядкованість, людську неправду і національний гніт з боку московського народу. Не лише романтика соняшної України, довічна, можна сказати, Україна в етері, невмируща, Україна мертвих, живих і ненароджених, але й конкретна, соціяльно неупорядкована, національно гноблена Україна представлена в Осьмачки з питомою йому містично-реальною «гармонійною парадоксальністю» (О. Запорізький). Повість Осьмачки, дійсно, з різних поглядів — непересічна поява в нашій літературі. Асекураційні злобні натяки критиків про «шкільних педантів, що їм так же легко зрозуміти суть української літератури, як верблюдові пройти крізь вушко голки» зовсім непотрібні. Вони хіба лише зраджують не надзвичайно високе розуміння суті української літератури не в «шкільних педантів», але в критиків, що з рівним патосом і боєвим духом боронять високий мистецький літературний твір Осьмачки і писанину І. Костецького.

* *
*

С. Николишин: **Націоналізм в літературі на східньо-українських землях.** Видання друге. На чужині. 1947. 8⁰. Стор. 34. Ціна 3 НМ.

Перше видання вийшло у Франції ще перед війною. Наслідком воєнних умовин воно було відоме тільки небагатьом читачам. Друге видання зовсім оправдує свою появу. Воно розвіває легенду про часи окупації московських большевиків, як про часи лише деструктивного і нищівного процесу, немовбито в тому часі, Україна лише «бур'яном вкрилась і цвіллю зацвіла». Книжка доказує усім загумінковим політикам (див. журнал «Визвольна політика»), що рівнобіжно з обрусительним і совєтизаційним курсом політики большевиків йшов велетенський спротив національної України в культурі, мистецтві, політиці, економіці. А головно в літературі. Література першого періоду панування большевиків — це дійсно її ренесанс. Поява цілого ряду книжок і праць авторів, які потім свій націоналізм мусіли заплатити життям у концентраційних таборах, або розстрілом, — найкращий цьому доказ. Книжку треба доручити простудіювати не одному з політиків того покрою, які думають і вірять, що поза бережанським і частиною стрийського повіту вся Україна спала і мовчала, і що тільки під впливом літератури, що її принесли в наплечниках в 1941 р. з еміграції «герої» блискучого відокремлення, вона пробудилась.

Орлик

Місячник культури і суспільного життя

Ч. 3 Рік III

ОРЛИК МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Адреса Редакції: Berchtesgaden-Strub: DP-Lager, Bl. I, Z. 146
Адреса Адміністрації: München, Rosenheimerstraße 46a, Z. 114

Видає: д-р Т. Лапичак.

Р. III. **БЕРЕЗЕНЬ 1948** Ч. 3.

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЇ

Редакція приймає до друку праці ще не друковані. — З приводу не прийнятих до друку рукописів з ніким не листуємося.

Редакція містить дискусійні статті, зміст яких є думками і поглядами автора.

Редакція застерігає собі право скорочувати рукописи.

Незамовлених рукописів не повертаємо.

«ORLYK» Ukrainian Cultural and Social Review
«ORLYK» Ukrainische Monatsschrift für Kultur und Sozialleben
Authorized by EUCOM Hq. Civil Affairs Division 17 July 1947 - Authorization AG 333. 7 GEC-AGO
Responsible Editor: Dr. Thoma LAPYTSCHAK
Druck: Südost-Kurier, Bad Reichenhall

ОРЛИК

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Рік III. БЕРЕЗЕНЬ 1948 Ч. 3

Д-р ОСТАП ГРИЦАЙ.

Володарка слова

ТІНЯМ КАТРІ ГРИНЕВИЧЕВОЇ.

(19. XI. 1875. — 27. XII. 1947.)

Китиця білих рож на могилу
Дорогої і Незабутньої.

Творчі жінки України, в ряді яких як одна з останніх щодо часу та одна з найпомітніших своєю індивідуальністю стоїть галичанка Катря Гриневичева, здебільша всі знаменні рискою володарськости в їх духовості.

З цього погляду воно може не така то випадкова обставина, що світлий ряд творчого і репрезентативного жіноцтва нашої батьківщини відкриває вже в X. ст. европейської історії українська володарка, княгиня Ольга. Володарська наступниця княжого престола після смерти вбитого чоловіка і його ж невблаганна месниця; дипломатка, зручніша своїми державнотворчими потягненнями, ніж навіть велико-хитра Візантія Теодор та Ірин, і — перша свята України. Володарську гордість доньки українського князя Ярослава, що змагається стати дружиною норвезького принца Гаральда Гарфаґара, оспівують заґи Скандинавії. І це Катря Гриневичева підкреслює з якоюсь особливою увагою, коли в картині Боянового співу в повісті «Шеломи в сонці» велить Гаральдові жалуватись на горду українську княжну словами: «Я родився там, де упляндці напинають луки, тепер я правлю вояцькі кораблі серед скал, ненависні гречкосіям від коли пустилися ми в світ, в різних місцях розбивали ми човном хвилі, але руська дівчина в золотій гривні мною помітує. . .» (XVIII., ст. 107). Рідна сестра тієї ж Ярославової дитини, Анна, стає не менш володарською дружиною французького короля Анрі I., а після його смерти реґенткою Франції в імені свого малолітнього сина, Філіппа I. При тому історики підкреслюють, що та українська жінка французького короля з неодного погляду стала добродійкою для французької країни, коли зважити, що тоді державний скарб через війну з норманським Вільгельмом Завойовником був вичерпаний до краю, і саме княжим приданим Анни щедро порятувався. Сказати б: золото української пшениці у скарбі Капетинґів! І з яким то пієтизмом, з якою гордістю президент Франції показував 1896. р. цареві Миколі II. під час його побуту в Парижі автентичний підпис Анни на одній зі збережаних грамот з того часу! «On lui presente» оповідає Ф. Коппе у звіті про царську гостину — «encore un parchemin, acte authentique signé par Anna Jaroslavna, princesse de Russie et femme de Henri Ier, roi de France . . .» (Le Tsar et la Tsarine en France Paris 1896, ст. 107).

Катря Гриневичева

А славна скарга Ярославни Осьмомислової — у формі ліричного плачу за полоненим чоловіком у невмирущій пісні про Ігоря похід (переспів С. Гординського у виданні «Слова на дорогу», 1946. ч. 12., ст. 26/27) — це властиво ніякий плач, а трикратна володарська апострофа до вітру, до Дніпра і до сонця з півгнівним словом про запровинене і ними горе укоханого дружини:

Ой вітре мій, ти вітриле! Господине славний!
Чом віеш так, розкидуєш стріли за собою
На крильці своїм легеньким на ладних воїв?
— — — — — — — — — — — — — — — — —
Чом радощі розвіяв ти мої по ковилі?
— — — — — — — — — — — — — — — — —

Злелій радощі ти, господине, і ладо до мене,
Щоб сліз рано я на море не слала даремне!
— — — — — — — — — — —
Господине, чом простер ти еси без пощади
Свої промені гарячі на воїнів лади?

Отим та германська Крімгільд, далеко не така пропам'ятна своєю скаргою з приводу вбиття Зіґфріда, як наша українська зозуля у Путивлі після бою на Каялі.

А далі героїчна многострадниця Романова вдова, знову ж такою люблячою рукою розмальована Катрею Гриневичеовю в її першій історичній повісті як в одному з важливих документів історичної свідомости народу та мистецької спромоги її сторожкої речниці. А ще далі — шляхами століть — володарські аристократки, шляхтянки та патриційки з доби нашого Ренесансу! Ті, що в епоху Острога, Могилянської Академії та Київського Братства перекладають з грецької та латинської мови Святе Письмо та псальми з неменшим знанням і запалом, як це робив колись св. Єронім у Вифлеємі. І ті, що подібно як Гальшка Гулевичівна, віддають усе своє майно в користь Братства в Києві. А поруч них володарська духовість легендарної величі: Роксоляна. Українська священича дочка, що як султанша стає в німецькій драмі XVIII. ст. не менш популярним типом, ніж будь-яка постать з античної мітології.

Одне слово:

Рисці володарськости, стихії володарського хотіння в духовості української жінки культура нашої вітчизни завдячує не з одного погляду значний, пропам'ятний та епохального значення вклад. Скарб, творений упродовж довгих століть аж ген до нашого часу. До нашого теперішнього, одним з найгордіших гасел якого було і лишилося Лесі Українки:

Contra spem spero!

І це з деякого погляду володарський ляйтмотив тієї ґенерації творчого жіноцтва України, до якої належала і Катря Гриневичева.

Правда, привиклі до параграфування та шаблонізування історії літературних епох та появ у нас, а з цим і до бездушних масових реєстрів, ми намагаємося вбгати туди все, що тільки, хоч би сповидно, виявляє якісь спільні групові признаки. Зате ж рисам і рискам найглибшої духовости даної індивідуальности ми присвячуємо здебільша так мало уваги, що притемнені і придушені тими реєстрами душі наших (іноді і найкращих) письменників нам з неодного погляду не відомі і чужі. Починаючи ось від Шевченка, ми — як це в нас, зрештою, сьогодні відомо загально — звикли були випробовувати вартість і суть даної мистецької появи на Прокрустових ложах суспільно-громадської ідеології. З тієї речі ми гіпнотизували себе цілими довгими десятиліттями такими його творами, як «Гайдамаки», великий «Сон» або «Катерина», а зате не добачували ми і не добачуємо в нього ще й сьогодні поета серафічного захоплення, екстази в бік неземного, а з цим і гнівного Тиртея презирства і ненависти до нікчемної юрби, до громади і до суспільства як до Горацієвого вульґуса. Осліплені люпою суспільно-громадянського підходу, ми не добачили, напр., у Федьковича поза традиційним «солов'єм» Буковини одного з перших антимілітаристів Европи XIX. ст., своїми баталістичними картинами не менше вражаючого, ніж недавно Барбюси та Ролляни. І водночас не вміли ми в Федьковичеві оцінити гаразд одного з найтонших психологів душі верховинця, особливо з погляду на його просто володарську суверенність як господаря своєї землі і хати, та на чудову ніжність його почувань у коханні (сторінка у Стефаника зовсім не торкана). Подібно не вміли ми, напр., з приводу недавніх роковин О. Кониського сказати нічого ориґінального про нього як оповідача, хоч він — на мою думку — один з наших найцікавіших криміналістів. І що традиційно сакраментальна фраза про «великого каменяра» і «громадського діяча» затемнила нам здебільша найглибшу суть духовости Івана Франка, про те я основніше пишу на іншому місці.

Отим то тепер спитаймо:

А як же ж воно з цього погляду є з нашим творчим жіноцтвом? Як то до нього звикли ми підходити та оцінювати цілість його мистецьких досягнень в ділянці письменницької творчости?

Та відповідаючи на це питання, треба нам, на жаль, сказати, що тут трафарет і традиційна фраза, а попри те необхідні масові реєстри панують ще й сьогодні з усією свободою і, сказати б, закоріненістю так, що духовість наших найкращих письменниць і поетес нам ще не у всіх своїх глибинах відома і остаточно засвоєна. Про Марію Марковичку як письменницю в нас ще завжди єдиноважна фраза, що це авторка оповідань з кріпацького життя, оповідань, про які навіть такий серйозний критик, як д-р Д. Донцов, висловлювався з нотками презирства. На цю тему я писав свого часу в журналі «Обрії» більшу річ п. н. «Нерозгадана Сфінкс», але вона лишилася — як це можна було в нас передбачити — без ніякого відгуку. А проте Марковичка вже як людина, як жінка, така своєю індивідуальністю володарська, особливо ж супроти Турґенева і Пісемського, що вона тут цікавіша для психолога жіночої душі своєю поведінкою, ніж, напр., маркіза Шатлє щодо Вольтера, Юлія Рекаміє в коханні з Шатобріяном, а Жорж Санд в її відомім романі з Мюссе, з Шопеном і з Гайнріхом Гайне. А прекрасна дружина Куліша —Ганна Барвінок? А ідол французьких мистців і письменників, зокрема ж Мопассана — українка Марія Башкірцев? А такі дві дужі своєю духовою володарськістю індивідуальності, як Олена Пчілка і її велика дочка — Леся Українка, або чудна своїм тонким передуховленням сопутниця і перша муза Франка — Уляна Кравченко, а жагуче енерґійна Наталя Кобринська? — Дійсно, скільки тонких, прегарних душ тут, що їх одним одиноким параграфом літературного підручника не обхопиш так само, як не зможеш ним збагнути всі творчі можливості такої індивідуальности, такої володарки і віщої провісниці нового слова, як Вона:

Катря Гриневичева.

У творчій духовості цієї письменниці є утаєний, не такий то частий у нас нахил розмальовувати володарські душі. І є у Гриневичевої теж рідка в нас, ніби фльоберівська пристрасть опановувати всеціло слово, скорити його вщерть творчій думці і почуванню як вислів і малюнок, і то згідно з духом даної епохи, нехай та епоха віддалена від нас і відсталлю вісьмох століть.

І це в неї, в дитини й сучасниці каменярської, Іваном Франком початої епохи в нашій літературі, епохи пролетарських турбот в поті чола, епохи безпросвітніх Бовдурів, Довбанюків і Яців Зелепуг та їх здебільшого примітивного, мов газетна хроніка, літераторського вислову, — риска не абиякого значення. Правда, творчий процес у Гриневичевої, на початку якого ми бачимо молодечу лірику в журналах «Літ. Наук. Вістник» та «Буковина» (1900), популярно написані книжки для львівської «Просвіти» — між ін. нагороджене премією «Батько Петро і його діти», «Квітка Основяненко», а поза тим першу збірку «Леґенди і оповідання» — той творчий процес у нашої письменниці розвивається ще довго по лінії каменярського шляху в нашій літературі 90-их років XIX. ст. Від Франкового «На дні», від «Ребенщукової Тетяни» Павлика, від «Ядзі й Катрусі» Кобринської, від поклику «На новий шлях» Уляни Кравченко до постатей збірки Гриневичевої «Непоборні» — її першого вже скристалізованого власним обличчям твору — ще не так то близько. Це ж останнє десятиліття проминаючого XIX. століття в нас ще всеціло надихане і кермоване духом Франка та взагалі духом соціяльно-,господарского світогляду. Такий характер має «Л. Н. Вістник» Грушевського і Франка, провідний літературний журнал українського громадянства в Галичині, що заступив місце колишньої «Зорі», літературного журналу зовсім на зразок німецьких фамілієнблаттів з їх традиційною, трохи заскорузлою мораллю родинного затишка та з перспективою рідного загумінка. Але новий журнал, хоч і піддержуваний авторитетом двох найвидатніших українських діячів доби, все таки в широких колах читачів не дуже то популярний. Зокрема ж українські пані нарікають, що нема для них в цьому що читати, і вони поруч «Вістника» читають залюбки старі річники «Зорі» та польські журнали «Вендровець» та «Блющ» з їх прегарними повістевими додатками в перекладах з европейських літератур, особливо ж з російської, французької та англійської. І до тієї то европейської літератури молода Катря Гриневичева горнеться всією душею і як початкуюча письменниця і як громадська діячка.

І це таке знаменне для неї:

Тісний зв'язок з уселюдською культурою поруч щонайтіснішого зв'язку з рідним оточенням. Підхід надхненої жрекині до ідеалів високої мистецької краси, і тиха, жертвенна служба найменшому братові, в ім'я любови до укоханої, безталанної батьківщини. І коли Франко у заспіві до — «Мойсея» питався з глибин важко наболілої душі:

> **Невже задармо стільки серць горіло**
> **До тебе найсвятішою любов'ю,**
> **Тобі офіруючи душу й тіло? —**

то тут жертва активного українського жіноцтва його часу, того, що гуртувалося довкола альманаху «Вінок» і довкола журналу «Дзвінок», певно не найменша. І хоч молода Катря Гриневичева добуває освіту — як кандидатка вчительського звання — у Кракові, куди в перших роках її життя переїхали з Винник (біля Львова) її батьки — урядовець Василь Банах і Марія з Кубаїв — то животворні гасла батьківщини проносяться за нею і туди. 18-літньою ученицею вона належить до тайного соціялістичного гуртка молоді з Артуром Ґурським, пізнішим редактором журналу «Жицє», на чолі, та з іншими польськими діячами як членами. А поки повінчалася з Осипом Гриневичем, учителем чоловічого семінара у Львові, то в Кракові закріплює в неї національне почуття — Василь Стефаник, від якого молода дівчина з розкішними косами дістає твори Франка. А після повороту до Львова Катря зазнайомлюється з нашою тодішньою елітою — з Франком, Грушевським, Гнатюком, Трушем, Маковеем та іншими — стоїть близько до «Вістника», де й деб'ютує віршем «Мій сумнів», і до «Просвіти», для якої пише вже вищезгадані популярні речі.

Отак шлях її літературної діяльности простелюється перед нею здогадно не без кращих виглядів на майбутнє.

Ще завжди захоплена запалом до праці в різних ділянках громадського життя та рідної культури, Гриневичева 1909. р. перебрала після Константини Малицької редакцію пропам'ятного «Дзвінка» — мені особисто незабутнього ще й тим, що там працювала, запрошена Оленою Пчілкою, і моя покійна мати, Олена з Погорецьких Грицаєва, співробітниця жіночого «Вінка» і «Зорі». Тоді Гриневичева пише низку дрібніших статтей та оповідань для різних краєвих і закордонних журналів та альманахів, удержуючи при тім живі зв'язки з Оленою Пчілкою, О. Коннор-Вілінською, Л. Старицькою-Черняхівською та з М. Заньковецькою.

Як сказано:

Шлях життя і праці простелюється перед нашою молодою письменницею щораз змананливішим килимом. А це роки перед першою світовою війною, ті роки, що то про них можна сказати словами Талейрана про часи ансіанрежиму:

Хто в них не жив, той їх уявити не зможе.

Це властиво великий, багрово пурпурний захід сонця над старою, передвоєнною Европою. Европою Габсбурґів і Романових; Европою царедворських гофмаршалів і оберцеремонієнмайстрів у золотистих однострoях; Европою генералів й офіцерів у блискучих уніформах; Европою золотого можновладства і нечуваного технічного поступу; Европою ґрандіозного «Титаніка» з 2000 потоплених з ним лю-

дей, і Европою непримирних нічим ні ніким конфліктів та боротьби — за владу. Суспільні низи, ведені революціонерами всіх напрямків, збираються до боротьби проти влади фінансових Крезів, проти цісарів, царів, злотистих гофмаршалів, оберцеремоніенмайстрів та ексцеленцій. Правда — царедвірські одностроюї змогли ще 1905. р. дати наказ стріляти до юрби прошаків, що то їх монах Ґапон провадив покищо тільки смиренною прощею до Зимової Палати Їх Милости. Але те царське пораження безборонних людей, що то їх буревісну пісню співав тоді під аплавс усієї Европи ще як революціонер молодий Максим Ґоркий, це вже був один з останніх рухів ідола, призначеного на розвал. Блиск царських палаців починає потахати так само, як і блиск золотого бгатирства. Влада з таємничих глибин золотих палаців починає переходити на арени і форуми широкого життя. Важніші за цісарів і царів стають провідники творчого громадянства, що тепер починають диктувати золотистим ексцеленціям умовини замирення світу. Хотілося б сказати:

Щойно тепер приходять до влади володарі слова, зродженого з вищого творчого духа. Вони почувають, що це їх сила непоборна.

У Франції лікар і публіцист Клемансо важніший, ніж її президент Пуанкаре. В Італії поет і письменник д'Анунніцо авторитетніший, ніж її король Віктор Еммануель. В Англії виразник її державности — Ллойд Джордж, а професор Вільсон як президент демократичної Америки стає на якийсь час прообразом нового спасителя світу.

І саме тоді, в заграві першого великого заходу сонця над старою Европою, в розгарі першої світової війни, молода володарка українського творчого слова, Катря Гриневичева, пише в найкращім розвитку свого таланту як оповідачка свою книгу «Непоборні» (1915—1917).

Тоді вона, — своїм суспільним становищем скромна вчителька в таборі галицьких переселенців Ґмінд, — писала до мене до Відня один зі своїх перших прекрасних листів, у якому запитувала мене, як би то найкраще назвати задуману нею збірку нарисів з життя нашого еміґрантського табору. На це я відповів думкою, назвати збірку «Книга про Розп'ятого». Але зараз же в найближчому листі моя молода товаришка по пері зазначила, що не хотіла б такого наголовку: наперекір усім стражданням, усім хрестам, усім Голгофтам — ні, не треба візії розп'яття, а треба візії іншої, візії притаєної сили, словом — візії непоборности. І тут мені прийшли знову раз на думку чудово вдумливі слова Франка:

О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!

О, якби пісню вдать палку, відхненну,
Що мільйони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Якби!

Та що ж, — наш великий поет, пишучи ці слова, не вірив у те, щоб «нам», — тобто ґенерації його епохи, — «роздертим сумнівами, битим стидом» — можна було провадити нарід до бою. А проте ми, ті, що з печаттю його Духа пішли в мандрівку століть, можемо сказати, що творчий дух тієї молодої тоді української ґенерації зумів все таки вдати хвилину, що слухала слово. І слово вдав, що вздоровлювала нарід чистим вогнем свого захоплення. І от до тих то творчих, молодих слів тоді належало і слово Катрі Гриневичевої:

Слово про непоборну душу української людини.

Дійсно:

Яка коштовна своїм словом і формою того слова була книга Гриневичевої!

Проста й невибаглива своєю концепцією, наче своєрідний репортаж про сіру буденщину таборового життя українських виселенців у Ґмінді, вона завдяки подихові творчої та — з людського погляду — важливої й цікавої індивідуальности авторки та її глибокому відчутті трагіки тієї ж буденщини, ще й сьогодні помистецьки споетизований «document humain» першої міри. А тоді, в епоху Талергофів і гонведських судів, в епоху Заґурських і ворожнечі ц. к. генерального штабу до українського населення як до здогадних «шпіонів і зрадників», це було щось, що можна було поставити на рівні з колишнім «J'accuse» Еміля Золя в обороні нібито зрадника Драйфуса. Але це ніяка публіцистика, ніяка пропаґанда і ніякий репортаж. Бо з усією свідомістю української громадянської діячки, а при тім з хистом і теплом поетеси наша письменниця розмальовує тут українську людину щонайправдивішими рисами її щирости і простодушности, її природної шляхетности і доброти як прикмет народу, притаманних йому саме в тісному зв'язку з його рідним середовищем, з його землею. І тому й такою трагедією стає для нього війна та воєнна еміґрація, коли вони проганяють його з того рідного середовища і гонять навіть на чужинецькі розстаї, тричі чужі й ворожі його найглибшій духовості.

«Та куди ви си вібрали? — кажеться з цього погляду в одному з найкращих місць в оповіданні Стефаника «Вона — земля». — За панами і за жидами? Пісар має для них касу отворену, а вам заперта. Як увідете у чужий язик, у великі студені мури, то доля розфуреє вас по камінню і лиш снитися вам буде наша красна земля, а руки закостенілі будуть з непам'яти сіяти на сміх панам, що спацірують, яру пшеницю по камінню. Бог не прийме вас до себе з того каміння, але віде перед свої ворота, як вас уб'ють на нашій земли. Вертайтиси на свою мнеконьку землю, а там буде вас Бог благословити і на шибеници . . .»

І можна отак сказати з цього погляду, що «Непоборні» Гриневичевої — це книга важна й цікава для кожного народу. Бо розмальована тут трагіка еміґрантщини і таборового животіння, таборової смути й нудьги і таборової масової пошесної смерти дітей, це щось, що

було — і буде мабуть ще довго! — трагікою не тільки української людини. Її — оту книгу — ми можемо сміло поставити і поруч еміґрантських пісень англійської поетеси Феліції Геменс і поруч вражаючих картин з життя переселенців у Дікенсовім романі «Martin Chuzzlewit» та поруч французької книги «Les Martyrs» (з епохи першої світової війни). Принаймні картина масової смерти дітей та їх похорону — це одно з найбільш вражаючого і мистецького, що створила як оповідачка наша письменниця. Але те, що тут найцінніше, — це попри всю трагіку: стихія непоборности як відсвіт тієї життєздатности, життєрадісности і життєтворчости української душі, що її не придушать і не знищать в неї всеціло ніякі фатуми і ніякі негоди Читайте з цього погляду таку прекрасну річ, як нарис «Параска Гоголь» — своєрідне завершення того, що Кобилянська хотіла створити в оповіданні «Некультурна» — а побачите, скільки щирого золота вміла Катря Гриневичева добути з глибів української душі. Вона і володарка слова і поетеса володарськости людської душі.

Та передовсім:

Володарка слова, творча уподібниця нового, тільки їй притаманного стилю оповідання.

Той стиль Гриневичевої зазначується в усій своїй своєрідності передовсім в її двох найважніших творах, а саме в історичних повістях: «Шеломи в сонці» (1920) та «Шестикрилець» (1936), написаних письменницею після спроби нарису леґенд про Христа в невеличкій збірці «По дорозі в Сихем» (1923).

Ці повісті Гриневичевої — це твори, що їх розібрати, зінтерпретувати й оцінити гаразд — це одно з найцікавіших завдань української критики і літературо- та мовознавства нашого часу.

Бо покищо Гриневичева як історична оповідачка — особливо ж з огляду на стиль і мову — ще завжди не оцінена відповідно до своєї ваги.

Але воно може й не диво.

Бо тут наша авторка, якщо не створила, то принаймні заініціювала стільки нового і подекуди чужого нашій літературній традиції, що може воно треба нам і дійсно відповідного часу до того, щоб з такими літературними з'явами, як історичні речі Гриневичевої, освоїтися всеціло.

Але наше завдання з цього погляду дуже інтересне і — особливо для наших молодих історіоепіків — дуже вдячне.

Зважмо тут передовсім, що підхід письменниці до свого сюжету виразно помітний своїм захопленням. Це, сказати б, підхід гарячої патріотки і як такий він помітно інший, ніж традиційний підхід в наших дотеперішніх історичних романах, чи брати тут до уваги П. Куліша, чи І. Франка, чи Андрія Чайковського, а навіть і такого популярного Кащенка. Отой своєрідний ентузіязм українки-патріотки, якого я не бачу ні в П. Куліша, ні в повісті «Захар Беркут» Франка, він несвідомо героїзує у Гриневичевої все: людей, середовище, природу, події та ідеологію її романів. Ви дивіться тільки, скільки несвідомого героїзму є в подобі Романової вдови, в духовників її княжого оточення, в типах ворохобних боярів, у репрезентативних жінках княгининого почту і навіть в такій прекрасно молодій постаті, як Гліба Словитова Ясиня, одній з найкращих жіночих подоб, що їх ми маємо в нашій найновішій літературі. Дивіться ви з цього погляду навіть на масові картини, отож на картини, де не так то легко індивідуалізувати дану постать, та ще й по лінії позитивного, чи від'ємного, чи тільки в зовнішніх обрисах постаті як такої наміченого героїзму: на картину ворохобних боярів (Ш. — IV.), на чудовий малюнок тризни після похорону Романа (ibid. IX.) на картину зустрічі княгині з мадярами (ibid XII.) — картину весілля (XVI.) або картину бойового зриву (XXVIII.), щоб обмежитися тільки на повість «Шеломи в сонці». Правда, — наша авторка знає гаразд, що роля галицького боярства за часів володіння Романа Великого та після його смерти, не така вже позитивна, щоб героїзувати її в додатнім розумінні. Та проте малюнок тих соціяльних відносин в неї далеко не такий клясово однозначний і односторонній, як хотіла б цього, напр., передмова М. Горбаня в радянськім виданні повісті про Романову вдову. Гриневичева у своїх повістях зберігає людині — може за винятком ущерть кримінальних типів (як ось Зое) — її людську гідність і етичний рівень. І тому можна тільки жалувати, що своєрідна архітектоніка будови її повістей — більш ладом окремих для себе, ніби фільмових картин, ніж етапами строго послідовно розвиваної одної, або координаційно з іншими веденої акції — не дозволила їй на гармонійну синтезу задуманої повістевої цілости. Та все таки повість «Шестикрилець» — перекладана тепер на чеську мову М. Грушовою — виявляє з цього погляду в порівнанні з повістю «Шеломи в сонці» виразно помітний поступ. Вона об'єднана ідеологічно і тематично доволі послідовно особою Романа, що як індивідуальність розмальований авторкою з таким захопленням, що основні обриси малюнку мають — уже, напр., в першій картині боротьби княжича з пардом — Мікельанджелеву перспективу надміру.

Зате ж:

Яка точність, яке багатство, яка послідовність у зберіганні історичних подробиць, історичного костюму до зархаїзування мови включно!

«Бажаючи слідом Куліша та Івана Франка, — пише про це наша письменниця у своїм біографічнім нарисі — дати народові український історичний роман — я посвятилася довголітнім студіям княжої епохи, зокрема ж часів князя Романа Галицького та років після його смерти, студіюючи на місці топографію Галича та його історичних пам'яток». Отак маємо тут той прещедрий історичний, археологічний, нумізматичний, антикваричний, етно-

графічний, фолкльорний та філологічний малеріял, що його Гриневичева назбирала роками рідко в нас дбайливої праці як наукової підготовки до намічених повістей. З цього погляду нам дуже цінно читати в одній записці письменниці про те, які то книжки має вона прочитати до картини турніру в повісті «Шестикрилець». Це твори такі: «Wendelin Böheim. Handbuch der Waffenkunde (Das Turnier). Leipzig, Speemann 1890. - Der Fußkampf. - Trachten im christlichen Mittelalter. - Cornelius Gurlitt. Das Turnier. - Dr. Alwin Schulz. Das höfische Leben im Mittelalter. - Das deutsche Turnier im XII. und XIII. Jh. von Dr. Felix Niedner. - І подібний спис джерел маємо і щодо наміченого письменницею роману з життя Лемківщини.

Просто — компендія історичного знання! З цього погляду одно-одиноке речення — будь-якого малюнку: природи, обстанови, середовища, гербу, печатки, зброї, кінського сідла чи зовнішности даної людини, — у Гриневичевої таке гостро своєрідне своїм позитивним змістом і формою. І таке багатомовне своєю зрештою суворою ляпідарністю, що духове обличчя її твору відрізується яскраво від усього, з чим би ви і не порівнювали його. Гриневичева ось закидає геть традиційний тон історичного оповідання, творячи замість того щось на зразок писаних ба-реліефів чи ґравюр чи метоп або розмальованих санкт-ґалленських пергаментів.

Порівняймо.

У Куліша «Чорна Рада», XII. читаємо:

«Урочище» «Романовського Кут» і мала дитина показала б у тій околиці, а найбільш тепер, як усяке говорило про Івана Мартиновича (а він стояв кошем у Романовського Куті). Зробила той кут якась річка самотека, — впавши у річку Остер у лузі. Росли там над водою старі дуби з березами: вони й місток скрашали і холодок запорожським братчикам давали ...»

У Франка: «Захар Беркут», I.

«Ще сонечко не зараз мало сходити, а вже ловецьке товариство вирушало з табору. Глибока тишина стояла над горами; нічні сумерки дрімали під темно зеленими коронами смерек; на густім, чепірчанім листю напроти висіли краплі роси; повзучі зелені поясники вилися попід ноги, плуталися поміж корінням величенних вивертів, сплітаилися в непрохідні клебуки з корчами гнучкої, колючої ожини та зі сплетами дикого, гнучкого хмелю ...»

У А. Чайковського: «Козацька помста» I.

«... Став був ширший і більший, а вся околиця поросла старим дубовим лісом з великими та глибокими балками, в яких могло кілька сотень людей враз із кіньми сховатись. За ставом стояв тут в давнину пишний кам'яний замок пана Овруцького. Замок оточений високим муром та глибоким ровом з того боку, де не було ставу, звідкіля заплывала вода в той рів. У тім красноставецькім лісі починається наше оповідання ...»

У Гриневичевої, «Шестикрилець» VI.

«Хвилі побіліли, гребінчасті нарви стали як крипя. Дністер стрепенувся з просоння і позіхнув досвітньою імлою. Край берегів знявся туман і з крихтою багру, це верболози... Дніпрова пристань виринула нараз із сутінків, а з нею на якорах дванадцять опанцирених міддю високостінних суден із різьбами-амулетами на причолах. Роки вже, як вони, ці могутні будівлі починали тут своє життя, вдягалися в тіло з дуба, ясенів, з металю, брали в себе довготривалу працю, спрагнено і ласо пили снагу, хист своїх творців, щоб стати нарешті здійсненням корабельної краси ...»

Цей уривок тут зрештою зовсім прозаїчний, це простий собі жанровий малюнок Дністрової пристані. Але коли ви фрагмент Гриневичевої порівнюєте з іншим, то бачите, що в її попередників немає — мутатіс мутандіс! — ні одного речення, що його ви не зустрінули б деінде, тоді, коли у Гриневичевої навіть в такім простім описі кожне речення має щось чітко свого, що в цілості твору складається на характер неповторности стилю нашої письменниці. Отим то і я зазначив це вже вище в цій моїй праці, згадавши про фльоберівську пристрасть змагання зі словом у Гриневичевої та опанування його в користь щонайяскравішої плястики думки та малюнку. Малюнку, вірність якого письменниця підкріплює — як це вже згадано — щонайточнішою віддачею реалій даної появи в людини від одягу голови до одягу ніг, в обстанові від малюнку простору до малюнку найніжнішої соняшної цяточки на предметі, у природі слідом її таємного, захованого від людей життя, життя деревини, звіряти і рістні. Все це мусить опановувати слово письменниці суверенно, включно до мови старовинної епохи, що її не зовсім зуміли оцінити наші читачі досі, а яка проте в розвитку історичного роману України має і буде мати — на мою думку, — вагу переломового значення. А зрештою, скільки ж то благодатної ясности є в тій мові, ось хоч би у прегарних словах Ясині, тої молоденької красуні, в постаті якої Катря Гриневичева створила найкращий тип жіноцтва молодої ґенерації, висловлюючи життерадісну і повну посвяти володарськість її душі словами:

«Значить, добро глядіти з безпеки, як другим серед огню і крови тебе потрібно? Значить, весело верстати ліси, степи і моря, як стогне о поміч земля твойого роду? Ми не для себе, Юро... Мені іноді здається, що мене жде окреме призначення, важніше за твоє і моє щастя. Як думаєш? Може принесу за когось каяття? Жертву за мій рід, за край? Я так хотіла б вчинити щось сміле, високе, не для того, щоб гомінко пройти, а просто, щоб не жити даром... Від тепер немає мені спокою від душевної спраги: хочеться до болю оцими руками видерти жало чиїйсь грубій перемозі, якийсь роззолочений стяг подержати, хоча б хвилину, у стиску випрямлених рук, світлоносицею білою походити проміж бовдури дня...» (Шеломи в сонці, XVII).

Завжди отак в повістях нашої письменниці справа батьківщини, справа рідної державности — осередня точка всієї дії, поза якою все інше це вже—сказати б—тільки найконечніша обстанова історичного овиду. І тому то традиційної чи пак властивої повістевої акції по лінії романтичної фабули у Гриневичевої немає. Нема її ні в повісті «Шеломи в сонці», хоч тут з цього погляду просто аж просяться до такої дії такі дуже гарно авторкою сконцеповані і уподібнені типи, як Ясиня, з одного, а Дуж — прегарний репрезентант свідомого простолюддя! — з другого боку, а навіть і така пара, як сама Романова вдова і Да-

рославич. І немає підложжя одної суцільної акції і в повісті «Шестикрилець», хоч тут таку акцію авторка дуже легко могла зв'язати з цілою низкою постатей, обрисованих так само ж певною рукою, як і постаті княгині - вдови, Ясині, Дужа, постаті боярів чи духовників. Я маю тут на оці такі персонажі, як дуже добре накреслена мадярська принцезна Сарольта, незвичайно цікаво подумана Зеленгора, молода княгиня Федора як перша Романова дружина — теж з психологічного боку чітко обрисована постать! — дуже симпатична як жертва панського насильства дівчина Божанка, і не менш симпатична у своїй дівоцькій незайманності Уля, лісовичка з Явір-полонини або знову полонена половчанка Біякоба чи така ж половчанка Чіта. Можна сказати навіть, що з виступом Сарольти наша письменниця романтичну фабулу повісті «Шестикрилець» починає, і то дуже щасливо, але, на жаль, з кінцем розділу «З вітром за гори» та після незвичайно вдатного малюнку турнірного бою Костян-Фредеґар, Гриневичева оповідання про Сарольту нагло уриває і лишає його до кінця повісти епізодом, не повертаючись до нього більше ні раз. І такий, виключно епізодичний характер, має і оповідання про Зеленгору і про інші згадані мною вище жіночі персонажі в повісті про Романа, через те, що тут кожний розділ — цілість про себе, а не послідовний етап у розвитку одної, тісно з собою пов'язаної романової фабули. І це в таких місцях, як напр., «Роман у Буді»., або в розділі «Куна - праву», зазначається дещо чіткіше, як хиба цих творів з технічного романового боку. Зате ж з усією, можна б сказати, ідеальною послідовністю є видержана інша лінія в основній будові повістей Гриневичевої, а саме:

Лінія ідеологічного підходу, лінія державнотворчого ідеалу. Тобто — як я вже сказав — справа батьківщини, справа рідної державности як осередня точка всієї дії в історичних повістях нашої авторки. І тут, саме тут, можна критикові сказати з усією щирістю із усім признанням:

Слово Катрі Гриневичевої нове, животворче та плідне і для майбутнього.

Дивіться, напр., — як цікаво і з якою мистецькою вмілістю авторка розмальовує нам Романа і його вдову в їх підході до церкви, та в їх взаєминах з нею. Які гарні малюнки українських духовників тут — галицький архиєрей Косьма, монах Варлаам як княжий духовник, типи манастирських ігуменів — які важливі картини, де їх авторка виводить на арену дії, і яке прекрасно знання церковної культури того часу у Гриневичевої! Дивіться в неї на малюнки старовинних українських соборів («Шеломи в сонці» VII, «Шестикрилець» III.) — монастирів та Богослужби, а з цим на малюнки подробиць церковної обстанови, від іконостасів і риз духовенства почнаючи, аж ген до краси вітражів і мозаїкових стін. Але воно при тім незвичайно цінно бачити, як письменниця, знайшовшися в середовищі XIII. ст., не забуває при тім розмальовувати вам ще й останні відгуки передхристиянської доби в нас, сліди давніх повірів, як ось у всіх обрядах простолюддя та в постаті Зеленгори і жреця Кондри як носіїв ідеї тієї старої культури. А тут саме — риска жіночої дрібничковости зазначується в нашої письменниці не абияк позитивно в точності, з якою вона — очевидно на основі довгих музеальних студій! — малює вам кожну подробицю зовнішности даної появи. А поза тим подоби стихій природи, дерев, звірят чи ростин (напр., картини бурі, ночі, світла, розложеного і горіючого вогню у Гриневичевої).

Але знову ж точність, з якою вона розмальовує вам найтонший рефлекс місячного світла в гущі лісу, або найдрібнішу подробицю в лицарській зброї, не відбирає їй змоги обхоплювати великих овидів світової історії, життя і творчости чужих народів, духа чужих культур в їх взаєминах з життям нашої батьківщини в XIII. ст. З цього погляду я сказав би, що Катря Гриневичева (як ніхто в нас досі) зв'язує історію України з історією Европи даної епохи. Вона як перша оживотворює в нас стільки сторінок з чужого минулого й чужої духовости, що тут дух читача в неї видвигається далеко поза межі рідного осередка і надихується і справді подихом широкого світу (Византія, Мадярщина, Польща, Північ). І намагається вона з цього боку давати малюнки переломових подій в рідному середовищі з тою ж увагою — змагання з боярством, рух закріпощеного селянства (Дуж) і коварства князів (Ольговичі), — що й малюнки наших зустріч з чужими (Мадярщина, половці, Польща), — напр., з королем Андрієм і його батьком, малюнки, як ось «Містна Котані» та «З вітром за гори», що належать в неї до найцікавіших і найоригінальніших. А вже просто гідне подиву те, як Гриневичева, особисто тихомирна носійка ідеї братерської згоди народів та вселюдського миру, малює вам картини збройної боротьби. Читайте тут щось таке просто геніяльне, як опис битви з половцями «Бѣ акы коркодылъ...» або щось таке вражаюче, як картина останнього, смертельного бою Романа — «Завихост», а порозумієте тут усю творчу силу мистецької інтуїції і геніяльного натхнення, бо інакше ви собі загадки таких баталістичних картин, створених жінкою, що ніколи на боєвищі — і то в XIII. ст.! — не була, виянити не зможете. І не подивуєтесь тому на те, що саме наші УСС-и ставилися до нашої письменниці з якнайбільшою шаною:

Бо молода, збройна ґенерація України почувала гаразд, що саме та старша вже письменниця, та Катря Гриневичева, змогла у своїх творах дати відсвіт синтези визвольних змагань нашої теперішности, як одна з репрезентативних появ не тільки української літератури нашої доби, але й усього громадянського життя взагалі.

І в тому і шлях Її Духа в майбутнє.

Проф. С. ГАЄВСЬКИЙ.
(Єпископ Сильвестер).

На послугах у сусідів

(З пам'яток XV століття).

Була сила, та позички з'їли.
(Т. Шевченко).

I.
ВСТУП.

Україна з глибокої давнини перебуває під тиском різних народів, що переходять через її багаті й добре оброблені поля та грабують їх. Нищаться культурні здобутки нашого народу й вивозяться в різні сторони далеко за межі України. На чужині дещо зберігається, а дещо гине й переходить в непам'ять.

Хто її тільки не нищив? Лякали колись дітей татарами. Вважалося, що не було страшнішого лиха, як напади татар. Але тоді можна було сховатися за полубічок у коморі, пересидіти в леваді чи лісі й уникнути ясиру.

Після татар «помагали» брати з півночі. Трудно заперечувати поширену думку, що «братня поміч» з півночі перевищила напади татар. Так само й «нечувана поміч партії й уряду» коштувала українському народові татарських нападів, взятих потрійно: так вибрали все збіжжя, що не було чого брати.

«Недоїмку» подарували й назвали таку даровизну — «нечувана поміч партії й уряду». Така «поміч» коштувала українському народові кілька мільйонів померлими від голоду. А в історію це входить як «нечувана поміч»...

Знає український нарід і «пацифікацію» на західніх своїх землях. Нищівна вигадливість пацифікації та її тонкощі хіба не варті «нечуваної помочі партії й уряду» на сході? Способом нищення одне другого варто. Все несло й несе нищення й загладу культури й людности...

Перевищив усе гітлерівський нацизм. Все робилося, як кажуть, »в білих рукавичках«. Вищі наукові й науково-культурні заклади, як Академія Наук, Інститути, Музеї, переводили на консервацію, а культурні цінності вивозили на захід. На прохання розписки партієць-гітлеровець показував револьвер... і річ уплtârивала на захід, щоб ніколи не повернутися на Україну.

Унікуми з книжкових фондів академічної бібліотеки таким способом уплили з німцями, а в додаток до культурного варварства при відході з Києва вивезено картковий каталог академічної бібліотеки. Без каталога шестимільйонова бібліотека перетворилася в звалище, бо вже нема по чому встановити нестачу й поповнити її якимсь культурним способом. З академічних музеїв вивезено раритети музейно-геологічної давнини на Україні. Це також зветься «поміч» культурної Німеччини.

Оглядаючи такий безперервний процес нищення, радіємо тим щасливим обставинам, коли десь на чужому культурному закутку знаходимо випадкові залишки української культури. Збирання таких випадкових залишків української культури на чужих теренах науковці називають працею на «смітниках науки». Мало доводиться таким науковцям находити тих залишків, щоб відтворити безперервну картину розвитку у всіх ділянках.

Історики відновляють політичне життя нашої минувшини з окремих фактів княжих взаємин з панівними дворами західньої Европи. До місцевого життя й народнього побуту такі взаємини з королівськими дворами розкривають політично-ідеологічні зацікавлення тогочасної культурної верхівки народу.

Образотворче мистецтво, широко розвинуте в давнині на Україні, слабі залишки оставило на місці свого виникнення й розвитку. Зате епізодично, але епізодами виразними, у сусідів відтворює характерні особливості схрещування двох напрямків з Візантії й Заходу.

Малярство часів Палеологів (1204—1261) схрещується на Україні з західнім реалізмом і дає осібний вид мистецтва. Збереглося воно у фресках за межами України в тих містах, які обслуговували наші майстри. Збереглися такі залишки глибокої давнини в Кракові, Сандомирській катедрі, Люблинському замку, в Гнезні, опочивальні польського короля Володислава Ягайловича і т. д.

Друкарську справу, як тільки вона виникла в половині XV століття, українці починають використовувати для себе. Своя батьківщина в той час не придатна для такого культурного діла. Коло 1491 року організується друкування церковних книг у Кракові. Технічним виконавцем друкування стає Швайпольт Фіоль, німець з походження, а текстовий догляд ведуть українці. Засудження Фіоля розпорошує культурних людей цього фаху. Появляються вони на Семигородщині. Робота їх перехрещується з виданнями Божидара на півдні й Скорини на Білорусі, щоб у наступному XVI в. розвинутися на українських землях в Острозі, Львові, Заблудові, Стрятині, Почаєві тощо.

Особливого характеру набуває розвиток письменства й літератури. З найдавніших часів Україна сполучається з Візантією через Чорне море. Взаємини відбуваються в ділянках військових, торговельних і культурних. Після прийняття християнства Україна дістає письменність — релігійні книги, а також і світські твори.

В кінці X століття (988) охрещує киян Володимир Великий, а в XI столітті світська література не тільки сприймається від Візантії, а на місці обробляється до смаку й зацікавлення літературно очитаних людей. Літературне оброблювання світської повісти показує високий рівень інтелектуального розвитку в ту добу на Україні.

Широкі закрої знайомства з світською літературою, почавшись ще з XI ст., розвиваються далі й зміцнюються впродовж наступних століть. Переходить це в добу українсько-литовсько-польської державности. В цих нових обставинах український культурник як і на ділянці образотворчій, так і на ділянці літературній обслуговує литовських і польських маґнатів.

З Візантією потрохи Україна втрачає зв'язки. Чорне море облягають татари й турки. Культура гордої колись столиці Нового Риму потрохи занепадає, а після завоювання турками й зовсім зникає. Для України це не є несподіванкою.

В час жвавих зв'язків з могутньою ще Візантією українська верхівка зноситься й з Заходом, по-своєму реаґує на церковний розрив 1054 р. в Царгороді та свою молодь не перестає висилати на науку в західні держави. Український культурник на заході здавна насидів собі теплі місця в багатьох університетських осередках, починаючи від Кракова і Праги й кінчаючи Римом, Кембріджем та Парижем.

Пізніше таких осідків, де буває українська молодь, нараховують до 20 (Прага, Краків, Вильно, Ольмюц, Інґольштадт, Відень, Лейден, Ляйпціґ, Париж, Амстердам, Оксфорд, Кембрідж, Рим, Падуя, Данціґ, Кеніґсберґ, Галле, Ґетінґен, Единбурґ).

Серед дослідників держалася думка, що в давнині літературні твори спочатку заносилися до Польщі й там їх з західньої мови перекладали на польську мову, а тоді вже з польської мови наші культурники перекладали на давню літературну українську мову.

Інших можливостей не було з чого припускати. Давнина нічого нам не залишила на рідних «смітни-

ках науки», а чужим не до того було, щоб про нашу давнину дбати, її вишукувати й досліджувати. Коли часом виникала якась гарабіда, то не знали, як її трактувати й як використовувати.

Несподівано заговорили сторонні науковці на цей раз польські, потішивши нас незвичайною знахідкою. Чим далі в глиб століть, тим такі літературні знахідки набувають цінности й історичної важности. Для польських науковців такі знахідки дуже дорогі й викликають багато серед них замилування й утіхи. Бо з XV століття, тобто з початків розвитку культури слова, в них пам'яток нема. В тому їх випередили чехи й українці.

Одну таку пам'ятку з XV ст. знайшли польські науковці. Серед них виникли різні міркування щодо самої пам'ятки та тої особи, що її створила. Пам'ятка ця — це латинська повість про Олександра Македонського, чи скорочено в нас «Александрію» з пам'яток XII ст. Нас цікавить ця пам'ятка тому, що з перехресних перетрактацій польських науковців виявилася несподівана річ: пам'ятку переклав у другій половині XV ст. не поляк, а українець, перекладаючи з латинського джерела на польську мову.

В ролі сторонніх глядачів нам залишається тепер прослідити ввесь хід викриття пам'ятки, поступове зацікавлення нею, ставлення до автора спочатку як до поляка, а далі як до українця. Таке спостереження принесе нам деяку науку, а також і культурну користь.

II.

ПЕРЕКЛАД УКРАЇНЦЕМ З ЛАТИНСЬКОЇ НА ПОЛЬСЬКУ МОВУ.

В кінці XIX ст., тобто в дев'ятдесятих роках того століття, розвинувся був особливий інтерес до давніх літературних пам'яток у формі стародруків, а особливо до рукописних примірників. Дбайливі творці російської державности назбирали цілі гори таких пам'яток в бібліотеках, архівах і музеях обох столиць Російської держави.

Спочатку ішли огляди й описи пам'яток, а далі вже наступав час вивчення й пильного студіювання збереженої старовини. В такий час і згадана пам'ятка впадає в око дослідників усіх ґатунків, що працюють для російських наукових закладів, а далі й польських науковців.

Серед петербурзьких рукописів вперше схарактеризував коротко рукопис польською мовою про Олександра Македонського дослідник А. Брюкнер. Називає науковець і перекладача латинським титулом — Laurentius, а польською мовою прозиває Wawrzyncem

З того часу наукова критика уділяє уваги цьому рукописові. Згадує його російський академік А. Н. Веселовський; за ним говорить про нього в своїх оглядах. про середньовічну світську повість у Польщі — С. Пташицький. А особливо слідкує за ним професор А. Брюкнер: він відгукується на огляди С. Пташицького, рецензує їх та згадує про рукопис у спеціяльній роботі.

Скрізь цей перекладач повісти про Олександра Македонського з латинської мови на польську мову зветься Леонард Бонецький, бо в кінцевому записі перекладу Лаврентій назвав село Бончу місцем свого перебування.

Зацікавленість пам'яткою з XV ст. так сильно захопила аматорів старовини, що в двадцятих роках XX століття в польському науковому органі в Варшаві надруковано цю пам'ятку в цілості, сторінка в сторінку, вірш за віршем ,рядочок в рядочок, розміром картки (20×13,8) оригіналу.

Хоча показано том IX видання, але друкування мало тривати довгий час, бо на обкладинці стоїть рік 1914, а на титульному листі поставлено 1920 р. з таким ось наголовком: «Historia Alexandra w tlumaczeniu Leonarda Bonieckiego z roku 1516. Wydal z rękopisu Miroslaw Zbigniew Przegonia Krynski».

На рукописі рукою нашого земляка з XV ст. написано інший наголовок, близький до латинського оригіналу з інкунабула. Видавець на кожній сторінці тексту внизу додав латинський текст з інкунабула 1494 р., але пізніші спостереження над неточностями показали, що в руках нашого перекладача був латинський текст старинного видання.

Виготовляючи текст до видання, видавець сумлінно поставився до зовнішніх особливостей письма, з яких можна схарактеризувати особу перекладача. Особливості письма показують, що писала текст людина вже літня. До того ж вимір письма на початку писання, по середині й на кінці тексту зовсім розходяться висотою літер, шириною, рівністю ліній тощо.

Неоднаковий вимір письма свідчить, що робота над перекладом мала тривати значний час. Коли означено переклад 1510 роком, то цей час треба вважати за останній термін виготовлення перекладу та передачу його замовцеві. Початок роботи мусів наступити кілька десятків років перед тим.

Підходимо до питання про початок роботи перекладача, а разом з тим і уточнення часу надрукування латинського оригіналу, яким користувався наш земляк при перекладі роману про Олександра Македонського. Перший латинський інкунабул надруковано 1486 року. З того часу мала розпочатися робота над перекладом. Коли зважити на спостереження видавця щодо неоднакового виміру письма, то це й буде відповідати тим 24 рокам, які лежать між цими двома датами: вихід інкунабуля 1486 р., закінчення перекладу — 1510 р.

Спостереження над письмом перекладача видавцеві потрібне було для характеристики рукопису. Нам воно придалося для характеристики особи перекладача як українського культурного діяча другої половини XV століття, що своєю 24 літньою працею над перекладом на польську мову латинської повісти обслуговував сусідів, а не свій нарід.

Що ж становить з себе ця літературна пам'ятка другої половини XV ст.? Відповідь на це питання схарактеризує культурне обличчя нашого діяча того часу і ті обставини, в яких доводилося йому працювати. Матеріял на книжці досить коштовний: оправа шкіряна на товстих обкладинках, на яких накладені золоті прикраси й золотий надпис. Пожовклий тепер папір був доброго виробу, свідками цьому є філіґрани.

Ввесь рукопис складається з 22 зошитів. На зошитах поставлено сиґнатуру внизу ґотичними літерами. Ця особливість поруч з іншими ознаками зближає роботу перекладача з практикою переписувачів давньої Руси-України, показуючи на письменницьку вправність певного культурного оточення, в якому виріс перекладач.

Сиґнатурою на кожному зошиті означали кількість листів у рукописах. Таку сиґнатуру ставили внизу. В слов'янських рукописах кирилицею таку сиґнатуру означували слов'янською літерою. В польському рукописі, виготовленому нашим земляком Лаврентієм, сиґнатуру поставлено ґотикою.

Випадок з сиґнатурою веде нас до тої ж нашої давньої традиції, що її стосували стало в виконанні рукописів кирилицею. Перенесено цю традицію і в стародруки: у Фіоля зошити мають такий самий спосіб обчислення. Присутність ґотики показує на природну вправність, здобуту з шкільної лави. Таку вправність людина набула за межами своєї батьківщини і не в межах литовсько-польської держави XV ст. Таку вправність набули на заході в культурних центрах Европи.

Писано переклад чорним атраментом, а заголовки на початку до картки 14-ої — кіноварні. Ініціяли в рукописі кіноварні, а на початку трапляються часом блакитні й зелені. Такий спосіб зовнішнього оформлення польського рукопису ставить його поруч з рукописами Київської Руси-України, що мають тахе саме зовнішнє оформлення.

Запозичене від Візантії зовнішнє оформлення рукописів на Україні доведене до вищого ступеня мистецької досконалости. Ілюстрацією такого способу оформлення збереглася Остромирова Євангелія як найстарша пам'ятка. Пізніші пам'ятки в межах цікавого для нас часу (XII—XV ст.) визначаються такими самими зовнішніми прикметами.

Тільки до сторінки 10-ої перекладач витримує свою звичку, а далі чомусь зневіряється й заголовки виконує чорним атраментом, ніби не вистачило коштовного матеріялу на продовження прийнятого на початку зовнішнього оформлення рукопису латинкою, а не кирилицею.

Опис матеріялу й золотих прикрас показує на заможного замовця. Отже коли так, то недостачею матеріялу не можна пояснювати відсутність кольорових заголовків та ініціялів. Зневохочення перекладача могло виникнути і від індеферентности до цього роду прикрас серед його нових замовців, що не були обізнані з мистецькими традиціями виконавця рукопису.

Наснажений був наш перекладач київськими традиціями незвичайно сильно й повною мірою. Не оминув він ні одного звичаю, властивого давнім «списателям». Робили наші «списателі» ґлоси, робить їх і перекладач польської пам'ятки; робили «списателі» в кінці своєї праці записи, робить такий запис і Лаврентій, додержуючися рідної йому традиції.

Одна з таких ґлос особливо характерна і цілком розкриває перед нами обличчя автора. Коло слова «grifones» перекладач ставить ґлосу «nog» Видавець обходить таку річ мовчанням, бо це його не обходить цілком, як технічного виконавця. Проф. А. Брюкнер спиняється, але не знає джерела, виведеного з Київської традиції.

Ґлоса «nog» розкриває культурно-духове обличчя перекладача Laurentius'a цілком. В латинській Historia de proeliis та птиця, що підносить Олександра Македонського в височину, зветься «grifones.» В Александрії з грецького джерела, обробленої на Україні в так звану 2-гу редакцію, та птиця, що підносить Олександра в височину, зветься «ногъ».

Поставивши в латинському тексті ґлосу з 2-ої редакції Александрії, тобто тої українізованої обробки, що з XII ст. існує серед українських читачів і своїми літературними формами й фразеологією впливає на них, — наш перекладач цілком виявив приналежність свою національну й культурну.

На останній сторінці рукопису перекладач зробив запис: Iste liber est finitus per me Leonardum de Buncza in die Sabbathij letare anno Domini millesimo quingentesimo decimo. — Написану перекладачем дату 1510 довгий час початкового інтересу до пам'ятки вважали за рік виготовлення рукопису. Видавець початок праці над перекладом відсовує в глиб часу аж до року 1436-ого, що цілком відповідає природному ходові речей.

На особі перекладача видавець рукопису спиняє свою увагу. Про особу Лаврентія Бонецького видавець висловлює ту думку, що перед нами «людина літня, з мовою й стилем першої половини XV ст.» Про письмо він також ґоворить, що воно «ґотичне, міцне, початку XV ст.». Такий присуд каже нам припускати старий вік перекладача в час виконання рукопису.

Відносячи культуру перекладача на першу половину XV століття, видавець разом з тим відносить творця рукопису вихованням та виробленням культурних звичок до середньої Европи. А згадка в записі про Бончу каже шукати батьківщину його в західніх частинах Польщі, вважаючи перекладача за справжнього поляка.

Шукаючи батьківщини, видавець натрапив у Мазовеччині с. Бончу й утворив шляхетну генеалогію авторові рукопису. В тому селі найшлося досить родин з прізвищем Бонецький. Видавець утворив давність шляхетського роду й уклав герб панів Бонецьких, припускаючи далі різні міркування щодо службової кар'єри Леонарда з роду Бонецьких.

Підійшов до справи з іншого міркою й в іншому місці почав шукати батьківщини Вавринця чи Лаврика, як він назвав цього давнього культурного працівника, проф. А. Брюкнер. Як уважний дослідник, цей науковець розкрив дійсне обличчя перекладача латинської повісти на польську мову. Встановивши чужинецьке, не польське походження перекладача, шляхетний професор наговорив про цього культурного працівника глибокої давнини цілий міх всякої всячини.

Як вказувано вище, проф. А. Брюкнер цікавиться пам'яткою дуже давно. Починаючи від 1889 року, він уділяє їй уваги сам і заохочує до цього інших. Але поки не було друкованого тексту, не можна було перевести аналізу мовного складу оповіді. Над видрукованим текстом стало можливим розглянутися як слід.

Аналіза мови перекладу виявила значну кількість «русизмів», як каже науковець. Вони, ці «русизми», привели дослідника з Мазовеччини на Холмщину. Село Бонча є в Красноставському повіті над Война Войславкою на захід від Войславич, де українська етнографічна лінія переплітається з польською людністю, становлячи основу населення в тому містечку чи селі.

Встановивши село Бончу на українській території, польський професор ретельно визбирав всі характерні «русизми» в рукописі, назвавши й розвідку свою про цю пам'ятку — «Руськопольський рукопис з року 1510». З позиції польського громадянина проф. А. Брюкнер почав дошукуватися виправдання такого явища.

Міркуючи в напрямі виявнення відсталости польської творчости в той час перед сусідніми слов'янськими народами, науковець константує, що існують «акти, королівські едикти, а нема літератури. Чехи опановують польські пісні, Русь перекладає леґенди й апокрифи, а за народню літературу — глухо».

Для вченого дослідника потрібні хоч для себе самого вияснення таких явищ, і він говорить до своїх земляків: «Не міряймо культури літературою». На його думку, ці два явища бувають незалежні. Може бути висока культура, а літературну ділянку можуть обслуговувати представники іншого народу, що на деякий час можуть і опановувати культурну ділянку, поки найдуться свої люди.

Дослідник польської культури находить для себе втіху в пізніших проявах польської активности, коли, як він каже, «стала Русь мала й Біла під вплив польської мови. З кінця XVI століття через усе XVII ст. просякла польською мовою західня «рущизна» — Київ, Львів і Вильно».

Взаємне перехрещування культурних впливів дослідник ясно враховує й прямі й зворотні явища уловлює. Дійсно, бували часи, що «руськість» репрезентувалася як польськість, але бували й відворотні явища, коли польськість була заливана українством. Подібні явища бували. Науковець це констатує, і це становить його додатню рису як вдумливого дослідника.

Допомога в культурній ділянці не була одинока. Коли в Польщі перемогла поганська реакція, Ярослав Мудрий в порозумінні з Генрихом III відновляє знищене поганством християнство й садовить на королівському столі Казимира Відновника. То була політична акція, скерована на користь Польщі. Праця Леонардова — позитивне явище для польської культури.

Охороняючи національну чистоту й недоторканість, проф. А. Брюкнер вишукує неґативні риси в роботі Леонарда Бонецького. В цих заходах науковець затрачає перспективу й розцінює явища не з історичної перспективи, а стає на критерій нашого часу. З такого становища найдеться багато від'ємних моментів у роботі Леонарда Бонецького.

Перед тим як наводити характерні особливості перекладу, в яких дослідник вбачає невміння й некультурність перекладача, треба задуматися над тим, в якому стані тоді перебувала справа мовної техніки в поляків.

Ми говорили про те, що Ярослав Мудрий відновляв у поляків християнство, знищене поганською реакцією. Після боротьби затверджується католицизм. В письменстві затверджується латинська абетка. В поляків не було своїх Кирила й Методія, творців польської абетки. Для спеціяльних польських звуків ніхто не придумував нових знаків, а умовно кількома знаками латинської абетки означалися такі звуки. Не зразу утворилися спеціяльні знаки для носових звуків; фрикативні приголосні означалися по-різному; так само по-різному означалися тверді й м'які голосні звуки.

Навіть у XIX ст. в західніх і східніх частинах Польщі існує не однаковий спосіб писання дієслівних та прикметникових закінчень або нарізного чи сумісного писання прислівників та деяких часток. Що ж говорити за XV століття? Перед нашим земляком тоді стояли непоборні труднощі.

Для означення м'якости голосівок перекладач вживає то ігрека, то іншого способу. Особлива фрикативність польської мови, що її тільки нагадують наші **ж, ч, ш, щ, дз**, різними способами подається в перекладі; зовсім не видно в перекладі окремих знаків для носових звуків. Таких знаків тоді ще не мала система. З закінченнями в перекладі повна невиразність, залежна від браку системи в той час.

Проф. А. Брюкнер дає характеристику того українця, що поставив своє ім'я на перекладі з латинської мови на польську 1510 р. в Бончі. Визначення дано не тільки в напрямі перекладницького фаху, а зачеплено національно-соціяльний стан, суспільне становище, службову належність, релігійність і т. д.

На думку дослідника, це — «селянський синок Ленарт». Тому що він католик, зве себе — Леонард. Панам Бонецьким ніколи не підходило таке ймення простого селянського походження. Тільки для польського перекладу він причепурив його латинським оформленням, а в звичайному селянсько-двірському побуті він звався Лаврентій або просто Лаврик чи Лаврін.

Послухаємо й далі міркувань професора. Переклад Лаврик робив для якогось литовського пана, який наслухався за Македонця при Литовському дворі; латинської мови він не знав, а в польській трохи маракував. Такий, нібито, литовський пан доручив своєму двораковi, щоб він за невисоку платню переклав з латинської на польську мову «Historia de proeliis», що тоді була популярною на заході.

Литовський панок платив своєму дворакові мало. А яка плата, така й робота. Лаврикові платили гарабіду, а він працював недбало. Він читав латинський текст в оригіналі; а як не вдавався переклад, Лаврін вписував живе латинське слово, перекладаючи слово за словом. Переклад вийшов недбалий і неохайний, як визнає польський науковець.

Осудивши так суворо роботу нашого земляка, дослідник переміняє гнів на прихильність і радить прихильно поставитися до цієї його праці. Розуміється, каже він, при убогості в давнині текстів і таким перекладом не варто нехтувати. Після довгих міркувань у дослідника укладається стислий висновок: «Переклад Ленарта є найподліший у нас і на Русі». Так атестував польський представник нової культури працю нашого земляка на зорі зародків розвитку польського живого слова, коли своїх працівників ще не було. Висококультурні тоді українські кола дали поміч своїм сусідам, а їм за те тепер так дякують.

Щоб більше знецінити працю Ленарта Бонецького, дослідник називає його не перекладачем, а лише копістом, з якогось давнішого рукопису. Під певним настроєм науковець сприймає цю працю нашого земляка як брульйон, а не начисто зроблений переклад. Професор з обридливістю каже: «Як п'яний писав». Так він спротивився делікатному польському громадянинові, що ні одної позитивної рисочки за ним не може запримітити.

Тільки А. Брюкнер зараховує Лаврика до категорії техніків справи, а не творців. Інші польські культурні діячі вважають Леонарда Бонецького за перекладача, тобто за культурного діяча. За переклад вважали труд Леонарда з Бончі історики польської літератури Кржижановський, Мацейовський та видавець Кринський. Ніхто з них не дошукувався національного обличчя перекладача. Всі вони вважають його за поляка. Вишукували навіть для нього герб, як ознаку шляхетности.

Видавець Кринський залишається при своєму погляді, що замовець мав бути багатим паном, бо книжка розкішно оздоблена й гарно прикрашена. Пам'ятка з такими дорогоцінними оздобами ніяк не нагадує брульйону. У проф. А. Брюкнера розкрилося національне обличчя перекладача, а за тим уже зродилися й інші понизливі припущення. Замовцем став не польський шляхтич, а литовський малокультурний панок, що мало платив перекладачеві, як своєму дворакові, а той працював недбало, як це належить лінивим дворакам.

III.

УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИК XV СТОЛІТТЯ.

Багато наговорено вигадок і припущень на культурного працівника глибокої давнини. Відношення польських дослідників до особи перекладача як поляка і як українця нагадує чехівську анекдоту про генеральського собачку.

На базарі впіймали бродячого пса і «надзиратель» готовиться запроторити його в гицлеву будку, наділяючи найбруднішими епітетами. Але хтось з жалем промовив: «Та це ж песик генерала Миловидова!» Надзиратель зразу витягнувся в струнку, взяв «по швам», зробив приємний вираз лиця й заговорив до собачки: «Бідний песик! Так і видно, що благородна худобинка! Який гарний хвостик, проділь на голові».

Вже збирається «надзиратель» поліцаєм відправляти песика до генерала, коли хтось з натовпу випалює: «Та це зовсім не ґенералів пес, а тільки схожий на генеральського песика». Надзиратель зразу міняє тон: «Та й я кажу: хіба такий задріпаний псюра може бути генеральським?»

Отак сталося й з нашим культурним діячем XV століття. Поки його мають за поляка, йому укладають герб і шляхетну фамілію; труд його заслуговує найвищих похвал за дорогоцінні прикраси, за чіткість виконання тощо. А як тільки встановилося національне обличчя, все зразу змінилося на гірше: замовець — не поляк, а литовець, виконавець — не шляхетна особа, а двірський наймит, що працював недбало, «як п'яний».

Наговорена зайвина сама собою відпадає, як ненаукова й подиктована національною застережливістю та виключністю. З обслідування пам'ятки встановилися об'єктивні свідчення зовнішнього оформлення рукопису. Ті дані придатні до характеристики особи творця пам'ятки.

Незаперечні свідчення виводяться з характеристики рукопису щодо його виконавця:

1. Переклад пам'ятки роблено з латинського інкунабула, що його перше видання вийшло 1486 року. З виданням 1494 року пам'ятка має розходження, і тому не можна те видання вважати за оригінал перекладу.

2. Праця над перекладом тривала досить довго й закінчилася 1510 року: характер письма (на початку літери з рівними лініями достатнього інтервалу, в кінці вужчий інтервал і тремтячі лінії) показує на довгий час писання. Виконувала те писання людина літня, що мала вже устійнений стиль у письмі, мові й вислові.

3. Міцне устійнене ґотичне письмо має виразні прикмети стилю, що існував у першій половині XV століття. Вправність писати ґотикою набута в молодих літах автором перекладу; набували її в тих місцевостях західньої Европи, де ця форма письма сприймається молоддю на шкільній лаві. Звідси висновок, що автор рукопису вчився в західній Европі в якомусь великошкільному центрі.

Окремі риси пам'ятки розкривають перед нами особу автора, показують на його ідейне наснаження. В окремих моментах таке наснаження дуже яскраво виступає, показуючи зв'язок перекладача з культурою Київської Руси-України. Про ґлосу «nog» ми вже говорили. Інші вислови ведуть до тієї самої традиції.

Кілька разів перекладач уживає слова «czerlony» в значенні вислову з «Слова о полку Ігоревім» «червлени». Solidos aureos (дукати) Лаврентій перекладає словом korabelniki. Цей термін — це давня українська назва англійських монет, що мали на собі вирізьблений корабель. Латинське слово plotanus перекладено терміном drzewo jaworowe; а латинському виразові latrunculus перекладач дає термін lotr; це також термін із Александрії української обробки XII ст.

До групи наведеної термінології належить іще багато висловів. Над латинським ceteros надписано слово rekomyja (рукомия). Латинське слово statuae перекладає Лаврик словом obrazy. У потрібному місці замість польського слова wysep ставить wyspa і т. д. Все це фразеологія з названої Александрії української обробки XII ст.

Для перекладача з Бончі проф. А. Брюкнер встановив характерні мовні особливості. У нього тверде «р» — lekara він має часто h замість g: hukem hladkost; польське сполучення звуків ar переходить у Лаврика на er: pozerla Зібрані особливості в мові перекладача характерні й властиві українцеві західньої говірки української мови.

Часто в нашого земляка не навертається польський термін, а рідний завжди напоготові. Замість польського piechota перекладач з Бончі вставляє український звуковий комплекс pieszki.

Польські дослідники, як вказано вище, розійшлися в погляді на Лаврика. Одні вважають його за автора, а інші тільки за копіста з якогось старшого рукопису. Для нас така розбіжність не має значення. Коли він був тільки копістом, то йому не належать такі вислові, як nog, drzewo jaworowe, korabelniki тощо. Копіст не міг їх вставити в списуваний ним польський текст.

Такі вислови належать тому українцеві, що мав перед собою латинський текст і перекладав його на польську мову. Тільки він міг від своїх знань заводити в оформлюваний ним польський текст такі слова, як korabelniki тощо. Ніякий копіст не міг придумати щось подібне; бо він уже не бачив перед собою латинського первовзору solidos aureos.

Коли визнати цю пам'ятку за копію чи список, як твердить проф. А. Брюкнер, то в такім разі стає питання про окрему течію в польській літературі й культурі на світанку її юнацького розвитку, коли за словами А. Брюкнера були акти, королівські едикти, а не було літератури. Прогалину відсутности польських працівників заповнили українські культурні діячі, що не переводилися з часів існування Української Держави.

З поданих даних у справі вияву постаті культурного українського діяча XV століття можемо встановити таке:

1) Переклад з латинської на польську мову в XV ст. робила літня людина, що була в своєму фаху вправна і мала вироблений сталий світогляд та культурні звички, набуті з освоєння літератури Київської княжої доби (XII—XIII ст.) та науки в школах середньої Европи.

2) В зовнішньому оформленні рукопису (ініціяли, заставки, заголовки) застосовано мистецькі засоби, якими по-мистецьки оформлялися рукописи на Україні з часів княжої доби Київської держави.

3) Неурегульованість правопису й відсутність в той час пристосування латинської абетки до живих потреб польської мови творили великі й часто непоборні труднощі перекладачеві в його роботі. Маючи вправність і знаючи живу польську мову, перекладач означав кількома знаками латинської абетки, не завжди однаковими, фрикативні звуки польської мови, зачисляючи сюди й звук «s».

4) В своїй роботі перекладач несвідомо для себе виявляв природні особливості своєї матірньої мови. Мовні звороти та фонетичні оформлення звуків виявили в ньому представника західньої говірки української мови (галичанин чи холмщак).

5) При загальному невисокому рівні освіти й письменности ще з татарського лихоліття освічені люди зустрічаються переважно серед духовенства, поминаючи княжі роди; найбільше трапляються в школах на заході члени духовних родин; повернувшись з науки, вони несуть різну урядову й освітню роботу при дворах родовитої шляхти і виконують на замовлення багатих панів перекладову роботу з тих мов, що вивчали на заході.

6) Одним з таких культурних представників є перекладач з латинської на польську мову повісти про Олександра Македонського, що тоді широко славилась під титулом: Historia Alexandri Magni regis Macedoniae de proeliis, витіснивши такий же роман з грецького джерела. Польські науковці звуть його Ленартом Бонецьким чи спрощено Лавриком. Він сам вписав собі ім'я Leonardus в тому записі, що виконав на кінці праці, наслідуючи давніх списувачів часів Київської Руси-України.

IV.

ПОВЧАННЯ РОЗСІЯНИМ НА ЧУЖИНІ.

Отак випадково довідуємося з чужих джерел про наших культурних працівників глибокої давнини. Недаром встановився навіть звичай називати таку пошукувальну роботу «працею на смітнику науки». Найцінніші пам'ятки нашого народу найшлися отак випадково на чужих землях.

Дорогоцінна пам'ятка «Слово о полку Ігоревім» найшлася далеко на півночі в Московщині в збірнику ігумена бідненького манастиря. Збірник був брудний, обшарпаний, а «Слово» в кінці того збірника й зовсім було заялозене, що й розібратися в ньому трудно було. Сам хазяїн не знав, що то за річ причеплена була до збірника і яка її ціна. Перші видавці в Москві й Петербурзі слабо розбиралися в висловах зворотах нашої давнини. При затраті оригіналу в пожежі в багатьох місцях «Слово» залишилося таємницею назавжди, бо видавці не все розшифрували.

Багато «смітників науки» ховають залишки нашої культури. Ось у Галле український науковець відкрив одне таке наукове звалище й видобув полтавця Тодорського, що вчився там в XVIII ст. і перекладав на давню слов'яно-українську мову протестанського письменника Арндта «Правдиве християнство». Твори Тодорського впливали на Св. Тихона Задонського, а через нього і на єрарха Сергія, патріярха московського при радянській владі. Такі несподіванки криють у собі чужі «смітники науки».

Нам польські науковці відкрили Леонарда з Бончі чи Лаврика, як вони його зневажливо називають. Для нас і нашої молоді він один із сотень культурних діячів, що їх доля з давніх часів порозсипала й далі розсипує по культурних осередках Европи. Таких осередків нараховано до 20-ти (див. вище).

В одному з таких осередків навчився, мабуть ґотики й «Лаврик» перед тим, як довелося йому осіститися в Бончі на довгий час перед перекладом латинського ориґіналу на польську мову. Трудився він в XV ст. на користь польської культури, і за те в XX столітті польські науковці труд його назвали «найподлішим», а самого перекладача причислили до категорії «п'яних».

За таку вдячність навряд чи буде втішений дух нашого земляка. І нам, живим, не особливо радісно слухати такі оцінки нашим культурникам. Це наука нашим талановитим нащадкам, в Україні й на розсіянні «сущим». Праця рідному народові дала б свої плоди й заслужила б подяку, а на чужому полі засохла безплідно з наведеною атестацією проф. А. Брюкнера, що до «чужинця» поставився звисока-презирливо.

Не тільки XV століття створювало нам Лавриків, тобто працівників на полі чужої культури. Впродовж усього XVI століття велика сила культурних діячів змушена буда віддавати свої здібності на культурну працю серед чужого оточення. Продовжується це й в XVII і XVIII століттях. Доля згаданого Тодорського не викликає замилування в наш час. В Европі він захоплюється Арндтом. Повернувшись на батьківщину, він стає придворним проповідником при дворі цариці Лізавети й мовчки зносить нищення його перекладів Синодом.

Чим ближче до нас, тим свідоміша стає еміграція. Починаючи з Капніста й Орлика така свідомість особливо виразно пробивається наверх. Розпочинаючи оповідання за «Лаврика» з XV ст., ми поставили Шевченків вислів: «Була сила, та позички з'їли».

В XX ст. маємо вже другу хвилю еміграції. Серед тої еміграції опинився розумовий цвіт нації. Серед них багато здібних навіть талановитих людей; вони змушені працювати в культурі і на культуру інших народів. Але скрізь і всюди з них пашить національна свідомість. Дивлячись на їх виступи й працю, мусимо в закінченні Шевченків вислів переформувати так: «Жевріла сила, а еміґрація її роздмухала».

ВОЛОДИМИР ДЕРЖАВИН.

ПОЕЗІЯ І ПОЕТИКА МИКОЛИ ЗЕРОВА (II)

Друга естетична властивість поезій Зерова, почасти споріднена з їх ліризмом, а почасти — з алюзійною методою політичної модернізації (до якої ми ще повернемось нижче), це їх, сказати б, рефлексивна суб'єктивність — не такий уже частий у Зерова, але надзвичайно характеристичний перехід від об'єктивного образу природи або історії до зіставленого з ним авторового емоційно забарвленого штандпункту. Така антитеза найконсеквентніше здійснена в александринах «В степу» (Камена, вид. 2, 36), де вона визначає собою цілу композицію твору:

Високий, рівний степ. Зелений ряд могил
і мрійна делечінь, що млою синіх крил
чарує і зове до еллійських колоній.
Ген-ген на обрії сильвети темних коней,

намети і вози, і скити-орачі.
Із вирію летять, курли, чучи, ключі;
а з моря вітер дме гарячий, нетерпливий.

Це досі об'єктивний образ; а далі — суб'єктивний рефлекс:

— Але пощо мені ті вітрові пориви
і жайворонків спів, і проростання трав?
З якою б радістю я все те проміняв
на гомін пристані, лиманів синє плесо,
на брук і вулиці старого Херсонесу!

В сонетах така рефлексія незрідка відкриває собою перший терцет (порівн. «Історія Генрі Есмонда», 2), або й другий (порівн. «Легенда одної садиби», 2), або нарешті і другий катрен ,де — в сонеті «Страсна п'ятниця» — перехід до 1-ої особи діє, за законом артистичного контрасту, особливо драстично:

Благообразний муж з Аримафеї,
поважний радник, учень потайний,
Господню плоть повив у пелени
і до гробниці полонив своєї.

І от під чорне небо Іудеї
мене провадять невловимі сни...

Суттю це теж можна розглядати як ліризм у потенціяльному або імпліцитному стані, тільки ж, зрозуміла річ, не в тому сенсі, буцімто поет має на меті »затушкувати« свої почуття врівноважень — холодною формою, «абстраґувати» свої переживання від своєї особистости шукати для них прототипів в історії і літературі, взагалі «епізувати» їх. Ні, зовсім не так. Основним у поезії Зерова лишається, навпаки, епічний образ, який, розгортаючись у мистецькому вислові, тією чи тією мірою ліризується і вторично викликає певні суб'єктивні рефлексії, алюзії, емоції. Мистецтво, як слушно помітив один літературний критик, починається там, де кінчається все безпосереднє; тож його ніколи не вільно виводити з т. зв. безпосередніх почуттів (навіть припускаючи, що взагалі існують почуття не опосереднені культурним інтелектом). Трактувати епічні компоненти поезії, як «епічні оболонки» інтимно-особистих почуттів, тільки через те, що вони справді епічні — це край тенденційної довільности.

Отже можна умовно погодитися з твердженням Святослава Гординського (Камена, вид. 2, 9), мовляв, «у Зерова все — прозорість і ясність думки, простота, дух справжнього клясичного світу — пройняте ліричним теплом, хоч основний тон *) його поезії—епічний».

Чи означає це все якийсь фактичний відхил поезії Зерова від «неоклясичних ідеалів»? Ні — хіба що під клясичним стилем розуміти епічний жанр, а під епічним жанром — «епічні оболонки» з «важких покладів книжних асоціяцій» — як це публіцист — вульгаризатор скрізь буде схильний робити. Адже для профана — як у «Женитьбі» Гоголя — все лишатиметься загадковим — чому це в Сицилії «навіть звичайні селяни розмовляють по-італійському», і він підозріватиме, що вони, мабуть, щось «затушкувати» хочуть. А психічний примітив усе триматиметься твердого переконання, буцімто гола жінка за всіх обставин привабливіша від тієї, що в «оболонках», і дивуватиме з «строкатого вбрання минулих епох» та з «важких задрапувань літературщин», що ними, мовляв, прикривається безпосередню «імпресіоністичну настроєвість». Справедливо сказано в одного сучасного гумориста, що «маємо культуру, но нам цивілізації бракує».

Насправді, не сама лише вирішна ознака певного літературного стилю — його образність — доводить трохи не тотальну належність поезії Зерова саме до неоклясицизму (а не до абстрактніших різновидів клясицизму) — образність, така конкретна, пластична й барвиста:

і як не заздрить вам і молодості вашій —
цій сповненій вина і ненадпитій чаші,
цій гострій свіжості передсвітніх годин,
цій смужечці зорі над білим сном долин!

(«Тягар робочих літ...» — Камена, 37).

Більш за те — саме лірична тональність в епічному, суттю, жанрі оповідного, описового та медитативного сонету (resp. александринів) робить з Зерова виразнішого неоклясика, ніж корифеї французького парнасизму — Леконт де Ліль, Ередія, Сюлі-Прюдом, Теодор де Банвіль, Леон Дьеркс — і певною мірою наближає його до П'єра Люїса і Жана Лягора в французькому неоклясицизмі, до Елджернона Суінберна і Оскара Уайлда — в англійському, до кляриста-неопушкініянця Міхаїла Кузміна — в російському. Бо започаткований в Европі геніяльним Андре Шеньє неоклясицизм відрізняється від клясицизму, сказати б ортодоксального не самою лише принциповою відмовою від схематично-абстрактних і схематизовано-умовних компонентів цього останнього (як це впадає в очі при порівнянні фраґментів з дидактичної поеми «Гермес» Андре Шеньє з такими, суттю, умовно піднесеними і позаобразними дидактичними поемами Гельвеція або й самого Вольтера, і не самою лише консеквентною реалізацією програмового гасла Андре Шеньє:

На теми, що нові, античний вірш складаймо!

— а є й ще значно істотніша відміна. Неоклясицизм скрізь виступає як клясицизм артистично збагачений найліпше темперованими і наймудріше упорядженими із справжніх мистецьких досягів інших — попередніх до його даної стадії — стилів; а таку редінтеграцію іншостилістичних, проте справді високовартісних мистецьких досягів він може здійснювати лише через поетичне ускладнювання і схрещування системи літературних жанрів. Іммаментна логіка естетичної форми призводить до того, що кожен літературний стиль згодом перетворюється, в найвищих артистичних досягах своїх (коли вони, зрозуміла річ, існують), на певну жанрову відміну неоклясицизму, що його потім можуть розглядати як синтетичний стиль par exzellence Тож маємо, наприклад, у французькій поезії, — де чергування стилів відбулось особливо чітко — спершу післясентиментальний неоклясицизм Андре Шеньє і раннього Делявіня (що, безперечно, завдячують дещо попереднім сентименталістам), пізніше — післяромантичний неоклясицизм парнаської школи, що очевидно вібрав у себе все мистецьки найдосконаліше з поетичних досягів Віктора Гюго, Альфреда де Віньї, Альфреда де Мюссе, через літературне понередництво Теофіля Ґотьє і Бодлера, первісно належних до романтизму; а далі цілком виразно накреслюється післясимволічний неоклясицизм пізнього Мореаса, зрілого Анрі де Реньє, типового постсимволіста Валері (а в Німеччині — пізнього Стефана Ґеорге). Евентуальному постанню неоклясицизму післясюрреалістичного або післяекспресіоністичного стоїть на перешкоді хібащо артистична незрілість відповідних сучасних стилів; але й тут, мабуть, справдиться згодом, у всеевропейському історично-літера-

*) Краще казати тут про основний епічний жанр, певною мірою просякнений ліричним тоном — Д. В.

турному пляні, гідний вислів неоклясика Рильського щодо історично-літературного процесу на Великій Україні:

Коли доба нас дожене,
то й ми підемо в такт з добою.

Отже основна стилістична лінія Зерова саме як поета, а не лише засновника й метра київського неоклясицизму — це є вбирання в український клясицизм (такий іще ригідно-обмежений у непослідовних спробах Куліша, Щоголева, Старицького, Лесі Українки) справжніх артистичних досягів символічної і, меншою мірою імпресіоністичної лірики, перетворюючи їх на ліричну тональність епічної, в основному, віршованої мініятури; і це вповні відповідає генеральному завданню не самого лише українського, а й всеевропейського неоклясицизму, а саме — через ускладнення й синкретизацію поетичних жанрів рединтеґрувати розпорошене стилістичне багатство національного мистецького слова в усіх його артистично досконалих літературних проявах.

Повертаючися до артистичної образности Зерова, бачимо, що вона виразно кульмінує в мистецтві епітету. Поряд із найвишуканішими прикметниками, що подеколи визначають собою не сам лише відповідний іменник-предмет, а й цілу емоційну тональність сонету й александринів — як от: «ступила ти на шлях на з л о в о р о ж и й свій» (Камена, 38), «вибух с п р а в е д л и в и х мін» («Таємничий острів»), «немов би вістря н е в і д б і й н и х шпад» («Poor Yorick») «він гладить о к с а м и т н о ю рукою» («Параду»!), «як в они дні — Сатурнові, д н е д а в н і» («Діва»), «в і к о п о м н и й дар» (Страсна п'ятниця), «орава п о с і н а ц ь к а, гадь х о р о б р а («Обри») — поряд з усім тим знаходимо раз-у-раз епітети найпростіші, часом і найбуденніші («б е з в л а д н у руку, зачіску т у г у» — цикль «Poor Yorick» «дощу б у й н о г о» і «в е с е л і вруна» — «Обри»), проте вони застосовані і скомбіновані з таким бездоганним артизмом вульгаризацію думка не постане про евентуальну вульгарнизацію стилю. Навіть досить часта повторність тих самих епітетів (формально заборонена в клясичному сонеті) не впадає в очі через неперевершену рафінованість уживання в кожному окремому випадку. Мабуть, небагато хто з найпроникливіших знавців зеровської поезії помічає, що далеко найулюбленіший епітет Зерова це «чорний» — і в основному, і в переносному значенні; порівн: «і чорний день десь дзвонить у стремена» («Сон Святослава»); «і чорних воєн безпощадна тінь» («Херсон», 3); і навіть «чорне сонце Іудеї» («Страсна п'ятниця»). Цей епітет — єдиний, що може повторюватись у тому самому сонеті Зерова і двічі («Сон Явятослава»), і навіть тричі («Олександрія — до речі, усі три рази без найменшої емоційної метафоричности), він десятки разів трапляється в ориґінальних поезіях Зерова і раз-у-раз застосовується в його перекладах, коли в ориґіналі немає нічого подібного (напр. двічі в оді «До римлян» — Hor. carm. 3, 6 — Камена, 37). Другий, за частотою вживання, епітет (проте далеко рідший за «чорний»), це, природна річ «білий», що вживається, мабуть, виключно в основному значенні (див. приклади вище, в перекладному фраґменті з Верґілієвих Ґеорґік «На костях»). Отже, якою багатою й барвистою має бути образність поета, шоб превелика чисельна перевага «чорно-білої» кольорової антитези зовсім не впадала в очі, ба навіть найчастіше лишалась мало помітною!

«Sonnetarium» Зерова — той величний і непроминальний український внесок до всеевропейського клясичного сонету — належить, поряд із драмами та драматичними поемами Лесі Українки, «Лисом Микитою» Франка, «Байдою» і «Чорною Радою» Куліша, до найвиразніших взірців нашого творчого змагання з світовою літературою. Це наші національні твори, бо вони великі твори, твори світового діяпазону, а до національної літератури повинно належати лише велике. Наша література, що хоче бути національною, може бути тільки великою літературою — або вона не буде національною. А великою — це значить насамперед артистично досконалою. З бездоганною консеквентністю здійснив Микола Зеров у своїй поезії поставлені ним самим передумови неоклясичної досконалости: «паргнення слова твердого й гострого, без ліричного тремтіння *), зате чіткого ясною лінією» (До джерел, 250).

3. ФІСОЛОФІЯ МИСТЕЦТВА.

Полеміка проти неоклясицизму Миколи Зерова ведеться не лише шляхом накидання «чужолюбства» та «голого учнівства» в Західньої Европи, а ще й шляхом закидання «раціоналістичного світогляду», мовляв, несполучного з ментальністю сучасної доби:

«Раціоналізм — філософська база неоклясицизму — не буде ідеологією нового письменника, і формальний вишкіл не може стати самоціллю, а національна стихія не вкладається в рамки чужих форм, які б гнучкі вони не були» (збірник МУР 1, 69).

Отже публіцистична критика трактує поетичне мистецтво як «формальний вишкіл», який слід якомога швидше технічно засвоїти і «світоглядово» перебороти. Пишіть, будь ласка, якою завгодно формою, хочете — сонетом, хочете — гексаметром, аби за змістом це була та сама аґітка, та сама примітивна мелодеклямація!

Насправді ж поетична форма не є технічною, що її можна засвоїти механічно. Поетична форма — це результат естетичного оформлення чи то естетизації літературного матеріялу, отже вона збігається з самим поетичним твором, наскільки він може розглядатись як поетичний; поетична форма це сам твір, за виключенням того, що поет не спромігся (рідше — не хотів) трактувати артистично, а лишив у позамистецькому, естетично невтральному стані. А вважати ціле мистецтво як таке за техніку «формального вишколу»— це річ, поза всім іншим, цілком неплідна.

Проте переходимо до проблеми раціоналізму. Якою мірою можна вважати раціоналізм за «філософську базу» неоклясицизму, а точніше, кажучи — поезії Зерова? Тією самою мірою, що й у кожного іншого письменника — не більше. Правдивий ірраціоналізм природно постає на ґрунті поглядно примітивної ментальности, як от в обрядовій поезії, в коломийках, у сучасних англоамериканських limenks та муринських spirituals а за модерної інтелектуальної стадії українського письменства вибирати доводиться лише між тим чи тим ступенем раціональної ясности (це не значить — загальноприступности), або ж тими чи тими засобами симуляції та імітації ірраціоналізму — коли письменник, сконструювавши твір свій за більш-менш раціональним пляном, навмисне деформує дещо в остаточному викладі, заради гострішого естетичного ефекту, отак, напр., скрізь у Юрія Косача, а тією чи тією мірою — майже в усіх поетів і белетриствів-стилізаторів. Зрештою, раціоналізм взагалі — не світогляд, а метода філософічного наукового мислення, яка зовсім не визначає собою цілого світогляду людського: Аристотель, Спіноза, Вольтер — усі троє є безперечні раціоналісти, а чи багато в них світоглядово спільного? Так само й між ірраціоналізмом берґсоніянства та ірраціоналізмом Якоба Бьоме або Сен-Мартена годі шукати світоглядової спорідненості.

Коли ж конкретно ставити питання, які світоглядові елементи характеризують поезію київських неоклясиків (а не клясицизм як такий, бо кожен мистецький стиль може історично сполучатися з різними світоглядовими настановами), то на це може бути лише одна відповідь: це — естетизм, себто культ мистецтва, концепція Краси як найвищого блага, як конкретної артистичної синтези Добра і Істини. Естетизм київських неоклясиків є такою мірою самоочевидний, що її піддавати його сумніву можна було б хібащо за допомогою фляґрантних софізмів. А зрештою, ніхто в цьому ніколи й не сумнівався скільки небудь серйозно, бо ж поетичні твори неоклясиків самі за себе досить виразно промовляють.

Не бракує й спеціяльно розгорнених поетичних висловів. Рильський викладає засади свого світогляду з цілковитою ясністю в одному з ранніх своїх сонетів:

---

*) Під ліричним тремтінням розуміється тут, очевидно, не внутрішній ліризм емоцій, а зовнішню мелодеклямаційність «розливних сліз, плиткої гістерії» або (як поет одного разу висловився в літературному середовищі) «деренчання послабленої струни».

148—155). Це непродумане і необґрунтоване визначення Ю. Шереха в його інтерпретації образів та ідей «Вертепу» суперечить дійсному ідейному і світоглядовому змістові цього твору і не відповідає правді. З цього випливає низка непорозумінь, коли сам Шерех пише, що «на тому, чи зрозуміє його («Вертеп» і ваплітянство — П. Г.) наше покоління в еміґрації, думається, можна буде перевірити, наскільки взагалі сучасна українська еміґрація доросла до рівня, якого дійшла українська література і українська духовість, і наскільки ця еміґрація спроможна бути активним чинником у продовженні й розгортанні цього руху».

Прийнявши на віру визначення світогляду Українського Відродження, як «матеріялістичного світогляду» і повіривши Ю. Шерехові, читач матиме фальшиву уяву про цей рух і ми вже маємо познаки критичного або й різко неґативного наставлення до Хвильового і ВАПЛІТЕ значної частини нинішньої еміґрації, а воно помилкове і безґрунтовне. Для декого помилка Ю. Шереха дуже приємна, остільки вона підтримує почуття піємонтизму і вищевартности тієї частини української еміґрації, яка була відірвана від української дійсности під совєтами і схильна все в ній тотально знецінювати і неґувати як «здеморалізоване і большевицьке». На превеликий жаль, ці фальшиві почування і уявлення частини старої еміґрації петлюрівської ґенерації підтримує дехто з нових «підсовєтських» еміґрантів. Помилкою Ю. Шереха поспішив скористатись його літературний противник В. Державин, щоб протиставити «здеморалізованому суспільству Наддніпрянщини» ідеологію і світогляд еміґрації. Державин дає пораду «критично ставитися до хвильовизму та неохвильовизму і не в ньому, а в героїчній творчості О. Ольжича і Олени Теліги вбачати насьогодні національний стяг нашої духовости і найглибше національне слово нашого письменства» (Календар-альманах на 1948 рік, стор. 146—147).

Нам дуже приємно знати, що В. Державин так високо оцінює Ольжича і Телігу і що саме в їх героїчній творчості бачить національний стяг нашої духовости сьогодні. Коли це щиро, то таке зрозуміння цієї духовости для критика багато важить. Але вважаємо за помилку і непорозуміння протиставлення цієї духовости хвильовизмові, чи неохвильовизмові як чомусь не тільки меншевартісному, а й протилежному чи може й ворожому. Таке протиставлення фальшиве, воно не відповідає дійсності, воно шкідливе. Воно веде до самоізоляції української політичної еміґрації від свого народу і, зрештою, до ствердження большевицької тези про чужість і ворожість української політичної еміґрації і українського націоналізму чи національно-визвольного руху для українського ж таки народу.

Не маємо намірів з політичних міркувань прикрашувати і підтягати Хвильового і ВАПЛІТЕ до нашої національної духовости, як вона виявлена в творчості Ольжича і Теліги, як вона виявляється в ідеології і світогляді українського визвольного руху сьогодні. Це привело б тільки до фальшування фактів. Нас цікавить насамперед правда і правдиве ідейне й духове обличчя Хвильового і ВАПЛІТЕ, як об'єктивних даностей, як історичних фактів. І лише після належного зрозуміння дійсного внутрішнього змісту хвильовизму чи ваплітянства вважаємо за дозволене оперувати цими поняттями в літературній, ідеологічній і політичній боротьбі нашого часу. А в нашій публіцистиці на еміґрації (і в большевицькій пресі) робиться навпаки — до певних політичних та ідеологічних позицій і тез такі поняття як «хвильовизм», «націоналізм» і т. п. підтягаються чи заперечуються, незалежно від їх правдивого змісту. Автори й полемісти вкладають у них свій зміст і свою уяву, іґноруючи правду.

Дотеперішнє нерозуміння й несприйняття Хвильового і ВАПЛІТЕ певною частиною нашої еміґрації може справді служити критерієм оцінки, наскільки вона доросла до рівня Українського Відродження 20-их років, наскільки ця частина спроможна бути активним чинником у продовженні й розгортанні цього руху та чи може вона репрезентувати ідейно-український рух на сучасному етапі.

VI. РЕВОЛЮЦІЯ І ПОСТУП.

Критичне або й неґативне становище до хвильовизму і ВАПЛІТЕ ґрунтується переважно на зовнішніх біографічних даних про Хвильового та його однодумців і частково на романтиці революції, яка виявлена в їх творах. Ані перше, ані друге не може бути достатньою підставою для виявлення і характеристики внутрішнього ідейного змісту хвильовизму і тим більше не може бути підставою для утотожнення його з большевизмом.

Той факт, що Хвильовий у певний час боротьби опинився під червоним прапором, на боці революційних сил, керованих большевиками, ще не означає, що він внутрішньо своїми поглядами і духовістю був большевиком. А коли вже йти за біографічними даними, то чому береться лише цей епізод з його біографії і забувається про те, що Хвильовий був також організатором «Просвіт», був палким прихильником Української Центральної Ради і боровся за Українську Народню Республіку? (див. О. Ган — «Трагедія Хвильового»). І чому, нарешті, замовчується той факт, що Хвильовий, тримаючи партійний квиток КП(б)У в кишені, провадив боротьбу проти лінії партії? Досить порівняти «комуністів» Хвильового і М. Куліша з «некомуністами Рильським і Тичиною, щоб стало ясно, що ця сторінка біографії Хвильового не може бути рішальною для визначення ідеології і духовости хвильовизму.

Так само не можна неґувати чи визначати суті хвильовизму за романтикою революції чи «загірньої комуни», не завдаючи собі труду глибше проаналізувати, який зміст вкладається в цю романтику і яка духовість в них виявляється.

Епоха революції 1918 року проходила під знаком соціялізму — в цьому її домінуючий ерос і патос. Ця доба мала своїх апостолів і ентузіястів. Мала вона і своїх фанатиків. Бачимо їх у новелі «Я» (Романтика) Хвильового. Покоління цієї епохи, коли «люди ходили голі й голодні й були велетнями й богами», репрезентує також і товаришка Уляна з повісти «Сантиментальна історія». «Вона так тепло говорила про свою епоху, як про неї не скаже жодний поет». В романі «Вальдшнепи» це покоління репрезентує Ганна — дружина Карамазова. Карамазов переживає кризу й еволюціонує в напрямі нового ідеалу, що його патосом просякнена нова доба і носієм якого є нове покоління — в напрямі Аглаї. Прообразом Аглаї є Б'янка з «Сантиментальної історії». «Той химерний час революції 1917 року зачепила Б'янка тільки одним крилом своєї юности», але, — признається вона — «товаришка Уляни даремно думала, що я не розумію його. Він і мені лежав на серці. З таким же розумінням покоління епохи революції підходить і Аглая до Карамазова, коли характеризує його: «Отже, маємо безперечно здібного недоука з **романтичним** складом натури... Карамазова захопила соціяльна революція своїм розмахом, своїми соціяльними ідеалами, що їх вона поставила на своєму прапорі. В ім'я цих ідеалів він ішов на смерть і пішов би, висловлюючись його стилем, на тисячу смертей»... «Тоді всі пізнали таємну даль», — висловлюється про цю епоху Б'янка. Це було підкреслення ідеалізму і романтики Революції.

«Таємна даль» чи «Загірня комуна» — це образ того міту епохи революції, що ним було перейняте її покоління. Не тільки Хвильовий, але й Християни з табору УНР. Це була домінанта. Національне визволення і відродження нації, думалося, прийде само в процесі соціялістичної революції. Це не виключалося, але включалося, як одне з завдань Революції. У 20-их роках Хвильовий виступив не проти революції, а проти большевицької контрреволюції, його гаслом було продовження і поглиблення Революції в національній площині й очищення її від московсько-большевицького намулу. Питання про відношення до революції було в свій час поставлене й на еміґрації, на сторінках «Розбудови Нації», — органу Проводу Українських Націоналістів. В одному з чисел цій темі присвячено спеціяльну статтю під заголовком «Революція чи контрреволюція», де з наголошенням зазначалося: «Східню революцію, — ту чарівну, велику й дорогу нам подію, на яку кожний свідомий активний українець чекав ,як на спасителя, — ту революцію мусимо прийняти. Між нами не може бути місця для тих, що в революції бачать тільки «царство сатани», «перемогу хамства».

Революція 1917 року — весна нашого народу, рене-

санс його, ранок і пробудження. Революцію, як протест проти вчорашнього, мусить прийняти кожний, для кого українство не фраза, не емоція, а свята справа — проблема всіх проблем» («Розбудова Нації», ч. 3, 1928 р.).

Про проблему революції і поступу йде пожвавлена дискусія на сторінках роману «Вальдшнепи» в розмовах Карамазова і Аглаї. — «Я іноді буквально задихаюсь од щастя, — говорить Карамазов. — Темні сторони нашої дійсности тоді зовсім зникають із моїх очей, і я починаю рости і виростаю у велетня. Бо й справді: в суспільстві не може бути такої ситуації, коли не можлива боротьба. Коли ж це так, то... як усе таки весело жити «на етом свете, господа»... Ти не можеш і уявити, як я полюбив це заялозене слово — поступ. Поступ — це ж по суті якор спасіння. Це ж вихід із того становища, що в нього зайшла революція».

— Але ти говориш зовсім, як учень першої групи, — сказала Аглая.

— Цілком справедливо! — гаряче підхопив Дмитрій. Я і є учень першої групи і маю мужність визнати це. Така вже логіка подій: хто хоче жити в наші дні, той обов'язково мусить починати з абетки...

— І витягувати з архіву старі гасла?

— А хоч би й так. Хіба революційні гасла сьогоднішнього дня, завтра не можуть стати реакційними? Хіба ми не маємо прикладів? І навпаки: хіба кличі 1917 року сьогодні не стали фарисейством і матеріялом для спекуляції? Це не значить, що ми збанкротували, а це значить, що треба бути діялектиком. Сьогодні масу можна повести тільки під тим стягом, що на ньому буде чітко написано — «поступ».

Не підлягає сумніву, що думки вкладені в уста Карамазова, є думками Хвильового,

Звертає свою увагу передовсім творчий і діялектичний підхід до життєвих явищ, а в даному випадку до гасел революції. У свій час Карамазов ішов в ім'я цих ідеалів на смерть. «Але як мусів себе почувати Дмитрій Карамазов, коли він, попавши в так зване «соціялістичне» оточення, побачив, що з розмаху нічого не вийшло і що його комуністична партія потихесеньку та полегесеньку перетворюється на звичайного собі «собірателя землі руської» і спускається, так би мовити, на гальмах до інтересів хитренького міщанина середнячка». Це вже занадто, бо на погляд Карамазова цей середнячок «завтра стоїть і стояв грізною примарою на путях до світового проґресу»...

Революційна натура Карамазова — Хвильового перейнята протестом. Він в опозиції. «Карамазови не можуть бути не опозиціонерами, бо події вони прийняли крізь призму своєї романтичної уяви про світ. Вони не можуть заспокоїтись, бо їм на роду написано тривожити громадську думку». Гасло Хвильового: «уміти мислити і відчувати», бути діялектиком, є гаслом творчої, діялектичної методи, протиставленої догматизмові і закостенілому доктринерству. Визначення Карамазова, як «вічного учня» він приймає за похвалу і радить іншим «бути діялектиком». «Старі» гасла українського націоналізму в підсовєтській дійсності набрали революційного значення — чому ж не витягти їх не скористатись в ім'я творчости і активного життя і в боротьбі проти большевицької реакції?

Як революціонер і діялектик, Хвильовий в новій дійсності переживає кризу, що її відтворено в образі Карамазова. В чому суть цієї кризи? Карамазов запевняє, що «це не значить, що ми збанкротували». Але Аглая краще й ясніше розкриває суть цієї кризи. Карамазови зупинились на якомусь ідіотському роздоріжжі. Українська дійсність і відродження української нації, з одного боку, і большевицька «соціялістична революція», з другого. Два шляхи, що виключають один одного, — дві революції. Якщо в революцію 1917 року гасло єдности з революційними силами Росії для повалення царату і розбиття «тюрьми народів» було революційним і проґресивним, то тепер, коли саме партія перетворилася на «собірателя землі руської», те гасло стало реакційним. Але Карамазови ще в полоні своїх сталих уявлень і емоцій і зв'язані з доктриною соціялізму, з Марксом і партією. «Дмитрій Карамазов і Дмитрії Карамазови прийшли до жахливої для них думки: немає виходу. Зі своєю партією рвати не можна, бо це, мовляв, зрада не тільки партії, але й тих соціяльних ідеалів, що за них вони так романтично йшли на смерть, це буде, нарешті, зрада самих себе. Але й не рвати теж не можна. Словом, вони зупинились на якомусь ідіотському роздоріжжі. І от Карамазови почали філософувати й шукати виходу з зачарованого кола. Але й тут їм не пощастило, бо вони шукали парикмахерського перпетуум мобіле: шукали такого становища, коли й **вівці залишаються цілі і вовки не почувають голоду.** Коротко кажучи, ці недоуки остаточно заплутались і, таким чином, прийшли до душевної кризи»...

Карамазов трагічна постать... Так визначає її Аглая. Карамазов не заперечує і пояснює: «Очевидно, така вже моя вдача». Але трагізм тут не у вдачі, а в ситуації. Або вірніше — і в тому і в другому. Це символ трагедії української нації, яка опинилася на роздоріжжі епохи воєн і революцій, в надзвичайно складній і трудній ситуації, в момент свого національного державного відродження і ставання.

В новелі «Я» Хвильового маємо один з актів цієї трагедії — в роки революції. Цей твір сприймається багатьма в буквальному сенсі зображених подій і ситуацій, а особу, від якої ведеться оповідання, утотожнюють з Хвильовим. Такий підхід до новелі «Я», як до твору автобіографічного і натуралістичного зображення дійсних спостережених і пережитих подій дав привід комусь кинути на адресу автора страшне обвинувачення: Хвильовий — чекіст і вбивник своєї матері. Це — непорозуміння і вульґаризація справи.

В дійсності новеля «Я» є щось більше, як натуралістична фотографія. Це твір надзвичайно глибоких філософських узагальнень і символів, який розкриває дійсність глибшу, ніж ту, що ми її звичайно бачимо і безпосередньо спостерігаємо. Автобіографізм його твору не в буквальній відповідності героя і його вчинків до особи Хвильового, а в світовідчуванні і переживаннях, що в ньому відбиваються. А головне в ідеї твору.

Хвильовий, безперечно, типова постать української інтеліґенції за часів Революції і в цьому вартість автобіографічних елементів у його творах. Герой новелі «Я» символізує не лише комуністичну частину інтеліґенції, яка спинилася під червоним прапором з московськими большевиками. В такій же мірі цей образ є символом тієї соціялістичної інтеліґенції, яка стояла під національним прапором, але так само роздвоювалась і вагалась на роздоріжжі революції і цим сама себе руйнувала і розслаблювала свою волю і ставала жертвою ворожої навали. Герой оповідання Антоненка-Давидовича «Смерть» — колишній організатор «Просвіт», аґітатор Центральної Ради, який «тікав з військом Директорії», переживає таку ж саме трагедію. Це трагедія всієї української інтеліґенції тих часів — трагедія української національної Революції.

Хвильовий відтворює цю трагедію і оцінює її не як «чекіст» чи комуніст, а як український патріот і українська людина, яка вже усвідомила згубність большевицької революції, з її бездушністю, раціоналізмом і відірваним від національного ґрунту ідеалом «загірньої комуни». Символом цієї революції є доктор Тагабат. «Цей доктор з широким лобом і білою лисиною, **з холодним розумом і з каменем, замість серця,** — це ж він безвихідний хазяїн українського комунара Андрія, який є «нікчемою в його руках, яка віддавалася на волю хижої стихії». Чому віддавалася? Бо ідея соціялізму і пролетарської революції своїм розмахом і гаслами полонила уяву і була провідною ідеєю і української інтеліґенції тих часів... Ця ідея в тодішньому її змісті і оформленні протиставилась національній ідеї, як універсальна і вища. Перед духовим зором Андрія була мати — Україна, — «втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на грані невідомих віків». Але цей кінець своєї душі Андрій змушений ховати і нищити в собі в ім'я того «вищого» ідеалу. Бо мати не приймає ту революцію, заперечує її «хижу стихію». «Хижа стихія? Хто сміє думати так? Так думають тільки версальці: це контрреволюція». Так думає Андрій. І його «неможливий біль», його «незносна мука» теплюють в лампаді фанатизму перед цим прекрасним печальним образом матері — Марії.

Трагедія душі роздвоєної між розумовим прийняттям комунізму і чуттєвим його відкиненням. Щось від гамлетизму. Інстинктом, ірраціонально Андрій відчуває в образі Матері найвищу святість і готовий

впасти перед нею на поліна. «Але знову передо мною проноситься темна історія цивілізації і бредуть народи, і віки, і сам час... І я здавлюю голову. Що я мушу робити? Невже я, солдат революції, схиблю в цей відповідальний мент. Невже я покину чати і ганебно зраджу комуну?.. Тоді я, знеможений похиляюся на паркан, становлюся на коліна і... молитовно дивлюсь на східній волохатий силует — чорний трибунал комуни... Воістину: це була дійсність безвихідна, неминуча, як сама смерть. Але це й була єдина дорога до загірніх озер невідомої прекрасної комуни... І тоді я горів в огні фанатизму і чітко одбивав кроки по північній дорозі... »

Яка ідея цього твору? Що хотів сказати автор? Ми вже частково відповіли на це питання. Це неґація большевицької революції, як чужої і ворожої Україні стихії. Це також неґація одірваного од національних джерел і живого життя доктринерства і однобічного раціоналізму, що в поєднанні з фанатизмом ведуть дорогою руїни людського «я» і смерти. Не неґація і заперечення большевизму.

Герой новелі увесь час мучиться і терзає себе питанням: може це помилка — вбивати в собі людину, своє національне «я» і свою матір? «Може треба інакше зробити?» Але він не міг ще усвідомити цієї помилки і «горів у вогні фанатизму і чітко одбивав кроки по північній дорозі». Чекіст Андрій — це образ фанатика певної доктрини, що у своєму фанатизмі доходить до крайніх меж, топче в собі кращі людські почування, теплі людські слова, тиху задушевність і втрачає подобу людини — царя природи — перетворюючись не то «в машинізованого хижака, не то в хижу машину».

Микола Хвильовий в момент написання цього твору, безперечно, був уже свідомий цієї помилки. В роки революції був момент, коли він очевидно, сам її пережив. Новеля "Я" є актом її усвідомлення і активного переборення. Цим твором Хвильовий звільняється від свого «безвихідного хазяїна» — доктора Таґабата — людини-автомата «з холодним розумом і з каменем замість серця»; в ньому знову відроджується його власне «я» і вже не хоче залежати від абстрактної комуністичної доктрини. Тут ми є свідками перерождення Хвильового і народження в ньому українського революціонера — націоналіста, який вже сам формує оточення за власним образом і власною уподобою. В цьому аспекті в підводній течії образів у новелі "Я" Хвильовий розстрілює чекіста і реабілітує другий кінець своєї душі — Україну і українську людину. В ширшому означенні це означає реабілітацію українського націоналізму. Образ «загірньої комуни» блідне і розпливається, як димок химери, як плід «кастрованої мудрости» марксової «науки». Устами Аглаї Хвильовий заявляє: «Маркс — чужорідне тіло для України. Але хто сказав, що Маркс вічний і єдиний прапор проґресу?» Революція і Україна у Хвильового тепер є явищами нерозривними. Соціяльне і національне становлять нерозривну єдність. Цілком слушне визначення Хвильового як письменника та ідеолога революційно-творчої, динамічно-новаторської України.

В новелі «Я» показано розбіжність большевицького шляху революції з людським «я» — з етикою і мораллю людини. Звідси траґедія: «Я — чекіст, але я й — людина». Коли йти за розвиттком подій, показаних у новелі та їх розв'язкою, — перемагає чекіст над людиною. Перемагає віра в загірню комуну і в те, що большевицька революція — «єдина дорога до загірніх озер невідомої прекрасної комуни». Фанатична віра і сильна воля героя змушують замовкнути розум і почування людини, щоб підкорити їх розумові комуністичних доктрин. Типова ситуація для підсовєтської людини, стиснутої з усіх боків большевицькою дійсністю. Чи не є ця дійсність і сьогодні, «як зграя голодних вовків»? Чи не здається вона й сьогодні безвихідною і неминучою, «як сама смерть»? І чи не вірять ще й сьогодні колишні друзі Хвильового — Тичини і Смоличі, що це «єдина дорога до загірніх озер невідомої прекрасної комуни»?

Заслуга Хвильового і є в тому, що він своїм глибоким проникливим розумом і надзвичайною інтуїцією відчув і зрозумів, що на тій дорозі людину і цілі народи чекає загибіль і смерть і він героїчним зусиллям розірвав завісу тієї дійсности і показав шлях виходу з неї і нові перспективи.

У «Повісті про Санаторійну зону» є місце, що розкриває зміст переоцінки вартостей, який у новелі «Я» завуальований і розкривається лише в образах. Ці слова відносяться до колишнього романтика «загірньої комуни» Анарха, героя повістя. Але вони можуть бути віднесені і до Хвильового.

«Це було, здається, на провесні нової героїчної ери... Мільйони, більйони, трільйони машиністок та інших «співчуваючих» державних діячів невимушено підкреслювали геніяльного Маркса та геніяльну революцію. Проте, тоді вже поганої хуртовини не було, а була прекрасна хуртовина під совсом дикого шовінізму та порнографії. Та і по оселях ходили трубадури й надхненно співали про... національний (московсько-большевицький — П. Г.) месіянізм. І це м'яко називалось утилізацією Маркса.. Дорогий революціонере! Не подумайте, боже спаси, що цей величезний вступ (може більший від самого листа) немає ніякого відношення до того, що я вам зараз скажу... Певно, розум повинен керувати почуттям... І переоцінець вартостей, очевидно, добре засвоїв собі мудру формулу: «проти рожна не попрьош». Це робить йому честь і показує, що він не з тих парвеню, які пильнують вискочити з свого природного оточення. Це робить йому честь... Він нарешті зрозумів, що всі його утопії є плід його недозрілого розуму. І правда, які можуть бути утопії у відсталій економічно й політично країні? Це ж тільки імпресіоніст Бакунін міг мріяти про всесвітній бунт. Так-то, шановний революціонере! Я віддаю честь вашому переоцінцеві вартостей за те, що він переборов авторитети і живе своїм власним розумом. Він нарешті зійшов на широкий шлях, і перед ним замаячили рожеві перспективи. Це вже не утопія, а те реальне, чого ми багато віків чекали»...

В цьому пляні переоцінки шляхів большевицької революції написана й новеля «Я».

Відомий факт, що Шумський читав новелю «Я» на політбюро КП(б)У, кваліфікуючи її, як революційний твір. І з другого боку, з позицій офіційно-большевицьких Хвильовому робили закиди сумніву в його революційности. В цьому є певна закономірність. Хвильовому закидали: невже творці Революції ставали на грані віків і викликали Марію, втілений прообраз матері?... «Який же ти революціонер, коли в тебе «кололось» твоє «я»? На це Хвильовий з гордістю й убивчим сарказмом відповідав: «Коли ти просвітянська колода, звичайно, без сокири ще вік пролежиш. Але коли ти обиватель і служиш, припустім, у якомусь департаменті, то хоч ти об'єктивно й маєш тенденцію бути царем природи, але суб'єктивно ти — гоголівський герой. Справа тільки в тому: чи бути тобі Акакієм Акакієвичем, чи держимордою. Тут маєш вибір».

Проблему революції і революційности Хвильовий розуміє і трактує, як бачимо, зовсім не по-большевицькому, а навпаки, це трактування антибольшевицьке, українське. Погляди Хвильового на революційність і революцію є поглядами українського націоналізму. В органі проводу Українських Націоналістів «Розбудова Нації» (за 1928 рік, число 3) читаємо:

«Тільки творчість є ознакою революційности. Бути революціонером — це перш усього знищити психологію раба супроти національно-ворожих держав, супроти соціяльно партійних доктрин.

Революційність — це протестантизм, це рух. Революція — це воля духа, це воля творчости.

Революційність — антитеза закостенілости, консерватизму й доктринерства.

Революційність — це поглиблення й збагачення світогляду, одухотворення народу.

Не вдовольнятись найменшим, — а стреміти до найбільшого.

Не вірити в Маркса чи ворожі сили, а в Українську Націю.

На накидати життю непорушних форм і догм, — а дати людському духові змогу творчости. Це є завданням українського революціонера — націоналіста. Революційним бо є тільки рух, що виростає з національного ґрунту, що родиться з національного еросу, — а не з мертвої абстрактної утопії.

Відновити могутню незалежну й соборну Українську Державу, а в ній здійснити ідеал соціяльної справедливости, добра і краси, — це одиноке гідне революції завдання. Все інше — контрреволюція».

В цьому ж напрямі до такого розуміння революції і революційности еволюціонує і Хвильовий. Трагедія, що її змальовано в новелі «Я» — це трагедія українського революціонера, який не може порвати свого міцного зв'язку з духовістю свого народу і природою своєї землі. В його уяві мерехтіли «шведські могили» і українські степи, а в борах бродили «тіні середньовічних лицарів». Він прагнув до гармонії поступу і трагедії, а революцію хотів творити не за абстрактною схемою чужої доктрини, а як органічний твір української людини. Але на шляху до української синтези стала большевицька Москва, що фігурує в новелі в постаті доктора Тагабата — людини «з холодним розумом і з каменем замість серця». Це він наказує в ім'я революції вбити в собі людину. Герой новелі «Я» виконує цей наказ у фанатичному засліпленні й пориві. Але в дальших творах герой Хвильового вже ставить питання: «Невже я зайвий чоловік, тому, що я безумно люблю Україну?» («Редактор Карк»). І ми знаємо, що Хвильовий дав на це питання свою од верту і недвозначну відповідь: «у свій час національні війни були революційними, червоним явищем в історії» («Думки проти течії»). Карамазова захоплює тепер «ідея відродження української нації. Аглая ж проголошує ідеї українського націоналізму, і представляє його як молодий прогресивний і революційний фактор, що виступає на арену історії. І це є думки не одного лише Хвильового. Микола Куліш у своєму виступі на театральному диспуті у гострій драстичній формі звертав увагу на обминання національної проблеми в совєтській літературі, з огляду на небезпечність її щодо літературної кар'єри. А на закиди, що він, так би мовити, прикипів до цієї проблеми, відповідав: «Я, як член партії (!? — П. Г.) і громадянин, не можу обійти цієї проблеми і не хочу розв'язувати її в білих рукавичках... Рекомендую і вам... А ту ж моду, що зараз існує в літературі відносно національного руху на Україні (в минулому, в часи революції, тільки плямували і тільки ганьбили національне життя і нац. рух) я вважаю за шкідливу».

Така постава логічно і послідовно мусіла привести і привела до боротьби проти партії і до заперечення большевизму. Карамазови переконалися, що виходу з кризи не можна осягнути, якщо шукати «такого становища, коли й вівці залишаються цілі і вовки не почувають голоду». Хвильовий нещадно зриває маску з московсько-большевицького вовка в овечій шкірі і творить ідеологію боротьби з насильником і окупантом української землі.

Протибольшевицька постава Хвильового і ВАПЛІТЕ не вичерпується національною проблематикою, і розходження з партією виявилося не лише в запереченні колоніяльної політики Москви щодо України. Хвильовизм є запереченням большевизму і в ідеологічно-духовій площині і, зокрема, в філософії історії. Концепція революції, во главі угла якої поставлено національну ідею і проблему відродження нації, є по суті запереченням історичного матеріялізму і марксизму з його теорією клясової боротьби як основного і єдиного рушія історії. Хвильовий у своїх створах цілком ясно вказує на те, що ідеологія і світогляд українського відродження 20-их років — це нова доба і новий етап в процесі революції. Зміну епох у розвитку української духовости Хвильовий відтворює як зміну поколінь. Товаришка Уляна в повісті «Сантиментальна історія» репрезентує покоління романтиків революції 1917 року і вона говорить представникові нового покоління: — «Я вам, Б'янко, страшенно заздрю й зовсім не тому, що ви красуня... Я вам заздрю тому, що ви людина нового покоління і для вас наші терзання — порожній звук... Ви ніколи не можете затоскувати за раєм, як я й тисячі нас, надломлених людей громадянської війни»... Той химерний час Б'янка зачепила тільки одним крилом своєї юности. Але товаришка Уляна зовсім даремно думала, що я не розумію його». «Він і мені лежав на серці», — заявляє Б'янка. «Тоді всі пізнали таємну даль, але той час уже не прийде ніколи, як не прийде ніколи й голуба молодість».

«Значить, і даль треба шукати на якихсь інших шляхах?» — подумала я.

Б'янка відчуває більш інтуїтивно, ніж усвідомлює цей новий шлях. В ній росте Аглая і вона виступає в романі «Вальдшнепи», як «нова людина нашого часу».

Революція 1917 року лишила по собі лише спогад, що тане і розпливається, як димок, і Аглая радить Карамазову не перейматися цим і «переконатися нарешті, що нічого вічного нема і що все в свій час мусить зникнути в безвість, як і цей прекрасний димок... Отже, не ловіть руками того димку, що тікає від нас і що його не можна зловити. Треба розкладати нове багаття, бо тільки біля нього можна погрітись»...

«Молоді вітерці», «нова даль» і «нові люди», що мають розкласти і запалити нове вогнище — чи є потреба розшифровувати ці символічні образи? Цілком очевидно, що мова йде про новий визвольний, ідейний і духовий рух — рух українського відроджен ня, який підносив на своєму прапорі ідею вільної і творчої людини і відродження української нації — ідея, яка має запалити вогнем нового патосу й ентузіязму українські серця і душі. Андрій Хвиля розшифрував образ і наміри Аглаї так: «Вона радить запалити багаття, щоб розпалити море націоналістичної боротьби й залізом і кров'ю повертати історію України на шлях українського націоналізму». І мав слушність.

Аглая, як представник нового націоналістичного покоління України, дає досить гостру, але влучну характеристику попереднього покоління Української Революції. «Карамазов завдяки романтичному складові своєї натури й завдяки, мабуть, революції, хоче таки розв'язувати проблеми універсального значення, але він їх розв'язує в хаосі своєї ідеологічної кризи, в хаосі своїх недоношених уявлень про картину світу, і тому послідовно мусить прийти до розбитого корита... Ці Карамазови забули, що вони Карамазенки, що їм бракує доброго пастиря. Вони (часто розумні і талановиті) нездібні бути оформителями й творцями нових ідеологій, бо їм бракує широкої індивідуальної ініціятиви й навіть відповідних термінів, щоб утворити програму свого нового світогляду».

Устами Аглаї Хвильовий заявив про творення нової ідеології Українського Відродження. Що являє собою ця нова ідеологія і новий світогляд і яке їх відношення до ідеології і світогляду большевизму — в загальних рисах ми вже бачили з попереднього.

Трагедія Хвильового переростає рамки трагедії одиниці, хочби й як видатної, переростає рамки літературних суперечок чи українсько-большевицьких позвів. Ця трагедія, мов у краплі роси відбиває природу далеко грізніших конфліктів, які назріли і назрівають не тільки на Україні. Сьогодні ці конфлікти є джерелом трагедії всього людства. Україна першою в найгострішій формі пережила цю трагедію. Тим самим обумовлена і першість України в ідейному і політичному визвольному руху, скерованому на подолання зла і на ствердження нової доби відродження людства. І ми думаємо, що не випадково в недавніх повідомленнях про повстання на Україні в інтерв'ю з американським кореспондентом з уст китайського міністра Чен-Лі-Фу впали слова: **«Українська революція є першим знаком, який віщує наближення нового часу».**

Большевизм виступає, як антитеза до української революції, як її **заперечення. Українська революція — це продовження Европейського Ренесансу з його гаслами свободи народів і гуманізму і з якого зродилась новітня европейська культура.** Це новий цикл того Ренесансу в постаттях молодих поневолених націй, що виходять на історичну арену і, насамперед, у постаті України. І це не випадок, що ідейно-духовий і політичний рух зроджений в українській революції, що його репрезентує ВАПЛІТЕ, названо добою **Українського Відродження.** В большевицькому тоталітаризмі, антигуманізмі і запереченні людської індивідуальности і національної свободи маємо поворот назад до середньовіччя. Большевизм — гальмо поступу і контрреволюція. Такий внутрішній ідейний зміст двох сил, які схрестили мечі на грані невідомих віків у східній частині Европи, де в трагічній боротьбі українського народу вирішується доля европейської цивілізації і всього людства.

(Закінчення буде).

Коли усе в тумані життьовому
загубиться і не лишить слідів,
не хочеться ні з дому, ні додому,
бо й там й там огонь давно згорів —

в тобі, мистецтво, у тобі одному
є захист: у красі незнаних слів,
у музиці, що вроду всім знайому
втіляє у небесний перелив;

в тобі, мистецтво, у малій картині,
що більша над увесь безмежний світ!
Тобі, мистецтво, і твоїй країні
я шлю поклін і дружній свій привіт.

Твої діла — вони одні нетлінні,
і ти між квітів найясніший квіт.

(«Під осінніми зорями»).

Про те саме — майже так само виразно — йдеться і у відомому вірші «В високій келії...»:

В високій келії, самотньо-таємничій,
де тіні вічнії спинились у кутках,
сиджу за книгою. Ніхто мене не кличе,
і до людей давно уже забув я шлях.

Рядами гордими, пророчието німими
стоять кругом книжки нетлінні мов краса,
як мисль, як ідеал. Хто розмовляє з ними,
для того все ясне: земля і небеса.
— — — — — — —

Не Бог, не сатана витає надо мною,
а інший, дивний дух на все кладе печать
прозорої краси і срібного спокою,
яких земним устам не чуть і не назвать.
— — — — — — —

В високій келії, щасливо одинокій,
чернець без божества і жрець без молитов,
найшов я крижаний і незглибимий спокій,
що більший над земні страждання і любов.

(«Під осінніми зорями»).

Евентуальне заперечення — мовляв, у пізніших творах Рильського такого яскравого формулювання нема — не переконує; воно знесилюється тим безперечним фактом, що надалі поет мусів уважніше ставитись до ідеологічного нагляду з боку совєтської та підсовєтської «громадськости» який ріс і лютішав щороку; отже, це не зміна естетичного світогляду поетового, а лише зміна (на гірше) в стосунках між письменством і совєтизованими шарами напівінтелігенції, що дедалі більший тиск чинили на все духове життя Великої України. Відбиття того тиску в поета тим зрозуміліше, що естетизм ніякою мірою не вимагає ні мучеництва, ні прозелітизму, бо він незрівняно вище цінить творення правдивої краси в мистецтві, аніж теоретичні дискусії про природу краси та мистецтва. З другого боку, якщо для переважної більшости читацтва естетизм є концепцією засадничо неприступною, то від спроб поширювати ту концепцію фактично небагато чого може змінитись — в усякому разі менше, ніж від поширювання самих естетично досконалих творів мистецтва. І нарешті, естетизм не лише припускає, а навіть виразно обстоює, що сам мистець зовсім не потребує бути естетом, щоб творити естетично досконалі твори; бо естетична вартість мистецького твору не залежить від того, що саме мистець про той свій твір — і про всякий мистецький твір взагалі — мислить, і принципова незалежність мистецької краси від царства чистих ідей унезалежнює її так само і від ідеї мистецької краси та ідеї краси взагалі. Якщо мистецтво не залежить від світогляду, воно тим самим не залежить і від світогляду естетичного.

Зрештою, окремі мотиви естетизму незрідка трапляються і в пізніших творах Рильського, наприклад, у такій ліричній мініятурі, датованій 1937 роком:

Всім пахощам Арабії не змити
того, що пробреніло раним-рано,
що процвіло музикою в душі...

Холодний вітре, бий у мерзлі вікна,
скигліть, тополі, плачте, мокрі верби —
а я пливу блакитною рікою,
і лебединий ключ понадо дною,
як парусами, крилами дзвенить.

(«Гомін і відгомін»).

В поезії Зерова естетизм не декларується так програмово, як у Рильського, проте ще послідовніше становить засаду чи не цілої його тематики; навіть лишаючи осторонь окремі поезії, присвячені культові мистецької краси, як от сонет «Вергілій», александрини («Елій Лямія»), бачимо, що ціла предилекція поетова до кляснчної античности спирається на ідеї гелленської калокаґатії, себто гармонійного поєднання чуттєвої краси і культурно-мистецьких ідеалів (сонети «Навсикая» і «Хірон»). «Дух Гелляди ясновидий», що спинився на горах Криму, «простуючи до вбогих наших сел» — це насамперед дух естетичного світосприймання, відкинений пролетаризованою сучасністю на Великій Україні —

де син степів, похилий і упертий,
відмовившись від благостних джерел,
п'є із криниць здичавіння і смерти.

(Сонет «Чатирдаг», 2).

Консеквентним естетизмом дихає й програмовий для цілого Sonnetarium-у сонет «Клясики»:

І лиш одна ще тішить дух поета,
одна відроджує ваш строгий стиль —
ясна, дзвінка закінченість сонета.

Зрештою Рильський сприймав і розумів принципову позицію Зерова як просякнену беззастережним естетизмом, як про це свідчить образне визначення поетичної творчости в присвяченім Зерову написі на книзі «Під осінніми зорями», датованім 1926 роком і, здається, ніде ще не опублікованім:

Як тюльпан, що в Ґаарлемі
подорожньому киває,
крізь засніжене вікно —
крізь імлу життя людського
червоніє творчий задум
у поетовій душі.

Низько ходить жовте сонце,
сліпить очі вітер лютий,
плачуть бідні ліхтарі —
і самотно розпускає
пелюстки свої багряні
довго пещений тюльпан. *)

Не важко передбачити заперечення за тією лінією, що, мовляв, естетизм — це взагалі не світогляд як такий, бо світогляд визначається не ставленням людини до мистецтва, а її ставленням до чогось іншого — до релігії, моралі, соціяльних явищ, і так далі, і тому подібне — аж до ролі в процесі суспільного виробництва (як сказав би марксист). Проте немає найменших логічних підстав заперечувати, що світогляд естета є те, що він вважає за свій світогляд; а накидати ідейному опонентові таке визначення світогляду, з якого автоматично випливала б хибність світогляду того опонента — це типовий софізм, що зветься petitio principii.

Але маємо ще раз повернутися до раціоналізму. Раціоналізм незрідка ще плутають з інтелектуалізмом, розуміючи під інтелектуалізмом у поезії Зерова брак безпосередніх (себто примітивних) проявів емоції — брак натурального волання та знаків оклику:

Що слово точене? — Чарує звук
акторських реплік та уданих мук,
розливних слів, плиткої гістерії.

І прорікає критик: «Скинь кашкет!
Он світич наш, він гріє і зоріє...
Люби і поклоняйся: т о — поет!»

(Зеров, «Самоозначення»).

---

*) За тексти всіх наведених тут неопублікованих іще поезій київських неоклясиків складаємо щиру подяку М. Орестові.

Суттю своєю всяка поезія (чи віршова, чи «поезія в прозі») становить артистичний вислів емоцій — інакше бо це не поезія, а раціональна проза (наукова, публіцистична, ділова тощо), призначена адекватно висловлювати думки та уявлення, що жадних емоцій не потребують. Емоції можуть висловлюватись безпосередньо й примітивно, або ж образно; залежно від цього, виклад буде або вульґарний, або артистичний.

Проте й до артистичного вислову емоції надаються різними методами, між іншим — епічною і патетичною. До раціоналізму це жадного стосунку не має — раціональний вислів — це позамистецька проза. До інтелектуалізму це теж не стосується — інтелектуалізмом можна умовно назвати той випадок, коли емоції в поезії постають на основі більш-менш абстрактних міркувань (як от у ліриці Плужника, або ж пізнього Маланюка). Проте не викликає сумніву, що неоклясик Зеров — один із найепічніших українських ліриків, тимчасом як неоклясик Рильський — найпатетичніший з усіх них (розуміючи під патетикою патетичну інтонацію, а не «плитку ґістерію») *).

4. МИСТЕЦТВО І ПОЛІТИКА.

З визначеного вище естетичного світогляду київських неоклясиків випливає їх гостро критичне ставлення до революції як такої і до «пролетарської» революції зокрема; бо позитивні її наслідки для мистецтва — вкрай сумнівні, а неґативні — очевидні. Кажуть, що коли хтось у присутності Филиповича зацитував в інтимному товаристві — з іронічним наміром, само з себе зрозуміло — відомий вірш Тютчева: ьБлажен, кто посетил сей мир в его минуты роковые...», то Филипович, з властивою йому коректною зосередженістю, попередив: «а хто це ще раз скаже, тому я дам по морді». Зеров взяв ті самі рядки Тютчева за епіґраф до свого саркастичного сонетоїда:

Як хочу я щасливих днів
філістерства і супокою,
квіток, і страви, і огнів,
й візитного нового строю.

Оскома в мене (je m'en fiche)
від многомовних цих афіш,
червоних зір і жовтих краґів,
від реформаторів і маґів.

Блажен, хто рокові часи
не відчував на власній шкурі,
хто бачив явища понурі

в аспекті втіхи і краси —
знав революцію з фасаду,
не відав трусу, ані гладу.

Ця дотепна бравада з боку поета, який хібащо уявно міг співчувати т. зв. «філістерству», була лише поверховим виявом далеко серйознішої принципової настанови — позиції так званої внутрішньої еміґрації, що її засади Зеров з граничною чіткістю сформулював уже 1920 року в своїй російській поезії, Борисові Якубському присвяченій (російській, мабуть, тому, що й мова пролетарської революції на Україні була натоді російська):

И на стезях, нам уготованных,
мы видим только, верь-не-верь,
розбойничков, увы! раскованних
и распоясанную зверь.

Но нас не тронет злая лапища,
мы очертим волшебный круг,
а в круге — Муз святые капища
и цицероновский досуг.

Проти тієї розперезаної звірини поет з мужнім стоїцизмом боровся в літературі впродовж півтора десятиріччя своєї творчої діяльности — боровся, з одного боку, самою вже ідеальною мистецькою досконалістю своїх віршів, таких просякнених бездоганною красою поетичного слова, що вони вже самі з себе немов спростували вбого вульґарну пролетарську естетику та примітивний матеріялістичний світогляд, — а з другого боку, боровся мистецькою методою алюзії, себто тлумачачи певний історичний або леґендарний образ як алегоричну подобу сучасности (приблизно так само, як це робила Леся Українка в деяких драмах і драматичних поемах своїх — зокрема, в «Оргії»). Таким є, напр., сонети «Лотофаґи» (про опір зрусифікованої інтеліґенції обов'язковій українізації), «Лестриґони» (звернення до заїжджого представника західньо-української еліти з порадою — тікати щонайшвидше), «Karpos tês patridos» (з приводу від'їзду Юрія Клена за кордон), «Ґуллівер» (під'яремна академічна та літературна атмосфера), розшифровані в самому тексті сонети «Чистий четвер», «Hoitriakonta» і «Обри», александрини «Під кровом сільських Муз» (перебування й культурна діяльність у Варишивці — Камена, 35), «В степу» (антитеза дикого поля й причорноморської культурности — Камена, 36), «Овідій» (варварство спролетаризованої Наддніпрянщини — Камена, 40), «Безсмертність» (мабуть не стільки про Овідія, скільки про Рильського — Камена, 41). Неприхованим і майстерним сарказмом на адресу літературних улюбленців вульґарної сучасности просякнені сонети «Традиція», «Молода Україна», «Оглавський сад», «Читаючи поета» і шедевр іронії — «Самоозначення».

Глибоко зашифрований політичний зміст таїться в сонеті «28. серпня 1914».

Отже внутрішня еміґрація Зерова і решти неоклясиків — це не «втеча» від сучасности, не елементарне прагнення «від псів гавкучих солодко спочить, од ницих душ, підступства і тривоги» (сонет «Суниці») — хоч поет безперечно і на це мав би цілковите моральне право: адже він до поглядно привілейованої «Вільної Академії Пролетарської Літератури» не належав. Епічна в основі своїй поезія Зерова мала дві тональності — ліричну й сатиричну; якщо першою поет славив несполучну з «пролетарським світоглядом» античну і ґетеанську калокагатію — ідейну основу всеевропейського, а далі і українського національного світогляду — то сатиричною він склав непроминальні образи «соціялістичного» варварства, що діятимуть і тоді, коли від публіцистичних полемік лишаться самі лише матеріяли культурно-історичної документації.

Насьогодні дехто з критиків запитує — навіщо ця алюзійна метода замість «безпосереднього» зображення сучасности, навіщо шукання для цієї останньої прототипів в історії й літературі? Далі маємо в алюзійних віршах Зерова цілковиту аналогію до драматичних творів Лесі Українки, яку критика теж уперто й настирливо питала про причини «екзотичного замилування в чужому й далекому». З цього погляду, думка самого Зерова про драматурґію Лесі Українки набуває тут особливого інтересу. Не зважуючись одверто солідаризуватися з Дм. Донцовим (це було б у підсовєтських умовинах просто немисленне), він, проте, дає досить виразно зрозуміти, що й сам він, подібно до Дм. Донцова, вбачає «в екзотиці» Лесі Українки, в її втечі від сучасности (як сказав би критик-публіцист), результат «глибокої туги за чимсь міцним, стильовим, що примушувала й Рембранта тікати від самовдоволеного, оспалого голяндського міщанства», тієї самої туги, що утворила в поезії Лесі Українки «сонячні видіння соціялістичних утопій» (До джерел, 177—187).

Слушність цього розв'язання проблеми стане ще очевиднішою, якщо ми обернемо її та поставимо з голови на ноги, запитання: чому Леся Українка і Микола Зеров воліють модернізувати образи минулого, надаючи їм алегоричного відповідного до сучасности сенсу? Саме так треба ставити питання, бо для справжнього поета образ як такий є основа й засада, а ідеологічна інтерпретація того образу — річ вторинна й похідна (хоч би яка цікава). В такому разі, модернізація образу виявиться зумовленою глибоким політичним інтересом і інтенсивним громадським почуттям авторовим; щождо первинного історичного

*) Про це див. В. Державин, Поезія Михайла Ореста і неоклясицизм (Науково-літературознавчий збірник «Світання» 2, 21 ст.).

образу, то він історичний тому, що та чи та історична доба сприймається автором естетично — не як історикою, а як мистцем. Це безпосередньо залежить від культурно-історичного діяпазону авторової лектури, бо немає принципових причин для того, щоб естетично сприймались самі лише образи сучасности. Що для профана є тяжким реквізитом старовини або важким покладом книжних асоціяцій, те в очаж освіченішої людини є проявом вічного життя, так само придатним до мистецької естетизації, що й образи безпосереднього життєвого оточення (коли немає ідеологічно зумовлених упереджень супроти тієї чи тієї культурно-історичної епохи).

Трапляються в поезії Зерова, зрозуміла річ, і безпосередніші інвективи проти пролетаризованої сучасности, здебільшого пов'язані з основною тематикою твору через сатиричну антитезу (як от наприкінці сонетів «Партеніт», «Іванів гай», «Горленко») — звичайно ж, не такі категоричні й суб'єктивні, як у фундатора всеевропейського неоклясицизму Андре Шеньє, не так безоглядно занурені у вир політично-громадської боротьби, як у Андре Шеньє — ще б пак! Адже поборюваний французьким поетом терор якобінців був через саму вже хаотичну дезорганізованість свою поглядно ліберальним і недовготривалим епізодом з історії так званої великої революції, в порівнянні з десятиріччями тотально й пляномірно реалізованих репресій «пролетарської держави», коли кожен літерат, що не хотів стати ні денунціянтом, ні лазикою, ні безсловесним клякером, міг повторювати щодня, вкупі з нашим перекладачем Горацієвих од:

І всі ми будем там. Надійде мить остання
І в човен кине нас, як діждемо черги, —
І хмуро стрінуть нас довічного вигнання
понурі береги.

(«До Деллія» — Камена, 65).

За єдиний виняток править чисто сатиричний сонет „Nature-morte", який не зашифрований повністю присвячений хазяйнуванню сільської «влади на місцях».

«Під час великого літературного руху, — підсумовує С. Гординський, — під час революції і зрізничкування поодиноких ґруп та напрямів, неоклясики стали в опозиції і до символістів, з Загулом і Савченком у проводі *), і до футуристів з Семенком, і до неоромантиків типу Сосюри, бо неоклясикам накладені новою політичною дійсністю теми й форми йшли в розріз з їх естетичними поняттями «вічного» мистецтва, якому вислів, на гадку неоклясиків, давала найкраще спадщина античних поетів та французьких парнасців» (Камена, 7).

Це слушно, за винятком занадто евфемістичної термінології. Теми «пролетарської літератури» не були «покладені новою політичною дійсністю», а були здекретовані новим (точніше — чужинецьким і антикультурним) політичним проводом; а від форми вимагалось лише одного — аби вона не була мистецьки повновартісна. Бо ця остання небезпідставно розглядалась як демонстративний протест проти антикультурного всіма фібрами своїми під'яремного ладу. От про що фактично йшлось у беззастережній опозиції неоклясиків супроти «пролетарського письменства», а зовсім не про абстрактні формулювання стосунків між літературою й життям — яким самі неоклясики надавали далеко меншої ваги, аніж фактично деґрадуючому рівневі літературного процесу.

*) Мабуть, з тактичних міркувань критик замовчує тут фатальну ролю Тичини, бо це саме він скерував недорозвинений і фолькльоро-примітивний український символізм до напівпролетарського «попутництва», а Дм. Загул і Я. Савченко все правили лише за підголосків.

Вичерпну характеристику неоклясичної позиції супроти так званої «революційної сучасности» і глибоке уґрунтування цілої ментальности внутрішньої еміґрації як найпозитивнішого культурного чинника в під'яремному письменстві Великої України, Зеров подав в одному з найдосконаліших своїх александринів — у вірші «Аристарх» (Камена, 31):

В столиці світовій, на торжищі ідей,
в музеях, портиках і в затінку алей,
олександрійських муз нащадки і послідки,
вони роїлися, поети і піїтки;
ловили темний крок літературних мод,
сплітали для владик вінки нікчемних од
і сперечалися — мирились і змагались.
І був один куток, де їх невтомний галас
безсило замовкав: самотній кабінет,
де мудрий Аристарх, філолог і естет,
для нових поколінь, на глум зухвалій моді,
заглиблювався в текст Гомерових рапсодій.

Оце й є «та праця, яку проводила київська школа неоклясиків із Зеровим на чолі: всупереч чужому неґативові творити й афірмувати свій власний позитив» (Н. Ґеркен, Літаври 2, 50).

Антагонізм вічного мистецтва і мистецтва прикладного чи застосовного діє в літературі, мабуть, так довго, як довго існувало та існуватиме всяке письменство взагалі; тому й не диво, що цілком подібно до совєтської критики і критика антисовєтська теж раз-у-раз накидалася й накидається на неоклясиків «докоряючи їм невмінням і неспроможністю зрозуміти «динамічну» епоху» (С. Гординський, Камена, 7). Тому й поборювання неоклясицизму, намагання «розстроїти» його за всяку ціну (див. збірник МУР 1, 50), ще нескоро зникне навіть серед надхнених найкращими намірами, проте літературно некомпетентних кіл нашого національного суспільства. Проте в українській поезії клясицизм із початку 20-тих років є, і є назавсіди; адже непромінальність належить до естетичної суті клясичного стилю як такого.

Заснований на початку 20-их років у Києві Зеровим, Рильським, Филиповичем, Драй-Хмарою, Кленом український клясичний стиль був 1934—1935 р. знищений — як літературний напрям, а здебільшого й фізично-тоталітарним терором ворожих українству сил. Проте він відродився в українському клясичному стилі 30-тих років на Заході (насамперед, у так званій празькій поетичній школі), де літературний процес, очевидно, відбувався б інакше без співучасти Клена, без вельми значного впливу поезії Зерова на Клена, Стефановича, Андрія Гарасевича поезії Рильського — на Мосендза, Гординського, Богдана Кравцева, поезій Филиповича — на Ольжича, київських неоклясиків у цілому на пізнього Маланюка. Празький клясицизм був 1942—1944 р.р. здекапітований, в особах своїх найвидатніших корифеїв, тоталітарним терором ворожих українству сил. Проте він не лише існує далі, а й подає серйозні ознаки можливости третього розквіту в недалекому майбутньому. Тож шануймо пам'ять, і творчість, і цілу героїчну в граничній скромності своїй постать того, хто поклав початок українській клясичній поезії високого стилю й світового діяпазону, а також досконале мистецтво тих, хто разом з ним «на торжищі ідей», «на глум зухвалій моді»,

серед буденних справ і шкурної громади,
в душі плекали сон далекої Геллади
і для окружних орд, для скитів-дикунів,
різьбили з мармуру невиданих богів.

Серпень 1947.

ПЕТРО ГОЛУБЕНКО.

ВАПЛІТЕ

(Продовження).

V. ІДЕОЛОГІЯ І СВІТОГЛЯД ХВИЛЬОВИЗМУ.

Над могилою М. Хвильового виголосив прощальне слово, між іншими, один з колишніх членів ВАПЛІТЕ — Петро Панч, — який, безперечно, добре знав Хвильового і тому його свідчення мають для нас певне документарно-доказове значення. У своєму слові Петро Панч підкреслив, що покоління ВАПЛІТЕ і всі кращі літературні представники українського ренесансу 20-их років «всі вийшли в далеку незнану літературну путь **під знаком невгомонного, запального й романтичного Хвильового».**

Мова тут не лише про естетику. Микола Хвильовий був також визначним ідеологом, і під його знаком є також ідеологія і світогляд провідної і домінуючої частини ваплітян. **Хвильовизм і ваплітянство — це ідеологія і естетика українського ренесансу.**

Який зміст і суть цієї ідеології і світогляду в їх конкретному ідейному змісті й теоротичному означенні? Петро Панч говорив про це так:

«Ідейний шлях його (Хвильового) творчости розвивався суперечно, виявляючи ра-у-раз непережиті елементи **ідеалізму та індивідуалізму.** 1925—27 рр. в своїх визначеннях шляхів розвитку української культури і радянської літератури, Хвильовий збився на **націоналістичні позиції,** виступивши з відомими памфлетами «Думки проти течії» та іншими. **З цих позицій протягом трьох років М. Хвильовий провадив боротьбу проти лінії партії в національно-культурнім будівництві.** В цей самий час з'являється його **націоналістичний роман «Вальдшнепи».** Хвильовий стає одним із надхненників і організаторів ВАПЛІТЕ... З ім'ям М. Хвильового зв'язана ціла течія в українській літературі, течія **романтична,** якої він був основоположником і запальним пропаґандистом... М'ятежний комунар, командор червоного партизанського загону..., в молоду радянську літературу М. Хвильовий вніс **романтику революції...** На зміну романтиці громадянської війни, що характеризувала перший період його творчости, у творах Хвильового значне місце посіла **націоналістична романтика, що явилася наслідком ідеалістичного світогляду небіжчика.** *)

Ідеалізм, індивідуалізм, націоналізм і романтика — такі основні риси світогляду Хвильового, відзначені Петром Панчем. Цими рисами позначена творчість не лише одного Хвильового, а й Юрія Яновського і Аркадія Любченка і багатьох інших членів ВАПЛІТЕ. Це провідна течія в українському ренесансі 20-их років.

Твердження П. Панча не можуть бути, розуміється, достатнім і вичерпним доказом у визначенні ідеології, світогляду і творчої методи Хвильового. Якщо взяти до уваги підсовєтські умови, то їх можна і слід взяти критично і під сумнівом, остільки, як відомо, все опозиційне в СССР таврується ідеалізмом і націоналізмом, і в ці поняття большевики вкладають неґативний зміст, визначаючи його як вияв буржуазної ідеології, містики і занепадництва. А все це оцінюють большевики як явну контрреволюцію. Але підкреслені нами слова в прощальній промові П. Панча стверджують подібні же визначення інших критиків і дослідників, а найголовніше їх стверджує конкретна аналіза мистецьких образів і виявленого в них світовідчування й світогляду Хвильового. Нам скажуть на це, що образи і виявлені в них світогляд і світовідчування можна трактувати теж по-різному і по-різному визначати — в залежності від настави, світогляду і партійно-політичної тенденційности критика чи дослідника. Тоді залишається, на нашу думку, ще третє джерело і спосіб, за яким ми складаємо остаточну думку і визначення даного світогляду і естетики, а саме філософія і теоретичні визначення самого творця даної системи. І коли ми уважно перечитаємо публіцистику Хвильового — памфлети і літературно-критичні статті, — а також простежимо за теоретичними дискусіями і полемікою героїв на сторінках його повістей, а головне роману «Вальдшнепи», то й тут зустрінемося з тим же самим комплексом, що його позначає Хвильовий і його герої тими ж самими означеннями і словами. Цими означенням і словами є: **ідеалізм, індивідуалізм, націоналізм і романтика.** Помилявся Петро Панч лише в тому, що визначив їх як «пережиті елементи» старого світогляду Хвильового. В дійсності було якраз навпаки: Хвильовий все більше звільнявся від елементів неорганічних для нього, начитаних і навіяних духом епохи — елементів епохи матеріялізму, однобокого раціоналізму і комуністичних утопій, і все більше кристалізувався і вироблявся в ньому світогляд органічноукраїнський, позначений печаттю і духом Нового Українського Відродження. Але згадана «помилка» Петра Панча нам цілком зрозуміла — вона обумовлена підцензурно-політичними умовами і не є висловом справжнього переконання і сумління автора.

Про це, що «ваплітянство» було не «елементом», який пережився чи вижився, а світоглядом, який все виразніше кристалізувався, посвідчив нам сам Хвильовий. В 1929 році після розгрому ВАПЛІТЕ її члени створили нову організацію «Пролітфронт» з літературним журналом того ж імени. Цей журнал редаґував також Хвильовий з А. Любченком та Момотом. «Пролітфронт» продовжував ідеологічну і мистецьку лінію ВАПЛІТЕ і придбав собі нових прихильників. Зокрема, один з названих редакторів «Пролітфронту» — Ів. Момот, колишній член комсомольської літературної організації «Молодняк», талановитий і надійний критик, став одним з найбільших прихильників Хвильового і теоретиком «активного романтизму». До «Пролітфронту» належали також П. Тичина, О. Вишня, І. Коцюба, О. Копиленко, І. Сенченко, М. Куліш, Ю. Яновський, Донченко, Масенко та інші. «Пролітфронт» мусів також 19 січня 1931 року зліквідуватись. Хвильовий не без прихованого гумору й іронії тоді пояснював: «Після остаточної дискредитації життям (заборони, травля парційцями тощо — примітка наша) колишніх поглядів його ідеологів на шляхи розвитку пролетарської літератури, пізніше виявилася цілковита неспроможність цих ідеологів намітити для організації нові шляхи й нову установку, а подруге виявилося, що відсутність цієї установи заводить організацію у тупик, так би мовити, перманентних момилок».

Отже Хвильовий своєрідним способом дав зрозуміти українським читачам, що ідеологічно ВАПЛІТЕ залишалась на своїх позиціях і не думає позбуватись тих елементів світогляду, що їх мала. В цьому й була її «неспроможність» намітити «нові шляхи» і «нову установку». Така постава колишніх ідеологів ВАПЛІТЕ заводить нову організацію «Пролітфронт» «в тупик, так би мовити, перманентних помилок». А звідси організаційно-політичні висновки: легально така організація не може існувати. І тому її «розпускається».

Що ж це за ідеологія і світогляд, що їх большевики позначають, як «непережиті елементи», що ведуть в тупик перманентних помилок і ухилів від большевицького світогляду і генеральної лінії партії?

Основні риси чи елементи цього світогляду вже названо. Це **ідеалізм, індивідуалізм, націоналізм і романтика.** Сполука цих елементів не випадкова. Вони є органічними і невід'ємними рисами нового українського світогляду — світогляду українського Відродження нашого часу. Нам лишається лише розкрити їх справжній ідейний зміст і значення. Це тим більш конечне, якщо візьмемо до уваги той факт, що на еміґрації один з критиків (Ю. Шерех), пишучи про «Вертеп» Аркадія Любченка як «синтезу політичного й загально-фісософського світогляду українських 20-их років», означає цей світогляд як «активний войовничо-волюнтаристичний матеріялізм українського культурного ренесансу 20-тих років», як «синтезу українського матеріялістичного світогляду» (Альманах МУР, І, стор

---

*) Підкреслення мої. — П. Г.

Д-р ОСТАП ГРИЦАЙ.

БАНКРОТ ЛІТЕРАТУРИ

(Продовження.)

VI.

ОПОВІДАННЯ.

«У свідомім будівництві, у свідомім организуванні, свідомім провідництві відповідає кожний провідник, организатор чи будівничий. Чому письменник, организатор і провідник не має відповідати за свої твори? Чому найменший робітник, що носить цеглу, відповідає за її укладення, чому найнижчий вартовий відповідає за свій відтинок фронту, а письменник vir illustrissimus свого оточення й культури, має бути невідповідальним?

Юрій Липа. Провідництво письменства.

І єсть взагалі щось роблене і театральне і в Наталі і в резонері і в італійцеві, так само, як і в непевними рисками змальованому романі італійця з Наталею (з занадто вже сентиментальним кінцем), попри принагідні дискусії між ним і партизанами на тему гуманности і кривавої відплати. Але все це якась нескладна імпровізація, що й сензаційного наголовку нарису не виправдує гаразд. Тільки в принагідних бойових епізодах відчувається дещо більше тепла, особливо ж в картинці смерти команданта бриґади Енея, в якій горить іскра героїчної лірики наших дум (ст. 16). Вона читачеві лишається в пам'яті.

Але якщо нарис «Чудесна балка» хоч моментом партизанського середовища зв'язаний з нашою дійсністю сьогодні, то оповідання «Запрошення на Цитеру»[1]) хіба Німеччиною як загальним тлом зв'язане з нашою теперішністю, а постатями виведених тут дієвих осіб не тільки дещо сумнівне, але для українського читача просто незрозуміле. А шкода. Тому, що тут Косач мав нагоду дати нам зразок популярного в Европі, а не культивованого в нас «біографічного оповідання» з особою українського мистця, маляра **Антона Лосенка**[2]) як осередньою постатю. І мав він нагоду дати картину чужого середовища тут колишнього німецького Пфальцу за володіння курфюрста Карла Теодора (1743—1799) — відбитого в очах української творчої людини у зв'язку з репрезентованою нею культурою батьківщини на тлі культури чужої. Одначе до повної вдатности такого малюнку треба було — крім уже підкреслених мною чисто мистецьких засобів — глибшого підходу як до чужого середовища, так і до розмальованої тут нашої людини.

Але з цього погляду критичний читач не помічує, на жаль, ні одного, ні другого.

Щодо малюнку чужого — згаданого німецького — середовища, то доводиться сказати, що тут і край і його люди не уподібнені автором так, щоб український читач чогось навчився з його оповідання, а принаймні пізнав щось цікаве та своєрідне з природи і з життя того чужинного осередка. І воно з погляду на ввесь той розхристаний, недбалий і вщерть поверховний лад, на який Косач пише свої еляборати, на їх усе непродуманну, хитку концепцію, на їх дешевенький, імпровізаційний характер — річ просто самозрозуміла. Бо так ось, як нарис «Чудесна балка», заради своєї поверховности, а навіть чужинного малюнку даного середовища не навчить чужинного читача про Україну з усією певністю нічого, так само є і з нарисом «Запросини на Цитеру», щодо української людини. Він ось наперекір бундючному тонові, в якім автор, почінаючи від наголовка і французького мотта, зовсім незрозумілих для пересічного читача в нас, веде своє оповідання, лишається невдатною, нікому не цікавою імпровізацією, ніби літераторська спроба на мотив відомої картини Ватто. Але ця метода дешевої або скажім краще: нетямучо балакучої імпровізації, виключає тут в Косача, передовсім, змогу гарного, значить, позитивного малюнку природи, отож і середовища, а це з мистецького погляду зазначується хибою, що її треба взагалі зарахувати до кардинальних признак теперішньої літераторської забави в творчість в нас. Бо наші літераторські експериментатори та їх захоплені критики, кинувши в літературу гасло «А бий кащенківців!»[3]) та визнавши, що вертатись до кого?, ох, до Основяненка, Нечуя-Левицького й Кащенка! — це «плекання просвітянства й літературного козакування»[4]), тим самим поклали картини з природи на чорний індекс їх «революційного аристократизму»[5]) зате ж резервують собі тим більше місця на імпровізаційні декламації всякого роду »я«, резонерів, спікерів і таких інших шкідливих типів в оповіданні, що має бути за кожен раз картиною якоїсь розумної, понятної для нормальноюо ума дії, а не поплутаною балачкою de omnibus rebus et quibusdam aliis. Але, на жаль, принцип імпровізованої балачки і то такої, що не виключає і найочевидніших і найкумедніших нісенітниць, це нині — як це я доказував при обговорюванні експериментів пана Костецького — і єдиний принцип (якщо тут можна взагалі говорити про якісь принципи), що то його придержуються наші «революційні аристократи» в ділянці літератури, від оповідачів у стилі Костецького і Косача починаючи, до віршописців фасону Осьмачки і Барки включно. **Картина, малюнок, подоба як відтворення, як відсвіт чарівного світу краси в душі поета — це в нас завдяки нещасному графоманству людей, що не здають собі справи з того, що це таке мистецтво і мистецька краса, пропали з нашої, руйнованої ними літератури, зовсім.**

Пфальц, вибраний тут автором як тло оповідання, це одна з найцікавіших країн Німеччини[6]). Її населення як еманат сумішки двох первісних стихій в німецькій духовості, а саме важкої алеманської (швабської) та легшої своєю суттю франконської, виявляє більше нахилу в бік цієї останньої, через що вкупі з процвітаючою тут — поруч тютюну — культурою винограду людина Пфальцу життєрадісна, незвичайно працьовита і така господарна, що німецька пословиця каже про неї: «Dem Pfälzer kalbt selbst der Ochs» (людині Пфальцу і віл родить телята). До того ж

---

[1]) В журналі «Заграва», ч. 1. 1946. Стор. 11—32. О. Г.

[2]) Ур. 1735 р., вмер 1773. Маляр т. зв. академічного напряму. Професор і ректор Академії Мистецтва в Петербурзі. Твори: «Чудесна ловля риб», «Каїн і Авель», «У робітні маляра», «Св. Андрій» (Заг. Укр. Енциклопедія, II).

[3]) З цього погляду особливо чітко зазначився проф. Ю. Шерех, що у своїй найновішій розвідці про «Поета» Т. Осьмачки не вдоволився тільки тим, що вихвалив «Поета» під самі небеса і поставив його поруч — Данте (sic!), але ще, ніби в жертву Осьмачці, вбив по дорозі В. Скота і А. Дюма, вкинувши їх в одну могилу до — кащенківців! («Укр. Трибуна», з 6. .. 1948). Sic transit gloria mundi! Тепер уже тільки питання часу, поки проф. Шерех повалить усі інші величі світової літератури, а замість них видвигне скрізь герми, вівтарі і святині Теодося Осьмачки і Василя Барки. О. Г.

[4]) Див. статтю Ю. Косача «Культура мас чи еліти» («Укр. Трибуна» з 13. VII. 1947). О. Г.

[5]) Ibidem. Але як той прекрасний «революційний аристократизм» виглядає в дійсності того найкращий зразок твори самого Косача і подібних до нього «аристократів». О. Г.

[6]) Важніша література: Hausser, Geschichte der Rheinischen Pfalz; Wundt, Magazin für die Kirchen- und Gelehrtengeschichte des Kurfürstentums Pfalz; Nebenius, Geschichte der Pfalz; Regesten der Pfalzgrafen am Rhein; Gümbel, Geschichte der protestantischen Kirche der Pfalz. Поза тим: Fr. v. Hellwald, Die Erde und ihre Völker II. Deutschland. Ст. 86 і далі. О. Г.

люди Пфальцу веселі, гострі на язик та повні тієї життєтворної рухливости, що так чітко відрізняє їх від тяжких, алеманськом духом надиханих людей Швабії. Відомий французький маршал князь Ґраммон (1604—1678) у своїх споминах [7]) оповідає, що вже всього десять років після страшливої руїни Німеччини у 30-літній війні край Пфальцу, хоч знищений війною трохи не до тла, виглядав так розкішно, мов би взагалі ніякої війни на його терені не було. „Pfalz« - Gott erhalt's.» — кажеться тому у німецькій пісні, а й реґіональна література цієї країни належить до кращих в німецькім письменстві. Я думаю тому, що оповідач, який вибирає собі таку країну середовищем свого оповідання, повинен би дещо краще обзнайомитися як з нею так і з її історично минулим, бо щойно таке обзнайомлення при відповідній мистецькій розрібці могло б бути запорукою позитивної вартісности наміченої речі. Але такого основного зазнайомлення з реаліями даної теми ви в Косача не знаходите здебільшого взагалі ,а в обговорюваній тут оповідній спробі зокрема. Малюнок середовища збутий ним такою цілком поверхновою заміткою, як: «Так, той самий золотий Пфальц з добродухими виноградарями, із сірявим Майном, що плив назустріч Райнові, той самий Мангайм, чепурнявий, сміхотливий, з кам'яними дельфінами посеред ринку, а з їх пащ б'є золотнява прозорої струї, ті самі сади за кріпкою огорожею, тільки з холодними нарами рипучих сходів і чавунна брама в мурі курфюрстового палацу, з квітоньками, з листячком, і ти ось станеш: там жовта мурава, витліли в сонці квітники й довгими, прозорими алеями шамшить листопад, проходить поваґом» (ст. 11). От і все! І це так про Мангайм курфюрста Карла Теодора [8]), що вже тоді був одним з найважніших і найкращих міст Німеччини, пишаючися при тім, як одною зі своїх найбільших прикрас — палатою курфюрста з її фронтом на 530 м довгим, з п'яти розкішними порталами, чотирма подвір'ями, рядом 1500 вікон і з покоями числом коло 500. Не говорю вже про 110 квадратів його простокутних вулиць, про величавий собор Єзуїтів, початий ще 1720 року, про замкову каплицю та про синагогу в маврівськім стилі. Все те, зрештою, загально відомі речі, про які знає всяк, хто коли тільки раз спинився увагою на тому місті, що відіграло значну ролю і під час 30-літньої війни, і під час грабіжницьких наступів з боку французів в епоху Люї XIV. [9]), і в епоху німецької клясики, де драми Шіллера були вперше виставлені саме в Мангаймі. І отим то й годилося б — зазначімо ще раз — з боку серйозного письменника сьогодні, якщо він має претенсію хоч трохи виходити своїм рівнем поза міру загумінкового імпровізатора навмання, відповідно передумати лінії того чужого середовища, що його він нам нині, у XV. ст. европейської культури, хоче розмалювати. Бо такі фрази, як «чепурнявий», «сміхотливий», «з кам'яними дельфінами», «з квітоньками», «з листячком» — це — mutatis mutandis — щось, що можна приложити і до Яворова і до Копичинень і до якогонебудь Кревінкелю на світі, і ніхто й не помітив би, що воно властиво має означати Мангайм, а не, напр., Товстобаби. А звертаю я на те дуже точну увагу тому, що недостача малюнків і цікавіших середовищ у нашій літературі обнижує рівень її інтересности раз в очах нашого читача, а далі і в очах чужинця, якщо він побачить, що наш письменник уявляє собі світ поза ним більш-менш так, як уявляє собі його малий Моріц. Але, на жаль, саме в нашій теперішній літераторській продукції бачите з цього погляду просто незрозумілу критикові, необачність. Так, напр., у збірці оповідань Юліяна Бескида «Теофанова дочка» [10]) в нарисі під таким же чаголовком, середовищем дії є Атени. І можна б тільки похвалити шан. автора за те, що він вибрав собі таке інтересне міль є за сценерію оповідання. Але що ж? Коли ви його прочитали до кінця, то знаєте про Атени саме стільки, скільки знали раніше того, поки почали читати нарис п. Бескида. Ба — я боюся, що і сам шан. автор не знає про Атени більше, ніж той читач, що хотів у нього навчитися чогось про Атени сьогодні. Зате ж, коли ви читаєте французький роман «Une femme à sa fenetre». Дріє Ляроше лл'я — він розмальований на тлі модерних Атен, – то переконаєтеся зараз, з першою сторінкою, що автор бачив ті Атени на власні очі, студіював їх і описує місто точно з автопсії. А якщо і не з автопсії, то цілком певно на основі серйозних і ґрунтовних студій. І тому читач у французького письменника завжди чогось інтересного навчиться, тоді, як у нас є з цього погляду цілком інакше, а іноді так, що доводиться нам за те — як це я зараз докажу — соромитись.

Бо при цій нагоді хочу сказати моїм читачам таке. В р. 1931, звернулося до мене американське Об'єднання з предложенням виготовити твір монументального характеру про Україну, щось, ніби німецькі речі типу «Land und Leute», тобто твір інформаційний у великім стилю, де чужинний читач міг би знайти відомості про все найважніше щодо України, але в мистецькій формі. Значить — я сам не потребував писати нічого нового, тільки з того, що українські письменники (головним чином оповідачі) про Україну вже написали, мав вибрати щонайкраще, щоб можна це було зібрати разом і в англійськім перекладі подати чужинним читачам. Що ж — думка гарна, а її здійснення властиво можливо просте. «Бо тільки переписуєш з наших авторів те, що найвдатніше і посилаєш до перекладу. При тім мені було прислано як зразок відповідний еспанський твір — його авторів уже не пам'ятаю — твір, в якім мене захопили особливо мистецькі описи головних міст Еспанії — Мадриду, Севілії, Толедо, Валенсії, Мурсії, Бурґос, Валлядолід та інші. Але зазначую, що це не були описи, зроблені спеціяльно для тієї книжки, а уривки з уже раніше написаних літературних творів, між ними, напр., і французьких, ось як декілька сторінок з подорожніх щоденників Фльобера, Ґонкура та Моріса Барреса. Отак я і зараз узявся до праці і насамперед почав шукати в нас гарних письменницьких малюнків головних міст України: Києва, Харкова, Одеси, Володимира, Хусту, Чернівець, Кішенева, Львова та інших. Ну, але що ж? Оце ось виявилось воно зараз, що ми, українці, не такі то вже з цього погляду, як англійці, французи, німці або еспанці. А то з тої простої причини, що тоді, коли в цих народів таких картин капітальних міст вітчизни просто багатство, то в нас — або нема їх зовсім, або це тільки кілька безвартісних рядків, а тут ішло про малюнки репрезентативного, европейського рівня. Шукаєш за зразковою картиною Києва в Основяненка і в Куліша, в Марковички, і в Ганни Барвінок, в Стороженка, в Панаса Мирного, у Грінченка, Кониського, і в Нечуя-Левицького і у всіх модерністів, від Винниченка починаючи, — нема! В Нечуя Левицького, напр., а саме в «Кайдашевій сім'ї» дія одного розділу розіграється в Києві, власне, як прочани приходять в Печерську Лавру, але опису міста і Лаври — немає! У Винниченка всі романи розіграються в Києві, але йому багато важніше розбавляти читача душливою еротикою чесних з собою самчиків і самиць, ніж дати такий ґрандіозний малюнок української столиці, як напр., картини Парижу в «Paris» чи «La Curée» Е. Золя.

А про інші українські міста, ось як, напр., Львів, або Чернівці, то вже й не говорити! Отак довелось перекладати з німецького прекрасну картину Києва і Лаври, з давнішого монументального твору Ґермана Розкошні про Росію [12]), де Україні була присвячена окрема частина завдяки відомому колись німецькому поетові і перекладачеві Фрідріхові Боденштедтові! [13]).

---

7) Memoires du maréchal de Grammont (1716) Проциговане в «Charakterbilder deutschen Landes und Lebens von A. W. Grabe 1893, т. 3, ст. 255. О. Г.

8) Див. Unglenk „Heimatkunde der Stadt Mannheim und ihrer Umgebungen»; Mannheim. 1877. О. Г.

9) Chambres de Reunion (1679—1697). Упродовж тих змагань французи по-варварськи руйнували надрайнські міста Німеччини, між іншим Гайдельберґ. О. Г.

10) Реґенсбурґ, 1946.

11) NRF. Paris, Libraire Gallimard, 284 ст. О. Г.

12) Hermann Roskoschny. Rußland. Land und Leute. Leipzig 1884.

13) Боденштедт (Friedrich v. Bodenstedt 1819—1892) був між іншим професором університету у Мюнхені і як один зі своїх дуже цінних перекладних творів видав книгу перекладів щонайкращих народніх пісень України п. н. «Die poetische Ukraine» (Штутґарт 1845). У Візбадені видвигнули йому 1894 р. пам'ятник. О. Г.

Як казав поет:

Нехай німець скаже!

А тепер, коли вже того давнього Києва й на світі нема, де і в кого нам шукати тепер його подоб?

Та повернімося до Косачевого оповідання далі.

Воно, поскільки розглядати його з погляду на німецьке середовище сумнівне ще й підходом автора до князя Карла Теодора. Правда, коли брати до уваги те, що тут — подібно як і в нарисі «Чудесна балка» — ніякої логічної, розумної, а з цим і цікавої дії взагалі немає, а є тільки якісь чудацькі імпровізації ладом такої хаотичної суміші, що цілістю цього нарису до ніякого серйозного розбору властиво не надається, то й питання про такий чи інший підхід автора до накреслених фігур властиво собою не важне. Але річ в тому, які особи Косач виводить тут на сцену і в якім освітленні. Отож згаданий вже князь Карло Теодор: «Це була пуцулувата особа з подвійним підборіддям (так, приблизно, Лосенко й уявляв її собі) з прищуреними очицями і солодким, трохи жіночим голоском . . .» (ст. 17). А далі: «Оподалік в громаді гостей стояв сам герцоґ (? — чому він усе герцоґ, а не князь — не збагнеш! О. Г.), грався льорнетом і посміхався шпаринками очей. Добрий шляхетний Карло Теодор, владар Пфальцу! Проходив на чолі барвистої фарандолі крізь життя тихо усміхнений, щедрий на подарунки посміху, м'який і розніжений, немов недільний літній ранок, і так станув посеред свого безжурного сторіччя, кращий син його, краща душа його, далебі! . . .» (ст. 20).

До того треба зазначити передовсім, що Карло Теодор узагалі найвидатніша постать в історії Пфальцу його часу, бо традиція підкреслює епоху його володіння як з о л о т у е р у в минулому тієї країни[14]. Але власне тому життя, характер і володіння Карла Теодора, це далеко не така барвиста фарандоля крізь життя, як це розмальовує Косач, і далеко він не такий м'який і розніжений, як хоче автор оцього нарису. Вже ось та сама обставина, що в дипломатичнім змаганні з цісарською Австрією за Баварію Карло Теодор виходить переможцем і прилучує Баварію до Пфальцу, здається, не вказує на те, щоб той володар мов солодко посміхнена ляля стояв посеред свого, як каже Косач — «безжурного сторіччя», бо знову сумніваюся, чи можна XVIII. ст. і то в Німеччині та ще до того саме в епоху Фридриха Великого, назвати таким чудесно безжурним? Взагалі історичне тло тут без ніякої синтетичної риски, воно накреслене так поверховно, що читач про нього в Косача не навчиться нічогісько, хоч тут — як це вже звичай у Косача — аж кишить від чужих імен, що ними наш літератор хоче імпонувати дурневі з нашого загумінка та геть осліпити його. Напр., її Милість молодша принцеса Байпитзаанонсована Косачем аж шести іменами (Амалія-Анна-Марія-Люїза-Софія-Шарльота), так, що в наших часах така льояльність українського літератора до вже давно прогомонілої німецької діви просто зворушує . . . І зараз же та принцеса змальована Косачем як олицетворена мрія мистця, тоді, як князь — «ця креатура», як кажеться тут раз про нього (ст. 18) — пуцулувата особа з подвійним підборіддям. А для критичного читача такий портрет Карла Теодора постільки несподіванка, що подоба князя Пфальцу у відомій усесвітній історії видавництва Шпемана[15]) не виявляє ніякого пуцулуватого обличчя, а навпаки — дуже тонко обрисоване інтеліґентне лице людини, стрункої видом.

Але поскільки пересічному українському читачеві може не таке то важне, як там Косач розмальовує суверена Пфальцу, то зате з тим більшою увагою буде він дивитися на все те, що в'яжеться в нашім нарисі з особою українського героя, а саме — як мої читачі вже знають — з особою мистця, художника. Антона Лосенка, що виступає тут як мандрівець по Німеччині з його відвидинами по різних її осередках. І я вже сказав, що думка, написати оповідання з таким українським видатним мистцем як героєм, цінна, бо в нас пересічна людина про Лосенка знає так само мало, як, напр., і про Бортнянського або про О. Потебню. І треба би нам лиш дякувати Косачеві, якщо б такі речі виходили з-під його пера. Коли вже не як оповідні перлини — які чудові спроби такого біографічного жанру в оповіданні мають, напр., французи, англійці, німці, а хочби й поляки чи москалі! — то принаймні як пересічні добрі нариси. Нехай і характеру популярної книжечки «Просвіти», щоб їх могла з позитивною користю прочитати собі в нас кожна людина: старша і молода, чоловік і жінка, інтеліґент і робітник. Бо як оповідав нам колись на літературнім вечорі «Уранії» у Відні Еґон Фрідель[16]) — лондонський фабричний робітник, ідучи до роботи, має у своїм клунку поруч найпотрібнішого знаряддя і їжі — обов'язково як лектуру: славні на ввесь світ критичні і біографічні ескізи великого історика Англії — Томи Бебінґтена Меколе! І буде вам той лондонський робітник говорити з вами і про Меколе й Дізраелі, про Пальмерстена і Ґледстона, про Байрона і Мільтона, про мадам Д'Арблє і леді Монтаґі так легко і розумно, що ви зчудуєтеся. А чому? Бо його виховують в дусі тієї внутрішньої грамотности прекрасні інтеліґенти Англії: оті Меколе і Воллеси, оті Кіплінґи і Честерфільди, що хоч і уми найвищого духового рівня не тратили — як і Дікенс — з очей ніколи темінї фабричного заулка і вміли і для нього знайти слово зрозумілої їм дикції. Зате ж у нас оті наші т. зв. інтеліґенти, ті наші «clercs» як сказав би Жіліян Банда, що з такою самопевністю проголошують себе «революційними аристократами» і жерцями «культу еліти», вони ніяк не можуть виховувати нам нове громадянство, бо як це виразно показують їх еляборати, вони взагалі з питаннями перевиховання нації не мають нічого спільного. Бо й чим мали б вони нас перевиховувати?

Чи таким нарисом, як «Запросини на Цитеру», чи «Ноктюрн b-moll», чи «Енеєм», чи «Днем гніву», чи «Юрком переможцем»?

Ану, подивімося на них уважніше.

Тут найперше маленька заввага, що відноситься до всіх без винятку оповідних творів Косача, написаних в останньому часі, а саме, що ви мусите майже в кожнім випадку читати їх по кілька разів, якщо хочете розібратись в їх змісті гаразд, а принаймні настільки, щоб знати, про що тут іде. Згаданий вже мною, півмістичний «п о т і к с в і д о м о с т и» разом з т. зв. «м е т о д о ю н а п л и в у» — щоб послугуватися тут термінологією проф. Шереха[17]) — детермінують цілість речі так ґрунтовно, що читач дедалі в тих потоках і напливах трохи не губиться і, щоб не втопитися в них, здебільшого перестає речі Косача читати. А злосливі язики ще й добавляють, що ті обидва терміни це взагалі ніщо нове, а просто варіянти старої приказки про те, що «слина на язик, а чорнило на перо принесе», при чім термін «потік свідомости» я заступив би краще терміном «п о т і к н е с в і д о м о с т и», а саме несвідомости того, що автор робить. Бо що є, спитаймо, властивим змістом нарису «Запросини на Цитеру»? Є ним — як хоче автор — один епізод з подорожі українського маляра Антона Лосенка за кордон, епізод, що трапляється в Манґаймі. А в чому цей епізод? У тому, що Лосенко під час авдієнції у «герцоґа-курфюрста» (бідна ти, українська мово! О. Г.) захоплюється нагло принцесою Амалією-Анною-Марією-Софією-Шарлотою до того ступеня, що пише до неї листа з проханням її товариства у плянованій княжим оточенням прогульці на осттрів, в парку над озерцем, де має бути влаштований — причал на Цитеру. Правда — воно просто катастрофа для нещасного читача, коли він припадком не знає, що таке Цитера, що таке причал на Цитеру, як розуміти — якщо не мається під рукою ні енциклопедії, ні історії малярства взагалі, а французького і епохи Ватто зокрема –

[14]) Piepert's Historisches Lexikon Pfalz, Том X., ст. 379. — О. Г.

[15]) Speeman's Weltgeschichte, VII. т. О. Г.

[16]) (Egon Friedell), визначний віденський письменник і театральний діяч, автор дуже інтересної «Weltgeschichte», жертва віденського Ґештапо. О. Г.

[17]) У післямові до нарису Косача «Ноктюрн b-moll», 1946, ст. 30. О. Г.

фразу про запросини на Цитеру [18]). Але погодімося вже з тим, що Косач як передовий «революційний аристократ» свідомо змаловажив неграмотного пролета, що не знає нічого про картину Ватто, і писав свою річ виключно для таких читачів у нас, що їх не збентежиш ні Цитерою, ні Ваттом, ні принцезною з шести іменами, ні Віеном, ні Рету, ні Брильц-Чарнолуською, ні Соляняжі, ні Вінкельманом, ні Менґсом, ні взагалі ніяким з хаосу чужих імен, що їх невблаганний «європеїст» Юрій Косач розставляє у своїх оповіданнях скрізь мов сильця на невіжу українських анальфабетів. Яка ж дія далі? А от яка: того листа пише Лосенко вночі, а коли перечитує його на другий день рано — «він зібгав листа й кинув у піч — вогонь його пожер» (ст. 31). І як стій — Лосенко їде у Санктпетербурґ — додому... «Лосенко — чуємо — ще не зміг усвідомити собі всіх наслідків свойого рішення. Але ж він не знав і його причин, — він, що любив усе життя своє діяти з розвагою, з точним розрахунком. Ця постанова прийшла за ніч (може все, що вчора було, це був лиш сон?)... Може, негода спасла його, зовсім мимохіть, від чарівної, грішної Цитери?» (ст. 31). Та ще: «Політика, мистецтво, жінки — як у хороводі, і він утомився...» От вам і головна «дія» цього нарису!

Дія, на мою думку, нині для українського читача ще байдужніша, ніж тогорічний сніг. Раз тому, що про принцесу ми крім її шестьох імен та декількох слів про її зовнішній, не дуже переконливо змальований вигляд, не чуємо від автора нічого. Далі ж тому, що лист Лосенка до неї нагадує вам своїми в цілості доволі трафаретними фразами листи закоханих гімназистів («нехай ці рядки не смішать Вас. Я не письменник, у мене нема вищуканого стилю. Але я пишу Вам кровю мойого серця, а це заступає іноді найблискучіший стиль» ст. 31). Та ще й тому, що доторкнений тут конфлікт в душі Лосенка не має ніякої глибини, не виявляє собою нічого психологічного и життєво важного й цікавого [19]). Це просто старий трик Косача: вийти з ситуації, безнадійно розгубленої у скучних діялогах, раптом при допомозі якого кумедного, ніким неожиданого й неймовірного salto mortale. Бо поки Косач на передостанній сторінці нежданo заскочив читача Лосенковим листом і рішенням, то той читач мусить уперш перегризтися мов через казкову кашану гору крізь вісімнадцять (18) сторінок різних діялогів, що попереджують зворушливий лист Антося до шестиіменного вампа Мангайму («під хижими бровами темніли молоді очі — як хуртовина, що надходить, і на устах горіла заграва, кармазин вогню. Постать її була тонка лілея, змія (!)... гострі риси носа, підборіддя й вилиць, риси драпіжного (!) обличчя, ці спрагнені уста... ст. 20). Діялоги йдуть між Їх Милістю курфюрстом і Лосенком, між якимось двірським віршомазом і Лосенком, між ним і його слугою Гаврилом Лукичем, але головним чином між Лосенком і Тадеушом Костюшком. Отож на діялог, на балакливу імпровізацію припадає з 10 сторінок нарису рівно 9, тоді, коли на тінь якоїсь дії (— тінь, бо й той лист в суті речі ніяка дія) всього 1. І це саме тому, заради тих безконечних балачок, що ними Косач намагається заступити як у своїх оповідних речах, так і у сценічних спробах недостачу кращої концепції, побудованої на твердому ґрунті якоїсь глибшої провідної, з життям і з душею народу тісно зв'язаної думки, всі ті його твори такі тяжкі до читання, такі пісні, холодні й не цікаві своїм змістом.

І я сказав би тому, що коли є таланти, які марнуються в тенетах внутрішньої важкости, непродуктивности, то Косача талант пропадає марно в такій псевдотворчій продукції, як та, що її ми тепер у нього бачимо.

Бо якщо такий легкодушно кинений нарис, як «Чудесна балка» не можна аж ніяк назвати вартісним вкладом в наше сучасне оповідання, саме через те, що з точки погляду українського читача нині, актуальний український сюжет тут — партизанка — зводиться до простого стафажу, до малюнку самих лаштунків, то в нарисі «Запросини на Цитеру» є з цього погляду ще гірше. Тут ось українська людина, і то творча, отже репрезентативна людина, змальована Косачем так від'ємно — і то послідовно у свідомім контрасті до вщерть позитивно змальованої польської людини, Костюшка — що просто питаєшся: чому, для чого, з якою ціллю взявся Косач в особі Лосенка дати такий негарний, а то й нетямучий малюнок українського мистця? Коли б це ось поляк розмалював собі такого вайлуватого, сонного, трохи не півпридуркуватого Лосенка, то можна б це зрозуміти зрештою як вихват чужинної пропаганди щодо нас. Але український письменник, і то такий, що має претенсії бути репрезентативним письменником нашої доби і нашого громадянства? Де тут відповідальність?

Слухаймо лиш!

— «Лосенко, — каже Косач, — мабуть, роздобрів, зміжнів, може й вилисів, але під перукою того не було видко, коло уст і коло очей лягли ще неглибокі смужки, лице хоч і молоде, а проте утомлене, очі погаслі, сонні (ст. 12). — Одяг його був добротний, навіть коштовний, але ж і носився мішком, коронки при рукавах пообривались, вилоги блищали, чи від сала, чи фарбяної оливи. І йшов цей Антось дрімотно, а рука, великим пальцем зачіпившись за петлицю камзоля, висіла якось безпорадно. І вся його постать видалась таки вайлуватою, таки обтяжілою, впрост ледарською.. Лосенко говорив (від мимрив під носом, розтягаючи слова, гугнявив у ніс)... Говорив в'яло, ледве шевелів губами. — «А може він самий нудний— майнуло знов Костюшкові — й про цікаві справи говорить нудно...» (ст. 13). «Лосенко взяв його (свого слугу Лукича. О. Г.) за модель для біблейських картин, а то й зовсім залишив у себе. **Іноді було цікаво дивитись на цю людину — вона в тім подібна на свого пана, сонно** й погідно сприймала світ. Ось і тепер Гаврило проїздив з ним пів Европи, але дивився байдуже на неї зі своїх козел поштової карети. Неначе віз гарбу через великий тихий цвинтар...» (ст. 16). — Коли цирулик голить Лосенка, він оповідає йому про таємничу жінку прізвищем Алі Емет або фройляйн Шенк, що живе в Мангаймі і має багато до діла з польськими аристократами, а є ніби законною дочкою російського царя. Це очевидно безталанна княжна Тарахан, одна із жалюгідних жертв московського імперіялізму взагалі, а жорстокости лютої Катерини II. та її нікчемного любаса, прогнилого тілом і душею Орлова зокрема. Але вона нині ще й жертва Косача, бо він як тут, так і головно у сценічній спробі «Скорбна симфонія» розмальовує її, мабуть, під впливом «потоку несвідомости», як авантурницю з гохштаплерських фраз якої далебі, хочеться вам сміяти. І аж сором, коли та жінка і справді донька Єлисавети й Олекси Розума, що нашій літературі немає про неї нічого путнього, твору пера якогось серйозного письменника, ось хочби чогось на зразок просто, але дуже цікаво і з симпатією до княжни написаної історичної розвідки російського оповідача Г. П. Данилевського [20]), або не менш гарно написаної польської новелі Турчинського [21]). Отож після того, як український мистець дізнається від цирулика про неї, **«Лосенко згадав щось імлисте, недочуте, як слід, але говорене десь у зв'язку з цією панною Шенк. Але він не розпитував більше. Чи з обережности, судорожної обережности, вроженої малоросіянам (?!), які сторонять від скомплікованих справ політики (дійсно, дійсно так, пане Косач? О. Г.), чи просто з лінивства. Але тут прийшов йому на гадку Тадеуш (Костюшко). Він неодмінно займається політикою, ось і просто розв'язка. Лосенко і в новому каптані, в чистих мереживах виглядав вайлувато, не елеґантно. Цирулик, про себе, розуміється відніс це на карб поганих петербурзьких**

[18]) Про Ватто і його значенян для епохи Рококо див. Dr. Julius Maier. Geschichte der modernen französischen Malerei seit 1789. Leipzig, Seemann 1904. О. Г.

[19]) Я думаю, що такі епізоди та сюжети історичних оповідань узагалі, особливо ж оповідань, героями яких є люди з відомими іменами, повинні мати свою внутрішню повагу, як з життєвого, так і з чисто психологічного боку, бо ж не на те пишеться історичне оповідання, щоб розмальовувати в ньому моменти сірої буденщини, а на те, щоб розкривати читачеві щось, що і на тлі всієї епохи зазначилося і лишилося в людській пам'яті як факт цілком окремішньої і неповторної ваги. О. Г.

[20]) Сочиненія Г. П. Данилевского. С.-Петербург. Изданіе А. Ф. Маркса. 1901.

[21]) M. Turczynski. Ksiezna Tarakanówna. - Warszawa, 1880. — З найновішої літератури див. монографічний нарис в Реклямa «Universal-Bibliothek» О. Г.

кравців, але він помилився, це була Лосенкова прикмета» (ст. 17).

Одне слово:

Масти Федя медом, а Федь Федем.

Загумінковим Федем малює Косач бідного Лосенка і в картині авдієнції у князя Карла Теодора, картині ,що варта того, щоб її зацитувати, щоб читач пізнав, як пан Косач уявляє собі ролю репрезентативного українського мистця на чужиннім княжім дворі епохи «Причалу на Цитеру».

«— Ну й як же, — читаємо тут, — мається августіша правителька — грався Карло-Теодор брелоком від своєї цибулі-годинника, що відставав у кишені камізельки — все ще переписка з Дідро, все лиш спрямованість у майбутнє, світліше від наших днів, n'est ce pas mon cher . . . . . **(«Чому він називає мене так фаміліярно» — подумав Лосенко й дивився просто у вузенькі шпаринки герцоґових очей — який я йому «mon cher» . . .**[22])

— Звичайно, ви бачите часто імператрицю, ви, я чув, надворний маляр?

— Вільний мистець Академії, глухо озвався Лосенко. **Його брала злість. Адже ж герцоґ запросив і говорив тепер не з ним, а з тим «надворним», що бачить імператрицю щодня, і вся ця ґалантність була не для нього, а для пустої личини, того другого Лосенка, того надворного.**

— Ми чули, що володарка має клопоти з цим самозванцем; це простий козак, кажуть, а може це дійсно щось там є з покійним володарем?

Герцоґ пильно вдивився в Лосенка; патери й гофрати настовбурчили вуха, всі пробували вловити у Лосенка хоч крихту правди про Пугачова. **Але Лосенко кам'яно мовчав.**

— Як мається високодостойний граф Орлов? Ах, ми всі подивляли його подвиги в Егейському морі. Ні, це впрост (— в Косача все польське «впрост» замість нашого «просто», О. Г.) епічні перемоги. Наш щирий привіт, будьте ласкаві...

І тепер, як і перше, **ця креатура (?!)** намагалась щось вичути в Лосенкові (він потім тільки збагнув, що йшлось про княжну Алі Емет, панну Шенк, претендентку на петербурзький трон, в тім бо часі ні герцоґ, ні його гофрати не знали, на яку ногу ступити з нею). **Але Лосенко лиш мимрив якісь невиразні, туманні речення. Патери й гофрати спроквола відходили. І сам Карло-Теодор, видимо, нудився своїм ведмедюватим гостем і ставав все менш ґалянтним, все менш уважним.**

— Та це якась зовсім незнатна особистість, — сказав герцоґ до патера Кастеллі — **я не знаю навіщо його світлість запрошує до двору всяку шушваль... (ст. 18).**

Ну — тут я поминаю вже такі історичні і психологічні недоречности, як те, що той сонний і півпритомний маестро українського малярства обурюється на таку — за Косачем — нікчемну «креатуру», як Карло Теодор за те, що князь апострофує його фразою «mon cher» та допитується в нього, чи він надворний маляр. Бо те княже тодішнє «mon cher» відповідало більш-менш нинішньому німецькому «mein Herr» і в дикції доброго тону того часу не могло ж бути ніякою образою, коли навіть прусько ґбурувате «Was will Er» Фрідріха Вільгельма І., вюртемберзького Карла Євгена, а навіть Фрідріха Великого, спрямоване до професорів університету, не вважалось тоді чимось образливим. А як розуміти Лосенкове обурення на офіційність надворного маляра у XVIII. ст., де всяке офіційне пристановище духового працівника мусіло бути його ідеалом в часі, коли поет, письменник, маляр, музик і актор, поскільки вони власне не були у зв'язку з великими панами, вважались ще — мов у середньовіччі як «fahrendes Volk» тобто соціяльною голотою? І можна б від біди порозуміти те обурення Косачевого героя, якщо б він розмалював його як горіючого духом генія з душею Бетговена або Байрона. Але Косачів Лосенко? Та ж саме він, той вайлуватий ґевал, боягуз і недотепа, повинен властиво хвалити Господа від ранка до вечора за те, що він у спромозі прикрити свою внутрішню нікчемність титулом надворного мистця. Але не те тут найважніший промах нашого «аристократичного» літератора, а те, що таким нетямущим типом розмальовує його Косач на тлі епохи, де вже в Европі діяла пропаґанда української справи за пляном Григора Орлика,[23]) де Німеччина мала незабаром пізнати таких репрезентантів української справи, як граф Капніст,[24]) і де Гердер в р. 1767 писав у щоденнику своєї подорожі до Франції, що Україна призначена бути новою Гелладою Европи! Так чого ж тоді їхав у ту Европу такий нікудишній тип, як той Косачів Лосенко, коли він про українську справу не вміє отворити рота, коли він не визнається на формах примітивної товариської оглади і коли він боїться всього, починаючи від революційної балачки Костюшка, а кінчаючи тим лілейно-зміїним вампом з шести іменами, перед яким він утікає аж до царського Петербурґа? Кому і нащо нині таких дурних типів, як Косачів в і л ь н и й маляр Лосенко?[25]) І кому і на що нині таких літераторських спроб, як «Запросини на Цитеру»? **Чи на те, щоб учити неграмотних і незрілих читачів презирства до української людини й української ментальности, чи на те, щоб учити молоду ґенерацію українських письменників вищого пустомельства та хитро замаскованої брехливости?**

От і чому вважаю я теперішню літераторську продукцію Косача таким загрозливим і шкідливим явищем у нашому письменстві.

Властне через те пустомельство і ту внутрішню брехливість, що її Косач вміє прикрити таким принадливим серпанком чогось ніби справді нового і нечуваного в нас, що пересічний читач, необізнаний гаразд з фундаментальними речами загальної овіти, оголомшений не так «потоком свідомости», а радше **потоком чужих імен** у Косача, імен, **узятих обов'язково з історії европейської культури,** готов і справді думати, що той Косач то і справді щось феноменальне в нас.

Бо послухаймо ще щось таке:

«...Лосенко говорив, як в Кенігсберґу він чекав два тижні короля, але він не приїхав, а в Кенігсберґу незвичайно нудно, як в Дрездені приймали його, а король Фрідріх Август дуже милий володар, хоч і Менґс скаржиться на нього, а у Ваймарі був на прем'єрі «Підступу й помсти» і говорив з Ґегаймратом Ґете, більше чим з герцоґом Карлом Августом... (ст. 13).

Ну, кажіть, — чи не феноменальне те все? Лосенко, український маляр, а до того півідійот своїм виглядом, і півнемова своєю внуреністю, нині у пруського короля в Кенігсберґу, а завтра в саксонського короля у Дрездені, далі ж в розмові з його надворним малярем Менґсом, а ще далі в гостині у Ваймарі, в розмові з Ґете та з його князиком — просто не хочеться вірити! І щоб хоч знати, коли те все було, а то Косач такий скупий на дати, що не подасть вам ні одної! І так якось те все безслідно пропало! Коли Ампер і Міцкевич, Ґрільпарцер і Кляйст були у Ваймарі, в Ґете, то те записане в усіх біографіях Ґете, в усіх щоденниках Екермана; в усіх записних книгах Ваймару. Коли Ґете і Вілянд говорили з Наполеоном, то історія записала те точніше, ніж імператорські умови договору в Тільзіті. Коли Дідро був гостем Катерини II. в Петербурзі, то про це вся Европа знала так точно, як пізніше про те, що Ріхард Ваґнер був гостем Людвика II. у Мюнхені. А тут вам український, — але навіть українцям не гаразд відомий маляр, панібратається з королями і з великими людьми Европи, а пан Косач оповідає про те з такою гідною подиву наївністю — але чи це в нього тільки наївність? — немов би розповідав нам про якогось там собі загумнікового Гриця чи Івана, що до такого ж Гриця чи Івана прийшов на ковбасу тай чарку.

(Далі буде).

---

[22]) Всі підкреслення мої. О. Г.

[23]) Див. І. Борщак. Григор Орлик. Париж 1936. О. Г.

[24]) Василь Капніст (1757—1823), український патріот, їздив 1791 до Берліна і Парижа, щоб знайти там підтримку для визвольних змагань України. Він автор відомої «О д и н а п а б с т в о» (1783) та сатиричної комедії «Я б е д а» на тему російського бюрократизму. О. Г.

[25]) Підкреслення чомусь самого Косача. О. Г.

С. Ю. Пр.

Україна та питання Сибіру

I.

Економічний фактор є одним із рушійних стимулів життя народів. Переглядаючи сторінки світової історії, ми переконуємось безупинно про величезну, в деяких випадках рішальну роль господарських чинників. Ще наглядніше можуть нас впевнити події 20-ого сторіччя, перша та друга імперіялістичні війни, їх тло та їх причини. В наслідок перманентного росту людського населення та його потреб та з огляду на небезпеку повнісного вичерпання скарбів землі, на якій воно живе, що може грозити деяким народам у ближчому чи дальшому майбутньому — кинулись оті народи шукати нових земель. Дорога експансії вела їх двома руслами. В одному й другому руслі знайдемо все на початку період збройного, насильного здобування, принаймні в добі новітньої історії, коли вже на земному ґльобі майже зовсім не було цілковито незаселених земель (за винятком пустинь та околиць далекої півночі й далекого півдня). Після цього початкового періоду здобування наступає доба закріплення влади та доби спроб експлуатації даної країни. Отож саме вторинна доба має єдва основні види, які різняться між собою корінним образом. Ми матимемо діло або з **нищівною окупаційною політикою,** якої напрямною є безоглядний грабунок усіх скарбів землі та людської праці даної країни та гноблення й використовування автохтонного населення, або з методою **мирного розбудування** закріплених земель, на яких нові господарі наполегливою та впертою **власною** працею допомогають підняти господарський та культурний рівень життя автохтонного населення, стають його другами та як його передова, керівна верства — дбають дійсно та щиро про його добро, не затрачуючи одночасно кровного й міцного зв'язку із своїм материком.

На жаль, у практиці ми маємо нагоду спостерігати куди частіше цей перший спосіб закріплювання влади в нових, здобутих землях. Отой момент, що на нові землі йдуть у початковому періоді добровільно переважно рисканти та авантурники, є, мабуть, головною причиною хижацького та безплянового господарювання в цьому періоді. Меншевартісний людський елемент, який приходить перший безпосередньо слідом за військом, руководиться звичайно тільки бажанням наживи, тому й окупаційна політика відразу набирає виразно загарбницького храктеру. Раз застосовані лихі та жорстокі методи окупації стають дедалі звичаєм та закорінюються швидко в психіці нових господарів. Ці методи приносять на початку тільки неначе користі, тому то їх ніхто не задумує заміняти іншими, більше гуманними, мирними, розумними. Цей стан триває в більшості випадків так довго, доки багатство окупованих земель почне помітно зменшатися і ясно присвічуватиме їх надалеке вичерпання. Тільки тоді приходить на думку окупаційній (або т. зв. колоніяльній) владі заводити планове, економічне господарство, чи зацікавитись ближче побутом автохтонного населення. Одне й друге приходить звичайно запізно. Грабункова, безоглядна експлуатація впродовж довгих десятиріч, а то й сторіч, залишає такі глибокі рани, що на те, щоб їх загоїти та вилікувати, треба не тільки довгого часу, але вже й великих коштів, на які вже часто-густо не стати зубожілому в міжчасі материкові. Одначе, найважливіше те, що ця саме безглузда, жорстока експлуатація багатств даної країни веде за собою довголітню недолю і злидні автохтонного населення та його національний гніт, який під оглядом населення звичайно ще перевищує економічний. Ці прояви є безпосередньою причиною спонтанного росту ненависти і спротиву супроти чужинців-окупантів та приспішують вибух національної революції, який закінчує остаточно епоху окупації.

З другою методою засвоєння та загосподарювання здобутих чи відкритих земель, — з методою мирного будівництва при абсолютній пошані звичаїв і прав населення, — зустрічаємося в історії дуже рідко. Нечисленні приклади такого способу заснували тільки в найновіших часах, докладніше тільки тоді, коли народи, які захопили колонії чи «союзні країни», як їх щораз частіше починають називати, послабили **самі себе** занадто експансивною колонізаторською політикою чи знову тоді, коли не стало на земному ґльобі нових територій, супроти яких можна б зараз застосувати згадану вище першу методу закріплення колоніяльної влади. Правда, існують ще й сьогодні величезні незагосподарені й невикористані території в Азії, Африці, Америці та Австралії, але це одночасно території незалюднені, значить — окупуючі державі не знаходять у них рабів, яких можна б виужити методами каторжної, чи — делікатніше кажучи — «недорогої» праці; тому й ці держави примушені висилати туди своїх власних громадян. Але тут саме й доходимо до основної причини, чому колонізаторська політика в старому розумінні засуджена на остаточний кінець. Громадяни панівної держави, призвичаєні жити впродовж цілих поколінь вигідно й заможно коштом рабської праці населення завойованих країн та коштом величезних багатств цих країн, які вони одержували майже зовсім даром, вони так розлінивіли, їхня психіка змінилась так сильно на некористь, що в них немає вже під теперішню пору ані охоти, ані енергії на те, щоб узятись **самим** до будь-що-будь дуже важкої праці загосподарювання нових земель мирним способом. Потвердження цієї ситуації ми бачимо на прикладах Еспанії і Португалії; останні події в Азії показали також недвозначно, що спроможність панувати над чужими землями Франції та Голяндії наближається неминуче до критичного моменту, якщо взагалі вже не досягла цього моменту. Розв'язка цього ж питання у Великій Брітанії та Бельгії лишається також тільки проблемою часу. Очевидно, що всі оті держави переключилися або переключуються дуже поспішно на методу мирного, планового будівництва у своїх чужоземних посілостях, але згадана вище переміна психіки їхніх громадян є важкою перешкодою, яка гальмує жахливим способом кожне навіть найкраще зусилля. Це — тим більша трагедія цих держав, що вони панують покищо ще над великими територіями, яких у них навіть ніхто не хоче відбирати, в яких немає навіть визвольного руху автохтонного населення, просто з тієї причини, що ці території або взагалі не заселені або щонайбільше заселені дуже слабенько кількісно нечисленними племенами, які покищо знаходяться на виразно первісному ступені культурного та національного розвитку. Згадати б тут величезні простори екваторіяльної Африки (західній Судан, Сагара, область озера Чад), центральної Азії, середущої та західньої Австралії. На ділі немає абсолютно жадної зовнішньої перешкоди, щоб пануючі народи повністю користали з багатств отих країн. Та тут треба великого вкладу праці й капіталу. Про брак енергії чи, докладніше, звичайної фізичної та психічної сили, яка аж тепер показалася б потрібною, згадано вище. Якщо іде про капітал та матеріяльні ресурси взагалі, тоді ситуація виглядає, мабуть, ще гірше. Як довго з завойованих земель плила в материк потужна струя всякого колоніяльного добра, так довго легко було йому укладати позитивні державні бюджети і забезпечувати своїм громадянам винятковий добробут; але тепер, коли ця струя, щоправда, дальше пливе, але вже не даром, як колись, або півдаром, тільки треба за неї платити, — менше, як інші неколоніяльні держави, але все ж таки платити, — тепер материкові стає щораз важче за кошти на побудову організації та техніки використання багатств, які ще залишились. Це видається парадоксом, але відомі колоніяльні держави, при всіх своїх багатствах у **минулому** так тепер зубожіли, що їх не стати на інвестиції, яких вимагають неодмінно початки кожного загосподарювання свіжих територій та які в теперішніх умовинах не так і швидко амортизуються і оплачуються.

II.

Український нарід під тим оглядом у багато кращому положенні, яке, між іншими, дозволить йому досягти в майбутньому прекрасного розвитку. При всіх своїх користях, які дає посідання колоній **(у старому розумінні слова)**, воно дає остаточно тільки небажані наступства і в кінцевому етапі зовсім не причиняються до посилення народів, які розпоряджають отими колоніями. А вже безумовно воно приносить величезну шкоду та обумовлює занепад т. зв. колоніяльних імперій, якщо процес використання чужоземних посілостей іде дорогою насильства та жорстокої експлуатації. Застосовуючи таку дорогу, даний нарід викривлює і деґенерує світопогляд своїх громадян, роблячи з них ледарів, типічних експлуататорів, людей із рабовласницькою психологією, маніяків теорії т. зв. панівного значення свого народу чи докладніше своєї упривілейованої групи. Одночасно нарід, в якому отакі люди відіграють керівну ролю, наживає собі смертельних ворогів в інших народів, вирощує загальну ненависть до себе, викликує визвольні війни проти себе, які не тільки скорочують період його імперіялістичного панування, але й підважують основи його існування як держави взагалі. Такий нарід наживає собі, врешті, погорду і нехіть усіх людей у цілому світі. Бо імперіялізм залишиться все імперіялізмом, чи він буде послуговуватись такими методами- як фізичне винищування подоланих народів чи племен, чи сьогочасними «науковими» методами економічної експлуатації.

Вже найближче майбутнє покаже, що наймічнішими народами будуть ті народи, які спіралися і спіраються тепер тільки на свою **власну** силу та які зуміли пошанувати, не в теорії, а на ділі, священні права **всіх людей і всіх народів на свободу**. Свободолюбний український нарід завжди глибоко респектував звичаї та права інших народів. Коли ж мова про довір'я тільки до своїх власних сил, тоді, правда, деякі наші діячі заговорюють інколи нас, нібито чужа допомога, чи чужі сили будуть рішальними в наших змаганнях, але при ближчій аналізі їхньої поведінки ми наявно бачимо, що вони це роблять просто зі звички. Оті «діячі» все держались чужого одвірка, московського, варшавського чи берлінського, та й тому знайшли собі тепер ще один, свіжий, але так само чужий. У них лакейське служіння чужому ввійшло вже в кров та кість і їх поведінці нема чого дивуватись. Їх, на щастя, дуже небагато, і здорова українська величезна більшість вірить тільки у власні сили.

Ми повинні не тільки думати категоріями, не тільки теперішности чи найближчої будучности, але й мусимо вже тепер присвятити належну увагу проблемам дальшого майбутнього нашого народу. Наша батьківщина криє в собі безмежні багатства. Такий вугільний Донбас із своєю річною продукцією 30 мільйонів тонн та запасами коло 90 мільярдів тонн якісного вугілля, такі величезні поклади манганової руди біля Нікополя, такі потужні зложжя залізної руди, як у Криворізькому басейні та Керчі [1]), копальні нафти Бориславського та Роменського районів, боксити, нікель, ртуть і інші цінні метали і користі копалини забезпечують Україні спонтанний ріст її промисловости, яка разом з особливою плодючістю наших піль та працеспособністю української людини буде базою могутности нашої вітчизни.

Але треба собі все ж таки здати справу з того, що кількісний ріст населення та безупинний проґрес виробництва вимагатимуть усе нових джерел енергії, все нових баз сирівців ,нових земель під управу ріллі. Якщо наші запаси, напр., залізної руди виносять, за новішими підрахунками, кого 20 мільярдів тонн, тоді це зовсім не значить, що ми маємо чекати з заложеними руками, поки вони не вичерпаються, хай би навіть це вичерпання і не грозило Україні в найближчих сторіччях. Крім цього, хоча Україна розпоряджає щасливо колосальними запасами двох найважливіших сирівців (вугілля та заліза), досі не відкрито на наших землях злож деяких інших важних металів, які не вживаються самі масово, але які становлять основні, корінні складники модерних стопів, а ці-стопи здобувають в останніх часах щораз більше значення у наземному будівництві та машинобудуванні. Відкриття властивостей деяких важких металів як постачальників енергії (уранові батерії) приневолює нас також поробити деякі кроки тим більше, що роля атомної енергії заважить, мабуть, у близькій будуччині багато в народньому господарстві.

Україна є однією з дуже густо населених країн (72 людей на 1 квадр. км.) [2]) і має один з найбільших у світі коефіцієнтів природнього росту населення. Це з одного боку є запорукою нашої сили, але з другого боку вимагає також подумати про розв'язання небезпеки надмірного **перенаселення** України. От хочаб тільки ці два згадані вижче моменти змушують нас неодмінно накреслити пляни на майбутнє, які б забезпечили українським грядучим поколінням нормальне, культурне життя та які б відсунули від нашого народу потребу чи навіть конечність провадити імперіялістичні війни з сусідами.

Можливість розв'язати оту проблему саме в цьому напрямі існує. Це — засвоєння, придбання нових земель, не шляхом війни чи закріпощення інших народів, але шляхом мирного будівництва, загосподарення ще незаселених земель. Таких земель ще на земському ґльобі багато, тільки треба охоти, а передусім енерґії і сили, щоб перевести таке загосподарення в не занадто довгому часі в життя. Старим колоніяльним імперіям бракує саме цієї енерґії. Крім щодо, як уже вище сказано, вони мають нестерту марку експлуататорів та гнобителів і втішаються загальною ненавистю народів, над якими вони панували. Це все чуже українському народові. Від цих же нових, безпанських, багатих земель не ділять Україну ані моря, ані океани. **Ці землі — це Сибір та деякі області Центральної Азії.**

Туди спрямував свою увагу український нарід уже давно; живим доказом цього є наша велика еміґрація в далекий Приморський Край (т. зв. Зелений Клин або й Зелена Україна) та в полудневo-західні області Сибіру ще далеко до 1-ої світової війни. За часи совєтської окупації України мільйони українців переселено насильно в рідні області Сибіру, не згадуючи вже тих мільйонів українців, яких засуджено на трудово-поправні роботи в спеціяльних таборах, а то й цілих районах НКВД (тепер МВД і МГБ), що розкинуті по цілому Сибіру, зокрема в його північних областях. Отак український елемент бере вже віддавна активну участь у загосподаренні згаданих азійських територій, у побудові їх сільського господарства, промисловости та наукового і культурного життя. Це все відбувається мирним способом; українці не нарушують ніколи прав і звичаїв автохтоного населення, якого в Сибірі майже немає. Навпаки, беручи на увагу **характер примусовости** переселення українців в останніх 20-ти роках, наші переселенці здобувають відразу співчуття і симпатії. Це особливо важне у центральних областях Азії (Казахстан, Таджикстан, Узбекістан і др.), де автохтонний елемент куди сильніший, як у Сибірі, і його приязне наставлення до нових колоністів — українців матиме для нас дуже велике значення в майбутньому. Та поки ми накреслимо ближче ролю та ситуацію українців у Сибірі та можливості тривкого засвоєння тих земель для України мусимо приглянутися взагалі до того, що уявляють собою ці землі сьогодні, які їх границі, багатства, економічна ситуація.

III.

Сибір можна поділити загально на три полоси: полосу тундри, лісову полосу та полосу т. зв. сибірського чорнозему.

До полоси тундри належать передовсім острови в Північному Льодовому океані, отже Нова Земля, Північна Земля, Новосибірські острови й багато інших. На суходолі належать до неї найдальші північні та північно-східні області, отже околиці гирл великих сибірських рік Обу, Єнісею, Лени, а передусім Колими

[1]) Вистане згадати, що тільки один металурґійний завод у Макіївці (Донбас) дав у 1940 р. більше заліза, як усі тогочасні металурґійні заводи Польщі, Австрії і Мадярщини разом узяті, при чому слід підкреслити, що сталеробна індустрія згаданих держав належить до зовсім поважних.

[2]) Для порівнання: густота населення ЗДА виносить 16,8, а Канади тільки 1,1.

й Анадиру[3]). Ті полоси незвичайно рідко заселені маленькими племенами камчадалів, остяків, коріяків і чукчів; їх усіх разом налічують за найновішими даними ледве 42 900 душ[4]). Полоса тундри належить через свої кліматичні і транспортові умовини до земель, що її дуже важко використати. Тому й тепер маємо там лише кілька більших промислових центрів, але вже, мабуть, незабаром ця полоса відіграватиме дуже велику ролю і з огляду на величезні геологічні багатства, яких, до речі, в більшості ще докладніше не досліджено, і з огляду на її виняткове стратегічно-політичне значення. Все нові досягнення науки та розвиток арктичної авіації, якому присвятила большевицька влада в останніх роках багато зусиль, приспішать дальше загосподарення і тих далеко-північних земель. З геологічних багатств стверджено вже тепер наявність вугілля над долішнім Обом, Єнісеєм (біля Норільська), в долинах Хатанчи та Лани; зложжя нафти є над Хатанчою і Обом; нікель над Єнісеєм, олово і срібло в доріччі Ірани; залізо, цинк та інші поліметалічні мінерали в доріччі Анадиру. Велику ролю відіграють також далекопівнічні полярні станції, на острові Врангеля, на далекому північному сході (ст. Північна), на Новосибірських островах, Північній Землі і багато інших. Чи не найбільша знаходиться на острові Вайгач, на якому каралось багато українців. Зокрема ж після процесів СВУ та у страшному 1937 р. доставила Полтава та Полтавщина великий континґент нових поселенців на цьому острові та на Новій Землі. Існує велика правдоподібність, що в тих північних територіях можуть знаходитися поклади урану і інших рідкісних металів, потрібних до виробництва атомної енерґії чи зброї.

Найбільшу частину Сибіру становить лісова полоса або полоса тайґ. Вона розположена в цілому середущому та горішньову доріччі Єнісею, Лени, Колими й Анадиру та в середущому доріччі Обу та заселена також дуже рідко племенами тунгузів та якутів. Правдиві тунгузи — це кочівниче племя, яке живе між Єнісеєм та Охотським морем; їх налічують тепер ледве 53 000 душ; група якутів численніша, вона налічує яких 225 000 душ, але коли взяти на увагу, що вона заселює простір 4 000 000 квадр. км.[5]) тоді густота населення цих земель виявляється мінімальною. Населення цілого Сибіру виносило, за совєтськими даними 1939 р., коло 30 мільйонів, з цього найбільше тільки 1/15 припадає на автохтонне населення, в якому найчисленніші групи становлять згадані саме якути та буріяти (монгольського походження, яких 200 000 душ), що живуть в області озера Байкал та в Забайкаллі. Всі племена автохтонного населення належать до повільно вимираючих; так, напр., згідно з переписом населення в 1897 р. тунгузів було тоді іще 76 000, якутів 220 500 і т. д. Цьому процесові не можуть навіть зарадити лікарсько-санітарні та адміністраційно-культурні заходи совєтської влади в останньому десяріччі.

Кліматичні умовини полоси тайґи також дуже суворі, але основна перешкода в повнісному її загосподаренні лежить більше в недостачі комунікаційних шляхів. А тим часом тайґа — це величезне багатство дерева (700,4 мільйонів гектарів, але з них тільки 26,1% доступні тепер експлуатації). Це переважно шпилькові дерева (коло 85%), але є також береза, граб, дуб. Брак транспорту дуже утруднює правильне використання тих лісових резерв; воно помітно збільшилося в останньому часі, коли совєтська влада розбудувала арктичне судноплавство (за допомогою ледоломів). На цій базі постала там низка північних портів, як прикрої слави Ігарка та Дудинка над Єнісеєм, де 90% населення — це українські селяни, яких вивезено там за «куркульство» та спротив колективізації. В полосі типічної тайґи майже немає великих населених центрів[6]); до більших місцевостей можна зарахувати Якутськ (коло 20 000), знаний як найхолодніше місто в світі, та Олекмінськ і Петропавлівськ. Зате багато в тих районах великих карних таборів, особливо над берегами великих рік. Кількість «мешканців» отих таборів часто більша, як 10—15 тисяч; більшість із них працює на лісорубках, але деякі табори построєно в спеціяльних промислово-воєнних цілях (напр., копальні рідкісних металів, а передусім арктичні аеродроми із приналежними станціями палива і машиноремонтними заводами). Одним з таких центрів є згадана вище Ігарка та її північний порт Дудинка, в яких переробляють та вивозять дальше величезні кількості дерева.

До лісової полоси належить також полудневосхідній Сибір, а саме області Байкалу, Забайкалля і Примор'я. Ця частина Сибіру має, принаймні тепер, більше значення, як згадані вище області тайґи. Передусім клімат цих земель кращий завдяки близькості океану, частинно також завдяки діянні величезного Байкальського озера (його довжина виносить 630 км. а ширина від 45 до 74 км.) та завдяки гористому характерові різьби терену, який творить затишні долини. В цих околицях ми подибуємо, крім лісу, також великі луки на зразок американських прерій. Вони особливо численні в Забайкаллі; на жаль, вони або дуже вогкі, напр., у підніжжя пасма Яблоновий, або дуже сухі, напр., у Даурії. Часом чуємо помилковий погляд, нібито в Зеленому Клині є чорнозем; отож чорнозему у згаданій полосі в дійсності немає жадного, але в амурському та асурійському районах знаходиться добрий під управу ґрунт, землі ж районів Байкалу та Забайкалля в загальному невроджайні через малу кількість атмосферичних опадів. Зате тваринництво розвивається куди праще, особливо плекання коней і баранів.

Особливо цінними стають ці райони завдяки великим копальняним багатствам. Так, у горах Сайяну та в лісах Туруханська знаходиться якісний ґрафіт. У славному районі Нерчинська знайдено ртуть, мідь, цину, залізо, цинк, дорогі камені, дещо золота, а передусім пребагаті поклади срібла. В районі Іркутська знаходиться сіль та вугілля; в околицях оселі Кара відомі копальні золота[7]). Оті багатства та наявність транссибірської маґістралі з її новими розгалуженнями сприяють ростові великих місцевостей, як напр. Чіта (105 000 населення)[8]) Нерчинськ, Улан Уде (129 000 мешканців, перед тринадцятьма роками тільки 27 000), а передусім Іркутськ (243 000 мешк.). В далекосхідніх районах велике значення має Благовіщенськ (58 000 м.) як постачальна база золотодобувних осель і підприємств та осередок торгівлі з Манджурією, а також Хабаровськ (199 000 мешк.) як центр харчево-переробної промисловості, звісний своїми торгами рибою. Знаним далекосхідним портом є Владивосток. До зовсім нових центрів треба зачислити Комсомольськ над Амуром (оснований у 1932 р., має тепер коло 150 000 мешканців, великі заводи харчевої, збройової і літакобудівельної промисловости), дальше Миколаївськ, Ворошилов (над рікою Усурі, 70 000 мешк.) та Магадан (золото, зовсім на півночі).

Найважливішою полосою Сибіру є під теперішню пору полоса т. зв. сибірського чорнозему. Вона лежить поміж тайгою та полосою степів і пустинь Центральної Азії, головно в лівобережному доріччі середущого і частинно горішнього Обу та в доріччі горішнього Єнісею; цю полосу називають також часом нестисло Західнім Сибіром. Ліс у цих областях досить рідкий, зате вдаються тут прегарно всі зернові культури, ячмінь на півночі, овес і жито між Тоболем і Іртишом, пшениця між Іртишом та Обом, а навіть дальше аж по Єнісей; урожайність картоплі та льону тут також дуже гарна. Дуже добре розвинулось у цій частині Сибіру тваринництво, особливо в околицях Тобольська і Томська, які постачають помітно великі кількості молока і масла. Населення чорноземної полоси Сибіру куди густіше ,як лісової чи тундрової; тут постало також багато великих міст, як Омськ (281 000 м.), Томськ (141 000 м.), Красноярськ (190 000 м.), Барнаул

---

[3]) Не розглядатимемо тут північної полоси Росії, отже півострова Коля, доріччя Двини і Печори, які мають той самий географічний і кліматичний характер, що Сибір, але територіяльно не належать до властивого Сибіру.

[4]) Georges Jorré: U. R. R. S., terre et les hommes, Париж, 1946.

[5]) Вісім разів більший як територія теперішньої УРСР (коло 1/5 простору цілого СРСР).

[6]) З населенням більшим за 50 000.

[7]) Про добування золота в Сибірі буде мова докладніше дальше.

[8]) Цифрові дані щодо неселення міст походять ще з 1939 р., тепер вони очевидно **більші.**

(148 000 м.), Військ (80 000 м.) та передусім Новосибірськ (у 1926 р. ще тільки 120 000, у 1939 р. — 406 000, а в 1947 р. майже мільйон мешканців). У усіх тих містах розвинулась промисловість найрізнородніших галузей, — цьому сприяють великі копальняні багатства цієї полоси. Крім міді, олова (з великим вмістом срібла), золота і цинку підніжжя гір Алтаю та Алатау, найбільш значення має т. зв. Кузнецький вугільний басейн з величезними покладами високоякісного вугілля, на базі якого розвинулась тут потужна металургійна, машинобудівельна і хемічна промисловість, великі електростанції, воєнні фабрики (вибухові речовини) і т. п. Населення індустріяльних центрів цієї області: Прокопієва, Ленінська, Сталінська (Кузнецьк) та Кемерове перевищало разом уже в 1939 р. цифру 700 000. У зв'язку з розвитком промисловости поширено тут також помітно сітку залізничних шляхів. — Не підлягає жадному сумніву, що саме ота третя полоса Сибіру, полоса його чорноземних областей і найбільше досліджених та експлуатованих корисних копалин, відіграє тепер найбільшу ролю. Одначе треба припускати, що в дальшій будуччині значення полоси тайґи і полоси тундри помітно збільшиться, якщо взагалі не перевищить значення полоси чорнозему. Це напевне наступить тоді, коли наукові, зокрема геологічні експедиції вивчать докладніше тепер ще не досліджені землі та коли наука зуміє розв'язати питання практичного пристосування життя людини до суворих, кліматичних умовин, питання правильної комунікації, а передусім проблему вирощення у тих же саме областях тайґи і тундри культури харчевих рослин та основаних інших продовольчих підприємств, які б стали **місцевою** базою проживи населення.

(Закінчення буде).

◆

Б. КРУПНИЦЬКИЙ.

Богдан Хмельницький і традиції козацької державности

Поки існувала українська козацька державність, доти не сходив зі сцени її головний герой, Богдан Хмельницький. Ціла доба аж до кінця 18. ст. просякнута його особистістю. Козацькі поети, історики прославляли його ім'я, нарід вшанував його ім'я цілим циклем величавих дум. З ентузіязмом і захопленням, з пієтизмом ставилися ближчі й дальші нащадки до того, хто заснував українську державу. Це був для них «Богом даний вождь», «Мойсей, що вивів український нарід з єгипетської неволі лядської». Прилуцький полковник Дмитро Горленко, звертаючись до Мазепи з благанням визволити Україну з-під Москви, пригадує йому, що «ми за душу Хмельницького завжди Бога молим і хвалим його ім'я, бо він звільнив Україну від лядського ярма». Чим далі, тим все більше рельєфно вимальовувалася на загальнім фоні українського життя величава постать великого гетьмана, якого й найбільший філософ 18. ст. Григорій Сковорода славив «героєм і батьком вольности». Ця ідеалізація образу Б. Хмельницького була якась зовсім природна і щира; у людей козацької доби не було сумнівів щодо значення Хмельницького, і тільки історики-народники 19. ст. почали критично ставитися до нього, і цей критицизм перенісся в особі М. Грушевського і в 20 ст.

Оцей пієтет до Б. Хмельницького повстав не тільки тому, що тодішні українці зрозуміли значення зробленого ним діла, не тільки тому, що з нього починалася нова доба, доба визволеної батьківщини, козацької держави. Головне те, що Україна другої половини 17. ст. і 18. ст. почувала себе кровно зв'язаною з Б. Хмельницьким. Вона пішла шляхами, вказаними її засновником. Проблеми, які повстали за часів її уконституювалися, залишилися актуальними й надалі. Проблеми Б. Хмельницького були й проблемами козацької доби майже до кінця її існування.

Самий відрив Б. Хмельницького від Польщі, спочатку не зовсім рішучий, а потім все більше упертий і свідомий, ставив питання про те, що мало бути з Україною. Україна переходить в нову фазу свого існування, в якій треба було вирішувати, чи вона має бути незалежною, чи під якоюсь державою, чи з'єднаною, чи роз'єднаною. Повставали питання соборности і незалежности України, вживаючи сьогочасної нашої термінології.

Саме життя ставило їх. Давніше ціла Україна належала до Польщі, хоч і в ріжних степенях залежности від польської республіки. Тепер повставала нова Україна, спочатку формально зв'язана з Польщею на підставі Зборівської, пізніше Білоцерківської угоди, а потім і відокремлена від неї. Для неї територіяльне питання набрало пекучого характеру. По суті гетьман опанував тільки східню частину української території, воєводства Брацлавське, Київське, Чернігівське, і зразу ж треба було вирішати, чи можна задовольнитися здобутим, віддаючи на поталу полякам цілу Західню Україну.

Ми знаємо, що в програмі гетьмана стояло звільнення цілої України від Польщі в її територіяльних межах. Вимоги такого роду ставив він полякам не раз, починаючи з 1649 року. Типовим є рік 1655, коли польський король Ян Казимир (після порозуміння Хмельницького з Москвою в 1654. р.) звертався до гетьмана з пропозицією польсько-українського союзу, на що цей останній виставив вимогу, щоб Польща відступила українській державі Русь включно з Володимиром, Львовом, Ярославом, Перемишлем. А остання фаза гетьманської політики (1656—1657) стояла майже цілком під знаком визволення Західньої України і приєднання її до козацької території.

Завдання, яке поставив собі гетьман, було безперечно міродатним і для його наступників. Як каже М. Грушевський, характеризуючи перші часи Виговського, «смерть його (Хмельницького) не робить в цій програмі ніякого перелому, ніяких змін, робота йде тими самими шляхами.» Звичайно, зміни були, але ці зміни не торкалися напрямної тенденції, основної лінії. Гін до об'єднання, до соборности часткової чи повної, був сталим висловом козацької доби, тільки висловлював він себе різно, пристосовуючись до обставин.

Так, Виговський і Дорошенко, йдучи слідами Богдана, не тільки ставили програми, але й вимагали повного територіяльного об'єднання України включно з Західніми землями. Ідея об'єднання була міродатною і для тих діячів, що після Андрусівського акту поділу України в 1667 р. між Москвою і Польщею прямували до злуки між Правобережною і Лівобережною Україною. Саме ця злука була основною ідеєю в політиці майже всіх українських гетьманів після Андрусова. Самойлович хотів не тільки правого берега Дніпра, але й робив заходи щодо прилучення Слобідської України до Гетьманщини. Мазепі таки вдалося оволодіти Правобережною Україною, хоч і без правних титулів; він також дуже дбав про те, щоб тісніше притягнути під свій гетьманський реґімент і Січову республіку. П. Орлик в договорі з Кримом (1711) і в інструкції для союзних переговорів з Портою (1712) резервував собі українську державу в складі Право- і Лівобережної України разом з Запорозькою Січчю, Слобідською Україною і навіть протекторатом над донськими козаками.

Також і ідея незалежности була тим світочем, що — раз запалений Б. Хмельницьким — кидав свої промені в майбутнє України. Ця незалежність була в його часи скорше фактичною, ніж юридичною. Б. Хмельницькому йшло про суть справи, і для нього як політика характеристичне було те, що він не ухилявся від протекторату — турецького, або московського, або якого іншого, — якщо цей лишав Україну і українців в спокою. На протекторат дивився Богдан скорше як на

союз; це був в його політиці засіб, завдяки якому мала зберігатися і розвиватися незалежність України.

Саме так дивилися на справу й найвидатніші його наступники. Коли вони — чи це був Дорошенко, чи Мазепа, чи Орлик — вели переговори з чужими державами про союз з Україною, то цей союз розуміли вони так, що Україна мала бути незалежною. Коли вони й погоджувалися на протекторат—турецький, шведський тощо — то в їх очах була це скорше форма, і тут грав чималу ролю факт, що Україна з часів Богдана була призвичаєна до таких протекторатських форм.

В зв'язку з цим треба сказати кілька слів і про політичні орієнтації. По суті коло тих держав, серед яких оберталася Україна, було таке саме і за Б. Хмельницького і за його наступників. Головну ролю грали Москва, Польща, Туреччина, Крим, Швеція. Це були компоненти, з якими здебільшого або велися війни, або складалися союзи. Орієнтація на Швецію — країну, з якою Україна взагалі не мала конфліктів, особливо достопам'ятна. Два найвизначніші гетьмани України пішли спільно з Швецією, один, щоб відірвати цілу Україну від Польщі, а другий, щоб відірвати її від Москви. Союз Хмельницького з Карлом Ґуставом і Мазепи з Карлом XII були так або інакше зворотними пунктами в історії України. Мазепа, з'єднуючись зі шведами, безперечно спирався на стару традицію Хмельниччини. Він мав перед собою проторений шлях. Його оточення добре знало і ще краще розуміло, чому і для чого Б. Хмельницький, а за ним і Виговський зійшлися зі шведами. Тут говорила вже традиція співпраці, хоч і повернута тепер проти іншого ворога, як за Б. Хмельницького. Грушевський справедливо каже, що «перед цією традицією відступали на задній плян особисті прикмети, мотиви і рахунки українських діячів — мазепинців».

Ще важнішою була традиція Хмельниччини для внутрішніх відносин козацької держави. Переяславський договір 1654 р., складений Б. Хмельницьким з Москвою, хоч і неясний в своїй структурі і деталях, ляг не тільки в основу українсько-московських відносин, але й став своєрідною конституцією, Magna Charta українських вольностей. Кожний гетьман, складаючи після своїх виборів статті з Москвою, спирався як на вихідний пункт на Переяславський договір Хмельницького. В боротьбі за автономію України українська влада не мала авторитетнішого арґументу, як пункти Хмельницького. Авторитет Хмельницького був такий великий, що й російський уряд (напр., Петро І.), заводячи обмеження на Україні та порушуючи її автономію, теж посилався на ті ж самі пункти Хмельницького, хоч звичайно була це свідома фальсифікація.

Саме цей договір, хоч і складений за польською ще традицією в формі прохальних статтей Війська Запорозького, був свідоцтвом того ,що злучення України з Москвою було актом добровільним. За Б. Хмельницького Україна стала вільною нацією, виборовши собі права зброєю, і як вільна та незалежна приступила до спілки з Москвою. Це стало ідеологічною основою для цілого дальшого розвитку. Боротьба українців за свою автономію, особливо в 18. ст., коли права України були явно загрожені з боку Москви, спиралася сама на цей пункт. Те, що Україна не була завойована Москвою, але добровільно, як вільна нація, на підставі своїх прав, свобід і привілеїв, ґарантованих договорами, зійшлася з нею — це було арґументом для безчисленних петицій, суплік, вимог, історичних розвідок і т. д. Ще славна «Історія Русів» кінця 18. ст. на кожному кроці послуговувалася цією ідеєю, борючись за недавно знищену, але живу в українських серцях автономну козацьку державність.

Ще звернемо увагу на соціяльний момент. Українська революція 1648 р. була великим зривом, в якім узяли участь всі сили народу. Б. Хмельницький, як той маг і чародій, зумів ворушити масу і дати напрям її діям. Українська національна і соціяльна лінія, принаймні на деякий час, зійшлися. Звільнення України в цілому й звільнення селянства від підданчих обов'язків ішли паралельно.

Але вже сам гетьман, в силу обставин та попросту призвичаєний до певних відносин залежности простого люду від зверхнього стану, не робив з цього погляду тих радикальних висновків, які зробив сам нарід. Нарід хотів повної необмеженої волі, а Б. Хмельницький пішов тим часом на компроміс, дозволяючи манастирям, духовенству, а потім і деяким категоріям своїх помічників затримати в себе піддане населення. Саме відсіля і пачалася та трагічна для української історії лінія розходження між національним, яка кінець-кінцем привела до того, що в 18. ст. маса — нарід не цікавились вже долею своєї держави. Тому й інтереси цієї держави почали що далі, то все більше заступати не стільки простий нарід, навіть і не підупале козацтво, скільки сильна старшина, що поволі оберталася в нове шляхетство. Це розходження і було основною причиною слабости України, а зерно для розвитку саме в цім напрямі покладено вже в часи Б. Хмельницького.

Отже Б. Хмельницький поклав руку на цілий розвиток України часів козацької державности. Основні імпульси вийшли від нього. І в них була така сила, що українці другої половини 17—18 ст. дивилися не стільки вперед, скільки назад: не від Богдана, але до Богдана, до цього могутнього батька, що створив переломову, нову добу, в якій прийшла до вислову найбільша сила козацької України.

Життя звичайно йшло своїм шляхом; з старшини поволі вироблялося шляхетство, селянство котилося донизу, наближаючись до кріпацтва, козацтво було вже в 18. ст. дуже зубожіле і т. д., і все ж кожний стан вбачав у Хмельниччині щось своє, блискуче, незрівняне, недосяжне, якийсь ідеал. Старшина, хоч її правове і матеріяльне становище згодом надзвичайно покращало і укріпилося, бачила в часах Б. Хмельницького силу і міць національну, можливості, про які вона при теперішніх обставинах могла тільки мріяти, селянство не забувало про золотий час свого звільнення з-під польських панів, козацтво пригадувало собі, що воно за Богдана було першим військовим станом, що шаблею завоював свої права, вольності і привілеї.

З одного боку була це ідеалізація, а з другого почуття органічної пов'язаности з добою, яка поставила всі ті проблеми, які тим чи іншим способом українське суспільство мусіло розв'язувати. Б. Хмельницький не міг зійти з пам'яті людей, бо все, що на Україні творилося, якоюсь стороною опиралося в його добу.

Так було, поки існувала українська козацька держава, а в дечім трохи і пізніше, аж поки українське народництво 19. ст. дало інший напрям українським думкам і українській ідеології.

Але в 20. ст. ми знову вертаємося до проблем, що їх поставила доба Хмельниччини. Замість народу, простого народу та соціяльного питання, на що звернула головну свою увагу наша еліта в 19. ст., стало за наших часів на перший плян державно-національне питання. Як за Хмельниччини вихідним пунктом був 1648-ий рік, так тепер став ним 1917-ий рік. Повстання української державности в 1917—1920 рр. і боротьба за її відновлення впродовж першої половини 20. ст. видвигнули низку проблем, які дуже наближають нас до проблематики Хмельниччини. Досить тільки пригадати, яке значення мали і мають для нас гасла соборности і незалежности, щоб зараз ще відчути цілу вагу тої же проблематики за часів Хмельницького. Наші політичні орієнтації, наші блукання між Польщею і Москвою — як живо пригадують вони нам подібні блукання гетьманової політики, починаючи з 1648 р.! Та й пов'язаність національного з соціяльним, що так явно виявила себе в революції 1917 р. знову веде нас до тої ж самої Хмельниччини. По суті тільки наше покоління може повністю зрозуміти ґігантську, подиву гідну працю великого Богдана. Його проблематика, зрештою, є й нашою проблематикою. Ми так само живемо в добу зриву, як і покоління хмельничан.

БОРИС ВЕРІҐО.

Маси, техніка й лібералізм.

(З приводу книги Хозе Ортеґи і Ґассет «Поостання мас»).

Перелічуючи представників модерної філософії історії, Хозе Ортеґу і Ґассет звичайно згадують в одному ряді й поруч таких мислителів як Дільтей, Кроче й Колінґвуд. Рецензент в «Універсітас» (1947, 7), з приводу виходу в світ останньої книги Хозе Ортеґи «Concord and Liberty» (Нью-Йорк, 1946, с. 182), зазначає про нього: «Автор «Повстання мас» в своєму останньому творі виказує себе як сповнений зрозуміння, глибокодумний інтерпретатор нашої ситуації... Його інтерес віддано — і в цьому він виявляє себе як правдивий гуманіст — людині й цілому людству» (с. 840).

Книга Хозе Ортеґи і Ґассет «Повстання мас» вийшла щойно в перекладі на німецьку мову в Штутгартському видавництві. Дата виходу (1947), розмір накладу (100.000), низька ціна (1 марка) говорять про вагу, яку надається сьогодні авторові й його твору. В еспанському оригіналі його «La rebellion de las masas» датована 1929 роком. Іншими словами: книга з'явилася в період між двома війнами, через десять років після закінчення першої світової війни й за десять років перед початком другої світової війни. Можливо, що переважний, а може навіть і виключний інтерес книги полягає для нас сьогодні не в уявній і уданій актуальності твору, як це, очевидячки, здавалось видавцям німецького перекладу книги Ортеґи, а в її ретроспективності. Сьогодні ми маємо змогу перечитати книгу, яка належить зовсім іншому часу.

Що хотів сказати світові Хозе Ортеґа і Ґассет, видаючи року 1929 свою книгу? Можна по різному ставитися до Хозе Ортеґи і його твору, але не можна заперечувати, що автор волів збагнути свій час і його перспективи. Він змагався, хоч і на власний кшталт з дійністю. Креслив для світа плян.

Війни 19 століття були війнами за рівновагу держав. Ще навіть перша світова війна року 1914 починалася як війна держав за втримання світової рівноваги. Світові потуги змагалися за переділ світу. Однак уже кінець першої світової війни засвідчив, що війни Нашого часу змінили свою функцію. Діяли закони розпаду. Імперії розпадалися. Сьогочасні ми знаємо: війни 20 ст. мають функцію революцій.

Друга світова війна, війна 1939—1945, була війною світу, розколотого надвоє. В відношенні до цієї війни 1929 рік був межевим роком. З цього року починається переформування світу, перерозташування сил, світова мобілізація сил. На порядок денний висувається проблема організації мас для боротьби за долю світу. Це визначило тему книги Ортеґи. Справа йшла про розробку теорії, про створення «теорії світової перебудови», про ролю мас в майбутній долі світу.

Я вже сказав: книга Ортеґи приходить до нас сьогодні як ремінісценція. Вона приходить як ретроспективна згадка. Приходить з світу, що колись був інший. Свого часу це була спроба філософа зрозуміти світ, який став незрозумілий. Чи не слід було б сказати, що вона є плід філософської розгубленности? Визнаймо: книга Ортеґи застаріла. Не теми, що їх обговорює автор, але книга. Вона дратує, дратує як і кожен анахронізм. Це Ґамлет, що змагається з привидами. Дозволю собі повторити: інтерес книги Ортеґи — це інтерес, викликаний у нас не безпосередньо до книги, але до року, коли книга була написана.

Провідна тема книги — провідна тема епохи: проблема «маси». Властиво, як я вже сказав, проблема організації маси. «Цивілізація 19 ст. витворила масову людину», — ось теза, що з неї виходить автор і яку він кладе в основу своєї книги. Ортеґа намагається проаналізувати, як витворилося це нове явище, «маса» в суспільному житті Европи, де треба шукати його корінив, сенсу і мети.

«Цивілізацію 19 століття, — пише Хозе Ортеґа, — доводиться сприймати з двох головних точок погляду: ліберальної демократії й техніки. Розгляньмо тепер тут ліпше останню. Сучасна техніка, — зауважує Ортеґа, — своїм походженням зобов'язана зв'язку капіталізму з експериментальними науками» (с. 71). Розгортаючи свою думку про зв'язок капіталізму, експериментальних наук і техніки, Хозе Ортеґа пише: «Не кожна техніка наукова. Винахідник крем'яного ножа не знав нічого про науку і все ж таки витворив техніку. Китай досягнув високого ступня технічної вмілости, не мавши однак і найменшого уявлення про існування науки. Тільки модерна европейська техніка має наукові коріння, і звідсіля походить властивий її характер, можливість необмеженого поступу. Інші техніки — мезопотамська, египетська, грецька, римська, орієнтальна — зростають до певного пункту свого розвитку, через який вони однак не можуть переступити і тому, ледве його досягнувши, починають костеніти й жалюгідно занепадають» (с. 71).

Витворення маси, як певного суспільного явища, властивого 19 століттю, — кількісне і якісне — стоїть, за Хозе Ортеґою, в прямій залежності від зросту й розвитку західньої европейської техніки в 19 ст. «Ця безприкладна західня техніка уможливила безприкладну плідність европейської людности. ...Протягом 5 століть перед 1890 р. кількість населення Европи не переступила 180 мільйонів; з 1800 до 1914 р. воно зростає до 460 мільйонів. Єдиний стрибок в людській історії» (с. 71), — зауважує автор.

19 вік призвичаїв нас до партикулярного, плюралістичного мислення, до приватности думки, до тенденції розчленовувати явища, вивчати кожне з них ізольовано в його відокремленій даності. 20 століття, натомість, виявляє іншу тенденцію: вивчати явища в їх спільності, не поодиноке явище, взяте в його осібності, а зв'язки явищ. Хозе Ортеґа робить це. Для нього важить встановити зв'язки окремих явищ. В данному разі зв'язок: капіталізму, науки, техніки, демократії, зростання кількости людности. «Що техніка спільно з ліберальною демократією породили масову людину в кількісному розумінні цього слова, не потребує жадного дальшого обґрунтовування» — твердить Хозе Ортеґа.

Але саме тут приходить поразка! Хозе Ортеґа не здібний перебороти труднощі в пізнанні «цілости зв'язків речей і явищ». Він жаден Атлант, що втримати на своїх плечах тягар цілости всесвіту. Його досягнення випадкові, його здобутки епізодичні. «Ієрархія зв'язків», сенс і призначення цілостей, спосіб оперувати категорією «зв'язка» — усе це для нього не стільки система в філософії, скільки виграш в лотерії. Але він робить найгірше, що можна при цьому зробити: він партикулює зв'язки. І тому його твердження набирають потворної химерности.

Я не хотів би бути голословним. Я навмисне взяв в Ортеґи в його книзі 12-ий розділ, де думки автора розгортається з найбільшою послідовністю. Я йду за текстом, не відступаючи ані на крок від думки автора. Хозе Ортеґа висуває наступну тезу: «Ми, — пише Ортеґа, — мали на увазі зробити техніку відповідальною також і за масову людину з боку якості поганої якости» (с. 71). Він робить застереження: «Під масою, так я застерігав з самого початку, не треба розуміти спеціяльно робітників; маса не означає тут жадної суспільної кляси, але клясу людську чи ґатунок людства, який трапляється сьогодні в усіх суспільних клясах і тому для нашої доби характеристично, що маса визначає і панує!» (с. 71).

Те, що ми знайдемо далі у Хозе Ортеґи, надзвичайно типове для цього мислителя. Хозе Ортеґа обмірковує питання про клясову природу суспільної влади. Він ставить питання: «Хто сьогодні тримає в своїх руках суспільну владу? Хто накладає на наш час печать свого духового складу? Поза сумнівом, — відповідав він, — буржуазія!..» (с. 71). Він

продовжує ставити питання, але відповіді які він дає на них, дивовижні. «Хто в буржуазії становить найвидатнішу групу шляхетство сучасности? Поза сумнівом, освічені: інженер, лікар, фінансист, учитель» (с. 71—72).

Я не заперечую: погляди на суспільство й суспільний лад можуть бути дуже розбіжні. Але ми хотіли б одного, щоб автор тримався якоїсь певної лінії. Як ми бачили, мова йшла у Хозе Ортеґи про капіталізм і капіталістичне суспільство, про ліберальну демократію і про буржуазію, яка тримає в своїх руках суспільну владу. Але тепер ми довідуємося, що, говорячи про буржуазію, як про суспільну клясу, що тримає в своїх руках владу, Ортеґа мав на увазі інженера, лікаря, фінансиста, учителя. Фінансист поставлений в один ряд з інженером, лікарем і учителем. Усі вони підведені під одну категорію «освічених». Освічені протиставлені неосвіченим. Освічені це й є саме ті, що тримають в своїх руках суспільну владу.

Хозе Ортеґа іґнорує те, що інженер, лікар і учитель економічно не самостійні, що вони залежні. Не вони наймають, але їх наймають. Не їм служать, але вони служать. Не »фінансист» працює на заводі, який належить «інженерові», але інженер працює на заводі, що є приватною або акційною власністю фінансиста. Мені шкода, що я мушу згадувати тут про ці абеткові істини, диференціювати катеґорії, що ніяк не можуть бути ототожнені за ходом думки самого ж Ортеґи.

Але Ортеґа продовжує ставити питання. «Хто всередині цієї групи репрезентує її якнайкраще і якнайчистіше? Поза сумнівом, науковці! Якщо б, — продовжує він, — яканебудь істота з іншої планети одвідала сьогодні Европу і, з наміром скласти про неї думку, спитала останню, за чим вона воліла б, щоб про неї судили. Европа, поза сумнівом, люб'язно й певна своєї відповіді, вказала б на своїх мужів науки. Планетарна істота, природньо, шукала б не видатних одиниць, а рядових, загального типу «науковця», цю верхівку европейського суспільства. Отже, підсумовує Ортеґа, доведено, що сучасний науковець є основний зразок масової людини» (с. 72).

Доведено? Як доведено? Коли доведено? Логіку одсунено вбік, її заступлено магією слів. Замість послідовности думок — послідовність слів. Чому масова людина з якісної точки погляду це науковець? Зрештою, можна вхопити певну логіку подібного висновка, якщо поставити в ізольовану взаємозалежність: експериментальну науку — техніку — масу, як продукт розвитку техніки. Хіба не науковці творці модерної техніки?

З'ясовуючи висунену ним тезу, що «сучасний науковець є пра-образ (Urbild) масової людини», Хозе Ортеґа арґументує: «Це не випадково!.. Не через особисті хиби кожного окремого індивіда, а тому, що наука, цей корінь цивілізації, невід'ємно робить науковця масовою людиною, тобто примітивною людиною, модерним варваром» (с. 72).

Читач потрапляє в комбінацію слів, в область зрушеної думки, логічних зсувів. Зв'язок реальностей обернено в суб'єктивістичний зв"язок абстрагованих ідеологічних фікцій. Книга Хозе Ортеґи і Ґассет починає виглядати як словесний текст, теоретичний коментар до картин Пабля Пікассо. Сенс зміщений, урвані зв'язки переміщено в інший плян. Категорії комбінуються не за вимогами «зовнішньої об'єктивної даности світу», а за вимогами конструкції. Пікассо з окремих уламків скрипки конструює «не-скрипку», з окремих частин людини «не-людину». Те саме робить Ортеґа: з уламків світу, з часткових реальностей висадженого в повітря світу він монтує свій плян умовно реконструйованої дійсности.

Безперечно: наука є корінь цивілізації 19 ст. Безперечно: Хозе Ортеґа мав цілковиту рацію, коли р. 1929 він говорив про модерне варварство. Наступні десятиліття, трицяті й сорокові роки, довели це з наочною наявністю: Аушвіц, Бухенвальд, знищені міста Европи становлять безпосередній доказ тому. Світ варваризується!...

Наука несе відповідальність за світ, знищений в 20 ст., але, очевидячки, не в тому сенсі, як це проклямує Хозе Ортеґа.

Тут виявилася небезпека «мислення зв'язками». Над автором тяжить інерція партикуляризму, успадкованого від 19 ст. Оперуючи цілостями, творячи синтетичні форми, філософ надає зв'язкам партикулярного сенсу.

Заявивши, що наука, цей корінь цивілізації, робить науковця людиною маси, примітивізує його, обертає в модерного варвара, Хозе Ортеґа продовжує: «Це явище не нове і воно було встановлюване досить часто, але тільки в зв'язку з цим дослідом стане ясний його сенс і значення. Експериментальна наука постає вперше наприкінці 16 ст. з Ґалілеєм; Ньютон наприкінці 12 ст. надає їй принципового обґрунтування і з середини 18 ст. вона починає розвиватися. Розвиток окремої дисципліни відмінний од її виникнення й відбувається за інших умов. Так витворення фізики, в розумінні збірної назви для експериментальних наук, призвело до могутньої синтези. Це був витвір Ньютона і його сучасників. Ате розвиток фізики поставив перед нею інше завдання, протилежне синтезі. Щоб наука рухалася вперед, її представники повинні були спеціялізуватись. Науковці, але не наука. Наука не є фахова. Інакше б вона ipso facto перестала бути правдивою. Експериментальна наука, як цілість, не правдива, коли вона відокремлюється од математики, логіки, філософії. Але наукова праця має необхідно фаховий характер» (с. 72).

Властиво, я тут міг би урвати цитацію. Думка Хозе Ортеґи ясна. Мова йде про те, що фізичні й біологічні науки розвиваються в дедалі все більшій спеціялізації роботи дослідників. «З покоління в покоління наука все більше обмежується, замикається дедалі все в вужче коло духової діяльности» (с. 72). «Експериментальні науки значною мірою в своєму розвитку зобов'язані навдивовижу посереднім, більш ніж посереднім головам' (с. 73). «Посередній учений спричиняється до поступу науки» (с. 73). «Раніше людей можна було просто ділити на освічених і неосвічених, на тих, що знають більше або менше, і на тих, що більше або менше не знають. Але фахівця не можна залічити в жадну з цих двох категорій. Він не належить до числа освічених, бо він не дбає ні про що, що не має відношення до його фаху, але він не є й неосвічений, бо він муж науки і найбільший авторитет в своїй ділянці світу. Ми могли б його назвати вченим неуком, і це було б слушно... В усіх інших науках, в політиці, мистецтві, соціяльних справах він має погляди дикуна, безнадійного тупиці» (с. 74).

Це все блискуче й дотепно. Усе це цілком слушно. Але це є яскравий приклад партикулярних узагальнень, бо спеціялізація й механізація не є ознака лише експериментальних наук, фізичних і біологічних наук, але й усіх інших: філології, філософії, юридичних наук і т. д. Взагалі, це не є ознака лише науки й науковця, але й цілого процесу індустріяльної праці. Процес праці розчленовується на виконання окремої вузької функції. Праця роздрібнюється і в наслідок того робітник декваліфікується. Він виступає як некваліфікований робітник, «масовий» робітник, як «масова людина», за терміном Хозе Ортеґи.

Мова йде про поділ праці «при організації суспільного процесу праці, — явище яке відзначив свого часу в 18 ст. Тюрго, полемізуючи з своїми попередниками, які зіґнорували цей момент.

Це взагалі становить собою характеристичну рису книги: непов'язаність частин, кричуща суперечність тверджень. Хозе Ортеґа ліберал. Його книга написана в оборону ліберальної демократії, вона скерована проти мас і влади мас. Але філософ з одчайдушною наївністю зіґнорував той факт, що ліберальна демократія, маса й масова людина — це все явища одного й того самого порядку, якнайщільніше між собою пов'язані, дарма, що знов таки, суперечучи сам собі в 12 розділі, як це ми відзначали вище, він цей зв'язок — щоправда мимоходом — занотував

Хозе Ортеґа і Ґассет — майстер окремих спостережень, майстер фейлетоної манери. Але його логіка алогічна, його система епізодична й безсистемна. Його лібералізм наскрізь антиліберальний. Лібералізм сноба.

Книга Хозе Ортеґи написана в оборону ліберальної демократії, але вона суцільно сповнена духу кастовости. Ортеґа відрізняє «масу» й «еліту», еліту він протиставляє масі, але в це протиставлення він вкладає більш ніж своєрідний зміст. Він закидає масі, що вона узурпувала розваги, які належать еліті. «Маса рішуче просунулась на передній плян суспільства; вона заповнила ресторани, користується з вигод, тішиться з розваг, які колись були приступні лише для небагатьох. Те, що, приміром, ресторани не були призначені для маси, це видно з того, що вони надто малі; народ завжди їх переповнює і наочно ad oculos демонструє цим новий факт, що маса, не перестаючи бути масою, займає місце еліти» (с. 9).

Цей абзац виглядає як маленький шедевр; він не потребує жадного коментаря, цей витончений зразок «соціяльного дендизму», Джорж Бреммель в наші дні декларує себе на ділянці соціяльної політики!

Я не можу собі відмовити в приємності навести ще один уривок з Хозе Ортеґи, де він нарікає, що, з одного боку, «життєві можливості, які тепер стали приступні для маси, відповідають в більшій частині тим, що раніше були призначені виключно для небагатьох», та, що, з другого боку, «одночасно маси не дозволяють, щоб їх вела еліта, вони відмовляють їй в послусі, підлеглості й повазі ,вони одсовують її и самі займають її місце. Щодо першого твердження, то треба виразно підкреслити, що маси беруть участь в розвагах і послуговуються з вигод, що їх винайшли вибрані групи і раніше були виключно до їх послуг. Простий приклад: р. 1820 в Парижі було ледве 10 ванних кімнат в приватних домах (читай про це мемуари графині де Буань). Але ще більше: маси пізнали й вживають сьогодні, порівнюючи добре, багато з техніки, що їх давніше мали лише окремі особи. І не тільки щодо матеріяльної техніки, але, що далеко важливіше, також політичної й соціяльної» (с. 12—13).

Це могло б згучати в кращому разі як автопародія, якщо б ці філіпіки проти «узурпаторів елітарних розваг» не були повні останньої щирости.

Хозе Ортеґа рішуче заявляє, що він «за демократію», але що він категорично проти «сучасної «наддемократії». «Значна доза лібералізму й повага до закона змякшали давню демократію. Під охороною ліберальних принципів і правових норм меншості могли жити й діяти. Демократія й закон, легальна життєва спільнота були синонімами. Сьогодні ми живемо ,коли тріюмфує наддемократія, за якої маса діє прямо, без закона, нав'язуючи спільноті засобами матеріяльного тиску свої бажання і смаки ... Давніше була ліберальна демократія, маси були переконані, що політики в громадських справах розуміють дещо більше, ніж вони» (с. 9), тепер самі маси воліють робити політику.

18 століття знало поділ суспільства на стани, привілейовані й непривілейовані, податкові. 19 століття знало поділ суспільства на кляси. 20 століття дбає про витворення нових форм суспільного поділу. Хозе Ортеґа і Ґассет пропонує протиставити «масу» й «еліту» й повернути елітарній «меншості» права й привілеї, якими вони користувалися за тих часів, коли «давню демократію змякшала значна доля лібералізму й повага до закону».

Дух кастовости сповнює цю ідею «еліти» й «маси», що її розвинув Хозе Ортеґа. І хоч його, Ортеґу, й залічують до «правдивих гуманістів», але чи не є його гуманізм відгуком антигуманізму Ніцше, який твердив, що немає жадного людства, але є тільки пани й раби, півбоги й півхудоба, що першим дозволено все і раби покликані бути за засіб для панів? Ці ідеї, якими колись жили піддані египетських фараонів і асирийських царів, відроджені Ніцше, в 19 ст. сприймались як щось надзвичайне, оригінальне й нове. У Хозе Ортеґи вони згучать, як банальності.

◆

О. З.

З ПРЕСОВОГО ФІЛЬМУ

Не тільки українських, але й кірґізьких істориків піддають тепер гострій партійній критиці в СССР. Секретар ЦК КП(б) Кірґізії для справ пропаґанди, К. Орозалієв, в статті «Об ошибках киргизких историков и литературоведов» (**«Литературная Газета»** № 61 (2376) з дня 7. грудня 1947), критикуючи видання «Известия Киргизского Филияла Академии наук СССР за 1945 рік, випуск І-ший», бідкається, що кірґізькі історики «ідеалізують і односторонньо освітлюють цілі історичні епохи», діяльність історичну »баїв, манапів і ханів, розглядають тільки з позитивного боку, не розкриваючи клясової боротьби кірґізькою народу», «кірґізьких ханів рівняють (історик А. Бернштам) з ... московським царем Іваном IV», (теж відвага рівняти якихсь там ханів азійських монгольських племен з самодержцем і головою государства. **«Данних для такого сравнения нет. При Иване IV было создано централизованое самостоятельное независимое русское государство, тогда как при Ормонхане не только не существовало самостоятельного киргизского государства, но даже племя «сарыбагыш», которому он стремился подчинить северные киргизские племена, зависело от кокандского ханства»)**, що автор не підкреслює того, що «кращі представники русского народу несли в Кірґізію передову культуру» і «не звертає уваги не вчення Леніна про дві культури клясового суспільства, культуру панівної кляси і культуру народню» і не розкриває моменту «приєднання кірґізького народу до Росії, до найбільш революційного в світі російського пролетаріяту», що інший автор (Аврамзон) нічого не говорить про «ролю партії в боротьбі кірґізького народу за творення національної по формі і соціялістичної по змісту культури», «слабо освітлено питання про ролю русскої клясичної і особливо советської літератури в формуванні кірґізької літератури», і т. д. Але найбільше іритує секретаря ЦК КП(б) Кірґізії (який, очевидно, як свідчить його ім'я, належить до найпередовішого народу міра» — Москви), що кірґізький історик відважується твердити ,що европейську культуру, культурні звичаї сприймають колишні кочовники (себто кірґізи) «за посередництвом русских і українців». **(«Совершенно ясно, что речь должна итти не о «европейской» культуре вообще, а о культуре великого русского народа и культуре социалистической»).**

Що в москаля болить? Що кірґізькі історики, мовознавці і літературознавці можуть і відважуються називати речі по імені. Він не може забути А. Берштамові, що згадує про похід Ідига-хана в 1408 р. на чолі татаро-монголів на Москву, Нижній Новгород, Переяслав, Ростів, Серпухов, що ввів у рабство тисячі русских (через те й таку оцінку ролі Ідига кваліфікує Орозалієв як «явно ошибочная, антинаучная»). Він не може допустити думки про рівність націй, і в нього цар Іван IV — це государ самостійної держави і не рівня якомусь там собі ханчикові кірґізького племени, що залежало від кокадського ханства. Він не може стерпіти того, що кірґізькі вчені говорять про вірність Кірґізії широких народніх мас, а лише частинка манапів перейшла на бік русских, його заливає жовч, що Кірґізія може приймати европейську культуру, і не засліплюватись «культурою» російського народу. І він не може запанувати над собою, коли кірґізькі вчені згадують про колонізацію і з а г а р б а н н я Кірґізії царською Росією, що приєднала Кірґізію до себе шляхом «завоювання», а не добровільного прилучення.

Він старається доказувати, яке добро вчинили Кіргізії московські царі, коли вони «присоєдинили» (борони, Боже, говорити про завоювання!) Кіргізію до Росії: «нарід ќіргізький оминув небезпеку бути поневоленим іншими, далеко більше від Росії відсталими країнами» (К. Орозаліев певно, мав у своїй східній безсоромності на думці Англію), «він зліквідував при помочі Москви роздрібленість своїх племен (дійсно! — Москва кіргізів добре зцентралізувала), «він пізнав вищі розвинені форми господарства» (дійсно! — тільки тим способом кіргізький нарід міг довідатись про блага і щастя «производительности труда»), «передова частина кіргізького народу пізнала велику російську культуру» і т. д. Одначе всі ці арґументи секретаря ЦК партії для пропаґанди не переконують учених Кіргізії, коли вони в 30 році «щасливого» «соціялістичного» життя все таки говорять про окупацію своєї країни Москвою і не добачують ані російської культури, ані небезпеки закріпощення іншими народами (навпаки — вони собі її бажають), ані не тішаться ліквідацією своєї племінної роздрібленности і пізнанням від москалів розвитку вищих форм господарства; коли вони мріють про часи своїх ханів, баїв і манапів, не зважаючи на те все, що їм через 30 років московсько-большевицька пропаґанда натрубіла до вух. Щось не гаразд з основами марксизму-ленінізму і політикою московських можновладців, що ті основи проводять у життя.

* * *

Наївність деяких редакторів розброює. Коли їх заатакувала наша преса, що вони безкритично розповідають видумані історії про те, що Українська Повстанська Армія має в підпіллі фабрику літаків, вони виправдали це... друкарською помилкою того, хто ламав газету: замість слова «літаки», мало були «ліки». Редактор (від деякого часу невідомий, бо фіґурує Редакційна Колеґія, що тим більше обтяжує газету) думав, що з моментом вияснення (гл. **«Українська Трибуна»** ч. 12 (134) з дня 12 лютого 1948) справа полагоджена. Вона, може, полагоджена для нього (чи для неї — ред. колеґії), але не для тих, що мають трохи інші інформації і відомості з життя. Відомо, що продукція літаків вимагає сьогодні, меншого спеціялізованого знання чи складного технічного продукційного устаткування, як фабрика ліків. Це відоме кожному, що не нехтує знанням і що до фраз і демагогії ставиться трохи критично. Але це не було відоме цілій редакційній колеґії «Української Трибуни», коли вона хотіла свою демагогію і брехню прикрити... невинною «друкарською помилкою, яку зробив невправно той, хто ламав «статтю» (показується, що й у звичайних справах друку редактори «УТ» виявляють таку ж поінформованість, як і в справах визвольної боротьби. Бо відомо, що помилки друку не робить той, що «ламає» статтю, але той, хто її складає або хто її коректує — прим. нашого складача). Дійсно панове, вам легше валити імперії, креслити пляни аж поза Урал, проголошувати уряди, іменувати губернаторів міст ген аж під Ростів і видавати вироки смерти на цілі політичні партії, ніж присвоїти собі прості, підставові відомості, що їх вимагають від пересічного чверть-інтеліґента. Про фабрику ліків у підпіллю — хто вам повірить? Яких ліків? Мокрих обкладів на голову?

* * *

Як нам не прикро забирати голос на марґінесі висловів ред. **«Нашого Життя»** п. Панаса Феденка, що так мужньо і послідовно ставить чоло нашій еміґраційній гуляйпільщині з табору «блискучого відокремлення», але не можемо поминути мовчанкою його теорії національного визволення, згідно з якою **«тільки політичні недоростки-аґенти — наймити нашого гнобителя можуть ширити між нами леґенду, що ми визволимося власними силами через збройне повстання... Історія нашої доби показує, що не повстання вирішує долю народів, а міжнародня коньюнктура, міжнародні політичні обставини... Тому вважаємо дальшу пропаґанду збройного повстання за безвідповідальну і шкідливу для наших національних інтересів... Пам'ятаймо, що сила і політична зрілість народу не міряється кількістю пролитої крови, а умінням вести боротьбу найдоцільніше, по змозі з найменшою витратою крови свого народу» («Наше життя»**, ч. 6 (149) з дня 1. лютого 1948).

Саме про ту доцільність метод боротьби йдеться. Панас Феденко їх теж не подає. А шкода, бо це важніше ,ніж осуджувати тих, що може політично (в змислі П. Феденка і «спеціялістів» від «політики») незріло, а може збаламучені «професійними героями», «що по каварнях Західньої Европи та Америки» демагогічно виписують і викрикують про «рейди» і «повстання», таки геройчно і віддано змагаються за вибоення і зреалізування нашої єдиної мрії і цілі — Самостійної Української Держави.

Може, Панас Феденко мав добрі наміри, пишучи свою статтю «про повстанство», але забув він додати, що мав на увазі проповідування повстанства без відповідної коньюнктури, в кожний час і тільки ради повстанства. Бо коли йдеться про повстання ,то тільки через нього, тільки в збройному зриві і революції можна повалити старий режим, і тільки збройною розправою з залишками аґентів і носіїв чужого і ворожого режиму можна поставити власну владу і построїти власне життя. Інакше й не можна собі уявити. Ніякі, найкращі навіть, міжнародні коньюнктури не вирішать долі нашого народу, якщо він сам не буде спроможний у відповідному моменті, використовуючи їх і ситуацію на рідних землях, поставити реальну політичну і революційно-військову силу, що зреалізує наші власні бажання і задуми.

Тому й, нам здається, теорія про визволення власними силами не є і не може бути ніякою леґендою, а тим більше леґендою політичних недоростків-аґентів, наймитів нашого гнобителя, але єдино правильною теорією нашого національно-політичного і державного визволення. Бо чи не вражає наївністю думка, що наш гнобитель буде поширювати теорію, що його (гнобителя) треба прогнати з нашої землі власними силами через збройне повстання? Чи не краще йому провокувати теорію (що й цей ворог у практиці робив) чужої інтервенції і запродання України стороннім силам капіталізму і імперіялізму?

* * *

«Укрполітвидав» — щоб заохотити українців до повороту на батьківщину, видає пропаґандивні брошурки, в яких розписується про те, як то гарно в «батьківщині пролетаріяту». Ціла книжечка повна віршів і «казок» про «вільне», «заможне», веселе» життя в нашій батьківщині. Для прикладу ось вам вірш якогось Івана Неходи п. н. «Пісня про Україну»:

Могутня і славна, в сім'ї рівноправна,
В багатім привіллі Дніпра і Дністра,
Як в лузі калина, цвіте Україна,
Радянських республік, республік сестра.

Живи, Україно, цвіти, Україно,
В Радянськім Союзі величчя твоє!
Нас Ленін великий з'єднав во єдино,
Нам Сталін і волю, і щастя дає.

Рабами не гнулись Дніпро і Карпати,
Віками боролись за волю свою.
У дружбі із старшим російським братом
Здобули ми волю, ми волю в бою.
І т. д.

Що Дніпро і Карпати не гнулись рабами — це вірно. Але що Івани Неходи та їм подібні не гнуться — це нам тяжко повірити. А щодо «волі», яка ввижається Іванам Неходам, то на підставі їх писанини вже невідомо, чи ми її здобули в бою, чи нам її, разом зі «щастям», дав Сталін. Це ще покищо не ясне самому Іванові Неході.

БІБЛІОГРАФІЯ

ПРАПОРИ ДУХА (Життя і творчість Олени Теліги). Упорядкував О. Жданович. Видавництво «Сурма», На чужині 1947. 8⁰. Стор. 188. Ціна 10 РМ.

Збірник обіймає більшість поезій О. Теліги, які були вже порозкидано друковані, та друковані й недруковані статті, біографічні матеріяли і 17 світлин. Деякі з статей сьогодні мають тільки документальну вартість («Сліпа вулиця», «З нових книжок», «Відозва КЕ ОУН на ЗУЗ», «Останній лист»), інші ще й сьогодні зберігають свою актуальність. З біографічних матеріялів вражає своєю незакінченістю і наглою вірваністю стаття К. Гридня: «Олена Теліга (1907—1942) — матеріяли до життєпису». Гарний малюнок життя дав О. Жданович у статті «На зов Києва». Лише посередній зв'язок з Оленою Телігою має стаття С. Литвиненка про його «Зустрічі з Михайлом Телігою» (чоловіком Олени Теліги).

В загальному книжка є гарною пам'яткою з нагоди п'ятиліття геройської смерти поетки, публіцистки, громадянки і революціонерки на невідому нам досі її могилу. Якщо невідрадні еміграційні умовини не дозволили на належну її монографію, то українське громадянство повинно бути вдячне впорядчикові і видавцеві за ту ознаку пієтизму і пошани до своєї геройки.

* * *

Петро Ромен: **ВІСТІ З УКРАЇНИ.** В 30-ті роковини жовтневої революції. Видавництво «Сурма», На чужині. 1947. 8⁰. Стор. 84.

Книжка «Вісті з України» розрахована для потреб внутрішнього вжитку. Вона є доповненням до виданих уже книг С. Николишина — «Культурна політика большевиків і український культурний процес» і «Націоналізм в літературі на Східніх Українських Землях».

В цілості ці видання дають досить вичерпну картину політики московського большевизму на Україні і боротьби з ним українських національних сил на культурному і політичному фронті за ввесь час окупації України Москвою.

Книжка збіглася з тридцятиліттям жовтневої революції. Вона є відповіддю і нашим підсумком до 20 роковин цієї Революції (з передмови Видавництва).

Автор ужив до того двох метод: публіцистичної статті і публіцистичного фейлетону. І одним і другим засобом досадно і гостро зображує ті методи московсько-большевицької політики на ідеологічному, науковому, культурному, політичному і економічному полі, яких Москва уживає в свойому пануванні в Україні. Вони роблять прислугу на лише на внутрішньому нашому відтинку (як це скромно зазначає Видавництво), але вони допомагають народам загроженим і тим, що здаються ще сьогодні бути за вітром комуністичної небезпеки, зрозуміти вагу нинішнього історичного моменту і застерегти їх перед долею, яка встрінула український нарід.

Деякі статті були вже друковані в «Орлику» (напр., «Вісті з України». «Про історію українського народу»), інші в УБІ. Та це не зменшує інтересности книжки, коли зважити, що всі наші видавничі праці не заповняють цілковито нашого попиту.

* * *

В. Домонтович: **ДОКТОР СЕФАФІКУС.** Накладом В-ва «Українська Трибуна». Мюнхен 1947. 8⁰. Стор. 176. Ціна 9 РМ.

В слові від Автора В. Домонтович зазначає, що «Доктор Серафікус» — це лише «документ часу», «свідчення про літературу, якою вона була або могла бути в другій половині 20-их років». Це звучить доволі непереконливо. «Доктор Серафікус» ледве чи становить собою документ часу, а ще й до того з другої половини 20-их років. Типи, зображені в повісті В. Домонтовича не окреслені специфікою ніякого часу. Їх подибуємо завжди і коли можна порівняти дивачність і оригінальність Комахи з якимсь його прототипом, то характером своєї дивачности і оригінальности він нам може нагадувати не одного зі старинних філософів, що в білий день на ринку зі свічкою в руках шукали людей. І типи Корвина, Вер, Тасі чи навіть маленької Ірці — не питомі спеціяльно «зовсім відмінній добі». Проблематика, що їх цікавить, може бути з рівною оправданістю дискутована в 20-их, як і в 30-их чи 40-их роках, в першій їх чи в другій половині. А й читач, від часу написання «Доктора Серафікуса» не змінився так, щоб можна говорити про прірву, що лягла між тими двома відтинками часу. Доказом цього може бути те, що книжку В. Домонтовича читаємо сьогодні з такою самою цікавістю, як би її читали в часі редакції «Літературного Ярмарку».

Відповідний бедекер до роману написав. Юрій Корибут.

Роман, за оцінкою проф. В. Державина, належить до «найрепрезентативніших — як формою, так і змістом — літературних творів нашої еміграції».

* * *

Улас Самчук: **ЮНІСТЬ ВАСИЛЯ ШЕРЕМЕТИ.** Роман у двох частинах. В-во «Прометей», 1946—1947. 8⁰. І. том — стор. 156. II. том — стор. 166. Ціна 19 РМ.

Якщо ми вартість роману чи повісти мали б міряти кількістю сторінок, то безперечно роман Уласа Самчука «Юність Василя Шеремети» належить до одної з «поважніших» появ нашої літератури на еміґрації. Одначе своєю внутрішньою вартістю новий твір знаного нашого епіка, автора «Волині», цілковито не свідчить про ріст автора. «Юність Василя Шереметч» не розв'язує вірно і належно того духового конфлікту, в якім росло і гартувалось нове покоління, що його не можна припорядкувати до ніяких видуманих і запозичених у чужині модних ідейно-політичних шкіл (в стилі такого, напр., «героїчного гуманізму», «революційної демократії» чи «конструктивного націоналізму»), як тільки до революційного, самостійницького націоналізму. Фактів ані історії не одуриш. І мистецький твір, що, ідучи за такими модними сьогодні гаслами відірвання і розриву від «публіцистики», «політики» і т. д., зовсім не надробить своєї загубленої правди видуманими фантастичними (в даному випадку доволі мало дотепними) комбінаціями і ерзацами уяви. Ми є в тому щасливому випадку, що не потребуємо ані візій, ані імпровізацій. Наші літератори, коли б вони жили трагічним життям нації, що на проміжу двох епох героїчно боронить збанкротувані деінде святі засади правди, справедливости і волі народу й людини, мають доволі тем і прикладів до своєї творчости. Але вони не вміють і не хочуть спостерігати. Вони вірять більше своїй уяві, як фактам життя. І звідси такі бліді і анемічні силування на 322 сторінках представити юність молоді, яка ніколи такою молодістю не жила. Невірність і нещирість автора не переможе і добре ім'я його, на яке він заслужив собі своєю «Волинню». А втім, в повісті нашій зовсім не видно ріст і працю автора над собою. При усіх, здебільша слушних, претенсіях академій від літератури і їхніх президентів до читача, все ж таки не годиться забувати, що й читач має свої вимоги до літератури і літераторів, і їх не заглушити ніякими пропагандивними доповідями про потребу «великої літератури», виголошуваними у всіх малих і великих наших таборах. Читач у потребі такої літератури вже давно переконаний. Справа тільки в тому, щоб ті, що його в тому намагаються загітувати, зрозуміли, що велику літературу не творить читач, але таки письменник. І тут слово тільки за письменниками.

Орлик

Ч. 4 Рік III

ОРЛИК
МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Адреса Редакції: Berchtesgaden-Strub: DP-Lager, Bl. I, Z. 146
Адреса Адміністрації: München, Rosenheimerstraße 46a, Z. 114

Видає: д-р Т. Лапичак.

Р. III. КВІТЕНЬ 1948 Ч. 4.

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЇ

Редакція приймає до друку праці ще не друковані. — З приводу не прийнятих до друку рукописів з ніким не листуємося.

Редакція містить дискусійні статті, зміст яких є думками і поглядами автора.

Редакція застерігає собі право скорочувати рукописи.

Незамовлених рукописів не повертаємо.

«ORLYK» Ukrainian Cultural and Social Review
«ORLYK» Ukrainische Monatsschrift für Kultur und Sozialleben
Authorized by EUCOM Hq. Civil Affairs Division 17 July 1947 - Authorization AG 383. 7 GEC-AGO
Responsible Editor: Dr. Thoma LAPYTSCHAK
Druck: Südost-Kurier, Bad Reichenhall

ОРЛИК
МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Рік III. КВІТЕНЬ 1948 Ч. 4

ЛЕОНІД БІЛЕЦЬКИЙ.

Віруючий Шевченко

I.

Визначити в найкоротших словах про те, що Тарас Шевченко був віруючий, дуже тяжко. Ця проблема занадто глибока своєю суттю й широка своїм обсягом, щоб усебічно її з'ясувати. Питання Шевченкової віри висвітлювали дослідники не тільки різно, але навіть і протилежно. Одні вважали Шевченка тільки «біблейцем» (М. Драгоманів), — ніби на життя, на світ Божий та людину поет дивився тільки зі становища Біблії. Правда, через Біблію пропустив світогляд Шевченка й Вас. Щурат. Інші дослідники, як Дм. Чижевський, дивились на душевне діло Шевченка через окуляри раціоналістичні. На його думку, Шевченко сприймав науку Іс. Христа тільки з погляду філософічного, зокрема з погляду філософії Штравса. А знайшлися й такі, що вважали Шевченка безбожником і навіть богохульником (Лободовський). «Атеїст чи православний? Деїст, чи раціоналіст, чи християнин?»—запитує Мих. Грушевський. Ні те, ні друге, ні третє, — відповідає вчений. «Біблійні впливи в поезії Шевченка, думає великий історик, залягають занадто глибоко, щоб їх можна було звести до впливів київських товаришів (Кирилометодіївців — Л. Б.), тим більше, що ті були євангелики в тіснім розумінні слова, Шевченкова ж поезія залюбки зверталась до образів старозавітних . . . Особливо пророки з їх гострими осудами сучасного соціяльного ладу і царського правління та погрозами, лютими карами відповідали його протестуючому настроєві 40-их років. Приятель його, Козачківський, в якого Шевченко проживав у 40-их роках, оповідає, що він тоді читав Біблію, «відзначуючи місця, що вражали особливою величчю мислі». В пізніших роках, 50-их —60-их, ці впливи старозавітної поезії проступають в його писаннях ще сильніше. Кожний піднесений настрій викликає у його уяві біблійні образи й поетичні звороти. Він громить словами пророків сучасний царський режим; з біблійних «Царств» вибирає матеріял на його нищення; словами Псалтирі вчить громадянство соціяльної моралі й біблійними барвами малює майбутнє царство правди, що має прийти на землю після соціяльної революції. Влучно підносить Драгоманів, так пише Грушевський, подібності цих писань Шевченка з англійськими соціяльними реформаторами XVII ст. — пуританами — індепендентами, що теж за поміччю біблійних текстів накреслювали новий соціяльний устрій Англії та вели повстання для його здійснення. Така концепція М. Грушевського. Нарешті, др. Є. Пеленський вважає, що Біблія в творчості Шевченка відігравала ролю клясичної лектури, що тільки поглиблювала поетову духову завершеність, витончувала в його творах клясичний стиль його поезії.

Стільки поглядів на Шевченка в його релігійнім і мистецькім заглибленні до Біблії в цілому. Це свідчить про те, що дух Шевченка настільки складний і загадковий, що не дає можливости так легко й категорично проникнути до душі поета й збагнути найінтимнішу сферу його духа, його віру.

II.

У своїм духовім розвитку і зрості Т. Шевченко пережив кілька періодів, і їх було щонайменше шість: 1) дитинство, 2) юнацтво, 3) Петербурзька доба, 4) роки в Україні, 5) доба неволі, 6) доба волі при кінці життя.

Духове життя Шевченка в **дитячі роки** складалося насамперед в аспекті народнього двоєвір'я: поганського і християнського. Мітологічна і обрядова віра та поезія українського народу виховали в душі поета почуття глибокої віри взагалі, а убога дяківка його рідного села відкрили йому Біблію, цю скарбницю на все життя. Християнська леґенда, християнська народня й церковна лірика, як духовні стихи лірників, канти і псалми («Тріє царіє со дари») та Життя святих (Мінея столітнього діда) про подвиги, мучеництво в ім'я Бога, спасіння душі й віри, бо «жива душа, святая . . .», — це все з дитинства підносило Шевченка в сферу вищих шукань отих залізних стовпів, що підпирають небо, того великого, космічного й вищого . . . Коли ж Шевченко по Книгах св. Письма став здобувати грамоту, освіту, знання та використовувати це останнє в житті (читання над покійним), знайомитись з біблійною історією, з життям Ісуса Христа, — то це останнє підсвідомо скріпило його в християнській вірі й викликало в його душі стремління до добра, до правди (шукав, щоб хтось його «добру навчив»), а з цим був у його душі зв'язаний потяг до малярства та до мистецтва взагалі.

З таким великим духовим здобутком у першім періоді життя Шевченко ввійшов у юнацьку добу свого віку. Національна боротьба між Московщиною і Польщею 1831 року викликала

в душі Шевченка національне питання. Це останнє на морально-релігійній основі збудило в душі його ненависть до неволі й жадобу до свободи. Свобода нижча (лібертас мінор), як учив Блаж. Августин, — це та свобода первісна, особиста, коли людина вибирає ту путь, по якій вона йде в життя. Це путь добра і зла. Людина свобідно йде по путі добра, вона свобідно вибирає добро, але цей вибір ховає в собі можливості гріха, що веде й до добровільного занепаду, до гріха. В цім довільнім моменті ховається і трагедія свободи: в свободі добра криється і свобода зла. І оця трагічна проблема свободи й мучила християнську думку впродовж її всієї історії. Хвилювала вона й Тараса Шевченка вже в Петербурзькім періоді його життя.

Петербурзька доба творчости нашого поета проходила виключно під цим аспектом його релігійних шукань. Жива, глибоко імпульсивна, активно чинна людина, Т. Шевченко шукав розв'язки не в спокійній атмосфері інтелектуальних роздумувань, а в боротьбі із своїм оточенням, і навіть у боротьбі з самим собою. Тільки в цім аспекті релігійних шукань і можна зрозуміти слова Шевченка в листі до Як. Кухаренка (30. IX. 1842): «Лихо, брате отамане, єй-Богу, лихо... Це правда, що окроме Бога й чорта, в душі нашій є ще щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцю, як трошки його розкриєш...» Тільки в концепції повного погодження й духової боротьби з оточенням Шевченко відчував і переживав самоту («Перебендя»); тільки духове заперечення тій вірі, тим ідеалам, яким жило поетове оточення, викликало в нього ось такі рефлексії: «Мене тут земляки і не земляки зовуть дурним» (той же лист до Як. Кухаренка). А чому? Тільки тому, що те довкілля не розуміло тих глибоких релігійних переживань поета, бо

То серце поволі з Богом розмовляє,
То серце щебече Господнюю славу...

«Тут москалі звуть мене ентузіястом, сіреч дурнем...» писав Шевченко 25 січня 1843 р. Тарновському. «Бог їм звидить...» До такої релігійної самоти Шевченка в цю пору й ворожого наставлення його до оточення, як бачимо, приєднується ще й почуття своєї вищости:

Один він між ними, як сонце високе...
Його на сім світі ніхто не прийма!..

бо він «все знає», він «все чує»...

Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є...

Оця вищість поета, що він служить народові, випливала з того релігійно-естетичного почуття й віри Шевченка, що народній поет є священнослужитель, пастир людей перед Богом. Народній поет — це посередник між Богом і народом, це той, що голосить Правду Божу, бо та Правда є тільки в Бога. Тому його твори, — то молитви, що голосять Божу Правду, і молитви, що йдуть перед Престол Божий за ті кривди, що народові діються. Тому з високою гордістю

Рвуться душу запалити,
Козацької тії крови

ної визвольної праці з раба стане вільним козасприймає Шевченко московську критику, що згірдливо прозиває його «мужичим поетом». Так, писав Шевченко Тарновському: «Нехай я буду і мужицький поет, аби тільки поет, то мені більше й нічого не треба...» Бо тим самим признали його й Божим післанцем на землі, обранцем Божим народові, бо поетове слово — «то Боже слово»; тільки поет «з Богом розмовля», тільки він «щебече Господнюю славу...»

III.

Раз Шевченко усвідомив собі, що він є речником Божої Правди на землі, що він іде служити народові, як Божий післанець, то з першого ж твору він став ту Божу правду голосити, свою місію виконувати. «Причинна», «Тополя» і «Катерина» і інші, — це ті твори, в яких поет учив стати на путь отієї першої сводоби: стати на путь добра. Але й ця путь ховає в собі багато спокус до зла. Любов героїні, хоч і очищує її душу від злих намірів, але вона ще в лабетах поганської віри (героїні з «Причинної» і з «Тополі»), тому й вони гинуть. Зло Катерини ще більше: вона переступила моральний і національний закон: покохала чужинця (москаля) і впала в гріх, порушивши звичаї народні, родинні, та втратила все: душа її занепала і, втративши свободу, відпала від Бога. У своїй гріховності героїня забула і свої обов'язки матері.

Людина, що хоче направити те зло, якого вона допустилась за християнською вірою, добровільно стає на шлях духового очищення. Цей шлях тяжкий. Він веде через тьму, духове роздвоєння, через особисту трагедію. На цім шляху людина падає, встає і знову занепадає. Це шлях терпіння, іспиту, страждань і покути. Та людина, що хоче знову навернутись до Бога, мусить свій гріх спокутувати. Тільки тоді Бог радісно зустріне її і прийме до себе. Катерина на цей шлях не стала. Не сама відпокутувала свій гріх, а передала його своєму синові, як свій заповіт:

«Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
— — — — — — — —
В людях сиротою,
Безбатченком...
— — — — — — — —
Гріхом тебе на світ Божий
Мати породила, —

Виростай же на сміх людям!...»

І сама загинула. Не вміла покористуватись свобідною волею на своє добро, змарнувала життя своє і на путь добра не повернулась.

Другий такий самий образ особистої гріховної трагедії — це Гонта в поемі «Гайдамаки». Блискучий сотник рейстрового війська польського пана Потоцького, Гонта пішов служити Україні тільки тоді, коли був заскочений величчю народнього руху проти польських панів до свободи. До того часу він вірно служив полякам, що багатіли з української землі, поту і крови поневоленого українського народу. Службу свою ніс вірно, а за це одержував нагороду

грішми й маєтками, був одружений з полькою і дітей виховував у католицькій вірі і в такій же школі в Умані. Отже, Гонта був зрадник супроти свого народу і відступник від своєї дідівської віри.

В критичній момент «народнього рушення» він став по боці свого народу. Хто служить народові, той служить і Богові. Це євангельський заповіт Христа. Але служити Богові може тільки та людина, що не має гріха за собою. Гонта з цього становища був грішник і супроти Бога, і супроти свого народу. Коли людина хоче стати через службу народові на службу Богові, мусить те право заслужити, стати гідною тієї служби. Ніяка вина не проходить безкарно, ніякий гріх не прощається: його треба пережити, перестраждати й відпокутувати, — тільки тоді він проститься. Взявши свяченого ножа, себто прийнявши присягу служити народові, Гонта став на шлях покути і перед народом своїм і перед Богом. Але ця покута обійшлась йому надзвичайно дорого: покута без жертви, терпіння і страждання не переживається. Гонта пережив і цю особисту жертву: він власною рукою вбиває своїх двох синів. «То не я вбиваю . . . присяга» — виправдується прилюдно Гонта. Коли польська духова еліта засуджувала Гонту і трактувала його як звичайного різуна, розбійника, то Шевченко у відповіді р. 1845 виправдував свого героя:

«За волю і правду розбійник не стане . . .
Не заріже батько сина . . .»

За Україну . . . Отже, **за волю і правду . . .** у духовій свідомости Шевченка це, були великі слова. Найбільші з усіх інших його ідей. Вони були для нього і основи моралі, і основи релігії. За цю волю і правду чи, правдивіше, в ім'я цієї волі і правди Гонта карає своїх ще в нічім невинних дітей. В релігійній концепції Шевченка це найвищий щабель покути: страждання й жертви батька і покути своїх провин перед народом, якого зрадив, і перед Богом, від якого відступив був, одружившись з полькою й дітей своїх виховавши не в вірі батьків своїх. Покута з власного гріха: пережити найглибшу трагедію батька — вбивника дітей своїх — це може найсильніша сцена боротьби і роздвоєности батька дітей і сина свого народу, — яку тільки література знає. І з цієї найтяжчої проблеми вив'язався Шевченко так майстерно, як тільки може вив'язатись геній.

Правда, Гонта загинув, але вже не як зрадник, а як герой, що боровся за народню справу, за ту найвищу Правду, якій служив і сам Шевченко, — за Правду Божу. Гонта своєю героїчною смертю (занадто вже був великий і гріх його) за Україну свій гріх відпокутував і тим став на путь до вищої свободи, до libertas major, як учив Блаж. Августин — до свободи в добрі і в Бозі.

IV.

Але цю вищу свободу здобула тільки наймичка, трагічна постать з поеми «Наймичка», що постала вже в новій добі життя і творчости Шевченка в добі його переїзду з Петербургу в Україну. В цім періоді поет так само пережив дальшу путь своїх шукань релігійних і свого християнського світогляду. І на той самий шлях виводив і своїх героїнь, що мучились і переживали ті самі релігійні шукання, що й сам автор. В цій релігійній концепції поет створив поему «Безталанний». В ній свобода народу і Правда Божа — це дві найголовніші ідеї, в аспекті яких герой і вмирає як жертва глибоких шукань Правди і трагічних переживань.

Настроєний у повній побожності проводити Правду в життя, Шевченко в Україні розпочинає свою геніяльну збірку «Три літа» (1843—1845), бере участь у Кирило-Методіївськім Братстві, стає його першим національним апостолом і пророком. Ось як характеризує Куліш Шевченка серед Братчиків К.-М. Братства:

«Серед сеї благодатної молодіжі (в Києві) з'явився Шевченко з голосним плачем своїм по нещасливій долі земляцькій і заспівав перед небожатами:

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюдровано,
За що, мамо, гинеш? . . .

Спів цей був для неї воістину гуком воскресної труби Архангела. Коли говорено колинебудь поправді, що серце ожило, що очі загорілись, що над чолом у чоловіка засвітився полум'яний язик ,то се було тоді в Києві». А «київська молодіж, про яку мова, — згадує Куліш далі, — була глибоко просвічена Святим Письмом, це була молодь високої чистоти духовної, і апостольство любови бо ближнього доходило в ній до ентузіязму» . . . «А на Шевченка взирало нез'язане нічим, опріч дружби, браття, як на якийсь небесний світильник, і се був погляд праведний: «Он бі світильник горя і світя . . .» «Не інако ми про себе, ба і в християнським смиренії своїм, думали . . .»

Отже, оте «християнське смиреніє» найбільшою мірою виповнювало й душу Шевченка . . . «Його плачі та пророкування . . . здавались мов би якимсь одкриттям з неба . . . душа моя повна того вповання . . . Тепер пророчий плач і пророче взивання кобзарів українських зробили мені сі вповання такими, наче я осягав їх». Братчики піклувались «коло свободи від українського кріпацтва . . . Програмою нашого освобождення — згадував Куліш — служили слова Ізбавителя: І врозумійте істину, і істина освободить ви (Куліш: «Історичне оповідання»).

Із цих згадок Куліша випливає зовсім ясно одне: Шевченко був просякнутий тією євангельською Правдою, її пізнанням, щоб стати свобідним духом у сенсі абсолютної свободи. Але це відносилось до вищої свободи, свободи в Христі. Просякнута цією свободою людина, вільна від нижчих стихій, перестає бути рабом самого себе й інших. Це стан вищого осягнення свободи духа. Ісус Христос і євангельська наука дали поетові найвищу свободу, і Шевченко вільно прийняв Христа і його науку в найглибшім пізнанні. В цім свобідним сприйнятті ним

Христа увесь сенс Шевченкової віри, вся гідність і благородство його як християнина. І цю ідею християнської Правди проводить він і в своїх творах. В центрі їх — проповідь Христа на горі, потім наука народніх священнослужителів Пророків, наприклад, Ісаії в картині, де він змальовує суд Господній. Ця картина пророка Ісаії пригадує нам аналогічну картину Шевченка в його «Посланії . . .»

Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори,
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших, і не буде
Кому помагати:
Одцурається брат брата
І дитини мати:
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І навіки проклянетесь
Своїми синами.

А ось перестрога поета з Пророка Ісаії, щоб духово очистились:

Умийтеся! Образ Божий
Багном не скверніте!

А ось глибокі і трагічні рефлексії поета, навіяні подібними з Пророка Єремії:

І день, і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить,
Не бачить, не знає . . .
Оглухли, не чують . . .

Своє власне духове оновлення і приправу до суто політичного і національного виступу Шевченко визначає в поемі своїй «Чигирин», коли, як і пророк Ієзикиїль та Ісаія, голосить:

А я, юродивий на твоїх руїнах
Марно сльози трачу . . .
— — — — — — — — — —
Помолившись, і я б заснув . . .
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати . . .
Не рвіть, думи, не паліте!
Може верну знову
Мою правду безталанну . . .

І далі поет заповідає до старого плуга викувати новий леміш і чересло, і зорати переліг України, а на ньому посіяти свої сльози (свою науку). Оцей новий і надзвичайний етап у своїм виключнім післанництві, що так глибоко визначений у цій своїй величезної ваги поемі «Чигирин», Шевченко, як Серафим шостикрилий у пророка Ісаії, заповідає оновити, переродити й сучасну йому душу цілого українського народу; ті ножі обоюдні, що виростуть на переораній землі українській:

Розпанахають погане
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату
І наллють живої
Козацької тії крови
Чистої, святої . . .

І люд український переродиться до великої чинної визвольної праці, з раба стане вільним козаком, оборонцем української нації.

Не раз у розпучливі хвилини та повної безнадії поет попадав у глибоку зневіру і виступав навіть проти Бога. А коли смирявся і звільнявся з гордині своєї й войовничого запалу, коли його поборювання й Бога переливалось у тихий плач і глибоку віру в Правду Його, тоді поет взорувався на глибоких рефлексіях Пророка Єремії в поемі «Сон», «Розрита могила» і «Кавказ»:

Не нам на прю з Тобою стати,
Не нам діла Твої судить . . .
— — — — — — — —
Ми віруєм Твоїй силі
І слову живому:
Встане правда, встане воля,
І Тобі Одному
Поклоняться всі язики
Во віки і віки.

Чи маю наводити ще більше прикладів? А їх є багато в його творах. Але, гадаю, що й цих досить, щоб пересвідчитись, як глибоко поет вірив, переспівуючи численні псальми Давида, книгу Екклезіяста, переймаючись його філософією в заспіві до поеми «Гайдамаки» («Все йде, все минає, і краю немає» . . .), в поемі «Чигирин» («Чигирине, Чигирине! Все на світі гине . . .»), в поемі «Сон» («І все те, вся країна повита красою . . .»).

Але суцільний образ відродженої душі людини в християнській вірі, що в добрі своїм спіє і осягає повну духову свободу в Ісусі Христі, подає Шевченко в постаті згаданої вже наймички з поеми тієї ж самої назви. Це духово викінчений і прекрасний образ грішниці, що повністю спокутувала свій гріх і вмерла святою, що все життя своє принесла в жертву ідеї свого власного духового перародження та служення своєму синові й Правді Божій, — такий образ, повторюю, міг створити тільки той поет, що сам до найглибших основ свого духа пережив і передумав таке саме перородження душі, присвятивши себе українському народові і Богові.

V.

Доба заслання для Шевченка була особливо героїчна в його особистім духовім іспиті. «Я тепер, — писав тоді Шевченко княжній В. Репніній, — неначе той злодій, що падає в безодню... Ладен за все вхопитися. Жахлива безнадійність! Така жахлива, що тільки одна філософія християнська спроможна боротися з нею . . .» І в тім же листі Шевченко просить прислати йому твір Томи Кемпійського «De imitatione Christi» («Про наслідування Христа»): Шевченко мав його в російськім перекладі. «Це чудовий твір, згадує потім Ґерн К., — ми з ним (себто з Т. Шевченком) прочитали, і в найтяжчі хвилини часто до нього повертались». Оця книга про «Науку Правди» (розд. III.), про вдосконалення (розд. XI.), «про любов до самітности та мовчання», (розд. XX.), про хресну путь Христа (розд. XI.—XII.), про внутрішню правду (кн. 3, розд. II.), про те, як покинута людина повинна віддатись в руки Божі (розд. I.), про те, як не треба падати духом (розд. VII), про наслідування Христа (вся книга 4,

особливо останні розділи), — усе ті думки й ідеї Томи, над якими Шевченко в своїм горі найчастіше задумувався. І вот, роздумуючи над своїм тяжким становищем в аспекті релігійнім sub specie aeternitatis Шевченко прийшов до переконання: «Данте Аліґієрі був прогнаний тільки з своєї батьківщини, але йому не забороняли писати своє пекло і про свою Беатріче . . . а я . . . я був нещасніший від флорентійського вигнання, зате тепер — щасливіший від найщасливішого з людей. І виходить, що дійсне щастя не є таке дешеве, як думає Шевалє де Шатобріян. Тепер, і то тільки тепер, я зовсім увірував у слово: «Люб'я, наказую ви» (люблячи, караю вас). Тепер тільки молюся я й дякую Йому за безконечну любов до мене, за посланий іспит. Він очистив, вилікував моє бідне, хворе серце. Він навчив мене, як любити ворогів і тих, що ненавидять. А цього не навчить ніяка школа, крім тяжкої школи іспиту та численних, довгих бесід з самим собою. Я тепер почуваю себе, коли не совершенним, то принаймні бездоганним християнином. Як золото з огню, як немовля з купелю, я виходжу тепер з похмурого чистилища, щоб побачити нову благороднішу путь життя. І я це називаю дійсним щастям, щастям, якого Шатобріянам і в сні не побачити». Так Шевченко писав 9. січня 1857 р. з Новопетровської фортеці до Анастасії Толстої, дружини президента Академії Мистецтв, в якій Шевченко вчився. Цю свою «сердечну сповідь» він кінчає: «З певністю переродженого християнина я розповім вам, як сон, своє сумне минуле . . .»

Ось та духова еволюція підо впливом Євангелії, твору Томи, Данте і багатьох великих християнських провідників та своїх глибоких передумувань, що відбулися в душі поета в неволі. І з неї він вийшов глибоко віруючим християнином. В аспекті такого духового відновлення Шевченко пише такі глибоко особисті, інтимні й моральні твори, як «Художник», в якому ставить себе, молодого, перед суд тепер, коли в душі його відбувався глибокий релігійний процес. Пише свій інтимний «Щоденник» («Журнал»), в якому перед нами вимальовується справді всепрощаюча навіть ворогам своїм людина, високо моральна і глибоко віруюча. В такім духовім настановленні Шевченко любується постатями: перередженого «Варнака» з повісти тієї самої назви, постаттю наймички з повісти «Наймичка», постаттю Максима з поеми 1857 р. «Москалева Криниця» й багато інш. Змальовує низку картин на тему євангельської притчі про Блудного сина. Протиставляє великим постаттям Петра і Павла оргії розпусти, духового пониження людини. В «Щоденнику» Шевченко записує: «Сьогодні святкується пам'ять двох найбільших вістників любови і згоди (Павла і Петра). Велике свято в християнськім світі! А в нас колосальне п'янство з нагоди храму. Ой, святі, великі, верховні апостоли! Коли б ви знали, як ми закаляли, як скалічили проголошену вами просту, прекрасну, світлу Правду! Ви напророчили лжеучителів, і ваше пророцтво здійснилось. В святе ім'я ваше так звані вчителі вселенські побились наче п'яні мужики на нікейськім вселенськім соборі. В ім'я ваше римські папи обертали кулею земною і в ім'я ваше засновували інквізицію та жахливе автодафе. В ваше ж ім'я ми покланяємось огидним суздальським ідолам і справляємо в честь вашу препогану вакханалію». Так таврує Шевченко царську офіційну церкву, зверхню церковну обрядовість в ім'я візантійського «Саваофта» московського і західньо-европейської інквізиції.

VI.

На волі Шевченко як віруючий християнин у повному розумінні того слова таким і залишився. Тільки тепер він здійснює те християнське діло, яке задумав у неволі. Пише поему «Неофіти», і в цім творі на ввесь зріст підносить кольосальну ролю тих нечисленних християн, «царів волі», що в духовій боротьбі своїй звоювали світ. Змальовує їх, як справжніх революціонерів духа, обновителів душ, від могутности чинів яких валились стіни старого поганського світу. В неволі Шевченко й таке писав кн. В. Репніній: «Єдина моя втіха тепер — це Євангеліє. Я читаю її щодня, щопівгодини. Раніше колись думав я аналізувати серце матері на основі життя св. Марії, непорочної Матері Христової . .» (1. січня 1850). Пізніше, 7. березня 1850 р. поет кн. Репніній пише: «Новий Завіт я читаю з благовійним трепетом. І в наслідок цього читання в мені зродилась думка описати серце Матері за життям Пречистої Діви, Матері Спасителя. І друга — намалювати картину розп'ятого Сина її. Молю Господа, щоб хоч колинебудь мої мрії здійснились!», «Колиб мені дозволили, я бажав би в тутешню церкву змалювати смерть Спасителя, повішеного між розбійниками . . .» «Молюсь Богу і не втрачаю надії, що іспитові моєму прийде колинебудь кінець. Тоді відправлюсь просто в Седнів і, в міру сил своїх, здійсню так довго леліяну ідею, змалюю образ, що зображує смерть Спасителя нашого».

Косаров, старшина з Новопетровської фортеці, розповідає про виліплену Шевченком фігурку, що зображує Христа, мордованого жидами. Христос сидів у терновому вінку, а перед Ним присів навколішки жид, та, висолопивши язика, дразнив Христа. Позаду стояв другий жид і бив Христа батогом по спині (О. Кониський «Тарас Шевченко», т. II, ст. 110).

Оці настирливі думки про мистецьке компонування двох образів: Божу Матір і розп'ятого Ісуса Христа Шевченко здійснив тільки на волі: почасти в поемі «Неофіти» в темі: серце матері, а повний образ Божої Матері — в поемі «Марія». Правда, про цю поему та її відповідність у задумі й виконанні до Божої Матері, як її представляє християнська Церква, в християнській літературі повстала велика непогодженість між поодинокими критиками, — але тут не місце ці суперечки розбирати. Одне скажу, що образ Божої Матері в загальнім зарисі й задумі (не в деталях) є надзвичайно високої мистецької, моральної і релігійної поваги. А псальма (заспів) якою поема розпо-

чинається, — така духова й мистецька краса, якої в релігійній ліриці рідко пошукати.

І от, простеживши у всіх періодах фраґменти життя і творчости Шевченка, його духовий образ, я передсвідчуюсь, що **поет був глибоко віруючий.** Він знав Святе Письмо, як ніхто. Віра Шевченка була не зверхня, а таки глибока, чинна й суто християнська! Що тяжче було його життя, то глибше поет углиблювався в основи своєї віри в зв'язку з своїм призначенням і служенням Україні. Віра його йшла в парі з його особистою свободою і свободою його народу. «Одна тінь свободи, — писав Шевченко О. Бодянському (15. листопада 1852 р.), — людину підносить». Тому віра його йшла впарі з рівнем його духової свободи і з свободою його нації. Всі борці Шевченка в його творах за Правду і волю були глибоко віруючими християнами. А це тому, що віра без діл мертва. Тільки чинна віра, діяльна для Шевченка була вірою справжньою, бо служити визвольній ідеї, служити найменшому братові для Шевченка значило служити нації і служити Богові. І Шевченко служив до кінця свого життя, був до смерти на службі Українській Нації і Богові.

◆

Б. КРУПНИЦЬКИЙ.

УКРАЇНСЬКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА В XVIII ст.*)

III.

Майже до 60-их років XVIII ст. існувала «Вільна Україна» за кордоном. Існували українські діячі — еміґранти, передовсім Пилип Орлик і Григорій Орлик, які тримали українську справу в активному стані на европейському театрі подій. Перша українська еміґрація не випускала з рук українського прапору, аж поки не лягла в могилу.

А тим часом паралельно і одночасно йшло життя своєю чергою на самій Україні. Національна боротьба тут упала на плечі передовсім Лівобережної України, Гетьманщини, що вела вперту боротьбу за власне існування. Ця боротьба мала характер політичного реалізму. Ширших завдань ставити не можна було; ішло про збереження автономії країни, загроженої з боку Москви вже з часів Петра І.

І самі гетьмани, що приходять на зміну Мазепи на рідній території, мусять саме оцю внутрішню автономію мати на оці, все одно — чи це Іван Скоропадський, інтерімний гетьман Павло Полуботок, Данило Апостол або Кирило Розумовський. Турботи за права і привілеї країни забирають усю увагу і українського уряду і українського суспільства, що співпрацює так чи інакше з урядом.

Між Україною і Росією ніяк не могло прийти до якоїсь рівноваги. Що більше переформовувалась Москва в російську імперію, то більше росли її апетити і централізаційні тенденції. Коштом знищення окремішности і своєрідности України, як і інших придбаних країн, мала бути збудована велич імперії, і саме це викликало реакцію, недовір'я до Москви та тримало українських діячів на порозі сепаратизму, мазепинства. Мазепинці існували не тільки за кордоном; вони були і в самій імперії, тільки не мали можливости виявити себе назверх. Назверх підкреслювали з тактичних міркувань льояльність і вірність, традиційно висловлювані напр., з нагоди виборів нового гетьмана. Але за ними здебільшого ховалося почуття образи, недовір'я і ворожнечі до російського протектора, що не хотів дати Україні зажити вільним життям.

Коли приглянутись ближче, можна помітити, що й самі гетьмани чи їх заступники після Мазепи походять з кол ідейно перекონаних мазепинців, коли вони ведуть політику компромісу, то роблять це вже через сам примус обставин, в обороні і так обмежених прав батьківщини, без надії на якусь правдиву допомогу ззовні.

Є відомості про те, що й наступник Мазепи на гетьманстві, стародубський полковник Іван Скоропадський, був також симпатиком політичної лінії Мазепи і позитивно ставився до його шведської орієнтації, хоч і залишився пасивним (точніше на російськім боці) з огляду на стратегічну ситуацію. Чернігівського полковника Павла Полуботка, інтерімного гетьмана після Скоропадського, сам цар окреслив назвою другого Мазепи. Російські кола не мали до нього довір'я, не зважаючи на те, що Полуботок залишився на боці царя. Його кандидатуру на гетьмана, виставлену разом з кандидатурою Скоропадського, відхилено. Гетьман Данило Апостол (1727—1734) був свого часу одним з найвидатніших сепаратистів, ревно підтримував шведську орієнтацію Мазепи і навіть деякий час разом з ним і Карлом XII воював проти москалів.

Навряд чи був зовсім певним і останній гетьман козацької України, Кирило Розумовський (1750—1764), що був так близько зв'язаний з царськими колами. Закордонні мазепинці пробували навіть нав'язати з ним стосунки, очевидно, бажаючи співпраці для відірвання України від Росії. Національно-державницька лінія Розумовського висловлювала себе іноді досить виразно; він добивався, між іншими, права вільних зносин України з чужоземними державами та звільнення Гетьманщини від участи в загально-імперських війнах і походах, та цього, за спротивом царського уряду, перевести в життя не вдалося.

Гетьманів у їх намаганні втримати автономну українську державність підтримувала передовсім старшина. Але старшина, з якої виходив патріотичний провід України, до деякої міри сама собі зв'язувала руки. Бажаючи закріпостити селянство і не дбаючи про долю звичайного козацтва (а то й порушуючи його права), вона ставала в напружені відносини до широких мас українського народу. Це приводило до ослаблення України і давало нагоду сусідам встрявати в її внутрішні відносини.

Після Мазепи росіяни і взагалі чужинці почали захоплювати впливові позиції в Україні, що досі була для них недоступна. Провід вів сам царський уряд, і зрозуміло, що боротьба поведена була саме на цьому внутрішньому фронті. Коли мазепинська еміґрація проклямувала зовнішнє унезалежнення України, то патріотичні кола, що залишилися в краю, думали про її внутрішнє унезалежнення, про те, щоб залишитися при тих формах життя, які виробила козацька державність. Характеристичні з цього погляду статейні пункти гетьмана Данила Апостола і старшин з 12 березня ст. ст. 1728 р. (Апостола вибрано гетьманом 1 жовтня ст. ст. 1727 р.), яким традиційно мала бути зафіксована конституція України: українці пропонували царському урядові підтвердити, що вибори гетьмана відбуваються вільними голосами і що цар тільки затверджує ці вибори; вільними голосами вибираються генеральна старшина, полковники, полкова старшина і сотники «за відомом гетьмана»; російські війська виходять з України або принаймні їх кількість

*) Див. «Орлик» ч. 12/47 і 1/48.

зменшується; всі податки повертаються до гетьманського скарбу, як було за Б. Хмельницького і інших гетьманів і т. д.

Той самий курс ведеться і далі. Українці, боронячи основи своєї автономної державности, звертаються все до вихідного пункту, А ним був творець козацької держави, Богдан Хмельницький, що добровільно з'єднався з Москвою «по договорам», з забезпеченням усіх прав і свобід українських.

Особливо ясно ці тенденції висловлюють себе за останнього гетьмана. На поширеній Старшинській Раді, скликаній Розумовським у Глухові в вересні 1763 р., один із делеґатів поставив питання про права й вольності України взагалі. Промовець закликав Раду подумати про «добро батьківщини» й право забезпечення давніх українських прав і вольностей у всій повноті. Рада прийняла цю пропозицію, і від імени гетьмана Розумовського з старшиною, шляхтою, військом і народом «малоросійським» направлено до цариці Катерини II петицію з 22 пунктів, щось подібне до проєкту традиційного договору, до статтейних пунктів.

Основна ідея петиції була висловлена у вступній частині, де нагадувалося про історичні факти союзу України з московським царем за Б. Хмельницького і доводилося, що Б. Хмельницький «сіе добровольное подданство учинил по договорам». В наступних пунктах були висловлені окремі вимоги: про підтвердження прав шляхті, козацтву, духовенству, міщанству, про поворот забраних земель, про затвердження судової реформи, про вільні вибори гетьмана, про Генеральну Раду чи Сойм, про завдання університетів у Києві і Батурині, гімназій і друкарень, про вихід російського війська з України, про повернення індукти та евекти тощо.

На закінченні стояло характерне речення. Гетьман додав, що в петицію внесені найважніші «просьбы и нужды», про задовольнення яких «никто справедливѣе просить не можетъ, какъ вольный, но вольсостями не пользующійся, вѣрный Малороссійскій народъ». Ця петиція разом з окремим проханням старшини про дозвіл, на випадок смерти гетьмана Розумовського, вибрати гетьманом одного з синів Розумовського «достойнѣйшано на тѣхъ же основаніяхъ какъ самъ гетманъ» (спавкове право в роді Розумовських) не вспіла навіть дійти до цариці, як уже наступила з Петербургу реакція: Розумовського примушено «добровільно» зректися гетьманства. Почався початок кінця автономної України.

Але й залишившись без гетьмана, українці вперто стояли на своєму. В наказах українських депутатів до комісії «Нового уложения» р. 1767 в основних точках повторюються головні вимоги й арґументи, висловлені в петиції 1763 р. У всіх наказах червоною ниткою проходить одна думка, одне бажання: лишитися при тих правах і вольностях, на яких «Б. Хмельницкій со всѣмъ Малороссійской націи корпусом подъ державу Великороссійской приступилъ». Другою точкою, загальною для всіх наказів, було побажання, щоб Україні полишено її давнє «право», для шляхти і козацтва — Литовський Статут, а для міщан — маґдебурзьке право. Крім того, кожний стан — шляхта, духовенство, козацтво, міщанство (селяни не були заступлені) — висловлював свої окремі бажання і вимоги.

Але українські депутати не обмежилися одними наказами. В колективнім проханні до цариці, переданім через маршала Бібікова, вони сміливо і одверто пригадували Катерині відоме всьому світові «обстоятельство», що український нарід, скинувши польське ярмо, добровільно приєднався до Московської держави на умові, що йому залишені будуть «навіки» всі його вольности, права, свободи й звичаї без усякого порушення й відмін.

Особливо палким оборонцем актономії Гетьманщини виявив себе делеґат від шляхти Лубенського полку Григорій Полетика (1725—1784). Працюючи в комісії, він склав низку записок (напр., «Запись, что Малая Россія не завоевана, а присоединилась добровольно къ Россіи») або й трактатів, де доводив, що Гетьманщина є самостійним державним і національним організмом, добровільно сполученим з російською державою на підставі міжнародніх трактатів.

Отак маємо перед собою два ряди: закордонну еміграцію, що веде лінію сепаратистичну, незалежницьку, і патріотичну еліту в краю з її авномістичними вимогами. Не можна сказати, що між ними не було нічого спільного. В ідеологічній площині тут багато і тих самих мотивів і тих самих аргументів. Це були люди тої ж самої породи і тої самої традиції. Де в чім шляхи їх навіть схрещувалися. Частина мазепинців верталася після Бендер додому; Скоропадський і Данило Апостол підтримували стосунки з січовиками, що були під Кримом. Також деякий контакт був і з самими Орликами: П. Орлик писав в 1711 р. до гетьмана Скоропадського, що союз України з ханом зовсім не означає її підчинення як васальної країни Криму, Україна є й залишається навіки вольною республикою посполитою. Григорій Орлик під час своїх мандрівок в Криму і на Україні в 30-их роках теж мав можливість зустрічатися з українцями.

Але й з рядів автономістів час від часу виринають люди, які були готові на останнє ризико задля «добра батьківщини». Як уже сказано вище, централізаційна політика Росії, направлена передовсім на знищення автономії української державности, витворювала типи прихованих сепаратистів в краю, людей, що шукали виходу з положення в відірванні України від Росії. З зрозумілих причин ми про них можемо найменше дізнатися. Іноді долітали до нас тільки деякі відгуки або натяки про їх акцію. Випадково, через архівну знахідку в Берліні польського історика Дембінського знаємо про графа Василя Капніста, київського маршала, що їздив в 1791 р. спеціяльно до Берліна, щоб переконати пруський уряд в особі міністра Герцберґа в потребі відірвати Україну від Москви. Відомо, що перед тим Прусія своїм підкресленo ворожим ставленням до Росії спровокувала Польщу скликати чотирирічний сойм (з 1788 р.) і прийняти відому конституцію 3 травня 1791 р., а тим часом завернула свою лінію і, покинувши підтримувати поляків, знову наблизилася до Росії, з якою вдруге (1793) поділено Польщу. Український дипломат приїхав, можна сказати, трохи запізно і дістав, хоч і обережну, але все ж відмовну відповідь пруського міністра.

Я говорю про Капніста як посередника, бо нема сумніву, що він заступав якусь законспіровану групу своїх однодумців з кол лівобережного шляхетства. Це були певно люди, які ніяк не могли погодитися з тим, що цариця Катерина II в 80-их роках остаточно зліквідувала українську автономію (вірніше: те, що від неї ще залишалося). Їх треба шукати серед отих усіх Полетик, Лобисевичів, Безбородьків і т. д., що їх було чимало чи в Глухові, чи в Новгороді Сіверському тощо. Існують далекі відомості про патріотичний гурток 1780—90 рр. в Новгороді-Сіверському, до якого належали, як здається, найвизначніші представники тодішньої шляхти Гетьманщини.

Куди не подивимося, то все це ті ж самі настрої і сентенції. Ще в 1811 р. молодий Олекса Мартос, відвідуючи могилу Мазепи в Галаці, записав у своїм деннику: «Мазепа умер в отдаленности от отечества своего, коего он защищал независимость; он былъ друг свободы и за сіе стоитъ уваженія потомства». Та ж сама ідеологія каже лохвицькому протопопові Івановi Рогачевському, засланому за свої симпатії до Мазепи на Соловки в 1712 р., сказати — майже сто років перед Мартосом — синові сотника Данила Забіли: «Наш Мазепа святий і в небі буде, а ваш цар не буде в небі».

Можливо, найбільш відбиває українську патріотичну ідеологію відома «Історія Русов», написана, правдоподібно, при кінці 90-их років XVIII ст., автора якої ще досі дефінітивно не встановлено, хоч подано чимало можливих претендентів: Григорія і Василя Полетику (батька і сина), князя Безбородька, О. Лобисевича. По суті це не історія, а політичний трактат. Автор її має свою політичну мету: знайти і показати в минулому базу для обґрунтування ідеї української державности, довести правосильність і законність існування окремого гетьманського ладу, зліквідованого Росією. Через цілий твір червоною ниткою проходить ідея повної самобутности українського народу і відрубности його державного організму, що зберігається при всяких формах державних союзів та сполучень.

В «Історії Русов» підкреслена непереривність українського історичного процесу. Автор її виходить з князівських часів; він ясно і недвозначно розуміє під Руссю саму Україну (або «Малоросія подъ древнимъ названіемъ Руси»). Для нього нема сумніву, що «Владимиръ былъ дѣйствительный князь Рускій Кіевській, а не Московській». Тільки пізніше Москва перебрала назву «Русь» — і саме від нашого народу. «Ибо извѣстно — висловлюється у нього Мазепа, — что прежде были мы то, что теперь Московцы: правительство, первенство и самое названіе Руси отъ насъ къ нимъ перешли». З найдальшої давнини, з самих початків український (руський) нарід був за «Історією Русов» у своїй землі самодержавним і самостійним, під управою своїх власних князів. В усякім разі з київського періоду він виходить як сформована індивідуальність, з самозрозумілим правом на власне існування. І коли він у дальшому розвитку з'єднався і договорився з Литвою, то зробив це «яко вольный и свободный, а отнюдь не завоеваный» нарід. Так само вільно, на основі рівних прав прийшов в 1386 р. до з'єднання всіх трьох народів, — польського, литовського і українського, в польськім королівстві. І пізніше з'єднання з Москвою на основі Переяславського договору 1654 р. має такий самий характер вільної сполуки, з такими самими ґарантіями в формі пактів і договорів, що складені були з литовськими великими князями і польськими королями, а тепер з москалями.

Поняття «вольної нації» кладеться в основу всіх розумувань «Історії Русов» з її виразним світоглядом. Їй дорога свобода рідного народу, і вона високо ставить його природне право на власне існування («всякое твореніе имѣетъ право защищать бытіе свое, собственность и свободу»).

Це вшанування природного права народу наближає «Історію Русов», цей раціоналістичний твір кінця XVIII ст., до деяких сентенцій П. Орлика, людини бароккової форми з початку XVIII ст. Попавши в конфлікт з турками і не бажаючи йти на їх вимоги, останній на початку 1713 р. пише меморіял до Карла XII, в якім доводить про неможливість для нього прийняти турецьку протекцію, бо це право всього українського народу рішати про свою долю: ні гетьман, ні підлеглє йому військо не мають права в справах, що торкаються «державної незалежности всієї України» (de publica universae Ukrainae integritate) приймати турецьку протекцію «без згоди всіх як духовних, так і цивільних станів всієї України». Бо український нарід в його цілості (universus populus) може пізніше сказати: «не маєте права, не смієте трактувати про нас без нас».

Право на свободу українського народу автор «Історії Русов» доводить не тільки тим, що український нарід як рівний з рівним з'єднувався з іншими народами, але й у своєму внутрішньому житті все користувався правами самоуправи. Це проводиться консеквентно через цілий історичний процес: за київських часів нарід вибрав принаймні династію в одній особі: за Литви урядували на Україні вибрані особи, а за польських часів приймало участь у виборах все шляхетство, під яким автор розуміє не тільки шляхту, але й духовенство і все козацтво, при чім, вибрані особи затверджував король і сенат.

З цього погляду українські гетьмани були нащадками князів і так само вибирав їх нарід. Б. Хмельницький, найавторитетніша особа для українців XVIII ст., зрікається від спадкового гетьманського звання у власнім роді саме тому, щоб зберегти принцип виборности, що більш відповідав народнім правам і звичаям.

Автор безперечно є республіканець, і тому ціла його історія служить пропаґанді для відновлення зліквідованих прав і свобод України у формі республіки з виборним гетьманом на чолі.

Як далеко мали йти ці права і свободи України, могла проголошувати тільки закордонна еміґрація. Ті, що залишалися в краю, примушені були триматися перних обмежених рамок. Сам автор «Історії Русов», щоб не наражувати себе на переслідування, користувався методою посередньої подачі думок та вкладав свої свободолюбиві ідеї в уста своїх історичних персонажів, Богдана Хмельницького, Мазепи, а то й кримського хана.

Ще донедавна думали, що ідеї, репрезентовані невідомим автором «Історії Русов», були свого роду винятком, якимось геніяльним збоченням людини, що хотіла неперекір фактам поставити на ноги Україну, позбавлену тим часом своєї автономної державности. Що далі, то все більше стає ясним, що думки, висловлені «Історією Русов» були думками всього покоління, думками нашої правлячої еліти. Тому й так тяжко знайти її автора. Те, що писав, напр., Григорій Полетика, дуже наближається до думок «Історії Русов», і тільки після ґрунтовної аналізи таких учених, як Яковлев, Возняк, Оглоблин, ми побачили, що існують деякі нюанси, якими Полетика і автор «Історії Русов» безперечно різняться.

Коли хочете, «Історія Русов» була продуктом епохи, можливо, одною з найтиповіших відповідей на пекучі питання українських патріотів. Але були відповіді, здається, ще гостріші, і коли наша увага зосереджена саме на «Історії Русов», то це пояснюється й тим, ща саме цей твір зберігся. Так напр., 24 жовтня (ст. ст.) 1825 р. декабрист О. фон дер Бруґґен писав з Понурівки Стародубського повіту до К. Рилеєва: «Я буду прилагать старанія доставить Вам колико возможно матеріялы изъ Мало-Россійской истории; я имѣю въ виду получить таковую Исторію, писанную современникомъ Кониского[1]) Худорбою; она неизвѣстна, ибо одинъ только экземпляръ оной существуетъ въ домѣ, въ коемъ жилъ Худорба. Сія Исторія цѣнится здѣсь наравнѣ съ Исторіею Кониского; ставлять ей только въ порокъ, что она очень волно и противъ нашего правительства писана». Ця історія, на жаль, не збереглася.

Ідеологічно українське XVIII століття мало свої спільні ідеї, не зважаючи на різні етапи, через які проходив тодішній наш розвиток. Ми вже вказували на спорідненість думок між самостійниками і автономістами (можливо, і різниця між ними була тільки тактичного характеру), між еміґрацією і гетьманською правлячою елітою. Можна говорити про командні ідеї століття: вихідний пункт — Богдан Хмельницький і Переяславський договір з Москвою 1654 р., який, як Magna Charta української конституції мав залишатися непорушним, далі поняття вільної нації, поняття природного права, природне право на власне існування і т. д. (ми показали це порівнянням думок Г. Орлика з 1713 р. з думками, висловленими при кінці того ж століття «Історією Русов»).

Українські патріоти XVIII ст. виходили з природнього і правного стану речей. Український народ як і «всякое твореніе» (Історія Русів) мав природнє право на власне існування, а також і на підставі договорів, з яких основним вважався Переяславський 1654 р. Це піднесення прав «вільної нації», це підкреслення добровільного характеру з'єднання, взагалі користування арґументами не практичного, а теоретичного характеру говорило за те, що українці ставилися до справи принципіяльно. В правах і свободах України вони вбачали не тільки приємну для них форму суспільно-політичного життя, але й глибоке морально-правне зобов'язання, яке не вільно порушити.

Тому й Москва, постійно порушуючи свої договорні зобов'язання супроти України, викликала сепаратизм. Сепаратизм був відповіддю на централізаційні тенденції російської імперії. Українські сепаратисти XVIII ст. вважали себе і морально і правно оправданими, стремлячи до відірвання України від Москви. Бо, на їх думку, було це їх законне право боронити своє свобідне, вільне існування, загрожене або й потоптане саме тою країною, яка врочисто і нераз обіцювала шанувати українські права і привілеї.

Нелегко, а може й зовсім неможливо, розрізняти між сепаратистами і автономістами в краю. По суті це були ті ж самі кола, з яких виходили люди, що шукали порятунку для своєї батьківщини то назовні, то внутрі, то шукаючи підпори закордоном, то все ще сподіючись можливости порозуміння з Москвою. Закордонна еміґрація могла бути звичайно більше консеквентною,—але всім їм разом присвічував один ідеал: вільна Україна.

---

[1]) Кониського вважали деякий час за автора «Історії Русов».

О. ЗАЛІЗНЯК.

30-ЛІТНІЙ БІЛЯНС БОЛЬШЕВИЦЬКОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Мрії і дійсність

Цього року минає тридцять років від встановлення «Української Радянської Соціялістичної Республіки», тобто від формального проголошення української держави, а дійсного окупування української території московськими большевицькими загарбниками. Час тридцятьлітнього існування цього фантому «самостійної», «української», «соціялістичної» держави замикає собою період життя і праці приблизно одного покоління.

Не малий це час. Ми знаємо всі, що в ньому зроблено і що в ньому діялось, і тому, здається, не має великої потреби продемонстровувати висліди праці цього большевицького покоління. Але є потреба піддати критичній аналізі не так висліди, як основні лінії історичного розвою, що їх замикає собою отих 30-літ.

Українську Соціялістичну Радянську Республіку беремо лише як підставу. Аналіза в основному відноситись буде не так до національного і політично-державного фронту праці большевизму, що його жертвою впала українська самостійність, як більше до загально-політичного, суспільного, духового і світоглядового відтинку життя.

Розгляньмо їх за чергою.

Російська соціялістична революція вийшла з теоретичних підстав т. зв. наукового соціялізму, або марксизму, спираючись на світоглядово-філософічному вченні філософічного матеріялізму. Логічним висновком такого життєвого філософічного погляду був історичний матеріялізм, як розгляд історії з погляду виробничо-господарських процесів. Матеріяльна сторінка життя була децидуючою. В її ім'я мало будуватись суспільне і політичне та міждержавне життя. Елементи духової, психологічної натури заперечувались. В ім'я того проголошено війну релігії і всім іншим ідейно-духовим творам людського духа. Щастя людини мало полягати в забезпеченні її матеріяльних потреб, які, як вірили і проповідували соціялісти, може запевнити тільки диктатура пролетаріяту. В такому переконанні мобілізовано маси на боротьбу з старим устроєм царської деспотії. Її усунено не тільки вірою в можливість осягнути щастя на землі дорогою зосередження влади в руках пролетаріяту і працюючої кляси, створення безклясового суспільства і винищення посідаючих кляс; її усунено теж при помочі гасла самоозначення народів, включно до їх відділення від російської імперії.

Такі були засновки соціялістичної революції, одної з найґрандіозніших суспільних поруxів людського духа. І як парадоксально це виглядає, але соціялістичну революцію, з її відкиненням ідеалістичних пересудів і віри, з її апотеозою розуму і матеріяльного в житті, провела саме фанатична віра і брак всякого розуму і логіки. Маси пролетаріяту, що вийшли на вулиці в оборону своїх прав, тільки вірили в революцію, вони не знали, що за нею криється і, як повчила їх потім недалека будучність, вони прийшли до пізнання дійсности вже тоді, коли вигасла їх віра.

І тут є перший вислід соціялістичного експерименту. Науковий соціялізм, марксизм, історичний матеріялізм, детермінізм і все інше, чим тільки можна окреслити духовий внутрішній зміст руху, що вивершився в революції, показалися великим непорозумінням. Заперечення віри, пересудів, духових комплексів, психологізмів і діяння ідей було можливе провести в практиці, тільки послуговуючись саме вірою мас і незнанням історичного процесу і елементів життя. Життя без ідей, без духа, без інпондерамбілій, без духового субстрату і змісту — виявилось фантазією. Соціялістична революція його змінити не змогла. Вона на місце одних ідолів, поставила інші (замість царя-батюшки — батька Сталіна), замість одної віри поставила іншу (замість віри в Бога — віру в «загірню комуну»), замість одної релігії і культу поставила інші (замість культу ідеї — культ матерії), замість влади одної кляси таку саму владу іншої кляси. Ні доктрина науки Маркса, ні теореми інших теоретиків соціялізму не змогли змінити суті самого життя. Життя недвозначно довело, що в ньому рівно важать інтелект і розум, як афект, почування, віра і воля. В духовій площині 30-ліття реалізації на практиці соціялізму большевицькою методою доказує банкротство концепції і розуміння явищ наукового соціялізму.

Маси і провідники соціялізму (провідниками соціялізму є не лише Сталін і 13 опришків із Політбюра комуністичної партії, але ними в неменшій мірі є всі оті Плеханови, Бухаріни, Зінов'єви, Каменєви, Радеки, Кавтські, Троцькі, і сотні-тисячі інших, що згинули заслуженою перед людством смертю з рук наступника московських царів — Сталіна) хотіли виелімінувати з життя елементи, що їх сама природа своїм актом творення зв'язала нерозлучно з життям. Вони хотіли заперечити духове і психічне в людині, вони хотіли явища життя міряти математичними формулами рахунку і соціяльні процеси керувати лише законами простої механіки. Вони наївно припускали, що людина може жити тільки самим хлібом, і що боротьба за хліб — це й є повний зміст життя. Вони неґували духовим, підсвідомим, емотивним, волевим у людині, вони заперечували повну людину, як таку.

Такі були їхні засновки. А що вони осягнули? Чи вдалось їм вбити в людині людське, знищити основи людського, змінити психічну і духову структуру людини, увільнити її від пристрастей і пересудів, вбити в неї ініціятиву, рух і волю до творчости і намагання, чи вдалось їм відібрати віру в понадконкретне, метафізичне, трансцендентальне, вбити біологічний елемент почуття крови, раси, племени, чи народу, знищити ідеалістичні первні гуманізму і добра, тенденції сублімації почуттів і вияву їх не в егоїстичному відокремленні, але в соціяльному виладуванні, — вбити в людині те, що її робило ζοον πολιτικον і animal sociale, а перетворити її в те, що соціялістична наука намагається створити в т. зв. homo economicus. Відповідь не може бути нездецидована. І переповнені святині всіх віровизнань у моменті, коли небезпека підказала Сталінові дозволити масам, як перед тисячеліттями, молитись у хвилину перед смертю до свого бога, і монструальні вияви ненависти і пристрастей, що їх демонструють самі партійці в формі нових інквізицій НКВД, і незницальна воля до творчости, змагу і руху широких соціяльних мас, і вияви голосу крови своєї раси, народу і турту, що досьогодні демонструються вибухами опору, бунтів і повстань національних рухів спротиву і політичної свідомости, і вияв великої любови землі в моменті нападу на неї чужонаціонального і ворожого імперіялізму, — все те вказує, що істотна, основна людина в СССР, не зважаючи на 30-літній експеримент над її душею, на змобілізовання велетенських апаратів інквізиції і суддів з наймоднішими уладженнями духових і фізичних тортур, не зважаючи на велетенський похід пропаґанди і голошення істини зматеріялізованої істоти, досьогодні лишилась незмінною. На тій позиції рахунок соціялістичного експерименту залишився високо мінусовим.

Все те вище сказане аж ніяк не доводить, що в духовій і психологічній площині 30 літ большевицького експерименту проминули безслідно. Не можна заперечувати, все ж таки, деякого впливу на формування обличчя і духової сильветки людини, що під назвою «совєтської» знайшла собі вироблення вже певного типа, зрозумілого в міжнародній мові. Пересічна «совєтська» людина таки інша, ніж несовєтська. Але ця її іншість — це лише зовнішня шкаралупа. Це лише обставини змусили її надівати зовнішню поволоку мімікрії, натягти на себе зовнішні прикмети штампу, щоб під цею поволокою зберегти надалі свою власну душу і своє серце. І коли можна говорити про т. зв. внутрішню еміґрацію людини, коли про неї говорилося у зв'язку з гітлерівським режимом і коли говориться сьогодні про еспанських противників ген.

Франко, то з цілою певністю можна говорити про неї у випадку совєтської людини. Совєтська людина в глибині своєї істоти залишилася одначе людиною з усіма її притаманними прикметами, наданими їй повнотою і досконалістю акту творення і формування природою. Але зовнішні обставини — тим більше, що вони діють так інтенсивно і так довго — можуть залишити і справді залишають деякі сліди, що на перший погляд оправдують тезу про створення вже окремої породи і окремого типу людини, що її виховав большевицький світ.

Але не тільки в духовій площині большевицький експеримент не має успіхів. В ділянці політичній його успіхи не більші.

Соціялізм (все одно, чи його реалізують большевики, чи його реалізували б соціялісти іншої масти) в ділянці політичній на двох відтинках обіцював внести новість: в ділянці внутрішньо - політичній, в організації суспільно-політичного ладу обіцював знести кляси, усунути експлуатацію, створити безклясове суспільство і запевнити справедливий і рівний розподіл дібр, а в ділянці зовнішньо - політичній, міждержавних відносин обіцював знести національне і державне поневолювання одного народу іншим, визволення кожного народу з-під імперіялістичної небезпеки народів сильних, запевнення кожному народові повної свободи і суверенности (політичної, економічної, духової) і створення світового ладу, спертого на інтернаціональному праві, рівного супроти всіх.

В ділянці першій соціялізм не можне виказатись нічим іншим, як тільки повним фіяском. За 30 літ свого намагання (слово намагання не можна розуміти дослівно, бо це окреме питання, чи большевики дійсно щиро намагались ті гасла реалізувати. Можна про те ще дискутувати, наскільки їхні невдачі можна класти на конто несприятливих обставин і непереможних перешкод, а наскільки на їх свідому злочинність і зраду гасел, які вони самі голосили) большевики не усунули поділу суспільности на кляси, не зліквідували визиску, не запевнили справедливого розподілу і користування дібр, але залишили й надалі поділ на тих, що мають і тих, що не мають, на упривілейовану клясу державних чиновників, партійців, поліцистів і військовиків, та експлуатовану клясу пролетаріяту, що не тільки не вибоpола собі в соціялістичній революції нових прав, але й втратила ті, що їх мала перед нею. Пролетаріят втратив свободу слова, він втратив свободу оборони (страйків, виступів, організації, демонстрацій) своїх інтересів, він втратив свободу руху. 30 літ большевицької влади поглибило різниці соціяльні в суспільстві більше, ніж вони були перед революцією. Слово «справедливість» набрало специфічного змісту; справедливе те, що служить закріпленню влади комуністичної диктатури. Робітник у СССР прив'язаний до місця праці гіршими в'язами, ніж за часів феодалізму. Коли йдеться про владу мас, вона ніколи не була від мас більше віддалена, як тепер у СССР. Влада, дійсна влада в СССР, спочиває в руках обмеженої партійної олігархії. Дійсною формою державного устрою в СССР можна вважати персональну диктатуру і диктатуру партійної кліки. Державний бюрократизм досяг там найвищих форм. Представники народу (зібрані в т. зв. Верховній Раді і Раді Національностей) виконують тільки функції декорації для диктатури. Слово «диктатура пролетаріяту» стало пустою фразою. Пролетаріят, якому Маркс в теорії, а Ленін на практиці обіцювали необмежену владу, опинився сьогодні в ролі невільника. Влада сцентралізована і сконсолідована, підпорядкована виключно і без решти партійній диктатурі, що її виконує і контролює державною поліцією. Зі славної «диктатури пролетаріяту» в дійсности осталась диктатура «любімого вождя» і диктатура адміністраційно-поліційного апарату. СССР — є типовою поліційною державою, якої аналогії навіть не можна знайти в історії. Ліквідація численних ухилів і опозицій в лоні самої комуністичної партії доказує, що навіть партія в цілості, як виразник світогляду і політичної ідеології не є властивим чинником, що формує суспільне і політичне обличчя країни. СССР по 30 роках повернувся знову до форм поліційно-абсолютистичної держави, на чолі якої стоїть самодержець-диктатор. Особа фізична самого диктатора тут ні при чому. Справа від того не міняється, чи нею є хтось з родини Романових, чи нащадок монгольських мурз Ленін-Ульянов, чи грузинський семінарист Джуґашвілі-Сталін, чи буде, скажімо, якийсь інший Жданов чи Маленков.

З міжнародного погляду соціялістична революція обіцювала національне визволення, зрівняння народів і держав, створення міжнародного союзу держав, знесення імперіялізму і національного поневолення, усунення воєн як знаряддя імперіялістичної політики. В дійсності в СССР построєно найбільшу з існуючих тюрм народів, здесятковано цілі народи фізично, знищено усякі ознаки — навіть залишки ознак — національної, насамперед політичної, а потім господарської духової і біологічної самостійности, поневолено впродовж 30 років ряд нових народів і держав, проголошено війну свободолюбивій і миролюбивій Фінляндії, нападено на Польщу, окупувано Румунію, Болгарію, Мадярщину, Естонію, Литву, Латвію і готується до анексії Чехословаччини, Фінляндії, Австрії і Східньої Німеччини в першому, а цілої Европи в дальшому етапі.

Гасло «самоозначення народів» стало пустим звуком. За ним у практиці криється окупація і політична неволя кожного народу, що попав під засяг фізичного впливу централі «світового соціялізму» з усіма консеквенціями, що з того випливають. Консеквенції ці жорстокі: ліквідація політичного, духового, культурного, господарського і суспільного самостійного життя, винищення провідної духової і політичної верстви, винищення верстви посідачів землі і власників засобів виробництва, носія господарської незалежности, винищення здорової біологічної субстанції народу і змішання етнографічного елементу одного народу з такими самими елементами іншого. На прикладі України це виглядає особливо жорстоко: 7 мільйонів людей згинуло з голоду, понад 10 мільйонів переселених поза етнографічні межі України ,на далекий Сибір, Туркестан і Східньоазійські простори, фізично зліквідована (засланнями до концентраційних таборів і розстрілами) ціла інтеліґенція національного українського хову, зліквідовані культурні, духові і суспільні надбання цілого нашого дотеперішнього доробку і т. д.

Що ж дають большевики на місце зрадженої ідеї самоозначення народів і дружнього співжиття вільних у вільному колі? На їх місце проповідують і реалізують вони ідею третього Риму, імперіялістичну концепцію Московської імперії, виповненої політичним і духовим змістом російської людини. Давня тюрма народів — Росія має сьогодні бути основною ідеєю політичної настанови большевицького експерименту. Змінені мають бути тільки вивіски, шильди, все інше має залишитись по старому. Цій ідеї підпорядковані всі заходи і засоби большевицької політики. Давня царська Росія в реалізації великої імперії послуговувалась методою русифікації «іноземців» (інородців). Метода ця не принесла успіхів. При всьому сильному тиску їй не вдалось зрусифікувати інших народів, що мали своє окреме і окреслене національно-політичне обличчя. Совєтський експеримент шукає інших засобів. Не денаціоналізація, але колонізація при допомозі депортації, має зросійщити й уоднороднити простір, призначений на реалізацію місії Російської імперії. Мільйонові переселення в середині СССР є наслідком тої політики кремлівських наступників царів. Доказом того є факт, що всі ті внутрішні переміщення обіймають народи немосковські, вони відносяться головно до українців, білорусинів, татарів і інших, а вільні по їх виселенню місця насаджується московськими колоністами. Процес цей має за мету колонізацією і централізацією затерти демоґрафічні і біологічні різниці в середині СССР. Тому процесові має помагати плащик створення «совєтського народу», що духово і політично має прибрати обличчя «самого передового і проґресивного народу міра», народу, що видав Пушкіна, Суворова і Леніна — московського народу. «Широка страна родная» може бути тільки «русской стороной». Гасло Леніна «самоозначення аж до відділення» на практиці реалізоване засобами централізації і колонізації, яку призначено виконати не «історичному закономірному процесові суспільного і господарського розвою», але... НКВД.

А як у суспільному напрямі? Чи створив большевицький експеримент єдність соціяльну, чи створив солідарність і братерство людей? Замість відповіді, хай говорять цифри: в СССР під сучасну пору

знаходиться коло 15 мільйонів в'язнів, тобто 8% загального числа мешканців СССР, а 16% здібного до праці населення. Хто знає психологію в'язня, хто сам хоч коротко був політичним в'язнем, той знає і його психологію солідарности. В умовинах, де частина населення позбавлена фізичної свободи за те, що вона інакше думає, що вірить в інших богів, або, що в ній пливе інакша кров, — не може бути мови про солідарність і братерство. СССР — це країна найбільшої внутрішньої ненависти. Ніде і ніколи людина в світі не була більш відосібнена і осамітнена, як у СССР. Істотою відносин у СССР є не солідарність і дружба, а ненависть і недовір'я. Там не вірить один одному тому, що кожна людина є там оточена елементами поліційної системи, що чигають на те тільки, щоб людину таку знищити або включити в систему примусових робіт. Підважено основні елементи довір'я. Навіть основна клітина кожного здорового і доброго суспільного життя — родина, не є забезпечена перед тим поліційним апаратом, якого рамена, неначе рамена великого поліпа, сягають всюди. Вони нищать основи відношення людини до людини — довір'я. Всюди підозрівається аґентів і донощиків, і дійсно на службі цієї поліційної машини, розбудованої до велетенських розмірів, знаходиться багато людей, що не хочуть чи не мають сили боротись з нею. Більшість громадян займає пасивну чи афірмативну поставу супроти доручень і розказів, а вони йдуть у напрямі безоглядного денунціювання державі всього, що спрямоване проти системи. Таким способом, у суспільному напрямі большевицька система осягла найбільшу форму поневолення, бо крім експлуатації економічної, крім використовування безплатно сили кожного шостого громадянина в концентраційному таборі, крім примусу видати з себе останні соки фізичної сили і спроможности, вона поневолила людину морально, вона змусила її доносити на рідних і знайомих і вона вбила в людині почуття етичної і моральної правди.

Говорять багато про совєтський гуманізм. Але вже саме усвідомлення, що в СССР 15 мільйонів людей перебуває стало за дротами концентраційних таборів або в мурах в'язниць, доводить яскраво, що в державі большевизму і соціялізму гуманізму немає. Якщо б ми хотіли гуманізм схарактеризувати якимсь ляпідарним окресленням, то ми б повинні його істотою назвати виховання людини людиною і керування людини людськими почуваннями. Чи є це все в большевицькій системі? Чи виховує там людина — вільна, свобідна людина — другу людину? І чи керується там людина людськими елементами? Виховання в совєтській системі доручено не вільній людині, але політичній поліції і створеній нею цілій виховній системі. А в вихованні поліція не рахується з елементами людини як основної і цілевої вартости, але вона ставить на перше місце добро партії і кліки можновладців. Демократія в СССР має специфічний зміст. Не воля і добро більшости, але воля і добро партії, її генеральної лінії та першою мірою воля і добро партійних бонзів і політбюра є основними моторами поступування і остаточним критерієм оцінки. Більшість має лише це схвалити і покрити своїм «демократичним» авторитетом. В СССР не було ні одних дійсно вільних виборів, тому й не можна там говорити про правдиву волю і вияв більшости.

Не можна не звернути увагу, коли ми говоримо про суспільні процеси в СССР, на один елемент, який совєтська пропаґанда підносить з таким голосом, а саме на знану совєтську «критику і самокритику». За большевицькою рецептою вона має давати можливості і перспективи авансу, вона, за Ждановим, має бути «новим типом розвою і новим правом діялектики». В дійсності славна совєтська критика і самокритика може й декому відкриває двері до вищого авансу, але напевно в більшій мірі відкриває двері до в'язниці. Совєтська критика не має нічого спільного з нормальною, скажімо, европейською критикою. Вона має виявити методи критики і самокритики шкідників, показати перед масами невинність партії і уряду в їх знищенні і оправдати власними устами тих шкідників конечність їх знищення. Коли ми розглянемо історію Росії, то побачимо, що аналогії до совєтської самокритики і критики треба шукати ще в тих царських часах, коли то князі і інші конкуренти Івана Грозного, засуджені на шафот, перед смертю каялись і обвинувачували себе в вині. В історії Росії це не новість. Большевицька система хіба в одному ввела інновацію, а саме, що методі критики і самокритики надала прикмет системи, норми і обов'язуючої методи, яку сьогоднішні «ідеологи» (Жданов) намагаються підвести під гераклітівські тези про людину, в кожній хвилині іншу, чи під тези Святих Отців Церкви, які вводили сповідь. Але совєтська «сповідь» не має нічого спільного ні з філософією Геракліта, ні з тезами Святих Отців Церкви. Бо коли останні мали метою людину спасти, то перша ставить собі ціллю її знищити.

Але і в духовій площині большевицький експеримент не може похвалитись ніяким успіхом. Література, мистецтво, наука, філософічна думка — все це показує, що большевицькому експериментові не вдалось осягнути плянів, які тут від собі поставив. Якщо читаємо в совєтській пропаґанді, і якщо часом і нам самим здається — коли аналізуємо поверхновно симптоми життя в ділянці духовій в СССР — що там вдалось осягнути небувалі в світі здобутки і розвій науки, думки і почуття, то не треба забувати, що маємо тут діло з психологічною суґестією. Система большевицького соціялізму наперекір своїй науковій доктрині перейшла до сакралізації особи диктатора і системи його правління. Не наукові і не логічні розумові підстави знаходяться для пропаґанди режиму, але наскрізь емотивні і ірраціональні. Проголошення Сталіна наймудрішим, найґеніяльнішим, найкращим, найбільшим теоретиком, вченим, полководцем, філософом усіх часів, а його систему найкращою і найпоступовішою в світі — доводить у масах до повстання нової віри. А віра, як все, сліпа. В тих обставинах наука і знання про людину і суспільність, про закономірності (не в соціялістичному розумінні, згідно з яким вони лежать поза людиною, але в правдивому розумінні, згідно з яким вони — закономірності — лежать у людині) стає не розумінням, а вірою, новою теологією, а тези пропаґанди стають ненарушними догмами. І вони причиняються до того, що маса в СССР вірить у пропаґандивні тези і гасла більше, ніж у свій власний розум і думку. Крім того, не без значення є те, що влада така сцентралізована і настільки сильна своїми фізичними засобами, що вона спроможна здушити кожну іншу, відмінну від офіційної думку. Все це сприяє пропаґанді, нібито там іде великий розвиток духового і культурного поступу,

А як є в дійсності? В дійсності є фактом, що в 30-ому році соціялістичного експерименту і далі проводиться чистку серед наукових працівників, членів Академії наук (недавно преса принесла вістку про наґінку на знаного біолога проф. Лисенка за його критику теорії боротьби внутрі ґатунків), критикується і чиститься центральні об'єднання письменників (недавно «Літературна газета» критикувала Голову Спілки Совєтських Письменників Фадеєва), редакції газет і журналів, і ще й далі офіційна критика сповнена нападів на поодиноких письменників за їх «буржуазійні», «ідеологічні», «націоналістичні», «западницькі», «декадентські» ухили. І досьогодні мистецького напрямку в літератури і мистецтві, т. зв. соц-реалізму, в загальному маси літературних і мистецьких працівників не сприйняли основно і щиро, а коли й чується про нього похвальні дитирамби, то тільки на те, щоб заглушити правдивий погляд (згідно з дотепним висловом, що слова є на те, щоб затаювати думки. Ніде цей вислів та не віддає істоти речей так, як у СССР).

Форма устрою СССР, а саме абсолютний деспотизм і ценралізм етіологічно привели до того, що все культурне життя в СССР є узалежнене від влади. Наука, культура, мистецтво, література і т. д. стали придворними, узалежненими від волі і уподобань партійної верхівки, а в таких умовинах, очевидно, не може бути мови про поступ. Культура в СССР повернулася до епохи світлого абсолютизму і вона не має нічого спільного з культурою мас.

Порівняння здобутків на кожному полі розвою культури, розвою теоретичної думки, філософії, соціології, стосованої науки (біології, техніки), показує наявно, наскільки большевики зуміли створити умовини для поступу культури, а наскільки вони спинили нормальний процес її розвою. Можна з цілою сміливістю твердити, що СССР завдяки системі суспільного і політичного устрою залишився і надалі позад культурного

розвою цивілізованого західньо-европейського світу. Ні одного великого епохового відкриття, ні одного винаходу з техніки, ні одного великого мистецького досягнення 30 ліття большевицької системи не може записати на своє конто. Чи винна тут яловість духа, нижча духова спроможність людини, що замешкує ту частину земної кулі, що, на її нещастя, на ній захопили владу «наукові соціялісти»? Ніщо подібне. Людина тої частини земного ґльобу не менше здібна. Але система, створена большевицьким експеременотм, не дозволила їй ці свої здібності повною мірою розвинути. Скільки то сотень учених загинуло на Сибірі, не виявивши своїх усіх духових спроможностей!

Людина в СССР мусить боротись першою мірою за віддих. Їй бракує повітря, і вона душиться в задушливій атмосфері деспотизму, духової казьонщини, централізму, страху і терору, навіть і голоду. Душена деспотизмом, вона раз-у-раз закладає протест. Протест і опір в СССР — це явища перманентні. Це добре усвідомлює собі Жданов, коли він у славній своїй промові в Ленінграді 1946 р. навіть ЦК партії закидає «втечу до минулого», «подив для закордону», «формалізм» та «аполітичність» в ідеологічних проблемах.

Білянс большевицького експерименту в зазначених вище рамках зазначується без ніякого сумніву рахунком мінус. Чи тільки самі неґативні наслідки можна помічувати в СССР?

Коли йдеться про вартості універсальні, у відношенні їх до світу, до людини як такої, до народів, що входять в склад СССР і що є загрожені його силою, можна з цілою відповідальністю ствердити, що маємо там діло тільки з самими неґативами. Немає ділянки в СССР, що її можна б було записати на конто вселюдських здобутків. Ідеологічно, світоглядово, політично, суспільно і культурно СССР за 30 років не вніс ніякої позитивної вартости в надбання вселюдського скарбу і тут його історія є люкою і страченим періодом. Не тільки мільйони існувань, що їх знищено большевицьким експериментом, не тільки зруйнування щастя решти живих ще мільйонів, не тільки винищення культури і здобутків духа багатьох поколінь, не тільки втоплення в крові особистості і національної індивідуальности, тої єдиної основи і запоруки вселюдського поступу, не тільки зруйнована економіка $^{1}/_{6}$ частини земного ґльобу, але й змарноване чверть століття історії і змарноване життя одної ґенерації. Такий то білянс большевицького експерименту, одного з найжахливіших і найжорстокіших експериментів і наслідків непорозуміння людського «розуму».

Постає питання: хто винен? Чи винен тільки Сталін і кліка большевицьких опришків з політбюра? Чи винна система наукового соціялізму? Чи винна специфічна політично-суспільна структура простору, що на ньому вперше почато цей експеримент?

Навіть при найбільшій ґеніяльности (в неґативному вимірі) Сталіна і його «соратників» не можна б було провести в життя експерименту, коли б за ним не стояла доктрина соціялізму, що, використовуючи всі недоліки і недосконалости людської істоти, фатальним непорозумінням зуміла заґітувати людські маси в ім'я своїх утопій і кинути їх на бій за їх реалізацію. Отже, вину несе передусім сама доктрина соціялізму, що не додумавши і не врахувавши всіх факторів життя, поставивши карту лише на сліпу «залізну» закономірність історичних процесів, сподівалась осягнути щастя на землі. Закономірності історичні заперечили жорстоко цілу соціялістичну систему і показали, що тези соціялізму привели до реалізації пекла на землі не тому, що їх реалізувати забрався Сталін і «соратники», а тому, що при їх реалізації — все одно, чи Кавтським, чи Керенським, чи Бухаріном, чи Троцьким, чи навіть нашим Феденком — неминуче мусить прийти до створення того, що створили большевики. Доктрина, що проповідує перманентну боротьбу кляс, що неґує духовість, мораль і етику і підпорядковує їх економічній людині, потребам вимріяно і утопійної безклясової суспільности, що дає владу не людям етики, розуму і вмілости, а лише «пролетаріятові» (практика показує, що пролетаріят матеріяльний в'яжеться нерозлучно з пролетаріятом духовим), що визволила з в'язниць і підвалів найнижчі суспільні елементи «гнаних і голодних», не аналізуючи того, чому вони гнані і голодні, що проповідувала віру в абсолюта і божеськість як буржуазійні пересуди і давала бруковому пролетаріятові розгрішення за його морди і хуліґанства, доктрина, що заперечувала голос крови і національну душу та казала в одній кімнаті (державі) жити людям різних вір, рас, поглядів і звичок, що неґувала духове і природне, доктрина, що ломила спротив духа перед насильством матерії, — не могла створити доброго устрою. І не тільки большевизм, але передовсім соціялізм був тим чинником, що промощував дорогу тиранії. Хто пактує з чортом, той сам від чорта. Роля соціялізму в тому недвозначна. Навіть у найновішій історії маючи приклади і науку з совєтської дійсности, соціялізм боронить систему і воює тільки з людьми так, немовбито зі смертю Сталіна могло б змінитись обличчя СССР, так, немовбито Сталін був сильніший від віри мільйонів марксистів, які виховав і виховує «науковий соціялізм».

І тут без сумніву перша вина по боці доктрини марксизму, Сталін є лише поганим його слугою, який там, де треба ошукує його (марксизм), а де треба, там ошукує ним (марксизмом).

Далі — вину за жахливе жниво большевицького експерименту несе московський нарід як той, що все на терени, куди він приходив і куди приносив свою віру і свою владу, неминуче приносив з собою рабство і поневолення, уживаючи до того метод насильства, розбою, грабунку і депортацій. Коли б московські большевики уживали засобів, скажімо, царської арґументації, вони б ніколи не осягнули своїх намірів в такій мірі, як вони це осягнули під плащиком соціялізму і будування життя за формулами і «законами» Маркса-Енґельса-Леніна-Сталіна, при чому закони Маркса і Енґельса вчать діялектики «соціялізму», закони Леніна і Сталіна діялектики московського імперіялізму. Тільки такій симбіозі можна «завдячувати» такі великі неґативні успіхи большевицько-московського експерименту. Коли б соціялістичний експеримент «наукового марксизму» взялась реалізувати інша нація, а не московська, то без сумніву ні український, ні інший «інородний» супроти неї нарід не був би платив такі великі гетакомби своїх найвірших і найкращих синів.

А щойно на третьому місці в черґуванні вини можемо поставити Сталіна і його «соратників», як лише тих виконавців діялектики історичного процесу, який на тій частині ґльобу і в тому часі, де вони дістали владу в свої руки, реалізували його так, як його розуміли.

На нюрнберзькому процесі засуджено не лише носіїв і виконавців доктрини фашизму, але й саму доктрину.

На будучому процесі, що неминуче його підготовляє історія, свобідний людський дух, що вічно прагне до свободи, окриливши своїм ґенієм вільні і свободолюбиві народи, винесе присуд не тільки над кремлівськими побратимами Гітлера, але й над цілою системою «наукового соціялізму» і над народом, що її уживав як блахману для прикриття своїх імперіялістичних цілей.

30-літній досвід большевицького експерименту навчив нас дивитись на процеси, що відбуваються в ньому через правильні окуляри. Ніякі виправдування доктрини самою лише злочинністю її реалізаторів, при замовчуванні при тому ганебної ролі носіїв російського імперіялізму, не поможе нічого. Сьогодні кожному ясно, що на дорозі до осягнення правдивої свободи, за яку завжди змагалася Україна, стоять дві сили: доктрина соціялізму, як продукт фантазії і мрій, недоношених і недодуманих ідей, і московський імперіялізм. Сили ці вміли своєю діялектикою з'єднатись разом і справляти всій герць: перша по трупах вільної людини, друга по трупах вільних народів. І запорука поборення тих сил лежить у мобілізації сил вільної людини і вільних народів. Марксів соціялізм поневолює людину, він робить її невільником «фатальних» понадлюдських сил; московський імперіялізм поневолює народи, він робить їх невільниками свого месіянізму і віри в своє покликання бути третім Римом на землі.

Правдиве і вірне усвідомлення тих двох моментів дозволяє правильно усвідомити небезпеку і мобілізувати правильні сили для їх поборення.

Це, зрештою, ніяк не звільняє сьогоднішніх кремлівських опричників від відповідальности за злочини, що їх вони допустилися в ім'я «соціялізму» і в ім'я «русской родіни».

ПЕТРО ГОЛУБЕНКО.

ВАПЛІТЕ

(Продовження).

VII. ІДЕАЛІЗМ, МАТЕРІЯЛІЗМ І ЕСТЕТИКА.

Хвильовий — яскраво виявлений тип ідеаліста і романтика. Цього не потрібно доводити — про це говорить його життя і смерть, і це відчувається на кожній сторінці його творів. Таким було його світовідчування і духове наставлення. І в цьому виявляється український характер його духової природи. Ідеалізм і романтика є властивими й істотними рисами української духовости. Цими рисами позначені й позитивні герої його творів — Б'янка, Карамазов, Аглая... В словах Петра Панча, які він сказав над могилою Миколи Хвильового, криється глибока правда: **«Націоналістична романтика, яка посіла значне місце у творах Хвильового, явилася наслідком ідеалістичного світогляду небіжчика».**

Маємо всі дані, щоб ствердити, що Хвильовий був ідеалістом не лише своєю натурою, в побутово-психологічному духовому наставленні, але й у філософському значенні. Його окремі думки і погляди випадають з матеріялістичної системи і мають ясну печать ідеалістичної філософії. Одверто виявити свою прихильність до філософського ідеалізму і неґативне відношення до матеріялістичної філософії Хвильовий сам не міг. Але це роблять його позитивні герої. Колишні комунари з їх «недоношеними уявленнями про картину світу», що склалися за Марксом, переживають ідеологічно-світоглядову кризу і поривають із своїм старим світоглядом (Анарх із «Повісті про санаторійну зону», Карамазов із роману «Вальдшнепи»). «Нові люди нашого часу» у творах Хвильового цілком критично і неґативно наставлені до матеріялістичної філософії і зокрема до Маркса. Полемізуючи з професором марксизму Аглая глузує над ним: «Ну, скажімо так: хіба від твого матеріялізму не залишились тільки ріжки та ніжки»?... В іншому місці вона заявляє, що «Маркс є чужородним елементом на Україні». І навпаки, в деяких творах Хвильового позитивні герої виявляють свою прихильність і зацікавлення філософами-ідеалістами. Сестра Катря із «Санаторійної зони» захоплюється Геґелем; Б'янка із «Сантиментальної історії» знайома з Платоном і т. д.

Проблема ідеалізму і матеріялізму порушується в розмові Б'янки з товаришкою Бляною таким способом:

— Ви вірите в судьбу? — спитала товаришка Уляна.

— Як би сказати вам... очевидно, не вірю.

— Знаєте, — сказала вона, — теоретично, коли так можна висловитись, я теж не вірю. Власне, я і не маю права вірити (вона, очевидно, натякала на приналежність свою до партії), але от на практиці якось інакше виходить.

— Чи не думаєте ви, — сказала я, — що ідеалістичні теорії мають рацію існувати?

Товаришка Уляна замахала руками.

— Що ви! Як може прийти мені така мисль, — перелякано сказала вона. — Я думаю тільки, що **в світі завжди варіюються два світогляди. Але коли ідеалізм має багато недоговорености, то я думаю, що й матеріялізм не без слабих боків.**

— Іншими словами, вас не задовольняє ваша партія?

Товаришка Уляна знову замахала руками.

— Нічого подібного! Мені тільки хочеться внести деякі ясності в свій світогляд. Я, знаєте, — казала вона далі, — раніш ніколи не задумувалась над цими питаннями, а тепер вони мене страшенно тривожать.

— Без причини нічого не буває, — резонерствувала я. — Очевидно, і вашій тривозі єсть якась причина.

Сама Б'янка, очевидно, критично наставлена до офіційної матеріялістичної філософії Маркса і визнає рацію існування ідеалістичних теорій. Цікаво, що слова товаришки Уляни про те, що «коли ідеалізм має багато недоговорености, то й матеріялізм не без слабих боків», оцінює Б'янка як вияв розходження з партією і незадоволення... Уляна ще боїться це розходження усвідомити, але вона вже задумується над цими питаннями і вони її страшенно тривожать. Б'янка бачить у цій тривозі якусь глибшу причину. Очевидно, що Б'янка цілком однозгідна з Аглаєю в тому, що **від матеріялізму і Маркса залишилися тільки «ріжки на ніжки».** Симпатії Хвильового є явно по боці Б'янки і Аглаї. Вони є відображенням його настроїв і рупором його ідей. Не все тут ясне і до кінця договорене, але важливим є відчути, над чим думав письменник і в якому напрямі ішли його шукання. Щоб поминути цензуру, Хвильовий користується ще й таким прийомом, як переказ сну Б'янки, за який звичайно ні письменник ні героїня не може відповідати. У сні Б'янка бачить, як «раптом Дон-Квізадо виносить на прилюдний диспут (і думає захищати) маґістерську дисертацію на тему **«душа матерії».** — Я тебе заклинаю, як індійський факір! — кричить Дон-Квізадо. — **Я хочу пізнати твою душу, о матеріє!** Невже ти, як панцерник, і сила моєї художньої **інтуїції** не найде дороги до твоєї темної душі?»

Цілком очевидно, що проблема матеріялізму і ідеалізму хвилювала і Хвильового і що в своїх шуканнях він явно відходить від метаріялізму Маркса і схиляється до ідеалістичної філософії. Ідеалістична філософія відповідала його духовій натурі і психічному наставленню, його поглядам на людину і життя, його етиці і естетиці, і навпаки, матеріялізм їх заперечував.

Хвильового не задовольняв історичний матеріялізм. «Історію робить не тільки економіка, але й живі люди». «Я далеко стою від вульґарного тлумачення маси. Революцію маса творить через свою інтеліґенцію, бо всякий масовий вибух тільки тоді робиться революцією, коли ним починають керувати Дантони, Леніни чи Троцькі...» Так заявляє Карамазов — позитивний герой з роману «Вальдшнепи» Хвильового. Думки Карамазова є безперечно думками Хвильового. В цьому образі втілено багато автобіографічних рис письменника.

Матеріялістичному культові маси Хвильовий протиставить ідеалістичний культ людини — творчу індивідуальність з її духовими ідеалами і стремліннями, могутньою волею і творчим інтелектом. Хвильовий має на увазі европейський «ідеал громадської людини», яка є «власністю всіх кляс». Це людина европейської культури. Це «европейський інтеліґент в найкращому розумінні цього слова», це «знайомий нам чорнокнижник із Віртемберґу, що показав нам ґрандіозну цивілізацію і відкрив безмежні перспективи. Це — доктор Фавст, коли розуміти його як допитливий людський дух». «Його соціяльний сенс у його широкій та глибокій активності». Фавстизм і прометеїзм — це і є головні елементи того, що Хвильовий звав «психологічною Европою». «Велика людина бачить далі від інших і хоче сильніше. Вона, герой, ця страшна сила, — і є психологічна Европа, що на неї ми мусимо орієнтуватися». Цими поглядами Хвильовий поривав не лише з большевицькою сестемою і з Москвою, але й з Малоросією і просвітянщиною.

Ідеалізм Хвильового є філософською базою його художньої творчости і естетики. Візьмемо для прикладу повість «Сантиментальна історія». Б'янка — героїня цієї повісті є яскравим типом ідеалістки. «Пам'ятаю дитинство, його передчуття й неясну тривоґу. Коли мені було щось біля шести років, я сама тягла маму до церкви, щоб стати десь у темному закутку й прислухатися до таємного шамотіння.»

Бабуся розповідала мені про катакомби, і здавалось, що я стою в катакомбах. Я любила ходити й на луки, любила запах осоки й це зелене море трав, що хлюпало за рікою, я безумно любила вечерові кучугури і червіньковy шелюгу, і димки над нашою оселею. Але я ненавиділа наших провінціяльних людей, таких темних і диких, як дичавина тамерланівщини і завжди **тоскувала за тим незнаним, що загубилося десь у далеких краях.** Колись небіжчик — брат (він

був страшенний мрійник, і він загинув на барикадах), колись він патетично деклямував мені:

— Б'янко, я вже, мабуть, не повернусь додому, і багато нас, очевидно, не повернуться. Але йдемо ми з такою радістю, ніби чекає нас не смерть, а якесь надзвичайне безсмертя.

Потім він говорив мені про світові пожари, про невідомий фантастичний край. Я довго слухала його, і перед моїми очима виростало химерне коло, і я вже бачила внутрішніми очима нових людей якоїсь ідеальної країни. Пам'ятаю я випрямилась на ввесь свій дитячий зріст (я й справді тоді була ще дитиною) і сказала надхненно:

— Клянусь тобі, брате!

Більше нічого не сказала, бо знала, що далі не треба говорити, і він зрозумів мене.

Але потім раптом побачила (тоді вже брата давно не було), що прийшла якась нова дичавина, і над нашою провінцією зашуміла модернізована тайга азіятщини, і тільки зрідка проривалися молоді вітерці. **Тоді почала вірити, що десь живуть інші люди, і мене не можливо потягло до них.**

Очевидно, і це зміцнювало моє **бажання полетіти кудись**, до того ж і журавлі принеслі мені сімнадцяту весну. Я виходила вночі в садок і вже не могла спокійно слухати їхнього крику. Ця весна так затривожила мене, ніби я була перелітною птицею й мусіла летіти кудись за моря».

Б'янку полягнуло вдаль, і вона полетіла. Але полетіла вже не до «загірніх озер невідомої прекрасної комуни», а в реальне українське місто Радянської України, де найбільше відчувалися молоді вітерці Українського Відродження і де виростали у Вишах нові люди нашого часу — тисячі Аглай у спідницях і штанях».

І в цьому творі в образі Б'янки Хвильовий відтворює не лише певний тип українької молоді, а й підносить його як втілення ідеї нової України. Це символ України 20-тих років — не здійсненої, але якою вона ставала в процесі Українського Відродження. Ця особливість творчої методи, як і «націоналістична романтика» Хвильового є виявом його ідеалістичного світогляду. Хвильовий далекий від натуралістичного копіювання дійсности. З цього погляду творча метода Хвильового далека від ленінської теорії відображення чи відбиття, яка ґрунтується на марксистській теорії історичного матеріялізму і яка є філософською базою творчої методи т. зв.. соціялістичного реалізму. Хвильовому закидали, що він виводить у своїх творах винятковиї героїв і змальовує їх виняткові переживання в протиставленні до «юрби». В цьому совєтські критики вбачали, і цілком правильно, відхід від марксо-ленінської методології; певну данину ідеалістичній естетиці та «індивідуалізмові». Хвильовий відповідав: «А що ж оспівувати? Всяку сволоч... тільки тому, що вона зветься комуністами?» («Синій листопад»). У своєму журналі Ваплітяни дали плужансько-гартянським «масовикам» та їх марксистським критикам ясну і одверту відповідь: «торжеством мистецької творчости є відтворення особистотей, що є носіями великого проґресивного руху і великих ідей людства. Література Українського Відродження не може вирости «на аморфній масі», на лікнепівцях і графоманах, рівняючись на некультурну масу. ВАПЛІТЕ поставила своїм завданням створити **«ударну ідеологічну групу»,** її «ставка — на якість», а не на кількість. Бо «кожна кляса, в тому числі пролетарська, творить своє мистецтво через свою більш менш талановиту молодь **і ніяк не всім загалом»** («Думки проти течії»).

Герої Хвильового, типу Б'янки і Аглаї, справді не є типовим як образи совєтської людини. З погляду большевицької критики, яка типовість визначає у розумінні пересічних показників статистики, Аглая є винятком. Але з погляду філософії і естетики хвильовистів типовість літературного героя визначається відповідністю його до тенденцій історичного розвитку, як носія ідей великого проґресивного руху. В цьому розумінні Б'янка і Аглая є глибоко правдивими типовими постатями, які знаменують собою процес Українського Відродження 20-тих років. А крім того мистецтво розглядає Хвильовий і його друзі з ВАПЛІТЕ не як пасивне відображення суспільного життя, а як образний вираз ідеології і дієвий суспільний чинник. «Художня література орудує не точними формулами, а в пляні певної ідеології формує емоції». «Художній твір мусить не тільки ставити і розв'язувати суто художні проблеми, а ставити і розв'язувати в художніх формах проблеми ідеологічні. Кожен твір мусить сам за себе відповідати на запитання «для чого він написаний». (ВАПЛІТЕ, ч. 4, «Думки про молоду белетристику»). В ділянці естетики ВАПЛІТЕ пропаґує **«сучасне революційне активне світосприймання»** і з цих позицій критикує дореволюційне українське мистецтво, яке «носить тавро глухого провінціялізму, плоского побутовизму або зовнішнього «малоросійського» стилізаторства, поруч з низькою технічною культурою та інтеліґентсько-народницькою, просвітянською ідеологією». (І. Врона — «На шляхах революційного мистецтва» — ВАПЛІТЕ, ч, 3.).

З позицій «найактивнішого відношення до сучасности» і життєзмінюючої установи підходить до проблем естетики і Лесь Курбас у статті, що ми її вже цитували з журналу «ВАПЛІТЕ» ч. 3. Його визначення просто геніяльне: **«Стиль наш — це динаміка становлення... На Україні не можна і шкідливо говорити про реалізм»,** який **«котиться до звичайного безвольного натуралізму... Цей реалізм особливо неприпустимий у нас на Україні, де пролетаріят шукає нашого сучасного обличчя нації, розгубленого на сільських перелісках підневольних часів. Колосальне завдання виростає перед нашим мистецтвом змінити в корені світовідчування нашої відсталости».** Ці погляди Леся Курбаса цілком відповідають думкам Хвильового, який писав: «Думаю так: іде доба романтизму. Хто цього не розуміє, багато втратить. Реалізм прийде, коли з робфаків вийдуть тисячі, натуралізм — коли конче запаскудимо життя».

Під романтитзмом тут розуміється не стиль у вузькому значенні цього слова, а творча метода, що випливає з ідеалістичного світогляду — романтизм, як вислів ідеалізму в мистецтві.

Ідеалізм і романтизм є питоменними й істотними властивостями української духовости, світогляду й мистецтва. На це звернув свою увагу і виявив у своїй науковій праці Микола Костомарів. Розкриваючи духовий світогляд українського народу, як він виявився в народних піснях та думах, і спиняючись детально на відношенні народу до природи, Костомаров у своїй монографії відзначає:

«Об'єкти природи, що часто зустрічаються, не цікавлять уяви народу лише через те, що око їх бачить раз-у-раз. Треба, щоб вони існували в повному розумінні цього слова: народ шукає в них життя, а не примар, хоче з ними стикатися не лише фізично, але й духово. Фізична природа проникнута творчою ідеєю, підгріта божественною любов'ю, втілена в як-наймайстерніші форми. Кожне явище в ній не випадкове, має свій закон, що його відкриває дух. У природі для людини ховається значіння, приладжене до її власної істоти; у предметах, що її оточують, людина бачить не саму грубу бездушну матерію; навпаки, хоч як далеко від його істоти буде який небудь твір рідкої планети, — в людині є таємне око, яке бачить, що і груба матерія має зв'язок із духовою істотою; є таємний голос, що вказує, в чому полягає цей зв'язок. Ось таке усвідомлення духового в фізичному і становить основу всього найкращого в мистецтві. Воно є ознакою гармонії й любови, що існує між Творцем і його творивом. Людина здібна любити лише дух; фізичне саме про себе неприступне для його серця».

Виходячи з цього пункту Костомаров підходить до пояснення ролі, що її грає в народній поезії природа. Це роля символів. Об'єкт природи у поетичному творі отримує духове значення в формі прикладення його до життя моральної істоти або — символу. Символ не є ні образ, ні порівняння, ні алегорія, вони служать йому лише формою; символ виявляє таємний внутрішній зв'язок, єдність ідеї в явищах життя і природи». («Пыпин — «История русской этнографии», т. III, ст. 172).

Основні риси естетики, що випливають з українського ідеалістичного світогляду, досить виразно виступають також і в творчості найбільшого поета України — Шевченка і в його поглядах на мистецтво. Відома річ, що Шевченко почував антипатію до мі-

стики, а перечитуючи «Естетику» Лібельта у своєму щоденнику занотував: «Лібельт, він тільки пише по-польському, а почуває (чого я не певен) і думає по-німецькому, або, принаймні просякнув німецьким ідеалізмом... Він скидається на нашого В. А. Жуковського в прозі. Він так само вірить у позбавлену життя красу німецького кволого й довготілесого ідеалу»... Шевченко не погоджувався з Жуковським, коли той зауважував, що твори Брюлова занадто матеріяльні та що вони причитають до грішної землі божественне, високе мистецтво». А з приводу показаних йому зразків німецького мистецтва зауважує: «Боже! що ми побачили в цьому величезному портфелі, що розгорнувся перед нами? — Довготелесих, мертвих мадон, оточених ґотицькими худими херувимами та інших справжніх мучеників — і (то) мучеників живого усміхненого мистецтва. Побачили Гольбайна, Дюрера, але ніяк не представників малярства дев'ятнадцятого століття. До якої міри, одначе, з глузду з'їхали ці німецькі ідеалісти — живописці!».

Але було б помилкою бачити в цих словах заперечення ідеалізму в мистецтві. Шевченко заперечує тут погляди «германофіла» Жуковського і «позбавлену життя красу німецького кволого й довготілесого ідеалу». Великий життєлюбець і поклонник «божественної краси усміхненої Матері-Природи» і «живого усміхненого мистецтва» Шевченко поєднував свій ідеалізм з цією рисою свого світовідчування, яка є питоменною властивістю українського життєстверджуючого світовідчування. Ця риса пізніше знайшла свій вислів у формулі «романтики вітаїзму» Хвильового. Український ідеалізм так само, як і українська романтика, не є відірвані від "грішної землі" і виповнені матеріяльною річевістю і життєстверджуючим патосом. Українська духова природа не зносить крайностей і схильна до синтези.

При дальшому читанні Естетики Лібельта Шевченко зауважує, що Лібельт видався йому вже «поміркованим ідеалістом і більше схожим на людину з тілом, ніж на безтелесого німця. В одному місці він (звичайно обережно) доводить, що воля й сила духа не може проявлятися без матерії. «Лібельт рішуче покращав у моїх очах. Та все ж таки він школяр. Він пренаївно доводить наявність всемогутнього Творця всесвіту у всьому видимому й невидимому нами світі. І так клопочеться про цю стару, як світ, істину, немов би це його власний винахід». І далі Шевченко полемізує з Лібельтом в питаннях естетики, як із скрайнім і безоглядним ідеалістом-містиком. «Він, наприклад, людину-творця в ділі красних мистецтв взагалі, зокрема й у малярстві, ставить вище за натуру. Тому, мовляв, що природа діє в визначених їй незмінних межах. А людина-творець — нічим не обмежена у своїй творчості. Чи не так? Мені здається, що вільний артист остільки ж обмеженні природою, що його оточує, оскільки природа обмежена своїми вічними, незмінними законами. А нехай спробує цей свобідний творець на волосинку відступити від вічної красуні-природи, то він стає боговідступником, моральним виродком, подібним до Корнеліуса й Бруні. Я не кажу про даґеротипне наслідування природи. Тоді б не було мистецтва, не було б творчости, не було б справжніх моряків, а були б тільки портретисти на зразок Зарянка. Великий Брюлов одної риски не дозволяв собі провести без моделі. А йому, як сповненому творчої сили, це, здавалось би, було дозволене. Але він, як палкий поет і глибокий мудрець-серцезнавець, зодягав свої високі, світлі фантазії в форми непорочної вічної правди. І тому саме його ідеали, пояні краси й життя, здаються нам такі милі, такі близькі, рідні».

Отже основна формула естетики у Шевченка звучить: Мистецтво не є даґеротипним наслідуванням природи, а творчістю, але високі, світлі фантазії та ідеали справжній мистець одягає у форми непорочної вічної правди. Мистець не мусить відступати від вічної красуні-природи, інакше від стає боговідступником і моральним виродком. «Матеріяліст, — пише Шевченко, — що йому Бог відмовив святого радісного почуття розуміння його благодаті, його нетлінної краси», є «напівлюдиною». «Вільний артист остільки ж обмежений природою, що його оточує, оскільки природа обмежена своїми вічними незмінними законами». В цьому людина-творець не стоїть вище за натуру, бо є часткою її і підкорена її законам. Від матеріялістичної естетики Шевченко відмежовується там, де він говорить, що мистецтво не є наслідуванням природи, а творчістю і стверджує вищість мистецької творчости над природою в іншому значенні, а саме: Людина-творець не є пасивним елементом природи; обумовлена і обмежена природою в її загальних законах, ця людина-творець є в той же час повна «творчої сили», «волі і сили духа», творчої фантазії та ідеалів. Знання законів природи і близькість до грішної землі, до життя не принижують «божественне високе мистецтво, а навпаки, роблять його повним краси й життя, і тому твори цього мистецтва здаються нам такими милими, такими близькими, рідними. По суті це є ствердженням позитивности принципу антеїзму в мистецтві, який веде до створення національно-органічного стилю і вияву в ньому національного світовідчування і духовости. І, з другого боку, теза про вищість мистецтва як творчости, як вияву волі і творчої сили духа людини-творця, виявляє ту рису українського національного світогляду, яка у Хвильового знайшла вислів у формулі «активного романтизму». Таким чином, естетика Шевченка поєднує в собі ідеалізм, антеїзм, вітаїзм і активізм у їх органічній синтезі.

З аналізу народньої поезії і творчости генія Української нації — Шевченка, а також з його естетичних поглядів випливає лише один висновок: **Мистецьке освоєння реального світу, в його матеріяльно-речевому і соціяльно-суспільному аспекті, є в українців духово-величне — ідеалістичне і романтичне і в той же час воно не відривається від землі; воно налите її соками і виповнене всіма кольорами райдуги. Українське мистецтво є більш, ніж будьяке інше, органічною синтезою реалізму й романтики з приматом ідеалістичного світовідчування. В ньому знаходить свою найідеальнішу розв'язку центральна проблема історичного розвитку мистецтва — проблема поєднання краси ідеалу і мрії мистецтва з правдою життя і красою природи.**

Естетика ВАПЛІТЕ виявляє в собі ті самі ознаки, що їх ми бачимо в українській духовості і зокрема в народній естетиці і естетиці Шевченка. Ми вже відзначили вище, що ця естетика ґрунтується і усвідомлюється ваплітянами, виходячи з «нашого сучасного революційного активного світосприймання», з «позицій найактивнішого відношення до сучасности», і «нового світорозуміння». Новим є цей світогляд супроти того світогляду, який офіційно поширювали в цей час на Україні большевики і який був властивий XIX століттю — добі розкладу і національного занепаду. Світогляд ВАПЛІТЕ і випливаюча з нього естетика є запереченням передовсім матеріялізму Маркса і його естетики. **«Мистецтво нашого періоду не може бути тільки пасивним відбитком економічних та суспільних процесів»** (Л. Курбас). І, з другого боку, **естетика ВАПЛІТЕ є запереченням того реалізму, що скочується до безвольного «натуралізму»** — з його «плоским побутовізмом або зовнішнім «малоросійським» стилізаторством, «низькою технічною культурою та інтеліґентсько-народницькою, просвітянською ідеологією», яка заводила дореволюційне українське мистецтво в кут "глухого провінціялізму». (І. Врона). В протилежність до цього філософія мистецтва ВАПЛІТЕ є по суті відродженням українського ідеалізму й романтизму в мистецтві. З цього погляду естетика ВАПЛІТЕ є національно-органічною і тут виявляється її зв'язок з українською духовістю і національними традиціями. Це, розуміється, не означає, що ВАПЛІТЕ нічого нового не внесла до скарбниці української духовости, а лише **відродила** те, що колись було в духовості українського народу і зокрема, що вже висловив і сформулював Шевченко. **ВАПЛІТЕ, знаменуючи собою Українське Відродження як поворот до національних джерел і української духовости і як їх відродження є новим щаблем в розвитку української думки і духовости,** в тому числі й естетики. Конкретно це виявляється в створенні нових мистецьких, культурних і духових вартостей і в дальшому поглибленні і розвитку української науки і теорії, що підносили українську націю зі становища малоросійської провінції на рівень суверенної і творчої нації, ставлячи її як рівну з рівними поруч з іншими великими народами. І тільки лютий московсько-большевицький

терор обірвав цей процес і загнав його у глибоке підпілля.

Подані нами теоретичні визначення і формули в питаннях світогляду і естетики, що ми їх знаходимо у ваплітян, органічно вкладаються в єдиній системі. Аналіза мистецьких творів провідних постатей ВАПЛІТЕ так само з неменшою переконливістю виявляє цілковиту відповідність їх творчої мистецької практики і виявленого в ній світовідчування і світорозуміння до їх літературно-естетичних поглядів. І мистецькі твори ВАПЛІТЕ і філософія мистецтва є висловом світогляду її виразників і належать до одної системи — системи філософського ідеалізму. Досить взяти основне питання, за яким визначається приналежність до тої чи іншої системи — питання про відношення матерії до духа у філософії, або про відношення мистецтва до дійсности в естетиці, щоб ясно і твердо встановити і відмежувати ідеалізм від матеріялізму і на цій підставі визначити світоглядову і естетичну систему ВАПЛІТЕ.

На жаль, для деяких наших критиків і літературознавців такий критерій не існує, і вони визначають світоглядову систему хвильовизму і всього Українського Відродження 20-тих років, по-своєму — як систему «активного войовничо-волюнтаристичного матеріялізму» (Ю. Шерех — «Колір нестримних паляхтінь». МУР, ч. 1, ст. 154). Юрій Шерех робить при цьому деякі пом'якшення, підкреслюючи, що «активний волюнтаристичний матеріялізм українського культурного ренесансу двадцятих років, з такою силою сконцентрований і виявлений у «Вертепі» (А. Любченка), не слід змішувати з офіційним матеріялізмом підручників тієї доби» (там же). Але така поправка нічого не міняє в суті. Матеріялізм, який би він не був у своїх конечних висновках і вислідах і в своїй системі є цілком певним поняттям, і його не можна сплутати з ідеалізмом. Матеріялізм з добавками, хоч би й волюнтаризму і активізму, не відповідає філософській системі хвильовизму українського ренесансу 20-тих років. Відчуваючи, очевидно, невідповідність матеріялізму як визначення світогляду і світовідчування україньского ренесансу 20-тих років, Юрій Шерех далі пише: «Яка б не була ця філософія «Вертепу», але вона підкупає тим, як широко захоплює вона життя, як жадібно всотує всі звуки і барви довкілля, як не цурається найбільших протиріч, як **усюди і скрізь прокладає шлях людині»...** І саме на русі протиріч з особливою переконливістю виростає основна філософсько-етична ідея «Вертепу» — ідея вічного неспокою — і пов'язана з нею національно-етична ідея месіянства України, з особливою переконливістю виростає віра — **віра в людину і віра в Україну,** яка наскрізь проймає «Вертеп», як і ввесь український культурний ренесанс двадцятих років. Так, бо матеріялізм Аркадія Любченка — хоч яким парадоксом це звучить — виростає з віри і ввесь важний і чинний і дійсний тільки як підґрунтя великої віри. І саме в цій точці він, коли хочете, переростає в **великий ідеалізм».** Нарешті, знайдено потрібне слово! Але, на жаль, Юрій Шерех висуває далі тезу, що в наші часи «сперечання між ідеалізмом і матеріялізмом стає справою суто словесною», що «войовничий ідеалізм є таким же наївним, як і войовничий матеріялізм, що «вони обоє однаково скомпромітовані політично», і що «тим самим заперечено будь-який монізм — ідеалістичного або матеріялістичного порядку однаково». Далі він пише, що «система **українського** матеріялістичного світогляду, як показує «Вертеп», — а він тільки підсумовує й синтезує щодо нього всю світоглядову систему хвильовизму як осередку світогляду українського культурного ренесансу двадцятих років — річ цілком можлива і, отже, боротьба за український світогляд зовсім не означає боротьби з матеріялізмом за всяку ціну». — Ця теза ґрунтується на непорозумінні і вона безперечно помилкова. Корінь цієї помилки в тому, що сучасне банкротство матеріялістичної філософії і перехід матеріялістів на позиції ідеалізму розглядається як еволюцію матеріялізму і збагачення його позитивними елементами ідеалізму. Така уява не відповідає дійсності і вона фальшива. Матеріялізм не еволюціонує, а банкротує. Компроміс матеріялізму з ідеалістичними теоріями показує всю неприродність і штучність такого союзу. Сам Шерех у своїх писаннях не хотячи стверджує це там, де він пише про діялектику в її відношенні до ідеалізму і матеріялізму. Він цілком правильно відзначає, що діялектика не є іманентною властивістю марксизму. Якщо у Маркса і Леніна і є «діялектика», то «тільки в знекровленому і кастрованому вигляді». Вона у них «спотворена сполукою з матеріялізмом. Ані своїм походженням ані застосуванням діялектика нічого не має з марксизмом. Геґель до марксизму причетний куди менше, ніж наші теперішні полемісти — противники марксизму і діялектики. Не дурно ж і самі марксисти заявляли, що вони повинні були поставити Геґеля з голови на ноги. Якою ціною такі перевертання даються, про це нема потреби говорити». (МУР, ч. 3, ст. 23). Дуже цікаві думки, що їх Шерех відкрив несподівано для самого себе в розпалі полеміки, і йому треба лише тепер їх глибше усвідомити. Це є ще одним доказом користи і плідности дискусії і зокрема — діялектики.

Посилання на те, що ідеалізм є політично скомпромітований «безоглядними ідеалістами», дуже нам нагадує таке саме посилання на те, що слово «націоналізм» теж політично скомпромітоване «безоглядними націоналістами». Точнісінька аналогія! Виходячи з факту політичної компромітації наших «безоглядних і войовничих» невдах, деякі наші наївні політики і публіцисти уникають слова «націоналізм» і соромливо заміняють його невинним і «демократичним» словом «національний», чи «визвольний» або «український», взагалі заперечують український націоналізм як ідейно-духовий і політичний рух і не помічають, що заперечують те, що не можна і не слід заперечити. Те ж саме робить Юрій Шерех і з ідеалізмом. Але що спільне має це з політикою і наукою? Політично скомпромітовані є невдачні й безоглядні «ідеалісти» и «націоналісти», а не ідеалізм і націоналізм, як такі, що в суті речей є дані. Справа, отже, в тому, про який націоналізм і який ідеалізм іде мова.

Ідеалізм і націоналізм ВАПЛІТЕ — це справді не те саме, що ідеалізм і націоналізм скажімо в теорії і в політичній практиці наших «безоглядних». Але з цього не випливає, що ми мусимо від націоналізму й ідеалізму відцуратись і ВАПЛІТЕ від ідеалізму і націоналізму відмежувати, всупереч навіть тому, що Хвильовий сам визначав суть хвильовизму цими ж словами і означеннями; знаючи, що вони відповідають науковій термінології і означенням.

Деякі тези і формули ВАПЛІТЕ видаються справді парадоксальними і такими, які, в ідеалістичній системі не вкладаються і націоналізмові не відповідають. Лесь Курбас, наприклад, вказуючи на потребу в мистецькій творчості виходити з позицій найактивнішого відношення до сучасности, закликав «зв'язуватися з передовими інтелектами світових культур» і «вивчати закони, що завжди ті самі і для мистецтва і для природи. Тому прямування до досягнень науки, до **наукового світогляду,** до раціоналізації та науковости у всіх ділянках людської творчости». Ця теза може видатись справді як вислід матеріялістичного раціоналізму, як антитеза до ідеалістичного ірраціоналізму й інтуїтивізму. Але чи раціоналізм і науковість у формуловці ВАПЛІТЕ є в суперечності до філософського ідеалізму? Раціоналізм ВАПЛІТЕ є в синтезі з ірраціоналізмім чи інтуїтивізмом.

В дійсності справді науковим світоглядом — світоглядом, який охоплює дійсність глибоко всебічно, плюрально і в процесі її розвитку і ставання є світогляд, опертий на філософському ідеалізмі.

Якщо говорити про конкретний світогляд ВАПЛІТЕ, то він, будучи в основі ідеалістичним, не заперечує ні ролі матерії, ні ролі виробничих відносин в суспільстві, а ставить їх лише на належне місце і «прокладає шлях людині», її розумові й інтуїції і її творчій духовій силі. Матеріялізм є однобічним. Він каструє життя і світ, зводячи його до матерії і заперечуючи в ній душу». В протилежність цьому світогляд Хвильового і ваплітян характеризується універсалістичним розумінням світу й життя в їх матеріяльних і духових проявах. Суперечність між матеріялізмом і ідеалізмом знімається в наші часи в такій мірі, в якій сучасні матеріялісти засвоюють собі здобутки ідеалізму і приймають його погляди. Тим самим матеріялізм справді сьогодні втрачає свій монізм і свої позиції і навпаки ідеалізм виступає сьогодні носієм моністич-

ного світогляду, в тому розумінні, що він охоплює цілий світ в його матеріяльних і духових проявах, — визначаючи кожному з них належне місце в ієрархічній будові космосу. Ідеалістичний монізм і полягає саме в підкресленні примату духа, як рушійної сили світобудови, тоді, як матеріялістичний монізм є в запереченні духа і в зведенні цілого світу до матерії. Єдність світу бачить матеріялізм в його матеріяльності, а не в процесі його різноманітности проявів, не в його бутті, як єдиного цілого, підкореного єдиним законам розвитку.

З вище сказаного робимо висновок: спречання між ідеалізмом і матеріялізмом не є справою суто словесною, а є наслідком глибокої розбіжности в розумінні життя і світу — наслідком розбіжности цих двох світоглядів.

Сучасний розвиток науки і пізнання світу заперечує не філософський монізм, взагалі, а монізм матеріялістичної філософії і скріпляє наукове охоплення світу в єдиній універсальній і моністичній системі філософського ідеалізму.

Матеріялістична система суперечить світоглядові українського народу і українській духовості. Боротьба за український світогляд є боротьбою з матеріялізмом і за відродження ідеалізму в життєвій практиці і в філософії.

Ідеалізм є прапором Українського Відродження з кількох причин, а саме: а) він відповідає духовій натурі українців, б) є дійсно правдивим і тим самим науковим світоглядом, в) є актуальним на сучасному етапі, як заперечення матеріялізму і однобокого техніцизму сучасного суспільства в парі з його духовою деградацією і занепадом.

Українське Відродження, підносячи прапор ідеалізму і на його основі духового скріплення і оновлення українців у боротьбі за своє національне буття, тим самим прокладає і вказує шлях до відродження всього людства. Історична місія України стає сьогодні реальним фактом і діючим фактором.

(Далі буде).

◆

Д-р О. ГРИЦАЙ.

БАНКРОТ ЛІТЕРАТУРИ

(Закінчення).

VII.

ОПОВІДАННЯ.

Мені йдеться тільки про безпримірну в нас легкодушність і поверховність, з якою тут Косач береться до історичних сюжетів, і йде мені про цинізм автора, цинізм, з яким він підходить нині, на вершинах XX ст. до українських читачів, ніби в переконанні про те, що ті українські читачі всі такі дурні, такі неграмотні, що вистане, напр., пану Костецькому вигадати тільки якесь чудесне камбрбум, а пану Косачеві тільки махнути сюди-туди кількома европейськими іменами, а вже українські свинопаси упадуть перед ними на коліна, і навіть на думку їм не прийде, призадуматися над тим серйозніше і не подивитись при тім пану Косачеві дещо уважніше на пальці. Бо такі речі Косача — це теж своєрідне камбрбум. Камбрбум може ще небезпечніше, ніж камбрбуми Костецьких та Орликів. Бо тих останніх принаймні ніхто з серйозних читачів у нас поважно не бере. Зате ж пан Косач має претенсії рахуватись в нас нині літераторською прімадонною. Його захоплені критики повторюють нам водно фразу про те, що Косач у нас Колюмб европеїзму, що то він і саме він відкриває нам вікно до Европи. А тут вам та Косачева Европа — щоб навести ще один приклад з нарису «Запросини на Цитеру», от яка:

«...Стоячи отак біля вікна, Лосенко знов нагадає собі Париж. Наче хвиля вдарила, захлиснула.

Якась неймовірна свіжа, нестримно-молода. Досі ніколи так не боліло серце, згадуючи минуле. І їхав знов туди ж, а все одно не те, не те...

Фарандорі й історія з Сімоною, цієї з італійської, опери. Відмахнувся — пустощі! І Брильц-Чорнолуська, яку обертали товариші на всі манери — це не те. І ця Маріон, яку відбив йому король Людовик, заманив у «Павільйон оленів», дурненька історія, але, хіба ж йому мірятись із королем? І скільки їх було, а тільки Солянж, ні, Солянж ніколи не можна забути. Це зовсім інше. Це зовсім не те. Може і шкода, що не оженився тоді з Солянж. Жив би у цьому тихому домику біля мосту Міни ч малював би собі. І кицька гралась би клубком і дикі рожі пнулись би у вікно, а за вікном таке страшне (?!), чисте небо й сокотання Сени, і обійняла б його ззаду: золота, пухната кицька з волошковими очима. Вона мала дімок і господарство в Монморансі, вона його так любила, причинного маляра. Справді, не мусів виїздити, хіба обов'язково «вільним»? Утік від неї притьмом, потайки, наче б крав. Її вірність, свою волю? А втім все минуло. І Солянж забула його і вийшла, мабуть, заміж за якогось булочника або засідателя в палаті справедливости. Стільки шляхів у світі. А проте молодість одна. Тільки тоді яскріє талант і родяться мрії. Та чи в мрії мистецтво? Чи не в мудрості пройдених літ, перегорілих весен? Як хвилював його цей недотепа, такий скажений маляр, невготваний. Ватто! Як годинами стояв і дивився на його речі, а метр Вієн забороняв, тупав ногами, кидав перукою об землю — не сміти дивитись на цього партача! Де в нього поняття про гармонію, про спокій Античних, про пропорцію тіла?.. Малював усе арлекінів, повій, клоунів; плямами — дерева, тло — розвезена рожевість неба, салатниця — краєвид і люди з обличчям в тримасі, машкари, потвори, карнавальний сумбур, бридота, метушня, багранина, хаос. А проте який чаклун, який чародій!... (ст. 14).

Далі маємо ще продовження монологу і чуємо ще і про Вінкельмана і про Сковороду, але все те холодне, як лід, не цікаве і не ясне ні словом, ні значенням, хаотична суміш слів, запитів, окликів, низка схвильованих натяків на речі, чужі пересічному читачеві і байдужні своєю неважністю і непов'язаністю з цілістю нарису. До чого ось оті згадки про парижських дівчат, коли вони в оповіданні не грають, ніякої ролі? Та ще до того в оповіданні, героєм якого є така тяжка, неповоротна тілом і духом людина, що того Косачівського Лосенка в коханні з жінкою просто не уявиш? А тут вам Косач ще розповідає про те, що суперником Лосенка щодо Маріон був сам король! Ви уявіть лиш: Люї XV., злочинний творець «парку оленів» — не «павільйону оленів», як пише Косач — ославлений коханець трьох сестер Шатору, а далі мадм Помпадур і Дюбаррі, в любовнім змаганні з невідомим нікому українським адептом малярської Академії! І чи не краще було сказати читачеві замість таких нісенітниць щось позитивне і реальне про українського мистця, про його життя і твори, нехай і в формі оповідання про його побут в Мангаймі, і навіть і в малюнку його захоплення німецькою принцезною, але в суцільній, логічно сконцепованій і розмальованій картині, красою якої читач, міг би розважитися і з мистецького боку, а попри те і чогось дізнатися про Лосенка? І так само є тут і з Ватто: чого читач навчиться про нього, прочитавши, всі високопарні вигуки Косача про геніяльного уподібника душі Рококо?

А це ж тут власне ота Европа, що її здогадним відкриванням у творах Косача так дуже захоплюються його критики, а властиво признадоблені критичною міною газетні підбрехачі.

Зате ж поскільки в малюнку Лосенка тільки самі від'ємні сторінки, то кисе то захоплення Косача постатю польського псевдогероя Тадеуша Костюшка, помітне скрізь там, де він в нашім нарисі говорить про нього!

Коли Костюшко поверне голову, то в тому є щось від орла (ст. 22). Його очі вилискують, чи від вина, чи від якихось надій, тоді, коли Лосенко, слухаючи його, мов дрімає, Костюшко аж зривається з крісла, ходить по кімнаті і брязкотить шпагою (ibid.). Він водно деклямує про «могутній, блискучий вік, про прекрасну добу, надихану вже всеціло духом грядучої революції. Про присмерк великих і малих тиранів, про суверенітет народу, про права людини і рівність людей. Вказує на «Contrat social» Русса та на його «Profession de Fo du Vicaire Savoyard, він дивується на сонну отупілість українського мистця, в очах Костюшка бухкотить пожар, він говорить про свій виїзд до Америки, щоб битись за свободу з'єдинених штатів. — «Буду битись, як диявол — прошепотів Костюшко і стукнув кінцем шпаги, — і не я один. Бо за праве діло, Антосю. За праве діло легко вмирати. Раніше, коли я, був без діла, вештався без цілі й не знав, що зробити з собою, я хотів розтовкти собі череп об мур. Гнів мене душив, рвав мені груди. В такий пекучий час і така безчинність. Мені шматують батьківщину, розшарпують, мов круки, а я мовчу, а я гуляю собі. Ні, від цього можна було збожеволіти. Але найшов вихід: за праве діло можна битись і вмирати скрізь... (ст. 25).

— «Може він хоче, щоб і я їхав битись в Америку», — майнуло Лосенкові, і йому захотілось сміятись. Він уявив себе з рушницею в руці. — Опісля Костюшко говорить ще багато про «вашу і нашу свободу», про сподіване спільне змагання українців і поляків за визволення, про Алі Емет і впевнює Лосенка, що «йдеться тут про Україну й про вас, майстре», але Лосенко тільки «засопів і підвівся...

— «Тадеуше, — сказав повагом Лосенко й дивився Костюшкові просто в очі своїм важким, дрімотним поглядом — їдьте в Америку, Тадеуше, нехай вас Господь провадить, бийтесь за свободу. І все. Більш нічого не скажу вам. Тільки це (ст. 26).

Одне слово:

«Якийсь вайлуватий, притьмарений символ України» — як думає Костюшко, що вкінці тратить охоту говорити далі з таким типом і покидає Лосенка з голосно сказаними словами: «Нехай собі біда робить далі кар'єру» (ст. 27).

Правда — тут з деяких місць виходило б, що це передвчасна смерть мистця кидає таку тінь на душу Лосенка. Але якщо так, то тоді такій постаті мистця, як він, Лосенко Косача, бракує не тільки всякої психологічної правди (— бо власне прочуття вчасної смерти звикло розпалювати в мистцеві, і не тільки в мистцеві, всі вогні життя і пожадання життя). але і всякої справжньої трагіки. Бо в сонності, вайлуватості і душевнім отупінні ніякої трагіки немає. А зрештою скарикатурування тут української людини Косачем таке ж психологічн о неоправдане, як знову – з історичного погляду — занадто яскраве героїзування постаті Тадеуша Костюшки, на якого сьогодні польська історична критика дивиться далеко не такими захопленими очима, як це бачимо в Косачаа. Оце ось у виданій нещодавно книзі А. Добошинського [1]) читаємо в студії п. н. «Адепт Гірама» про повстання Костюшки та його значення, що властивими ініціаторами того повстання були французькі масони, яким того польського повстання треба було як диверсії в користь французької революції, та як засобу розложити масонерією католицьке громадянство Польщі. Тому, напр., печатка, якою послугувався Костюшко в перших початках інсурекції, не була традиційною польською подобою Вірла та Погоні, а масонською подобою святині Гірама — за традицією творця святині Соломона. І тому і присяга Костюшки на краківськім ринку мала деїстичний, зовсім християнському духові противний характер. Добошинський оповідає при тім, який дуже не підготований до повстання був тоді польський селянин, бо «ще три чверти століття пізніше, в часі повстання січневого (1863), він, польський хлоп, не був сповнений свідомістю приналежности до народу». А кінчає Добошинський свій нарис про Костюшка такими словами:

«Білянс костюшківської інсурекції, як бачимо, дуже невеселий. Рацлавиці в нічому не поправили долі селян, ані покращання тієї долі не приспішили, зате ж затруїли атмосферу на сто літ. Узагалі ж, усе те повстання, зроджене в тіні святині Гірама, іде з самого початку як з лівої ноги, щоб покінчитися трагічним вигуком слів «Finis Poloniae» хоч, щоправда, Костюшко — тих слів — як, кажеться, після мацейовіцького пораження — не сказав... Польська інсурекція знову раз допомогла Франції уратуватися від військової інтервенції закордону і стала безпосереднім приводом до третього розбору Польщі, що — знову подібно, як раніше перед ним розбір другий, не був би став дійсністю якщо б не така спонука з нашого боку. Отак Костюшко при найкращій — і не заперечуваній ніким добрій волі і великім ідеалізмі, **прибив останній цвях до трумни вітчизни** [2]). І сам він дуже скоро, бо ще упродовж своєї неволі в Росії, пізнав свій промах і каявся його аж до кінця життя. Після того ось, як він осів у Франції, а далі у Швайцарії, Костюшко, той поляк, мудрий пошкодуванням і Донкішот у смутку над могилою Дульчинеї, відкидав послідовно всі предложення адептів Гірама (— масонів. О. Г.), фірмувати їх дальші почини на польськім ґрунті. Відкинув теж — уже при кінці свого життя — предложення російського володаря щодо повороту до «незалежної» Польщі, Польщі з Бугом як границею» [3]).

Але звернімося тепер до Косачевого нарису «Ноктюрн b-moll».

Він так само зрештою, як і нарис «Запросини на Цитеру» — був принятий пресовими секундантами Косача з усією прихильністю і признанням, так, що про якісь сумнівні сторінки цієї речі цим панам навіть подумати не довелося. Вихвалив її передовсім Гр. Шевчук у післямові до нарису, а за ним пішов — щоб згадати тільки його одного! — О. Ізарський у рецензії п. н. «У творчому шуканні» [4]). Гр. Шевчук, зазначивши, що Косач не заспокоюється на досягненому, що в кращих своїх творах він шукає нових тем і нових композиційних і стилістичних засобів, стверджує, що новеля «Ноктюрн b-moll» теж написана може не зовсім звичайно для нашого читача, теж являє собою зразок цікавих мистецьких шукань. Далі ж повторюючи фразу про те, що одна з улюблених тем Косачевої творчости це **зустрічі України з Европою, Шевчук зазначує, що Косач «старанно визбирує скупі історичні згадки про перебування представників українського культурного й політичного світу в Европі і, розцвітивши їх своєю творчою фантазією, показує на їхньому тлі психологічні збіжності, контрасти і конфлікти цих двох таких близьких і таких неоднакових світів** [5]). А з другого боку — представники Европи на Україні знов у різні часи — від доби Хмельницького... до нашої сучасности. Европа цікавить Косача в усіх проявах, від високого гуманізму й суворого завойовництва до... кнурячої звироднілости нацизму. Новеля «Ноктюрн b-moll» якраз і подає психологічний образ гітлеризму в його стику з Україною. Цей образ з найбільшою силою — каже далі Шевчук — втілено в постаті Гельмута (— власне героя нарису «Ноктюрн b-moll». О. Г.). Гельмут незмірно вищий від своїх сито-животіючих колеґ... має принадну мужню зовнішність, він скрипаль з тонкими музичними пальцями, він увібрав у себе дещо з блиску великої, сторіччями твореної культури німецького народу. Такий він з першого погляду, і тому він полонить українку Рому, послану, щоб допомогти визвольній організації знищити його. Навіть звірячість ката спочатку видається якимсь виявом мужности. І тільки поступово відкривається, що в дійсності душа цієї «білявої бестії» «це примхливе поєднання дешевої сантиментальности з бажанням панувати... що і ця душа тільки зовні виблискує сяйвом високої культури...» Отож — каже Шевчук — «заслуга Косача в тому, що він викрив мер-

[1]) Adam Doboszynski. Studja polityczne. Na uchodztwie. 1947. Ст. 54—61.

[2]) Підкреслення автора. О. Г.

[3]) Добошинський, ibid., ст. 60-61. Переклад мій. О. Г.

[4]) Бібліотека «МУР», видання часопису «Наше Життя», 1946 р.

[5]) Всі підкреслення мої. О. Г.

зенну психологію нацизму в нібито найкультурніших і зовні найефектніших її виявах, не пішовши лінією найменшого опору. Заслуга Косача і в тому, що він виразно показав зв'язок нацизму з деякими елементами німецької національної психології, але водночас показав і те, що нацизм це звиродніння цієї культури, що має коріння не в якихось расових основах усього народу . . . » (ст. 28/29) [6]).

Стільки покищо п. Шевчук.

Я навмисне зупинився над його рецензією довше, раз, щоб мої читачі мали зразок звичайних у нас рецензій про Косача взагалі, а рецензій Г. Шевчука зокрема, з якими зрештою мені у продовженні цієї праці доведеться ще зустрінутися частіше. А далі тому, що нацизм і нацисти зв'язані тематикою з продукцією Косача тісніше, так, що варт воно на те поглянути з принципіяльного боку.

Отак я покищо лишаю осторонь питання про те, чи Косач і справді так старанно визбирує історичні згадки про нас в Европі і, «розцвітивши» (?) їх своєю творчою фантазією, дає тут психологію двох світів — нашого і Европи? Бо як оте Косачеве визбирування і ота психологія двох світів виглядає в Косача в дійсності, це саме я намагався з'ясувати нашим читачам, присвячуючи критичному розборові нарису «Запросини на Цитеру» подану тут чергову частину моєї праці про банкрот нашої літератури. Зате ж пригляньмося тепер з усією увагою тим здогадним заслугам Косача, що на них він мав би право в наших читачів — на думку п. Шевчука — заради своїх картин нацизму і нацистів.

Ну, якщо підходити до нарису «Ноктюрн b-moll» так безкритично, значить, так без ніяких серйозніших красотворчих домагань по лінії свідомих літературно-критичних принципів, як це бачимо в автора післямови до нього [7]), то можна б, на мою думку, низку захоплених компліментів авторові побільшити ще іншими, та так само пустофразеологічними. Бо цей нарис Косача написаний з чисто формального боку з такою, сказати б, рафінованою штудерністю, таким, на око, майстерним стилем, повним усякого роду, здавалося б, дійсно оригінальних засобів, що його принагідні рецензенти і критики, подібно, як і Гр. Шевчук, — всі повні признання для нього. — «Риси великого хисту й безнастанні формальні шукання Юрія Косача, — пише, напр., О. Ізарський [8]) — як у фокусі заломлюються в його новій новелі «Ноктюрн b-moll». З першого слова читач потрапляє в полон швидкого, енерґійного ритму оповідання, впізнає вже з багатьох книг знайомого йому майстра — з манери, з уміння скупими словами подати героїв, зробити відчутною атмосферу, в якій відбувається дія». Принагідно речником того нарису стає і Віктор Бер, коли береться оборняти принципіяльно закидувану йому (скажім, розумними людьми! О. Г.) незрозумілість [9]). А й згадуваний тут уже частіше проф. В. Державин, хоч він і добачує «вульґарно-сентиментальну» романтику [10]) основного тематичного образу «ката-ґестапівця, що грає на скрипку та всіх похідних із того тривіяльностей», то все таки зазначує, що все те «майже врівноважують дуже цікаві стилістичні експерименти в галузі композиції та образности» [11]).

Та, проте, я думаю, що й тут, подібно, як і в нарисах «Чудесна балка» та «Запросини на Цитеру», далеко більше тіней, ніж світла, та що оті тіні тут з ідеологічного боку ще загрозливіші, ніж недостачі вже обговорюваних мною нарисів Косача.

Бо як приглянемося до цілости «Ноктюрна» ближче і простежимо з усією тверезістю суть життьової дійсности, замаскованої Косачем з усією віртуозністю яскравими ефектами псевдо чи ультрамодерного стилю, то побачимо, що та чисто життьова суть — як здебільшого в нього завжди — дуже проблематична, сумнівна, а з погляду української людини така ж невідрадна, як і суть сюжету нарису «Запросини на Цитеру». Одначе тут вона тим проблематичніша, що сюжет оповідання взятий не з далекого вже нам XVIII. ст., а з найближчого, щойно пережитого нами минулого, зі страшної дійсности другої світової війни, а саме з часу шаліття гітлерівського Ґештапо в середовищі українських людей. Правда — те середовище накреслене Косачем знову так штудерно, що ми тут — подібно, як і в нарисі «Чудесна балка» — можемо тільки догадуватися, що це українське середовище та — крім німецьких типів — українські люди, з якими маємо діло. Бо що виведена тут якась Рома та якийсь дядько Петро (як представник якоїсь тайної організації) — це українці, того Косач не зазначує з усією точністю ніде. Мабуть, з тієї речі, що розмальовування середовища наші панове літератори сьогодні дарують собі принципіяльно, заступаючи його за те всякого роду сліпучими барокковими кумедністями чи-пак кумедними барокками стилю, для яких середовище, а з ним і природа здебільшого не існує. Але — поскільки йдеться про цей нарис Косача — воно може взагалі не важне собою, чи це тут українські люди як носії оповідання, чи ні. Бо хоч пан Шевчук у похвальній післямові впевняє читача, що та українська Рома має завданням допомогти визвольній організації — що її вислала — знищити німецького ґештапівця Гельмута, то вона як революційний тип у ґалерії Косачівських жінок також непереконлива, як і Наталя в «Чудесній балці», і бідна Алі Емет у «Запросинах на Цитеру» та у «Скорбній симфонії», і Галочка та Ларисса в оповіданні «Еней та життя інших», Лена у видовищі «Ворог», або Олена чи Петронеля в повісті «День гніву». Подібно ось як Лена та Галочка, Рома, замість зараз спочатку братись до революційного завдання, щоб якнайскорше унеможливити акцію страшного ворога, найперш закохується в панові Гельмуті. Провадить з ним упродовж п'ятьох тижнів солодкаво сентиментальні розмови, і аж тоді, коли бачить, що Гельмут укінці ладиться покохатись ще й з німкенею Гільдеґард, вона спонукана ще й дуже енерґійною пригадкою людей з організації, важиться на чин. На той, добре вже нашим читачам відомий Косачів револьверний вистріл у ворога, що в нього завжди приходить запізно, тому й не зворушує нікого, а навпаки — гніває своєю недоречністю. У видовищі «Ворог» ось Лена стріляє до Асмута вже після того, як віддалася йому як жінка і людина, тобто після того, як проституувала себе як дружина Ореста і як українська громадянка, не осягнувши про тім від німецького хитруна для української справи нічогісько [12]). А Рома не важиться на діло навіть після того, як Гельмут з приводу вбиття двох німців велить відразу без надуми розстріляти сто тридцять закладників — між тим багато жінок. Бо саме тоді ота ніжносердна Рома не поспішає цілком ліквідувати чужацького ката, а навпаки — їй забагається зовсім чогось іншого.

— «Рома згадала жінку з закритими очима під дощем брудно-золотого волосся. **«Яка глупота це був сон»**. Сніг падав клаптями. Дзвонили трамваї, ґринджоли. З відкритих дверей барів валила (!) пара. **Люди ішли пити горілку.** Дівчинка продавала медівники, меґафон силкувався перекричати хуґу. Трамваї відходили, мов смереки, обвішані шишками-натовпом. **І Рома йшла крізь цю фуґу й вітер, крізь темінь і млу, й клапті снігу били її по чолі, й їй забагалось — ремінісценція теплих, гомінких барів — пляшок, що взялись інеєм. алькоголю як вогню, щоб ним припекти, випалити якийсь веред»** (ст. 18) [13]).

---

[6]) «Час» ч. 3. VIII. 1946., ст. 6—7. О. Г.

[7]) Треба зазначити ще раз, що ні методи т. зв. «потоку свідомости», ні методи «напливів» такими серйозними принципами літературної критики вважати не можна, навпаки — треба нам проти них застерегтися, як проти чинників, що ведуть до хаотичности та неопанованости думки і слова. О. Г.

[8]) Див. статтю: «У творчому шуканні», Час з 3. VIII. 1946., ст. 6—7. О. Г.

[9]) У статті «Хліб наш щоденний» 1., в газеті «Час», ч. 37 з д. 20. IX. 1946. О. Г.

[10]) Лапки автора цитати. О. Г.

[11]) У статті «Українська еміґраційна література (1945—1947)», див. «Календар Альманах на ювілейний 1948 рік», ст. 144. О. Г.

[12]) Але, що знайшлися в нас читачі, що їм і та Лена все таки заімпонувала і вони бралися писати її апологію, того доказ, між іншим, — довга стаття д-ра Володимира Янева п. н. «Психологія жінки». (До питання трагедійности «Ворог») в газеті «Час», ч. 51. з 24. XII. 1946. О. Г.

[13]) Всі підкреслення мої. О. Г.

Завжди ось у тих псевдореволюційних діях Косачевих псевдореволюціонерів алькоголь грає чи не найважнішу ролю, а попри алькоголь проституція жінки. Це вже в Косача просто спасенний для нього шабльон, мовляв, для українського читача вистане і того. Отак побутова ковбаса та чарка разом з необхідним коханням оживає у творах Косача в формі незвичайно штудерної, скажім, барокової парафрази — ще раз, тільки з тою різницею, що коли традиційний побутовець послуговується дикцією можливо простою, то вона в Косача по змозі замаскована. От, напр.:

— Рома торкнула футляр, труну скрипки. Навіть провела рукою. **«Боже, я його так люблю»** — і знечев'я попала в пустку. Нікого, тільки вона. Кроки на сходах — ні, не сюди, вище. Цей дім, як казарма, як перманентна вартівня. День і ніч ходять. Цей хлопець із закопиленими губами не столяр, бачила його вчора в ресторані, кельнер. Він кидатиме ґранату, напевно. Такі добре кидають. А крізь чорне віко труни скрипка ясніла струнами. І пальці яскріли. **Цими пальцями він пестив Рому по голому плечі, по руці, по зап'ястку. І усміх цілував усміх, але вона не сміялась, ні — вона тоді хотіла кричати, як дурна гістерична баба. Але слово не спурхнуло. Воно б убило. Пити, пити й пити. Шарлат вина й шарлат уст, шарлат шаленої ночі, щоб тільки ранок не прийшов ніколи, білий, як смерть. Гельмут лежав біля неї, спав. Ніжніший, за тихий зідх стуни ніжніший від тієї ночі, що як хвиля забуття. Гельмут — володар»**. (ст. 12).

Отаку то цяцю розмальовує вам Косач як ніби то тип української революціонерки нашої доби. І навіть не добачує, не тямить того, що такий тип, як ота Рома, це хіба тип замаскованої пиячки і проститутки, а в ніякому разі репрезентативний революційний тип нації, в якої, на щастя, до революційної роботи ставали такі індивідуальності, як Маруся Ковалевська, Людмила Волкенштайн, Ольга Басараб, Олена Теліга, Богачевська, Віра Бабенко, сестри Суховерські, Гузар-Чемеринська та інші. І вже ж в епоху першої світової війни зазначилися в нас жінки як дуже помітні носійки бойового ідеалу нації, жінки, яким, напр., гітлерівська епоха в Німеччині не має протиставити нічого подібного[14]). — «Дуже багато, — каже з цього погляду наш шан. проф. Г. Ващенко[15]) — славетних жінок і дівчат-українок дали 1917—1921 роки. Згадати б хоч Софію Галечко, О. Степанів, А. Дмитерко і багато інших, ніде незаписаних, героїчних імен, що виявили такий високий патріотизм і таку жертвенність в громадській роботі, **що перед ними блíднуть знамениті турґеневські жінки[16]), якими так захоплюються не лише росіяни, а й багато інших народів. На жаль, а може й на сором, деяких героїнь наших визвольних змагань рідко хто знає. Хто, напр., знає С. Солохненкову або А. Котеленцеву? А вони безперечно заслуговують на те, щоб довго жити в пам'яті свого народу . . .»** (ст. 104)[17]).

От і суть речі:

Замість шукати в нашій історичній дійсності правдивих, живих і величних душею й духовістю репрезентантів революційного жіноцтва України, наші літератори типу Косача вигадують якісь Роми, Лени, Галочки і Наталії, що з дійсною українською жінкою не мають нічогісько спільного, що є просто образою пам'яті Басарабової, Теліги та інших, потайки чужацькими катами помордованих, а нетямущі критики і кандидати на критиків ще й вихвалюють їх за те! Бо й за що нам вихвалювати оту Косачеву Рому? Чи за те, що вона п'ять тижнів насолоджується музикою, алькоголем та коханням діявольського ворога до того ступеня, що тратить почуття всякої дійсности, всякої відповідальности та свідомість самої себе? Її ж той ґештапівський віртуоз гіпнотизує вщерть і всеціло. «Коли Гельмут грає, — це гостре обличчя вимріювалось з усмішкою настирливим спогадом привиду, вирізком із книжки, як вірш. Обличчя то зникало, то виринало в мряці, в темряві, то осяювалось, як у грозову ніч, обличчя, як зоря, таким переливом-мерехтом-тремтом. Рома переставала вірити в любов (так? — О. Г.), у весну, що неодмінно прийде, навіть у день (?), ця ніч нехай була б, нехай, нехай—**тільки не знати, тільки нічого не бачити, тільки слухати й западатись у темінь, плисти з баркою, колихатись. Справді, це все було, як хвиля, що захлистує, відбирає віддих . . .»** (ст. 11).

Тут я питаюся:

Чи можливе воно, щоб така безнадійно пливка, амфібійно-молюскова духовість була духовістю революціонерки? Чи можете ви уявити собі колишню італійську карбонарку, напр., Стендалеву Ваніну Ваніні, або Шарлоту Корде або жіночий тип на зразок Ля Пассіонара[18]) (з часів Альказару 1935 р.) з такою духовістю? І чи читач не мав би право посміхнутись глумливо, коли на останній сторінці читає про те, що Рома — витягнула з шухляди револьвер і в кімнаті «сухо ляснуло» (тобто роздався вистріл, — бо цей акт Косач замаскував барокковими вихватами стилю так штудерно, що — подібно, як про кінці повісті «Еней»— не розумієш властиво, що сталося)? А коли така нікудишня своєю духовістю ота бідна Косачева Рома, то читач мимохіть питається, як може революційна організація, що як-не-як знає (а принаймні повинна б знати!) точнісінько всі спромоги і неспромоги штабу своїх співробітників, доручувати такій жінці, чи пак такій людині, ліквідування чоловіка взагалі, а ґештапівського ката зокрема? Я думаю, що ніяка серйозна організація цього не зробила б, а коли в Косача бачимо цілком що інше, то хіба лиш тому, що ніколи він справжньої співробітниці революційного підпілля не бачив на очі, зокрема ж співробітницю українського революційного підпілля (напр., жінку рівня Басарабової)[19]).

І здається мені теж, що і справжнього ґештапівця пан Косач не бачив ніколи, а головно не мав з ним ніякого діла. І коли щодо постаті Гельмута безнадійно Ноктюрном загіпнотизований Гр. Шевчук — а як дальша жертва Косача пан Ізарський — твердить у своїм зворушливім пеані в післямові[20]), що Косач — як ми вже чули — викрив мерзенну психологію нацизму, то я мушу сказати, що з цього погляду є, на жаль і на диво — навпаки. А саме є так, що Косач сфантазовує у своїх нацистичних постатях (Гельмут, Асмут, майор Енґерслєбен) якісь ґештапівські типи, яких між ними ніколи не було, намагаючись розмальовувати їх передовсім як ідеологів-філософів (Асмут), джентельменів (Енґерслєбен) та тонких мистців (Гельмут). І тому кожен з тих, що бачили на сцені «Ворога» Косача, не може надивуватися безконечним ідеологічним балачкам Асмута з бідними українцями на декоративній софі панства Тугів. Бо ніхто з нас, що всі, хвала Господу, якось повиходили з Гітлерового пекла, не може собі пригадати ніяк, щоб ґештапівський харциз мав стільки часу на гутірку і вів її — і ввесь час спокійно на софі — в тоні калькагатійних ідеологій де омнібус ребус. І так само ніхто з нас, починаючи від кацетників, а кінчаючи нашими дівчатами, вивезеними до Німеччини на роботу, не пригадує

[14]) Оцим я очевидно не хочу ніяк зменшувати значення таких шляхетних, хоч і вщерть виняткових появ у Гітлеровій Німеччині, як високоідейна студентка мюнхенського університету Софія Шоль (Scholl) страчена разом з братом Гансом 22. II. 1943. Див. Prof. K. Vossler. Gedenkrede für die Opfer an der Universität München. Pflaum-Verlag München. 1947. О. Г.

[15]) В цінній праці: «Українська жінка і наше майбутнє», Календар-Альманах на рік 1948, Авґсбурґ-Мюнхен 1948, ст. 101—105. О. Г.

[16]) Погоджуюсь тут зовсім з наш. автором, я хотів би тільки зазначити, щоб наші літератори хоч дещо чогось навчились від Турґенева щодо малювання психіки жінки, бо вони ні української жінки, ні жінки взагалі не знають. Якби то наш літератор прочитав собі уважно хоч щось таке, як Gina Lombroso: «Die Seele des Weibes»! О. Г.

[17]) Підкреслення моє. О. Г.

[18]) «Це — пишеться про неї в одній з сучасних публікацій — страшна жінка. В її невблаганній енергії є щось ніби відсвіт енергії Кортезів і Пізаррів, а в її жорстокості щось таке несамовите, що традиційна еспанська Кармен — це невинне ягнятко в порівнанні з нею» (І. М. Мюнхен 22). О. Г.

[19]) Пишу це на основі особистих споминів про співпрацю з нею у Відні. О. Г.

[20]) «Час», ibid.

собі такого чудесного ґештапівця-скрипака, як отой Косачів Гельмут, готовий в кожну хвилину українській дівчині, яка приїхала замордувати його, виграти всякі ларго та ноктюрни b-moll і то все при добрім червонім вині і по добрій вечері [21]). У Відні я мав нагоду дивитися на тих німецьких панів упродовж шістьох літ їх панування доволі зблизька, бо як перманентно конфіновані ми, українці, вже тоді страшенно нелюбі Гітлерії, мали приємність зустрічатися з ґештапівською менажерією принаймні що другий день на поліції району, а щосуботи в централі Ґештапо на Марцінпляцу. Ну, — і як довгих шість літ — так ніхто з нас тих тонких ґештапівських ідеологів та скрипалів ніколи на бачив! Зате ж я бачив, як ґештапівський бруталь, зайшовши в мою хату в четверту годину ранком на трус, зараз на порозі крикнув до мене «Руку вгору!» і націлився на мене з револьверу. І бачив я, як ґештапівський кат, до якого я прийшов з нашою дівчиною Стефанією Г., що втікла від побоїв бруталя бавера у Штреберсдорфі, за моїм першим словом побив її лице кулаком до крови, вибив їй усі зуби, а далі копнув її своїм ґлянцованим чоботом у живіт два рази так, що дівчина зомліла і окалічіла на місці. І бачив я плечі людини, вже два тижні після того, як вона була допитувана на Елізабетпроменаде без перерви, вісім годин уночі від десятої увечері до шостої ранком, при чім що пів години її катували, в цілому шіснадцять разів по пятьдесять буків, чотири рази відливаючи водою. Плечі тієї людини скидались точно на шмат чорного килиму з нервіно проступаючими синіми, червоними, зеленими і білими пругами. Колись то я, читаючи в Достоєвського про військову кару 1400 буків, жахнувся, і не вірив у її можливість. І аж тепер, коли я побачив наявні сліди кари 800 буків, я повірив у кару в війську царя Миколи І.

І знає, зрештою, світ та Україна, про всю мерзоту ґештапівських потвор уже доволі і коли б навіть Косач розмальовував німецьких нацистів у всій їх гидоті, то, це — особливо в році 1946, тобто в часі появи його «Ноктюрну» — небуло б узагалі ніякою заслугою з його боку, як хоче Гр. Шевчук, бо тоді ми про ґештапівців знали багато більше, ніж знав і знає пан Косач. Зате ж цілком що інше відкриває нам наш літератор, а саме — як я вже натякнув — те, які то чудесні краснодухи оті ґештапівські люди! Дивіться тільки, з якою просто люблячою тонкістю Косач розмальовує зараз на вступі пальці пана Гельмута під час того, як він захоплений Ромі продукує своє «largo» Які інтересні мистецькі завваги вкладає він в уста Гельмутові! Скільки чудесної безжурности тут у розмові Гельмута з Ромою. Безжурности душ, захоплених тихомирною мистецькою красою, наче б це було не в часах, коли скрізь шаліли гураґани найстрашнішої війни, найжорстокішої руїни людства, а десь там, у блаженній добі Франца Йосифа, в якомусь аристократичному мистецькому затишку на Ренвеґу у Відні, на каммермузичнім сеансі професора Розе або Завера... І зараз, і завжди — вино. «Він підспівував разом із музикою й наливав чарки. Подивився на світло — конуси скла заворожили чудесний шарлат. «Кров» — подумала Рома, і її вії обважніли. «Prosit!» повернувся він неї — «Na zdrowie!» ...Пили ще й ще...» (ст. 5). Направду, яка «ґемітліхкайт»! Вона дійсно — відкриття пана Косача! Правда — Рома жахнулась барви крови у вині ґештапівця, але читач може тут зовсім заспокоїтися. Бо та Косачева революціонерка піде все таки з паном Гельмутом у найбільшій згоді до ліжка і буде насолоджуватися «Гельмутом володарем» (ст. 12). Рома не Юдита і не Деліла, не Орлеанська діва і не принцезна Монпанзіє, не Ваніна Ваніні ні теж Софія Перовськая. Рома це одна з тих Косачевих жіночих креатур, що своєю краснодушною пасивністю тільки допомагають ворогові виконувати їх криваве завдання, продовжуючи їх життя щонайменше на п'ять тижнів. Він же той стояв посеред прекрасний в очах Роми!.. «Гельмут стояв посеред них, принц, майстер, джентельмен з його високими раменами, яструб'ячим лицем, пан серед черні. Просперо серед грубіянських, тваринуватих, таранкуватих калібанів — хлоп'я, чудо» (ст. 22). Отож виходило б, що тих ґештапівських калібанів Косач розмалював тут тільки на те, щоб уяскравити гаразд прекрасно-духа Проспера-Гельмута? Отимто, коли Рома чує, що їх обставляють, то «їй до болю захотілось почути Гельмутів голос, Просперів голос серед галайстри. **І смерть не страшна, з ним зовсім не страшна...»** (ст. 23). І коли отак Косач розмальовує нам на 24 сторінках нарису отого Гельмута як справжній німецький расовий ідеал, ніби вщерть надиханий Розенберґовою ідеологією герренфольку, і захоплення Роми ним, то невже остаточна розв'язка нарису, розмальована поспішно, поверхово і вщерть непереконливо на самім кінці оповідання може тотально змінити суть цілости? Значить — надати Гельмутові обличчя справжнього ґештапівця, а Ромі обличчя революціонерки? Правда — пан Шевчук у своїй дитирамбі в похвалу «Ноктюрнові» каже, що **«коли Рома бере револьвер, щоб знищитти виродка, то вона це робить це з ревнощів, за огиди, зі зрозуміння сутности тієї людини, в яку вона закохалася була»** (ст. 29) [22]). Але, якщо так, пане Шевчук, якщо це не з ревнощів, то чому ж треба було саме аж **сцени кохання Гельмута з Гільдеґард**, щоб закохана в німецького Проспера і німецьке вино Рома врешті порозуміла сутність Гельмута? І як же це так, що Рома як революціонерка впродовж усієї дії нарису не розуміє сутности Гельмута, хоч відкомандована організацією на те, щоб його вбити, не розуміє його сутности навіть після того, як він велить вистріляти 130 закладників?!

Ні, панове! Ваша славословна «критика» во благо Косача та його продуктів так само не переконає ніякого читача, як не переконають його і Косачеві літераторські експерименти про внутрішню правду того, що він він береться розмальовувати.

Бо ми дивімося з цього погляду на таку, своїм об'ємом, поважнішу спробу, як оповідання «Еней та життя інших».

Правда — наголовок твору тут такий же фатальний своєю претенсійною штучністю (в адораторів Косача це очевидно не комедіянська штучність, а мистецька барокковість, як і наголовки обговорених досі нарисів. Бо я думаю, що й наголовок повинен мати в собі якусь зрозумілу всім логіку, якийсь тісніший зв'язок з даною дією і з даним середовищем. Коли ось Верґінь при кінці останнього століття перед Христом називає свій епос Енеїдою, то це просто тому, що підложжям його є гелленський переказ про Енея, зложений гелленами про заснування Риму для невидатних кращою фантазією римлян [23]). Але чому український літератор на вершинах XX. ст. після Христа називає українську людину Енеєм, того не збагнеш. Коли Верґіль не послуговується ніде, скажім, українськими іменами (в цілій «Енеїді» не знайдете людини, яка називалась б, напр., Косач, Шерех, Шевчук чи Ткачук), то з якої речі сьогодні герой українського оповідання називається Еней? І що буде, напр., коли всі наші літератори підуть за Косачем і стануть своїх українських героїв називати скрізь клясичними іменами, так, що наша література зароїться раптом від Агамемнонів, Ойдипів, Менелаїв, Одисеїв, Анхізів, Пріямів, Андромах, Поліксен і Гекуб? А при тім Агамемнон виявиться цілком звичайним кооператором з Яворова, Менелай міщанином з Угнова, Ойдіп народнім учителем з Чорногузів, а Клітемнестра — меценасовою з Копичинець? Це може собі і дрібничка, але я добачую в такому наголовку один з виявів несерйозности автора, його нахил до комедіянства і літераторського гохштаплєрства, і кажу, що і наголовок літературного твору повинен бути знаком якоїсь кращої, а принаймні здорової думки в автора. Але, на жаль, саме в того Косача, якого я, не зважаючи на все те, що видається мені темнити сторінками його теперішньої продукції, вважаю непересічно талановитою людиною з помітною освітою, що могла б нам

21) З цього погляду пропам'ятне гонення українців, улаштоване Ґештапом у Відні, в січні 1944 р. навчило нас, що ґештапівці брали хабарі де тільки могли, і від кого тільки могли — особливо ж харчі і алькоголь, але того не дожив з нас ніхто, щоб коли якийсь ґештапівець погостив кого тим алькоголем. О. Г.

22) Підкреслення моє. О. Г.

23) Geschichte der römischen Literatur. Von Dr. H. Joachim Sammlung Göschen. Розділ: «Vergilius». ст. 124—136. О. Г.

дати не одно справді видатне і гарне, саме в нього, кажу, здорового, тверезого підходу до мистецької справи не бачимо. А шкода, дуже шкода! Бо, на мою думку, всі його досі розглянуті мною оповідання могли бути навіть цінним вкладом у нашу оповідну літературу сьогодні, принаймні тієї міри, що безпретенсіонально, а проте дуже цікаво і з видержаною серйозністю написані нариси (на тлі наших визвольних змагань) згаданого вже мною молодого оповідача Івана Смолія, коли б вони були автором глибше сконцеповані, обдумані і розроблені з якоюсь хочби мінімальною увагою на читачів! Але що ж — ті нерозважні люди в нас, що беруться бути провідними критиками, а при тім самі не знають гаразд того, чого вони хочуть і чого їм треба домагатися сьогодні від кандидатів на письменників у нас — (ви читайте, напр., з цього погляду статтю Юрія Шереха «Етюди про незрозуміле в літературі» [24]) — ті шкідники літературної критики здеморалізували і деморалізують Косача ще завжди своїми беззастережними дитирамбами і славословіями. Вони доводять до того, що Косач, на мою думку, втратив зовсім почуття якоїсь мистецької міри, мистецького такту і мистецької тонкости. Бо й на що ж йому того всього, коли він знає, що те, що він і не написав би, панове Шерех, Шевчук чи Ізарський вихвалять без сліду якоїсь критичної застороги, як це я показав нашим читачам у моїй оцінці «Запросин на Цитеру» та «Ноктюрн» у протиставленні до післямови Гр. Шевчука. А хвиля тієї повної, **просто затривожуючої безкритичности критики** в нас захоплює навіть і кращих працівників у тій ділянці, доказом чого може бути не тільки проф. Шерех, але й проф. Державин. Бо оцінюючи, напр., фатальну своїми промахами драматичну продукцію Косача, проф. Державин, згадуючи про просто страшне своїм безідейним хаосом «Дійство про Юрія переможця» каже таке: «...Трагедія «Дійство про Юрія Переможця», в двох діях з барокково-вертепною інтермедією і епілогом вможливила **самим незвичайно влучно обраним сюжетом своїм (остання ніч Юрася Хмельницького) створення поглядно статичної композицією і пишно-орнаментальної викладом драми містерії; бо в загадковій постаті Хмельницька, в майже цілком леґендарних обставинах його загибелі, нарешті в химерній атмосфері догоряння фатального «князівства Сарматії» з турецької ласки —** Ю. Косач знайшов щось справді співзвучне своїй питоменній творчості, щось таке екзотичне й фантасмаґорично-ірреальне, що тут стилізація немов зливається з конгеніяльністю (?) А барокова екзальтація доби Руїни дала тут необмежені можливості для адекватного розгортання патетичної стилістики Косачевої. В цілому «Дійство про Юрія Переможця» становить великий успіх не самого лише Косача, але й цілої нашої національної літератури, що збагатилась на новий і своєрідний драматичний жанр». А причисливши до творів «епохальної ваги» в нас без застороґ «Енея» і «Запрошення на Цитеру» Косача, а поруч нього і інших ще й «День святого», «Спокуси несвятого Антона» (sic!) Ігоря Костецького, проф. Державин зазначує, що це не ізольовані від решти нашої літературної роботи, твори а лише — **найкраще з кращого!** [25])

Але вертаймося тепер до «Енея» Косача знову. Як усі попередні, так і той твір нашого літератора дістав захоплене признання його адораторів, зокрема ж признання проф. Юрія Шереха, що присвятив йому, окрему розвідку п. н. «Чи криза людини визвольного руху?», і поміщену аж у двох числах «Часу» [26]). Ця розвідка помітна ще й тим, що на її початку читаємо таку примітку редакції про її автора: «Цінність Юр. Шереха в українській публіцистиці саме в тому, що він уміє й не боїться відважно й оригінально ставити проблеми. При тому в нього й найгостріша форма не позбавлена культурности. Цінність його писань теж і в тому, що в них все на перший плян висувається турбота за справу. Це надає їй характер об'єктивности...» Так пише шановна редакція у своєму чемному реверансі для пера пана професора. І треба сказати, що вона принаймні в першім своїм твердженні, а саме там, де вказує на особливу відвагу Ю. Шереха ставити проблеми, має своєрідну рацію. Я кажу «своєрідну», бо це знову така відвага, що від неї іноді аж ніяково читачам проф. Шереха. Нещодавно ось він здивував нас своєю відвагою, з якою за одним махом поставив «Поета» Осьмачки поруч Данта, Ґете і Красінського. А тут, у вступі до статті про «Енея», аж тривожить нас скептичним здогадом про те, чи не перетворилася українська еміґрація в живий труп? Правда — сьогодні навіть чужинці стверджують однозгідно, що українська еміґрація одна з найбільш рухливих творчою роботою, і хто не живе тільки візіями Осьмачки, а живе живою людиною по наших таборах, той має доволі і нагоди переконатися в тому, що наша еміґрація жива, і що доказ тієї життєздатности — це не тільки (як зазначує проф. Шерех) такий виплід, як «Еней» Косача. Дальшим доказом відваги проф. Шереха є твердження, що повість Косача — це повість про епоху як про людей епохи (— і що це значить? О. Г.), що вона «написана цілком свіжо (— а хіба могла бути написана несвіжо? О. Г.) і на рівні сучасної европейської прози», і що вона «перекликається з тим романом XIX. ст. (Бальзак, Турґенев, у нас — **на жаль, у сугубо провінційнім варіянті — Кониський, Нечуй, Грінченко)** [27]), що ставив собі завдання схопити образ інтеліґента — героя свого часу в його формуванні й прямуванні...» Дійсно — дуже відважно! «Еней» Косача поруч Бальзака і Турґенева, тоді, як Кониський, Нечуй і Грінченко поруч Косача — мов ті бідолашні свояки з Ахтирки чи з Миргороду... Правда — здискредитовані отак кляСики української повісти можуть потішитися тим, що — як це я вже зазначив давніше — проф. Шерех так само відважно здискредитував на форумі своїх читачів і Вальтера Скота і Александра Дюма як повістярів типу — Кащенківського (— бідний, бідний Адріян Кащенко! О. Г.). А до того, воно і з «Енеєм» так, що це оповідання далеко не таке бальзаківське та турґеневське своїм мистецьким та ідеологічним рівнем, як це намагається утверджувати проф. Шерех. Бо коли ви читаєте Бальзака чи Турґенева, то ви бачите, що поза чисто мистецькою насолодою, яку ви почуваєте, вглибившись у пребагатий скарб їх дійсно творчої краси, тут ще й важливі, сказати б, монументальні картини епохи як такої, її духовости та провідної ідеології її життя, втіленої без решти в репрезентативні типи даного роману чи повісти, або й такого простого собі оповідання, як Бальзакове «Богослужба атеїста», або Турґенева «Муму». А в Косача? Що ж в його повісті таке репрезентативне, що перетривало б як картина епохи не то вже довгі ґенерації, але хочби тільки ту ґенерацію, для якої була написана? Та хіба тут Микола Ірин якийсь репрезентант нашої визвольної людини та взагалі визвольної епохи? Шановний професор добачив у ньому — «вістниківця» і намагався з цього вивести кризу українського націоналізму як такого, кризу його ідеології та його визвольних починів, мовляв — від бестії до людини. Але я дозволюю собі сказати, що вся та тяжка балачка, що нею Шерех намагається інтерпретувати неіснуючі, вщерть ілюзоричні глибини духовости Косачевого типу — це така сама сумнівна, безосновна імпровізація, як і оповідання Косача взагалі. Бо й воно, не зважаючи на свій об'єм, своєю суттю не відбігло далеко від звичайних собі в Косача імпровізацій на таку то і таку тему. Імпровізація тут і «чорна миша» Ганна Олексіївна з її кумедним французьким говоренням та з її скарикатурованою духовістю, для якої ґрунту я в живім громадянстві України не бачу ніякого. Імпровізацією є і Галочка, якийсь душевно неозначений ближче тип, щось посереднє між Ромою і Наталією, ніби українка і ніби ні, і ніби революціонерка і теж ніби ні, в цілості Косачів жіночий тип, зазначений з усією чіткістю тільки з погляду еротичного. «Я ледве стримую себе. Я відводжу очі, я чую, що б'юсь із непокірністю, яка несподівано, мов дикий звір, рветься з моєї істоти. Мені треба впрост (!— в Косача все польське «впрост» замість українського «просто». О. Г.) фізичного напруження, щоб перебороти себе. Я посміхаюсь глупо-нещиро, але мені зовсім не хочеться сміятись. Я бачу, як налились її уста, як круглятся плечі й пушок на брунатно-золотій шиї іскриться вогниками. Я бачу, як рисуються

[24]) Журнал «Арка», 1497, ч. 4, ст. 1—6. О. Г.
[25]) Підкреслення моє. О. Г.
[26]) «Час» ч. 29 і 30 з 20/27. VII. 1947. О. Г.

[27]) Підкреслення моє. О. Г.

під ницою тканиною її груди й льотною лінією, неспокійним жагтінням взялись стегна, тонко різьблені коліна. Гей, гай». (ст. 42)... «Усе ж таки вона була у своїй істоті тільки квола жінка... Я мисленно цілував перлямутр її плечей, рожевість колін, я сміявся від лоскотання русявої хвилі її ночи» (ст. 45). є таке інше і подібне як необхідна в Косача еротична прикраса цілости тих безконечних імпровізацій, що й тут є доказом на те, що «Еней» так само, як і всі інші продукти Косача, написаний без ніякого глибше обдуманого пляну, без підложжя кращої концепції, а з тим і без ніякої глибшої провідної думки. Принаймні без такої, що в'язалася б нині тісно з життям народу, з його довершеними і наміченими намаганнями, з його дійсними працівниками, подвижниками і провідниками, з усіма шарами його громадянства і його репрезентативними представниками.

Бо і хто ж тут репрезентує те наше українське громадянство?

Чи та півчужацька «чорна миша», графиня Ґанна Олексіївна, що при кінці повісти лишається до нас така ж чужа, як і з її початком? Чи та лялькувато тендітна Галочка, так само детермінована з кожним своїм кроком еротичними настроями, як і її посестра Рома з «Ноктюрну»? Чи той Ірин, для якого — коли дивитися на його останню ролю в повісті — вся революція і революційна робота була прогріхом бестії, що її він разом з Галочкою так основно відпекується? І невже український революціонер мав би сьогодні якусь основу до того, щоб йому, українцеві, відпекуватися тієї бестії, що шаліла в німецькому народі, мордувала людей німецькими руками, отруювала світ німецькою ідеологією «русявої бестії», але не мала нічогісько спільного з духовістю українського революціонера? І хіба це не цинізм Косача та його псевдокритичного адвоката, коли вони просту неспроможність намалювати обличчя справжнього українського революціонера, справжньої визвольної людини України, намагаються покривати фразами таких псевдореволюціонерів і революціонерок, як Ірин та Галочка? І можна б отак питатися тут і застерігатися зі становища українського читача в безконечне, бо з огляду на те, що плян цілости страшенно хиткий, і автор при самім кінці й сам не знає, що і як йому з головними героями зробити, тут — як звичайно в Косача — ¾ твору це самі розмови, балачка, дискусії і реферати, на ідеологічну розправу з якими треба б речі щонайменше такого об'єму, як і сам «Еней». Особливо ж головний тут з цього погляду резонер, спікер, ідеолог і філософ професор Кравчук, скарикатурований Косачем як півтваринний і півмавпячий тип та взагалі як креатура, до якої признатися, мабуть, ніяке культурне громадянство не хотіло б. А в Косача він — ідеолог сучасної доби в народі, хоч, на мою думку, Кравчук передовсім і виключно виразник жалюгідного цинізму і духової хаотичности самого автора.

Бо тут і там у нього — і саме в повісті про Енея — доволі часто ви подибуєте — неодно таке, що звертає вашу увагу своєю здатністю, іноді ж тонкістю і ніжністю підміченої риски, одне слово: мистецьким малюнком. Уже ось картина Ізару зараз спочатку — це один з таких малюнків. «...День, сліпучий кришталевий пугар, глядівся в Ізар, А Ізар, минаючи неспішно мости, повагом бився об камінь берегів — звикнувши до тієї сірої, кам'яної нудьги-неволі й безперестані, але й без надхнення линув між двома стінами зеленяви (ів, сокорів) в серпневу склистість далечині, здригаючись іноді білими пругами й аж видзвонюючи своїм дивним кольором, своїм кольором, свіжим, як далека первісність гір, незайманих праісторичних діб, як проходолодь соняшної жаги. Кольором чудесного стону скла й металю» (ст. 7). Взагалі ж, коли б Косач схотів тільки завдати собі більшого труду, то саме він зміг би нам давати вартісні малюнки, середовища, яких в нас так мало, бо він вам і просте подвір'я з його псом Пінокієм і його безвласницькими курми і голомозим Івашком, зодягнення в дівочу сукню, тобто сорочинку, вміє зобразити симпатично (ibid.). А яким справжнім українським духом надихана картина дискусії про Гоголя в середовищі малоросійських царедворців в Белґраді (ст. 15), або епізод з Орликовою грамотою! (ст. 16—17). І чи не послідовно і гарно було, нав'язуючи саме до того надзвичайно вдатно введеного моменту, провести в повісті процес щораз кращого зросту національної свідомости тих déraçinés тих, відчужених від свого народу народу людей (Ганни і Галочки), довести той процес аж до вогневої проби — революції, і щойно тоді, і саме у зв'язку з Ірином, поставити їх перед оконечним рішенням: з революцією чи без неї? Щойно тоді ті люди мали б для українського читача сьогодні якийсь глибший інтерес, нам цікаво було б прослідкувати психологічний хист автора в розмальовуванні пробуджування національної свідомости саме в таких химерних душах, як Галочки і її мати. Тоді і французька мова Ганни мала б своє оправдання і своє значення в повісті. Бо що й відрухи таких тонких пережить Косач потрафить віддати зовсім переконливо, те видно хочби з такої картини героєвого розчарування після того, як Еней (Вадим Васильович) підслухав розмову Галочки з невідомим коханцем: «...Так, я був ганебно обманутий. Але чи Галочка мені колинебудь натякнула? Вона ж — хистка проходила повз мене, світилась байдужістю і тільки окрайцем своєї душі, мов лілейною полою, торкала мене...» (ст. 20).

А ще інші зразки таланту Косача ви знайдете в його масових малюнках, особливо ж в розділі XVIII., де, напр., впадає в око така дрібна, але просто майстерна картинка: «...По розведеному снігу повзла армія, як тулуб гада. З одієї темрави у другу йшла, перекочувалась артилерія. Валки, валки. Ракети перелітали через ріку, і місто тоді спалахувало, як урочистий, але мертвий театр.»

Одне слово:

Яка шкода Косачевого таланту!

Тепер мені лишається ще обговорити «День гніву», але тому, що покищо цю працю кінчаю, дам оцінку того останнього твору в іншім зв'язку,

А тут як тимчасове закінчення цілости оцієї моєї праці про признаки внутрішнього занепаду, морального банкроту в нашій теперішній літературі на еміґрації, мушу ще з усією чіткістю повторити і підкреслити ті основні принципи моєї красотворчої ідеології, що їх я на початку видвигнув як базу мого підходу до оцінки літературних творів. А саме:

1. Наша література на еміґрації так довго не буде мати ніякого значення ні сама собою як творче явище, ні як культурний чинник в житті громадянства і народу, як довго вона не буде мати щонайживішого і щонайтіснішого зв'язку з життям, з душею і з національними традиціями свого рідного середовища. Це є condicio sine qua non усякої літератури, всякої письменницької праці, всякої творчости в ділянці мистецтва взагалі, бо та умовина це найглибше, найживотворніше джерело внутрішнього змісту, всієї душі мистецьких творів.

2. Ніяка література не стане і не може стати справжнім виразником духовости, духового життя і духової культури народу, коли вона не відтворює того, що є репрезентативне, найкраще і найглибше в його істоті. Всяка велика література стоїть в першу чергу великими подобами, репрезентативними постаттями, створення яких не віддзеркаленням стихійно творчих спромог в народі. Того вчить нас історія всіх літератур, від Гомера, від Калідази і від Дебори починаючи.

3. Ніякий літературний твір не буде зразком письменницької творчости, коли він не буде гарний і помітний своєю мистецькою формою і своїм змістом, гарний красою, притаманною найвищим ідеалом творчого, зокрема за красотворчими традиціями рідного середовища по лінії щораз животворнішої обнови і поглиблення в дусі даного часу.

4. І не буде ніколи великої літератури там, де її найглибшою основою не буде тривка, щонайвища мораль, етичне передуховлення всього життя, всього існування, всієї туземної дійсности за законами відвічних, неписаних релігійних скрижалів Божеського в духовості людства. І література мусить бути отак завдяки своїй безумовній етичності своєрідним виразником релігійности в даному народі.

5. А на сторожі тих красотворчих ідеалів має стояти літературна критика. Коли ж вона стає речницею всього того, що веде літературу до красотворчого і морального занепаду і повного банкроту, і то речницею, несвідомою ні своїх принципів ні наслідків своєї нетямущої роботи, тоді вона не є ніякою критикою і не має ніякого права на існування.

С. Ю. Пр.

Україна та питання Сибіру

(Закінчення).

IV.

Коли ми вже так познайомились приблизно з загальною географічно-економічною ситуацією Сибіру, можемо розглянути докладніше його зв'язок з Україною. Підстави цього зв'язку можуть бути **економічного та історичного** характеру.

Якщо йде про економічні підстави, то українська промисловість взагалі, а спеціяльно її найважливіші галузі: промисловість металургійна, машино-будівельна (включаючи збройову) і хемічна спираються на вугільній та металевій базі. Наша батьківщина є в прекрасному, щасливому положенні, розпоряджаючи отими двома дуже багатими базами, які запевнюють їй могутність у будуччині. Бо передове положення в майбутньому буде закріплене тільки за цими країнами, в яких існуватимуть модерні ляборатоpiї та науково-дослідні інститути, побудовані на базі потужної і розноманітної промисловости. Згадано також вище, що в новітній промисловості, потрібні ще деякі, хоч і порівняно невеликі; кількості різних металів, які мають дуже велике значення. Алюміній (боксит), ртуть, цинк, нікель і магній є на Україні. Але в Сибірі (зокрема в далекосхідніх районах) відкрито багаті зложжя таких рідкісних металів, як іридію, осмію, родію, ванаду, титану, молібдену, циркону, тунгстену і хрому, а всі вони конче потрібні при виробництві модерних високоякісних стопових (легірованих) сталей та будівельних матеріялів взагалі. В районах Вітіму, Норильська і долішнього Єнісею є великі зложжя міді, яка виступає найчастіше з нікпем. Але й сама залізна руда знаходиться в горах Хорі, на полудне від Кузбасу, в округах Телбесу, Теміру і Тахиму (запаси виносять коло 200 мільйонів тонн), дальше в Ангарському басейні (40—64%-ва руда) на полудне від Іркутська та в нововідкритому басейні, кількасот км. на північ від нього (запаси найменше в 500 мільйонів тонн) і в найважливішому тепер далекосхідньому басейні Малий Хінган (62%-ва руда, 600 мільйонів тонн). Багато обіцяють також менші басейни на півночі, особливо на побережжі Моря Лаптєвих. — Не можна, очевидно, тут поминути довчанкою відомих сибірських **золотих** та **срібних** шахт. Золото видобувають у промисловому маштабі в доріччі Лени, на височинах Вітіму й Олекми, в районах Бурейї і Амуру; його продукція виносила в СССР у 1939 р. коло 300 тонн річно [9]), при чому найменше $^3/_5$ цієї кількости походить із східньо-сибірських копалень. Знову коло Нерчинська знаходяться одні з найбагатших копалень срібла [10]).

Але крім геологічних багатств Сибіру мають для України особливий інтерес ще й інші його багатства. Найвища пора усвідомити собі факт, що **Україна має дуже мало лісу.** Наявність великої кількости вугільних та залізнорудних шахт та спотанний ріст українських великих міст вимагають щорічно величезної маси дерева. Правда, після приєднання ЗУЗ, Буковини та Карпатської України до нашого материка дістала наша промисловість доступ до поліських та особливо цінних карпатських лісів, але й вони, мабуть, не будуть могти заспокоїти запотребування нашої щораз більшої промисловости. Вже в недалекій будуччині може ситуація під цим оглядом помітно погіршитися, бо в 1945—48 роках совєтська окупаційна влада в Україні застосувала грабункову методу використання лісу і нищить жахливо лісостан у Станиславівській, Дрогобицькій і Чернівецькій областях, а передусім у Карпатській Україні. В останньому часі совєтська преса в Україні, керуючись вказівками Москви, аґітує за ще більшим посиленням цього грабежу, і на підставі звідомлень київських центральних партійних органів з грудня 1947 р. та січня 1948 р. ми бачимо, яким швидким темпом поступає руїницький вируб карпатських лісів, як різні ясенські, рахівські чи микуличинські лісові комбінати, керовані спеціяльно насланими ставлениками Москви, перевиконують «государственні» пляни. Але ні словом не згадують ніколи, щоб десь засаджено новий ліс або уреґульовано гірські потоки. Ота безумна і злослива експлуатація наших лісів — це, між іншими, один із способів Москви узалежнити Україну від себе [11]), в тому випадку від її лісових ресурсів. Тому то й ми повинні звернути дуже пильну увагу на Сибір, особливо на його східню частину, в якій технічно-корисний ліс покриває 27,9% площі, а в Якутії навіть 37,9%.

Коли ж тепер приймемо до відома факт, що Україна дуже густо заселена та ще й візьмемо до уваги її індустріялізацію та особливо швидкий ріст її великих міст, а цим самим міського населення, то зрозуміємо, що засвоєння нових, урожайних сибірських земель під управу різних рільничих культур матиме для нас корінну, основну вагу. Які перспективи харчевої бази криє в собі Сибір ілюструє хоча б уже одне звідомлення про риболовлю, згідно з яким один тільки Миколаївськ дав у 1939 році 400 000 центнерів риби, а Сахалін [12]) 1 200 000 центнерів.

Згадані вище три основні економічні чинники—причини(які далеко не вичерпують усіх проблем господарства України) обумовляють те, що інтерес України до Сибіру мусить стати **одним з основних принципів** нашої національної політики. Це тим більше, що український нарід розпоряджає невикористанною досі міццю і енерґією своєї етнічної маси, які можуть помітно влегшити реалізацію отих принципів. Треба брати на увагу, що **мільйони** українців ще далеко до першої світової війни виїхали шукати нових земель у далеке Примор'є — Зелений Клин чи в тогочасні Томські або Омські губернії [13]), мільйони українців совєтська влада переселила насильно в Новосибірську, Кемеровську та інші області західнього і середущого Сибіру та в далекосхідні райони Усурійського і Амурського країв та Забайкалля. Сотні тисяч, а то й може мільйони українців — політичних засланців заселили цілий Сибір, зокрема його найсуворіші північні і північно-східні області, включаючи Камчатку та Сахалін. Грубі тисячі висококваліфікованих українських робітників усіх галузей промисловости, передовсім вугільної та металургійної, пішли «добровільно» допомагати розбудовувати нові центри промисловости Сибіру, як от Кузбас, басейн Бурейї та інші. Врешті, тисячі й тисячі передових українських наукових і технічних працівників знайшли тільки в Сибірі можливості науково-дослідної праці та прибіжище перед страшним у своїх наступствах московським закидом націоналістичного ухилу, якого б вони дочекалися дуже швидко на рідній землі. Величезні досягнення отих наших учених і новаторів причинилися рішальним способом до реальних успіхів широкого загосподарення суворих і безмежних сибірських земель. Українські селяни, робітники і трудова інтеліґенція засвоюють і цивілізують ці землі вже цілі покоління. Не методою насильства і експлуатація чужих багатств і чужої робочої сили, але **власною,** незвичайно важкою працею,

---

[9]) Дані приблизні за Davidov G.: L'or et les crises monétaires en URSS (Rev. Econ. Int. août 1939, ст. 255-294). Золото знайдено також в Україні, але ближчих даних немає; див. Levine J. O.: La production de l'or en Russie (L' Assie française dec. 1937, ст. 307—312).

[10]) Видобуток срібла по цілому СРСР виносив у 1938 р. коло 220 тонн річно.

[11]) З цих самих мотивів при плянуванні всіх п'ятирічок з найновішою включно (1945—50 рр.) не дозволяють побудувати в Україні ні текстильної, ні шкуряно-взуттєвої, ні паперової промисловости і, що найбільш боляче і шкідливе, немає в нас майже зовсім фабрик електроприладів, радієвого устаткування, прецизно-вимірювальної та реґуляційної апаратури і оптичних інструментів.

[12]) Тоді належала до СРСР тільки північна частина Сахаліну.

[13]) Найбільше насилення довоєнної української еміґрації занотовано в роках 1890—1896 та 1900—1906 (наслідки японсько-російської війни).

своїм потом, своєю кров'ю. Багато-багато українців поклало голови в жорстоких умовинах боротьби за існування на широких просторах тундри й тайги.

Український елемент уже тепер становить величезну частину населення Сибіру. Як уже вище згадано, Сибір мав у 1939 р. 30 мільйонів населення [14]). Навіть, якщо б автохтонне населення, що, як відомо, знаходиться у стані повільного вимирання, могло кількісно подвоїтися в найближчих роках (хоч прийняття цієї гіпотези дуже неправдоподібне), тоді його відсоток ще й дальше не перевищить 1/15-тої всього населення. Решту всього сибірського населення становлять переважно українці, росіяни і т. зв. сибіраки [15]). Всі офіційні статистики, не виключаючи навіть російської, признають, що головний відсоток еміґраційної маси становили колоністи з України та Білорусі, і це від найдавніших часів, від початків колонізації Сибіру взагалі [16]). Очевидно, треба об'єктивно признати, що також і частина тих українців, які прийшли перші в Сибір десь, скажім, у XVIII. чи на початку XIX. сторіччя, також ввійшли в масу згаданих саме сибіраків, але зразу треба тут підкреслити, що величезна більшість населення Сибіру прийшла туди щойно в роках після першої світової війни. Який відсоток становлять у цій масі українці, видно із статистики СРСР. **У 1939 році** (перед прилученням ЗУЗ і Буковини) було в СРСР, за офіційними совєтськими даними, 35,6 мільйонів українців. Але проф. В. Кубійович подає, що вже **в 1933 р.** жило в СРСР **34,43 мільйонів** українців. Ця цифра може навіть більше правдоподібна, як перша, вже з тієї причини, що вона спирається також на совєтські джерела, які не були ще тоді так маркантно фальшовані, як тепер. Якщо прийняти пересічний природний приріст українського населення величиною в 20% [17]), тоді це дає від числа 34,43 мільйонів впродовж 6 років (до 1939 р.) приблизно 4 мільйони приросту, значить — українців мусіло б бути у 1939 р. у СРСР коло **38,5 мільйонів.** Оті 3 мільйони українців, які бракують у совєтських списках 1939 року, — це простий наслідок жахливого терору Мокви на наших землях; на це число складаються і жертви насильств НКВД в найжорстокіших роках 1933—1939, отже розстріляні за засудами, а ще частіше просто без засудів, убиті підчас пацифікаційних акцій та ті, що померли ненормальною смертю у тюрмах та концтаборах, врешті жертви голодових катастроф. Цей страшний московський терор спричинив також, щоправда, нечисленні, але все ж таки нотовані явища відречення від української національности, особливо серед менше стійкого міського населення, яке думало цим чином визбутись навіть цієї підстави якогонебудь закиду націоналізму з боку вічно незадоволеного і підзорливого Кремля.

З другого боку в Україні (в межах УРСР) було в тому самому часі 30 960 221 душ всього населення разом, з того українців тільки коло 25,5 мільйонів. З різниці цифри 38,5 мільйонів та отих 25,5 мільйонів доходимо до висновку, що **поза межами УРСР** жило в 1939 р. у СРСР **13 мільйонів** українців. Якщо відчислимо від цієї суми великі масиви українського населення в прикордонних чужих територіях, отже в Білорусі, на Дону та на Кубані, в Курській і Воронізькій областях, а також у корінній Росії (всього коло трьох мільйонів) — якщо далі візьмемо до уваги факт, що насильне переселення цілих районів України спрямувала Москва, особливо в останніх роках, крім Сибіру, ще й у центрально-азійські республіки, зокрема в Казахстан і Таджикистан (згідно з приблизною оцінкою на день 1. липня 1939 р. коло півтора мільйона українських селян та робітників), тоді дійдемо остаточно до висновку, що в Сибірі живе найменше **8,5 мільйонів українців.**

Аналізуючи «методи» переселенної політики під совєтським режимом, можна дійти до того самого висновку шляхом іншого рахунку. Так мала Радянська Україна дня **1 січня 1929 р. — 30 363 547** населення [18]), а десять років пізніше підчас всесоюзного перепису дня **17 січня 1939 р.** згаданих саме вище 30 920 221. Отже стан населення за цілих десять років збільшився тільки на 596 674 душ, підчас коли згідно тільки з 20%-им природним приростом населення України він повинен бути більший на яких 6 мільйонів. Іншими словами, Україна втратила впродовж 1929—1930 рр. 5,4 мільйонів населення. В тому самому десятирічччі прийшла в Україну маса коло 4 мільйонів інших національностей СРСР, в 90% росіян, під покришкою т. зв. допомоги «братнього» народу. Ця цифра 4 мільйонів рекомпенсує кількість згаданих вище 3 мільйонів українців, вимордованих московським окупантом, іншими словами — конкретна додаткова втрата українського населення в Україні у згаданому десятирічччі виносила **6 мільйонів.** Це власне українці, яких Москва **переселила в Сибір.** Цей рахунок підтверджує повністю попередній та з'ясовує ще й факт, що велика більшість українського населення в Сибірі постала саме в останніх 15 роках. Бо за Кубійовичем жило в Азії у 1926 р. 2 138 000 українців, отже у 1929 р. десь коло 2,5 мільйона. Коли додаємо до цієї цифри отих 6 мільйонів, яких вивезено у 1929—1939 рр. з України, тоді й одержимо знову цифру **8,5 мільйонів** українців, які жили в січні 1939 р. в азійській частині СРСР, а докладніше — в Сибірі.

Існує ще **третя** метода вивчення не так взагалі кількости українського населення в Сибірі, як власне його складової частини в населенні сибірських земель. Ця метода — це статистична обсервація росту всього населення Сибіру впродовж останніх років. Так у **1926 р.** населення Сибіру виносило 12,5 мільйонів [19]). Приймаючи, що природний приріст людности Сибіру виносить приблизно 20% [20]) доходимо до висновку, що через 13 літ, отже у 1939 р. воно повинно б виносити **16,5 мільйонів.** Тимчасом, згідно з переписом з дня 17 січня 1939 р. населення Сибіру виносило вже майже рівно **30 мільйонів.** Значить, маємо діло із **штучним** приростом висотою в **14,5 мільйонів,** який мусимо віднести на рахунок нової колонізації Сибіру. З цього бачимо також, що Москва заселює Сибір не тільки українцями, але й переселенцями інших національностей. І дійсно, не тільки один український нарід змушений платити важку, нестерпну данину жорстоким господарям з Кремля; така доля й усіх інших народів, що живуть під кормигою Москви. Крім українців, переселювано масово в СРСР на далекий Сибір білорусів, донських, кубанських та терських козаків, великі групи майже всіх кавказьких народів, дальше кримських татарів, а навіть азійських народів, хоча це останнє видавалося б позбавлене всякої логіки. Москві йшло в основному про те, щоб якмога найбільші контингенти непокірних народів вирвати від рідної землі і тим самим ослабити спротив і боротьбу цих народів з московською окупацією. Але новим совєтським порядкам і теророві Москви протиставиться навіть її власний російський нарід, тому й також дуже багато росіян мусіло помандрувати в Сибір відпокутувати там різні свої «ухили»; найбільше їх опинилося там за спротив колективізації та за піднесення голосу проти

---

[14]) Дані 1939 року покищо ще найпевніші, крім цього в наступному періоді другої світової війни (1939—1945) зайшло дуже багато **тимчасових** змін, які ще й досі не вернулися до нормального стану, а далі — совєтська влада не опублікувала досі ще жадних післявоєнних докладніших статистик, на яких можна б спиратися.

[15]) Сибіраки постали з перших сибірських колоністів; вони, між іншими, дуже сильно відрізняються від росіян — своїми кращими спосібностями (наслідок схрещених різних груп та народів), своєю оборотністю, вони вже також багато краще освоїлись з кліматичними умовами і тому визначаються міцнішим здоров'ям і передусім їх характер багато свобідніший і гордіший, як у росіян; це пояснюють тим, що вони не знали на Сибірі взагалі панщини та такого гніту, в якому знаходилось селянство корінної Росії під царським режимом. Цікаво, що ці сибіраки ніколи майже не називають самі себе «руськими».

[16]) C. George: La population de l' URSS le denombrement du 17. Janvier 1939, Annales de geographie, oct. dec. 1941, ст. 298—303).

[17]) Фактично у східніх і окраїнних землях України цей коефіцієнт виносить більше, а саме 24,0%.

[18]) Statistique de la population de l' Oukraine contemporaine, Харків, 1929.

[19]) Соколов і Ліницкій: Географія СРСР, Ленінград, 1931.

[20]) Mikhailov N., Nouvelle géographie de URSS, Paris Payot 1936.

грубого викривлення та зфальшування ідей комунізму, яких допустилися теперішні кремлівські можновладці.

В числі 14,5 мільйонів, на яких збільшилося населення Сибіру в періоді від 1926 до 1939 рр. припадає, як уже вище доказано, 6 мільйонів на депортованих і переселених українців, 5 мільйонів на депортованих з інших народів СРСР, як білорусів, кавказців, козаків і других [21]) та, врешті, коло 3 мільйонів на корінних росіян. На загальну кількість населення за даними 1939 р. припадає [22]): 8,5 мільйонів українців, 9 мільйонів сибіраків, 5 мільйонів росіян та 7,5 мільйонів інших національностей СРСР.

V.

На самому початку цієї статі висказали ми застереження, що Україна йтиме у свойому шуканні нових земель тільки шляхом мирної експансії, шляхом загосподарення отих нових земель виключно власною працею; при тому не порушуватиме прав і свобід ні автохтонного неселення, ні інших народів, які також поклали свої заслуги при розбудові Сибіру. Беручи на увагу саме згадану статистику, ми підносимо претенсії, тільки до тих частин Сибіру, в яких мільйони українських добровільних і недобровільних колоністів довгими роками і мозольною працею клали основи їх розвитку. Це з одного боку. Новосибірська область разом з прилягаючими частинами Кемеровської области і т. зв. Красноярський край, які лучилися б за допомогою Наримського краю з областями доріччя Єнісею аж по такі боляче відомі українцям райони Ігарки та Дудинки. Другою територією, яка вже справді засвоєна українськими колоністами для нас, — це Примор'я (Зелений Клин — Зелена Україна), а докладніше Хабаровський і Амурський край [23]), частина Забайкалля, побереже Охотського моря з частиною Якутії та дальше на північ доріччя не менше добре знаних нашим засланцям рік Колими й Анадиру. До цієї території треба ще долучити частину острова Сахалін, на який переселено десятки тисяч українських селян і робітників вже в найновішому часі (1945—1947 роки).

Очевидно, що з боку московської окупаційної влади існувало намагання не дозволити українським переселенцям осідати на нових землях суцільною масою, але з цим їй не все повезло. Москва була донедавна така певна Сибіру, що навіть більші скупчення українців не видавались їй небезпечними в безмежних сибірських землях. Правда, і в краях з українською більшістю сидить багато росіян, особливо на керівних партійних і адміністраційних постах, бо тільки до них одних може ще мати московське Політбюро навіть у цих найвідлегліших околицях СРСР повнісне довір'я. У відповідальному часі оті наслані Кремлем менші і більші чиновники вернуться на свою батьківщину так само швидко, як і прийшли. На їх місце знайти буде можна українців — не менших спеціялістів праці в суворих, північних умовинах, які тепер караються на півночі корінної Росії, на півострові Коля, в Архангельській області, в районах ославленого Котласу, а передусім в басейні Печори, в околицях сумної слави Воркути.

Тут цікаво ще замітити, що з огляду на швидкий ріст военно-стратегічного та господарсько-економічного значення Сибіру Москва навіть зупинила в останні дні до деякої міри дальший приплив українського елементу в Сибір; очевидно, що це аж ніяк не перешкаджає їй виселювати і дальше українців з України, але їх спрямовують тепер переважно в центрально-азійські республіки, або в корінно-російські приуральські області, або, як показала практика 1946—47 років, у новостворену Калінінградську область (колишня Східня Прусія) та прибалтійські республіки [24]). Але український елемент такий уже міцний у Сибірі, що советські заходи не можуть змінити дотеперішній уклад сил.

Також і те, що дві згадані вище території Сибіру є розділені між собою іншими територіями, не відіграватиме більшої ролі. Їх відділяє від українського материка територія Росії, а зрештою, не тільки в будуччині, але вже й тепер основне значення у великопростірних та кліматичних умовинах Азії має **летунська комунікація**, а не залізниці чи шляхи, за якими залишиться тільки значення місцевих, територіяльних засобів транспорту. Для прикладу можна також пригадати, що англійські посілості в Африці також порозділювані територіями, які належать до різних інших народів, але це в нічому не перешкоджає Британії повністю експлуатувати ці території. — Україна не піде ніколи ховзькою дорогою імперіялістичних, маніякальних ідей і не жадатиме виключно для себе якихсь спеціяльних прав, напр., до транссибірської маґістралі. Ота безперечно дуже важна маґістраль опиниться правдоподібно в інтернаціональному заряді. Крім цього Сибір у будуччині буде, мабуть, **унією** областей впливів більшої кількости держав, особливо тих, які покладуть спеціяльні заслуги та проявлять старання в його розбудові і загосподаренні. Україна буде тоді діяти у згоді та в порозумінні з іншими державами.

Перед Сибіром як новою землею стоїть прекрасне майбутнє. Воно обумовлене тільки поступом науки і наполегливістю людей-колоністів, що візьмуться за розбудову оцього величезного резервуару багатств і можливостей, які, вжиті поміркувано та мудро, можуть запевнити й нашому народові добробут і міцне становище у світі.

Кліматичні умовини в Сибірі, особливо центральному і східньому, дуже суворі, але вони в загальному зовсім не шкідливі для людини [25]) і переселенці почувають себе в них добре (при належній, очевидно, одежі і їжі). Життя в Сибірі гартує та зміцнює людський організм та з бігом літ вирощує міцні здоров'ям, волею і здібностями покоління, як це видно на прикладі згадуваних уже вище кількома наворотами сибіраків.

Проблема **транспорту й комунікації** розв'язана частинно вже й тепер наладнанням летунських довгодистансових ліній та арктичного судноплавства. Під теперішню пору існує повітряна комунікація між усіма більшими осередками в полудневому Сибірі, від Петропавлівська через Новосибірськ, Іркутськ, Хабаровськ до Владивостоку; від цієї лінії існують відгалуження по цілому Сибірі: Новосибірськ-Кемерове, Новосибірськ-Колпачеве-Каргасак, Красноярськ-Єнісейськ-Ігарка - Дудинка, Іркутськ - Вітімськ - Олекмінськ - у далекосхідніх районах. В наслідок зросту стратегічного значення північних районів азійської частини СРСР постало в них у 1946—48 рр. багато нових повітряних ліній, та про них покищо важко щонебудь докладніше сказати.

Розвиток арктичного судноплавства показують найкраще цифри. Так, у літньому сезоні 1926 р. курсувало в північному Льодовому океані тільки 5 кораблів, у 1928 р. їх було 8, а в 1930 вже 50. В періоді 1933—38 рр. перевезено між північними портами 1 188 000 тонн, при чому в одному тільки 1937 р. — 532 000 тонн. Найважніші порти сибірської арктики — це Новий порт, при гирлі Обу, Салегард (Обдорськ), а передусім Ігарка з Дудинкою над Єнісеєм. Не підлягає сумніву, що зчасом також порти східнього Сибіру такі, як, напр., Долішній Колимськ, будуть за допомогою льодоломів використані. Завдяки риболовлі широко розвинулось судноплавство на Камчатці, Сахаліні, Курильських островах та в Примор'ї. У побудові советського арктичного повітреплавства та сунопланства брали рішальну участь українські спеціялісти, як от Черевичний, Трофимів, Білоусов, Лапідевський, Доронін і багато інших.

---

[21]) Напр., у 1939 р. було в СРСР 1 842 000 німців, яких переселено в межичасі майже в 100% на Сибір.

[22]) Не забувати, що рахунок **вірний**, але не абсолютно точний, тільки **приблизний**.

[23]) Усурійський край із Владивостоком мусів би бути під спільним або інтернаціональним зарядом.

[24]) У прибалтійські республіки, які були знані із свого порівняно високого ступеня культури та життя, висилають переважно українську інтелігенцію, як високовартісних представників нової «спільної батьківщини». Цей крок диктує Москві страх перед компромітацією, якої б їй завдали їх власні люди.

[25]) Цього не можна уже сказати про кліматичні умовини гарячих, субтропічних полос середньо-азійських республік.

Залізниці будуть, очевидно, ще також відігравати велику ролю в розбудові Сибіру. Совєтська влада розбудовувала до 1939 р. чомусь більше залізничні магістралі в Середущій Азії, коли будова залізниць у Сибірі (навіть полудневому) була на другому плані. Найважливіші новобудови останніх п'ятирічок у цій ділянці — це т. зв. **БАМ**, або магістраля Байкал-Амур (її будова ще не закінчена), яка відгалужується від транссибірської магістралі на схід від Красноярська та доходить через Комсомольськ до пристані Совєтська Гавань напроти Сахаліну, відкриваючи для експлуатації надзвичайно багатий басейн Бурейї. На спеціальну згадку заслуговує нова, правда, коротка, але важна залізниця, яка лучить вугільні та ніклеві шахти Норильська з Дудинкою, а також сполучення Хабаровська з Комсомольськом.

Надзвичайно цікаві для зрозуміння значення Сибіру індустріяльні пляни, які проводять там тепер у життя в програмі найновішої совєтської п'ятирічки. Дотичні дані вдається здобути різними способами тільки зацікавленим великодержавам, бо совєтська влада найчастіше не подає взагалі жадних вісток про праці в Сибірі, в Арктиці чи на Далекому Сході або подає навмисне помилкові, фальшиві інформації.

В кожному разі стверджено безсумнівно, що, напр., Новосибірськ є під теперішню пору одним із найбільших (разом із Сталінградом) центрів будови артилерійської зброї та особливо танків. Про величину нових військових заводів, які там уже побудовано та ще й дальше будують, свідчить обставина, що населення Новосибірська зближилося швидким темпом до цифри 1 мільйона, а може й уже сьогодні її перевищає. Коло Новосибірська побудовано також величезні полігони, на яких негайно випробовують свіжо випродуковані танки останніх зразків. Очевидці, які побували в 1947 р. у Новосибірську, оповідають, що в місті вдень і вночі чути безупинно оцей гуркіт випробовуваної зброї. В цілому Сибірі побудовано ряд нових летовищ, одне з найбільших біля Ігарки, яка стала тепер ще й великим **металургійним** розподільним центром. Розпочато також будову гідроелектростанцій, переважно середнього типу, але зате в більшій кількості. При цій роботі спираються радянські інженери на досвіді останньої війни, коли знищення великих енергетичних вузлів обезвладнювало цілі промислові області, які користали з електроенергії цих вузлів [26]). Відомо також уже, що саме ці менші, але численні сибірські електростанції, злучені в одну енергетичну сітку, постачають енергією нові заводи і досліді інститути, в яких радянські вчені та інженери досліджують та намагаються виробляти нові роди зброї. Вістки про це покищо мрячні тому, що совєтським органам безпеки вдається заховати таємницю багато легше в безлюдних пралісах Сибіру, ніж, напр., у густо заселених промислових центрах. Якими практичними методами зберігають оту таємницю, видно, між іншим, також з адміністративного устрою области Колими, в якій находяться найбагатші в СРСР копальні золота; адміністративно не належить ця область ні до жадної ребпублики, ні до жадної т. зв. автономної области, ані навіть до СРФСР, тільки творить т. зв. територію, якою адмініструє виключно НКВД (МВД і МГБ). Ця «територія» більше знана в цілому СРСР під назвою «Дальстрой», а найбільше відомі її центри — це Магадан (сьогодні 70 000 мешканців) і Нагаєве. У 1926 р. мала територія «Дальстрою» тільки 7600 мешканців, у 1932 р. вже рівно 32 000, а між 1937 та 1940 рр. «імпортовано» там не менше **півтора мільйона** людей. Нова хвиля примусового заселення наступила в 1945—47 рр., коли там опинилися сотні тисяч демобілізованих вояків Червоної Армії та населення окупованих німцями земель України та Росії, які, на думку Кремля, «заразились західництвом». Вони всі живуть ляґровим життям, під дуже гострою кóтролею; таких величезних ляґерів налічує тепер «Дальстрой» — 65. Аналогічною методою організовано «працю» і в іншиx областях Сибіру, і цей факт з'ясовує колосальну трудність одержати докладніші відомості про будівництво нових підприємств на тих землях.

Найбільше, може, тепер цікаві дані, які відносяться до центрів будови атомної зброї, що постали чи не в останньому році в Сибірі. Совєтські досліди в цьому напрямі почались на ділі ще десь у 1932 р.; головний осередок цих дослідів був якраз у заснованому в 1935 р. **Інституті Ядрової Фізики в Харкові.** Негайно після закінчення війни, у вересні 1945 р. совєтські вчені, разом з німецькими, взялись із ще більшою наполегливістю до нових дослідів у нових лябораторіях на горі Алагис в Закавказзі та біля Евпаторії на Криму. Одночасно совєтські геологи шукали гарячково уранової руди в горах Алтаю та в пасмі Яблоной. Чи знайшли там уран, не можна довідатися з совєтських джерел, але на це вказував би факт, що саме в тих околицях побудовано два нові великі ляборатор-заводи, наставлені на виробництво атомних бомб, а саме в Бійську та над рікою Вітім. Сьогодні ще взагалі не можна певно сказати, чи ті ляборатор-заводи мають такий самий, чи подібний характер, як американські фабрики в Оук-Рідж. Донедавна ще були сумніви під тим оглядом нібито за недостачею потрібної великої кількості електроенергії [27]). Але після того, як у грудні 1947 р. проникнули в Европу відомості про будову величезної гідроелектростанції в Аблакетці (саме недалеко Бійська), згадані сумніви дуже послабшали. Цікаво для нас тут підкреслити, що ГЕС в Аблакетці запроектував та будує **український** учений-інженер Трупак, якому надано навіть за це в останньому році т. зв. сталінську премію. Якщо ще йде про виробництво атомної зброї взагалі, тоді його можна наладнати, мабуть, і на інших теоретичних підставах, як ті, що досі нам знані, і тому за відсутністю великих електростанцій не все можна дійти до конкретних висновків. Як би воно не було, Сибір є незвичайно цінною територією і під тим оглядом.

Але, може, ще більше значення має Сибір завдяки прекрасному розвиткові сільського господарства, якого осягнено впродовж останнього десятиріччя. Не згадуватимемо про рільничі області західнього Сибіру, які стали другою після України пшеничною і тваринницькою базою СРСР, але слід тут підкреслити величезні досягнення, які занотовано в особливо кліматично суворих областях Сибіру. Ці досягнення — це майже виключна заслуга українських учених-новаторів Лисенка, Юрієва і безлічі інших, які разом з усіма працівниками т. зв. селекційних станцій та сільськогосподарських науково-дослідних Інститутів (найкращий у Новосибірську) виростили низку нових, спеціяльних сортів пшениці, жита, картоплі і інших корисних рослин, що дуже добре вдаються навіть у найсуворіших північно-сибірських умовинах. Ріллю управляють уже в околицях Ігарки, Якутська, а навіть Верхоянська і Горішного Колимська (жито і картопля). Напр., такий радгосп «Полярний» біля Ігарки мав уже в 1934 р. 90 гектарів управних полів, а в 1940 більше 500 гектарів — культури вівса, картоплі, огірків, салати, моркви; дальше корови, свині, домашню птицю. Заведено на цілій півночі ряд великих, вкопаних майже всеціло в землю штучних городів під склом, в яких застосовано широко огрівання та насвітлювання культур ультрафіолетними проміннями. Культура городини для північного Сибіру незвичайно важна, бо вона протидіє поширенню страшної язви Сибіру — цинги (скорбут). Очевидці розповідають [28]), що в 1947 р. можна було бачити в Сибірі майже під самим полярним кругом великі фабричні комплекси, оточені засіяними полями, але тільки майбутність висвітлить оту правду, скільки сотень тисяч українських селян, робітників та вчених мучились важко довгими роками, поки дійшли до таких блискучих результатів. Розвиток сільського господарства в Сибірі приспішує ще більшою мірою ріст промисловости. Це ми бачимо на прикладі сусідньої з Новосибірською Кемеровської области (Кузбас) та на прикладі будівництва Бурейського басейну. Останні відомості потверджують те, що ще в часі війни 1941—45 рр. розпочато реалізацію металургійного центру в Бурейї, тепер вона в повному розгарі.

---

[26]) Напр., знищення Дніпрогесу, яке потягло за собою застій промисловости Придніпров'я і великої частини Донбасу; збомблення англійцями водних гребель на Едері і Моене в Німеччині; збомблення електростанції Норск-Гідро в Норвегії і т. п.

[27])Фабрики в Оук-Рідж у ЗДА можуть працювати тільки завдяки гігантній гідроелектро-централі в Тенісі; вона єдина може їх постачати потрібною енергією.

[28]) Peter O' Neill, „Tribune de Genève".

Для правильного зрозуміння всіх згаданих вище інтенцій хотілося б наприкінці ще раз підкреслити, що українці зовсім не лакомляться на багатства Сибіру і ніколи не будуть керуватись якимись загарбницькими плянами. Нам тільки не можна занедбати та кинути праці і змагання, що її ведуть уже довгі роки мільйони українців. Ні в якому випадку не можна дивитися спокійно на те, що важку працю наших земляків використовують тепер чужі, і не можна буде допустити до того, щоб і дальше користали з неї ті самі або й нові, але не менше **чужі** народи. Треба вміти цінити працю наших учених, технічних працівників, робітників і селян, які — хоч і так далеко від рідної України — все ж таки з думкою про неї працювали і працюють для її величі в майбутньому. Не скористати з їх праці — значить: злегковажити собі її; не продовжувати її — значить: приректи важкі змагання та найкращі задуми цілих українських поколінь на невдачу. Не накреслювати плянів на майбутнє щодо цих нових, дійсно безпанських земель та не йти наполегливо до здійснення цих плянів — значить: не думати про свою батьківщину. Ми не повинні дати себе випередити там, де за нами є вже сьогодні право першости, бо що ж було б тоді, коли б нам довелося колись щойно здобувати оте право, хай би і в якійнебудь іншій ділянці державного життя? Ми мусимо також якнайшвидше призвичаїтися думати державними категоріями, а це вимагає від нас передовсім належного приготування до боротьби з нашим найбільшим ворогом — імперіялізмом Москви, червоної, білої чи якою б вона не була. Всі згадані вище причини приневолюють нас глибоко зацікавитися проблемою Сибіру, її ґрунтовно вивчити і правильно розв'язати.

◆

РЕЦЕНЗІЇ

Теок: КАРИКАТУРИ З ЛІТЕРАТУРИ (фотографії з творчої парафії). Передмову написав Ярема Галайда. Видавництво «Скоморох», Мюнхен, 1947.

Літературна пародія належить до найдавніших і найбільш поширених галузей европейського письменства. Добою греко-перських воєн датується приписана Піґретові Галікарнаському (краянинові й старшому сучасникові Геродота) пародія на Іліяду Гомерову — славетна Батрахоміомахія (себто «Жабомишодраківка»). На святочних змаганнях трагічної драматургії в Атенах кожен «хор» повинен був, додатково до трьох трагедій («трилогія»), виставити ще й так звану «сатиричну драму» суто пародійного характеру. З одинадцятьох, що збереглись, комедій Аристофанових дві є виключно пародійні («Жінки на Тесмофоріях» та «Жаби»), але й решта сповнена пародійними висловами, мотивами, ситуаціями. Чи не лежав в основі того пишного розквіту пародії в давньогрецькому клясичному письменстві притаманний гелленам потяг до мистецького самоусвідомлення та критичної самооцінки, лякончно висловлений в непроминущому дельфійському — а далі й Сократовому — гаслі «gnôthi sauton» (пізнай себе самого)? Але й латинська література середньовіччя рясніє пародіями на церковні тексти та манастирські співи (див. Lehmann, Die lateinische Parodie im Mittelalter 1923—1924), що, зрештою, жадною мірою не турбувало й не обурювало органічну католицьку побожність тієї доби. За нових часів не можна заперечувати пародійного характеру вельми значної частини тексту в Сервантесовому «Дон-Кіхоті» і в «Ґарґантюа» та «Пантиґрюелі» Рабле, сутої пародійности Гуттенових «Листів темних мужів» і Вольтерової «Орлеанської Діви». Отже пародія — це не сам лише фривольний прояв гострої літературної полеміки, а й дуже ефектовний засіб усвідомлення та вияскравлення стилістичних особливостей певного літературного напрямку — або й окремого письменника — через їх послідовне перебільшення та перенесення на несподіваний (здебільшого комічний) сюжетний плян. Насьогодні помітному зростанню мистецтва літературної пародії в нашому національному письменстві на еміґрації надзвичайно сприяє крайня стилістична різнорідність цього останнього, що його різноскеровані, а почасти й антагоністичні літературні течії не мали змоги, за останніх десятиріч, в несприятливих умовинах чужонаціонального гноблення та внутрішньої плебеїзації літератури, ні систематично розгорнути свої багатющі артистичні можливості, ні призвичаїти ширші читацькі кола до своєрідности, ба навіть ексцентричности відповідних стилістичних засобів. З другого боку, як уже нами колись зазначено, «очевидна кривда, якої наша літературна критика завдає українському письменству через необачне роздавання літературних дипломів, через майже систематичне висування й підбадьорювання письменників, що й чотирьох літературно грамотних рядків скласти не спроможні, підносить насьогодні пародію до рівня дуже актуального і потенціяльно дуже цінного літературного жанру» (Світання 6, 35). Тож маємо вже цілу низку блискучих пародистів, як от Порфирій Горотак (див. зокрема присвячену Є. М. пародію «Архистратиг» у його ґротескових «Дияболічних параболах», Зальцбурґ, 1947), Роксоляна Черленівна, Сіг, Мур-Мур та інші. Гірше стояла досі справа з збірками пародій. Надто після вкрай примітивної і здебільшого позбавленої елементарного смаку збірки плужанської гумористики «Буря у МУР-і» («Прометей», 1947), де какофонію літературного колгоспу перекриває шипіння розлючених гусей та гусок, — особливо приємно відзначити появу «Карикатур з літератури» Теока, як твору, насамперед, культурного, цілком вільного від таких показових для «Бурі у МУР-і» політичних інсинуацій та денунціяцій а-ля Косач і поглядно об'єктивного: адже пародіюється тут дев'ятнадцятьох поетів і шістьох прозаїків найвідмінніших літературних напрямів. Проте ще більше важить мистецький рівень пародій: сливе половину їх складають справжні зразки пародійного мистецтва, позначені тонким дотепом і високоартистичним стилізаційним хистом. Такі є, насамперед, пародії на І. Багряного, В. Домонтовича, І. Керницького (прегарна гумореска-стилізація, що її сам І. Керницький не склав би краще), Ю. Косача (надзвичайно влучний уривок із віршованої «історичної драми в 4-х діях» «Козаки у Вашінґтона»), І. Костецького (зразок «поважної» пародії, з іронічним, а не сатиричним забарвленням), В. Софронова-Левицького, Л. Мосендза (чи не найліпша пародія в цілій збірці, свого роду літературне факсиміле), Т. Осьмачку, В. Чапленка. Зрозуміла річ, не вся збірка позначена таким взірцевим мистецьким рівнем, і є в ній чимало пародій слабших — або й значно слабших — за згадані вище; проте скрізь відчувається культурний дотеп і правдивий літературний такт, ніде не натрапимо на властивий І. Манилові «конячій сміх» (за висловом Юрія Клена), на питоменну вульґарність низькопробної гумористики Н. Уґарті або Л. де-Маріні або на непристойні «лайлети» Ю. Косача. Зрештою, слід пам'ятати, що добра пародія вимагає такого глибокого розуміння естетичних засад певного письменника і такого вільного й прецизного володіння його стилістичними засобами, що годі сподіватись однакового стилістичного успіху в складених тим самим автором кільканадцятьох пародіях на зовсім відмінних письменників; і те, що майже всі вони більш-менш влучно імітують пародійований стиль відповідного прототипу — само вже каже про досвідчений хист правдивого майстра пародійного мистецтва. За неґативні винятки правлять лише пародії на І. Манила, У. Самчука і В. Шаяна, де автор занедбав, як на нас, стилістику прототипів і тим фактично перетворив пародію на літературний памфлет (сам із себе, зрештою, почасти вдалий). Вже значно вище стоять ті пародії, що хибують лише на надмірну близькість до одного якогось ориґінального твору, недостатнім мірою перебробленого в пародійному напрямку (як от пародії на С. Гординського, Ю. Клена, О. Лятуринську, Б. Нижанківського, М. Ореста). Подеколи автор надуживає цитатне використання певного літературного тексту; напр., у пародії на Б. Кравцева «Сібілла» лише останні 6 рядків — пародійні, а попередні 8 належать виключно самому Б. Краєцеву. Навпаки, в прозовій пародії на В. Домонтовича «Комаха й Тася» цитатна й власне-пародійна частини тексту поєднані бездоганно.

Крім самих пародій, «Карикатури з літератури» містять іще пребагато всякого літературно-гумористичного матеріялу, здебільшого своєрідно й дотепно обробленого: вступна калямбурно-макаронічна «Апологія, сиріч розправа о літературі нашей, аки перло многоцінноє зацним читачам ради розмишленія і розвеселенія в ґотском граді Монахові од авторового щирого серця дана», гумористичні «літературні біографії» кожного з пародійованих авторів (а також М. Степаненка, що лишився без пародії з тієї слушної причини, що «творів ще не має»), цитатний прозовий епілог і ориґінальний віршовий і досить кумедна листа «запримічених важливіших друкарських і коректорських помилок» з ремаркою: «Дальші помилки, що їх ми тут не зазначили, просимо справити після того правопису, який Вам ідеологічно найбільше підходить». Деякі з «біоґрафій» збудовані на самій лише грі слів (напр., С. Гординського, Є. Маланюка, О. Стефановича); інші, проте, вельми уїдливі, як от В. Чапленка (що він «наразі у літературі лише хука дав»), М. Степаненка («дотеперішній творчій дорібок — наразі син»), а зокрема — Б. Нижанківського, складена переважно львівським жарґоном: «Газетний псевдонім і передня частина З. Тарнавського. Правдиве його прізвище — Дуфта Макольондра... Замість тримати штама, бо ж кожен з нас ні мента, ні клявіс, і в згоді можна файно видудлити цьмаґи навіть з Манилом, вдав сиромудрого, обтер фаціяту від баюри і виглупився ідеологом. Але йо, клявo». Взагалі в тих «біографіях» міститься, поміж дотепів різної сорти, чимало дуже влучних нотаток і характеристик, далеко цікавіших і глибших за бомбастичні взаємоадорації та банальні догани нашої «серйозної» критики; отак, наприклад, про В. Домонтовича: «полемізує тільки з самим собою». Або про Ю. Косача: «читає з кожної книжки перші 12 сторінок, а решту вже пише сам... Взагалі Косач свій хлоп, хоч стиль,

псявіра, має панський». Або ще про Л. Полтаву: «свій значок «ост» позичив Самчукові для великої літератури. Хоч це маленьке полотно, але Самчук його якось натягне. Він ще менші розводнював, натягав, і щось виходило».

Переважна більшість «біографій» має також мотта (епіграфи) з автентичних творів самих письменників — подекоди дуже влучні (як от з І. Багряного: «і п'ястуком махнеш з звірячим ревом», і з У. Самчука: «ми будемо, як усі: великими»), або ж гранично кумедні, як от із В. Чапленка: «у шлунку в нього було голодне бурчання, а в серці — Україна». Справді, якби не точні посилання при цитатах, то важко було б повірити, що такі, наприклад, вірші О. Стефановича:

«Ніхто і ніщо не диха,
ні слуха нема, ні духа,
стоїть незглибиме тихо
і само себе слуха,

— або ж Яра Славутича:

І радісно їдуть назад
міцні одногруді жінки,
позбувшися грішних принад,
що мають їх чоловіки,

— важко, кажемо, уявити собі, що це не веселі автопародійні жанри, а цілком серйозно задумана поезія. Щоправда, О. Стефанович писав так двадцять два роки тому, а сьогодні напевне такого не напише; але ж чимало хто намагається й нині писати саме так, щоб, читаючи, «кров у жилах стала рогом». Якщо «Карикатури з літератури» якоюсь мірою спричиняться зменшенню отаких наївно, безсоромних ляпсусів стилю, навмисне пропаґованих любителем незграбної бомбастики, радим «штурмувати високості космосу» — тієї провінціональної екзотичности, що загороджує нам дорогу до европейської публіки й свідомости» (М. Шлемкевич, Проблеми 3, 10) — то й це буде, з боку автора збірки. неабияка послуга нашому національному письменству.

Графічне оформлення «Карикатур» потребувало б окремої рецензії і компетентнішої за нашу оцінки. Зазначмо лише, що додані до пародій кільканадцять портретів-шаржів роботи С. Гординського (звідси й підзаголовок «Фотографії з творчої парафії» — це справжній тріюмф нашої графіки. Зокрема шаржі на В. Домонтовича, Є. Маланюка, Б. Нижанківського, Т. Осьмачку, О.Стефановича (що до них рівногідно прилучається й прегарний шарж на Ю. Косача роботи І. Багряного, зрепродукований з альманаху «Хорс») — взірцево сполучають у собі портретну схожість усіх характеристичних рис із майстерно виконаним переяскравленням одного якогось деталю і тим самим виконують оптимальні вимоги правдивого шаржу. Але й у тих шаржах, де портретна схожість не стовідсоткова (напр., у зображеннях В. Барки, І. Костецького, О. Лятуринської, У. Самчука, Я. Славутича, В. Чапленка) мистець спромігся висвітлити психологічне обличчя письменника своєрідно, несподівано й переконливо. Не задовольняють лише занадто невтрально виконаний шарж-автопортрет і шарж на М. Ореста, що мабуть і задуманий був у пляні навмисної схожости. У трьох випадках (Ю. Клен, І. Манило, Л. Полтава) маємо замість портретів «документальні» монтажі — не надто вишуканої, як на нас, дотепности, але чітко і вміло виконані.

Отже, коли взяти до уваги ще й бездоганне технічне оформлення видання, не можна не визнати цю гумористичну «літературну енциплопедію» за один із нейрепрезентативніших — як формою, так і змістом — літературних творів нашої еміґрації, подібно до «Речей і образів» Рільке в перекладі Б. Кравцева (Нюрнберґ, 1947) або до «Доктора Серафікуса» В. Домонтовича (Мюнхен, 1947).

Володимир Державин.

◆

Jerzy Szczepanczyk. PARTYZANCKIM SZLAKIEM Celle 1947. 8⁰. Стор. 204.

З цікавістю беремо в руки цю книжку: вона ж має мати нам образ частини протинімецького фронту, а згодом — протимосковського, на якому ми творимо головний бастіон, а поляки є нашими сусідами.

Книжка, написана в формі півлітературного репортажу, розбита на коротенькі, але пов'язані між собою дією і навіть людьми, фраґменти — читається легко й подає багато цікавого матеріялу про польське підпілля взагалі, а про партизанку зокрема та унаглядняє всю польську егоцентричність і задиркуватість, з яких, мабуть, ніщо наших сусідів не вилікує.

Для нас книжка цікава тим, що дає змогу порівняти нашу боротьбу з польською, хоча в книжці описано лише передовище АК з території західньо-середньої Польщі над Вартою і Пиліцою.

Партизанські відділи АК автор виводить з підпільно-саботажних груп, що повстали як реакція на німецький терор та мали завдання самооборони й підпільної протиокупантської пропаґанди. Властиво, аж до 1944 року важко відділити польську партизанку від стислого підпілля. При майже, чистому від ворожих національних меншин терені, при своїм, польськім місті та сільській аристократії і інтеліґенції, поляки мали далеко більші конспіративні можливості, як ми, напр., в Західній Україні, де чужий (переважно польський!) елемент співпрацював з окупантом проти нас. Тому польські підпільники ще й в 1943 році могли ночами робити партизанські (властиво боївкарські) наскоки, а на день вертатись додому. Маючи місто в своїх руках, вони мали великі можливості розвідки, документації, здобування санітарного та друкарського й технічного матеріялу. Маючи радієвий зв'язок з польським урядом в Лондоні — вони мали інструктаж, одноціле керівництво та допомогу альянтів у зброї та технічних засобах. Маючи свіжу державну традицію, поляки мали не лише загальну національну свідомість, але й свідомість державну та сказати б — державний спадок: людей в адміністрації, старшин і технічних фахівців.

Але автор увесь час нарікає на величезну кількість німецьких сексотів, ліквідування яких — це великий відсоток роботи польського підпілля. Нарікає автор на трудноці зв'язку, на брак зброї, амуніції, харчів і одягу, на брак технічного знаряддя. Відомий всім польський патріотизм, посунений аж до екзальтації. а проте, коли порівняти поставу українського населення до свого підпілля і партизанки з такою ж поставою населення польського, то порівняння випадає в нашу користь.

В початках дії підпілля і партизанки існувала лише АК. хоч і під різними назвами. Згодом повстали НСЗ (Народове Сіли Збройне) та АЛ (Армія Людова) — перші зложені з правих т. зв. ендеків, другі з соціялістів, а згодом перехоплені комуністами. На терені, про який оповідає Щепаньчик, всі відділи оперативно підлягали АК, зберігаючи свою партійно-політичну самостійність. І тут робиться прикро за нас: наша партизанка на це не здобулася. Бандерівці до цього не доросли і таких пропозицій, які висували ОУН і от. Т. Бульба, не прийняли. пішли на братовбивчу війну. Сьогоднішня аполітичність УПА це вже не заслуга бандерівців, а наслідок внутрішніх змін в УПА, які прийшли проти волі бандерівської верхівки, що опинилась закордоном.

На ширше розгортання лісових партизанських відділів рішилось командування АК лише тоді, коли вже не було змоги тримати в конспірації широко розгорнуте підпілля. Зміна відбувалася пляново, дисципліновано, а не стихійно, і в ліс стягнено лише те, що не могло в підпіллі залишитися; тому й польська партизанка не була численна в році 1943 і спеціяльною боєвістю не грішила. В книжці зовсім нема опису більших боїв — значить, їх не було. Були це численні, але дрібні диверсійні акції, в яких командування завжди мало на увазі безпеку польського цивільного населення.

В інтересі альянтів, що підтримували поляків, не лежали надто великі жертви перед десантом. Але інше було становище большевиків; їм потрібне було відтяження фронту, і то негайне, а інтереси польського населення їх не цікавили. Положення АК ставало подібним до становища Міхайловіча: вона не могла погодитись на скривавлення польського активу передчасно в безвиглядній боротьбі, що лежала в інтересах виключно большевиків. Тому Москва почала творити комуністичну партизанку, яка не встигла розгорнутись, а лише розвинулась настільки, щоб стати зародком комуністичних вислужників у новій Польщі.

АК — була лише на половину партизанською армією. Тому вона вже відчуває старих старшин як чужих собі. Старші старшини — реґулярники, прислані до АК 1944 року з Англії не почувають себе добре, і їх не дуже люблять. Та не бувши армією реґулярною, АК не була повністю армією партизанською: її дії й методи та організація аж надто регулярні, щоб поконати всі труднощі окупанської дійсности. Консерватизм лежить на ній важким каменем і часто паралізує.

Найвиразніше це показалося в часі варшавського повстання. Коли Москва спокійно й радісно придивлялась, як у Варшаві німці нищать найкращу й найчисельнішу частину польського підпілля, — командування АК наказало відсіч Варшави. Ця відсіч — це клясичний приклад того, як думання реґулярника не допасоване до можливостей і плюсів партизанки. Замість численними несхопними, малими відділами шарпати ворога, поляки зорганізували парадну імпрезу: створили Сьому Дивізію Піхоти АК, і вона вирушила під Варшаву. Коли виявилось, що німецький перстень забезпечення був сильний, командування дивізії вирішило його не атакувати, бо це безвиглядне. А інстинкт і логіка реґулярника наказали відвести дивізію. І щойно далеко від Варшави її почали ділити на відділи й вивели в ліси. Ціла операція нічого не дала. Вояцтво дуже нарікало на командування, але наказ виконано.

Кілька «теплих» слів присвячує автор і українцям. Десь зустрівши відділ поліції, зложений з українців, автор розводиться про вислуговування українського народу (!) Гітлерові, забуваючи, що одна Волинь могла б скласти кілька таких «вичаруваних дивізій», як польська 7 ДП АК. Не хочемо тут починати дискусії про «співпрацю» з німцями. Але властиво пора вже опублікувати факти, як поляки в західній Україні будували «польскосьць» німецькими руками. Може б така публікація звернула всю польську мемуаристику в інший бік, от хочби в бік дискусії: чому у всіх німецьких концтаборах так часто карна муштра (тобто знущання) відбувалася польською мовою, а т. зв. капо, переважно були поляки. Можемо погодитись на те, що в кожному народі є сволоч, але тоді просимо сусіда не ґенералізувати й того, що торкається нас.

Книжку закінчує короткий образ підсовєтської дійсности. Образ трагічний для всього польського народу, а зокрема для національного підпілля, що боролось за суверенність своєї держави. І тут повстає не так співчуття, як почуття солідарности в боротьбі з московським ворогом не лише наших народів, але й всього світу.

Повстає питання, чи ми, партизани, підпільники, знайдемо спільну мову в боротьбі зі спільним ворогом? Ще мало знаків на землі й на небі говорить: так. Але до цього треба прямувати. Та це не легко. Хіба легко знаходять мову українські партизани, що різняться своєю організаційною приналежністю? А мусіли б знаходити її легко, як знаходили спільну могилу наші полеглі друзі.

О. Жданович.

◆

З ПРЕСОВОГО ФІЛЬМУ

ЗАПИТАННЯ МАЛЕНЬКОЇ НЕЛІ І ВІДПОВІДЬ ВЕЛИКОГО ЗАСЛАВСЬКОГО.

(УБІ). У Москві, на вулиці ім. «Правди», 40, міститься редакція газети для дітей шкільного віку, яка називається «Піонерськая Правда». Газета ця виходить тиражем у сотні тисяч примірників і розсилається по всіх закутках Совєтського Союзу. У більшості тут «пишуть» маленькі діти і підлітки про своє «щасливе життя», славословлять «мудрого», клянуться бути вірними партії Леніна-Сталіна і т. п. і т. п. Але крім «щасливих» Ванєк і Світлян на сторінках цієї дитячої газети іноді появляються прізвища дорослих «дядей» і «тьотєй», які поважним тоном повчають совєтську дітвору по найбільш складних і «каверзних» питаннях. Трапляється це частіше всього тоді, коли потрібно «міняти курс» або коли деякі завчені твердження потрібно ставити «вверх ногами».

І ось саме тепер така потреба появилась.

Зовсім недавно совєтська преса і радіо цілком поважно вживали такі фрази, як: «демократичні країни — СССР, ЗДА й Великобританія — борються проти фашистівського рабства»; «наші союзники англо-американці»; «у другій світовій війні борються дві сили: з одного боку проґресивні сили СССР, Америки й Англії, а з другого — реакційні сили Німеччини, Італії, й Японії» і т. д. Зовсім недавно підсовєтські люди, оглядаючи «джіпи», англійську мануфактуру й американські консерви, говорили: «Це нам прислали наші союзники».

Пригнічені, до краю виснажені народи Совєтського Союзу надіялись і вірили, що досить розбити Німеччину й Японію, як наступить довговічний мир і дружелюбні відносини з народами ЗДА і Великобританії.

Але сценарій кремлівської комедії «перерождення» вичерпався. Знову вийняті з комінтернівських тайників стратеґічні пляни всесвітньої революції. Стали зайвими овечі шкіри, що в них переодягався Сталін і його опричники. Появились знову вовчі ікла, заведений механізм нової п'ятирічки (більше металю і більше зброї!). Молотови, вишинські і громики взяли відповідний курс у міжнародній політиці, курс, який веде до нової війни.

Але в Кремлі чудово розуміють, що потрібно відповідним чином перебудувати громадську думку, потрібно замінити старі гасла новими, потрібно деякі речі, які до цього часу вважалися за білі, зробити чорними. Коротко кажучи, потрібно доказати, що фашизм ще не розбитий і що вчорашні друзі англо-американці вже більше не друзі, а запеклі вороги.

Завдання не легке. А тому за виконання його московські «інженери людських душ» узялися з особливою старанністю і надзвичайно хитрою методичністю.

Не залишилась осторонь, звичайно і дитяча газетка. Появились «дяді» і «тьоті», які відповідним чином перевертають мозки». Та ще й які «дяді» — сам Д. Заславський, патентований кореспондент «Правди» і «Известій». А щоби не появитись з «бухти-барахти», редакція постаралась цю справу відповідним чином «обтепати».

Ось факти.

У **«Піонерській Правді»** від 30 січня 1948 р. появилась стаття Д. Заславського «Хто ті люди, які хотять війни?» Стаття ця являється відповіддю на запитання Нелі Бутнєвої, яка пише в редакцію. **«Була війна з фашистами: Я була, тоді зовсім маленька. Я боялась фашистів, але їх розбила наша Совєтська Армія. Але тепер я слухаю радіо, читаю вашу газету і слухаю гарні оповідання нашої вчительки про те, як наші салдати розбили фашистів. Я чула, що хтось знову хоче воювати. Напишіть у газеті, хто ті люди, які хотять воювать. Для чого вони хотять воювать? Адже ж фашистів давно розбили».**

Маленька Нелі має рацію — хто хоче воювати, коли фашисти давно розбиті. Ану, Заславський викручуйся!

Та Заславському не перший раз викручуватись з безнадійного становища. Він професорським тоном повчає: **«На війні були розбиті німецькі й японські фашисти. Але фашисти залишились ще в багатьох інших країнах, фашисти — це найлютніші капіталісти і поміщики...»**

Але тут Заславському потрібно розкусити міцпенький горішок: доказати, що недавні союзники Америка й Англія, розбивши фашистів, раптом самі перетворились у фашистівські держави. І Заславський починає белькотати.

«Проти німецьких і японських фашистів разом з нами воювали англійці й американці. Тоді вони були нашими військовими союзниками... Але біля влади в Англії й Америці стоять войовничі імперіялісти, капіталісти, — люди, які думають зовсім не про те, щоб дать свободу іншим народам. Навпаки вони намагаються підкорити собі інші народи...»

Так бреше «дядя» Заславський, навіть не червоніючи. Адже ж досить йому дати питання: невже Трумен, Маршал, Етлі, Бевін, Бідо і т. д. являються капіталістами чи поміщиками, щоб переконатись у безглуздості такого висновку. А щоб сказала маленька Нелі, якби вона знала, що «найлютіші капіталісти» Етлі і Бевін — звичайні робітники, Трумен — син учительки, Бідо — вчитель, а Маршал — кадровий військовик?

Та Заславський не дає Нелі додуматись, а зараз же сідає на улюбленого большевицького коника. **«Після війни капіталісти ніяк не можуть налагодити господарство в своїх країнах. У нас відмінили картки на все. Жити стало легше і буде ще легше. У нас усі діти учаться. А в Англії і в інших капіталістичних країнах жити стало все важче. Там навіть на хліб залишились картки і видають його ще менше, ніж раніше. Робітники і селяни голодують, діти не можуть ходити до школи».**

Мораль ясна, і Заславський не мовчить про неї: **«Капіталізм — лад, який відживає і вмирає. Він несе народам тільки страждання. Усі трудящі переконуються, що соціялізм ліпший, ніж капіталізм».**

Неважко догадатись, що потрібно робити: потрібно готуватись до війни. І «Піонерская Правда» зразу ж «бере бика за роги». У цьому ж числі вона містить статтю про те, як піонери Москви вчаться стріляти. В числі від 27 січня ц. р. містить статтю «З і м о в а г р а н а м а й д а н ч и к у», в якій радиться дітям робити наступ, оборонятись. У цій статті навіть мова не дитяча, а військова: «противник», «бійці», «ранені», «санітари» і т. д. А в статті «Ю н і д ж и г і т и і з к о л х о з у «П а р т и з а н и С у р х» розповідається про те, як у Таджикістані піонери вчаться їздити на конях, рубати лозу. **«Найрадіснішим днем у дітей був день, коли когхозники дали їм коней, статок, а Усман Шапіров закріпив за кожним піонером коня, сідло і шаблю».**

Оце вже ясніше. А в «фашистівській» Америці до цього часу дебатується питання про те, чи варто запроваджувати військовий вишкіл людей, які досягли рекрутського віку. А це в той час «миролюбивий — Совєтський Союз не тільки вишколює, а й «закріпляє коня, сідло і шаблю за кожним піонером».

П. Таращанець.

◆

ХТО ВИНЕН?

В журналі **«Октябрь»**, ч. 12, 1947 р. в статті Т. Мотильової «О б у т в е р ж д а ю щ е м и к р и т и ч е с к о м н а ч а л е в с о ц и а л и с т и ч е с к о м р е а л и з м е» читаємо: **«В 1947 р. появилось декілька творів, дуже споріднених за сюжетом. В них іде мова про те, як демобілізований фронтовик приїжджає в село і включається в колгоспну працю. Цей же сюжет опрацьований у фільмі «Новый дом», що його недавно показано московському глядачеві. Фільм цей являє зразок, як не треба трактувати колгоспну тему. Ми не бачимо в ньому дійних, героїчних трудових буднів бачимо в ньому дійсних, героїчних трудових буднів колгоспного села, не бачимо тих великих реальних труднощів, з якими зіткнулося селянство в після військовий час. Зображення праці в ньому виявляється додатком до любовної ідилії. Капітан-орденоносець, який повернувся з фронту бадьоро і певно керує великим (обов'язково великим! — П. Р.) будівництвом, яке вивершується з фейеричною швидкістю. Молоденька, елеґантно одягнена голова колгоспу без напруження виконує тяжкі фізичні роботи, які ніяк не в'яжуться з її зовнішнім виглядом... Глядач виходить незадоволений. Він почуває неправду».**

«Чи не є це «брехлива байка про гарних пташок»? Чи не є це таж сама «сусальность»?... «Новий дом» — просто невдалий фільм і про нього не варто б говорити, як би він не відбивав деяких недоліків, типових і для інших, в основному удалих (?! — П. Р.) літературних творів».

Хто ж винен в тому, що мистці в СССР, замість показувати правду життя, бавлять невдоволеного глядача і читача такими байками? Мотильова ухиляється від правдивої відповіді на це питання і всю вину складає на голову мистців, тоді коли є очевидним, що тут винні ті умови, в яких вони працюють і те «соціяльне замовлення», яке примусом і терором диктується большевицькою партією совєтським режисерам і літераторам. Чи не знає Мотильова свіжих прикладів, що роблять в СССР з тими письменниками, які наважувалися показувати правду? Отже хто винен в тому, що вільний художник перетворюється в СССР в «механічного громадянина»?

◆

«ЯК БИ ЧОГО НЕ ТРАПИЛОСЬ»...

В цій же статті далі читаємо:

«Дуже цікавою різновидністю подібного ж «механічного громадянина» — одна з епізодичних фігур «Бурі» Еренбурґа, журналіст Лабазов. Він добросовісно робить свою справу; він, по суті, більше всього на світі любить речі і домашній затишок, він низький у особистому житті, але він нікому не робить зла. Лобазов звик, щоб відповідальні питання за нього вирішували інші; т а к с п о к і й н і ш е. Під час війни до редагованої ним газети надходить патріотичне звернення групи фронтовиків до працівників з тилу (запілля). Звернення містить гарячі, хвилюючі слова: «Становище надзвичайно грізне... Вирішується судьба»... Лабазов для порівняння проглядає центральні газети: «Я всі числа продивився: «грізне», а «надзвичайного» нема і «судьби» нема. «Їм то однаково, вони на фронті; а відповідати доведеться мені»... І Лабазов викреслює із газетної полоси звернення жронтовиків: т а к с п о к і й н і ш е.

Знову постає питання: звідки цей страх, що перетворює людину з заляканого «механічного громадянина» СССР?, Чому він боїться самостійно мислити і творити?

Мотильова ухиляється від відповіді («так спокійніше!) і звалює вину на голову нещасного і зтероризованого «механічного громадянина. **«Як у краплі води, видимо в цій деталі дрібного боягуза, байдужого міщанина, якого лише один крок відділяє від зрадника».** І Мотильова хвалить совєтських письменників типу Еренбурґа за те, що вони **«нащупали цей тип ненаказуємого злочинця, потенціяльного шкідника, пасивного, вільного чи невільного помішника ворогів»...**

Ні, не там слід шукати «ненаказуємого злочинця» — а десь інде!.. Це він змушує людей бути «зрадниками» батьківщини, «где так вольно дышет человек»... А Еренбурґи йому в цьому допомагають. До цих помішників «ненаказуємого злочинця» зачислено і А. Корнейчука. **«А. Корнейчук під час війни поставив важливу життєву проблему: він створив тип людини, суб'єктивно цілком відданої совєтській владі, але яка відстала від історичного розвитку і тому... шкідливого для народної справи?» Його п'єса «Фронт» була яскравим проявом партійности совєтської літератури».** (там же).

Чудесна партія і ще більш чудесніша її партійність в житті і в літературі!

П. Ром.

БІБЛІОГРАФІЯ

С. Підгайний: **УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІҐЕНЦІЯ НА СОЛОВКАХ.** Спогади 1933—1941 рр. В-во «Прометей», 1947. 8⁰. Стор. 93. Ціна 8 РМ.

Книжка поділена на 2 частини; перша — це «уваги до загальної характеристики каторги», що в них автор, покористовуючись також чужими джерелами, подає історію соловецької каторги. Друга частина — «Соловецькі портрети» — поділена на 3 відділи: 1. Ті, чиї імена не значаться в історії, 2. Державні й партійні діячі Совєтської України і 3. Українські науковці в мистецтві.

Крім ряду непересічних ворогів большевизму, та людей малого формату, що їх «імена не значаться в історії» (інших большевики не везли на Соловки, а — розстрілювали!) — персонажі книжки це або оті «раби з кокардою на лобі», або ті, що в своїй наївності й засліпленні розпиналися за большевицький рай, щоб зчерги самим стати жертвою большевицького молоха. Представником перших є Микола Любченко, що навіть на Соловках клеймить співв'язня-українця «фашистом і петлюрівцем», сторонить від української соловецької громади, а до свойого сина пише листи по-московському, представником других — Антін Крушельницький, що приїхав із Галичини до Совдепії з цілою родиною, і, по розстрілі двох синів і засланні дочки, сам тепер «тяжко зажурений, геть посивілий і змучений, ледве пересуваючи ноги по темній камері», живе в соловецькому Кремлі.

Книжка цінна й цікава. Була б ще цікавіша, коли б автор подав відомості про побут в'язнів: як виглядали їх приміщення, що їли, які «норми» виконували, як одягалися й т. д. Коли автор поминув це з наміром написати окрему працю — вітаємо його постанову.

В. М.

* * *

Докія Гуменна: **ДІТИ ЧУМАЦЬКОГО ШЛЯХУ.** Роман у 4 книгах. Книга перша. В-во «Українська Трибуна». Мюнхен. 8⁰. Стор. 139. Ціна 8 РМ.

За жанром роман «Діти чумацького шляху» належить до типу роману-хроніки. Він охоплює досить великий відтинок часу — почінаючи з кінця XIX віку і кінчаючи 30-тими роками нашого століття. Роман є цікавим перш за все своєю історичною правдою і документальністю. Письменниця пише про те, що сама пережила і що сама добре знає. В останніх розділах твору можна легко пізнати відомих нам людей — українських письменників і політичних діячів, не говорячи вже про живо і яскраво відтворені побутові деталі студентського і громадського життя Києва 20-их років.

Велику вартість має роман Гуменної також і як мистецький твір, який сміло можна зачислити до справжньої літератури. Можливо, що деякі наші критики оцінять стиль роману як архаїчний, мовляв, подібний до стилю Нечуя-Левицького чи Панаса Мирного. Але читач — і «простий» і «вчений» — буде ним, очевидно, тільки вдоволений і охоче «відірветься» від недолугих писань тих наших «письменників», які свою внутрішню ідейну і духову порожнечу і мистецьку нездатність намагаються надолужувати наслідуванням «модерних течій» і справами в стилі Гемінґвея тощо.

Перша книга роману під назвою «У запашних полях» є історичним тлом або вірніше передісторією подій, які розгортаються в дальших основних частинах роману, а саме розгром українського села большевиками і доля українських людей.

Український читач залюбки і з користю прочитає цей роман про талановитих та безталанних — прибитих горем та незламних духово — дітей Чумацького Шляху, що на ньому судилося долею жити Україні.

П. Г.

* * *

НАРИС КАРНОГО ПРОЦЕСУ. — Д-р Юрій Старосольський — Доцент Українського Вільного Університету, Мюнхен 1947 (на правах рукопису).

Молоді наші правники не можуть уявити собі почувань старших правників, коли вони дістають у руки нову нашу правничу літературу. Що було за наших часів? Були скрипти карного права проф. Петра Стебельського, а потім, вже дуже пізніше, скрипти цивільного поступування проф. Верґановського, і врешті, цивільний кодекс проф. Др. Станислава Дністрянського. Ми були дуже бідні. Щойно, як на першій еміґрації в Празі повстав наш університет, появилася й правнича література. Продовжує ту працю й наш університет в Мюнхені. Появилася вже прегарна праця проф. Окіншевича про українське державне право, продовження праці Др Чубатого, який допровадив його до часів Люблинської Унії, перевидано працю Др. Чубатого, а тепер вийшов Нарис Карного Процесу Др. Юрія Старосольського. Система твору спирається в основі на формально-логічній будові новочасних кодексів. Неабияку трудність, — як пише автор, — мав у тому, що твір не опирається прямо ні на одному з діючих позитивних законів.

Княжі часи знають чотири роди судів: громадські, княжі, церковні та землевласницькі. Судівництво литовської доби пішло по лінії публічности. Виразно публічний характер мало судівництво Гетьманщини. Воно було організоване так, що на чолі стояв Генеральний Суд, який у 18 столітті став колеґіальним і був найвищою інстанцією для відкликів від Сотенних та Полкових Судів. В часі відродження нашої Державности універсал УНР 7. 11. 1917 заповів також «справедливі суди».

На землях, що входять у склад Радянського Союзу, як УССР, діє «Кримінально - процесульний Кодекс УССР», окремий від інших союзних кодексів, затверджений постановою ЦВК УССР дня 20. липня 1927. На західніх землях, що опинилися під Польщею діяв «Кодекс Карного Справування» з 1928 р. та в новій редакції з 3. 11. 1939.

Праця складається з десятьох розділів: Вступні відомості, Суд, Сторона перед судом, Загальні засади справування, Процесові засоби, Підготовче справування, Судочинство в судах 1-ої інстанції, Оскарження судових рішень, Виконавче справування та Особливі роди справування. Дуже ясний перегляд, гарна мова й легкий — сказати б — французький стиль — це прикмети цього твору молодого нашого правника.

Л. Г.

* * *

Д-р Степан Баран: **ВЕСНА НАРОДІВ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ УКРАЇНІ.** Відбитка з «Народнього Календаря» на 1948 рік. Накладом Видавництва «Академія». Мюнхен 1948. 8⁰. Стор. 32.

Д-р Степан Баран розпоряджає феноменальною пам'яттю. При абсолютнім браку будь-яких джерел і документів подати в розвідці стільки імен, дат, фактів, концій і подій, що відбувались у періоді рівно 100 років тому — це дійсно варте уваги явище. Брошура доказує, що загальна хвиля відродження народів, гноблених абсолютизмом европейських монархів того часу не поминула й українського народу в західній його вітці. Вона наглядно збиває леґенду про українське питання, як вигадку віденської монархії, та доказує живучість і органічність наших політичних самостійницьких прямувань. В 100-ті роковини «весни народів» брошура пригадує, що й український нарід у тому часі не спав зимовим сном. Видання статті Д-ра С. Барана окремою книжечкою дасть спромогу ширшому колу читачів обзнайомитися з темою. В-во — «Академія» зробили з того погляду добру прислугу нашій публіцистиці на еміграції.